LOUIS DE ROUVROY

vévoda de Saint-Simon

PAMĚTI

Díl II

Válka o španělské dědictví

1702–1709

Francouzské Tomy 4–7 podle vydání A. Chéruela (Hachette, 1856)

Autograf vévody de Saint-Simon (podpis „Le duc de St Simon“)

STARÉ TEXTY

www.stare-texty.cz

Obsah

K tomuto vydání 1

Tom čtvrtý (1702–1705) **3**

Kapitola první 4
Kapitola druhá 20
Kapitola třetí 37
Kapitola čtvrtá 55
Kapitola pátá 72
Kapitola šestá 80
Kapitola sedmá 93
Kapitola osmá 102
Kapitola devátá 113
Kapitola desátá 123
Kapitola jedenáctá 135
Kapitola dvanáctá 145
Kapitola třináctá 159
Kapitola čtrnáctá 173
Kapitola patnáctá 187
Kapitola šestnáctá 203
Kapitola sedmnáctá 218
Kapitola osmnáctá 232
Kapitola devatenáctá 248
Kapitola dvacátá 260
Kapitola dvacátá první 276

Přílohy vydavatele (edice 1856) 292

Tom pátý (1705–1707) **299**
Kapitola první 300
Kapitola druhá 312
Kapitola třetí 322
Kapitola čtvrtá 337
Kapitola pátá 353
Kapitola šestá 365
Kapitola sedmá 375
Kapitola osmá 386
Kapitola devátá 397
Kapitola desátá 410
Kapitola jedenáctá 420
Kapitola dvanáctá 429
Kapitola třináctá 438
Kapitola čtrnáctá 448
Kapitola patnáctá 461
Kapitola šestnáctá 478
Kapitola sedmnáctá 493
Kapitola osmnáctá 512
Kapitola devatenáctá 522
Kapitola dvacátá 532
Kapitola dvacátá první 541
Kapitola dvacátá druhá 556
Kapitola dvacátá třetí 568
Přílohy vydavatele (edice 1856) 582

Tom šestý (1707–1708) **590**
Kapitola první 591
Kapitola druhá 608
Kapitola třetí 626
Kapitola čtvrtá 641
Kapitola pátá 653
Kapitola šestá 665
Kapitola sedmá 675
Kapitola osmá 690
Kapitola devátá 708
Kapitola desátá 720
Kapitola jedenáctá 732

Kapitola dvanáctá 745
Kapitola třináctá 755
Kapitola čtrnáctá 767
Kapitola patnáctá 780
Kapitola šestnáctá 794
Kapitola sedmnáctá 810
Kapitola osmnáctá 819
Kapitola devatenáctá 826
Kapitola dvacátá 842
Kapitola dvacátá první 855
Kapitola dvacátá druhá 866
Přílohy vydavatele (edice 1856) 876

Tom sedmý (1708–1709) 890
Kapitola první 891
Kapitola druhá 898
Kapitola třetí 909
Kapitola čtvrtá 919
Kapitola pátá 931
Kapitola šestá 944
Kapitola sedmá 955
Kapitola osmá 969
Kapitola devátá 980
Kapitola desátá 994
Kapitola jedenáctá 1006
Kapitola dvanáctá 1018
Kapitola třináctá 1028
Kapitola čtrnáctá 1039
Kapitola patnáctá 1049
Kapitola šestnáctá 1060
Kapitola sedmnáctá 1071
Kapitola osmnáctá 1083
Kapitola devatenáctá 1098
Kapitola dvacátá 1108
Kapitola dvacátá první 1118
Kapitola dvacátá druhá 1130
Kapitola dvacátá třetí 1145
Kapitola dvacátá čtvrtá 1162
Přílohy vydavatele (edice 1856) 1176
Tiráž 1189

O Starých textech 1190
O zakladateli 1191
Volné šíření 1192

K tomuto vydání

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1675–1755), přišel ke dvoru Ludvíka XIV. jako šestnáctiletý mladík a strávil v jeho blízkosti více než třicet let. Své Paměti psal po celý život a v jejich konečné podobě je dokončil až ve stáří. Vznikl z nich jeden z nejrozsáhlejších a nejživějších svědeckých záznamů evropských dějin: den po dni, portrét po portrétu zachycují versailleský dvůr, válečná tažení, intriky, sňatky i úmrtí na přelomu 17. a 18. století až do doby Regentství.

Tento svazek je **druhým dílem** úplného českého překladu. Obsahuje francouzské Tomy 4–7 vydání, které podle Saint-Simonova rukopisu uspořádal historik Adolphe Chéruel (Paříž, Hachette, 1856), a pokrývá léta **1702–1709**: válku o španělské dědictví od prvních tažení po porážky u Höchstädtu, Ramillies, Turína a Oudenaarde, ztrátu Lille a krvavou bitvu u Malplaquet, vládu paní des Ursins v Madridu, krutou zimu roku 1709 a pád ministra Chamillarta. Autor, který roku 1702 opustil vojenskou službu, sleduje válku už jen ze dvora, o to pozorněji však zaznamenává, jak se její průběh odráží v intrikách kolem krále, Monseigneura a vévody z Bourgogne. Rozdělení do kapitol odpovídá francouzské předloze; v čele každé kapitoly je přeložen přehled jejího obsahu, jak jej podle autorova rukopisu sestavil francouzský vydavatel. Ke každému tomu jsou připojeny přílohy, které do svazků zařadil francouzský vydavatel.

Díl lze číst samostatně. Osoby, které v něm vystupují, jsou při prvním výskytu v tomto dílu znovu představeny ve vysvětlivce, i když se o nich čtenář dočetl už v Dílu I. U hlavních postav uvádí vysvětlivka navíc i jejich další osudy: způsob a příčinu smrti, a padl-li dotyčný v boji nebo byl-li popraven, vězněn či svedl-li souboj, i bližší okolnosti; u žen manžela a děti.

Poznámky pod čarou jsou trojího druhu:

- **Poznámka vydavatelů (edice 1856)** — poznámky francouzského vydání, přeložené;
- **Ediční poznámka** — upozornění českého vydání (omyly v předloze, nejasná místa, opravy dat);
- **Vysvětlivka** — výklad osob, institucí a reálií pro dnešního českého čtenáře.

Francouzská šlechtická jména převádíme ustáleným způsobem („vévoda z Beauvilliers“, „paní z Maintenon“); dvorské tituly, které česky nemají přesný ekvivalent, ponecháváme v původní podobě (Monsieur, Madame, Monseigneur, pan Princ, pan Vévoda).

Překlad pořídila umělá inteligence (Claude, Anthropic) a prošel úplnou revizí proti francouzskému originálu. Přes veškerou péči mohou v textu zůstat nepřesnosti; upozornění na ně jsou vítána.

Tom čtvrtý (1702–1705)

Kapitola první

Polský král poražen švédským králem, který přitom ztrácí vévodu holštýnsko-gottorpského, svého švagra. — Landau obklíčeno císařskými. — Zběhnutí prince z Auvergne, oběšeného in effigie na náměstí Grève. — Marné úskoky Bouillonů. — Obléhání Landau princem Ludvíkem Bádenským, bráněného Mélacem; přijíždí tam římský král a dobývá je. — Bavorský kurfiřt se prohlašuje pro Francii a Španělsko. — Smrt hraběte ze Soissons; jeho povaha a rodina. — Canaples a jeho sňatek se slečnou z Vivonne. — Smrt vévody z Coislinu; jeho povaha; jeho podivnosti. — Vévoda z Coislinu a Novion, první prezident parlamentu, při obhajobě teze. — Novion jako první prezident. — Mélac; jeho odměna; jeho povaha; jeho konec. — Smrt Petita, lékaře Monseigneura; na jeho místo Boudin. — Maršál z Villeroy propuštěn bez výkupného. — Madame na veřejném divadelním představení.

Polsko bylo už dlouho dějištěm těch nejneblažších nepokojů. Úspěchy švédského krále[1], jemuž car, spojenec polského krále, nedokázal odolat, vnukly tomuto mladému dobyvateli záměr svrhnout svého nepřítele z trůnu. Kolem poloviny srpna nad ním deset mil od Krakova dobyl úplného vítězství,[2] které ten velký záměr značně přiblížilo; a polský král, který se tam už necítil v bezpečí, si pospíšil s malým průvodem do Saska.

Vítězství bylo krvavé a švédského krále nadobro rozjitřilo smrtí vévody holštýnsko-gottorpského, jeho švagra, zabitého po jeho boku, jehož miloval jako nikoho jiného a za něhož v návalu bolesti přísahal vykonat tu největší pomstu.

Od Rýna nedostával král[3] o nic lepší zprávy než z Flander. Brisach, Freiburg, pevnost Kehl a Philippsburg, vrácené ryswickým mírem, naši armádu nesmírně svíraly, a falcký kurfiřt,[4] císařův švagr, s ním důvěrně spjatý a s králem na štíru — král proti

1. **Vysvětlivka:** Švédským králem je Karel XII. (1682–1718), polským králem saský kurfiřt August II. a carem Petr I.; jde o první léta severní války. Karel XII. se po porážce u Poltavy (1709) uchýlil do Osmanské říše; roku 1713 ho v Benderách po ozbrojeném odporu zajali janičáři a držen v domácím vězení se vrátil do švédského Pomořanska až roku 1714. Padl 11. prosince 1718 při obléhání norské pevnosti Fredriksten, kde mu při prohlídce zákopů prostřelila hlavu kulka; zda vystřelená z pevnosti, nebo vlastními lidmi, je dodnes sporné.

2. **Ediční poznámka:** Jde o bitvu u Kliszówa, v níž Karel XII. porazil sasko-polské vojsko Augusta II.; odehrála se již 19. července 1702, Saint-Simon ji tedy klade zhruba o měsíc později.

3. **Vysvětlivka:** Ludvík XIV. (5. 9. 1638 – 1. 9. 1715), francouzský král od roku 1643, samostatně vládl od Mazarinovy smrti roku 1661. Zemřel 1. září 1715 ve Versailles na gangrénu nohy.

4. **Vysvětlivka:** Falcký kurfiřt Jan Vilém z falcko-neuburské větve; jeho sestra Eleonora Magdalena byla manželkou císaře Leopolda.

němu rázně hájil práva Madame[5] —, nacpal svou zemi na této straně Rýna vojskem a napomáhal budování opevněných linií na Speyerbachu, které, jak jsme viděli, přinesly tolik slávy maršálu z Choiseul a které nás nyní rázem zastavovaly a odnímaly naší armádě spojení s Landau i obživu z rozlehlých a úrodných rovin, jež se odtud táhnou až k Mohuči. Markýz z Huxelles a Mélac, guvernér Landau, o tom psali celou zimu, když ty přípravy viděli. Landau nestálo za nic; na radu pana maršála z Lorges[6] je rozšířili o opevnění na výšině, která místu vévodila, ale i tak byla ta pevnost stále špatná. Huxelles přijel osobně vyložit, jak nebezpečné je nechat nepřátele upravit si Speyerbach a nevybavit lépe Landau, jehož posádku tvořily téměř jen nové pluky. Stále ještě vládla ona bezuzdná touha po míru, která v něj dávala doufat proti vší soudnosti, a co do Rýna stejně jako co do Flander ona letargie, která se tak brzy nato stala osudnou. Markýzi z Huxelles odpověděli, že o nic na té straně nemají starost a že jsou si zcela jisti, že obléhání Landau je chiméra, na kterou nikdo ani nepomyslí. Zmýlili se v tom stejně jako ve věci Flander.

Sotva Catinat[7] shromáždil svou nevelkou armádu pod Štrasburkem, dozvěděl se koncem června, že Landau je obklíčeno, a poznal, že Speyerbach je závora, která mu od hor až k Rýnu odnímá jakékoli spojení s touto pevností a nenechává mu k procházení jiný prostor než krátký úsek od Štrasburku k onomu opevnění, upravenému a obsazenému tak, že se nemuselo ničeho bát. Catinat tedy strávil tažení tím, že se tam točil na místě a živil se na útraty Dolního Alsaska.

V této armádě sloužil se svým jízdním plukem princ z Auvergne:[8] byl to tlustý chlapík, velmi těžkopádný a velmi nepříjemný, nesmírně plný svého rodu a nových chimér své rodiny. Ze čtyř bratrů byl takříkajíc jediný — vyděděním a zanedlouho i smrtí nejstaršího a kněžstvím dvou dalších. Jeho otec s ním jednal velmi tvrdě, a ačkoli byl u několika soudů soudně odsouzen vydat svým dětem jmění po jejich matce, nedokázaly z něho vymoci nic. Návštěva, kterou princ z Auvergne při odchodu do

5. **Vysvětlivka:** Madame byl titul králova švagrové: Alžběta Šarlota Falcká (1652–1722), vdova po králově bratru Filipu Orleánském, zvaném Monsieur († 1701), a matka vévody z Orléans. S Monsieurem měla tři děti: Alexandra Ludvíka, vévodu z Valois (1673–1676), Filipa, pozdějšího vévodu z Orléans a regenta, a Alžbětu Šarlotu (1676–1744), provdanou za lotrinského vévodu Leopolda. Zemřela 8. prosince 1722 v Saint-Cloud.

6. **Vysvětlivka:** Guy Aldonce de Durfort, vévoda a maršál z Lorges (1630–1702), synovec Turennův a autorův tchán. Zemřel 22. října 1702 v Paříži po nezdařené operaci kamenů.

7. **Vysvětlivka:** Nicolas de Catinat (1637–1712), maršál Francie, vítěz od Staffardy a La Marsaille; roku 1702 velel na Rýně.

8. **Vysvětlivka:** François-Egon de La Tour d'Auvergne, syn hraběte z Auvergne a synovec kardinála z Bouillonu; po matce z rodu Hohenzollernů byl dědicem markýzství Bergen op Zoom v nizozemském Brabantsku.

Ludvík XIV. v korunovačním hávu. Hyacinthe Rigaud, 1701, Musée du Louvre.

pole vykonal u kardinála z Bouillonu[9] v jeho vyhnanství, mu zřejmě pomátla hlavu. Jednoho krásného dne, kdy měl pohotovostní službu, šel prohlédnout stráže tábora, a když tam byl, pobodl koně a zběhl k nepříteli jako prostý jezdec. Na stole nechal dopis pro Chamillarta[10], v němž mu povýšeným a zmateným slohem sděloval, že protože nemůže dosáhnout prostředků k živobytí, odchází je hledat do Bavorska k sestře svého otce, bezdětné vdově po kurfiřtově strýci z otcovy strany. A přece měl od krále šest tisíc livrů penze. Skutečně odjel do Mnichova; zdržel se tam krátce, přešel do Holandska a v průběhu zimy byl jmenován generálmajorem ve vojsku republiky.

Kdyby bylo šlo jen o živobytí, mohl své postavení vylíčit králi, požádat ho o prostředky nebo o dovolení žít v Bergen op Zoom, aniž by proti němu sloužil. Ale chiméry jeho strýce ho svedly. Viděl, že vévoda z Bouillonu má tři syny. Mohlo být nebezpečné příliš rozmnožovat řadu mladších synů, jejichž hodnost cizích knížat by mohla být na obtíž a byla by špatně podepřena zaopatřením. Zaopatření v Bergen op Zoom, které ve Francii neznamenalo nic než důchod v době míru, mělo v Holandsku lesk díky rozloze a důstojnosti tohoto markýzství. Princ z Auvergne mu dodával ještě větší lesk hodností, kterou jeho rod měl ve Francii, a postavením svého otce a svých strýců. Lichotil si zejména, že tam bude vyznamenáván pro své příbuzenství se zesnulým králem Vilémem a s knížetem z Nassau, dědičným místodržitelem Fríska, neboť byl pravnukem maršálky z Bouillonu, dcery slavného prince oranžského, zakladatele republiky Spojených provincií.[11]

Konečně počítal s tím, že kolem sebe shromáždí chráněnce krále Viléma ve vojsku i ve státě a že mu tam budou moci pomoci a dodat lesku četní příbuzní z rodu Hohenzollernů, z něhož byla jeho matka, rozptýlení po dolním Německu. Doufal, že se všemi těmito oporami snadno sehraje významnou úlohu; a aby si získal přízeň penzionáře Heinsia, pána v Holandsku, a ostatních předních chráněnců krále Viléma, kteří s ním byli spjati a kteří stejně jako Heinsius zdědili nenávist svého místodržitele ke králi a k Francii, a aby navíc rozptýlil jakékoli podezření, dal přednost cestě zběhnutí před jakoukoli jinou, jak se v Holandsku usadit.

Předbíhám zde téměř o rok s pokračováním tohoto zběhnutí, abych se k němu už nemusel vracet. Způsobilo velký rozruch; Bouillonové je odsoudili, ale litovali jeho neštěstí. Zdůrazňovali jeho odchod do Mnichova, aby je učinili méně zločinným; shledávali, že způsob provedení byl jen hloupost bez zlého úmyslu. Král, který nemyslel, že tím mnoho ztrácí, a který měl rád pana z Bouillonu, nechal věc usnout,

---

9. **Vysvětlivka:** Emmanuel Théodose de La Tour d'Auvergne, kardinál z Bouillonu (1643–1715), strýc prince z Auvergne; roku 1700 upadl v nemilost, byl zbaven úřadu velkého almužníka a žil ve vyhnanství.

10. **Vysvětlivka:** Michel Chamillart (1652–1721), od roku 1699 generální kontrolor financí a od roku 1701 zároveň státní sekretář pro válku; chráněnec paní z Maintenon. Zemřel 14. dubna 1721 v Paříži.

11. **Vysvětlivka:** Vilém I. Oranžský, zvaný Mlčenlivý († 1584). Jeho dcera Alžběta se provdala za Jindřicha de La Tour d'Auvergne, maršála Francie a vévodu z Bouillonu.

a společnost, svedená tímto příkladem a přáteli Bouillonů, se přiklonila k soucitu a brzy k mlčení. To bylo prolomeno, když ho uviděli v holandských službách; krále to popudilo. Pan z Bouillonu mu tento krok vylíčil jako vrchol jejich bolesti, ale zároveň jako čin mládí statečného a zahanbeného zahálkou uprostřed válečných ohňů a stále mezi vojáky. Tímto obratným podáním byl králův hněv otupen; ale brzy nato se princ z Auvergne, aby se zalíbil svým novým pánům, rozpovídal velmi nevázanými řečmi, při plenění Venla, které za téhož tažení dobyli zpět, se ukázal krutější než kterýkoli z nepřátel a všude chodil a ukazoval svůj kord, o němž křičel, že je to kord pana z Turenne[12] a že jej učiní pro Francii stejně osudným, jako pro ni býval vítězným. Tuto ránu už odvrátit nešlo a král chtěl, aby byl s tím zběhem zaveden a do konce doveden proces.

Bouillonové, bez naděje, že tomu zabrání, a zvyklí těžit pocty a vyznamenání z věrolomností a potup, se odvážili usilovat o to, aby se proces vedl ve formě náležející pairům, nebo aspoň s odlišnostmi oproti prostému soukromníkovi. To bylo parlamentu neznámé a proti všem jeho pravidlům. Hodnost cizích knížat, přiznaná směnou Sedanu,[13] byla hlavní překážkou, která až dosud bránila zápisu této směny v parlamentu, jenž neuznává knížecí hodnost u nikoho než u princů krve a nezná jiné hodnosti a vyznamenání než ty, jež jsou vlastní království. Když se tuto závoru prolomit nepodařilo, uchýlili se páni z Bouillonu k tomu, že v králi vzbuzovali soucit svou bolestí a tou, která by se dlouho den co den obnovovala, kdyby jim věc, nejprve vyšetřovaná a souzená v Châteletu a potom přenesená do parlamentu, dala okusit všechny své průtahy, a svou lstivostí dokázali, že šla rovnou do parlamentu. Netrvala tam dlouho: byl vynesen rozsudek, který toho zběha odsoudil, slovy zcela obvyklými u všech nejprostších soukromníků, k oběšení, a dokud nebude možné se ho zmocnit, k oběšení *in effigie*, což bylo vykonáno na náměstí Grève za bílého dne; a obraz opatřený jeho jménem a rozsudkem zůstal na šibenici tři dny. Aby však páni z Bouillonu nemohli těžit z toho, že se vyhnuli Châteletu, dal první prezident, na radu svých přátel Noaillesů, kteří byli s Bouillony odedávna ve sporech a jejich nepřáteli, zapsat do rejstříků parlamentu, že tento trestní proces byl přímo přednesen velké komoře a souzen pouze jí a Tournelle[14] ve společném zasedání, jak se to dělá u každého šlechtice obviněného ze zločinu, nikoli z nějakého zvláštního vyznamenání, nýbrž s ohledem na povahu zločinu, jak se postupuje také u zločinu souboje: takže

---

12. **Vysvětlivka:** Henri de La Tour d'Auvergne, vikomt z Turenne (1611–1675), nejslavnější maršál Ludvíka XIV., strýc vévody a kardinála z Bouillonu.

13. **Vysvětlivka:** Smlouvou z roku 1651 postoupil vévoda z Bouillonu králi svrchovaná knížectví Sedan a Raucourt výměnou za vévodství Albret a Château-Thierry a hrabství Auvergne a Évreux; smlouva zároveň přiznávala jeho rodu hodnost cizích knížat.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tournelle byla trestní komora pařížského parlamentu, která měla své jméno odtud, že členy, kteří ji tvořili, do ní střídavě vysílaly ostatní komory pařížského parlamentu.

pánům z Bouillonu zbyly jen dvě šibenice dvou synů hraběte z Auvergne, s odstupem několika málo let jedna od druhé, aniž z toho jejich smělost a pletichy dokázaly vytěžit jakýkoli užitek.

Obléhání Landau nepokračovalo tak rychle, jak doufal princ Ludvík Bádenský[15], který je vedl, a Mélac, guvernér pevnosti, využíval všeho, aby obranu prodloužil. Příliš pozdě se litovalo, že se o ni nepostarali včas. Chtěli to napravit. Villars[16] dostal rozkaz přivést Catinatovi velmi silný oddíl z flanderské armády a ten zase rozkaz zkusit všechno, aby pevnosti pomohl. Římský král tam dorazil, aby při tomto obléhání podstoupil svůj křest ohněm, a podle německého zvyku ho královna, jeho choť, doprovodila a odebrala se držet dvůr do Heidelbergu, kde čekala na konec tažení. Catinat a Villars hledali všechny možné způsoby, jak proniknout až k Landau, ale Speyerbach, odedávna dobře opevněný a obsazený od Rýna až k horám, se jim zdál neprostupný. O nic snazší cestu nenašli ani za horami; a tak vzkázali dvoru, že na to není pomyšlení. Nato dostal Catinat rozkaz poslat Villarse s největší částí své armády k Huningue, aby znepokojil císařské a případně i podnikl, co by mu příležitost nabídla. Bavorský kurfiřt se právě prohlásil: nabízel, že přivede pětadvacet tisíc mužů k břehům Rýna; chtěli ho podpořit a spojit se s ním; to byl účel tohoto rozdělení Catinatovy armády směrem k hornímu Rýnu. Landau však, v koncích se vším a otevřené ze všech stran, kapitulovalo 10. září, když se drželo o více než měsíc déle, než kdo mohl doufat. Podmínky byly takové, jaké Mélac navrhl, a to nejčestnější a nejvýhodnější s ohledem na jeho obdivuhodnou obranu. Římský král mu prokázal tu čest, že ho pozval ke svému stolu, a chtěl, aby si prohlédl jeho armádu a aby mu vzdala všechny pocty náležející feldmaršálům. Několik dní nato se s královnou, svou ženou, vrátil do Vídně.

Obléhání bylo na obou stranách vražedné a hrabě ze Soissons při něm za několik dní zemřel na zranění, které tam utrpěl. Byl to starší bratr prince Evžena a po otci, z mladší větve, synovec onoho proslulého němého, prince z Carignanu; princ Ludvík Bádenský a hrabě ze Soissons byli děti bratra a sestry. Hrabě ze Soissons otec byl synem prince Tomáše, který nadělal tolik hluku a rozruchu ve Francii i v Savojsku, syna a bratra savojských vévodů a manžela poslední princezny krve z větve Soissons, sestry hraběte ze Soissons zabitého v bitvě u La Marfée, zvané též u Sedanu, kterou právě vyhrál.[17] Hrabě ze Soissons z rodu savojského, synovec tohoto prince krve, přilákaný do Francie statky své matky a postavením, které tu míval jeho otec, se zde oženil s jednou Manciniovou, neteří kardinála Mazarina, pro niž kardinál při

15. **Vysvětlivka:** Ludvík Vilém, markrabě bádenský (1655–1707), velitel císařských vojsk na Rýně.

16. **Vysvětlivka:** Claude Louis Hector de Villars (1653–1734), generálporučík, dříve vyslanec ve Vídni; ještě roku 1702 se stal maršálem Francie. Zemřel 17. června 1734 v Turíně, kam se jako osmdesátiletý velitel francouzských vojsk ve válce o polské dědictví po onemocnění uchýlil.

17. **Vysvětlivka:** V bitvě u La Marfée poblíž Sedanu (6. července 1641) porazil hrabě ze Soissons, vzbouřený proti kardinálu Richelieuovi, královské vojsko, sám však v jejím závěru zahynul.

králově sňatku vymyslel úřad vrchní správkyně královnina domu; a zároveň i domu královny matky — která jej, stejně jako všechny ostatní královny, nikdy neměla — pro svou druhou neteř Martinozziovou, manželku prince de Conti. Skvělá přízeň, nemilosti a podivné příhody hraběnky ze Soissons, které ji přiměly uprchnout do Bruselu,[18] nepatří k mému předmětu. Byla velmi obviňována, že dala roku 1673 u armády otrávit svého manžela. Byl guvernérem Champagne a generálním plukovníkem Švýcarů a Graubündenských. Jeho sestra, princezna Bádenská, byla dlouho dámou paláce u královny a neměla ani si nikdy nečinila nárok na jakoukoli přednost před vévodkyněmi a princeznami z rodu lotrinského, které byly rovněž dámami paláce a které se všechny střídaly bez rozdílu mezi sebou a konaly stejnou službu. Měla podíl na nemilosti princezny z Carignanu, své matky, a byla propuštěna. Princ Ludvík Bádenský, tak známý v čele císařových armád, byl kmotřencem krále a strávil ve Francii své rané mládí.

Hrabě ze Soissons, bez otce a s matkou v takovém postavení, že se nikdy neodvážila vrátit do Francie, tu byl vychován princeznou z Carignanu, svou babičkou, spolu s princem Evženem a dalšími bratry, které ztratil, a se svými sestrami, o nichž jsem mluvil při sňatku paní vévodkyně z Bourgogne[19].

Byl to člověk malého nadání, velmi oddaný svým zábavám, děravý měšec, který si rád půjčoval a sotvakdy vracel. Rod ho uváděl do dobré společnosti, záliba do špatné. V pětadvaceti letech, bláznivě zamilován do nemanželské dcery La Cropte-Beauvaise,[20] štolby pana Prince, onoho hrdiny, se s ní oženil k zoufalství princezny z Carignanu, své babičky, a celého svého příbuzenstva. Byla krásná jako nejkrásnější den a ctnostná, tmavovlasá, s oněmi výraznými rysy, jaké se malují sultánkám a římským kráskám, vysoká, vzezření ušlechtilého, mírného, podmanivého, s málo duchem nebo žádným. Překvapila u dvora leskem svých půvabů, pro které se hraběti ze Soissons jaksi téměř odpustilo; oba byli mírní a velmi zdvořilí.

Byla natolik nemanželská, že pan Princ, když věděl, že její otec je v posledním tažení a že mu mají přinést svátosti, vystoupil do jeho pokoje v paláci Condé, aby na něho naléhal, ať si vezme její matku; marně mluvil, s autoritou i s prosbami, a marně mu líčil, v jakém stavu bez toho sňatku zanechá tak krásné stvoření, jako byla dcera,

---

18. **Vysvětlivka:** Olympia Manciniová, hraběnka ze Soissons, uprchla z Francie roku 1680, když byla obviněna v takzvané travičské aféře.

19. **Vysvětlivka:** Marie Adelaida Savojská (1685–1712), dcera vévody savojského, od roku 1697 manželka vévody z Bourgogne, nejstaršího vnuka Ludvíka XIV. Porodila tři syny jménem Ludvík: nejstarší (1704–1705) zemřel jako batole, druhý (1707–1712) několik týdnů po rodičích a dospělosti se dožil jen nejmladší, budoucí Ludvík XV. (1710–1774). Zemřela 12. února 1712 ve Versailles na horečnatou nemoc, tradičně označovanou jako spalničky.

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz na konci tohoto svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 4, č. I) opravnou poznámku, kterou panu vévodovi ze Saint-Simon předal pan hrabě z Chantéracu. Dokládá, že Uranie de La Cropte-Beauvais byla manželskou dcerou štolby pana Prince a Charlotty Martelové.

kterou s ní měl; Beauvais byl neoblomný, trval na tom, že té osobě nikdy manželství neslíbil, že ji neoklamal a že si ji nevezme; tak zemřel. Nevím, kde byla později vychována ani kde ji hrabě ze Soissons uviděl. Vášeň jednoho a neotřesitelná ctnost druhé způsobily tento podivný sňatek.

Viděli jsme svého času, jak hrabě ze Soissons odešel z Francie a jak byl odmítnut všude, kde nabídl své služby. Když už nevěděl kudy kam, obrátil se na svého mladšího bratra prince Evžena a na svého bratrance prince Ludvíka Bádenského, kteří mu pomohli vstoupit do služeb císaře[21], kde byl téměř vzápětí zabit. Jeho žena, která byla neutěšitelná a stále ještě krásná až k úžasu, se uchýlila do Savojska do kláštera vzdáleného od Turína, kde ji pan Savojský[22] konečně ráčil strpět. Jejich děti, z nichž chtěl princ Evžen učinit své vlastní, všechny zemřely v květu věku, takže princ Evžen, který měl dvě opatství a nebyl ženat, uzavřel tuto větev vzešlou ze slavného vévody Karla Emanuela, kterého Ludvík XIII. osobně porazil ve slavném průsmyku u Susy.

Canaples, bratr zesnulého vévody z Créqui a zesnulého maršála z Créqui, byl od smrti markýze z Créqui, svého synovce, posledním z této větve rodu Blanchefortů. Jeho otec byl mladším synem z rodu vévodů z Lesdiguières a bratrem děda vévody z Lesdiguières, který rovněž zůstal ze své větve sám a byl Canaplesovým synovcem z druhého kolena. Vévoda z Créqui zanechal jen vévodkyni z La Trémoille, a protože jeho vévodství-pairie, zřízené pro něho roku 1663, k němuž jeho bratři nebyli povoláni, zaniklo, připadalo vévodství Lesdiguières celé větvi Créqui, která z toho rodu vycházela; a Canaples, když zajišťoval své jmění dětem maršála z Créqui, svého bratra, si v tomto ohledu tvrdošíjně vyhradil svá práva. Byl mladší než vévoda z Créqui a starší než maršál; bylo mu pětasedmdesát let, když větev maršála z Créqui vymřela smrtí markýze z Créqui u Luzzary. Ihned nato Canaples, tímto dědictvím bohatší, než býval, a s vévodstvím Lesdiguières stále v hlavě — navzdory mládí a zdraví toho, kdo je držel, i jeho ženy, dcery maršála z Duras, kteří ještě neměli děti —, se chtěl oženit, aby rod pokračoval. Byl to člověk tak omezený, že s ním jeho bratři nikdy nic nesvedli. Maršál z Villeroy, syn jedné Créquiové z větve Lesdiguières a jeho bratranec, mu opatřil velení ve své lyonské guvernérské provincii po smrti arcibiskupa, svého strýce, který je měl po celý život. Canaples tam nikdy nevěděl, co dělá, a to do té míry, že dámy, které jely naproti paní vévodkyni z Bourgogne do Pont-de-Beauvoisin a které se nějaký čas zdržely v Lyonu, mi po návratu vyprávěly, že tam potkaly Canaplese, jak se krokem ubírá ulicemi a rozdává napravo nalevo požehnání.

Viděl to tak dělat arcibiskupa Saint-Georgese, který tam tehdy byl a nastoupil po Villeroyově strýci. Canaples měl za to, že je jeho právem dělat totéž, a činil si také

---

21. **Vysvětlivka:** Císař Leopold I. (vládl 1658–1705).

22. **Vysvětlivka:** Viktor Amadeus II. (1666–1732), vévoda savojský, otec vévodkyně z Bourgogne a španělské královny. Roku 1730 abdikoval; když se roku 1731 pokusil získat vládu zpět, dal ho syn zatknout a až do smrti věznit, nejprve na hradech La Rotta a Rivoli, pak v Moncalieri, kde 31. října 1732 zemřel.

nárok vydávat dimisoriály[23] a vměšovat se do vnitřní kázně duchovenstva. Nakonec natropil tolik hloupostí, třebaže to byl nejlepší člověk na světě, že ho odtamtud museli odvolat. Vrátil se tedy nudit dvůr i město, stále velmi vyšňořený.

Když se po smrti svého synovce chtěl ženit, pomyslel na slečnu z Vivonne, která už nebyla mladá a neměla nic než mnoho ducha, ctnosti a urozenosti, a ani vindru. Maršál z Vivonne, bratr paní z Montespan, zemřel tak zruinován, že jeho vdova, s níž vyženil nesmírné jmění a která sama také hodně prohýřila, s velkou bídou žila v domě svého správce. Slečna z Vivonne, sestra zesnulého vévody z Mortemartu, zetě pana Colberta[24], a sestra vévodkyně z Elbeufu a paní z Castries, byla u paní z Montespan, která ji vzala k sobě a dávala jí všechno až po šaty; ta usoudila, že pro ni bude velkým štěstím provdat se za toho starce, aby měla chléb, a sňatek sjednala. Když se o něm začínalo proslýchat, promluvil o tom kardinál z Coislinu s Canaplesem, který se mu zdál na ženění příliš starý. Ten mu řekl, že chce mít děti.

„Děti, pane!" odvětil mu kardinál; „ale vždyť ona je tak ctnostná!" Společnost propukla v smích, tím spíše, že kardinál, velmi čistý ve svých mravech, byl neobyčejně čistý i ve svých řečech. Jeho slova se ukázala pravdivá a manželství zůstalo neplodné.

Zanedlouho nato zemřel vévoda z Coislinu, což byl velký zármutek pro kardinála, jeho bratra, a ztráta pro všechny počestné lidi. Byl to velmi malý muž nevalného vzezření, ale čest, ctnost, poctivost sama a statečnost sama; při svém duchu byl přesnou a spolehlivou zásobnicí vědomostí, od níž se dalo nekonečně mnoho a velmi zajímavého dozvědět; jeho zdvořilost byla tak přehnaná, že až přiváděla k zoufalství, ale ponechávala plné místo důstojnosti. Býval generálporučíkem dobré pověsti a generálním polním mistrem jízdy po Bussym-Rabutinovi, jehož nemilosti nechtěl využít při stanovení ceny; ten úřad pak prodal a opustil službu, rozkmotřen s panem z Louvois[25]. Při tolika dobrých vlastnostech, které mu vždy uchovaly opravdovou vážnost a královu pozornost, to byl člověk tak zvláštní, že si nemohu odepřít uvést o něm několik příhod.

Jeden z rýnských hrabat, zajatý v boji, jehož se vévoda z Coislinu účastnil, mu připadl; chtěl mu dát své lůžko, po dohodě aspoň matraci. Oba se tak dlouho a tak důkladně zahrnovali zdvořilostmi, až spali oba na zemi po obou stranách matrace. Po návratu do Paříže ho rýnský hrabě, který dostal svolení tam přijet, navštívil. Při vyprovázení velké zdvořilosti; rýnský hrabě, dohnaný do krajnosti, vyjde z pokoje a zamkne dveře zvenčí na dva západy. Pan z Coislinu se dlouho nerozmýšlí; jeho byt byl jen několik schodů nad přízemím; otevře okno, skočí do dvora a ocitne se

23. **Vysvětlivka:** Dimisoriály jsou listiny, jimiž biskup dovoluje svému diecézanovi přijmout svěcení od jiného biskupa.

24. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), generální kontrolor financí a hlavní ministr první poloviny vlády Ludvíka XIV.

25. **Vysvětlivka:** François-Michel Le Tellier, markýz z Louvois (1641–1691), státní sekretář pro válku, po Colbertově smrti nejmocnější ministr Ludvíka XIV.

u dvířek kočáru rýnského hraběte dřív než on, takže ten myslel, že ho tam přenesl ďábel. Pravda však je, že si při tom vykloubil palec; Félix, první králův chirurg, mu ho napravil. Když byl uzdraven, přišel se Félix znovu podívat, jak se mu daří, a shledal, že uzdravení je dokonalé. Když odcházel, hle, pan z Coislinu mu chce otevřít dveře, Félix je v rozpacích a brání se. V tom zápolení, kdy oba tahali za dveře, vévoda náhle pustil a třepe rukou: palec se mu totiž vykloubil znovu a Félix na něm musel hned na místě pracovat. Lze si domyslet, že to vyprávěl králi a že se tomu hodně nasmáli.

O jeho přemrštěných zdvořilostech by se dalo vyprávět bez konce. Potkali jsme ho, paní ze Saint-Simon[26] a já, při jednom návratu z Fontainebleau, pěšky s panem z Met, jeho synem, na dlažbě v Ponthierry, kde se mu rozbil kočár; poslali jsme je požádat, aby přistoupili k nám. Protože vzkazy nebraly konce, byl jsem nucen přes všechno bláto vystoupit a jít ho požádat, aby nasedl do mého kočáru. Pan z Met zuřil nad jeho zdvořilostmi a konečně ho přiměl. Když svolil a zbývalo jen dojít k mému kočáru, začal vyjednávat a zapřísahat se, že těm slečnám místo nevezme; řekl jsem mu, že ty slečny jsou dvě komorné, kterým vůbec neuškodí počkat, až bude jeho kočár spraven, a přijet v něm; ať jsme dělali, pan z Met a já, co jsme dělali, museli jsme mu slíbit, že jedna z nich zůstane s námi. Když jsme došli ke kočáru, komorné vystoupily, a během zdvořilostí, které nebyly krátké, jsem řekl lokajovi, který držel dvířka, aby je zavřel, jakmile nastoupím, a aby dal kočímu pokyn ihned vyjet. To bylo provedeno velmi dobře; ale v tom okamžiku začne pan z Coislinu křičet, že vyskočí, nezastaví-li se, aby tu slečnu přibrali, a ihned se to chystal provést tak podivně, že jsem měl co dělat, abych se mu včas vrhl po pasu kalhot a zadržel ho; a on, s tváří zvenčí na výplni dvířek, křičel, že vyskočí, a táhl proti mně. Při tom bláznovství jsem křikl, ať zastaví; stěží se vzpamatoval a trval na tom, že by byl vyskočil. Slečna komorná byla zavolána zpět; cestou k rozbitému kočáru nasbírala spoustu bláta, které nám přinesla, a málem nás, pana z Met a mne, v tom čtyřmístném kočáře rozmačkala.

Jeho bratr, rytíř z Coislinu, hrubián, cynik a mrzout, jeho pravý opak, se mu jednoho dne pořádně pomstil za nudu jeho zdvořilostí. Tři bratři a s nimi čtvrtý, jeden z jejich přátel, byli na jedné králově cestě. V každém obydlí nebraly zdvořilosti konce a rytíř z nich byl zoufalý. Na jednom noclehu se našla hostitelka vybraného chování a hezká, u níž jim byl vykázán byt. Dům byl dobře zařízen a pokoj velmi čistý. Velké zdvořilosti při příjezdu, ještě větší při odjezdu. Pan z Coislinu šel navštívit svou hostitelku do pokoje, kam se uchýlila. Mysleli, že vůbec neodjedou. Konečně jsou v kočáře a rytíř z Coislinu mnohem méně netrpělivý než obvykle. Jeho bratři měli za to, že mu tentokrát zjemnily mravy hostitelčina líbeznost a příjemnost noclehu. Tři míle odtud, a to hustě pršelo, začne rytíř z Coislinu znenadání zhluboka oddychovat a smát se. Společnost, která nebyla na jeho dobrou náladu zvyklá, se ptá, co mu je;

26. **Vysvětlivka:** Marie Gabriela z Lorges (1678–1743), dcera maršála z Lorges, od roku 1695 autorova manželka. S autorem měla tři děti: Charlottu (1696–1763), provdanou za prince z Chimay, Jacquese Ludvíka, vévodu z Ruffec (1698–1746), a Armanda Jana (1699–1754).

on se směje ještě víc. Nakonec bratrovi prohlásí, že zoufalý ze všech jeho zdvořilostí na všech noclezích a dohnán do krajnosti těmi posledními si dopřál zadostiučinění pořádně se pomstít, a že zatímco byl bratr u jejich hostitelky, odešel do pokoje, kde bratr spal, a tam přímo uprostřed vytlačil nádhernou hromadu, která mu ulevila tím víc, že v domě nemohli pochybovat, že pochází od toho, kdo ten pokoj obýval. Hle, vévoda z Coislinu je bez sebe hněvem, ostatní umírají smíchy. Ale rozzuřený vévoda, když řekl všechno, co může zoufalství vnuknout, křičí na kočího, ať zastaví, a na komorníka, ať přijede blíž, chce nasednout na jeho koně a vrátit se k hostitelce, aby se z toho zločinu očistil nebo obvinil a odhalil viníka. Dlouho to vypadalo, že mu v tom nedokážou zabránit, a byl několik dní se svým bratrem úplně ve zlém.[27]

Při jedné cestě, kterou král podnikl do Nancy, se mu přihodily dvě příhody jiného druhu. Vévoda z Créqui, který ten rok neměl službu, shledal při příjezdu do Nancy, že je špatně ubytován. Byl hrubý a zvyklý být jím ještě mnohem víc díky zdání přízně a moci, jaké si u dvora osvojil; šel a vystěhoval vévodu z Coislinu, který, když chvíli nato přijel, našel své lidi na dlažbě a dozvěděl se od nich příčinu. Poměry tehdy byly jiné: pan z Créqui byl starší vévoda než on, neřekl ani slovo; ale rovnou odtud se odebere se všemi svými lidmi do domu vykázaného maršálu z Créqui, provede mu týž kousek, jaký právě zakusil od jeho bratra, a usadí se tam; přijede maršál z Créqui, jehož prudkost se vrhla na dům Cavoyův, a toho zase vystěhoval on, aby ho naučil rozdělovat byty tak, aby se podobným kaskádám předešlo.

Vévoda z Coislinu měl ten vrtoch, že nesnesl, aby mu někdo dal „babu" — žert, při němž se běhá za tím, kdo ji dal, a který sotva přežívá první mládí. Pan z Longueville v témže Nancy, kde dvůr nějaký čas pobýval, smluvil věc se dvěma svými pážaty, která mu nesla pochodně; a když se tam každý vracel pěšky od králova uléhání, dotkne se vévody z Coislinu, řekne mu, že má babu, a dá se do běhu, a vévoda z Coislinu za ním. Když získal trochu náskok, vrhne se pan z Longueville do jedněch dveří, vidí, jak kolem běží pan z Coislinu, co mu síly stačí, a jde si klidně lehnout, zatímco pážata se svými pochodněmi vodila pana z Coislinu do všech čtyř koutů města i jeho středem, až to, neschopen dál, vzdal a odešel domů celý zpocený; byl to žert, jemuž se musel zasmát, ale příliš se mu nelíbil.

Vážnější příhoda, kterou nebylo lze nijak očekávat, ukázala, že se uměl dobře rozhodnout. Druhý syn pana z Bouillonu, který se smrtí svého staršího bratra stal po otci vévodou z Bouillonu a do té doby nosil jméno vévody z Albretu, otec dnešního vévody z Bouillonu, byl vychováván pro církev a s velkou okázalostí obhajoval tezi na Sorbonně.

---

27. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ačkoli Saint-Simon tuto příhodu již vyprávěl (sv. II, s. 255; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola šestnáctá), neměli jsme za to, že bychom měli po způsobu dřívějších vydavatelů vypustit vyprávění, které se od předchozího v mnoha jednotlivostech liší.

V těch dobách chodili princové krve na obřady význačných osob. Pan Princ, pan Vévoda, pozdější princ de Condé,[28] a páni princové de Conti, oba bratři, tehdy děti, při té tezi byli. Pan z Coislinu tam přišel hned po nich, a protože byl tehdy až na samém konci vévodů, nechal několik křesel mezi sebou a rohem, který přiléhal k rohu prelátů.

Princové krve měli svá křesla mimo řadu, naproti katedře toho, kdo tezi předsedal. Přijde Novion, první prezident, s několika prezidenty parlamentu (*à mortier*), a zatímco skládá poklony princům krve, vklouzne do prvního křesla u řečeného rohu. Vévoda z Coislinu, velmi udiven tou pošetilostí, ho nechá usednout, a když Novion při usedání otočí hlavu ke kardinálu z Bouillonu, sedícímu v křesle u téhož rohu v čele strany prelátů, pan z Coislinu vstane, vezme křeslo, postaví je před prvního prezidenta a usedne; stalo se to tak prudce, že to bylo dřív provedeno než zpozorováno. Ihned velký rozruch, a pan z Coislinu svírá prvního prezidenta zády své židle tak, že mu brání v pohybu, a sám se pevně drží ve svém křesle. Kardinál z Bouillonu se pokusil zakročit; pan z Coislinu odpověděl, že je tam, kde má být, když první prezident zapomíná, čím je mu povinen; a ten, ohromen tou pohanou a vztekem, že ji musí snášet, aniž se může hnout, nevěděl, co dělat. Prezidenti *à mortier*, velmi vyplašení, mezi sebou silně reptali; nakonec šli kardinál z Bouillonu z jedné strany a jeho bratři z dolního konce, kde dělali hostitele, k panu Princovi a snažně ho prosili, aby ráčil zařídit ukončení té scény, pro kterou zatím umlkla disputace. Pan Princ šel k vévodovi z Coislinu, který se mu omluvil, že nevstává, ale svého muže pustit nechtěl. Pan Princ takto do očí prvního prezidenta velmi pokáral a potom navrhl panu z Coislinu, aby vstal a ponechal tak prvnímu prezidentovi volnost rovněž vstát a odejít. Pan z Coislinu odolával a nehrozil ničím menším, než že ho tam bude držet po celou tezi. Konečně, přemožen prosbami pana Prince a Bouillonů, svolil vstát pod podmínkou, že se pan Princ zaručí, že první prezident okamžitě odejde a že se při vstávání nebude muset obávat nějakého dalšího kejklířského kousku — to byl výraz, jehož užil. Novion na to koktavě dal své slovo; vévoda řekl, že příliš pohrdá jeho slovem i jím samým, než aby je přijal, a že chce slovo pana Prince; ten je dal. Ihned pan z Coislinu vstane a odsune své křeslo se slovy k prvnímu prezidentovi: „Jděte, pane, jděte;" ten také odešel v krajním zahanbení a s prezidenty *à mortier* se vrátil ke svému kočáru; zároveň pan z Coislinu vzal svou židli, odnesl ji tam, kde byla původně, a znovu na ni usedl.

Pan Princ mu ihned přišel složit poklonu, tři ostatní princové krve rovněž a po jejich příkladu všichni nejvýznamnější, kdo tam byli. Zapomněl jsem, že páni z Bouillonu zprvu užili lsti a dali panu z Coislinu vyřídit, že se po něm u dveří někdo shání kvůli něčemu naléhavému, a že odpověděl, ukazuje na prvního prezidenta

28. **Vysvětlivka:** Příhoda se odehrála v letech 1678–1686: „pan Princ" je zde Velký Condé († 1686) a „pan Vévoda" jeho syn Jindřich Julius, tedy ten, kdo je „panem Princem" v době, o níž Paměti jinak vyprávějí.

za sebou: „Nic není tak naléhavé jako naučit pana prvního prezidenta, čím je mi povinen, a nic mě odtud nedostane, dokud odtud jako první neodejde pan první prezident, který je tuhle za mnou." Vévoda z Coislinu tam zůstal ještě po celou jednu disputaci a potom odešel domů. Čtyři princové krve ho navštívili ještě téhož dne a také většina těch, kdo jeho příhodu viděli nebo se o ní dozvěděli, takže jeho dům byl plný až do pozdních hodin.

Nazítří šel ke královu vstávání; král se od lidí, kteří se po tezi vrátili z Paříže, dozvěděl, co se stalo. Jakmile vévodu z Coislinu uviděl, promluvil s ním o tom a před celým dvorem ho pochválil za to, co udělal, a pokáral prvního prezidenta, nazvav ho drzounem, který se zapomíná — výraz velmi vzdálený umírněnosti královых slov. Když jeho vstávání skončilo, dal vévodu vejít do svého kabinetu a nechal si věc nejen vyprávět, ale i předvést; skončilo to tím, že vévodovi z Coislinu řekl, že mu zjedná právo; potom si předvolal prvního prezidenta, umyl mu hlavu, zeptal se ho, kde vzal, že by se mohl o cokoli přít s vévody mimo zasedání parlamentu — o tom zatím nic nerozhodoval —, a nařídil mu, aby šel k vévodovi z Coislinu do Paříže požádat ho o odpuštění, a to aby ho zastihl, ne aby prostě jen zašel k jeho dveřím. Snadno pochopit, jakou hanbu a zoufalství Novion pocítil, že má učinit krok tak pokořující, a to po tom, co se mu právě stalo; dal na vévodu z Coislinu působit prostřednictvím vévody z Gesvres a jiných a během čtyřiadvaceti hodin dosáhl toho, že vévoda z Coislinu, spokojený se svou výhodou a s tím, že je v jeho moci podrobit prvního prezidenta celé přísnosti rozkazu, který vůči němu dostal, byl tak velkomyslný, že ho toho zprostil a ještě vzal vůči králi na sebe, že před prvním prezidentem zavřel dveře; a ten, jist si, že nebude přijat, šel k němu s menší nechutí. Král vévodu z Coislinu za toto jednání velmi pochválil, což [způsobilo], že se první prezident neodvážil stěžovat.

Vévoda z Coislinu byl pravda sama. Byl velkým přítelem mého otce, přijímal mě s laskavostí a přátelstvím a rád přede mnou mluvil. Slyšel jsem ho toto vyprávět mezi mnoha jinými pozoruhodnými příběhy, a právě toto vyprávění několikrát mně samotnému a potom v mé přítomnosti jiným osobám. Byl to člověk tak citlivý, že kardinál, jeho bratr, získal nástupnictví ve svém úřadě prvního almužníka pro abbého z Coislinu, aniž kdy dal svému bratrovi znát, že pomýšlí o ně požádat, z obavy, že kdyby byl odmítnut, příliš silně by ho to zasáhlo; a ze stejného důvodu také dosáhl u krále, že jeho bratra nikdy neodmítne pro Marly, takže ten nikdy nežádal, aniž tam jel. Pravda je, že toho nezneužíval. Nebyl příliš starý, ale zničený dnou, kterou míval někdy až v očích, v nose a na jazyku, a v tom stavu se jeho pokoj nevyprazdňoval od nejlepší společnosti dvora i města; a jakmile mohl chodit, chodil do města i ke dvoru, kde byl všeobecně milován, vážen a ceněn. Byl velmi chudý, neboť jeho velmi bohatá matka ho přežila. Zanechal jen dva syny a vévodkyni ze Sully a dožil se celého vzestupu svého bratra i svého druhého syna.

Tento první prezident Novion byl člověk zaprodaný nepravosti, s nímž peníze a pochybné milenky svedly všechno. V justičním paláci se dlouho naříkalo nad jeho rozmary a strany ve sporech nad jeho křivdami. Když se osmělil, začal při podepisování měnit rozsudky a vyhlašovat jinak, než jak se při jednání hlasovalo. Nakonec radové, překvapení, že by celá jedna strana byla hlasovala tak, jak to slyšeli vyhlásit, žádali od svých kolegů vysvětlení. Ti byli zase nesmírně překvapeni, protože se domnívali, že právě ona strana zaujala stanovisko, z něhož rozsudek vzešel; rozsudek tak byl vynesen jediným hlasem prvního prezidenta; jejich pozornost se probudila a shledali, že totéž už není vzácností. Vyptávali se zpravodajů a zapisovatelů. Ti si velmi často něčeho všimli, ale neodvážili se promluvit. Konečně, povzbuzeni rady, prošli znovu rozsudky ve sporech vedených písemně, podepsané prvním prezidentem, a ukázali je zpravodajům; našlo se jich několik krajně pozměněných. Stížnosti byly předneseny králi a tak dobře doloženy, že Novionovi přikázal, aby odstoupil, a na samém konci roku 1689 byl na jeho místo dosazen Harlay. Novion nastoupil roku 1678 po Lamoignonovi, jehož ženy byl bratrancem. Žil ještě čtyři roky v opuštění a potupě a zemřel na svém venkovském sídle koncem roku 1693 ve věku třiasedmdesáti let. Uvidíme jeho vnuka na témže místě, velmi nehodného všech úřadů, jimiž prošel.

Dvůr byl od 19. září ve Fontainebleau. Mélac tam přijel a 4. října pozdravil krále a nazítří večer byl dlouho s králem a Chamillartem u paní z Maintenon[29]. Chamillart ho odtamtud odvedl k sobě a podrobně mu vyložil, co mu král dává: s dalším vyplácením jeho platu guvernéra Landau a s patnácti tisíci livry penze za to, že je tak dobře bránil, to činilo třicet osm tisíc livrů důchodu. Mélac, králem chválený a zahrnovaný laskavostmi, všemi oslavovaný, měl za to, že si zasloužil pocty. Naléhal ještě víc, když viděl, že jsou hned nato udíleny, jak o tom budu vyprávět, někomu, kdo by si pro ně nebyl stačil dojít na druhý břeh Rýna, kdyby se Landau nebylo drželo o více než šest týdnů déle, než kdo mohl doufat.

Mélac, zdrcený bolestí, se uchýlil do Paříže. Neměl ženu ani děti. Uchýlil se tam se čtyřmi nebo pěti sluhy a brzy tam sešel žalem v ústraní, které nechtěl zmírnit žádným stykem.

Byl to šlechtic z Guyenne, velkého ducha, a dokonce velmi vzdělaného, velké obrazotvornosti; jeho přílišný oheň někdy škodil jeho válečným schopnostem a často jeho soukromému chování; dobrý velitel nájezdů, smělý ve svých plánech a rozvážný v jejich provádění, především velmi nezištný. Neměl jinou vlast než armádu a hranice a celý život válčil, v létě i v zimě, téměř stále v Německu. Mánie nahánět nepřátelům hrůzu z něho udělala podivína; podařilo se mu svými častými podniky dosáhnout

29. **Vysvětlivka:** Françoise d'Aubigné, markýza z Maintenon (1635–1719), vdova po básníku Scarronovi, někdejší vychovatelka královských levobočků a od roku 1683 tajná manželka Ludvíka XIV. Zemřela 15. dubna 1719 v Saint-Cyru, v ústavu pro šlechtické dívky, kam se po králově smrti uchýlila; vlastní děti neměla.

toho, že se jeho jména báli, a udržovat ve střehu dvacet mil nepřátelské země ve svém dosahu. Bavil se tím, že se těm národům vydával za čaroděje, a sám o tom žertoval první. Byl dosti nedůtklivý a velmi nepříjemný těm, které podezíral, že mu nepřejí, a příliš snadno uvěřil, že k němu někdo nemá dost ohledů. Jinak mírný a velmi dobrý člověk, který od svých přátel snesl všechno; generálovi a všem svým nadřízeným byl velmi pohodlný a nikdy nepohodlný, intendantům však pramálo; bez pletich a bez styků se státním sekretářem války, a protože měl ruce velmi čisté, mluvil velmi volně o těch, kdo je čisté neměli; střídmý, prostý a samotářský; ustavičně přemítal nebo mluvil o válce s přirozenou výmluvností a s volbou výrazů, která překvapovala, aniž kterýkoli hledal. Byl obzvlášť oddán pánům z Duras a z Lorges, zejména mému tchánovi, který mi ho doporučil, jak jen budu moci, až tu on sám nebude.

Špatně si vyložil jednu zdvořilost rytíře z Asfeldu u maršála z Choiseul a před několika generály se na rytíře neobyčejně rozlítil. Pan z Chamilly mi to přišel oznámit. Šel jsem za maršálem, který ho mohl potrestat jak za věc samu, tak za nedostatek úcty ve svém domě, ale ráčil nemyslet na to, co se týkalo jeho. Potom jsem se sešel s Mélacem, a nemohu lépe dosvědčit, jak byl ke svým přátelům snášenlivý, než když řeknu, že jsem ho nešetřil, až jsem se za to styděl — ve svém věku a jako pouhý plukovník, kdežto on byl služebně starý generálporučík velké pověsti. Uznal přede mnou svou chybu a udělal všechno, co jsem chtěl. Chamilly, markýz z Huxelles a několik dalších zadrželi rytíře z Asfeldu, pozdějšího maršála Francie jako oni, a dosáhli toho, že se Mélac a on objali, a nikdy potom o tom mezi nimi nepadla zmínka. Celkem vzato byl Mélac znamenitý voják a dobrý a počestný člověk; chudý, střídmý a skromný a horlivý pro obecné dobro.

Pelletier de Sousy, jakýsi ministr v malém díky svému ředitelství opevnění, které mu všude, až po Marly, zajišťovalo byt kvůli jeho pravidelné práci o samotě s králem, se jím stal ještě víc díky význačnému místu jednoho ze dvou radů v královské finanční radě, které se uvolnilo smrtí Pomereua po operaci kamene. Ten byl velmi vážený, velmi přímý a ze státních radů měl nejvíc ducha a schopností, jinak velký pracant, dobrý člověk a počestný muž. Byl velkým přítelem mého otce a zůstal i mým. Byl to oheň, který oživoval všechno, co dělal, ale někdy zacházel příliš daleko, a byly doby, kdy jeho rodina zařizovala, aby se s nikým nevídal. Potom na něm nebylo nic znát. Je to první intendant, kterého se odvážili poslat do Bretaně a který našel způsob, jak si tam provincii ochočit.

Jiné úmrtí by bylo směšné sem zařazovat bez důvodů, které k tomu vedou.

Je to úmrtí Petita, který byl velmi starý a po mnoho let lékařem Monseigneura[30]. Měl ducha, vědomosti, praxi i poctivost, a přece zemřel, aniž kdy chtěl uznat krevní oběh. To mi připadalo dost zvláštní, abych to nevynechal.

Druhý důvod je, že jeho úřad dostal Boudin, o němž ještě není čas cokoli říkat, ale o němž bude až příliš co vyprávět, a to ve věcech velmi důležitých.

Král dostal ve Fontainebleau zprávu o propuštění maršála z Villeroy[31]. Brzy poté, co byl císař zpraven o kartelu[32] sjednaném v Itálii, dal mu vzkázat, že je volný, a dvorně si nepřál, aby platil výkupné, které činilo padesát tisíc livrů. Tato svoboda přišla Francii dvojnásob draho, ale králi byla velmi milá. Maršál dostal rozkaz počkat na důstojníka, který ho měl z císařova pověření provést armádou prince Evžena.

Ve Fontainebleau bylo k vidění cosi dosti nezvyklého: Madame na veřejném divadelním představení ve druhém roce svého smutku po Monsieurovi. Zprvu se trochu zdráhala; ale král jí řekl, že to, co se děje u něho, nemá být posuzováno jako veřejná představení.

---

30. **Vysvětlivka:** Monseigneur byl dvorský titul následníka trůnu: Ludvík, zvaný Velký dauphin (1661–1711), jediný legitimní syn Ludvíka XIV. Roku 1680 se oženil s Marií Annou Bavorskou († 1690); přežili ho tři synové: vévoda z Bourgogne, Filip V. a vévoda z Berry. Po její smrti uzavřel tajný sňatek s paní de Choin. Zemřel na neštovice 14. dubna 1711 v Meudonu.

31. **Vysvětlivka:** François de Neufville, vévoda a maršál z Villeroy (1644–1730), králův přítel z mládí; v únoru 1702 ho v Cremoně zajali císařští. Zajetí strávil v Innsbrucku a ve Štýrském Hradci a do Francie se vrátil v listopadu 1702. Roku 1722 byl po roztržce s kardinálem Duboisem zatčen a do roku 1724 žil ve vyhnanství. Zemřel 18. července 1730 v Paříži ve věku 86 let.

32. **Vysvětlivka:** Kartel — dohoda válčících stran o výměně a výkupu zajatců.

Kapitola druhá

Catinatovo postavení. — Villarsova ochota. — Bitva u Friedlingenu. — Villars jediný jmenován maršálem Francie. — Catinatův návrat a jeho odchod do ústraní. — Villarsova povaha. — Smrt pana maršála z Lorges. — Jeho chvála.

Catinat měl v čele rýnské armády dost příležitostí pocítit následky vysvětlení, které mu vyneslo nejvyšší královu chválu, které však usvědčilo králova ministra a kompromitovalo paní z Maintenon. Chyběly mu všechny prostředky a zlost, že musí proti své vůli vést potupné tažení, ho učinila tajnůstkářským a zasmušilým do té míry, že proti sobě popudil generály i nejvýznačnější z ostatních důstojníků své armády. Nutnost pomoci bavorskému kurfiřtovi[1], který se otevřeně prohlásil a jehož císařští sužovali, a stejně tak nutnost dostat pomoc od něho vedla k rozhodnutí pokusit se o přechod Rýna; byl navržen Catinatovi, snad s malými prostředky a málo vojsky — říkám snad, protože to nevím a jen to tuším podle toho, že odmítl se toho ujmout. Místo něho to přijal Villars, který na konci toho přechodu viděl své štěstí a byl si jist, že nic neriskuje, i kdyby se mu nezdařilo to, oč se Catinat odmítl pokusit; jako obratný muž však chtěl být silný, a kromě toho, co přišlo z Flander a co šel na půl cesty převzít od Chamaranda, mu Blainville přivedl ještě silný oddíl z téže flanderské armády. Připojil k tomu z rýnské armády, co chtěl, a ta, stavši se tím sama pouhým oddílem, se zakopala pod Štrasburkem a ponenáhlu se tam ztenčila na deset praporů a velmi málo eskadron, takže se Catinat uchýlil do Štrasburku a smutně tam čekal, jak dopadne přechod, o nějž se Villars chystal pokusit, na odjezd římského krále[2] zpět do Vídně a na to, co se po dobytí Landau stane s jeho armádou.

Villars táhl přímo k Huningue, prohlédl břehy Rýna a zvolil pro svůj most místo naproti Huningue, tam, kde leží ostrov dost prostorný, aby ho bylo lze s užitkem využít — hlavní rameno Rýna mezi ním a ostrovem a menší mezi ostrovem a druhým břehem Rýna, kde leželo městečko Neuenburg, opevněné a držené císařskými, kteří tam měli létající sbor a po celé tažení znepokojovali Catinata hrozbou, že přejdou Rýn a oblehnou Huningue, aniž ovšem pomýšleli to provést, aby nic neodčerpali z obležení Landau. Jakmile se takto rozhodl, dal Villars zcela v klidu, ale velmi pilně pracovat na mostě k ostrovu. Přibyl 30. září; most byl dílem necelých čtyřiadvaceti hodin. 1. října v poledne po něm dal převézt čtyřicet děl s pluky Champagne a Bourbonnais, které rozmístil na ostrově, a dal pracovat na druhém mostě. Jakmile byl

1. **Vysvětlivka:** Maxmilián II. Emanuel (1662–1726), bavorský kurfiřt, ve válce o španělské dědictví spojenec Francie. Zemřel na mrtvici 26. února 1726 v Mnichově.

2. **Vysvětlivka:** Josef (1678–1711), syn císaře Leopolda I., od roku 1690 římský král, tedy zvolený nástupce císaře; od roku 1705 císař Josef I.

dokončen, poslal přes něj dělníky kryté svými granátníky, kteří v čele mostu vytáhli linii rovnoběžnou s Rýnem, navzdory chabým pokusům nepřátel tomu zabránit; těm překážela palba dělostřelectva a patnácti set mužů, kteří byli na ostrově, i množství malých člunů naložených granátníky. V tomto postavení chtěl Villars, jenž měl v moci přechod Rýna dokončit, počkat na zprávy od bavorského kurfiřta, a mezitím se princ Ludvík Bádenský a většina jeho generálů přišli zakopat u Friedlingenu. 12. října Laubanie s oddílem z posádky Neuf-Brisachu přeplul Rýn na malých člunech a s kordem v ruce dobyl městečko Neuenburg, usadil se tam a po našem mostě ho tam následoval pan z Guiscardu s dvaceti eskadronami a deseti prapory. Princ Ludvík po této zprávě nepochyboval, že Villars chce přejít právě tam, opustil Friedlingen a 14. ráno vytáhl k Neuenburgu. Téhož rána v sedm hodin Villars, zpravený o tomto pochodu, vyšel z Huningue a dal rychle převést všechno vojsko, které měl na tomto břehu, po svém mostě na ostrov. Jízda přebrodila druhé, malé rameno Rýna a pěchota přešla po druhém mostě, který dal včas přemístit a i se svým dělostřelectvem přenést naproti Friedlingenu.

Nato princ Ludvík, který byl na pochodu, obrátil všechna svá vojska, jichž bylo dvaačtyřicet eskadron s jeho pěchotou; pět jeho eskadron obešlo malý kopec, z naší strany příkrý, aby zezadu dosáhly jeho hřebene, a zbylých sedmatřicet vytáhlo na Villarse dříve, než je čekal. Měl jen čtyřiatřicet eskadron, protože jich šest odeslal, aby se připojily ke Guiscardovi u Neuenburgu. Tři útoky uvedly císařskou jízdu ve zmatek; přijalo ji šest čerstvých praporů, které ji podepřely. Ostatní jejich prapory se rozestavily na kopci, odkud je bylo třeba vypudit, a to postupem přes vinice a sráz, který byl na naší straně. Byl to tedy podivný boj, v němž jízda a pěchota na obou stranách jednaly zcela odděleně.

Tento útok na kopec, vedený generálporučíkem Desbordesem, někdejším guvernérem Philippsburgu, který při něm padl, bylo možno vést jen s jistým nepořádkem kvůli zářezům a příkrosti kopce, takže vojska, která dorazila udýchaná a poněkud rozvrácená, nedokázala odolat pěchotě sevřené a odpočaté; ta je přiměla ztratit půdu a sestoupit dolů ve větším nepořádku, než v jakém vystoupila.

Se všemi přípravami to zabralo čas, takže Villars, který zůstal na úpatí kopce a ztratil z očí celou svou jízdu, jež byla tehdy půl míle od něho a hnala se za jízdou císařovou, měl bitvu za ztracenou a sám ztratil hlavu pod stromem, kde si zoufalstvím rval vlasy, když uviděl přijíždět Magnaca, prvního generálporučíka této armády, který se hnal sám tryskem, s jedním pobočníkem za sebou.

Tehdy Villars, už nepochybuje, že je všechno ztraceno, na něj zavolal: „Nuže, Magnacu, jsme tedy ztraceni?“ Na jeho hlas zamířil Magnac ke stromu a velmi udiven, že vidí Villarse v takovém stavu, mu řekl: „Ale co tu děláte a jak to s Vámi vypadá? Jsou poraženi a všechno je naše.“ Villars okamžitě zatlačil slzy a spěchal s Magnacem k pěchotě, která bojovala s pěchotou nepřátel, jež za ní sestoupila z vrchu onoho malého kopce; oba volali „vítězství“. Magnac vedl jízdu, porazil císařskou a

pronásledoval ji téměř půl míle až k oněm šesti čerstvým praporům, které ji zaštítily, ale nemohouce odolat prudkosti našich eskadron, pozvolna ustoupily s troskami císařské jízdy; a Magnac, který je tehdy už nemohl hnát do soutěsek, jež se tu naskýtaly, a byl znepokojen o naši pěchotu, o níž neměl nejmenší zprávy, se osobně vrátil ji hledat a podívat se, co se u ní děje, rozzuřen, že ji nemá na dosah těch soutěsek, aby dovršil své vítězství, a že jimi vidí unikat trosky císařské jízdy i oněch šest praporů, které ji zachránily. On a Villars svým voláním o vítězství dodali nové odvahy naší pěchotě, před níž nepřátelská po několika útocích ustoupila a byla dost dlouho pronásledována. Villars si pomohl drzostí; a Magnac se odvážil vyprávět jejich podivnou příhodu jen potichu; když však viděl, že si Villars přičítá všechnu čest, a ještě víc, když ho viděl přijímat za ni odměnu, aniž na ní sám měl jakýkoli podíl, vybuchl v armádě a potom u dvora, kde způsobil nemalý rozruch; avšak Villars, který měl cenu za vítězství a paní z Maintenon na své straně, nad tím jen mávl rukou. Mezi Doklady bude k vidění zpráva, kterou o tom podal králi hned po boji, jenž dostal jméno bitva u Friedlingenu, a kterou upravuje, jak jen může.[3] Kromě padlého generálporučíka Desbordese padl také Chavanne, brigádní generál pěchoty; mezi raněnými byli vévoda z Estrées, Polignac, generálporučík Chamarande, Coëtquen a syn hraběte du Bourg, většinou lehce.

Villars, který cítil, jak potřebuje oporu, provedl dvořanský kousek. Den po bitvě se k němu připojilo několik jezdeckých pluků z toho, co zbývalo kolem Štrasburku a co mu Catinat ještě posílal. Mezi nimi byl hrabě z Ayen; Villars mu navrhl, aby králi dovezl prapory a standarty, a hrabě z Ayen to přijal přes všechno, co mu Biron mohl říci o směšnosti toho, vézt kořist z boje, jehož se nezúčastnil. Avšak synovci paní z Maintenon bylo všechno dobré a dovolené; její přízeň ovšem nezabránila posměchu celé armády, jejíž dopisy do Paříže byly plné Magnacovy příhody a úšklebků na účet hraběte z Ayen. Přišly však příliš pozdě, jejich věc už byla vyřízena. Choiseul, který měl za ženu Villarsovu sestru, byl pověřen zprávou a Villarsovým dopisem králi; dorazil do Fontainebleau v úterý 17. října ráno a naplnil krále radostí z jeho vítězství, z toho, že má přechod přes Rýn, a z toho, že může počítat s brzkým spojením s bavorským kurfiřtem. Nazítří ráno dorazil i hrabě z Ayen a podrobnostmi, prapory a standartami radost velmi zvýšil. Když se však zvědělo, že v boji vůbec nebyl, bylo směšnosti mnoho a jeho přízeň posměšky málo krotila. Choiseul sklidil od krále hojnou chválu za zprávu, kterou podal. Dostal pluk, který měl rytíř ze Scève, a tisíc pistolí. Byl jen kapitánem jízdy.

20. října Villarsův kurýr obratně udržel královu dobrou náladu. Villars mu vzkázal, že ztráty nepřátel jsou mnohem větší, než se myslelo, že všechny vesnice

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz str. 11, mezi Doklady (*Pièces*), Villarsův dopis králi. (Poznámka Saint-Simonova.) Tento dopis nalezne čtenář na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 4).

> v okolí Friedlingenu jsou plné jejich raněných, že bylo nalezeno sedm opuštěných děl, že princ z Ansbachu, dva saští princové a syn württemberského administrátora jsou raněni a zajati, a konečně že jejich armáda je tak rozprášena, že nemá pohromadě ani tisíc mužů. Biron byl vyslán se třemi tisíci jezdci vstříc bavorskému kurfiřtovi a Villars se zabýval budováním pevnůstek a stanovišť za Rýnem a obnovou reduty naproti Huningue, zbořené podle ryswického míru.

V sobotu 21. října ráno byl hrabě z Choiseul odeslán zpět k Villarsovi s balíkem od krále. Na svém místě bylo vidět nečistý, ale mocný pramen ochrany, kterou mu poskytovala paní z Maintenon. Král jej téhož dne při obědě prohlásil maršálem Francie, jeho jediného. Chtěl k tomu přidat ještě něco navíc. Vnější strana balíku byla nadepsána: „Panu markýzi z Villars“, a uvnitř byl vlastnoruční králův dopis, zapečetěný a nadepsaný: „Mému bratranci maršálu z Villars.“ Choiseulovi to bylo důvěrně svěřeno se zákazem komukoli to prozradit, dokonce i švagrovi, až mu bude balík odevzdávat. Král chtěl, aby se Villars o cti, kterou mu prokazuje, dověděl teprve pohledem na druhý nadpis. Lze si představit jeho radost.

Radost Catinata, odstaveného a opuštěného ve Štrasburku, nebyla stejná.

Protože už neměl co dělat, nebo spíše už nebyl ničím, dostal dovolení odejít a vracel se ve svém kočáře velmi krátkými denními úseky, jako člověk, který se bojí dojet. 17. listopadu se poklonil králi, který ho přijal vlažně, zeptal se ho na zdraví a soukromě s ním nemluvil. K Chamillartovi nešel. Zůstal den ve Versailles a velmi krátce v Paříži. Moudře se uchýlil do svého domu v Saint-Gratien u Saint-Denis, kde se už stýkal jen s několika blízkými přáteli a z tohoto ústraní téměř nevycházel; šťasten, kdyby je byl nikdy neopustil a kdyby byl dokázal odolat královu lichocení, aby znovu převzal velení armády, a mít se na pozoru před následky vysvětlení, které bylo tím nebezpečnější, že bylo vítězné.

Princ Ludvík, velmi vzdálený rozprášení, v jakém ho Villars vylíčil, se vzápětí znovu objevil s armádou, která často budila obavy, že přejde na tento břeh Rýna. Zbytek tažení minul ve vzájemném pozorování a hledání výhod. K výhodám nového maršála nepatřilo spojení s bavorským kurfiřtem — to se neuskutečnilo: tento kníže dobyl Memmingen a několik malých pevností, aby se rozšířil a opatřil si kontribuce a zásoby. Armády se stáhly do zimních ležení; naše přešla zpět přes Rýn a brzy nato dostal Villars rozkaz zůstat ve Štrasburku a střežit Rýn.

Toto dítě štěstěny bude napříště tak ustavičně hrát tak významnou úlohu, že je namístě je představit. O jeho původu jsem mluvil, když byla řeč o jeho otci: bylo tam vidět, že to není základ, na němž by mohl stavět. Nahradilo to štěstí, a štěstí neslýchané, po celý jeho dlouhý život. Byl to dost vysoký muž, tmavovlasý, urostlý, který stárnutím ztloustl, aniž tím ztěžkl, s tváří živou, otevřenou, výraznou a vskutku trochu bláznivou, čemuž odpovídalo držení těla i gesta. Nezměrná ctižádost, která se

nezastavovala před žádnými prostředky; vysoké mínění o sobě, které téměř nikomu nevnukl, leda králi; galantnost, jejíž slupka byla vždy románová; velká nízkost a velká poddajnost vůči každému, kdo mu mohl posloužit, přičemž sám nebyl schopen nikoho milovat ani nikomu posloužit, ani jakékoli vděčnosti. Skvělá statečnost, velká činorodost, bezpříkladná smělost, drzost, která všechno ustála a před ničím se nezastavila, a k tomu chvástavost hnaná do nejzazších krajností, jež ho nikdy neopouštěla. Dost ducha, aby vlastní sebedůvěrou ohromil hlupáky; snadná výmluvnost, ale s hojností a nepřetržitostí tím odpudivější, že vždy uměl stočit řeč na sebe, chlubit se, vychvalovat se, že všechno předvídal, všechno poradil, všechno vykonal, a pokud jen mohl, nikomu z toho nenechat podíl.

Pod gaskoňskou okázalostí krajní lakota, hrabivost harpyje, která mu vynesla hory zlata naloupeného ve válce, a když stanul v čele armád, loupeného zcela otevřeně a s vlastními žerty na to téma, bez ostychu nasazovat k tomu zvláštní oddíly a řídit k tomu účelu pohyby své armády. Neschopen jakékoli podrobnosti zásobování, konvojů, píce a pochodů, kterou přenechával tomu ze svých generálů, kdo se tím chtěl obtěžovat; zásluhu si však vždy přičítal sám. Jeho obratnost spočívala v tom, že uměl prodat i sebemenší věci a každou náhodu. Poklony u něho nahrazovaly všechno. Nic solidnějšího se však od něho čekat nedalo. On sám byl vším jiným než solidním. Stále zaměstnán malichernostmi, pokud ho od nich neodtrhla bezprostřední naléhavost záležitostí. Byl to chodící repertoár románů, komedií a oper, z nichž při každé příležitosti citoval útržky, i při nejvážnějších poradách. Pokud jen mohl, nehnul se z divadel, s nestoudností, co do tamních děvčat a obcování s jejich životem a s jejich milenci, kterou veřejně hnal až do nejpozdějšího stáří, veřejně zneuctěného jeho hanebnými řečmi.

Jeho nevědomost, a máme-li to říci pravým slovem, jeho neschopnost v záležitostech byla nepochopitelná u muže, který v nich byl tak hojně a tak dlouho zaměstnáván; ztrácel se a už se nenašel; chybělo mu chápání, říkal tam pravý opak toho, co bylo vidět, že chce říci. Často jsem z toho zůstal v nejhlubším úžasu a byl jsem nucen uvádět ho na pravou cestu a mluvit za něj, a to mnohokrát od té doby, co jsem s ním za regentství byl ve státních záležitostech; žádná z nich ho, pokud jen bylo možné, neodvedla od hry, kterou miloval, protože v ní měl vždy štěstí a vyhrál velmi mnoho, ani od divadel. Šlo mu jen o to, udržet si moc a nechat jiné dělat všechno, co měl udělat nebo na co měl dohlédnout sám. Takový člověk nebyl příliš milý, a také nikdy neměl přátele ani své lidi, a nikdy žádný muž nesetrval v tak vysokých úřadech s menší vážností.

Jméno, které mu neúnavné štěstí získalo pro časy budoucí, mi často zprotivilo dějiny, a našel jsem nesčetně lidí, kteří uvažovali stejně. Jeho blízcí byli tak neprozřetelní, že velmi brzy po jeho smrti dopustili vydání Pamětí, o nichž nelze nepoznat,

že jsou od něho;[4] stačí se podívat na jeho dopis králi o jeho bitvě u Friedlingenu. Vyprávění rozpačité, špatně napsané, bez přesnosti, bez určitosti, úmyslně zmatené zastírá, jak jen může, nepořádek, který málem zahubil jeho pěchotu, i jeho neznalost toho, co dělala jeho jízda; nelíčí ani postavení, ani pohyby, ani boj, a tím méně to, co o něm rozhodlo a ukončilo jej; a jeho obecné a všeobecné chvály, které nechválí nikoho, protože o nikom neuvádějí nic zvláštního, a které rozdal z potřeby, již pociťoval vůči všem, nemohou zalichotit nikomu. Jeho Paměti jsou stejně zmatené, a jsou-li podrobnější, pak jen proto, aby obsahovaly víc lží, v nichž se bez ustání vydává za hrdinu.

Byl jsem velmi mlád a jen polním mistrem jezdeckého pluku v roce 1694[5] a v letech následujících; ale v prvním z nich jsem byl zetěm velitele armády a v dalších jsem požíval nejdůvěrnější důvěry maršála z Choiseul, který nastoupil po mém tchánovi. To stačí k tomu, abych byl zcela zřetelně viděl, že vychloubání jeho Pamětí o těchto taženích nemá ani zdání pravděpodobnosti a že všechno, co tam o sobě říká, je román. Od předních důstojníků, kteří sloužili s ním a pod ním v ostatních taženích, o nichž vypráví, jsem se dověděl, že je tam všechno lež, většina událostí zcela vymyšlena, nebo s jakýmsi základem, k němuž je všechno ostatní přizpůsobeno k jeho chvále a k hanbě těch, kdo se tam nejvíc zasloužili, aby jim zásluhu uloupil a přivlastnil si ji. Jsou tam dokonce místa, jejichž smělost tak čpí nepravdou, že je člověk tou troufalostí sám za sebe pobouřen, i tím, že se domnělý hrdina odvážil doufat, že si tak hrubě nadělá napálených a obdivovatelů. Žízeň po nich ho dovedla k nejčernějším krádežím slávy mistrů, před nimiž jsem ho vídal plazit se, a k pomluvám nejopovážlivějším a nejbláznivěji odvážným.

Pokud jde o jeho jednání v Bavorsku a ve Vídni, která tam líčí tak krásnými barvami, ptal jsem se na ně Torcyho[6], jemuž o nich tehdy podával zprávy a jehož rozkazy a instrukcemi se měl výhradně řídit. Torcy mě ujistil, že nad tím románem žasl, že je tam všechno lež a že ani jediná skutečnost a ani jediné slovo z toho není pravdivé; byl tehdy ministrem a státním sekretářem zahraničních věcí, jehož rukama procházely všechny, a jediným, kdo se uchránil toho, aby svůj resort sdílel s paní z Maintenon, nebo jí ho spíše podřídil. Jeho přímost, poctivost a pravdomluvnost nebyly nikdy zpochybněny ve Francii ani v cizích zemích a jeho paměť byla vždy přesná a jasná.

Taková byla Villarsova marnivost, že chtěl být u potomstva hrdinou ve všem, za cenu lží a pomluv, které tvoří celé předivo románu jeho Pamětí, a taková pošetilost

---

4. **Vysvětlivka:** Villars zemřel roku 1734; první svazek Pamětí vydaných pod jeho jménem vyšel ještě téhož roku.

5. **Ediční poznámka:** V edici 1856 je vytištěno „1594“, zjevná chyba ve století; míněn je rok 1694.

6. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Colbert, markýz z Torcy (1665–1746), synovec velkého Colberta, od roku 1696 státní sekretář pro zahraniční věci. Zemřel 2. září 1746 v Paříži.

těch, kdo si pospíšili je vydat dříve, než zemřeli svědkové věcí a diváci muže tak podivuhodného, který při všem svém umění, svém bezpříkladném štěstí, nejvyšších hodnostech a prvních místech ve státě v něm nikdy nebyl ničím než venkovským komediantem, a ještě častěji pouhým kejklířem na prknech.

Takový byl zhruba Villars, jemuž jeho válečné i dvorské úspěchy později získají velké jméno v dějinách, až čas způsobí, že on sám zmizí z očí, a až zapomnění smaže to, co je známo téměř jen současníkům. V pokračování těchto Pamětí se bude vyskytovat tak často, že bude možno poznat jej podle různých rysů tohoto portrétu, věrnějšího než sláva, kterou uloupil a kterou po příkladu krále předal potomstvu, nikoli medailemi a sochami — na to byl příliš lakomý —, nýbrž obrazy, jimiž vytapetoval svůj dům a na nichž nezapomněl ani na věci nejprostší, až po své zasedání, při němž předsedal stavům Languedocu, když v této provincii velel. Neříkám nic o krajní směšnosti jeho žárlivosti a o cestách jeho ženy vláčené po hranicích. Tyto ubohosti je třeba zahalit; je však smutné, že mají vliv na stát a na nejdůležitější válečné operace, jak mu to Bavorsko bude navždy vyčítat.

Při tolika a takových vadách by nebylo spravedlivé upírat mu přednosti. Měl přednosti vojevůdce. Jeho plány byly smělé, rozsáhlé, téměř vždy dobré, a nikdo jiný nebyl způsobilejší k jejich provedení a k rozmanitému zacházení s vojsky — zdálky, aby skryl svůj záměr a přivedl je přesně včas, zblízka, aby zaujal postavení a zaútočil. Jeho odhad, třebaže dobrý, nebyl vždy stejně přesný, a v boji měl hlavu jasnou, ale náchylnou k přílišné horlivosti, a právě tím k tomu, že se zapletla. Vada jeho rozkazů byla nesmírná: téměř nikdy písemně a vždy neurčité, obecné, a pod záminkou úcty a důvěry, s nabubřelými řečmi, si vždy ponechával prostředky, jak si přičíst všechen úspěch a nezdary svalit na vykonavatele. Od chvíle, kdy stanul v čele armád, byla jeho smělost už jen ve slovech. Stále týž v osobní statečnosti, ale docela jiný v odvaze ducha. Dokud byl podřízeným, nic mu nebylo příliš horké, aby zazářil a prorazil. Jeho plány byly někdy víc pro něho než pro věc, a právě proto podezřelé; to pak už neplatilo o těch, jejichž provedením měl být pověřen on sám, kdežto mu nebylo proti mysli učinit provedení pochybným druhým, mělo-li spočívat na nich. U Friedlingenu pro něho šlo o všechno: málo mohl ztratit, ba dokonce jen odložit, kdyby výsledek neodpovídal jeho smělosti, při podniku, který Catinat odmítl; a mohl doufat v maršálskou hůl, kdyby uspěl. Když ji však dostal, byl chvastoun zdrženlivější ze strachu před zvraty štěstěny, kterou si sliboval vyhnat co nejvýš, a později mu bylo nejednou vyčítáno, že promeškal příležitosti jedinečné, jisté a samy se nabízející. Cítil tehdy, že má jiné prostředky.

Když dosáhl nejvyšší vojenské hodnosti, bál se ji ke svému neštěstí zneužít; viděl toho příklady. Chtěl uchovat svěžest vavřínů, které uloupil rukou štěstěny, a vyhradit si tak pověst muže, který je záchranou při neštěstích nebo chybách jiných generálů. Intriky mu nebyly neznámé; uměl si získat krále zbožňováním a udržet si paní z Maintenon tím, že se bez výhrad a bez odporu odevzdal její vůli; uměl využít kabi-

netu, k němuž mu otevřela dveře; hleděl si tam nejvlivnějších komorníků; smělost u krále, poddajnost a nízkost vůči tomuto vnitřnímu okruhu, obratnost vůči ministrům; a nesen Chamillartem, oddaným paní z Maintenon, pokládal toto chování, jehož se držel osobně a jež v nepřítomnosti nahrazoval dopisy, za užitečnější než nahodilosti válečných událostí, a také za jistější. Od té doby se odvážil činit si nárok na nejvyšší pocty, k nimž podzemní chodby vedou lépe než kterákoli jiná cesta, když se podaří přesvědčit ty, kdo je rozdílejí, že je jich člověk hoden. Nemohu lépe zakončit tento příliš dlouhý portrét, v němž jsem, jak přece věřím, neřekl nic zbytečného a v němž jsem úzkostlivě ctil jho pravdy — nemohu jej, říkám, zakončit lépe než tímto výrokem Villarsovy matky, která mu v lesku jeho nového štěstí stále říkala: „Synu, mluvte o sobě vždy králi a nikdy o sobě nemluvte jiným." První části tohoto velkého naučení využil s užitkem, druhé však nikoli, a nikdy nepřestal každého ohlušovat a unavovat sám sebou.

Doba této bitvy u Friedlingenu byla pro mne dobou jednoho z nejcitelnějších zármutků, jaké mě mohly postihnout: ztratil jsem svého tchána, ve čtyřiasedmdesáti letech.[7] Uprostřed zdraví jinak dokonalého ho postihl kámen, v jehož příznacích se zprvu mýlili, nebo se spíše mýlit chtěli, z přání, aby to kámen nebyl. Posledních šest měsíců života už nemohl vycházet z domu, kde mu obecná náklonnost stále vytvářela spíše dvůr, počtem i vznešeností osob, než vytrvalou společnost. Když nemoc došla tak daleko, že ji nebylo možno nepoznat, pověst jistého bratra Jacquese[8] svedla k tomu, že mu byla k operaci dána přednost před chirurgy. Nebyl to mnich ani poustevník, nýbrž muž podivně zakuklený do šedé kápě, který vynalezl způsob, jak provádět řez vedle obvyklého místa, což mělo tu výhodu, že byl proveden rychleji a nezanechával žádnou z nepříjemných obtíží, jež jsou velmi často následkem této operace prováděné obvyklým způsobem. Ve Francii je všechno móda; ten muž byl tehdy v módě tak, že se nemluvilo než o něm. Po tři měsíce dali sledovat jeho operace a z dvaceti osob, které řezal, jich zemřelo velmi málo.

Zatím se pan maršál z Lorges skrýval světu a připravoval se s velkou pevností a vpravdě křesťanskou odevzdaností. Přání jeho rodiny a snaha zachovat jeho úřad kapitána tělesné gardy synovi měly na tomto rozhodnutí větší podíl než on sám. Bylo provedeno ve čtvrtek 19. října v osm hodin ráno; den předtím vykonal své pobožnosti. Bratr Jacques nechtěl radu ani pomoc od nikoho než od Mileta, vrchního chirurga kompanie tělesné gardy pana maršála z Lorges, jemuž byl Milet velmi oddán. Našel se malý kámen, potom velké houbovité výrůstky a pod nimi kámen velmi veliký. Chirurg, který by uměl něco jiného než operovat rukou, by byl vytáhl malý

7. **Ediční poznámka:** Maršál z Lorges se narodil 22. srpna 1630; bylo mu tedy dvaasedmdesát let.

8. **Vysvětlivka:** Bratr Jacques, vlastním jménem Jacques Beaulieu, potulný operatér močových kamenů bez lékařského vzdělání; proslul takzvaným bočním řezem, který od něho později převzali i chirurgové.

kámen a pro tu chvíli by u toho zůstal. Byl by mastmi rozpustil ony výrůstky masa přirostlé k měchýři, které by odešly hnisáním, a potom by vytáhl velký kámen. Bratr Jacques, který byl jen dobrým operatérem rukou, ztratil hlavu. Ty výrůstky vytrhal. Operace trvala tři čtvrtě hodiny a byla tak krutá, že se bratr Jacques neodvážil jít dál a vytažení velkého kamene odložil. Pan maršál z Lorges ji snesl s odvahou, která zůstala stále klidná. Zakrátko nato, když k němu přistoupila jeho paní choť, jediná z rodiny, kterou k němu pustili, podal jí ruku: „Tak jsem tedy," řekl jí, „ve stavu, v jakém mě chtěli mít," a na její odpověď plnou naděje dodal: „Stane se, co se zlíbí Bohu." Celá rodina a několik přátel byli v domě a z tak podivné operace věštili zle. Vévoda z Grammontu, kterého nedávno řezal Maréchal[9], si vynutil vstup, předpověděl příhody, které budou následovat jedna za druhou a na něž nebude léku, a marně naléhal, aby dali zavolat Maréchala nebo jiné chirurgy. Bratr Jacques za nic nechtěl a maršálka, která se bála ho rozrušit, se neodvážila nikoho povolat. Vévoda z Grammontu byl až příliš dobrým prorokem; brzy nato požádal o pomoc sám bratr Jacques. Dostal ji okamžitě, ale všechno bylo marné. Pan maršál z Lorges zemřel v sobotu 22. října[10] kolem čtvrté hodiny ranní; měl stále při sobě abbého Anselma, tehdy slavného duchovního vůdce a kazatele.

Pohled na ten dům byl strašlivý; nikdy nebyl člověk tak něžně a tak všeobecně oplakáván, ani tak opravdu hoden oplakávání. Kromě své vlastní prudké bolesti jsem musel snášet bolest paní ze Saint-Simon, o níž jsem se mnohokrát bál, že ji ztratím; nic se nevyrovnalo její oddanosti otci a něžnosti, kterou on choval k ní; a také nic nebylo dokonaleji podobné než jejich duše a jejich srdce. Miloval mě jako svého vlastního syna a já jsem ho miloval a ctil jako nejlepšího otce, s nejúplnější a nejsladší důvěrou.

Narodil se jako třetí z mladších synů početné rodiny, otce ztratil v pěti letech a zbraň nosil od čtrnácti. Pan z Turenne, bratr jeho matky, se ho ujal jako vlastního syna a později mu věnoval všechnu svou péči a všechnu svou důvěru. Synovcova oddanost odpovídala strýcovu přátelství do té míry, že žili stále spolu a všichni v nich viděli otce a syna co nejtěsněji spojené. Neblahé časy a rodinné závazky strhly pana z Lorges do strany pana Prince.[11] Následoval ho dokonce do Nizozemí; sloužil pod ním jako generálporučík s velkým vyznamenáním a zcela si získal jeho úctu.

Poučen už panem z Turenne, zdokonalil se pod panem Princem a vrátil se pod svého strýce, který si učinil potěšením a předmětem péče připravit ho k tomu, aby důstojně velel armádám, a užíval ho ve svých vojskách ke všemu nejobtížnějšímu a

---

9. **Vysvětlivka:** Georges Mareschal (1658–1736), proslulý chirurg, od roku 1703 první chirurg krále.

10. **Ediční poznámka:** Maršál z Lorges zemřel 22. října 1702 v Paříži. Ten den byl nedělí, nikoli sobotou: o něco výše klade Saint-Simon sám čtvrtek na 19. a sobotu na 21. října; šlo tedy o noc ze soboty na neděli.

11. **Vysvětlivka:** Zde a v dalším vyprávění o mládí maršála z Lorges není míněn pan Princ z doby Pamětí, nýbrž jeho otec Ludvík II. Bourbonský, zvaný Velký Condé († 1686), který za Frondy přešel do španělských služeb.

nejdůležitějšímu. Pan z Lorges, mladý a urostlý, galantní, hodně se pohybující ve velkém světě, přesto smýšlel vážně.

Vychován v lůně protestantů, kde se narodil, a spjat nejbližším příbuzenstvím a přátelstvím s jejich předními osobnostmi, strávil polovinu života, aniž pojal podezření, že by se mohli mýlit, a přesně zachovával jejich náboženství. Ale tím, jak je zachovával, přišly úvahy, potom pochybnosti.

Zadržovaly ho předsudky výchovy a zvyku: byl ještě ovládán autoritou své matky, která sama byla autoritou protestantské církve, a autoritou pana z Turenne, silnější než kterákoli jiná. Důvěrné přátelství ho pojilo s vévodkyní z Rohanu, duší strany a pozůstatkem jejích posledních vůdců, a s jejími slavnými dcerami, a jeho nesmírná něha k hraběnce z Roye, jeho sestře, která byla svému náboženství nekonečně oddána, ho krajně svazovala. Uprostřed těchto zápasů si však chtěl zjednat jasno. Velkou pomoc našel v muži prostředního stavu, který k němu lnul přátelstvím a který, jím velmi vážen, se stal katolíkem. Pan z Lorges však chtěl vidět sám, když dospěl k tomu, že zcela přestal důvěřovat tomu, čemu dosud věřil.

Rozhodl se tedy, že bude sám listovat v knihách a předkládat své pochybnosti slavnému Bossuetovi[12], pozdějšímu biskupovi z Meaux, a panu Claudovi,[13] pastorovi v Charentonu, který mezi nimi platil nejvíc. Radil se s nimi jen odděleně, aniž jeden o druhém věděl, a přinášel jim jako ze sebe jejich vzájemné odpovědi, aby lépe rozeznal pravdu. Takto strávil celý rok v Paříži, tak zaujat tímto studiem, že jako by zmizel ze světa a že jeho nejbližší, až po pana z Turenne, tím byli znepokojeni a vyčítali mu, že se jim nedaří ho vidět. Jeho dobrá víra a upřímnost jeho hledání si zasloužily paprsek světla. Pan z Meaux mu dokázal starobylost modlitby za zemřelé a ukázal mu u svatého Augustina, že se tento učitel církve modlil za svou matku, svatou Moniku. Pan Claude ho v té věci neuspokojil a vyvlékl se jen vytáčkami, které urazily přímost toho, kdo hledal obrácení, a dovršily jeho rozhodnutí. Tehdy se prelátovi i pastorovi svěřil se stykem, který s nimi odedávna udržoval, aniž jeden o druhém věděl; chtěl je vidět, jak se utkají, ale stále v nejhlubší tajnosti. Tento zápas dovršil přesvědčení jeho rozumu světlem a jeho srdce nepříliš přímými úskoky, jichž si u pana Clauda často všiml a k nimž z něho potom mezi čtyřma očima nedokázal dostat lepší odpovědi.

Tehdy přesvědčen, rozhodl se, ale ohledy na jeho blízké ho ještě zadržely. Cítil, že vrazí dýku do srdce třem osobám, které mu byly nejdražší: matce, sestře a panu z Turenne, jemuž dlužil všechno a od něhož měl všechno, až po své živobytí.

---

12. **Vysvětlivka:** Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), biskup v Meaux („pan z Meaux"), nejslavnější kazatel a teolog své doby.

13. **Vysvětlivka:** Jean Claude (1619–1687), nejváženější teolog francouzských reformovaných a pastor jejich pařížského sboru, který měl svůj chrám v Charentonu u Paříže.

Přece však usoudil, že má začít u něho. Promluvil s ním se vší něhou, vší vděčností a vší úctou nejlepšího syna k nejlepšímu otci; a po úvodu, jehož všechnu rozpačitost pocítil, se mu zcela svěřil s oním dlouhým ústraním, jehož plod mu konečně přiznal, a okořenil toto prohlášení vším, co mohlo zmírnit jeho hořkost. Pan z Turenne ho vyslechl, aniž ho jediným slovem přerušil, potom ho něžně objal, oplatil mu svěření svěřením a ujistil ho, že má z jeho rozhodnutí tím větší radost, že sám učinil podobné, když na tom dlouho pracoval s týmž prelátem jako on. Nelze vyjádřit překvapení, úlevu a radost pana z Lorges. Pan z Meaux před ním věrně zatajil, že už dlouho poučuje pana z Turenne, a před panem z Turenne to, co dělal s panem z Lorges. Zakrátko nato vyšlo obrácení pana z Turenne najevo. Jemnocit panu z Lorges nedovolil, aby se tak brzy prohlásil. Ohled na svět ho zadržel ještě pět nebo šest měsíců, z obavy, aby se nemyslelo, že byl stržen příkladem muže takové váhy, k němuž ho poutalo tolik svazků. Aniž kdy zvlášť dával najevo nějakou vynikající zbožnost, pokládal pan z Lorges po celý zbytek života své obrácení za své nejcennější štěstí. Zdvojnásobil úctu, přátelství i styky s panem Cottonem, který byl jeho první příčinou; s panem z Meaux se, dokud žil, stýkal velmi důvěrně a s úctou a velkou vděčností. Ošklivil si nátlak v náboženství, ale horlivě přesvědčoval protestanty, s nimiž mohl mluvit, a až do smrti byl řádný, ba zbožný ve svém jednání i v zachovávání náboženství, které přijal, a přítel lidí řádných. Zakusil tu bolest, že hraběnka z Roye z toho žalem málem zemřela. Jen náboženství dávali oba přednost před sebou navzájem. Byla tou změnou tak rozhořčena, že ho chtěla vidět jen pod podmínkou, kterou dodrželi, že o tom spolu nikdy nebudou mluvit.

Pan z Lorges, nesen úctou pana Prince a pana z Turenne i svými vlastními zásluhami, měl po maršálech Francie nejdůležitější velení v holandské válce; záleželo jen na něm, aby je po králově návratu měl jako vrchní velitel. Dostal na ně patent a rozkaz dát zatknout maršála z Bellefonds, jehož umíněnost upadla do několika výslovných neposlušností, jedné za druhou, vůči rozkazům, které dostal od dvora.

Pan z Lorges se jednomu vyhnul a druhého zachránil; ten se to dověděl až dlouho potom, a odjinud, a nikdy na to nezapomněl. Nebudu se červenat, řeknu-li, že celá Evropa obdivovala a oslavovala boj a mistrný ústup u Altenheimu[14] i slávu pana z Lorges, který tam velel jako vrchní velitel, v téže době, kdy se rozléhala zprávou o smrti pana z Turenne. Je to skutečnost dosvědčená všemi dějepisy, paměťmi a dopisy té doby. Pan Princ ji ráčil ještě vyvýšit. „Odvažuji se přiznat," řekl tehdy uprostřed flanderské armády, které velel a odkud dostal rozkaz jít zaujmout místo pana z Turenne, „odvažuji se přiznat, že mám za sebou několik činů, ale po pravdě říkám, že bych jich několik dal za to, abych byl vykonal ten, který hrabě z Lorges právě vykonal u Altenheimu." Po tak velkém svědectví, které dělá stejnou čest panu Princi jako

14. **Vysvětlivka:** Turenne padl 27. července 1675 u Sasbachu v Bádensku, zasažen dělovou koulí; k boji u Altenheimu došlo o několik dní později při ústupu jeho armády zpět přes Rýn. Císařskému vojsku velel Raimondo Montecuccoli.

panu z Lorges, by rozvádět altenheimský čin znamenalo jej oslabit; nemohu si však odepřít, abych, ponechávaje stranou vojevůdce, neupozornil na velkého muže, a to velkého muže, jemuž by se stejně obdivovali Římané. Shledá se, že neříkám příliš, představíme-li si situaci, ohromení a opuštěnost armády pana z Turenne po dělové ráně, která ho skosila, krajní a náhlou bolest ze ztráty toho velkého muže, jíž byl pan z Lorges proniknut a jejíž palčivost z něho měla učinit nejochromenějšího člověka celé armády, nejméně schopného myslet a jednat. Přidejme ke všemu, čím přátelství, něha, vděčnost, důvěra a úcta zapůsobily na výtečné srdce tohoto tak milovaného synovce, i to, co v něm musely potom vyvolat nejsmutnější úvahy o ztrátě takové opory na prahu štěstí, od něhož pan z Lorges ještě nedostal sebemenší přízeň, a bez jakéhokoli dědictví, s vyhlídkou na všemohoucnost Louvoise, zapřisáhlého nepřítele pana z Turenne a kvůli němu i jeho osobního nepřítele: bylo toho nepochybně až příliš, aby to srazilo srdce i ducha obyčejného člověka a zmátlo i výkony muže nad běžnou míru, který se za tak krutých okolností stal náhle velitelem.

Zahrnut ctí a slávou a předmět Montecuccoliho úžasu, viděl pan z Lorges o několik dní později jmenovat několik maršálů Francie, aniž byl mezi nimi, a viděl některé z nich přijíždět v průvodu pana Prince, jemuž odevzdal velení armády. Lze si představit, jaká to pro něho byla hořkost. Měl tu útěchu, že armády i dvůr veřejně křičely, že je to nespravedlnost, a že se žádný z nových maršálů, kteří přijeli s panem Princem, neodvážil dávat mu heslo ani si nad ním osobovat jakékoli velení. Nesmírný hluk, který tato křivda vyvolala, znepokojil Louvoise, jejího původce. Generálporučík Vaubrun padl v boji u Altenheimu a uvolnil tak vrchní velení v Alsasku, s více než padesáti tisíci livrů důchodu. Louvois nepochyboval, že toto sousto bude po chuti muži, který neměl ani vindru, a poslal je panu z Lorges; užasl však, když mu je týž kurýr přivezl zpět s touto krátkou odpovědí: co bylo dobré pro mladšího syna z rodu Nogent, není dobré pro mladšího syna z rodu Duras.[15]

Tímto odmítnutím se pan z Lorges rozhodl; a to tak, že dokončí tažení, jak také učinil, v ústraní, do ničeho se nebude míchat, s hrdostí, ale skromně, a jakmile se po návratu pokloní králi a několik dní pobude s přáteli, uchýlí se do Instituce otců oratoriánů a tam dožije s pouhými třemi sluhy v úplném ústraní a ve zbožnosti. Tažení se protáhlo až ke konci roku. S návratem příliš nespěchal a byl přijat, jak si zasloužila jeho sláva a jeho neštěstí. Pan z La Rochefoucauld, jeho důvěrný přítel a tehdy na vrcholu své přízně, toho využil a promluvil o tom s králem s takovou silou, že Louvois nedokázal ránu odrazit a že pan z Lorges, který ho nechtěl jít navštívit, byl 21. února 1676, téměř hned po svém příjezdu, jmenován maršálem Francie, on jediný, za potlesku, jaký sotva kdy měl obdoby.

---

15. **Vysvětlivka:** Vaubrun pocházel z rodu Bautru, hrabat z Nogentu, rodu teprve nedávno povzneseného; Lorges byl mladším synem starobylého rodu Durfortů z Duras.

Tehdy bylo třeba změnit rozhodnutí a oddat se štěstěně. Maršálská hůl byla prvním dobrodiním, kterého se mu od ní dostalo; ale se slávou, která mu ji získala, měl jen dvanáct tisíc livrů důchodu: to bylo celé jmění nového maršála, bez jakéhokoli jiného zdroje. Zároveň byl určen za jednoho z maršálů Francie, kteří měli velet armádě pod králem osobně, jenž se rozhodl odebrat se počátkem dubna do Flander. Bylo třeba výstroje a prostředků na slušné a naléhavé výdaje. Tato nutnost ho přiměla k sňatku podivně nerovnému, v němž však nalezl prostředky, bez nichž se nemohl obejít pro přítomnost a k založení domu. Našel v něm manželku, která měla oči jen pro něho přes rozdíl věku, která vždy s nesmírnou úctou cítila čest, již jí prokazoval rod a ctnost jejího chotě, a která na ni odpovídala ctností vlastní, bez podezření a bez poskvrny, a nejněžnější oddaností. I on zapomněl na všechen rozdíl mezi jejími příbuznými a svými a po celý život dával největší příklad nejpočestnějšího muže na světě vůči ní i vůči celé její rodině, která ho zbožňovala. V tomto manželství nalezl nadto ženu obratnou pro dvůr a jeho zákruty, která vyvažovala strohost jeho přímosti a která se zdvořilostí, jež ukazovala, že nezapomíná, jak se narodila, spojovala důstojnost, jež připomínala, čím se stala, a umění vést skvělý dům, půvab, jímž do něho bez ustání přitahovala nejlepší a nejpočetnější společnost, a k tomu dovednost nestrpět v něm ani míšení, ani ony volnosti, které zneuctívají nejlepší domy, aniž přitom její dům přestal být příjemný, díky úctě a nejpřísnější slušnosti, kterou v něm vždy dokázala udržet a mísit se svobodou.

Hned po tomto sňatku pocítil pan maršál z Lorges jeho blahodárný užitek; štěstěna, která ho nechala tak dlouho čekat, jako by mu chtěla zaplatit úroky. Zemřel maršál z Rochefortu, kapitán tělesné gardy. Byl oblíbencem pana z Louvois, který ho při smrti pana z Turenne dal jmenovat maršálem Francie s ostatními, o nichž Francouz, plodný na vtipná slova, říkal, že král rozměnil zlaťák na drobné. Ačkoli pan z Duras už kapitánem tělesné gardy byl, byl pro uvolněný úřad vybrán jeho pan bratr, který by jej bez svého sňatku nemohl zaplatit, ba ani na něj pomyslet. Tak byli oba bratři, maršálové Francie, také oba kapitány tělesné gardy — rovnost a shoda štěstí bez příkladu.

Ne že by si je byl pan maršál z Lorges zasloužil povolností.

Král v čele své armády kryl Monsieura, který obléhal Bouchain, a postoupil až k dvorci (*cense*)[16] Harrebise. Princ oranžský se ocitl tábořící těsně vedle, aniž obě armády dělila výšina, strž nebo potok. Králova armáda byla silnější a velmi vhod ještě dostala posilu od armády před Bouchainem. Zdálo se, že stačí jen vytáhnout na nepřátele, aby byl král ozdoben významným vítězstvím. Váhalo se, spalo se v bitevní sestavě a příštího rána dal pan z Louvois králi konat válečnou radu, se zadkem v sedle, s maršály Francie, kteří byli přítomni, a se dvěma nebo třemi z prvních a nejvýznač-

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *cense* označovalo někdy půdu podléhající jisté dávce zvané *cens*. Tyto pozemky se nazývaly také *censive*.

nějších generálporučíků; stáli v kruhu a celý dvůr a generálové ve velké vzdálenosti, ponechané prázdné. Pan z Louvois vyložil předmět porady a hlasoval pro to, zůstat v klidu. Věděl, s kým má co činit, a zajistil si maršály z Bellefonds, z Humières a z La Feuillade. Pan maršál z Lorges hlasoval pro to, jít svést bitvu s princem oranžským, a podepřel své důvody tak, že se nikdo z této rady neodvážil je napadnout; avšak s pohledem na pana z Louvois, od něhož si podruhé okem vzali rozkaz, setrvali na svém. Pan maršál z Lorges naléhal a ze všech sil líčil snadnost úspěchu, velikost následků při zahájení tažení a všechno užitečné a slavné, co se dalo vytěžit z královy přítomnosti, a vyvrátil také uváděné nevýhody s důkladností, na niž nebylo odpovědi. Výsledek byl, že mu král vzdal hojnou chválu, ale řekl, že se s lítostí podřizuje většině hlasů. Zůstal tedy na místě a nic nepodnikl, zatímco princi oranžskému dorazila posila.

Nevím, co přimělo poslat k nepřátelům trubače a dát přednost tomu z nich, který v tom měl nejvíc cviku. Nebyl pryč ani čtyřiadvacet hodin; hlásil králi, že mu princ oranžský ukázal svou armádu a řekl mu, že nikdy neměl takový strach ani větší jistotu, že bude napaden. Se zalíbením mu vyložil důvody svých obav a toho, proč byl najisto ztracen. Zřejmě aby tím vzbudil větší lítost a pro potěšení ukázat, jak brzy a dobře je zpraven, uložil mu, aby jeho jménem řekl panu maršálu z Lorges, že ví, jak se přel, aby k bitvě došlo, a několika slovy i důvody, které pro to uvedl, a že kdyby mu byli uvěřili, byl by on, princ, poražen a ztracen bez jakékoli záchrany. Trubač byl tak neprozřetelný, že to všechno vyprávěl králi a panu z Louvois v přítomnosti množství generálů a pánů; a protože mezi nimi nezpozoroval pana maršála z Lorges, šel ho vyhledat a vyřídil mu, čím ho princ oranžský pro něho pověřil. Maršál, stále víc rozhořčený, že mu nebylo uvěřeno, pocítil váhu tohoto svědectví. Velmi důrazně přikázal trubači, aby o tom mlčel, ale bylo už pozdě; a hodinu nato bylo jeho hlášení novinkou a předmětem řečí celé armády. Vtom dorazil Monsieur, který právě dobyl Bouchain, a král přenechal armádu svým generálům a odjel s Monsieurem zpět do Versailles, kde, sotva dorazili, Louvois, který ho následoval, s bolestí zvěděl o smrti svého přítele maršála z Rochefortu a se zlostí viděl, jak je jeho úřad dán panu maršálu z Lorges.

Tento ministr nebyl mužem, který by odpouštěl, ani pan maršál z Lorges mužem, který by se sklonil k jakémukoli nadbíhání. Zůstal tedy při výkonu svého úřadu u krále.

Nemohl si stěžovat, protože byl posledním z maršálů Francie. Ohled na hraběte z Feversham, jeho bratra, velkého komořího anglické královny, manželky Karla II., velmistra šatny a kapitána tělesné gardy tohoto panovníka a tehdy krále Jakuba II., jeho bratra a nástupce, a generála jejich armád, přiměl krále, aby poslal pana maršála z Lorges blahopřát anglickému králi Jakubu II. k vítězství, kterého hrabě z Feversham právě dobyl nad rebely a které stálo hlavu na popravišti vévodu z Monmouthu, levobočka Karla II., jenž neusiloval o nic menšího než o anglickou korunu, už tehdy předmět tužeb a nadějí prince oranžského, který ho k tomu postrčil a pomohl mu,

aby si k ní připravil cestu sám pro sebe, už toho roku 1685. Roku 1688 dostal pan maršál z Lorges, jmenovaný rytířem řádu při velkém povýšení posledního dne toho roku, vrchní velení v Guyenne se všemi platy a pravomocí guvernéra do doby, než pan hrabě z Toulouse[17], který jím byl, dospěje. Platy mu zůstaly až do té doby; sotva však dorazil do Guyenne, byl odvolán k velení rýnské armády, kam přijel, právě když se Mohuč vzdala.

Louvoisovým záměrem nebylo ukončit v krátké době válku, kterou jeho soukromý zájem právě znovu rozdmýchal, ani dopřát čest z ní generálovi, který mu byl tak málo po chuti jako pan maršál z Lorges. Proto tento marně bez ustání líčil, že je nemožné dosáhnout toho ze strany Flander, tolik protkaných řekami a tolik zježených pevnostmi, a jak snadné a užitečné by byly pokroky, kdyby se těžiště války přeneslo na druhý břeh Rýna, kde by říšská knížata brzy omrzely jejich ztráty a spojence pohled na králova vojska uprostřed Německa. Čím víc měl pravdu, tím méně byl slyšen. Louvois krále tak přesvědčil, že se v Německu nemá o nic pokoušet, že týž duch vládl i po jeho smrti; u roku 1693 bylo vidět, co se tam stalo v přítomnosti Monseigneura, který se zastavil před Heilbronnem po svých úspěších, jež by snadnost tohoto dalšího byla dovršila a otevřela Německo. Všechno, co maršál z Lorges vynaložil, aby prosadil útok na toto postavení, bylo marné, i zoufalství, které nedokázal skrýt, když se viděl zastaven na tak krásné cestě radou Beringhena, prvního štolby, a Saint-Pouange, kteří tohoto prince doprovázeli a požívali u něho královy důvěry. Neodvážili se dát v sázku s generálem, který by je byl zavedl příliš daleko na jejich vkus a který předchozího roku přinutil bojem prince Ludvíka Bádenského přejít zpět přes Rýn, pronásledoval ho tam, porazil a zajal württemberského administrátora, ukořistil dva tisíce koní, jimiž zčásti opatřil svou jízdu, jedenáct děl, Pforzheim a několik dalších míst, a který potom přinutil hesenského lankraběte zrušit obležení Ebernburgu, jež vedl už deset dní, a to docela sám, s armádou slabší, než byla armáda prince Ludvíka Bádenského.

Tento generál, který po celou onu válku stále velel armádě stojící proti armádě pana maršála z Lorges, pro něho pojal takovou úctu, že když zajal kurýra jeho armády s dopisy, jež vezl ke dvoru, poslal mu jeden balík zpět, když si jej přečetl, a napsal na něj tato tak známá slova: „Ne sutor ultra crepidam.“[18] Pan maršál z Lorges, nanejvýš překvapený tímto jediným nadpisem, se zeptal trubače, zda nenese nic jiného; ten odpověděl, že má jen uloženo odevzdat mu tento balík do vlastních rukou. Když jej otevřel, našel v něm dopis La Fonda, intendanta své armády, který za všechno, čím byl a co měl, vděčil panu z Duras a jemu, a v němž kritizoval celé tažení, uděloval rady

17. **Vysvětlivka:** Louis-Alexandre de Bourbon, hrabě z Toulouse (1678–1737), legitimovaný syn Ludvíka XIV. a paní z Montespan, admirál Francie. Zemřel 1. prosince 1737 v Rambouillet na následky operace.

18. **Vysvětlivka:** Latinské rčení, doslova „švec ať nesoudí výš než po střevíc“; česky „ševče, drž se svého kopyta“.

a tvrdil o sobě, že by byl mnohem lepším generálem. Tehdy pan maršál z Lorges pochopil důvod nadpisu a poděkoval princi Ludvíkovi, jak si ta služba zasloužila. Předvolal La Fonda, s nímž naložil, jak se patřilo, odeslal jeho dopis i s úvahami, jaké si zasloužil, a dal ho s hanbou odvolat. Tato příhoda později nezabránila tomu, aby rady La Grange, nástupce La Fondova, jimž byla dána přednost před důvody pana maršála z Lorges, nestály zpustošení dolního Alsaska a nebyly by málem stály ještě víc, jak jsem vyprávěl na svém místě — tolik mělo za krále pero navrch nad mečem, i v jeho vlastním řemesle a navzdory zkušenostem.

Měl bych o svém tchánovi říci ještě tolik velkých věcí, že by to příliš překročilo meze odbočky, kterou jsem si nemohl odepřít. Nebyla poznána krásnější duše ani větší a lepší srdce, než bylo jeho, a tato pravda nenašla odpůrce. Nikdy nebyl muž počestnější, přímější, vyrovnanější, nestrojenější, prostší, který by raději sloužil a zavazoval si druhé, a velmi zřídka kdo byl takový stejnou měrou. Ostatně pravda a upřímnost sama, bez rozmarů, bez žluči, vždy ochoten odpustit — i o tom nikdo nepochyboval. Při nepříliš šťastném vyjadřování a duchu málo oslnivém a málo dbalém toho, aby oslnivý byl, to byl muž největšího zdravého rozumu a nejpřímějšího, jaký je možný, a který s přirozenou hrdostí, jež se nikdy nedala pocítit jinak než v pravou chvíli, z níž ho však také žádný ohled nedokázal přimět něco slevit, pohrdal nejužitečnějšími cestami, nebyly-li proklestěny nejjemnější ctí a nejčistší ctností. Při nejvybranější a nejklidnější statečnosti byly jeho záměry rozsáhlé, jeho plány promyšlené a prokázané; nesmírná lehkost v zacházení s vojsky, umění všude se zajistit, aniž je kdy unavil, výtečná volba postavení a všechna předvídavost a sladění jeho pohybů se zásobováním. Nikdy u něho zbytečné stráže, pochody zmatené nebo neužitečné, rozkazy nejasné. Ovládal umění rozvinout se s přesností a umění opatrnosti bez unavování svých vojsk, která pod ním vždy končila tažení v dobrém stavu. Slyšel jsem od těch, kdo ho viděli v bojích, divy o jeho klidu bez pomalosti při rozestavování, o správnosti jeho odhadu a o jeho rychlosti, s níž se všude dostavil, všechno napravil a využil toho, co by jiným generálům uniklo.

Dbalejší slávy druhých než vlastní, dával ji celou tomu, kdo si ji zasloužil, a chyby kryl s otcovskou dobrotou. Proto ho také v armádách zbožňovala vojska i generálové a ostatní důstojníci, jejichž důvěra v něho byla dokonalá, z úcty. Jeho kompanie gardy k němu chovala stejnou lásku. Co je však velmi vzácné: dvůr, tak žárlivý, kde každý myslí jen na sebe, ho neměl o nic méně rád, a kromě pana z Louvois, a to ještě kvůli panu z Turenne, neměl jediného nepřítele a získal si všeobecnou vážnost až po jakési uctívání. Nic se nevyrovnalo jeho něze a vlídnosti v rodině a tomu, čím mu to rodina oplácela. Se svými synovci jednal vždy a ve všem jako se svými dětmi; měl mnoho přátel, a přátel opravdových; cítil celou cenu lidí i cenu přátelství, protože nikdo nebyl přátelství schopnější a neměl lepší úsudek než on; ostatně velký nepřítel darebáků, jejich bič bez šetrnosti, a muž, který si s největší prostotou a skromností uchovával nejvíc důstojnosti a získával nejvíc vážnosti a úcty. I král, který ho měl

rád, s ním jednal šetrně; maršál mu říkal bez okolků všechny pravdy, které mu jeho úřady ukládaly nezatajovat, a král mu věřil pro obecné mínění o jeho pravdomluvnosti. Při úctě, kterou byl povinen králi, byl smělý v prolamování ledů pro nešťastné nebo pro spravedlnost, ledů, které by byly nahnaly strach i těm nejoblíbenějším, a nejednou přinutil krále ustoupit, dokonce proti jeho chuti. Ve své chudobě a později v čele armád byla jeho nezištnost bezpříkladná, a ochrannými listy, z nichž, alespoň v nepřátelské zemi, která o ně žádá, generálové soudí, že mohou těžit, si nikdy neposkvrnil ruce: tomuto naučení se, jak říkal, naučil od pana z Turenne.

Všichni Bouillonové mu byli obzvlášť drazí kvůli svému strýci, a to až po generálního plukovníka jízdy;[19] měl ho, pokud jen mohl, ve své armádě a prokazoval mu přízeň všeho druhu. Všude žil nejen se vší okázalostí, ale v lesku, aniž to jakkoli ubíralo jeho skromnosti a přirozené prostotě; a také nikdy nebyl muž tak příjemný ve styku, tak vyrovnaný, tak spolehlivý, tak rád působící, aby se v něm každý cítil dobře, ani počestněji veselý; a také nikdy nebyl muž tak něžně, tak všeobecně, tak hořce ani tak dlouho oplakáván.

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Generálním plukovníkem lehké jízdy byl Frédéric-Maurice de La Tour, hrabě z Auvergne, syn vévody z Bouillonu a synovec Turennův. Tuto větu porušili starší vydavatelé, kteří pokládali za nutné přidat slovo *regiment*. Zde je znění, jímž nahradili text rukopisu: „Všichni Bouillonové mu byli obzvlášť drazí kvůli jeho strýci, a to až po regiment; jako generální plukovník jízdy jej měl, pokud jen mohl, ve své armádě“ atd. Předpokládalo se, že generálním plukovníkem jízdy byl maršál z Lorges a že měl ve své armádě jakýsi domnělý regiment Bouillon, o němž Saint-Simon nemluví.

Kapitola třetí

Smrt vévodkyně z Gesvres. — Trianon. — Návrat z Fontainebleau. — Smrt hraběte z Noailles. — Úspěchy spojenců ve Flandrech. — Marlborough zajat a z nevědomosti propuštěn. — Vendôme v témž nebezpečí. — Princ z Harcourtu konečně předstupuje před krále. — Jeho život a povaha i povaha jeho ženy. — Skvělý návrat maršála z Villeroy po tvrdém zajetí; jeho hrubý a ješitný omyl; je jmenován velitelem armády ve Flandrech. — Smrt rytíře Lotrinského. — Návrat a operace hraběte z Estrées. — Hrabě z Albertu, Pertuis a Conflans vycházejí z vězení. — Chamois a du Héron vypovězeni z Řezna a z Polska. — Catinat v ústraní už neslouží. — Vévoda z Bourgogne vstupuje do všech rad. — Ubilla usedá v radě. — Pluky španělské a valonské gardy. — Orry a jeho kariéra. — Marsin zpět. — Spor mezi kancléřem a biskupy o privilegium pro jejich věroučná díla. — Chamilly zpět z Dánska; jeho nemilý omyl; omyl pana z Avaux. — Smrt kardinála Cantelmiho; vévody z Albemarlu; Champfloura, biskupa z La Rochelle; Brillaca, prvního prezidenta bretaňského parlamentu. — Sňatek vévody z Lorges s třetí dcerou Chamillartovou. — Můj důvěrný svazek s Chamillartem, který mě naléhavě žádá o přátelství.

V téže době zemřela vévodkyně z Gesvres, odloučená od manžela, který byl metlou celé své rodiny a prohýřil jí miliony. Jmenovala se du Val. Byla jedinou dcerou Fontenay-Mareuila, francouzského velvyslance v Římě v době, kdy se vévoda z Guise pokoušel o Neapol.[1] Byla to jakási víla, vysoká a hubená, která chodila jako ti velcí ptáci, jimž se říká numidské slečny.[2] Občas přijížděla ke dvoru; a při vší své podivnosti a vyhladovělém vzezření, do něhož ji manžel přivedl, měla mnoho ctnosti, ducha i důstojnosti. Vzpomínám si, že jednoho léta, kdy si král zvykl jezdit velmi často večer do Trianonu a kdy jednou provždy dovolil celému dvoru, mužům i ženám, aby ho tam následoval, bývala tam velká svačina pro princezny, jeho dcery, které tam vodily své přítelkyně a kam chodily i ostatní ženy, kdykoli chtěly. Jednoho dne se vévodkyni z Gesvres zachtělo zajet do Trianonu a posvačit tam.

Její věk, to, jak vzácně bývala u dvora, její ústroj i její zjev podnítily tyto princezny, aby se jí se svými oblíbenkyněmi potichu posmívaly. Všimla si toho, a aniž se tím dala vyvést z míry, řekla jim své tak suše a tak řízně, že je umlčela a přiměla sklopit oči. To nebylo všechno: po svačině se o nich vyslovila tak volně, ale tak vtipně, že

1. **Vysvětlivka:** Jindřich II. Lotrinský, vévoda z Guise, se za neapolského povstání proti španělské vládě (1647–1648) pokusil zmocnit Neapole; podnik skončil jeho zajetím.

2. **Vysvětlivka:** *Demoiselle de Numidie* je francouzské jméno jeřába panenského, štíhlého ptáka s dlouhýma nohama a vznosnou chůzí.

je popadl strach, až jí vzkázaly omluvu a docela otevřeně požádaly o milost. Paní z Gesvres jim ji ráčila udělit, ale vzkázala jim, že jen pod podmínkou, že se naučí slušně chovat. Od té doby se jí už nikdy neodvážily pohlédnout zpříma do očí. Nic nebylo tak nádherné jako tyto večery v Trianonu. Všechny partery měnily den co den své květinové obrazce a viděl jsem, jak je král a celý dvůr opouštějí kvůli spoustě tuberóz, jejichž vůně plnila vzduch, ale pro jejich množství byla tak silná, že nikdo nemohl v zahradě vydržet, třebaže je velmi rozlehlá a leží na terase nad jedním ramenem kanálu.

Král se vrátil z Fontainebleau 26. října a přenocoval ve Villeroy, kde, jak se zdálo, bral na všem účast jako ve vlastním domě a mluvil hodně a s velkým přátelstvím o maršálovi z Villeroy. Při příjezdu do Versailles se dověděl o smrti druhého syna vévody z Noailles[3], kterého zabila rána z muškety do hlavy, když se procházel poblíž Štrasburku na břehu Rýna; byla na něho vypálena z druhého břehu zbloudilou kulkou; sloužil v pluku svého bratra. Zároveň se dověděl, že citadela v Lutychu byla vzata útokem a guvernér i posádka zajati; že Kartouza, kterou jsme drželi dobře opevněnou, zanedlouho následovala a že jeho armáda, velmi zeslabená odesláním oddílů k Rýnu, se stahuje za linie, neschopna udržet se v poli; a tak tažení skončilo. Pan z Marlborough[4], když rozpouštěl svou armádu, vsedl na loď na Máse s panem z Obdamu, generálporučíkem Holanďanů, a s panem z Geldermalsenu,[5] jedním z deputovaných generálních stavů u spojenecké armády. Cestou přišel k vodě oddíl z Geldernu a střelbou z pušek je přinutil přirazit ke břehu.

Byl to krásný úlovek, ale hloupý velitel oddílu se spokojil s pasem, který měl deputovaný; ten vydával Marlborougha za svého štolbu a Obdama za svého sekretáře, a on je nechal jet. Pan z Vendôme neunikl o nic méně o vlásek před příjezdem španělského krále[6]. Ubytoval se v usedlosti poněkud vzdálené od svého tábora a kryté malým průplavem. Marně mu představovali, že tam není v bezpečí; dosáhli jen toho, že ke své stráži přidá asi dvacet granátníků; byl nejvyšší čas. Ještě té noci přišel oddíl nepřátel, aby ho unesl, a nebýt granátníků, kteří se drželi pevně a poskytli čas těm, kdo byli nejblíž, aby na hluk výstřelů přiběhli, byl by zajat. I jeho tažení skončilo počátkem listopadu. Konečně odtáhl od Luzzary první, a princ Evžen, který jeho ústup

---

3. **Vysvětlivka:** Anne-Jules, vévoda a maršál z Noailles (1650–1708), kapitán tělesné gardy, bratr pařížského arcibiskupa. Zemřel 2. října 1708 ve Versailles.

4. **Vysvětlivka:** John Churchill, hrabě a od prosince 1702 vévoda z Marlborough (1650–1722), vrchní velitel anglických a holandských vojsk. Roku 1692 byl pro podezření ze spojení s vyhnaným Jakubem II. asi pět týdnů vězněn v Toweru; propuštěn byl, když se usvědčující dopisy ukázaly jako podvrh. Od roku 1716 ho stíhaly mozkové příhody a zemřel 27. června 1722 ve Windsoru.

5. **Ediční poznámka:** V předloze stojí „M. de Galde-Mersheim"; jde o zkomolené jméno nizozemského polního deputovaného Geldermalsena.

6. **Vysvětlivka:** Filip V. (1683–1746), dříve vévoda z Anjou, druhý vnuk Ludvíka XIV., od roku 1700 španělský král. Zemřel na mrtvici 9. července 1746 v Madridu; pohřben je v La Granja de San Ildefonso.

nijak neznepokojoval, odtáhl odtamtud nazítří; oba se odebrali do zimních kvartýrů a vytěžili z toho výhody, jaké mohli.

Princ z Harcourtu dostal konečně svolení poklonit se králi, po sedmnácti letech, kdy před něho nepředstoupil. Provázel krále při všech jeho výbojích v Nizozemí a ve Franche-Comté, ale u dvora pobýval málo od své cesty do Španělska, kam, jak bylo vidět dříve, on a jeho žena doprovodili dceru Monsieura ke králi Karlu II., jejímu manželovi. Princ z Harcourtu vstoupil do služeb Benátčanů, vyznamenal se na Moreji a vrátil se až po míru této republiky s Turky. Byl to vysoký, urostlý muž, který při ušlechtilém vzezření a duchaplnosti vypadal úplně jako venkovský komediant. Velký lhář, velký prostopášník duchem i tělem, velký marnotratník ve všem, velký a nestoudný podvodník, oddaný nízkému, pokoutnímu hýření, které ho po celý život ničilo. Když se po návratu dlouho potuloval z místa na místo a nedokázal žít se svou ženou — v čemž se příliš nemýlil — ani se smířit se dvorem a s Paříží, usadil se v Lyonu s vínem, s milenkami z nároží, se společností tomu přiměřenou, se smečkou psů a s hernou, která měla krýt jeho výdaje a dávat mu žít na útraty hlupáků, pošetilců a synů bohatých kupců, které lákal do svých sítí. Těžil tam ze vší vážnosti, kterou mu tam mohl zjednat maršál z Villeroy s ohledem na pana Velkého[7], a strávil tam takto mnoho let, aniž ho napadlo, že by na tomto světě bylo jiné město nebo jiná země než Lyon. Nakonec se ho to omrzelo a vrátil se do Paříže. Král, který jím pohrdal, ho nechával být, ale nechtěl ho vidět; a teprve po dvou měsících naléhání a proseb o odpuštění, které za něho přednášeli všichni Lotrinští,[8] mu v této době konečně dovolil, aby ho přišel pozdravit.

Jeho žena, která se účastnila všech cest a byla oblíbenkyní paní z Maintenon z toho pádného a špinavého důvodu, který byl vylíčen jinde, pro něho neuspěla, pokud šlo o Marly, kam všichni manželé jezdili po právu a bez jmenování, jakmile byly jmenovány jejich ženy. Zdržela se cest tam v naději, že paní z Maintenon, aby ji tam měla i nadále, vymůže milost úplnou. Zmýlila se; paní z Maintenon, která si ukládala za povinnost chránit ji ve všem, jí přesto bývala často obtěžována a obešla se bez ní velmi dobře. Strach, aby se bez ní neobešla docela, ji brzy přiměl vrátit se do Marly samotnou; a král vytrval v tom, že tam prince z Harcourtu nikdy nepřipustí; to jeho zájem o dvůr ochladilo; na venkov se však vracel málo a nakonec se uchýlil do Lotrinska.

Tato princezna z Harcourtu byla osoba svého druhu, kterou je dobře představit, aby se tak důkladněji poznal dvůr, který takové osoby přece jen přijímal. Bývala

---

7. **Vysvětlivka:** „Pan Velký" (*M. le Grand*) byl titul velkého štolby Francie: Ludvík Lotrinský, hrabě z Armagnacu (1641–1718).

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Text rukopisu byl reprodukován přesně. Dřívější vydavatelé větu pozměnili takto: „Stalo se tak teprve po dvou měsících naléhání a proseb o odpuštění všech jeho Zarcinů." Saint-Simon, vždy nepříznivě naladěný vůči Lotrinským, neopomněl připomenout, že Harcourt byl z jejich domu a že za svůj návrat vděčil jejich naléhavým přímluvám.

velmi krásná a záletná; ačkoli nebyla stará, půvaby a krása se proměnily v šípek. Byla to tehdy velká a tlustá stvůra, velmi čilá, barvy mléčné polévky, s tlustými a ošklivými pysky a s vlasy jako koudel, které jí stále vylézaly a vláčely se jako celé její oblečení. Špinavá, nečistotná, věčně intrikující, cosi si nárokující, do něčeho se pouštějící, věčně se hádající a vždy buď ponížená jako tráva, nebo vysoko na duze, podle toho, s kým měla co do činění; byla to plavovlasá fúrie, a nadto harpyje; měla její nestoudnost, zlobu, úskočnost a násilnost; měla její lakotu a chtivost; měla také její žravost a pohotovost, s níž si od ní ulevovala, a přiváděla k zoufalství ty, k nimž chodila obědvat, protože si po jídle neodpírala své pohodlí na záchodě, k němuž dost často neměla čas doběhnout, a znečišťovala cestu strašlivou stopou, pro niž ji lidé paní du Maine[9] a pana Velkého mnohokrát posílali k čertu. Ani v nejmenším ji to neuvádělo do rozpaků, vykasala sukně a šla svou cestou, potom se vracela s tím, že se jí udělalo špatně: byli na to zvyklí.

Dělala obchody na všechny strany a běhala stejně za sto franky jako za sto tisíci; generální kontroloři se jí nezbavovali snadno; a pokud jen mohla, klamala finančníky, aby z nich vytáhla víc. Její odvaha krást při hře byla nepochopitelná, a to otevřeně. Přistihli ji při tom, ona spustila nadávky a shrábla peníze; a protože to nikdy nedopadlo jinak, hleděli na ni jako na trhovkyni, s níž si nikdo nechce zadat, a to uprostřed salonu v Marly, při lansquenetu, v přítomnosti Monseigneura a paní vévodkyně z Bourgogne. Při jiných hrách, jako je lomber a podobně, se jí vyhýbali, ale to nebylo vždy možné; a protože i tam kradla, co mohla, nikdy neopomněla na konci partií říci, že odpouští to, co snad nebylo získáno poctivou hrou, a žádala, aby se totéž odpustilo i jí, a měla to za jisté, aniž jí kdo odpověděl. Byla totiž velkou pobožnůstkářkou z povolání a počítala s tím, že takto uvede své svědomí do bezpečí, protože, jak dodávala, při hře vždycky dojde k nějakému omylu.

Chodila na všechny pobožnosti a bez ustání přijímala, zcela běžně poté, co hrála do čtyř hodin do rána.

Jednoho velkého svátku ve Fontainebleau, když měl maršál z Villeroy čtvrtletní službu, šla navštívit maršálku z Villeroy mezi nešporami a požehnáním. Maršálka jí ze zlomyslnosti navrhla hru, aby kvůli ní požehnání zmeškala. Ona se bránila a nakonec řekla, že tam má jít paní z Maintenon. Maršálka naléhá a říká, že je to směšné, jako by paní z Maintenon mohla vidět a zaznamenat každého, kdo v kapli bude nebo nebude. A už sedí u hry. Když požehnání skončilo, paní z Maintenon, která skoro

9. **Vysvětlivka:** Manželka pana du Maine (Louis-Auguste de Bourbon, 1670–1736), nejstaršího legitimovaného syna Ludvíka XIV. a paní z Montespan; byla dcerou pana Prince. Paní du Maine (Louise-Bénédicte de Bourbon, 1676–1753) se za něj provdala roku 1692 a měla s ním sedm dětí, z nichž dospělosti se dožili tři, všichni bez potomků. Pro účast na Cellamarově spiknutí byli oba manželé 29. prosince 1718 zatčeni: pan du Maine byl vězněn v pevnosti Doullens, paní du Maine internována v Burgundsku; propuštěni byli roku 1720. Pan du Maine zemřel 14. května 1736 v Sceaux na rakovinu obličeje, paní du Maine 23. ledna 1753 v Paříži.

nikdy nikam nechodila, si usmyslí navštívit maršálku z Villeroy, kolem jejíhož bytu u paty svého schodiště procházela. Otevřou se dveře a ohlásí ji; pro princeznu z Harcourtu je to rána bleskem. „Jsem ztracena," vykřikla ze všech sil, neboť se nedokázala ovládnout, „uvidí mě hrát, místo abych byla na požehnání," upustí karty a sama celá zdrcená klesne do křesla. Maršálka se z plna srdce smála tak dokonalé příhodě. Paní z Maintenon pomalu vstoupí a najde je v tomto stavu s pěti nebo šesti osobami. Maršálka z Villeroy, která měla nesmírně mnoho důvtipu, jí řekla, že ctí, kterou jí prokazuje, působí velký zmatek; a ukáže jí princeznu z Harcourtu v jejím zděšení. Paní z Maintenon se s majestátní dobrotivostí usmála a obrátila se k princezně z Harcourtu: „Takhle tedy, paní," řekla jí, „chodíte dnes na požehnání?" Nato se princezna z Harcourtu zuřivě probere ze svých jakýchsi mdlob; říká, že takovéhle kousky se jí provádějí, že paní maršálka z Villeroy návštěvu paní z Maintenon zřejmě dobře tušila a že na ni právě proto tak dotírala, aby hrála, aby kvůli ní zmeškala požehnání. „Dotírala!" odpověděla maršálka, „myslela jsem, že Vás nemohu přijmout lépe, než když Vám navrhnu hru; je pravda, že Vás chvíli trápilo, že Vás na požehnání neuvidí, ale záliba zvítězila. To je, paní," obrátila se k paní z Maintenon, „celý můj zločin," a všichni se dali do smíchu, hlasitěji než předtím. Paní z Maintenon, aby hádku ukončila, si přála, aby hrály dál; princezna z Harcourtu, stále bručící a stále zdrcená, nevěděla, co dělá, a její zuřivost se jejími chybami ještě zdvojnásobovala. Zkrátka byla to fraška, která celý dvůr bavila několik dní, neboť této krásné princezny se všichni stejnou měrou báli, nenáviděli ji a pohrdali jí.

Vévoda a vévodkyně z Bourgogne jí bez ustání prováděli uličnictví. Jednou dali položit petardy po celé délce aleje, která vede od zámku Marly k Perspektivě, kde bydlela. Bála se strašlivě všeho. Přilákali dva nosiče, aby se nabídli, že ji ponesou, až bude chtít odejít. Když byla asi uprostřed aleje — celý salon stál u dveří, aby tu podívanou viděl —, petardy spustily, ona začala křičet o smilování a nosiči ji postavili na zem a utekli. Zmítala se v těch nosítkách tak zuřivě, že je div nepřevrhla, a křičela jako ďábel.

Společnost přiběhla, aby si tu zábavu užila zblízka a slyšela ji spílat každému, kdo se přiblížil, počínaje vévodou a vévodkyní z Bourgogne. Jindy jí tento princ nastražil petardu pod sedadlo v salonu, kde hrála piket. Když ji šel zapálit, jakási milosrdná duše ho upozornila, že by ji ta petarda zmrzačila, a zabránila mu v tom.

Někdy jí poslali do pokoje asi dvacet Švýcarů s bubny, kteří ji tím rámusem vzbudili z prvního spánku. Jindy — a tyto výjevy se odehrávaly vždy v Marly — počkali dlouho do noci, až bude ležet a spát. Při tom pobytu bydlela v zámku, dost blízko kapitána tělesné gardy ve službě, jímž byl tehdy pan maršál z Lorges. Napadlo hodně sněhu a mrzlo; paní vévodkyně z Bourgogne a její průvod nabrali sníh na terase, která obíhá horní část salonu a je v jedné rovině s těmito horními pokoji, a aby se jím lépe zásobili, vzbudili maršálovy lidi, kteří je nenechali trpět nedostatkem koulí; potom s univerzálním klíčem a se svíčkami tiše vklouznou do pokoje princezny z Harcourtu,

naráz rozhrnou závěsy a zasypou ji sněhovými koulemi. Ta špinavá stvůra v posteli, vyburcovaná ze spánku, pomačkaná a utopená ve sněhu, který měla v uších a všude, rozcuchaná, křičící z plna hrdla a svíjející se jako úhoř, aniž věděla, kam se schovat, to byla podívaná, která je bavila přes půl hodiny, takže nymfa plavala ve své posteli, z níž voda stékala na všechny strany a zaplavovala celý pokoj. Bylo to tak, že z toho mohla pojít. Nazítří trucovala; posmívali se jí tím víc.

Takové trucování na ni občas přicházelo, buď když byly kousky příliš silné, nebo když s ní zle naložil pan Velký. Právem soudil, že osoba, která nosí jméno Lotrinských, by se neměla snižovat k takovému šaškování; a protože byl hrubý, říkal jí někdy před celým stolem ty nejhorší hrůzy a princezna z Harcourtu se dala do pláče, potom zuřila a trucovala. Paní vévodkyně z Bourgogne tehdy předstírala, že trucuje také, a bavila se tím. Ta druhá to dlouho nevydržela, přilezla s výčitkami, že k ní už nemá žádnou laskavost, a došla až k tomu, že plakala, prosila za odpuštění, že trucovala, a žádala, aby se s ní nepřestali bavit. Když ji nechali pořádně se naskřehotat, dala se paní vévodkyně z Bourgogne obměkčit; bylo to proto, aby jí prováděla ještě horší věci než předtím; od paní vévodkyně z Bourgogne bylo u krále a u paní z Maintenon dobré všechno a princezna z Harcourtu neměla kam se obrátit; neodvažovala se dokonce pustit ani do žádné z těch, které ji pomáhaly trýznit, ale jinak nebylo radno ji rozhněvat.

Své lidi platila špatně nebo vůbec, a ti ji jednoho krásného dne po společné dohodě zastavili na Pont-Neuf. Kočí slezl a lokajové též a přišli jí k dvířkům říci slova, jaká ještě neslyšela. Její štolba a její komorná dvířka otevřeli a všichni dohromady odešli a nechali ji, ať se s ní stane, co chce. Dala se do řečnění k lůze, která se tam sběhla, a byla převelice šťastná, když našla nájemného kočího, který vylezl na její kozlík a odvezl ji domů. Jindy paní ze Saint-Simon, když se v nosítkách vracela ze mše u rekolektů ve Versailles, potkala princeznu z Harcourtu pěšky na ulici, samotnou, ve velké dvorní róbě, s vlečkou v náručí. Paní ze Saint-Simon zastavila a nabídla jí pomoc: všichni její lidé ji totiž opustili a předvedli jí druhý díl Pont-Neuf, a zatímco tito zběhli na ulici, ti, kdo zůstali u ní doma, odešli také; bila je, byla silná a prudká a služebnictvo měnila každý den.

Mimo jiné přijala silnou a statnou komornou, které hned od prvních dnů uštědřovala spoustu ran a políčků. Komorná neřekla ani slovo, a protože jí nic nedlužili, neboť nastoupila teprve před pěti nebo šesti dny, domluvila se s ostatními, od nichž se dověděla, jak to v domě chodí, a jednoho rána, když byla v pokoji princezny z Harcourtu sama a svůj raneček poslala ven, zamkne zevnitř dveře, aniž si toho princezna všimla; odpovídá tak, aby si vysloužila bití, jako už byla bita, a při prvním políčku skočí na princeznu z Harcourtu, vlepí jí sto políčků a stejně tolik ran pěstí a kopanců, srazí ji na zem, zmlátí ji od nohou až k hlavě, a když ji dosyta a s chutí zbila, nechá ji na zemi celou potrhanou a rozcuchanou, řvoucí z plna hrdla, otevře dveře, zamkne je zvenčí na dva západy, dojde ke schodišti a odejde z domu.

Každý den to byly nové boje a nové příhody. Její sousedky v Marly říkaly, že pro povyk, který je tam každou noc, nemohou spát, a vzpomínám si, že po jednom z těchto výjevů se všichni chodili dívat do pokoje vévodkyně z Villeroy a do pokoje paní z Espinoy, které si postavily postel doprostřed místnosti a každému vyprávěly o svém bdění. Taková byla tato oblíbenkyně paní z Maintenon, tak drzá a tak nesnesitelná pro všechny, která přesto, pokud šlo o ni samu, požívala veškeré přízně a přednosti a která na finančních obchodech a na synech z dobrých rodin i jiných lidech, které zruinovala, vydělala poklady a u dvora si vynutila, že se jí báli a šetřili ji i princezny a ministři. Vraťme se k vážným věcem.

Maršál z Villeroy vděčil anglické královně za to, že byl propuštěn bez výkupného a že mu bylo konečně dovoleno, aby při návratu nebyl veden přes armádu prince Evžena. Vymohl to pan Modenský, bratr anglické královny,[10] který byl u císaře velmi dobře zapsán; nelze nic přidat k podivnému zacházení, jímž Němci s potěšením zahrnovali maršála jak během jeho vězení, tak cestou i ve Štýrském Hradci, hlavním městě Štýrska, kde ho drželi. Při zprávě o bitvě u Luzzary zasypala lůza jeho dům kamením. Namluvili mu, že tam dosáhli úplného vítězství a že jsme tam ztratili nesčetně významných lidí, které mu jmenovali. Měli tu krutost, že ho měsíc nechali v nejistotě o jeho synovi. Chtěl si také ve Štýrském Hradci počínat velkopansky, a nevyplatilo se mu to. Jeho zpáteční cesta vedla přes Benátky a Milán, kde se zastavil s kardinálem z Estrées[11], a viděl tam španělského krále; projel italskou armádou, které dříve velel, a do Versailles dorazil 14. listopadu.

Nic se nevyrovná způsobu, jímž ho král přijal a jak s ním jednal, nejprve u paní z Maintenon, potom veřejně. Tato přízeň šla tak daleko, že s ním mluvil o státních záležitostech a dal mu Torcym sdělit několik depeší. Rytíř Lotrinský, jeho důvěrný přítel od mládí, druh v milostných pletkách, intrikách a obchodech a skrze pana Velkého i blízký příbuzný, který měl nesmírně mnoho důvtipu a znal krále i dvůr, mu poradil, aby se vzdal velení armád, v němž neměl štěstí, a aby šel za tímto tak neobyčejným paprskem přízně a pokusil se vstoupit do rady. Rytíři Lotrinskému, muži dalekosáhlých záměrů, by se bezpochyby nebylo nelíbilo mít tam přítele nevelkého rozhledu, zvyklého nemít před ním žádné tajemství a dát se jím v mnoha věcech vést. Dělal, co mohl, aby ho přesvědčil, že při tak dokonalém postavení, jaké má, by tím pevně dovršil své štěstí, a to způsobem, jakého za této vlády nedosáhl nikdo jiný z těch, kdo nosí kord, kromě vévody z Beauvilliers[12]. Maršál to uznal, dokonce mu přiznal, že podle toho, co se mezi králem a jím děje, si může lichotit, že přijetí do rady by

10. **Ediční poznámka:** Vévoda Rinaldo Modenský nebyl bratrem, nýbrž strýcem anglické královny Marie Modenské; její bratr, vévoda František II., zemřel už roku 1694.

11. **Vysvětlivka:** César d'Estrées (1628–1714), kardinál a zkušený diplomat, poslaný roku 1702 k Filipu V.

12. **Vysvětlivka:** Paul, vévoda z Beauvilliers (1648–1714), státní ministr, zeť Colbertův a vychovatel královych vnuků; autorův přítel a rádce. Zemřel roku 1714 ve Vaucressonu u Versailles.

nebylo milostí těžko dosažitelnou; tvrdil však, že opustit velení armád po neštěstích, která ho potkala, by znamenalo zneuctít se.

Člověk s malým důvtipem a rozumem, který si myslí, že má obojího mnoho, snadno zatvrdne. Rytíř Lotrinský ho nikdy nedokázal z této mylné úvahy vyvést. Netrvalo dlouho, a litoval, že neposlechl tak spásné rady. Několik dní nato byl prohlášen velitelem flanderské armády; ale rytíř Lotrinský se jejího smutného výsledku nedožil. Za pobytu ve Fontainebleau ho ranila lehká mrtvice. Svůj obvyklý život kvůli ní nezměnil. Když 7. prosince po obědě hrál ve svém bytě v Palais-Royal lomber, ranila ho druhá a zároveň ztratil vědomí; zemřel na ni o čtyřiadvacet hodin později, aniž vědomí znovu nabyl; nebylo mu ještě šedesát let. Byl generálporučíkem a sloužil pod králem při všech jeho výbojích. Monsieur mu dal opatství Saint-Benoît-sur-Loire, Saint-Père-en-Vallée v Chartres, la Trinité de Tiron a Saint-Jean-des-Vignes v Soissons. Podržel si je po celý život; a kromě toho, co vytěžil z Monsieura a co bylo nesmírné, měl velké penze od krále a často velmi značné mimořádné odměny. Litoval ho málokdo kromě slečny z Lislebonne, o níž se soudilo, že se s ní už dávno tajně oženil. O těchto osobách jsem mluvil jinde dost, abych k tomu nemusel nic dodávat.

Hrabě z Estrées přijel z Toulonu a zastavil se v Essonne, kam za ním zajela celá jeho rodina. Po návratu z toho bylo plno žertů na účet jeho ženy; stěží ho dopravili do Paříže, kde mu o několik dní později, totiž 23. listopadu, provedli velkou operaci, kterou nikdo nevysvětlil, o níž se však tvrdilo, že mu znemožní mít děti. Jeho švagr, vévoda z Guiche, v téže době získal konfiskaci dvaceti tisíc livrů renty z majetku Holanďanů v Poitou. On i jeho žena, jejichž záležitosti byly ve špatném stavu, neustále číhali na příležitost k obchodům, a generální kontroloři měli rozkaz neodmítnout jim žádný, který by byl možný, a stejně tak maršálce z Noailles. Je neuvěřitelné, kolik jich udělali.

V téže době král také dovolil hraběti z Albertu opustit Conciergerie, kde byl už dva roky, třebaže ho parlament osvobodil z obžaloby ze souboje, z něhož byl obviněn; zůstal však propuštěn ze služby. Pertuis, rovněž vězněný už devět let, a také markýz z Conflans, protože se rovněž bili, vyšli odtamtud stejně, ale do služby se nevrátili.

Chamois, králův vyslanec v Řezně, byl odtamtud před třemi měsíci velmi příkře vyhnán. S du Héronem, královým vyslancem v Polsku, bylo v této době naloženo stejně; a Boneu, králův vyslanec u švédského krále, který projížděl zemí spoléhaje na svou hodnost, byl unesen Poláky. V Paříži zatkli všechny příslušníky tohoto národa a všechny Sasy, kteří se tam nacházeli; a aby se lépe zajistilo Lotrinsko, bylo obsazeno Nancy, k palčivé lítosti pana Lotrinského a paní Lotrinské, kteří navždy odešli do Lunéville, odkud se už do Nancy nevrátili. Maršál Catinat, který ke dvoru skoro nejezdil, a když, tak jen na chvíli, měl u krále slyšení v jeho kabinetu po králově vstávání, krátké a zdvořilé a ze strany maršálovy velmi chladné a zdrženlivé; po něm se všichni dověděli, že už sloužit nebude.

V pondělí 4. prosince, když vycházel z rady depeší, v níž byl přítomen vévoda z Bourgogne[13], mu král řekl, že mu dává přístup do finanční rady, a dokonce i do státní rady, že počítá s tím, že tam bude nějaký čas naslouchat a vzdělávat se, aniž bude vyslovovat své mínění, a že potom bude velmi rád, když se bude účastnit všeho. Tento princ to čekal tím méně, že Monseigneur do nich vstoupil až mnohem později, a byl tou poctou hluboce dojat. Velký podíl na tom měla paní z Maintenon z přátelství k paní vévodkyni z Bourgogne, stejně jako svědectví, které o zralosti a píli tohoto mladého prince vydal vévoda z Beauvilliers. Paní vévodkyně z Bourgogne se zdála být radostí bez sebe a pan z Beauvilliers tím byl nadšen.

Když je řeč o radách, došlo k významné změně v ceremoniálu rady španělské. Státní radové, to jest podle našeho způsobu vyjadřování ministři, v ní před králem sedí, ale sekretář univerzálních depeší, který v ní referuje o všech záležitostech, vždy stojí na dolním konci stolu, anebo podle své volby klečí na polštáři. Nevím, zda se to pro tu podobnost nelíbilo našim státním sekretářům — kteří přece za králova života nikdy neseděli v radě depeší v přítomnosti sedících ministrů, kteří do ostatních rad nikdy nevstoupili jinak, než když se stali ministry, a kteří, ač ministři, zůstávali v radě depeší stát —, anebo zda to král učinil z vlastního popudu s ohledem na služby, které Ubilla, sekretář univerzálních depeší, tak podstatně prokázal při závěti krále Karla II.; ať tak či onak, bylo to na královo doporučení, že španělský král, když přijel do Madridu s kardinálem z Estrées, který vstoupil do rady, dal v ní Rivase[14] posadit na konec stolu. Tato milost vyvolala jistý rozruch, jak už to novoty dělají v zemi, která se jich hrozí, ale prošla, a Rivas dostal kastilský titul a jmenoval se markýz z Rivasu; tyto tituly však nedávají nic nebo skoro nic. Jiná novota nadělala mnohem víc hluku. Španělský král pod záminkou stráží, které si královna, jeho choť, vzala ke konci svého regentství kvůli oněm hlukům, jichž se v noci polekala poblíž svých komnat, prohlásil, že chce mít dva gardové pluky, co do počtu i služby zcela podle vzoru pluků francouzských; první ze Španělů a druhý z Vlámů nebo Valonů, který paní des Ursins[15] dala svěřit vévodovi z Havré, jehož matku poznala v Paříži a která zůstala její velkou přítelkyní. Byly naverbovány, zformovány a nastoupily do služby velmi rychle. Markýz z Gastañagy, guvernér Nizozemí za Karla II., který od té doby

13. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Bourgogne (1682–1712), nejstarší syn Monseigneura a vnuk Ludvíka XIV.; otec budoucího Ludvíka XV. Zemřel 18. února 1712 v Marly, šest dní po manželce, na tutéž horečnatou nemoc, tradičně označovanou jako spalničky.

14. **Vysvětlivka:** Ubilla a Rivas jsou táž osoba: Antonio de Ubilla, sekretář univerzálních depeší, byl povýšen na markýze z Rivasu.

15. **Vysvětlivka:** Anne-Marie de La Trémoille, princezna des Ursins (1642–1722), *camarera mayor* španělské královny a skutečná vládkyně madridského dvora. Jejím prvním manželem byl Adrien Blaise de Talleyrand, kníže z Chalais, který pro účast na hromadném souboji roku 1663 uprchl z Francie a brzy nato zemřel ve Španělsku; roku 1675 se provdala za Flavia Orsiniho, vévodu z Bracciana († 1698). Zemřela 5. prosince 1722 v Římě.

zůstal ve Španělsku ve vážnosti a při nástupu Filipa V. se zachoval velmi dobře, dostal pluk španělské gardy, ale zemřel dříve, než byl pluk schopen sloužit.

Filip V. (1683–1746), vnuk Ludvíka XIV. a od roku 1700 španělský král, v mládí. Dobový portrét.

V téže době byl Orry poslán zpět do Španělska. Byl to jakýsi nahluchlý chlapík velkého důvtipu, ze spodiny lidu, který dělal všemožná řemesla, aby se uživil a potom aby vydělal. Nejprve „sklepní krysa“,[16] potom správce záležitostí vévodkyně z Portsmouthu,[17] která ho přistihla při šejdířství a vyhnala. Vrátil se ke svému prvnímu řemeslu a seznámil se při něm s velkými finančníky, kteří mu svěřili různá pověření; zhostil se jich k jejich spokojenosti a ona mu dopomohla proniknout až k Chamillartovi. Bylo přání dovědět se zřetelněji, jak je to se stavem a správou španělských financí; nechtěli tam poslat nikoho jiného než člověka neznámého, který by nevyplašil ty, kdo jimi byli pověřeni, a který by přesto měl dost vlichocenosti, aby se vetřel, a dost bystrosti, aby viděl a podal o tom dobrou zprávu. Byl navržen a vybrán Orry. Nedávno se tedy vrátil ze Španělska, aby podal zprávu o tom, co se tam dověděl. Paní des Ursins, opírajíc se o regentství královny, jejíž přízně se zmocnila v míře nejvyšší, pojala už tehdy záměr uvést ji do všech záležitostí a sama je tímto způsobem

16. **Vysvětlivka:** *Rat de cave*, doslova sklepní krysa, byla posměšná přezdívka zřízenců nápojové daně, kteří prohlíželi sklepy a zásoby vína.

17. **Vysvětlivka:** Louise de Kéroualle, vévodkyně z Portsmouthu, Francouzka, milenka anglického krále Karla II.

řídit. Orry se ucházel o její přízeň; jeho důvtip se jí zalíbil, shledala, že je k ní úslužný a ochoten podnikat pod její záštitou. Postrčit ho tam bylo pro ni prostředkem, jak užitečně strčit nos do financí; spojili se jako sluha s paní, a on si sem přivezl ta nejsilnější doporučení. Chamillart, nadšený, že jeho volba byla shledána dobrou, ho zde podepřel veškerou svou přízní a dal ho poslat zpět s pověřeními, která mu dodala váhy. Uvidíme, jak se dost rychle stane jednou z hlavních postav.

V téže době přijel Marsin, kterého španělský král dovedl až do Perpignanu, do Versailles ke královu vstávání; král s ním rozmlouval ve svém kabinetu a večer dvě hodiny u paní z Maintenon; byl přijat znamenitě: také neopomněl nic, čím by si získal každého, kdo mu mohl být prospěšný. Ceremoniář Desgranges byl při vylodění španělského krále v Marseille a doprovodil ho až ke katalánské hranici, aby jemu i jeho průvodu obstaral vše, co by mohlo být potřeba, a aby zabránil obřadnostem a uvítáním, z nichž král nechtěl žádné a které by ho byly velmi obtěžovaly.

Už nějaký čas doutnal spor mezi panem kancléřem[18] a biskupy, když ho na samém konci tohoto roku nová rozepře s panem z Chartres přivedla k výbuchu. Biskupové, kteří měli zavedené právo dávat bez povolení a z vlastní moci tisknout své běžné pastýřské listy týkající se řízení a potřeb jejich diecézí, církevní knihy a několik krátkých katechismů pro děti, chtěli využít dvojí královy horlivosti proti jansenismu a kvietismu a přivlastnit si ponenáhlu pravomoc nad tiskem i u rozsáhlejších věroučných knih, aniž by potřebovali povolení nebo privilegium. Kancléř se s těmito nároky nesmířil; nějaký čas se o to přetahovali: biskupové uváděli, že jako soudci víry nemohou být ve svých věroučných dílech nikým přezkoumáváni ani opravováni, a tudíž ani nepotřebují povolení, aby je dali vytisknout; kancléř hájil své staré právo a to, že aniž si chce osobovat jakékoli právo nad naukou, přísluší mu zabránit, aby se pod touto záminkou spory nerozpálily až k narušení klidu státu; aby se nevloudily názory, které by jako pouze soukromé spory jen přiostřily; aby se znovu neobjevila nadvláda, kterou si biskupové kdysi uchvátili a která byla moudře omezena na snesitelnou míru; a konečně bdít nad tím, aby se do těchto děl nevloudilo nic, co by odporovalo svobodám galikánské církve.

Toto kvašení trvalo až do chvíle, kdy se na něm začali osobně podílet pan z Meaux a pan z Chartres kvůli svým dílům, připraveným k vydání proti panu Simonovi,[19] neklidnému učenci, autoru množství církevních spisů, mezi jiným překladu Nového

18. **Vysvětlivka:** Louis Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu (1643–1727), od roku 1699 kancléř Francie; jeho syn Jérôme je státním sekretářem námořnictva. Kancléř zemřel roku 1727 na svém statku v Pontchartrainu, kam se uchýlil po odchodu z úřadu.

19. **Vysvětlivka:** Richard Simon (1638–1712), někdejší oratorián, průkopník kritického zkoumání biblického textu; jeho překlad Nového zákona vyšel roku 1702 v Trévoux.

zákona s poznámkami doslovnými a kritickými, který pan kardinál z Noailles[20] a pan z Meaux odsoudili pastýřskými instrukcemi. Vzepřel se rozklady. Pan z Meaux a pan z Chartres psali proti němu; a právě tato díla chtěli vyjmout z dohledu a pravomoci kancléřovy, což způsobilo výbuch, který už dost dlouho doutnal. S touto oporou zvýšili biskupové tón a tvrdili, že je na nich, na každém v jeho diecézi, aby dávali povolení k tisku knih o náboženství, a nikoli na jiných, aby je zkoumali nebo jejich tisk povolovali či zakazovali. Věc se rozhořela. Paní z Maintenon, odedávna s kancléřem tak málo spokojená, že byla šťastná, když se ho ve financích a v námořnictvu zbavila pečetěmi, a jinak zcela ovládaná panem z Chartres a s panem z Meaux smířená záležitostí pana z Cambrai[21], se prohlásila pro ně proti němu. Král, jakkoli byl obléhán tak mocnou stranickostí a jezuity, kteří popouzeli otce de La Chaise[22] proti kancléři, v němž viděli svého nepřítele, protože miloval pravidla a byl přesný a choulostivý ve všech věcech týkajících se Říma, a kteří neopomíjeli nic, aby mu u krále dodali odporný nátěr jansenismu — král, říkám, byl přece jen na rozpacích. Kancléř mu ukazoval novost těchto nároků a nesmírná zneužití, k nimž by mohlo dojít, jakmile by každá náboženská kniha závisela jedině na biskupech; nebezpečí, které by ctižádost těch, kdo by upírali zraky k Římu, mohla učinit velmi hrozivým, i nebezpečí, že se jako kdysi bude všechno vztahovat k náboženství, aby se tak nezávisle vládlo nade vším. Král se tedy bál rozsoudit otázku, kterou by byl rozťal jediným slovem, což by však pohněvalo jezuity a paní z Maintenon uvedlo do špatné nálady. Požádal tedy strany, aby se pokusily dohodnout po dobrém, a doufal, že když je ponechá sobě samým, sáhnou nakonec, unaveny bojem, k tomuto řešení, k němuž je stále pobízel. A skutečně, obě strany, ztrácejíce naději na královo rozhodnutí, a tudíž i na to, že prosadí vše, čeho se domáhaly, popřály sluchu dohodě, do níž se za svou stranu vložili jedině kardinál z Noailles a pánové z Meaux a z Chartres.

Biskupové snad rozšířili své nároky za hranice svých nadějí, aby získali víc, a kancléř, jehož trápilo, že unavuje krále a že obratností jezuitů a pletichami paní z Maintenon dopadá nelibost z toho na něho, se rovněž rozhodl spor ukončit a ztratit při tom co nejméně ze svého. Bylo tedy konečně dohodnuto, že biskupové upustí od nároku stejně nového jako nestvůrného mít s vyloučením kohokoli jiného pravomoc povolovat tisk knih týkajících se náboženství, že je však budou moci cenzurovat, což jim nikdo neupíral, a že budou moci bez povolení dávat tisknout náboženské knihy,

---

20. **Vysvětlivka:** Louis-Antoine de Noailles (1651–1729), od roku 1695 arcibiskup pařížský („pan z Paříže"), od roku 1700 kardinál; bratr maršála z Noailles. Zemřel 4. května 1729 v Paříži, asi dva měsíce poté, co se podrobil bule *Unigenitus*.

21. **Vysvětlivka:** François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651–1715), arcibiskup v Cambrai, bývalý vychovatel vévody z Bourgogne; po odsouzení jeho knihy v Římě (1699) žil ve vyhnanství ve své diecézi. Zemřel 7. ledna 1715 v Cambrai na horečku, která přišla po nehodě s kočárem.

22. **Vysvětlivka:** François de La Chaise (1624–1709), jezuita, od roku 1675 zpovědník Ludvíka XIV. Zemřel 20. ledna 1709 v Paříži.

jichž budou sami autory — článek, který měl později dohru. Že pokud jde o jejich rituály, bude látka o manželstvích podrobena přezkoumání a pravomoci kancléřově, pokud se týká státu. A zvlášť o dílech proti panu Simonovi, že se v nich změní něco, co kancléř neschvaloval.

Tak ta věc skončila; ale jed zůstal v srdci; jezuité ani biskupové, z rozdílných pohnutek, ani paní z Maintenon kvůli svému duchovnímu vůdci se nemohli utěšit z toho, že jim unikl tak krásný tah, ani kancléř z toho, že je vidí odnášet si věci tak nové a tak nebezpečné.

To potom vyvolalo mezi nimi zápas o onen článek o náboženských knihách, které by biskupové chtěli sepsat. Tvrdili, že tento výraz zahrnuje veškerou věroučnou látku. Kancléř trval na tom, že se omezuje na to, čemu se říká knihy liturgické, misály, rituály a jiné podobné; rozhodnutí žádné nepadlo; ale kancléř, který neměl u jezuitů co ztratit ani u paní z Maintenon co znovu získat a který byl pánem nad knižním tiskem, dosáhl svého v jednotlivostech a pevně trval na tom, že nedá vytisknout nic jinak než po obvyklém přezkoumání a z obvyklé pravomoci.

Pan z Meaux stárl, miloval klid, nebyl kancléřovým nepřítelem.

Pan z Chartres, utopený v Saint-Cyru a stále zaměstnaný v soukromí krále a paní z Maintenon a plně zasvěcený do jejich manželství, už navenek nedělal skoro nic; a z ostatních biskupů nebyl žádný, nebo jen velmi málo takových, kteří by svými díly mohli spor udržovat; ale od této záležitosti zůstal kancléř ve velmi špatném poměru s paní z Maintenon, a ta mu spolu s jezuity ponenáhlu u krále podlomila postavení, aniž ho však dokázali připravit o královu úctu a o jakousi přirozenou náklonnost, kterou k němu král vždy choval a kterou kancléř, snadno se urážející, z roztrpčení nad tímto ochlazením nepěstoval a neoživil, jak by pro něho bylo snadné, kdyby si jen byl chtěl dát trochu práce, což se později ukázalo při několika příležitostech, k nimž se ještě dostaneme.

Chamilly, který se vracel ze svého velvyslanectví v Dánsku, se na konci tohoto roku poklonil králi a nebyl přijat dobře: byl synem muže, který se velmi vyznamenal ve válce a který by se, kdyby byl žil, stal roku 1675 maršálem Francie a jemuž král dlouho dopředu určil jednu kompanii své tělesné gardy, a synovcem Chamillyho, kterého brzy uvidíme maršálem Francie. Chamilly, o němž mluvím, byl muž velmi vysoký a velmi tlustý, který měl mnoho důvtipu, půvabu a lehkosti v řeči i velkou sečtělost všeho druhu, ale myslel si, že má toho všeho trojnásobek, a dával to cítit. Znelíbil se dánskému králi a jeho ministrům svým velkopanským vystupováním a povýšeností i tím, že si troufal brát lidi v ochranu proti nim na jejich vlastním dvoře, ba i proti autoritě dánského krále; co ho však zničilo v očích krále, byla záměna adres na dopisech Torcymu a Barbezieuxovi; tento druhý, který se pokládal za jeho přítele, otevřel dopis psaný Torcymu, uviděl v něm svůj portrét a jakési srovnání tak nepříjemné, že ho u krále zničil tak důkladně, že se ten dojem nedal nikdy vymazat ani po Barbezieuxově smrti. Podobná příhoda se s týmiž dvěma stala panu z Avaux, když

jim psal z Irska, kde byl u anglického krále, a jen s největší námahou se z ní vzpamatoval. Ba nikdy se z ní nevzpamatoval dokonale, ale nebyl jí zničen jako ten druhý, protože nebyl vojákem a protože Croissy, jemuž psal, a potom Torcy ho podrželi a dali ho poslat na jiná velvyslanectví. Je k nevíře, kolik bylo takových záměn a kolik zla způsobily.

Na témže konci roku tři maličkosti, které se staly třemi mezníky, k nimž se ještě vrátíme: smrt kardinála Cantelmiho, arcibiskupa neapolského, bratra vévody z Popoli; Brillac, rada pařížského parlamentu, jmenovaný prvním prezidentem parlamentu bretaňského; a především Champflour, jmenovaný na biskupství v La Rochelle. Jiné úmrtí, které nestojí za to, aby se počítalo, a k němuž došlo v téže době, bylo úmrtí vévody z Albemarlu, levobočka anglického krále Jakuba II., v Languedocu, kam se odebral, aby se pokusil vyléčit. Jeho původ, tak po chuti králi, z něho už v mládí učinil generálporučíka námořních sil. Pan a paní du Maine s ním jednali jako se svým bratrem, a přece ho oženili s dcerou Lussana, prvního šlechtice komory pana Prince, a paní z Lussanu, dvorní dámy paní Princezny; neměla nic a on s ní neměl děti.

Rok skončil sňatkem mého švagra s třetí dcerou Chamillartovou; už předchozího léta se o něm ve společnosti mluvilo, takže jsem se zeptal paní maršálky z Lorges, co mám odpovídat na otázky, které mi o tom kladou; ujistila mě, že ty pověsti nemají žádný základ, načež jsem usoudil, že s ní mohu a mám upřímně promluvit o sňatku tak málo lákavém příbuzenstvem a okolím, tak málo vyváženém majetkem a stejně málo nadějemi, při zeti, jako je La Feuillade, do něhož byl Chamillart celý zblázněný; a hned jsem dodal, že dcera vévody z Harcourtu by byla mnohem vhodnější rodem, skvělým postavením Harcourtovým i tím, že by tento zeť byl věkem daleko před jeho dětmi a mohl by ve všem sklízet prvotiny jeho přízně. Nenašlo to ohlas a já u toho zůstal. Pan z Lauzunu[23], který se před blížící se operací pana maršála z Lorges nemohl vyhnout tomu, aby se postupně nesblížil, a o němž se s překvapením vidělo, jak si po všem tom tak hlučném, co se stalo, odvádí maršálku z Lorges k sobě a nechává si ji u sebe po první dny naší společné ztráty, chtěl z toho něco vytěžit. Počítal, že si u všemocného ministra udělá zásluhu, když bude sňatek jeho dcery urychlovat, a že až se stane jejím švagrem, otevře mu toto příbuzenství dveře k srdci i mysli Chamillartově a vrátí mu u krále jeho někdejší přízeň. Nedalo mu práci přesvědčit maršálku, která po tom umírala touhou, ani mladého muže, jemuž namluvil, že se mu tím všechno v rukou promění ve zlato.

---

23. **Vysvětlivka:** Antonin Nompar de Caumont, vévoda z Lauzunu (1633–1723), proslulý dvořan, manžel sestry paní ze Saint-Simon, tedy autorův švagr. Roku 1671, po nezdaru zamýšleného sňatku s Mademoiselle (vévodkyní z Montpensier), byl zatčen a asi deset let vězněn v pevnosti Pignerol; důvod zatčení není zcela jasný. Propuštěn byl roku 1681 poté, co Mademoiselle postoupila část svých statků panu du Maine. Zemřel 19. listopadu 1723 ve věku devadesáti let.

Všechno se odehrálo a uzavřelo, aniž jsme o tom paní ze Saint-Simon a já věděli něco jiného než to, co se říkalo ve společnosti. Promluvil jsem o tom s maršálkou, která mi věc přiznala teprve jako velmi pokročilou; nemohl jsem se zdržet, abych jí znovu neřekl své mínění. Dodal jsem, že pokud jde o mne, nic se mi nehodí lépe, ale že se z několika důvodů velmi obávám, aby toho ona a její syn nelitovali. Tehdy se mnou mluvila otevřeněji a já viděl tak jasně, že je to věc hotová, že jsem pokládal za svou povinnost hned nazítří blahopřát Chamillartovi. K tomu spěchu mě přiměla vzpomínka na jednu výstrahu: už v létě, kdy jsem o tom kvůli kolujícím pověstem mluvil s maršálkou, mě paní z Noailles upozornila, abych si dal pozor a nedával najevo odpor k tomuto sňatku, protože Chamillartovi jsou o mém odporu zpraveni a stejně to jinak nedopadne. Šel jsem tedy navštívit Chamillarta, kterého jsem znal jen tak, jak se znají lidé v úřadech, a s nímž jsem nikdy nemluvil, leda když jsem s ním, velmi zřídka, měl nějaké jednání: opustil kvůli mně ředitele financí, s nimiž pracoval. Přijetí bylo co nejlaskavější. Omezoval jsem se na blahopřání, když mi tento ministr, s nímž jsem neměl sebemenší styk, začal vyprávět podrobnosti sňatku a stěžovat si na jednání, které musel snášet od paní maršálky z Lorges; že tento sňatek, sjednaný už v létě, se až do té doby vlekl pro všelijaké vytáčky, a řekl mi toho tolik, že jsem, sám toho pln, nemohl jinak než mu odpovědět se stejnou upřímností. Dověděl jsem se od něho, že penze dvaceti tisíc livrů, kterou vévoda z Quintinu získal při smrti svého otce, byla udělena jedině kvůli tomuto sňatku, a ukázal mi dopis maršálky, který četl králi a nad jehož výrazy jsem se začervenal. Myslím, že není příkladu prvního rozhovoru tak plného vzájemné důvěry — již ovšem předešla důvěra Chamillartova — mezi dvěma muži, kteří se navzájem tak málo znali a byli tak rozdílného věku i úřadů.

Překvapení z toho musí být ještě větší, až se ukáže, jak brzy budu vyprávět, že ministr byl víc než zpraven o mé nechuti k tomuto sňatku a jak věrně mě maršálka z Noailles varovala. Sňatek vyvolal ještě mnoho nepříjemných tahanic o majetkové zájmy mezi mou tchyní a mnou; nespokojena s tím, co jsem byl ochoten udělat, nepřestávala zkoušet víc, a to pomocí úskočných návrhů, které nakonec vyústily v to, že společné jmění ani nepřijala, ani se ho nezřekla a neučinila nic z toho, k čemu zákony zavazují vdovy, přičemž její způsoby byly, je-li to možné, ještě podivnější než věc sama. Tato domácí podrobnost se zde může zdát nemístná, ale později se ukáže, že je tu nezbytná.

Ve středu 13. prosince jsme jeli do L'Étangu, kde biskup ze Senlis oddal mého švagra se svou neteří, jejíž věno činilo jen sto tisíc tolarů jako věno její sestry, vévodkyně z La Feuillade, a stejně jako oni měli mít všude byt a stravu, což mi zjednalo užívání bytu, který měl pan maršál z Lorges ve versailleském zámku. Svatba byla četná a nádherná; nic se nevyrovnalo radosti ministra a jeho rodiny; nic se nepřiblížilo horlivosti pana z Lauzunu, nic nebylo podobné pozornostem, jimiž paní ze Saint-Simon a mne zahrnoval Chamillart, jeho žena, jeho dcery, ba i jeho osobní přátelé,

které pozval. Byl-li jsem překvapen upřímností, s níž se mnou mluvil poprvé, byl jsem ještě víc překvapen způsobem, jímž mě požádal o mé přátelství. V jeho slovech soupeřila největší zdvořilost s důrazností a viděl jsem, že v nich převládá upřímnost toho přání. Byl jsem na rozpacích; všiml si toho. Zachoval jsem se k němu tak, jako jsem se v podobném případě zachoval ke kancléři. Bez okolků jsem mu přiznal svou důvěrnost s otcem, své spojení se synem i spojení paní ze Saint-Simon a paní z Pontchartrain, sestřenic, ale spjatých úžeji než dvě vlastní sestry, a řekl jsem mu, že přeje-li si mé přátelství za této podmínky, dám mu je z celého srdce. Tato upřímnost ho dojala. Řekl mi, že jen zvyšuje jeho touhu získat mé přátelství; slíbili jsme si je a vždy jsme je něžně a věrně zachovávali za všech dob až do smrti. Byl krajně rozkmotřen s kancléřem a s jeho synem, a oni s ním. Předháněli se, kdo komu udělá hůř. Usoudil jsem tedy, že jim po odjezdu z L'Étangu musím říci, co se mezi Chamillartem a mnou stalo; kancléř mě přijal tak, jako to v podobném případě, když šlo o něho, učinil pan z Beauvilliers; jeho žena a jeho snacha rovněž, jeho syn tak dobře, jak toho jen byl schopen. Všichni z jedné i z druhé strany měli ke mně ten ohled, a to trvale, že v mé přítomnosti, byl-li u toho někdo další, o sobě navzájem nikdy nemluvili. V soukromí se mnou se tolik neomezovali. Pokládali se u mne za bezpečné a nikdy se v tom nezmýlili; stal jsem se tedy takto důvěrným přítelem Chamillartovým; byl jsem jím už vévodům z Beauvilliers a z Chevreuse a kancléři a s Pontchartrainem jsem vycházel tak dobře, jak jen to bylo možné. To mě zasvětilo do mnoha důležitých věcí a dodalo mi u dvora vážnosti velmi odlišné od vážnosti lidí mého věku.

Chamillart mi nedlouho potom dal důkazy přátelství. Aniž jsem na to pomyslel, chtěl mě usmířit s králem; ačkoli se mu to nepodařilo, nebyl jsem k tomuto pokusu o nic méně vnímavý. Jednou, když jsem o tom mluvil s jeho ženou, zatvářila se ještě důvěrněji než obvykle a řekla mi, že je šťastná, že jsem s nimi spokojenější, než jsem si myslel, že budu; a když se jí zdálo, že té řeči nerozumím, řekla mi, že dobře vědí, že jsem vůbec nechtěl, aby si můj švagr vzal jejich dceru, ale že mi přiznává, že je velmi zvědavá proč. V tom překvapení jsem se rychle rozhodl a řekl jsem jí, že je to pravda; a když chce znát důvod, že jí ho povím se stejnou upřímností. Nebylo však na místě, abych k ní byl v té věci upřímný úplně. Řekl jsem jí, že jsem si o sňatcích vždy myslel, že si člověk nikdy nemá brát někoho silnějšího, než je sám, zvláště ne ministry, s nimiž se tak zřídka dá jednat a kteří jsou tak zřídka rozumní, aby nebyl rozdrcen tím, co si vzal, aby se o to opřel a postoupil výš; že rovný sňatek zavazuje každou stranu, aby přispěla stejným dílem, a oprávněněji dává doufat ve svornost rodin; že se mi z tohoto důvodu jejich sňatek nezamlouval a že jsem navrhl sňatek s dcerou vévody z Harcourtu z důvodů, které jsem uvedl výše; a skončil jsem ujištěním, že kdybych je byl tehdy znal takové, jaké je znám teď, byl bych jejich sňatek urychloval, a ne od něho odrazoval.

Upřímnost mé odpovědi i to, jak málo stačilo k jejímu vyvolání, se paní Chamillartové zalíbily tak, že mi odpověděla, že ji musí oplatit upřímností svou. Sdě-

lila mi, že už předchozí zimy se o sňatku jednalo pro paní z La Feuillade; že když se nemohl uskutečnit a paní z La Feuillade byla provdána, zkusila paní maršálka z Lorges všechno pro jejich poslední dceru, skrze pana z Chamilly a skrze Roberta, poté co paní z La Feuillade odjela se svým manželem do La Rochelle; nakonec sama; že byl už jako hotový, když mi maršálka loni v létě odpověděla, že to nemá sebemenší základ, a to byla ta příležitost, při níž jsem s ní mluvil proti tomuto sňatku a pro sňatek se slečnou z Harcourtu; že hned potom jela maršálka pod jinou záminkou do L'Étangu a že při této cestě, kterou mi paní Chamillartová připomněla různými okolnostmi, když s ní o sňatku jednala, jí maršálka řekla, že jsem naprosto proti němu a že chci sňatek se slečnou z Harcourtu. Úvahy o tomto kousku a o jeho následcích pomíjím, nechtěl jsem jej však vynechat, abych ukázal, jak dobří lidé byli pan a paní Chamillartovi, když se ke mně potom zachovali tak, jak se zachovali, a sami mi ve všem vyšli vstříc. To také zcela zpečetilo naše přátelství a náš důvěrný svazek.

Tento sňatek měl osud, který jsem maršálce předpověděl: byl železný pro ně a zlatý pro mne, ne co do peněz — pro hrůzu, kterou jsme paní ze Saint-Simon a já vždy měli z toho, čemu se u dvora říká dělat obchody a čím se obohatilo tolik lidí z nejvyšších řad —, nýbrž potěšením z důvěry Chamillartovy, službami, které jsem mohl prokazovat svým přátelům a jichž jsem mohl dosáhnout i pro sebe, a v dost brzkých následcích ukojením své zvědavosti na nejdůležitější věci dvora a státu, díky němuž jsem byl den co den zpraven o všem. Toto tajemství paní Chamillartové jsem zachoval, vyjma vůči jejímu manželovi, jemuž jsem se svěřil a on mně, a vůči paní ze Saint-Simon, která o něm byla zpravena. Postačí říci, že manželství se mezi mužem a ženou nedařilo po celou dobu, co trvalo; že můj švagr se dočista zničil, když hned po svatbě opustil službu, aniž ho dokázala zadržet nabídka, že bude mimo pořadí jmenován brigádním generálem, a že paní ze Saint-Simon a já jsme byli vždy těmi, jimž se Chamillart svěřoval se svými bolestmi a se vším, co se týkalo té smutné domácnosti. Paní maršálka z Lorges nezískala ani jejich úctu, ani jejich přátelství; rozhodla se pro život ve velkém ústraní. Bylo to dobře pro onen svět a sotva méně dobře pro tento; k její chvále je třeba říci, že nakonec vešla do sebe a že její život byl přísný, kajícný, plný dobrých skutků a dokonale odloučený. Trvalo mi mnoho let, než jsem k ní znovu našel cestu; to se objeví na svém místě. Opakuji, že bych tuto smutnou a málo zajímavou podrobnost přešel mlčením, kdybych ji nepokládal za zcela nezbytnou k tomu, abych ukázal původ a základ důvěrnosti, která bude později vidět mezi Chamillartem a mnou a která mi umožnila vědět a konat mnohem víc, než odpovídalo mému věku a mému zdánlivému postavení, zatímco jsem byl stejně tak důvěrníkem druhé, protivné strany,[24] totiž kancléře a jeho syna, a skrze pana z Beauvilliers, který s nimi byl ve špatném poměru, ale byl velkým přítelem Chamillartovým. Jeho dcery,

24. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tuto větu předchozí vydavatelé pozměnili, patrně proto, že se jim zdála příliš nejasná. Je však snadné pochopit, co chce Saint-Simon říci: že byl důvěrníkem obou protivných stran, Chamillarta i kancléře Pontchartraina.

s nimiž jsem byl rovněž v plné důvěře, mě zpravovaly o tisíci ženských maličkostí, často důležitějších, než si samy myslely, a ty mi otevíraly oči pro bezpočet závažných souvislostí, ve spojení s tím, co jsem se dovídal od dam paláce, svých přítelkyň, a od vévodkyně z Villeroy, s níž jsem byl úzce spjat, stejně jako s maršálkou, její tchyní; měl jsem to potěšení, že jsem je spolu důvěrně usmířil a viděl jejich svornost trvat až do jejich smrti, když předtím byly dlouhá léta v poměru tak špatném, že horší být nemohl. Velmi dobře jsem vycházel i s vévodou z Villeroy a žil jsem s nimi ve velkém a nanejvýš důvěrném styku; nedokázal jsem si však zvyknout na velkopanské způsoby maršálovy: shledával jsem, že vyčerpává vzduch všude, kde je, a že z toho místa dělá vývěvu. Netajil jsem se tím ani před jeho ženou, ani před jeho synem, ani před jeho snachou, kteří se tomu smáli a nikdy mě s tím nedokázali smířit.

Abych se už nemusel vracet ke smutnému předmětu, řeknu zde předem, že můj švagr krátce po svatbě přijal jméno vévody z Lorges, aby jméno Lorges, tak proslavené jeho otcem, přenesl na své vévodství Quintin; a že od té doby nosil jméno vévody z Lorges.

Kapitola čtvrtá

1703. — Marsin rytířem řádu. — Marlborough anglickým vévodou atd. — Sňatek Marillaca se sestrou vévody z Beauvilliers. — Sňatek vévody z Gesvres se slečnou z La Chénelaye. — Pan vévoda z Orléans znovu zařazen do pořadí následnictví španělské koruny; posílá tam abbého Duboise. — Jmenování deseti maršálů Francie; jejich kariéra a povaha. — Chamilly. — Estrées. — Châteaurenault. — Vauban. — Rosen. — Huxelles. — Tessé. — Montrevel. — Tallard. — Harcourt.

První den tohoto roku 1703 byl dnem, kdy král v kapitule řádu vyhlásil bezpříkladné vyznamenání, které, jak jsem už předem řekl jinde, udělil kardinálu Portocarrerovi[1]: jmenoval jej na první uprázdněné kardinálské místo v řádu — a všechna čtyři byla tehdy obsazena — a dovolil mu, aby řád zatím nosil; poslal mu k tomu diamantový kříž v ceně přes padesát tisíc tolarů. Kardinála ta milost nesmírně potěšila. Marsin obdržel v téže kapitule odměnu za své velvyslanectví a za zásluhu, kterou si získal odmítnutím Zlatého rouna a grandezy: byl jako jediný jmenován rytířem řádu a jako jediný přijat o následujících Hromnicích. V téže době byl hrabě z Marlborough povýšen v Anglii na vévodu s penzí pěti tisíc liber šterlinků, což je částka ohromná.

Pan z Beauvilliers provdal svou sestru z druhého lože za jediného syna státního rady Marillaca; ten syn byl plukovníkem a brigádním generálem pěchoty, ve vojsku velmi váženým, ač ještě velmi mladým, a jako jedináček měl být velmi bohatý. Byl mým přítelem od našeho mládí a mohu říci, že měl všechno, čeho bylo třeba, aby si získal lásku, aby uspěl ve válce a aby se zalíbil rodině, která jej ráčila přijmout. Vévoda ze Saint-Aignan, vdovec po jedné Servienové, matce vévody z Beauvilliers, se dopustil té pošetilosti, že se o osmnáct měsíců později oženil se stvořením ze spodiny lidu, které se dlouho staralo o psy jeho ženy a potom se povzneslo na její komornou. Zemřel o šest let později, dočista zruinován, a z tohoto pěkného manželství zanechal dva chlapce a dceru. Matka měla ducha i ctnost. Sám král, který měl pana ze Saint-Aignan rád, na něho nejednou naléhal, aby jí dal zaujmout taburetku; nikdy k tomu nechtěla svolit a omezila se na to, že se panu ze Saint-Aignan líbila a pečovala o něho v soukromí jeho domu, aniž se chtěla ukazovat na veřejnosti, užívala však čabraky a vévodského pláště. Její chování si získalo ctnostného pana a paní z Beauvilliers, kteří se po smrti pana ze Saint-Aignan ujali jí i jejích dětí jako vlastních; ty byly vychovány spolu s jejich dětmi a se stejnou láskou: tento rys, zachovávaný ve všem a po celý je-

1. **Vysvětlivka:** Luis Manuel Fernández de Portocarrero (1635–1709), kardinál a arcibiskup toledský, hlavní strůjce závěti Karla II. ve prospěch Filipa V.

jich život, nepatří k jejich nejmenším. Sňatek byl uzavřen potichu ve Vaucressonu, malém venkovském domě, který vévoda koupil v dosahu Versailles a Marly a kam se uchyloval, jak často mu to jen jeho úřady dovolovaly.

Starý vévoda z Gesvres se v osmdesáti letech několik dní nato znovu oženil se sličnou z La Chénelaye, rodem z Romillé, krásnou, urostlou a bohatou, kterou k souhlasu přiměla touha po taburetce. Král ho od toho odrazoval, jak jen mohl, když mu o tom přišel povědět, ale stařík, který nevěděl, čím horším by ublížil svému synovi, jemuž tento sňatek velmi uškodil, se odradit nedal. Při svatební večeři chtěl dělat junáka; byl za to potrestán a mladá nevěsta ještě víc: pokálel celou postel, takže bylo třeba strávit část noci tím, že je otírali a všechno vyměňovali. O následcích takového manželství si lze učinit úsudek. Kráska si však počínala dobře a jako žena duchaplná: ovládla mysl svého manžela tak dokonale, že jej usmířila se synem a dala mu podepsat postoupení jeho majetku, aby se dál neruinoval, a před uplynutím roku i vzdání se vévodství: lidé žasli, jak se jí to mohlo podařit.

Shoda mezi ní a markýzem z Gesvres byla také od té doby stálá a pokračovala i s jeho dětmi, které k ní všechny vždy chovaly velkou úctu; jinak si ovšem žádné násilí nečinila — sama byla bohatá.

Vévodovi z Orléans stále leželo na srdci, že byl v závěti španělského krále opomenut, a Monsieur, syn Anny, dcery Filipa III. a sestry Filipa IV., králů španělských, nesl velmi nelibě, že nebyl povolán pro případ, že by nebylo potomků vévody z Anjou. Vévoda z Orléans o tom mnoho hovořil s Louvillem[2] za cesty, kterou sem Louville vykonal kvůli cestě španělského krále do Itálie. Nyní, když se tento panovník vrátil do Madridu, chtěl vévoda z Orléans[3] doopravdy pracovat na svém navrácení do nástupnického řádu. Poslal abbého Duboise do Montpellieru, když tudy španělský král projížděl, aby tam s Louvillem učinil opatření a získal pro věc tohoto panovníka; a bylo tam ujednáno, že dva měsíce po králově návratu do jeho království, během nichž se věci budou připravovat ve prospěch vévody z Orléans, pojede abbé Dubois do Madridu tuto záležitost dokončit; přál si ji i král a několik měsíců nato byla skutečně provedena tak, jak si to vévoda z Orléans mohl přát. Je to týž abbé Dubois, o němž byla řeč při sňatku vévody z Orléans a o němž bude v dalším až příliš co říci.

V neděli 14. ledna jmenoval král deset maršálů Francie, takže jich s devíti dosavadními bylo devatenáct: to aby o ně nebyla nouze.

Těch devět bylo: 1675, pánové z Duras.

1681, Estrées otec.

---

2. **Vysvětlivka:** Charles Auguste d'Allonville, markýz z Louville (1664–1731), důvěrník Filipa V. v Madridu a autorův přítel.

3. **Vysvětlivka:** Filip II., vévoda z Orléans (1674–1723), synovec Ludvíka XIV. a do roku 1701 vévoda z Chartres; po králově smrti regent Francie, autorův přítel od mládí. Zemřel 2. prosince 1723 ve Versailles.

1693, Choiseul.
— Villeroy.
— Joyeuse.
— Boufflers.
— Noailles.
— Catinat.
1702, Villars.
Deset nových bylo: pánové z Chamilly, generálporučík od roku 1678.
Estrées syn[4], 1684.
Châteaurenault, únor 1688.
Vauban, srpen 1688.
Rosen, 1688.
Huxelles, 1688.
Tessé, 1692.
Montrevel, 1693.
Tallard, 1693.[5]
Harcourt, 1693.[6]

Král o tom neřekl nic až do doby po obědě; když vstával od stolu, poslal pro vévodu z Harcourtu, Tallarda, Rosena a Montrevela. První a poslední byli v Paříži. Tallard dorazil do králova kabinetu první a král mu řekl, že jej činí maršálem Francie. Po něm přišel Rosen, který byl přijat se stejnou milostí. Oba druzí, pro něž bylo posláno do Paříže, přijeli ihned poděkovat; Chamillart vypravil kurýry k ostatním, kteří byli nepřítomni, a Pontchartrain jednoho k Châteaurenaultovi do Španělska a jednoho k hraběti z Estrées, který ležel nemocen v Paříži: bylo mu čtyřicet dva let a šest týdnů, neboť se narodil 30. listopadu 1660. Je třeba říci slovo o těchto pánech, z nichž mnozí později hráli svou úlohu.

Chamilly se jmenoval Bouton a pocházel ze šlechtického rodu z Burgundska, jehož příslušníky vidíme sloužit před rokem 1400 s panoši pod sebou a již v prvních letech po roce 1400 jako komoří burgundských vévodů. Od té doby sloužili stále a

---

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** [Estrées] přijal jméno maršál z Cœuvres, aby se odlišil od svého otce. Vzácná zvláštnost, že jimi byli oba dva, a ještě větší, že byli tři maršálové z Estrées, z otce na syna, všichni tři vojáci a muži zásluh, a všichni tři zemřeli jako nejstarší z maršálů Francie; děd jím byl řadu let, oba druzí několik. (Poznámka Saint-Simonova.)

5. **Vysvětlivka:** Camille d'Hostun de La Baume, hrabě a od roku 1712 vévoda z Tallard (1652–1728), diplomat a voják, maršál Francie od roku 1703. V bitvě u Höchstädtu 13. srpna 1704 byl poražen a zajat; do roku 1711 žil jako zajatec na čestné slovo v Anglii, převážně v Nottinghamu. Zemřel 20. března 1728 v Paříži.

6. **Vysvětlivka:** Henri d'Harcourt (1654–1718), od roku 1697 vyslanec v Madridu, roku 1700 první vévoda z Harcourtu, maršál Francie od roku 1703; po mrtvici roku 1712 odešel z činné služby. Zemřel 19. října 1718 v Paříži.

žádný z nich nenosil talár; někteří byli guvernéry Dijonu. Otec a starší bratr maršálův se přimkli k panu Princi[7], následovali jej všude a získali si jeho úctu; tento starší bratr se po návratu z Flander natolik vyznamenal v holandských válkách před očima krále, že si získal dost jeho úcty a důvěry, aby na sebe přivolal žárlivost a potom i nenávist Louvoisovu; jemu navzdory se však měl právě stát maršálem Francie, když zemřel, a král později řekl, že mu určil první kompanii své tělesné gardy, která se uprázdní.

Pod tímto bratrem se začal vyznamenávat ten, o němž mluvím, o šest let mladší. Sloužil s dobrou pověstí v Portugalsku a v Kandii. Kdo ho viděl a slyšel, nikdy by nedokázal uvěřit, že vzbudil lásku tak nezměrnou, jako je ta, jež je duší oněch proslulých Portugalských listů[8], ani že napsal odpovědi té řeholnici, které se v nich nacházejí. Mezi několika veleními, která měl za holandské války, proslavilo jej guvernérství v Grave onou obdivuhodnou obranou trvající přes čtyři měsíce, která stála prince oranžského šestnáct tisíc mužů; zasloužil si jeho chválu a vzdal se mu teprve za nejčestnějších podmínek, na opakované rozkazy krále. Toto proslulé obléhání mu vyneslo postup v hodnostech a různá guvernérství, aniž přestal sloužit, navzdory Louvoisově nenávisti, kterou zdědil po svém bratrovi; ta však nedokázala zabránit, aby mu král, když se na jaře 1685 zmocnil Štrasburku[9], nesvěřil tamní guvernérství; ministr se ale pomstil tím, že tam usadil vrchního velitele Alsaska, a tato nepříjemnost Chamillyho ze Štrasburku téměř stále vyháněla. Táž příčina zabránila, aby byl mezi tolika vojáky, kteří se na konci roku 1688 stali rytíři řádu, a Barbezieux mu nebyl nakloněn o nic víc než jeho otec. Žena jeho nástupce byla shodou okolností přítelkyní ženy Chamillyho, což byla osoba neobyčejně dokonalá, jíž i sám Louvois stěží odolával. Byla to ctnost a zbožnost od nejútlejšího mládí stále stejná, ale určená jen jí samé; mnoho ducha, a to toho nejmilejšího a jako stvořeného pro společnost, obratnost, nenucenost a volnost, která nikdy nic neubírala slušnosti, skromnosti, zdvořilosti a soudnosti, a k tomu velký rozum, mnoho veselosti, ušlechtilost, ba i velkolepost, takže by o ní, ač byla cele zaměstnána dobrými skutky, každý soudil, že má smysl jen pro svět a pro to, co s ním souvisí. Její rozhovor a její způsoby dávaly zapomenout na její neobyčejnou ošklivost: shoda mezi ní a jejím manželem byla vždy co nejdůvěrnější.

Byl to vysoký a tlustý muž, ten nejlepší člověk na světě, nejstatečnější a nejvíc plný cti, ale tak hloupý a těžkopádný, že nikdo nechápal, jak může mít nějaké nadání pro

---

7. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík II. Bourbonský, zvaný Velký Condé († 1686), nikoli jeho syn, který titul „pan Princ" nese v době vyprávění; za frondy přešel do španělských služeb ve Flandrech a do Francie se vrátil po Pyrenejském míru (1659).

8. **Vysvětlivka:** *Lettres portugaises* (1669), pět vášnivých milostných dopisů portugalské řeholnice francouzskému důstojníkovi, za něhož byl pokládán právě Chamilly; dnes se obvykle čtou jako literární dílo hraběte z Guilleragues.

9. **Ediční poznámka:** Štrasburk obsadil Ludvík XIV. již 30. září 1681; rok 1685 se tedy nemůže týkat zabrání města.

válku. Věk a zármutek jej velmi přiblížily slabomyslnosti. Oba byli bohatí, každý ze své strany, a bezdětní.

Jeho žena, plná záměrů, pro něho usychala žalem. Při různých veleních a guvernérstvích, kam jej provázela, uměla všechno dělat sama, zastat dokonce i jeho úřední povinnosti a nechat přitom svět věřit, že všechno až do domácích podrobností dělá on, a všude si získali lásku a úctu, ona však obzvlášť. Skrze Chamillarta dostala svého manžela znovu na hladinu: Chamillart mu opatřil ono velení v La Rochelle a v sousedních provinciích, které měl maršál z Estrées, než odešel do Bretaně, a dovedl jej tak k maršálské holi tím snáze, že král k němu vždy choval úctu a přátelství: jeho příliš opožděné povýšení bylo obecně přijato s potleskem.

Hrabě z Estrées měl štěstí. Jeho otec, který se velmi vyznamenal ve válce a byl generálporučíkem již od roku 1655, byl vybrán, aby přešel do služby na moři, když Colbert roku 1668 přiměl krále k rozhodnutí obnovit námořnictvo. Získal tam slávu hned při svém prvním tažení, které vedlo do Ameriky, a po návratu z něho se stal viceadmirálem. Pan ze Seignelay, přítel hraběte z Estrées, velmi přispěl k tomu, že mu bylo roku 1684, ve věku čtyřiadvaceti let, uděleno nástupnictví v tomto úřadě, avšak s podmínkou, že po určitý počet let bude procházet jednotlivými stupni a že se mu služební stáří generálporučíka bude počítat teprve ode dne, kdy mu bude dovoleno v této hodnosti sloužit. Seignelay, pán nad vyhotovením listiny a smělý ministr, který uměl škodit i sloužit lépe než kdokoli jiný, tuto poslední podmínku úmyslně vynechal. Hrabě z Estrées, sloužící na souši při obléhání Barcelony, dobyté roku 1697 panem z Vendôme[10], si činil nárok ne-li na to, aby se jako viceadmirál, který tam přivedl eskadru, nemusel ve službě střídat s generálporučíky, tedy aspoň na to, aby byl prvním z nich. V tomto sporu rozťal uzel Pontchartrain, tehdy ještě státní sekretář námořnictva a zvláštní přítel všech Estréesů, tím, že služební stáří hraběte z Estrées posunul zpět k datu jeho nástupnictví; zvítězil nad pamětí krále, který se velmi dobře pamatoval na podmínku, již nařídil a která byla vynechána, a tak zůstalo toto služební stáří stanoveno na rok 1684. Když šlo o jmenování těchto maršálů Francie, ukázalo se, že Châteaurenault, druhý viceadmirál, jehož chtěli jmenovat, je služebně mladším generálporučíkem i viceadmirálem než hrabě z Estrées. Ten měl za sebou Pontchartraina otce i syna, kteří chtěli mít pro námořnictvo dvě maršálské hole; a tehdy ještě účinněji než oni skupinu Noaillesů, jejichž přízeň byla na vrcholu, vážnost maršála a kardinála z Estrées a také dětinské žerty hraběnky z Estrées, jimiž se král velmi bavil. Sám uchazeč měl nadto proti sobě jen věk nepřiměřený věku ostatních kandidátů; viděl mnoho bojů na souši i na moři a ve většině těch námořních velel jako vrchní velitel s úspěchem, dobrou pověstí a velkou udatností; námořnictvu dobře rozuměl a byl pilný, duchaplný a vzdělaný. To všechno dohromady, založeno

10. **Vysvětlivka:** Louis-Joseph, vévoda z Vendôme (1654–1712), pravnuk Jindřicha IV. z levobočné větve, velitel francouzské armády v Itálii. Zemřel náhle v červnu 1712 ve Vinaròs ve Valencii, při znovudobývání Katalánska, na prudké zažívací onemocnění; pohřben je v Escorialu.

na štěstí jeho nástupnictví ve čtyřiadvaceti letech a na Seignelayově smělém kousku, jej o osm let později učinilo maršálem Francie.

Byl to velmi poctivý člověk, který však byl dlouho velmi chudý, a proto se nešetřil, aby zbohatl za časů proslulého Lawa[11], za posledního regentství; podařilo se mu to přímo zázračně, ale jen aby žil ve velké a velmi nespořádané nádheře. Co nashromáždil vzácných a zvláštních knih, látek, porcelánu, diamantů, šperků a drahocenných kuriozit všeho druhu, nelze spočítat, a nikdy toho neuměl užívat. Měl dvaapadesát tisíc svazků, které po celý jeho život zůstaly téměř všechny v balících v paláci Louvois, kde mu paní z Courtenvaux, jeho sestra, propůjčila místo k jejich uložení. Stejně tomu bylo se vším ostatním. Jeho lidé, unaveni tím, že si na velké hostiny, které dával, každý den vypůjčují prádlo, na něho jednoho dne tolik naléhali, aby otevřel truhly, které ho byly plné a které neotevřel po deset let od chvíle, kdy si je dal přivézt z Flander a z Holandska, že k tomu svolil. Bylo ho tam ohromné množství. Otevřeli je a nalezli všechno prádlo proseknuté ve všech záhybech, takže tím, že bylo tak dlouho uloženo, přišlo všechno nazmar.

Neustále něco sháněl a směňoval. Vzpomněl si na bustu Jupitera Ammona z jedinečného mramoru a z nejstaršího starověku, kterou kdysi kdesi viděl, velmi ho mrzelo, že mu unikla, a rozeslal lidi, aby po ní pátrali. Jeden z nich se ho zeptal, co mu dá, když mu ji opatří; slíbil mu tisíc tolarů. Ten se dal do smíchu a slíbil, že mu ji dodá zadarmo, nic za koupi ani nic za námahu, a pověděl mu, že je v jeho vlastním skladu; ihned ho tam zavedl a ukázal mu ji. Nebylo by konce příhodám, které by se o něm daly vyprávět, ani jeho roztržitostem.

Při vší schopnosti, vzdělání a duchu to byl duch zmatený. Když přednášel nějakou záležitost, nedalo se v něm vyznat. Vzpomínám si, že jednoho dne v regentské radě mi hrabě z Toulouse — který, ač měl ducha mnohem méně, byl sama správnost, přesnost a jasnost a vedle něhož jsem podle své hodnosti vždy seděl —, když jsme zasedali ke stolu, řekl, že maršál z Estrées bude přednášet záležitost z rady námořnictva, která je důležitá, ale že z jeho přednesu nic nepochopím, a že mě prosí, aby mi ji směl potichu vysvětlit; protože se to dělo do ucha, zatímco maršál přednášel, porozuměl jsem té věci dost, abych byl téhož mínění jako hrabě z Toulouse, ale ne dost zřetelně, abych o ní dobře mluvil, takže když přišla řada s hlasováním na mne — mluvil jsem vždy bezprostředně před kancléřem a hrabě z Toulouse bezprostředně po něm —, usmál jsem se a řekl, že jsem toho mínění, jakého bude hrabě z Toulouse. Společnost byla velmi udivena a vévoda z Orléans mi se smíchem řekl, že to není žádné hlasování. Pověděl jsem mu důvod, který jsem právě vyložil, a setrval jsem na tom, co jsem už učinil, anebo aby se hlas hraběte z Toulouse počítal za dva; a tak záležitost prošla. La Vrillière o něm říkal, že je to láhev inkoustu, která, když se převrátí, jednou nevydá

---

11. **Vysvětlivka:** John Law (1671–1729), skotský finančník, za regentství vévody z Orléans zakladatel banky vydávající papírové peníze a Mississippské společnosti; spekulace s jejími akciemi vynesla některým obrovská jmění, než celý „systém“ roku 1720 zkrachoval.

nic, jindy teče tenkým pramínkem a jindy z ní vypadnou velké hrudky; a o jeho způsobu přednášet a hlasovat to byla pravda. Byl při tom velmi dobrý člověk, mírný a zdvořilý ve styku a příjemný společník; ale velmi ješitný a dal se snadno zmást; velký dvořan, třebaže nezkažený. Je třeba ještě jej dokreslit několika menšími rysy.

Velmi miloval Nanteuil a pošetile tam utratil mnoho za zelinářskou zahradu. Často tam vodil společnost, ale nebylo tam dveří ani oken, které by držely. Dal obložit dřevem celý dům. Když bylo všechno obložení připraveno k osazení, přivezli je a narovnali na hromadu, která zaplnila celý velký sál. Je tomu dobrých pětadvacet let, a je tam dosud; a vjezdový most — je tomu stejně tak dlouho, co se po něm nikdo neodvážil přejít jinak než pěšky.

Znetrpělivělo ho, že stále slyší vychvalovat ta telata z Royaumontu, která tam pan Velký dával krmit vejci i se skořápkami a mlékem, z nichž dával čtvrtě králi a která byla výtečná. Chtěl dát jedno vykrmit stejně v Nanteuilu. Stalo se, a když bylo tele dobře vykrmené, oznámili mu to. On si spočítal, že když je budou krmit dál, ztuční ještě mnohem víc. Tak to trvalo přes dva roky, a stále na vejcích a mléce, takže účty za to šly velmi vysoko — aby z něho nakonec byl býk, který nebyl dobrý k ničemu jinému než plodit další. Při tom byl velkým chemikem a velkým nepřítelem lékařů; rozdával své léky, mnoho utrácel za jejich výrobu a v té nejlepší víře se jimi jako první léčil sám. Se svou ženou žil vždy velmi dobře a ona s ním, každý po svém.

Châteaurenault, rodem Rousselet — jméno zcela neznámé před sňatkem jeho praděda se sestrou kardinála a maršála z Retz, při nenápadném příchodu Gondiů do Francie —, byl nejšťastnějším námořníkem své doby; vyhrál na moři srážky i bitvy, provedl množství nesnadných podniků a vykonal mnoho krásných činů. Příhoda u Viga, vylíčená jinde, neměla být přičítána jemu, nýbrž zatvrzelosti Španělů, které nedokázal přesvědčit o nebezpečí. Potřebovala nicméně veškerou Pontchartrainovu ochranu u krále. Tento státní sekretář si Châteaurenaulta zamiloval a nadto byl rád, že může ozdobit námořnictvo. Povýšení tohoto viceadmirála bylo přijato s velkým potleskem; maršálskou hůl si zasloužil už dávno.

Byl to malý, zavalitý, nablonďatělý človíček, který vypadal přihlouple a příliš tím neklamal. Kdo ho viděl, nechápal, že mohl být kdy k něčemu dobrý. Nedalo se s ním mluvit, a tím méně ho poslouchat, kromě několika vyprávění o námořních bojích. Jinak dobrý a poctivý člověk.

Od té doby, co byl maršálem Francie, jezdil dost často do Marly, a kdykoli se tam přiblížil k nějaké společnosti, každý se obracel vpravo či vlevo.

Byl Bretonec a příbuzný ženy Cavoye, jenž měl půvabný dům v Lucienne hned vedle Marly a často tam jezdil obědvat s dobrou společností, většinou s lidmi pletich[12] a zákulisních tahů; všechno se tam vědělo a v bezpečí se tam strojilo tisíc věcí,

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré slovo [*faciende*], synonymum slova *cabale* (pletichy).

protože král měl Cavoye rád a k tomu, co se u něho scházelo, neměl nedůvěru. Byl to svět vybraný, a kdo stál mimo tento kruh, neodvažoval se jej tam rušit.

Pan z Lauzunu, příliš obávaný, než aby byl kdy k čemukoli přibrán, což nesl velmi nelibě, se chtěl aspoň pobavit na účet lidí, k nimž neměl přístup. Na počátku jednoho dlouhého pobytu v Marly se jal oslovovat Châteaurenaulta a potom mu říkat, že ho jako jeho přítel chce upozornit, že Cavoye a jeho žena, kteří si pokládají za čest být s ním spřízněni, si stěžují, že je nenavštěvuje a že k nim nikdy nezajede do Lucienne, kde mají vždy dobrou společnost; že jsou to lidé, které má král rád, kteří jsou vážení a které není radno mít proti sobě, když si z nich lze tak snadno udělat přátele; a že mu jako jeho přítel radí, aby do Lucienne jezdil často a nadlouho a nechal je dělat a mluvit, co chtějí; že ho upozorňuje, že mají ten vrtoch přijímat chladně a dělat všechno pro to, aby lidi přesvědčili, že jim návštěvou u nich nedělají radost, ale že je to jen taková jejich řeč a libůstka, že každý má své způsoby a svůj vrtoch a jejich že je takový; že by však v jádru byli pobouřeni, kdyby jim to někdo uvěřil a dal se tím zastavit, a že důkazem toho je společnost, jíž mají všude, a zvlášť v Lucienne, plný dům. Maršál byl nadšen, že dostal tak spasitelnou výstrahu, jal se ospravedlňovat, pokud šlo o Cavoye, děkovat a především ujišťovat pana z Lauzunu, že jeho dobrých rad využije. Ten mu dal na srozuměnou, že nikdy nesmí dát najevo, že mu tu radu dal on, a opustil jej pevně rozhodnutého zachovat tajemství a neprodleně se v Lucienne zabydlet.

Nedal na sebe dlouho čekat. Sotva se objevil, zavládl rozruch a potom ticho. Byla to puma, jež dopadla doprostřed tohoto výtažku dvora. Mysleli, že vyváznou s krátkou návštěvou; strávil tam celé odpoledne: zděšení bylo veliké.

O dva dny později přijel na oběd, a to bylo ještě horší; dělali, co mohli, aby mu dali na srozuměnou, že jsou tu proto, aby se vyhnuli společnosti a zůstali v soukromí — to ať povídají jiným! Châteaurenault tuhle řeč znal a byl sám se sebou náramně spokojen. Vytrval až do večera a takto je přiváděl k zoufalství téměř každý den, ať se lidé dohnaní do krajnosti vyjadřovali sebejasněji. To nebylo všechno; jakmile byl ve Versailles, přestal se od nich hnout, a od té doby je sužoval v Lucienne pokaždé, když byl mezi hosty v Marly. Bylo to malomocenství, od něhož se Cavoye nikdy nedokázal očistit; říkal, že je to uhranutí, a stěžoval si na ně každému, stejně jako jeho důvěrníci, kteří tím nebyli zarmouceni o nic méně než on.

Konečně po dlouhé době odhalili, kdo je takto uhranul.

Příběh se donesl králi, který se div neusmál k smrti, a Cavoye a jeho důvěrníci div nezemřeli zoufalstvím.

Vauban se jmenoval Leprêtre; byl to nanejvýš drobný burgundský šlechtic, ale snad nejpoctivější a nejctnostnější muž svého století, a při největší pověsti nejučenějšího muže v umění obléhání a opevňování ten nejprostší, nejpravdivější a nejskromnější. Byl to muž prostřední postavy, dost zavalitý, s velmi válečnickým vzezřením, ale zároveň se zevnějškem neotesaným a hrubým, neřkuli surovým a divokým.

Ničím takovým nebyl. Nikdy nebylo člověka mírnějšího, soucitnějšího a úslužnějšího, ale uctivého bez jakékoli uhlazenosti, a nejlakotnějšího šetřitele lidských životů, s udatností, která všechno brala na sebe a všechno dávala druhým. Je nepochopitelné, že s takovou přímostí a upřímností, neschopen propůjčit se k čemukoli falešnému či špatnému, dokázal získat v takové míře, jak to učinil, přátelství a důvěru Louvoise i krále.

Tento panovník se mu rok předtím svěřil s úmyslem učinit jej maršálem Francie. Vauban ho snažně prosil, aby uvážil, že tato hodnost není stvořena pro muže jeho stavu, který nikdy nemůže velet jeho armádám a který by je uvedl do rozpaků, kdyby při obléhání, jež by vedl, byl velící generál služebně mladším maršálem Francie než on. Tak velkodušné odmítnutí, opřené o důvody, jaké poskytovala jen sama ctnost, ještě zvýšilo královu touhu tuto ctnost korunovat.

Vauban vedl jako velitel třiapadesát obléhání, z toho asi dvacet v přítomnosti krále, který měl za to, že činí maršálem Francie sám sebe a že poctí své vlastní vavříny, když dá maršálskou hůl Vaubanovi. Ten ji přijal se stejnou skromností, s jakou předtím projevil nezištnost. Všichni tleskali tomuto vrcholu poct, jehož žádný jiný muž tohoto druhu před ním nedosáhl a nedošel ho ani později. Nepřidám zde o tomto vskutku slavném muži nic dalšího; jinde se ještě najde příležitost o něm promluvit.

Rosen byl z Livonska. Princ de Conti mi vyprávěl, že byl zvědav a za své cesty do Polska se pečlivě vyptával na jeho původ u lidí, kteří by mu byli řekli pravdu, ať by byla jakákoli. Dozvěděl se od nich, že je z velmi staré šlechty, spřízněné s nejlepší šlechtou oněch zemí, jež odedávna zastávala významné úřady; to se shoduje s osvědčeními livonské šlechty a švédského krále Karla XII., která Rosen, o němž je zde řeč, obdržel a jejichž formu potvrzuje osvědčení cara Petra I., vydané v Paříži. Rosen se dal naverbovat velmi mlád a nějaký čas sloužil jako prostý jezdec. Byl s jinými chycen při plenění a táhl los. Podkovář kompanie, v níž byl, patřil k jeho světnici. Přežil ostatní jejich druhy a skončil v Invalidovně. Rosen pro něho každý rok, i jako maršál Francie, posílal, dal mu dobrý oběd a obědval s ním; mluvili o svých starých válkách a posílal ho domů s dosti značnou sumou peněz. Kromě toho dbal na to, aby se na něho po zbytek roku vyptával a zařídil, aby měl všeho dost a žil v pohodlí. Když se Rosen stal důstojníkem, přilákal jej do Francie a ochraňoval tam Rosen, jeho příbuzný téhož jména, který měl pluk a tisíc jezdců pod velkým Gustavem Adolfem v bitvě u Lützenu, potom pod vévodou výmarským, velel jako vrchní velitel pro krále v Alsasku a zemřel roku 1667, když předtím dal svou dceru za ženu Rosenovi, o němž mluvím.

Byl to vysoký suchý muž, z něhož čpěl rejtar a který by v koutě lesa naháněl strach, s nohou zkřivenou dělovou ranou, či spíše tlakem vzduchu od dělové koule, kterou za sebou táhl celou jako z jednoho kusu. Výtečný důstojník jízdy, velmi dobrý i k vedení křídla, ale ve vrchním velení se mu točila hlava; velmi hrubý v armádě i všude jinde než u stolu, kde bez jakéhokoli opilství vedl vybranou kuchyni a bavil společ-

nost válečnými příběhy, které poučovaly a těšily. Byl to člověk navenek neotesaný, ale nanejvýš bystrý, který znamenitě znal, s kým má co do činění, s duchem, obratností a půvabem v tom, co říkal tou nejhorší francouzštinou na světě, kterou stavěl na odiv. Znal krále a jeho slabost i slabost národa pro cizince; proto také vyčítal svému synovi, že mluví francouzsky tak dobře, že z něho nikdy nebude nic než hlupák. Rosen byl vždy zadobře s ministry a po chuti svým generálům, a tedy i králi, který ho vždy zaměstnával s vyznamenáním a často se postaral o jeho živobytí. Châteaurenault, Vauban a on byli nositeli velkokříže Řádu svatého Ludvíka a po smrti Montclarově se stal generálním polním mistrem; ten úřad prodal Montpérouxovi, když se stal maršálem Francie. Celkem vzato to byl člověk, který chtěl udělat štěstí, ale byl ho hoden, dobrý a poctivý člověk, s největší udatností. Oblíbil si mě za tažení roku 1693, a to přátelství od té doby stále trvalo; každý rok mi půjčoval svůj plně zařízený dům ve Štrasburku. Uvidíme, že skončí způsobem zcela důstojným, moudrým a křesťanským.

Huxelles, jehož jméno bylo de Laye a adopcí du Blé, od otce prapraděda toho, o němž je zde řeč. Přes tento počet pokolení byla tato adopce provedena teprve kolem roku 1500, a to prastrýcem z matčiny strany onoho praděda, jehož žena se nakonec stala dědičkou své rodiny, s podmínkou — jež byla splněna —, že přijmou jméno a erb du Blé a opustí erb de Laye. Předtím o těchto de Laye mnoho známo není. Rodin toho jména bylo několik. Od té doby měli jednu Bauffremontovou a několik dobrých spříznění. Než však půjdeme dál, je třeba vyložit ta spříznění, z nichž si náš markýz z Huxelles dokázal udělat příčky žebříku svého štěstí.

Jeho otec a děd, kteří padli ve válce, a jeho praděd měli guvernérství v Châlons a ono malé generální místodržitelství v Burgundsku. Děd se oženil s jednou Phélypeauxovou, čímž se náš markýz z Huxelles ocitl ve velmi blízkém příbuzenství s Châteauneufem, státním sekretářem, s Pontchartrainem, pozdějším kancléřem, a s maršálem z Humières; to jest jeho otec byl vlastním bratrancem Châteauneufovým, bratrancem z druhého kolena Pontchartrainovým a vlastním bratrancem maršála z Humières. Sestra otce markýze z Huxelles se velmi podivně provdala za Beringhena, prvního štolbu, který byl dříve prvním komorníkem a jehož syn, rovněž první štolba a vlastní bratranec našeho markýze z Huxelles, se ještě mnohem podivněji oženil s dcerou vévody z Aumontu a sestry pana z Louvois.

Dávné pletivo toho všeho by vedlo příliš daleko. Stačí vyznačit blízkost těchto spříznění a dodat, že láska staré Beringhenové k jejímu synovci a čest, kterou z ní měl její manžel, způsobily, že tento synovec byl vychován s jejich dětmi jako s bratry, že přátelství mezi nimi v téže míře trvalo dál a že Beringhen, Louvoisův synovec sňatkem tak význačným pro oba, vešel do jeho nejužší důvěry ve věcech úředních i rodinných, po jeho smrti byl na stejné noze s Barbezieuxem a jak tím, tak svým úřadem byl svého druhu osobností. Ochraňoval svého bratrance Huxellese ze všech sil u Louvoise, potom u Barbezieuxe, a podporoval jej po celý život. Tento úvod byl

nutný, aby bylo dobře srozumitelné, co bude následovat zde i jinde; dodejme jen, že markýz z Créqui, syn maršálův, se oženil s druhou dcerou vévody z Aumontu a sestry Louvoisovy a že pánové z Créqui žili ve velké shodě s panem z Aumontu, s Louvoisovými a s Beringhenovými. Vraťme se nyní k našemu markýzi z Huxelles.

Jeho otci bylo teprve deset let, když ztratil otce, a dvacet, když ztratil matku. Byl to ctižádostivý muž; shledal Beringhena v nejdůvěrnější přízni královny regentky, která v něm viděla svého mučedníka, jako prvotinu své moci jej povolala zpět z Nizozemí, kam uprchl, a ze sluhy jej učinila prvním štolbou. Huxelles usoudil, že si zjedná silnou oporu, když jej lacino poctí sňatkem se svou sestrou, nad nímž byl jediným pánem, a nezmýlil se. Sloužil s dobrou pověstí a s vyznamenáním; měl dokonce zvláštní hodnost generálního kapitána, která byla v různých dobách udělena jen čtyřem či pěti osobám a jejíž nositel velel generálporučíkům, a nebyl daleko od maršálské hole, když byl, dříve než mu bylo padesát, zabit před Gravelines roku 1658. Jeho vdova, dcera prezidenta Bailleula, v době jejich sňatku vrchního správce financí, byla žena galantní, panovačná, velmi duchaplná a sečtělá, zcela z velkého světa, vládnoucí svým přátelům, pokládající sebe za všechno a druhé, i své nejbližší, za velmi málo; dokázala si až do nejpozdějšího stáří uchovat vážnost a jakýsi tribunál ve svém domě, kde byla společnost dlouho dobrá a vybraná a kde se lidem i věcem přisuzovala cena. Stačilo ji spatřit a to všechno na ní bylo vidět. Její syn a ona se nedokázali dlouho shodnout a neshodli se po celý život. Vrhl se k Beringhenovým, kteří jej přijali jako své dítě; bylo mu bezmála pětadvacet, když ji ztratil. Mezi jejími dětmi a jejím synovcem se upevnilo nejdůvěrnější pouto a starý Beringhen, který si až do vysokého stáří uchoval autoritu ve své rodině stejně jako vážnost ve světě i u krále, pečoval o jeho udržení tím víc, že tohoto synovce miloval jako svého syna. Zemřel teprve roku 1692 a již roku 1677 oženil svého syna se slečnou z Aumontu.

Se všemi těmito výhodami dovedl Huxelles kráčet vpřed; stal se člověkem pana z Louvois, jemuž podával zprávy a který jej rychle vedl vzhůru. Dal mu svěřit velení nešťastného tábora u Maintenonu[13], aby jej přiblížil králi; tamní zbytečné práce zničily pěchotu a nebylo tam dovoleno mluvit o nemocných, tím méně o mrtvých. Když mu bylo pětatřicet let a byl teprve polním maršálem, opatřil mu Louvois velení v Alsasku pod Montclarem a potom, po jeho smrti počátkem roku 1690, velení vrchní, a usadil jej ve Štrasburku, aby pokořil Chamillyho, jemuž král právě svěřil tamní guvernérství, a o čtyři roky později jej učinil generálporučíkem a na konci roku 1688 rytířem řádu. Sídlil stále ve Štrasburku až do roku 1710, spíše král než velitel Alsaska, a ve všech taženích na Rýně sloužil jako generálporučík, ale s mnoha ohledy a poctami.

---

13. **Vysvětlivka:** U Maintenonu stavělo vojsko v letech 1685–1688 akvadukt, jímž měla být do Versailles přivedena voda řeky Eure; práce stály mnoho životů a zůstaly nedokončeny.

Byl to vysoký a dost tlustý muž, celý jako z jednoho kusu, který chodil pomalu a jako by se vlekl, s velkou tváří plnou červených skvrn, ale dost příjemnou, třebaže jí huňaté obočí dodávalo zamračený výraz; pod ním dvě malá živá očka nenechala svým pohledům nic uniknout: podobal se docela těm tlustým hrubiánským obchodníkům s voly. Lenivý, nadmíru rozkošnický ve všem pohodlí všeho druhu, ve vybrané, hojné a každodenní tabuli, ve výběru společnosti, v řeckých neřestech, které se ani nenamáhal skrývat — lapal mladé důstojníky, z nichž si dělal domácí lidi, vedle velmi urostlých mladých lokajů, a to bez závoje, v armádě i ve Štrasburku; nadutý i vůči svým generálům a druhům a vůči těm nejvýznačnějším, před nimiž z okázalé lenosti nevstával ze židle, málo chodil ke generálovi a za tažení skoro nikdy nesedl na koně; nízký, poddajný, lichotivý vůči ministrům a lidem, od nichž se domníval mít čeho se bát nebo več doufat, a vládnoucí všem ostatním bez nejmenšího ohledu, což jeho společnost promíchávalo a dost často ji činilo osamělou. Jeho velká hlava pod velkou parukou, mlčení zřídkakdy přerušované a vždy jen několika slovy, tu a tam vhodný úsměv, vzezření autority a váhy, které čerpal víc z váhy svého těla a svého postavení než ze sebe sama; a tato těžká hlava zastíněná rozložitou parukou mu zjednala pověst dobré hlavy, která se však hodila spíše k tomu, aby ji Rembrandt namaloval jako hlavu výraznou, než aby se s ní někdo radil. Bázlivý srdcem i duchem, falešný, zkažený v srdci stejně jako v mravech, žárlivý, závistivý, mající jen svůj cíl a nevybíravý v prostředcích, jen když si mohl uchovat slupku poctivosti a předstírané ctnosti, jíž však prosvítalo světlo a která ve skutečné potřebě i povolila; měl ducha a jistou sečtělost, byl dost málo vzdělaný a všechno jiné než voják, leda někdy v řečech; v každém ohledu otec nesnází, který nikdy pro žádnou nenašel řešení; lstivý, bystrý, hluboce skrytý, neschopný přátelství, leč vztaženého k sobě samému, ani komukoli posloužit, stále zaměstnaný dvořanskými úskoky a pletichami, s tou nejstrojenější prostotou, jakou jsem v životě viděl; velký klobouk se schlíplou krempou stále do očí, šedý kabát, jehož štůček látky spotřeboval až do konce, nikdy se zlatem krom knoflíků, zapnutý odshora dolů, bez stopy po modré stuze a se svým Svatým Duchem dobře ukrytým pod parukou; vždy křivolaké cesty, nikdy nic přímého, a všude si ponechával zadní vrátka; otrok veřejnosti, a přitom neschvalující žádného jednotlivce.

Až do roku 1710 jezdil do Paříže a ke dvoru jen na chvíle, aby si uchoval důležité přátele, které si dovedl pěstovat. Nakonec se ho jeho Alsasko omrzelo, a aniž se vzdal velení, a tím méně platu — neboť při velkých výdajích, které z něho ždímala jeho marnivost a jeho rozkoše, byl lakomý —, našel způsob, jak přijít bydlet do Paříže a pracovat tam na svém štěstí. Pod maskou lhostejnosti a lenosti hořel touhou něčím být, zvláště být vévodou. Těsně se přimkl k levobočkům prostřednictvím prvního prezidenta de Mesmes, otroka pana a paní du Maine a nejdůvěrnějšího přítele Beringhenova, a tedy i jeho. Skrze pana du Maine, který se dal oklamat jeho schopnostmi a pomocí, jakou by v něm mohl najít, získal několikrát tajný přístup k paní

z Maintenon. Nezanedbal ani stranu Monseigneurovu; Beringhen a jeho žena byli velkými přáteli Choinové; vychválili jí Huxellese a ona svolila, že ho přijme.

Stal se jejím dvořanem, až do té nízkosti, že každý den posílal z ulice Neuve-Saint-Augustin, kde bydlel, k Petit-Saint-Antoine, kde bydlela ona, králičí hlavy pro její fenu. Jejím prostřednictvím se dostal k Monseigneurovi a měl s ním v Meudonu tajné rozhovory; a tento princ, k jehož oslnění nebylo tolik třeba, pojal k němu takovou úctu, že jej pokládal za schopného všeho a vyjadřoval se o tom, pokud se toho směl odvážit. Jakmile princ zemřel, byla ubohá fena zapomenuta, bylo po králičích hlavách; i její paní byla zapomenuta. Byla tak pošetilá, že počítala s jeho přátelstvím; překvapena a zraněna tak náhlým opuštěním, dala mu o tom cosi vzkázat. On sám dělal překvapeného; nemohl pochopit, oč se ty stížnosti opírají.

Řekl drze, že ji skoro nezná a že jej Monseigneur znal jen podle jména, takže neví, co tím chce říci.

Tak skončil tento styk zároveň s příčinou oné přízně, a ona o něm od té doby neslyšela.

To prozatím stačí o muži, o němž jsem už mluvil jinde a jehož uvidíme, stále téhož, vystupovat nejedním způsobem a nakonec se nejedním způsobem zneuctít. Budeme tedy mít ještě nejednou příležitost o něm mluvit. Zde postačí říci, že div nepřišel o rozum, když neviděl žádný úspěch tolika pletich, a že byl už několik měsíců zavřen doma v divoké a hrozivé melancholii a vídal skoro jen Beringhena, a i toho stěží, když naděje, že pojede vyjednávat mír[14], upevnila jeho mozek, již velmi pomatený.

Tessé, o němž jsem měl příležitost mluvit nejednou. Jeho matka byla sestrou otce markýze z Lavardinu, velvyslance v Římě, exkomunikovaného Inocencem XI. kvůli výsadám velvyslanecké čtvrti, rytíře řádu atd., po němž nakonec mnoho zdědil; mladším bratrem jeho otce byl hrabě z Froulay, velký maršál ubytovacích služeb královské domácnosti, rytíř řádu z roku 1661, zemřelý roku 1671, děd Froulaye, velvyslance v Benátkách, biskupa z Le Mans a bailliho z Froulay, velvyslance svého řádu ve Francii. Jiné spříznění bylo Tessého štěstí užitečnější. Matka jeho otce byla z rodu Escoubleau, sestra otce Sourdise, rytíře řádu z roku 1688, potom velitele v Guyenne, o němž jsem mluvil, důvěrného přítele Saint-Pouangeova — jehož synovi nakonec dal svou jedinou dceru — a Louvoisova chráněnce, u něhož uvedl Tessého ještě zcela mladého: byl to vysoký, urostlý muž ušlechtilé postavy a příjemné tváře; mírný, přívětivý, zdvořilý, lichotivý, chtějící se zalíbit každému, zvláště těm, kdo byli v přízni, a ministrům. Brzy se stal, podobně jako Huxelles, jenže jiným způsobem, Louvoisovým mužem pro všechno a tím, kdo jej odevšad o všem zpravoval. Byl za to také rychle a důkladně odměněn: koupil za babku bezvýznamný úřad generálního plu-

14. **Vysvětlivka:** Maršál z Huxelles byl roku 1710 jedním z francouzských zmocněnců na neúspěšných mírových jednáních v Geertruidenbergu.

kovníka karabiníků[15], který jej — aby mohl být zrušen — přivedl k úřadu generálního polního mistra dragounů, zřízenému pro něho již roku 1684, když byl sotva brigádním generálem, a roku 1688 byl právě jmenován polním maršálem, když jej Louvois dal učinit rytířem řádu. O tři roky později dostal nejlepší guvernérství ve Flandrech, totiž Ypry, a roku 1692 se stal zároveň generálporučíkem a generálním plukovníkem dragounů.

Byl to rodák z Maine, hodný své země: lstivý, obratný, náramně nevděčný, stejně tak úskočný a prohnaný. Podivnou ukázku toho jsme viděli výše u Catinata, jemuž vděčil za vrchol svého štěstí, a to proto, aby se povznesl na jeho troskách. Ovládal řeč žen, do značné míry i řeč dvořana, měl zcela vzezření velkého pána a člověka z velkého světa, a přitom neutrácel; v jádru byl neznalý války, kterou nikdy nevedl, a to tou náhodou, že byl všude a vždy se ocitl stranou bojů a skoro všech obléhání. Se skromným vzezřením byl smělý v tom, jak se uměl uplatnit a vsunout všechno, co mu bylo užitečné; vždy co nejlépe se vším, co mělo vliv nebo bylo v ministerstvu, zvláště s mocnými komorníky. Jeho mírnost a úslužnost působily, že ho měli rádi; jeho mdlost a jalový podklad, na nějž se brzy narazilo, sotva se šlo trochu do hloubky, působily, že jím pohrdali. Vypravěč někdy dost zábavný, brzy nato plochý a nudný, a vždy plný záměrů a úskoků, dovedl těžit ze svých nízkostí u maršála z Villeroy, u pana z Vendôme a u pana z Vaudemontu[16] a ze své poddajnosti u Chamillarta, Torcyho, Pontchartraina, Desmaretse a zvláště u paní z Maintenon, k níž jej uvedli z jedné strany Chamillart a z druhé vévodkyně z Bourgogne. Dovedl podivuhodně těžit ze sňatku této princezny, který sjednal, a z veškeré důvěrnosti, kterou jí u nich dala něha krále a paní z Maintenon; zakládala si na tom, že má Tessého ráda a že mu slouží jako strůjci svého štěstí; cítila, že právě tím se líbí králi, paní z Maintenon i vévodovi z Bourgogne, a Tessé toho dovedl dobře využít. Přesto ji někdy mrzely, ba uváděly do rozpaků ubohosti, které mu často unikaly, a přiznávala to některým ze svých dam paláce.

Duch nebyl jeho silnou stránkou; nahrazovala jej velká znalost světa a štěstí stále se usmívající, a to, co měl ducha, bylo cele obráceno k obratnosti, lsti a podzemním cestám a cele stvořeno pro dvůr. Najdeme jej v dalším ještě na nejednom místě.

Montrevel v tomto povýšení daleko vynikal nad ostatní rodem. Dalo se také říci, že rod, spojený se skvělou udatností a s postavou, která se stala krátkou a zavalitou, ale kdysi okouzlovala dámy, mu nahrazoval každou jinou vlastnost. Král, který dal velmi na zevnějšek (ani Tessému nebyl ten jeho neužitečný) a měl vždy slabost pro galantnost, si Montrevela velmi oblíbil. Táž příčina jej spojila s maršálem z Villeroy,

---

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Karabiníci (*carabins*) byli sbor lehké jízdy, často zmiňovaný za Jindřicha IV. a Ludvíka XIII.; Ludvík XIV. jej zrušil.

16. **Vysvětlivka:** Karel Jindřich Lotrinský, princ z Vaudemontu (1649–1723), levoboček vévody Karla IV. Lotrinského, guvernér Milánska ve španělských službách.

který byl vždy jeho ochráncem. Bylo to namístě: nikdy nebylo dvou mužů tak podobných, až na rozdíl mezi nezištností maršála z Villeroy a drancováním Montrevela, který se narodil velmi chudý, byl velký marnotratník a byl by obral i oltáře. Záchvěv nespokojenosti s vévodou z Chevreuse[17] přiměl krále k rozhodnutí, že jej přiměje vzdát se kompanie lehké jízdy své gardy ve prospěch Montrevela. Svěřil se mu s tím pod nejpřísnějším tajemstvím.

Montrevel, opojen svým štěstím, se neudržel; svěřil se s tím svému příteli La Feuilladovi[18]. Ten, který byl přítelem jen štěstěny a jehož nenávist k Louvoisovi spojila s Colbertem, běžel Colberta upozornit na nebezpečí, jež hrozí jeho zeti.

Colbert o tom promluvil s králem, který, méně dojat ve prospěch Chevreuse než popuzen proti Montrevelovi, že nezachoval tajemství, úřad vévodovi z Chevreuse znovu zajistil a dlouho dával Montrevelovi cítit svou nespokojenost. Ale záliba tu byla; jeho druh nadutosti, třebaže krajní, byl jako stvořený pro krále. Dámy, móda, vysoká hra, řeč, kterou si vytvořil z frází jakoby hudebních, ale zcela prázdných smyslu a velmi často i rozumu, velkopanské způsoby — to všechno imponovalo hlupákům a podivuhodně se líbilo králi, podepřeno velmi vytrvalou službou, jejíž veškerou duší byla jen ctižádost a udatnost, aniž kdy dokázal rozeznat pravici od levice; svou všeobecnou nevědomost však zakrýval smělostí, kterou chránila přízeň, móda a rod. Byl generálním komisařem jízdy před Villarsem, dostal guvernérství Mont-Royalu, velel jako vrchní velitel v zemi lutyšské a kolínské, kde na sebe nezapomněl. Jeho poctivost nesahala dál než na rty; jeho chabý duch odhaloval jeho nízké úskoky a jeho faleš; lokaj, a svrchovaně nadutý — dvě vlastnosti velmi protikladné, které se nicméně velmi často vyskytují pospolu a které měl obě v nejvyšší míře. Takového, jaký byl, král se zalíbením učinil maršálem Francie, a neodvažuje se svěřit mu armádu, živil jej veleními v provinciích, které vydrancoval, aniž na tom byl lépe. V těchto Pamětech se s ním setkáme ještě nejednou. Nic není směšnějšího než jeho konec.

Tallard byl docela jiný člověk. Jen Harcourt a on mohli spolu soupeřit v duchu, bystrosti, vynalézavosti, obratnosti a pletichách, v touze něčím být, ve snaze líbit se a v půvabu ve společenském styku i ve velení. Píle, vytrvalost a mnoho nadání byly u obou stejné, stejně jako lehkost v práci, a oba neučinili nikdy krok bez záměru, i když byl napohled sebelhostejnější; stejná ctižádost a stejně málo ohledů na prostředky; oba mírní, zdvořilí, vlídní, přístupní v každou dobu a schopní posloužit, když o mnoho nešlo a stálo to málo vlivu; oba nejlepší armádní intendanti a nejlepší zásobovatelé; oba si hráli s podrobnostmi; oba zbožňováni svými generály, a

17. **Vysvětlivka:** Charles Honoré d'Albert, vévoda z Chevreuse (1646–1712), zeť Colbertův a švagr vévody z Beauvilliers; králův důvěrný rádce bez úřadu. Zemřel 5. listopadu 1712 v Paříži.

18. **Vysvětlivka:** Zde François d'Aubusson, maršál a vévoda z La Feuillade († 1691), otec vévody z La Feuillade známého z Dílu I; Colbertovým zetěm byl vévoda z Chevreuse.

když se jimi stali sami, zbožňováni i generály a ostatními důstojníky a vojskem, aniž opouštěli kázeň; oba se dostali vzhůru nepřetržitou službou v létě i v zimě a nakonec velvyslanectvími, Harcourt povýšenější, s paní z Maintenon za sebou v sedle, Tallard poddajnější; oba se stejnou obratností a stejným druhem ctižádosti; a toho druhého vynesl maršál z Villeroy a nakonec Soubisové. Jedno spříznění, nijak zvlášť blízké, založilo a podpíralo jeho štěstí v době, kdy si příbuzní zakládali na tom, že příbuzenství cítí. Tallardova matka byla dcerou sestry prvního maršála z Villeroy, později znovu provdané za Courcellese, pod jehož jménem způsobila ve své době tolik hluku svými milostnými pletkami. Zemřela roku 1688 a maršál, její bratr, roku 1685. Tallardova matka byla zcela z velkého světa. Tallard, vychovaný v důvěrném spojení s Villeroyovými a dvořan druhého maršála, byl uveden do všech dobrých společností dvora.

Byl to muž prostřední postavy s očima trochu žárlivýma, plnýma ohně a ducha, které však neviděly ani zbla; hubený, sinalý, ztělesnění ctižádosti, závisti a lakoty; mnoho ducha a půvabu v duchu, ale bez ustání štvaný ďáblem své ctižádosti, svých záměrů, pletich a oklik, a na nic jiného nemyslel a ničím jiným nedýchal. Mluvil jsem o něm jinde a budu mít příležitost mluvit o něm ještě nejednou. Zde postačí říci, že mu nikdo nedůvěřoval a že každý byl rád v jeho společnosti.

Harcourt — o něm jsem na různých místech mluvil mnoho a ještě budu mít dost příležitostí o něm mluvit. Myslím, že jsem řekl dost, aby byl znám. Byl to krásný a rozsáhlý duch, okouzlující mysl, ale ctižádost bez hranic, špinavá lakota, a když mohl nabýt vrchu, povýšenost, pohrdání druhými a nesnesitelná panovačnost; všechen vnějšek ctnosti, všechny druhy řeči, ale v jádru se neštítil ničeho, aby dosáhl svých cílů; přesto byl zkažený slušněji než Huxelles, ba i než Tallard a Tessé; nejobratnější ze všech lidí v ohledech a v podzemních cestách a v tom, jak si získat veřejnou úctu a přízeň pod slupkou lhostejnosti, prostoty, lásky k svému venkovu a k domácím starostem a pod zdáním, že si všeho ostatního cení málo nebo vůbec ne. Dovedl si podmanit Louvoise, být přítelem Barbezieuxovým a zjednat si u něho respekt, ještě více u Chamillarta, dokud neshledal výhodným jej svrhnout, a u Desmaretse; velmi dobře byl s Monseigneurem a Choinovou a s nimi všemi na noze velkého pána a ve velké vážnosti. Viděli jsme, proč a jak byl tak dobře s paní z Maintenon. Právě to jej vzdálilo vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers i samotnému vévodovi z Bourgogne, aniž cokoli ztratil u vévodkyně z Bourgogne. Dovedl spojit všechno a se všemi se spojit, i s levobočky, třebaže byl po celý život přítelem pana z Luxembourgu, pana Vévody a prince de Conti. Byl nad sebou samým natolik povznesen, že cítil, co mu chybí po stránce válečné, třebaže pro ni některé vlohy měl; na ty velké však nedosáhl; a tak — v tom ve všem velmi nepodobný maršálu z Villeroy — se rázně obrátil k radě, jakmile nabyl naděje, že do ní bude moci vstoupit.

Žádný velmož neměl společnost a dvůr tak všeobecně na své straně, žádný nebyl víc uzpůsoben k tomu, aby tam hrál první úlohu, a málokdo nebo nikdo nebyl schopnější ji unést; při tom mnoho povýšenosti a lakoty, což ovšem nejsou vlast-

nosti přitažlivé. Tu první uměl ovládat; druhá se však ukazovala nezakrytě až i v neobyčejné střídmosti jeho stolu u dvora, k němuž bylo zváno velmi málo lidí a který posunul na jedenáctou hodinu dopolední, aby od něho společnost lépe odehnal. S půvabem mísil válečnické vzezření se vzezřením dvorským, způsobem zcela ušlechtilým a přirozeným. Byl tlustý, nikoli vysoký, a zvláštní ošklivosti, jež překvapovala, ale s očima tak živýma a pohledem tak pronikavým, tak hrdým, a přece mírným, a s celým výrazem tváře, který tak jiskřil duchem a půvabem, že ho sotva kdo shledával ošklivým. Vykloubil si kyčel při pádu z hradeb Lucemburku, kde tehdy velel, dolů; nikdy se dobře nenapravila a způsobila, že zůstal silně a velmi nehezky chromý, protože to bylo dozadu; od přírody byl veselý a rád se bavil.

Šňupal tolik tabáku jako maršál z Huxelles, ale ne tak nečistě jako on, jehož kabát a nákrčník jím byly stále pokryty. Král tabák velmi nenáviděl. Harcourt, který s ním často mluvil, zpozoroval, že mu jeho tabák vadí; obával se, aby tento odpor nevzdálil jeho záměry a naděje. Zanechal tabáku naráz; tomu se přičítaly záchvaty mrtvice, které měl později a které mu způsobily strašný konec života.

Lékaři mu jej dali znovu užívat, aby přivolali šťávy zpět do jejich dřívějšího toku a odvrátili je od toho, kterým se daly, ale bylo příliš pozdě; přerušení trvalo příliš dlouho a návrat k tabáku mu nebyl nic platný. Rozepsal jsem se o těchto deseti maršálech Francie; vybídly mě k tomu zásluhy některých z nich, ale ještě víc nutnost seznámit čtenáře s osobami, které uvidíme mnoho vystupovat nejedním způsobem, jako jsou maršálové z Estrées, z Huxelles, z Tessé, z Tallard a z Harcourtu. Vraťme se nyní k běhu událostí.

Kapitola pátá

Hrabě z Évreux generálním plukovníkem jízdy; jeho povaha. — Sňatek Beaumanoira s dcerou vévody z Noailles. — Velitelé armád. — Villarsovy směšnosti kvůli jeho ženě. — Fanatici; Montrevel v Languedocu. — Povzbuzení důstojníkům. — Guvernérství v Aire Marsinovi k prodeji; sto tisíc livrů maršálu z Villeroy. — Harcourt kapitánem tělesné gardy. — Bavorský kurfiřt prohlášen pro Francii a Španělsko. — Kehl dobyt Villarsem. — Vaubanova velkorysost. — Barbezières zajat v přestrojení; jeho šťastná lest. — Velký převor v Itálii pod svým bratrem. — Vévoda z Guiche a Hautefeuille generálním plukovníkem a generálním polním mistrem dragounů. — Hrabě z Verrue generálním komisařem jízdy. — Bachelier. — Tři sta tisíc livrů listinou „brevet de retenue" panu z La Rochefoucauld. — Smrt a dědictví staré Toisyové. — Paní Guyonová na svobodě, ale vypovězena do Touraine. — Spor o koadjutorství v Cluny, vyhraný abbém z Auvergne. — Vertamont víc než pokořen. — Fanatici*; důvod tohoto jména. — Bâville; jeho povaha; jeho moc v Languedocu. — Tajné zdroje fanatiků; smutný stav Languedocu. — Plesy v Marly.*

Bouillonové, kteří vždy, v každé době a za všech okolností mysleli jedině na svůj rod, pro něj tehdy navzdory hluboké nemilosti kardinála z Bouillonu dosáhli velké věci. Hrabě z Auvergne dostal úřad generálního plukovníka jízdy po smrti pana z Turenne; pan z Louvois, nepřítel pana z Turenne a všeho, co k němu patřilo, mu v něm, dokud žil, působil všechny myslitelné nepříjemnosti, a po něm Barbezieux. Král, podrážděný tím, že se ho dlouho marně snažil přimět, aby úřad prodal panu du Maine — toho nakonec utěšil tím, že pod jeho velení spojil karabiníky v jeden sbor —, s hrabětem z Auvergne při výkonu jeho funkcí dál špatně zacházel a i jinak s ním jednal nevalně. Byl to jakýsi vůl nebo kanec, velmi ješitný a velmi omezený; stále zaujatý svým postavením a stále s ním na rozpacích, a přesto se hodně pohyboval u dvora i ve společnosti. Jinak to byl čestný muž, velmi statečný a do jisté míry i důstojník; byl služebně velmi starým generálporučíkem a sloužil dobře a dlouho. On i pan ze Soubise, třebaže se chtěli vydávat za knížata, nesli těžce, že nejsou maršály Francie, a oba už nesloužili.

Hraběti z Auvergne po smutných osudech jeho dvou světských synů zbývali už jen dva, oba v církvi; ze tří synů pana z Bouillonu byli dva starší u krále velmi špatně zapsáni: zbýval hrabě z Évreux[1], jehož zjev a způsob řeči se líbily dámám. Při prostředním duchu uměl všechno zhodnotit a svým rodem se nezabýval méně než všichni

1. **Vysvětlivka:** Hrabě z Évreux, mladší syn vévody z Bouillonu, synovec hraběte z Auvergne a kardinála z Bouillonu. Později si dal v Paříži postavit palác, z něhož se stal dnešní Elysejský palác.

jeho příbuzní. Dostával od něho velmi málo, měl jen nový a mizerný malý pěší pluk a pilně býval ve válce i u dvora. Uměl si získat lásku. Lidi dojímalo, když ho viděli v tak stísněných poměrech, tak odstrčeného, tak vzdáleného lepšímu štěstí. Přimkl se k hraběti z Toulouse: to se líbilo králi, od něhož občas dostal nějaké peníze, aby mu pomohly vypravit se na tažení. Hrabě z Toulouse k němu pojal přátelství a on toho využil. Král byl rád, že tomuto synovi získá významného přítele a že mu okázalým důkazem jeho vlivu opatří i další, a to vyneslo hraběti z Évreux úřad jeho strýce, který jej tak vytrvalostí, s níž si ho držel, uchoval svému rodu. Prodal mu jej za 600 000 livrů jako cizímu: byl na tom s majetkem špatně. Ta částka se zdála obludná u mladšího syna, který neměl nic, a za věc, která vynášela 20 000 livrů ročně. Kardinál z Bouillonu mu dal 100 000 franků; hrabě z Toulouse, který mu vymohl královo svolení, se zasadil o to, aby sehnal peníze, a on svou věc rychle dovedl do konce. Král si přál, aby nějaký čas sloužil jako brigádní generál jízdy, než začne vykonávat jakoukoli funkci generálního plukovníka; i tato doba byla ještě zkrácena toutéž přímluvou, která mu úřad vynesla. Bylo mu teprve pětadvacet let a sloužil jen u pěchoty. Král měl zlost na kardinála z Bouillonu, na hraběte z Auvergne, na čerstvou dezerci jeho syna, na rytíře z Bouillonu pro velmi drzé řeči, které vedl; a přes tolik důvodů prokázal kvůli hraběti z Toulouse hraběti z Évreux tu nejvýznačnější přízeň, zatímco žádný ze čtyř synů Francie by se ho neodvážil požádat pro nikoho o sebemenší milost, a kdyby se toho odvážili, pak by ten, za koho by se přimluvili, byl kromě jistého odmítnutí nenávratně ztracen.

Dvůr byl právě svědkem sňatku uzavřeného za podivných znamení, jimž také záhy odpovídal výsledek: byl to sňatek markýze z Beaumanoiru s dcerou vévody z Noailles. Lavardin, jeho otec, se poprvé oženil s dcerou vévody z Luynes a měl s ní jedinou dceru, provdanou za La Châtra. Podruhé se oženil se sestrou vévody a kardinála z Noailles, po níž rovněž ovdověl, a měl s ní jediného syna, posledního nositele svého slavného jména, a dvě dcery; žádné z těch tří dětí nebylo zaopatřeno. Když umíral, zakázal synovi pod trestem svého prokletí vzít si některou z Noaillesů a zapřísahal kardinála z Noailles, jemuž ho svěřil, aby to nestrpěl. Nevím, proč s nimi byl nespokojen, ale pochopil, že jeho syn je bohatý a potřebuje ochranu, aby vstoupil do světa, aby dostal pluk a zejména aby získal generální místodržitelství v Bretani, na němž měl jen 150 000 livrů listiny „brevet de retenue“[2], a že tedy Noaillesové, číhající na dobré partie, se jistě vynasnaží, aby jim tahle neunikla, a že on na to rád přistoupí, aby těch výhod dosáhl; a to ho přimělo postavit tomu do cesty všechny překážky, jaké mu jen mohly vnuknout otcovská autorita, náboženství a vynucená důvěra ve švagra, jíž ho chtěl chytit za čest; Lavardina však potkal osud králů, jejichž vůlí se po smrti pohrdá stejně, jako se jí za jejich života lidé báli.

---

2. **Vysvětlivka:** *Brevet de retenue* byl králův výnos, jímž se držiteli úřadu zaručovalo, že jeho nástupce vyplatí jemu nebo jeho dědicům stanovenou částku.

Zemřel v srpnu 1710[3]. Noaillesové zabránili tomu, aby král úřadem disponoval, třebaže se o něj mnozí ucházeli, a nechali dorůst chlapce, jemuž bylo při otcově smrti teprve šestnáct let a který neměl žádného blízkého příbuzného, jenž by se mohl jejich vůli postavit. Ujali se ho jako ti, kdo mu sami byli nejbližší; získali si ho, zahladili nebo oslabili v jeho mysli zákaz a kletbu, které nad ním otec při umírání vyslovil; ukázali mu pluk, otcův úřad a nebesa u dvora otevřená, vezme-li si jednu z jejich dcer. Mladík neznal nikoho než je, dal se strhnout a sňatek byl ujednán a uskutečněn výměnou za ten úřad: lidé se právem podivili povolnosti kardinála z Noailles. Ti, kdo jako já věděli, s jakou neústupností čelil všem útokům, které na něj byly vedeny v době aféry pana z Cambrai, a že jedině on zabránil králi vyhnat vévodu z Beauvilliers a dát jeho místa v radě vévodovi z Noailles, svému bratrovi, nedokázali pochopit jeho povolnost vůči rodině v případě, který vyžadoval všechnu jeho pevnost; světci však nekonají vždy jen ctnostné skutky, jsou to lidé a někdy to ukážou. Kardinál z Noailles mohl o této příležitosti a o jedné další, k níž se dostaneme v pravý čas — obě však byly očištěny dlouhým utrpením —, říci to, co s větším právem a v nejoprávněnější hořkosti srdce řekl při umírání Pavel III. Farnese: *Si mei non fuissent dominati, tunc immaculatus essem et emundarer a delicto maximo.*[4] To manželství netrvalo ani rok. Mladý Beaumanoir byl zabit na konci tažení v bitvě u Špýru; jím skončilo jeho jméno i rod, zanechal dědičkami své dvě sestry a svůj úřad napospas Noaillesům, kteří s ním provdali další dceru za Châteaurenaulta, syna toho, jehož jsme právě viděli stát se maršálem Francie, a ten dostal generální místodržitelství v Bretani.

Rozhodnutí o armádách na sebe nedala dlouho čekat; na italskou armádu, u níž zůstal vévoda z Vendôme, nebylo třeba sahat; maršál z Villeroy trávil téměř celou zimu v Bruselu a dostal s maršálem z Boufflers[5] flanderskou armádu; maršál z Tallard jednu na Mosele a maršál z Villars, který zůstal ve Štrasburku, armádu německou.

Povolal tam svou ženu, do níž byl stejně zamilován, jako na ni žárlil, a dal jí za dueňu jednu ze svých sester, která ji po řadu let nikde téměř nespustila z očí a které bylo tam lépe, než kdyby umírala hlady ve své provincii s manželem Voguém; tam se už nevrátila. Směšnosti byly veliké a opatření ne vždy úspěšná.

---

3. **Ediční poznámka:** Letopočet předlohy je zjevně chybný: Saint-Simon líčí události roku 1703 a sám vzápětí uvádí, že Lavardinův syn padl na konci téhož tažení u Špýru. Lavardin zemřel v srpnu 1701.

4. **Vysvětlivka:** „Kdyby mě nebyli ovládli moji, byl bych bez poskvrny a očištěn od největšího provinění." Obměna verše Žalmu 18 (19), 14 podle Vulgáty; papež Pavel III. (1534–1549), proslulý zvýhodňováním vlastního rodu Farnese, jí mínil své příbuzné.

5. **Vysvětlivka:** Louis-François, vévoda a maršál z Boufflers (1644–1711), obránce Namuru (1695), velitel ve Flandrech. Zemřel 22. srpna 1711 ve Fontainebleau.

Montrevel byl poslán do Languedocu, kde hugenoti začínali působit znepokojení[6]. Jejich počet a tvrdost Bâvilla, méně intendanta než krále té provincie[7], jim dodaly odvahy. Mnozí se chopili zbraní a krutě se vyřádili na farářích a jiných kněžích. Cizí protestanti ten oheň potají rozdmýchávali a živili, a málem z něj vzešel zhoubný požár. Broglie, který tam byl vrchním velitelem, ale dá se říci pod Bâvillem, svým švagrem, tam nějaký čas zůstal pod novým maršálem. Poslali tam nějaké vojsko s jistým Julienem, kterého přetáhli ze savojských služeb a který za poslední války nadělal mnoho zla jako statečný dobrodruh, který znal kraj.

Král rozdal mezi sbory drobné penze v úhrnu 150 000 livrů a oživil soutěživost o Řád svatého Ludvíka tím, že jej udělil vévodovi z Bourgogne, nikoli samotnému a v soukromí, jak to učinil u Monseigneura, ale veřejně a v čele řady důstojníků, které zároveň jmenoval rytíři svatého Ludvíka. Krátce nato dal Marsinovi k prodeji guvernérství v Aire, uprázdněné smrtí rytíře z Tessé, maršálova bratra, který zemřel předchozího léta v Mantově, kde velel; a maršálovi z Villeroy 100 000 franků na polní výbavu; potom konečně naložil s úřadem kapitána tělesné gardy po mém tchánovi ve prospěch maršála z Harcourtu, který byl ze všech uchazečů nejméně s to jej vykonávat a také po něm ze všech toužil nejméně vroucně. Měl i bez toho ke králi velmi blízko, ale paní z Maintenon, jeho ochránkyně, která si neméně než on sám přála vidět ho v radě, usoudila, že nutná stálá přítomnost a podrobnosti toho úřadu budou prostředkem, jak ho tam dovést.

V důsledku smlouvy, kterou Puységur, o němž jsem měl často příležitost mluvit, uzavřel ještě ve Flandrech s bavorským kurfiřtem, vrátil se tento kníže do svých zemí, aby ve stínu podezřelé neutrality připravil císaři nepříjemnou válku. Takové odlákání sil bylo velmi zapotřebí; kurfiřt konečně právě odhodil masku, bez ohledu na prohlášení řezenského sněmu, že válka o španělské dědictví je válkou říšskou. Bylo třeba kurfiřta podepřít a poskytnout mu podle vzájemného závazku mocnou pomoc. Villars, zaměstnaný více svou ženou než plněním rozkazů, jimiž byl pověřen, konečně po mnoha odkladech počátkem února překročil Rýn a na tomto břehu ho vystřídal Tallard, posílený velkým oddílem z Flander. Kurfiřt zatím dobýval jedno menší místo za druhým, než se vytvoří císařská armáda, která by se mu postavila. Villars mezitím oblehl pevnost Kehl, která se vzdala 9. března; ztráty byly velmi malé a obrana chabá. Asi tři tisíce mužů, kteří z ní vyšli, byly odvedeny do Philippsburgu. Našlo se tam 26 000 liber prachu; sedláci však pobili nesčetné množství marodérů. Vauban navrhl králi, aby ho poslal ke Kehlu; král shledal, že by to bylo pod důstojnost, do níž ho právě povýšil; a třebaže Vauban naléhal se vší možnou vděčností,

6. **Vysvětlivka:** Jde o povstání hugenotů v Cévennách, známé jako válka kamisardů, které vypuklo v létě 1702.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato věta, která by mohla působit poněkud nejasně, je vysvětlena několika jinými místy, kde Saint-Simon říká, že Bâville byl spíše králem než intendantem Languedocu.

skromností a dobrou vůlí, král mu to nechtěl dovolit; několik dní nato ho za to odměnil vstupy[8] menšími, než jsou vstupy na breve, ale většími, než jsou vstupy komory.

Barbezières, vyslaný z italské armády, aby s bavorským kurfiřtem jednal o různých plánech — byl to vynikající generál, velmi odvážný, duchaplný a hluboko zasvěcený do důvěry vévody z Vendôme —, byl chycen v přestrojení za sedláka u Bodamského jezera, když šel krajem pěšky, odveden do Innsbrucku, uvržen do žaláře a potom nepřetržitě střežen. Nevěděl, jak o sobě dát zprávu, a bál se, že bude oběšen jako špeh; dělal tedy nemocného a požádal o kapucína, jehož pořádně zatahal za vousy, aby zjistil, není-li to podstrčený mnich. Když se o tom ujistil, pokusil se ho obměkčit a přimět, aby dal panu z Vendôme vědět o bídném a nebezpečném stavu, v němž se nachází. Kapucín se ukázal milosrdným a učinil to bez meškání. Pan z Vendôme ihned vzkázal hraběti Starhembergovi, který velel císařské armádě v nepřítomnosti prince Evžena, že s velitelem a celou posádkou Vercelli naloží stejně, jako bude naloženo s Barbezièrem, o němž dobře vědí, že je generálporučíkem královských armád: snad mu to zachránilo život; vězení však bylo dlouhé a nesmírně kruté — zejména to, že byl dnem i nocí střežen na dohled — pro muže tak živého a prudkého, jako byl Barbezières, jehož nakonec propustili. Když je řeč o Itálii: pan du Maine s velkou námahou dosáhl toho, aby velký převor šel sloužit pod svým bratrem do Itálie, kde z něj jeho služební stáří činilo prvního generálporučíka.

Tessé, který se stal maršálem Francie, už o svůj úřad generálního plukovníka dragounů nestál. Prodal jej za 480 000 livrů vévodovi z Guiche, který byl jejich generálním polním mistrem a tohoto druhého úřadu se zbavil ve prospěch Hautefeuilla. Z téhož důvodu zpeněžil Villars i svůj úřad generálního komisaře jízdy a dostal za něj hodně od hraběte z Verrue, jehož smutné postavení už dávno vyhnalo z vlasti a který se chtěl doopravdy připoutat k francouzské službě.

Pan z La Rochefoucauld v téže době získal pro Bachelierova syna nástupnictví v úřadě prvního komorníka královy šatny, který zastával Bachelier. Otce měl nesmírně rád; býval jeho lokajem a on ho odtud vynesl k tomuto postavení. Je třeba také říci, že tento Bachelier byl jedním z nejpočestnějších lidí, jaké bylo lze vidět, nejskromnější, nejuctivější a svému pánovi nejvděčnější. Uchoval si u něho vliv, který potřebovali přátelé pana z La Rochefoucauld[9] a ještě častěji jeho děti. Pan z La Rochefoucauld měl své sluhy mnohem raději než své děti a kvůli sluhům děti ruinoval. Bachelier si mezi otcem a dětmi počínal vždy tak poctivě a oddaně, že ho děti měly rády skoro stejně jako otec; slyšel jsem pana z La Rocheguyon i vévodu z Villeroy, jeho důvěr-

---

8. **Vysvětlivka:** Vstupy (*entrées*) znamenaly právo přicházet ke králi v určitých chvílích jeho dne; dělily se na přesně odstupňované druhy a patřily k nejcennějším dvorským výsadám.

9. **Vysvětlivka:** František VII., vévoda z La Rochefoucauld (1634–1714), velký lovčí a velký mistr šatny, králův oblíbenec; syn autora *Maxim*. Zemřel 11. ledna 1714 ve Versailles, slepý a ve vysokém věku.

ného přítele a švagra, jak ho velmi chválí, a třebaže Bachelier zbohatl, nikdy nikdo jeho poctivost nepodezíral. Jeho syn není o nic horší. Po královně smrti koupil od Bloina jeho úřad prvního komorníka a je pravděpodobné, že po prvním ministrovi, jemuž dokázal odolat přes všemohoucnost toho kardinála[10], bude hrát velkou úlohu v soukromí kabinetů. Brzy nato dostal pan z La Rochefoucauld na své úřady listinu „brevet de retenue" na 300 000 livrů; pan z La Rocheguyon, jeho syn, měl na ně už dávno nástupnictví: bylo to tedy na jeho útraty a musel s tím souhlasit.

Stará Toisyová, o níž jsem mluvil u příležitosti sňatku hraběnky z Estrées, na jejíž věno přispěla největším dílem, zemřela ve vysokém věku; silou svého ducha si až do konce uchovala svůj domácí tribunál a celé své vzezření autority. Děti neměla, a ač sama měšťanka, nepokládala své příbuzné za hodné toho, aby po ní dědili. Obdarovala při sňatku vévodkyni z Guiche i hraběnku z Estrées. Noaillesové, kteří tušili, že dědictví bude dobré, se jí vždy pečlivě dvořili; nebylo to nadarmo: odkázala téměř všechno, co měla, vévodkyni z Noailles a přátelskou pozorností 40 000 livrů obdařila kardinála z Estrées, svého dobrého přítele, aby si po návratu ze Španělska mohl koupit nějaký domek v okolí Paříže, kam by jezdil na čerstvý vzduch.

Osoba téhož pohlaví, vzácnější a slavnější, získala v té době svobodu. Přátelé paní Guyonové, stále bedlivě věrní, za to vděčili vždy soucitné křesťanské lásce kardinála z Noailles, který ji dal propustit z Bastily, kde byla už několik let, aniž kohokoli vídala, a vymohl jí povolení uchýlit se do Touraine. Nebyla to poslední kapitola osudů té proslulé světice, ale svoboda jí od té doby už zůstala. Kardinál z Noailles za to sklidil všechno jiné než vděčnost celého toho malého stádce.

Kardinál z Bouillonu neměl ve svém vyhnanství klid. Clunyjští mniši toho chtěli využít. Koadjutorství pro svého synovce z nich spíše vyrval, než že by je byl získal. Neodvážili se vzdorovat královu jménu a přítomnosti kardinála, jenž odjížděl do Říma v přízni, jaké se tehdy těšil; zajistili si však prostředky, aby je jednou mohli napadnout. Došlo k rozruchu a k odporu, který byl potlačen mocí; mniši byli velmi zarmouceni, že jsou stále mimo ruce řeholníků; ještě víc je pobuřovalo, že mají přejít od kardinálů k pouhému abbému, který nemá tutéž výsadu, jakou si přisvojuje posvátné kolegium, totiž moci všechno držet a spravovat. Sotva tedy viděli kardinála v nemilosti, napadli koadjutorství u velké rady[11] a dali Bouillonům pořádně zaběhat. Vedle důvodů samotného sporu bylo nejlepším prostředkem mnichů přesvědčit soudce, že král, nespokojený s jejich opatem, stojí v té věci na jejich straně; proto se Bouillonové chtěli obklopit svými blízkými, vynaložit všechen svůj vliv a touto otevřenou podporou dát najevo, že král mezi nimi zůstává neutrální. Nemohl jsem odmítnout chodit

---

10. **Vysvětlivka:** Míněn je kardinál Fleury, první ministr Ludvíka XV. v letech 1726–1743; Saint-Simon psal Paměti dlouho po událostech, které líčí.

11. **Vysvětlivka:** Velká rada (*grand conseil*) byl svrchovaný královský soud, jemuž příslušely mimo jiné spory o církevní obročí.

s nimi k příchodu soudců a přimlouvat se u nich spolu s vévodou z Albretu a abbém z Auvergne a každému velmi rozhodně říkat, že král se té věci nijak neúčastní. Tyto přímluvy trvaly stejně dlouho jako příchody soudců, při nichž byla společnost dosti početná; konečně 30. března vyhrál abbé z Auvergne na celé čáře, jednomyslně. Byli mi nesmírně vděčni, že jsem s nimi byl stále a všude, čemuž se mnozí velmi často vyhnuli. Shledal jsem se s nimi později velmi vhod v jiné záležitosti, kde mi poslouželi velmi užitečně a s největší horlivostí.

Člověk je silný, když se rodiny a příbuzenstva navzájem podporují, a vždy doplatí a stane se kořistí, když se opouštějí; to je vidět a cítit každý den s nenapravitelnou škodou. Když byl rozsudek podepsán, abbé z Auvergne se velmi podivil, že jej nenachází takový, jak mu jej všichni soudci sdělili, když jim chodil děkovat. Stěžoval si u Vertamonta, prvního prezidenta; spor byl prudký. Bouillonové křičeli a hrozili, že si budou stěžovat králi a velké radě. Soudci se vzrušili, bylo třeba jim rozsudek přinést a oni jej opravili za hlasitého křiku Vertamonta, jemuž pro čest předsednictví ponechali v rozsudku něco z toho, co vyhlášeno nebylo.

Montrevel shledal, že fanatiky není tak snadné pokořit, jak se domníval. To jméno jim dali proto, že každá větší tlupa těchto vzbouřených protestantů měla s sebou nějakého domnělého proroka nebo prorokyni, kteří ve srozumění s vůdci hráli vnuknutím osvícené a vodili ty lidi, kam chtěli, s nepochopitelnou důvěrou, poslušností a zuřivostí.

Languedoc úpěl už dlouhá léta pod tyranií intendanta Bâvilla, který poté, co svrhl kardinála Bonziho, jak bude řečeno na příslušném místě, strhl veškerou moc na sebe a který, aby mu z ní nic nemohlo uniknout, dal svěřit velení vojsk v celé provincii svému švagrovi Brogliemu, jenž nesloužil od nešťastného tažení maršála z Créqui u Consarbrücku, kde byl polním maršálem. Tím padlo velení i veškerá vážnost generálních místodržitelů provincie a všechno se soustředilo u Bâvilla, před nímž jeho švagr, ostatně zcela neschopný, byl jen malým chlapcem. Bâville byl skvělý duch, nadřazená mysl, velmi osvícený, velmi činný, velmi pracovitý. Byl to muž lstivý, úskočný, nesmiřitelný, který také dokonale uměl sloužit přátelům a dělat si oddané lidi; především duch panovačnosti, který lámal každý odpor a jemuž nic nebylo zatěžko, protože se co do prostředků nezastavil před ničím. Značně zvýšil výnos provincie; vynález kapitace mu velmi přidal na ceně. Tohoto rozsáhlého, jasného, velitelského ducha se ministři báli, nenechávali ho přiblížit se ke dvoru, a aby ho udrželi v Languedocu, ponechávali mu veškerou moc, již bezohledně zneužíval.

Nevím, zda se Broglie a on chtěli blýsknout po vojenské stránce, ale silně sužovali neobrácené či špatně obrácené, kteří se nakonec srotili. Později se zjistilo, že Ženeva z jedné strany a vévoda savojský z druhé jim v nejhlubší tajnosti dodávali zbraně a potraviny; první kazatele, druhý několik lidí schopných hlavou i rukou a peníze; takže lidé velmi dlouho žasli, když je viděli na pohled zbavené všeho, a přesto se držet a podnikat.

Tomu fanatismu, který se jich zmocnil a který je brzy dohnal k nejhorším výstřelkům svatokrádeže, vražd a mučení kněží a mnichů, bylo zač být velmi vděčný. Kdyby byli zůstali při tom, že s nikým nenakládali hůř, než dovolují zákony války, a žádali jen svobodu svědomí a úlevu na daních, mnoho katolíků by ze strachu, ze soucitu nebo v naději, že si ty nepokoje vynutí nějaké snížení dávek, vytrvalo a možná pod jejich ochranou odhodilo masku a strhlo by s sebou většinu.

Měli s sebou srozuměné celé kraje a téměř i některá města, jako Nîmes, Uzès atd., a mnoho šlechticů v kraji vážených a vlivných, kteří je tajně přijímali na svých zámcích, o všem je zpravovali a na které se bezpečně obraceli; ti sami většinou dostávali rozkazy a pomoc ze Ženevy nebo z Turína.

Cévenny a sousední kraje, plné hor a pustin, byly pro lidi toho druhu podivuhodným útočištěm, odkud podnikali své výpady. Broglie, který si tam chtěl hrát na vojevůdce, tam byl brán jako intendant a také si tak počínal. Nikde ani vojsko, ani dělostřelectvo, ani potraviny, ani zbraně, takže Montrevel musel o to všechno žádat, a než to přišlo, fanatici dál pustošili provincii, i když čas od času utrpěli nějakou malou ztrátu od Juliena. Broglie, který se nevyznal v ničem jiném než v panování ve stínu Bâvillově, byl odvolán a měl tu drzost rozhlašovat, že se tak stalo se slibem, že bude jmenován rytířem řádu. Montrevelovi poslali tři nebo čtyři generálporučíky či polní maršály s dvaceti prapory a dělostřelectvem, čehož dokázal využít jen velmi prostředně. Několik vůdců, zajatých v různých malých šarvátkách nebo přepadech, bylo oběšeno. Ukázalo se, že všichni pocházejí ze spodiny lidu; a jejich strana tím nebyla ani zastrašena, ani zpomalena.

Tolik zahraničních i domácích starostí nezabránilo králi bavit se na plesech v Marly.

Kapitola šestá

Villarsovo hanebné otálení s přechodem do Bavorska; žárlí na svou ženu, odmítá ji vzít s sebou; konečně se spojuje s kurfiřtem. — Smrt hraběnky z Almondu v Saint-Germain. — Smrt bailliho z Hautefeuille, velvyslance Malty. — Smrt Béchameila; jeho kariéra a povaha. — Princ z Auvergne oběšen in effigie na náměstí Grève. — Odpadnutí vévody Molese. — Vévoda z Bourgogne určen pro armádu na Rýně, s Tallardem pod sebou a Marsinem po boku. — Vévodkyně z Ventadour opouští Madame; její záměry. — Vévodkyně z Brancasu dvorní dámou Madame pro kus chleba; její povaha a její neštěstí. — Smrt Félixe; na jeho místo Maréchal prvním chirurgem krále; jeho povaha. — Zajímavá příhoda z Maréchalovy cesty do Port-Royal des Champs. — Hraběnka z Grammontu; její povaha; její krátká nemilost; král jí dává Pontali. — Smrt pana z Aubigné. — Králův odpor ke smutku. — Nemoc hraběte z Ayen, podivně navštěvovaného. — Papíry otce Quesnela zabaveny a on zatčen, ale uniká. — Nemilost arcibiskupa z Remeše a jeho usmíření. — Smrt Gourvilla; jeho tajný sňatek a jeho moudré opatření. — Bonn vydán d'Alègrem. — Boj u Ekerenu. — Zlaté rouno Boufflersovi. — Bedmar státním radou ve Španělsku. — Tři sta tisíc livrů listinou „brevet de retenue" Chamillartovi, nad jiných tři sta tisíc. — Valdštejn, císařův velvyslanec v Portugalsku, zajat. — Úspěchy na moři.

Když byl Kehl dobyt a hrabata Šlik a Styrum stála v čele císařských vojsk, aby držela v šachu bavorského kurfiřta, bylo stále naléhavější poslat mu na pomoc armádu; určen k tomu byl Villars se svou. Po svém výboji se vrátil do Štrasburku; bylo těžké dostat ho odtamtud; nedokázal se vzdálit od své ženy. Princ Ludvík shromažďoval vojsko a opevňoval se zákopy v horských průchodech. Maršál ho dal požádat o pas pro svou ženu; byl mu odepřen, a on se za to později hanebně pomstil tím, že pálil a plenil země tohoto knížete, když jimi táhl do Bavor. Král, kterého požádal o dovolení dát se provázet svou ženou, se neukázal o nic galantnější než princ Ludvík, takže rozzuřený Villars nemyslel na nic jiného než na odklady. Zásobování, doplňování mužstva, příjezd důstojníků, tisíc podrobností, jichž uměl využít, mu byly záminkou. Padesát praporů a osmdesát eskadron s množstvím generálů, určených k tomu, aby táhly s ním, dlouho nečinně a marně čekalo, pramálo dojato půvabky paní maršálky. Hrabě z Albertu, kterého král nikdy nechtěl vrátit do dřívějšího postavení, ba ani ho ponechat reformovaným plukovníkem, dostal dovolení jít hledat štěstí do Bavor, do služeb kurfiřta, a odjel s Monasterolem, kurfiřtovým zdejším vyslancem, aby se připojil k vojsku a přešel s ním.

Nakonec Villars, dohnaný do krajnosti naléhavými rozkazy a neschopen už před očima tolika svědků nalézat výmluvy, překročil Rýn a dal se doopravdy na pochod.

Před sebou vyslal Blainvilla s asi dvaceti prapory; ten dobyl zámek Haslach, kde zůstalo sto osmdesát mužů v zajetí, v údolí Kinzigu, tři míle od Gengenbachu, kde stál princ Ludvík, k němuž se pro všechno maršálovo otálení právě chystalo připojit dvacet praporů, které mu posílali Holanďané. Tato opevnění, prozkoumaná a obhlédnutá ze všech stran, byla shledána příliš těžko stravitelnými; bylo třeba dát se oklikami; podařilo se to a Villars, kapitán řadové lodi, který dostal dovolení zúčastnit se tažení po boku svého bratra maršála, dorazil 6. května po obědě do Versailles, právě když král pracoval ve svém kabinetu s Chamillartem, a král ho tam dal ihned vpustit.

Přinášel zprávu, že armáda překonala všechny překážky a soutěsky; že byl napaden zámek Hornberg vedle Wolfachu a že tři nebo čtyři tisíce mužů, kteří stáli za Hornbergem, kvapně ustoupily; že ztratili tři sta mužů a my asi třicet; že se nikdo nechtěl zdržovat jejich pronásledováním; že armáda 2. května tábořila u Sankt Georgenu, když ve třech kolonách vstoupila do roviny; že je už jen tři míle od Rottweilu a Villingenu; že o princi Ludvíkovi není slyšet od chvíle, kdy ho obešli a nechali stranou; že konečně spojení s kurfiřtem je napříště jisté a zaručené. Připojil podrobnosti o potravinách, konvojích a dělostřelectvu, které byly uspokojivé; a že generálporučíci Saint-Maurice a Clérembault zůstali se čtyřmi prapory a třiadvaceti eskadronami v Offenburgu, kam právě dorazil maršál z Tallard.

Villars nechtěl útočit na Villingen, který nechal po levici, aby nezdržoval svůj pochod. Čtvrtého vyslal z Donaueschingenu d'Aubussona, polního mistra jízdy, s pěti sty jezdci, aby donesl zprávy o něm panu Bavorskému. Tento kníže rovněž poslal maršálovi naproti pět set jezdců. Oddíly se setkaly, poznaly se, a byla z toho na obou stranách veliká radost. Villars měl s sebou padesát dobrých praporů a šedesát eskadron a plnou moc jmenovat brigádní generály a udílet amnestii zběhům, kteří by se chtěli vrátit. Konečně 12. května se maršál z Villars setkal s bavorským kurfiřtem, který ho objal s pláčem radosti, zahrnul ho osobně vším, co může být nejlichotivějšího, a projevil velikou vděčnost králi. Ukázal mu svá vojska a dal vypálit tři salvy z děl a mušket, přičemž sám první vyhodil klobouk do vzduchu a zvolal: „Ať žije král!", což po něm napodobila celá jeho armáda.

O dva dny později přišel kurfiřt na oběd k maršálovi a prohlédl si asi třicet našich praporů, které ho uvítaly hlasitým voláním: „Ať žije král a pan kurfiřt!" Shledal je dokonale krásnými. Spokojme se prozatím s tím, že jsme je svedli dohromady, a pojďme se podívat, co se dálo jinde.

Anglická královna, velmi sužovaná zduřelou žlázou v prsu, z níž se časem vyléčila velmi přísnou životosprávou, byla postižena novým zármutkem: ztratila hraběnku z Almondu, Italku z rodu Montecuccoli, kterou si přivezla do Anglie a tam ji provdala, která ji nikdy neopustila a k níž po celý život chovala největší přátelství a největší důvěru. Byla to vysoká žena, velmi urostlá a velmi duchaplná, kterou si náš dvůr

nadmíru oblíbil. Královna ji měla tak ráda, že jí vymohla taburetku z milosti, jak jsem, myslím, poznamenal již jinde.

V téže době zemřel bailli z Hautefeuille, velvyslanec Malty.

Byl to stařec, který dlouho a statečně sloužil, dost se podobal strašidlu a přisvojil si a uchoval jistou důvěrnost s králem, jenž mu vždy projevoval laskavost. Byl nadívaný opatstvími a komendami, stříbrným nádobím a krásným nábytkem, zvláště množstvím krásných obrazů, velmi bohatý a velmi lakomý. Když se cítil velmi zle a chtěl přijmout svátosti, poslal sám pro řádového výběrčího a několik rytířů a dal jim vydat a odnést svůj nábytek, obrazy, nádobí a všechno, co se u něho našlo, aby řád nebyl po jeho smrti o nic zkrácen.

Hned po něm následoval Béchameil,[1] také dost starý. Byl otcem manželky Desmaretse, který se právě znovu vynořil na hladinu a zanedlouho po ní plul plnými plachtami, a manželky Cossého, který se stal vévodou z Brissacu, jak jsem vyložil na svém místě. Béchameil byl hluboko zapleten do finančních obchodů, ale s dobrou pověstí, pokud si ji mohou uchovat finančníci, kteří bohatnou. Nastoupil po Boisfrancovi, tchánovi markýze z Gesvres, v úřadě vrchního správce Monsieurova domu, když byl Boisfranc odtamtud vyhnán. Béchameil si tam získal lásku, úctu i vážnost. Byl úzce spjat s markýzem z Effiatu a s rytířem Lotrinským a skrze něho s maršálem z Villeroy. Byl to duchaplný člověk, který dobře znal své místo, vedl stůl jemný a vybraný pokrmy i společností a vídal u sebe nejlepší společnost města a nejvybranější ode dvora. Měl znamenitý vkus v obrazech, drahokamech, nábytku, stavbách a zahradách, a to on vytvořil všechno, co je v Saint-Cloud nejkrásnějšího. Král, který s ním zacházel vlídně, se s ním často radil o svých stavbách a zahradách a někdy ho brával do Marly. Nebýt Mansarta, který z toho pojal velký neklid, byl by mu král projevil více důvěry a laskavosti. Jeho syn, který nosil jméno Nointel, byl intendantem v Bretani a velmi čestný muž; Monsieur mu vymohl místo státního rady. Béchameil vynaložil nesmírné částky na zkrášlení tohoto panství v Beauvaisis. Hrabě z Fiesque složil na jeho vjezd do toho místa tu nejzábavnější písničku na světě, jejíž refrén zní: „Ať žije král a Béchameil, jeho oblíbenec, jeho oblíbenec!“, při níž král div neumřel smíchy a chudák Béchameil zlostí.

Byl urostlý a pohledný a domníval se, že se podobá vévodovi z Grammontu. Hrabě z Grammontu ho jednou viděl procházet se v Tuileriích: „Chcete se vsadit,“ řekl své společnosti, „že nakopnu Béchameila do zadku a že mi za to bude nanejvýš vděčný?“ A opravdu to naplno provedl. Béchameil se velmi překvapen otočí a hrabě z Grammontu se mu začne dlouze omlouvat, že ho pokládal za svého synovce.

---

1. **Vysvětlivka:** Louis Béchameil, markýz z Nointelu, finančník a vrchní správce Monsieurova domu; tradice s jeho jménem spojuje bešamelovou omáčku.

Béchameil byl okouzlen a obě společnosti ještě víc. Louville se krátce po svém konečném návratu ze Španělska oženil s dcerou jeho syna, z níž se vyklubala osoba velmi ctnostná, a to ctností velmi líbeznou.

V sobotu 28. dubna byl princ z Auvergne na základě rozsudku parlamentu oběšen *in effigie* na náměstí Grève v Paříži za to, že zběhl k nepříteli, o čemž jsem mluvil svého času; a obraz s nápisem tam zůstal bezmála dvakrát čtyřiadvacet hodin.

Vévoda Moles, Neapolitán dosti nepatrného původu, španělský velvyslanec — to jest velvyslanec Karla II. — ve Vídni, který tam zůstal bez úředního postavení a bez poslání od smrti svého pána až do vyhlášení války, kdy byl zatčen, prohlásil v této době, že se tak stalo jen s jeho souhlasem; že byl vždy na straně císaře; vydal manifest o svém jednání a byl odměněn jedním z předních úřadů v arcivévodově domě, kde nikdy nic neznamenal.

Maršál z Villeroy odjel do Flander, kde ho očekával maršál z Boufflers; maršál z Estrées ke svému velení v Bretani a jeho syn maršál z Cœuvres do Toulonu, aby všechno připravil, než přijede hrabě z Toulouse; a vévoda z Bourgogne byl místo svého prvního určení do Flander vyhlášen pro Německo, kde stál s armádou maršál z Tallard, a Marsin byl vybrán, aby byl u osoby tohoto prince.

Vévodkyně z Ventadour viděla, že její matka maršálka z La Motte stárne a že vévodkyně z Bourgogne dává naději na brzké potomstvo, a usoudila, že je čas opustit Madame, aby se zbavila záminky ohledů k této princezně a urovnala si cestu k nástupnictví v úřadě vychovatelky dětí Francie. Její dávný přítel maršál z Villeroy dokázal, že byla dobře zapsána u paní z Maintenon, u níž měla půvab té podobnosti, která na ni působila nejvíc, totiž podobnosti milostných dobrodružství dodatečně zaomítaných zbožností.

Madame, která ji měla velmi ráda a jíž dobře posloužila při Monsieurově smrti, přistoupila na její záměry a hledala nějakou vévodkyni bez chleba a rozkmotřenou s manželem, jakou byla vévodkyně z Ventadour, když učinila ten podivný první krok a vstoupila do jejích služeb k veřejnému pohoršení a k úžasu krále, který k tomu na Monsieurovo naléhání stěží svolil a chtěl vědět, zda s tím její rodina souhlasí.

Madame nějaký čas trvalo, než tu ubohou vévodkyni našla. Nakonec se přihlásila vévodkyně z Brancasu a byla přijata s velikou radostí. Byla sestrou princezny z Harcourtu a naprosto se jí nepodobala: byla to žena nevelkého ducha, nikoli však bez rozumu a rozvahy v jednání, velmi ctnostná a velmi opravdově zbožná ve všech dobách svého života, a přitom dokonale nešťastná. Ona i její manžel byli dětmi dvou bratrů, kteří byli syny prvního vévody z Villars, bratra admirálova, a sestry krásné a slavné Gabriely a prvního maršála vévody z Estrées.[2] Vévoda z Brancasu ztratil v šestnácti letech otce i matku, kteří nikdy nic neznamenali. Jeho strýc hrabě z Bran-

2. **Vysvětlivka:** Gabriela d'Estrées († 1599), milenka Jindřicha IV. Vévodský titul z Villars zde náleží rodu Brancasů a nesouvisí s maršálem z Villars.

casu se hodně ukazoval u dvora i ve světě, v nejlepší, nejgalantnější a nejduchaplnější společnosti své doby, a byl velmi dobře zapsán u krále a u královen. Viděli jsme na svém místě, že ještě lépe byl zapsán u paní Scarronové, pozdější slavné paní z Maintenon, která na to pamatovala po celý život. Hrabě z Brancasu je dosud proslulý svou úžasnou roztržitostí, kterou La Bruyère zvěčnil ve svých Charakterech. Proslulý je i zvláštností svého ústraní v Paříži, ve vnější části kláštera karmelitek, které u mříže povzbuzoval duchovními řečmi od doby, kdy se oddal zbožnosti, jež mu nebránila stýkat se stále s dobrou společností a uchovat si vliv u dvora. Starší ze svých dvou dcer provdal za prince z Harcourtu. Protože té druhé neměl mnoho co dát, padl jeho zrak na synovce, který byl dost chudý a ještě více opuštěný, neboť neměl nikoho než tohoto strýce, kdo by se o něho mohl starat. Byl o několik let mladší než jeho sestřenice; strýc ho zčásti přátelstvím, zčásti autoritou přiměl, aby si ji vzal, a dal mu o tom dokonce promluvit králem. V sedmnácti letech a bez příbuzných, k nimž by se mohl utéci, není třeba ani tolik, aby člověka svázali do balíku. Oženil se proti své vůli roku 1680, se 100 000 livrů, které král dal jeho ženě, a s velmi málem od tchána, jehož ztratil o půl roku později, a s ním i všechnu uzdu, která ho mohla držet zpátky.

Byl to muž jiskřící duchem, ale duchem vtipných nápadů, žertů, lehkosti a bonmotů, bez nejmenší důkladnosti, bez jakéhokoli rozumu, bez jakékoli rozvahy v jednání, který se vrhl do hýření a nejhanebnějších prostopášností, v nichž se zruinoval v ustavičné a hluboké zapadlosti. Jeho žena se stala terčem jeho lítosti nad špatným sňatkem, uzavřeným proti jeho vkusu a proti jeho vůli, jehož nebyla příčinou; strávila život většinou bez chleba a bez šatů a často ještě za nejhoršího zacházení, které její ctnost, mírnost a trpělivost nedokázaly zmírnit. Naštěstí pro ni našla přítelkyně, které jí pomáhaly, a nebýt maršálky z Chamilly, byla by mnohokrát zemřela nouzí všeho druhu. Ta nakonec přemluvila vévodu z Brancasu k rozluce, a on, aby jí dosáhl spolehlivě a podle předem smluveného plánu, svou ženu zbil a kopanci vyhnal před paní z Chamilly, dalšími svědky a vším služebnictvem; paní z Chamilly ji odvedla k sobě, kde si ji dlouho nechala. Chleba rozlukou nezískala skoro žádný, protože nebylo kde ho vzít. V tomto stavu byla už několik let, když kvůli chlebu vstoupila do služeb Madame, a to ještě obtížena dětmi, o něž se její manžel staral velmi málo. Madame, která se tím cítila velmi poctěna, s ní až do své smrti zacházela s velkými ohledy a vyznamenáními a ona si u dvora získala lásku a vážnost svou mírností a ctností.

Félix, první chirurg krále, zemřel kolem té doby a zanechal syna, který nechtěl jeho povolání ani okusit. Fagon, první lékař krále, který měl ve věcech zdraví všechnu jeho důvěru i důvěru paní z Maintenon, dosadil na toto místo Maréchala, chirurga z pařížské Charité, prvního ze všech pověstí i dovedností, který mu velmi šťastně provedl operaci kamene. Vedle své zdatnosti v řemesle to byl člověk, který při velmi malém duchu měl velmi zdravý rozum, dobře znal své lidi, byl pln cti, spravedlivosti, poctivosti a odporu ke všemu opačnému; přímý, upřímný a pravdivý a velmi

svobodný v tom, jak to dával najevo, dobrák a veskrze poctivec, velmi schopný posloužit a ze spravedlivosti nebo z přátelství se velmi svobodně odvážit prolomit u krále ledy, jakmile se dobře zasvětil (a v těchto důvěrných službách u něho se člověk zasvětil brzy). V dalším se ukáže, že se o této postavě z vnitřních kabinetů nešířím bez důvodu; přízeň ho nikdy nezměnila — zůstal mírný, uctivý a, byť s jistou neotesaností, zcela na svém místě.

Můj otec a po něm já jsme po celý život bydleli poblíž Charité.

Toto sousedství učinilo z Maréchala chirurga našeho domu; byl nám zcela oddán a zůstal takový i ve svém štěstí.

Vzpomínám si, že nám, paní ze Saint-Simon a mně, vyprávěl příhodu, která se mu stala a která stojí za zaznamenání. Necelý rok poté, co se stal prvním chirurgem, už v důvěrném styku a v přízni, ale stále, jak to dělal vždy, navštěvující všechny nemocné všeho druhu, kteří ve Versailles a okolí potřebovali jeho ruku, byl požádán chirurgem z Port-Royal des Champs, aby se tam přijel podívat na řeholnici, jíž podle jeho mínění bylo třeba uříznout nohu. Maréchal se k tomu zavázal na příští den. Téhož příštího dne mu při odchodu z králova vstávání navrhli, aby šel k jedné operaci, která se měla konat; omluvil se závazkem, který přijal pro Port-Royal. Při tom jménu ho kdosi z lékařské fakulty vzal stranou a zeptal se ho, zda dobře ví, co dělá, když jede do Port-Royal. Maréchal, člověk prostý a naprosto neznalý všech těch záležitostí, které pod tímto jménem nadělaly tolik hluku, byl otázkou překvapen, a ještě víc, když mu řekli, že nehraje o nic menšího než o to, že bude vyhnán; nemohl pochopit, že by král měl za zlé, že se jede podívat, zda se tam jedné řeholnici uřízne noha, či ne. Jako ústupek slíbil, že to králi řekne, než tam pojede. A skutečně se dostavil, když se král vracel ze mše, a protože to nebyla hodina, kdy se obvykle ukazoval, král se ho překvapen zeptal, co si přeje. Maréchal mu prostě vypověděl, co ho přivádí a jak je tím sám překvapen. Při jménu Port-Royal se král napřímil, jak míval ve zvyku u věcí, které se mu nelíbily, a zůstal po dobu dvou tří otčenášů bez odpovědi, vážný a zamyšlený, a pak Maréchalovi řekl: „Jsem srozuměn s tím, abyste tam jel, ale pod podmínkou, že tam pojedete ihned, abyste měl před sebou dost času; že si pod záminkou zvědavosti prohlédnete celý dům i řeholnice na kůru a všude, kde je budete moci vidět; že je přimějete k hovoru a všechno si zblízka dobře prozkoumáte a že mi o tom dnes večer podáte zprávu.“ Maréchal, ještě více udiven, vykonal svou cestu, všechno viděl a neopomenul nic z toho, co mu bylo předepsáno. Byl očekáván s netrpělivostí; král se po něm několikrát ptal a po jeho příjezdu ho zdržel bezmála hodinu otázkami a vyprávěním. Maréchal Port-Royal neustále chválil; řekl králi, že první slovo, které mu tam řekli, byla otázka po královně zdraví, a to opakovaně; že není místa, kde by se za něho tolik modlili, čehož byl svědkem při bohoslužbách na kůru. Obdivoval lásku k bližnímu, trpělivost a kajícnost, kterých si tam všiml; dodal, že nikdy nebyl v žádném domě, jehož zbožnost a svatost by na něho učinily takový dojem. Koncem té zprávy byl králův povzdech; řekl, že jsou to světice, na které se

příliš tlačilo, u nichž se nebral dostatečný ohled na jejich neznalost skutečností a na jejich umíněnost a vůči nimž se zašlo příliš daleko. To je onen přímý a přirozený úsudek, vyvolaný nelíčeným vyprávěním nového a nestranného člověka, který říká, co viděl, kterému král nemohl nedůvěřovat a který tím měl plnou svobodu mluvit; ale král, zaprodaný protistraně, dopřával přístup jen jí; a tak byl tento nahodilý dojem pravdy brzy zničen. O několik let později si na něj už nevzpomněl, když ho otec Tellier[3] přiměl zničit Port-Royal až po kameny a hmotné základy a dát tam všude přejet pluhem.

Félix měl na doživotí malý domek ve versailleském parku, na konci kanálu, kam ústily všechny vody. Udělal si z něho velmi hezké místo. Král jej dal hraběnce z Grammontu. Podivné Paměti hraběte z Grammontu, sepsané jím samým,[4] prozrazují, že byla z rodu Hamiltonů a jak se s ní v Anglii oženil. Bývala krásná a urostlá; uchovala si z toho velké zbytky a nanejvýš vznešené vzezření. Nebylo možné mít více ducha a přes její povýšenost více půvabu, více zdvořilosti, více výběru. Svého ducha vzdělala, byla dámou paláce královny, strávila život v nejlepší společnosti dvora a vždy velmi dobře zapsána u krále, který si liboval v jejím duchu a jehož navykla na své volné způsoby v soukromých společnostech jeho milenek. Byla to žena, která měla své milostné pletky, ale přesto si nepřestala vážit sama sebe, a protože měla zobák i drápy, velmi si jí vážili i u dvora, dokonce i ministři, o něž se přitom starala jen velmi málo.

Paní z Maintenon, která se jí bála, ji nedokázala odstranit; král se s ní velmi bavil. Cítila odpor a žárlivost paní z Maintenon: viděla ji vyrůstat ze země a rychle přerůst nejvyšší cedry; nikdy se nedokázala odhodlat dvořit se jí. Narodila se katolickým rodičům, kteří ji docela mladou dali do Port-Royal, kde byla vychována. Zůstal jí z toho zárodek, který ji přivedl zpět k opravdové zbožnosti dřív, než ji věk, svět nebo zrcadlo mohly přimět pomýšlet na změnu života. Se zbožností — a při tom, jak byla poučena — nabyla v ní láska k těm, jimž vděčila za své vychování a které obdivovala ve všech dobách svého života, vrchu nad politickou opatrností. Tudy paní z Maintenon doufala krále od ní odvrátit. Pokaždé v tom ztroskotala, k svému nesmírnému rozhořčení: hraběnka se z toho dostávala s tolika duchem a půvabem, často s takovou volností, že královy výčitky vyzněly naprázdno a ona s ním byla jen tím lépe a důvěrněji, až se někdy odvážila několika povýšených pohledů na paní z Maintenon a několika žertů osolených až do hořkosti. Příliš osmělena dlouhým zvykem úspěchu se odvážila zavřít se v Port-Royal na celý oktáv Božího těla. Její nepřítomnost způsobila prázdno, které krále obtěžovalo a které, když se věc odhalila, dalo paní z Maintenon dobrou příležitost. Král o tom řekl své mínění hraběti z Grammontu velmi

---

3. **Vysvětlivka:** Michel Le Tellier (1643–1719), jezuita, od roku 1709 zpovědník Ludvíka XIV. Klášter Port-Royal des Champs byl roku 1709 zrušen a v následujících letech srovnán se zemí.

4. **Ediční poznámka:** Paměti hraběte z Grammontu nenapsal hrabě sám, nýbrž jeho švagr Antoine (Anthony) Hamilton, bratr hraběnky; vyšly roku 1713.

ostře a uložil mu, aby je vyřídil své ženě. Bylo třeba přistoupit k omluvám a prosbám o odpuštění, které byly špatně přijaty. Byla poslána zpět do Paříže a do Marly se jelo bez ní. Na sklonku toho pobytu tam napsala králi prostřednictvím svého manžela; ale nikdy ji nebylo možno přimět, aby napsala paní z Maintenon nebo jí dala vzkázat sebemenší věc. Dopis zůstal bez odpovědi a zdálo se, že bez úspěchu.

Několik dní po návratu do Versailles jí král vzkázal po jejím manželovi, aby tam přijela: přijal ji ve svém kabinetu, kam vešla zadem, a třebaže ve věci Port-Royal velmi výslovně trvala na svém, usmířili se pod podmínkou, že už nebude dělat takové výstřelky, jak jí řekl král, a že mu v tom vyhoví. K paní z Maintenon nešla; vídala ji jen s králem, jak byla zvyklá, a byla s ním lépe než kdy dřív.

To se stalo předešlého roku.[5] Dar Les Moulineaux — tohoto domku, který se Félixovou smrtí vrátil králi k dispozici a který nazvala Pontali — způsobil rozruch a ukázal, jak dobře je u krále zapsána. Místo přišlo do módy. Vévodkyně z Bourgogne a princezny ji tam jezdily navštěvovat, a to dost často. Nebyl tam přijat každý, kdo chtěl, a mrzutost, kterou z toho měla paní z Maintenon, ale neodvažovala se ji ukázat, dokázala zdržet jen velmi málo z jejích nejoddanějších, a ani ty se po tom, co jim král řekl v soukromí, a po příkladu jeho dcer neodvážily zcela se tomu vyhnout; a král, žárlivě dbalý ukázat, že není ovládán, následoval v tom tím raději svou zálibu v hraběnce z Grammontu, která se vůči celému dvoru nechovala o nic výš ani níž než dřív.

Paní z Maintenon se z tohoto malého trápení utěšila vysvobozením z trápení mnohem většího: tím byl její bratr, který zemřel v lázních Vichy, stále hlídaný na každém kroku oním Madotem, knězem od Saint-Sulpice, který za to byl brzy nato odměněn dobrým biskupstvím. O tomto panu z Aubigné zde neřeknu nic, protože jsem o něm dostatečně mluvil jinde.

Král, který nenáviděl všechno pochmurné, nechtěl, aby paní z Maintenon dala všechno potáhnout smutkem, jak se to tehdy ještě dělalo za bratry a sestry, ba ani aby její komorníci a komorné byli oblečeni v černém, a ona sama nosila smutek velmi lehký a velmi krátký. Touto smrtí se uvolnil jen jeden řádový řetěz a guvernérství v Berry, na něž měl nástupnictví jeho zeť hrabě z Ayen.

Tento zeť upadl do chřadnutí, v němž se lékaři nedokázali vyznat a které ho bez jiné nemoci než velké bolesti v žaludeční jamce přivedlo na pokraj smrti. Na účast v tažení nebylo ani pomyšlení. Léto strávil u krbu, zabalený jako za nejkrutější zimy. Paní z Maintenon ho často navštěvovala a — což se zdálo velmi neobyčejné — vévodkyně z Bourgogne u něho trávila odpoledne, někdy i bez ní. Ať už z rozmaru nemocného, nebo z domácích důvodů, omrzelo ho být v bytě svého otce a své matky, kde byli on i jeho žena velmi pohodlně ubytováni a který byl tak rozlehlý, že se mu říkalo

5. **Ediční poznámka:** Pobyt hraběnky z Grammontu v Port-Royal o oktávu Božího těla a její krátkou nemilost vylíčil Saint-Simon již k roku 1699 (viz Díl I); údaj „předešlého roku" je tedy nepřesný.

ulice Noaillesů, a zabíral celou polovinu horní galerie nového křídla. Dal požádat arcibiskupa z Remeše, aby mu půjčil svůj byt, který byl na opačném konci zámku. Arcibiskup jiný neměl a žádost byla tím nezdvořilejší, že arcibiskup byl tehdy s králem co nejhůř a hrabě z Ayen nemohl sám rozhodnout o tom, že by mu postoupil byt, který před časem opustil vévoda z Berry[6], pod bytem vévody z Noailles, a v němž se usadil — znamenalo to tedy arcibiskupa úplně vystěhovat. Toto vystěhování uvádím napřed, abych usmíření arcibiskupa z Remeše příliš neodděloval od jeho nemilosti a vylíčil obojí za sebou. Jsou to takové dvorské zajímavosti, u nichž na přesnosti časových údajů nezáleží, když látka sama vede k tomu, aby se u nich člověk nezastavoval, jen když má tu přesnost, že je zaznamená. Zde je tedy příčina nemilosti arcibiskupa z Remeše, jejíž původ spadá do předvečera svatodušních svátků tohoto roku.

Slavný Arnauld[7] zemřel ve věku osmdesáti dvou let v Bruselu roku 1694.

Otec Quesnel,[8] stále známý pod tímto jménem, protože byl dlouho v Oratoři, nastoupil po této velké hlavě strany. Skrýval se jako jeho mistr, vystaven útokům mocností rozhýbaných všemi pákami jezuitů a jejich stvůr. Jezuité, vládnoucí stejně svědomím krále jako svědomím španělského krále, usoudili, že okolnosti jsou příznivé k pokusu zmocnit se s přispěním obou osoby otce Quesnela a všech jeho papírů.

Byl prodán, odhalen a zatčen v Bruselu v předvečer svatodušních svátků tohoto roku. Zajímavé podrobnosti ponechávám jansenistickým letopiscům. Zde mi postačí říci, že uprchl tak, že se prokopal zdí do sousedního domu, a přes tisíc nebezpečí se dostal do Holandska; ale jeho papíry byly zabaveny a našla se v nich spousta zboží, z něhož molinistická strana[9] uměla znamenitě těžit. Našly se tam šifry, množství jmen i s klíčem a mnoho dopisů a styků. Velmi do toho byl zapleten jeden benediktin z opatství Hautvillers v Champagni, který už měl kvůli nauce potíže. Bylo rozhodnuto ho zatknout a dát zabavit všechny písemnosti, které se v tom klášteře najdou. Mnich uprchl a v jeho cele ani papírek; ale odškodnili se hojnou žní v cele podpřevora, která jimi byla nacpaná. Všechno bylo dopraveno do Paříže a důkladně prozkoumáno. Našla se tam důvěrná korespondence mezi otcem Quesnelem a tímto řeholníkem a jeho prostřednictvím také velmi rozsáhlá mezi týmž otcem Quesnelem a panem z Remeše. Nejhorší bylo, že se tam našly také mnichovou rukou psané koncepty knihy nedávno vytištěné v Holandsku, která silně směšovala monarchii s

---

6. **Vysvětlivka:** Karel, vévoda z Berry (1686–1714), nejmladší vnuk Ludvíka XIV., bratr vévody z Bourgogne a španělského krále. Roku 1710 se oženil s Marií Luisou Alžbětou Orleánskou, dcerou vévody z Orléans. Zemřel 4. května 1714 v Marly na vnitřní krvácení po úrazu při lovu, když mu uklouzl kůň.

7. **Vysvětlivka:** Antoine Arnauld (1612–1694), zvaný Velký Arnauld, teolog a hlava jansenistů; od roku 1679 žil v exilu v Nizozemí.

8. **Vysvětlivka:** Pasquier Quesnel (1634–1719), oratorián, po Arnauldovi hlava jansenistů; jeho Morální úvahy o Novém zákoně odsoudila roku 1713 bula *Unigenitus*.

9. **Vysvětlivka:** Molinisté — stoupenci učení španělského jezuity Luise de Moliny o milosti; jansenisté tak označovali jezuity a jejich stranu.

tyranií a silně čpěla republikánstvím, zcela v duchu názorů, které slavný Richer,[10] tak nenáviděný v Římě a u jezuitů, později slavnostně odvolal, ale které vytiskl za běsnění Ligy. Bylo tedy prokázáno, že tento mnich z Hautvillers je autorem oné knihy, která právě vyšla proti monarchii. Víc nebylo třeba, aby vzniklo přinejmenším podezření, že otec Quesnel je téhož mínění a že pan z Remeše je přinejmenším důvěrníkem toho díla, ne-li téhož smýšlení. Lze si představit, jak jezuité, jeho nepřátelé, s nimiž vždy beztrestně špatně zacházel, uměli tak velké výhody využít. Krále se zmocnilo veliké rozhořčení. Arcibiskupova rodina, která od chvíle, kdy z ní odešel ministerský úřad, zcela pozbyla vlivu a vážnosti, i jeho přátelé byli poplašeni. Dali o tom zprávu arcibiskupovi, který byl v Remeši a kterého tam strach zadržel, místo aby přijel a pokusil se ospravedlnit. Jeho setrvávání tam bylo za takových okolností dalším důvodem k triumfu a ke zlým službám proti němu, které ho nakonec přinutily k návratu. S obtížemi dosáhl audience u krále: byla nepříjemná; vyšel z ní u něho zapsán ještě hůř, než do ní vešel, a jeho velmi zjevná nemilost trvala až do oné náhody dlouho poté, o níž jsem právě vyprávěl v souvislosti s hrabětem z Ayen.

Arcibiskup znal dvůr příliš dobře, aby se této příznivé příležitosti nechopil. V okamžiku pochopil, že paní z Maintenon — tehdy spokojenější se svou neteří než dříve, celá poblázněná nemocným hrabětem z Ayen a víc než obtěžovaná vévodkyní z Noailles, jejíž osobu neměla ráda, a ještě méně její záměry a ustavičné žádosti pro rozsáhlou rodinu, unavená dokonce i vévodou z Noailles — bude nadšena, že může být v pohodlném ústraní a daleko od nich u hraběte a hraběnky z Ayen v jeho bytě, který byl od bytů otce i syna oddělen celým zámkem. Odpověděl tedy tím, že poslal své klíče se vší zdvořilostí hrubce v nemilosti, a ujistil, že i kdyby do své diecéze neodjel, do svého bytu se nevrátí. Ještě téhož dne z něho dal odstěhovat všechen nábytek, aniž tam co nechal, a odešel bydlet do svého domu ve městě. Nazítří král, když potkal arcibiskupa na své cestě, šel přímo k němu, co nejlaskavěji mu poděkoval, řekl mu, že není spravedlivé, aby byl bez bytu, nařídil mu, aby se šel podívat na byt, který opustil vévoda z Berry a který byl půjčen hraběti z Ayen; aby zjistil, zda by se s ním mohl spokojit, a nařídil v něm všechny změny a všechna zpříjemnění, která by se mu líbila, a dodal, že proti tomu, co před časem zavedl, nechce, aby ho to cokoli stálo, a že přikáže správě staveb, aby všechno provedla podle jeho pokynů. Pan z Remeše, zahrnutý přízní daleko nad své naděje, využil té šťastné chvíle. Dosáhl u krále audience, která pro něho byla stejně příznivá, jako ta poslední byla skličující. Byla dlouhá a podrobná; král mu vrátil svou dřívější přízeň a on zase králi slíbil svou přízeň pro jezuity, aniž to král žádal. Na útraty krále, který se ho často ptal, jak práce pokračují, si dal upravit tento byt vévody z Berry, který byl o něco menší než jeho vlastní, jejž opouštěl, zato byl v jedné rovině s horní galerií nového křídla a s královými pokoji

10. **Vysvětlivka:** Edmond Richer (1559–1631), syndik pařížské teologické fakulty, autor spisu o církevní a politické moci (1611) a přední teoretik galikanismu.

a patřil ke krásným bytům s vyhlídkou do zahrad, kdežto jeho vlastní byl nahoře v zámku na opačné straně; a nic neztrácel ani co do sousedství surintendance, kde zemřeli jeho otec a jeho synovec a kterou obýval Chamillart, nástupce v jejich úřadě, se svou rodinou; a tak u dvorů maličkosti často urovnají ty nejzoufalejší záležitosti; ale takové šťastné náhody tam potkávají jen málokoho.

Gourville zemřel v této době, v osmdesáti čtyřech nebo pěti letech, v paláci Condé, kde byl po celý život pánem. Býval lokajem pana z La Rochefoucauld, otce velkého lovčího, který v něm shledal ducha, a protože pocházel z jeho panství v Poitou, chtěl z něho něco udělat. Osvědčil se mu tak dobře v jeho domácích záležitostech i v jeho pletichách, k nimž se výborně hodil, že ho používal k nejzávažnějším intrikám oné doby. Ty ho brzy uvedly ve známost u pana Prince,[11] jemuž ho pan z La Rochefoucauld dal, a od té doby zůstal natrvalo v domě Condé. Paměti, které zanechal, a paměti o celé té době nepokojů, od královy nezletilosti až po jeho sňatek a po návrat pana Prince po Pyrenejském míru, ho učinily dost známým, abych k tomu nemusel nic dodávat.

Gourville se svým duchem, velkým rozumem a významnými přáteli, jež si získal, stal osobností; důvěrný styk s ministry ho v tom udržel, důvěrný styk s panem Fouquetem[12] ho nadmíru obohatil. Autorita, které nabyl a kterou si uchoval v paláci Condé, kde byl pánem všeho víc než oba princové de Condé, kteří v něho měli veškerou důvěru — to všechno dohromady mu vždy zajišťovalo opravdovou vážnost. Nikdy nezapomněl, že za všechno vděčí panu z La Rochefoucauld, ani čím byl v mládí; a třebaže byl od přírody dost hrubý, nikdy nezapomněl, kdo je, ač se po celý život stýkal s nejvznešenější společností. Sám král s ním vždy jednal s vyznamenáním. Co je úžasné: tajně se oženil s jednou ze tří sester pana z La Rochefoucauld. Byl neustále u ní v paláci La Rochefoucauld, ale vždy, i vůči ní samé, jako starý služebník domu. Pan z La Rochefoucauld i celá jeho rodina to věděli, a téměř každý, ale kdo je viděl, nikdy by to nepoznal. Tři sestry, svobodné — i ta jeho, která měla mnoho ducha a za svobodnou platila —, bydlely společně v odděleném koutě paláce La Rochefoucauld a Gourville v paláci Condé. Byl to velmi vysoký a tlustý muž, který býval urostlý a uchoval si až do konce dobré vzezření, dokonalé zdraví a jasnou hlavu. Měl málo služebníků, dobře vybraných. Když viděl, že je velmi starý, svolal je jednoho rána všechny do svého pokoje; tam jim prohlásil, že je s nimi velmi spokojen, ale ať ani jeden z nich nečeká, že jim cokoli odkáže v závěti; slibuje jim však, že každému rok co rok zvýší mzdu o čtvrtinu, a ještě víc, budou-li mu sloužit dobře a s oddaností; že je na nich, aby o něho dobře pečovali a prosili Boha, aby jim ho dlouho zachoval;

---

11. **Vysvětlivka:** Pan Princ je zde i dále v tomto odstavci Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský, † 1686), nikoli jeho syn, pan Princ doby Pamětí.

12. **Vysvětlivka:** Nicolas Fouquet (1615–1680), vrchní správce financí, roku 1661 zatčen a až do smrti vězněn.

že takto od něho dostanou, bude-li žít ještě několik let, víc, než v co by mohli doufat ze závěti. Slovo jim přesně dodržel.

Neměl děti, ale synovce a neteře, které nebylo vídat, kromě jednoho synovce, který se i tak ukazoval málo; ti se stali jeho dědici a zůstali v zapadlosti.

Ve Flandrech ztratili Holanďané nemocí hraběte z Athlone, který vrchně velel jejich vojskům. Na jeho místo dosadili Obdama, bratra Overkerkova, levobočka oranžských knížat, který se těšil přízni a nejdůvěrnější důvěře krále Viléma, jehož byl velkým štolbou.[13] Nepřátelé oblehli Bonn, který jim d'Alègre vydal 17. května po třech týdnech obléhání. Měli velkou chuť oblehnout Antverpy.

Coehoorn, jejich Vauban, prolomil naše linie na třech místech se sedmi nebo osmi tisíci muži a vnikl do země Waes, maje míli od Antverp Obdama s osmadvaceti prapory a výhodu našich prolomených linií, které jim mohly při tomto obléhání posloužit za cirkumvalaci. Maršál z Boufflers po těchto zprávách opustil maršála z Villeroy na Demeru a táhl s třiceti eskadronami a třiceti setninami dragounů ke sboru markýze z Bedmaru, s nímž v sobotu posledního června napadl oněch pětadvacet praporů a devětadvacet eskadron, které měl Obdam u vesnice Ekeren, ve tři hodiny odpoledne, dvě hodiny před příchodem své pěchoty, z obavy, aby nepřátelé neustoupili. Boj, velmi prudký a pro maršála velmi šťastný, trval až do noci, která zabránila úplné porážce těchto holandských vojsk. Ztratila tam čtyři tisíce mužů, osm set zajatců, čtyři sta vozů, padesát dělostřeleckých kár, téměř všechna děla, čtyři velké moždíře a čtyřicet malých. Zajata tam byla i hraběnka z Tilly, která dost nevhod přijela poobědvat se svým manželem. Naše vojska tam měla bezmála dva tisíce mrtvých nebo raněných a z významných osob ztratila jen hraběte z Brias, synovce předešlého arcibiskupa z Cambrai, plukovníka valonského pluku, kterého jsem dobře znal. Obdam si připjal bílou kokardu[14] a ustoupil s tím, co mohl zachránit, do Bredy; zbytek se nalodil v Lillo.[15] Byl zachycen dopis, který psal z Bredy vévodovi z Marlborough a v němž mu oznamoval, že nemaje již armádu, jede do Haagu podat Generálním stavům zprávu o svém neštěstí, a velmi si stěžoval na Coehoorna. Zbytek tažení uplynul v táboření a shánění obživy; nepřátelé dobyli Huy a vzali jeho posádku do válečného zajetí na samém konci srpna. Z žádné strany se už nic nepodniklo. Toto vítězství u Ekerenu bylo králi a španělskému králi tak milé, že maršál z Boufflers za ně dostal Zlaté rouno a markýz z Bedmaru listinu státního rady, což je ve Španělsku vrchol

---

13. **Ediční poznámka:** Saint-Simon zde směšuje dvě osoby. Jacob van Wassenaer, pán z Obdamu, nebyl Overkerkovým bratrem; z levobočné větve oranžského domu pocházel Overkerke (Hendrik van Nassau-Ouwerkerk), velký štolba Viléma III., a právě on převzal po Athlonově smrti vrchní velení holandských vojsk.

14. **Vysvětlivka:** Bílá kokarda byla poznávacím znamením francouzských vojsk; Obdam se tedy vydával za Francouze, aby unikl.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pevnost v Holandském království, ležící na Šeldě. Předchozí vydavatelé nahradili Lillo jménem Lille.

štěstí a to, čemu zde říkáme státní ministr. Chamillart využil dobré nálady; měl na svůj úřad státního sekretáře listinu „brevet de retenue“ na 100 000 tolarů, které zaplatil Barbezieuxovým dědicům; dostal ještě jednou tolik navíc.

Coëtlogon s pěti loděmi zajal 22. června poblíž lisabonské řeky pět holandských lodí po velkém a velmi urputném boji, který trval až do noci. Tyto holandské lodi doprovázely sto obchodních plachet, které měly čas uniknout. Na jedné z válečných lodí byl zajat hrabě Valdštejn, císařův velvyslanec v Lisabonu, s vyslancem mohučského kurfiřta; vraceli se do Německa.

Valdštejn byl odvezen do Vincennes a po nějaké době poslán do Bourges, kde zůstal dost dlouho se Saint-Olonem, řádným šlechticem královského domu, pověřeným dohlížet na jeho chování. Saint-Paul Hécourt se čtyřmi loděmi zajal a potopil na sever od Skotska čtyři holandské válečné lodi, které doprovázely lov sleďů, a spálil sto šedesát rybářských člunů. Jedna z lodí šla rovněž ke dnu: stalo se to koncem června.

V témže tažení dosáhl Saint-Paul další stejně značné výhody téhož druhu směrem k severu.

Kapitola sedmá

Kardinál Bonzi; jeho původ, jeho povaha, jeho kariéra, jeho smrt. — Smrt vévody z La Ferté. — Otec z La Ferté, jezuita. — Maršál z Joyeuse guvernérem Tří biskupství. — Bailli z Noailles velvyslancem Malty. — Pan z Roye generálporučíkem galér. — Hrabě z Toulouse v Toulonu. — Vévoda z Bourgogne na Rýně. — Villars žádá prostřednictvím bavorského kurfiřta, aby byl jmenován vévodou; je odmítnut; plní si truhlice. — Villarsovi se znovu nedaří přimět ženu, aby za ním přijela; rozchází se s kurfiřtem ve zlém. — Villarsovy záměry a zhoubné počínání. — Nesmyslný tyrolský plán. — Král klamán Vendômem. — Legal poráží u Munderkingenu generála La Tour; je jmenován generálporučíkem. — Smutný výsledek tyrolského plánu. — Vaudemontovo počínání. — Duquesne pálí sklady v Aquileji. — Narození vévody z Chartres; jeho penze. — Vévoda z Orléans dostává od krále přes milion ročně. — Nařízení o dělostřelectvu. — Poklad marně hledaný v Meudonu. — Prezident de Mesmes proboštem a velmistrem ceremonií řádu.

Kardinál Bonzi zemřel v Montpellieru kolem poloviny července tohoto roku ve věku třiasedmdesáti let. Byl arcibiskupem v Narbonne, měl pět opatství a byl komandérem řádu. Kardinál Portocarrero tak dostal toto místo, které mu bylo předem přislíbeno spolu s dovolením nosit prozatím modrou stuhu. Tito Bonziové patří k prvním florentským rodinám; často zastávali první úřady této republiky a byli přímo spřízněni s Medicejskými. Byl to jeden Bonzi, biskup z Terraciny, kdo sjednal neblahý sňatek Kateřiny Medicejské, a ten jich několik přivedl do Francie spolu s rody Strozziů a Gondiů a s jinými Italy. Jeden Bonzi dostal od svého strýce, kardinála Strozziho, biskupství v Béziers, které pak drželo šest Bonziů, vždy synovec po strýci, a dva z nich byli kardinály. Druhý Bonzi, biskup z Béziers, sjednal smutný sňatek Marie Medicejské. Jeho příbuzenství s ní přimělo Jindřicha IV., aby ho učinil velkým almužníkem královny, to jest aby pro něho zřídil tento úřad, jediný, který má u královen titul „velký“. Byl to muž velkých zásluh, který obratně vyjednal mnoho záležitostí v cizině i doma a dostal francouzskou nominaci na klobouk, jejž mu Pavel V. udělil roku 1611.

Pierre Bonzi, o něhož tu jde, vychovaný u svého strýce, biskupa z Béziers, po němž nastoupil, se záhy zalíbil kardinálu Mazarinovi. Tito Bonziové měli se sňatky, které sjednávali, štěstí jen sami pro sebe. Sjednal sňatek velkovévody s jednou z dcer Gastonových[1] a doprovodil ji do Florencie; odtud šel jako velvyslanec do Benátek

1. **Vysvětlivka:** Cosimo III. Medicejský, tehdy dědičný princ a později toskánský velkovévoda, se roku 1661 oženil s Markétou Louisou Orleánskou, dcerou Gastona Orleánského.

a odtamtud do Polska, aby zabránil králi Kazimírovi abdikovat.[2] Přivezl si odtamtud polskou nominaci na kardinálskou hodnost. Po jeho odjezdu Kazimír abdikoval. Bonzi byl poslán do Polska znovu, zmařil tam opatření císařských a prosadil zvolení Michala Wiśniowieckého. Po návratu dostal arcibiskupství v Toulouse a odešel jako velvyslanec do Španělska. Brzy nato dostal arcibiskupství v Narbonne a klobouk, který mu Klement X. udělil roku 1672, a stal se velkým almužníkem královny. Zúčastnil se konkláve, z nichž vzešli Inocenc XI., Alexandr VIII. a Inocenc XII., a všude zazářil a měl úspěch.

Byl to malý, podsaditý muž, který míval velmi krásnou tvář, z níž mu věk ponechal mnoho, s nejkrásnějšíma černýma očima, nejvýmluvnějšíma, nejpronikavějšíma a nejzářivějšíma, a s nejpříjemnějším, nejušlechtilejším a nejduchaplnějším pohledem, jaký jsem kdy u koho viděl; měl mnoho ducha, mírnosti, zdvořilosti, půvabu, dobroty a velkoleposti, k tomu prosté vystupování a okouzlující způsoby; byl povznesen nad svou hodnost, stále se věnoval svým záležitostem a byl vždy ochoten prokázat službu; měl mnoho obratnosti, bystrosti a pružnosti, a to bez šibalství, bez lži a bez nízkosti; mluvil s velkým půvabem a lehkostí. Styk s ním byl, jak jsem slyšel od všech, kdo s ním žili, rozkošný, jeho rozhovor nikdy hledaný a vždy okouzlující; byl důvěrný a přitom důstojný, vždy otevřený, nikdy nadutý svými úřady ani svou přízní. Při těchto vlastnostech a při velmi správném úsudku není divu, že si získal lásku u dvora i v cizích zemích.

Jeho narbonnský stolec z něho činil pána languedockých záležitostí; byl jím však ještě víc proto, že ho tam zbožňovali a že si získal důvěru předních osob i všech tří stavů, než pro svůj stolec. Fleury, výběrčí duchovenské daně (*décimes*) v diecézi Lodève, se vetřel mezi kardinálovo služebnictvo, dostal se až k němu a osmělil se představit mu svého syna, který se této italské eminenci zalíbil natolik, že se ho ujala a založila — což by se dalo tvrdit se vší určitostí — jeho štěstí, kdyby si ovšem Štěstěna sama nebyla libovala v tom, že jím Francii potupí, když ho v ní ustanovila neomezeným králem, jediným a veřejným, a to ve věku, kdy ostatní, pokud se ho vůbec dožijí, už blábolí.

Bonzi se dlouho těšil přízni u dvora a moci v Languedocu, které nikdo neodporoval, protože byla založena především na srdcích. Pan z Verneuil, guvernér,[3] tam jako by nebyl; pan du Maine, který po něm nastoupil nejprve jako dítě a potom jako mladík, se do věcí nepletl o nic víc. Bâville, intendant Languedocu, tam chtěl vládnout a nevěděl, jak vytlačit moc tak pevně zavedenou, až když — dobře zpraven ode dvora o záchvatu zbožnosti, který později polevil, ale ve své horlivosti vedl krále k tomu,

2. **Vysvětlivka:** Polský král Jan II. Kazimír abdikoval roku 1668; jeho nástupcem byl roku 1669 zvolen Michal Korybut Wiśniowiecki.

3. **Vysvětlivka:** Henri de Bourbon, vévoda z Verneuil († 1682), levoboček Jindřicha IV., guvernér Languedocu; po jeho smrti dostal guvernérství pan du Maine.

aby napravoval druhé — dal mu cestami svědomí donést o chování kardinála Bonzi věci, které se ho nelibě dotkly. Lamoignonové, odjakživa oddaní jezuitům, jimi na oplátku zase vládli; a tito otcové nikdy neměli rádi preláty dost veliké na to, aby je nepotřebovali, a kteří, třebaže je šetřili a zacházeli s nimi dobře, jak to činil Bonzi, byli s to přimět je, aby s nimi počítali, kdyby se jim toho snad zachtělo.

Dobrý kardinál, ač ve věku, kdy vášně obvykle vyhasínají, byl bez sebe zamilován do jisté paní z Ganges, švagrové té, jejíž ctnost a strašlivý konec způsobily tolik rozruchu.[4] Soubisové nejsou tak vzácní, jak se myslí: tato láska byla manželovi velmi užitečná; nechtěl tedy nikdy nic vidět a notně těžil z toho, co viděla celá provincie a co byl on pevně rozhodnut nevidět nikdy, třebaže to měl před očima. Pohoršení bylo vskutku velmi skutečné, a nebýt všeobecné náklonnosti, kterou celá provincie ke kardinálovi chovala, vzbudilo by to mnohem větší rozruch. Bâville je rozdmýchával, jak jen mohl: opatřil kardinálovi nepříjemné výstrahy od krále, potom dopisy otce de La Chaise psané na králův rozkaz a nakonec ještě něco víc prostřednictvím Châteauneufa, státního sekretáře, pod něhož provincie patřila. Bonzi se vydal ke dvoru a sliboval si všechno od své přítomnosti; zklamal se; našel krále dobře zpraveného, a ten s ním mluvil velmi otevřeně a ze své vlastní zkušenosti se nedal odbýt dobrovolnou slepotou manželovou. Bonzi, povolaný zpět do Montpellieru na zasedání stavů, se nedokázal ovládnout. Odhalil, že ránu mu zasadil Bâville. Shledal ho při vyřizování záležitostí smělejším a pevnějším, než se dosud odvážil ukázat; Bâville strojil proti kardinálovi pikle a ten si přivodil nepříjemnosti tím, že své chování ke své krásce nijak nezměnil. Byl obviňován, že jí nic neodepře, a protože ve stavech i mimo jejich zasedání rozhodoval o mnoha peněžních věcech a o mnoha úřadech všeho druhu, byla paní z Ganges obviňována, že se na tom obohacuje, a něco na tom opravdu bylo. Tento druh drancování Bâville u dvora zveličil; jeho cílem bylo odejmout kardinálovi co nejvíc z jeho rozhodování, z milostí, jež mohl udílet, a z jeho moci, zprvu se na tom podílet jakoby v nutné součinnosti proti zlořádu a později se toho zmocnit sám. Víc nebylo třeba, aby se rozešli ve zlém. Bâville se dovolával služby králi a blaha provincie, jež prý trpí tím, jak kardinál zneužívá moci, kterou jeho milenka obrací zcela ve svou vlastní a k hanebnému zisku.

Tato moc, na niž se stále naráželo a která byla ustavičně zpochybňována, pozvolna u jednoho slábla a u druhého rostla. Zájem, jemuž se často dává přednost před každým jiným citem, získal Bâvillovi stvůry a on se začal ukazovat jako užitečný přítel a nebezpečný nepřítel. Tento zápas trval tak několik let a Bâville stále rostl na kardinálův úkor, přes jeho cesty ke dvoru. Nakonec kardinála stihla potupa a bolest, když viděl, že paní z Ganges přišel královský zapečetěný list (*lettre de cachet*), který ji vypovídal velmi daleko. Jeho srdce i jeho pověst tím utrpěly stejně. Od té doby jeho

4. **Vysvětlivka:** Markýza z Ganges, proslulá krásou, byla roku 1667 zavražděna svými švagry; případ vzbudil rozruch v celé Francii.

vliv i moc úplně upadly a pánem se stal Bâville, který to kardinálovi i všem, kdo mu zůstali oddáni, dal náležitě pocítit.

Sražen k zemi, doufal, že se pozvedne sňatkem Castriese, syna své sestry a guvernéra Montpellieru, s jednou z dcer zesnulého maršála a vévody z Vivonne, bratra paní z Montespan; nevěsta neměla jiné jmění než urozenost a příbuzenské svazky, které dělaly Castriesům velkou čest, a ochranu vévody du Maine, jenž ji strýci i synovci slíbil celou, ale poskytl ji po svém obyčeji, když byl roku 1693 uzavřen sňatek, který byl jeho dílem. Přece jen však ten sňatek ve veřejném mínění vrátil kardinálovi trochu života a Bâvillovi uložil jistou zdrženlivost; ten se tím ovšem nedal klamat dlouho. Kardinál, který poznal, že oklamaným je on sám, pokud šlo o oporu, v niž doufal, upadal ponenáhlu do nervových záchvatů, které se zvrhly v padoucnici a zasáhly mu hlavu. Zdolal ho smutek, paměť se mu zmátla, záchvaty se množily. Při poslední cestě, kterou vykonal ke dvoru, to už v ničem nebyl on; dokonce se podivně zmenšil, a kamkoli šel, i ke králi, všude ho provázel jeho lékař a jeho zpovědník, který byl vydáván za almužníka. Zemřel brzy po návratu do Languedocu, stráven Bâvillem, jenž se stal tyranem provincie.

Tohoto léta zemřel také vévoda z La Ferté, na vodnatelnost, ve věku sedmačtyřiceti let. Jeho statečnost mu záhy dopomohla k postupu; sloužil stále, stal se velmi dobrým generálem a dával naději, že v čele armády nebude horší než maršál, jeho otec. Měl mnoho ducha, či spíše obrazotvornosti a vtipných nápadů, byl veselý, zábavný, výtečný stolovník; víno a hýření ho však zahubily, když předtím sám u stolu nejednoho umořil. Král, který v něm měl zalíbení, dělal, co mohl, aby ho z jeho prostopášností napravil; často s ním o tom mluvil ve svém kabinetě, tu přátelsky, tu přísně. Roku 1688 mu chybělo jen málo do věku potřebného k tomu, aby se stal rytířem řádu, a král mu dal vzkázat, že by mu byl udělil dispens, kdyby byl chtěl dbát jeho rad. Byl nenapravitelný, a v posledních taženích, jichž se zúčastnil, byl dokonce pro ustavičnou opilost málo schopen služby. Celý život strávil ve sváru se svou ženou, dcerou maršálky z La Mothe, a odloučen od ní; měl s ní jen dvě dcery.

Nevědělo se, co se stalo s jeho bratrem, rytířem z La Ferté, o němž se soudilo, že zahynul, a o němž už nikdy nikdo neslyšel; byl to podivný výlupek. Jeho druhý bratr, kterého jako dítě svedli jezuité, se jezuitou stal proti vůli svého otce; ten, když ho jako mladého novice potkal na Pont-Neuf s žebravým pytlem na zádech, jak to tehdy mladí jezuité ještě dělávali, poštval na něj své sluhy, jimž unikl jen stěží. I on měl mnoho ducha a stal se slavným kazatelem; miloval však dobré jídlo a dobrou společnost a nebyl stvořen pro řeholní život. Znelíbil se jezuitům, kteří ho nakonec vykázali do La Flèche, kde zemřel dlouho po svém bratrovi — a myslím, že ne bez lítosti nad svými sliby, které ho vyloučily z nástupnictví v hodnosti jeho bratra, takže zanikla osmatřicet let po svém zřízení. Guvernérství Met, Verdunu, Toulu a jejich biskupství, uprázdněné touto smrtí, dostal maršál z Joyeuse.

Bailli z Noailles, bratr vévody a kardinála z Noailles, vystřídal bailliho z Hautefeuille jako velvyslanec řehole[5] ve Francii. Byl generálporučíkem francouzských galér a tento úřad prodal markýzi z Roye, kapitánu řadové lodi, který byl tehdy na moři a měl za ženu jedinou Ducassovu dceru.

Pontchartrain, manžel jeho sestry, ten obchod sjednal a v jeho nepřítomnosti k němu pro něho získal svolení, takže se z něho rázem stal generálporučík námořních sil.

Hrabě z Toulouse odjel do Toulonu a vévoda z Bourgogne se vydal převzít velení nad armádou maršála z Tallard na Rýně, kde princ Ludvík Bádenský a ostatní císařovi vrchní velitelé, zaměstnaní v čele různých sborů tím, aby čelili pokrokům, jichž bavorský kurfiřt již dosáhl, a těm, jichž se císař obával mnohem víc od chvíle, kdy se s kurfiřtem spojil Villars, nebyli s to příliš se stavět proti záměrům maršála z Tallard; ten dosti dlouho jen pozoroval prince Ludvíka a živil své vojsko, zatímco se říše třásla ve svém středu pro výhody, jichž kurfiřt dobyl nad císařskými, a řezenský sněm tam pokračoval jen pod jeho záštitou. Kurfiřt pevně počítal s tím, že ze spojení s Francouzi vytěží, a nebylo úslužnosti, kterou by jejich veliteli neprokázal. Ten, jehož opovážlivost podněcovala jeho maršálská hůl, přízeň, v níž se domníval být, a cizí sláva, do níž se oblékl bitvou u Friedlingenu, se zapomněl natolik, že věřil, že může dosáhnout všeho — a později se v tom nezmýlil, ale ta chvíle ještě nenastala. Využil toho, že bavorský kurfiřt potřeboval jeho součinnost, a přinutil ho, aby požádal krále, aby jej učinil vévodou. Návrh se ukázal takovým, jaký byl, a byl rázně zamítnut.

Villars tedy, když už od kurfiřta nic nečekal, pomyslel na to, jak si naplnit truhlice.

Ve všech zemích, kam jeho oddíly mohly dosáhnout, zavedl ochranné stráže a kontribuce, které neušetřily ani země kurfiřtovy; vojenské pokladně z nich odvedl jen málo a sobě z nich nadělal miliony. Miliony tu nejsou slovem do větru, jímž se vyjadřují velké částky; říkám miliony zcela skutečné. Toto plenění se kurfiřtovi nesmírně nelíbilo; co ho však dohnalo ke krajnosti, byl odpor, s nímž se u Villarse setkal ve všem, co mu z válečných plánů a pohybů navrhl. Villars chtěl zbohatnout a odmítal všechno, co mohlo jeho kontribuce a ochranné stráže omezit, ať už vzdálením jeho armády, nebo podniky snadnými a užitečnými, které by ho však držely blízko nepřítele a tím ho připravily o dosah tohoto nesmírného zisku.

Ostatně se roztržky s kurfiřtem nejenže nebál, ale byla jeho jediným cílem od chvíle, kdy mu selhal poslední pokus dosáhnout toho, aby za ním přijela jeho žena. Král k tomu po dlouhém naléhání svolil; nato Villars požádal o průvodní list pro ni prince Ludvíka Bádenského, a ten, popuzen pleněním svých zemí, poslal po svém prvním odmítnutí Villarsovi dopis, který od něho dostal, zpět celý otevřený, aniž mu odpověděl jediným slovem.

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Řehole (*la religion*) zde znamená maltézský řád.

Žárlivost ho bodala jako dýka; chtěl se ke své ženě vrátit za každou cenu. Ani úspěchy na Dunaji, ani shoda s kurfiřtem nebyly s to jeho záměr uspíšit; dohnal tedy tohoto knížete k tomu, že s ním nemohl vydržet ani doufat, že v Německu cokoli vykoná.

Tato podivná situace vnukla kurfiřtovi úmysl zmocnit se Tyrolska, aby nezůstal neužitečným divákem pokladů, které Villars hromadil. Villars, nadšený, že se zbaví jeho i jeho vojsk, aby měl volnější ruce a aby se tak osudná nečinnost v srdci říše kladla méně za vinu jemu, tento plán, který snad sám vyvolal, obdivoval a utvrdil. Ani obtížnost přechodu Alp, všude střežených a opevněných, ani obtížnost zásobování, jež mohla kurfiřta i jeho vojsko zahubit, k čemuž také málem došlo, se Villarsovi nezdály ničím. Aby tak nesmyslný plán učinil králi přijatelnějším, navrhl mu plán spojení s kurfiřtem přes Trident, jež by zbavilo výdajů, obtíží a nebezpečí spojených s dopravou nováčků, posil a potřeb francouzskému vojsku v Bavorsku přes Německo, jakmile by přes Trident a Tyrolsko bylo spojení od italské armády až do Bavorska otevřeno v každé době; tudy by pak bylo možno podle volby vyvíjet velké a jisté úsilí v Německu pomocí oddílů z Itálie, nebo v Itálii pomocí oddílů z Německa.

Nic však nebylo tak očividně nesmyslné.

Spojením s Villarsem bylo dosaženo vrcholu všech přání, jež jsme chovali: celé Německo se třáslo; nepřátelské síly byly zaražené a slabší než naše; země byla nedotčená, otevřená, bez takových pevností, které se drží několik měsíců, jako na Rýně a ve Flandrech; do Německa byl vnesen zmatek a říšská knížata i říšská města byla svou zkázou vháněna do lítosti nad svou povolností k císaři a do nutnosti od něho odstoupit; císař byl v krajním znepokojení nad úspěchy uherských nespokojenců,[6] kteří zesílili, zorganizovali se, ovládli Horní Uhry a jejichž kontribuce sahaly až do okolí Prešpurku. Které jiné úspěchy se mohly rovnat těm, jež jsme si právem mohli slibovat v srdci Německa, jak pro nejjistější výhody, tak pro to, aby byl císař donucen přistoupit na mír, který by španělskou monarchii zachoval tomu, kdo v ní již vládl! Opustí-li se tato jistota pro tyrolský plán — nehledě na obtíže dostat se tam a udržet se tam s pouhými silami kurfiřta, jehož kurfiřtskou zemi i to, co k ní právě připojil, by francouzská armáda musela stále střežit —, jakou cestu by musel urazit oddíl italské armády, s obtížemi zásobování, s řekami, jež je třeba překročit, s jezery, jež je třeba obejít, s horami a dobře střeženými soutěskami, jež je třeba zdolat? Kolik času, který by se dal dobře využít jinde v Německu a v Itálii, by se ztratilo touto dlouhou a svízelnou cestou z obou stran až do Tridentu, a kolik času k oddechu a k podnikání by se zatím poskytlo nepřátelům na Pádu a na Dunaji — a aby bylo šílenství dovršeno, v době, kdy se začínala rodit nedůvěra k vévodovi savojskému! Ale v úradcích Prozřetelnosti bylo ustanoveno, že zaslepenost, která přivedla stát tak blízko k propasti, má začít zde.

---

6. **Vysvětlivka:** Uherské protihabsburské povstání Františka II. Rákócziho, které vypuklo roku 1703.

Dopravit zprávy z Bavorska nebylo snadné; žádný generál se neodvážil vystavit se nebezpečí a napsat, co všichni viděli a nad čím lkali; o všem, co se týkalo války, se jednalo a rozhodovalo výhradně mezi králem a Chamillartem, a téměř vždy v přítomnosti paní z Maintenon. Viděli jsme, čím byla Villarsovi; chtěla, aby byl hrdinou.

Chamillart se neodvažoval smýšlet jinak; ve válečných plánech byl teprve čerstvým učněm. Král, který si zakládal na tom, že je v nich mistrem, si liboval v ministru nováčkovi, jehož hodlal vychovat a jemuž by velké operace nemohly být připisovány. Friedlingen, spojení a víc než to všechno paní z Maintenon jej Villarsem oslnily. Viděli, že kurfiřt je pro tyrolský plán stejně zapálen jako on; jak jim tedy neuvěřit bez rozmýšlení, bez uvážení pohnutek, bez kohokoli, kdo by odporoval? Byla jim tedy dána volná ruka a do Itálie byly v souladu s tím odeslány rozkazy k provedení spojení přes Trident. Vendôme bavil krále dobytými hnízdy, úspěchy tří nebo čtyř set mužů a plány, které se neuskutečňovaly. Jeho kurýři jezdili bez ustání a uspokojovali jen krále, a to pro zásluhu Vendômova původu a díky bedlivé péči pana du Maine a jeho prostřednictvím paní z Maintenon, kteří mu zcela oddali Chamillarta. Vendôme, který rád dělal hluk, byl nadšen, že je pověřen prorazit až k Tridentu. Byl to člověk, který o ničem nepochyboval, třebaže byl často zastaven, který své chyby hájil s opovážlivostí, již jeho přízeň ještě zvětšovala, a který nikdy žádný omyl nepřiznal; vyčlenil tedy velmi silný oddíl, s nímž se vydal na cestu k Tridentu, a v čele armády zanechal pana z Vaudemontu.

Za kurfiřtovy výpravy do Tyrolska shromáždili císařští svá vojska a stále se drželi maršálu z Villars těsně nablízku. On mezitím pojal úmysl přepadnout generála La Tour, který tábořil s pěti tisíci jezdci u městečka Munderkingen, jež má most přes Dunaj, šest mil od Ulmu, kam Legal odešel s dvanácti eskadronami pod záminkou, že toto město ochrání před nájezdy nepřátel, kteří tam znemožňovali obchod a trhy. Dostal rozkaz vytáhnout potichu v osm hodin večer. Du Héron se k němu připojil se šesti eskadronami dragounů; vzal na koně za jezdce sedm set mužů pěchoty a cestou se k němu s Fonboisartem připojilo pět set jezdců. Třebaže táhli potichu celou noc, objevil je oddíl husarů, takže našli generála v bitevním šiku na krásné louce před jeho táborem a jeho zavazadla už za Dunajem. Měli o patnáct set jezdců víc než Legal a přesahovali ho na obou křídlech, a tak zaútočili první, mohutnou salvou. Odpovědí jim byl jen útok s kordem v ruce. Bojovalo se urputně a naše levé křídlo povolilo. Ta trocha pěchoty, kterou Legal měl, vyrazila s bodákem na pušce a v otevřeném poli zastavila jízdu, která to levé křídlo zatlačila; to se znovu sešikovalo a pak už vítězství nebylo na vahách. Vrhli se do Munderkingenu, kde množství lidí pobitých na mostě zabránilo tomu, aby byli pronásledováni do města, protože měli čas zvednout padací most; čtyři jejich eskadrony byly sraženy do Dunaje; ztratili asi patnáct set zabitých, málo zajatců, tak veliká byla zuřivost boje, a sedm standart. Du Héron, jehož byla veliká škoda, tam padl spolu s padesáti důstojníky a čtyřmi nebo pěti sty muži. Legal ustoupil nazítří, 1. srpna, v dobrém pořádku, neboť se obával nějakých silných

oddílů prince Ludvíka Bádenského. Tato srážka, která byla krásná, udělala velkou radost králi; ten k ní blahopřál Legalově ženě, kterou potkal v galerii cestou ze mše, a jejího muže jmenoval generálporučíkem.

Výprava k Tridentu dopadla tak, jak se dalo čekat. Kurfiřt i pan z Vendôme byli, každý na své straně, zastavováni na každém kroku. Byly to samé opevněné průsmyky v horách, srázné hrady a hnízda, jejichž dobývání bylo velmi svízelné; každým z nich se pan z Vendôme honosil a bavil krále tu kurýrem, tu důstojníkem, který měl ty velké zprávy přivézt. Zprávy od kurfiřta se mu podařilo dostat jen jedinkrát. Už se nad jeho úspěchy jásalo jako nad spojením jistým a zavedeným, když kurfiřt, který byl pánem Innsbrucku, kde dal zpívat Te Deum, jehož se podivnou zvláštností zúčastnily císařovnina matka a augsburský biskup, císařovnin bratr, kteří tam byli zajati — když tedy kurfiřt, říkám, postoupil k Brixenu, našel celou zemskou hotovost a celou šlechtu země ve zbrani, takže se z obavy, že bude mít nedostatek všeho a že mu bude přerušeno spojení s jeho zemí, rovnou obrátil zpět. Byl nejvyšší čas: chléb došel; nebylo jak jej získat ze země, kde se na ně všechno vrhalo, a soutěsky už byly obsazeny natolik, že si mohli blahopřát, že neotáleli o čtyřiadvacet hodin; i tak tam padlo dost lidí, dokonce i v kurfiřtově blízkosti. Připojil se opět k maršálu z Villars s vojskem prořídlým a strašlivě vyčerpaným výpravou, z níž mu jako jediný plod zbyla ztráta všeho času, který na ni vynaložil a který bylo možno velmi užitečně využít v Německu; viděli jsme však, čí to byla vina. Pan z Vendôme měl aspoň to potěšení, že bombardoval Trident, jemuž příliš neublížil. Vrátil se, jak se dalo. Starhemberg tento návrat velmi ztěžoval; dokázal při něm získat náskok tří pochodů, připravit svého nepřítele po částech o mnoho lidí a dohnat jeho vojsko únavou do krajnosti. Vaudemont, který mezitím způsobem víc než hrubým zavinil porážku Murcého se silným oddílem, byl v San Benedettu a horlivě dělal nemocného, který nutně potřebuje do lázní. Jeho chování, stále stejné, vždy ztíží uvěřit, že nebyl do věci zasvěcen[7] a že nespěchal uklidit se stranou od toho, co mělo přijít. Jakmile vévoda z Vendôme dorazil do San Benedetta, Vaudemont odtamtud odjel, aby se uchýlil do bezpečí před všemi událostmi.

Zaslepenost vůči němu byla taková, že pluk po Espinchalovi, který padl u onoho Murcého oddílu, dostal pro prince z Elbeufu, synovce své ženy, okamžitě, jakmile o něj požádal.

Pan z Vendôme oznámil králi krásný a neobyčejný čin Duquesna-Moniera, který velel královým lodím v Benátském zálivu. Dověděl se, že císařští mají velké sklady v Aquileji, která leží sedm mil ve vnitrozemí. Nalodil se se sto dvaceti vojáky na šalupy a vyplul proti proudu říčky, která teče od Aquileje a je tak úzká, že na některých místech mohla proplout vždy jen jedna šalupa. Cestou narazil na dvě pev-

7. **Vysvětlivka:** Míněn je zřejmě chystaný přestup vévody savojského na stranu císaře, k němuž došlo na podzim roku 1703.

nůstky, vystoupil se svými lidmi na břeh a dobyl je; u té poslední pronásledoval Beaucaire, fregatní kapitán, který těm sto dvaceti vojákům velel, posádku pevnůstky až do Aquileje, vyplenil ji, spálil sklady navzdory dvěma stům mužů pravidelného vojska a mnoha mužům zemské hotovosti, kteří tam byli, neztratil téměř nikoho a vrátil se k Duquesnovi, který na něj čekal naproti poslední pevnůstce, již dobyl. Stalo se to koncem července.

V sobotu 4. srpna, když byl král v Marly, porodila vévodkyně z Orléans ve Versailles prince; vévoda z Orléans přišel krále požádat o dovolení, aby mu směl dát jméno vévoda z Chartres,[8] a o čest, aby mu byl kmotrem. Král mu odpověděl: „Nežádáte mě o nic jiného?" Vévoda z Orléans řekl, že lidé z jeho domu na něj naléhají, aby požádal ještě o něco, že by to však v této době bylo neskromné. „Předejdu tedy Vaši žádost," odvětil král, „a dávám Vašemu synovi penzi prvního prince krve, 150 000 livrů." To činilo vévodovi z Orléans 1 050 000 franků, totiž: 650 000 livrů jeho penze, 100 000 livrů úroku z věna vévodkyně z Orléans, 150 000 livrů její penze a 150 000 livrů penze dva dny starého vévody z Chartres, nepočítaje penze Madame.

O několik dní později vydal král nařízení o dělostřelectvu, jehož úřady prodal: šlo o pět milionů. Několik jich ponechal k dispozici panu du Maine, velmistru dělostřelectva, zvýšil mu plat o 20 000 livrů a dal mu 100 000 tolarů. Potřeba peněz, která vedla k tomuto opatření i k mnoha jiným, způsobila, že se popřálo sluchu jednomu invalidovi, který tvrdil, že kdysi, za časů pana z Louvois, pracoval v Meudonu na skrýši pro velký poklad. Kopal tam tedy, dlouho a na mnoha místech, a stále trval na tom, že ji najde. Skončilo to výdaji za opravu toho, co poničil, a hanbou, že se něčemu takovému vážně uvěřilo.

Pan z Avaux prodal v této době svému synovci, prezidentu de Mesmes, svůj úřad probošta a velmistra ceremonií řádu, s dovolením nosit modrou stuhu i nadále. Pan z Avaux jej dostal roku 1684 od svého bratra, prezidenta de Mesmes, který sám obdržel totéž dovolení nosit řád dál, a tento prezident de Mesmes jej dostal roku 1671 při pádu svého tchána La Bazinièra, proslulého finančníka a potom pokladníka královské pokladny (*trésorier de l'épargne*), který byl dlouho ve vězení, potom se zase vynořil, avšak bez úřadu, a jemuž nebylo dovoleno nosit řád od chvíle, kdy za svého neštěstí předal svůj úřad zeti. Mluvil jsem o těchto prodejích řádových úřadů víckrát, ale, stržen jinými látkami, nerozepsal jsem se o této věci, která přece není bez zajímavosti už proto, že toto množení modrých stuh předáváním těchto úřadů vidíme den co den. Je namístě vysvětlit to jednou provždy. Zašel bych příliš daleko, kdybych se tu pustil do výkladu všeho, co se týká Řádu Svatého Ducha; odbočka by byla dlouhá a nemístná. Omezím se na úřady, poněvadž příležitost k tomu byla výše promeškána a zde se nabízí přirozeně.

---

8. **Vysvětlivka:** Novorozený Ludvík Orleánský (1703–1752), syn vévody z Orléans; titul vévody z Chartres do roku 1701 nosil jeho otec.

Kapitola osmá

Odbočka o úřadech řádu. — Velký almužník; proč bez důkazů. — Amyot zbaven úřadu velkého almužníka. — Velcí hodnostáři velkých řádů nenosí jejich odznaky jako hodnostáři Řádu Svatého Ducha. — Rozdíl mezi velkými hodnostáři a rytíři i mezi velkými hodnostáři navzájem a zneužívání titulu komturů; odkud se vzalo. — Původ poct Louvru a jedinečného vyznamenání kancléře řádu. — Jedinečné vyznamenání arcibiskupa rouenského, nemanželského bratra Jindřicha IV. — Veteráni řádu a jejich zlořády; jak byli zavedeni. — Původ prvního pevného postavení pánů z Villeroy. — „Râpés" řádu. — Řádový řetěz v erbech velkých hodnostářů. — Zlořád s korunami. — Zlořád: velcí hodnostáři řádu zobrazovaní v sochách na svých náhrobcích s řetězem a pláštěm řádu, bez jakéhokoli rozdílu od rytíře. — Úsměvná otázka jedné dobré paní. — Omyl Švédů a jejich poučení o modré stuze pana z Avaux, škodlivé jeho velvyslanectví.

Jindřich III. při založení Řádu Svatého Ducha zřídil zároveň pět úřadů: úřad velkého almužníka řádu, který hned tehdy spojil s úřadem velkého almužníka Francie, a to bez důkazů urozenosti. Stalo se tak, aby byl odměněn pan Amyot, biskup z Auxerre, který byl vychovatelem jeho i králů, jeho bratří, a jehož Karel IX. učinil velkým almužníkem. Podporovali ho také Guisové a on se potom oddal Lize[1] s takovým nevděkem, že Jindřich IV., jakkoli byl dobrotivý, mu jedním z prvních projevů své moci odňal na konci roku 1591 úřad velkého almužníka Francie a dal jej slavnému Renaudu de Beaune, tehdy arcibiskupovi z Bourges, později ze Sens; v důsledku toho byl pan Amyot zároveň zbaven práva nosit řád a pan de Beaune jej přijal posledního dne toho roku v kostele v Mantes z rukou maršála z Bironu, otce, který zároveň z pověření Jindřicha IV., jenž ještě nebyl katolíkem, učinil rytířem Svatého Ducha svého syna.

Čtyři další úřady byly: kancléř, strážce pečetí a vrchní správce peněz řádu v jediném úřadě, který býval někdy, i když zřídka, rozdělen; probošt a velmistr ceremonií v jediném úřadě, který nikdy rozdělení nestrpěl; velký pokladník; a zapisovatel. Jindřich III. zřídil tyto úřady ve prospěch svých ministrů, či spíše mu je Guisové, kteří si ministry chtěli stále víc zavazovat, dali zřídit v jejich prospěch způsobem, jaký nemá obdoby ve dvou dalších velkých řádech, Podvazkovém a Zlatém rounu, ba ani v Řádu slona; jejich hodnostáři, což jsou ministři, biskupové a osoby od založení

1. **Vysvětlivka:** Katolická liga, vedená rodem Guisů, vystupovala za náboženských válek proti hugenotům a proti nástupnictví Jindřicha Navarrského (Jindřicha IV.). Po pařížském povstání z května 1588 („den barikád") dal Jindřich III. v prosinci téhož roku vévodu z Guise a jeho bratra kardinála v Blois zavraždit.

těchto řádů až dodnes na svých dvorech přinejmenším stejně významné, jako byli a jsou naši velcí hodnostáři řádu, nenosí žádné odznaky Zlatého rouna ani Slona (a hodnostáři Podvazkového řádu nosí odznak ve všem naprosto odlišný od odznaku rytířů), kdežto velcí hodnostáři Řádu Svatého Ducha dostali už svým zřízením na svou osobu, mimo dny řádových obřadů, tytéž odznaky jako rytíři Svatého Ducha. Říkám velcí hodnostáři, protože Jindřich III. zároveň zřídil i malé, jako herolda, uvaděče atd., zcela odlišné od velkých hodnostářů, kteří jako odznak svých úřadů nosili až do posledního regentství[2] jen malý kříž Svatého Ducha, připevněný blankytně modrou stužkou ke knoflíkové dírce. Tito malí hodnostáři jsou i v ostatních třech výše jmenovaných velkých řádech, na rozdíl od jejich velkých hodnostářů.

Zavést tuto úplnou shodu mezi rytíři a velkými hodnostáři v běžném nošení Řádu Svatého Ducha bylo tím snazší, že kromě příslušníků soudního stavu chodil tehdy každý v kabátci a plášti, jejichž barva a prostota byly jediným, čím se lidé od sebe lišili, a že se modrá stuha nosila na krku; avšak při vší této každodenní rovnosti mezi rytíři a velkými hodnostáři se tito od rytířů ve dnech obřadů velmi lišili, jako se liší dosud, tím, že nemají řetěz, a liší se i mezi sebou čtyřmi rozdílností svých velkých plášťů. Plášť kancléřův je ve všem všudy stejný jako plášť rytířů. Probošt a velmistr ceremonií nemá řádový řetěz vyšitý kolem svého pláště ani pláštíku, ale jinak je jeho plášť stejný jako pláště rytířů. Pláště a pláštíky velkého pokladníka a zapisovatele mají plameny výšivky znatelně řidší a o něco užší a mezi těmito dvěma posledními plášti je ještě jakýsi malý rozdíl ve prospěch velkého pokladníka proti zapisovateli. Velcí hodnostáři se rytířům podobali ještě v tom, že Jindřich III., který počítal s tím, že svému novému řádu dá obročí v komendě, jako je mají řády španělské, určil taková obročí i velkým hodnostářům jako plat za jejich úřady. Toto určení učinilo hned tehdy rytířům i velkým hodnostářům společným označení komtur; protože však k nadání komend pro zmatky Ligy zprvu nedošlo a nedošlo k němu ani později, zůstalo označení komtur vlastní jen osmi kardinálům a prelátům řádu. Velcí hodnostáři si na něm nepřestali zakládat, a aby se co nejvíc připodobnili rytířům, dávají je i jim, třebaže žádný z nich o ně nestojí a nedává si jiný titul než rytíř královských řádů, kdežto velcí hodnostáři velmi žárlivě lpějí na tom, aby je užívali, ačkoli zůstalo pro všechny prázdné, protože nikdo žádnou komendu nemá, a velcí hodnostáři jsou dostatečně označeni titulem svých úřadů, aniž k němu připojují prázdný a zbytečný titul komtura.

Uvidíme, k jakému zvláštnímu užitku si je, vedle této podobnosti, obrátili.

Kromě řečených rozdílů mezi úřady podávají první dva tytéž důkazy jako rytíři. Kancléř z Cheverny, který byl kancléřem Řádu svatého Michala po kardinálech Bourbonském a Lotrinském, se stal kancléřem Řádu Svatého Ducha při jeho

2. **Vysvětlivka:** Regentství vévody z Orléans za nezletilosti Ludvíka XV. (1715–1723). Saint-Simon psal Paměti až po něm, a proto v této kapitole zabíhá daleko za rok 1703.

založení, kdy s ním byl Řád svatého Michala spojen. Jmenoval se Hurault: strážcem pečetí byl už od roku 1578, kdy se kancléř Birague stal kardinálem, a kancléřem po jeho smrti roku 1585. Byl předtím kancléřem vévody z Anjou, doprovázel ho do Polska, byl oddán Kateřině Medicejské a Guisům natolik, že přišel o pečeti a byl poslán do vyhnanství, stejně jako pan z Villeroy[3] a jiní, když se Jindřich III. roku 1588, po pařížských barikádách, pozdě odhodlal zbavit se Guisů. Byla to po všech stránkách význačná osobnost a Jindřich IV. mu pečeti vrátil už roku 1590.

Jeho matka byla sestrou otce Renauda de Beaune, o němž jsem právě mluvil a který dal Jindřichu IV. v Saint-Denis rozhřešení a přijal ho do katolické církve. Jeho nejstarší syn byl už od počátku roku 1588 zetěm Chabota, hraběte z Charny, velkého štolby Francie, a tudíž švagrem vévody z Elbeufu. Jeho druhý syn byl zetěm paní ze Sourdis, tehdy tak významné, tety příliš proslulé Gabrielly d'Estrées, na jejíž mysl měla velký vliv. Třetí měl pět tučných opatství a biskupství v Chartres a byl potom prvním almužníkem Marie Medicejské. Dcery tohoto kancléře byly provdány už před založením řádu: nejstarší za markýze z Nesle (Laval), potom za statečného Givryho d'Anglure; druhá roku 1592 za markýze z Royanu (La Trémoille); poslední za markýze z Alluye (Escoubleau), potom za markýze z Aumontu. S těmito svazky, třebaže pro tohoto kancléře velmi novými, a s osobním postavením, jež zaujímal, se prohlásil za člověka, který může podat důkazy; a po pravdě řečeno, k důkazům pro Řád Svatého Ducha není třeba si nijak zvlášť přivstat — další rozdíl proti ostatním velkým řádům, kde důkazů třeba není, protože zakladatelé podle příkladu, který sami dávali, věřili, že všichni, kdo do nich budou napříště přijímáni, budou rodu příliš všeobecně známého, než aby se od nich důkazy mohly žádat. Cheverny tedy chtěl podat důkazy jako rytíři a tato nutnost důkazů, či lépe řečeno toto vyznamenání, tomuto řádovému úřadu zůstalo. Ačkoli byl kancléřem Francie, zaujímal při řádových obřadech místo jako kancléř řádu, to jest za posledním rytířem a s odstupem mezi nimi, vždy se jich účastnil a nikdy proti tomu nic nenamítal. Myslím však, že korunní úřad, jímž byl oděn, zjednal jemu a jeho prostřednictvím jeho nástupcům, kancléřům řádu, tu výsadu před ostatními třemi úřady, že v řádových kapitulách mluví vsedě a s pokrytou hlavou, kdežto probošt, velký pokladník a zapisovatel stojí s hlavou obnaženou, a že jí v králově refektáři na posledním místě za rytíři, ale jako oni; kdežto ostatní tři úřady jedí v téže době v jiné místnosti s malými hodnostáři řádu.

Právě tento rozdíl, který vlivní ministři, později odění těmito třemi dalšími úřady, nemohli snést, také jejich vlivem způsobil, že se kapituly konají vstoje, s obnaženou hlavou a bez pořadí, jeden přes druhého, a vymýtil zvyk králova stolování s rytíři. Týž důvod, totiž úřad kancléře Francie, dodal váhy i důvodu dalšímu — že řádové

3. **Vysvětlivka:** Nicolas de Neufville, pán z Villeroy (1543–1617), státní sekretář za čtyř králů; praděd maršála z Villeroy známého z Dílu I. O něm a o jeho synovi, panu z Alincourtu, je řeč v celé této kapitole.

písemnosti jsou u kancléře řádu —, aby se všechny komise pro záležitosti řádu konaly u kancléře řádu, ať jsou komtuři a rytíři, kteří v nich zasedají, jakékoli hodnosti a stavu, kardinálové, vévodové i knížata z panovnických rodů; jedině princové krve totiž komisaři nikdy nebývají.

Podle tohoto příkladu se totéž dělo u kancléřů řádu od té doby stále, a s oporou v onom důvodu písemností dosáhli velcí pokladníci řádu téže výhody, že se komise řádu konají také u nich.

Ačkoli tyto řádové úřady byly určeny k ozdobě ministrů, úřad probošta a velmistra ceremonií řádu dostal pan z Rhodes, který měl na vybranou, zda jej přijme, nebo bude rytířem řádu. Záliba Jindřicha III. v ceremoniích rozhodla pana z Rhodes, rodným jménem Pot a vysokého rodu. Jeden Pot byl rytířem Zlatého rouna při založení tohoto řádu a byl přijat při prvním jmenování, které provedl Filip Dobrý. Je to týž pan z Rhodes, pro něhož byl zřízen úřad velmistra ceremonií Francie. Jako pán, jímž byl, chtěl podat tytéž důkazy jako rytíři, a to tomuto úřadu zůstalo stejně jako úřadu kancléře řádu.

To, čemu se říká pocty Louvru, bylo před konetáblem Annem, vévodou z Montmorency,[4] neznámé a vyhrazené jen synům a dcerám Francie, kteří nasedali na koně a sesedali z něho nebo nastupovali do kočáru a vystupovali z něho („coche“, jak se tehdy říkalo; ani nejvznešenější dámy jich ostatně mnoho neužívaly) na nádvoří králova obydlí. Byl to tento slavný Anne, kdo, ozdoben svými službami, hodnostmi a přízní, vjel jednoho krásného dne na koni na nádvoří králova obydlí, potom tam i nasedl a tento zvyk si udržel. Po nějaké době se jeho sok, pan z Guise, odvážil učinit totéž. Jeden po druhém to z řevnivosti napodobili všichni nejvýznačnější a trpění této opovážlivosti rozšířilo ponenáhlu tuto poctu na osoby, jimž je nyní vyhrazena. Dospěli k ní i korunní hodnostáři, takže kancléř z Cheverny ji požíval jako kancléř Francie.

Po jeho smrti roku 1599 se kancléřem řádu stal arcibiskup rouenský. Byl levobočkem navarrského krále[5] a slečny du Rouhet,[6] a tudíž nevlastním bratrem Jindřicha IV., levobočkem. Tento panovník, který ho nesmírně miloval, dělal, co mohl, aby z něho učinil kardinála, ačkoli mnoho levobočků, nejen papežů, ale i soukromých osob — a později, ještě za Jindřicha IV., byl pan Sérafin, levoboček kancléře Oliviera, kardinálem jako první při posledním jmenování Klementa VIII. roku 1604,

---

4. **Vysvětlivka:** Anne z Montmorency (1493–1567), konetábl Francie za Františka I. a Jindřicha II.; Anne je zde mužské jméno.

5. **Vysvětlivka:** Antonín Bourbonský († 1562), navarrský král a otec Jindřicha IV.; arcibiskupem rouenským je jeho levoboček Karel Bourbonský.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Louise de La Béraudière, slečna du Rouhet neboli Rouët.

při témž, při němž byl jmenován kardinál du Perron.[7] Jmenoval se Sérafin Olivier, ale říkalo se mu jen pan Sérafin; byl auditorem Roty za Francii, stal se jejím děkanem a později dostal titul patriarchy alexandrijského. Klement VIII., který vytrval v tom, že Jindřichu IV. klobouk pro arcibiskupa rouenského odepřel, učinil v jeho prospěch věc mnohem neobyčejnější, která nemá obdoby předtím ani potom: bulou z června 1597 mu udělil všechny pocty kardinálů — pořadí, oděv, vyznamenání, výsady —, takže kromě jména, klobouku (který se přijímá jen v Římě, kde nikdy nebyl), konkláve a konzistoří měl ve všem všudy týž zevnějšek jako kardinálové, s červenou čepičkou i biretem. Lze soudit, že s těmito vyznamenáními dostal i pocty Louvru. Dva roky poté, co se takto oděl do červeně, to jest roku 1599, stal se smrtí kancléře z Cheverny kancléřem řádu. Vykonával všechny úkony tohoto úřadu bez námitek, jako to činil jeho předchůdce. Roku 1606 Jindřicha IV. napadlo, že tento úřad je pod úroveň bratra ozdobeného vším, co mají kardinálové, ačkoli byl v témž stavu už dva roky předtím, než mu byl úřad dán (zde není místo k odbočce o levobočcích).

Jindřich IV. ho tedy prohlásil jedním z prelátů přidružených k řádu a jeho úřad kancléře dal L'Aubépinovi, jehož syny byli strážce pečetí z Châteauneuf,[8] biskup z Orléansu, který se roku 1619 stal komturem řádu, a otec mé matky. Byl předtím velvyslancem v Anglii a byl státním ministrem, švagrem prvního maršála z La Châtre a pana z Villeroy, slavného státního sekretáře. Jeho dcery se provdaly za pana ze Saint-Chamond a za pana z Vaucelas, velvyslance ve Španělsku, oba rytíře řádu, a jeho otec byl ten, kdo vymanil státní sekretáře z poručnictví, jako první podepisoval „král" a těšil se tak velké a dlouhé vážnosti za Jindřicha II., Františka II. a Karla IX. Takto postaven dosáhl pro svůj úřad kancléře řádu zvláštnosti, která trvá dodnes, totiž vjíždět kočárem na nádvoří králova obydlí za královy nepřítomnosti, i když je tam královna, což nemají rytíři řádu ani nikdo jiný; až dlouho poté to dostali rytíř cti a dvorní dámy a dámy šatny královny.

Tito velcí hodnostáři řádu nebyli zahrnuti do počtu sta, z něhož se Řád Svatého Ducha skládá, a první, původní stanovy je z něho vylučují. Guisové, kteří je dali dvakrát změnit, vždy ve svůj prospěch, jak rostla jejich moc, a kteří chtěli vždy přát ministrům, aby je lépe připoutali ve své závislosti, pro své záměry s plány Ligy, jež je den ode dne přibližovaly k úspěchu jejich úmyslu s korunou, je dali do počtu sta zahrnout. Kromě této pohnutky, připodobnit je stále víc rytířům řádu, měli ještě jinou: zmenšit počet milostí, jež si Jindřich III. umínil moci udílet. To přimělo Guisy, aby

---

7. **Ediční poznámka:** Souvětí je v předloze neúplné; vedlejší větě chybí sloveso. Smysl je zřejmě ten, že se kardinály stalo mnoho levobočků, a přesto Jindřich IV. klobouk pro svého bratra nezískal, jak plyne z dalšího textu.

8. **Vysvětlivka:** Charles de L'Aubespine, markýz z Châteauneuf (1580–1653), strážce pečetí v letech 1630–1633 a znovu 1650–1651, mezitím deset let vězněný; nejde o státního sekretáře Châteauneufa (Phélypeaux) z Dílu I.

dali zároveň do počtu sta zahrnout osm kardinálů či prelátů a cizí rytíře, kteří nejsou poddanými království a zprvu do něho zahrnuti nebyli, což králi ubíralo třináct rytířských míst, nepočítaje nejistá místa cizích rytířů, kteří nejsou poddanými království. Po této novotě zůstala až dodnes stopa v tom, že těmto cizím rytířům se nevyplácí penze tisíc tolarů jako všem ostatním rytířům Svatého Ducha, poddaným království, a že Guisové, kteří dali dodatečně ve svůj prospěch stanovit pro všechny rytíře řádu věk, jenž prvními stanovami určen nebyl, jako není dodnes určen v žádném jiném řádu v Evropě, jej nedali stanovit pro řádové úřady.

Dva úřady velkých hodnostářů řádu, velkého pokladníka a zapisovatele, které důkazy nepodávají, byly dány: první panu z Villeroy, státnímu sekretáři, druhý panu z Verderonne, který byl tehdy v cizině v královýchzáležitostech. Byl to L'Aubépine, vlastní bratranec manželky pana z Villeroy a jejího bratra pana z L'Aubépine, kterého jsme právě viděli jako třetího kancléře řádu. Pan z Verderonne byl zetěm pana z Rhodes, který se zároveň stal prvním proboštem a velmistrem ceremonií řádu. Pana z Villeroy není třeba představovat. Jím a tímto Verderonnem, jeho vlastním bratrancem, začal zlořád, kterému se říká „veteráni" a který dal vzniknout jinému, většímu, známému pod směšným jménem „râpés" řádu; ten jsem si umínil zde vysvětlit.

Pan z Villeroy oženil v únoru 1588 svého syna, pana z Alincourtu, s jedinou dcerou pana z Mandelotu, rytíře řádu z roku 1582 a guvernéra Lyonu, Lyonnais a Beaujolais. Liga, k jejímž nejhorlivějším a nejoddanějším členům oba patřili a v níž byl každý svým způsobem jedním z nejužitečnějších a nejváženějších, tento svazek uzavřela a vymohla na slabosti Jindřicha III. při příležitosti tohoto sňatku nástupnictví v tomto důležitém guvernérství, které pan z Alincourt získal jako řádný držitel v listopadu téhož roku smrtí Mandelota, svého tchána. To bylo, budiž mimochodem řečeno, prvním velkým štěstím Villeroyů, jak pro zajímavost povím dále.

Pan z Villeroy byl vyhnán v září 1588, po pařížských barikádách, s ostatními ministry, stvůrami Guisů, když se Jindřich III. konečně odhodlal zbavit se těchto tyranů dřív, než dokončí uchvácení jeho koruny. Ztrátou úřadu státního sekretáře ztratil i svůj řádový úřad, a tudíž modrou stuhu. Jeho vlastní Paměti i všechny paměti té doby ukazují jeho oddanost Guisům a Lize a zároveň to, s jakým uměním se dokázal, když nad ní ztratil naději, obrátit a přesvědčit Jindřicha IV., že mu prokázal velké služby. Jeho velké schopnosti, jeho zkušenost, důležité guvernérství jeho syna, tolik významných osob, s nimiž byl spjat, to vše přispělo k tomu, že se Jindřich IV., tak povolný ke svým nepřátelům, dal přesvědčit, aby mu vrátil úřad i místo v radě, kde se domníval, že ho užitečně využije, a v nichž ho tento panovník ponechal po celý život ve velké vážnosti. Jeho řádový úřad byl dán Rusému de Beaulieu spolu s úřadem státního sekretáře a Jindřich IV. mu při nástupu na trůn oba potvrdil. Villeroy dostal úřad státního sekretáře, který se uprázdnil roku 1594, a protože byl Jindřich IV. spokojen s Rusém de Beaulieu, který dostal úřady pana z Villeroy, nechtěl mu úřad řádový odejmout, aby jej vrátil Villeroyovi, stejně jako mu ponechal i úřad stát-

ního sekretáře po něm; když však vracel Villeroyovi svou důvěru a místo ve své radě, ústně mu dovolil znovu si vzít modrou stuhu, ačkoli už úřad neměl, a to byl první příklad modré stuhy bez úřadu. Jakkoli byla tato milost nová, dosáhl ještě mnohem podivnější. Dosáhl toho, že jeho syn Alincourt byl učiněn rytířem Svatého Ducha, jako poslední při jmenování, které Jindřich IV. provedl 5. ledna 1597 v kostele opatství Saint-Ouen v Rouenu, a ke všemu ve věku pouhých třiceti let. S takovým vlivem se snadno prošlape cesta k nošení řádu bez úřadu.

Dokončeme nyní onu zajímavost, která založila pevné štěstí Villeroyů před velikostí, k níž od té doby dospěli. Státní sekretář dal svému vnukovi velmi záhy zajistit nástupnictví v guvernérství svého syna. Toto guvernérství oslnilo pana z Lesdiguières, guvernéra Dauphiné, který v této provincii, v Provenci a v několika sousedních krajích poroučel jako král. Chtěl zvětšit svou vážnost i moc tím, že se stane pánem lyonského guvernérství, a to tak, že si Villeroye připoutá poutem nejnerozlučnějším. Předložil své záměry panu z Créqui, svému zeti,[9] který svazek s Villeroyi rázně odmítl. Starý pán, státní sekretář, ještě žil.

Po dalším zatmění, které ho postihlo za vlády královny matky a maršála z Ancre,[10] ho jejich pád postavil na nohy tak dobře jako kdy předtím. Ale ani tato přízeň, ani lyonské postavení nemohly Créquiho zlákat ke svazku tak nerovnému. Svou nejstarší dceru provdal za markýze z Rosny, nejstaršího syna slavného Maximiliena, prvního vévody ze Sully, který přežíval svou nemilost a vždy jednal s panem z Villeroy zvysoka; ten ho zase vždy pokládal za svého nepřítele. Znamenalo to po všech stránkách dát tomuto zeti podivného švagra. Ale Lesdiguières vládl ve své rodině neomezeně.

Chtěl tento sňatek své vnučky se synem Alincourtovým tak neústupně, že Créquimu nezbylo než svolit. Starý státní sekretář se dočkal radosti, že viděl tuto velikost vstoupit do své rodiny. Co by byl řekl, kdyby byl mohl vědět o záplavě dalších, jež po ní následovaly? Sňatek se konal v červenci 1617 a státní sekretář zemřel v Rouenu ve čtyřiasedmdesáti letech v listopadu téhož roku, za shromáždění notáblů. Běh událostí tomu chtěl, že všechen velký majetek Créquiů a Lesdiguièrů připadl synovi z tohoto manželství, maršálovi Francie jako jeho otec atd. a po něm vévodovi a pairovi.

Pan z Verderonne si podržel úřad zapisovatele až do roku 1608, kdy jej dostal pan ze Sceaux (Potier), státní sekretář, a Verderonne dostal dovolení nosit řád dál. Z jeho příbuzenstva jsme viděli, že nebyl bez vlivu, a měl pro sebe příklad svého bratrance Villeroye, tehdy tak váženého, a to za okolností mnohem méně příznivých.

---

9. **Vysvětlivka:** Pan z Lesdiguières je zde François de Bonne (1543–1626), pozdější vévoda a poslední konetábl Francie; jeho zeť Charles z Créqui († 1638), maršál Francie, byl dědem vévody a maršála z Créqui známých z Dílu I.

10. **Vysvětlivka:** Concino Concini, maršál z Ancre, oblíbenec královny matky Marie Medicejské, zavražděný v dubnu 1617 na příkaz Ludvíka XIII.

Příklady mívají ve Francii velké následky. Podle těchto dvou prodal pan z Rhodes roku 1619 svůj úřad probošta a velmistra ceremonií řádu panu z La Ville-aux-Clercs (Loménie), státnímu sekretáři; dostal dovolení nosit řád dál; avšak s ohledem na rod, z něhož pocházel, mu bylo vystaveno breve se slibem, že bude při nejbližším jmenování učiněn rytířem řádu, a s dovolením do té doby řád nosit. Bylo víc než přirozené, aby mu tento slib byl dodržen; přesto nebyl zahrnut do početného jmenování, které se konalo posledního dne toho roku, a roku 1622 byl zabit před Montpellierem, aniž byl byť jen jmenován.

Pan z Puysieux, státní sekretář, syn kancléře ze Sillery a zeť pana z Villeroy, státního sekretáře — oba žili a měli vliv a on sám také, mezi svými dvěma nemilostmi —, prodal svůj úřad velkého pokladníka řádu panu Morandovi, pokladníku královské pokladny, a podle příkladu pana z Rhodes, ať už byl mezi Potem a Brûlartem nepoměr jakýkoli, dostal totéž breve se slibem, že bude při nejbližším jmenování učiněn rytířem řádu, a s dovolením do té doby řád nosit dál.

Když byla prošlapána i tato poslední cesta, pan z Avaux,[11] ten slavný velvyslanec a vrchní správce financí, prodal roku 1643 svůj úřad zapisovatele řádu panu z Bonelles, který přes sňatek s Charlottou z Prie, starší sestrou maršálky z La Mothe, nebyl nikdy ničím víc než čestným radou parlamentu a nebyl by věřil, že se jeho vnuk stane rytířem řádu. Pan z Avaux dostal breve se slibem a dovolením stejné jako to, které získal pan z Puysieux.

Konečně, když byl úřad kancléře a strážce pečetí řádu rozdělen ve dva za věznění strážce pečetí Francie z Châteauneuf, byly roku 1633 pečeti řádu dány panu z Bullionu, vrchnímu správci financí a prezidentu pařížského parlamentu (*à mortier*). Roku 1636 je prodal panu prvnímu prezidentu Le Jayovi a dostal breve stejné jako předchozí.

Když byly tyto dva úřady roku 1645 opět spojeny tím, že pečeti řádu byly vráceny panu z Châteauneuf, prodal jej několik měsíců nato celý La Rivièrovi, biskupu-vévodovi z Langres, onomu Gastonovu oblíbenci, tak známému ze všech Pamětí o nezletilosti Ludvíka XIV. a o počátcích jeho zletilosti.

Protože pan z Châteauneuf měl opatství, ačkoli neměl svěcení, obsahovalo breve, které dostal, stejné jako ostatní, vedle dovolení nosit řád dál i slib prvního ze čtyř prelátských míst, které se v řádu uprázdní; nikdy je nedostal, stejně jako nikdo z těch, kdo své úřady prodali, kteří téměř všichni až dodnes dostávali podobná breve a nikdy rytíři řádu nebyli. Kromě obecné směšnosti těchto breve je na nich ještě jedna směšnost zvláštní, která uniká a kterou stojí za to zde vyložit.

Výše jsme viděli, že kancléř řádu má mezi výsadami, jimiž vyniká nad ostatní velké hodnostáře, to jest laické, i tu, že má velký řádový plášť ve všem stejný jako pláště ry-

---

11. **Vysvětlivka:** Claude de Mesmes, hrabě z Avaux (1595–1650), jeden z francouzských vyjednavačů vestfálského míru; strýc pana z Avaux známého z Dílu I, o němž je řeč na konci této kapitoly.

tířů a s řádovým řetězem vyšitým kolem dokola jako oni; liší se od nich dokonce jen posledním místem za všemi, spolu s třemi ostatními hodnostáři, a tím, že nemá řetěz z masivního smaltovaného zlata. Z tohoto odepření řetězu činí stanovy jakoby omluvu, když praví, že kancléř nemá řetěz, protože se má za to, že je osobou dlouhého roucha; a přece je právě této osobě dlouhého roucha, která je už tím vyloučena z řetězu, jenž přísluší jen šlechticům, jejichž povoláním jsou zbraně, tento řetěz při prodeji úřadu slibován, a stejně tak ostatním velkým hodnostářům, když se zbavují svých úřadů, vesměs lidem roucha nebo pera — oním klamným breve, které nebylo vykonáno u nikoho, v jehož splnění nikdo z nich nedoufal a které žádného krále nikdy nenapadlo uskutečnit. Spokojuji se tím, že u každého z těchto čtyř úřadů uvádím prvního, kdo je dostal. Stačí říci, že od tohoto příkladu prodeje a získání těchto breve, který jsem právě vyložil, byl tento zvyk mezi všemi velkými hodnostáři řádu nepřetržitý a že toto breve nebylo odepřeno ani jedinému, snad až na čtyři nebo pět, kteří upadli v nemilost a jimž při odnětí řádových úřadů nebylo dovoleno řád nosit dál. Došlo to tak daleko, že za posledního regentství Crozat a Montargis, velmi bohatí finančníci, kteří dostali dovolení koupit úřady velkého pokladníka a zapisovatele z pozůstalosti staršího bratra strážce pečetí Chauvelina a prezidenta Lamoignona, dostali táž breve se slibem, že budou při nejbližším jmenování učiněni rytíři řádu, a s dovolením jej do té doby nosit dál; a to v téže době, kdy jim bylo před blížící se královou korunovací nařízeno prodat své úřady, jednomu panu Dodunovi, generálnímu kontroloru financí, druhému panu z Maurepas, státnímu sekretáři, protože se shledalo nepřístojným, aby tito dva finančníci vykonávali úkony těchto úřadů, až král den po korunovaci přijme řád z rukou arcibiskupa-vévody z Remeše.

Tak se tedy podivný zlořád stal starým a nepřerušeným zvykem pravidlem; a u toho nezůstalo. Dal vzniknout jinému, ještě podivnějšímu a směšnějšímu; ten, který byl právě vyložen, je znám pod jménem „veteráni“, ten, který vyložen bude, pod jménem „râpés“. První jméno je vzato od soudních úředníků, kteří po dvaceti letech výkonu úřadu dostávají při jeho prodeji veteránské listy, jež se jim neodpírají, aby do konce života dál požívali poct a práva zasedat, které jsou s těmito úřady spojeny. Avšak řádoví hodnostáři si odjakživa většinou drželi úřady jen málo let, a protože je drželi tak krátce, otevřeli cestu „râpés“.

Tato přezdívka, či toto jméno, je vzata od vody, která se přelévá přes hroznové matoliny poté, co byly vylisovány a co z nich byla získána všechna šťáva neboli mošt, z něhož je víno; tato voda na matolinách kvasí a nabývá barvy a příchuti slabého vínka neboli druháku, a tomu se říká „râpé“ vína.

Uvidíme, že přirovnání je přiléhavé a jméno dobře zvolené. Zde je ten krásný vynález, na který velcí hodnostáři řádu přišli. Petr má například několik let řádový úřad; prodá jej Pavlovi a dostane obvyklé breve. Jan je právě ve významném postavení a chce se ozdobit řádem, aniž rozváže měšec. Se souhlasem krále, a když je obchod s Pavlem uzavřen a oznámen, vstoupí Jan mezi Petra a jeho, naoko koupí Petrův úřad

a král ho do něho přijme. Po několika týdnech se úřadu vzdá, naoko jej prodá Pavlovi a dostane obvyklé breve, a Pavel je do úřadu přijat. Díky tomuto vynálezu bylo za posledního regentství vidět až šestnáct řádových hodnostářů, veteránů nebo „râpés", žijících všichni zároveň.

První příklad byl ze všech nejméně hrubý. Bonelles skutečně prodal úřad zapisovatele řádu Novionovi, prezidentu parlamentu (*à mortier*), který se později stal prvním prezidentem: bylo to roku 1656; ten jej držel několik měsíců a roku 1657 jej prodal Jeanninu de Castille. Druhý příklad proběhl bez okolků. Barbezieux dostal po smrti svého otce Louvoise jeho úřad kancléře řádu. Boucherat, kancléř Francie, jím byl nejprve naoko opatřen, a týden poté, co byl přijat, se ho naoko vzdal, jako jej předtím naoko koupil, a Barbezieux byl přijat.

Od tohoto zcela nezastřeného příkladu neměly ani všechny ostatní víc zástěrky, v oněch osmi či dvanácti případech, které po něm až dosud následovaly.

Tito veteráni a tito „râpés" si všichni bez rozpaků dávají titul komturů královských řádů, dokonce bez zmínky o úřadu, který jim jej dal, ale který jim jej, po pravdě řečeno, nemohl ponechat, stejně jako jim jej nemohlo udělit breve se slibem a dovolením, které dostávají. Pravda je, že veteráni ani „râpés" se nepočítají do sta, z něhož se řád skládá.

Kdo by při tolika zlořádech nevěřil, že jich aspoň není víc? Ale to není všechno. Z toho, že kancléř řádu má řetěz vyšitý kolem svého velkého pláště jako rytíři, vyvodil důsledek a odložil modrou stuhu, kterou nosíval kolem svého erbu jako kardinálové a preláti řádu, a ačkoli nemá řetěz z masivního smaltovaného zlata jako rytíři řádu, dal si jej všude na svůj erb. Tento příklad brzy následovali ostatní velcí hodnostáři, třebaže kolem jejich plášťů řetěz vyšit není a chybí jim všechno, i tato jalová záminka. Tento zlořád nemohu datovat s touž jistotou a přesností, jako jsem to právě učinil u předchozích. U těch je původ vidět, kdežto u tohoto, který závisel na vůli k opovážlivosti, dříve či později projevené, a na domácím provedení malířem nebo rytcem na erbu, jde o data, která se dohledat nedají.

Kdo by dnes mohl říci, kdo začal s uchvacováním korun? Není tak nepatrného človíčka, aby nějakou nenosil, a vévodské koruny klesly až k lidem roucha nejnovějšího data. Je však pravda, že tento zlořád není starší padesáti let a že krátce předtím nenosil žádný člověk roucha korunu jakéhokoli druhu. Existuje o tom dosud zřejmé svědectví. Erb pana Séguiera, tehdy kancléře a ještě nikoli vévody na breve, je vytesán v reliéfu po obou stranách hlavního oltáře kostela bosých karmelitánů, jejichž klášter je v Paříži v ulici Vaugirard; jsou tam všechny odznaky kancléře, plášť bez erbu na rubu, palcáty, čapka (*mortier*), a žádná koruna. Vše, co mohu říci, je, že když jsem jel z Fontainebleau navštívit paní maršálku z Villeroy do Villeroy krátce před její smrtí, to jest kolem roku 1706 nebo 1707, viděl jsem erb Villeroyů v kameni se stuhou kolem a s křížem, jak jej nosí preláti řádu, a bez řetězu. Stejný jsem viděl v

jednom pařížském kostele; už si nevzpomínám dost jistě, ve kterém, abych jej mohl jmenovat.

Viděl jsem také pohřební kapli L'Aubépinů u jakobínů v ulici Saint-Jacques, jejich erb několikrát opakovaný, bez řetězu a obtočený stuhou; a v posledním roce života maršála z Berwicku, zabitého před Philippsburgem roku 1734,[12] jsem ho jel navštívit do Fitz-James, odkud jsem si jednoho rána vyjel na procházku do Verderonne, které je nablízku, a tam jsem viděl nad několika branami erb L'Aubépinů v kameni, obtočený stuhou s křížem, bez řetězu.

Ale tady je vrchol: velcí hodnostáři řádu, malovaní i v sochách, odění do pláště rytíře řádu a s řádovým řetězem přes něj, jak jej mají rytíři. Châteauneuf, státní sekretář, dal v Římě zhotovit náhrobek a sochu svého otce La Vrillièra,[13] klečícího na něm, v životní velikosti a v této úplné výstroji. Je to dokonce velmi krásný kus, který jsem viděl na jejich hrobce v Châteauneuf-sur-Loire. Nikdo, ať je to kdokoli, by při pohledu na něj nemohl tušit, že tento starý pán La Vrillière byl jen proboštem a velmistrem ceremonií řádu. Není tu naprosto žádný rozdíl proti rytíři Svatého Ducha. V Paříži, ve farnosti Saint-Eustache, je vidět sochu pana Colberta, velkého pokladníka řádu, v životní podobě, s pláštěm a řetězem rytířů; není nikoho, kdo by ho nepovažoval za rytíře Svatého Ducha; jsou snad i jiné příklady, o nichž nevím.

Tyto zlořády mi připomínají, co mi vyprávěla maršálka z Chamilly nějaký čas poté, co se její manžel stal rytířem řádu. Byl na mši a měl řád navrchu, jako bylo tehdy vzácné, aby jej někdo nosil vespod. Jakási prostá žena z lidu, která stála za jeho lokaji, zatahala jednoho z nich za rukáv a prosila ho, aby jí řekl, zda je tahle modrá stuha opravdový rytíř řádu. Lokaj byl tak překvapen otázkou od ženy, o níž právem soudil, že tento rozdíl znát nemůže, že to po mši vyprávěl svému pánovi.

Švédové se takto nachytali u pana z Avaux, o němž jsme právě viděli, jak svůj úřad přenechal obchodem svému synovci; prokazovali mu všemožné pocty. Po nějaké době se dozvěděli, že je to státní rada z roucha, který má řádový úřad. Přestali si ho vážit a jednat s ním tak jako do té doby, a toto mrzuté odhalení velmi uškodilo úspěchu jeho velvyslanectví.

---

12. **Vysvětlivka:** James FitzJames, vévoda z Berwicku (1670–1734), levoboček anglického krále Jakuba II. a Arabelly Churchillové, sestry Marlboroughovy; u Neerwindenu (1693) padl do zajetí a byl vyměněn za vévodu z Ormonde. Ve francouzských službách maršál Francie od roku 1706, vítěz od Almansy (1707). Padl 12. června 1734 při obléhání Philippsburgu, když mu při prohlídce zákopů utrhla hlavu dělová koule.

13. **Vysvětlivka:** Zde Louis Phélypeaux z La Vrillière († 1681), státní sekretář, otec Châteauneufův a děd La Vrillièra známého z Dílu I.

Kapitola devátá

Obléhání a dobytí Brisachu vévodou z Bourgogne, který se vrací ke dvoru. — Portugalsko se připojuje ke spojencům. — Nevěrnost vévody savojského. — Úplná změna ve Španělsku; záměry princezny des Ursins; cesty, které ji vedou k vládě ve Španělsku. — Princezna des Ursins se zmocňuje španělské královny. — Povaha španělské královny. — Princezna des Ursins si získává oba krále. — Povaha Filipa V. — Junta čili despacho se stává směšnou. — Úpadek vážnosti obou kardinálů a jejich počínání. — Harcourtova úloha. — Lest princezny des Ursins: žádost o odchod do Itálie. — Louville odstaven. — D'Aubigny; jeho nesmírný vzestup a jeho nevázanost. — Odchod kardinálů. — Pád despacha. — Louville dostává rozkaz vrátit se nadobro. — Abbé z Estrées francouzským velvyslancem. — Princezna des Ursins vládne plně, s Orrym pod sebou a s d'Aubignym skrze sebe. — Valouse a jeho kariéra. — La Roche dostává estampillu. — V Madridu zůstává jen málo Francouzů. — Pád Rivasův.

Vévoda z Bourgogne po několika leženích překročil Rýn. Maršál Vauban vyjel v souladu s tím z Paříže, zakrátko se k němu připojil a 15. srpna byl Brisach obklíčen. Marsin se ráno téhož dne objevil před Freiburgem. Tamní guvernér, pokládaje se za obklíčeného, vypálil svá předměstí a guvernér Brisachu mu poslal čtyři sta mužů ze své posádky a šedesát dělostřelců. Oba se dali napálit a Brisach byl večer obklíčen.

Držel se do 6. září; zprávu o tom přivezl Denonville, syn jednoho z podvychovatelů tří princů, a kapitulaci Mimeur. Posádka, která měla původně čtyři tisíce mužů, jich čítala ještě tři tisíce pět set; ti vyšli průlomem s válečnými poctami a byli odvedeni do Rheinfeldenu; obrana byla prostřední. Vévoda z Bourgogne si získal mnoho cti svou pílí, vytrvalou přítomností při obléhacích pracích a prostou, přirozenou statečností, která nic nepředstírá, jde všude, kde se to sluší a kde je co vidět, co nařizovat a čemu se učit, a nebezpečí si ani nevšimne. Marsin, který konal službu jako generálporučík, ale kterého král pro toto tažení přidělil k jeho osobě, mu v tom často marně domlouval. Štědrost, péče o raněné, vlídnost a míra, kterou v ní zachovával podle stavu osob a jejich zásluh, mu získaly srdce celé armády. Opouštěl ji nerad, na opětovné královy rozkazy, aby se poštou vrátil ke dvoru; do Fontainebleau dorazil 22. září. Dali si dobrý pozor, aby ani nezahlédl, že tažení neskončilo. Záměru maršála z Tallard by jeho osoba byla na obtíž od té doby, co králův příklad omezil tyto první hlavy státu na obléhání a na polní ležení, uchráněná nahodilostí bitev.

Portugalsko nám nedostálo, či spíše jsme my nedostáli Portugalsku: nepodařilo se splnit, co mu bylo slíbeno z námořních sil, jež je měly chránit před silami Angličanů. Vévoda z Cadavalu, největší pán a nejvlivnější muž v radě portugalského krále, se zasloužil o uzavření té smlouvy.

Její splnění bylo o to důležitější, že bylo zřejmé, že Portugalci se vlastními silami nemohou ubránit tomu, aby otevřeli své přístavy nepřátelským loďstvům. Neméně zřejmé bylo, že na Španělsko lze zaútočit jedině z portugalské strany a že arcivévoda nemůže vstoupit na pevninu nikde jinde, aby tam přenesl válku. Nic tedy nebylo důležitější než střežit proti němu tento jediný přístup, uchovat španělskou pevninu v míru dobrým střežením jejích přístavů a pobřeží a ušetřit si zhoubnou a nebezpečnou válku v této zemi, zatímco jsme ji museli vést všude jinde. Spojenci měli ten nejmocnější zájem otevřít si tak výhodnou diverzi, která by navíc na moři působila ustavičný neklid a tíseň, jakmile by mohli nechat své loďstvo přezimovat v lisabonském přístavu a měli volnost ve všech ostatních přístavech Portugalska. Proto také neztráceli čas, aby předešli překážce, kterou jsme jim v tom mohli postavit, a pro naši pomalost či neschopnost splnit smlouvu včas přinutili portugalského krále podepsat smlouvu s nimi,[1] která později nejednou málem stála Filipa V. korunu.

Téměř zároveň vyšla najevo nevěrnost vévody savojského.

Phélypeaux, králův velvyslanec u něho, který měl jemný čich, na ni dlouho upozorňoval, aniž mu chtěl kdo věřit. Smlouvy, dvojí sňatkový svazek, staré nespokojenosti kvůli náhradě za Montferrat, pevné mínění Vaudemonta, který si dával dobrý pozor, aby nepsal, co si o tom myslí, Vendômova důvěřivost a u něho tak obvyklá bezstarostná jistota — to vše uklidňovalo; paní z Maintenon nemohla uvěřit, že by otec vévodkyně z Bourgogne byl vinen; Chamillart, svedený oběma generály, byl navíc strháván jí, a král viděl jen jejich očima. Nakonec, ale příliš pozdě, se oči otevřely; než však vylíčím nebezpečný lék, k němuž bylo nutno sáhnout, protože se příliš dlouho otálelo uvěřit, je třeba pohlédnout na úplnou proměnu scény, k níž došlo ve Španělsku, a vzít tam věci víc od počátku.

Vzpomeneme-li si na to, co jsem řekl (tom III, s. 217 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola jedenáctá) o princezně des Ursins, když byla vybrána za *camarera mayor* španělské královny při jejím sňatku, a potom v době zdánlivého regentství této panovnice za cesty krále, jejího manžela, do Itálie, uvidíme, že paní des Ursins chtěla vládnout; dosáhnout toho mohla jen tak, že v královně vzbudí zálibu ve státních záležitostech a touhu v nich panovat a že využije temperamentu Filipa V. a půvabů jeho choti k takovému rozdělení žezla, které by králi ponechalo vnější zdání, moc však převedlo na královnu, to jest na ni samu, neboť ona by ovládala královnu a skrze ni krále i jeho monarchii. Tak velký záměr se nezbytně potřeboval opřít o krále, který zejména v těchto počátcích neřídil španělský dvůr o nic méně než svůj vlastní a měl na záležitosti naprostý vliv. V tomto rozsáhlém plánu, pojatém, jakmile se připojila ke králi a královně a poznala je, si královnu, o jejíž mysl pečovala už za cesty z Provence do Barcelony, získala nadobro tím, že jí nahnala strach ze španělských dam;

---

1. **Vysvětlivka:** Lisabonskými smlouvami z května 1703 přešlo Portugalsko, od roku 1701 spojenec Francie a Španělska, na stranu Velké aliance; arcivévoda Karel se pak roku 1704 vylodil v Lisabonu.

nemálo jí k tomu posloužil výstřelek dam paláce při večeři v den svatby i královnin výstřelek, který po něm následoval. Královna uvěřila, že nemá jinou oporu než paní des Ursins, a zcela se jí oddala.

Tato panovnice nebyla vychována o nic méně pečlivě než vévodkyně z Bourgogne a nebyla o nic hůř vzdělána. Narodila se s důvtipem a už v tomto prvním mládí měla dobrý rozum, moudrý, pevný, důsledný, schopný přijmout radu i ovládnout se, který, když se později rozvinul a víc vytříbil, ukázal stálost a odvahu, jimž mírnost a přirozený půvab téhož ducha dodávaly nesmírného lesku. Podle všeho, co jsem o ní slyšel ve Francii a zejména ve Španělsku, měla vše, čeho je třeba k tomu, aby byla zbožňována. Také se tam stala božstvem. Náklonnost Španělů, která jediná, a to nejednou, uchovala Filipu V. korunu, byla z největší části zásluhou této královny, kterou dosud zbožňují, na kterou dosud vzpomínají jen se slzami — mluvím o pánech, dámách, vojsku i lidu — a nad jejíž ztrátou se po tolika letech dosud nemohou utěšit.

Duch takového ražení, s nímž hned od počátku zacházel jiný duch, jakým byl duch princezny des Ursins, a to beze svědků a v kteroukoli hodinu, musel dojít velmi daleko, jak se také stalo. Cesta z Barcelony do Zaragozy a ze Zaragozy do Madridu jí poskytla dost času k nenápadnému vemlouvání a poučování; a zasedání aragonských stavů, kde pro formu procházely záležitosti rukama královny, která stavům předsedala, poučilo samu *camarera mayor* a umožnilo jí vnuknout královně lásku k moci a k vládnutí a ponenáhlu poznávat, co si od ní v tomto ohledu může slibovat. Po příjezdu do Madridu se díky královninu regentství nabídly tytéž prostředky v širší míře než v Zaragoze. Měla tam všechnu příležitost, jakou si jen přála, poznat a prozkoumat ducha, záměry, zájmy a schopnosti těch, kdo tvořili juntu, a ohmatat, pokud jen mohla, všechno, co něco znamenalo nebo znamenat mohlo. Slušnost nedovolovala, aby královna byla sama se všemi těmi muži, kteří byli členy junty. Paní des Ursins ji tam tedy nutně doprovázela a tím se také nutně seznámila se všemi záležitostmi. Protože už vedla královnu, která k ní upnula všechnu náklonnost a důvěru mladé osoby, jež neznala nikoho jiného, zcela na ní závisela ve svém soukromém chování i ve svých zábavách a nacházela u ní všechen půvab, mírnost, ochotu a všechnu možnou oporu, učinila z ní paní des Ursins pilnou účastnici junty, aby v ní mohla pilně sedat sama, a dokázala velmi dobře využít úcty Španělů k jejich panovnici a oné počínající náklonnosti, která se v nich k ní už rodila, k tomu, aby jí byly i mimo juntu předkládány ty záležitosti, které nebyly takové povahy, aby jí prošly dřív, než je prozkoumají dvě nebo tři hlavní hlavy, jako kardinál Portocarrero, Arias a Ubilla, jemuž budu napříště říkat markýz z Rivasu, podle kastilského titulu, který mu španělský král udělil. Byl duší všeho jako sekretář *despacho universal* a jako ten, kdo byl zasvěcen do tajemství závěti a byl jejím hlavním aktérem, neboť ji sepsal ve prospěch Filipa V.

Lze věřit, že princezna des Ursins neopomněla pečlivě se ucházet o přízeň našeho dvora a každou řádnou poštou tam podávat přesnou zprávu o všem, co se týkalo krá-

lovny, až do nejmenších podrobností, a vyzdvihovat ji, jak jen mohla. Tyto zprávy byly určeny paní z Maintenon a skrze ni se dostávaly ke králi; zároveň dbala neméně bedlivě na to, aby stejně zpravovala španělského krále v Itálii a aby vedla královnu k tomu, že psala jemu i vévodkyni z Bourgogne, své sestře. Chvály, které princezna des Ursins ve svých dopisech vzdávala královně, sklouzly ponenáhlu zcela přirozeně k záležitostem; a protože byla svědkem toho, co se v nich dělo, začala se také ponenáhlu šířit o záležitostech samých a navykla tak oba krále na to, že ji vidí o nich zpravenu z nutnosti doprovázet královnu, aniž v nich vzbudila podezření, že je ctižádostivá a chce se do nich míchat. Když takto nepozorovaně zakotvila a byla si Španělskem téměř jista, bude-li ji Francie chtít podporovat, lichotila paní z Maintenon postupně, aby postupovala jen s přesnou mírou, a dokázala ji přesvědčit, že její vliv bude jen vlivem paní z Maintenon; že ponechá-li se jí nějaká moc v záležitostech, užije jí jen k tomu, aby jí věřila a slepě ji poslouchala; že skrze ni v Madridu bude paní z Maintenon ve Versailles vládnout Španělsku, a to ještě neomezeněji než ve Francii, protože nebude potřebovat žádnou okliku, nýbrž jen poroučet; konečně že tohoto stupně moci může paní z Maintenon dosáhnout jen skrze moc její, která nemá a nemůže čekat jinou oporu, kdežto velvyslanci se budou řídit francouzským ministerstvem a jedni i druzí budou jednat přímo od krále ke španělskému ministerstvu a nezávisle na ní, takže se o většině věcí ani nedozví, nebude zasvěcena do ničeho a nebude s to cokoli ovlivnit jinak než dlouhými a nejistými oklikami, a to jen ve věcech, o nichž se dozví od samého krále.

Paní z Maintenon, jejíž vášní bylo všechno vědět, do všeho se míchat a všechno řídit, se dala tou sirénou okouzlit. Tato cesta, jak vládnout Španělsku bez prostřednictví ministrů, se jí zdála rozhodujícím tahem.

Chopila se jí dychtivě a nepochopila, že bude vládnout jen naoko a ve skutečnosti nechá vládnout paní des Ursins, protože se nic nedozví jinak než od ní a nic neuvidí jinak než z té strany, kterou jí ona ukáže. Odtud to tak důvěrné spojení mezi těmito dvěma tak významnými ženami, odtud ta bezmezná moc paní des Ursins, odtud pád všech, kdo Filipa V. posadili na trůn, a všech, jejichž rady ho na něm mohly udržet, a nicotnost našich ministrů ve věcech Španělska i našich velvyslanců ve Španělsku, z nichž se tam žádný nedokázal udržet jinak, než že se bezvýhradně odevzdal princezně des Ursins. Taková byla její obratnost a taková slabost krále, který raději ovládal svého vnuka skrze královnu, než aby ho vedl přímo svou vůlí a svými radami a užíval k tomu přirozené cesty svých ministrů.

Když byl učiněn tento velký krok a mezi oběma ženami uzavřeno důvěrné a tajné spojenectví k ovládání Španělska, bylo třeba vlákat do týchž sítí španělského krále; postarala se o to příroda a dílo dokonalo umění, které bylo tehdy nezbytné. Tento princ, mladší bratr prvorozeného, živého, prudkého, vznětlivého, velmi duchaplného, ale strašlivé povahy a nezkrotné vůle — říkám to tím volněji, že později uvidíme vítězství jeho ctnosti —, tento mladší bratr, pravím, byl vychován v závislosti a

podřízenosti, kterou bylo nutno dobře upevnit, aby se předešlo zmatkům a zajistil se klid královské rodiny. Až do chvíle závěti Karla II. nebylo možné hledět na vévodu z Anjou jinak než jako na doživotního poddaného, jehož bylo třeba se pod bratrem králem, jakého jsem právě vylíčil, obávat tím víc, čím výš stál svým rodem, a který tudíž nemohl být výchovou dost ponížen a přivyknut veškeré trpělivosti a závislosti. Nejvyšší zákon, jímž je státní zájem, žádal, aby bezpečnost a štěstí království měly přednost před osobou tohoto mladšího prince. Jeho duch a vše, co na něm závisí, byly tedy přistřiženy a sraženy tímto druhem nezbytné výchovy, která — dopadajíc na povahu mírnou a klidnou — ho nenavykla myslet ani tvořit, nýbrž nechat se snadno vést, třebaže mu zůstal správný úsudek, aby si z toho, co se mu předkládalo, vybral to nejlepší, a dokonce aby se vyjádřil dobrými slovy, když mu v řeči nebránila pomalost, neřku-li lenost ducha. Velká zbožnost, která mu byla pečlivě vštípena a kterou si vždy uchoval, v něm nenašla návyk soudit a rozlišovat, a tak ho srazila a přistřihla ještě víc, takže při zdravém rozumu, při duchaplnosti a při vyjadřování pomalém, ale správném a dobře voleném to byl princ jako stvořený k tomu, aby se nechal uzavřít a ovládat.

K tolika vlohám tak příznivým záměrům princezny des Ursins se připojila ještě jedna, docela zvláštní, zrozená ze souběhu zbožnosti s temperamentem. Tento panovník jej měl tak silný a tak bujný, že mu za cesty do Itálie působil obtíže až nebezpečné. Všechno nesmírně oteklo; příčina otoku, nenalézajíc východ cévami, rovněž silnými a málo zvyklými povolovat přírodě samy od sebe, se vrátila do krve. To způsobilo značné návaly. Nakonec to uspíšilo jeho návrat a úlevy se mu dostalo teprve tehdy, když se znovu shledal s královnou. Z toho lze soudit, jak ji miloval, jak k ní přilnul a jak toho dokázala využít, už zasvěcená do záležitostí a vedená svou obratnou a ctižádostivou vychovatelkou. Králova přítomnost v Madridu tedy královnu nevyloučila z tajemství ani ze správy. Juntě už nepředsedala, ale nic se v ní neprojednávalo bez jejího vědomí. Důvěra a náklonnost této panovnice ke *camarera mayor* přešla skrze ni brzy na krále, který se jí snažil jen zalíbit. Zakrátko se junta stala pouhým divadlem; vše se přednášelo soukromě králi, obvykle před královnou; král nic nerozhodoval na místě a rozhodnutí činil mezi ní a princeznou des Ursins; náš dvůr se tomuto počínání nijak nevzepřel. Kardinálové z Estrées a Portocarrero si na to marně stěžovali a marně se v tom opírali o naše ministry; paní z Maintenon se jim vysmívala a král pokládal za hlubokou politiku dodávat královně stále větší vážnosti, v myšlence, kterou mu vnukal osobní zájem paní z Maintenon a v níž ho neustále utvrzovala, že totiž bude krále, svého vnuka, ovládat skrze královnu jistěji než kteroukoli jinou cestou.

Staré a tak důvěrné svazky paní des Ursins s oběma kardinály, na něž náš dvůr tolik a především spoléhal, ustoupily touze a možnosti vládnout sama, nezávisle na nich; a jista si španělským králem skrze královnu, už neváhala ukázat jim svou moc.

Toto počínání plodilo ochlazení i usmiřování; příliš slabá na to, aby je vyhnala, ale odhodlaná zbavit se jich samými ústrky, šetřila je jich jen potud, pokud to sama pokládala za nutné. Nejprve se pokusila oba kardinály rozdvojit, aby jednoho zničila druhým. Portocarrero, takový, jak jsem ho vylíčil, a hrdý na velkou úlohu, kterou sehrál při závěti Karla II. i po jeho smrti, snášel s krajní netrpělivostí, že se má o moc dělit s mužem francouzského krále, povýšeným do purpuru jako on.

Estrées, živý, ohnivý, vznětlivý, panovačný, zvyklý na velké záležitosti a na rozhodování, nesl o nic trpělivěji než ten druhý, že není pánem.

Tyto bouře znechutily španělského kardinála natolik, že chtěl juntu opustit. Paní des Ursins shledala, že na to ještě není čas a že by bylo příliš nebezpečné zbavit francouzského kardinála tohoto společníka.

Aby ho zdržela, připadla na to, že polichotí jeho ješitnosti prostředkem docela směšným. Gastañaga, kdysi guvernér Nizozemí, právě zemřel. Měl gardový pluk. Když jej dávali muži tak význačnému, soudilo se, že tato novota, gardový pluk, tak projde hladčeji.

Nabídli jej kardinálu Portocarrerovi, knězi, arcibiskupovi, primasovi, kardinálovi a bývalému regentovi; přijal jej a sklidil posměch. Nevím, zda toho kardinál z Estrées využil jako příležitosti, aby se s ním smířil proti *camarera mayor*, ale nakonec poznali, že si s nimi zahrává, a spojili se, aby se proti ní udrželi.

Harcourt, důvěrně spjatý s paní z Maintenon, ji velice pobízel, aby se, pokud jen bude moci, zmocnila španělských záležitostí, a jejím prostřednictvím se velmi těsně sblížil s paní des Ursins, třebaže z Paříže do Madridu.

Poznali, že se navzájem potřebují: ona, aby získala vědomosti a poučení o dvoře a záležitostech Španělska, kde byla ještě docela nová, a aby měla u paní z Maintenon cestu a oporu proti královým velvyslancům a jeho ministrům; Harcourt proto, že stále mířil na ministerské místo, že mu rána nevyšla, že — nesen svou ochránkyní — doufal, že se k tomu vrátí, a že neměl k úspěchu jinou cestu než uchovat si ustavičné příležitosti mluvit o španělských záležitostech a o španělském dvoře a být v těchto věcech slyšen a žádán o radu. O to by přišel, jakmile by procházely přirozenou cestou královských velvyslanců a ministrů. Torcy, s nímž se rozešel ve zlém, byl tím, kdo z titulu svého resortu znal jejich podrobnosti, kdo psal a přijímal depeše obou králů a viděl i ty, které byly psány jejich vlastní rukou. Proto bylo nemožné, aby se Harcourt do čehokoli vmísil nebo aby aspoň pronikl do toho, co se děje, aniž by byli vytlačeni lidé, kteří k těmto záležitostem tak nutně a od počátku náleželi a byli do nich zasvěceni s vyloučením všech ostatních. Jeho zájem, zájem paní z Maintenon a zájem paní des Ursins byl v tom tedy týž; to také vytvořilo a pak upevnilo jejich důvěrné spojení, které mezi paní z Maintenon a Harcourtem trvalo už dřív, a to je zatvrdilo v podpoře paní des Ursins, aby velvyslancům a ministrům odňali tajemství a důvěru ve španělských záležitostech a ponechali jim z nich jen to hrubé a nezbytná vyřizování.

Jista si tímto postavením, odložila paní des Ursins masku vůči kardinálovi a abbému z Estrées, když předtím kardinálu Portocarrerovi pohodila onen gardový pluk; ten, ačkoli se s nimi znovu spojil, se hned poté neodvážil křičet tak hlasitě jako oni. Tato vyhlášená válka vzbudila velký rozruch. Právě to *camarera mayor* chtěla: cítíc tak dobrou oporu, žádala hlasitě o dovolení odejít do Itálie, zcela jista, že ji nikdo nevezme za slovo, že všechno svalí na Estréese, kteří s ní nebudou moci zůstat, a že se jich tímto lstivým prostředkem zbaví. Neuspěl však bez boje.

Ministři, kteří cítili, že jim ve Španělsku všechno uniká, zůstane-li tam paní des Ursins paní, podporovali Estréese, dokud to jen šlo, a paní z Maintenon zase představovala králi, do jakého zoufalství by královnu uvrhlo, kdyby se paní des Ursins nechala odejít; že je lepší a jistější ovládat španělského krále skrze královnu, která, ať se dělá cokoli, bude vždy paní jeho srdce a tím i jeho pomalého a nesmělého ducha, a kterou sama povede paní des Ursins, tak rozumná, tak dobře smýšlející, jež už královnu tak dokonale vychovala; že možnost vídat krále v kteroukoli chvíli a zcela volně, na což si velvyslanec nemůže činit nárok, je velkou výhodou pro záležitosti všeho druhu, které vemlouvání a volba vhodné chvíle vždy prosadí tak, jak si to odtud budeme přát. K těmto důvodům připojila paní z Maintenon, dobře poučená Harcourtem i vlastní zkušeností, důvody nedůvěry, které u našeho dvora tolik váží. Přesvědčili krále, že paní des Ursins, přidružená ve všem k francouzskému velvyslanci, bude s ním tvořit vzájemnou pomoc a vzájemné osvětlení, že jeden druhým mu zabrání upadnout do závislosti na vědomostech a vůli jednoho z nich a umožní mu rozhodovat o všem bez předpojatosti a se znalostí věci a dosáhnout toho, aby byl ve Španělsku rychle a spolehlivě poslechnut ve všem, na čem se ve Versailles usnesou.

Tato lákavá udice byla snadno spolknuta a král nechtěl ani slyšet o odchodu do Itálie, ba ani o tom, že by paní des Ursins přestala mít na záležitostech celý ten podíl, jaký na nich byla zvyklá mít. A tak pouta francouzskému velvyslanci, pouta našim ministrům, pouta dokonce i ministrům španělským; tajnosti se vším, s čím se chtělo, a před každým, před kým se chtělo; naprosté znechucení pro Estréese, kteří si lichotili, že paní des Ursins vyženou, a viděli, že je sama vytlačila; ustavičná látka k tajným poradám paní z Maintenon s králem, při nichž na sebe nedával zapomenout Harcourt, který paní des Ursins obětoval všechny své styky s kardinálem Portocarrerem a vše, co z nich dokázal vytěžit, což novou přítelkyni poučilo o nesčetných důležitých věcech.

Tato osnova, upředená v nejtemnějších zákoutích u paní z Maintenon, zůstala našim ministrům dlouho neznáma; docela se probudili teprve při zdvojeném křiku Estréesů, když už bylo pozdě. Estréesové spoléhali na ochranu paní z Maintenon, až dotud tak příznivou maršálovi z Cœuvres a jim všem díky vlivu Noaillesů. Jejich netečnost jim nedala postřehnout zájem naléhavější a osobnější, než je zájem všech příbuzenských svazků a všech přátelství. Mezitím se kardinál Portocarrero, navnaděný oním gardovým plukem, vrátil do junty, kde zůstal kardinál z Estrées, s nímž

se, jak jsem už řekl, znovu spojil. Pracoval tam s nimi jediný Rivas, takže paní des Ursins se tam už zbavila těch několika dalších, kteří byli jejími členy a kteří z ní vystoupili při sporu a rozruchu kolem kardinála Portocarrera. Dala si dobrý pozor, aby je nenechala povolat zpět. Bylo to aspoň něco oklestěno, než se zbaví obou kardinálů a samého Rivase, aby zůstala naprostou paní.

Louville, až do návratu z Itálie ten, kdo řídil krále i španělskou monarchii, jediný důvěrník jeho srdce a rozdělovatel milostí, se viděl odstrčen, hned jak s králem přijel. Jeho duch, jeho odvaha, jeho živost, jeho bdělost, příjemnost a veselost, jimiž krále bavil, zvyk od dětství, autorita, kterou nad ním získal, těsná důvěra, v níž byl s našimi ministry, i ta, do níž na jejich rozkaz a na radu všech svých zdejších přátel vstoupil s kardinálem a abbém z Estrées, tak zaujatými v jeho prospěch pro grandezu, za kterou maršál z Cœuvres vděčil jedině jemu — to vše ho činilo pro paní des Ursins příliš nebezpečným, než aby se ho nezbavila. Před královým návratem královnu dobře navedla a popudila ji kvůli křeslu pana Savojského. Harcourt, který zblízka viděl, kolik půdy v záležitostech Louville získal díky jeho nemoci, a pro něhož bylo tak zásadní, aby *camarera mayor* neměla protiváhu v někom tak zvyklém zacházet s myslí španělského krále, tak zasvěceném a tak málo přístupném tomu, aby se nechal získat nebo zastrašit, ho zničil u paní z Maintenon jako muže velmi schopného, ještě smělejšího a bezvýhradně oddaného vévodovi z Beauvilliers a Torcymu, které nemohla vystát. Louville tedy, když přijel s králem do Madridu a našel v paláci královnu, která z něho vylučovala všechny muže, tam přišel o své ubytování a brzy i o všechen svůj důvěrný přístup. Královna držela krále téměř stále ve svých pokojích, často v pokojích *camarera mayor*, které s nimi sousedily. Tam se vše projednávalo potají před ministry jednoho i druhého dvora. V *despachu* — to jméno po králově návratu nahradilo jméno junty, bylo to totéž a královna se ho už neúčastnila — se nic nerozhodovalo na místě. Král, který se bez ní neodvážil rozhodnout o čemkoli a který se *despacha* účastnil velmi přesně, odnášel odtud všechny spisy ke královně nebo k paní des Ursins. Orry, o jehož důvěrném spojení s ní už byla řeč a který měl na starosti finance a obchod, tam býval s nimi jako čtvrtý; a tam se přijímala všechna rozhodnutí, která král přinášel hotová nazítří do *despacha*, nebo kdy se mu zlíbilo, to jest když Orry a paní des Ursins měli čas se uradit.

Později byl do této úzké rady, jediné, kde se o všem rozhodovalo, často připouštěn i pátý; tento pátý se k Orrymu dobře hodil. Jmenoval se d'Aubigny a byl synem ...,[2] prokurátora u pařížského Châteletu. Byl to krásný a vysoký chlapík, velmi urostlý a velmi svižný tělem i duchem, který byl už mnoho let u princezny des Ursins v postavení a pod jménem štolby a měl nad ní moc, jakou mívají ti, kdo nahrazují nedostatečnost manželů. Jednou odpoledne chtěla *camarera mayor* mluvit s Louvillem

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jméno je v rukopise vynecháno.

a s vévodou z Mediny Celi, a protože s nimi chtěla být nerušena, vešla, následována jimi, do odlehlé místnosti svých pokojů.

D'Aubigny tam psal, a protože viděl vcházet jen svou paní, začal klít a ptát se jí, jestli ho nikdy nenechá ani hodinu na pokoji, a dával jí přitom ta nejnevázanější a nejpodivnější jména, a to s tak náhlou prudkostí, že bylo všechno řečeno dřív, než mu paní des Ursins stačila ukázat, kdo jde za ní. Všichni čtyři zůstali zaraženi; d'Aubigny se dal na útěk; vévoda a Louville[3] si prohlíželi pokoj, aby *camarera mayor* dopřáli několik okamžiků, v nichž by se vzpamatovala, a aby je získali i sami. Zvláštní je, že potom nebylo nic znát a že se dali do jednání, jako by se nic nestalo. Zakrátko nato byl tento společník, který byl s Orrym jedno tělo a jedna duše a kterého Orry později zahrnul majetkem, ubytován v paláci jako člověk svým stavem bezvýznamný — ale kde? V pokojích infantky Marie Terezie, pozdější manželky Ludvíka XIV.; a protože se tyto pokoje zdály pro toho pána příliš malé, přidalo se k nim několik sousedních místností; neobešlo se to bez reptání nad tak podivnou novotou, ale nezbylo než ji snést. Grandové i ostatní, všechno ohýbalo koleno před tímto oblíbencem.

Nakonec už kardinál z Estrées, ustavičně v potyčkách s paní des Ursins a ustavičně poražený, nedokázal dál snášet pobyt ve Španělsku, tak neužitečný čemukoli dobrému a tak potupný pro něho; naléhavě požádal o odvolání.

Vše, co dokázali ministři a dokonce i Noaillesové, kteří se do toho tehdy vložili, bylo dosáhnout toho, že abbé z Estrées zůstane s hodností velvyslance. Ačkoli ani to nebylo princezně des Ursins po chuti, přistoupila paní z Maintenon na tento kompromis, aby se neukazovala tak stranickou a protože tento abbé po porážce obou kardinálů opravdu nebyl s to zabránit tomu, aby vše šlo skrze paní des Ursins, a tedy skrze ni, bez velvyslanců i ministrů. Říkám po porážce obou kardinálů, protože Portocarrero, když viděl, že jeho spolubratr je na odjezdu, opustil *despacho* i záležitosti, v nichž už po úloze, kterou předtím hrál, nic neznamenal, a prohlásil, že ve svém věku potřebuje odpočinek a chce se zabývat už jen svou spásou a svou diecézí. Jeho odchodu se nepostavila do cesty ani ta nejmenší překážka. Don Manuel Arias, guvernér Kastilské rady, který pocítil, jak tato změna doléhá na jeho úřad a ubírá mu na vážnosti, následoval Portocarrera a chystal se odejít do svého sevillského arcibiskupství, aby tam v klidu čekal na římský purpur, k němuž ho španělský král navrhl.

Louville dostal rozkaz k návratu v téže době, kdy kardinál z Estrées dostal svolení. Španělského krále to trochu zamrzelo, třebaže se s ním už v soukromí nevídal. Dal mu guvernérství v Courtrai, o něž Louville po nějaké době přišel válkou, a velkou penzi, která nebyla dlouho vyplácena. Dostal však také asi sto tisíc franků, které si přivezl a jimiž si urovnal své záležitosti. Měl tolik rozumu, že neztratil nic ze své veselosti, zapomněl na všechno, čím ve Španělsku byl, žil se svými přáteli, jichž měl

3. **Ediční poznámka:** Předloha má „le duc de Louville" (vévoda z Louville), což je zjevně porušené místo: Louville vévodou nebyl a „všichni čtyři" jsou paní des Ursins, d'Aubigny, vévoda z Mediny Celi a Louville. Překládáme proto „vévoda a Louville".

mnoho a významných, zabýval se svými záležitostmi a velmi příjemně si stavěl v Louville.

Tak se paní des Ursins a Orry, pány všeho, aniž jim kdo odporoval, vznesli k nejvyšší moci a vládě, jaká byla ve Španělsku k vidění od vévody z Lermy a hraběte-vévody z Olivaresu,[4] a Rivase užívali jen jako sekretáře, než ho vyženou, tak jako odstranili všechny, kdo měli největší podíl na závěti Karla II.

Těch několik Francouzů, kteří byli ve službách španělského krále, bylo odvoláno zároveň, kromě čtyř nebo pěti, kteří se záhy přimkli k princezně des Ursins a nikdy neměli možnost do čehokoli se plést ani jí zavdat sebemenší důvod k nedůvěře. Mezi takové patřil Valouse, který zde býval štolbou vévody z Anjou a později udělal ve Španělsku kariéru, až se stal prvním štolbou krále a rytířem Zlatého rouna. Zemřel tam po dlouhých letech, stále zadobře s králem i s celým světem a stále velmi na pozoru, aby se do ničeho nepletl. Zůstalo také několik nižších sluhů z vnitřních komnat a s nimi La Roche, který dostal *estampillu* a nebyl schopen udělat nic, co by se paní des Ursins mohlo nelíbit, a Hersent, který dostal úřad *guardarropa*.[5] *Despacho* upadlo ve směšnost už ke konci působení obou kardinálů. Aby je takovým učinila a aby ty starce unavila, dávala je paní des Ursins konat v deset hodin večer. Po jejich odchodu už nestálo za to se tím omezovat, protože v něm zůstal jen Rivas; ale rozsah jeho úřadu byl *camarera mayor* nepohodlný, a ta, odhodlána zbavit se ho, chtěla se ho zbavit až okleštěného, aby mu nemusela dávat nástupce s celým úřadem. Oddělila tedy od jeho úřadu, který zahrnoval všechny resorty kromě financí a obchodu, jež spravoval Orry bez titulu, ale bez nadřízeného, resort války a resort zahraničních věcí a dala je markýzi z Canalesu, známému z jeho velvyslanectví za Karla II. pod jménem don Gaspar Coloma. Lze si představit, co zbylo ubohému Rivasovi, zbavenému zahraničních věcí, financí a války. Byla to jen předehra: zakrátko byl Rivas propuštěn nadobro. Přežil své úřady i své štěstí v ústraní, které skončilo až s jeho životem, a ten trval ještě nejméně pětadvacet let, během nichž měl potěšení vidět pád své nepřítelkyně a mnoho velkých změn.

---

4. **Vysvětlivka:** Gaspar de Guzmán, hrabě-vévoda z Olivaresu, byl v letech 1621–1643 všemocným prvním ministrem (oblíbencem) španělského krále Filipa IV.

5. **Vysvětlivka:** *Estampilla* bylo razítko s královým podpisem, jímž se ve Španělsku opatřovaly královské listiny; *guardarropa* byl správce královy šatny.

Kapitola desátá

Desmarets konečně představen králi. — Cesta do Fontainebleau. — Desmarets ředitelem financí a Rouillé nadpočetným státním radou. — Dvůr ze Saint-Germain ve Fontainebleau. — Smrt vévody z Lesdiguières; jeho povaha. — Canaples vévodou z Lesdiguières. — Smrt Saint-Évremonda; jeho nemilost a její příčina. — Barbezières propuštěn. — Arcivévoda prohlášen císařem za španělského krále pod jménem Karel III. — Princ Evžen předsedou císařovy válečné rady. — Rákóczi. — Bitva u Höchstädtu vyhraná nad císařskými. — Sultán sesazen. — Roztržka s vévodou savojským; jeho pomocná vojska zadržena a odzbrojena. — Zacházení s velvyslanci v Turíně a ve Francii. — Zvyk dávat je hlídat řádnému šlechtici. — Phélypeaux. — Tessé v Dauphiné. — Obléhání Landau. — Villars otevřeně rozkmotřen s bavorským kurfiřtem. — Původ Chamillartovy důvěrnosti s Matignony. — Rod Matignonů. — Coigny; jeho jméno, jeho kariéra. — Coigny odmítá přejít do Bavorska a tím, aniž to ví, přichází o maršálskou hůl. — Marsin přechází do Bavorska proti své vůli a je jmenován maršálem Francie. — Villars se vrací do Francie dobře zásoben. — Augsburg dobyt kurfiřtem. — Armády na Dunaji a ve Flandrech v zimních ubytováních. — Maršál z Villeroy zůstává v Bruselu. — Návrat z Fontainebleau přes Villeroy a Sceaux. — Paní z Mailly si jako dáma šatny vymáhá přednost v kočáře před titulovanými dámami. — Nemilost, návrat, přízeň a povýšení markýzy ze Senecey. — Vévodkyně odnímaly dvorní dámě královny službu s košilí a se sale *a přednost v kočáře. — Vrchní správkyně; vynález a příležitost vzniku tohoto úřadu.*

Ve středu 19. září odjel král přenocovat do Sceaux a nazítří do Fontainebleau. Vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers se už dlouho snažili vytáhnout Desmaretse ze smutného stavu, v němž živořil od smrti pana Colberta, bratra své matky. Vzpomene-li si čtenář na to, co jsem o něm řekl (tom II, s. 406 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá čtvrtá), shledá, že nemám zapotřebí cokoli z toho opakovat zde ani jinde. Už tehdy dostal Chamillart dovolení využívat jeho znalostí k prosévání finančníků, ale nic víc. Přetížení ministerstvy války a financí donutilo Chamillarta, jak jsme viděli na svém místě, aby si ulevil zřízením dvou ředitelů financí nad intendanty. Desmarets, podporovaný svými dvěma bratranci, dál pomáhal generálnímu kontrolorovi, ale potají a ve skrytu a jakoby bez králova vědomí, třebaže to král dovolil, avšak právě pod touto podmínkou. Tento stav se velmi nelíbil oběma vévodům i Torcymu, kteří jej zjednali jen jako obouvací lžíci, aby se Desmarets mohl znovu objevit a konečně se vrátit do milosti a na nějaké místo ve financích. Chamillart, důvěrný přítel pánů z Chevreuse a z Beauvilliers a ostatně nejlepší člověk na světě a nejsoucitnější k cizímu neštěstí, se konečně pokusil

dosáhnout toho, aby se to, co Desmarets pod ním dělal, dělo veřejně a na základě veřejně známého králova rozkazu. Byl zhurta odbyt, ale protože se nedal odradit a paní z Maintenon předkládal, že to záležitosti nezbytně vyžadují, dosáhl toho.

Když byl tento krok učiněn, šlo o další. Chtěli, aby byl Desmarets představen králi. Po nějaké době se Chamillart odvážil o to požádat. Bylo to mnohem horší než poprvé. Král se rozzlobil, řekl, že je to zloděj podle doznání umírajícího Colberta, jeho vlastního strýce, že ho právě na jeho svědectví s velkým hlukem vyhnal a že je už tak příliš, že dovolil užívat ho v úřadě, v němž by se, kdyby mu ponechali sebemenší vliv, tak užitečné neřesti nezbavil. Chamillartovi nezbylo než mlčet. Přesto se, povzbuzen posledním úspěchem a čas od času naléhavě pobízen oběma vévody, znovu utekl k paní z Maintenon, jíž vylíčil, jak nepatřičné je užívat veřejně člověka v nemilosti, kterého král nechce vidět, jak krajní nechuť toto postavení vnáší do Desmaretsovy práce a jaká nevážnost z toho plyne a dopadá přímo na záležitosti, které mu postupuje. Vychvaloval jeho schopnosti, úlevu, kterou mu přináší, užitek, který z toho mají finance, a dokázal si u ní počínat tak dobře, že král konečně, ale jakoby nerad, svolil, aby mu byl představen. Chamillart ho tedy uvedl do králova kabinetu po skončení rady konané odpoledne toho dne, kdy Jeho Veličenstvo odjíždělo přenocovat do Sceaux a odtud do Fontainebleau. Nic nemohlo být chladnějšího než přijetí, kterého se mu od krále dostalo; neviděl ho dvacet let. Chamillart, uvedený do rozpaků odstupem tak zřetelným oproti nadmíru vlídnému způsobu, jakým král vždy přijímal ty, které byl po nemilosti ochoten znovu vidět, se neodvážil jít dál. Desmarets zůstal bez titulu, ale pracoval s větší vážností a byl užíván ve více záležitostech, které šly bez prostředníka od generálního kontrolora k němu a od něho ke generálnímu kontrolorovi. Brzy se však ukázalo, že stačí jen se vrátit a že po tomto velkém kroku přijde všechno ostatní, a brzy.

O měsíc později dosáhli Beauvilliers, Chevreuse a Chamillart spojenými silami toho, že Rouillé byl jmenován nadpočetným státním radou do doby, než se uprázdní první místo, a přenechal své místo ředitele financí Desmaretsovi, který mu nahradil 800 000 livrů, jež Rouillé za tento úřad složil; plat s ním spojený činil 80 000 livrů ročně, nepočítaje to, co se v něm dalo vydělat jinak. Armenonville, který byl tím druhým, neviděl bez nelibosti, jak se na obzoru znovu objevuje tato nová hvězda, podpíraná půvabem novosti, Chamillartem a oběma vévody. Vytušil, co z toho může vzejít, ale byl moudrý a byl dvořan. Patřil k mým přátelům, a Desmarets od velmi dávna, jak jsem řekl jinde. Žárlivost, třebaže zdrženlivá, zrodila při výkonu jejich úřadů mezi nimi nejednu nesnáz. Věděli, jak blízko mám k Chamillartovi, jejich společnému pánu; chodili ke mně vyprávět mi své bolesti a já jsem je často usmiřoval, někdy dokonce aniž jsem šel až za Chamillartem. Štěstěna si potom se

všemi třemi pořádně zahrála a sotva se kdy lidem vysmála víc než tím, že nakonec udělala z Desmaretsova syna rytíře řádu a maršála Francie.[1]

Dvůr ze Saint-Germain přijel do Fontainebleau 3. října a vrátil se 16. Král tam dal Laviennovi nástupnictví v jeho úřadě prvního komorníka pro jeho syna Chancenaye. Lavienna jsem představil jinde. Přišla tam zpráva o smrti vévody z Lesdiguières, zetě maršála z Duras; zemřel bezdětný. Sklátila ho poměrně krátká nemoc v Modeně. V Itálii se mimořádně vyznamenal a získal si lásku a úctu. Král ho velmi litoval. Byl brigádním generálem a svou statečností a pílí měl namířeno rychle ke všemu. Byla to opravdová ztráta pro jeho rod i pro ten, do něhož se přiženil. Byl to člověk mírný, skromný, veselý, který si však byl dobře vědom, kým je, a neměl víc ducha, než kolik ho bylo třeba, aby se u našeho dvora líbil a uspěl.

Byl to muž velmi čestný a velmi velkorysý v nádheře; žil velmi dobře se svou ženou, kterou jeho smrt hluboce zarmoutila. Starý Canaples si tehdy blahořečil, že se nikdy nechtěl vzdát tohoto dědictví, které z něho udělalo vévodu z Lesdiguières.

Téměř ve stejnou dobu přišla i zpráva o smrti Saint-Évremonda, tak známého svým duchem, svými spisy a svou stálou láskou k paní Mazarinové,[2] která ho nadobro upoutala k Anglii až do krajního stáří, v němž tam dokonal své dny. Jeho nemilost, méně známá než on sám, je zajímavost, která tu může najít místo. Jeho vlastní zvídavost ho zavedla k Pyrenejím.[3] Byl blízkým přítelem maršála z Créqui; napsal mu odtamtud podrobný dopis, který mu odkryl záhyby srdce kardinála Mazarina a v němž srovnání chování a schopností tohoto prvního ministra s chováním a schopnostmi prvního ministra španělského nevyznělo pro Mazarina příznivě. Duch a půvab, jimiž je ten dopis prodchnut, činí jeho úvahy ještě pádnějšími a břitčími. Don Luis de Haro by mu za něj byl zajistil štěstí, ale oba první ministři o něm až do smrti nevěděli. Maršál z Créqui a paní du Plessis-Bellière, dva nejdůvěrnější přátelé pana Fouqueta,[4] byli zatčeni současně s ním a jejich písemnosti zabaveny. Maršál, který jím tehdy ještě nebyl, vyvázl s krátkým vyhnanstvím, jež zkrátila potřeba, kterou ho měli k velení armádě, a ta mu vynesla i hůl maršála Francie. Paní du Plessis-Bellière nevyvázla tak lacino. Mezi jejími písemnostmi se našly i listy maršála z Créqui a mezi nimi onen dopis, který se nedokázal odhodlat spálit a který byl později vytištěn se Saint-Évremondovými spisy. Ministři, jimž byl donesen, se zalekli tak soudného kritika. Pan Colbert se

---

1. **Vysvětlivka:** Desmaretsův syn Jean-Baptiste François, markýz z Maillebois, se stal maršálem Francie roku 1741.

2. **Vysvětlivka:** Hortensie Manciniová, vévodkyně Mazarinová, neteř kardinála Mazarina; od poloviny sedmdesátých let žila v Anglii, kde roku 1699 zemřela.

3. **Vysvětlivka:** Roku 1659 se na francouzsko-španělské hranici jednalo o Pyrenejském míru; Francii zastupoval kardinál Mazarin, Španělsko první ministr don Luis de Haro.

4. **Vysvětlivka:** Nicolas Fouquet, vrchní správce financí, zatčený v září 1661 a až do smrti vězněný.

ozdobil vděčností ke svému někdejšímu pánovi, pan Le Tellier mu přizvukoval. Popíchli krále v jeho žárlivosti na vládu a v jeho citech úcty a přátelství k ještě čerstvé památce jeho prvního ministra. Král se rozhněval a dal Saint-Évremonda všude hledat; ten, včas varován přáteli, se ukryl tak dobře, že ho nemohli najít. Když ho konečně unavilo bloudit z místa na místo a nikde nenacházet bezpečí, uprchl do Anglie, kde ho brzy vyhledávalo vše, co tam bylo nejvýznačnějšího duchem, rodem i úřady. Dlouho zaměstnával všechny své přátele, aby dosáhl odpuštění; povolení vrátit se do Francie mu bylo vytrvale odpíráno. Bylo mu nabídnuto o dvacet nebo pětadvacet let později, když už na to nemyslel. Měl čas v Londýně zdomácnět; byl do paní Mazarinové blázen, na vlasti mu už nezáleželo; neuznal za vhodné měnit v dvaasedmdesáti letech život, společnost a podnebí. Žil tam ještě nějakých dvacet let jako filozof a stejně tam i zemřel, při plném rozumu a ve výborném zdraví, vyhledáván až do konce, jak tomu bylo po celý jeho život.

Ve Fontainebleau přišla také zpráva, že Barbezières byl konečně propuštěn na svobodu a že má být ze Štýrského Hradce, kde byl, dopraven k armádě hraběte Starhemberga, aby odtud přešel k armádě pana z Vendôme.

Důležitější zprávy byly tyto: císař prohlásil arcivévodu španělským králem a přestal dělat tajnosti s tím, že ho co nejdříve pošle napadnout Španělsko přes Portugalsko. Před nějakým časem provedl u svého dvora velkou změnu. Hrabě z Mansfeldu, jehož vídeňský dvůr za jeho velvyslanectví ve Španělsku použil k tomu, aby prostřednictvím hraběnky ze Soissons otrávil královnu, první manželku Karla II., byl za to po návratu odměněn předsednictvím válečné rady.

Nevím, čeho se v tomto vysokém úřadě dopustil, ale upadl v nemilost a byl vykázán, a jeho předsednictví dostal princ Evžen, který je spojil s velením vojskům císaře a říše, a ocitl se tak na vrcholu všeho, oč mohl usilovat. Stalo se to koncem července.

Evžen byl ve Vídni zdržen déle, než by si přál, znepokojením, které tam budily pohyby v Uhrách, kde se kníže Rákóczi[5] prohlásil hlavou nespokojenců. Jeho děd a praděd byli sedmihradskými knížaty. Jeho matka se podruhé provdala za proslulého hraběte Thökölyho. Byla dcerou hraběte Zrínyiho, který byl roku 1671 ve Vídeňském Novém Městě sťat spolu s Frankopanem a Nádasdym za to, že se chtěl zmocnit osoby císaře Leopolda a postavil se do čela velké vzpoury v Uhrách. Její syn František Leopold, kníže Rákóczi, podezřelý, že chystá nepokoje, byl v dubnu 1701 zatčen a uvězněn ve Vídeňském Novém Městě, odkud se mu v listopadu téhož roku podařilo uprchnout v přestrojení za dragouna, když si získal kapitána své stráže a dal opít vojáky. Uchýlil se do Polska, odkud se přišel spojit s hrabětem Bercsényim, jedním z vůdců nespokojenců v Uhrách. Všichni mu přiznali hodnost vůdce; jeho

5. **Vysvětlivka:** Saint-Simon píše uherská jména po francouzsku (Ragotzi, Tekeli, Serini, Nadasti, Berzini). Jde o Františka II. Rákócziho, vůdce protihabsburského povstání v Uhrách z let 1703–1711, jeho otčíma Imricha Thökölyho, děda z matčiny strany Petra Zrínyiho a o hrabata Nádasdyho a Bercsényiho.

vojska rostla, dobyla nebo se zmocnila mnoha zámků a městeček a působila velký rozruch, jímž se Vídeň začínala velmi znepokojovat.

Právě v té době, 28. září, přišla po d'Ussonově kurýrovi zpráva o bitvě vyhrané u Höchstädtu[6] nad císařskými, jimž velel hrabě Styrum a kteří měli šedesát čtyři eskadrony a čtrnáct tisíc mužů pěchoty. D'Usson velel samostatnému sboru osmadvaceti eskadron a šestnácti praporů v opevněném postavení; dostal rozkaz vyjít z něho 19. večer, aby mohl 20. ráno napadnout císařské z jedné strany, zatímco bavorský kurfiřt je napadne z druhé. Kurfiřt měl svůj příchod ohlásit třemi výstřely z děla a d'Usson mu měl odpovědět stejně. D'Usson však dorazil příliš brzy; když se k němu připojil Cheyladet s nějakým vojskem, zpozorovali ho císařští, kteří v domnění, že je sám, na něho vytáhli a zatlačili Vivansovu brigádu až do vsi Höchstädtu.

Peny ji podpořil s brigádou Bourbonnais a bránili se tam s velkou statečností. D'Usson, který viděl, že nepřítel se mezitím sune k jeho opevnění, se tam přesunul dost včas, aby ho přiměl k ústupu, a když současně uslyšel, že palba od Höchstädtu velmi značně sílí, usoudil, že to přicházejí kurfiřt a maršál z Villars, a spěšně tam zavedl své vojsko. Nemýlil se; spojil se s čelem jejich vojsk, která s touto posilou porazila nepřítele, a ten se velmi kvapně dal na ústup. Kurfiřt ho pronásledoval po dvě míle a jeho pěchota, která pronikla do lesa, kam se nepřátelé uchýlili, na cestě k Nördlingenu, tam způsobila velké krveprolití. Čtyři tisíce jejich mužů zůstaly na místě, stejný počet jich byl zajat, ukořistěno bylo mnoho standart, praporů a kotlů, třiatřicet děl, jejich lodě a pontony a všechna jejich zavazadla. Zkrátka úplné vítězství, které stálo sotva tisíc mužů. Villars vyslal rytíře z Tresmane, který dorazil čtyřiadvacet hodin po d'Ussonově kurýrovi a podrobněji vylíčil zhruba totéž. Ujišťoval, že se nevěří, že by se poražená armáda mohla do konce tažení znovu shromáždit, a že kurfiřt potáhne proti princi Ludvíku Bádenskému, který stál pod Augsburgem s dvaceti tisíci muži.

Změna, k níž došlo v Turecku, císaři neulevila. Janičáři ve shodě se spahii vtrhli bouřlivě do serailu v Adrianopoli, kde dlel jejich císař Mustafa, sesadili ho, dosadili na trůn jeho bratra Ahmeda, sedmiletého,[7] vyhnali velkovezíra a ustanovili jiného, který velmi miloval válku, již tito buřiči stůj co stůj chtěli, zabili muftího prchajícího do Asie a — což je u takového soukromníka neuvěřitelné, ale náš velvyslanec to oznámil jako věc jistou — našlo se u něho čtyřicet milionů. Toto hnutí, které směřovalo k roztržce Porty s císařem a ostatními křesťanskými mocnostmi, dodalo odvahy uherským nespokojencům a velmi oživilo stranu Rákócziho, proti níž bylo třeba rozmnožit vojsko; do jeho čela se postavil princ Evžen, místo aby se vrátil do Itálie, jak v to do té doby den ze dne doufal.

---

6. **Vysvětlivka:** První bitva u Höchstädtu na Dunaji (20. září 1703), vítězství Francouzů a Bavorů; nezaměňovat s jejich porážkou u téhož města v srpnu 1704.

7. **Ediční poznámka:** Ahmedovi III., bratru sesazeného Mustafy II., nebylo při nástupu na trůn roku 1703 sedm, nýbrž bezmála třicet let (narodil se roku 1673).

Poté co se dlouho dřímalo nad zlými úmysly vévody savojského, navzdory všem výstrahám, které dával Phélypeaux, králův velvyslanec v Turíně, se konečně otevřely oči a nebylo už možné pochybovat, že má u svého dvora ukryté císařovy zmocněnce, s nimiž jedná. Král dal savojskému velvyslanci dvakrát najevo své oprávněné podezření. Ať už byl tento diplomat srozuměn se svým pánem, anebo jednal v dobré víře, pokaždé ručil hlavou za vévodovu věrnost jeho smlouvám s oběma korunami.

Vzdálenost pana z Vendôme a toho, co odvedl k Tridentu, zdržela rozhodnutí, která bylo třeba učinit. Vaudemont, který cítil, že buď budeme co nevidět předstiženi, anebo pana Savojského předstihneme my, opustil San Benedetto a armádu, jíž velel, aniž počkal několik dní navíc na pana z Vendôme, který se blížil, a odjel do lázní, jak jsem to, myslím, už poznamenal. Když se Vendôme vrátil se svým vojskem, velmi vysíleným bdělostí nepřítele po celý ten dlouhý pochod, šlo o to učinit opatření proti věrolomným úmyslům spojence, který se dal svést.

Nějaký čas trvalo, než byla rozhodnuta, a pak než byla připravena, a stalo se to s takovou tajností a přesností, že v jediném okamžiku naše armáda všechna savojská pomocná vojska odzbrojila a zajala. Mělo jich být pět tisíc mužů, ale on jich polovinu dal postupně zběhnout; stejně tak se zajistili ti, kdo byli ve špitálech.

Kurýr, který přivezl zprávu o tomto podniku, dorazil do Fontainebleau 5. října. Torcy zašel odpoledne k savojskému velvyslanci. Lze si představit, jaký rozruch vyvolal po celé Evropě tento čin, který byl u dvora zveřejněn až o dva dny později. Nazítří dostal velvyslanec — od něhož si Torcy s ohledem na Phélypeauxovu bezpečnost vzal slovo, že neopustí království — kurýra od svého pána, který mu oznamoval, že se chystá svolat svou radu kvůli zprávě, kterou dostal o zadržení svých vojsk. Vévoda zároveň dal v Chambéry zabavit 2 500 pušek, které se posílaly italské armádě, a zadržet všechny francouzské kurýry a všechny Francouze, kteří se kdekoli v jeho státech nacházeli. V téže době Vaudemont, který chtěl jen ujít trapnosti té podívané, ať už by přišla z kterékoli strany, pobyl v lázních jen pár dní; když se tam dozvěděl, že bomba praskla, a to z naší strany, vypravil ke králi kurýra se vzkazem, že na tu zprávu všeho nechává a jede za Vendômem do Pavie a odtud zpět ke své armádě, která stála na Secchii. I tentokrát mu naletěli a tato dvojí lest se mu velmi dobře zdařila, navzdory všem ujištěním o naprosté věrnosti vévody savojského, která nepřestával dávat. Brzy nato poslal dalšího kurýra, aby osvědčil svou horlivost, a po něm vzkázal, že pan Savojský podniká všechny kroky panovníka, který se chystá k válce. To se vědělo i bez něho. Mezitím přivezl Montendre zprávu o porážce, kterou pan z Vendôme 28. října uštědřil dvěma tisícům jezdců, jež Starhemberg posílal panu Savojskému; na naší straně při ní padlo jen dvacet mužů. Na zprávu, že Phélypeaux a španělský velvyslanec v Turíně jsou drženi velmi zkrátka, bez jakéhokoli spojení mezi sebou i s kýmkoli jiným, a že před jejich domy stojí stráž, dostal du Libois, řádný šlechtic krále, rozkaz odebrat se k savojskému velvyslanci, ubytovat se u něho a všude ho doprovázet. Tento zvyk je při roztržce běžný, dokonce i vůči nunciům. Jsou to počestní

a neskrývaní vyzvědači, před nimiž nesmí být velvyslancův pokoj zavřen, aby viděli všechno, co dělá a co se u něho děje, a podávali o tom zprávy; jedí s ním a téměř ho nespouštějí z očí. Jakkoli je taková společnost nepohodlná, ne-li nesnesitelná, Phélypeaux nevyvázl tak lacino. Byl to muž nesmírného ducha a sčetlosti, od přírody a s půvabem výmluvný, velmi pohotový v řeči; krajně hrdý a kousavý; zakusil podivná barbarství, snášel všemožné ústrky a krajnosti až i ve stravě a nejednou mu hrozili žalářem a ztrátou hlavy.

Nikdy se nedal vyvést z míry a pana Savojského přiváděl k zoufalství svou pevností, vyrovnaností a povýšeností svých odpovědí, svého pohrdání a svých posměšků. To, co o tomto svého druhu vězení sepsal ve formě relace, je kus stejně pozoruhodný jako poučný a zábavný. Tessé odjel z Fontainebleau, aby se ujal velení v Dauphiné, vstoupil do Savojska a zahájil tuto další válku.

Tallard mezitím zahájil obléhání Landau. Armáda hraběte Styruma byla bitvou u Höchstädtu zničena. Armáda prince Ludvíka, špatně placená a zchátralá, zpovzdálí pozorovala kurfiřta, a na této straně Rýna nebylo nic, co by mohlo podniku překážet. Marsin pevnost obklíčil a zákopy byly otevřeny 18. října. Bylo by bývalo štěstím, kdyby nesvornost nenarušila všechno, co se dalo podniknout na Dunaji a za ním, kde už nebyly armády schopné postavit se čemukoli, co by kurfiřt chtěl podniknout. Byl s to přenést válku do dědičných zemí a využít bezbrannosti císaře, který z Vídně viděl meč a oheň, jež Rákóczi roznášel v jeho sousedství. Jenže domácí válka trápila kurfiřta víc, než ho jeho úspěchy těšily. Villars, který dál sledoval své záměry k vlastnímu prospěchu, mu neustále ve všem překážel, odpíral mu pomoc ke všem podnikům, které se neshodovaly s jeho vlastními podniky k obohacení, a činil ho u krále podezřelým, že se zpronevěřuje jeho zájmům. Věci došly tak daleko, že Villars přestal ke kurfiřtovi chodit, leda z důvodů velmi řídkých a nevyhnutelných, a choval se k němu se svou strojenou nedůvěrou a povýšeností tak, že už se to nedalo snést. V této situaci shromáždil kurfiřt u sebe hlavní důstojníky armády a v jejich přítomnosti vyzval Villarse, aby mu prohlásil, zda s ním jedná tak, jak jedná, z rozkazu krále, nebo sám od sebe; maršál neměl co odpovědět a tento krok, který věci vyjasnil, také dovršil nenávist k němu. Nenáviděn byl už pro své neuvěřitelné loupeže a pro celé své chování k vojsku, kdežto kurfiřta všichni zbožňovali. Z obou stran vyjeli kurýři. Villars, s plnými truhlicemi a bez ženy, si nepřál nic víc než dostat se z tak smutného postavení; a kurfiřt výslovně žádal, aby byl zbaven člověka, který se k němu ve všem opovážlivě choval neuctivě, který mařil jeho nejjistější záměry a který, jak se zdálo, přišel se vztyčenou hlavou do jeho země jen proto, aby na ni k vlastnímu prospěchu uvalil co nejtěžší výpalné. Král konečně, když viděl, jak málo je myslitelné nechat tyto dva muže déle pohromadě, se rozhodl vyhovět jim tím, že je rozdělí, a jmenovat maršálem Francie toho, koho pošle na Villarsovo místo, ježto nikdo z těch, kdo jimi už byli, se k tomu nezdál vhodný. To byla spíš záminka než důvod.

Chamillart před svým posledním velkým vzestupem začal svou dráhu intendancí v Rouenu, kterou měl už jeho otec. Stali se tam důvěrnými přáteli Matignonů, a to do té míry, že hrabě z Matignonu, o dlouhá léta později otec vévody z Valentinois, mu zadarmo přenechal lenní svrchovanost nad statkem, který Chamillart měl a který byl lénem Thorigny, což později Matignona za Chamillartova ministerstva obohatilo, udělalo jeho bratra maršálem Francie a v dalším běhu věcí jeho syna vévodou a pairem a zetěm pana z Monaka. Matignonové provdali své sestry, jak se dalo. Bylo jich pět bratrů a spousta dcer, z nichž většinu zavřeli do kláštera, a dva bratry dali k církvi: jeden byl biskupem v Lisieux po svém strýci z otcovy strany, druhý v Condomu, muž velmi počestný, ale nic víc. Nejstarší měl jen dvě dcery; starší dal svému bratrovi, druhou Seignelayovi — ta se pak znovu provdala za hraběte z Marsanu —, a posledního bratra, jemuž se říkalo Gacé, uvidíme jako maršála Francie. Ze dvou sester si jedna, hezká a urostlá, vzala jistého du Breuil, bretaňského šlechtice, který nosil jméno Nevet, a nezanechala s ním děti; druhá si vzala Coignyho,[8] otce dnešního maršála.

Coigny byl synem jednoho z těch malých soudců v Dolní Normandii, který se jmenoval Guillot a který, sám syn sedláka, si poté, co velmi zbohatl, pořídil jeden z těch malých úřadů, aby se zbavil daně zvané taille. Meč ho pak docela zbavil špíny nízkého původu. Považoval za své štěstí vzít si sestru Matignonů bez věna, a s krásnými statky a s guvernérstvím a úřadem bailliho v Caen, které koupil, se z něho stal docela jiný člověk. Ukázal se jako dobrý důstojník a stal se generálporučíkem. Jeho svazek se švagry byl důvěrný, choval k nim velkou úctu a oni měli velmi rádi jeho i svou sestru, která bydlela u nich a byla to žena velkých předností. Coigny, kterého jeho jméno Guillot unavovalo a který v Dolní Normandii koupil krásné panství Franquetot, se shodou okolností dočkal toho, že celý tento rod, starý, bohatý a s dobrým příbuzenstvem, vymřel. To mu dalo chuť přijmout jeho jméno a usnadnilo mu toho dosáhnout, protože už nebylo nikoho, kdo by měl právo se tomu vzepřít. Získal tedy královský patent na změnu svého jména Guillot na Franquetot, dal jej zapsat u rouenského parlamentu a zasvětil tak tuto změnu nejvzdálenějšímu potomstvu. Jenže slídilů v rejstřících se člověk bojí méně než velké většiny lidí, která se Guillotovi směje, kdežto Franquetoty pokládá za dobré — protože ti praví dobří byli a protože neví, zda se na ně někdo nenarouboval pergamenem a voskem. Coigny tedy, když se stal Franquetotem a dosáhl nejvyšších vojenských hodností, se se svými švagry Matignony dělil o Chamillartovu přízeň. Byl tehdy ve Flandrech, kde mu ministr války obstarával malé samostatné sbory. Právě jeho chtěl vsunout na Villarsovo místo a udělat ho tím maršálem Francie. Oznámil mu tedy jeho určení, a protože hůl měla být vyhlášena až v Bavorsku, a to i tomu, komu byla určena, neodvážil se mu Cha-

8. **Vysvětlivka:** Coigny je v této kapitole otec — generálporučík hrabě z Coigny, švagr Matignonů —, nikoli jeho syn François, pozdější maršál Francie (1734), kterého Saint-Simon míní slovy „dnešní maršál".

millart tajemství prozradit; ale, jak mi tento ministr sám řekl v hořkosti svého srdce, napověděl mu to tak zřetelně, že — krom toho, že by mu věc přímo oznámil — se mu nemohl vyjádřit jasněji. Coigny, který byl velmi omezený, té řeči vůbec neporozuměl. Tam, kde byl, mu bylo dobře. Jet do Bavorska mu připadalo jako jet do Číny; rozhodně odmítl a uvedl v zoufalství svého ochránce, a zakrátko i sebe, když se dozvěděl, co mu bylo určeno.

Obrátili se tedy k Marsinovi, k němuž před Landau dorazil kurýr s balíkem pro něho, v němž byl uzavřen další. V tom, který otevřel, se mu nařizovalo, aby okamžitě opustil obléhání a vydal se vyznačenou cestou do Bavorska, kde teprve, a ne dříve, měl otevřít druhý balík. Když jej ohmatal, poznal, že je v něm pečeť, a pochopil, že je to hůl maršála Francie. Podivuhodné bylo, že ho to nezlákalo. Cítil se dotčen, že ji dostává jen proto, že ho potřebují, až po povýšení ostatních, a zděsil se břemene, které na něho chtěli naložit. Poslal tedy kurýra zpět s omluvami a s balíkem, který měl otevřít až v Bavorsku, v tom stavu, v jakém mu byl poslán. Král na svém trval a ihned mu znovu poslal tytéž rozkazy s týmž balíkem, aby jej otevřel až v Bavorsku. Bylo nutno poslechnout. Odjel a ve Švýcarsku potkal Villarse, obtíženého penězi ze svých osobních kontribucí a všeobecným proklínáním.

Kurfiřt říkal každému, kdo to chtěl slyšet, že si Villars z jeho země odváží dva miliony v hotovosti, nepočítaje to, co vytěžil ze země nepřátelské, k čemuž směřoval celý jeho válečný plán, který mu nesmírně vynesl. Vojsko ani generálové mu to nevyvraceli. Před odjezdem nabízel Villars peníze každému, kdo by si chtěl půjčit, aby si o to ulehčil; ale nenávist převážila a nikdo si nic vzít nechtěl, ze zlomyslnosti, aby mu zůstaly plné truhlice, které šťastně dopravil do Francie. Eskorta, která ho přivedla, odvedla zpět Marsina, vezoucího sto tisíc pistolí pro kurfiřta; s ním přešlo mnoho peněz na žold a potřeby našich důstojníků a vojsk a mnoho jiných nezbytných věcí, k nimž se té příležitosti využilo. Když se připojil ke kurfiřtovi, vrátil mu klid a celé armádě radost. Otevřel svůj balík a našel v něm své rozkazy, instrukce a svou hůl, jak tušil. Král ho prohlásil maršálem Francie, když soudil, že už dorazil. Byl ve všem v dokonalé shodě s kurfiřtem, k spokojenosti vojska i generálů, a loupení mu bylo velmi vzdáleno. Krátce po jeho příjezdu oblehli Augsburg, který dobyli za několik dní, a poté rozložili do zimních ležení vojsko, které velmi potřebovalo odpočinek. Maršál z Villeroy, jemuž nepřítel vzal Limburg, rozpustil také svou armádu. Vystřídal v Bruselu maršála z Boufflers, aby po celou zimu velel na všech těchto hranicích, a Boufflers se vrátil ke dvoru.

Dvůr odjel z Fontainebleau 25. října a vracel se do Versailles přes Villeroy a Sceaux. Král měl ve svém kočáře paní vévodkyni z Bourgogne, Madame, paní vévodkyni z Orléans, vévodkyni du Lude a paní z Mailly, která dostala přednost před maršálkou z Cœuvres, jež měla španělskou grandezu. Abych vysvětlil, jak k této přednosti došlo, je třeba vzít věci trochu zdaleka. Místo dvorní dámy zastávaly téměř vždy, ve všech

dobách, velké dámy, někdy manželky princů krve, jak je vidět u Brantôma. Byla jí i poslední konetáblová z Montmorency, a ta byla také vévodkyní z Montmorency.

Od paní ze Senecey a hraběnky z Fleix, její dcery s nástupnictvím v úřadě, které byly dvorními dámami poslední královny matky a obě ji přežily, nebylo už vidět jiné dvorní dámy královny než vévodkyně. I tyto dvě se vévodkyněmi staly, ač vdovy, roku 1663.[9] Randan byl povýšen pro ně obě společně a pro pana z Foix, staršího syna hraběnky z Fleix, po němž, když zemřel bezdětný, nastoupil poslední vévoda z Foix, povolaný k tomu listinami; jím tento slavný a šťastný rod Grailly, zvaný z Foix, vyhasl i se svým vévodstvím-pairií.

Markýza ze Senecey, dvorní dáma královny matky a její nejbližší důvěrnice, byla vyhnána při skandálu ve Val-de-Grâce, kam kancléř Séguier dostal rozkaz jít prohledat královnu až v živůtku, čehož se jako muž důvtipný a obratný zhostil bez výčitek od krále a aniž co ztratil z přízně kardinála z Richelieu, avšak tak, že si tím zasloužil přízeň královny, která na tuto službu do smrti nezapomněla. Šlo o velmi zločinné srozumění se Španělskem. Vyšlo ostatně najevo dost věcí na to, aby proslulá vévodkyně z Chevreuse uprchla z království a aby Beringhen, první komorník krále, utekl do Bruselu, což později založilo jeho neuvěřitelné štěstí. V důsledku této aféry byla paní ze Senecey vypovězena do Randanu a nikdo z nich se nevrátil dřív než po smrti Ludvíka XIII. Hned poté je královna, nyní regentka, povolala zpět, vyhnala paní z Brassac, tetu z otcovy strany pana z Montausier, o tolik později vévody a paira, vrátila paní ze Senecey úřad dvorní dámy, který mezitím měla paní z Brassac, a zároveň dala nástupnictví v něm hraběnce z Fleix, aby jej vykonávala společně s markýzou ze Senecey, svou matkou; obě se od té chvíle vrátily do největší přízně a nejvyšší vážnosti, které trvaly stále stejně až do královniny smrti. Když se ustálila hodnost Bouillonů a hodnost Rohanů začínala klíčit, dostaly tyto dvě dámy taburetku z milosti. Shromáždění šlechty, jež chránil Gaston, generální místodržitel království, dosáhlo zrušení těchto hodností bez titulů a těchto taburetek z milosti, které byly vráceny po nepokojích regentství; a při onom obludném povýšení čtrnácti vévodství-pairií roku 1663 bylo jedním z nich, jak jsem právě řekl, povýšení Randanu ve prospěch matky, dcery a vnuka.

Až do návratu paní ze Senecey se žádná královnina dvorní dáma nepřela s žádnou vévodkyní o přednost v kočáře, ba ani o čest podávat královně košili a předkládat jí *sale*, která bez potíží připadala přítomné vévodkyni nejstarší podle titulu, nebyla-li tu princezna krve. *Sale* je jakýsi tácek z pozlaceného stříbra, na němž se královně podávaly její krabičky, pouzdra, hodinky a vějíř, přikryté vyšívaným taftem, který se při podávání zvedá. Je velmi pravděpodobné, že paní ze Senecey a z Fleix po svém návratu využily jak přízně královny, tak přízně, jíž se u ní těšily hraběnka z Harcourtu

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz tom I, s. 449, přijetí vévodů a pairů na zasedání 15. prosince 1663. (V tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1.)

a vévodkyně z Chevreuse, které ji zcela obrátily na stranu lotrinského domu proti vévodům, k tomu, aby se uvázaly v právo vždy předkládat *sale* a podávat košili, pod záminkou, že se nemá dávat přednost ani vévodkyním, ani lotrinským princeznám, které se ovšem o ni teprve začínaly přít díky přízni těch dvou, jež jsem právě jmenoval. Co se kočáru týče, paní ze Senecey a z Fleix se o nic nepokusily, zřejmě proto, že tam nešlo o výkon úřadu, a nemohly tedy najít záminku. Potom přišla králova svatba. Maršálka z Guébriant, jmenovaná dvorní dámou a nikoli vévodkyně, zemřela cestou ke dvoru do Guyenne a královnu nikdy nespatřila. Na místo maršálky z Guébriant byla jmenována paní z Navailles, jejíž manžel byl vévodou na breve a byl tak oddán kardinálu Mazarinovi, jehož lehké jízdě velel, že byl jeho důvěrným dopisovatelem a mužem jeho největší důvěry za obou jeho pobytů mimo království. Byla v Gaskoňsku na statcích svého manžela, který na nic takového ani nepomyslel a měl sotva čas dorazit na svatbu. Kardinál Mazarin, který dělal všechno pro to, aby hrabě ze Soissons[10] neshledal, že se s jeho neteří špatně oženil, pro ni právě vymyslel do té doby neznámý úřad vrchní správkyně královnina domu, a aby zachoval veškerou přednost královně matce, s níž byl vždy tak spjat, jíž dlužil vše a kterou král tolik ctil, jmenoval zároveň princeznu de Conti,[11] svou druhou neteř, vrchní správkyní jejího domu. Ta jako princezna krve mnohé získávala už touto hodností; ale její zbožnost, krajně křehké zdraví a oddanost panu princi de Conti, který téměř stále pobýval ve svém guvernérství v Languedocu, jí sotva dovolovaly tento úřad vykonávat. Byl zcela na úkor úřadu dvorní dámy a utvořen podle vzoru velkého komořího, než ho první šlechtici komory oloupili.

Hraběnka ze Soissons, stále u dvora, kde udávala tón díky své přízni u krále, který se v těch dobách od ní nehnul, svůj úřad vykonávala, a paní z Navailles se měla na pozoru, aby se s ní nedostala do sporu, kvůli králi a kvůli kardinálovi, hraběnčinu strýci, jehož stvůrou byl manžel paní z Navailles. Královna v těch počátcích nikoho neznala; sotva se dokázala vyjádřit francouzsky. Hraběnka ze Soissons nastupovala do jejího kočáru, jmenovala jí dámy, které se mají zavolat, a volala je za královnu. Tohoto zavedeného zvyku se držela vévodkyně z Navailles, když hraběnka ze Soissons nebyla přítomna. Paní z Montausier, vévodkyně na breve, nastoupila po ní a počínala si stejně, a toto zřízení od té doby stále trvá a zjednalo dvorním dámám v kočáře přednost přede vším, co není princeznou krve. Co se dam šatny týče, nikdy žádná na nic takového nepomyslela, dokonce ani hraběnka z Béthune, tak dlouho dáma šatny královny, tak velká a stálá její oblíbenkyně a tak vážená pro sebe samu, pro svého tchána a svého manžela, proslulé svými úřady a diplomatickými jedná-

10. **Vysvětlivka:** Zde Evžen Mořic Savojský, hrabě ze Soissons († 1673), manžel Olympie Manciniové a otec prince Evžena; nikoli jejich syn téhož titulu, padlý roku 1702.

11. **Vysvětlivka:** Zde Anna Marie Martinozziová († 1672), Mazarinova neteř, a její manžel Armand, princ de Conti († 1666), mladší bratr Velkého Condého; nikoli princ a princezny de Conti z doby Pamětí.

ními, i pro svého bratra hraběte, později vévodu ze Saint-Aignan, který byl tehdy s králem tak zadobře, v tak velké důvěrnosti a byl prvním šlechticem jeho komory. Až do paní z Mailly tedy o žádném nároku dam šatny nebylo řeči. Tato dáma, velmi pyšná, neteř paní z Maintenon, jí provdaná a tehdy s ní v dokonalé shodě, si tuto přednost vymyslela, dlouho ji splétala, trucovala, a když konečně našla svou příležitost proti dítěti, jakým byla maršálka z Cœuvres, s níž se král jako s dítětem bavil (a ten neměl rád hodnosti, a paní z Maintenon ještě mnohem méně, neboť k tomu měla své dobré důvody), prosadila svou, nikoli rozhodnutím, kterého paní z Mailly dosáhnout nemohla, nýbrž mlčením k jejímu počinu, jež bylo tichým schválením, kterého dokázala využít. Přesto to vzbudilo rozruch a zdálo se to podivné; řekla, že ji ani nenapadá přít se s titulovanými dámami ani kdy mít jiné místo než poslední, ale že je v kočáře nezbytná, aby tam vezla a paní vévodkyni z Bourgogne podávala čepce a jiné lehké svršky, které si má brát navrch, kvůli zánětům, jimiž vévodkyně trpívala. Opravdu také nikdy neměla jiné místo než poslední, ale udržela si přednost, kterou jí její přízeň dala uchvátit.

Kapitola jedenáctá

Arcivévoda v Holandsku, neuznaný papežem. — Marsigli v Lyonu, degradován ve Vídni. — Bitva u Špýru vyhraná nad císařskými. — Landau vydáno Tallardovi, který rozkládá svou armádu do zimních ubytování. — Tessé v Chambéry; Vaudemontovo počínání; Tessé určen, aby velel jeho armádě. — Vendôme, jemuž byla odepřena maršálská hůl, se marně pokouší velet maršálům Francie, ale dosahuje toho u generálporučíků služebně mladších, než je on. — La Feuillade v Dauphiné. — Návrat hraběte z Toulouse a maršála z Cœuvres. — Návrat Villarsův. — Návrat Tallardův. — Návrat kardinála z Estrées. — Návrat Rouillého; jeho povaha. — Berwick velitelem ve Španělsku. — Jede tam Puységur; jeho povaha. — Francouzská vojska ve Španělsku. — Nová junta ve Španělsku. — Povaha abbého z Estrées. — Čtyři kompanie a čtyři kapitáni tělesné gardy ve Španělsku. — Vévoda z Alby; jeho původ; jeho povaha; velvyslanectví ve Francii. — Jeho první soukromé přijetí a přijetí vévodkyně, jeho ženy. — Podivná zvláštnost vévody z Alby, otce velvyslance.

Arcivévoda[1] dorazil do Holandska; tato republika, Anglie, Portugalsko, Braniborsko, Savojsko a Hannover ho uznaly za španělského krále pod jménem Karel III. a brzy nato i téměř všechny ostatní evropské mocnosti. Papež[2], jemuž císař toto prohlášení oznámil dopisem, se dozvěděl, co dopis obsahuje, a vrátil jej císařovu vyslanci, aniž jej otevřel. Landau se rázně bránilo. Vojenská degradace, kterou válečný soud vyslovil nad Marsiglim za to, že vydal Brisach — tento důstojník byl na útěku a uchýlil se do Lyonu —, byla guvernérovi obležené pevnosti důraznou výstrahou, aby se bránil dobře. Vše bylo v pohybu, aby mu přišlo na pomoc. Nejstarší hesenský princ, pozdější švédský král[3], tam vedl dvacet tři prapory a třicet eskadron z vojsk lankraběte, svého otce, a z toho, co se k nim připojilo. Pracontal tam táhl z Flander s jedenadvaceti prapory a čtyřiadvaceti eskadronami a hrabě z Roucy byl od obléhání odeslán se dvěma tisíci jezdci a pěti sty pěšáky, aby střežil přechody přes Speyerbach a zabránil překvapení; do tábora byl odvolán, jakmile se objevili nepřátelé, k nimž se připojilo, co bylo falckého vojska v liniích u Stollhofenu, i oddíly, které se potulovaly na této straně Rýna.

1. **Vysvětlivka:** Arcivévoda Karel (1685–1740), mladší syn císaře Leopolda I., habsburský uchazeč o španělský trůn; v září 1703 byl ve Vídni prohlášen španělským králem jako Karel III. Od roku 1711 císař Karel VI.

2. **Vysvětlivka:** Klement XI. (Gianfrancesco Albani), papež v letech 1700–1721.

3. **Vysvětlivka:** Fridrich Hesensko-Kasselský (1676–1751), dědičný princ, syn lankraběte Karla; sňatkem se sestrou Karla XII. se roku 1720 stal švédským králem jako Fridrich I.

Na tyto zprávy se Tallard rozhodl vytáhnout jim vstříc a nečekat na ně ve svých liniích. Vedení obléhání a vojska, které u něho ponechával, svěřil služebně nejstaršímu generálporučíkovi, jímž byl Laubanie a na něhož se dalo bezpečně spolehnout; vybral ze své armády čtyřiačtyřicet eskadron a dvacet praporů, s nimiž se už ve středu 14. listopadu večer utábořil před svými liniemi, a vzkázal Pracontalovi, který dorazil na dosah, aby se k němu nazítří časně připojil třeba jen se svou jízdou, kdyby jeho pěchota nemohla dorazit; ten to tak provedl ve čtvrtek 15. za rozbřesku. Hesenského prince, který byl vrchním velitelem, zastihli mezi Malým Holandskem a Špýrem; celá jeho armáda ještě nestála zcela v bitevním šiku. S útokem se neotálelo; jízda jejich pravého křídla dosti zle zřídila jízdu našeho levého, ale jízda jejich levého křídla neobstála. Jejich pěchota se po své první salvě držela dobře, ale nedokázala odolat pěchotě Tallardově, která na ni udeřila s nasazenými bodáky tak prudce, že množství nepřátelských vojáků bylo zabito v řadách a že nemohli odolat. Kromě těchto třiadvaceti praporů, které povolily, měli ještě pět dalších, a ty ustoupily, aniž téměř bojovaly. Vítězství bylo úplné a příjemně překvapilo maršála z Tallard, který byl u našeho levého křídla celý omráčen snahou napravit otřes, k němuž tam došlo, a který se o tomto velkém úspěchu jízdy našeho pravého křídla a veškeré pěchoty dozvěděl ve chvíli, kdy v nic takového ani zdaleka nedoufal. Přispěchal k vítězství a vydal tam všude své rozkazy. Měl víc jízdy než oni a o jeden prapor méně. Byla jim ukořistěna všechna děla, téměř všechny praporce a množství standart. Ještě téhož večera vzkázal Laubanie Tallardovi, který byl na bojišti, že pevnost bubnuje na znamení, že chce vyjednávat, ale že mu radí s kapitulací nic neuspěchat. Labaume, maršálův syn, dorazil 20. listopadu kolem páté hodiny do Versailles s touto velkou zprávou, kterou král ihned vzkázal Monseigneurovi, jenž byl v Paříži v Opeře. Tento princ dal přerušit hru herců, aby ji oznámil divákům. Pracontal, generálporučík a zeť pana z Montchevreuil, tam padl. Byl to muž velmi přičinlivý, statečný a schopný, který by si právem udělal kariéru. Velmi přilnul k maršálovi z Boufflers a paní z Maintenon ho zvlášť chránila. Jeho žena dostala k prodeji guvernérství v Meninu, které Pracontal koupil. Padli tam také Meuse, plukovník jízdy z rodu Choiseulů, Calvo, plukovník pluku Royal-infanterie a brigádní generál, synovec generálporučíka a rytíře řádu, mladý muž velmi statečný a rozumný a u všech velmi oblíbený, a Beaumanoir, který se právě oženil s dcerou vévody z Noailles, spolu s mnoha jinými, méně významnými. Tento poslední nenesl dlouho kletbu, kterou na něho otec vložil, když umíral, pro případ, že by tento sňatek uzavřel, jak jsem o tom svého času vyprávěl. Nezanechal děti a jím vymřel tento starý a slavný rod. Jeho generální místodržitelství v Bretani dostal o něco později maršál z Châteaurenault a brzy nato posloužilo podruhé jako věno jiné dceři Noaillesů, s níž se oženil jeho syn. Pluk Royal-infanterie dostal Denonville, nejstarší syn jednoho z podvychovatelů dětí Francie, k němuž choval vévoda z Bourgogne velkou náklonnost. Tento princ se při té příležitosti zdál bolestně zarmoucen tím, že mu král nikdy nechtěl dovolit, aby tažení dokončil; namluvili mu,

že po dobytí Brisachu skončilo. Rytíř z Croissy, který přivezl praporce a podrobnosti, hlásil, že nepřátelé ztratili šest tisíc mužů, nepočítaje čtyři tisíce zajatců, mezi nimi tři generály a šest plukovníků. Mladého hraběte Friesena, který byl mezi nimi, poslal maršál z Tallard ještě večer po bitvě přenocovat do Landau, kde byl jeho otec guvernérem, aby mu pověděl pravdu o tom dni. Tvrdilo se, že armáda neztratila víc než čtyři nebo pět set mužů, ale důstojníků poměrně mnohem víc.

Landau dostalo čestnou kapitulaci; ze čtyř tisíc mužů, kteří byli uvnitř, jich vyšlo ve zbrani jen tisíc sedm set a velmi málo důstojníků; byli odvedeni do Philippsburgu a ujišťovalo se, že jsme při obléhání neměli víc než tisíc mrtvých nebo raněných. Hesenský princ si vedl skvěle rozvahou i statečností. Nazítří se k němu mělo připojit šest tisíc mužů, jimž byly dány vozy, aby dorazili rychleji. Později se zjistilo, že padli dva hesenští princové. Labaume byl jmenován brigádním generálem a Laubanie dostal guvernérství v Landau. Krátce nato se rýnská armáda rozešla do zimních kvartýrů, stejně jako armáda flanderská; ve Flandrech nepřátelé dobyli Limburg.

Tessé[4] byl v Chambéry a obsadil téměř celé Savojsko. Před odjezdem byl určen, aby velel armádě pana z Vaudemontu, který předvídal obtíže, jež odpadnutí pana Savojského přinese válce v Itálii, nechtěl se vystavit nejistým událostem mezi svými starými ochránci a novými pány a rozhodl se uchýlit se do Milána a připravit se tam buď odnést si z něho kořist, kdybychom je ztratili, nebo tam zůstat pánem, kdyby toto vévodství zůstalo španělskému králi. Jeho zdravotní stav, z něhož v nejrůznějších dobách těžil přímo podivuhodně, mu posloužil za záminku a Tessé, jeho přítel, ne-li přímo jeho klient, dostal rozkaz převzít velení jeho armády, až k tomu nadejde čas.

Pan z Vendôme, dříve než dosáhl vrchního velení, velmi naléhal na krále, aby ho jmenoval maršálem Francie. Král, který se to už chystal učinit, od toho upustil pro velikost svých levobočků a pro podobnost, jež Vendôma s nimi pojila. Řekl mu tedy, že po lepší úvaze shledává, že se pro něho maršálská hůl nehodí, a zároveň ho ujistil, že tím nic neztratí. Vskutku jsme viděli, že mu dovedl dostát slovu; zakotven v čele italské armády a vida se díky své hodnosti na netušeném vrcholu, pokusil se Vendôme získat patent, kterým by velel maršálům Francie; král, který své levobočky povyšoval jen po stupních a kterého u jednoho stupně nikdy nenapadlo, že je vynese na další, se tím návrhem pohoršil tak, že neponechal ani tu nejmenší naději. Na počátku tohoto tažení Vendôme usoudil, že nelibost, kterou jeho žádost v králi vzbudila, pominula, a odvážil se jiné, pozměněné. Navrhl patent, který by ho — aniž by byl maršálem Francie, když král usoudil, že se pro něho nehodí jím být — postavil do téhož práva, jako kdyby jím byl, když mu Jeho Veličenstvo slíbilo, že nic neztratí tím, že jím není; to jest, aby ho král nechal poslouchat ty maršály Francie, kteří byli jako generálporu-

4. **Vysvětlivka:** René de Froulay, hrabě z Tessé (1648–1725), od roku 1703 maršál Francie; v devadesátých letech vyjednavač míru se Savojskem. Zemřel roku 1725 ve svém sídle v Grosbois u Paříže.

čící služebně starší než on, ale aby mu dal velet těm z nich, kteří byli služebně mladší a jimž by bez potíží velel, kdyby ho král byl jmenoval maršálem Francie v jeho pořadí.

Ať byl tento návrh jakkoli přijatelný, král se nemohl odhodlat, aby ho nechal velet kterémukoli maršálovi Francie z moci úřední. Promluvil o tom s maršálem z Villeroy, který s ním tehdy vycházel co nejlépe; ten proti tomu hlasitě protestoval, pobouřil maršály Francie a zabránil tomu, takže Vendôme byl odmítnut. Sám Villeroy mi to vyprávěl a liboval si v tom. Tessé to věděl jako ostatní, ale jako dvořan, který nechtěl nic riskovat, na to znovu zavedl řeč před králem, když přijímal jeho rozkazy pro Dauphiné a Itálii, a jako člověk, který se chtěl zalíbit a nepopudit proti sobě levobočky, mu navrhl, že se vyhne tomu, aby se sešel s panem z Vendôme, a že si vezme jen tu menší armádu, které nějaký čas velel velký převor[5] jako služebně nejstarší z generálporučíků. Král mu odpověděl právě těmito slovy: že není třeba zvykat tyhle pány na to, aby byli tak choulostiví; že velmi nelibě nesl, že se pan z Vendôme odvážil pomýšlet na velení maršálům Francie, a že zkrátka nechce v té věci žádné ohledy, ani pokud jde o převzetí velení hlavní armády, ani o to, aby se sešel s panem z Vendôme a sám mu velel; že tihle páni toho mají až dost a že není třeba a on ani nechce rozmazlovat je ještě víc; že jsou rozmazlení až dost; ať tedy bez jakéhokoli zřetele k této okolnosti učiní vše, co bude pokládat za nutné pro dobro věci a pro prospěch jeho záležitostí v Itálii. Tessé, který mi to nejednou vyprávěl, tím byl nanejvýš překvapen, ale jako člověk s jemným čichem přece jen kličkoval, aby se zalíbil panu z Vendôme a ještě víc panu du Maine. Pan z Vendôme mu ze své strany nic neupíral a moudře se vyhnul tomu, aby jím byl zastíněn. Uvidíme, že pan du Maine prostřednictvím paní z Maintenon a všeho, co dovedla nasadit, nenechal krále dlouho v této náladě. Co se týče pana z Vaudemontu, generálního guvernéra Milánska s patentem generála vojsk španělského krále, ten maršálům Francie ani panu z Vendôme ani nevelel, ani je neposlouchal. Žili vedle sebe a jednali ve shodě v *partitě*[6] velení, téměř nikdy nebyli pohromadě, leda na pár dní a mimochodem, a Vaudemont byl stále v Miláně nebo se samostatným sborem.

Když se Tessé poté, co krátce velel v Dauphiné a obsadil Savojsko, chystal přejít do Milána, spatřili jsme zázrak Chamillartovy přízně u krále. Na nejednom místě těchto Pamětí bylo vidět, jak si vedl La Feuillade[7] a jak velkou nechuť k němu král choval — až tak, že mu jen stěží zabránili, aby ho nepropustil z armády. Je třeba si ještě připomenout, co se odehrálo mezi králem a Chamillartem, když ministr dostal zákaz dál pomýšlet na tento sňatek s mužem, který jej uzavíral jen z ctižádosti a pro

---

5. **Vysvětlivka:** Philippe de Vendôme (1655–1727), mladší bratr vévody z Vendôme, velký převor maltézského řádu ve Francii; sloužil v Itálii jako generálporučík.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dělba velení.

7. **Vysvětlivka:** Louis d'Aubusson, vévoda z La Feuillade (1673–1725), syn maršála z La Feuillade; roku 1701 se oženil s dcerou ministra Chamillarta. Zemřel v lednu 1725 v Marly.

něhož byl král rozhodnut nikdy nic neudělat, a konečně s jakou nevolí král nakonec jen pro neodbytné naléhání svolil, aby si ho Chamillart vzal za zetě, aniž od svého rozhodnutí ustoupil. Ministr, jemuž pomáhala jeho všemocná ochránkyně a slabost, kterou král vždy měl pro své ministry a pro něho víc než pro kteréhokoli, jehož kdy měl, vyjma Mazarina, zatočil věcí tak obratně, že mu pod záminkou, že La Feuillade má guvernérství v Dauphiné, opatřil tamní velení a že ho z reformovaného plukovníka, jímž byl ještě před třemi měsíci, kdy byl spolu s ostatními jmenován polním maršálem, vynesl k vrchnímu velení ve dvou pohraničních provinciích a nad úplným armádním sborem. Aby se křičelo o něco méně, dal pod něho jen dva polní maršály, služebně mladší než on; úžas dvora byl nesmírný, úžas vojska nebyl menší, stejně jako trpký údiv předních generálů. La Feuillade dobyl Annecy několika dělovými salvami a vyčistil několik malých stanovišť, která tam Tessé ponechal naschvál, aby se zavděčil ministrovi; vévodovi savojskému nezbylo na naší straně Alp nic než údolí Tarentaise, kam se se svým vojskem stáhl markýz ze Sales. Lze si představit, jak se tyto maličkosti vychvalovaly. Chamillart, opojený svým zetěm, byl u vytržení a La Feuillade se při odjezdu nemohl vejít do vlastní kůže.

Hrabě z Toulouse se vrátil ke dvoru a několik dní po něm maršál z Cœuvres; strávili dlouhý čas v Toulonu, protože jejich síly nestačily na to, aby se měřily s Angličany a Holanďany. Když se tato loďstva vzdálila, vypluli na krátkou plavbu, při níž hrabě velel maršálovi jako admirál, a ne jako levoboček maršálovi Francie; byl však, a právem, podřízen jeho radě a měl od krále zákaz cokoli podniknout jinak než podle jeho mínění.

Přijel také Villars, a to do Marly, ale nepřespal tam: měl příliš silnou oporu, než aby nebyl dobře přijat. Král mu dokonce řekl zdvořilost stran toho, že tam není žádné volné ubytování. Vystupoval se svou obvyklou sebedůvěrou, ne-li drzostí, a když skládal králi účty u paní z Maintenon ve Versailles, měl tu smělost dotknout se podivné struny kontribucí: vyzdvihl ty, které dal zaplatit ve prospěch krále; pak dodal, že král je příliš dobrý pán, než aby chtěl, aby se někdo v jeho službě zruinoval; že král ví, že se on narodil bez jmění; že mu nezastírá, že si trochu polepšil, ale že to bylo na útraty jeho nepřátel — dával si dobrý pozor, aby nic nepřiznal o Bavorsku — a že to pokládá za peněžitou milost, kterou mu Jeho Veličenstvo prokazuje, aniž je to cokoli stojí. S touto šaškárnou a s milostivým úsměvem paní z Maintenon prošlo všechno takto a ony tak nepřístojné a úspěchům tak zhoubné rozepře s bavorským kurfiřtem se počítaly za nic.

Tallard, s čistšíma rukama, pozdravil krále skromněji; bylo to několik dní poté. Přijel, když se král oblékal po obědě, protože toho dne užil projímadlo. Místo aby k němu přistoupil, dostal se za zády přítomných ke dveřím kabinetu a tam se uklonil, když tudy král procházel. Král ho přijal tak, jak si zasloužil, vzal ho s sebou dovnitř, krátce s ním pohovořil před radou a odkázal ho na zítřek k paní z Maintenon.

Kardinál z Estrées přijel téměř v téže době a pozdravil krále, když vycházel od paní z Maintenon a šel k večeři. Král ho dvakrát objal, velmi vlídně ho přivítal a několik dní nato s ním rozmlouval ve svém kabinetu. O několik dní později přijel do Paříže Louville, s nímž jsem si pohovořil zcela podle libosti a mnohokrát dlouze.

Rouillé, který se vracel z velvyslanectví v Portugalsku, odkud odjel před rozchodem[8], byl také velmi dobře přijat. Byl to muž velmi moudrý, velmi prozíravý a velmi znalý věcí, který uzavřel smlouvu, již nebylo možné dodržet. Châteauneuf[9], který býval velvyslancem v Konstantinopoli, ho jel vystřídat a dojel přes Španělsko až k portugalským hranicím, kde shledal, že už tam nemá co dělat.

Protože válka ve Španělsku na straně Portugalska byla už velmi blízko, povolal španělský král z Flander hraběte ze Serclaes, aby tam velel jeho vojsku, a pod ním několik dalších generálů, jež náš král při jejich průjezdu zahrnul vlídností. Rozhodl se také poslat tam armádní sbor a vybral vévodu z Berwicku, aby mu velel, a Puységura, aby tam pod ním sloužil na předním místě a byl jediným ředitelem pěchoty, jízdy a dragounů. Byl to prostý šlechtic ze Soissonska, ale z velmi dobrého a starého rodu, po jehož otci jsou výtečné tištěné Paměti a který měl na to, aby došel velmi daleko ve válce, a dokonce i ve státních záležitostech. Tento Puységur prošel pěším Královým plukem až k hodnosti podplukovníka; král, který tento pluk vyznamenával nad všechna svá ostatní vojska a sám se o něj bezprostředně staral jako kterýkoli plukovník o svůj pluk, tak Puységura poznal. Byl duší všeho krásného, co pan z Luxembourgu vykonal ve svých posledních taženích ve Flandrech, kde byl generálním ubytovatelem armády, jejíž byl hlavou a pánem ve všech podrobnostech pochodů, táboření, píce, zásobování a velmi často i plánů. Pan z Luxembourgu se na něho ve všem spoléhal s naprostou důvěrou, na niž Puységur vždy odpovídal vynikající schopností, překvapivou činorodostí a bdělostí a skromností a prostotou, které se nikdy nezpronevěřil v žádné době svého života ani v žádném úřadě. Ta mu přesto nebránila, a to z žádného ohledu, ať jakéhokoli, aby neříkal pravdu nahlas, i králi, který si ho velmi vážil a často s ním rozmlouval mezi čtyřma očima, někdy i u paní z Maintenon; a dovedl velmi dobře odporovat maršálovi z Villeroy a panu z Vendôme, přes všechnu jejich přízeň, a ukázat, že má pravdu. Výše jsme viděli, jak spolu s Montrielem, rovněž kapitánem v Králově pluku, nastoupil po dvou šlechticích rukávu (*gentilshommes de la manche*)[10], kteří byli vyhnáni od vévody z Bourgogne, když upadl v nemilost arcibiskup z Cambrai. Napříště uvidíme Puységura plavat ve větší

---

8. **Vysvětlivka:** Portugalský král Petr II., zprvu spojenec Francie a Španělska, přešel v květnu 1703 smlouvou s Anglií, císařem a Spojenými provinciemi k protifrancouzské koalici.

9. **Vysvětlivka:** Pierre-Antoine de Castagnères, markýz z Châteauneuf, bývalý francouzský velvyslanec u Vysoké Porty; jiná osoba než státní sekretář Châteauneuf (Phélypeaux) z dřívějších kapitol.

10. **Vysvětlivka:** Šlechtic rukávu (*gentilhomme de la manche*) byl dvorský úřad u mladého prince, především u následníka trůnu: šlechtic, který byl princi v době jeho mládí stále nablízku. Název se vykládá tak, že směl prince vést jen za rukáv (*manche*), nikoli za ruku, což by bylo příliš důvěrné.

vodě. Král ho přiměl opustit podplukovnické místo, aby ho mohl užít užitečněji a ve větším. Nakonec se stal maršálem Francie[11] za všeobecného potlesku, navzdory ministrovi, který ho jím učinil a který se po dlouhém odporu neodvážil vystavit veřejnému pokřiku a hanbě, kterou by maršálské holi způsobil, kdyby mu ji nedal; a díky holi ho potom učinil rytířem řádu, se stejnými odklady a stejnou nechutí. Ke statečnosti, nadání a píli ve všech oborech vojenství připojoval Puységur vždy velkou čistotu rukou, velkou spravedlivost v tom, jak svým svědectvím zjednával právo, a občanské srdce i ducha, které ho vedly vždy samy jediné a velmi často k pohrdání vlastním prospěchem a k jeho ohrožení, s pevností, jež při příležitostech, které ji často vyžadovaly, nikdy neochabla a která ho také nikdy nesvedla z místa, jež mu náleželo. Dvacet praporů, sedm pluků jízdy a dva dragounské vytáhly současně do Španělska, kam dostalo rozkaz odebrat se několik generálů v téže době, kdy Villadarias, velitel v Andalusii, velmi znepokojoval Portugalce v Algarve, kam vpadl se šesti tisíci muži dříve, než do Portugalska dorazilo cokoli z toho, co jeho noví spojenci slíbili.

Mezitím paní des Ursins, uvedená do rozpaků rozruchem kolem odchodu obou kardinálů a vypuzení všech starých ministrů, kteří závětí Karla II. vsadili Filipu V. korunu na hlavu, provedla pravé šibalství. Byla to nová junta, kterou složila z dona Manuela Ariase, guvernéra Kastilské rady, jehož královou autoritou zadržela, když právě odjížděl do svého arcibiskupství v Seville; z markýze z Mancery, o němž jsem jinde mluvil dost na to, aby mi nezbývalo co dodat; a z abbého z Estrées jako francouzského velvyslance; zachovala ji tak dlouho, dokud ji pokládala za potřebnou k utišení hluku. Zatím dovedla dobře zabránit tomu, aby se v ní dělo cokoli vážného. Nechávala ji zabývat se jen hříčkami podřadné rady, kdežto skutečné záležitosti se projednávaly a rozhodovaly u královny, velmi často u paní des Ursins, mezi nimi dvěma a Orrym s králem; potom se dalo Rivasem a ostatními státními sekretáři války a zahraničních věcí vyhotovit, co bylo usneseno a co vyhotovení potřebovalo. Jediný Arias jí byl nepohodlný svou vahou a schopností; s abbém si pohrávala, když se už zbavila jeho strýce. Byl to muž urostlý, galantní, ducha velmi prostředního, opojený sebou, svým nadáním, vysokými úřady a leskem své rodiny i svých velvyslanectví až k domýšlivosti, který se při vší cti a velké snaze konat dobře často mýlil a býval pro smích. Jeho mravy ho vyloučily z biskupské hodnosti; vážnost jeho příbuzných, zvláště kardinála, jeho strýce, zakryla tuto pohanu úřady v cizině, u nichž nebylo jeho vinou, jestliže nebyly pokládány za velmi důležité, a kde přitom bylo málo a často nic na práci. Nebyl bohatý a velmi hleděl na své peníze. Jako velvyslanec v Portugalsku se vyhnul slavnostnímu vjezdu a kardinál z Estrées, který si nerad nechával své vtipy pro sebe, ani když šlo o jeho rodinu, o něm žertem říkal, že z Portugalska vyjel, aniž do něho vjel. Co se týče Mancery, jeho vysoké stáří dávalo princezně des

11. **Vysvětlivka:** Jacques-François de Chastenet, markýz z Puységuru (1656–1743), se stal maršálem Francie roku 1734; ministrem je míněn kardinál Fleury.

Ursins vůči němu naprostou volnost. Brzy uvidíme, jak se dovedla zbavit i tohoto zbytku pouhého zdání rady.

Právě v té době, snad čtrnáct dní po zřízení této junty, zřídil španělský král čtyři kompanie tělesné gardy, ve všem přesně podle vzoru francouzských, až na to, že je rozlišil podle národů: dvě španělské, první, které dal konetáblovi Kastilie a hraběti z Lemos, jehož jsem představil jinde; italskou vévodovi z Popoli, rytíři Svatého Ducha, o němž budu mít příležitost mluvit; valonskou čili vlámskou, která byla poslední, Serclaesovi, jehož jsme právě viděli projíždět z Flander přes Paříž do Španělska, aby tam velel španělskému vojsku. Tato novota způsobila velký rozruch v Madridu, kde novoty nemají rádi. Španělští králové až do té doby nikdy neměli gardu, kromě několika ubohých otrhaných kopiníků, kteří je sotvakdy doprovázeli, a to ve velmi malém počtu, a kteří žebrali u každého, kdo vcházel do paláce, jako praví žebráci, jimiž byli, a ti byli rozpuštěni; a kromě jakési kompanie halapartníků, která byla odedávna starou gardou a byla zachována a kterou nelze přirovnat k ničemu lépe než ke kompanii Sta Švýcarů královy gardy. Pro tyto čtyři úřady byli záměrně vybráni nejvýše postavení a nejvznešenější páni tří národů, aby se snáze prosadily; a při této příležitosti došlo k záležitosti s *banquillem*[12], kterou jsem vyložil předem, když jsem mluvil o španělských grandech, při vyhnanství vévodů z Arcos a z Baños ve Francii pro jejich pamětní spis proti vzájemnosti hodností, poct atd. vévodů Francie a španělských grandů, téměř hned poté, co Filip V. nastoupil na trůn.

Vévoda z Alby, jmenovaný velvyslancem ve Francii místo admirála Kastilie, přijel do Paříže s vévodkyní, svou ženou, a se svým jediným synem, ještě dítětem, jemuž dával říkat konetábl Navarry. Toto jméno se za Karla V. a za Filipa II. tak proslavilo slavným vévodou z Alby[13], že mu, jak soudím, dlužím malou odbočku. Jindřich IV., král kastilský, učinil roku 1469 vévodou z Alby dona Garcíu Álvareze de Toledo, třetího hraběte z Alby, což je velmi značné a velmi rozlehlé panství poblíž Salamanky, které král Jan II. dal roku 1430 s titulem hrabství donu Gutierru Gómezovi de Toledo, postupně biskupovi palencijskému a arcibiskupovi sevillskému a toledskému. Tento prelát dal hrabství synovi svého bratra, otci prvního vévody z Alby, a tento první vévoda z Alby byl v přímé mužské linii pradědem slavného vévody z Alby. Ten zemřel v lednu 1582[14]. Jeho nejstarší syn, který byl také prvním vévodou z Huescy, zemřel bez dětí a zanechal dědicem syna svého bratra, který po své matce, doně Briandě de Beaumont, zdědil také hrabství Lerín, s nímž je spojena grandeza, a dědičné tituly velkého konetábla a velkého kancléře království navarrského. Tento pátý vé-

12. **Vysvětlivka:** *Banquillo* (španělsky „lavička"): sedátko, které král přiznal kapitánovi tělesné gardy ve službě za svým křeslem v kapli, před lavicí grandů; grandové to pokládali za újmu na své hodnosti a protestovali.

13. **Vysvětlivka:** Fernando Álvarez de Toledo, třetí vévoda z Alby (1507–1582), vojevůdce Karla V. a Filipa II., místodržitel v Nizozemí a dobyvatel Portugalska.

14. **Ediční poznámka:** Slavný vévoda z Alby zemřel v Lisabonu 11. prosince 1582, nikoli v lednu.

voda z Alby byl otcem sedmého a ten otcem osmého, jehož jediným synem je vévoda z Alby, velvyslanec ve Francii.

Jeho otec, který zemřel v listopadu 1701, měl za ženu tetu vévodů z Arcos a z Baños z otcovy strany, tedy jednu Ponce de León; byl vdovec, rytíř Zlatého rouna, zastával významné úřady a nakonec byl státním radou. Byl to muž velkého ducha a se vzděláním, ale velmi podivný. Když Filip V. přijel do Španělska, projevoval z toho velkou radost a vypustil množství žertovných a kousavých poznámek o rodu rakouském a o některých pánech, o nichž se soudilo, že jsou mu oddáni. Louville byl pozván, aby ho v Madridu navštívil. Našel ho dosti nečistotně mezi dvěma prostěradly, ležícího na pravém boku, kde zůstával už několik měsíců, aniž změnil místo nebo dal ustlat lože; tvrdil o sobě, že se nemůže hýbat, a přitom se měl výtečně. Věc se měla tak, že vydržoval milenku, která ho měla dost a utekla. Byl z toho zoufalý, dal ji hledat po celém Španělsku, dal sloužit mše a konat jiné pobožnosti, aby ji našel — tak osvícené je náboženství v zemích inkvizice —, a nakonec učinil slib, že zůstane na loži a nehne se z pravého boku, dokud nebude nalezena. Posléze se k tomuto bláznovství Louvillovi přiznal jako k věci mocné, schopné vrátit mu milenku, a naprosto rozumné. Přijímal u sebe mnoho lidí a nejlepší společnost dvora, neboť sám byl výborný společník. S tímto slibem neměl žádnou účast na ničem při smrti Karla II. ani při nástupu Filipa V., jehož nikdy neviděl a jemuž dal vyřídit všemožná ujištění, a dovedl tuto výstřednost až do své smrti, aniž kdy vstal nebo se hnul z pravého boku. Tato mánie je tak nepochopitelná, a přece tak jistá, že jsem ji pokládal za hodnou zaznamenání u muže jinak moudrého, rozumného a plného ducha ve všem ostatním.

Jeho jediný syn, don Antonio Martín de Toledo, velvyslanec ve Francii, jemuž otec neříkal nikdy jinak než Martín, což je dosti způsob Španělů, byl muž vzezření dosti nevzhledného, ale velkého ducha a velmi vzdělaný, velmi moudrý, velmi umírněný, zdvořilý s důstojností, a svůj velvyslanecký úřad zastával v dobách nejsmutnějších s velkou odvahou a soudností, ke spokojenosti svého dvora i našeho, který k němu choval opravdovou úctu a velmi zřetelnou vážnost. Jeho žena, sestra vévodů z Arcos a z Baños, nesmírně živá a ještě ošklivější, lidi trochu bavila a nakonec si na ni zvykli. Oba byli velmi zbožní, manžel důkladněji, žena více po španělsku, a žili zde okázale. Vévoda z Alby pozdravil krále po svém příjezdu soukromě v jeho kabinetu. Jeho ženu představila králi v jeho kabinetu po večeři, rovněž po příjezdu, vévodkyně du Lude[15], kterou k tomu král určil. Král zůstal stát a dlouho s ní rozmlouval. Vévodkyně du Lude ji odtud vedla galerií k vévodkyni z Bourgogne, kde bylo vše osvětleno víc než obvykle a která po králově večeři, místo aby ho jako obvykle následovala do jeho kabinetu, odešla čekat k sobě. Přijala ji vstoje a políbila ji při příchodu i při odchodu. Král ji políbil jen při příchodu; odtud šla k Madame, bez vévodkyně du Lude, a k vévodkyni z Orléans. Bylo vítáno, že se jí může prokázat toto mimořádné přijetí,

15. **Vysvětlivka:** Vévodkyně du Lude byla dvorní dámou (*dame d'honneur*) vévodkyně z Bourgogne.

tím spíše, že vévoda z Harcourtu, už když byl ve Španělsku, podával zprávy o jejím francouzském smýšlení, projeveném při mnoha příležitostech.

Kapitola dvanáctá

Sňatek vévody z Mortemart s dcerou vévody z Beauvilliers. — Sňatek markýze z Roye s dcerou Ducassovou. — Ducassova kariéra a povaha. — Sňatek vévody ze Saint-Pierre se sestrou Torcyho, vdovou po panu z Rénelu. — Princ z Rohanu kapitánem gardových žandarmů. — Smrt vévodkyně z Mantovy. — Smrt La Rongèra. — Smrt Briordova. — Smrt Courtinova; jeho úřady, jeho povaha. — Zajímavost o oděvu lidí pera a taláru. — Paní z Varangeville. — Podivná loupež, kterou Courtinovi přivodil Fieubet. — Fieubetova povaha a odchod do ústraní. — Spor o děkanství rady mezi La Reynie a arcibiskupem z Remeše, který jej vyhrává. — Záležitost sbírky. — Králův hněv na vévody, zvláště na mne. — Audience, kterou jsem měl u krále a z níž jsem vyšel spokojen. — Důvody, proč jsem se o záležitosti sbírky rozšířil. — Císařův strach z nespokojenců. — Fanatici podporovaní Holandskem a Ženevou. — Rochegude zatčen.

Pan z Beauvilliers, který měl dva velmi mladé syny a jehož dcery se všechny až na jedinou staly řeholnicemi v Montargis, provdal tuto jedinou na samém konci toho roku za vévodu z Mortemartu,[1] který neměl ani mravy, ani chování člověka, jenž by se měl stát jeho zetěm. Byl synem mladší sestry vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers. K té volbě hodně přispělo přání nevpustit do svého nejužšího soukromí cizího člověka; rozhodl ji však silnější důvod. Vévodkyně z Mortemartu, velmi mladá, dost jiskrná, světu velmi po chuti a sama svět velmi milující a u dvora při všem přítomná, dvůr náhle opustila ze vzdoru nad výčitkami (*romancines*)[2] svých sester a vrhla se v Paříži do samoty a do zbožnosti, která byla nad její síly, v níž však přesto vytrvala. Druh zbožnosti paní Guyonové ji oslnil, pan z Cambrai ji okouzlil.[3] V příkladu svých dvou moudrých švagrů nacházela, čím se ve své zálibě utvrdit, a ve spojení s celým tím malým odděleným stádcem svaté kratochvíle, jimiž se zaměstnat. Nejhmatatelnější věcí, kterou tam získala, byl však sňatek jejího syna. Souzvuk citů v tom zvláštním výtažku pronásledované zbožnosti, kde vystupovala jako velká duše, jedna z těch výjimečných a vyvolených duší, zapůsobil na arcibiskupa z Cambrai, jehož rady rozhodly proti tomu, co viděla celá Francie; ta zůstala tak podivnou volbou

1. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík z Rochechouartu, mladý vévoda z Mortemartu, syn dříve zmíněného vévody téhož jména († 1688) a nejmladší z Colbertových dcer; jeho matka byla tedy sestrou vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto slovo se u Saint-Simona vyskytuje několikrát ve významu satirických písniček nebo prostě ostrých a kousavých výčitek.

3. **Vysvětlivka:** Paní Guyonová (Jeanne-Marie Bouvier de la Motte, 1648–1717), mystička, jejíž nauku (kvietismus) hájil Fénelon a církev ji odsoudila. „Malým odděleným stádcem" míní Saint-Simon kroužek jejích a Fénelonových stoupenců u dvora, k němuž patřili vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers.

překvapena, a volba až příliš odpověděla tomu, co o ní veřejnost předvídala. Za takových znamení si lidé, kteří uprostřed dvora a státních záležitostí nikdy neztráceli z mysli Boží přítomnost a kteří díky svému jmění a skvělému postavení mohli vybírat z celé Francie, vzali zetě, který v Boha nevěřil a vždy si zakládal na tom, že to dává najevo, který si ani předtím, ani potom neodepřel žádný ze svých rozmarů ani nic ze svého pokoutního života, který hrál o víc, než měl, a pil víc, než snesl, a který, když si pozdě usmyslil hrdinnou poctivost a ctnost, převzal z nich jen fanatismus, aniž z nich kdy měl ve skutečnosti sebemenší žilku. S touto metlou vlastní rodiny i sebe samého se ještě setkáme jinde.

Pontchartrain v téže době sjednal sňatek jednoho ze svých švagrů, kapitána řadové lodi, který byl tehdy na moři, s jedinou dcerou Ducassovou, o níž se soudilo, že má jmění milion dvě stě tisíc livrů. Ducasse byl z Bayonne, kde jeho bratr a otec prodávali šunky. Řemeslem flibustýra získal jmění i mnoho znalostí a zasloužil si, aby byl jmenován důstojníkem na královských lodích, kde se brzy nato stal kapitánem. Byl to muž veliké statečnosti, velmi rozvážný a chladnokrevný, schopný velkých podniků, a v námořnictvu velmi oblíbený pro štědrost, s níž se o všechno dělil, a pro skromnost, která ho držela na jeho místě. Měl prudké rozepře s Pointisem, když Pointis dobyl a vyplenil Cartagenu.[4] Uvidíme, že to tento Ducasse dotáhne ještě mnohem dál. Vedle vábení jmění, které ten sňatek způsobilo z jedné strany, a zajištěné ochrany ministra námořnictva z druhé strany naskytl se ministrovi právě vhod, aby jej za Ducassovy peníze koupil svému švagrovi, úřad generálporučíka galér, který byl jediný svého druhu, dával hodnost generálporučíka a kapitánu řadové lodi umožňoval udělat rázem tento velký krok; byl uprázdněn smrtí bailliho z Noailles a od té doby nenašel kupce.

Třetí sňatek, který velmi překvapil, uzavřel vévoda ze Saint-Pierre s paní z Rénelu, sestrou pana z Torcy; oba měli děti z prvního manželství. Saint-Pierre byl z rodu Spinolů, jeho první žena také. Od Karla II.[5] koupil grandezu první třídy. Byl velmi bohatý, a aby si opatřil malý stát v Itálii, koupil velmi draho Sabbionetu. Císař, jemuž se hodila, se jí zmocnil za předešlé války, dřív než se jí kupec ujal, a ten po celou dobu, co trval ryswický mír, nedokázal dosáhnout jejího vrácení. Nevím, zda tento zřetel nehrál jistou roli v sňatku, který uzavřel se sestrou ministra zahraničních věcí, jemuž, když viděl téměř všechny dcery ministrů sedět,[6] lichotilo, že posadí i svou

---

4. **Vysvětlivka:** Jean-Bernard Desjean, baron de Pointis, velel roku 1697 výpravě, která dobyla Cartagenu v dnešní Kolumbii; o kořist se tehdy dostal do sporu s flibustýry (viz Díl I).

5. **Vysvětlivka:** Karel II. (1661–1700), poslední španělský král z rodu Habsburků. Níže v této kapitole jde naopak o anglického krále Karla II. († 1685).

6. **Vysvětlivka:** „Sedět" znamená mít právo taburetky, tedy sedět v přítomnosti královny nebo vévodkyně z Bourgogne; náleželo vévodkyním a také manželkám španělských grandů.

sestru. Věk byl krutě nepoměrný; o starém galánovi se říkalo, že je samá fontanela[7] a že je krajně žárlivý a lakomý, třebaže navenek okázalý; o fontanelách nevím nic, ale co do žárlivosti dostál velmi přesně slovu těch, kdo ho tak líčili. Jeho galantnost zašla tak daleko, že hrál zamilovaného, a zamilovaný až k netrpělivosti. Nedokázal počkat na kurýra, kterého poslal do Španělska pro souhlas tamního dvora; poprosil krále, aby se za ten souhlas ráčil zaručit, a díky této nepatrné laskavosti se oženil bez dalšího čekání. Nová vévodkyně byla velmi hezká. Princezny krve nenavštívila, protože vévoda ze Saint-Pierre jim nechtěl dávat Výsost, když by od nich dostával jen Excelenci. Odbylo se to dost nepříjemně, ale on hrdě trval na svém. Po svatbě nezůstal ve Francii příliš dlouho a odvezl svou ženu, kterou tu pak řadu let nikdo neviděl, a i potom jen s ním a na průjezdu. Byl to muž velkého ducha, který mnoho viděl, četl a zapamatoval si, a ještě se s ním setkáme jinde.

V téže době se pan ze Soubise, už velmi starý, vzdal svého úřadu u gardových žandarmů (*gens d'armes*), který dostal jeho syn. Sama o sobě to nebyla milost nijak těžko dosažitelná; paní ze Soubise byla zvyklá na lepší.

Vévoda z Mantovy ztratil manželku, pocházející z mladší větve jeho rodu, osobu neobyčejné ctnosti, zásluh a zbožnosti, která musela mnoho vytrpět od jeho vrtochů, jeho lakoty a celého serailu, který si po celý život vydržoval. Děti s ní neměl a ihned pomyslel na to, že se znovu ožení, a to s Francouzkou. K vyprávění o této záležitosti se brzy vrátím.

La Rongère, rytíř cti Madame a rytíř řádu na její návrh, zemřel v téže době. Byl to šlechtic z kraje Maine, který přes směšné jméno pocházel z velmi dobré šlechty. Jmenoval se Quatre-Barbes.[8] Byl to velmi počestný muž, ducha velmi omezeného, ale postavou i tváří takový, že se mohl dát najmout k divadlu, aby hrál hrdiny a bohy. Briord, kterého jsme dříve viděli jako velvyslance v Turíně a v Haagu, zemřel také, po operaci kamene, a zanechal uprázdněné místo státního rady meče. Byl to muž veskrze čestný a statečný, který měl rozum, jistý důvtip a mnoho přátel, a ti se o něj zasadili tak dobře, že mu jeho oddanost panu Princi, jehož byl prvním štolbou, v kariéře neuškodila, což byla u krále věc velmi neobyčejná a možná jediná svého druhu.

Pan Courtin ho následoval o několik dní později. Byl to velmi malý muž, na němž bylo znát, že míval příjemnou tvář, a který býval velkým galánem. Měl mnoho ducha, půvabu a obratnosti, ale nic strojeného, v nejvyšší míře vzhled a způsoby velkého světa, s nímž strávil život v nejlepších společnostech, bez jakékoli nadutosti a aniž kdy vybočil ze svého stavu. Zdvořilý, moudrý, otevřený, třebaže ve skutečnosti zdrženlivý, skromný a uctivý, především s velmi čistýma rukama a velmi čestný muž.

---

7. **Vysvětlivka:** Fontanela (*cautère*) byla uměle udržovaná hnisající ranka, jíž tehdejší lékařství chtělo z těla „odvádět škodlivé šťávy".

8. **Vysvětlivka:** Jméno Quatre-Barbes znamená doslova „Čtyři vousy".

Brzy zazářil v radě a stal se intendantem Pikardie. Pan z Chaulnes, který tam měl všechny své statky a byl jeho velkým přítelem, mu je vřele doporučil; a Courtin si udělal velké potěšení z toho, že jim ulevil. Následujícího roku při své objížďce viděl, že aby se vévodovi z Chaulnes zavděčil, přetížil jiné farnosti. Zármutek, který z toho měl, ho přiměl prozkoumat křivdu, kterou jim způsobil, a shledal, že činí čtyřicet tisíc livrů. Dlouho se nerozmýšlel, zaplatil je a rozdělil ze svých peněz a pak požádal o odvolání. Byli s ním tak spokojeni, že mu jeho žádost splnili jen neradi; vyložil však tak dobře, že nemůže trávit život tím, že působí zlo a nemůže nikomu ulevit ani komukoli udělat radost, že nakonec dosáhl toho, že přestal být intendantem.[9] Obrátil se k vyjednávání a měl několik velvyslanectví, v nichž uspěl dokonale. Podepsal smlouvy z Heilbronnu, z Bredy a několik dalších a byl dlouho a s užitkem velvyslancem v Anglii, kde prostřednictvím paní z Portsmouthu přiměl krále Karla II. ke všemu, co chtěl. Později jí to bohatě oplatil.

Když se vrátila do Francie a Karel II. byl mrtev, těšila se tu jen malé vážnosti pro život, jaký vedla v Paříži. Králi se doneslo, že se u ní lidé nevázaně rozpovídali a že i ona sama mluvila velmi volně o něm a o paní z Maintenon; nato dostal pan z Louvois rozkaz vyhotovit královský zapečetěný list, jímž měla být vypovězena hodně daleko. Courtin byl důvěrným přítelem pana z Louvois. Měl domek v Meudonu a směl volně vcházet do jeho kabinetu v kteroukoli hodinu. Jednou večer, když tam vešel a pan z Louvois psal o samotě a psal dál, uviděl Courtin na jeho stole tento zapečetěný list. Když Louvois dopsal, zeptal se ho Courtin pohnutě, co je to za zapečetěný list. Louvois mu řekl důvod. Courtin zvolal, že je to jistě něčí zlá služba; ale i kdyby ta zpráva byla pravdivá, má král dost důvodů nezacházet vůči ní dál než k napomenutí, aby byla opatrnější, a že ho prosí a pověřuje, aby to jeho jménem řekl králi, než list odešle; a nebude-li mu král chtít věřit na slovo, ať si aspoň, než půjde dál, dá předložit depeše z jeho jednání v Anglii, zejména to důležité, čeho tam dosáhl prostřednictvím paní z Portsmouthu za holandské války a po celou dobu svého velvyslanectví; a že po takových službách, které prokázala, by bylo zneuctěním na ně zapomenout.

Louvois, který si to dobře pamatoval a jemuž Courtin připomněl několik významných příkladů, odeslání zapečetěného listu pozastavil a podal králi zprávu o té příhodě i o tom, co mu Courtin řekl; a na toto svědectví, které králi připomnělo řadu skutečností, dal král zapečetěný list hodit do ohně a vévodkyni z Portsmouthu vzkázal, aby byla zdrženlivější. Velmi se hájila proti tomu, co se jí přičítalo, a ať už to byla pravda nebo ne, dávala si napříště pozor na řeči, které se u ní vedly.

Courtin si svými velvyslanectvími vysloužil svobodu objevovat se před králem i všude jinde bez pláště, s holí a se svým límcem (*rabat*). Pelletier de Sousy dosáhl prací

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ačkoli tuto příhodu Saint-Simon už vyprávěl (sv. I, s. 393), neměli jsme za to, že bychom měli tuto pasáž vypustit, neboť není doslovným opakováním té předchozí. (V tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá pátá.)

s králem na opevněních téže volnosti; oba byli státními rady a oba jedinými lidmi taláru, jimž se to trpělo, kromě ministrů, kteří chodili stejně. Bylo tomu dokonce teprve krátce, co se státní sekretáři oblékali jako ostatní dvořané, třebaže v barvách a zlacení skromnějších, a Chamillart si oblékl šedý šat s prostými zlatými knoflíky teprve od chvíle, kdy se stal státním sekretářem. Desmarets[10] byl jediný generální kontrolor, který si, na samém konci králova života, oblékl šedý šat, kravatu a zlatý knoflík. Pomponne po svém návratu chodil oblečen také tak, ale byl dlouho státním sekretářem. Král měl Courtina velmi rád, velmi si ho vážil a bylo mu s ním dobře. Kdykoli se jednou či dvakrát týdně objevil u královy večeře, král se s ním hned pustil do hovoru, který obvykle trval až do konce večeře. Zůstal přesto prostým státním radou, byť velmi váženým, protože se mezi ministry nic neuprázdnilo, dokud by mu věk a zdraví dovolily toho využít. V těch dobách a až do královy smrti se žádný člověk z parlamentu neobjevoval u dvora bez taláru, žádný z rady bez pláště a žádný soudce ani advokát nikde v Paříži bez pláště, kde dokonce mnozí z parlamentu chodili stále v taláru. Jedině pan z Avaux[11] si po návratu ze svých velvyslanectví ponechal kravatu a kord, s šatem vždy černým; také se mu lidé hodně posmívali, až mu o tom jeho přátelé a kancléř promluvili. Král, který se tomu také smál, měl s tou slabostí soucit a nechtěl mu dát vzkázat, aby si zase vzal límec a plášť. Prezident de Mesmes, jeho bratr, to neschvaloval o nic víc než ostatní. Ten ubohý muž se se svým úřadem v řádu a s modrou stuhou přes rameno domníval, že bude pokládán za rytíře řádu, a měl za to, že se tím směšným úborem náležitě odlišuje od státních radů taláru, k nimž patřil. Viděli jsme, že Courtin odmítl místo rady v královské finanční radě i první místo mezi královými velvyslanci v Ryswicku, ačkoli mu král kvůli jeho špatnému zraku dovolil vzít s sebou paní z Varangeville, jeho dceru, která byla dávno vdovou a žila u něho, svěřit jí tajemství jednání a používat její ruky ke všemu, co by nechtěl svěřit sekretářům.

Paní z Varangeville byla vysoká žena, velmi urostlá a tehdy ještě velmi krásná a vznešeného vzezření, která měla mnoho ducha a znala svět. Provdala se bez jmění za jakéhosi normandského venkovana, velmi bohatého, jehož jméno bylo Rocq, který však měl ducha i zásluhy a byl dlouho velvyslancem v Benátkách. Zemřel krátce po návratu a byl by to dotáhl dál, kdyby žil. Zanechal dvě dcery; jednu si vzal prezident z Maisons, o němž budu mít příležitost mluvit, a druhou Villars, která se brzy po tom sňatku stala maršálkou a nakonec vévodkyní. Nemohu však Courtina opustit, aniž vylíčím jeho jedinečnou příhodu s Fieubetem.

---

10. **Vysvětlivka:** Nicolas Desmarets (1648–1721), Colbertův synovec; generálním kontrolorem financí se stal roku 1708. Zemřel 4. května 1721 v Paříži.

11. **Vysvětlivka:** Zde Jean-Antoine de Mesmes, hrabě z Avaux († 1709), diplomat a velvyslanec mimo jiné v Holandsku, synovec staršího pana z Avaux, vyjednavače vestfálského míru. Zastával jeden z úřadů Řádu Svatého Ducha, s nímž bylo spojeno právo nosit modrou stuhu, aniž byl rytířem řádu.

Byl to další státní rada, velmi schopný, okouzlujícího ducha, pohybující se v nejvyšším světě města i dvora a v nejlepších společnostech, vyhledávaný všemi nejvybranějšími, občas velký hráč, a býval kancléřem královny. Vezl Courtina do Saint-Germain na zasedání rady, a v té době se hodně loupilo. Byli zastaveni a prohledáni a Fieubet při tom přišel o velkou částku, kterou měl v kapsách. Když je lupiči nechali být a Fieubet naříkal nad svým neštěstím, liboval si Courtin, že zachránil hodinky a padesát pistolí, které si včas zasunul do poklopce. V tu chvíli se Fieubet vrhne k dvířkům kočáru, začne křičet za lupiči a volat je zpátky, takže přišli zjistit, co chce.

„Pánové," řekl jim, „zdáte se mi být poctiví lidé v nouzi; není rozumné, abyste se nechali napálit tady tím pánem, který vám šikovně zatajil padesát pistolí a hodinky." A obraceje se ke Courtinovi: „Pane," řekl mu se smíchem, „sám jste mi to řekl; věřte mi, dejte jim je po dobrém a bez prohledávání." Courtinův úžas a rozhořčení byly takové, že si je nechal vzít, aniž řekl jediné slovo; ale jakmile lupiči odešli, chtěl Fieubeta uškrtit, jenže ten byl silnější než on a smál se na celé kolo. Vyprávěl to v Saint-Germain kdekomu; jejich společní přátelé měli všechnu práci na světě, aby je usmířili. Fieubet zemřel dlouho před ním, v ústraní u kamaldulů v Gros-Bois. Byl to muž velké ctižádosti, který v sobě cítil nadání ji unést, toužil po prvních místech a nedokázal dosáhnout žádného. Rozmrzelost, smrt manželky, s níž neměl děti, nepříliš spořádané majetkové poměry, věk a nadto zbožnost ho uvrhly do tohoto ústraní.

Pontchartrain k němu poslal na návštěvu svého syna, kterého s malým taktem napadlo zeptat se ho, co tam dělá. „Co dělám?" odpověděl mu Fieubet. „Nudím se; to je mé pokání, příliš jsem se bavil." Nudil se tak důkladně, aniž však v čemkoli polevil, že dostal žloutenku a po několika letech tam nudou zemřel.

Už dlouho Courtin, velmi neduživý, téměř slepý (a nakonec oslepl docela), nevycházel z domu, kde už ani téměř nikoho nepřijímal, když velmi stár po dlouhé nemoci zemřel. Byl děkanem rady. La Reynie, proslulý tím, že první začal dávat úřadu policejního poručíka podobu, jakou má dnes, ale přesto čestný muž a velký a bezúhonný soudce, byl v pořadí za Courtinem a činil si nárok na děkanství, když si na ně začal činit nárok i arcibiskup z Remeše, církevní státní rada, který stál mezi nimi. La Reynie se ohradil; zeptal se arcibiskupa, co s ním zamýšlí dělat, on, který svou hodností paira má přednost před děkanem rady a jemuž při jeho bohatství nemůže záležet na několika tisících tolarů, které má děkan navíc proti ostatním státním radům. Arcibiskup uznal, že mu děkanství není k ničemu, ale když na něj připadá, chce je přijmout, aby neuškodil církevním státním radům, kteří by neměli stejné důvody hodnosti a jmění, aby o ně nestáli, a za nic od toho nechtěl ustoupit. Vznikla z toho otázka, která byla předložena králi v radě depeší, mezi církevními státními rady a rady meče na jedné straně a rady taláru na druhé, to jest šest proti čtyřiadvaceti. Nehledě na to, že se nenašel žádný důvod k rozlišování ani k vyloučení, uvedl pan z Remeše příklady, mimo jiné jednoho arcibiskupa z Bourges a jednoho abbého,

kteří byli státními rady a potom děkany rady, a počátkem následujícího roku svou při vyhrál jednomyslně.

Rok uzavřela jiná záležitost, na níž jsem měl větší podíl. Bylo několik dní velkých svátků, kdy král chodil na velkou mši a na nešpory, při nichž některá dáma ode dvora vybírala na chudé; a byla to královna, nebo nebyla-li žádná, dauphine, kdo pokaždé jmenoval tu, která měla vybírat, a v mezidobí mezi oběma dauphine[12] se o to, aby byla vyrozuměna, starala paní z Maintenon. Dokud byly dvorní slečny královny nebo paní Dauphine, byla to vždy některá z nich. Když byly sbory dvorních slečen zrušeny, jmenovaly se mladé dámy, jak jsem právě vyložil. Lotrinský dům, který své postavení vytvořil jen uchvácenými výsadami z časů Ligy, od té doby obratně hájenými a rozmnožovanými jeho ustavičnou pozorností a přičinlivostí, a po jeho příkladu rody, které si postupně daly od krále přiznat stejné postavení, bedlivé ke všemu, se sbírce nepozorovaně vyhýbaly, aby si z toho potom udělaly výsadu, činily si nárok nevybírat, a připodobnily se v tom, stejně jako ve svých zásnubách, princeznám krve. Dlouho si toho nikdo nevšiml a nepomyslel na to. Nakonec to zpozorovaly vévodkyně z Noailles, její dcera vévodkyně z Guiche a maršálka z Boufflers. Všimly si toho i některé další, mluvily o tom mezi sebou a mluvily o tom i se mnou. Paní ze Saint-Simon se o svátku Početí Panny Marie, kdy nebyla velká mše a paní vévodkyně z Bourgogne zapomněla jmenovat výběrčí, ocitla v dvorním úboru na královych nešporách a vévodkyně jí ve chvíli sbírky hodila měšec. Vybírala, a my jsme ještě netušili, že kněžny pomýšlejí na to vyrobit si z toho, že nevybírají, výhodu.

Když jsem na to byl upozorněn, umínil jsem si, že vévodkyně budou v té věci stejně obratné jako ony, dokud se nenaskytne příležitost věc vyrovnat. Vévodkyně z Noailles o tom promluvila s vévodkyní du Lude, která, změkčilá a všeho se bojící, jen krčila rameny; a vždy se našla nějaká vévodkyně nová a neznalá nebo nízká, která čas od času vybírala. Nakonec vévodkyně du Lude, dohnaná paní z Noailles do krajnosti, o tom promluvila s paní vévodkyní z Bourgogne, která, shledavši, že se věc má opravdu tak, chtěla vidět, co kněžny udělají, a o nejbližším svátku dala vyrozumět paní z Montbazonu.[13] Byla to dcera pana z Bouillonu, krásná a mladá, velmi často u dvora a po všech stránkách vhodná k tomu, aby udělala začátek. Byla v Paříži, kam ony všechny už řadu let před těmito svátky odjížděly. Omluvila se, a ačkoli jí bylo velmi dobře, odpověděla, že je nemocná, na půl dne si lehla a pak chodila sem a tam jako obvykle. Tehdy z toho nevzešlo nic jiného, než že se jejich záměr stal jistým. Vévodkyně du Lude se neodvážila věc hnát dál; paní vévodkyně z Bourgogne také ne, třebaže se cítila dotčena; mělo to však přece za následek, že už žádná vévodkyně

12. **Vysvětlivka:** První dauphine, Marie Anna Bavorská, choť Monseigneura, zemřela roku 1690; druhou se stala až roku 1711 vévodkyně z Bourgogne.

13. **Vysvětlivka:** Paní z Montbazonu, dcera vévody z Bouillonu, byla provdána do rodu Rohanů, jednoho z těch, které si podle Saint-Simona vymohly postavení cizích knížat po vzoru lotrinského domu.

nechtěla nebo se neodvážila vybírat. Dámy skutečně urozené si toho brzy všimly. Pochopily, že sbírka zůstane jen na nich, a začaly se jí také vyhýbat, takže se dostávala do všelijakých rukou a někdy se dokonce nenašel nikdo.

Zašlo to tak daleko, že se král rozzlobil a málem dal vybírat paní vévodkyni z Bourgogne. Upozornily mě na to dámy paláce, které chtěly, abychom na svátek neodjížděli do Paříže, a pokoušely se mě postrašit, že se bouře snese na mne, který jsem si to u krále ještě nenapravil po svém odchodu ze služby.[14] Nejezdil jsem do Marly a byl jsem vůči němu stále v postavení, které jsem vylíčil na svém místě a o němž mi ty dámy lichotivě slibovaly, že by tím mohlo skončit. Svolil jsem pod podmínkou, že dostanu jistotu, že má žena nebude ke sbírce jmenována; a protože mi ji dát nemohli, odjeli jsme do Paříže. Maršálka z Cœuvres jako manželka španělského granda odmítala všechny sbírky a vévodkyně z Noailles, její matka, za ni posílala hraběnku z Ayen, svou snachu. O jiném svátku byly ke sbírce vyzvány obě Chamillartovy dcery vévodkyně,[15] které se tentokrát nemohly vyhnout pobytu ve Versailles, a jedna i druhá odmítly. To způsobilo, že bomba praskla.

Král, znechucen těmito pletichami, sám nařídil panu Velkému, aby dal o prvním dni roku 1704 vybírat svou dceru, a ten, když už musel, uměl se tím králi zavděčit na útraty toho, koho se mu zlíbilo. Neodpustil mi to, že princezna z Harcourtu musela vévodkyni z Rohanu prosit za odpuštění.[16] Hned nazítří mě upozornila hraběnka z Roucy, jíž to vyprávěla paní vévodkyně z Bourgogne, která byla při tom, že král přišel velmi vážný k paní z Maintenon a řekl jí rozhněvaně, že je velmi nespokojen s vévody, u nichž nachází méně poslušnosti než u knížat, a že zatímco všechny vévodkyně sbírku odmítají, sotva ji navrhl panu Velkému pro jeho dceru, ten ji přijal. Dodal, že jsou dva nebo tři vévodové, na které si vždy vzpomene. Paní vévodkyně z Bourgogne je nechtěla jmenovat jí, zato je pošeptala do ucha paní z Dangeau, a ta ji za chvíli pověřila, aby mě varovala, ať jsem rozumný, protože se mi nad hlavou stahuje bouře. Tato výstraha mi byla dána u kancléře, on byl při tom jako třetí, a nepochyboval, stejně jako já, že jsem jedním z těch tří, o nichž král mluvil. Vyložil jsem mu, co se stalo, a požádal ho o radu; ta zněla počkat, abych nešel naslepo. Večer mi paní Chamillartová řekla, že král o tom velmi příkře mluvil s jejím manželem. Oba

---

14. **Vysvětlivka:** Saint-Simon vystoupil z armády roku 1702, když byl opominut při povyšování na brigádní generály; král mu to zazlíval a mimo jiné ho přestal zvát na pobyty v Marly.

15. **Vysvětlivka:** Dvě z dcer ministra Chamillarta byly provdány za vévody: jedna za vévodu z La Feuillade, mladší za vévodu z Lorges, bratra paní ze Saint-Simon — odtud královo podezření, že odmítnutí mladší z nich podnítil Saint-Simon.

16. **Vysvětlivka:** Počátkem roku 1699 vytlačila princezna z Harcourtu, z lotrinského domu, při jedné audienci násilím vévodkyni z Rohanu z jejího místa a král ji přiměl k veřejné omluvě. V téže době Lotrinští u krále překroutili spor paní z Armagnacu, choti pana Velkého, s paní ze Saint-Simon o místo a Saint-Simon uvedl věc před králem na pravou míru (viz Díl I).

byli s celou věcí dobře obeznámeni. Zasvětil jsem je do ní včas a byli to oni sami, kdo přiměl obě vévodkyně, své dcery, sbírku odmítnout.

Nazítří časně ráno jsem navštívil Chamillarta, který mi vyprávěl, že se ho den předtím u paní z Maintenon, než ještě stačil otevřít svůj vak, král rozhněvaně zeptal, co říká vévodům, u nichž nachází méně poslušnosti než u knížat; a hned mu řekl, že slečna z Armagnacu bude vybírat. Chamillart mu odpověděl, že takové věci do jeho kabinetu sotva kdy dolehnou a že se o tom dozvěděl teprve den předtím, ale že vévodové jsou opravdu nešťastní, když jim klade za vinu, že neuhodli jeho přání, a knížata velmi šťastná, když je jim vděčen za věc, kterou by vévodové horlivě udělali, kdyby jim byl řekl tolik co panu Velkému. Král, který odpovídal jen sám sobě, pokračoval, že je to zvláštní věc, že od té doby, co jsem opustil jeho službu, nemyslím na nic jiného než na studium hodností a na to, jak se s kdekým soudit; že jsem prvním původcem tohoto sporu a že kdyby jednal správně, poslal by mě tak daleko, že bych ho dlouho neobtěžoval.

Chamillart odpověděl, že zkoumám-li tyto věci důkladněji, je to proto, že jsem toho schopnější a poučenější než ostatní, a že když mi tato hodnost přichází od králů, měl by mi být Jeho Veličenstvo vděčen, že ji chci hájit. Potom se pousmál a dodal, aby ho uklidnil, že je dobře známo, že může lidi posílat, kam se mu zlíbí; že však sotva stojí za to té moci užívat, když lze jediným slovem dosáhnout stejně dobře toho, co člověk chce, a že pokud toho nedosáhl, bylo to jen proto, že to neřekl. Král, nijak neuklidněný, odvětil, že ho nejvíc zlobí, že sbírku odmítly Chamillartovy dcery z vůle svých manželů, a zvlášť ta mladší, zřejmě z mého popudu. Na to Chamillart odpověděl, že jeden z těch dvou je nepřítomen a druhý jen přizpůsobil svou ženu tomu, co dělaly ostatní; to krále neobměkčilo, stále rozzlobený ještě chvíli hartusil a pak se pustil do práce. Poděkoval jsem Chamillartovi, že tak dobře mluvil o vévodech vůbec a o mně zvlášť, a on mi poradil, abych s králem promluvil, a to co nejdřív, slovo o vévodech a o sbírce, potom o sobě, s nímž je nespokojen, a řekl mi podstatu toho, co mi radí mu říci. Tyto královy řeči byly plodem dost dlouhé audience, kterou dal velkému štolbovi, než přešel k paní z Maintenon.

Když jsem odešel od Chamillarta, šel jsem kancléři vylíčit, co jsem se od něho právě dozvěděl. Byl téhož názoru, že mám promluvit, a brzy; že čekáním bych krále jen utvrdil v tom, co ho popuzuje, a že bych potom, až bych s ním mluvil, ničeho nedosáhl; že je tedy třeba vydat se všanc tomu, jak to dopadne, požádat ho o rozhovor v jeho kabinetě, a kdyby se, jak jsem se obával, zastavil a napřímil, aby mě vyslechl hned, říci mu, že vidím, že mi prozatím nechce prokázat milost a vyslechnout mě, že doufám, že to bude jindy, a hned se vzdálit. V mém věku, a když jsem byl u krále dvojnásob špatně zapsán, to nebyla maličkost, jít se s ním pustit do rozhovoru. Nemíval jsem ve zvyku cokoli podnikat bez rady vévody z Beauvilliers. Paní ze Saint-Simon nebyla pro to, abych si ji vyžádal, jsouc si jista, jak mi řekla, že by mi poradil psát, a ne mluvit, což by nemělo ani stejný půvab, ani stejnou sílu, nehledě na to, že dopis

neodpovídá, a že by mě tato rada, opačná než rada obou druhých ministrů, uvedla do rozpaků. Uvěřil jsem jí a šel čekat, až král přejde od oběda do svého kabinetu, kde jsem ho požádal o dovolení jít za ním. Bez odpovědi mi pokynul, abych vstoupil, a odešel do okenního výklenku.

Když jsem se chystal promluvit, viděl jsem procházet Fagona a další lidi z králova soukromí. Neřekl jsem ani slovo, dokud jsem s králem nezůstal sám. Tehdy jsem mu řekl, že se mi doneslo, že je se mnou kvůli sbírce nespokojen; že mám tak velkou touhu se mu líbit, že nemohu odkládat prosbu, aby mi dovolil složit mu účet ze svého jednání v té věci. Při tomto úvodu nasadil přísnou tvář a neodpověděl ani slovo. „Je pravda, Sire," pokračoval jsem, „že od té doby, co kněžny odmítly vybírat, vyhýbal jsem se tomu za paní ze Saint-Simon; přál jsem si, aby se tomu vyhýbaly i vévodkyně, a jsou mezi nimi takové, jimž jsem v tom zabránil, protože jsem se nedomníval, že si to Vaše Veličenstvo přeje." „Ale," přerušil mě král tónem rozhněvaného pána, „odmítnout vévodkyni z Bourgogne znamená chovat se k ní neuctivě, znamená to odmítnout mne samého!" Odpověděl jsem, že při způsobu, jakým se výběrčí jmenují, jsme se nedomnívali, že v tom má paní vévodkyně z Bourgogne podíl, že to vévodkyně du Lude, a často první dáma paláce, která je právě po ruce, určuje, koho chce. „Ale, pane," přerušil mě král znovu týmž zvýšeným a rozhněvaným tónem, „Vy jste vedl řeči?" „Ne, Sire," řekl jsem mu, „žádné." „Cože, Vy jste nemluvil?..." A pokračoval tím zvýšeným tónem, když jsem se v tom místě odvážil přerušit zase já jeho a zvedaje hlas nad jeho hlas: „Ne, Sire, říkám Vám, a kdybych nějaké vedl, přiznal bych to Vašemu Veličenstvu, stejně jako mu přiznávám, že jsem své ženě sbírku ušetřil a že jsem jiným vévodkyním zabránil ji přijmout. Vždy jsem věřil a měl důvod věřit, že když se Vaše Veličenstvo k tomu nevyjadřuje, buď neví, co se děje, nebo to ví, a nezáleží mu na tom. Velmi naléhavě Vás prosím, abyste nám prokázal spravedlnost a byl přesvědčen, že kdyby si vévodové, a já zvlášť, byli mohli pomyslet, že si to Vaše Veličenstvo jen v nejmenším přeje, všechny by si pospíšily to udělat, a paní ze Saint-Simon o všech svátcích, a kdyby to z její strany nestačilo, abych Vám dosvědčil svou touhu se Vám líbit, byl bych raději i já sám vybíral do mísy jako vesnický kostelník. Ale, Sire," pokračoval jsem, „může si Vaše Veličenstvo představit, že bychom kterýkoli úkon ve Vaší přítomnosti pokládali za něco pod svou důstojnost, a k tomu takový, který vévodkyně i kněžny dosud denně vykonávají v pařížských farnostech a klášterech, a bez jakýchkoli obtíží? Je však pravda, Sire, že knížata tak bedlivě dbají na to, aby si ze všeho tvořila výhody, že nás nutí dávat si na to pozor, zvlášť když už jednou sbírku odmítla." „Ale knížata ji neodmítla," řekl mi král mírnějším tónem; „nikdo jim neřekl, aby vybírala." „Odmítla ji, Sire," odvětil jsem důrazně, „ne Lotrinské, ale ty druhé" (čímž jsem mu označoval paní z Montbazonu). „Vévodkyně du Lude o tom mohla Vašemu Veličenstvu podat zprávu a měla to udělat, a právě to nás přimělo se rozhodnout; protože však víme, jak je Vašemu Veličenstvu na obtíž všechno, co je rozprava a rozhodování, měli jsme za to, že stačí

sbírce se vyhýbat, abychom knížatům nedovolili tuto výhodu získat, přesvědčeni, jak jsem měl čest Vám říci, že o tom Vaše Veličenstvo neví nebo že mu na tom nezáleží, když nedává nic najevo.“ „Nuže dobrá, pane,“ odpověděl mi král tichým a docela už mírným tónem, „to se už nestane, neboť jsem panu Velkému řekl, že si přeji, aby jeho dcera vybírala o prvním dni roku, a byl jsem rád, že příklad dá ona, pro přátelství, které chovám k jejímu otci.“ Odpověděl jsem, stále hledě králi upřeně do očí, že ho ještě jednou prosím, za sebe i za všechny vévody, aby věřil, že nikdo mu není poddanější než my ani víc přesvědčen, a já víc než kdo jiný, že jelikož naše hodnosti vyvěrají z jeho hodnosti a naše osoby jsou zahrnuty jeho dobrodiními, je jako král a jako dobrodinec nás všech neomezeným pánem našich hodností, může je snižovat, povyšovat a nakládat s nimi jako s věcí vlastní a zcela ve své ruce. Tu nasadil tón veskrze milostivý a výraz plný dobroty a důvěrnosti a několikrát mi řekl, že takhle je třeba smýšlet a mluvit, že je se mnou spokojen, a podobné vlídné věci. Chopil jsem se té příležitosti a řekl mu, že mu nemohu vypovědět bolest, kterou cítím, když vidím, že zatímco nemyslím na nic jiného, než jak se mu zalíbit, nepřestávají mi u něho někteří prokazovat ty nejčernější zlé služby; že mu přiznávám, že to nemohu odpustit těm, kdo jsou toho schopni, a že z toho nemohu podezírat nikoho jiného než pana Velkého, „který mi,“ dodal jsem, „záležitost princezny z Harcourtu dodnes neodpustil, protože když jsem měl čest podat o ní Vašemu Veličenstvu zprávu, vidělo, že pravdu mluvím já, a ne pan Velký; myslím, že se na to Vaše Veličenstvo dobře pamatuje, a neopakuji to, abych je neunavoval.“ Král mi odpověděl, že se na to dobře pamatuje, a byl by, myslím, trpělivě vyslechl i opakování, soudě podle rozvážného, mírného a vlídného způsobu, jakým mi to řekl; neuznal jsem však za vhodné zdržovat ho tak dlouho. Skončil jsem tedy prosbou, aby mi, kdykoli se mu o mně donese něco, co se mu nebude líbit, prokázal milost a dal mi to vědět, nebude-li mi to Jeho Veličenstvo ráčit říci samo, a že uvidí, že po této laskavosti bude neprodleně následovat buď mé ospravedlnění, nebo mé přiznání a prosba o odpuštění mé chyby. Když jsem domluvil, zůstal chvíli stát, jako by čekal, zda mu nemám ještě něco říci; potom mě opustil s malou, velmi milostivou úklonou a řekl mi, že je to dobře a že je se mnou spokojen. Vzdálil jsem se s hlubokou poklonou, nesmírně ulehčen a spokojen, že jsem měl kdy přednést všechno, co jsem mu chtěl říci o sobě, o vévodech, o knížatech a zvlášť o velkém štolbovi, a víc než předtím přesvědčen — podle toho, jak se král pamatoval na záležitost princezny z Harcourtu, a podle jeho mlčení o panu Velkém —, že právě jemu vděčím za to, co jsem právě ještě jednou vyvrátil.

Když jsem vycházel z králova kabinetu s velmi spokojeným výrazem, našel jsem pana Vévodu a několik významných dvořanů, kteří v králově pokoji čekali, až se bude obouvat do jezdeckých bot; velmi si mě prohlíželi, jak procházím, překvapeni délkou mé audience, která trvala půl hodiny, což je věc velmi vzácná u soukromých osob, jež nejsou ničím pověřeny a mají co dělat, aby audienci vůbec dostaly, a žádná taková netrvala ani polovinu doby, co ta má. Vyšel jsem nahoru k sobě, abych zbavil paní

ze Saint-Simon starostí, a potom jsem šel k Chamillartovi, kterého jsem zastihl, jak vstává od stolu, uprostřed jeho četné audience, při níž byla i princezna z Harcourtu. Jakmile mě uviděl, všeho nechal a šel ke mně. Pošeptal jsem mu, že jsem právě dlouho mluvil s králem v jeho kabinetě, mezi čtyřma očima, že jsem velmi spokojen; ale že to bylo dlouhé a on je teď zavalen lidmi, a tak se večer vrátím a všechno mu povím. Chtěl to vědět ihned, protože, jak mi řekl, má toho dne mimořádně pracovat s králem a chce být dobře zpraven, jsa si jist, že král s ním o tom nezapomene promluvit, a chce být s to mi posloužit. Vylíčil jsem mu tedy celou svou audienci. Blahopřál mi, že jsem mluvil tak dobře.

Paní Chamillartová a její dcery byly velmi překvapeny a byly mi velmi vděčny, že jsem jejich odmítnutí sbírky vzal na sebe. Našel jsem je rozhořčené nad řečmi, které o nich vedli velký štolba a jeho bratr hrabě z Marsanu, jinak jejich dobří přátelé. Přikládal jsem do toho ohně, ale ať jsem dělal cokoli, podlézavost a poddajnost Lotrinských vůči nim všechno urovnaly, takže za čtrnáct dní po tom nebylo ani památky, a Chamillart, stejně dotčený jako ony, neodolal o nic déle. Když se vrátil z práce s králem, pověděl mi, že než otevřel svůj vak, řekl mu král, že se mnou mluvil, vylíčil mu celý rozhovor a zdál se být ve svém mínění o mně zcela obrácen, ale na vévody stále rozhořčen, aniž se ho Chamillartovi podařilo úplně přivést zpět — tolik ho předpojatost, slabost pro pana Velkého a zjevná záliba jeho Maintenonové v knížatech proti vévodům zatemňovaly proti zřejmosti i proti jeho vlastnímu přiznání Chamillartovi, že je se mnou spokojen, ačkoli mé jednání přece nebylo možné oddělit od jednání ostatních právě pro ty věci, které jsem mu řekl; byl to však panovník, kterého bylo velmi snadné proti někomu zaujmout, který jen velmi zřídka dal příležitost věc mu objasnit, který se ještě vzácněji dal přivést zpět, a nikdy zcela, a který už neviděl, neslyšel a neuvažoval, jakmile někdo dokázal obratně uvést do hry, byť sebeméně, jeho autoritu, ať šlo o cokoli; před ní mizelo všechno, spravedlnost, práva, rozum i zřejmost.

Právě tímto tak nebezpečně citlivým místem, s nímž jeho ministři uměli tak dovedně zacházet, se stali neomezenými pány, když mu namlouvali, co chtěli, a činili ho nepřístupným vysvětlením a audiencím.

Kancléř žasl nad mou smělostí a byl úspěchem nadšen. S vévodou z Beauvilliers jsem se potom vypořádal tak, jak mi poradila paní ze Saint-Simon, a shledal jsem, že měla pravdu. Řekl jsem vévodovi, že jsem neměl kdy ho před královým obědem navštívit, a tak jsem se rozhodl s králem promluvit. Dal mi najevo, že je velmi rád, že audience dopadla tak dobře, ale že by mi byl v postavení, v němž jsem byl, poradil se jí vyhnout a psát, třebaže podle výsledku jsem udělal mnohem lépe.

O té záležitosti, která vzbudila rozruch, se mnou mluvilo několik vévodů. Nic se nevyrovnalo překvapení a zděšení pana z Chevreuse, s nímž jsem byl velmi důvěrně spřátelen a jemuž jsem všechno vylíčil; když však uslyšel, že jsem králi řekl, že víme, že se bojí každé rozpravy a každého rozhodování, ucouvl o šest kroků: „Tohle jste

králi řekl," zvolal, „a těmito slovy? To jste velmi smělý." „Zato vy smělí příliš nejste," odpověděl jsem mu, „vy staří páni, kteří jste u něho tak dobře zapsáni a tak s ním důvěrní, a jste velmi slabí, že se mu neodvážíte říci ani slovo; neboť vyslechne-li mne, mladého člověka, který s ním není zvyklý jednat, který je u něho beztak špatně zapsán a nově ještě hůř touto věcí, a skončí-li rozhovor, zahájený v hněvu, po takových řečech dobrotou a vlídnostmi, když trval tak dlouho, jak jsem chtěl, co by teprve bylo s vámi, kdybyste měli odvahu využít toho, jak u něho stojíte, a říci mu, co by se mu říci mělo a co mu, jak vidíte, říkám já nejen beztrestně, ale s úspěchem pro sebe!" Chevreuse byl nadšen, že jsem tak promluvil, ale stále se toho bál; maršálka z Villeroy, moje veliká přítelkyně, která měla nesmírně mnoho ducha a mnoho důstojnosti a osobní vážnosti, shledala, že jsem jednal i mluvil velmi dobře a že mi ten rozhovor bude k dobrému. A skutečně, dozvěděl jsem se od pana z Laonu, že král řekl Monseigneurovi, že jsem s ním mluvil s velkým důvtipem, silou a úctou, že je se mnou spokojen, že věci jsou zcela jiné, než mu řekl pan Velký, a že kněžny sbírku odmítly, což mu Monseigneur potvrdil.

Pan z Laonu byl bratr Clermonta, o jehož nemilosti jsem vyprávěl[17] a kterého měl Monseigneur stále rád. Sdělil mi, že Monseigneur se nárokům knížat a představám své přítelkyně slečny z Lislebonne[18] v té věci často posmívá, někdy i před ní, a že se v tom nedá vést ani jí, ani paní z Espinoy. O tom, co král řekl Monseigneurovi, se dozvěděl od slečny Choinové, s níž skrze svého bratra zůstal v nejdůvěrnějším spojení. Pověděl mi o tom řadu podrobností, které mě zbavily obav o Monseigneura, pokud jde o hodnosti. Vylíčil jsem je vévodovi z Montfortu, svému důvěrnému příteli, který si kvůli tomu dělal starosti stejně jako já, ale nejmenoval jsem svůj pramen, který si to nepřál. Zvláštní je, že vévoda byl s tímto prelátem skrze Luxembourgy ve velmi blízkém spojení; prelát před ním to tajemství zachovával, a mně je ráčil svěřit, takže vévoda z Montfortu, který mě neviděl v žádném spojení s Monseigneurem ani s nikým z jeho soukromého dvora, si nedokázal představit, odkud to vím, a málem si myslel, že mi to musel povědět sám ďábel.

Snad jsem se příliš rozšířil o záležitosti, kterou bylo možné podat mnohem stručněji. Ale kromě toho, že je má vlastní, zdá se mi, že právě podrobným vyprávěním těchto zvláštních dvorských věcí lze dvůr dobře poznat, a zejména krále, tak uzavřeného a tak těžko proniknutelného, tak vzácně přístupného, tak obávaného i těmi, kdo mu byli nejblíž, tak plného svého despotismu, tak snadno popudlivého z této strany a tak těžko se z toho vracejícího, i když viděl pravdu na jedné straně a klam na druhé, a přece schopného dát si říci, když už se odhodlal vyslechnout a když mu

17. **Vysvětlivka:** Clermont (z větve Chattes), důstojník gardové jízdy, byl poslán do vyhnanství po odhalení svého poměru se slečnou Choinovou, důvěrnicí Monseigneura (viz Díl I); jeho bratr byl biskupem z Laonu.

18. **Vysvětlivka:** Slečna z Lislebonne a její sestra paní z Espinoy, z lotrinského domu, patřily k nejužšímu okruhu Monseigneura.

pravdu ten, kdo s ním mluvil, ukázal třeba i důrazně, jen když mu lichotil v jeho despotismu a kořenil svou řeč nejhlubší úctou: to všechno je z vyprávění hmatatelné lépe než ze všech jiných slov; a to se zcela přirozeně ukazuje v tomto vyprávění i v tom, co jsem svého času vylíčil o záležitosti paní ze Saint-Simon a paní z Armagnacu a princezny z Harcourtu s vévodkyní z Rohanu.

Král a císař neměli klid ve vlastních zemích. Vedle vnější války se uherští nespokojenci, v hrozivém počtu a podporovaní několika velmoži a četnou šlechtou, zmocnili měst, uherských hor a části dolů. Vzdalo se jim množství zámků, kde nalezli mnoho děl. Sestoupili do roviny a ukazovali se se zbraní v ruce kolem Prešpurku. Jejich oddíly zapalovaly vesnice, jejichž požár bylo vidět z Vídně, a císař byl málem přepaden na zámku, kde obědval při lovu. Úlek, který z toho měl, ho přiměl nařídit, aby byla z Prešpurku do Vídně převezena uherská koruna, která byla od prvních tureckých vpádů přenesena z Budína, hlavního města království, do Prešpurku. Je to zlatá koruna, kterou, když byla kolem roku 1000 poslána z Říma polskému knížeti, jenž se dal pokřtít a chtěl se dát prohlásit králem, uchvátil Štěpán, kníže uherský, a přijal podle ní titul krále. Později byl uznán za svatého a úcta k této koruně přešla u Uhrů až v pověru.

Fanatici v Languedocu a v Cévennách zaměstnávali vojska, která čas od času rozsekala několik jejich hloučků, ale hlavní síle velkou škodu nepůsobila. Byli přistiženi Holanďané, kteří jim nesli peníze a zbraně s velkými sliby pomoci. I Ženeva je potají podporovala vším, čím mohla, a zásobovala je kazateli.

Nejvíc nesnází působily jejich styky v samotné zemi. Mezi jinými byl zatčen Rochegude, šlechtic s deseti až dvanácti tisíci livrů důchodu, obviněný holandským důstojníkem, který byl zajat a který ho, aby nebyl oběšen, prozradil a slíbil odhalit mnoho dalších věcí. Právě na Rochegudea se on a jeho druhové měli podle rozkazu obracet, kdykoli by potřebovali peníze, zbraně a potraviny, a v tom kraji bylo několik význačných lidí, kteří nevzbuzovali žádné podezření a ukázalo se, že jsou do té vzpoury zapleteni nejhlouběji.

Kapitola třináctá

1704. — Vévodkyně z Nemours povolána zpět. — Sňatek Nangise se slečnou z La Hoguette. — Sňatek vidama z Amiens se slečnou z Lavardinu. — Návštěvy krále, královny a dcer Francie atd.; doba, kdy ustaly. — Smutek za děti a jeho příčina. — Poselství čili posílání. — Přijetí lokaje, kterého král poslal k vévodovi z Montbazonu. — Hrabě z Ayen vévodou po odstoupení svého otce. — Smrt Sainte-Mesma. — Smrt barona z Bressé. — Smrt paní z Boisdauphinu. — Smrt Termese a jeho krutá příhoda. — Smrt portugalské infantky. — Tessé v Itálii; jeho podlost. — Malý boj v Itálii. — Vendômovo počínání. — Vaudemontovo úskočné lichocení. — Další akce v Itálii. — Tessé v Savojsku. — La Feuillade v Dauphiné, jediný jmenován generálporučíkem. — Velký převor velitelem armády. — Jediný syn Vaudemontův feldmaršálem císařových armád. — Maršál z Villeroy a markýza z Bedmaru ve Versailles. — Velká přísnost vídeňské válečné rady. — Postup uherských nespokojenců. — Villeroy ve Flandrech. — Baron Pallavicino. — Sňatek nejstaršího syna Tallardova s jedinou dcerou Verdunovou. — Tallard na Rýně; Coigny na Mosele. — Maršálu z Boufflers zvýšení listiny „brevet de retenue" o dvě stě tisíc livrů na jeho úřad, který nevykonává. — Uctívání kříže odňato vévodům. — Smrt vévody z Aumontu; jeho pozůstalost. — Smrt kardinála Norise. — Smrt paní z Lionne; její děti. — Smrt syna bavorského kurfiřta a smutek za něj. — Vévodkyně z Ventadour vychovatelkou dětí Francie s právem nástupnictví. — Maršál z Châteaurenault generálním místodržitelem Bretaně. — Valdštejn propuštěn na svobodu. — Phélypeaux a Vernon vyměněni. — Smrt Harlaye, státního rady. — Smrt Coehoorna. — Villars v Languedocu a Montrevel v Guyenne. — Dělají mi operaci kvůli pouštění žilou. — Chamillart mě usmířil s králem; Maréchal to dovršuje. — Chtivost hraběte z Marsanu špatně přijata. — Smrt slavného Bossueta, biskupa z Meaux, a kardinála z Fürstenbergu; jejich pozůstalost.

Tento rok začal projevem královy dobroty, k němuž si ovšem král mohl ušetřit látku. Puysieux, velvyslanec ve Švýcarsku, měl bratra, rytíře ze Sillery, který byl po celý život oddán princi de Conti[1], srdcem ještě více než úřadem. Byl jeho prvním štolbou a se svým bratrem žil v důvěrné shodě. Jednání paní z Nemours[2], jejích správců a jejích stoupenců v Neuchâtelu velmi ztěžovalo záměry a kroky tohoto prince a často

1. **Vysvětlivka:** François-Louis Bourbonský, princ de Conti (1664–1709), princ krve, synovec Velkého Condého; roku 1697 byl zvolen polským králem, ale trůnu se neujal. Zemřel 22. února 1709 v Paříži po dlouhé nemoci (dna); pitva zjistila vodu v plicích.

2. **Vysvětlivka:** Marie Orleánská-Longueville, vévodkyně z Nemours (1625–1707), po smrti svého nevlastního bratra, posledního vévody z Longueville (1694), paní svrchovaného knížectví Neuchâtel, o něž se s ní přel princ de Conti. „Levoboček ze Soissons" je rytíř ze Soissons († 1703), nemanželský syn

zhatilo všechny jeho plány. Byl v té záležitosti náruživý a jeho závistníci mu vyčítali, že mu její bohatství leží na srdci mnohem víc, než mu kdy ležela polská koruna. Puysieux mu sloužil tolik, ba i víc, než mu dovolovalo jeho úřední postavení a králova nestrannost mezi uchazeči. Žádný z nich nestál proti princi de Conti víc a žádný nebyl v Neuchâtelu oblíbenější a váženější než paní z Nemours, která ten malý stát držela už tak dlouho a chtěla jím disponovat ve prospěch onoho levobočka ze Soissons, jehož prohlásila svým dědicem, a jeho dcer. Byla u krále očerněna a Puysieux měl snadnou práci, když ji líčil jako ženu, která nezachovává míru vůči princi krve a je příliš zpupná, pokud jde o plnění králových rozkazů ve vlastním jednání, takže byla nakonec vypovězena do svého domu v Coulommiers. Dostala ten rozkaz a vykonala jej bez nářku, s pevností, v níž bylo ještě víc hrdosti, a z onoho místa jednala ve svých záležitostech se stejnou rázností a se stejně malými ohledy proti princi de Conti, aniž jí unikl nářek, výčitka, omluva nebo sebemenší přání být zase volná. Nakonec se zastyděli za to násilí, které už tři roky trvalo na kněžně, jíž bylo přes osmdesát let, a to kvůli záležitostem jejího dědictví. Byla vypovězena, aniž si to zasloužila, a byla povolána zpět, aniž o to požádala. O dva měsíce později navštívila krále, který ji zahrnul zdvořilostmi a téměř se jí omluvil.

Nangis, miláček dam, se v prvních dnech tohoto roku oženil s bohatou dědičkou, dcerou bratra arcibiskupa ze Sens La Hoguetta.

V téže době byl uzavřen jiný sňatek, který svět trochu překvapil: vidam z Amiens, druhý syn vévody z Chevreuse, si vzal starší ze dvou dcer, které markýz z Lavardinu zanechal ze svého druhého manželství se sestrou vévody a kardinála z Noailles, jež zemřela před ním.

Tyto dcery, jména slavného, ale vymřelého, byly bohaté díky smrti svého bratra, zabitého, jak jsme viděli, v bitvě u Špýru. Byly pod poručnictvím Noaillesů, kteří jediní o nich mohli rozhodovat. Vévoda z Noailles vedl už dlouhá léta s panem z Bouillonu ony jízlivé spory o lenní svrchovanost vikomtství Turenne nad svými statky. Za tu dlouhou dobu na sebe vzaly všemožné podoby, před soudy i při pokusech o smír. Pan z Chevreuse se do nich hodně vkládal a zdálo se, že se věci značně uklidnily, když nedávno pan z Bouillonu dal do toho vikomtství poslat vojsko, aby tam potrestalo vzpouru několika vazalů proti němu, o níž rozhlásil, že ji podnítil a kryje pan z Noailles. Roztržka mezi nimi vypukla nanovo.

Pana z Noailles to trápilo; pan z Chevreuse se znovu ujal prostřednictví a tvrdilo se, že Noaillesové pospíšili ten sňatek navrhnout a rychle uzavřít, aby si získali pana z Chevreuse a jeho pomocí se z té věci dostali. Vidam měl otce i matku a staršího bratra, který měl děti, k tomu spoustu dluhů otcových i bratrových, a dědictví po vévodovi z Chaulnes, které mu mělo připadnout po panu z Chevreuse, bylo velmi zadlužené.

---

jejího stryce, posledního hraběte ze Soissons z rodu Bourbonů; se savojskými hrabaty ze Soissons nesouvisí.

V budoucnosti se číst nedá a nikdo si tehdy nepředstavoval, že tento mladší syn, vidam, dostane úřad svého otce, bude jmenován vévodou a pairem a stane se maršálem Francie.

Sem je třeba položit dobu, kdy ustaly návštěvy vévodkyně z Orléans[3] u netitulovaných dam, a vzít tu věc z větší dálky.

Až do roku 1678 chodila královna navštěvovat vévodkyně při jejich sňatku, při porodu a při úmrtí příbuzných, za něž nosily velký smutek. Král přestal několik let předtím zajíždět kvůli tomu do Paříže, a do té doby je vždy navštěvoval, dokonce i vévody. Nenáviděl vévodu z Lesdiguières, jehož pýcha ho urážela. Byl to velmož, který sám i díky dědičce z Retzu, s níž se oženil, měl nesmírné jmění, utrácel ještě víc, než mu odpovídalo, a který s guvernérstvím Dauphiné, kde ho zbožňovali a které měl po svých předcích od konetábla z Lesdiguières, dvořil se králi tak jako za starých časů, a ne tak, jak král chtěl, aby se mu lidé dvořili. Skvělou statečností, válečným nadáním i nadáním se ve válce líbit si získal vojsko. S menší nadutostí a větší rozvahou by to byl muž, který by v království něco znamenal v každé době. Nebyl o nic méně vážen u dvora a byl v módě u dam i ve společnosti. Zemřel v šestatřiceti letech, v květnu 1681, na zánět pohrudnice, který si přivodil tím, že se v Saint-Germain po míčové hře napil ledového nápoje. Král, který se přesto posílal z Versailles ptát, jak se mu daří, neboť tak se to tehdy ještě dělalo, nedokázal skrýt úlevu, kterou mu ta smrt přinesla. Vévoda zanechal jediného syna, narozeného v říjnu 1678, kterého jsme viděli, jak si svého času bere dceru pana z Duras, potom umírá bez dětí a zanechává svou hodnost starému Canaplesovi, s nímž nakonec vyhasla. Paní z Lesdiguières byla jakási víla, která pohrdala všemi povinnostmi, byla proto málo oblíbená a snadno se utěšila ze ztráty manžela, který nežil jen pro ni, který její panovačné a samotářské povaze činil násilí domem stále otevřeným a který ji zanechal paní všeho v největším bohatství.

Právě u ní tedy král začal vévodkyním, a zároveň cizím kněžnám, odnímat královniny návštěvy. Ať mu byla královna ve všem jakkoli poddajná, ať jakkoli dbala o to, aby se mu líbila, ať byla její ctnost jakkoli čistá a nikdy nezavdala podnět k sebemenšímu podezření, ať byl ostatně její mírný a omezený duch jakkoli neschopen vzbudit nejmenší znepokojení, králi přece jen byla nepříjemná její náklonnost ke karmelitkám z ulice du Bouloi, k nimž často zajížděla.

Tyto řeholnice tím nabyly na významu. Našly se ženy, které se s nimi, nemajíce nic lepšího, spřáhly a královnu tam vídaly. Byly mezi nimi dokonce i ženy přímo od dvora. Král chtěl, aby ty návštěvy byly vzácnější, aby ty styky pozvolna přetrhal. Návštěvy, které bylo třeba při různých příležitostech vykonat, sloužily jako záminka, aby se cestou zajelo ke karmelitkám. To všechno, spojeno s onou ministry vnuknu-

3. **Vysvětlivka:** Františka Marie Bourbonská (1677–1749), legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní z Montespan, od roku 1692 manželka vévody z Chartres, který se roku 1701 po smrti Monsieurově stal vévodou z Orléans.

tou zálibou všechno ponižovat, vytvořilo dohromady příležitost, která přivodila královo rozhodnutí, že královna bude napříště navštěvovat jen princezny krve.

Podle tohoto příkladu paní Dauphine, která strávila těch deset let, jež prožila ve Francii, těhotná, v šestinedělí nebo nemocná dlouhou nemocí, na niž roku 1690 zemřela, z Versailles nevycházela a návštěvy nekonala; a tak to šlo od jedné k druhé: Madame, nespolečenská a samotářská, se svou dávkou pýchy, nechtěla dělat víc než paní Dauphine; odtud si stejně počínala vévodkyně z Bourgogne, potom vévodkyně z Berry. Také Monseigneur přestal jako král konat návštěvy; Monsieur je však neopomíjel ve Versailles ani v Paříži, a tři Monseigneurovi synové jen ve Versailles, do Paříže však nezajížděli. Chodili dokonce někdy i k netitulovaným dámám, ale velmi zřídka a jako velmi zřetelné vyznamenání.

Pokud jde o vnučky Francie[4], ty chodily nejen k titulovaným dámám při všech příležitostech, ale také ke všem urozeným dámám. Tři Gastonovy dcery to nikdy neopomenuly. Mademoiselle pod záminkou, že koná návštěvy jen s Madame, nechodila, ale vévodkyně z Chartres, později z Orléans, chodila všude. Pokračovala v tom ještě dlouho po Monsieurově smrti; potom se pod záminkou churavosti, později z lenosti a proto, že ty návštěvy nebraly konce, začala u netitulovaných žen objevovat vzácněji, a nakonec při sňatcích markýze z Roye, Nangise a vidama dala na srozuměnou, že už nepůjde k žádné kromě těch, jimž bude chtít — jen z přátelství, a ne už z povinnosti, která ji unavuje — to vyznamenání prokázat. Lidé si stěžovali, a tím to skončilo. Každý se chtěl zalíbit, jezdit do Marly, a tedy se s ní nerozejít ve zlém, ačkoli po pravdě řečeno neměla vliv na nic. Ale taková je bída světa. Když král zemřel a vévoda z Orléans se stal regentem, zbavil se všech povinností a všech návštěv pod záminkou, že na ně nemá čas, a jeho paní choť dala na srozuměnou, že bude navštěvovat už jen princezny krve. Učinila tedy totéž co královna, a protože vévoda z Orléans byl tehdy nadlouho králem, dokud byl ten skutečný v útlém věku, prošlo to, aniž se kdo odvážil hlesnout. Tak pokračovaly věci s návštěvami. Zbyly z nich jen návštěvy princů a princezen krve, které je pod záminkou Marly a jiných nepřítomností omezují, jak jen mohou. Ale ať si v každém ohledu uchvátily cokoli, ještě roku 1741 nedošly tak daleko, aby prohlásily, že už nebudou navštěvovat ani netitulované ženy.

Je třeba hned říci, že v prvních dnech tohoto roku ztratil princ de Conti svého druhého syna ve věku sedmi měsíců. Za děti krále a královny ani za děti Monsieurovy, kterých zemřelo mnoho až do věku sedmi let, se smutek nenosil a nad těmi ztrátami se nekondolovalo. Touha povznést levobočky způsobila, že se nosil smutek za nemluvně pana du Maine a že se mu kondolovalo. Nebylo tedy možné vyhnout

---

4. **Vysvětlivka:** Vnučka Francie (*petite-fille de France*) — dcera mladšího králova syna nebo manželka jeho syna; tato hodnost stála nad princeznami krve. Gaston Orleánský (1608–1660) byl mladší bratr Ludvíka XIII.; „Mademoiselle" je zde Monsieurova dcera Alžběta Šarlota (1676–1744), od roku 1698 vévodkyně lotrinská.

se tomu u dítěte prince de Conti. Místo řádného šlechtice krále, kterého král princům krve vždy posílal, poslal mistra své šatny panu Princi, který na něj měl nárok od chvíle, kdy po Monsieurově smrti dostal pocty prvního prince krve, i princi de Conti, který jako prostý princ krve měl mít jen řádného šlechtice. Stalo se to kvůli levobočkům, jimž král při takových příležitostech posílal stejně jako princům krve mistra své šatny, a třebaže se to později nedělo vždy, bylo vzácné, aby jedni či druzí nedostali poselství po mistru šatny.

Při týchž příležitostech, kdy královna konala návštěvy, a osobám, které navštěvovala, ba i vévodům a cizím knížatům, které nenavštěvovala, posílá král dodnes řádného šlechtice; nabídnou mu křeslo, vyzvou ho, aby se v něm posadil a pokryl si hlavu; dávají mu čestné místo po pravici, doprovázejí ho ke kočáru, vévodkyně pak do poloviny své druhé komnaty. Královna a obě paní Dauphine posílaly jednoho ze svých hofmistrů; s královniným se zacházelo jako s řádným šlechticem, s hofmistrem paní Dauphine rovněž, jen se s ním nesestupovalo po schodech. Nevím, kdo poradil nynější královně[5], aby posílala jen páže; není to tím, že by byla více královnou než manželka Ludvíka XIV., ani tím, že by byla tak docela ze stejně dobrého rodu. Toto páže je také přijímáno velmi prostředně a stejně se s ním i zachází.

Monseigneur a tři princové, jeho synové, posílali štolbu; neboť tito tři konali návštěvy jen u dvora a do Paříže nezajížděli.

Slyšel jsem nebožtíka krále vyprávět, že když byl ještě velmi mlád, ale už zletilý, psal panu z Montbazonu po jednom ze svých lokajů. Pan z Montbazonu byl velký lovčí a guvernér Paříže, kde se tehdy dělo mnoho věcí, do nichž se tento vévoda vkládal. Lokaj, který vyjel ze Saint-Germain, ho v Paříži nezastihl a vydal se za ním do Couperay, kde pobýval. Pan z Montbazonu se právě chystal zasednout ke stolu. Přijal dopis, odpověděl na něj a odpověď dal lokajovi, který se mu uklonil a chtěl se vrátit. „To ne," řekl mu vévoda z Montbazonu, „přišel jste od krále, prokážete mi tu čest a poobědváte se mnou;" vzal ho za ruku a vedl do sálu, a ve dveřích ho pouštěl před sebou. Lokaj, zmatený a ničeho takového se nenadající, se nejprve dal táhnout, potom se celý vyjevený podvolil a dal se posadit na čestné místo. U oběda byla početná společnost, na což král nezapomněl, a lokaje vévoda z Montbazonu vždy ze všeho obsluhoval jako úplně prvního. Připil na královo zdraví a požádal lokaje, aby králi řekl, že si tu volnost s celou společností dovolil. Když vstali od stolu, dovedl lokaje na vnější schodiště a neodešel odtud, dokud ho neviděl nasednout na koně. „Tomu se říká umět se chovat," dodal král. Vyprávěl ten příběh často a vždy se zalíbením, a myslím, že proto, aby lidi poučil, co mu náleží a jak dovedli dávní velmoži plnit svou povinnost.

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Marie Leszczyńská, dcera Stanislava Leszczyńského, sesazeného polského krále, provdaná za Ludvíka XV. 15. srpna 1725.

Vévoda z Noailles dosáhl počátkem tohoto roku konečně souhlasu paní z Maintenon s tím, že postoupí své vévodství synovi, hraběti z Ayen[6], který přijal jméno vévoda z Noailles, kdežto otec jméno maršál.

Paní z Maintenon naprosto nechtěla, aby její neteř při svatbě usedla, a nechala ji vykoupit si taburetku několikaletým odkladem. Mívala takové skromnosti, z nichž bylo silně cítit zatuchlinu jejího původního stavu, které však přece nešly hlouběji než po kůži.

Sainte-Mesme[7], z větve oddělené od větve maršálů z L'Hôpitalu a z Vitry, zemřel počátkem tohoto roku. Zaznamenávám to pro velkou proslulost, kterou si získal mezi všemi učenci Evropy; byl to velký geometr, hluboce zběhlý v algebře a ve všech oborech matematiky, důvěrný přítel a zprvu žák otce Malebranche, a sám tolik známý svou knihou o *nekonečně malých veličinách*. Špatný zrak a převládající záliba v těchto abstraktních vědách ho záhy odvedly od války a takřka i od světa.

V téže době zemřel v Paříži baron z Bressé, týž, o němž jsem mluvil při obléhání Namuru; byl velmi starý a sešlý, měl od krále kolem 20 000 livrů renty a byl generálporučíkem.

Také paní z Boisdauphinu zemřela v Paříži, v osmdesáti letech. Byla sestrou Barentina, prezidenta velké rady, a velmi bohatou dědičkou. V prvním manželství si vzala pana z Courtenvaux, prvního šlechtice komory, syna maršála ze Souvré, vychovatele Ludvíka XIII., s nímž měla jen paní z Louvois, a ve druhém manželství byla bezdětnou vdovou po starším bratru pana z Lavalu, otce maršálky z Rochefortu.

Pan z Louvois k ní po celý život choval velké ohledy a po něm i jeho děti: byla to ostatně žena, která si je dovedla zjednat.

Téměř v téže době zemřel také Termes. Pan z Montespanu a on byli syny dvou bratří. Byl chudý, býval velmi urostlý a v mládí byl u dam velmi dobře zapsán; nevím, jakou nehodou přišel ke stříbrnému patru, pro které mluvil velmi podivně; překvapovalo však, že to nebylo znát, jakmile začal zpívat hlasem nejkrásnějším na světě. Měl mnoho ducha, a ducha velmi vzdělaného, sloužil málo a co do odvahy měl dobrou pověst. Ačkoli se od dvora nehnul, stěží tam dokázal získat velmi skrovné živobytí. Myslím, že ho tam zahubilo opovržení, které si přivodil. Měl tu nízkost, že chtěl být prvním komorníkem, a nikdo nepochyboval, že všechno donáší králi, takže ho nepřijímali v žádném domě a nikdo se s ním nedával do řeči. Byl zdvořilý a přístupný, ale sotva mu kdo odpověděl, a to na útěku, takže uprostřed největší spo-

---

6. **Vysvětlivka:** Adrien Maurice z Noailles (1678–1766), dosud hrabě z Ayen, od roku 1698 manžel slečny z Aubigné, neteře paní z Maintenon. Od této chvíle je „vévoda z Noailles" syn a „maršál z Noailles" otec. Zemřel 24. června 1766 v Paříži.

7. **Vysvětlivka:** Guillaume de L'Hôpital, markýz ze Sainte-Mesme (1661–1704), matematik; jeho *Analyse des infiniment petits* (1696) byla první učebnicí diferenciálního počtu a jeho jméno nese l'Hospitalovo pravidlo. Nicolas Malebranche (1638–1715), kněz oratoriánů, byl přední francouzský filosof své doby.

lečnosti žil v naprosté samotě. Král s ním někdy promluvil a dovoloval mu, aby při všech pobytech v Marly býval v salonu a při jeho procházkách v zahradách, aniž o to musel žádat, ale také aniž kdy dostal ubytování: najímal si světnici ve vsi. Jednou ve Versailles dostal krupobití ran holí od čtyř nebo pěti Švýcarů, kteří na něj čekali, když v jednu hodinu po půlnoci vycházel od pana Velkého, a doprovázeli ho, stále ho bijíce, po celé délce galerie. Byl celý rozbitý a několik dní proležel. Marně si stěžoval a marně se král hněval; původci se našli tak rychle, že se už nenašli. Několik dní předtím měli pan Vévoda[8] a princ de Conti večeři u Langléeho v Paříži, po níž se udály dost podivné věci. Král jim za to umyl hlavu; měli za jisté, že za to vděčí Termesovi, a hned nato ho dali pohostit tak, jak jsem právě řekl. Vzbudilo to velký rozruch; lidé se tomu však jen smáli a král dělal, že původce nezná. Termes byl starý, rozešel se ve zlém se ženou, která mnoho neznamenala, a zanechal jen dceru jeptišku a bratra, člověka bezvýznamného, jehož nikdo neznal a který se neoženil.

Brzy nato zemřela nejstarší portugalská infantka. Bylo jí osm let, a přes tento útlý věk dělali lisabonskému dvoru naděje, že si ji vezme arcivévoda.

Tessé, který v Dauphiné posloužil La Feuilladovi jen jako obouvací lžíce, ho tam brzy nechal jako vrchního velitele a odjel do Milána. Jako obratný a nízký dvořan předvídal, že pan du Maine a paní z Maintenon dříve nebo později zvítězí nad pevností, kterou mu král projevil, když si Tessé od něho bral poslední rozkazy, proti přání levobočků a proti jejich snaze postavit se na roveň maršálům Francie; předvídal dále, že ať se stane cokoli, je pro něj tato ochrana pevnější než potěšení převzít velení nad panem z Vendôme. Nechtěl propást příležitost: využil toho, že se schylovalo k nějakému boji, a vydal se poštou, sám a jako prostý jezdec, k panu z Vendôme; své pověření velet armádě i samému panu z Vendôme strčil do kapsy a nečinil si nárok na nic než na postavení dobrovolníka. Vendôme mu neprokázal sebemenší zdvořilost, v níž by byl nějaký ústupek, a v jeho přítomnosti dál vydával heslo a velel, jako by tam Tessé nebyl. Počínat si tak po tom, co mu král tak výslovně nařídil opak, znamenalo dobře znát krále i vliv jeho nejbližšího okolí, a zároveň si málo cenit své maršálské hole i sebe sama v porovnání se svou kariérou, o níž přece mohl v bodě, kam dospěl, soudit, že je už udělána.

Několik dní nato porazil pan z Vendôme část zadního voje hraběte Starhemberga, generála císařských: čtyři sta zabitých, pět set zajatců a tři vozy plné chleba nadělaly ve Versailles hluk. Pan z Vendôme tu zprávu okořenil slibem, že nazítří na nepřátele zaútočí. Dobře věděl, že nic takového neudělá. Jeho kurýrů bylo bezpočet, ať s maličkostmi, které vynášel a které nacházely své velebitele, nebo s ujištěními o věcech, které se neuskutečnily a které nacházely omluvu u týchž osob, a král se tím dával přesvědčit. Pan z Vaudemontu napsal králi z Milána k té maličkosti blahopřání, jako by

8. **Vysvětlivka:** Pan Vévoda (*M. le Duc*) — Ludvík III. Bourbonský, vévoda z Bourbonu (1668–1710), syn pana Prince a manžel legitimované královy dcery, paní Vévodkyně. Zemřel 4. března 1710 na následky mrtvice, která ho předchozího dne postihla v kočáře; do smrti už nenabyl vědomí.

si byl jist, že jeho nepřátelé budou neprodleně vyhnáni z Itálie. Byla to táž klika a týž potlesk: všechno se to polykalo a dařilo se to znamenitě. Tentokrát však pan z Vendôme přece ještě něco vykonal: zahnal osm set jezdců a šest praporů Starhembergova zadního voje do Orby.

Tento podnik provedli Besons a Saint-Frémont v čele naší jízdy a Albergotti s patnácti sty granátníky. Neobešel se beze ztrát a mnoha raněných. Císařské stál tisíc mužů, zabitých nebo zajatých.

Solari, který jim velel, byl zabit a princ z Liechtensteinu zajat, těžce raněn.

Tessé se vrátil do Pavie, odkud se dostal zpět do Milána, a počátkem února se vrátil velet do Savojska. V téže době byl La Feuillade jmenován generálporučíkem, a to jediný, zůstal ve svém guvernérství Dauphiné a byl určen pro armádu pana z Vendôme. Rázem polním maršálem, hned nato vrchním velitelem v Dauphiné a téměř bez prodlevy generálporučíkem — takovým tempem vedl Chamillart muže, o němž mu král prohlásil, že pro něj nikdy nic neudělá. Hned potom byl velký převor, který byl u krále tak špatně zapsán a jemuž dalo tolik práce, aby směl sloužit a potom jít se svým bratrem, poslán velet vojskům v Mantovsku a Milánsku a neprodleně nato dostal malou armádu se jménem, patentem, platem a službou vrchního velitele armády, odděleně od pana z Vendôme, vůči němuž byl v takovém postavení jako dva maršálové Francie, z nichž každý má v týchž zemích vlastní armádu, kteří se domlouvají, ale z nichž služebně starší si uchovává nadřazenost nad druhým. V téže době jmenoval císař jediného syna Vaudemontova feldmaršálem spolu se Starhembergem, Heisterem a Rabutinem, což je ve vojenství totéž co naši maršálové Francie: tak se Vaudemontovi dařilo na obou stranách a král mu byl stále nanejvýš vděčen.

Maršál z Villeroy, který zůstal na celou zimu v Bruselu, zajel v polovině ledna ke dvoru, kde ho král po devíti měsících nepřítomnosti přijal s projevy zcela mimořádné přízně. V téže době se tam ocitla markýza z Bedmaru, která přijížděla ze Španělska a jela za manželem do Flander. Vévodkyně du Lude ji představila králi v jeho kabinetu, jehož dveře zůstaly otevřené. Vévodkyně z Alby a maršálka z Cœuvres ji jako manželky španělských grandů doprovázely. Král ji políbil a zahrnul ji všemožnými zdvořilostmi; řekl jí, že se rozhodl učinit jejího manžela rytířem řádu. Vévodkyně z Bourgogne ji políbila u sebe, kde byl přítomen týž průvod. Při večeři se nesedělo. Markýza z Bedmaru jako manželka španělského granda usedla na svou taburetku a po večeři se rozloučila s králem, který jí, když procházel do svého kabinetu, znovu řekl mnoho lichotivého a oznámil jí, že ve všech pevnostech, jimiž bude projíždět, nařídil, aby ji přijímali se stejnými poctami jako v pevnostech španělských Flander.

Vídeňská válečná rada dala v této době velký příklad přísnosti. Jejím rozsudkem byl sťat hrabě Arco[9] za to, že s Marsiglim špatně bránil Brisach; Marsiglimu kat zlo-

9. **Vysvětlivka:** Hrabě Arco velel císařské posádce v Brisachu, který se v září 1703 po krátkém obléhání vzdal Francouzům; jeho zástupcem byl hrabě Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730), boloňský voják a přírodovědec, jehož Saint-Simon píše „Marcilly".

mil kord a několikrát ho jím udeřil do hlavy; královský náměstek, jak říkáme ve Francii, a major pevnosti byli zbaveni vojenské cti. K té přísnosti, na niž císařští důstojníci hodně reptali, mohla trochu přispět zlost nad pokroky nespokojenců.

Tito nespokojenci znepokojovali císaře až ve Vídni, na jejíchž předměstích se odvážili zmocnit lodí, aby se přeplavili na Žitný ostrov (Schütt), takže princ Evžen[10] byl nucen dát podél Dunaje postavit reduty; přesto vyplenili jiné předměstí tohoto hlavního města. Zmocnili se Egeru, čtyř horních měst, kde jsou doly, a několika dalších až poblíž Prešpurku, který je jen deset mil od Vídně, ukázali se v Rakousích, ve Slezsku a na Moravě a odmítli návrhy, které jim jménem císaře učinil hrabě Pálffy. Ostřihom, jinak Gran, se jim poddal téměř s celou posádkou. Přerušili spojení Čech s Vídní a princ Evžen, který se už v Prešpurku necítil bezpečný, se stáhl do Vídně. Vyplenili jeden dunajský ostrov, který císař tomuto princi daroval, zmocnili se jeho zavazadel a zpustošili celý velký Žitný ostrov.

Rozdělili se do několika sborů, které dobyly pevnost Mukačevo a Sibiň, hlavní město Sedmihradska, usadily se na různých místech Moravy a Štýrska, dobyly Kanižu, podnikaly nájezdy až ke Štýrskému Hradci, hlavnímu městu Štýrska, a přinutily generála Heistera, aby se s pěti tisíci muži, jimž velel, stáhl pod Vídeň. Vypálili okolí tohoto císařského sídla, odkud bylo vidět ohně a odkud nebylo možné volně vyjít ani tam vejít, protože chybělo vojsko, které by je zahnalo, a kde bylo zděšení o to větší, že holandský vyslanec ve Vídni se u nich marně přimlouval a že odmítli návrhy, které jim učinil jménem císaře.

Maršál z Villeroy se vrátil do Bruselu po nějakém pobytu u dvora; oblíbil si tam barona Pallavicina, z něhož brzy nato učinil svého důvěrníka ve své armádě, kam baron odešel sloužit. Tento baron byl vysoký, velmi urostlý muž, asi pětatřicetiletý, neženatý, s velkým duchem, statečností a nadáním pro válku i pro intriky, jehož příběh se nikdy nepodařilo dobře rozplést. Byl velmi dobře zapsán u pana Savojského, jehož velkým štolbou byl jeho otec, kdežto matka byla dvorní dámou jedné z obou vévodkyň. Byl zadržen s vojsky tohoto knížete a dal své slovo. Pan Savojský mu vzkázal, aby se vrátil do Piemontu; omluvil se slovem, které dal. Pan Savojský mu napsal, že nevrátí-li se, přivodí si jeho hněv. Nato Pallavicino opustil savojské služby a vstoupil do služeb Francie, aniž se kdy podařilo zjistit příčinu jednání pána ani poddaného. Při příchodu dostal dva tisíce tolarů penze. Maršál z Villeroy, který měl rád cizince a dobrodruhy, se do něho zbláznil, a tak se z něho později stal jeho důvěrník u dvora stejně jako v armádě, kde tato generálova přízeň vzbudila mnoho žárlivosti.

Maršál z Tallard odjel do Forezu oženit svého nejstaršího syna s jedinou dcerou Verdunovou, velmi bohatou dědičkou, která měla i povahu a zevnějšek bohaté dědičky.

---

10. **Vysvětlivka:** Princ Evžen Savojský (1663–1736), nejslavnější císařský vojevůdce své doby, od roku 1703 předseda dvorské válečné rady. Zemřel ve Vídni v noci na 21. dubna 1736 na zápal plic.

Tallard a Verdun byli syny dvou bratří a vedli spolu spory, jimiž se mohli zruinovat a které tento sňatek ukončil. Verdun byl muž velkého ducha, ale podivín, který nikdy mnoho nesloužil ani nevídal společnost jinak než podle své míry a po svém a který si nikdy příliš nevážil svého bratrance Tallarda a stejně málo dvora a kariéry. Tallard brzy nato odjel k Rýnu a Coigny na Moselu velet sboru, jak to obvykle dělával pan z Harcourtu. Maršál z Boufflers toho roku nesloužil; král se ho snažil utěšit tím, že mu listinu „brevet de retenue" na jeho úřad zvýšil o 200 000 livrů.

Odjel jsem strávit Svatý týden v La Ferté a v La Trappe, odkud jsem se ve středu po Velikonocích vrátil do Versailles. Po příjezdu jsem se dozvěděl, jak velký prospěch právě vytěžil pan Velký ze sbírky[11] své dcery. Ráno na Velký pátek přišel za králem a s troufalou naléhavostí ho požádal, aby směl s příslušníky svého domu jít k uctívání kříže. Vévodové k němu chodili odedávna v pořadí podle stáří svých titulů po posledním princi krve, a od několika málo let po levobočcích; a po vévodech velcí hodnostáři královy domácnosti v pořadí svých úřadů, aniž k tomu byl kdy připuštěn některý cizí kníže. Král, překvapený tou žádostí, odmítl a odpověděl, že to není možné, protože tam chodí vévodové. Na to velký štolba čekal. Požádal, aby směli jít před nimi, ne že by v to doufal, ale aby dosáhl toho, co se pak stalo.

Král byl na rozpacích. Pan Velký naléhal, opíraje se o slabost, kterou u krále vůči sobě znal, a král se z toho dostal tak, že mu řekl, že nepůjdou ani vévodové, ani knížata. Když dával heslo, řekl maršálovi z Noailles, kapitánovi tělesné gardy, který měl právě čtvrtletní službu, aby to oznámil vévodům; ten odpověděl chabě a poukázal na jejich odedávna užívané právo. Král byl rozhodnut, a to málo, co pan z Noailles řekl, a tónem, který stěží udělá dojem, nebylo s to přimět ho ke změně. Ve Versailles nebyl téměř žádný vévoda, ani z těch, kdo měli ke králi nejblíže; využívali těchto dnů pobožností pro pobožnosti své i pro své záležitosti. Pan z La Rochefoucauld právě u kardinála z Coislinu nasedal do kočáru, když mu přišli tu novotu oznámit. Začal láteřit, ale za nic se neodvážil jít za králem. Odjel a šel hryzat udidlo do Basses-Loges u Saint-Germain, kam se každý rok v ten den uchyloval do ústraní. Tak bylo toto vyznamenání ztraceno výměnou za to, jež si cizí knížata chtěla zjednat při sbírce a které se nezdařilo, a od té doby už k uctívání kříže nechodil nikdo než princové krve a levobočci. Na tu zprávu jsem ihned odjel do Paříže a několik dní jsem se ke dvoru nevrátil.

Vévoda z Aumontu zemřel na mrtvici ráno na Škaredou středu. Villequier, jeho nejstarší syn, který měl nástupnictví v úřadě prvního šlechtice komory, dostal guvernérství Boulogne a boulogneského kraje, které měl jeho otec, a přijal jméno vévoda z Aumontu.

---

11. **Vysvětlivka:** Sbírka (*quête*) — vybírání almužny při slavnostních bohoslužbách u dvora, jímž bývaly pověřovány dámy. Spor o to, zda se mu smějí vyhýbat lotrinské princezny a po nich i vévodkyně, líčí Saint-Simon v předchozí části Pamětí.

Kardinál Noris[12], augustiniánský mnich, zanechal mezi učenci tak velké jméno, že nechci pominout jeho smrt, k níž došlo v této době. Byl irského původu; jeho jméno se dosud vyskytuje v Irsku a v Anglii a ještě dnes o sobě dává vědět admirál Norris s anglickými eskadrami.

Tento učený kardinál byl členem nejdůležitějších římských kongregací a v úřadě knihovníka církve nastoupil po kardinálu Casanatem, tolik proslulém svou učeností a onou tak rozsáhlou a tak vyhledávanou knihovnou, kterou shromáždil a kterou daroval Minervě. Není mým předmětem šířit se o tomto velkém kardinálovi; zde postačí, že jsem ho neopomněl zmínit.

Paní z Lionne zemřela o několik dní později v Paříži: byla rozená Payenová, z pařížské rodiny, vdova po panu z Lionne, státním sekretáři, zemřelém roku 1671, největším ministru vlády Ludvíka XIV. Byla to žena velkého ducha, hrdosti, okázalosti a marnotratnosti, která by si byla zjednala vážnost, kdyby měla víc míry a hospodárnosti; všechno však už dávno promrhala a žila v nejkrajnější nouzi se stále stejnou hrdostí a zdánlivým pohrdáním vším, ale nakonec, už řadu let, ve zbožnosti. Její dcera byla první ženou vévody z Estrées, syna velvyslance v Římě. Z jejích tří synů nejstarší, který měl nástupnictví po otci, ztratil s ním úřad státního sekretáře, jenž byl dán Pomponnovi, a dostal úřad mistra šatny, který nevykonával ani dva roky, třebaže si jej dlouho podržel. Byl to muž, který své záležitosti vedl velmi špatně, žil velmi podivínsky a v ústraní a trávil život tím, že předsedal novinkářům v Tuileriích. Měl jen jednoho syna, velmi urostlého a ve válce vynikajícího, který se však zničil sňatkem se služkou z jedné hospody ve Phalsbourgu, s níž neměl děti a který chtěl později dát zrušit, aniž se mu to podařilo. Přežila ho a žije dosud, v ústraní v jedné komunitě v Paříži; vedla vždy velmi počestný život, který jí získal úctu. Na svém místě uvidíme druhé dva syny pana a paní z Lionne, z nichž jeden byl bohatý prostopášný abbé, druhý biskup z Rosalie in partibus a misionář v Siamu a v Číně. Nemluvím o čtvrtém, maltézském rytíři, který se nikde neobjevil; a tak končí rodiny ministrů! Rodiny posledních ministrů Ludvíka XIV. byly šťastnější, Tellierové, Colbertové, Chamillartovi a zejména, k nemalému překvapení, Desmaretsovi.

Bavorský kurfiřt také ztratil jednoho ze svých synů. Král, aby mu udělal radost, nosil za něj čtrnáct dní smutek. Kurfiřt měl čest být Monseigneurovým švagrem, ale jeho příbuzenství s králem bylo velmi vzdálené.

Viděli jsme, jak vévodkyně z Ventadour[13] vstoupila do služeb Madame, aby unikla manželovi a klášteru, jakou roli u ní hrála a jaké záměry ji přiměly ji opustit.

---

12. **Vysvětlivka:** Enrico Noris (1631–1704), rodák z Verony, augustinián a církevní historik, od roku 1695 kardinál; Saint-Simon píše jeho jméno „Norris“, stejně jako jméno anglického admirála. „Minerva“ je dominikánský klášter Santa Maria sopra Minerva v Římě, jemuž kardinál Girolamo Casanate († 1700) odkázal svou knihovnu.

13. **Vysvětlivka:** Charlotte de La Mothe-Houdancourt, vévodkyně z Ventadour († 1744), dcera maršálky z La Mothe, vychovatelky dětí Francie; později sama vychovávala budoucího Ludvíka XV.

Její více než velmi důvěrný přítel už od mládí, maršál z Villeroy, už dlouho pracoval na úspěchu těchto záměrů u paní z Maintenon, s níž vždy velmi dobře vycházel a která pro podobnost s nimi měla mnohem raději kajícnice než ty, které neprovedly nic, čeho by musely litovat. Paní z Ventadour, jejíž věk už hodně překročil věk milostných pletek, se před nějakou dobou stala pobožnou, a třebaže se svou zbožností spojovala své staré víc než přátele, vysokou a ustavičnou hru a mnoho jiných věcí, čepec, farní kostel, kaple, pilná účast na bohoslužbách a zbožné řeči v pravou chvíli z ní smyly každou skvrnu, a neduhy, které jí ty skvrny přivodily, se ani nezdály být překážkou pro úřad vychovatelky. Král tedy jednoho rána koncem března řekl maršálce z La Mothe, která mu z titulu tohoto úřadu v těch hodinách skládala poklonu v jeho kabinetu, že s ní byl u svých dětí i u dětí Monseigneurových tak spokojen, že ji určuje i k dětem vévody z Bourgogne, že jí však zároveň, aby šetřil její zdraví, přidává vévodkyni z Ventadour, její dceru, s nástupnictvím a k tomu, aby jí ulehčila v namáhavých starostech tohoto úřadu. Maršálka byla jako omráčená; měla svou dceru ráda, ale ne tolik, aby se s ní dělila o úřad. Marně na ni šli ze všech stran, nikdy o tom nechtěla slyšet. Říkala, že je směšné dávat k dětem Francie ženu, která nikdy neměla děti, a mezi zuby mumlala ještě horší věci, takže tím, jak se stále jen bránila, je přiměla, aby to prosadili bez jejího vědomí. Dala také najevo velkou nespokojenost; stará paní se bála, že už nebude paní a že bude platit za ženu, která už neví, co mluví, a při gratulacích společnosti se se svou zlostí netajila, a ještě méně vůči dceři, kterou přijala velmi špatně. Ta byla v Paříži, odkud na tu zprávu přijela, a vešla zadem do onoho kabinetu paní z Maintenon, kde — zatímco král pracoval ve vedlejší místnosti za její přítomnosti — vévodkyně z Bourgogne hrála s důvěrnými dámami a s oběma syny Francie a vcházela, kdy chtěla, ale sama, tam, kde byl král. Paní z Ventadour tam tedy přišla tak unesená, tak bez sebe radostí, že zapomněla, kým je, při vstupu padla na kolena a tak se vlekla až k vévodkyni z Bourgogne, která ji šla obejmout a zvednout. Učinila totéž, když ji po prvních poklonách tato princezna zavedla tam, kde byl král, jehož to počínání nesmírně překvapilo; nikdy nikdo nebyl tak bez sebe.

K 8 000 livrů penze, které už měla, dostala přídavek 12 000 livrů.

Maršál z Châteaurenault dostal brzy nato generální místodržitelství Bretaně, uprázdněné od smrti Lavardinovy, jak jsem už předem řekl.

Král v téže době dovolil Valdštejnovi, císařovu velvyslanci v Lisabonu, zajatému na moři při návratu, aby odjel, a dal vypravit Vernona, savojského velvyslance, stále doprovázeného svým řádným šlechticem, na hranici Provence a savojských států, aby tam byl vyměněn za Phélypeauxe.

V téže době zemřel Harlay, státní rada, který byl prvním zplnomocněným velvyslancem při ryswickém míru a o němž jsem dříve mluvil dost na to, abych už o něm neměl co říci.

Nepřátelé ztratili nejlepšího z holandských důstojníků, který byl nadto jejich Vaubanem pro pevnosti a obléhání — generála Coehoorna, který zemřel v Haagu.

Záležitost fanatiků nebrala konce a zaměstnávala vojsko. Holandsko a pan Savojský je podporovali zbraněmi, penězi a několika muži a Ženeva kazateli. Villars, který se vrátil z Bavorska, zahálel. Byl přijat, jako by si nebyl nabral poklady a jako by nebyl kvůli jejich hromadění bránil úspěchům armád. Paní z Maintenon ho otevřeně chránila, a v důsledku toho i Chamillart, tehdy na vrcholu přízně. Chtěli Villarse znovu posadit do sedla a on, využívaje toho, co u obou zmohl, chtěl stůj co stůj u něčeho být.

Německo se pro něj už nehodilo od té doby, co se rozešel ve zlém s bavorským kurfiřtem; Flandry a Itálii měli obsazeny Villeroy a Vendôme, kteří měli větší vliv než on. Nenašlo se nic, co by mu mohli dát, než Languedoc, aby byl aspoň ozdoben tím, že tu malou válku ukončí. Montrevel měl na své straně jen krále, a to mu poslouželo aspoň k tomu, že nezůstal ležet na zemi. Přiměli ho k nepříjemné výměně. Guyenne byla zcela klidná a žádného velitele nepotřebovala; Montrevel tam byl poslán se stejnou pravomocí a stejným platem, jaké měl v Languedocu. Ta změna ho velmi zarmoutila, ale bylo třeba ustoupit a jít hrát lansquenet do Bordeaux. Villars, který chtěl se svou obvyklou drzostí dodat váhy malému úkolu, k němuž odjížděl, dost vtipně řekl, že ho tam posílají jako mastičkáře tam, kde jsou řádní lékaři se svou latinou v koncích. Ten výrok Montrevela popudil, a ten to dokázal zařídit tak, že zatímco byl Villars na cestě, dvakrát fanatiky porazil, podruhé osobně a s velkým úspěchem, a hned potom odjel rovnou do Bordeaux, kde nebyl nikdo od té doby, co tam přestal velet Sourdis.

V té době mě potkala nepříjemná příhoda. Dal jsem si pustit žilou, protože jsem cítil, že se mi krev hrne do hlavy, a zdálo se mi, že to bylo provedeno velmi dobře. V noci jsem ucítil v paži bolest, o níž mě Le Dran, proslulý chirurg, který mi žilou pustil, ujistil, že pochází jen z příliš utaženého obvazu. Abych to zkrátil: za dva dny paže otekla, až byla silnější než stehno, s horečkou a velkými bolestmi; další dva dny mě podle mínění největších pařížských chirurgů drželi s obklady na ní, aby se zlo rozptýlilo otvorem po pouštění žilou. Pan z Lauzunu, který právem shledal, že je mi velmi zle, naléhal, aby byl přivolán Maréchal, a odjel do Versailles požádat o něj krále, bez jehož svolení Maréchal do Paříže nejezdil; a téměř nikdy nenocoval jinde než tam, kde byl král. Dostal svolení přijet, přenocovat mimo dvůr a dokonce u mě pobýt. Jakmile ráno přijel, otevřel mi paži od jednoho konce k druhému. Byl nejvyšší čas, absces postupoval k trupu a ohlašoval se silnou zimnicí. Zůstal u mě dva dny, potom přijížděl několik dní po sobě, potom obden. Obratnost a lehkost, s níž provedl operaci, převazy a s níž mě pohodlně ukládal, přesahuje všechnu představivost. Použil té příhody za záminku, aby o mně promluvil s králem, který mě po mém uzdravení zahrnul laskavostmi. Chamillartovi se nějaký čas předtím konečně podařilo mě s ním usmířit. Všechno, co řekl Maréchal, to dovršilo. V den pouštění

žilou jsem paži trochu namohl, čemuž jsem tu příhodu přičítal, a chtěl jsem, aby mi Le Dran v průběhu tohoto léčení pustil žilou, abych ho nezničil. Maréchal a Fagon nepochybovali, že byla píchnuta šlacha. Díky závažím, která mi dali nosit, zůstala paže ve své obvyklé délce a od té doby jsem s ní neměl potíže. Dnem i nocí jsem měl u sebe některého z nejlepších pařížských chirurgů, kteří se střídali. Tribouleau, který byl chirurgem francouzské gardy a těšil se velké pověsti, mi vyprávěl, že pan z Marsanu musí být můj velký přítel, že ho zastavil na ulici a vyptával se ho na mé zdraví s podrobnostmi a s nesmírným zájmem. Pravda byla, že chtěl mé guvernérství a že o ně požádal. Král se ho zase zeptal, zda nemám syna, a on oněměl a zůstal zahanben. Chamillart si je, aniž ho o to kdo prosil, zajistil pro mého syna pro případ, že bych se z toho nedostal, a neztrácel s tím čas. Později jsem nedal najevo, že o jednání pana z Marsanu vím; ostatně jsem s ním, stejně jako se všemi těmi Lotrinskými, neměl žádné styky.

Církev a svět ztratily v téže době dva preláty, kteří tehdy byli, každý v jednom z nich, nejskvělejší: proslulého Bossueta, biskupa z Meaux, v té první a slavného kardinála z Fürstenbergu[14] ve druhém. Oba jsou příliš známí, než abych měl co říkat o těchto dvou mužích tak velice a tak rozdílně proslulých; prvního je třeba stále želet a všichni ho také želeli, a jeho velké práce ještě v tak pokročilém stáří zahanbovaly střední a statný věk biskupů, doktorů i nejvzdělanějších a nejpracovitějších učenců.

Druhý, když tak dlouho zneklidňoval a zaměstnával celou Evropu, byl už dávno zbytečným břemenem země. Chamillart dostal úřad prvního almužníka vévodkyně z Bourgogne pro svého bratra, slabomyslného biskupa ze Senlis, a La Hoguette, arcibiskup ze Sens, místo církevního státního rady. Bissy, biskup z Toulu, se dal konečně přemluvit, aby přijal Meaux. Diecéze tak blízko Paříže se mu zdála vhodnější k tomu, aby uspíšila jeho kariéru, než jeho rozepře s vévodou lotrinským, které mu dostatečně proklestily cestu v Římě; proto také raději zůstal v Toulu, než aby přijal Bordeaux. Od Meaux si však sliboval všechno, protože ho mělo držet stále nablízku, a tak prospět jeho obratnosti, kterou zakrátko projevil.

---

14. **Vysvětlivka:** Vilém Egon z Fürstenbergu (1629–1704), biskup štrasburský a od roku 1686 kardinál, po desetiletí hlavní opora francouzské politiky v Říši; spor o jeho volbu kolínským kurfiřtem roku 1688 patřil k příčinám války Augšpurské ligy.

Kapitola čtrnáctá

Arcivévoda přes Anglii do Lisabonu; špatně podporován. — Admirál Kastilie upadlý v pohrdání. — Nemilost princezny des Ursins, odvolané ze Španělska s rozkazem odebrat se rovnou do Itálie; zkrácené podrobnosti o její vládě. — Pohnutky, které poslaly do Španělska Berwicka a Puységura. — Orryho nedbalost, nestoudnost a zločin. — Podivné jho princezny des Ursins na abbém z Estrées a jak ho více než překvapivě zneužila. — Princezna des Ursins zachycuje dopis abbého z Estrées králi a vlastní rukou do něj připisuje poznámku. — Abbé z Estrées dosahuje svého odvolání. — Abbé z Estrées komturem řádu podle příkladu abbého des Chastelliers; kdo byl abbé des Chastelliers. — Kardinál z Estrées opatem v Saint-Germain-des-Prés. — Španělský král v čele své armády v Portugalsku. — Princezna des Ursins vyhnána; její odvaha; její opatření. — Její odjezd k Bayonne. — Vévoda z Grammontu velvyslancem ve Španělsku; jeho povaha. — Jeho ubohý sňatek. — Vévoda z Grammontu prohlašuje svůj nedůstojný sňatek a pošetilou snahou zalíbit se jím přivolává hněv krále a paní z Maintenon. — Princezna des Ursins trvá na svolení jet do Versailles. — Princezna des Ursins vypovězena do Toulouse. — Des Pennes, důvěrník paní des Ursins, odvolán ze Španělska. — Orry odvolán ze Španělska. — Pošetilý nárok konetábla Kastilie. — Počínání vévody z Infantada. — Služné vévody z Grammontu. — Celní výsada velvyslanců; její zneužívání v Benátkách Charmontem. — Stížnosti Benátské republiky; Charmont chráněn.

Arcivévoda po dlouhém pobytu v dolním Německu a v Holandsku, kde čekal, až bude vše připraveno k jeho plavbě, zažil strašlivou bouři, která ho dvakrát zahnala do Anglie, kde se napoprvé setkal s královnou a jejími ministry.[1] Do Portugalska dorazil s velmi nepatrnou pomocí; shledal, že mu tam chybí všechno. Tato velká nesnáz a věrnost Španělů neodpovídaly slibům admirála Kastilie,[2] který je přesvědčil, že ve Španělsku všechno povstane; a protože se tam nepohnulo nic, ani při arcivévodově příjezdu, ani potom, leda nanejvýš dva či tři jednotlivci, a to až mnohem později, upadl admirál v naprostou nevážnost. Portugalsko, ponechané téměř jen své slabosti, mu vyčítalo, že je do tohoto nebezpečí takřka zatáhl, a arcivévoda, že uspíšil jeho příjezd nadějemi, z nichž neviděl žádný výsledek. Admirál se hájil poukazem na jakousi opuštěnost, v níž arcivévodu nechávali jeho spojenci, ba sám císař, a která brala odvahu odložit masku v jeho prospěch. Tyto rozpory, které admirála

1. **Vysvětlivka:** Královna, s níž se arcivévoda v Anglii setkal, je Anna (1665–1714), panující od roku 1702.

2. **Vysvětlivka:** Admirál Kastilie (*amirante*) byl dědičný titul rodu Enríquezů; jeho držitel Juan Tomás Enríquez de Cabrera odešel roku 1702 do Portugalska a přidal se na stranu arcivévody.

připravily o veškerou oporu jak u portugalského dvora, tak u dvora arcivévodova, ho často vystavily nebezpečí, že ho lid utluče, a uvrhly ho v nejhlubší opovržení.

Následující událost a několik dalších jsem odložil, abych vyprávěl vcelku to, co by bylo méně srozumitelné a méně příjemné po kouscích, tak jak se jednotlivé věci postupně udály, tím spíše, že ta hlavní ze všech, kvůli níž jsem odložil ostatní, nepřesahuje konec května. Je třeba si připomenout, co bylo výše řečeno o skvělém postavení princezny des Ursins ve Španělsku a o jejích pevných oporách ve Versailles, kde našla způsob, jak odstavit královy ministry od tajemství i od řízení záležitostí, které se vyřizovaly vzájemně mezi ní, paní z Maintenon a králem, přičemž zasvěcen byl jediný Harcourt, nepřítel našich ministrů. Pan z Beauvilliers, který na to neviděl žádný lék, se nakonec rozhodl požádat krále, aby ho zprostil povinnosti zabývat se nadále čímkoli, co se týká Španělska. Kancléř o tom už nějaký čas vůbec neslyšel. Chamillart, příliš zaměstnaný financemi a válkou, by snad oběma dámám podezřelý nebyl, nebýt jeho důvěrného svazku s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, neměl však kdy zabývat se něčím víc než svou prací, a tak se vůči němu pod záminkou ohledů zůstávalo při tom, že se s ním o Španělsku mluvilo jen povrchně, kvůli rozkazům a písemnostem, které se ho nezbytně týkaly pro vojsko a peníze. Zbýval Torcy, který by byl nejraději o tom nikdy neslyšel a jemuž zůstávaly jen suché a už rozhodnuté věci, u nichž se nebylo možno obejít bez jeho vyhotovení.

Ve Španělsku se paní des Ursins, jak jsme viděli, zbavila kardinálů z Estrées a Portocarrera, Ariase, který se při odjezdu kardinála z Estrées podruhé stáhl do ústraní a odešel do svého sevillského arcibiskupství čekat na klobouk, na nějž ho španělský král navrhl, Louvilla a všech, kdo měli podíl na závěti Karla II. nebo na nějaké králově přízni nezávislé na ní. Rivas, který onu slavnou závěť sepsal a jediný byl ponechán v radě, tam byl omezen na pouhé vyhotovování listin, neodvažoval se říci slovo, neměl vliv ani vážnost a čekalo se jen, až ho princezna bude moci propustit jako ostatní. Princezna a Orry vládli sami, sami byli pány záležitostí i milostí a všechno se rozhodovalo mezi nimi dvěma, často s d'Aubignym jako třetím a v přítomnosti královny,[3] kdykoli chtěla, která viděla jen jejich očima. Král, jehož všechny dny řídila královna a který, chtěl-li něco změnit na tom, co bylo ujednáno o jeho hodinách a zábavách, jako byl lov, hra mail či cokoli jiného, posílal se jí na to ptát po Vasetovi, francouzském dveřníkovi oddaném paní des Ursins, a řídil se tím, co mu Vaset vyřídil — král, pravím, postupně uvyklý této závislosti, chodíval večer ke královně, nejčastěji k paní des Ursins, kde obvykle nacházel Orryho a někdy d'Aubignyho, kde se dovídal, co bylo rozhodnuto, a odevzdával jim memoriály, které převzal v radě, aby o nich na-

3. **Vysvětlivka:** Marie Luisa Savojská (1688–1714), dcera Viktora Amadea II., od roku 1701 manželka Filipa V. a mladší sestra vévodkyně z Bourgogne. Porodila Filipovi V. čtyři syny; dva se stali španělskými králi, Ludvík I. (1707–1724) a Ferdinand VI. (1713–1759). Zemřela na tuberkulózu 14. února 1714 v Madridu ve věku 25 let.

zítří rozhodli oni a on je pak přinesl do rady, kde se nehlasovalo, nýbrž kde se jen pro formu bralo na vědomí, co Rivas dostával od krále k vyhotovení.

Abbé z Estrées, který od odjezdu svého strýce do této rady chodil, se tam neodvažoval ničemu odporovat, a měl-li nějakou námitku, přednášel ji v soukromí paní des Ursins a Orrymu, kteří ho sotva poslouchali a šli svou cestou, aniž je vzrušovalo, co jim mohl říci. Princezna tak vládla naplno a myslela jen na to, jak odstranit vše, co by mohlo její moc sebeméně rušit nebo se o ni s ní dělit. Bylo třeba armády na portugalských hranicích proti arcivévodovi, a tedy francouzského generála, který by velel francouzským vojskům a možná i španělským.

Odedávna znala anglickou královnu,[4] která byla Italka, velmi pečlivě si ji pěstovala za svých dlouhých pobytů v Paříži a zůstala s ní v písemném i přátelském styku; napadlo ji tedy dát svěřit velení francouzských vojsk ve Španělsku vévodovi z Berwicku.

Znala ho jako člověka mírného, poddajného, velkého dvořana, bez jakéhokoli jmění a s rodinou. Z těchto důvodů počítala s tím, že si bude moci dělat, co bude chtít, s mužem zcela závislým na anglickém králi a královně, který jí bude zavázán za to, že vystoupil z obecného stavu generálporučíků, a který ji bude neustále potřebovat, aby stoupal a bohatl, a že se tak vyhne nutnosti počítat s Francouzem, jehož postavení by na ní nezáviselo. Získávala si tím tedy přízeň v Saint-Germain a navrhla ho ve Versailles. Král, který ho z ohledu na anglického krále a pro podobnost s vlastními levobočky nechal sloužit jen několik tažení bez hodnosti a pak rázem, ve velmi mladém věku, jako generálporučíka, byl nadšen tak přirozenou příležitostí odlišit ho od nich tím, že mu dá velet armádě. Sloužil vždy ve Flandrech; jeho poddajnost a úslužnost ho nesmírně připoutaly a sblížily s panem z Luxembourgu a jeho přáteli, s panem Vévodou a panem princem de Conti, potom s maršálem z Villeroy. Tito dva velitelé armád s ním zacházeli jako s vlastním dítětem ve válce i u dvora. Měl nadání pro jedno i druhé; velmi ho králi vychvalovali a získávali si tím jeho přízeň. Král, už tak příznivě naladěný, s potěšením povolil tohoto generála na prosbu anglického krále a královny, na žádost paní des Ursins a na svědectví, která mu byla tak často vydávána o jeho píli a schopnostech. Náhoda tomu chtěla, že Berwick, který měl dobrý nos a záhy si pěstoval Harcourta jako muže, jemuž kyne štěstí, se stal jeho velkým přítelem a že Harcourt, který byl jediný do těchto španělských tajností zasvěcen, rozhodnutí dovršil. Tak došlo k této volbě; protože však Berwick nikdy nevelel samostatně, chtěl mu král dát Puységura, jehož dobře znal, poněvadž dlouho velel jeho pěšímu pluku, do jehož všech podrobností král vstupoval, a poněvadž ho, jak jsme viděli, používal při mnoha důležitých plánech a jejich provedení, na nichž s ním často pracoval a z nichž mu Puységur skládal dobré účty. Byl duší flanderské armády;

---

4. **Vysvětlivka:** Marie Modenská (1658–1718), vdova po sesazeném Jakubu II., žila s dvorem vyhnaných Stuartovců v Saint-Germain. „Anglickým králem" se tu rozumí Jakub II. († 1701) a po něm jeho syn Jakub, jehož Ludvík XIV. za krále uznal.

proto se mu i vévoda z Berwicku velmi dvořil a znal ho zcela zblízka. S touto pomocí a s tím, že Puységura pověřil podrobnou správou všech vojsk jako jediného ředitele a vrchní péčí o sklady a potraviny, to jest jejich řízením, prohlídkou a nakládáním s nimi, se král domníval, že učinil všechna opatření, jaká bylo pro válku ve Španělsku učinit možno.

Puységur odjel první. Od Pyrenejí až na úroveň Madridu shledal všechno pro výživu francouzských vojsk ve výtečném stavu a podal o tom velmi příznivou zprávu. Po příjezdu do Madridu pracoval s Orrym, který mu s papíry na stole ukázal všechny své hotové sklady, jak na cestě až k portugalské hranici, tak na hranici samé, pro hojné zásobování armády, a všechny své peníze připravené, aby v průběhu tažení nic nechybělo. Puységur, muž přímý a pravdivý, který od Pyrenejí shledal všechno v nejlepším stavu na světě, si nedovedl představit, že by Orry mohl zanedbat péči o hranici v okolnostech tak rozhodujících, v jakých se Španělsko nacházelo, když tam mělo válku rychle skončit, dříve než arcivévoda dostane lepší pomoc; a tím méně, že by ministr pověřený vším měl tu drzost ukazovat mu podrobně všechna svá opatření, kdyby žádné neučinil. Nanejvýš tedy spokojen, napsal králi velkou chválu na Orryho, a tudíž i na paní des Ursins a na jejich dobrou a moudrou vládu, a dal nejlichotivější naděje na velký užitek, který z ní lze vytěžit. Pln těchto představ odjel k portugalské hranici, aby tam všechno sám ohledal a uspořádal věci podle plánů, tak aby po příchodu francouzských vojsk a jejich generála zbývalo už jen provádět. Jaké však bylo jeho překvapení, když z Madridu k hranici nenašel nic z toho, co bylo nutné pro pochod vojsk, a když po příjezdu na samu hranici nenašel vůbec nic ze všeho, co mu Orry na papíře ukázal jako provedené! Stěží mohl uvěřit tomu, co se k němu ze všech stran doneslo o tak zločinné nedbalosti. Vypravil se na všechna místa, kde papíry, jež mu Orry ukázal, uváděly sklady. Našel je všechny prázdné a nebyl ani vydán žádný rozkaz. Lze si představit, jaká byla jeho zlost, když se ocitl tak daleko od všeho, s čím měl důvod počítat s takovou jistotou, a co o tom napsal do Madridu. Současně o tom podal zprávu králi a přiznal svou chybu, byla-li to chyba, že uvěřil Orrymu a jeho papírům, a zároveň vyvinul veškeré úsilí, jakého byl schopen, už ne proto, aby měl s čím něco vykonat, jak doufal, neboť to se stalo nemožným, ale aspoň aby se armáda mohla uživit a nebyla dohnána k tomu, že jí bude chybět všechno a že nebude moci vytáhnout do pole a aspoň něco tam podniknout.

Toto Orryho jednání a ještě víc, je-li to možné, jeho nestoudnost, s níž se odvážil klamat člověka, který se vzápětí jde na vlastní oči přesvědčit o jeho lži, jsou věci, které nelze pochopit. Odjakživa se chápe, že darebáci kradou, ale ne, že to dělají s troufalostí přesvědčovat o opaku skutečností tak brzy a tak snadno prokazatelných. A přece právě to si Orry sliboval od opory princezny a od okouzlení, jemuž ve vztahu k nim Versailles podléhalo.

Zaslepenost byla taková, že právě v téže době, kdy si měli dělat takové starosti s účinkem svého jednání, tomu paní des Ursins nasadila korunu. Svázala a spou-

tala ubohého abbé z Estrées, který si nevím jak sliboval kariéru, bude-li se jakkoli držet zuby nehty svého smutného úřadu ve Španělsku, tak dokonale, že přistoupil na neslýchaný návrh, že on, velvyslanec Francie, bude králi a jeho dvoru psát jen po dohodě s ní, a brzy nato, že tam nepošle žádný dopis, aniž jí ho ukáže.

Závislost tak tíživá pro kohokoli, tak pošetilá pro velvyslance a tak ničivá pro jeho povinnost a úřad se abbé z Estrées nakonec stala nesnesitelnou. Začal tedy některé depeše odesílat potají, za jejími zády. Nepočínal si při tom tak obratně, aby se o tom princezna, tak bdělá ve všem, tak obávaná a tak dobře poslouchaná, nedoslechla z poštovního úřadu. Učinila opatření, aby byla včas zpravena, až se to stane příště; byla zpravena a nerozmýšlela se dvakrát. Dala depeši abbé z Estrées králi zadržet a odnést. Otevřela ji, a jak správně usoudila, neměla důvod být s ní spokojena; nejvíc ji však popudilo, že abbé, který podrobně líčil její jednání a onu radu, kam se všechno předkládalo a kde se všechno rozhodovalo, složenou z ní, Orryho a velmi často d'Aubignyho, a který zveličoval moc tohoto posledního, dodával, že je to její štolba a že nikdo nepochybuje, že se za něj provdala.

Bez sebe vztekem a zlostí připsala vedle na okraj vlastní rukou: „Provdaná, to ne," ukázala dopis v tomto stavu španělskému králi a královně a mnoha lidem u tamního dvora s nevídaným křikem a k této pošetilosti přidala další: poslala týž dopis, takto opatřený přípiskem, králi s nejprudšími stížnostmi na abbé z Estrées, že psal, aniž jí dopis ukázal, jak se dohodli, a na krutou urážku, které se na ní dopustil tímto domnělým sňatkem.

Abbé z Estrées ze své strany křičel neméně hlasitě o porušení pošty, svého velvyslaneckého postavení a úcty, jíž je povinován králi, pohrdnuté do té míry, že byl zadržen, otevřen, opatřen přípiskem a zveřejněn dopis královy velvyslance Jeho Veličenstvu. Španělská královna, podněcovaná paní des Ursins, jejíž zájmy přijala bezvýhradně za své, vybuchla proti abbé z Estrées tak, že věci dospěly do bodu, kdy se jeho setrvání ve Španělsku stalo neslučitelným s její autoritou. Král, její manžel, se do sporu vměšoval málo, ale to málo bylo ve prospěch princezny des Ursins, ať už proto, že se zdravým rozumem, který vždy měl a který byl ve všem přímý, ale který sám držel v zajetí své pomalosti a svého chladu, cítil nehoráznost toho činu, anebo proto, že pro svůj přirozený klid nebyl schopen rázně se postavit za nikoho. Tento dopis s princezniným přípiskem, doprovázený jejími stížnostmi a exemplárním potrestáním abbé z Estrées, jehož se domáhala, došel králi velmi krátce po dopisech Puységurových, datovaných z portugalské hranice. Ty krále neobyčejně popudily proti Orrymu i proti princezně, na něž se ve všem hledělo jen společně a která psala, aby ze všech sil podpořila Orryho lži. Naši ministři, kteří se španělských záležitostí vzdali jen ze zlosti, si nenechali ujít tak podstatnou příležitost udeřit na tuto vládu a využít nespokojenosti, kterou král dal najevo, aby si znovu vymohli tak značnou část svých úkolů. Harcourt, který pocítil celé to nebezpečí, podporoval, jak jen mohl, paní z Maintenon v tom, aby chránila Orryho při příležitosti, kdy šlo o všechno pro

něj i pro paní des Ursins, a aby zabránila pádu jejich moci a přirozenému návratu řízení španělských záležitostí k ministrům, kteří by už nedopustili, aby se k ní vrátily, na čemž měl on sám největší zájem. Tento zápas kolísal tak, že se nevědělo, kdo zvítězí, když došel onen osudný dopis a hořké stížnosti abbé z Estrées králi a ministrům. Kardinál z Estrées, už zpátky u dvora, jim dodával veškerou odvahu, jakou mohl, aby využili jedinečné příležitosti zničit paní des Ursins a jednou provždy se zbavit uchvácení tak hlavní části svého úřadu. Rozruch byl příliš velký a příliš veřejný, než aby s nimi král o tom nemluvil. Už předtím s nimi probíral Puységurovy stížnosti a prostředky, jak věc aspoň zčásti napravit, takže tento přídavek, který přišel tak náramně vhod, vytvořil celek, jenž Orryho i princeznu zdrtil: od té chvíle byli oba ztraceni. Paní z Maintenon by se byla příliš hrubě prozradila, kdyby se ujala ochrany tak smělé neúcty, jíž se jí král zdál tolik uražen; veškerá Harcourtova obratnost na tomto úskalí ztroskotala. Bylo tedy rozhodnuto poslat princeznu zpět do Říma a Orryho odvolat; potíž však byla v obavě z výslovné neposlušnosti a z toho, že španělský král nedokáže odolat křiku, který královna spustí. Po tom, co se právě stalo, bylo třeba předvídat ty největší krajnosti; a právě proto bylo zvoleno to, nic neuspěchat, aby rána dopadla bez nebezpečí, že mine. Král udělil princezně přísnou důtku za bezpříkladnou smělost, která tak přímo útočila na úctu povinnou jeho osobě a na tajemství mezi jeho velvyslancem a jím, které mělo být posvátné. Zároveň byla tato důtka oznámena abbé z Estrées a také to, že má oprávněný důvod si stěžovat, ale nic víc.

Abbé z Estrées, který počítal, že paní des Ursins bude odtud vyhnána, upadl v zoufalství, když viděl, že vyvázla tak lacino, a on že zůstal bez zadostiučinění, vydán nenávisti a urážkám princezny, ba i královny, a že má hledět na tuto moc upevněnou víc než kdy jindy, když unikla po činu tak neslýchaném; a tak ze zlosti a zoufalství, že si už od Španělska nemůže nic slibovat, požádal o odvolání. Byl vzat za slovo a pro princeznu to byl nový triumf, že se tak pohoršlivě zbavila jeho, který měl ve všem pravdu a jehož věc byla věcí samého krále, zatímco ona zůstávala úplnou paní, ona, která měla dost času pocítit přirozené následky tak troufalého výbuchu a obávat se jich. Ale zatímco tato léčka a toto zdánlivé vítězství paní des Ursins ukolébávaly, kardinál z Estrées — stejně proto, aby ji dopálil, jako z lásky k synovci —, podporován ministry z téže pohnutky a Noaillesy z přátelství a pro blízký příbuzenský svazek, výhodně využil odvolání abbé z Estrées, k němuž došlo bez jakékoli jeho viny po rozruchu takové povahy, aby dosáhl náhrady za zadostiučinění, na něž měl abbé tak velké právo, náhrady, která by aspoň dala najevo spokojenost, kterou král měl s jeho jednáním. Udělat ho biskupem? Byl ještě dost mladý a urostlý, měl milostná dobrodružství a patřil k těm abbé, o nichž se král vyslovil, že žádného z nich na biskupský stolec nepovýší. Opatství? To nesplňovalo jejich cíl, totiž něco oslnivého. Všichni

se upnuli k Řádu Svatého Ducha[5] jako k poctě, která by na jeho osobě ustavičně dávala najevo spokojenost, kterou král měl s jeho jednáním, k vyznamenání velmi vysokému mezi duchovenstvem pro malý počet těchto míst a k místu tím lichotivějšímu, že bylo takřka bez příkladu.

Vskutku, jediným knězem komturem řádu, který nebyl biskupem, byl jeden Daillon du Lude,[6] syn jedné Batarnayové a prvního hraběte du Lude, guvernéra Poitou, La Rochelle a kraje Aunis a generálního místodržitele Guyenne, který ve své době velmi vynikal; a tento abbé, po matce příbuzný Joyeusů a Montmorencyů, byl bratrem druhého hraběte du Lude, guvernéra Poitou, senešala Anjou a rytíře Svatého Ducha roku 1581. Jeho tři sestry se provdaly za tři pány, vesměs rytíře Svatého Ducha.[7]

Maršál z Matignonu; Filip z Volvire, markýz z Ruffecu, guvernér Saintonge a Angoumois; a František, pán z Malicorne a guvernér Poitou po svém švagrovi. Bratr Reného z Daillonu, komtura řádu, byl prapradědem hraběte du Lude, který zemřel jako vévoda na breve[8] a velmistr dělostřelectva. Tento krátký rodokmen jsem schválně rozvedl, abych ukázal, kdo byl tento René z Daillonu, který se navíc roku 1569 vrhl se svými bratry do Poitiers, aby je hájil proti hugenotům. Byl tu však rozdíl oproti abbé z Estrées. René z Daillonu byl jmenován biskupem v Luçonu; nechtěl jím být a výměnou přijal opatství Les Chastelliers, jehož jméno nosil podle zvyku té doby, který pak ještě dlouho trval. Pod tímto titulem dostal řád při prvním jmenování, do něhož Jindřich III. pojal kardinály a preláty; a zanedlouho poté byl abbé des Chastelliers jmenován a vysvěcen biskupem v Bayeux. Celé toto nevelké štěstí trvalo velmi krátce, neboť zemřel roku 1600.

Tento rozdíl působil králi jisté potíže, nehledě na to, že šlo o příklad jediný; ještě větší potíž však byla najít něco jiného, co by bylo slučitelné s kněžstvím; a král se po vzoru jiných případů, kdy přislíbil první uprázdněné místo, nakonec rozhodl prohlásit, že abbé z Estrées vyhrazuje první modrou stuhu, kterou bude mít k dispozici pro duchovního. Nemusel čekat dlouho. Téměř vzápětí zemřel kardinál z Fürs-

---

5. **Vysvětlivka:** Řád Svatého Ducha (ordre du Saint-Esprit), založený roku 1578 Jindřichem III., byl nejvyšším francouzským rytířským řádem s přísně omezeným počtem členů. Jeho odznakem byla modrá stuha („cordon bleu"), nošená přes rameno.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Guy z Daillonu, hrabě du Lude atd., byl synem Jana z Daillonu a Anny z Batarnay.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Františka z Daillonu se roku 1558 provdala za Jakuba Goyona, pána z Matignonu, hraběte z Thorigny a maršála Francie; Anna z Daillonu byla provdána za Filipa z Volvire, markýze z Ruffecu; a konečně druhá Františka z Daillonu za Jana z Chourses, pána z Malicorne.

8. **Vysvětlivka:** „Vévoda na breve" (*duc à brevet*) byl osobní, nedědičný titul udělený královským listem (breve), na rozdíl od skutečného „vévody a paira" (*duc et pair*) — nositel užíval vévodského titulu a poct, ale neměl místo mezi pairy Francie u parlamentu.

tenbergu,[9] což byla pro Estréesy další příležitost k triumfu. Král se o jeho smrti dověděl při vstávání. Ihned poslal Bloina ke kardinálovi z Estrées, který byl ve Versailles, se vzkazem, že tuší, že mu skromnost zabrání požádat o Saint-Germain-des-Prés, a proto mu je dává.

Tyto dvě tak značné milosti, udělené tak těsně po sobě strýci a synovci, je naplnily radostí; a kardinál, jinak veskrze ušlechtilý a nezištný, se neudržel a otevřeně říkal, že všechna jeho radost pramení ze zlosti, jakou bude mít princezna des Ursins. A opravdu, dalo jí to hodně k přemýšlení.

Tažení v Portugalsku začalo navzdory všemu, co Orry zanedbal. Španělský král se ho chtěl zúčastnit; paní des Ursins, která ho nechtěla spustit z očí, nasadila všechen svůj vliv i vliv královnin, aby mu v tom zabránila nebo aby aspoň vzal královnu s sebou. Král, který stále sledoval svůj záměr, už předtím králi, svému vnukovi, vzkázal, že když si šel pro své nepřátele až do Lombardie a když má svého soupeře osobně na pevnině španělských zemí, bylo by ostudné a nepatřičné, kdyby se proti němu nepostavil do čela své armády. Důrazně ho v tomto rozhodnutí podpořil a jasně se postavil proti tomu, aby se dal provázet královnou, jejíž přítomnost by byla na obtíž a výdaje s ní spojené na škodu. Zmařil tedy královninu cestu, takže zůstala v Madridu, a tak naléhal na odjezd krále, svého vnuka, že se v polovině března objevil v čele své armády, kam dostal abbé z Estrées rozkaz ho doprovodit, než přijede jeho nástupce. To byl bod, k němuž chtěl král dospět. Královna měla nad králem, svým manželem, takovou převahu a tak bezhlavě se oddala princezně des Ursins, že král nedoufal, že bude uposlechnut bez bouří, jimž se chtěl vyhnout tím, že bude krále, svého vnuka, držet daleko od královny. Jakmile to bylo provedeno, napsal mu o odstranění princezny des Ursins navždy, a to slohem, který ho měl přesvědčit o naléhavé nutnosti toho kroku a o pevném rozhodnutí nic nevyslechnout. Zároveň napsal ještě autoritativněji královně a poslal princezně des Ursins rozkaz, aby neprodleně odjela z Madridu, bez zastávky opustila Španělsko a odebrala se do Itálie.

Tato rána z čistého nebe uvrhla královnu v zoufalství, aniž zdrtila tu, na kterou dopadla. Princezna tehdy otevřela oči nad vším, co se událo od onoho dopisu s přípiskem; pochopila, že všechno bylo vykonáno spořádaně a se záměrem vyhnat ji v době odloučení španělského krále a královny, i marnost triumfu, jímž si několik okamžiků lichotila. Pochopila, že prozatím není žádné pomoci; nezoufala si však pro dobu pozdější a neztratila ani chvíli, aby si pomoc připravila ve Španělsku, odkud čekala hlavní oporu, než si bude moci otevřít nějaké dveře ve Francii. Královnu přiměla zakročit u obou králů jen proto, aby získala několik dní. Využila jich k tomu, aby královně dala za *camareru mayor* vévodkyni z Montellana, jista, že ji odstaví, vrátí-li se do Španělska. Byla to sestra zesnulého prince z Isenghien, nejlepší a nejmírnější žena

9. **Vysvětlivka:** Kardinál z Fürstenbergu byl opatem pařížského kláštera Saint-Germain-des-Prés, jednoho z nejbohatších opatství království.

na světě, ale nanejvýš omezená, nanejvýš bázlivá a nanejvýš toužící zalíbit se: poznal jsem ji ve Španělsku jako *camareru mayor* královny, dcery pana vévody z Orléans.[10] Vybrala jednu z královniných komorných, která jí byla zcela oddána a měla důvtip i obratnost, a jejím prostřednictvím zařídila svůj styk s královnou a zajistila si spolehlivé cesty, jak být o všem zpravena a jak vydávat rozkazy. Sama královnu poučila o všem, co má podle okolností dělat na jednom i na druhém dvoře, aby dosáhla jejího návratu k sobě a uchovala si zatím svůj vliv. Vyjmenovala jí a vylíčila různé povahy těch, na něž může spoléhat, a do jaké míry, i to, jak jich může různě využít, aby jimi obklopila krále. Zkrátka seřídila všechna svá soukolí a pod záminkou, že je nutno připravit cestu tak dlouhou a tak náhlou, nechala klidně přicházet nové a nové rozkazy a kurýry a neodjela, dokud celý svůj plán nesestavila a neupevnila. Mezitím se jezdila po městě loučit; litovala prý jen královny, mlčela o tom, jak se s ní zachází, a snášela to s mužnou a rozvážnou odvahou, bez povýšenosti, aby ještě víc nedráždila, a tím spíše bez nejmenšího nádechu nízkosti.

Konečně odjela asi čtrnáct dní poté, co k tomu dostala rozkaz, a odebrala se do Alcalá, proslulého četnými a učenými kolejemi, které tam slavný kardinál Ximénez tak velkolepě vystavěl a založil pro všechny druhy věd. Toto městečko leží sedm mil od Madridu, přibližně jako z Paříže do Fontainebleau. To nejnaléhavější bylo vykonáno, zbývala jí však ještě opatření, která tuto vzdálenost snesla, takže tam pod nejrůznějšími záminkami vytrvala navzdory opakovaným rozkazům k odjezdu, které tam dostávala. Královna ji doprovodila dvě míle od Madridu a neopomněla nic, co mohlo přesvědčit, že ona a princezna budou navždy jedno. Princezna ji také přesvědčila, že její vzdálení, potrvá-li jen trochu déle, bude koncem královniny moci a počátkem jejích neštěstí. Oplakávajíc toto odloučení, oplakávala tak královna samu sebe. Soudilo se, že z Alcalá byla princezna nejednou v Madridu, což bylo docela možné. Konečně po pěti týdnech tvrdošíjného pobytu na tomto místě, když byly všechny její nitky dobře upředeny a zajištěny — s duchapřítomností, které se nelze dost obdivovat v tak krátké době, tolik zmítané zlostí, vztekem a bolestí, a pod tíhou tak hlubokého pádu —, vydala se k Bayonne co nejkratšími denními cestami a s co nejčastějšími zastávkami, jak jen mohla a jak se odvážila.

Mezitím byl jmenován nástupce abbé z Estrées, což všechny nemálo překvapilo. Byl jím vévoda z Grammontu, který měl pro sebe své jméno, svou hodnost a pohledný zjev, ale nic víc; syn maršála z Grammontu, který tak obratně dovedl být a udržet se zadobře se všemi významnými osobami, tím dosáhnout, aby s ním všichni počítali, a především se nemýlit v tom, kdo zůstane pánem nad ostatními. Aniž se od kohokoli odpoutal, a přece aniž se stal podezřelým, dospěl k největšímu štěstí a k přední vážnosti svým důvěrným vztahem ke kardinálům z Richelieu a Mazarinovi,

10. **Vysvětlivka:** Luisa Alžběta Orleánská, dcera pozdějšího regenta, provdaná roku 1722 za asturského prince Ludvíka, roku 1724 krátce španělského krále Ludvíka I. Saint-Simon ji poznal za svého mimořádného velvyslanectví v Madridu v letech 1721–1722.

jejichž důvěře se těšil po celý jejich život, a díky tomu druhému získal přátelství a důvěru královny a krále, jejího syna; zároveň si dokázal získat důvěru Gastona Orleánského i pana Prince, který k němu vždy a ve všech dobách choval jakousi úctu, jež se nikdy nezapřela. Právě on byl pověřen jet požádat o ruku královny,[11] což vykonal s takovou nádherou a dvorností, a potom velvyslanectvím při volbě císaře Leopolda spolu s panem z Lionne. Milostné pošetilosti jeho staršího syna, hraběte z Guiche, se staly bolestí jeho života; připravily jeho rod o pluk gardy, který do něj vnesl a který se mu nikdy nepodařilo převést ze staršího syna na mladšího, jemuž se říkalo Louvigny a který je oním vévodou z Grammontu, o němž mluvím. Měl důvtip a nejkrásnější a nejmužnější tvář, jakou bylo lze spatřit, a vážnost jeho otce ho uvedla do všech zábav králova mládí a navždy mu získala královu důvěrnost. Oženil se s dcerou maršála z Castelnau, s níž zašel v milostném dobrodružství poněkud daleko. Její bratr, který později zemřel a zanechal ji velmi bohatou, nerozuměl žertu a vynutil si sňatek zvysoka. Ženich si nezískal dobrou pověst, co se odvahy týče, a neměl lepší ani ve hře, ani ve věcech peněžních, v nichž si v jeho guvernérství Bayonne, Béarn atd. každý dobře hlídal vlastní měšec. Jeho mravy nebyly lepší a jeho nízkost převyšovala všechny jeho vady. Po velkých zábavách prvního věku a po hře věku druhého, kdy vévoda z Grammontu vždy býval při královýchpartiích, nastoupila vážnost, která už vévodovi z Grammontu neponechávala soukromý a každodenní přístup; napadlo ho tedy uchovat si z něho něco lichocením a královou slabostí pro chválu a nabídl se mu, že napíše jeho dějiny. A opravdu, pisatel tak významného postavení se králi zalíbil a vévodovi to vyneslo soukromá slyšení, aby se s ním radil o faktech a ukazoval mu některé ukázky svého díla. Později se s ním jakoby ve velké důvěrnosti svěřoval lidem, od nichž doufal, že se jejich pochvala donese králi, a tímto způsobem se u něho udržel. Jeho pero však nebylo přiříznuto na látku tak rozsáhlou, do níž se pouštěl jen proto, aby se zalíbil; a tak v ní také mnoho nepokračoval.

Spřízněn s Noaillesy sňatkem svého syna a tchán maršála z Boufflers, vzal si víc než kdy jindy do hlavy, že musí něco znamenat. Ucházel se o velvyslanectví, dokonce i o to v Holandsku. K tomu se hodil stejně málo jako k psaní dějin; vytrvalostí však nakonec ulovil toto, a to za okolností, kdy málokdo měl chuť jít snášet špatnou náladu z pohromy paní des Ursins. Překvapení bylo přesto veliké. Ve světě ho znali a navíc se právě dočista zneuctil tím, že se oženil se starou poběhlicí, která se jmenovala La Cour. Bývala komornou manželky prvního lékaře Daquina a potom paní z Livry. Des Ormes, generální kontrolor králova domu, bratr Béchameilův, jehož úřad má ustavičné styky s úřadem prvního králova hofmistra, který zastával Livry, býval u něho po celý den. Tato osoba se mu zalíbila, dvořil se jí a po několik let si ji veřejně vydržoval. Vévoda z Grammontu také u Livryho hodně hrával, byl přítelem

11. **Vysvětlivka:** Míněna je Marie Terezie Španělská, o jejíž ruku pro Ludvíka XIV. žádal maršál z Grammontu roku 1659 v Madridu; „královna" o větu výše je králova matka Anna Rakouská.

des Ormesovým; a dokud si des Ormes tu ženu vydržoval, to jest do konce svého života, vévoda z Grammontu s nimi ustavičně večeřel jako třetí nebo čtvrtý, takže dobře věděl, jak spolu žijí. Když des Ormes zemřel, vzal si ji k sobě, vydržoval si ji a nakonec se s ní oženil, třebaže už byla stará, ošklivá a jednooká. Tato příhoda týkající se soukromé osoby není dost zajímavá (leda pro jeho rodinu, která kvůli ní hlasitě naříkala a propadla nejhlubšímu zoufalství), aby tu měla místo, nebýt toho, co bude následovat.

Když byl sňatek uzavřen potají a pak vévodou z Grammontu prohlášen, vzal si do hlavy, že se jím zalíbí králi nejjemnějším ze všech projevů souhlasu, jímž je napodobení, a ještě víc paní z Maintenon, protože on sám svůj sňatek prohlásil.[12] Použil špinavé vousáče od Svatého Sulpicia a ony otupělé pobožnůstkáře, bradáče z Misií, kteří mají versailleskou faru,[13] aby dali ocenit tento velký náboženský čin a udělali z něho příklad. Lze si představit, zda se tím král a paní z Maintenon cítili polichoceni. Chvíle k tomu zvolená, totiž chvíle jeho poslání do Španělska, a záminka, totiž vzít tam s sebou tuto roztomilou vévodkyni, jako by dovršily tuto pošetilost, která dopadla právě opačně, než doufal. Domnělé přirovnání uvedlo paní z Maintenon v zuřivost a krále tak rozhněvalo, že se mu vévoda z Grammontu několik dní neodvážil přijít na oči. Král mu dal vzkázat, že nesmí své ženě dovolit nosit ani přijmout jakýkoli odznak a jakoukoli hodnost vévodkyně, ať je to kdekoli, ani kdy se přiblížit ke dvoru, a hlavně ať ho nenapadne nechat ji vkročit do Španělska.

Velvyslanectví bylo oznámeno až po sňatku (teprve po velvyslanectví došlo k té pošetilosti s přirovnáním a se snahou zalíbit se jím, pod záminkou, že ta osoba má dostat svou taburetku a že ji pak odveze do Španělska); ať to krále a paní z Maintenon rozzlobilo sebevíc, velvyslanectví už odejmout nešlo, bylo by to příliš prozradilo, oč jde; rozhořčení tím však nic neztratilo. Jen vévoda z Grammontu na celém světě byl schopen přijít na myšlenku, že se zalíbí tak odporným přirovnáním. Byl do té osoby pobláznĕn a vodila ho za nos, dokud žil; bylo přirozené, že smýšlela jako služka svého stavu, že si chtěla hrát na vévodkyni a že se jí zdálo skvělé všechno, čím by toho dosáhla. Nasadila tedy tento krásný nápad do hlavy svému manželovi, který se jím ihned nadchl jako vším, co pocházelo od ní, a který se ani po tom, jak to dopadlo, nedokázal odnaučit slepě jí ve všem věřit.

Měl výslovný zákaz setkat se s princeznou des Ursins, kterou měl potkat cestou. Jakkoli málo mohla doufat, že bude ve Versailles vyslyšena ve chvílích tak blízkých blesku, který odtamtud vyšel a který ji drtil, odvaha ji tam neopustila o nic víc než v Madridu. U dvorů časem přejde všechno, i ty nejstrašnější bouře, má-li člověk

---

12. **Vysvětlivka:** Narážka na tajný sňatek Ludvíka XIV. s paní z Maintenon, který král nikdy veřejně neprohlásil; Grammont jako by mu dával příklad, jak se k nerovnému sňatku přiznat.

13. **Vysvětlivka:** Kněží pařížského semináře Saint-Sulpice (sulpiciáni) a kněží Kongregace misie (lazaristé), jimž král svěřil duchovní správu ve Versailles.

dobrou oporu a dovede-li se nepoddat zlosti a nezdarům. Paní des Ursins, postupujíc stále pomalým otáčením kol, nepřestávala naléhat, aby jí bylo dovoleno přijet se ke dvoru ospravedlnit. Ne že by se v to odvažovala doufat, ale chtěla naléháním a křikem dosáhnout toho, aby se vyhnula Itálii a dostala vyhnanství ve Francii, odkud by se časem snad dovedla dostat. Harcourt Itálií ztrácel i naději na všechny tajné podrobnosti, jimiž se udržoval, a paní z Maintenon veškerou naději na přímý podíl na vládě ve Španělsku. Oba pocítili tíhu této ztráty; po prvních chvílích rozruchu se vzpamatovali. Král byl uposlechnut, užíval si své pomsty. Řád pro abbé z Estrées a opatství Saint-Germain pro jeho strýce ji dovršovaly. Byla to další rána k tíži pro diktátorku takového formátu, tak prudce svrženou a vyhnanou s tak malými ohledy. Po tak okázalém trestu mohl nastoupit soucit; a také úvaha, že není radno dohánět španělskou královnu do krajnosti kvůli věcem, které už neměly vliv na záležitosti a neohrožovaly autoritu.

To byla oklika, kterou zvolila paní z Maintenon, aby princeznu des Ursins zadržela ve Francii. Tím se odvracela Itálie, a to prozatím stačilo; bylo však třeba šetrně zacházet s králem, tak pevným ve věci Itálie, nebyl ještě čas dát v něm vzniknout jakémukoli podezření. To rozhodlo, že za místo pobytu, který byl paní des Ursins nakonec povolen jako milost, a dokonce jen s velkými obtížemi, bylo určeno Toulouse.

Bylo to zhruba na cestě z Bayonne, kudy vstupovala do Francie, do Dauphiné nebo do Provence, odkud se pak přecházejí Alpy nebo jede po moři do Itálie. Bylo to velké město, kde měla mít veškeré pohodlí a potřebnou snadnost pro své styky se Španělskem, od něhož ji nevzdalovalo, i s Versailles díky velkému ruchu hlavního města Languedocu, sídla parlamentu a velkého průjezdního místa, kde člověk své kroky skryje lépe než v malých městech a na odlehlých místech. Trest vystavený na odiv na tomto provinčním jevišti, který by za každých jiných okolností byl velkým přídavkem zlosti a trápení, připadal vyhnankyni jako milost a jako jistota návratu. Z tohoto prvního kroku pochopila, že stačí čekat a zatím si dobře počínat a neztrácet odvahu; a od té chvíle si slibovala všechno od svých opor a ještě víc od sebe samé. Při zájmu tak velkém, jako byl zájem paní z Maintenon; s jednatelem tak dobře postaveným, tak obratným a tak smělým jako Harcourt, hnaným svým nejdražším zájmem, totiž ctižádostí a nenávistí k ministrům; s přítelem schopným všechno vymyslet a všechno podniknout s ohněm i vytrvalostí a se zkušeností života celého utkaného z největších intrik, jakým byl Cosnac, arcibiskup z Aix; s anglickou královnou k zasazení jistých ran, které by paní z Maintenon příliš odhalily; a s dalšími, podřízenými přáteli, které její bratr dovedl pořádat a vést, třebaže byl slepý,[14] zdálo se paní des Ursins nemožné, aby byla dlouho ponechána na podívanou v Toulouse, kde byla svou

14. **Vysvětlivka:** Vévoda z Noirmoutiers, bratr paní des Ursins, který v mládí oslepl.

paní a měla pohodlnou možnost uvádět španělského krále a královnu do pohybu v souladu s těmito velkými pružinami.

Zároveň byl povolán zpět rytíř des Pennes, který platil za nejoddanější kreaturu paní des Ursins. Udělala ho praporčíkem tělesné gardy; byl v Palencii[15] u španělského krále a každý den s ním býval tři hodiny zavřen mezi čtyřma očima, když dostal tento rozkaz ve stejnou dobu, kdy princezna des Ursins dostala svůj. Španělský král jí poslal patnáct set pistolí, třebaže je jistě potřeboval víc než ona a třebaže by byl bez úvěru abbé z Estrées, který sehnal sto tisíc tolarů, z Madridu ani nemohl vyjet. Orry dostal zároveň rozkaz přijet a složit účty z nestoudnosti svých lží a ze správy, která zachraňovala arcivévodu a bránila dobytí Portugalska, o němž pokroky francouzských a španělských zbraní, navzdory tak všeobecnému nedostatku všeho, ukázaly, že by bylo snadné a jisté, kdyby se bylo našlo jen polovic toho, o čem tento troufalý darebák Puységurovi řekl a ujistil ho, že je to všude ve skladech zřízených na této hranici.

Španělského krále následovalo několik grandů. Konetábl Kastilie, který chtěl být mezi nimi, se toho zdržel kvůli pošetilému nároku vykonávat u armády tytéž úkony a s touž pravomocí, s jakou konetábl Francie velí armádám našim. Tento úřad konetábla Kastilie se stal jménem a ničím víc, a to dědičností, která by ho bez tohoto moudrého omezení činila mnohem větším, než je španělský král. O těchto prázdných a dědičných titulech ve Španělsku se bude jinde mluvit důkladněji. Vévoda z Infantada, příjmením Silva, odjel z Madridu na jedno ze svých panství několik dní před králem, aniž se s ním rozloučil, a vrátil se tam téhož večera, kdy odtud král odjel.

Toto chování velmi pohoršilo. Zaznamenávám je, protože v něm setrval po celý život a bude ještě příležitost o něm mluvit.

Nechme princeznu des Ursins, která v Bayonne ještě dostala rozkaz ubírat se rovnou do Itálie, jet do Toulouse a tam zůstat, a vévodu z Grammontu jet do Španělska. Dostal šedesát tisíc livrů na výbavu; dvanáct tisíc livrů ročně jako náhradu za právo celní svobody, které velvyslanci mívali pro zásoby svých domů a které bylo pro zneužívání, jež se s ním dělo, zrušeno; a pět tisíc livrů měsíčně. V Benátkách se tyto svobody dosud užívaly.

Charmont, který se z generálního prokurátora Velké rady stal sekretářem kabinetu pro potěšení nic nedělat, jezdit do Versailles a nosit kord, tam dostal velvyslanectví a neměl v úmyslu při něm zchudnout. Měl kvůli těmto svobodám mnoho sporů, až se nakonec Benátčané zmocnili jeho průvodních listů, které vydal obchodníkům, kteří vyváželi sůl ze státu republiky, aby ji dopravovali do států císařových na konci zálivu, aniž platili jakékoli clo. Poslali je do Paříže svému velvyslanci, který je odnesl Torcymu a jménem republiky si velmi stěžoval králi při audienci vyžádané jedině kvůli tomu.

---

15. **Ediční poznámka:** Tak předloha („à Palencia"). Filip V. byl za tažení proti Portugalsku na jaře 1704 v Plasencii v Extremaduře, odkud 30. dubna 1704 vyhlásil válku; Palencia leží ve Staré Kastilii, jde tedy zřejmě o záměnu jmen.

Urozenému muži by se bylo vedlo zle, ale Charmont byl Hennequin.[16] Ministři ho chránili a věc proběhla velmi mírně.

Skončilo to nicméně tím, že byl odvolán, ale až po uplynutí své doby a s obdivuhodnými ohledy. Po návratu byl dokonce velmi dobře přijat a z králova výběru dostal pero pana vévody z Bourgogne.[17]

16. **Vysvětlivka:** Hennequinové byli stará pařížská rodina soudcovské a úřednické šlechty (*noblesse de robe*); Saint-Simon tím míří na ministry, kteří sami vzešli z úřednických rodin.

17. **Vysvětlivka:** „Mít pero" (*avoir la plume*) znamenalo zastávat úřad sekretáře, který psal dopisy jménem prince a napodoboval přitom jeho písmo a podpis.

Kapitola patnáctá

Hrabě z Toulouse a maršál z Cœuvres se naloďují v Brestu. — Vévoda z Mantovy inkognito v Paříži; vidí krále ve Versailles. — Třicet tisíc livrů penze kardinálu Ottobonimu. — Pět set tisíc livrů listinou „brevet de retenue“ vévodovi z Beauvilliers. — La Queue a jeho žena a jejich chatrné postavení. — Smrt abbého Boileaua, kazatele. — Smrt Mélacova. — Smrt Rivarolesova. — Smrt vévodkyně z Verneuil. — Smrt Granceyho. — Čtyři sta tisíc livrů listinou „brevet de retenue“ La Vrillièrovi. — Troisvilles zvolen do Akademie a králem odmítnut; jeho život a povaha. — Villars se setkává s Cavalierem, jedním z vůdců fanatiků; jeho požadavky; co se stalo s tímto dobrodruhem. — Barbezières vydán v Casale. — Machinace pánů z Vendôme. — Smrt jediného syna Vaudemontova. — Výrok prvního maršála z Villeroy o ministrech. — Povolnost Tessého, který nechává La Feuilladea vrchním velitelem v Savojsku a v Dauphiné; ten se stává velitelem armády, dobývá Susu a údolí. — Phélypeaux zdraví krále; jeho počínání, jeho povaha; povaha jeho bratra, biskupa z Lodève; je jmenován státním radou meče. — Vévoda z Grammontu se cestou setkává s princeznou des Ursins. — Úspěchy vévody z Berwicku. — Hrabě z Aguilaru prvním plukovníkem pluku španělských gard. — Pohyby armád ve Flandrech a na Rýně. — Boj u Donauwörthu. — Hrabě z Arco velí našim generálporučíkům a poslouchá maršály Francie. — Bombardování Brugg, potom Namuru. — Vévoda z Vendôme dobývá Vercelli. — Fanatici dostávají pomoc. — Abbé z La Bourlie a jeho bratr La Bourlie; jejich původ a bídný konec. — Augicourt, podivuhodná postava; jeho smrt. — Kariéra Veraca a Marillaca; smrt prvního z nich. — Harley anglickým státním sekretářem. — Le Blanc intendantem Auvergne. — Leszczyński zvolen polským králem; později tchán krále. — Abbé z Caylusu biskupem v Auxerre. — Castel dos Rios odjíždí do Peru, kde umírá. — Hrabě z Albertu ve Španělsku, ve službách bavorského kurfiřta. — Abbé z Estrées zpět. — Rebours a Guyet novými intendanty financí. — Smrt a povaha abatyše z Fontevraultu; nastupuje po ní její neteř.

Hrabě z Toulouse odjel v té době do Brestu; o několik dní ho předešel maršál z Cœuvres a nakonec oba vstoupili na palubu téže lodi.

Pan Mantovský[1], jemuž nebylo volno v jeho vlastním státě, z něhož se stalo válečné dějiště — vydal jej králi z dobré vůle a prokázal tím nejdůležitější službu pro válku v Itálii —, si usmyslel zajet na čas do Francie, kde nemohl pochybovat, že bude velmi dobře přijat. Udělal si zajížďku do Charleville, které mu patřilo, a dva dny před

1. **Vysvětlivka:** Pan Mantovský — Ferdinand Karel Gonzaga (1652–1708), poslední vévoda mantovský; roku 1701 vpustil do Mantovy francouzskou a španělskou posádku. Po předcích z rodu Nevers mu patřilo i knížectví Charleville v Ardenách.

svatodušními svátky dorazil s velkým průvodem do Paříže. Ubytoval se v Lucemburském paláci, který pro něho skvostně zařídili nábytkem koruny; jeho prostší lidé bydleli v ulici Tournon v paláci mimořádných velvyslanců; a po celý jeho pobyt mu na královy útraty a královými úředníky prostírali denně, večer i ráno, sedm tabulí a k tomu ještě další tabule pro nižší služebnictvo. Byl tu inkognito pod jménem markýze ze San Salvadoru; bylo to však ono inkognito, jehož podivný obyčej zavedl pod záštitou Monsieura pan Lotrinský a které po tomto příkladu — ten od té doby zavedl hodně daleko — nechtěli upřít knížeti, jenž nám vydal své hlavní město a dal tím králi klíč k Itálii. Den po svatodušní neděli jel do Versailles v kočárech potažených smutečním suknem, jen se svým monogramem, které vpustili na velké nádvoří, kam vjíždějí jen ti, kdo mají pocty Louvru. Vystoupil u pokojů pana hraběte z Toulouse, kde našel připraveno všemožné občerstvení. Odtud vyšel po malém schodišti do králových kabinetů, kde byl přijat, aniž mu král vykročil byť jen o krok vstříc. Promluvil první a mluvil dosti dlouho; král mu odpověděl, zahrnul ho zdvořilostmi a potom mu ukázal Monseigneura, oba prince, jeho syny, pana vévodu z Orléans, pana Vévodu a pana prince de Conti[2] a nakonec pana du Maine, a přitom mu je jmenoval; kromě těchto princů tam byli jen ti, kdo mají právo vstupu. Poté pan Mantovský požádal krále o dovolení představit mu přední osoby svého průvodu. Odtud král, následován všemi, kdo byli v kabinetu, vyšel přímo do galerie a zavedl ho k paní vévodkyni z Bourgogne, která byla churavá, a ležela tedy přirozeně v posteli, kolem níž bylo množství vystrojených dam; v uličce u jejího lože jí král pana Mantovského představil. Rozhovor tam trval skoro čtvrt hodiny, načež král provedl pana Mantovského po celé délce galerie, kterou mu ukázal i s oběma salony, a vrátil se s ním do svého kabinetu, kde se vévoda po krátkém rozhovoru, z královy strany stále velmi vlídném, rozloučil a vrátil se do Paříže. Král byl po celou dobu prostovlasý a stál. Za týden přijel do Versailles znovu, prohlédl si zahrady a navštívil krále po malém schodišti v jeho kabinetech, kde byl jako třetí jen Torcy.

O několik dní později mu Monseigneur uspořádal v Meudonu velký oběd, při němž byli oba princové, jeho synové, pan vévoda z Orléans, paní princezna de Conti, několik dam a několik dvořanů. Pánové Elfian a Strozzi, dva nejpřednější z jeho průvodu, jedli u Monseigneurova stolu, kde bylo proti obyčeji takových hostin veselo a pan Mantovský byl dobrým společníkem. Pronášel lichotky a velmi vychvaloval krásu vévodkyně z Aumontu.

Monseigneur mu ukázal svůj dům a dlouho ho vozil v kočárku po svých zahradách. Jindy si zajel prohlédnout versailleské stáje a psinec, Zvěřinec a Trianon. Do Versailles se vrátil ještě jednou, přespal tam v pokojích pana hraběte z Toulouse, prohlédl si všechny královy koně, vyjel si na koni na výšiny nad Marly a večeřel u Dan-

---

2. **Vysvětlivka:** „Oba princové, jeho synové" jsou Monseigneurovi synové vévoda z Bourgogne a vévoda z Berry.

geaua s mnoha dámami. Dangeau velmi rád dělal hostitele dvora, a je pravda, že to dělal velmi dobře. Pan Mantovský viděl krále několikrát, a vždy po malém schodišti v jeho kabinetu, mezi čtyřma očima, nebo s Torcym jako třetím.

Když už je řeč o cizincích: kardinál Ottoboni, který se při nesmírném jmění velmi zadlužil, se přimkl k Francii a dostal od ní penzi deset tisíc tolarů.

Král také dal vévodovi z Beauvilliers na jeho úřad listinu „brevet de retenue" na 500 000 livrů.

Přibližně v téže době jmenoval La Queua, kapitána jízdy, polním mistrem z pověření — milost, o kterou se dal požádat panem z Vendôme a která tohoto důstojníka o mnoho dál nedovedla. Tento La Queue, pán místa, jehož jméno nosil, šest mil od Versailles a stejně daleko od Dreux, byl velmi prostý a dosti skrovně zaopatřený šlechtic, který se oženil s dcerou, již král měl s jednou zahradnicí. Sňatek zařídil Bontemps, králův důvěrník pro jeho domácí tajemství, a sjednal jej, aniž uvedl otce či matku; La Queue je znal z toho, co mu bylo pošeptáno, a sliboval si od toho štěstí.

Jeho žena zůstala zavřena v La Queue a byla králi velmi podobná. Byla vysoká a ke svému neštěstí věděla, kdo je, a velmi záviděla svým třem uznaným a tak skvěle provdaným sestrám. Žila s manželem ve velmi dobré shodě a měli několik dětí, jež zůstaly v ústraní. Tento zeť se u dvora skoro nikdy neukazoval, a když, tedy jako nejprostší důstojník, jehož si v zástupu všímali nejméně; Bontemps mu přece jen čas od času dával peníze. Žena žila dvacet let smutně ve své vsi a téměř nikoho nevídala ze strachu, aby se nerozneslo, kým je, a zemřela, aniž odtud kdy vyšla.

V tomto čase zemřel dosti rychle abbé Boileau[3] po operaci paže velmi podobné té mé; přivodil si ji tím, že se namohl, když bral z příliš vysokého místa foliant. Byl to tlustý, neotesaný, dosti nepříjemný člověk, velmi řádný a čestný muž, který se do ničeho nepletl, všude kázal dosti dobře a u dvora vystupoval o několika adventech a postech, a přesto se přes všechnu ochranu Bontempse, jehož byl důvěrným přítelem, nedokázal stát biskupem.

Mélac[4], který od své krásné obrany Landau a od Villarsovy maršálské hole žil se dvěma sluhy v ústraní v jednom koutě Paříže a nechtěl vidět vůbec nikoho, náhle zemřel. Král mu dával deset tisíc tolarů ročně a ještě něco navíc.

Bylo mu skoro osmdesát let. Představil jsem ho už dostatečně, abych k tomu nemusel nic dodávat.

Rivaroles, další velmi dobrý generálporučík, zemřel v téže době. Byl to Piemonťan, který vstoupil do francouzských služeb a byl v nich vážen.

---

3. **Vysvětlivka:** Abbé Charles Boileau, dvorní kazatel a člen Francouzské akademie; nejde o básníka Nicolase Boileaua-Despréaux.

4. **Vysvětlivka:** Generálporučík Mélac roku 1702 hájil Landau proti římskému králi Josefovi a po dlouhém obléhání čestně kapituloval; maršálskou hůl dostal téhož roku Villars.

Dělová koule mu před velmi dávnou dobou utrhla nohu; jiná mu u Neerwindenu urazila nohu dřevěnou a povalila ho. Zvedli ho nezraněného; dal se do smíchu. „To jsou ale hlupáci," řekl, „a jedna dělová rána nazmar! Nevěděli, že mám v zavazadle další dvě." Byl velkokřížem Řádu svatého Lazara a potom, od jeho založení, Řádu svatého Ludvíka. Zanechal nepříliš bohaté děti, které sloužily ve vojsku a štěstí neudělaly. Tento Rivaroles, muž vysoký, velmi urostlý, obratný a silný, byl i se svou dřevěnou nohou jedním z nejlepších hráčů míčové hry a hrával ji často.

Vévodkyně z Verneuil[5] je následovala ve dvaaosmdesáti letech; stále ještě vypadala vznešeně a zachovala si stopy někdejší velké krásy. Byla dcerou kancléře Séguiera a chtěla být v jeho kočáře, když se o pařížských barikádách ocitl v tak velkém nebezpečí a maršál z La Meilleraye ho šel s vojskem vysvobodit. Byla matkou vévody ze Sully, jmenovaného roku 1688 rytířem řádu, a vévodkyně du Lude. S druhým manželem děti neměla a princeznou krve se jako jeho vdova stala až dlouho po jeho smrti[6]. Král za ni držel čtrnáct dní smutek, ale při pohřbu jí nedal prokázat žádnou zvláštní poctu. Paní z Lavalu, její starší sestra, z prvního manželství matka vévody, kardinála a rytíře z Coislinu a z druhého maršálky z Rochefortu, žárlivá na její hodnost — ostatně neměla ráda nic a ráda se do každého pouštěla —, řekla, když se dozvěděla o její smrti, že si vždycky myslela, že její sestra zemře mladá, pro všechny ty léky, které brala.

Starý Grancey zemřel v téže době a v témž věku, šest týdnů poté, co se počtvrté oženil. Generálporučíkem byl už před Pyrenejským mírem. V těch dobách se postupovalo rychle, a potom byl člověk buď vybrán, nebo ponechán stranou; a tak se dělají užiteční generálové, a ne opotřebovaní lidé, jejichž tělo už nemůže dál. Tenhle zůstal od té doby v ústraní a v prostopášnosti, stále doma v Normandii, a nebylo na něm nic chvályhodného než to, že byl synem a otcem dvou maršálů Francie.

Král dal La Vrillièrovi na jeho úřad státního sekretáře listinu „brevet de retenue" na 400 000 livrů.

Zároveň odmítl Troisvilla, jehož jméno se podle zvyku vyslovuje Tréville, jako člena Francouzské akademie, kam byl zvolen; odpověděl, že volbu neschvaluje a ať zvolí někoho jiného. Troisvilles byl béarnský šlechtic, velmi duchaplný a sečtělý, velmi příjemný a velmi galantní. Do světa vstoupil velmi šťastně; byl tam velmi vyhledáván a vlídně přijímán dámami nejvyššího rodu, velmi duchaplnými, ba i hrdými, s nimiž byl dlouho více než velmi zadobře. Ve válce se mu nevedlo tak

---

5. **Vysvětlivka:** Charlotte Séguierová, poprvé provdaná za vévodu ze Sully, podruhé za vévodu z Verneuil, legitimovaného syna Jindřicha IV. († 1682). Barikádami se tu míní pařížské povstání z 27. srpna 1648 na počátku Frondy, nikoli barikády z roku 1588.

6. **Ediční poznámka:** Předloha má „longtemps après sa mère" („dlouho po své matce"), což nedává smysl; jde zjevně o chybu čtení místo „après sa mort" („po jeho smrti"), a tak také překládáme. Hodnosti princezny krve se vévodkyni-vdově dostalo, až když král začal povyšovat své vlastní legitimované děti.

dobře jako u dvora; útrapy se nehodily k jeho lenosti a řinčení zbraní k jemnosti jeho vkusu. Jeho statečnost byla napadána.

Ať tomu bylo jakkoli, rychle se mu zprotivilo řemeslo, které, jak shledával, nebylo pro něho. Nedokázal se povznést nad dojem, který toto jednání vyvolalo; vrhl se do zbožnosti, zřekl se dvora, odloučil se od světa. Zbožnost toho druhu, jaká vládla v proslulém Port-Royalu, byla zbožností lidí vzdělaných, duchaplných a s dobrým vkusem. Obrátil se tedy tímto směrem, úplně se uchýlil do ústraní a setrval v samotě a ve velké zbožnosti několik let. Byl povolný a nestálý. Zlákalo ho rozptýlení; odjel do svého kraje a oddal se tam zábavám; po návratu do Paříže se, aby ulevil své slabosti, oddal společenským povinnostem, začal docházet k toaletám dam, noha mu uklouzla, z pobožného se stal filozof; ponenáhlu začal znovu pořádat vybrané hostiny a vynikat ve všem vkusem, jakého je těžko dosáhnout, zkrátka upadl v podezření, že se z něho stal hrubý epikurejec. Jeho staří přátelé z Port-Royalu, znepokojení tímto životem i pěknými verši, k nimž se vrátil a jejichž galantnost a jemnost byly okouzlující, ho konečně přivedli zpět k sobě samému a k tomu, čím býval; ale unikl jim ještě jednou a jeho život se zvrhl v ustavičné nahoru a dolů — vysoká zbožnost a zase změkčilost a volnost se střídaly po čtvrtletích — a v jakousi záhadu, která by ho, nebýt ducha, jenž ho držel nad vodou a činil žádaným, úplně zneuctila a dokonale zesměšnila. Jeho poslední léta byla v řádném životě a pokání vytrvalejší a lépe odpovídala počátkům jeho zbožnosti. Co si z ní uchoval po všechny časy, bylo naprosté odloučení od dvora, k němuž se poté, co jej opustil, už nikdy nepřiblížil, a jemná satira na to, co se tam dělo, kterou mu král odpustil možná méně než oddanost Port-Royalu. To mu také vyneslo ono královo odmítnutí pro Akademii, která se ostatně k tak okázale vyznávané zbožnosti pramálo hodila. Král mu toto šlehnutí metlou nedaroval, když se nenaskytla příležitost lepší. V dalším se ještě najde příležitost vidět, jakým zločinem — ne urážky majestátu, nýbrž urážky osoby Ludvíka XIV. — bylo dávat najevo, že ho člověk nikdy nechce vidět, a jak zarputile jej král mstil. Troisvilles byl bohatý a nikdy se neoženil.

Fanatici, poražení a pochytaní v různých srážkách, požádali kolem poloviny května o rozmluvu pod zárukou čestného slova s Lalandem, který sloužil jako generál pod maršálem z Villars. Cavalier, jejich vůdce, který byl [dobrodruh], ale měl ducha i statečnost, žádal amnestii pro sebe, pro Rolanda, dalšího z jejich vůdců, pro jednoho z jejich důstojníků, který přijal jméno Catinat, a pro čtyři sta mužů, které tam měli s sebou, dále průvodní list a pochodovou trasu pro ně všechny až za hranice království, svolení pro všechny ostatní, kdo by chtěli z království odejít, aby odešli na vlastní útraty, volnost prodat majetek pro všechny, kdo by se ho chtěli zbavit, a konečně milost pro všechny zajatce z jejich strany. Cavalier se pak sešel s maršálem z Villars, a to při takové rovnosti opatření a stráží, že to bylo shledáno velmi směšným. Opustil fanatiky za penzi 1 200 livrů a patent podplukovníka; Roland však na dohodu nepřistoupil a zůstal vůdcem strany, která dál působila

potíže. Všude, kudy Cavalier projížděl, se sbíhalo pohoršlivé množství lidí, aby ho viděli. Přijel do Paříže a chtěl vidět krále, jemuž však představen nebyl. Tak se nějaký čas potloukal, zůstával nicméně podezřelý a nakonec odešel do Anglie, kde dostal jakousi odměnu. Sloužil u Angličanů; a zemřel teprve letos, velmi starý, na ostrově Wight, kde byl už několik let anglickým guvernérem a těšil se v tomto úřadě velké autoritě i dobré pověsti.[7]

Konečně byl v polovině května Barbezières, propuštěný z vězení ve Štýrském Hradci, v Casale odevzdán panu z Vendôme. Byl střežen na každém kroku s nejkrajnější tvrdostí a zacházeli s ním tak špatně, že z toho těžce onemocněl. Když byl zpraven o svém stavu, požádal o kapucína; jakmile s ním osaměl, chytil ho za vousy a pořádně za ně zatahal, aby viděl, nejsou-li falešné a není-li to kapucín podvržený. Mnich se ukázal být dobrým člověkem; jat soucitem, šel sám zpravit pana z Vendôme. Ten měl vedle povinnosti generála Barbezièra zvlášť rád, takže vzkázal nepřátelům, že ví o jejich barbarství vůči generálporučíkovi královských armád a že stejně naloží se všemi zajatci, které má v moci, a ihned to provedl. To způsobilo, že s Barbezièrem začali zacházet slušně a jako s válečným zajatcem, dokud nebyl konečně poslán zpět.

Pan z Vendôme a jeho bratr krmili krále každý týden — kurýry, které každý z nich posílal ze své armády, a často i častěji — plány a nadějemi na podniky, které se měly neomylně provést za dva dny a které se všechny rozplynuly v dým.

Bylo stejně málo pochopitelné jednání tak způsobilé připravit o důvěru jako králova vytrvalost, s níž se jím dával šálit a byl s nimi stále spokojen; a tento tak nepřetržitý a tak zvláštní běh všech jejich tažení dokazuje možná víc než všechno, co ho bylo vidět činit předtím i potom pro levobočky jako takové, jak nesmírnou moc u něho vždy měl jejich původ a ochrana, kterou jim právě proto poskytoval pan du Maine, a tudíž i paní z Maintenon. Čas od času podepřela jejich řeči nějaká drobná šarvátka v kraji tak rozčleněném, kde dvě velké armády hrály jedna proti druhé šachy. V polovině května se pan z Vendôme pokusil o hrdinský čin: vyhnat z Trina nějaké císařské oddíly; dorazil tam, jak měl ve zvyku, příliš pozdě a našel ptáčky uletěné. Dal napadnout zadní voj, který byl tak dobře chráněn pěchotou rozestavenou na různých výhodných místech podél jejich ústupu, že se ústup navzdory němu velmi dobře zdařil. Zabil jim čtyři sta mužů a zajal množství zajatců, mezi jinými Vaubonna[8], jednoho z jejich generálů, proslulého velitele nájezdních oddílů a velkého odvážlivce. Kdo by přesně sečetl, co pan z Vendôme v každém tažení hlásil králi, že takto po částech pobil nebo zajal nepřátel, došel by téměř k počtu celé jejich armády. Stejně tak se, když se sečtou ztráty, na něž si velcí hráči během roku stěžují, našli lidé, kteří podle

---

7. **Ediční poznámka:** Saint-Simon se mýlí. Jean Cavalier (1681–1740) zemřel v Chelsea u Londýna jako britský generálmajor a viceguvernér ostrova Jersey, nikoli Wightu; nebylo mu ani šedesát let.

8. **Ediční poznámka:** V předloze „Vaubrune". Míněn je generál Joseph Guibert de Vaubonne (1645–1715), zajatý roku 1704 u Trina.

svých slov prohráli víc než milion, a ve skutečnosti nikdy neprohráli ani padesát tisíc franků. Nevázanost a prostopášnost a důvěrné chování k vojákům a nižším důstojníkům způsobovaly, že pana z Vendôme měla většina jeho armády ráda. Druhá část, odpuzovaná jeho leností, povýšeností a zvláště opovážlivostí všeho, co ve všech směrech tvrdil, a zdržovaná strachem z jeho vlivu a moci, nechávala bez jakéhokoli odporu zaznívat přehnané chvály na něho, které z něho lacino dělaly hrdinu; a král, jemuž se líbilo všechno, co mohlo takové mínění vzbudit, se neustále stával prvním nástrojem hrubého klamu, v němž v té věci vězel.

Vaudemontův syn, nový císařský feldmaršál, který velel císařově armádě v Ostiglii, tam ve čtyřech dnech zemřel. Pro Vaudemonta, pro jeho sestru a pro jeho dvě neteře to byl velmi citelný zármutek. Politika jim velela skrývat, jak jen mohli, bolest, která je zbytečná, protože na ni není léku. Slečna z Lislebonne a paní z Espinoy se neubránily, aby její hloubku nedaly několika osobám znát, ať už z důvěry, nebo možná ještě spíše z překvapení. Tato poznámka stačí, aby dala látku k úvahám.

Starý maršál z Villeroy[9], velký dvorský mazák, žertem říkával, že ministrům je třeba držet nočník, dokud jsou u moci, a vylít jim ho na hlavu, jakmile člověk zpozoruje, že jim začíná ujíždět noha. První část tohoto krásného výroku teď uvidíme provádět maršála z Tessé[10], než ho uvidíme plně uskutečnit i tu druhou. Se stejnou nízkostí, s jakou si počínal v Itálii vůči vévodovi z Vendôme, přes tak výslovné královy rozkazy, aby nad ním bez ohledů převzal velení, se stejnou úlisnou obratností se teď s La Feuilladem střídal v Dauphiné a v Savojsku jako tkalcovský člunek, aby ho někde nechal ve vrchním velení a zvykl na to krále. Ve shodě s Chamillartem se, když nadešel čas, udělal nemocným a byl jím dost dlouho, aby se stal neupotřebitelným a dostal konečně dovolenou, která by zcela přirozeně ponechala La Feuillada plně ve vrchním velení a ve stavu, kdy jakoby nutně dostane patent, hodnost i plat velitele armády, aniž to král bude moci vzít zpět. Tak se to také provedlo. Po tom, co pro něho bylo učiněno, a v postavení a za okolností, v nichž se nacházel, král, obléhaný svým ministrem, nemohl couvnout a nechtěl ani dát znát, že by k tomu měl chuť. La Feuillade tedy vystřídal Tessého ve všem v oblastech Dauphiné, Savojska a údolí. Bylo třeba toho využít, aby se s pomocí této obouvací lžíce dostal k něčemu lepšímu a aby se o něm zatím mluvilo. Vytáhl tedy oblehnout Susu, odkud vyslal množství kurýrů. Pevnost La Brunette ho málem přiměla, aby od tohoto města upustil. Neopomněl si s tím jménem pohrát s jakousi vojenskou galantností, kterou jeho tchán uměl náležitě vyzdvihnout. Když byla tato pevnost dobyta, Bernardi, guvernér Susy, se bránil tak špatně, že 16. června kapituloval, aniž byl v hradbách jediný průlom a

9. **Vysvětlivka:** Starý maršál z Villeroy — Nicolas de Neufville (1598–1685), vychovatel mladého Ludvíka XIV., otec maršála z Villeroy, o němž Paměti mluví jinde.

10. **Vysvětlivka:** Rytíř z Tessé, který přivezl zprávu o pádu Susy, je maršálův syn, nikoli maršálův bratr téhož titulu, zemřelý roku 1702. „Tchánem" je níže míněn ministr Chamillart, tchán vévody z La Feuillade.

aniž tam vůbec nějaký mohl brzy být. Zprávu přivezl rytíř z Tessé. Tato zdvořilost byla ochotě jeho otce opravdu povinována. Čin byl u dvora velmi oslavován a tento nový velitel armády se po něm obrátil k novým, ale už jen proti barbetům[11] z údolí. Nesmělo se zahálet, nýbrž pohrávat si s míčem, než začne hra, a zatím se udržet ve výkonu funkce velitele armády, aby se jím stal pevněji.

V téže době, v tomto měsíci červnu, přijel z Turína Phélypeaux[12] a pozdravil krále, který s ním ihned dlouho rozmlouval ve svém kabinetu. Byl to vysoký urostlý muž, velmi duchaplný a sečtělý, od přírody výmluvný a satirický, v řeči velmi pohotový, s vtipnými výpady a velkým půvabem, a když chtěl, i se silou. Těchto vloh použil, a to bez zábran, aby si postěžoval na všechno, co vytrpěl za posledních šest měsíců, které strávil v Piemontu, ať v Turíně, nebo v Cuneu, kde byl přísně střežen a kde mu odpírali i to nejnutnější k životu. Jeho poslední rozmluvy s panem Savojským byly zdrcující pro knížete, který si na sobě zakládal tolik jako tento, a ještě kousavější byly svou solí i smělostí jeho odpovědi na vzkazy, které mu vévoda poté často posílal. Důstojníkům, kteří ho v Cuneu střežili, dokonce řekl, že doufá, že král bude před koncem roku pánem Turína, že on sám tam bude jmenován guvernérem, že tam dá nejprve srovnat se zemí dům, v němž byl zatčen, a že tam dá postavit pyramidu s nápisem v několika jazycích, jímž potomstvo zpraví o krutostech, s nimiž pan Savojský naložil s francouzským velvyslancem proti právu národů, proti spravedlnosti a rozumu. Sepsal o tom, co se s ním dělo od prvních událostí roztržky, zprávu, velmi zajímavou a dobře napsanou, v níž nešetřil pana Savojského ani jeho dvůr. Ukázal několik jejích opisů, které byly velmi vyhledávány a zaslouží si to stále. Neštěstí státu, spjaté s La Feuilladovým štěstím, nedovolilo Phélypeauxovi, aby se ze své pomsty těšil, a délka jeho života mu nedovolila vidět hrůzy, v nichž pan Savojský skončil ten svůj. Tento Phélypeaux byl pravý epikurejec, který věřil, že jeho zásluhám náleží všechno — a je pravda, že měl nadání pro válku i pro státní záležitosti — a že je mu všechno možné díky opoře těch z jeho jména, kteří byli ve vládě; byl však samotář a velký podivín, okouzlující ve styku, když se chtěl líbit nebo když mu s lidmi bylo dobře; jinak ježatý, obtížný, domýšlivý a posměvačný. Byl chudý a mrzelo ho to kvůli jeho pohodlí, jeho velmi vybraným zálibám a jeho lenosti.

Byl bratrem jednoho biskupa z Lodève, učenějšího, jemněji duchaplného a ještě většího epikurejce, než byl on, a také zámožnějšího, pokud jde o pokladnu, který díky Bâvillově shovívavosti a opoře těch z jeho jména ve vládě silně ovládal Languedoc od pádu kardinála Bonzi. Přežil svého bratra, veřejně u sebe vydržoval milenky, které si tam ponechal až do smrti, a stejně volně si nedělal násilí, aby neukazoval a někdy i

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Barbeti byli piemontští valdenští. Své jméno prý dostali od toho, že měli v čele kazatele, jimž říkali *barbes* čili starší.

12. **Vysvětlivka:** Raymond-Balthazar Phélypeaux, francouzský velvyslanec v Turíně; když pan Savojský na podzim 1703 přešel na stranu císaře, byl tam zadržen a půl roku střežen. Patřil k témuž rodu jako kancléř Pontchartrain a státní sekretář La Vrillière.

nedal slyšet, že nevěří v Boha. To všechno mu po celý život trpěli bez sebemenšího napomenutí od dvora a bez nejmenšího umenšení vlivu a moci. Nic jiného po celý život nedělal, ale jmenoval se Phélypeaux. Kardinál Bonzi se všemi svými vlohami, službami a velvyslanectvími zdaleka nezpůsobil ani čtvrtinu takového pohoršení; a zničilo ho to! Tento Lodève téměř nevycházel ze své provincie, zemřel bohatý a starý, neboť uměl také zbohatnout, a zanechal hromadu levobočků. Phélypeaux dostal při příjezdu místo státního rady meče, uprázdněné smrtí Briordovou.

Vévoda z Grammontu dostal konečně svolení navštívit cestou princeznu des Ursins. Bylo to první zmírnění, jehož se jí od její nemilosti dostalo. Tuto volnost vymohla touha připravit půdu pro něco lepšího. Záminkou bylo nepopouzet královnu pro maličkost a nepřipravit vévodu z Grammontu o možnost užitečně s ní jednat; neuměl toho však využít. Zkrušen tím, co ho při odjezdu potkalo kvůli oznámení jeho sňatku, bál se všeho a nebyl dost prozíravý, aby si v rozmluvě mezi čtyřma očima, jejíž podrobnosti král nemohl znát, tuto tak důležitou ženu naklonil a urovnal si tím všechny trny, které proti němu suchost, s níž se při tomto setkání choval, vztyčila ze všech stran u španělského dvora.

Dorazil tam v prvních červnových dnech. Zastihl krále s abbém z Estrées na portugalské hranici, kde Puységur přes zločinný nedostatek všeho, čeho je třeba k vydržování vojsk, pevností a k vedení války, dokázal hotové zázraky, aby to nahradil; vévoda z Berwicku toho uměl využít řadou drobných výhod, které nepřátele zbavily odvahy a jemu usnadnily jeho podniky; přinutil ke kapitulaci na milost a nemilost Castelo Branco, kde se našlo množství mouky, která byla velkou pomocí, mnoho zbraní a stany družiny portugalského krále. Odtud vytáhl proti generálu Fagelovi, který byl poražen a usilovně pronásledován; málem byl zajat; bylo tam šest set zajatců se všemi jejich důstojníky; a nebýt hor, nebylo by za dvacet mužů, které to vévodu stálo, z Fagelova sboru, jenž se tam v nepořádku rozprchl, uniklo nic.

Po těchto úspěších následovalo Portalegre a další pevnosti, a tím víc vynikl Orryho zločin, jak jsem řekl jinde: Portugalsko, tehdy bez pomoci, by totiž bylo snadné dobýt, kdyby byla učiněna opatření, s nimiž se při zahájení tažení počítalo, kdežto takto měla pomoc čas dorazit před příštím jarem a tato strana se stala nejnebezpečnější — tou, z níž bylo Španělsko nejednou na pokraji záhuby. Berwick nejprve dobyl Salvaterru s deseti kompaniemi, jež se vzdaly na milost a nemilost, a vykonal různé další drobné činy. Za tohoto tažení si španělský král zřídil pluk španělských gard, jehož plukovníkem byl jmenován hrabě z Aguilaru. Tento španělský grand se na scéně objeví ještě několikrát. Bude představen později.

Armády ve Flandrech a v Německu byly od zahájení tažení ve velkém pohybu. Císař těsně svíraný uherskými nespokojenci, toto království celé ve vzpouře, obchod přerušený ve většině dědičných zemí, které s ním sousedí, sama Vídeň ve zmatku pro škody a nájezdy, jimiž trpělo nejen její okolí, ale i její předměstí, která byla napadána, a císař, který viděl hořet svůj zvěřinec a na vlastní osobě zakusil nebezpečí vycházek za

město — tak tíživé postavení obrátilo všechnu jeho pozornost k Bavorsku. Obával se všeho od úspěchů knížete, který by v čele francouzské armády a vlastních vojsk mohl diktovat Německu zákon a sevřít ho mezi nespokojence a sebe tak, že by už neměl východiska. Nebezpečí se nezdálo menší ani jeho spojencům, takže bylo rozhodnuto přenést všechny jejich síly do srdce říše. Proto byly první časy tažení ve Flandrech tak nejisté: nepřátelé pečlivě tajili svůj záměr, aby získali před maršálem z Villeroy náskok několika pochodů a dosáhli, bude-li to možné, Rýna dlouho před ním. Maršál z Tallard, který přešel Rýn časně, postupoval zatím k horským soutěskám; nenarazil tam na žádnou obtíž a den 18. května strávil s bavorským kurfiřtem.

Vévoda z Marlborough, který postoupil ke Koblenzi, nechával v nejistotě, zda chystá podnik na Mosele, nebo zda chce jen přilákat hlavní část vojsk na tu stranu; brzy však, puzen provést svůj plán, táhl střemhlav k Rýnu a 26. a 27. května jej u Koblenze přešel. Maršál z Villeroy, který došel až do Arlonu, se ještě obával nějakého úskoku: že Angličan nalodí svou pěchotu a dopraví ji do Flander mnohem dříve, než by se tam on mohl vrátit, a že podnikne něco směrem k moři. V tomto podezření nechal část své pěchoty dost blízko Mázy, aby se mohla včas spojit s markýzem z Bedmaru, a sám se zbytkem své jízdy se pustil za nepřátelskou armádou, zatímco pan Bavorský a princ Ludvík Bádenský táhli v těsné blízkosti vedle sebe. Tallard na zprávy od dvora a od maršála z Villeroy opustil kurfiřta a převedl svou armádu zpět přes Rýn. Postoupil k Landau a maršál z Villeroy přešel Moselu mezi Trevírem a Thionvillem. Markýz z Bedmaru zůstal ve Flandrech, aby velel francouzským a španělským vojskům, která tam zbyla, a pan z Overkerke vojskům nepřátelským. Marlborough zatím přešel Mohan mezi Frankfurtem a Mohučí a táhl po Bergstraße na Ladenburg, aby tam přešel Neckar. Maršálové z Villeroy a z Tallard se sešli a dohodli se; vojska prvního stála u Landau, vojska druhého pod Neustadtem, odkud Tallard odvedl svou armádu zpět, aby 1. července přešla Rýn po štrasburském mostě. Tehdy už Marlboroughova armáda dorazila k Ulmu a princ Evžen, který vyjel z Vídně, se odebral do Philippsburgu, odkud šel tábořit k Rottweilu, aby kryl Württembersko, a když se tento záměr nezdařil, zavedl svou armádu k Ulmu, kde se radil s princem Ludvíkem Bádenským a vévodou z Marlborough, kteří měli své armády na dosah.

Maršál z Villeroy šel za Tallardem a přešel Rýn; vstoupil do ústí údolí tak, aby mohl být s Tallardem ve spojení a v případě potřeby se s ním i spojit předsunutými oddíly. Oba ztratili ve Falci drahocenných čtrnáct dní přehlídkami, slavnostmi a čekáním na rozkazy od dvora. Villeroy, zvyklý po celý život ovládat Tallarda, svého bratrance, svého dvořana a chráněnce, z toho nic neslevil, ani když ho viděl v čele armády na něm nezávislé. Tallard, který se mu aspoň v tomto ohledu stal rovným, shledával tuto povýšenost nemístnou a chtěl setřást jho příliš tvrdé, které mu ten druhý neměl žádné právo ukládat. To vedlo k dosti směšným výstupům, které však nepronikly až do hlavní masy armád.

Tallard, moudřejší, přece jen pochopil, že u dvora jejich rovnost skončí, a potřeba nerozejít se ve zlém se svým dávným ochráncem je uvedla do poněkud lepšího souladu. Tato ztráta času byla počátkem neštěstí, která krále potkala v Německu. Tallard měl projít a maršál z Villeroy střežit soutěsky; stalo se tak, ale příliš pozdě. Donauwörth je velmi důležitý přechod přes Dunaj. Město samo nestojí za nic: když dorazilo tolik spojeneckých vojsk, narychlo se nasypaly okopy a hrabě z Arco, maršál bavorských vojsk, se do nich uzavřel; byl napaden dřív, než byly jeho okopy dokončeny.[13] Hájil je velmi statečně a schopně od šesti hodin večer až do devíti, kdy viděl, že se tam už déle neudrží, a v dobrém pořádku ustoupil do Donauwörthu, který nazítří opustil; přešel Dunaj, potom Lech a stáhl se do Rainu, odkud, jak počítal, bude moci nepřátelům zabránit v přechodu řeky. Arco měl nadání pro válku a velkou statečnost; byl původem Piemonťan a vždy byl ve službách Bavorska; dosáhl tam s dobrou pověstí první a jediné vojenské hodnosti té země, totiž maršála, a pan Bavorský vymohl, že bude bez obtíží poslouchat maršály Francie, ale našim generálporučíkům bude velet a nebude se s nimi střídat ve službě; takže díky tomuto východisku, na něž král při úzkých svazcích, které ho s kurfiřtem pojily, ve své povolnosti přistoupil, hrabě z Arco, který si bez okolků dával říkat maršál z Arco, velel našim vojskům spojeným s kurfiřtovými v nepřítomnosti tohoto knížete a maršálů Francie — což byla jakási vzájemnost s nimi — a co do vojenských poct, měl je ve svých vojskách stejné jako oni a v našich velmi blízké jejich. Tvrdilo se, že Císařští měli v tomto boji téměř všechny generály a důstojníky zabité nebo raněné, šest tisíc mrtvých a osm tisíc raněných; nejspolehlivěji zjištěno je to, že se tam ztratilo sotva víc než tisíc Francouzů a pět až šest set Bavorů. Pan z Arco si příliš věřil a zmýlil se. Císařští přešli Dunaj hned poté, co obsadili Donauwörth, který nedokázal udržet, překročili Lech, aniž mu dopřáli čas se vzpamatovat, donutili ho, aby jim přenechal Rain, kam se stáhl, a odtud zamířili přímo na Mnichov. Kurfiřt, polekaný tou rychlostí a mající už před sebou Marlborougha, volal o pomoc. Tallard, který měl rozkaz usadit se ve Württembersku a proto obléhal Villingen, jemuž my říkáme Fillingue, tento záměr opustil a dal se na pochod přímo ke kurfiřtovi. Zde je třeba udělat přestávku, abychom při vyprávění smutných německých událostí jedním tahem neztratili dech, a vrátit se trochu nazpět, než se zase vrátíme k Dunaji.

Mezitím chtěl Overkerke využít slabosti, v níž byl markýz z Bedmaru v Nizozemí ponechán. Holanďan deset hodin bombardoval Bruggy, kde nezpůsobil skoro žádnou škodu, a hned na začátku července se velmi rychle stáhl; a koncem téhož měsíce vrhl během dvou dnů tři tisíce pum do Namuru; ty spálily dva sklady píce a způsobily městu škodu asi 150 000 livrů.

---

13. **Vysvětlivka:** Bitva na Schellenbergu u Donauwörthu, 2. července 1704; spojencům veleli Marlborough a princ Ludvík Bádenský.

Pan z Vendôme konečně oblehl Vercelli. Sliboval to králi už dlouho; zákopy tam otevřel 16. června. Pevnost kapitulovala 19. července, ale Vendôme chtěl posádku mít za válečné zajatce. Dovolil jim jen vojenské pocty a odchod průlomem, pod nímž složili zbraně. Se zbraní vyšlo tři tisíce tři sta mužů. Uvnitř se našlo všechno potřebné pro největší obléhání. Tuto zprávu přivezl princ z Elbeufu.

Pan Savojský nepřestával fanatikům pomáhat; rytíř z Roannais zajal tartanu[14] plnou zbraní a uprchlíků a jinou, stejně naloženou, potopil. Obě vypluly z Nice; třetí, stejně vyzbrojená, kterou vítr od těch dvou oddělil, najela na mělčinu a byla zajata u katalánských břehů. Byla tu ještě loď plná zbraní, střeliva a těchto lidí, kterou se mu zajmout nepodařilo. Na ní byl naloděn abbé z La Bourlie, který odešel z království bez jakékoli záminky či příčiny k nespokojenosti. Dlouho se zdržel v Ženevě, potom se vypravil za panem Savojským, který ho uznal za vhodného, aby šel podpořit fanatiky v Languedocu.

Počítal, že tam co nevidět dorazí, a ohlásil se tam tím, že dal rozšířit množství velmi drzých a velmi buřičských hanopisů, v nichž si přisvojoval titul hlavy nespokojenců a armády vznešených spojenců ve Francii. Byly také zachyceny jeho dopisy bratru La Bourliemu, jehož vybízel, aby za ním přišel a postavil se do čela těchto statečných lidí, i odpovědi tohoto bratra, svědčící o hrůze, kterou v něm toto šílenství budilo. Ten se sám nedávno dopustil nejednoho: byl to muž velké statečnosti, ale lupič a k tomu člověk nezkrotný. Měl pluk Normandie, jehož se jako brigádní generál vzdal pro nepříjemné aféry, které si tam nadělal, a uchýlil se do své provincie. Po nějakém čase byl ve svém domě okraden; pojal podezření na jednoho vrchního sluhu a o své vlastní moci ho dal ve své přítomnosti podrobit velmi krutému útrpnému výslechu.

Tato věc se provalila a oživila jiné, velmi ošklivé, které už byly usnuly.

Byl zatčen a odveden do Paříže do Conciergerie. Abbé měl mnoho obročí a byl násilník a velký prostopášník jako La Bourlie. Uvidíme, jak oba skončí velmi bídně, jeden ve Francii, druhý v Anglii. Tito dva bratři byli pro Guiscarda, nejstaršího z nich, v jeho štěstí a bohatství krutým přívěskem. Jejich otec, který se jmenoval La Bourlie, což je jejich jméno, byl statečný šlechtic, který byl ve službách mého otce a dostal od něho darem několik dvorců v blayeských bažinách, když se můj otec postaral o jejich vysušení. La Bourlie udělal štěstí; nastoupil po Dumontovi na místo krále vodvychovatele a potom dostal guvernérství v Sedanu. Po celý život zachoval mému otci oddanost a vděčnost. Byl to také velmi čestný muž. Guiscard na to vůči mně vždy pamatoval, i se svou modrou stuhou a svými velvyslanectvími, guvernérstvími a veleními.

---

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tartany byly velké rybářské bárky, poháněné vesly i plachtami. Užívalo se jich ve Středozemním moři.

Zemřel Augicourt, který měl od krále penzi 6 000 livrů a 2 000 z Řádu svatého Ludvíka, nepočítaje to, o čem se nevědělo a o čem bylo důvodné se domnívat, že jde vysoko, soudě podle jeho skrovného jmění, pohodlí, které si dopřával, a jeho vždy dobře zásobené pokladnice. Byl to pikardský šlechtic, narozený bez jmění, s velkým důvtipem, obratností, statečností a odvahou ducha. Pan z Louvois, který hledal, jak k sobě připoutat lidi s hlavou i s rukou, jichž by mohl užitečně použít v mnoha věcech, objevil mezi vojskem tohoto muže, který bez jmění a bez naděje, že tam udělá nějaké štěstí, ochotně svolil opustit své místo a vstoupit do domu pana z Louvois. Netrvalo dlouho a byl zaměstnán; dobře se zhostil toho, čím byl pověřen, a zasloužil si, aby mu při různých příležitostech byly svěřovány záležitosti tajné i jiné, válečné. Dobře si při tom zařídil i ty své a dosáhl velké důvěry pana z Louvois, který ho seznámil s králem; s ním mu tyto tajné záležitosti zjednaly různé rozmluvy, aby mu přímo podával zprávy nebo od něho přímo přijímal rozkazy. Měšec se plnil, ale toto podřízené řemeslo, které nevedlo k žádnému výraznému postavení, se nakonec zprotivilo muži rozmazlenému důvěrou tak předního ministra, jako byl Louvois, který se pletl do všeho, a zčásti i důvěrou královou, muži, který zesmělel a od narození byl nezkrotný. Když tento způsob života trval už dosti dlouho, byl obviněn, že se dvoří králi na úkor pána, který ho králi představil. Ať tomu bylo jakkoli, pan z Louvois ho s velkým hlukem vyhnal ze svého domu a stěžoval si na něho — aniž však uvedl cokoli určitého — jako na nejnevděčnějšího, nejfalešnějšího a nejnehodnějšího ze všech lidí.

Augicourt byl ve své obhajobě stejně zdrženlivý jako pan z Louvois v obžalobě. Spokojil se s tím, že řekl, že mu sloužil dobře, ale že s ním už nebylo možné vydržet. Král se do této roztržky vůbec nevložil, ale stále ho dál vídal v soukromí a používal ho v mnoha tajných věcech. Nic mu ve vztahu k Louvoisovi nepředepsal, nechal ho veřejně se ukazovat u dvora i všude jinde a čas od času mu veřejně, ale s mírou, zvyšoval svá dobrodiní. Tajně mu často dával velké částky, prokazoval mu všechny drobné milosti, které mu prokázat mohl, a dosti ochotně i těm, pro které o ně žádal. Vedle tajných audiencí mluvil Augicourt s králem velmi často a dlouho, když král šel na mši nebo k paní z Maintenon. Někdy ho král sám zavolal a takto s ním za chůze mluvil; a byl vždy dobře přijat a dobře vyslechnut a zdál se, když ke králi přistupoval, velmi nenucený, stejně jako král k němu. Vídal také v soukromí, a kdykoli chtěl, paní z Maintenon a vycházel s ní tím lépe, čím hůře ona vycházela s Louvoisem. Po jeho smrti, když na jeho místě byl Barbezieux, žil Augicourt dál a bylo s ním stále jednáno tak jako dosud; nebál se setkat s těmito ministry ani s jejich příbuznými a pro Louvoise a potom pro Barbezieuxe i pro všechny Le Tellierovy bylo velkým hořem vidět, jak se tento muž udržuje v postavení, v němž byl. Jinak byl nenáviděn, obáván a opovrhován, jak si zasluhovalo jeho chování k panu z Louvois, podezírán z donašečství, a protože se nikdo nechtěl kvůli Augicourtovi znepřátelit s Le Tellierovými, kteří si ho ošklivili, nevcházel u dvora do žádného domu kromě domu Livryho a pana Velkého;

to byly otevřené domy, kde se hrálo od rána, po celý den a velmi často i celou noc. Augicourt byl velký hráč a hrál poctivě, ale byl při hře nevrlý; veřejný lansquenet hrával u Monsieura s ním a u dvora s Monseigneurem. Nikdy se nestýkal s žádnými ministry ani s žádnými veliteli armád; byl dosti starý a neženatý.

Nedávno zemřel Verac. Jmenoval se Saint-Georges a byl to urozený muž; štěstí mu přinesl úřad generálního místodržitele Poitou, kde měl statky. Býval hugenotem. On a Marillac, intendant Poitou, v době odvolání ediktu nantského a barbarství páchaných na hugenotech, oba věřili, že v tom najdou své štěstí, oba se vyznamenali v krutostech a obraceních na víru, oba udali tón ostatním provinciím, oba tím dosáhli, co si předsevzali. Verac se za to stal roku 1688 rytířem řádu a Marillac státním radou, s velkou předností před svými staršími kolegy: těšil se z toho tak dlouho, až se stal děkanem rady, ale viděl umírat bez dětí oba své syny, kteří mu dávali oprávněné a potěšující naděje, jeden v soudním stavu, druhý ve vojsku, i svou dceru a svého zetě La Fayetta, generálporučíka, jehož jediná dcera byla babičkou dnešního vévody z La Trémoille a zemřela ještě před svým dědem. Verac byl šťastnější. Jeho syn zemřel letos, roku 1741, vážený, milovaný a ctěný, jako generálporučík a od roku 1724 rytíř řádu; jeho děti nemají ke štěstí nakročeno, jeden pro astma, které mu brání sloužit, druhý proto, že je mladší a dosud jen kapitánem jízdy.

Dva měsíce od poloviny června do 15. srpna tohoto roku viděly různá povýšení čtyř mužů, navzájem velmi rozdílných, jež měla velké a pozoruhodné následky; dalo by se dodat ty nejneuvěřitelnější, z těch věcí, v nichž se zjevuje všechna velikost Boha, který si s lidmi pohrává a který připravuje a z ničeho a z nicoty vyvádí největší a nejzvláštnější události, nebo který v řádu podle světa nižším odhaluje, jak slabé jsou nástroje, jimiž ráčí podpírat svou pravdu a církev. Harley, do té doby předseda dolní sněmovny, se stal státním sekretářem; Le Blanc intendantem Auvergne; Leszczyński polským králem; a abbé z Caylusu biskupem v Auxerre;[15] všichni čtyři, každý ve svém velmi rozdílném oboru, mohou poskytnout nejhojnější a nejpozoruhodnější látku k úvahám. O Harleym se toho najde dost v Dokladech[16] u příležitosti utrechtského míru a toho, co mu v Londýně předcházelo, abych tu o něm nemusel nic říkat. Pan Le Blanc se tu ve svůj čas objeví celý. Polskému králi, který se stal tchánem krále, se lze jen podivovat a položit si na ústa ne jeden prst, nýbrž všechny prsty a celou ruku; a co se týče pana z Auxerre, knihovny jsou ho plné a najde se příležitost o něm promluvit.

---

15. **Vysvětlivka:** Robert Harley (1661–1724), pozdější hrabě z Oxfordu a hlava vlády královny Anny; Claude Le Blanc, za regentství státní sekretář války; Stanisław Leszczyński (1677–1766), zvolený polským králem v červenci 1704 z vůle švédského krále Karla XII., od roku 1725 tchán Ludvíka XV.; Charles de Caylus, biskup v Auxerre, pozdější vytrvalý odpůrce buly *Unigenitus*.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O Dokladech viz tom I, s. 431, poznámka. (V tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá sedmá.)

Castel dos Rios, onen šťastný španělský velvyslanec, který tu byl v době smrti Karla II., dostal rozkaz odebrat se do Cádizu, nalodit se tam a odplout do Peru, jehož místokrálem byl jmenován a kde zemřel, když tento velký úřad několik let zastával, a to velmi důstojně.

Monasterol se vrátil do Paříže z pověření bavorského kurfiřta a představil hraběte z Albertu, který přijel s ním a který, vyhnán z francouzských služeb pro svůj souboj, jak bylo řečeno na svém místě, vstoupil do služeb bavorských, kde byl polním maršálem. Jel z pověření kurfiřta do Španělska, kde měl také sloužit. Ze Španělska přijel také abbé z Estrées, celý rozzářený, a byl velmi dobře přijat.

Chamillart v téže době jmenoval dva nové intendanty financí: Reboursa, vlastního bratrance svého i své ženy, a Guyeta, dvorního referendáře, jehož jediná dcera se k svému neštěstí provdala za Chamillartova bratra. Nic tak nevědomého, a zato tak domýšlivého a nadutého, jako byla tato dvě nová zvířata. První se určitě utvářel podle markýze Mascarilla[17]; ještě ho přeháněl. Všechno na něm bylo dokonale směšné. Druhý, vážný a upjatý, prokazoval milost tím, že popřál sluchu, ovšem s tou výhradou, že ničemu z toho, co mu kdo říkal, nerozuměl. Nikdy nebylo člověka tak hloupého jako tento, nikdy tak nestoudného jako onen, nikdy nic nenapravitelnějšího než oba dva; a takové jsou volby a okolí ministrů a takové jsou jejich rodiny, když mají tu slabost, že v nich chtějí hledat a povyšovat lidi. Nenacházejí v nich žádnou pomoc, vzbuzují veřejný pokřik a zdaleka si připravují vlastní zkázu.

Smrt abatyše z Fontevraultu[18] ve věku ještě nepříliš pokročilém, k níž došlo v tomto čase, si zaslouží zmínku: byla dcerou prvního vévody z Mortemartu a sestrou vévody z Vivonne, paní z Thianges a paní z Montespan; byla ještě krásnější než tato poslední a, což neznamená o nic méně, měla víc ducha než oni všichni, s týmž zvláštním způsobem vyjadřování, jaký nepochytil nikdo jiný než oni nebo ti, kdo s nimi byli v ustavičném styku, a jaký je znát tak rychle a s takovým potěšením. K tomu byla velmi učená, dokonce dobrá teoložka, s vynikajícím duchem pro vládnutí, s lehkostí a snadností, která jí činila takřka hrou řízení celého jejího řádu i několika velkých záležitostí, jichž se ujala a v nichž, pravda, k úspěchu velmi přispěl její vliv; velmi dbalá řehole a velmi přesná, ale s takovou vlídností, půvabem a způsoby, že ji ve Fontevraultu a v celém jejím řádu zbožňovali. I její nejmenší dopisy byly kusy hodné uchování, všechny její běžné rozhovory, i ty o záležitostech nebo o kázni, byly okouzlující a její proslovy v kapitule o svátcích obdivuhodné. Sestry ji vášnivě milovaly a přes svou panovačnou povahu, zkaženou vrcholnou přízní, k ní chovaly opravdo-

17. **Vysvětlivka:** Mascarille — domýšlivý sluha, převlečený za markýze, z Molièrovy komedie *Směšné preciózky* (1659), typ nafoukaného a směšného ctitele.

18. **Vysvětlivka:** Marie-Madeleine-Gabrielle de Rochechouart-Mortemart (1645–1704), od roku 1670 abatyše a hlava řádu z Fontevraultu. Její sestra paní z Montespan (1640–1707) byla dlouholetou milenkou Ludvíka XIV. a matkou pana du Maine a hraběte z Toulouse.

vou úctu. A teď protiklad. Její záležitosti ji několikrát a nadlouho přivedly do Paříže. Bylo to v době, kdy lásky krále a paní z Montespan byly na vrcholu.

Byla u dvora a pobývala tam často a mnohdy dlouho. Po pravdě tam nikoho nevídala, ale nehnula se od paní z Montespan, mezi ní a králem, paní z Thianges a nejužším soukromím. Král v ní nalezl takové zalíbení, že se bez ní stěží obešel. Byl by chtěl, aby se účastnila všech slavností jeho dvora, tehdy tak galantního a tak nádherného. Paní z Fontevraultu se vždy houževnatě bránila slavnostem veřejným, ale soukromým se vyhnout nemohla. Byla tím postavou nadmíru zvláštní.

Je třeba říci, že ji otec přinutil vzít závoj a složit sliby, že z nouze udělala ctnost a že byla vždy velmi dobrou řeholnicí. Velmi vzácné je to, že si vždy zachovala krajní osobní důstojnost na těch místech a při těch zábavách, kam se její roucho tak málo hodilo. Král k ní choval úctu, zalíbení a přátelství, které nedokázalo otupit ani vzdálení paní z Montespan, ani nesmírná přízeň paní z Maintenon. Velmi jí želel a nalézal smutnou útěchu v tom, že to dával najevo. Ihned dal toto jedinečné opatství její neteři, dceři jejího bratra, řeholnici tohoto kláštera a osobě velkých zásluh.

Kapitola šestnáctá

Narození prvního vévody z Bretagne. — Postup nespokojenců. — Opatření spojenců k obraně Německa. — Pohyby v našich armádách. — První hlavní chyba. — Chyba maršála z Villeroy. — Pochod a rozestavení armád. — Bitva u Höchstädtu. — Dobrá a moudrá rada kurfiřtova pohrdnuta. — Bavorský kurfiřt projíždí Štrasburkem a přes Mety do Bruselu. — Nejasnost a vzácnost zpráv z Německa. — Silly, zajatec, přijíždí podat králi zprávu o bitvě u Höchstädtu. — Odbočka o Sillym a jeho katastrofě. — Chyby bitvy u Höchstädtu. — Veřejné nářky; zděšení, rozpaky; kontrast slavností, které pokračují k narození vévody z Bretagne.

Měl jsem o něco dříve zaznamenat narození nejstaršího syna vévody z Bourgogne[1], k němuž došlo ve Versailles ve středu 25. června v pět hodin odpoledne. Byla to pro krále veliká radost, na níž se dvůr i město podílely až k pošetilosti přemírou projevů a slavností. Král uspořádal jednu v Marly a dal tam vévodkyni z Bourgogne, která tehdy už byla po šestinedělí, ty nejgalantnější a nejnádhernější dary. Přes válku a přes tolik pádných důvodů k nespokojenosti s panem Savojským mu král napsal, aby mu tu novinu oznámil, kurýra však poslal panu z Vendôme, aby dopis vévodovi savojskému odeslal on. Bylo věru proč litovat tolika radosti, neboť netrvala ani rok, i tolika peněz tak nevhod utracených za slavnosti v poměrech, v jakých jsme se nacházeli.

Velká aliance[2] měla pádný důvod obávat se o císaře všeho a vrhnout všechny své síly na jeho obranu. Nespokojence, kteří se zmocnili Egeru a — podruhé od chvíle, kdy jej opustili — celého Žitného ostrova, se odtud nepodařilo vyhnat; hrabě Forgách, který v čele třiceti tisíc mužů vtrhl na Moravu, tam porazil čtyři tisíce Dánů a šest tisíc mužů z dědičných zemí, pobil jim dva tisíce mužů, zmocnil se veškerého jejich dělostřelectva i zavazadel a generála Reizthawa, Dána, který jim velel, zahnal do jednoho zámku. Týž Forgách poté porazil generála Heistera se vším vojskem, které se mu podařilo shromáždit, aby se jim postavil a kryl Vídeň, kde zavládlo krajní zděšení a strach.[3] V co všechno bylo lze doufat v situaci tak neobyčejně šťastné, jen kdyby

1. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Bretagne (25. června 1704 – 13. dubna 1705), první syn vévody a vévodkyně z Bourgogne a pravnuk Ludvíka XIV.

2. **Vysvětlivka:** Velká aliance: spojenectví císaře, Anglie a Spojených provincií uzavřené roku 1701 proti Francii a Španělsku ve válce o španělské dědictví.

3. **Ediční poznámka:** Saint-Simon udává výsledek obráceně: v bitvě u Koroncó (13. června 1704) porazil generál Heister Forgáchovo kurucké vojsko.

armády maršálů z Marsinu[4] a z Tallard, spojené s armádou bavorského kurfiřta, dosáhly sebemenšího z úspěchů, jež slibovalo tolik sil spojených v srdci Německa, s armádou maršála z Villeroy v zádech! Uvidíme, co zmůže vedení a štěstěna, či lépe řečeno Prozřetelnost, která si zahrává s pýchou i prozíravostí lidí a v jediném okamžiku pozvedá i sráží k zemi největší krále.

Tallard dorazil do Ulmu 28. srpna[5] a zdržel se tam dva dny, aby si jeho armáda odpočinula; 2. srpna ji přivedl pod Augsburg a 4. se spojil s kurfiřtem a s maršálem z Marsinu. Už tehdy kurfiřta popoháněl Blainville[6], jehož svrběly ruce tím víc, že při velkých válečnických vlohách, jež za této války ukázal, a při mimořádné vážnosti, kterou si získal, nedoufal od šťastné akce v nic menšího než v maršálskou hůl, k níž ho nesla jeho služební léta generálporučíka a přízeň, jíž se těšila jeho rodina. Legal, z něhož jedna pěkná akce právě udělala generálporučíka, jak jsem to, myslím, na svém místě zaznamenal, a který se vracel od dvora, kam ho kurfiřt poslal jako člověka bystrého a důvěryhodného, podporoval u něho Blainvilla jako odvážlivec, který doufá ve všechno a neohlíží se, odkud vyšel; a kurfiřt, plný udatnosti a stojící v čele tří úplných a kvetoucích armád, sám od sebe hořel dychtivostí použít jich a stát se pánem Německa vyhranou bitvou, která by mu vydala císaře na milost a nemilost, sevřeného mezi nespokojenci už vítěznými a triumfujícími armádami kurfiřtovými. Tyto tak lichotivé představy ho zahubily. Nerozlišil nejistotu úspěchu od jistoty úspěchu, jehož by dosáhl, kdyby nepodnikl nic. Žil v hojnosti, a to v hojnosti trvalé, díky tučným a nedotčeným krajům, jichž byl pánem a jež měl za zády a po jednom boku. Krajina naproti němu byla zničena nepřátelskými armádami a množstvím jejich vojsk, jejich pochody dokola i křížem a jejich pobytem vyjedena. V jejich týlu tomu nebylo jinak. Odtud už bylo jen nedaleko ke spoušti, kterou způsobily nájezdy nespokojenců.

Zkrátka, tyto vyčerpané kraje nemohly tak velkému množství spojeneckých vojsk poskytnout obživu ani na osm dní, a aniž by dělal cokoli jiného, než že by je pozoroval, museli by mu pro nedostatek obživy vyklidit pole a stáhnout se za živobytím tak daleko, že by kurfiřt nalezl před sebou všechno otevřené. Že se pro to nerozhodl, byla první chyba a chyba základní.

Marsin od chvíle, kdy byl v Bavorsku, nemyslel na nic jiného než na to, jak se zalíbit kurfiřtovi, a Tallard, zhýčkaný svým vítězstvím u Špýru a rovněž po dvořansku hledící se zalíbit, nekladl kurfiřtově dychtivosti svést bitvu žádnou překážku. Nešlo tedy už o nic jiného než o tento cíl, jehož bylo tím snazší dosáhnout, že bitva

---

4. **Vysvětlivka:** Ferdinand, hrabě z Marsinu (1656–1706), maršál Francie od roku 1703; po Villarsově odvolání velel francouzské armádě u bavorského kurfiřta. V bitvě u Turína 7. září 1706, svedené proti jeho radě, byl těžce raněn a zajat; zemřel na následky zranění v Turíně o dva dny později.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon napsal 28. srpna místo 28. července.

6. **Vysvětlivka:** Jules-Armand Colbert, markýz z Blainville, generálporučík, syn ministra Colberta a švagr vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers.

byla jediným přáním a jediným východiskem spojenců v postavení, v němž se nacházeli. Princ Ludvík Bádenský obléhal Ingolstadt a nemohl by jej dobýt, kdyby hlad vyhnal vévodu z Marlborough, jehož armáda stála proti kurfiřtovi. Princ Evžen zaměstnával maršála z Villeroy, určeného ke střežení hor; ten se domníval, že udělal vše, když mezi kurfiřtem a sebou zřídil spojení silnými posádkami rozesetými mezi nimi oběma. Měl je i na hřebenech hor, odkud bylo vidět zezadu do tábora prince Evžena. Maršál měl za to, že princ je zaměstnán jedině střežením svých opevnění u Bühlu a tím, aby mu zabránil na ně zaútočit. Byl upozorněn, že tento princ má jiný záměr; nechtěl tomu ani trochu věřit. Princ Evžen, zpravovaný chvíli co chvíli o pohybech kurfiřtových a stojící ve svých opevněních jen proto, aby zaměstnával maršála z Villeroy a bránil mu rozmnožit jeho armádou ony tři armády, si vše odměřil dosti přesně, aby ho zdržoval až do konce a vyrazil ke spojení s Marlboroughem právě tak, aby tam bezpečně dorazil včas, avšak aniž maršálovi poskytl čas toho využít, ať proti jeho zadnímu voji, ať četnými oddíly vyslanými k posílení kurfiřta; a to provedl se schopností, která daleko převyšovala schopnost maršála z Villeroy, jenž to nedokázal napravit, když to předtím nechtěl předvídat, a který po několika pohybech zůstal s celou svou armádou v oněch soutěskách.

Kurfiřt zatím táhl na nepřítele s podivuhodnou důvěrou: ráno 12. srpna dorazil na pláň u Höchstädtu, místo dobré předzvěsti pro bitvu, která tam byla vyhrána. Bitevní sestava kurfiřtova byla zvláštní. Armády nebyly promíseny: kurfiřtova zaujala střed a velel jí Arco, Tallard se svou tvořil pravé křídlo a Marsin se svou křídlo levé, bez jakékoli mezery větší, než jaká bývá mezi středem a křídly jedné a téže armády. Kurfiřt velel všemu, ale hlavní slovo měl Tallard, a protože neviděl ani na deset kroků před sebe, dopustil se velkých chyb, které nenašly, jako u Špýru, nikoho, kdo by je na místě napravil. Několik hodin po kurfiřtově příchodu na pláň u Höchstädtu přišla zpráva, že mu nepřátelé táhnou vstříc, totiž Marlborough a princ Evžen, který svou armádu spojil s jeho při pochodu předchozího dne. Nic nebylo odměřeno přesněji. V opevněních u Bühlu zanechal hraběti z Nassau-Weilburgu sedmnáct praporů a něco jízdy, aby tam dál zaměstnával maršála z Villeroy, dokud to půjde, a stáhl se, jakmile se maršál, vyvedený z omylu, obrátí proti němu; princ Ludvík Bádenský zůstal u svého obléhání Ingolstadtu. Naši generálové měli celý den na to, aby si vybrali bojiště a učinili všechna opatření. Bylo těžké pořídit hůře v jednom i v druhém.

Rovnoběžně s čelem našich tří armád tekl dosti vydatný a nepříliš bažinatý potok; jeden pramen vytvářel širokou a dlouhou bařinu, která téměř oddělovala oba sledy maršála z Tallard: zvláštní postavení, je-li člověk pánem volby terénu na rozlehlé pláni, a také se stalo velmi osudným. Úplně napravo od něho, avšak méně vpředu než jeho pravice, ležela velká ves Blindheim[7], do níž v zaslepení, jež nemá

7. **Vysvětlivka:** Blindheim (v předloze Bleinheim): ves na Dunaji nedaleko Höchstädtu; podle ní, v poangličtěné podobě Blenheim, nazývají Angličané bitvu ze 13. srpna 1704.

Bitva u Höchstädtu (Blenheimu) 13. srpna 1704. Lept Jana van Huchtenburga, výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

příkladu, vložil dvacet šest praporů své armády s generálporučíkem Clérembaultem a polním maršálem Blansacem, podporovaných pěti pluky dragounů v živých plotech téže vsi a brigádou jízdy za ní; byla to tedy celá armáda k tomu, aby střežila tuto ves a opírala jeho pravici, a o tolik se sám oslabil. První bitva u Höchstädtu, vyhraná na témže terénu, byla plánem, jehož bylo dobré se držet, a živým poučením, jehož svědky bylo mnoho generálů, kteří tu byli přítomni; zdá se, že na to nikdo nepomyslel. Mezi dvěma možnostmi, buď obsadit břeh potoka rovnoběžného s čelem armád a bránit nepřátelům v přechodu, nebo na ně udeřit ve zmatku jejich přecházení, obě dobré a druhá lepší, byla zvolena třetí: ponechat jim mezi našimi vojsky a potokem velký prostor a nechat je pohodlně přejít, aby prý pak byli do něho sraženi. Při takových opatřeních nebylo lze pochybovat, že naši velitelé jsou stiženi slepotou.

Dosti blízko Blindheimu tekl Dunaj, který by byl, kdyby se k němu přiblížili, oporou pravice lepší než tato ves a který nebylo třeba střežit.

Nepřátelé dorazili 13. srpna, zamířili nejprve k potoku a objevili se u něho takřka se svítáním. Jejich překvapení muselo být veliké, když spatřili naše armády tak daleko od něho, jak se řadí k bitvě. Využili rozlehlosti terénu, který jim byl ponechán, přešli potok téměř všude, zformovali se na této straně v několika sledech a pak se pohodlně rozvinuli, aniž narazili na sebemenší odpor. To jsou ony pravdy přesné, ale naprosto nepravděpodobné, jimž potomstvo neuvěří. Bylo skoro osm hodin ráno, když bylo hotovo celé jejich rozestavení, jemuž naše armády přihlížely, aniž se pohnuly. Princ Evžen se svou armádou měl pravici a vévoda z Marlborough se svou levici, která tak stála proti armádě maršála z Tallard. Konečně se daly do pohybu jedna proti druhé, aniž princ Evžen dokázal získat sebemenší výhodu nad Marsinem, který ji naopak

získal nad ním a byl by s to jí využít, nebýt neštěstí naší pravice. Její první útok nebyl šťastný. Gendarmerie[8] povolila a vnesla velký zmatek do jízdy, která s ní sousedila a z níž několik pluků konalo divy. Ale tuto nešťastnou armádu zahubily dvě nesnáze: druhý sled, oddělený od prvního bařinou onoho pramene, jej nemohl včas podpořit, a pro dlouhou vzdálenost, kterou bylo třeba urazit k čelu této bařiny a kolem ní, nebylo možné znovu se sešikovat, protože eskadrony obou sledů nemohly procházet mezerami jedny mezi druhými, ty z druhého, aby šly do útoku nebo jej podpořily, ty z prvního, aby se sešikovaly za druhým; co se týče pěchoty, dvacet šest praporů v Blindheimu v ní zanechalo velkou prázdnotu, nikoli co do prostoru, neboť prapory, které zůstaly v řadě, byly přisunuty blíž k sobě, nýbrž co do šíře čela a co do síly. Angličané, kteří brzy zpozorovali výhodu, již jim skýtal tento nedostatek pěchoty, i krajní zmatek při šikování jízdy naší pravice, toho dokázali ihned využít, s lehkostí lidí, kteří se snadno pohybovali v širé rozloze nízko položeného terénu. Zdvojnásobili útoky, a abych to řekl jedním slovem, rozprášili celou tuto armádu hned oním prvním útokem, který naši podpořili tak špatně, že to nedokázala už nikdy napravit ani pevnost několika pluků tu a onde, ani udatnost a zlost generálů i nižších důstojníků.

Kurfiřtova armáda, zcela odkrytá a napadená z boku týmiž Angličany, zakolísala zase ona. Ať Bavoři projevovali jakoukoli udatnost, ať kurfiřt konal jakékoli zázraky, nic nemohlo toto zakolísání napravit, ale odpor tu byl aspoň veliký. A tak armáda Tallardova poražená a prolomená v největším zmatku na světě, armáda kurfiřtova, rázně odolávající, ale neschopná vzdorovat zpředu i z boku zároveň, jedna na útěku, druhá na ústupu, armáda Marsinova útočící a získávající převahu nad princem Evženem — to byla podívaná, která se naskytla najednou a při níž princ Evžen nejednou pokládal bitvu za velmi nejistou pro ně. Tou dobou ti v Blindheimu, na něž nepřítel prudce útočil, se dokázali nejen ubránit, ale dvakrát nepřátele, když je odrazili, pronásledovat velmi daleko do pláně, když tu Tallard, vida svou armádu poraženou a na útěku, vyrazil k Blindheimu, aby odtud vojska stáhl v co největším pořádku a pokusil se jich nějak použít.

Dělal si o ně starost tím větší, že jim co nejvýslovněji zakázal ves opustit a pustit z ní jediného muže, ať se stane cokoli. Když tam uháněl tryskem se Sillym a s jedním svým šlechticem, všichni tři sami, byl poznán, obklíčen a všichni tři byli zajati.

Za všech těchto zmatků byl v Blindheimu Blansac, který nevěděl, co se stalo s Clérembaultem, zmizelým už víc než dvě hodiny. To proto, že se ze strachu, aby nebyl zabit, šel utopit do Dunaje. Doufal, že jej přeplave na koni, se svým sluhou na druhém, patrně aby se pak stal poustevníkem; sluha přeplaval a on tam zůstal. Blansac tedy, na něhož připadlo velení v nepřítomnosti Clérembaulta, který se už neukazo-

8. **Vysvětlivka:** Gendarmerie: elitní sbor těžké jízdy, v pořadí hned za královskou vojenskou domácností; s pozdějším četnictvem nemá nic společného.

val, aniž kdo věděl, co se s ním stalo, byl ve velkých nesnázích pro krajní zmatek, který viděl a slyšel, a proto, že od maršála z Tallard nedostával žádný rozkaz. Rozptýlení, jaké působí všeobecný zmatek, způsobilo, že Valsemé, polní maršál sloužící u gendarmerie, projel těsně kolem vsi, v místě, kde ho Blansac poznal; zavolal na něho, běžel k němu a prosil ho, aby byl tak laskav, vyhledal Tallarda a zeptal se ho, co mu poroučí dělat a co s ním má být. Valsemé tam velmi ochotně jel, ale když ho hledal, byl zajat; tak Blansac zůstal, aniž uslyšel o nějakém rozkazu nebo o nějakém nadřízeném. Řeknu tu jen to, co Blansac uvedl na své ospravedlnění, které bylo stejně špatně přijato králem jako veřejností, ale nenašlo nikoho, kdo by mu odporoval, protože toho, co se dálo v Blindheimu, nebyl svědkem nikdo než ti, kdo tam byli vloženi, protože se ti hlavní shodli na jedné a téže obhajobě a protože hlas oněch starých pilířů praporů, který pronikl ven, přece jen nepodal souvislou zprávu, na niž by se dalo zcela spolehnout, byl však dost silný, aby u dvora i ve veřejnosti zdrtil hlavní důstojníky, jichž museli poslouchat. Ti tedy, uprostřed těchto nesnází a ponecháni sami sobě, zpozorovali, že začíná docházet prach, že se jejich muniční vozy tiše vytratily, aniž se koho ptaly o dovolení, že se toho někteří vojáci polekali a začínali svůj poplach šířit mezi další, když tu spatřili vracet se Denonvilla, který byl zajat při onom velkém útoku na ves, o němž jsem mluvil, a jehož doprovázel důstojník, který s kapesníkem ve vzduchu žádal, aby směl promluvit na čestné slovo.

Denonville byl mladý muž, tehdy velmi krásný a urostlý, nejstarší syn podvychovatele vévody z Bourgogne a plukovník pluku Royal-infanterie, jehož přízeň tohoto prince, poněkud příliš zjevná, učinila domýšlivým a někdy opovážlivým. Místo aby promluvil, alespoň v soukromí, s Blansacem a ostatními hlavními důstojníky, když už se dopustil té pošetilosti, že se ujal poslání tak podivného, dal se Denonville, pravím, který měl ducha, hbitý jazyk a velké mínění o sobě, do řečnění k vojskům, která lemovala ves, aby je přemluvil, ať se vzdají jako váleční zajatci, aby se zachovala pro královu službu. Blansac, který viděl, jak tato řeč vojsky otřásá, ho umlčel s tvrdostí, jakou jeho slova zasluhovala, poslal ho pryč a dal se sám do řečnění v opačném smyslu; ale dojem už byl učiněn, provolání slávy se dočkal jen od pluku Navarre, všechno ostatní setrvalo ve smutném mlčení. Stále upozorňuji, že mluvím podle Blansaca.

Nějaký čas poté, co se Denonville a jeho průvodce vrátili k nepřátelům, přišel od nich jeden mylord, který žádal, aby směl na čestné slovo promluvit s velitelem. Byl doveden k Blansacovi, jemuž řekl, že mu vévoda z Marlborough vzkazuje, že je tu se čtyřiceti prapory a šedesáti děly a že je v jeho moci přivést sem navíc tolik vojska, kolik bude chtít; že ho začíná obkličovat ze všech stran; že ves už nemá za sebou nic, co by ji podpořilo; že Tallardova armáda je na útěku a to, co zůstalo pohromadě z armády kurfiřtovy, je na pochodu k ústupu; že sám Tallard a množství generálů jsou zajati; že Blansac nemůže doufat v žádnou pomoc; že tedy udělá lépe, přijme-li kapitulaci, v níž se všichni vzdají jako váleční zajatci, než aby nechal zahynout tolik statečných lidí a tak dobrých vojsk na obou stranách, protože nakonec přece jen bude muset

menší počet podlehnout většímu. Blansac ho chtěl zkrátka poslat pryč; ale když na něho Angličan naléhal, aby s ním na čestné slovo popošel na dvě stě kroků od své vsi a na vlastní oči se přesvědčil, že porážka kurfiřtské armády, její ústup a přípravy k útoku na něho jsou pravda, Blansac svolil. Vzal s sebou Hautefeuilla, generálního polního mistra dragounů, a vyšli s tímto mylordem. Jejich zděšení bylo veliké, když na vlastní oči nemohli pochybovat o pravdivosti všeho, co jim ten Angličan právě řekl. Když je přivedl zpět do Blindheimu, shromáždil Blansac hlavní důstojníky a podal jim zprávu o návrhu, který jim byl učiněn, a o tom, co právě viděl vlastníma očima i očima Hautefeuillovýma. Všichni chápali, jak hrozný bude pro ně první pohled na to, že se vzdali jako váleční zajatci; ale po zralé úvaze na ně pohled na jejich situaci zapůsobil víc, a všichni se vyslovili pro přijetí návrhu, který jim byl učiněn, přičemž učinili opatření, jaká mohli, aby těchto dvacet šest praporů a dvanáct eskadron dragounů zachovali králi, výměnou nebo výkupným, co do zacházení s nimi a jejich přesunů. Tato strašná kapitulace byla tedy ihned vržena na papír a podepsána Blansacem, generály a všemi veliteli útvarů, kromě, myslím, velitele pluku Navarre, který jediný odmítl, a ihned provedena.

Marsin zatím, který prince Evžena stále nejen zadržoval, ale s převahou odrážel, zpraven o rozprášení Tallardovy armády a velké části armády kurfiřtovy, odkryté a strhávané tou první, nemyslel už na nic jiného než využít neporušenosti své armády k ústupu a sebrat z jejich trosek vše, co bude moci, a provedl to, aniž byl pronásledován.

Sám Marlborough byl překvapen tak úžasným štěstím, princ Evžen je nemohl pochopit, princ Ludvík Bádenský, jemuž je oznámili, tomu nemohl uvěřit a byl rozhořčen, že na něm neměl žádný podíl. Podle jejich rady zrušil obléhání Ingolstadtu, který se po události tak úplné nemohl udržet a měl padnout sám od sebe. Kurfiřt byl téměř jediný, kdo neztratil hlavu a kdo navrhl snad jediné správné řešení: udržet se ve své zemi díky pevným postavením a pohodlnému a hojnému zásobování. Příliš pozdě se poznalo, jakou chybou bylo, že se mu neuvěřilo. Jeho země, ponechaná sama sobě a podporovaná jen nemnoha jeho vojsky, se celou zimu držela proti všem císařským silám. Ale naším údělem nebylo utrpět ztráty jen zpola, kurfiřt nemohl dojít sluchu; nemyslelo se na nic jiného než ustoupit k armádě maršála z Villeroy a spojit se s ní. Nepřátelé tomu nekladli sebemenší překážku, nadšeni, že naše armády volí cestu vyklizení, k níž by je po svém vítězství jen stěží donutili. K tomuto spojení, tak odlišnému od předchozích, došlo tedy 25. srpna u Donaueschingenu, kam armáda maršála z Villeroy postoupila. Chamarande tam přivedl všechno, co byl posbírat v Augsburgu, Ulmu atd., a Marsin nepřivedl víc než dva tisíce pět set pěšáků a stejně tolik jezdců, z nichž osmnáct set bez koní, z armády Tallardovy, která ztratila třicet sedm praporů, totiž: dvacet šest, které se vzdaly jako váleční zajatci v Blindheimu, a jedenáct pobitých a rozsekaných; gendarmerie zvlášť a vůbec téměř celá Tallardova jízda byla obviňována, že si vedla velmi špatně. Stříleli, místo aby útočili s kordem v

ruce, což udělala jízda nepřátelská, která měla dříve ve zvyku střílet; tak jedna i druhá změnila svůj obyčej a přijala obyčej svého nepřítele, což byla věc velmi osudná. Konečně naše armády dorazily posledního srpna pod pevnost Kehl, na konci štrasburského mostu, a princ Evžen do svých linií u Stollhofenu, tváře se, že chce překročit Rýn.

Kurfiřt sám se odebral ze Štrasburku do Met, odkud se dostal do Bruselu, přímou cestou, jak jen mohl. Byl by velmi rád navštívil krále, ale toto smutné setkání nebylo Jeho Veličenstvu po chuti, ačkoli tento kníže v době mezi bitvou a svým přechodem Rýna odmítl návrhy, jež by pro něho byly velmi výhodné, kdyby byl chtěl opustit své spojenectví. Když projížděl Ulmem, viděl se s kurfiřtkou a se svými dětmi, dal jim s velkou odvahou a chladnokrevností pokyny a poslal je zpět do Mnichova, aby se tam s tím, co zanechával ze svých vojsk, udrželi co nejdéle. Generálporučíci Blainville a Zurlauben byli zabiti a mnoho jiných, zajatců bylo bezpočtu. Labaume, nejstarší syn Tallardův, přežil své zranění jen o několik dní. Vévoda z Marlborough, který se svou armádou vykonal vše, si ponechal maršála z Tallard a nejvýznamnější důstojníky a poslal je do Hanau, dokud nenadejde čas, aby se přeplavil do Anglie a ozdobil jimi svůj triumf. Ze všech ostatních dal polovinu princi Evženovi. Byl to pro ně velký rozdíl. Ten s nimi zacházel tvrdě; vévoda z Marlborough se všemi ohledy, s ochotou, s nejpředcházivější zdvořilostí ve všem a se skromností snad vyšší než jeho vítězství. Dbal, aby toto zacházení bylo stále stejné až do jejich přeplavby s ním, a prostým zajatcům, které si ponechal, se na jeho rozkaz dostalo všech možných ohledů a úlev.

Král dostal tuto krutou zprávu 21. srpna po kurýrovi maršála z Villeroy, jemuž vojska zanechaná princem Evženem pod hrabětem z Nassau-Weilburgu v jejich liniích u Stollhofenu poslala trubače s dopisy několika našich zajatých důstojníků, jimž bylo dovoleno dát o sobě zprávu rodinám. Od tohoto kurýra se král dozvěděl, že bitva svedená 13. trvala od osmi hodin ráno až k večeru; že celá Tallardova armáda je pobita nebo zajata; že se neví, co se stalo s tímto maršálem; žádný dopis to neříkal ani nevysvětloval, zda kurfiřt a maršál z Marsinu byli při akci. Byly tu dopisy od Blansaca, od Hautefeuilla, od Montpérouxe, od rytíře z Croissy a od Denonvilla, ale bez jakýchkoli podrobností a od lidí zdrcených. V tomto strašném neklidu král ty dopisy otevřel; něco víc nalezl v dopise Montpérouxově, ale přece jen bez podrobností: psal své ženě, kterou nazýval svou drahou malou Palatinkou. Když byl král dlouho poté o všem zpraven, zeptal se maršála z Boufflers, co je to za něžné jménečko, o němž nikdy neslyšel. Maršál mu pověděl, že vlastní jméno Montpérouxovo je Palatin de Dio. Mohl dodat, že Palatin byl titul běžný v oněch krajích Burgundska a sousedních, který zůstal jako vlastní jméno poté, co jej kdysi propůjčovali císaři; znamenalo to tedy palatin, čili — vznešenějším titulem — pán z Dio.

Král setrval šest dní v tomto mučivém stavu, kdy věděl, že v Bavorsku je vše ztraceno, a nevěděl jak. Těch několik lidí, od nichž přišly dopisy, se spokojilo tím, že podali zprávu o sobě, nanejvýš o několika přátelích. Nikdo nespěchal vyprávět o

pohromě. Lidé se báli o své dopisy a neodvažovali se v nich vyslovit ani o věcech, ani o osobách. Marsin, zcela zaměstnaný svým ústupem, se spokojil tím, že o sobě podal maršálovi z Villeroy zprávy týkající se výhradně této věci. Kurfiřt, roztrpčený svými ztrátami a odporem, s nímž se setkala jeho rada zůstat ve své zemi, napsal králi při přechodu Rýna jen dvě slova o úctě a o pevnosti ve svém spojenectví; takže se nic nedozvídalo jinak než po útržcích, vzácných a chatrných, které jen zvětšovaly neklid o věc celkovou i o osud jednotlivců. Krutá kapitulace v Blindheimu byla přece jen rozpletena první, podle několika slov, která se o ní našla v dopisech Denonvilla, Blansaca a Hautefeuilla.

Jiní, nižší důstojníci se bez podrobností rozhorlili proti gendarmerii a proti některým generálům, mezi nimiž se nevedlo dobře hraběti z Roucy, a trpce připomínali jeho pohmožděninu tak dlouho ošetřovanou, tak hluboko v týlu, po celou dobu hlavního náporu bitvy u La Marsaille[9], kde se už neukázal. On a jeho bratr Blansac byli syny milované sestry pana maršála z Lorges. Strávili život u něho jako jeho děti. Pan z La Rochefoucauld, hlava jejich rodu, s nimi zacházel, až na peněžitou pomoc, stejně. Jejich ženy, s nimiž jsem se hodně stýkal, mě daly všude hledat a zapřísahaly mě, abych ihned zašel za Chamillartem a dosáhl u něho všeho, co pro ně bude moci u krále udělat.

Učinil jsem to s takovým úspěchem, že je uchránil nepříjemných věcí.

Král sháněl zprávy i sám, ptal se po nich, dával si přinášet, co přicházelo poštou, a nepřicházelo nic nebo skoro nic, co by ho poučilo; skládalo se dohromady, co kdo věděl, aby z toho vznikl celek, který příliš neuspokojoval. Král ani nikdo jiný nechápal celou armádu umístěnou ve vsi a kolem ní a tuto armádu vzdavší se do válečného zajetí podepsanou kapitulací. Hlava se z toho točila. Konečně, když podrobností pozvolna přibývalo, z jednoho dopisu to, z jiného ono, dorazil ráno 29. srpna do L'Étangu[10] Silly. Chamillart ho přivedl do Meudonu, kde byl král, který se s nimi před obědem na dlouho zavřel. Tallard, s nímž byl zajat, dostal od vévody z Marlborough dovolení poslat ho ke králi, aby mu podal zprávu o jeho neštěstí, s čestným slovem, že se ihned poté vrátí tam, kam mu vévoda přikáže se dostavit. Protože nepověděl nic, co bych tu nevylíčil, poslouží na několik chvil k dosti zajímavé odbočce od látky tak nepříjemné, k jejímž následkům se vrátíme potom.

Silly, příjmením Vipart[11], byl normandský šlechtic, jeden z nejnepatrnějších, jací byli mezi Lisieux a Séez, majetkem i rodem. Byl to vysoký chlapík, dokonale urostlý, s tváří příjemnou a mužnou, nesmírně duchaplný a ducha neobyčejně vzdělaného;

---

9. **Vysvětlivka:** Bitva u La Marsaille v Piemontu (4. října 1693), v níž maršál Catinat porazil vévodu savojského.

10. **Vysvětlivka:** L'Étang: venkovský dům ministra Chamillarta nedaleko Marly.

11. **Vysvětlivka:** Jacques-Joseph Vipart, markýz ze Silly (1671–1727). Plukovník dragounů téhož jména, s nímž byl při povýšení roku 1702 zaměněn, je jiný důstojník.

veliká udatnost a veliké vlohy pro válku; od přírody výmluvný, se silou i půvabem; ostatně v hovoru velmi milý; bezuzdná ctižádost a k tomu naprosté oproštění ode všeho, co by ji mohlo omezovat, což z něho dělalo člověka krajně nebezpečného, ale velmi obratného v tom, jak to skrýt, do krajnosti pilného ve vzdělávání a přizpůsobujícího všechny své styky, ba i své zábavy, svým záměrům udělat štěstí. Půvab spojoval se zdáním prostoty, které se nemohlo udržet příliš dlouho a které se, jak mu přibývalo nadějí a prostředků, proměnilo v opovážlivost. Spřátelil se, jak jen mohl, s těmi, kdo byli v armádách nejváženější, a s nejskvělejší společností u dvora. Jeho duch, jeho vědomosti, na nichž nebylo nic pedantského, jeho udatnost a jeho způsoby se zalíbily vévodovi z Orléans. Vloudil se do jeho radovánek, avšak s mírou, ze strachu před králem, a dost na to, aby se zalíbil princi, který mu dal svůj pěší pluk. Náhoda ho učinila brigádním generálem dlouho před tím, než na něho přišla řada, a v důsledku toho velmi záhy generálporučíkem.

Silly, plukovník dragounů, už tehdy velmi vynikající, který od té doby málem byl a snad měl být maršálem Francie, byl jmenován brigádním generálem při onom obrovském jmenování, při němž já jmenován nebyl a které mě přimělo opustit službu, jak jsem svého času řekl[12]. Chamillart právě nastupoval na místo státního sekretáře pro válku. Bylo to první jmenování za jeho časů; neznal ani jediného důstojníka. Když vycházel od paní z Maintenon, kde bylo jmenování provedeno při jeho obvyklé pracovní schůzce, potká Sillyho a řekne mu, aby šel poděkovat králi, který ho právě jmenoval brigádním generálem. Silly, který k tomu měl daleko, měl tolik duchapřítomnosti, že skryl své překvapení. Vytušil záměnu mezi sebou a Sillym od dragounů, ale počítal, že z ní vytěží, a šel poděkovat králi, když vycházel od paní z Maintenon k večeři. Král, velmi udiven tímto poděkováním, mu řekl, že ho jmenovat nezamýšlel.

Ten, aniž se dal vyvést z míry, uvedl, co mu právě řekl Chamillart, a ze strachu před odmítnutím, které by znamenalo vyloučení, se ztratí v zástupu, vyhledá Chamillarta a zvolá, že když na jeho slovo poděkoval, nezbývá mu než se jít oběsit, utrpí-li tu pohanu, že nebude brigádním generálem. Chamillart, zahanbený svým omylem, usoudil, že je věcí jeho cti za ním stát. Hned nazítří se k němu králi přiznal a vzápětí dokázal, že Silly brigádním generálem zůstal. Silly se přimkl, jak jen mohl, k princi de Conti a k těm, s nimiž se princ nejvíc stýkal. Tehdy to patřilo k dobrému tónu, jako tomu bylo vždy, a Sillymu to nebylo lhostejné. Zkoušel to u maršála z Villeroy; jeho velkopanské způsoby a povýšenost ho odradily. Lépe pochodil u ducha, přístupnosti a líbivosti Tallardovy, který chtěl být milován i od kuchtíků. Když byli spolu zajati, Tallard, velmi znepokojený tím, jak na tom bude u dvora, usoudil, že tam nemůže poslat lepšího mluvčího než Sillyho. Ten mu posloužil tak dobře, že

12. **Vysvětlivka:** Míněno velké jmenování generálů z ledna 1702, při němž byl Saint-Simon pominut; krátce nato opustil vojenskou službu (vylíčeno v Dílu I).

brzy uvidíme, jaké to přineslo ovoce. Ale po návratu, nevím, co se mezi nimi stalo. Rozešli se ve zlém a nesmiřitelně, patrně pro věci, které nedělaly čest jednomu ani druhému, protože každý z nich o tom zachoval tajemství tak dokonale, že jejich nejdůvěrnější přátelé z toho nemohli nic uhodnout, a příčinu této roztržky si oba odnesli na onen svět, i ten z obou, který toho druhého přežil, totiž Tallard, a který se neměl čeho bát od mrtvého, jenž nezanechal ani rodinu, ani přátele.

Po králově smrti hrál Silly chvíli jakousi úlohu za regentství; ale nespokojen, že není v žádné radě, obrátil se k bohatství. Narodil se velmi chudý a dokázal se jen tak uživit. Jeho kariéra šla nade vše; ale protože byl v jádru lakomý, láska k majetku u něho následovala hned za ní. Dvořil se Lawovi, jehož si získal svým duchem. Matka starého Lassaye byla rozená Vipart; Silly byl velmi zadobře s jeho synem, který už mnoho let vládl srdcem, duchem, jednáním i domem paní Vévodkyně. Paní Vévodkyně, v tom jediném zajedno s panem Vévodou[13], byla celá pro Systém. Law po vévodovi z Orléans vložil své naděje do rodu Condé, jehož dědičná chtivost se díky oddanosti tohoto Lawa nacpala miliony.

Silly si tam prorazil cestu přes Lussého, což byla ta nejvybranější cesta k paní Vévodkyni. Brzy se tam stal významným oblíbencem pod ochranou toho pravého[14] a cpal si kapsy v podřízeném postavení. Pan Vévoda, když se stal prvním ministrem, nemohl své matce odmítnout několik řádových řetězů při početném jmenování roku 1724, do něhož nacpal tolik chátry. Silly dostal jeden, který paní Vévodkyně stěží vydobyla. Od vévody z Orléans předtím ulovil místo státního rady meče. Tehdy, bohatý a vyznamenaný, oblékl velkého pána.

Toto štěstí, v něž nebylo lze doufat, ho jen podnítilo, aby je dovršil. Nic se mu nezdálo být nad jeho zásluhy. Morville, státní sekretář pro zahraniční věci, jím byl oslněn. Silly ho ovládl. Stal se jeho rádcem v jeho jednání i v úředních věcech. Postavení tak příznivé jeho ctižádosti mu vnuklo myšlenku na velvyslanectví ve Španělsku, na to, že tam bude učiněn grandem, že se pak vrátí do rady jako muž už zběhlý ve státních záležitostech, že se stane vévodou a pairem; a odtud vše, čeho by mohl dosáhnout. Byl to vzdušný zámek a džbán mléka oné dobré ženy. Pan Vévoda byl propuštěn a Morville dostal výhost.

Velký muž se sám neopouští. Silly pochopil se všemi ostatními, že pan z Fréjus, zakrátko poté kardinál Fleury, je sám jediným pánem milostí i státních záležitostí, a Chauvelin pod ním. Byly to pro něho dvě tváře zcela nové, jimž byl naprosto neznámý. Mínění, které měl o sobě, ho přesvědčilo, že s trochou umění a trpělivosti s nimi pořídí stejně jako s Morvillem; ale oni měli příliš málo volného času a on pří-

13. **Vysvětlivka:** Pan Vévoda zde, v době regentství a po ní, není Ludvík III. Bourbonský († 1710), nýbrž jeho syn Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), v letech 1723–1726 první ministr; paní Vévodkyně je jeho matka.

14. **Vysvětlivka:** „Tím pravým" oblíbencem je míněn mladší Lassay, o němž byla řeč výše; Lussé, přes něhož se k paní Vévodkyni dostal Silly, je jiný dvořan z jejího okruhu.

liš málo přístupu. Soužen nevalným úspěchem svých pokusů, vzal si do hlavy, že kardinála zdolá vytrvalou přítomností, která se mu bude líbit, o čemž nepochyboval, a která mu, až si na něho kardinál zvykne, proklestí cestu do jeho kabinetu, kde, jakmile jednou vejde, hodlal ho ovládat. Jal se tedy nehýbat se z Versailles, a ačkoli měl byt jen ve městě, dávat tam každý den oběd, jehož vybranost by lákala. Vodil na něj vojáky, kteří mu přišli pod ruku, těch nemnoho starších lidí, kteří kdysi bývali u dvora a přijížděli do Versailles v nějaké záležitosti, a státní rady. Tam se rozprávělo a Silly měl hlavní slovo v úvahách i v politice, jako člověk, který si počíná opatrně, který se domnívá, že už něco znamená, a chce znamenat víc. Zároveň se každý den usadil u kardinálových dveří, aby ho viděl procházet. Trvalo to víc než rok a nevyneslo to nic než několik obědů u kardinála, a i to jen velmi zřídka; ať už byl kardinál na Sillyho záměr upozorněn, nebo že jeho vrozená nedůvěřivost pojala podezření z tak nápadné vytrvalosti. Jednoho dne, když se vracel chvíli před obědem, zastavil se u dveří svého kabinetu a velmi vlídně se Sillyho zeptal, zda si něčeho přeje a má-li s ním o čem mluvit. Silly, rozplývaje se v poklonách a projevech úcty, mu odpoví, že ne a že je tu jen proto, aby mu mimochodem složil poklonu. Kardinál mu odvětil zdvořile, ale zvýšeným hlasem, aby ho slyšeli všichni, kdo byli kolem nich, že není zvyklý vídat u svých dveří lidi, jako je on, a velmi suše dodal, že ho prosí, aby se tam už nevracel, nebude-li s ním mít co vyřizovat.

Tato rána jako blesk, kterou Silly tak málo čekal, ho zasáhla tím hlouběji, čím víc při ní bylo svědků. Počítal, že kardinála obejde skrze jeho nejdůvěrnější přátele, jimž se nízce a vytrvale dvořil poté, co našel rozličné způsoby, jak k nim proniknout, a dokonce jak se jim zalíbit. Se vztekem cítil, že všechny jeho naděje jsou ztraceny, a odešel domů, kde našel hojnou společnost. Hrabě du Luc, který mi tuto příhodu vyprávěl, stál u kardinálových dveří, kde slyšel celý rozhovor, a odtamtud šel na oběd k Sillymu, který ho předtím pozval a kde se jich sešlo několik. Silly tam vypadal rozezleně a dost dlouho zasmušile. Nakonec u stolu vybuchl proti kardinálovi tak, že všichni klopili oči. Po zbytek jídla si ulevoval dál tímto způsobem. Nikdo neodpověděl ani slovo. Dobře cítil, že uvádí do rozpaků a že těmito veřejnými řečmi jen sám sobě působí nenapravitelnou škodu; ale zoufalství bylo silnější než on. Poté uplynul téměř rok, kdy býval tu v Paříži, tu ve Versailles, neodvažuje se už přiblížit ke kardinálovi, kterého by byl nejraději sežral, a hledaje ve svém duchu východiska a cesty, jež mu ten nedokázal poskytnout. Nakonec odjel domů, aby tam strávil zimu. Své venkovské šlechtické sídlo rozšířil a upravil a přestrojil je za zámek.

Nebyl tam dlouho a poslal pryč těch několik lidí, kteří ho přicházeli navštívit; říkám těch několik, protože jeho nové panské způsoby, na něž u něho sousedé nebyli zvyklí, společnost značně prořídily. Řekl, že je nemocen, a ulehl. Zůstal v posteli pět nebo šest dní. Těch několik sluhů, kteří tam byli, se po sobě dívalo, protože na něm nemoc neviděli. Jeho ranhojič, kterého jsem později viděl ve službách pana z Lévis, mu nenacházel horečku. Posledního dne na chvíli vstal, znovu ulehl a poslal všechny

své lidi z pokoje. K šesté hodině večerní, znepokojeni tou dlouhou samotou, a to bez jakéhokoli jídla, zaslechli nějaký hluk v příkopech, plných spíš bahna než vody; nato vešli do jeho pokoje a postavili se ke krbu, aby chvíli naslouchali. Jeden z nich ucítil slabý průvan od jednoho okna; chtěl je jít zavřít.

V téže chvíli jiný přistoupí k posteli a tiše nadzvedne závěs; jaký však byl úžas obou, když jeden nenašel v posteli nikoho a druhý našel dvě trepky pod oknem v pokoji! Hned se dají do křiku a všichni běží k příkopům. Našli ho tam, spadlého tak, že by se byl mohl dostat na břeh, kdyby byl chtěl. Vytáhli ho, ještě se chvěl, a zakrátko jim zemřel v náručí. Nebyl ženat a měl neprovdanou sestru, kterou nechával doslova trpět nouzí o všechno a umírat hladem a která našla v jeho bohatém dědictví vydatnou látku k útěše nad tak neblahým koncem. Při všem svém duchu udělal hloupost, která krále nesmírně rozzlobila. Když s ním král po jeho příjezdu do Meudonu dlouho hovořil ve svém kabinetu, zahlédl ho k večeru na své procházce bez kordu. To krále popudilo do krajnosti a dal to znát tónem, jímž se ho zeptal, co s ním udělal. Silly odpověděl, že jako zajatec měl za to, že jej nosit nemá. „Co to má znamenat?“ odvětil král velmi pohnut, „jděte si pro nějaký, a hned.“ To, spolu se smutnými zprávami, jejichž podrobnosti přivezl, způsobilo, že za tohoto krátkého pobytu nezazářil, a nemálo to přispělo k jeho netrpělivosti vrátit se za Tallardem do Hanau, což také udělal několik dní poté, co se poprvé v životě zúčastnil pobytu v Marly.

Na neštěstí jsme nebyli zvyklí. Toto bylo zcela právem nečekané; čtyři armády za Rýnem, z nichž tři v srdci Německa, k tomu moc nespokojenců — od toho se dalo čekat vše.

Kdyby se nebylo bojovalo, byli bychom pány všeho díky vynucenému ústupu nepřátel, který byl neodvratně blízký a musel vést velmi daleko, aby našli obživu. Kdyby se maršál z Villeroy, který neměl na práci nic než pozorovat prince Evžena, sledovat ho a zastoupit mu cestu, jím nedal zdržovat a pak, když mu vyklouzl, zesměšnit, nikdy by se Marlborough bez spojení s ním neodvážil utkat s našimi třemi armádami. Kdyby byly obsadily potok před svým čelem, nikdy by se nepřátelé neodvážili přejít jej před nimi, nebo by při tom byli rozbiti a poraženi. Kdyby byly ponechaly mezi sebou a potokem jen malou mezeru, aby na ně udeřily, až budou napůl přešlí, pokud by se toho odvážili, byli by najisto poraženi a sraženi do něho. Kdyby byly aspoň zaujaly terén — a rozlehlost pláně nechávala volbu volnou —, který by nekladl širokou a dlouhou bařinu mezi oba Tallardovy sledy, měly by ještě aspoň vyrovnanou hru. Kdyby se z této armády nevzalo dvacet šest praporů a dvanáct eskadron dragounů, aby byly vloženy do jedné vsi a kolem ní na opření pravice, kterou bylo možné postavit docela blízko odtud k Dunaji, nebyla by tato armáda, jež zastávala místo pravého křídla, oslabena tak, že byla prolomena, a střed, jímž byla armáda kurfiřtova, tak, že byl napaden z boku. Kdyby aspoň celá armáda, usazená v té vsi Blindheimu, měla odvahu se tam bránit, byla by dala čas armádě Marsinově,

která tvořila levici, byla neporušená a stále vítězila, aby využila času a zaměstnání, jež by tato ves poskytla, spojila se se dvěma třetinami armády kurfiřtovy, která se ještě držela, a pod ochranou obrany dvaceti šesti dobrých praporů a dvanácti eskadron dragounů tam přenesla bitvu a celý nápor zbraní, který by snad byl šťastný. Ale bylo psáno, že hanba, chyby i škoda budou na straně králově krajní a že všechny budou dovršeny závratí poslední chyby, opuštěním Bavorska, které bylo tak snadné držet, s jeho pevnostmi, jeho dobrou vůlí a jeho hojností, jednou celou armádou, jež nic neutrpěla, a zbytky obou druhých, kdyby zaujaly výhodná postavení. Marně kurfiřt tuto radu přednesl; strach se domníval, že spásu najde jen pod ochranou armády maršála z Villeroy; a když bylo spojení provedeno, místo aby se využilo toho, že průchody byly ještě volné, a aby tuto zcela čerstvou armádu odvedli s sebou zpět do Bavorska, kde by všichni dohromady byli stejně silní jako před bitvou a čerstvější než nepřátelé, kteří bojovali — neboť s princem Ludvíkem Bádenským zůstalo před Ingolstadtem jen málo vojska —, nemyslelo se na nic jiného než uspíšit útěk a urychlit opuštění tolika pevností a tolika rozlehlých a hojných krajů. Za bezpečné se pokládali teprve u Rýna a na konci štrasburského mostu, aby jej mohli každou chvíli překročit.

Tyto zázraky omylů, zaslepení a temnot, nakupené a zřetězené, tak hrubé, tak málo uvěřitelné, z nichž by jediný méně změnil celou tvářnost věcí, dobře připomínají, třebaže v rodu méně zázračném, ona nesmírná vítězství a ony nesmírné porážky, jež Bůh dopřával svému lidu nebo jimiž jej sužoval podle toho, zda mu byl věrný, nebo zda jeho službu opouštěl.

Lze si představit, jaké bylo všeobecné zděšení, když každá vznešená rodina, nemluvě o ostatních, měla mrtvé, raněné a zajaté, jaké byly rozpaky ministra války a financí, který měl nahradit celou armádu zničenou, pobitou nebo zajatou; a jaká bolest krále, který držel osud císařův ve svých rukou a který se s touto potupou a touto ztrátou viděl nucen hájit na březích Rýna svůj vlastní. Následky neméně ukázaly, jak těžce dolehla ruka Boží. Ztratil se úsudek, třásli jsme se uprostřed Alsaska. Krutý omyl maršála z Villeroy utonul v přízni, jíž se těšil. Uvidíme, jak byl Tallard skvěle odměněn. Marsin zůstal v lhostejnosti; shledalo se, že nezasluhuje nic, protože nepochybil, neboť král mu nevytýkal, že v Bavorsku nevytrval. Všechen hněv dopadl na několik pluků, které byly rozpuštěny, a na jednotlivce, jejichž celým trestem bylo, že už nebyli v armádách zaměstnáváni; mezi ně se k viníkům přimísilo několik nevinných. Jen Denonville byl potupně propuštěn a jeho pluk dán jinému, takže se po skončení svého zajetí už neodvážil nikde ukázat. Nechci říci, že si to návrhem, s nímž měl tu pošetilost přijít k závorám Blindheimu, dobře nezasloužil; ale nebyla to jeho výmluvnost, před níž tato ves složila zbraně a vzdala se do válečného zajetí. Byla to výmluvnost jediného Angličana vyslaného po něm. Denonville byl potrestán jediný, a nikdo z těch, kdo vydali svou armádu — neboť to byla armáda — do moci Angličanů bez jediného výstřelu od chvíle, kdy jim byla navržena kapitulace s podmínkou válečného zajetí; a jediný velitel útvaru, který ji odmítl podepsat, nebyl

za to ani v nejmenším uznán ani vyznamenán. Zato veřejnost si nekladla žádné meze ani vůči maršálům, ani vůči generálům, ani vůči jednotlivcům, které pokládala za viníky, ani vůči vojskům, o nichž dopisy mluvily špatně. Byl to povyk, který uváděl do rozpaků jejich rodiny.

Ti nejbližší se několik dní neodvažovali ukázat a byli i tací, kdo litovali, že nezůstali v ústraní déle.

Uprostřed tohoto veřejného zármutku nebyly radovánky a slavnosti k narození vévody z Bretagne přerušeny. Město uspořádalo jednu s ohňostrojem na řece, na který se Monseigneur, princové jeho synové a vévodkyně z Bourgogne přijeli podívat z oken Louvru s množstvím dam a dvořanů a s velkou nádherou jídla a občerstvení — protiklad, který víc popudil, než ukázal velikost duše. Několik dní poté uspořádal král slavnostní osvětlení a slavnost v Marly, kam byl pozván dvůr ze Saint-Germain a kde se vše dálo na počest vévodkyně z Bourgogne. Poděkoval kupeckému prévôtovi za ohňostroj na řece a řekl mu, že se Monseigneurovi a vévodkyni z Bourgogne velmi líbil.

Kapitola sedmnáctá

Pochod spojenců. — Marlborough generálním feldmaršálem armád císaře i říše. — Naše armády v Alsasku. — Smrt vévody z Montfortu; jeho povaha. — Jeho úřad dán jeho bratrovi. — Smrt, rodina a pozůstalost hraběte z Verrue. — Nezdařený podnik na Cádiz. — Námořní bitva u Málagy vyhraná hrabětem z Toulouse. — Osudná chyba navzdory hraběti z Toulouse. — Châteauneuf, velvyslanec v Portugalsku, přijíždí ze Španělska; jeho bratr, jejich kariéra, jejich povaha. — Orry přijíždí do Paříže v nemilosti a v nebezpečí. — D'Aubigny v Madridu dobře obdařen. — Berwick odvolán ze Španělska na naléhání královny; Tessé jmenován jeho nástupcem. — Pletichy kolem sňatku vévody z Mantovy, který odmítá slečnu z Enghien, je odmítnut vévodkyní z Lesdiguières a proti přání krále i vlastní vůli si velmi podivně bere slečnu z Elbeufu, s níž potom zachází velmi špatně.

Tři nepřátelští velitelé, páni Bavorska a všeho až po Rýn, odvedli svá vojska zpět k Philippsburgu, do zázemí, a drželi tam pohotově most, který mohli za tři hodiny položit přes Rýn. Zatímco vojska pochodovala a oni je nechali v tomto táboře odpočinout, přijal princ Ludvík Bádenský v sousedství, na krásném zámku Rastatt, který si vystavěl v malém podle vzoru Versailles, prince Evžena a vévodu z Marlborough, kteří si tam přijeli odpočinout ve stínu svých vavřínů. Tam také tento vévoda obdržel od císaře patent generálního feldmaršála vojsk císaře i říše, hodnost velmi vzácnou, stejnou, jakou měl princ Evžen, a vyšší než feldmaršálové, kteří jsou, pokud jde o armádu, vojsko a pevnosti, tolik co naši maršálové Francie; a anglická královna[1] mu dovolila ji přijmout, než se dočká odměn, které se mu chystaly v Anglii.

Za tohoto slavného odpočinku přešli naši maršálové zpět přes Rýn a postoupili k Haguenau. Všechno v nich budilo obavu z obléhání Landau. Maršál z Villeroy se necítil dost silný, aby mu zabránil; spokojil se s tím, že pevnost zásobil vším potřebným pro dlouhé obléhání a že do ní kromě posádky poslal osm praporů, jeden pluk jízdy a jeden pluk dragounů pod Laubaniem, guvernérem, jemuž byla svěřena její obrana. Vzteku důstojníků této armády se nic nevyrovnalo.

Nedlouho předtím jsem dostal dopis od vévody z Montfortu[2], který byl mým velkým přítelem; psal mi, že po návratu zlomí kord a stane se prezidentem parlamentu (*à mortier*). Sloužil vždy v armádě maršála z Villeroy. Jeho dopis mi připadal tak zoufalý, že jsem se při jeho tak prudké odvaze obával, aby neprovedl nějaké válеč-

1. **Vysvětlivka:** Míněna je královna Anna, Marlboroughova panovnice, nikoli Marie Modenská, vdova po Jakubu II., jíž se u francouzského dvora jinak říká „anglická královna".

2. **Vysvětlivka:** Honoré-Charles d'Albert, vévoda z Montfortu, nejstarší syn vévody z Chevreuse a velitel kompanie lehké jízdy královské gardy.

nické bláznovství, a napsal jsem mu, že ho zapřísahám, aby se aspoň nedal zabít jen tak pro nic za nic. Jako bych to byl předvídal. Bylo třeba poslat do Landau konvoj s penězi; sestavili oddíl, který ho měl doprovodit. Požádal maršála z Villeroy o velení nad ním, a ten mu řekl, že je to věc příliš nepatrná, než aby jí pověřoval polního maršála. Krátce nato se dal odmítnout znovu; napotřetí toho dosáhl pouhou neodbytností. Dopravil peníze do Landau bez jakékoli překážky. Na zpáteční cestě, když jel na konci svého oddílu, spatřil husary, kteří poletovali kolem; a hned je chtěl honit a střílet po nich z pistole jako nějaký karabiník. Chvíli ho zdržovali, ale nakonec se jim vytrhl a následovali ho jen dva důstojníci. Ti lotři kroužili, prchali, rozptylovali se, zase se sbíhali; a jak horlivost hnala vévodu z Montfortu proti nim, ocitl se náhle obklíčen a vzápětí sražen ranou z karabiny, která mu roztříštila kříž a ponechala mu jen tolik času, aby ho jakž takž odnesli, aby se vyzpovídal s velkými projevy zbožnosti a lítosti nad svým minulým životem a aby dorazil do hlavního stanu, kde téměř vzápětí zemřel.

Nebylo mu ještě pětatřicet let a byl o pět let starší než já. Mnoho ducha, příjemná vzdělanost, přirozený půvab, který vyvažoval poněkud malou a zavalitou postavu a tvář zjizvenou zraněními; statečnost, kterou bylo možno nazvat přílišnou, velká píle a mnoho nadání pro válku, spolu se smyslem pro spravedlnost, nenuceností a způsobem řeči, jež byly stvořeny k tomu, aby se líbily vojsku i důstojníkům, a přitom mu u nich zjednávaly úctu; velká ctižádost, avšak — což je vzácná přednost — vždy držená v mezích poctivosti. Otevřené a veselé vzezření, mírné a přívětivé mravy, pravdivost a spolehlivost odolávající každé zkoušce, spojené s opravdovou prostotou, vytvářely v něm povahu nejmilejší a činily styk s ním rozkošným; přitom byl vnímavý k přátelství a velmi věrný, ale v přátelích velmi vybíravý, a nejlepší syn, nejlepší manžel, nejlepší bratr a nejlepší pán na světě, zbožňovaný ve své kompanii lehké jízdy, důvěrný přítel Tallarda a Marsina, velký přítel prince de Conti, který ho dobře poznal u zesnulého pana z Luxembourgu, jenž ho miloval jako syna; zvláštní přítel vévody z Orléans a tak dokonale zadobře s vévodou z Bourgogne, že se tím u dvora už stával významným. Také Monseigneur s ním jednal přátelsky a král s ním rád mluvil a ve všem ho vyznamenával, takže u dvora platil daleko víc, než odpovídalo jeho věku, a přesto vycházel dobře i se svými vrstevníky, jejichž závist otupovalo jeho chování. Výchova příliš stísněná a příliš dlouhá ho zprvu vrhla do velké prostopášnosti, odvedla ho od oné vytrvalé přítomnosti u dvora, která byla u krále tak velkou zásluhou, a podivně pokazila jeho záležitosti. Od jisté doby se vracel z tohoto tak obecného pobloužení a tento návrat se mu u krále obrátil ve velkou zásluhu. Mé důvěrné spojení s vévodou z Chevreuse, jeho otcem, a s panem z Beauvilliers založilo i mé spojení s ním.

Jistá podobnost zálib, náklonností, nechutí, názorů a způsobů myšlení i bytí je utužila až k největší důvěrnosti, takže ve vážných věcech jsme před sebou neměli nic skrytého. Stálý pobyt u dvora působil, že jsme žili hodně pospolu. Jeho žena a paní

z Lévis, jeho sestra, byly důvěrnými přítelkyněmi paní ze Saint-Simon, s níž paní z Chevreuse a paní z Beauvilliers jednaly jako s dcerou.

V odloučení jsme si neustále psali. Také pro mě byla jeho ztráta svrchovaně trpká a pociťuji ji po tolika letech každý den svého života. Lze si představit, jaká byla bolest jeho rodiny. Zanechal jen děti docela malé. Jeho úřad dostal jeho bratr, vidam z Amiens, který od té doby dosáhl všeho.

Smrt hraběte z Verrue, zabitého v oné neblahé bitvě, vysvobodila zpoza mříží jeho ženu[3], kterou držel v klášteře v Paříži od chvíle, kdy se tam vrátila z náruče pana Savojského, jak jsem na svém místě vyprávěl, a dala jí úplnou svobodu. V pravý čas se na scénu vrátí. Verrue po sobě zanechal jen jednoho syna, kterého s ní měl a který ho přežil jen nakrátko, a dcery jeptišky. Jeho úřad generálního komisaře jízdy, který právě koupil od maršála z Villars, dostal La Vallière, zajatý u Höchstädtu, a tato volba vzbudila velký křik.

Král nezůstal v bolesti nad höchstädtskou pohromou dlouho bez jisté útěchy, pro stát nevelké, ale jeho srdci citelné.

Hrabě z Toulouse, který se v ničem, ať šlo o cokoli, nepodobal svému bratru vévodovi du Maine, nesl netrpělivě, že své první admirálské tažení promarnil projížďkami po Středozemním moři a neodvážil se utkat s nepřátelskými loďstvy, příliš silnými na to jeho. Dosáhl tedy letos takového loďstva, s nímž by se mohl měřit s tím, které přezimovalo v Lisabonu a drželo moře pod admirálem Rookem v očekávání posil z Holandska a z Anglie. Než půjdeme dál, je třeba říci slovo o Španělsku, aby bylo srozumitelné, co bude následovat.

Princ z Darmstadtu[4], který pobýval u dvora Karla II., jak jsme viděli na svém místě, a byl tam tak zadobře s královnou, jeho poslední manželkou, se nalodil na loďstvo s arcivévodou, když se tento princ vydal do Portugalska, a s jeho částí pojal záměr překvapit Cádiz, o němž věděl, že je velmi nedostatečně opatřen vším.[5] Jeden francouzský obchodník, vystrojený k plavbě na americké ostrovy napůl válečně, napůl kupecky, který tam však pro svůj obchod vezl na dvou velkých lodích množství střeliva, zbraní a dosti peněz, se ocitl v těchto vodách a z manévrování eskadry poznal záměr proti Cádizu. Napjal všechny plachty, vplul tam před očima eskadry, vylodil celý svůj náklad, a uvedl tak do stavu obrany pevnost, která by se jinak pro nedostatek zbraní, střeliva a peněz nemohla bránit, a zůstal v ní.

Když tedy Darmstadt se svým záměrem neuspěl, ač se o něj po několik dní marně pokoušel, vylodil se a plenil okolí na pevnině. Obce se shromáždily pod generálním

3. **Vysvětlivka:** Hraběnka z Verrue, rozená z Luynes, byla po léta milenkou Viktora Amadea II. Savojského, od něhož uprchla do Francie.

4. **Vysvětlivka:** Jiří Hesensko-Darmstadtský (1669–1705), císařský generál, za Karla II. místokrál Katalánska; královnou je míněna druhá manželka Karla II., Marie Anna Falcko-Neuburská.

5. **Ediční poznámka:** Spojenecký útok na Cádiz a plenění jeho okolí patří do roku 1702; roku 1704 se nový pokus o Cádiz jen zvažoval a loďstvo místo něj dobylo Gibraltar (4. srpna 1704).

kapitánem země, sousední biskupové se překonávali rychlou pomocí v lidech i penězích; zkrátka po měsíci nájezdů, při nichž Angličané ztratili mnoho lidí, bylo nutno znovu se nalodit, a to ještě s velkou námahou, a odplout k Portugalsku.

Viděli jsme Orryho nedbalost i to, jak Puységur přesto napravil vše, co se dalo, a úspěchy vévody z Berwicku na portugalské hranici. Vedra rozdělila armády, které se rozešly do letních ubikací.

Berwick, Villadarias ani Serclaes, zbaveni všeho touž Orryho nedbalostí, nemohli vše zaopatřit ani dovést svá vojska všude, kde by jich bylo třeba. Gibraltar, tato proslulá pevnost, která ovládá důležitou úžinu téhož jména, byl opatřen jako ostatní, to jest nebylo v něm vůbec nic k jeho obraně a celou posádku tvořilo asi čtyřicet otrhanců. Princ z Darmstadtu, který byl dobře zpraven, využil tak osudné chyby. Přitáhnout tam a zmocnit se ho bylo jedno a totéž, a velikost této ztráty byla pocítěna, teprve když k ní došlo. Na druhé straně týž princ z Darmstadtu, který byl za Karla II. místokrálem Katalánska, si v této provincii uchoval mnoho styků a v Barceloně množství svých lidí. Chystala se tam vzpoura, vzniklo podezření, naše loďstvo tam přistálo. Hrabě z Toulouse tam vystoupil na břeh, pobyl tam nějaký čas a dobrými opatřeními, která byla učiněna, záměr zcela zmařil. Chtěl se však setkat s Rookovým loďstvem a svést s ním bitvu. Měl k tomu svolení; nalodil se znovu a vydal se je hledat.

Setkal se s ním poblíž Málagy a 24. září[6] s ním bojoval od deseti hodin dopoledne do osmi hodin večer. Co do počtu lodí byla loďstva přibližně stejná. Dlouho nebylo na moři vidět boj zuřivější a urputnější. Nepřátelé měli po celou dobu proti našemu loďstvu výhodu větru. Noc přála jejich ústupu. Villette, generálporučík loďstva, který velel předvoji, porazil předvoj nepřátelský. Všechna výhoda byla na straně hraběte z Toulouse, jehož loď dlouho bojovala s lodí Rookovou a zbavila ji stěžňů; mohl se chlubit, že dobyl vítězství, a využiv změny větru, pronásledoval po celý 25. den Rooka, který ustupoval k berberskému pobřeží. Nepřátelé ztratili šest tisíc mužů, holandská viceadmirálská loď vyletěla do povětří, několik lodí bylo potopeno a řada jich přišla o stěžně. Naše loďstvo neztratilo ani loď, ani stěžeň, ale vítězství přišlo draho na lidech vynikajících hodnostmi a ještě víc zásluhami, nehledě na patnáct set zabitých či raněných vojáků a námořníků. Bailli Lotrinský, syn pana Velkého a velitel eskadry, Bellisle a Évrard, velitelé eskadry[7], a jeden syn maršála z Châteaurenault byli zabiti. Relingue, generálporučík loďstva, Gabaret, velitel eskadry, který odešel z Francie kvůli souboji, ale kterého španělský král poslal na loďstvo, a jeden kapitán řadové lodi, synovec maršála z Châteaurenault a

6. **Ediční poznámka:** Bitva u Málagy (Vélez-Málaga) se odehrála 24. srpna 1704, nikoli v září; Gibraltar padl už počátkem srpna.

7. **Ediční poznámka:** Ve skutečnosti jde o jedinou osobu: velitel eskadry Jean Érard de Belle-Isle (psáno i Belle-Isle-Érard) padl v bitvě u Málagy 24. srpna 1704 na lodi *Le Magnifique*.

nositel téhož jména, přišli každý o stehno a po několika dnech zemřeli, stejně jako Herbault, kapitán řadové lodi, bratr Herbaulta, intendanta loďstva. Ten druhý byl zabit u nohou hraběte z Toulouse, který s velkou duchapřítomností zabránil, aby ho hodili do moře, dokud boj neskončí, aby se neztratily důležité listiny, které snad měl u sebe, a aby byl čas ho prohledat. Několik hraběcích pážat bylo kolem něho zabito a zraněno. Nelze si představit klidnější statečnost, než jakou projevoval po celou bitvu, ani víc živosti, s níž všechno sledoval, a úsudku, s nímž v pravou chvíli velel. Dovedl si získat srdce svým mírným a vlídným chováním, svou spravedlivostí, svou štědrostí. Zde si odnesl i veškerou úctu. Ducasse, velitel eskadry, kterého uvidíme dojít ještě dál, utrpěl těžké zranění a několik dalších lehčích.

Večer 25. se podařilo silou větru a manévrování dostihnout Rooka zcela zblízka. Hrabě z Toulouse ho chtěl nazítří napadnout znovu; maršál z Cœuvres, bez něhož měl zakázáno cokoli podniknout, chtěl svolat radu. Relingue, který umíral a hraběte miloval — uvolil se ostatně být jeho prvním štolbou —, mu vzkázal dvěma slovy vlastní rukou, že nepřátele porazí a že ho zapřísahá, aby na ně zaútočil. Hrabě uplatnil tento dopis, psaný mužem tak uznávaných schopností, i cenu druhého vítězství, jíž byl Gibraltar. Získával hlasy, vkládal do toho vlídnost, nejsilnější důvody a přidal k tomu tolik autority, kolik se odvážil. Všichni se k tomu klonili, když se d'O[8], mentor loďstva, proti jehož mínění král hraběti zcela výslovně zakázal cokoli podniknout, postavil na odpor s pohrdavým výrazem a s chladnou, němou a domýšlivou umíněností, která ho na moři zprošťovala ducha i rozumu, tak jako ho jich u dvora zprošťovala důvěra, kterou v něho pojali paní z Maintenon a král. Jakmile věštba zazněla, maršál z Cœuvres ji potvrdil proti své vůli i proti svému lepšímu vědomí a každý se zdrcen odebral na svou loď, hrabě do své kajuty, zmítán nejprudším žalem. Zanedlouho se s jistotou dozvěděli, že by bylo po nepřátelském loďstvu veta, kdyby je byli napadli; a vzápětí i po Gibraltaru, který by byli našli v témž stavu, v jakém byl opuštěn. Hrabě z Toulouse si v tomto tažení získal velkou čest v každém ohledu a jeho nicotný vychovatel jí tam ztratil málo, protože jí mnoho na ztracení neměl. Hrabě, zakotvený před Málagou, přijal na své lodi návštěvu Villadariase, který od něho dostal vše, oč pro obléhání Gibraltaru požádal. Na břeh byly vysazeny tři tisíce mužů, padesát kusů těžkých děl a vůbec vše potřebné k tomuto obléhání, a Pointis byl s deseti řadovými loděmi a několika fregatami odeslán před Gibraltar, aby při obléhání sloužil také jako polní maršál, jsa velitelem eskadry. Když byly všechny tyto rozkazy vykonány, hrabě se svým loďstvem vyplul do Toulonu.

Châteauneuf, který byl velvyslancem v Portugalsku a který se po roztržce na králův rozkaz zdržel v Madridu, právě přijel do Paříže. Byl to Savojan, který v minulé válce opustil svého pána a byl králem jmenován prvním prezidentem senátu v Cham-

8. **Vysvětlivka:** Markýz d'O, bývalý vychovatel hraběte z Toulouse a chráněnec paní z Maintenon; hraběte provázel na loďstvu jako králův důvěrník.

béry a po uzavření míru radou parlamentu a poslán jako velvyslanec do Konstantinopole, kde velmi dobře obstaral královy záležitosti. On i abbé, jeho bratr, kterého jsme svého času viděli vyslaného, aby napravil chyby abbého z Polignaku v Polsku, byli lidé literárně vzdělaní, nesmírně duchaplní a velmi příjemní.

Châteauneuf si uměl počínat a získal si velkou důvěru princezny des Ursins, jíž nebyl bez užitku.

V jeho stopách přijel Orry. Král ho nechtěl vidět a málem ho dal postavit před soud a oběsit. Dobře si to zasloužil, ale věc by byla příliš dopadla na paní des Ursins, a paní z Maintenon ránu tiše odvrátila. D'Aubigny, který zůstal v Madridu jako důvěrný jednatel své paní, dostal v této době dva tisíce dukátů penze, navzdory vyčerpání financí, a dům v Madridu na královy útraty. Královna nepřestávala ze všech sil orodovat, aby princezna des Ursins byla ve Versailles vyslechnuta a potom jí byla vrácena. Rozhořčena odmítáním, obrátila se proti vévodovi z Berwicku jako původci Orryho nemilosti pro stížnosti, které na něho podal, ačkoli už předtím Puységur ověřil a odhalil králi jeho hanebnost a jeho zločin. Žádala o Berwickovo odvolání tak naléhavě, že aby ji nepřivedli k zoufalství ve všem, vyhověli jí v tom, a jeho nástupcem byl jmenován přívětivý, úslužný Tessé, nemocný nebo zdravý podle své nízké politiky. Harcourt a paní z Maintenon dobře věděli, co činí, když tuto volbu prosadili, mnohem méně užitečnou pro zbraně než vhodnou pro jejich záměry s vládou a kabinetem.

Vévoda z Mantovy byl stále v Paříži. Hlavní důvod, který ho tam přivedl, byl, jak jsem poznamenal, oženit se tam s Francouzkou, a to tak, aby mu přišla z královy ruky, avšak podle jeho vlastní chuti. Tento záměr nebyl tajný. Pan z Vaudemontu byl příliš jeho sousedem a příliš dobře zpraven, aby o něm nevěděl, a příliš prozíravý a příliš dotčený zájmem lotrinského domu, aby necítil, jak důležité je oženit ho s princeznou z tohoto domu, který si po jeho smrti činil nárok na Montferrat. Dalo-li by mu toto manželství děti, bylo by pro Lotrinské přece jen lépe, aby byly z Lotrinské, která by zatím byla velmi důstojně provdána a dlouho vdovou pro nepoměr věku mezi jeho švagrovou [a manželem], jehož jí určil, a mohla by za manželství nabýt vlivu na tohoto starého manžela a jako vdova na své děti a prostřednictvím poručnictví na zemi a přimět i samého krále, aby s ní počítal ve věcech italských. Paní z Elbeufu[9], třetí manželka a tehdy vdova vévody z Elbeufu, byla nejstarší dcerou maršálky z Navailles, jejíž matka, paní z Neuillant, se ujala paní z Maintenon při jejím návratu z amerických ostrovů, chovala ji, živila a vydržovala u sebe z milosrdenství, a aby se jí zbavila, provdala ji za Scarrona.

Paní z Navailles, jejíž manžel [byl] ve službách Mazarinova domu a jeho nejvěrnějším důvěrníkem i v nejpohnutějších dobách jeho života, byla dvorní dámou krá-

9. **Vysvětlivka:** Françoise de Montault-Navailles, vdova po vévodovi Karlu III. z Elbeufu; nezaměňovat s vévodkyní z Elbeufu, manželkou tehdy žijícího vévody.

lovny při jejím sňatku; král ji od dvora vyhnal a jejího manžela to stálo úřad kapitána lehké jízdy gardy a guvernérství v Le Havre, protože způsobila, že král nalezl zeď místo dveří, jimiž v noci tajně vcházel do pokoje královniných dvorních slečen. Obě královny[10] byly jejich neštěstím pobouřeny a královna matka dosáhla na smrtelné posteli, že byli povoláni zpět z vyhnanství ve svém guvernérství v La Rochelle. Ačkoli král tento kousek paní z Navailles nikdy zcela neodpustil a ačkoli přicházela ke dvoru velmi zřídka a na velmi krátko, král, zvláště od doby, kdy propadl zbožnosti, jí nemohl odepřít svou úctu a vyznamenání, která ji dávala najevo.

Pod její záštitou se paní z Elbeufu, její dcera, uvedla ke dvoru. Při svém příkrém vzezření, které budilo dojem nevelkého ducha a rozmyslu, se ukázala velmi způsobilou k pletichám a intrikám. Našla způsob, jak dosáhnout, aby si paní z Maintenon zakládala na cti a na vzpomínce na paní z Neuillant a král na ohledu k zesnulému panu a paní z Navailles. Princezna z Harcourtu prolomila ledy u paní z Maintenon; pan Velký se přimluvil u krále; slečna z Lislebonne a paní z Espinoy ji všude podporovaly (neboť nic se nevyrovná opoře, kterou si celý tento dům navzájem poskytuje); paní z Elbeufu hrála, jezdila do Marly, do Meudonu, zakotvila se, vídala někdy paní z Maintenon v soukromí, přivedla ke dvoru svou dceru, krásnou a urostlou, která byla brzy při všem s vévodkyní z Bourgogne. Zašla v tom tak daleko, a ještě tolik ve vysoké hře, do níž s sebou zatáhla vévodkyni z Bourgogne a přivedla ji do mnoha dluhů, že — ať už na rozkaz, jak se věřilo, nebo z matčiny moudrosti — byla matka s dcerou už přes osm měsíců na svých statcích v Saintonge a vrátily se odtamtud, jen aby zastihly pana Mantovského v Paříži. Právě slečnu z Elbeufu mu chtěl dát pan z Vaudemontu, který mu o ní mluvil už v Itálii, a pro ni vynakládal celý lotrinský dům nejzazší úsilí.

Pan Princ[11] měl dceru, o níž nevěděl, jak se jí zbavit, obohacenou nesmírným jměním rodu Maillé-Brézé a konetáblů z Montmorency, jejichž dědičkami byly jeho matka a jeho bába; zapomněl na dceru z rodu La Trémoille a na dědičku z Roye, z nichž vzešel, i na všechny ostatní sňatky pánů a jejich dcer, které uzavřely různé větve Bourbonů. Jakkoli velice čestná byla přímá spříznění s nimi, stala se tak tíživými pro jmění a tak nepříjemnými v následcích pro způsob jednání, že o ně bylo nyní u první šlechty právě tak málo zájmu, jako bylo u princů krve nového pohrdání, a proto bylo těžké jejich děti oženit či provdat, zvláště dcery. Krom toho, že se pan Mantovský zdál panu Princi příležitostí, jak dceru udat, měl pan Princ nároky na Montferrat z titulu velké pohledávky za pozůstalostí královny Marie Gonzagové[12], tety paní Prin-

10. **Vysvětlivka:** Královna Marie Terezie, choť Ludvíka XIV., a královna matka Anna Rakouská († 1666).

11. **Vysvětlivka:** Jindřich Julius Bourbonský, princ de Condé (1643–1709), syn Velkého Condého, první princ krve. Zemřel 1. dubna 1709 v Paříži.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Marie Gonzagová, a nikoli paní z Gonzagy, jak se čte v předchozích vydáních, byla polskou královnou.

cezny z matčiny strany, z níž celá jeho vynalézavost nedokázala za tolik let nic vytěžit, neboť byl neustále odkazován od Polska k domu Gonzagů a zpět. Doufal tedy, že si zaplacení tohoto dluhu tak či onak opatří skrze dceru, stane-li se vévodkyní z Mantovy a bude-li mít děti, anebo, nebude-li je mít, že k své pohledávce připojí její věno a její práva a s podporou Francie dostane Montferrat do svého domu. Vyložil králi své úmysly a svůj záměr; král mu dovolil je sledovat a slíbil mu, že mu v tom poslouží celou svou ochranou.

Pan Princ, který se v té věci obával vlivu pana Velkého a jeho zvyku brát u krále všechno útokem, dal králi, a ještě víc ministrům, pocítit nároky vévodů lotrinských na Montferrat, posílené formálním závazkem císaře za této války, že v nich bude vévodu lotrinského vší mocí podporovat, kdyby vévoda z Mantovy zemřel bez dětí (což ho nutnost později přiměla změnit ve prospěch vévody savojského, avšak s důrazem na náhradu vévodovi lotrinskému, jak uvidíme v Dokladech týkajících se utrechtského míru[13]); a také nebezpečí pro stát, kdyby se dovolilo vkročit jednou nohou do Itálie vévodovi lotrinskému, který by tam císaře, svého ochránce, učinil o to mocnějším a zavazoval by krále k ohledům i ve věci Lotrinska, na něž u nás nebyli zvyklí, zvláště za války, a které by se mohly stát obtížnými. Tyto důvody zapůsobily, král slíbil panu Princi všechny dobré služby, které by nezaváněly nátlakem ani mocí; avšak ošklivost slečny z Enghien postavila této věci do cesty nepřekonatelnou překážku.

Pan Mantovský miloval ženy, chtěl děti; vyjádřil se o přáních pana Prince způsobem uctivým, který ho nemohl urazit, ale tak jasným, že pan Princ už nesměl doufat. Lotrinský dům, zpravený Vaudemontem o krocích, které podnikl a které bázlivost tohoto malého panovníka vůči guvernérovi Milánska dala přijmout s jistou vlídností, nenašel v Paříži jeho rozpoložení tak příznivé. Ještě než odjel z domova, byla jeho volba učiněna a pevná. Když krátce před smrtí vévody z Lesdiguières[14] s ním večeřel, uviděl na jeho prstě malou podobiznu v prstenu a požádal ho, aby mu ji ukázal; když měl prsten v rukou, byl podobiznou okouzlen a řekl panu z Lesdiguières, že ho pokládá za velmi šťastného, má-li tak krásnou milenku. Vévoda z Lesdiguières se dal do smíchu a řekl mu, že je to podobizna jeho ženy. Jakmile zemřel, vévoda z Mantovy nepřestal na tuto mladou vdovu myslet. Její rod a příbuzenské svazky byly velmi vhodné, ještě se na ni potají vyptal a odjel s rozhodnutím uzavřít tento sňatek. Nadarmo mu ukazovali slečnu z Elbeufu jakoby náhodou v kostelích a na procházkách: její krása, která by dojala mnoho jiných, na něho neučinila žádný dojem.

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o těchto Dokladech tom I, s. 437, poznámka. (V tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá sedmá.)

14. **Vysvětlivka:** Jean-François-Paul de Bonne de Créquy, vévoda z Lesdiguières († 1703), od roku 1696 manžel dcery maršála z Duras, sestřenice paní ze Saint-Simon.

Hledal všude vévodkyni z Lesdiguières a nikde ji nepotkával, protože byla v prvním roce svého vdovství; ale protože chtěl věc dovést ke konci, svěřil se Torcymu jako ministru zahraničních věcí; ten o tom podal zprávu králi, který tento záměr velmi schválil a pověřil maršála z Duras, aby o tom promluvil se svou dcerou. Byla tím stejně zarmoucena jako překvapena.

Dala otci najevo svůj odpor k tomu, vydat se napospas rozmarům a žárlivosti starého zhýralého Itala, hrůzu, kterou pociťovala z toho, že by se ocitla sama v jeho rukou v Itálii, a rozumnou obavu o své zdraví s mužem, o němž bylo velmi dobře známo, že je nemá dobré.

Byl jsem o té věci rychle zpraven. Ona a paní ze Saint-Simon spolu žily ne tak jako sestřenice, jako spíš jako sestry; i já jsem s ní byl ve velmi blízkém styku. Připomněl jsem jí, co je povinna svému domu, který se po tak velkém lesku chýlil k pádu smrtí mého tchána, chováním mého švagra, tak pokročilým věkem pana z Duras a stavem jejího jediného bratra, jehož veškeré jmění odnášely dvě neteře. Zdůraznil jsem jí královo přání, státní důvody, které ho k němu vedly, potěšení vyfouknout tuto partii slečně z Elbeufu, zkrátka vše, nač jsem připadl. Všechno bylo marné. Nikdy jsem neviděl takovou pevnost. Pontchartrain, který ji přišel přemlouvat, ztroskotal jako já, ale pořídil ještě hůř, neboť ji popudil hrozbami, které do toho vmísil, že ji k tomu král už dokáže přimět. Pan Princ se připojil k našim přáním, protože už neměl žádnou naději pro sebe a především se obával sňatku s Lotrinskou. Zašel za panem z Duras, naléhal na něj, aby paní z Lesdiguières poručil, řekl mu, a opakoval to králi, že jí chce vystrojit svatbu v Chantilly jako vlastní dceři, pro své blízké příbuzenství s maršálkou z Duras, pravnučkou posledního konetábla z Montmorency, tak jako on byl jeho pravnukem. Nedal jsem se odradit, obracel jsem se na každého, o kom jsem se domníval, že u vévodkyně z Lesdiguières něco zmůže, až po sestry od Navštívení z předměstí Saint-Jacques, kde byla vychována a které měla velmi ráda. Neměl jsem větší úspěch. Mezitím se pan Mantovský, podrážděn obtížemi, s nimiž se setkával, chtěl-li vévodkyni z Lesdiguières vidět, rozhodl počkat si na ni jedné neděle u minimů. Našel ji zavřenou v kapli, přistoupil ke dveřím, aby ji viděl vycházet. Měl z toho málo potěšení: její hustý krepový závoj byl spuštěn, sotva ji mohl zahlédnout. Odhodlán dosáhnout svého, promluvil o tom s Torcym a dal mu najevo, že úslužnost dát se vidět v kostele by nemělo být tak těžké získat. Torcy o tom promluvil s králem, který mu nařídil, aby navštívil paní z Lesdiguières, aby s ní jeho jménem promluvil o sňatku jako o věci, která se mu hodí a kterou si přeje, avšak aniž do toho vnáší svou moc, aby jí vyložil, jakou úslužnost si od ní vévoda z Mantovy přeje, a aby jí dal na srozuměnou, že si král přeje, aby mu ji prokázala. Torcy se tedy odebral do paláce Durasových a vyložil jí své poslání; pokud šlo o sňatek, odpověď byla pevná, uctivá, krátká; pokud šlo o úslužnost, řekla, že když věci nemají jít dál, pokládá ji za zcela zbytečnou; ale protože Torcy na tomto posledním bodě z králova pověření trval, nezbylo jí než svolit. Pan Mantovský tedy na ni šel čekat na totéž místo, kde ji

už jednou tak špatně viděl; našel paní z Lesdiguières už v kapli, přistoupil k ní jako minule. Vzala s sebou slečnu z Espinoy; když se chystala vyjít, zvedla závoj, pomalu prošla kolem pana Mantovského, mimochodem se mu uklonila, aby mu oplatila jeho poklonu, a jako by nevěděla, kdo je, a došla ke svému kočáru.

Pan Mantovský jí byl okouzlen, zdvojnásobil své naléhání u krále i u pana z Duras; věc se projednávala v plné radě jako státní záležitost: a vskutku jí byla. Bylo rozhodnuto pana Mantovského zdržovat a mezitím učinit vše, aby byl tento odpor přemožen, vyjma síly moci, které král ráčil nepoužít. Paní z Lesdiguières bylo královým jménem slíbeno všechno: že to bude Jeho Veličenstvo, kdo se za ni bude ve svatební smlouvě zavazovat; že jí dá věno a zajistí jí je, stejně jako návrat do Francie, kdyby ovdověla; svou ochranu po dobu manželství; zkrátka byla pokoušena všemi nejslušnějšími a nejčestnějšími způsoby, aby se rozhodla. Její matka, přítelkyně paní z Creil, tak známé krásou a ctností, si vypůjčila na jedno odpoledne její dům, abychom mohli s paní z Lesdiguières mluvit souvisleji a pohodlněji než v paláci Durasových. Nezískali jsme tím nic než proud slz. Několik dní nato jsem byl velmi udiven, když mi Chamillart vyprávěl všechno nejdůvěrnější, co se o té věci řeklo mezi vévodkyní z Lesdiguières a mnou a také mezi ní a Pontchartrainem. Brzy potom jsem se dozvěděl, že v obavě, aby jí její odmítání nakonec nepřivodilo něco nepříjemného od krále nebo aby nebylo nakonec zlomeno jeho neomezenou mocí, se svěřila tomuto ministrovi bez vědomí nás všech, aby jeho prostřednictvím dosáhla, že král uzná za dobré, aby se už nemluvilo o tomto sňatku, k němuž se nemohla odhodlat; aby o tom byl pan Mantovský zpraven tak důkladně, že obrátí své myšlenky jinam, a aby byla konečně zbavena ucházení, které se jí stalo velmi trapným pronásledováním. Chamillart jí posloužil tak dobře, že od té chvíle bylo v této věci po všem a že král, jemuž snad lichotilo, že tato mladá vévodkyně dává přednost tomu, zůstat jeho poddanou, před postavením panovnice, ji večer ve svém kabinetě chválil před svou rodinou a princeznami, jejichž prostřednictvím se to rozneslo do světa. Panu z Duras záleželo na všem příliš málo, než aby dceru nutil, a maršálka z Duras, která by to byla chtěla, k tomu neměla sílu. Vévoda z Mantovy, konečně zpravený Torcym o králově lítosti, že nemohl přemoci rozhodnutí vévodkyně z Lesdiguières znovu se neprovdat — neboť tak mu byla věc podána —, přestal doufat a rozhodl se poohlédnout jinde.

Je třeba tuto věc dovyprávět hned. Lotrinští, kteří s nejzvědavější pozorností sledovali ucházení o sňatek s vévodkyní z Lesdiguières, se vrátili, když viděli, že z něho sešlo, ke svým nadějím i ke svým dřívějším postupům. Pan Princ, který je bedlivě sledoval, mluvil, křičel, popuzoval krále, který zašel až tak daleko, že dal paní z Elbeufu svým jménem vyřídit, že se mu její snahy nelíbí. Nic je nezastavilo. Pochopili, že král nedojde až k výslovnému zákazu, a jisti ze zkušenosti, že na tom potom silou lichotek a poddajnosti budou jen lépe, hnali svou věc neústupně dál. Jistý Casado, který si od nedávna dával říkat markýz z Monteleónu, Vaudemontův člověk a Milánec, získal jeho přičiněním místo španělského vyslance v Janově a potom u pana Mantovského,

jehož přízeň si získal a kterého doprovodil do Paříže. Byl to chlapík velmi duchaplný, obratný, vemlouvavý a pletichářský, přitom smělý a podnikavý, kterého později uvidíme stát se španělským velvyslancem v Holandsku a v Anglii a dobře tam obstarat své záležitosti a nikoli špatně záležitosti svého dvora. Aby oženil pana Mantovského podle Vaudemontovy chuti, měl za pomocníka jiného podřadného Itala, odpadlého theatina, známého kdysi v Paříži po hernách pod jménem Primi, který potom přijal jméno Saint-Mayol, člověka ke všemu ochotného, s důvtipem a s penězi, jichž bylo v domě rozdáno množství. Těmito opatřeními a s pomocí koše, který dala paní z Lesdiguières, přemohli odpor pana Mantovského, který ostatně při kráse, postavě a rodu slečny z Elbeufu nemohl být než rozmarem; avšak její odpor je přece jen uváděl do rozpaků.

Majíc hodnost i jmění, zasvěcena u dvora do všeho a s pověstí neposkvrněnou, nechtěla se vdávat, anebo jen podle své chuti, a uváděla všechny tytéž důvody, jaké uvedla paní z Lesdiguières, proč si nevzít pana Mantovského. Podrobila si svou matku, které bylo její jho dokonce těžké, ale která se střežila se tím chlubit. Matka tedy velmi toužila se jí zbavit. Držela ji v Paříži, aby ji vzdálila od dvora, od jeho radovánek, od jeho pozvání. Dala značný dar levobočné dceři svého manžela, která byla náramně duchaplná a měla veškerou důvěru její dcery, a dala jí vyhlédnout štěstí v Itálii. Celý lotrinský dům se pustil do slečny z Elbeufu, zvláště slečna z Lislebonne a paní z Espinoy, které konečně přemohly její odpor. Když dospěli až sem, přispěla poddajnost vůči králi na pomoc opovážlivosti sňatku uzavřeného proti jeho vůli, kterou jim oznámil. Zdůrazňovali nepřekonatelný odpor vévody z Mantovy ke slečně z Enghien, odpor vévodkyně z Lesdiguières k němu, který se nepodařilo překonat, a na pohled přesvědčivý důvod, že nelze nutit panovníka, králova spojence, dlícího právě v Paříži, ve volbě manželky, zvláště když si ji chce vzít z řad jeho poddaných (neboť Lotrinští dovedou postavení královых poddaných velmi drze popírat, anebo velmi ochotně uznávat, podle toho, jak se jim to zrovna hodí). Jeho Veličenstvo tedy bylo, s oním vlivem, který na ně měl pan Velký, získáno k tomu, aby nechalo věc běžet, nic nezakazovalo, ale také se do ničeho nevměšovalo. Pan Princ dosáhl, že se sňatek neuzavře ve Francii, a bylo ujednáno, že po podpisu smlouvy mezi stranami se každá odebere svou cestou, aby jej slavily v Mantově.

Pan Mantovský, který za šest nebo sedm měsíců, co pobyl v Paříži, viděl krále jen pětkrát či šestkrát inkognito v jeho kabinetě, dostal od krále, když ho ve Versailles viděl naposledy, krásný kord posázený diamanty, který si král schválně připjal k boku a který od boku sňal, aby mu jej dal a vložil mu, jak řekl, zbraň do ruky jako generalissimovi svých vojsk v Itálii. Tento titul skutečně měl od roztržky s panem Savojským, ale jen aby měl jméno a pocty, bez pravomoci, k níž nebyl způsobilý, a bez výkonu, jehož nebezpečí by se byl příliš obával. Chtěl se s králem ještě rozloučit v Marly a požádal ho o dovolení, aby ho směl ještě pozdravit cestou přes Fontainebleau, až pojede koňmo se svým průvodem do Itálie.

Do Fontainebleau přijel 19. září a přenocoval ve městě u svého vyslance. Dne 20. obědval u pana Velkého, viděl krále v jeho kabinetě a večeřel u Torcyho. Dne 21. viděl krále ještě na okamžik, obědval u Chamillarta a odjel, stále koňmo, přenocovat do Nemours a odtud rovnou do Itálie. V téže době projely Fontainebleau paní a slečna z Elbeufu s paní z Pompadour, sestrou paní z Elbeufu, aniž kohokoli navštívily; sledovaly svou kořist až tam, kde se jejich cesta rozdvojovala, neboť on měl jet po souši a ony po moři, ze strachu, aby si ženich věc nerozmyslel a neudělal jim hanbu: u osob takového postavení to byla podivná úloha, sledovat samy svého muže tak zblízka. Cestou jejich strach ještě vzrostl. Když dorazily do Nevers, do jednoho hostince, usoudily, že se nesmějí pouštět dál bez účinnějších záruk. Zdržely se tam jeden den; téhož dne tam přijaly návštěvu pana Mantovského.

Paní z Pompadour, která se k němu, jak jen mohla, svým uměním a svým upejpáním vtírala s úmyslem vytěžit z něho, co se dá, mu navrhla, aby neodkládal své štěstí a dal sňatek slavit hned; bránil se tomu, jak mohl. Během této neslušné rozepře poslaly požádat o svolení biskupa. Ten umíral; generální vikář, na něhož se obrátily, je odepřel. Řekl, že není zpraven o králově vůli; že sňatek takto slavený by se nekonal s důstojností, jaká se mezi takovými osobami sluší; že by navíc postrádal formality nezbytně nutné k tomu, aby byl chráněn před každým napadením platnosti. Tak uvážlivá odpověď dámy velmi rozzlobila, ale nepřiměla je změnit úmysl. Naléhaly na pana Mantovského, představovaly mu, že tento sňatek není z těch, při nichž by bylo třeba se obávat námitek, uklidňovaly ho, že koná-li se takto v hostinci provinčního města, je úcta ke králi dostatečně zachována, popichovaly ho jeho postavením panovníka, které ho vyjímá ze zákonů a obyčejných pravidel, a nakonec na něho dotíraly tak dlouho, až ho neodbytností přiměly svolit.

Bylo po obědě. Jakmile z něho souhlas vymámily, daly zavolat nahoru kaplana z jeho družiny, který je na místě oddal. Jakmile se tak stalo, všichni, kdo byli v pokoji, odešli, aby nechali novomanžele o samotě k dokonání manželství, ať říkal a dělal pan Mantovský cokoli, aby je zdržel, neboť se chtěl tomuto setkání mezi čtyřma očima stůj co stůj vyhnout. Paní z Pompadour zůstala venku na schodech a poslouchala u dveří. Slyšela jen rozhovor velmi zdrženlivý a velmi rozpačitý, aniž se novomanželé jeden k druhému přiblížili. Zůstala tak nějakou dobu, ale když nakonec usoudila, že nelze čekat nic lepšího a že v každém případě bude možno toto setkání o samotě vykládat všemi způsoby, jaké se komu zlíbí, ustoupila konečně křiku, kterým vévoda z Mantovy čas od času svolával společnost zpět a ptal se, co to má znamenat, že všichni odešli a nechali je takto samotné dva. Paní z Pompadour zavolala svou sestru. Vešly; vévoda se s nimi ihned rozloučil, a třebaže už nebylo časně, vsedl na koně a uviděl je znovu až v Itálii, ačkoli jeli touž cestou až do Lyonu. Zpráva o tomto podivném slavení sňatku se zanedlouho rozšířila se vší směšností, z níž byla utkána.

Král velmi těžce nesl, že se někdo odvážil překročit jeho zákazy. Lotrinští, zvyklí všeho se odvážit, potom vše zahladit a nebýt na tom proto u krále o nic hůř, vyvázli

z tohoto podniku stejně; omlouvali se strachem z pohanění, a mohlo být, že by pan Mantovský, dovedený tam, kam chtěli, jen samými úskoky, lstmi a kličkami, nebyl nic raději, než dostat se do Itálie a potom se jim vysmát. Raději tedy podstoupili hanbu, kterou si utržili, když se za panem Mantovským hnali a nutili ho, než hanbu, že by vzal slovo zpět, zvyklí, jak jsou, na tolik podivných způsobů, jak uzavírat sňatky. Z Lyonu se paní z Pompadour vrátila plna naděje na Řád pro svého manžela na přímluvu vévody z Mantovy, která neměla žádný úspěch.

Paní z Elbeufu a její dcera se odebraly do Toulonu a nalodily se na dvě královy galéry, vzácnou míchanicí (*mescolance*)[15]: král paní z Elbeufu zakázal na tento sňatek pomýšlet, nebo něco tomu rovného, potom jej nechtěl ani dovolit, ani zakázat, ani se do něho vměšovat, pak zakázal, aby se konal ve Francii, a nakonec půjčil dvě ze svých galér, aby jej bylo možno jet uzavřít nebo dokonat.

Tyto galéry byly krutě pronásledovány africkými korzáry. Byla velká škoda, že nebyly zajaty, aby byl román dovršen.

Když se konečně v bezpečí vylodily, připojil se k nim pan z Vaudemontu. Přemluvil pana Mantovského, aby svůj sňatek zplatnil novým obřadem, který by napravil vše vadné na obřadu v Nevers. Vévoda sám shledal onen obřad natolik odporujícím výslovným zákazům, jež jim král dal, totiž uzavřít sňatek ve Francii, že dal krále prostřednictvím svého vyslance ujistit, že na tom nic není a že pověsti, které kolují o jeho sňatku uzavřeném v Nevers, jsou jen plané řeči; tento důvod ho tedy přiměl řídit se Vaudemontovou radou.

Biskup z Tortony je veřejně oddal v Tortoně za přítomnosti vévodkyně z Elbeufu a prince a princezny z Vaudemontu.

Tento krásný sňatek, o který Lotrinští tolik usilovali, jemuž se pan Mantovský tolik vyhýbal, který byl uzavřen tak neslušně a potom uzavřen znovu, aby bylo zajištěno postavení slečny z Elbeufu, neměl šťastné následky. Ať už ze vzteku, že se dal zahnat do úzkých a oženil se proti své vůli, nebo z rozmaru či žárlivosti, zavřel hned svou ženu s takovou přísností, že nesměla vidět nikoho kromě své matky, a i tu ne déle než hodinu denně a nikdy o samotě, po ty čtyři nebo pět měsíců, co matka u nich zůstala. Její komorné k ní směly jen přesně na oblékání a svlékání. Dal jí zazdít okna do značné výše a dal ji bez ustání hlídat starým Italkám.

Bylo to tedy kruté vězení. Toto zacházení, které jsem nečekal, a malá vážnost, abych neřekl pohrdání, které se zde tomuto knížeti projevovalo stále od jeho odjezdu, mě velmi utěšily nad nepřemožitelnou umíněností vévodkyně z Lesdiguières. Stěží jsem však mohl uvěřit, že by ona, kterou si vybral sám, byla zakusila tutéž krutost, a on zacházení, jakého se mu dostalo, kdyby nebyl uzavřel sňatek, jemuž se král ukázal tak nepříznivý.

---

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Kombinace.

Šest měsíců nato se paní z Elbeufu, bez sebe vztekem, ale příliš hrdá, aby to dala znát, vrátila plna — jak předstírala — velikosti svého zetě a své dcery, v hloubi duše však šťastná, že se zbavila břemene, které se stalo tak těžkým. Zastírala neštěstí své dcery až tak, že se urážela, říkal-li a věřil-li kdo tomu, jak tomu bylo a co přicházelo ve všech dopisech z našich armád. Ale nakonec — byla Lotrinská sňatkem, ne rodem — ji čas a síla pravdy přiměly je přiznat. Vzácný konec, a dobře ukázal všechno umění a vliv Lotrinských: po této cestě s ní nebylo zacházeno o nic hůř, než kdyby nebyla učinila nic než podle královy vůle. Snad jsem se u této věci zdržel příliš. Zdálo se mi, že si to zaslouží svou zvláštností a ještě víc proto, aby se na věcech tohoto druhu ukázalo, jaký byl králův dvůr. Vraťme se nyní k běhu událostí tam, kde jsme jej opustili.

Kapitola osmnáctá

Tracy; jeho katastrofa; jeho smrt. — Reineville znovu nalezen. — Smrt Rigovillova. — Smrt a obrácení hraběnky z Auvergne. — Smrt a povaha knížete z Espinoy. — Vražda Vervinse, jeho původ, jeho povaha; zvláštnost jeho konce. — Cesta do Fontainebleau přes Sceaux. — Maršál z Villeroy u dvora, potom v Bruselu. — Bavorský kurfiřt v Bruselu. — Kolínský kurfiřt v Lille. — Drobné hrdinské kousky La Feuilladovy. — Zajímavá historka. — Skvělé postavení paní vévodkyně z Bourgogne. — Nangis. — Paní z La Vrillière. — Maulevrier a jeho žena. — Maulevrier jede s Tessém do Španělska, projíždí Toulouse, vidí tam princeznu des Ursins. — Tessé španělským grandem hned při příjezdu do Madridu. — Hrabě z Toulouse rytířem Zlatého rouna. — Smrt knížete z Montaubanu; povaha jeho ženy. — Smrt syna hraběte z Grignanu; nemístný výrok jeho matky. — Smrt Coignyho. — Smrt pana z Duras; jeho kariéra a povaha. — Divadelní představení; slušnost. — Marná lest pýchy pana ze Soubise. — Pluk gardy lstí vyrván maršálu z Boufflers pro vévodu z Guiche a maršál jmenován kapitánem tělesné gardy. — Vévodkyně z Guiche. — Tallard guvernérem Franche-Comté; jízlivý výrok pana vévody z Orléans. — Čtyřicet tisíc livrů penze synovi prince de Conti, ještě dítěti.

Smutný osud, který v tu dobu dovršil chudák Tracy, mohl být velkým poučením ctižádostivcům, i těm, kdo si přízeň štěstěny zaslouží. Byl to bretaňský šlechtic, duchaplný a urostlý, blízký příbuzný vévodkyně z Coislinu, ale chudý; byl exemptem a potom praporčíkem tělesné gardy. Vyznamenal se u dvora i ve válce svými rozmanitými vlohami a dovedl jedněmi podpírat druhé. Stal se jedním z nejlepších velitelů zvědných oddílů v armádě; byl to on, kdo — když byl právě venku na výpravě — zachránil armádu pana z Luxembourgu[1] v bitvě u Steinkerque, jak jsem vyprávěl na svém místě. Jeho horlivost, statečnost a dokonalé provedení všeho, čím ho generálové velmi často pověřovali, mu získaly jejich úctu a potom i přátelství. Získal plnou důvěru pana z Luxembourgu. Služba u Monseigneura mu vynesla jeho zcela zvláštní přízeň. Jedna z dvorních slečen princezny de Conti[2] na něho hleděla ráda, a ještě raději sama princezna. Byl vítán a vážen; mohl od štěstěny čekat všechno, ve válce i u dvora. Naneštěstí mu nesloužila tak rychle, jak čekal. Začal se mu kalit rozum; zpozorovalo se to; mlčelo se o tom, dokud větší výstřednosti nedaly usoudit, že je nebezpečné pouštět ho tak blízko, jak to žádalo jeho postavení praporčíka tě-

1. **Vysvětlivka:** François-Henri de Montmorency-Bouteville, maršál-vévoda z Luxembourgu († 1695), vrchní velitel francouzské armády ve Flandrech; u Steinkerque zvítězil 3. srpna 1692.

2. **Vysvětlivka:** Zde Marie-Anne Bourbonská, legitimovaná dcera Ludvíka XIV., vdova po starším princi de Conti.

lesné gardy ve čtvrtletní službě. Byl brigádním generálem, dali mu pluk. Tato změna stavu mu pomátla hlavu docela, takže mu nakonec dali na srozuměnou, aby už do Versailles nejezdil. To dovršilo jeho neštěstí. Choroba se zhoršila a záhy přešla v zuřivost, která přinutila dát ho do Charentonu k otcům z Charité[3], kde o něj král dal velmi pečovat a kde v tuto dobu zemřel, tři nebo čtyři roky poté, co tam byl umístěn. Nebyl ženat. Byla ho veliká škoda; znal jsem ho velmi dobře a sotva jsem kdy potkal čestnějšího muže. V téže době byl Reineville, poručík tělesné gardy, kterého jsme viděli (tom II, s. 262; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola šestnáctá) roku 1699 zmizet, když ho hra přivedla na mizinu, poznán a nalezen, jak se skrývá a slouží za žold v bavorském vojsku. V téže době také zemřel Rigoville, generálporučík, velmi starý, muž čestný, statečný a záslužný, který dlouho velel černým mušketýrům pod Jouvellem a Vinsem. Starý La Rablière zemřel rovněž, v Lille, kde velel od velmi dávna. Byl generálporučíkem, velkokřížem Řádu svatého Ludvíka hned od jeho založení a bratrem maršálky z Créqui. Celý život pil k jídlu mléko a jedl dobře a všechno až do sedmaosmdesáti či osmaosmdesáti let, s hlavou neporušenou. Býval velmi dobrým důstojníkem, ale dosti zlým člověkem; nikdy nepil víno; žil na úrovni, byl bohatý, duchaplný a bezdětný. Maršál z Boufflers ho velmi chránil. Zakládal si na vděčnosti k maršálovi z Créqui a celý život prokazoval maršálce z Créqui velké pozornosti.

Hraběnka z Auvergne[4] také dokončila krátký život, a to nemocí velmi podivnou a dosti vzácnou, totiž větrnou vodnatelností. Děti nezanechala. Na svém místě jsme viděli, kdo byla a jak k tomu sňatku došlo. Hrabě z Auvergne, který dostal svolení přivést ji do Paříže a ke dvoru, ačkoli byla hugenotka, si velmi přál, aby se stala katoličkou. Slavný advokát jménem Chardon, který byl advokátem mého otce i mým, býval hugenotem a jeho žena také; patřili k těm, kdo se naoko zřekli své víry, ale nekonali nic z toho, co konají katolíci, o nichž se dokonale vědělo, co jsou zač, a kteří se tím ani netajili, které však držela Chardonova veliká pověst a množství významných ochránců, jež mu získala. Právě ti dělali, co mohli, aby je přiměli alespoň naslouchat; nepořídili: Boží chvíle ještě nenadešla. Konečně přišla; oba byli ctnostní, ve všem svědomití a ve svém náboženství tak zbožní, že by to dělalo čest náboženství pravému. Když jednou ráno oba seděli v kočáře, který stál u Hôtel-Dieu, a čekali na odpověď, s níž se jejich lokaj velmi dlouho nevracel, upřela paní Chardonová náhodou oči před sebe na velký portál Notre-Dame a ponenáhlu upadla do hlubokého zadumání, jemuž se lépe sluší říkat rozjímání. Její manžel, který si toho nakonec všiml, se jí zeptal, nač tak usilovně myslí, a dokonce do ní strčil loktem, aby ji přiměl k odpovědi. Ukázala mu, nač hledí, a řekla mu, že všechny ty postavy svatých byly na tom portálu

3. **Vysvětlivka:** Charenton u Paříže, ústav pro choromyslné, který spravovali milosrdní bratři (otcové z Charité).

4. **Vysvětlivka:** Druhá žena hraběte z Auvergne, rozená slečna z Wassenaeru, holandská kalvinistka, s níž se oženil roku 1699.

zhotoveny mnoho staletí před Lutherem a Kalvínem, což dokazuje, že se tedy tehdy svatí vzývali; že odpor jejich reformátorů proti tomuto tak starému názoru je novota; že tato novota jí činí podezřelými i ostatní články víry, jimž je učí a které odporují katolické starobylosti; že tyto úvahy, jaké jí dosud nikdy nepřišly na mysl, jí působí velký nepokoj a vedou ji k rozhodnutí hledat poučení. Chardon uznal, že má pravdu, a ještě téhož dne začali hledat pravdu, potom se radit a nakonec se dávat poučovat. Trvalo to přes rok, během něhož si Chardonovi klienti a přátelé stěžovali, že už nepracuje a že ho ani jeho ženu není možné zastihnout. Konečně, tajně poučeni a plně přesvědčeni, se oba přihlásili, zřekli se bludu znovu a oba pak prožili dlouhý život ve zbožnosti a dobrých skutcích, zvláště v horlivé snaze opatřit svým bývalým bratřím ve víře tutéž milost, jíž se dostalo jim. Paní Chardonová se velmi vzdělala v náboženské polemice a obrátila mnoho hugenotů. Hrabě z Auvergne ji přivedl ke své ženě. Obě byly duchaplné a mírné. Hraběnka se s ní ráda stýkala, paní Chardonová toho využila a učinila z ní velmi dobrou katoličku.

Všichni Bouillonové, tím sňatkem pobouření, ji přijali velmi chladně; její ctnost, mírnost a způsoby je nakonec okouzlily. Stala se poutem mezi otcem a dětmi a získala si srdce i úctu jich všech a každého, kdo ji znal blíže, takže po ní velmi truchlili.

Kníže z Espinoy[5] zdaleka tolik oplakáván nebyl. Zemřel na neštovice ve Štrasburku, protože si umíněně chtěl příliš brzy vyměnit prádlo a dát otevřít okna. Byl to muž nepříliš příjemného zevnějšku, velmi duchaplný a ducha velmi vzdělaného, a velmi statečný.

Byl jsem vychován jakoby s ním, to jest tak, že jsme se nás několik ustavičně vídalo, když jsme byli dětmi a potom mladíky. Matka ho rozmazlila, a byla to škoda, neboť měl vlohy ke všemu a mnoho smyslu pro čest.

Nepoznal jsem však nikoho, kdo by byl pošetileji pyšný a ustavičněji domýšlivý. Zneužil tedy všechno, co v něm bylo dobrého a užitečného, nešetřil nikoho, chtěl každého ve všem překonat a byl metlou své ženy, protože pocházela z panovnického domu, který měl postavení, jaké on neměl, a u dvora i ve světě vliv a vážnost, o nichž nechtěl, aby si kdo myslel, že na nich chce záviset. Při tomto postavení svých příbuzných a při té tak zjevné přízni Monseigneurově se k němu chovala jako anděl, aniž kdy dokázala učinit svůj úděl s ním šťastnějším; a tak se také cítila dobře vysvobozena, třebaže zachovala všechny ohledy slušnosti.

Skoro nikdo od dvora ani z armád ho nelitoval. Zanechal syna a dceru, jejichž katastrofa si o třicet let později zasloužila soucit všech a dovršila neštěstí, která jejich matka začala zakoušet.

V tomto měsíci září došlo k podivnému vražednému přepadení. Hrabě z Grandpré, rytíř řádu z roku 1661, starší bratr maršála z Joyeuse, rytíře řádu z roku 1688,

---

5. **Vysvětlivka:** Louis de Melun, kníže z Espinoy; jeho žena Alžběta Lotrinská z větve Lillebonne patřila k nejužšímu okruhu Monseigneurových důvěrnic.

který zemřel bezdětný, zanechal děti ze dvou manželství. Jeho druhá žena byla dcerou a sestrou dvou markýzů z Vervins, kteří byli jeden po druhém prvními hofmistry krále. Druhý z nich zemřel mlád roku 1663. Byl zetěm maršála Faberta, a tudíž švagrem markýze z Beuvronu a Cayluse, otce toho, který odešel do Španělska, dále manžela paní z Caylusu, neteře z druhého kolena paní z Maintenon, a abbého z Caylusu, kterého jsme právě viděli stát se biskupem z Auxerre.

Vervins si vzal starší dceru; zanechal ji těhotnou tím Vervinsem, o něhož tu jde, a ona se později znovu provdala ve Flandrech za hraběte z Mérode. Vervins vedl množství sporů se svými bratranci, dětmi sestry svého otce a hraběte z Grandpré, a ty ho podivně trápily skoro po celý život. Konečně byl na tom tak, že je měl už už všechny vyhrát, když ho jeden z jeho bratranců, který měl převorství a dával si říkat abbé z Grandpré, dal přepadnout, když projížděl v kočáře po nábřeží de la Tournelle před komunitou paní z Miramionu. Byl zraněn několika ranami kordem, a také jeho kočí, který ho chtěl bránit. Po žalobě u soudu abbé uprchl do ciziny, odkud se už nikdy nevrátil, a brzy nato byl na základě důkazů odsouzen k lámání kolem zaživa. Vervinsovi z jeho strany už dlouho hrozil nějaký zlý kousek.

Vervins o sobě tvrdil, že je Comminges, z dávných hrabat toho jména. Jeho praděd, otec prvního z obou prvních hofmistrů krále, byl onen Saubole, guvernér metské citadely, tak známý ze života vévody z Épernonu a z Pamětí oné doby, který se oženil s dědičkou Vervinsu, jež byla z rodu Coucy. Děd tohoto Saubola byl druhým synem Aimeryho, řečeného z Comminges, pána z Puyguilhemu, jehož otec, rovněž jménem Aimery, pocházel, jak se věřilo, z vikomtů z Conserans, avšak toto spojení nebylo dobře prokázáno. Co se těchto Conseransů týče, jejich předek Roger je uváděn jako čtvrtý syn Bernarda II., hraběte z Comminges, a Diaz z Muretu, který založil opatství Bonnefonds a Feuillans a byl zabit u města Gaudens roku 1150: tolik o Vervinsově původu. Pokud jde o něho samého, byl to vysoký, velmi urostlý muž dosti příjemné tváře, duchaplný, poněkud sečtělý a velmi po chuti ženám; samotářský, krajně lenivý, pevně zapojený do společnosti a zábav pana Vévody a velmi doma ve velkém světě. Záhy opustil službu, několikrát pobýval doma v Pikardii a vždy byl dychtivě vítán, když se odtamtud vracel. Nakonec se, aniž komu řekl slovo, uzavřel na jednom statku v Pikardii, bez jakékoli příčiny k znechucení či nespokojenosti, bez nutnosti co do svých záležitostí — byl bohatý, měl vše uspořádáno a nikdy se neoženil; bez zbožného úmyslu — neměl ke zbožnosti ani nejmenší sklon; ne kvůli zdraví, které měl vždy dokonalé; a bez záliby ve stavění, neboť nezaměstnával jediného dělníka; a ještě méně ho lákalo potěšení z lovu, na který nikdy nechodil. Zůstal doma několik let bez jakéhokoli styku s kýmkoli a — což je nepochopitelné — nehnul se z lože, leda na dobu, než mu je ustlali. Obědval a večeřel tam docela sám, vyřizoval tam těch pár záležitostí, které měl, přijímal tam těch pár lidí, které nemohl odbýt, a od chvíle, kdy otevřel oči, až do chvíle, kdy je zavřel, tam vyšíval tapiserie a občas

trochu četl; a vytrval až do smrti v tomto podivném způsobu života, tak naprosto ojedinělém, že jsem jej chtěl zaznamenat.

Král odjel do Fontainebleau, kam dorazil 12. září, když se den zdržel ve Sceaux; dvůr ze Saint-Germain tam přijel 23. a zůstal do 6. října. Při příjezdu se král dozvěděl, že spojenecké armády všechny přešly Rýn po mostě u Philippsburgu, a brzy nato, že Landau obléhá princ Ludvík Bádenský, který čekal na římského krále — ten tam dorazil 25. září —, a že princ Evžen a vévoda z Marlborough velí pozorovací armádě, kterou posunuli k Lauteře. Marsin zůstal se svou armádou u Haguenau. Maršál z Villeroy a jeho syn se osobně odebrali do Flander a cestou se stavili ve Fontainebleau, kde pobyli několik dní. Potom jeli za bavorským kurfiřtem do Bruselu a cestou navštívili kolínského kurfiřta[6] v Lille, kde se usadil v téže době, kdy jeho bratr odjel do Bruselu, když předtím strávili několik dní spolu.

Za všech těch pohrom se Villarsovi podařilo fanatiky bezmála docela rozprášit; pět nebo šest jejich vůdců — ostatní byli pobiti nebo se dohodli a odešli ze země — dosáhlo toho, že se směli uchýlit do Ženevy; počítalo se, že v horních Cévennách zbývá těch lidí jen asi stovka a že už není třeba nechávat v Languedocu vojsko. Několik dní nato dostal král zprávu o dobytí Ivrey po dosti krátkém obléhání, které nestálo víc než dvě stě mužů a čtyři sta raněných. Pan z Vendôme získal s pevností jedenáct praporů jako válečné zajatce.

La Feuillade nešetřil kurýry, aby ohlašoval svá vítězství v alpských údolích: tu dobytá pevnůstka hájená zemskou hotovostí, tu hrstka pravidelného vojska přemožená za náspem, který střežil nějaký průchod. To vše se oslavovalo, jako by to něco bylo.

Chamillart, celý blažený, za to přijímal blahopřání a uměl tyto divy u krále a paní z Maintenon náležitě zhodnotit.

Naskýtá se tu příhoda, o níž by bylo velmi moudré pomlčet a kterou je velmi lákavé zapsat pro toho, kdo viděl věci tak zblízka jako já; k druhému mě vede to, že věc sama v hrubých rysech nezůstala neznámá a že trůny všech století a všech národů se podobnými příběhy jen hemží. Mám to tedy říci? Měli jsme půvabnou princeznu, která se svým půvabem, svou pozorností a způsoby jedině jí vlastními zmocnila srdce i vůle krále, paní z Maintenon a vévody z Bourgogne. Krajní nespokojenost, až příliš oprávněně pojatá vůči vévodovi savojskému, jejímu otci, nezpůsobila ani nejmenší změnu v jejich něze k ní. Král, který před ní nic neskrýval, který s ministry pracoval v její přítomnosti, kdykoli chtěla vstoupit a zůstat, měl k ní vždy ten ohled, že před ní nikdy ani ústa neotevřel o ničem, co se mohlo týkat vévody, jejího otce, nebo co s ním souviselo. V soukromí se králi každou chvíli vrhala kolem krku, sedala mu na kolena, trápila ho všemožným škádlením, prohlížela mu papíry, otvírala a četla jeho dopisy v jeho přítomnosti, někdy i proti jeho vůli, a stejně si počínala s paní z Maintenon.

---

6. **Vysvětlivka:** Josef Klement Bavorský, arcibiskup a kurfiřt kolínský, bratr bavorského kurfiřta a stejně jako on spojenec Francie, vypuzený ze své země.

Při této krajní volnosti jí nikdy nic neuklouzlo proti nikomu; byla vlídná ke všem a dokonce odvracela rány, kdykoli mohla, pozorná ke královu vnitřnímu služebnictvu, nepohrdajíc ani těmi nejmenšími; dobrá ke svým lidem a se svými dámami, starými i mladými, žila jako přítelkyně a zcela nenuceně; byla duší dvora, který ji zbožňoval; všichni, velcí i malí, se předháněli, aby se jí zalíbili; v její nepřítomnosti každému všechno scházelo, v její přítomnosti bylo všeho plno; pro její nesmírnou přízeň se s ní muselo nadmíru počítat a její způsoby k ní poutaly všechna srdce. V tomto skvělém postavení nezůstalo necitelné ani její vlastní.

Nangis, v němž dnes vidíme velmi mdlého maršála Francie, byl tehdy výkvětem dvorské mládeže; půvabná tvář, na níž nebylo nic vzácného, urostlý, ale nijak zázračně, vychovaný v pletichách a galantnosti maršálkou z Rochefortu, svou babičkou, a paní z Blansacu, svou matkou, které v tom byly mistryně nad mistryně. Jimi byl už zcela mlád uveden do velkého světa, jehož byly jakýmsi středem, a neměl jiného ducha než ten, jak se líbit dámám, mluvit jejich řečí a zajistit si ty nejžádoucnější diskrétností, která nebyla z jeho věku a už nebyla ani z jeho století. Nikdo tehdy nebyl víc v módě než on; pluk dostal ještě jako dítě; ve válce projevil horlivost, píli a skvělou statečnost, kterou dámy velmi vynášely a která na jeho věk stačila; patřil pevně ke dvoru vévody z Bourgogne, byl přibližně jeho věku a ten s ním velmi dobře zacházel. Tento princ, vášnivě zamilovaný do své choti, nebyl stavěný jako Nangis; ale princezna odpovídala na jeho vroucnost tak dokonale, že zemřel, aniž kdy pojal podezření, že by měla pohledy pro někoho jiného než pro něho. Přece však nějaké padly na Nangise a brzy jich bylo dvakrát tolik. Nangis za ně nebyl nevděčný, ale bál se blesku a jeho srdce bylo zadáno.

Dobyla je paní z La Vrillière, která, aniž byla krásná, byla hezká jako amorek a měla všechen jeho půvab. Byla dcerou paní z Mailly, dámy šatny vévodkyně z Bourgogne; byla u jejího dvora při všem; žárlivost jí záhy otevřela oči. Ani zdaleka princezně neustoupila; vzala si za věc cti svou kořist udržet, bojovat s ní o ni a zvítězit. Tento zápas uvrhl Nangise do podivných rozpaků: bál se zuřivosti své milenky, která se mu jevila schopnější výbuchu, než ve skutečnosti byla. Nehledě na lásku k ní se od takového výbuchu obával všeho a viděl už své štěstí ztracené. Na druhé straně ho jeho zdrženlivost neméně hubila u princezny, která mohla tolik, která jednou bude moci všechno a která nebyla z těch, kdo ustoupí, ba ani z těch, kdo strpí sokyni. Tato bezradnost skýtala tomu, kdo byl zasvěcen, ustavičné výjevy. Tehdy jsem se nehnul od paní z Blansacu v Paříži a od maršálky z Rochefortu ve Versailles; byl jsem důvěrným přítelem několika dam paláce, které všechno viděly a nic přede mnou neskrývaly; s vévodkyní z Villeroy mě pojila pevná důvěra a s maršálkou taková, že ačkoli spolu vždy vycházely špatně, usmířil jsem je tak dobře, že až do smrti spolu žily v nejněžnější důvěrnosti; vévodkyně z Villeroy věděla všechno od paní d'O a od maršálky z Cœuvres, která po ní šílela, a ty obě byly důvěrnicemi, ba ještě něčím víc; vévodkyně z Lorges, má švagrová, jí nebyla o mnoho méně a každý večer mi vyprá-

věla všechno, co za den viděla a zvěděla; byl jsem tedy den ze dne přesně a úplně zpraven. Nehledě na to, že mě nic nebavilo víc, následky mohly být veliké a pro ctižádost bylo důležité být dobře informován. Nakonec si celý dvůr, vytrvalý a bystrý, všiml toho, co se zprvu tak pečlivě tajilo. Avšak ať ze strachu, ať z lásky k této princezně, kterou všichni zbožňovali, týž dvůr mlčel, viděl všechno, mluvil o tom mezi sebou a zachoval tajemství, které mu ani nebylo svěřeno. Tato hra, která se neobešla bez trpkosti paní z La Vrillière vůči princezně, někdy drze dávané najevo, ani bez princeznina trápení a jemně naznačovaného odstupu vůči ní, skýtala dlouho velmi zvláštní podívanou.

Ať už Nangis, příliš věrný své první lásce, potřeboval pár zrnek žárlivosti, nebo ať se to stalo samo sebou, přihodilo se, že našel soka. Maulevrier, syn Colbertova bratra, jenž zemřel žalem, že se nestal maršálem Francie při tom jmenování, kdy se jím stal maršál z Villeroy, se oženil s dcerou maršála z Tessé. Maulevrier neměl příjemnou tvář a jeho zjev byl ostatně velmi všední. Neplatil za galána. Měl ducha, a to ducha plodného na skryté pletichy, a nezměrnou ctižádost, kterou nemohlo nic zadržet a která šla až k šílenství. Jeho žena byla hezká, velmi málo duchaplná, pletichářka a pod panenským zevnějškem zlá do krajnosti. Ponenáhlu byla jako Tesséova dcera připuštěna k tomu, aby nastupovala do kočárů, jedla u stolu, jezdila do Marly a byla při všem u vévodkyně z Bourgogne, která si zakládala na vděčnosti k Tessému, jenž vyjednal savojský mír a její sňatek, za což mu byl král velmi vděčen. Maulevrier mezi prvními vyčenichal, co se děje kolem Nangise; dal si od tchána zjednat důvěrný přístup k vévodkyni z Bourgogne; pilně tam docházel; nakonec, povzbuzen příkladem, se odvážil vzdychat. Znaven tím, že nenachází sluchu, odvážil se psát; tvrdilo se, že paní Cantinová, důvěrná přítelkyně Tesséova, oklamaná zetěm, se domnívala, že z jeho rukou dostává lístky od tchána, a že je, pokládajíc je za bezvýznamné, odevzdávala. Maulevrier prý pod jménem svého tchána dostával odpověď na lístky z téže ruky, která je doručila. Nedodám, co dalšího se věřilo. Buď jak buď, všimli si tohoto stejně jako onoho, a všimli si toho se stejným mlčením. Pod záminkou přátelství k paní z Maulevrier chodila princezna víc než jednou plakat s ní, a to u ní, za pobytů v Marly, nad blízkým odjezdem jejího manžela a nad prvními dny jeho nepřítomnosti, a někdy s ní i paní z Maintenon. Dvůr se smál: zda ty slzy patřily jemu, nebo Nangisovi, bylo pochybné; Nangis však, probuzen tímto soupeřením, uvrhl paní z La Vrillière do podivných bolestí a do rozladění, jež neovládla.

Tento poplašný zvon dolehl k Maulevrierovi. Na co nepřipadne člověk, kterého nadmíru ovládá láska nebo ctižádost! Začal hrát nemocného na prsa, nasadil si mléčnou dietu, předstíral, že ztratil hlas, a dokázal se ovládat natolik, že mu po více než rok neuklouzlo jediné slovo srozumitelným hlasem; tím se vyhnul tažení a zůstal u dvora. Byl natolik pošetilý, že tento záměr a mnoho jiných vyprávěl svému příteli vévodovi z Lorges, od něhož jsem se to hned tehdy dozvěděl. Věc byla v tom, že když se takto postavil do nutnosti mluvit s kýmkoli jen do ucha, zjednal si volnost mlu-

vit stejně s vévodkyní z Bourgogne před celým dvorem, aniž to bylo neslušné a aniž vzniklo podezření, že jde o něco tajného. Takto jí denně říkal všechno, co chtěl, a volil si chvíli tak, že ho nikdo neslyšel, a mezi obyčejné věci, na něž se odpovídalo nahlas, mísil jiné, na něž byly krátké odpovědi zařízeny tak, že je mohl slyšet jen on. Zvykl lidi na tuto hru tak, že si jí už nikdo nevšímal, leda aby ho politoval pro tak nepříjemný stav; stávalo se však přece, že ti, kdo byli vévodkyni z Bourgogne nejblíže, věděli dost, aby se kolem ní netlačili, když se k ní Maulevrier blížil, aby s ní promluvil. Táž hra trvala přes rok, často ve výčitkách, ale výčitky v lásce zřídka uspějí; špatná nálada paní z La Vrillière ho trápila; věřil, že Nangis je šťastný, a chtěl, aby nebyl. Nakonec ho žárlivost a vztek strhly tak, že se odvážil krajního šílenství.

Šel na tribunu ke konci mše vévodkyně z Bourgogne. Při odchodu jí podal ruku; vybral si den, o němž věděl, že Dangeau, rytíř cti, je nepřítomen. Štolbové, podřízení prvnímu štolbovi, jeho tchánovi, si zvykli přenechávat mu tuto čest kvůli jeho vyhaslému hlasu, aby mohl cestou mluvit, a z úcty poodcházeli, aby neslyšeli. Dámy šly vždy opodál vzadu, takže uprostřed komnat a mezi všemi lidmi měl od kaple až do pokojů vévodkyně z Bourgogne pohodlí rozhovoru mezi čtyřma očima, jež si dopřál už několikrát. Toho dne princezně kvůli Nangisovi spílal, nadával jí všemi možnými jmény, hrozil jí, že všechno poví králi, paní z Maintenon, princi, jejímu manželovi, tiskl jí prsty jako zběsilý, div jí je nerozdrtil, a takto ji dovedl až k ní. Když došla, třesoucí se a blízká mdlobám, vešla hned do své šatny a zavolala tam paní z Nogaretu, které říkala „má chůvička" a k níž ráda chodila pro radu, když už nevěděla kudy kam. Tam jí vyprávěla, co se jí právě stalo, a řekla jí, že neví, jak to, že se nepropadla pod parkety, jak to, že z toho neumřela, jak vůbec mohla dojít až k sobě. Nikdy nebyla tak vyděšená. Téhož dne to paní z Nogaretu vyprávěla paní ze Saint-Simon a mně, v nejhlubší tajnosti a s nejvyšší důvěrou. Poradila princezně, aby s tak nebezpečným bláznem, tolik vyšinutým z rozumu i ze vší míry, jednala po dobrém, a přitom aby se především vystříhala toho, aby si s ním cokoli zadala. Nejhorší bylo, že od té chvíle vyhrožoval a napovídal spoustu věcí o Nangisovi jako člověk, který se jím cítí těžce uražen, který je odhodlán zjednat si zadostiučinění a napadnout ho, kdekoli to bude. Ačkoli neříkal proč, příčina byla jasná. Lze si představit hrůzu, kterou z toho pojala princezna, strach a řeči paní z La Vrillière a co bylo s Nangisem. Byl dost a dost statečný, aby se nikoho nebál a postavil se komukoli, ale postavit se v takové věci — z toho umíral hrůzou. Viděl své štěstí a strašlivé následky v rukou zuřivého blázna. Rozhodl se vyhýbat se mu co nejpečlivěji, ukazovat se málo a mlčet.

Vévodkyně z Bourgogne žila v ustavičné opatrnosti a smrtelných úzkostech, a trvalo to takto přes šest týdnů, aniž z toho však vzešlo něco jiného než krajní strach. Nedozvěděl jsem se, co se stalo ani kdo upozornil Tessého, ale upozorněn byl a zachoval se jako obratný muž. Přemluvil zetě, aby ho následoval do Španělska, kde

mu ukázal nebesa otevřená. Promluvil s Fagonem[7], který z hloubi svého pokoje a z králova kabinetu všechno viděl a všechno věděl. Byl to muž nesmírně duchaplný a přitom dobrý a poctivý člověk. Pochopil z náznaku a vyslovil mínění, že po všech lécích, které Maulevrier zkusil na ztrátu hlasu a na prsa, mu už nezbývá než vzduch teplých krajů; že zima, která nastává, by ho ve Francii neomylně zabila a prospěla by mu v zemi, kde je toto roční období jedním z nejkrásnějších a nejmírnějších v roce; a tak tedy Maulevrier odjel do Španělska jakožto za lékem a tak, jak se jezdí do lázní. Tak to bylo podáno celému dvoru i králi, jemuž Fagon namluvil, co chtěl, lékařskými úvahami, při nichž se mezi králem a sebou nemusel bát nikoho, kdo by mu odporoval, a stejně tak paní z Maintenon; oba to vzali za bernou minci a nic netušili. Jakmile to slovo padlo, neměl Tessé nic naléhavějšího než dostat zetě od dvora a z království, jednak aby učinil konec jeho bláznovstvím a smrtelným úzkostem, které působila, jednak aby zkrátil údiv a úvahy nad tak dlouhou cestou člověka ve stavu, v jakém byl podle obecného mínění Maulevrier.

Tessé se tedy v prvních říjnových dnech rozloučil a odjel se zetěm z Fontainebleau do Španělska. Byl však příliš prozíravý, aby tam jel rovnou. Chtěl tam udělat štěstí; věděl, že pro tu zemi je v rukou princezny des Ursins; o našem dvoře věděl příliš mnoho, aby mu ušlo, že paní z Maintenon zůstává potají její ochránkyní; nemyslel tedy, že se jí znelíbí, když jí předloží, že jede-li do Španělska sloužit, může to činit užitečně jen s přízní španělského krále a královny; že se střeží pronikat do všeho, co se kolem princezny des Ursins stalo, ale že mu stejně jako celému světu nemůže být neznámo, jak velice leží na srdci Jejich Katolickým Veličenstvům; že jeho návštěva u paní des Ursins nemůže mít vliv na nic, ale že tato pozornost, která se španělskému králi a královně nesmírně zalíbí, snad rozhodne o celém úspěchu jeho cesty, neboť mu nakloní Jejich Katolická Veličenstva a urovná mu vše pro službu oběma králům. S touto úvahou poprosil paní z Maintenon, aby mu vymohla dovolení jet přes Toulouse, jedině proto, aby byl s to dobře dostát tomu, co se od něho čeká v zemi, kam ho král posílá. Paní z Maintenon se velmi zamlouval návrh, který jí dával možnost svěřit Tessému dopisy a věci, jež pro ni bylo užitečné pohodlně vzkázat a pro princeznu des Ursins užitečné se dozvědět, aniž ho bylo třeba zasvěcovat do tajemství.

Král, který se tehdy stran paní des Ursins trochu uklidnil, uznal důvody maršála z Tessé, jež paní z Maintenon dovedla jemně podepřít, a dovolil mu jet přes Toulouse. Tessé tam zůstal tři dny; čas tam neztrácel. Tento první paprsek vracející se vážnosti jí způsobil velkou radost a učinil jí Tessého nesmírně milým. Oddal se jí ve všem, co by si mohla přát u obou dvorů. Odjel z Toulouse s jejími dopisy a rozkazy pro Madrid, kde byl hned po příjezdu, to jest nazítří poté, co se poprvé poklonil králi a královně, jmenován španělským grandem první třídy. Vypravil ke králi kurýra se žádostí o dovolení tuto velkou milost přijmout, a král mu je ihned udělil. Takové bylo pouto,

7. **Vysvětlivka:** Guy-Crescent Fagon, od roku 1693 osobní lékař Ludvíka XIV.

které je, paní des Ursins a jeho, důvěrně spojilo po celý zbytek jejich života. Zároveň poslal španělský král hraběti z Toulouse nádherné Zlaté rouno z diamantů a řetěz toho řádu, který hrabě po svém návratu do Versailles přijal z rukou vévody z Berry v komnatě tohoto prince, a maršálovi z Cœuvres svůj portrét s diamanty.

V tuto dobu zemřel bratr pana z Guéméné. Dával si říkat kníže z Montaubanu. Byl to muž bezvýznamný a prostopášný, kterého nikdo nikdy nevídal a který se, aby měl z čeho žít, oženil s vdovou po Rannesovi, jenž padl jako generálporučík a generální polní mistr dragounů; byla z rodu Bautru, sestra rytíře z Nogentu a Nogenta, zabitého při přechodu Rýna, švagra pana z Lauzunu. Viděli jsme (tom I, s. 157; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola devátá), jak pro ni Monsieur[8] vymámil na králi taburetku. Byla hrbatá, celá nakřivo, velmi ošklivá, samé bělidlo, červeň a modré linky, jimiž si vyznačovala žíly, samé mušky, ozdoby a cetky, ač už stará, a to vše si podržela až do svých více než osmdesáti let, kdy zemřela. Nic nebylo tak nestoudného, tak nevázaného, tak lakomého, tak podivně zlého jako tento druh netvora, který měl mnoho ducha, a to toho nejhoršího, a přece i půvab, když se chtěla líbit. Byla stále v Saint-Cloud a v Palais-Royal, když tam byl Monsieur, jemuž se vyčítalo, že ji tam trpí, třebaže jeho dvůr nebyl na ctnost nijak choulostivý. Ke dvoru se nepřibližovala a nikdo, kdo jen trochu dbal na slušné vystupování, s ní nechtěl mluvit, když ji zřídkakdy potkal. Trávila život vysokou hrou a prostopášnostmi, které ji stály mnoho peněz. Nakonec Monsieur dosáhl toho, že jí pod záminkou hry vymohl jeden pobyt v Marly. Rohanové, to jest tehdy paní ze Soubise, když viděla, že se tam dostala, ji podepřela svým vlivem; hrála, dopouštěla se bezpočtu nízkostí vůči každému, kdo jí mohl pomoci, a zakotvila tam silou ducha, umění a smělosti. Hra jí velmi pomohla. Její způsob řeči v Marly bavil vévodkyni z Bourgogne; princezna z Harcourtu se jí ujala u paní z Maintenon, kterou občas navštívila. Král ji také někdy dával u stolu povídat; zkrátka byla při všech pobytech v Marly, a ačkoli se jí všichni hrozili, točilo se tam všechno už jen kolem ní, při čemž pokračovala ve svém nevázaném životě, neskrývala jej a nedávala si práci se zásluhami kajícnic. Přežila krále, vytáhla mnoho z vévody z Orléans, ačkoli jí dokonale pohrdal, a zemřela právě tak, jak žila. Měla syna z prvního manželství, který sloužil a s nímž zacházela velmi špatně, a dceru z druhého, z níž udělala řeholnici.

Ztratil jsem přítele, s nímž jsem byl vychován, velmi čestného muže, který mnoho sliboval: byl to jediný syn hraběte z Grignanu a oné paní z Grignanu, tak zbožňované v dopisech její matky, paní ze Sévigné[9], jejichž jedinou vadou je právě toto věčné opakování. Hrabě z Grignanu, rytíř řádu z roku 1688, se zruinoval velením v Provence, kde byl jediným generálním místodržitelem. Oženili tedy syna s dcerou velmi boha-

8. **Vysvětlivka:** Monsieur — králův bratr Filip Orleánský († 1701), otec vévody z Orléans.

9. **Vysvětlivka:** Marie de Rabutin-Chantal, markýza ze Sévigné († 1696), proslulá autorka dopisů, psaných většinou dceři, hraběnce z Grignanu.

tého generálního nájemce daní. Paní z Grignanu se za ni, když ji uváděla do společnosti, omlouvala; a se svým upejpáním, přivírajíc sladce své malé oči, říkala, že i ty nejlepší pozemky potřebují čas od času hnůj. Nesmírně si na tomto vtipu zakládala; každý jej právem shledal nestoudným — když už někdo takový sňatek uzavřel, říkat to ještě polohlasem před vlastní snachou.

Saint-Amant, její otec, který byl kvůli jejich dluhům ochoten ke všemu, se to nakonec dozvěděl a cítil se tak uražen, že zavřel kohoutek. S jeho ubohou dcerou se proto nezacházelo lépe; netrvalo to však dlouho. Její manžel, který se velmi vyznamenal v bitvě u Höchstädtu, zemřel počátkem října v Thionville; říkalo se, že na neštovice. Měl pluk, byl brigádním generálem a měl před sebou povýšení. Jeho vdova, která neměla děti, byla světice, ale ta nejsmutnější a nejmlčenlivější, jakou jsem kdy viděl. Zavřela se ve svém domě, kde strávila zbytek života, snad nějakých dvacet let, a nevycházela leda do kostela a nevídala vůbec nikoho.

Coigny, o němž jsem mluvil dost, abych už neměl co dodat, přešel Rýn se svým sborem určeným pro Moselu tehdy, když jej po höchstädtském neštěstí přešel maršál z Villeroy a naše armády se chystaly vrátit do Alsaska.

Byl se svým sborem poslán zpět na Moselu. Nemohl se utěšit, že nepochopil Chamillartovu hádanku a že, aniž to věděl, odmítl maršálskou hůl, když odmítl jít do Bavorska. Dostal ji místo něho Marsin. Od té zimy, kdy mu Chamillart docela odhalil tajemství, jež mu dostatečně prozradila už Marsinova hůl, oznámená při jeho příjezdu do Bavorska, už jen chřadl. Dráha, na níž byl, ani naděje, že se k tomu ještě dostane, ho nedokázaly udržet proti hořkosti jeho bolu. Byl už v letech. Zemřel na Mosele počátkem října v čele toho malého sboru, jemuž tam velel. Jeho syn byl šťastnější, a rovněž jeho vnuk, u něhož dnes vidíme tak skvělé postavení.

Právě v téže době zemřel také pan maršál z Duras, nejstarší z maršálů Francie a o osm let starší bratr mého tchána: byl to vysoký hubený muž majestátní tváře a dokonalé postavy, v mládí a dlouho potom mistr nad všechny ve všech cvičeních, galantní a u dam velmi oblíbený; měl mnoho ducha, a to ducha svobodného, s pronikavými šlehy, z nichž si nikdy žádný neodepřel; byl prudký, ale zdvořilý, a to s uvážením, výběrem a důstojností, velkolepý co do stolu i ekvipáží; měl mnoho hrdosti bez jakékoli nízkosti, ba i bez úslužnosti; stále byl ve střehu před oblíbenci a ministry, stále do nich střílel a stále je nutil, aby s ním počítali. Při těchto vlastnostech jsem nikdy nepochopil, jak mohl udělat tak velké štěstí. Ani před princi krve a královými dcerami nepotlačil jediný ze svých výroků; a sám král to nejednou zakusil, když s ním mluvil, a to přede všemi; pak se smál a díval se po společnosti, která klopila oči. Když král jednoho dne mluvil o majorech, do podrobností jejichž služby se tehdy zabral, pan z Duras, který neměl rád majora tělesné gardy a slyšel, že králi není proti mysli,

když se dávají nenávidět, řekl králi, za nímž stál s holí[10], táhna Brissaca za paži, aby ho králi ukázal: „U ..., je-li majorovou zásluhou, že je nenáviděn, zde je jistě ten nejlepší ve Francii, neboť je ze všech nenáviděn nejvíc." Král se dal do smíchu a Brissac byl zahanben. Jindy mluvil král o otci de La Chaise. „Bude zatracen," řekl pan z Duras, „ke všem tisícům čertů, ale to chápu u mnicha, který žije ve stísnění, poslušnosti a chudobě a ze všeho toho se vymaní, aby žil v hojnosti, vládl ve svém řádu, do všeho se pletl a měl u nohou duchovenstvo, dvůr a celý svět; co mě však udivuje, je, že on sám dokáže najít zpovědníka, neboť ten se s ním zcela jistě zatracuje také, a nemá za to ani o sousto víc, ani zrnko svobody nebo vážnosti ve svém klášteře. Člověk musí být blázen, aby se dal zatratit tak lacino." Jezuity neměl rád; zůstal v něm proti nim kvas ze styků, které měl v době svého obrácení s kněžími oddanými Port-Royal a které s nimi udržoval po celý život.

Následoval kdysi pana Prince, k němuž se připojil spíše z ohledu na své strýce z Bouillonu a z Turenne. Byl nejlepším důstojníkem jízdy, jakého kdy král měl, a nejskvělejším, pokud šlo o vedení křídla a velkého samostatného sboru. V čele armády neměl ani stejné příležitosti, ani stejnou píli: velmi dobře však vedl obléhání Philippsburgu a zbytek toho krátkého tažení, při němž mu král svěřil Monseigneurovy první válečné kroky. Od počátku byl kvůli panu z Turenne zle zapsán u Louvoise; znechucen vypalováním Falce a rozličnými rozkazy, které dostal stran pomoci Mohuči, a jsa na vrcholu štěstí, poslal všechno k čertu a od té doby nesloužil. Velmi se zaskvěl jako velitel ve válce holandské a při obojím dobytí Franche-Comté, jehož guvernérství dostal při tom druhém. Král mu velmi mladému dal vévodské breve, aby usnadnil jeho sňatek se slečnou z Ventadour, který byl dlouho šťastný; rozvadil je domácí démon. V Besançonu nalezli slečnu z Beaufremontu, tetu z otcovy strany těch dnešních, ošklivou, chudou jako žebračka, hráčku, která však měla mnoho ducha a dovedla se jim zalíbit natolik, že si ji vzali k sobě a odvezli do Paříže, kde si ji nechali mnoho let. Peklo nebylo zlejší ani černější než toto stvoření: vetřela se do domu skrze paní z Duras, zmocnila se maršálova srdce, natropila mezi nimi hrůzy, které vedly k veřejným výstupům a zahnaly maršálku na venkov, odkud se už nikdy nevrátila, leda na krátké návštěvy ve velmi dlouhých odstupech, a kde jí byla její samota milejší než život, k němuž byla odsouzena v paláci Duras. Slečna z Beaufremontu tam později vyváděla tolik, že ji maršál propustil, ale jen proto, aby se vydal jiné vládkyni, která nebyla o nic lepší a která ho se svým duchem, drzostí, bezpříkladnou nestoudností, kasárenskými řečmi — ačkoli v žádné posádce nikdy nebyla — a právě takovou hrou ovládala tak, že se bez ní nemohl obejít, že ho všude důsledně provázela, ve Versailles i v Paříži, vládla jeho služebnictvu, dětem i záležitostem, vytáhla z něho, co se dalo a ještě víc, a dokonce i pro snídani si ráno posílala k němu.

---

10. **Vysvětlivka:** „Mít hůl" znamenalo konat službu kapitána tělesné gardy, který s velitelskou holí stál bezprostředně za králem; nejde o hůl maršálskou.

Byla to ženská povznesená nad každé pohoršení, která se tomuhle smála, jako by k němu nemohlo být důvodu. Trvalo to až do maršálovy smrti, kdy se farář od Saint-Paul cítil ve svědomí povinen vyhnat ji z paláce Duras, a pro její odpor s velkým hlukem, ať dělala maršálka, která v té krajní chvíli přijela, cokoli, aby té potupě zabránila. Od chvíle, kdy se maršál stal nejstarším z maršálů Francie, neříkalo se jeho dámě jinak než konetáblová[11]; smála se tomu a velmi se jí to líbilo. Toto nebezpečné a nestoudné stvoření byla dcera Besmauxe, guvernéra Bastily, a žena Saumeryho, podvychovatele dětí Francie, s nímž měla mnoho dětí a který byl při vší své nadutosti před ní malý jako mravenec a nechával ji dělat a říkat všechno, co se jí zlíbilo. On sám se ještě objeví na scéně. Jeho žena byla vysoká, vyschlá osoba, která nikdy neměla krásu ani půvab a která ještě žije ve věku přes devadesát let.

Pan z Duras, který už do války nejezdil, měl skoro stále hůl za ostatní kapitány tělesné gardy, kteří byli ve válečné službě. Nikdy neměl rád nic než svého bratra a dosti i paní ze Saint-Simon, čímž jsem i já u něho nalezl milost, takže se mi od něho vždy dostávalo všemožných pozorností a důkazů přátelství. Na svých dětech mu vůbec nezáleželo; nic ho nikdy nezasáhlo ani mu na okamžik neubralo ze svobody ducha a přirozené veselosti. Řekl to jednou králi a dodal, že ho vyzývá, aby mu se vší svou mocí zkusil způsobit zármutek, který by trval déle než čtvrt hodiny.

Jeho úpravnost byla krajní, ba hnaná velmi daleko. V osmdesáti letech ještě cvičil koně, na nichž dosud nikdo neseděl. Byl také nejkrásnějším a nejlepším jezdcem ve Francii. Když se děti Francie začaly vážně učit jezdit, požádal král pana z Duras, aby se laskavě díval, jak jezdí, a dohlížel na jejich jízdárnu.

Nějaký čas tam chodil, do velké konírny i na vyjížďky s nimi, a potom řekl králi, že už tam chodit nebude, že je to marná práce, že jeho vnuci nikdy nebudou mít na koni ani půvab, ani obratnost, že to může pustit z hlavy, ať mu štolbové později říkají cokoli, a že na koni nikdy nebudou ničím jiným než páry kleští. Dostál slovu, a oni také. Viděli jsme na svém místě, čím počastoval maršála z Villeroy, když přecházel z Flander do Itálie. Nebylo by konce, kdybychom chtěli uvádět jeho šlehy. Proto si ho také důležití lidé spíše předcházeli a báli se ho, než aby ho měli rádi. Králi s ním bylo dobře a zvykl si od něho slyšet všechno; kdyby byl pan z Duras chtěl, byl by z něho vytěžil mnoho milostí. Vodnatelnost, na kterou zemřel, ho přepadla ve chvíli, kdy měl hůl. Nějaký čas se bránil, nakonec musel ustoupit a sám velmi dobře pochopil, že se z toho nedostane. Rozloučil se s králem v jeho kabinetě; král ho zahrnul projevy přátelství a byl dojat až k slzám. Zeptal se ho, co pro něho může udělat. Nežádal nic a také nic nedostal, a je jisté, že záleželo jen na něm, aby dostal svůj úřad nebo své guvernérství pro syna. Nestál o to.

---

11. **Vysvětlivka:** Nejstarší z maršálů Francie stál po zrušení úřadu konetábla (1627) v čele soudu maršálů, takzvané konetáblie; odtud přezdívka i účast konetáblie na maršálově pohřbu.

Nějaký čas poté odjel král do Fontainebleau; rozzlobil se tam, že dámy zanedbávají strojit se na divadlo a že tam buď nechodí, nebo se tam drží stranou, aby se nemusely strojit. Pár slov, která o tom pronesl, a zpráva, kterou si dával podávat o plnění svých rozkazů, způsobily, že tam všechny ženy od dvora chodily velmi pilně ve velkém úboru. Do toho nám přišly zprávy, že pan z Duras je v posledním tažení. Tehdy se nežilo tak, jako se žije dnes. Vytrvalá přítomnost, z níž král nezprošťoval nikoho z těch, kdo obvykle bývali u dvora, nedovolila paní ze Saint-Simon a paní z Lauzunu vzdálit se z Fontainebleau; ale na ty zprávy šly říci vévodkyni z Bourgogne, že nazítří odjedou a že ji prosí, aby je toho večera z divadla omluvila. Princezna shledala, že mají pravdu, ale že král by to tak nechápal. A tak se dohodly, že se ustrojí, přijdou na divadlo zároveň s ní nebo chvilku po ní, že hned zase odejdou pod záminkou, že už nenašly místo, a že to princezna řekne králi. Zaznamenávám tuto pranepatrnou maličkost, abych ukázal, jak velice král bral ohled jen na sebe a chtěl, aby ho poslouchali, a že to, co by se neteřím pana z Duras ve stavu, v němž byl, neodpustilo kdekoli jinde než u dvora, bylo tam povinností, při níž bylo třeba obratnosti a ochrany, aby si člověk nezpůsobil vážnou nepříjemnost tím, že dal přednost slušnosti.

Pan z Duras zemřel jako dobrý křesťan a s velkou pevností. Příbuzenstvo, přátelé, mnoho jiných a konetáblie doprovodili jeho tělo do Saint-Paul. Pan ze Soubise, který měl především oči všude a jehož snacha byla jedinou dcerou vévody z Ventadour, bratra maršálky z Duras, který tam nebyl, poslal rodině návrh, že povede smuteční průvod. Ten, kdo jej vede, jde v plášti a předchází celé příbuzenstvo. Upozornil jsem je, že pan ze Soubise se k tomu nabízí jen proto, aby mohl potom říkat, že šel před rodinou, a nezmiňovat se, že vedl smuteční průvod. Vysmáli se mi, ale já stál pevně a prohlásil jsem jim, že bude-li nabídka přijata, odejdu a nikde se neukážu. To je zarazilo. Panu ze Soubise poděkovali, a — což prozradilo, oč šlo — nepřišel na pohřeb ani on, ani jeho syn, a byl velmi dotčen.

Délka nemoci pana z Duras poskytla čas pletichám.

Vévoda z Guiche, který se z armády maršála z Villeroy vrátil velmi nemocen, se měl lépe a byl ve Fontainebleau; u krále byl pro své chování už dlouho špatně zapsán a zakusil několik ústrků. Přesto si Noaillesové vzali do hlavy, že mu dopomohou k pluku gardy, který měl jeho švagr maršál z Boufflers, jenž byl rovněž ve Fontainebleau, a že toho učiní kapitánem tělesné gardy. Jakkoli krásný byl tento úřad, s úřadem plukovníka se nedal srovnat. Nebylo tedy možné Boufflerse pro tu věc získat. Žil v důvěrném styku s vévodou z Guiche a vévodkyní, svou švagrovou, i se všemi Noaillesy; byli tehdy na vrcholu přízně a maršála ani nenapadlo, aby jim nedůvěřoval. Sňatek vévody z Noailles, který obklopil paní z Maintenon jeho příbuznými, k ní přiblížil jeho nejstarší sestru, vévodkyni z Guiche, víc než kteroukoli jinou.

Přispíval k tomu její věk, mnohem vyšší než věk jejích sester. Ačkoli se už přestala líčit, její zjev byl stále půvabný. Měla nesmírně mnoho ducha, uměla být poddajná, úslužná, zábavná, žertovná, ba i šaškovská; to vše však, aniž jím plýtvala, a uměla být

i vážná a důkladná; šílela po panu z Cambrai, paní Guyonové, jejich nauce a celém tom malém stádci a byla zbožná jako anděl. Byla od nich z moci úřední odloučena a věrně poslouchala, a to vše se u paní z Maintenon stalo stupni zásluh vyššími než zásluha, kterou jí dávalo příbuzenství získané bratrovým sňatkem. Pro její ústraní o ni stáli; ne vždy svolila jet na pobyty do Marly a paní z Maintenon měla za to, že se jí dostává laskavosti, kdykoli k ní přišla. Mohlo na tom být něco pravdy, ale ta pravda nebyla bez umění. Její zbožnost, naladěná na tón onoho odděleného malého stádce, které mělo své zvláštní zákony a pravidla, byla — stejně jako jejich — slučitelná s nejvyšší a nejživější ctižádostí a se všemi prostředky, jak ji ukojit. Ačkoli její manžel neměl nic milého, ani pro ni, byla do něho celý život šíleně zamilovaná. Aby se zalíbila jemu a aby se zalíbila sama sobě, myslela jen na jeho postavení. Její rodina, tak zběhlá v tomto umění, po tom netoužila o nic méně; pomáhali si navzájem. Nic se nevyrovná pasti, kterou vymysleli, aby ji nastražili maršálovi z Boufflers, a do níž ho chytili; všechno také bylo včas dobře připraveno a nepromarnila se ani minuta.

Pan z Duras zemřel v Paříži v neděli ráno 12. října a odpoledne se to král dozvěděl, když vycházel z požehnání. Nazítří ráno, když král po svém ranním vstávání vydal heslo, zavolal maršála z Boufflers, překvapil ho poklonou plnou úcty, důvěry, ba až něhy; řekl mu, že mu o tom nemůže dát citelnější důkaz, než když ho přiblíží co nejtěsněji ke své osobě a svěří mu ji do rukou; že právě to ho vede k tomu, aby mu dal přednost před kýmkoli jiným a udělil mu úřad pana z Duras, jsa přesvědčen, že jej přijímá s takovou radostí a citem, s jakým zalíbením mu jej on dává. Tolik ani nebylo třeba, aby byl omráčen člověk, který nic takového naprosto nečekal, který neměl žádný důvod to čekat, který měl málo ducha, představivosti i pohotovosti, pro něhož byl král bohem a který si od doby, co se k němu přiblížil a dosáhl velikosti, nedokázal zvyknout netřást se v jeho přítomnosti. Král, dobře připraven, se spokojí s jeho poklonou, a aniž mu dopřeje chvilku, aby řekl slovo, ihned naloží s úřadem plukovníka pluku gardy a řekne mu, že mu míní prokázat dvojí milost tím, že jej dá vévodovi z Guiche; nové překvapení, nová poklona, během níž se král otočí zády, odejde a zanechá maršála ohromeného, který měl pocit, že do něho udeřil blesk.

Vyšel tedy z kabinetu, aniž dokázal vypravit jediné slovo, a každý mu viděl slzy v očích. Odešel domů, kde jeho žena nemohla pochopit, co se právě stalo, a vydatně se vyplakala. Dobří Noaillesové a jemná, pokorná a svatá vévodkyně z Guiche, jejich dobrá a drahá sestra, s níž také jako se sestrou žili, se nespokojili tím, že mu vyrvali jeho úřad, a měli tu drzost požádat ho, aby u krále vyžádal pro vévodu z Guiche stejnou listinu „brevet de retenue“ na 500 000 livrů, jakou měl on sám na pluk gardy a která měla zaplatit stejnou listinu pana z Duras. Boufflers, bez sebe bolestí a zlostí, ale příliš moudrý, aby dělal výstupy, vypil i tento poslední kalich a dostal tu listinu „brevet de retenue“ na první slovo, které o tom králi řekl — stále v tom tónu, že se milosti prokazují jemu pro jeho švagra. Boufflers ani jeho žena se nikdy neutěšili ze ztráty pluku gardy, nikdy tu loupež neodpustili vévodovi, a tím méně vévodkyni z

Guiche; ale jako lidé, kteří nechtějí výstupy, a k tomu výstupy zbytečné, zachovali k nim i ke všem Noaillesům stejné vnější chování. Pokoušeli se maršála utěšit jako dítě chrastítkem. Král mu řekl, aby si všude ponechal byt plukovníka gardy a aby dál dával do svého erbu její prapory.

Guvernérství Franche-Comté dostal Tallard, k úžasu a pohoršení všech. Vévoda z Orléans k tomu vtipně řekl, že se přece něco musí dát člověku, který všechno ztratil. Protože to řekl hned a nahlas, letěl ten vtip od úst k ústům a králi se velmi nelíbil.

Několik dní nato dal král 40 000 livrů penze malému hraběti z La Marche, ještě dítěti, synovi prince de Conti. Zdálo se to nesmírné a na tu dobu to také nesmírné bylo. Dnes, vzhledem k tomu, co tito princové vytěžili od královy smrti, by to byla kapka vody.

Kapitola devatenáctá

Obléhání Verruy vévodou z Vendôme. — Návrat z Fontainebleau přes Sceaux. — Rouillé bez diplomatické hodnosti u bavorského kurfiřta; jeho povaha a jeho úřady. — Postup nespokojenců. — Rákóczi zvolen knížetem sedmihradským. — Des Alleurs. — Subsidie. — Bavorsko kořistí císaře. — Trevír a Trarbach ztraceny. — Marlborough na různých německých dvorech. — Landau vydáno římskému králi; Laubanie, který v něm oslepl, odměněn. — Rozchod armád. — Coigny generálním plukovníkem dragounů. — Abbé z Pomponne velvyslancem v Benátkách. — Puysieux; jeho rodina, jeho povaha. — Jeho obratnost z něho činí rytíře řádu. — Hrabě z Toulouse se po návratu rozhodne svrhnout Pontchartraina, ale zadrží ho Pontchartrainova žena. — Pontchartrainova povaha. — Neblahé následky pro stát. — Smrt Caylusova; povaha jeho ženy. — Kruhy. — Berwick zpět ze Španělska. — Sňatek markýze z Charostu se slečnou Brûlartovou, pozdější vévodkyní z Luynes a dvorní dámou královny. — Smrt paní z Gamaches. — Smrt vévody z Gesvres. — Smrt prezidenta Payena. — Bouligneux a Wartigny padli před Verruou. — Podivná příhoda s voskovými maskami. — Smrt vévodkyně z Aiguillonu; její povaha. — Markýz z Richelieu; výklad jeho nároku nastoupit do vévodské hodnosti Aiguillon, zamítnutého králem. — Denonville dostává svolení přijet se ospravedlnit. — Marlborough odplouvá do Anglie s Tallardem a hlavními zajatci. — Villars odvolán z Languedocu, kam jde velet Berwick.

Pan z Vendôme si umínil, že bude obléhat Verruu[1]; podle svého zvyku vypravil kurýra se zprávou, že hned při příchodu, 14. října, dobyl tři výšiny, které nepřátelé opomněli opevnit, a vyhnal je z nich před očima pana Savojského a celého jeho dvora, kteří museli ustoupit, co jim nohy stačily. Takovým chvástáním krmil krále, opíraje se o paní z Maintenon prostřednictvím pana du Maine. Nikdy nebylo obléhání podniknuto tak pošetile a málokteré stálo tolik času, lidí a peněz. Poznamenalo ještě i následující tažení, které nebylo možné zahájit včas, protože armáda byla zbědovaná. Terén byl krajně špatný i v pěkném ročním období, a teď mělo nastat to špatné; a zatímco pevnost byla z jedné strany napadena, z druhé ji podporoval opevněný tábor na druhém břehu řeky, který ji zcela nerušeně zásoboval čerstvým vojskem i vším ostatním a naši armádu ustavičně znepokojoval. Umíněnost pana z Vendôme a autorita, kterou si získal svým vlivem, zvítězily nad všemi válečnými důvody i nad míněním celé jeho armády, která se sotva odvážila dát najevo, co si o tom myslí — tak špatně pochodilo se svými krátkými a skromnými námitkami těch několik generálů,

1. **Vysvětlivka:** Verrua (francouzsky Verrue) — savojská pevnost na Pádu v Piemontu; obléhání se protáhlo až do dubna 1705.

a to z těch, kdo s vévodou z Vendôme vycházeli nejlépe. Vedle těchto obtíží bylo krajně nesnadné uživit tam jízdu, takže bylo nutné hned od samého počátku poslat téměř všechny ekvipáže armády směrem k Alessandrii, kde jim pan z Vaudemontu dal přidělit ubytování a píci, ovšem za peníze, za mírnou cenu.

Lze si představit, co to znamená pro všechny generály i ostatní důstojníky, kteří vedou velké obléhání, aniž je pevnost sevřena, naproti nepřátelskému táboru, od něhož je dělí řeka, ve velmi špatném terénu, bez ekvipáží, a kteří je k tomu musí na vlastní útraty živit mimo svůj dosah. S touto dobrou zprávou odjel král 23. října z Fontainebleau, aby se vrátil do Versailles přes Sceaux, kde se jeden den zdržel. Hned nato poslal Rouillého, bez diplomatické hodnosti, aby sídlil v Bruselu u bavorského kurfiřta, s platem čtyřiadvaceti tisíc livrů. Byl prezidentem berního soudu, bratrem Rouillého, který býval ředitelem financí a byl státním radou, a před dvěma lety se vrátil z Lisabonu, kde byl velvyslancem a kde s ním byli spokojeni.

Byl to muž duchaplný, pilný, schopný, trochu nesmělý, a vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers ho velmi podporovali. Později ještě vystoupí a uvidíme ho zaměstnaného v záležitostech nejdůležitějších a nejtajnějších, v nichž si vždy vedl velmi dobře: je tedy dobré poznat ho už zde.

Uherští nespokojenci se nedali zlomit velkým a nečekaným úspěchem bitvy u Höchstädtu. Nejenže nedbali návrhů, které jim dal učinit císař, ale dobyli Nitru a Rákóczi byl zvolen knížetem sedmihradským. Poslal to oznámit sultánovi a nabídnout mu za jeho ochranu týž tribut, jaký Portě v téže hodnosti platili jeho praděd a děd. Poté se zmocnili Prešova a Košic a sto čtyřiceti děl, která tam našli; des Alleurs byl už nějaký čas tajně, z pověření krále, u Rákócziho, jemuž dával tři tisíce pistolí měsíčně. V té době poslal důvěryhodného důstojníka k bavorskému kurfiřtovi do Bruselu, a ten ho poslal dál ke králi. Rákóczi chtěl jisté zvýšení a méně tajnosti v králově ochraně, aby sobě získal větší vážnost a své armádě více důvěry. Pravda byla, že nikdo v Evropě nepochyboval, že ho Francie podporuje, ať to činila sebeskrytěji. Brzy poté dobyli Nové Zámky a přiměli pak generála Heistera, aby před nimi spěšně ustoupil.

Císař mezitím učinil bavorské kurfiřtce[2] návrhy tak podivné, že je nechtěla ani vyslechnout. Když Císařští shledali, že jejich výboj je obtížnější, než si mysleli, změnil vídeňský dvůr tón, aniž změnil vůli, a uzavřel dohodu, podle níž měla kurfiřtka stáhnout všechna svá vojska z pevností na Dunaji a zůstat v pokojném držení Bavorska, které nemělo platit žádné kontribuce; poslechli ji však jen v Pasově; guvernéři Ingolstadtu, Braunau a Kufsteinu se vymluvili na svou přísahu kurfiřtovi, bez jehož vlastnoručně podepsaného rozkazu prý ze svých pevností neodejdou; a bavorská jízda,

2. **Vysvětlivka:** Tereza Kunhuta, dcera polského krále Jana III. Sobieského, druhá manželka bavorského kurfiřta; když kurfiřt po porážce u Höchstädtu odešel do Nizozemí, zůstala v Mnichově jako regentka.

kterou chtěli rozpustit, odpověděla totéž. Princ Evžen znovu vtáhl do Bavorska, dobyl pevnosti a uvedl zemi i kurfiřtskou rodinu do neblahého stavu.

Marlborough zase táhl těsně za svým bratrem, kterého poslal se silným oddílem na Moselu; zmocnili se Trevíru a brzy poté oblehli Trarbach a dobyli jej, zatímco se vévoda z Marlborough vydal na cestu po Německu navštívit braniborského a hannoverského kurfiřta, hesenského lankraběte a několik dalších knížat. Potom všichni opustili armády ve Flandrech, které se ihned rozešly do zimních kvartýrů. Jen armáda v Alsasku pod Marsinem netrpělivě čekala na pád Landau, aby si mohla jít odpočinout také. Tato pevnost konečně kapitulovala 23. prosince.[3] Laubanie si tam vedl skvěle, i poté, co tam přišel o obě oči. Římský král s ním jednal se vším vyznamenáním, jaké si jeho statečnost zasloužila, především s ním samým a s jeho posádkou, z níž vyšla jen polovina toho, co jí bylo na počátku obléhání. Král dal Laubaniemu penzi třiceti šesti tisíc livrů vedle menších, které už měl, a jeho velkokříže Řádu svatého Ludvíka s šesti tisíci livry. Byl to vynikající důstojník a ostatně velmi čestný muž, který v Landau oslepl a celý život velmi dobře sloužil.

Coigny, syn toho, kterého jsme právě viděli zemřít na Mosele, dostal díky Chamillartově přímluvě svolení koupit od vévody z Guiche úřad generálního plukovníka dragounů, což bylo počátkem a základem velkého štěstí, v němž ho vidíme dnes.

Od Charmontova návratu z Benátek tam král, nespokojený s touto republikou pro několik křivd, nikoho neposlal, a dokonce odmítl připustit jejího velvyslance ke své audienci. Mnoha úslužnostmi a nepříliš upřímnými projevy úcty se Benátčané s králem usmířili. Abbé z Pomponne stárl v úřadě čtvrtletního almužníka. Král se o něm vyjádřil příznivě, avšak dodal, že jeho jméno Arnauld[4] se mu v episkopátu příčí příliš, než aby ho do něj kdy povýšil. Bylo tedy třeba obrátit se jinam. Byl to Torcyho švagr. Jeho otec Pomponne mu s královým svolením dal nahlédnout do svých písemností a u Torcyho v tom pokračoval; pobýval už v Římě a na různých italských dvorech. To vše dohromady způsobilo, že byl vybrán pro velvyslanectví v Benátkách, a svého místa almužníka se vzdal.

Puysieux, který se nedávno vrátil na dovolenou ze svého velvyslanectví ve Švýcarsku, kde si vedl velmi dobře, dosáhl stejně jako předchozího roku zvláštní přízně, že směl o záležitostech té země podávat zprávu přímo králi, a to v jeho kabinetě mezi čtyřma očima. Byl vnukem pana z Puysieux, státního sekretáře, syna kancléře ze Sillery, strženého do otcovy nemilosti, která ho připravila o úřad, a jeho druhé ženy, rozené z Étampes, sestry pana z Valençay, rytíře řádu od roku 1619, guvernéra Montpellieru a potom Calais a velkého ubytovatele královského domu, dále arcibiskupa-

---

3. **Ediční poznámka:** Landau kapitulovalo 25. listopadu 1704 (posádka odtáhla nazítří); údaj „23. prosince" je omyl předlohy.

4. **Vysvětlivka:** Arnauld bylo rodové jméno Pomponnů; proslavili je vůdcové jansenismu, především teolog Antoine Arnauld († 1694), prastrýc abbého z Pomponne.

vévody z Remeše, kardinála z Valençay, druhé maršálky z La Châtre, tety maršálky z Hocquincourtu z otcovy strany, a velkého převora Francie a velvyslance v Římě. Měla ještě jednoho bratra, který si usmyslel dát se k taláru a který se poté, co byl velvyslancem v Graubündenu a v Holandsku, stal státním radou a tchánem hraběte z Béthune, rytíře cti královny a rytíře Řádu Svatého Ducha, ve své době významné osobnosti. Paní z Puysieux, vdova už od roku 1640, zemřela teprve roku 1677 v osmdesáti letech, při plném rozumu i zdraví. Byla to žena svrchovaně pyšná, kterou nemilost nedokázala zlomit a která svému bratrovi státnímu radovi nikdy neřekla jinak než „můj bratr levoboček". Nebylo možné mít víc ducha, než měla ona, ani ducha — třebaže panovačného — víc nakloněného intrikám. Na smrt nenáviděla kardinála z Richelieu pro nemilost svého tchána a svého manžela a těšila se nejdůvěrnější přízni královny[5]. Když se už roku 1640 vrátila ze Sillery, utužovalo se toto přátelství stále víc potřebami i intrikami, takže když se královna stala regentkou, každý s paní z Puysieux počítal a počítal s ní, dokud žila. Král a Monsieur se v dětství od ní nehnuli; v mládí k ní chodili dál, a dokud byla na světě, král ji vždy mimořádně vyznamenával a měl ve vážnosti. Žila nádherně a zruinovala sebe i své děti. V těch dobách se nosilo množství janovských krajek, které byly nesmírně drahé: byla to velká ozdoba a ozdoba každého věku; za jediný rok jich prožrala za sto tisíc tolarů tím, že mezi zuby okusovala tu, kterou měla kolem hlavy a paží. Měla syny zahrnuté opatstvími, jednu dceru abatyši, druhou provdanou za syna maršála z Étampes, a nejstaršího syna, pana ze Sillery, který se oženil s dcerou pana z La Rochefoucauld[6], tak známého svým duchem i rolí, kterou sehrál za nezletilosti Ludvíka XIV. Zruinovaný Sillery sloužil málo; byl velmi milý a patřil zcela k velkému světu. Pan z La Rochefoucauld, jeho švagr, se jich ujal u sebe v Liancourtu, kde zemřeli. Zanechali několik dětí, z nichž Puysieux, o němž zde mluvím, byl nejstarší.

Byl to malý muž, velmi tlustý a zavalitý, plný ducha, vtipu a půvabu, veskrze veselý, mírný, zdvořilý a uctivý, a nejlepší člověk na světě. Věděl mnoho, s vkusem a s velkou skromností; byl výborným společníkem a zásobárnou tisíce pozoruhodných příběhů; všichni ho měli rádi. Sloužil, dokud mohl; pan z Louvois však k němu pojal odpor a jeho postup rázem zarazil. Byl polním maršálem a už guvernérem Huningue a byl velmi dobře zapsán u krále, který na jeho babičku stále vzpomínal s přátelstvím, i na to, že své první mládí strávil hrami u ní s jejími dětmi. Po Louvoisově smrti byl zaměstnán v Horním Alsasku a konečně jmenován generálporučíkem. Velvyslanectví ve Švýcarsku měl hned vedle sebe a hodilo se mu. Pan z La Rochefoucauld mu

---

5. **Vysvětlivka:** Královnou je zde míněna Anna Rakouská (1601–1666), vdova po Ludvíku XIII. a matka Ludvíka XIV., regentka od roku 1643; Monsieur je králův mladší bratr Filip, vévoda z Orléans († 1701).

6. **Vysvětlivka:** Zde František VI., vévoda z La Rochefoucauld (1613–1680), autor *Maxim* a jeden z vůdců Frondy; pan z La Rochefoucauld jmenovaný dále je jeho syn František VII., velký lovčí a králův oblíbenec.

je vymohl a on tam sloužil znamenitě. Jeho dávná důvěrnost s králem a pan z La Rochefoucauld mu vymohli ony audience u krále mezi čtyřma očima při jeho návratech, aby mu podal přímou zprávu o svém velvyslanectví, což nebylo nikdy dopřáno nikomu jinému.

Torcy byl jediný ministr, s nímž se pan z La Rochefoucauld stýkal přátelsky a důvěrně. Celý tento úvod byl nutný, aby bylo možné pochopit, co následuje.

Puysieux, který letos přijel ze Švýcarska na dovolenou po návratu z Fontainebleau, byl při audienci u krále přijat velmi vlídně. Protože měl mnoho ducha a krále dobře znal, napadlo ho náhle směle využít příhodné chvíle, a když mu král projevoval přátelství a spokojenost s tím, jak si ve Švýcarsku počíná, zeptal se ho, zda je opravdu pravda, že je s ním spokojen, zda to nejsou jen řeči a zda s tím může počítat. Když ho král o tom ujistil, nasadil rozverný a sebejistý výraz a odpověděl mu, že on sám na tom tak není a že s Jeho Veličenstvem spokojen není. „A pročpak, Puysieux?" řekl mu král. „Proč, Sire? Protože ačkoli jste nejpoctivější muž svého království, přece mi už přes padesát let neplníte slovo." „Jakže, Puysieux," opáčil král, „a jak to?" „Jak to, Sire?" řekl Puysieux. „Máte dobrou paměť a jistě jste na to nezapomněl. Nevzpomíná si Vaše Veličenstvo, že když jsem měl tu čest hrát si s Vámi u své babičky na slepou bábu, přehodil jste mi přes záda svou modrou stuhu, abyste se při slepé bábě lépe skryl, a že když jsem Vám ji po hře vracel, slíbil jste mi, že mi jednu dáte, až budete pánem? Jste jím přece už dlouho, a zcela jistě, a přesto ta modrá stuha stále ještě nepřišla." Král si na to dokonale vzpomněl, dal se do smíchu a řekl mu, že má pravdu; že chce své slovo dodržet a že svolá zvláštní kapitulu ještě před Novým rokem, aby ho mohl toho dne přijmout. A vskutku ještě týž den určil den kapituly a řekl, že je to kvůli Puysieuxovi.

Tato příhoda není důležitá, ale je zábavná. Je zcela neobvyklá u panovníka tak vážného a tak úctu budícího, jako byl Ludvík XIV.; a je to jedna z těch drobných dvorských anekdot, které mají svou zajímavost.

Zde je jiná, důležitější, jejíž následky stát pociťuje dodnes.

Pontchartrain, státní sekretář námořnictva, byl jeho metlou, stejně jako metlou všech, kdo žili v kruté závislosti na něm. Byl to člověk, který měl ducha, pracovitost i obratnost; ale ve všem byl neohrabaný, krajně nepříjemný a pedantský a rád dělal každému hrubého poučovatele; svrchovaně zlovolný, milující zlo právě jen pro zlo; žárlivý dokonce i na vlastního otce, který si na to hořce stěžoval svým nejdůvěrnějším přátelům; krutý tyran i vůči své ženě, která byla při velkém duchu sám půvab, mírnost, laskavost, ctnost sama a modla dvora; barbar i k vlastní matce; zkrátka netvor, který se u krále držel jen ohavností svých udání ze své pařížské agendy a zlomyslností takovou, že z d'Argensona[7] udělala téměř dobrého člověka.

---

7. **Vysvětlivka:** Marc-René d'Argenson (1652–1721), od roku 1697 pařížský policejní poručík; Paříž spadala do Pontchartrainova resortu, takže mu d'Argenson podléhal.

Admirál byl tím, co nemohl vystát, a admirál králův levoboček byl jeho katem. Nebylo nic, co by neudělal proti jeho úřadu a proto, aby mu zabránil jej vykonávat; žádná překážka, kterou by mu nenastražil do cesty; nic, čeho by nepoužil, aby mu zabránil velet loďstvu a potom aby toto loďstvo učinil neužitečným, jak se mu to podařilo rok před tímto. Upíral mu všechny jeho pocty, všechna jeho vyznamenání a ještě víc jeho pravomoci, a dosáhl toho, že mu z jedněch i druhých byly odňaty takové, které svou povahou ani podle dosavadních příkladů nemohly být zpochybňovány a zpochybňovány ani nebyly.

Bylo to troufalé vůči synovi samé královy osoby mnohem víc, než kdyby to bylo vůči synovi Francie; dovedl však uchopit krále za jeho slabou stránku, vyvážit přirozeného otce pánem, ztotožnit se s králem a přesvědčit ho, že jde o autoritu jen mezi králem a admirálem. Tak zmizel syn lásky z očí pána, který byl vždy pánem s nekonečnou předností před každým jiným citem. Pod tímto závojem byl pánem zcela státní sekretář a zahrnoval hraběte z Toulouse protivenstvími, aby ho přivedl k nezdaru, a příkořími, která ho měla dohnat k zoufalství, aniž se hrabě mohl bránit jinak než zcela chabě. Na moři i v přístavech, kde loďstvo přistálo, to bylo veřejné divadlo, které pobouřilo celé námořnictvo, kde byl Pontchartrain nenáviděn a hrabě zbožňován pro svou přístupnost, mírnost, štědrost, píli a mimořádnou spravedlivost. S maršálem z Cœuvres, panem d'O a všemi ostatními veliteli, ať je k nim řadila hodnost nebo důvěra, se nezacházelo lépe, takže všichni podněcovali hraběte k tomu, co si už sami umínili, totiž zničit Pontchartraina hned po příjezdu tím, že jasně ukáží ona protivenství a jejich následky a státního sekretáře jako původce promyšlených zlomyslností, a potom vynaložením veškerého vlivu u krále. Bylo třeba Pontchartrainovy opovážlivosti, aby se vydal v takové nebezpečí, které jeho moudrý otec, jeho matka i jeho žena často a marně předvídali a oplakávali. Opojení trvalo až do návratu hraběte z Toulouse, kdy byla rodina ze všech stran varována před bouří a Pontchartrain sám přijetím, jehož se mu dostalo od admirála a předních mužů loďstva.

Stejně podlý v nebezpečí jako opovážlivý za bezvětří, zkusil všechno najednou, aby svému pádu předešel, a sklidil jen pohrdání.

Konečně nadešel den, kdy měl hrabě pracovat s králem o samotě a důkladně, aby mu podal podrobnou zprávu o své plavbě a udělal všechno pro Pontchartrainovu zkázu; tu Pontchartrainova žena přemohla svou skromnost a vrozenou ostýchavost, vyhledala hraběte u vévodkyně z Orléans a přiměla ho, aby s ní vešel sám do jednoho kabinetu. Tam, rozplývajíc se v slzách, uznávajíc všechny viny svého manžela a líčíc, jaký by byl její vlastní úděl, kdyby byl zničen podle svých zásluh, admirála odzbrojila a vymohla na něm slovo, že na všechno zapomene, pokud mu státní sekretář v budoucnu nedá příčinu připomenout staré spolu s novým. Přiznal, že nikdy nedokázal odolat mírnosti a bolesti paní z Pontchartrain a že mu přes všechno, co si předsevzal, vypadly zbraně z rukou, když uvážil, jaké by bylo neštěstí té ubohé ženy v rukou

kyklopa[8] rozzuřeného svým pádem, který by ve své opuštěnosti neměl na práci nic jiného než ji trápit. Tak byl Pontchartrain zachráněn, stát to však přišlo draho. Strach, že podlehne slávě nebo pomstě admirála, králova syna, ho přiměl, aby sám zničil námořnictvo, a znemožnil tak, aby se admirál ještě kdy objevil na moři. Slíbil si to a slovo, které si dal, přesně dodržel; skutky to později potvrdily až příliš dobře, stejně jako to, že ho trosky námořnictva neochudily. Hrabě z Toulouse už neuviděl přístavy ani lodě a od té doby vyplouvaly jen velmi slabé eskadry, a to co nejvzácněji. Pontchartrain měl tu drzost, že se tím přede mnou chlubil.

Počátkem listopadu zemřel na flanderské hranici muž, který tím udělal radost všem svým blízkým: byl to Caylus, bratr onoho Cayluse, který je ve Španělsku, a biskupa z Auxerre, vlastní bratranec Harcourtův, který se oženil s dcerou Villetta, generálporučíka loďstva, vlastního bratrance paní z Maintenon, která o ni vždy pečovala jako o vlastní neteř.[9]

Nikdy nebylo tváře tak duchaplné, tak dojemné, tak výmluvné, nikdy takové svěžesti, nikdy tolik půvabu ani víc ducha, nikdy tolik veselosti a zábavnosti, nikdy svůdnějšího stvoření. Paní z Maintenon ji milovala tak, že se bez ní nemohla obejít, až do té míry, že zavírala oči nad chováním, na které si kdysi paní z Montchevreuil až příliš posvítila a které, aniž se v jádru polepšilo, mívalo dosud výstřelky příliš veřejné. Její manžel, otupělý a už několik let zpitomělý vínem a pálenkou, musel sloužit v zimě i v létě na hranici, aby se nepřiblížil ani ke své ženě, ani ke dvoru. Ani on si nepřál nic lepšího, jen když byl stále opilý.

Jeho smrt byla tedy vysvobozením a jeho žena ani jeho nejbližší se nijak nepřemáhali, aby zakryli, že ji za vysvobození považují. Paní z Maintenon se při její svatbě stále zdržovala v pokoji této krasavice a přijímala návštěvy; a princezna z Harcourtu, služka pro všechno, byla pověřena prokazovat pocty všem, kdo tam přicházeli. Paní z Caylus unikala, jak jen mohla, k paní Vévodkyni, kde nacházela zábavu. Milovala hru, aniž na ni měla prostředky, a ještě víc stůl, u něhož byla okouzlující; vynikala v umění napodobovat a v hraní komedií předčila nejslavnější herečky; sama sebe v tom překonala v Esther a v Athalii před králem. Ten jí však nikdy nepřišel na chuť a byl k ní vždy zdrženlivý, ba přísný; paní z Maintenon to překvapovalo a rmoutilo. Rozepsal jsem se o paní z Caylus, která po dlouhých protivenstvích nakonec přece jen cosi znamenala. To protivenství už nastalo; příčinou bylo několik neopatrností. Už tři nebo čtyři roky byla vyhnána ode dvora a odkázána na pobyt v Paříži.

---

8. **Vysvětlivka:** Narážka na to, že Pontchartrain byl jednooký.

9. **Vysvětlivka:** Marthe-Marguerite de Villette, hraběnka z Caylus († 1729), vyrostla pod dohledem paní z Maintenon; zanechala *Vzpomínky* (*Souvenirs*) na dvůr Ludvíka XIV. *Esther* a *Athalie*, o nichž je řeč dále, jsou biblické tragédie, které Racine napsal pro chovanky Saint-Cyru, ústavu paní z Maintenon.

Zesnulý král, který miloval důstojnost jen pro sebe a který miloval majestát svého dvora, stále litoval majestátu kruhů[10] královny své matky, mezi nimiž vyrostl a jejichž lesk skončil s ní. Pokusil se je udržet u královny své manželky, jejíž hloupost a podivná řeč je však brzy uhasily. Král, který se jich nedokázal vzdát, je obnovil za paní Dauphine, po královnině smrti. Měla ducha, půvab, důstojnost i způsob hovoru velmi vhodné pro tento druh dvora. Avšak nepohodlí jejích častých těhotenství, potíže dlouhých následků jejích porodů a dlouhá nemoc, která trvala od posledního porodu až do její smrti, je brzy přerušily. Nesmírné mládí, abych neřekl dětství, vévodkyně z Bourgogne nedovolilo na ně pomýšlet od jejího příjezdu až do této doby, kdy král, jemuž na kruzích stále záleželo, usoudil, že je dost vyspělá, aby je držela. Přál si tedy, aby každé úterý, což je den, kdy jsou ve Versailles všichni cizí diplomaté, vévodkyně z Bourgogne obědvala sama, obsluhována svými stolními šlechtici; aby při jejím obědě bylo mnoho dam sedících i stojících; a aby potom držela kruh, k němuž by se dostavily vévodkyně z Orléans, princezny krve a všechny dámy sedící i stojící spolu se všemi pány dvora. Tento rozkaz se takto začal plnit v polovině listopadu tohoto roku a nějaký čas se v tom pokračovalo; avšak vážná reprezentace a umění bavit hovorem tak velkou společnost a rozproudit hovor v ní nebyly věcí pro princeznu živou, na veřejnosti ostýchavou a ještě velmi mladou. Postupně některé vynechávala a nakonec ustaly, aniž byly od té doby obnoveny.

Vévoda z Berwicku se o svém odvolání dozvěděl, když stál v čele své armády tváří v tvář nepříteli; dál vydával rozkazy bez nejmenšího pohnutí. Nepřátelé našli způsob, jak se stáhnout na místo, kde nemohli být napadeni; teprve tehdy Berwick zveřejnil zprávu, která se ho týkala, jako by o něho vůbec nešlo. Nehledě na to, že byl chladný a od přírody mlčenlivý, že se velmi ovládal a byl velkým dvořanem, možná že, spokojen s tím, že vrchním velením armády předstihl generálporučíky, málo litoval země, kde zažil tolik zklamání, a dvora tak zaujatého, kde nebylo spásy ani rozhodnutí jinak než skrze královnu a skrze ducha nepřítomné princezny des Ursins. S Tessém se setkali, když každý ze své strany přijížděli do Madridu. Poradili se a Berwick se ihned rozloučil a 3. prosince pozdravil krále ve Versailles.

Markýz z Charostu a vévodové, jeho otec a děd, přišli poobědvat do mého pokoje v Marly, kam jsem už dlouho zase jezdil; přijeli dát králi podepsat svatební smlouvu markýze z Charostu s dcerou — nyní dědičkou — vévodkyně z Choiseul, sestry bývalého biskupa z Troyes Bouthilliera, žijícího v ústraní, maršálky z Clérembault atd., a jejího prvního manžela Brûlarta, který zemřel jako první prezident parlamentu v Dijonu. To je ta, kterou vidíme znovu provdanou za vévodu z Luynes a dvorní dámou

10. **Vysvětlivka:** Kruh (*cercle*) — obřadné shromáždění dvora u královny nebo paní Dauphine, při němž dámy s právem na taburetku seděly v kruhu kolem ní a ostatní stály.

královny[11] od chvíle, kdy se maršálka z Boufflers, která jí byla proti své vůli, tohoto místa vzdala a odešla do Paříže.

Stará paní z Gamaches, vdova po rytíři řádu a matka Cayeuxe, který tehdy přijal jméno Gamaches, zemřela ve věku přes osmdesát let. Byla dcerou a sestrou obou Brienne-Loméniů, státních sekretářů, a tetou své snachy z otcovy strany. Byla to žena milá, po celý život velmi duchaplná, patřila zcela k velkému světu a až do konce si uchovala jasnou hlavu, zdraví i přátele. Byla důvěrnou přítelkyní paní z Longueville od jejího posledního návratu a těšila se nejužší důvěře princezny de Conti, rozené Martinozziové. Slyšel jsem vyprávět svého otce, že každý týden v umluvený den přicházely obě na oběd k jeho první ženě, nejlepší přítelkyni, jakou princezna de Conti měla, že můj otec chodil toho dne obědvat ke svým přátelům a že ony tři obědvaly se zvonkem na stole a trávily spolu zbytek dne. Obě byly tehdy velmi krásné. Našel jsem v La Ferté jejich dva malé portréty v celé postavě z té doby, tvořící pár jako náušnice, nejpůvabnější na světě, a pečlivě jsem je uchoval.

Konečně zemřel i starý vévoda z Gesvres a vysvobodil svou rodinu od kruté metly. Nemyslel na nic jiného než na to, jak zruinovat své děti, a dokonale se mu to podařilo.

Mluvil jsem o tomto druhu netvora dost, abych k tomu nemusel nic dodávat. Vévoda z Tresmes měl už dlouho nástupnictví v jeho úřadě a v kapitánství Monceaux; den po této smrti dostal guvernérství Paříže.

Prezident Payen, muž duchaplný, příjemný společník, který se dost pohyboval ve velkém světě a mezi lidmi od dvora, byl v té době u Armenonvilla v Rambouillet, které Armenonville později prodal hraběti z Toulouse; chvíli před večeří vyšel ven ze dvora, zřejmě za nějakou potřebou, a protože měl velké vypoulené oči, které viděly velmi málo, spadl do příkopu, kde ho našli mrtvého, s hlavou rozbitou o led; velmi ho litovali.

Král ho pověřil správou opatství velkého převora a dával mu penzi dvou tisíc livrů. Byl starý a neženatý.

Bouligneux, generálporučík, a Wartigny, polní maršál, padli před Verruou; dva muži velké statečnosti, ale zcela zvláštní.

Předchozí zimy bylo zhotoveno několik voskových masek osob od dvora, věrných podle skutečnosti, které je nosily pod jinými maskami, takže když se odmaskovaly, dal se člověk oklamat, neboť měl druhou masku za tvář, a pod ní byla skutečná tvář zcela jiná; tímto žertem se všichni velmi bavili. Této zimy se tím chtěli pobavit znovu. Překvapení bylo veliké, když byly všechny ty věrné masky nalezeny svěží a takové, jak je po masopustu uložili, s výjimkou masek Bouligneuxe a Wartignyho, které si sice zachovaly dokonalou podobu, ale měly bledost a strhané rysy lidí, kteří právě zemřeli. Tak se objevily na jednom plese a vzbudily takovou hrůzu, že se je po-

---

11. **Vysvětlivka:** Míněna Marie Leszczyńská, od roku 1725 manželka Ludvíka XV.; Saint-Simon psal Paměti dlouho po vylíčených událostech a často odkazuje k době, kdy píše.

kusili spravit červenou barvou, ale červeň okamžitě mizela a strhané rysy se napravit nedaly. Zdálo se mi to tak neobyčejné, že jsem to pokládal za hodné zaznamenání; byl bych se toho však také dobře vystříhal, kdyby celý dvůr nebyl jako já svědkem této podivné zvláštnosti a nebyl jí krajně a několikrát překvapen. Nakonec ty dvě masky vyhodili.

Dne 18. října zemřela v Paříži vévodkyně z Aiguillonu, sestra vévody z Richelieu, která nikdy nebyla vdaná. Byla to jedna z nejpodivnějších osob na světě, s velkým duchem. Byla směsí marnivosti a pokory, velkého světa a ústraní, a to téměř po celý život; přivedla své záležitosti do tak špatného stavu — později je zase napravila —, že přestala mít kočár a koně. Byla by se mohla, když chtěla vyjet, dát někým odvézt nebo dát se nést v nosítkách. Kdepak, jezdila v oněch nájemných židlích na kolech, které jeden muž táhne a malý chlapec zezadu tlačí a které si brala na rohu ulice. V tomto povozu se vydala navštívit Monsieura, který byl v Palais-Royal, a řekla svému tahači, aby vjel dovnitř. Stráže u brány ho odehnaly; ať říkal, co chtěl, nepřesvědčil je. Paní z Aiguillonu je nechala mlčky se přít.

Když viděla, že je odbyta, řekla klidně svému tlačiči, aby ji zavezl do ulice Saint-Honoré; tam zastavila u prvního soukeníka, dala si před jeho dveřmi upravit na svou vinaigrette červenou pokrývku[12] a hned se vrátila do Palais-Royal. Stráže u brány, velmi udivené, že vidí tuto ozdobu na takovém vozítku, se ptaly, co to má znamenat. Tu se paní z Aiguillonu jmenovala a s autoritou poručila svému tlačiči, aby vjel. Stráže už nedělaly potíže a ona vystoupila u velkého schodiště. Sběhl se tam celý Palais-Royal; a Monsieur, jemuž to vyprávěli, se postavil k oknu i s celým svým dvorem, aby viděl ten krásný vůz s pokrývkou. Paní z Aiguillonu se tak zalíbil, že na něm pokrývku nechala a užívala ho takto přikrytý několik let, dokud si nemohla znovu pořídit kočár. Několikrát přijala a zase odložila bílý závoj u sester Nejsvětější svátosti v ulici Cassette, jimž prokázala velká dobrodiní a mezi nimiž si hodně hrála na představenou, aniž se dokázala odhodlat složit tam sliby; a nosila jej už několik let, když v tomto klášteře zemřela ve věku téměř sedmdesáti let. Měla ještě velký majetek a nikdy se znovu neprovdala.

Markýz z Richelieu, syn jejího bratra, mladšího bratra vévody z Richelieu, byl člověk zapadlý, zruinovaný a zhýralý, který byl dlouho mimo království, protože unesl od sester od Navštívení v Chaillot dceru vévody Mazarina, která se od té doby proslavila výstřednostmi a toulkami svého potulného života a byla krásná jako den. Byl to člověk pohřbený v prostopášnosti a v nejnižší společnosti, třebaže velmi duchaplný, kterého nebylo nikdy nikde vidět ani potkat. Ohlásili ho v Marly u Pontchartraina, právě když jsme se u něho chystali zasednout k večeři. Celá společnost tím byla krajně překvapena; usoudili jsme, že ho potkala nějaká velmi naléhavá záležitost, kvůli jaké

12. **Vysvětlivka:** Pokrývka (*housse*) na střeše kočáru patřila k vnějším výsadám vévodkyň a dam nejvyššího postavení; stráže ji proto i na nájemném vozítku vzaly jako znamení hodnosti.

směl kdokoli přijet do Marly zadem k ministrovi, s nímž potřeboval mluvit, pokud hned potom odjel a neukazoval se. Zatímco s ním Pontchartrain šel mluvit, napadlo mě, že paní z Aiguillonu zemřela a že přichází požádat, aby se u krále promluvilo o vévodství, a že tedy buď žádné právo nemá, nebo má právo sporné; neboť vévodův syn nebo nepominutelný dědic, jehož právo je nepochybné, je vévodou ihned, nežádá o žádné svolení, aby přijal jméno a postavení, a přichází jen, jako každý jiný urozený muž, složit králi poklonu atd. v dlouhém plášti, nepožádá-li o dovolení tento obřad vynechat, jak to nyní dělá skoro každý od té doby, co byly dlouhé pláště zprostituovány lidem všeho druhu. A vskutku, Pontchartrain nám po návratu řekl, že vévodkyně z Aiguillonu zemřela, že markýze z Richelieu ustanovila svým dědicem a že ho přišel požádat, aby mu u krále vymohl svolení být vévodou a pairem.

Král, jemuž o tom Pontchartrain druhého dne podal zprávu, mu nařídil, aby markýzi z Richelieu vzkázal, ať se svým nárokem seznámí kancléře, s nímž jej Jeho Veličenstvo prozkoumá po návratu do Versailles, k němuž došlo za několik dní. Věc se má tak, že kardinál z Richelieu vymohl roku 1638 nové povýšení Aiguillonu na vévodství-pairii mužské i ženské pro svou milou neteř z Combalet a její děti atd., kdyby se znovu provdala — byla totiž bezdětnou vdovou po jednom Beauvoirovi du Roure —, a to s doložkou neslýchanou před tímto povýšením i po něm: aby v případě, že by děti neměla, vybrala, koho uzná za vhodné, a darovala mu vévodství Aiguillon, na základě kteréhož daru by vybraná osoba byla vévodou nebo vévodkyní z Aiguillonu a pairem Francie a její hodnost i panství by přešly na potomstvo. Paní z Combalet, od té doby vévodkyně z Aiguillonu, jež toto jméno také nosila, zemřela roku 1675, aniž se znovu provdala, a pořídila závěť, v níž moc danou jí touto doložkou vykonala ve prospěch své neteře, dcery svého bratra, neprovdané, která se v důsledku toho bez obtíží stala vévodkyní z Aiguillonu a pairem Francie a nosila to jméno. Paní z Combalet — nazývám ji tak i nadále, abych ji odlišil od její neteře — zřídila ve své závěti rozsáhlou substituci vévodství Aiguillon a všeho svého majetku, v níž se o své hodnosti zmiňuje jen ve prospěch své neteře a neříká o ní ani slovo u nikoho z těch, kdo jsou po neteři, zemře-li bez dětí, povoláni k panství a vévodství Aiguillon; z toho jsem ve spisu, který jsem sepsal pro kancléře, vyvodil: 1. že zákony, které jsou výjimkami z obecného práva nebo jeho rozšířeními, se vykládají přísně a přesně podle litery; že mimořádná a neslýchaná doložka o volbě ve prospěch paní z Combalet obsahuje volbu jen jednu, a ne víc, a tím méně ji rozšiřuje na osobu jí vybranou, aby měla jako ona právo učinit při nedostatku dětí volbu novou; 2. že tuto volbu paní z Combalet učinila a dovršila ve prospěch paní z Aiguillonu, své neteře, a že volba měla plný účinek; 3. že paní z Aiguillonu nemá při nedostatku dětí žádné právo volby ani právo zanechat komukoli svou hodnost, která v ní pro nedostatek potomstva zanikla; 4. že paní z Combalet, pro niž byla doložka o volbě učiněna, tak dobře cítila, že platí jen pro ni a že její volbu nemůže opakovat ani osoba jí vybraná, ani ona sama, paní z Combalet, po volbě první, že v celém rozsahu své substituce

uvedla svou hodnost spolu s vévodstvím Aiguillon jen ve prospěch své neteře; a pokaždé, když po ní povolala k vévodství Aiguillon další substituty, nezmínila se ani v nejmenším o hodnosti, nýbrž jedině o držbě panství; 5. že volba je dovršena v osobě paní z Aiguillonu; že ona nemá žádný titul k tomu, aby učinila jinou; že neobvyklá doložka nabyla svého účinku a už neexistuje; že paní z Aiguillonu, která zemřela svobodná, a tedy bez potomstva, může panstvím a vévodstvím Aiguillon nakládat jako svým ostatním majetkem, nikoli však svou hodností, která zanikla podle obecného práva, jež nabývá znovu plné síly, jakmile už není výslovného zákona, který by z něho činil výjimku; 6. že markýz z Richelieu může být pánem a držitelem vévodství Aiguillon, ať jako povolaný k této substituci paní z Combalet, svou pratetou, nebo jako závětní dědic paní z Aiguillonu, své tety, nikdy však po ní nemůže zdědit hodnost vévody a paira z Aiguillonu.

Vévodové z La Trémoille, z La Rochefoucauld a další o tom mluvili s kancléřem jako odpůrci nároků markýze z Richelieu. Svůj spis jsem sepsal za několik hodin, přečetl jsem jej kancléři a nechal mu jej. Měl písemnosti markýze z Richelieu a obšírně s ním mluvil. Přednesl králi tuto záležitost, která zabrala část dopoledne následujícího dne, bez třetí osoby mezi králem a jím, a dostal rozkaz vrátit markýzi z Richelieu jeho listiny a jménem krále mu zakázat přijmout vévodské jméno a odznaky, osobovat si jakékoli s tím spojené postavení či pocty a vést o to jakýkoli spor před kterýmkoli soudem. Tak věc zůstala až do roku 1711, kdy nedopadla o nic lépe. Tehdy bude čas říci, co se s ní stalo potom.

Denonville, který býval podvychovatelem vévody z Bourgogne a svého nešťastného syna oženil s dcerou Lavienna, prvního králova komorníka, již syn neučinil šťastnou, se u krále přičiňoval tak dlouho, až král dovolil, aby syn přijel a pokusil se ospravedlnit ze své pěkné řeči u Blindheimu[13]. Vévoda z Marlborough mu ihned dal dovolenou na několik měsíců. Vrátil se ze svých cest po Německu do Holandska, kam dal přivézt maršála z Tallard a všechny významné zajatce. Dal je nalodit s sebou, aby ozdobili triumf jeho návratu do Anglie.

Villars, který viděl záležitost fanatiků téměř u konce, předsedal z královského pověření languedockým stavům. Dostal rozkaz vrátit se do Paříže a vévoda z Berwicku měl jít velet do této provincie po skončení stavů a návratu maršála z Villars. Tím tento rok skončil. Nechtěli nechat Berwicka bez významného vrchního velení po tom, jak si počínal ve Španělsku a jakým způsobem se odtamtud vrátil.

---

13. **Vysvětlivka:** Denonville mladší, zajatý 13. srpna 1704 u Höchstädtu (Blenheimu), tam vyzýval francouzskou pěchotu obklíčenou ve vsi Blindheim, aby složila zbraně.

Kapitola dvacátá

1705. — Maršálové Francie náhle jmenováni rytíři řádu. — Zlořády a následky tohoto jmenování. — Bonmot pana z Lauzunu. — Catinat odmítá řád, protože nemůže podat důkazy. — Villars a jeho původ; jmenován zapsaným vévodou. — Poznámky k obřadu řádu, při němž byli maršálové Francie přijati. — Harcourt a Bedmar mimořádně přijati za rytíře řádu. — Bedmarova povaha; jeho závazky vůči králi. — Akce před Verruou. — Námořní boj a pomoc dopravená do Gibraltaru. — Marlborough v Anglii skvěle přijat. — Tallard a hlavní zajatci v Nottinghamu. — Drobná akce v Itálii. — Lautrec zabit; jeho povaha. — Maulevrierovo počínání v Madridu a jeho přízeň. — Podivná obratnost španělské královny. — Obratnost Harcourtova a paní z Maintenon ve prospěch paní des Ursins. — Princezně des Ursins uděleno svolení přijet ke dvoru. — Harcourtovo sblížení s kancléřem a jeho synem a jejich sblížení s princeznou des Ursins jeho prostřednictvím. — Politika princezny des Ursins. — Očekávání princezny des Ursins u dvora. — Princezna des Ursins v Paříži. — Princezna des Ursins ve Versailles.

Prvního dne tohoto roku byli do Řádu Svatého Ducha přijati abbé z Estrées[1] a Puysieux, abbé v rochetě a fialové mozetě jako biskupové. Harcourt měl při obřadu hůl, protože při střídání čtvrtletí mezi kapitány tělesné gardy si ten, kdo odchází, ponechává hůl až do konce královy mše a u dveří kaple ji předá tomu, kdo ho střídá. Zatímco Puysieux skládal přísahu, král se náhodou otočil, spatřil Harcourta v kabátci na breve[2] a pohoršilo ho, že ten, kdo je mu tu tak blízko, není rytířem řádu.

Tento rozmar, který ho nikdy předtím nenapadl a nikdy později se mu už nevrátil, ho tehdy zasáhl tak silně — sám to potom řekl —, že chtěl Harcourta jmenovat v tu chvíli; pak si uvědomil, že jmenuje-li jeho, bude třeba jmenovat i další, a po zbytek obřadu přemýšlel, koho jmenovat a koho pominout. Nakonec se zastavil u maršálů Francie, protože jmenuje-li je všechny, nebude si žádný z nich moci stěžovat, a omezí-li se na tento malý počet, nevyloučí to omezení nikoho osobně. Na tak falešnou úvahu by bylo lze velmi mnoho namítnout.

Maršálové Francie nikdy neměli jako takoví na řád nárok a mnozí jej nikdy nedostali. Hodnost, či spíše ryze vojenský korunní úřad, jakým je tento, a který je odměnou za vojenské zásluhy, se uděluje bez ohledu na rod, kdežto řád byl založen právě pro rod. Ten případ nastal i tehdy. Z devíti maršálů Francie, kteří řád neměli, byl

1. **Vysvětlivka:** Jean d'Estrées, synovec kardinála z Estrées; po strýci byl francouzským velvyslancem v Madridu, odkud byl roku 1704 po sporu s paní des Ursins odvolán.

2. **Vysvětlivka:** Modrý, zlatem a stříbrem vyšívaný kabátec, jaký nosil sám král; směli jej nosit jen dvořané, jimž k tomu král udělil zvláštní listinu (breve).

nejeden, kdo se pro tuto poctu nenarodil; a nejeden také, kdo sice jakési šlechtictví měl, ale nebyl zrozen k tomu, aby řád nosil. Zkrátka, král si to usmyslil a provedl. Když vycházel z kaple, dal rytířům od jednoho k druhému vzkázat, aby vešli do jeho kabinetu, místo aby zůstali stát ve špalíru v jeho komnatě, a že chce konat kapitulu.

Konal ji tedy ihned po návratu a jmenoval maršály Francie vcelku, načež pan z Lauzunu řekl, že se král rozhodl jako velcí vojevůdci, se zadkem v sedle. Právě od tohoto jmenování, po němž si lidé vzali do hlavy, že maršálská hůl dává na řád právo, se stalo, že pan Vévoda[3] — když byl prvním ministrem a nenáviděl postavení a hodnosti, protože jim byl povinen tím, čím nechtěl být povinen a co nechtěl prokazovat nikomu, a chtěl všechno smísit, aby si před princi krve bylo všechno rovno a všechno bylo lid — jmenoval roku 1724 maršály Francie, kromě těch, které téhož dne maršály Francie teprve učinil, a z vévodů jmenoval jen ty, které se mu jmenovat zlíbilo, ačkoli nikdo z nich, byl-li v patřičném věku a nebyl-li ve zjevné nemilosti, nebyl jako vévoda nikdy opomenut při žádném velkém jmenování, dokonce ani Ludvíkem XIV., který je po celý život olupoval a ponižoval, jak jen mohl, a který se veřejně, v kapitule při jmenování roku 1688, omluvil, jak jsme viděli, za pouhé tři, které nejmenoval, a ráčil uvést i důvody. Kardinál Fleury od počátku své vlády jmenoval všechny maršály Francie, ačkoli prováděl jen malá jmenování do řádu; takže právo zavedené a dodržované od založení řádu ve prospěch první hodnosti království (která na rozdíl od úřadu maršála Francie předpokládá vysoký rod natolik, že zřizovací listiny v té věci lhaly, kdykoli k ní nemístná přízeň povýšila lidi obecného původu) bylo takříkajíc zrušeno a přeneseno na korunní úřad, který rod nepředpokládá a často připadá lidem nízkého nebo žádného rodu — od chvíle, kdy byl chvilkový rozmar zesnulého krále vzat za zákon, protože se to tak chtělo, třebaže on sám potom jmenoval maršály Francie, jimž ho nikdy nenapadlo řád dát a kteří jej dostali až dlouho po jeho smrti. To lze nazvat vzácnou záměnou. Ale dokončeme rovnou toto jmenování do Řádu Svatého Ducha.

Těmito maršály byli vévoda z Harcourtu, Cœuvres, španělský grand, Villars, který byl právě povýšen na vévodu, Catinat, Vauban, který se jmenoval Leprêtre a byl z Nivernais; byl-li šlechticem, pak nanejvýš tak tak. Za prvního z jejich rodu, kdo sloužil, uvedl svého staršího bratra, a ten byl jen v šlechtické hotovosti (*arrière-ban*) kraje Nivernais, po návratu z níž roku 1635 zemřel.

Nic tedy kratšího, novějšího, plošího, chatrnějšího. To je to, co nemohly zakrýt velké a jedinečné vlastnosti vojáka a občana u muže jinak tak hodného maršálské hole i všech milostí, které má a může získat sama zásluha. Rosen byl urozený, jak jsme viděli z toho, co jsem o něm uvedl podle svědectví pana prince de Conti, který se na to za své cesty do Polska důkladně vyptával; nevím však, zda právě to stačilo na rytíře

3. **Vysvětlivka:** Zde nikoli pan Vévoda doby, o níž kapitola vypráví, nýbrž jeho syn Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu, první ministr Ludvíka XV. v letech 1723–1726.

řádu. Chamilly se jmenoval Bouton; byl z dobré burgundské šlechty, už před rokem 1400 komořích burgundských vévodů a bailliů v Dole. Tyto úřady se tehdy dávaly jen lidem význačným. Kvůli tomuto dosti směšnému jménu Bouton byl neprávem pokládán za člověka nevalného původu. Châteaurenault se jmenoval Rousselet a byl z Dauphiné. Nebylo to patrně vůbec nic, neboť oni sami nepředložili nic staršího než maršálova praděda, titulovaného pánem několika malých lén či nešlechtických statků, který zemřel roku 1564 a za své postavení i za postavení svých dětí vděčil sestře maršála a kardinála z Gondi[4], kterou si vzal roku 1533, v prosinci, tedy v době, kdy byl Antoine z Gondi, jeho tchán, bankéřem v Lyonu, a několik měsíců předtím, než tudy po svém sňatku projížděla Kateřina Medicejská a vzala tam do svých služeb Kateřinu z Pierrevive, jeho tchyni, která se stala její oblíbenkyní, důvěrnicí a vychovatelkou jejích dětí a založila štěstí Gondiů ve Francii. Přitom byl Rousseletův syn jen chráněncem Gondiů, guvernérem jejich zámků Machecoul a Belle-Île, a nic víc. Koupil od nich jedno panství v Bretani a Châteaurenault v Touraine. Nebyl-li ničím otec, který byl švagrem, sotva mohl být něčím lepším syn, a to ukazuje, jak si maršál z Retz, po celý život tak mocný, a kardinál, jeho bratr, cenili tohoto příbuzenství a vlastního synovce. Jejich prasynovec, maršálův otec, nebyl vůbec ničím a jeho starší bratr to dotáhl všehovšudy na poručíka kompanie polního mistra v pluku gardy. To je hodně nové, hodně ubohé, hodně vzdálené Řádu Svatého Ducha. Maršálskou hůl si Châteaurenault zasloužil důstojně. Montrevel naopak, bez jakýchkoli zásluh, zato vysokého rodu, byl s řádem na stejné úrovni, ale maršálské holi byl tak nepřiměřený, že bylo hanba vidět mu ji v rukou. Harcourt, byl-li Harcourt, jak tvrdil, se Montrevelovi rodem přinejmenším vyrovnal. Byl vévodou a už nejednou jsme tu viděli, co to bylo za osobnost.

Catinat byl pravnukem generálního poručíka v Mortagne v Perche, zemřelého roku 1584; byli to patrně sedláci z tamního okolí, neboť on je první, o kom se ví. Jeho syn a vnuk byli rady parlamentu; vnuk se stal děkanem tohoto sboru a získal Saint-Gratien po své ženě, dceři jiného rady parlamentu. Z tohoto manželství vzešlo množství dětí, z nichž maršál Catinat byl pátým synem. Nejstarší byl radou parlamentu, potom čestným radou z ohledu na svého bratra, a zanechal syna, rovněž radu parlamentu. Catinat se o jmenování maršálů Francie dozvěděl záhy v Paříži; odjel do Versailles a dal krále požádat, aby s ním směl mluvit v jeho kabinetu, a král ho tam dal uvést, když vstal od oběda. Tam králi poděkoval za čest, kterou mu právě prokázal, a zároveň mu řekl, že ho nemůže klamat, a vyložil mu, že nemůže předložit důkazy urozenosti; byl krajně nespokojen, a to velmi právem. Byl filozof. Záměrně si zvykal na ústraní. Z jeho strany to proběhlo velmi uctivě, ale velmi chladně, až se našli lidé, kteří soudili, že mu nebylo příliš proti mysli takto odmítnout. Král ho velmi chválil,

4. **Vysvětlivka:** Albert z Gondi, vévoda z Retz a maršál Francie, a jeho bratr Pierre, pařížský biskup a kardinál; rod florentského původu, který ve Francii vynesla přízeň Kateřiny Medicejské.

ale nenaléhal na něj, stejně jako v podobném případě u arcibiskupa ze Sens Fortina de La Hoguette, a celý dvůr, který se o tom odmítnutí dozvěděl téhož dne, mu nesmírně tleskal. Z královna kabinetu odjel do Paříže a tam se skromně vyhnul všem chválám. Byl tedy třetím — a všichni tři za vlády tohoto krále —, kdo řád odmítl, protože nemohl předložit důkazy: maršál Fabert roku 1661 a tito dva. Kolik jiných by bylo mělo udělat totéž, nemluvě o těch lehké váhy!

Přejděme nyní k maršálovi z Villars, nejúplněji a nejtrvaleji šťastnému ze všech milionů lidí narozených za dlouhé vlády Ludvíka XIV. Viděli jsme už dříve, kdo byl jeho otec, jaké bylo jeho štěstí, jeho zásluhy a ty, které na něm shledala paní Scarronová[5] a na něž, když se stala paní z Maintenon, nikdy nezapomněla. Maršálův otec byl pokládán za syna soudního písaře z Condrieu. Jeho otec měl přesto pluk, snad zemské hotovosti, a roku 1635 prošel se svým domnělým šlechtictvím. Je dost známo, jak se tato přezkoumání šlechtictví dělají: ti, kdo jsou jimi pověřeni, k tomuto stavu nepatří, víc než velmi často jej nenávidí a pomýšlejí jen na to, jak jej ponížit. Práci odbývají, jejich sekretáři ji připravují a za peníze nadělají spoustu šlechticů; proto také říká přísloví, že jich víc nadělají, než zruší.

Manželka tohoto maršálova děda byla rozená Louvetová, což je jméno Cauvissonů, a tihle Cauvissonové nejsou nic velkého. Jeho otec měl prý korouhev v kompanii lehké jízdy pána z Peyrandu, to jest v kompanii postavené v kraji tím, kdo si s tím chtěl dát práci. Uvádí se o něm ještě, že velel v Montluelu a v Condrieu z pověření pana z Alincourtu, guvernéra provincie. Ten by se byl hodně podivil, ať už sám udělal jakékoli štěstí, kdyby byl viděl štěstí svého syna. Jak nesmírně by tedy užasl, kdyby byl mohl předvídat štěstí potomstva sedláka každým coulem, kterého našel po ruce, aby ho posadil do holubníku! Týž muž měl místo mezi sto šlechtici královského domu, to jest mezi *becs-de-corbin*[6][7], už tehdy dávno zatlačenými do bezvýznamnosti kompaniemi tělesné gardy, a tato místa se už kupovala od kapitána, aby se člověk zbavil daně *taille*. Stěží uvěřím, že ho šlechta kraje Lyonnais roku 1614 použila k sepsání svých pamětních spisů a k jejich předložení stavům, leda snad jako obratného a pletichářského chlapíka, neboť slovo „poslanec šlechty" si nikdo netroufá vyslovit, a nebylo by se na ně zapomnělo, kdyby byl měl tuto čest, která by byla doložila šlechtictví jeho. Říká se o něm také, že byl rytířem Řádu svatého Michala; ale

---

5. **Vysvětlivka:** Dřívější jméno paní z Maintenon po jejím prvním manželovi, spisovateli Paulu Scarronovi.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Becs-de-corbin* čili šlechtici s *bec-de-corbin* tvořili dvě kompanie královské vojenské domácnosti. Jméno měli podle své halapartny ve tvaru havraního zobáku (*bec-de-corbin*). První kompanii zřídil Ludvík XI. roku 1478. Karel VIII. založil druhou roku 1776. Tyto dvě kompanie, zrušené za Ludvíka XIII., obnovil Ludvík XIV. a s konečnou platností byly rozpuštěny za Ludvíka XVI. roku 1716. Šlechtici s *bec-de-corbin* kráčeli při velkých obřadech po dvou před králem.

7. **Ediční poznámka:** Letopočty v předchozí poznámce vydavatelů jsou v předloze porušené: obě kompanie zřídil Ludvík XI., první kolem roku 1474 a druhou roku 1479.

kdo jím tehdy nebyl, měl-li sebemenší protekci, ať byl kdokoli? Jeho otec je uváděn jako ten, koho vévoda z Nemours dosadil za velitele do Condrieu; nehledě na nepatrnost toho úřadu, šlechtictví to nedokazuje. Nejlepší, co mají, je strýc z otcovy strany Villarse, maršálova otce, arcibiskup z Vienne, jehož strýc z otcovy strany jím byl také. V oněch dobách zmatků se ještě víc než v našich vybírali biskupové z jiných důvodů než pro rod, a takové vyznamenání, je-li jediné, vyznamenáním není. Tvrdí, že měli dvě dřívější, a tak čtyři po sobě. Tvrdí se však také, že tito dva předchůdci byli z oněch starých Villarsů, pánů z Dombes, rodem rovných dauphinům[8], s nimiž je pojily přímé sňatkové svazky, kteří měli savojské dcery a převeliká panství; že tento maršálův Villars byl almužníkem druhého z těchto arcibiskupů, který si ho oblíbil, povznesl ho, učinil ho biskupem *in partibus* a pak svým koadjutorem. Vskutku je těžké srovnat, že by tito první dva Villarsové, arcibiskupové z Vienne, strýc a synovec, kteří oba hráli přední úlohu ve všech záležitostech své doby, byli syny člověka bezvýznamného a zcela neznámého, bratra řádného lyonského soudce, který se stal zvláštním civilním a trestním poručíkem tohoto soudu a byl otcem druhého z těchto prvních dvou arcibiskupů a generálního poručíka při prezidiálním soudu[9] a senešalství v Lyonu, jenž potom nastoupil po svém tchánovi na místo prvního prezidenta parlamentu v Dombes.

To je zvláštní úvod k tomu, co bude následovat. Král a Chamillart byli Höchstädtem a jeho velkými následky velmi otřeseni. Byla to první pohroma, kterou král utrpěl, a tato pohroma ho od útoku na Čechy a Rakousko vracela k obraně Alsaska, jež se po ztrátě Landau pokládala za velmi obtížnou, nemluvě o zemích bavorského kurfiřta a o jeho dětech, vydaných napospas císařově pomstě. Tallard byl v zajetí, Marsin se zdál příliš nový a příliš povrchní, než aby se na něho dalo v tak důležitém úkolu spolehnout. Villeroy, ať byl jakýkoli, byl určen pro Flandry s kurfiřtem. Boufflers byl mimo hru; a všichni ostatní maršálové také. Prince krve král v čele svých armád za nic nechtěl: zbýval Villars, neboť Harcourt si dával dobrý pozor, aby se nevzdálil od dvora, a paní z Maintenon, aby se ho nezbavila v krizi, v níž se tehdy nacházeli; Villars, jak jsme viděli, měl stejně jako Harcourt, a z týchž důvodů po otci, veškerou ochranu paní z Maintenon, a tudíž i Chamillartovu, který byl tehdy, je-li to možné, ještě víc oblíbencem než všemocným ministrem války a financí. Villars, který se už

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde tu o staré pány Dauphiné, kterým se říkalo *dauphinové* viennští (*dauphins de Viennois*).

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Poručíky (*lieutenants*) se ve starém soudním zřízení Francie nazývali úředníci, kteří zastupovali prvního úředníka soudu v jeho nepřítomnosti. Tak generální poručík lyonského senešalství, o němž tu Saint-Simon mluví, zastupoval senešala, jímž byl vždy muž meče, v předsednictví soudu, který by bylo možno přirovnat k dnešnímu soudu první instance a kterému se tehdy říkalo prezidiální soud (*présidial*). Tyto soudy, podřízené parlamentům, měly pravomoc zároveň civilní i trestní. V určitých případech, stanovených ordonancemi, soudily bez odvolání. Podrobnosti lze najít u Jousse, *De la juridiction des présidiaux*.

od Bavorska opovážil činit si nárok na vévodskou hodnost, neslevil ze své troufalosti nic ani pro své loupení, ani pro svůj pád do Languedocu; honosil se tam dílem, které našel hotové; vydával jeho dovršení za výhradně vlastní zásluhu a Bâville[10], nejzáštiplnější z lidí, který nikdy nemohl vystát Montrevela, podpíral Villarsovo chvástání vahou svého svědectví. Tento maršál nepřestával psát králi, Chamillartovi a paní z Maintenon o chybách u Höchstädtu a o chybách, které po něm následovaly, sdělovat jim, co všechno by byl udělal on, naříkat, že byl daleko od královských armád, zkrátka vychloubat se s drzostí, která mu nikdy nechyběla a která mu při této příležitosti posloužila tím lépe, že mluvil k lidem otřeseným, v krajních rozpacích nad volbou generála schopného unést břemeno, jež se na Rýně a na Mosele stalo tak těžkým, a tolik dychtivým lichotit si a dělat si naděje.

Paní z Maintenon využila chvíle; vycítila rozpaky i potřebu, viděla, že Villarsovo loupení a jeho zpupnosti vůči kurfiřtovi jsou zapomenuty; pochopila, jaké přízni se může těšit člověk, který se stal jakoby novým; využila toho, a Villars, který cítil, že jeho dopisy nacházejí zalíbení, dal také pocítit, jak je zarmoucen tím, jak byly přijaty jeho naděje na vévodství. Když si král dal důkladně vštípit, že v nynější situaci může použít jedině Villarse, bylo snadné ho přesvědčit, že ho nelze použít nespokojeného a uraženého, a odtud ministr a dáma, která ho k tomu vedla, dosáhli toho, že bude vévodou, jakmile přijede. Dostal tedy kurýra, který mu přivezl rozkaz, aby co nejrychleji ukončil zasedání languedockých stavů, jež měl pověření řídit, a aby se zároveň co nejspěšněji dostavil ke dvoru. Do Versailles přijel 15. ledna a poklonil se králi, právě když se král vracel z procházky v Marly. Král mu, vystupuje z kočáru, řekl, aby šel nahoru, že s ním promluví. Když se převlékl a vešel k paní z Maintenon, dal ho tam zavolat, a jakmile ho uviděl, řekl mu: „Nemám teď čas s Vámi mluvit, ale činím Vás vévodou." Toto jednoslabičné slovo mělo větší cenu než všechny audience, jejichž cílem pro maršála ostatně bylo. Vyšel uchvácen nejpronikavější radostí, a když oznámil milost, které se mu právě dostalo, vyvolal nejpodivnější překvapení, abych neřekl víc, a nejvšeobecnější zděšení u celého dvora, který se proti svému zvyku nijak nepřemáhal. Dokonce i pan Velký u sebe přede všemi soptil oheň a síru a všichni Lotrinští se o tom vyjadřovali se stejnou nevolí a stejně málo šetrně. Vévodové, ti, kdo o vévodství usilovali, i ti, kdo na ně pomyslet nemohli, byli stejně zarmouceni. Všichni byli pobouřeni, jedni tím, že mají sobě rovného takového druhu, druzí tím, že je bude předcházet a bude nad ně vyznamenán, princové krve tím, že mu budou muset prokazovat pocty, a ostatní knížata tím, že budou muset štěstí tak málo podloženému rodem ustupovat, anebo se s ním přít. Reptání bylo tedy tentokrát silnější než opatrnost; blahopřání chladná a krátká, a nový vévoda je vyhledával, vynucoval si je a dosti bezvýsledně každému vycházel vstříc, přičemž skrze velkou drzost dával najevo velkou úctu k jedněm a velké rozpaky přede všemi.

---

10. **Vysvětlivka:** Nicolas de Lamoignon de Bâville, dlouholetý a všemocný intendant Languedocu.

Když nadešly Hromnice, byli maršálové přijati, kromě Harcourta, kterému se udělalo zle, a abbé z Estrées zpíval mši jako prelát řádu. Pontchartrain, který byl se všemi Estréesy velmi ve zlém a byl rád, že vyvázl hraběti z Toulouse díky soucitu, který hrabě měl s jeho ženou, provedl abbému z Estrées kousek, o němž mi vyprávěl a velmi si jím liboval. Ačkoli tehdy nebyl hodnostářem řádu a nestal se jím ještě čtyři roky, šel jako sekretář královského domu krále upozornit, že abbé z Estrées, který není biskupem, nemá, když před ním slouží mši, sedět jindy než ve chvílích, kdy tam sedají kněží, a že má mít jako oni jen skládací stoličku, a ne křeslo. Rada došla obliby a od té doby se vždy dodržovala, k velké hořkosti ubohého abbého z Estrées. Při příležitosti tohoto jmenování bylo stanoveno, že ačkoli španělští grandové mezi sebou žádné pořadí podle stáří nezachovávají, budou je zachovávat ve Francii, protože vévodové tak mezi sebou činili vždy, a protože jsou jim postaveni naroveň, a tudíž s nimi smíšeni, nelze toto smíšení provést jinak; a mezi nimi se to od té doby vždy zachovává.

Protože byl tedy nemocen Harcourt, který byl vévodou déle než maršál z Cœuvres grandem, uvedli tohoto maršála samotného vévodové z La Trémoille a z Chevreuse, a když sám přijal řád, zaujal místo za posledním vévodou, neboť nebylo žádného, který by byl vévodou kratší dobu než on grandem. Maršál z Villars, prohlášený za dědičného vévodu, nebyl ještě zapsán v parlamentu.

Neměl ani panství, které by se dalo povýšit; teprve o několik měsíců později koupil Vaux, kde pan Fouquet utratil tolik milionů a pořádal tak nádherné slavnosti. Vaux bylo téměř celé lénem Nangisu, s nímž se dohodl, aby bylo lénem jen královým, podle výsady, která dovoluje lenní pány vévodství k tomu přinutit; a lze věřit, že Nangis, který sloužil v jeho armádě, kde byl obchod uzavřen, a byl jedním z jeho nejponíženějších dvořanů, mu při povaze, jakou u něho znal, pokud šlo o měšec, nekladl vysoké požadavky. Villars tedy, až do svého zápisu pokládaný jen za vévodu na breve, to jest neověřeného čili nezapsaného, neměl v řádu žádné pořadí, dokud zapsán nebyl; kráčel mezi maršály z Chamilly a z Châteaurenault jako maršál Francie služebně starší než oni a všechny tři společně uvedli hraběte ze Solre a markýz z Effiatu.

Když přijali řád, zaujali poslední místa za všemi rytíři, a Villars jako oni. Páni z Étampes a z Puysieux potom uvedli maršály Vaubana, Rosena a Montrevela, kteří se po přijetí řádu posadili za ony tři maršály, a při návratu z kaple ke králi kráčeli všichni šest poslední ze všech, kdežto maršál z Cœuvres předcházel všechny rytíře, kteří nebyli vévody.

Zaznamenávám tuto podrobnost, která se od založení řádu vždy stejně a bez jakýchkoli potíží zachovávala a prováděla, a později se ukáže, že tato poznámka není zbytečná. Dodám, že Rosenovy důkazy byly jen svědecké. Torcy, který jako kancléř řádu o důkazech referoval, předložil pouze osvědčení velitele švédského krále v Livonsku a prvních pánů a předních úředníků země, že může vstoupit do všech šlechtických kapitul. Torcy se opřel o příklad maršálů ze Schombergu, otce a syna, z nichž

druhý byl vévodou a pairem z Halluinu, a kardinála z Fürstenbergu, jejichž důkazy pro Řád Svatého Ducha byly jen svědecké.

Dokončeme odchod od látky řádu. Markýz z Bedmaru byl do něho jmenován, jeho důkazy byly přijaty a nosil jej, než bude přijat; král s ním byl nadmíru spokojen, když byl od nástupu Filipa V. na španělský trůn vojenským velitelem (*gobernador de las armas*) v Nizozemí pod bavorským kurfiřtem, generálním guvernérem těchto provincií, a ještě víc od doby, kdy na něm prozatímně spočívalo vrchní velení, zatímco byl kurfiřt v Německu. Bedmar, který ze Španělska odešel záhy, sloužil vždy v cizině; měl ducha, půvab, přívětivost, způsoby mírné, vlídné a zdvořilé. Byl otevřený a uhlazený, s nenuceností a lehkostí u Španělů velmi vzácnou; měl statečnost a uměl zacházet s vojskem; byl to velký dvořan, který si dal nejvíc záležet na tom, aby se zalíbil maršálům z Villeroy a z Boufflers, kteří ho králi velmi vychvalovali, i našim generálům a nižším důstojníkům, a aby všude dobře zacházel s francouzským vojskem. Pro to všechno si ho král oblíbil, vyžádal a získal pro něho grandezu první třídy, jež jeho rodu velmi příslušela, učinil ho rytířem řádu a po höchstädtském neštěstí a kurfiřtově návratu do Nizozemí mu opatřil místokrálovství na Sicílii, které kardinál del Giudice vykonával jen prozatímně. Bedmar tedy Nizozemí opustil. Králi se poklonil 2. března a byl jím přijat jako muž zahrnutý jeho milostmi. Osmého byl mimořádně přijat za rytíře řádu spolu s Harcourtem, který ho předcházel, protože byl vévodou déle než Bedmar grandem, a společně je uvedli maršál z Villeroy a vévoda z Beauvilliers. Vše proběhlo jako o svátcích řádu, jen s tím rozdílem, že byla pouze tichá mše; pro přijetí mimo svátky řádu nebylo téměř příkladu. Zjistilo se přece, že markýz z Béthune, když řád vezl polskému králi, svému švagrovi, byl přijat takto, a později uvidíme, že stejně byl přijat vévoda z Aumontu, když odjížděl na své mimořádné velvyslanectví do Anglie. Vraťme se nyní k obvyklé niti vyprávění.

Večer 26. prosince došlo před Verruou k dosti velké srážce. Pan Savojský dal za velmi husté mlhy přejít most u Crescentina většině vojska, které měl v tamním táboře, a to, aniž vstoupilo do Verruy, s níž, jak si čtenář vzpomene, mělo volné spojení, obklíčilo zákopy zprava i zleva a spojilo se v týlu, aby odřízlo každý ústup, až bude útočit z obou boků i z týlu samého a až bude zároveň čelo napadeno výpadem posádky. To také provedlo. Generálporučík Chartogne a Imécourt, polní maršál mající službu v zákopech, shromáždili, co mohli, aby čelili na všech stranách a bránili se; první tam byl raněn a zajat, druhý zabit. Útok byl nicméně všude odrážen tak dobře, že pan z Vendôme, který právě ulehl, měl čas dát sáhnout ke zbrani šesti pěším brigádám, v jejichž čele nepřátele znovu vyhnal ze všech postavení, jichž se zmocnili; v baterii se drželi dost dlouho, ale nakonec ustoupili a byli pronásledováni až do příkopu. Na obou stranách bylo mnoho mrtvých a raněných, ale mnohem víc na jejich. Pan Savojský byl zatím v jedné z věží donjonu a čekal na lepší výsledek.

Nazítří bylo jejich překvapení veliké, když z třiadvaceti děl, která zatloukli, viděli a slyšeli, že se našel způsob, jak jich jedenadvacet zase uvolnit, a ta na ně střílela jako obvykle.

Obléhání Gibraltaru pokračovalo, jak se dalo. Dne 24. prosince se tam objevilo šest anglických lodí, které doprovázely sedm fregat určených k tomu, aby vpluly dovnitř a přivezly pomoc. Pointis je napadl, zmocnil se čtyř fregat, ale nemohl zabránit zbylým třem, aby vpluly a přivezly obleženým tisíc mužů posily se střelivem a čerstvými zásobami, jimiž byly naloženy. Španělský král poslal k tomuto obléhání čtyři tisíce mužů posily.

Marlborough byl v Anglii přijat s mimořádným jásotem a poctami. Dolní sněmovna k němu vyslala deputaci. Její předseda k němu pronesl řeč; řečí ho uvítal i kancléř, když poprvé zasedl v horní sněmovně; maršála z Tallard nechtěli strpět v Londýně ani poblíž tohoto města, kde byl dlouho velvyslancem a uchoval si mnoho známostí. Poslali ho velmi daleko odtud i od moře, do Nottinghamu, s nejvýznamnějšími zajatci, a ostatní rozmístili jinde. Všichni měli místa, kam byli posláni, za vězení, s volností procházet se všude, i po venkově, ale bez přenocování jinde, a byli nenápadně, ale velmi zblízka střeženi.

Velký převor zase 2. února napadl postavení, která mezi Monte Baldem a Adiží držel na různých místech generál Patay s tisícem jezdců a třemi prapory. Jeho vojsko se bránilo dosti chabě a bylo odevšad vyhnáno. Bylo mu ukořistěno šest praporců a zajato čtyři sta mužů a tato výprava mu odňala spojení s Veronskem, odkud bralo potraviny. Médavy téhož dne shromáždil své vojsko od Oglia, aby znepokojoval nepřátele z této strany a zabránil jim přispět na pomoc jejich generálmajoru Patayovi. Hrabě z Leiningenu, který velel armádě od doby, kdy princ Evžen už nebyl v Itálii, cítil nad Médavym velkou převahu a zvedl všechna svá ubytování, aby se s ním utkal, načež se Médavy stáhl k Ogliu do postavení, kde k boji donucen být nemohl, a vyslal Lautreka s pěti sty jezdci, aby pozoroval nepřátele. Ten byl odříznut sborem silnějším, než byl jeho, zatímco hlavní síla táhla na něho, aby ho napadla. V této tísni se obrátil zpět, aby rozrazil vojsko, které ho odřízlo, a prorazil si ústup dřív, než bude napaden zpředu i zezadu. Skutečně se mu to podařilo a připojil se zase k Médavymu s šedesáti zajatci, které zajal, ale utržil těžkou ránu, na niž několik dní nato zemřel v Brescii, kam byl odnesen.

Byla to nesmírná škoda; byl velmi urostlý, měl nekonečně mnoho ducha, a ducha půvabného, i vědomosti, velkou píli, velkou vůli a mnoho nadání pro válku; byl mírný, zdvořilý a velmi milý. Víc než velmi tvrdé zacházení ze strany Ambrese, jeho otce, ho už před několika lety přimělo k rozhodnutí nehnout se ze své posádky a od hranic, protože neměl z čeho žít a nemohl snášet otcovy nálady. Tento život a dosti chatrné zdraví z něho učinily velkého samotáře a velmi pilného čtenáře a nakonec tomuto způsobu života velmi přivykl, ačkoli byl stvořen pro nejlepší společnost, kterou měl velmi rád a jež ho také velmi vyhledávala.

Maulevrier[11] se v záměru, v němž jsme ho opustili, ujal množství důležitých dopisů pro princeznu des Ursins a dopisů vévodkyně z Bourgogne pro španělskou královnu. Podle úspěchu Tessého, jak jsme viděli, učiněného grandem den po příjezdu do Madridu, lze soudit, zda on a jeho zeť v Toulouse dobře pracovali. Paní des Ursins pohlížela na tuto návštěvu a na zprávy, které při ní dostala, jako na předzvěst svého vysvobození a na Tessého a jeho zetě, kteří se jí oddali, jako na lidi, jež je třeba zahrnout přízní a kteří jí budou stejně užiteční u obou dvorů. Výměnou Berwicka za Tessého získávala všechno. Maulevrier neopomněl nic, aby si dodal významu. Měl až příliš čím sypat písek do očí. Paní des Ursins se dala chytit. Byla příliš dobře zpravena, než aby nevěděla o ustavičných návštěvách paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne u Maulevriera v Marly, pod záminkou, že jdou k jeho ženě, a o množství dalších podrobností. Když jí však Maulevrier vylíčil svůj román v nejlepším světle a Tessé jeho věrohodnost podpíral, usoudila, že nemůže zaplatit příliš draho člověka tak zasvěceného do nejvnitřnějších věcí a schopného tak hlubokých a tak smělých pletich; věnovala mu tedy svou důvěru stejně jako Tessému a zajistila jim tak veškerou důvěru španělského krále a královny dřív, než k nim dorazili. Z Toulouse ovládala jejich mysl i jejich záležitosti ještě despotičtěji, je-li to možné, a nedílněji, než kdy kardinál Mazarin, vyhnaný z království, ovládal královnu matku a záležitosti Francie od kolínského kurfiřta, k němuž se uchýlil.

Tessé a Maulevrier, ohlášení v Madridu tak, jak jsem právě vyložil, a navíc opatření dopisy princezny des Ursins, našli u španělského krále a královny naprostou otevřenost. První rozhovor byl z jejich strany, zvláště ze strany královniny, výlevem srdce; právě do nich vkládala své největší naděje na návrat princezny des Ursins, bez níž, jak se domnívala, nemůže obstát ani žít. Tessé, kterého věc sama i opakované královy rozkazy nutily, aby odjel na hranici všechno zařídit, nemohl otálet, jakmile se v Madridu poradil s Berwickem a vykonal obřad pokrytí hlavy. Maulevrier, který odjel do Španělska jako nemocný do lázní, zůstal v Madridu, aby nahradil nepřítomnost svého tchána ve všem, co se týkalo nejdůvěrnějšího spojení paláce ve věci paní des Ursins. Svým duchem, znalostí našeho dvora a vědomostmi, které načerpal z důvěry princezny des Ursins v Toulouse, dával královně rady ke krokům, jejichž užitečnost poznala. Ona, paní des Ursins, paní z Maintenon — všechno šlo v taktu.

Maulevrier dovedl využít toho, že královna neměla z našeho dvora nikoho, komu by se mohla svěřit se svým nejvroucnějším přáním, nikoho zasvěcenějšího ani nikoho, kým by si v té věci byla jistější. Tyto tajné rozmluvy se jí zalíbily natolik, že dala Maulevrierovi španělským králem udělit právo vstupu, a on přes pokoje tohoto panovníka vcházel ke královně v kteroukoli hodinu. Za ručitele měl svého tchána, vévodkyni z Bourgogne a princeznu des Ursins. S těmito výhodami dovedl své důvěr-

---

11. **Vysvětlivka:** Markýz z Maulevrieru z rodu Colbertů, synovec ministra Colberta a zeť maršála z Tessé, kterého provázel do Španělska.

nosti dohnat hodně daleko. Jako věc vedlejší chtěla královna také odvolání vévody z Grammontu, vinného v jejích očích neodpustitelným zločinem, že byl proti návratu paní des Ursins a že se s ní na své cestě setkal jen chladně. Tím se stal králi i královně nesnesitelným. Nejnaléhavější záležitosti v jeho rukou hynuly. A bylo tu ještě víc: z hlubokého záměru přemluvila španělská královna krále, svého manžela, aby ve všem narážel na vůli krále, svého děda, a jeho rady ve všem okázale přehlížel. Král si na to trpce stěžoval. Cílem bylo tím ho unavit a přivést ho k pochopení, že jedině paní des Ursins, bude-li s ní dobře naloženo a bude-li poslána zpět jako všemocná, může vrátit věci do původního stavu a zjednat mu ve Španělsku poslušnost jako v prvních dobách.

Když bylo všechno dobře připraveno a král byl obměkčen dobou vyhnanství, milostmi prokázanými Estréesům, vzdálenými narážkami a lstivými dopisy, které mu přicházely od Tessého a v nichž ovšem o princezně nebyla řeč; když se usoudilo, že je čas jednat otevřeněji, a král byl unaven královninými projevy nevole, slabostí svého vnuka vůči ní a odporem, na který narážel ve všem, co navrhoval nejužitečnějšího a nejrozumnějšího ve Španělsku, kde s takovým zalíbením dlouho zakoušel, že se tam všichni snaží jen předejít jeho vkusu a vůli a především mu projevovat dokonalou ochotu a poslušnost — dali si dobrý pozor, aby nezahlédl, že by kdokoli, ba ani sama paní des Ursins, pomýšlel na nějaký návrat do Španělska; stejně jako si, když šlo o získání Toulouse místo Itálie, dali tutéž práci, aby nepostřehl, že by kdy mohla přijít řeč na to, že ji znovu uvidí v Paříži a u dvora. Tato změna z Itálie na Toulouse, kterou slabost či malý rozhled ministrů strpěly v době hněvu, pro ně tak příznivé, aby jí zabránili, byla záchranou veškeré velikosti jejich nepřítelkyně, která by jednou v Itálii a v Římě byla příliš daleko od Španělska i od Francie, než aby mohla včas a účinně strojit úklady, a kdyby se tam vrátila do svého dřívějšího ustáleného postavení, byla by tam zůstala navždy. Dali si tedy, opakuji, dobrý pozor, aby král nezahlédl žádné přání, žádné pomyšlení na návrat do Španělska.

Ale Harcourt z jedné strany, který si obratně a směle vždy uchoval volnost mluvit s králem o španělských věcech, a paní z Maintenon z druhé mu pozvolna líčili neomezenou moc španělské královny nad králem, jejím manželem; krajní nevoli, jejíž známky dávala až po nejustavičnější a nejtrpčí odpor vůči všemu, co přicházelo od krále, na úkor vlastních záležitostí, z rozladění, které už neovládala a které mělo vskutku svou příčinu v tvrdosti, již zakoušela osoba, pro kterou vynaložila všechno, co bylo v jejích silách, aby zmírnila potupu jejího údělu; že ostatně k jejímu uspokojení jde jen o úslužnost zcela cizí a lhostejnou státním záležitostem, která na ně nemůže mít žádný vliv — dovolit paní des Ursins, aby přijela ke dvoru říci tam na své ospravedlnění všechno, co bude chtít, a potom ať si se sebou naloží, jak jí bude libo, jen ne tak, že by tam zůstala nebo se vrátila do Španělska, o kterémžto návratu už nemluví ani královna a omezuje se na to, aby její přítelkyně mohla být sama vyslechnuta; že to, co se neodpírá ani největším viníkům, lze dobře povolit osobě je-

jího pohlaví a tohoto stavu; že ať se dopustila jakýchkoli chyb, její pád z takové výše a tak náhlý, vyhnanství, v němž už tak dlouho poskytuje jeho podívanou, a protiklad tak okázalých odměn kardinála a abbého z Estrées jsou pokáním, které si dobře zaslouží, aby král, spokojen tím, že jí dal pocítit tíhu svého rozhorlení a španělské královně tíhu své otcovské autority, konečně ráčil projevit panovnici, jejímiž rukama je nutno procházet ve všech záležitostech a která je krajně roztrpčena, ohled, jenž ji jistě obměkčí, ba okouzlí a vrátí ji na cestu, z níž ji svedla nevole; ta by, kdyby trvala, mohla špatnými radami rozmrzelosti a hněvu dohnat do mrzutých krajností věci, které po neštěstích u Höchstädtu, u Gibraltaru a po vzpouře Katalánska vyžadují péči a postup, jež mohou uspět jen ve velké shodě.

Arcibiskup z Aix, dokonalý mistr pletich, člověk nejsmělejší, nejpodnikavější, nejduchaplnější a nejvynalézavější, který si od časů Madame[12] a od návratu ze svého vyhnanství[13] uchoval jakousi volnost vůči králi, jehož dokonale znal, prolomil první ledy a mluvil jen o nešťastném stavu paní des Ursins, kterou neomluvitelné bláznovství (měl na mysli dopis s přípisky) svrhlo do propasti ponížení. Zveličoval její bolest nad tím, že se znelíbila a nemůže být vyslechnuta, když se ve Španělsku starala jen o to, aby tam král nacházel poslušnost, a ve všem se mu snažila zalíbit. Tak jak postupovali Harcourt z jedné strany a paní z Maintenon z druhé, s nimiž jednal ve shodě a jimž v této krizi dával užitečné a pevné rady, vracel se k útoku. Král, k němuž se v uzavřenosti, do níž se sám uvěznil, pravda nikdy nedostala, byl jediný z obou monarchií, kdo vůbec netušil, že příjezd paní des Ursins k jeho dvoru je jistou zárukou jejího návratu do Španělska a návratu moci větší než kdy dřív. Znaven odporem, na nějž tam narážel, zneklidněn nebezpečným nepořádkem, který z toho vznikal ve státních záležitostech, v době, kdy jejich změněná tvář vyžadovala dokonalý soulad mezi oběma korunami, unaven naléháním, jemuž byl vystaven, a úvahami, které mu byly předkládány, udělil konečně milost, o niž byl tak usilovně žádán, čímž byli ministři velmi zaskočeni.

Harcourt této krátké chvíle využil. S Torcym a s vévodou z Beauvilliers byl nesmiřitelně znepřátelen. Chamillart byl jeho člověkem jen proto, že byl člověkem paní z Maintenon. Do jeho dvou resortů by se byl chtěl plést stejně jako do Torcyho: tam tedy nemohl počítat se skutečným spojenectvím. Kancléřův duch, způsob a schopnosti se mu líbily. Pontchartrainova zlomyslnost a slídivost mu mohly být užitečné. Jejich resort neměl nic, co by ho mohlo lákat ani v nich budit podezření; byli zjevnými Chamillartovými nepřáteli a kancléř byl s Beauvilliersem odjakživa ve zlém, a dokonce nepříliš zdrženlivě. To všechno se Harcourtovi velmi líbilo a vzbudilo to v

12. **Vysvětlivka:** Zde nikoli Madame doby Pamětí, nýbrž první choť Monsieura, Jindřiška Anglická († 1670), k jejímž důvěrníkům arcibiskup tehdy patřil.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Paměti tohoto arcibiskupa z Aix (Daniela de Cosnac) vydala Société de l'Histoire de France (Paříž 1852, 2 sv. in-8°). Jsou v nich všechny podrobnosti těchto pletich.

něm touhu spojit se s otcem i synem, s nimiž neměl žádnou příležitost k osobním střetům. Mohlo mu to poslužit ve věcech rady a zbavit krále nepříjemné představy, že nedokáže vyjít s žádným z jeho ministrů. Překvapilo mě, že mě začal přijímat s velmi zřetelnou a vytrvalou pozorností a že se mnou zapřádal hovory, aby viděl, jak toto vyhledávání přijmu; měl jsem se na pozoru před člověkem, který byl nepřítelem toho, co mi bylo nejbližší, a nic nedělal bez postranních úmyslů. Moje zdvořilost mu nestačila. Záležitost paní des Ursins postupovala ve tmě. Spěchal se spojením s Pontchartrainy; mě si vyhlédl, abych je vytvořil. Omrzelo ho to a obrátil se rázem na prvního štolbu[14], který už patřil k jeho přátelům a který, nemaje mé důvody, se brzy stal jeho člověkem a v okamžiku uzavřel spojení, které se jim všem hodilo.

Kancléř, který byl s Beauvilliersem ve zlém, s Chamillartem otevřeně rozkmotřen, bez spojení s Torcym, na něhož jeho syn pukal žárlivostí, u paní z Maintenon zcela propadlý, který měl přímo s králem málo záležitostí (vzácných a často pro něho spíš trapných než příjemných) a držel se u něho už jen zvykem, duchem a příjemností, byl nadšen, že se může spojit s mužem, jakým byl Harcourt a jakým se tak přirozeně mohl stát, který s ním sdílel averze i společné důvody k odstupu, s nímž se ostatně nemohl dostat do střetu ani do podezření stran svého úřadu ani stran úřadu svého syna, kteryžto syn, všem odporný, i vlastním kolegům, sotva popadal dech po strachu, který mu nahnal hrabě z Toulouse, a byl až příliš šťasten, že se může spojit s člověkem tak významným, jakým byl Harcourt navenek a ještě víc uvnitř, jehož ochrana a rady mu mohly být tak užitečné. Když však Harcourt toto spojení uzavíral, chtěl — a on při vší mírnosti diktoval — otevřeně, aby do něho byla zahrnuta paní des Ursins a aby jí mohl jednou provždy do budoucna ručit za jejich přátelství a služby.

Tento bod byl získán stejně snadno a kancléř přitom rozvinul všechen svůj půvab. Byla to nepřítelkyně těch, které nenáviděl nebo s nimiž žil bez spojení. Ani on, ani jeho syn nebyli v postavení, aby se po nich žádalo prolamovat ledy. Zavázat se, že budou přát dobro vzdálené osobě, aniž mají prostředky jí sloužit, znamenalo zavázat se k málu; a kdyby znovu nabyla vrchu, stala by se jim ochranou. Spojení mezi nimi bylo tedy právě uzavřeno a Harcourt, první štolba a Pontchartrainové se sešli, dali si sliby a dohodli se o svých věcech právě několik dní předtím, než král vypustil ono velké slovo, na něž byl do Toulouse vypraven kurýr s povolením, aby přijela do Paříže a ke dvoru, kdy bude chtít. Ačkoli byla zpravena o všem, co se pro ni chystalo, radost předčila naději. Ale vyhlídka na návrat k všemoci ve Španělsku, která z tohoto povolení vyplývala, ji nevyvedla z míry o nic víc než úder blesku, který na ni dopadl v Madridu: stále se ovládajíc a dbajíc, aby ze svého připuštění k ospravedlnění vytěžila, co jen bude moci, zachovala si vzezření ženy v nemilosti, která doufá, ale je pokořena; své důvěrné přátele předem upozornila, aby se přesně drželi tohoto tónu; především se bála dát králi postřehnout cokoli, co by ho zamračilo a nabádalo

14. **Vysvětlivka:** Jacques-Louis de Beringhen, králův první štolba.

k ostražitosti; s velkou duchapřítomností učinila svá opatření ve Španělsku; s odjezdem se neukvapila, a přece odjela dost rychle, aby nic nenechala vychladnout a aby dala najevo horlivost, s níž chce využít milosti, které se jí dostalo a po níž vždy tolik toužila.

Sotva kurýr k ní odjel, začala se potichu šířit zpráva o jejím návratu a za několik dní se stala veřejnou a potvrzenou. Vzruch, který u dvora vyvolala, byl nepředstavitelný; jen důvěrní přátelé paní des Ursins zůstali klidní a umírnění. Každý otevřel oči a pochopil, že příjezd tak důležité osoby nebude ničím lhostejným. Všichni se chystali na jakési vycházející slunce, které změní a obnoví v přírodě mnoho věcí. Bylo vidět samé lidi, od nichž nikdo nikdy neslyšel vyslovit její jméno, jak se chlubí jejím přátelstvím a vyžadují blahopřání k jejímu brzkému příjezdu. Našli se jiní, spojení s jejími nepřáteli, kteří se nestyděli vydávat se za uchvácené radostí a hýřit podlízavostmi vůči těm, o nichž si lichotili, že je přinesou princezně des Ursins jako kadidlo. Mezi těmi posledními vynikli Noaillesové. Jejich důvěrné spojení s Estréesy a skrze jejich oblíbeného zetě s vévodou z Grammontu je nezadrželo: rozhlašovali, že jsou nadšeni návratem osoby, kterou prý v každé době milovali a ctili a která byla jejich přítelkyní po celý jejich život. Chtěli o tom přesvědčit její nejlepší přátele, paní z Maintenon i ji samu.

Do Paříže konečně přijela v neděli 4. ledna. Vévoda z Alby, který se domníval, že dobře činí, když se pevně přimkl k Estréesům, doufal, že tu skvrnu smyje, zahrne-li ji všemi poctami, jakými jen mohl. Vyjel jí s průvodem velmi daleko za Paříž vstříc s vévodkyní z Alby a odvezl ji na noc k sobě, kde jí uspořádal slavnost. Více význačných osob jí vyjelo vstříc, kdo blíž, kdo dál; Noaillesové nechyběli, a jeli nejdál ze všech.

Paní des Ursins měla proč být překvapena tak triumfálním vjezdem: aby se dostala z domu vévody z Alby, musela vyjednávat. Záleželo jí na tom, aby se usadila tam, kde bude volná. Místo u vévodkyně z Châtillonu, své vlastní neteře, se raději ubytovala u hraběnky z Egmontu, která jí byla neteří jen z druhého kolena, ale byla neteří arcibiskupa z Aix; kdysi ji měla dlouho u sebe spolu s vévodkyní z Châtillonu a obě u sebe provdala. Tato přednost dobře náležela ohledu na arcibiskupa z Aix, kterému v nejbouřlivějších dobách nebylo v jejích službách nic zatěžko až do této příjemné chvíle. Král byl v Marly a my, paní ze Saint-Simon a já, jsme byli při tomto pobytu, jak se nám často stávalo od doby, kdy mě Chamillart usmířil s králem. Po zbytek tohoto pobytu v Marly byl u paní des Ursins úžasný nával; ta pod záminkou, že potřebuje odpočinek, zavřela dveře před obyčejnými návštěvníky a nevycházela z domu. Pan Princ tam přispěchal mezi prvními a po jeho příkladu všichni nejvznešenější a ti, kdo ji znali nejméně. Ať byl tento nával jakkoli lichotivý, nezaměstnával ji tolik, aby ji mnohem víc nezaměstnávalo, jak se dobře obeznámit se vším, co nemohly obsáhnout depeše, a s nynější mapou dvora. Zvědavost, naděje, strach, móda tam přitahovaly ten zástup, z něhož víc než tři čtvrtiny dovnitř nevešly. Ministři se tehdy zalekli. Torcy dostal od krále rozkaz, aby ji navštívil. Byl tím ohromen; neod-

pověděl; jako člověk, který viděl, že hra je rozdána a triumf zajištěn, uposlechl. Návštěva proběhla s rozpaky z jeho strany a s povýšeným chladem ze strany druhé: to byl okamžik, kdy paní des Ursins změnila tón.

Do té doby skromná, prosebná, téměř zahanbená, viděla a dozvěděla se toho tolik, že místo aby se jen hájila, jak si předsevzala, usoudila, že se může stát žalobkyní a žádat spravedlnost proti těm, kdo zneužili královy důvěry, přivodili jí tak trpké a tak dlouhé zacházení a vystavili ji na podívanou oběma monarchiím. Všechno, co se jí dělo, daleko předčilo její naděje; sama se tomu přede mnou několikrát podivila a se mnou se vysmála spoustě lidí, a často z nejvýznamnějších, které buď skoro neznala, nebo kteří jí byli velmi nepřátelští, a kteří se kolem ní ponížene hrnuli.

Král se vrátil do Versailles v sobotu 10. ledna; paní des Ursins tam přijela téhož dne; ubytovala se ve městě u d'Alègra. Ihned jsem ji šel navštívit, protože jsem pro plesy konané téměř každý večer nemohl opustit Marly. Moje matka se s ní v Paříži hodně vídala a paní ze Saint-Simon a já jsme jí tam poslali vyjádřit svou radost a dychtivost ji vidět. Vždy jsem s ní udržoval styk a při každé příležitosti jsem od ní dostával důkazy přátelství. Sandricourt, který byl z mého rodu a sloužil ve Španělsku a o němž budu mít časem co říci, se na mou prosbu dočkal od ní všemožných vyznamenání a vřele ho doporučila předním španělským velitelům. Byl jsem přijat velmi dobře. Sliboval jsem si však něco otevřenějšího. Pobyl jsem tam krátce. Přišel tam Harcourt, který ji obratně dosud nenavštívil, a já jsem se kvůli němu ohleduplně vzdaloval; zadržela mě, aby mě s nenuceným výrazem pověřila několika maličkostmi, a hned nato, nabývajíc zase veškeré své otevřenosti, mi řekla, že si slibuje brzy mě zase vidět a pohovořit se mnou pohodlněji: viděl jsem, že to Harcourta překvapilo. Když jsem vycházel z domu, viděl jsem tam vcházet Torcyho. Zařídil už z Paříže prostřednictvím své matky, že k němu půjde na večeři. Byla spokojena, že ho pokořila a že k ní přišel na králův rozkaz. Nebyl čas dělat výstupy, a ještě proti ministrovi: neviděla dosud ani krále, ani paní z Maintenon, a to, co se s nimi odehraje, mělo být kompasem jejího chování. Nazítří, v neděli, osmého dne po svém příjezdu do Paříže, poobědvala sama u sebe, oblékla se do velkého dvorního šatu a odebrala se ke králi, s nímž byla v jeho kabinetě dvě a půl hodiny mezi čtyřma očima; odtud k vévodkyni z Bourgogne, s níž byla rovněž dosti dlouho sama v jejím kabinetě. Král večer u paní z Maintenon řekl, že je ještě mnoho věcí, o nichž s paní des Ursins dosud nemluvil. Nazítří viděla paní z Maintenon v soukromí velmi dlouho a zcela nerušeně. V úterý se tam vrátila a byla tam velmi dlouho jako třetí mezi ní a králem; ve středu vévodkyně z Bourgogne, která obědvala a hrála u paní z Mailly, tam dala ke konci hry zavolat princeznu des Ursins, odešla s ní samotnou do jednoho kabinetu a zůstaly tam velmi dlouho.

Měsíc nato přijel plukovník španělského vojska, Ital jménem Pozzobuono, vypravený výslovně a jedině králem a královnou, aby králi přinesl jejich díky za princeznu des Ursins a vévodovi z Alby rozkaz, aby k ní s celým svým průvodem vykonal ob-

řadnou návštěvu jako tehdy, když šel poprvé k princeznám krve. Od té chvíle bylo prohlášeno, že zde zůstane až do dubna, aby uspořádala své záležitosti a své zdraví. Už to byl velký krok, být paní toho, aby takto ohlásila svůj pobyt. Nikdo ovšem o jejím návratu do Španělska nepochyboval, ale slovo o něm nepadlo; vyhýbala se tomu, aby se o tom vyjádřila, a lze soudit, že v té věci nemusela snášet nediskrétní otázky. Velmi odměřovala své návštěvy u Monseigneura, Madame, vévody a vévodkyně z Orléans a princezen krve; několik dní věnovala přívalu lidí, potom se uzavřela pod záminkou záležitostí, zdraví, toho, že není doma, a pokud mohla, vídala v Paříži jen své přátele nebo nejdůvěrnější známé a lidi, které pro jejich postavení nemohla odmítnout.

Tolik a tak dlouhých audiencí, po nichž následovalo tolik vyrovnaného klidu a takový nával, udělalo ve světě velký dojem a velmi zvýšilo horlivost těch, kdo se k ní hrnuli. Dva dny po své první návštěvě ve Versailles jsem k ní šel znovu a našel jsem u ní vůči sobě její dřívější otevřenost, s níž mi trochu vyčetla, že jsem byl jejím důvěrnějším přítelem před jejími nesnázemi než po nich. To posloužilo jen k tomu, že jsme se hned v tom rozhovoru rozehřáli; otevřela se v něm a zdálo se mi, že má chuť se mnou mluvit. Zůstával jsem nicméně na pozoru s ohledem na pana z Beauvilliers; věděl jsem o smíření s kancléřem, stran Chamillarta jsem se jí nebál a na Torcym, s nímž jsem neměl žádné spojení, mi nezáleželo. Nepřivedla mě do rozpaků, znala mapu dvora příliš dobře, než aby nevěděla o mém důvěrném přátelství s panem z Beauvilliers; a její zdvořilost, a mohu říci její přátelství, neboť mi je projevovala po celý svůj pobyt, mě v té věci ušetřily všech choulostivostí. Přerušil nás nuncius. Brzy jsem ji však viděl znovu a mluvila se mnou s důvěrou o tisíci věcech, zdejších i španělských, o dvoře i o jiných, které se týkaly jí samé. Paní ze Saint-Simon prokázala všemožné přátelské pozornosti a vstřícnost a brzy uvidíme, že to celému dvoru velmi otevřelo oči, pokud šlo o nás. Nechme ji triumfovat a v klidu pracovat a vraťme se zpět k tomu, od čeho nás toto dlouhé a zajímavé vyprávění odvedlo. Nesmíme však zapomenout, že toto přijetí, jehož se od krále dostalo paní des Ursins, o jejíž návrat se Tessé tolik zasazoval, se španělskému králi a královně zalíbilo natolik, že dali Tessému všemožné vojenské pravomoci a vyznamenání, důvěru i osobní přízeň, a jeho zeti všechna vyznamenání svého dvora.

Kapitola dvacátá první

Králova penze paní z Caylus pod podmínkou, že se rozejde s otcem de La Tour. — Povaha tohoto otce. — Smrt Pavillonova. — Listiny „brevet de retenue" pro Livryho a pro hraběte z Évreux. — Vévoda z Tresmes přijat na radnici. — Sňatek Rupelmonda s dcerou pana d'Alègre. — Povaha a drzost paní z Rupelmonde; původ jejího manžela atd. — Vévoda z Aumontu vyhrává proti vévodovi z Elbeufu jízlivý spor. — Drobné hrdinské kousky La Feuilladovy. — Smrt braniborské kurfiřtky. — Smrt Courtebonnova. — Dívky ze Saint-Cyru. — Sňatek slečny d'Osmont s Avrincourtem. — Smrt Tressana, biskupa z Le Mans. — Tahanice mezi Saint-Pierrem a Nancrém o Švýcary pana vévody z Orléans. — Listina „brevet de retenue" pro Grignana. — Sňatek rytíře z Grignanu se slečnou d'Oraison. — Sňatek Montala se sestrou Villacerfovou a d'Épinaye s dcerou pana d'O. — Rivas vyhnán; na jeho místo Mejorada. — Ronquillo. — Ústrky vévodovi z Grammontu v Madridu; žádá o odvolání a o Zlaté rouno. — Skvělý a pevný triumf princezny des Ursins, jisté si návratu do Španělska. — Přátelství princezny des Ursins k paní ze Saint-Simon a ke mně a její dobré služby. — Vévoda a vévodkyně z Alby na plese v Marly; podivnosti. — Amelot velvyslancem ve Španělsku; jeho povaha. — Orry se vrací do Španělska. — Bourke, jeho povaha, jeho dobrodružství, jeho chatrné postavení. — Melfort povolán zpět do Saint-Germain a prohlášen vévodou. — Middleton se stává katolíkem. — Smrt paní du Plessis-Bellière. — Smrt, povaha a kariéra Magalottiho. — Albergotti a jeho povaha. — Smrt vévody z Choiseul, jíž zaniká jeho vévodství-pairie. — Smrt prezidenta z Maisons. — Smrt slečny z Beaufremontu. — Smrt Seissacova. — Smrt vévody Maxmiliána Bavorského a smutek za něj. — Smrt pana z Beuvronu. — Smrt malého vévody z Bretagne; smutek za něj. — Dlouhá králova dna; jeho ukládání ke spánku navždy uzavřeno veřejnosti. — Smrt Rubantelova. — Smrt Breteuilova; Armenonville státním radou. — Smrt jediného syna pana d'Alègre. — Angervilliers intendantem Dauphiné a armád. — Bouchu; jeho povaha; podivnost jeho posledních let.

Ať už byla paní z Maintenon návratem a přijetím paní des Ursins zaměstnána sebevíc, nic ji nedokázalo odvést od protijansenistické choroby. Paní z Caylus využila svého vyhnanství k dobrému. Upřímně se vrátila k Bohu; svěřila se do rukou otce de La Tour, který se později stal generálem otců oratoriánů, pokud jím už tehdy nebyl. Tento otec de La Tour byl vysoký, urostlý muž s tváří příjemnou, ale budící úctu, velmi známý svým duchem, vlídným, ale pevným, obratným, ale silným, svými kázáními a svým duchovním vedením. Platil, stejně jako většina členů jeho kongregace, za jansenistu, to jest za jednoho z těch, kdo jsou řádní, přesní, přísní ve svém chování, pilní ve studiu, kající, nenávidění Svatým Sulpiciem a jezuity, a tudíž s nimi

nijak nespojení; jedni jim záviděli ve své nevědomosti, druzí ze žárlivosti na těch několik kolejí a seminářů, které řídili, a na velký počet přátel, a to proslulých, kteří jim před nimi dávali přednost. Od chvíle, kdy otec de La Tour vedl paní z Caylus, dělily si všechen její čas ustavičná modlitba a dobré skutky a nenechávaly jí už žádný pro jakoukoli společnost; půst byl jejím obvyklým cvičením a od bohoslužby Zeleného čtvrtka až do konce bohoslužby sobotní nevycházela z kostela svatého Sulpicia; při tom všem byla stále veselá, ale umírněná, a stýkala se už jen s osobami zcela oddanými zbožnosti, a i s těmi dosti zřídka. Bůh na ni vyléval tolik milostí, že tato žena tak světská, tak stvořená i pro radovánky a pro to, aby byla potěšením světa, po celou tu dlouhou dobu nelitovala nikdy ničeho jiného než toho, že svět neopustila dříve, a ani na okamžik se nenudila v životě tak tvrdém, tak jednotvárném, který nebyl než nepřetržitým řetězem modliteb a pokání. Tak šťastný stav narušila nevědomost a pošetilá horlivost její tety, abych pomlčel o někom výše postaveném; vzkázala jí, že král ani ona se už nemohou déle smiřovat s tím, že ji vede otec de La Tour; že je to jansenista, který ji přivádí do záhuby; že jsou v Paříži jiné učené a zbožné osoby, jejichž smýšlení není podezřelé; že se jí ponechává volba mezi všemi těmi; že se tato povolnost od ní žádá pro její dobro a pro její spásu; že je to poslušnost, kterou nemůže králi odepřít; že je od smrti svého manžela chudá; konečně že podvolí-li se této vůli ochotně, bude její penze šesti tisíc livrů zvýšena na deset.

Paní z Caylus se rozhodovala velmi těžko; strach, že bude trápena, na ni zapůsobil víc než sliby; opustila otce de La Tour, vzala si zpovědníka po chuti dvora a brzy už nebyla táž; modlitba ji začala nudit, dobré skutky ji unavily, samota se jí stala nesnesitelnou; protože si uchovala týž půvab ducha, snadno našla zábavnější společnosti, v nichž se brzy stala znovu vším, čím bývala. Obnovila vztah s vévodou z Villeroy, kvůli němuž byla vyhnána od dvora. Brzy uvidíme, že tato nesnáz se v očích krále a paní z Maintenon nezdála ničím ve srovnání s tím, že se někdo posvěcuje pod vedením jansenisty. Otce de La Tour, který vynikal duchem moudrosti, rozvahy a umění vést, hlídali s pozorností, jíž nic neuniklo, aniž kdy udělal chybný krok. Král, který na něm, popoháněn jezuity a Svatým Sulpiciem, z celého srdce hledal, co by mu vytkl, několikrát s rozmrzelostí, ale i s obdivem vykřikl nad moudrostí toho muže a přiznal, že ačkoli ho už velmi dlouho sleduje, nikdy ho nedokázal přistihnout při chybě. Jeho rozhovor byl veselý, často peprný, zábavný, ale nevybočoval z povahy stavu, k němuž náležel. Byl to muž budící úctu a těšil se největší vážnosti; při tom všem ho jeho bystrost nakonec oklamala a později uvidíme, jak upadl do strašné léčky, do níž jeho autorita, v domnění, že se vyhýbá velkému zlu, strhla kardinála z Noailles i kancléře

d'Aguesseau[1] a která měla neblahé následky. Otec de La Tour byl šlechtic z dobrého rodu, z okolí Eu, a býval pážetem Mademoiselle[2].

Pavillon, synovec proslulého biskupa z Pamiers[3], tak známého v záležitostech jansenismu a regálií, zemřel starý v Paříži, kde byl členem Akademie věd a nápisů, dosti chudý a neženatý. Byl to muž neduživý, velmi duchaplný a velmi příjemný, který měl u sebe stále společnost vybranou, ale výtečnou, kam chodili i lidé významní, muž velmi počestný, jehož bylo velmi litováno.

Livry dostal v téže době na svůj úřad listinu „brevet de retenue" na čtyři sta tisíc livrů a hrabě z Évreux brzy nato zvýšení o sto tisíc livrů té své, která už zněla na tři sta padesát tisíc livrů.

Vévoda z Tresmes[4] byl s velkou okázalostí přijat na radnici jako guvernér Paříže; oslovil ho tam řečí kupecký prévôt, který ho po celou dobu tituloval „Monseigneur". Pan z Montbazonu a guvernéři Paříže, kteří byli před ním, toto oslovení mívali, potom se však vytratilo. Vévoda z Créqui je dal obnovit a vévodové z Gesvres a z Tresmes z toho těžili. Město mu téhož dne uspořádalo velkou hostinu, na niž přivedl množství lidí od dvora i z Paříže, kteří byli usazeni po pravé straně dlouhého stolu ve třiceti křeslech; naproti, na třiceti židlích s opěradlem, seděli konšelé, městští radní a hosté kupeckého prévôta, který byl sám s vévodou z Tresmes; a po jeho levici, v horním čele stolu, ve dvou křeslech, kupecký prévôt a všichni městští úředníci ve slavnostním oděvu. Hodně se mluvilo o nádheře hostiny, která byla rybí, protože to byla sobota 24. ledna. Vévoda z Tresmes házel lidu peníze, když na radnici vcházel i když z ní vycházel.

Paní d'Alègre provdala v témž měsíci svou dceru za Rupelmonda, Vláma a plukovníka ve španělském vojsku, zatímco její manžel byl zaměstnán na hranici; zbavila se jí lacino a svatbu vystrojil vévoda z Alby. Vydávala svého zetě za velkého a velmi bohatého pána a přiměla ho, aby vystavoval vévodský plášť. Její dcera, zrzavá jako kráva, duchaplná a pletichářská, ale drzá tak, že neměla sobě rovné, se vetřela ke dvoru, kde s přezdívkami „blondýna" a „všudybylka", protože byla na každém jarmarku a trhu, pronikla do mnoha věcí, ctností velmi málo omezována a hrajíc nejvyšší hru na světě. Když se, jak se jí zdálo, dostatečně zakotvila, nespokojila se se svým falešným vévod-

---

1. **Vysvětlivka:** Henri-François d'Aguesseau (1668–1751), v době, o níž autor vypráví, generální prokurátor pařížského parlamentu; kancléřem se stal až roku 1717.

2. **Vysvětlivka:** Anna Marie Luisa Orleánská, vévodkyně z Montpensier (1627–1693), zvaná „Velká Mademoiselle", sestřenice Ludvíka XIV.; patřilo jí hrabství Eu.

3. **Ediční poznámka:** Básník Étienne Pavillon († 1705) byl synovcem Nicolase Pavillona, biskupa z Alet; biskupem z Pamiers byl François de Caulet. Oba biskupové vzdorovali králi ve sporu o regálie, to jest o právo koruny pobírat příjmy uprázdněných biskupství a obsazovat v nich obročí.

4. **Vysvětlivka:** Vévoda z Tresmes, syn vévody z Gesvres († 1704), po němž převzal úřad prvního šlechtice komory i guvernérství Paříže.

ským pláštěm a odvážila se dát na svá nosítka pokrývku[5]. Plášť se, třebaže teprve odnedávna, to jest dvacet či pětadvacet let, trpěl řadě lidí, kteří z něj neměli žádnou výhodu, ale pokrývku se ještě nikdy nikdo neodvážil vzít si bez práva. Tahle způsobila velký rozruch, ale vydržela jen čtyřiadvacet hodin. Král jí přikázal ji odložit a udělil jí velmi důraznou důtku.

Král, unavený dopisy paní d'Alègre, která — jednou kvůli Marly, jindy kvůli místu dámy paláce — bez ustání vynášela velikost svého zetě, pověřil Torcyho, aby na základě důkazů zjistil, kdo ten pan z Rupelmonde je. Zprávy mu došly doložené v řádné podobě a prokázaly, že otec tohoto zetě paní d'Alègre nejprve pracoval vlastníma rukama v hutích skutečné paní z Rupelmonde, potom se stal jejich správcem, pak pánem, zbohatl v nich, majitele přivedl na mizinu a stal se místo nich pánem jejich statků a pozemků. Torcy mi to dlouho potom vyprávěl právě těmito slovy. Zpráva však přišla příliš pozdě a zastihla paní z Rupelmonde už připuštěnou ke všemu, k čemu jsou připouštěny urozené ženy. Král nechtěl dělat rozruch.

Nikdy jsem neviděl člověka tak smutného, jako byl ten Rupelmonde, ani takového, který by se víc podobal lékárnickému učni. Vzpomínám si, že jednoho večera, když jsme byli v Marly a vévodkyně z Bourgogne se po odchodu z králova kabinetu vrátila k lansquenetu, u něhož byla paní z Rupelmonde a sázela, vstoupil několik kroků do salonu švýcar, který tam sloužil, a velmi hlasitě zvolal: „Paní Ripilmande, jděte spát; Váš manžel je v posteli a posílá pro Vás." Výbuch smíchu byl všeobecný.

Manžel skutečně poslal pro svou ženu a sluha jako hlupák vyřídil vzkaz švýcarovi, místo aby požádal, že chce mluvit s paní z Rupelmonde, a dal ji zavolat ke dveřím salonu. Nechtěla od hry odejít, napůl zahanbená, napůl drzá; ale vévodkyně z Bourgogne ji přiměla odejít. Manžel byl brzy nato zabit. Když smutek skončil, pletichařila Rupelmondová víc než kdy jindy a silou smělosti a drzosti, úslužnosti a milostných pletek dosáhla dlouho potom toho, že se stala dámou paláce královny při jejím sňatku[6], a dlouhým a veřejným poměrem s hrabětem, později vévodou z Grammontu, toho, že uzavřela sňatek svého jediného syna s jeho dcerou, zrzavou a krutě ošklivou, bez jediného sou věna.

Vévodové z Elbeufu, otec a syn, guvernéři Pikardie, měli s maršálem a vévody z Aumontu, guvernéry Boulogne a boulogneského kraje, spor, který se velmi vyostřil a který je nejednou málem přiměl tasit proti sobě kord. Pan z Elbeufu tvrdil, že Boulogne a boulogneský kraj patří ke guvernérství Pikardie, a dokazoval to tím, že měl ve zvyku předávat králi klíče od Boulogne, když tam přijel, a dávat tam heslo v přítomnosti pana z Aumontu; z toho však vyvozoval nárok připojovat své potvrzení k jmenovacím listinám guvernéra Boulogne a boulogneského kraje, a právě to

5. **Vysvětlivka:** Vévodský plášť je heraldický plášť, jímž vévodové obklopují svůj erb.

6. **Vysvětlivka:** Míněna Marie Leszczyńská, která se roku 1725 provdala za Ludvíka XV.

mu pánové z Aumontu upírali. Král konečně tuto věc v této době rozhodl a pan z Aumontu ji vyhrál všemi hlasy rady depeší.

La Feuillade, který přijel počátkem ledna, byl představen Chamillartem a přijat jako dobyvatel, nepohrdl tím, aby s námi v Marly tančil. Svou malou armádu nechal v Savojsku, v sousedních údolích a při blokádě Montmélianu. Pobyt byl krátký a skvělý; o měsíc později pracoval s králem a Chamillartem u paní z Maintenon, jako to dělají velitelé armád, rozloučil se a vrátil se zpět. Zanedlouho vytáhl na Nice a Villefranche a vyčlenil Gévaudana, aby se zmocnil zcela otevřeného Pignerolu. Markýz z Royе, generálporučík galér, je dovedl před Villefranche spolu s loděmi naloženými střelivem; město bylo brzy dobyto ztečí. Odtud táhl k Nice, kde 17. března otevřel zákop, a mezitím se hrad Villefranche vzdal vojsku, které tam zanechal. Nice se vzdalo 17. dubna a posádka se stáhla do hradu, na nějž se ani nepomýšlelo útočit; mezi ním a městem bylo uzavřeno příměří na neurčito, s nímž pan Savojský souhlasil.

Braniborská kurfiřtka[7] zemřela počátkem února. Byla sestrou vévody hannoverského, který byl učiněn devátým kurfiřtem a který později nastoupil po královně Anně na anglický trůn. Tato kněžna si zaslouží zmínku tím, že nikdy neschvalovala, aby kurfiřt, její manžel, přijal titul pruského krále. Smutek se za ni nenosil, protože nebyla s králem v žádném příbuzenství.

Villars po práci s králem se s ním v prvních únorových dnech rozloučil. O měsíc později se vrátil; byl si udělat obhlídku na Mosele; o čtrnáct dní později odjel do Met, kde čekal, až bude moci shromáždit svou armádu.

Marsin přijel z Alsaska a Arco z Flander, aby se tam brzy zase vrátili.

Zemřel generálporučík Courtebonne. Byl to vynikající důstojník a guvernér Hesdinu, bratr manželky státního rady Breteuila, matky toho Breteuila, jehož uvidíme dvakrát státním sekretářem války. Král tohoto guvernérství využil, aby udělal radost paní z Maintenon. Ta si obvykle vybírala jednu či dvě slečny ze Saint-Cyr[8], z těch, které měly nejblíž k odchodu, aby si je k sobě připoutala, aby jí psaly dopisy a všude ji provázely. Král, který je tam ustavičně vídal, k nim často pojal náklonnost a provdával je.

Slečna d'Osmont byla právě v tomto postavení a měla víc ducha a půvabu než většina ostatních. Našli jí ženicha, d'Avrincourta, který nějaký čas sloužil jako plukovník dragounů v Itálii. Měl statky v Artois; Hesdin se mu hodil, dal za něj dětem Courtebonnovým dvacet pět tisíc tolarů a jemu dali sto tisíc livrů v rentách na radnici. Byl to muž duchaplný a obratný, který místo aby sebe a svou ženu nechal zůstat

---

7. **Vysvětlivka:** Žofie Šarlota Hannoverská (1668–1705), manželka braniborského kurfiřta Fridricha III., od roku 1701 pruského krále Fridricha I.; její bratr Jiří Ludvík, hannoverský kurfiřt, se roku 1714 stal anglickým králem Jiřím I.

8. **Vysvětlivka:** Dům svatého Ludvíka v Saint-Cyr u Versailles, výchovný ústav pro dcery chudé šlechty, založený roku 1686 z podnětu paní z Maintenon.

cizími, dokázal se zalíbit a vytěžit z toho co nejvíc, díky čemuž nesmírně zbohatl a našel způsob, dokonce dlouho po králově smrti, jak získat královský jezdecký pluk a své guvernérství pro svého syna. Vévodkyně z Bourgogne se touto svatbou velmi bavila a podala košili, aby se povyrazila a aby se zavděčila paní z Maintenon.

V téže době zemřel jiný muž, který se za svého života napletichařil mnoho a který vystřídal arcibiskupa z Aix v úřadu prvního almužníka Monsieura: byl to Tressan, který to nedotáhl dál než k biskupství v Le Mans a který se tam nakonec, unaven bojem, uchýlil a svůj úřad prodal abbému z Grancey.

To mi připomíná mrzutost, k níž tehdy došlo mezi vévodou a vévodkyní z Orléans. Saint-Pierre[9], který měl mnoho ducha a sklon k pletichám a který, ač velmi dobrý námořník, byl propuštěn ze služby, protože nechtěl brát od malého Renaulta veřejné lekce námořnictví, jež král nařídil, přivedl z Brestu svou ženu, ještě větší pletichářku, než byl sám, a velmi živou. Bývala hezká, ačkoli byla ještě mladá, a v Brestu, odkud pocházela, byla hodně na očích. Nevím, kdo ji uvedl k vévodkyni z Orléans. Stala se její oblíbenkyní, usadila se všude v jejím doprovodu, třebaže u ní neměla žádný úřad, a žila jako v Brestu. Měla ducha, veselost, mírnost. Zalíbila se a pod ochranou princezny si získala ve společnosti značný přístup.

Saint-Pierre byl chladný muž, který si zakládal na četbě, filozofii a moudrosti. Až na zbožnost a v nižším patře to byla domácnost zrovna taková jako domácnost pana a paní d'O[10], od nichž se také ani nehnuli. Vévoda z Orléans si jich příliš nevážil; nebyla mu po chuti manželova důležitost, ani mu ženina rozvernost a nízké postavení nepřipadaly vhodné k tomu, aby vystupovala jako oblíbenkyně vévodkyně z Orléans. Chtěli místo, do něhož by se za jakoukoli cenu vecpali a které by jim dalo nějakou pevnější půdu. Zemřel Liscoët, který měl Švýcary vévody z Orléans, a to místo je výnosné. Saint-Pierre a jeho žena se o ně začali ucházet. Vévodkyně z Orléans tvrdila, že jí je vévoda z Orléans slíbil. Nancré, který byl z rodu Dreux jako Chamillartův zeť, byl mládenec velmi duchaplný, příjemný a velmi vzdělaný; odešel ze služby, unaven tím, že je podplukovníkem, kam se dostal služebním stářím. Jeho otec zemřel jako generálporučík a guvernér.... a ve druhém manželství se oženil s dcerou La Bazinière, sestrou matky prezidenta de Mesmes, který zemřel jako první prezident, a ta žila v důvěrném přátelství s ním i se svým nevlastním synem. Ten se účastnil zábav vévody z Orléans v Paříži. Měl u něho oporu v abbém Duboisovi[11] a v Canillacovi, kteří mu ten úřad dali udělit. A hle, Saint-Pierrová ve velkém pláči, její manžel s velkým pohrdavým výrazem a s řečmi, že je to věc vévodkyně z Orléans, která se kvůli

9. **Vysvětlivka:** Námořní důstojník; nejde o vévodu ze Saint-Pierre, španělského granda z rodu Spinolů, o němž byla řeč dříve.

10. **Vysvětlivka:** Markýz d'O a jeho žena, dáma paláce vévodkyně z Bourgogne; oba si u dvora zakládali na zbožnosti.

11. **Vysvětlivka:** Guillaume Dubois (1656–1723), bývalý vychovatel vévody z Orléans, pozdější kardinál a první ministr za regentství.

tomu s vévodou z Orléans rozkmotřila. Nikdy to Nancrému neodpustila; nikdy to — což je směšné říci — Saint-Pierre neodpustil vévodovi z Orléans, třebaže později dostal něco lepšího, a sotva kdy se obtěžoval k němu vkročit. Tato podrobnost z Palais-Royal se nyní zdá velmi mdlá a velmi málo zde na místě. Následky ukážou, že neměla být vynechána. Zvláštní je, že Saint-Pierre, aniž se obtěžoval sebeméně se o to přičinit, vymohl zvýšení o čtyři tisíce livrů k penzi šesti tisíc livrů, kterou mu už vévodkyně z Orléans opatřila, a že vévoda z Orléans proto v jeho přízni nestál o nic lépe.

Když už je řeč o peněžních milostech: Grignan, velmi zadlužený tím, že velel v Provence, dostal na své generální místodržitelství v této provincii listinu „brevet de retenue" na dvě stě tisíc livrů. On a jeho žena, vidouce, že nemají syny, tak dlouho trápili rytíře z Grignanu, až ho přiměli oženit se se slečnou d'Oraison. Byl to muž velmi moudrý, s mnoha přáteli, velmi vážený, velmi duchaplný a vzdělaný. Téměř neustávající dna ho přiměla opustit službu, v níž se vyznamenal, i dvůr, kde by něco znamenal i bez úřadu. Byl meninem[12] Monseigneura, jedním z prvních, kteří byli jmenováni. Dlouho už žil v ústraní v Provence, odkud už nevyjel.

Tento sňatek byl zcela zbytečný, nevzešlo z něj žádné dítě. Vymření svého rodu se však bát nemuseli, tolik větví Castellanů ještě zbývalo.

V téže době se vnuk Montala, který zemřel jako rytíř řádu a jemuž by lépe slušelo být maršálem Francie, oženil se sestrou Villacerfa, prvního hofmistra vévodkyně z Bourgogne, a pan d'O provdal svou nejstarší dceru za pana d'Épinay, dosti chudého.

Paní des Ursins, která v Paříži triumfovala vysoko nad své naděje, dělala v téže době mnoho věcí ve Španělsku. Rivas, dříve Ubilla, sekretář univerzálních depeší, proslulý tím, že sepsal závěť Karla II., byl vyhnán; už nikdy se z toho nevzpamatoval a na jeho místo byl dosazen Mejorada. Otec tohoto muže měl ten úřad před Rivasem. Svolil, aby byl pro Ronquilla oddělen odbor války, což Ronquillo odmítl: byl corregidorem Madridu a těšil se velké pověsti. Chtěl vyšší postavení a skutečně za nějaký čas dosáhl toho, že se stal guvernérem Kastilské rady. Na druhé straně byl vévoda z Grammontu zavalen ústrky. Dohnán do krajnosti ve všech záležitostech, které se dařily jen tehdy, když se do nich nepletl, požádal o audienci u královny, třebaže král byl v Madridu, v naději, že uspěje jejím prostřednictvím. Dostal ji a vyložil jí různé důležité a naléhavé věci týkající se obléhání Gibraltaru.

Královna ho klidně vyslechla, potom se ho s hořkým úsměvem zeptala, zda se sluší, aby se žena pletla do státních záležitostí, a otočila se k němu zády. Paní des Ursins, která kvůli paní z Maintenon šetřila Noaillesy, nechtěla o jeho odvolání žádat sama. Avšak kromě toho, že mu neodpouštěla minulé věci, bylo pro ni důležité mít velvyslance, s nímž by mohla nakládat po svém. Bylo třeba dohnat toho, který jím

12. **Vysvětlivka:** Meninové byli šlechtici přidělení jako stálí společníci k osobě dauphina; název pochází ze španělského dvora (*menino*).

byl, k tomu, aby o své odvolání požádal sám, a to se nakonec také stalo. Noaillesové, kteří, jak jsme viděli, dělali všechno pro jeho syna, svého zetě, o něho samého nedbali; ale kvůli své vlastní cti si přáli alespoň to, aby byl propuštěn slušně. To právě vyjednala maršálka z Noailles s princeznou des Ursins, která jí Zlaté rouno, o něž maršálka žádala, vylíčila jako vrchol ohledů krále a královny k nim a jako nejvyšší úsilí svého přátelství a svého vlivu. Zavděčila se tím paní z Maintenon, aby jí ukázala, jak u ní vše, co se blíží jejímu příbuzenstvu, převažuje nad nejosobnějšími důvody, a aby u ní zhodnotila zvláštní oběť, kterou jí španělská královna přináší z veškeré své nespokojenosti. Tato milost byla tedy zajištěna, ale udělena až krátce před odjezdem vévody z Grammontu.

Jelo se znovu do Marly, kde bylo mnoho plesů. Lze si myslet, že paní des Ursins při tomto pobytu byla. Bydlela v Perspektivě; nic se nevyrovná triumfálnímu vzezření, které tam zaujala, ustavičné pozornosti, s níž jí král ve všem prokazoval pocty jako jakési zmenšenině cizí královny při jejím prvním příjezdu, a také majestátnímu způsobu, jímž bylo vše přijímáno, s onou mírou půvabu a uctivé zdvořilosti, tehdy už značně vymizelou, která starým dvořanům připomínala dvůr královny matky. Nikdy se neobjevila, aby král nedal najevo, že je jí zcela zaujat, že s ní rozmlouvá, upozorňuje ji na věci, pátrá po jejím vkusu a souhlasu, s výrazem dvornosti, ba lichocení, který nepolevil. Časté soukromé rozmluvy, které s ním mívala u paní z Maintenon a které trvaly hodiny a někdy dvakrát tak dlouho, i ty, které mívala velmi často po ránu se samotnou paní z Maintenon, z ní učinily božstvo dvora. Princezny ji obklopovaly, jakmile se někde ukázala, a chodily ji navštěvovat do jejího pokoje. Nic nebylo překvapivějšího než servilní horlivost, s níž se kolem ní mělo vše, co bylo největší, nejvýše postavené, nejvíce v přízni. Počítaly se i její pohledy; a její slova, obrácená k nejvýznamnějším dámám, jim vtiskovala výraz vytržení.

Chodil jsem k ní téměř každé ráno: vstávala vždy velmi časně a hned se oblékala a česala, takže její toaletu nikdo nikdy neviděl. Předcházel jsem hodinu důležitých návštěv a rozmlouvali jsme s touž volností jako kdysi. Dozvěděl jsem se od ní mnoho podrobností o záležitostech a o tom, jak král a zvláště paní z Maintenon smýšlejí o mnoha lidech. Často jsme se spolu smáli podlízavosti, které se jí dostávalo od nejváženějších osob, a pohrdání, které si tím u ní vysloužily, aniž jim je dala najevo, i falši jiných, velmi významných, které jí nejprve — a zcela nedávno při jejím příjezdu — škodily, jak nejvíc mohly, a teď ji zahrnovaly ujišťováním a snažily se jí vychvalovat svou oddanost ve všech dobách a zdůrazňovat své služby.

Tato důvěra diktátorky dvora mi lichotila. U dvora si jí všimli tak, že mi to vyneslo náhlou vážnost, nehledě na to, že mě spousta nejvznešenějších lidí zastihovala po ránu s ní o samotě a že poslové, kteří se k ní jen hrnuli, hlásili, že mě tam našli, a velmi často, že s ní nemohli mluvit. Často mě k sobě volala v salonu, jindy jsem jí šel pošeptat slovo do ucha, s nenuceností a volností, které mi velmi záviděli a jež málokdo napodobil. Nikdy nepotkala paní ze Saint-Simon, aby k ní nešla, nepochválila

ji, nevtáhla ji do rozhovoru těch, kdo byli kolem ní, často aby ji nezavedla před zrcadlo a neupravila jí účes nebo něco na šatech, jak by to v soukromí mohla dělat své dceři; dosti často ji odvedla ze společnosti a dlouho s ní stranou potichu hovořila, vždy několik slov potichu od jedné k druhé a jiná nahlas, jimž však nikdo nerozuměl. Lidé se s údivem, a mnozí se závistí, ptali, odkud se bere tak velké přátelství, o němž nikdo neměl tušení; a co většinu trápilo nadobro, bylo to, že paní des Ursins, když vycházela z pokoje paní z Maintenon od krále a od ní, málokdy opomněla jít k paní ze Saint-Simon, našla-li ji v prvním kabinetu, kam směla s několika jinými privilegovanými dámami vstupovat, zavést ji do kouta a potichu s ní mluvit. Jindy, když ji po těchto soukromých rozmluvách našla v salonu, počínala si stejně.

To všem otevíralo oči a vynášelo jí to spoustu zdvořilostí.

Nejpodstatnější však bylo všechno to dobré, co o ní opakovaně řekla králi a paní z Maintenon; a dozvěděli jsme se cestami spolehlivými a paní des Ursins zcela vzdálenými, že není dobré služby, kterou by jí neprokázala, aniž ji o ně ta kdy požádala, a to často, obratně a záměrně, a že králi a paní z Maintenon nejednou řekla, že nemají u dvora žádnou ženu, ať jakéhokoli věku, která by byla tak vhodná a tak přímo stvořená ctností, chováním a moudrostí pro to, aby byla dámou paláce a už teď, třebaže je tak mladá, dvorní dámou vévodkyně z Bourgogne, kdyby se to místo uprázdnilo, ani takovou, která by je zastávala s větším rozumem, s větší důstojností a více k jejich spokojenosti i ke spokojenosti všech. Stejně o ní několikrát mluvila s vévodkyní z Bourgogne a neznelíbila se jí tím, protože už tehdy na ni tato princezna upírala zrak pro případ, že by vévodkyně du Lude, která princeznu přežila, odešla. Jsem přesvědčen, že vedle dobrého mínění, které o ní král a paní z Maintenon spolu s celým dvorem už měli, na ně tato svědectví paní des Ursins při důvěře, kterou k ní pojali, učinila dojem, jehož účinky bylo od té doby stále cítit a nakonec, jak uvidíme v pravý čas, mnohem víc, než bychom si byli přáli. Paní des Ursins nezapomněla ani na mne; ale žena se k jejímu svědectví hodila lépe a také to působilo větším dojmem. Toto chování k nám a pro nás nepolevilo až do jejího odjezdu do Španělska.

Mezi několika plesy, na nichž se paní des Ursins dostávalo vždy týchž poct, chci říci slovo o tom, na který paní des Ursins s jistými obtížemi vymohla pozvání vévody a vévodkyně z Alby. Říkám s obtížemi, protože žádný velvyslanec ani cizinec nebyl nikdy do Marly připuštěn, kromě Vernona jedenkrát, při sňatku vévodkyně z Bourgogne, aby se tím prokázala pocta panu Savojskému, jehož byl vyslancem, a později španělských velvyslanců.

Zasedací pořádek plesu v salonu tvořil velmi rozlehlý obdélník. V horním čele, to jest na straně salonu, který odděloval králův byt od bytu paní z Maintenon, stálo královo křeslo, nebo křesla, když tam byli anglický král a královna, která seděla mezi oběma králi. Synové Francie a vévoda z Orléans byli jedinými muži v této řadě, kterou uzavíraly princezny krve. Naproti seděli tanečníci a s nimi hrabě z Toulouse a v počátcích, kdy jsem tam tančil, pan Vévoda, který ještě tančil; po obou stranách

dámy, které tančily, titulované dámy první po obou stranách, aniž se mezi ně mísila jakákoli jiná, stejně jako u stolu s králem nebo s Monseigneurem nebo u vévodkyně z Bourgogne; za králem služba, někdy pan Princ a to, co bylo nejvznešenější, a ještě za nimi další; za tanečnicemi dámy, které netančily, a za nimi muži od dvora jako diváci a několik dalších za tanečníky; pan Vévoda, když už netančil, a princ de Conti vždy za přihlížejícími dámami. V maskách či bez nich to bylo stejné, až na to, že se zakrytou tváří se synové Francie mísili v dolním čele mezi tanečníky. Anglický král a princezna, jeho sestra, vždy zahajovali ples, a dokud tančil, král stál. Po dvou nebo třech opakováních tohoto obřadu zůstával král na prosbu anglické královny sedět.

Vévoda a vévodkyně z Alby přijeli kolem čtvrté hodiny a vystoupili u princezny des Ursins, která dostala svolení zavést je k paní z Maintenon dřív, než tam vstoupí král: byla to velká přízeň prokázaná paní des Ursins. Paní z Maintenon nikdy nepřijímala žádného cizince ani velvyslance a vévoda a vévodkyně z Alby ještě neviděli její tvář. Udělali pro ně věc, z níž neměl vzejít žádný nárok do budoucna. Král dal vévodkyni z Alby posadit do první řady v čele, vedle paní princezny de Conti a pod ni, aby lépe viděla ples, a paní des Ursins vedle ní a pod ni. U večeře dali vévodkyni z Alby posadit vedle paní Vévodkyně ke královu stolu a paní des Ursins vedle ní. Maršál z Boufflers byl pověřen, aby se na plese ujal vévody z Alby a aby pozval vznešené dvořany ke zvláštnímu stolu, který pro vévodu z Alby držel a u něhož obsluhovala králova služba. Jiný takový stůl byl pro vévodu z Perthu a pro Angličany. Po večeři vybídla vévodkyně z Bourgogne vévodkyni z Alby, aby s ní hrála lansquenet. Král při svém uléhání dal vévodovi z Alby svícen[13] a vyslovil mu politování nad tím, že se musí obtěžovat cestou zpět na noc do Paříže. Mnoho mluvil s ním i s paní z Alby.

Na ostatních plesech sedávala paní des Ursins vedle velkého komořího a svým lorňonem si prohlížela každého. Král se k ní každou chvíli obracel, aby s ní promluvil, a paní z Maintenon, která kvůli ní někdy přicházela na tyto plesy na čtvrt či půl hodiny před večeří, vytlačila velkého komořího z místa a ten si sedl za ni. Seděla tak těsně vedle paní des Ursins a zcela blízko krále z druhé strany vzadu a rozhovor mezi nimi třemi byl ustavičný; vévodkyně z Bourgogne se do něj hodně mísila a někdy i Monseigneur. Také tato princezna se zabývala jen paní des Ursins a bylo vidět, že se jí snaží zalíbit. Co se zdálo nadmíru zvláštní, bylo vidět paní des Ursins objevit se v salonu s malým španělem v podpaží, jako by byla u sebe doma. Nikdo nevycházel z úžasu nad důvěrností, které by se neodvážila ani vévodkyně z Bourgogne, a tím méně

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O tomto ceremoniálu byla řeč už výše. Podle *État de la France* měl jedině král svícen se dvěma miskami, a tedy na dvě svíce. Almužník, který měl ten den službu, držel svícen, zatímco se král modlil. První komorník potom převzal svícen z almužníkových rukou. Když král došel ke křeslu, kde se svlékal, určil jednu osobu ze shromáždění, aby svícen držela. Obvykle to byl cizí kníže nebo pán. Když byl král svlečen, vzal si první komorník svícen zpět a dveřníci komory hlasitě volali: „Nuže, pánové, račte odejít.“ Tehdy se celý dvůr vzdálil s výjimkou těch, kdo měli právo být přítomni královu malému ukládání (*petit coucher*).

nad tím, že na těchto plesech viděl krále toho pejska hladit, a to opakovaně. Zkrátka nikdy nebylo vidět, aby někdo vzlétl tak vysoko. Nedalo se na to zvyknout a ten, kdo to viděl a znal krále a jeho dvůr, žasne nad tím ještě po tolika letech, když na to pomyslí. Tehdy už nebylo pochyb, že se vrátí do Španělska[14]. Její tak časté soukromé rozmluvy s králem a paní z Maintenon se točily kolem záležitostí této země.

Vévoda z Grammontu žádal o svůj návrat, španělská královna na ten návrat vroucně naléhala. Král a paní z Maintenon, v nitru proti němu popuzeni a málo spokojeni s tím, jak si v té zemi vedl, se tomu nebránili; bylo však třeba vybrat velvyslance. Vybrán byl Amelot. Byl to muž čestný, velmi rozumný, velmi pracovitý a duchaplný. Byl mírný, zdvořilý, vlídný, dosti pevný, nadto muž velmi moudrý a skromný. Býval velvyslancem v Portugalsku, v Benátkách, ve Švýcarsku a měl i jiná pověření v cizině.

Všude uspěl, získal si lásku a nabyl velké pověsti.

Byl z úřednického stavu, státní rada, a tudíž nepřicházel v úvahu ani pro Zlaté rouno, ani pro grandezu. Paní des Ursins usoudila, že nemůže najít nic lepšího, chceli mít pod sebou velvyslance bez rodiny a bez jiné ochrany zde než vlastní zásluhy, který by jí pod jménem své hodnosti lépe pomáhal ve všech záležitostech a který by ve skutečnosti byl pod ní jen jakýmsi povýšeným sekretářem, který by jí, jsa zde svědkem její slávy, byl povolný a pod záštitou jehož jména by ve Španělsku jednala s veškerou autoritou a s plnou důvěrou zdejší země. Byl dobře zapsán u krále i u paní z Maintenon a mohl od ní dostávat zvláštní rozkazy a pokyny, které by ho držely zpátky ve vztahu k ministrům.

Zůstala tedy u něho a dala ho vybrat s velmi výslovným rozkazem jednat jen ve shodě s ní, a abych to řekl bez obalu, pod ní. Oznámení následovalo brzy po přijatém rozhodnutí. Amelot měl s paní des Ursins několik dlouhých rozhovorů krátce po sobě; dostal přímo od krále zvláštní rozkazy a ještě víc od paní z Maintenon. Jakmile ta zpráva dorazila do Španělska, začali s vévodou z Grammontu zacházet ohleduplněji a byl učiněn rytířem Zlatého rouna podle závazku, který na sebe paní des Ursins ráčila vzít.

Dosáhla jiné věci, mnohem obtížnější, protože král se pozvolna nechal dovést k rozhodnutí nic jí neodepřít. Byl to Orryho návrat do Španělska pod záminkou, že velmi dobře zná finance této země a že Amelot nemůže od nikoho získat poučení o těchto věcech jistěji ani v takové šíři a podrobnosti jako od něho. Vzali za své, že před očima Amelotovýma už nebude moci upadnout do pochybení, která spolu s jeho lžemi tvořila jeho provinění. To bylo tedy smazáno. Amelot odjel koncem dubna a Orry hned po něm, to jest měsíc po oznámení jeho velvyslanectví. Paní des Ursins

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Návrat princezny des Ursins do Španělska byl rozhodnut už 13. ledna 1705. Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 4, č. III).

vymohla ještě, že s sebou do Španělska směla vzít rytíře Bourka[15] s veřejnou hodností vyslance anglického krále a s platem šesti tisíc livrů, který vyplácel král. Byl to irský šlechtic, katolík, který se, nemaje co jíst, dal v Římě do pletich a vetřel se ke kardinálu z Bouillonu, jenž byl tehdy důvěrným přítelem paní des Ursins.

Bourke byl muž velmi duchaplný, zcela oddaný pletichám, přesto však muž čestný, a posedlý politikou a rozumováním. Kardinál z Bouillonu, který ho shledal způsobilým k mnoha tajným věcem, ho k nim hojně užíval. Ucházel se o přízeň paní des Ursins, která si ho oblíbila.

Došlo k jakémusi drobnému a temnému jednání o ceremoniálu mezi kardinály a drobnými italskými knížaty. Kardinál z Bouillonu dal k nim Bourka vyslat s pověřovacím listem posvátného kolegia. Snadno se nechal unést a bylo třeba držet ho na uzdě. Uspěl, několik kardinálů ho poznalo a zahrnulo přízní. Postavení člena domácnosti kardinála z Bouillonu ho začalo tížit, odešel z ní s jeho přízní a s penzí. Později, unaven tím, že v Římě nenachází žádné uplatnění, se vrátil do Francie, oženil se tam s dcerou onoho Varennes, jehož jsme viděli zbaveného velení v Metách, a brzy nato odešel žít do Montpellieru. Když viděl, jak paní des Ursins vládne ve Španělsku, vydal se tam za ní a byl velmi dobře přijat. Užívala ho v mnoha věcech a zjednala mu velmi volný přístup ke španělskému králi a královně. Měl tam příležitost plavat ve velké vodě. Miloval státní záležitosti a pletichy. Rozuměl jim dobře, a přestože měl ducha rozvláčného a někdy zmateného, byl velmi dobře zpraven o zájmech panovníků a trávil život v plánech. Při tom všem a přes svou nouzi mu nic nebránilo říkat pravdu přímo do očí hlavním osobám, Orrymu, paní des Ursins, španělské královně a později králi a druhé královně, jeho ženě, Alberonimu, nejmocnějším ministrům, kteří ho všichni připustili do své důvěrné blízkosti, užívali ho ve vnitřních věcech, radili se s ním a vážili si ho, ale báli se ho natolik, že mu nikdy nedali úřad ani obživu jinou než velmi skrovnou. Hodně jsem se s ním ve Španělsku stýkal a dobře jsem při tom pochodil. Bourke měl syna, který zemřel, a velmi hezkou dceru. Chtěl ji i s matkou přivést za sebou do Španělska; nalodily se v Languedocu a zajal je korzár. Matka utonula, dceru odvezli do Maroka, kde projevila mnoho ducha a ctnosti; zacházeli tam s ní dobře, ale dlouho ji drželi a potom ji s velkými obtížemi poslali zpět do Francie. Bourke, nějaký čas po mém návratu ze Španělska, unaven tím, že tam marně doufá, přijel za svou dcerou, která byla v Paříži v klášteře. Pochodil tam ještě hůř než ve Španělsku, kde se alespoň důvěrně stýkal s ministry. Svěřil se mi se svou omrzelostí a s tím, že odjíždí s dcerou do Říma za svou přítelkyní paní des Ursins a za svým přirozeným králem. Oba ho dobře přijali a jeho dcera se stala dvorní sličnou anglické královny; ale ubohý Bourke nenašel v Římě o nic víc příležitosti než ve Francii a ve Španělsku. Tak tento muž, způsobilý k mnoha věcem a zúčastněný na

15. **Vysvětlivka:** V předloze „Bourg“: rytíř Theobald (Toby) Bourke (asi 1675–1742), irský jakobita, od roku 1705 vyslanec Jakuba III. u španělského dvora, kam ho na popud princezny des Ursins poslal dvůr ze Saint-Germain.

množství věcí důležitých, nacházel vždy a všude dveře zavřené i tomu nejmenšímu štěstí.

Když už mluvím o anglických katolících: zesnulý král Jakub pokládal při umírání za svou povinnost vykonat skutek milosrdenství nebo spravedlnosti, nevím dobře, který z obou. Hrabě z Melfortu, bratr vévody z Perthu, býval jeho ministrem. Poslal ho do vyhnanství do Orléansu.

Na jeho místo nastoupil Middleton, o němž nikdo neměl valné mínění. Byl protestant, plný ducha a lsti, s mnoha styky v Anglii, ve službě svému pánu, jak říkal; tvrdilo se však, že ve službě své vlastní a že pobírá všechny své důchody. Jeho žena, která měla přinejmenším tolik ducha jako on a uměla se velmi obratně točit, byla katolička a vychovatelka anglické princezny. Velmi ho podporovala prostřednictvím královny, s níž vycházela velmi dobře. Melfort se vrátil do Paříže. Teprve v této době byl povolán zpět do Saint-Germain a prohlášen vévodou. Zesnulý anglický král to tak při umírání nařídil. Vévoda z Perthu, jeho bratr, býval vychovatelem krále. Middleton se při tomto návratu obával, aby Melfort znovu nezaujal své dřívější místo, které on za jeho nepřítomnosti zastával; rázně obrátil. Šel za královnou a řekl jí, že ho svatý život a zvláště svatá smrt zesnulého krále, jejího manžela, a napomenutí, s nímž se při umírání obrátil ke svým protestantským služebníkům, obrátily na víru. Stal se katolíkem a v Saint-Germain znovu rozkvetl ve vlivu i v důvěře. Melfort neměl podíl na ničem, ale on i jeho žena měli ve Francii hodnost a pocty vévody a vévodkyně jako všichni, kdo jimi byli učiněni v Saint-Germain nebo tam už jako takoví přišli.

V téže době zemřelo, jakoby naráz, několik osob významných nebo známých: paní du Plessis-Bellière, nejlepší a nejvěrnější přítelkyně pana Fouqueta, která pro něho vytrpěla vězení a mnoho zlého zacházení, v němž její duch i věrnost vždy obstály. Uchovala si jasnou hlavu, zdraví, dobrou pověst i přátele až do nejzazšího stáří a zemřela v Paříži u maršálky z Créqui, své dcery, s níž v Paříži bydlela.

Magalotti, jeden z těch statečných mužů, které k sobě kardinál Mazarin přitáhl, třebaže byl velmi mlád, výsadou národnosti. Vídal krále v mládí u kardinála a uchoval si vůči němu volnost. Král k němu choval laskavost a vyznamenával ho, což ho však nedokázalo ochránit před nenávistí pana z Louvois, kterou si získal svou důvěrnou blízkostí s panem z Luxembourgu. Byl to muž požitků a nádhery, milovaný a vážený, který po celý život patřil k nejlepším společnostem v armádách, v nichž sloužil. Byl generálporučíkem, guvernérem Valenciennes a měl pluk Royal-Italien, který hodně vynáší; ve stáří měl nejkrásnější tvář na světě a nejruměnější, s italskýma živýma očima a nejkrásnějšími bílými vlasy na světě, a nosil stále kabátec po italsku. Louvois, který ho odstavil ze služby, mu zabránil i v tom, aby se stal rytířem řádu, třebaže byl dobrým florentským šlechticem. Byl to ostatně velmi dobrý člověk, velmi duchaplný, rozumný a příjemný.

Albergotti, jeho synovec, dostal Royal-Italien. Měl víc ducha než jeho strýc, velké nadání pro válku a mnoho udatnosti, ještě víc ctižádosti, a každý prostředek mu byl

dobrý. Byl to člověk velmi nebezpečný, v nejhlubším nitru zlý a skrz naskrz nepoctivý, s pohrdavým chladem a s celými dny, kdy nepromluvil slovo. Strýc ho uvedl do důvěry pana z Luxembourgu a tím i do vybrané společnosti armády, která mu proklestila cestu do společnosti dvora. Ze stejného důvodu byl v důvěrném vztahu i s princem de Conti a velmi dobře vycházel s panem Vévodou. Byl obviňován, a jeho chování to potvrdilo, že přešel z jednoho tábora do druhého, to jest že se stále nitkou držel pana z Vendôme v době jeho roztržky s panem z Luxembourgu, princem de Conti a jejich přáteli i po ní, a že se po smrti pana z Luxembourgu vrhl na tuto stranu bez jakékoli míry. Pan z Luxembourgu syn, princ de Conti a jejich přátelé si na to v soukromí velmi stěžovali, na veřejnosti zachovávali zdání. Albergotti se stal oblíbencem pana z Vendôme, což mu vyneslo ochranu pana du Maine, a ta ho přiblížila k paní z Maintenon. Rozepsal jsem se o tomto panu Italovi; později uvidíme, že bylo dobré ho znát.

O vévodovi z Choiseul jsem při různých příležitostech mluvil dost, takže nemám co dodat kromě toho, že se jeho smrtí uprázdnil jen jeden řetěz řádu a že toto vévodství-pairie zaniklo.

V souvislosti se sporem o přednost s panem z Luxembourgu jsme dostatečně viděli, kdo byl prezident z Maisons, takže o něm nemám co říci víc než to, že zemřel velmi starý v této době, když se předtím vzdal svého úřadu ve prospěch svého syna, o němž bude později hodně řeč.

Slečna z Beaufremontu brzy následovala pana z Duras, v souvislosti s nímž jsem o ní pověděl.

Seissac, o němž jsem také mluvil dostatečně, skončil svůj nedůstojný život a zanechal krásnou, mladou a bohatou vdovu velmi utěšenou, která brzy nato ztratila jediného syna, jehož s ním měla, a zdědila všechen jeho majetek. Jím vymřel slavný rod Clermont-Lodève. Protože měl vrtoch nenosit nikdy žádný smutek, nenosil ho nikdo ani za něho, dokonce ani vévoda z Chevreuse, jeho švagr.

Král jej několik dní nosil za vévodu Maxmiliána, strýce bavorského kurfiřta z otcovy strany, jedině aby tomuto knížeti prokázal laskavost. Tento vévoda Maxmilián se oženil se sestrou pana z Bouillonu, s níž neměl děti a s níž žil už dlouho na venkově v Bavorsku ve velké zbožnosti a ve velkém ústraní.

Pan z Beuvronu, rytíř řádu a generální místodržitel Normandie, tam zemřel ve věku přes osmdesát let, doma v La Meilleraye, s útěchou, že viděl svého syna Harcourta dosáhnout nejvyššího a nejúplnějšího postavení a svého druhého syna Sézanna na cestě k vlastnímu, a už rytířem Zlatého rouna. Viděli jsme, jak za ně vděčili půvabům otcova mládí. Byl to muž velmi počestný a velmi dobrý, vážený a ještě víc milovaný.

Nakonec jsme velmi náhle ztratili vévodu z Bretagne. Vévoda z Bourgogne a zvláště vévodkyně z Bourgogne tím byli nesmírně zarmouceni. Král projevil mnoho zbožnosti a odevzdanosti.

Hned potom, to jest 24. dubna, odjel král do Marly, kam vzal, koho se mu zlíbilo, aniž kdo žádal. Byli jsme tam, paní ze Saint-Simon a já. Dna, která tam krále postihla a která byla nesmírně dlouhá, způsobila, že se tam zůstalo přes šest týdnů, a právě od této dny nebylo už krále vidět při uléhání, které se navždy stalo dvorskou chvílí vyhrazenou těm, kdo mají právo vstupu. Nekonaly se žádné obřady, jen tělo malého prince bylo převezeno v králově kočáře nepotaženém smutečním suknem, obklopeném gardisty a pážaty s pochodněmi. V tomto kočáře seděli kardinál z Coislinu na prvním místě, protože nesl na polštáři na kolenou srdce, pan Vévoda jako princ krve vedle něho, pan z Tresmes jako vévoda, a ne jako první šlechtic komory, vpředu s paní z Ventadour jako vychovatelkou; podvychovatelka a králův almužník seděli u dvířek. Král, Monseigneur ani vévoda a vévodkyně z Bourgogne za něho smutek nenosili. Vévoda z Berry a celý dvůr jej nosili jako za bratra. Ze Saint-Denis odvezli srdce do Val-de-Grâce. Paříž i veřejnost byly touto ztrátou velmi dojaty.

Rubantel, starý, žijící v ústraní, v nemilosti, jak jsem o tom vyprávěl v pravý čas, zemřel také v Paříži o několik dní později.

Breteuil, státní rada, který býval intendantem financí a jehož syn je dnes podruhé státním sekretářem války, je brzy následoval; jeho místo státního rady dostal Armenonville, který už byl ředitelem financí. Poznamenávám to, protože ho uvidíme vystoupit mnohem výš. V téže době také ztratil d'Alègre svého jediného syna.

Bouchu, státní rada a intendant Dauphiné, zničený dnou a stále muž radovánek, chtěl toto místo opustit; poznamenávám to, protože je dostal Angervilliers, třebaže byl velmi mladý a teprve intendantem v Alençonu. Uvidíme ho státním sekretářem války a budeme mít nejednou příležitost o něm mluvit.

Když už jsem promluvil o Bouchuovi, musím dopovědět o podivné zvláštnosti, kterou předvedl světu, pokud ji člověk jeho stavu předvést může. Byl to muž, který míval velmi půvabný zjev a jehož duch, ještě půvabnější, takový zůstal vždy. Měl ho mnoho, snadno pracoval a byl vynalézavý v prostředcích. Byl intendantem armády v Dauphiné, Savojsku a Itálii po celou minulou válku i v této. Krutě se tam obohatil a byl prohlédnut příliš pozdě, ne veřejností, ale ministerstvem; jinak to byl muž velmi galantní a velmi dobrý společník. On a jeho žena, která byla rozená Rouillé, sestra poslední vévodkyně z Richelieu a manželky Bullionovy, se bez sebe velmi dobře obešli. Zůstávala stále v Paříži, kam ho málo lákalo za ní přijet a kde mu málo lichotilo chodit do úřadů a do rady, když strávil tolik let v postavení skvělejším a zábavnějším. Přesto nedokázal odolat nutnosti slušného návratu a raději o něj požádal, než aby se nechal odvolat. Na tu zpáteční cestu se vydal co nejpozději a ubíral se co nejkratšími denními úseky. Když projížděl Parayem[16], panstvím opatů z Cluny, dosti blízko tohoto opatství, zastavil se tam. Abych to zkrátil, zůstal tam dva měsíce v hostinci.

---

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Parai neboli Paray-le-Monial, které staří vydavatelé změnili na *Pavé*, leží v departementu Saône-et-Loire. Býval tam benediktinský převorát závislý na Cluny.

Nevím, jaký démon ho tam upoutal, ale koupil tam pozemek, a aniž z toho místa odešel, postavil si tam dům, upravil si tam zahradu, usadil se tam a už nikdy odtud nevyšel, takže tam strávil několik let a zemřel tam, aniž se jeho přátelům či rodině podařilo ho odtamtud dostat. Neměl tam ani v okolí žádný jiný majetek než ten dům, který si tam postavil; nikoho tam ani v okolí předtím neznal. Žil tam s lidmi z místa a z kraje a hostil je velmi dobře, jako prostý měšťan z Paray.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Opravná poznámka, kterou vévodovi ze Saint-Simon[1] předal pan z Chantéracu na doklad toho, že Uranie de La Cropte-Beauvais byla manželskou dcerou La Cropte-Beauvaise a Charlotty Martelové

(K Tomu 4, kap. 1.)

Vyprávění vévody ze Saint-Simon spočívá celé na jednom základním omylu. Smlouvou z 23. prosince 1653, sepsanou v Marennes před Baigem, dědičným notářem v Saintonge, jejíž úřední vyhotovení s podpisem *Baige* je uloženo v archivu rodu La Cropte-Chantérac, se pan z La Cropte-Beauvais oženil s Charlottou Martelovou, dcerou Gédéona Martela, hraběte z Marennes, a Alžběty z La Mothe-Foucqué (viz u otce Anselma,[2] sv. VIII, s. 209, rodokmen Martelů). Uranie de La Cropte de Beauvais, zrozená z tohoto řádného manželství, tedy levobočkem nebyla.

Hrabě ze Soissons ji také nepoznal „ve špatné společnosti", nýbrž v Palais-Royal u Madame, jejíž byla dvorní slečnou (*État de la France*, MDCLXXVIII, sv. I, s. 484, a *Dopisy paní ze Sévigné*). Ludvík XIV. se do ní velmi zamiloval, „ale její neotřesitelná ctnost" mu odolala, a tak se obrátil k její družce, slečně z Fontanges (*Paměti vévodkyně z Orléans, princezny falcké*).

Na jiném místě svých Pamětí mluví pan ze Saint-Simon opět nepřesně o postavení hraběnky ze Soissons po smrti jejího manžela, když říká, že žila chudá, nešťastná, bez stálého domova atd. Hraběnka ze Soissons vedle otcovského dědictví a značných výhod ze své svatební smlouvy držela po matce panství hrabství Marennes a baronie Tonnay-Boutonne (dopis hraběnky ze Soissons jejímu bratranci hraběti z Chantéracu, uveřejněný v *Bulletin de la Société de l'Histoire de France* z ledna 1856). Navíc měla od Madame penzi dvanáct tisíc livrů, a neměla tedy zapotřebí dostávat „čas od času nějaký dar od pana vévody z Orléans". A konečně to nebyl syn Ura-

1. **Vysvětlivka:** Nejde o autora Pamětí († 1755), nýbrž o jeho vzdáleného příbuzného, generála Henriho Jeana Victora de Rouvroy, vévodu ze Saint-Simon (1782–1865), tehdejšího držitele rukopisu Pamětí, z něhož edice roku 1856 vycházela.

2. **Vysvětlivka:** Otec Anselme (Pierre de Guibours, 1625–1694), bosý augustinián, autor základního genealogického díla o francouzském královském domě, pairech a velkých úřednících koruny, doplňovaného jeho pokračovateli. Není totožný s kazatelem abbé Anselmem, o němž mluví Paměti.

nie de La Cropte, nýbrž její vnuk, kdo zemřel ve chvíli, kdy se měl oženit s dědičkou Massy-Carrary z rodu Cibo. Její syn Tomáš Emanuel Amadeus Savojský, hrabě ze Soissons, rytíř Zlatého rouna atd., si vzal Terezii Annu Felicitas, dceru knížete z Liechtensteinu.

II. Dopis maršála z Villars králi

(K Tomu 4, kap. 2.)

Villarsův dopis, který Saint-Simon zařadil mezi Doklady ke svým Pamětem, je uložen v archivu Dépôt de la guerre, sv. 1582, dopis 103. Byl otištěn ve svazku II, na stranách 409 a následujících, díla *Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne*, které je součástí sbírky *Documents inédits relatifs à l'histoire de France*. Zde je jeho znění:

„Měl jsem čest podat Vašemu Veličenstvu dosti dlouhou depeši ze 14. zprávu o všem, co se týkalo dobytí Neuenburgu, které nás stálo pana z La Petitière, kapitána granátníků pluku Crussol. Za šťastný výsledek tohoto podniku vděčíme statečnosti tohoto důstojníka a statečnosti pana Jorreaua, podplukovníka pluku Béarn. Pan markýz z Bironu si při tom vedl jako obvykle. Poslal jsem tam pana hraběte du Bourg, aby vydal všechny potřebné rozkazy, což mu způsobilo tu smůlu, že nemohl být při bitvě, o níž bude mít pan z Choiseul čest podat Vašemu Veličenstvu první zprávu.

Dostal jsem zprávu, že císařova armáda, jíž velí pan princ Bádenský, se 14. dává na pochod a opouští své zákopy. Už 13. přešla pěchota Vašeho Veličenstva a Vivansova brigáda Rýn. Protože nám princ z Neuenburgu[3] dával vidět velmi čilý pohyb v nepřátelském táboře, usoudilo se, že bude dobře připravit se buď zabránit jejich armádě, aby rušila naše usazení v novém postavení, nebo na ni zaútočit, kdyby z ní byl odeslán nějaký sbor pěchoty směrem k Neuenburgu.

Jeho Veličenstvo pochopí, že jeho armáda, postavená z důvodů, které jsem měl čest mu vyložit, už od 13. za Rýnem, stála rychle v bitevním šiku v zákopech (před zákopy?) nepřátel. Dopoledne 14. se pánové Desbordes a z Chamarande postavili do čela pěchoty, která velmi rychle vyrazila, aby dosáhla hřebene dosti vysoké hory.

Jízda Císařských, o dva tisíce koní silnější než naše, stála v bitevním šiku na rovině; jízda Vašeho Veličenstva byla postavena levým křídlem u pevnůstky Friedlingen, přes dosti silnou palbu děl této pevnůstky, a pravým křídlem se opírala o onu horu, kterou obsadila pěchota.

V té chvíli jsme zpozorovali, že nepřátelská pěchota se ze všech sil snaží dosáhnout hřebene výšiny, a to s tou okolností, že tam stoupala v bitevním šiku, kdežto pěchota

---

3. **Ediční poznámka:** Tak předloha (*le prince de Neubourg*). Místo je zřejmě porušené: žádný „princ z Neuenburgu" ve Villarsově zprávě jinak nevystupuje a smysl věty nasvědčuje tomu, že má stát *la prise de Neubourg*, tedy „protože dobytí Neuenburgu vyvolalo velmi čilý pohyb v nepřátelském táboře".

Vašeho Veličenstva procházela vinicemi a po příkrých stráních, které zpomalovaly její pochod.

Musím Vaše Veličenstvo upozornit, že do Neuenburgu byly poslány dva tisíce mužů Vaší pěchoty, mezi nimi několik kompanií granátníků, a oba dragounské pluky, královnin a Gévaudan. Pánové Desbordes a z Chamarande, kteří urychlovali pohyby pěchoty — první snad s přílišnou horlivostí —, zatím táhli na nepřítele s brigádami Champagne, Bourbonnais, Poitou a královninou. Našli jej rozestaveného v dosti hustém lese. Nepřátelé měli s sebou svá děla, a přes velmi prudký odpor byli vrženi zpět a jejich děla byla ukořistěna. Mezitím pan z Magnacu, který stál na rovině v čele jízdy, viděl, jak se jízda nepřátelská dává do pohybu k útoku; jízda Vašeho Veličenstva byla v naprosto náležitém pořádku. Hned ráno bylo jezdcům nařízeno, aby nepoužívali střelných zbraní a aby tasili kord teprve na sto kroků od nepřítele; a vskutku nevystřelili ani jednou.

Císařští urazili tři čtvrtiny cesty; pan z Magnacu, následován panem ze Saint-Maurice, který velel druhé linii a vedl si jako dobrý a starý důstojník, vyrazil o dvě stě kroků vpřed. Srážka byla až příliš tvrdá, neboť nás stála velmi statečné důstojníky, jejichž seznam budu mít čest poslat Vašemu Veličenstvu nejbližší poštou.

Císařská jízda byla úplně vržena zpět, aniž eskadrony jízdy Vašeho Veličenstva v čemkoli polevily; hnaly nepřítele až k soutěsce, v níž jim zmizel z očí, a nerozptýlily se ani za kořistí, ani za zajatci.

Nové pluky si nezadaly se starými; a mám-li jmenovat ty, kdo se vyznamenali, stačí se podívat na bitevní sestavu: pan z Vivans, velitel jízdy; pan Dauriac; pan z Massenbachu, reformovaný plukovník, který podle služebního stáří velel brigádě Condé, dělal divy; pan markýz du Bourg, plukovník pluku Royal; pan princ z Tarentu, kapitán v témže pluku; pan ze Saint-Pouange; Fourquevaux, který má ve svém novém pluku sedm nepřátelských standart; pan z Conflans, brigádní generál. Zkrátka mohu Vašemu Veličenstvu říci, že může počítat s tím, že tato jízda překonala samu sebe, a o ztrátě Císařských může soudit podle toho, že bylo ukořistěno třicet standart a tři páry kotlů. Z bitevních sestav, které jsme nepříteli vzali, vidíme, že měl padesát šest eskadron. Vaše Veličenstvo jich mělo třicet čtyři, neboť šest eskadron pluků královnina a Gévaudan bylo den předtím odesláno na pochod k Neuenburgu.

Naše pěchota třemi různými útoky porazila a vrhla zpět pěchotu nepřátelskou a ukořistila její děla; ale její příliš velká horlivost, spolu se smrtí pana Desbordese, generálporučíka, a pana z Chavanne, brigádního generála, ji svedla k tomu, že poté, co vyhnala nepřítele z lesa, vyšla na rovinu, a tak ztratila svou výhodu. Pan z Chamarande, který se po celou dobu této akce dokonale vyznamenal, ani pánové ze Schellebergu a du Tot nemohli zabránit tomu, aby se nevrátila zpět. Přesto lze o převaze, kterou měla nad nepřítelem, soudit z toho, že mu vzala několik praporů a sama neztratila ani jediný.

Všichni mladí plukovníci tam prokázali nesmírnou statečnost. Pánové ze Seignelay,[4] z Nangis, z Coëtquenu, mladý Chamarande, hrabě z Choiseul a pan z Raffetot byli stále v největším nebezpečí a v nejprudší palbě. Nepřátelé měli přes tři tisíce mužů zabitých na bojišti; z našich nemají žádné zajatce. Víme, že tam padl generál Stauffenberg. Říká se také, že hrabě z Fürstenbergu-Stühlingenu, hrabata z Hohenlohe a z Königseggu a dva další plukovníci jsou zajati spolu s pětadvaceti dalšími důstojníky.

Hrabě z Hohenlohe žádá, aby směl na čestné slovo odjet do Basileje. Dnes jsme byli na bojišti a místa, kde byly jejich prapory poraženy, jsou vyznačena množstvím pohozených zbraní.

Čas, jehož bylo třeba, aby se v naší pěchotě obnovil jakýs takýs pořádek, však zachránil pěchotu nepřátelskou. Rytíř z Tressemane, generální major, tam sloužil znamenitě, stejně jako pan z Beaujeu, ubytovatel jízdy. Nepřítel byl zatlačen půldruhé míle za bojiště, na němž se armáda Vašeho Veličenstva utábořila. Mělo se za to, že čtyři malá děla se ztratila, ale dnes ráno se našla. Dosud máme jen dvě děla nepřátelská; viděl jsem však sedm nebo osm dalších za naší pěchotou. Je vzácné a šťastné, že při tak tvrdém a tak urputně vybojovaném střetnutí armáda Vašeho Veličenstva neztratila ani prapory, ani standarty, ani kotle, a že jich máme přes třicet čtyři nepřátelských. To je, Sire, zpráva, kterou mám čest podat Vašemu Veličenstvu o úspěchu, jaký je u Vašich vždy vítězných zbraní zcela obvyklý.

Právě se dovídáme, že hrabě z Fürstenbergu svým zraněním podlehl. Byla by to velká ztráta pro císaře i pro pana prince Bádenského, jehož byl důvěrníkem."

III. Návrat princezny des Ursins do Španělska

(K Tomu 4, kap. 20 a 21.)

Písemnosti vévody z Noailles, uložené zčásti v Císařské knihovně v Louvru, poskytují užitečné údaje k ověření Saint-Simonových Pamětí, zejména pokud jde o španělské záležitosti. Zde jsou mimo jiné dva dopisy, které se vztahují k návratu princezny des Ursins, o němž Saint-Simon mluví. První je depeše Ludvíka XIV. vévodovi z Grammontu, velvyslanci ve Španělsku, a druhý dopis vévody z Grammontu maršálu z Noailles.

Depeše Ludvíka XIV. vévodovi z Grammontu[5]

Versailles, 13. ledna 1705.

---

4. **Vysvětlivka:** Nikoli Colbertův syn, státní sekretář námořnictva (ten zemřel už roku 1690), nýbrž jeho syn, mladý markýz ze Seignelay, plukovník pěchoty.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Opis tohoto dopisu je uložen v Císařské knihovně v Louvru, rukopis F 325, sv. XXI, dopis 4.

„Můj bratranče, od chvíle, kdy jsem mluvil s princeznou des Ursins, se mi zdálo nutné poslat ji zpět do Španělska a prokázat konečně tuto milost naléhavým prosbám krále, mého vnuka, a královny. Zároveň jsem usoudil, že prospěchu mé služby odpovídá, abych Vás pověřil oznámit královně zprávu, po níž tak dychtivě touží. Vypravuji proto kurýra, který poveze tuto depeši, ještě dříve, než princezně des Ursins oznámím, co pro ni chci udělat. Nepředpisuji Vám, co máte o této věci říci. Sama Vám dává dost prostředků, abyste dal španělskému králi a královně poznat něhu, kterou k nim chovám, a jak velice si přeji přispět k jejich spokojenosti.

Princezně des Ursins ještě řeknu, že jste mi vždy psal v její prospěch. Jsem přesvědčen, že ví, jak důležité je pro dobro věcí i pro ni samu dobře s Vámi vycházet, a že neopomine nic, aby tuto dobrou shodu udržela. Soudíte-li jinak, budu rád, když mi se vší pravdivostí, kterou přede mnou, jak vím, nikdy nezastíráte, sdělíte, co si o tom myslíte, a dokonce i to, zda se domníváte, že se Vám po jejím návratu nehodí zůstat ve Španělsku.

Tato upřímnost z Vaší strany potvrdí, co jsem při všech příležitostech viděl z Vaší horlivosti pro mou službu a z Vaší zvláštní oddanosti mé osobě. Máte také věřit, že tyto city mám stále na mysli a že Vám rád při každé příležitosti dám poznat, jak jsou mi milé.

Kurýra, po němž jsem dostal Váš dopis z 1. tohoto měsíce, pošlu neprodleně zpět a po něm Vám sdělím své úmysly ohledně obléhání Gibraltaru. S tím“ atd.

Dopis vévody z Grammontu maršálu z Noailles o paní des Ursins[6] (Dobový opis.)

15. ledna 1705.

„Žádáte ode mne, pane, upřímnost a otevření srdce ve věci paní des Ursins. Vyhovím Vám; neboť si Vás příliš vážím a mám Vás příliš rád, než abych to neučinil. Začnu tím, že Vám podrobně vylíčím, jaké je v tomto ohledu mé postavení. Král mi svým dopisem z 30. listopadu minulého roku sděluje, že paní des Ursins dovolil přijet ke dvoru, ale že její návrat sem by byl jeho službě velmi na škodu. Pan z Maulevrier, který právě opustil maršála z Tessé, mi před chvílí řekl, že pan z Tessé opravdu dal královně naději na návrat paní des Ursins k ní; ale všechno, co v tom ohledu učinil, učinil na rozkaz. Kdybych plně věřil tomu, co mi dal vzkázat, byla by věc rozhodnuta; ale protože můj rozkaz zní opačně a protože chcete, abych Vám přesně řekl, co si o tomto návratu myslím, učiním to se vší pravdivostí, jíž jsem schopen.

Kdyby bylo v povaze paní des Ursins, aby se sem mohla vrátit v duchu naprosté odevzdanosti a oddanosti vůli a zájmům krále, a kdyby velvyslanec Jeho Veličenstva — neříkám já, ale kdokoli by jím byl — a ona byli jedno a oba jednali ve všem ve shodě, bez jakýchkoli postranních cest, a kdyby se tak španělská královna už nevměšovala do ničeho než do toho, co bychom chtěli, a kdyby se tím mohlo Španělům

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Císařská knihovna v Louvru, rukopis F 325, sv. XXI, dopis 8.

ukázat, že Španělsku už nevládne královna a její strana — což je věc, kterou mají ze všeho na světě nejvíc v ošklivosti a která je nejspíše s to dohnat je ke krajnímu rozhodnutí —, pak podle mne nemůže být nic lepšího než dát paní des Ursins vrátit; ale protože to, co tu říkám, není věc na světě nejjistější, a protože mi to řekl španělský král a bojí se, že upadne zpět tam, kde se už ocitl, soudím po zvážení všeho, že pouštět se do toho znamená sázet vysoko a mnoho riskovat, a musím Vám říci, že tři čtvrtiny Španělska budou zoufalé, že strany znovu naberou sil a že ze všech Španělů bude v duchu nejvíc rozmrzelý španělský král, až uvidí, že znovu upadá do minulých časů, kterých se hrozí ze všeho nejvíc.

Španělská královna ho nutí psát jiným tónem a on jí to nemůže odepřít, protože je mírný a nechce žádné rozbroje; zároveň mě však tajnou cestou pověřuje, abych králi bez okolků napsal, co si myslí, a potvrzuje mu to přiloženým vlastnoručním dopisem, který Vám posílám.[7] Zkrátka, pane, král nebude nikdy pánem této země jinak než tak, že bude o všem rozhodovat sám, což je všechno, co si král, jeho vnuk, přeje, aby se vymanil z otroctví, v němž žije, a měl vůči královně jakési *salve l'honor*;[8] a Španělé nežádají nic jiného, než aby jim vládl jejich král. Kdybych k Vám mluvil sto let, neřekl bych Vám nic jiného; to můžete říci králi mezi čtyřma očima, aniž to přijde do rady, z důvodů, které jsem Vám už uvedl. Píši Vám holou pravdu, a tak, jako bych měl předstoupit před svého Boha. Na králi, který má lepší rozum než my všichni, kolik nás je, pak bude, aby se v té věci rozhodl, jak uzná za vhodné.

. . . . . .

Je třeba, aby král svou absolutní autoritou zjednal nezbytnou nápravu. Celé Španělsko mluví jako já, a potrvá-li královnina despotická vláda, je na pokraji toho, že to vybuchne; není malého ani velkého, kdo by toho neměl až nad hlavu, a španělský král i všichni počestní lidé, které tu znáte, netouží po ničem jiném než po absolutních rozkazech krále, aby se jim slepě podřídili. Má čest, mé svědomí, má horlivost a má bezúhonná a neúplatná věrnost prospěchu služby mého pána mě zavazují, abych k němu takto mluvil; kdokoli bude s to mluvit k němu jinak, bude ho hanebně klamat. Španělsko je nenávratně ztraceno, zůstane-li vláda taková, jaká je, a neujme-li se král, náš pán, jejího kormidla sám. Kardinál Portocarrero, Mancera, Montalto, San Esteban, Monterrey, Montellano[9] a vůbec všichni, kdo jsou tu nejlepší a monarchii opravdu oddaní, společně hledají způsob, jak o tom králi říci, a říci mu to jasně. Ať se tedy král nedá oklamat řečmi a drží se pravdy, kterou mám čest mu Vaším pro-

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dopis z 15. ledna 1705.

8. **Vysvětlivka:** Zkomolené cizí rčení (v předloze kurzivou) ve smyslu „zachování cti": španělský král si přeje mít před královnou výmluvu, že rozhodnutí nebylo jeho, a neztratit tak tvář.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz v Tomu III Saint-Simonových Pamětí, s. 4 a násl. (v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola první), povahopis hlavních členů rady Filipa V.

střednictvím sdělit. Markýz z Monteleónu, muž plný cti a ducha, zakrátko odjíždí, aby Vám ústně potvrdil, co mám čest králi psát.

Peníze budeme mít, a dokonce značné; právě byla sjednána věc za čtrnáct milionů livrů, o níž si nikdo nepředstavoval, že by se jí kdo kdy odvážil zkusit, a kterou od dob Karla V. neměl nikdo odvahu navrhnout. Budeme mít nejkrásnější jízdu, jakou lze mít; pokud jde o pěchotu, bez jediného okamžiku prodlení se uvažuje o tom, jak ji znovu postavit na nohy; pro válku budou určeny pevné a vyhrazené fondy, na něž se nebude smět sáhnout; a podaří-li se nám znovu dobýt Gibraltar, budeme s to vést šťastné tažení. Stejně tak doufám, že dovedu ke zdárnému konci obchod s Indiemi. Jestliže si potom král bude myslet, že by si někdo na mém místě vedl lépe, budu se pokládat za velmi šťastného, že mohu odejít, a nežádám od něho jinou odměnu než to, abych se směl přiblížit k jeho osobě, abych měl ještě před smrtí to potěšení obejmout mu kolena a potom pomýšlel na to, abych skončil tak, jak má skončit čestný muž.

Všechno, oč Vás tu žádám, pane, je pro španělského krále i pro mne tak nesmírně závažné, že Vás snažně prosím, aby o tom věděli jen král, Vy a paní z Maintenon. Mám důvod, pane, mluvit s Vámi takto. Všechno, co se týká španělské královny, se jí okamžitě donese, o tom nemohu pochybovat; opatrnosti tedy musí být dvojnásob. Od návratu paní des Ursins nemůžete být dost pozorný ani dost mlčenlivý v tom, co mám čest Vám říkat.

Monteleón odjíždí a uvede Vás zcela jasně do všech těchto drobných maličkostí.

Kdyby král důkladně věděl, jak věrně a s jakým důvtipem mu slouží otec Daubenton,[10] čehož jsem byl vždy očitým svědkem, nemohlo by být jinak, než že by mu za to bylo Jeho Veličenstvo nesmírně vděčno: toto svědectví dlužím pravdě a horlivosti poddaného, který je ke svému pánu upřímně připoután srdcem."

10. **Vysvětlivka:** Guillaume Daubenton SJ (1648–1723) byl zpovědníkem Filipa V. od prosince 1700 do svého odvolání roku 1705 a znovu od roku 1715 do smrti.

Tom pátý (1705–1707)

Kapitola první

Sňatek hraběte z Harcourtu se slečnou z Montjeu a jeho následky; její původ. — Tíseň zpovědi v královské rodině. — Otec de La Rue zpovědníkem vévodkyně z Bourgogne. — Pontchartrain se usmiřuje s maršálem z Cœuvres a zůstává rozkmotřen s d'O. — Villeroy, Villars a Marsin veliteli armád ve Flandrech, na Mosele a v Alsasku. — Laparat poslán k Verrue. — Spojení Verruy s Crescentinem přerušeno. — Verrua se vzdává na milost a nemilost. — Princ Evžen v Itálii. — Obléhání Turína zamýšleno a ohlášeno. — Princezna des Ursins v pokušení zůstat ve Francii. — Rozhoduje se nakonec vrátit do Španělska. — Počínání, smělost a zmařené úspěchy Maulevriera, povolaného zpět do Francie, kam přijíždí. — Gibraltar dostává pomoc; obléhání zrušeno. — Renault, jeho povaha, jeho kariéra. — Rochefort, jak se stal přístavem. — Rákócziho úspěchy. — Paní Princezna. — Rabutin a jeho kariéra v Německu. — Smrt císaře Leopolda atd. — Opožděný a zkrácený smutek za císaře. — Tvrdosti v Bavorsku; kurfiřtka v Benátkách. — Laparat dobývá Mirandolu. — Vaubecourt, generálporučík, padl při potyčce v Itálii; jeho žena; domýšlivost maršála z Villeroy.

V tomto čase se uzavřel sňatek, který vyvolal v lotrinském domě mnoho reptání. Princezna z Harcourtu[1] ztratila jednoho syna v Itálii a druhého před dvěma měsíci v říši, když se ubíral do Vídně sloužit císaři, což ji nestálo víc, než že před paní z Maintenon sehrála plačku; dcery neměla a zbýval jí jediný syn, ten nejstarší. Po několika ranách do hlavy, které náhodou utržil, musel třikrát či čtyřikrát podstoupit trepanaci a ty trepanace způsobily, že velmi ohluchl. Neměla ho ráda, a dokud měla jiné děti, nutila ho se vší zbožností k duchovnímu límečku a chtěla z něho udělat bohatého pána v církvi; už s tím dokonce začala. Jeho odpor zesílil, když viděl, že zůstal jediný; pomýšlela tedy na to, že ho ožení, ale ani její manžel, ani ona nechtěli nic dát. Hledala marně; nakonec se spokojila s tím, co našla po ruce. Bývala hodně v Sceaux u paní du Maine, které byla dobrá každá společnost, jen když se člověk cele oddal jejím slavnostem, jejím probdělým nocím[2], jejím komediím a všem jejím rozmarům.

1. **Vysvětlivka:** Françoise de Brancas, choť prince z Harcourtu z lotrinského domu a chráněnka paní z Maintenon. Její syn, o jehož sňatku je řeč, nosil titul hraběte z Harcourtu; jeho žena je proto níže „hraběnka z Harcourtu".

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Probdělé noci v Sceaux byly proslulé. Slečna z Launay (paní ze Staal), která při nich hrála významnou úlohu, vypráví o jejich vzniku ve svých Pamětech takto: „Paní vévodkyně du Maine, která ráda ponocovala, trávila často celou noc při různých hrách. Abbé z Vaubrunu, jeden z dvořanů, kteří se jí nejhorlivěji snažili zalíbit, si usmyslel, že by se během jedné z nocí určených k bdění měl objevit někdo v podobě Noci zahalené do svých flórů a poděkovat princezně za přednost, kterou jí dává před Dnem; bohyně že by měla průvodce, který by na totéž téma zazpíval krásnou árii. Abbé mi to tajemství svěřil a přiměl mě, abych sepsala a pronesla proslov a představovala noční bož-

Vetřela se tam, v postavení drobné úslužné společnice, velmi poctěné, že ji tam vůbec nějak trpí, jistá slečna z Montjeu, žlutá, černá, dokonale ošklivá, s duchem jako ďábel, s temperamentem za dvacet, kterého později hojně užívala, a bohatá, jak bývá dědička finančníka. Její otec se jmenoval Castille, tak jako se pes jmenuje Citron; jeho otec, který byl také ve financích, přijal jméno Jeannin, aby jím ozdobil své vlastní, a připojil je k němu po své matce, dceři slavného pana Jeannina, onoho státního ministra pro věci vnější i vnitřní, tak známého za Jindřicha IV.

Otec naší nevěsty přijal jméno Montjeu podle krásného panství, které koupil. K bohatství svého otce v témž řemesle mnoho přidal. Těšil se ochraně pana Fouqueta. Ta mu vynesla souhlas k získání úřadu zapisovatele řádu, který mu Novion, pozdější první prezident, prodal roku 1657, rok poté, co jej sám koupil. Pád pana Fouqueta ho zdrtil. Když nepřátelé vrchního správce financí ztratili naději na něco horšího než doživotní vězení, začali být stíháni finančníci jeho vlády. Tento byl velmi na ráně a nešetřili ho, ale v mnoha bodech se dokázal krýt; právě to popudilo. Král ho dal požádat, aby se vzdal svého úřadu v řádu; a když to opakovaně odmítl, dostal zákaz nosit jeho odznaky. Dlouho hnil ve vězení; hrozili mu, že ho tam uvrhnou znovu, ale nepovolil. Zvolili střední cestu: vypověděli ho na jeho statky do Burgundska a Châteauneuf, státní sekretář, nosil řád a z pověření vykonával úřad zapisovatele; nakonec finančník, zkrušený samotou na svém zámku Montjeu, jíž neviděl konce, podal rezignaci. Úřad byl oceněn a Châteauneuf jej dostal jako řádný držitel. Montjeu měl potom volnost stýkat se s lidmi, a dokonce trávit zimy v Autunu. Bussy-Rabutin[3], který tam byl také ve vyhnanství, o něm dost často mluví ve svých mdlých a pedantských dopisech. Nakonec Montjeu dostal povolení vrátit se do Paříže, kde roku 1688 zemřel. Jeho žena byla rozená Dauvetová, příbuzná velkého sokolníka.

Paní du Maine sňatek dojednala a vystrojila svatbu v Sceaux. Pan vévoda lotrinský se kvůli tomu rozešel s princem a princeznou z Harcourtu a dal jejich synovi a snaše zakázat, aby se před ním kdy ukázali, a zejména aby vkročili do jeho státu. Nebyla to jediná nepříjemnost princezny z Harcourtu. Našla sobě rovnou. Zpočátku to bylo samé blaho. Pak noha uklouzla; následovalo omezování a domluvy. Důvtip a poddajnost uvedly vše do původního stavu; ale stalo se neštěstí. Snacha napsala z Paříže tchyni do Versailles list plný nekonečné něhy a pokory a zároveň jedné ze svých přítelkyň stížnosti na to, že je podrobena vzteklé megeře, jejíž tchynovská tyranie je nesnesitelná, stejně jako její vrtochy a pošetilosti, a u níž nikdy nedokázaly vydržet děti ani služebnictvo. Nešetřilo se tam žádným výrazem a nebylo ušetřeno žádné období života a chování princezny z Harcourtu a vše to bylo rozvedeno s velkým

---

stvo. Všechen půvab té malé zábavy byl v překvapení… Nápad sklidil potlesk; a odtud vzešly nádherné slavnosti, které paní vévodkyni du Maine pořádaly v noci různé osoby."

3. **Vysvětlivka:** Roger de Rabutin, hrabě z Bussy (1618–1693), autor pomlouvačné *Histoire amoureuse des Gaules*, za niž byl uvězněn v Bastile a poté na dlouhá léta vypovězen na své burgundské statky; jeho korespondence vyšla po jeho smrti.

důvtipem, břitkostí a obratností, jak to dělá osoba, která se baví a ulevuje si. Přítelkyně dostala dopis určený tchyni a tchyně ten, který byl určen přítelkyni; spletly se adresy. A tak se princezna z Harcourtu, bez sebe zuřivostí, ovládala tak málo, že o tom nedokázala mlčet, takže se příhoda stala veřejně známou u dvora, kde se jí báli a kde ji nenáviděli a kde se tím velmi bavili. Víc útěchy nenašla ani v lotrinském domě, rozzuřeném tím nízkým sňatkem. Krutě se obořila na snachu, která byla neobyčejně zdrcena, ale po několika měsících se vzpamatovala, a když viděla, že už nelze doufat ani ve skutečné smíření, ani v nějaké šálení, získala na svou stranu manžela, který snášel to jho stejně netrpělivě jako ona; oba schovali své tolary, jimiž se ji často snažili uchlácholit, odložili masku a vysmáli se jí. Princ z Harcourtu, zahrabaný ve své zapadlosti a ve svých prostopášnostech a stále nepřítomný, se nestaral ani o ně, ani o svou ženu a do ničeho se nepletl. Tak se hraběnka z Harcourtu osvobodila a užila toho s malou umírněností.

Od té doby, co otec Le Comte[4] přišel o místo zpovědníka paní vévodkyně z Bourgogne, aby se šel do Říma pokusit ospravedlnit z toho, co napsal o sporech čínských jezuitů se všemi ostatními misionáři, jak jsem vylíčil na svém místě, vyzkoušela několik zpovědníků, s nimiž se nesnesla. Král držel svou rodinu ve věci zpovědi v krutém sevření. Monseigneur nikdy neměl jiného zpovědníka než králova. Jeho dětem nebylo dovoleno brát si zpovědníky odjinud než z těch, které jim mezi jezuity dával on; a bylo třeba veřejně přijímat nejméně pětkrát do roka: o Velikonocích, o Letnicích, o Nanebevzetí, o Všech svatých a o Vánocích, jak to dělal on sám; a paní vévodkyni z Bourgogne by se nebylo slušelo nepřijímat častěji. V jejím věku a při jejích zálibách to bylo pro někoho, kdo má náboženské cítění, víc než svízelné. V Turíně ji velmi dobře vyučil jeden barnabita, její zpovědník. Ten barnabita si jezuitů nevážil. Pan Savojský je držel hodně zkrátka a neměl je rád. Paní vévodkyně z Bourgogne tuto nechuť nasála s mateřským mlékem. Bylo tedy pro ni velkým přitížením, že má své svědomí v jejich rukou. Konečně po několika pokusech jí dali otce de La Rue[5], jednoho z jejich největších pohlavárů, velmi známého svými kázáními, několika spisy, předními místy, jež zastával ve své provincii, svou vahou mezi svými a velkou znalostí světa, v němž se dost hojně pohyboval. Našel způsob, jak si pod jménem jezuitů pořídit venkovský dům v Pontoise; způsob, jakým jej nabýval a rozšiřoval, by byl zničil muže jiného roucha, a on se z něho velmi často těšil se svými přáteli. Tento zpovědník si místo konečně udržel: uvidíme na svém místě, co z toho vzešlo.

Pontchartrain, jehož, jak jsme viděli, usmířila s panem hrabětem z Toulouse jeho žena, sledoval zcela bez hraběcího vědomí záměr, o němž jsem mluvil. Hrabě, který

---

4. **Vysvětlivka:** Louis Le Comte, jezuita a misionář v Číně; jeho *Nové paměti o současném stavu Číny* (1696), hájící jezuitský výklad čínských obřadů, odsoudila roku 1700 pařížská teologická fakulta.

5. **Vysvětlivka:** Charles de La Rue (1643–1725), jezuita, jeden z nejproslulejších kazatelů své doby a latinský básník.

byl přímý a pravdivý a který po odpuštění, jež mu udělil, a po všech jeho slibech a ujišťováních počítal s tím, že v tom, co bude záviset na jeho ministerském úřadu, už nenarazí na obtíže, nepochyboval, že se toho roku vrátí na moře, kde doufal, že s volnýma rukama pořídí lépe, než mohl v předešlém roce uprostřed tolika zlovolných protivenství. Pontchartrain, nadšený, že ho tou nadějí může uspávat, vycházel vstříc všemu, co ji mohlo živit. K tomu bylo třeba pracovat někdy u admirála s maršálem z Cœuvres a někdy všichni tři s králem. Maršál a Pontchartrain zůstali spolu velmi ve zlém a maršál byl pobouřen soucitem, který hrabě projevil paní z Pontchartrain. Tento stav byl nicméně při nutnosti té práce pro oba tíživý. Maršál, hrabětem v té společné nenávisti opuštěný, měl dost toho zůstávat ve vrši a bál se státního sekretáře. Ten měl své důvody, proč nebyl o nic méně unaven rozkolem s celou tak dobře podepřenou rodinou; důvod, že bude lépe moci klamat hraběte i maršála ohledně loďstva, jemuž hodlali velet a o něž je byl pevně rozhodnut připravit, byl jednou z nejmocnějších pohnutek, které ho k tomuto podvodnému smíření přivedly. Ta roztržka obtěžovala krále; z obou stran mu přinesli v oběť to, po čem každý toužil z pohnutek velmi odlišných. Vévoda z Noailles, vždy dychtivý do něčeho se plést, vzal tu věc do rukou, nakonec usmíření dojednal a dovršil je mezi oběma v kabinetu kancléře. D'O, který s Pontchartrainem žádnou práci neměl, hleděl na všechny ty pletichy chladně a pohrdavě a zůstal ohledně svého usmíření s Pontchartrainem tak zdrženlivý, že se o ně nedalo ani pokusit.

Kolem poloviny března pracovali maršálové z Villeroy, z Villars a z Marsinu společně s králem a Chamillartem u paní z Maintenon, aby sladili plány tažení: první pro Flandry, druhý pro Moselu, kde se obávali hlavního náporu nepřátel, třetí pro Alsasko. Villeroy odjel o čtrnáct dní později do Bruselu vydat všechny potřebné rozkazy; Villars o něco později a Marsin 1. května do Štrasburku, což se zdálo být stranou, kde bylo vše nejvíce pozadu.

Vendôme, který ležel před Verruou od 14. října, konejšil krále častými kurýry a spoustou slibů, které se neplnily. Pěchota tam hynula únavou a bídou, v bahně až po krk, a důstojníci byli bez ekvipáží, a tedy bez jakékoli úlevy od krutosti počasí a terénu. Strážní služba byla nekonečná proti pevnosti, která byla obklíčena jen zpola a která celou jednou velkou stranou zcela volně komunikovala s opevněným táborem; a tento opevněný tábor byl od obléhatelů oddělen řekou. Nakonec nad onou bezmeznou důvěrou v pana z Vendôme převážil neklid. Král si přál, aby se tam vydal Laparat[6], tehdy první inženýr a generálporučík, třebaže byl s panem z Vendôme ve zlém, aby obléhání urychlil, aby tam v dohodě s tímto generálem napravil a zařídil, co bude nejlepší, a hlavně aby o tom králi velmi podrobně napsal svůj názor. Laparat byl příliš zkušený, než aby dal své postavení v sázku tím, že by zostudil muže tak

6. **Vysvětlivka:** Louis Lapara de Fieux, vojenský inženýr, po Vaubanovi nejuznávanější znalec obléhacího umění; padl roku 1706 při obléhání Barcelony.

mocně váženého a podporovaného, který by mu to do smrti neodpustil a který by na něho poštval Chamillarta, pana du Maine a paní z Maintenon. Věc zašla příliš daleko; shledal vše dobrým a byl vždy zajedno s panem z Vendôme. I ten, spokojen s jeho chováním a den ode dne ve větších rozpacích, než dával najevo, se konečně nechal přesvědčit, že Verruu nikdy nedobude, dokud bude pevnost ve spojení s tím opevněným táborem, dokud se z ní budou odvážet mrtví, ranění a nemocní a dokud bude podle libosti a vůle občerstvována vojskem, střelivem a potravinami. Byl poslední únorový den, leželi tedy před Verruou čtyři a půl měsíce. Konečně tedy padlo rozhodnutí vynaložit úsilí k přerušení tohoto spojení, s nímž — ať pan z Vendôme se svou obvyklou umíněností a autoritou tvrdil cokoli — bylo zřejmé, že Verruu dobýt nelze. Bylo tedy rozhodnuto dát v noci z 1. na 2. března napadnout ostrovní pevnůstku (fort de l'Isle), střeženou dvěma savojskými prapory; byla ztečena po žebřících a dobyta. Všichni tam byli pobiti kromě dvou set vojáků a čtyřiadvaceti důstojníků, kteří byli zároveň zajati; jejich most byl rozbit dělovými ranami, osm lodí odnesl proud a spojení Crescentina s Verruou bylo přerušeno. Naši se v pevnůstce usadili; a současně dvě kompanie granátníků, podporované dvěma prapory, vystoupily do průlomů hlavního útoku a pronikly až do druhé hradby, kde pobily asi padesát vojáků. Granátníci, kteří měli rozkaz jen k průzkumu, se stáhli a ztratili málo v této akci, která byla prudká a málo očekávaná. Žádná z min obránců nevybuchla. Po tomto podniku se začalo právem doufat v dobrý a brzký konec dlouhého obléhání, které předtím žádnou takovou naději nedávalo. Trvalo však ještě celý měsíc (celkem pět a půl). Za této vlády nebylo zdaleka vidět obléhání tak dlouhé ani ve všem tak zhoubné. Konečně 5. dubna dali obležení bubnem znamení, že chtějí vyjednávat. Žádali čestnou kapitulaci, ale pan z Vendôme, který je konečně měl v hrsti, je chtěl mít za válečné zajatce. Bránili se tedy dál až do 9., kdy sami zapálili své miny a rozmetali celou pevnost kromě hlavní věže, načež se vzdali na milost a nemilost. Obléhání tak trvalo šest měsíců bez pěti dnů. Potom už nešlo o nic jiného než rozložit, a to nadlouho, do ubytování vojska zničená tímto dlouhým obléháním, v době, kdy už měla být v poli; nahradilo se to, jak se dalo, ale velmi to uškodilo vojsku i operacím následujícího tažení.

O tři týdny později dorazil do Itálie princ Evžen se silnou posilou, aby využil vyčerpání naší hlavní armády a zuboženého stavu vojsk, která vedla ono dlouhé a namáhavé obléhání. To nezabránilo tomu, aby se uvažovalo o obléhání Turína, ba aby se o něm rozhodlo a, což bylo horší, aby se to rozhlásilo, a to se nevyplatilo.

Paní des Ursins se ve své vlasti viděla tak vysoko nad vším, co si kdy dokázala byť jen představit, že zaváhala, má-li se do Španělska vrátit. Královnino naléhání na ni už nepůsobilo se stejnou odezvou a lehkým narážkám, které jí začínaly být činěny, se vyhýbala. Věk a zdraví paní z Maintenon ji pokoušely; byla by raději vládla zde než ve Španělsku. Zakládala své naděje na všech poctách a projevech důvěry, jichž se jí dostávalo od ní i od krále a které často přesahovaly okruh španělských věcí a

dávaly jí příležitost prospívat i škodit osobám u dvora, i těm, jež jejich úřady a přízeň zdánlivě stavěly mimo její dosah. Doufala, že se v tomto postavení udrží s oporou ve španělských záležitostech a že si z nich udělá malé ministerstvo, které jí otevře cestu k tomu, aby je rozšířila a vnikla do všech ostatních. Polichocena chválami, či spíše servilním zbožňováním všeho, co bylo nejvyššího, počítala, že si je touto velkou úlohou zajistí natrvalo. Náklonnost a návyk krále a paní z Maintenon vůči ní a to, že pro zvláštnost svého postavení neměla proti sobě nikoho, jí připadaly jako výhody, od nichž si mohla slibovat všechno; a zatímco v ní tento boj probíhal, její zdraví a její záležitosti zakrývaly odklady, jimž nestanovila žádnou lhůtu.

Arcibiskup z Aix a jeho bratr, o nichž promluvím později, abych se zde nepřerušoval, stáli v čele její rady. Neodvažovala se jim své myšlenky o tom říci. Uhodli je z toho, co připouštěla a podpírala důvody, které jsem právě uvedl; potírali je naprostým rozdílem mezi tím, co se poskytuje jen krátkému pobytu a potřebě, kterou z ní měli pro Španělsko, a postavením pevným a trvalým. Dali jí pocítit, že nesmírným leskem, který ji obklopuje, je spíš oslepena než oslněna, a nevšímá si proto, že jí ten lesk plyne jen ze zájmu paní z Maintenon — rozdmýchávaného Harcourtem[7] pro zájem jeho vlastní — vládnout ve Španělsku tak, aby odtamtud vše šlo přímo přes ni ke králi, a znovu se na úkor ministrů zmocnit tohoto tak značného dílu vlády; že právě to je možné jen tehdy, vrátí-li se do Španělska ta, která jí, vládnouc tam, o všem přímo podává zprávy a umožňuje jí tam vládnout; že kdyby se tam už nevrátila, nezbyl by paní z Maintenon žádný prostředek, jak se této vzácné části záležitostí znovu zmocnit, neboť ty by svou povahou nemohly než spadnout zpět do přirozeného řečiště ministrů a nechat ji o ně úplně připravenou; že zlost, kterou by z toho měla, by brzy srazila všechen ten svůdný lesk a že čím více byla paní des Ursins zasvěcena, tím spíše by byla brzy odstrčena žárlivostí, k níž krátký pobyt nemohl dát podnět, kterou by však trvalost toho, co zde získala, při pevném a stálém usazení v této zemi vzbudila; že by se tu brzy viděla stejně opuštěná, jako se tu nyní vidí obklopená a vyhledávaná; konečně že její postavení může být trvalé a dobré jen potud, pokud z něho dokáže vytěžit co nejužitečnější a nejvýhodnější zisk; že k tomuto cíli snad není špatné ponechat trochu místa neklidu, aby si opatřovala stále zlatější most, ale nehnat jej zase tak daleko, aby si své věci pokazila, a to s naprosto pevným rozhodnutím odjet a dobře si pohlídat míru mezi příliš brzy, aby z toho vytěžila vše, co bude moci, a ještě více příliš pozdě, aby neodjížděla ve zlém a neodvezla si do Španělska moc méně rozsáhlou, méně neomezenou a méně známou, než byla ta, kterou jí nyní chtěli svěřit.

Pádnost těchto důvodů princeznu des Ursins přesvědčila. To, mezi čím váhala, už pokládala jen za pokušení a nebezpečné svádění. Rozhodla se tedy odjet, ale odkládat

---

7. **Vysvětlivka:** Maršál a vévoda z Harcourtu, bývalý velvyslanec v Madridu; nikoli princ z Harcourtu z lotrinského domu, o jehož rodině je řeč na začátku kapitoly.

to s přesnou mírou v oku, dát se prosit, ba i platit, bude-li to možné, víc, než už placena byla, hlavně se však vystříhat toho, aby nit přílišným napínáním přetrhla, a o této zemi už uvažovat jen jako o základu své vlády ve Španělsku. Brzy uvidíme, že dokázala tak dobré rady využít, a to i ku prospěchu těch, kdo jí ji dali. Při tom, v jakém jsem s ní byl poměru, vycítil jsem všechna tato období: při příjezdu nesmírnou touhu vrátit se do Španělska, opojení, které ji vyvážilo, a nakonec přijaté konečné rozhodnutí. Pochytil jsem také leccos z těchto podrobností, ale v té přesnosti, s jakou je zde vyprávím, jsem se je dobře dověděl až později.

Ve Španělsku se zatím dálo mnoho věcí. Maulevrier, požívající nejdůvěrnější královniny důvěry ve všem, co se týkalo návratu a výhod paní des Ursins, a jediný svého druhu v Madridu, jímž tam byl pro nepřítomnost Tessého, dlícího na hranicích, znamenitě těžil z užitečných pokynů k chování, které královně dal díky své tak přesné znalosti vnitřních poměrů našeho dvora, a z práva vstupu, které mu královna dala udělit; vcházel k ní v kteroukoli hodinu přes královy pokoje, jak jsem, myslím, už řekl. Trávil celé hodiny mezi králem a jí a velmi často s ní o samotě. Vévodkyně z Montellana nebyla žena, která by někoho omezovala, a nadto to král věděl a schvaloval. Maulevrier vídal dopisy, které dostávali. Skládal na ně odpovědi a diktoval jim je a touto důvěrou pronikal ostatně, jak jen mohl, i do jejich důvěry ve všech ostatních záležitostech. Jeho důvtip, jeho znalosti a úspěch jeho rad ve věci princezny des Ursins nesmírně zvýšily důvěru, kterou v něj král a královna pojali. Tvrdilo se, že se chtěl zalíbit královniným očím a že se mu to podařilo. Je pravda, že tato soukromá setkání, tak dlouhá, tak každodenní a tak ustavičná, dávala hodně podnětů k přemýšlení, ba i k řečem. Byl čas sklízet po tak šťastné setbě. Ten chlapík nepomýšlel na nic menšího než na grandezu a dosáhl jí. Byl však příliš ješitný, než aby nebyl nediskrétní, jak jsme toho zde viděli ukázky, o nichž jsem vyprávěl.

Vévoda z Grammontu se o tom doslechl. Dočkal se od něho jen pohrdání, jako člověk, kterého chtějí vyhnat a kterého nový oblíbenec příliš nešetří. Pospíšil si zpravit krále a ministry o rozruchu, který začínalo působit Maulevrierovo opovážlivé chování vůči královně, urážející všechny Španěly, a o tom, že má být jistě prohlášen španělským grandem. Žárlivost celého dvora a jeho reptání vskutku poplašily Tessého, který se o nich dověděl na hranicích. Bál se jejich účinku u obou dvorů, a ještě víc u dvora francouzského; povolal zetě před Gibraltar, kde sám byl, a ten musel ihned odjet z Madridu a vydat se tam za ním. Současně dorazil kurýr od Torcyho s velmi důraznými dopisy krále španělskému králi o Maulevrierovi a s jedním dopisem Torcyho jemu samému, v němž mu oznamoval, že mu král co nejvýslovněji zakazuje přijmout grandezu nebo jakoukoli jinou milost od španělského krále a nařizuje mu, aby se ihned připojil k Tessému, a to s velmi přísnou důtkou — nikoli od bratrance, nýbrž od ministra uraženého jeho pletichami, jeho intrikami a cestou, kterou se dal. Kurýr dal španělskému králi odevzdat královy depeše a spěchal za Maulevrierem ke Gibraltaru, aby mu doručil ty jeho. Byla to strašná rána pro toho ctižádostivce, který

poté, co tak dobře vedl svou osnovu a uspěl pro jiného, viděl se zbaven odměny, kterou už držel v ruce. Vztek a zlost ustoupily nadějím, jež si ukul, že pro sebe pořídí ve Versailles prostřednictvím Madridu. Tchán ho nedokázal zadržet u obléhání, jak by si byl přál. Jeho domluvy ani jeho autorita nebyly nic platné.

Maulevrier se po krátkém pobytu před Gibraltarem vrátil do Madridu pod záminkou, že tam jde podat zprávu o stavu obléhání, ve skutečnosti však proto, aby u španělského krále a královny zkusil všechno a jejich prostřednictvím přinutil krále, aby s jeho grandezou souhlasil. Naneštěstí pro něho zastihl ještě v Madridu vévodu z Grammontu, který se odtamtud chystal odjet a který vyslal kurýra se zprávou o tomto návratu muže, o němž věděl, že dostal rozkaz jít k obléhání Gibraltaru, a o němž mu nebylo známo, že by dostal dovolení se odtamtud vrátit. Tato neposlušnost byla rychle potrestána. Torcy dostal rozkaz vypravit k Maulevrierovi kurýra s naprostým příkazem, aby odjel v okamžiku, kdy jej obdrží, a vrátil se do Francie. Tu už nebylo pomoci ani odkladu. Rozloučil se se španělským králem a královnou jako člověk zoufalý a odjel. Pozoruhodné je, že když přijel do Paříže, byl dvůr zrovna v Marly a jeho žena mezi pozvanými. Dal požádat o dovolení užít práva, které měli manželé na Marly, když tam byly jejich ženy, a král, aby se vyhnul rozruchu, mu to ráčil neodmítnout. Útěchou mu bylo, že tam našel princeznu des Ursins stále více na vrcholu; s její pomocí doufal, že se usmíří s Torcym a s vévodou z Beauvilliers, svými bratranci, s nimiž se rozešel kvůli ní, či spíše kvůli svým ctižádostivým záměrům.

U Gibraltaru se zatím dařilo velmi špatně. Dorazila tam z Lisabonu ohromná pomoc, doprovázená pětatřiceti velkými válečnými loďmi. Vpluly do Gibraltarské zátoky, kde zastihly Pointise s pěti loďmi; ten se tam nepokládal za bezpečného, ale měl výslovný rozkaz španělského krále tam zůstat. Velmi hustá mlha mu zakryla výhled na toto loďstvo, které se na něj vrhlo, sotva je zahlédl. Neměl o něm žádnou zprávu, ačkoli vyslal dvě další lodi do oceánu, aby pátraly a varovaly ho, což se jim nepodařilo. Přes nerovnost počtu trval boj pět hodin, ale nakonec přesila zvítězila. Tři lodi, každá o šedesáti dělech, byly zajaty; dvě o osmdesáti dělech, k nimž se nepřátelé neodvážili přirazit, najely na mělčinu. Pointis, který byl na té největší, zachránil obě posádky a lodi potom spálil, aby z nich nepřátelé neměli užitek; ti po tomto vítězství vpluli do Gibraltaru a dopravili tam vše, co přivezli. Král dostal tuto špatnou zprávu 5. dubna. O pět dní později přijel od obléhání malý Renault, aby mu o něm podal zprávu. Už nějaký čas král naléhal, aby bylo zrušeno, a španělský král umíněně trval na jeho pokračování. Konečně 6. května dorazil kurýr vypravený ze Sevilly maršálem z Tessé se zprávou o zrušení obléhání, od něhož maršál odvezl všechna děla, a o tom, že Villadarias zůstal před pevností jen s deseti děly a s tou trochou španělského vojska, která mu zbývala a která byla o polovinu méně početná než posádka pevnosti. Osm dní po této zprávě přijel Maulevrier. Koncem téhož měsíce května byl malý Renault poslán zpět do Cádizu, aby tam zůstal po celé tažení. Byl velitelem eskadry a těšil se velké králově důvěře.

Nikdy se mu neříkalo jinak než malý Renault, pro jeho neobyčejně malou, ale dobře stavěnou a hezkou postavu. Byl Bask a vstoupil zcela mlád do služeb Colberta du Terron[8], intendanta námořnictva v La Rochelle, který kdysi chtěl koupit Rochefort, a když pán toho místa umíněně odmítal prodat, zachtělo se mu ze zlosti být tam větším pánem než on. Přesvědčil dvůr, kde ho tehdy jeho jméno silně podpíralo, že je to nejlepší místo na světě k zřízení výtečného přístavu a nejvhodnější ke stavbě lodí. Uvěřili mu a utratily se tam miliony. Du Terron se tak stal pánem a tyranem toho místa i pána, který mu je nechtěl prodat. Když však bylo vše hotovo, ukázalo se, že je odtamtud k moři tak daleko, že je tam mimo jiné tak nepříjemný ohyb a že je Charenta tak mělká, že hodně velké lodi tam z moře nemohly doplout, ani z Rochefortu na moře, a ostatní tam mohly plout jen se svou zátěží a odzbrojené, a ještě k té cestě potřebovaly dva různé větry. Nebylo by bývalo těžké tuto vadu, která bila do očí, vidět dřív, než se pustili do takového nákladu; je-li však údělem veřejných věcí téměř vždy to, že je řídí soukromé zájmy, lze říci, a až příliš ustavičně se to potvrzuje, že je tento úděl zcela zvlášť spjat s Francií. Du Terron shledal u toho malého Baska důvtip a píli. Dal ho studovat, zavedl ho do matematiky a do všeho, co ho mohlo poučit o námořnictví, a zjistil, že daleko předčí naděje, které do něho vkládal. Brzy vyčerpal své učitele a stal se učitelem sám sobě. Byl dobrý geometr, dobrý astronom, velký filozof a dokonale ovládal algebru; přitom byl zvlášť učený ve všech oborech stavby lodí a plavby. Byl to ostatně člověk mírný, prostý, skromný a ctnostný, velmi statečný a velmi čestný. Sloužil na moři s dobrou pověstí. Pan ze Seignelay zřídil námořní školu, kterou vedl on a od níž král nikoho neosvobodil; a právě proto, že nechtěli chodit na jeho veřejné přednášky, byli Saint-Pierre a další lodní kapitáni propuštěni ze služby. Renault byl velkým obdivovatelem a velkým přítelem otce Malebranche, byl znám vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří ho velmi podporovali, a hodně také pan vévoda z Orléans. Všichni ho měli rádi a vážili si ho. Měl na moři šťastné akce a jeho nezištnost mu dělala velkou čest. Zastával mnoho důvěrných úřadů a měl často co činit přímo s králem. Nic z toho ho nepovzneslo a neodvedlo od jeho povahy. Uvidíme ho stoupat výš a stále stejného.

Rákóczi dále postupoval z obou stran Dunaje až na Moravu. Ohrožoval Budín; a hrabě Forgách, pán Sedmihradska, obléhal Rabutina v Sibini. Tento Rabutin byl oním pážetem, kvůli němuž byla paní Princezna[9] zavřena v Châteauroux, odkud už nikdy nevyšla a kde se ani po tolika letech nikdy nedověděla o smrti pana Prince, svého manžela, neboť byla z rozkazu pana Prince, svého syna, až do smrti střežena stejně přísně jako kdykoli předtím. Páže se spasilo rychlým útěkem, vstoupilo do

8. **Vysvětlivka:** Charles Colbert du Terron, bratranec ministra Colberta, intendant námořnictva na atlantském pobřeží; válečný přístav a arzenál v Rochefortu byl založen roku 1666.

9. **Vysvětlivka:** Zde Claire-Clémence de Maillé-Brézé, choť Velkého Condého, po skandálu roku 1671 držená až do své smrti (1694) na zámku Châteauroux. „Pan Princ, její manžel" je Velký Condé († 1686), „pan Princ, její syn" Jindřich Julius Bourbonský.

císařových služeb, vyznamenalo se tam, oženilo se s velmi bohatou princeznou a dosáhlo s dobrou pověstí nejvyšších vojenských hodností.

Za těchto nepokojů v Uhrách a v sousedních zemích zemřel císař Leopold ve Vídni 5. května k večeru po dosti dlouhé nemoci, bez dětí ze svých prvních dvou manželství. Z třetího, se sestrou falckého kurfiřta, zanechal dva syny a tři dcery: Josefa, již uznaného krále uherského, českého a římského, a Karla, který byl v Portugalsku a činil si nárok na titul španělského krále; ti po něm jeden po druhém nastoupili na císařský trůn. Byl to panovník, který uměl vládnout, aniž kdy vyšel z Vídně, leda když se zachraňoval útěkem do Lince, když ji oblehli Turci a když je slavný Jan Sobieski, polský král, tak slavně přiměl obléhání zrušit. Nevznešená ošklivost, nízké vzezření a prostota velmi vzdálená císařské okázalosti mu nezabránily dovést císařskou autoritu mnohem dál než kterýkoli z jeho předchůdců, vyjma Karla V.; a jeho vnější život, spíš mnišský než knížecí, mu nebránil užívat k dosažení cílů všech možných cest. Svědčí o tom smrt bavorského kurprince[10], syna jeho dcery z jednoho z prvních manželství; smrt španělské královny, dcery Monsieura; podivný účel, s nímž byl princ Hesensko-Darmstadtský vyslán do Španělska za časů královny, druhé ženy Karla II.; tak význačný podíl, který měl na svržení anglického trůnu a katolického náboženství v oněch královstvích, aby tam byl dosazen proslulý princ oranžský[11]; jeho nesčetné uzurpace v říši, v Uhrách a v Čechách proti přísaze jeho volebních kapitulací; a bezměrná a nezapomínající pomsta, kterou stíhal i nejmenší provinění německých knížat a pánů vůči své osobě. Jeho osobní nechuť k válce, abych o tom neřekl víc, otupovala strach a žárlivost až do chvíle, kdy už bylo pozdě se proti němu pohnout. Vedl ji vždy svými generály, na něž měl neobyčejné štěstí. Neméně šťastný byl na ministry, které uměl vybírat tak dobře, že jeho rada byla vždy nejlepší v Evropě. Měl dost rozumu, aby jí věřil, a vždy se mu to vyplatilo. Hrůza, kterou král vzbudil svými výboji a obratným ministrem[12], jenž vždy chtěl válku a vždy ji vedl, a zlost, kterou princ oranžský nakonec pojal, že svou dlouhou a vytrvalou poddajností nedokázal utlumit zvláštní nenávist krále ke své osobě — hrůza a zlost, které zbudovaly ligy proti Francii —, vytvořily také Leopoldovu diktaturu v Evropě. Jedním slovem, byl obratný a hrdý, ve svých plánech i v jednání vždy důsledný, šťastný ve všem, i v rodině.

Poslední císařovna byla velmi panovačná; nechával ji být paní nad nesčetnými maličkostmi, ale do žádné z velkých věcí nezasahovala a do státních záležitostí vůbec

---

10. **Vysvětlivka:** Josef Ferdinand Bavorský (1692–1699), syn bavorského kurfiřta a Marie Antonie († 1692), Leopoldovy dcery z prvního manželství, určený za dědice španělské monarchie. Jeho náhlou smrt, stejně jako smrt španělské královny Marie Luisy Orleánské (1689), připisovaly dobové pověsti jedu.

11. **Vysvětlivka:** Vilém III. Oranžský (1650–1702), místodržitel Spojených provincií a od roku 1689 anglický král, hlavní protivník Ludvíka XIV.

12. **Vysvětlivka:** Míněn Louvois, státní sekretář pro válku († 1691).

ne. Byla mu tak oddána, že jakmile onemocněl (což se téměř nestalo, leda když umíral), nespoléhala na nikoho než na sebe, aby mu ve svém pokoji vařila, připravovala léky, které měl užívat, vlastní rukou mu je podávala a sloužila mu jako prostá ošetřovatelka. Soukromý život tohoto panovníka byl ustavičným náboženským cvičením a, jak jsem řekl, životem zcela mnišským, s velmi častým přijímáním svátostí. V nemoci je přijal několikrát a ještě ráno v den, kdy zemřel. Velmi zvláštní je, že když cítil blížící se konec a dal vše do pořádku, požádal o svou hudbu, která vždy byla jeho jediným potěšením. Poslouchal ji několik hodin a za jejího poslechu zemřel.

Římský král velmi dlouho otálel, než to králi oznámil. Konečně 30. června mu nuncius, který požádal o audienci, předal dopisy tohoto panovníka, princezny, jeho choti, a císařovny vdovy, psané podle jejich zvyku italsky; král proto nedal černě potáhnout kočáry, ačkoli byl švagr, oblékl fialový smutek, ale jeho trvání počítal ode dne, kdy císař zemřel. Nástupce tohoto panovníka se hned nato ukázal vůči Bavorsku mnohem tvrdší a nepříjemnější, než jakým kdy byl Leopold. Dal vtáhnout šesti tisícům mužů do Mnichova proti smlouvě, kterou sám podepsal s kurfiřtkou; ta se uchýlila do Benátek a on jí nechtěl dovolit návrat do Bavorska. Polská královna[13], její matka, tam s ní strávila nějaký čas, rozhořčená na vídeňský dvůr kvůli únosu svých synů, které dal král August unést ve Slezsku a které nechtěl vydat.

Laparat se po dobytí Verruy odebral k Mirandole, kterou dával pan z Vendôme už dlouho obléhat, a to stále ještě bez úplného obklíčení, takže posádka byla ustavičně občerstvována. Tento inženýr, který byl také generálporučíkem, tam vrchně velel a konečně tu pevnost 11. května zdolal; posádka padla do válečného zajetí. Hrabě z Königseggu, který tam velel, podstoupil tento úděl se sedmdesáti důstojníky a pěti sty vojáky; byl generálmajorem. Našlo se tam množství děl a střeliva a potraviny ještě na tři měsíce. Zároveň přišla zpráva, že princ Evžen dal osmi tisícům jezdců překročit několik říček a urazit přes třicet mil a že ti vpadli mezi několik vsí u Lodi, kde byly ekvipáže našich generálů; odvedli jich téměř tisíc a s nimi několik od dělostřelectva. Vaubecourt, generálporučík, který byl nablízku, tam přispěchal s tím, co dokázal sebrat, a byl tam zabit: byl to člověk velmi omezený, ale statečný, velmi pilný a velmi čestný. Jeho žena, s níž neměl děti, vzbudila ve světě rozruch. Maršál z Villeroy, který do ní byl zamilován, měl při jednom svém tažení tu ješitnost, že dal svou nádhernou ekvipáž, odjíždějící k armádě, objet kolem place Royale, kde bydlela. Byla sestrou Amelota, který právě odjel jako velvyslanec do Španělska, a ženy d'Estainga, jenž dostal malé guvernérství v Châlons a generální místodržitelství v Champagni, která měl Vaubecourt. Ten se jmenoval Nettancourt a byl to muž urozený. Pan z Vendôme dal srovnat se zemí Mirandolu, Vercelli a první tři hradby Verruy a ponechal jen čtvrtou; a nadále, on i velký převor, konejšil krále kurýry, nadějemi na útok proti princi Evže-

13. **Vysvětlivka:** Marie Kazimíra, vdova po Janu III. Sobieském a matka bavorské kurfiřtky. Její syny Jakuba a Konstantina dal August II. roku 1704 ve Slezsku zajmout a odvézt do Saska, aby zmařil Jakubovu kandidaturu na polský trůn.

novi a různými drobnými plány, které se neprováděly: tu a tam nějaká dobytá či ztečená usedlost.

Kapitola druhá

Králova dna brání obvyklému svatodušnímu obřadu řádu. — Vězni uprchlí z Pierre-Encise. — Spor o rozsudek Velké rady ve věci koadjutorství v Cluny souzen před králem. — Smrt abbého z Hocquincourtu. — Smrt paní z Florensacu. — Smrt paní z Grignanu. — Sňatek Sézanna se slečnou Nesmondovou. — Nová listina „brevet de retenue" pro Torcyho. — Smrt vévodkyně z Coislinu. — Smrt paní z Vauvineux; její rodina. — Vévoda z Grammontu zpět. — Amelot v juntě. — Smrt admirála Kastilie v Portugalsku. — Smrt markýze z Villafranky v Madridu. — Spiknutí ve Španělsku; Leganés zatčen a odvezen do hradu Trompette v Bordeaux. — Princezna des Ursins se loučí a odkládá odjezd ještě o měsíc. — Noirmoutiers dědičným vévodou a jiné milosti princezně des Ursins. — Život a povaha Noirmoutierse. — Život a povaha abbého, pozdějšího kardinála z La Trémoille. — Nárok princezny des Ursins smutečně potahovat fialově za svého manžela, který ji navždy rozkmotří s kardinálem z Bouillonu. — Proč kardinálové ve Francii už smutečně nepotahují.

Králi zabránila dna, aby o Letnicích vykonal obvyklý obřad řádu[1], což jinak nikdy neopomněl učinit třikrát do roka ve dnech k tomu určených. Poněkud ho rozmrzel čin pěti státních vězňů zavřených v Pierre-Encise[2], kteří našli způsob, jak probodnout vojáky, kteří je hlídali, i Manvilla, guvernéra toho hradu, který býval podplukovníkem pluku Lyonnais, a uprchnout tak dokonale, že už nikdy nebyli dopadeni.

Kardinál z Bouillonu ve svém vyhnanství a abbé z Auvergne v Paříži, kteří vyhráli proti mnichům spor o koadjutorství v Cluny, se domnívali, že Vertamont, první prezident Velké rady, při podpisu jejich rozsudku provedl v něm změny ve prospěch mnichů; hned poté kvůli tomu ztropili velký povyk a věc znovu přezkoumala Velká rada, která na rozsudku nic nezměnila, ačkoli byla se svým prvním prezidentem odjakživa velmi zle. Nakonec byla věc předložena králi a referována v radě depeší. Rozsudek byl potvrzen, ale kardinálovi a jeho synovci byly ponechány otevřené cesty, jak vystoupit proti změnám, na něž si stěžovali. To znamená, že kvůli lidem v nemilosti nechtěli rozsudek opravovat, a že spravedlnost přece jen zabránila potvrdit to, proti čemu křičeli. Vertamontovi to ke cti neposloužilo; přesto se chlubil, že svou při vyhrál a svou čest uhájil, poněvadž jeho rozsudek byl ve Velké radě a poté i před králem shledán neporušeným.

1. **Vysvětlivka:** Král jako velmistr Řádu Svatého Ducha konal obřad řádu třikrát do roka: o Novém roce, o Hromnicích a o Letnicích.

2. **Vysvětlivka:** Pierre-Encise (dnes Pierre-Scize), hrad nad Saônou v Lyonu, sloužil jako státní vězení.

V téže době zemřel abbé z Hocquincourtu, maršálův vnuk a poslední z rodu Mouchy, starobylého a slavného, jehož dědičkou zůstala jeho sestra, paní z Feuquières; zdědila však jen to málo, co zbývalo zchudlému rodu.

Zemřela také markýza z Florensacu, v pětatřiceti letech, snad nejkrásnější žena, jaká ve Francii byla. Byla dcerou Saint-Nectaira a sestry Longuevala, generálporučíka, který padl v Katalánsku, aniž se kdy oženil. Její matka bývala dvorní slečnou královny, bývala krásná a s pomocí ducha, vlivu a pletich vedla proti svému švagrovi spory, jež dokázala obrátit v trestní, a nechala ho otupět ve vězeních, z nichž se dostal až po dlouhé době a s velkou námahou; dohodl se s ní a neoženil se. Tak byla paní z Florensacu velmi bohatá. Vzbudila mnoho vášní a vyčítalo se jí, že nebývala vždy krutá; jinak to byla nejlepší žena na světě, při své kráse nanejvýš mírná a prostá. Byla poslána do vyhnanství kvůli Monseigneurovi, o jehož lásce se začínalo hlasitě mluvit. Její manžel, bratr vévody z Uzès, Monseigneurův menin a nejhloupější člověk ve Francii, si toho nevšiml a vášnivě ji miloval. Zemřela během dvou dnů. Zanechala jen dceru, také krásnou, ale ne jako ona, která si zakládala na všemožné učenosti a duchaplnosti a která je dnes vévodkyní z Aiguillonu[3] — Bůh ví jak, a paní princezna de Conti to ví také. Paní z Grignanu, stará preciózní kráska, o níž jsem mluvil dost, zemřela zakrátko poté v Marseille, a ať o tom paní ze Sévigné ve svých dopisech říkala cokoli, velmi málo oplakávána svým mužem, svou rodinou i Provensálci.

Berwick v Languedocu dokončoval zničení fanatiků tím, že byl dobře zpravován, a svými rychlými popravami. Pět nebo šest jejich vůdců překvapil v Montpellieru, jehož brány dal zavřít, a nechal je oběsit; stejně naložil s tím, kdo dodával peníze, i s tím, kdo je vyplácel. Odhalil jejich skrýš prachu a střeliva a nakonec tyto ubožáky zcela vyhladil a vrátil klid a bezpečí této provincii i Cévennám.

Sézanne, po otci bratr vévody z Harcourtu a po matce bratr vévodkyně, jeho ženy — věc vskutku zvláštní —, se oženil s dcerou Nesmonda, který zemřel jako velmi vážený generálporučík námořních vojsk; byla to bohatá dědička.

Torcy, jehož jednání vůči paní des Ursins se králi zalíbilo, dostal na své úřady zvýšení listiny „brevet de retenue“ o sto padesát tisíc livrů.

Brzy poté zemřela vévodkyně z Coislinu, chudá a od smrti svého manžela žijící v ústraní na venkově, kde se už s nikým nestýkala. Byla bohatou dědičkou z Bretaně a jmenovala se du Halgoet. Nebyla nijak stará, byla to žena záslužná a ctnostná, matka vévodkyně ze Sully, vévody z Coislinu a biskupa z Met.

Přibližně v téže době jako ona zemřela v Paříži paní z Vauvineux, která bývala velmi krásná, ctnostná a v Paříži se pohybovala v dobré společnosti. Patřila k blízkým přítelkyním mé matky a byla její sestřenicí skrze svého zesnulého manžela jménem Cochefilet, syna Vaucelase, velvyslance ve Španělsku a rytíře Řádu Svatého Ducha z

3. **Vysvětlivka:** Dcera paní z Florensacu se provdala za hraběte z Agénois, jemuž pařížský parlament roku 1731 přiznal vévodství Aiguillon; nejde tedy o vévodkyni z Aiguillonu zemřelou roku 1704.

roku 1619, a sestry otce mé matky. Kníže z Guéméné se oženil s jedinou dcerou paní z Vauvineux a děti měl jen s ní. Paní z Vauvineux byla rodem Aubry, z pařížské rodiny, stejně jako matka princezny des Ursins.

Ta, stále stejně oslnivá, si vyřizovala své záležitosti a pořádala své tajné porady v Paříži se svobodou, jakou Marly[4] nedopřávalo nikomu, a vracela se tam, jak se jí zlíbilo, přijímána se stejnou horlivostí a ustavičně připouštěna k paní z Maintenon i jako třetí k dlouhým soukromým rozmluvám mezi ní a králem. Vévoda z Grammontu už dorazil do Bayonne, odkud zakrátko přijel do Paříže, přijat dosti chladně. Amelot a Orry byli v Madridu a první z nich byl připuštěn do junty se vší přízní královny a s autoritou v záležitostech, kterou mu paní des Ursins ve vlastním zájmu zajistila. Dala si dobrý pozor, aby ve Španělsku nedala ani v nejmenším tušit, že je v pokušení se tam už nevrátit. Své odklady tam omlouvala svým zdravím a nutností dopřát si čas, aby zde smluvila spolehlivá opatření v jejich záležitostech. Admirál Kastilie zemřel, opuštěný a opovrhovaný, v Portugalsku; a na španělském dvoře markýz z Villafranky, králův nejvyšší hofmistr a rytíř Řádu Svatého Ducha, o němž jsem tolik mluvil v souvislosti se závětí Karla II. Ten si zachoval nejvyšší vážnost a jeho úřad byl prvním u dvora. Vévoda z Alby na ten úřad vždy hleděl jako na odměnu za své zruinující velvyslanectví a všechno v něm si jej žádalo: původ (byl Toledo jako Villafranca), hodnost, věk, postavení, věrnost, duch, píle, čest a poctivost, lesk a schopnosti, které při svém velvyslanectví prokazoval; také se zde velmi líbil a byl tu velmi vážen. Král se uvolil přimluvit se za něho u španělského krále a královny a promluvit o tom s paní des Ursins; zdálo se, že věc musí být vyřízena okamžitě; ve Španělsku nebylo uchazeče tak význačného ani s takovou podporou. Paní des Ursins, které se vévoda a vévodkyně z Alby vytrvale dvořili, slíbila všechny své dobré služby, ale dala si dobrý pozor, aby slib nesplnila. Náklonnost, kterou vévoda z Alby choval k Estréesům, nemohla být z jejího srdce vymazána; vévodu z Alby to stálo tento velký úřad, s jehož obsazením španělský král otálel.

Ještě než vévoda z Grammontu odjel z Madridu, bylo odhaleno jedno spiknutí v Granadě a druhé v Madridu; obě měla vypuknout v den Božího těla: v úmyslu bylo povraždit v těch dvou městech všechny Francouze a zmocnit se osoby krále a královny. Měli za to, že zjistili, že v čele stojí markýz z Leganés. Byl to muž duchaplný a statečný, který za Karla II. prošel prvními úřady monarchie: byl vojenským velitelem (*gobernador de las armas*) v Nizozemí, generálním guvernérem Milánska, velmistrem dělostřelectva, konečně státním radou, jedním z předních mezi grandy a dědičným guvernérem paláce Buen Retiro v Madridu. Vždy velmi lnul k rakouskému domu a byl spjat s těmi, kdo platili za jeho stoupence; vždy se vyhnul složení přísahy věrnosti Filipu V. pod záminkou, že žádat ji od muže jako on je nedůvěra,

4. **Vysvětlivka:** Marly, menší králův zámek nedaleko Versailles, kam král jezdil jen s užším kruhem zvlášť vybraných dvořanů.

kterou pokládá za urážku, a oni měli tu slabost, že od toho rázem upustili, aby ho neurazili, zatímco všichni ostatní jeho druhu ji skládali. Měli za to, že vědí dost, aby ho museli zatknout. Pověřen tím byl Serclaes, kapitán tělesné gardy a generální kapitán; vykonal to 10. června v zahradách Retira sám, s dvaceti pěšími tělesnými gardisty. S tímto doprovodem ho odvedl k bráně, která vede do polí, kde ho očekával kočár se šesti mulami, třicet tělesných gardistů na koních a v kočáře tři spolehliví důstojníci; ti ho odvezli šest mil od Madridu k přepřahací stanici a odtud velmi spěšně do Pamplony; zároveň bylo zatčeno všechno jeho služebnictvo a zabaveny jeho papíry. V Granadě bylo popraveno několik lidí usvědčených ze spiknutí. Sahalo do několika dalších měst; zatýkalo se v Cádizu, v Málaze, v Badajozu, tam dokonce major pevnosti, a našly se u nich dopisy od admirála Kastilie, který zemřel velmi krátce poté, od prince z Darmstadtu, ba i od samého arcivévody. Pan z Leganés už před několika lety přijel do Versailles, aby se očistil z podezření, které proti němu vzniklo; a tak ačkoli se našly jen domněnky a žádné důkazy, neponechali ho v Pamploně dlouho; převezli ho do Bordeaux, kde ho zavřeli do hradu Trompette.

Všechny tyto věci byly důvodem uspíšit odjezd paní des Ursins; sama to cítila a paní z Maintenon začínala být netrpělivá, aby se jí už zbavila. Tyto odklady jí začínaly být podezřelé; neviděla pro ně žádný skutečný důvod. Začali tedy na ni naléhat. Na to paní des Ursins čekala. Tu se začala šíře vyslovovat o břemenu, jež na ni bude vloženo v zemi, z níž odjela se všemi pohanami zločinkyně; že stěží se tam může znovu objevit se ctí, a zejména s vážností, kterou nezbytně potřebuje, aby dobře sloužila oběma králům, neohlásí-li tam něco veřejného důvěru, kterou v ni ráčí skládat; že ačkoli je zde královou důvěrou a jeho laskavostmi zahrnuta, jsou to soukromé věci, o nichž se ve Španělsku neví, kde potřebuje, má-li dobře zastat to, čím tam bude pověřena, aby tam bylo veřejně známo, že nic nepodniká jinak než z pověření, a že čím důležitější toto pověření je, tím naléhavější je tato potřeba pro královu službu i proto, aby byla s to zjednat králi poslušnost. Výmluvnost, obratnost, způsob podání, půvab, jemnost výrazu, pozornost k účinku slov, výraz, s nímž byla přijímána — to vše bylo dobře rozvinuto a dobře pozorováno pod závojem prostoty, nutnosti a přirozenosti; účinek také předčil naděje. Stalo se to v Marly při rozmluvě ve třech, s králem a paní z Maintenon, trvající přes dvě hodiny, 15. června. Paní des Ursins se tam rozloučila více než spokojena. Usoudila, že nemá věc protahovat; ale jako žena tak obratná, jakou byla, požádala o dovolení spatřit krále ještě jednou po jeho návratu do Versailles. Když jim totiž rozloučením ulevila, nechtěla přece odjet, dokud milosti, které právě získala, nebudou jedny vyhotoveny a dovršeny, druhé tak jistě na cestě, jak jen mohly být; a tak pod různými záminkami vytrvala a neodjela, dokud to vše nebylo vykonáno, ve Versailles, kde byla ještě dlouho zavřena s králem a paní z Maintenon a kde dokončila všechna svá loučení a odporučení. Dosáhla ještě toho, že krále jednou znovu spatřila v Marly, to bylo naposledy, a konečně v polovině července odjela.

Milosti, kterých dosáhla, byly ohromné: dvacet tisíc livrů penze od krále a třicet tisíc livrů na cestu. Její bratr, ač od osmnácti nebo dvaceti let slepý, byl učiněn dědičným vévodou a král svolil ke jmenování vévody sasko-zeitzského, biskupa rábského[5], pod podmínkou, že zároveň s ním bude její druhý bratr jmenován kardinálem za obě koruny, které se kvůli němu vzdaly práva mít každá jednoho kardinála náhradou za kardinála císařova. Abychom dobře pochopili, do jaké míry byly tyto milosti ohromné, je třeba povědět, jací byli tito dva bratři a jak s nimi jejich mocná a obratná sestra vycházela.

Pan z Noirmoutiers, krásný, velmi urostlý, velmi duchaplný a ctižádostivý, vstoupil do světa nadmíru příjemně, ale jen proto, aby po něm potom tesknil. V osmnácti nebo dvaceti letech, když jel za dvorem do Chambordu, onemocněl a v Saint-Laurent-des-Eaux mu bylo tak zle, že nemohl dál. Propukly neštovice, a zlé; byl však už téměř uzdraven, když vyrazily nové a zničily mu obě oči. Lze si představit, jaké bylo jeho zoufalství. Když se uzdravil a vrátil do Paříže, strávil tam celých dvacet let, aniž se dokázal odhodlat vyjít z domu nebo v něm přijmout jakoukoli návštěvu. Trávil tam život tím, že si dával předčítat. Měl výbornou paměť, nikdy nezapomněl nic z toho, co slyšel vyprávět nebo číst; a protože jeho duch, od přírody příjemný a důkladný, měl v té dlouhé samotě čas vytříbit se četbou a přemýšlením, stala se z něho znamenitá hlava a člověk nejlepší společnosti, když konečně nějakou přijímat ráčil. Hrabě z Fiesque byl před jeho oslepnutím jeho důvěrným přítelem; nikdy ho nechtěl opustit a bydlel s ním; vídal ho, pokud mu to roztržitý život mládí, válka a dvůr dovolovaly, ale dlouho neměl tolik vlivu, aby na něm vymohl, že strpí kteréhokoli z jeho přátel, kteří ho chodili navštěvovat. Po dvaceti letech, méně přelétavý a častěji doma, dokázal svého přítele ochočit s několika svými přáteli a od jednoho k druhému mu přivádět společnost. Noirmoutiers si na to pozvolna zvykal a všem, kdo byli připuštěni, se zdál milý. Kruh se rozšiřoval; našli se v něm lidé, s nimiž se sblížil víc než s pouhými známými. Někteří s ním mluvili o svých záležitostech, ať už srdečních a společenských, nebo domácích. Jeho rady jim šly k duhu; zkrátka stalo se módou stýkat se s panem z Noirmoutiers a každý, kdo ho viděl, byl okouzlen jeho duchem, jeho rozmluvou a jeho správným úsudkem ve všem. Člověk takového druhu, o němž se s jistotou ví, že ho najdete doma, tam už sotva bývá o samotě. Lidé od dvora a z velkého světa, lidé z města a ze soudcovského stavu, všechno se tam hrnulo: patřilo to k dobrému tónu. V té rozmanitosti si získal významné přátele všeho druhu. Jeho dům se stal soudnou stolicí, u níž nebylo lhostejné, je-li člověk haněn, nebo chválen. Ať radou, ať důvěrou, Noirmoutiers vstoupil a vměšoval se do nesčíslných záležitostí a stal se, aniž vyšel ze svého pokoje, člověkem nejlépe zpraveným o

5. **Vysvětlivka:** Kristián August Sasko-Zeitzský (1666–1725), konvertita ke katolictví, biskup v uherském Rábu (maďarsky Győr, francouzsky Javarin); o jeho kardinálský klobouk usiloval císař a dostal jej roku 1706.

všem, co se dělo u dvora i ve světě, velmi váženým a s velkým vlivem, když šlo o to posloužit přátelům.

Jeho zdraví, které bylo vždy chatrné, velmi skrovné jmění a touha, aby mohl své oči nahradit jakýmsi druhým já v mnoha případech, kdy se mu nutnost půjčovat si cizí stávala obtížným jhem, ho přivedly k touze po manželství. Byl chudý a slepý, vysokého rodu, ale syn vévody na breve, který mu nezanechal žádnou hodnost, a tak bylo těžké nalézt výhodný sňatek; pomýšlel tedy jen na to, aby si opatřil ženu se skrovným jměním, od níž by mohl doufat v to, co hledal. Domníval se, že ji našel v dceři La Grange, prezidenta jedné z komor žádostí paláce, a oženil se s ní počátkem roku 1688; po osmnácti měsících ji však ztratil, bez dětí. Paní des Ursins křičela, že je to mesaliance, jako by jejich matka nebyla Aubry, jejich babička Bouhier, dcera pokladníka státní pokladny, a jejich [pra]babička[6] Beaune, vnučka ctnostného a nešťastného Semblançaye[7] z doby Františka I. Ten křik způsobil mezi bratrem a sestrou ochlazení, a to ještě nebylo zcela zahlazeno, když tytéž důvody, které pana z Noirmoutiers přiměly k tomuto prvnímu sňatku, ho po deseti letech přivedly na myšlenku druhého, a téhož druhu. Oženil se tedy v květnu 1700 s dcerou Dureta, pána z Chevry, prezidenta účetní komory.

Tento sňatek rozhořčil princeznu des Ursins, která byla v Římě, a obnovil jejich dřívější roztrpčení. Nebylo ještě zmírněno, když byla přinucena tak náhle opustit Španělsko. Po příjezdu do Toulouse měla čas na úvahy všeho druhu. Pana z Noirmoutiers, ať už byl se sestrou jakkoli, se její pád dotkl, snad ještě víc jeho způsob než věc sama. Ona viděla, že nesmí opominout nic z toho, co jí mohlo pomoci. Ačkoli bratrovi nemohla odpustit, že se oženil tak, jak se oženil, věděla o něm, že má dobrou hlavu, schopnou jednat, radit i osnovat pletichy, a mnoho přátel všeho druhu, kteří jí mohou posloužit. Tak je rodová hrdost na jedné straně a potřeba na druhé opět sblížily. Pan z Noirmoutiers měl porady s arcibiskupem z Aix a oba se postavili do čela záležitostí paní des Ursins; stali se jejich duší, řediteli její rady a jejích kroků a hybateli všech pružin, které mohli uvést do pohybu. Viděli jsme, že tento arcibiskup nakonec v té věci vešel v důvěrný styk s Harcourtem, jehož tajně spojil s Noirmoutiersem — a spojeni už zůstali natrvalo —, i s paní z Maintenon, která však s tímto obratným slepcem žádné styky neměla. Tak na tom byl se svou sestrou, když přijela do Paříže; jiný je však svazek z nutnosti, který se opírá jen o rozum a ducha, a jiný svazek srdce. Jejich srdce nemohlo zapomenout na mesaliance ani na povýšené jednání, jež po nich následovalo. To způsobilo, že paní des Ursins vídala bratra z rozumu, ze slušnosti, z vděčnosti za jeho služby a kvůli těm, které z něho mohla ještě vytěžit, i pro užitečnost jeho rad, ale jinak spolu

---

6. **Ediční poznámka:** Část slova v hranatých závorkách doplnil vydavatel edice 1856.

7. **Vysvětlivka:** Jacques de Beaune, pán ze Semblançay, správce financí Františka I., byl roku 1527 po procesu pro zpronevěru oběšen.

byli málo nenucení. Nebydlela u něho a ubytovala se u hraběnky z Egmontu[8], kde měla dost místa i pohodlí z důvodů, které jsem uvedl. Na skvělých milostech, které si přála, měli její bratři, jimž připadly, podíl nejmenší. V hodnosti, jmění, úřadech i moci měla všechno, nemohla tedy pro sebe nic přidat; bylo jí proto nezbytně třeba nechat je připadnout jim, aby se na ni samu odrazil ten paprsek slávy, jímž chtěla zazářit před očima obou monarchií: to způsobilo, že vévodou zapsaným v parlamentu byl učiněn bezdětný slepec, který se nikdy nehnul ze své židle. Jeho žena, která nebyla u dvora ani představena, si tam šla zasednout na svou taburetku a na několik chvil se podílet na slávě své švagrové.

Abbé z La Trémoille byl malý hrbáč, velmi ošklivý a velmi prostopášný, který se nikdy nechtěl ničemu učit ani dělat nic, co by odpovídalo stavu, jejž přijal jen proto, aby svou chudobu napravil obročími. Měl ducha, ducha žertovného a ve společnosti příjemného, ale bez jakékoli důkladnosti a zcela obráceného k rozkoši. Jeho mravy a jeho chudoba napomáhaly jeho vrozené zálibě v nízké společnosti, kde nalézal více volnosti než mezi lidmi svého stavu a rodu. Toto chování mu neopatřilo nic, z čeho by žil. Znechucen marným čekáním a neschopen zasloužit si něco změnou života, rozhodl se odejít do Říma za svými sestrami. Ulovil tam úřad auditora za Francii[9], který mu z lásky k vévodkyni z Bracciana zjednali kardinálové z Bouillonu a z Estrées, a s ním zaměstnání, jež žádalo učenost, píli a vážnost; první se mu nedostavila; druhé dvě mu byly neznámé; jeho mravy zůstaly tytéž: v Římě by to bylo pro kariéru nepatrnou závadou; ale nízká společnost, šaškování a hra, v níž utrácel všechno, co měl i co neměl, ho připravily o čest i pověst. K dovršení všeho se rozešel se svou proslulou sestrou, protože se v jejich domácích rozepřích postavil na stranu jejího manžela proti ní. Tak na tom tedy spolu byli, když ovdověla. Činila si nárok na výsadu smutečně potahovat fialově[10].

Kardinál z Bouillonu, který byl tehdy v Římě a až do té doby s ní žil v důvěrném přátelství, přijal tento nárok velmi zvysoka a nesmiřitelně se s ní kvůli němu rozešel. V době své přízně zavedl tento zvyk ve Francii pro kardinály; nakonec se Monsieur rozhněval, že vidí fialově potahovat jen krále a kardinály, zatímco synové Francie, ba i sám dauphin, a královna, pokud nějaká byla, potahovali jen černě. Mluvil o tom s králem tak často, že ten nakonec, při už nevím kterém smutku, kdy sám smutečně potahoval, zakázal kardinálovi z Bouillonu a ostatním kardinálům potahovat fialově. Kardinál z Bouillonu, rozhořčený a neschopen obhájit zvyk tak nový, tak málo podložený a tak nadřazený zvyku samotné královny a synů Francie, napjal

---

8. **Vysvětlivka:** Hraběnka z Egmontu, rozená z Cosnacu, byla neteří paní des Ursins.

9. **Vysvětlivka:** Auditor Roty, soudce papežského tribunálu Rota Romana; jedno z jeho míst bylo vyhrazeno Francouzi.

10. **Vysvětlivka:** V originále *draper*: při velkém smutku se smuteční látkou potahovaly kočáry a pokoje a do smutku se oblékalo i služebnictvo; fialová byla smuteční barvou krále.

všechen svůj vliv, aby aspoň podle svého mínění neutrpěl úplnou porážku, a dosáhl toho, že kardinálové už nebudou smutečně potahovat ani při dvorském smutku, ani při rodinném; a od té doby žádný ve Francii smutečně nepotahoval. Pokud jde o livrej, protože královna je černá, když král smutečně potahuje, ponechal kardinál z Bouillonu svou i livrej svých spolubratří černou, a kdykoli by měli smutečně potahovat, oblékají i nadále celou svou livrej do černého. Kardinál z Bouillonu utrpěl tuto nepříjemnost jen krátce předtím, než zemřel vévoda z Bracciana; proto byl vůči nároku jeho vdovy ještě prudší.

Nevím, zda se abbé z La Trémoille postavil na stranu kardinála z Bouillonu proti své sestře, nebo na stranu věřitelů při urovnávání pozůstalostních záležitostí proti nárokům vdovy; jisté je, že s ním byla v obou těchto věcech nespokojena a že jedna z nich — neřeknu která, ale určitě jedna z těch dvou — ji tak rozzuřila, že chtěla bratra zničit a dala ho udat inkvizici pro ošklivé prostopášnosti. Abbé cítil, že jeho věc je tak špinavá, že ze strachu před zatčením odjel do Neapole. Kardinál z Bouillonu, který byl kvůli záležitosti pana z Cambrai u dvora už velmi špatně zapsán, ale dosud byl pověřen francouzskými záležitostmi v Římě, přispěchal abbému z La Trémoille, pronásledovanému sestrou, na pomoc. Vzal si za záminku jakési záležitosti v Neapoli, kvůli nimž ho tam prý poslal, aby na nich pracoval pod jeho rozkazy a pod rozkazy vévody z Uzedy, španělského velvyslance v Římě. Tento závoj nezabránil celému Římu, aby skrze něj neviděl velmi jasně. Neapolské záležitosti trvaly tak dlouho, dokud abbé z La Trémoille nebyl v bezpečí, a to trvalo dlouho, protože inkvizice už začala jednat a protože vévodkyně z Bracciana, která po prodeji tohoto vévodství donu Liviu Odescalchimu[11], s podmínkou, že se vzdá jeho jména, přijala jméno princezny des Ursins, dále podněcovala proti svému bratrovi všechno, co mohla. Bylo tedy třeba přivést ji v té věci k rozumu, což nebylo snadné: nakonec, spokojena, že mu nahnala strachu dosyta a ukázala mu, co dovede, svolila, že mu udělí odpuštění. Tehdy se vrátil do Říma a ujal se opět, ale po svém obvyklém způsobu, povinností svého úřadu; hrůza, která mu zůstala, a život, který vedl dál stejně, ho vůči paní des Ursins učinily poddajným, ale stýkali se chladně a zřídka, jen v mezích nejprostší slušnosti.

Byli na tom spolu takto už čtyři roky, aniž se více sblížili, když paní des Ursins odjela z Říma, aby se připojila ke španělské královně a dovedla ji ke králi, jejímu choti. Pro abbého z La Trémoille to bylo vysvobození. Odloučení jejich vztah neoteplilo a tak na tom spolu byli v době triumfu paní des Ursins, která, nemohouc se pomstít Estréesům, byla pro vlastní slávu a pro lepší upevnění své všemoci věcmi velkého lesku nucena nechat je připadnout svým bratrům — jednoho nenáviděla a byla jím nenáviděna a na druhém jí záleželo velmi málo. Takový byl tedy abbé z La Trémoille

---

11. **Vysvětlivka:** Livio Odescalchi (1652–1713), synovec papeže Inocence XI., jeden z nejbohatších mužů tehdejší Evropy; koupí vévodství Bracciano vznikl základ titulu „princesse des Ursins", pod nímž Anne-Marie de La Trémoille později proslula jako důvěrnice královny a fakticky nejvlivnější osoba madridského dvora (1701–1714).

v Římě, to jest v nejhlubším opovržení a zbavený cti i pověsti, když se jeho sestra rozhodla učinit ho kardinálem. Čtenář si vzpomene na to, co jsem na svém místě vyprávěl o výslovném a vytrvalém odporu, jejž král po několik let kladl jmenování vévody sasko-zeitzského, biskupa rábského, a o naléhavých důvodech tohoto odporu. Nezapomněl jistě ani, jak důrazně byl obnoven, když se kardinál z Bouillonu, zneužívaje své přízně, pokusil s tak obratnou smělostí ošálit při tomto jmenování papeže i krále ve prospěch svého synovce; a právě tento králův odpor, tak pevný, tak okázalý, tak vytrvalý, se paní des Ursins rozhodla zdolat a udělat z něho stupeň k jmenování svého bratra, jemuž, jak nemohla nevědět, sama položila do cesty zneplatňující překážku, kterou vytrvalé chování toho bratra ustavičně potvrzovalo. Proto také doufala v úspěch jedině tak, že na věci zainteresuje papeže pohnutkou tak naléhavou, jakou pro něho bylo zbavit se úpěnlivých a ustavičných proseb císaře, často přiostřených hrozbami, a že mu jmenováním svého bratra zjedná volnost císaře uspokojit.

Znala také římskou půdu příliš dobře, než aby si lichotila, že tato pohnutka sama převáží nad pohoršením z toho, že bude kardinálem jmenován člověk s takovou pověstí a v takovém postavení, v jakém tam byl její bratr, a nadto tak veřejně poznamenaný inkvizicí — skvrna, která by proti jeho jmenování pozvedla celý římský dvůr, a zvláště posvátné kolegium. Usoudila tedy, že je k ní třeba připojit jinou, která by na útraty obou korun vynesla papeži jeden klobouk a dala mu prostředek o to víc potěšit císaře tím, že pro něho bude jmenován jeden kardinál proti jedinému za obě koruny, místo jednoho za každou, jak měly plné a nesporné právo žádat. Co všechno tedy bylo třeba zdolat a urovnat zároveň? Připravit Španěla o purpur bez jakékoli náhrady, přimět oba krále, aby pro tentokrát ustoupili od svého práva, a dosáhnout od krále povolnosti, která byla svého druhu nejškodlivější jeho slávě i jeho zájmu. A přece toho dosáhla, tolik paní z Maintenon spěchala, aby se jí zbavila a poslala ji vládnout do Španělska, aby tam vládla sama. Depeše o tom byly tedy vyhotoveny a odeslány před jejím odjezdem. O depeše ze Španělska starost neměla. Stačilo jí tam napsat, jakmile zde dosáhla svého, a hned poté byly ze Španělska do Říma odeslány depeše takové, jaké předepsala. Zařídila ještě, že král o tomto jmenování důrazně promluvil s Gualteriem, nunciem ve Francii, a potom už od něho neměla co žádat. Zbytek bylo třeba vykonat v Římě a ten zbytek tam nebyl snadný; čekat na výsledek zde v zemi nebylo možné. Spokojena a zahrnuta milostmi víc, než kdy která poddaná byla, konečně kolem poloviny července odjela a byla na cestě skoro měsíc. Lze si představit, jakého přijetí se jí dostalo ve Španělsku: král a královna jí vyjeli vstříc na vzdálenost téměř jednoho dne cesty od Madridu. To je ta žena, jejíž pád král tak horlivě způsobil; Maréchal mi vyprávěl, že si král ten pád se zalíbením pochvaloval v kruhu jeho, Fagona a Bloina[12] a blahopřál si k umění, s nímž dokázal španělského

12. **Vysvětlivka:** Bloin (Blouin), první komorník Ludvíka XIV. a správce zámků Versailles a Marly.

krále a královnu od sebe místně oddělit, aby si byl tím jistější, že jí tehdy svou ránu zasadí.

Kapitola třetí

Krásné tažení Villarsovo. — Roquelaure poražen a zahnán v našich liniích. — Krásný čin Caramanův a jeho odměna. — Zbytek tažení ve Flandrech. — Ctižádost, umění a zlomyslnost Lauzunova. — Des Aides padl. — Haguenau dobyto císařskými; Peri a Harling odměněni. — Obléhání Chivas. — Princ z Elbeufu padl. — Králova zaslepenost pány z Vendôme. — Bitva u Cassana. — Smrt Praslinova. — Nemilost velkého převora bez návratu. — Konetáblová Colonnová nedaleko Paříže. — Arcibiskup z Arles pokárán pro své styky s Římem; moje přátelství s ním a s nunciem, pozdějším kardinálem Gualteriem. — Rozmar nunciů ohledně ruky, později ustalý. — Gualteriova povaha. — La Feuillade dokončuje obléhání Chivas. — Arcivévoda proplouvá po moři před Barcelonou a obléhá ji. — Nepříjemný spor mezi Survillem a La Barrem; jejich postavení a povaha. — Aféra s banquillem. *— Konetábl Kastilie nejvyšším hofmistrem. — Cesta do Fontainebleau přes Sceaux. — Sňatek Bercyho s dcerou Desmaretsovou. — Smrt, rodina a povaha Bournonvillova. — Smrt, povaha a rodina Virvillova. — Smrt a povaha d'Ussonova. — Hrabě z Toulouse a maršál z Cœuvres v Toulonu a hned se vracejí. — Hrabě z Toulouse kupuje Rambouillet od Armenonvilla, jemuž se dává jen správa zámku La Muette a Boulogneského lesíka.*

Villars vedl toho roku tažení hodné největších vojevůdců. Nepřátelé zamýšleli proniknout od Sáry, vpadnout Alsasku do zad, vrhnout se na Tři biskupství[1] a odtud dál do Francie, kam až by je štěstí zavedlo. Marlborough tam vedl armádu o více než osmdesáti tisících mužích. Villars zaujal postavení u Siercku, kde na něho neochvějně čekal a kde se ho Marlborough nikdy neodvážil napadnout, ačkoli měl velkou početní převahu. Princ Ludvík Bádenský se ze své strany přiblížil a osobně vyjel napřed, aby se s Marlboroughem poradil. Nato maršál z Villeroy poslal d'Alègra s dvaceti eskadronami a patnácti prapory k Villarsovi, který na ně bez znepokojení čekal ve výtečném postavení, jež zaujal: ani jich také nepotřeboval. Nemožnost uspět útokem na něho a uživit se před ním v kraji, který nemohl poskytnout dostatek píce, přiměla Marlborougha ustoupit k Trevíru, takže Villars vzkázal d'Alègrovi, aby se zastavil tam, kde ho jeho kurýr zastihne, protože posilu, kterou mu vedl, už nepotřebuje. Marlborough, rozzuřený, že všechny jeho plány ztroskotaly na postavení, jež Villars dokázal zaujmout, mu po trubači vzkázal, že by ho byl 10. června napadl, jak si předsevzal, nebýt prince Ludvíka Bádenského, který místo aby dorazil do Trevíru 9., jak slíbil, přišel až 15., a ještě s rozkazem nebojovat, na což si hořce stěžoval.

1. **Vysvětlivka:** Tři biskupství (*les Trois-Évêchés*) — Mety, Toul a Verdun s jejich územími, lotrinská města držená Francií od roku 1552 a tvořící zvláštní pohraniční provincii.

Villars, zbavený vší obavy, poslal velmi početný oddíl vedený čtyřmi generálporučíky maršálu z Villeroy, na něhož se nepřátelé podle pohybů, které jeho směrem konali, zřejmě chystali vrhnout. Když jim dal toto zaměstnání, vytáhl se zbytkem své armády do Alsaska, kde ho čekal Marsin; dobyl tam Wissembourg, vyhnal Císařské z jejich linií na Lauteře, zmocnil se několika malých zámků a pěti set zajatců a rozložil se v kraji, který drželi. Tak postavením u Siercku přinutil nepřátele změnit všechny plány jejich tažení a svou rychlostí využil vzdálenosti armády prince Ludvíka Bádenského, aby dříve, než se mohla vrátit, vyvrátil linie u Lauterbourgu, které tvořily hráz od hor k Rýnu a zcela nás svíraly v našem Alsasku; samotné postavení v Lauterbourgu však nepřátelé stále drželi.

Nepřátelé kvapně opustili Trevír a 17. června dorazili pod Maastricht. Vévoda z Marlborough, který se vrátil do Flander, tam konal rozličné pohyby až asi do 20. července, kdy oklamal maršála z Villeroy, vytáhl proti našim liniím mezi Léau a Heylissemem, prorazil je, z velké části je srovnal se zemí a způsobil tam veliký zmatek. Roquelaure[2], který je střežil s malou opatrností, dorazil do boje pozdě. D'Alègre, hrabě z Hornu, dva z velitelů španělské gardy a několik dalších tam bylo zajato; třetí velitel této gardy a brigádní generál Chamlin padli s mnoha jinými, a všechno by bylo ztraceno nebýt Caramana, který ze své pěchoty sestavil čtverhran, zastavil jím nepřátele a zachránil naši jízdu; měl jedenáct praporů. Dostal za to na místě příslib prvního uprázdněného velkokříže Řádu svatého Ludvíka a svolení nosit jej do té doby, což král ještě pro nikoho neudělal. Maršál z Villeroy, Roquelaurův přítel, ho při této příležitosti chránil, jak mohl, svým mlčením; armády však mlčení nezachovaly; nikdy nebylo slyšet proti nikomu tolik křiku; a jakkoli byl nestoudný, neodvažoval se už ukázat před vojskem. Král byl o tom velmi dobře zpraven a rozhodl se, že ho už nikdy nepoužije. Brzy uvidíme, že měl ženu, která mu po celý život dobře sloužila, k čemuž ovšem byla po pravdě více než dvojnásob zavázána. V posledních dnech července, kdy maršála z Villeroy a nepřátele dělila jen Dyle, pokusili se nepřátelé ji překročit. Silný oddíl se už zmocnil dvou vesnic na našem břehu, když si toho kurfiřt a maršál všimli a dali jej velmi daleko a velmi šťastně zahnat zpět za řeku. Huy, které dobyl Gacé, nepřátelé dobyli zpět. Artagnan dobyl na samém konci tažení Diest a nepřátelé Léau a Santvliet, který dal hrabě z Noyelles srovnat se zemí. Posádky těchto tří míst se staly, každá na své straně, válečnými zajatci: tak skončilo tažení ve Flandrech a armády se rozešly na samém konci října.

Nemohu opustit Flandry, aniž bych vylíčil zábavný kousek zlomyslnosti pana z Lauzunu. Bylo svého času vidět, že se oženil jen proto, aby se pokusil znovu přiblížit někdejší králově důvěře a podílet se s ním na tom, co se týkalo Německa, kde armádám velel pan maršál z Lorges; že když shledal, že je z této strany tajným rozkazem

2. **Vysvětlivka:** Antoine Gaston, vévoda z Roquelaure (1656–1738), generálporučík, který toho roku velel na liniích v Brabantu; maršálem Francie se stal až roku 1724.

daným maršálovi všechno zavřeno, okázale se s ním rozešel; že táž naděje znovu se k něčemu dostat ho přiměla naléhat na sňatek vévody z Lorges s dcerou Chamillartovou a dovést jej do konce, aby se pokusil vetřít se s oporou tohoto ministra. Když byl i s tím v koncích, vymyslil si, ač se měl znamenitě, že bude dělat churavého a požádá o dovolení odjet do lázní v Cáchách. Nikoho nepřesvědčil, že je potřebuje, ale hlupáky, kteří nic nevědí a chtějí být pronikaví — a těch je mnoho —, přesvědčil, že ta cesta je tajemná. Byla taková vskutku, ale ne tak, jak si mysleli. Nejel tam za vodami, nýbrž aby tam pod touto záminkou viděl cizince, jichž tam bylo plno, rozeznal mezi nimi ty nejváženější nebo nejdůležitější, navázal s nimi styky, vytěžil z nich, co se dá, a po návratu sem o tom podal králi zprávu a své objevy tak zhodnotil, aby dostal rozkaz v nich pokračovat a tím i nějaký přímý styk s králem ve státních záležitostech. Zmýlil se; válka příliš zaměstnávala všechno, co bylo vážené a důležité, než aby tam mohl najít, co hledal. V těch lázních neviděl nikoho jen trochu význačného kromě Hompesche, tehdy generálmajora v holandském vojsku, který to tam později dotáhl téměř až na vrchol, ale tehdy nebyl z těch, jaké pan z Lauzunu hledal, třebaže po návratu, nemaje nic lepšího, nemluvil než o něm.

Jeho pobyt v Cáchách netrval dlouho, protože nebylo o co stát. Vracel se přes armádu maršála z Villeroy, který se ho bál a dal mu vzdát všechny vojenské pocty jako pánovi, který kdysi vrchně velel králově armádě v Irsku. Po tři dny, které v armádě strávil, ho ubytoval u sebe; ukázal mu vojsko a přidělil mu generály, aby ho provedli: obě armády tehdy stály takřka proti sobě, nesmírně blízko, a nic je nedělilo. Čekala se tedy bitva, o níž se vědělo, že si ji král přeje, a právě to vzbudilo v panu z Lauzunu chuť do této armády zajet. Ti, jimž ho maršál z Villeroy svěřil, aby mu prokazovali pocty tábora, ho prováděli na dohled předních stráží nepřátelské armády; a unaveni jeho otázkami a řečmi, na něž nebyli zvyklí, vystavili ho notně ranám z pistole, ba i nebezpečí obklíčení — bláznovství, na něž by byli těžce doplatili, protože by byli obklíčeni s ním. Byl velmi statečný a při vší své ohnivosti měl chladnou odvahu, která znala nebezpečí ve všech jeho rozličných stupních, žádným se neznepokojovala, všechno prohlédla a všeho si všimla, jako by byl ve svém pokoji. Protože se tam měl jen dívat a nemusel nic rozhodovat ani konat, bavil se tím, že jakmile postřehl, jak s ním tito pánové zacházejí, zdvojnásobil své řeči a otázky a zastavoval se na nejchoulostivějších místech; a dal jim toho tolik a tak důkladně, že ho několikrát chtěli odvést stranou, cítíce jednak svou nerozvážnost, jednak to, že mají co dělat s člověkem, který je vždycky zavede dál, než by chtěli.

Když se vrátil ke dvoru, všichni se kolem něho shlukli a vyptávali se na postavení armád. Hrál zdrženlivého, podle svého zvyku člověka v nemilosti, zrezivělého a slepého, který nerozezná nic na dva kroky před sebou. Den po návratu šel k paní princezně de Conti složit poklonu Monseigneurovi, který ho neměl rád, o němž však věděl, že nemá rád ani maršála z Villeroy. Monseigneur mu kladl spoustu otázek o postavení armád a o tom, co jim zabránilo se utkat. Pan z Lauzunu se bránil jako člo-

věk, který chce být nucen, nezatajil, že se hodně procházel mezi oběma armádami a velmi blízko předních stráží armády nepřátelské, a hned stočil řeč na krásu našeho vojska, na jeho radost, že je tak blízko a má před sebou tak volné pole, a na jeho bojechtivost. Když byl konečně dotlačen tam, kde chtěl být: „Povím Vám, Monseigneure, když mi to naprosto přikazujete," řekl mu, „že jsem velmi přesně prohlédl čelo obou armád od pravého křídla k levému a celý terén mezi nimi. Je pravda, že tam nebyl žádný potok a že jsem tam neviděl ani strže, ani úvozy, ani stoupání, ani klesání; ale je také pravda, že tam byly jiné překážky, jichž jsem si velmi dobře všiml." — „Ale jaké ještě," řekl mu Monseigneur, „když mezi nimi nic nebylo?" Pan z Lauzunu se dal ještě dlouho pobízet a stále opakoval tytéž překážky, které tam nebyly; konečně, dohnán do krajnosti, vytáhl z kapsy tabatěrku: „Vidíte," řekl Monseigneurovi, „byla tam věc, která velmi překáží nohám, vřes, po pravdě s ničím nesmíšený, ani se suchým, ani s trnitým, a ještě k tomu řídký, to je pravda, nemohu říci jinak, ale vřes vysoký, vysoký — jak bych Vám to řekl?" (rozhlížel se všude, aby našel přirovnání) „vysoký, ujišťuji Vás, vysoký jako tahle tabatěrka." Monseigneur i celá společnost vybuchli smíchy a pan z Lauzunu se otočil na patě a odešel. Víc nechtěl. Historka oběhla dvůr a brzy pronikla do města. Ještě téhož večera byla donesena králi. To byl dík pana z Lauzunu za všechny pocty, které mu dal maršál z Villeroy prokázat, a jeho útěcha za to, že v Cáchách nenašel nic z toho, co tam jel hledat.

Villars, který se na této straně Rýna neměl čeho bát, jej 6. srpna překročil po štrasburském mostě s celou svou jízdou a dvěma brigádami pěchoty, jejíž zbytek nechal na této straně, za našimi liniemi na Lauteře. Dal napadnout postavení o šesti stech mužích, které bylo dobyto, a všichni, kdo v něm byli, byli pobiti nebo zajati. Nestálo to ani dvacet mužů, ale ztratili jsme tam des Aides, důstojníka velmi zkušeného a velmi statečného muže, ducha příjemného a vzdělaného, který byl jedním ze šesti pobočníků vybraných na znamení vyznamenání a poslaných do Itálie ke španělskému králi, když bylo při jeho příjezdu do Milána odhaleno ono spiknutí, o němž jsem mluvil na svém místě. Obživa, kterou šel Villars hledat pro svou jízdu, nevydržela dlouho. Ještě méně na sebe podle svého zvyku zapomněl, pokud šlo o kontribuce, ale princ Ludvík Bádenský mu k tomu nedal čas. Překročil Rýn a přinutil Villarse, aby jej také překročil zpět a usilovnými pochody předešel škodě, kterou by od něho mohl utrpět. Nato Villars bavil krále vyhlídkou na bitvu svým obvyklým chvástáním, jímž se však král dával klamat stejně ochotně jako chvástáním pana z Vendôme. Stalo se nicméně, že se neodvážil utkat s princem Ludvíkem, jemuž, jak tvrdil, dorazila posila, ustoupil ke Štrasburku a ponechal mu plnou volnost oblehnout Haguenau.

Velel tam Peri, velmi statečný Ital, duchaplný a velmi zkušený, a bránil se osm dní se vší možnou odvahou; protože však pevnost nebylo možné udržet, dal po této době bubnovat na znamení kapitulace. Thüngen, který obléhání vedl, chtěl mít posádku za válečné zajatce, načež palba začala znovu. Tu Peri, který si tajně připravil

skulinu k odchodu, jí s příchodem následující noci použil s většinou své posádky a nařídil Harlingovi, plukovníku pěchoty, aby s pěti sty muži, které mu nechával, několik hodin zaměstnával nepřátele a potom se k němu připojil na místě, které mu určil a kde na něho počká. Harling byl Němec, vychovaný jako páže Madame. Byla mu velmi nakloněna a opatřila mu pluk. Periho rozkazy provedl velmi šťastně a velmi obratně. Připojil se k němu a dorazili do Saverne s patnácti sty muži, což byla celá jejich posádka, alespoň co z ní zbylo ve stavu jít s nimi. Tato válečná lest byla nesmírně chválena, Peri byl za ni jmenován generálporučíkem a Harling brigádním generálem. Bylo to v polovině října, načež se armády na obou stranách brzy rozešly.

Pan z Vendôme oblehl Chivasso, a opět aniž je mohl sevřít ze všech stran, tak byl nepoučitelný i vlastní zkušeností. Pan Savojský, tábořící v Castagnetu, byl s pevností ve spojení mostem přes Pád, kdykoli chtěl.

25. června princ z Elbeufu, postavený s pěti sty jezdci za jedním *navigliem*[3] se zákazem je překročit, neodolal chuti utkat se se třemi nepřátelskými eskadronami, které zahlédl na druhé straně. Neviděl všechno: bylo jich tam patnáct set jezdců. Překročil tedy *naviglio*[4]; když však spatřil ten veliký počet, trojnásobný proti jeho, chtěl se vrátit. Neměl na to čas. Byl prudce napaden; statečně odolával jejich náporu se třemi sty jezdci, kteří se ještě nestačili vrátit, a byl zabit ranou z pistole. Byla to veliká škoda pro všechny naděje, které ve svém věku vzbuzoval. Byl jediným synem vévody z Elbeufu, ještě neženatý a brigádní generál. Byl s ním jako polní mistr Marcillac, který později sehrál tak smutnou úlohu, ale ve Španělsku udělal štěstí. Byl předtím exemptem tělesné gardy a dostal svolení k pluku. Utržil tam deset ran, z toho jednu do břicha, a ruce měl celé zmrzačené a zohavené. Tato smutná šarvátka se odehrála 23. června[5]. O čtrnáct dní později si velký převor, který si díky shovívavosti svého bratra stále podržoval svou malou armádu odděleně, počínal tak neopatrně, že čtyři prapory jeho vojska byly obklíčeny a zajaty.

Král, který se tu novinu dozvěděl z Chamillartova lístku, když se v Marly díval na hru *mail*[6], ji řekl těm, kdo byli kolem něho, a hned dodal, že pan z Vendôme se brzy spojí s velkým převorem a všechno to napraví. Toto okouzlení se nedalo pochopit. Čas od času dal Vendôme napadnout nějaká nicotná malá postavení, když se

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Malé plavidlo.

4. **Vysvětlivka:** *Naviglio* je v severní Itálii plavební a zavlažovací kanál; jak ukazuje souvislost (jízda jej překračuje), jde o vodní tok, nikoli o loď, jak vykládá poznámka vydavatelů z roku 1856.

5. **Ediční poznámka:** Na začátku odstavce klade předloha tuto srážku na 25. června, zde na 23. června; rozpor je už v původním textu.

6. **Vysvětlivka:** *Mail* — tehdy oblíbená hra, při níž se dřevěná koule odpalovala palicí po dlouhé rovné dráze.

dala snadno dobýt, ačkoli takový úspěch nebyl vůbec k ničemu; ale proto, aby mohl vypravit kurýra, věc zveličit a bavit krále těmito hrdinskými činy, u nichž jen král sám nechtěl vidět, čím jsou. Konečně tam 16. srpna došlo ke skutečné srážce, v níž Vendômova umíněnost málem všechno zahubila.

Stál u Cassana, podle něhož boj dostal jméno. Princ Evžen pokládal to místo za vhodné k útoku na něho. Vytáhl proti němu, aniž Vendôme chtěl kdy uvěřit velmi často opakovaným zprávám, které o tom dostával, a stále říkal, že by se Evžen neodvážil na to ani pomyslet. Nakonec se Evžen odvážil tak dobře, že Vendôme sám uviděl jeho první oddíly. Vojsko jeho bratra bylo tehdy s ním. V tom spěchu, s nímž činil svá opatření, nařídil bratrovi, aby vzal určitý počet vojska a odvedl je tam, kam mu ukázal, zůstal tam s ním, pozoroval pohyby nepřátel a podle příležitosti vykonal, co mu předepsal. Útok prince Evžena nedal na sebe čekat: byl prudký a úspěšný proti lidem špatně připraveným a sotva rozestaveným. Vendôme při vší své pohrdavosti a smělosti pokládal věc za tak beznadějnou, že odcválal k velmi vzdálené usedlosti, aby odtud uvážil, jak a kudy by mohl s troskami své armády ustoupit. Aby byla zkáza dovršena, velký převor hned na samém počátku boje opustil své stanoviště a uprchl do usedlosti vzdálené přes půl míle, přičemž s sebou vzal nějaké vojsko, aby ho tam střežilo, takže jeho bratr, který počítal se stanovištěm, kam ho poslal, a s tím, co mu tam nařídil udělat, zůstal z této strany nekrytý, protože velký převor při odchodu nezanechal žádný rozkaz. Vendôme právě pojídal sousto v oné druhé usedlosti, odkud zvažoval, jaký by mohl být jeho ústup — a je třeba přiznat, že tato chvíle zvolená k jídlu byla neobyčejně podivná —, když ho Chemerault, jeden z nejlepších generálporučíků, požívající jeho nejužší důvěry a svrchovaně znepokojený tím, že ho tak dlouho v boji nevidí, objevil při jídle v usedlosti, přiběhl tam a oznámil mu, že brigáda Vieille Marine vykonala zázraky pod Le Guerchoisem, který jí velel a zdvojeným úsilím boj znovu vyrovnal. Vendôme mu stěží uvěřil, přesto si řekl o koně, odcválal s Chemeraultem na místo boje a slavně jej dokončil. Bojiště zůstalo jemu a princ Evžen ustoupil se svou armádou do Treviglia. Ztratil tam hraběte z Leiningenu, který armádě velel před jeho příchodem, hraběte z Guldensteinu, jednoho prince Anhaltského, jednoho bratra pana Lotrinského, který později zemřel na své zranění, a jeden princ Württemberský měl přeraženou paži a rovněž zemřel; mnoho jejich generálů bylo raněno. Pan z Vendôme získal osmnáct set zajatců a několik praporců. Boj trval přes čtyři hodiny, ale jízda se ho vůbec nezúčastnila. Le Guerchois, který si vedl tak dobře, Mirebaut a několik dalších bylo zajato; Chaumont, plukovník pluku Soissonnois, zeť paní z Jussac od paní vévodkyně z Orléans, Moriac, vynikající brigádní generál jízdy, který se, netrpělivý, že nemá co dělat, do boje osobně vmísil, rytíř z Forbinu, ubytovatel jízdy, a Vaudray, generál neobyčejně statečný a schopný, tam padli. Praslin, který tam konal divy jako voják i jako velitel, který přiměl k pochodu brigádu La Marine a dal boji novou tvář, utržil smrtelnou ránu. Tak hynou v obyčejných službách významní páni, jejichž vynikající duch by se slávou unesl břímě

největších záležitostí války i míru, kdyby urozenost a zásluhy nebyly jistým důvodem k vyloučení, zvláště jsou-li spojeny s povzneseným srdcem, které si neumí razit cestu nízkostmi a nezná nic než pravdu. Měl jsem v těchto Pamětech dost příležitostí o něm mluvit, abych se zde spokojil vyjádřením svého nesmírného zármutku. Měl jsem tu útěchu, že tři nebo čtyři měsíce, které po svém zranění ještě žil, mu otevřely oči pro to, co je nejdůležitější, a že skonal stejně křesťansky a pevně, jako žil čestně a statečně. Zprávu o Cassanu přinesl králi Saint-Nectaire, od roku 1724 rytíř řádu.

Vendôme podle svého zvyku ohlásil své triumfy se vším, co je mohlo takovými učinit. Zvyklý, že se mu věří na slovo a že mu odnikud nikdo neodporuje, třebaže tolik očí vidělo jasně a tolik ramen se krčilo, odvážil se oznámit, že ztráta nepřátel činí přes třináct tisíc mužů a naše necelé tři tisíce. Dobře zjištěná pravda však byla, že ztráty byly přinejmenším stejné a že tento boj neměl naprosto žádné následky a nevzešla z něho sebemenší výhoda, ani co do válečného pohodlí. Tento čin se nicméně rozléhal dvorem i městem jako vítězství co nejúplnější, nejrozhodnější a nejvíce vděčící Vendômově prozíravosti, bdělosti, statečnosti a schopnosti. Všichni se měli na pozoru, aby o usedlosti nemluvili, a v Itálii, aby se o ní jen zmínili. Tu věc se lidé dozvěděli až návratem generálů i ostatních důstojníků, těch, kdo dostali dovolení zajet si do Paříže nebo domů. Jedni to vyprávěli, druzí to psali ze svého kraje přátelům, neboť se tam cítili v bezpečí před poštou italské armády, a všichni se nemohli vynadivit, že jejich vojevůdce mohl sklidit tolik potlesku za něco, co mu v každém ohledu zasluhovalo tolik hany.

Jakmile po boji znovu uviděl svého bratra, nemohl se zdržet, aby se ho nezeptal, proč opustil stanoviště, jímž ho pověřil; ačkoli to učinil s mírou, pyšný mladší bratr, který cítil, že nemá omluvu, mu přede všemi odplatil jen výbuchem hněvu. Vendôme, vůči němuž bratr zachovával už téměř jen vnější zdání od té doby, co jemu a abbému z Chaulieu[7] odňal možnost drancovat své záležitosti, a jemuž bratr po celé toto tažení způsobil tolik nesnází, nebyl s to ho omluvit, a snad to ani nechtěl, aby se tak nepříjemného pomocníka zbavil. Neposlušnost byla výslovná, zbabělost veřejná pro jeho útěk a zločin dovršen tím, že si dovolil odvést vojsko, aby se jím dal střežit v tak vzdálené usedlosti, kam se uchýlil. Roztržka obou bratří propukla naplno. Velký převor, který se už neodvažoval ukázat, se s dvojnásobnou chutí oddal temnému hýření; krátce nato však dostal rozkaz opustit armádu a vrátit se přes hory. Jel přímo do Lyonu, potom s dovolením, za něž vděčil bratrovi, do svého domu v Clichy u Paříže, odkud se domáhal, aby byl připuštěn před krále a mohl se ospravedlnit. Žádal to s povýšeností a smělostí, které v něm živila zkušenost s mocí jeho původu a se vším, co mu díky němu bylo odpuštěno. Tentokrát se zmýlil. Král ho nechtěl vidět ani slyšet a už nikdy ho neuviděl. Více rozhořčen trestem, ať byl jakkoli lehký,

7. **Vysvětlivka:** Abbé z Chaulieu, básník a důvěrník obou bratří, spravoval spolu s velkým převorem záležitosti pana z Vendôme, dokud jim vévoda správu roku 1699 neodňal; odtud se datuje rozkol mezi bratry.

než zahanben tím, čím si jej zasloužil, vrátil se do Lyonu a s královým dovolením odjel do Říma, kde nějaký čas zůstal. Když ho omrzelo žít tam jako obyčejný člověk a nedosáhnout v zemi tak přísně spořádané co do ceremoniálu žádného ze svých nároků, odjel odtamtud. Pověsil se na markýzu z Richelieu, která už nějaký čas běhala po světě. Strávili spolu nějaký čas v Janově, odkud se vrátil do Francie, viděl se tam s bratrem v La Ferté-Alais a aniž vstoupil do Paříže, odjel do Chalon-sur-Saône, které mu bylo určeno za místo vyhnanství a kde žil v krajních výstřelcích své zhýralosti a ve své obvyklé temnotě. Odtud až do regentství o něm už nebude slyšet.

Toto zpola mazarinovské plemeno mi připomíná konetáblovou Colonnovou[8], kterou si král v mládí tolik přál pojmout za ženu a která si v Římě neukládala ve svých mravech žádné zábrany a vedla nevázaný život už za života svého manžela a zvláště po jeho smrti. Byla nejbláznivější, a přece nejlepší z těchto Mazarinek. Která byla nejzáletnější, bylo by těžko rozhodnout, vyjma matku pana z Vendôme a velkého převora, která zemřela příliš mladá, v první nevinnosti mravů. Tato konetáblová si toho roku usmyslila přijet z Itálie a vylodit se v Provence. Byla tam několik měsíců bez dovolení přiblížit se víc. Konečně je dostala na přímluvu své rodiny, která ji chtěla vidět, aniž by za ní musela tak daleko, pod podmínkou, že nevkročí do Paříže, tím méně ke dvoru. Přijela do Passy do malého domu vévody z Nevers, svého bratra. Kromě své rodiny už nikoho neznala. Všechno se obměnilo od doby, kdy odjela z Francie, aby se vdala, před královým sňatkem. Omrzelo ji, že je tak špatně přijímána, a sama od sebe se dosti rychle vrátila.

V té době se jednomu z mých přátel přihodila nerozvážná příhoda, která mi způsobila starosti a kterou by bylo mdlé zde vyprávět, nebýt pozdních následků, jimž dala počátek. Abbé z Mailly[9] patřil k mým velmi blízkým přátelům; naše rody, často spřízněné sňatky, byly za všech dob spojeny. Jeho otec, známější palácem, který postavil na konci mostu Pont Royal, než nějakým význačnějším životem, třebaže nesmírně dlouhým, a jeho matka, které se pro její dlouhý nos říkalo Sluka a která silou dědictví a vyhraných procesů zahrnula tento rod statky, se nehnuli z domu mého otce, dokud žil, a potom z domu mé matky. Abbé z Mailly, bratr markýze z Nesle, padlého roku 1688 před Philippsburgem, a hraběte z Mailly, jehož ženou byla dáma šatny paní vévodkyně z Bourgogne, byl v mládí dán do Saint-Victor s jiným ze svých bratrů, který, zbožnější a snáze ovladatelný, tam přijal řeholní šat, stal se převorem a potom biskupem z Lavauru. Abbé z Mailly, který nikdy nechtěl okusit mnišství, neměl o nic větší náklonnost k duchovnímu stavu. Matka ho k němu donutila a ne-

8. **Vysvětlivka:** Marie Manciniová (1639–1715), neteř kardinála Mazarina a mladická láska Ludvíka XIV., provdaná za římského knížete Colonnu, konetábla Neapolského království. Matkou pana z Vendôme a velkého převora byla její nejstarší sestra Laura, vévodkyně z Mercœur — odtud „zpola mazarinovské plemeno".

9. **Vysvětlivka:** François de Mailly (1658–1721), od roku 1697 arcibiskup z Arles, později arcibiskup remešský (1710) a kardinál (1719).

chala ho prodírat si lokty ve vnější části tohoto kláštera, dokud nebyl vysvěcen na kněze. Lze si představit, jaký to byl kněz a jaká studia vykonal; měl však čest a udělal z nouze ctnost. Dostal konečně jedno bídné malé opatství, místo králova almužníka a potom další opatství, rovněž velmi chatrné. Nebyl to člověk velkého ducha, ale nescházel mu, měl záměry a nesmírnou ctižádost, byl ve všech svých myšlenkách vytrvalý a velmi dbal, aby si v ničem nezatarasil cestu a ke všemu si ji urovnal. Dlouho se v tomto malém postavení trápil a záviděl vojákům, které viděl stát na stráži, jak se mi často přiznal. Už tehdy pomýšlel na kardinálskou hodnost a dvořil se v Saint-Germain, aby si tudy proklestil cestu k nominaci[10]. Smál jsem se mu pro myšlenky tak vzdálené jeho dosahu. Odpovídal mi, že když člověk řídí celé své jednání k jednomu záměru a neochabuje, často uspěje. Konečně byl jmenován na arcibiskupství v Arles, k čemuž jsem mu velmi pomohl tím, že jsem pobízel jeho švagrovou, a skrze jiné přátele. Stát se arcibiskupem, aniž byl člověk předtím biskupem, byl krok velmi neobyčejný, a vím jen o arcibiskupovi z Bourges Gesvresovi, jemuž se to stalo před ním, a to ještě za okolností, které jsem vylíčil svého času. Mého přítele méně dojalo, že vyšel z obyčejného postavení, v němž byl, a že je rázem arcibiskupem, než to, že je jím v Arles. Bordeaux, které bylo téhož dne dáno Besonsovi, biskupovi z Aire, který později zemřel jako arcibiskup rouenský, by se mu tolik nelíbilo.

Poloha Arles vzhledem k Itálii a Avignonu ho okouzlila. Pevně si předsevzal vytěžit z ní všechno, co se dá, a svěřil se mi s tím. Ve svých záměrech chtěl spojit zásluhu dvořana se zásluhou biskupa, který sídlí ve své diecézi. Řekl králi, když se s ním loučil, že se nemůže odhodlat být dlouho bez toho, aby ho viděl, a že ho prosí, aby ráčil dovolit, by každý rok přijel strávit tři týdny ve Versailles, což bude jediným cílem jeho cesty. Vskutku to nikdy neopomněl a v Paříži se nezdržoval. Zajížděl rovnou ke mně; ukládal jsem ho v díře v mezipatře, která mi sloužila za kabinet, a král mu byl nesmírně vděčný za jednání, které mu dávalo najevo oddanost, na níž si zakládal, aniž tím trpěly povinnosti biskupského úřadu a pobytu v diecézi; a arcibiskup toho využíval, aby každý rok na vlastní oči viděl, co ho dopisy nemohly naučit. Jeho první starostí po příjezdu do Arles bylo předejít si avignonského vicelegáta zdvořilostmi a úsluhami všeho druhu. Vicelegát na ně horlivě odpovídal: byl to Gualterio[11], který umíral touhou přijet sem jako nuncius. Zamířil k tomu v Římě své baterie a z této strany dělal všechno, o čem soudil, že mu k tomu může dopomoci. Tři velké koruny, to jest císař, král a španělský král, mají výsadu, že jim papež navrhuje tři nebo čtyři osoby, a ten, koho si vyberou, je jmenován nunciem u nich; z nunciatury se pak takřka jistě vracejí jen jako kardinálové.

---

10. **Vysvětlivka:** Katoličtí panovníci směli papeži navrhnout kandidáta na kardinálský klobouk („nominace korun“); toto právo se přiznávalo i vyhnanému anglickému králi, jehož dvůr sídlil v Saint-Germain.

11. **Vysvětlivka:** Filippo Antonio Gualterio (1660–1728), vicelegát v Avignonu, v letech 1700–1706 nuncius ve Francii, od roku 1706 kardinál; Saint-Simonův přítel a dlouholetý korespondent.

Gualterio měl nesmírně mnoho ducha, a to ducha spořádaného, rozumného, moudrého a rozvážného, ale veselého a pružného, mnoho půvabu a mírnosti, k tomu velkou učenost, velkou znalost světa a velmi příjemnou konverzaci, se vší nenuceností člověka zvyklého na velké dvory a na nejlepší společnost; sám ji tvořil a jeho rozhovor byl okouzlující a často poučný o nesčetných věcech. Co na něm bylo nejchvályhodnější, ale u muže jeho země a jeho stavu nejneobvyklejší, byla poctivost, pravdivost, věrnost a upřímnost, se vším uměním potřebným k tomu, aby je uchoval neporušené při vedení záležitostí a ve styku se světem. Lépe zpraven o našem dvoře než většina těch, kdo jej tvořili, odpověděl na vstřícné kroky svého souseda jako muž, který věděl, čím je jeho švagrová paní z Maintenon, takže samými zdvořilostmi, návštěvami a touhou zalíbit se jeden druhému navázali opravdové přátelství. Po dvou nebo třech letech dostal Gualterio nunciaturu ve Francii. Arcibiskup z Arles mi ho vřele doporučil. Mluvil s ním o mně a italský prelát, jemuž nebylo o našem dvoře nic neznámo, ještě než sem dorazil, netoužil o nic méně než arcibiskup po tom, aby se mohl sblížit s člověkem, o němž věděl, že je tak úzce spojen s vévodou z Beauvilliers, s kancléřem a s Chamillartem i s jinými významnými osobami. Tehdy si nunciové ještě zachovávali nadutost, s níž u sebe odpírali ruku[12] vévodům a cizím knížatům, zatímco ji bez potíží dávali státním sekretářům. Vévodové a cizí knížata je tedy u nich nikdy nenavštěvovali, a teprve od Gualteriovy nunciatury tento nárok zanikl, nunciové přestali dělat potíže s tím, aby u sebe dávali ruku, a vévodové a cizí knížata je začali navštěvovat. Gualterio a já jsme se tedy zprvu navštěvovali jen vzkazy, a když přijížděl v úterý do Versailles, vídali jsme se tam v královských pokojích. Zalíbili jsme se jeden druhému, on mně, protože jsem na něm brzy našel, co se líbí, já jemu, protože si umínil stát se mým přítelem. Když jsme se trochu lépe poznali, omrzela nás tato tíseň cizího místa. Navrhl mi své tajné schodiště a že mě za zavřenými dveřmi přijme bez okolků. Toto *mezzo termine* mi nevyhovovalo a řekl jsem mu to otevřeně. To ho přimělo rozhodnout se, že bude chodit ke mně, jak v Paříži, kde jsem téměř nebýval, tak ve Versailles, pokaždé když tam přijel. Od častého styku jsme došli k přátelství a důvěře, které mezi námi trvaly až do jeho smrti, s pravidelnou korespondencí každý týden od jeho odjezdu, téměř vždy šifrovanou.

Pan z Arles využil snadného spojení Provence s Itálií po moři. Posloužil si v Římě mnichy a nenápadnými emisary, s jejichž pomocí dosáhl toho, že byl zadobře s hlavními ministry i se samým papežem. Dokázal si dokonce opatřit příležitosti mu psát, dostávat od něho projevy úcty a přízně, konečně i dostávat od něho breve, a ponenáhlu být pokládán za preláta význačného svým stolcem i rodem, jehož oddanost si zaslouží ohled a který může rozumně pomýšlet na purpur. V těch dobách se ještě

12. **Vysvětlivka:** „Dát ruku" (*donner la main*) znamenalo přenechat návštěvníkovi ve vlastním domě čestné místo po své pravici, tedy uznat ho za sobě rovného nebo vyššího.

nezrodily pletichy kolem konstituce *Unigenitus*[13] a nezkazily duchovenstvo ani tak moudrou a tak stálou politiku dvora. Ten pokládal každý přímý styk biskupa s Římem za zločin. Co se týkalo obročí, vyřizovali biskupové prostřednictvím bankéřů; v každé jiné věci museli postupovat s královým dovolením a přes sekretáře zahraničních věcí. Psát přímo papeži, jeho ministrům nebo osobám v úřadech onoho dvora nebo od nich dostávat dopisy, aniž u každého král a jeho státní sekretář věděli proč a aniž to dovolili, byl státní zločin, který se neodpouštěl a byl trestán, takže ten obyčej zcela vymizel. Pan z Arles tedy vedl tento styk ve velké tajnosti.

Nuncius a já jsme byli do toho zasvěceni. Často jsme ho upozorňovali na nebezpečí, ale touha po kardinálské hodnosti a naděje, které onen dvůr tak snadno vzbuzuje a tak nesnadno plní, byly ostny, jimž nedokázal odolat. Papež se mu v dopise, který mu dal napsat, zmínil o svatém Trofimovi, apoštolu a prvním biskupu Arles. Arcibiskup mu na to napsal, aby v něm vzbudil touhu po jeho ostatcích; podařilo se mu to až příliš. Papež mu napsal sám a požádal ho o ně. Arcibiskup mu je poslal s krásným dopisem a dostal od něho děkovné breve. Oddělení ostatků od hlavního svatého těla, které odpočívá v Arles, a tato následná korespondence v tak těsném sledu nemohly zůstat utajeny; věc se provalila. Torcy o tom z králova rozkazu napsal arcibiskupovi velmi důrazně a týmž tónem o tom promluvil s nunciem, který mi to přiběhl vyprávět. Dalo nám velkou práci dostat ho z toho; vyvázl přece jen s tvrdou důtkou a s velmi výslovným rozkazem, aby se měl na pozoru a neměl už žádný styk s Římem, pod trestem králova hněvu. Arcibiskup dělal nevědomého, zkroušeného, zoufalého, že se králi znelíbil pro maličkost, kterou pokládal za nevinnou, a sliboval hory doly; nepouštěl se však snadno toho, co držel. Domníval se, že v Římě se svými nadějemi pokročil; přestat je pěstovat by znamenalo je ztratit. Nesmírná ctižádost ho přiměla ve styku pokračovat. Pokusil se udělat si v Římě zásluhu z toho, co se mu právě stalo, ale učinil lepší opatření, aby se skryl, a tak dobrá, že už nebyl odhalen. Dalo mu přesto práci smazat dojem, který si král učinil; pomoc jeho švagrové, třebaže dosti chladná, toho dosáhla skrze paní z Maintenon.

La Feuillade dostal rozkaz odvést do Lombardie deset praporů a tři eskadrony dragounů. V Savojsku už neměl co dělat a šel do přátelské země. Vendôme, jemuž La Feuilladův tchán tak dobře sloužil, se střežil dát mu pocítit tíhu svého velení. Poslal mu naproti d'Estainga se třemi tisíci pěti sty jezdci a dvaceti kompaniemi granátníků, kteří zahnali několik nepřátelských oddílů rozestavených u mostu v Lensu na Stuře, aby spojení zabránily. La Feuilladův pochod, při němž ho tři dny sledovalo tisíc jezdců, kteří ho nenapadli, byl velmi vychvalován. Nemusel se namáhat až do Lombardie. Vendôme ho pověřil pokračováním v obléhání Chivassa. O tři týdny později pan Savojský opustil Chivasso, Castagneto a všechny výšiny, které mezi tě-

13. **Vysvětlivka:** Konstituce (bula) *Unigenitus* papeže Klementa XI. z roku 1713 odsoudila 101 vět z knihy oratoriána Quesnela; spory o její přijetí rozdělily na desetiletí francouzskou církev i dvůr.

mito místy držel, aby s trochou vojska, které tam měl, ustoupil k Turínu. Několik dní předtím dal La Feuillade postoupit nějaké jízdě mezi Melo a Sturu, aby vypudila malý tábor, který se dal na útěk, jakmile uviděl čelo jeho vojska. Hlásil, že jim pobili tři sta mužů a zajali padesát důstojníků nebo jezdců, šest standart a dva páry kotlů, aniž sami kohokoli ztratili, a že právě tato akce přiměla pana Savojského k rozhodnutí, které právě učinil. Lambert, uvedený Chamillartem, přinesl tyto zprávy králi do Marly a byly velmi vychvalovány. Tyto divy předcházely boji u Cassana o osmnáct dní.

Arcivévoda, znuděný tažením až dotud dosti neplodným, ačkoli měl velkou převahu nad španělskou armádou na hranicích Portugalska, kde se všechno odbylo dobýváním a ztrácením postavení a malých pevností, a ostatně nespokojený s portugalským dvorem, dostal radu, aby jel dodat síly svým přátelům v Katalánsku a Aragonu, nalodil se na anglické a holandské loďstvo a pokusil se o Barcelonu. Dal tam 23. srpna vysadit na břeh patnáct praporů a přes tisíc jezdců, k nimž se ihned připojilo šest tisíc vzbouřenců z Viga[14]; poslali patnáct lodí před Palamós, dalších pět tisíc mužů z království valencijského je přišlo posílit a 1. září otevřeli před Barcelonou zákopy. Místokrál Katalánska vyhnal guvernéra města Rose i majora, silně podezřelého ze srozumění s arcivévodou. Posádka byla početná, ale ze špatného vojska.

V armádě ve Flandrech došlo k nepříjemné příhodě mezi Survillem a La Barrem. Byli u stolu a Surville, opilý vínem, La Barra krutě zasypal urážkami. Společnost, která je viděla vstát, se vrhla mezi ně, což je věc velmi obvyklá, jíž se obvykle potom také lituje. Přesto se k sobě dostali a La Barre se domníval, že v těch tak neukázněných chvílích, kdy je všechno páté přes deváté, na něho bylo vztaženo ruku. Když se Surville z vína vyspal, použil všeho, co se ctí mohl, aby La Barrovi dal zadostiučinění a tu věc skončil. Bylo to marné. Bavorský kurfiřt na radu maršála z Villeroy poslal Survilla do Bruselu a La Barra dal do arestu. Surville byl mladší bratr Hautefortův, oba byli generálporučíky, ale velmi rozdílné pověsti. Nic nebylo zkaženější než Survillovy mravy, nic pochybnější než jeho odvaha, nikdo nebyl hruběji omezený. Bylo na svém místě vidět, jakým způsobem si vzal dceru maršála z Humières, vdovu po Vassém. Přes tolik věcí, které ho vylučovaly, dostal nevím jakou pletichou králův pěší pluk, místo, které dávalo ustavičný bezprostřední styk s králem, protože král si ze svého pluku dělal hračku, vcházel do všech podrobností jako prostý plukovník a všemožně jej vyznamenával: byl to tedy zdroj důvěrností, milostí a užitku; Surville z něho totiž těžil velmi mnoho a byl při všech pobytech v Marly.

La Barre byl prostý chudý šlechtic, který se vypracoval z ničeho, kapitán-poručík plukovnické kompanie pluku gardy, a měl tedy patent, titul a hodnost kapitána gardy. Ve svém sboru byl velmi neoblíben a jinde málo vítán. Jeho pověst co do od-

14. **Ediční poznámka:** Předloha má „Vigo“, což je přístav v Galicii na opačném konci Španělska; míněno je zřejmě katalánské město Vich (Vic), středisko povstání proti Filipu V.

vahy nebyla lepší než Survillova; později však ukázal, že se v něm lidé velmi mýlili. Byl to chlapík duchaplný, obratný v pletichách a podzemních cestách, přítel několika modrých hochů[15] z nejužšího králova soukromí a předních králových sluhů. Byl nadto obviňován, že králi všechno donáší, a tu domněnku posilovalo, že s ním král zacházel dobře a vyznamenával ho vysoko nad člověka jeho postavení. Král, který byl oběma těmto mužům nakloněn a viděl, jak obtížné by bylo je smířit, i před přirozeným soudem maršálů Francie, ráčil se toho poprvé v životě mezi osobami, jako byli oni, ujmout sám. Dal Survilla uvěznit s tím, že zakrátko vyjde, půjde požádat o odpuštění kurfiřta, v jehož armádě a blízkosti k hádce došlo, a v jeho přítomnosti dá La Barrovi zadostiučinění. Během všech těchto kroků se urazila pýcha Hautefortů. Vedli povýšené řeči, které všechno pokazily. La Barre křičel o nové urážce, takže Survillovi byl určen za vězení Arras až do konce tažení, které La Barre dokončil u armády, aby potom tuto věc skončil král sám tak, aby po ní nezůstaly žádné následky. Uvidíme je příštího roku takové, že Surville zůstal ztracen. Později mu pomohla a znovu ho postavila na nohy velkodušnost maršála z Boufflers, ale zahubil se sám znovu a nenávratně; není však ještě čas o tom mluvit.

Záležitost *banquilla* nadělala v této době ve Španělsku velký hluk a zde vzbudila znepokojení. Vyložil jsem ji předem (tom III, s. 287; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola patnáctá), když jsem se šířil o španělských grandech; nebudu tedy z toho zde nic opakovat. Paní des Ursins, která při příjezdu do Madridu zdálky zpozorovala, jak se ta malá bouře stahuje, se chopila příležitosti naložit s úřadem nejvyššího hofmistra. Bylo vidět oprávněný nárok vévody z Alby, silně podporovaný králem, i důvod, proč mu byla princezna des Ursins nepříznivá. Využila tedy této příležitosti a dala úřad pánovi, který byl právě na místě a který by vážností, již mu úřad dával mezi grandy, jejichž takřka hlavou ho činil, mohl grandy přivést zpět a sám, získán touto poctou, se v této věci postavil na stranu krále — služby, jaké se nedaly čekat od nepřítomného. S konetáblem Kastilie se od nastoupení Filipa V. na španělský trůn málo počítalo. Byl málo vážen a podezírán, že je trochu rakouského smýšlení. Sám se domníval, že utrpěl velké příkoří ve svém nároku velet armádám z titulu konetábla. Tažení v Portugalsku nedopadlo dobře; Gibraltar byl ztracen, Katalánsko a sousední provincie byly více než podezřelé; všechny tyto okolnosti přesvědčily princeznu des Ursins, aby získala zpět tak velkého a tak význačného pána, jakým byl konetábl Kastilie, a dala mu udělit úřad nejvyššího hofmistra; on pak proti svému právu a dosud zachovávanému obyčeji svolil, aby klíče od bran paláce nebyly každý večer nošeny jemu, nýbrž kapitánu tělesné gardy ve čtvrtletní službě, úřadu do té doby ve Španělsku neznámému; a touto obratností dosáhla, že král schválil, že jeho přímluva za vévodu z Alby vyšla naprázdno.

---

15. **Vysvětlivka:** „Modří hoši" (*garçons bleus*) byli sluhové v modré livreji, kteří obstarávali službu v králových vnitřních pokojích a měli k němu každodenní přístup.

Král odjel 22. září do Fontainebleau přes Sceaux, kam se vydal z Marly a kde se jeden den zdržel. Anglický král tam přijel 1. října a 12. se vrátil do Saint-Germain. Královna, kterou velmi trápila choroba prsu, z níž se obávali neblahých následků, které však neměla, nemohla toho roku do Fontainebleau jet. V téže době provdal Desmarets jednu ze svých dcer za syna Bercyho, dvorního referendáře, nesmírně bohatého.

V Bruselu zemřel princ z Bournonvillu. Byl to muž čestný, velmi statečný, který měl mnoho vědomostí a nescházel mu duch; byl to však duch veskrze nepříjemný. Byl bohatý, syn a vnuk dvou mužů, kteří hráli významnou úlohu za rakouského domu. Byl vdovcem, se synem a dvěma dcerami, po sestře vévody z Chevreuse z druhého lože; a on a maršálka z Noailles byli dětmi dvou bratrů, a ta ho pro tuto blízkost měla ráda. Já sám jsem později vešel do blízkého příbuzenství s jeho dětmi, neboť jeho starší dcera si vzala vévodu z Duras a vdova po jeho synovi mého nejstaršího syna. Přes všechny své příbuzné Bournonville ničeho nedosáhl a sloužil celý život. Byl podporučíkem gardových gendarmů pod princem z Rohanu, bratrancem své ženy. Neměl žádné postavení ani pocty.

V téže době zemřel Virville, z rodu Groslée, proslulého v Dauphiné. Býval kapitánem v gendarmerii, statečný a velmi dobrý důstojník, ale zničený dnou, která ho přinutila odejít ze služby a nakonec ho zabila. Byl to velmi milý muž, velmi duchaplný a velmi vzdělaný, výborný společník, také velmi čestný člověk, velmi oblíbený a vážený. Jeho sestru měl za ženu maršál z Tallard; a on, který chtěl všechno zanechat svému jedinému synovi, dal svou dceru za nic Senozanovi, člověku z ničeho, už tehdy velmi bohatému, který později zbohatl nesmírně. Stalo se, co se při takových sňatcích obvykle vídá: Virvillův syn ho přežil jen krátce, vdova po témž Virvillovi dědila po svých bratrech a strýcích; z toho všeho vzniklo ohromné dědictví, které připadlo Senozanově ženě.

D'Usson, vynikající generálporučík, o němž zde byla nejednou zmínka, zemřel rovněž, a to v Marseille; velel v krajích Nice a Villefranche. Byl to malý človíček, stavěný jako dýně, ale plný ducha, statečnosti a válečného nadání. Nebyl ženatý; jeho starším bratrem byl Bonrepos.

Pontchartrain přesně dodržel, co si předsevzal. Hrabě z Toulouse a maršál z Cœuvres odjeli do Toulonu v domnění, že vyplují s loďstvem. Tu nějaké zdržení, tu nějaká potíž, tu nedostatek něčeho; zkrátka oba zůstali v přístavu a nepřátelské loďstvo bylo pánem moře. Admirál, aby zahnal nudu, jel navštívit Antibes a projet se po přístavech toho kraje, a vrátil se do Fontainebleau, kam ho maršál z Cœuvres, stejně málo spokojený jako on, zakrátko následoval. Pontchartrain, který krále dlouho předem zpracoval řečmi o nákladech na mocné loďstvo, o velkém počtu velkých lodí spojených Angličanů a Holanďanů, o nebezpečí pro osobu hraběte z Toulouse, kdyby se popřálo sluchu jeho statečnosti, z toho hladce vyklouzl a posmíval se jim, jak se mu zachtělo, k velkému neštěstí Barcelony a krajností, které po této ztrátě následovaly, jak budou vidět ve svůj čas.

Právě při tomto návratu koupil hrabě z Toulouse od Armenonvilla panství Rambouillet, šest mil od Versailles, poblíž Maintenonu, z něhož hrabě učinil vévodství-pairii, zřízené pro něho, a statek ohromný díky koupím, které tam později učinil. Armenonville, který prodával jen z úcty, dostal jako přídavek pro sebe a po sobě pro svého syna užívání zámku a zahrad La Muette[16] a Boulogneského lesíka, jež král vyňal z Catelanova loveckého kapitánství a Catelana za to odškodnil.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon píše vždy *la Meute*, mluví-li o zámku, který se dnes nazývá la Muette. Upozorňujeme jednou provždy, že jsme zachovali obvyklý pravopis.

Kapitola čtvrtá

Smrt paní první prezidentové Lamoignonové; její rodina. — Povaha a kariéra prvního prezidenta Lamoignona. — Zkaženost prvních prezidentů, nástupců Bellièvrových. — Podivná pohroma Farguesova. — Smrt a zvláštnosti Ninon, zvané slečna de L'Enclos. — Smrt Rossignolova. — Slídivost tohoto panovníka. — Smrt hraběte z Tonnerre. — La Feuillade navržen králem Chamillartovi, aby vedl jako vrchní velitel obléhání Turína. — Vděčnost a velikost duše Vaubanova. — Vendôme velký dvořan. — Obléhání Turína odloženo. — Darmstadt padl před Montjuïkem. — Léridy a Tortosy se zmocňují vzbouření Katalánci. — Nepřátelé upouštějí od obléhání Badajozu. — Barcelona se vzdává arcivévodovi. — Posádka ve válečném zajetí. — Návrat z Fontainebleau přes Villeroy a Sceaux. — Korunovace Stanislava v Polsku. — Smrt proslulého Thökölyho. — Úlovky na moři; Saint-Paul padl. — Krutý omyl La Feuilladův. — Rozmnožení kompanií. — Nové pluky. — Mnoho milice. — Velmi rozdílné představy našich ministrů o míru. — Aguilar v Paříži; jeho poslání, jeho povaha, jeho kariéra. — Španělské řády učiněny slučitelnými se Zlatým rounem a s Řádem Svatého Ducha. — Ronquillo guvernérem Kastilské rady. — Vévoda z Noailles v Roussillonu. — Smrt obou synů vévody z Beauvilliers. — Zbožnost otce a matky. — Jezuité vyhrávají před králem spor o faru v Brestu. — Návrat Marsina, Villarse a Villeroye. — Surville v Bastile. — Roquelaure se snaží ospravedlnit před králem; jeho žena. — Sňatek nejstaršího syna Tessého s dcerou Bouchuovou, vévody z Duras se slečnou z Bournonville, Listenoise s dcerou hraběnky z Mailly. — Bláznovství vévodkyně du Maine. — Vévoda z Berry zbaven svých vychovatelů. — Montmélian se vzdává nepřátelům. — Podivná příhoda biskupa z Met. „Pane, kolik ctností mi dáváte nenávidět!"

V téže době zemřely dvě velmi rozdílné osoby: paní první prezidentová Lamoignonová[1] a Ninon. Paní de Lamoignon (neboť tihle povýšení advokáti, kteří se z advokátní lavice, kde si ještě nedávno vydělávali na živobytí, stali významnými soudními hodnostáři, si přidali *de*), paní de Lamoignon tedy byla rozená Potierová, dcera státního sekretáře Ocquerra, bratra onoho biskupa z Beauvais, který se po smrti Ludvíka XIII. několik dní málem stal prvním ministrem a kterého kardinál Mazarin svrhl. Byla sestrou otce prezidenta Noviona, jenž po jejím manželovi nastoupil na místo prvního prezidenta, a matkou Lamoignona, prezidenta parlamentu (*à mortier*) v Paříži, Bâvilla, státního rady, intendanta nebo spíše krále Languedocu, paní z Bro-

1. **Vysvětlivka:** Vdova po Guillaumu de Lamoignon (1617–1677), který byl od roku 1658 až do smrti prvním prezidentem, tedy hlavou pařížského parlamentu, nejvyššího soudního dvora království.

glie, jejíž manžel a druhý syn se teprve před tak krátkou dobou stali maršály Francie, a zesnulé ženy Harlaye, který nastoupil po Novionovi, svém bratranci, když byl Novion, jak jsem vyprávěl, roku 1689 z místa prvního prezidenta vyhnán. Lamoignon, krásný, příjemný, velmi znalý světa i pletich a nadaný všemi vnějšími přednostmi, se zaskvěl v radě na místě dvorního referendáře. Bylo už řečeno, jak Novion — obratností ministrů, kteří se báli jeho povahy — na popud své milenky, jíž ministři dali tučnou odměnu, odmítl místo prvního prezidenta, uprázdněné roku 1658 Bellièvrovou smrtí, a jak na ně ministři dosadili Lamoignona. Půvab jeho osoby, jeho vlídnost, péče, s níž se snažil získat si lásku advokátů i soudců, stůl vzdálený střídmosti jeho předchůdců, jeho zvláštní snaha získávat si učence své doby, shromažďovat je v určité dny u sebe a vyznamenávat je, ať byli kdokoli, mu zjednaly pověst, která trvá dodnes a která nebyla bez užitku pro jeho děti. Je však pravda, že jím začala zkaženost tohoto úřadu, která až do dneška téměř neustala. O Lamoignonovi tu povím jedinou příhodu, protože je historická a pozoruhodná.

V Saint-Germain se konal velký hon. Tehdy jeleny chytali psi, a ne lidé; ještě se neznalo to nesmírné množství psů, koní, pikérů, přepřahacích stanovišť a cest prosekaných krajem. Hon se stočil směrem k Dourdanu a protáhl se tak, že se král[2] vrátil nesmírně pozdě a hon opustil. Hrabě z Guiche, hrabě, později vévoda du Lude, Vardes, pan z Lauzunu, který mi to vyprávěl, a už nevím kdo ještě zabloudili a ocitli se za černé noci, aniž věděli, kde jsou. Jak tak jeli dál na svých schvácených koních, zahlédli světlo; vydali se k němu a nakonec dojeli k bráně jakéhosi zámku. Tloukli, volali, řekli svá jména a požádali o pohostinství. Bylo to koncem podzimu a bylo mezi desátou a jedenáctou hodinou večerní. Otevřeli jim. Pán domu jim vyšel vstříc, dal jim zout jezdecké boty a nechal je ohřát, jejich koně dal odvést do své stáje a zatím jim dal připravit večeři, kterou velmi potřebovali. Jídlo na sebe nedalo čekat; bylo výtečné, a stejně tak víno, několika druhů. Hostitel byl zdvořilý, uctivý, ani obřadný, ani horlivý, s veškerým vzezřením a způsoby nejlepší společnosti. Dověděli se, že se jmenuje Fargues a dům Courson; že se tam uchýlil; že odtud už několik let nevyšel; že tam občas přijímá své přátele a že nemá ženu ani děti. Služebnictvo se jim zdálo zběhlé a dům působil dojmem blahobytu. Když dobře povečeřeli, nenechal je Fargues čekat na lože. Každý našel postel naprosto dobrou, každý měl svůj pokoj a Farguesovi sluhové je obsloužili velmi úhledně. Byli velmi unaveni a spali dlouho. Jakmile se oblékli, našli prostřenu výtečnou snídani, a když vstali od stolu, své koně připravené a stejně zotavené, jako byli oni sami. Okouzleni Farguesovou zdvořilostí a způsoby a dojati jeho vlídným přijetím nabídli mu mnohokrát své služby a odjeli do Saint-Germain. Jejich zabloudění tam bylo novinkou dne; jejich návrat a to, co se s nimi po celou noc dělo, byla novinka další.

---

2. **Vysvětlivka:** Příhoda spadá do prvních let osobní vlády Ludvíka XIV., po smrti kardinála Mazarina (1661).

Tito pánové byli výkvětem dvora i galantnosti a všichni tehdy požívali veškeré královy důvěrnosti. Vylíčili mu své dobrodružství, zázraky svého přijetí a nesmírně si pochvalovali hostitele, jeho stůl i jeho dům. Král se jich zeptal na jeho jméno; jakmile je uslyšel, řekl: „Jakže, Fargues je tak blízko odtud?“ Pánové zdvojnásobili chválu a král už neřekl nic. Když přešel ke královně matce, promluvil s ní o té příhodě a oba shledali, že je Fargues hodně smělý, když bydlí tak blízko dvora, a že je velmi zvláštní, že se to dovídají teprve z této lovecké příhody, ačkoli tam žije už tak dlouho.

Fargues se velmi vyznamenal ve všech pařížských bouřích proti dvoru a kardinálu Mazarinovi.[3] Nebyl-li oběšen, nebylo to proto, že by chyběla chuť pomstít se zvlášť na něm; chránila ho však jeho strana a byl výslovně zahrnut do amnestie. Nenávist, kterou si přivodil a jíž málem podlehl, ho přiměla k rozhodnutí opustit navždy Paříž, aby se vyhnul každé mrzutosti, a uchýlit se na svůj statek, aniž o sobě dával vědět; a až do té doby zůstal zapomenut. Kardinál Mazarin byl mrtev; o minulých věcech už u nikoho nebyla řeč; protože však byl velmi špatně zapsán, bál se, aby proti němu nevyvolali nějakou jinou, novou, a proto žil ve velkém ústraní a ve velkém míru se všemi svými sousedy, zcela klidný stran minulých nepokojů, v důvěře v amnestii a už dlouho. Král a královna, jeho matka, kteří mu odpustili jen z přinucení, si zavolali prvního prezidenta Lamoignona a uložili mu, aby tajně propátral Farguesův život a chování; aby dobře prozkoumal, zda by nebyl způsob, jak potrestat jeho dřívější drzosti a dát mu litovat, že se jim tak blízko dvora vysmívá ve svém bohatství a klidu. Vyprávěli mu loveckou příhodu, z níž se dověděli, kde bydlí, a projevili Lamoignonovi nesmírné přání, aby našel právní prostředky, jak ho zahubit.

Lamoignon, lačný a dobrý dvořan, se pevně rozhodl jim vyhovět a najít v tom svůj prospěch.[4] Pátral, podával o tom zprávy a hrabal se v tom tak dlouho a tak důkladně, až našel způsob, jak Farguese zaplést do vraždy spáchané v Paříži v době nejprudších nepokojů; nato na něho potichu vydal zatykač a jednoho rána ho dal soudními zřízenci zatknout a odvést do vězení v Conciergerie. Fargues, který si byl jist, že se od amnestie nedopustil ničeho, co by se mu dalo vytknout, byl velmi udiven. Ještě víc se však podivil, když se při výslechu dověděl, oč jde. Velmi dobře se hájil proti tomu, z čeho ho vinili, a nadto namítal, že vražda, o niž jde, byla spáchána v době nejprudších nepokojů a pařížské vzpoury v Paříži samé, a že tedy amnestie, která po nich následovala, smazala památku všeho, co se v těch zmatených časech stalo, a kryla každou z těch věcí, na něž by u každého jednotlivce nebylo možné stačit ani je vyjmenovat — podle ducha, práva, zvyklosti a účinku amnestií, o nichž dosud nikdo v ničem nepochyboval. Vznešení dvořané, kteří byli u toho nešťastníka tak dobře přijati, vy-

3. **Vysvětlivka:** Míní se Fronda (1648–1653), povstání pařížského parlamentu a po něm princů a vysoké šlechty proti regentce Anně Rakouské a jejímu prvnímu ministru kardinálu Mazarinovi v době nezletilosti Ludvíka XIV.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámku na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 5) o procesu, odsouzení a popravě Farguesově.

naložili všemožné úsilí u jeho soudců i u krále; ale všechno bylo marné. Farguesovi byla velmi rychle sťata hlava a jeho zkonfiskovaný majetek byl dán za odměnu prvnímu prezidentovi. Velmi se mu hodil a stal se podílem jeho druhého syna. Z Bâvillu do Coursonu je sotva míle. Tak se tchán a zeť postupně obohatili v témž úřadě, jeden krví nevinného, druhý úschovou, kterou mu svěřil jeho přítel a kterou potom oznámil králi, jenž mu ji daroval a s níž se dovedl velmi dobře zařídit.[5] Novion, který byl mezi nimi od roku 1677 do roku 1688, byl vyhnán jen proto, že ustavičně prodával spravedlnost, jak jsem vyprávěl na svém místě. Na jejich nástupce se podíváme, až přijde jejich čas; ještě není chvíle o nich mluvit. Paní první prezidentová Lamoignonová zemřela ve velké a dlouholeté zbožnosti. Ačkoli měla tolik dobře zaopatřených dětí, zemřela přece s majetkem přes 1 500 000 livrů.

Ninon,[6] proslulá kurtizána, známá od chvíle, kdy ji věk přiměl řemesla zanechat, pod jménem slečna de L'Enclos, byla novým příkladem vítězství neřesti vedené s duchem a napravované jistou ctností. Rozruch, který působila, a ještě víc rozvrat, který vyvolala mezi nejvznešenější a nejskvělejší mládeží, přinutil krajní shovívavost, kterou královna matka ne bez příčiny chovala ke galantním a víc než galantním osobám, aby jí poslala rozkaz odebrat se do kláštera. Jeden z pařížských exemptů jí přinesl královský zapečetěný list; přečetla si jej, a když si všimla, že v něm není jmenovitě určen žádný klášter, řekla exemptovi, aniž se dala vyvést z míry: „Pane, když je ke mně královna tak dobrotivá, že mi ponechává volbu kláštera, do něhož si přeje, abych se uchýlila, prosím Vás, abyste jí řekl, že volím klášter velkých kordeliérů v Paříži,"[7] a s pěknou poklonou mu zapečetěný list vrátila. Exempt, ohromený tou bezpříkladnou drzostí, nenašel jediné slovo odpovědi, a královně to přišlo tak zábavné, že ji nechala na pokoji. Ninon neměla nikdy víc než jednoho milence najednou, ale ctitelů zástupy, a když ji ten úřadující omrzel, řekla mu to otevřeně a vzala si jiného. Opuštěný mohl naříkat a mluvit, jak chtěl, byl to rozsudek; a ta žena si osobila takovou moc, že by se neodvážil pustit do toho, kdo ho vystrnadil, a byl ještě rád, že je připuštěn jako přítel domu. Někdy zachovala svému úřadujícímu milenci, když se jí velmi líbil, naprostou věrnost po celé jedno tažení.

La Châtre, který měl právě odjet, si činil nárok být jedním z těchto šťastných vyvolených. Ninon mu to patrně neslíbila dost jasně. Byl natolik hloupý — a hloupý byl velmi a stejnou měrou domýšlivý —, že ji na to požádal o úpis. Dala mu jej. Odvezl si jej a hodně se jím chlubil. Úpis byl dodržován špatně, a pokaždé, když jej porušila,

---

5. **Vysvětlivka:** Zetěm je první prezident Achille de Harlay. Narážka míří na úschovu, kterou mu podle Saint-Simonova vyprávění v Dílu I svěřil jeho přítel, hugenot Ruvigny, a kterou Harlay oznámil králi, když Ruvignyho syn (lord Galloway) sloužil v Anglii; král mu ji jako konfiskaci daroval.

6. **Vysvětlivka:** Anne, řečená Ninon de Lenclos (1620–1705), nejproslulejší pařížská kurtizána 17. století a hostitelka literárního salonu; zemřela v říjnu 1705.

7. **Vysvětlivka:** Velcí kordeliéři byl pařížský klášter františkánů, tedy klášter mužský; v tom spočívá vtip odpovědi.

zvolala: „Ach, ten pěkný úpis, co má La Châtre!“ Její šťastný vyvolenec se jí nakonec zeptal, co to má znamenat, a ona mu to vysvětlila; vyprávěl to dál a zahrnul La Châtra posměchem, který došel až do armády, kde byl.

Ninon měla vynikající přátele všeho druhu a měla tolik ducha, že si je všechny udržela a že je držela ve svornosti, nebo přinejmenším bez sebemenšího hluku. Všechno se u ní dálo s vnější úctou a slušností, jakou i nejvyšší princezny, mají-li své slabosti, zachovávají zřídka. Měla tak za přátele všechno, co bylo u dvora nejvybranější a nejvznešenější, takže se stalo módou být u ní přijímán a bylo proč o to stát pro známosti, které se tam navazovaly. Nikdy žádná hra, žádný hlasitý smích, žádné hádky, žádné řeči o náboženství nebo o vládě; mnoho ducha, a ducha velmi vzdělaného, novinky staré i nové, novinky o milostných pletkách, a přece aniž se otevíraly dveře pomluvě; všechno tam bylo jemné, lehké, uměřené a tvořilo rozhovory, které dovedla udržovat svým duchem a vším, co věděla o událostech všech dob. Vážnost, kterou si — zvláštní věc — získala, počet a vybranost jejích přátel a známých [trvaly dál], když její půvaby přestaly přitahovat společnost, když jí slušnost a móda zakázaly dál mísit tělo s duchem. Znala všechny pletichy starého i nového dvora, vážné i jiné; její rozhovor byl okouzlující; byla nezištná, věrná, mlčenlivá, do krajnosti spolehlivá, a až na onu slabost se dalo říci, že je ctnostná a naprosto poctivá. Často pomohla přátelům penězi i vlivem, pouštěla se kvůli nim do důležitých věcí, velmi věrně opatrovala peníze dané do úschovy i závažná tajemství, která jí byla svěřena. To všechno jí získalo pověst a vážnost naprosto ojedinělou.

Byla důvěrnou přítelkyní paní z Maintenon po celou dobu, kdy paní z Maintenon žila v Paříži. Paní z Maintenon neměla ráda, když se jí o ní mluvilo, ale neodvažovala se ji zapřít. Čas od času jí až do její smrti přátelsky psala. L'Enclosová — neboť toto jméno Ninon přijala, když zanechala řemesla svého dlouho protahovaného mládí — nebyla v té věci vůči svým důvěrným přátelům tak zdrženlivá, a když se jí stalo, že se o někoho nebo o něco silně zasazovala, což dovedla činit zřídka a dobře s tím hospodařit, psala o tom paní z Maintenon, která jí účinně a rychle posloužila; ale od jejího povýšení se viděly jen dvakrát nebo třikrát, a to zcela tajně. L'Enclosová měla obdivuhodné pohotové odpovědi. Mezi jinými jsou dvě, určené poslednímu maršálu z Choiseul,[8] které se nezapomínají: jedna je výtečné pokárání, druhá živý obraz podle skutečnosti. Choiseul, který patřil k jejím starým přátelům, býval galantní a urostlý. Byl zle zapsán u pana z Louvois a naříkal na svůj osud, když ho král navzdory ministrovi zařadil do jmenování řádu roku 1688. Vůbec to nečekal, ačkoli byl z nejpřednějšího rodu a patřil k nejstarším a nejlepším generálporučíkům. Byl tedy radostí bez sebe a prohlížel se s víc než zalíbením, ozdoben svou modrou stuhou. L'Enclosová ho při tom dvakrát nebo třikrát přistihla. Nakonec jí došla trpě-

8. **Vysvětlivka:** Claude, hrabě z Choiseul (1632–1711), maršál Francie od roku 1693; v době jmenování řádu roku 1688 byl ještě generálporučíkem, proto ho Ninon oslovuje „pane hrabě“.

livost: „Pane hrabě," řekla mu před celou společností, „přistihnu-li Vás při tom ještě jednou, vyjmenuji Vám Vaše druhy." Bylo jich mezi nimi vskutku několik k pláči, ale jací a kolik jich bylo ve srovnání s těmi z roku 1724[9] a s některými dalšími od té doby! Dobrý maršál byl samá ctnost, ale ctnost málo zábavná a s malým duchem. Po dlouhé návštěvě L'Enclosová zívne, podívá se na něj a pak zvolá: „Pane, kolik ctností mi dáváte nenávidět!"[10]

což je verš z už nevím které divadelní hry. Lze si představit ten smích i to pohoršení. Tento vtip je však neznesvářil. L'Enclosová se dožila hodně přes osmdesát let, stále zdravá, navštěvovaná, vážená. Poslední léta věnovala Bohu a její smrt byla událostí. Jedinečná zvláštnost této osoby způsobila, že jsem se o ní rozepsal.

V téže době zemřel Rossignol, prezident komory žádostí při Paláci. Jeho otec byl nejobratnějším luštitelem šifer v Evropě. Nevím, jak ho napadlo věnovat se znalosti do té doby tak skryté, ani jak ho pan z Louvois poznal a začal jeho nadání využívat. Žádná šifra mu neunikla; byly takové, které četl okamžitě. To mu zjednalo mnoho soukromých rozmluv s králem a učinilo z něho důležitého muže. Vyučil v té vědě svého syna; ten se v ní stal zběhlým, ale ne tolik jako otec. Byli to počestní a skromní lidé, kteří oba dostali od krále mnoho; král dokonce ponechal penzi 5 000 livrů jeho rodině, která ještě nebyla ve věku, aby luštila.

Krátce poté, co dvůr přijel do Fontainebleau, přihodila se Courtenvauxovi strašná věc. Byl nejstarším synem pana z Louvois, který mu dal udělit a potom odejmout nástupnictví ve svém úřadě, když shledal, že je k němu naprosto neschopný. Převedl je na Barbezieuxe, svého třetího syna, a nejstaršího utěšil nástupnictvím po svém bratranci Tilladetovi, jemuž koupil Sto Švýcarů — úřad, který je po velkých úřadech královské domácnosti nesporně první a nejkrásnější. Courtenvaux byl velmi malý člověk, potají prostopášný, se směšným hlasem; sloužil málo a špatně, byl v opovržení a neplatil za nic ve své rodině ani u dvora, kde se s nikým nestýkal; lakomý a skrblivý, a třebaže skromný a uctivý, velmi vznětlivý a málo se ovládající, když si něco vzal do hlavy: vcelku velký hlupák, s nímž se podle toho i jednalo, dokonce i u vévodkyně z Villeroy a maršálky z Cœuvres, jeho sestry a jeho švagrové; tam ho nikdy nebylo vidět.

Král, který bažil po tom, aby věděl všechno, co se děje, a byl na donášení zvědavější, než se dalo věřit (ačkoli se tomu věřilo hodně), zmocnil Bontempse a po něm Bloina, guvernéra Versailles, aby přijali množství Švýcarů vedle těch, kteří byli u bran, v parcích a zahradách, a vedle těch v galerii a ve velkých komnatách ve Versailles a v salonech v Marly a v Trianonu; nosili královu livrej a podléhali jen jim. Tito Švýcaři

---

9. **Vysvětlivka:** Velké jmenování rytířů Řádu Svatého Ducha roku 1724, za Ludvíka XV., kdy byl prvním ministrem pan Vévoda (Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu); Saint-Simon mnohé z tehdy jmenovaných pokládal za nehodné.

10. **Vysvětlivka:** Pozměněný verš z Corneillovy tragédie *Smrt Pompeiova*, kde Kornélie říká Caesarovi: „Ó nebe, kolik ctností mi dáváte nenávidět!"

měli tajně uloženo potulovat se večer, v noci i ráno po všech schodištích, chodbách, průchodech a záchodech, a když bylo pěkně, po dvorech a zahradách, hlídkovat, skrývat se, číhat, všímat si lidí, sledovat je, dívat se, jak vcházejí do míst, kam šli, a jak z nich vycházejí, zjišťovat, kdo tam je, poslouchat všechno, co mohli zaslechnout, nezapomenout, jak dlouho lidé zůstali tam, kam vešli, a podávat zprávy o tom, co odhalili. Tato hra, do níž se pletli i jiní podřízení a někteří sluhové, se pilně provozovala ve Versailles, v Marly, v Trianonu, ve Fontainebleau a všude, kde král byl. Tito Švýcaři byli Courtenvauxovi velmi proti mysli, protože ho v ničem neuznávali a protože jeho Stu Švýcarů odnímali místa a odměny, které by svým lidem rád prodával, takže je často šikanoval. Mezi velkou síní Švýcarů a sálem královských gard ve Fontainebleau je úzký průchod mezi schodištěm a bytem, který tehdy obývala paní z Maintenon, a potom čtvercová místnost, v níž jsou dveře do tohoto bytu; projde-li se jí rovně, vchází se do sálu gard, a má ještě druhé dveře na balkon, který obíhá Oválný dvůr a je spojen se schodišti a s mnoha dalšími místy. Tato čtvercová místnost je veřejným průchodem, nezbytným pro spojení v celém zámku pro toho, kdo nejde přes dvory, a proto se velmi hodí k pozorování těch, kdo přicházejí a odcházejí, jak sama o sobě, tak svými spojeními. Až do tohoto roku tam vždy spávalo několik mužů tělesné gardy a několik mužů ze Sta Švýcarů, kteří se tam, když král vcházel k paní z Maintenon nebo od ní vycházel, společně stavěli do zbraně, takže ta místnost platila za pokračování sálu gard a Sta Švýcarů. Toho roku krále napadlo dát tam spát Bloinovy Švýcary místo Sta Švýcarů a gardistů.

Courtenvaux, aniž o tom promluvil s kapitánem tělesné gardy ve čtvrtletní službě — vždyť odtamtud byli odvoláni gardisté stejně jako Švýcaři —, byl tak hloupý, že tu změnu pokládal za nový zásah těchto Švýcarů do práv svých lidí, a rozzlobil se tak, že nebylo hrozby, kterou by jim nevmetl, ani nadávky, kterou by je nezahrnul. Nechali ho štěkat a nevzrušovali se; měli své rozkazy a byli dost moudří, aby nic neodpovídali. Král, který o tom byl zpraven až navečer, když po večeři vešel jako obvykle do svého velkého oválného kabinetu s těmi, kdo ho tam obvykle následovali, s členy své rodiny a s dámami princezen, které se ve Fontainebleau pro nedostatek jiných kabinetů všechny zdržovaly v tomto kolem krále, dal Courtenvauxe zavolat. Jakmile se v kabinetě objevil, mluvil na něho král z jednoho konce na druhý, aniž mu dopřál času přistoupit blíž, a to s hněvem tak strašlivým a u něho tak novým a neobvyklým, že se roztřásl nejen Courtenvaux, ale i princové, princezny, dámy a všichni, kdo v kabinetě byli. Bylo ho slyšet až v jeho ložnici. Hrozby, že mu odejme úřad, výrazy nejtvrdší a v jeho ústech nejneobvyklejší pršely na Courtenvauxe, který, polomrtvý hrůzou a na pokraji toho, že padne na zem, neměl čas ani možnost pronést slovo. Výtka skončila tím, že mu král prudce řekl: „Ven odtud!“ Sotva měl sílu to udělat a dovléci se domů.

Jakkoli málo si ho jeho rodina vážila, byla nesmírně polekána; každý se utíkal k nějaké přímluvě. Vévodkyně z Bourgogne, která měla velmi ráda vévodkyni z Ville-

roy a maršálku z Cœuvres, se přimlouvala, jak nejlépe uměla, u paní z Maintenon, ba i u krále. Nakonec se král uklidnil, ale s výstrahou, že Courtenvauxe při první jeho hlouposti vyžene a odejme mu úřad. Poté se Courtenvaux odvážil ujmout se znovu svých povinností. Příčinou tak podivného výstupu bylo, že Courtenvaux povykem, který ztropil kvůli změně, jejíž důvod bil do očí, jakmile si jí člověk všiml, ukázal celému dvoru prstem přímo na věc; král, který svá špehování skrýval s největší péčí, počítal s tím, že si té změny nikdo nevšimne, a byl bez sebe hněvem nad hlukem, který z ní vzešel a který ji všem prozradil a dal pocítit. Ačkoli už předtím neměl Courtenvaux žádnou vážnost, žádnou přízeň ani sebemenší důvěrnost, zůstal od té doby u krále zapsán ještě hůř a do smrti se z toho nevzpamatoval; nebýt jeho rodiny, byl by vyhnán a jeho úřad ztracen.

V téže době zemřel jiný muž, ještě opovrhovanější, hrabě z Tonnerre; ne že by mu chyběl rod nebo duch, ale úplně všechno ostatní. Při zbabělosti, která ho nutila všechno snášet, si svým šejdířstvím a svými vtipy přivodil sto nepříjemností a klesl nakonec do takového ponížení, že se lidé styděli ho urazit, když řekl nějakou hloupost. Byl dlouho prvním šlechticem Monsieurovy komory a byl synem staršího bratra onoho biskupa z Noyonu, o němž tu byla řeč nejednou, a bratrem biskupa z Langres, o němž řeč ještě bude.

Ačkoli bitva u Cassana[11] nepřinesla žádný užitek, obléhání Turína, tak nevhodně ohlášené hned počátkem jara a snad stejně nevhodně vymyšlené, zůstávalo přesto rozhodnuto. Král, tak jiný vůči La Feuilladovi, než jak ho bylo vidět, když mu Chamillart navrhoval jeho sňatek se svou dcerou, nebo spíš zaujatý tím, aby svého ministra potěšil na místě pro něho nejcitlivějším, mu sám navrhl, aby tímto velkým obléháním pověřil jako vrchního velitele svého zetě. Chamillart, překvapený a zahrnutý přízní, se zdráhal jen slabě. Král mu projevil mnoho laskavosti, řekl mu o La Feuilladovi mnoho dobrého a dodal, že chce vyzkoušet mladé lidi, kteří projevují nadání a píli. Když byla tato volba rozhodnuta, dostal La Feuillade rozkaz, aby se po skončení obléhání Chivassa přiblížil k Turínu a připravil se k jeho obléhání; dorazil tam 6. září. Lze si představit, že mu nic nechybělo: bylo mu dáno k dispozici šedesát praporů, sedmdesát eskadron, jedenáct set tisíc liber prachu, čtyřicet moždířů, osmdesát kusů bateriových děl a dalších dvacet šest děl ke střelbě rikošetem. Vyskytly se však obtíže, které bylo třeba rozhodnout a kvůli nimž La Feuillade vyslal svého švagra Dreuxe; toho Chamillart právě v den, kdy král přijel do Fontainebleau, zavedl k paní z Maintenon, aby králi podal zprávu o tom, co ho přivádí. Druhého dne se tam vrátili a s nimi maršál Vauban, a třetího dne se Dreux vrátil k La Feuilladovi.

Vauban tu vykonal velký čin: nabídl se králi a naléhal na něj, aby ho poslal k Turínu, kde by radil a v mezidobí se zdržoval dvě míle od armády, aniž by se do

---

11. **Vysvětlivka:** Bitva u Cassana na řece Addě 16. srpna 1705, v níž se pan z Vendôme střetl s princem Evženem; vítězství si přičítaly obě strany.

čehokoli pletl, když by u ní byl. Dodal, že svou maršálskou hůl odloží za dveře, že není spravedlivé, aby ho pocta, k níž ho král povýšil, činila pro jeho službu neužitečným, a že by mu ji raději vrátil, než aby tomu tak bylo. Tato římská nabídka nebyla přijata; kontrast mezi Vaubanem a La Feuilladem by byl příliš veliký a zastínění La Feuillada příliš zdrcující. La Feuillade chtěl proti Vaubanovu mínění útočit od citadely a nestavět na druhé straně Pádu cirkumvalační linii.

Pan z Vendôme vzkázal po kurýrovi, který dorazil jako na zavolanou, že je téhož mínění; že vnějšími obtížemi není třeba se znepokojovat; že od prince Evžena nehrozí nic; že je nanejvýš důležité oblehnout Turín právě teď, jinak zůstanou výboje učiněné na vévodovi savojském bez užitku; a nabídl, že pošle část svých vojsk, kdyby jich k obléhání nebylo dost. Zalichotil králi, zalíbil se ministrovi, a to bylo vše. Dreux odjel s rozkazem, že se toto obléhání konat nemá. Umíněný La Feuillade vypravil Marignana, který krále neviděl a kterého Chamillart, jenž nevycházel z pokoje pro ztuhlý krk, okamžitě poslal zpět. Po jeho návratu La Feuillade odvolal všechno, co k němu mělo dorazit, stáhl, co už tam bylo, opustil Venarii, kde se usadil, a poslal Vendômovi silný oddíl.

Obléhání Barcelony bylo připraveno lépe; arcivévoda tam však utrpěl velkou ztrátu. Dne 16. září dobyli nově rozšířená opevnění na Montjuïku. Odpor byl veliký, ztratili tam osm set mužů a byl tam zabit princ z Darmstadtu, o němž byla tolikrát řeč; protože však tato opevnění přetínala veškeré spojení s městem a posádce Montjuïku chybělo všechno, prorazila si cestu s mečem v ruce a vrátila se do Barcelony, když při tomto krásném činu ztratila jen dvanáct nebo patnáct mužů. Pro arcivévodu znamenalo mnoho, že je pánem Montjuïku. Po tomto neštěstí následovalo vzápětí další. Vzbouření Katalánci se zmocnili Léridy a Tortosy. Na druhé straně, směrem k Portugalsku, upustili nepřátelé od obléhání Badajozu, když se blížil Tessé. Ruvigny, který nosil jméno lord Galloway, tam velel Angličanům a přišel tam o paži. Byl to mezi nimi velmi dobrý důstojník; odebral se do Anglie a od té doby už nesloužil.[12] Šťastnější byli před Barcelonou, která se vzdala 4. října; posádka padla do válečného zajetí s výjimkou místokrále, vévody z Popoli a několika vyznamenaných důstojníků. Dlouho se o této zprávě chtělo pochybovat, a stejně tak o mnoha krutostech, kterých se dopustili Němci.

Král odjel z Fontainebleau 26. října a vracel se přes Villeroy a přes Sceaux, kde se zdržel. V téže době se dověděl o korunovaci krále Stanislava Leszczyńského.[13] Tehdy jistě nepředvídal, a je-li to možné, ještě mnohem méně předtím, že se Stanislav ve

---

12. **Ediční poznámka:** Saint-Simon se mýlí: lord Galloway (správně Galway) velel spojeneckým vojskům na Pyrenejském poloostrově i po svém zranění a roku 1707 byl poražen u Almansy.

13. **Vysvětlivka:** Stanislav Leszczyński (1677–1766), polský král dosazený roku 1704 švédským králem Karlem XII. proti Augustu II. Saskému a korunovaný na podzim 1705; o trůn přišel po Karlově porážce roku 1709. „Dědicem" je Ludvík XV., který se roku 1725 oženil se Stanislavovou dcerou Marií; sňatek sjednal tehdejší první ministr pan Vévoda (Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu).

svém nejhlubším pádu, bez chleba a bez pídě země, stane tchánem jeho dědice, a právě tak málo, čí to bude dílo. V téže době se také dověděl o smrti proslulého Thökölyho, který zemřel v Cařihradě, ještě mladý, ale zničený dnou a už dlouho neschopný pohybu. Těšil se tam velké vážnosti a vysokému postavení, zhruba jako velký panovník v azylu; pobíral tam velmi mnoho a byl vyplácen velmi přesně.

Na moři by se bylo vedlo lépe díky množství bohatých a velkých kořistí a jednotlivým bojům našich lodí a našich korzárů, nebýt smrti Saint-Paula, který se tam vyznamenal nejvíc a jehož bylo velmi litováno. Zemřel, když se zmocňoval jedenácti obchodních lodí plujících z Baltského moře tím, že zajal tři velké anglické lodi, které je doprovázely. Tato akce se odehrála posledního října. Saint-Paul po sobě zanechal jen tři velmi mladé synovce; král dal penze všem třem.

La Feuillade, nebo jeho tajemník, se dopustil omylu, který přišel draho. Vzkázal guvernérovi v Acqui, aby se k němu se svou posádkou připojil. Místo „z Acqui" napsal „z Asti"; a guvernér této druhé pevnosti poslechl. Pan Savojský, ihned zpravený o tak nečekaném vyklizení, se Asti okamžitě zmocnil a uvalil kontribuce na celý Montferrat. La Feuillade vytáhl, aby pevnost získal zpět; cestou bylo třeba dobývat postavení. Když dorazil k Asti, našel tam všechna vojska vévody savojského a hraběte Starhemberga, která stála za pevností; převedli do ní mnoho jízdy a pěchoty, která tvrdě udeřila na čelo malé armády, kterou La Feuillade přiváděl. Velmi se vyzdvihovalo, že sesedl z koně v čele granátníků, že obnovil boj, že zatlačil nepřátele až na kontreskarpu, že ukořistil dvě standarty. Ztrátami se nikdo nechlubil a na vrub dešťů a rozvodněných řek se připsal ústup, který podnikl od Asti, kam přitáhl, aby je oblehl, ale kde musel podstoupit tento boj, do Casale, kam jít neměl v úmyslu. V tomto boji u Asti jsme ztratili Imécourta a mnoho lidí, a Asti zůstalo vévodovi savojskému.

Ztráty mužů v Německu a v Itálii, větší ve špitálech než v bojích, vedly k rozhodnutí zvýšit stav o pět mužů na kompanii a odvést 25 000 mužů do milice, což znamenalo v provinciích velkou zkázu a velké zoufalství. Krále ukolébávali horlivostí, s níž se prý lid do ní hlásí; v Marly mu cestou na mši ukazovali několik ukázek po dvou, po čtyřech, po pěti mužích, dobře vybraných, a vyprávěli mu povídačky o jejich radosti a dychtivosti. Slyšel jsem to několikrát a slyšel jsem krále, jak je potom opakuje a libuje si v tom, zatímco já jsem ze svých statků a ze všeho, co se o tom říkalo, znal zoufalství, které ta milice působila — až do té míry, že se mnozí sami mrzačili, aby se jí vyhnuli. Křičeli a plakali, že je vedou na smrt; a bylo pravda, že je téměř všechny posílali do Itálie, odkud se nikdy nevrátil ani jediný. U dvora to nikomu nebylo neznámo. Lidé klopili oči, když poslouchali ty lži a královu důvěřivost, a potom si šeptem říkali, co si myslí o tak zhoubném lichocení. Bylo také rozdáno množství pluků k postavení, což vytvořilo podivný zástup plukovníků a štábů, které bylo třeba platit, a to bylo velmi škodlivé; místo aby se přidal prapor a eskadrona k plukům už postaveným, je-

jichž ducha by si brzy osvojily, a nebylo by nevýhody nových vojsk a malých pluků, jež se pro svůj malý počet rychle rozpadají.

Často jsem se vídal s Callièresem;[14] oblíbil si mě a já jsem u něho nacházel velké poučení. Höchstädt, Gibraltar, Barcelona, smutné Tessého tažení, vzpoura Katalánska a sousedních zemí, ubohé výsledky v Itálii, vyčerpání Španělska i vyčerpání Francie, které bylo silně cítit na lidech i na penězích, neschopnost našich generálů, které dvorské umění chránilo před následky jejich chyb — všechny tyto věci mě přiměly k úvahám. Usoudil jsem, že je čas skončit válku dřív, než se vydáme v nebezpečí, že klesneme ještě níž, a že by ji bylo možné ukončit tím, že arcivévodovi dáme to, co bychom těžko udrželi, a že provedeme dělení, které by nemělo tu nevýhodu, že bychom svůj podíl nemohli udržet, jako tomu bylo u dělicí smlouvy uzavřené nejprve v Anglii a přijímané až do závěti Karla II.;[15] dělení, které by Filipu V. ponechalo postavení velkého krále tím, že by mu dalo celou Itálii kromě toho, co tam drželi velkovévoda a republiky benátská a janovská, kromě církevního státu a Neapole se Sicílií, příliš vzdálených a od ostatního oddělených papežským státem; pro krále získat Lotrinsko a několik dalších zaokrouhlení a vévody savojského, lotrinského, parmského a modenského umístit jinde. Sestavil jsem si ten plán v hlavě, aniž jsem ho napsal, a řekl jsem ho Callièresovi, spíš abych se poučil, než že bych věřil, že jsem vymyslel něco zvlášť dobrého a proveditelného; byl jsem překvapen, když jsem viděl, že se mu zamlouvá. Vybízel mě, abych ho dal na papír a ukázal ho jako návrh třem ministrům, s nimiž jsem byl v důvěrném spojení. Několik dní jsem odolával; nakonec jsem na Callièresovo naléhání slíbil, že o něm s těmi pány promluvím, ale nedokázal jsem se odhodlat cokoli sepsat. Pan z Beauvilliers, jemuž jsem o něm řekl jako prvnímu, shledal ten plán velmi dobrým a velmi rozumným; pan z Chevreuse rovněž. Chtěli, abych o něm promluvil s oběma dalšími. Kontrast jejich odpovědí by příliš ztratil, kdyby mi ostych bránil uvést jejich odpověď, která oba líčí věrně podle skutečnosti. Kancléř mi odpověděl, když mě velmi pozorně vyslechl, že by mi rád políbil zadek, jen kdyby se to provedlo, a Chamillart s vážností, že král neodstoupí z celého španělského dědictví ani jediný mlýn. Od té chvíle jsem chápal, v jakém omámení žijeme a jak je třeba se obávat jeho následků.

Koncem listopadu přijel do Paříže hrabě z Aguilaru, kterého králi představil vévoda z Alby. Španělský král ho posílal ke králi, aby ho přesvědčil o obléhání Barcelony a aby král svolil, že je španělský král povede osobně, s pomocí královых lodí a vojsk. Aguilar ve svém poslání uspěl až příliš, k neštěstí obou korun, a korunu španělského krále to uvedlo do nejkrajnějšího nebezpečí. Byl, nebo tvrdil, že je, Manrique

14. **Vysvětlivka:** François de Callières (1645–1717), diplomat, jeden z francouzských zplnomocněnců při mírovém jednání v Ryswicku (1697) a králův tajemník kabinetu.

15. **Vysvětlivka:** Dělicí smlouvy, jimiž si Ludvík XIV. s Anglií a Spojenými provinciemi v letech 1698 a 1700 předem rozdělili španělské dědictví. Závěť španělského krále Karla II. († 1700), která odkázala celou monarchii Filipovi z Anjou (Filipu V.), je zbavila platnosti.

de Lara, španělský grand po matce a jediný syn onoho hraběte z Frigiliany, o němž byla řeč v souvislosti se závětí Karla II. a který její ustanovení veřejně oznámil císařovu velvyslanci způsobem tak krutým a tak zábavným, jak jsem tehdy vyprávěl. O tomto hraběti z Frigiliany by se dalo vyprávět mnoho pozoruhodných a zvláštních věcí; sám o sobě říkal, že by byl nejzlejším a nejošklivějším člověkem ve Španělsku, kdyby neměl syna. Ten byl mladý, plný ctižádosti, lsti, falše a černé zloby. Nevím, zda toto spojení způsobila podobnost, ale vévoda z Noailles a on navázali ve Španělsku úzké přátelství, které vždy zůstalo důvěrné a provázené naprostou důvěrou. Ještě nad svého přítele to byl první muž Španělska schopnostmi a první také duchem a tím, jak byl u dvora nebezpečný; velký zbabělec, velký lupič, a přece nedokázal zbohatnout. První místa mu postupně prošla rukama: s žádným nebyl nikdy spokojen a také mu žádné nezůstalo. Tehdy byl jedním ze čtyř kapitánů tělesné gardy a postupně byl plukovníkem pluku španělských gard, hlavou financí a déle hlavou války s veškerou mocí; generálním kapitánem a vrchním velitelem, šlechticem komory a oblíbencem, nakonec státním radou, to jest ministrem, a to všechno rychle za sebou. Stále obávaný a obecně nenáviděný strávil posledních dvacet let života v nemilosti, téměř stále ve vyhnanství na své komendě svatojakubského řádu,[16] vzdálené víc než čtyřicet mil od Madridu, a to mil španělských, a ostatně odlehlé ode všeho. Bude ještě nejednou příležitost o něm mluvit. Tato komenda vynášela přes 30 000 livrů důchodu a byla vyhrazena kancléři řádu.

Aguilar, který měl Zlaté rouno, se o toto kancléřské místo ucházel, dostal je a Zlatého rouna, tehdy s ním neslučitelného, se vzdal. Vévoda z Frías, známější pod jménem konetábl Kastilie, týž, o němž jsem mluvil, byl tímto činem tak pobouřen, že z chvastounství vrátil svůj svatojakubský kříž i s komendou o 20 000 livrech důchodu, kterou měl, a požádal o Zlaté rouno, jehož se Aguilar vzdal, a dostal je. Tyto tučné komendy, ve třech španělských řádech dosti běžné, způsobovaly, že španělští páni zanedbávali Zlaté rouno; to se rozdávalo velkým pánům poddaným Španělsku nebo Španělsku nakloněným v Itálii a v Nizozemí, kteří po něm velmi bažili, vedle několika, o něž žádal císař pro přední pány, kteří mu sloužili. Avšak dvanáct nebo patnáct let po nastoupení Filipa V. na trůn našli způsob, jak se dohodnout s Římem, který učinil tyto tři řády slučitelnými s jinými za to, že kdo má i jiné řády, platí každých pět let skrovnou annátu ze svých komend, a i z ní ještě dostávají značné slevy. Od tohoto vynálezu začali největší španělští páni velmi dychtit po Zlatém rounu a snad ještě víc po Řádu Svatého Ducha. V téže době byl Ronquillo, o němž jsem mluvil, jmenován guvernérem Kastilské rady.

Když bylo s Aguilarem všechno ujednáno o obléhání Barcelony, vévoda z Noailles, který se nemohl zúčastnit posledních dvou tažení a jemuž se vedlo lépe, pobí-

16. **Vysvětlivka:** Řád svatého Jakuba (Santiago) je jedním ze tří velkých španělských rytířských řádů vedle řádů z Calatravy a z Alcántary; komenda je řádový statek, jehož důchod náleží rytíři, kterému byla udělena.

zen příkladem La Feuilladovým i příkladem svého otce, chtěl užít téže obouvací lžíce, aby se rychle dostal k velení armád. Požádal, aby směl jet velet do svého guvernérství v Roussillonu, dostal svolení a pospíšil si tam, aby velení nějaký čas vykonával, než bude zastíněn, až bude sloužit při obléhání Barcelony.

V téže době jsem s nejcitelnější hořkostí sdílel neštěstí pana a paní z Beauvilliers; měli dva syny, šestnáctiletého a sedmnáctiletého, urostlé a slibující všechno. Starší právě dostal pluk, aniž měl předtím jiné místo, a mladší měl dostat další. Mladší zemřel na neštovice ve Versailles 25. listopadu. Táž nemoc se začínala zmocňovat staršího, který na ni zemřel rovněž, 2. prosince. Otec a matka, proniknutí bolestí nad smrtí prvního, šli ihned přinést ji jako oběť při mši a oba při ní přistoupili k přijímání; při smrti druhého měli tutéž víru, tutéž odvahu, tutéž zbožnost. Jejich zármutek byl nesmírný a tento hlodavý červ trval po zbytek jejich života; navenek se nezměnilo nic. Pan z Beauvilliers pokračoval ve svých obvyklých povinnostech. Doma si však dopřál oddech a po několik dní vídal jen nejbližší rodinu a nejdůvěrnější přátele. Neznám kázání tak dojemné jako bolest a hlubokou odevzdanost jich obou. Jejich cit byl úplný, a přece nic neubíral jejich podrobení a odevzdání se Bohu; mlčení, zevnějšek mírný, zdánlivě klidný, ale soustředěný, a vždy několik slov života, která posvěcovala jejich slzy. Po prvním čase jsem jemně odváděl řeč jinam, když se mnou pan z Beauvilliers mluvil o svých dětech; všiml si toho a řekl mi, že si myslím, že činím dobře, když odvracím předmět bolesti, že mi za to děkuje, ale že je tak málo lidí, s nimiž si dovoluje o tom mluvit, že mě prosí, abych v řeči pokračoval, když o tom se mnou začne, protože mu to ulevuje, a že to dělá jen tehdy, když cítí, že ho to tíží; poslechl jsem ho a velmi často o nich se mnou mezi čtyřma očima mluvil, a viděl jsem opravdu, že mu ulevuje, když s ním o tom mluvím dál. Jeho zeť nebyl uzpůsoben k tomu, aby mu poskytl útěchu; držel svou ženu stále v Paříži a všechny ostatní dcery pana z Beauvilliers byly řeholnice. Budu mít až příliš příležitostí mluvit o vévodovi z Mortemartu.

Jezuité už dlouho usilovali o to, aby se zmocnili fary v Brestu a udělali z ní dobré obročí. Našli k tomu vhodnou skulinu a nepropásli ji; narazili však také na takový odpor všech obyvatel, že je nedokázali získat všemi svými sladkými a jemnými úskoky. Dali si dobrý pozor, aby svou věc nesvěřili žádnému soudu. Dosáhli evokace, aby byli souzeni před králem. Ať byl jejich vliv jakkoli velký a králova touha vyhovět všem jejich žádostem jakákoli, nebylo možné kvůli nim zlomit každé pravidlo a každou spravedlnost. Král jim přesto ze své moci faru přiřkl, ale s omezeními, která se jim nelíbila a která neutěšila obyvatele v tom, že mají proti své vůli takové pastýře.

Když se armády ve Flandrech a v Německu rozešly, přijel Marsin a krátce po něm Villars. Maršál z Villeroy byl poslední; zvolil si k tomu, aby se objevil, vánoční noc při jitřní. Král mu připravil přijetí, s nímž byl tím spokojenější, čím bylo veřejnější, a že při vstupu způsobil hodně rozruchu. Zbytek bohoslužby strávil tím, že dvořil

dámám, přijímal poklony od předních osob, které tam byly, a projevy úcty od ostatních a udával takt s největším půvabem na světě a s přesností, kterou sám obdivoval.

Surville, jehož záležitost se stárnutím nelepšila, byl převezen z Arrasu do Bastily, zatímco La Barre zůstával zcela na svobodě.

Roquelaure dostal krátce po svém návratu u krále krátké slyšení, aby se ospravedlnil ze své nedbalosti při střežení linií, ze svého útěku a z veškerého zmatku, který z toho vzešel. Král, zamilovaný do slečny z Lavalu, dvorní slečny paní Dauphine, ji provdal za Birana[17], syna Roquelaura, vévody na breve, výměnou za další vévodské breve pro něho. Sotva se zapomene na vtip, který mu vyklouzl v četné společnosti při narození jeho nejstarší dcery. „Slečno," řekl, „buďte vítána, nečekal jsem Vás tak brzy." Vskutku na sebe nedala čekat. Byl to šprýmař z povolání, který při spoustě nízké komiky říkal občas docela dobré věci, a to i o sobě samém, jak je vidět zde. Král vždy choval vážnost a zvláštní ohled k paní z Roquelaure, zrozené ostatně víc než kdokoli, koho jsem znal, k tomu, aby si razila cestu u dvora. Nakonec nedokázal odolat jejímu trápení nad postavením jejího manžela. Brzy uvidíme, jakým způsobem byl navždy vyňat ze služby. Do rodu velmi zadluženého nepřinesla věnem ani tolar. Její umění a její vliv z něho učinily jeden z nejspolehlivěji bohatých; ale šťastná krása byla za Ludvíka XIV. věnem všech věn, a paní ze Soubise je toho ještě docela jiným příkladem.

Koncem roku oženil Tessé svého nejstaršího syna s dcerou státního rady Bouchua, o němž jsem nedávno mluvil. Byl to opak sňatku paní z Roquelaure: ani duch, ani umění, ani rod, ani krása, ale tolary bez počtu, a právě to Tessé potřeboval.

Vévoda z Duras uzavřel sňatek přiměřenější. Oženil se se slečnou z Bournonvillu, jejíž celé jmění, velmi veliké, jí už připadlo smrtí otce i matky. Byla v Paříži v klášteře; maršálka z Noailles ji mívala často u sebe u dvora na plesy, kde tančila k okouzlení. Nikdy nikdo nepředstavoval lépe bohyni Mládí. Měla všechny její půvaby a všechnu její veselost. Maršálka s ní jednala tak docela jako s vlastní dcerou, že ji u sebe provdala a novomanžele u sebe ubytovala a živila. Kdo by to byl řekl maršálu z Duras, který maršála z Noailles nenáviděl a tak málo ho šetřil?

Listenois se rovněž v téže době oženil s dcerou hraběnky z Mailly; tyto dva sňatky, podepsané a ohlášené v posledních dnech tohoto roku, byly slaveny až v prvních dnech roku následujícího. Paní du Maine už dávno setřásla jho vytrvalé přítomnosti u dvora, úslužnosti a všeho, co nazývala nucením; nedbala ani krále, ani pana Prince, který by nepochodil, kdyby jí odporoval tam, kde už nic nezmohl král, jenž přistoupil na důvody pana du Maine. Při sebemenší námitce musel pan du Maine snést všechnu povýšenost plynoucí z nerovnosti sňatku a často kvůli maličkostem nálady a povyk, které v něm právem vzbudily obavy o její rozum. Rozhodl se tedy nechat

17. **Vysvětlivka:** Biran je pozdější vévoda z Roquelaure, generálporučík, jehož úsek linií ve Flandrech Marlborough v červenci 1705 prolomil.

ji dělat, co chce, a nechat se ničit slavnostmi, ohňostroji, plesy a komediemi, které začala sama hrát zcela veřejně a v kostýmu herečky téměř každý den v Clagny, domě u Versailles a jakoby v něm, nádherně postaveném pro paní z Montespan, která jej darovala panu du Maine, když se přestala přibližovat ke dvoru.

Koncem roku byl vévoda z Berry zbaven svých vychovatelů. Nikdy žádný mladík nebyl tak rád.

Konečně se Montmélian, tak dlouho blokovaný, 12. prosince vzdal. Hned potom bylo učiněno správné rozhodnutí vyhodit jej do povětří.

Rok skončil a následující začal krutým rozruchem kolem biskupa z Met. Nikdy nebylo příhody tak hlučné ani směšnější. Chórový chlapec, o němž se potom říkalo, že je kanovníkem metského kostela, syn lehkého jezdce gardy, vyběhl na útěku a s pláčem z pokojů pana z Met, kde byl sám, zatímco jeho služebnictvo obědvalo, a šel si stěžovat matce, že ho pan z Met krutě zbičoval. Z tohoto bičování, velmi nerozvážného a — bylo-li pravdivé — velmi málo příslušného biskupovu řemeslu, chtěli dobrotiví lidé dát vyrozumět něco horšího, a kapitula katedrály se začala bouřit a pořizovat úřední zápisy. Lehký jezdec přispěchal poštou do Versailles, kde se vrhl králi k nohám se suplikou a žádal spravedlnost a zadostiučinění. Maršálka z Rochefortu mě dala všude hledat, pověděla mi o té příhodě a požádala mě, abych předem získal Chamillarta, který měl Mety ve svém odboru, a abych neopomenul nic, čím bych ho přiměl, aby účinně posloužil panu z Met ve věci tak kruté, kterou proti němu vyvolali jeho nepřátelé a která se dotýkala cti celé jeho rodiny. Ihned jsem to vykonal a Chamillart, od přírody úslužný, se toho ujal tím nejlepším způsobem. Dal si tedy od krále nařídit, aby napsal intendantovi v Metách, že má tu věc utišit a postarat se, aby se o ní už nemluvilo. Avšak kardinál z Coislinu, zpravený v Orléansu o tom rozruchu, muž, který byl čest, zbožnost a čistota sama, přispěchal v okamžiku, kdy se to dověděl, a prosil krále za sebe i za svého synovce, aby věc byla objasněna a aby byli potrestáni ti, kdo si to zaslouží; aby jeho synovec, je-li to on, ztratil své biskupství i svůj úřad, jichž by byl nehoden; ale že je také spravedlivé, je-li nevinen, aby náprava pomluvy byla veřejná a úměrná zlobě, s níž mu chtěli ublížit. Věc trvala od Vánoc, kdy kardinál z Coislinu přijel, do 18. ledna, kdy král nařídil, že lehký jezdec s celou svou rodinou půjde veřejně odprosit pana z Met u něho, v biskupském paláci, a že rejstříky katedrální kapituly budou prohlédnuty a všechno, co do nich mohlo být zapsáno a co se mohlo pana z Met dotýkat, bude zcela vyňato a odstraněno, takže ten povyk, zprvu strašlivý, se brzy rozplynul v dým.

Zvláštní je, že se pan z Met stal knězem po dohodě se svým strýcem, proti vůli a bez vědomí svého otce, který ho chtěl oženit, když viděl, že markýz z Coislinu, jeho starší syn (a měl jen tyto dva), je od svého sňatku víc než zjevně impotentní. Soudilo se tedy, že abbé z Coislinu, který měl malé opatství a nástupnictví v úřadě svého strýce, cítil, že je impotentní jako jeho bratr, a nechtěl se jako on vystavit manželství, a že ho od něho tento důvod odradil víc než strach z toho, že zemře hlady, ještě spíš

než jeho bratr. Pravda je, že měl tak málo vousů, že se dalo říci, že nemá žádné, a že ačkoli jeho život nebyl nikdy ani zbožný, ani příliš uměřený, nikdy se nedaly napadnout jeho mravy. Další běh jeho života, stále zvláštního, protože zvláštní byl velmi on sám, a života nesmírně spořádaného, věnovaného jeho diecézi až do smrti, která přišla roku 1733, a zářícího největšími a nejlepšími skutky všeho druhu, skrytými i veřejnými, skvěle vyvrátil buď nerozvážnost, nebo úklad, z nichž jeho strýc i on málem zemřeli žalem a z nichž se zdraví strýcovo už nikdy docela nezotavilo.

Kapitola pátá

Můj brissacký spor. — Dvě vážné překážky nástupnictví v hodnosti Brissac. — Cossé přijat jako vévoda a pair z Brissacu. — Stav a obnovení mého brissackého sporu. — Cesta do Rouenu. — Zvláštní pozornost krále. — Odvěká důvěrnost mezi vévodou z Humières a mnou navždy přerušena. — Brissacův nevděk. — Spěšná jízda do Marly. — Služba La Vrillièrova. — Vyhrávám svůj spor. — Pan a paní d'Hocqueville. — Kariéry, které z tohoto sporu vzešly. — Příběh o abbém, pozdějším kardinálovi z Polignaku.

Nepovažoval jsem za vhodné přerušovat sled událostí tohoto roku vyprávěním o příhodě, která se týká jen mne a která by tu ani nemusela mít místo, nebýt souvislosti, jež se ukáže mezi semeny, která při ní zcela přirozeně zapadla, a důležitějšími záležitostmi, jež se rozvinou později. Výše (t. II, s. 231) bylo vidět, na jaké obtíže narazil hrabě z Cossé[1], když měl nastoupit v hodnosti po vévodovi z Brissacu, svém bratranci a mém švagrovi[2]; jak málo rodinných důvodů jsem měl zasazovat se o něj, s nímž mě ostatně nic nepojilo, a že mě přesto zájem na tom, aby naše hodnosti v našich rodech pokračovaly a aby jejich trvání nezáviselo na špatném stavu pozůstalosti, na náladě věřitelů a na lidském rozmaru, přiměl ujmout se Cossého věci do té míry, že jsem pro něj utvořil stranu s několika předními pairy, které jsem vyburcoval a strhl, proti řadě jiných, kteří, velmi nemístně lákáni tím, že by postoupili o jedno místo v pořadí podle stáří hodnosti (a Brissac je starší než já), se spojili, aby toto pairství zaniklo, a dali se mnou mluvit, abych se k nim přidal, a které rázem zastavil opačný spolek, jejž jsem ihned vytvořil. Nyní je třeba říci, že vedle všech důvodů k nespokojenosti, které jsem měl se švagrem, který byl metlou mé sestry — do té míry, že k jejich odluce mohlo dojít jen zásahem pana Prince, onoho hrdiny, jenž vzal do úschovy listiny, aby je předložil, kdyby pan z Brissacu někdy chtěl proti té odluce vystoupit, a tyto listiny by jej osobně přivedly hodně daleko; odluka pak byla potvrzena parlamentem a trvale dodržována —, vedl jsem se švagrem od sestřiny smrti a od jeho smrti s jeho právními nástupci spor, v němž šlo o pět set tisíc livrů. Má sestra, zemřelá roku 1683, mě ustanovila svým univerzálním dědicem. Pánové La Reynie a Fieubet, dva tak známí státní radové, byli vykonavateli její závěti a pan Bignon, další

1. **Vysvětlivka:** Jindřich Albert de Cossé, vévoda z Brissacu, někdejší manžel Saint-Simonovy o mnoho starší sestry z otcova prvního manželství, zemřel bezdětný na přelomu let 1698 a 1699; o vévodství a pairství se ucházel jeho bratranec Artus Timoléon Ludvík, hrabě z Cossé (1668–1709). Spor o toto nástupnictví líčí Tom 2 (Díl I).

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato pasáž, až po slova *švagrem, který byl metlou mé sestry*, je v předchozích vydáních vynechána.

rovněž velmi vážený státní rada, byl soudně zvolen mým poručníkem pro toto dědictví po dobu mé nezletilosti, aniž kdokoli z těch tří byl s námi sebeméně příbuzný. Pan z Brissacu a po něm jeho právní nástupci po mně žádali sto tisíc tolarů. Já tvrdil, že nedlužím nic, a žádal jsem naopak po nich dvě stě tisíc franků, které zbývaly ze šesti set tisíc věna mé sestry. Tato tak výsadní pohledávka, byla-li by uznána za oprávněnou, předcházela všem osobním věřitelům mého švagra a při jejich množství způsobovala, že o stejnou částku by jejich pohledávky vyšly naprázdno. Pan z Cossé, který se mohl stát vévodou jen z titulu svého dědictví, byl tedy povinen zaplatit je všechny. Navrhl mi, že sepíše listinu, jíž se za mých pět set tisíc livrů zaváže svým vlastním a osobním jménem, a jeho žena s ním, abych byl zajištěn, ať můj spor dopadne jakkoli. Nechtěl jsem to, ačkoli na mě on i ti, kdo se starali o mé záležitosti, sebevíc naléhali.

Uvážil jsem[3], že bych ho zničil nejen tak těžkým závazkem, kdybych svůj spor prohrál, ale že bych tím také dal výstražné znamení, kdyby věc vešla ve známost — a bylo sotva možné, aby nevešla —, a že by mnoho věřitelů, jejichž pohledávky byly ohroženy, donutilo Cossého udělat pro ně totéž a úplně by ho vyčerpali. Raději jsem tedy dal pět set tisíc livrů v sázku rozsudku, který měl přijít, než abych si je dal zajistit, jakkoli jistá byla záruka, kterou mi Cossé nabízel, jak silou listiny, tak stářím té pohledávky a její předností. Cossé byl přemožen velkomyslností tak málo očekávanou; maršálky z La Meilleraye[4] a z Villeroy neméně. Stal jsem se hlavou jeho rady pro všechny jeho kroky. Každé ráno byl u mne a moji právní zástupci vedli ty jeho krok za krokem. Neobešlo se to bez námahy a bez překážek. Maršál z Villeroy mu urovnal jednu, která by byla zmařila všechno naše úsilí: naklonil mu prvního prezidenta Harlaye[5], otroka přízně. Maršál se jí tehdy skvěl a Harlayovi nadto lichotilo jejich blízké příbuzenství; matka prvního maršála z Villeroy, babička tohoto, byla z rodu Harlayů, dcera slavného Sancyho.

Dvě zásadní obtíže závisely na něm, neboť parlamentu vládl tvrdou rukou, jak to dělával. Maršálka z Villeroy, sestra mého švagra a jeho přirozená a nepominutelná dědička, se zřekla jeho dědictví ve prospěch Cossého, jejich bratrance. Maršál z Villeroy jí k tomu dal svolení a přiměl k témuž zřeknutí i své děti. Jenže učinit někoho vévodou a pairem nezáviselo na přízni dědičky. Kdyby dědictví přijala, hodnost by zanikla, protože nebyla určena ženám; když se ho zřekla, Cossé, který byl muž a pocházel od prvního nabyvatele hodnosti, získával s dědictvím i hodnost. Protože však dědictví na něj přecházelo jen proto, že je odmítla žena, dalo se mu namítnout, že

---

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Další vynechaná pasáž, až po slova „Cossé byl přemožen".

4. **Vysvětlivka:** Marie de Cossé, vdova po maršálu z La Meilleraye, teta zesnulého vévody z Brissacu i hraběte z Cossé.

5. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay, první prezident pařížského parlamentu v letech 1689–1707. Níže zmíněný Sancy je Nicolas de Harlay, pán ze Sancy, finanční superintendant Jindřicha IV.

může dostat pouze to, co by byla získala ona, v jejíž osobě by hodnost zanikla, a že tedy má nárok jen na majetek, ne na hodnost; a právě tomu by Cossé nikdy nedokázal čelit, kdyby tuto námitku vznesli lidé k tomu oprávnění, jako byli pairové, zvláště ti, jejichž pairství bylo mladší než zřízení Brissacu.

Druhá obtíž, jíž byl první prezident pánem, měla jiný, ještě nepříjemnější osten, který by, kdyby se ho chopili odporující pairové, sám stačil k zániku pairství: parlament totiž při registraci pairství Brissac výslovně vyňal pobočné příbuzné uvedené ve zřizovací listině; a Cossé, třebaže pocházel z muže na muže od prvního nabyvatele, svého praděda, byl z mladší větve, a tudíž příbuzný pobočný. Harlay, zčásti obratností, zčásti autoritou, obojí přešel, a když bylo vše urovnáno s věřiteli, což trvalo dost dlouho, připravil vše k tomu, aby byl Cossé přijat v parlamentu jako vévoda a pair z Brissacu; ten tam složil přísahu a zasedl tehdy bez jakýchkoli potíží, 6. května 1700. Neobešlo se to bez nových díků od něho i od celé jeho rodiny, plných veřejného ujišťování, že hodnost, jíž se právě ujal, dluží zcela, a to nejednou, mně. Král se do toho nechtěl vměšovat a odkázal tu věc parlamentu.

Když byla tato velká záležitost dovršena, nebál jsem se už, že mu způsobím nesnáze, obnovím-li svůj spor, který jsem přerušil jen kvůli němu. Vyhrál jsem jej dvakrát po sobě u rouenského parlamentu proti švagrovi, který se podruhé oženil se sestrou Vertamonta, prvního prezidenta Velké rady, a měl tak v pařížském parlamentu celé její početné příbuzenstvo; proto byla věc přenesena k parlamentu rouenskému. Nešlo o nic nového. Vévodkyně z Aumontu[6], která mému švagrovi v posledních letech jeho života půjčila peníze a jejíž pohledávka byla ohrožena, chtěla s několika dalšími, stejně novými věřiteli předložit týž spor znovu k rozhodnutí pařížskému parlamentu jako věc pro ni zcela novou, protože v době mých rozsudků ještě věřitelkou nebyla, třebaže nemohla uvést nic, co by nebyl řekl už můj švagr při prvním rozsudku, jehož jsem dosáhl, a jeho věřitelé s ním při druhém. Bylo nutno dojít až k určení příslušného soudu v radě[7]. Vévodkyně z Aumontu, zneužívajíc sklíčenosti, v níž byl kancléř Boucherat[8] v posledním období svého života, oddalovala věc, jak jen mohla, a dosáhla toho, že bylo jeden po druhém jmenováno dvaadvacet zpravodajů, které všech dvaadvacet odmítla a které jsem já všechny přijal. Kancléř nakonec jmenoval Mélianta, syna onoho Mélianta, příbuzného a tak oddaného služebníka pana z Luxembourgu, který se pro něj tolik a tak veřejně zasazoval v jeho sporu o přednost proti nám. Tento zpravodaj se mi z toho důvodu velmi nelíbil; byl to však už třiadvacátý a nebylo radno dávat paní z Aumontu příležitost k nekoneč-

6. **Vysvětlivka:** Druhá manželka vévody z Aumontu († 1704), dcera maršálky z La Motte; jejím nevlastním synem, o němž je řeč níže, je dosavadní markýz z Villequier, který po otci zdědil vévodský titul.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o radě stran (*conseil des parties*) a její působnosti tom I, poznámku II (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. II).

8. **Vysvětlivka:** Louis Boucherat, kancléř Francie od roku 1685 do své smrti roku 1699.

ným kličkám. Věděli jsme s naprostou jistotou, že ve věci samé má úspěch zajištěn, zůstane-li spor u vyšetřovací komory, které byly její pře u pařížského parlamentu přiděleny, a Menguy, zpravodaj všech těch pří, který by byl zpravodajem i této, se nestyděl prohlásit to zcela nahlas. Já zase jsem doufal, že u rouenského parlamentu najdu potřetí touž spravedlnost, s jakou jsem se tam setkal dvakrát předtím. Na obou stranách jsme se tedy horlivě činili, a tak se věci měly, když jsem začal naléhat na toto rozhodnutí, které vévodkyně z Aumontu tolik oddálila a které by byla nechala spát po celý život.

A tak došlo na obcházení soudců. Mé překvapení, abych neřekl víc, bylo veliké, když jsem zjistil, že mi v cestě stojí nový vévoda z Brissacu, po všem, co jsem pro něj udělal, a po všech jeho ujišťováních. Postěžoval jsem si na to maršálce z Villeroy. Pokárala ho, ale později ji tak velký zájem, o který mu šlo, svedl k tomu, že mu posloužila svým vlivem, z oné nezměrné lásky, kterou chovala ke svému rodu; mně přitom zachovala totéž přátelství a touž důvěrnost a volnost styku. Ačkoli mě neoslňovalo nic jiného než zásluhy maršálů z Brissacu[9] — skvělé činy a služby prvního, obratnost, znalost dvora, křivolaké cesty, statečnost a činy druhého, v pravou chvíli provedené změny stran třetího — a vůbec nic z toho, co jim předcházelo, kde se vskutku není čeho chytit, přátelství a to, že jsem tuto maršálčinu rodovou pošetilost znal, mě přimělo odpustit jí to a žít s ní jako obvykle. Nejpodivnější se mi zdálo naše zjištění, že to, co jsem já odmítl, si paní z Aumontu vymohla za to, že panu z Brissacu ustoupí z cesty k jeho hodnosti. On a jeho žena se zavázali za pohledávku paní z Aumontu pro případ, že by o ni přišla, takže tento spor byl méně její než pana z Brissacu.

Méliant, na něhož proti mně naléhala celá jeho rodina, kterou jsem při sporu s panem z Luxembourgu příliš nešetřil, náš spor prostudoval. Byl proti mně zaujat a nadto si přál, abych neměl pravdu a aby se mohl utvrdit v názoru, který si předem udělal. Práce, kterou vykonal, ho vyvedla z omylu a spravedlnost zvítězila nad vůlí. Byl dokonce tak pobouřen kličkami, které ve věci shledal, i těmi, o nichž mu paní z Aumontu, pokládajíc ho za svého, nezastírala, že je chystá, že si pospíšil věc přednést a kvůli tomu zatajil své rodině smrt sestry, kterou měl velmi rád.

Zištnost, která plodí nízkost, zavedla už před řadou let zvyk dávat se při rozhodování velkých sporů doprovázet. Dostavili jsme se tedy, jedni i druzí, k příchodu soudců do rady s početným příbuzenstvem. Hovořil jsem v zasedací síni rady s několika soudci, zatímco pan z Brissacu stál u dveří a díval se, jak vcházejí. Uklouzla mu jakási hloupost o paní z Mailly, dámě šatny, a mimo jiné o všech Bouillonech, kteří byli s námi, a okázale se vybavoval s přicházejícími soudci, aby paní ze Saint-Simon zabránil s nimi mluvit. Ať byla jakkoli mírná a skromná, toto počínání se jí nelíbilo. Neubránila se a řekla mu, že se diví, když ho vidí tak horlivého proti mně.

---

9. **Vysvětlivka:** Karel I. de Cossé, maršál od roku 1550, proslulý velitel v Piemontu; jeho bratr Artus, maršál od roku 1567; a Karel II., který roku 1594 vydal Paříž Jindřichu IV. a stal se prvním vévodou z Brissacu.

Odpověděl dosti zdvořile, že rozdíl pěti set tisíc livrů je pro něj tak velký, že se nelze divit, je-li na něj citlivý. „Ale pane," odvětila mu paní ze Saint-Simon hlasem umírněným, avšak hrdě, „mnohem větší rozdíl byl v tom, být panem z Cossé, anebo se shledat vévodou z Brissacu." Otočil se na podpatku a zmizel. Přešel nádvoří a odešel k Livrymu, kde bývalo po celý den vždy mnoho lidí a hrálo se vysoko. Dal se do řeči o svém sporu, který byl novinkou dne. La Cour, který hrál a který býval kapitánem gardy pana maršála z Lorges, se ho zeptal, zda neslyšel, že jsem ho vévodou a pairem udělal já. Síla pravdy ho přiměla výslovně to přiznat. Nato se na něj všichni sesypali. Nakonec on a paní z Aumontu prohráli svůj spor s hanbou, totiž s pokutou a náhradou nákladů, a věc byla odkázána do Rouenu. Lidé jsou ochotni být nevděční, ale nechtějí být z nevděku podezíráni. Dvůr, který je nevděčníků plný, hlasitě křičel proti Brissacovi a proti kličkám paní z Aumontu, o nichž jsme nenechali nikoho v nevědomosti, a všichni, počínaje královským rodem, nám blahopřáli.

Už celá léta bylo vše připraveno k rozhodnutí, a přece k němu nemohlo dojít. Pan z Aumontu jezdil každý rok na sedm nebo osm měsíců do Boulogne a každý rok přišly státní listy (*lettres d'État*)[10]. Po jeho smrti chtěla paní z Aumontu, která se postarala o to, aby na věci měl jakýsi zájem i její nevlastní syn, stejně využít státních listů jeho. Znal jsem se s ním velmi dobře a on nikdy neměl důvod svou macechu milovat ani si jí vážit. Dal mi slovo, že jeho státní listy nedostane, a na to slovo jsme se letos připravili, abychom dali spor v Rouenu rozhodnout. Byl jsem tam už jednou, když byla věc odkázána k písemnému projednání. Le Guerchois, s nímž mě tento spor od mládí sblížil, tam tehdy přijel se mnou. Jeho otec tam zemřel jako generální prokurátor s tou nejlepší pověstí a jeho nejbližší příbuzní tam zaujímali přední místa v soudcovském stavu. Pan z Bouillonu a všichni Bouillonové, kteří pamatovali, co jsem udělal v jejich sporu o clunyjské koadjutorství, nezanedbali nic, aby mi to oplatili, a měli v Rouenu velký vliv. Věc, jak se nám zdálo, šla sama od sebe, a na cestu do Rouenu jsme nepomýšleli. Zatímco se tam na naší věci pracovalo, odjeli jsme s panem a paní z Lauzunu a s dobrou společností na čtrnáct dní do La Ferté. Nebyli jsme tam ani týden, když nám z Rouenu vzkázali, že jsou tam pánové z Brissacu a z Humières[11] a že nám všichni přátelé důrazně radí, abychom tam přijeli. Vyrazili jsme tedy okamžitě a ubytovali se v krásném domě pana d'Hocqueville, prvního prezidenta berního soudu, jehož bratr byl prezidentem parlamentu (*à mortier*). Matka Le Guerchoise byla jejich sestra; měl jsem příležitost prokázat několika předním členům tohoto parlamentu značné služby; a tak se celé město předhánělo, kdo nás lépe pohostí. Museli jsme si vymoci, abychom směli obědvat u sebe, protože jsme chtěli

10. **Vysvětlivka:** Královské listiny, jimiž se osobám nepřítomným ve službě krále, zejména důstojníkům a hodnostářům, na určitou dobu odkládaly jejich občanské soudní spory.

11. **Vysvětlivka:** Ludvík František z Aumontu, vévoda z Humières (1671–1751), syn vévodkyně z Aumontu; jméno a titul získal sňatkem s dcerou maršála z Humières.

každý den dávat oběd pro velkou společnost, a večer jsme chodili tam, kam jsme byli pozváni, a pozváni jsme byli vždy, a to na týden dopředu. Byly to spíš slavnosti než večeře. U mne se lidé tlačili. Nikdy jsem neviděl lidi tak zdvořilé, tak milé, ani okázalejší a společensky příjemnější. Zlé bylo jen to, že jsme tam vůbec nespali, protože bylo třeba už časně zrána běhat po naší záležitosti. Pánové z Brissacu a z Humières se ubytovali v hostinci a dostalo se jim malého přijetí. Přijeli poštou a bez výpravy; naše okázalé vystupování se líbilo víc.

Když jsme tam byli osm nebo deset dní, dostal jsem dopis od Pontchartraina, který mi sděloval, že se král s překvapením dozvěděl, že jsem v Rouenu, a pověřil ho, aby se mě jeho jménem zeptal, proč a na jak dlouho tam jsem — tak bedlivě sledoval, co se děje s lidmi význačnými, které byl zvyklý vídat kolem sebe, třebaže se netěšili žádné důvěrnosti. Odpověď mi nedala práci.

Od dětství jsem byl důvěrným přítelem vévody z Humières, takže jsme se vídali denně. Tento spor nezpůsobil v našem přátelství ani v našem chování sebemenší změnu. Vyhledali jsme se, jakmile jsem byl v Rouenu. Chodil ke mně na oběd, a když jsem dal o tom přátelství vědět, zvali ho na večeře spolu s námi. Co se týče Brissaca, vystavil jsem jeho nevděk na odiv a prohlásil jsem, že ho nechci vidět ani potkat. Byl tím tak zdrcen hanbou a rozpaky, že se nám vyhýbal velmi důkladně, a opravdu jsme ho nikde neviděli. Dal mi o tom s bolestí promluvit, ale v tomto chování vůči němu jsem vytrval; a doneslo se mi, že všude přiznává všechno, co jsem pro něj udělal. V justičním paláci, jediném místě, kde jsem ho viděl, totiž při příchodu soudců, jeho vůči mně rozpačité, a smím-li to říci, uctivé vzezření člověka, který mi byl zavázán jen tím, čím jsem ho učinil, ukazovalo všem tíhu role, kterou hrál, a tento kontrast mezi ním a panem z Humières ve vztahu ke mně byl pro město podívanou.

V paláci byli téměř sami. S námi byl zástup lidí a všechny přední dámy, dokonce i manželky několika našich soudců a téměř všechny manželky prezidentů parlamentu (*à mortier*), což nás u manželek našich soudců velmi překvapilo. Parlament, to jest velká komora, byl tak ohleduplný, že odložil všechny ostatní věci, aby rozhodl tu naši. Zpráva zpravodaje už značně pokročila, když ji přerušila překážka ze všech nejméně předvídatelná. Část odpoledne jsem strávil na procházce s panem z Humières. Zdál se mi vůči mně ztrápený a rozpačitý. Byli s námi lidé, což mi zabránilo zeptat se ho, co mu je, a také on, jak mi později řekl, měl několikrát ústa otevřená, aby mi to pověděl. Vrátil jsem se k paní ze Saint-Simon a chystali jsme se odejít na večeři k prezidentu de Motteville, když jsme dostali zprávu, že existují státní listy, které nám budou nazítří ráno doručeny. Nemám v úmyslu nudit vyprávěním o tom, co zajímá jen mne; je však třeba vysvětlit, co souvisí s důležitějšími věcmi, k nimž se ještě dostaneme. Bylo to v pondělí večer. Rouenský parlament, jehož prázdniny nejsou stanoveny na stejnou dobu jako v Paříži, končil následující sobotu. Tournelle a střídání prezidentů, kteří jsou tam všichni prezidenty *à mortier* a předsedají hned velké komoře, hned komoře vyšetřovací, by nám v příštím zasedacím období dalo samé nové soudce, s

touto věcí neobeznámené a neznalé, před nimiž by se bylo muselo začít znovu jako se zcela novou věcí, a to jsme ještě nevěděli, kdy by kličky skončily. Na druhé straně byl král v Marly, kde nebylo příkladu, že by vyslechl cokoli o záležitosti soukromých osob, ani že by se takové věci před ním přednášely jinde než v radách depeší, které se konaly jednou za čtrnáct dní a často i řidčeji, ani že by státní listy, a to lidí tak vážených, byly zrušeny bez sdělení druhé straně, což s sebou neslo další průtahy.

Pan d'Hocqueville a paní ze Saint-Simon mi poradili, abych jel do Marly sám, místo abych tam poslal kurýra s dopisy, jak jsem chtěl, a abych tu cestu utajil. Uposlechl jsem je. Přijel jsem tam v úterý 8. srpna v osm hodin ráno. Kancléř a Chamillart mě politovali, ale měli za to, že náprava je nemožná.

La Vrillière[12], který měl Boulogne ve svém resortu a přes něhož měla má záležitost projít, se nabídl ke všemu, i s rizikem, že ho král špatně přijme. Když jsme se poradili, pohostil mě obědem, sám se mnou sepsal mou žádost a rozhodl se, že nazítří ráno požádá krále o dovolení přednést ji na začátku zasedání státní rady. Oba ministři to schválili, aniž se odvažovali doufat v úspěch. Šel jsem o své příhodě a o svých krocích zpravit vévodu z Beauvilliers, který dal požádat Torcyho, aby k němu přišel, abych mohl zpravit i jeho a nemusel se ukazovat; poté jsem odjel přenocovat do Versailles a nazítří ráno jsem tam čekal na La Vrillièra u něho doma. Přijel k poledním a oznámil mi, že státní listy byly zrušeny všemi hlasy. Sepsal přede mnou rozhodnutí a pohostil mě obědem, během něhož bylo přepsáno načisto. Podepsal je. Odnesl jsem je kancléři, který také přijel poobědvat do Versailles cestou do Pontchartrain — a byl to div, že nocoval v Marly. Na místě mi rozhodnutí zpečetil a já se vydal zpět do Rouenu, kam jsem dorazil ve čtvrtek ve dvě hodiny ráno, tři hodiny po kurýrovi, jímž jsem tam tu sotva očekávanou zprávu poslal.

Pan z Brissacu odjel a se svou radostí, že mou věc odložil na dlouhé časy, se svěřoval všem poštmistrům po cestě, kteří mi to, překvapeni, že mě vidí tak brzy projíždět zpátky, vyprávěli. Dostal jsem ještě kancléřův příkaz parlamentu, aby přikročil k rozhodnutí, ať se stane cokoli. Pontcarré, první prezident, patřil k našim přátelům. Od mé cesty, s níž byl důvěrně seznámen, si nic nesliboval a velmi rád se dozvěděl o jejím úspěchu. Dal soudcům oznámit, aby se sešli v sobotu 11. srpna[13], poslední den zasedání parlamentu, časně ráno. Už od čtyř hodin jsme měli u sebe nesčetné množství mužů i žen, kteří nás chtěli doprovodit do paláce. Teprve tehdy bylo doručeno zrušení státních listů. Parlament byl těmi státními listy velmi popuzen, když předtím kvůli naší věci všechno odložil. Vyhráli jsme ji jednohlasně, s pokutou a náhradou nákladů a za jásotu, jímž se palác rozléhal a který nás provázel ulicemi. První pre-

12. **Vysvětlivka:** Louis Phélypeaux, markýz z La Vrillière (1672–1725), od roku 1700 státní sekretář po svém otci Châteauneufovi; každý ze státních sekretářů měl ve svém resortu také správní záležitosti části provincií.

13. **Ediční poznámka:** Dny v týdnu jsou zřejmě přehozeny: 8. srpen 1705 připadl na sobotu a 11. srpen na úterý.

zident, kterého velmi naléhavě volaly domácí záležitosti, byl tak laskav a počkal na výsledek mé cesty, třebaže si od ní nic nesliboval. Šli jsme poděkovat jemu i našemu dřívějšímu a novému zpravodaji. Do své ulice jsme se nemohli dostat, tak byla plná, a dav byl i v domě. V kuchyni vypukl oheň a byl to div, že byl uhašen bez škody, když předtím neobyčejně hrozil a proměnil nám radost v hořkost. Jen pán domu se tím nedal vzrušit, s obdivuhodnou pevností. Přesto jsme obědvali ve velké společnosti; a když jsme po tři nebo čtyři dny vyřizovali svá poděkování, vrátila se má matka do La Ferté a my, paní ze Saint-Simon a já, jsme se jeli podívat na moře do Dieppe a pak do Cany, krásného sídla a krásného panství našeho hostitele, který si velmi přál nás tam vidět.

Byl to jeden z těch prostých, přímých, skromných soudců starých časů, velkomyslných, schopných přátelství a služeb, ale především spravedlivých. Byl velmi bohatý a bezdětný. Jeho žena z toho zámku nikdy nevycházela. Byla sestrou abbého Le Boults, který zemřel jako králův almužník, byla vysoká, urostlá a dlouho žila naplno ve světě. Protože měla mnoho ducha, a to ducha milého, nenuceného a veselého, uchovala si všechen půvab, způsoby i volnost světa při nejvyšší zbožnosti a nejpřísnějším životě, jaký vedla už několik let, v samotě a téměř nepřetržité modlitbě, stále zaměstnána dobrými skutky, a to těmi nejnamáhavějšími a nejkajícnějšími; to vše však bylo jen pro ni, nikdo to na ní nepozoroval. Oba dávali mnoho chudým a žili ve velké shodě. Byli předmětem obdivu svého kraje. Opustili jsme je neradi, abychom si jeli na tři týdny odpočinout do La Ferté a odtud ke dvoru.

Paní z Aumontu nedokázala pochopit, jak její věc dopadla, a rozzuřilo ji to. Státní listy vylákala z moci své autority na správci svého nevlastního syna, který se od nich z Boulogne, kde byl, distancoval a oznámil mi to, jakmile se o tom dozvěděl, ale to už bylo po všem. Paní z Brissacu, když jela kolem našeho domu v Paříži, tam uviděla oheň, který si usmyslili zapálit sloužící, jež jsme tam nechali. Dala se zeptat na příčinu a tak se dozvěděla, jak její spor skončil. Její manžel se tak styděl, že se mi dlouho všude vyhýbal.

Tato záležitost založila několik kariér, za něž jsem vděčil Chamillartovu přátelství. Poslal Mélianta jako intendanta do Pau a odtud k armádě ve Španělsku, kde jsem mu prostřednictvím paní des Ursins a pana vévody z Orléans zjednal mnoho příjemného, a za regentství jsem jemu i Le Guerchoisovi vymohl každému místo státního rady. Tomu druhému jsem předtím opatřil intendanci v Alençonu, odkud přešel na intendanci ve Franche-Comté. Jeho bratr byl kapitánem ve francouzské gardě a umíral touhou dostat se z postavení, v němž se nepostupuje. Král si učinil pravidlem, že příslušníky tohoto sboru nikdy nepouští k plukům. Chamillart byl tak laskav, že o tom s králem promluvil, a byl dvakrát po sobě odmítnut. Viděl mě tím tak zarmouceného, že, aniž jsem o tom s ním nebo on se mnou znovu mluvil, odvážil se třetího pokusu a získal pro něj pluk Vieille-Marine. Le Guerchois si v čele tohoto pluku vedl skvěle. Brzy se stal polním maršálem, potom generálporučíkem,

velmi vynikal schopnostmi a byl hojně využíván. Po celé italské armádě se vědělo, že právě jemu se vděčí za vítězství v bitvě u Parmy[14], pro správnost jeho úsudku na první pohled a pro odvahu, s níž, maje toho dne službu, vzal na sebe, že dal obsadit usedlosti a změnil už provedené rozestavení, což celou akci zachránilo. Utržil tam však ránu, na niž po nějaké době zemřel, oplakáván všemi vojáky, všemi generály i celou zemí pro své čisté ruce a přesnou kázeň, a také mnou, velmi bolestně.

La Vrillière, který měl ve svém resortu Guyenne, měl už dříve příležitost prokázat mi citelné služby ohledně mého guvernérství v Blaye. Jeho děd a jeho otec byli velkými přáteli mého otce. Tato poslední služba dovršila ostatní a vynesla mu postavení, jaké za regentství zaujal — jediné při ztroskotání státních sekretářů. K tomu se dostaneme na příslušném místě.

Než tento rok uzavřu, je třeba načrtnout příběh, jehož pokračování přijde ve svůj čas. Abbé z Polignaku[15] se po svých polských příhodách a po vyhnanství, které po nich následovalo, konečně znovu vynořil nad hladinu. Byl to vysoký, velmi urostlý muž s krásnou tváří, s velkým důvtipem, především s půvabem a způsoby, se všemožnými vědomostmi, s nanejvýš příjemným přednesem, dojímavým hlasem, výmluvností mírnou, vemlouvavou a mužnou, s přesnými výrazy, okouzlujícími obraty a osobitým vyjadřováním; všechno plynulo jako z pramene, všechno přesvědčovalo. Nikdo nebyl sečtělejší v krásné literatuře; uměl úchvatně přiblížit nejabstraktnější věci obecnému chápání, zábavně vyprávěl a znal povrch všech umění, všech výrob a všech řemesel. To, co náleželo k jeho vlastnímu stavu, k duchovní vzdělanosti a povolání, bylo tím, v čem se vyznal nejméně. Chtěl se líbit sluhovi a služce stejně jako pánovi a paní. Stále mířil k tomu, aby zapůsobil na srdce, na ducha i na oči. V rozhovoru s ním si člověk snadno připadal duchaplný a vzdělaný; jeho hovor byl úměrný lidem, s nimiž mluvil, a jeho mírnost a úslužnost působily, že lidé měli rádi jeho osobu a obdivovali jeho nadání. Jinak byl zcela zaujat svou ctižádostí, bez přátelství, bez vděčnosti, bez jakéhokoli citu než k sobě samému; falešný, marnotratný, nevybíravý v prostředcích, jak dojít k cíli, bez zábran vůči Bohu i lidem, ale se závoji a s jemností, které mu zjednávaly oklamané; především galantní, víc z povolnosti, z koketerie a ze ctižádosti než z prostopášnosti; a bylo-li srdce falešné a duše nepříliš poctivá, úsudek neměl žádný, jeho opatření byla mylná a v jeho duchu nebylo žádné přesnosti, což při zevnějšku nanejvýš půvabném a nanejvýš klamavém způsobilo, že mu v rukou vždy zašly všechny záležitosti, které mu byly svěřeny.

Při zjevu a nadání tak způsobilých udělat dojem mu pomáhal i rod, jemuž neodpovídalo jmění, což odvracelo závist a zjednávalo mu přízeň a přání úspěchu. Nejpů-

---

14. **Vysvětlivka:** Bitva u Parmy 29. června 1734 za války o polské dědictví, v níž francouzsko-sardinské vojsko odrazilo vojsko císařské.

15. **Vysvětlivka:** Melchior de Polignac (1661–1741), v letech 1693–1697 francouzský velvyslanec v Polsku, kde při královské volbě roku 1697 neúspěšně prosazoval prince de Conti a upadl proto v nemilost; později kardinál.

vabnější dámy dvora, nejváženější dámy pokročilejšího věku, muži nejvíce vynikající svým postavením nebo vážností, osoby obojího pohlaví, které nejvíc udávaly tón — ty všechny si získal. Kardinálská hodnost byla odjakživa jeho velkým cílem. Dvakrát se pustil do licenciátu, dvakrát ho zanechal. Školní lavice, seminář, učednická léta biskupského úřadu — to vše mu páchlo, nedokázal se k tomu upoutat. Potřeboval něco velkého, rozlehlého, státní záležitosti, intriky. Intriky kardinála z Bouillonu, k němuž se připojil, ho hodně odstavily a nejednou ho málem zničily. Torcy, jehož si pro své záměry vždy zvlášť pěstoval, ho několikrát zachránil a byl stále jeho důvěrným přítelem; a od tohoto posledního návratu ho neustále obklopoval celý výkvět dvora, skvěle v něm zářil a byl jeho potěšením. Sám král se mu poddal prostřednictvím pana du Maine, jehož ženě se zcela oddal. Byl při všech pobytech v Marly a lidé se předháněli, kdo si užije jeho kouzla. Měl je pro všechny stavy, osoby i povahy ducha.

Při všem svém důvtipu mu uklouzlo pochlebenství, jehož ubohosti si lidé všimli a jehož znění utkvělo v paměti i v opovržení dvořanů. Provázel krále po jeho zahradách v Marly, začalo pršet; král mu řekl cosi zdvořilého o jeho oděvu, málo vhodném, aby ho před deštěm ochránil. „To nic, Sire," odpověděl, „déšť v Marly nesmáčí." Velmi se tomu smáli a ten výrok mu byl velmi vyčítán.

V postavení tak příjemném vzbudilo jeho závist postavení Nangisovo, které bylo trvalé, a to, v němž nějaký čas vídal Maulevriera. Snažil se mít podíl na témž štěstí; dal se týmiž cestami. Paní d'O a maršálka z Cœuvres se staly jeho přítelkyněmi, snažil se dát najevo, oč mu jde, a bylo mu porozuměno. Brzy za krásných nocí čelil v zahradách v Marly nebezpečí Švýcarů. Nangis z toho zbledl. Maulevrier, ačkoli už byl ze hry, se po svém návratu rozzuřil tím víc. Abbého potkal jejich osud: všechno bylo zpozorováno; šeptalo se o tom, jinak se však přísně mlčelo. Zvítězit nad svým věkem mu nestačilo, chtěl něco pevnějšího. Umění, literatura, vědění a záležitosti, jimiž se zabýval, ho vedly k touze být přijímán v kabinetu monseigneura vévody z Bourgogne, od čehož si sliboval všechno, podaří-li se mu tam získat přístup.

Aby se tam dostal, bylo třeba získat ty, kdo k němu měli klíč. Byl to vévoda z Beauvilliers, který si po skončení výchovy uchoval plnou důvěru mladého prince. Jeho ministerský úřad a jeho dvorská hodnost mu zabíraly všechen čas. Nebyl učenec ani člověk velkého literárního vzdělání a abbé se nestýkal s nikým, kdo by se stýkal s ním; nemohl tedy zaklepat přímo tam. Vévoda z Chevreuse však, zdánlivě méně zaměstnaný (a toto „zdánlivě" budu mít brzy příležitost vysvětlit), Chevreuse, říkám, se abbému zdál přístupnější. Byl přístupný skrze literaturu a vědy, a jakmile byl jednou načat, byl snadný; z té strany byl tedy napaden. Nejprve byl obcházen v těch několika chvílích, kdy se objevoval veřejně u krále, pak lákán na háček nějakého problému nebo nějaké zajímavé otázky k hlubšímu prozkoumání, poté snadno a nadlouho zadržován v galerii — a tak si abbé z Polignaku otevřel dveře jeho pokojů, obvykle tak zavřené. V krátké době pana z Chevreuse okouzlil, měl šťastnou náhodu, že tam vi-

děl přicházet pana z Beauvilliers, a jevil se diskrétní, zdrženlivý, vždy na odchodu. Ponenáhlu se dával zdržet ve chvílích volna. Chevreuse ho vychvaloval svému švagrovi; abbé číhal na každou chvíli: oba vévodové byli jedno srdce a jedna duše; líbil-li se jednomu, zalíbil se i druhému, a přijímán u vévody z Chevreuse, byl brzy přijímán i u vévody z Beauvilliers.

Byli to dva muži zcela zaměstnaní, neodvažuji se říci utopení, ve svých povinnostech, kteří uprostřed dvora, kde z nich jejich úřady a přízeň činily významné osobnosti, žili jako v poustevně, v nanejvýš dobrovolné nevědomosti o tom, co se kolem nich děje. Okouzleni abbém z Polignaku a nevědouce o něm nic dalšího, oba měli za to, že vykonají velké dobro, přiblíží-li muže tak příjemně vzdělaného monseigneuru vévodovi z Bourgogne, který byl sám tolik vzdělaný a tak schopný se pobavit a ještě něco získat v rozhovorech, jaké s ním Polignac dokáže vést. Rozhodnout se, chtít a provést to bylo pro ně jedno a totéž; a tak byl abbé na vrcholu svých přání. Za nějaký čas uvidíme, kam až to u mladého prince dotáhl; ještě není čas o tom mluvit, nýbrž vrátit se kousek zpět.

Viděl jsem celou Polignacovu hru kolem Chevreuse. Naneštěstí pro mne mě křesťanská láska nedržela zavřeného v láhvi jako oba vévody. Jednoho večera jsem šel v Marly, jak jsem to dělal téměř denně, pohovořit si mezi čtyřma očima k vévodovi z Beauvilliers. Už tehdy jeho důvěra dalece přesahovala můj věk a mohl jsem s ním mluvit o všem, i o něm samém, a měl jsem to dokonce ve zvyku. Řekl jsem mu tedy, co už nějaký čas pozoruji u abbého z Polignaku a vévody z Chevreuse; dodal jsem, že u dvora nejsou dva jiní muži, kteří by se k sobě hodili méně než tihle dva; že s výjimkou Torcyho jsou všichni lidé, s nimiž má tento abbé nejužší styky, pro ně zbožím zakázaným; že také teprve nedávno vidím, jak se toto nové spojení utváří a vlastně teprve rodí; že pan z Chevreuse abbému naletěl a že je pouze mostem, po němž chce abbé dojít až k němu samému, aby ho okouzlil svou řečí, tak jako pana z Chevreuse okouzluje učenými věcmi; že cílem toho všeho je jen otevřít si skrze ně kabinet monseigneura vévody z Bourgogne. Přišel jsem s tím příliš pozdě; Beauvilliers už byl sveden, ale ještě s ním neměl zcela přímý styk, a proto v jeho mysli ještě nebylo řeči o tom, že by ho přiblížil mladému princi. „Nu dobrá," řekl mi, „kam ta úvaha míří a co z ní vyvozujete?" „Vyvozuji z ní," řekl jsem mu, „že ani jeden z Vás neví, co je abbé z Polignaku zač; oba mu naletíte, uvedete ho k monseigneuru vévodovi z Bourgogne, a to je vše, co od Vás chce." „Ale v čem je tu jaké naletění?" řekl, skočiv mi do řeči, „a mohou-li být jeho rozhovory monseigneuru vévodovi z Bourgogne skutečně užitečné, co lepšího lze udělat než umožnit mu, aby z nich těžil?" „Výborně," řekl jsem mu, „přerušujete mě a držíte se své myšlenky; a já, který ho dobře znám, Vám předpovídám, že jste dva muži u dvora, kteří se mu hodí nejméně a kteří by mu nejvíc překáželi, a že jakmile ho jednou uvedete k monseigneuru vévodovi z Bourgogne, okouzlí ho jako čarovná siréna, a Vás samého, k němuž mluvím a který se tak právem pokládáte za tak hluboko usazeného v srdci i v mysli svého svěřence, vypudí z obo-

jího a usadí se tam na Vašich troskách.“ Při těch slovech se celý vévodův výraz změnil, zatvářil se mrzutě a přísně mi řekl, že mě už nelze poslouchat, že nezměrně přestřeluji, že mám o všech lidech příliš špatné mínění, že to, co mu hodlám předpovídat, není ani v abbého úmyslu, ani v možnostech věcí, a že mě prosí, abych, aniž rozhovor povedeme dál, o tom s ním už nemluvil. „Pane,“ odpověděl jsem mu, také rozzloben, „bude Vám vyhověno, ale pravdivost mého proroctví zakusíte; slibuji Vám, že Vám o tom už nikdy neřeknu ani slovo.“ Chvíli zůstal chladný a uzavřený do sebe; začal jsem mluvit o něčem jiném, chytil se toho a vrátil se ke mně ke svému obvyklému chování. Zde je třeba se zastavit až do jiné doby a zatím začít sledovat kruté zvraty roku, do něhož vstupujeme.

Kapitola šestá

Rok 1706. — Mnoho plesů v Marly po celou zimu a ve Versailles. — Surville přichází o králův pluk, který dostává du Barail. — Vzpoura ve Valencii a povstání v Zaragoze. — Berwick dobývá Nice a vrací se do Montpellieru. — Bozelli sťat. — Smrt princezny z Isenghien. — Smrt Bellegardova; podivný příběh. — Smrt Ximénezova. — Jsem zvolen, aniž jsem na to pomýšlel, k velvyslanectví v Římě, z něhož se nakonec nic nestalo. — Smrt hraběnky z La Marck. — Moje postavení u dvora po této volbě pro Řím. — La Trémoille kardinálem s devatenácti jinými. — Abbé z Polignaku auditorem roty.

Nevím, zda neštěstí právě skončeného roku a velké věci, které se chystaly na rok tento, přesvědčily krále, že zimní radovánky jsou politikou, která dodá jeho království odvahy a ukáže jeho nepřátelům, jak málo ho znepokojují jejich úspěchy. Ať už tomu bylo jakkoli, s překvapením jsme viděli, jak hned v prvních dnech tohoto roku oznámil, že při každém pobytu v Marly budou plesy, a to od prvního pobytu v roce až do postní doby, jak jmenoval muže a ženy, kteří na nich měli tančit, a jak řekl, že by byl rád, kdyby se ve Versailles bez příprav pořádaly plesy pro paní vévodkyni z Bourgogne. Také jich pro ni bylo uspořádáno mnoho a v Marly se čas od času konaly maškarády. Jednoho dne král dokonce chtěl, aby se na ples dostavili všichni nejvážnější a nejstarší lidé, kteří v Marly byli, a to v maskách, muži i ženy; a sám, aby vyloučil každou výjimku a každé rozpaky, tam přišel a po celou dobu zůstal v gázovém rouchu přehozeném přes šat; tato lehkost přestrojení však platila jen pro něho samého, z úplného převleku nebyl vyňat nikdo. Pan a paní z Beauvilliers byli přestrojeni dokonale. Kdo jmenuje tyto dva, řekne tomu, kdo znal dvůr, víc než všechno ostatní. Měl jsem to potěšení je tam vidět a potichu se tomu s nimi zasmát. Dvůr ze Saint-Germain se těchto plesů účastnil vždy a král na nich dal tančit lidem, kteří věk k tomu dávno překročili, jako vévoda z Villeroy[1], pan z Monaka[2] a několik dalších. Co se týče hraběte z Brionne a rytíře ze Sully, jejich tanec byl tak dokonalý, že pro ně žádný věk neplatil.

Survillova záležitost[3] změnila, jak jsem řekl, tvářnost nerozvážností jeho blízkých. Král už tu věc soudit nechtěl. Postoupil ji přirozenému soudu maršálů Francie. Ti

1. **Vysvětlivka:** Vévoda z Villeroy je syn maršála z Villeroy, nikoli maršál sám.

2. **Vysvětlivka:** Antonín Grimaldi, od roku 1701 monacký kníže; jeho otec Ludvík I. zemřel v lednu 1701 v Římě jako francouzský velvyslanec — k tomu se vztahuje nabídka nábytku a ekvipáží níže v této kapitole.

3. **Vysvětlivka:** Markýz ze Surville, velitel králova pěšího pluku, se roku 1705 u armády ve Flandrech dostal do sporu s La Barrem a byl za to uvězněn; autor o věci vypráví dříve.

odsoudili Survilla k roku vězení, počítáno ode dne, kdy byl odveden do Arrasu, to jest ještě k osmi měsícům Bastily, a La Barra k ničemu. Král shledal rozsudek příliš mírným, Survilla zbavil hodnosti a jeho pluk dal hned nazítří po tomto rozsudku, vyneseném v prvních dnech tohoto roku, du Barailovi, který v něm byl podplukovníkem.

Království valencijské a jeho hlavní město se vzbouřily, strženy příkladem svých sousedů Katalánců. Byl tam poslán Las Torres s patnácti eskadronami a třemi prapory, což bylo vše, co v Aragonii bylo; Tessé je nahradil našimi vojsky přicházejícími z Extremadury. Las Torres dělal, co mohl: s mečem v ruce dobyl několik malých míst; porazil dva tisíce vzbouřenců, kteří ho nějaký čas pronásledovali, protože byl slabší než oni, a nikomu nedal milost; vzpouru to však nezastavilo. Maršál z Tessé se právě octl v nebezpečí v Zaragoze, která se vzbouřila, chopila se zbraní a oblehla ho v jeho domě kvůli třem sedlákům, které odváděl pluk Sillery, procházející městem, protože zavraždili vojáka tam, kde nocovali. Zavazadla byla vypleněna, sedláci osvobozeni, čtyřicet granátníků a tři jejich důstojníci zabiti nebo zraněni. Tessé a jeho vyšší důstojníci se stěží zachránili u místokrále a ještě obtížněji tu věc urovnali. Zaragozský most byl nezbytný pro zásobovací kolony. Dal vrátit několik oddílů, které táhly do Katalánska, a rychle opustil toto město, kde se necítil v bezpečí. Místokrál tam byl vážen: byl to vévoda z Arcos, týž, který přijel do Francie, protože podal spis proti vzájemné rovnosti vévodů a grandů. Byl to učenec velkých zásluh a velmi duchaplný, ale jako všichni tito španělští páni, s výjimkou pěti nebo šesti, tak neznalý války, že o ní neměl nejmenší ponětí. Přesto ji chtěl v Aragonii vést a řídit. Las Torres, který nemohl jeho podivné rozkazy snést ani mu cokoli vysvětlit, se rozhodl odejít do Madridu, kde se zase rozhodli povolat tam vévodu z Arcos, ponechat mu titul místokrále a za ztrátu výkonu úřadu ho utěšit tím, že ho učinili státním radou, to jest ministrem — úřad tehdy prostřední, ale až do nástupu Filipa V. ve Španělsku non plus ultra. Nevím, proč krátce předtím odvolali z Aragonie Serclaese, aby tam místo něho poslali Las Torrese.

Berwick, který před časem odjel z Languedocu, obléhal nicejský hrad, v téže době ho dobyl a hned se vrátil do Montpellieru. Toto malé dobytí bylo lehkou protiváhou událostem ve Valencii a v Aragonii.

Vaudemont si k mnoha účelům hojně posluhoval jedním urozeným Miláčanem, který se jmenoval hrabě Bozelli. Ten vstoupil do francouzských služeb a nějaký čas v nich byl. Byl to muž velkého ducha a velké statečnosti, ale člověk ke všemu ochotný a hotový bandita. Vraždy a zločiny všeho druhu ho nic nestály; z nesnází se dostával samými pletichami. Nevím, zda se nezapletl do nějaké, která mohla Vaudemonta přivést do rozpaků. Opustil francouzské služby a řádil po svém na svých statcích i v celém kraji. Vaudemont ho dal varovat, aby si dal pozor, protože už mu nic neodpustí. Bozelli na to nedbal a spáchal vraždu. Vaudemont ho dal uštvat a chytit a jen několik dní nato stít. Zanechal syna ve francouzských službách, stejně stateč-

ného, jako byl on, ale tak čestného, skromného a zdrženlivého, jak málo takový byl otec. Je generálporučíkem a je znám pod jménem hrabě Scipion; své jméno Bozelli rád vynechává.

Pan z Isenghien ztratil v tomto měsíci lednu ženu, která zemřela na neštovice. Byla dcerou knížete z Fürstenbergu a nezanechala děti.

V téže době zemřel v devadesáti letech starý Bellegarde, který dlouho sloužil s velkým vyznamenáním. Byl generálem a komandérem Řádu svatého Ludvíka; býval velmi urostlý a velmi galantní; dlouho ho vydržovala žena jednoho z hodnostářů parlamentu, předního svými úřady i svou pověstí, který to přinejmenším tušil, ale měl své důvody, aby nedělal hluk (říkalo se, že je impotentní). Jednoho krásného rána vejde jeho žena, která byla ženská od rány, do jeho kabinetu a za ní chlapeček v dětských šatičkách. „Ale, ženo," řekl jí, „co je to za děťátko?" — „To je Váš syn," odpoví rázně, „přivádím Vám ho, a je moc hezký." — „Jakže, můj syn!" namítl, „víte přece dobře, že žádného nemáme." — „A já," odvětila, „vím velmi dobře, že tohohle mám, a Vy také." Chudák muž, když ji viděl tak odhodlanou, poškrábe se na hlavě, krátce se zamyslí: „Dobrá, ženo," řekl jí, „žádný hluk; s tímhle se smířím, ale dáte mi slovo, že mi už žádného dalšího neuděláte." Slíbila mu to a slovo dodržela; Bellegarde však docházel do domu stále stejně pilně.

Chlapec byl tedy vychován v domě; matka ho měla velmi ráda, otec vůbec ne; ale byl rozumný. Ani on, ani ona mu nikdy neřekli jinak než Ibrahim. Na tuto přezdívku navykli i své přátele. Viděl jsem to všechno v mládí z velké blízkosti. Onen hodnostář patřil k velkým přátelům mého otce a Ibrahima jsem vídal velmi často, ale jeho příběh jsem se dozvěděl až později. Chtěl se věnovat povolání svého skutečného otce; ten druhý tomu nijak nebránil. Zemřel v Itálii; neřeknu kde ani v jaké hodnosti, protože zanechal syna, velmi čestného muže, který v parlamentu znovu dosáhl téhož úřadu, v němž zemřel jeho domnělý děd. Nemohl jsem si odpustit vyprávět tak zvláštní příběh, jehož všechny osoby jsem tak dobře znal.

V téže době zemřel také Ximénez. Byl to Katalánec, který nebyl spřízněn s rodem slavného kardinála Ximéneze[4] ani si takové příbuzenství neosoboval, ale muž velkých zásluh, služebně velmi starý a velmi vynikající generálporučík, který měl guvernérství v Maubeuge. Král mu dovolil převést na syna pěší pluk Royal-Roussillon, který měl postavení cizineckého pluku a měl velkou cenu.

Bylo tomu pět let, co byl kardinál z Janson[5] v Římě pověřen královými záležitostmi. Vedl je tam důstojně a mnohem víc jako pravý Francouz než jako kardinál, což se nelíbilo papeži ani jeho dvoru. S papežem byl v nepříjemném poměru a nijak

---

4. **Vysvětlivka:** Francisco Ximénez de Cisneros (1436–1517), arcibiskup toledský, kardinál a regent Kastilie.

5. **Vysvětlivka:** Toussaint de Forbin-Janson, biskup z Beauvais, kardinál od roku 1690. Papežem byl od roku 1700 Klement XI.

dobře nebyl ani s jeho dvorem, který chce, aby se před ním vše sklánělo. Byl vážně nemocen a dlouho naléhal, aby se směl vrátit. Nakonec toho dosáhl; nebyl však žádný kardinál, který by ho mohl nahradit, a abbé z La Trémoille[6] byl pro nedostatek kohokoli jiného určen k tomu, aby byl po jeho odjezdu záležitostmi pověřen. To přimělo pomýšlet na rychlé vyslání velvyslance do Říma, kde žádný nebyl od krátké, třetí cesty, kterou tam vévoda z Chaulnes tak náhle vykonal po smrti Inocence XI. kvůli volbě jeho nástupce.

Dangeau a d'Antin[7], dva muži tak rozdílného druhu, jejichž ctižádost však měla týž cíl, na to velvyslanectví oba pomýšleli v naději, že je tento velký úřad povýší k vévodství-pairii: jednoho nesly jeho úřady, které z něho za jeho peníze udělaly nikoli pána, nýbrž, jak o jeho způsobech tak vtipně řekl La Bruyère[8], člověka podle pána, dále jeho mdlá, dlouhými léty nabytá důvěrnost s králem, zásluha neúnavné přítomnosti u dvora a věčného vychvalování a důvěrnost jeho ženy s paní z Maintenon, která ji měla ráda; druhého nesl jeho rod, to, čím byl dětem krále a své matky, jeho duch a schopnosti, jeho obratnost a pletichy. Dangeau na to pomýšlel dávněji; napadlo ho chopit se příležitostí, aby se dal poznat několika kardinálům. Zašel až tak daleko, že dával dary kardinálu Ottobonimu, občas od něho dostával dopisy a samolibě se jimi chlubil. Oba byli zadobře s Torcym, který si velmi hleděl paní z Dangeau, jež se stala jeho velkou přítelkyní. Paní z Bouzols, Torcyho sestra, trávila život u paní Vévodkyně[9] a byla s ní ve všem zcela důvěrná. Na svého bratra měla velký vliv. D'Antin, zcela oddaný paní Vévodkyni, uváděl u ministra zahraničních věcí do chodu toto pero a ani jinak nezanedbával nic, aby uspěl.

O tomto velvyslanectví se mnou mluvil Gualterio; smýšlel zcela francouzsky a nebylo mu lhostejné, zda bude moci počítat s přátelstvím francouzského velvyslance v Římě. Ve třiceti letech, které mi tehdy byly, jsem tu myšlenku pokládal za přelud, vzhledem ke králově nechuti k mladým lidem, zvláště měl-li je užít ve státních záležitostech. Potom se mnou o tom mluvil i Callières; odpověděl jsem mu v témž smyslu a dodal jsem, jak nesnadné je v Římě uspět a nezruinovat se tam a jak nesnadné je při mém postavení tímto velvyslanectvím čehokoli dalšího dosáhnout. Osm dní poté, co se mnou o tom mluvil nuncius, jsem ho jednoho úterka kolem jedné hodiny odpoledne viděl vcházet do svého pokoje s otevřenou náručí a s radostí vepsanou ve tváři; objímá mě, tiskne, prosí, abych zavřel dveře, a dokonce i dveře předpokoje,

---

6. **Vysvětlivka:** Joseph-Emmanuel de La Trémoille, auditor roty v Římě, bratr princezny des Ursins.

7. **Vysvětlivka:** Philippe de Courcillon, markýz z Dangeau (1638–1720), dvořan a autor proslulého dvorského deníku. Louis-Antoine de Pardaillan de Gondrin, markýz d'Antin (1665–1736), byl syn paní z Montespan z jejího manželství, a tedy nevlastní bratr dětí, které měla s králem.

8. **Vysvětlivka:** Jean de La Bruyère (1645–1696), autor „Charakterů" („Les Caractères"), zemřel na mrtvici ve Versailles 10.–11. května 1696.

9. **Vysvětlivka:** Paní Vévodkyně je Louise Françoise, legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní z Montespan, manželka pana Vévody; d'Antin byl jejím nevlastním bratrem.

aby tam nikdo nemohl zahlédnout jeho livrej, a pak mi řekl, že je na vrcholu radosti a že jdu jako velvyslanec do Říma. Dal jsem si to dvakrát zopakovat. Nevěřil jsem tomu ani trochu a řekl jsem mu, že jeho přání mu dává pokládat vlastní nápad za skutečnost a že to není možné. V radosti a netrpělivosti mě žádá o mlčenlivost a sděluje mi, že Torcy, od něhož právě přichází, se mu svěřil, že v radě, z níž vyšel, bylo o věci rozhodnuto a že bylo stanoveno, že mi to jménem krále oznámí až po další radě. Státní rada se toho dne konala mimořádně, protože to byl den rady financí, a téhož dne král rovněž mimořádně odjížděl do Marly. Kdyby na mne promluvil některý z portrétů v mém pokoji, nebyl bych překvapen víc; Gualterio mě ze všech sil nabádal, abych přijal; hodina oběda, na který byl pozván, nás brzy rozloučila. Paní ze Saint-Simon, které jsem to ihned řekl, nebyla o nic méně udivena.

Poslali jsme pro Callièrese a Louvilla s prosbou, aby ihned přišli; poradili jsme se všichni čtyři. Byli toho názoru, že to nelze odmítnout. Odtud jsem šel za Chamillartem, jemuž jsem velmi vyčítal, že mě neupozornil. Usmál se mému hněvu a řekl mi, že král požádal o mlčenlivost, a ostatně mi ze všech sil radil, abych přijal. Odjížděl do L'Étangu a my do Marly, kde, jak mi řekl, se uvidíme nazítří. Odtud jsem se šel stejně obořit na kancléře, který se mi vysmál a odpověděl mi stejně jako ten první; radu jsem však z něho nedostal žádnou. Odjížděl do Pontchartrain a řekl mi, že se uvidíme po návratu. Pan z Beauvilliers odjel po skončení rady do Vaucressonu; viděl jsem ho na okamžik v Marly, když tam přijel na radu. Omluvil se mi stejně jako ostatní. Šlo o to, rozhodnout se dřív, než mi bude návrh učiněn, a já se každou chvíli obával Torcyho návštěvy.

Přiznávám, že mi zalichotilo, že jsem byl ve svém věku vybrán pro tak významné velvyslanectví, aniž jsem na ně pomyslel a aniž mě kdo doporučoval. S Torcym jsem neměl nejmenší styk, ba ani nejzběžnější známost; pan z Beauvilliers byl příliš rozvážný, než aby mě navrhl, aniž by předem věděl, zda se ten úřad snese se stavem mých záležitostí; kancléř k tomu neměl příležitost; Chamillart by ten krok neučinil bez mého vědomí, a ostatně, jsa s Torcym dost na štíru, jak povím později, by se neodvážil podat králi návrh spadající do cizího ministerstva.

Po králově smrti jsme se s Torcym sblížili a přátelství, jak vylíčím v pravý čas, mezi námi opravdu vzniklo a od té doby vždy takové trvalo. Tehdy jsem se ho zeptal, jakou příhodou jsem byl vybrán pro Řím. Ujišťoval mě, že o tom neví nic jiného, než že v radě, kde jsem byl určen a po jejímž skončení to řekl nunciovi, který mě hned přišel zpravit, král — již rozhodnutý poslat do Říma velvyslance vzhledem k návratu povolenému kardinálu z Janson a k nesmírné papežově nechuti udělat La Trémoille kardinálem —, král, pravím, zarazil Torcyho, když se chystal začít číst depeše z Říma, a unaven žadateli, o nichž viděl, že míří k vévodství, a z nichž vévody dělat nechtěl, řekl ministrům, že je třeba vybrat velvyslance pro Řím; že chce vévodu a že stačí podívat se do seznamu, u koho by se mohl zastavit. Vzal malý kalendář a jal se číst jména,

počínaje panem z Uzès[10]. Mé pořadí podle stáří ho brzy dovedlo až ke mně, aniž se mezitím u někoho zastavil. U mého jména se odmlčel a pak řekl: „A co se Vám zdá o tomhle? Je mladý, ale je dobrý," atd. Monseigneur, který chtěl d'Antina, neřekl ani slovo. Vévoda z Bourgogne to podpořil. Kancléř a pan z Beauvilliers rovněž. Torcy jejich mínění pochválil, ale navrhl pokračovat v procházení seznamu. Chamillart se vyslovil, že lepšího v něm najít nelze. Král zavřel kalendář a uzavřel, že není třeba chodit dál; že zůstává u mne; že o tom nařizuje mlčení na několik dní, než mi to dá oznámit. Víc se věc neváţila a déle netrvala. Torcy přečetl své depeše a dál o tom nebyla řeč. To je vše, co jsem se o tom dozvěděl o víc než deset let později od pravdomluvného muže, který už nemohl mít zájem ani důvod cokoli mi zastírat.

Beauvilliers a Chamillart, každý zvlášť, prozkoumali mé dluhy, mé příjmy, výdaje velvyslanectví a jeho plat — to první podle výkazů, které jim dala přinést paní ze Saint-Simon a které s nimi prošla, to druhé odhadem. Oba došli k závěru, že mám přijmout: vévoda proto, že se po vážném prozkoumání ukázalo, že na toto velvyslanectví mohu stačit, aniž se zruinuji; že kdybych je odmítl, král by mi to nikdy neodpustil, zvláště když jsem opustil službu; že by na mne už hleděl jen jako na lenocha, který nechce nic dělat; že by si dal záležet, aby mi dal svou nespokojenost pocítit všemožnými ústrky a všemožným odmítáním ve věcech, v nichž bych ho potřeboval; a že by tím pokazil mé záležitosti i mé nynější a budoucí postavení víc, než by mohl jakýkoli nezdar, který bych ve velvyslanectví snad měl. K těmto důvodům připojoval můj důvěrný vztah se třemi ze čtyř státních ministrů, kteří by mlčením nebo omluvou kryli mé chyby a upozorňovali by mě na ně a kteří by to dělali směle, protože by se jako moji přátelé všichni tři nemuseli bát, že je některý z nich opraví, jak se jim to stávalo a často je to brzdilo; že co se týče čtvrtého, s nímž jsem neměl žádný styk, vztah mezi tímto ministrem a jím samým stačí, aby se mi za něho mohl zaručit, nehledě na jeho povahu, mírnou a všechno jiné než zlovolnou; a konečně že tato volba byla učiněna, aniž jsem na to velvyslanectví kdy pomyslel, což je pro mne obecnou omluvou a pro Torcyho zvláštním důvodem, aby mi nijak nezazlíval, že jsem je dostal. Všechny tyto důvody byly nezaujaté a pádné. Kancléř byl téhož názoru a dodal, že mezi přijetím a vlastní zkázou není nic prostředního. Chamillart uvedl zhruba tytéž důvody, načež se paní ze Saint-Simon a mně upřímně svěřil se svými vlastními. Méně oslněn leskem svých úřadů než starostliv o trvalé zajištění své rodiny, pomýšlel na to, opatřit jí pevné opory. Ona sama mu nabízela jediného La Feuillada, kterého se s tímto úmyslem vytrvale snažil povznést; ale to mu nestačilo. Mládí jeho syna, který sotva vyšel z koleje, tíha jeho dvojí práce, nejistota poměrů, to vše ho znepokojovalo a myslel jen na to, jak najít lidi stejně schopné vzestupu jako vděčnosti. Já jsem se mu zdál být jedním z nich a ve vlastním zájmu si mě přál vel-

10. **Vysvětlivka:** Vévoda z Uzès byl podle stáří své pairie (1572) první mezi světskými vévody a pairy; autorovo vévodství-pairie pocházelo z roku 1635.

vyslancem v Římě, aby mi tento velký úřad učinil stupněm k dalším, v nichž bych byl s to oplatit jeho synovi, a snad i jemu samému, kdyby se poměry změnily, laskavosti a služby, které bych od něho přijal, a to zase svou jistou a pevnou ochranou. Nabídl nám bez omezení svůj měšec i svůj vliv a vše, co mohlo záviset na něm a na jeho úřadech.

Konečně přemožen, přijal jsem, to jest rozhodl jsem se přijmout, a přiznávám, že s potěšením. Paní ze Saint-Simon, moudřejší a rozvážnější a také zarmoucená tím, že má opustit rodinu, zůstala přesvědčena, ale zarmoucena. Nemohu si odepřít potěšení vyprávět zde, co mi tito tři ministři, všichni tři každý zvlášť a všichni tři, aniž jsem o tom s nimi mluvil, řekli o ženě, které tehdy bylo dvacet sedm let, kterou však dobře poznali dlouhým stykem, často v záležitostech dvora a rodiny (neboť to byli naši rádci ve všem), a naposledy v této věci. Všichni tři mi radili, a všichni tři důrazně, abych před ní ve všech záležitostech velvyslanectví nic netajil, abych ji měl na konci svého stolu, až budu číst a psát depeše, a abych se s ní o všem s úctou radil. Málokterou radu jsem přijal s takovou slastí a pokládám za stejnou zásluhu, že si ji zasloužila, i že od té doby vždy žila tak, jako by o ní nevěděla; neboť se o ní dozvěděla, ode mne a potom i od nich samých.

Neměl jsem příležitost řídit se tou radou v Římě, kam jsem nejel, ale plnil jsem ji předem už dávno a po celý život jsem své ženě dál nic netajil. Ještě toto slovo mi musí být prominuto. Nikdy jsem nenašel rádce tak moudrého, tak uvážlivého, tak užitečného a s potěšením přiznávám, že mě moje žena uchránila mnoha malých i velkých nesnází. Pomáhal jsem si její radou ve všem bez výhrady a pomoc, kterou jsem v ní nalezl, byla nesmírná pro mé jednání i pro záležitosti, které v posledních dobách králova života a po celé regentství nebyly malé. Je to velmi milý a velmi vzácný protiklad k těm ženám neužitečným nebo všechno kazícím, které se velvyslancům rozmlouvá brát s sebou — a velvyslancům se vždy zakazuje cokoli sdělovat manželkám, jejichž zaměstnáním je utrácet a konat pocty domu —, a ještě větší protiklad mezi těmi vzácnými schopnými ženami, které dávají pocítit svou váhu, a dokonalostí úsudku vybraného a ve všem správného, avšak mírného a klidného, který zdaleka nedává znát, jakou má cenu, a zdá se, že o ní stále sám neví, při celoživotní neměnné skromnosti, půvabu a ctnosti.

Zatím se má volba prozradila a pomalu se o ní šeptalo. Torcy se mnou nemluvil, nevěděl jsem, co odpovídat přátelům; vlekli mě od jedné rady k druhé; nakonec se věc stala veřejnou. Vrátili jsme se do Versailles, přijeli jsme znovu do Marly, už se s tím nikdo netajil. Pan z Monaka mi na plese nabídl, že se se mnou dohodne o tom, co v Římě zbylo z nábytku a ekvipáží jeho otce; a když jsme tančili, paní ze Saint-Simon nebo já, slyšeli jsme říkat: „Tamhle tančí pan velvyslanec“ nebo „paní velvyslankyně“. Tato nepříjemná situace mě přiměla naléhat skrze Callièrese na Torcyho, aby to tak či onak skončil. Cítil nepatřičnost věci samé i všechny mé rozpaky, ale neodvažoval se na krále naléhat. Důvodem těchto průtahů byla jakási naděje, že

se podaří obměkčit papeže ve věci abbého z La Trémoille a uspíšit jmenování na devatenáct uprázdněných klobouků, které uvádělo celý Řím do pohybu a které se pro ten velký počet už sotva dalo odkládat. Přesto se odkládalo a stalo se, že má volba, ač nebyla vyhlášena, byla v Paříži i v Římě přesto veřejně známa. Vévoda z Bourgogne mi k ní jednoho dne v Marly pokradmu řekl několik laskavých slov, ačkoli jsem s ním tehdy nebyl v žádném důvěrném styku. Shledával ty odklady přehnanými, a když jsem mu o tom úřadu odpověděl skromně, povzbudil mě a řekl, že nemohu začít lépe, chci-li se vycvičit pro státní záležitosti a velké úřady. Dodal, že je proto velmi rád, že jsem se rozhodl jej přijmout, a také proto, že by mi král odmítnutí nikdy neodpustil.

Zatímco jsem byl takto všem na očích, zemřela v Paříži na neštovice hraběnka z La Marck. Byla dcerou vévody z Rohanu, jak jsem řekl při jejím sňatku. Byla důvěrnou přítelkyní paní ze Saint-Simon a velkou přítelkyní také paní z Lauzunu, svých někdejších družek z kláštera. Byla to vysoká žena velmi pěkné postavy, ale ošklivá, s ušlechtilým a duchaplným výrazem, pro který člověk její tváři přivykl. Měla nesmírně mnoho ducha, a to ducha širokého, mužného, plného záměrů, mnoho soudnosti, správnosti a přesnosti, prosté a přirozené vystupování a okouzlující způsob hovoru; byla velmi spolehlivá, trochu suchá a měla výtečné srdce, které ji stálo život pro výstřední rozpory v její nejbližší rodině. Byla to osoba, kterou by záměry, ctižádost, odvaha a obratnost dovedly daleko; ostatně byla pravou neteří paní ze Soubise, která ji vášnivě milovala. Pro její přednosti jí velmi želeli. Paní ze Saint-Simon ji hořce oplakala a mne to velmi zasáhlo. Pět nebo šest hodin poté, co se o té smrti dozvěděly, musely jít paní ze Saint-Simon a její sestra tančit, s očima opuchlýma a červenýma, a žádný důvod je z toho nemohl omluvit. Král málo znal zákony přírody a hnutí srdce. Své vlastní zákony vztahoval na věci státu i na nejmalichernější zábavy se stejnou žárlivostí. Dal přijet do Marly a tančit tam vévodkyni z Duras v prvním smutku po maršálu z Duras. U Madame bylo při smrti Monsieura vidět, jak málo ohledu a šetrnosti u něho nacházely i nejuznávanější zásady slušnosti.

Mám chuť dopovědět rovnou tuto příliš dlouhou historii svého římského velvyslanectví; jmenování kardinálů ostatně připadlo do doby příliš rušné a příliš zajímavé, než abych se rozpakoval je z ní přesunout. Takto mě vlekli až asi do poloviny dubna; konečně jsem se dozvěděl, že o mém osudu bude rozhodnuto v nejbližší radě. Byli jsme v Marly a bydleli jsme s Chamillartem v témž pavilonu; požádal jsem ho, aby při návratu z té rady vešel ke mně, než vystoupí k sobě, abych se v soukromí dozvěděl, co se mnou bude. Přišel tedy do pokoje paní ze Saint-Simon, kde jsme ho s neklidem čekali. „Vy budete mít velkou radost," řekl jí, „a já budu velmi mrzut; král už do Říma velvyslance neposílá. Papež nakonec svolil udělat abbého z La Trémoille kardinálem, zároveň se rozhodl vykonat jmenování, které jeho nechuť pojmout ho do něho tak dlouho zdržovala, a nový kardinál bude pověřen královými záležitostmi bez velvyslance." Paní ze Saint-Simon byla opravdu nadšena; zdálo se, jako by tušila

podivnou ztrátu vážnosti, do níž měly královy záležitosti v Itálii upadnout, zmatek a nepořádek, který měla neštěstí vnést do financí, a krutou situaci, do níž by nás to vše v Římě uvrhlo.

Úvahy, k nimž jsem měl tak dlouho kdy, mě snadno utěšily ze ztráty úřadu, který mi lichotil; netušil jsem však, jak mi uškodí. D'Antin a Dangeau zuřili, že jsem dostal přednost, a také maršál z Huxelles[11], který se chtěl dát prosit, aby si jako podmínku vyžádal povýšení na vévodu, a kterého velmi zprudka nechali být. Protože nemohli udělat nic horšího, aby zatarasili cestu mladému muži, kterého viděli prosazovat se na svůj úkor, a protože věděli, jak se má král na pozoru před duchem a vzděláním, jali se mě v tom nad míru vychvalovat a přitom tleskali králově volbě, která se průtahy a časem stala veřejnou. Pan a paní du Maine mi neodpustili, že mě nedokázali přilákat do Sceaux a že mě shledali neoblomným vůči všem vstřícným krokům, jimiž mě zahrnovali, jak jsem na svém místě zaznamenal. Netajil jsem se tím, co si myslím o hodnosti, kterou si levobočci přisvojili. Když viděli, jak se prosazuji, pojali strach a zlost, a jen panu du Maine, od přírody tak bázlivému a zlovolnému, jsem mohl přičíst podivnou nechuť paní z Maintenon ke mně, kterou jsem vytušil až později. Chamillart mi ji přiznal až po králově smrti a zároveň i to, že byla taková, že se kvůli ní s paní z Maintenon střetl, a že právě ona byla překážkou, která mu bránila smířit mě s králem dříve, což je věc mnohem starší než toto; že když na ni naléhal, nedokázala uvést nic určitého, co by se týkalo jí nebo jejích blízkých, nýbrž jen neurčitě, že jsem pyšný, odbojný a plný záměrů, a on že ji nikdy nedokázal obrátit, ba ani její zaujetí otupit; a že mi u krále prokázala mnoho špatných služeb. Ta pověst ducha a sečtělosti, schopností a píle, zkrátka člověka velmi způsobilého ke státním záležitostem, byla králi snadno donesena týmiž cestami — panem du Maine v otrávených chválách a paní z Maintenon otevřeněji. Pan du Maine, tehdy spojený s paní Vévodkyní, která byla úzce spjata s d'Antinem, d'Antina podporoval. Byl podrážděn, že neuspěl, a byl ostatně podrážděn proti mně, jak jsem právě řekl; víc nebylo třeba. Vzbudili v králi vůči mně takovou ostražitost, že ho dovedli až ke strachu, aby ho ode mne vzdálili víc a jistěji, a brzy nato jsem u něho zpozoroval změnu, která jako vleklé churavění nemohla skončit jinak než nebezpečnou nemocí, to jest jakousi nemilostí, z níž se mi podařilo pozvednout, ale o níž ještě není řeč.

Stejný dojem o mně byl vnuknut Monseigneurovi. D'Antin k tomu nikoho nepotřeboval, ale našel v té věci slečnu z Lislebonne a paní z Espinoy naladěné přesně podle svého. Nebyly jim neznámy mé názory ani mé jednání, pokud jde o hodnost a uzurpace jejich domu. To bylo jejich citlivé místo. Vodily toho dobráka Monseigneura, který o mně přijal všechny názory, jaké se jim hodilo mu vnuknout, a paní Vévodkyně na tom už tehdy, a ještě víc brzy nato, jak povím na svém místě, pracovala se stejnou horlivostí. Choinová se dala přesvědčit jimi, svými nejlepšími

11. **Vysvětlivka:** Nicolas du Blé, markýz z Huxelles (1652–1730), maršál Francie od roku 1703.

přítelkyněmi, i maršálem z Huxelles, který se jí usilovně dvořil a jehož přičiněním ten ubohý Monseigneur uvěřil, že je to nejlepší hlava království. Takové se stalo mé postavení u dvora a zanedlouho jsem si toho povšiml. Ale dokončeme, co se týká Říma, abych se k tomu nemusel vracet ani přerušovat věci příliš zajímavé, kdybych řeč o jmenování kardinálů odložil na dobu, kdy k němu došlo, což bylo 17. května.

Týkalo se devatenácti osob. Učeného Casoniho k němu přivedla jeho hluboká vzdělanost a bezúhonnost života; dále Corsini[12], který se později stal papežem; onen vévoda sasko-zeitzský, o němž se tolik mluvilo; náš nuncius Gualterio; abbé z La Trémoille; Fabroni, k neštěstí církve; a Filippucci, který dal vzácný příklad skromnosti a zbožnosti tím, že klobouk odmítl. Byl to učený právník. Marně ho papež napomínal a dával mu čas na rozmyšlenou; ve svém odmítnutí setrval. Jeho klobouk dostal jiný a dvacátý zůstal in petto; Conti, nuncius v Portugalsku a později papež, dostal klobouk, který Filippucci tak vytrvale odmítal.

Za těchto dlouhých papežových průtahů měl Torcy kdy uvažovat o skvělé, ale nebezpečné úloze, kterou u dvora hrál jeho přítel abbé z Polignaku. Byl div, že o ní král ještě nevěděl. Pan z Beauvilliers měl nejeden důvod přát si, aby byl odtud pryč. Torcy se tedy domníval, že prokáže velkou službu svému příteli, když ho odtud rychle dostane, a zároveň i králi a mnoha jiným. Navrhl ho na úřad auditora roty[13]. Byl jmenován a přijal ten úřad jako čestné vyhnanství, jehož nutnost a výhody mu Torcy nakonec dal pochopit, a přece se k němu vydal tak pozdě, jak jen mohl.

12. **Vysvětlivka:** Lorenzo Corsini se roku 1730 stal papežem Klementem XII.; níže jmenovaný Michelangelo Conti byl v letech 1721–1724 papežem Inocencem XIII.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o římském tribunálu zvaném *rota* tom II, s. 383, poznámka (v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá třetí; předloha má tiskovou chybou „s. 833“).

Kapitola sedmá

Smrt kardinála z Coislinu a jeho uprázdněná místa. — Tři sta tisíc livrů z Lyonu pro maršála z Villeroy; jeho moc v Lyonu. — Listina „brevet de retenue“ na tři sta tisíc livrů pro velkého profousa; žertovná píseň. — Listina „brevet de retenue“ na čtyři sta tisíc livrů pro prvního štolbu. — Peněžité milosti u paní z Maintenon. — Vyhnanství pana du Charmel a jeho podivné pohnutky. — Zbožnost pana du Charmel.

Dá se říci, že záležitost pana z Met přivedla jeho strýce do hrobu. Kvůli ní přijel o Vánocích proti svému zvyku z Orléansu, a ta smutná záležitost skončila pro pana z Met se všemi možnými výhodami; srdce kardinála z Coislinu jí však zvadlo a už nedokázalo nabýt bývalé pružnosti. Vydržel potom jen šest neděl. Na samém konci ledna ulehl a v noci ze 3. na 4. února zemřel. Byl to dost malý, velmi tlustý muž, který se dost podobal venkovskému faráři a jehož oděv nesliboval nic lepšího, ani když se stal kardinálem. Na různých místech jsme viděli čistotu mravů a ctnost, kterou si neporušeně uchoval od dětství, třebaže byl vychován u dvora a prožil život uprostřed nejvyšší společnosti; jak ho tam vždy, v každém věku, milovali, ctili a vyhledávali; jeho lásku k pobytu v diecézi, jeho ustavičnou pastýřskou péči a jeho velké almužny. Měl šťastnou ruku při volbě těch, kdo mu pomáhali spravovat a vyučovat jeho diecézi, jíž se bez ustání zabýval. Vykonal v ní mimo jiné dva skutky, které si zaslouží, aby nebyly zapomenuty.

Když po odvolání [ediktu] nantského[1] vnukli králi, aby obracel hugenoty na víru dragouny a mučením, poslali jeden pluk do Orléansu, aby byl rozmístěn po diecézi. Pan z Orléansu[2] dal, jakmile pluk dorazil, všechny jeho koně ustájit ve svých stájích, zavolal si důstojníky a řekl jim, že si nepřeje, aby měli jiný stůl než jeho; že je prosí, aby žádný dragoun nevycházel z města, aby žádný nespáchal sebemenší výtržnost, a nebudou-li mít dost živobytí, že se zavazuje jim je opatřit; především aby hugenotům neřekli ani slovo a u žádného z nich se neubytovali. Chtěl, aby ho poslechli, a poslechli ho. Pobyt trval měsíc a přišel ho draho; po jeho uplynutí zařídil, aby ten pluk z jeho diecéze odešel a aby do ní už dragouny neposílali. Toto jednání plné lásky k bližnímu, tak opačné než v téměř všech ostatních diecézích i v sousedství diecéze orleánské, získalo skoro tolik hugenotů jako barbarství, které snášeli jinde. Ti, kdo se obrátili, to chtěli a učinili v dobré víře, bez donucení a bez naděje na výhody. Byli

1. **Vysvětlivka:** Edikt nantský (1598) zaručoval francouzským protestantům (hugenotům) náboženskou svobodu; Ludvík XIV. jej roku 1685 odvolal. Ubytovávání dragounů v hugenotských domácnostech, jímž se vynucovalo obrácení, se nazývá dragonády.

2. **Vysvětlivka:** Pan z Orléansu je zde orleánský biskup, tedy právě zesnulý kardinál z Coislinu; nezaměňovat s vévodou z Orléans.

předtím dobře poučeni, nic se neuspěchalo a žádný z nich se k bludu nevrátil. Vedle lásky k bližnímu, výdajů a vlivu na to vojsko bylo třeba i odvahy, aby tak opačným jednáním, byť mlčky, haněl vše, co se tehdy dělo a na čem králi tolik záleželo. Totéž požehnání, které toto jednání provázelo, sahalo ještě tak daleko, že zabránilo nevoli a horším věcem, jež z něho přirozeně měly vzejít.

Druhý skutek, rovněž zcela z lásky k bližnímu, byl méně veřejný a méně nebezpečný, ale nebyl o nic méně krásný. Vedle veřejných almužen, které pravidelně rok co rok pohltily celý příjem biskupství, rozdával pan z Orléansu množství jiných, které velmi pečlivě tajil. Mezi nimi dával čtyři sta livrů penze jednomu chudému, zruinovanému šlechtici, který neměl ženu ani děti, a ten šlechtic byl téměř stále u jeho stolu, kdykoli pobýval v Orléansu. Jednoho rána zjistili lidé pana z Orléansu, že z jeho pokoje zmizely dva těžké kusy stříbrného nádobí, a jeden z nich si všiml, že se onen šlechtic kolem nich hodně točil. Řekli své podezření pánovi, který tomu nemohl uvěřit, ale pojal je sám, když se ten šlechtic přestal objevovat. Po několika dnech si pro něho poslal a mezi čtyřma očima ho přiměl k doznání, že je viníkem. Tu mu pan z Orléansu řekl, že musel být v podivné tísni, když spáchal takový čin, a že má velký důvod stěžovat si na jeho malou důvěru, že mu svou nouzi neodhalil. Vytáhl z kapsy dvacet louisdorů, dal mu je, požádal ho, aby k němu chodil jíst jako obvykle, a především aby zapomněl, jako zapomíná on sám, na to, co nesmí nikdy zopakovat. Svým lidem přísně zakázal mluvit o jejich podezření, a o té příhodě se ví jen od šlechtice samého, proniknutého zahanbením a vděčností.

Na pana z Orléansu přátelé často a živě naléhali, aby se biskupství vzdal, zvláště od chvíle, kdy se stal kardinálem. Namítali mu, že z něho nikdy nic nebral, a tak tu ztrátu po stránce zisku ani nepocítí, že po stránce práce to pro něho bude velká úleva a že ho to zbaví ustavičných sporů, které měl s králem o pobyt v diecézi a které ho někdy rozmrzely. Vskutku, když se paní vévodkyni z Bourgogne blížil čas slehnutí s princem, který žil jen rok a byl jejím prvním dítětem, poslal král panu z Orléansu kurýra s velmi výslovným vlastnoručním příkazem, aby ihned přijel a zůstal u dvora až do doby po porodu; nezbylo než poslechnout. Král k němu vedle přátelství choval úctu, která hraničila se zbožností. Zbožně si přál, aby dítěti, které se narodí, neudělil křest vodou nikdo jiný než on; a ten ubožák, který byl velmi tlustý a silně se potil, se v předpokoji, v biskupské pláštěnce a rochetě, řinul potem tak hojně, že parkety byly všude kolem něho mokré.

Nikdy nechtěl o vzdání se biskupství ani slyšet. Uznával všechny důvody, které mu uváděli; namítal však, že po tolika letech práce, jejíž plody vidí, se nechce za svého života vystavit tomu, že uvidí zničenou tak vzácnou žeň, tak užitečné školy, tak zbožné, tak horlivé a tak vzdělané faráře, vynikající duchovní, kteří s ním spravovali diecézi, i jiné, kteří ji vedli v jednotlivých částech, a že je vyženou a budou trýznit; a jen proto zůstal pevně biskupem. Brzy uvidíme, že to bylo proroctví.

Celý dvůr nad jeho smrtí truchlil; nejvíc ze všech král, který ho velebil. Zavolal si versailleského faráře, nařídil mu, aby tělo doprovodil až do Orléansu, a přál si, aby mu ve Versailles i cestou byly prokázány všechny možné pocty. Pocty, aby tělo doprovázel farář, se dosud nedostalo nikomu.

Po jeho smrti se od jeho komorníků zvědělo, že se obvykle trýznil kajícími nástroji a že každou noc vstával a hodinu trávil na kolenou v modlitbě. Svátosti přijal s velkou zbožností a následující noci zemřel, jak žil.

Hned nazítří vzkázal král po kurýrovi kardinálu z Janson, že mu dává jeho úřad.[3] Pro kardinála to byl nový důvod, aby dychtil po návratu, a pro kardinála z Bouillonu nová rána palicí. Pan z Met, který přijel, když jeho strýc, jemuž vděčil za všechno, umíral, se zdál dojat ze všech nejméně a celý dvůr tím velmi pohoršil. Orléans dostal biskup z Angers. Pelletier,[4] jeho otec, napsal králi ze svého ústraní a snažně ho prosil, aby jeho syna toho přeložení ušetřil. Král, pobízený paní z Maintenon a panem z Chartres, na tom naprosto trval; a Svatý Sulpicius, který se svou obvyklou hrubostí pokládal tu diecézi za silně nakaženou, ale dosud se to neodvažoval říci, přiměl pana z Angers, aby přijal, což jeho otce velmi zarmoutilo. Zdálo se, že Bůh tu volbu neschválil, neboť přeložený zemřel — nevydržel ani dva roky. Pronásledování bylo vyhrazeno biskupovi z Aire,[5] bratru Armenonvillovu, jehož úžeh dočista otupil a který se z toho za dlouhou dobu, co žil, už nikdy pořádně nevzpamatoval.

Král dal maršálu z Villeroy tři sta tisíc livrů z lyonských městských cel, splatných po padesáti tisících livrů ročně v šesti letech. Ta právě uplynula. Týž dar mu byl obnoven. Někdy pak člověk lituje, že špatným dělníkům zaplatil předem.[6] Alincourt, jeho děd, dostal nástupnictví v guvernérství Lyonu, Lyonnais atd. po Mandelotovi, když se za Jindřicha III. oženil s jeho dcerou. Ten sňatek sjednala Liga mezi Mandelotem a státním sekretářem z Villeroy, z nichž jeden byl horlivějším ligistou než druhý. Z otce na syna zůstalo toto guvernérství v rodě Villeroy. Alincourt se díky svému otci a díky překvapivému příbuzenskému svazku s konetáblem z Lesdiguières a maršálem z Créqui, k němuž mu to guvernérství dopomohlo, stal v Lyonu pánem. Přízeň a ohebnost jeho syna, prvního maršála z Villeroy, to tam udržely, a ještě víc vrchní velení, které tam po celý život měl arcibiskup lyonský, maršálův bratr, jenž se tam stal neomezeným pánem všeho. Přízni tohoto maršála, jeho synovce, stačilo jen udr-

---

3. **Vysvětlivka:** Kardinál z Coislinu byl velkým almužníkem Francie; tento úřad získal roku 1700, kdy byl odňat kardinálu z Bouillonu. Kardinál z Janson tehdy pobýval v Římě, pověřen královými záležitostmi.

4. **Vysvětlivka:** Claude Le Peletier, bývalý generální kontrolor financí a státní ministr, který roku 1697 odešel od dvora do ústraní; starší bratr Pelletiera de Sousy.

5. **Vysvětlivka:** Louis-Gaston Fleuriau d'Armenonville, dosud biskup z Aire, se po brzké smrti Pelletierova syna stal biskupem v Orléansu; „pronásledováním" míní Saint-Simon osud orleánských duchovních, který kardinál z Coislinu předvídal.

6. **Vysvětlivka:** Narážka na porážku, kterou maršál z Villeroy utrpěl 23. května 1706 u Ramillies.

žovat, co bylo zavedeno. Rozhodoval tedy sám o všech městských úřadech; jmenoval kupeckého prévôta. Lyonský intendant nemá žádný dohled nad příjmy města, které jsou nesmírné a v celém rozsahu málo známé, protože zčásti závisejí na obchodu, který se tam provozuje a který je stále jedním z největších v království. Představený kupců je spravuje sám a účty z nich skládá jen guvernérovi mezi čtyřma očima, a ten sám je neskládá nikomu. Je tedy snadné pochopit, že s takovou mocí je to hotové Peru, nehledě na moc, která se vztahuje na všechno ostatní a kvůli níž je guvernérova ochrana tak ustavičně nezbytná všem těm velkým lyonským obchodníkům i všem ostatním měšťanům města, kde vše už tak dlouho [závisí] na téže moci, vše je stvořením guvernérů a nic se nezmůže než skrze ně, kteří zasahují i do soukromých záležitostí všech rodin.

A tak když jsem jednoho dne obědval u Dangeaua s maršálem z Villeroy a s mnoha velvyslanci a jinými lidmi — neboť Dangeau rád dělal hostitele dvora a dělal to velmi dobře a velkolepě —, vyklouzla mu domýšlivost, jíž chtěl dělat velkého pána, ale která byla zcela pravdivá. „Pánové," řekl společnosti, „z nás všech guvernérů provincií si jedině pan maršál zachoval ve své provincii moc." Přepadl mě smích. Paní z Dangeau, která se na mne podívala a která první žertovala o hloupostech svého muže, ačkoli spolu žili báječně, se neubránila úsměvu. Koupil si guvernérství Touraine a nechtěl, aby ti cizinci nevěděli, že i on je guvernérem provincie.

Velký profous[7] dostal na svůj úřad listinu „brevet de retenue" na tři sta tisíc livrů pro svého syna, který se oženil s jistou slečnou du Hamel z Pikardie, velmi bohatou, která nebyla šťastná. Heudicourt, syn, jakýsi velmi zlomyslný satyr, hluboce zapletený do vysokých milostných pletek, složil později na všechny ty Montsoreauy[8] píseň tak nelíčenou, tak věrně podle skutečnosti a tak zábavnou, že když ji kdosi pošeptal do ucha maršálu z Boufflers při králově mši, kde měl hůl, neubránil se výbuchu smíchu. Byl to nejvážnější a nejdůstojnější muž Francie, největší otrok veškeré slušnosti. Král se překvapeně otočil, a jeho překvapení velmi vzrostlo, když viděl maršála, jak se zalyká smíchy a z očí mu kanou slzy. Když se vrátil do svého kabinetu, zavolal si ho a zeptal se, co ho mohlo při mši uvést do takového stavu. Maršál mu tu píseň řekl. A hle, král se zalykal smíchy ještě víc než předtím maršál a déle než čtrnáct dní se nemohl ubránit smíchu z plna hrdla, jakmile mu velký profous nebo některé z jeho dětí přišli na oči. Píseň se velmi rozšířila a náramně pobavila dvůr i město.

První štolba dostal o několik dní později také listinu „brevet de retenue" na čtyři sta tisíc livrů na svůj úřad. V téže době rozdal král několik peněžitých milostí mezi služebnictvo paní z Maintenon.

---

7. **Vysvětlivka:** Velký profous Francie (*grand prévôt de France*) vykonával soudní a policejní pravomoc u dvora a v králově sídle; úřad tehdy držel markýz ze Sourches.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rodové jméno velkého profousa.

V té době mě opravdu zarmoutilo vyhnanství pana du Charmel,[9] s nímž mě už dlouho pojilo opravdové přátelství a kterého jsem navštěvoval, jak nejčastěji jsem mohl, v jeho ústraní v Instituci. Pružiny toho vyhnanství si zaslouží, aby zde našly místo, a je to příběh, který vyžaduje znalosti a vzpomínky, má-li být dobře pochopen. Nejprve je třeba Charmela znát, vzpomenout si na to, co jsem o něm řekl — o jeho životě u dvora, ve velkém světě, při vysoké hře, a o tom, jak odešel do ústraní, o dobrotě, s níž k němu tehdy král mluvil, a o tvrdosti, s níž mu odpověděl, že ho už nikdy neuvidí. Nyní je třeba vysvětlit, jaký byl ve svém ústraní. Byl to muž žíněné košile, železných hrotů, všemožných nástrojů ustavičného pokání. Náramný postník a i jinak nadmíru střídmý, ačkoli od přírody velký jedlík, a k sobě samému ve všem nelítostně tvrdý. Postní doby trávil v La Trappe, večer i ráno v refektáři při dávce řeholníků, a nevynechal žádnou z jejich denních ani nočních hodinek. Kromě toho se dlouho modlil, ať byl kdekoli; a na Velký pátek v La Trappe klečel na zemi, bez opory, bez knihy, aniž změnil polohu, aniž se pohnul, od konce matutina až do bohoslužby, to jest od čtyř hodin ráno do deseti; přitom byl vždy veselý a vždy volný a nenucený. Měl neoblomnou věrnost ve všem, co si předsevzal. Nelze mít méně ducha, což zakrývala velká znalost světa a nejlepší společnosti, kterou však jeho ústraní nechalo zrezivět. V Paříži se oddal mnoha dobrým skutkům, které ho nutily trochu běhat a míchat se do příliš mnoha věcí. Až na latinu, kterou si podržel z koleje, neznal vůbec nic než to, čemu ho naučila zbožná četba; a protože byl od přírody nakloněn k tvrdosti drsné přísnosti, snadno se přiklonil na stranu jansenistickou a úzce se spojil s těmi, které nalezl nejvýrazněji poznamenané touto ražbou. Byl důvěrným přítelem pana Nicola, až se stal jedním z vykonavatelů jeho závěti. Snad ještě víc jím byl panu Boileauovi,[10] žáku Port-Royal, kterého pan z Luynes dal k hraběti z Albertu a rytíři z Luynes v jejich mládí; ti si jeho poučení zapamatovali špatně.

Je to týž Boileau, kterého si pan z Paříže, pozdější kardinál z Noailles, vzal do arcibiskupského paláce a ke svému stolu, když se stal arcibiskupem pařížským, a který proti němu, v jeho vlastním domě a živ jeho chlebem, sepsal onen podivný *Problème*, o němž jsem mluvil (tom II, s. 248; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola šestnáctá) a z něhož prelát vinil jezuity, jehož původní koncepty a několik dopisů o té věci, psaných rukou tohoto Boileaua, se však našly v opatství Hautvillers spolu s oněmi dalšími písemnostmi, které arcibiskupovi z Remeše způsobily u krále tak krutou nepříjemnost, o níž jsem vyprávěl (tom IV, s. 127; v tomto vydání Tom 4, kapitola šestá). Tyto originály *Problème*, nalezené touto náhodou a psané Boileauovou rukou, byly

9. **Vysvětlivka:** Pan du Charmel, bývalý dvořan a hráč, který se obrátil a odešel do ústraní v pařížském domě oratoriánů; byl blízký klášteru La Trappe a jeho opatu de Rancé.

10. **Vysvětlivka:** Jean-Jacques Boileau, duchovní z okruhu Port-Royal, pozdější kanovník u Saint-Honoré; není totožný s kazatelem abbé Boileauem ani s básníkem. Saint-Simon mu připisuje anonymní pamflet *Problème ecclésiastique* proti arcibiskupovi z Noailles, spálený z rozhodnutí parlamentu počátkem roku 1699; toto autorství je sporné.

poslány kardinálu z Noailles. Jezuité nad tím triumfovali, Boileau je nemohl ani se neodvážil zapřít. Viděli jsme (tom II, s. 249; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola šestnáctá), s jakou dobrotou se kardinál z Noailles toho zhoubného hosta (který neměl jiný chléb než ten, který mu dával od vlastního stolu) zbavil: dal mu kanonikát u Saint-Honoré, který mu poskytl velmi slušné živobytí a byt. Ten černý nevděk se nedal omluvit, stejně jako černá podlost, že tak přirozeně nechal ten krutý kousek padnout na jezuity, s nimiž kardinál z Noailles, biskup, arcibiskup a kardinál bez nich a smýšlející velmi odlišně než oni, nikdy nevycházel dobře.

Charmel, který kardinála z Noailles často vídal a kterého měl kardinál velmi rád a velmi ho vyznamenával, ho při tomto rozruchu přestal navštěvovat a s Boileauem udržoval dál nejužší styk a přátelství. Kardinála (říkám mu tak bez rozlišení dob, kdy jím ještě nebyl) to z přátelství spíš zabolelo než urazilo. Dal s Charmelem promluvit, dal ho požádat, aby ho přišel navštívit, s námahou toho dosáhl a promluvil s ním sám. Tolik vstřícných kroků bylo marných; Charmel se rozhořčoval čím dál víc. Jansenisté, rozmrzelí, že kardinál nepřijímá všechny jejich myšlenky, a ze vzteku dohnaní k té podivné krajnosti, svého stoupence tak pobláznili, že nikdy nedokázal postřehnout nevděk, zločin, zradu a podlost tam, kde byly tak zjevné; a hle, kam jeho malý duch a rozhled a bláznivá oddanost těm, které pokládal za světce, dovedly muže jinak tak přímého a samého tak svatého. Bylo by třeba chtít povznést lidi nad veškeré lidství, abychom uvěřili, že se kardinála z Noailles nemělo Charmelovo chování k němu velmi dotknout, zvláště po tom, jak se sám zachoval k Boileauovi i k němu. Taková byla Charmelova neomluvitelná chyba vůči kardinálu z Noailles. Přejděme nyní k té, které se později dopustil vůči králi.

U Troisvilla, jemuž král zabránil stát se členem Akademie, jsme viděli (tom IV, s. 282; v tomto vydání Tom 4, kapitola patnáctá) královu rozmrzelost vůči lidem žijícím v ústraní, kteří se u něho neukazovali. Pro toto místo jsem si nechal zmínku, že téhož dne, kdy Troisvilla odmítl, se jel projít do Marly, kde se o té věci trpce rozhovořil. Chválil samotáře na venkově; rozhovořil se o panu ze Saint-Louis, o jeho činech před svýma očima ve válce holandské i jinde, o životě, jaký vede v La Trappe, a řekl, že nepokládá za špatné, když tihle nejezdí zdaleka, aby ho viděli; odtud přešel k lidem žijícím v ústraní v Paříži a okolí, chválil Pelletiera, Fieubeta, rytíře z Gesvres, kteří k němu jednou nebo dvakrát do roka přicházeli a kteří se dobře vyrovnali Troisvillovi a Charmelovi, do nichž se silně pustil, a často opakoval, že se zabývají pletkami a záležitostmi víc než před odchodem do ústraní a že veškerou svou zbožnost vkládají do toho, že se u něho neukazují. Vévoda z Tresmes, velký Charmelův přítel, se nuceně uškleboval a přešlapoval z nohy na nohu. Cavoye,[11] další Charmelův přítel, se vložil do hovoru a se svou pověstí a nadutostí nažvanil spoustu hloupých lichotek a pustil

11. **Vysvětlivka:** Louis de Cavoye, velký maršál ubytovacích služeb královského domu, dvořan z prostšího rodu, jenž si díky matčiným vlivným stykům vydobyl mimořádné postavení u dvora.

se do svého přítele, aby dělal dobrého sluhu. Nikdo by neuhodl, kdo se ho zastal: muž, který ho sotva znal, muž ostatně velmi dvořanský, ale dvořan po způsobu člověka, který si je vědom své ceny, který má hrdost a důstojnost, který věděl, že Cavoye je Charmelův blízký přítel, a kterého pobouřilo, co slyšel. Byl to Harcourt, kdo se ho ujal, tak slušně a s takovým důvtipem, že král od té řeči upustil a začal o něčem jiném.

Cavoye se však zřejmě zamyslel. Harcourt ho přiměl vejít do sebe. Napsal tedy Charmelovi, co se v Marly stalo, ale ne, jakou úlohu tam sám sehrál, a poradil mu, aby mu napsal tak, aby mohl králi říci, že Charmel touží po cti předstoupit před něho po tolika letech, ale neodvažuje se toho, dokud neví, že to král schválí; tím způsobem ho to, bude-li mu vyhověno, bude stát jen dopolední cestu do Versailles, a bude-li odmítnut, král už vůči němu tu rozmrzelost mít nebude. Charmel mi ten dopis ukázal, tak rozhodnut nijak ho nevyužít, že jsem ho nedokázal přesvědčit.

Za čtrnáct dní poté, při jiné procházce v Marly, se král vrátil, ale lehčeji, k téže věci, k lidem v ústraní, kteří se u něho neukazují, a hned se Cavoye zeptal, co dělá Charmel a zda už dlouho o něm nemá zprávy. Cavoye to hned nazítří Charmelovi oznámil, naléhal na něho, aby se řídil radou, kterou mu dal poprvé, a dal mu pocítit, že toto tak zřetelné opakování týkající se jeho osoby jasně ukazuje, že král čekal, že o něm po své první řeči uslyší, a že by ho velmi ranilo, kdyby i tato druhá zůstala bez výsledku. Charmel mi dopis ukázal. Řekl jsem mu, že není nad čím váhat ani ztrácet chvilku; že má po tom, co o něm král Cavoyovi řekl, krásnou příležitost odepsat mu, že se domníval, že je zapomenut, a že když je tak šťasten, že si král ještě ráčí na něho vzpomenout, prosí Cavoye, aby mu vyžádal dovolení, aby směl přijít obejmout jeho kolena v živé vzpomínce na jeho někdejší dobrotu, že je to touha, jíž nemůže odolat, atd. Vzal jsem ho za náboženství, za povinnost a úctu poddaného ke králi, který má usilovat o to, aby se mu líbil, a ne aby ho dráždil; že je to na jedné straně přísná povinnost a na druhé moudrá opatrnost chopit se příležitosti a odvrátit bouři, k níž jeho svévolné nerozvážnosti ve věci jansenismu dávaly až příliš příležitosti, a udělat si proti tak vytrvalé královně roztrpčenosti protijed a štít jednáním, které mu jistě bude příjemné a které od něho zjevně žádá; že jediné dopoledne, cesta tam a zpět, tím bude využito nejen moudře a užitečně, ale i svatě, a že po tolika letech ústraní se nemusí bát chvilkového rozptýlení, které nevyhledal a které se stává tak nezbytným. Nikdy jsem ho k tomu nedokázal přimět.

Spokojil se s dopisem, který se dal ukázat, a s dalším pro krále. To vše bylo přijato velmi vlažně.

Pravda je, že se příliš bál sám sebe; obával se příliš příznivého přijetí. Po tolika letech pokání se necítil dost zbaven zbytku zalíbení ve své někdejší přízni a příjemnostech, které ho kdysi tolik ovládaly. Před několika lety odmítl paní z Maintenon styk v dobrých skutcích, který s ním chtěla navázat. Obával se jakéhokoli jiného styku než

s Bohem, jemuž chtěl vyhradit svou svobodu celou, a možná k tomu byl veden jeho Duchem, aby ho očistil tvrdším pokáním, a to takovým, které by si sám nezvolil.

Vraťme se ke kardinálu z Noailles. Předchozí rok, 1705, byl rokem velkého shromáždění duchovenstva. Kardinál z Noailles, který mu předsedal, měl za to, že toho má využít a dát na něm upravit různé body mravouky a kázně, ačkoli jsou tato shromáždění určena jen pro světské záležitosti duchovenstva; ačkoli ti, kdo jsou na ně vysláni, nemají v plných mocích, které si přinášejí od svých zmocnitelů, žádné jiné věci; a ačkoli se i dvůr obvykle má na pozoru před vším, co by se tam mohlo navrhnout a netýkalo by se světského předmětu těchto shromáždění. Tento kardinálův záměr nebyl jen jeho. Navíc bylo třeba dohodnout jej předem s několika předními preláty, kteří měli být členy shromáždění, a shodnout se na způsobu, jak jej po článcích navrhovat a pozvolna prosazovat. Jezuité, vždy číhající na kardinála z Noailles a na vše, co se mohlo týkat jejich učení a jejich mravouky, tento záměr prohlédli; mezi zasvěcenými se našel nějaký falešný bratr, který jim jej vydal v té podobě, v jaké měl být shromáždění předložen. Otec de La Chaise o tom promluvil s králem, který měl v té době kardinála z Noailles velmi rád a který se proti tomuto upozornění svého zpovědníka ohradil tak prudce, že La Chaise, muž moudrý a opatrný, rázem zmlkl, jist, že se k tomu později vrátí tím lépe.

Skutečně, jakmile bylo shromáždění zahájeno, byl o všem bod po bodu zpravován. Předem králi ohlásil návrh, který měl být podán a který byl podán v den, jejž králi řekl. Stejně tomu bylo se všemi ostatními. Král o tom promluvil s kardinálem z Noailles, který se tím nedal zastavit, rozhodnut učinit, co pokládal za dobré, stůj co stůj. Jezuité, rozhořčení, jak málo užitku mají ze zrady spáchané na kardinálu z Noailles, který ve shromáždění šel ve věcech mravouky a kázně stále kupředu, rozpálili krále prostřednictvím otce de La Chaise a způsobili kardinálovi všemožné nepříjemnosti. Zpravoval mě o tom arcibiskup z Arles, který se jako zástupce druhého řádu na jiném shromáždění urazil, protože shledal, že mu kardinál z Noailles neprojevuje dost ohledů, a který mu jako zástupce prvního řádu na tomto shromáždění ve všem odporoval a ze všech sil sloužil zároveň své nenávisti, svému štěstí i jezuitům, k nimž při svých záměrech a při ctižádosti, která ho stravovala, nikdy neopomněl být ve všem úslužný.

Kardinál z Noailles tedy vyšel z tohoto shromáždění u krále velmi špatně zapsán; král proti němu pojal nejsilnější podezření z jansenismu a — hluboce nevědomý v těchto věcech, vychovaný v nejkrajnějším předsudku o nich — se nikdy neporadil s nikým, kdo by ho mohl poučit, a dokonce nikdy nikomu, kdo by mu mohl dát sebemenší světlo, nedovolil před sebou otevřít ústa. A tak měli snadnou hru ti, kdo z jeho temnot těžili, aby mu vydávali za blud a za jansenismus vše, co jim bylo užitečné za takové vydávat, ať věci, nebo lidi; a navíc si uchvátili tu nesrovnatelnou výhodu, že věci i lidé takto označení zůstávali v klatbě bez zkoumání, bez vyšetřování a bez pomoci.

Kardinál z Noailles tedy vězel ve stavu skryté nemilosti, která — třebaže se navenek neprojevovala a nic neměnila na jeho každotýdenních audiencích u krále — nebyla o nic méně bolestná a tíživá. Jeho rodina, jíž jeho vliv a postavení dodávaly tolik lesku a prostředků, tím byla zarmoucena. Paní z Maintenon, na niž jezuité neměli žádný vliv, nebyla zarmoucena o nic méně. Žádné východisko než nějaký okázalý úder proti jansenistům, který by krále získal zpět. Ale kde jej vzít? Kardinál chtěl především zachovat dobrou mravouku a kázeň, nechtěl obětovat své přátele. Přitom na něho paní z Maintenon a jeho rodina bez ustání naléhaly, aby hledal, co by v té věci podnikl, a sám cítil, že je to nutné, dokonce i pro duchovní užitek, jemuž z něho učinili kámen úrazu.

Někdy na počátku tohoto roku byl otec Quesnel silně pronásledován ve španělském Nizozemí, kde měl král veškerou moc.[12] Byl div, že se mu podařilo uniknout z Bruselu a uchýlit se do Holandska. Do Paříže od něho přicházeli a zase odcházeli lidé. Zvědělo se to; kardinála z Noailles upozornili, že tito lidé jsou ve styku s Charmelem. Domníval se, že pracují na nějakém spisu proti němu; hořkost z Problème se obnovila. Proti Charmelovi ho popouzeli lidé, kteří to zpozorovali a kteří si od toho slibovali škodu pro jednoho a zatemnění pověsti druhého. Přesvědčili ho, že Charmel ty posly u sebe ukrývá; do pole byli vysláni špehové, kteří to potvrdili, a tyto zprávy kardinála rozhořčily docela. Je třeba přiznat, že pokud jde o jansenismus, nebyl nikdy člověk tak nerozvážný jako Charmel. Pokládal to za věc svědomí. Nikdy mu v tom nebylo možné domluvit. Sotva byl den, kdy by se jeho přátelé nad jeho chováním v této věci netřásli.

Byli jsme v Marly. Pontchartrain mi jednoho rána sdělil, že mu král právě nařídil vyhotovit královský zapečetěný list, jímž se Charmel vypovídá do svého domu v Charmelu u Château-Thierry se zákazem jej opouštět; a že když ho o chvíli později zavolal zpět, přikázal mu, aby mu jej poslal po důstojníkovi jízdní stráže, který ho přiměje odjet a uvidí odjíždět do čtyřiadvaceti hodin, který se zatím bude zdržovat u něho a který hned po jeho odjezdu podá zprávu o všem, co viděl a slyšel. Pontchartrain, který věděl, že jsem Charmelův velký přítel, mě požádal o mlčení, dokud se věc nerozšíří, a chtěl mě upozornit předem, aby předešel tomu, co by ze mne mohly vymámit překvapení a hněv, kdybych se to dozvěděl od lidí. Večer při hudbě si ke mně hraběnka z Mailly přisedla krátce poté, co hudba začala. Naše dvě sedadla byla trochu stranou od ostatních. Svěřila mi totéž a s týmž úmyslem jako Pontchartrain. Dělal jsem překvapeného kvůli mlčení, o něž mě požádal; opravdu jsem se jím však stal, když dodala, že je to dílo kardinála z Noailles, který téhož rána králi řekl, že Charmel je jansenista a rozvratník, který chodí se vztyčenou hlavou po domech a nabádá lidi k jansenismu, který řekl otci de La Tour, generálu Oratoře, že teď, když stojí v

12. **Ediční poznámka:** Saint-Simon události posouvá: Quesnel byl v Bruselu zatčen a odtud uprchl už roku 1703, ne počátkem roku 1706.

čele strany, je vše ztraceno, jestliže povolí; že je to zkrátka člověk, kterého je třeba vyhnat z Paříže, což bylo v tu chvíli nařízeno; že to, co mi tu říká, ví z dobrého pramene, protože od paní z Maintenon. Byla její neteří, její chráněnkou a dámou šatny paní vévodkyně z Bourgogne. Rozhovor jsme neprotahovali, aby si nikdo nevšiml, že mluvíme o něčem zajímavém. Bylo to ve středu 10. února, v den pravidelné audience kardinála z Noailles a také v den, kdy Chamillart obvykle odjížděl do L'Étangu až do soboty.

Nazítří ráno, kdy jsem se tam chystal jet, mě maršál z Noailles zastavil v uličce u králova lůžka, když jsme čekali, až král vyjde z kabinetu na procházku, pověděl mi o Charmelově vyhnanství, že od něho dostal dopis, na jehož základě se pokusil dosáhnout, aby směl zůstat u kamaldulů v Gros-Bois,[13] kam jezdil každý měsíc na den či dva, a že byl příkře odmítnut; divil se a velmi naříkal nad tou nečekanou ranou a naléhal na mne, abych příčinu zjistil od Pontchartraina, který královský zapečetěný list vyhotovil. Byl jsem dvojnásob popuzen, věda tak jistě, co jsem věděl, jak maršálovou přetvářkou, tak pastí, do níž můj ubohý přítel padl, když se obrátil na něho. Odpověděl jsem maršálovi zprudka, že má lepší možnost se to dozvědět než já, protože při životě, jaký Charmel vede, může jít jen o věc nauky, a ta spadá do pravomoci jeho bratra, který včera ráno dlouho mluvil s králem o samotě — v den, kdy byl podle toho, co mi sděluje, ten rozkaz vydán. Vtom král vyšel z kabinetu. Rozešli jsme se a nikdy potom jsme o tom spolu nemluvili.

Odtud jsem jel na oběd do L'Étangu, a protože jsem byl s Chamillartem zcela důvěrný, vyprávěl jsem mu rozmrzele o Charmelově neštěstí, které se právě stalo veřejně známým. Řekl mi, že o něm ví. Dodal jsem, že mu o něm aspoň povím, co neví; a vyprávěl jsem mu, aniž jsem koho jmenoval, co mi řekla paní z Mailly, a o falši, s níž o tom se mnou právě mluvil maršál z Noailles. Ještě jsem nedomluvil a Chamillart, tak mírný, tak umírněný, tak klidný, se náhle rozzuřil. Byli jsme v jeho kabinetu mezi čtyřma očima. Láteřil, dupal, neovládal se. Zeptal jsem se ho, co mu je. „Co mi je?" odpověděl a udeřil pěstí do stolu. „To, že u krále už není žádné tajemství. Co mi tu vyprávíte, řekl mi král včera u paní z Maintenon slovo od slova, ve stejném pořádku, jak mi to říkáte Vy, pět nebo šest hodin poté, co viděl kardinála z Noailles, a zakázal mi mluvit o tom s kýmkoli. Vidím však, že jste o tom zpraven bod po bodu; a když jste zpraven Vy, mohou být stejně zpraveni i jiní; a je velmi bolestné pro čestného muže, zvyklého na nejdůležitější tajemství, být pověřován takovými, která se sdělují jiným, a moci tak být zaměněn s těmi, kdo je nezachovávají." Nato mi vyprávěl, že když se mu totéž stalo už jednou, šel to hned říci králi a snažně ho prosil, aby ho nečinil odpovědným za to, s čím se svěří i jiným než jemu, načež mu král přiznal, že

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Kamaldulové, mnišský řád původem z Itálie, měli jméno podle Camaldoli, samoty ležící uprostřed Apenin. Do Francie přišli roku 1626 a založili tam šest domů, z nichž nejvýznamnější byl u Gros-Bois (Seine-et-Oise).

to sdělil ještě jiné osobě. Jeho hněv jsem schválil, ale požádal jsem ho, aby téhož léku nepoužil.

Ještě jistější, bylo-li to vůbec možné, po Chamillartově vyprávění, odkud ta rána přišla, dal jsem o tom Charmelovi vzkázat. Už byl pryč. Těžko si lze představit, s jakou pokorou a mírností tento muž, od přírody prudký, přijal královský zapečetěný list i toho strážce, který ho nespouštěl z očí, a jak přesně uposlechl. Zkoušel jsem různé prostředky, jak ho dostat zpět, ale roztrpčení bylo příliš velké. Charmel by byl rád znovu nabyl svobody, ale nechtěl k tomu ničím přispět, přesvědčen, že má věrně setrvat pod rukou Boží v pokání, které si nezvolil, ve skutečném odpuštění těm, kdo ho do něho uvrhli, a v hlubokém pokoji. Beauvau,[14] syn jeho sestry a jeho dědic, ženatý v Lotrinsku, který tam pod jménem pana z Craonu udělal, on i jeho žena, tak ohromné štěstí, už začínal vzcházet v oné přízni, která mu vynesla tolik milionů a titulů. Vévoda lotrinský se nabídl, že se za Charmela u krále přimluví. Charmel mu poděkoval a snažně ho prosil, aby ho ponechal ve stavu, do něhož ho Bůh postavil a v němž zůstal po zbytek života, který trval ještě dlouho. Při jeho konci uvidíme, jak nemožná byla jakákoli úleva a jak krajní byla tvrdost, kterou král vůči němu uplatnil a která mohla být příčinou jeho smrti.

14. **Vysvětlivka:** Marc de Beauvau, pan z Craonu, oblíbenec lotrinského vévody Leopolda, jehož milenkou byla Beauvauova žena; později kníže z Craonu.

Kapitola osmá

Vévoda z Vendôme; jeho mravy; jeho povaha; jeho počínání. — Alberoni; počátek jeho kariéry. — Vítězná cesta Vendômova ke dvoru. — Patent generálního maršála nabídnut a Vendômem odmítnut. — Velký převor; jeho povaha. — Berwick, maršálem Francie v pětatřiceti letech, se vrací do Španělska. — Roquelaure jede velet do Languedocu. — Hrabě z Toulouse a maršál z Cœuvres v Toulonu. — Drobné válečné činy vévody z Noailles. — Tessé zjedná své snaše právo sedět, když napálí oba krále. — Smrt anglické královny vdovy. — Hrabě z Fevershamu. — Smrt Belesbatova. — Smrt Polastronova. — Pohroma Saint-Adonova. — Hádka, která uvrhne paní z Barbezieux do kláštera. — Sňatek hraběte z Rochechouartu se slečnou z Blainville. — Sňatek vévody z Uzès s dcerou Bullionovou. — Sňatek prince z Tarentu se slečnou z La Fayette. — Původ výsad pana z La Trémoille. — Vévodové z Bouillonu a z Albretu usmířeni. — Penze dvacet tisíc livrů po dobu války pro hraběte z Évreux. — Vítězství Švédů.

Dvůr i Paříž spatřily v tomto čase podívanou vpravdě úžasnou. Pan z Vendôme neopustil Itálii od chvíle, kdy tam po cremonské události[1] vystřídal maršála z Villeroy. Jeho bitvy, ať už byly jakékoli, pevnosti, jichž dobyl, moc, které se zmocnil, pověst, kterou si neprávem osvojil, jeho nepochopitelné úspěchy v králově mysli i vůli, jistota jeho opor — to vše v něm vzbudilo touhu přijet si u dvora užít postavení tak skvělého, které tak dalece převyšovalo vše, v co kdy mohl doufat. Než však uvidíme přijíždět muže, který nabude převahy tak neuvěřitelné a o němž jsem dosud mluvil jen mimochodem, je dobře seznámit s ním čtenáře blíže a zajít i do podrobností, které mohou překvapit a které ho vykreslí podle skutečnosti.

Byl postavy co do výšky obyčejné, poněkud tlustý, ale statný, silný a čilý; tvář velmi ušlechtilá a vzezření hrdé; přirozený půvab v držení těla i v řeči; mnoho přirozeného ducha, který nikdy nepěstoval, snadné vyjadřování podpírané přirozenou smělostí, jež se později zvrhla v nejbezuzdnější drzost; velká znalost světa, dvora a osob, které se na něm postupně střídaly, a pod zdánlivou nedbalostí ustavičná péče a obratnost, s níž toho všestranně využíval; především obdivuhodný dvořan, který dovedl těžit i ze svých největších neřestí, kryt královou slabostí pro jeho původ; zdvořilý z vypočítavosti, ale s výběrem a skoupou mírou; nadmíru zpupný, jakmile usoudil, že si to může beztrestně dovolit, a zároveň důvěrný a lidový k obyčejným lidem, z přetvářky, která zastírala jeho ješitnost a získávala mu lásku prostého lidu; v jádru pýcha sama, a to pýcha, která chtěla všechno a všechno pohlcovala. Jak stoupala jeho

1. **Vysvětlivka:** V noci na 1. února 1702 přepadl princ Evžen Cremonu a zajal tam maršála z Villeroy; velení v Itálii po něm převzal pan z Vendôme.

hodnost a rostla jeho přízeň, rostly úměrně tomu i jeho povýšenost, jeho bezohlednost a jeho umíněnost až po zatvrzelost, takže mu jakákoli rada byla k ničemu a on sám byl přístupný jen pranepatrnému počtu důvěrníků a svým sluhům. Chvála, pak obdiv, nakonec zbožňování byly jedinou cestou, jíž bylo možno přiblížit se k tomuto polobohu, který hájil nejapné teze, aniž se kdo odvážil — ne snad odporovat, ale jen nepřitakat.

Poznal nízkost Francouzů a zneužil jí víc než kdo jiný. Ponenáhlu navykl podřízené a pak, od jednoho k druhému, celou svou armádu, aby ho neoslovovali jinak než Monseigneur a Vaše Výsosti. V mžiku se tato sněť rozšířila až ke generálporučíkům a k nejvýznačnějším lidem, z nichž se žádný — jako ovce jedna po druhé — už neodvážil mluvit s ním jinak; a když se zvyk změnil v právo, byli by riskovali urážku, kdyby někoho z nich napadlo oslovit ho jinak.

Co je úžasné pro každého, kdo znal krále — galantního k dámám po tak dlouhou část života, zbožného po tu druhou, často až k obtíži pro jiné, a v obou těch částech života plného oprávněného, ale neobyčejného odporu ke všem obyvatelům Sodomy, ba i k nejmenšímu podezření z této neřesti —: pan z Vendôme v ní vězel po celý život špinavěji než kdokoli jiný, a tak veřejně, že si z toho sám nedělal víc než z nejlehčí a nejobyčejnější milostné pletky, aniž mu to král, který o tom vždycky věděl, kdy zazlíval a aniž u něho byl proto hůře zapsán. Toto pohoršení ho provázelo celý život, u dvora, v Anetu i u armád. Jeho sluhové a nižší důstojníci vždy ukájeli tuto hroznou zálibu, byli jako takoví známi a jako takovým se jim dvořili důvěrníci pana z Vendôme i všichni, kdo si u něho chtěli pomoci. Viděli jsme, s jakou smělou nestoudností podstoupil veřejně velkou kúru[2], že se dvakrát rozloučil, aby ji šel podstoupit, že byl první, kdo se toho odvážil, a že se jeho zdraví stalo novinkou dvora, i s jakou nízkostí se dvůr na tom podílel po příkladu krále, který by synu Francie neodpustil to, co s tak podivnou a tak zjevnou slabostí trpěl Vendômovi.

Jeho lenost dosahovala míry, jakou si nelze představit. Nejednou byl málem zajat, protože umíněně setrvával v ubytování pohodlnějším, ale příliš vzdáleném, a ohrozil úspěch svých tažení, ba poskytl nepříteli značné výhody, protože se nedokázal odhodlat opustit ležení, kde byl ubytován podle své chuti. U armády vídal málo věcí na vlastní oči; spoléhal na své důvěrníky, jimž ještě velmi často nevěřil. Jeho den, jehož obvyklý pořádek nedokázal narušit, mu sotva dovoloval počínat si jinak. Jeho nečistota byla krajní a on se jí chlubil; hlupáci v něm viděli prostého člověka. Měl v posteli plno psů a fen, které tam po jeho boku vrhaly štěňata. Sám se tam v ničem neomezoval. Jednou z jeho tezí bylo, že si tak počíná každý, jen nemá tolik upřímnosti, aby to přiznal jako on. Tvrdil to jednoho dne paní princezně de Conti, nejčistotnější osobě na světě a v čistotě nejvybíravější.

---

2. **Vysvětlivka:** „Velká kúra“ (*le grand remède*) — léčba syfilidy rtutí; pan z Vendôme se kvůli ní roku 1699 veřejně rozloučil s dvorem.

U armády vstával dost pozdě, usedl na noční stolec, psal tam dopisy a vydával tam ranní rozkazy. Kdo s ním měl co jednat — totiž generálové a význační lidé —, pro toho to byla chvíle, kdy s ním mohl mluvit. Navykl armádu na tuto hanebnost. Tam důkladně snídal, často se dvěma nebo třemi důvěrníky, a stejnou měrou se vyprazdňoval, ať při jídle, nebo když naslouchal či vydával rozkazy, a vždy za přítomnosti množství stojících diváků. (Tyto hanebné podrobnosti je třeba strpět, máme-li ho dobře poznat.) Vyprazdňoval se hojně; když byla mísa plná až po okraj, vytáhli ji a nesli ji celé společnosti pod nosem vylít, a často ne jen jednou. Ve dnech, kdy se holil, sloužila k holení táž mísa, do níž si právě ulevil. To byla podle něho prostota mravů hodná prvních Římanů, která odsuzovala všechnu okázalost a zbytečnosti ostatních. Když bylo po všem, oblékl se, pak hrál o vysoké sázky piket nebo lomber, anebo bylo-li naprosto nutné kvůli něčemu vsednout na koně, byla k tomu chvíle teď. Jakmile po návratu vydal heslo, bylo u něho po všem. Večeřel se svými důvěrníky vydatně; byl velký jedlík, neobyčejně hltavý, nevyznal se v žádném jídle, měl velmi rád ryby, a to raději zleželé a často páchnoucí než dobré. Stolování se protahovalo tezemi a spory a nade všechno chválou, velebením a poctami, po celý den a ze všech stran.

Nikomu by neodpustil sebemenší výtku. Chtěl platit za prvního vojevůdce svého století a o princi Evženovi i o všech ostatních mluvil nepřístojně. Sebemenší odpor by byl zločinem. Vojáci a poddůstojníci ho zbožňovali pro jeho důvěrnost k nim a pro zvůli, kterou trpěl, aby si získal jejich srdce; vynahrazoval si to bezmeznou povýšeností ke všem, kdo stáli vysoko hodností nebo rodem. Téměř stejně zacházel s nejpřednějšími osobami v Itálii, které s ním tak často měly co jednat. To právě založilo štěstí proslulého Alberoniho.

Vévoda parmský[3] měl s panem z Vendôme co vyjednávat; poslal k němu biskupa z Parmy, který byl velmi překvapen, když ho pan z Vendôme přijal na nočním stolci, a ještě víc, když viděl, jak uprostřed rozhovoru vstává a utírá si před ním prdel. Byl tím tak pobouřen, že se — ovšem beze slova — vrátil do Parmy, aniž dokončil, co ho přivedlo, a prohlásil svému pánu, že se tam po tom, co se mu stalo, do smrti nevrátí. Alberoni byl syn zahradníka; cítil v sobě ducha, a tak oblékl kněžský límeček, aby se v podobě abbého dostal tam, kam by jeho plátěná halena neměla přístup. Byl to šašek; panu Parmskému se zalíbil jako nízký sluha, jímž se člověk baví; a jak se jím bavil, shledal, že má ducha a že by nemusel být neschopný k jednáním. Nedomníval se, že by noční stolec pana z Vendôme vyžadoval jiného vyslance, a pověřil ho, aby šel pokračovat a dokončit, co biskup z Parmy nechal nedodělané.

Alberoni, který nemusel dbát žádné důstojnosti a velmi dobře věděl, co je Vendôme zač, se rozhodl zalíbit se mu za každou cenu, aby své poslání splnil k spokojenosti svého pána a tím si u něho polepšil. Jednal tedy s panem z Vendôme na jeho

3. **Vysvětlivka:** František Farnese (1678–1727), vévoda parmský od roku 1694; Saint-Simon mu dále říká „pan Parmský".

nočním stolci a zpestřil svou záležitost žerty, jimž se generál smál tím víc, že ho Alberoni předem připravil množstvím chvály a poklon. Vendôme s ním naložil jako s biskupem: utřel si před ním prdel. Při tom pohledu Alberoni zvolá: „O culo di angelo!“ a běžel ji políbit. Nic neprospělo jeho záležitostem víc než tato hanebná šaškovina. Pan Parmský, který měl ve svém postavení s panem z Vendôme k vyjednávání nejednu věc, viděl, jak šťastně tu Alberoni začal, a užíval ho pak stále; a ten si dal za úkol zalíbit se hlavním sluhům, spřátelit se se všemi a prodlužovat své cesty. Panu z Vendôme, který miloval neobvyklá jídla, vařil sýrové polévky a jiná podivná ragú, která on shledával výtečnými. Chtěl, aby je Alberoni jedl s ním, a ten se tak u něho zapsal tak dobře, že doufaje ve větší štěstí v domě cikánském a rozmarném než u dvora svého pána, kde se cítil příliš nízkého zrna, zařídil, aby se od něho dal odlákat, a namluvil panu z Vendôme, že pro obdiv a oddanost, které k němu pojal, obětuje vše, v co mohl v Parmě doufat. Tak změnil pána; a brzy nato, aniž přestal provozovat řemeslo šaška a kuchaře polévek a prapodivných ragú, strčil nos do dopisů pana z Vendôme, osvědčil se k jeho spokojenosti, stal se jeho hlavním sekretářem a tím, komu svěřoval vše, co měl nejdůvěrnějšího a nejtajnějšího. To se ostatním velmi nelíbilo. Žárlivost došla tak daleko, že když se jednou na pochodu pohádali, ...[4] ho před očima celé armády hnal přes tisíc kroků holí. Pan z Vendôme to nesl nelibě, ale to bylo vše; a Alberoni, který nebyl z těch, kdo by pro takovou maličkost a na tak dobré cestě pustili kořist, si z toho u svého pána udělal zásluhu; ten v něm nacházel stále větší zalíbení, svěřoval mu vše, přibíral ho ke všem svým zábavám a jednal s ním spíš jako s důvěrným přítelem než jako se služebníkem; a jeho důvěrníci, ba i nejvýše postavení lidé jeho armády se Alberonimu dvořili.

Viděli jsme, co u krále zmohl původ pana z Vendôme; jak ho dovedl využít prostřednictvím pana du Maine a odtud prostřednictvím paní z Maintenon, stále výš; jak si tím získal oddanost Chamillartovu; a jaký zájem měli Vaudemont a jeho obratné neteře na tom, aby se s ním spojili. S Monseigneurem byl odjakživa zadobře díky lovu a dalším věcem z dávného mládí, takže byl v nitru tohoto dvora až sokem prince de Conti; toto soupeření se líbilo králi, který prince nenáviděl a který už dávno před vším, co jsme právě viděli, pojal k Vendômovi náklonnost a vyznamenával ho, protože mu Vendôme lichotil svou zálibou v lovu a ve venkově, svou vytrvalou přítomností u něho a zejména odporem k Paříži, kam takřka nikdy nejezdil. Viděli jsme jeho umění a smělost, s nimiž krále zaměstnával plány, podniky, nicotnými šarvátkami nafouknutými ve velké věci, skutečnými, ale velmi pochybnými bitvami vydávanými za rozhodné, s troufalostí, která obstála i před nejrychlejším vyvrácením, zkrátka ustavičnými kurýry, jimiž se král rád dával klamat, a přesvědčoval se o všem, co chtěl Vendôme — tak pevně podporovaný a vychvalovaný v nejvnitřnějších kabinetech a nikým nevyvracený, při opatřeních, která, jak jsme viděli, učinil

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jméno je v rukopise vynecháno.

ohledně dopisů z Itálie, a při hlubokém mlčení — kromě velebení —, které jeho váha a jeho přízeň vnutily jeho armádě.

Stav, v němž armádu shledával, a nepřítomnost prince Evžena, který byl ve Vídni, se mu zdály příznivou příležitostí, aby šel sklidit ovoce své práce. Dostal dovolení zajet si ke dvoru a zanechat armádu pod velením Médavyho, služebně nejstaršího generálporučíka, protože Vaudemontova politika, nebo pýcha nevelet jen díky nepřítomnosti jiného, ho přiměla prokázat tu zdvořilost Médavymu.

Vendôme přijel 12. února rovnou do Marly, kde jsme byli. Nastal strašlivý rozruch: kuchtíci, nosiči nosítek, všichni sluhové dvora nechali všeho, aby obklopili jeho poštovní kočár. Sotva vystoupil do svého pokoje, vše se tam hrnulo. Princové krve, tak dotčení tím, že ve službě dostal přednost před nimi, i mnoha jinými věcmi, tam dorazili úplně první. Lze si představit, zda na sebe oba levobočci dali čekat. Přiběhli tam ministři a do té míry všichni dvořané, že v salonu zůstaly jen dámy. Pan z Beauvilliers byl ve Vaucressonu; a já jsem zůstal divákem a nešel jsem se modle klanět.

Král i Monseigneur pro něho poslali. Jakmile se uprostřed toho zástupu mohl obléci, šel do salonu, spíš jím nesen než obklopen. Monseigneur dal přerušit hudbu, při níž právě byl, aby ho objal. Král, který byl u paní z Maintenon a pracoval s Chamillartem, pro něho poslal znovu, vyšel mu z malého pokoje, kde pracoval, vstříc do velkého kabinetu, několikrát ho objal, chvíli tam s ním zůstal a pak mu řekl, že ho uvidí zítra v klidu; skutečně s ním u paní z Maintenon rozmlouval přes dvě hodiny.

Chamillart mu pod záminkou, že s ním bude moci v L'Étangu pracovat ve větším klidu, pořádal po dva dny nádhernou slavnost. Po jeho příkladu se Pontchartrain, Torcy a pak nejvýznačnější páni dvora domnívali, že se zavděčí, zachovají-li se stejně. Každý se v tom chtěl vyznamenat; Vendôme, zadržovaný a vyhledávaný ze všech stran, tomu nemohl stačit. Lidé se ucházeli o to, aby mu směli pořádat slavnosti, a ucházeli se o to, aby na ně byli pozváni s ním. Žádný triumf se nikdy nevyrovnal jeho triumfu; každý krok, který učinil, mu přinášel nový. Není přehnané říci, že před ním vše zmizelo, princové krve, ministři i největší páni, nebo se objevilo jen proto, aby tím víc vynikl vysoko nad nimi, a že král jako by zůstával králem jen proto, aby ho ještě víc povýšil.

Přidal se k tomu lid ve Versailles i v Paříži, kam se Vendôme vypravil užít si tak zvláštního nadšení pod záminkou, že jde do Opery. Běhali tam za ním po ulicích s provoláváním slávy; ohlašovaly ho plakáty; v Opeře bylo vše předem zadáno; všude se tam lidé dusili v tlačenici a ceny míst byly zdvojnásobeny jako při prvních představeních.

Vendôme, který přijímal všechny ty pocty s krajní nenuceností, byl přece v duchu překvapen tak všeobecným bláznovstvím. Ačkoli se rozhodl, že svůj pobyt učiní co nejkratším, bál se, že tento zápal nevydrží. Aby byl vzácnější, požádal krále o svolení odjet na dobu mezi jedním Marly a druhým do Anetu, a ve Versailles pobyl jen dva dny, které ještě přerušil nocí v Meudonu, jíž ráčil poctít Monseigneura. Sotva

byl Vendôme v Anetu s velmi malým počtem vybraných lidí, dvůr se jeden po druhém vylidnil a zámek i ves Anet byly plné až po střechu. Jel tam lovit Monseigneur, princové krve, ministři; stala se z toho móda, na níž si každý zakládal. Nadut tak úžasným a tak vytrvalým přijetím, zacházel v Anetu s celým tím zástupem dvořanů podle toho, a nízkost byla taková, že to lidé snášeli bez reptání jako venkovskou volnost a nepřestali tam jezdit. Král, jehož jinak tolik uráželo, když byl opouštěn, ať při jakékoli příležitosti, měl potěšení z toho, jak Versailles kvůli Anetu osiřely, a ptal se jedněch, zda tam už byli, a druhých, kdy tam pojedou.

Vše ukazovalo, že bylo úmyslně rozhodnuto povýšit Vendôma mezi hrdiny; cítil to a chtěl toho využít. Obnovil své nároky velet maršálům Francie; dělali z něho boha Marta, jak mu to tedy odepřít? Patent generálního maršála[5] mu byl tudíž potichu udělen a sepsán stejně jako patent pana z Turenne, od jehož doby nebyl žádný takový k vidění. To nebylo po chuti ani panu z Vendôme, ani panu du Maine. Patent byl nabídnut jen proto, aby se obešlo to, k čemu král nikdy nechtěl svolit; a byl přijat jen z nouze a proto, aby posloužil jako obouvací lžíce jeho původu. Vendôme tedy navrhl, aby v něm byl nad znění patentu pana z Turenne uveden tento důvod. Nevím, odkud se o tom dověděl maršál z Villeroy, ale dověděl se to včas, aby proti tomu vznesl u krále námitky. Ty tehdy ještě odpovídaly královu smýšlení; maršál byl ve velké přízni, prosadil svou a panu z Vendôme bylo oznámeno, že se k jeho patentu, ve všem shodnému s patentem pana z Turenne, nic nepřidá. Urazil se a už o něj nestál. To odmítnutí bylo neobyčejně smělé; věděl však, s kým má co činit, a znal sílu svých opor. Bylo mu umíněně odpíráno velet těm maršálům Francie, kteří se jimi stali teprve od doby, kdy velel armádám; nebylo vinou opakovaných králových rozkazů, že mu to Tessé nedal pocítit — vyhnul se tomu jen dobrovolnou obratností; odtud k patentu, který mu nabídli, aby velel jim všem, bylo dál než od této nabídky k tomu, oč usiloval. Uvidíme ještě téhož roku, že se nezmýlil.

Jeho bratr, ač s ním vycházel jen prostředně, za ním přijel do Anetu, aby se jeho pomocí dostal znovu do sedla. Vendôme mu nabídl, že ho představí králi a vymůže mu penzi deset tisíc tolarů; ale zpupný velký převor nechtěl nic menšího než vrátit se velet armádě do Itálie; pobyt v Anetu přesto dokončil, velmi nespokojen, všechno odmítl, a když se jeho bratr vrátil ke dvoru, odjel se vztekat do Clichy.

Měl všechny neřesti svého bratra. V prostopášnosti měl nad něj to, že šel po srsti i po peří, a tu přednost, že po třicet let neulehl večer jinak, než že ho do postele donesli namol opilého — zvyk, jemuž zůstal věrný po zbytek života. Neměl jedinou vlastnost vojevůdce; jeho známou zbabělost podpírala drzost, která pobuřovala; ještě pyšnější než jeho bratr, zacházel až do zpupnosti, a právě proto se stýkal jen s bezvýznamnými podřízenými; lhář, podvodník, šibal, zloděj, jak jsme viděli u záležitostí

5. **Vysvětlivka:** *Maréchal général des camps et armées du roi* — mimořádná hodnost nadřazená maršálům Francie; pan z Turenne ji dostal roku 1660.

jeho bratra, nepoctivec až do morku kostí, které mu zničila příjice, svrchovaně domýšlivý a neobyčejně nízký a úlisný k lidem, které potřeboval, hotový všechno udělat a všechno strpět pro jediný tolar, a k tomu nejnepořádnější člověk a největší marnotratník na světě. Měl mnoho ducha a v mládí dokonalou postavu, s tváří kdysi neobyčejně krásnou. Vcelku nejpodlejší, nejopovrženíhodnější a zároveň nejnebezpečnější stvoření, jaké si lze představit.

Barcelonský záměr tehdy velmi zaměstnával. Zdálo se, že Tessé nemůže stačit na všechno. Bylo třeba armády v Galicii a zadržet, bude-li to možné, Portugalce, aby se bylo lze volněji věnovat Katalánsku. Triumf paní des Ursins v ní zahladil zlost, kterou měla na vévodu z Berwicku pro vše, co napsal o Orrym, jenž triumfoval s ní. Bylo třeba velitele proti Portugalsku a Berwick znal dokonale celou jeho hranici; to je v Madridu přimělo, aby si ho pro tuto stranu vyžádali zpět i s francouzskými vojsky. Král vyhověl a využil té příležitosti, aby dovršil jeho štěstí z náklonnosti k původu, jaký měl rád, ať byl z kterékoli země. Ačkoli Berwickovi nebylo ještě třicet šest let, poslal mu do Montpellieru hůl maršála Francie s rozkazem odebrat se odtud rovnou do Španělska.

Zároveň král, dojat žalem krásných očí paní z Roquelaure, poslal jejího manžela velet do Languedocu na místo Berwickovo, k pohoršení celé Francie. V téže době také hrabě z Toulouse a maršál z Cœuvres[6] odjeli do Toulonu připravit vše potřebné, aby sami šli z moře podpořit barcelonský podnik. Jeho důležitost jim dávala naději, že si Pontchartrain nepovede tak, jak jsme viděli, že si vedl předešlého roku. Zkušenost je poučila, že vytrvat v rozhodnutí, které pojal, se mu zdálo pro něho důležitější než nechat je uspět u Barcelony.

Vévoda z Noailles vykonal drobné válečné činy. Honil miquelety[7], zmocnil se Figuerasu, který nepřítel opustil, vložil nějaké vojsko do Rosasu, jakmile byla zrušena jeho blokáda, a velmi snadno vyčistil Ampurdán. Zabránil nepřátelům dobýt Báscaru, několik lidí jim zajal a pobil, postoupil k Teru a ovládl kraj od Girony až k moři. Tyto snadné výkony byly velmi oslavovány. Spěchal, aby mohl jednat jako velitel, a měl snadnou hru proti hrstce zemské hotovosti, než dorazí vojska určená k obléhání Barcelony a s nimi Legal, jehož měl poslouchat a potom při obléhání sloužit jako polní maršál.

Tessé nebyl ve Španělsku tak zaměstnán, aby nemyslel na své záležitosti. Provedl kousek, jaký je doma v jeho kraji, a řádně napálil krále i krále španělského. Aniž řekl slovo tomu druhému, požádal prvního o dovolení postoupit svou grandezu synovi, což bylo ve Španělsku věcí naprosto bezpříkladnou. Král, který nikdy s nikým nemluvil jinak než o svých záležitostech a z nutnosti, nevěděl o ničem a netajil se tím.

---

6. **Vysvětlivka:** Victor Marie z Estrées (1660–1737), viceadmirál a od roku 1703 maršál Francie; velel loďstvu po boku hraběte z Toulouse, admirála Francie.

7. **Vysvětlivka:** Miqueleti — katalánští nepravidelní horští střelci.

Na Tessého žádost, a k tomu podanou ze Španělska, ani na okamžik nezapochyboval, že se grandezy postupují jako u nás vévodství, a dovolil to. Když Tessé dostal od krále, co chtěl, tím, že ho takto zaskočil, zaskočil stejně i španělského krále: namluvil mu, že se král, jeho děd, zavázal tak, že už nemůže být popřen. Paní des Ursins, zcela mu oddaná, jak jsme obšírně viděli, mu mocně posloužila a pohnula španělského krále, aby se nepřel a neurážel pro maličkost, která nebude mít ve Španělsku žádný účinek, krále, svého děda, jehož tolik potřeboval. Podvolil se jen velmi nerad, ale dekretem, z něhož ta nechuť čišela a který dobře vysvětlil, že je to bez jakýchkoli důsledků, a který Španělsko z účinku vyloučil, takže kdyby tam byl hrabě z Tessé za života svého otce, nebylo by se s ním zacházelo jinak než se všemi nejstaršími syny grandů.

V téže době, totiž kolem poloviny února, zemřela v Portugalsku anglická královna vdova[8], která se tam jako bezdětná vdova uchýlila ke králi, svému bratru, jenž ji měl rád a velmi si jí vážil. Stejně vážena byla vždy i v Anglii, kde jejího odjezdu velmi litovali. To je ta, s níž byl hrabě z Feversham, bratr maršálů z Duras a z Lorges, tak zadobře, že nikdo nepochyboval, že se s ní v době mezi smrtí Karla II. a jejím odjezdem oženil. V Anglii se usadil pro své náboženství a zemřel tam bez dětí, ale bohatý díky sňatku, který uzavřel. Byl kapitánem tělesné gardy až do revoluce, velkým komořím královny až do jejího odjezdu, velitelem armády, a roku 1685 dostal Podvazkový řád po vévodovi z Monmouthu, kterého porazil a zajal a který byl sťat. Králi byla smrt této královny oznámena a on za ni oblékl smutek.

Zemřel také Belesbat. Jmenoval se Hurault. Jeho matka byla sestra Brégyho a švagrová paní z Brégy, o níž jsem se dost zábavně zmínil. Sestra jeho otce byla ona paní z Choisy, matka abbého z Choisy, tak zběhlá ve světě a tak zasvěcená do všech pletich dvora. Tyto dvě ženy uvedly Belesbata ke dvoru a do světa. Postavou to byl jakýsi slon, duchem jakýsi vůl, který si navykl pokládat se za dvořana, provázet krále na všech jeho válečných cestách a cestách na hranice, a nedostat se tím o nic dál. Jeho předkové byli z taláru; on nebyl ani talár, ani kord, dost se mu posmívali, a přece občas utrousil docela zábavné hrubosti. Velmi zvelebil zahradu v Belesbatu u Fontainebleau, kde jsou podivuhodné vody a lesy, a velmi se tím finančně vyčerpal. Zemřel stár, aniž se kdy oženil. Jeho sestra byla matkou Canillaca, o němž budu mít mnohokrát příležitost mluvit.

Zemřel také Polastron, starý generálporučík. Měl guvernérství a velkokříž Řádu svatého Ludvíka. Jeho bratr byl ve službách vévody Mazarina a byl vychovatelem

8. **Vysvětlivka:** Kateřina z Braganzy (1638–1705), vdova po anglickém králi Karlu II. († 1685) a sestra portugalského krále Petra II.; zemřela v Lisabonu už 31. prosince 1705.

jeho syna, zetě maršála z Duras. Tato rodina je plodná na vychovatele. Syn onoho bratra byl podvychovatelem dauphina[9], potom generálporučíkem.

Saint-Adon, z pařížské rodiny, galantní muž, velmi zabydlený ve velkém světě i ve velké hře a kapitán ve francouzské gardě, prodal po samých těžkých prohrách svou kompanii, a protože se už neodvažoval ukázat, uchýlil se do Flander, kde mu bavorský kurfiřt, který sbíral kdekoho, dal místo reformovaného plukovníka dragounů. Nedokázal se zdržet hry; neměl v ní víc štěstí, než míval zde. Jednoho rána se v posteli zabil. Všichni ho litovali: byl statečný, příjemný ve styku a, ač nevalného rodu, stvořený pro dobrou společnost.

Dva muži velmi hádaví, ač k hádkám dost málo způsobilí, se prudce chytili na plese v Palais-Royal. Vévoda z Orléans, který na ten hluk přišel, si u nich zjednal respekt a na místě je usmířil. Jeden ani druhý si nepřáli nic lepšího. Byli to rytíř z Bouillonu a d'Entrague, známý víc svou hrou a tím, že byl vlastním bratrancem paní princezny de Conti, než čímkoli jiným, synovec onoho tak zvláštního abbého d'Entrague, o němž jsem, myslím, mluvil. Oba se ucházeli o ruku paní z Barbezieux. Rytíř z Bouillonu měl aspoň postavení a pěknou postavu; ten druhý pletichy a drzost. Rozruch kolem té věci přiměl vyhlédnutou nevěstu vstoupit do kláštera.

Vévodkyně vdova z Mortemartu uzavřela ve své rodině smělý sňatek. Vzala pro hraběte z Maure, svého druhého syna, který přijal jméno hrabě z Rochechouartu, jedinou dceru svého bratra Blainvilla, padlého u Höchstädtu. Byla nesmírně bohatá; ale její matka byla už dlouho zavřena jako šílená k uvázání, a to šílenství bylo v rodě a projevilo se víc či méně ve všech pokoleních. Její babička byla sestra Châteauneufova. Jejich nejstarší bratr běhal celý život jako pomatenec po polích a ulicích v Angoulême. Arcibiskup z Bourges, jejich další bratr, nebyl nikdy docela při rozumu; ona byla ještě méně. Provdala se za jednoho Rochechouarta, který se jmenoval pan z Tonnay-Charente, a zlo pocházelo od matky, rozené Particelliové, dcery Émeryho, vrchního správce financí, která byla manželkou starého pána La Vrillièra, státního sekretáře.

Pan z Uzès uzavřel podobný. Z první ženy, dcery pana z Monaka, mu nezůstaly žádné děti. Zruinoval se v temnotě sprostého hýření; oženil se s jednou Bouillonovou dcerou[10]. Kdo by si tehdy pomyslel, že bratr jeho ženy bude roku 1724 spolu s ním rytířem řádu?

Velmi brzy nato pan z La Trémoille oženil svého jediného syna slušněji, se slečnou z La Fayette, rodným jménem Motier, velmi bohatou dědičkou. Ztratila otce i matku, která byla dcerou a nakonec i dědičkou Marillaca, děkana rady. Tento sňatek byl už sjednán s nejstarším synem vévody z Beauvilliers, když ho vévoda ztratil. La

---

9. **Vysvětlivka:** Míněn je dauphin Ludvík (1729–1765), syn Ludvíka XV., nikoli Monseigneur; Saint-Simon tu předbíhá do doby, kdy Paměti psal.

10. **Ediční poznámka:** Edice 1856 tiskne „Bouillon"; druhou manželkou vévody z Uzès však byla Anne-Marie-Marguerite de Bullion z talárového rodu Bullionů, nikoli dcera z vévodského rodu Bouillonů. Její bratr, markýz z Fervacques, se roku 1724 stal rytířem řádu.

Fayette zemřel jako polní maršál. Byl synem oné paní z La Fayette, proslulé svým duchem, tak blízké přítelkyně pana Prince, onoho hrdiny, paní z Longueville, pana z La Rochefoucauld[11] a všech duchaplných a předních osob své doby, která až do konce života vynikala svým duchem. V době zmatků kolem taburetek, udělených za regentství královny matky[12], potom odňatých a pak tak či onak vrácených, se paní z La Trémoille[13], která viděla, že se pánové z Bouillonu a z Turenne, její bratři, stali díky nepokojům knížaty, pokusila udělat knížetem i svého manžela. Díky týmž nepokojům a díky svému náboženství uzavřeli roku 1648 velký sňatek prince z Tarentu, svého syna, s Emilií Hesenskou, jejíž jedna sestra byla falckou kurfiřtkou, matkou Madame, a druhá dánskou královnou[14], dcerami Viléma V., lankraběte hesensko-kasselského, a jedné Hanauské, oné slavné válečnice, která tak užitečně a tak vytrvale sloužila Francii. Ohled na tak vznešenou snachu jí vynesl taburetku, a také slečně z La Trémoille, která se později provdala za jednoho vévodu sasko-výmarského. Panu z La Trémoille bylo uděleno i „pour"[15]. Vysvětlil jsem jinde, co to je.[16] Tímto způsobem uspokojili paní z La Trémoille i její bratry, kteří nechtěli rozmnožovat knížecí hodnost, které dosáhli, a panu z La Trémoille přiznali velmi velké vyznamenání, které dává taburetku manželce jeho nejstaršího syna a jeho nejstarší dceři, aniž se vztahuje dál na kteréhokoli z mladších. Později uvidíme rafinovaný podvod prince z Talmontu a kde uvázl.

Když už mluvím o Bouillonech, je třeba zde říci, že v téže době vévoda z Albretu, vida, že má proti sobě dvůr i město a že se král proti svému zvyku postavil na jednu stranu, poslal panu z Bouillonu svůj podpis na čistém listě, aby jejich spor ukončil zcela, jak se mu zlíbí. Pan z Bouillonu se už rozloučil s králem, aby odjel do Dijonu, kam byl ten spor postoupen a kde měl začít; to vrátilo do rodiny mír a dokonale usmířilo otce se synem, ne však s králem, u něhož otec marně dělal vše, co mohl,

---

11. **Vysvětlivka:** Marie-Madeleine z La Fayette (1634–1693) je autorka románu *Kněžna de Clèves*. Pan z La Rochefoucauld je zde František VI. († 1680), autor *Maxim*, otec velkého lovčího doby Pamětí.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Šlechta se sešla v říjnu 1649, aby se postavila proti poctám nedávno uděleným několika rodům. Podrobnosti viz v poznámkách na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 5).

13. **Vysvětlivka:** Marie de La Tour d'Auvergne, choť tehdejšího vévody z La Trémoille, nikoli vévodkyně z La Trémoille doby Pamětí. Její bratři jsou Frédéric-Maurice, vévoda z Bouillonu († 1652), otec vévody z Bouillonu doby Pamětí, a maršál z Turenne.

14. **Ediční poznámka:** Dánská královna Šarlota Amálie (1650–1714), choť Kristiána V., nebyla sestrou, nýbrž neteří princezny z Tarentu: byla dcerou lankraběte Viléma VI., syna Viléma V.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz tom II, s. 186. (V tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvanáctá.)

16. **Vysvětlivka:** „Pour" — výsada, že královští ubytovatelé při cestách dvora psali křídou na dveře přiděleného příbytku „pour M. ..." (pro pana ...), a ne pouhé jméno; náležela princům krve, kardinálům a cizím knížatům.

aby napravil, co ve svém hněvu pokazil. Král, který byl hraběti z Évreux vděčen, že přilnul k hraběti z Toulouse, mu dal dvacet tisíc livrů penze na dobu, po kterou potrvá válka. To jsou milosti z těch, které časové omezení usnadňuje, které jím však sotva kdy zůstanou omezeny.

Rehnskiöld v čele dvanácti tisíc Švédů, bez jakéhokoli dělostřelectva, porazil 12. února na hlavu Schulenburga, který měl dvacet tisíc Sasů nebo Moskovanů a mnoho děl[17]. Jízda tohoto druhého se hned zpočátku dala na útěk a opustila dvaadvacet děl, jichž Švédové použili. Schulenburg se postavil do čela patnácti tisíc mužů pěchoty, která byla prolomena tak, že jich nezůstalo ani tisíc. Schulenburg se zachránil sám a raněn, všichni Moskované byli pobiti, šest tisíc zajatců, z toho sto padesát důstojníků, děla, zavazadla, sto praporů a standart ukořistěno. Tak úplné vítězství nestálo Švédy víc než tisíc mužů a téměř žádné důstojníky. Jakou postavou by byl v Evropě tento mladý švédský král, kdyby se dokázal uchránit proradných rad svého ministra Pipera a nešel se šíleně zničit do moskevských pustin!

17. **Vysvětlivka:** Bitva u Fraustadtu (dnes Wschowa v Polsku), v níž švédský generál Rehnskiöld porazil saské a ruské vojsko generála Schulenburga.

Kapitola devátá

Velitelé armád. — Du Bourg napaden ve Versailles. — Joyeux; jeho bytost; jeho smrt. — Du Mont; jeho rodina; jeho povaha. — Zvláštní pohroma Maulevrierova. — Odjezd abbého z Polignaku atd. — Princ Emanuel z Elbeufu přechází k císařským a je in effigie oběšen. — Langallerie, generálporučík, a po něm Bonneval, brigádní generál, přecházejí k nepřátelům a jsou in effigie oběšeni. — Rozsáhlé plány na tažení; úvahy. — Lístek podepsaný králem panu z Vendôme, jímž se zavazuje, že maršál Francie od něho bude přijímat heslo a poslouchat ho, ovšem jen v Itálii. — Kardinál Medicejský se chce oženit z královýchrukou; slečna z Armagnacu ho odmítá. — Villars, pán Moderu a Lautery, dobývá Haguenau a vysvobozuje Fort-Louis. — Španělský král a Tessé před Barcelonou. — Berwick slabý proti Portugalcům. — Chavagnac pustoší Angličanům ostrovy v Americe.

Král rozdělil své armády zhruba jako v předešlých letech: pan z Vendôme v Itálii, Tessé pro Katalánsko, tou dobou ve Španělsku, Berwick pro portugalskou hranici. Maršál z Villars v Alsasku, Marsin na Mosele a maršál z Villeroy ve Flandrech, každý se svými generály.

Du Bourg, generálporučík určený pro Alsasko, kde byl ředitelem jízdy, a později maršál Francie, byl tehdy ve Versailles. Dal propustit ze služby jednoho kapitána jízdy z pluku Bourgogne. Ten důstojník si na něho 4. března večer ve Versailles počkal, když se vracel domů, napadl ho a dvěma ranami ho lehce zranil. Saint-Sernin, který šel kolem, rovněž na cestě domů, je od sebe odtrhl. Kapitán tam nechal klobouk, paruku i kord a utíkal, co mu síly stačily. Jmenoval se Boile. Dopadli ho u Fontainebleau. Du Bourg se vrhl králi k nohám a prosil ho o milost pro toho důstojníka, ale nedosáhl jí, a právem. Důstojník byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství, které král změnil na deset let vězení.

Starý Joyeux, první komorník Monseigneura a guvernér Meudonu, zemřel brzy nato ve Versailles ve velmi vysokém věku; nikdy nebyl ženat a všechen svůj majetek, který byl značný, odkázal dětem nebožtíka dobráka Bontempse, svého dávného přítele a druha. Tenhle Joyeux byl člověk zcela zvláštního a velmi nebezpečného druhu; Monseigneur se před ním měl velmi na pozoru a jeho nejužší dvůr s ním jednal s velkými ohledy a cítil se před ním značně stísněn. Sloužil královně matce, potom králi, a byl při všech služebných pletkách jeho lásek. Byl to krásný muž a velmi dobře rostlý, tančil lépe než kdokoli ve Francii a vystupoval ve všech královýchbaletech s nejlepšími tanečníky. Záda mu zůstala úplně rovná, ale dole se mu jako by zlomila; dělala tam hrot a Joyeux chodil skoro ohnutý vejpůl. Jeho oděv byl nevídaný a stále stejný: velká paruka a velký límec, hnědý, velmi široký kabát, velmi široké kalhoty,

jinak dobře obut. Měl mnoho ducha, a to ducha dvorského a všímavého, byl prchlivý, zlomyslný, umíněný, někdy z rozmaru úslužný a dobrácký. Král ho dal k Monseigneurovi jako muže, jemuž důvěřoval. Nebylo radno se mu znelíbit. Monseigneur se mu neodvážil odepřít guvernérství v Choisy, když Choisy získal, a potom v Meudonu,[1] kde Joyeux nařizoval všechno tak, jako to zprvu dělal Bontemps v Marly. Monseigneur s ním jednal dobře a měl k němu ohledy; ještě lépe se s jeho ztrátou smířil. Joyeux měl dobré opatství a myslím i několik převorství.

Guvernérství v Meudonu dostal du Mont. Byl to šlechtic z dobrého rodu. Můj otec, když byl prvním šlechticem komory a prvním štolbou Ludvíka XIII., založil skromné štěstí jeho otce, který se ukázal jako muž schopný a sám je dovršil. Stal se podvychovatelem krále a zemřel v tom úřadě velmi vážen. Na jeho místo byl dosazen La Bourlie, otec Guiscardův. Král se ujal syna zesnulého, tehdy ještě docela dítěte, svěřil ho do péče starému Beringhenovi, prvnímu štolbovi, a později ho přidělil k Monseigneurovi, jehož celé osobní stáji velel, podřízen prvnímu štolbovi krále. Byl to vysoký muž, dobře rostlý a pěkného zjevu, duchem nesmírně omezený, který však, narozen a vychován u dvora, kde strávil celý život, znal jeho běh i jeho kličky; muž velmi čestný a dobročinný, ale s rozmary a způsoby, jaké mívají lidé velmi malého ducha, rozmazlení přízní. Měl vždycky všechnu přízeň Monseigneurovu a jeho nejdůvěrnější důvěru ve všech věcech; spravoval jeho soukromou pokladnu a řídil jeho zábavy; přitom to byl velmi poctivý člověk a měl dost rozumu, aby se vždy udržel ve velmi dobrém poměru ke králi. Při vší té nadutosti nikdy nezapomněl, zač jeho otec vděčil mému; veřejně to říkal, prokazoval mému otci všemožnou úctu a mně vždy ve všem a pro všechno vycházel vstříc, s úctou a přátelstvím, zakládal si na obojím vůči mně a pokládal si to za čest, což se v dalším vyprávění ukáže způsobem hodným pozoru. V rodině štěstí neměl. Hrabě z Brionne[2] si počínal tak hlučně, že du Mont byl nucen zavřít svou ženu navždy na venkov. Jeho jediná dcera mu poskytla víc útěchy. Byla to žena dobrých vlastností a provdala se za velmi bohatého muže, kterého nebylo nikdy vidět, neboť žil téměř stále v Normandii. Jmenoval se pan z Flers a nesl buřičské jméno Pellevé.[3] S Monseigneurem ztratil du Mont všechno, co lze ztratit, a přece si vždy uchoval vážnost, plynoucí z úcty, a král s ním vždy jednal dobře. Za regentství dosáhl nástupnictví v Meudonu pro svého vnuka Pellevé, který měl kompanii v gendarmerii, byl statečný a těšil se ve společnosti vážnosti. Ten se oženil s dcerou La Chaise, kapitána stráže brány, synovce otce de La Chaise. Du Mont neměl tu bolest, aby viděl jeho katastrofu. Pellevé začal chvílemi šílet; Meudon mu

---

1. **Vysvětlivka:** Zámek Choisy zdědil Monseigneur roku 1693 po Mademoiselle; roku 1695 jej vyměnil s paní z Louvois za Meudon, který byl od té doby jeho sídlem.

2. **Vysvětlivka:** Jindřich Lotrinský, hrabě z Brionne (1661–1713), nejstarší syn pana Velkého.

3. **Vysvětlivka:** Narážka na kardinála Nicolase de Pellevé († 1594), jednoho z nejhorlivějších stoupenců katolické Ligy za náboženských válek.

nebylo možné ponechat, protože si tam počínal všemožně výstředně. To mu hlavu pomátlo docela; skončil nakonec tím, že se šel utopit do Seiny, u javelského mlýna.

Jedno šílenství mě přivádí k druhému; vylíčím je hned, abych později nemusel přerušovat důležité a navzájem spjaté věci, kdybych vyprávění odložil na dobu, kdy k němu došlo. Maulevrier se vrátil ze Španělska a zamířil rovnou do Marly, kde jsem byl i já, a to, jak jsem řekl, proto, že jeho žena byla mezi pozvanými; našel tam princeznu des Ursins na vrcholu jejího triumfu a paní z Maintenon stejně jí zaujatou jako netrpělivou poslat ji zpět do Madridu. Ten chlapík se té příležitosti chopil. Vezl s sebou spisy od španělské královny a od Tessé. Využil prvních dob vděčnosti paní des Ursins, jíž tak dobře posloužil, pěstoval si ji a dbal, aby zahlédla důvěrnosti, jichž se mu podařilo dosáhnout u paní vévodkyně z Bourgogne, i ty, jež si před svou cestou zjednal u monseigneura vévody z Bourgogne, který v něm shledal ducha. Neopomněl je v očích své významné přítelkyně zveličit; v Toulouse jí pověděl tolik tajných a důležitých věcí, že jí nebylo zatěžko věřit mu na slovo ještě víc, než sama viděla. Ať už v této zemi zanechávala jakkoli mnoho přátel, nebylo jí lhostejné dobře si pojistit tohoto, o němž viděla — a věřila tomu ještě víc, než tomu bylo —, že je tu poután těmi nejdůvěrnějšími svazky.

Sama nejednou zakusila sílu takových svazků, které tak často řídí dvory, záležitosti i úspěchy. Vzájemná tajemství, která si svěřili v Toulouse, a ta, která přivážel ze Španělska, je těsně spojila. Maulevrier si z nich udělal klíč k pokoji paní z Maintenon, tak zvědavé na vnitřní poměry španělského dvora, jemuž — jak počítala — bude prostřednictvím paní des Ursins vládnout víc než kdy jindy a jíž nemohla odepřít, že s Maulevrierem promluví. Byl tedy k ní připuštěn mezi čtyřma očima. Tyto rozhovory se množily a protahovaly se někdy na víc než tři hodiny. Dbal, aby je živil dopisy a spisy. Paní z Maintenon, vždy okouzlená novými známostmi a se zcela neobyčejnou sdílností, obdivovala na Maulevrierovi všechno a přiměla krále, aby našel zalíbení v tom, co jí posílal.

Maulevrier, který se vrátil ztracen a byl takto náhle znovu pozvednut, začal ztrácet soudnost, pohrdat ministry a málo dbát na to, co mu vzkazoval jeho tchán. Záležitosti, které mu procházely rukama, a tajné styky, které udržoval ve Španělsku, mu poskytovaly neustálé příležitosti k soukromým rozmluvám s monseigneurem vévodou a s paní vévodkyní z Bourgogne, s každým zvlášť — jí k tomu, aby s ním jednala šetrně, a jemu, aby si činil nárok na všechno. Nangis ho přiváděl k zoufalství, abbé z Polignaku rovněž. Nežádal nic menšího než oběti všeho druhu, a nemohl dosáhnout žádné. Jeho žena, na něho dopálená, začala dělat první kroky vůči Nangisovi; ten, aby se lépe kryl, na ně začal odpovídat. Maulevrier si toho všiml. To už bylo proti němu příliš. Znal svou ženu jako dost zlou, aby se jí bál. Tolik prudkých hnutí srdce i mysli ho připravilo o rozum.

Jednoho dne, když byl doma a kdy bylo patrně třeba cosi urovnat, přišla ho navštívit maršálka z Cœuvres. Zavřel před ní dveře svého pokoje, zevnitř je zabarikádoval

a přes dveře se s ní hádal, až jí spílal, celou dlouhou hodinu, po kterou měla trpělivost tam zůstat, aniž se jí podařilo ho uvidět. Od té doby se u dvora ukazoval zřídka a zdržoval se hodně v Paříži. Často vycházel sám v podivných hodinách, daleko od svého domu si bral nájemný kočár a dával se zavézt za kartuziány a na jiná odlehlá místa. Tam vystoupil, šel sám dál a zahvízdal; jednou mu sluha v šedém, který vyšel z nějakého kouta, předal balíčky, jindy mu je hodili z okna, jindy zase sebral u patníku krabici, která byla plná depeší. Dověděl jsem se o těchto tajemných rejdech už tenkrát od lidí, které z nediskrétní ješitnosti někdy učinil jejich svědky. Potom psal paní z Maintenon a paní vévodkyni z Bourgogne, ke konci však téměř výhradně té druhé, prostřednictvím paní Cantinové. Vím o lidech, mezi jinými o panu z Lorges, jimž Maulevrier zvenčí ukázal svazky svých dopisů a odpovědí a mezi jinými přečetl jeden, který mu psala paní Cantinová a v němž se ho snažila uklidnit, pokud šlo o paní vévodkyni z Bourgogne, a jejím jménem mu těmi nejvýslovnějšími a nejsilnějšími slovy vzkazovala, že s ní má vždy počítat.

Vykonal poslední cestu do Versailles, kde ji viděl v soukromí a krutě se s ní pohádal. Toho dne obědval u Torcyho, s nímž navenek zůstal v dobrém poměru, a byl tak pošetilý, že o svém vzteku a o svém rozhovoru vyprávěl abbému de Caumartin,[4] kterého tam zastihl a který byl důvěrným přítelem Tessé i jich všech a mně to potom opakoval slovo od slova; odtamtud odjel do Paříže. Tam, rozerván tisícerým běsněním lásky — která se dostavila tím, jak dlouho ji hrál —, žárlivosti a ctižádosti, se pomátl na rozumu do té míry, že bylo třeba zavolat lékaře a pouštět k němu jen osoby nezbytné, a i ty jen v hodinách, kdy mu bylo nejméně zle. Hlavou se mu honilo sto přeludů. Někdy jako zběsilý mluvil jen o Španělsku, jen o paní vévodkyni z Bourgogne, jen o Nangisovi, kterého chtěl zabít, jindy dát zavraždit. Někdy, pln výčitek kvůli přátelství monseigneura vévody z Bourgogne, proti němuž se tak těžce prohřešoval, vedl úvahy tak podivné na poslech, že se u něho nikdo neodvažoval zůstat a nechávali ho samotného. Jindy zase byl mírný, odpoutaný od světa, pln představ, které mu zůstaly z jeho prvního, církevního vychování, a toužil jen po ústraní a pokání. Tehdy potřeboval zpovědníka, aby ho vyvedl z jeho zoufání nad Božím milosrdenstvím. Často se také domníval, že je těžce nemocen a blízek smrti.

Svět však, a dokonce i jeho nejbližší, byl přesvědčen, že to všechno je jen hra; a v naději, že tomu učiní konec, mu oznámili, že ho lidé mají za blázna a že mu nesmírně záleží na tom, aby z tak podivného stavu vyšel a ukázal se. To byla poslední rána, která ho zdrtila. Bez sebe zuřivostí, když pocítil, že toto mínění nenapravitelně ničí všechny záměry jeho ctižádosti, jeho vládnoucí vášně, propadl zoufalství. Ačkoli ho s krajní péčí hlídala jeho žena, několik velmi blízkých přátel a jeho služebnictvo, dokázal to tak, že se jim všem na Velký pátek toho roku kolem osmé hodiny ranní

4. **Vysvětlivka:** Jean-François-Paul Lefèvre de Caumartin, člen Francouzské akademie, pozdější biskup.

na okamžik vytratil, vešel do chodby za svým bytem, otevřel okno, vrhl se do dvora a roztříštil si hlavu o dlažbu. Taková byla katastrofa ctižádostivce, jemuž nejbláznivější a nejnebezpečnější vášně, dovedené do krajnosti, pomátly hlavu a vzaly život — tragické oběti sebe sama.

Paní vévodkyně z Bourgogne se tu zprávu dověděla téhož dne při temných hodinkách, s králem a s celým dvorem. Na veřejnosti nedala znát, že by jí na tom záleželo; v soukromí dala poněkud průchod slzám. Ty slzy mohly být slzami soucitu, ale tak milosrdně vykládány nebyly. Hodně se zaznamenalo, že hned na Bílou sobotu jela paní Cantinová do Paříže k tomu nešťastníkovi, kam už předtím podnikla několik cest. Byla zcela oddána Tessé; záminkou byla paní z Maulevrier, ale nikdo na to nenaletěl a mělo se za to, že k té cestě byly závažné důvody.

Bolest vdovu nepřipravila o žádnou volnost ducha. Nikdo nepochyboval, že se zmocnila všech papírů dřív, než se uchýlila do kláštera, kde strávila první rok. Dostala tam dopis od paní vévodkyně z Bourgogne, jímž se velmi chlubila, a navštívily ji dámy této princezně nejbližší. Přijala je chladně a paní z La Vallière tak špatně, že se spolu rozkmotřily, ač byly důvěrnými přítelkyněmi.

Hned po Velikonocích jsme byli v Marly; paní z Maintenon tam byla smutná, v rozpacích a proti svému zvyku přísná k paní vévodkyni z Bourgogne. Často a dlouho ji zdržovala mezi čtyřma očima a princezna odtamtud vždy vycházela v slzách. Nikdo už nepochyboval, že se paní z Maintenon konečně dověděla to, co každý dávno viděl. Maulevrier byl podezírán, že se pomstil papíry, které jí ke konci poslal. Vymýšlelo se dokonce, že se Desmaretsovi, vlastnímu bratranci Maulevrierovu, který se vždy staral o jeho domácí záležitosti, dostaly do rukou důležité papíry a že je prostřednictvím Chamillarta předal paní z Maintenon, ba samotnému králi. Byl jsem po svém otci po celý život blízkým přítelem Desmaretsovým, jak jsem o tom vyprávěl na svém místě, a mohl jsem s ním mluvit o všem. Zastihl jsem ho jednoho dne, kdy zasedala finanční rada a kdy jsme spolu obědvali u Chamillarta, a při procházce v zahradách v Marly jsem se ho mezi čtyřma očima zeptal, jak tomu doopravdy je. Přiznal mi, že mu Maulevrier často vykládal o svých přeludech a o svých láskách a že mu toho napovídal tolik a všeho druhu, že si zoufal, zda ho z toho dokáže vyprostit, a nepochyboval, že to špatně skončí, a proto mu od té doby zavřel ústa pokaždé, když s ním o tom chtěl mluvit. Řekl mi, že to byl on, kdo nařídil zapečetění; že nepochybuje, že tam bylo mnoho dopisů a mnoho velmi pozoruhodných papírů; že ví, že Maulevrier jich krátce před smrtí mnoho spálil a jiné dal do úschovy, jíž se on sám nechtěl ujmout; že nepochybuje, že paní z Maulevrier vztáhla ruku na všechno, co se dalo najít; ale přísahal mi, že v té věci neměl žádný rozkaz ani nic podobného a že také nic nenašel.

Byl jsem velmi rád, že mám jasno o věci tak důležité. Protože tu tedy, pokud šlo o Desmaretse, už nic důležitého nebylo, vyprávěl jsem ten rozhovor vévodkyni z Villeroy, paní z Lévis, paní z Nogaretu a paní du Châtelet, vedle nichž jsme byli s paní ze Saint-Simon ubytováni a které nám také říkaly všechno, co vypátraly. Z dychtivosti,

s níž na mě paní z Nogaretu naléhala, abych Desmaretse vyzpovídal, a z její radosti nad tím, co jsem jí přinesl, jsem pojal silné podezření, že to nedělala sama od sebe a že paní vévodkyně z Bourgogne je kvůli tomu znepokojena. Mezitím ten hluboký smutek a ty tak často zarudlé oči paní vévodkyně z Bourgogne začaly znepokojovat monseigneura vévodu z Bourgogne. Málo chybělo, a byl by postřehl víc, než bylo třeba. Ale láska je důvěřivá; snadno uvěřil důvodům, které mu byly uvedeny. Výčitky se vyčerpaly nebo aspoň polevily a princezna pochopila, že je nutné ukazovat se veselejší. Přesto jsme dlouho pochybovali, zda o tom nebyl zpraven král. Dovolil jsem si probrat tuto věc otevřeně s vévodou z Beauvilliers. Podstatu věci znal; krutě trpěl za monseigneura vévodu z Bourgogne a neustále se chvěl, že ho uvidí upadnout do strašlivého zoufalství, až se doví to, co se nakonec téměř vždy proslechne. Pan z Beauvilliers si Maulevriera nikdy nevážil; jako dobrý křesťan litoval jeho neblahého konce, ale cítil velkou úlevu. Tessé z jiných důvodů necítil úlevu menší, když se ve Španělsku dověděl, že je zbaven zetě tak obtížného. Dokonce to ani dost neskrýval.

Dokončeme rovnou tuto choulostivou věc. Na abbého z Polignaku naléhal Torcy, aby odjel, a on se k tomu nemohl odhodlat, ačkoli ho o tom měla přesvědčit tato příhoda, kvůli níž na něho byly oči tak upřeny, a ještě jiná, velmi nepříjemná, kterou měl právě s abbém de Caumartin kvůli sporu pana z Bouillonu s jeho synem. Nakonec však bylo třeba se rozloučit. Velmi se zaznamenalo, že mu paní vévodkyně z Bourgogne popřála šťastnou cestu docela jinak, než jak obvykle propouštěla ty, kdo se s ní loučili. Málokdo uvěřil migréně, která ji celý ten den držela na lehátku u paní z Maintenon při úplně zavřených oknech a která skončila až mnoha slzami. Bylo to poprvé, kdy nebyla ušetřena. Madame, procházejíc se několik dní nato v zahradách versailleských, našla na jedné balustrádě a na několika podstavcích dva verše stejně drzé jako srozumitelné, a Madame neměla ani tu dobrotu, ani tu diskrétnost, aby o nich pomlčela. Všichni měli paní vévodkyni z Bourgogne rádi; ty verše nadělaly méně hluku, protože je každý dusil.

Princ Emanuel,[5] bratr vévody z Elbeufu, který sehrál mnoho různých rolí, většinou velmi hanebných, a často vymámil z krále peníze i ochranu, odjel do Milána za svou sestrou a za svým švagrem Vaudemontem. Tam uzavřel svůj obchod a přešel do císařovy armády, kde dostal pluk. Král, kterého to popudilo, proti němu dal vést proces, jako byl veden proti princi z Auvergne, a jako on byl rozsudkem parlamentu oběšen na náměstí Grève *in effigie*.

Do císařových služeb přešel také Langallerie. Jeho otec padl u Fleurus jako velmi vážený generálporučík. Syn byl statečný a spořádaný, pilný a dobrý důstojník, dost rychle to dotáhl na generálporučíka a vždy se jevil rozvážný a skromný. Sloužil v Itálii. Nevím, co mu pomátlo hlavu; zmocnila se ho ctižádost. Dotklo se ho, že mu dvůr

5. **Vysvětlivka:** Emanuel Mořic Lotrinský (1677–1763), mladší bratr vévody z Elbeufu z francouzské větve lotrinského domu; jeho sestra byla manželkou pana z Vaudemontu, tehdy guvernéra Milánska.

vytkl jakési plenění, zatímco viděl, jak se jiní bez ustání dopouštějí mnohem většího a nikdo jim neřekne slovo, protože mají silnější oporu. Oženil se se starou ženou, s níž nežil a s níž neměl děti a která byla guvernantkou dvorních slečen Madame, dokud Madame nějaké měla. Byl to nanejvýš docela prostý šlechtic a duchem velmi omezený. Za zimní nečinnosti odjel do Benátek; tam uzavřel svou smlouvu a odjel odtamtud do Vídně, se stejnou vojenskou hodností u císaře, jakou měl zde.

Tito dva přešli k nepřátelům v březnu. Čtrnáct dní po Langalleriem udělal totéž rytíř z Bonnevalu,[6] který také odjel do Benátek. Byl to mladší syn z velmi dobrého rodu, s velkým nadáním pro válku a s velkým duchem, hojně ozdobeným četbou, dobrý řečník, výmluvný, s obratností a půvabem, velký chuďas, velký marnotratník, nesmírný zhýralec, velký podvodník, o němž lze říci, že neměl čest ani svědomí, a velký drancovník. Tvrdě sužoval ona drobná italská knížata, která jsme dost nevhod šetřili, jak se od té doby dobře ukázalo. Nabral také dost peněz z kontribucí; stížnosti knížat a pokladníků mu vynesly dopisy od Chamillarta, který ho chtěl přimět, aby vše vrátil. Měl pěší pluk. Přišel rozkaz zadržet mu všechno, co měl dostat, než bude možné přimět ho k zaplacení zbytku. Bída a zlost ho dohnaly k tomu, že uzavřel svou smlouvu; a jako Langallerie odjel z Benátek do Vídně, kde si ho princ Evžen oblíbil a nechal ho velmi rychle postoupit do nejvyšších hodností, čehož, jak uvidíme, měl plné důvody litovat. Zakrátko poté, co je představil císaři a jeho dvoru, odjel princ Evžen z Vídně, aby velel v Itálii. Vzal je tam oba s sebou a sloužili tam pod jeho velením. Král dal i proti nim vést proces, jako to právě učinil s princem z Elbeufu, a oba se jako on ocitli na náměstí Grève *in effigie*. V pravý čas uvidíme jejich rozdílnou, ale neuvěřitelnou katastrofu.

Plány pro tažení, které mělo začít, byly hodny let králova zdaru a oněch šťastných časů hojnosti mužů i peněz, oněch ministrů a generálů, kteří svými schopnostmi diktovali Evropě zákon. Král chtěl začít dvěma bitvami, jednou v Itálii, druhou ve Flandrech; předejít shromáždění císařské armády na Rýně a vyvrátit nepřátelské linie; konečně oblehnout Barcelonu a Turín. Vyčerpání Španělska a to, do něhož upadala Francie, málo odpovídalo tak rozsáhlým představám. Chamillart, klesající pod dvojím ministerstvem Colbertovým a Louvoisovým, se málo podobal těmto dvěma velkým ministrům a velitelé armád stejně málo panu Princi,[7] panu z Turenne a žákům těchto hrdinů, kteří už nebyli. Byli to generálové z obliby, z rozmaru, z přízně, z kabinetu, jimž král, jak se domníval, dával spolu s patentem i schopnosti, stejně jako svým ministrům. Louvois, rozhořčený, že musel brát ohled na ony první generály, se měl dobře na pozoru, aby vychoval jiné. Chtěl jen povolné, jejichž neschopnost by

6. **Vysvětlivka:** Claude Alexandre, hrabě z Bonnevalu (1675–1747); po roztržce s princem Evženem přešel později do tureckých služeb, přijal islám a proslul jako Ahmed paša.

7. **Vysvětlivka:** Zde Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský, † 1686), nikoli jeho syn, pan Princ doby Pamětí.

neustále potřebovala jeho ochranu. Aby toho dosáhl, odstraňoval zásluhy a nadání, kdežto před vrcholem jeho moci byly vyhledávány. Hleděli je u lidí záhy rozpoznat; zkoušeli je samostatnými veleními, aby prozkoumali jejich síly; a odpovídali-li tomu, co se od nich čekalo, pomáhali jim vpřed. Dávali jim vypracovávat plány, aby je vycvičili; byly-li dobré, pověřili je jejich provedením. Snažili se rozpoznat povahu jejich chyb. Byly chyby, které se neodpouštěly, protože pramenily z nedostatku základu; u jiných, které vycházely z přílišné horlivosti nebo z překvapení, se pamatovalo na velké slovo pana z Turenne: že člověk musí být poražen, aby se stal dobrým, a musí nadělat chyb, aby se lépe poučil. Byly to však oddělené sbory nebo oddíly, ne armády, co se dávalo v sázku pod těmi, kdo byli takto zkoušeni; ty se potom zvětšovaly a nakonec se z nich stávaly armády, podle toho, jak bylo vidět, že se jim daří. Odtud pramenila soutěživost, a tudíž všeobecná píle, neustálé vychovávání vrchních velitelů a ještě i takových generálů, kteří neměli dost základu, aby vedli armádu, ale měli ho dost, aby v ní užitečně vynikali na druhém a třetím místě, a pod nimi množství nižších důstojníků, na nichž často spočívaly věci menší, avšak vedené s rozhledem a úspěchem. Byli podle toho odměňováni nějakou milostí nebo povýšením. Nikdo proti tomu nic nenamítal; a v naději na příležitost, aby se také vyznamenal, byl každý sám k sobě spravedlivý a každý usiloval a myslel jen na to, aby se přičinil, učil se a dobře konal. Tak se stále vychovávali schopní lidé a tehdejší velitel praporu toho věděl víc než naši novodobí generálporučíci. To jsem často slýchal vyprávět a rozebírat pana maršála z Lorges, který želel způsobu, jímž byl tento postup nahrazen, a předpovídal neštěstí, která z toho vzešla.

Pan z Louvois, aby byl úplným pánem, vnukl králi pořadí podle služebního stáří (*ordre du tableau*)[8] a hromadná jmenování, což všechny postavilo naroveň a učinilo píli a práci zbytečnými pro jakýkoli postup, za nějž se napříště vděčilo jen služebnímu stáří a letům — vždy se vzácnými výjimkami pro ty, které měl pan z Louvois zvláštní důvody protlačit. Přesvědčil krále také o tom, že je na něm samém, aby řídil své armády ze svého kabinetu. Toto lichocení sloužilo jen k tomu, aby ho oklamal a aby je řídil on, Louvois, podle své vůle a pod královým jménem, ke škodě věcí, jimiž generálové, držení na vodítku, už nemohli disponovat, ani neměli volnost využít jakékoli příležitosti, která unikla dřív, než se vrátil kurýr vyslaný, aby o ní podal zprávu a přivezl rozkazy; takže vrchní velitel, stále zadržovaný, stále na vodítku, stále ve strachu, v nejistotě, v očekávání rozkazů od dvora na každém kroku, nenacházel žádnou úlevu ani ve svých generálech, kteří se tam dostali služebním stářím, aniž kdy byli vlastně něčím jiným než podřízenými a aniž na nich kdy co spočívalo, a kteří si také, jisti, že postoupí jen podle svého pořadí ve služebním stáří, v převážné většině nikdy nedali práci, aby se snažili něčemu naučit. Proto také byla nevědomost téměř

8. **Vysvětlivka:** *Ordre du tableau* — pravidlo zavedené roku 1675, podle něhož se velení i postup mezi důstojníky téže hodnosti řídily služebním stářím.

u všech taková, že polní maršál, který vyšel z pěchoty, neměl nejmenší ponětí o rozvržení ani o uspořádání pícování; že ten, který vyšel z jízdy, nevěděl, co je zákop, ani nic, co se týká útoku na pevnost nebo její obrany; že skoro žádný neuměl postavit tábor, ani rozestavit stráže, ani doprovodit konvoj, ani vést oddíl; a generálporučíci toho nevěděli o mnoho víc, leda nějaké běžné úkony, jimž se chtě nechtě naučili, dokud byli polními maršály.

Přepych, který zaplavil armády, kde se chtělo žít stejně vybraně jako v Paříži, bránil generálům žít s důstojníky, poznat je a být jim znám; a tedy umět vybírat a rozlišovat pro velení, která vyžadují důvěru ve schopnosti lidí. Žádné hovory o válce jako kdysi, kdy se lidé poučovali vzájemným vyprávěním a rozpravami, kdy by bylo hanbou mluvit o něčem jiném a něčím jiným se zabývat, kdy mladí naslouchali starým a ti rozmlouvali o tom, co viděli dělat dobře a špatně, s důvody a úvahami. Dnešní lidé každého věku, nemohouce mluvit o tom, co neznají, mluví jen o hře a o ženách, staří jen o píci a o ekvipážích; generálové šetří nebo žijí mezi sebou; vrchní velitel vídá jen zástup, v soukromí jen píše, což mu pohltí všechen čas kurýry, většinou velmi drahými a ještě víc zbytečnými; večer je ponechán třem nebo čtyřem mužům pověřeným podrobnostmi služby, kteří to často neumějí.

Dne 11. března měl pan z Vendôme ve Versailles velmi dlouhou audienci u krále v jeho kabinetu; rozloučil se při ní, aby šel strávit dva dny v Crozatově domě v Clichy a odtamtud odjel do Itálie. Dokázal postupně změnit směr. Nesen zájmem pana du Maine a celým vlivem paní z Maintenon, vylíčil králi, jak krajně mu bylo v Itálii proti mysli, že tam byl Tessé; že když mu už král byl ochoten dát patent generálního maršála, jaký měl pan z Turenne, aby velel všem maršálům Francie, žádá ho aspoň o milost, aby v Itálii velel těm, které by tam snad poslal. Král, zmítaný v nejhlubším nitru, zaujatý panem z Vendôme, jak byl, žádající si, aby hned po příjezdu svedl bitvu, a spoléhající na něho, že bude krýt obléhání Turína, o němž bylo rozhodnuto, ho nechtěl propustit nespokojeného. Měl za to, že lacino vyvázl díky omezení, které Vendôme sám navrhoval k milosti, o niž žádal, a oddechl si, že už nemluví o důvodu svého rodu. Chamillart tedy dostal rozkaz napsat Vendômovi vlastní rukou prostý lístek, který král vlastnoručně podepsal a jímž mu král sliboval, že v případě, že by ho prospěch jeho záležitostí přiměl poslat do Itálie některého maršála Francie, nařídí tomuto maršálovi Francie, aby ho poslouchal a přijímal od něho heslo, a to jen v Itálii, s ohledem na velké služby, které mu v té zemi prokázal. Vendôme s tím byl spokojen, odvezl si lístek s sebou a právě ve chvíli odjezdu se jím velmi chlubil, pevně odhodlán udělat si z něho stupeň, po němž by nakonec vystoupil ke svému nároku velet všem maršálům Francie, bez patentu a z titulu svého rodu. Tato první újma maršály velmi pokořila, a nade všechny maršála z Villeroy, který odrazil onu velkou ránu, jejíž návrat mu tato právem dala předvídat a obávat se ho. Král Vendômovi nekladl na srdce nic víc než to, aby po příjezdu všude vyhledával nepřátele a bil se s nimi. Pan z Vendôme mu to slíbil, a uvidíme, že slovo dodržel.

Nalodil se se svým bratrem v Antibes na dvě královy galéry, které ho dovezly do Janova; odtamtud odjel velký převor do Říma s úmyslem žít tam v ústraní, přestože to už jednou zkusil a nedokázal to snést, a pan z Vendôme ke své armádě.

Našel tam všechno v dobrém stavu, a přece dal rozšířit pověst, že je armáda tak zesláblá a v takovém nepořádku, že nemůže nic podniknout. Nepřítomnost prince Evžena ho pobízela stejně jako královy rozkazy. Než princ dorazí, velel jeho armádě Reventlow. Vendôme rychle shromáždil padesát osm praporů a šest tisíc jezdců ve svém hlavním stanu, jímž bylo Castiglione delle Stiviere, a 19. dubna časně ráno vytáhl k Montichiari, kde se nepřátelé po celou zimu opevňovali, které však při jeho příchodu opustili. Ustoupili do Calcinata, kde se shromáždila všechna jejich ležení. Vendôme, který je sledoval těsně v patách, je našel v bitevním šiku na výšině u Calcinata, prudce a zhurta na ně zaútočil, a protože síly nebyly vyrovnané — nepřátel tam totiž nebylo víc než deset nebo jedenáct tisíc —, porazil je a rozprášil ve velmi krátké době, pobil jim tři tisíce mužů, ukořistil dvacet praporů, deset děl a zajal osm tisíc mužů, mezi nimi jednoho plukovníka.[9]

Tu zprávu přivezl rytíř z Maulevrier[10] s osmiřádkovým lístkem pro krále, psaným v poledne přímo na bojišti. Dva dny nato přijel Conches, pobočník pana z Vendôme, s dlouhou depeší z dvacátého. Devatenáctého odpoledne Vendôme pokračoval ve svém vítězství. Z dvou tisíc pěti set mužů, kteří ustupovali, bylo jedenáct set pobito a ostatní zajati; a s těmito ostatními hrabě z Falkensteinu, generál, tři plukovníci a řada nižších důstojníků. Počet zajatců činil podle Conchesovy zprávy víc než dva tisíce pět set, kromě pěti set zběhů. Přivezl dvacet čtyři prapory a dvanáct standart. Naše vojska si přišla k dvanácti stům nových stejnokrojů, nalezených v Calcinatu; nic jiného se tam nenašlo. Nepřátelé zahodili šest tisíc pušek, které dal Vendôme vyhledat, po tolaru za kus. Padl tam rytíř du Héron, a byla to ztráta; byl brigádním generálem dragounů. Vendôme ztratil málo lidí; byl to spíš úprk než boj. Dvaadvacátého vytáhl, aby své vítězství dovršil, ale nepřátelé ustoupili toho večera, kdy k nim dorazil, utajili před ním svůj pochod a dokázali se o všechno postarat tak dobře, že ani jejich poslední zadní voj nemohl být napaden. Princ Evžen přijel den po srážce. Napravil věci tak rychle, že jsme z toho úspěchu nemohli vytěžit žádný užitek. Zprvu se přesto od něho čekalo všechno a pan z Vendôme byl vynášen do nebes. Prince Evžena zdrželo to, že za nic nechtěl odjet, dokud neuvidí své nováčky, své posily a peníze, o které žádal, daleko na cestě do Itálie. Tato pomoc k němu dorazila krátce po jeho příjezdu a on jí uměl využít až příliš dobře; a pan z Vendôme, místo aby útočil, se po zbytek doby, kterou v Itálii zůstal, zabýval jen odrážením ran.

---

9. **Ediční poznámka:** Počet zajatců je nadsazený: novější literatura uvádí na císařské straně asi 3 000 mrtvých a raněných a nanejvýš 3 000 zajatců; bližší je údaj „přes 2 500 zajatců“ o kus dál.

10. **Vysvětlivka:** Jiná osoba než markýz z Maulevrier, jehož smrt o Velkém pátku byla vylíčena výše; ten zemřel už před bitvou.

Než opustíme Itálii, je třeba říci slovo o kroku, který u krále učinil kardinál Medicejský.[11] Při pobytu španělského krále v Neapoli bylo vidět, jak francouzské srdce tento kardinál měl. Neměl žádné svěcení, kardinálem se stal velmi mlád, byl protektorem záležitostí Francie a Španělska a viděl, že velkovévoda, jeho bratr, stárne a je rozkmotřen s velkovévodkyní, která se před mnoha lety navždy uchýlila do Francie. Z toho manželství vzešli jen dva synové: starší, Ferdinand, zemřel, aniž zanechal děti se sestrou nebožky paní Dauphine;[12] mladší, Gaston, byl dlouhá léta rozkmotřen se svou ženou, s níž neměl děti. Byla to sestra princezny Bádenské,[13] matky zesnulé vévodkyně z Orléans; ty dvě byly posledními z rodu sasko-lauenburského. Princezna Toskánská žila u sebe v Německu a o návratu k manželovi už nebylo řeči. Jiné potomstvo velkovévodů nebylo. Větev Medicejských z Ottajana, usazená v Neapolském království, byla starší než větev velkovévodů, která se od ní oddělila dávno předtím, než si uchvátila svrchovanou moc. Mezi oběma větvemi panovala odjakživa odtažitost, ba nechuť. Jiná větev Medicejských už nežila.

Kardinál, ač starý, pomýšlel na to, že vrátí klobouk, zachová, bude-li moci, svůj rod a ožení se. Chtěl být oženěn z ruky krále, a to s Francouzkou. Napsal mu o tom. Král, jak jsme často viděli, měl rád pana Velkého. Pokud šlo o Toskánsko, neměl vůči lotrinskému domu tytéž důvody, jaké měl u Mantovy kvůli Montferratu. Stále pamatoval na to, že zabránil hraběti z Toulouse oženit se se slečnou z Armagnacu, že vyhnal Longepierra, kterého k hraběti přidělil, protože tu věc spískal, a že dal slečně z Armagnacu dlouho pociťovat své rozhořčení za to, že ji hnala tak daleko, jak jen mohla. Pomýšlel tedy na to, že pana Velkého odškodní sňatkem, který mohl z jeho dcery učinit velkovévodkyni toskánskou. Promluvil o tom s panem Velkým, který tím byl nadšen, ale poprosil ho, aby mu dovolil poradit se s dcerou. Slečna z Armagnacu žila u dvora od dětství, zbožňována matkou, která byla paní rodiny i svého manžela. Žila v domě, který se ze všech u dvora ukazoval nejvelkolepěji a nejskvěleji; vášnivě milovala hru a tam se dnem i nocí hrálo o nejvyšší sázky na světě. Byla dosud krásná jako den; žila v domě volném a nejhojněji navštěvovaném, kde ji o tom nenechali v nevědomosti. Nedokázala svolit, aby vyměnila život tak příjemný a tak pohodlný za cizí zemi, strohou, žárlivou a lakotnou, s manželem starým, který by jí ponechal málo volnosti v zemi, kde volnost nebyla příliš ve zvyku a kde by nikoho

---

11. **Vysvětlivka:** Francesco Maria Medicejský (1660–1711), mladší bratr toskánského velkovévody Cosima III.; kardinálského klobouku se vzdal až roku 1709 a oženil se s Eleonorou Gonzagovou z Guastally.

12. **Ediční poznámka:** Saint-Simon tu předbíhá a není přesný: dědičný princ Ferdinand zemřel až roku 1713 a velkovévoda měl vedle dvou synů také dceru Annu Marii Luisu, provdanou za falckého kurfiřta.

13. **Vysvětlivka:** Zde Sibyla Augusta Sasko-Lauenburská, manželka prince Ludvíka Bádenského — nikoli jeho matka, o níž byla řeč dříve. Její dcera se roku 1724 provdala za vévodu z Orléans, syna regentova, a zemřela roku 1726. Sestra Anna Marie Františka, manželka Gastona (Giana Gastona) Medicejského, žila na svých statcích v Čechách, zejména v Zákupech.

nevídala jinak než při audiencích. Její matka, která se bez ní nemohla obejít, se střežila chtít ji nutit, a jakmile to nechtěla ona, byl téhož názoru i otec. Udělal si z toho u krále zásluhu; řekl mu, že jeho dcera dává čest být jeho poddanou a žít u jeho dvora přednost před nejskvělejšími cizími postaveními. Král mu za to byl nanejvýš vděčen. Nenašel jiné francouzské partie, které by kardinálu Medicejskému navrhl, a ten se nakonec oženil s jednou Guastallskou, to jest s Gonzagovou z mladší větve vévodů mantovských, kterou učinil velmi šťastnou, ale s níž nezanechal děti.

Marsin vypracoval plán, jak prolomit nepřátelské linie dřív, než Císařští shromáždí svou armádu na Rýně. Plán byl schválen; 18. dubna odjel Marsin tajně z Marly, aniž se s kýmkoli rozloučil. Zároveň dostali všichni generálové i ostatní důstojníci určení na Rýn rozkaz odjet a nic o tom neříkat, a 21. dubna odjel stejně tajně z Marly i Villars. Oba maršálové se sešli ve Phalsbourgu a vytáhli každý ze své strany. Když se přiblížili, nepřátelé opustili své linie na řece Moder, na které se mělo útočit, a z jejich vojsk bylo vidět jen sedm nebo osm set jezdců, na které rázně udeřil syn hraběte du Bourg a kteří se dali na útěk. Ztratili při tom na sto mužů, a du Bourg syn jen dva nebo tři. Jejich hlavní síly se vrátily za Rýn, když předtím vrhly nějaké mužstvo do Haguenau. Tato tak šťastná a tak snadná výprava vysvobodila Fort-Louis, jehož posádka byla vystřídána a pevnost nově zásobena vším, válečným střelivem i potravinami, a okolní postavení, která ji svírala, byla dobyta.

Hrabě Friesen, guvernér Landau, ustoupil velmi překotně z Bischwilleru, kde zanechal velké sklady a dokonce i své stříbrné nádobí, a opustil Lauterbourg, kam Villars vložil vojsko; ten se tím stal pánem Lautery, jako se právě stal pánem řeky Moder. Peri dobyl Haguenau a dva tisíce mužů, kteří v něm byli, vzal jako válečné zajatce, ukořistil šedesát děl, pět set tisíc liber prachu a velké množství mouky a ovsa. Celý tento sklad byl určen k obležení Phalsbourgu. Villars se rozložil zcela podle libosti a nezapomněl na kontribuce až po Mohučskou rovinu.

Španělský král vytáhl koncem února s úmyslem pokořit království valencijské; na královy rozkazy však, aby se neodkládalo obléhání Barcelony, změnil směr pochodu a třetího dorazil před Barcelonu, kde našel Legala, který den předtím přibyl se všemi francouzskými vojsky, a všechny naše lodě, které vyloďovaly vše, čeho bylo k obléhání třeba; jiné lodě dopravily celou posádku Girony se všemožným zásobováním do Barcelony, kde se víc než deset tisíc mužů, povzbuzených přítomností arcivévody, chopilo zbraní a připojilo se k posádce. Zákopy otevřel v noci z pátého na šestého markýz z Aytony, ale děla začala střílet až dvanáctého, a i to velmi slabě. Vévoda z Noailles, který tam měl sloužit jako polní maršál, onemocněl neštovicemi, jež měly velmi šťastný průběh a nadobro ho vyléčily ze všech jeho neduhů. Laparat, hlavní inženýr a od Vaubanova povýšení k maršálské holi představený ostatních, byl tímto obléháním pověřen a byl tam 15. dubna zabit, když šel obhlédnout opevnění, na která chtěl dát zaútočit.

Tvrdilo se, že bylo velkou chybou útočit přes Montjuïc; že toto opevnění, oddělené od městského, by bylo padlo s městem, kdežto jeho dobytí nemělo na dobytí města vliv. Ať tomu bylo jakkoli, Montjuïc vydržel dvakrát tak dlouho, než se myslelo, pohltil mnoho našeho střeliva a stál mnoho řádných lidí, i samotného Laparata, který tam padl a byl špatně nahrazen. Vojska, která obléhala, byla málo početná; jejich únava byla neustálá; odpočinek připadal jen na jednu noc ze tří, a velmi často ještě na mnohem méně. Bez ustání se tam sváděly drobné boje s miquelety, kteří rušili konvoje a obléhali obléhatele do té míry, že sto kroků od tábora nebylo bezpečno a tábor byl vystaven ustavičným poplachům. Žádné zásoby z Francie ani ze Španělska, ve všem tíseň. Výpady byly velmi silné. Obyvatelé při nich pomáhali posádce, mniši byli ozbrojeni a bojovali jako proti Turkům a kacířům. Během těchto výpadů byl tábor napadán zvenčí a obléhatelé stačili stěží na to, aby těmto dvojím útokům naráz odolali, pro ráznost obležených a pro počet a dotěrnost miqueletů.

Tessé poslal svého syna se zprávou, že nepřátelé 25. dubna opustili Montjuïc; syn byl za to jmenován polním maršálem. Posádka vyšla celá pohromadě za bílého dne a vstoupila do Barcelony téměř beze ztrát. Cifuentes, který měl u pobřeží množství bárek, jich stále několik dostával do pevnosti za cenu několika jiných, o něž přicházel, a přístupy k armádě španělského krále byly brzy miquelety tak sevřeny, že se při obléhání žilo už jen z toho, co přišlo po moři. Hrabě z Toulouse a pod ním maršál z Cœuvres tam veleli nevelkému loďstvu, které dorazilo dost pozdě, a zřídka vystupovali na pevninu, aniž kdy nocovali mimo své lodě; a Tessé měl pod španělským králem velení nad vším, co se týkalo pevniny.

Berwick dorazil na samém počátku dubna do Extremadury, kde měl dvacet šest praporů a čtyřicet eskadron. Portugalci a to, co jim arcivévoda zanechal, byli mnohem početnější a tvářili se, že se čtyřiceti pěti prapory a padesáti třemi eskadronami oblehnou Badajoz, kde velel markýz z Richebourgu s dvanácti prapory. Zamířili směrem k Alcántaře a cestou se postavili před vévodu z Berwicku, který se se čtyřiceti eskadronami, jež měl, neodvážil pustit se s nimi do křížku. Pokračovali v cestě a dobyli Alcántaru po krátké a chabé obraně (byla to ovšem velmi špatná pevnost) a deset španělských praporů, které v ní byly, vzali jako válečné zajatce.

Chavagnac mezitím se čtyřmi královými loděmi zpustošil celý ostrov Svatý Kryštof v Americe, jehož pány byli Angličané, všechno tam zničil a odvezl odtamtud osm set černochů; potom s Ibervillem, který se k němu připojil na místě schůzky, jež mu určil, vzal Angličanům celý ostrůvek Nevis; zničili tam pevnůstky, obydlí i cukrovary, všude plenili, odvezli přední obyvatele jako rukojmí, zmocnili se třiceti obchodních lodí, z nichž některé měly střílny pro třicet šest děl, odvezli sedm tisíc černochů a získali velkou kořist. Guvernér a major ostrova byli zabiti. Naše dva kapitány to stálo jen několik vojáků a jednoho lodního praporčíka. Měli k této výpravě jen dvanáct set vojáků a třináct set flibustýrů. Tu zprávu přivezl rytíř z Nangis.

Kapitola desátá

Kolínský a bavorský kurfiřt v říšské klatbě. — Obléhání Turína rozhodnuto a La Feuillade, podivně potvrzený v jeho vedení, přitáhne před město. — Villeroy odjíždí s rozkazem svést bitvu, ne dříve, ale jakmile se s ním spojí Marsin. — Villeroyova uraženost: nečeká na Marsina a špatně volí bojiště. — Villeroyovy dispozice. — Bitva u Ramillies. — Chamillartova cesta do Flander. — Přemrštěná králova laskavost k Villeroyovi. — Ještě přemrštěnější pošetilost Villeroyova. — Villeroy odvolán; na jeho místo zvolen Vendôme. — Vévoda z Orléans v Itálii. — Nemilost maršála z Villeroy.

Císař konečně počátkem května uvalil na kolínského a bavorského kurfiřta říšskou klatbu, a to s takovou okázalostí, s jakou to bylo násilné a nespravedlivé, kvůli válce, která se týkala výhradně rakouského domu, a říše vůbec ne. Německo však bylo od dob Karla V. porobeno, a třebaže jeho nástupci na císařském trůně neměli ani polovinu zemí a moci, jimiž vládl on, dovedli si dobře udržet autoritu, kterou jim získal. Proskripce falckého kurfiřta[1] toho byla skvělým příkladem. Nynější císař, podporovaný celou Evropou a pán Bavorska, se měl na pozoru, aby neudělal méně. Uprostřed této zpupnosti právě viděl, jak mu nespokojenci vypálili jeho letohrádek Laxenburg[2], dvě míle od Vídně, a des Alleurs, kterého král držel u Rákócziho, krále ujišťoval o jejich síle a o jejich nechuti k jakémukoli narovnání s císařem. Ačkoli bylo už dlouho proč tuto říšskou klatbu čekat, přece jen ohromila a silně zapůsobila jak pro císařovu autoritu, tak pro nesnáz, jak tato knížata při uzavírání míru z jejich svízele vyvést.

Vše, co bylo vykonáno předchozího roku k zahájení obléhání Turína, k němuž, ač bylo na spadnutí, nedošlo, způsobilo, že letos byly všechny přípravy velmi rychlé. Tak oprávněná zlost na vévodu savojského, zcela čerstvý a hodně zveličený úspěch u Calcinata[3], naděje, které se vkládaly do jeho následků, nesmírná touha oloupit pana Savojského o jeho země a uvrhnout ho do stavu, v jakém byl nebožtík vévoda Karel IV. Lotrinský[4], to vše krále k tomuto záměru poutalo. Chamillart, moudřejší,

1. **Vysvětlivka:** Míněn je Fridrich V. Falcký, český „zimní král“, na něhož císař Ferdinand II. roku 1621 uvalil říšskou klatbu a jehož kurfiřtský hlas přešel na Bavorsko; nikoli falcký kurfiřt Jan Vilém z doby vyprávění.

2. **Ediční poznámka:** Předloha má „Luxembourg“; míněn je císařský letohrádek Laxenburg jižně od Vídně.

3. **Vysvětlivka:** U Calcinata v Lombardii porazil pan z Vendôme 19. dubna 1706 císařský sbor, jemuž v nepřítomnosti prince Evžena velel hrabě Reventlow.

4. **Vysvětlivka:** Karel IV. Lotrinský (1604–1675), jemuž Francie jeho vévodství opakovaně obsadila; zemřel v císařských službách jako vévoda bez země.

než si svět myslel, pocítil jeho tíhu a zděsil se jí kvůli svému zeti, jemuž byl ten úkol určen. Chtěl ještě všechno důkladně probrat s Vaubanem v přítomnosti krále. Když se už král kdysi dopustil té chyby, že ho půjčil panu Savojskému, aby Turín opevnil, nebo spíše zdokonalil, bylo docela přirozené vybrat ho k jeho obléhání. Vauban, stále týž, předložil svůj plán útoku a důvody toho plánu; podrobně vypočetl, co pokládá za nezbytné k úspěchu; nabízel, že dostane-li, oč žádá, ujme se obléhání, ale jedině obléhání, pokud tam bude pánem, a ničeho dalšího, protože upřímně prohlásil, že polní válce ani velení armádě nerozumí. Ukázalo se, že to, oč žádal, činí ve všem všudy mnohem víc, než mu bylo možné poskytnout. Nato krále před jeho ministrem u paní z Maintenon velmi rozhodně upozornil, že s menšími prostředky Turín dobyt nebude; a (což je neuvěřitelné při oprávněné důvěře, kterou král k Vaubanovi měl a která se opírala o tak dlouhou zkušenost, při Chamillartově mlčení a rozpacích) po tomto odmítnutí Vaubana, který takto uspět nemohl, byl úkol na místě svěřen, nebo spíše potvrzen La Feuilladovi. Jaké srovnání těch dvou mužů! A jaké pole k úvahám! A lze se ubránit poznání, že chce-li Bůh trestat, začíná tím, že zaslepí? S tím se v průběhu této války shledáváme bez ustání, ale nikde to také nebije do očí tak silně jako zde.

Tak tedy La Feuillade už nebyl generálem shodou navozených náhod, už ne generálem jen na obraze, nýbrž generálem armády, na niž upřela zraky celá Evropa a s níž shledala spjat svůj osud. Vybrané vojsko, tak početné, jak jen bylo možné je rozmnožit, vybraní důstojníci, střeliva hojnost, strašlivé dělostřelectvo, poklady peněz, přání a provedení jedno a totéž, slovem milovaný zeť všemocného ministra financí a války, který v něm měl všechno své zalíbení, všechny své naděje, oporu a spásu své rodiny — lze si představit, že se ze všech stran šlo až k nemožnému, aby byl s to učinit výboj tak zásadní pro stát a tak důležitý pro jejich vlastní štěstí. Vše bylo tedy velmi rychle připraveno. La Feuillade dorazil před Turín 13. května a pustil se do stavby svých linií a mostů. Jeho prvním inženýrem byl, protože nebylo nikoho lepšího, Tardif. Ten vedl jen malá obléhání v Bavorsku. Tak celá tato těžká práce spočívala výhradně na dvou velmi nevědomých, a právě proto velmi umíněných nováčcích. Nechme je, ať se usadí.

Král maršálu z Villeroy nic nekladl na srdce tolik jako to, aby neopomněl nic, čím by tažení zahájil bitvou. Začínal cítit tíhu války; už tehdy ji toužil ukončit, chtěl však mír dát, a ne přijmout. Od svých generálů a vojsk si sliboval všechno; úspěchy v Itálii a na Rýně jako by mu ručily za úspěchy jeho ostatních podniků; a Villeroye měl dost rád, aby si přál, aby sklízel vavříny. Maršál odjel v polovině dubna zpět do Flander a od jeho odjezdu až do shromáždění jeho armády na něj král bez ustání naléhal, aby vykonal, co mu tak výslovně přikázal.

Villeroyův omezený a pyšný duch se těmito tolikrát opakovanými rozkazy cítil dotčen. Namluvil si, že král pochybuje o jeho odvaze, když pokládá za nutné tak silně ho pobízet; rozhodl se dát všechno v sázku, aby mu vyhověl a ukázal mu, že si

tak tvrdé podezření nezaslouží. Král, který chtěl bitvu ve Flandrech, se zároveň chtěl postarat o to, aby ji vyhrál. Jakmile byly dobyty rýnské linie a Fort-Louis vyproštěn, poslal král Marsinovi rozkaz, aby vzal ze své armády osmnáct praporů a dvacet eskadron, zbytek přenechal Villarsovi a přišel na Moselu, kde nalezne dalších dvacet eskadron, a aby s tím vším táhl do Flander spojit se s maršálem z Villeroy; a tomu zase, aby před tímto spojením nic nepodnikal. Tento zákaz byl maršálu z Villeroy zopakován čtyřmi kurýry rychle po sobě, ráz na ráz, protože jeho odpovědi ukazovaly, že dotčen všemi těmi výzvami, jimiž byl znovu a znovu pobízen, aby rychle svedl bitvu, chce ji uspěchat a na tuto posilu nečekat. Trvám zde na tomto bodě, protože právě on byl příčinou smrtelné roztržky mezi maršálem a Chamillartem a protože Chamillart mi ukázal originály dopisů králových i svých maršálovi a maršálovy odpovědi od zahájení tažení, a některé dokonce už z doby před ním. O tuto rozepři však ještě nejde.

Villeroy tedy šel za svým navzdory rozkazům, aby počkal na Marsina. Marlborough se přeplavil přes moře záhy, ne všechna jeho vojska se k němu připojila. Villeroy jich měl víc než on. Tento důvod mu dodal sebedůvěry, o úspěchu nepochyboval; o čest z něho se nechtěl dělit s nikým, nejen s Marsinem a s vojsky, která mu přiváděl, ale ani se samotným kurfiřtem, který přece armádě velel a kterého maršál nechal v Bruselu, aniž mu svůj záměr sdělil. Postoupil tedy 21. května k místu, kde předchozího roku Roquelaure nechal prolomit naše linie. Na zprávu o Marlboroughově pochodu a příchodu provedl pohyb, aby ho očekával, a potom 24. ráno, na Boží hod svatodušní[5], druhý, aby se postavil na území, kde se nebožtík pan z Luxembourgu nikdy nechtěl vystavit boji. Sám toho byl svědkem, ale jeho osudem i osudem Francie bylo, aby na to zapomněl. Oznámil to po kurýrovi dřív, než to postavení zaujal. Vévoda z Orléans předpověděl každému, kdo to chtěl slyšet, že tam maršál bude poražen, pokusí-li se tam o střetnutí nebo strpí-li je; že pan z Luxembourgu se tam nikdy nechtěl pustit do boje; a že mu přímo na místě vyložil a ukázal důvody, které tento princ velmi dobře tlumočil. Byl až příliš dobrým prorokem.

Villeroy tedy postavil královskou vojenskou domácnost a hned vedle ní dvě jezdecké brigády mezi vesnice Taviers a Ramillies. Taviers kryl bok královské vojenské domácnosti. Ležel na svahu u Mehaigne, která za ním tvořila močál, a do této vsi umístil hraběte z La Mothe se šesti kurfiřtovými prapory a třemi pluky dragounů. Ve vsi Ramillies rozmístil dvacet čtyři děl, podporovaných dvaceti prapory, které pak podpořil ještě větší sbor pěchoty. Zbytek pěchoty použil k obsazení území, které se táhlo k vesnici Neuféglise, pravici své druhé linie ponechal v jejím přirozeném pořádku a levé křídlo posunul před velmi nesnadný močál, který se táhl až za toto křídlo, jež se ocitlo zhruba v jedné čáře s pravicí. Když dokončoval své rozestavení, přijel

5. **Ediční poznámka:** Bitva u Ramillies byla svedena na neděli svatodušní 23. května 1706, nikoli 24. května, jak píše Saint-Simon; s tím se shodují i další data kapitoly (středa 26. května, neděle 30. května).

tryskem z Bruselu sotva zpravený kurfiřt. Měl velký důvod si stěžovat a možná i hanět to, co se dělo; nebyl na to však čas. Čas byl jen na to dokončit, co bylo začato; k tomu se propůjčil bez nevole a ochotně a vyčkal jiné volné chvíle.

Byly dvě hodiny odpoledne, když nepřátelská armáda, která dorazila v pěkném pořádku na dohled, začala snášet palbu děl z Ramillies. Ta přinutila jejich vojska zastavit a čekat na vlastní děla, která byla velmi brzy nato postavena do baterie. Kanonáda trvala dobrou hodinu. Potom táhli s děly na Taviers. Narazili tam na menší odpor než na své pravici a zmocnili se ho. Od té chvíle dali do pohybu svou jízdu. Velmi včas si všimli, že močál, který kryl naši levici, zabrání oběma křídlům obou armád, aby se střetla. Celé své křídlo nechali proklouznout za svým středem, sestavili z něho několik linií za sebou, avšak bez zmatku, za svou levicí, a měli tak všechnu jízdu své armády proti naší pravici a ve stavu, kdy jí mohli užít, zatímco celá polovina naší zůstala bez užitku v postavení, kde nemohla nic dělat. Viděla, jak všechna nepřátelská jízda před ní úplně zmizela; tento pohyb, který jí měl být příkladem, jí nepohnul. Gassion, který jí velel jako služebně nejstarší generálporučík naší levice, se tím velmi trápil, ale bezvýsledně. Měl nařízeno nehnout se odtud bez rozkazu; marně posílal pobočníky, žádný rozkaz k němu nedošel.

Bitva u Ramillies 23. května 1706. Jan van Huchtenburg, olej na plátně, výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

Guiscard, služebně nejstarší generálporučík pravice, s ní při pohybu nepřátel vyrazil. Královská vojenská domácnost a první linie jízdy tohoto křídla podnikly rázný útok. Červené eskadrony[6] královské vojenské domácnosti prorazily tři linie jízdy,

6. **Vysvětlivka:** Červenými eskadronami se rozuměly jízdní kompanie královské vojenské domácnosti v červených kabátech — četníci, lehká jízda a mušketýři —, na rozdíl od tělesné gardy, která nosila modrou.

které se rozestoupily, zatímco oddíly po jejich pravici smetly první linii. Červení získali přes pět set kroků půdy. Hned nato znovu úspěšně zaútočili na eskadrony, které je chtěly napadnout z boku. Potom se sešikovali obratem čelem vzad vpravo a napadli dalších šest. Nato před sebou nalezli čtvrtou linii a zároveň byli napadeni zezadu. Tato příhoda potkala je dříve než oddíly po jejich pravici, které jim tak nemohly přispět na pomoc. Totéž neštěstí stihlo oddíly po jejich levici. Nepřátelé, kteří tam měli linii za linií, se všude jen rozestupovali, aby naši linii nechali zabřednout hodně hluboko, a potom se zase zavřeli a napadli ji zepředu i zezadu. Ochrana vsi Taviers byla tatam, neboť se jí, jak jsem řekl, zmocnili nepřátelé a naopak z ní na nás užívali naše děla, a ves Ramillies byla příliš daleko. Našim vojskům tedy nezbylo než přejít zpět, kdo mohl, malý močál, jehož střed byl nesnadný a z něhož by se nebyli dostali, nebýt čety pěchoty, která se sama od sebe a bez rozkazu oddělila, postavila se na kraj a svou palbou kryla ty, kdo dokázali přejít zpět.

Nepořádek a nestejnost tohoto útoku zavdaly příčinu k velkým nesnázím a k rozličným trapným stížnostem. Co z královské vojenské domácnosti zůstalo pohromadě nebo se znovu sešikovalo, zůstalo stát v bitevním šiku za vsí Ramillies. Palba tam byla úžasná. Naše vojska pronikla až do středu nepřátel; jejich velký počet je však velmi rychle zahnal zpět; a v tomto zmatku nepřátelé dobyli ves Ramillies a zmocnili se všech děl, která jsme tam postavili. Vévoda z Guiche se tam v čele pluku gardy bránil čtyři hodiny a dělal divy. Druhá linie jízdy na pravici, skoro celá bavorská nebo valonská, vévodovi z Villeroy[7] a Sousternonovi, generálporučíkům, zhola odmítla podpořit první linii a zůstala nečinná. Celá naše levice zůstala bez užitku, s nosem v onom močálu a bez nepřítele před sebou, aniž se z toho postavení hnula; naše pravice byla zcela rozbita, střed proražen a pěchota, která skoro celá bojovala, zmalomyslněla. Kurfiřt byl všude a prokázal velkou statečnost. Maršál z Villeroy pobíhal jako bez hlavy a nevěděl si rady s tím, co neblahého se ráz na ráz dálo. Prokázal statečnost, ale to bylo vše. O té nikdo nepochyboval, a nikdo ani nečekal, že by bylo v jeho silách přidat k ní něco jiného. Šlo tedy už jen o ústup.

Ústup začal ve velkém pořádku; brzy však nastala noc a přinesla zmatek. Jízda z levice rozrazila pěchotu, protože příliš uspíšila svůj pochod, který trval celou noc. Soutěska u Jodoigne byla tak ucpána těžkými zavazadly a částí lehkých a tím, co se podařilo odvézt z dělostřelectva, že tam bylo všechno ukořistěno. Konečně armáda dorazila do Lovaně; v bezpečí si však připadala teprve tehdy, když překročila kanál u Vilvoorde, třebaže ji nepřátelé nepronásledovali příliš zblízka.

---

7. **Vysvětlivka:** Vévoda z Villeroy, generálporučík, byl syn maršála z Villeroy; o něm je řeč i níže, kde autor píše „jeho syn".

Brusel, z něhož Bagnols a Bergeyck[8] včas odjeli s pokladnou a s raněnými, které bylo možné převézt, byl prvním plodem vítězství. Zároveň z něho odešlo několik významných osob; mnohem víc jich tam zůstalo. Antverpy, Mechelen a Lovaň nemeškaly a složily stejně jako Brusel přísahu arcivévodovi. To byl teprve začátek návratu španělského Nizozemí k rakouskému domu.

Střetnutí, které mělo tak velké a tak rychlé následky, nestálo ani čtyři tisíce mužů, zato způsobilo velké rozprášení vojska; skoro všichni rozprášení se však vrátili a ve velmi krátké době se každý připojil ke svému útvaru. Pan ze Soubise tam ztratil jednoho ze svých mladších synů, který byl u četníků, a Gouffiera. D'Aubigny[9], plukovník dragounů, Bernière, major pluku gardy a generální major armády, mylord Clare, polní maršál, a Bar, brigádní generál jízdy, muž neobyčejných zásluh a můj velmi dobrý přítel, byli zabiti; bylo několik raněných a mnoho významných zajatců, s nimiž Marlborough jednal s nesmírnou zdvořilostí a mnohým z nich dovolil vrátit se ihned na tři měsíce na čestné slovo.

Král se o této pohromě dozvěděl teprve ve středu 26. května při svém probuzení. Všichni žasli nad ubohostí maršála z Villeroy, který po témž kurýrovi napsal Dangeauovi zázraky o jeho synovi a že jeho zranění na hlavě po seknutí šavlí nebude nic vážného. Na všechno ostatní zapomněl. Byl jsem ve Versailles; nikdy nikdo neviděl takový zmatek ani takové zděšení. Dovršilo je to, že se vědělo všechno jen zhruba a šest dní nepřišel žádný kurýr. I pošta byla zadržena. Dny se zdály být roky v té nevědomosti o podrobnostech a následcích tak nešťastné bitvy a v úzkosti každého o jeho blízké a přátele. Král byl nucen vyptávat se na zprávy toho i onoho, aniž mu kdo mohl co sdělit. Dohnán do krajnosti tak úporným mlčením, rozhodl se poslat do Flander Chamillarta, aby měl jeho prostřednictvím aspoň spolehlivé zprávy a aby mu přinesl hlášení o stavu armády, o postupu nepřátel a o výsledku porad, které povedou kurfiřt, maršál z Villeroy a on. V neděli 30. května kolem páté hodiny, když Chamillart odcházel od práce s králem, který se pak šel projít do Trianonu, nasedl do poštovního kočáru se slovy, že jede do L'Étangu, kde jsem obědval s jeho ženou a dcerami, a odjel rovnou do Lille. Zmizení muže pověřeného zároveň financemi i válkou a všemi těmi rozličnými, nepřetržitými a rychlými rozkazy, které bylo třeba v tak zlé situaci vydávat, vyvolalo u dvora další velmi velký úžas.

Chamillart nepřekvapil o nic méně armádu. Nalezl ji u Courtrai, kam za ním maršál z Villeroy přijel, jakmile se dozvěděl o jeho příjezdu; a už tehdy bylo mezi nimi znát jisté ochlazení. Nazítří se ministr vydal za kurfiřtem, který ho přijal jako nešťastný kníže, jenž cítí, co potřebuje. Villeroy byl u toho jako třetí jen krátce. Roz-

---

8. **Vysvětlivka:** Bagnols byl francouzský intendant ve Flandrech; hrabě z Bergeycku řídil finance španělského Nizozemí.

9. **Vysvětlivka:** Tento plukovník d'Aubigny není totožný s d'Aubignym, štolbou paní des Ursins v Madridu.

mluva mezi čtyřma očima trvala tři hodiny a Chamillart se z ní vrátil do Courtrai. Den nato se s kurfiřtem sešel znovu sám, ale na kratší dobu. Když se odtud vracel do Courtrai, ujel s ním Villeroy jen kus cesty a potom obrátil koně ke svému stanovišti. Chamillart rozmlouval s mnoha generály i ostatními důstojníky.

Chamillart, který z Flander skoro každý den vypravoval ke králi kurýry, dorazil do Versailles v pátek 4. června kolem osmé hodiny večer a šel rovnou za králem k paní z Maintenon, kde mu až do jeho večeře podával zprávu o své cestě. Konečně se tedy vešlo ve známost, že když se armáda po několika kvapných pochodech ocitla pod Gentem, kurfiřt naléhal, aby tam zůstala a držela velkou Šeldu; že maršál z Villeroy se tomu velmi vzpíral; že s velkou nevolí svolil k válečné poradě, na níž hrabě z La Mothe otevřeně podpořil kurfiřtovo mínění, ačkoli maršál hned na začátku, když věc předkládal, hlasoval zvysoka jako velitel, který chce hlasy vynutit, a ty se také všechny ze strachu, který z toho pojali, přidaly k jeho mínění. Kurfiřt si na to veřejně i v soukromí hořce stěžoval, horlil proti tak velké malomyslnosti, protestoval proti tak špatnému rozhodnutí a proti jeho neblahým následkům, nechtěl však užít moci, kterou měl, aby prosadil svou, protože se obával odvety dvora, na němž byl společnými neštěstími ještě závislejší.

Gent byl tedy opuštěn. Armáda se vrátila pod Menin, vyklidila pole, všechna pěchota a mnoho jízdy bylo rozděleno do pevností s generály, zbytek byl rozmístěn v kastelánii Lille a v okolí. Tak bylo, s výjimkou Namuru, Monsu a velmi mála dalších pevností, ztraceno celé španělské Nizozemí, a dokonce i část našeho. Nikdy se žádná rychlost nevyrovnala této. Nepřátelé jí byli stejně ohromeni jako my. Bolest z toho rostla každým dnem s návratem všech těch, kdo se znovu připojovali a o nichž se myslelo, že jsou ztraceni.

Co však bylo ztraceno docela a co zahubilo i všechno ostatní, byla hlava maršála z Villeroy. Nic ji nedokázalo napravit, nikdo ho nedokázal uklidnit. Neviděl a neslyšel, viděl jen nepřátele, nebezpečí, porážky, bezpečí nikde. Jeho syn a Sousternon, který se těšil jeho velké důvěře, jemuž se však maršál dobře střežil svůj záměr svěřit, jej prohlédli dva dny před bitvou. Zapřísahali ho, aby se do toho nepouštěl, zašli až tak daleko, že před ním poklekli a objímali mu kolena; zůstal neoblomný. Zdrcen neblahým výsledkem záměru, který pojal sám a který provedl proti radě těch několika, kdo jej vyčenichali, zoufalý z výčitek, že nepočkal na Marsina a jeho vojska navzdory tak opakovaným rozkazům, které k tomu měl, ztratil hlavu docela. Nebyl schopen nikoho vyslechnout, stejně umíněný předtím jako potom; a svou autoritou a strachem, který budila přízeň, jíž se těšil, zasadil státu ránu, která byla už tehdy velmi široká a velmi zhoubná a zakrátko jej přivedla na pokraj záhuby. Nikdy nebylo bitvy, v níž by ztráta byla lehčí, nikdy žádné, jejíž rychlé následky by byly úžasnější.

Jakkoli klidně král navenek toto neštěstí nesl, pocítil je celé a ve všech jeho částech. Dotýkalo se ho všechno zlé, co se roznášelo o jeho tělesné gardě, a dost trpce si na ni stěžoval, neboť mu šlo o její čest, možná i o vlastní bezpečí. Povolal od armády

Darignona, jejího pomocného majora, člověka z ničeho, zaprodaného vlastní kariéře. Dvorští válečníci o ní vydali dobrá svědectví, která nikoho nepřesvědčila. Tím není řečeno, že se o tělesné gardě mluvilo zle právem; ale třebaže tato svědectví měla malou váhu, chopil se jich král s takovou radostí, že dal gardistům vzkázat a poslal po sálech gardy, aby je ujistili, že věc je mu objasněna a že je s nimi velmi spokojen. Svět byl s tímto druhem zadostiučinění spokojen málo. Ať už tomu bylo v tak špatně vedeném střetnutí jakkoli, vyznamenali se předtím tolik a od té doby vždy tak vytrvale dělali divy statečnosti ve všech bojích, jichž se účastnili, že si získali jméno, které vzbudilo snahu vyrovnat se jim u všech vojsk a u nepřátelských, jak sama přiznávají, žárlivost a strach, jež je pokryly slávou.

Tento smutný zvrat dopadal na jediného maršála z Villeroy, a to plnou vahou. Záměr málo rozumný a ještě méně promyšlený, nikomu nesdělený a zatajený dokonce i kurfiřtovi, ačkoli byl generalissimem, žalostné provedení a území, které v jeho přítomnosti zavrhl pan z Luxembourgu, nesmírné následky, způsobené jedině tím, že ztratil hlavu, a jeho umíněností, jeho ukvapenost a výslovná neposlušnost, když nepočkal na tak blízké spojení s vojsky, která mu přiváděl Marsin, veřejný křik armády, která vůči němu ztratila všechnu úctu a všechnu míru, oprávněná nespokojenost kurfiřtova v tolika tak zásadních bodech — to vše dalo králi konečně pochopit, že je čas, aby přízeň ustoupila osudu. Císařův armádní generál by za to zcela jistě přišel z rozhodnutí dvorské válečné rady o hlavu; tento měl jen ve svých rukou, aby na tom byl lépe než kdy dřív. Král ho litoval, hájil ho, vlastní rukou mu napsal, že má ve válce příliš velkou smůlu; že mu radí a žádá ho jako svého přítele, aby mu poslal svou rezignaci na velení armádě; že chce, aby se zdálo, že ho velení zprošťuje jen na jeho naléhání; že ho u sebe uvidí s větším přátelstvím než kdy jindy; a že si může být jist vděkem a uznáním za oběť, která krále stojí stejně mnoho nebo víc než jeho samého, kterou však nynější situace činí nezbytnou a o níž bude vědět jen on; a slíbil mu přitom, že podle způsobu, jak se to odehraje a jak s ním bude jednat, nezůstane nikdo, kdo by nebyl přesvědčen, že to on, maršál, ho přinutil, aby mu poslal svolení vzdát se velení armádě a vrátit se k jeho dvoru.

Tomu, kdo tyto věci neviděl, se mohou zdát neuvěřitelné. Ale nejenže mi Chamillart ukázal koncepty dopisů podepsaných králem a poslaných maršálovi, jeden naléhavější a něžnější než druhý, psaných stále týmž slohem, aby přemohly jeho odpor; vím to také od lidí, jimž si na to král, nakonec rozhořčený, trpce stěžoval.

Villeroy z tohoto prvního králova vlastnoručního dopisu vycítil jen přízeň, v situaci, v níž se nacházel, úžasnou, a tato přízeň ho zaslepila. Domníval se, že se udrží, bude-li pevně stát na svém, a že při přátelství tak neobyčejném a tak zvláštním způsobem projeveném, že by král nemohl lépe jednat ani s vlastním bratrem, se král nikdy neodhodlá vyrvat mu jeho úřad proti jeho vůli. Odpověděl tedy králi, po mnoha řečech dvořana zahrnutého přízní, že není falešný, že není ani raněn, ani nemocen, že je nešťastný, ale že podle svého soudu nepochybil, že o své odvolání nemůže žádat

pod žádnou pravdivou záminkou ani se zneuctít tím, že by se tímto krokem sám prohlásil za neschopného a nehodného velení jeho armádám, jímž ho král poctil, a zároveň co nejhůř urazil královu volbu.

Tato první odpověď krále rozmrzela, ale nepopudila. Se svým dřívějším přátelstvím měl shovívavost pro bolestný stav člověka, od něhož se za tak zlých okolností, v jakých byl, žádá, aby se vzdal tak velkého úřadu. Napsal podruhé, potřetí, počtvrté, stále týmž slohem, a dostával jen tytéž odpovědi. V té poslední maršál, který stále spoléhal na to, co ho svedlo zpočátku, králi zpupně vzkázal, že je v jeho moci odejmout mu velení armádě a naložit s ním, jak se mu zlíbí, že poslechne pokorně a bez stížností, ale ať od něho nečeká, že k tomu kdy sám přiloží ruku. Rozhodnutí povolat ho zpět padlo už při prvním dopise, tento návrat se však měl zakrýt jeho naléhavou žádostí. Po této poslední odpovědi se král urazil a ztratil trpělivost i naději, že přivede k rozumu muže, který tak silně zbloudil.

Během tohoto jakéhosi vyjednávání z dobroty poslal král kurýra k panu z Vendôme s návrhem, aby přijel velet flanderské armádě. Bylo mu souzeno napravovat neštěstí maršála z Villeroy, anebo aspoň být k tomu vybírán. Právě to ho po cremonské události postavilo do čela italské armády. Vendôme se všemi svými podivnými tezemi, svou umíněností a svými oporami tehdy cítil, jak nesmírně těžké je uspět u Turína a udržet věci v Itálii. Princ Evžen a jeho posily, které dorazily hned po střetnutí u Calcinata, tam zcela změnili tvářnost i dějiště války. Vendôme byl z vítěze a útočníka odkázán na obranu; a přes všechen svůj sebevědomý tón tím byl ve velkých rozpacích. Návrh opustit Itálii, který mu byl učiněn, pokládal tedy za vysvobození. Zanechával tam — ne snad v očích té země ani Císařských, ale v očích dvora a toho, čemu se ve Francii říká svět — neporušenou pověst, která mu při cestě, již právě vykonal ke dvoru a do Paříže, dala okusit, skoro jako hrdinům starého Říma, všech poct triumfu. Byl nadmíru rád, že ji nemusí dávat v sázku a že unikne naléhání tchána a zetě ve všem, co u Turína předvídal. Lichotilo mu, že se na něj hledí jako na toho, kdo všechno napraví, a zároveň mohl být bez starosti o úkol, k němuž byl povolán. Ve Flandrech se pokládalo všechno za ztracené; co by tam nedokázal udržet ani napravit, padne na toho, kdo tam všechno ztratil, a to málo, co by tam dokázal, bude vyzdvihováno jako zázraky. Zároveň dovedl vydávat za oběť to, co pokládal za svou záchranu; a protože byl tak oblíben a podporován, byla tato domnělá oběť přijata jako oběť velmi skutečná, za niž mu byl král nanejvýš vděčný.

Zatímco všechna tato rozhodnutí v nejhlubší tajnosti zrála, bylo zároveň třeba rozhodnout o volbě generála pro Itálii. Chamillart, nesmírně sklíčený zdrcujícími neštěstími, která provázela jeho ministerský úřad, cítil, co zmůže přítomnost prince krve v armádě Francouzů. Už předtím navrhl prince de Conti, aby byl poslán do Flander. Chtěl si tyto prince, a s nimi i veřejnost, naklonit tím, že jí ukáže, že mu jde jedině o dobro věci a že sám navrhuje to, čeho se jeho předchůdci nejvíc báli a čemu nejvíc bránili. Narazil u krále na tak velký odpor vůči princi de Conti — jemuž král

ze žárlivosti kvůli panu du Maine odpustil jeho zásluhy a všeobecnou lásku a úctu možná ještě méně než jeho cestu do Uher[10] —, že když se král rozhodl pro pana z Vendôme, neodvážil se už o princi de Conti pro Itálii mluvit. Právem se obával prudkých výbuchů divoké a nepolevující povahy pana Vévody. Navrhl tedy vévodu z Orléans jako toho, jehož hodnost a starší původ berou princům krve každý důvod stěžovat si, že dostal přednost. Král, do té doby tak vzdálený tomu, aby svěřoval velení svých armád příslušníkům své krve, aby je příliš nepovýšil, a ještě víc s ohledem na pana du Maine, o němž až příliš bolestně cítil, že se k tomu nehodí, ale tísněný nutností a zdrcující tíhou okolností, nechal se přemoci svým oblíbeným ministrem, který se postaral, aby měl paní z Maintenon na své straně.

Vévoda z Orléans ani žádný z princů krve nepomýšlel na to, že by sloužil. Dávno se vzdali vší naděje a nikdo na ně ani nepomyslel. Každý byl prodchnut vědomím, jak nesmírně se to králi příčí, když v úterý 22. června v Marly král, který jako každý večer po večeři dal dobrou noc všem, kdo byli v jeho kabinetě, zavolal zpět vévodu z Orléans, jenž odcházel s ostatními, a zdržel ho o samotě dobrou čtvrthodinu. Ten večer jsem se zdržel v salonu, kde náhle nastal velký rozruch nad tou novotou, která se dála. Dlouho se nezůstalo v nevědomosti. Vévoda z Orléans, vyšed od krále, prošel salonem k Madame, za chvilku se tam vrátil a oznámil tam, že jede velet italské armádě, že pan z Vendôme tam na něj počká a hned nato se vrátí převzít velení armády flanderské, od níž je maršál z Villeroy odvolán.

Téhož večera král při svém uléhání, kam od jeho dlouhé dny směli už jen ti, kdo měli velké a druhé právo vstupu, byl přes všechnu svou rozmrzelost nad neobloměností maršála z Villeroy tak laskav, že řekl, že ho maršál o návrat žádal tak naléhavě, že mu jej nemohl odepřít. Byla to poslední deska, kterou mu zbytek králova přátelství ještě podával po ztroskotání. Měl to bláznovství, že ji odstrčil. To mu nakonec přivodilo nemilost, jak povím jindy, abych nepřerušoval věci zajímavější. Dostal rozkaz ihned se vrátit. Potom král svůj dopis změnil a nařídil mu, aby počkal na pana z Vendôme ve Flandrech, kde nepřátelé velmi rychle dobyli Ostende a Nieuwpoort; nato byl maršál z Vaubanu poslán do Dunkerque, aby velel na celé té straně přímořských Flander.

---

10. **Vysvětlivka:** Roku 1685 odjel princ de Conti se svým starším bratrem proti králově vůli do Uher bojovat s Turky; král mu to nikdy nezapomněl.

Kapitola jedenáctá

Hrabě z Toulouse zpět ve Versailles a jeho loďstvo v Toulonu. — Obléhání Barcelony zrušeno. — Španělský král se dostává přes kraj Foix do Pamplony a pak do Madridu. — Tessé se vrací ke dvoru. — Vévoda z Noailles jmenován jako jediný generálporučíkem a vrchním velitelem v Roussillonu. — Španělská královna atd. v Burgosu. — Španělský král se osobně připojuje k Berwickovi. — Rozptýlení jeho dvora. — Jeho nepřátelé pány Madridu. — Tessé se ukazuje králi. — Vaset odevzdává králi drahokamy španělského krále a královny. — Horlivost španělských biskupů a lidu. — Biskup z Murcie. — Madrid v moci španělského krále, který se do něho vrací, i královna. — Nepřátelé vyhnáni z obou Kastilií. — Hrabě z Oropesy přechází k arcivévodovi. — Patriarcha Indií zatčen, když tam přechází s hrabětem a hraběnkou z Lemos. — Úleva paláci. — Contades jmenován majorem pluku gardy; jeho původ; jeho povaha. — Sto padesát tisíc livrů panu ze Soubise a ohlášena nominace jeho syna na kardinála. — Smrt rytíře z Courcelles a jeho příbuzenstvo. — Smrt Montchevreuilova. — Smrt Bourlemontova. — Smrt slečny z Foix. — Smrt Broua, biskupa z Amiens; jeho povaha. — Smrt abbého Testu; jeho povaha; zvláštní osobnost. — Smrt pana z Rhodes; jeho povaha. — Smrt matky maršála z Villars; její povaha. — Smrt paní z Gacé. — Smrt princezny z Tingry. — Smrt vévodkyně Max. Bavorské. — Smrt Congisova a jeho uprázdněná místa. — Smrt Laubaniova a jeho uprázdněná místa. — Smrt vévodkyně z Montbazonu; její původ; její povaha. — Smrt paní z Polignaku; její povaha; její dobrodružství. — Podivný kousek Le Bordage.

Ještě večer téhož dne, kdy se král při probuzení dozvěděl krutou zprávu o bitvě u Ramillies, přijel do Versailles hrabě z Toulouse a vyhledal krále u paní z Maintenon, kde s ním zůstal velmi dlouho; maršála z Cœuvres nechal ještě na několik dní v Toulonu. Až do 8. května kotvil před Barcelonou. Zvědné fregaty, které vyslal pro zprávy o nepřátelském loďstvu, mu přinesly, že se blíží a že má nejméně pětačtyřicet válečných lodí. Náš admirál díky laskavé péči Pontchartrainově neměl loďstvo dost silné, aby na ně počkal. Před odjezdem měl spolu s maršálem z Cœuvres dlouhou poradu s maršálem z Tessé a s Puységurem a ještě toho večera zvedli kotvy. Do Toulonu se vrátili 11. května.

Odjezd našeho loďstva a příjezd nepřátelského do Barcelony tam velmi změnil tvářnost všech věcí. Obležení nabyli nové síly, obléhatelé naráželi na nejrůznější nové překážky. Tessé, který viděl, že v obléhání nelze pokračovat a jak nesnadný bude ústup, až je zruší, přemluvil španělského krále, aby ke všem poradám o tom, co má v té věci učinit, přizval vévodu z Noailles. Noailles byl zbrusu novým polním maršálem. Nikdy neabsolvoval ani čtyři tažení; dlouhá nemoc ho léto co léto držela u

dvora a neštovice, které ho postihly při příjezdu před Barcelonu a z nichž se teprve zotavoval, mu zabránily sloužit při tomto obléhání jako polní maršál, a dost dlouho dokonce i vědět, co se tam děje; byl však synovcem paní z Maintenon a jako takový dobrým ručitelem pro Tessého. Všechny nesnáze, v nichž se ocitli, se tedy probíraly v jeho přítomnosti. Ukázalo se, že inženýři jsou tak pomalí a tak nevědomí, že se na ně nelze v ničem spolehnout, a že vinou prodejnosti hodností, kterou král před časem zavedl u dělostřelectva, jak jsem řekl na příslušném místě, tito důstojníci, kteří si své hodnosti koupili, nejenže věci vůbec nerozumějí, ale při tomto obléhání neustále ztráceli a dosud ztrácejí všechen čas tím, že zbytečně přemisťují děla a špatně rozmisťují baterie, aby je pak byli nuceni přemístit, protože z těchto přesunů děl jim plyne peněžní nárok, který rádi rozmnožují. Armáda, sama zvenčí obležená a už dlouho živená jedině po moři, o tento zdroj po odplutí našeho loďstva a příjezdu anglického přišla a jiný pro každodenní obživu neměla. Všechny tyto důvody konečně přesvědčily španělského krále, že je nutné obléhání zrušit, ať se tomu do té doby bránil sebevíc.

Poté bylo třeba poradit se, jak to provést a kam se armáda obrátí. Shodli se rovněž, že není možné ustoupit přes Katalánsko, plné vzbouřenců, kteří ovládali volnou krajinu a měli oporu ve všech vzbouřencích z království valencijského, kteří drželi pevnosti, ani skrze to kruté množství miqueletů, kteří je obléhali. Bylo tedy rozhodnuto, že se vydají k francouzské hranici a že se tam, až budou v bezpečí u Roussillonu, znovu poradí, co s nimi bude dál.

Obléhání bylo tedy zrušeno v noci z 10. na 11. května, čtrnáct dní po otevření zákopů; zanechali tam sto děl, sto padesát tisíc liber prachu, třicet tisíc pytlů mouky, dvacet tisíc pytlů sevady,[12] patnáct tisíc pytlů obilí a velké množství pum, dělových koulí a nářadí. Armádu osm dní zezadu i z boku, od hory k hoře, znepokojovali miqueleti. Vévoda z Noailles, jehož zavazadel po celé obléhání i při tomto ústupu vytrvale šetřili, protože měli rádi jeho otce za to, že s nimi dobře zacházel a jednomu z jejich hlavních vůdců zachránil život, připadl na to, že je zavolá, aby s nimi promluvil. Na jeho jméno sestoupili ti nejpřednější z hor a přišli k němu. Dosáhl u nich toho, že už nebudou armádu znepokojovat ani střílet na vojsko, pod podmínkou, že jim nebude nic vypalováno. Obě strany to věrně dodržely a od té chvíle armáda v klidu dokončila pochod, který trval ještě tři dny a při němž by byla od těch krutých vos mnoho vytrpěla.

Armáda už nemohla dál; při tomto ústupu přišla téměř o všechny opozdilce a o všechny marodéry, takže ji to i s obléháním stálo dobré čtyři tisíce mužů. Její odhodlání bylo nicméně stále tak velké, že by přes tolik překážek byla Barcelonu dobyla, nebýt těch, které jí kladlo naše dělostřelectvo a naši inženýři.

---

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Druh ovsa.
2. **Ediční poznámka:** Jde zřejmě o španělské *cebada*, tedy ječmen, nikoli oves.

Když dorazili do Torroelly de Montgrí, přišla řeč na to, co bude se španělským králem. Někteří chtěli, aby rozuzlení tak mrzuté záležitosti vyčkal ve Francii, a jiní, aby v této nouzi dojel až do Versailles. Vévoda z Noailles, jak mi řekl — a já za to neručím —, přednesl mínění zcela opačné, které bylo záchranou španělského krále: tvrdil, že tímto ústupem do Francie nebo cestou ke dvoru by se ztratil drahocenný čas a že by se to vykládalo zlověstně; že nepřátelé obou korun by to pokládali za abdikaci a ti, kdo mu ve Španělsku zůstali oddáni, za nedostatek odvahy a za to, že opouští je i sám sebe; že ať španělskému králi zbývá sebeméně doprovodu, prostředků a zdrojů, má si prorazit cestu horami kraje Foix přímo do Fuenterrabíe, odtud se stůj co stůj spojit s královnou a se svou stranou, ukázat se svému lidu, zkusit touto jedinou cestou znovu rozehřát jeho odvahu, věrnost a horlivost, udělat vojsko ze všeho, proniknout do Španělska až do samého Madridu; jinak že už není naděje vzhledem k úsilí, které nepřátelé vyvinou, aby se usadili v celém Španělsku i v hlavním městě samém.

Toto rozhodnutí bylo naštěstí přijato. Armáda se zastavila v Roussillonu; a zatímco španělský král odjel do Toulouse a přes kraj Foix do Pau a pak do Fuenterrabíe, s dvěma dragounskými pluky jako doprovodem, s několika španělskými grandy, které měl u sebe, a s vévodou z Noailles, který ho chtěl doprovodit až do Fuenterrabíe, byl ke králi vyslán markýz z Brancasu, aby mu o všem podal zprávu, přijal jeho rozkazy a donesl je španělskému králi do Pau. Brancas přijel do Versailles 28. května k večeru a hned po příjezdu se setkal s králem u paní z Maintenon, kam ho uvedl Chamillart.

Král tuto smutnou zprávu už dlouho čekal; schválil rozhodnutí, které bylo přijato, dal španělskému králi třicet praporů a dvacet eskadron, které ten přivedl od obléhání do Roussillonu, i všechny generály, kteří tam sloužili, dovolil Tessému vrátit se, jmenoval vévodu z Noailles generálporučíkem, jeho jediného, a určil ho, aby po návratu od španělského krále velel v Roussillonu jako vrchní velitel. Tak vévoda z Noailles ve čtvrtině svého třetího, nanejvýš čtvrtého tažení rychle zlezl všechny hodnosti jako oblíbený synovec paní z Maintenon. Totéž se ovšem udělalo pro milovaného zetě Chamillartova; jenže La Feuillade byl proti vévodovi z Noailles skoro o dvacet let služebně starší. Tessému připadla čest, že nastavil rameno oběma. Viděli jsme na příslušném místě, co udělal pro La Feuillada; tentokrát se nechtěl vrátit do Španělska, kde viděl všechno ztraceno. Raději celé to břímě přenechal Berwickovi, který byl na místě, a vyznal se příliš dobře, než aby v Roussillonu neuvolnil místo vévodovi z Noailles. Dělal nemocného, jak to uměl už v Savojsku a v Itálii, otálel, několik dní užíval vod v Balarucu a vrátil se ke dvoru.

V téže době, kdy byl do Versailles vyslán Brancas, mnohem později maršál Francie, poslal španělský král vévodu z Havré ke španělské královně, kterou tento pán zastihl ještě v Madridu, kde byla ponechána jako regentka; a z Pau odjel španělský král poštovními koňmi v sedle do Pamplony, a ne do Fuenterrabíe, provázen konetáblem Kastilie, svým nejvyšším hofmistrem; vévodou z Mediny Sidonie, tehdy víc

než šedesátiletým, svým velkým štolbou; vévodou z Osuny, kapitánem své tělesné gardy; a několika málo sluhy, a dorazil tam 1. června za jásotu lidu. Druhého odtud vyrazil k Madridu. Král se 14. června dozvěděl od kurýra vévody z Noailles, že tam španělský král dorazil za největšího radostného jásotu a vévoda z Noailles v jeho průvodu; ten se hned nato vrátil přímo do Roussillonu.

Berwick byl zatím v podivné tísni v čele hrstky neuspořádaného vojska proti portugalské armádě, které se nemohl postavit, která brala všechno, co se jí zlíbilo, šla volně, kam chtěla, a všude ho nutila couvat a ustupovat. Přesto se stále držel v jejím dosahu, tvářil se, že jí chce upírat soutěsky a řeky, a zpomaloval její pohyby a postup, nakolik mohla schopnost nahradit síly. Všechno jeho umění a všechny jeho kličky nedokázaly Portugalcům zabránit, aby se stočili na Madrid a přiblížili se k němu. Královna odtud 18. června odjela s dětmi a se svým průvodem do Burgosu, na cestě do Pamplony. Král odtud odjel 21., aby se postavil do čela Berwickovy malé armády. Amelot ho následoval a rady následovaly královnu. Mnoho grandů odjelo na své statky, kardinál Portocarrero do Toleda, a zanechali největší zděšení v Madridu, jehož se hned nato zmocnili Portugalci. Nenašli tam jediného granda ani jediného člena rad. Španělský král a Berwick se obrátili k Burgosu, kde se k nim mělo připojit oněch dvacet eskadron a třicet francouzských praporů od obléhání Barcelony. Někteří grandové se k němu připojili, jiní odjeli za královnou do Burgosu. V těchto krajnostech uplynulo šest týdnů i víc; královna během nich svěřila všechny drahokamy krále, svého manžela, i své vlastní Vasetovi, tomu francouzskému sluhovi, o němž jsem mluvil, a poslala ho, aby je odvezl do Francie. Přijel do Versailles zároveň s maršálem z Tessé. Vaset je odevzdal králi a mezi nimi i onu proslulou hruškovitou perlu zvanou Peregrina, která je pro svůj tvar, váhu, dokonalý lesk a velikost neocenitelná a nesnese srovnání s žádnou, jaká kdy byla k vidění.

Konečně francouzské vojsko dorazilo do Španělska a připojilo se ke králi a k Berwickovi až na samém konci července. Arcivévoda se zatím zdržoval v Zaragoze a nechával své armády, ať si počínají samy.

Španělští biskupové se mezi všemi vyznamenali tím, že na vlastní útraty verbovali vojsko a dávali králi velmi značné částky. Nejvíc ze všech učinil biskup z Murcie, který býval prostým vesnickým farářem tak dobré pověsti a takové ctnosti, že ho španělský král povýšil na toto biskupství, odkud dal příklad všem ostatním. Kardinál Portocarrero, ač tak právem nespokojený, dal mnoho a nepřestával osvědčovat svou oddanost. Oddanost prelátů byla pro krále velmi důležitá. Vynasnažili se rozeslat do všech míst svých diecézí vybrané kazatele, aby utvrzovali lid ve věrnosti a horlivosti; a lid o nich také podal ty největší a nejužitečnější důkazy.

Berwick, posílený dvaceti eskadronami a třiceti francouzskými prapory, změnil celou tvářnost této války. Postavil se se španělským králem nepřátelské armádě a všude hledal příležitost utkat se s ní. Teď se zase ona držela v obraně a všude ustupovala. Všude byla zatlačována a ztrácela místa, která dobyla nebo obsadila. Lid, oz-

brojený po celé Kastilii, nabyl znovu síly a bez jakéhokoli vojska přinutil k obratu arcivévodu, který táhl ke své armádě. Dobyl zpět Segovii, kde Portugalci zanechali pětisetčlennou posádku; ta vyšla z hradu pod podmínkou, že odejde do Portugalska cestou, která jí byla předepsána, a že šest měsíců nebude sloužit proti španělskému králi. Tento panovník, který měl nyní volné ruce, poslal Mejoradu s pěti sty jezdci do Madridu, od něhož se Portugalci vzdálili. Byl tam přijat s největším jásotem a nepřátelé byli ponenáhlu vyhnáni z celé Kastilie. Španělský král se vrátil do Madridu koncem září, královna hned po něm, za největších projevů radosti.

Berwick mezitím pronásledoval arcivévodovu armádu, která před ním ustupovala z místa na místo. Dobyl Cuencu, ale Málaga a ostrov Mallorca zůstaly ještě arcivévodovi, jemuž se vydaly v onom čase, kdy se jeho věcem dařilo. Hrabě z Oropesy, prezident Kastilské rady, kterého španělský král při svém příjezdu do Španělska zastihl už dva roky ve vyhnanství a kterého v něm stále ponechával, odešel v téže době arcivévodova štěstí s celou rodinou k němu. Patriarcha Indií byl zatčen s hrabětem a hraběnkou z Lemos, kteří se tam rovněž společně ubírali. Paní des Ursins, která se s královnou vrátila do Madridu, využila příležitosti a ulevila paláci od tří set žen, které ji buď odmítly následovat, nebo jejichž příbuzní projevili oddanost arcivévodovi. Takový byl podivný výsledek špatně podniknutého obléhání Barcelony a taková rychlost, s níž málem svrhlo Filipa V. z trůnu; se stejnou rychlostí ho na něj vrátila jeho odvaha, náklonnost Kastilie, moudrost a schopnost Berwickova a tak pohotová pomoc krále, jeho děda. Nebylo záhodno přerušovat tuto velkou událost věcmi méně zajímavými, k nimž je nyní třeba se vrátit.

Král poměrně rychle rozhodl o úřadech, které uprázdnila bitva u Ramillies. Contades, o němž bude ještě řeč, se stal majorem pluku gardy. Byl to šlechtic z Anjou, jehož otce král znal z toho, že mu několikrát daroval velmi krásné a výborně vycvičené feny ohařů. Syn, dosti urostlý a příjemné tváře, ovládal řeč dvora i řeč dam, jimž se velmi líbil. Byl galantní, často však pro svůj prospěch; velmi přilnul k vévodovi z Guiche, který mu zjednal tento úřad, a zastával jej velmi dobře a velmi vznešeně. Dovedl se ke každému držet na svém místě, líbit se dvořanům i generálům, s nikým si to nerozházet, pěstovat si manžely, jejichž ženy si pěstovaly jeho, a přitom počestně kráčet svou cestou a být v Paříži, u dvora i v armádách vyhledáván tou nejlepší, nejužitečnější a nejskvělejší společností, udržet se nadto v každé době a při všech změnách v témž postavení a těšit se důvěře těch, kdo vládli a kdo veleli; a zázrak na tom všem je, že měl velmi málo ducha a nikdy nedokázal napsat dopis.

Pan ze Soubise dostal pro sebe padesát tisíc tolarů z toho, co se uprázdnilo u četníků, včetně hodnosti syna, kterého tam ztratil, a 12. června oznámil v Marly no-

minaci svého syna na kardinála, na niž krásné oči paní ze Soubise už před časem vymohly králův slib.[3]

V téže době zemřelo několik osob:

Rytíř z Courcelles, generálporučík, který sloužil v Lucemburku a vyznamenal se ve válce; jmenoval se Champlois a byl z velmi obyčejné šlechty; jeho babička byla sestra prvního maršála z Villeroy; v prvním manželství si vzala vikomta z Tallard, rodným jménem Bonne, z rodu zesnulého konetábla z Lesdiguières; jediná dcera z tohoto manželství byla matkou maršála z Tallard. Podruhé se provdala za Courcelles, generálporučíka dělostřelectva, a dala o sobě hodně mluvit okázalými milostnými pletkami, na jaké se v té době nebylo zvyklé a které ji rozkmotřily s celou její rodinou. Zemřela roku 1688 ve vysokém stáří a měla mnoho ducha.

Montchevreuil, o němž jsem mluvil tak často, že mi o něm už nezbývá co říci; zemřel v Saint-Germain. Jeho syn Mornay měl nástupnictví v tomto guvernérství i v loveckém kapitánství.

Bourlemont, rodným jménem Anglure; byl generálporučík, kdysi mnoho sloužil a znesvářil se s panem z Louvois, který mu ze zlosti dal srovnat se zemí Stenay, jehož byl guvernérem. Byl to velmi čestný muž, přítel mého otce, který — nevím, jak se dal lapit do sítě — provdal svou jedinou dceru za Chamaranda; byla sice velmi ošklivá, ale měla mnoho zásluh a ctností. Byl velmi stár. Jeho bratr zemřel jako arcibiskup z Bordeaux.

Jedna stará slečna z Foix, teta vévody z Foix z otcovy strany, velmi bohatá a velmi duchaplná, jak jsem slyšel od pana z Lauzunu, který po ní zčásti dědil; nikdy nechtěla opustit své statky, kde žila jako velká dáma a s povýšeností, která se promíjela věku a zvyku a která by dnes už neobstála.

Biskup z Amiens, jménem Brou, z pařížské rodiny, v duchovenstvu velmi vynikající svými mravy, zbožností, správou diecéze, učeností, schopností v záležitostech duchovenstva, oddaností zásadám království a dobré morálce, a k tomu velmi moudrý a soudný; býval královým almužníkem a vždy si uchoval světský půvab. Dobrá společnost si ho velmi vážila a vyhledávalo ho to nejlepší, co v ní bylo. Byl důvěrným přítelem velkého biskupa z Meaux a všeho, co bylo v episkopátu nejspořádanějšího a nejosvícenějšího. Byl z otcovy strany strýcem ženy prezidenta de Mesmes, pozdějšího prvního prezidenta. Jeho biskupství tím ztratilo všechno a dostal je jeden špinavý vous od Svatého Sulpicia.

Abbé Testu, člověk velmi zvláštní, který se po celý život pohyboval v nejlepší společnosti města i dvora a sám byl velmi dobrým společníkem; kdysi se nehnul z paláce Albret, kde se důvěrně spřátelil s paní z Montespan, kterou v době její největší přízně vídal, kdykoli chtěl, a které říkal všechno, co se mu zlíbilo; stejně se tam spřátelil s

3. **Vysvětlivka:** Paní ze Soubise (Anne z Rohan-Chabot) bývala tajnou milenkou Ludvíka XIV. a svého vlivu využívala k povznesení rodu; její syn Armand Gaston, abbé ze Soubise, od roku 1704 biskup štrasburský, se stal kardinálem roku 1712.

paní Scarronovou; vídal ji v jejím skrytu s dětmi krále a paní z Montespan, které vychovávala; vídal ji stále a kdykoli chtěl i po zázraku jejího štěstí; po celý život si často psali a měl u ní skutečný vliv; byl přítelem všech, kdo jí byli nejblíž, a čile se stýkal zejména s panem z Richelieu a jeho ženou, dvorní dámou, a s paní z Heudicourt a paní z Montchevreuil. Měl nesčetně významných přátel ve všech stavech, kvůli žádnému z nich se nepřemáhal, ani kvůli paní z Maintenon; neměl ho každý, kdo chtěl. Byl jedním z prvních mužů, na nichž se poznalo, čemu se říká vapéry;[4] byl z nich zoufalý a měl k tomu tik, který mu každou chvíli zkřivil celý obličej. Všude chtěl mít hlavní slovo; lidé se tomu smáli, ale nechávali ho. Byl to velmi dobrý a úslužný přítel, potají prokázal mnoho velkých služeb, leckomu ke štěstí pomohl a některým je i sám udělal; přitom byl prostý, bez ctižádosti, nezištný, dobrák a poctivec, ale velmi prudký, velmi nebezpečný, a velmi těžko odpouštěl, ba těžko se zdržel pronásledování kohokoli, kdo se ho dotkl. Byl vysoký, hubený a plavovlasý a v osmdesáti letech si dával pomalu lít na holou hlavu konvici ledové vody tak, že z ní na zem neukápla ani kapka, a to se mu dělo často už mnoho let; velmi pomohl arcibiskupovi z Arles, pozdějšímu kardinálu z Mailly, a mnoha jiným, a několika také zlomil vaz. Byla to ztráta pro jeho přátele a také pro společnost. Byl to vůbec muž až do konce velmi vážený a vyhledávaný.

Pan z Rhodes, poslední toho jména Pot, tak starobylého a tak vynikajícího, které získalo řetěz Zlatého rouna při prvním jmenování, jež učinil Filip Dobrý při založení tohoto řádu; býval velmistrem ceremonií jako jeho otcové, pro něž Jindřich III. tento úřad zřídil. Byl to člověk veskrze dvorský a z velkého světa, nadmíru galantní, a to s velkým hlukem, kvůli němuž byla slečna z Tonnerre vyhnána ze sboru dvorních slečen paní Dauphine. Sloužil dobře a měl vždy mnoho přátel; byl to vysoký, velmi urostlý muž, velmi duchaplný a velmi vzdělaný, ale ducha příliš svobodného, který se nehodil pro dvůr Ludvíka XIV. Proto se mu také znechutil a on se uchýlil do Paříže jako jakýsi filozof; oženil se tam s jednou Simianovou, vdovou po jiném Simianovi, a zanechal s ní jen dceru, která neměla děti s princem z Isenghien a jejíž smrt jsme viděli nedávno. Rhodes zemřel dřív, než zestárl, ale už velmi dlouho ho sžírala dna. O něm a o Gesvresových se říkalo, že dílo je víc než dělník.[5]

Maršál z Villars ztratil v téže době matku, tetu zesnulého maršála z Bellefonds z otcovy strany. Byla to malá scvrklá stařenka, samý duch a žádné tělo, která strávila život v nejlepší společnosti a žila v ní při plném rozumu a zdraví až do smrti v pětaosmdesáti nebo šestaosmdesáti letech. Byla peprná, vtipná, zlomyslná; víc než kdo jiný žasla nad ohromným štěstím svého syna; znala ho a vždy mu doporučovala, aby

4. **Vysvětlivka:** „Vapéry" (*vapeurs*) se tehdy říkalo nervovým záchvatům, mdlobám a úzkostem, které se přičítaly „výparům" stoupajícím z útrob do hlavy; pokládaly se především za ženskou nemoc.

5. **Vysvětlivka:** Slovní hříčka: rodové jméno pánů z Rhodes bylo Pot (francouzsky „hrnec"), rodové jméno vévodů z Gesvres Potier („hrnčíř").

o sobě hodně mluvil s králem a nikdy s nikým jiným; ať se přemáhala sebevíc, bylo znát, jak málo si ho cení; měla nesrovnatelné průpovědi a tvářila se přitom, jako by nic.

Gacé, pozdější maršál z Matignonu, ztratil ženu, která žila velmi uzavřeně doma; byla velmi ctnostná, strašlivě ošklivá, bohatá a rozená Berthelotová, sestra Plénœufa, o němž budu mít příležitost mluvit. Kdo by byl věřil, že tak nízké jméno později založí štěstí obou synů, které zanechala?[6]

Stará Tingryová[7] je brzy následovala ve Versailles, kde už skoro nevycházela z pokoje. Kdo byla a jaký byl její zvláštní příběh, jsem vyložil u příležitosti pře pana z Luxembourgu. Žila dlouho velmi opuštěná a ve velkých výčitkách svědomí kvůli svým slibům a kvůli tomu, že vyměnila závoj za taburetku.

Bezdětná vdova po vévodovi Maxmiliánu Bavorském, sestra pana z Bouillonu, téměř nepřežila svého manžela, o jehož smrti jsem mluvil nedávno a který zemřel bez dětí, jak jsem řekl.

Congis, bývalý kapitán ve francouzské gardě, jakýsi otupělý generál, v němž nikdy mnoho nebylo, zemřel ve službě v La Rochelle pod maršálem z Chamilly. Měl guvernérství a kapitánství Tuilerií a jeho syn nástupnictví v nich. Ten stál za ještě méně než otec. Král si přál, aby je za malý peníz přenechal Catelanovi, kterého chtěl odškodnit za La Muette a Boulogneský lesík, dané Armenonvillovi a jeho synovi, jak jsem řekl, když hrabě z Toulouse kupoval Rambouillet.

Laubanie se dlouho netěšil ze slávy, že tak dobře hájil Landau, ani z odměny, které se mu za to dostalo. Jeho velkokříž Řádu svatého Ludvíka dostal Maupertuis, generálporučík a kapitán šedých mušketýrů. Protože nebyl komandérem, pokládala se tato milost za zcela zvláštní vyznamenání. Kapitáni mušketýrů měli tehdy velmi daleko k pomyšlení, že by se stali rytíři Řádu Svatého Ducha.

Vévodkyně z Montbazonu, matka knížete z Guéméné, žena vévody z Montbazonu, který zemřel jako šílenec zavřený v Lutychu, švagrová rytíře z Rohanu, sťatého koncem roku 1674 před Bastilou, snacha krásné a proslulé Montbazonové, o níž jsme viděli, že svou nenápadnou taburetkou stála na samém počátku knížecích nároků Rohanů, a bratra proslulé vévodkyně z Chevreuse, druhé vévodkyně z Luynes a pana ze Soubise. Vévodkyně z Montbazonu byla pohrobek, jediné dítě z druhého manželství prvního maršála ze Schombergu s druhou dcerou pana z La Guiche, velmistra dělostřelectva, a tedy neteř vévodkyně z Angoulême; po otci byla sestrou druhého maršála ze Schombergu, který se sňatkem stal vévodou a pairem z Halluinu, a oné svaté a vznešené vévodkyně z Liancourtu, jíž se tak málo podobala. Život této

6. **Vysvětlivka:** Plénœufova dcera, markýza z Prie, byla později milenkou vévody z Bourbonu, prvního ministra Ludvíka XV. v letech 1723–1726.

7. **Vysvětlivka:** Princezna z Tingry, nevlastní sestra maršálky z Luxembourgu, byla řeholnicí; když rodina zajišťovala dědictví Piney-Luxembourg pro pozdějšího maršála z Luxembourgu, byla vyvedena z kláštera a dostala u dvora taburetku.

vévodkyně z Montbazonu plynul v ústraní a její mravy i její velmi potrhlá hlava daly o ní hodně mluvit. Bylo jí šestasedmdesát let; připadla na to, že vykonavatelem své závěti učinila vévodu z La Rochefoucauld, s nímž se nikdy mnoho nestýkala a který se stěží staral o své vlastní záležitosti. Oženil se s vnučkou a dědičkou vévodkyně z Liancourtu, její sestry.

Paní z Polignaku, která byla spolu s paní z Caderousse, svou sestrou, tím jediným, co zbylo z rodu Rambures. Bývala dvorní slečnou paní Dauphine a po sňatku byla vyhnána od dvora za to, že si byla příliš dobře s Monseigneurem, a pan z Créqui[8] z království za to, že si byl příliš dobře s ní v době, kdy byl jejich důvěrníkem. Utěšila se v Paříži, kde s manželem, který k ní byl vždy ohleduplný až k směšnosti a k němuž ona neměla nikdy ani ten nejmenší ohled, vedla velmi volný život a hrála, co jen mohla, o ty nejvyšší sázky na světě. Nakonec dostala dovolení ukázat se u dvora, kde se objevovala jen velmi zřídka a na chvilku. Le Bordage, který kvůli lenosti a hráčské vášni brzy opustil vojenskou službu, byl při všech hrách u ní i všude, kam šla. Vášnivě se do ní zamiloval, ačkoli se o něm hodně říkalo, že k tomu nemá čím. Byla to žena duchaplná a vrtošivá, která se nestarala o nic než o to, aby se bavila, v ničem se nepřemáhala a řídila se každým svým rozmarem. Hrála tolik a tak vydatně, že se nadobro zruinovala, a protože už v Paříži nemohla žít a možná se tam ani ukázat, odjela do Le Puy na statky svého manžela. Smutek a nuda (někteří ji obviňovali, že tomu trochu napomohla) způsobily, že tam brzy těžce onemocněla. Jakmile se to Le Bordage dozvěděl, spěchal tam a skoro hned po příjezdu byl svědkem její smutné smrti. Zdrtil ho takový žal, že spolkl tolik opia, kolik bylo třeba, aby ho zabilo, vrhl se do kočáru a poručil, aby ho vezli rovnou domů do Bretaně. Neujel daleko a opium začalo působit. Jeho sluhové si k večeru všimli, že je jako mrtvý a že už už skoná. Jejich překvapení a jakési počínání, které předtím viděli, jim dalo uhodnout, oč by mohlo jít. V nejistotě jím třásli a nalili do něj octa, co jen mohli, pak všechno lihové, co se dalo najít, a s velkou námahou a po dlouhé době ho zachránili. Jakmile přišel k sobě, vzal jim to tak ve zlé, že ho bedlivě hlídali ze strachu, aby to nezopakoval, a proti jeho vůli ho odvezli zpět do Paříže, kde uvědomili jeho přátele a lékaře. Tato příhoda způsobila velký rozruch a nesmírně se líbila dámám. Dlouho se nemohl utěšit a lékaři ho dlouho nemohli vyléčit. Chřadl tak víc než rok a pak se vrátil ke své hře a k obvyklému životu. Zvláštní je, že ho ve více než sedmdesáti letech vede dosud a od té doby mu ani na okamžik nic nescházelo.

8. **Vysvětlivka:** Markýz z Créqui, syn maršála z Créqui, padl roku 1702 u Luzzary; není to vévoda z Créqui ani pan z Créqui, zeť Lesdiguièrův.

Kapitola dvanáctá

*Parlament v Dijonu sklání hůlky u pana Prince. — Languedocké baronie věcné, nikoli osobní. — Listina „brevet de retenue“ na dvě stě tisíc livrů pro Bulliona. — Kardinál z Janson přijel z Říma. — Sňatek des Forts s dcerou Bâvillovou. — Foucault postupuje synovi intendanturu v Caen. — Kariéra abbého z La Bourlie v Anglii. — Králova zdvořilost k Marlboroughovi. — Verboom zatčen na cestě k nepřátelům. — Pašeráci soli. — Orry v Paříži; do Španělska se už nevrací; jen o vlásek unikne provazu; pak prezidentem parlamentu (*à mortier*) v Metách. — Španělská královna vdova převezena z Toleda do Bayonne. — Smrt Fontaine-Martelova a jeho uprázdněná místa. — Povaha, počínání, původ a nechuť Saint-Pierrova. — Můj způsob soužití s vévodou z Orléans. — Slečna ze Séry dává legitimovat syna, kterého měla s vévodou z Orléans, a dává si královskými listinami říkat paní hraběnka z Argentonu. — Velmi podivné zvědavosti o budoucnosti.*

Král rozsoudil v radě depeší dvě dosti zvláštní věci. První, na níž panu Princovi velmi záleželo, byl spor mezi ním a parlamentem v Dijonu: ten, když ho přicházel pozdravit při jeho příjezdu k zasedání burgundských stavů, nechával své dveřníky kráčet příbytkem pana Prince se zdviženými hůlkami, kdežto pan Princ tvrdil, že zastupuje krále v provincii, jejímž je guvernérem, a že tedy hůlky dveřníků parlamentu smějí k němu vstoupit jen sklopené. Tak to také bylo nařízeno a parlament tím byl velmi pokořen.

Druhá se zdála zcela bezdůvodná. Mérinville, jehož otec byl jediným generálním místodržitelem Provence a roku 1661 se stal rytířem řádu, byl úpadkem svých poměrů donucen prodat Samuelu Bernardovi, nejproslulejšímu a nejbohatšímu bankéři Evropy, své panství Rieux, jež je jednou z baronií languedockých stavů. Stavy nechtěly strpět, aby Bernard v jejich shromáždění jakkoli zasedal, protože sám šlechticem není, a není tudíž způsobilý užívat práva spojeného s panstvím, které získal. Mérinville si nato činil nárok zůstat baronem languedockých stavů i bez panství, neboť prý jde o hodnost osobní. Bylo rozhodnuto, že je věcná, spojená s panstvím, a Mérinville byl spolu s ním zbaven hodnosti barona, veškerého práva zasedat i vykonávat jakoukoli s tím spojenou funkci, aniž tím byla zhojena osobní nezpůsobilost nabyvatele. Jeho syn je konečně právě vykoupil zpět, navzdory Bernardovým dětem, které byly rozsudkem odsouzeny, aby mu je za složenou cenu vrátily.

Bullion dostal v téže době dvě stě tisíc livrů na své guvernérství Maine a Perche. Bylo už dost podivné, že jeho bratr dostal svolení je koupit a že je on sám dostal po bratrově smrti, i bez toho, aby se tak bohatému muži dávala ještě listina „brevet de retenue“, která toto guvernérství téměř zajišťovala jeho rodině i po něm.

Kardinál z Janson přijel z Říma. Král ho zahrnul přívětivostí, kterou si plně zasloužil, a nazítří, 14. července, ho nechal složit přísahu velkého almužníka Francie.

Des Forts, kterého ještě nejednou uvidíme hrát první roli ve financích[1], jediný syn Pelletiera, jenž měl na starosti opevnění a přenechal mu své místo intendanta financí, se v Montpellieru oženil s dcerou Bâvillovou. Lamoignonové měli za to, že tímto spojením prokazují vzestupu Pelletierů velkou čest, a ti se tvářili, že jim to věří na slovo. Nedávno jsme u prvního prezidenta Lamoignona, otce Bâvilla a prezidenta parlamentu (*à mortier*), viděli, jak krátce tomu bylo, co opustili obhajování před soudem a advokátní stav, v němž ani nebyli dlouho, aby vstoupili do stavu soudcovského.

Státní rada Foucault dostal od krále vzácné svolení přenechat intendanturu v Caen svému synovi, kterého svého času uvidíme hrát nebezpečné a výstřední role ve Francii i ve Španělsku[2]. Nebýt důvodu tohoto druhu, nekazil bych si papír takovými maličkostmi. Foucault, velký sběratel medailí, se těšil velké ochraně otce de La Chaise, který jím byl také.

Dozvěděli jsme se, že Angličané učinili abbého z La Bourlie generálporučíkem ve svém vojsku, s penzí šesti tisíc livrů a s dvaceti čtyřmi tisíci livrů na výstroj, a že ho mají na svém loďstvu spolu s Cavalierem, který se jim nakonec oddal, když se od svého podrobení a narovnání potuloval po Francii. Některé z těchto drobností jsem, byť jen o málo, předběhl, abych je nezapomněl a abych jimi nepřerušoval věci zajímavější, které je teď třeba vyprávět, až dokončím ještě několik maličkostí.

Král byl tak spokojen s jednáním vévody z Marlborough vůči všem našim zajatcům, že na jeho prosbu dovolil, aby Vaubonne[3], jemuž byla za vězení určena Remeš, odjel na tři měsíce domů do Orange. Na svém místě jsme viděli, že tento generálporučík a velký a dobrý velitel nájezdných oddílů byl zajat v Itálii. S jeho chováním a s jeho řečmi byla velká nespokojenost a král, který k té dovolené svolil jen nerad, dal Marlboroughovi najevo, jakou cenu to svolení má. V téže době byl Verboom, první inženýr španělského krále, vsazen do citadely ve Valenciennes, právě když se chystal odebrat do nepřátelského tábora. Na různých místech království bylo také pochytáno množství pašeráků soli, kteří táhli ozbrojeni v tlupách a pro své podloudnictví všude nacházeli ochranu. Mnoho jich bylo posláno na americké ostrovy.

Orry přijel do Versailles těsně v patách Vasetovi a španělským klenotům. Přijel žádat o peněžní pomoc v té krajní tísni věcí. Dne 15. července mluvil dlouho s králem v jeho kabinetu. Avšak během šesti týdnů, které tu strávil s tím, že se vrátí do

---

1. **Vysvětlivka:** Michel Robert Le Peletier des Forts (1675–1740) byl v letech 1726–1730 generálním kontrolorem financí.

2. **Vysvětlivka:** Foucaultův syn, markýz z Magny, se roku 1718 zapletl do Cellamarova spiknutí proti regentovi a uprchl do Španělska.

3. **Ediční poznámka:** V předloze „Vanbauze". Jde o generála Vaubonna, zajatého roku 1704 u Trina (Tom 4, kapitola patnáctá).

Španělska, oznámili Amelot a vévoda z Berwicku, že pobouření proti němu je tam tak obecné a tak veliké, že by bylo velmi škodlivé posílat ho tam zpátky. Jeho povýšenost, tvrdost, surovost, hrubost a ustavičné lhaní, které ve všech záležitostech otevřeně provozoval jako řemeslo, ho vskutku učinily tak nenáviděným, že s ním už nikdo nechtěl jednat. S Amelotem zacházel stejně jako předtím s Puységurem a jeho drzost měla tak málo mezí, že mi vévoda z Berwicku vyprávěl, že co mu Orry slíbil na zítřek, a někdy na dobu za dvě hodiny, se nevykonalo, a on popíral, že to slíbil; takže Berwick, který se s ním stýkal jen v nezbytných záležitostech, se nakonec rozhodl přinášet mu každou žádost na papíře a nechat ho dole napsat a podepsat odpověď. I tak ještě slovo nedržel. Přinesli mu ten papír zpátky, zapírat už nemohl, ale vykroutil se z toho šprýmem a odpověděl, že nedokázal maršálovi odolat, ačkoli dobře věděl, že nebude moci splnit, co slibuje. Při takovém počínání všechno hynulo, kromě jeho měšce.

Když bylo rozhodnuto, že se nevrátí, šlo o to, aby složil účty ze dvou milionů v hotovosti, které tu během těch šesti týdnů přijal na výplatu vojsk ve Španělsku. To vyúčtování bylo takové, že ho král chtěl dát oběsit. Chyběl k tomu jen vlásek. Paní z Maintenon, která cítila, jak těžce by taková pohroma dopadla na ochranu, kterou mu paní des Ursins nepřestávala poskytovat, a na důvěrné spojení, jež mezi nimi stále trvalo, odvrátila tu ránu prostřednictvím Chamillarta a později, stále proto, aby kryla a podržela paní des Ursins, dosáhla toho, že dostal, aby z něho byla smyta špína a aby byl rehabilitován, úřad prezidenta parlamentu (*à mortier*) v Metách; z týchž důvodů si jej podržel, ale nevykonával jej, protože o zákonech ani o právní vědě nevěděl zhola nic. Zanechal dva syny, kteří jsou jeho živým obrazem. Kdo by věřil, že z nich titulem i ve skutečnosti udělali rozhodčí a pány královských financí i jmění všech jeho poddaných?[4]

Od Amelota, s nímž byl Orry velmi rozkmotřen, to byl smělý kousek, že zabránil jeho návratu. Avšak chování, schopnosti a pověst těchto dvou mužů byly tak naprosto protikladné — jeden byl celému Španělsku i vojsku předmětem úcty a lásky, druhý krajního odporu —, že se paní des Ursins tentokrát neodvážila rozhněvat, nežila proto s Amelotem ani s Berwickem, tehdy oběma tak potřebnými, o nic hůř, nemohla jim to dokonce mít ani příliš za zlé a spokojila se s tím, že zachránila svého přítele před provazem, aby zachránila svou vlastní pověst.

Ještě než se vrátil do Madridu, a jakmile se španělský král zase viděl jeho pánem, uznal za vhodné zbavit se španělské královny vdovy[5], jejíž chování bylo po všechen čas více než podezřelé. Král z ohledu na památku Karla II., který ho svou závětí povo-

4. **Vysvětlivka:** Philibert Orry (1689–1747) byl v letech 1730–1745 generálním kontrolorem financí; jeho bratr Orry de Fulvy byl intendantem financí.

5. **Vysvětlivka:** Marie Anna Falcko-Neuburská (1667–1740), druhá manželka a od roku 1700 vdova po Karlu II. Španělském; její sestra Eleonora Magdalena byla třetí manželkou císaře Leopolda I.

lal na svůj trůn a jehož byla vdovou, jí nechtěl dát zakusit tvrdost ústraní v klášteře, kde by nikoho nevídala a odkud by nevycházela, což je úděl, který španělský obyčej ukládá ovdovělým královnám, pokud je z něho svou mocí nevyjme syn na trůně. Tato děti neměla. Byla sestrou císařovny, vdovy po císaři Leopoldovi a matky císaře Josefa a arcivévody. Viděli jsme, jak velice byla tato princezna za života Karla II. a ke konci jeho dnů činná ve prospěch císaře a jak úzce byla spojena se všemi španělskými pány zvlášť oddanými rakouskému domu. Filip V., který měl proč nenechávat ji v Madridu, jí dal na vybranou jiné sídlo. Přála si odejít do Toleda, do krásného paláce, který tam obnovil Karel V. a jehož nádherné zbytky dávají litovat požáru, jenž jej zničil při ústupu arcivévodových vojsk z toho města, nedlouho po této době. Chování královny vdovy za tohoto posledního zdaru arcivévody, jejího synovce, její náklonnost nezapřelo, takže jednou z prvních věcí, které španělský král uznal za vhodné udělat hned po svém jakémsi znovunastolení, bylo zcela ji vzdálit. Pověřil tedy vévodu z Osuny, jednoho ze svých kapitánů tělesné gardy, který ho stále provázel, aby vzal pět set jezdců, jel do Toleda, hned po příjezdu navštívil královnu vdovu a řekl jí, že španělský král shledává, že je tam příliš blízko armádám, než aby tam mohla klidně zůstat, a že si přeje, aby se bez jakéhokoli odkladu odebrala za královnou do Burgosu. Královna vdova se zdála tímto vzkazem velmi zarmoucena a velmi zaražena, hledala výmluvy a odklady, ale vévoda z Osuny spojil pevnost s úctou tak dobře, že jí dal jen čtyřiadvacet hodin, po nichž ji přiměl odjet se vším, co tam kolem sebe měla, a místo do Burgosu ji dal dopravit do Vitorie. Během té cesty byl vypraven posel ke králi pro jeho rozkazy, na které místo hranice a Francie ji mají odvézt. Pro pohodlí a příjemnost zámku a zahrad bylo vybráno Pau; královna vdova však, když se konečně dozvěděla, kam jede, požádala raději o Bayonne a dostala je. Vévoda z Grammontu, který tam byl, jí postoupil svůj dům a přijal ji se všemi poctami. Strávila tam víc než třicet let. Budu mít příležitost mluvit o ní později.

Fontaine-Martel zemřel, sžírán dnou, a zanechal jen dceru, ještě dítě. Byl bratrem Arcyho, o němž jsem mluvil, který býval vychovatelem vévody z Orléans a který Fontaine-Martelovi zjednal místo prvního štolby vévodkyně z Orléans. Tu měli zcela v moci Saint-Pierrovi a stále ji popouzeli kvůli místu u Švýcarů, které dostal Nancré[6]. Působili na ni tak dlouho, až si vzala opravdu za své získat toto místo svého prvního štolby pro Saint-Pierra, a vévoda z Orléans mu je dal, aby měl pokoj, pod podmínkou, že se mu Saint-Pierre nebude ukazovat na oči. Jakkoli byla ta podmínka zneucťující, Saint-Pierre a jeho žena nebyli lidé, kteří by se kořisti pustili. Místo bylo výnosné a plné výhod, dělalo Saint-Pierrovi velkou čest, dávalo mu pevné postavení, jaké neměl; přijal je tedy lačně a o vévodovi z Orléans vedl řeči a choval se k němu způsobem více než nepřístojným.

---

6. **Vysvětlivka:** Markýz z Nancré dostal místo kapitána Švýcarů vévody z Orléans, o něž vévodkyně z Orléans usilovala pro Saint-Pierra.

Byl to nanejvýš drobný šlechtic z Dolní Normandie, který si nikdy nesedl před starou vévodkyní z Ventadour, matkou maršálky z Duras, když jí chodil skládat poklony do Sainte-Marie, kde byl jejím sousedem. Aby to dovršil, nebylo pletichy, kterou by nezosnoval, a věci, kterou by neuvedl do chodu, aby se jeho žena dostala do Marly, a tudíž aby směla ke stolu a do kočárů. Vévodkyně z Orléans z toho kvůli tomu úřadu chtěla udělat věc cti. Uváděl se příklad paní z Fontaine-Martel, která tam byla připuštěna bez potíží. Král zůstal neoblomný po celý život, neboť oni se toho domáhat nepřestali. Odpověděl, že až bude prvním štolbou vévodkyně z Orléans urozený muž, jako byl Fontaine-Martel, zná on dobře rozdíl mezi lidmi z domácností vnuků Francie a lidmi z domácností princů krve; že však u prvního štolby, jako je Saint-Pierre, žasne, že si to někdo vůbec dokáže představit, natož navrhnout. Snad teprve v posledních dvou letech králova života, a to nanejvýš, to po sto a sto odmítnutích vzali na vědomí.

Saint-Pierrová se všude vetřela, bavila společnost i sebe, jak jen mohla, měla ztřeštěné způsoby, ale nebyla vůbec zlá ani pyšná. Manžel byl falešný Cato, velmi pyšný, velmi domýšlivý, velmi drzý — až tak, že si ze vzdoru kvůli Marly nedal práci chodit ke králi, ačkoli se z Versailles nehnul —, zlý a nebezpečný, se spoustou tajných cest, s mlčenlivým a lhostejným chladem okoukaným od d'O, ale s velkým důvtipem. Jmenoval se Castel. Tři tety maršála z Bellefonds z otcovy strany se provdaly roku 1642: [první] za jednoho Castela; druhá za jednoho Cadota, což jsou Sebevillové; třetí byla matkou maršála z Villars. To je příbuzenstvo prostřední. V Normandii se ví, co jsou Gigaultové[7]; překvapivé však je, že matka těchto tří žen byla z rodu Aux Épaules, dobrého a starého, už vymřelého domu, z něhož byla i matka vévodkyně z Ventadour, matky maršálky z Duras, která kvůli tomu vůči Saint-Pierrovým v ničem neslevila.

Není-li ještě čas mluvit o osobě vévody z Orléans, nemohu odkládat a musím říci, jak jsem s ním byl od chvíle, kdy jsem s ním navázal styk způsobem, o němž jsem vyprávěl na svém místě. Jeho přátelství a důvěra ke mně byly úplné a já jsem je vždy oplácel nejupřímnější oddaností. Vídal jsem ho ve Versailles skoro každé odpoledne, samotného v jeho mezipatře. Vyčítal mi, když náhoda způsobila, že mé návštěvy byly řidší, a dovoloval mi mluvit s ním o tom zcela svobodně. Žádný předmět nám neunikl, o všech se přede mnou rozpovídal a schvaloval, že mu nic netajím ani o něm samém. Vídal jsem ho jen ve Versailles a v Marly, tedy u dvora, a nikdy v Paříži. Nejenže jsem tam skoro nebýval, a když jsem tam jel přespat jednu noc, zřídka dvě, bylo to kvůli povinnostem nebo záležitostem; jeho společnost, jeho zábavy, život, jaký v Paříži vedl, se mi nehodily. Hned zpočátku jsem si zavedl, že nebudu mít žádné styky s nikým z Palais-Royal, ani s jeho společníky v zábavách, ani s jeho milenkami. Nechtěl jsem jich mít víc ani s vévodkyní z Orléans, kterou jsem vídal jen

7. **Vysvětlivka:** Gigault je rodové jméno maršála z Bellefonds.

při obřadných příležitostech a při nezbytných povinnostech, velmi vzácných, a na minutu, a nikdy jsem se nepletl do ničeho, co se týkalo jejich domácností. Vždy jsem soudil, že jiné chování by mi v té věci bylo velmi na obtíž a vedlo by jen k mrzutým tahanicím, takže jsem o tom nikdy nechtěl ani slyšet.

Ještě téhož večera, kdy byl prohlášen generálem pro Itálii, šel jsem za ním ze salonu do jeho pokojů, kde jsme si dlouho ve dvou povídali. Sdělil mi, že Marsinovi do Flander, kde ještě byl s vojskem, které přivedl maršálu z Villeroy — ten na něho se svou bitvou nepočkal —, byl odeslán rozkaz, aby se osobně ihned odebral na Rýn a převzal tam velení armády, a zároveň Villarsovi, aby odtamtud odjel a osobně se přes Švýcarsko vydal k italské armádě, jíž bude velet pod ním; že pan z Vendôme odtamtud nesmí odjet, dokud oba nedorazí a neporadí se s ním; a že on sám je generálem jen pod podmínkou, že v tomto velení nepodnikne nic než podle maršálovy rady a zhola nic proti ní, na což si od něho král při jmenování právě vyžádal slovo. Tíhu toho cítil méně než radost, že se vidí u toho, po čem celý život tolik toužil, a to aniž o to žádal a v době, kdy v to už tak dlouho nedoufal a ani na to nepomýšlel. Princ de Conti se přemohl a večer v salonu si vedl velmi dobře. Paní Vévodkyně, která tam hrála, si nedala práci hru opustit ani jít k vévodovi z Orléans: když šel kolem na doslech, zavolala na něho dotčeným tónem, že mu blahopřeje. Prošel bez odpovědi. Pan Vévoda se ještě nevrátil ze zasedání burgundských stavů. V následujících dnech si vévoda z Orléans přál, abych s ním probral mnoho věcí. Soudil jsem, že nemohu jemu, Chamillartovi ani věcem samým prokázat lepší službu než mu dobře a jasně říci, jak je Chamillartovi zavázán za to, že mu umožnil sloužit; dobře mu vyložit, že ať je mezi nimi nepoměr jakýkoli, ministr vždy zůstává pánem a dokáže, když chce, dohnat k zuřivosti i největší prince; že čest, vděčnost, zájem jeho slávy i toho, co bude mít v rukou, vyžadují mezi nimi shodu, jednotu, úplnou upřímnost ve všem a vyloučení všech druhů ničemů, kteří by, aby lovili v kalných vodách a pro své soukromé zájmy, chtěli rozsévat nedůvěru a vzdalovat je jednoho od druhého. Představil jsem mu, že o Chamillartovi, při jeho přímé a pravdivé povaze, pochybovat nemůže; že ten, když ho postavil do čela mocné armády, ačkoli záleželo jen na něm, aby ho nechal v nečinnosti, v jaké byl, neopomene nic, aby si udržel přízeň, kterou si od této služby musel slibovat; že tak přirozená úvaha ho má ustavičně držet ve střehu před těmi, kdo by — jistě ze žárlivosti nebo z nepřátelství k jednomu i druhému — chtěli v jeho očích zveličovat podezření, nespokojenost a mrzutost, jež by časem mohly vzniknout z nezaviněného nedostatku mnoha věcí, který byl při mnoha příležitostech všude až příliš citelný. Přijal tyto úvahy s přátelstvím a s potěšením, zeširoka mi vyložil své instrukce a rozkazy a nařídil mi, abych mu často a svobodně psal o něm samém.

Byl už dlouho zamilován do slečny ze Séry. Byla to mladá dívka z dobrého rodu, bez jakéhokoli jmění, hezká, půvabně dráždivá, živého, vzdorovitého, vrtošivého a zábavného vzezření. To vzezření až příliš plnilo, co slibovalo. Paní z Ventadour, je-

jíž byla příbuznou, ji umístila jako dvorní slečnu k Madame; tam otěhotněla a měla s vévodou z Orléans syna[8]. Ten rozruch způsobil, že od Madame odešla. Vévoda z Orléans k ní přilnul čím dál víc. Byla panovačná a dávala mu to pocítit; byl tím jen zamilovanější a poddajnější. Rozhodovala v Palais-Royal o mnoha věcech, a to jí zjednalo malý dvůr a přátele; a paní z Ventadour se při vší své zbožnosti kajícnice a při svých záměrech nepřestala s ní úzce stýkat a netajila se tím. Dostalo se jí dobré rady. Chopila se této skvělé chvíle vévody z Orléans, aby dosáhla uznání a legitimace syna, kterého s ním měla a který se dnes díky regentství svého otce stal velkým převorem Francie, generálem galér a španělským grandem, s opatstvími. Slečna ze Séry se však s touto legitimací nespokojila. Shledala nepřístojným být veřejně matkou a říkat si slečna. Nebylo příkladu, podle něhož by jí bylo možno dát jméno paní; to byla čest vyhrazená dcerám Francie, neprovdaným ženám, které jsou vévodkyněmi po přeslici, a od vynálezu Ludvíka XIII. pro slečnu z Hautefortu[9], o němž jsem vyprávěl na svém místě, neprovdaným dámám šatny. Tyto překážky nezastavily milenku ani jejího milence. Daroval jí panství Argenton a vynutil si na králi, třebas s velkou námahou, ochotu udělit královský patent, jímž se slečně ze Séry dovolovalo přijmout jméno paní a hraběnky z Argentonu. To bylo neslýchané. Byly obavy z potíží při registraci. Vévoda z Orléans, připravený k odjezdu a zavalený záležitostmi, zašel sám k prvnímu prezidentovi a ke generálnímu prokurátorovi a registrace byla provedena. Jeho volba pro Itálii byla přijata s největším potleskem města i dvora. Tato novota onu radost zchladila a vyvolala velký pokřik; ale velmi zamilovaný muž myslí jen na to, jak uspokojit svou milenku a všechno jí obětovat.

Všechno se v té věci vymyslelo, provedlo a dokonalo, aniž jsme si o tom on a já řekli jediné slovo. Mrzela mě ta věc sama i to, že tak skvělý odjezd poskvrnil tak hlučnou a tak nemístnou zvláštností. To však bylo vše a zůstal jsem věren tomu, co jsem si předsevzal od chvíle, kdy jsem s ním znovu navázal styk: nikdy s ním nemluvit o jeho domě, o jeho domácnosti ani o jeho milenkách. Dobře tušil, že bych neschvaloval, co pro tuto dělá; dal si dobrý pozor, aby o tom přede mnou nikdy neotevřel ústa.

Zde je však věc, kterou mi vyprávěl v salonu v Marly, v koutě, kde jsme rozmlouvali mezi čtyřma očima, jednoho dne, kdy těsně před odjezdem do Itálie přijel z Paříže, a jejíž zvláštnost, potvrzená událostmi, které se tehdy nedaly předvídat, mě nutí ji nevynechat. Byl zvídavý po všech druzích umění a věd a při nesmírném důvtipu měl po celý život slabost tak běžnou u dvora dětí Jindřicha II., kterou mezi jiným zlem přinesla z Itálie Kateřina Medicejská. Usiloval, jak jen mohl, uvidět ďábla, aniž

8. **Vysvětlivka:** Jean-Philippe, zvaný rytíř d'Orléans (1702–1748), legitimovaný roku 1706.

9. **Vysvětlivka:** Marie de Hautefort (1616–1691) byla dvorní dámou, do níž byl Ludvík XIII. hluboce, ale zcela cudně zamilován — jejich vztah je historiky běžně uváděn jako doklad hluboce zbožné, na hranici skrupulózní povahy tohoto krále.

se mu to, jak mi často říkal, podařilo, a vidět neobyčejné věci a znát budoucnost. Séryová měla u sebe holčičku osmi nebo devíti let, která se tam narodila a nikdy odtamtud nevyšla a která měla nevědomost a prostotu toho věku a té výchovy. Mezi jinými šejdíři s tajnými uměními, jakých vévoda z Orléans za život viděl mnoho, mu u jeho milenky předvedli jednoho, který tvrdil, že ve sklenici naplněné vodou ukáže všechno, co kdo bude chtít vědět. Žádal někoho mladého a nevinného, kdo by se do ní díval, a ta holčička se k tomu hodila. Bavili se tedy tím, že chtěli vědět, co se právě v té chvíli děje na vzdálených místech, a holčička viděla a průběžně vypovídala, co vidí. Ten muž nad sklenicí naplněnou vodou něco potichu pronesl a hned se do ní hledělo s úspěchem.

Šalby, jichž vévoda z Orléans často zakusil, ho přiměly ke zkoušce, která by ho mohla ujistit. Potichu, do ucha, nařídil jednomu ze svých lidí, aby ihned zašel o pár kroků dál k paní z Nancré, dobře si prohlédl, kdo tam je, co se tam dělá, polohu a zařízení pokoje a rozmístění všeho, co se tam děje, a aby mu to, aniž ztratí okamžik a s kýmkoli promluví, přišel říci do ucha. V mžiku byl úkol splněn, aniž kdo postřehl, oč jde, a holčička byla stále v pokoji. Jakmile byl vévoda z Orléans zpraven, řekl holčičce, aby se ve sklenici podívala, kdo je u paní z Nancré a co se tam děje. Ihned jim slovo od slova vypověděla všechno, co tam viděl ten, koho tam vévoda z Orléans poslal: popis tváří, postav a oděvů lidí, kteří tam byli, jejich místo v pokoji, lidi, kteří hráli u dvou různých stolů, ty, kteří přihlíželi nebo rozmlouvali vsedě či vstoje, rozestavení nábytku, slovem všechno. Vévoda z Orléans tam okamžitě poslal Nancrého, který ohlásil, že všechno našel tak, jak to holčička řekla a jak to sluha, který tam byl nejdřív, pošeptal vévodovi z Orléans do ucha.

O těchto věcech mi téměř nevyprávěl, protože jsem si dovoloval ho za ně zahanbovat. Dovolil jsem si mu při tomto vyprávění vyčinit a říci mu, co jsem pokládal za schopné odvrátit ho od toho, aby takovým mámením věřil a bavil se jimi, zvláště v době, kdy měl mít mysl zaměstnánu tolika velkými věcmi. „To není všechno," řekl mi, „a vyprávěl jsem Vám to jen proto, abych se dostal k ostatnímu"; a hned mi vyprávěl, že povzbuzen přesností toho, co holčička viděla z pokoje paní z Nancré, chtěl vidět něco důležitějšího, totiž co se bude dít při králově smrti, aniž však pátral po době, kterou v té sklenici nebylo lze vidět. Zeptal se na to tedy hned holčičky, která o Versailles nikdy neslyšela a od dvora neviděla nikoho než jeho. Dívala se a dlouze jim vykládala všechno, co vidí. Správně popsala královu ložnici ve Versailles a zařízení, které tam při jeho smrti skutečně bylo. Dokonale vylíčila krále v jeho loži i to, kdo stál u lože nebo v pokoji: malé dítě s řádem, které držela paní z Ventadour[10], při pohledu na niž vykřikla, protože ji viděla u slečny ze Séry. Dala jim poznat paní z Maintenon, zvláštní postavu Fagonovu, Madame, vévodkyni z Orléans, paní Vévodkyni, paní princeznu de Conti; vykřikla při pohledu na vévodu z Orléans: zkrátka

10. **Vysvětlivka:** Míněn je budoucí Ludvík XV. (narozen 1710), pravnuk a nástupce Ludvíka XIV.

dala jim poznat, koho tam viděla z princů i z lidí domácnosti, ať pánů, nebo sluhů. Když všechno řekla, vévoda z Orléans, udiven, že jim nedala poznat Monseigneura, monseigneura vévodu z Bourgogne, vévodkyni z Bourgogne ani vévodu z Berry, se jí zeptal, zda nevidí postavy takového a takového vzezření. Odpovídala vytrvale, že ne, a opakovala ty, které viděla. To vévoda z Orléans nemohl pochopit, velmi se tomu přede mnou divil a marně hledal příčinu. Vysvětlila to až událost. Psal se tehdy rok 1706. Všichni čtyři byli tehdy plni života a zdraví a všichni čtyři zemřeli dříve než král. Stejně tomu bylo s panem Princem, panem Vévodou a princem de Conti, které neviděla, kdežto viděla děti obou posledně jmenovaných, pana du Maine, jeho děti a hraběte z Toulouse[11]. Až do té události to však zůstalo v temnotě.

Když byla tato zvědavost ukojena, chtěl vévoda z Orléans vědět, co bude s ním. To už nebylo ve sklenici. Muž, který tam byl, mu nabídl, že mu to ukáže jako namalované na stěně pokoje, pokud se nebude bát sám sebe tam uvidět; a po čtvrthodině jakýchsi kejklí před nimi všemi se náhle na stěně jako na obraze objevila postava vévody z Orléans, oděného tak, jak tehdy byl, a v životní velikosti, s uzavřenou korunou na hlavě. Nebyla francouzská, ani španělská, ani anglická, ani císařská. Vévoda z Orléans, který si ji prohlížel, co mu oči stačily, ji nikdy nedokázal uhodnout; podobnou nikdy neviděl. Měla jen čtyři oblouky a na vrcholu nic. Ta koruna mu pokrývala hlavu.

Z předchozí temnoty i z této jsem vzal příležitost vytknout mu marnost takových zvědavostí, spravedlivé klamy ďáblovy, které Bůh dopouští, aby trestal zvědavost, kterou zakazuje, nicotu a tmu, jež z nich vzcházejí místo světla a uspokojení, které se v nich hledá. Tehdy byl zajisté velmi dalek toho, aby byl regentem království a aby si to představoval. Snad právě to mu ta zvláštní koruna ohlašovala. To všechno se odehrálo v Paříži u jeho milenky, v přítomnosti jejich nejužšího důvěrného kruhu, v předvečer dne, kdy mi to vyprávěl, a shledal jsem to tak neobyčejným, že jsem tomu zde dal místo — ne abych to schvaloval, nýbrž abych to podal.

---

11. **Vysvětlivka:** Monseigneur zemřel roku 1711, vévoda a vévodkyně z Bourgogne roku 1712, vévoda z Berry roku 1714; pan Princ a princ de Conti zemřeli roku 1709, pan Vévoda roku 1710. Ludvík XIV. zemřel 1. září 1715.

Kapitola třináctá

Marsin, když Villars odmítl, jde velet italské armádě pod vévodou z Orléans, který odjíždí do Itálie. — Paní Savojské a hned po nich pan Savojský opouštějí Turín, hájený hrabětem Thunem. — Bláznivé honby La Feuilladovy za savojským vévodou. — Vévoda z Orléans se odebírá k obléhání, s nímž je málo spokojen. — Špatné počínání La Feuilladovo, velmi nenáviděného. — Vévoda z Orléans se spojuje s Vendômem a nemůže z něho nic dostat. — Vendôme ve Versailles. — Vendôme odjíždí do Flander s dopisem krále, aby vydával heslo a velel všem maršálům Francie. — Villeroy ve Versailles, aniž se viděl s Vendômem; nevidí se s Chamillartem, s nímž se rozkmotří, a upadá v nemilost. — Guiscard bez služebního listu odchází domů; jediný bez nových služebních listů. — Puységur ve Versailles a ve Flandrech. — Zacházení s vévody v cizích zemích. — Uzurpace hodnosti bavorským kurfiřtem. — Vzájemné zacházení mezi ním a panem z Vendôme. — Villars, ač oslaben, dobývá ostrov Marquisat, kde padl Streff. — Caraman obležen v Meninu a vzdává jej. — Pěkný čin rytíře du Rosel. — Ath dobyt nepřáteli. — Armády ve Flandrech se rozcházejí. — Král, vodívaný za nos ohledně cesty do Fontainebleau, ji toho roku nepodnikne. — Kercado, polní maršál, padl. — Talon, Polastron, Rose, plukovníci, zemřeli v Itálii, a princ z Maubecu, plukovník jízdy.

Brzy se vědělo o změně, která se týkala velení italské armády pod vévodou z Orléans. Villars o tom nechtěl ani slyšet: nehodlal se smířit s tím, že by přijímal heslo od pana z Vendôme, a stejně málo s tím, že by byl podřízen mladému princi. Dosáhl už bohatství i nejvyšších poct. Bez váhání jim dal na vybranou a odpověděl zcela bez obalu, že král je pánem odejmout mu velení rýnské armády, pánem ho zaměstnat i nezaměstnat, ale že k cestě do Itálie se odhodlat nemůže a že krále snažně prosí, aby ho toho ušetřil. Kdokoli jiný než šťastný Villars by byl ztracen. Ať už to bylo jím, nebo okolnostmi, všechno se shledalo dobrým. Týž kurýr byl k němu poslán zpět s rozkazem, aby zůstal v čele své armády, a jiný k Marsinovi s rozkazem, aby se, jakmile tam dorazí (a nevědělo se, kde ho na cestách zastihnout), vydal místo Villarse přes Švýcarsko do Itálie. Král si od vévody z Orléans vyžádal stran Marsina totéž slovo, jaké si od něho dal dát stran Villarse. Dlouho s ním rozmlouval v Marly ve středu ráno 30. června. Vévoda z Orléans se rozloučil a odjel do Paříže, odkud nazítří vyrazil s osmadvaceti koňmi a pěti cestovními vozy, aby za tři dny dorazil do Lyonu a odtud bez zastávky pokračoval do Itálie.

Paní Savojské[1] opustily Turín záhy a uchýlily se do Cunea. Pan Savojský přijal dost nevlídně nabídku bezpečí pro všechna místa, kam by se chtěly odebrat, kterou mu La Feuillade dal jménem krále vyřídit. Odpověděl suše, že je jim dobře tam, kde jsou. Sám opustil Turín koncem června. Velení v něm svěřil hraběti Thunovi,[2] který se ho zhostil až příliš dobře a dlouho potom byl guvernérem Milánska. Pan Savojský s sebou odvedl celý svůj dvůr, své ekvipáže a svých tři tisíce koní a nechal tam jen pět set koní a dvacet husarů. Začal křižovat krajem v domnění, že ho La Feuillade bude pronásledovat a dá se odvést od obléhání, aby se ho pokusil zajmout. A to se také stalo. La Feuillade přenechal velení při obléhání svému příteli Chamarandovi, který mu po celý život sedal na lep, a vytáhl do pole. Šel mařit čas před Cherasco a poslal d'Estainga dobýt Asti, které od omylu jeho sekretáře zůstalo v rukou nepřátel a kde sám neuspěl, jak jsme viděli výše.

Po odeslání těchto oddílů zbývalo před Turínem jen čtyřicet praporů, které se tam velmi vysilovaly a postupovaly velmi málo. V Mondovì byl zajat princ z Carignanu, onen proslulý němý,[3] s celou svou rodinou; na jeho slovo je odvedli do Racconigi, jeho letohrádku, kde požádal La Feuillada o stráž. V téže době se paní Savojské, které z Cunea odjely do Oneglie, uchýlily do Savony. La Feuillade, znaven tím, že ztrácí čas honbou za větrem, se vrátil k obléhání a pustil na paty panu Savojskému Aubeterre; pan Savojský, aby obléhání zpomalil, se zdálky ukazoval, pak se skrýval a neustále měnil útočiště i cestu. Nejednou byl přitom málem chycen, a vedl zatím život toulavý, bídný a nebezpečný. Aubeterre porazil jeho zadní voj a zajal jednoho syna hraběte ze Soissons, jednoho kapitána tělesné gardy pana Savojského a asi dvacet důstojníků. Nato La Feuillade, bláznivě zarputilý v úmyslu pana Savojského zajmout a nechtěje tu čest přenechat jinému, znovu opustil obléhání a pustil se za ním; ale pan Savojský se mu vysmíval. Tento kníže se přesto dlouho nacházel v nejhorší tísni, kterou snášel s velkým uměním a velkou odvahou. Toto La Feuilladovo počínání utrmácelo všechnu jeho jízdu a přivedlo na pokraj sil jeho pěchotu — všemi těmi oddíly, které z ní odesílal napravo i nalevo, a příliš zdvojenou námahou té, která zůstala u obléhání. Bylo podivným bláznovstvím honit motýly na úkor cíle tak hlavního, jako bylo dobytí Turína, a tak naléhavého, že každá hodina byla drahá z obavy před příchodem prince Evžena, jemuž tyto průtahy daly všechen čas, jehož potřeboval; a nedbalost, lenost, umíněnost a lhostejnost pana z Vendôme k zemi, kterou měl opustit, mu daly všechny výhody, jichž dovedl dobře využít, aby přešel

---

1. **Vysvětlivka:** Matka a manželka pana Savojského: vévodkyně vdova Marie Johana Baptista Savojsko-Nemourská („Madame Royale") a vévodkyně Anna Marie Orleánská, dcera Monsieura a polorodá sestra vévody z Orléans.

2. **Ediční poznámka:** Velitelem obrany Turína byl císařský generál hrabě Wirich Philipp Daun, později místokrál neapolský a guvernér Milánska; jméno „Thun" je omyl předlohy.

3. **Vysvětlivka:** Emanuel Filibert Savojský, princ z Carignanu (1628–1709), od narození hluchoněmý, hlava mladší větve savojského domu a strýc prince Evžena.

Pád jemu navzdory a předvedl mu druhý díl pana Starhemberga, a to touž cestou, kterou onen přišel na pomoc panu Savojskému — ač byl velmi pozadu a všechny řeky byly střeženy, přešel je a předstihl pana z Vendôme, který se vracel z oné krásné výpravy k Tridentu, a dorazil včas, aby pana Savojského zachránil, jak jsem svého času zaznamenal.

Marně se na obléhání naléhalo opětovnými kurýry, ztracený čas se dohnat nedal; a Chamillart byl nucen napsat svému zeti o špatném účinku jeho honů přes hory a doly za přízrakem, který se ukazoval jen proto, aby ho svedl, a pokaždé mu unikl. Nikdo se La Feuilladovi neodvažoval říci ani slovo z toho, co si myslel. Dreux, jeho švagr,[4] byl při tom přijat tak zle, že se toho už neodvážil; a La Feuillade se kvůli tomu rozkmotřil s Chamarandem, který se v důvěře ve svůj věk, zkušenost a staré přátelství odvážil říci mu mezi čtyřma očima a s velkou umírněností, co si myslí; Chamarandova moudrost a mírnost zabránila rozruchu a tomu, aby věc pronikla navenek, ale brzy se zpozorovalo ochlazení, které se už nenapravilo. Chudák Chamarande tam ztratil syna v čele pluku královny, který míval před ním sám.

Vévoda z Orléans se cestou zastavil u obléhání. La Feuillade ho přijal velkolepě a ukázal mu všechny práce. Zavedl ho na místa útoku a dal mu všechno vidět. Princ nebyl spokojen s ničím. Shledal, že se neútočí tam, kde by si byl přál, a byl v tom téhož mínění jako Catinat, který Turín tak dobře znal, jako Vauban, který jej opevnil, a jako Phélypeaux, který tam žil celá léta — a všichni tři, aniž se spolu dohodli. Nebyl spokojenější ani s pracemi a shledal, že obléhání pokročilo velmi málo. La Feuillada přesto velmi šetřil, nedomníval se však, že mu má obětovat úspěch. Dal tedy mnoho věcí změnit a změnu nařídil; ale jakmile odjel, La Feuillade z vlastní moci uvedl všechno do původního stavu, šel dál za svým a stále se s nikým neradil, od začátku až do konce. Jeho panovačné vystupování, nesnadný přístup k němu, jeho povýšenost vůči důstojníkům, i generálům, a jeho tvrdé řeči, spojené s opovážlivostí ztřeštěnce, který počítá s tím, že oslní svou udatností a že zeti všemocného ministra je dovoleno všechno, způsobily, že ho celá jeho armáda nenáviděla, a přivedly generály i ostatní důstojníky k náladě a zvyku držet se přesně a doslova jen své věci a své povinnosti, nestarat se o dílo a neuráčit se nic napravit ani cokoli udělat, ať šlo o cokoli a ať viděli jakoukoli nutnost — ze vzdoru, z nechuti a také ze strachu, že by se jich někdo zeptal, do čeho se pletou. S takovým generálem, který špatně začal, jemuž chybělo to, co Vauban pokládal za nezbytné, protože to nebylo možné opatřit, a jemuž se pomáhalo takovýmto způsobem, nebylo čím Turín dobýt. Čas od času byla dobyta některá vnější opevnění; zprávy o tom, přivážené kurýry, se u dvora velmi vychvalovaly a neustále dávaly doufat ve všechno. Ale naše miny si vedly tak špatně, že si na to La Feuillade ve svých dopisech sám stěžoval, a dělostřelectvo tam bylo ob-

4. **Vysvětlivka:** Thomas Dreux, markýz z Brézé, velmistr ceremonií; stejně jako La Feuillade zeť Chamillartův.

sluhováno s týmiž nedostatky a z týchž příčin jako u Barcelony, které jsem u onoho obléhání vyložil.

Vévoda z Orléans se 17. července na Minciu spojil s panem z Vendôme a radil se s ním, jak jen mohl — zdaleka ne tolik, kolik chtěl, a ještě méně tolik, kolik bylo třeba. Domnělý hrdina se právě dopustil nenapravitelných chyb. Princ Evžen právě přešel Pád téměř před jeho očima; nevědělo se, co se stalo s dvanácti našimi prapory rozmístěnými za Pádem poblíž místa, kde přešel; zmocnil se všech lodí, které jsme na té řece měli, a přece z nich bylo třeba postavit most, aby armáda přešla a šla za nepřítelem. Vendôme se tedy bál, že jeho chyby budou zpozorovány. Chtěl, aby zůstaly na bedrech jeho nástupce. Na druhé straně čekal na Marsina. Zdržovala ho pýcha — kvůli potěšení dát heslo maršálu Francie a užít si králova lístku, kterého dosáhl. V této situaci, netrpělivý, vyhýbaje se poradám a zkracuje je, když jim uniknout nemohl, neunikl pronikavému zraku prince, který se usilovně snažil proniknout do stavu díla, jež se stávalo jeho vlastním a na němž napříště závisela jeho čest. Na místě samém dokončil odhalování všeho, co už zpozoroval zdálky, tentokrát z rubu, a připojil k tomu mnoho dalších poznatků, které nezastíral, třebaže je vyslovoval skromně, a na něž Vendôme nedokázal uvést nic dobrého, ba ani zdánlivě přijatelného. Konečně dorazil Marsin,[5] a jakmile byla jeho hodnost pošpiněna, Vendôme neprodleně odjel.

Hned nato se vévoda z Orléans pokusil s Médavym o menší boj z jiné strany, který by byl zmařil pochod nepřátel a byl by se neomylně zdařil, kdyby se Goito bídně nevzdalo ve chvíli, kdy tam Marsin sám táhl, aby je vyprostil. Když věc selhala, odjel vévoda z Orléans poštou za panem z Vendôme, který se po dohodě s ním zdržel v Mantově, aby tam vydal rozkazy, na nichž se shodli. Účelem té cesty bylo navrhnout mu, aby dal spustit po proudu do Cremony most, který vévoda bez jeho vědomí objednal a dal shromáždit. Pád dosud přešlo jen málo nepřátelského vojska. Přes nejumíněnější Vendômova ujišťování učinila jejich armáda marnými překážky, které se domníval postavit na všech řekách. Přešla je, a dokonce i kanál Bianco, aby se dostala do Piemontu. Marně chtěl vévoda z Orléans pana z Vendôme přesvědčit o této pravdě i o tom, že Pád přejdou se stejnou snadností; Vendôme, neústupnější než kdy jindy, o tom nechtěl ani slyšet. Dobře věděl, že dokud je v Itálii, je tam pánem, a že až na heslo, které od prince přijímal, je princ zavázán králi, že o ničem nerozhodne.

Když byli v tomto sporu, přišly jim zprávy od oddílu, který měli vyslán proti nepřátelům. Stálo v nich, že Pád přešel malý nepřátelský oddíl. Nato Vendôme zvolal, že u pěti šesti darebáků to není žádný div. Zatímco takto triumfoval, přišly ráz na ráz další zprávy od téhož velitele oddílu, který oznamoval, že přešla celá armáda. Vendôme, který právě ujišťoval, že se toho neodváží, to odbyl svou obvyklou drzostí a s výrazem stejně veselým jako nenuceným a s oním čelem, které se nerdělo před ni-

5. **Ediční poznámka:** Vydání 1856 má na tomto místě „Marsan"; jde zjevně o maršála z Marsinu, nikoli o pana z Marsanu.

čím, řekl: „Nu což, přešli, nemohu s tím nic dělat; než se dostanou do Piemontu, musejí překonat ještě docela jiné překážky.“ A hned se obrátil k vévodovi z Orléans: „Vaše rozkazy, pane,“ řekl mu, „neboť já tu už nemám co dělat a zítra ráno odjíždím.“ Slovo dodržel. Vévoda z Orléans, zahanbený za Vendôma, nechtěl přidávat výčitky k těm, které činila věc sama. Spokojil se s tím, že mu řekl, že když ho tak umíněně uvrhl do této krajní nesnáze tím, že onen přechod stále prohlašoval za nemožný a nechával jej otevřený, měl by mu aspoň pomoci se z ní dostat, než odjede. Po úporném naléhání Vendôme povolil čtyřiadvacet hodin, jichž se využilo k prohlídce postavení a k vydání různých rozkazů. Když čtyřiadvacet hodin uplynulo, nic už Vendôma nezadrželo. Odjel co nejrychleji a nechal na vévodovi z Orléans, aby nesl celou tíhu jeho těžkých chyb. Svědkem jich byla celá armáda a několik generálů bylo svědky i toho, co se odehrálo naposled. Vévoda z Orléans, který znal půdu, na níž stál, se dobře střežil napadnout Vendôma ve svých depeších, ale také nijak nezastíral kritickou situaci, v níž ho Vendôme zanechával. Čekal v Mantově na La Feuillada, aby se s ním poradil o rozhodnutích a opatřeních, která je třeba učinit, a o vojsku, které by mu mohl ze svého obléhání poslat.

Vendôme přijel do Versailles v sobotu, posledního července. Pozdravil krále hned při vystupování z kočáru. Byl přijat jako hrdina, který všechno napraví; šel za králem k paní z Maintenon, kde zůstal dlouho s ním a s Chamillartem. Vychvaloval tam s bezpříkladnou opovážlivostí dobrý stav, v němž zanechal všechny věci v Itálii, a ujišťoval, že princ Evžen nikdy nedokáže Turínu pomoci. V neděli navštívil Monseigneura v Meudonu a potom dlouho pracoval u Chamillarta. V pondělí 2. srpna byl pan z Vendôme dlouho sám s králem v jeho kabinetu. Dostal od něho vlastnoručně psaný list s rozkazem všem maršálům Francie, aby od něho přijímali heslo a všude ho poslouchali. Právě k tomu chtěli pan du Maine a on dospět bez patentu a nakonec k tomu postupně dospěli, proti chuti i vůli krále; a tak byl pan z Vendôme bez patentu, třebaže bez zmínky o svém původu, postaven zcela na roveň princům krve. Rozloučil se u vytržení radostí, odjel přenocovat do Clichy a odtud nazítří vyrazil do Valenciennes. Maršál z Villeroy, který se držel velmi v ústraní v Saint-Amandu, dostal zároveň své propuštění a ihned se vydal na cestu zpět. Pana z Vendôme neviděl ani nepotkal.

Tento návrat se velmi lišil od návratů ve všech předešlých letech. Přijel do Versailles v pátek 6. srpna a navštívil krále u paní z Maintenon; bylo to krátké a suché. Bez obtíží dosáhl toho, že se smí ujmout hole až za několik dní, protože prý ještě nedorazily jeho ekvipáže a má mnoho záležitostí. Měl právě své čtvrtletí kapitána tělesné gardy. Rychle se vrátil do Paříže, Chamillarta nenavštívil a své věci nadobro pokazil tím, že si na něho hlasitě stěžoval. Nebyla to už doba, kdy řeči, velkopanské způsoby a potřásání parukou platily za důvody; přízeň, která tuto prázdnotu podpírala, pominula. Chamillart nebyl příčinou toho, že výslovně neuposlechl opakovaných rozkazů nepouštět se do ničeho před spojením s Marsinem; nebyl to on,

kdo ho přiměl vybrat si k boji terén tak podivný a jako takový tak známý; kdo ho přiměl k tak podivnému rozestavení; kdo mu potom pomátl hlavu a kdo ho přiměl opustit celé Flandry v panické hrůze, kterou nic nedokázalo utišit, kvůli čtyřem tisícům mužů ztraceným všehovšudy u Ramillies. Jeho nářek vyslechlo jen několik osobních přátel, spíše ze soucitu než z přesvědčení. Nikdo se nechtěl rozkmotřit s Chamillartem kvůli generálovi v nemilosti, který se dopustil tak těžké chyby.

Villeroy, zbaven přízně i velení armád, ztratil všechnu kůru, díky níž se leskl, a ukazoval už jen hluchý kámen pod ní. Sklíčenost a rozpaky vystřídaly velkopanské způsoby a zvuk velkých slov. Dokončit čtvrtletí mu bylo zatěžko. Král s ním mluvil, jen aby mu dal heslo, a o věcech jeho úřadu. Byl králi na obtíž, cítil to, a ještě víc to, že si toho každý všímá. Neodvažoval se otevřít ústa, nepřispíval už k hovoru, neudával v něm už tón. Jeho ponížení se zračilo v celém jeho držení; byl to už jen starý splasklý míč, z něhož vyšel všechen vzduch, který jej nadouval. Jakmile jeho čtvrtletí skončilo, odjel do Paříže a do Villeroy, a dokud v příštím roce nezačal znovu, bylo ho u dvora vidět velmi zřídka a velmi nakrátko, a král mu tam neřekl ani slovo. Paní z Maintenon ho litovala, ale to bylo všechno až do doby, kdy usoudila, že ho potřebuje. Vídal ji přesto u ní, když přijížděl do Versailles; toto drobné vyznamenání ho drželo těsně nad zemí.

Ještě není na čase šířit se dále o tomto divadelním králi. Dočkal se ještě jiného příkoří. Guiscard byl jeho chráněnec; byl švagrem Langléeho,[6] který se u dvora nehnul od pana Velkého a u něhož byli maršál z Villeroy a nejlepší společnost v Paříži den co den při slavnostech a při nejvyšší hře na světě. Změnou velitele potřebovali všichni generálové nové služební listy; Guiscard, první generálporučík flanderské armády, byl jediný, kdo je nedostal. Tvrdilo se, že u Ramillies a po něm ztratil hlavu stejně jako maršál. Tato nemilost dopadla plnou vahou na maršála, který se nedokázal ospravedlnit ani udržet sám, a nemohl tedy být svému příteli nic platný. Guiscard, vida se bez zaměstnání v armádě, se rozhodl odjet domů do Magny, panství v Pikardii, které koupil z pozůstalosti vévody z Chaulnes,[7] velmi je zvelebil a dal mu jméno Guiscard. Žil tam několik měsíců v samotě a konečně dosáhl u krále audience, k níž přijel ze svého sídla. Byla krátká a suchá, a hned zase odjel, odkud přišel, a zůstal tam ještě velmi dlouho.

Král povolal Puységura zpět ze Španělska, kde se jen stěží smiřoval s upjatostí a strohostí generála, kterého dlouho vídal, jak se mu ve Flandrech téměř dvoří, v době, kdy on sám dělal v armádě pod panem z Luxembourgu všechno. Král s ním dlouho rozmlouval a poslal ho zpět do Flander.

---

6. **Vysvětlivka:** Claude de Langlée, hráč a „pán módy“, arbitr dvorských slavností; jeho sestra byla provdána za Guiscarda.

7. **Ediční poznámka:** Vydání 1856 má „duc de Chaumes“; míněn je vévoda z Chaulnes († 1698).

Pan z Vendôme při odjezdu z Paříže do Valenciennes napsal bavorskému kurfiřtovi, že tam bude čekat na jeho rozkazy, aby se za ním vydal, kam mu určí. Král se s kurfiřtem dohodl o způsobu, jak se bude stýkat s panem z Vendôme, jehož původ mu byl dražší než hodnosti jeho království.

Vrchní velitelé královských armád, pokud byli maršály Francie a setkali se s kurfiřty nebo jim psali, jim nikdy neříkali ani nepsali jinak než monsieur. Měli u nich ruku a stejné sedadlo, dávali jim kurfiřtskou Výsost a dostávali Excelenci. Villars toho tolik nevěděl a stýkal se s bavorským kurfiřtem, jako by nebyl maršálem Francie; u dvora nikoho nenapadlo ho na to upozornit. Marsin si po něm počínal stejně; Tallard také, za tu krátkou dobu, co tam byl. Zlo přicházelo z větší dálky. První všechno pokazil Boufflers ve Flandrech: nebyl jen maršálem Francie a velitelem armády, byl i vévodou. Před ním se nikdy žádný vévoda nestýkal s kurfiřty jinak než v naprosté rovnosti. Ruka, stejná sedadla, stejná obsluha u stolu, ruka u nich a všude stejné pocty. Oslovení monseigneur, ústně či písemně, nikoho nikdy ani nenapadlo, kurfiřtská Výsost zřídka, Excelence rovněž.

Tyto skutečnosti nejsou pochybné; jejich stopy lze najít v Cestách Monconysových,[8] který na některých z nich doprovázel vévodu z Chevreuse, syna vévody z Luynes. Zaznamenává tuto dokonalou rovnost v Heidelbergu; falcký kurfiřt[9] sice zůstal na lůžku pod záminkou nemoci, zřejmě aby se vyhnul ruce, ale pohostil vévodu z Chevreuse obědem na svém lůžku, přičemž s vévodou bylo zacházeno a byl obsluhován jako kurfiřt, dostalo se mu při příjezdu i po celou dobu pobytu týchž vojenských i civilních poct jako kurfiřtovi a kurprinc mu všude místo svého otce prokazoval pocty hostitele. Tyto Cesty, kde je to dobře vyjádřeno, má v rukou každý. Zaznamenává také, že těch několik dalších kurfiřtů, jejichž zeměmi projížděli, dalo vévodovi z Chevreuse prokázat všemožné pocty, ale sami se vzdálili, takže se pod záminkami a s omluvami vyhnuli setkání s ním. Zdržovala je jen ruka a s ostatním si potíže nedělali.

Obtíž s rukou byla nová; její důvod vyložím za okamžik. Vévoda z Rohan-Chabot, který se později stal zetěm pana z Vardes, se vydal na cesty velmi mlád. Když už měl odjet, poslal mu pan z Lionne, ministr a státní sekretář zahraničních věcí, zdvořilou omluvu s prosbou, aby se u něho zastavil. Pan z Rohanu k němu šel. Pan z Lionne mu řekl, že ho král nechce nechat odjet bez instrukce o tom, jak se má chovat vůči knížatům, k nimž zavítá, a že se diví, že na to on nebo osoby, které ho vedou, nepomysleli sami. Instrukci už vypracoval a předal mu ji jím podepsanou. Obsahovala králův rozkaz nenavštívit žádného kurfiřta jinak než s rukou a s naprostou rovností ve všech poctách u nich, a tím spíše to platilo o

8. **Vysvětlivka:** Balthasar de Monconys (1611–1665), lyonský cestovatel; jeho cestovní deník (*Journal des voyages*) vyšel v Lyonu v letech 1665–1666. Předloha píše „Montconis".

9. **Vysvětlivka:** Tehdejší falcký kurfiřt Karel Ludvík (vládl 1649–1680), otec Madame; nikoli kurfiřt Jan Vilém z doby vyprávění.

všech ostatních knížatech, s jedinou výjimkou vévody savojského,[10] od něhož měl požadovat všechno totéž co od kurfiřtů, kromě ruky. Byl to nový ohled, který král ráčil přiznat tak blízkým příbuzenským svazkům a pověsti korunované hlavy, z jejíž hodnosti získali jeho velvyslanci velkou část a nakonec ji měli všude celou, mnoho let předtím než jejich pán osobně. Vévoda z Rohanu skutečně dostal v Turíně všechno bez výhrad a bez nejmenší obtíže, kromě ruky; ve všem ostatním naprostá rovnost sedadla, zacházení i obsluhy u stolu a všech ostatních poct. Začal Itálií. Pravda je, že kurfiřti se setkání s ním vyhnuli, jako to udělali u pana z Chevreuse. Činili si nárok na přednost před vévody savojskými a byli zvyklí ji mít; nechtěli být vyznamenáni méně než on, a právě z toho vzešla jejich obtíž dávat vévodům nadále ruku. Pan Savojský, řadu let předtím, než se utrechtským mírem stal králem sicilským a nakonec sardinským,[11] strávil masopust v Benátkách, kde byl i bavorský kurfiřt, otec nynějšího, který měl před ním vždy přednost. Pan Savojský proti tomu zprvu chtěl dělat potíže; dosáhl za to vzájemnosti královské Výsosti za kurfiřtskou Výsost, kterou mu kurfiřt dříve nechtěl přiznat, a s touto maličkostí se všude s kurfiřtem stýkal a všude mu ustupoval. Už tehdy však měli savojští velvyslanci všude hodnost velvyslanců korunované hlavy.

Abych se tedy vrátil k tomu, od čeho mě tyto nezbytné poznámky odvedly: francouzská lehkomyslnost, malá váha, kterou krále jeho pozdější ministři naučili přikládat hodnostem jeho království, a nevědomost, v níž jsou ti, jichž se to týká nejvíc, zvyklí o těchto věcech žít, způsobily, že tito maršálové, a dokonce i Boufflers, vévoda, nechali bavorského kurfiřta vzít si všechno, co chtěl, a bez rozmyslu ho oslovovali monseigneur jako jeho poddaní, a po jejich příkladu velmi hloupě i naše vojsko. Maršál z Villeroy, stejně lehkomyslný jako oni, ale poučenější, nepomyslel na to, jak se s kurfiřtem stýkali; když se s ním měl stýkat sám a přijel tam, byl nadmíru pohoršen. Vypravil kurýra ke králi, který dal prohlédnout staré depeše a registry. Shledal, že maršál z Villeroy má pravdu, ale zároveň, uveden do rozpaků tak nápadnou změnou po příkladu ostatních, sám sebe přesvědčil, že doba, kdy kurfiřt právě ztratil své země pro věrnost ve spojenectví s ním, není dobou k tomu, aby ho pokořoval pro to, co si v hodnosti uzurpoval. Obětoval této představě velkodušnosti hodnost vévodů a velitelů svých armád, maršálů Francie, a Villeroy dostal rozkaz nic nepožadovat a nic neměnit. U Vendôma na to pan du Maine dbal tím víc, že ho chtěl všemi způsoby odlišit od všeho, co nebylo princem krve. Král tedy přiměl kurfiřta k dohodě, že mu Vendôme bude říkat a psát jen monsieur, že jejich sedadla budou všude stejná a že Vendôme bude vždy přijímat heslo od něho. Všeho ostatního se vzdali, takže i Vendôme měl mnohem méně, než mívali vévodové u kurfiřtů před uzurpací bavorského

10. **Vysvětlivka:** Tehdy Karel Emanuel II. († 1675), otec Viktora Amadea II.

11. **Vysvětlivka:** Utrechtským mírem (1713) získal Viktor Amadeus II. Sicílii s královským titulem; roku 1720 ji vyměnil za Sardinii.

kurfiřta a před hloupostí a nevědomostí těch, na jejichž úkor ji provedl. Kurfiřt nedával Vendômovi Výsost, a ten zase nechtěl Excelenci a vždy dával kurfiřtskou Výsost. Brzy uvidíme, jak dalece toto opuštění hodnosti vévodů vůči kurfiřtům dopadlo na důstojnost samého krále a jeho koruny.

Do Flander byl povolán silný oddíl z armády maršála z Villars, který to nesl velmi nelibě, dal srovnat se zemí linie na Lauteře a opravit linie na řece Moder. Stěžoval si na slabost, v níž ho nechávají, a na to, že princi Ludvíku Bádenskému každý den přicházejí nové oddíly. Přesto se zmocnil ostrova zvaného Marquisat za Fort-Louis a zřídil tam most, který spojuje pevnost s ostrovem. Tento plán vypracoval a navrhl mu Streff, velmi vážený polní maršál. Byl tam zabit na lodi, na níž chtěl být, třebaže se tomu maršál bránil, protože se tento útok podnikal s příliš malým počtem vojska na polního maršála; byla to velká škoda. Ztratili jsme tam téměř dvě stě mužů a nepřátelé mnohem víc.

Caraman byl poslán do Meninu, aby jej hájil, s dvanácti prapory starého vojska, dvěma novými a jedním plukem dragounů, většinou pěších. Pod ním tam byl Sparre, polní maršál, který později zemřel jako švédský senátor, velmi dobrý generál, a jako brigádní generál Besenval,[12] švýcarský kapitán, který potom dlouho a s dobrou pověstí vyjednával v Polsku a na severu, oženil se tam s příbuznou královny a zemřel o mnoho později jako generálporučík a plukovník pluku švýcarské gardy — muž k dvojí potřebě, duchaplný, obratný a s dobrou hlavou. Beully, který dříve sloužil v gendarmerii a toto guvernérství koupil od Pracontalovy rodiny, tam byl s nimi a pod nimi, ač byl guvernérem; přes toto příkoří tam zůstal a vedl si velmi dobře. Drželi se tři týdny od otevření zákopů, dosáhli velmi čestné kapitulace, vytáhli 25. srpna a byli doprovozeni do Douai. Pan z Vendôme chtěl shromáždit svou armádu, ale zanedlouho ji zase rozmístil tak, jak to udělal maršál z Villeroy. Sám se zatím zdržoval v Lille a pak v Saint-Amandu pod záminkou lázeňské kúry. Dozvěděl se, že Marlborough zamýšlí velké pícování u Tournai. Vendôme o tom zpravil rytíře du Rosel, který byl v Tournai. A vskutku, 16. srpna obsadilo osm tisíc mužů břeh potoka, který se vlévá do Šeldy a jmenuje se Chin, a Marlborough přes něj poslal dvanáct set jezdců. Du Rosel ihned vyrazil s devíti eskadronami karabiníků a osmdesáti dragouny, přešel u pramene potoka mimo palbu oné pěchoty, porazil dvanáct set jezdců, kteří byli rozděleni do několika oddílů, dvě stě jich pobil, dvě stě padesát zajal, odvedl do Tournai čtyři sta koní z tohoto pícování a mezi zajatci i Cadogana,[13] Marlboroughova oblíbence a tehdy brigádního generála jízdy, který, aby usnadnil ústup tohoto generála, jenž se ocitl příliš vpředu, se držel, co mohl, s padesáti dragouny v čele mostu. Pan

12. **Vysvětlivka:** Jean Victor de Besenval ze švýcarského Solothurnu, později francouzský vyslanec u Karla XII. a v Polsku; „královnou" je míněna Marie Leszczyńská, choť Ludvíka XV. Předloha píše „Beuzeval".

13. **Vysvětlivka:** William Cadogan, Marlboroughův generální ubytovatel a nejbližší pomocník, pozdější hrabě Cadogan.

z Vendôme poslal Cadogana ihned dvorně zpět vévodovi z Marlborough na čestné slovo. Du Roselova akce byla rázná a dobře vedená, ale tím se také vyčerpaly všechny činy nového velitele, který zdaleka nenapravil ani neudržel věci ve Flandrech a jen se tam ze svých pevností díval, jak se nepřátelé procházejí na všechny strany a berou, co se jim hodí. Skončili obléháním Athu, který dobyli 3. října, a pět praporů, které v něm byly, padlo do válečného zajetí po třech týdnech od otevření zákopů; o deset dní později se armády ve Flandrech rozešly a tažení skončilo.

Král počítal s cestou do Fontainebleau. Vévodkyně z Bourgogne byla těhotná a měla tam jet lodí. Tato cesta se velmi nelíbila lékařům a právě tolik Chamillartovi, který byl velmi zkrátka s penězi a velmi tísněn nezbytnými výdaji a právem litoval výdaje na tuto cestu, který býval vždy velký. Paní z Maintenon, na niž se z obou těchto stran naléhalo, se rozhodla krále zdržovat, cestu oddalovat a nakonec, v krajním případě, ji zmařit. Ke konci většina zasvěcených pochopila, že je zmařena. Král o tom neměl nejmenší tušení. Byla dvakrát odložena; měl vyjet z Meudonu; z tohoto místa se jel podívat na nový kostel Invalidovny, který se velmi obdivoval a kde před ním sloužil bohoslužbu kardinál z Noailles, jenž potom pohostil obědem monseigneura vévodu z Bourgogne; ten se šel pomodlit do Notre-Dame a k Svaté Jenovéfě a potom si prohlédl Sorbonnu, kde ho přijal arcibiskup z Remeše jako její provizor. Den po této návštěvě kostela Invalidovny oznámil Clément,[14] podporován Fagonem, králi, že vévodkyně z Bourgogne nemůže jet do Fontainebleau, aniž se vystaví zcela zjevnému nebezpečí. Krále to velmi rozzlobilo, přel se, ale ostatní byli dobře připraveni a nic nezískal. S nevolí rozhodl, že místo aby nazítří jel do Fontainebleau, vrátí se do Versailles, že Monseigneur a paní princezna de Conti pojedou do Fontainebleau a že on sám tam vykoná cestu na tři týdny; několik dní se zdál mrzutý. Nechali ho těšit se touto třítýdenní cestou, odložili ji a nakonec ji zmařili stejně jako tu velkou, ale pod záminkou, že to kvůli tak krátké době nestojí za námahu. Fontainebleau tedy toho roku viděl jen Monseigneur a jeho malý dvůr; vévoda z Berry tam za ním přijel na návštěvu a na lov. Neodvážili se tam zůstat dlouho a vrátili se ke králi.

Kercado, polní maršál, byl zabit před Turínem. Zemřeli tam i Polastron, syn generálporučíka, o jehož smrti jsem nedávno mluvil, plukovník pluku koruny, Talon, syn a otec dvou prezidentů parlamentu (*à mortier*), a Rose — oba plukovníci. Tento poslední byl vnukem sekretáře kabinetu Rose, o němž jsem mluvil na příslušném místě, a zanechal víc než milion své sestře, manželce Portaila, který zemřel o mnoho později jako první prezident. Pluveaux, mistr šatny vévody z Orléans, tam o několik dní později také zemřel, na nemoc, a s ním množství nižších důstojníků a starých dobrých důstojníků, kteří veleli útvarům. Princ z Maubecu, syn prince z Harcourtu, který měl rok jízdní pluk, zemřel rovněž, v Guastalle; nebyl ženat.

---

14. **Vysvětlivka:** Julien Clément, vyhlášený pařížský porodník, který pomáhal při porodech vévodkyně z Bourgogne.

Kapitola čtrnáctá

Vévoda z Orléans, pod Marsinovým poručnictvím, je jím zdržen od toho, aby zastavil prince Evžena na Tanaru; šifry. — Armáda vévody z Orléans u Turína. — Špatný stav obléhání a linií. — Zhoubné počínání La Feuilladovo. — Vévodovi z Orléans zabraňuje Marsin hájit Doru, pak vyjít z linií a bojovat. — Žalostná válečná porada. — Vévoda z Orléans přestává vydávat heslo a do čehokoli se vměšovat. — Tajná příčina těchto protikladů. — Poslední Marsinovo odmítnutí. — Vévoda z Orléans na prosbu vojáků znovu přebírá velení těsně před bitvou. — Podivné Marsinovo zaslepení. — Trojí neposlušnost a výslovný odpor La Feuilladův vůči vévodovi z Orléans. — Bitva u Turína. — Krásný čin Le Guerchoise, zbaběle opuštěného. — Vévoda z Orléans chce stáhnout armádu do Itálie. — Rozhořčení generálů, kteří ho svými úskoky, svou troufalostí a svou neposlušností nakonec donutí k ústupu do Francie. — Pohnutka tak podivného počínání. — Zpráva o bitvě donesena králi. — Nepořádky ústupu bez jakýchkoli nepřátel. — Řetěz příčin pohromy před Turínem a jejích následků. — Smrt Marsina v zajetí; jeho původ, jeho povaha. — La Feuillade z nedbalosti nebo úmyslně připravuje vévodu z Orléans o spojení s Itálií přes Ivreu. — Hádka La Feuilladova s Albergottim. — Předstírané nebo skutečné zoufalství La Feuilladovo. — Původ přátelství vévody z Orléans k Besonsovi, o něhož žádá. — Besons se k němu připojuje, přicházeje od normandského pobřeží.

Vévoda z Orléans, jehož pan z Vendôme ponechal sobě samému a — což bylo mnohem horší — poručnictví maršála z Marsinu, zanechal jeden sbor Médavymu[1], aby se staral o zásobovací kolony a o všechno ostatní, a podřídil jej princi z Vaudemontu, který se nehýbal z Milána; shromáždil vše, co bylo z jeho armády rozptýleno, a dvakrát poslal požádat La Feuillada o sbor jízdy, který dostal jen s velkou námahou. Když několik dní pozoroval nepřítele, rozhodl se zaujmout postavení mezi Alessandrií a Valenzou, aby mu zabránil v přechodu přes Tanaro[2], nebo jej přinutil k boji. Tento přechod byl jediný, kudy mohl nepřítel proniknout. Nepokusit se o něj znamenalo vzdát se pomoci Turínu; chtít si jej vynutit znamenalo vydat se boji tak nevýhodnému, že bylo takřka zjevné, že by v něm nepřítel nikdy nemohl uspět.

Princ to maršálovi navrhl a nedokázal ho přesvědčit. Udat důvod, o to se nelze pokoušet, protože Marsin neuvedl ani žádný zdánlivý. Ovládal ho La Feuillade, který si vroucně přál, aby se k němu armáda přiblížila. Marsin myslel jen na to, jak vyho-

1. **Vysvětlivka:** Jacques-Léonor Rouxel, hrabě z Médavy (1655–1725), generálporučík, pozdější maršál Francie. Se svým sborem zůstal v Lombardii a v září 1706 tam zvítězil u Castiglione nad sborem prince Hesensko-Kasselského; o tomto úspěchu je řeč níže.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tanaro, přítok Pádu.

vět zeti všemocného ministra a zalíbit se mu. Ani jeden neviděl, že zabránit pomoci Turínu znamenalo vykonat všechno, i pro osobní úspěch tohoto osudného zetě.

Zatímco se princ a maršál takto přeli, zajal jeden z našich oddílů kurýra prince Evžena k císaři; jeho depeše byly, jak si lze snadno domyslet, šifrované. Princ marně listoval ve svých šifrách, žádnou podobnou mezi nimi nenašel. Marsin, který přijel z Flander přes Alsasko a Švýcarsko, ji ovšem mít nemohl. Poslali k Vaudemontovi, a ten vzkázal, že tuto šifru nemá. Bylo tedy třeba vypravit kurýra ke králi, a ukázalo se, že ten ji zapomněl na dně jedné kazety. Kurýr ji přivezl, ale kdy? Večer téhož dne, kdy se strhla bitva u Turína. Depeše, rozluštěné ve Versailles a přivezené zpět spolu s královou šifrou, obsahovaly obšírnou úvahu prince Evžena určenou císaři, navlas stejnou jako ta, kterou vévoda z Orléans předložil Marsinovi. Končila prohlášením, že postaví-li se tento princ tam, kde to tak úporně navrhoval Marsinovi, bylo by ztřeštěné — tak zněl výraz dopisu — pokoušet se o tento přechod a neproveditelné překročit Tanaro jinde; že se tak ocitne v nutnosti smířit se, pokud jde o ztrátu Turína, se vším, neboť jí nebude moci zabránit, ani když učiní vše, co je možné, a snést ji, aniž k ní přidá ztrátu císařské armády, nevyhnutelnou a právě proto pro záchranu Turína neužitečnou, kdyby se bláhově pokoušel vynutit si nenapadnutelný přechod. Taková byla obhajoba, či spíše chvála vévody z Orléans z pera prince Evžena, určená císaři v depeši co nejtajnější, kterou král a jeho ministr viděli z první ruky, protože jim pro nedostatek šifry byla poslána k rozluštění. Takové bylo zoufalství, jaké museli král a jeho ministr pocítit, že dali tak osudná vodítka princi, který je tak málo potřeboval, a k tomu ještě tak špatná.

Protože se tedy Marsin přesvědčit nedal, bylo na vévodovi z Orléans, aby ustoupil, pozvolna se blížil k Turínu a spojil se s obléhací armádou. Dorazil k ní 28. srpna večer. La Feuillade, napříště pod dvěma přítomnými pány, měl, jak se zdálo, být povolnější; ale protože se tak rychle stal vrchním velitelem, a to tak důležité armády, myslel jen na to, jak si uchovat skutečnou moc. Potřeboval jen Marsina, bez něhož, jak dobře věděl, princ nic nezmohl. S princem by si na své nepřišel. Princovo štěstí nezáviselo na Chamillartovi, neměl jiný cíl než úspěch, na němž závisela jeho sláva, a kdyby byl pánem on, nic by ho od tohoto dvojího cíle neodvrátilo. La Feuillade se tedy soustředil výhradně na to, aby se zmocnil maršála, a nabyl nad ním tak silné převahy, že až na heslo, které maršál vydával, když je dostal od prince, zůstalo všechno ostatní zjevně La Feuilladovi, k velkému neštěstí Francie.

Společným cílem bylo ovšem dobýt Turín, ale způsob, jak toho dosáhnout, a prostředky vyvolaly nesčetné spory. Vévodu z Orléans nejprve právem pohoršilo, že La Feuillade změnil všechno, co on sám upravil a nařídil, když se u obléhání zastavil cestou k panu z Vendôme. Připadalo mu to pro úspěch tak podstatné, že to dal ob-

Princ Evžen Savojský (1663–1736), vojevůdce ve službách císaře. Jacob van Schuppen, 1718. Rijksmuseum, Amsterdam.

novit, třebaže mírně a skromně. Vskutku, až na dobytou krytou cestu[3] se dalo říci, že v obléhání neshledal žádný pokrok. La Feuillade ztratil kontrgardy a jiná opevnění, kterých předtím dobyl a která stála několik inženýrů a mnoho lidí. Nic nepostupovalo, a navíc se nevědělo, z které strany se do toho pustit, aby se postoupilo. La Feuillade, jemuž jeho skrovný úspěch zkazil náladu, se stal nepřístupným a vysloužil si u generálů i ostatních důstojníků takovou nenávist, že už ani jednomu z nich nezáleželo na tom, jak věci dopadnou. Vévoda z Orléans obhlédl postavení a obléhací práce; prohlédl linie a terén, kudy mohl princ Evžen přijít a pokusit se o pomoc. Byl nespokojen se vším, co u obléhání zpozoroval, a linie shledal špatnými, velmi nedokonalými, velmi rozlehlými a velmi špatně střeženými.

Mezitím dostával ze všech stran zprávy, že se císařská armáda blíží, rozhodnuta pokusit se o pomoc. Chtěl jí táhnout vstříc a zmocnit se přechodů přes Doru[4], aby si tam počínal sice s menší jistotou a hůře než na přechodech přes Tanaro, ale aspoň lépe než v liniích tak rozsáhlých, tak špatně zbudovaných a tak nemožných všude

3. **Vysvětlivka:** Krytá cesta je chodník po vnějším okraji pevnostního příkopu, chráněný náspem; kontrgarda je předsunuté opevnění, které kryje bastion.

4. **Vysvětlivka:** Dora Riparia, levý přítok Pádu, do něhož se vlévá u Turína. Hrad Pianezza, o němž je řeč níže, stojí na jejím břehu západně od města.

uhájit. Narazil u Dory na stejný odpor, jaký zakusil u Tanara. Marsin tvrdil, že vzdálí-li se od obléhání, bude možno dopravit do pevnosti prach, který jí chyběl, o čemž nebylo pochyb, protože se našlo několik kozlích měchů jím naplněných, jak plují po Pádu; tam byly zachyceny a byly do něho vhozeny v naději, že je proud vody donese k obleženým. Byla to pravda, ale odpověď byla snadná. To, čeho se Marsin bál, bylo nejisté, kdežto nejisté nebylo, že by prach dopravený do pevnosti její pád jen o málo oddálil a nemohl mu zabránit, bude-li princi Evženovi zabráněno jí pomoci. Tato zjevnost důvodů nebyla nic platná; Marsin se nedal ani trochu nahlodat.

Protože se nepřítel stále blížil, naléhal princ na maršála, aby vyšli z linií, takových, jak jsem je popsal, které se nedaly uhájit, a nabídli princi Evženovi bitvu se všemi výhodami, jež by přišly nazmar v liniích nově vytyčených, nedokončených a tak rozlehlých, že se uhájit nedaly. Princ Evžen prý táhne už dlouho krajinami tak zpustošenými, že jeho armáda už nemůže dál; je nemožné, aby se udržel naproti naší armádě, aniž by svou nechal zahynout bídou; možná se neodváží vystavit ji v otevřeném poli francouzské prudkosti, a v tom případě se vzdá pomoci Turínu, který pak nutně padne; svede-li bitvu, je pro Francouze nesmírný rozdíl, zda ji svedou také ze své strany, zaútočí a budou se pohybovat ve volném terénu, nebo zda se budou jen bránit za špatnými liniemi, které budou proraženy ze všech stran; nadto kdyby byly utrmácené oddíly prince Evžena poraženy, ocitly by se bez možnosti ústupu mezi naší armádou a Savojskem, jehož jsme byli pány, neboť byly nuceny vykonat tu velkou okliku, protože celá druhá strana byla nepřístupná.

Osvobození Turína 7. září 1706. Lept Jana van Huchtenburga (1729), výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

Marsin, jehož La Feuillade komandoval, odpověděl, že všechny ty důvody jsou pravdivé, ale že řešení navržené princem lze přijmout jen tehdy, posílí-li se armáda

o čtyřicet šest praporů, které měl Albergotti na návrší Kapucínů[5], kudy by pak pevnost mohla dostat nějakou pomoc. To byla pravda, a pravda byla i to, že nebylo nic zbytečnějšího než armáda na tomto návrší, která nedělala nic jiného, než že je střežila před drobnými pokusy, k čemuž by stačilo několik praporů, a která přitom velmi oslabila ostatní obléhací vojsko. Na tento maršálův důvod byla odpověď stejná jako na důvod s prachem. Pomoc, která by se dala dopravit přes obnažené návrší Kapucínů, byla nejistá, nemohla být velká, nemohla být připravena ani podpořena žádným vojskem, a kdyby se i s touto pomocí princ Evžen ocitl v situaci, že se neodváží bojovat nebo bude poražen, byl by Turín ztracen a i s tou trochou pomoci dopravené přes Kapucíny by byl pohodlně dobyt o čtrnáct dní dříve či později.

Tento spor se tak rozohnil, že Marsin svolil k válečné poradě, na niž byli pozváni všichni generálporučíci. Věc se tam probírala. Ale La Feuillade, oblíbený zeť ministra, v jehož rukou byl osud každého vojáka, a Marsin, jemuž prý bylo svěřeno tajemství, nemohli nenajít následovníky. Jediný d'Estaing mluvil jako muž svobodné odvahy (vévoda z Orléans mu to nikdy nezapomněl) a také jediný si tam získal čest. Albergotti, prohnaný Ital, předvídal hanbu i bouři a zůstal na svém stanovišti pod záminkou vzdálenosti. Všichni ostatní hlasovali otrocky, takže tento lék učinil zlo nevyléčitelným. Vévoda z Orléans přede všemi slavnostně upozornil na neštěstí, která z toho vzejdou, prohlásil, že není-li pánem ničeho, není spravedlivé, aby nesl potupu, jíž se národu dostane, a k tomu ještě svou vlastní, požádal o svůj cestovní kočár a chtěl okamžitě opustit armádu. Marsin, La Feuillade a nejpřednější členové této válečné porady učinili vše, aby ho zadrželi. Když se konečně z tohoto prvního hnutí vzpamatoval, spokojen snad, že až potud projevil svou pevnost a tak důrazně dal najevo, jak málo mu lze přičítat hrozící výsledek, svolil zůstat. Zároveň však prohlásil, že se už vůbec nebude plést do velení armádě, a šel tak daleko, že odmítl vydávat heslo a všechno odkázal na Marsina, La Feuillada a kohokoli, kdo by se toho chtěl ujmout. Tak to také provedl a nedal se od toho odvrátit. Jádrem tak zhoubné umíněnosti byla bláhová naděje, založená jedině na síle přání, že se princ Evžen neodváží na linie zaútočit; že až takto ustoupí, bude Turín dobyt nikoli armádou vévody z Orléans, nikoli jeho vítězstvím, nikoli jeho přičiněním, nýbrž obléháním a liniemi, které jako generál řídil La Feuillade, a ten se tedy o slávu s nikým nebude dělit. To je pravý stav věci, který, podepřen úskočnými důvody a podepřen vším ohněm vroucího a mocného mládí, zotročil Marsina a nakonec podřízl Francii. Takový byl stav věcí po tři poslední dny tohoto zkázonosného obléhání. Vévoda z Orléans, který se sám zbavil moci, často doma, někdy na procházce, napsal králi důrazný dopis proti maršálovi, v němž mu o všem podal přesnou zprávu, dal svůj dopis Marsinovi přečíst, nechal

5. **Vysvětlivka:** Návrší s kapucínským klášterem na pravém břehu Pádu naproti Turínu; město samo leží na břehu levém.

mu jej a uložil mu, aby jej poslal po prvním kurýrovi, kterého vypraví, protože sám už žádného posílat nechtěl, neboť už v armádě nic neznamenal.

V noci z 6. na 7., což byl den bitvy, ho — třebaže se už do ničeho nepletl — přece jen probudil lístek, který mu přinesli od jednoho velitele průzkumného oddílu; ten mu vzkazoval, že princ Evžen útočí na hrad Pianezza, aby tam překročil Doru, a že si je jist, že hned potom potáhne proti němu, aby na něj zaútočil. Navzdory své rozmrzelosti a svému předsevzetí princ vstane, spěšně se oblékne, jde sám k Marsinovi, který klidně spal ve své posteli, vzbudí ho, ukáže mu lístek, který právě dostal, a navrhne mu, aby ihned vytáhli proti nepřátelům, zaútočili na ně a využili jejich překvapení i obtížného potoka, který museli překročit, najde-li je už jako pány hradu Pianezza a na pochodu proti sobě. O výpočtu času a cesty nebylo pochyb. V té chvíli přišel k Marsinovi zvenčí Saint-Nectaire, dlouho potom rytíř řádu a muž ve válce velmi zkušený. Potvrdil zprávu velitele oddílu a podpořil princovo mínění; ale ve věčných úradcích bylo rozhodnuto, že Francie bude právě toho dne zasažena do srdce.

Maršál byl neoblomný; vše, co směřovalo k vyjití z linií, bylo zavrženo z tajného důvodu, který jsem vyložil. Trval na tom, že zpráva je nepravdivá, že princ Evžen k nim nemůže dorazit tak rychle, a poradil vévodovi z Orléans, aby si šel odpočinout, aniž kdy chtěl vydat jakýkoli rozkaz. Princ, dotčený a znechucený víc než kdy jindy, se vrátil k sobě, pevně rozhodnut ponechat vše slepým a hluchým, kteří nechtěli nic vidět ani slyšet.

Krátce poté, co se vrátil do svého pokoje, přicházely ze všech stran zprávy o příchodu prince Evžena. Nepohnulo to jím. D'Estaing a několik dalších generálů, kteří k němu přišli, ho proti jeho vůli přiměli nasednout na koně. Jel nedbale krokem podél čela tábora. Vše, co se v posledních dnech dělo, způsobilo příliš velký rozruch, aby o tom nebyla zpravena celá armáda až po vojáky. Jeho postavení, správnost a pevnost jeho mínění, o nichž staří vojáci nejsou neschopni být někdy dobrými soudci, a to, co si mnozí z nich pamatovali, že ho viděli vykonat u Leuze, u Steinkerque a u Neerwinden[6], je vedlo k reptání, že už nechce armádě velet. Když tedy takto projížděl před čelem táborů, jeden voják pluku Piémont ho zavolal jménem a zeptal se ho, zda jim odepře svůj meč. Toto slovo zmohlo víc než generálové, kteří ho přišli vytáhnout z jeho příbytku. Odpověděl vojákovi, že o něj žádá příliš pěkně, než aby byl odmítnut, a odhodiv v tom okamžiku tolik tak živých a tak oprávněných důvodů k nespokojenosti, myslel už jen na to, jak pomoci Marsinovi a La Feuilladovi proti jejich vlastní vůli.

Ale vyjít z linií už nebylo možné, i kdyby s tím byli souhlasili. Nepřátelská armáda se začínala objevovat a postupovala tak rychle, že nezbyl čas dokončit roze-

---

6. **Vysvětlivka:** Bitvy u Leuze (1691), u Steinkerque (1692) a u Neerwinden (1693) ve Flandrech, v nichž vévoda z Orléans, tehdy ještě vévoda z Chartres, bojoval jako velmi mladý muž.

stavení. Marsin, víc mrtvý než živý, když viděl své naděje zklamané, pohroužen do úvah, na něž už nebyl čas, vypadal jako odsouzenec, neschopný vydat jediný rozkaz v pravou chvíli. Mezery v liniích byly velké. Vévoda z Orléans poslal pro čtyřicet šest Albergottiho praporů, které na onom návrší Kapucínů zůstávaly stejně vzdálené a neužitečné vůči pevnosti jako vůči princi Evženovi. Ale La Feuillade, jehož se báli a poslouchali daleko víc než prince, zakázal Albergottimu, aby se hnul, a ten se přes opakované rozkazy vévody z Orléans nehnul. Vévoda pro ně poslal znovu; zároveň jim La Feuillade poslal zákaz vyrazit, a nehnuly se zase. Vévoda z Orléans zatím, aby trochu zaplnil mezery v první linii tak prořídlé, vmísil do ní mezi prapory eskadrony a posílil ji tím, že oslabil svou druhou linii, stále počítaje s tím, že čtyřicet šest Albergottiho praporů přijde. Mezitím poslal popohnat jiné, poněkud vzdálené oddíly, aby přešly malý most a přišly k němu obsadit linie. Ale La Feuillade, opět hnaný nevím jakým démonem, se o tomto rozkazu dozvěděl, odebral se sám na ten malý most a zastavil je. Neposlušnost byla taková, že když vévoda z Orléans sám přikázal důstojníkovi, který vedl eskadronu pluku Anjou, aby s ní vyrazil, ten to odmítl, načež mu princ rozťal tvář a dal to oznámit králi.

Útok, zahájený kolem desáté hodiny dopoledne, byl veden s neuvěřitelnou prudkostí a zprvu stejně tak odrážen. Langallerie, který princi Evženovi velmi posloužil na pochodu, mu nebyl méně užitečný v boji. První prorazil mezerami, které malý počet našeho vojska nechával otevřené. Princ Evžen tam přispěchal s vojskem; jiné mezery, na něž se nestačilo, otevřely cestu dalším oddílům. Marsin dostal zhruba uprostřed boje ránu, která mu prorazila podbřišek a přerazila kříž; [byl] zároveň zajat a odveden do vzdálené usedlosti. La Feuillade pobíhal všude jako smyslů zbavený, rval si vlasy a nebyl s to vydat jediný rozkaz. Vévoda z Orléans je vydával všechny, ale poslouchali ho velmi špatně. Konal divy, stále v nejprudší palbě, s chladnokrevností, která vše viděla, vše rozlišovala a vedla ho všude tam, kde bylo nejvíc co napravovat a podpírat příkladem, jímž povzbuzoval důstojníky i vojáky. Zraněn nejprve dost lehce u kyčle, potom nebezpečně a velmi bolestivě blízko zápěstí, zůstal neochvějný. Když viděl, že vše začíná kolísat, volal důstojníky jménem, povzbuzoval vojáky hlasem a sám vedl eskadrony a prapory do útoku. Posléze přemožen bolestí a zesláblý krví, kterou ztrácel, byl nucen se trochu vzdálit, aby se dal ošetřit. Sotva si na to dopřál čas a vrátil se tam, kde byla palba nejprudší. Ale terén, pořádek, kázeň, vše jako by se spolčilo k porážce Francouzů.

Třikrát Le Guerchois se svou brigádou Vieille Marine odrazil nepřátele s velkým krveprolitím, zatloukl jim děla a třikrát bitvu napravil; pak, oslaben vším, co ztratil na důstojnících i vojácích, vzkázal sousední brigádě, která ho měla podporovat, aby postoupila, vytvořila s jeho brigádou jednu frontu a zabránila tomu, aby ho obešel větší počet čerstvých praporů, které viděl, jak na něj jdou počtvrté. Tato brigáda a její brigádní generál, jejichž památku je třeba pohřbít, to zhola odmítli.

To byl poslední okamžik té trošky pořádku, která v této bitvě byla. Vše, co následovalo, byl už jen zmatek, chaos, rozprchnutí, útěk, porážka. Nejhroznější bylo, že generálové a důstojníci všech hodností — až na velmi málo výjimek —, starající se víc o své ekvipáže a o měšec, který si nahrabali drancováním, zmatek spíš zvětšovali, než aby se mu stavěli na odpor, a byli hůř než neužiteční.

Vévoda z Orléans, konečně přesvědčen, že napravit tento nešťastný den už není možné, se zaměřil na to, aby v něm nechal co nejméně. Stáhl své lehké dělostřelectvo, střelivo, vše, co bylo u obléhání a v nejpokročilejších obléhacích pracích, a myslel na všechno s tak velkou duchapřítomností, že mu nic neuniklo. Posléze shromáždil kolem sebe generály, které mohl, a vyložil jim stručně, ale přesně, že už zbývá jen myslet na ústup a dát se cestou do Itálie[7]; že tímto rozhodnutím v ní zůstanou pány, uzavřou vítěznou armádu kolem Turína, zabrání jí v jakémkoli návratu do Itálie a nechají ji zahynout v zemi úplně zpustošené a vypleněné, kde nebude moci ani vyžít, ani z ní vyjít, a tím méně se tam zotavit, kdežto králova armáda, která jí uzavře spojení se vší pomocí, se ocitne v zemi hojnosti, kde budou nejsilnější, všemu nablízku a s možností podniknout cokoli v čase a klidu.

Tento návrh krajně vyplašil mysli nepříliš pevné, které doufaly, že jim jejich pohroma přinese aspoň ten užitek, že jim zjedná tolik vytoužený návrat do Francie, aby tam odvezly své peníze, jimiž se v Itálii plnýma rukama nacpaly. La Feuillade, jemuž mělo tolik důvodů zavřít ústa, se pustil do potírání tohoto názoru tak horlivě, že mu princ, dohnaný do krajnosti tak vytrvalou drzostí, nařídil [mlčet] a dal mluvit ostatním. D'Estaing byl opět jediný, kdo podpořil názor táhnout do Itálie. Rozprava nesla stopy zmatku toho dne i sklíčenosti, do níž vévodu z Orléans uvrhlo jeho zranění. Ukončil ji slovy, že čas ani místo nesnesou delší spor; že je konečně unaven tím, že měl tolikrát pravdu a tak málo mu věřili, a chce si teď, když je volný, zjednat víru také on, a vydal rozkaz táhnout k mostu a ustoupit do Itálie. Už nemohl dál. Jeho tělo i duch se vyčerpávaly stejně. Když nějaký čas jel, vrhl se do svého cestovního kočáru. Tak pokračoval v pochodu a přejel Pád po mostě, slyše za sebou generály, kteří nahlas reptali proti jeho rozhodnutí, zoufalí, že se zase ocitnou v Itálii a bez spojení s Francií, na níž jim tak velice záleželo. Tento hluk zašel dokonce tak daleko, zvláště od jednoho z nich, že se vévoda z Orléans, až příliš právem rozhněvaný, neubránil, vystrčil hlavu z dvířek, vyčetl mu jeho milenku, kterou jmenoval, a řekl mu, že na to, co dělá ve válce, by udělal lépe, kdyby zůstal u ní; tento výpad všechny umlčel.

Ale bylo usouzeno, že duch bludu a závrati sám zničí naši armádu a zachrání spojence. Když se vycházelo z mostu na italské straně, přihnal se tryskem od čela Albergottiho sboru d'Arennes, generální major a generál. Představil vévodovi z Orléans jednoho důstojníka a řekl mu, že nepřítel obsadil průchody, jimiž je nezbytně nutné

---

7. **Vysvětlivka:** Itálií se zde rozumí Lombardie a Milánsko na východ od Turína, kde stál Médavy se svým sborem; opakem je ústup na západ přes Alpy do Francie.

projít. Na princovy otázky ho důstojník ujistil, že toto postavení je dobře opevněno a obsazeno plukem Bílého kříže, jehož praporce mimo jiné dobře poznal, a že si je, jak se domnívá, jist i tím, že tam poznal osobu vévody savojského. Navzdory tak určitému hlášení chtěl princ, až příliš právem nedůvěřivý po všem, co o tomto italském řešení viděl a slyšel, aby se v pochodu pokračovalo s tím, že se vrátí, budou-li průchody obsazeny tak, že si cestu nebude možné vynutit a projít. Pokračovalo se, a mezitím je poslali obhlédnout. Generálové se tím nechtěli dát ošálit. Cesta k našim Alpám byla bez nebezpečí. Dali se po ní vydat, a potom po ní pokračovat, všemu, co bylo zásob potravin a střeliva, takže po půldenním pochodu a po velmi dvojznačných hlášeních o průchodech upozornili vévodu z Orléans, že nemá potraviny ani střelivo, a to že mu — protože se daly cestou směrem k Francii a pokračovaly po ní — znemožňuje cestu do Itálie, o níž mu ostatně stále tvrdili, že ji nepřítel uzavřel. Vztek a zoufalství nad tolika zločinnými neposlušnostmi, neřku-li opakovanými zradami, spolu s bolestí z rány a se slabostí, v níž se nacházel, způsobily, že klesl zpět do hloubi svého kočáru a řekl, ať si tedy jdou, kam chtějí, a ať mu už o tom nemluví.

Taková je historie italské katastrofy. Později se zjistilo, že celé hlášení tohoto důstojníka, kterého přivedl d'Arennes, bylo úplně smyšlené; že v žádném průchodu nebyl nikdo, kdo by cestu do Itálie zatarasil, ba ani ta nejmenší překážka; a aby byla lítost dovršena, přišel úspěch, kterého o dva dny později dosáhl Médavy a díky němuž by se byl vévoda z Orléans po příchodu stal neomezeným pánem celé Lombardie a mohl by bez východiska sevřít prince Evžena mezi sebou a Savojskem, které jsme drželi. To dovršilo bolest tohoto prince, když dorazil do Oulxu uprostřed Alp, kde byl v bezpečí mezi svými leženími a odkud nemohl dál pro stav své rány.

Saint-Léger, jeden z prvních komorníků vévody z Orléans, vyslaný s touto krutou zprávou ke králi, dorazil do Versailles v úterý 14. září před královým vstáváním a ohlásil, že s podrobnostmi přijede Nancré.

Armáda tedy při tomto náhlém obratu táhla s obráceným pořadím kolony na Pignerol. Tato změna rozestavení způsobila, že množství ekvipáží, které se, aniž o tom věděly, ocitly v zadním voji, bylo v noci v horách vypleněno nebo ztraceno. Albergotti, jehož oddíly, jak jsme viděli, nebojovaly, byl tímto zadním vojem pověřen a vedl jej velmi dobře, navzdory noci a délce kolony, nesnázím neustálých soutěsek a nočnímu zmatku. Ze strany nepřátel neměl nejmenší znepokojení.

Naplněni radostí tím větší, čím méně v ni doufali, spokojili se se svými úspěchy, jimž sami ještě stěží věřili. Jejich armáda už nemohla dál. Ani ji tedy nenapadlo ústup rušit. Viděli jsme, že dělostřelectvo, střelivo a vše, co bylo v nejpředsunutějších postaveních obléhání, bylo úplně staženo bez jakékoli překážky. Později se s jistotou zjistilo, že princ Evžen byl už zcela rozhodnut zastavit útok a ustoupit, kdyby byl Le Guerchois ustál čtvrtou a poslední zteč, o níž jsem mluvil, při které podlehl a byl zajat pro neslýchanou zbabělost brigádního generála a brigády, která mu odmítla pomoci.

Zjistilo se také, že Turín neměl prach na víc než čtyři dny. Zkrátka nic nechybělo, aby oni byli uneseni radostí nejúplnější a my bolestí nejpalčivější.

K tak velkému účinku nebylo třeba ničeho menšího než řetězu zázraků, z nichž jediný, kdyby byl chyběl, ať už kterýkoli, by znamenal zmar podniku. Vendôme, jak jsme viděli, měl na té hanbě první podíl, Marsin ji dokonal a La Feuillade dovršil. Obléhání špatně založené co do směru útoků a liknavě vedené pro La Feuilladovy bláznivé honičky; řeky a Pád překročené vinou Vendômovy nedbalosti; překážka Tanara, která byla nepřekonatelná, přezíraná Marsinem pro falešný zájem La Feuilladův; šílenství zavřít se do linií špatně zbudovaných, nedokonalých, z větší části sotva vytyčených a tak rozlehlých, že se nedaly uhájit; umíněnost, s níž nechtěli jít u onoho hradu Pianezza vstříc nepřátelům, utrmáceným, které by tam překvapili v nesnázích při přechodu obtížného potoka; otrocký výsledek oné válečné porady; neužitečnost čtyřiceti šesti praporů, to jest celé armády, jak pro obléhání, tak pro střežení linií i pro boj; trojí neposlušnost La Feuilladova, když zadržel tyto oddíly u Kapucínů navzdory dvěma výslovným rozkazům vévody z Orléans, a potřetí, když na onom malém mostě zadržel jiné oddíly, pro něž tento princ spěšně poslal, aby obsadil své linie; neslýchaná důvěřivost Marsinova a jeho umíněnost až do okamžiku příchodu prince Evžena, to vše řízeno jediným zájmem La Feuilladovým nedělit se o dobytou pevnost s vévodou z Orléans a strachem Marsina, podmaněného zetěm, aby se neznelíbil tchánovi; konečně, jako poslední úder, tak trestuhodná zbabělost onoho odepření pomoci Le Guerchoisovi a jeho brigádě, která byla poslední ranou palicí, jež rozhodla o vítězství na jedné straně a o zmatku a útěku na druhé: to je řetěz tolika neuvěřitelných zázraků k vysvobození Turína.

Potom, při ústupu: vzpoura, zbabělý a peněžní zájem generálů; smyšlenka, s níž přišel d'Arennes nebo jeho důstojník; tajné odeslání potravin a střeliva přes Alpy, aby byl každý jiný ústup znemožněn; neustálá souhra nepoctivosti a neposlušnosti, neřku-li zrady — to jsou další zázraky, které zachránily Itálii, v dalším průběhu Turín a vítěznou armádu, která by byla s pevností zahynula pro nedostatek východu, potravin a pomoci. Kdo by v tom všem nepoznal všemohoucí ruku Boží — ale kdo může pochybovat o zločinu těch z našich Francouzů, kteří byli jejími nástroji?

Marsin se cestou do oné vzdálené usedlosti, kam byl odveden, jedinkrát zeptal, zda byl vévoda z Orléans zabit. Když tam dorazil s jedním pobočníkem a dvěma nebo třemi sluhy, poslal pro zpovědníka, nadiktoval něco o svých záležitostech, vložil do balíčku pro vévodu z Orléans dopis, který tento princ napsal králi proti němu a který mu přečetl a svěřil, aby jej sám odeslal, nechtěl už slyšet o ničem než o Bohu a v noci zemřel. Mezi jeho papíry se našly nesčetné malichernosti a hromada slibů víc než překvapivých, nesmírný nepořádek v jeho záležitostech a dluhy, jaké by nikdy nezaplatilo ani šestkrát větší jmění, než jaké měl.

Byl to nesmírně malý mužík, velký mluvka, ještě větší dvořan, či spíše velký lokaj, cele zaujatý svou kariérou, aniž však byl nepoctivý člověk, zbožný po vlámsku,

spíše nízký a přehnaně lichotivý než zdvořilý; s péčí, která ho pohlcovala, si předcházel všechny, kdo mu mohli posloužit nebo uškodit; duch malicherný, lehký, bez hloubky, s malým úsudkem a malými schopnostmi, jehož všechno umění a všechna zásluha směřovaly k tomu, aby se líbil. Byl méně než nic a pocházel z Lutyšska. Jeho otec, který byl schopný velitel, záhy postoupil ve francouzských službách, oženil se tam s jednou z rodu Balzac, přidal se ke straně pana Prince, jenž si ho vážil, snadno měnil strany podle svého zájmu, dal se ke Španělům, dvořil se Karlu II.[8], když byl v Bruselu, tak dobře, že od něho dostal Podvazkový řád, k pohoršení Angličanů, a ve španělských službách, v nichž dost záhy zemřel, dosáhl ve vojsku všeho. Zanechal jen tohoto syna, kterého matka vychovala ve Francii a připoutala ho k ní. Jeho vzestup i jeho katastrofu jsme viděli. Nebyl ženatý a nebyl starý.

Při tak krutém ústupu se armádě nedostávalo chleba, což bylo vrcholem jejích neštěstí. Vévoda z Orléans, třebaže vyčerpaný na těle i na duchu, byl jediný, kdo myslel na všechno, a nikdo mu neulevil. Zastavil se, aby počkal na konec svého vojska a opatřil mu chléb. Jakmile byl nějaký upečen, dal jej vzít silnému oddílu, s nímž nařídil Vibrayovi, aby se zmocnil hradu Bard[9], jediného průchodu, který uchovával spojení a návrat do Itálie přes Ivreu. La Feuillade, který si tuto záležitost vzal na starost, chtěl jít s oddílem, zdržel jeho odchod o dva dny a zapomněl jen na to, dát mu vzít chléb, který pro něj byl určen. Bylo tedy nutno zastavit se hned druhého dne a poslat pro něj. Je těžké si představit rozmrzelost vévody z Orléans, který ležel na lůžku a domníval se, že oddíl je už daleko, když se dozvěděl o tomto zdržení a o tomto zapomenutém chlebu, který jej zdržoval znovu, i rychlost, s jakou to napravil. Když chléb dorazil, pokračoval oddíl v cestě, ale netáhl dlouho a dostal zprávu, že se nepřátelé zmocnili hradu i průchodu tak, že je odtamtud nelze vypudit, a že ho předešli o dvacet hodin, takže i toto poslední neštěstí bylo způsobeno La Feuilladovým zdržením a jeho neuvěřitelnou nedbalostí s tím chlebem. La Feuilladovi tedy nezbylo než se vrátit zpět.

Několik dní před bitvou se velmi hrubě obořil na Albergottiho, který si o zdlouhavosti obléhání dovolil tolik, že neschvaloval generálovy honičky za vévodou savojským. Někteří lidé se mezi ně vložili. Hned nazítří Ital, plný obav kvůli Chamillartovi, zašel k jeho zeti a prosil ho, aby zapomněl, co se předešlého dne stalo.

La Feuillade, když se z této krásné výpravy vrátil do Oulxu, tam našel vévodu z Orléans ve stavu nebezpečném, který se ještě velmi zhoršil veškerou péčí, kterou vévoda věnoval tomu, aby svému vojsku dopřál odpočinek, zajistil je, nasytil a dal do pořádku, s krajní námahou a krajními výdaji pro malou pomoc, které se mu dostávalo

---

8. **Vysvětlivka:** Anglický král Karel II. Stuart (vládl 1660–1685), který před svým návratem na trůn žil ve vyhnanství, mimo jiné v Bruselu; nikoli španělský král téhož jména.

9. **Vysvětlivka:** Pevnost Bard v údolí Aosty (v předloze „Bar"), která uzavírá cestu z Ivrey k alpským průsmykům.

od dvora, a netoužil po ničem jiném než vrátit se do Itálie. Když se La Feuillade ocitl v pokoji vévody z Orléans s Albergottim a dalšími, tento princ, znovu rozhořčený výsledkem této výpravy, se neubránil, aby jim oběma nevyčetl jejich neposlušnost, s níž zůstali na návrší Kapucínů. Oba chtěli odpovědět; ale vévoda z Orléans, který nedokázal zadržet tuto stížnost ani až příliš pravdivou výčitku, že zavinili ztrátu bitvy, a který se cítil dost rozrušen, aby se při odpovědi bál sám sebe, je požádal, aby se o tom už nemluvilo. Sassenage a těch několik málo dalších, kteří byli v uličce u lože, je odtamtud odvedli a postrkovali je pryč, jak bručeli jeden na druhého a jejich hlas se zvyšoval, čím víc se vzdalovali od lože. Nebyli ještě na konci pokoje, když Albergotti dost prudce řekl La Feuilladovi, že tato princova výčitka se může týkat jen jeho samého, protože on, Albergotti, jen poslouchal rozkazy jeho, La Feuillada; načež mu La Feuillade rovnou odpověděl, že to není pravda, zároveň do něho strčil a sáhl po kordu. Albergotti, rudý hněvem, zamumlal něco mezi zuby a ustoupil o dva kroky. Sassenage, Saint-Frémont a několik dalších se mezi ně vrhli, vytáhli je z pokoje a ptali se jich, zda vědí, kde jsou, a zda se pomátli. Vévoda z Orléans za svými závěsy buď neslyšel, nebo to na sobě nikdy nedal znát. Každý odvedl svého muže, velmi znepokojen tím, co přijde potom, ale nikdy se mezi nimi nic neodehrálo. O Albergottiho statečnosti nebylo nikdy pochyb, ale byl to Ital, a La Feuillade byl milovaný zeť Chamillartův — a tento zeť, ač rovněž velmi statečný, byl přece jen velmi rád, že se ten druhý ukázal tak dobráckým. Tato příhoda nicméně oběma velmi uškodila, ne co do statečnosti, neboť tu prokázali úplně, nýbrž co do cti: jednomu, že se odvážil popřít pravdu až příliš známou celé armádě, která ji v čas bitvy zahubila; druhému, že to tak krotce spolkl a strávil.

La Feuillade, bez sebe nad tolika nakupenými strašlivými hloupostmi, mezitím vypraví kurýra k Chamillartovi, pošle mu rezignaci na své guvernérství v Dauphiné a vzkáže mu, že není hoden jeho úcty, králových milostí ani toho, aby viděl světlo dne; nazítří dostane od vévody z Orléans svolení odjet do Antibes a využít příležitosti několika lodí plujících do Janova, aby se odtud dostal k Médavymu a tam, slouže pod jeho velením a nabízeje se ke všemu, se stal hodným toho, aby se na jeho chyby zapomnělo. Chamillart, do svého zetě stále stejně zblázněný, mu poslal zpátky kurýra i rezignaci, kterou se dobře střežil komukoli ukázat, polaskal ho svou odpovědí, dodal mu odvahy a srovnal mu hlavu. Ti, kdo se o tomto zoufalém kousku dozvěděli, nepochybovali, že to byla hra, aby vzbudil soucit u svého tchána i u samého krále, o němž pevně počítal, že se o jeho rezignaci nedozví nic, anebo jen tehdy, bude-li to pro něho bez rizika. V téže době dostal vévoda z Orléans odpovědi a rozkazy příznivé jeho přání přejít znovu do Itálie. Měl závazky k Chamillartovi a byl spokojen, že La Feuillada pokořil — spokojen ovšem lacino. Poslal mu kurýra, aby mu sdělil rozkazy, které právě dostal, zabránil mu nalodit se a přiměl ho vrátit se do Briançonu, kam se sám chystal, jakmile ho bude možné převézt, a přejít zpět s armádou, raději než odjet

sám a napřed přes Janov. La Feuillade, nadšený, že je na tom u tohoto prince méně špatně, než měl důvod se domnívat, si to nedal říkat dvakrát a odjel do Briançonu.

Tam se k vévodovi z Orléans připojil Besons. Velel kdysi pod ním záloze, potom ho král přidělil k němu, když vévoda velel jízdě. Vévoda z Orléans si ho začal vážit a oblíbil si ho. Toho roku sloužil na normandském pobřeží, protože mu zdraví nic lepšího nedovolilo. Vévoda z Orléans si ho vyžádal u krále, který mu ho povolil, a Besons, už zdravější a polichocený touto vzpomínkou, za ním odjel, jak nejdříve mohl.

Kapitola patnáctá

Neuvěřitelná rychlost, s níž se dozvídám o neštěstích před Turínem. — Nancré přináší podrobnosti o bitvě u Turína. — Smrt Murcého na následky zranění; hlouposti o něm ve vztahu k paní z Maintenon. — Médavyho vítězství v Itálii nad princem hesenským, pozdějším švédským králem. — Médavy rytířem řádu; jiné odměny. — Paní z Nancré a z Argentonu v Grenoblu. — Na návrat do Itálie, která se ztrácí, se už nepomýšlí. — Vévoda z Orléans ve Versailles. — Co si myslí o La Feuilladovi a svých generálech. — La Feuillade ztracen a odvolán. — La Feuillade a kardinál Le Camus. — La Feuillade se ukazuje králi; přijat velmi špatně. — Kolínský kurfiřt inkognito v Paříži a ve Versailles. — Smrt Saint-Pouangeova. — Chamillart velkým pokladníkem řádu. — Smrt paní z Barbezieux. — Smrt Boisfrancova. — Maréchalovo nástupnictví pro jeho syna; poplach mezi držiteli nástupnictví. — Paní de La Chaise v Marly v nepřítomnosti vévodkyně z Bourgogne a Madame. — Spor mezi vévodou z Tresmes a panem z La Rochefoucauld o králův klobouk. — Zbožnost Monseigneura vévody z Bourgogne. — Švédský král, vítězný v Sasku, tam diktuje mír králi Augustovi. — Jeho slavné postavení a jeho těžká chyba. — Patkul a jeho konec. — Stanislav uznán Francií za krále; nespokojenci a jejich úspěchy. — Sňatek arcivévody s wolfenbüttelskou princeznou ujednán. — Ochota protestantských knížat stát se pro výhody katolíky a její pravá příčina. — Úspěchy a rozchod armád ve Španělsku. — Peněžní pomoc arcivévodovi. — Spojenci odmítají jednání o míru. — Villars a vévoda z Noailles zpět. — Král rozmlouvá s princem z Rohanu o bitvě u Ramillies. — Surville a La Barre usmířeni, první z nich zůstává ztracen. — Paní z Châtillonu; její rodina, její povaha, její počínání; opouští Madame a zůstává u ní. — Sňatek Livryho syna s dcerou zesnulého prezidenta Roberta; královy milosti při té příležitosti. — Pan z Beauvilliers postupuje své vévodství atd. svému bratrovi a žení ho s jedinou dcerou zesnulého Besmauxe. — Obdivuhodné počínání vévodkyně z Beauvilliers. — Bergeyck ve Versailles; jeho povaha a jeho kariéra. — Vendôme zpět. — Velký převor v Janově. — Směšnost paní z Maintenon kvůli Courcillonovi.

Odjel jsem na měsíc na La Ferté a dostával jsem tam zprávy z Itálie, které mi vévoda z Orléans dával pečlivě posílat, i dopisy psané jeho vlastní rukou, když nechtěl, aby to, co mi sděloval, prošlo rukama jiných. Byl jsem tedy plně zpraven o neštěstích, která se tam chystala, a velmi znepokojen, když jeden šlechtic, který přijel z Rouenu ke svému bratrovi bydlícímu hned vedle mne, k nám přišel, právě když jsme se s paní ze Saint-Simon a se společností procházeli v parku, a vylíčil nám turínskou pohromu s přesnými okolnostmi o vévodovi z Orléans, o maršálovi z Marsinu i o všem ostatním, tak jak se je král dozvěděl teprve o tři dny později od kurýra, který o tom přinesl

zprávu (a já o čtyři dny později ze svých dopisů od dvora a z Paříže); nikdy jsme nedokázali pochopit, jak bylo možné, že se ta smutná zpráva donesla s tak krajní, ne-li neuvěřitelnou rychlostí, a onen šlechtic nám to nechtěl říci, jen důrazně trval na tom, že je jistá; a nikdy jsme ho už potom neviděli, neboť velmi brzy nato zemřel. To neštěstí, které se přihodilo v rukou vévody z Orléans, mě hluboce zasáhlo, třebaže na něm jeho ruce byly naprosto nevinné. Dostal jsem horečku a odjel jsem do Paříže, aniž jsem se zastavil ve Versailles, abych unikl vládě tamní lékařské fakulty.

Nancré, vyslaný s podrobnou zprávou, tam dorazil téměř současně. Ačkoli jsem ho vůbec neznal, vzkázal jsem mu, že nejsem s to za ním zajít a že ho prosím, aby přišel ke mně. Přišel ihned. Měl rozkaz mě navštívit; strávili jsme dobré dvě hodiny mezi čtyřma očima. Sdělil mi, že král je ke svému synovci plně spravedlivý, a naléhal, abych vévodovi psal bez jakýchkoli ohledů; nebylo mi jich třeba. Spravedlivá veřejnost, ba i dvůr přes všechnu svou žárlivost ověnčily jeho porážku vavříny a vyzdvihly ho tím výš, čím víc ho štěstěna chtěla ponížit. Je to věc stejně pamětihodná jako zvláštní a nevěřím, že by existoval jiný příklad tolika a tak jednomyslných chval při tak úplném neštěstí. Všechen křik se snesl na Marsina a navzdory Chamillartovi i na La Feuillada.

Ačkoli nepřátelé, spokojení se svým úspěchem, ústupu v ničem nebránili, je přece pravda, že těžká děla z baterií se odvézt nepodařilo. Abbé z Grancey, první almužník vévody z Orléans, ubohý prostřední duch, ale velmi statečný a velmi dobrý člověk, byl zabit dva kroky za ním, načež hrabě z Roucy říkal, že by ten kněz abbé umřel radostí, kdyby se mohl dozvědět, že byl zabit. Villiers a La Bretonnière, polní maršálové, Bonelles, syn Bullionův, plukovník pěchoty, Kercado, polní mistr pluku Dauphin-étranger[1], velmi schopný muž, jemuž jsem prodal svou kompanii, když byl mladým kornetem v témž pluku, a dost dalších důstojníků tam padlo; a Murcé, generálporučík, zemřel na svá zranění jako zajatec v Turíně. Neztratili jsme tam víc než patnáct set mužů, ale bylo mnoho raněných a zajatých.

Murcé byl bratr paní z Caylus a byl tělem i duchem tak znetvořený, jako jeho sestra měla obojí půvabné. Byl tedy synem Villetta, generálporučíka loďstva, bratrance paní z Maintenon, a všichni se těšili její nejzvláštnější ochraně. Tento byl statečný a nikoli špatný důstojník, ale neohrabaný, hloupý a neschopný do krajnosti. Měl s námi v Německu mladého sluhu, který ho všude provázel, jemuž říkal Marcassin a který se mu od rána do večera posmíval. Bylo to toho roku, kdy vévodkyně z Bourgogne přijela do Francie. Murcého potkala tři velká neštěstí, na která si hořce stěžoval celé armádě: pošel mu jeho plavý kůň, Marcassin od něho odešel a jeho žena nebyla „ženou cti“ — chtěl říci dámou paláce[2]. Marivault a Montgon ho předváděli;

---

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pluk Dauphin-étranger se skládal z cizinců, stejně jako Royal-Allemand, Royal-Pologne atd.

2. **Vysvětlivka:** Roku 1696, kdy se pro budoucí vévodkyni z Bourgogne sestavoval dvůr a jmenovaly se její dámy paláce. Murcé popletl název hodnosti a řekl *femme d'honneur*, což zní, jako by jeho žena nebyla počestná.

byla to ustavičná fraška vidět ho s nimi, jejich otázky, jejich posměšný obdiv, jejich léčky a jeho hlouposti. Oženil se s dcerou generálního poručíka z Chaumontu v Bassigny; přivezl ji do Štrasburku, kde byl přes zimu zaměstnán jako brigádní generál; byla ošklivá, hloupá a pobožná, až se tajil dech; pokazilo se tím aspoň jen jedno manželství. Velmi často chodila ke svátostem a v předvečer chtěla spát sama. Murcé si na to stěžoval a každému skládal účty z kalendáře své ženy. K jídlu k sobě zval podle hodností; a kdo byl jiné hodnosti než pozvaní a někdy se tam dostavil, aby se pobavil, byl zaručeně odmítnut a Murcé mu řekl proč. Tolik malicherností, a k tomu o nějakém Murcém, tu snad překvapí, ale uvedl jsem je z tohoto důvodu. Murcé byl jakýmsi La Feuilladem paní z Maintenon. Pokládala ho za znamenitého muže; podával jí zprávy o věcech i lidech v armádě a ona se s ním radila, co se podle jeho mínění má provést. Často ukazoval její dopisy, z nichž byla skutečně patrná důvěra až k politování. Lidé se ho báli a šetřili ho a on často mnoha lidem posloužil i uškodil; z toho lze usoudit, s kým jsme měli co do činění, a z velké části i to, co byla paní z Maintenon.

Dne 9. září, tedy dva dny po bitvě u Turína, vytáhl Médavy s devíti tisíci muži na pomoc Castiglione delle Stiviere, které s dvanácti tisíci muži obléhal dědičný princ hesensko-kasselský, jenž se později stal švédským králem. Princ nechal osm set mužů ve městě, kterého se zmocnil, zrušil svá postavení před hradem a vyšel Médavymu vstříc na krásnou rovinu; ten také ze své strany táhl proti němu. Naše jízda, kterou nepřátelská jízda přesahovala na křídlech, se zprvu dostala trochu do nepořádku; ten ještě vzrostl, když se čtyři pěší pluky Milánských a Neapolitánů daly na útěk; Sebret, který velel brigádě ve druhé linii, je šel nahradit, aniž čekal na rozkaz. Médavy dal celé své pěchotě vzít kord do ruky; ta vydržela celou salvu nepřátelské pěchoty, pak na ni udeřila a úplně ji porazila. Nepřátelská jízda, když viděla pěchotu poraženou, uprchla. Zabili jsme jim dva tisíce mužů, patnáct set jsme jich zajali a ukořistili všechna jejich děla a mnoho standart a praporců. Také Médavy tam ztratil dost lidí, rytíře z Veracu, Grammonta z Franche-Comté, Reneponta a du Cheilara, všechny čtyři polní mistry, a d'Hérouvilla, plukovníka pěchoty, smrtelně raněného. Kromě těchto zajatců jsme dostali i těch osm set mužů ponechaných ve městě. Médavy zahnal hesenského prince za Mincio a pronásledoval ho až k Adiži; pobil mu ještě další muže, při tom pronásledování pochytal opozdilce a znovu dobyl Goito. Byl to podivný protiklad k Turínu a znovu to velmi rozjitřilo bolest nad tím, že se ustoupilo do Francie, místo aby se ustoupilo do Itálie. Médavy byl za to na místě jmenován rytířem řádu; Saint-Pater a Dillon, jeho dva polní maršálové, generálporučíky; Grancey, jeho bratr, který přinesl zprávu, polním maršálem; a Sebret, který přinesl podrobnosti, brigádním generálem.

Po tomto úspěchu Vaudemont shromáždil vojsko, které měl, vzkázal Médavymu, aby se k němu se svým připojil, tvářil se, že chce bránit Ticino, pochlubil se tím po kurýrovi a oznámil, že je to proto, aby zachoval město Milán, které tvrdí, že má právo vzdát se bez hany každému, kdo tuto řeku překročil. Vaudemont dodával, že chtěl

poslat Colmenera, aby o všem podal zprávu, ale tomu se udělalo zle, právě když měl odjet. Colmenero si dal dobrý pozor, aby nepřijel. Býval guvernérem milánského hradu, tehdy byl guvernérem Alessandrie a byl Vaudemontův důvěrný přítel. Vendôme ho králi velmi vychvaloval; byl to dobrý důstojník, ale jeho duše byla téhož ražení jako duše Vaudemontova, což později dobře ukázal. Všechno to Vaudemontovo chvástání posloužilo jen k tomu, aby balamutilo krále, kterého nikdy neomrzelo dávat se jím napalovat.

Princ Evžen, který vstoupil do Turína, a pan Savojský, na vrcholu té nejméně čekané radosti, že se zase vidí v Turíně, neztráceli čas oslavami. Mysleli jen na to, jak využít neslýchaného úspěchu; rychle dobyli zpět všechny pevnosti v Piemontu a všechny, které jsme drželi v Lombardii. Jejich poslední kořistí byl hrad v Casale. Vaudemont a Médavy, kteří se stáhli do Mantovy, nemohli těmto plodům bitvy u Turína a ústupu armády do Francie zabránit. Ta přitom ještě čítala pětadevadesát praporů — ty, které přišly z Lombardie, v dobrém stavu, ty od obléhání však velmi zubožené —, šest pluků dragounů, ovšem bez koní, a pokud jde o jízdu, čtyři až pět tisíc koní.

Nikdy žádná bitva nestála méně vojáků než bitva u Turína, nikdy nebyl ústup ze strany nepřátel klidnější ani ponechaný víc na vůli, nikdy nebyly následky strašnější ani rychlejší. Ramillies stálo při nevelké ztrátě španělské Nizozemí a část králova, a to jen pro zděšení a zmatek v hlavě samotného maršála z Villeroy; a bitva u Turína stála celou Itálii pro ctižádost La Feuilladovu, Marsinovu služebnost a pro lakotu, úskoky a neposlušnost generálů vůči vévodovi z Orléans, který jediný chtěl ustoupit do Itálie a natřikrát na tom umíněně trval — což bylo volné, snadné a mělo by to vítězné pokračování, jímž by se napravilo víc než neštěstí, které se právě stalo —, byl však přemožen lstí a souhrou La Feuillada a generálů, abych o tom neřekl víc, jejichž opovážlivosti a prostředkům napomohly vyčerpání a bolesti, které vévodovi z Orléans působilo zranění. V Provence a Languedocu bylo pro vévodu z Orléans velmi spěšně shromážděno tisíc mezků; poslali mu peníze, koně, zbraně a osm tisíc stanů.

Když se Nancré vrátil k vévodovi z Orléans, kterému bylo po zranění nesmírně zle, nová paní z Argentonu[3] a paní z Nancré, bezdětná vdova po otci toho, o němž jsem právě mluvil, a s ním v nejtěsnější důvěrnosti, se spolu, každá ve svém poštovním kočárku, co nejtajněji vydaly do Lyonu a odtud se jely skrýt do jednoho hostince v Grenoblu. Vévoda z Orléans tam ještě nedorazil. O té eskapádě se dozvěděl cestou, velmi se rozzlobil a vzkázal jim, že je neuvidí a aby se vrátily. Přijet z Paříže do Grenoblu a vrátit se s nepořízenou, to bylo jejich odhodlání hodně vzdálené; počkaly na něho. Vědět, že má milenku tak blízko, a zůstat k ní přísný, to láska nikdy do-

3. **Vysvětlivka:** Slečna ze Séry, milenka vévody z Orléans, která se roku 1706 stala hraběnkou z Argentonu.

volit nemohla. Kolem sedmé nebo osmé večer, když byly denní záležitosti vyřízeny a reprezentace skončila, zavřel dveře, uchýlil se hluboko do svých pokojů a zadem po tajném schodišti přišly ty ženské a večeřely s ním a se dvěma nebo třemi z jejich nejdůvěrnějších. Tak to trvalo pět nebo šest dní, po nichž je poslal pryč, a odjely. Ta směšná cesta nadělala mnoho hluku. Veřejnost reptala, doopravdy rozmrzelá touto skvrnou na jeho osobní slávě; závistivci, mezi nimiž se vyznamenali pan Vévoda a paní Vévodkyně, byli nadšeni, že mohou prolomit mlčení, které byli nuceni zachovávat. Ačkoli jsem si předsevzal, že s ním o jeho milenkách nikdy mluvit nebudu, psal mi, jakmile mu to zranění dovolilo, příliš otevřeně, než abych směl mlčet, když všechno tak hlasitě křičelo. Dostal můj dopis zároveň s jiným, který mu jménem krále napsal Chamillart — král to z ohledu nechtěl udělat sám —, aby mu poradil ty ženy poslat pryč a upozornil ho na špatný dojem jejich cesty. Oba dopisy došly až po jejich odjezdu, a ten byl také celou odpovědí.

Vévoda z Orléans, třebaže ještě špatně zotavený, navštěvoval svá vojska v jejich ubikacích, jak jen mohl, a s rozmyslem mezi ně rozdal mnoho peněz. Usilovně zkoumal, co by bylo možné podniknout pro návrat do Itálie, a poslal Besonse[4], dobře zpraveného o prostředcích i obtížích, aby o tom podal zprávu králi a přijal jeho rozkazy. Plodem té cesty bylo, že se už nepomýšlelo na to, aby armáda vévody z Orléans přešla zpět do Itálie, alespoň ne do jara. Besons zůstal a toto konečné rozhodnutí donesl vévodovi z Orléans prostý kurýr; přes všechny obtíže, které v tom sám viděl, se ho to přece velmi dotklo. Itálie se zatím rozpadala kus po kusu. Chivasso, město Casale, Pavia, Pizzighettone, Alessandria atd. se vzdaly vévodovi savojskému nebo princi Evženovi, který byl v Miláně, prohlášen generálním guvernérem Milánska, a zakrátko potom se stal pánem hradů v Miláně, Casale a Tortoně.

Armádě vévody z Orléans bylo rozesláno určení zimního ležení a tento princ přijel do Versailles v pondělí 8. listopadu, ke konci oběda krále, který užil projímadlo a obědval v posteli o půl třetí, jak to dělal vždy ve dnech, kdy je bral. Nelze být přijat lépe, než byl přijat od krále i ode všech. Hned potom jel navštívit Monseigneura do Meudonu a večeřel s králem jako obvykle.

Jakmile se ještě téhož dne zbavil toho nejnutnějšího, šel jsem k němu. Když jsem vcházel, chopil se mě Nancré, a aniž mi dopřál okamžik, začal se ospravedlňovat, že tu bídnou cestu obou žen neradil ani nenastrojil. Šel za vévodou z Orléans, který mě vedl do svého mezipatra, a chtěl se z toho v jeho přítomnosti přede mnou očistit ještě jednou. Měl jsem ho za příliš rozumného, než aby to byl udělal, ale svět o tom soudil jinak. Tehdy mi vévoda z Orléans z plna srdce poděkoval za upřímnost, s jakou jsem mu o té cestě napsal. Přiznal mi, že se nejprve rozzlobil, pak byl v pokušení, když věděl, že jsou na témž místě jako on, a nakonec podlehl, s oněmi opatřeními, o

4. **Vysvětlivka:** Jacques Bazin, markýz z Besons (1646–1733), generálporučík, pozdější maršál Francie; bratr Besonse, biskupa z Aire.

nichž jsem se zmínil. „A to je právě ta hloupost, pane," skočil jsem mu do řeči. „To je pravda," odpověděl mi, „ale kdo je nikdy nedělá?"

Nancré odešel, a když se zavřely dveře, pustili jsme se hluboko do věci. Zpravil jsem ho o věcech u dvora, které se ho týkaly, a o nynějším stavu všeho ostatního, co dopisy, třebaže šifrované, nemohly pojmout. On mi potom v hrubých rysech pověděl o hlavních věcech z Itálie, protože jsme byli jeden po druhém stejně vyhladovělí a nemohli jsme se ještě pouštět do podrobností, které jsme probírali později. Podal mi podivný obraz generálů své armády, ve všem takový, jak jsem se ho snažil vylíčit, ale ještě strašnější, a obraz neštěstí — mám-li o nich mluvit střídmě —, která, navršená jedno na druhé, způsobila všechna neštěstí turínská. Vylíčil mi La Feuillada jako panovačného mladíka, opojeného domýšlivostí a ctižádostí bez míry, nenáviděného generály i ostatními důstojníky, vojskem i zemí; plného ducha, statečnosti, vrtochů a záměrů, který napoprvé viděl mnoho, ale nebyl také schopen vidět nic za tímto prvním pohledem ani snést od kohokoli jakoukoli radu, natož aby se kdy v čemkoli podvolil, a tudíž nebyl schopen se kdy něčemu naučit od druhých a jen velmi málo sám od sebe, protože u něho čin vždy předcházel úvahu; oslnivého bez jakékoli důkladnosti, nadmíru nebezpečného v čele čehokoli a zakládajícího si především na tom, že všemu rozumí lépe než lidé od řemesla. Princ dodal, že ho pokládá za ztraceného, soudě podle toho, jak s ním o něm král mluvil a jak se mu zdálo, že ho zná. Řekl mi, že udělal, co mohl, aby jeho chyby zastřel, třebaže byly obrovské a takové, jak jsem je vyložil, a třebaže La Feuillade neudělal nic, čím by si to zasloužil, ale že se pokládal za povinna oplatit to jeho tchánovi; že ho král dokonce pokáral, že ho příliš omlouval, a že to byla jediná věc, o níž s ním mluvil kysele a přísně. Dodal, že La Feuillada nechal v Dauphiné v naději, že mu jeho dopisy, podepřené jeho přímluvou po příjezdu, tamní velení zachovají; že ho Chamillart, který se o tom králi příliš mluvit neodvažoval, prosil, aby na tom trval, ale že se neodvážil zajít v té věci příliš daleko po tom, co mu král řekl, takže je přesvědčen, že La Feuillade bude odvolán. Různé další podobné rozhovory mě poučily do hloubky a poučili mě také někteří generálové a další důstojníci po svém příjezdu od této armády.

Je třeba hned dokončit, co se jí týká. Netrvalo dlouho a veškeré pomyšlení na návrat do Itálie bylo opuštěno. Myslelo se už jen na nezbytnou obranu při Alpách a na to, jak posílit armádu ve Španělsku tím, co se odvelí z této, aby se tam zkusilo znovu získat nějakou převahu. Několik dní po tomto návratu dostal La Feuillade rozkaz vrátit se a Giraudan, generálporučík, aby místo něho velel v Savojsku a v Dauphiné se dvěma polními maršály pod sebou, Vallièrem v Chambéry a Muretem ve Fenestrelle. Třebaže bylo pramálo pravděpodobné, že ho v Grenoblu nechají, byl mu ten rozkaz tak hořký, že si — aby nevynechal žádný druh hlouposti, bláznovství a opovážlivosti — vzal do hlavy, že dosáhne jeho odvolání, posílal svému tchánovi kurýra za kurýrem a držel se tam zuby nehty po čtrnáct dní, až byl král pobouřen tím, jak pomalu ho poslouchá; a Chamillart, v krajních rozpacích, už nevěděl kudy kam. Konečně ho

poslední kurýr, kterého k němu Chamillart vypravil, přiměl odjet, k velké spokojenosti města i provincie, jejichž srdce si nezískal. Hned když tam přijel poprvé, znesvářil se s kardinálem Le Camus[5], který ho kvůli dost podivné maškarádě, kterou uspořádal, málem exkomunikoval se všemi slavnostními formami. Bylo zapotřebí opakovaných králových rozkazů, aby mu v tom zabránily a aby se La Feuillade začal chovat jinak.

Byl několik dní v Paříži, aniž se odvážil přijet do Versailles. Chamillart mu konečně u krále vymohl svolení, aby se mu směl poklonit, a to dokonce u paní z Maintenon, aby se vyhnul veřejnému přijetí, a jako poslední zbytek zacházení příslušejícího velitelům armád; z těch přijel poslední, v pondělí 13. prosince. Chamillart, který šel pracovat s králem k paní z Maintenon, ho tam přivedl. Jakmile ho král uviděl vcházet se zetěm na vodítku, vstal, šel ke dveřím, a aniž jim dal čas pronést slovo, řekl La Feuilladovi s výrazem více než vážným: „Pane, jsme oba velmi nešťastní," a v tu chvíli se otočil zády. La Feuillade ze dveří, které ani neměl čas překročit, okamžitě zase vyšel a neodvážil se říci jediné slovo. Král s ním už nikdy potom nepromluvil; dlouho dokonce trvalo, než Monseigneurovi dovolil brát ho do Meudonu a než strpěl, aby kvůli své ženě jezdil do Marly. Lidé si všímali, že od něho vždy odvracel oči. Takový byl pád tohoto Faethónta. Dobře viděl, že už nemá naději; prodal své ekvipáže a dost veřejně říkal — zřejmě zapomínaje, že chtěl jít pod Médavyho, i na to, co o tom říkal a psal —, že když velel armádám, nemůže už sloužit v řadě jako generálporučík; a přece v tomto stavu nemilosti nebylo prostředku, který by nezkusil, ani nízkosti, které by se nedopustil, aby se zase zachytil. Dopustil se i té, že si stěžoval na svůj osud a obhajoval se před každým, komu na tom pramálo záleželo, a když předtím budil závist a strach, vysloužil si teď opovržení, aniž vzbudil soucit. Nevěřím, že kdy byla bláznivější hlava a člověk od kořene nepoctivější až do morku kostí. Vraťme se teď k tomu, co zůstalo pozadu, abych nepřerušoval vyprávění o celé té italské katastrofě, která následovala velmi brzy po katastrofě barcelonské a flanderské.

Kolínského kurfiřta popadl vrtoch vydat se na cestu do Říma. Neměl už vlastní země, kde by pobýval; raději cestoval, než aby se zdržoval v našich flanderských městech. Přijel tedy v polovině září do Paříže, zcela inkognito, a ubytoval se u svého vyslance. O deset nebo dvanáct dní později jel poobědvat k Torcymu do Versailles a potom vyčkat hodiny své audience v pokojích hraběte z Toulouse. Nechtěl, aby ho doprovázel uvaděč velvyslanců. Torcy ho zadem zavedl do králova kabinetu, následován třemi nebo čtyřmi nejpřednějšími z jeho průvodu. Dvořané s právem vstupu, kteří chtěli, byli v kabinetu s Monseigneurem a s pány jeho syny. Král, stále vstoje a s odkrytou hlavou, ho přijal se vší myslitelnou vlídností, a když mu jmenoval tyto tři prince, dodal: „Zde je Váš švagr, Vaši synovci a já, Váš blízký příbuzný; jste tu ve své rodině." Po krátkém rozhovoru ho zavedl galerií k vévodkyni z Bourgogne, která ho

5. **Vysvětlivka:** Étienne Le Camus (1632–1707), biskup grenobleský, kardinál od roku 1686.

přijala vstoje a kterou nepolíbil kvůli přítomnosti krále, před nímž ona nikoho nelíbá. Potom šel k Madame, která mu ve svém pokoji vyšla vstříc. Políbila ho a velmi dlouho s ním rozmlouvala německy. Pak navštívil vévodkyni z Orléans, která ležela v posteli a políbila ho. Návštěva byla krátká. Nikde se neposadil. Odtud se šel projít do zahrad a od Torcyho odjel zpět do Paříže. Za osm dní přijel z Paříže vyslechnout královu mši v jiném poli tribuny a potom s králem mluvil o samotě v jeho kabinetu před radou. Až do oběda u Torcyho se procházel v zahradách. Potom navštívil vévodkyni z Bourgogne, která ležela v posteli. Byl u toho monseigneur vévoda z Bourgogne a proti zvyku při takových návštěvách byl rozhovor živý a souvislý, přičemž oba stále stáli. Několik dní nato znovu navštívil krále v jeho kabinetu, prošel se v zahradách, pobavil se v kabinetu medailí, obědval u pana z Beauvilliers a vrátil se do Paříže. Příští týden přijel znovu za králem do jeho kabinetu před radou. Maršál z Boufflers ho pohostil obědem, odkud šel k vévodkyni z Bourgogne a měl tam dlouhou rozmluvu s monseigneurem vévodou z Bourgogne, vstoje, v koutě pokoje. Než se vrátil do Paříže, navštívil vévodu z Berry.

Za tohoto pobytu změnil svůj úmysl jet do Říma, kde by vzhledem ke své hodnosti vůči kardinálům i ke své osobě, při poměru, v jakém byl k císaři[6], a když naše vojska byla až na Médavyho sbor mimo Itálii, mohl pobývat jen velmi nedůstojně. Král mu na jednu noc půjčil byt vévody z Grammontu, který byl v Bayonne. Torcy, u něhož obědval v Paříži, mu ukázal Trianon, dal mu večeři ve Versailles a pak ho po malém schodišti zavedl přímo do králova kabinetu, kde krále zastihl, jak vstává od stolu, s těmi z jeho rodiny, kdo tam v tu hodinu bývali — důvěrnost, která dosud nebyla nikomu poskytnuta a která ho velmi dojala. Král mu řekl, že chce, aby ho viděl uprostřed jeho rodiny, kde není cizí, a v jeho soukromí. Kurfiřt měl na krku velmi krásný diamantový kříž zavěšený na stuze ohnivé barvy, který mu před večeří Torcy předal jménem krále. Tvrdil, že smí nosit kardinálský šat jako arcikancléř říše pro Německo[7]. Byl oblečen nakrátko, v černém, často s červenou čepičkou, někdy s černou. Punčochy se střídaly stejně. Byl plavovlasý, s velmi mohutnou a dost dlouhou parukou, krutě ošklivý, vzadu hodně hrbatý, vpředu trochu, ale ani v nejmenším nebyl na rozpacích se svou osobou ani se svou řečí. U krále se uvedl velmi dobře a král ho druhý den po mši přijal v soukromí. Potom doprovázel krále na lov. Kurfiřt tam jel v kočáře s jedním členem svého průvodu, s prvním štolbou a s Torcym. Potom se ještě zastavil v Marly, kde se s králem rozloučil před návratem do Flander. Navštívil bavorského kurfiřta v Monsu a vrátil se, aby se usadil v Lille. Několik dní předtím

6. **Vysvětlivka:** Josef I. (1678–1711), císař od roku 1705, starší syn Leopolda I.; roku 1706 uvalil na kolínského i bavorského kurfiřta, spojence Francie, říšskou klatbu.

7. **Ediční poznámka:** Kolínský kurfiřt byl arcikancléřem říše pro Itálii; arcikancléřem pro Německo byl kurfiřt mohučský.

obědval v Meudonu s Monseigneurem, který jediný měl křeslo, a kurfiřt seděl proti němu s princem de Conti uprostřed dam.

Smrt Saint-Pouangeova přišla právě vhod, aby král měl to potěšení ukázat, že zeťova nemilost nemá vliv na tchána. O Saint-Pouangeovi jsem jinde mluvil dost, než abych měl co dodat. Byl velkým pokladníkem řádu; král tímto úřadem ozdobil Chamillarta.

Paní z Barbezieux zemřela v Paříži po dlouhé churavosti a velmi mladá. Její neštěstí neustala od jejího hlučného rozchodu s manželem, jehož smrt ji nedokázala vrátit do společnosti. Zanechala jen dvě dcery, obě zemřely velmi mladé: jedna jako vévodkyně z Harcourtu, která zanechala děti; druhá jako třetí manželka pana z Bouillonu, otce toho dnešního. Ta zanechala jediného syna, který zemřel brzy potom, takže téměř všechno zdědila vévodkyně z Harcourtu a jejich děd d'Alègre jen velmi málo.

Starý Boisfranc zemřel také, v sedmaosmdesáti nebo osmaosmdesáti letech. Byl tchánem vévody z Tresmes, u něhož bydlel. Jinde jsem řekl, co byl ten bohatý finančník zač.

Král dal Maréchalovi nástupnictví v jeho úřadě prvního chirurga pro jeho syna, který pracoval ve špitálech flanderské armády. Byl to lenoch, který nesliboval, že se otci přiblíží. Král, který to cítil, se nemohl zdržet, aby svým komorníkům neřekl, že pokud se syn náležitě nezdokonalí, nezabrání mu to vzít si jiného chirurga, kdyby otce ztratil. Tento výrok, který se brzy rozkřikl, nahnal velký strach všem držitelům nástupnictví; žádnému z nich se však nic zlého nestalo, vyjma několika státních sekretářů a, jak jsem řekl, syna Congisova u Tuilerií.

Otci de La Chaise prokázal zcela zjevnou ochotu. Tento otec, který byl šlechtic, chtěl být urozeným pánem. Jeho bratr, původně štolba arcibiskupa lyonského a potom velitel jeho lovecké ekvipáže, se zpovědníkovým přičiněním stal kapitánem královy stráže brány a jeho syn dostal úřad po něm. Ten se oženil s jednou du Gué-Bagnols, bohatou, z pařížské úřednické rodiny. Otec de La Chaise umíral žalem, že nemůže dosáhnout, aby směla do Marly, a král se přes svou slabost pro něho nemohl odhodlat, aby jeho neteř nechal jíst s vévodkyní z Bourgogne a vstupovat do jejích kočárů. Toho roku se stalo, že když král chtěl jet do Marly oslavit svatého Huberta, těhotenství vévodkyně z Bourgogne jí zabránilo zúčastnit se pobytu, který proto trval jen od středy do soboty, a že zároveň byla Madame tak nastydlá, že tam nemohla jet. Král shledal, že tohle je přesně jeho příležitost, jakou by dlouho nenašel, a chopil se jí. Jmenoval tedy paní z La Chaise do Marly; tím ovšem nezískala žádné právo ani k jídlu, ani ke kočárům a také k nim nikdy nebyla připuštěna. Ale tuto jemnost neopostřehl každý, kdežto o tom, že jela do Marly, se vědělo všude. Otec de La Chaise byl nadšen. Tento obratný tah byl novou ranou do srdce pro Saint-Pierra, jehož žena se ani tímto způsobem nedokázala do Marly dostat, a trochu mrzel vévodkyni z Orlé-

ans, že zmůže méně pro ženu svého prvního štolby, kterou tak okázale podporovala, než otec de La Chaise pro svou neteř.

Tento pobyt v Marly zplodil dost směšnou hádku. Pršelo, což králi nezabránilo dívat se, jak se v jeho zahradách sází. Klobouk mu promokl skrz naskrz, bylo třeba jiného. Roční službu měl vévoda z Aumontu, vévoda z Tresmes sloužil za něho. Králův nosič pláště (*portemanteau*)[8] mu dal klobouk a on jej podal králi. Byl u toho pan z La Rochefoucauld. Stalo se to v mžiku. A už byl bez sebe, třebaže byl přítel vévody z Tresmes. Ten zasáhl do jeho úřadu, šlo o jeho čest. Všechno bylo ztraceno. Dalo velkou práci je usmířit. Své hodnosti — ty si nechávají uzurpovat od kdekoho, nikdo se neodváží ani hlesnout; ale kvůli podanému klobouku je všude zuřivost a povyk. Člověk by se neodvážil říci, že tohle jsou lokajové.

Za téhož pobytu v Marly přestal monseigneur vévoda z Bourgogne chodit na hudbu, třebaže ji velmi miloval, a prodal drahokamy, které měl po zesnulé paní Dauphine (a měl jich mnoho); všechny peníze za ně dal rozdat chudým. Do divadla už nějaký čas nechodil.

Švédský král, který triumfoval v Polsku, kde podle své vůle udělal krále, zahnal Moskovany a přinutil saského kurfiřta k abdikaci se všemi náležitostmi, zavedl svou armádu do Saska, odkud kromě její obživy vytěžil i poklady. Drážďany, Lipsko, celé Sasko se sklonilo pod jho; panovnice se uchýlila do Bayreuthu ke svému otci. Když už byl mír tajně podepsán, král August, donucen zbytkem své strany v Polsku, jemuž se to neodvážil přiznat, napadl sbor Švédů, kterému velel generál Mardefeld a který byl mnohem slabší, a porazil jej[9]. Mardefeld tam ztratil tři tisíce mužů a ustoupil do Slezska, nad čímž se císař neodvážil rozhněvat. Nato švédský král vybuchl jako proti nehoráznému věrolomství. Proto králi Augustovi uložil nejpokořivější podmínky a dokonal zkázu jeho zemí vším, co z nich vymáhal. Nadiktoval mír, jímž ho kromě mnoha jiných podrobností přiměl svolit, že opustí všechny stoupence, kteří mu zbývali, a Polsko s Litvou přenechá Stanislavovi, že se vzdá jejich titulu a ponese už jen titul krále-kurfiřta, že strpí celou švédskou armádu v Sasku na útraty země až do května, to jest ještě dobrých šest měsíců, že vydá moskevská vojska, která měl v Sasku, a zřekne se jakéhokoli spojenectví s carem, že propustí na svobodu oba Sobieské, syny zesnulého polského krále, a konečně že mu pošle se spoutanýma rukama i nohama generála Patkula, jemuž dal švédský král vzápětí veřejně stít hlavu.[10]

---

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ve staré monarchii bylo ke královské domácnosti přiděleno dvanáct úředníků zvaných nosiči pláště (*portemanteaux*). Jejich úkolem bylo opatrovat králův klobouk, rukavice, hůl a kord a podávat mu je, když si o ně řekl. Jeden z těchto úředníků vždy doprovázel krále na lov s cestovním vakem (*portemanteau*) naplněným prádlem, jako jsou košile, kapesníky atd.

9. **Vysvětlivka:** Mír byl podepsán v září 1706 v Altranstädtu u Lipska; bitva, o níž je řeč, se odehrála 29. října 1706 u Kalisze.

10. **Ediční poznámka:** Popraven nebyl „vzápětí“: Patkul byl popraven až v říjnu 1707 v Kazimierzi Biskupim, lámáním kolem a stětím.

Tento Patkul přešel do Polska proto, že když byl ve Stockholmu jako zástupce livonské šlechty, dohnané do krajnosti komorou revizí[11], která za předchozí vlády zruinovala Švédsko a zničila tam starou šlechtu a jejíž vydírání i ti, kdo je prováděli, byli ještě nesnesitelnější, mluvil tak svobodně, že byl nucen uprchnout. Byl to muž s hlavou, vynalézavý a velmi odvážný, který měl ve své zemi mnoho stoupenců a velkou vážnost; ta země byla rozhořčena na Švédsko a ještě víc na jeho ministry. Patkul, který už pod tímto panstvím nedoufal v bezpečí, myslel jen na to, jak se Švédsku pomstít. Přemluvil krále Augusta, aby vtrhl do Livonska a povolal tam Moskovany. Úspěch odpovídal tomu, co si od toho sliboval. Žádný nepřátelský generál neuškodil Švédům víc než on. Vysloužil si tím nenávist tak osobní, že švédský král nechtěl mír jinak než s výslovnou podmínkou, že mu bude vydán. Byl vydán; stálo ho to život na popravišti a švédského krále zatemnění jeho slávy. Ta mu v Sasku zřídila soudnou stolici, která ukládala zákony celému Severu, velmi rozsáhlé části Německa, ba i císaři, který se mu neodvážil nic odepřít a na němž žádal restituce a jiné velmi tvrdé věci. Byl v postavení, v němž mohl být diktátorem Evropy a dát podle své vůle uzavřít mír o španělském dědictví; všechny válčící mocnosti se k němu utíkaly. S Francií vycházel lépe a klonil se k ní víc než ke kterékoli z ostatních, a ty se ho všechny přes své úspěchy proti Francii, když byl takto usazen v Německu, bály do té míry, že by přistoupily na všechno, co by chtěl, jen aby neriskovaly, že tam se svou armádou postoupí dál a vysloví se proti nim. Největší králové jsou nešťastní. Piper byl jeho jediný ministr, který ho stále provázel; měl veškerou jeho důvěru. Král, zcela zaujatý vojskem, zásobováním a válkou, věnoval státním záležitostem jen povrchní pozornost, unášen touto hrdinskou vášní a láskou k pomstě. Císař a Anglie získali Pipera spoustou peněz a dalšími sliby. Takto prodaný Piper využil obou těchto vášní svého pána, aby ho vytáhl ze Saska a nechal ho hnát se za carem, aby ho sesadil z trůnu, jako to udělal s králem Augustem. Nic ho nemohlo od tak hazardního bláznovství odvrátit. Cíl i nebezpečí s ním spojené byly pro něho dvojím lákadlem. Piper ho v tom živil a vehnal ho do toho. Zrádce tam zahynul v žalářích Moskovanů; a jeho pán, který odtamtud vyvázl jen zázraky a který je od té doby sám konal s největší statečností srdce i ducha, se potom už jen zmítal a v Evropě už nic neznamenal, jak se ukáže v pravý čas.

Bonac, který byl v Gdaňsku pověřen královými záležitostmi v Polsku, dostal rozkaz, aby jeho jménem jel uznat a pozdravit nového krále Stanislava, jehož uznal císař i téměř celá Evropa. Cronström, švédský vyslanec, oznámil králi jménem švédského krále i jménem krále Stanislava, od něhož dostal pověřovací list, jeho nastoupení na polský trůn a abdikaci krále Augusta, saského kurfiřta.

Nespokojenci stále nesmírně znepokojovali císaře, kterého málem zajali na lovu dvě míle od Vídně, kde vypálili vesnice. Dobyli Štýrský Hradec, který jim byl zase

---

11. **Vysvětlivka:** Takzvaná redukce za Karla XI., otce Karla XII.: koruna při ní odnímala šlechtě statky, které kdysi patřily státu.

odňat, aniž proto prováděli diverzi méně nepříjemnou. Rok zakončili tím, že porazili generála Heuslera a pobili mu čtyři tisíce mužů.

Sňatek arcivévody byl koncem října dojednán s princeznou wolfenbüttelskou, z téhož rodu jako tehdy vládnoucí císařovna a jako vévoda hannoverský, pozdější anglický král. Byla luteránka a vyučovali ji, aby přijala katolické náboženství. Protestanti věří, že katolíci docházejí ve svém náboženství spásy; dlouho to přiznávali a popírají to teprve od té doby, kdy se chtějí vyhnout síle argumentu, který se z toho proti nim vyvozuje. Říkám-li protestanti, myslím luterány a kalvinisty. Právě toto přesvědčení, které si uchovávají, způsobuje, že snadno přijímají katolické náboženství a dávají je přijmout svým dětem, najdou-li v tom výhody, zejména kvůli sňatkům, které by se jinak nemohly uskutečnit; a z opačného důvodu není jediného příkladu katolického knížete, který by se stal protestantem nebo to strpěl u svých dětí, ať už kvůli jakémukoli sňatku nebo jakékoli jiné výhodě.

Tažení ve Španělsku skončilo, po mnoha malých pevnostech, které se vzdaly nebo byly vzaty útokem, dobytím Cartageny. Posádka, kterou tvořil jen jeden pluk jízdy a jeden pluk pěchoty se třemi tisíci ozbrojených sedláků pod španělským polním maršálem, se vzdala vévodovi z Berwicku jako váleční zajatci a měšťanům byl zaručen jen život. Našlo se tam pětasedmdesát děl, z toho třicet bronzových, a tři moždíře. Bay o několik dní později ztekl po žebřících Alcántaru, kde byla posádka stejně početná jako jeho vojsko, z něhož ztratil jen tři nebo čtyři vojáky. Našel tam všechna děla, o která jsme tam přišli. Po těchto činech se armády rozešly a odebraly se do zimního ležení. Téměř všechna tato dobytá místa musela zaplatit výpalné a vynesla španělskému králi mnoho hotových peněz. Peterborough[12], který často poletoval z Anglie do Španělska, do Itálie, do Portugalska a po celé Evropě, dovezl v téže době arcivévodovi do království valencijského pomoc sto padesáti tisíc pistolí z kontribucí, které princ Evžen právě vybral v Milánsku a sousedních zemích. Král v téže době dal po své mši, před radou, uvést do svého kabinetu vévodu z Alby. Řekl mu, že pokládal za svou povinnost dát nepřátelům navrhnout jednání, aby se zjednal dobrý mír; že je odmítli; že je tedy třeba myslet už jen na válku a doufat, že bude v příštím tažení šťastnější, než byla v tomto. Vévoda z Alby, který se v tehdejší situaci těchto jednání velmi obával, vyšel z králova kabinetu s nesmírnou úlevou.

Když Císařští, kteří byli pod Thüngenem u Hagenbachu, v polovině listopadu přešli zpět za Rýn, rozdělil Villars svou armádu, aby odešla do zimního ležení. Zajel na Sáru prohlédnout tamní pevnosti a ke dvoru dorazil v prvních prosincových dnech. Vévoda z Noailles se v téže době vrátil z Roussillonu.

Princ z Rohanu přijel z Flander mezi prvními a král s ním ve svém kabinetu dlouho rozmlouval o bitvě u Ramillies a jejích následcích. Tuto důvěru nebylo lze

---

12. **Vysvětlivka:** Charles Mordaunt, hrabě z Peterborough (1658–1735), anglický velitel ve Španělsku, který roku 1705 dobyl pro arcivévodu Barcelonu.

přičíst ničemu jinému než tomu, že byl synem paní ze Soubise. Vedl si tam statečně; ale byl to člověk, od něhož se víc žádat nemělo. Rozuměl méně válce než dvoru, kde při velmi prostředním duchu podivuhodně vytěžil z naučení své obratné matky.

Surville vyšel z Bastily po uplynutí doby, kterou určili maršálové Francie, a král vzkázal vévodovi z Guiche, aby s sebou z armády přivezl La Barra. Ten mu ho po příjezdu představil a král ho hned dal uvést do svého kabinetu. Tam mu řekl, že měl se Survillem spor, v němž na něm nebyla žádná vina; že Surville byl potrestán; že on je starý důstojník, jehož pověst je už velmi dlouho upevněna; že ho tedy žádá jako svého přítele, aby mu svou zášť obětoval, a kdyby to nestačilo, žádá ho o to jako král a jako jeho pán; věří však, že se raději přidrží první části, a přeje si, aby to udělal ochotně, až je maršálové Francie usmíří. Lze si představit, jak La Barre odpověděl a jak se zachoval při řeči tak vzácné v ústech velkého krále a určené tak nepatrnému soukromníkovi jeho druhu. Maršálové Francie je o týden později usmířili, ale Surville zůstal zničen.

Paní z Châtillonu, dáma šatny Madame, požádala, aby směla odejít. Podržela si tisíc tolarů ze dvou tisíc, které měla, své byty v Palais-Royal a ve Versailles a místo dámy Madame, jaké od Monsieurovy smrti dostaly maršálka z Clérembault a hraběnka z Beuvronu. Byla mladší sestrou vévodkyně z Aumontu a obě si po celý život zakládaly na své důvěrné svornosti: obě se jmenovaly Brouilly a byly dcerami markýze z Piennes, rytíře řádu z roku 1661, který zemřel roku 1676 jako guvernér Pignerolu a zanechal jen tyto dvě dcery z manželství s jednou Godet des Marais, což jim v době přízně pana z Chartres, rovněž Godeta des Marais a jejich strýce, u paní z Maintenon velmi posloužilo. Byly to dvě velmi vysoké osoby, nejlépe urostlé u dvora; paní z Aumontu byla krásnější, paní z Châtillonu, bez krásy, mnohem milejší; obě se vdaly z lásky. Pan z Châtillonu, který byl nejlépe urostlým mužem ve Francii a jemuž jeho zjev zjednal u Monsieura štěstí, od něho přes odpor Madame dosáhl tohoto místa dámy šatny, když zemřela paní z Durasfortu, která jí byla od té doby, co se toho místa vzdala paní z Gordonu, jež předtím byla dámou šatny zesnulé Madame[13]; a aby se všechno urovnalo, král dovolil, aby Madame měla druhou dámu šatny — umíněně totiž chtěla paní z Châteauthiers, jednu ze svých dvorních slečen, které se díky tomuto místu začalo říkat „paní“. Láska mezi panem a paní z Châtillonu trvala jen pár let. Znesvářili se a hlučně se rozešli, a třebaže byli svými úřady nuceni trávit život na týchž místech a denně se potkávat, nikdy se nesmířili. Paní z Châtillonu nikdy nebyla s Madame příliš zadobře. Patřila nadmíru k velkému světu a soustavná služba ji obtěžovala. Při prostředním duchu si namlouvala, že ho má mnoho, a zesměšňovala se tím, že co nejvíc stavěla na odiv vybranou mluvu a slupku učenosti; byla lichotivá, posměvačná a zlá. Ona i její sestra byly zadobře s Monseigneurem a odjakživa patřily

13. **Vysvětlivka:** Zde první manželka Monsieurova, Jindřiška Anglická († 1670), nikoli Madame doby Pamětí.

k dobrým přítelkyním princezny de Conti. Nikdy nebylo vidět krásnější pár ani pár tak vznešeného vzezření, jako byli pan a paní z Châtillonu.

Livry, který měl na svůj úřad prvního králova hofmistra listinu „brevet de retenue" na čtyři sta tisíc livrů, dostal její zvýšení o šedesát tisíc livrů a nástupnictví v kapitánství Livry pro svého syna, když ho ženil s dcerou zesnulého prezidenta Roberta. Druhou si vzal des Marets, velký sokolník. Tento prezident Robert, který byl prezidentem účetní komory, byl velmi blízkým příbuzným pana z Louvois, dlouho armádním intendantem, mužem duchaplným, schopným a čestným, který však tolik miloval své potěšení, že z něho pan z Louvois nemohl nic udělat. Byl to největší a nejušlechtilejší hráč na světě a z lidí svého stavu ten, kdo se nejvíc stýkal s nejlepší společností. Zemřel už dávno. Pan z Beauvilliers měl dva bratry z druhého manželství svého otce, které vychoval se svými dětmi a kteří byli všichni čtyři přibližně stejného věku. Starší chtěl být duchovním a chtěl při tom setrvat, i když oba synové pana z Beauvilliers zemřeli. Mladší byl na Maltě, aby vykonal své karavany[14]; pan z Beauvilliers, který už měl jen jeho, ho odtamtud povolal zpět, aby z něho napříště učinil svého jediného syna. Přijel; pan a paní z Beauvilliers mu společně učinili velká darování a pan z Beauvilliers mu postoupil své vévodství, dal mu přijmout jméno vévody ze Saint-Aignan a oženil ho s jedinou dcerou Besmauxovou, nesmírně bohatou. Její matka byla dcerou Villacerfovou, její otec zemřel mladý. Besmaux, otec tohoto, byl gaskoňský šlechtic, který býval kapitánem gardy kardinála Mazarina a potom velmi dlouho guvernérem Bastily, kde nesmírně zbohatl. Vždy si uchoval vážnost u krále a jeho osobní důvěru. Než zbohatl, provdal svou dceru za Saumeryho, podvychovatele princů, na přímluvu a z volby pana z Beauvilliers. Je to ta, o níž jsem mluvil v souvislosti s panem z Duras. Její neteř, dědička bez otce i matky — starý Besmaux zemřel už dávno —, závisela na své tetě z otcovy strany a na Villacerfovi, prvním hofmistrovi vévodkyně z Bourgogne, svém strýci z matčiny strany.

Sňatek byl tedy brzy uzavřen. Pan a paní z Beauvilliers je vzali k sobě do Versailles jako své děti; paní z Beauvilliers s nimi také tak jednala. Její vždy důsledné chování k nim bylo mistrovským dílem manželské lásky. Oddala se této výchově s hrdinskou odvahou. Mnohokrát jsem viděl, když jsem s ní býval večer sám, jak pro ně posílá ve chvíli, kdy se měla k večeři sejít ta nejužší a nejdůvěrnější společnost, jak jí z očí kanou velké slzy, jak mi přiznává, co ji stojí vzpomínka na smrt jejích dětí, každou chvíli obnovovaná náhradním synem a náhradní snachou; pak jak zatlačuje slzy, aby si jich nikdo nevšiml, zvláště oni, jak mi je chválí a říká, že není jejich vina, že ztratila své děti; že není-li to útěcha pro ni, je to přece útěcha pro pana z Beauvilliers, a to je pro ni vše; a jakmile přišli, jak je zahrnuje laskavostmi a všemožnými projevy přátelství. Po celý život s nimi jednala jako se svými vlastními a nejmilovanějšími dětmi, s účastí

14. **Vysvětlivka:** Karavany byly povinné námořní výpravy, jimiž si mladí rytíři maltézského řádu získávali nárok na řádové hodnosti.

a péčí, jaké nelze vyjádřit; pan z Beauvilliers stejně. Všechna tato opatření se dála ve shodě s panem z Mortemartu a paní jeho matkou, aby neutrpěla újmu práva jeho ženy, dcery pana a paní z Beauvilliers, která zachovali až příliš úzkostlivě.

Bergeyck přijel z Flander koncem listopadu. Chamillart ho ubytoval, hradil mu výlohy a večer ho představil králi u paní z Maintenon. Nejprve baron, potom hrabě (po pravdě ani jedno, ani druhé, leda po způsobu našich ministrů), byl to muž z Flander a z lepší rodiny, než bývají oni obvykle, který ke konci vlády Karla II. pracoval ve financích Nizozemí, kterého tam bavorský kurfiřt našel velmi zaměstnaného a kterého tam po smrti španělského krále ponechal. Jeho schopnost a přímost k němu vzbudily důvěru; jeho věrnost a horlivost jí odpovídaly a k tomu měl mnoho ducha, rozumu, rozhledu a správného úsudku, velkou lehkost v práci i v jednání s lidmi, velkou mírnost ke každému i ve způsobu vládnutí, velkou skromnost, naprostou nezištnost a mnoho záměrů. Dalo se o něm říci, že je to muž velmi vzácný, který dokonale znal nejen finance, ale všechny záležitosti Nizozemí a všechny, kdo tam byli nebo mohli být zaměstnáni; při všech těchto vlohách byl velmi pracovitý a pilný a ve všem měl neobyčejnou přesnost a prostotu. Brzy byl postaven ke kormidlu záležitostí těchto zemí za Španělsko.

Byl to muž, který se nikdy nedral dopředu a který také nikdy nemluvil proti svému přesvědčení, ale byl pevný ve svých názorech a dovedl je postavit do plného světla; a když vyložil všechny své důvody, poslouchal právě tak, jako by se řídil jimi, a ne rozkazy opačnými nebo odlišnými od toho, co pokládal a vyložil za lepší. Dlouho byl na prvním místě. Když je opustil, žil ještě několik let spokojeně a v ústraní a už se do ničeho nemíchal; byl to velmi poctivý člověk, vůbec ne bohatý, a pro svou rodinu nikdy nic neudělal. Byly by se od něho získaly velké a užitečné služby, kdyby mu vždy věřili, zvláště ke konci, a kdyby ho užívali až do konce jeho dlouhého a bezúhonného života. Ve Versailles pobyl krátce a v Paříži vůbec ne, hodně pracoval s Chamillartem a krále viděl v soukromí s ním i mezi čtyřma očima. Chamillart ho měl velmi rád, stejně jako všichni naši ministři a generálové, a král s ním jednal přátelsky a s vyznamenáním. Při různých cestách, které ke dvoru podnikl, se na veřejnosti neukazoval. I v ústraní si uchoval velkou vážnost ve Flandrech, kde byl všeobecně milován, vážen, ctěn a oplakáván. To jsou ony poklady, které králové zřídka dovedou poznat a u nichž je ještě vzácnější, aby se jim neznechutily. Sem jezdil zřídka a vždy jen nakrátko.

Pan z Vendôme, když objel flanderské přímořské pevnosti a celé to sousedství moře, přijel do Versailles v prvních prosincových dnech a dlouho rozmlouval s králem. Byl přijat dobře, protože to byl pan z Vendôme, ale rozdíl proti jeho dvěma posledním návratům byl naprostý. Tento obnovitel ve Flandrech nic nenapravil a nechal tam nepřátele dělat, co chtěli. Z Itálie se nikdo nevracel, kdežto z Flander ano. Ti, kdo odtamtud přijížděli, nepoznali hrdinu, jakého čekali: našli tam jen nezměrnou povýšenost, řeči všeho druhu ještě nezměrnější, z nichž se však nic nesplnilo,

lenost zacházející až do nedbalosti a prostopášnost, která udivovala i ty nejméně zdrženlivé. Když se sešli s těmi, kdo se vraceli z Itálie, neshledali, že by byli různého mínění. Maska spadla; ale protože král, vždy zaujatý a toužící být zaujat ještě víc, udával všem tón, protože Vendômovy opory byly známé a obávané a protože hlupáků a nízkých lidí je vždy nejvíc, zůstal Vendôme, ve skutečnosti zbavený všeho, nadále hrdinou podle jména. Jeho bratr nebyl v Římě dlouho, a už se tam nudil. Nenašel tam ani ochotu, ani vážnost; jeho nároky na hodnost ho odsunuly stranou a osamotily; jeho pověst, podpořená životem, jaký tam vedl a jehož se nemohl a ani by neráčil vzdát, mu vynesla opovržení. Odjel do Janova, kde doufal v lepší přijetí a v pohodlnější život.

Ani by mě nenapadlo čmárat na tento papír o operaci píštěle, kterou Maréchal provedl Courcillonovi, jedinému synu Dangeauovu, v jeho domě ve městě Versailles, nebýt krajní směšnosti, která ji provázela. Courcillon byl velmi statečný mladý muž, který měl jeden z pluků po zesnulém kardinálovi z Fürstenbergu, vynášející velmi mnoho. Měl mnoho ducha, a to i vzdělaného, ale celý obrácený k žertům, vtipným slovům, zlomyslnosti, bezbožnosti a k nejšpinavější prostopášnosti, za jejíž plod byla tato operace veřejně pokládána.

Jeho matka, o níž jsem mluvil při příležitosti jejího sňatku, žila v nejtěsnější důvěrnosti s paní z Maintenon; ty dvě jediné ode dvora i z Paříže nevěděly, jaký život Courcillon vede. Paní z Dangeau, která ho vášnivě milovala, byla velmi zarmoucena a nedokázala ho opustit ani na chvilku. Paní z Maintenon sdílela její trápení a začala jí každý den chodit dělat společnost u hlav Courcillonovy postele až do hodiny, kdy k ní chodil král, a velmi často tam přicházela už ráno a obědvala tam. Paní z Heudicourt, jiná důvěrnice paní z Maintenon, o níž jsem také mluvil, tam byla připuštěna, aby je bavila, a jinak téměř nikdo. Courcillon jim naslouchal, mluvil s nimi o zbožnosti a o úvahách, k nimž ho jeho stav přivádí; a ony se mu obdivovaly a rozhlašovaly, že je to světec. Heudicourtová a těch pár dalších, kdo všechny ty řeči poslouchali a kdo toho ptáčka znali — občas na ně pokradmu vyplázl špičku jazyka —, nevěděli, co počít, aby se nerozesmáli, a když odtamtud odešli, nemohli se zdržet, aby to potichu nevyprávěli svým přátelům. Courcillon, který shledával, že je to velká čest mít každý den paní z Maintenon za ošetřovatelku, a který při tom chcípal nudou, se vídal se svými přáteli, když ona a jeho matka večer odešly, naříkal jim nad tím tím nejbláznivějším a nejfraškovitějším způsobem na světě a zesměšňoval před nimi své pobožné řeči i jejich důvěřivost, takže po celou dobu té nemoci to byla podívaná, která bavila celý dvůr, a napálení paní z Maintenon, na něž se ji nikdo neodvážil upozornit a které v ní natrvalo zanechalo přátelství a uctivou vážnost ke Courcillonově ctnosti; tu vždy uváděla za příklad a týž dojem získal i král, aniž se Courcillon po svém uzdravení namáhal tak vzácnou přízeň pěstovat, aniž ze svého obvyklého chování cokoli slevil, aniž si paní z Maintenon kdy čehokoli všimla a aniž kvůli jeho nedbalosti dokonce i vůči ní ochladla v citech, které k němu pojala. Je třeba to říci:

vyjma vznešeného umění, s nímž vládla a zacházela s králem, byla to jinak královna napálených.

Kapitola šestnáctá

Opomenutí. — Spory, které vede kníže z Guéméné proti vévodovi z Rohanu o jméno a erb Rohanů. — Předmět tohoto sporu. — Směšná příčina tohoto sporu. — Řešení, které měl vévoda z Rohanu zvolit. — Králova omluva na plné kapitule za tři jediné vévody, kteří měli potřebný věk a nebyli zahrnuti do jmenování roku 1688. — Důvody králova odporu k vévodovi z Rohanu. — Tajný důvod, proč vévoda z Rohanu v tomto sporu umíněně vytrvá. — Rozruch kolem sporu. — Počínání paní ze Soubise, — která docílí, že si jej král vyhradí k vlastnímu rozhodnutí. — Zvláštní rada, na níž se o sporu rozhoduje. — Vévoda z Rohanu vyhrává svůj spor úplně, za veřejného souhlasu. — Nevázanost stížností Rohanů, které je přivedou k tomu, že je musí odvolat a omluvit se Monseigneurovi vévodovi z Bourgogne a vévodovi z Beauvilliers. — Král ušetří knížete z Guéméné osobního holdu vévodovi z Rohanu, který jej králi pro tentokrát povolí složit prostřednictvím zmocněnce. — Větev Gué de l'Isle neboli du Poulduc z rodu Rohanů, napadená paní ze Soubise, uhájena kontradiktorním rozsudkem bretaňského parlamentu. — Pronásledování otce Lobineaua, benediktina, a zmrzačení jeho Dějin Bretaně.

Ať jsem se až dosud sebevíc snažil nejen říkat jen tu nejpřesnější pravdu, ale také ji řadit v přesném časovém pořádku, v němž se udály věci, které pokládám za hodné zapsání, musím přiznat, že mi dvě unikly: jedna se týká rodu Rohanů, druhá rodu Bouillonů, první je z roku 1703 a druhá rovněž z téhož roku. Než půjdu dál, musím tedy tuto chybu napravit hned, jak jsem si jí všiml.

Čtenář si jistě vzpomene, co bylo vyloženo (tom II, s. 137; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola osmá) o rodu Rohanů a o různých stupních umu a štěstí, které jej vynesly k postavení, jehož nyní požívá. Je třeba promluvit o prvním povýšení vikomtství Rohan na vévodství-pairii ve prospěch slavného vévody z Rohanu[1], zetě proslulého prvního vévody ze Sully, o sňatku jeho jediné dcery s Jindřichem Chabotem a o druhém povýšení Rohanu ve prospěch tohoto Jindřicha Chabota, a konečně o procesu, který rod Rohanů zahájil proti vévodovi z Rohanu, jedinému synovi z tohoto manželství, aby jeho mladší děti přiměl vzdát se jména a erbu Rohanů; to je ono opomenutí, které je třeba napravit.

První a slavný vévoda z Rohanu zemřel roku 1636.[2] Jeho vdova ho přežila až do roku 1660; oba zůstali až do smrti zarytými hugenoty. Jindřich IV. povýšil vikomt-

1. **Vysvětlivka:** Jindřich z Rohanu (1579–1638), vévoda z Rohanu, vojevůdce a politický vůdce francouzských hugenotů za Ludvíka XIII.

2. **Ediční poznámka:** Jindřich z Rohanu zemřel 13. dubna 1638 na následky zranění z bitvy u Rheinfeldenu, nikoli roku 1636.

ství Rohan na vévodství-pairii ve prospěch tohoto Jindřicha z Rohanu roku 1603 a téhož roku bylo povýšení registrováno v parlamentech v Paříži a v Bretani. Listina o povýšení obsahovala tuto klauzuli: *že vymře-li mužská linie, hodnost vévody a paira zanikne*. Klauzule nabyla účinku smrtí téhož vévody z Rohanu, který zanechal jen jedinou dceru, narozenou roku 1617, tehdy snad největší dědičku v celém království. Tato okolnost spolu s jejím vyznáním způsobila, že její provdání naráželo za otcova života i ještě velmi dlouho potom na samé obtíže. Vévoda z Rohanu a po něm jeho ovdovělá vévodkyně ji chtěli dát jen hugenotovi, jako byli sami. Hned se v tomto vyznání nenašla žádná partie, která by se pro ni hodila, hned ti, které by byli vyslyšeli, narazili na odpor krále a poté královny regentky, kteří chtěli tato velká pozemková panství v Bretani vyrvat takzvanému reformovanému náboženství — v provincii tak blízké Anglii, obklopené ze tří stran mořem a takové, které tehdejší doba ještě dovolovala žárlivě střežit svá privilegia. K těmto obtížím se přidala ještě jedna, která některé nápadníky zastavila. Byl to proces onoho Tancréda[3], který se vydával za jejího vlastního bratra po otci i po matce; ten proces byl příliš slavný a příliš známý, než abych se tu zdržoval jeho výkladem, a skončil teprve Tancrédovou smrtí: padl neženatý roku 1649 v boji na předměstí Saint-Antoine.

Slečna z Rohanu se zatím nudila v neprovdaném stavu, jemuž neviděla konce, pod křídly žárlivé a přísné matky. Psal se rok 1646, uprostřed nepokojů za regentství; bylo jí dvacet osm let. Zalíbil se jí Jindřich Chabot, pán ze Saint-Aulaye, jeden z nejlépe rostlých a nejpříjemnějších mužů ve Francii, jen o rok starší než ona, pravnuk Guye Chabota, pána z Jarnacu, tolik proslulého oním slavným soubojem, v němž 10. července 1547 v ohrazeném kolbišti, v přítomnosti krále Jindřicha II. a celého jeho dvora, zabil Františka z Vivonne, pána z La Châtaigneraie. Saint-Aulaye se těšil důvěrné přízni Gastona a pana Prince[4], kteří mu v době, kdy mohli téměř všechno, posloužili tak dobře, že tento velký sňatek prosadili navzdory vévodkyni z Rohanu. Ta proti spříznění samému neměla co namítnout, ale bědovala nad majetkem a postavením, jichž Saint-Aulaye skutečně neměl ani trochu, a ještě víc ji pobuřovalo, že její dcera, kterou tak dlouho chovala pro nějakou velkou partii svého vyznání, si i s tak velkým jměním bere katolíka zbaveného všech darů štěstěny. Marně křičela a bránila se; dceři bylo dvacet osm let: opřena o Monsieura, o pana Prince a o autoritu královny regentky, zaslala matce uctivé výzvy a vdala se.

Mocní ochránci tohoto šťastného manžela dovedli využít zuřivosti matky i mnohých jejích příbuzných, až příliš dobře podložené ženichovou holotou. Tím mu v prosinci 1648 vymohli listiny o novém povýšení vévodství-pairie Rohan pro něho

---

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Proces Tancréda proti slečně z Rohanu rozhodl parlament 26. února 1646. Rozsudek mu zakázal užívat jméno syna zesnulého vévody z Rohanu.

4. **Vysvětlivka:** V této vzpomínce na 40. a 50. léta 17. století je Gaston (dále „Monsieur“) Gaston Orleánský (1608–1660), mladší bratr Ludvíka XIII., a „pan Princ“ princ de Condé, v letech Frondy Velký Condé.

a pro syny, kteří se z tohoto manželství narodí. Vymohli mu také slib prvního guvernérství provincie, které se uprázdní; roku 1647 dostal Anjou. Toto povýšení nemohlo být hned registrováno kvůli nepokojům u dvora a ve státě. Mezitím se královna a kardinál Mazarin[5], nespokojení s Gastonem a s panem Princem, mstili mimo jiné na novém vévodovi z Rohanu a registraci bránili. Je známo, jakým způsobem byla tato záležitost nakonec dovršena navzdory dvoru, který byl v době vrcholících nepokojů z Paříže pryč. V pondělí 15. července 1652 přivedli Monsieur a pan Princ vévodu z Rohanu do velké komory, kde se o totéž pokusili už dvakrát, ale napotřetí svou autoritou dosáhli toho, že povýšení bylo registrováno a že pan z Rohanu hned nato složil přísahu a zaujal místo jako vévoda a pair z Rohanu.

Netěšil se z toho dlouho a zemřel o tři roky později, 27. února 1655, ve třiceti devíti letech, poté co hrál velkou roli ve všech nepokojích a intrikách své doby. Zanechal jediného syna, totiž vévodu z Rohanu, o němž je zde řeč, krásnou a zářivou paní ze Soubise, paní z Coëtquen a druhou manželku knížete z Espinoy, babičku vévody z Melunu, jímž tato větev vymřela, a brzy nato i celý velký a slavný rod Melunů.

Bylo třeba vyložit to všechno, než přistoupím k věci samé, a je ještě nutné říci, že vévoda z Rohanu nejenže nebyl povahy vlídné a povolné, jak jsme viděli při našem procesu s panem z Luxembourgu, ale že choval starou zášť vůči paní ze Soubise, která je rozdělovala po celý život, i v obdobích jejich usmíření. Jejich matka, sama z rodu Rohanů, dávala vždy najevo velmi silnou zálibu v paní ze Soubise, své starší dceři, jednak z lásky k ní, jednak snad ještě víc proto, že ji provdala za pana ze Soubise, Rohana jako ona. Kromě žárlivosti a hořkosti, které tato záliba vyvolala, byl vévoda z Rohanu přesvědčen, že jeho matka poskytla panu a paní ze Soubise na jeho úkor všechna přímá i nepřímá zvýhodnění, jaká jen mohla. Pan ze Soubise byl v té době velmi chudý, pan z Rohanu měl být nesmírně bohatý, a to z majetku rodu Rohanů; jeho matka představovala starší linii rodu, třebaže jí nebyla. Jan II., předposlední vikomt z Rohanu v přímé linii prvorozených rodu Rohanů, zanechal dva syny a dvě dcery: starší syn, po otci vikomt z Rohanu, zemřel bezdětný v manželství s Františkou z Daillonu du Lude; druhý, už vysvěcený na biskupa v bretaňské Cornouaille, nastoupil po vikomtovi z Rohanu a zdědil všechen majetek. Obě dcery se provdaly za dva Rohany: starší za druhého syna slavného maršála z Gié, mladší za pána z Guéméné, jehož větev byla starší než větev Gié, ale co do majetku byla až druhá, protože snacha maršála z Gié jako starší sestra paní z Guéméné odnesla vikomtství Rohan a všechen majetek rodu. Pravnukem z tohoto sňatku dědičky starší větve Rohanů s druhým synem maršála z Gié byl pak vévoda z Rohanu, otec oné dědičky, která si vzala Chabota, pána ze Saint-Aulaye, otce vévody z Rohanu, o němž je řeč, a ten Chabot, jak bylo řečeno, neměl nic nebo téměř nic. Tato velká majetková nerovnost

5. **Vysvětlivka:** Jules Mazarin (1602–1661), kardinál a první ministr za regentství Anny Rakouské a v prvních letech vlády Ludvíka XIV.; proti němu se v letech 1648–1653 obrátila Fronda, řada vzpour parlamentu a velmožů, o níž Saint-Simon mluví jako o „nepokojích".

s tak velkou dědičkou, kterou si bral, mu v manželské smlouvě vnutila podmínku, že děti z tohoto manželství budou navždy, i se svým potomstvem, nosit jméno a erb Rohanů; to se bez nejmenší obtíže dodržovalo až do doby, o níž budu mluvit.

Těsně před roztržkou s Anglií, po nástupu Filipa V. na španělský trůn, poslal vévoda z Rohanu své dva nejstarší syny na cestu do Anglie. Starší nesl jméno knížete z Léonu, druhý jméno rytíře z Rohanu[6]. V Londýně vedli výdaje přiměřené svému stavu; u tamního dvora je velmi vlídně přijali a stýkali se důvěrně se vším, co tam bylo nejpřednějšího. Současně se v Londýně ocitl i kníže z Guéméné[7], týž, o němž jsem se zmínil v souvislosti s naším procesem proti panu z Luxembourgu, což mě zbavuje povinnosti ho tu znovu líčit. Z nečinnosti a nudy se přeplavil přes moře koupit koně. V Londýně žil jako v Paříži, v lakotě a v ústraní, a nestýkal se s nikým, kdo by měl jméno, úřad nebo postavení. Kontrast se skvělým vystupováním knížete z Léonu a rytíře z Rohanu se ho i přes jeho tupost dotkl, aniž však chtěl udělat cokoli z toho, co by ho mohlo uvést do lepší společnosti a zjednat mu vážnost. Byl hlavou rodu Rohanů; krajní hloupost pýše nebrání; namluvil si, že ho přehlížejí kvůli jménu Guéméné, kdežto jméno Rohan zjednává rytíři z Rohanu a jeho bratrovi všechny ty pozornosti, z nichž on nezakusil ani jednu, protože si myslel, že Angličané chovají vzpomínku na slavného vévodu z Rohanu, na roli, kterou hrál v náboženských válkách, a na jeho bratra Soubise, který u nich zemřel[8]. Plný této zlosti se vrátil přes moře a pojal úmysl přimět děti vévody z Rohanu, aby se vzdaly jména a erbu Rohanů.

Potřeboval čas, aby si dal svůj plán posoudit a uvedl ho ve skutek. Není tak špatné věci, aby se pro ni nenašli advokáti lační výdělku, kterým jsou následky celkem lhostejné. O takové neměl nouzi; a když usoudil, že může proces zahájit, dal průchod své nevrlosti z oné cesty a bez jakékoli předchozí zdvořilosti poslal vévodovi z Rohanu soudní obsílku. Žaloba zněla na to, aby se jeho děti i jejich potomstvo vzdaly jména i erbu Rohanů, neboť nosit jedno i druhé smí jedině on sám, kvůli svému titulu vévody z Rohanu, a po něm jen jeho nejstarší syn, a tak dále postupně. Pan z Rohanu nic takového nečekal, a protože podmínka manželské smlouvy jeho otce se přes šedesát let dodržovala bez obtíží a bez odporu kohokoli, měl dobrý důvod pokládat se v tomto ohledu za nedotknutelného a chráněného před jakýmkoli rušením.

---

6. **Vysvětlivka:** Kníže z Léonu je Ludvík Bretaňský Alain z Rohan-Chabot (1679–1738), nejstarší syn vévody z Rohanu a jeho pozdější nástupce; rytíř z Rohanu je zde jeho mladší bratr Guy Augustus (1683–1760) — nezaměňovat s rytířem z Rohanu stářím roku 1674.

7. **Vysvětlivka:** Karel z Rohanu (1655–1727), kníže z Guéméné, hlava rodu Rohanů z větve Guéméné; nezaměňovat se staršími nositeli tohoto titulu, o nichž byla řeč dříve.

8. **Vysvětlivka:** Benjamin z Rohanu, pán ze Soubise (1583–1642), mladší bratr vévody Jindřicha a velitel hugenotů, zemřel v exilu v Londýně; nezaměňovat s pozdějším panem ze Soubise, manželem paní ze Soubise.

Člověk rozumnější než on, který by svou původní velikost cítil méně neobratně, by měl v této situaci snadnou hru. Chabotové jsou známi už před rokem 1050, s lény a v úlohách tehdejších velkých pánů. Jejich velká panství, jejich velká spříznění — sňatky, jimiž pojímali ženy z velkých rodů, i sňatky, jimiž do nich provdávali své dcery —, jejich vysoké úřady až po korunní hodnostáře včetně, to vše se dlouho udržovalo v různých větvích tohoto rodu; a jakkoli je rod Rohanů slavný, jen nesmírný majetek mohl mladšího syna Chabotů, který žádný neměl, přimět, aby se vzdal svého jména kvůli jakémukoli jinému, neboť pokud jde o erb, ponechali si vždy přinejmenším své „chaboty“[9] v rozčtvrceném štítě. Pan z Rohanu tedy mohl sehrát dobrou úlohu, krásnou a čestnou, ať by věc dopadla jakkoli: zajít se svými nejbližšími příbuznými a několika přáteli jako hodnověrnými svědky k panu z Guéméné, poděkovat mu, že ho chce laskavě zbavit jha svého jména, přinést mu manželskou smlouvu svého otce a říci mu, že tyto smlouvy jsou základními zákony rodin, a tato navíc obzvláště posvěcena autoritou krále, takže ani jeden z nich není stranou oprávněnou na ni sáhnout, ale že je připraven jít s ním a společně požádat krále, aby ráčil jejich společné přání potvrdit aktem své moci, a rovněž s ním k témuž cíli podat králi nebo parlamentu jakékoli žádosti, které by k tomu vedly; pak na něho naléhat, aby věc dovedl do konce, sám se o úspěch horlivě přičiňovat a dávat najevo, že je opravdu nadšen nadějí, že bude moci přijmout zpět své jméno a erb, a zajít dokonce tak daleko, že dá soudní mocí vyškrtnout jméno Rohan ze své manželské smlouvy, ze smluv svých tří sester a ze všech hlavních listin svých i jejich.

Takovým postupem by nebylo žádné rozhořčení ani žádné spory, jen drtivá povýšenost působící pouhou svou vahou, na kterou si přesto pan z Guéméné jako útočník ani jeho lidé nemohli stěžovat. Kdyby věc vyšla, pan z Rohanu by byl zbaven jha a vrácen svému jménu a erbu, dost starým a slavným, aby na ně mohl být hrdý, a jako takové dost známým, takže by mu za to svět místo výtky byl vděčen — a na jméno a erb, které tak ochotně pomáhal setřást, by to vrhlo nepříjemný stín. Kdyby naopak král a soudy shledali pouta podmínky manželské smlouvy nerozvazatelnými, hanba za ten podnik by padla jedině na pana z Guéméné, a to dvojnásob: jednak že se do něho pustil proti vší rozumnosti a možnosti, jednak že dal panu z Rohanu příležitost, aby bez urážky projevil, jak málo si cení jména a erbu Rohanů ve srovnání s tím, být vrácen svému vlastnímu.

Ale klidná, prostá povýšenost, vyplývající z povahy věcí, bez příměsi nemístné cti a ješitnosti, nebyla něčím, co by mohlo vzejít z pana z Rohanu. Raději se ponížil, ba zostudil, ve falešné domněnce, že se povyšuje, a vystavil se skutečnému pokoření kvůli rozmaru falešně křičet o pokoření.

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Chaboti (vranky) jsou malé ryby s velkou, širokou a plochou hlavou, jejichž tělo se od hlavy k ocasu stále zužuje. Rod Rohan-Chabot je umístil do jednoho čtvrtce svého erbu, čili, jak se říká v heraldické mluvě, svůj erb jimi rozčtvrtil.

Takové vznešené a rozumné rozhodnutí měla podpořit ještě jedna úvaha. Viděli jsme (tom II, s. 156; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola desátá) i na jiných místech těchto Pamětí, jaký vliv měla paní ze Soubise. Ona a její bratr se navzájem dokonale nenáviděli a on nemohl nevědět, že ani král ho nemá o nic raději. Kromě běžného života, v němž vždy zakoušel samá příkoří, nemohl zapomenout na podivné prohlášení krále na kapitule řádu roku 1688, kde byli jmenováni rytíři onoho velkého jmenování. Král, kterému bylo nepříjemné, jakou křivdu činí vévodům ve prospěch lotrinského rodu, k níž se však zavázal už dávno, aby dosáhl toho, po čem nejvíc toužil, jak jsme viděli (tom I, s. 9; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola první), neváhal se vévodům veřejně omluvit za ty tři jediné z nich, kteří měli potřebný věk a které do jmenování nezahrnul, a uvést důvody. Byli to páni z Ventadour a z Brissacu[10], můj švagr a bratr maršálky z Villeroy, a pan z Rohanu. O prvním král řekl, že nechtěl vystavit svůj řád po krčmách a nevěstincích Paříže; o druhém, že se nemohl odhodlat prostituovat ho v místech ještě hanebnějších — a to na plné kapitule řádu; o panu z Rohanu nakonec, že u toho není co říci, kromě toho, že ho nikdy neměl rád a že aspoň jednoho takového musí nechat projít jemu, králi. Bylo to jasné. Kromě toho, že byl vévoda z Rohanu muž duchaplný a velmi nepříjemné povahy, král, který chtěl, aby se na dvorské úřady, zvláště ty, které k němu měly nejblíže, hledělo jako na nejvyšší štěstí, mu nikdy neodpustil, že zrušil svůj sňatek s jedinou dcerou vévody z Créqui, aby si vzal jedinou dceru Vardesovu. Král měl vévodu z Créqui velmi rád a udělil mu pro jeho zetě nástupnictví v jeho úřadu prvního šlechtice své komory, kdežto Vardes byl už dlouho vypovězen do Languedocu, protože se osobně provinil proti králi v podstatné věci, což mu král nikdy neodpustil. Paní ze Soubise navíc nijak nepřispěla k tomu, aby krále vůči bratrovi obměkčila. Byla celá rohanovská a opojená postavením, které zjednala svému manželovi a dětem. Ze všech těchto důvodů nebylo pochyb, že v tomto případě bude stát na straně pana z Guéméné proti bratrovi a že tento další vliv na krále, tak nepříznivě naladěného, i na ministry, kteří se jí všichni báli a nesmírně ji šetřili, bude pro věc vévody z Rohanu velmi nebezpečný.

Ale nastal čas chimér; jedna se usadila v hlavě vévody z Rohanu — vyšla najevo teprve o něco později, jak bude na svém místě poznamenáno — a ta ho, jakkoli byla pošetilá, strhla k tomu, aby hájil jméno a erb Rohanů pro své děti a jejich potomstvo. Dotčen tím, že se nestal rytířem řádu, byl by chtěl, aby se věřilo, že je nepravdivé to, co dala paní ze Soubise zapsat do řádových rejstříků místo toho, co tam král nařídil zapsat a co jsem zaznamenal (tom II, s. 159; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola desátá), a namluvit lidem, že ho postihl týž osud jako Rohany. Odtud si s léty pomalu vbil do hlavy, že bude nárokovat totéž postavení, jehož se oni těší, protože mu jeho

10. **Vysvětlivka:** Zde Jindřich Albert de Cossé, vévoda z Brissacu († na přelomu let 1698 a 1699), manžel autorovy nevlastní sestry; nezaměňovat s jeho bratrancem a nástupcem, nynějším vévodou z Brissacu.

matka přinesla všechen jejich majetek. Jeho matka jako svobodná nikdy taburetku neměla; jeho matka byla hlavou rodu Rohanů jen co do majetku; před komedií *Georges Dandin*, v níž pan a paní de Sotenville tvrdí, že šlechtictví se předává lůnem matky[11], nikdo nikdy podobný nárok nevznesl. Ale protože zkušenost s mnohými ukazuje, že stárnutím udělaly za našich dnů nároky a chiméry kariéru, doufal pan z Rohanu v týž úspěch té své, a jeho děti rovněž, jak uvidíme po něm. Až dosud se jí však zdar nedostavil.

Ať už vévodu z Rohanu vedlo cokoli, spustil křik nad urážkou, která se mu stala, a myslel jen na to, jak ji odrazit a udržet se v právu nabytém manželskou smlouvou svého otce. Spor se rozběhl s největším hlukem a s nejméně šetrnou hořkostí. Na počátku roztržky si paní ze Soubise zachovávala jakýsi stud. Jméno, které přijala ve své manželské smlouvě a ve všech listinách, v nichž do té doby vystupovala, ji nutilo, aby nějaký čas plula mezi dvěma proudy. Jejímu bratrovi taková neutralita, která — po pravdě řečeno — byla jen zdánlivá, nestačila. Rozzlobil se; koudel mezi nimi nebylo těžké znovu zapálit. Paní ze Soubise předstírala, že ji strhla autorita manžela a zájem dětí. Odhodila masku, postavila se do čela poradců pana z Guéméné a otevřeně s ním spojila síly. Jejím vlivem se král rozhodl vyhradit si věc k vlastnímu rozhodnutí a zároveň prohlásil, že k radě depeší připojí finanční radu, aby věc posoudily v jeho přítomnosti; a pověřil výbor rady stran[12] pana d'Aguesseau[13], aby věc připravil a poté zasedl mezi soudci v jeho kabinetě spolu s oběma radami. To vše rozmnožovalo počet soudců vlastně jen o tento výbor; a d'Aguesseau byl navíc členem finanční rady. Paní ze Soubise tak měla co dělat jen se čtyřmi státními sekretáři za radu depeší, s kancléřem a vévodou z Beauvilliers, kteří zasedali ve všech radách, s Pelletierem de Sousy a s d'Aguesseau za finanční radu, jejímiž byli členy, s Desmaretsem a Armenonvillem, kteří do ní zasedali jako ředitelé financí, se třemi státními radami z výboru pana d'Aguesseau a s dvorním referendářem jako zpravodajem. To vše byl tedy dvůr, její půda a její říše, kromě tří posledních, a i u nich doufala, že žádný z nich nebude chtít rozhněvat krále, jehož náklonnost byla dost veřejně známá — zvláště ne zpravodaj, který si jako všichni dvorní referendáři musel teprve udělat kariéru, získat intendanturu a touto cestou dospět k místu státního rady, což je maršálská hůl tohoto řemesla. Soudci měli být také Monseigneur a monseigneur vévoda z Bourgogne, který zasedal ve všech radách.

---

11. **Vysvětlivka:** Molièrova komedie (1668) o zbohatlém sedlákovi, který se oženil se šlechtičnou; její rodiče, venkovští šlechtici pan a paní de Sotenville, se chlubí, že v jejich rodu se šlechtictví dědí i po matce.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O radě stran viz tom I, poznámky, s. 445 (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. II). *Výbor* této rady zde označuje členy pověřené připravit proces a podat o něm zprávu.

13. **Vysvětlivka:** Zde Jindřich d'Aguesseau († 1716), státní rada a člen finanční rady, otec pozdějšího kancléře d'Aguesseau; nezaměňovat se synem.

Spisy tedy létaly z obou stran. Veřejnost je dychtivě četla, a to i v cizích zemích. Rod Rohanů na tom tratil. Netroufal si napadnout rod Chabotů, ale chtěl se povznést nad veškerou šlechtu jako knížata, která patří do zvláštní třídy nad obecnou úrovní. Tato povýšenost, nepodložená jakýmikoli důkazy, popudila jak skutečná knížata, tak ty, kdo jimi nebyli, a zjednala velký ohlas a velkou přízeň spisům vévody z Rohanu, který, aniž rovněž napadal rod Rohanů, rozcupoval jejich chiméru na kusy, a to bez jakékoli odpovědi, jež by měla sebemenší zdání oprávněnosti či sebelehčí oporu. Musely se použít lži a protimluvy, které byly ihned a nemilosrdně odhaleny a jen zvětšily stranickost a rozhořčení veřejnosti. Mnozí lidé, kteří byli dosud líní věc prozkoumat a snadno věřili na slovo, tuto knížecí hodnost prohlédli. Nejhorší bylo, že monseigneur vévoda z Bourgogne, který četl všechno z obou stran se soustředěním člověka, jenž se chce poučit, aby mohl spravedlivě soudit, byl uveden do obrazu o tom, co bylo pro postavení, na něž se Rohanové povznesli, tak důležité zatajit před princem, který měl jednou vládnout a miloval řád a pravdu, a že i sám král byl v průběhu sporu vyveden z omylu v mnoha podstatných věcech, které mu paní ze Soubise dlouho a pozvolna vštěpovala.

Po celou dobu přípravy však měla veškerou přízeň paní ze Soubise. Neudělal se v ní jediný krok bez králova pokynu a král věc urychloval nebo zdržoval podle své libovůle. Konečně, když bylo vše připraveno, věnoval král rozhodnutí této při celé odpoledne; Monseigneur se neobtěžoval přijít. Štrasburský koadjutor, pozdější kardinál z Rohanu[14], dotčen slabostí jejich spisů, vydal ke konci jeden vlastní, od něhož si sliboval zázraky. Nebylo v něm však nic než nemírná a nepatřičná jedovatost bez jakékoli nové opory, což definitivně pobouřilo lidi všech stavů, kteří už neskrývali, že straní vévodovi z Rohanu.

V předvečer rozhodnutí se maršálka z La Mothe, babička princezny z Rohanu, v čele celé této rodiny postavila ke dveřím králova kabinetu, když se vracel z mše, aby mu předala nový spis. Koadjutor se mezitím procházel po galerii s velikým výrazem sebedůvěry a převahy, jako syn štěstěny a lásky v domě své matky. Rozhlašoval tam mimo jiné, že se nikdo nemá divit, jsou-li příslušníci jeho rodu, tak vysoko povznesení svým původem nad šlechtu království, žárliví na své jméno a nesnášejí-li, že je nosí jiní. Dvůr byl velmi početný. Markýz z Ambres, který ho poslouchal se svou obvyklou mlčenlivostí, tomu nakonec nedokázal odolat a svým fistulovým hlasem a s troufalým výrazem mu řekl: „Tomu se říká hájit odpornou věc ještě odpornějšími řečmi," a obrátil se k němu zády. Tento veřejný a tak málo šetrný výpad, jemuž četní přítomní svým postojem a výrazem tleskali, mladého a krásného preláta tak vyvedl z míry, že neodpověděl ani slovo a už se neodvážil řečnit.

---

14. **Vysvětlivka:** Armand Gaston Maxmilián z Rohanu (1674–1749), syn paní ze Soubise, dříve abbé ze Soubise, od roku 1701 koadjutor a od 1704 biskup štrasburský, kardinál od 1712; dvorská pověst ho pokládala za syna Ludvíka XIV., na což Saint-Simon naráží v následujícím odstavci.

Nazítří se táž družina postavila ke dveřím královna kabinetu, když tam vcházeli soudci, a naproti ní vévoda z Rohanu, doprovázený jen svou manželkou vévodkyní a jejich nejstarším synem. Vévoda z Rohanu prosil krále, aby byla věc rozhodnuta alespoň bez polovičatostí a bez možnosti návratu, a dostalo se mu suché odpovědi, že se mu dostane spravedlnosti. Podle toho, jak se znaly všechny osoby, které měly soudit, se jejich mínění dala předem odhadnout, a lidé se zmýlili jen právě o tolik, kolik bylo zapotřebí k vynesení rozsudku. Bylo také vidět, že hlasy pro vévodu z Rohanu budou vysloveny jen nevýrazně, lidmi, které vede jejich svědomí, ale kteří jsou zvyklí držet se v úzkých mezích povinnosti, nikdy se pro věc nezapalovat a ještě méně chtít prosadit svou. Když soudci vešli, přistoupil král k Chamillartovi, s nímž byl nejdůvěrnější, a zeptal se ho tiše, pro koho bude hlasovat. Chamillart mu pošeptal do ucha, že pro paní ze Soubise; neboť pan z Guéméné už nějaký čas ustoupil do pozadí a celá věc se nazývala už jen spor vévody z Rohanu s paní ze Soubise.

Jakmile všichni zaujali místa, ještě než zpravodaj otevřel ústa, řekl král: „Pánové, jsem povinen spravedlností každému a chci ji v záležitosti, kterou budu soudit, vykonat přesně; velmi nerad bych se v ní dopustil jakékoli nespravedlnosti; ale milost nedlužím nikomu, a upozorňuji vás, že vévodovi z Rohanu nechci prokázat žádnou." A hned nato přelétl pohledem celé shromáždění a vyzval zpravodaje, aby začal. Lze si představit, jaký dojem tato tak neobvyklá předmluva vyvolala a jaký mohla mít záměr. Jednání trvalo šest hodin v kuse. Král schválně poobědval velmi brzy, aby bylo dost času a nemusel se k věci vracet. Zpravodaj mluvil dvě hodiny s jasností a přesností, které všechny okouzlily. Nic z obou stran nevynechal; všechno bylo stejnou měrou postaveno do nejjasnějšího světla a stejně zváženo. Jeho závěr shromáždění velmi překvapil: zněl zcela ve prospěch vévody z Rohanu. Po něm promluvili s výmluvností a vervou čtyři státní radové z výboru. Někteří z nich byli obviňováni, že umně zakrývají slabá místa svých úvah; jejich výklad přesto silně vyvažoval výklad zpravodajův a málem strhl všechny ostatní.

D'Aguesseau, mírný a slabý — ne schopnostmi ani vyjadřováním, ale zvykem —, od přírody velmi bázlivý a velmi nedůvěřivý k sobě samému, měl útlocitné, úzkostlivé svědomí, které otupovalo jeho znalosti a brzdilo sílu jeho úvah. Jeho mínění proto vždy jako by umíralo na jeho rtech a málokdy dokázalo strhnout jiné, ačkoli bylo vždy dokonale promyšlené a soudné. Nikdo proto nepochyboval, že se při této příležitosti ukáže ještě bázlivější než obvykle. Tím větší bylo překvapení, když tento tak skromný muž, často až do rozpaků, nepochybně puzen svědomím a vědomím, jak nebezpečné je to místo pro to, co pokládal za spravedlivé, promluvil s nevídanou vahou a uchopil netušenou autoritu, s níž po pět čtvrthodin hájil právo vévody z Rohanu, a to i důvody, které zpravodajovi unikly. Zakončil to závěrečnou řečí, kterou adresoval králi: že tato věc je jeho vlastní, věc památky královny, jeho matky, a věc náboženství; připomněl účast, kterou král a královna matka měli na tom, že si slečna z Rohanu zvolila pana ze Saint-Aulaye, i na jejich manželské smlouvě, takže

jejich podpis na ní nelze z tohoto důvodu považovat za pouhou čest, jako je tomu u jiných manželských smluv, nýbrž za výslovné schválení všech klauzulí v ní obsažených, z nichž nelze napadnout žádnou, aniž se zpochybní platnost královské autority. Připomněl králi státní a náboženské důvody, pro které se na tomto sňatku tolik podílel, a skončil tím, že se dovolal krále jako svědka pravdivosti toho, co tvrdil.

Král ihned přisvědčil všemu, co d'Aguesseau o tomto sňatku řekl, a stručně jeho krásnou řeč pochválil. Potom hlasovali ostatní soudci, mezi nimi Chamillart, který k velkému královu překvapení, po tom, co mu řekl při vstupu do rady, hlasoval pro vévodu z Rohanu, stržen — jak králi po skončení zasedání přiznal — silou a proudem řeči d'Aguesseau. Vévoda z Beauvilliers hlasoval stručně pro vévodu z Rohanu, ale proti svému zvyku velmi rozhodně. Až dosud bylo vše natolik vyrovnané, že vévoda z Rohanu vedl jen o dva hlasy. Zbývali pan kancléř a monseigneur vévoda z Bourgogne a po nich měl rozhodnout král.

Pravda mě nutí říci jednu, kterou bych raději zamlčel; její jádro snad nebylo špatné, pokud šlo o vnitřní přesvědčení, ale přinejmenším slupka a způsob, jak se hájí to, co člověk pokládá za spravedlivé, zřejmě přestřelily. Kancléř byl důvěrným přítelem paní ze Soubise. Uvážil, že bude-li monseigneur vévoda z Bourgogne hlasovat pro pana z Guéméné, rozhodne tím o rozsudku; umínil si tedy prosadit věc silou. Místo aby se několika slovy vyslovil k věci tak dlouze projednávané, tak urputně sporné a tak důkladně objasněné, pronesl dlouhou řeč se vším možným důvtipem, silou a jemností, která se zdála spíš řečí advokáta v replice než kancléře. Pak se pozvolna stočil ke svému záměru a obracel se různými otázkami k mladému princi, často mu chytře opakoval: co lze namítnout proti tomuto? co lze odpovědět na tamto? jak se vymotat z onoho? — aby omráčil jeho útlocitné svědomí a pokusil se udusit jeho úsudek, pro případ, že by nebyl jeho mínění, a snad také, aby ho takto vyprovokoval, zavalil rozpaky z toho, že mu má odpovědět, a umlčel ho tím, že nebude dost zdatný, aby se s ním pustil do křížku: v tom se zmýlil.

Monseigneur vévoda z Bourgogne důkladně prostudoval spisy obou stran, pozorně vyslechl zpravodaje, d'Aguesseau a všechna stanoviska. Zvlášť pečlivě sledoval stanovisko kancléřovo, které trvalo dobrou hodinu. Když kancléř skončil, ujal se princ slova, nejprve se svou obvyklou zdrženlivostí, ale hned nato s přesnou rozhodností, z níž bylo cítit rozhořčení a která jako by pronikla kancléři až do hrudi. Šel cestou, kterou mu kancléř vytyčil, když se na něho obracel. „Na to, co jste právě řekl, pane," řekl mu najednou, „Vám odpovím, že v tomto procesu nevidím žádnou spornou otázku a že mě udivuje smělost rodu Rohanů, že se do něho pustil." Potom přelétl pohledem celé shromáždění, probral znovu celou věc přesně, výstižně a podrobně, opřel se o hlavní body a hlavní důvody d'Aguesseau, zpravodaje i ostatních, kteří hlasovali pro vévodu z Rohanu, a citoval je. Pak upřel pronikavý pohled na kancléře a rozebral základní důvody jeho stanoviska, jejichž záludnost a sofismata odhalil. Vrátil se pak k novým důvodům, které přinesl d'Aguesseau, a ke schválení

manželské smlouvy královým podpisem; první podpořil, ale toto poslední vyvrátil a prohlásil, že nevěří, že by autorita králů mohla sahat až na zákony rodin, které pokládá za nedotknutelné jen tehdy, když si je rodiny samy ustanovily ve vzájemné shodě, jak se stalo v případě, o nějž jde, a když je navíc potvrdilo tak pokojné a tak dlouhé dodržování. Mluvil hodinu a půl a vzbudil obdiv silou a moudrostí své řeči i hlubokými znalostmi, které v ní projevil. Zakončil ji týmiž slovy, jimiž ji zahájil, několika slovy o slavném a starobylém původu Chabotů a něčím ostřejším proti Rohanům, než si dovolil v celém svém stanovisku. Tím rozhodl o rozsudku. Zbývalo, aby rozhodl král, který od těch několika slov k d'Aguesseau o jeho stanovisku zachovával hluboké, ale velmi pozorné mlčení; v jeho přítomnosti neměl nikdo víc než hlas poradní. Měl tedy na vybranou ze dvou možností: buď se dvěma slovy připojit k většině, jak to obvykle dělal, a ta činila jen dva hlasy; nebo — což udělal v životě nanejvýš třikrát či čtyřikrát — užít své plné moci a rozhodnout ve prospěch knížete z Guéméné.

Neudělal ani jedno, ani druhé a poprvé zvolil třetí cestu. Místo aby se obrátil ke kancléři a oznámil mu svou vůli, chvíli mlčky hleděl na celé shromáždění a pronesl čtvrthodinovou řeč, plnou důstojnosti a výstižnosti. Vzpomenul s pochvalou jádra stanovisek těch z obou táborů, kteří podle něho mluvili nejlépe, zvláště zpravodaje a d'Aguesseau, a dal najevo zalíbení v řeči svého vnuka. Pak se vyslovil jako řadový soudce, shrnul důvody, které na něho nejvíce zapůsobily, odsoudil — ale s umírněností, z níž bylo cítit jeho náklonnost — podnik pánů z Rohanu, zdůraznil spravedlnost věci vévody z Rohanu a dal najevo, že když jde o spravedlnost, rád ji vykoná. Nakonec se obrátil ke kancléři a přikázal mu, aby rozsudek sepsal spolu s vévodou z Rohanu, aby mu neodepřel nic z toho, co by ho mohlo učinit jasnějším, rozhodnějším a co nejvíc chráněným před jakýmkoli zvratem, ať jakéhokoli druhu, a aby se v budoucnu nikdy nemohl najít ani důvod, ani záminka, proč by se o té otázce mělo ještě mluvit.

Toto králova jednání nesmírně překvapilo. Soudilo se, že když viděl, že se spravedlnost i sama věc skutečně kloní tímto směrem, a věděl, že se nahlas říká, že paní ze Soubise, má-li jeho za soudce, nemůže prohrát, a když ještě téhož rána vévodovi z Rohanu nepřímo slíbil, že věc bude rozhodnuta bez polovičatostí a bez možnosti návratu, chtěl ukázat, že v soudních věcech nikomu nestraní, že sám spatřuje spravedlnost na straně vévody z Rohanu a že mu chtěl dostát slovu tak čerstvě danému; dále ušetřit zpravodaje, který by měl rozsudek přirozeně sepsat, všeho, co by musel kvůli každé tečce a čárce, a ještě hůř, snášet od Rohanů; jakmile se rozhodl, držet zkrátka kancléře, po tom, co od něho slyšel při hlasování; a zbavit sebe sama žádostí a dotěrnosti paní ze Soubise ohledně rozsudku, na který už nechtěl sahat.

Během této dlouhé rady obcházeli Rohanové, rozptýlení každý zvlášť, s návštěvami Versailles, vedli řeči u maršálky z La Mothe a mladý koadjutor, aby dal najevo naprostou důvěru, poklidně hrál lomber u paní kancléřové. Vévoda z Rohanu se

odebral do svého domu ve městě, jeho žena do jednoho pokojíku paní d'O na zámku; jejich nejstarší syn chodil sem a tam. Bylo skoro osm hodin večer, když se rada rozešla. Vévoda z Rohanu se vrátil ke králi, odhodlán vyčkat výsledku; z Rohanů se tam neukázal nikdo. Cítili, jak krajně se proti nim v této věci veřejnost bouří, a báli se jí. Celé královy pokoje byly skutečně jen jedna tlačenice, kterou tam shromáždila zainteresovaná zvědavost. Dokonce i Mramorové nádvoří bylo plné lidí, kteří se chtěli dozvědět výsledek otevřenými okny od těch, kdo byli v komnatách. Monseigneur vévoda z Bourgogne vyšel první. Pan z Rohanu, který stál u dveří, se ho zeptal na svůj osud. Protože princ nic neodpověděl, zeptal se ho vévoda aspoň, zda je věc rozhodnuta. „Ó, to ano," odpověděl princ, „a rozhodnuta bez polovičatostí a bez možnosti návratu." A hned se obrátil ke kancléři, který šel za ním, a zeptal se ho, zda se rozsudek nesmí oznámit. Když kancléř odpověděl, že není nejmenší překážky ho oznámit, obrátil se princ znovu k vévodovi z Rohanu: „Když je tomu tak, pane," řekl mu, „vyhrál jste na celé čáře a jsem nadšen, že Vám to mohu oznámit." Vévoda se z úcty hluboce uklonil a monseigneur vévoda z Bourgogne ho současně objal a dodal, že je z toho stejně rád jako on sám a že nikdy neviděl tak ošklivý proces.

Při prvním slově o vyneseném rozsudku zazněl předpokoj a hned nato i ostatní pokoje radostným křikem a tleskáním, na něž Mramorové nádvoří odpovídalo až neslušně vzhledem k úctě, kterou toto místo vyžaduje. Křičelo se nahlas: „Vyhráli jsme, oni prohráli!" a opakovalo se to bezpočtukrát. Král se měl jít projít pěšky do svých zahrad a sejít k tomu po svém malém schodišti na Mramorové nádvoří. Jen s velkou námahou se vévoda z Rohanu, ač byl obecně málo oblíben a vážen, dostal k tomu malému schodišti přes objetí, blahopřání a znovu a znovu propukající radostné výkřiky, kdykoli ho někdo zahlédl.

Král přijal jeho díky se vší vlídností a laskavostí, které si dobře předsevzal, když proti svému zvyku hlasoval tak, jak hlasoval. Večer, když byl pan z Rohanu u monseigneura vévody z Bourgogne, kde bylo mnoho lidí, mluvil s ním tento princ znovu o jeho věci. Nezdráhal se mu říci, že byl celým srdcem na jeho straně, a trochu ztišeným hlasem dodal, že to byla věc nehodná a odporná.

Druhý den večer přišla paní ze Soubise, povznesená nad události i nad veřejné mínění, s malým doprovodem počkat na krále, když šel k paní z Maintenon. Požádala ho, aby byl rozsudek před podpisem sdělen panu z Guéméné, a hned to dostala, navzdory příkazům, které — jak jsme právě viděli — král při rozhodování dal kancléři. Vzešly z toho spory, v nichž nakonec vévoda z Rohanu nic neztratil.

Nic se nevyrovnalo hořkosti Rohanů. Nedokázali ji udržet na uzdě natolik, aby jim neunikly kousavé stížnosti na vévodu z Beauvilliers, který se prý zmocnil hlasů všech svých přátel v radě a naučil monseigneura vévodu z Bourgogne přednést tam proti nim celou advokátskou řeč. Nic nebylo vzdálenější přísným mravům pana z Beauvilliers, ale pravdou bylo, že jeho přátelé, s výjimkou Desmaretse, shodou okolností, jejímž jediným zdrojem byl jejich vlastní úsudek, všichni hlasovali pro vévodu

z Rohanu. Tato troufalost, které si lidé povšimli, uvedla pana a paní ze Soubise i jejich děti do velkých nesnází. Museli se omlouvat, odvolávat, uchylovat se k ospravedlňování, k vytáčkám a k prosbám o odpuštění u prince i u jeho vychovatele. Všeobecné pobouření se jich hluboce dotklo, zvláště to, že je opustili Bouillonové, jim podobní, kteří se s nimi odmítli vystavit všeobecnému rozhořčení, a řeči Lotrinských, kteří jako příbuzní Chabotů, a vždy rozladění, když je někdo připodobňuje k pánům, kteří nejsou jako oni ze svrchovaného rodu, je při této příležitosti nešetřili.

Brzy se naskytla jiná příležitost, která je uvrhla do krutých rozpaků. Panství Guéméné bylo lénem drženým od vévody z Rohanu jako podíl mladší linie (*en juveigneur*)[15], neboť vévoda co do majetku představoval starší linii rodu. Kníže z Guéméné z něho nesložil lenní slib a hold, a pan z Rohanu to až dosud trpěl. Po tomto skandálu dal toto panství, vynášející patnáct tisíc livrů ročního důchodu, lenně zabavit. Nebylo jiného prostředku, jak se tomu bránit a zabránit účinku, totiž ztrátě veškerých plodů, to jest celého výnosu, než složit lenní slib a hold. K tomu bylo třeba, aby kníže z Guéméné osobně odjel do Bretaně, poklekl bez kordu a bez klobouku před vévodou z Rohanu, v této poloze mu složil lenní slib a hold a tentokrát u něho neměl ani přednost. K tomu ho chtěl vévoda z Rohanu přimět a pevně na tom trval, ať se u něho použilo čehokoli.

V této tísni byl král dlouho žádán, aby je z té šlamastyky vysvobodil, a dlouho se tomu bránil s tím, že se do soukromých záležitostí nemísí. Paní ze Soubise však dosáhla toho, že král požádal o několik odkladů. Ale stále se začínalo znovu, jen se natahovalo pouto; bylo třeba vysvobození. Nakonec paní ze Soubise vynaložila tolik úsilí, že král pro ni udělal, co nikdy neudělal: snížil se k tomu, že žádal vévodu z Rohanu o milost pro knížete z Guéméné, vysvětloval mu, že mu nic nepřikazuje, že dokonce nic nevyžaduje, ale že o ni žádá, jak by to učinil soukromník, a se vší možnou zdvořilostí, jako o laskavost, která by mu byla milá. Vévoda z Rohanu, když králi dobře vysvětlil, oč jde, a viděl, že stále naléhá, nakonec svolil, aby hold byl tentokrát složen prostřednictvím zmocněnce do rukou jeho vlastního zmocněnce, a důrazně opakoval králi a pak všem ostatním, že to povoluje králi, a ne knížeti z Guéméné.

Paní ze Soubise, tak šťastná a tak vlivná ve všem, šťastná nebyla, pokud šlo o jméno Rohan. Mohla si vzpomenout na lekci, které se jí v tom ohledu dostalo v Bretani, a ušetřit se té, kterou dostala ve Versailles. V Bretani existovala větev rodu Rohanů pocházející od Éona, pátého syna Alaina VI., vikomta z Rohanu, a jeho manželky Thomasse z La Roche-Bernard, známá pod jménem Gué de l'Isle, jehož dědičku si Éon z Rohanu vzal, a později pod jménem du Poulduc, poté co Jan z Rohanu, pátá generace po Éonovi, promrhal veškerý svůj majetek, z čehož se následující generace už nedokázaly vzpamatovat. Paní ze Soubise, provdaná roku 1663, se brzy

15. **Vysvětlivka:** Podle bretaňského lenního práva (*juveigneurie*) držel mladší syn svůj podíl na rodovém majetku jako léno od hlavy starší linie a jeho potomci jí z něho dlužili lenní slib a hold.

zalíbila a, jak jsme viděli (tom II, s. 155 n.; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola desátá), dokázala svou krásou učinit knížetem svého manžela, jehož první manželka nikdy taburetku neměla ani si na ni nečinila nárok. Čím dál víc v přízni a u moci, nesla tuto větev du Poulduc velmi nelibě. Její majetkový pád a skromné poměry, do nichž ji v Bretani přivedly sňatky úměrné jejímu úpadku, nedovolovaly nové kněžně ani pomyslet na to, aby ji vytáhla (*poulier*)[16] k postavení, jež dobyly její krásné oči. Na druhé straně bylo pro knížata tak čerstvé ražby velmi trapné vidět, jak se jejich jméno a erb vláčí v Bretani u lidí bez jakéhokoli vyznamenání, kteří zůstávali živoucím pomníkem jejich společného původu — původu nikoli svrchovaného, ba ani ne nadřazeného prvním rodům jejich země, jakkoli byl tento rod starobylý a slavný.

Izák z Rohanu, pán du Poulduc, z farnosti Saint-Jean de Beverlay ve vannské diecézi, čtvrtý potomek toho, kdo se zruinoval, a devátý potomek Éona, mladšího syna Alaina VI., vikomta z Rohanu, byl od tohoto společného praotce celého rodu Rohanů, to jest přes tři sta padesát let, v pokojném držení jména a erbu Rohanů a všichni příslušníci tohoto rodu ho až dosud uznávali za jednoho z nich, stejně jako sebe sama, bez jakékoli obtíže v kterékoli době, a celá Bretaň byla svědkem jejich původu. To bylo krajně nepohodlné.

Izák z Rohanu, pán du Poulduc, syn ženy z rodu Kerbalotů a manžel ženy z rodu Kerpoëssonů, byl bez opory, jako byl bez majetku a bez vlivných spříznění. Věřilo se, že penězi a vlivem mu lze vzít jeho stav a vydávat ho za levobočka nebo uzurpátora. V této důvěře byl napaden ohledně svého jména a erbu. Doufalo se, že se neodváží bránit, nebo že ho nějakými prostředky přimějí ustoupit. V obou bodech se zmýlili, a neméně se mýlili ve třetím, když si lichotili, že budou mít co dělat jen s člověkem bez pomoci. Ať se jméno a vliv pana a paní ze Soubise projevovaly sebeotevřeněji, celá Bretaň se vzbouřila. Pravda pobouřila všechny, útisk vyvolal rozhořčení, všichni spříznění s touto větví se dali do pohybu a strhli k sobě veškerou ostatní šlechtu. Du Poulduc předložil své listiny bretaňskému parlamentu a dosáhl tam 21. ledna 1669 rozsudku vyneseného po slyšení obou stran, který ho ponechal v držení jeho stavu, jména, rodu a erbu Rohanů; od té doby nebyla tato větev v tomto držení nikdy rušena a existuje dodnes, požívajíc ho a užívajíc.

Tato dobrodružství neodradila lidi, kteří, nespokojeni s postavením, jehož dosáhli, chtěli být za každou cenu knížaty. Pokusili se o vymyšlený původ od jistého Conana Mériadeka, který nikdy neexistoval, údajného krále Bretaně v bájných dobách. Jméno a kosočtverce (*macles*)[17] Rohanů se v ničem nepodobaly jménu ani erbu

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré slovo, které Saint-Simon užívá několikrát ve smyslu vytáhnout kladkou (*poulie*). Dřívější vydavatelé se domnívali, že je třeba je nahradit slovesem *pousser* (posunout).

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Macles* jsou v heraldické mluvě jakési kosočtverce prolomené uprostřed. Rod Rohanů nese devět zlatých *macles* v červeném poli (*gueules*) s heslem *sine macula* (bez poskvrny).

Bretaně; žádná listina, která by je k nim mohla přiblížit; žádná možnost, jak je odvodit od poslední dynastie vévodů, pocházející po meči z větve Dreux francouzského královského rodu. Rod Rohanů, tak známý, tak starobylý, tak slavný v Bretani, z ní před Ludvíkem XI. nikdy nevyšel, a z toho, co jsem o něm vylíčil, jsme viděli, že tam nikdy neměl žádné vyznamenání ani výsady před ostatními velkými rody země, ani v osobách starších, ani mladších synů, kromě přednosti, kterou na zemských stavech požívalo vikomtství Rohan a která byla víc než vyvážena předností Lavalu, či spíše Vitré — tedy přednosti panství, nikoli původu —, ačkoli byli zeti a švagry bretaňských vévodů a měli velké postavení, velký majetek, nejvyšší úřady a vznešená spříznění.

Jeden benediktin jménem Lobineau napsal v té době Dějiny Bretaně. Pan ze Štrasburku do nich chtěl dát vložit, co se mu hodilo. Mnich se bránil a snášel prudké, ba veřejné pronásledování, aniž bylo možné ho zlomit; ale nakonec, unaven trýzněním a pod hrozbou ještě horšího, přistoupil na kapitulaci. Šlo o to, vypustit vše, co by mohlo být nepříjemné a škodit nárokům. Těch škrtů bylo nekonečně mnoho; přesto se o ně statečně přel krok za krokem; ale nakonec musel ustoupit a lživě vložit i něco o Mériadekovi, přes všechno, co mohl říci a udělat, aby se tomu ubránil. Stěžoval si na to každému, kdo chtěl poslouchat; pro svou pověst byl rád, že otevřené násilí těchto zmrzačení a nepravd vnucených silou nezůstalo utajeno. Navždy si tím vysloužil nemilost Rohanů, kteří mu dokázali dát pocítit její tíhu až v hloubi jeho kláštera a nikdy je to neomrzelo.

Abbé de Caumartin, který zemřel jako biskup v Blois a jemuž mnich všechno svěřoval, mi to tehdy vyprávěl, nehledě na to, že věc se stala veřejně známou. S těmito zmrzačeními vyšlo dílo velmi znetvořené, jinak by nikdy nespatřilo světlo světa. Znalci shledali, že je to velká škoda, protože je jinak pokládali za vynikající a velmi přesné. Přejděme nyní k druhému opomenutí, které se týká Bouillonů.

Kapitola sedmnáctá

Arsenalská komora proti padělatelům. — Rod La Tour. — Slečna z Limeuil. — Vikomt z Turenne La Tour, zvaný maršál z Bouillonu. — Sedan; jeho postavení; jeho páni. — Sedan koupen Everardem III. z La Marck. — Bouillon nabyt pány z La Marck. — Bláznivé vyhlášení války Karlu V. pánem ze Sedanu La Marckem. — Sedan lenně podřízen Mouzonu. — Osobní vévodská hodnost, kterou získal maršál z Fleuranges La Marck, pán ze Sedanu a z Bouillonu. — Jeho syn si jako první dává titul knížete ze Sedanu. — Bouillon; jeho postavení; nikoli vévodství; lenně podřízen Lutychu, předtím Remeši. — Pan z Bouillonu pánem Bouillonu víc než velmi nejistým. — Hrabě z Maulevrier, strýc dědičky z otcovy strany, má po celý svůj život všude přednost před maršálem z Bouillonu. — Hrabě z Braine. — Markýz z Mauny. — Páni z Lumain. — Hrabě z La Marck. — Přehled až k pánům z La Tour. — Maršál z Bouillonu La Tour; tituly, které si přisvojuje, a jeho dva neúspěšné nároky. — Vévoda z Bouillonu a jeho směna. — Pan z Turenne. — Obratný klam ohledně titulu maršál či vikomt z Turenne. — Vikomtství Turenne. — Doba změny stylu, jímž píší státní sekretáři a jímž se píše jim. — Knížecí titul pánům z Bouillonu naprosto odepřen ve svatební smlouvě pana z Elbeufu se slečnou z Bouillonu. — Knížecí titul na hrobě pana z Turenne zakázán králem; proč žádný epitaf ani jméno. — Doba a důvod připojení slova Auvergne *ke jménu La Tour. — Kartulář z Brioude. —* Dějiny rodu Auvergne *od Baluze. — Kardinál z Bouillonu dává pořídit kartulář i tyto Dějiny. — De Bar zatčen pro padělky. — Bouillonové se za de Bara přimlouvají. — Přiznání vévody z Bouillonu králi, aby věc zastavil, a abbého z Auvergne soudcům. — De Bar, usvědčený, se na plném soudu přiznává, že kartulář zhotovil; kartulář je prohlášen za padělek a on za padělatele. — Příčina a zvláštnost trestu uloženého de Barovi. —* Dějiny rodu Auvergne *od Baluze vydány hned poté.*

Viděli jsme (tom III, s. 210, 211; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola jedenáctá), že Matignon vyhrál roku 1702 před rouenským parlamentem strašlivý proces s jedním otrhancem, který za to skončil na šibenici. Ten muž mu po léta působil ta nejtrpčí soužení: vydával se za jeho staršího příbuzného, žádal po něm celé jeho jmění na základě listin ze všech možných věků, které se zdály nezpochybnitelné, a jejichž padělanost byla nakonec prokázána a pod šibenicí jím samým doznána. Zdá se, že v určitých dobách panují módy zločinů jako módy oděvů. Za časů La Voisinové a markýzy z Brinvilliers to byli samí travičové, proti nimž byla zřízena zvláštní komora, na-

zvaná *ohnivá*, protože je odsuzovala k upálení.[1] V době, o níž mluvím, se rozmohla žíla padělatelů, kteří se tak rozšířili, že byla zřízena komora složená ze státních radů, dvorních referendářů a parlamentních radů, jež zasedala v Arsenalu a měla jediný úkol: soudit obvinění a procesy tohoto druhu. To nyní postačí, dokud nevyložím, co z toho vzešlo pro rod Bouillonů; tu věc je však třeba vzít zeširoka a vyložit ji v rozsahu, který je k jejímu pochopení nezbytný, a jen v něm.

Rod La Tour, pocházející z provincie Auvergne, dobrý, starobylý, dobře spřízněný, šťastný v řadě velkých dědictví, která mu připadla po vedlejších liniích, a v několika sňatcích, jejichž výsledek mu dodal náhodného lesku, nikdy neměl ani si nenárokoval žádné zvláštní vyznamenání a vždy se pohyboval na roveň s Montboissiery, Montmoriny, Saillanty a s prvními rody jejich společné provincie. Viděli jsme (tom I, s. 218; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola třináctá), v souvislosti s auvergneským dauphinstvím, které král zabránil Monsieurovi prodat kardinálovi z Bouillonu, co je to za statek, a také co je to hrabství Auvergne, které bylo v rodu La Tour už víc než jednou a je v něm i nyní: obojí jsou zcela obyčejné statky, naprosto odlišné od provincie Auvergne.

František III. z La Tour, vikomt z Turenne, zemřelý roku 1557, si nenárokoval o nic víc než jeho otcové, ačkoli byl zetěm konetábla Anne z Montmorency. On a slečna z Limeuil byli děti dvou bratrů. Ona byla dvorní slečnou královny Kateřiny Medicejské a příliš proslula neštěstím, které ji potkalo. Uvádím ji zde, abych jejím postavením ukázal, jak málo tehdy u pánů z La Tour bylo řeči o nárocích, které jim pak dovolily vzkvétat státní zmatky — v nichž vždy vystupovali proti třem králům z bourbonské větve —, poté co se tyto nároky zrodily v přízni a pod ochranou Jindřicha IV.

Jindřich z La Tour, vikomt z Turenne, syn Františka III. a dcery konetábla z Montmorency, tak známý pod jménem maršál z Bouillonu, je první, kdo propadl takovým chimérám. Jindřich IV., jemuž dobře sloužil, ho učinil prvním šlechticem své komory; tento úřad pak využil k tomu, aby se zalíbil Marii Medicejské za jejího regentství, když jej prodal maršálovi z Ancre a vytěžil z toho výhody. Jindřich IV., stále spokojenější s jeho službami, chtěl založit jeho štěstí a zároveň si zajistit choulostivou hranici tím, že ji svěří do rukou jednoho ze svých nejoddanějších služebníků. V prvním uspěl k jeho prospěchu až příliš, v tom, co od toho dál očekával, byl krutě oklamán. Učinil vikomta z Turenne maršálem Francie, aby se mohl oženit s dědičkou Sedanu, Bouillonu, Raucourtu a Jametz. Sňatek se konal v říjnu 1591. Zemřela v Sedanu 15. května 1594 při porodu syna, který se narodil mrtvý, a nezanechala žádné dítě. Maršál z Bouillonu se domáhal, že si ponechá vše, co jeho žena vlastnila, na základě závěti, kterou prý sepsala v jeho prospěch — listiny, kterou nikdy neukázal,

1. **Vysvětlivka:** Markýza z Brinvilliers byla roku 1676 popravena za to, že otrávila otce a bratry; travička Catherine Monvoisinová, zvaná La Voisinová, byla roku 1680 upálena v rámci takzvané aféry jedů, kterou v letech 1679–1682 vyšetřovala zvláštní „ohnivá komora" (*chambre ardente*).

protože nikdy neexistovala. Jindřich IV. z týchž důvodů, které ho vedly k tomuto sňatku, podporoval tuto uzurpaci dědictví proti strýci z otcovy strany, který se nemohl dovolat spravedlnosti. Ve všech pamětech a dějinách oné doby se lze dočíst, jak hořce toho musel litovat sám Jindřich IV. a po něm i jeho potomstvo a že doba svrchovanosti maršála z Bouillonu byla dobou jeho nevděku a jeho věrolomností, které jeho děti zdědily spolu s oněmi statky.

Hugenotem se stal už zamlada. Roku 1595 se znovu oženil s dcerou slavného Viléma, prince oranžského, kterého jako zakladatele republiky Spojených provincií potěšilo mít mocného zetě v Ardenách a v hugenotské straně ve Francii. V tomto postavení se ocitl švagrem falckého kurfiřta Fridricha IV., který se roku 1593 oženil s jinou dcerou téhož prince oranžského a měl s ní nešťastného českého krále, braniborskou kurfiřtku a řadu dalších dětí. Tolik prostředků a cizího povýšení, spojených se vším důvtipem, schopnostmi, odvahou a ctižádostí, jichž bylo třeba k jejich zúročení, způsobilo, že mu meze poddaného a soukromé osoby připadaly příliš těsné, a uvrhlo ho do všech spiknutí, jimiž jsou dějiny plné. Zároveň se mu nelíbilo ani postavení francouzského velmože, pokud šlo o hodnost, a vytvořil si v tom ohledu nároky, které mu nepřinesly štěstí. Nemohly se opírat o jeho původ, který nikdy neměl hodnost, vyznamenání ani přednost před ostatními velmoži bez hodností, a nikdy si nic takového ani nepředstavoval — ani on sám, dokud nedospěl k tomuto štěstí. Nemohl je odvozovat od rodu La Marck, k němuž nepatřil a jehož dědička mu nezanechala děti. Pokusil se je tedy založit na svém postavení svrchovaného knížete sedanského. Než uvidíme, jak málo se mu to podařilo, je dobré podívat se, jaké bylo postavení jeho předchůdců v Sedanu.

Adolf, hrabě z La Marck, se roku 1332 oženil s Markétou Klevskou a stal se skrze ni hrabětem klevským. Založil starší větev, která se rozdělila na dvě: starší byli vévody klevskými a jülišskými atd.; mladší se usadili ve Francii, byli tam vévody z Nevers a hrabaty z Eu a skrze dvě sestry dědičky splynuli s Gonzagy, kteří se stali vévody z Nevers a později vděčili za mantovské dědictví pevnosti a osobní statečnosti ochrany Ludvíka XIII., a s Guisy, kteří dostali Eu.

Mladším bratrem tohoto Adolfa byl Everard III. z La Marck, který se roku 1410 oženil s Marií, dcerou Viléma z Braquemontu, pána ze Sedanu a z Florenville, a Marie z Campremy. Paní z Braquemontu byla z prvního manželství vdovou po Ludvíkovi d'Argies, pánovi z Béthencourtu. Měla bratra, od něhož její manžel Everard III. z La Marck koupil roku 1424 panství Sedan a Florenville, a roku 1446 dal začít se stavbou sedanské pevnosti. Jeho syn Jan dal sedanskou pevnost dostavět; měl panství Sedan s několika dalšími a byl jedním z komořích Karla VII. Jeho bratr Ludvík z La Marck, pán z Florenville, byl radou Reného z Anjou, sicilského krále. Až potud není ani stopy po knížectví či svrchovanosti v panství Sedan ani Florenville, nazývaných prostě panstvími, ani u pánů z Braquemontu, ani u pánů z La Marck, kteří je koupili. Nikdy nebylo vidět, že by si soukromé osoby mezi sebou prodávaly a kupovaly

svrchovanost. Sedan byl trvale lenně podřízen Mouzonu; jeho poloha v Ardenách na choulostivém okraji hranice spolu s pevností, která tam byla postavena, dovolila jeho pánům lavírovat mezi Francií a rakouským domem díky skutečnému stavu a výhodnosti místa, nikoli díky jakémukoli právu na nezávislost. Svrchovaný panovník by nebyl jedním z komořích Karla VII. a jeho bratr by nebyl jedním z radů krále jen jako na obrázku, jakým byl dobrý král René, vévoda z Anjou, nakrátko vévoda lotrinský a hrabě provensálský.

Tento Jan z La Marck měl tři syny, kteří měli potomstvo: Roberta I., pána ze Sedanu, z Fleuranges a z Jametz; Everarda, který založil větev Aremberg, jež vymřela jeho vnukem a splynula s rodem Ligne; a slavného Viléma, zvaného Ardenský kanec, jednoho z komořích Ludvíka XI., který vzbouřil Lutyšany proti Karlovi, poslednímu vévodovi burgundskému, a proti Ludvíkovi Bourbonskému, lutyšskému biskupovi, kterého roku 1482 zabil. Všechny tyto války, v nichž se stal obávaným, skončily následujícího roku 1483 smlouvou v Tongerenu, uzavřenou s Janem z Hornu, lutyšským biskupem, a se stavy země, které mu za výdaje, jež vynaložil na jejich obranu, daly jako platbu vévodství Bouillon, léno podřízené Lutychu. Vilém se o ně vyrovnal se svým starším bratrem Robertem I. z La Marck, pánem ze Sedanu. Brzy nato padl do rukou Maxmiliána Rakouského, pozdějšího císaře a děda Karla V. Maxmilián ho dal soudit v Maastrichtu, kde mu v červnu 1485 sťali hlavu. Tento Ardenský kanec nesl jméno pán z Lumain, které přenechal své větvi. Je to jediná větev, která dnes zbývá z celého tohoto velkého, starobylého a slavného rodu La Marck. Dnešní hrabě z La Marck, známý svými velvyslanectvími a rytíř řádu, je jeho šestým potomkem v přímé linii.

Když jsme viděli nabytí Sedanu, obchod s Bouillonem a jeho darování, vraťme se k Janu I. z La Marck,[2] pánovi ze Sedanu, který dostal vévodství Bouillon od svého bratra Viléma. Karel VIII. vzal jeho, jeho nejstaršího syna a jeho statky pod svou ochranu proti Maxmiliánovi I., arcivévodovi rakouskému atd., listinami z roku 1486, které, jakkoli jsou pro něj čestné, nemají sebemenší rys svrchovanosti ani knížectví. Jeho syn Robert II., vévoda z Bouillonu, pán ze Sedanu, z Fleuranges a z Jametz, byl rytířem Řádu svatého Michala a byl zahrnut do mírových smluv mezi Karlem VIII. a Maxmiliánem I., římským králem, uzavřených v Senlisu roku 1493 a v Cambrai roku 1508, avšak jako pohraniční velmož, bez čehokoli, co by zavánělo svrchovaností. Potom se tento Robert, když dobře sloužil Francii, obrátil k rakouskému domu. Byl s ním ještě nespokojenější, než býval s Francií. Smířil se s ní a pak se zpupně odvážil vypovědět císaři válku prostřednictvím herolda uprostřed říšského sněmu ve Wormsu. Karel V. se tomu vysmál, vzal mu všechna jeho opevněná místa, zruinoval ho a Sedan zachránila jen válka, která vzplanula mezi Francií a císařem. Takové vyhlášení války

2. **Ediční poznámka:** Podle předchozího odstavce se s Vilémem o Bouillon vyrovnal jeho starší bratr Robert I. z La Marck, pán ze Sedanu, jehož synem je také dále uvedený Robert II.; Jan byl jejich otec. „Jan I." stojí zde zřejmě omylem místo Roberta I.

se nikdy nebude pokládat za doklad svrchovanosti, je-li jediné, první a neopírá-li se o žádný jiný doklad. Jeho syn i vnuk, oba jménem Robert, oba vévodové z Bouillonu, páni ze Sedanu atd., byli oba maršály Francie. Druhý z nich koupil roku 1549 Raucourt od Karla Lucemburského, vikomta z Martigues, a následujícího roku šel jako francouzský velvyslanec do Říma k Juliu II.[3] To nebyl úřad pro svrchovaného panovníka; také Bouillon byl naprosto trvale lenně podřízen Lutychu a Sedan Mouzonu, jak je ještě vidět z královského patentu Karla VII. z roku 1454, vydaného jím jako svrchovaným pánem Mouzonu, jemuž byl Sedan podřízen, a z rozsudku mouzonských přísedících vyneseného roku 1455 v souladu s tímto patentem.

Tento poslední maršál byl znám spíš pod jménem maršál z Fleuranges než pod jménem maršál z Bouillonu. Oženil se s nejstarší dcerou proslulé Diany z Poitiers[4] a jejího zesnulého manžela Ludvíka z Brézé, hraběte z Maulevrier, velkého senešala Normandie. Byl ženat čtrnáct let, aniž měl ve Francii jakoukoli hodnost, stejně jako jeho otcové. Jindřich II. v nejvyšším žáru své lásky a vlivu Diany z Poitiers ji roku 1548 učinil vévodkyní z Valentinois; a tentýž vliv vymohl o čtyři roky později pro maršála, jejího zetě, vévodu z Bouillonu, hodnost vévody ve Francii, osobně pro něj a tudíž i pro jeho ženu. Zemřel roku 1556, Jindřich II. roku 1559 a maršálka z Fleuranges, která se od udělení této hodnosti jmenovala jen vévodkyně z Bouillonu, roku 1574. Z tohoto manželství se narodili dva synové a několik dcer; nejstarší z dcer byla první ženou posledního konetábla z Montmorency a matkou vévodkyň z Ventadour a z Angoulême; oba synové byli vévoda z Bouillonu a hrabě z Maulevrier, oba bez jakékoli hodnosti či nároku.

Tento vévoda z Bouillonu je prvním z pánů ze Sedanu, který z vlastní moci změnil jeho titul na titul knížete. Byl kapitánem Sta Švýcarů královy gardy a postoupil s protestem a s královým slibem náhrady zámek Bouillon s některými příslušenstvími lutyšskému biskupovi podle smlouvy z Cateau-Cambrésis roku 1559. Roku 1558 se oženil s nejstarší dcerou prvního vévody z Montpensier, sestrou oné abatyše z Jouarre, která roku 1572 odhodila řádový šat a stala se hugenotkou a roku 1574 se provdala za slavného Viléma, prince oranžského, zabitého roku 1584 v Delftu; s ním měla druhou ženu maršála z Bouillonu z rodu La Tour, vdovce po dědičce Sedanu. Vévoda z Bouillonu zemřel roku 1574, jeho žena, princezna Bourbon-Montpensier, roku 1587; zanechal s ní dva syny a dceru. Mladší syn zemřel neženatý roku 1587 a nesl jméno hrabě z La Marck. Starší, vévoda z Bouillonu a kníže sedanský atd., zemřel neženatý v Ženevě 1. ledna 1588 ve věku dvaceti šesti let; závětí ustanovil svou jedinou sestru univerzální dědičkou a jako jejího substituta určil vévodu z Montpensier, bra-

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V rukopise stojí Julius II.; je to však zjevně omyl místo Julia III., který byl papežem v letech 1550–1555.

4. **Vysvětlivka:** Diana z Poitiers (1499–1566), vdova po Ludvíkovi z Brézé, milenka Jindřicha II., který ji roku 1548 učinil vévodkyní z Valentinois.

tra jejich matky, a po něm jeho syna, knížete z Dombes, jejich bratrance; tak dostala Charlotta z La Marck Bouillon, Sedan atd. To je ta, kterou provdali za Jindřicha z La Tour, vikomta z Turenne a maršála Francie, tak známého pod jménem maršál z Bouillonu. Narodila se v Sedanu koncem roku 1574, provdána byla koncem roku 1591 a zemřela roku 1594 bez dětí, jak bylo řečeno, v Sedanu, z něhož nikdy nevyjela.

Z tohoto krátkého rozboru vyplývá: že z osmi generací rodu La Marck, které držely Sedan a z nichž šest posledních mělo také Bouillon, žádná neměla ani si nenárokovala žádnou hodnost ani vyznamenání z těchto titulů ani z titulu svého původu; že jediný poslední maršál, děd dědičky, měl osobní hodnost vévody díky vlivu své tchyně a že zastávali úřady a služby, které by knížata nebo lidé, kteří by jimi chtěli být, nepřijali; že Sedan je léno podřízené mouzonskému panství; že teprve otec dědičky bez jakéhokoli oprávnění a ze své soukromé moci změnil titul pán ze Sedanu, který jeho předchůdci vždy užívali, na titul kníže sedanský; a že pošetilost otce prvního maršála z La Marck, který vyhlásil válku Karlu V., jim nedává žádné právo svrchovanosti, stejně jako ochrana udělená listinami našich králů ani zmínka o nich v mírových smlouvách, jaká se činí o všech ostatních soukromých velmožích na hranicích, kde se stýkají různá panství; že Sedan byl bez jakýchkoli potíží lenně podřízen remešským arcibiskupům jako pánům Mouzonu, dokud se král o toto panství s nimi nevyrovnal; konečně že Sedan, který držel rod Jausse v Brabantsku, potom rod Barbançon, páni z Bossu, poté rod Braquemont, byl nakonec prodán rodu La Marck, jak jsme viděli výše. Tolik k Sedanu. Raucourt, Jametz atd. nikdy neměly nic zvláštního. Nestojí za to se u nich zastavovat.

Bouillon je staré panství oddělené od hrabství Ardennes, které slavný Godefroy z Bouillonu dostal po své matce Idě. Byl synem Eustacha, hraběte z Boulogne, a byl obdařen vévodstvím Dolní Lotrinsko. Protože byl vévodou, nazývali ho vévoda Godefroy z Bouillonu, neboť předtím byli zvyklí říkat mu Godefroy z Bouillonu podle tehdejšího zvyku jmenovat mladší syny podle jejich podílu, a tento statek neměl jiný důvod, aby přešel do užívání a nazýval se vévodstvím Bouillon. Godefroy, když se vydával do Svaté země, kde se proslavil, prodal Bouillon Albertovi, lutyšskému biskupovi; a Alberon, později jeho nástupce, nabyl roku 1127 od Renauda, remešského arcibiskupa, celé léno, které remešská církev měla v Bouillonu. To byla patrně lenní svrchovanost. Přinejmenším nikdo nebude tvrdit, že statek bez titulu, oddělený od hrabství Ardennes, byl svrchovaným panstvím. Viděli jsme výše, jak přešel od lutyšských biskupů na rod La Marck. Avšak tato církev ani lutyšské stavy nikdy nepostoupily nejen lenní svrchovanost, ale ani vlastnictví; a napříč válkami a smlouvami až po smlouvu ryswickou, tu už nepočítaje, jej vždy znovu požadovaly.

Pan z Bouillonu, syn maršála a starší bratr pana z Turenne, vnuk velkého Viléma, prince oranžského, po matce, byl guvernérem Maastrichtu ve službách Holanďanů a vzbudil strach u Lutyšanů; roku 1641 s nimi uzavřel smlouvu, aniž v listině, kterou s nimi sepsal, užil titulu vévoda z Bouillonu, a vzdal se všech nároků na Bouillon a

jeho příslušenství za sto padesát tisíc zlatých, jejichž výplatu dobral roku 1658, aniž přitom přestal nosit totéž jméno; a při Pyrenejském míru už se o Bouillonu, který drželi Lutyšané, nemluvilo. Roku 1676 se přidali na stranu císaře proti králi. Francouzi Bouillon dobyli a král jej roku 1678 daroval vévodovi z Bouillonu, synovi toho, o němž jsme právě mluvili, a ten tam bez jakéhokoli možného titulu svrchovanosti, jak jsme právě viděli, zřídil svrchovaný soudní dvůr. Tento podnik způsobil velké potíže při nijmegenském míru, ale nakonec Lutyšané ustoupili a protestovali; a bylo ujednáno, že držba zůstane panu z Bouillonu a že otázku vlastnictví rozhodnou rozhodčí. Od té doby se o tom už nikdy nemluvilo.

Je tedy vidět, jak daleko má Bouillon k tomu, aby mohl být svrchovaným panstvím, a z jak podivného titulu jej pan z Bouillonu požívá. Není třeba se o tom šířit dál. V žádné době od té chvíle by biskupové, kapitula a stavy Lutychu nepochodili, kdyby chtěli Bouillon — ačkoli jej tolikrát zaplatili, a navíc šlo o jejich starobylé panství — upírat synovi toho, jemuž jej naposledy tak dobře zaplatili, jemuž jej Ludvík XIV. daroval, když jim jej předtím vzal, a jemuž vždy poskytoval svou ochranu, aby si jej udržel. Výklad o osudech Bouillonu, abychom jej nepřerušovali, nás přivedl až k Ludvíku XIV. a k jeho velkému komořímu. Než promluvíme o rodu tohoto muže, je třeba dokončit, co se týká rodu La Marck.

Viděli jsme výše, že dědička Sedanu a Bouillonu měla jediného strýce, mladšího bratra svého otce. Nesl jméno hrabě z Maulevrier a po smrti své neteře roku 1594 přijal jméno vévoda z Bouillonu. Nikdy neměl ani si nenárokoval žádnou hodnost, sloužil Karlovi IX. a Jindřichovi III. v jejich válkách, byl kapitánem Sta Švýcarů gardy a rytířem řádu od posledního prosince 1578, což bylo vůbec první jmenování.

Vévodové z Nevers-Gonzaga, z Mercœur, bratr královny, manželky Jindřicha III., z Uzès-Crussol a z Aumale-Lorraine stáli v tomto pořadí svých vévodství v čele jmenování. Hrabě z Maulevrier měl v něm dvacáté čtvrté místo, to jest dvacáté mezi šlechtici, a po něm byli už jen tři. Šel mezi panem z Estrées, otcem prvního maršála a krásné Gabriely, a panem d'Entrague, otcem markýzy z Verneuil, to jest mezi dvěma otci dvou až příliš proslulých milenek Jindřicha IV. Dlouho zápasil s maršálem z Bouillonu o dědictví po své neteři. Dosud se zachovaly spisy a písemnosti, které vydal o uzurpaci, jež se na něm páchala, a o neuvěřitelném odpírání spravedlnosti a násilnostech, jež snášel z moci Jindřicha IV. a z maršálových úskoků. Unaven bojem a v zoufalství, že nedosáhne rozsudku u žádného soudu, protože všechny pro něj byly neustálou řadou násilností uzavřeny, uzavřel s maršálem z Bouillonu 25. srpna 1601 narovnání; jednou z podmínek tohoto narovnání, potvrzeného králem, bylo, že bude po celý svůj život mít na všech místech přednost před maršálem z Bouillonu, což mu bylo přesně dodržováno, a lépe než peněžní články, za nimiž se dlouho bez úspěchu honil. S touto předností před maršálem z Bouillonu a se jménem vévoda z Bouillonu, které přijal po smrti neteře, si nikdy nenárokoval žádnou hodnost, jak

bylo řečeno; zůstal při obřadech řádu mezi šlechtici, jak mezi ně byl přijat, a zemřel v září 1622 ve věku osmdesáti čtyř let, takže byl čtyřicet čtyři let rytířem řádu.

Se svou první ženou, jednou z rodu Averton, měl jen dceru, provdanou za Comblisyho, syna státního sekretáře Pinarta. Jeho druhá žena byla dcerou Gillese z La Tour, pána z Limeuil, a Markéty z La Cropte a sestrou slečny z Limeuil, dvorní slečny Kateřiny Medicejské, která ji vyhnala, protože porodila dítě prince de Condé[5] v šatně této královny v Lyonu, a o níž jsem se výše krátce zmínil. Hrabě z Maulevrier měl s ní Jindřicha Roberta z La Marck, hraběte z Braine; Ludvíka z La Marck, markýze z Mauny; Alexandra z La Marck, opata z Braine a z Igny, který nijak nevynikl, stejně jako čtvrtý syn, zemřelý bez dětí s manželkou z rodu Rennequin.

Hrabě z Braine přijal po smrti svého otce jméno vévoda z Bouillonu a domáhal se svých práv na dědictví po své sestřenici se stejně malým úspěchem jako jeho otec. Byl také kapitánem Sta Švýcarů gardy. Ve dvou mocných a slavných synech maršála z Bouillonu, který zemřel rok po jeho otci, našel dost síly, aby ho drželi v ústraní. Zemřel, dávno již uchýlený ve svém domě v Braine, několik měsíců po druhém vévodovi z Bouillonu, tom z rodu La Tour, téhož roku 1652, ve věku sedmdesáti sedmi let. Se svou první ženou Markétou z Autun zanechal jen dcery, jimiž tato větev skončila. Jedna se provdala za pana z Choisy-L'Hôpital, druhá za pana z La Boulaye-Eschallart; jejich děti zdědily statky této vymřelé větve, přijaly její jméno a erb a skončily vévodkyní z Duras, matkou princezny z Lambesc a hraběnky z Egmontu. Nemluvím o třetí ženě hraběte z Maulevrier ani o dvou posledních ženách tohoto hraběte z Braine, které neměly děti.

Markýz z Mauny, mladší bratr hraběte z Braine, se stal rytířem řádu roku 1619 jako padesátý první v pořadí jmenování, to jest třicátý devátý mezi šlechtici. Po něm následovalo osm dalších, z nichž čtvrtým byl markýz z Marigny, pozdější hrabě z Rochefortu, Alexandr z Rohanu, mladší bratr vévody z Montbazonu a strýc z otcovy strany konetáblové z Luynes, pozdější slavné vévodkyně z Chevreuse. Markýz z Mauny byl prvním štolbou královny Anny Rakouské a od roku 1621, po panu z La Force, kapitánem tělesné gardy poslední kompanie, až do roku 1627, kdy po něm nastoupil pan z Brézé-Maillé, švagr kardinála z Richelieu a pozdější maršál Francie, po němž roku 1632 nastoupil pan z Aumontu, rovněž později maršál Francie. Markýz z Mauny zemřel jako kapitán tělesné gardy, bez dětí s Isabelou Jouvenelovou, dcerou barona z Traynel, rytíře řádu.

Když vymřela celá tato větev, nezbylo z celého rodu La Marck nic než větev Lumain, výše vyložená, pocházející z Ardenského kance; ta zůstala v Nizozemí, v Lutyšsku a ve Vestfálsku a uzavírala sňatky v těchto krajích, s výjimkou Viléma z La Marck, druhého syna onoho slavného Kance, který byl jedním z komořích Ludvíka

---

5. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík I. Bourbonský, princ de Condé (1530–1569), vůdce hugenotů za náboženských válek a praděd Velkého Condého; nezaměňovat s pozdějším „panem Princem".

XII. a kapitánem Sta Švýcarů jeho gardy. On, jeho jediný syn i jeho dvě dcery uzavřeli sňatky ve Francii; a jeho syn, který neměl děti, tuto krátkou větev uzavřel.

Arnošt, pátý přímý potomek Kance, byl prvním hrabětem z Lumain. Měl syna s jednou Hohenzollernkou, který zemřel dlouho po něm bez potomstva, ale Arnošt se podruhé oženil s Kateřinou Richard d'Esche; nevím ani, zda to nemohlo být sňatkem levé ruky,[6] jak se říká v Německu, tak nepřiměřený byl její původ. Zanechal s ní dva syny a dvě dcery, z nichž jedna byla jeptiškou v Lutychu, druhá provdána tak, jak se slušelo na dceru velmi nízko urozené matky. Mladší ze synů zemřel v nevýznamnosti neženatý; starší se kvůli smutnému sňatku, z něhož vzešel, stal opět jen baronem z Lumain. Císař ho však rehabilitoval a dokonce ho učinil říšským hrabětem. Zemřel roku 1680 a zanechal tři syny s Kateřinou Šarlotou, dcerou hraběte z Wallenrodtu, která se znovu provdala za hraběte z Fürstenbergu, synovce kardinála z Fürstenbergu. To je ta hraběnka z Fürstenbergu, která kardinála z Fürstenbergu ovládala a drancovala, dokud žil, která po jeho smrti konala dlouhé a vážné pokání a o níž jsem mluvil v souvislosti se štrasburským koadjutorstvím. S druhým manželem neměla děti. Když přišla do Francie a usadila se tam s kardinálem z Fürstenbergu, od něhož se nikdy nehnula, přivedla s sebou dva ze svých synů a nejmladšího nechala v Německu, kde se stal polním podmaršálem císařských armád. Nejstarší zemřel mladý v Paříži neženatý; měl pluk, který dostal druhý syn, krásný a urostlý, jenž se podobal kardinálovi z Fürstenbergu jako vejce vejci. To je ten hrabě z La Marck, který se oženil s dcerou vévody z Rohanu, o jejíž smrti jsem mluvil, která stála u dvora bez jakéhokoli nároku na taburetku a zanechala syna. Hrabě z La Marck, hojně užívaný při jednáních, byl francouzským velvyslancem u slavného švédského krále a byl v jeho táboře, když ten padl. Stal se generálporučíkem a roku 1624[7] byl jmenován rytířem řádu, jako čtyřicátý druhý v pořadí jmenování, to jest dvacátý čtvrtý mezi šlechtici, a po něm bylo ještě osm dalších. Později byl dlouho velvyslancem ve Španělsku, odkud se vrátil jako španělský grand a rytíř Zlatého rouna u příležitosti sňatku Madame, nejstarší dcery královy, s infantem donem Filipem, třetím synem španělského krále.[8]

Zdá se, že to stačí k přesvědčení, že ani Sedan, ani Bouillon nikdy nebyly knížectvími ani vévodstvími, natož svrchovanými panstvími; že oba zůstaly pánům z Bouillonu z rodu La Tour velmi nejistě, abych neřekl velmi podivně; že žádný pán těchto dvou statků nebyl ani se nevydával za svrchovaného panovníka až do otce

---

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V Německu se sňatkem levé ruky neboli morganatickým manželstvím nazývá platný svazek osoby vysokého stavu s osobou nižšího postavení.

7. **Ediční poznámka:** Letopočet 1624 je zjevný omyl: hrabě z La Marck, narozený roku 1674, se stal rytířem řádu při velkém jmenování roku 1724.

8. **Vysvětlivka:** Zde Ludvíka Alžběta Francouzská (1727–1759), nejstarší dcera Ludvíka XV., pravnuka a nástupce Ludvíka XIV., provdaná roku 1739 za infanta dona Filipa, syna Filipa V.; nezaměňovat s Madame, vdovou po Monsieurovi.

dědičky; a že nikdo z nich, ani dříve, ani později, neměl ve Francii hodnost, ani nikdo z jejich rodu, ani si ji nenárokovali, vyjma jediného maršála z Fleuranges, který díky vlivu vévodkyně z Valentinois, milenky Jindřicha II. a své tchyně, měl osobně hodnost vévody. Takový byl v tomto ohledu stav věcí až po vikomta z Turenne, Jindřicha z La Tour, z něhož se stal maršál z Bouillonu. V cizích zemích tomu nebylo jinak; v žádné z nich Sedan ani Bouillon nikdy neplatily ani za svrchovaná panství, ani za knížectví; žádný z jejich pánů nebyl u žádného evropského dvora uznán za svrchovaného panovníka ani za knížete a v žádném si nenárokoval žádnou hodnost ani vyznamenání jako takový. Podívejme se nyní, co z toho dokázal udělat maršál z Bouillonu z rodu La Tour a jeho potomstvo.

Podivné prostředky, jimiž dospěli k hodnosti a statkům, jichž požívají, a k velkým zaopatřením všeho druhu, jež si dovedli opatřit, plní řadu svazků, které má v rukou každý. Omezuji se zde na to, co patří k mému tématu — na skutečnosti, které se snažili a budou se snažit co nejvíc zamlčet. O maršálovi z Bouillonu jsou ve Francii jen dvě. Zeť zakladatele Spojených provincií, takřka v čele hugenotské strany ve Francii, švagr falckého kurfiřta, strýc jeho dětí, tedy i nešťastného českého krále a braniborské kurfiřtky, vystupující v praxi jako svrchovaný pán Sedanu a Bouillonu díky penězům, přízni a veškeré ochraně Jindřicha IV. a brzy nato díky penězům, přízni a ochraně jeho nepřátel proti tomuto panovníkovi a proti jeho synovi, uprostřed nepřetržitých podniků a abolicí, chtěl se pokusit opatřit si hodnost, která by odpovídala tolika velkým věcem. Ve Francii nikdy žádnou neměl. Měl jen vyznamenání společná všem maršálům Francie. Byl na shromáždění notáblů v Rouenu, kde byl přítomen Jindřich IV. a sám je zahájil. Maršál z Bouillonu se vzmohl na to, že si šel sednout do lavice vévodů, kteří ho z ní vykázali; jeho útěchou bylo usadit se v čele lavice maršálů Francie, mezi nimiž byl nejstarší, ale pocítil celé ponížení z tak nešťastného pokusu.

Druhá událost se stala při křtu Ludvíka XIII., který dal Jindřich IV. vykonat velmi slavnostně. Určil maršála z Bouillonu, ačkoli byl hugenot, aby nesl jedno z obřadních insignií,[9] neboť u křtu s hugenoty není potíž, pokud nejde o to být kmotrem. Maršál, který viděl, že kvůli insignii, kterou měl nést, bude zařazen jako maršál Francie, se uchýlil k prosbě, aby mu Jindřich IV. dovolil nenést žádnou, což velmi snadno obdržel. Spokojil se s těmito dvěma pokusy a v obdobích, která trávil u dvora, se už neodvážil vystavit se dalším. Ve svých titulech vždy užíval označení svrchovaný kníže sedanský a svrchovaný vévoda bouillonský a nikdy nepodepsal listinu ani dopis jinak než prostě Jindřich z La Tour. Jeho žena strávila celý život v Sedanu, kde on zemřel v březnu 1623 a ona v září 1643, stejně ctižádostivá a sotva méně obratná než její muž.

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Při některých obřadech, jako je korunovace, křest princů, jejich pohřby atd., se *honneurs* (insigniemi) nazývají hlavní předměty, které k obřadu slouží, například koruna, žezlo, meč atd. při korunovaci; svíce, křestní čepeček, konvice atd. při křtech.

Jejich dětmi byli dva slavní bratři, vévoda z Bouillonu a vikomt z Turenne, dále vévodkyně z La Trémoille, hraběnka z Roucy z rodu La Rochefoucauld, matka hraběte z Roye, který zemřel uchýlen v Anglii, markýza z Duras, matka maršálů z Duras a z Lorges a hraběte z Fevershamu, paní z La Moussaye-Goyon (Goyon jako Matignonové), jejíž větev vymřela a jejímiž dcerami byly paní z Montgomery a paní du Bordage, a slečna z Bouillonu, zemřelá roku 1662 neprovdaná.

Oba synové nebyli o nic méně ctižádostiví, obratní ani neklidní než jejich otec. Jejich životy, jimiž jsou plné dějiny jejich doby, byly rovněž jen kolotočem podniků a abolicí, a jejich jednota, jejich shoda a vzájemná podpora byly nesrovnatelné. To, co mělo stát pana z Bouillonu hlavu, mu vyneslo to, co by nebyl dostal za odměnu, ani kdyby zachránil stát. Kardinál Mazarin si chtěl připoutat dva bratry takových kvalit; bál se kvalit mladšího, kterého neměl v rukou, a jeho cizích spojenectví, kdyby staršího vydal na popraviště. Proměnil mu trest v nejvyšší pocty a v nejpevnější statky a získal si je tak obrovskými dobrodiními, jež obětoval podpoře, kterou od nich očekával proti nepřátelským mocnostem, které ho s posvěcením Gastona a pana Prince chtěly navždy vyhnat z království. Dal tedy provést směnu Sedanu a Bouillonu, při níž si pan z Bouillonu ponechal užitky a postoupil jen svrchovanost, která nikdy neexistovala jinak než fakticky, a to krátce, a kterou už nebyl s to udržet; místo ní dostal hrabství Évreux s lesy a příslušenstvím, které vynášely přes tři sta tisíc livrů ročního důchodu, vévodství Albret a Château-Thierry s hodností vévody a paira a novou hodností cizích knížat ve Francii. Dostal tak apanáže dvou synů Francie a apanáž, kterou měl Jindřich IV., než se stal francouzským králem. Jakkoli obyčejný byl statek nesoucí jméno hrabství Auvergne a jakkoli úplně odlišný byl od provincie Auvergne, v níž leží, pan z Bouillonu ho chtěl mít a kardinál Mazarin byl tak povolný, že ho vykoupil z rukou, v nichž byl, aby ho mohl do směny zahrnout.

Směna byla provedena v březnu 1651, v době největších zmatků, a pan z Bouillonu zemřel 9. srpna 1652 v Pontoise, kam doprovázel dvůr a kde mohl u královny a u kardinála Mazarina všechno; byl v nejdůvěrnější radě a měl být právě jmenován vrchním správcem financí. Ještě mu nebylo padesát let; jeho otec se dožil šedesáti osmi. Jeho žena, krásná, ctnostná, odvážná, ctižádostivá a velmi obratná, dcera hraběte z Berghes, guvernéra Fríska, ho přežila jen o pět let. Je to ten vévoda z Bouillonu, který se začal stávat knížetem v Itálii dřív, než se jím díky své směně stal ve Francii. Velel tam papežským vojskům a dosáhl v Římě zacházení jako se svrchovaným panovníkem a měl před papežem taburetku. Toto velké vyznamenání pak uměl dobře zužitkovat jinde, kde mu usnadnilo mnoho věcí; ale přesto pařížský parlament, vyděšený nesmírností směny, a který ostatně nezná jiná knížata než knížata krve, se nemohl odhodlat k její registraci, která není dokonána dodnes; mezitím však páni z Bouillonu od té doby statků i poct vždy požívali.

Pan z Turenne, jehož činy, pověst a pletichy tolik přispěly k tomu, že jeho rod dospěl tam, kde byl při smrti jeho staršího bratra, byl o svých velkých vlastnostech

mimořádně skromný až k strojenosti, nesmírně pyšný, úzkostlivý a pozorný na svou domnělou hodnost knížete, kterou však skrýval pod prostotou oděvů, nábytku a ekvipáží, jejíž stín tím víc dával vyniknout obrazu; ve zbytku svého života nic neopomenul, aby toto nové knížectví stále víc upevnil a rozmnožil zaopatření své rodiny. Jeho bratr zanechal pět synů a čtyři dcery; to bylo mnoho knížat a kněžen na to, jak nově jimi byli. Pan z Turenne, jehož služby a vojenské i politické schopnosti vynesly jeho vážnost a vliv na vrchol, dokázal většinu z nich dobře zaopatřit. Dovršil sňatek, plánovaný ještě za života kardinála Mazarina, jedné z jeho neteří Manciniových se svým synovcem vévodou z Bouillonu, a podepřel ho tak vévodou z Vendôme,[10] hraběnkou ze Soissons, od níž se tehdy král nehnul a která byla středem dvora, tak blízkým spřízněním s princem de Conti a v cizích zemích vévodou modenským a konetáblem Colonnou, spolu s velkými statky.

Vévoda z Joyeuse, otec posledního vévody z Guise, jemuž se dostalo cti pojmout za manželku slečnu z Alençonu, zemřel roku 1654 a zanechal jen tohoto čtyřletého syna a uprázdněné úřady velkého komořího a generálního plukovníka jízdy. Byla to doba největší autority pana z Turenne u dvora. Právě ho zachránil u Bléneau z rukou pana Prince, který tajně přispěchal z Guyenne a byl by náhle zajal krále, královnu i kardinála Mazarina, nebýt pohotovosti a hluboké vojenské vědy pana z Turenne. Nakonec vyhnal pana Prince z okolí Paříže i z Paříže samé bojem u předměstí Saint-Antoine,[11] načež byl pan Princ nucen uchýlit se do Flander a jeho strana v království úplně padla. Sláva pana z Turenne se znovu rozmnožila roku 1653 dobytím Rethelu a Mouzonu. Konečně roku 1654 prolomil obléhací linie u Arrasu, kde byl pan Princ osobně a jen s velkou námahou ustoupil, zanechav tam všechno dělostřelectvo, střelivo a zavazadla, jež k tomuto obléhání přivezl. Na tomto vrcholu slávy a v době, kdy se mělo za to, že ho je nezbytně třeba, chtěl pozůstalost po vévodovi z Joyeuse a kardinál Mazarin mu ji dal. Vzal si úřad generálního plukovníka jízdy a pro vévodu z Bouillonu, kterému bylo tehdy teprve třináct let, úřad velkého komořího.

Lze si představit, zda pan z Turenne dokázal plně vykonávat svůj úřad u jízdy a stát se v ní pánem. Pokud jde o jeho synovce, kromě velikosti opory, kterou mu poskytl korunní úřad, jenž mu obstaral a jenž svým místem, které dává všude, až po slavnostní zasedání parlamentu po králově boku, ho všude vyváděl z rozpaků s jeho představou svrchovaného knížete, jejíž titul stále užíval, ačkoli svrchovanost byla směnou postoupena králi — byl úřad tak důvěrný, který přibližuje krále v každé době a ve všech nejsoukromějších hodinách, velmi užitečný muži ve věku pana z Bouillonu,

---

10. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík, vévoda z Vendôme (1612–1669), manžel Laury Manciniové, Mazarinovy neteře, a otec pana z Vendôme z doby Pamětí.

11. **Vysvětlivka:** Boj u brány Saint-Antoine (2. července 1652) byl jednou z rozhodujících bitev Fronde, v níž vojska prince de Condé o vlásek unikla obklíčení královskou armádou díky zásahu Velké Mademoiselle, jež jim otevřela pařížské brány a nechala na ně z Bastily pálit dělostřelectvo.

který byl jen o tři roky mladší než král; a brzy uvidíme, že právě on zachránil pány z Bouillonu před ztroskotáním.

Pan z Turenne, tak skvěle odměněný, pokračoval ve svých hrdinských činech. Roku 1655 dobyl Le Quesnoy, Landrecies, Condé a Saint-Ghislain; rok 1656 se ukázal jako ještě učenější, byť s menším leskem. Roku 1657,[12] když král obléhal Dunkerque a pan Princ s donem Juanem Rakouským přivedli všechny své síly, aby toto důležité místo vysvobodili, porazil je pan z Turenne v bitvě u Dun, jejíž odměnou bylo dobytí Dunkerque a další důsledky. Novým a tak důležitým službám byla potřeba nová odměna. Konetáblský meč byl jistě cílem skromného hrdiny, ale bojácnost kardinála Mazarina se nemohla odhodlat vložit jej do rukou tak mocných a tak obratných. Vzpomínka na to, co dokázali poslední konetáblové z Montmorency a jejich předchůdci, ba i vzpomínka na pana z Lesdiguières, ještě budila u dvora strach. Dvůr si pomohl tím, že ve prospěch pana z Turenne obnovil úřad generálního maršála táborů a armád Francie, vymyšlený a zřízený pro pana z Lesdiguières v době, kdy se vévoda z Luynes, zneužívaje mládí Ludvíka XIII., kterému tehdy bylo teprve sedmnáct let a který díky výchově, jaké se mu dostalo, dosud viděl svět jen hrdlem láhve, učinil konetáblem. V Montpellieru 7. dubna 1660 přijal pan z Turenne tento úřad z rukou krále, který tam byl s královnou matkou, kardinálem a celým dvorem na cestě do Bordeaux ke své svatbě.

Tehdy pan z Turenne, nadřízený maršálům Francie, jimž všem velel, a sám už maršálem nebyl, avšak nebyl ani konetáblem a nemohl nosit jeho odznaky, nechtěl už odznaky maršála Francie: odstranil ze svého erbu maršálské hole a odložil titul maršála, který nosil po celých více než sedmnáct let, co jím byl, a znovu přijal titul vikomta z Turenne, který nosil, než se stal maršálem Francie. Podepisoval se po celý život krátce Turenne nebo Jindřich z La Tour; v tom tedy nic nezměnil. Později se lidé nechali zmýlit a páni z Bouillonu tomu dávali průchod, jak jen mohli. Lidé uvěřili, že vždycky pohrdal úřadem maršála Francie, že nikdy nepřijal ani jeho jméno, ani jeho odznaky do erbu, protože to bylo pod hodnost a postavení knížete. Stačilo si přitom vzpomenout na jeho otce, maršála z Bouillonu, svrchovaného pána fakticky a skutečně, ne-li právem, a na dva maršály z La Marck a z Fleuranges, otce a syna, oba pány ze Sedanu a z Bouillonu. Ale většina lidí nejde tak daleko, a kdo přečetl aspoň pár stránek, žasne, jaké představy se vidí zakořenit.

Pan z Turenne vymohl pro vikomtství Turenne, které už mělo velká práva, nová privilegia, jež postupně rozšiřoval. Pod záminkou otevřeného nepřátelství, které panovalo mezi ním a panem z Louvois, už tehdy velmi mocným sám o sobě, a na-

12. **Ediční poznámka:** Bitva u Dun a dobytí Dunkerque spadají do roku 1658 (bitva 14. června 1658), nikoli do roku 1657.

víc s oporou svého otce kancléře,[13] osvobodil toto vikomtství od veškerého ubytování a průchodu vojsk a díky shovívavosti pana Colberta, svého přítele, od veškeré moci daňových vydřiduchů, ba i intendantů. Zkrátka, tato práva se stala regálovými právy,[14] která jeho památka vždy udržovala, avšak tak obtížnými uvnitř království a tak blízkými svrchovanosti, že rada Ludvíka XV., využívajíc rozvratu záležitostí pana z Bouillonu a jeho nespokojenosti s předními muži jeho vikomtství, je od něj koupila za čtyři miliony a právem se domnívala, že on dělá špatný obchod a král velmi dobrý.

Když mluvím o panu z Louvois, zde je jedna drobná historie, kterou pan z Turenne dovedl využít. Státní sekretáři vždy psávali vévodům „monseigneur", a péči a autoritě sekretářů z této doby je třeba přičíst tu obratnost, že se to podařilo pozměnit v tištěných dopisech. Čirou náhodou se zachovaly tři dopisy z 2. listopadu 1663, 13. září 1665 a 5. února 1666 od pana Colberta, tehdy ministra a generálního kontrolora financí, který měl stejný ceremoniál jako státní sekretáři a sám se jím stal roku 1669, mému otci do Blaye, v nichž mu píše „monseigneur" na obálce, uvnitř i dole, kde uvádí jeho jméno. Pan z Louvois, který vystoupil na vrchol vlivu a pýchy, dal králi na srozuměnou, že tento styl se nehodí pro ty, kdo svými úřady vydávají jeho rozkazy a píší jeho jménem. Změnil to tedy, ale neodvážil se sáhnout na lotrinský dům, celý zářící velkým sňatkem pana z Guise, zcela čerstvou památkou hraběte z Harcourtu a přízní pana Velkého, jeho syna, ani vystavit se křiku slečny z Guise, tak pyšné a tak vážené, a ještě méně křiku Monsieura, kterého ovládal rytíř Lotrinský. Byl to jeden z plodů čtrnácti zřízení vévodství-pairství z roku 1663 a čtyř dalších z roku 1665 a malé shody a síly vévodů starých i nových.

Pan z Turenne, včas varován o tomto podniku, šel za králem a křičel tak hlasitě a s takovou autoritou proti spiknutí, které jeho nepřítel nastrojil, aby ho ponížil, a proti výjimce pro lotrinský dům, k jehož rovnosti v hodnosti a poctách byl povýšen, že dosáhl toho, aby si jeho rod podržel od státních sekretářů oslovení „monseigneur"; to se nepodařilo rodu Rohanů, ačkoli měl stejnou hodnost jako páni z Bouillonu, a jakkoli velký vliv měla později paní ze Soubise, nikdy to neprosadila.

Abych dokončil historii o státních sekretářích: pan z Louvois se nezastavil na tak dobré cestě. Táž záminka lichotky, jakkoli hrubá, mu vynesla, že mu král povolil, aby mu každý, kdo nebude vévoda, kníže ani korunní hodnostář, psal „monseigneur"; to od něj přešlo na ostatní státní sekretáře a zvláštní bylo, že to požadoval jen od lidí urozených, a nikoli od duchovenstva ani od úřednictva. Mnoho vážených lidí to odmítlo a byli zničeni. Pan z Louvois je pronásledoval všude a král k tomu při-

13. **Vysvětlivka:** Michel Le Tellier (1603–1685), státní sekretář války a od roku 1677 kancléř, otec pana z Louvois; nezaměňovat s kancléřem Pontchartrainem z doby Pamětí.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Regálová práva, neboli práva podobná právům králů, byla ve feudální době právo vést válku, soudit, razit minci a vybírat daně. Většina pánů regálových práv požívala.

dal všechny známky nemilosti: tyto příklady, z nichž ani jeden nevyzněl naprázdno, nakonec všechny podrobily a nebylo už nikoho, kdo by toto jho nenesl, k němuž státní sekretáři ještě přidali nerovnost zakončení dopisů vůči všem, kdo neměli titul. To trvalo až do zatmění státních sekretářů po smrti Ludvíka XIV.

Pan z Turenne oženil svého synovce, hraběte z Auvergne, s jedinou dcerou a výhradní dědičkou knížete z Hohenzollernu, markýze z Bergen op Zoom skrze svou manželku. Toto velké panství v Holandsku spolu s mnoha dalšími statky a s cizím spřízněním, naroubovaným na spříznění matky a babičky, připadalo vikomtovi jako zaopatření pro mladšího synovce, které mohlo časem přinést velké výhody. Brzy mu dal přiznat nástupnictví ve svém úřadě generálního plukovníka jízdy a ve svém guvernérství Limousinu. Viděli jsme (tom II, s. 164; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola desátá), s jakou obratností on a jeho třetí synovec přivedli krále do situace, že jim pro synovce sám nabídl svou nominaci na kardinálský klobouk a myslel si, že se tím, že mu ji dá, lacino vyplatil, a o dva roky později mu dal úřad velkého almužníka. To znamená, že byl kardinálem v pětadvaceti letech a velkým almužníkem v sedmadvaceti. Taková byla zaopatření, která pan z Turenne obstaral svému rodu, svým třem synovcům a sobě. Uprostřed takového lesku však zažil i některé zármutky. Jeho dva nejmladší synovci, nadutí tak skvělým postavením, padli oba v soubojích; a zažil ten zármutek, že když vdával jejich sestru za pana z Elbeuf, páni Lotrinští nikdy nechtěli přiznat nevěstě ani jejím příbuzným titul knížete a kněžny. Sňatek byl proto zrušen, pak znovu navázán, ale se stejnou zatvrzelostí ze strany Lotrinských. Nakonec pan z Turenne ustoupil a sňatek uzavřel se zármutkem nad tím, jaký hluk to ve světě vyvolalo. Později našel způsob, jak provdat svou druhou neteř, sestru této, za bratra bavorského kurfiřta; oba zemřeli bez dětí. Nevím, zda bavorský dům projevil tutéž úzkostlivost jako dům lotrinský, ani zda ji lotrinský dům zachoval při svatební smlouvě pana z Bouillonu, otce nynějšího, s jeho třetí ženou, dcerou hraběte z Harcourtu, později zvaného hrabě z Guise.

Pan z Turenne dokončil svůj život se stejnou slávou a stejnou autoritou u krále a ukončil jej, jak každý ví. Vznešenost jeho pohřbu a hrobu neměla žádnou souvislost s jeho původem ani se vším vnějším, čeho nabyl. Byla to odměna za jeho vojenské ctnosti a za smrt, která je korunovala ranou z děla v čele armády. Král dokonce velmi výslovně zakázal, aby byl v Saint-Denis kdekoli užit titul knížete; a proto jeho synovci, kteří mu v tomto kostele dali postavit nádherné mauzoleum ve skvostné kapli, tam nedali umístit žádný epitaf, takže při pohledu na tento hrob lze jen podle postavy, která se podobá všem jeho portrétům, a podle erbu, jenž nemá jiné ozdoby než vévodskou korunu a trofeje, usoudit, že jde o hrob pana z Turenne. Není tam ani žádný verš, žádná chvála, protože se neodvážili uvést onen drahocenný titul knížete a nechtěli dát najevo, že se mu vyhýbají.

Za doby těchto dvou slavných bratrů se ke jménu La Tour postupně připojilo jméno Auvergne. V Limousinu, v Dauphiné a v dalších provinciích jsou rody La

Tour, které k tomuto nepatří, všechny mají navzájem odlišné erby a nejsou mezi sebou nijak spřízněny. Slovo Auvergne se nejprve připojovalo jako pro rozlišení a pro označení, o kterém z nich je řeč; potom se z toho stala dvojznačnost a lpění na tomto slově, aby se z něj udělalo jméno, odhalilo záměr. Kardinál z Bouillonu tvrdil, že pochází po meči ze starých hrabat provincie Auvergne, mladší větve vévodů z Guyenne, a nic neopomenul, aby v Cluny, které je nadací těchto knížat, našel něco na podporu této chiméry. Pocházela nepochybně z dávnější doby. Viděli jsme, s jakou okázalostí chtěli směnou získat onen zvláštní statek, který byl jinde už víckrát vysvětlen a který se nazývá hrabství Auvergne. Druhý syn vévody z Bouillonu, který provedl směnu, nesl jeho jméno. Doufali, že v myslích většiny lidí splyne titul průměrného, obyčejného, zcela bezvýznamného a soukromého statku s titulem samotné provincie, a že tak lidi přesvědčí o svém původu od starých hrabat provincie Auvergne, když nesou jejich jméno a titul — tak jako je většina lidí posedlá představou, že Montmorencyové jsou první barony království, protože užívají titulu první baroni Francie, to jest Francie ve vlastním smyslu jako provincie, která je velká jako dlaň a leží kolem Montmorency a opatství Saint-Denis, jemuž byl Montmorency lenně podřízen, a které se podle své polohy nazývá Saint-Denis-en-France.

Nebylo tedy už jen nemilé, ale urážlivé pro kardinála z Bouillonu a jeho příbuzné mluvit o jejich rodu jen pod jménem La Tour, jak je jejich otcové vždy užívali a jak se jím výhradně všude podepisovali; bylo nutno říkat La Tour d'Auvergne, hrát si se slovem, a hlavně se vyvarovat příliš jasného výrazu La Tour v Auvergni, který se neodpouštěl. Konečně pochopili, jak málo jistá je hodnost, kterou lze odejmout, jako mohla být udělena — s tím rozdílem, že odnětí by bylo spravedlností a rozumem; hodnost bez záminky původu, protože jejich otcové si ji nikdy nenárokovali a nikdy se nelišili od všech ostatních velmožů, kteří neměli ani hodnost, ani korunní úřad: nemohli si sami před sebou zastírat, že držba Sedanu i Bouillonu, ani oprávněná, nikdy nedala ani nevedla k nárokování jakékoli hodnosti či vyznamenání ve Francii ani nikde v Evropě; že nepocházejí ani od oprávněných držitelů; a konečně jakým způsobem je jejich otec a děd získali. Velký prospěch v hodnosti, který z nich dokázali vytěžit, jim tedy připadal málo jistý pro tu či onu dobu; a ačkoli tato hodnost, i pro rody skutečně svrchované, byla ve Francii neznámá až do Guisů, kteří potřebovali tolik obratnosti, moci a postupných kroků, aby ji zavedli, a byla tudíž velmi náchylná k pádu, pro soukromé velmože vyznamenané tak nedávno a z tak malého titulu, či spíše záminky, bylo nebezpečí docela jiné — pro velmože, kteří zdaleka neviděli ještě dnes v hlavě svého rodu skutečného svrchovaného panovníka po tolik staletí, jako je vévoda lotrinský, a nemohli u sebe v žádné době ukázat sebemenší zdání něčeho takového.

V této tísni je navštívilo nečekané štěstí. Kardinálovi z Bouillonu byl předložen starý kartulář kostela v Brioude, pohřbený v temnotě několika staletí. Tato listina nesla nejvýraznější známky stáří a obsahovala vítězný důkaz o původu rodu La Tour

po meči od starých hrabat z Auvergne, mladší větve vévodů z Guyenne. Kardinál z Bouillonu byl méně překvapen než nadšen, že má v rukou listinu tak dobrého vzhledu, neboť o to šlo víc než o to, co dosvědčovala. Odedávna, nejprve kvůli své pověsti a pak kvůli své chiméře, si k sobě přitáhl, kolik jen mohl, učenců znalých starožitností. Jezuité mu byli odjakživa oddáni, stejně jako on jim bez míry, a uprostřed všech sporů, které mu jeho opatství Cluny způsobilo s jeho mnichy, si dával velký pozor, aby si udržel přízeň učenců tří francouzských kongregací benediktinského řádu.

Baluze,[15] který vytvořil krásnou a nesmírnou knihovnu pana Colberta, jenž vždy podporoval písemnictví a vědy, si v tomto oboru udělal velké jméno a mnoho přátel, protože často uváděl učence k tomuto ministrovi a byl prostředníkem milostí. Svou pověst si po smrti svého pána udržel několika díly, která vydal tiskem. Kardinál z Bouillonu si ho připoutal penzemi a obročími. Jeho silnou stránkou bylo rozplétání historických a genealogických starožitností a jeho objevy a jeho kritika byly ceněny. Neznamenalo to, že by ho lidé měli za neomylného; jeho povolnost vůči tomuto druhému pánovi ho zneuctila. Sestavil genealogii rodu Auvergne, to jest La Tour, jehož jméno se pomalu potlačovalo, aby uvolnilo místo podvrženému, a odvodil jej po meči od starých hrabat z Auvergne, mladší větve vévodů z Guyenne.

Lež chce být dobře promyšlená, ale je nebezpečné, je-li promyšlená příliš. Je třeba obratně trefit střed, aby klamala zdáním prostoty, které překvapí a imponuje. To byl útes, o který se celý ten krásný výmysl roztříštil. Nic se tak nepodobalo kartuláři jako tato nová genealogie svými objevy, do té doby neznámými; a ačkoli tato listina měla být po celou dobu sestavování díla zcela neznámá, protože ještě neměla být nalezena, obojí bylo hotovo zároveň. Přesto se usoudilo, že bude výhodnější předložit nejprve kartulář a vyčkat jeho úspěchu, než se vydají Dějiny rodu Auvergne.

Aby si to lépe pojistil, hrál kardinál z Bouillonu skromného a dělal, že se zdráhá uvěřit tak rozhodující listině. Mluvil o ní důvěrně s pochybnostmi s kolika jen mohl učenci a prosil je, aby ji dobře prozkoumali a nedovolili, aby se nechal napálit; a přece s výrazem touhy a zalíbení dodával, že tento původ byl odjakživa míněním a tradicí jeho rodu — ačkoli (a to je pěkný rozpor) až do maršála z Bouillonu nikoho z nich ani nenapadl; a jestliže se poprvé zrodil v mysli jeho otce a strýce, jak lze tušit z jejich okázalé snahy, aby se onen statek nazýval hrabstvím Auvergne, a z připojení slova Auvergne ke jménu La Tour, aspoň se při vší nádheře, slávě, vlivu a autoritě, jichž požívali, neodvážili nic takového naznačit. Jiní, podřadní a námezdní učenci, rovněž konzultovaní, aby bylo možné zajistit, že je ti první připustí ke zkoumání listiny a budou ji zkoumat spolu s nimi, byli od Baluze dobře naučeni, co mají ve vhodnou chvíli říci; a on sám otevřeně přispěl vahou své pověsti a vší obratností svého ducha, odedávna připraveného na věc tak důležitou a tak choulostivou.

---

15. **Vysvětlivka:** Étienne Baluze (1630–1718), historik a vydavatel pramenů, dlouholetý knihovník Colbertův; jeho *Histoire généalogique de la maison d'Auvergne* vyšla roku 1708.

Ať už byli skuteční posuzovatelé oklamáni, ať se nechali svést, nebo, což je pravděpodobnější, dobře viděli, oč jde, ale nechtěli si udělat z kardinála a celého jeho rodu krutého nepřítele kvůli věci, která podle mínění těchto nenápadných lidí, znajících jen své knihy, nikoho neurážela a na které nikomu nezáleželo — vyslovili se ve prospěch kartuláře a otec Mabillon,[16] onen benediktin tak známý v celé Evropě svou učeností a svou poctivostí, nechal své mínění strhnout ostatními.

S takovými hlasy, jež tento poslední korunoval, se kardinál z Bouillonu už neostýchal šeptat svým přátelům do ucha o svém drahocenném objevu a hlavně podrobně vykládat, co všechno udělal a jaká všechna opatření učinil, aby nebyl oklamán. Tímto vyprávěním chtěl zcela prokázat jeho pravost; od jeho přátel se zpráva dostala k dalším a brzy k městu i ke dvoru, jak si to dobře předsevzal. Každý mu blahopřál k tak šťastnému objevu, většinou proto, aby se pobavil tváří, kterou k tomu udělá. Byl to spíš chaos než směs té nejpřehnanější ješitnosti, té nejstrojenější skromnosti a nezřízené radosti, která z něj tryskala proti jeho vůli. Kvůli věrohodnosti bylo třeba zachovat jistý odstup mezi zveřejněním tohoto objevu a zveřejněním Dějin rodu Auvergne, aby se před očima veřejnosti co nejvíc rozbila souslednost.

Neštěstí chtělo, že de Bar, onen otrhanec, který tento kartulář prý vyhrabal a předložil kardinálovi z Bouillonu, byl v tomto mezidobí zatčen a uvězněn pro padělky na rozkaz komory v Arsenalu. Tato událost vyvolala jistý hluk, který Bouillony znepokojil, ale jejich kartulář učinil velmi podezřelým a přiměl mnohé nasadit si brýle, aby jej prozkoumali. Učenci bez vazeb na Bouillony jej zpochybnili a věc pokročila tak daleko, že de Bar, zatčený pro jiné padělky, byl vyslýchán i o tomto. La Reynie,[17] tak obávaný skutečnými zločinci pro svou bystrost a schopnosti a pro zkušenost s věznì Bastily a Vincennes, kterou získal v úřadě policejního poručíka, jejž tak dlouho, ale tak bezúhonně vykonával, a to jako soudce starých časů, předsedal jako hlava komoře v Arsenalu a podrobil de Bara několika výslechům o kartuláři z Brioude. Bránil se, jak nejlépe mohl, ale prořekl se v choulostivých věcech, kvůli nimž ho přísněji uvěznili a znovu na něj naléhali.

Tehdy zavládl v rodu Bouillonů poplach, neboť podvod měl každou chvíli prasknout. Nebylo nic, co by neudělali, aby ránu odvrátili, nejprve potají, z hanby se ukázat; ale když viděli, že soud nepolevuje v přísnosti vyšetřování a že roste rozhořčení a hluk učenců, které oklamali, i veřejné pohoršení, začali se za de Bara otevřeně přimlouvat a nasadili k tomu veškerý svůj vliv. Nakonec je neoblomnost La Reynieho a rozhořčení, které nedokázali skrýt ani ostatní soudci komory v Arsenalu, dohnaly k krajnímu kroku. Pan z Bouillonu, kterého měl král rád, mu přiznal, že by se ne-

16. **Vysvětlivka:** Jean Mabillon (1632–1707), benediktin kongregace svatého Maura, zakladatel diplomatiky, vědy o rozlišování pravých a padělaných listin.

17. **Vysvětlivka:** Gabriel Nicolas de La Reynie (1625–1709), první pařížský policejní poručík (1667–1697), předseda ohnivé komory v aféře jedů.

chtěl zaručit, že by jeho bratr kardinál nebyl schopen, bez vědomí všech ostatních, pokusit se doložit nejisté skutečnosti; a chytaje krále za to, co ho dojímalo nejvíc, totiž za důvěru, dodal, že když se takto v tak choulostivé věci vydává do jeho rukou, prosí ho, aby tuto záležitost zastavil z laskavosti k těm, kdo v ní neměli prsty, kteří se provinili jen příliš důvěřivou vírou v bratra, a aby jim prokázal aspoň tu milost, že je uchrání potupy, aby v ní byli v čemkoli jmenováni. Král, s větším přátelstvím k panu z Bouillonu než s úvahou o tom, jaké zadostiučinění dluží veřejné urážce, se uvolil k tomuto řešení.

Mezitím abbé z Auvergne, dlouho poté kardinál ke zcela okázalému a přeokázalému veřejnému pohoršení, se ze všech sil přimlouval a nestyděl se říci soudcům, aby je obměkčil, zhruba totéž, co řekl pan z Bouillonu králi.

De Bar, nakonec usvědčený a přistižený, že tento kartulář kostela v Brioude padělal, nebyl tlačen za doznání, které učinil před plným soudem, aby se na králův rozkaz La Reyniemu zabránilo tomu, aby mluvil o kardinálovi a snad i o některých dalších Bouillonech. Kartulář byl prohlášen za falešný a zhotovený tímto padělatelem, a z výše uvedeného důvodu nebyl de Bar týmž rozsudkem odsouzen k smrti, nýbrž k doživotnímu vězení, protože ostatní padělky, pro které byl původně zatčen, nebyly ničím ve srovnání s tímto. Lze pochopit, že tato příhoda vyvolala velký rozruch; ale co se nechápe tak snadno, je to, že páni z Bouillonu, kteří z ní měli být tak v rozpacích, se odvážili o patnáct měsíců později požádat pana kancléře o povolení k tisku Dějin rodu Auvergne a že pan kancléř je udělil. Úvahy by byly příliš silné a odvedly by mě od mého tématu. Stačí jen říci, že svět byl tím neobyčejně pohoršen a že tak objemné a tak důkladné dílo, jehož jediným základem byl tento kartulář a které se objevilo tak brzy po skandálu, se nikomu nezdálo zhotovené a dokončené jinak než zároveň s kartulářem samým, a tudíž stejně falešné jako on. Takový byl všeobecný soud, který zneuctil Baluze natolik, že s ním přerušilo styky mnoho učenců a několik jeho přátel, a který dovršil zahanbení z celé této záležitosti. V pravý čas uvidíme, co se s touto krásnou knihou stalo.

Když jsem napravil tato dvě opomenutí, jedno o rodu Rohanů, druhé o rodu Bouillonů, vraťme se tam, odkud jsme vyšli.

Kapitola osmnáctá

Rok 1707. — Paní z Montespan odňaty novoroční dary a část penze. — Smrt Cauvissonova; jeho uprázdněná místa. — Nástupnictví v úřadu státního sekretáře pro Chamillartova syna. — Nebývalé návštěvy u Chamillarta. — Podlézavost du Bourgova. — Smrt portugalského krále. — Smrt a rodina prince Ludvíka Bádenského. — Marlboroughova velikost. — Podivné schůzky. — Kolínský kurfiřt vysvěcen atd. — Narození druhého vévody z Bretagne. — Smrt Saint-Herminova. — Smrt paní z Montgon. — Paní z La Vallière dámou paláce. — Sňatek Gondrinův s dcerou maršála z Noailles. — Smrt hraběte z Grammontu; jeho povaha. — Smrt La Barrova. — Smrt paní z Frontenacu; její rodina atd. — Smrt slečny z Goello; její rodina. — Smrt rytíře z Gacé. — Doly marně hledané v Pyrenejích. — Návrat paní z Caylus ke dvoru a její úloha tam. — Unie Skotska s Anglií. — Markýz z Brancasu a markýz z Bay. — Port Mahón znovu dobyt pro Filipa V. — Zásilka peněz z Mexika od vévody z Alburquerque. — Značná kořist na moři na Angličanech.

Tíživý stav záležitostí, který značně zvýšil válečné výdaje vším, co se ztratilo na vojsku i na území, přiměl krále, aby před dvěma či třemi lety nejprve omezil a potom zcela zrušil novoroční dary, které dával synům a dcerám Francie a které dosahovaly velmi vysokých částek. Královská pokladna mu každého prvního ledna přinášela na jeho vlastní novoroční dary třicet pět tisíc louisdorů, ať měly jakoukoli hodnotu. Letos, roku 1707, si z nich odepřel deset tisíc. Kaskáda dopadla i na paní z Montespan. Od té doby, co navždy opustila dvůr, jí král dával každý rok dvanáct tisíc louisdorů, ať byl jejich kurz jakýkoli; d'O měl za úkol nosit jí každé tři měsíce tři tisíce. Letos jí král po témže vzkázal, že jí může dávat už jen osm tisíc. Paní z Montespan nedala najevo nejmenší lítost; odpověděla, že ji to mrzí jen kvůli chudým, jimž skutečně rozdávala plnými hrstmi.

D'Alègre dostal lepší novoroční dárek: jedno ze tří míst generálního místodržitele Languedocu, uprázdněné náhlou smrtí Cauvissona, který zemřel bezdětný, právě když vstával od oběda u pana Velkého ve Versailles. Mluvil jsem o něm, když mu pan du Maine tento úřad opatřil.

Chamillart dostal dárek ještě mnohem významnější: nástupnictví ve svém úřadu státního sekretáře pro svého jediného, osmnáctiletého syna. Záminkou bylo ušetřit otce tří čtyř hodin podepisování denně; ve skutečnosti však byl král právě tak štědrý v udílení nástupnictví v těchto důležitých úřadech, jako byl skoupý u všech ostatních. Velmi mladými lidmi si chtěl dávat sloužit jen ve svých nejdůležitějších záležitostech a myslel si, že tím ukazuje, že k jejich řízení nepotřebuje nikoho než sebe. Tentýž důvod ho vedl i k podivným volbám tohoto druhu, a to nezávisle na nástupnictvích,

jejichž důsledky byly pro stát i pro něho kruté. Tato milost byla další ranou pro maršála z Villeroy, který nejenže po svém návratu nechtěl Chamillarta vidět a okázale se s ním rozešel, ale zakázal i vévodovi z Villeroy, aby se s ním stýkal, což Chamillarta mrzelo a král to nesl velmi nelibě. Aby se králi zalíbili, šli Monseigneur a vévoda z Berry odpoledne navštívit paní Chamillartovou a poblahopřát celé rodině; a vévodkyně z Orléans, která — velmi nevhodně, jak jsem jinde poznamenal — už nikoho nenavštěvovala, tentokrát svou povýšenost odložila a šla paní Chamillartovou navštívit také.

Brzy nato se Chamillartův syn vydal na prohlídku pohraničních pevností ve Flandrech a v Německu. Hrabě du Bourg, mnohem později maršál Francie, se nestyděl nabídnout se mu na tu cestu za mentora a byl přijat. Lepšího mu vybrat nemohli; s podivem bylo, že všechny pocty stejné jako ty, jichž by se dostalo princi krve, nebo i větší, tu mladou hlavu nepomátly a ta si uchovala všechen rozum; a tento žáček, abych to řekl na rovinu, se vrátil mírný, skromný, ochotný a uctivý, jako by nebyl synem ministra-favorita a sám státním sekretářem. Všude si získal lásku.

Smrt portugalského krále přinesla šestitýdenní smutek. S první ženou měl jen jedinou dceru, která zemřela neprovdaná ještě před ním. Příběh jejich sňatku a katastrofy krále, jeho bratra, je tak známý, že o něm zde nic neřeknu. Zanechal několik dětí z druhé ženy, sestry císařovny a dcery i sestry falckého kurfiřta, vévody z Neuburgu.[1]

Menší kníže, ale většího jména, zemřel v téže době: princ Ludvík Bádenský, v padesáti dvou letech. Byl synem Ferdinanda Maxmiliána, bádenského markraběte, o němž nikdy nebylo slyšet, a dcery princezny z Carignanu, poslední princezny krve z bourbonsko-soissonské větve. Maxmilián Ferdinand si ji vzal v Paříži roku 1653 a o dva roky později s ní měl prince Ludvíka Bádenského, jemuž byl kmotrem král. Princezna Bádenská byla několik let dámou paláce královny, bez nároků a bez jakéhokoli odlišení od vévodkyň a princezen usazených ve Francii, a nikdy žádné neměla; konala svůj týden a svou službu u královny jako ostatní titulované dámy paláce a střídala se s nimi. Nakonec byla i se svou matkou, princeznou z Carignanu, vyhnána kvůli pletichám příliš dávným, než aby jim tu náleželo místo. Bádenský princ, se svou ženou nepříliš spokojený, se roku 1658 uchýlil do svých zemí, odvezl tam syna a následujícího roku tam zemřel na zranění z pušky, která vystřelila a roztříštila mu paži, když se o ni opíral. Princ Heřman Bádenský, jeho mladší bratr, vstoupil do služeb císaře. Stal se prvním císařským komisařem na řezenském sněmu, guvernérem Rábu, generálním polním maršálem, předsedou válečné rady, nejlepší hlavou a nejvlivnějším

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simonova věta se může ve své eliptické podobě zdát podivná, a to patrně přimělo dřívější vydavatele, aby ji pozměnili. Tuto větu však snadno vysvětluje rodokmen portugalské královny: Marie Žofie Alžběta, druhá žena Petra II., portugalského krále, byla dcerou Filipa Viléma, falckého kurfiřta, a sestrou Jana Viléma, který roku 1690 nastoupil po otci v hodnosti falckého kurfiřta.

mužem císařovy tajné rady. Byl soupeřem proslulého vévody lotrinského,[2] jehož mařil, ponižoval a držel stranou v Tyrolsku, jak jen mohl. Nikdy se neoženil a zemřel roku 1691. Byl to on, kdo se ujal svého synovce a připoutal ho k císaři. Synovec se stal generálním polním maršálem jako jeho strýc a porazil Turky v Uhrách v důležitých bitvách u Jagodiny, Niše, Vidinu a Slankamenu, kde na bojišti zůstal velkovezír Cuprogli[3] a přes dvacet tisíc Turků. Od té doby téměř stále velel císařským armádám na Rýně a právem platil za jednoho z největších vojevůdců svého století.

Roku 1690 se oženil s jednou ze dvou dcer posledního vévody sasko-lauenburského, sestrou vdovy po posledním toskánském velkovévodovi z rodu Medicejských; rod sasko-lauenburský, řečeno mimochodem, byl prvním a nejstarším rodem Německa. Zanechal po ní dva syny a dceru. Starší syn byl zasnouben s naší královnou[4] a sňatek měl být brzy slaven, když se princezna Bádenská[5] dozvěděla o smrti jediného syna knížete ze Schwarzenbergu, který — což je v Německu případ velmi vzácný — zanechával svou jedinou sestru dědičkou velmi velkého jmění. Naše královna, která nějaký čas pobývala u princezny Bádenské, aby ji ta vychovala podle svého jako budoucí snachu, byla propuštěna, její sňatek zrušen a uzavřen sňatek se Schwarzenbergovou dcerou. Nějaký čas po svatbě navštívila princezna Bádenská, která byla zbožná, knížete ze Schwarzenbergu a dokázala u něho tolik, že ho přiměla vzít zpět manželku, s níž byl dlouho ve zlém a která žila mimo jeho dům. Z tohoto usmíření vzešel syn, který mladou princeznu Bádenskou, pokud jde o jmění, snížil na obvyklý úděl všech dcer dobrých německých rodů, z čehož její tchyně měla velký žal. Mladší bratr mladého bádenského prince byl určen pro církev a jejich sestra se provdala za vévodu z Orléans[6] a zemřela při porodu vévody z Chartres. Získala si mimořádnou lásku a všichni ji velmi oplakávali. Její život v této zemi nebyl přes její vlídnost, ducha a ctnost šťastný.

Na počátku téhož roku byl vévoda z Marlborough, jemuž císař daroval krásné a bohaté panství v Německu a jehož učinil říšským knížetem, prohlášen generálním vikářem arcivévody v Nizozemí. Velmi to překvapilo vzhledem k rozdílnosti jeho náboženství, a to ze strany rakouského domu, který si tolik zakládá na tom, že je

---

2. **Vysvětlivka:** Karel V. Lotrinský (1643–1690), vévoda bez země, švagr císaře Leopolda a jeho nejslavnější vojevůdce ve válkách proti Turkům; nezaměňovat s jeho strýcem Karlem IV. ani s jeho synem Leopoldem, nynějším vévodou lotrinským.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde zde o Mustafu Cuprogliho. U jména této slavné rodiny jsme se drželi Saint-Simonova pravopisu. Píše se někdy Koprogli, Kiuperli a Kioprili.

4. **Vysvětlivka:** Marie Leszczyńská (1703–1768), dcera krále Stanislava, od roku 1725 manželka Ludvíka XV.; Saint-Simon píše z doby, kdy už byla francouzskou královnou.

5. **Vysvětlivka:** Zde vdova po princi Ludvíku Bádenském, Františka Sibyla Augusta Sasko-Lauenburská (1675–1733), nikoli jeho matka, princezna Bádenská, o níž byla řeč v předchozím odstavci.

6. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík Orleánský (1703–1752), syn regenta, dříve vévoda z Chartres, od otcovy smrti roku 1723 vévoda z Orléans; „vévoda z Chartres" v téže větě je jeho syn Ludvík Filip (nar. 1725).

horlivě katolický, a který tímto pláštěm zakrývá tolik záměrů i činů. Marlborough však odmítl a nechtěl kvůli tak pomíjivému úřadu poskytnout proti sobě v Anglii takovou zbraň.

Ještě mnohem víc důvodů k překvapení poskytla schůzka, kterou měli u Lipska švédský a polský král, jehož první z nich právě donutil abdikovat a uznat na svém místě krále Stanislava Leszczyńského; švédský král přitom žil před jeho očima jako panovník v Sasku a čerpal z něho poklady. To nebylo vše: k dovršení úžasu došlo hned nato k další schůzce, tentokrát mezi oběma polskými králi.

Kolínský kurfiřt, který neměl žádná svěcení, je chtěl konečně přijmout. Arcibiskup z Cambrai za ním přijel do Lille a během pěti po sobě jdoucích dnů mu udělil čtyři nižší svěcení a subdiakonát, diakonát, vysvětil ho na kněze a posvětil na biskupa. Potom si velmi oblíbil církevní úkony, zvláště sloužit mši a celebrovat pontifikálně.

Vévodkyně z Bourgogne porodila velmi šťastně a velmi rychle vévodu z Bretagne,[7] a to v sobotu 8. ledna, krátce před osmou hodinou ranní. Radost byla veliká, ale král, který už jednoho ztratil, zakázal všechny výdaje, jaké se vynaložily při narození toho prvního a které stály nesmírně mnoho. Napsal vévodovi savojskému, aby mu tu událost oznámil, navzdory válce a přemíře rozladění, a dostal od něho odpověď plnou radostného blahopřání a díků.

Saint-Hermine, bratr hraběnky z Mailly, dámy šatny vévodkyně z Bourgogne, zemřel ve Versailles a byl oplakáván. Byl to dobrý důstojník, polní maršál a inspektor. To dalo podnět k oddělení jízdy od dragounů pro inspekce, jak si to maršál z Tessé a vévoda z Guiche vždy přáli, dokud byli generálními plukovníky dragounů. Coigny měl v tom víc štěstí než oni.

Paní z Montgon, dáma paláce vévodkyně z Bourgogne, zemřela v Auvergni, kam si zajela k manželově rodině a na jeho statky. Byla dcerou paní z Heudicourt a o obou jsem toho dost řekl, když se ustavoval dvůr vévodkyně z Bourgogne, takže nemám co dodat, leda že byla lichotivá, úlisná, zábavná, zlá a posměvačná a že výborně bavila krále, paní z Maintenon i vévodkyni z Bourgogne, kterým její smrti bylo líto. Přesto měla přátele, kteří ji oplakávali. Její místo si přál každý, kdo se domníval, že na ně dosáhne. Nakonec zvítězili Noaillesové pro svou dceru, paní z La Vallière, která sama měla víc ducha, rozvahy a pletichářského umu než všichni Noaillesové dohromady; byla roztomilá, když chtěla, ale plná nálad a od přírody mnohem hrubší než její otec, který jím byl nemálo.

Téhož měsíce ledna uzavřeli šestý sňatek, který měl pro obě rodiny velké důsledky: svou šestou dceru provdali za Gondrina, nejstaršího syna d'Antinova, jemuž otec dal Bellegarde s důchodem deset tisíc livrů a paní z Montespan sto tisíc franků v drahokamech. Noaillesové dali sto tisíc tolarů v různých podobách a deset let živo-

7. **Vysvětlivka:** Ludvík (1707–1712), druhý syn vévody z Bourgogne téhož titulu; jeho starší bratr, první vévoda z Bretagne, zemřel jako dítě roku 1705. Roku 1711 se stal dauphinem a zemřel v březnu 1712.

bytí. Velké rozpaky jim působilo chování vévodkyně z Noailles.[8] Drželi ji v přísném ústraní. Hlavu měla velmi po otci: její místo bylo ustavičným zdrojem mrzutostí — někdy ji nechat jít do služby a mnohem častěji jí v tom bránit. Paní z Maintenon to obtěžovalo. Donutili ji tedy postoupit je své švagrové. Kdo by byl králi řekl, že se tato nová dáma jednoho dne provdá za hraběte z Toulouse a že za králova nástupce bude hrát tu roli, kterou vidíme?[9]

Hrabě z Grammontu zemřel koncem téhož měsíce ledna v Paříži, kde skoro nikdy nepobýval, ve věku přes osmdesát šest let; až do osmdesáti pěti let měl vždy dokonalé zdraví a docela jasnou hlavu, a tu i potom. Byl bratrem otce maršála z Grammontu,[10] jehož matka byla dcerou maršála z Roquelaure, kdežto matka hraběte z Grammontu byla sestrou Boutevilla, sťatého v Paříži pro souboje, otce maršála-vévody z Luxembourgu. Přidal se k panu Princi, kterého následoval do Flander, potom se vypravil na procházku do Anglie a tam se oženil se slečnou Hamiltonovou, do níž byl dost okázale zamilován a kterou ho její bratři, pohoršení tím, donutili pojmout za ženu, ať chtěl nebo nechtěl. Byl to muž velmi duchaplný, ale duchem z toho druhu, který žije z žertů, pohotových odpovědí, z jemnosti a z přesnosti, s níž nachází na každém to špatné, směšné a slabé a vykreslí to dvěma tahy jazyka nenapravitelně a nesmazatelně; a s takovou smělostí, že to dělal veřejně, v přítomnosti dotyčného, a spíš před králem než jinde, aniž by před ním zásluhy, vznešenost, přízeň či úřady uchránily jakéhokoli muže či ženu. Tímto řemeslem krále bavil a zpravoval ho o tisíci krutých věcech; získal si u něho svobodu říkat cokoli, i o jeho ministrech. Byl to vzteklý pes, jemuž nic neuniklo. Jeho známá zbabělost ho stavěla nad všechny následky jeho kousnutí; k tomu byl nestoudný podvodník, otevřeně falešný hráč a celý život hrál vysoko. Jinak bral, kde mohl, a byl stále na mizině, aniž by ho králova dobrodiní, z nichž vždy vytáhl spoustu peněz, dokázala aspoň trochu zabezpečit. Dostal od něho za nic guvernérství La Rochelle a kraje Aunis po smrti pana z Navailles a později je velmi draho prodal Gacému, pozdějšímu maršálovi z Matignonu. Měl první právo vstupu a nehnul se od dvora. Žádná nízkost ho nestála přemáhání u lidí, které nejvíc rozsápal, když je potřeboval, a byl připraven začít znovu, jakmile od nich dostal, co chtěl. Neměl slovo ani čest v ničem, a to tak, že o sobě vyprávěl tisíce směšných historek a chlubil se svou mrzkostí, takže ji odkázal potomstvu v pamětech o svém životě,

---

8. **Vysvětlivka:** Françoise Charlotte d'Aubigné (1684–1739), neteř paní z Maintenon, dcera jejího bratra Karla d'Aubigné, od roku 1698 manželka nynějšího vévody z Noailles (tehdy hraběte z Ayen).

9. **Vysvětlivka:** Marie Viktorie Žofie z Noailles (1688–1766), po smrti prvního manžela Gondrina (1712) se roku 1723 provdala za hraběte z Toulouse; za Ludvíka XV. měla u dvora značný vliv.

10. **Ediční poznámka:** Hrabě z Grammontu (Philibert, 1621–1707) byl ve skutečnosti nevlastním bratrem maršála z Grammontu († 1678) po otci: oba byli syny Antoina II. z Grammontu, maršál z jeho prvního manželství s dcerou maršála z Roquelaure, hrabě z druhého se sestrou Boutevillovou, jak vyplývá i z pokračování věty. Předloha má zřejmě chybně „frère du père" místo „frère de père" (bratr po otci).

které má v rukou každý a které by se neodvážili zveřejnit ani jeho největší nepřátelé. Zkrátka mu bylo dovoleno všechno a on si všechno dovoloval. Na této noze zestárl.

Několikrát jsem o něm mluvil, a ještě víc o jeho ženě, a vylíčil jsem krutou poklonu, kterou zdrtil vévodu ze Saint-Aignan, když se jeho syn, vévoda z Beauvilliers, stal předsedou královské finanční rady. Neméně zdrcující slovo řekl arcibiskupovi z Remeše, kterého potkal, když s hlavou hodně svěšenou vycházel z králova kabinetu po audienci ve věci mnicha z Hautvillers, kterou jsem vysvětlil (tom IV, s. 127; v tomto vydání Tom 4, kapitola šestá). „Pane arcibiskupe," řekl mu nahlas s urážlivým výrazem, „verba volant, mais scripta manant. Jsem Váš služebník."[11] Arcibiskup chvatně prošel dál a neodpověděl ani slovo.

Jindy král mluvil o jakémsi vyslanci ze severu, který přijel vyřídit poklonu a ještě něco dalšího, zhostil se toho velmi špatně a právě odjel zpět, a dodal, že nechápe, jak se mohou posílat lidé takoví, jako byl tenhle. „Uvidíte, Sire," řekl hrabě z Grammontu, „že je to nějaký ministrův příbuzný." Málokterý den uplynul, aby takhle někoho nebombardoval.

Když byl v osmdesáti pěti letech, rok před smrtí, velmi nemocen, mluvila mu žena o Bohu. Naprosté zapomnění, v němž na něho žil celý život, ho uvrhlo do podivného úžasu nad tajemstvími víry. Nakonec se k ní obrátil: „Ale hraběnko, mluvíš opravdu pravdu?" Potom, když ji slyšel odříkávat Otčenáš: „Hraběnko," řekl jí, „ta modlitba je krásná, kdo ji složil?" Neměl ani nejmenší ponětí o jakémkoli náboženství. Z jeho výroků a skutků by se daly sestavit celé svazky, ale byly by žalostné, kdyby se z nich vyňala drzost, vtipné výpady a často i zloba. Se všemi těmito neřestmi, bez příměsi jakékoli stopy ctnosti, si podmanil dvůr a držel ho v úctě a ve strachu. Dvůr se také cítil vysvobozen z metly, které král celý život projevoval přízeň a jíž se dostávalo vyznamenání. Byl rytířem řádu z jmenování roku 1688.

V téže době zemřel La Barre, ten, o němž se tolik mluvilo v souvislosti s jeho sporem se Survillem, který Survilla přivedl do záhuby.

Zemřela také paní z Frontenacu, v krásném bytě v Arzenálu, který jí dal zesnulý vévoda du Lude, muž velmi galantní, když byl velmistrem dělostřelectva. Bývala krásná a dobře to věděla. Ona a slečna z Outrelaise, kterou měla u sebe v bytě, udávaly tón nejlepší společnosti města i dvora, aniž tam kdy chodily. Říkalo se jim Božské. Skutečně vyžadovaly kadidlo jako bohyně a celý život se o ně soutěžilo, kdo jim ho nakouří víc. Slečna z Outrelaise zemřela už dávno. Byla to šlechtična z Poitou, z chudé a málo známé rodiny, docela půvabná, která se prosadila svým duchem, mnohem mírnějším než duch její přítelkyně, jenž byl panovačný. Ta byla dcerou rady účetní komory jménem Lagrange-Trianon. Její manžel, který měl jako ona málo jmění a jako ona také hodně ducha a byl dobrým společníkem, nesl tíhu její autority

---

11. **Vysvětlivka:** „Slova odlétají, ale co je psáno, zůstává" — latinské rčení (správně *verba volant, scripta manent*), v hrabětových ústech napůl francouzsky a zkomoleně.

jen s námahou. Aby ho jí zbavili a dali mu z čeho žít, opatřili mu roku 1672 guvernérství Kanady, kde si dlouhá léta vedl tak dobře, že tam byl roku 1689 poslán znovu; a tam, v Québeku, zemřel koncem roku 1698. Jeho děd byl prvním královým hofmistrem a guvernérem Saint-Germain; rytířem řádu se stal roku 1619. Oženil svého syna s dcerou Raymonda Phélypeauxe, státního sekretáře po svém otci a bratrovi, který předtím býval pokladníkem státní pokladny (*trésorier de l'épargne*). Tím se Frontenac, otec guvernéra Kanady, stal švagrem pánů z Humières a z Huxelles. Asi to přesto nebylo nic velkého, neboť se se stejným jménem a erbem nachází jakýsi Roger de Buade, dveřník řádu roku 1641, pán z Cussy, po Paulu Aubinovi. Tento Roger, pán z Cussy, zemřel roku 1655 a Jean Aubin, syn jeho předchůdce, se do úřadu vrátil. Paní z Frontenacu byla nesmírně stará a dosud u sebe vídala hojnost dobré společnosti. Neměla děti a jen málo jmění, které z přátelství odkázala Beringhenovi, prvnímu štolbovi.

Několik dní nato zemřela slečna z Goello, ve věku přes osmdesát let, v paláci Soubise, kde bydlela celý život. Byla sestrou matky pana ze Soubise, který k ní měl velkou důvěru a zdědil po ní tři sta tisíc livrů. Byla to žena rázná a duchaplná. Pocházela z bretaňských levobočků; byla sestrou otce dnešního hraběte z Vertus, posledních z těchto levobočků. Její starší sestra, matka pana ze Soubise, byla ona krásná vévodkyně z Montbazonu,[12] která tolik vystupovala ve zmatcích za nezletilosti Ludvíka XIV., macecha proslulé vévodkyně z Chevreuse a manžela oné krásné a obratné princezny z Guéméné, která s jejich pomocí uchvátila taburetku, jak jsem vyprávěl (tom II, s. 153, 154; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola desátá); a všechny tři daly počátek výsadnímu postavení, jehož požívá rod Rohanů a které krása paní ze Soubise dokázala tak dobře dovršit.

Matka pana ze Soubise, slečna z Goello a několik dalších bratrů a sester měli za matku dceru proslulého La Varenna, kuchtíka, potom kuchaře, pak nosiče pláště, nato Merkura Jindřicha IV., nakonec muže, jehož tento panovník užíval k tajným záležitostem ve Španělsku i jinde, a který to dotáhl tak daleko, že se mohl měřit s jeho ministry,[13] že s ním počítali i nejvyšší velmoži, že prosadil povolání jezuitů zpět a dělil se s nimi o La Flèche. Jeho dcera byla tedy babičkou pana ze Soubise, a právě tento kvartýr by byl jeho synovi zabránil v přijetí do štrasburské kapituly, a tudíž i v tom, aby se stal biskupem, nebýt klamu, jehož se užilo při důkazech a který jsem vysvětlil (tom II, s. 66; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola čtvrtá): potlačit jméno Fouquet, které ten šťastný dobrodruh nesl, uvést jen jméno La Varenne, jímž se nazýval, a díky

12. **Vysvětlivka:** Marie z Bretagne-Avaugour (1612–1657), druhá žena Herkula z Rohanu, vévody z Montbazonu; nezaměňovat s paní z Montbazonu ani s vévodkyní z Montbazonu rozenou ze Schombergu, o nichž byla řeč v předchozích kapitolách.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *parier* zde znamená „být si roven" (*aller de pair*).

tomuto jménu jej zaměnit se starým poitouským rodem téhož jména La Varenne, s nímž páni z Rohanu nikdy nebyli spřízněni a který už tehdy dávno vymřel.

Gacé, pozdější maršál z Matignonu, měl druhého syna, který byl zhruba v té době zabit v Lille u jisté ženy, k níž často chodil a jejíž manžel hned nato uprchl. Otec obdržel jízdní pluk, který tento mladší syn měl, pro svého třetího syna, který sloužil u námořnictva. To je dnešní markýz z Matignonu, rytíř řádu jako jeho bratr, jmenovaný z vůle pana Vévody,[14] přičemž markýzova manželka byla dámou paláce; dcera, které své místo předala, se provdala za vévodu z Fitz-James. Toto štěstí, které nebylo daleko od toho, aby vystoupalo ještě výš, se neobešlo bez mnoha úskoků a pletich ve vlastní rodině i ve světě; ale ty časy přesahují ty, které jsem si předsevzal.

Nouze, která nutí hledat zdroje krále stejně jako soukromníky, uvedla do pohybu jakéhosi hledače dolů jménem Rodes, který uvěřil nebo dal věřit, že v Pyrenejích našel mnoho zlatých žil. V té době napsal Chamillartovi, že jsou tak vydatné, že za tisíc osm set dělníků, o něž ho žádal, bude dodávat milion týdně. Padesát dva milionů ročně by bylo pěkné zvýšení příjmů. Lichocení místních lidí tak bláznivé tvrzení potvrdilo. Vložily se do toho naděje, které netrvaly dlouho. Došlo jen na výdaje; tvrdohlavě se v tom pokračovalo. Nakonec to skončilo čistou ztrátou a už se o tom nemluvilo.

Výše jsem mluvil o vyhnanství paní z Caylus do Paříže a o penzi, kterou dostala za to, že opustí duchovní vedení otce de La Tour. Dokud toto vedení trvalo, byla andělem, který se neunavil modlitbami, umrtvováním, dobrými skutky všeho druhu a samotou, pro niž hořce oplakávala čas, o němž si myslela, že ho ztratila oddechem ve společnosti osob nejvyšší zbožnosti — čas, který by mohl platit za velmi dobře využitý a jemuž se oddávala tak zřídka. Když se dostala do jiných rukou, nastoupila místo záliby v modlitbě, samotě a dobrých skutcích nuda. Svolila k tajným dostaveníčkům s paní z Maintenon ve Versailles nebo v Saint-Cyru, avšak bez přespání mimo Paříž, ačkoli je do té doby vytrvale odmítala, a potom i k tomu, že strávila nějaký čas v Saint-Germain s vévodou a vévodkyní z Noailles. Nakonec ji paní z Maintenon, spokojená s její poslušností, povolala zpět. Vždy ji měla ráda; byla nadšená, že má důvod ukončit její odloučení.

Dostala byt, ale zůstávala zavřená u paní z Maintenon nebo u paní z Heudicourt. Pozvolna si okruh rozšířila k Noaillesovým, v hodinách, kdy tam nikdo nebyl, potom stejně tak k panu z Harcourtu, jehož žena a zesnulý Caylus byli dětmi dvou sester. Vrátila se jí krása, půvab i veselost. Harcourt, který v ní našel velmi vhodný nástroj, jenž mu mohl pomáhat u paní z Maintenon, jí u ní posloužil, aby mohla plout ve větších vodách. Bývala zvána do Marly i na králova soukromá setkání. Byla to od krále velká vstřícnost vůči paní z Maintenon. Paní z Caylus nikdy neměl rád: měl za

14. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu, první ministr Ludvíka XV. v letech 1723–1726, za něhož proběhlo jmenování rytířů řádu roku 1724; ne pan Vévoda doby vyprávění.

to, že postřehl, jak se mu vysmívala. Ať byla sebezábavnější, necítil se s ní dobře; a ona, která tuto nechuť vycítila, byla v jeho přítomnosti také jako spoutaná. Přesto byla připuštěna ke všemu. Bylo jí svěřeno dohlížet na chování vévodkyně z Noailles; ze soucitu s jejím zajetím dohled zmírnila a pozvolna ji vrátila na stejnou úroveň s ostatními ženami u dvora. Brzy se pokoj paní z Caylus stal důležitým místem schůzek. Významní lidé klepali na tyto dveře a byli šťastni, když směli občas vstoupit. Zbožnost, nakonec vyprchaná, se stala předmětem žertů paní z Caylus. Znovu se stýkala s paní Vévodkyní a se svými starými známými, s nimiž bědovala nad tím, jak smutně jí uplynulo mládí, a vyprávěla o sobě tisíce historek, v nichž se posmívala všem svým zbožným praktikám.

Stále oddaná vévodovi z Villeroy a on jí, vídali se, aniž to paní z Maintenon brala nelibě, tak si ji podmanila; a nakonec si vytvořila ranní dvůr z generálů, ministrů a většiny důležitých osob u dvora, kteří přes ni jako odrazem mířili k paní z Maintenon. V hloubi duše se jim všem vysmívala, nic nezmohla, a pokud mohla své tetě občas něco vnuknout, šetřila se celá pro pana z Harcourtu a pro všechny jeho záměry, jimž zůstala bez výhrad oddána, s vyloučením všeho ostatního, neboť po tom, co ji potkalo, se ve prospěch Villeroyů neodvážila nic riskovat až mnoho let po tomto návratu.

V té době se Angličanům podařilo dovršit velké dílo, o něž usilovali po tolik let a na kterém ztroskotal i princ oranžský. Bylo to to, čemu říkali unie Skotska, a co Skotové přesněji nazývali proměnou Skotska v provincii. Jeho nezávislost na Anglii trvala, dokud trvaly jeho parlamenty. Úsilím pletich, peněz a vytrvalosti svolil skotský parlament na počátku tohoto roku k tomu, že bude zrušen a že spolu s anglickým parlamentem bude tvořit jediný parlament pro obě království, za zachování jistých zvláštních výsad a za podmínky, že Skotsko bude v anglických parlamentech zastupovat dvanáct skotských pairů,[15] volených pairy tohoto království, kteří se budou scházet jen k této volbě, a to v Edinburghu pod předsednictvím skotského paira jmenovaného králem, tehdy královnou Annou. Tento počet, tak nepatrný proti počtu anglických pairů, a to v Londýně, nebyl s to vyvážit nic z toho, co se v parlamentech navrhne. Navnadili je vlivem, který budou mít jako angličtí pairové i na věci týkající se samotné Anglie; a nakonec to prošlo s podmínkou, že parlament se napříště bude jmenovat jen parlamentem Velké Británie. Tak zmizely všechny potíže ze strany Skotska pro obchod i pro jakoukoli část vlády, jejímiž úplnými pány se stali Angličané, a nelze pochopit, jak národ tak hrdý, tak nepřátelský k anglickému, tak poučený tím, co od něho ve všech dobách zakusil, tak žárlivý na svou svobodu a nezávislost, mohl sklonit šíji pod toto jho.

---

15. **Ediční poznámka:** Unie z roku 1707 přiznala Skotsku ve Sněmovně lordů šestnáct volených zastupitelských pairů, nikoli dvanáct (a k tomu 45 poslanců v Dolní sněmovně).

Markýz z Brancasu, který sloužil ve Španělsku, přijel podat králi zprávu o stavu vojsk a vojenských záležitostí v té zemi a přijmout jeho rozkazy pro příští tažení. Byl určen sloužit v Kastilii, v samostatném sboru, kterému tam měl velet markýz z Bay; tento pan z Bay byl, řečeno mimochodem, rodák z Franche-Comté, syn krčmáře: muž duchaplný a statečný, který dokázal využít nedostatku schopných vojáků ve Španělsku, aby se tam rychle prosadil svou pílí a drobnými úspěchy, a dotáhl to až k hodnosti generálního kapitána, která je ve španělských armádách nejvyšší ze všech, a — což je nehorázné — až k Řádu Zlatého rouna. Jinak se z něho stal schopný a dobrý generál a sloužil velmi užitečně.

Úplně na konci ledna vplul bratr maršála z Villars do přístavu Mahón se třemi válečnými loďmi a devíti sty vojáky, vylodil se pod silnou dělostřeleckou palbou, kterou přestál, vzal s sebou pět set mužů, kteří byli v pevnosti, a s těmito čtrnácti sty muži napadl pět tisíc, skoro samou místní zemskou hotovost, zdolal několik náspů, které měli před sebou, a pět set jich pobil. Zbytek utekl do svých vesnic, odkud téměř všichni poslali své zbraně. Bylo mezi nimi několik mnichů, kteří vynikli zatvrzelostí. Ty, které zajali, dali všechny zastřelit, protože nikdo nechtěl dělat kata a pověsit je. Tak se celý ostrov Menorca vrátil pod vládu španělského krále. Sto padesát Kastilců z posádky dokázalo proti vzbouřencům divy. O tři měsíce později tam odhalili spiknutí majora pevnosti, který ji chtěl vydat přívržencům arcivévody. Španělský guvernér, který si při tom vedl velmi dobře, vytáhl s pomocí dvou francouzských praporů, které byly na ostrově, proti vzbouřencům, rozprášil je, dal pověsit majora a několik jeho spoluviníků a zajal několik mnichů, kteří byli ve spiknutí, z nichž některé poslal do Francie.

Několik dní po podrobení ostrova Menorky připlula do Brestu loď z Mexika, vyslaná vévodou z Alburquerque, místokrálem té země, naložená velkým množstvím peněz pro španělského krále a pro Španěly. Tuto pomoc vypravil, když se dozvěděl, že španělský král bloudí mimo Madrid. Pontchartrain, který o tom dostal zprávu, uváděl milion tolarů pro španělského krále a tři miliony tolarů pro soukromé osoby. Současně dostal hrabě z Toulouse zprávu o dvou španělských lodích místo jedné, naložených jednatřiceti miliony ve stříbře, z nichž něco přes tři miliony pro španělského krále, a o nějakých penězích a spoustě drahocenného zboží na dvou malých francouzských lodích, které je doprovázely. Mezi těmito dvěma zprávami se nerozhodlo, která je pravdivá; přiznávám také, že jsem tu novinu nesledoval nijak zvědavě. O šest týdnů později potkal Duquesne-Mosnier, který vyplul se svou eskadrou z Brestu, patnáct anglických plavidel doprovázených dvěma válečnými loďmi, které uprchly, jakmile ho zahlédly. Duquesne jedno z těch plavidel potopil a ostatních čtrnáct poslal do Brestu. Byla naložena prachem, puškami, sedly, uzdami, zkrátka vším, co potřebovala anglická vojska ve Španělsku, která trpěla nedostatkem všeho a nemohla nic z těch věcí získat z Portugalska ani ze zemí, které dobyla nebo které se ve Španělsku přidaly k arcivévodovi.

Kapitola devatenáctá

Vévoda z Noailles kapitánem tělesné gardy na základě odstoupení svého otce. — Puysieux státním radou meče. — Zajímavosti o Poissy a jeho dvou posledních abatyších. — Smrt Roquetta, biskupa z Autunu; jeho povaha. — Plesy u dvora; komedie v Sceaux a v Clagny. — Velitelé armád: Tessé v Itálii, poražený grenobleským parlamentem; Villars na Rýně; Vendôme ve Flandrech; Berwick ponechán ve Španělsku pod vévodou z Orléans; vévoda z Noailles v Roussillonu. — Podivně žertovný výrok krále o Fontpertuisovi. — Vyloučení vévody z Villeroy ze služby; zajímavá historka. — Vztek maršála z Villeroy; jeho úskoky. — Moje nechuť k maršálovi z Villeroy. — Králova slabost k maršálovi z Villeroy a k jeho ministrům. — Skrytá příčina krajní nenávisti maršála z Villeroy k Chamillartovi. — Nedostatek soudnosti maršála z Villeroy.

Maršál z Noailles byl nemocen už od začátku února; jeho ohromná tloušťka a průběh nemoci naháněly jeho rodině strach. Král byl v otázce nástupnictví v úřadě neoblomný, s výjimkou státních sekretářů. Celá přízeň Noaillesů, ba ani přízeň paní z Maintenon se v tom pro vévodu z Noailles neodvážila o nic pokusit. Úřad kapitána tělesné gardy měl v tomto ohledu ještě tu nevýhodu navíc, že jej král chtěl svěřovat jen maršálům Francie. Noaillesova kompanie byla skotská, první a nejvznešenější, a vévodovi z Noailles bylo teprve dvacet sedm let. Všichni se tedy pustili do maršála z Noailles, aby ho přiměli podat demisi a aby se tak — odstraněním překážky nástupnictví — pokusili převést úřad na jeho syna. Nebylo snadné ho k tomu přemluvit; ale tolik se na tom napracovali, že jeho demisi i příslušný dopis králi z něho spíš vyrvali, než získali. Všechno bylo domluveno s paní z Maintenon. Král obojí přijal 17. února, když se vracel z procházky v Marly, a jako obvykle zašel k paní z Maintenon. Krátce poté, co tam vešel, poslal pro vévodu z Noailles a řekl mu, ať jde oznámit otci, že mu podle jeho přání dává jeho úřad. Hned nazítří ráno vévoda složil přísahu, převzal hůl a dosloužil čtvrtletí, které připadalo na něj. Téhož dne, byl to pátek (a v ty dny se rada nekonala), měl Puysieux, který se na skok vrátil ze Švýcarska, u krále audienci a na jejím konci ho požádal o místo státního rady meče[1], které už velmi dlouho nebylo obsazeno. Král mu je ihned dal a řekl mu, že mu je určil už před dvěma lety. Již výše jsme viděli (tom IV, s. 236, 375–377; v tomto vydání Tom 4, kapitola třináctá a devatenáctá), co byl Puysieux zač, jak si zavedl tyto návraty ze Švýcarska a tyto audience, jichž se žádnému jinému velvyslanci nedostávalo, a jak dobře jich dovedl využít.

1. **Vysvětlivka:** Mezi státními radami byla vedle míst pro úředníky „z rouchy“ a pro duchovní vyhrazena i místa pro šlechtice „meče“, tedy muže vojenského stavu.

Paní z Mailly[2], sestra arcibiskupa z Arles, pozdějšího kardinála z Mailly, dostala v téže době krásné a bohaté převorství, či opatství, v Poissy na konci saintgermainského lesa, kde složila sliby. O toto jmenování se dlouho vedl spor; řeholnice tvrdily, že mají právo volby, a po pravdě řečeno si je od konkordátu[3] skutečně udržely. Sousedství dvora, který sídlil v Saint-Germain, svedlo dvůr k tomu, aby o tak krásném místě rozhodoval sám.

Naposledy tam král jmenoval sestru vévody z Chaulnes, toho velvyslance. Papež se tomu nebránil, ale řeholnice zavřely brány před královnou, která ji tam sama přivedla, takže je gardisté vyrazili. Ta instalace byla strašlivý povyk: křik, protesty, urážky vůči abatyši, mnoho hrubých projevů neúcty vůči královně, spousta řeholnic vyhnaných a rozmístěných do jiných klášterů. Přes to všechno paní z Chaulnes neměla po mnoho let pokoj. Byla to navíc tlustá ženská, až z ní šel strach, a postavou i tváří se podobala svému bratrovi jako vejce vejci; byla abatyšovatější, pyšnější a drzejší než všechny abatyše dohromady, a protože ji při příchodu tolik trápily, začala sama své řeholnice trápit do běsnění. Aby si u nich zjednala větší respekt, vymyslela si, že si dá od nějaké oddané vrátné ohlašovat hned pana Colberta, hned pana z Louvois nebo pana Le Telliera, a to ve chvíli, kdy byla s celou komunitou a kdy ji fortnýřka přicházela zavolat. Hrála nejprve překvapenou, potom obtěžovanou, neboť návštěvy byly časté; šla se zavřít do své hovorny, k níž se žádná řeholnice během těch důležitých rozhovorů neodvážila přiblížit a které trvaly, jak dlouho uznala za vhodné; a pak, celá unavená poradami a záležitostmi dvora a světa, který prý neopustila proto, aby s ním ve stavu, jejž přijala, ztrácela čas, vracela se mezi své řeholnice odpočinout si od tolika starostí, o nichž by nejraději nikdy neslyšela a jež by ji nejraději vůbec neodváděly od povinností abatyše. Nakonec ti ministři přicházeli tak často a zaměstnávali paní abatyši tak dlouho, že jedna řeholnice, bystřejší než ostatní, začala tu hru tušit. Při příští návštěvě těch pánů vystoupily tři nebo čtyři na místo, odkud bylo vidět do dvorů a před klášter, a žádný kočár nespatřily. Po této zkoušce podezření zesílilo a šířilo se stále víc, jak se táž zkouška opakovala, až bylo mezi všemi jisté, že žádný z těch ministrů nikdy do Poissy nevkročil. Nakonec abatyše, která se viděla odhalena, stejně zahanbená jako zuřivá, se už neodvážila v podvodu pokračovat; ale za odhalení si dala draze zaplatit. Její vláda byla stejně tvrdá jako dlouhá. Ke konci pojala odpor, a brzy i pronásledovala ty, o nichž se domnívala, že by po ní mohly nastoupit, nadevše paní z Mailly, která pro své přednosti i příbuzenstvo měla zřejmě největší naději, a dohnala ji k tomu, že hledala jinde klid, jehož už v Poissy nemohla užívat. Uchýlila se do Longchamp a tam byla, když byla jmenována.

---

2. **Vysvětlivka:** Řeholnice, abatyše z Poissy; nezaměňovat s paní z Mailly, dámou šatny vévodkyně z Bourgogne.

3. **Vysvětlivka:** Boloňský konkordát z roku 1516 mezi Františkem I. a papežem Lvem X. dal francouzskému králi právo jmenovat biskupy a opaty; některé kláštery si však podržely svobodnou volbu představených.

Aby toho po paní z Chaulnes dosáhl bez rozruchu a bez sporu, využil král nehody, která toto krásné opatství postihla nějaký čas před smrtí paní z Chaulnes. Blesk prorazil klenbu chóru a zapálil kostel. Roztavené olovo, jímž byl krytý, znemožnilo jakoukoli pomoc, takže škoda byla nesmírně velká, jak na kostele, který je nádherný, tak na přilehlých klášterních budovách. Protože klášter nebyl s to ji opravit ani zčásti, vzal to král na sebe pod podmínkou, že mu navždy postoupí své nároky na volbu, že z něj papež učiní opatství a že králi udělí právo je obsazovat. Tak se i stalo, k velké lítosti řeholnic, které se neodvážily vzepřít, a papež vše povolil. Ze strany krále se však s odstraňováním škod po požáru nijak nespěchalo. Pustili se do toho teprve tehdy, když zdraví paní z Chaulnes vzbudilo obavu, že by toto nesplnění mohlo vyvolat potíže; tehdy se oprava začala a stála téměř milion. Přesto paní z Mailly narazila na velký odpor. Všechny ji měly rády a vážily si jí, ujišťovaly, že by jí při volbě daly přednost, ale jmenování snést nemohly. Ctnost, trpělivost, mírnost, duch a umění vládnout se u nové abatyše projevily skvěle a s úspěchem. Nejzatvrzelejší nechala odejít a ostatní si získala svými schopnostmi, svým velkým příkladem a svou dobrotou; ale abych se k tomu už nemusel vracet: jakmile král zemřel, vyšly najevo protesty, do té doby skryté, a mezi paní z Mailly a těmi, které si osobovaly právo volby a byly prý utlačeny autoritou zesnulého krále, vznikl skutečný proces. Většina těch, které byly v Poissy a které nejvíce oceňovaly vládu své abatyše, se k nim připojila. Ona se k nim chovala stále stejně. Ten proces jsme soudili v regentské radě; paní z Mailly jej vyhrála. Nebylo ani možné, aby jej prohrála, při všech opatřeních, jež byla zde i v Římě učiněna, aby toto jmenování bylo navždy zajištěno. Nakonec ji řeholnice, přemožené mírností, zásluhami a jednáním paní z Mailly vůči všem, milovaly jako nejlepší matku a žijí tam — jak se o tom ze všech stran doslýchám, i od nich samých — šťastněji než kterékoli řeholnice v království.

Tehdy zemřel jeden starý biskup, který celý život nic neopomněl, aby udělal kariéru a stal se významnou osobností. Byl to Roquette[4], muž velmi nízkého původu, který si urval biskupství v Autunu a nakonec, když nemohl dosáhnout ničeho lepšího, řídil burgundské stavy obratností a pletichařením kolem pana Prince. Hrál všemi barvami vůči paní z Longueville[5], vůči jejímu bratrovi panu princi de Conti, vůči kardinálu Mazarinovi, a hlavně byl oddán jezuitům. Samý cukr a med, spjatý s vlivnými ženami oné doby a zapletený do všech intrik, a přitom velký svatoušek. Podle něho vytvořil Molière svého Tartuffa a nikdo se v tom nemýlil. Když arcibiskup z Remeše projížděl s dvorem Autunem a obdivoval jeho skvostný příborník, řekl mu biskup: „Vidíte tu majetek chudých." — „Zdá se mi," odvětil mu hrubě ar-

4. **Vysvětlivka:** Gabriel de Roquette, biskup z Autunu; podle dobové tradice jeden z předobrazů Molièrova Tartuffa.

5. **Vysvětlivka:** Anne-Geneviève de Bourbon (1619–1679), sestra Velkého Condého, proslulá frondistka.

cibiskup, „že jste jim mohl ušetřit za zpracování.“ Takové rány obratně spolkl; ani nehnul brvou, byl jen ještě úslužnější k těm, kdo mu je uštědřili, ale šel dál za svým cílem, aniž by uhnul o krok. Přes všechno, co mohl udělat, zůstal v Autunu a větší kariéru už neudělal. Ke konci se začal dvořit anglickému králi a královně. Všechno mu bylo dobré k nadějím, k vtírání se, k podlézání. Pan z Bayeux, Nesmond[6], se jim dvořil jinak. Skoro je nenavštěvoval, dával jim každý rok 10 000 tolarů a dělal to tak dobře, že se to vědělo teprve po jeho smrti.

Pan z Autunu — abych skončil tímto posledním rysem — měl slzní píštěl. Krátce po smrti anglického krále tvrdil, že byl jeho přímluvou zázračně uzdraven. Šel to povědět anglické královně, paní z Maintenon i králi. Jeho oko skutečně vypadalo jinak; ale za několik dní se vrátilo do obvyklé podoby a píštěl se nedala skrýt. Tak se zastyděl, že utekl do své diecéze a od té doby se skoro neukázal. Zbytky jeho vlivu a pletich ošklivě zklamaly abbého Roquetta, jeho synovce, který se vetřel do velkého světa, kázal a strávil s ním celý život. Biskup totiž vymohl koadjutorství pro jiného synovce a abbé Roquette se se svými kázáními, intrikami, šedinami a tolika nadějemi biskupství nedočkal. Skončil u paní princezny de Conti[7], dcery pana Prince, u níž se stal almužníkem, a jeho bratr jejím štolbou.

Celou zimu bylo v Marly mnoho plesů; ve Versailles král žádné nepořádal, ale vévodkyně z Bourgogne chodila na několik plesů k paní Vévodkyni, k maršálce z Noailles a k jiným osobám, většinou v maskách. Byla také u paní du Maine, která čím dál víc hrála komedie se svým služebnictvem a několika bývalými herci. Chodil tam celý dvůr; nikdo nechápal to bláznovství — namáhat se převlékáním za herečku, učit se a deklamovat ty největší role a vystavovat se na jevišti veřejné podívané. Pan du Maine, který se jí neodvažoval odporovat ze strachu, aby se jí docela nepomátla hlava, jak to jednou otevřeně vyslovil před paní Princeznou v přítomnosti paní ze Saint-Simon, stál v koutě u dveří a dělal hostitele. Kromě toho, že to bylo směšné, nebyly tyto zábavy ani levné.

Mezitím král určil vrchní velitele a ostatní generály svých armád. Maršál z Tessé byl hned počátkem února jmenován velitelem armády, která se měla vrátit do Itálie. Brzy nato odjel do Dauphiné s patentem vrchního velitele v této provincii. Nárokoval si tam od parlamentu tytéž pocty, jichž tam požívá guvernér provincie, totiž mimo jiné návštěvu početné deputace parlamentu, oslovení „monseigneur“ v pozdravném projevu a místo nad prvním prezidentem v královském koutě. Bylo mu to upíráno; grenobleský parlament vyslal deputaci ke dvoru, kde byly jeho důvody vyloženy tak dobře, že vyhrál v obou bodech i v jiných, menších, a maršál

---

6. **Vysvětlivka:** François de Nesmond, biskup z Bayeux; nezaměňovat s generálporučíkem námořních vojsk téhož jména.

7. **Vysvětlivka:** Marie Thérèse Bourbonská, dcera pana Prince a choť prince de Conti; nezaměňovat s vdovou princeznou de Conti, legitimovanou dcerou krále.

z Tessé z toho měl jen samou mrzutost. Maršál z Villars byl určen pro rýnskou armádu a pan z Vendôme pro flanderskou pod bavorským kurfiřtem. Maršál z Berwicku zůstal ve Španělsku; vévoda z Orléans, který nechtěl zůstat u té trpké pachuti z Itálie a viděl, že vyhlídka na nový vstup armády do Itálie je malá, si přál jít do Španělska. Bavorskému kurfiřtovi by se podřídit nemohl, a kurfiřta zase nechtěli rozladit tím, že by mu ho dali za nadřízeného. Villars, jak jsme viděli, už dal najevo, že pod tímto princem sloužit nechce; a měl příliš silnou podporu, než aby mu byl obětován. Zbývalo tedy jen Španělsko, na úkor vévody z Berwicku, a neblahá zkušenost s tím, co se stalo s maršálem z Marsinu, způsobila, že princi byla dána absolutní pravomoc nad ním. Byla to pro něho velká radost, že dál velí armádě, a to už ne naoko, nýbrž doopravdy. Začal se tedy připravovat. Král se ho zeptal, koho s sebou bere do Španělska. Vévoda z Orléans mu mezi nimi jmenoval Fontpertuise. „Jak to, synovče," odvětil král vzrušeně, „syna té bláznivky, která běhala všude za panem Arnauldem[8], jansenistu! Nic takového s Vámi nechci." — „Na mou věru, Sire," odpověděl mu vévoda z Orléans, „nevím, co dělala matka; ale pokud jde o syna, ten má k jansenismu daleko: nevěří v Boha." — „Je to možné?" opáčil král. „A ručíte mi za to? Je-li tomu tak, pak na tom nic zlého není; můžete ho vzít s sebou." Ještě téhož odpoledne mi to vévoda z Orléans vyprávěl a div se smíchy nepopukal; a tak daleko byl král dohnán, že mezi tím, nemít vůbec žádné náboženství, a být jansenistou nebo tím, co mu za jansenistu vydávali, neviděl žádné srovnání a dával tomu prvnímu přednost.

Vévodovi z Orléans to připadalo tak legrační, že o tom nedokázal mlčet; u dvora i ve městě se tomu hodně smáli a i ti největší libertini žasli, do jakého zaslepení dokázali jezuité a Svatý Sulpicius krále dohnat. Jejich umění se ukázalo v tom, že to král vévodovi z Orléans nijak nezazlíval, že s ním o tom nikdy nemluvil ani mu nic nedal najevo a že Fontpertuis ho doprovázel na obou jeho taženích ve Španělsku. Byl to prostopášník a velký hráč míčové hry, duchaplný, velký přítel Nocého, pana z Vergagne a jiných lidí, s nimiž vévoda z Orléans trávil čas, když byl v Paříži. To vše ho tomuto princi učinilo milým. Vévoda z Noailles velel v Roussillonu jako vrchní velitel a měl pod sebou tři polní maršály.

Mezi generály jmenovanými k armádám byl opomenut vévoda z Villeroy, což byla pro něho i pro jeho otce krutá rána dýkou. Je to věc, která si zaslouží trochu vysvětlit, abych napravil, co jsem příliš odbyl, když jsem mluvil o návratu a nemilosti otce; zvědavost čtenáře jsem tehdy zmrzačil ve prospěch stručnosti. Musím se tedy na chvíli vrátit.

Maršál z Villeroy, který vždy lehkomyslně chtěl hrát mladíka a galána, měl v Paříži malý dům stranou, což byla mezi mladými lidmi dosti nová móda. Tam přijel rovnou z Flander a výslovně zakázal maršálce z Villeroy, aby ho tam navštívila, a všem

8. **Vysvětlivka:** Antoine Arnauld (1612–1694), teolog, hlavní postava jansenismu.

svým přátelům, aby ho tam vyhledávali; tímto podivným počínáním vzbudil v rodině obavu z nějakého ještě podivnějšího záměru. První prezident Harlay, o němž jsem už měl příležitost mluvit až příliš, byl jeho příbuzný, čímž se při vší své pýše velmi honosil, a odjakživa jeho důvěrný přítel. Odvážil se prolomit zátaras, pronikl dovnitř, a pak už nebylo možné odmítnout maršálku z Villeroy. Maršál jim přiznal, že má v kapse demise ze svého úřadu i guvernérství, všechny podepsané a připravené k odeslání králi, s předsevzetím, že ho už nikdy neuvidí. To jsou ty krajnosti, do nichž člověka strhne vztek a proti nimž se vůle uvnitř bouří. Bez té směšné zastávky na odlehlém místě v Paříži, která byla dobrá jen k tomu, aby ho tam hledali, bylo nasnadě poslat demise rovnou z posledního nocležiště, projet Paříží bez zastavení a odjet do Villeroy. Tam by byl doma na venkově, mohl by přijímat, koho by chtěl, a nikoho jiného, deset mil od Paříže a čtrnáct od dvora; to by odpovídalo důstojnosti dotčeného muže, který se vzdaluje, i slušnosti, aby se nezdržoval těsně u míst, odkud by čekal zprávy v naději, že mu demise budou vráceny.

Byl to však muž okázalých výstupů, nikoli rozvahy, soustavnosti ani pevnosti. Nechal se tedy dlouho přemlouvat, pak hodil demise do ohně a odjel do Versailles, kde byl přijat tak, jak jsem vyprávěl.

Jeho počínání vůči Chamillartovi, které jsem rovněž popsal, krále rozhořčovalo čím dál víc. Maršál, čím dál zuřivější, když viděl, jak se jeho nemilost prohlubuje, začal ukazovat co nejvíce lidem úryvky z dopisů krále a Chamillarta, aby podepřel to, co už rozšířil: že totiž nic neudělal bez výslovných rozkazů a že je krutě tvrdé nést neštěstí bitvy, k níž byl ponoukán, a to dokonce urážlivým způsobem, a kterou by mu ještě méně odpustili, kdyby ji nesvedl. Tyto řeči, na pohled přesvědčivé a podepřené úryvky dopisů, jež ukazoval jen se zdánlivou tajnůstkářností, aby jim dodal váhy, začaly nakonec lidi přesvědčovat, že Chamillart, sklíčený nezdary, je svaluje na toho, kdo za ně nemůže, a že v rozpacích nad tím, že bitvu doporučil, drtí toho, kdo ji prohrál, pod záminkou, že ji riskoval na vlastní pěst, a zneužívá tak své všemohoucnosti ministra a favorita, aby zničil generála, který měl v rukou čím ho usvědčit, jen kdyby byl alespoň trochu vyslyšen.

Ať jsem byl s maršálkou z Villeroy sebevíc spřátelen, nikdy jsem se nedokázal smířit s troufalým vystupováním jejího manžela, u něhož byla urážlivá i jeho lichotivá gesta. Stávalo se mi občas po ránu, když jsem vycházel z galerie, že jsem říkal, že jdu na vzduch, abych se nadýchal, protože maršál, který se tam naparoval jako páv, z ní udělal také vývěvu. Byl jsem ostatně důvěrným přítelem Chamillartovým a měl jsem jím být pro služby, které mi prokázal, a pro důvěru, s níž se mnou jednal. Znepokojen tedy tím, jak se maršálovy řeči šíří, promluvil jsem o tom s Chamillartem v L'Étang. Ten, proti svému zvyku rozrušen, mi řekl, že je velmi podivné, že maršál, nespokojen s tím, že se tolik provinil vůči státu, králi i sobě samému, neboť se zničil bez důvodu, chce ještě podnikat ospravedlňování, o nichž nemůže pochybovat, že by se mu obrátila v zločin, jen kdyby se trochu prověřila a kdyby si maršál

troufl zatlačit jeho, Chamillarta, tak daleko, že by se musel domáhat spravedlnosti u krále, který všechno věděl; že však chce být rozumnější než maršál, ale že mně chce ukázat doklady prokazující tato fakta, o nichž mě žádal mlčet, a ukáže mi je, jakmile budeme ve Versailles. Sotva jsme se tam skutečně vrátili, šel jsem k němu jednoho večera, kdy večeřel sám ve svém pokoji, obklopen důvěrnými známými, jak měl ve zvyku. Jakmile mě uviděl, požádal mě, abych k němu přistoupil, a řekl mi, že mi dodrží slovo. Nato mi dal klíč od svého psacího stolu, řekl mi, kde najdu depeše, o nichž mi mluvil, a požádal mě, abych šel do jeho kabinetu a pozorně si je přečetl.

Našel jsem tři: dva koncepty dopisů krále maršálovi a jeden dopis maršála králi, ten v originále a jím podepsaný. První královský dopis zněl: „Že příliš velká opatrnost a obezřetnost, kterou generálové jeho armád ve Flandrech od nějaké doby projevovali, dodaly jeho nepřátelům odvahy a nechaly je věřit, že se Francouzi bojí s nimi utkat: že je čas dát jim poznat opak a ukázat jim ráznost a odhodlání. Že proto nařídil maršálovi z Marsinu, aby vytáhl z Alsaska s oddílem z armády maršála z Villars (jenž byl v dopise podrobně rozepsán) a připojil se k němu. Že mu nařizuje, aby na něj počkal a po jejich spojení šel s ním oblehnout Lewe[9], a to tak, aby obléhací sbor tvořila vojska Marsinova, a kdyby nestačila, oddíl z jeho vlastních, vše pod velením maršála z Marsinu, zatímco on (maršál z Villeroy) by se svými vojsky pozoroval nepřítele; že kdyby nepřítel jen trochu naznačil, že se chce k obléhání příliš přiblížit, ať s ním neváhá, a kdyby se necítil dost silný k boji, ať u obléhání nechá jen to nezbytné a se zbytkem ať svede bitvu.“ To je přesný obsah onoho prvního dopisu, který maršál ukazoval po kouscích; těžil ze začátku, který si upravoval po svém, jako by se jím cítil dotčen na cti a důrazně vybízen k ráznému postupu; ale dobře se střežil ukázat zbytek, z něhož bylo tak jasně vidět, že ta ráznost mu nebyla předepsána ani doporučena jinak než pro případ, že by se nepřítel pokusil rušit obléhání Lewe, tím méně aby se s nepřítelem bez tohoto důvodu pustil do boje, a ještě dřív, než dostane posily od maršála z Marsinu.

Druhý královský dopis obsahoval jen úvahy o vojscích a dvěma slovy se vracel k uvedenému plánu, který potvrzoval tak, jak byl právě vyložen.

Dopis maršála z Villeroy byl datován den před bitvou. Obsahoval podrobnosti o jeho pochodu a pochodu nepřítele, nemluvil o žádném úmyslu s ním bojovat a končil jen poznámkou, že kdyby se k němu nepřítel příliš přiblížil, těžko by se ovládl. Ta slova nijak neprozrazovala pevný úmysl svést bitvu; ukazovala jen předčasnou omluvu toho, co by se mohlo stát, velmi vzdálenou od plnění rozkazu, který se ho prý měl dotknout na cti. Zdaleka tedy nedostal rozkaz svést bitvu v tu dobu a za těch okolností, kdy svedl bitvu u Ramillies; ani jakékoli vítězství, které by v ní vybojoval, by ho nebylo mělo uchránit před výtkou, že vydal plán obléhání v sázku nejisté události a nepočkal ani na onu jedinou příležitost, pro kterou mu byla bitva předepsána,

9. **Vysvětlivka:** Léau (nizozemsky Zoutleeuw), malé opevněné město v Brabantsku.

ani na posily, které se k němu měly připojit a bez nichž mu nebylo dovoleno nic podnikat. Sám to cítil tak dobře, že v záměru, který pojal — svést bitvu bez příležitosti obléhání, které mu bylo nařízeno, a zejména bez posil, které mu vedl Marsin, aby zvítězil jen vlastními silami, a dokonce bez vědomí bavorského kurfiřta, jemuž byl ve všem podřízen jako generálnímu guvernérovi Nizozemí, uprostřed něhož se nacházel, i jako generalissimovi, jenž tuto funkci skutečně vykonával —, činil předem temné omluvy; temné, pravím, aby neprozradil svůj pevný záměr, a omluvy proto, aby byly učiněny ještě před událostí; jichž by však nebyl potřeboval, kdyby byl, jak to chtěl později tvrdit, jednal podle obdržených rozkazů. S trochou rozumu se měl spokojit s neposlušností tak zjevnou a tak zhoubnou, jakou ji učinily jeho chyby jak v bitvě, tak ve všech jejích následcích, a zachovat mlčení, protože nemohl pochybovat o tom, co by ztratil při sebesnadnějším vyjasnění.

Byl jsem až k rozhořčení překvapen jednáním tak málo poctivým; vrátil jsem Chamillartovi klíče a pošeptal jsem mu, co si o tom myslím. Mluvil jsem s ním o tom ještě jednou, pohodlněji, protože nahlas a mezi čtyřma očima, a tehdy jsem poznal, že král, jakkoli byl na maršála dopálený, ať už ze staré návykové náklonnosti, nebo kvůli stálé ochraně paní z Maintenon, ho nechtěl vystavit tomu, co si tak podivné jednání zasloužilo; že o tom proto nechtěl vědět a že Chamillart o tom byl sám tak přesvědčen, že ať si sebevíc přál dohnat maršála v té věci do krajnosti, neodvážil se do toho pustit, ačkoli k tomu měl tak skvělou příležitost; anebo že pokud se o to pokusil, nepochodil a jedno či druhé zakryl zdánlivým pohrdáním, o němž jsem dobře cítil, že je jen závojem bezmoci.

V této situaci, čím víc jsem viděl, že jsou oba nesmiřitelní, tím víc jsem se staral o vévodu z Villeroy, který se stal mým přítelem díky své ženě, s níž jsem byl přítelem už dlouho. Sondoval jsem Chamillarta, potom jsem mluvil s nimi a tehdy jsem se od nich dozvěděl, že otec zakázal synovi ministra navštěvovat. Voják, ať byl kdokoli, který ministra nenavštěvoval, si u krále nenávratně zlomil vaz, ať měl jakékoli schopnosti a zásluhy, a nemohl doufat, že bude dál sloužit, tím méně v odměny či vojenský postup. Požádali mě, abych o tom promluvil s Chamillartem a pokusil se mu to podat co nejjemněji. Udělal jsem to o dva dny později a vložil jsem do toho všechno, co jsem dovedl. Našel jsem muže mírného, zdvořilého, citlivého na vstřícnost, ale co se návštěvy týče, byl to ministr, a otevřeně mi řekl, že pokud vévoda z Villeroy tento krok neudělá, sloužit nebude. Marně jsem Chamillartovi líčil synovo postavení vůči otci, nerozumnost a autoritu toho otce, ohleduplnost syna, který od něho v době jeho slávy zakoušel jen samou tvrdost, a nechtěl se ho dotknout v jeho nemilosti; nic nemohlo Chamillarta přemoci. Pověřil mě, abych vévodovi z Villeroy vyřídil všechny zdvořilosti světa a všechny nabídky služeb, jaké jsou možné, kromě válečných věcí — a jen ve válečných věcech mu mohl nějakou službu prokázat. Za nedostatku něčeho lepšího jsem se musel spokojit s tím, že jsem věci přiblížil, v naději, že se dají docela urovnat.

Šel jsem povečeřet ve třech s vévodou a vévodkyní z Villeroy; ta se nad tak tvrdou odpovědí uprostřed tolika zdvořilostí hořce rmoutila. Její manžel ji nesl těžce. Připomínal jsem mu jeho věk, jeho služby, jeho hodnost generálporučíka a kam ho to obojí mělo zcela přirozeně dovést. Mluvil jsem mu o maršálské holi a o velení armádám; předestřel jsem mu, že by zpochybnil jakési právo, které si mohl činit na nástupnictví v úřadě kapitána tělesné gardy po otci, k němuž mu příklad vévody z Noailles razil jistou cestu; že skandál, kvůli němuž byla vyhnána paní z Caylus, zanechal dojem, který byl vymazán jen pokud jde o ni, ale trval proti němu u paní z Maintenon, jak o tom nemohl pochybovat, navzdory jejímu přátelství k maršálovi z Villeroy; konečně že jeho otec pro něho pracoval příliš málo důkladně a celý život mu příliš tvrdě obtěžoval jho, než aby se on vědomě a dobrovolně zničil kvůli věci zbytečné, marné, kvůli pouhým rozmarům a výstřednostem, kterou by po něm ani jeho otec nikdy neměl žádat. Zkrátka, nic jsem neopomněl, ani jeho žena; ale vše bylo marné.

Vévoda z Villeroy dal otci slib, protože ten na něm jeho slovo vymohl. Zvyklý se před ním třást jako dítě, neodvážil se ho odepřít; a nedokázal se odhodlat k tomu, aby ho porušil, ani tím, že by Chamillarta navštěvoval jen tajně, což jsem si troufal u ministra prosadit. Nezbylo tedy než se omezit na pokus, aby se ministr spokojil s omluvou, kterou by mu vévoda z Villeroy přednesl u krále za to, že ho nenavštěvuje doma. Promluvil jsem o tom s Chamillartem se vší náklonností, ale odpověděl mi, že to, co by bylo dobré zpočátku, přichází příliš pozdě, dva měsíce po návratu. Uchýlil jsem se k maršálce z Villeroy, od níž jsem stokrát slyšel prudké stížnosti na celou tu záležitost; shledal jsem ji tak vzdálenou jakémukoli zmírnění, že jsem se neodvážil se svým plánem naléhat. Přesto ji pevná zbožnost, která v ní byla, přiměla k jistým úvahám. Sama od sebe dovolila synovi, aby se pokusil otce obměkčit. Syn ničeho nedosáhl. Našel otce zatvrzelejšího a zuřivějšího než kdy jindy.

Skutečnou příčinou té zuřivosti bylo znění patentu pana z Vendôme, jímž byl jmenován velitelem flanderské armády na jeho místě. Opravdu zbytečně prohluboval maršálovu hanbu a činil ji nesmrtelnou. Jeho přátelé se o tom dozvěděli včas, aby to zarazili, čímž se o tom ještě víc mluvilo, a pan Velký, Chamillartův přítel, u něho vymohl, aby toto místo patentu bylo opraveno a změněno. Patent už byl zapečetěn, když si jej Chamillart dal od kancléře vyzvednout pod záminkou, že jej jeho úředník špatně sestavil. Kancléř, maršálův přítel, který byl kvůli němu pohoršen, ho bez potíží vrátil, a úředník se mu ani nerozpakoval přiznat, že ta urážlivá formulace je dílem jeho pána a že podřízený jako on by se něčeho takového nikdy neodvážil. Tak byl vyhotoven jiný patent, aniž by se urážka toho předchozího mohla vymazat z maršálova srdce; ten pak nepostrádal různé jiné a méně ponižující záminky, jimiž svou nenávist přikrášloval.

Kdyby se byl uměl podřídit času a vlídně přijmout tu záchranu cti, kterou mu, jak jsme viděli, král po všech jeho chybách nabízel s takovou dobrotou a náklonností,

byl by se vrátil ke dvoru mocnější a více v přízni než kdy předtím. Viděli jsme (tom IV, s. 59 a násl.; v tomto vydání Tom 4, kapitola třetí), že po návratu ze zajetí ve Štýrském Hradci záleželo jen na něm, aby vstoupil do rady, kdyby opustil vojsko, jakou spásnou radu mu v tom dal jeho přítel rytíř Lotrinský[10] a s jak nesmyslnou umíněností ji odmítl. Maršálka z Villeroy mi to později s hořkou bolestí přiznala. Nejlepší na tom je, že je jisté, že — aniž by pak bylo vůbec řeči o tom, že by mu byly svěřovány nějaké zahraniční záležitosti — chtěl opustit vojsko v zimě před bitvou u Ramillies, a tehdy to znamenalo opustit je pro nic; že udělal všechno, co mohl, aby krále přiměl naložit s velením flanderské armády jinak a dovolit mu zůstat u něho, a že toho nikdy nedosáhl. Tak nejvyšší přízeň ukazuje, co je zač ten, kdo se jí těší, a vždy se ukáže nižší než sebemenší kousek zdravého rozumu. Konec toho všeho byl, že vévoda z Villeroy už nesloužil a že se Chamillart, když nemohl dohnat do krajnosti otce, vrhl na syna. Vévodu z Villeroy to později stálo maršálskou hůl, kterou viděl udělit některým svým druhům, kteří si ji nezasloužili o nic víc než on a nebyli o nic schopnější, ale kteří stále sloužili dál.

10. **Vysvětlivka:** Filip Lotrinský (1643–1702), celoživotní favorit Monsieura.

Kapitola dvacátá

Zavalenost, vapéry a naléhavé prosby Chamillartovy, aby mu bylo ulehčeno. — Jeho způsob psaní králi a králův jemu. — Ohromující odpověď. — Kdo na radách sedí a kdo stojí. — Daně z křtů a sňatků; opuštěny pro nepořádky, které působí. — Smrt du Chesna, prvního lékaře synů Francie. — Sňatek Mezièrese se slečnou Oglethorpovou; jejich rodina, jejich kariéra, jejich povaha. — Kniha maršála z Vaubanu o královském desátku; knihy Boisguilbertovy o téže věci. — Smrt prvního a vyhnanství druhého. — Původ daně zvané desátek. — Smrt markýze z Lusignanu; jeho rod, jeho rodina, jeho kariéra, jeho povaha. — Smrt Pointisova. — Smrt rytíře z Aubeterre. — Hrabě z Aubeterre, jeho synovec; jeho kariéra, jeho povaha, jejich původ.

Chamillart, zavalený dvojí prací pro válku i pro finance, neměl čas jíst ani spát. Armády, zničené téměř v každém tažení prohranými bitvami, a hranice, které se rázem nesmírně přiblížily, protože nešťastní generálové ztratili hlavu, vyčerpávaly všechny zdroje lidí i peněz. Ministr, kterému už nezbýval čas je shánět a přitom vyřizovat běžnou agendu, nejednou králi vylíčil, že nestačí na dva úřady, které by i ve šťastných dobách plně zaměstnaly dva muže. Král, který mu svěřil jeden i druhý, aby se uchránil sporů mezi financemi a válkou, jež ho za pánů Colberta a z Louvois tak dlouho unavovaly, se nedokázal odhodlat Chamillarta finanční správy zbavit. Chamillart tedy dělal z nouze ctnost, ale nakonec stroj selhal. Dostavily se vapéry, mžitky před očima, závratě. Všechno mu šlo do hlavy, přestal trávit. Hubl před očima. Kolo se přitom muselo točit bez přestávky a v těchto úřadech nebyl nikdo jiný, kdo by je mohl roztáčet.

Napsal králi dojemný dopis s prosbou, aby byl úřadu zbaven. Nic mu v něm nezamlčel o žalostném stavu jeho záležitostí ani o tom, že je pro jejich obtížnost, pro nedostatek času i zdraví nemůže napravit. Připomínal mu řadu dob a příležitostí, kdy mu je pravdivě vyložil ve stručných přehledech; naléhal na něj množstvím naléhavých případů, které se valily jeden přes druhý a z nichž každý vyžadoval práci dlouhou, důkladnou, soustavnou a vytrvalou, k níž mu i tehdy, kdy by mu to zdraví dovolilo, nenechávalo množství jeho zaměstnání, vesměs nezbytných, ani hodinu. Končil tím, že by se jeho dobrotě a důvěře odvděčil velmi špatně, kdyby mu otevřeně neřekl, že nesáhne-li po tomto prostředku, všechno zahyne.

Psával králi vždy jen na polovinu listu a král připisoval vedle vlastní rukou své poznámky a takto mu dopisy vracel. Chamillart mi tento dopis ukázal, když se mu vrátil. S velkým úžasem jsem v něm uviděl, jak končí krátká poznámka psaná královou rukou: „Nuže! Zahyneme spolu.“

Chamillarta to zároveň nesmírně potěšilo i zarmoutilo; síly mu to však nevrátilo. Vynechával zasedání rad, a zvláště se omlouval z rady depeší, kdykoli se mohl vyhnout tomu, aby v ní referoval; nebo měl-li tam nějaké záležitosti, udělil mu král slovo hned na začátku — mezi státními sekretáři se ostatně slovo uděluje podle služebního stáří — a jakmile skončil, odešel. Důvod byl ten, že nemohl stát, a na radě depeší stojí všichni státní sekretáři, i ti, kdo jsou ministry, po celou dobu zasedání. Sedí jen princové, kteří jsou jejími členy, totiž Monseigneur, monseigneur vévoda z Bourgogne, Monsieur, dokud žil, dále kancléř a vévodové, jsou-li nějací jejími členy, jako pan z Beauvilliers, který jím byl. Na ostatních radách sedí všichni jejich členové, ledaže by tam vstoupili, jak se občas stává, dvorní referendáři, kteří přicházejí referovat o nějakém procesu na finanční radě; tam si nesedají nikdy a vstupují při takových příležitostech spolu se státními rady z výboru, v němž týž referendář předtím o téže věci referoval. Státní radové z tohoto výboru pak hlasují vsedě hned po něm, řadí se podle služebního stáří ve funkci státních radů mezi ministry, státní sekretáře a generálního kontrolora, a ti i oni ve všem ustupují vévodům a korunním hodnostářům, jsou-li na radě přítomni, jako pan z Beauvilliers, který zasedal ve všech radách, a oba maršálové z Villeroy před ním a po něm.[1]

Nezbytnost státních potřeb přiměla sáhnout po všech možných prostředcích, jak získat peníze. Daňoví nájemci[2] toho využili, aby si troufli na všechno, a parlamenty už dávno nebyly s to odvážit se byť jen podat výtky. Zavedla se tedy daň z křtů a sňatků bez jakékoli úcty k náboženství a ke svátostem a bez jakéhokoli ohledu na to, co je v občanské společnosti nejnezbytnější a nejčastější. Tento edikt byl nesmírně tíživý a nenáviděný. Jeho následky, a to rychlé, způsobily podivný zmatek. Chudí a mnoho jiných drobných lidí křtili své děti sami, aniž je nesli do kostela, a ženili se doma u krbu vzájemným souhlasem před svědky, když nenašli kněze, který by je oddal u nich doma a bez formalit. Tím přestaly existovat křestní výpisy, jistota o křtech, a tedy i o narozeních, a děti z takových manželství neměly žádné postavení, které by se dalo zajistit. Zdvojnásobila se tedy přísnost a pátrání proti tak škodlivým zlořádům, to znamená, že se zdvojnásobila péče, slídění a tvrdost, aby se daň vybrala.

Od veřejného křiku a reptání se na některých místech přešlo ke vzpouře. V Cahors zašla tak daleko, že dva prapory, které tam byly, sotva zabránily ozbrojeným sedlákům zmocnit se města a že tam bylo nutné poslat vojsko určené pro Španělsko a odložit jeho odchod i odjezd pana vévody z Orléans. Čas však tlačil, a tak se muselo dojít až k tomu, že se Le Gendrovi, intendantovi provincie, poslal rozkaz, aby vymáhání pozastavil; jen s velkou námahou se podařilo rozptýlit nepokoje v Quercy

1. **Vysvětlivka:** Předsedou královské finanční rady byl až do své smrti roku 1685 starý maršál z Villeroy, po něm vévoda z Beauvilliers a po Beauvilliersově smrti roku 1714 maršál z Villeroy, jeho syn.

2. **Vysvětlivka:** Daňoví nájemci (*traitants*) byli finančníci, kteří králi za hotovou zálohu odkupovali výběr určité daně nebo dávky a vybírali ji pak na vlastní účet a se ziskem.

a přimět ozbrojené a srocené sedláky, aby se vrátili do svých vesnic. V Périgordu se vzbouřili všichni, vyplenili výběrčí úřady, zmocnili se jednoho městečka a několika zámků a donutili několik šlechticů, aby se postavili do jejich čela. Nebyli mezi nimi žádní noví konvertité.[3] Prohlašovali nahlas, že budou platit tailli a kapitaci,[4] desátek svým farářům a poplatky svému pánovi, ale že víc platit nemohou a o ostatních daních a útiscích už nechtějí ani slyšet. Nakonec se musel edikt o dani z křtů a sňatků nechat padnout, k velké lítosti daňových nájemců, kteří na něm krutě bohatli množstvím, a stejně tak útisky, zbytečným slíděním a podvody.

Du Chesne, velmi dobrý lékař, dobročinný, poctivý a čestný muž, který po Fagonovi převzal péči o syny Francie, když se Fagon stal prvním lékařem krále, zemřel ve Versailles ve věku jednadevadesáti let, aniž se oženil nebo nashromáždil velký majetek. Zmiňuji se o tom proto, že si až do konce uchoval dokonalé zdraví a plně jasnou hlavu, přičemž každý večer večeřel salát a pil jen šampaňské víno. Tuto životosprávu doporučoval. Nebyl ani žrout, ani opilec, ale také neměl chvástavost většiny lékařů.

Mezières, kapitán gendarmerie, ceněný pro svou statečnost a pro svou pečlivost ve válečném řemesle, si vzal Angličanku, do níž byl zamilován a která byla katolička. Jmenovala se slečna Oglethorpová. Byla sice opravdu šlechtična, ale její matka bývala pradlenou královny, manželky krále Jakuba II.,[5] a pan z Lauzunu mi často vyprávěl, že ji v Londýně v této funkci viděl a znal. Měla mnoho bratrů a sester v nejkrajnější bídě. Měla mnoho vlichotivého ducha, uměla být každému vším, byla zlá do krajnosti a stejně tak intrikánská, neúnavná a nebezpečná. Z tohoto manželství měla dcery, které jí v žádném z těchto ohledů neustoupily; ony i jejich matka toho podávaly a dosud podávají ustavičné důkazy s drzostí, smělostí a nestoudností, která se chytí všeho, ničeho nešetří a dovedla jejich štěstí daleko.

Mezières byl muž velmi nízkého původu, z rodu Béthisy, jehož poměrně nedávné povýšení do šlechtického stavu je známo. Existoval i rod Béthisy, s nímž se nesmí zaměňovat a který snad ještě nevymřel. K takovému původu se přidávala postava naprosto příšerná: hrbatý vpředu i vzadu do krajnosti, hlavu v prsou pod úrovní ramen, takže bylo trapné dívat se, jak dýchá; k tomu kostra a žlutý obličej, který se podobal žábě jako vejce vejci. Měl ducha, ještě víc obratnosti v pletichách a o sobě takové mínění, že se se zalíbením prohlížel v zrcadle a myslel si, že je stvořen pro milostné dobrodružství. Četl a pamatoval si. Myslím, že shoda v nestoudnosti a v talentu k intrikám vytvořila tak dobře sladěné manželství. Jeho sestra byla matkou pana z Lévis, zetě pana vévody z Chevreuse. Uměl z toho vytěžit. Jeho kariéra, která

3. **Vysvětlivka:** Noví konvertité (*nouveaux convertis*) — bývalí hugenoti, kteří přestoupili ke katolictví, většinou z donucení, po zrušení ediktu nantského roku 1685; byli podezříváni z odboje.

4. **Vysvětlivka:** Kapitace (*capitation*) — daň z hlavy zavedená roku 1695, rozvržená podle stavů a tříd; na rozdíl od taille ji platila i šlechta.

5. **Vysvětlivka:** Jakub II. Stuart (1633–1701), anglický král sesazený roku 1688, dožil v exilu v Saint-Germain-en-Laye; jeho manželkou byla Marie Modenská.

mu vynesla guvernérství a hodnost generálporučíka, ho učinila drzým do té míry, že si nárokoval všechno a dával to najevo. Přesto u toho se všemi svými půvaby zůstal a slušní lidé ho příliš neoplakávali. Jeho žena od té doby sehrála leckteré role a lstmi dokázala vysoko provdat své dcery a jejich manžele přivést k tomu, že tohoto spojení pořádně litovali.

Viděli jsme (tom IV, s. 87 a násl.; v tomto vydání Tom 4, kapitola čtvrtá), jaký byl Vauban, když byl povýšen do úřadu maršála Francie. Nyní uvidíme, jak ho do hrobu přivedla hořkost žalu právě kvůli tomu, co ho zahrnulo ctí a co by mu kdekoli jinde než ve Francii všechno vyneslo a získalo. Abychom lépe pochopili sílu toho, co mám říci, je třeba si připomenout krátký portrét z oné strany (s. 87) a zároveň vědět, že všechno, co jsem o něm řekl a ještě řeknu, vychází jen z jeho činů a z pověsti, kterou mu nikdo nepopíral, ani dokud žil, ani potom, a že jsem s ním ani s nikým, kdo k němu patřil, nikdy neměl sebemenší styky.

Jako opravdový vlastenec byl celý život dojat bídou lidu a všemi útisky, které lid snášel. Znalost, kterou mu jeho úřady poskytovaly o nezbytnosti výdajů a o tom, jak málo lze doufat, že by král omezil výdaje na nádheru a zábavy, ho přiváděla k nářku, že nevidí žádnou pomoc proti tíze, která den ze dne narůstala.

V tomto duchu nepodnikl jedinou cestu (a království křižoval často všemi směry), aniž by všude sbíral přesné informace o hodnotě a výnosu půdy, o druhu obchodu a řemesel v provinciích a městech, o povaze a rozvržení dávek a o způsobu jejich výběru. Nespokojil se s tím, co mohl sám vidět a udělat, a tajně posílal lidi všude, kam se sám dostat nemohl, a dokonce i tam, kde už byl a kam se teprve chystal, aby byl o všem zpraven a mohl jejich zprávy porovnat s tím, co sám poznal. Přinejmenším posledních dvacet let svého života věnoval těmto výzkumům, na něž vynaložil mnoho peněz. Často je ověřoval se vší přesností a správností, jakou do toho mohl vložit, a v obou těchto vlastnostech vynikal. Nakonec se přesvědčil, že jediným pevným bohatstvím je půda, a dal se do práce na nové soustavě.

Byl s ní už hodně daleko, když vyšlo několik knížek pana Boisguilberta,[6] generálního poručíka při rouenském soudu, muže velmi duchaplného, smyslu pro podrobnosti a pracovitého, bratra rady normandského parlamentu, který, dávno veden týmiž hledisky jako Vauban, na tom také už dlouho pracoval. Pokročil v tom už dříve, než kancléř opustil finance. Přijel za ním schválně a protože jeho živý duch měl v sobě cosi podivínského, požádal ho, aby ho trpělivě vyslechl, a hned mu řekl, že ho zprvu bude mít za blázna, pak uvidí, že si zaslouží pozornost, a nakonec bude s jeho soustavou spokojen. Pontchartrain, odrazený tolika rádci a navrhovateli, kteří mu prošli rukama, a sám samý střelný prach, se dal do smíchu, příkře mu odpověděl, že zůstává u prvního, a otočil se k němu zády. Boisguilbert se po návratu do Rouenu ne-

6. **Vysvětlivka:** Pierre Le Pesant de Boisguilbert (1646–1714), soudní úředník v Rouenu a ekonom, autor spisů *Le Détail de la France* (1695) a *Factum de la France* (1707), v nichž kritizoval francouzskou daňovou soustavu.

dal nezdarem své cesty odradit. Pracoval na svém projektu, který byl zhruba týž jako Vaubanův, ačkoli se navzájem neznali, o to neúnavněji. Z této práce se zrodila učená a hluboká kniha o této věci, jejíž soustava směřovala k přesnému rozvržení daní, k tomu, aby lid ulehčila od všech výloh, které nesl, a od mnoha daní, a která přiváděla dávky přímo do králova měšce, a byla tedy zhoubná pro samu existenci daňových nájemců, pro moc intendantů a pro svrchovanou vládu ministrů financí. Proto se znelíbila všem těmto lidem, stejně jako sklidila potlesk ode všech, kdo neměli tytéž zájmy. Chamillart, který po Pontchartrainovi nastoupil, tuto knihu prozkoumal. Pojal k ní úctu, dvakrát nebo třikrát si Boisguilberta pozval do L'Étang a několikrát s ním na ní pracoval jako ministr, jehož poctivost hledá jen dobro.

Zároveň Vauban, stále zaujatý svým dílem, toto dílo, a ještě několik dalších od téhož autora, která po něm následovala, pozorně prostudoval; a proto chtěl s Boisguilbertem mluvit. Na svých vlastních spisech nijak nelpěl, zato toužil po ulehčení lidu a po dobru státu, a tak je podle Boisguilbertových přepracoval a zdokonalil a dal jim poslední podobu. V hlavních věcech se shodovali, ale ne ve všem.

Boisguilbert chtěl ponechat některé daně ze zahraničního obchodu a ze zboží, po holandském způsobu, a usiloval především o zrušení těch nejnenáviděnějších, a hlavně nesmírných výloh, které, aniž přicházely do královských pokladen, ruinovaly lid vydaný na milost daňovým nájemcům a jejich zaměstnancům, kteří na tom bezmezně bohatli, jak je tomu dodnes; od té doby se to nikdy nezastavilo a jen se to zhoršilo.

Vauban, s tímto rušením srozuměn, šel až ke zrušení samotných daní. Tvrdil, že je třeba ponechat jen jednu jedinou, a tímto zjednodušením stejně naplnit jejich společné záměry, aniž se upadne do jakýchkoli nevýhod. Proti Boisguilbertovi měl výhodu všeho, co sám prozkoumal, zvážil, porovnal a spočítal na svých rozličných cestách za dvacet let; všeho, co vytěžil z práce lidí, které v témže duchu po několik let posílal do různých provincií — to vše si Boisguilbert, usedlý v Rouenu, nemohl předsevzít; a navíc výhodu, že se mohl opravit podle poznatků a děl Boisguilbertových, díky čemuž si právem lichotil, že ho předčí přesností a správností, které jsou základem takové práce. Vauban tedy rušil všechny druhy daní a nahrazoval je jedinou, rozdělenou na dvě větve, jimž dal jméno královský desátek:[7] jednu z půdy, ve výši desetiny jejího výnosu, druhou lehkou, odhadem, z obchodu a řemesel, které podle něho bylo třeba podporovat, a nikoli dusit. Předepsal velmi jednoduchá, velmi moudrá a velmi snadná pravidla pro rozvržení a výběr obou těchto dávek podle hodnoty každého pozemku a v poměru k počtu obyvatel, který lze v celém rozsahu království zjistit s největší přesností. Připojil srovnání rozvržení, které bylo v užívání, s tím, jež navrhoval, nevýhody jednoho i druhého a naopak jejich přednosti, a zakon-

7. **Vysvětlivka:** Vaubanův spis *Projet d'une dîme royale* (Návrh královského desátku) vyšel roku 1707; královská rada jej dala zabavit. Vauban zemřel 30. března 1707.

čil důkazy ve prospěch svého, tak jasnými a zřejmými, že se jim nedalo odolat; proto také toto dílo sklidilo veřejný potlesk a souhlas lidí nejschopnějších takových výpočtů a srovnání a nejzběhlejších ve všech těchto věcech, kteří obdivovali jeho hloubku, správnost, přesnost a jasnost.

Tato kniha však měla jednu velkou vadu. Dávala sice králi víc, než získával dosavadními cestami; zachraňovala také lid před zkázou a útisky a obohacovala ho tím, že mu nechávala až na málo všechno, co nepřicházelo do králových pokladen; ruinovala však celé vojsko finančníků, písařů a zaměstnanců všeho druhu; nutila je hledat obživu na vlastní účet, a už ne na účet veřejnosti, a podkopávala v základech ona nesmírná jmění, která vídáme vznikat za tak krátkou dobu. Už to stačilo, aby ztroskotala.

Zločin však byl v tom, že s touto novou praxí padala autorita generálního kontrolora, jeho přízeň, jeho jmění, jeho všemohoucnost, a úměrně tomu i moc intendantů financí, intendantů provincií, jejich sekretářů, jejich písařů a jejich chráněnců, kteří by už nemohli uplatňovat svou schopnost a obratnost, své znalosti a svůj vliv, a kteří by navíc rázem ztratili možnost komukoli prospět nebo uškodit. Není tedy divu, že se tolik lidí tak mocných v každém ohledu, jimž tato kniha všechno vyrvala z rukou, spiklo proti soustavě tak užitečné státu, tak šťastné pro krále, tak výhodné pro lid království, ale tak zhoubné pro ně samé. Celý talár[8] kvůli svému zájmu zařval. Talár řídí a mírní daně prostřednictvím úřadů, které se týkají všech druhů jejich správy a které jsou vyhrazeny výhradně jemu, a jako sbor se za takového považuje s ještě větší okázalostí kvůli nutnosti registrace finančních ediktů.

Pouta krve oslepila oba zetě pana Colberta,[9] od jehož ducha a způsobu vlády se tato kniha značně vzdalovala, a nechali se oklamat živými a záludnými úvahami Desmaretse, v jehož schopnosti měli naprostou důvěru jako v jediného žáka Colberta, jeho strýce, který ho vychoval a vyučil. Chamillart, tak mírný, tak zamilovaný do dobra, který, jak jsme viděli, nezanedbal práci s Boisguilbertem, podlehl témuž Desmaretsovu svádění. Kancléř, na němž bylo stále znát, že byl, třebaže proti své vůli, generálním kontrolorem financí, se rozzuřil; jedním slovem, na straně Vaubana a Boisguilberta zůstali jen bezmocní a nezúčastnění, totiž církev a šlechta; neboť lid, který na tom všechno získával, ani nevěděl, že se dotkl své spásy, a oplakávali to jen dobří měšťané.

Nebylo tedy divu, že král, takto zaujatý a obklíčený, velmi špatně přijal maršála z Vaubanu, když mu předal svou knihu, která byla v celém obsahu díla adresována jemu. Lze si představit, zda mu ministři, jimž ji předal, připravili lepší přijetí. Od té chvíle jeho služby, jeho vojenská schopnost, ve svém druhu jedinečná, jeho ctnosti a

---

8. **Vysvětlivka:** Talár (*la robe*) — soudní a finanční úřednictvo, které nabývalo šlechtictví úřadem (úřednická šlechta), na rozdíl od staré šlechty meče.

9. **Vysvětlivka:** Vévodové z Beauvilliers a z Chevreuse, oba ženatí s Colbertovými dcerami.

náklonnost, kterou k němu král pojal, až se domníval, že se korunuje vavříny, když ho povyšuje, to vše rázem v jeho očích zmizelo. Neviděl v něm už nic než pomateného z lásky k veřejnosti a zločince, který útočí na autoritu jeho ministrů, a tedy i na jeho vlastní. Bez jakýchkoli ohledů se o něm takto vyjadřoval.

Ozvěna toho zazněla ještě trpčeji v celém uraženém stavu, který bez jakýchkoli ohledů zneužil svého vítězství; a nešťastný maršál, nošený ve všech francouzských srdcích, nedokázal přežít ztrátu přízně svého pána, pro něhož všechno vykonal, a zemřel o několik měsíců později; nikoho už nepřijímal, stravován žalem a zármutkem, který nic nedokázalo zmírnit a k němuž král zůstal lhostejný, a to tak, že ani nedal najevo, že by si všiml, že ztratil tak užitečného a tak slavného služebníka. Celá Evropa, a dokonce i nepřátelé, ho přesto oslavovali neméně a ve Francii ho neméně oplakávali všichni, kdo nebyli finančníky nebo přisluhovači finančníků.

Boisguilbert, kterého by tato událost měla učinit rozvážným, se nedokázal ovládnout. Jednou z věcí, které mu Chamillart nejdůrazněji namítal, byla obtížnost provádět změny uprostřed těžké války. Vydal tedy velmi krátkou knížečku, v níž dokázal, že pan ze Sully, přesvědčený o nepořádku ve financích, které mu svěřil Jindřich IV., změnil celé jejich uspořádání uprostřed války stejně nebo ještě nepříjemnější než ta, v níž se země právě nacházela, a s velkým úspěchem to dovedl do konce; pak, unášen tím, jak lživá je tato výmluva, v tirádě „Musíme snad čekat na mír, abychom…“ vyložil s takovým zápalem a tak zřejmě tak velké množství zlořádů, pod nimiž nebylo možné nepodlehnout, že ministry dočista rozzuřil, už tak dotčené srovnáním s vévodou ze Sully a tak netrpělivé, když slyšeli znovu ozývat jméno velkého pána, který se ve financích vyznal lépe než celý talár a pero.

Pomsta na sebe nedala dlouho čekat: Boisguilbert byl vypovězen do nejzapadlejšího kouta Auvergne. Celý jeho skromný majetek spočíval v jeho úřadu; jakmile ho přestal vykonávat, vysychal mu zdroj obživy. La Vrillière, který měl Normandii ve svém resortu, vyhotovil královský zapečetěný list. Dal ho na to upozornit a jeho odeslání, jak jen mohl, o několik dní pozdržel. Boisguilberta to příliš nevzrušilo; možná byl citlivější ke cti vyhnanství za to, že nebojácně pracoval pro veřejné dobro a štěstí, než k tomu, co ho to bude stát. Jeho rodina se znepokojila víc a snažila se tuto ránu odvrátit. La Vrillière se z vlastního popudu velkoryse přimluvil. Dosáhl toho, že Boisguilbert cestu podnikne jen proto, aby uposlechl vydaného rozkazu, který už nebylo možné zadržet, a že bude povolán zpět, jakmile se dozvědí o jeho příjezdu na určené místo. Musel tedy odjet; La Vrillière, zpraven o jeho příjezdu, nepochyboval, že král je spokojen, a chtěl si od něho vyžádat rozkaz k jeho návratu; odpověď však zněla, že Chamillart ještě spokojen není.

Oba bratry Boisguilbertovy jsem dobře poznal za onoho procesu, kvůli němuž jsem jel do Rouenu a který jsem tam vyhrál, jak jsem vyprávěl na svém místě. Promluvil jsem tedy s Chamillartem; marně: nechali ho tam dva měsíce, po nichž jsem konečně dosáhl jeho návratu. Tím však nebylo všechno. Boisguilbert, po návratu

předvolán, musel snést tvrdou domluvu a, aby byl pokořen ve všem, byl poslán zpět do Rouenu se suspendováním z výkonu úřadu, což ovšem netrvalo dlouho. Bohatě ho odškodnily davy lidu a jásot, s nimiž byl přijat.

Řekněme všechno a vzdejme spravedlnost Chamillartově přímosti a dobrým úmyslům. Navzdory svému hněvu chtěl tyto nové prostředky vyzkoušet. Vybral k tomu jeden volební okrsek u Chartres v orléanské intendanci, kterou spravoval Bouville. Tento Bouville, který zemřel jako státní rada, měl za ženu sestru Desmaretsovu. Bullion tam měl statek, kde jeho žena svým pachtýřům zařídila úlevy. To zmařilo celou operaci, která zcela závisela na rozvržení stejnoměrně a přesně úměrném. Navíc se tím stalo, že se to, co Chamillart podnikl v dobrém úmyslu, obrátilo v jed a dodalo nepřátelům soustavy nové síly.

Soustava byla tedy opuštěna, nezapomnělo se však na podnět, který dala k desátku; a nějaký čas nato, místo aby se s ním spokojili jako s jedinou daní podle soustavy maršála z Vaubanu, uvalili ho na veškerý majetek všeho druhu navíc ke všem ostatním daním; obnovoval se při každé válce, a dokonce i v míru si ho král vždy ponechával ze všeho služného, platů a penzí. Tak je třeba se ve Francii mít na pozoru před nejsvětějšími a nejužitečnějšími úmysly a tak se zasypává každý pramen dobra. Kdo by byl maršálu z Vaubanu řekl, že všechna jeho práce pro ulehčení všech, kdo obývají Francii, poslouží a vyústí jedině v novou daň navíc, tvrdší, trvalejší a dražší než všechny ostatní? To je hrozné poučení, které má zarazit i ty nejlepší návrhy ve věcech daní a financí.

Zemřel i jiný muž, vznešenějšího rodu zcela jistě, a to o hodně, ale ve všem ostatním daleko slabší. Byl to pan z Lusignanu z větve Lezay, která pocházela od Huga VII., pána z Lusignanu, přes Šimona, jeho čtvrtého syna, kolem roku 1100. V té době to byli už velmi velcí páni, ale do jejich rodu ještě nepřibyla hrabství La Marche, Angoulême a Eu ani koruny kyperská a jeruzalémská. Tato větev Lezay jako jediná z celého tohoto velkého rodu přetrvala, a i ta se omezovala na tohoto markýze z Lusignanu, jeho bratra biskupa z Rodezu a jeho dva syny. Měl také sestru provdanou za pana z La Roche-Aymon. Pan z Lusignanu byl velmi poctivý muž, který by nebyl bez nadání, kdyby ho krajní bída nezlomila. Byl poručíkem skotských žandarmů. Paní z Maintenon, která ho poznala na venkově, když se jí paní z Neuillant po návratu z amerických ostrovů ujala, a která od té doby, co zbohatla, chtěla mít tu čest být s ním spřízněna, mu opatřila nějakou obživu, ale skrovně, po svém způsobu. Byl vyslán jako mimořádný vyslanec do Vídně, kde s ním byli spokojeni, a pak na lüneburský dvůr. Jeho žena byla rozená Bueil. Jeho bratr z Rodezu byl podivný biskup.

Pan z Lusignanu zemřel ve velké chudobě ve věku čtyřiasedmdesáti let a zanechal dva syny. Mladší, kněz s malým opatstvím, byl generálním vikářem svého strýce a nebyl o nic lepší. Starší, ženatý s jednou La Rochefoucauldovou z větve Estissac, nikdy nic nedokázal. Nemá-li děti, je celý tento rod Lusignanů vymřelý; neboť ti, kdo užívají toho jména, nedokážou prokázat žádné spojení s ním. Ani Saint-Gelaisové,

kteří na to také připadli, k němu nepatří a nemohou to prokázat. Prvním z nich, koho to napadlo, byl Ludvík ze Saint-Gelais, baron z La Mothe-Sainte-Heraye a po své ženě pán z Lansacu, který byl ve své době významnou osobou: rytíř cti Kateřiny Medicejské, kapitán druhé kompanie sta šlechticů královského domu, velvyslanec v Římě roku 1554, rytíř Řádu Svatého Ducha při druhém jmenování roku 1579, zemřel roku 1589 ve věku šestasedmdesáti let; jeho vnukem byl pan z Lansacu, zeť maršála ze Souvré a manžel vychovatelky Ludvíka XIV.

Krátce nato zemřel Pointis, tak známý svou statečnou a šťastnou výpravou na Cartagenu, jinými činy a velkým duchem, chrabrostí a schopností ve svém oboru. Byl to muž, který mohl v námořnictvu důstojně a ku prospěchu státu dosáhnout čehokoli. Nebyl však už mladý a zemřel, protože si sám zavedl cévku a poranil se. Nesmírně zbohatl a neměl ženu ani děti.

Brzy po něm zemřel rytíř z Aubeterre. Bylo mu dvaadevadesát let a zneužíval toho k tomu, aby říkal všemožné sprostoty a nehoráznosti. Byl služebně nejstarším generálporučíkem Francie. Nedávno se vzdal guvernérství v Collioure a zařídil, aby je dostal jeho synovec, jehož největší zásluhou bylo tady to, že se lísal a dvořil modrým hochům a hlavním úředníkům ministrů, které u sebe často hostil, a ve vojsku to, že byl nejponíženějším sluhou pana z Vendôme, který mu vymohl hodnost generálporučíka, a pana z Vaudemontu, díky němuž přišel k hodně penězům, které prohýřil, děravý koš, jakým byl. Jeho podlé pletichy z něho roku 1724 udělaly rytíře řádu. Jeho zásluhy by ho tam nedovedly; proti jeho původu nebylo co namítnout, zvlášť při takovém jmenování. Nejsmutnější postavení, jaké jsem kdy poznal, bylo být jeho ženou nebo synem. Jejich jméno není Aubeterre, nýbrž Esparbès. Maršál z Aubeterre, který zemřel roku 1628 a maršálem Francie se stal roku 1620, byl guvernérem v Blaye. Oženil se s jedinou dcerou a dědičkou Davida Boucharda, vikomta z Aubeterre, rytíře Řádu Svatého Ducha a guvernéra Périgordu, po němž jejich děti přijaly jméno a erb, ale aniž odložily svůj vlastní. Rytíř z Aubeterre, o jehož smrti jsem právě mluvil, byl pátým synem z tohoto manželství, jehož druhý syn byl otcem rytíře řádu, o němž jsem rovněž právě mluvil. Do služby vstoupil nesmírně pozdě.

Kapitola dvacátá první

*Beringhen, první štolba, unesen mezi Paříží a Versailles nepřátelským oddílem a vysvobozen. — Cherbert v Bastile. — Vévoda z Bouillonu vyhrává spor proti svému synovi. — Sňatek hraběte z Évreux s dcerou Crozatovou. — Harlay opouští místo prvního prezidenta. — Harlayova povaha. — Několik výroků prvního prezidenta Harlaye. — Uchazeči o místo prvního prezidenta, které přeji generálnímu prokurátorovi d'Aguesseauovi. — Pelletier prvním prezidentem. — Portail prezidentem parlamentu (*à mortier*). — Courson generálním advokátem. — Směšný výrok prvního prezidenta o jeho synovi. — Sňatek vévody z Estrées s dcerou vévody z Nevers. — Smrt vévody z Nevers; jeho rodina, jeho kariéra, jeho povaha. — Meudonské* parvulo.

Událost stejně podivná jako ojedinělá přivedla krále do velkých starostí a celý dvůr i město do rozruchu. Ve čtvrtek 7. března[1] doprovázel první štolba Beringhen krále na procházce v Marly, vrátil se s ním do Versailles a v sedm hodin večer odtud odjel přenocovat do Paříže — sám ve svém kočáře, to jest v kočáře královském, se dvěma královými lokaji vzadu a s podkoním, který před ním na sedmém koni nesl pochodeň. Byl zastaven v pláni u Billancourtu, mezi statkem, který stojí u cesty dost blízko konce sèvreského mostu, a krčmou zvanou Point-du-Jour. Patnáct nebo šestnáct jezdců ho obklopilo a odvedlo. Kočí obrátil a odvezl kočár i oba lokaje zpět do Versailles; v okamžiku, kdy tam dorazili, se to dozvěděl král a poslal rozkaz čtyřem státním sekretářům — do Versailles, do L'Étang a do Paříže, kde právě byli —, aby okamžitě rozeslali kurýry všude po hranicích a vyzvali guvernéry, ať střeží průchody, neboť se vědělo, že nějaký nepřátelský oddíl vnikl do Artois, nedopustil se tam žádných škod a dosud se nevrátil.

Zprvu se lidé jen stěží dokázali přesvědčit, že by šlo o nepřátelský oddíl; ale úvaha, že pan První[2] neměl žádné nepřátele, že neměl pověst boháče, z něhož by se vyplatilo vymáhat výkupné, a že nic podobného nepotkalo ani jednoho z těch velkých finančníků, způsobila, že se nakonec znovu začalo věřit, že to oddíl být mohl.

A skutečně to oddíl byl. Jistý Guetem, houslista bavorského kurfiřta, se za minulé války, kterou kurfiřt tehdy vedl se spojenci proti Francii, dal k jejich vojsku; tam postupně stoupal, stal se velmi dobrým a velmi odvážným velitelem průzkumného oddílu a tím se vypracoval až na plukovníka v holandském vojsku. Jednou večer v

1. **Ediční poznámka:** Den v týdnu s datem nesouhlasí: 7. březen 1707 připadl na pondělí. Čtvrtkem byl 24. březen, s čímž souhlasí i Beringhenův návrat „v úterý 29.“, o němž se mluví níže; únos se tedy patrně odehrál 24. března 1707.

2. **Vysvětlivka:** „Pan První“ (*M. le Premier*), také jen „První“ — u dvora ustálené označení prvního štolby, tedy Beringhena.

hovoru s druhy se vsadil, že unese mezi Paříží a Versailles nějakou význačnou osobu. Od nepřátelských generálů dostal průvodní list a třicet vybraných mužů, skoro samé důstojníky. Přes řeky se přepravili v přestrojení za kupce, což jim posloužilo i k rozestavení přípřeží. Několik z nich pobývalo sedm nebo osm dní v Sèvres, v Saint-Cloud a v Boulogne; někteří dokonce měli tu drzost, že se šli do Versailles podívat, jak král večeří. Jednoho z nich chytili hned nazítří a ten odpovídal Chamillartovi, který ho vyslýchal, dost drze; jiného chytil jeden z lidí pana Prince v chantillském lese a od něho se zjistilo, že mají v La Morlière přípřež a cestovní kočár, do něhož chtěli posadit zajatce, kterého by ulovili; zajatec však tou dobou už byl za Oisou.

Jejich první chybou bylo, že neodvezli kočár i s Beringhenem uvnitř co nejdál a co nejrychleji pod rouškou noci — jednak aby zpráva o jeho zajetí dorazila co nejpozději, jednak aby ho ušetřili pro cestu, kterou s ním pak museli vykonat na koni, a získali víc času na ústup. Místo toho ho vyčerpali cvalem a klusem. Kancléře nechali projet, protože se ho za bílého dne neodvážili zastavit, a večer jim unikl vévoda z Orléans, jehož cestovním kočárem pohrdli. Unaveni čekáním a v obavě, že budou poznáni, vrhli se na tento kočár a mysleli si, že udělali skvělý úlovek, když ve světle pochodně uviděli královský kočár s královskými livrejemi a uvnitř muže s modrou stuhou přes kabátec, jak ji První vždycky nosil.

Netrvalo dlouho a dozvěděl se od nich, kdo jsou, a sám jim také řekl, kdo je on. Guetem mu prokazoval všemožnou úctu a snažil se ho ušetřit námahy, jak jen to šlo. Ve svých ohledech zašel dokonce tak daleko, že je to přivedlo k nezdaru. Dvakrát ho nechali odpočinout, dovolili mu přesednout do cestovního kočáru, o němž jsem mluvil, a minuli jednu ze svých přípřeží, což je velmi zdrželo. Kromě kurýrů ke guvernérům na hranicích byli vysláni poslové ke všem intendantům a ke všem vojskům v jejich ubikacích; za únosci se pustilo několik královských gardistů, ba i mužů z noční stráže; a celá Malá stáj[3], kde byl pan První velmi oblíben, se rozběhla na všechny strany. Ať však byly průchody střeženy sebehorlivěji, Beringhen už byl za Sommou, čtyři míle za Hamem, hlídán třemi důstojníky, jimž dal slovo, že nebude klást odpor, zatímco ostatní se vydali hledat jednu ze svých přípřeží — když tu na ně narazil ubytovatel, za ním v jisté vzdálenosti oddíl pluku Livry a pak ještě další, takže Guetem, který nebyl v přesile, se se svými dvěma druhy vzdal a stal se zajatcem svého zajatce.

Pan První, celý šťastný ze svého vysvobození[4] a velmi vděčný, že s ním zacházeli dobře, je odvedl do Hamu, kde si odpočinul po zbytek dne, a teď je zase on hostil, jak

---

3. **Vysvětlivka:** Malá stáj (*petite écurie*) — část královských stájí s koňmi a kočáry pro každodenní potřebu krále, podřízená prvnímu štolbovi; Velká stáj podléhala velkému štolbovi.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V obsahu kapitoly píše Saint-Simon, že Beringhen byl *rescous*, a vydavatel k tomu poznamenává: staré slovo, které znamená *zachráněný a vysvobozený*.

nejlépe uměl. Poslal kurýra ke své ženě a k Chamillartovi. Král, velmi potěšen, četl při večeři dopisy, které jim napsal.

V úterý 29. přijel První kolem osmé večer do Versailles a šel rovnou k paní z Maintenon; král ho dal pozvat dovnitř, přijal ho velmi vlídně a nechal si vyprávět celé jeho dobrodružství. Ačkoli ho měl velmi rád, přesto mu nebylo vhod, že se v Malé stáji všechno chystá k oslavě a že je připraven ohňostroj. Poslal zakázat všechny tyto projevy radosti a ohňostroj se neodpálil. Míval takovéto drobné žárlivosti — chtěl, aby všechno bylo zasvěceno jen jemu, bez výhrad a bez dělení. Celý dvůr se z návratu radoval a První měl ve veřejném přijetí dost důvodů, aby se utěšil za prožitou námahu.

Guetema a jeho důstojníky poslal do svého domu v Paříži, kde měli čekat na králova rozhodnutí, a tam s nimi zacházeli mnohem lépe, než odpovídalo jejich postavení. Beringhen vymohl Guetemovi dovolení spatřit krále a vzít ho s sebou na obvyklou přehlídku, kterou král před každým tažením konal v Marly nad svou vojenskou domácností. První udělal ještě víc: představil ho tam králi; ten ho pochválil, že s Prvním tak dobře zacházel, a dodal, že válku je třeba vést vždycky čestně. Guetem, který byl duchaplný, odpověděl, že je tak ohromen, že stojí před největším králem světa, který mu navíc prokazuje tu čest, že s ním mluví, že nemá sílu mu odpovědět. Zůstal u Prvního deset nebo dvanáct dní, aby si prohlédl Paříž, Operu a Komedii, kde se sám stal podívanou. Všude se za ním běhalo a nestyděli se za to ani lidé nejvznešenější, takže sklízel potlesk za kousek opovážlivosti, který se dal pokládat za drzost. První ho po celou dobu hostil u sebe, dával mu povozy a lidi, kteří ho všude doprovázeli, a při odjezdu ho obdařil penězi a značnými dary. Odjel na čestné slovo do Remeše k svým druhům, kde měl čekat, až budou vyměněni, a vězením mu bylo celé město. Téměř všichni ostatní utekli. Jejich záměrem nebylo nic menšího než unést Monseigneura nebo jednoho z princů, jeho synů.

Toto směšné dobrodružství dalo podnět k opatřením, která byla zprvu přehnaná a velmi ztěžovala provoz na mostech a v průchodech. Bylo také příčinou, že bylo zatčeno dost lidí. Lovy princů byly po nějakou dobu spoutanější, až se postupně všechno vrátilo do obvyklých kolejí. Nebylo však bez legrace pozorovat po tu dobu strach dam, ba i některých mužů od dvora, kteří se odvažovali vyjít jen mezi východem a západem slunce, a i to s malou jistotou, a kteří si představovali, že je kdekoli podivuhodně snadné je unést.

Cherbert a šest jeho domnělých sluhů bylo zatčeno a odvedeno do Bastily. Byl to švýcarský plukovník v králových službách, který je opustil pro služby Bavorska, kde se stal generálporučíkem. Král nechtěl, aby se střídal ve službě[5] s jeho vlastními generály. Tajně se vrátil a byl zatčen v Saint-Germain, kde se domníval, že je ukryt.

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** To jest, aby sloužil střídavě s nimi, podle pořadí.

Smír pana z Bouillonu se synem nevydržel. Znovu se rozkmotřili a šli se soudit do Dijonu. Byl tam i kardinál z Bouillonu; usmířil je a zařídil, aby se soudili slušně. Otec vyhrál svou při na celé čáře během velmi krátkého pobytu v Burgundsku, kde s nimi kardinál po celou dobu zůstal.

Pýcha tohoto rodu hned nato ustoupila touze po bohatství. Hrabě z Évreux, třetí syn pana z Bouillonu, našel v králových milostech, které mu vymohl hrabě z Toulouse, a v měšcích svých přátel prostředky, aby se ujal úřadu generálního plukovníka jízdy po svém strýci hraběti z Auvergne; neměl však čím je splatit ani z čeho v úřadu žít, a pan z Bouillonu ani kardinál nebyli s to nebo ochotni mu je dát. Rozhodl se tedy přeskočit laťku nerovného sňatku a udělat z milosti krále princeznou dceru Crozata, který se z nízkého písaře, pak drobného finančníka a nakonec pokladníka duchovenstva pustil do námořních a bankovních podniků a právem platil za jednoho z nejbohatších mužů Paříže.

Paní z Bouillonu[6], která nám to přišla oznámit, nás naléhavě prosila, abychom navštívili celé to početné a groteskní příbuzenstvo, které mělo být přiřazeno k domnělým potomkům starých vévodů guyennských. Dala nám jeho seznam a my jsme obešli všechny a zastihli je opilé radostí. Jedině matka paní Crozatové kvůli tomu neztratila zdravý rozum. Návštěvy přijímala velmi uctivě, ale klidně; odpovídala, že je to čest tak vysoko nad nimi, že neví, jak poděkovat za námahu, kterou si s nimi dáváme, a všem dodávala, že svou úctu projeví lépe, když nepřijde děkovat, než kdyby obtěžovala osoby tak odlišné od toho, čím je ona, které už beztak až příliš obtěžuje čest, jakou jí ráčí prokázat; a nešla k nikomu. Ten sňatek nikdy neschválila; předvídala a předpovídala jeho brzké následky.

Crozat vystrojil u sebe skvělou svatbu a novomanželům dával byt i stravu. Paní z Bouillonu nazývala tuto snachu svým zlatým ingotečkem.

Lidé zatím úpěli pod tíhou daní a nesmírného množství státních poukázek[7], na nichž se nekonečně tratilo. Navzdory této obecné tísni nahromadila tíseň válečných potřeb během parlamentních prázdnin velké množství nových fiskálních ediktů, které bylo třeba po návratu parlamentu zapsat. Harlay, první prezident, při té příležitosti promluvil výmluvně; ale protože už ztratil všechny naděje u dvora, vyjádřil se se svobodou, jakou si dosud nikdy nedovolil. Když mluvil o tom velkém počtu fiskálních ediktů, předložených všech najednou k zápisu, rozvedl, že je to nezbytné. Dodal, že se kvůli tomu nemusejí bát o své svědomí ani o svou čest, protože už nejsou časy, kdy by bylo přípustné nějaké přezkoumání nebo nějaká

---

6. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Bouillonu, Marie Anna Manciniová, neteř kardinála Mazarina, matka hraběte z Évreux. Bouillonové (rod La Tour d'Auvergne) měli u dvora hodnost cizích knížat a hlásili se k původu od starých vévodů guyennských (akvitánských).

7. **Vysvětlivka:** Státní poukázky (*billets de monnaie*) — papírové platidlo vydávané od roku 1701 k úhradě válečných výdajů; rychle ztrácely hodnotu.

námitka[8]; není tedy namístě pouštět se do podrobností těch ediktů, rozebírat jejich důvody, záminky a spravedlnost, neboť parlament už nemá na starosti nic z toho, nýbrž jen je ověřit se skloněnou hlavou, což je jediné, co se mu přikazuje. Tak neobvyklá řeč nemohla nevzbudit velký rozruch. První prezident se o tom dozvěděl. Napsal o tom ministrům a za několik dní se snažil ospravedlnit u krále. Všude ho přijali skvěle, ministři ho zahrnuli vlídností, král s ním jednal velmi dobře. Vrátil se velmi spokojen; brzy nato se však začalo šuškat, že tento cynik se na svém místě dlouho neohřeje. Vydržel přesto ještě čtyři měsíce. Nakonec však musel ustoupit, a aby odešel čestně, tvářil se, že chce sám odejít.

Pokrytci par excellence se slušelo odejít z úřadu tak, jak v něm vždycky žil. Jel tedy do Versailles prosit o milost, jako to dělají generálové kartuziánů na každé své generální kapitule — kteří by ovšem zuřili, kdyby je někdo vzal za slovo, a nikdy neopomenou učinit nejpečlivější opatření, aby jejich odstoupení nebylo přijato. Tady však bylo rozhodnuto nezvratně. Přijel tedy do Versailles v neděli 10. dubna a hned ráno vystoupil z kočáru u kancléře — s takovým vztekem, jaký si lze představit u muže této povahy a této ctižádosti, který z úst samého krále nejednou dostal výslovný slib tohoto korunního úřadu, jak jsem vyprávěl v souvislosti s levoboky; který ho teď viděl v rukou jiného, přes něhož musel jít i se svou rezignací; a který měl tu hořkost, že nemohl nevědět, že o něj přišel jen přičiněním a křikem pana z La Rochefoucauld, jenž se tím netajil — jako spravedlivou odplatu za jeho nepravosti vůči nám v našem sporu o přednost s panem z Luxembourgu.

Harlay, odkázaný na to, aby prosil toho, kdo místo něho zastával ten velký úřad, vedl s sebou na vodítku svého syna, protože si přál, aby se stal jeho nástupcem. Syn byl státním radou a o tomto jiném druhu cynického epikurejce budu mít příležitost mluvit jinde. Od kancléře šel Harlay ke králi, s nímž mluvil mezi čtyřma očima před radou. Připravil si řeč, aby využil té vzácné chvíle, pohnul krále a získal svůj úřad pro syna; ale tento muž tak obratný, tak úskočný, tak pohotový a vynalézavý v odpovědích, tak zběhlý ve všech svých kličkách a obratech byl touto svého druhu pohřební slavností tak dojat — a snad i tak dotčen, tak rozhořčen, tak zmaten —, že nedokázal vypravit ani slovo a vyšel z královy pracovny nespokojenější sám se sebou než se svým odstoupením. Měl tu slabost, že se vrátil ke kancléři a zapřísahal ho, aby napravil, co on sám právě opomněl. Ve Versailles navštívil jen ty ze svých nejdůvěrnějších přátel, jimž se nemohl vyhnout — a kteří se pak dovedli dobře vyhýbat jemu, protože se ho už nemuseli ničeho bát ani od něho nic čekat —, a vrátil se do Paříže pohroužen v hořkost.

Harlay byl malý, hubený muž s obličejem do kosočtverce, s velkým orlím nosem a supíma očima, které jako by předměty hltaly a pronikaly zdmi; límec a černá paruka

8. **Vysvětlivka:** Královské edikty nabývaly platnosti zápisem („ověřením“) v rejstřících parlamentu; parlament k nim dříve směl podávat námitky (*remontrances*), ale od roku 1673 je musel zapsat bez nich.

prokvetlá bílou, obojí sotva delší, než je nosí duchovní; čepička a ploché manžety jako u kněží a u kancléře. Vždy v taláru, ale přiškrceném; shrbená záda, řeč pomalá, odměřená, pečlivě vyslovovaná, výslovnost starobylá, jako ze starých galských časů, a často i taková slova; celé jeho vystupování strojené, upjaté, afektované; pach pokrytectví, držení těla falešné a cynické, pomalé a hluboké poklony, chůze vždycky podél zdí, s výrazem stále uctivým, skrz nějž však jiskřila smělost a drzost, a s řečmi stále uhlazenými, z nichž přesto pořád vyzírala pýcha všeho druhu, a nakolik si troufl, i pohrdání a výsměch.

Průpovědi a maximy byly jeho obvyklou řečí, i v běžném hovoru; byl vždy lakonický, nikdy se necítil volně a nikdo se volně necítil s ním; měl velmi mnoho přirozeného a velmi rozsáhlého ducha, velkou bystrost, výbornou znalost světa, zvláště lidí, s nimiž měl co činit, mnoho krásné literatury, hluboké vědění v právu, a co se bohužel stalo tak vzácným, i v právu veřejném; velkou sečtělost a velkou paměť, a při pomalosti, kterou si pečlivě pěstoval, přesnost, pohotovost a živost odpovědí překvapivou a vždy po ruce. Ve znalosti soudní praxe převyšoval i nejprohnanější prokurátory a měl nesrovnatelný talent vládnout, jímž se tak stal pánem parlamentu, že každý člen tohoto sboru byl před ním jako školák a velká komora i vyšetřovací komory na společném zasedání byly v jeho přítomnosti jen malí chlapci, jimž vládl a jež obracel kam a jak chtěl, často aniž si toho všimli, a když to cítili, neodvážili se před ním ani hnout; a přitom nikdy nikomu bez výjimky nedopřál žádnou volnost ani důvěrnost. Při slavnostních příležitostech nádherný z ješitnosti, obvykle střídmý z téže pýchy a stejně tak skromný v zařízení a ve výpravě, aby se přiblížil mravům dávných velkých soudců.

Je nesmírná škoda, že tolik vlastností a přirozených i nabytých talentů postrádalo jakoukoli ctnost a bylo zasvěceno jen zlu, ctižádosti, hrabivosti a zločinu. Pyšný, jedovatý, zlomyslný, od přírody ničema; pokorný, nízký, plazivý, když něco potřeboval; falešný a pokrytecký ve všech svých činech, i těch nejobyčejnějších a nejvšednějších; úzkostlivě spravedlivý mezi Petrem a Pavlem kvůli své pověsti — a jinak ta nejdokonalejší, nejúskočnější a nejsoustavnější nepravost, podle toho, jak velel jeho zájem, jeho vášeň a především vítr dvora a štěstěny.

Podivné důkazy toho jsme viděli v jeho postupu ve prospěch pana z Luxembourgu proti nám. Nějaký čas po rozhodnutí, z něhož ho vyloučilo naše odmítnutí pro podjatost, chtěl král znát jeho mínění o té záležitosti. Odpověděl, že vévodové měli na své straně veškeré právo a veškerý rozum a že si to vždycky myslel. Taková je moc pravdy, že vyrve nejpotupnější přiznání i z úst těch, kdo proti ní bojují. Mohl se snad tento soudce po tom, co v tom sporu provedl, sám zneuctít ještě víc? Viděli jsme (tom I, s. 414; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá šestá), s jakou hanebností si přivlastnil depozitum, které mu svěřil jeho přítel Ruvigny. Z těchto veřejně známých rysů lze usuzovat na to, co zůstalo skryto.

Tak zvrácenou duši trýznily — ne výčitky svědomí, které nikdy nepoznal (nebo aspoň nikdy nedal znát, že by nějaké pocítil) —, nýbrž nálada, kterou bylo možno nazvat vzteklou, která ho nikdy neopouštěla a díky níž byl postrachem a skoro vždycky metlou všech, kdo s ním měli co činit. Jako nešetřila jeho, nešetřila nikoho, a jeho šlehy byly ty nejostřejší a nejneustálejší. Proto také zavládla všeobecná radost, když se ho lidé zbavili, a parlament, zdeptaný tvrdostí jeho jha, v ní soupeřil s celým ostatním světem. Je škoda, že nikdo nesestavil Harleanu[9] ze všech jeho výroků, které by tohoto cynika vystihly a zároveň pobavily a které většinou padaly u něho doma, veřejně a nahlas při plném slyšení. Nemohu si odpustit uvést několik ukázek.

Montataire, otec Lassaye, kterého paní Vévodkyně dala roku 1724 jmenovat rytířem řádu, se podruhé oženil s dcerou Bussy-Rabutina, tak známého svou Milostnou historií Galů, jež ho zničila na celý zbytek života. Muž i žena, které jsem oba znal, byli oba velcí mluvkové a prý i velcí sudiči. Přišli na slyšení k prvnímu prezidentovi. Když na ně přišla řada a přistoupil k nim, chtěl se ujmout slova manžel, ale žena mu ho vzala a začala vykládat jejich záležitost. První prezident chvíli poslouchal, pak ji přerušil: „Pane," řekl manželovi, „to je Vaše paní choť?" — „Ano, pane," odpověděl Montataire, otázkou velmi udiven. „Jak Vás lituji, pane!" odvětil první prezident, soucitně pokrčil rameny a obrátil se k nim zády. Nikdo z těch, kdo to slyšeli, se neubránil smíchu. Odešli rozhořčení a zdrcení, aniž z prvního prezidenta vytáhli něco jiného než tuto urážku.

Paní z Lislebonne[10], která kromě svého postavení, své vážnosti a svého vlivu, i vlivu svých dcer..., šla jednoho dne s nimi na toto slyšení. Odpovědi byly tak kruté, že odcházely v slzách vzteku a rozhořčení.

Když se jezuité a otcové oratoriáni chystali spolu soudit, první prezident si je zavolal a chtěl je smířit. Chvíli s nimi jednal, a pak, když je vyprovázel, řekl jezuitům: „Otcové, s vámi je radost žít," a obrátiv se zčistajasna k oratoriánům: „a s vámi, otcové, je štěstí umírat."[11]

Vévoda z Rohanu, který odcházel ze slyšení nespokojen, prudký a příkrý, jaký byl, ho požádal, aby ho nevyprovázel, a po několika zdvořilostech se domníval, že uspěl. V tom domnění sestupuje po schodech a před svým správcem, kterého si přivedl s sebou, na něho vztekle nadává a spílá mu. Cestou správce otočí hlavu a vidí prvního prezidenta za jejich patami. Vykřikne, aby pána varoval. Vévoda z Rohanu se otočí a

---

9. **Vysvětlivka:** Narážka na tehdy oblíbené sbírky výroků slavných lidí, pojmenované jménem s koncovkou *-ana* (např. *Menagiana*, výroky Gillese Ménage).

10. **Vysvětlivka:** Paní z Lislebonne — levobočná dcera lotrinského vévody Karla IV., vdova po princi z Lislebonne z lotrinského rodu, matka slečny z Lislebonne a paní z Espinoy; s dcerami patřila k nejdůvěrnějšímu okruhu Monseigneura.

11. **Vysvětlivka:** Hříčka stojí na pověsti obou řádů: jezuité byli známí shovívavou, světu vstřícnou morálkou — s nimi se tedy příjemně žije; oratoriáni přísnou zbožností blízkou jansenismu — s nimi se tedy dobře umírá.

pustí se do zdvořilostí, aby prvního prezidenta přiměl vrátit se nahoru. „Ach, pane," řekne mu první prezident, „Vy říkáte tak krásné věci, že není možné se od Vás odloučit;" a skutečně se od něho neodloučil, dokud ho neviděl nasednout do kočáru a odjet.

Vévodkyně z La Ferté si k němu šla požádat o slyšení a jako všichni okusila jeho nálady. Při odchodu si na něho stěžovala svému jednateli a nazvala prvního prezidenta starým opičákem. Šel za ní a neřekl ani slovo. Nakonec si toho všimla, ale doufala, že ji neslyšel; a on, aniž dal cokoli najevo, ji posadil do kočáru. Zanedlouho nato byla její pře vyvolána a hned vyhrána. Přispěchala k prvnímu prezidentovi a zahrnuje ho všemožnými díky. On, pokorný a skromný, se rozplývá v poklonách, pak se jí podívá zpříma do očí: „Madam," odpověděl jí nahlas přede všemi, „jsem rád, že starý opičák mohl udělat nějakou radost staré opici." A nato zcela pokorně, aniž řekl jediné další slovo, ji začne vyprovázet — byl to totiž jeho způsob, jak se lidí zbavit: jít pořád dál a nechávat je stát ode dveří ke dveřím. Vévodkyně z La Ferté by ho byla nejraději zabila, nebo byla sama mrtvá. Už nevěděla, co mu říká, a nijak se ho nemohla zbavit; on stále v hlubokém mlčení, uctivě a se sklopenýma očima, dokud nenasedla do kočáru.

S obyčejnými lidmi jednal svrchu a nezdráhal se říci prokurátorovi nebo jednateli, kterého si vážené osoby přivedly na jeho slyšení, aby vyložil jejich věc lépe, než by to dokázaly samy: „Mlčte, příteli, Vy jste mi ten pravý, abyste se mnou mluvil; s Vámi já nemluvím." Po takových výpadech si lze představit, jak probíhalo všechno ostatní.

Ani s některými rady nejednal o mnoho lépe. Dva bratři Doubletové, oba parlamentní radové, z nichž starší měl zásluhy, schopnosti a vážnost, koupili panství Persan a Croï a přijali jejich jména. Přišli na slyšení k prvnímu prezidentovi. Znal je velmi dobře, ale přesto se zeptal, kdo jsou. Při jejich jménu, hle, už se hluboko sklání v poklonách, pak se napřímí, zadívá se na ně, jako by je s překvapením poznával: „Masky," řekl jim, „já vás znám,"[12] a obrátil se k nim zády.

O prázdninách pobýval na svém statku v Gros-Bois. Dva mladí radové, kteří byli v sousedství, ho tam přijeli navštívit. Byli v šedém venkovském oděvu, s nákrčníky zakroucenými a provlečenými knoflíkovou dírkou, jak se tehdy nosívaly. Cynika to v jeho nevrlosti dopálilo. Zavolal jakéhosi svého štolbu, a pak, dívaje se na jednoho ze svých lokajů:

„Vyžeňte mi," řekl mu, „tohohle darebáka, a to hned, protože má tu drzost nosit nákrčník jako páni."[13] Páni div neomdleli, odešli, jak nejrychleji mohli, a dali si slovo, že se tam už nevrátí.

---

12. **Vysvětlivka:** „Masky, já vás znám" — obvyklé zvolání na maškarních plesech, jímž se dávalo najevo, že maskovaný byl poznán. Harlay tak zesměšňuje oba rady, kteří se za jmény koupených panství skrývali jako za maskou.

13. **Vysvětlivka:** Parlamentní radové se oficiálně titulovali „páni" (*messieurs*). Harlay naoko kárá lokaje, že nosí nákrčník „jako páni", a ve skutečnosti tak oba hosty staví na roveň sloužícím.

Ti nemnozí z jeho nejdůvěrnějších a jeho nejbližší rodina netrpěli o nic méně než ostatní svět. Se synem jednal jako s černým otrokem. Mezi nimi se hrála nepřetržitá komedie. Bydleli a jedli spolu, a nikdy spolu nemluvili o ničem jiném než o dešti a pěkném počasí. Šlo-li o domácí nebo jiné záležitosti, což se stávalo neustále, psali si, a zapečetěné lístky s adresou lítaly[14] z jednoho pokoje do druhého. Otcovy byly nemilosrdné, synovy — syn totiž rád odmlouval — velmi jízlivé. Syn nikdy nešel k otci, aniž mu napřed vzkázal, zda ho nebude obtěžovat. Otec odpovídal, jako by odpovídal cizímu člověku. Jakmile se syn objevil, otec vstal s kloboukem v ruce, poručil, aby pánovi přinesli židli, a posadil se teprve zároveň s ním. Při odchodu vstal a uklonil se.

Paní z Moussy, jeho sestra, ho nevídala o nic snadněji ani důvěrněji, ačkoli bydlela v témž domě. Často jí u stolu dělal takové výstupy, že nakonec začala jíst ve svém pokoji. Byla to pobožnůstkářka z povolání, jejíž strojenost, afektovanost, tón a způsoby se velmi podobaly bratrovým. Snacha, velmi bohatá dědička z Bretaně, byla se vší svou mírností a ctností obětí všech tří.

Syn měl všechno špatné po otci, a nic z toho dobrého; byl složen z nejlehkomyslnějšího fintila a z nejvážnějšího, nejpřísnějšího a nejodměřenějšího soudce, jakýsi blázen, neobyčejně marnotratný a prostopášný. On i jeho otec si vsugerovali, že jsou příbuzní hraběte z Oxfordu, protože se jmenoval Harley. Nikdy nebyl rod tak pyšný, a pyšný ve všech ohledech, a nikdy tolik falešné pokory. Příhody prvního prezidenta s Harlekýnem z Italské komedie, a také se Santeuilem a s mnoha jinými, zná celý svět. Bylo by příliš je tu vyprávět; vystačily by na celé svazky.

Všichni ze soudcovského stavu, kdo se domnívali, že mají šanci, se ucházeli o toto první místo v parlamentu. D'Argenson, ten nejvyšší inkvizitor, který v tomto oboru tolik předčil La Reynieho, neopomněl nic, aby přes vlivné přátele, které si získal, uplatnil své služby. Doufal zvláště v jezuity a v ty, kdo se jim dvořili na úkor těch, jimž se říkalo jansenisté — nebo které chtěli pod tímto jménem zničit —, a kdo si z tohoto druhu honu, ať skutečně, nebo v naději, dělali tak užitečnou věc. Spletl se však ve správné straně. Král, zvyklý dovídat se od něho všechno o vnitřním životě rodin a svěřovat mu mnoho malých tajných záležitostí, se nedokázal odhodlat obejít se bez muže tak jemného, tak obratného, tak zběhlého v úřadu tak skrytém a tak zajímavém. Voysin[15], podporovaný svou obratnou ženou, kterou paní z Maintenon velmi měla ráda, a přiblížený k ní správou Saint-Cyru, kterou mu svěřila, když Chamillart vstoupil do ministerstva, byl kandidátem, na nějž se už dlouho upíraly oči při všech velkých místech v jeho dosahu. De Mesmes, podporovaný panem du Maine a

---

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o tomto slově tom I, s. 185, poznámku (v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola jedenáctá).

15. **Vysvětlivka:** Daniel François Voysin (1655–1717), státní rada a intendant ústavu Saint-Cyr; později státní sekretář pro válku (1709) a kancléř (1714).

několika vnitřními komorníky, si dělal naději, že dosáhne cíle. Ale hodina těchto tří mužů ještě nenadešla.

Hodina čtvrtého, jemuž jsem to místo přál, aniž jsem s ním kdy měl jakékoli spojení, byla ještě vzdálenější. Byl to d'Aguesseau, jemuž mě zavázaly jeho závěrečné návrhy v našem sporu o přednost proti panu z Luxembourgu a jehož pověst mi dodávala odvahy k nárokům. Neměl za sebou nic než tuto oporu vlastní pověsti, která ve všech ohledech zastiňovala všechny ostatní v parlamentu, a pověst svého otce, před níž bledly všechny ostatní v královské radě. Vášnivě jsem si přál syna kvůli jeho závěrečným návrhům, a nebude-li on, tedy aspoň otce. Otce král dobře znal, neboť ho už dlouho vídal ve své radě financí. Pánové z Chevreuse a z Beauvilliers ho mimořádně milovali a vážili si ho. Nejednou jsem na oba naléhal; k svému velkému údivu jsem si od nich nic nesliboval. Dal jsem je i jinudy sondovat, abych zjistil, čím to může být, s právě tak malým úspěchem. Napadlo mě rozestavit baterii uvnitř přes Maréchala a jeho prostřednictvím k ní přidat Fagona, který mohl stejně dobře a přímo dosáhnout ke králi i k paní z Maintenon. Fagon byl naštěstí naplněn úctou ke generálnímu prokurátorovi, a ještě větším štěstím bylo, že téměř vždycky jednal podle úcty, a když se už jednou rozhodl někomu posloužit, uměl v pravou chvíli zasadit velké rány. Obával se však, že podezření z jansenismu, které se tak snadno vyvolá i chytne a jemuž otec ani syn neunikli, by je vyloučilo — aniž ho to však odradilo pro ně pracovat. Jednal jsem tedy takto skulinami, protože jsem nemohl lépe. Ale u kancléře, s nímž jsem měl dokonalé porozumění a kterého by tahle představa jansenismu nezarazila, spíš naopak pobídla, jsem se nešetřil, a on se nešetřil také.

Slovo, které jsem utrousil o svém přání a své naději před abbém de Caumartin, jejich přítelem, se jeho prostřednictvím doneslo až k nim. Generální prokurátor, překvapen úmysly a kroky muže, s nímž neměl žádné spojení, mi po abbém de Caumartin vzkázal, že ničeho nedoufá a že by velmi nerad byl postaven mezi kandidáty — a připojil mnoho díků. Otec mi jich vyslovil hodně na galeriích, kde jsem ho často potkával, aniž jsem se u něho zastavoval, neboť ani s ním jsem neměl nejmenší spojení, a ze stejného důvodu mě zapřísahal, abych nechal uhasnout — to byl jeho výraz — oheň, který jsem zažehl. Připadal si příliš starý a příliš výhodně umístěný, než aby se pouštěl do namáhavého řemesla, v němž by byl úplným nováčkem; a o svém synovi mi řekl tisíc věcí, které mu stály v cestě — nehledě na to, že skromný, jaký byl tento dobrý muž tolik podobný ctnostným soudcům dávných časů, shledával syna v úřadu generálního prokurátora víc než velmi dobře umístěného. To vše mě nijak nezbrzdilo; pokračoval jsem ve svém úsilí a vnitřně jsem byl spokojen, že cítím stejné zanícení jako v sám den těch závěrečných návrhů.

Lamoignon, podporovaný tehdy všemocným Chamillartem a oblíbencem tak horlivým ve všem, co chtěl, jakým byl jeho důvěrný přítel pan z La Rochefoucauld, který prvního prezidenta připravil o pečeti, se už předem naparoval, zatímco jeho

kolegu Pelletiera[16], podporovaného vlivem jeho otce, uváděl kočičími dvířky Svatý Sulpicius, s panem z Chartres v čele a s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers jako pomocníky. Tato protekce, která měla u krále i u paní z Maintenon stejnou zásluhu antijansenismu, zvítězila nad protekcí jezuitů pro d'Argensona.

Pelletier nebyl ke králi připoután ničím, bez čeho by se král těžko obešel, jako tomu bylo u toho druhého. Měl tutéž zásluhu, pokud jde o jansenismus, a paní z Maintenon se do toho vrhla po hlavě z lásky k panu z Chartres. Oba vévodové ji — což se už dlouho nestávalo — při této příležitosti podpořili. Zůstali důvěrnými přáteli Pelletiera, státního ministra v ústraní; a král, který ho také vždycky měl rád, neodolal potěšení dopřát mu v jeho ústraní radost vidět syna prvním prezidentem, což bylo to nejvýznamnější, co by mu mohl zajistit, i kdyby byl zůstal generálním kontrolorem a členem všech rad. Byl tedy vybrán Pelletier.

Jeho úřad prezidenta parlamentu (*à mortier*), který ho stál jen 300 000 livrů, vyvolal mezi soudci další pohyb. Pověst, kterou si Portail získal v úřadu generálního advokáta, mu velmi pomohla zvítězit. Zaplatil za něj 500 000 livrů, které pokryly Harlayovu listinu „brevet de retenue"; a Courson, druhý syn prezidenta Lamoignona, dostal přednost při obsazení úřadu generálního advokáta, aby se usmířil pan z La Rochefoucauld a aby se otci dostalo jakési útěchy za to, že se nestal prvním prezidentem. Všichni tito pánové se ještě objeví pod mým perem. Mezitím podám představu o tomto novém prvním prezidentovi.

Několik měsíců předtím, než se jím stal, přišel jednou večer ve Versailles k panu Chamillartovi, který jako obvykle seděl sám u stolu ve svém pokoji s několika důvěrníky a po večeři se před nimi svlékal. Pelletier tam přišel až úplně ke konci večeře. Kdosi, protože nevěděl, o čem jiném mluvit, s ním začal hovořit o jeho synovi, dnešním prvním prezidentovi, a chválil mu ho. Pelletier hned pohrdavě odpověděl, „že jeho syn má příliš mnoho tří věcí: majetku, ducha a zdraví"; a tu průpověď opakoval víckrát, přičemž se rozhlížel po společnosti a hledal potlesk, který mu nikdo nebyl tak úslužný poskytnout. Za chvíli odešel, právě když se Chamillart dosvlékal, a zanechal všechny v úžasu a v mlčení, které přerušily jen málo lichotivé výklady. První štolba a já jsme se v prvním okamžiku na sebe podívali. Chamillart si toho všiml, zůstali jsme a řekli si navzájem, co si myslíme.

Kardinál z Estrées dojednal sňatek vévody z Estrées, svého prasynovce, který neměl otce ani matku, s dcerou vévody z Nevers, jenž ten sňatek nepřežil ani o osm dní. Kardinál Mazarin měl dvě sestry: paní Martinozziovou, která měla jen dvě dcery — jednu provdanou za vévodu modenského, matku anglické královny, choti krále Jakuba II., a druhou za pana prince de Conti, prababičku dnešního pana prince de Conti —, a paní Manciniovou, která měla pět dcer a tři syny. Dcery byly: vévodkyně

16. **Vysvětlivka:** Ludvík Le Peletier (1662–1730), prezident parlamentu (*à mortier*), syn bývalého generálního kontrolora Pelletiera; prvním prezidentem pařížského parlamentu byl v letech 1707–1712.

z Vendôme, matka posledního vévody z Vendôme a velkého převora, jejichž otec se po smrti své ženy stal kardinálem; hraběnka ze Soissons, matka posledního hraběte ze Soissons a slavného prince Evžena; konetáblová Colonnová, babička dnešního konetábla Colonny — obě nadělaly ve světě tolik hluku; vévodkyně Mazarinová, která se jménem a erbem Mazzarini-Mancini přinesla synovi maršála z La Meilleraye věnem dvacet šest milionů a zemřela v Anglii, kde dlouhá léta žila; a vévodkyně z Bouillonu, babička dnešního vévody z Bouillonu. Ze tří synů padl nejstarší ještě velmi mladý v bitvě u předměstí Saint-Antoine roku 1652. Mnoho sliboval. Kardinál Mazarin ho tak miloval, že mu už v tom věku svěřoval mnoho důležitých a tajných věcí, aby ho vycvičil pro státní záležitosti, k nimž ho chtěl dovést. Třetí, když byl v jezuitské koleji, kde mu spolužáci velmi záviděli všechna vyznamenání, jichž se mu tam dostávalo, se dal přemluvit, aby si i on lehl do přikrývky a nechal se v ní vyhazovat; vyhazovali ho tak důkladně, že si ve svých čtrnácti letech rozbil hlavu. Král, který byl v Paříži, ho v koleji přišel navštívit. Způsobilo to velký rozruch, ale malému Mancinimu to nezabránilo zemřít. Zůstal jen druhý, a to je pan z Nevers, o němž je tu řeč.

Byl to Ital, velmi italský, velmi duchaplný, snadno přístupný, nesmírně vzdělaný, skládal nejhezčí verše na světě, které ho nic nestály, a to z patra, a vydal i celé skladby; muž z nejlepší společnosti na světě, který se o nic nestaral, líný, požitkářský, nesmírně lakomý, který velmi často chodil sám nakupovat na tržnici a jinam, co chtěl jíst, a ze svého pokoje si obvykle dělal spíž. Stýkal se s dobrou společností, která ho vyhledávala; stýkal se i se špatnou a pochybnou, v níž si liboval, a byl ve všem neobyčejně podivínský. Byl to vysoký, vyzáblý muž, ale dobře urostlý, a jeho tvář vypovídala o všem, čím byl.

Strýc ho zanechal velmi bohatého a se skvělým příbuzenstvem. Záleželo jen na něm, aby ve stínu památky kardinála Mazarina, jíž král velmi dlouho všechno přiznával, udělal velkou kariéru. Pan z Nevers byl kapitánem mušketýrů, kterými se král velmi bavil. Dostal Králův pěší pluk, k němuž král po celý život přilnul a přivlastnil si ho jako nějaký prostý plukovník, aby sám přímo řídil veškeré jeho podrobnosti. To vše pana z Nevers, místo aby ho vedlo dál, obtěžovalo. Doprovázel krále na několika taženích. Vojsko a válka nebyly nic pro něho a dvůr o mnoho víc také ne. Vzdal se těch funkcí kvůli lenosti a svým zábavám. Den po králově korunovaci mu nesl vlečku, když král přijímal řád Svatého Ducha z rukou Simona Le Gras, biskupa ze Soissons, který ho z výsady svého sídla korunoval v nepřítomnosti kardinála Antonia Barberiniho, arcibiskupa-vévody z Remeše, jenž byl v Římě. Díky tomu se pan z Nevers stal rytířem řádu při jmenování roku 1661, kdy mu bylo teprve dvacet let. Vzdal se guvernérství La Rochelle a kraje Aunis a roku 1670 se oženil s nejkrásnější osobou u dvora, nejstarší dcerou paní z Thianges, sestry paní z Montespan. Roku 1678 dostal vévodské breve, které mohl po celých deset let dát zapsat, kdyby jen chtěl. Zanedbal to. Chtěl se k tomu vrátit, když už bylo pozdě, a nedosáhl toho. Často žár-

lil, docela zbytečně, ale nikdy se se ženou nepohádal; ta pevně patřila ke dvoru a k velkému světu. Nikdy ji nenazýval jinak než Dianou. Třikrát nebo čtyřikrát se mu stalo, že ráno vešel do jejího pokoje, přiměl ji vstát a hned ji posadil do kočáru, aniž ona nebo kdokoli z jejich služebnictva cokoli tušil, a odtud vyrazil do Říma, bez nejmenších příprav, aniž na to on sám ještě tři dny předtím pomyslil. Pobývali tam značně dlouho.

Měl s ní dva syny a dvě dcery. Starší byla už sedm nebo osm let provdána za prince z Chimay, rytíře Zlatého rouna od Karla II. a španělského granda od Filipa V., generálporučíka jeho vojsk, který s ní neměl děti a který se později stal mým zetěm. Druhá se stala vévodkyní z Estrées a také neměla děti. Synové byli pan z Donzi, který byl s otcem ve zlém a který se zásluhou vévodkyně Sforzové, sestry své matky, stal za posledního regentství vévodou a pairem; a pan Mancini, který dostal italské statky. O nich budu mít příležitost mluvit později.

Pan z Nevers zemřel v šedesáti šesti letech. Velmi se upnul k Sceaux, a jeho žena ještě víc. Ponechal si malé guvernérství Nivernais, protože celý ten kraj mu téměř patřil. Jeho syn, který skoro nesloužil a jehož chování se navíc králi vždycky nelíbilo, je nedostal. Odvážil se po otcově smrti dát se nazývat vévodou z Donzi, protože si netroufl přijmout titul z Nevers. Král to vzal tak zle, že mu dal zakázat, aby se dál dával nazývat vévodou a aby užíval vévodského titulu nebo jakéhokoli vévodského odznaku. Jeho otec měl jen breve, to jest nezapsané listiny, které nemohly přejít na syna.

Než se vrátím k důležitějším vyprávěním, vzpomínám si, že jsem ještě nemluvil o tom, čemu se u dvora říkalo meudonská parvulo[17], a je nutné tuto svého druhu šifru vysvětlit, aby bylo rozumět několika věcem, které budu vyprávět. Viděli jsme (tom I, s. 212; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola třináctá) příhodu paní princezny de Conti, proč a jak vyhnala slečnu Choinovou, kdo to byl, kdo byli její přátelé a jak k ní byl Monseigneur připoután. Tato náklonnost obtížemi, s nimiž se vídali, jen rostla. Paní z Lislebonne a její dcery do toho byly zasvěceny téměř jediné, navzdory všemu, čím byly zavázány paní princezně de Conti. Živily tuto náklonnost, která je udržovala v důvěrnosti, z níž si slibovaly do budoucna velké výhody.

Slečna Choinová se uchýlila do Paříže, poblíž Malého Saint-Antoine, ke svému příbuznému Lacroixovi, generálnímu výběrčímu financí, kde žila velmi skrytě. Dostávala zprávu o vzácných dnech, kdy Monseigneur přijížděl do Meudonu poobědvat o samotě, bez přenocování, kvůli svým stavbám nebo výsadbám; dostavovala se tam předešlého dne za tmy v najatém kočáře, procházela nádvořími pěšky, chudě oblečená, jako docela obyčejná žena, která jde navštívit nějakého sloužícího v Meudonu, a zadem vcházela do mezipatra Monseigneurových pokojů,

17. **Vysvětlivka:** Z latinského *parvulus*, „maličký"; dvorská šifra pro malé důvěrné společnosti u Monseigneura v Meudonu.

kam on chodil trávit s ní několik hodin. Později tam jezdila stejným způsobem, ale s komornou, s uzlíčkem v kapse, za tmy, v předvečer dnů, kdy tam Monseigneur přijížděl i přespat. Zůstávala tam, aniž kohokoli viděla kromě něho, zavřená se svou komornou, aniž vyšla z mezipatra, kam jí jídlo nosil jediný zasvěcený zámecký sluha.

Brzy nato ji tam směl navštěvovat du Mont, pak dcery paní z Lislebonne, když do Meudonu jezdily dámy. Kruh se pomalu rozšiřoval; připuštěno bylo několik důvěrných dvořanů. Sainte-Maure, hrabě z Roucy, později Biron, pak o něco víc lidí a dvě nebo tři dámy, pan princ de Conti úplně na sklonku svého života. Tehdy byli do mezipatra uvedeni monseigneur vévoda z Bourgogne, monseigneur vévoda z Berry a velmi brzy nato vévodkyně z Bourgogne, a netrvalo dlouho, než se z toho stalo veřejné tajemství. Byli připuštěni vévoda z Noailles a jeho sestry. Monseigneur tam často chodil obědvat s dcerami paní z Lislebonne, později často s nimi a s paní Vévodkyní, a někdy s několika privilegovanými muži a ženami, což se ještě rozšířilo, a vždy se stejným nádechem tajemství, který trval stále; a právě těmto tajným společnostem, které se však staly dost častými, se říkalo parvulo.

Slečna Choinová tehdy už bydlela v mezipatrech jen kvůli Monseigneurovu pohodlí. Spala v posteli a ve velkém bytě, kde bydlela vévodkyně z Bourgogne, když král jezdil do Meudonu. Seděla vždy v křesle před Monseigneurem, vévodkyně z Bourgogne na taburetce; slečna Choinová před ní nevstávala; když o ní mluvila, říkala, i před Monseigneurem a společností, „vévodkyně z Bourgogne“ a chovala se k ní jako paní z Maintenon — až na to, že jí neříkala „miláčku“ a vévodkyně jí „tetičko“, a že tam vévodkyně nebyla zdaleka tak volná ani tak ve své kůži jako s králem a paní z Maintenon. Monseigneur vévoda z Bourgogne tam byl velmi svázaný. Jeho mravy a mravy té společnosti si příliš nerozuměly. Monseigneur vévoda z Berry, který měl mravy volnější, se tam cítil skvěle. Paní Vévodkyně tam udávala tón a některé z jejích oblíbenkyň tam byly občas přijímány. Ale při tom všem se slečna Choinová nikdy neukazovala. O svátcích chodila v šest ráno na mši do kaple, kde stála úplně sama v koutě, dobře zahalená ve svých čepcích; jedla sama, když Monseigneur nejedl nahoře s ní — a když v Meudonu nocoval, jedl tam s ní jedině v den příjezdu (protože ti, kdo k té společnosti patřili, přijížděli až k večeru) —, a nikdy nevkročila za práh svého bytu nebo mezipatra; a na cestu z jednoho do druhého bylo všechno pečlivě prohlédnuto a zabarikádováno, aby ji nikdo nepotkal.

U Monseigneura na ni hleděli jako na to, čím byla paní z Maintenon u krále. Všechny baterie pro budoucnost byly rozestaveny a namířeny na ni. Dlouho se intrikovalo, aby člověk dostal dovolení navštívit ji v Paříži; dvořilo se jejím starým a důvěrným přátelům. Monseigneur vévoda z Bourgogne a vévodkyně z Bourgogne se jí snažili zalíbit, chovali se k ní uctivě a k jejím přátelům pozorně, a ne vždy se jim to dařilo. Monseigneurovi vévodovi z Bourgogne projevovala ohledy jako macecha, kterou ovšem nebyla, ale ohledy suché a jakoby obtížené; a občas se jí stávalo, že s vévodkyní z Bourgogne mluvila panovačně a bez šetrnosti a rozplakala ji.

Král a paní z Maintenon o tom všem věděli, ale mlčeli, a celý dvůr, který to věděl, o tom mluvil jen šeptem. Tento obraz pro tuto chvíli stačí. Bude klíčem k nejedné věci. Pan z Vendôme a d'Antin patřili k hlavním zasvěcencům.

Kapitola dvacátá druhá

Vévoda z Orléans má v Bayonne křeslo a v Madridu zacházení jako infant. — Původ křesla ve Španělsku pro infanty a pro kardinály. — Podivné zlořády zrozené z křesel v Bayonne pro vévodu z Orléans a pro slečnu z Beaujolais. — Původ přecházení parketu princi krve. — Doba, kdy princezny krve odložily pokrývky. — Pozoruhodný kousek pana Prince v Bruselu s donem Juanem a anglickým králem Karlem II. — Jeho pokusy o výsady ve Francii. — Nařízení proti přepychu v armádách, málo dodržované. — Bitva u Almanzy. — Cilly přináší zprávu o vítězství u Almanzy. — Valouse v Marly jménem španělského krále. — Bulkeley přináší podrobnosti a je jmenován brigádním generálem. — Vévoda z Orléans přijíždí k vítězné armádě. — Původ úcty a přátelství vévody z Orléans k vévodovi z Berwicku. — Jejich rozdílné vojevůdcovské povahy. — Velká a vzácná chvála vévody z Berwicku z úst vévody z Orléans. — Osudný nedostatek všeho ve Španělsku. — Obléhání Léridy. — Město dobyto útokem a potrestáno plenem. — Hrad se vzdává kapitulací. — Králova škodolibá žertovnost vůči panu Princi kvůli Léridě. — Cilly generálporučíkem. — Berwick španělským grandem s darovanými vévodstvími Liria a Xérica, k tomu s milostí v grandeze nevídanou, a jmenován rytířem Zlatého rouna.

Generálové armád odjeli každý ke své. Vévoda z Orléans se zastavil v Bayonne, aby navštívil královnu, vdovu po Karlu I.,[1] a ta mu nabídla křeslo. Vévoda z Orléans, který by si o ně nebyl troufl žádat, se dobře střežil je odmítnout.

Ve Španělsku mají infanti před králem a královnou křeslo. Přešlo na ně od křesla legátů *a latere*, kteří jsou všude přijímáni skoro jako papež osobně a jimž naši králové vycházeli vstříc daleko za své město — až po Ludvíka XIV., který to už nedělal a místo sebe vyslal Monsieura; ten dal přednost kardinálu Chigimu,[2] jenž, jak jsem uvedl (tom II, s. 80; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola pátá), dostal při audienci u krále křeslo kvůli omylu s tapiserií. Jestliže je legáti dostávali ve Francii, lze posoudit, zda by jim je upírali jednotliví králové španělských zemí. Dávali je také kardinálům, kteří tolik získali vysokým postavením kardinálů legátů a pevností římské politiky, jež jejich postavení vyhnala tak vysoko, jak jen to šlo. Ferdinand a Isabela, kteří spojili jednotlivé španělské koruny, příliš potřebovali papeže a římský dvůr, než aby tento ceremoniál měnili. Filip I., zvaný Sličný, jejich zeť, jemuž měly všechny tyto koruny

1. **Ediční poznámka:** Míněna španělská královna vdova Marie Anna Falcko-Neuburská, vdova po Karlu II. Španělském, internovaná v Bayonne; „Karel I." předlohy je omyl.

2. **Vysvětlivka:** Flavio Chigi (1631–1693), synovec papeže Alexandra VII., přijel roku 1664 do Francie jako legát *a latere* s omluvou za urážku, které se papežská korsická garda dopustila vůči francouzskému velvyslanci v Římě.

připadnout, dostal jen kastilskou, protože ho Ferdinand Katolický přežil. Karel V., jeho syn, zdědil ještě předtím, než se stal císařem, všechny koruny Španělska kromě portugalské. Už tehdy myslel na císařství a měl v tom za soupeře Františka I. Šetřil Řím a v ceremoniálu svého děda a své babičky z matčiny strany nic nezměnil. Jeho syn Filip II. se při všem prospěchu, jaký dokázal z Říma vytěžit, rovněž dobře střežil cokoli měnit, a jeho příklad se stal pravidlem pro jeho nástupce. Stalo se dokonce, že několik prvních ministrů Španělska, před Filipem II. i po něm, byli kardinálové, což nemálo přispělo k upevnění jejich postavení ve Španělsku. O postavení, jakého tam požívají dnes, promluvím jinde; ale co jsem o něm právě řekl, stačí k tomu, co tu mám vysvětlit.

Toto křeslo legátů a kardinálů je původem křesla infantů. Ve Španělsku však nepoznali nic nad tento stupeň, který zde nazýváme syny Francie. Infanti, kteří odpovídají našim synům Francie, byli od Karla V. velmi vzácní. Za každé vlády jich kromě následníka koruny bylo sotva pár, a vyjmeme-li nešťastného dona Carlose a jednoho kardinála, i těch několik zmizelo takřka hned po narození. Žádný následník koruny se neoženil za života krále, svého otce. Nepočítám Filipa II., kterého Karel V. učinil králem, který se oženil s anglickou královnou Marií a který byl, než se stal králem, skoro vždy odloučen od místa, kde pobýval Karel V., jinde v Evropě. Ve Španělsku lze tedy po pravdě říci, že to, co zde známe pod jménem vnuk Francie a princ krve, tam až dosud nikdy neexistovalo.

Španělská královna vdova, internovaná v Bayonne pro své styky s arcivévodou, špatně zapsaná u obou dvorů, ostatně málo vážená a špatně placená, v rozpacích z postavení, o němž dobře věděla, že není postavením synů Francie, ale že se mu velmi blíží a vysoko převyšuje postavení princů krve, usoudila, že smí liteře pravidel trochu napomoci, aby se zavděčila synovci, a snad ještě víc tomu, kdo byl zároveň králův synovec i zeť, kdo jel velet armádám ve Španělsku a kdo tam patrně nabude velkého vlivu, přinejmenším takového, aby jí mohl prospět nebo uškodit. Vévoda z Orléans se zase odvážil přijmout, co mu bylo nabídnuto, protože člověk se vždycky rád povyšuje.

Věděl, že prvním synem Francie, který měl před korunovanou hlavou křeslo, byl Gaston,[3] jenž jako generální místodržitel státu za menšiny Ludvíka XIV. využil chudoby, neštěstí a nouze, v nichž se pro své děti i pro sebe ocitla anglická královna, jeho sestra, uprchlá s nimi do Francie po podivné katastrofě svého manžela, krále Karla I.; tento příklad a podobný důvod vynesly křeslo Monsieurovi a Madame, otci a matce vévody z Orléans, [ze strany] krále Jakuba II. a jeho choti, kteří se roku 1688 rovněž uchýlili do Francie po vpádu a uzurpaci prince oranžského, pozdějšího krále Viléma III. Věděl však také, že on sám je dostat nedokázal. Jemu, stejně jako vévodkyni z Or-

3. **Vysvětlivka:** Gaston Orleánský (1608–1660), mladší bratr Ludvíka XIII.; za menšiny Ludvíka XIV. generální místodržitel království. Jeho sestra Jindřiška Marie byla vdovou po anglickém králi Karlu I., popraveném roku 1649.

léans, Mademoiselle, své sestře, pozdější vévodkyni lotrinské, a třem Gastonovým dcerám, se jen trpělo, že se s anglickým králem a královnou stýkali jen v přítomnosti Monseigneura, Monsieura nebo Madame, před nimiž si nečinili nárok na víc než taburetku; a protože se ve Francii všechno rozšiřuje bez jiného práva než odvahy si to dovolit, obě další královy dcery,[4] neustále uražené tím, oč výš nad nimi stojí jejich mladší sestra, se postavily na stejnou nohu a stýkaly se s anglickým dvorem jen spolu se syny nebo dcerami Francie; a po nich, jež byly princeznami krve skrze své manžele, se tak vždy chovaly i ostatní princezny krve. Král to trpěl a anglický král a královna nebyli v situaci, aby si stěžovali. U vévody z Orléans byl tedy tento nárok, ať byl jakýkoli, napůl oprávněný; a pokud jde o cizinu, nedával velvyslancům přednost a neoplácel jim návštěvy, které od nich přijímal, jak to činili princové krve. Cizí kardinálové, i římští, mu psali „monseigneur" a „královská Výsosti"; a když on psal králům, kromě francouzského, neoslovoval je „Sire", nýbrž „monseigneur". Všechny tyto důvody se mu zdály dost dobré, aby nedělal cavyky s křeslem, které mu dala nabídnout španělská královna vdova. Král to neshledal nepatřičným a ve Španělsku si netroufli stěžovat.

Výsledkem naopak bylo, že si tam dali záležet, aby neudělali méně než v Bayonne, takže don Gaspar Girón, první ze čtyř královských majordomů, mu vyjel s královskými kočáry a ekvipážemi vstříc až do Burgosu — z Madridu je to, jako by odsud někdo jel skoro až do Poitiers — a na cestě i všude jinde byl přijímán jako španělský infant. U dvora se mu dostalo plného zacházení infanta od krále, královny, infantů, grandů i všech ostatních, aniž to tam nebo zde způsobilo sebemenší potíž; ale pohleďme, co se z přehnaností stává. Plodí další bez konce, a bude lepší říci to tady hned.

Když vdova po španělském králi Ludvíku I.,[5] dcera vévody z Orléans, a tedy princezna krve, projížděla Bayonne, španělská královna vdova přeťala všechny potíže a jednala s ní jako s již provdanou a jako s asturskou princeznou. Opírala se o příklad vévodkyně z Bourgogne, s níž král ze stejného důvodu, aby všechno utnul, jednal a dal jí plně požívat téhož postavení, jako by už byla provdaná. Potom přijela slečna z Beaujolais, rovněž dcera vévody z Orléans, která jela za ženu druhému infantovi. Podle příkladu, který jsem právě uvedl, se s ní jednalo stejně; ale vévodkyně z Duras, které byl svěřen její doprovod a která s sebou vzala svou dceru vévodkyni z Fitz-James, pozdější vévodkyni z Aumontu, se tohoto setkání nezúčastnila, ani ona, ani její dcera, protože neměla rozkaz chovat se ke slečně z Beaujolais jinak než k princezně krve, a

4. **Vysvětlivka:** Paní Vévodkyně a princezna de Conti, legitimované dcery Ludvíka XIV.; jejich mladší sestra, vévodkyně z Orléans, se provdala za vnuka Francie, a stála proto výš než ony.

5. **Vysvětlivka:** Ludvík I. (1707–1724), nejstarší syn Filipa V., vládl po otcově abdikaci roku 1724 jen několik měsíců. Jeho manželkou byla od roku 1722 Luisa Alžběta Orleánská, dcera regenta.

nechala u ní její vychovatelku. Po rozchodu[6] byla slečna z Beaujolais poslána zpět do Francie se svou sestrou, tehdy již vdovou po králi Ludvíku I. Princezna z Berghes, vdova po španělském grandovi, a markýza z Conflans byly vyslány s královskými ekvipážemi do Saint-Jean-de-Luz, aby je přivezly do Francie, první jako *camarera mayor* malé královny, druhá vybraná vévodkyní z Orléans za vychovatelku slečny z Beaujolais, své dcery. Vévoda z Orléans už nežil, kdežto při prvním průjezdu byl regentem; ale pan Vévoda byl prvním ministrem, a ještě něčím víc, a zároveň princem krve. Španělská královna vdova už nemohla pokládat slečnu z Beaujolais za provdanou a za infantku, jak to učinila poprvé. K sňatku nedošlo a byla posílána zpět; byla tedy už jen princeznou krve.

To královnu vdovu přivedlo do rozpaků; nakonec se rozhodla — aby se zavděčila panu Vévodovi v jeho moci (který na to ostatně ani nepomyslel) — rozhodla se, pravím, dát slečně z Beaujolais křeslo a jednat s ní jako poprvé, pod záminkou, že ji vlastní neštěstí činí citlivou k neštěstí této princezny, které jí nechtěla ztěžovat rozdílem oproti zacházení při jejím prvním průjezdu.

Bydlela ve velmi malém venkovském domě u brány Bayonne a přijímala návštěvy v malém salonu, kde jsem ji také viděl a který byl v jedné úrovni s velkou a krásnou zahradou. Po prvních objetích královny vdovy s malou královnou a se slečnou z Beaujolais navrhla královna vdova princezně z Berghes, aby se šla podívat do její zahrady, a vévodkyni z Linares, své *camarera mayor*, aby ji tam doprovodila. Byly předem upozorněny; v tu ránu se uklonily a odešly do zahrady, načež královna vdova dala přinést tři křesla. Markýza z Conflans zůstala stát s ostatními dámami královny vdovy. Když návštěva skončila, dali zavolat obě dámy, které byly v zahradě; po návratu už žádné křeslo nenašly. Všichni stáli a objímali se na rozloučenou.

Na cestě žila slečna z Beaujolais jako princezna krve. Když však dorazily do Paříže, zjistily, že to křeslo tam způsobilo velký rozruch a že si je proto princezny krve nárokují u španělské královny. Vévodkyně z Orléans, jejíž děti už nebyly vnuky Francie, shledávala ten nárok velmi rozumným, tím spíš, že pro sebe vznášela nároky ještě podivnější — až tak, že nechtěla, aby garda královny, její dcery, zaujímala sál její gardy, když ji královna navštěvovala v Palais-Royal, zatímco ve Versailles jí nikdo neupíral, aby se mísila s královskou gardou a měla v jejím sále pravou stranu. Tento nárok na křeslo, podpořený autoritou prince krve, který plně spravoval stát, zastavil návštěvy. Napsalo se do Španělska, odkud přišel španělské královně zákaz dávat křesla, a to i vévodkyni z Orléans, její matce, která se s ní od té doby stýkala jen soukromě; a žádný princ ani princezna krve ji nenavštívili, vyjma vévody z Orléans a slečen, jeho sester, a to v naprostém soukromí.

---

6. **Vysvětlivka:** Roku 1725 poslala Francie zpět španělskou infantku zasnoubenou s Ludvíkem XV.; Španělsko odpovědělo vrácením obou orleánských princezen. Slečna z Beaujolais byla zasnoubena s infantem donem Carlosem, pozdějším Karlem III.

Takové jsou následky špatně pochopené ochoty. Vévodkyně z Orléans nikdy neměla ani si nečinila nárok na víc než taburetku před dcerami Francie, i mladšími, dokonce i před vévodkyní z Berry, svou dcerou; stejně tak Gastonovy dcery před Madame, jakož i vévodkyně z Orléans a Mademoiselle, pozdější vévodkyně lotrinská; princové a princezny krve nikdy neměli ani si nečinili nárok na víc než stoličku s opěradlem, bez područek, před Gastonovými dcerami, před vévodou a vévodkyní z Orléans a před Mademoiselle, pozdější vévodkyní lotrinskou; a přitom chtějí křeslo před korunovanými hlavami, a zvlášť před malou španělskou královnou, která, pomineme-li její korunu, je vdovou po španělském infantovi, to jest po synu Francie — neboť i kdyby Filip V. nebyl dostal španělskou korunu, byl by synem Francie, a jeho syn tudíž vnukem Francie, který se korunou svého otce povznáší k důstojnosti, postavení a poctám synů Francie (a na této noze je postavil a uznal Ludvík XIV., který jim hned v okamžiku narození posílal modrou stuhu, jež se takto dává jen samotným synům Francie, a ve všem ostatním je vždy pokládal za syny Francie a tak s nimi jednal). Jak to sladit s těmito nároky na křeslo, nechceme-li tvrdit, že španělská koruna degradovala španělské infanty z postavení a důstojnosti, s nimiž přišli na svět, a že je druhá koruna Evropy zničila? To je paradox velmi podivný, a přece zcela doslovný.

Pan Princ, onen hrdina, kterého princové krve nebudou vinit z nedostatku pýchy ani odvážných podniků ve prospěch svého postavení — svědkem budiž přecházení parketu v parlamentu, které si za menšiny Ludvíka XIV. troufl po svém otci a proti jeho vůli a které jim od té doby zůstalo, ač bylo předtím vyhrazeno jen prvnímu princi krve; dále pokus o přibitou pokrývku po návratu z Bruselu, který neprosadil, načež princezny krve odložily pokrývky, jež do té doby nosily a odjakživa nosily stejně jako vévodkyně a bez jakéhokoli nároku v tomto ohledu; a mnoho jiných věcí, které by nás zavedly příliš daleko — pan Princ, pravím, smýšlel o těchto moderních nárocích vůči korunovaným hlavám docela jinak. Byl v Bruselu, kde, ačkoli byl vydán Španělsku na milost a stál v jeho službách, s nejvyšší pýchou hájil své postavení, přednost a výsady proti donu Juanovi,[7] generálnímu guvernérovi Nizozemí, španělskému levobočkovi, který velel armádám a ve svém dvoře si počínal s pýchou legitimního královského syna. Anglický král Karel II. se tam musel uchýlit. Pobýval tam na útraty Španělska a don Juan toho zneužíval a jednal s ním velmi zvysoka. Pan Princ tím byl tak pohoršen, že se rozhodl toho nadutého levobočka naučit slušnému chování.

Pozval k sobě anglického krále, dona Juana, přední španělské a flanderské šlechtice a vše, co bylo nejvýznačnějšího v jeho okolí a mezi veliteli vojsk, a vystrojil jim skvělý oběd. Když bylo prostřeno, oznámil to pan Princ anglickému králi; ten vešel s

7. **Vysvětlivka:** Don Juan José Rakouský (1629–1679), levoboček Filipa IV. Španělského, v letech 1656–1659 generální guvernér španělského Nizozemí. Velký Condé tehdy po Frondě bojoval ve službách Španělska.

celou společností do místnosti, kde se hodovalo, a uviděl velký stůl pokrytý jídly, jediné křeslo, jediný příbor a *cadenas*.[8] Tu byl don Juan velmi udiven, a ještě víc, když viděl, jak pan Princ podává anglickému králi ubrousek k umytí rukou a nutí ho, aby si je umyl. Král se pana Prince zeptal, zda si on a tito pánové nesednou ke stolu. Pan Princ místo odpovědi vzal ubrousek a postavil se za opěradlo křesla, do něhož se anglický král právě posadil. Ten se k panu Princi hned otočil, aby ho přiměl usednout ke stolu a dát přinést příbory. Pan Princ odpověděl, že až bude mít tu čest ho obsloužit, najde s donem Juanem prostřený stůl pro společnost i pro ně. Tento souboj zdvořilostí skončil nakonec poslušností. Pan Princ oznámil, že král nařizuje přinést příbory. Byly už připravené, a také spousta taburetek, které přinesli zároveň. Pan Princ usedl na první, po pravici anglického krále; don Juan, běsnící zlostí a hanbou, na první vlevo, a společnost na ostatní. To je rys hodně vzdálený nároku na křeslo. Přinesl panu Princi nesmírnou čest a zajistil anglickému králi od té doby úctu, kterou mu don Juan dlužil a od níž se po tomto tak veřejném a jemu tak výmluvně určeném příkladu už neodvážil odchýlit.

Když už je řeč o stole: přepych dvora a města přešel s takovou nemírou do armád, že se tam vozily všechny lahůdky, jaké kdysi neznala ani místa nejhlubšího míru. Nemluvilo se o ničem jiném než o teplých hostinách při zastávkách na pochodech a při výpadech oddílů, a jídla, která se za obléhání nosila do zákopů, byla nejen hojná ve všech chodech, ale ovoce a zmrzliny, jež se k nim podávaly, vypadaly jako na slavnosti, s hojností všemožných likérů. Výdaje ruinovaly důstojníky, kteří se jeden před druhým předháněli v okázalosti; a věci, které bylo třeba vozit a připravovat, zčtyřnásobily jejich služebnictvo i ekvipáže armády, která pak často trpěla hladem. Už dávno si na to stěžovali i ti, kdo tyto ruinující výdaje sami dělali, aniž se kdo odvážil je omezit. Nakonec vydal král toho jara nařízení, jež zakazovalo generálporučíkům mít víc než čtyřicet koní pro ekvipáž, polním maršálům víc než třicet, brigádním generálům víc než dvacet pět a plukovníkům víc než dvacet. Stihl je osud tolika jiných, vydaných k témuž předmětu. Není v Evropě země, kde by bylo tolik tak krásných zákonů a tak dobrých nařízení, ani kde by jejich dodržování trvalo tak krátce. Na žádné se nedbá, a stává se, že často už v prvním roce je všechno porušeno a ve druhém se na to už ani nemyslí.

Viděli jsme (výše, s. 361; v tomto vydání Tom 5, kapitola dvacátá), že vzpoura v Cahors, kvůli níž tam museli vypravit vojska určená pro Španělsko, zdržela odjezd vévody z Orléans o osm dní. To zdržení ho přišlo draho. Vévoda z Berwicku, slabší v pěchotě než nepřítel a zapletený v hornaté krajině, byl nucen před ním trochu ustoupit, aby se dostal zpět do rovin, kde by mohl uplatnit svou jízdu. Asfeld, který celou zimu velel na této hranici, tam šťastně, ale velmi obtížně zajistil zásobování vojsk.

---

8. **Vysvětlivka:** *Cadenas* — ozdobná schránka s příborem, solničkou a ubrouskem, výsada panovníků a nejvyšších osob u stolu.

Všechno tam tedy bylo vyjedeno, protože se tam svážely zásoby ze všech krajů, odkud se svážet dalo; a právě to Berwicka přinutilo hledat obživu v oněch horách, kam ho nepřátelé, velmi vzdálení, ale shromáždění včas, spěšnými pochody přitáhli hledat a pokusit se ho zastihnout ve výhodě pro sebe. Jejich armádě velel Portugalec markýz das Minas společně s Ruvignym, jemuž se říkalo lord Galloway[9] podle irského titulu, který mu dal král Vilém, a který velel Angličanům. Povzbuzeni tímto ústupem šli maršálovi v patách a on je tak vlákal do rovin na hranici valencijského království.

Tehdy by se s nimi byl Berwick rád utkal; věděl však, že vévoda z Orléans vyjel z Madridu, aby se k němu připojil — v Madridu se jen zastavil, aby pozdravil španělského krále a královnu — a že spěchá, jak jen může, aby dorazil. Byl mu podřízen jménem i skutečně. Král přiznal, jak lituje, že mu v Itálii dal poručníka, který ji navzdory tomuto princi ztratil. Berwick se nechtěl hned na začátku znepřátelit s nadřízeným tak vysokého postavení tím, že by mu vyfoukl bitvu; proto vyčkával, třebaže ho velmi dopalovala drzost, s níž se k němu nepřítel přibližoval a ohledával ho.

Jejich drzost s maršálovou trpělivostí natolik rostla, že tu trpělivost přičetli čisté slabosti. Aby toho využili, přišli ho hledat až do jeho tábora. Asfeld, který se o tom dozvěděl první, poslal zprávu vévodovi z Berwicku, s nímž byl zadobře, a vzal na sebe, že na své straně rozestaví vojsko, aby neztratil ani okamžik. Maršál byl na své straně stejně pohotový, přijel cvalem prohlédnout Asfeldovo rozestavení, schválil je a myslel už jen na boj. Začátek byl šťastný. Brzy nato však vznikl jistý zmatek v našem pravém křídle, které bylo vystaveno zuřivé palbě. Maršál tam přispěchal, obnovil pořádek a vítězství se brzy poté přiklonilo na jeho stranu. Akce netrvala ani tři hodiny. Byla všeobecná, byla úplná. Doopravdy začala kolem třetí hodiny odpoledne 25. dubna. Nepřátelé, na útěku a pronásledovaní až do noci, ztratili všechna děla a všechny ekvipáže a mnoho lidí. Naši armádu to stálo málo; z významných osob jediný syn Puysieuxe, který byl brigádním generálem pěchoty, hodně sliboval a měl vzdělaného ducha, a Polastron, plukovník pluku Couronne.

Když bylo po všem, hrabě Dohna, který se stáhl do hor s pěti prapory a neměl ani potraviny, ani vodu, ani možnost se odtud dostat, vzkázal maršálovi, že budou rádi, když se všichni stanou válečnými zajatci; maršál pověřil jednoho generála, aby pro ně došel a přivedl je do jeho tábora. Tak bylo celkem osm tisíc zajatců, mezi nimi dva generálporučíci, šest polních maršálů, šest brigádních generálů, dvacet plukovníků, spousta podplukovníků a majorů a osm set dalších důstojníků, k tomu velké množství standart a praporců. Celých praporů bylo zajato třináct.

Cilly od dragounů, polní maršál, přijel s touto dobrou zprávou do L'Étang, kde jsem byl a kam z Marly přijela vévodkyně z Bourgogne, jíž Chamillart dával velkou

9. **Vysvětlivka:** Henri de Massue de Ruvigny (1648–1720), francouzský hugenot ve službách Viléma III., který ho učinil irským hrabětem z Galloway; velel anglickým vojskům na Pyrenejském poloostrově.

svačinu. Byl jsem nesmírně překvapen, když jsem se otočil a spatřil Cillyho. Usoudil jsem, že ve Španělsku došlo k nějaké šťastné akci. Okamžitě jsem se ho zeptal na vévodu z Orléans a velmi mě zarmoutilo, když jsem se dozvěděl, že k armádě nedorazil. Chamillart řekl zprávu potichu vévodkyni z Bourgogne. Pošeptal mi ji také do ucha a hned odešel s Cillym, aby ji donesl králi. Madame okamžitě přispěchala k paní z Maintenon a velmi ji zarmoutilo, když se dozvěděla, že se její syn k armádě nepřipojil. Jakýsi hudebník, který si myslel, že tam byl, přiběhl to oznámit princezně de Conti, a ta mu dala krásné zlaté hodinky, které nosila u boku. Všichni, kdo byli v Marly, oblehli dveře paní z Maintenon. Král, celý bez sebe radostí, tam přišel a vyprávěl všechno, co mu Cilly právě sdělil. Druhý den přišel vévoda z Alby na královu procházku, o jejíž svolení si dal požádat, a král ho velmi vlídně přijal.

Pozítří přivedl tentýž velvyslanec ke králi Valouse, který býval zde štolbou vévody z Anjou, odešel s ním do Španělska a byl tam jedním z jeho čtyř majordomů. Filip V., zpravený o vítězství u Almanzy Ronquillem, kterého k němu vévoda z Berwicku poslal z bojiště, vyslal Valouse, aby králi poděkoval za jeho pomoc i za generála, který ji právě tak slavně využil.

Bulkeley,[10] bratr vévodkyně z Berwicku, přijel den po Valousovi s podrobnou zprávou a byl za to jmenován brigádním generálem. Cilly odjel 26. dubna za úsvitu, den po bitvě, a přijel rovnou sem, aniž projížděl Madridem.

Téhož dne 26. se vévoda z Orléans připojil k armádě, která táhla k Valencii schůdnými kraji, jež se nevzdalovaly od našich skladišť. Toho dne se dozvěděli, že lord Galloway je velmi nebezpečně raněn, že das Minas je raněn také a celá jejich armáda rozprášena. Vévoda z Berwicku vyjel se silným oddílem daleko vstříc vévodovi z Orléans, velmi v obavách, jak ho přijme a jak bude rozmrzelý, že najde práci hotovou. Pro prince to bylo po neštěstí u Turína nové, velmi trpké neštěstí jiného druhu. Dotklo se všech, kdo k němu lnuli, a i veřejnost jako by s ním soucítila. Otevřená tvář vévody z Orléans a to, co maršálovi hned při setkání řekl — že už ví, že udělal vše, co mohl, aby na něho počkal —, maršála uklidnily. Přidal k tomu zaslouženou chválu; nemohl se však zdržet, aby nedal najevo, jak se ho dotýká jeho vlastní nesmůla, které se snažil předejít vším myslitelným spěchem a tím, že se v Madridu nezdržel ani tak dlouho, jak by si žádala sebemenší slušnost. Nakonec, když byl princ právem přesvědčen, že maršál nemohl čekat déle, protože ho nepřítel napadl přímo v jeho táboře, a maršál byl klidný, nepohádali se; a toto tažení mezi nimi položilo základy úcty a přátelství, které se od té doby nikdy nezapřelo.

Ne že by byli oba často stejného názoru. Princ byl podnikavý a někdy až riskantní, přesvědčený, že přílišné lpění na všech opatřeních vyrve z rukou mnoho slavných a užitečných příležitostí; maršál naopak, neohrožený srdcem, ale bojácný duchem,

---

10. **Vysvětlivka:** Syn paní Bulkeleyové („Bockley"), dámy anglické královny v Saint-Germain, jejíž dcera Anna se roku 1700 provdala za vévodu z Berwicku.

hromadil všechna opatření a záložní prostředky a jen zřídka jich shledával dost. To nebylo k dohodě. Princ však měl skutečné velení a maršál tak přesnou poctivost, že spokojen s tím, že se všemi svými důvody a vší silou odporoval a přel se proti názoru, který prošel proti jeho vůli, přispíval k jeho úspěchu nejen bez závisti, ale s horlivostí a dobrou vůlí, až tak, že hledal nové prostředky k nápravě nepředvídaných potíží a dával do toho všechno své, jako by byl sám původcem rady, jež se prováděla navzdory veškerému odporu, který proti ní vznesl.

Takové svědectví mi o něm vévoda z Orléans vydal nejednou, a to je u člověka čerstvě ozdobeného velkým vítězstvím, od přírody tvrdohlavého a lpícího na svém názoru, velmi vzácné. Jak mi ho však tento princ často líčil, byl mírný, spolehlivý, věrný, chtěl především dobro věci, snadno se s ním vycházelo, byl bdělý, činný a dával si, ovšem jen když to bylo na místě, nekonečnou práci. Proto mi také vévoda z Orléans často říkal, že ačkoli se jejich povahy ve válce často ukázaly protichůdné, byl Berwick jedním z lidí, s nimiž by ze všech, které kdy poznal, válčil nejraději; to je podle mého názoru velká chvála pro oba.

Měl jsem zvláštní šifru, kterou mi vévoda z Orléans dal při odjezdu; on i já jsme sami šifrovali a dešifrovali a šifrou jsme si psali jen po kurýrech. Navrhl jsem mu, aby z této velké porážky nepřítele sklidil alespoň velké plody, a předložil jsem mu záměr nechat Berwicka v Aragonii s nevelkou armádou a se zbytkem odejít a spojit se s markýzem z La Floridy na portugalské hranici. Nepřátelé tam neměli ani skladiště, ani vojska a portugalský král nebyl schopen odporu. Naléhal jsem tedy na vévodu z Orléans, aby využil příležitosti, která se už nebude opakovat, a proslavil se snadným dobytím království, zbavil Španělsko na této straně války a nepřátel, rozšířil je o tak užitečnou zemi a uvedl je do stavu, kdy by mohlo válku dokončit tím, že by v příštím tažení vrhlo všechny své síly do Aragonie, aniž by se muselo obávat čehokoli v zádech. Byl to vskutku jistý prostředek, jak skončit válku ve Španělsku ve dvou taženích. Lze mimochodem posoudit, jaká by to byla výhoda, jaké následky by měla a jaká sláva by připadla princi, který by to provedl. Neštěstí bylo, že provedení bylo nemožné.

Vévoda z Orléans mi odepsal, že můj návrh je sám o sobě dobrý a solidní pro armádu, která nejí a nepije; že na celé dlouhé cestě španělskými provinciemi není skladiště ani zásoba čehokoli, ani pravidelné etapní stanice, ani jakýkoli prostředek, jak je nahradit; že jsou-li v Aragonii nějaké zásoby k obživě vojsk, a to ještě jen průběžně doplňované, je to jen díky velké vynalézavosti; že vedra, která se začínají ohlašovat a brzy budou nesnesitelná, přidávají k tomuto záměru, jejž už nedostatek všeho činí nemožným, další potíž; ale že bude pracovat na tom, aby tyto překážky byly pro příští rok odstraněny, a výhodu, kterou vévoda z Berwicku právě vybojoval, využije tak dobře, aby bylo možné v příštím tažení dostatečně oslabit aragonskou armádu, vytáhnout v dostatečném počtu na portugalskou hranici a provést tam — pravda, tehdy už obtížněji kvůli opatřením, která by tam nepřítel mohl učinit — to, co by letos usnadnila tamní nepřipravenost.

Na to nebylo co namítnout. V Aragonii byla nouze o všechno dokonce taková, že i s vítěznou armádou, která měla volnost jednat, bylo mistrovským kusem vynalézavosti vůbec zahájit obléhání Léridy, poté co nepřítele ještě několikrát porazili po částech a v malých sborech a dobyli několik malých míst. Dokončeme rovnou toto španělské tažení. Potíže byly tak velké, že se mezitím museli spokojit s čištěním Aragonie od malých míst a stanovišť, zatímco Bay dobyl Ciudad Rodrigo a další místa směrem k Portugalsku, nashromáždil spoustu praporců a standart a nakonec měl skoro čtyři tisíce zajatců. Po nekonečných útrapách a průtazích byly zákopy před Léridou otevřeny v noci z 2. na 3. října. Asfeld se tam ujal potravin a střeliva — a vévoda z Orléans mi často říkal, že to byl nejlepší armádní intendant, jakého lze najít, aniž mu tato namáhavá agenda bránila v jeho vojenských povinnostech —; vévoda z Orléans, pravím, se sám ujal všech ostatních podrobností obléhání, znechucen potížemi, na které narážel v každé z nich. Sám vymýšlel stroje, aby pohnul svým dělostřelectvem, a stavěl a znovu stavěl svůj most přes Segre, který se protrhl a přerušil spojení mezi jeho tábory. Byla to nesmírná práce. Jeho snadná přístupnost, mírnost, s jakou na všechno odpovídal, jasnost jeho rozkazů, jeho stálá přítomnost ve dne v noci při všech pracích, zvláště při těch nejpředsunutějších v zákopech, jeho pečlivost, s níž všechno viděl na vlastní oči, jeho přesnost v předvídání a peníze, které rozdával mezi vojsko a které ze svého dával důstojníkům v nouzi, mu získaly zbožňování a vzbudily ochotu, jež byla spásou podniku, který všechno činilo tak obtížným.

Lérida byla po Barceloně hlavní oporou a útočištěm povstalců, kteří se bránili jako lidé, kteří mají všechno ztratit a nic nemohou doufat. Město bylo proto 13. října dobyto útokem a na dvacet čtyři hodin zcela vydáno plenění. Bylo plné všeho, co tam místa v jeho dosahu dokázala uklidit. Nešetřilo se ani mnichů, kteří nejvíc podněcovali obyvatele. Posádka se stáhla do hradu a měšťané vešli s ní. Hrad se držel ještě dlouho; nakonec 11. listopadu kapituloval a rytíř z Maulevrier přinesl zprávu králi 19. listopadu.

Chamillart ho přivedl kolem osmé hodiny, ještě než vstoupil první šlechtic komory. Král je dal okamžitě zavolat ke svému lůžku; byl tou zprávou tak potěšen, že poslal vzbudit Madame a vévodkyni z Orléans, aby jim ji oznámili.

Vyšlo jich pět až šest set mužů a mohli se držet ještě několik dní; a před městem i před hradem neměl vévoda z Orléans víc než sedm až osm set mužů zabitých nebo raněných. Nepřátelská armáda byla jen dvě míle od Léridy, když se hrad vzdal, a předstírala, že mu jde na pomoc. Das Minas, raněný u Almanzy, se opět ujal velení; Galloway, těžce raněný, nebyl schopen jednat. Po tak dlouhém a obtížném tažení už nebylo možné nic podniknout; a jakkoli si vévoda z Orléans přál jít obléhat Tortosu, bylo třeba to odložit na příští rok.

Pan Princ, ale především pan Vévoda a trochu i pan princ de Conti hleděli s velkou žárlivostí na slávu vévody z Orléans. Zvlášť je hryzalo dobytí Léridy, od níž pan

Princ,[11] jakkoli velký a odvážný vojevůdce byl, odtáhl s nepořízenou, a jindy ještě hrabě z Harcourtu. Pan Vévoda a paní Vévodkyně se nedokázali ovládnout a pan Princ se snadno prořekl. Měl jsem to potěšení slyšet, jak král o tom při svém obědě oslovil pana Prince, pak pana prince de Conti, se zlomyslnou radostí, která se kochala jejich rozpaky. Vychvaloval význam dobytí, vykládal jeho obtíže, chválil vévodu z Orléans a bez okolků jim řekl, že je pro něj velkou slávou, že uspěl tam, kde pan Princ selhal. Pan Princ koktal, on, který tak snadno a tak rád vedl slovo. Byl jsem naproti němu a viděl jsem zcela zřetelně, že zuří. Pan princ de Conti, vedle něhož jsem byl, mírnější a opatrnější, neměl z tohoto rozhovoru o nic víc potěšení; král jej ze své strany protahoval. Pan princ de Conti řekl jen pár slov, aby nezůstal zcela ztracha, a nechal tíhu na panu Princi, který se se vším svým duchem a půvabem (neboť v rozhovoru ho měl mnoho) z tohoto vyvlékl co nejhůř. Rozhovor mohl trvat jen část oběda, protože ho druhá strana tak málo podporovala; ale král, který nechtěl nic okatě přehánět a který se kochal jejich ponížením, se ke konci obrátil na pana z Marsanu,[12] stojícího téměř za jeho židlí, a znovu s ním mluvil o úspěchu vévody z Orléans tam, kde ztroskotal hrabě z Harcourtu. Marsanovi na tom nesešlo, jen když na něj král promluvil a on mohl něco zablábolit. Snažil se tedy zalichotit a mluvit, a obnovil rozmrzelost a rozpaky pana Prince, který ani neotevřel ústa, ale z jehož očí a celého držení netrpělivost přímo sálala. Ta scéna mě, přiznávám, velice pobavila. Udělala rozruch u dvora i ve společnosti; litoval jsem, že u toho nebyl pan Vévoda.

Král jmenoval Cillyho, když ho posílal zpět, generálporučíkem a dovolil vévodovi z Berwicku přijmout grandezu, kterou mu španělský král udělil pro něho i pro toho z jeho synů, kterého si bude moci svobodně vybrat. Byla první třídy. Aby ke cti přidal i užitek, španělský král založil tuto grandezu na městech a územích Liria a Xérica ve valencijském království dohromady, které mu daroval. Byl to statek s výnosem čtyřiceti tisíc livrů ročně z korunních statků, který kdysi býval apanáží aragonských infantů.

Tato velmi zaslouženě udělená milost byla bezpříkladná:

Za prvé: už jsme viděli, že otec a syn nejsou nikdy grandy oba zároveň, i kdyby měl otec několik grandez, ledaže by syn zdědil grandezu po zemřelé matce, která ji měla z vlastního práva, nebo užíval grandezy své manželky, která mu ji přinesla; za druhé: grandeza přechází vždy na nejstaršího syna, a od nejstaršího k nejstaršímu, a nikdy nebyla ponechána na otcově volbě; za třetí: co sice není bez příkladu, ale příkladů má velmi málo, je darování půdy a tak význačného statku. Sám jsem využil příkladu oněch dvou bezpříkladných věcí. Co vedlo vévodu z Berwicku k tomu, že si

---

11. **Vysvětlivka:** Zde Velký Condé, otec nynějšího pana Prince; Léridu marně obléhal roku 1647, rok po hraběti z Harcourtu.

12. **Vysvětlivka:** Karel Lotrinský, hrabě z Marsanu (1648–1708), nejmladší syn hraběte z Harcourtu, který Léridu marně obléhal roku 1646.

pro grandezu přál volbu mezi svými dětmi, vysvětlím jinde. Španělský král usoudil, že to ještě nestačí, a učinil ho rytířem Řádu Zlatého rouna.[13]

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž vynechaná dřívějšími vydavateli počínaje slovy „už jsme viděli“ (*On a déjà vu*).

Kapitola dvacátá třetí

Rozdíl mezi vládou v Kastilii a v Aragonii, jedna despotičtější než ve Francii, druhá méně než v Anglii. — Zajímavý výklad. — Filip V. ruší zákony a výsady Aragonie a jejích závislých zemí a podřizuje je zákonům a vládě Kastilie. — Dvě řešení navržená Médavym pro vojsko, které s ním zůstalo v Itálii, obě dobrá, obě zamítnuta. — Smlouva o volném návratu vojska výměnou za opuštění Itálie. — Vévoda z Mantovy, oloupený bez varování, se kvapně uchyluje do Benátek. — Podivný protiklad osudu spojenců Ludvíka XIII. a spojenců Ludvíka XIV. — Médavy v Marly; jeho odměna. — Příjezd Vaudemonta do Paříže a ke dvoru. — Komnata Ligy. — Vaudemont a jeho neteře; jejich svazek, jejich zájem, jejich kabala, jejich povaha, jejich počínání. — Podivný objev vévodkyně z Bourgogne o paní z Espinoy. — Paní ze Soubise; její povaha; její podnikavost.

Španělský král využil stavu, do něhož bitva u Almansy a její následky právě uvedly aragonské záležitosti, i lekce, kterou mu jeho národy daly o tom, jak zbytečné byly jeho ohledy a jeho dobrota k nim, aby si je připoutal. Není nic rozdílnějšího než vláda v Kastilii a vláda v Aragonii a v královstvích a provinciích připojených ke každé z těchto korun. V Kastilii je vláda despotická, ještě víc, než ji naši poslední králové učinili ve Francii.

Ti tu aspoň zachovali některé formy a svěřili jiným moc vynášet rozsudky, které se bez dalšího vykonávají. Je pravda, že naši králové jsou jedinými soudci svých poddaných; že se svrchované rozhodnutí vynáší jen jejich jménem, že rozhodnutí, která se vynášejí, mohou oni pozastavit a změnit, že mohou také evokovat (*évoquer*)[1] k sobě všechny záležitosti, které uznají za vhodné, a buď je soudit sami, nebo s kýmkoli, s kým se jim zlíbí, anebo je postoupit, komu uznají za dobré. Je také pravda, že nutné registrace (*enregistrements*) jejich ediktů a deklarací nejsou vůči nim naprosto žádnou výpůjčkou autority parlamentů (*parlements*), které registrují, aby mohl následovat výkon, nýbrž jen veřejným vyhlášením těchto ediktů a deklarací; jejich registrace slouží jednak k tomu, aby byly vyhlášeny u nižších soudů, jednak k tomu, aby zůstaly zaznamenány v rejstřících parlamentu, aby si je soudci pamatovali a aby oni i nižší soudci přizpůsobovali svá rozhodnutí této vůli králů, oznámené jim a jejich prostřednictvím všem poddaným tím, že registrace nařizuje rozeslat nižším soudům listiny, jež tuto vůli obsahují a jež parlament sám právě zaregistroval. Je dále pravda, že remonstrance (*remontrances*) parlamentů jsou ve skutečnosti jen remonstrancemi,

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku o evokacích, registraci ediktů a právu remonstrancí (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 5, č. III).

a nikoli překážkami, protože ve Francii je jen jediná autorita, jediná moc, která sídlí v králi a z níž a jejímž jménem vycházejí všechny ostatní. Jinou pravdou je, že ani generální stavy (*états généraux*) se nemohou sejít jinak než z vůle králů, že na svém shromáždění nemají žádnou zákonodárnou moc a že vůči králům mají jen hlas poradní a hlas představ a proseb. To všechny dějiny a všechny zprávy o generálních stavech ukazují zcela zřejmě. Rozdíl mezi nimi a parlamenty je v tom, že sbor zastupující celý stát zasluhuje a dostává od svých králů větší váhu a větší ohled než soudní dvůr nebo i několik soudních dvorů dohromady, ať by byl sebevznešenější. Je pravda, že generální stavy jsou na tyto meze omezeny teprve po několik staletí, zejména pokud jde o daně, a neméně pravda je, že parlamenty nikdy neměly větší autoritu než tu, které užívají. Příliš bych se rozepsal, kdybych tu chtěl pojednávat o jistých formách nutných pro závažné záležitosti, které se týkají samotné koruny nebo předních osob ve státě. Jsou to jiné druhy závažných forem, tak jako jsou závažné záležitosti, které je vyžadují, a od nichž ani Ludvík XIV., jenž svou autoritu vystupňoval daleko nad vše, co učinili všichni jeho předchůdci, nepokládal za správné upustit, a podle vlastního přiznání je ani nepokládal za možné opominout. Vždy však zůstává jisté, že autorita našich králů ponechala v platnosti to, co bylo právě vyloženo.

V Kastilii nic takového: kortesy (*cortès*) čili generální stavy se tam z rozkazu králů scházejí už jen proto, aby skládaly přísahy, které chce král přijmout nebo které chce dát složit následníkovi své koruny. O nic víc se tam už po staletí nejedná. Obřad a trvání kortesů nezaberou víc než jedno dopoledne. Pro všechno ostatní je tu soudní dvůr, který se nazývá Kastilská rada (*conseil de Castille*) a jehož nejvyšší pravomoc se vztahuje na všechny provincie podřízené této koruně; ty mají u sebe jen podřízené soudy, které pod ni spadají a jsou na ní závislé mnohem poddaněji, než jsou naše soudy na našich parlamentech. Tato Kastilská rada je zároveň tím, co tu známe pod jménem parlament, i tím, co známe jako radu stran (*conseil des parties*)[2]; a představený tohoto soudního dvora, který nemá kolegy, jako jsou tu prezidenti parlamentu (*présidents à mortier*) vůči prvním prezidentům, je zároveň tím, co tu známe pod jménem kancléř, i prvním prezidentem; o jeho nesmírném postavení jsem se zmínil, když jsem mluvil o hodnosti španělských grandů. Je to tedy on, kdo s touto radou soudí v poslední instanci vše, co spadá pod kastilskou korunu, a kdo je navíc přímým nadřízeným — v některých věcech spolu s radou, v mnoha jiných sám — všech členů nejen všech nižších soudů Kastilie (kromě toho, že spolu s radou je nadřízeným každého z těchto soudů jako celku), ale také všech regidorů a všech corregidorů, kteří mají zároveň všechny funkce, jaké tu mají intendanti provincií (*intendants des pro-*

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o radě stran tom I, s. 445 (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. II).

vinces), civilní, trestní a policejní poručíci a kupečtí prévôti (*prévôts des marchands*)[3], jak tu říkáme.[4]

Avšak všechna tato moc a všechna tato autorita mizí každý týden před mocí královou. Každý týden přichází Kastilská rada jako sbor, se svým představeným v čele, ke králi, do místnosti jeho paláce k tomu určené, ve stanovený den a hodinu. Král tam přijde krátce nato a vstoupí sám. Tam jej celý sbor přijímá na kolenou; když se král posadí do křesla pod baldachýnem a pokryje si hlavu, vyzve sbor, aby se posadil na holé lavice a pokryl si hlavy. Na lavici, která se lomí doprava, na jejím konci nejblíže ke králi, sedí představený tohoto sboru a vedle sebe má toho z členů rady, který byl vybrán, aby toho dne referoval o tom, co rada rozhodla od chvíle, kdy byli u krále naposledy.[5] Nálezy má u nohou v pytli a stručně z nich vykládá skutkový stav, důvody stran i důvody, které rozhodly o výroku. Král, který je obvykle schvaluje, podepíše nález, jenž se teprve v tu chvíli stává rozsudkem; jinak nařídí radě, aby jej přezkoumala a podala mu o něm zprávu jindy, nebo věc postoupí komisařům, které si vybere, anebo jiné radě, jako je Rada financí, Rada Indií nebo jiná podobná. Někdy nález zruší — zřídka, ale může to udělat a někdy se to stalo; vynese pak jen podle svého vlastního mínění rozsudek zcela opačný, který se tam ihned sepíše a který podepíše. Do ničeho, co je procesním postupem nebo mezitímním rozhodnutím (*interlocutoire*)[6], nezasahuje, ledaže dostal stížnosti a chce o věci být zpraven; zasahuje jen do konečných rozhodnutí. Lze tedy po pravdě říci, že tato tak svrchovaná Kastilská rada má jen hlas poradní, sama o sobě vynáší jen nálezy a že všechny spory a otázky soudí a rozhoduje jedině král.

Po tomto zasedání, které netrvá ani dvě hodiny, král vstane; všichni pokleknou a on odejde z místnosti, v níž je nechá. Ve vedlejší najde své vysoké dvorské hodnostáře a svůj dvůr. Představený Kastilské rady jde za ním — říkám představený, protože je to buď prezident, nebo guvernér, a jaký je mezi nimi rozdíl, jsem vyložil, když jsem mluvil o hodnosti grandů; tento představený, pravím, jde za ním. Král se zastaví v jedné z místností svých pokojů, kde najde křeslo, vedle něho stůl s kalamářem a papírem, a naproti, docela blízko, malou holou dřevěnou lavičku, velmi krátkou.

---

3. **Vysvětlivka:** Regidoři byli členové španělských městských rad, corregidoři královští úředníci, kteří řídili správu a soudnictví ve městech a jejich obvodech. Francouzští intendanti provincií byli královští komisaři pro justici, policii a finance; kupecký prévôt stál v čele pařížské městské správy (obdobný úřad měl i Lyon).

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámku na konci tomu III, s. 442 (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 3, č. II).

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž od slov „Tam jej celý sbor přijímá“ (*Il y est reçu*) až sem dřívější vydavatelé vypustili.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Mezitímním rozhodnutím (*jugement interlocutoire*) se ve starém francouzském právu nazýval rozsudek, který nerozhodoval o věci samé; soud se v něm omezil na to, že nařídil doplnit šetření v některých bodech.

Králův doprovod jde dál a čeká na něho ve vedlejší místnosti. Král usedne do křesla a představený na tu malou holou lavičku a tam mu podává zprávu o samotné radě i o všem, co prochází jen jeho rukama; načež přijímá jeho rozkazy. Když je to vyřízeno, vrátí se, odkud přišel, a král zároveň jde dál, ve vedlejší místnosti najde svůj dvůr a ten ho doprovodí až ke dveřím jeho kabinetu.[7]

Tato rada registruje tytéž věci jako tady parlament, ale nikdy tomu neklade překážky, a má-li učinit nějakou remonstranci nebo připomínku, vyčká vhodné chvíle, kdy jde do paláce. Tehdy se vysloví buď ústy představeného, nebo některého z členů, někdy po zasedání ústy představeného mezi čtyřma očima, a ať se to stane jakkoli, jakmile vyslechne královu vůli, bez prodlení se jí podrobí a už se mu o tom nezmíní. Král se s radou dost často radí, než něco učiní, a ponechává si volnost, zda se pak jejím míněním řídit, nebo ne. Je tedy těžké dovést skutečnost i zdání despotismu ještě dál.

V Aragonii je tomu pro tuto korunu i pro všechny provincie, které na ní závisejí, právě naopak. Zákony, jež tam platí, nesmějí být porušeny; král nesmí sáhnout na žádnou veřejnou ani soukromou výsadu. Generální stavy jsou tam pány daní ve všech jejich částech a skoro vždy odmítají, co by se v nich chtělo zavést nového nebo zvýšit; a stejně citlivé jsou ve všem, co se týká ediktů a nařízení, která nemohou být vykonána nejen bez jejich souhlasu, ale ani bez jejich rozkazu. Nejvyšší soudní dvůr sídlí v Zaragoze a je pro Aragonii a vše, co k ní patří, tím, čím je Kastilská rada pro tamto království a jeho državy. Představený tohoto soudního dvora, který je jako v Kastilii grandem, ale může to být i muž taláru, pak s menší vahou, je docela jiná osobnost než prezident nebo guvernér Kastilské rady. Nenazývá se justiciár (*le justicier*), nýbrž justicia (*le justice*), jako by byl sám svrchovanou spravedlností.[8] Nemůže být sesazen, ani suspendován, ani v čemkoli okleštěn. Předsedá stejně nejvyššímu soudnímu dvoru jako stavům, když jsou shromážděny; a ty se někdy scházejí buď z jeho svolání, nebo samy od sebe, aniž by tomu král mohl zabránit. Na těchto shromážděných stavech skládá nový král přísahu do rukou justicie, který mu vsedě a s pokrytou hlavou přednese tuto formuli slovo od slova, pomalu a nahlas, aby ji slyšelo celé shromáždění: „My, kteří máme stejnou cenu jako Vy, přijímáme Vás za svého krále pod podmínkou, že zachováte všechna naše práva, zákony a výsady; jinak ne.“[9] To je podivná poklona pro korunovanou hlavu; a v Aragonii vždy dodrželi slovo, pokud mohli, a mohli skoro vždy. Tento justicia v nepřítomnosti stavů sám je zastupuje a činí — zčásti sám, zčásti s radou — to, co by činily stavy, kdyby byly shromážděny;

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž od slov „Po tomto zasedání“ (*Après cette séance*) až sem dřívější vydavatelé vypustili.

8. **Vysvětlivka:** Justicia de Aragón byl nejvyšší aragonský soudce a strážce zemských svobod (*fueros*), který rozhodoval i spory mezi králem a jeho poddanými.

9. **Ediční poznámka:** Tato proslulá formule aragonské přísahy je podle novějšího bádání apokryfní; rozšířila se teprve v 16. století, zejména zásluhou Antonia Péreze.

jim se z toho zodpovídá a je jim ve všem podřízen. Stejně jako stavy úzkostlivě dbá, aby král v ničem nerozšířil svou autoritu na úkor jejich; a obě strany se v malém, i když v jiné formě, velmi podobají anglickému králi a parlamentu. To také tak často pozvedalo Aragonii, Katalánii atd. ke zbrani proti jejich panovníkům, a to se španělský král rozhodl tohoto roku, kdy k tomu nastal čas, zrušit.[10]

Zrušil hodnost i všechny funkce tohoto nepohodlného justicie, rozpustil stavy, odstranil všechna práva a výsady, zrušil všechny zákony, změnil nejvyšší soudní dvůr, podrobil si Aragonii i všechny provincie, které na ní závisejí, postavil je ve všem a všude na roveň Kastilii, rozšířil na ně zákony tohoto království a zrušil vše, co jim mohlo odporovat. Byla to velká a užitečná rána, zasazená velmi vhod, a uvrhla všechny tyto provincie do zoufalství a zuřivosti. Šťastný výsledek zbraní udržel to, co zbraně tolik pomohly zavést. Aragonie, Katalánie a všechny provincie závislé na této koruně udělaly nemožné, aby si toto jho aspoň ulehčily. Filip V. zůstal, a měl k tomu dobrý důvod, neoblomný a věci zůstaly až dodnes ve formě, jakou jim tehdy dal.

Už od zimy bylo rozhodnuto nepokoušet se znovu proniknout do Itálie. Médavy tam zůstal s vojskem, které mu vévoda z Orléans zanechal v Lombardii, když táhl se svou armádou k Turínu, a s nímž ve stejné době, kdy se svedla bitva u Turína, zvítězil v bitvě, která by byla turínské neštěstí napravila, kdyby vévoda z Orléans, jak chtěl, odvedl svou armádu do Itálie, místo aby ji vedl zpět do Alp a do Dauphiné. Médavy se se svým vojskem udržel, aniž by se ho nepřítel odvážil napadnout; držel Mantovu a množství jiných míst.

Když se do Itálie žádné vojsko znovu neposílalo, zbývaly dvě možnosti; Médavy navrhl obě a za úspěch té, kterou by se rozhodli zvolit, ručil. První, a tu Médavy podporoval víc, bylo zakotvit v Lombardii, ponechat vlastním silám místa, která by tam nebylo možné krýt, zachovat ta nejdůležitější, jaká by bylo možné, zejména Mantovu, dobře je všechna zásobit a držet se v Lombardii v obraně, kde zásobování nemohlo chybět ani bez jakékoli jiné pomoci, a unavovat nepřítele výpady našich posádek a nutností obléhání, tak ho zaměstnávat a vyčkávat událostí a zabránit mu, aby pomýšlel, zbaven veškeré války v Itálii, přijít nás napadnout u nás doma.

Druhou možností bylo táhnout s jeho malou armádou přes benátská a papežská území, velmi nedotčená a velmi bohatá, přímo do Neapolského království, které se ještě drželo, ale mohlo jen brzy padnout, nedostane-li pomoc buď přímo, nebo prostřednictvím italské diverze, kdyby k nějaké byla možnost a vůle. To by přinejmenším znamenalo uchovat Španělsku Neapol a Sicílii a neztratit všechno najednou tím, že se nepřijme ani jedna z těchto dvou možností, z nichž každá byla velmi proveditelná. Ale bylo psáno, že temnota, jíž jsme byli zasaženi, bude houstnout víc a víc a

10. **Ediční poznámka:** Dekretem z 29. června 1707 zrušil Filip V. zvláštní práva (*fueros*) Aragonie a Valencie; Katalánie, kterou tehdy držel arcivévoda Karel, o ně přišla až dekretem Nueva Planta roku 1716.

že počet a obludnost našich chyb, nakupených v Itálii během minulého tažení jedna na druhou, dovrší chyba jejího úplného opuštění.

Pokud jde o tuto poslední možnost, báli se urazit slabého papeže a nevěrnou republiku, která vždy otevřeně podporovala Císařské, a papeže, který se, třebaže nerad, neodvážil jejich vůli vzepřít. Tyto dvě tak nevýznamné mocnosti tehdy dobře cítily chybu, kterou udělaly, a shledávaly, že Císařští zesílili až příliš; ale právě tento důvod je držel ve strachu — a neodvážil bych se říci, že i nás s nimi. Cesta byla krátká, snadná, bez jakékoli překážky, které by bylo třeba se obávat, a stále v hojnosti, a Neapol se Sicílií by byly zachráněny. Odbylo by se to politickým křikem a omluvami téhož druhu. Udělali jsme si z toho strašáky; raději jsme Neapol a Sicílii rovnou pokládali za ztracené.

Druhá možnost byla shledána příliš riskantní.

S Médavym a jeho vojskem, odříznutým od Francie, se naložilo jako ty matky, něžné až k hlouposti, které nechtějí pustit své děti, aby na dalekých cestách získaly nebo zkusily štěstí, ze strachu, že je už nikdy neuvidí. Zapomnělo se na počínání velkých králů a velkých vojevůdců, kteří se po nejzoufalejších nezdarech zaťatě vzepřeli osudu a z nepatrného kvasu dokázali silou odvahy, umění, schopnosti obejít se bez pomoci, zakotvit a udržet se změnit tvář věcí a vyváznout z nich šťastně a slavně.

Vaudemont měl čestné velení; Médavy, který nesl všechnu tíhu, je měl ve skutečnosti. Milánsko Vaudemontovi od turínského neštěstí už nepřinášelo autoritu ani peníze, které z něho činily velkého pána. Měl nesmírné částky, které nechtěl riskovat. Viděli jsme tu jeho proradné pletichy za Catinata a za Villeroye. Lépe skrýval svou hru za Vendôma, na nějž přešla všechna důvěra a autorita a s nímž se hleděl především spojit. Smrt jeho jediného syna jako by mu zpřetrhala okovy; vévoda z Orléans, který měl na jeho počínání oči dokořán otevřené po tu krátkou dobu, kdy je mohl zkoumat, mi po návratu řekl, že s ním byl velmi spokojen.

Já sám jsem měl stále na srdci tu osudnou šifru, o níž zapřel, že ji má, a o níž se mi vždy zdálo nemožné, že by ji neměl; mluvil jsem o ní (tom V, s. 229; v tomto vydání Tom 5, kapitola čtrnáctá) a byla tak zhoubná. Nevím, zda mu — i kdyby se byl konečně stal věrným — tak okleštěné guvernérství a zdánlivé velení opuštěnému vojsku nepřipadaly jako příliš těžké břemeno, a zda — vezmeme-li v úvahu jeho staré svazky — nedůvěřoval své vlastní ohebnosti za tak choulostivých okolností tohoto úpadku. Cítil, že má svou partii ve Francii tak dobře připravenou, že si od ní sliboval všechno, a další vývoj ukázal, že se nemýlil a že mu nevyšly jen neudržitelné chiméry. Těšil se nejvyšší králově vážnosti; jeho neteře a maršál z Villeroy, než padl, mu bez míry získali Chamillarta. Monseigneur, takový, jaký byl, vedený jeho neteřemi, patřil jemu. Paní z Maintenon měl v hrsti skrze Villeroye, dokud ten neupadl v nemilost — u ní v nemilosti ostatně nikdy nebyl —, skrze Chamillarta a odrazem skrze Vendôma, který u ní nechával působit pana du Maine. Konečně měl na své straně většinu světa díky těmto klikám, díky celému lotrinskému domu a díky všem, kdo sloužili v Itálii,

které zahrnul zdvořilostí, zasypal penězi z Milánska a okouzlil leskem — neboť říci nádherou je málo —, v němž žil.

Podporoval tedy obě ty možnosti tak slabě, že je zdiskreditoval už tím, že měl zjevný zájem přát si, aby se zvolila ta, která počítala s udržením v Lombardii a která mu zachovávala velení i to, co zbývalo z jeho milánského guvernérství; a jeho štěstí, podporované jeho klikou, bylo takové, že mu král byl za tuto slabou podporu nanejvýš vděčen, jako by byla spíš upřímná než zištná. Nakonec se při nedostatku vojska, a to dobrého a starého, neuvážilo, kde by bylo nejužitečnější, aby zaměstnalo nepřítele a vzdálilo ho od našich hranic; mysleli jen na to, jak je zachránit a použít v našich armádách.

Vaudemont byl tedy pověřen, aby ve shodě s Médavym vyjednal svobodný návrat našich vojsk a jejich doprovodu, jejich ústup do Savojska, cestu, kterou se dají, a vše, co se týkalo jejich pochodu a jejich zásobování za úplatu, a to za vydání všeho, co jsme v Itálii drželi. Lze si domyslet, zda měl potíže, aby byl vyslyšen a uzavřel smlouvu tak potupnou pro Francii a tak užitečnou a slavnou pro její nepřátele. Vše bylo tedy dohodnuto tímto způsobem a generál Patay byl vydán Médavymu jako rukojmí, aby s ním táhl, dokud všechna naše vojska a jejich doprovod nedorazí do Savojska. S bolestí dostal Médavy rozkaz to vykonat.

Vše se přitom dělo tak ve spěchu, že si nikdo nedal čas včas uvědomit nešťastného vévodu z Mantovy, jehož pevnosti, stát i Mantova sama byly odevzdány císařskému vojsku. Vévoda z Mantovy se kvapně uchýlil do Benátek s tím nejlepším, co mohl odnést, a svou ženu, s níž neměl děti, poslal do Švýcarska, aby se už nikdy neshledali. Záměr byl, aby odjela do Lotrinska: nic nebylo přirozenějšího;[11] ale pan Lotrinský byl příliš oddán císaři, než aby se bez svolení tohoto panovníka odvážil přijmout u sebe manželku spojence Francie, který byl právě proto oloupen o všechno a který císaře tak dlouho přiváděl do největších nesnází tím, že přijal Francouze do Mantovy.

Ludvík XIII. uchoval otce a děda tohoto vévody z Mantovy v državě Mantovy a Montferratu a dvakrát je tam ozbrojenou rukou znovu dosadil, poprvé osobně; tehdy mu jeho vojenské schopnosti a osobní statečnost, jež ho zahrnula slávou, spolu s věrností jeho ochrany v tak těžkých dobách vynesly všechnu slávu hrdinů při proslulém průchodu soutěskou u Susy proti slavnému Karlu Emanuelovi[12] a rakouské armádě, jak jsem podrobněji poznamenal (tom I, s. 63; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola pátá). Nebylo to tedy malé zadostiučinění pro dům tak nesmiřitelný, jakým se rakouský dům vždy tak účinně honosil být, že se konečně viděl pánem vévodství i města Mantovy a Montferratu a mohl dát sesazenému panovníkovi pocítit celou

---

11. **Vysvětlivka:** Manželkou vévody z Mantovy byla od roku 1704 Zuzana Jindřiška Lotrinská z větve Elbeuf; proto se jako útočiště nabízelo Lotrinsko.

12. **Vysvětlivka:** Karel Emanuel I. Savojský (1562–1630), praděd Viktora Amadea II.; v březnu 1629 prolomil Ludvík XIII. jeho zátarasy v soutěsce u Susy za války o mantovské dědictví.

tíhu své pomsty a Francii celou tíhu její slabosti: její spojenci, vyhnaní a proskribovaní císařem jako zločinci, byli všude odkázáni hledat útočiště od místa k místu a žít z toho, co jim mohla dát Francie, která je nedokázala udržet — podivný protiklad mezi Ludvíkem XIII. a Ludvíkem XIV. Cremona, Valenza, zkrátka vše, co jsme v Itálii drželi, bylo vydáno Císařským, kteří si na tuto slávu tak žárlivě potrpěli, že nikdy nechtěli připustit, aby pevnosti vévody savojského, které jsme drželi, byly vráceny přímo jemu, nýbrž tvrdošíjně trvali na tom, že je převezmou sami, aby je tento panovník, který si na to hlasitě stěžoval, mohl dostat jen z jejich rukou.

Koncem dubna dorazili Vaudemont a Médavy do Susy s téměř dvaceti tisíci muži, jak z vojsk královských, tak z vojsk španělského krále. Dne 9. května, to jest den poté, co Bulkeley přivezl podrobnou zprávu o bitvě u Almansy, přijel Médavy do Marly a přišel pozdravit krále do jeho zahrad; byl jím velmi dobře přijat, načež ho následoval k paní z Maintenon, kde zůstal hodinu a podával mu zprávu o zemi a o návratu, o nichž král musel slyšet s velkou bolestí. Guvernérství v Nivernais se právě velmi vhod uprázdnilo; král mu je dal, aniž o ně žádal, ačkoli měl guvernérství v Dunkerku, jenže to si koupil. Po měsíci ho poslali zpět, aby jako vrchní velitel velel v Savojsku a v Dauphiné, se dvěma generálporučíky a dvěma polními maršály pod sebou a s požitky velitele armády, ačkoli pod rozkazy maršála z Tessé, který tam už byl. Dostal navíc penzi 12 000 livrů. Král mu řekl, že je to jen do té doby, než přijde něco lepšího, protože se domníval, že guvernérství v Nivernais vynáší 38 000 livrů ročně, a ukázalo se, že vynáší jen 12 000. Tyto milosti mu proti obyčeji nikdo nezáviděl a každý jim s plným právem tleskal.

Princ z Vaudemontu nemeškal dlouho po Médavym. Zastavil se v domě několik mil od Paříže, který mu půjčil jeden generální nájemce daní; tam ho šly čekat slečna z Lislebonne a paní z Espinoy, jeho neteře, a odtud ho odvezly bydlet k paní z Lislebonne, jejich matce a jeho sestře, poblíž sester od Navštívení v ulici Saint-Antoine, do paláce Mayenne (*hôtel de Mayenne*), domu Lotrinským drahého, protože patřil slavnému vůdci Ligy[13], jehož jméno, erb a nápis nad bránou mu s láskou zachovali; je v něm komnata, v níž se zrodily poslední hrůzy Ligy: zavraždění Jindřicha III. a plán společné volby španělské infantky a syna vévody z Mayenne za krále a královnu Francie, s tím, že se vezmou, a s vyloučením Jindřicha IV. a celého bourbonského domu navždy. Tato komnata se dodnes nazývá komnatou Ligy a z úcty a lásky, kterou k ní chovají, se v ní od té doby nic nezměnilo. Tam se pan z Vaudemontu pod záminkou odpočinku definitivně domluvil se svou sestrou a neteřemi.

Přijal tam několik důvěrných přátel, odjel přespat jednu noc do L'Étangu a nazítří pozdravil krále před obědem v Marly, když král po mši přecházel od paní z Maintenon k sobě. Král ho uvedl do svého kabinetu a přijal ho jako muže, který jemu i

13. **Vysvětlivka:** Karel Lotrinský, vévoda z Mayenne (1554–1611), bratr vévody z Guise zavražděného roku 1588; po bratrově smrti stál v čele Ligy.

jeho vnukovi, španělskému králi, prokázal ty největší služby a který mu naposledy zachránil dvacet tisíc mužů smlouvou, již uzavřel s princem Evženem, aby je bezpečně přivedl zpět, a to za vydání celé Itálie. Ponechali mu ubytování v Marly a půjčili mu byt maršála z Tessé ve Versailles, který byl tehdy nepřítomen, jak jsem řekl jinde.

Nyní je třeba si připomenout, co jsem na různých místech řekl o tomto levobočkovi vévody Karla IV. Lotrinského, po němž tak dokonale zdědil ducha, úskočnost, šalebnost a nevěrnost a o němž se navíc nepochybovalo, že do něho přešla duše slavného Prótea, kdyby bylo možné dát něco na báje a na pošetilost stěhování duší. Je také třeba mít na paměti, co jsem řekl (tom III, s. 195 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola desátá) o jeho neteřích a o jejich postavení u dvora, stejně pevném jako skvělém, o jejich vzájemném svazku a o svazku s jejich obratnou matkou — to je málo říci, nuže, není to příliš: až k totožnosti —, v němž byl Vaudemont čtvrtým. Kromě přátelství pečlivě pěstovaného dopisováním a podporovaného velkými záměry byl zájem tohoto svazku dvojí: zájem velikosti, vlivu a vážnosti a zájem majetkový od té doby, co se po smrti Vaudemontova jediného syna staly jeho neteře jeho jedinými dědičkami. K tolika velkým cílům naráz tedy mířili.

Vyložil jsem, jak se pokládali za zcela jisté Chamillartem, panem du Maine, paní z Maintenon a Monseigneurem. Mohli si být jisti i slečnou Choinovou a paní Vévodkyní a těmi z mužů, kdo měli k Monseigneurovi nejdůvěrnější přístup. Tessé jim připravil cestu u vévodkyně z Bourgogne a nenechal je v nevědomosti o ničem, co je mohlo z té strany poučit. Pan z Vendôme byl jejich, stejně jako celé seskupení lotrinského domu. Krále kdysi předem získal maršál z Villeroy za časů své velké přízně a v témž mínění ho pak udržovaly mocné opory, které jsem právě jmenoval; a navíc měli půvab novosti a ten cizí lesk, jímž se Francouz dává oslnit až k opojení a který jim vynesl víc, než mohli doufat.

Král Vaudemontovi sám ukazoval a předváděl Marly, tak jako se v tom liboval u princezny des Ursins. Měl co činit s mužem, který uměl odpovídat, zvolat, obdivovat, jednou hrubě, jindy jemně, týmž úskokem. Nařídil prvnímu štolbovi kočár a přípřeže, aby ho Vaudemont mohl následovat na honu, a [řekl mu], aby ho tam doprovázel. Během honů často zastavoval svůj kočár u jeho; zkrátka, byl to druhý díl paní des Ursins. To vše bylo krásné, ale bylo třeba toho využít pro postavení a pro majetek.

Paní z Lislebonne měla obratného ducha, celý zaměřený k tomu, aby ve svém domě hrála velkou roli, kdyby byla žila za Ligy. Její starší dcera měla navenek klidný a lhostejný vzhled, mnoho zdvořilosti, ale vybrané a odměřené, a k tomu myšlenky co nejvznešenější a nejrozsáhlejší a všechnu soudnost a znalost potřebnou k tomu, aby z nich nedělala vzdušné zámky; měla od přírody velkou hrdost, přímost, uměla milovat i nenávidět, měla méně pletichaření než ohleduplnosti a vytrvalosti, byla neúnavná, velmi duchaplná, bez podlosti, bez poddajnosti, ale natolik se ovládala, že se uměla pokořit, když to bylo vhodné, a byla dost duchaplná, aby to dokázala i s

důstojností a dala tomu pocítit cenu těm, které potřebovala, aniž by je urazila, a aby si je naklonila.

Její sestra, málo duchaplná, poddajná a dost často podlá — ne z nedostatku srdce a hrdosti, ale ducha —, měla ten svůj celý obrácený k pletichám, se zdvořilostí méně šetrnou než její sestra a s výrazem dobroty, kterým snadno dělala z lidí hlupáky. Uměla sloužit a připoutat si přátele.

Jejich ctnost a jejich zjev byly ostatně impozantní; starší, velmi prostě oblečená a bez krásy, vzbuzovala úctu; mladší, krásná a půvabná, přitahovala; obě byly velmi vysoké a velmi dobře urostlé; ale kdo měl čich, tomu z nich všemi póry čpěla Liga; obě nebyly zlé jen pro zlobu samu a chovaly se naopak tak, aby se podezření rozptýlilo, ale když šlo o jejich záměry a jejich zájem, byly strašné.

Kromě těchto přirozených vloh se mnohému naučily od dvou osob, s nimiž byly důvěrně spojeny, od dvou osob u dvora, které byly svou zkušeností a povahou svého ducha nejschopnější poučit. Slečna z Lislebonne a rytíř Lotrinský byli po celý život tak jedno, že se nepochybovalo o tom, že jsou sezdáni. Viděli jsme na příslušném místě, jaký člověk byl rytíř Lotrinský. Byl tedy v témž svazku i s paní z Espinoy. To je tak úzce spojilo s maršálem z Villeroy, důvěrným a velmi pokorným přítelem rytíře Lotrinského, a právě skrze maršála z Villeroy král, tak žárlivý na všechno, co se přibližovalo Monseigneurovi, nejenže proti těmto dvěma sestrám nepojal žádnou nedůvěru, ale získal k nim důvěru, byl rád tomuto tak důvěrnému styku svého syna s nimi a ve všem jim prokazoval tak zvláštní vážnost, která trvala stejně i po Monseigneurově smrti; z toho nutno vyvodit, že obě sestry, přinejmenším mladší, hrály po celý život u Monseigneura vůči králi tutéž tajnou roli, jakou si rytíř Lotrinský celý život tak dobře hrál u Monsieura, jejž stále ovládal. Byl to příklad, který jim mohl snadno svěřit a ony následovat, a jehož prostředníkem mohl někdy být i maršál z Villeroy.

Stejně je uvedl i do důvěry paní z Maintenon; uvedu tu předem jednu podivnou příhodu, která se stala až později, o níž jsem se dozvěděl den poté, co vyšla najevo, a která ukáže, jak hluboko tato důvěra sahala. Vévodkyně z Bourgogne si s králem a s paní z Maintenon vydobyla takovou důvěrnost, že přímo v jejich přítomnosti slídila v jejich papírech, četla je a otvírala dokonce i jejich dopisy. Stala se z toho hra a zvyk. Jednoho dne, když byla u paní z Maintenon a král tam nebyl, začala se přehrabovat v papírech na psacím stole, vestoje, pár kroků od místa, kde seděla paní z Maintenon, která na ni vážněji než obvykle zvolala, ať ty papíry nechá být. Právě to ještě zbystřilo zvědavost princezny, která, stále žertujíc, ale nepřestávajíc, našla mezi papíry otevřený, ale přeložený dopis, v němž uviděla své jméno. Překvapená přečetla půl řádku, obrátila list a uviděla podpis paní z Espinoy. U toho půl řádku, a ještě víc u podpisu, zčervenala a zůstala jako zkoprnělá. Paní z Maintenon, která ji pozorovala a která jí v tom zřejmě nebránila, jak by mohla, kdyby to byla rozhodně chtěla, nebyla objevem zřejmě nijak rozmrzelá. „Copak je Vám, holčičko," řekla jí, „jak to vypadáte! Copak jste viděla?" Princezna byla ještě rozpačitější. Protože neodpovídala, paní z Mainte-

non vstala a přistoupila k ní, jako by chtěla vidět, co našla. Tehdy jí princezna ukázala podpis. Paní z Maintenon jí řekla: „Nuže! To je dopis, který mi píše paní z Espinoy. Tak to dopadá, když je člověk tak zvědavý; najde někdy, co by najít nechtěl;“ pak změnila tón: „Když jste ho už viděla, madam,“ dodala, „přečtěte si ho celý, a jste-li moudrá, poučte se z něho;“ a přinutila ji, aby jej přečetla od začátku do konce. Byla to zpráva, kterou paní z Espinoy podávala paní z Maintenon o posledních čtyřech nebo pěti dnech vévodkyně z Bourgogne, slovo od slova, místo po místu, hodinu po hodině, tak přesná, jako by ji ona, která se k ní skoro nepřibližovala, nespustila z očí; velmi se v ní mluvilo o Nangisovi a o mnoha pletichách a neopatrnostech. Všechno v ní bylo nazváno jménem, a co je ještě překvapivější než takové zpravodajství samo, bylo podepsat dopis této povahy a pro paní z Maintenon to, že jej okamžitě nespálila, nebo jej aspoň nezamkla. Ubohá princezna div neomdlela a hrála všemi barvami. Paní z Maintenon jí udělala pořádné kázání[14], ukázala jí, že to, co pokládala za skryté, vidí celý dvůr, a dala jí pocítit, jaké to má následky. Nepochybně jí toho řekla mnohem víc, ale paní z Maintenon jí přiznala, že když s ní několikrát mluvila, bylo to z vědomosti a že je pravda, že paní z Espinoy a ještě jiné byly od ní pověřeny tajně sledovat její chování a podávat jí o něm přesné a časté zprávy.

Sotva odešla z místa tak nepříjemného, neměla princezna nic naléhavějšího, než se uchýlit do svého kabinetu, zavolat si tam paní z Nogaretu, které vždy říkala svá chůvička a svá studna, a vylíčit jí celou svou pohromu, v slzách a v takové zuřivosti proti paní z Espinoy, jakou si lze snadno představit. Paní z Nogaretu ji nechala vybouřit, pak jí domluvila, jak uznala za vhodné, ohledně obsahu dopisu, ale především jí velmi důrazně radila, aby se nade vše vystříhala dát cokoli znát vůči paní z Espinoy, a představila jí, že by se zničila, kdyby jí projevovala méně důvěrnosti a vážnosti než obvykle. Rada byla nesmírně prospěšná, ale nesnadno proveditelná. Vévodkyně z Bourgogne však, která důvěřovala duchu paní z Nogaretu a její znalosti světa a dvora, v čemž měla velkou pravdu, jí uvěřila a chovala se k paní z Espinoy stále stejně jako předtím, takže nikdy nemohlo vzniknout podezření, že na ni přišla. Nazítří nám to paní z Nogaretu, s níž jsme byli, paní ze Saint-Simon i já, v důvěrném přátelství, vyprávěla oběma přesně tak, jak jsem to právě napsal.

Tato hanebná a hrozná příhoda, zvlášť u osoby tohoto postavení a tohoto rodu, zcela odhaluje, do jaké míry a jakými důvěrnými cestami byly obě sestry, zejména tato, přímo spjaty s králem a s paní z Maintenon a co vše si od toho mohly slibovat, zvlášť při zaujetí pro výsady a hodnost lotrinského domu, které paní z Maintenon netajila.

Na Monseigneurově straně byla jejich vláda nad jeho myslí nerušená. Slečna Choinová, v každém ohledu jeho paní z Maintenon, s výjimkou sňatku, jim byla bez výhrad oddána. Nezapomínala, že ačkoli paní z Lislebonne a její dcery vděčily paní

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pokárání.

princezně de Conti za všechno — za svou obživu, za svůj vstup do Monseigneurova přátelství, za počátek své vážnosti —, neváhaly ji jí obětovat, aniž je k tomu vedla jakákoli nespokojenost, nýbrž jen znalost Monseigneurova vkusu a výhoda, že po odchodu slečny Choinové od dvora budou zprvu samy s ním sdílet důvěrné tajemství toho styku. Byla také příliš dlouho svědkem této Monseigneurovy důvěry a přátelství k oběma sestrám, k nimž chodíval skoro každé ráno strávit ve třech jednu dvě hodiny, než aby s nimi vešla do střetu a nezůstala s nimi důvěrně spojena. A paní Vévodkyně, jejíž vyrovnaná a veselá povaha a vždy dokonalé zdraví z ní stále dělaly královnu zábav a k níž se Monseigneur uchýlil, vypuzen nepohodou, kterou u paní princezny de Conti nejprve příhoda s Choinovou, pak nuda a její náladovost způsobily a jež ho od ní odehnala a omezila na pouhé zdvořilosti — paní Vévodkyně, pravím, která neměla ani náladovost, ani žárlivost a jíž tento Monseigneurův zvyk a důvěrnost docházet k ní nebyly lhostejné pro přítomnost, vůči výbuchům a výpadům pana Vévody, a dokonce i pana Prince, a ještě méně pro budoucnost, se dobře střežila, aby tyto tři osoby, nejdůvěrnější a nejstarší přítelkyně Monseigneura, nějak popudila.

Všechny čtyři byly tedy, co se týče tohoto prince i mnoha jiných společných věcí, v dorozumění, které nikdy v ničem neochladlo; pomáhaly si navzájem ve všem v dokonalé shodě, připraveny po králově smrti, kdyby ho Monseigneur přežil, jedna druhou vytlačit, aby zůstaly paními bez závislosti na komkoli, ale zatím spojeny do krajnosti a držíce pod svým společným jhem těch několik mužů, u nichž Monseigneurova náklonnost nebo jejich vlastní obratnost u něho mohla mít nějaké důsledky.

Druhou osobou, z jejíchž poučení slečna z Lislebonne a paní z Espinoy čerpaly velkou pomoc, byla obratná paní ze Soubise. Byla sestrou kněžny z Espinoy[15], tchyně paní z Espinoy, a byla s ní v co nejužším svazku; měla víc ducha, než se zdálo, ducha podpořeného vším, co dává umění pletich, intrik a krásy, zbystřeného potřebami ctižádosti nanejvýš rozsáhlé a nanejvýš skryté a podpořeného vším, co je v politice, falešnosti a úskočnosti nejhlubšího. Její půvaby ji zasvětily do nejdůvěrnější znalosti králova nitra a v té ji bez ustání udržoval styk, který se mezi nimi zachoval a z něhož dokázala vytěžit tolik užitku. Oddala se králi z ctižádosti, dokud ji zbožnost nezastavila; spokojená s přízní, jakmile ji tato zbožnost zapudila, dokázala krále uvést do pohodlí a posloužit si právě touto zbožností k udržení svého vlivu, pod záminkou, aby neotevřela oči svému manželovi, který je tak dobrovolně zavíral, tím rozdílem, který by pocítil, i dobou, kdy by k tomu rozdílu došlo.

Dokázala si získat paní z Maintenon a posloužit si i její žárlivostí na náklonnost, kterou k ní král stále choval, tím, že jí nabídla dohodu, do níž nová manželka šťastně vstoupila. Ze strany paní ze Soubise zněla tak, že se s králem nikdy nebude vídat o

15. **Vysvětlivka:** Kněžna z Espinoy starší, rozená z Rohan-Chabot, sestra paní ze Soubise; je třeba ji odlišovat od její snachy, paní z Espinoy z lotrinského domu, o níž je v kapitole řeč jinak. Na ni se vztahuje i zmínka o „paní z Espinoy, její sestře“ v posledním odstavci kapitoly.

samotě jinak než kvůli záležitostem, o nichž bude paní z Maintenon vědět; že se i těmto schůzkám mezi čtyřma očima vyhne, kdykoli je budou moci nahradit lístky; že s ním bude mluvit dokonce jen u dveří jeho kabinetu, bude-li mít říci jen krátké slovo; že nebude skoro nikdy jezdit do Marly, aby se vyhnula jakékoli příležitosti; že si vybere nejkratší pobyty a pojede jen tolikrát, kolik bude nutné, aby o tom lidé nemluvili; že nikdy nebude na žádné z královych soukromých zábav, ba ani na dvorních slavnostech, leda když budou tak rozsáhlé, že by bylo nápadné na nich nebýt; konečně, že ač bude často pobývat ve Versailles a ve Fontainebleau, kde ji vyžadují její záležitosti, její rodina a její zvyk, který nebylo radno před očima manžela měnit, nikdy tam nebude hledat setkání s králem, nýbrž se spokojí s tím, že mu jako všechny ostatní dámy bude dost často dvořit při jeho večeři (kde dokonce, ani když se zvedne od stolu, považovala za velmi vhodné, aby s ní král nemluvil, stejně jako neměl ve zvyku mluvit s ostatními). Paní z Maintenon jí ze své strany slíbila službu jistou, věrnou, horlivou a přesnou ve všem, co by si od krále mohla přát pro svou rodinu i pro sebe; a obě si navzájem dostály slovu s nejsvědomitější poctivostí.

Nic také lépe nevyhovovalo jedné i druhé. Paní z Maintenon se zbavovala veškerého neklidu právě prostřednictvím té, která by jí jinak působila neklid neustálý a nemožný k odvrácení, a stálo ji to jen to, že jí bude sloužit ve všech věcech, které nevedly k jeho obnovení a které jí byly ostatně naprosto lhostejné a zcela mimo vše, co si sama mohla přát. Zároveň si dávala příležitost zalíbit se králi, místo aby ho obtěžovala žárlivostí, tím, že se ukazovala jako přítelkyně a sloužila té, která jí k žárlivosti mohla dát podnět a k níž se králova náklonnost, jež nikdy neochabla, obrátila v dobré přátelství a ve vážnost prvního řádu. Paní ze Soubise touto obratností podporovala královu zbožnost a jeho úzkostlivé svědomí, uváděla ho vůči sobě do pohodlí a pěstovala jeho náklonnost v té nové podobě, kterou nabyla a v níž jen sílila; a pokud jde o paní z Maintenon, dobře cítila, že jí dává žetony za hotové peníze, které z toho sama vybírá; že její boj proti ní by byl při tom, kam věci mezi králem a paní z Maintenon dospěly, téměř vždy marný a nakonec jistě zhoubný; kdežto tímto chováním posilovala svůj přímý vliv u krále celým vlivem paní z Maintenon, kterou by jinak měla proti sobě s rozvinutým praporem. Tytéž důvody je přiměly dohodnout se ještě, že se nikdy nebudou vídat bez nutnosti, kterou by nic nemohlo nahradit, a lístky mezi nimi létaly sem a tam stejně jako s králem. Takové bylo pevné postavení paní ze Soubise, kterým dokázala s uměním, když se chopila tak choulostivé příležitosti, jakou byla králova zbožnost a s ní tak nutně spojený rozchod, nahradit postavení velmi riskantní.

Domácí poměry byly vedeny se stejnou moudrostí a obratností. Pan ze Soubise měl ze žárlivosti na svou ženu jen tolik, kolik uznal za užitečné nemít. Byl zrozen, aby byl výtečným správcem domu a velmi dobrým hofmistrem; měl k tomu ještě vlohy obdivuhodného štolby. Být u dvora a nic nevidět — na to měl příliš rozumu, než aby to v očích světa pokládal za proveditelné; rozhodl se tedy jezdit tam zřídka,

mluvit s králem jen o své kompanii žandarmů (*compagnie des gens d'armes*), z níž při uprázdnění šarží a při běžné správě dovedl vytěžit poklady, sloužit dlouho a dobře ve válce a jinak se držet zavřený ve svém pařížském domě, vídat tam málo lidí, celý zabraný do svých záležitostí a do hospodaření, a nechat svou ženu u dvora, aby se starala o velké věci, o milosti a o zaopatření své rodiny. To bylo rozdělení, které mezi nimi trvalo po celý jejich život.

Paní ze Soubise, příliš prozíravá, než aby necítila křehkost postavení, které dobyla její krása, myslela jen na to, jak je upevnit. Pomýšlela, že je podepře lotrinským domem, jakkoli jím byla pohoršena, od chvíle, kdy sňatkem knížete z Espinoy, svého synovce, uviděla možnost spojit se s paní z Lislebonne a jejími dcerami. Paní z Espinoy, její sestra, která jí byla velmi poddána (neboť nebylo v její rodině nikoho panovačnějšího než tato žena, jež byla celou její oporou), její sestra, pravím, která se zprvu, aby prorazila hrou, velmi přimkla ke dvoru Monsieura, si tak dobře naklonila rytíře Lotrinského, že se stala jeho důvěrnou přítelkyní; a pamatuji se, že když jsem si ještě velmi mladý přál uprázdněnou faru poblíž La Ferté, na niž měl rytíř Lotrinský právo jmenovat jako opat Saint-Père-en-Vallée, dostal jsem ji v tu ránu prostřednictvím knížete z Espinoy, s nímž jsem byl tehdy neustále. Paní ze Soubise, která nic nezanedbávala, se snažila tímto způsobem uchytit u rytíře Lotrinského a skrze něho u paní z Lislebonne a jejích dcer. Úplně jiné to bylo, když byl sňatek jejího synovce uzavřen: jejich duch intrik a ctižádosti se shodoval; navzájem znaly své způsoby; cítily, jak si mohou být vzájemně užitečné; postupně se sblížily a brzy se jejich svazek stal důvěrným. Později se ještě utužil příbuzenstvím a společnými zájmy; trval po celý jejich život a přešel na děti paní ze Soubise, které se v její škole staly velkými mistry a od nichž obě sestry později vybraly s úroky to, co do toho zprvu vložily ze své strany.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Historie a odsouzení B. de Fargues

(K Tomu 5, kap. 4.)

Saint-Simon vypráví, jak byl Fargues zatčen ve svém domě v Coursonu soudními zřízenci parlamentu (*parlement*)[1] a na rozkaz prvního prezidenta Lamoignona dopraven do Paříže, odsouzen k smrti a popraven. Dodává, že první prezident, který řízení vedl, se obohatil konfiskací části Farguesova majetku. Toto vyprávění, které obviňuje památku Guillauma de Lamoignon, obsahuje několik omylů; a aniž bychom se pouštěli do důkladného rozboru, postačí postavit proti Saint-Simonovi, či spíše proti Lauzunovi, autoritu současníka, nestranného svědka, který B. de Fargues dobře znal a který podává nejpřesnější podrobnosti o jeho odsouzení a popravě.

Připomeňme nejprve, že událost, o niž jde, se odehrála počátkem roku 1665, dlouho před Saint-Simonovým narozením. Tento spisovatel uvádí jako jediný pramen vévodu z Lauzunu, muže proslulého svými intrikami, ješitností, oslnivým vzestupem i pádem. Je hned vidět, jakou důvěru takové svědectví zaslouží. Když proto roku 1781 La Place[2] otiskl v prvním svazku svých *Pièces intéressantes et peu connues pour servir à l'histoire* (Zajímavé a málo známé písemnosti k dějinám) vyprávění o zatčení a smrti B. de Fargues, převzaté doslovně z dosud nevydaných Saint-Simonových Pamětí, rod Lamoignonů se ohradil a předložil listiny, které prokazovaly, že Fargues nebyl odsouzen pařížským parlamentem, nýbrž intendantem v Amiens a dalšími komisaři, které tím pověřil král, a že první prezident získal panství Courson teprve roku 1668, a to jako pán Bâvillu, k němuž Courson lenně náležel.

1. **Vysvětlivka:** Parlament byl ve staré Francii nejvyšší soudní dvůr (vedle pařížského existovalo několik provinčních), nikoli zákonodárný sbor; o jeho pravomocích viz přílohu III.

2. **Vysvětlivka:** Pierre-Antoine de La Place (1707–1793), spisovatel a překladatel, vydavatel sbírky historických písemností *Pièces intéressantes et peu connues*.

K tomuto vyvrácení připojíme ještě to, které vyplývá z vyprávění Oliviera d'Ormesson,[3] jenž psal svůj *Deník* právě v době, kdy byl B. de Fargues zatčen a popraven.

„V neděli 29. března 1665 jsem dostal dopisy o odsouzení Farguese a o tom, že byl v pátek v pět hodin odpoledne oběšen v Abbeville. Tento neobyčejný konec mě nutí říci, že Fargues byl nízkého původu, rodem z Figeacu v Languedocu; že se oženil se sestrou pana z La Rivière, synovce pana z Bellebrune, a byl majorem v Hesdinu, jehož guvernérem byl pan z Bellebrune; a že když v lednu 1658 pan z Bellebrune zemřel, pojal úmysl zmocnit se této pevnosti. Přijel do Paříže a nabídl panu z Palaiseau, zeti pana z Bellebrune, že mu pomůže guvernérství udržet, a vyžádal si od něho jména jeho přátel v pevnosti, která mu pan z Palaiseau dal; a zároveň nabídl peníze a své služby panu hraběti z Moretu, jemuž bylo toto guvernérství uděleno. Když však byl přijat velmi chladně, odjel napřed s tím, že mu tam všechno připraví; a jakmile byl v pevnosti, zmocnil se jí, vyhnal všechny přátele pana z Palaiseau a pana z Moretu a napsal panu maršálovi z Hocquincourtu,[4] že mu pevnost vydá. Pan z Hocquincourtu se tam uchýlil se svým plukem, který stál na hranicích; a vzpomínám si, že když jsem byl v Pikardii,[5] přijel ode dvora podplukovník tohoto pluku, přivezl mi rozkazy a dával najevo, že chce sloužit dvoru proti maršálovi; a přesto, jakmile se připojil ke svému pluku, svedl jej a odtáhl s ním do Hesdinu.

Když byl Hesdin mírem[6] vrácen králi, převzal jsem jej a dal do něho vstoupit pluku Picardie. Mluvil jsem s Farguesem o celém jeho počínání. Řekl mi, že jakmile vstoupil do Hesdinu, psal na čtyři místa, aby vyjednával: ke dvoru, prostřednictvím Carliera, úředníka pana Le Telliera, který tam dvakrát zajel, a nakonec prostřednictvím své ženy, která té příležitosti využila, aby odjela do Hesdinu a připojila se k manželovi; maršálovi z Hocquincourtu, který se neopomenul do Hesdinu vrhnout, ale Fargues se proti němu zajistil tak dobře, že maršál nikdy nebyl pánem pevnosti, a nikdy mu nedovolil, aby tam měl převahu ani aby s někým mluvil o samotě; [konečně vyjednával] s panem Princem a se Španěly, od nichž dostal vojsko, které nechal tábořit na předměstí Saint-Leu, aniž kdy strpěl, aby dva důstojníci tohoto vojska vstoupili do města spolu.

Král v dubnu 1658, když táhl s armádou k obležení Dunkerque, předstíral, že chce oblehnout Hesdin, a ta zpráva se šířila. Táhl na dohled pevnosti v domnění, že jeho

---

3. **Vysvětlivka:** Olivier Lefèvre d'Ormesson (1616–1686), dvorní referendář a intendant, proslulý nestranností, s níž jako zpravodaj vedl proces s Fouquetem; jeho deník je důležitým pramenem k době Frondy a k počátkům vlády Ludvíka XIV.

4. **Vysvětlivka:** Charles de Monchy, markýz z Hocquincourtu (1599–1658), maršál Francie od 1651; roku 1658 přešel ke Španělům a v červnu téhož roku padl u Dunkerque.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Olivier d'Ormesson byl tehdy pikardským intendantem.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pyrenejský mír (1659).

přítomnost vyvolá v pevnosti nějaké pozdvižení; ale Fargues mi řekl, že věděl, že oblé-hán nebude, a usoudil, že se musí bránit jen vzpouře; že shromáždil celou posádku a řekl jí, že král přichází je oblehnout, že on sám je odhodlán se bránit a že dává volnost odejít těm, kdo by chtěli; že mu všichni přísahali, že s ním zemřou, a že využil této nálady, rozmístil tyto vojáky do vnějších opevnění a sám zůstal v pevnosti, neboť se obával jen nenadálého přepadu a toho, že bude zavražděn; že pan maršál z Hocquin-courtu podnikl s jízdou šarvátku a že on sám od té doby nemyslel na nic jiného než na svá opevnění a na udržování pořádku a kázně v pevnosti; že La Rivière a on bydleli v oddělených pokojích na obou koncích společného sálu, v němž stála stráž ozbrojená partyzánami; že jeden nikdy nespal, aniž by druhý bděl; že nikdy nechodili spolu na totéž místo; a když mi konečně Fargues vyložil své počínání a ukázal mi své sklady, zdál se mi mužem rozvážným a velmi pořádným, a každý uznává, že svou vzpouru udržel s velkou obratností, ač neměl ani původ, ani postavení, ani úřad, ani vážnost, které by ho vyzdvihovaly a o něž by se mohl opřít.

Říká se, že během procesu často prohlašoval, že se dopustil jediné chyby, totiž že se dal chytit. Po rozsudku přiznal, že udržoval styky se Saint-Aulnaysem a naléhal na něho, aby odešel do Španělska.

Rozsudek zní na krádež, zpronevěru veřejných peněz, padělky a machinace s ko-misním chlebem[7] atd. Každý si při té příležitosti oživil staré historky o tom, jak věšel pan Machault, a říká, že tento nebude tak slavného jména nehoden."

Fargues skutečně odsoudil pikardský intendant Machault. Byl jmenován výslovně k této popravě, kterou na sebe nechtěl vzít jeho předchůdce Courtin. „Záležitost Farguese," píše Olivier d'Ormesson, který měl tyto podrobnosti od Turenna,[8] „je příčinou této změny;[9] neboť pan Machault jede, aby ho soudil s konečnou platností, a pan Courtin to odmítl."

Olivier d'Ormesson poté, co připomněl, že Fargues byl oběšen v Abbeville v pá-tek 27. března, pokračuje takto: „Poznamenávalo se, že když ho přivedli do Hesdinu, dali ho do vězení, do týchž želez a na totéž místo, kde on sám držel ve vězení jis-tého Philippe-Marie, důstojníka, který proti němu za jeho vzpoury chtěl vzbouřit posádku; a že voják, kterého kdysi donutil dělat kata a oběsit jednoho člověka, se stal katem jeho a oběsil ho. Všichni se také shodovali, že vyslechl čtení svého roz-sudku s velkou pevností; že třikrát políbil zem a děkoval Bohu; že také třikrát políbil svou šibenici a že zemřel statečně a velmi křesťansky."

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Fargues tedy nebyl odsouzen k smrti pro vraždu, jak říká Saint-Simon.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Deník Oliviera d'Ormesson, II. část, fol. 87 verso.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Machault byl přeložen z intendantury v Champagni do inten-dantury v Pikardii.

Z těchto tak přesných podrobností, zapsaných přímo v době událostí nestranným a dobře zpraveným svědkem, vyplývá, že první prezident Lamoignon neměl s procesem a odsouzením B. de Fargues nic společného.

II. Odpor šlechty proti poctám přiznaným některým rodům

(K Tomu 5, kap. 8.)

Saint-Simon ve svých Pamětech často mluví o snahách šlechtických rodů získat zvláštní výsady — taburetku u dvora, vjezd v kočáře do královských zámků, čemuž se tehdy říkalo *pocty Louvru* (*honneurs du Louvre*), postavení cizích knížat atd. Tyto snahy povznést se nad obyčejnou šlechtu vyvolaly velmi prudký odpor, zvláště v říjnu 1649. Saint-Simon o tom mluví. Shrneme zde několik míst z nevydaného deníku Dubuissona-Aubenaye,[10] který přesně zaznamenává všechny podrobnosti této malé dvorské revoluce. Dubuisson-Aubenay, jenž byl ve službách státního sekretáře Duplessis-Guénégauda, je jakýmsi Dangeauem Frondy: podrobně líčí kliky, které zmítaly dvorem v letech 1648 až 1653; mluví také o odporu, který v téže době kladli vévodové a pairové nárokům některých rodů, jež si osobovaly postavení cizích knížat.

„V pondělí 4. října (1649), když byla královna v kruhu, předložil jí maršál z L'Hôpital spis neboli žádost veškeré dvorské šlechty, která se staví proti taburetkám; od jejich vymáhání byli páni z Miossensu[11] a z Marsillacu[12] ochotni upustit, ale knížata, která věc podporovala, chtěla, aby byla dovedena do konce. Nakonec věc úplně ztroskotala, nebo byla odložena na jindy. Hrabata z Montrésoru[13] a z Béthune,[14] kteří dosud nepromluvili, se tu ukázali a první z nich promluvil ke královně způsobem dlouho předem promyšleným. Byl připraven oběžník guvernérům a velmožům všech provincií, nachystaný k podpisu a k odeslání jménem odpůrců, který byl sepsán na shromáždění u markýze ze Sourdis.

Vévodové a pairové se scházejí u vévody z Uzès a knížata jiná než knížata krve u pana z Chevreuse.[15]

---

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis Mazarinovy knihovny (Bibliothèque Mazarine), H 1719, in-folio.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** César Phoebus d'Albret, hrabě z Miossensu, později maršál Francie. Saint-Simon o něm podrobně mluví u roku 1714.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** François de La Rochefoucauld, tehdy kníže z Marsillacu, po otcově smrti vévoda z La Rochefoucauld. Je to autor *Maxim*.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Claude de Bourdeille, hrabě z Montrésoru, jeden z hlavních buřičů Frondy.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Hippolyte de Béthune, narozen 1603, zemřel 1665.

15. **Vysvětlivka:** Zde Claude Lotrinský, vévoda z Chevreuse (1578–1657), z rodu Guise, manžel proslulé vévodkyně z Chevreuse; nikoli pozdější vévoda z Chevreuse z rodu Albert, známý z Pamětí.

V úterý ráno 5. října opět shromáždění odpůrčí šlechty, které se říká *antitaburetkáři*, u markýze ze Sourdis, v jeho nepřítomnosti a za přítomnosti jeho syna, markýze z Alluye.

Ve čtvrtek 7. se šlechta, která se staví proti taburetkám, opět schází u markýze z Alluye v paláci Sourdis.

Odpor vévodů a pairů proti knížecímu postavení domu Bouillonů z rodu La Tour trvá, stejně jako stížnost maršálů Francie na vikomta z Turenne, že dal ze svého kočáru odstranit maršálské hole.[16]“

Dubuisson-Aubenay uvádí, že shromáždění šlechty pokračovala v pátek 8. a v sobotu 9., aniž zachází do podrobností, a obšírněji mluví o tom, které se konalo 11. října:

„Byl veliký povyk. Markýz z Alluye, syn nepřítomného markýze ze Sourdis d'Escoubleau, chtěl ze svého domu vykázat Besançony[17] s tím, že nejsou šlechtici. Ti mu pohrozili výpraskem holí. Pan z Amboise, dříve guvernér v Trinu[18] v Piemontu a potom za obležení Paříže v Lagny-sur-Marne, byl napomenut, aby odešel, ačkoli jeho otec byl dvorním referendářem a on má erb starého rodu Amboise, totiž štít šestkrát kůlovaný (*de six pals*)[19] zlatě a červeně; učinil tak klidně. Princ de Condé[20] zprvu prosil některé své přátele, aby tam nechodili; nakonec je tam poslal sám. Povyk s Besançony byl už v sobotu.

V neděli odpoledne bylo shromáždění u maršála z L'Hôpital, a také dnes, v pondělí, od osmi hodin do po desáté, kdy bylo doneseno královnino breve, jímž ruší všechny taburetky, vjezdy do Louvru a jiné výsady, udělené komukoli proti obvyklým formám od roku 1643 a za regentství. Chtělo se rokovat o tom, zda se spokojit s tímto breve a zda není třeba královského prohlášení registrovaného v parlamentu, a jedni byli toho mínění, druzí jiného; ale maršál z Estrées,[21] jeden z předsedajících (neboť předsedají tu maršálové Francie,[22] a páni z Maulevrier, z Brèves a z Villar-

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon se často vrací k nárokům rodu Bouillonů. Viz zejména tom V, kap. XVII (v tomto vydání Tom 5, kapitola sedmnáctá).

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Páni, o něž tu jde, byli z rodu du Plessis-Besançon.

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Trino, městečko v Piemontu severozápadně od Casale.

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Svislé pruhy na štítě.

20. **Vysvětlivka:** Ludvík II. Bourbonský, Velký Condé, v Pamětech jinak „pan Princ“.

21. **Vysvětlivka:** Zde František Hannibal, vévoda z Estrées († 1670), maršál Francie od 1626, bratr Gabriely d'Estrées.

22. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** „Dříve než tu nějací byli, předsedali rytíři řádů, mezi jinými hrabě z Orval; a když starý markýz z La Vieuville, rovněž rytíř řádů, povolil a nechal hraběte z Montrésoru projít před sebou s výhradou, že to nebude na újmu pořadí, byl za to pokárán hrabětem z Orval; ale uvedení rytíři královských řádů, tak jako mají přednost přede všemi šlechtici, i před guvernéry provincií, tak zase ustupují korunním hodnostářům, jakými jsou maršálové Francie.“ (Poznámka Dubuissona-Aubenaye.)

ceau slouží jako zapisovatelé), prohlásil, že hodina už minula, odešel a s ním mnoho šlechty. Ostatní zůstali rozhněváni a říkali, že chtějí rokovat a že jim na těch, kdo takto odcházejí, nezáleží. Hrabě z Montrésoru je však uklidnil: řekl, že až dosud nečinili nic než dobré; že tedy nemají končit zmatkem a ukvapeností; že se má počkat do zítřka, až bude shromáždění řádné a úplné, a pak dokončit rokování; tak se stalo a jmenovali ze svého středu dvanáct komisařů, aby věc prozkoumali.

V úterý 12. zasedá shromáždění šlechty naposledy. Bylo přijato breve, jímž se odvolávají breve na taburetky a vjezdy v kočáře do králova sídla, udělená jménem královny hraběnce z Fleix[23] jako vdově z rodu Foix, slečně z Brantes-Luxembourg[24] a také panu z Bouillonu[25] jako cizímu knížeti. Chtělo se prosadit, aby napříště všechna taková udělení nabývala účinnosti teprve po registraci (*enregistrement*) králových breve v parlamentu, i když už bude král plnoletý. Většina hlasů však rozhodla opačně. Shromáždění se tak rozešlo, a arcibiskup z Embrunu, kdysi abbé z La Feuillade,[26] k němu přišel promluvit jménem svého stavu. Šlechta prý půjde duchovním poděkovat a poděkuje také jak vévodům a pairům, tak knížatům, kteří ji podpořili. Nato hrabě z Miossensu, podporučík královských žandarmů, navrhl, aby se usneslo, že napříště se ve Francii nebudou uznávat jiná knížata než knížata krve a že ostatní budou sníženi na pouhé šlechtické postavení.

Ve středu 13. se koná ještě shromáždění šlechty u maršála z L'Hôpital, kde se šlechta usnesla vyslat deputaci ke královně a k panu kardinálovi, aby jim poděkovala za výše uvedené odvolací breve, a oznámit vévodům a pairům, shromážděným u vévody z Uzès, a cizím knížatům, shromážděným u vévody z Chevreuse, závěr svého shromáždění a vše, co se na něm odehrálo.

Hrabě z Miossensu také šel poděkovat královně za to, že mu slíbila, že za regentství nebude učiněno žádné udělení tohoto druhu, aniž by se na něm podílel, a že mu mezitím a hned teď dává úřad mistra šatny pana vévody z Anjou, jehož se ihned ujal u tohoto malého prince, a navíc dvanáct tisíc livrů služného."

III. Evokace; registrace; právo remonstrancí

(K Tomu 5, kap. 23.)

---

23. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Hraběnka z Fleix byla dcerou markýzy ze Senecey, vychovatelky Ludvíka XIV. Saint-Simon mluví (tom I, s. 70 a 350 tohoto vydání; v našem vydání Díl I, Tom 1, kapitola pátá a dvacátá druhá) o Gastonovi z Foix, synovi hraběnky z Fleix.

24. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Marie Louise Claire Antoinette, dcera Léona d'Albert, pána z Brantes a vévody z Piney-Luxembourg.

25. **Vysvětlivka:** Zde Fridrich Mořic z La Tour, vévoda z Bouillonu (1605–1652), starší bratr Turennův.

26. **Vysvětlivka:** Georges d'Aubusson de La Feuillade († 1697), později biskup v Metách („pan z Met" z Dílu I).

Saint-Simon často, zejména v kapitole dvacáté třetí tohoto tomu, mluví o evokacích (*évocations*), o právu registrace a o právu remonstrancí (*droit de remontrances*). Nebude na škodu vyložit dnešnímu čtenáři přesný smysl těchto výrazů.

Evokace byly akty vyšší moci, která odnímala projednání věci jejím řádným soudcům a svěřovala je jinému soudu. Jednou to byl panovník, jindy vyšší soudy, kdo si rozhodnutí sporu evokoval. Evokace byly často prostředkem, jak někomu nadržet tím, že jeho věc byla přikázána soudu, u něhož měl větší vliv. Proto také proslulé moulinské nařízení (*ordonnance de Moulins*), vydané roku 1566, stanoví, že evokace může nastat jen na základě královského nařízení kontrasignovaného čtyřmi státními sekretáři. Parlamentům se dovolovalo podávat remonstrance, aby se prozatímně postavily proti výkonu nařízení o evokaci, a strana, v jejíž prospěch byla evokace vyslovena, se musela prozatímně vydat do vězení.

Právo registrace je pozoruhodným příkladem zlořádů, které se vloudí pod rouškou nějakého slova či zvyku a pozvolna se stanou základními zákony státu. Ze zvyku zapisovat královské akty do rejstříků vzešel nárok parlamentu vykonávat nad těmito akty kontrolu, která se někdy projevovala odepřením registrace. Král pak musel přijít do parlamentu osobně, aby soudce donutil zapsat zákon do jejich rejstříků. Je třeba připomenout původ a proměny tohoto nároku parlamentů.

Před vládou svatého Ludvíka není řeč o rejstřících, do nichž by se zapisovala nařízení králů nebo rozsudky soudů. Psaly se na pergamenové listy, které se svinovaly a ukládaly v pokladu listin (*trésor des chartes*). Na doklad pravosti aktu se neříkalo, že byl registrován či zapsán do rejstříků parlamentu, nýbrž že byl uložen mezi veřejné akty (*depositus inter acta publica*). Étienne Boileau, pařížský prévôt za vlády svatého Ludvíka, byl první, kdo dal akty své jurisdikce opisovat do rejstříků. Pařížský parlament dal přibližně v téže době pořídit sbírku svých rozsudků, známou pod názvem *Olim*,[27] která byla uveřejněna ve sbírce *Documents inédits relatifs à l'histoire de France* (Nevydané dokumenty k dějinám Francie). Na počátku 14. století dal týž sbor založit rejstřík královských nařízení, jimiž se měl řídit při svém rozhodování. Nařízení bylo po přečtení před soudním dvorem zapsáno do rejstříků parlamentu. Už roku 1336 nacházíme pod jedním nařízením Filipa z Valois tuto formuli: „Přečteno komorou a registrováno parlamentním soudem v knize královských nařízení." (*Lecta per cameram, registrata per curiam parliamenti in libro ordinationum regiarum.*)

Od tohoto zvyku zapisovat nařízení do svých rejstříků přešel parlament na počátku 15. století k právu podrobovat královská nařízení své kontrole, a dokonce je zamítat. Za nepokojů za vlády Karla VI. tvrdil parlament, který se mezitím stal stálým, že má právo odepřít registraci královského nařízení; tím je stíhal neplatností a

27. **Ediční poznámka:** Předloha má *Ohm*, zřejmě tiskovou chybu za *Olim*, jak se nazývají nejstarší registry rozsudků pařížského parlamentu.

ve svých rozsudcích k němu nepřihlížel. Ještě za Ludvíka XI., roku 1462, odmítl pařížský parlament registrovat dar, který král učinil vévodovi z Tancarville; bylo třeba výslovného rozkazu Ludvíka XI., aby ho k tomu donutil. Potom pokaždé, když královská moc narazila v parlamentu na odpor tohoto druhu, překonala jej zvláštním nařízením, a tehdy se při zmínce o registraci připojovala formule: *Z nejvýslovnějšího rozkazu krále*. Často dokonce, aby zlomili odpor parlamentů, konali v nich králové slavnostní soudní zasedání (*lits de justice*), na nichž dávali nařízení registrovat ve své přítomnosti.

Právo remonstrancí bylo úzce spjato s právem registrace a pocházelo z téže doby. Než se parlament podrobil králově rozkazu, adresoval mu velmi pokorné remonstrance, v nichž mu vyložil důvody, které ho vedly k odkladu registrace toho či onoho ediktu. Moulinské nařízení sice parlamentu přiznalo právo podávat remonstrance, ale prohlásilo, že nemohou odkládat výkon ediktů. I v těchto mezích se toto výsadní právo parlamentů zdálo Ludvíku XIV. ještě nebezpečné. Svým prohlášením z 24. února 1673 upravil formu, v níž měly být registrovány edikty a královské patenty vydané královskou mocí. Parlament si podržel právo remonstrancí jen u aktů, které se týkaly jednotlivců. Až do konce vlády Ludvíka XIV. tak zůstalo právo remonstrancí v politických věcech pozastaveno; ale prohlášení z 15. září 1715 je parlamentům vrátilo a královský patent z 26. srpna 1718 upravil jeho užívání.

Tom šestý (1707–1708)

Kapitola první

Podivně výmluvné slovo, které v hněvu při hře uklouzlo panu Velkému. — Pan a paní du Maine; jejich povaha a chování. — Hrabě z Toulouse; jeho povaha. — Ženská posloupnost ve vévodstvích lotrinském a barském. — Vaudemontovo postavení, rodina, zevnějšek, zdraví, jmění a povaha; jeho nároky a úskoky. — Colmenerova zrada. — Penze 280 000 livrů od Francie a Španělska panu a paní z Vaudemontu hned po příjezdu. — Penze 60 000 livrů od císaře paní Mantovské, která se uchýlí do Švýcarska a potom do kláštera v Pont-à-Mousson. — Poměry panství Commercy. — Vaudemontovi tvrdošíjně odpírán Řád Svatého Ducha. — Příčina tohoto odmítnutí. — Paní z Vaudemontu v Marly, a jak. — Její nároky; její rozpaky; její nespokojenost; její povaha. — Její rychlé zmizení ze scény. — Vaudemontovy úskoky a obratné podniky zmařeny; jeho chování; jeho prostředky. — Proč jsem se o těchto pokusech rozepsal. — Vaudemontova poddajnost. — Commercy jako svrchované panství a Vic princi z Vaudemontu, s návratem na lotrinského vévodu. — Pan Lotrinský dává princi z Vaudemontu přednost hned po svých dětech, před celým lotrinským domem. — Obojí zůstává Vaudemontovi ve Francii k ničemu. — Vaudemont se konečně vzdává svých chimér a zůstává s lotrinským domem nenávratně rozkmotřen. — Princ Camille se v Lotrinsku necítí dobře. — Pohoršení nad Vaudemontovým skvělým postavením ve Francii. — Další zrady Vaudemontovy a jeho neteří. — Tajná opatření pana Lotrinského. — Krátká úvaha.

Takové tedy byly tyto svazky a jejich mocné opory, když pan z Vaudemontu přijel do Francie; jeho neteře mu z nich nic nezatajily a zasvětily ho do nich, jakmile jen mohly. S panem z Vendôme je pojily velmi úzké vztahy. Už jinde jsme viděli, že princ de Conti a on se dělili o přízeň Monseigneura a o nejdůvěrnější místo v jeho společnosti. Slečna Choinová vynaložila dost úsilí, aby mezi nimi udržela přinejmenším rovnováhu. Její dvě přítelkyně, které kvůli ní — či spíš kvůli prospěchu, který v tom našly — opustily princeznu de Conti, ač zachovávaly zdání, dokud to šlo, a vždy natolik, aby se s ní nerozkmotřily, byly už tím samým strhávány k panu z Vendôme. Ostatně lotrinská krev, leda z donucení, nikdy nebyla s to bourbonskou krev milovat, natož k ní přilnout.

To mi připomíná jednu hrubost, která uklouzla panu Velkému a která právě proto odhaluje dno jeho duše. Hrál v salonu v Marly s Monseigneurem lansquenet; hrál velmi vysoko a prohry snášel velmi zle. Nevím, při jaké příležitosti ke gratulaci přišla do Marly ze svého kláštera — neboť v něm tehdy ještě byla — paní velkové-

vodkyně [toskánská][1], kam se měla vrátit až po večeři s králem. Náhoda chtěla, že sázela proti panu Velkému a zasadila mu *coupe-gorge*. On okamžitě udeřil pěstí do stolu, sklonil se nad něj a nahlas vykřikl: „Ten prokletý rod, bude nám vždycky ke zkáze?“ Velkovévodkyně se začervenala, usmála se a mlčela. Monseigneur i všichni, muži i ženy, kdo seděli u stolu a stáli kolem, to jasně slyšeli. Velký štolba zvedl nos od stolu a rozhlédl se po celé společnosti, pořád ještě funě vztekem. Nikdo neřekl ani slovo, ale potom si to šeptem do ucha nikdo neodpustil. Nevím, zda se to král dozvěděl; jisté však je, že z toho nic dalšího nebylo a že s ním nejednal o nic hůř.

Princ de Conti navíc oběma sestrám nepřinášel nic než paní Vévodkyni, kterou si ostatně byly jisty; Vendôme jim dával příležitost získat pana du Maine, a pro ně nebylo nic příliš. Navázaly tedy s Vendômem co nejužší styky, jak jen mohly, a v tomto duchu naléhavě doporučily svému drahému strýčkovi — neboť tak mu říkaly a tak o něm vždycky mluvily —, aby nic neopomněl a Vendôma, až pojede do Itálie, si natolik naklonil, aby se odtamtud vrátil jako jeho přítel, s nímž mohou počítat. Drahý strýček si z lekce dobře vzal ponaučení a uspěl tak, že po Vendômově návratu i kdykoli potom už neměly v tomto ohledu co si přát a že se Vendôme, ony a Vaudemont, s panem du Maine jako čtvrtým, spojili co nejúžeji — ten poslední ovšem, jak měl ve zvyku, co nejtajněji.

Pan du Maine cítil, že ho Monseigneur nemá rád; nebylo lepší cesty, jak se mu pozvolna přiblížit, než přes jeho nejdůvěrnější přítelkyně; sám Vendôme by nestačil. Král stárl a Monseigneur se blížil k trůnu; pan du Maine se toho třásl. Měl ducha — neřeknu jako anděl, ale jako ďábel, jemuž se tolik podobal zlomyslností, černotou, zvráceností duše, škodami všem a službami nikomu, hlubokými úskoky, nejpyšnější nadutostí, vybroušenou falší, nesčetnými lstmi, bezmeznou přetvářkou, a vedle toho i půvabem, uměním bavit, rozptýlit a okouzlit, když se chtěl zalíbit; byl to dokonalý zbabělec srdcem i duchem, a právě proto zbabělec nejnebezpečnější a nejschopnější — jen když to bylo pod zemí — uchýlit se k nejkrutějším krajnostem, aby odvrátil, čeho se podle svého soudu musel obávat, a uchýlit se také ke všem úlisnostem a k nejplazivějším podlostem, na nichž ďábel nic netratil.

Navíc ho poháněla žena stejného ražení, jejíž duch — a i ona ho měla nesmírně — se dokonale zkazil a zvrhl četbou románů a divadelních her, jejichž vášním se oddávala tak, že léta trávila tím, že se je učila nazpaměť a sama je veřejně hrála. Měla odvahy až příliš; byla podnikavá, odvážná, zuřivá, znala jen okamžitou vášeň a všechno jí podřizovala; rozhořčovala se nad opatrností a rozvahou svého manžela, které nazývala ubohou slabostí, vyčítala mu čest, kterou mu prokázala tím, že si ho vzala, a učinila ho před sebou malým a povolným, když s ním jednala jako s černým otrokem a ruinovala ho do základů, aniž se odvážil pronést slovo; on od ní snášel všechno ze

---

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámku I na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 6, č. I).

strachu, který z ní měl, a z hrůzy, aby se jí hlava nepomátla docela. Ačkoli jí leccos tajil, její moc nad ním byla neuvěřitelná a hnala ho kupředu ranami hole.

S hrabětem z Toulouse žádná shoda; byl to člověk velmi omezený, ale sama čest, ctnost, přímost, pravdivost, ba i spravedlnost, s vlídností tak laskavou, jak jen to dovolovala přirozená chladnost — ovšem ledová; měl statečnost a chuť konat, ale poctivými cestami, a přímý a správný úsudek mu ve věcech docela obyčejných nahrazoval ducha; jinak se velmi pilně zabýval svým válečným i obchodním loďstvem a výborně mu rozuměl. Muž takové povahy nebyl s to žít v důvěrném styku se svým bratrem a švagrovou. Pan du Maine viděl, že je milován a vážen, protože si to zasluhoval, a záviděl mu to. Hrabě z Toulouse, moudrý, mlčenlivý a uměřený, to cítil, ale nedával nic znát. Nemohl vystát bláznovství své švagrové. Ona to viděla naplno, zuřila nad tím, sama ho zase nemohla vystát a oba bratry od sebe ještě víc vzdalovala.

Hrabě byl v dobrých vztazích s Monseigneurem i s vévodou a vévodkyní z Bourgogne, k nimž se vždycky choval s velkým ohledem a úctou. Před králem byl ostýchavý; krále mnohem víc bavil pan du Maine, Benjamin paní z Maintenon, své bývalé vychovatelky, jíž obětoval paní z Montespan — a obě mu to nikdy nezapomněly. Dokázal krále přesvědčit, že přes velký důvtip, který mu nebylo možno upřít, je bez jakýchkoli záměrů a bez nejmenší ctižádosti, že je to podivín zahloubaný do lenosti, samoty a studia a ten největší naivka na světě ve všem. Trávil proto život v ústraní svého kabinetu, jedl sám, prchal před společností, na hon jezdil sám a z tohoto plachého života si dělal u krále skutečnou zásluhu; krále vídal denně ve všech jeho soukromých hodinách. A konečně, nejvýš pokrytecký, chodil o všech svátcích a nedělích s okázalostí na velkou mši, na nešpory i na požehnání. Byl srdcem, duší a věštírnou paní z Maintenon, s níž dělal, co chtěl, a jež myslela jen na to, co by mu mohlo být nejmilejší a nejvýhodnější, ať to bylo na úkor čehokoli.

To je pěkná odbočka; ale v dalším se ukáže, jak nezbytná je k objasnění a odhalení toho, co budu mít vyprávět. Tyto osobnosti pohnou mnoha věcmi, jimž by bez tohoto klíče nebylo možné porozumět. Podal jsem ho, když se potřeba blížila a když jsem k tomu našel příležitost. Vraťme se nyní k panu z Vaudemontu.

To, co jsem vyložil (tom III, s. 195 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola desátá) o jeho dvou významných neteřích, je tak vzdáleno od místa, kde jsme, že jsem pokládal za potřebné připomenout je zde znovu, aniž bych se obával jakéhosi opakování, a to kvůli tak důležitým věcem, v nichž je uvidíme vystupovat. Z téhož důvodu pomíjím tutéž obavu i u pana z Vaudemontu, abych zde stručně a jedním pohledem shrnul, co je roztroušeno na příliš mnoha různých místech. Je to nezbytné objasnění, které osvětlí jeho nároky plynoucí z původu i nesmírné milosti, jichž se mu dostalo od francouzského a španělského dvora a jež nevděčil tomu, čím by si je byl zasloužil.

Karel II., obvykle zvaný III., vévoda lotrinský,[2] tak proslulý tím, že měl tu čest pojmout roku 1558 za manželku druhou dceru Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské, a ještě víc vším, co tato královna uvedla v pohyb, aby po jejích dětech nastoupil na trůn on, na úkor Jindřicha IV., jejího druhého zetě, a celé královské větve Bourbonů, měl z tohoto manželství, nemluvě o dcerách, tři syny. Prvním byl Jindřich, kterého měl tu čest oženit roku 1599 se sestrou Jindřicha IV. — byl rovněž proslulý vším, co podnikl, aby toto manželství zrušil, jak to tak krásně vysvětlují dopisy kardinála d'Ossat[3] —, jenž ji roku 1604 ztratil bezdětnou a roku 1606 se znovu oženil s dcerou mantovského vévody Vincenza, odkud jejich potomstvu vzešel nárok na Montferrat. Nastoupil po otci roku 1608 a zemřel roku 1624; zanechal jen dvě dcery, Nicole a Klaudii Františku. Druhým byl Karel, kardinál, biskup metský a štrasburský; a třetím František, hrabě z Vaudemontu, který měl s jednou ze Salmů dva syny, Karla a Františka, a dvě dcery: starší, tak proslulou pod jménem princezny z Phalsbourgu svými intrikami a všemi svými podivnými sňatky, a mladší, kterou si Gaston Orleánský vzal způsobem, jejž každý zná, a která zanechala jen tři dcery: slečnu z Montpensier[4], paní velkovévodkyni toskánskou a paní z Guise.

Vévodství lotrinské a barské, zcela soustavně dědičná i po přeslici, která už jednou přešla skrze dědičku na rod z Anjou, na dobrého krále Reného,[5] a skrze jinou dědičku z rodu Anjou se vrátila do lotrinského rodu, připadla právem Nicole, starší dceři vévody Jindřicha; ten, aby je zachoval svému rodu, ji tři roky před svou smrtí provdal za Karla, nejstaršího syna třetího z bratrů, kterému tehdy bylo jednadvacet let a Nicole třináct, a to v přítomnosti hraběte a hraběnky z Vaudemontu, Karlových rodičů; Karel pak roku 1623, tři roky po sňatku, nastoupil po svém tchánovi

2. **Vysvětlivka:** Karel III. Lotrinský (1543–1608), vévoda lotrinský a barský od roku 1545; číslování lotrinských vévodů jménem Karel v pramenech kolísá, proto ho Saint-Simon uvádí jako „Karla II., obvykle zvaného III.".

3. **Vysvětlivka:** Arnaud d'Ossat (1537–1604), kardinál a diplomat Jindřicha IV. v Římě, kde vyjednal králi papežské rozhřešení; jeho tiskem vydané dopisy platily za vzor diplomatické korespondence.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V této větě je genealogický omyl, který lze přičíst jen nepozornosti, neboť Saint-Simon rodinu slečny z Montpensier dokonale znal. Tato princezna nebyla dcerou Markéty Lotrinské, o níž je zde řeč, nýbrž první Gastonovy manželky, Marie Bourbonské, vévodkyně z Montpensier. Z druhého manželství měl Gaston tři dcery: Markétu Luisu Orleánskou, provdanou za Cosima III. Medicejského, toskánského velkovévodu; Alžbětu Orleánskou, z níž se stala paní z Guise; a Františku Magdalenu Orleánskou, provdanou za Karla Emanuela, vévodu savojského, která zemřela krátce po sňatku.

5. **Vysvětlivka:** René z Anjou, zvaný Dobrý král René (1409–1480), vévoda z Baru a sňatkem s dědičkou Isabelou Lotrinskou i vévoda lotrinský, titulární král neapolský; jeho vnuk René II. vrátil vévodství lotrinskému rodu.

právem své ženy.[6] To je ten, který je pod jménem Karel IV. tak proslulý svými věrolomnostmi, z nichž byl utkán celý jeho život a které mu — přes velký důvtip a statečnost — připravily tak nešťastný život a stály ho jeho země a posléze dlouhé vězení ve Španělsku. Protože ani deset let po sňatku neměl děti, uzavřeli sňatek jeho bratra Františka s Klaudií Františkou, sestrou vévodkyně Nicole, aby obě vévodství zajistili svému rodu. Z tohoto druhého manželství vzešel slavný Karel, vévoda lotrinský a barský, švagr císaře Leopolda, který své země nikdy neviděl ani nedržel a který si získal tak velké jméno v čele císařských armád; jeho syn byl ve svých zemích obnoven ryswickým mírem a zanechal z manželství s dcerou Monsieura, bratra Ludvíka XIV., dva syny, z nichž starší, který se stal toskánským velkovévodou,[7] postoupil navždy vévodství lotrinské a barské koruně a oženil se se starší dcerou Karla VI., posledního císaře a posledního muže rakouského domu.

Karel IV., zamilovaný do Beatrix z Cusance, vdovy po hraběti z Cantecroix, a uchýlený do Bruselu, kde sloužil rakouskému domu, ji dal od císaře povýšit na říšskou kněžnu, nechal si oznámit smrt své ženy, vévodkyně Nicole, nasadil nejhlubší smutek, přijímal v Bruselu všechny kondolence a odtud náhle odjel do Besançonu, kde ho 2. dubna 1637 sluha převlečený za kněze oddal ve svém pokoji s paní z Cantecroix. Podvod byl za několik dní odhalen: vévodkyně Nicole nebyla ani nemocná. Její manžel měl s paní z Cantecroix roku 1639 dceru, z níž se stala paní z Lislebonne, matka slečny z Lislebonne a kněžny z Espinoy, a o deset let později syna, jímž je princ z Vaudemontu. Je třeba poznamenat, že Karel IV. nikdy nenapadl platnost svého manželství s vévodkyní Nicole a že ta zemřela teprve roku 1657, tedy více než sedmnáct let po narození pana z Vaudemontu.[8] Karel IV., jeho otec, zemřel roku 1675 bez legitimních dětí. František, jeho bratr, zemřel už roku 1670 a Klaudie Františka, Františkova žena a sestra Nicole, už roku 1648, aniž se František znovu oženil. Slavný Karel, který se později stal švagrem císaře Leopolda a velitelem jeho armád, tak právem nastoupil po svém strýci Karlu IV., aniž mu kdy bylo toto právo, jež měl po matce, upíráno. Karel IV. chtěl své levobočky podepřít vlastním rodem. Našel pana z Lislebonne, bratra vévody z Elbeufu, který spojil svůj osud s jeho štěstím a byl ochoten roku 1660 pojmout za manželku jeho nemanželskou dceru, které bylo jedn-

6. **Ediční poznámka:** Podle údajů samotného textu (vévoda Jindřich zemřel roku 1624, sňatek se konal tři roky před jeho smrtí) proběhla svatba roku 1621 a Karel nastoupil roku 1624, nikoli 1623; Karlovi (nar. 1604) bylo tehdy sedmnáct let, ne jednadvacet.

7. **Vysvětlivka:** František Štěpán Lotrinský (1708–1765), lotrinský vévoda 1729–1737, poté toskánský velkovévoda; manžel Marie Terezie, od roku 1745 císař František I.

8. **Ediční poznámka:** Podle údajů samotného textu (dcera narozena 1639, syn o deset let později, tedy kolem 1649) přežila vévodkyně Nicole narození pana z Vaudemontu jen asi o osm let, nikoli o víc než sedmnáct; „více než sedmnáct let" odpovídá spíš době od narození dcery roku 1639 (do 1657 uplynulo osmnáct let).

advacet let; a o devět let později týž vévoda z Elbeufu,[9] jemuž nezáleželo na synovi z prvního manželství, onom „třasavci", kterého přiměl postoupit prvorozenské právo dnešnímu vévodovi z Elbeufu, svému synovi z druhého manželství, dal svou dceru z prvního manželství panu z Vaudemontu. Byla po matce sestrou manželky vévody z La Rochefoucauld, který byl u Ludvíka XIV. tak v přízni. Panu z Vaudemontu bylo dvacet let a jeho žena byla stejně stará.

Už jinde jsme viděli, jak dovedl vytěžit ze své postavy, ducha a galantnosti a jak maršál z Villeroy, okouzlený jeho způsoby a tím, jak je ve Francii v módě, pokládal za vybraný tón být jeho přítelem a celý život si na tom zakládal. Vaudemont brzy poznal, že ho jeho roztomilosti zde k ničemu pevnému nedovedou. Odešel do Nizozemí, vstoupil do služeb nepřátel Francie a dvořil se princi oranžskému a ministrům rakouského domu. Odjel do Španělska, kde s podporou mnoha patronů, jež si získal, obdržel doživotní grandezu, aby si zjednal hodnost a pevné postavení, a potom Zlaté rouno, aby se ozdobil. Bylo to roku 1677, v době nejprudší války Francie proti rakouskému domu. Na svém místě jsme viděli, do jaké míry se proti ní rozpoutal, aby se zalíbil, a to v Římě, kam ze Španělska odjel, s takovou drzostí, že král nepohrdl dát najevo, jak se ho dotklo, že se odvážil napadnout jeho osobu, a dal ho z Říma papežovým rozkazem potupně vypovědět. Odešel do Německa, kde si z tohoto dobrodružství dovedl udělat zásluhu u císaře, který ho od té doby stále chránil a učinil ho říšským knížetem, a u prince oranžského, jenž byl s králem osobně v tak zlém poměru. Tomuto se zalíbil svým půvabem, duchem a obratností i společnou nenávistí natolik, že vstoupil do jeho nejdůvěrnější důvěry, kterou poskytoval tak málokomu. Viděli jsme toho doklady při poslední výpravě Ludvíka XIV. do Flander a při jeho náhlém návratu do Versailles roku 1693. Tato náklonnost krále Viléma ho postavila do čela flanderské armády, kde jsme ho viděli tak šťastně uniknout díky panu du Maine, čehož maršál z Villeroy tak obratně využil, aby se zalíbil králi. Nakonec mu ochrana krále Viléma a císaře vynesla od Karla II. generální guvernérství Milánska.

Viděli jsme, s jak nebezpečnou obratností si tam počínal, když se neodvážil nedat tam provolat Filipa V., a jak byla jeho poddajnost zde vynášena, vychvalována a oslavována. Zaslepenost vůči němu trvala díky jeho obratnosti a mocné klice, která ho nesla; a právě jsme viděli, že po smrti svého syna, feldmaršála císařských armád, který sloužil v Itálii, a krocen navíc Vendômem, jehož očí a váhy u krále se obával, si počínal uměřeněji a získal si ho svou úlisností.

Konečně, když byla Itálie ztracena, vytěžil ze zásluhy, že smlouvou zachránil a přivedl zpět dvacet tisíc mužů francouzských a španělských vojsk, kteří zbyli po Médavyho vítězství — a ta smlouva zpečetila hanbu a nesmírnou škodu, že jsme Itálii

---

9. **Vysvětlivka:** Karel Lotrinský, vévoda z Elbeufu († 1692); z prvního manželství měl syna (onoho „třasavce") a dceru, paní z Vaudemontu, z druhého manželství Jindřicha, „dnešního" vévodu z Elbeufu.

vydali císaři, ač bylo možné se tam udržet a zabránit tak nepříteli zaútočit na naši hranici a proniknout do Francie.

Když sem přijel, záleželo opět jen na našem dvoře, aby otevřel oči. Colmenero byl ze všech generálů vojsk španělského krále sloužících v Itálii nejdůvěrnějším spojencem pana z Vaudemontu, který ho ve všem povýšil a postavil u pana z Vendôme na takovou nohu, že měl účast na všem. Naši Francouzi silně podezírali jeho věrnost a měli za to, že mají důvody být přesvědčeni, že se nemýlí; ale proti takovým oporám bylo třeba mlčet. Alessandrii vydal, jak jsme svého času viděli, způsobem, který to podezření ještě značně posílil. Pan z Vaudemontu se ho hlasitě zastal; a pan z Vendôme, který se vrátil z Itálie, byl s ním úzce spojen a často se dal oklamat i lidmi méně zběhlými v umění klamu, se ho hlasitě ujal. Nepřesvědčili nikoho z těch, kdo věci viděli zblízka, zato však náš dvůr, zvyklý jim slepě věřit. Překvapení tu tedy bylo velké, když se zde zároveň s Vaudemontovým příjezdem dozvěděli, že princ Evžen z rozkazu arcivévody svěřil guvernérství milánského hradu Colmenerovi, který zároveň přešel k němu a u Císařských si podržel tutéž hodnost, jakou měl v našich armádách. Vaudemont se tomu velice divil, pan z Vendôme rovněž — v Monsu, kde tehdy byl — a cítil se dotčen svým omylem; ale tím to skončilo: ani ho nenapadlo mít Vaudemontovi za zlé, že Colmenera tolik vychvaloval.

Páni z Vendôme a z Vaudemontu prošli týmž sítem;[10] Vendôme na tom nechal skoro celý nos, Vaudemont kosti prstů na nohou i rukou, z nichž zbylo jen beztvaré, nepevné maso, které se celé překládalo jedno přes druhé; na jeho ruce bylo trapné se dívat. Mělo to pro něho i jiné velmi nepříjemné následky, s nimiž si lékaři nevěděli rady. Jeden mastičkář ho v Bruselu vyléčil, nakolik to bylo možné, a uvedl ho do stavu, že se udržel na koni i na nohou. To mu v Itálii sloužilo za záminku, proč se v armádách ukazuje tak málo a tak zřídka sedá na koně. Jinak si ve svém věku zachoval celou svou krásnou postavu, byl velmi vzpřímený, vznešeného vzezření a velmi dobrého zdraví. Uvidíme, že dovedl vytěžit i ze stavu, jehož zdroj je tak hanebný.

Pan z Vaudemontu a jeho neteře se velmi zabývali jeho živobytím a jeho hodností. V Milánu nashromáždil nesmírné částky, a ať tam žil v jakémkoli lesku, mnoho mu z nich zůstalo, o čemž se později nebylo možné nepřesvědčit. Nesmělo se to však dát znát, jednak aby získal hodně, jednak aby neztratil zásluhu muže tak velkolepě zabezpečeného, který se vrací s prázdnou. To se jim nezdálo nejtěžší, a skutečně se jim posloužilo tak dobře, že hned po příjezdu dal král panu z Vaudemontu penzi devadesát tisíc livrů a napsal také španělskému králi, aby mu doporučil jeho zájmy. U paní des Ursins byli v ještě lepších rukou; ta navzdory neutěšenému stavu španělských financí a záležitostí, kde se všeho nedostávalo, jak jsme viděli v souvislosti s následky bitvy u Almanzy, chtěla paní z Maintenon ukázat, co u ní zmůže, a dala panu i paní

10. **Vysvětlivka:** Narážka na pohlavní nemoc (syfilis) a její tehdejší léčbu; Vendôme se z ní léčil roku 1699 a vrátil se ke dvoru se zohaveným nosem.

z Vaudemontu přiznat penzi sto devadesát tisíc livrů. Králi se poklonil 10. května; a 15. června už byla odpověď ze Španělska tady. Dalo by se myslet, že dvě stě osmdesát tisíc livrů ročního důchodu by jim mělo stačit a uspokojit je. Tím to neskončilo, a je třeba to říci hned, abychom se už k penězům nemuseli vracet.

Pan z Vaudemontu dostal od císaře Leopolda patent říšského knížete, který mu změnil titul hraběte z Vaudemontu na titul prince. Viděli jsme jeho styky s Vídní, tak dlouho důvěrné a ještě tak nedávné — jeho jediný syn zemřel v Itálii jako feldmaršál císařských armád a druhý muž lombardské armády. Tytéž styky si otevřeněji a s větší slušností zachoval s oběma lotrinskými vévody, otcem i synem. Když jednal s princem Evženem o návratu našich vojsk, požádal o penzi pro vévodu z Mantovy, kterého císař zcela zbavil jeho zemí, a o jinou pro paní Mantovskou. S první byl tvrdě odmítnut, druhou dostal a princ Evžen svolil, že bude činit dvacet tisíc tolarů. Paní Mantovská hned odjela do Solothurnu vyčkat povolení odebrat se do Lotrinska k sestrám od Navštívení v Pont-à-Mousson, a paní z Vaudemontu, její nevlastní sestra po otci, ji na této cestě doprovázela pod záminkou přátelství a slušnosti, ve skutečnosti však proto, aby zblízka vyjednávala u pana Lotrinského o tom, oč krále přiměli, aby ho pro pana z Vaudemontu požádal; podle toho, jak krátce trvalo vyjednávání, jež pana Lotrinského stálo tolik, a to za nic, se podezíralo, že do toho vstoupil vídeňský dvůr, který u něho zmohl všechno. Ať tak či onak, dámy se v Solothurnu dlouho nezdržely a přejely do Lotrinska; paní Mantovská zůstala v Pont-à-Mousson a paní z Vaudemontu přijela do Paříže do paláce Mayenne.

Karel IV., otec pana z Vaudemontu, mu dal hrabství Vaudemont, po němž nesl jméno otec Karla IV. a které bývalo často apanáží mladších synů lotrinských vévodů, ačkoli to panství není nijak významné. Týž Karel IV. koupil od kardinála z Retz[11] panství Commercy, které kardinál zdědil po matce, rozené Cilly,[12] a dal je rovněž panu z Vaudemontu, který v něm nastoupil po kardinálu z Retz; ten si doživotně ponechal jeho užívání a uchýlil se tam po návratu z Itálie, aby splatil své dluhy a v samotě činil pokání za svůj dřívější život. Později lotrinský vévoda Leopold, zeť Monsieura, Commercy od pana z Vaudemontu koupil a ponechal mu jeho výnos, který není velký. Toto panství bylo zcela soustavně lénem metského biskupství. Biskupové je dávali v léno pánům s titulem *damoiseaux*.[13] Hrabata Nassau-Saarbrücken, která je dlouho držela, za ně vždy uznávala metské biskupy za své lenní pány a plnila vůči nim své povinnosti; a když si královští úředníci úřadu bailliho ve Vitry činili nároky

---

11. **Vysvětlivka:** Jean-François Paul de Gondi, kardinál z Retz (1613–1679), jeden z vůdců Frondy a autor proslulých pamětí. Jeho matka pocházela z rodu Silly (u Saint-Simona psáno Cilly), pánů z Commercy; nejde o polního maršála téhož jména, o němž je řeč jinde.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Matkou Karla IV. byla Kateřina, hraběnka ze Salinu.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto slovo, utvořené z latinského *domicellus* (malý či mladý pán), označovalo původně syna rytíře. Později sloužilo k označení držitelů některých lén, a zvláště léna Commercy.

na soudní pravomoc v několika farnostech tohoto panství, jeho pán a lotrinský vévoda Antonín si roku 1540 vyžádali z komory ve Vic všechny listiny, které prokázaly, že celé Commercy je lénem metského biskupství a ani v ničem nezávisí na králi. Kardinál z Lenoncourtu jako metský biskup přijal roku 1551 všechny lenní povinnosti z něho. Toto panství se však pozvolna stalo jakousi malou suverenitou. Vznikl tam jakýsi soud „velkých dnů", kde se o sporech rozhodovalo v poslední instanci. V tomto stavu je drželi Cillyové; ale roku 1680 královská komora v Metách[14] uznala, navzdory oněm „velkým dnům" a navzdory nárokům úřadu bailliho ve Vitry, pod nějž některé farnosti spadaly, že lenní a přímé vrchní právo k celému Commercy náleží metskému biskupovi, a přisoudila mu je. Navzdory tak rozhodujícím překážkám si pan z Vaudemontu umínil dát si od lotrinského vévody udělit suverenitu nad Commercy — on, který to panství navíc tomuto knížeti prodal, a ten mu ponechával výnos —, dát k němu týmž vévodou připojit nová příslušenství, aby zvětšil výnos a rozšířil suverenitu, a učinit krále ochráncem celé věci; a brzy uvidíme, že se mu to podaří, a dokonce víc.

Mezitím velmi myslel na to, jak si zajistit význačnou hodnost. Měl hodnost španělského granda, ale ani zdaleka se s ní nehodlal spokojit. Jako říšský kníže v žádnou nemohl doufat. Hodnost spojená s jeho velkými úřady s nimi pominula, a ta spleť tolika nahromaděných věcí, která oslňovala hlupáky, se mu zdála příliš snadno rozebratelná, než aby si mohl lichotit, že z ní prosadí něco pevného. Uprostřed svého nejskvělejšího a nejvlivnějšího postavení v Itálii se pokusil stát se rytířem řádu; dal to naznačit svými přáteli, nakonec o to sám formálně požádal. Byl odmítnut víc než jednou a důvod se mu netajil, s mnoha výrazy lítosti, že ho nelze překonat. Tím důvodem byl statut Řádu Svatého Ducha, který vylučuje všechny levoboky bez jakékoli jiné výjimky než levobočků králů. Marně naléhal a dráždil pýchu poukazem, že král má moc udělovat dispense; všechno bylo zbytečné. Už v době, kdy byl španělský král v Itálii, k tomu použil Louvilla u Torcyho a u pana z Beauvilliers, který mi to vyprávěl; a později k tomu použil ještě Tessého, maršála z Villeroy a pana z Vendôme. Všechno bylo zbytečné; žádný vliv ani ohled nedokázal od krále vymoci, aby lotrinského levobočka postavil na roveň svým levobočkům v čemkoli. Ačkoli se však odmítnutí týkalo jen tohoto králi tak drahého zájmu, ukazovalo Vaudemontovi, že ho král nikdy nebude brát za nic jiného, než čím byl, totiž za lotrinského levobočka, což — z důvodu právě vysvětleného, který Vaudemont i jeho neteře měli příliš mnoho rozumu, aby jej necítili — bude vždy překážkou všech jeho nároků. To ho patrně také přivedlo na myšlenku oné suverenity nad Commercy a k tomu, aby podnikl ještě víc, jak uvidíme, a zakryl svůj nemanželský původ tak, aby od něj odvrátil králův skrytý důvod.

---

14. **Vysvětlivka:** Královská komora v Metách — tzv. reuniční komora, zřízená Ludvíkem XIV. roku 1679, která na základě starých lenních vazeb přisuzovala Francii léna a území sousedních zemí.

To všechno však ještě nebylo hotovo, a mezitím bylo třeba být u dvora a ve společnosti. Neodvažoval se tedy riskovat odmítnutí, aby zůstal nedotčen pro dobu, až[15] bude celá jeho věc s Commercy, a ještě víc, uspořádána, a rozhodl se uzurpovat, aniž by dával najevo, že si něco nárokuje, nebo nechával věci v pochybnosti; obratně využívat přemíry vstřícnosti, jíž ho zahrnovalo vše, co bylo u dvora nejvznešenějšího, nejpřednějšího a nejvlivnějšího; zneužít hlouposti většiny lidí a skrývat své výboje za nemohoucnost své osoby, aby si pak to, co by takto potají dobyl a obratně obrátil ve zvyk, nárokoval jako hodnost, kterou už získal.

Dával se tedy nosit v nosítkách přes malé salony až ke dveřím velkého, což velmi zřídka činily i královy dcery, a stál jen před králem. Vyhýbal se chození k Monseigneurovi a k monseigneurům, jeho synům, pod záminkou svých nohou, leda aby se jim po příjezdu poklonil; a stejně tak k vévodkyni z Bourgogne a k Madame. U ostatních si sedal na první sedadlo, které tam našel; a v těch komnatách v Marly byly jen taburetky, stejně jako v salonu. Tam se usazoval v koutě; kolem něho se shromažďovala nejskvělejší společnost, sedící i stojící, a on tam udával tón. Monseigneur k němu občas přistoupil; Vaudemont ho obratně přivykl tomu, že před ním nevstává, a hned nato si totéž počínal i vůči vévodkyni z Bourgogne.

Všichni ministři k němu hned přišli; paní z Maintenon navštívil u ní sám, ale opakovalo se to velmi zřídka, a nikdy tam neviděl krále, od něhož neměl téměř žádnou audienci v jeho kabinetu. Nic nebylo tak skvělé jako tento pobyt a král se jím neustále zabýval. Dal mu přidělit kočár při všech svých honech. Jedna z jeho neteří jezdila s ním. Bylo docela zábavné vidět je oba jet za kočárem krále, který v něm seděl sám s vévodkyní z Bourgogne, a tvořit tak dvě dvojice mezi čtyřma očima, bez jiného kočáru než kočáru kapitána tělesné gardy, neboť Madame tehdy ještě jezdila na koni. Tento pobyt v Marly, kam přijel a kvůli čemuž si to přesně vyměřil, uplynul takto: všechnu pozornost obracel na sebe, byl tam jedinou hlavní osobou a zjišťoval, s kým může počítat.

Potom svůj čas rozděloval méně do Versailles než do Paříže. Versailles bylo veřejnější, méně semknuté, méně promíchané a tam bylo těžší udržet si onu střední polohu. Moudře usoudil, že když dobře osondoval půdu, je třeba zmizet, aby se probudila chuť a horlivost, a neopotřebovat je zvykem. Po měsíci se rozloučil a odjel do Commercy se sestrou, neteřemi a ženou, která pod záminkou únavy a chatrného zdraví spatřila v Paříži denní světlo jen hrdlem láhve, ve skutečnosti však kvůli rozpakům ze svých nároků, jež nechtěla vystavit nebezpečí, a aby se dřív, než se ukáže u dvora, dozvěděla, na jakou nohu se tam má stavět. Vaudemont si před odjezdem zajistil, a pak ohlásil, účast na příštím pobytu v Marly. Bylo to vyznamenání, které nesměl zanedbat. Na tu cestu stačily tři týdny. Zdraví bylo dobré, když to bylo potřeba, a nohy nikdy nedaly zmeškat nic užitečného. Paní z Lislebonne a paní z Vau-

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ve smyslu „až do doby, kdy" (*jusqu'à ce que*).

demontu zůstaly v Paříži; strýc a neteře přijeli do Marly. Před jeho odjezdem proběhlo jedno vyjednávání. Paní z Vaudemontu, která ještě nevěděla, jak se zachovat, se chtěla vyhnout versailleskému ceremoniálu a jet rovnou do Marly, jako to udělal její manžel. Králi to připadalo směšné a věc zůstala nerozhodnuta. Po návratu pana z Vaudemontu naléhal tak úspěšně, že z toho vzešlo ještě větší vyznamenání, protože se králi zdálo menší než přijmout rovnou v Marly ženu, kterou nikdy neviděl a která se kroutila v nárocích. Vaudemont a neteře přijeli do Marly v sobotu.

V neděli paní z Maintenon dosáhla královu souhlasu, aby ji paní z Vaudemontu ve středu, kdy ona pojede do Saint-Cyru — jezdila tam z Marly téměř každý den —, přijela navštívit z Paříže, a aby jí pak, aniž by paní z Vaudemontu o Marly mluvila, ona sama navrhla, že ji tam vezme. Král svolil, pak si to rozmyslel a nakonec to povolil, a co bylo stanoveno na středu, uskutečnilo se teprve v pátek. Když král večer vešel k paní z Maintenon, našel tam paní z Vaudemontu, která s ní právě přijela. Přijetí bylo vlídné, ale krátké; k večeři nezasedla, protože byl postní den. Nazítří byla představena vévodkyni z Bourgogne, právě když se chystala na mši, na okamžik navštívila Monseigneura a monseigneura vévodu z Bourgogne v jejich komnatách a pak princezny, velmi prostě, ale velmi krátce. Odpoledne šla s králem a téměř všemi dámami podívat se na ruletu, kam chodila vévodkyně z Bourgogne, a potom na velké občerstvení v zahradě. Paní z Vaudemontu nebyla zdaleka tak oslavována jako její manžel. Zůstala v Marly tři dny a v úterý odjela do Paříže. O sedm či osm dní později se vrátila do Marly na několik dní a pak spěchala zpět do Commercy, nespokojená, že tam nedokázala nic uzurpovat v hodnosti a přednostech.

Byla to osoba celá zaujatá svou velikostí, svými přeludy a svým pádem z milánského guvernérství; zaujatá byla i svým zdravím, ve skutečnosti však mnohem méně, než kolik jí sloužilo za obouvák či zástěrku; celá škrobená, celá strojená, celá rozpačitá, s duchem málo přirozeným, s okázalou zbožností plnou vnějškovosti a způsobů; zkrátka nic milého, nic společenského, nic přirozeného; vysoká, vzpřímená, s výrazem, který chtěl budit úctu a přitom být vlídný, ale byl přísný a silně tíhl ke kyselosladkému. Nikdo si s ní neporozuměl, ona si neporozuměla s ničím ani s nikým; byla ráda, že mohla pobyt zkrátit a odjet, a nikdo neměl chuť ji zdržovat.

Její manžel, poddajný, podlízavý, obdivující s nejnižšími lichotkami a zdánlivě se přizpůsobující všemu, pokračoval v Marly ve své hře. V salonu byly tři židle s opěradlem, které tam časem přibyly jedna po druhé, potažené stejnou látkou jako taburetky. Monseigneur, který dal udělat první, na ní hrával; v jeho nepřítomnosti na ni usedala vévodkyně z Bourgogne, potom na další, kterou pro ni dali udělat kvůli jejím těhotenstvím. Paní Vévodkyně se odvážila požádat Monseigneura o svolení dát si podobnou schovat do kouta a hrát na ní za zástěnou. Vaudemont, který si všiml, že všechny tři nejsou téměř nikdy obsazeny zároveň, se zprvu zmocňoval jedné po ránu, mezi královým vstáváním a mší, kdy Monseigneur ani obě princezny nikdy nebyli v salonu. Zasedal na ní ve svém obvyklém koutě jako na soudu, kolem sebe

výkvět dvora na taburetkách; a když tím přivykl společnost, která ve Francii schválí všechno, jen když jde o troufalé výboje, dovolil si ji držet i večer během hry. Tak to trvalo dva pobyty; během druhého z nich dal své židli zvýšit nohy, zdánlivě aby se mu sedělo pohodlněji, protože byl vysoký, ve skutečnosti aby si ji přivlastnil a zajistil si tak vyznamenání, jaké neměl nikdo, a to aniž se kryl zástěnou jako paní Vévodkyně. Monseigneur k němu na té židli občas přicházel promluvit, občas i vévodkyně z Bourgogne, když poletovala po salonu: nevstával; nakonec už ani nedělal, že by chtěl vstát; přivykl je tomu.

Po těchto pobytech chtěl jít složit poklonu vévodkyni z Bourgogne v domnění, že když ji v Marly přivykl tomu, že s ní mluví vsedě, je čas činit si nárok sedět i u ní. Byl tak laskav, že se tam spokojil s taburetkou a nenárokoval si víc než vnuci Francie. Vévodkyně du Lude, která se bála každého, oslněná tím, na jak vysokou nohu se postavil, měla tu slabost, že svolila. Bylo to však třeba říci vévodkyni z Bourgogne, které to připadalo velmi nepatřičné a řekla to monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Tento princ to vzal velmi zle. A hle, vévodkyně du Lude v podivných rozpacích. Věc byla domluvena na příští den, ona proti ní nevznesla žádnou námitku — a teď byla zoufalá. Aby ji vyvedl z tísně, monseigneur vévoda z Bourgogne pro tentokrát s taburetkou souhlasil, ale chtěl být přítomen a sám si nesednout. Tak se to také provedlo, k veliké úlevě vévodkyně du Lude, ale k velké nelibosti Vaudemonta, který počítal, že si touto lstí zajistí velmi vysokou hodnost, a viděl se snížen na hodnost beznohého mrzáka, když seděl v přítomnosti stojícího monseigneura vévody z Bourgogne. Aby se to však neopakovalo, pokládal princ za vhodné vypovědět věc králi a vyžádat si jeho rozkazy. Když mu o tom podával zprávu, přišla do vyprávění i židle s opěradlem v Marly a to, že na ní mluví vsedě a bez vstávání s Monseigneurem i s vévodkyní z Bourgogne, a to krále rozhněvalo a postavilo do střehu. Vévodkyni du Lude pořádně vyčinil a zakázal, aby se s panem z Vaudemontu u vévodkyně z Bourgogne zacházelo jinak než se všemi ostatními pány. Vyhuboval Bloinovi pro jeho povolnost ohledně zvýšené a přivlastněné židle s opěradlem a pak se poptal, zda je Vaudemont skutečně španělským grandem. Jakmile se o tom ujistil — a to bylo brzy —, dal mu vzkázat, ať si nečiní nárok na nic nad tuto hodnost a že se velmi diví židli s opěradlem, kterou si vzal v Marly, a tomu, že zůstává sedět před vévodkyní z Bourgogne a před Monseigneurem, i když mu to z laskavosti nařizovali.

Vaudemont vypil ten hořký kalich, aniž dal cokoli znát, a odjel do Commercy. Když se vrátil do Marly, salon žasl, že ho tam vidí na témž místě, ale na taburetce se zvýšenými nohami, a že vstává, jakmile Monseigneur projde, byť jen v jeho dosahu, anebo monseigneurové, jeho synové, a vévodkyně z Bourgogne. Okázale k nim dokonce chodil promluvit ke hře a chvíli tam stál, než se vrátil do svého kouta na taburetku. Usoudil, že je vhodné o nic nežádat a ve všem ustoupit, a živil se zatím nadějí, že se k tomu, co si předsevzal, vrátí s výhodou, až se mu plně zdaří to, co si chystal v Lotrinsku.

Rozepsal jsem se o úskocích a obratných výbojích prince z Vaudemontu, protože jim byl svědkem celý dvůr a často i jejich hloupým spoluviníkem, protože se odehrály před mýma očima, které je pozorně sledovaly; a ještě mnohem víc proto, abych tím, co každý viděl, připomněl, jakým způsobem se ve Francii ustavily hodnosti cizích knížat — bez jiného titulu než umění vyčkat na příhodnou chvíli a obrátit v právo to, co nejprve potají a obratně zaváděli kousek po kousku, a stoupat tak po stupních. Je třeba hned dovyprávět i stupně, po nichž Vaudemont šplhal, abychom celek viděli jedním pohledem a už se k němu nemuseli vracet. Toto vyprávění předběhne svůj čas jen o několik měsíců.

Vaudemont potřeboval celý zbytek tohoto roku, aby dosáhl cíle, který si vytkl, a dosáhl ho začátkem ledna 1708. Celý tento rok 1707 se se svými nároky protloukal, jak mohl. Protože nevyšly, dával najevo, že nechce nikoho urazit, že je španělským grandem; a jako oni si dal všude do znaku vévodský plášť — jeho znak neměl žádné znamení nemanželského původu —, a obratně kličkoval, aniž by se vyjádřil, zda se s touto hodností spokojuje, a dodával, že zahrnut královou dobrotou se snaží jen si ji zasloužit a získat si přízeň a vážnost všech. Od odebrání své židle s opěradlem a dalších zklamání se v Marly jen tu a tam ukázal; hrál nemohoucího víc než kdy jindy, aby nemusel nikam chodit, a zvlášť ne tam, kde se vyžadovala úcta — kromě oné taburetky v salonu v Marly, a kromě toho, že krále vídal stoje chvíli při jeho ranním vstávání (král ho nikdy neposlal, aby se šel posadit, ale mluvil s ním vždy s vyznamenáním) a že ho vídal procházet cestou na mši a z mše a na procházku a z procházky. Často jezdil do Commercy pod záminkou své ženy a svého zařizování v tom kraji, stavění a prosekávání lesa pro hon v kočáře, aby měl o čem s králem mluvit a čím přispět k hovoru; ve skutečnosti však často jezdil do Lunéville a tuto horlivost zakrýval slušností, ač ve skutečnosti sloužila jen jeho záměrům.

Když tam byl na začátku ledna 1708, byl tam náhle lotrinským vévodou se souhlasem krále prohlášen suverénem Commercy a všech příslušenství tohoto panství, aniž byl metský biskup, který nad ním měl přímé vrchní právo a lenní svrchovanost, přizván a měl na tom jakýkoli podíl; po smrti pana z Vaudemontu a jeho ženy mělo panství připadnout zpět lotrinskému vévodovi a jeho nástupcům, lotrinským vévodům, v téže a plné suverenitě. Hned nato se pan z Vaudemontu zřekl přeludných nároků na suverenitu nad Lotrinskem, jimiž se kdysi v Nizozemí pokoušel oslňovat na základě onoho krásného sňatku své matky; a lotrinský vévoda — nevím, ne na jakém základě, ale pod jakou zástěrkou — ho prohlásil za nejstaršího z lotrinského domu po svých dětech a jejich potomstvu, dal mu hodnost hned po svých dětech a jejich dětech a nad vévodou z Elbeufu a všemi princi lotrinského domu. S touto výhodou a touto suverenitou pan z Vaudemontu, tak dobře podepřený ve Francii, už nepochyboval o úspěchu všeho, co si předsevzal, a o tom, že když tam bude nyní bez potíží mít přednost před lotrinským domem, nenarazí už — jak díky tomuto právu, tak díky své suverenitě — na žádnou překážku, aby dosáhl hodnosti co nej-

výše vyznamenané. Jakmile měl svou věc v Lotrinsku hotovou, měl tam přednost před princem Camille, synem pana Velkého, který se tam před několika lety usadil s vysokou penzí od pana Lotrinského; a jakmile se takto této hodnosti ujal, přispěchal do Francie, aby tam rychle sklidil její plody dřív, než by se kdo stačil vzpamatovat.

Toto dvojí povýšení, které většina lidí tak málo čekala, udělalo u dvora všechen dojem, jaký si od něho sliboval, s velkým hlukem, a mezi rozumnými lidmi velké překvapení a ještě mnohem víc. Vskutku stačí pohlédnout na to, co bylo právě vyloženo o původu pana z Vaudemontu na jedné straně a o povaze panství Commercy na straně druhé, aby nebylo možné pochopit ani suverenitu, ani první hodnost v lotrinském domě. Také jediný člen tohoto domu způsobil, že ztroskotal v obou bodech.

Velký štolba, rozzuřený a zvyklý všechno na králi vymoci útokem, mu šel vylíčit křivdu, kterou jim pan Lotrinský činí, řekl mu, že o tom všichni právě napsali panu Lotrinskému, a s mnoha výkřiky a mnoha lichotkami o rozdílu mezi králem a lotrinským vévodou dodal, že pevně počítá s tím, že se jeho spravedlnost a jeho autorita nepodřídí novým zákonům, které tento vévoda ráčí vydávat, a že si nikdy nepomyslí, že by z ochoty k panu Lotrinskému a panu z Vaudemontu chtěl jim všem vrazit dýku do srdce. S touto prudkostí, s právem, rozumem a osobní přízní vymohl pan Velký na králi slib, že ani nová suverenita, ani nová hodnost, kterou pan Lotrinský právě dal panu z Vaudemontu, zde nic nezmění na jejich hodnosti ani na jeho postavení. Pan Lotrinský ve své odpovědi princům svého domu pevně trval na tom, co rozhodl. Oni triumfovali, nejvíc pan Velký nad tím, co od krále získal, a pan z Vaudemontu byl hned po příjezdu zastaven na místě. Pan Lotrinský napsal králi, že dal Vaudemontovi první hodnost ve svém domě a přednost před všemi. Král mu odpověděl, že je pánem a může u sebe upravit vše, co se mu zlíbí. Víc mu neřekl, ale zároveň dal Vaudemontovi dobře na srozuměnou, že ani jeho nová hodnost suveréna, ani jeho nová přednost před lotrinským domem nic nezmění u jeho dvora, kde má hodnost španělského granda, jímž je, a že je žádoucí, aby si nepředstavoval, že by tam měl jinou, ani nad ni v čemkoli jakoukoli přednost.

Lze si představit vztek, zlost, hanbu a bolest strýce i neteří nad takovým koncem tolika obratných výmyslů a tolika péče, námahy a pletich, jimiž dospěli k tomu, co se právě uskutečnilo. Ale umění přemohlo přirozenost. Rázem pochopili, že zlo je nenapravitelné; vypili ten kalich jedním douškem a měli dost chladné rozvahy, aby pochopili, že zbývá zachránit už jen přízeň a přední vážnost; že dávat najevo dotčenost, nespokojenost a nároky by znamenalo marně ukazovat vlastní slabost s jistotou, že nejen neuspějí, ale navíc se znelíbí a otevřeně se vydají mnoha nepříjemnostem, jakmile se ústa, která jejich přízeň dosud držela zavřená, odváží otevřít; a že opačným, poddajným chováním získají nekonečnou vděčnost krále, který rád viděl, když se ho poslouchalo bez odmluvy, a vůbec ne, když ho někdo obtěžoval — a tedy přinejmenším zachování téhož lesku a téže vážnosti.

Tentokrát se nemýlili. Pan z Vaudemontu si konečně rázem vyhnal z hlavy všechny přeludy; zároveň se mu zpevnily nohy; krále vídal pilněji a déle v hodinách dvora; jinak [tam] chodil o něco víc. Král, spokojen s chováním, které ho zbavovalo obtěžování, mu zdvojnásobil ohledy a pozornosti, ale takové, které s ohledem na možné nároky nemohly být dvojznačné a které je vždy vylučovaly; a svět žasl, když téměř naráz viděl beznohého mrzáka čile chodit, a to přinejmenším zhruba jako kdokoli jiný, aniž se dával podpírat nebo nosit. Díval jsem se na to s potěšením a nijak jsem se nezdráhal se tomu smát.

To všechno však nemohlo usmířit Lotrinské, kteří se s ním otevřeně rozešli; všichni kromě jeho sestry, jeho neteří a vévodkyně z Elbeufu, jeho tchyně — totiž macechy jeho ženy —, která zůstala neutrální, ho přestali navštěvovat a od té doby ho už nikdy neviděli. Jeho neteře se proto rozkmotřily s nimi všemi a pan Velký nepřestával metat oheň a síru.

Urážka, kterou podle něho utrpěl jeho syn v Lotrinsku tím, že musel snést Vaudemontovu přednost, ho rozčilovala tím víc, že — sám rozkmotřený s panem Lotrinským kvůli povýšenosti, s níž zde rázem zastavil Vaudemontovy nároky a s níž vystoupil proti jeho přednosti před nimi — mu bylo velmi nepříjemné nechat syna na malém dvoře pana Lotrinského, a ještě hořčejší připravit ho o čtyřicet tisíc livrů ročního důchodu, které odtud dostával, kdyby ho povolal zpět, neboť ho za to nechtěl odškodnit. Po mnoha výbuších dosáhla paní z Armagnacu,[16] které na tom, aby se zbavila prince Camille na cizí účet, záleželo mnohem víc než jemu, toho, že zůstal v Lotrinsku, avšak s tou nepříjemností, že musel zmizet pokaždé, když tam přijel Vaudemont, a ten tam zajížděl při všech svých cestách do Commercy, což se stávalo několikrát do roka. Přesto to tak trvalo i nadále; a Camille, který nebyl v Lotrinsku ani milý, ani milovaný, tam byl po zbytek života víc než kdy jindy ve špatném postavení.

Nikdo rozumný a přemýšlivý u dvora nemohl schvalovat pevné a skvělé postavení, jehož se tu Vaudemontovi dostalo peněžitými milostmi a vyznamenáními vážnosti; ale především Španělé a ti, kdo sloužili v jejich vojscích v Itálii, nad tím byli rozhořčeni. Vévoda z Alby méně než kdokoli jiný dokázal pochopit, jak tento občan vesmíru, propuštěnec Holanďanů, důvěrník krále Viléma, chráněnec rakouského domu, po celý život tak oddaný a tak hojně využívaný služebník všech osobních nepřátel krále a Francie, který jim snad posloužil ještě užitečněji od té doby, co ho snaha udržet si velké úřady, jež jim vděčil, přiměla navenek změnit stranu — jak, pravím, mohl tento Próteus tak dokonale okouzlit krále a všechny, kdo k němu měli v jakémkoli ohledu nejbližší přístup. Tento skandál neoklamal vévodu z Alby ani ty, kdo smýšleli jako on.

---

16. **Vysvětlivka:** Paní z Armagnacu — Kateřina z Neufville-Villeroy, manželka pana Velkého a matka prince Camille, sestra maršála z Villeroy.

Vaudemont, zahrnutý milostmi do té míry, jak jsme právě viděli, a s tak zásadním zájmem uchovat vše, čeho právě dosáhl, a udržet si tuto oslnivou vážnost, se přesto nedokázal konečně začít chovat věrně. Úspěch jeho lstí mu dodal důvěry, aby v nich pokračoval; všechno, co viděl a co dostal od našeho dvora, ho s ním nedokázalo usmířit a posloužilo jen k tomu, že jím pohrdal. Utužoval stále víc své staré a důvěrné styky s jeho nepřáteli, a ubytován v Paříži v chrámu nenávisti k Bourbonům, s Lotrinskými tak hodnými Guisů — a sám tak hodný i příliš proslulého opata od Saint-Nicaise, doma Clauda z Guise —, trávili tam život zradami. Barrois, od obnovení lotrinského vévody jeho vyslanec zde, bydlel s nimi. Byl to muž duchaplný, rozhodný a intrikánský, který se všude vtíral a měl umění zjednat si vážnost. Všechno, co mohli vypátrat nejtajnějšího o státních záležitostech — ať už díky důvěře, kterou lidé k Vaudemontovi pojali, nebo díky obratnosti, s níž on, jeho neteře a Barrois dovedli různými cestami zjistit mnoho důležitých věcí —, o tom byli velmi dobře zpraveni; oznamovali to lotrinskému vévodovi, a co bylo příliš důležité, než aby se to svěřilo papíru, se říkalo v Lunéville při jejich krátkých a častých cestách, aniž se ovšem Barrois kdy hnul z Paříže nebo od dvora, jednak aby zůstal v obraze, jednak aby se zdálo, že se do ničeho neplete, a nevzbuzoval svými nepřítomnostmi podezření. Z Lunéville nesli kurýři tyto zprávy do Vídně. Ministr, kterého císař držel u lotrinského vévody, se s nimi účastnil porad, které konali o tom, jak svých objevů využít a jak si počínat, aby v tom co nejlépe uspěli.

O této nebezpečné pletiše jsem se dozvěděl od jednoho duchovního z osnabrücké církve, služebníka biskupa, bratra pana Lotrinského, a správce biskupových záležitostí v Lunéville a v Paříži. Byl to člověk lehkomyslný a neopatrný, který, když měl čas, jezdil trávit několik dní do Beauce, totiž kousek za Étampes, k jednomu Louvillovu sousedovi, svému dobrému příteli. Tam se seznámil s Louvillem; zalíbili se jeden druhému, padli si do noty, a to tak a natolik, že mu ten duchovní vyprávěl, co jsem právě uvedl. Dodal, že pan Lotrinský pod rukou hromadí zásoby obilí a všeho možného a že ve svém malém státě, aniž by to bylo znát, vydržuje velký počet důstojníků, aby byl připraven na první rozkaz postavit vojsko, které bude rázem na nohou, jakmile to okolnosti dovolí. Mezi Doklady, v Torcyho jednáních, uvidíme, jaké byly nároky tohoto lotrinského vévody a s jakou houževnatostí je podporovali všichni spojenci, jakou přetvářku a jaké lsti tento kníže používal, dokud neuviděl naději na úspěch v úpadku, do něhož neštěstí války uvrhla Francii, a do jaké krajnosti a pod jakou odpornou záminkou své požadavky vystupňoval a dal podporovat.

Taková je vděčnost lotrinského domu, tak velkolepě a tak dávno usazeného ve Francii a žijícího na její útraty; taková jsou ta vlčata, která kardinál d'Ossat tak věrně vylíčil ve svých obdivuhodných dopisech; tak malý užitek vytěžili naši králové z proroctví Františka I., který umíraje řekl svému synovi Jindřichovi II., že nepokoří-li rod Guisů, jejž on sám příliš povýšil, svleče ho tento rod do kabátce a jeho děti do košile. Co chybělo k tomu, aby se doslova vyplnilo, a co všechno od té doby nedělali, kdy-

koli a jakkoli mohli, aniž by naši králové kdy chtěli otevřít oči nad jejich chováním, jejich duchem, jejich srdcem a jejich nejvroucnějším přáním (a to králové, kteří je štědře zahrnovali statky všeho druhu, hodnostmi, úřady, předními guvernérstvími a zaopatřeními všeho druhu)? Není to snad být stižen tím nejpodivuhodnějším zaslepením?

Kapitola druhá

Proces paní z Lussanu, který mě veřejně rozkmotří s panem Vévodou a paní Vévodkyní. — Kariéra, zásluhy a smrt maršála z Estrées. — Strašné Louvoisovy záměry. — Smrt markýzy z La Vallière. — Smrt paní z Montespan. — Její odchod do ústraní a její chování od té doby. — Její povaha. — Politika Noaillesů. — Pocity zúčastněných osob nad smrtí paní z Montespan. — D'Antinova povaha a chování. — D'Antinova lakota. — Zatají závěť paní z Montespan.

Na jaře toho roku mě potkala záležitost, která v létě nadělala velký rozruch. Ušetřil bych tu čtenáře nudy, jež je od takových podrobností neoddělitelná, kdyby mě k nim nezbytně nenutily její důsledky v běhu mého života, a to pro vliv, který měly na věci mnohem důležitější než moje vlastní.

Abych to mohl vysvětlit, je třeba připomenout, že poslední konetábl z Montmorency[1] se podruhé oženil s jednou z rodu Budos, sestrou markýze z Portes, jenž padl roku 1629 při obléhání Privasu jako rytíř řádu z roku 1619 a viceadmirál, právě když měl být jmenován maršálem Francie a vrchním správcem financí. Tato Budosová měla s konetáblem posledního vévodu z Montmorency, jemuž roku 1632 sťali hlavu, a paní Princeznu,[2] matku pana Prince, onoho hrdiny, pana prince de Conti a paní z Longueville. Markýz z Portes zanechal se sestrou vévody z Uzès dvě dcery a žádného syna; ty tedy byly sestřenicemi paní Princezny. Můj otec se poprvé oženil s mladší z obou, krásnou a ctnostnou, a o starší nestál pro její ošklivost a nevrlou povahu; byla také velmi zlá a nikdy mu to neodpustila. Z tohoto prvního otcova manželství vzešla (z dětí, které přežily) jen dcera, provdaná za vévodu z Brissacu,[3] bratra poslední maršálky z Villeroy; zemřela bezdětná a ustanovila mě svým univerzálním dědicem. Její matka a teta nikdy nevypořádaly své dědické podíly. Starší, velmi panovačná, podporovaná svou matkou, která se znovu provdala za staršího bratra mého otce a neměla s ním děti, sestře ustavičně vyhrožovala nějakou podivnou závětí; a protože se vdávat nehodlala a sestra doufala v její dědictví, vymohla si velmi nespravedlivě do požívání spoustu věcí. Tato první vévodkyně ze Saint-Simon zemřela mladá; slečna z Portes velmi stará, mnoho let po ní.

1. **Vysvětlivka:** Jindřich I. z Montmorency (1534–1614), konetábl Francie od roku 1593, syn konetábla Anne z Montmorency; jeho druhou manželkou byla Louise de Budos.

2. **Vysvětlivka:** Zde Charlotte-Marguerite z Montmorency (1594–1650), dcera konetábla, manželka Jindřicha II. Bourbonského, prince de Condé, a matka Velkého Condého; nezaměňovat s paní Princeznou doby vyprávění, chotí pana Prince.

3. **Vysvětlivka:** Míněn Jindřich Albert de Cossé, předchozí vévoda z Brissacu (zemřel na přelomu let 1698 a 1699), nikoli jeho bratranec a nástupce, nynější vévoda z Brissacu.

Sepsala směšnou závěť, v níž odkázala mnohem víc, než měla, a své statky v Languedocu panu princi de Conti, s pošetilou podmínkou, že pečetě, listiny, bandalíry strážců těchto statků a vůbec všechno, kde by byly erby, ponesou v jednom štítě napůl erb Bourbonů a napůl erb Budosů.

Pozůstalost dlouho zůstávala neujatá. Měl jsem na jejím jmění přednostní právo pro své pohledávky; uplatnil jsem je. Byly tak jasné, že se nepřihlásil žádný příbuzný, který by mi je popíral, až si paní z Lussanu usmyslela tvrdit, že to, co žádám jako součást odkazu své sestry, bylo v její osobě majetkem rodovým (*propre*), nikoli nabytým (*acquêt*),[4] a stejně tak v osobě slečny z Portes, a že ani jedna, ani druhá s ním nemohla nakládat jinak než v rozsahu pětiny;[5] že ostatní čtyři [díly] patří dědicům slečny z Portes, která zemřela dlouho po své sestře i po neteři; a že protože se tito dědicové dědictví zřekli, přihlašuje se za dědičku ona. Ani nás nenapadlo, že by tato žena k tomu nemusela být oprávněna, a mysleli jsme jen na obhajobu svého práva, pokud jde o povahu renty. Soudy byly v té otázce rozdělené a rozhodovaly ji různě, ale to, co jsem hájil já, bylo právem, a nejčastěji také tím, v jehož prospěch se obvykle rozhodovalo.

V tomto stadiu věci navrhl Harlay, který byl tehdy ještě prvním prezidentem a dobře věděl, že se věc projednává ve velkém senátu (*grand-chambre*), kde viděl, že ji vyhraji, při té příležitosti deklaraci, která by otázku upravila a zajistila všude jednotné rozhodování. Nemohl se ubránit tomu, aby zároveň nenavrhl, že ji má rozhodnout ve prospěch toho, co jsem hájil já; ale protože chtěl, abych spor prohrál, obratně do ní vsunul zvláštní klauzuli, šitou na míru jen mně, která se nikoho jiného nemohla týkat a podle níž byl v případě, o který mezi paní z Lussanu a mnou šlo, můj spor prohraný. To všechno se stalo tak náhle a tak potají, že jsem nemohl být včas varován; všechno už bylo hotovo, když jsem o tom mluvil s kancléřem, který o tom, ač byl mým přítelem, nechtěl ani slyšet, aby to nemusel znovu otevírat a přít se s prvním prezidentem, prohnanějším, než byl on, s nímž bylo všechno domluveno. Ta deklarace se svou zlomyslnou klauzulí byla tedy navržena, sepsána a registrována takřka najednou, a mně pak nezbylo než uznat se poraženým.

Sotva byla deklarace zveřejněna, probudila další příbuzné slečny z Portes, kteří se jejího dědictví nezřekli; ti se přihlásili za dědice a soudní cestou paní z Lussanu odříkali Vergiliovo *sic vos non vobis*.[6] Paní z Lussanu to hluboce dopálilo, kvůli cti i kvůli zisku. Viděla, jak jí berou plody jejího úsilí, a navíc byla nucena prokázat příbuzenství, z něhož nutně plynulo i příbuzenství s panem Princem, jímž se vždycky

4. **Vysvětlivka:** Podle pařížského obyčejového práva byl *propre* majetek zděděný v rodě, *acquêt* majetek nabytý za života. Závětí bylo možné volně odkázat movitosti a nabytý majetek, z rodového však jen pětinu; zbytek připadal dědicům z rodové linie.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pětina (franc. *quint*).

6. **Vysvětlivka:** „Tak vy [pracujete], ale ne pro sebe“ — slova z veršů připisovaných Vergiliovi, jimiž si stěžoval, že jeho dílo si přivlastnil jiný; rčení o tom, kdo se lopotí, aby sklízel jiný.

vypínala a chlubila a o němž dobře věděla, že neexistuje. Byla to tedy podivuhodná potupa.

Její manžel byl odjakživa velmi slušný člověk ve službách pana Prince otce i syna; za jeden velmi krásný čin, o němž jsem tu kdesi vyprávěl, se stal rytířem řádu; tehdy však už byl velmi starý a hluchý, nikdo ho už nevídal a všechno nechával na své ženě.

Ta byla velká ženská nevalného původu, za svobodna Raimondová, úlisná, prohnaná, smělá, drzá, podnikavá a pletichářka všeho druhu; z paláce Condé vytěžila všechno, co se dalo, a paní du Maine si naklonila tak dobře, že provdala svou jedinou dceru za vévodu z Albemarlu, druhého levobočka krále Jakuba II., a nehnula se ze Sceaux. Platila za bohatou, a ukázalo se, že nemají nic. Dcera si pod touto ochranou troufla na způsoby princezny krve, k nimž jí vévoda z Berwicku nedal příklad a které také dlouho nevydržely. Brzy ovdověla, bezdětná, a později se znovu provdala za Mahonyho, irského generálporučíka, který se tolik vyznamenal při přepadení a znovudobytí Cremony, kde jsem o něm mluvil. Sňatek byl utajen, aby si podržela své jméno a vévodský rang; žila a nedávno zemřela ve velké bídě a v naprostém zapomnění.

Abych se vrátil k věci: praděd pana z Lussanu se roku 1558 oženil s jednou z rodu Budos, kdežto páni z Disimieu, urození lidé z Dauphiné, byli syny sestry jak oné Budosové, manželky posledního konetábla z Montmorency, tak markýze z Portes, tchána mého otce; byli tedy, stejně jako první vévodkyně ze Saint-Simon, bratranci matky pana Prince, onoho hrdiny. To bylo skutečné a blízké příbuzenství, a ne to Lussanovic. Právě tento krutý zvrat také způsobil všechnu zahořklost sporu. Starší z obou Disimieuů zanechal jen dceru, hraběnku z Verrue, matku hraběte z Verrue, padlého u Höchstädtu, jehož ženu, dceru vévody z Luynes, mu odloudil vévoda savojský, jak jsem vyprávěl jinde, a s níž měl paní z Carignanu a další děti. Mladší Disimieu měl opatství Saint-Aphrodise v Béziers, aniž kdy přijal jakékoli svěcení. Dlouho žil v poměru s dcerou polního mistra jízdy z rodu Saline, urozeně usazeného v Dauphiné přes tři sta let. Měl s ní několik dětí, potom se s ní oženil a děti při obřadu postavil pod svatební závoj, a to veřejně, za přítomnosti obou příbuzenstev, a od té doby spolu vždycky dobře žili. Podle zákonů se tyto děti staly legitimními a až do paní z Lussanu nikoho nenapadlo jim to upírat.

Nejstarší z těchto dětí, vybavený plnými mocemi a vzdáním se nároků paní z Verrue a jejích dětí v jeho prospěch, byl ten, kdo vystoupil proti paní z Lussanu; a protože v Paříži nikoho neznal, obrátil se na nás o ochranu proti kličkám a vlivu té ženy. Napadla ho kvůli jeho původu, uchýlila se k hanebným žalobám pro padělek (*inscriptions en faux*) a ve velkém senátu spor s ostudou prohrála. Nejvíc ji popudilo, že jí Disimieu upřel příbuzenství. Nebylo vytáčky ani eskamotérského kousku, kterého by nepoužila, aby se rozhodnutí vyhnula a aby neznámý a nepříliš zámožný venkovan ztratil půdu pod nohama — a už to samo prozrazovalo, jak chatrná je její věc. Nakonec však bylo nutné předložit důkazy. Tehdy nedokázala předložit nic než

výpisy z matrik zemřelých a pokřtěných a svatební smlouvy, jimiž sice dobře doložila sňatek pradědečka svého manžela, o němž jsem mluvil výše, které však nedokazovaly žádné děti z toho manželství; a protože se ten praděd oženil podruhé a křestní a úmrtní výpisy dětí uváděly výhradně jméno otce, a ne jméno matky, a protože paní z Lussanu nepředložila žádnou jejich svatební smlouvu, vedla tato nápadná okolnost k oprávněnému závěru, že ty děti byly z druhé ženy, a ne z Budosové, čímž padalo jakékoli právo nárokovat cokoli z majetku slečny z Portes i jakékoli příbuzenství s panem Princem. Bez sebe vzteky, a nemajíc jinou možnost než Disimieua udolat, zavalila ho nejkrutějšími kličkami, až podala žalobu pro padělek i proti rozsudku, který proti ní ve velkém senátu získal; a když v tom hanebně neuspěla, obrátila se s návrhem na kasaci na královskou radu.

Až potud šlo všechno jako v obyčejném sporu. Celý dům Condé se na riskantní slovo paní z Lussanu veřejně přimlouval za ni a já proti ní, aniž by to zašlo dál; a právě kvůli tomu, co bude následovat, jsem byl nucen podat toto nudné vyprávění. Věc se projednávala u rady, zatímco paní z Lussanu, aby nevynechala nic podivného, podala zároveň parlamentu *requête civile*,[7] s níž byla okamžitě odmítnuta.

Mezitím jsem byl ze všech stran varován, že ta žena proti mně běsní a všude rozhlašuje, že jí ze vzteku nad prohraným sporem posílám na krk syna mnicha a služky, abych ji trápil, a sto jiných drzostí, jimž paní Princezna a paní Vévodkyně ochotně uvěřily, nebo to aspoň předstíraly, a napůl je po ní opakovaly, takže se to začalo hodně rozkřikovat. Usoudil jsem, že u ní nemohu zůstat jen u popírání. Sepsal jsem tedy velmi krátký spis, který jasně vyložil fakta, smyšlenost příbuzenství a hanebné kličky a bez jakýchkoli ohledů vylíčil tu vášnivou a zlou ženskou takovou, jaká byla. Všechno v něm bylo tak jasně dokázáno, že na to nebylo možné nic odpovědět.

Než jsem ho rozšířil, požádal jsem pana Prince o čtvrt hodiny. Vyložil jsem mu fakta, přečetl mu svůj spis a řekl mu, že se proti lžím, které paní z Lussanu ráčí o mně roztrušovat, nemohu ospravedlnit jinak než tím, že dokážu její úskoky a podvody a vynesu je jasně na světlo; dodal jsem, že protože pan a paní z Lussanu mají tu čest být v jeho službách a ve službách paní Princezny, nechtěl jsem spis zveřejnit, aniž bych ho požádal o svolení. Pan Princ přešel paní z Lussanu mlčením a odpověděl mi, že velmi lituje, že si přivodila tak ostrou odpověď; že kdyby věc byla taková, aby se dala urovnat, nabídl by se mi za prostředníka; že když vidí, že to není možné, mohu svůj spis klidně zveřejnit, a že je mi velmi zavázán za zdvořilost, kterou mu tím projevuji. Sám mi jí po celou tu návštěvu prokázal nesmírně mnoho a odešel jsem velmi spokojen.

---

7. **Vysvětlivka:** *Requête civile* — mimořádný opravný prostředek starého francouzského práva, jímž se u téhož soudu žádalo o zrušení pravomocného rozsudku pro procesní vadu nebo nově vyšlou skutečnost.

Několikrát jsem zašel k panu Vévodovi, abych učinil totéž i vůči němu, a když jsem ho nemohl zastihnout ani doma, ani jinde, požádal jsem vévodu z Coislinu,[8] jeho důvěrného přítele, aby mu to vyřídil a předal mu můj spis. Do Paříže jsem ho zanesl paní Princezně, která mě přijala zdvořile, ale chladně, a omluvila se, že si ho vyslechnout nemůže. Pokládal jsem za správné učinit totéž vůči panu vévodovi du Maine, kvůli tomu, co jsem vyložil o sňatku paní z Albemarlu, a ze stejného důvodu vůči anglické královně; ta mě přijala co nejlaskavěji, a pan du Maine ještě zdvořileji, je-li to vůbec možné, než pan Princ. Pokud jde o paní Vévodkyni, považoval jsem ji za příliš zaujatou, než abych k ní šel; dal jsem jí vyřídit, že je to z ohleduplnosti, a nechal jsem jí spis doručit. Spokojen s těmito opatřeními jsem ho zveřejnil, rozdával jsem ho všem a provázel ho všemi řečmi, které si paní z Lussanu zasloužila. Měl jsem silnou podporu mnoha přátel, kteří přitom důstojně splnili svou povinnost. Rozruch byl tedy veliký.

Pan Vévoda, popichovaný paní Princeznou, a paní Vévodkyně, myslím že d'Antinem, který mi nemohl odpustit, že mi při jmenování velvyslancem v Římě byla dána přednost před ním, ačkoli jsem na tom neměl žádný podíl a nic z toho nebylo, se nedali přesvědčit ani mými důvody, ani mými zdvořilostmi vůči nim, ani příkladem pana Prince, který nikdy neotevřel ústa ani pro, ani proti; dali průchod řečem. Paní Vévodkyně je dokonce chtěla dvakrát rozvířit večer v králově kabinetu a pokaždé ji hned zarazila vévodkyně z Orléans, která se mě zastala, aniž bych ji předem o něco žádal. Jindy, na témž místě, na to zavedla řeč s panem du Maine, s nímž neměla důvod být spokojená, ač si tehdy byli velmi blízcí; a vskutku, on i paní du Maine napodobili mlčení pana Prince. Tato prudkost mě přiměla podniknout kroky u těch svých přátel, kteří mohli dát poučit krále a paní z Maintenon, a také Monseigneura, s nímž si paní Vévodkyně výborně rozuměla.

Mezitím věc postupovala u rady. Paní z Lussanu chtěla na můj spis odpovědět ostře, ne-li pádně. Pan Princ jí to bez mého vědomí zakázal a navíc jí krutě vyčinil. Omezila se tedy na to, že nechala kolovat několik ručně psaných řádek, které, aniž se pouštěly do věci nebo do jakýchkoli faktů, vyjadřovaly uctivými, ale úskočnými slovy údiv a bolest nad tím, že ji tak krutě a tak bezohledně trhá na kusy muž mých zásluh, a to v době (byly Velikonoce), kterou jsem měl ve zvyku každoročně zasvěcovat pobytu v nejsvatějším domě Francie. Myslela tím La Trappe, s čímž jsem se velmi tajil a kde jsem obvykle trávil svaté dny pod záminkou, že jedu do La Ferté na velikonoční dvoutýdenní období, kdy je zcela obvyklé odjíždět na venkov.

Měl jsem důvod podezírat, že pan Vévoda nepohrdl přiložit ruku k těm několika řádkům a že od něho pochází ta směšnost, kterou se mi v nich snažili přišít. Rozhodl jsem se tedy jimi pohrdnout. Spokojil jsem se s prohlášením, že prázdná deklamace,

---

8. **Vysvětlivka:** Míněn Petr du Cambout, vévoda z Coislinu (1664–1710), syn vévody z Coislinu zemřelého roku 1702 a synovec kardinála z Coislinu.

která se neodvažuje do ničeho pustit, není odpovědí na spis, v němž mě jednání paní z Lussanu, a mnohem víc řeči osob, jejichž ochranu si vylstila, přiměly vyložit nepříjemná fakta a vynést na světlo mnoho hanebných věcí, a že člověk musí být naprosto bez odpovědi, aby se musel utíkat k tak ubohým hloupostem. Přesto jsem chtěl zpravit monseigneura vévodu z Bourgogne, který mi ve svém kabinetu poskytl velmi příznivé slyšení a jemuž jsem svůj spis přečetl. Zpravena byla i vévodkyně z Bourgogne a vyjádřila se tak, jak jsem si jen mohl přát.

Konečně spor, protahovaný, jak jen to šlo, skončil u rady. Všichni soudci bez výjimky hlasovali jen s posměšným pokřikem a výkřiky rozhořčení, a co je u rady vzácné, paní z Lussanu si odnesla hanbu náhrady nákladů, pokuty a všech nejurážlivějších příkras.

Ta žena čekala na výsledek u paní Vévodkyně. Chamillartovy dcery byly tehdy smetánkou a nehnuly se od vévodkyně z Bourgogne a od paní Vévodkyně. Moje švagrová tam byla právě v tu chvíli. Kdosi si ji přišel vyžádat: byl to její štolba, kterého poslala čekat ke dveřím rady a který přispěchal, aby jí oznámil rozsudek. Vrátila se poskakujíc a smějíc se, obrátila se k paní Vévodkyni a oznámila jí, co bylo právě rozhodnuto, před paní z Lussanu a celou společností. Paní Vévodkyně se tím tak urazila, že jí odpověděla, že by se klidně obešla bez toho, aby u ní dávala najevo tolik radosti. Vévodkyně z Lorges odvětila, že je nadšená, a s piruetou dodala, že ji znovu navštíví, až bude mít lepší náladu, a přišla mi to vyprávět. Paní Vévodkyně se na ni čtyřiadvacet hodin mračila a sama se s ní první chtěla usmířit.

Ten rozsudek nadělal mnoho hluku, ale paní z Lussanu od jejích kliček neodradil. Podala parlamentu druhou *requête civile*. Nebudu pokračovat ve vyprávění tak křiklavé a hanebné záležitosti, s níž nikdy nepochodila. Uvedl jsem ji jen proto, abych vysvětlil, co mě rozkmotřilo s panem Vévodou a paní Vévodkyní.

Po tom, co se stalo, jsme nepokládali za nutné prokazovat jednomu či druhé jakékoli další pozornosti a přestali jsme je oba navštěvovat, i při příležitostech, kdy se to sluší. Paní Vévodkyně, která si toho brzy všimla, si skromně stěžovala. Říkala, že neví, co nám udělala; že je pravda, že stála na straně paní z Lussanu, ale že to bylo její právo a že o tom neřekla nic, co by nás mohlo zarmoutit; že ostatně paní z Lussanu je ve službách paní Princezny a že ona sama jí je zavázána věcmi, na které nikdy nezapomene. Nevím, jakého druhu ty závazky mohly být, ani zda dělaly velkou čest jedné či druhé. Ty stížnosti zaznívaly tak, aby se k nám donesly. Paní Vévodkyně k nim v Marly přidala všechny myslitelné pozornosti vůči paní ze Saint-Simon, která je přijímala s uctivým chladem a krátkými odpověďmi, nikdy na ni nepromluvila první ani se k ní nepřiblížila, leda u králova stolu, když tam náhodou seděla vedle ní. Ve Fontainebleau si stěžovala ještě víc, protože když jsem vešel k paní z Blansacu, která byla nemocná, hned jsem zase odešel; a nepřímo dělala všechno, co mohla, aby se věci urovnaly. Ne že by jí na nás záleželo, ale tyto princezny by chtěly s každým mluvit a jednat, jak se jim zlíbí, a jejich pýchu raní, když je člověk přestane navštěvo-

vat. Pokud jde o pana Vévodu, který vždycky vedl život uzavřený až do zapomnění a jehož vrozená krutost, ještě zatížená jeho postavením, omezovala na velmi malý okruh lidí, z nichž většina byla dost podivná, nedočkal jsem se od něho ani nezdvořilostí, ani provokací; jen mě od té doby, když mě potkal, zdravil okázaleji a zdvořileji. Co se týče pana prince de Conti, kterého jsem navštěvoval, nebylo s ním třeba žádných opatrností. Tu kmotru znal a nijak se nezdráhal říct o ní svůj názor. Opakuji: v dalším se ukáže, že bylo nutné celou tuto rozepři vysvětlit.

Maršál z Estrées[9] zemřel v květnu v Paříži ve věku přes třiaosmdesát let jako nejstarší z maršálů Francie, stejně jako jeho otec a jeho syn — zvláštnost bez příkladu: tři generace po sobě maršálové Francie, všichni tři nejstaršími z maršálů, všichni tři hodni hole a všichni tři také rytíři řádu. Tento se už téměř čtyři roky těšil z radosti, že vidí svého syna maršálem Francie. On sám se jím stal na jaře roku 1681, a to jako jediný, jedenáct let po smrti svého otce, za veřejného souhlasu a poté, co si veřejnost už dlouho netrpělivě přála vidět ho tou hodností ozdobeného. Od svého prvního tažení, kdy byl jako plukovník pěchoty při obléhání Gravelines roku 1644, měl zmrzačenou ruku. Už roku 1655 se stal generálporučíkem. Vyznamenal se při mnoha příležitostech v čele pluku Navarre.

Povyšování podle pořadí v seznamu (*l'ordre du tableau*)[10] bylo tehdy naštěstí ještě neznámé. Lidi, kteří projevovali vůli a nadání, se zkoušeli; dávala se jim příležitost je uplatnit ve více či méně významných veleních; ty, u nichž se vkládané naděje ukázaly jako klamné, se nechávali stranou, a kdo se osvědčil, postupoval; a ačkoli přízeň, původ a postavení měly vždycky jistá práva, pověst se vážila, na hlas armády, mínění vojska a úsudek vrchních velitelů se dalo, a jen velmi zřídka se přes ně přecházelo, ať v dobrém, či ve zlém.

Pan z Louvois, který už tehdy pomýšlel na to, aby se stal pánem vedení války i osudů lidí a aby kvůli své moci změnil celý způsob, jak se obojí dělá, myslel také na to, jak se zbavit lidí, kteří se dostávali nahoru a jejichž zásluhy by mu byly na obtíž, čehož časem také dosáhl. Úpěl pod tíhou pana Prince, pana z Turenne a jejich žáků; nechtěl, aby mohli vzejít noví; chtěl ten pramen vysušit, aby všechno, až po zásluhy, pocházelo z jeho ruky a aby se nevědomost, povýšená z jeho milosti, mohla udržet jen jeho zásluhou.

Pan z Estrées byl jedním z těch, kdo mu byli nejvíc na obtíž. Byl už dvanáct let generálporučíkem, díky zásluhám, službám a činům, a to ve třiačtyřiceti letech — to slibovalo, že se brzy dostane výš, právě když roku 1667 začínala válka. Colbert, Louvoisův soupeř, toho využil k uskutečnění užitečného plánu, který dávno choval,

---

9. **Vysvětlivka:** Jean d'Estrées (1624–1707), viceadmirál a od roku 1681 maršál Francie, otec maršála z Cœuvres a bratr kardinála z Estrées.

10. **Vysvětlivka:** Postup v hodnostech podle služebního stáří, tj. podle pořadí v seznamu (*tableau*) důstojníků, který prosadil Louvois; Saint-Simon mu vyčítá, že tím zásluhy nahradil mechanickou anciennitou.

totiž obnovit námořnictvo. Měl je ve svém resortu jako státní sekretář; prostředky k tomu měl díky svému úřadu generálního kontrolora financí, neboť vrchní správu financí zničil zároveň s Fouquetem. Louvois neměl žádný prostředek, jak tomu obnovení zabránit v království, jež omývají dvě moře. Znechutil Estréese; úmyslně se s ním rozkmotřil; dohnal ho k tomu, že se vrhl Colbertovi do náruče, a ten, nadšen, že může získat tak výbornou posilu pro námořnictvo, které šlo spíš vytvořit než obnovit, ho navrhl králi, aby mu svěřil jeho velení.

Ačkoli je toto učené řemeslo docela jiné než válka na souši, Estrées se v něm hned ukázal stejně schopný. Podnikl tažení k americkým ostrovům, které tam napravilo všechnu spoušť, jakou tam natropili Angličané. Byl za to jmenován viceadmirálem. Porazil korzáry z Alžíru, Tunisu a Salé a donutil je roku 1670 žádat o mír, a od té doby se na moři nepřestával vyznamenávat velkými činy.

Ať se Louvoisovi sebevíc ulevilo, že se zbavil tak schopného muže, jeho úspěchy ho dopalovaly; dospěl k tomu, že ho nenáviděl, ač se s ním rozkmotřil jen proto, aby se ho zbavil. Jeho sláva, spojená se slávou námořnictva, mu byla odporná; byla pro něho úspěchem Colbertovým, který v jeho očích zastiňoval prospěch státu. Colbert chtěl, aby námořnictvo mělo maršála Francie, a Estrées si to zasloužil už dlouho; Louvois měl dost vlivu, aby zabránil jeho jmenování spolu s těmi, kdo byli jmenováni po smrti pana z Turenne roku 1675. Estrées i Colbert byli rozhořčeni, ale nedali se odradit, jeden od toho, aby si dál zasluhoval novými činy, druhý od toho, aby připomínal jeho služby, jeho činy, jak je důležité neznechutit námořnictvo, z něhož se těžilo tolik výhod, a malomyslnost, do níž je uvrhuje vyřazení jeho velitele. Nakonec už Louvois neměl dost vlivu, aby ho zdržoval déle, a v březnu 1681 ho král učinil maršálem Francie, jeho jediného. O několik let později mu dal prázdný titul místokrále Ameriky bez pravomocí a bez služného, a nakonec guvernérství Nantes a ono místo generálního místodržitele Bretaně, které po jeho smrti dostal jeho syn.

Maršál z Estrées se narodil chudý, chudý žil a chudý zemřel; byl to velmi čestný muž, velmi vážený, a vždy v nejužším svazku se svými bratry, vévodou a kardinálem z Estrées. Dočkal se také toho, že jeho syn se stal španělským grandem a jeho druhý syn působil v diplomatických jednáních v cizině, ale ani on, ani jeho bratr nedokázali překonat odpor, který v králi kvůli jakýmsi mladickým poklesům toho syna vyvolávala myšlenka učinit ho biskupem.

Několik dní po smrti maršála z Estrées zemřela markýza z La Vallière,[11] vdova po bratrovi králové milenky, kterou přízeň této milenky učinila dámou paláce královny. Za svobodna se jmenovala Gié a byla velmi nízkého původu, což nebylo překvapivé; ale byla to žena velmi duchaplná, veselá, nesmírně milá, obratná v pletichách a s mnoha přáteli, a díky tomu se dokázala udržet u dvora i ve společnosti ve velké váž-

11. **Vysvětlivka:** Vdova po markýzi z La Vallière, bratrovi Ludoviky z La Vallière (1644–1710), první milenky Ludvíka XIV., která roku 1674 vstoupila ke karmelitkám; Ludovičina dcera s králem je princezna de Conti.

nosti i po odchodu své švagrové do ústraní. Stala se churavou a zbožnou a ke dvoru už skoro nejezdila, ale kdykoli se tam ukázala, byla vždy velmi vyhledávaná. Král, kterého její veselí a duch velmi bavily, ji pokaždé, když ji viděl, vyznamenával a zachoval jí vždy přízeň.

Mnohem víc hluku nadělala jiná smrt, ač šlo o osobu, která se už dlouho stáhla ode všeho a nezachovala si nic z rozhodujícího vlivu, který tak dlouho vykonávala. Byla to smrt paní z Montespan, která velmi náhle zemřela v lázních v Bourbonu ve věku šedesáti šesti let, v pátek 27. května ve tři hodiny ráno.

Nebudu se vracet za hranice své doby a vyprávět o době její vlády. Řeknu jen, protože jde o dost málo známou příhodu, že to byla víc vina jejího manžela než její. Upozornila ho, že má podezření na královu lásku k ní; nenechala ho v nevědomosti o tom, že o ní už nemůže pochybovat. Ujistila ho, že slavnost, kterou král pořádá, je kvůli ní; naléhala na něho, zapřísahala ho co nejúpěnlivěji, aby ji odvezl na své statky v Guyenne a nechal ji tam, dokud král na ni nezapomene a nezaplete se jinde. Nic nedokázalo Montespana[12] přimět, a zakrátko toho litoval; k vlastnímu trápení žil celý život a zemřel do ní zamilovaný, aniž ji však od prvního skandálu kdy chtěl znovu vidět. Nebudu mluvit ani o různých stupních, jimiž ji strach z ďábla opakovaně vzdaloval od dvora; o paní z Maintenon, která jí vděčila za všechno, která pomalu zaujala její místo, vystoupila výš, dlouho ji nutila polykat ta nejkrutější příkoří a nakonec ji vypudila ode dvora, budu mluvit jinde. K čemu se nikdo neodvážil a s čím si ani král nevěděl rady, to vzal na sebe, jak jsem už jinde řekl, pan du Maine; pan z Meaux to dokonal; odjela v slzách a v zuřivosti a nikdy to neodpustila panu du Maine, který si touto podivnou službou navždy získal srdce a všemocnost paní z Maintenon.

Bývalá milenka, uchýlivší se do komunity svatého Josefa, kterou dala vystavět, si tam dlouho nemohla zvyknout. Vozila svou zahálku a svůj neklid do Bourbonu, do Fontevraultu, na d'Antinovy statky a celá léta se nedokázala vrátit sama k sobě. Nakonec se jí Bůh dotkl. Její hřích nikdy nebyl provázen zapomněním: často odcházela od krále, aby se šla do kabinetu pomodlit; nic by ji nepřimělo porušit jakýkoli půst nebo postní den; dodržovala všechny čtyřicetidenní posty, a co se týče postu, přísně, po celou dobu svého poklesku. Almužny, úcta ke zbožným lidem, nikdy nic, co by se blížilo pochybnostem či bezbožnosti; ale panovačná, povýšená, vládychtivá, posměvačná a se vším, co s sebou přináší krása a všemoc, kterou z ní čerpala. Když se konečně rozhodla využít času, který jí byl dán jen proti její vůli, hledala někoho moudrého a osvíceného a svěřila se do rukou otce de La Tour, onoho generála Oratoře, tak známého svými kázáními, duchovním vedením, svými přáteli i rozvahou a schopnostmi k vládnutí. Od té chvíle až do smrti její obrácení nepolevilo a její pokání stále rostlo. Nejprve se musela zříct tajné náklonnosti ke dvoru, která jí zůstala,

12. **Vysvětlivka:** Louis-Henri de Pardaillan de Gondrin, markýz z Montespanu (1640–1701), manžel paní z Montespan a otec d'Antinův.

a nadějí, které, jakkoli byly přeludné, jí vždycky lichotily. Namlouvala si, že krále přiměl ji opustit jen strach z ďábla; že tentýž strach, jehož paní z Maintenon obratně využila, aby ji dala docela vypudit, vynesl paní z Maintenon na vrchol velikosti, k němuž se dostala; že věk paní z Maintenon a její chatrné zdraví, jak si je představovala, ho od ní mohou osvobodit; že až král ovdoví, nic nebude bránit tomu, aby se znovu rozhořel oheň kdysi tak živý, jehož jiskry mohla snadno znovu rozdmýchat něha a touha po velikosti jejich společných dětí, a který, když už nebude muset bojovat se skrupulemi, by jí mohl dát nastoupit do všech práv její nepřítelkyně.

Její děti samy v to doufaly a prokazovaly jí velké a velmi horlivé pozornosti. Milovala je vášnivě, kromě pana du Maine, který ji dlouho nenavštěvoval a potom ji vídal jen ze slušnosti. Říci, že měla na ostatní tři vliv, by bylo málo: měla nad nimi autoritu a užívala jí bez zábran. Ustavičně jim dávala, z lásky i proto, aby si udržela jejich oddanost a zachovala si toto pouto s králem, který s ní neudržoval žádný styk, ani jejich prostřednictvím. Jejich horlivé návštěvy omezila; vídali ji už jen zřídka, a to až poté, co ji o to dali požádat. Stala se matkou d'Antinovi, jemuž byla do té doby jen macechou, a starala se o to, aby ho obohatila.

Otec de La Tour z ní vymohl strašný skutek pokání: požádat manžela o odpuštění a vydat se mu do rukou. Napsala mu sama co nejpokorněji a nabídla mu, že se k němu vrátí, ráčí-li ji přijmout, nebo že odejde, kamkoli jí přikáže. Pro toho, kdo paní z Montespan znal, to byla nejhrdinštější oběť. Měla z ní zásluhu, aniž musela podstoupit zkoušku; pan z Montespanu jí vzkázal, že ji nechce ani přijmout, ani jí nic předepisovat, ani o ní do smrti slyšet. Když zemřel, nosila po něm smutek jako obyčejná vdova; je však pravda, že ani předtím, ani potom už nikdy znovu nepřijala jeho livreje a erb, které odložila, a nosila vždycky jen svůj vlastní erb, celý a nedělený.

Postupně dospěla k tomu, že rozdávala chudým skoro všechno, co měla. Pracovala pro ně několik hodin denně na nízkých a hrubých pracích, jako jsou košile a jiné podobné potřeby, a nechávala na nich pracovat i své okolí. Její stůl, který kdysi nadmíru milovala, se stal nejstřídmějším, její posty velmi četnými; modlitba přerušovala její společnost i tu nejmenší hru, kterou se bavila; a v kteroukoli denní hodinu nechala všeho a šla se pomodlit do kabinetu. Ustavičně se trýznila; košile a prostěradla měla z nejtvrdšího a nejhrubšího žlutého plátna, ale skrytá pod obyčejnými prostěradly a košilí. Bez přestání nosila náramky, podvazky a pás s železnými hroty, které jí často způsobovaly rány; a i její jazyk, kdysi tak obávaný, měl své pokání. Navíc ji tak sužovala hrůza ze smrti, že platila několik žen, jejichž jediným úkolem bylo bdít u ní. Spávala se všemi záclonami u lože roztaženými, s mnoha svícemi v pokoji a s bdícími ženami kolem sebe, a kdykoli se probudila, chtěla je zastihnout, jak si povídají, laškují[13] nebo jedí, aby měla jistotu, že nedřímají.

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré slovo (v originále *joliant*), jež znamená smějící se, žertující, oddávající se veselí.

Při tom všem se nikdy nedokázala zbavit vystupování královny, které si v době své přízně přisvojila a které ji provázelo i do ústraní. Nebylo nikoho, kdo by si na ně z té doby nezvykl natolik, že se ten zvyk zachovával bez reptání. Její křeslo stálo opěradlem přímo u nohou postele; jiné v pokoji nebylo třeba hledat, ani pro její nemanželské děti, a vévodkyně z Orléans neměla víc než ostatní. Monsieur a velká Mademoiselle ji vždycky měli rádi a dost často ji navštěvovali. Těm se přinášela křesla, a také paní Princezně; ale ona sama ani nepomyslela, že by se ze svého křesla zvedla nebo je vyprovodila. Madame tam nechodila skoro nikdy a připadalo jí to velmi podivné. Z toho lze usoudit, jak přijímala ostatní. Od jejího křesla se po obou stranách táhly proti sobě malé židličky s opěradlem, prokládané skládacími stoličkami, pro společnost, která přicházela, i pro tu, která u ní bydlela — neteře, chudé slečny, dívky a ženy, které vydržovala a které se staraly o hosty.

Chodila tam celá Francie. Nevím, jakým rozmarem se to čas od času stalo povinností; dvorní dámy se tím ucházely o přízeň jejích dcer; mužů tam chodilo málo, ledaže k tomu měli zvláštní důvody nebo příležitosti. Mluvila s každým jako královna, která drží dvůr a poctí toho, koho osloví. Bylo to vždy s výrazem velké úcty, ať k ní vešel kdokoli; a návštěvy sama nekonala nikdy, ani u Monsieura, ani u Madame, ani u velké Mademoiselle, ani v paláci Condé. Při příležitostech posílala vyřídit pozdrav lidem, jimž chtěla projevit přízeň, a ne všem, kdo k ní chodili. Všude u ní vládl nádech velikosti, a početné ekvipáže, vždy v nepořádku; krásná jako den až do posledního okamžiku svého života, aniž byla nemocná, a přitom vždycky přesvědčená, že nemocná je a že umře. Tento neklid v ní udržoval zálibu v cestování; a na cesty s sebou vozila vždycky sedm nebo osm společnic. Sama byla vždycky tou nejlepší společností, s půvabem, který dával zapomenout na její povýšenost a k ní se hodil. Nebylo možné mít víc ducha, jemnější zdvořilost, osobitější výrazy, výmluvnost a přirozenou přesnost, jež jí vytvářely jakoby zvláštní řeč, řeč však rozkošnou, kterou zvykem tak dobře přenášela, že ji přejímaly všechny její neteře a osoby, které u ní stále pobývaly, její komorné i ty, které u ní vyrostly, aniž byly komornými; a dodnes ji člověk cítí a poznává u těch několika z nich, které ještě žijí. Byla to přirozená řeč celé rodiny, jejího bratra a jejích sester. Její zbožností, nebo snad rozmarem, bylo provdávat a ženit lidi, zejména mladé dívky; a protože po všech svých almužnách měla málo co dát, často oddávala hlad se žízní. Od svého odchodu ode dvora se nikdy nesnížila k tomu, aby o něco žádala pro sebe nebo pro jiné. Ministři, intendanti ani soudci o ní nikdy neslyšeli. Když jela naposledy do Bourbonu, a to bez potřeby, jak to často dělala, zaplatila na dva roky dopředu všechny dobročinné penze, kterých vyplácela velké množství, téměř všechny chudé šlechtě, a zdvojnásobila všechny své almužny. Ačkoli byla v plném zdraví, a sama to přiznávala, říkala, že se z této cesty asi nevrátí a že všichni ti chudáci budou mít díky těm zálohám čas najít si obživu jinde. Smrt měla skutečně stále na mysli; mluvila o ní jako o blízké, přestože byla velmi dobrého

zdraví, a přes všechny své hrůzy, své bdící ženy a ustavičnou přípravu neměla nikdy lékaře, ba ani ranhojiče.

Toto počínání uvádí do souladu s jejími myšlenkami na konec i vzdálené představy, že by mohla nastoupit po paní z Maintenon, až by se král její smrtí stal volným. Její děti v to doufaly, kromě pana du Maine, který by na tom nevydělal. Nejužší dvůr pokládal ty nejpodivnější události za tak málo nemožné, že se věřilo, že tato myšlenka nemálo přispěla k horlivosti, s níž Noaillesové usilovali o sňatek jedné ze svých dcer s nejstarším d'Antinovým synem. Pevně se přichytili slečny Choinové; pečlivě si pěstovali paní Vévodkyni; a aby jim Monseigneur nemohl uniknout z žádné strany, zmocnili se paní princezny de Conti tím, že dali jednu ze svých dcer La Vallièrovi, jejímu bratranci, který u ní mohl všechno. Spjati, jak byli, s paní z Maintenon sňatkem svého syna s její neteří, která jí byla místo dcery, zdálo se, že spříznění s paní z Montespan jim nemůže být vhod pro žárlivost a krajní nenávist, kterou k ní paní z Maintenon chovala a která se projevovala ve všem s vytrvalostí, jakou neměla k nikomu jinému. Tak silný a choulostivý ohled je však nedokázal zadržet ani jim zabránit, aby tohoto spříznění nevyužili k tomu, aby se ucházeli o přízeň paní z Montespan jako někoho, od koho něco očekávali.

Maršálka z Cœuvres neměla děti. Využili této cesty do Bourbonu a dali paní z Montespan svou dceru, aby ji tam vzala s sebou jako vlastní, to jest aby jela s ní a neměla jinou domácnost, stůl ani ekvipáž než paní z Montespan. Maršálka se ucházela o přízeň osob z její společnosti, jakkoli byly podřízené; a paní z Montespan prokazovala mnohem víc úcty než vévodkyni z Bourgogne nebo paní z Maintenon. Nezabývala se ničím jiným než jí, jak se jí zalíbit, jak si ji získat a jak si získat všechny ženy z její domácnosti. Paní z Montespan s ní jednala jako královna, bavila se jí jako panenkou, posílala ji pryč, když ji obtěžovala, a mluvila s ní velmi bez obalu. Maršálka spolkla všechno a byla jen o to lichotivější a podlézavější.

Paní ze Saint-Simon a paní z Lauzunu byly v Bourbonu, když tam paní z Montespan přijela. Jinde jsem poznamenal, že byla sestřenicí mé matky z druhého kolena (byly vnučkami bratra a sestry); že ji paní z Montespan nechala jmenovat dámou paláce královny, když se vybíraly první; že můj otec to odmítl; a že paní z Montespan mou matku vídala vždycky, v každé době a v každou hodinu, a vždy si zakládala na tom, že ji vyznamenává. Moje matka ji tedy občas navštěvovala u svatého Josefa, a paní ze Saint-Simon také; a tak jí i v Bourbonu prokazovala všemožnou přátelskost a laskavosti, neodvážil bych se říci vyznamenání, s tím vzezřením velikosti, které jí zůstalo. Maršálku z Cœuvres to tak trápilo žárlivostí, že to dávala najevo i přiznávala, a lidé se tím bavili. Uvádím tyto maličkosti, abych ukázal, že myšlenka nahradit paní z Maintenon, jakkoli přeludná, se dostala do hlav nejdůvěrnějších dvořanů, a jakou představu měli tito o králi a o dvoru.

Uprostřed těchto drobností, a když byla paní z Montespan ve velmi dobrém zdraví, udělalo se jí jedné noci najednou tak zle, že její bdící ženy poslaly vzbudit

ty, kdo u ní bydleli. Maršálka z Cœuvres přiběhla mezi prvními, a když ji našla na pokraji udušení a s velmi zatemnělou hlavou, dala jí na vlastní pěst okamžitě podat dávivý prostředek, ale v tak silné dávce, že je jeho účinek vyděsil natolik, že se rozhodli ho zastavit, což ji možná stálo život.

Využila krátkého zklidnění, aby se vyzpovídala a přijala svátosti. Předtím k sobě dala zavolat všechny své služebníky až po ty nejnižší, učinila veřejné vyznání svých veřejných hříchů a prosila o odpuštění za pohoršení, které tak dlouho dávala, i za své rozmary, s pokorou tak moudrou, tak hlubokou, tak kajícnou, že nic nemohlo být povzbudivější. Pak s vroucí zbožností přijala poslední svátosti. Hrůzy ze smrti, které ji po celý život tak ustavičně trápily, se náhle rozplynuly a už ji neznepokojovaly. Přede všemi děkovala Bohu, že dopouští, aby zemřela na místě, kde je daleko od dětí svého hříchu, a za celou nemoc o nich mluvila jen tentokrát. Zabývala se už jen věčností, ať ji lichotili jakoukoli nadějí na uzdravení, a stavem hříšnice, jejíž strach byl mírněn moudrou důvěrou v Boží milosrdenství, bez lítosti a pozorná jen k tomu, aby Bohu svou oběť učinila milejší, s mírností a pokojem, které provázely všechno, co dělala.

D'Antin, pro kterého poslali kurýra, přijel, když se blížila ke konci. Pohlédla na něho a řekla mu jen, že ji vidí ve stavu velmi odlišném od toho, v jakém ji viděl v Bellegarde. Jakmile skonala, několik hodin po d'Antinově příjezdu, odjel do Paříže a zanechal rozkazy, které byly podivné nebo byly podivně vykonány. To tělo, kdysi tak dokonalé, se stalo kořistí neobratnosti a nevědomosti ranhojiče manželky Le Gendra, intendanta v Montaubanu, která přijela na lázně a sama brzy nato zemřela. Pohřeb byl ponechán na libovůli nejnižších sluhů, neboť všichni ostatní z domácnosti se náhle rozutekli. Maršálka z Cœuvres se okamžitě odebrala do opatství Saint-Menou, několik mil od Bourbonu, kde byla abatyší neteř otce de La Chaise, s několika ženami ze společnosti paní z Montespan; ostatní odjely jinam. Tělo zůstalo dlouho ležet přede dveřmi domu, zatímco se kanovníci Svaté kaple a kněží farnosti přeli o přednost až za hranice neslušnosti. Bylo dočasně uloženo ve farním kostele, jako by tam mohlo být uloženo tělo té nejposlednější měšťanky z místa, a mnohem později s nedůstojnou skrblivostí převezeno do Poitiers do hrobky jejího vlastního rodu. Hořce ji oplakávali všichni chudí z farnosti, na něž vylévala nesčetné almužny, a nesčetní jiní všeho druhu, jimž je neustále rozdílela.

D'Antin byl v Livry, kam se Monseigneur vypravil na lov a na jednu noc, když dostal kurýra z Bourbonu. Při odjezdu tam dal zpravit v Marly nemanželské děti své matky. Hrabě z Toulouse to šel oznámit králi a požádat ho o svolení odjet za matkou. Král mu je dal a [hrabě z Toulouse] ihned odjel; dojel však jen do Montargis, kde potkal kurýra se zprávou o její smrti, což přimělo k návratu i lékaře a ostatní pomoc, která k ní spěchala do Bourbonu. Nic se nevyrovná bolesti, kterou nad tím projevili vévodkyně z Orléans, paní Vévodkyně a hrabě z Toulouse. Ten ji z Montargis odjel skrýt do Rambouillet. Pan du Maine jen stěží tajil radost; byl zbaven všeho,

co ho ještě tížilo. Netroufl si zůstat v Marly; ale když byl dva dny v Sceaux, vrátil se do Marly a dal tam povolat bratra. Obě jejich sestry, které se rovněž uchýlily do Versailles, dostaly stejný rozkaz k návratu. Bolest paní Vévodkyně byla s podivem — té, která si celý život zakládala na tom, že nic nemiluje, a které ani láska, nebo co se za ni považovalo, nikdy nedokázala způsobit žal. Ještě podivnější byla bolest pana Vévody, která byla krajní — jeho, tak málo přístupného přátelství, jehož pýcha se za takovou tchyni styděla. To mohlo utvrdit v mínění o jejich nadějích, které jsem vyložil výše a jimž tato smrt učinila konec.

Paní z Maintenon, zbavená bývalé milenky, jejíž místo zaujala, kterou vypudila ode dvora a vůči níž se nikdy nedokázala zbavit žárlivosti a obav, měla se zdánlivě cítit osvobozena. Stalo se to jinak: výčitky svědomí za všechno, čím jí byla zavázána, a za způsob, jakým se jí odvděčila, ji při té zprávě náhle zdrtily. Přemohly ji slzy, a ty šla, pro nedostatek lepšího útočiště, skrýt na svůj noční stolec; vévodkyně z Bourgogne, která ji tam následovala, z toho úžasem oněměla. Neméně ji překvapila dokonalá lhostejnost krále po tak vášnivé lásce tolika let; neudržela se, aby mu to nedala najevo. Klidně jí odpověděl, že od té doby, co ji propustil, počítal s tím, že ji už nikdy neuvidí, a že tedy už tehdy pro něho zemřela. Snadno lze usoudit, že se mu bolest dětí, které s ní měl, nelíbila. Ačkoli se ho nesmírně báli, ta bolest měla svůj průběh, a ten byl dlouhý. Celý dvůr je šel navštívit, aniž jim co řekl, a ta podívaná byla přesto zajímavá. Neméně zajímavý byl kontrast mezi nimi a princeznou de Conti, a velmi je ponížil. Ta nosila smutek po své tetě, paní z La Vallière, která právě zemřela. Děti krále a paní z Montespan se neodvážily nosit žádný smutek po matce, která nebyla uznána. Projevilo se to jen nedbalým oblečením a vzdáním se všech ozdob a všech zábav, i hry, kterou si na dlouho zakázaly, stejně jako hrabě z Toulouse. Život a chování tak proslulé milenky od jejího vynuceného odchodu mi připadaly dost zajímavé, abych se o nich rozepsal, a účinek její smrti vhodný k tomu, aby vystihl povahu dvora.

D'Antin, zbavený povinností, jež musel prokazovat panovačné matce, pocítil tuto úlevu víc než ztrátu všeho, co z ní od jejího obrácení těžil. Tento důvod i ohled na jeho nemanželské sestry a na hraběte z Toulouse, jimž se chtěl zalíbit a kteří matku tak milovali a tolik jí prokazovali, ho v tom činily pozornějším. Pokání ji vůči němu činilo štědrou; ale její srdce se nikdy nedokázalo otevřít synovi, kterého měla s manželem — všechno místo v něm zabíraly její ostatní děti. Přemáhání, které si ukládala vůči nim, zvětšovalo její nechuť vůči tomu druhému, u něhož bylo všechno jen vynucené. Její chování dávalo volnou uzdu náladám, a kdokoli jiný než d'Antin by měl ještě ten důvod, že se viděl zbaven matky, která se stala jeho hanbou a hanbou jeho rodu. Taková však nebyla jeho povaha: narodil se s velkým přirozeným duchem, měl něco z onoho okouzlujícího jazyka své matky a z gaskoňštiny svého otce, ale s obratem a přirozenými půvaby, které vždycky získávaly. Jako mladý byl krásný jako den a velké zbytky té krásy si uchoval až do konce života, ale krásy mužné, a tvář plnou ducha. Nikdo neměl víc půvabu, paměti, bystrosti,

znalosti lidí i každého jednotlivce, umění a taktu v tom, jak je brát, jak se zalíbit, jak se vetřít a jak mluvit každou řečí; mnoho znalostí a nesčetná nadání, která ho činila způsobilým ke všemu, a k tomu jakousi sečtělost. Duchu odpovídalo robustní tělo, které bez námahy na všechno stačilo, a ačkoli postupně velmi ztloustl, neodpíralo mu ani bdění, ani námahy. Od přírody hrubián, z rozvahy mírný a zdvořilý, vlídný, horlivý zalíbit se, nikdy o nikom nemluvil špatně. Všechno obětoval ctižádosti a bohatství, ač byl rozhazovačný, a byl nejobratnějším a nejrafinovanějším dvořanem své doby, stejně jako nepochopitelně nejvytrvalejším. Neúnavná píle, neuvěřitelné námahy, aby byl všude zároveň, ohromující vytrvalost na všech možných místech, nesčetné úsluhy, záměry ve všem, a to sto naráz, obratnost, poddajnost, lichotky bez míry, ustavičná pozornost, které nic neuniklo, nekonečné podlézání — nic ho nestálo příliš, nic ho neodradilo po dvacet let, a to bez jakéhokoli jiného úspěchu než důvěrnosti, kterou si jeho gaskoňská nestydatost osobovala vůči lidem, o nichž ho všechno oprávněně přesvědčovalo, že se k nim musí násilím vetřít, kdykoli k tomu má příležitost. Ani u Monseigneura to nezanedbal; byl jeho meninem a jeho sňatek ho k němu velmi přiblížil. Oženil se s nejstarší dcerou vévody z Uzès a jediné dcery vévody z Montausier; její temné a nepříliš spořádané chování mu nikdy nezabránilo žít s ní i se všemi jejími příbuznými ve velmi zřetelné vážnosti a velmi se o ně všechny zajímat, stejně jako o příbuzné z matčina rodu. Jeho stůl, ekvipáže, veškeré jeho výdaje byly ohromné, a to po všechny časy. Jeho zběsilé hraní ho dlouho živilo; byl v něm pohotový, přesný v účtech, dobrý plátce bez průtahů, hrál [všechny hry] velmi dobře, v hazardních měl štěstí, a přitom byl silně podezírán, že štěstí napomáhá.

Jeho poníženost vůči dětem své matky byla krajní a jeho trpělivost s odmítnutími nekonečná. Viděli jsme, jaké odmítnutí kvůli němu utržili, když po smrti jeho otce všichni žádali krále, aby ho učinil vévodou; a kdyby rozuzlení, které se brzy ukáže, neodhalilo, co tolik let a tolik úsilí zmařilo, nebylo by možné to pochopit. Viděli jsme, jak ho matka přiměla slavnostně se zříct hry, když mu zajistila penzi deset tisíc tolarů, jak směšný připadal králi hluk, který kolem toho slibu nadělal, a jak se ke hře pomalu, po dvou letech, vrátil s právě tak vysokými sázkami jako dřív. Jiný výstřelek, kterého se dopustil v době té zdrženlivosti od hry, mu vyšel stejně špatně. Dal se na pobožnost, na posty, o nichž nenechával nikoho v nevědomosti a které musely stát mnoho jeho mlsnost a jeho zběsilou chuť k jídlu; okázale chodil každý den na mši a předváděl vnější řádnost. Vydržel tento pokus skoro dva roky. Nakonec, když viděl, že je bez úspěchu, ho to omrzelo a pomalu se spolu se hrou vrátil ke svému dřívějšímu způsobu života. Při takových všeobecně známých chybách měl ještě jednu, spíš neštěstí než vinu, protože nezávisela na něm, a ta mu působila víc utrpení než kterákoli jiná. Byla to zbabělost, ale taková, že je neuvěřitelné, co musel přemáhat, aby mohl tak dlouho sloužit. Utržil kvůli ní za svůj život spoustu urážek, které snášel s přetvářkou bez příkladu. Pan Vévoda, zlý až k barbarství, když měl denní službu

při bombardování Bruselu, ho uviděl přicházet do zákopu, aby s ním poobědval. Okamžitě se domluvil, zasvětil celý zákop, a krátce poté, co zasedli ke stolu, propukl prudký poplach, velký výpad nepřítele a všechny přípravy na horký a bezprostřední boj. Když se tím pan Vévoda dost pobavil, pohlédl na d'Antina: „Sedněme si zase ke stolu," řekl mu, „ten výpad byl jen kvůli tobě." D'Antin si znovu sedl, aniž hnul brvou, a nebylo na něm nic znát.

Jindy pan princ de Conti, který ho neměl rád kvůli panu du Maine a panu z Vendôme, prohlížel stanoviště při nevím už kterém obléhání a našel d'Antina na jednom dost předsunutém. Hned se dal do svého hlasitého smíchu a zavolal na něho: „Jakpak, d'Antine, ty jsi tady, a ještě nejsi mrtvý?" To bylo spolknuto s klidem a bez jakékoli změny chování k oběma těm princům, s nimiž se stýkal velmi důvěrně. La Feuillade, velmi závistivý a velmi chvástavý, mu provedl výpad stejně bezdůvodný jako ti dva. Bylo to v Meudonu, dva kroky od Monseigneura, v téže místnosti. Nevím, jak řeč přišla na granátníky, ani co řekl d'Antin, z čehož vznikl velmi nevinný spor, spíš námět k hovoru. Najednou: „Vám tak přísluší," řekl mu La Feuillade zvýšeným hlasem, „mluvit o granátnících, a kde jste je asi viděl?" D'Antin chtěl odpovědět. „Já," přerušil ho La Feuillade, „jsem je často viděl na místech, ke kterým byste se Vy neodvážil přiblížit ani zdaleka." D'Antin zmlkl a společnost zůstala ohromená. Monseigneur, který to slyšel, dělal, že nic, a potom řekl, že kdyby dal najevo, že to slyšel, nezbylo by mu nic jiného, než dát La Feuilladea vyhodit z okna za tak hrubé porušení úcty v jeho přítomnosti. Prošlo to hladce jako po másle a nic dalšího z toho nebylo. Jedním slovem: urážet d'Antina už bylo hanbou.

Je třeba uznat, že byla velká škoda, že měl tak hanebnou vadu, bez níž by se snad těžko našel muž způsobilejší než on k velení armádám. Měl rozsáhlý, správný a přesný rozhled, velké vlastnosti vojevůdce, zvláštní nadání pro pochody, pro záležitosti vojska, pícování a zásobování, pro všechno, co dělá nejlepšího armádního intendanta, pro kázeň, bez pedanterie a s přímým směřováním k cíli a k věci, a žízeň být o všem zpraven, která mu působila nekonečnou námahu a stála ho mnoho peněz za vyzvědače. Tyto vlastnosti ho činily pro vrchního velitele nesmírně užitečným; maršál z Villeroy i pan z Vendôme ho velmi užitečně využívali. Měl vždycky jednoho nebo dva kreslíře, kteří zachycovali, kolik jen mohli, plány krajiny, pochodů, táborů, pícování a toho, co mohli zjistit o nepřátelské armádě. Při tolika záměrech, starostech a různých činnostech u dvora i ve válce byl vždycky sám sebou, vždycky s volnou a svěží hlavou, pánem nad svým tělem i duchem, ve společnosti okouzlující, bez klepů, bez komplikací, veselý a se zcela zvláštním půvabem, vlídný k důstojníkům, milý vojákům, k nimž byl štědrý s uměním a vkusem, přirozeně výmluvný a mluvící s každým jeho vlastní řečí, ve všem nenucený, všechno urovnávající, plodný v řešeních a důkladně schopný všech druhů záležitostí — byl to jistě velmi vzácný člověk. Z toho důvodu jsem se o něm rozepsal, a je dobré dát předem poznat tohoto dvořana, až dosud tak opomíjeného, který se nyní na zbytek života stane význam-

nou osobností. Takový, jak byl utvořen a jaký zůstal, není divu, že měl takovou chuť přichytit se Noaillesů. Překvapivé je, že jeho matka s tím nejen souhlasila, ale že si to přála ještě víc než on, ač byla v ústraní a skutečně zbožná, aby se přiblížila paní z Maintenon, kterou měla tolik důvodů nenávidět a o níž musela věřit, že je s ní nesmiřitelná. Napsala jí u příležitosti toho sňatku několik lichotivých dopisů; dostala jen suché odpovědi, a přesto udělala všechno, aby se uzavřel, ve snaze se jí zalíbit — tak silné jsou okovy světa, o němž se člověk často v dobré víře domnívá, že se ho úplně zřekl, a přece se přes všechno, co v něm zakusil, ukáže, že na něm ještě lpí.

D'Antin, který měl mnohem víc rozumu než odvahy a cti, nikdy nedoufal ani si nepřál, aby jeho matka nastoupila po paní z Maintenon. Protože mu jeho zájem v té věci nezaslepoval rozum, měl ho dost, aby cítil, že je to přelud; a kdyby se ten přelud nemožným způsobem uskutečnil, viděl do své nejbližší rodiny příliš jasně, než aby nevěděl, že by to pro něho znamenalo jen utažení a ztížení okovů, které by z něho učinily ještě většího otroka dětí jeho matky; ty by sklidily všechno ovoce toho návratu, a bez nich nemohl nic očekávat od ženy, která k němu nikdy neměla lásku ani úctu a jejíž srdce zaměstnávaly jen plody jejího hříchu, ať jí zbožnost vůči němu i vůči nim dělala jakékoli násilí. Chápal tedy, že s králem navíc na vahách a s rozptýlením, které by zbožnost v tom návratu našla, by jen stěží sesbíral drobty padající z jejich stolu. Vystihl také správně, a nemýlil se, příčinu marnosti veškerého svého úsilí až dosud: že paní z Maintenon byla nesmiřitelnou a nepřekonatelnou překážkou jakémukoli štěstí legitimního syna své bývalé paní a velitelky; když ta už nebyla, lichotil si, že konečně dosáhne svého, aniž by se mu ta vládnoucí nepřítelkyně dál stavěla do cesty, a že konečně poletí na vlastních křídlech, aniž by byl nucen k potupnému vypůjčování si u dětí své matky, jehož hanbu plně cítil, ale jehož nutnost dosud zakoušel. Strašný smutek, do něhož se okázale zahalil, aby se jim zalíbil a aby zakryl spokojenost a úlevu, které cítil, je nedokázal skrýt ani před nimi, ani před světem. Na druhé straně nechtěl mít neprospěch ze zármutku tváří v tvář králově lhostejnosti ani před nepřítelkyní své matky. Nesnadnost sladit dvě tak neslučitelné věci ho prozradila; a svět, pošetile zvyklý uctívat paní z Montespan, neodpustil jejímu synovi, který z ní tolik těžil, že se tak brzy vrátil ke hře pod záminkou Monseigneurovy partie, k níž patřil. Neslušnost pohřbu a to málo, co bylo rozděleno početnému služebnictvu, které přišlo o všechno, vyvolaly proti němu velký křik. Myslel, že ho utiší několika gaskoňskými štědrostmi vůči některým z nejoddanějších. Dokonce zanesl panu du Maine diamant velké ceny a řekl mu, že ví, že ten diamant vždycky miloval, a že mu jistě není neznámo, že mu byl určen. Pan du Maine ho přijal, ale za čtyřiadvacet hodin mu ho na vyšší rozkaz vrátil. To všechno nebylo nic ve srovnání s aférou se závětí.

Vědělo se, že paní z Montespan před dávnou dobou nějakou sepsala; netajila se tím, ba řekla to i na smrtelném loži, ale nedodala, kde ji najdou, protože byla patrně v jejích schránkách u ní; nebo, jak se skoro nepochybovalo, ji měl v rukou otec de La Tour. Závěť se však nenašla, a otec de La Tour, který byl tehdy na vizitacích domů

Oratoře, při svém návratu prohlásil, že ji nemá, ale nedodal, že by o žádné nevěděl. To definitivně přesvědčilo, že nějaká existovala a že byla odstraněna a navždy zničena. Rozruch byl strašlivý, sluhové spustili velký křik, a podřízené osoby oddané paní z Montespan, které tím přišly o všechno včetně této poslední naděje, také. Její děti se rozhořčily nad tolika podivnými postupy a tvrdě to vytkly přímo d'Antinovi. Ten jen kličkoval a nechal to přejít, jak už to dobře očekával; šel po tom podstatném a byl si jist, že hněv přejde spolu se žalem a v ničem významném mu neuškodí. Společná ztráta na čas sblížila vévodkyni z Orléans a paní Vévodkyni. Ani paní ze Saint-Simon po svém návratu, ani já, když jsem na ni čekal, jsme k panu Vévodovi ani k paní Vévodkyni nezašli ani jim nic nevzkázali. Maršálka z Cœuvres, která během cesty přišla o tchána a přijala jméno maršálky z Estrées, se vrátila velmi zkroušená, že její cesta přišla vniveč. Pokusila se z ní vytěžit aspoň něco u dcer paní z Montespan. Jejich zármutek trval dost dlouho; s ním skončilo sblížení obou sester i sblížení, které vyvolal také mezi paní Vévodkyní a paní princeznou de Conti, a všechny se postupně vrátily k obvyklému vzájemnému chování a vůči světu k obvyklému způsobu života. D'Antin z toho u dětí své matky nevyvázl tak brzy a tak lacino, jak si lichotil, ale nakonec všechno vyschlo, přešlo a zmizelo. Tak běží svět.

Kapitola třetí

Smrt vévodkyně z Nemours; její rodina. — Větev Nemours savojského rodu. — Povaha paní z Nemours. — Původ řádu kalvariánek. — Uchazeči o Neuchâtel. — Práva uchazečů. — Postup Francie ve věci Neuchâtelu. — Braniborský kurfiřt si činí nárok na Neuchâtel, kde chce jeho ministr mít přednost před princem de Conti. — Neuchâtel přiřčen a vydán braniborskému kurfiřtovi. — Smrt, rodina a kariéra kardinála d'Arquien. — Úžasná pravda. — Zuřivost polské královny proti Francii a její příčina. — Smrt vévodkyně z La Trémoille. — Neštěstí rodin. — Povaha maršálky z Créqui. — Smrt Vaillaca; jeho původ; jeho dobrodružství. — Arcibiskup z Bourges podivuhodně jmenován na kardinála králem Stanislavem.

Smrt vévodkyně z Nemours, která velmi těsně následovala po smrti paní z Montespan, nadělala ve světě ještě víc hluku, ale v jiném smyslu. Byla dcerou z prvního manželství posledního vévody z Longueville, který hrál nějakou roli, a starší dcery hraběte ze Soissons, prince krve,[1] který vedl a prohrál onen proslulý spor s princem de Condé, synem svého staršího bratra a otcem hrdiny. Druhá dcera téhož prince se provdala za prince z Carignanu, tak známého pod jménem princ Tomáš, nejmladšího syna slavného vévody savojského Karla Emanuela, kterého přemohl meč Ludvíka XIII. na barikádách u Susy. Paní z Carignanu zemřela v Paříži roku 1692 ve věku osmdesáti šesti let jako matka proslulého němého a hraběte ze Soissons, manžela až příliš proslulé hraběnky ze Soissons, neteře kardinála Mazarina; a paní z Carignanu i její starší sestra, vévodkyně z Longueville, byly sestrami posledního hraběte ze Soissons, prince krve, který padl roku 1641 v bitvě u La Marfée, zvané též u Sedanu, kterou právě vyhrál nad královským vojskem (Jeho Veličenstvo při ní nebylo); zemřel neženatý a byl otcem onoho nevýznamného levobočka, uznaného tak dlouho po jeho smrti, jemuž paní z Nemours, o níž mluvíme, prokázala tolik dobrodiní a který s dcerou maršála z Luxembourgu zanechal dceru, jež se stala jedinou dědičkou, byla nesmírně bohatá a provdala se za vévodu z Luynes; je matkou dnešního vévody z Chevreuse. Tento levoboček byl tedy bratrancem paní z Nemours, synem bratra její matky a princezny z Carignanu. Pan z Longueville, když ovdověl a měl jen paní z Nemours, ještě neprovdanou, oženil se podruhé se sestrou pana Prince, onoho hrdiny, která pod jménem paní z Longueville nadělala ve světě tolik hluku a tak výrazně vystupovala za nezletilosti Ludvíka XIV. Paní z Nemours se vdala roku 1667,

1. **Vysvětlivka:** Karel Bourbonský, hrabě ze Soissons (1566–1612), syn prvního prince de Condé; jeho syn Ludvík (1604–1641), poslední hrabě ze Soissons z rodu Bourbonů, padl v bitvě u La Marfée. Pozdější hrabata ze Soissons (manžel hraběnky ze Soissons i její syn) pocházejí ze Savojského rodu prostřednictvím princezny z Carignanu.

ve dvaatřiceti letech,[2] a o dva roky později ovdověla, bezdětná, po posledním z této větve Nemours. Tato větev pocházela od Filipa, hraběte z Genevois, mladšího syna Filipa II., vévody savojského. Hrabě z Genevois byl po otci bratrem Filiberta II., vévody savojského, a matky krále Františka I., a po otci i po matce bratrem Karla III., vévody savojského. Proslulý hrabě z Tende a z Villars, známý sám i se svým krátkým, ale skvělým potomstvem ve Francii, byl jejich nemanželským bratrem. František I. učinil hraběte z Genevois vévodou z Nemours, registrovaným bez pairie. Vévoda savojský Karel III., jeho bratr, byl dědem slavného vévody Karla Emanuela, o němž jsem právě mluvil, a tento Karel Emanuel byl dědem jiného Karla Emanuela, otce prvního sardinského krále. Je tedy vidět, jak daleko se tato větev Nemours vzdálila od hlavy svého rodu.

Tento první vévoda z Nemours se oženil s jednou z rodu Longueville, jejíž matka byla Bádenská z větve Hochbergů, prostřednictvím své větve dědička Neuchâtelu;[3] tudy připadla tato jakási svrchovanost, když vymřeli mužští Longuevillové, paní z Nemours. Z tohoto prvního vévody z Nemours a této dědičky vzešel jediný syn Jakub, vévoda z Nemours, ve své době tak proslulý duchem, půvabem, milostnými dobrodružstvími a statečností, který udělal ono dítě slečně z La Garnache, o níž jsem mluvil (tom II, s. 143; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola devátá) v souvislosti s Rohany, a který se oženil s proslulou Annou d'Este, vnučkou Ludvíka XII. po matce, vdovou po vévodovi z Guise, zabitém Poltrotem při obléhání Orléansu, a matkou vévody a kardinála z Guise, zavražděných v Blois roku 1588, vévody z Mayenne, hlavy Ligy, kardinála z Guise a oné zuřivé vévodkyně z Montpensier. Oba synové tohoto druhého vévody z Nemours tedy byli po matce bratry Guisů, které jsem právě vyjmenoval, byli s nimi úzce spjati a byli stejně horlivými ligisty jako oni, ale nakonec se rozkmotřili s vévodou z Mayenne, který chtěl celé království pro svého syna a jeho sňatek se španělskou infantkou, protože je usvědčil z úmyslu vydat vévodovi savojskému svůj lyonský guvernement, Provence a Dauphiné. Starší zemřel neženatý, mladší se oženil se starší dcerou a dědičkou vévody z Aumale, jediného z vůdců Ligy, kterého se při uzavření míru nepodařilo nijak zahrnout do amnestie; za vraždu Jindřicha III. byl rozsudkem parlamentu in effigie roztrhán čtyřmi koňmi na náměstí Grève a zemřel v Bruselu velmi starý, velmi chudý a velmi opuštěný.

Z tohoto manželství vzešli tři synové, všichni tři postupně vévodové z Nemours. Nejstarší zemřel mladý a neženatý; druhý se oženil s dcerou vévody z Vendôme, levobočka Jindřicha IV., přidal se ke straně pana Prince[4] a padl v souboji s vévodou z

2. **Ediční poznámka:** Sňatek se ve skutečnosti konal roku 1657, jak plyne i z udaného věku nevěsty a z dalšího výkladu; vévoda z Nemours zemřel roku 1659.

3. **Vysvětlivka:** Neuchâtel — knížectví na území dnešního Švýcarska, spojené smlouvami se švýcarskými kantony; od počátku 16. století patřilo rodu Orléans-Longueville.

4. **Vysvětlivka:** Ve vzpomínkách na dobu Frondy a na Guitautovu kariéru označuje v této kapitole „pan Princ" Velkého Condého a „pan princ de Conti" jeho bratra Armanda, prince de Conti († 1666).

Beaufortu, bratrem své ženy, který se přidal k téže straně. Vloudila se mezi ně žárlivost ve všem možném a právě tímto soubojem začalo štěstí otce maršála z Villars, o němž jsem mluvil (tom I, s. 26; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola druhá). Tento vévoda z Nemours zanechal dvě dcery: starší se stala vévodkyní savojskou a matkou prvního sardinského krále, druhá portugalskou královnou, proslulou tím, že svého manžela zapudila, sesadila z trůnu a dala uvěznit a vzala si jeho bratra, který po její smrti měl s jednou z rodu Neuburgů dnešního portugalského krále. Třetí bratr, jmenovaný arcibiskupem remešským, aniž přijal jakékoli svěcení, se roku 1652, po smrti svého bratra, vzdal svých obročí a o čtyři nebo pět let později se oženil s paní z Nemours, o kterou tu jde, a o dva roky později ji zanechal bezdětnou vdovou; k ní se nyní musíme vrátit. Předtím je jen třeba poznamenat, že její otec, zemřelý roku 1663, zanechal ze svého druhého manželství se sestrou pana Prince a pana prince de Conti dva syny. Staršímu se záhy pomátla hlava; poslali ho do Říma k jezuitům, kde roku 1666, ve dvaceti letech, přijal duchovní stav (*le petit collet*), když se všeho vzdal ve prospěch svého bratra, a roku 1669 ho sám papež vysvětil na kněze. Právě o poručnictví nad ním vedli pan Princ otec i syn s paní z Nemours tolik sporů a pří; ona je proti nim prohrála. Mladší, který nosil jméno hrabě ze Saint-Paul, padl roku 1672, neženatý, při přechodu přes Rýn, právě když měl být zvolen polským králem. Na zprávu o jeho smrti byl místo něho zvolen Michal Wiśniowiecki.[5] Jeho bratr, který se vrátil do Francie, strávil zbytek svých dnů slušně, zavřený v opatství Saint-Georges u Rouenu, kde roku 1694 zemřel jako poslední z tohoto dlouhého a slavného levobočího rodu.

Paní z Nemours měla velmi podivnou postavu, oblékala se jako klášterní vrátná, což nebylo o nic méně podivné, měla velké oči, které skoro nic neviděly, a tik, kvůli němuž jí stále cukalo ramenem, a bílé vlasy, které se za ní všude vlekly — a přesto působila nanejvýš vznešeně. Byla také pyšná do krajnosti a měla nesmírně ducha a výmluvný, živý jazyk, kterému nic neodpírala. Patřila jí polovina paláce Soissons a druhá polovina paní z Carignanu, s níž měla často rozepře, ačkoli to byla sestra její matky a princezna krve. K nenávisti k větvi Condé, zděděné po matce, připojovala tu, kterou druhé manželky často vzbuzují v dětech z prvního manželství. Neodpouštěla paní z Longueville špatné zacházení, kterého se jí od ní podle jejích slov dostalo, a ještě méně oběma princům de Condé, že jí uchvátili poručnictví nad bratrem a jeho jmění, a princi de Conti, že proti ní vyhrál bratrovo dědictví a závěť pořízenou v jeho prospěch. Její nejostřejší, nejpeprnější a často velmi zábavné řeči na tato témata nebraly konce a hodnost princů krve přitom vůbec nešetřila. Neměla o nic raději

---

Pan Princ a princ de Conti, kteří přijímají omluvu umírající paní z Nemours, jsou Jindřich Julius Bourbonský a François-Louis, princ de Conti.

5. **Ediční poznámka:** Michał Korybut Wiśniowiecki byl zvolen polským králem už roku 1669. Hrabě ze Saint-Paul padl při přechodu Rýna 12. června 1672, kdy s ním část polské šlechty počítala jako s nástupcem krále Michała, kterého chtěla sesadit.

ani své přirozené dědice, Gondiovy a Matignonovy. Se vdovou vévodkyní z Lesdiguières a s maršálem a maršálkou z Villeroy přece jen udržovala slušné styky, ale o Matignonech nechtěla ani slyšet.

Obě sestry jejího otce se provdaly: starší za nejstaršího syna maršála-vévody z Retz, mladší za mladšího syna maršála z Matignonu. Ta starší přišla o manžela ještě za života jeho otce a proslavila se pod jménem markýza z Belle-Île množstvím dobrých skutků, tím, že se stala feuillantkou, že tvrdošíjně odmítla opatství Fontevrault, a konečně tím, že vymyslela a založila nový řád kalvariánek, v němž roku 1628 zemřela v Poitiers. Vévoda z Retz, její jediný syn, zanechal jen dvě dcery. Starší se provdala za Pierra de Gondi, bratrance svého otce, který díky tomuto sňatku obdržel nový list na vévodství a pairii Retz s pořadím podle jeho data. Byl synem slavného oratoriána, který býval rytířem řádu a generálem galér, a bratrem proslulého pařížského koadjutora čili kardinála z Retz. Zanechal jen dceru, provdanou za vévodu z Lesdiguières, která měla jen syna, zetě maršála z Duras, kterého jsme viděli zemřít velmi mladého a bezdětného. Druhá dcera se provdala za vévodu z Brissacu a měla s ním jen mého švagra, zemřelého bez dětí, a maršálku z Villeroy. Druhá teta pana z Longueville, otce paní z Nemours, si z lásky vzala druhého syna maršála z Matignonu, jehož starší syn neměl dětí — oba bratři byli velmi zasloužilí, zastávali vysoké úřady a oba byli rytíři řádu. Tato Longuevillová byla matkou otce hraběte z Matignonu a posledního maršála z Matignonu,[6] kteří žili v době smrti paní z Nemours i ještě dlouho potom a kteří byli jejími dědici stejně jako maršálka z Villeroy. Markýzu z Belle-Île provdala rodina a v její přítomnosti; její sestra se vdala podle své vůle a bez jejich vědomí a celý rod Longueville se nedokázal přimět, aby jim odpustil a stýkal se s nimi, až po mnoha letech, a od té doby nikdo z Longuevillů Matignony neměl rád.

Paní z Nemours byla v tom tak neústupná, že když jednou mluvila s králem v okně jeho kabinetu, přestože skoro neviděla, zahlédla Matignona, jak jde přes nádvoří. Hned začala pětkrát šestkrát za sebou plivat a pak králi řekla, že ho prosí za odpuštění, ale že nemůže vidět Matignona, aby takhle neplivala. Byla neobyčejně bohatá a žila ve velkém lesku a s velkou důstojností; spory jí však tak rozhořčily mysl, že nedokázala odpouštět. Nemohla o tom přestat mluvit; a když se jí někdy někdo zeptal, zda se modlí *Otčenáš*, odpovídala, že ano, ale že prosbu o odpuštění nepřátelům přeskakuje a neříká ji. Lze posoudit, že ji zbožnost příliš neobtěžovala. Sama vyprávěla historku, jak jednou vstoupila do zpovědnice, aniž ji kdo do kostela doprovázel, a že na zpovědníka neudělala dojem ani svým vzhledem, ani svým ustrojením. Mluvila o svém velkém jmění a hodně o princích de Condé a de Conti. Zpovědník jí řekl, ať to vynechá. Ona, která svůj případ pokládala za vážný, trvala na tom, že to

6. **Vysvětlivka:** Charles-Auguste de Goyon de Matignon, hrabě z Gacé (1647–1729), mladší bratr hraběte z Matignonu; maršálem Francie se stal roku 1708, tedy až po smrti paní z Nemours.

vysvětlí, a zmínila se o velkých panstvích a o milionech. Dobrák ji pokládal za bláznivou a řekl jí, ať se uklidní, že to jsou představy, které je třeba zahnat, že jí radí, aby už na to nemyslela, a hlavně aby jedla dobré polévky, má-li na to. Popadl ji vztek a zpovědník zavřel okénko. Vstala a zamířila ke dveřím. Zpovědník, když ji viděl odcházet, byl zvědav, co s ní bude, a šel za ní ke dveřím. Když uviděl, jak tu dobrou ženskou, kterou pokládal za bláznivou, přijímají štolbové, slečny z jejího doprovodu a celá ta velká výprava, s níž vždycky chodila, málem upadl naznak, a pak běžel k dvířkům jejího kočáru prosit o odpuštění. Ona se mu zase vysmála a ten den si tím vysloužila, že nemusela ke zpovědi. Několik týdnů před smrtí jí bylo tak zle, že na ni naléhali, aby myslela na svou duši. Nakonec se rozhodla. Poslala svého zpovědníka s jedním ze svých šlechticů k panu Princi, k panu princi de Conti a k pánům z Matignonu, aby je jejím jménem požádali o odpuštění. Všichni ji šli navštívit a byli dobře přijati; ale to bylo všechno: nikdo z nich nedostal nic. Bylo jí osmdesát šest let[7] a rozdala, co ještě mohla, oběma dcerám onoho levobočka, kterého učinila svým dědicem; jedna z nich zemřela mladá a neprovdaná, druhá se provdala za vévodu z Luynes, jak jsem už řekl.

Tato smrt hned uvedla do pohybu spoustu lidí. Vévoda z Villeroy a Matignon okamžitě odjeli do Neuchâtelu a pan princ de Conti do Pontarlier, protože král nechtěl, aby se jako při své první cestě znovu vystavil nedostatku úcty, jehož se mu v Neuchâtelu dostalo. Z Pontarlier mohl snadno posílat do Neuchâtelu pokyny ve svých záležitostech a dostávat odtamtud zprávy každou chvíli. Poslal tam Saintraillese, kterého mu půjčil pan Vévoda; byl to muž rozvážného a schopného ducha, ale tím, že ho zkazila dobrá společnost a tito princové, stal se velmi domýšlivým a dosti drzým; jinak to byl docela prostý šlechtic a ani zdaleka ne z rodu Potonů, z něhož pocházel slavný Saintrailles, jehož činy toto jméno proslavily v našich dějinách. Stará paní z Mailly, tchyně dámy šatny vévodkyně z Bourgogne,[8] se ucházela o dědictví knížectví Oranžského[9] na základě příbuzenství s rodem Chalon, přitaženého za vlasy, ani ne tak v naději na tak chimérické právo, jako aby tak vysokými nároky zvýšila váhu markýze z Nesle, svého vnuka. Z téhož důvodu se se stejně chabým podkladem přihlásila i o Neuchâtel. Lichotila si, že s ochranou paní z Maintenon by z toho mohla vytěžit jiné, pevnější výhody. Paní z Maintenon se do toho ani v nejmenším nevložila a jejím chimérám se smáli v Paříži stejně jako ve Švýcarsku. Nárok pana prince de Conti se zakládal na závěti posledního vévody z Longueville, který zemřel zavřený a který ho

---

7. **Ediční poznámka:** Paní z Nemours se narodila roku 1625 (viz i údaj o jejím věku při sňatku), zemřela tedy ve věku osmdesáti dvou let.

8. **Vysvětlivka:** Stará paní z Mailly — matka zesnulého hraběte z Mailly, a tedy tchyně paní z Mailly, dámy šatny vévodkyně z Bourgogne; dále v textu se o ní mluví jen jako o „paní z Mailly".

9. **Vysvětlivka:** Oranžsko — malé svrchované knížectví na dolní Rhôně, obklopené francouzským územím; od 16. století patřilo nasavským princům oranžským, kteří je zdědili po rodu Chalon (Chalon-Arlay).

povolal ke všemu svému jmění po hraběti ze Saint-Paul, svém bratrovi, a jeho potomstvu. Tento spor proti paní z Nemours vyhrál. Zbývalo zjistit, zda se svrchovanost dá darovat jako jiný majetek a zda se páni z Neuchâtelu podřídí rozsudku pařížského parlamentu. Kromě toho, že nepodléhali žádné soudní pravomoci království, dědicové tvrdili, že Neuchâtel nelze pro svrchovanou, či spíše nezávislou povahu tohoto malého státu darovat ani odejmout pokrevním dědicům — a to ve Francii platí o vévodstvích. Zbývalo tedy zjistit, komu má připadnout, zda Matignonovi, nebo vdově vévodkyni z Lesdiguières, za niž se vévoda z Villeroy vypravil jako její dědic po své matce.

Matignon tvrdil, že má přednost pro bližší pokrevní příbuzenství, protože byl k zesnulé o stupeň blíž než vévodkyně, a ona se dovolávala prvorozenství. Její právo proti Matignonovi se nezdálo pochybné. Hodnostní léna a všechna velká léna se vždy řídila prvorozenstvím; zákon i praxe se v tom vždy shodovaly; tím spíše léno nezávislé, rozsáhlé a pokládané za svrchované. Jenže takové spory se málokdy rozhodují podle pravidel, a Matignon měl dobré karty: Chamillart, jak jsem poznamenal (tom IV, s. 192; v tomto vydání Tom 4, kapitola desátá), byl jeho důvěrným přítelem a stal se zapřisáhlým nepřítelem maršála z Villeroy kvůli bitvě u Ramillies, jak jsem vyprávěl na svém místě. Při téže příležitosti, jak jsme tamtéž viděli, upadl tento maršál do naprosté královy nemilosti. Zbýval princ de Conti, kterého král neměl rád a jemuž nikdy nedokázal upřímně odpustit jeho cestu do Uher a možná ještě méně jeho zásluhy a pověst. Chamillart v plném rozkvětu své přízně tedy bez potíží dosáhl, aby se král prohlásil za neutrálního. Tento ministr, takto si jist z této strany, pokud šlo o prince krve, neváhal a otevřeně se postavil za Matignona. Zahrnul ho penězi a vším, co mu jeho vliv mohl poskytnout. Puysieux, velvyslanec ve Švýcarsku, byl bratrem Silleryho, už mnoho let štolby prince de Conti, k němuž byli všichni nesmírně připoutáni. Ať si přál sebevíc mu v této věci posloužit, vyhlášená králova neutralita mu k tomu jako velvyslanci vzala všechny prostředky; a Chamillartova autorita a bdělost mu vzaly všechny, které mu mohly zůstat jako soukromé osobě, jež si v zemi získala přátele. Vdova po onom levobočkovi posledního hraběte ze Soissons tam byla jako ostatní; na základě darování paní z Nemours přijali ona i její manžel hned po sňatku jméno kníže a kněžna z Neuchâtelu. Když pařížský parlament rozsudkem uznal závěť pana z Longueville za platnou ve prospěch prince de Conti a princ se proto vypravil do Neuchâtelu a ostatní dědicové také, aby mu ho upřeli, utrpěl tam nepříznivé předběžné rozhodnutí. Paní z Nemours, která tam rovněž odjela, byla přijata a uznána za vládkyni jakožto sestra posledního držitele, který nemohl naložit s Neuchâtelem jako se svým ostatním jměním. Princ de Conti nyní utrpěl opakování, jež ono první rozhodnutí potvrdilo. Neuchâtelští se rozhořčili proti vdově po onom levobočkovi, proti darování Neuchâtelu jejímu manželovi a jejich dětem a proti jménu, které si z něho troufala přisvojovat. Vyhnali ji jako osobu bez jakéhokoli práva a potupně ji vykázali ze svého města i z celého svého malého státu. Tím panu

princi de Conti dost jasně dali najevo, jak málo si cení práva nad sebou, založeného na darování, jež pro paní z Neuchâtelu i pro něho mělo stejnou váhu.

Zatímco tito pyšní měšťané při těchto sporech viděli uchazeče, jak se u jejich nohou ucházejí o jejich hlasy, objevil se mezi nimi ministr braniborského kurfiřta,[10] který začal tím, že se odvážil upírat přednost princi de Conti. Tato drzost je pozoruhodná vůči témuž princi de Conti, jemuž — když byl s panem svým bratrem v Uhrách jako dobrovolník — bavorský kurfiřt, nikoli skrze ministra, ale osobně a v čele svých vojsk, pomocných v císařově armádě, přednost neupíral, žil s nimi rovnocenně a bez okolků a téměř vždy dával najevo, že dbá na to, aby všude šel až za nimi; a jemuž proslulý vévoda lotrinský, císařův švagr, generalissimus jeho armád i armád říše, který tu armádu vrchně velel, vždy a všude ustupoval bez výjimky a bez váhání; a to je první plod změny ceremoniálu našich vévodů a našich vojevůdců vůči témuž bavorskému kurfiřtovi, zprvu z omylu, pak zachovávané, o níž jsem vyprávěl na svém místě. Namítat, že braniborský kurfiřt, který jako takový bez potíží šel za bavorským kurfiřtem, byl uznáván za pruského krále všude kromě Francie, Španělska a Říma, o nějž se jako protestant nestaral, mohlo být platným důvodem pro jeho osobu; ale pro jeho ministra ne: nikdy nebylo vidět, že by nuncius, jemuž všichni velvyslanci králů, i protestantských, a velvyslanec císařův všude bez potíží ustupují, upíral na neutrální půdě cokoli princi krve, a stejně tak ani císařův velvyslanec, který má všude přednost před velvyslanci všech králů a nikdo z nich mu ji nepopírá. Braniborský kurfiřt odvozoval svůj nárok od rodu Chalon. Byl ještě vzdálenější a ještě zamotanější, je-li to vůbec možné, než nárok paní z Mailly; také ho využíval jen jako záminky. Řekl jsem to už: takové spory se nerozhodují ani podle práva, ani podle spravedlnosti.

Jeho důvody byly: jeho náboženství, shodné s náboženstvím země; podpora sousedních protestantských kantonů, spojenců a ochránců Neuchâtelu; naléhavá úvaha, že když knížectví Oranžské po smrti krále Viléma III. připadlo témuž princi de Conti, král mu za ně dal náhradu a přivlastnil si je, a že sousedství Francie by mu totéž usnadnilo i s Neuchâtelem, kdyby připadl některému z jeho poddaných, který by v jiných dobách a v postavení velmi odlišném od toho, v němž ho držel rod Longueville, nebyl s to odmítnout králi, aby mu ho postoupil; a konečně řádně předložená smlouva, jíž se Anglie a Holandsko zavazovaly, že pro případ smrti paní z Nemours se za něho postaví a celou silou mu pomohou tento malý stát získat. Tento braniborský ministr jednal ve shodě s protestantskými kantony, které se na jeho prohlášení hned postavily na jeho stranu a díky rozdaným penězům, shodě náboženství, moci kurfiřta a úvaze o tom, co se stalo s Oranžskem, nalezly téměř všechny hlasy příznivé. Tak horkou jehlou přiměly Neuchâtelské vynést

10. **Vysvětlivka:** Fridrich III., braniborský kurfiřt, od roku 1701 jako Fridrich I. král v Prusku; Francie tento titul uznala až utrechtským mírem (1713).

prozatímní rozhodnutí, které jejich stát přiřklo kurfiřtovi až do míru;[11] v důsledku toho byl jeho ministr uveden do skutečné držby; a pan princ de Conti, který od chvíle, kdy si ten ministr dělal nárok na přednost, nepokládal za vhodné zajíždět z Pontarlier do Neuchâtelu, se viděl nucen vrátit se ještě potupněji než posledně, a brzy nato ho následovali oba ostatní uchazeči. Paní z Mailly, která se stále za uchazečku vydávala, při zprávě o tomto vetřelectví tak hlasitě křičela, že nakonec ohled na její příbuzenství s paní z Maintenon probudil naše ministry. Vyslechli ji. Došli po ní k závěru, že jde o pověst krále, aby nenechal tento kousek vyrvat svým poddaným, a že je nebezpečné nechat ho v rukou tak mocného protestantského panovníka, který by si mohl zřídit opěrnou pevnost na místě tak blízkém hrabství Burgundsku a na hranici tak málo chráněné. Načež dal král vypravit kurýra k Puysieuxovi s rozkazem jet do Neuchâtelu a použít všeho, i výhrůžek, aby kurfiřta vyloučil, přičemž jinak ponechával volnost výběru mezi svými poddanými, vůči nimž — jen když to bude některý z nich — zůstávala neutralita naprostá. Bylo to už příliš pozdě. Věc byla hotová, kantony zavázané a bez možnosti couvnout a navíc kurfiřtovým ministrem dotčené na cti kvůli Puysieuxovým výhrůžkám; na Puysieuxův spis dali přítomní ministři Anglie a Holandska vytisknout velmi prudkou odpověď. Prozatímního rozhodnutí se nic nedotklo; měli jsme z toho ostudu, šest týdnů jsme dávali najevo nevoli a pak jsme se, nemohouce dělat nic lepšího, sami od sebe uklidnili. Lze posoudit, jaká naděje zbyla uchazečům, že by při míru mohli zvrátit toto prozatímní rozhodnutí a úspěšně zápasit s tak mocným a tak pevně podporovaným panovníkem. Také už o tom pak nebylo ani zmínky a Neuchâtel zůstal plně a pokojně tomuto panovníkovi, jehož Francie mírem dokonce výslovně potvrdila v jeho držbě. Král ani Monseigneur, a tedy ani dvůr, za paní z Nemours smutek nevzali, ačkoli to byla dcera princezny krve; ale vévoda a vévodkyně z Bourgogne ho vzali kvůli rodu Savojskému.

Kardinál d'Arquien[12] zemřel v Římě téměř současně s paní z Montespan a paní z Nemours. Zvláštnost jeho osudu zasluhuje, abychom se u něho na chvíli zastavili. Jmenoval se La Grange a jeho otec, který neměl dětí s dcerou druhého maršála z La Châtre, byl mladším bratrem maršála z Montigny; ten mu dal svůj úřad kapitána stráže brány, když sám dostal úřad prvního hofmistra krále, a opatřil mu místodržitelství v guvernementu Mety a guvernérství v Calais, Gienu a Sancerre. Toto poslední místo uhájil proti útokům Ligy, sloužil dobře a věrně a byl nějaký čas podplukovníkem pluku gardy. Z prvního manželství měl syna, guvernéra Calais po panu z Vic, který se oženil s jednou z rodu Rochechouartů, ale nehrál velkou roli, stejně

---

11. **Ediční poznámka:** Rozsudek tribunálu tří stavů z 3. listopadu 1707 nebyl prozatímní, ale konečný; Francie jej uznala utrechtským mírem roku 1713.

12. **Vysvětlivka:** Henri de La Grange, markýz d'Arquien (1613–1707), otec polské královny Marie Kazimíry, choti Jana III. Sobieského; kardinálem od roku 1695.

jako jeho potomstvo, které trvá dodnes. Ze třetího manželství s jednou z rodu Ancienville měl dva syny: starší se jmenoval markýz z Époisses a provdal svou dceru za Guitauta, prvního šlechtice komory pana Prince, který ho učinil rytířem řádu; druhý byl markýz d'Arquien, zemřelý jako kardinál, o němž mluvíme.[13]

Narodil se roku 1613, byl to muž duchaplný, příjemný ve společnosti a hodně se pohyboval ve světě, v čemž mu velmi pomáhali vévoda ze Saint-Aignan a jeho sestra hraběnka z Béthune, dáma šatny královny Marie Terezie; s jejich matkou, dcerou maršála z Montigny, byl bratrancem. Měl Monsieurův jízdní pluk a byl kapitánem jeho Sta Švýcarů. Oženil se s jednou z rodu La Châtre z větve Brillebaut,[14] o niž přišel roku 1672 a která mu zanechala syna a pět dcer, z nichž dvě se staly řeholnicemi. Nevěda si rady, jak provdat ostatní, dal se přemluvit polským velvyslancem, s nímž se úzce spřátelil, aby je zaopatřil v oné zemi. Opustil Monsieura, aby tu cestu podnikl s velvyslancem, který se vracel domů a který krátce po jejich příjezdu tak dobře jednal, že jednu z nich provdal za Jakuba Radziwiłła, knížete Zamoyského, sandoměřského vojvodu.[15] Brzy o něj bezdětná přišla a zůstala dost bohatá na to, aby si ji chtěl vzít Jan Sobieski. Tento sňatek se uskutečnil roku 1665.

Sobieski, který měl francouzské sklony, byl tehdy velkým maršálkem a vrchním velitelem Polska a díky svým vítězstvím a velkým činům prvním mužem republiky; ty ho 20. května 1674 jednomyslnou volbou vynesly na polský trůn. Starší sestra nechtěla zaopatření v cizině. Úzký vztah a příbuzenství mezi jejím otcem a markýzou z Béthune, dámou šatny královny, vedly roku 1669 k jejímu sňatku s markýzem z Béthune, synem markýzy, a z toho důvodu dostala nástupnictví v úřadě své tchyně. Když se její sestra stala královnou, byl její manžel ihned vyslán jako mimořádný vyslanec do Polska, aby blahopřál novému králi. Vrátil se hned nato, v prosinci 1675 byl mimořádně a sám jmenován rytířem řádu a znovu odjel se svou ženou do Varšavy, pověřen předat řetěz Svatého Ducha králi, svému švagrovi, což vykonal v Žółkwi v listopadu následujícího roku, a zůstal tam jako mimořádný velvyslanec. Jeho žena s sebou vzala svou další sestru, kterou roku 1678 provdala za hraběte Wielopolského, velkého kancléře polského, s nímž sestra přijela sem během jeho velvyslanectví roku 1686 a o něhož o dva roky později přišla. Pan a paní z Béthune měli dva syny a dvě dcery. Polský král provdal starší roku 1690 za knížete Radziwiłła Kleckého, svého synovce, velkého maršálka litevského, a podruhé za knížete Sapiehu, dvorního maršálka litevského; druhá dcera se roku 1693 provdala za hraběte Jabłonowského, velkého korunního praporečníka, vojvodu volyňského a následujícího roku ruského,

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž počínající slovy „a jeho otec" (*Et son père*) byla v předchozích vydáních vynechána.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Louise de La Châtre, dcera Clauda de La Châtre, maršála Francie, a Jeanne Chabotové.

15. **Ediční poznámka:** Prvním manželem Marie Kazimíry byl ve skutečnosti Jan Zamoyski († 1665), sandoměřský vojvoda; jméno „Jakub Radziwiłł" je Saint-Simonův omyl.

bratra hraběnky Bnin Opalińské, matky krále Stanislava,[16] otce královny, choti Ludvíka XV.

Pan z Béthune zůstal v Polsku, kde byl nesmírně oblíben a vážen a získal velkou pověst, až do roku 1691. Toho roku odtud odjel jako mimořádný velvyslanec do Švédska a zemřel tam následujícího roku 1692. Byl to muž duchaplný a velmi příjemný, stvořený pro společnost a velmi schopný v záležitostech. S falckým kurfiřtem uzavřel a podepsal svatební smlouvu Monsieura a Madame. Také sloužil ve vojsku, byl guvernérem Kleve a vrchním velitelem v té zemi. Žil velmi nádherně; měl tu zvláštnost, že kdykoli chtěl psát depeše, ať bylo kolik hodin, uložil se mezi prostěradla a nevstal, dokud nebyly hotové. Jeho dva synové s pošetilou tvrdošíjností odmítli kardinálský klobouk z nominace polského krále. Později přišli do Francie umírat hladem. Starší padl neženatý v bitvě u Höchstädtu a druhý žil celý život v ústraní. Oženil se se sestrou vévody z Harcourtu, z čehož zůstala jen dcera, která, ovdověvši velmi mladá a bezdětná po bratrovi maršála z Médavy, se znovu provdala za maršála z Belle-Île.[17] Její otec se podruhé oženil se sestrou vévody z Tresmes; rozešli se ve zlém a on odešel žít do Lunéville, kde ho král Stanislav učinil svým velkým komořím.[18] Paní z Béthune zemřela v Paříži roku 1728 ve věku osmdesáti devíti nebo devadesáti let. Měla jediného bratra, který strávil život v Polsku, kde získal indigenát republiky, to jest byl naturalizován a stal se způsobilým ke všem úřadům jako Polák. Byl kapitánem tělesné gardy krále, svého švagra, plukovníkem jeho dragounského pluku a starostou[19] v Hiedreseeku. Zemřel neženatý a nedostál roli, kterou mohl hrát.[20]

Král Jan III. Sobieski, proslulý nesčetnými vítězstvími nad Turky a Tatary před svým zvolením i po něm, korunoval své triumfy záchranou Německa. Přitáhl osobně svést bitvu s Turky, kteří obléhali Vídeň a byli téměř u cíle. Jejich porážka byla úplná a Vídeň byla zachráněna spolu s částí Uher, za což se hrdinovi dostalo pramalých díků. Bylo to roku 1683; jeho ohromná tloušťka a běh doby mu potom zabránily, aby o sobě ve válce dal mnoho slyšet. Zemřel ve Varšavě 17. června 1696 ve věku sedmdesáti dvou let.[21] Děti, které zanechal, a celé toto potomstvo jsou příliš

16. **Ediční poznámka:** Matkou krále Stanislava byla Anna Jabłonowská, sestra tohoto hraběte Jabłonowského; Kateřina Opalińská byla Stanislavova manželka, matka královny Marie Leszczyńské.

17. **Vysvětlivka:** Charles-Louis-Auguste Fouquet, maršál z Belle-Île (1684–1761), vnuk ministra Fouqueta, maršál Francie od roku 1741. Jeho manželka („paní z Belle-Île" v následujícím odstavci) je jiná osoba než markýza z Belle-Île, zakladatelka řádu kalvariánek.

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž počínající slovy „Oženil se" (*Il épousa*) byla v předchozích vydáních vypuštěna.

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Starostové se v Polsku nazývali správci měst a hradů. Jejich hodnost se nazývala starostenství, stejně jako území podřízené jejich pravomoci.

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž počínající slovy „Měla jediného bratra" (*Elle avait*) byla v předchozích vydáních vypuštěna.

21. **Ediční poznámka:** Jan III. Sobieski se narodil roku 1629, zemřel tedy ve věku šedesáti šesti let.

známé, než abych se o nich tu zmiňoval. Řeknu o nich jen jednu pravdu, zcela jistou a zároveň naprosto nepravděpodobnou: kdyby bavorský kurfiřt[22] nebyl po matce bratrancem z druhého kolena paní z Belle-Île, zůstal by u toho, co zdědil po otci, a nedosáhl by žádného ze stupňů té ohromné velikosti, na niž náhle vystoupil. Tuto zvláštní příhodu snad pro její zajímavost ještě vysvětlím, ačkoli daleko přesahuje mez, kterou jsem si stanovil.

Polská královna nebyla zdaleka tak francouzsky smýšlející jako král, její manžel. Unesena tím, že má na hlavě korunu, toužila vášnivě přijet ji ukázat do své země, odkud odešla jako tak nepatrná soukromá osoba. Francie měla na této volbě tak velký podíl, že polský král z vděčnosti za ni dal svou nominaci kardinálu z Janson, který tam byl francouzským velvyslancem. Této cestě, zdůvodňované lázněmi v Bourbonu, tedy nic nebránilo. Když už bylo vše ohlášeno a připraveno, dostala zprávu, že jí královna nepostoupí přednost (*la main*), a bylo podivné, že to mohla nevědět. Marie Gonzagová, provdaná v Paříži v zastoupení před celým dvorem, ji neměla, ani si na ni nečinila nárok, a v novější době ani král Kazimír, který poslední léta svého podivuhodného života strávil ve Francii. Králové ji u našich králů odedávna neměli a volení králové na ni nikdy ani nepomysleli. Její zlost však byla tak velká, jako by utrpěla urážku. Cestu zrušila, spojila se s vídeňským dvorem a se všemi nepřáteli Francie, měla velký podíl na Augsburské lize proti ní a vynaložila všechen svůj vliv na krále, svého manžela, který byl velký, aby ho přiměla přijmout všechny zájmy, jež byly Francii protivné. Krajní touha učinit svého otce vévodou a pairem ji pak k Francii zase přiblížila, ale podstatné křivdy, kterých se od ní dostalo, způsobily, že jí to bylo vytrvale odpíráno. Dlouho nato, totiž roku 1694, pro něho dosáhla řetězu řádu, který mu z pověření krále předal v Žółkwi král, jeho zeť, a v následujícím roce 1695 dostal kardinálský klobouk, k němuž ho jeho zeť konečně jmenoval, když oba jeho vnuci tvrdošíjně odmítali; byl tehdy už od roku 1692 podruhé vdovcem a z tohoto manželství bezdětný.

Když se stal kardinálem, bylo mu osmdesát dva let; nikdy nepřijal žádné svěcení a nikdy neměl žádné obročí, takže se nikdy nemodlil breviář a chlubil se tím. Byl čilý a měl milenky ještě dlouho po tomto věku, což královna, jeho dcera, velmi nelibě nesla. Nikomu nezůstalo neznámo, k jak hamižnému chování navedla krále, svého manžela, v jeho posledních letech; to způsobilo, že po něm nikdo netruchlil, a bylo to nepřekonatelnou překážkou zvolení kteréhokoli z jeho dětí, navzdory lásce Poláků ke krvi jejich králů a jejich zvyku dávat jí korunu. Vše, co se po smrti tohoto panovníka odehrálo z její strany a s abbém z Polignaku, francouzským velvyslancem, najde čtenář ve všech dějepisech. Nakonec, nenáviděná v Polsku i vlastními chráněnci a

22. **Vysvětlivka:** Zde Karel Albrecht (1697–1745), syn bavorského kurfiřta Maxmiliána Emanuela a Terezie Kunhuty Sobieské, kurfiřt od roku 1726; s podporou Francie, jejíž politiku tehdy prosazoval maršál z Belle-Île, byl roku 1742 zvolen císařem jako Karel VII. Nezaměňovat s jeho otcem, bavorským kurfiřtem doby vyprávění.

vlastními dětmi, odvezla své poklady a uchýlila se s otcem do Říma, kde bydleli v témže paláci. Ponížení ji tam provázela; žádala, aby s ní bylo zacházeno jako kdysi s královnou Kristinou Švédskou. Odpověděli jí, jak se to kdysi stalo i ve Francii, že mezi dědičnou a volenou královnou není rovnosti, a jednali s ní v souladu s tímto rozdílem. To omezovalo celý její způsob života a působilo jí tolik nesnází a zlosti, že čekala jen na otcovu smrt, aby z tak nepříjemného místa odešla; ta přišla 24. května, v jeho devadesáti šesti letech,[23] po velmi krátké nemoci, poté co se až do té doby nepřetržitě těšil nejdokonalejšímu zdraví těla i ducha. Jeho dcera pak dlouho neotálela s provedením toho, co si předsevzala, jak brzy uvidíme.

Vévodkyně z La Trémoille zemřela krátce nato; bylo jí sotva něco přes padesát let. Byla to velká, tlustá a rázná žena, která bez valného ducha dávala silně najevo, že je velká dáma, a která velmi zkrátka držela svou matku i manžela. Byla víc než velmi šetrná, na dvůr chodila velmi málo a téměř se s nikým nestýkala. Byla jedinou a velmi bohatou dcerou vévody z Créqui, který při jejím sňatku dostal pro svého zetě nástupnictví ve svém úřadě prvního šlechtice komory. Paní z La Trémoille se málem vdala za vévodu z Yorku, pozdějšího anglického krále Jakuba II., když se po katastrofě krále, svého otce, uchýlil do Francie. Když tento velký sňatek padl, vévoda a maršál z Créqui měli velkou chuť oženit své děti spolu, aby tak velké jmění zachovali ve svém rodu, a věk se k tomu výborně hodil; jenže bratři nebyli pány situace. Ačkoli by to bylo štěstím markýze z Créqui, kterého jsme viděli padnout v bitvě u Luzzary, a ačkoli přízeň jeho strýce mu mohla dát vše doufat ze strany krále, maršálka z Créqui o tom nikdy nechtěla ani slyšet. Byla to pyšná a zlá ženská, která ovládala svého manžela, jakkoli byl hrdý a nepříjemný, a ten se jí neodvažoval odporovat. Lesk, v němž dlouho zářili vévoda a vévodkyně z Créqui, vzbudil v jejich švagrové takovou žárlivost, že je nemohla vystát. Měla mnoho ducha a dohnala vévodkyni z Créqui, která ho neměla, tak daleko, že ta při vší své mírnosti nedokázala nesplácet nenávist nenávistí a nestavět se stejně jako ona proti tak moudrému sňatku jejich dětí. Takto ženy svou povahou nebo svým rozumným jednáním rody hubí nebo pozvedají.

Ve stejné době zemřel Vaillac. Byl jedním z dobrých generálů, které král měl pro jízdu, a generálporučíkem, který by to daleko dotáhl, kdyby víno, pijáctví a zapadlost, která z nich plyne, nezmařily jeho nadání a služby. Snesl mnoho vína, opil svou společnost a potom se opil sám. Nějací darebáci ho v posádce oženili, opilého na mol, s nějakou courou, aniž věděl, co dělá, bez ohlášek, bez smlouvy, bez slibu. Když se vyspal z opice a byl úplně vzhůru, velice se podivil, že vedle sebe najde ležet tu ženskou. Udiveně se jí zeptal, kdo ji tam položil a co tam dělá. Coura se podiví ještě víc, řekne, že je jeho žena, a začne mluvit zvysoka. Hle, člověk celý zmatený, myslí si, že se zbláznil, neví, co mu chtějí říct, a volá o pomoc. Hra byla dobře připravená. Slyší jen

23. **Ediční poznámka:** Kardinál d'Arquien, narozený roku 1613, jak uvádí sám autor, zemřel 24. května 1707 ve věku třiadevadesáti let; údaj o devadesáti šesti letech nesouhlasí ani s věkem osmdesáti dvou let při jmenování kardinálem roku 1695.

tutéž řeč a vidí jen svědky svého sňatku z předchozího večera. Tvrdí, že lžou, že na to nemá nejmenší vzpomínku a že by ho ani nikdy nenapadlo zneuctit se takovým sňatkem. Velký povyk. Nakonec viděli, že by se museli bít nebo snést výprask holí, a příhoda skončila, aniž o ní pak byla řeč.

Vyprávělo se jako pravdivé, že když ho basilejský magistrát jakožto velkého pijana bohatě pohostil a on je všechny v pití porazil, navrhl jim, už v sedle a na odchodu, aby vypili skleničku na cestu; že dali přinést láhve a podali mu sklenici; že jim řekl, že takhle on skleničku na cestu nepije, a že si zul botu, dal si ji naplnit a vypil ji; to je ale smyšlená historka, kterou přikrášlili až do té míry, že prý ho ti radní dali v tomto postoji namalovat na své radnici. Jmenoval se Ricard; nevím, proč dávali přednost jménům Gourdon a Genouillac, což byla panství. Pocházel po meči od staršího bratra dvou mistrů dělostřelectva, z nichž druhý, synovec prvního, byl seneschalem v Armagnacu, guvernérem Languedocu a velkým štolbou Francie za Františka I. a proslavil své jméno jako pán z Acier; jeho dcera a dědička přinesla jmění Karlu de Crussol, vikomtovi z Uzès, a vévodové z Uzès mají její erb dvakrát ve svém čtvrceném štítu. Vaillac, o němž je zde řeč, měl otce, přítele mého otce, jednoho z nejurostlejších a nejlépe vypadajících mužů ve Francii, statečného a velmi galantního, kterého Monsieur roku 1661 nechal jmenovat rytířem řádu. V Monsieurově domácnosti to s ním šlo stále pozpátku. Nebyl to ovšem muž, který by se dal ovládat rytířem Lotrinským. Byl prvním štolbou Monsieura, pak kapitánem jeho gardy, nakonec rytířem cti Madame a zemřel v tomto úřadě v lednu 1681. Ještě si pamatuji, jak jsem byl u něho v Palais-Royal s otcem a matkou. Ještě bych ho dokázal namalovat i jeho byt v přízemí, v hloubi druhého dvora, napravo od vchodu. S jednou z rodu Voisins zanechal spoustu dětí, všechny špatně zaopatřené, a se svou druhou ženou, rozenou La Vergne-Tressan, která právě zemřela téměř stoletá jako vdova po hraběti z La Motte, neměl žádné; o nich budu mít víc než dost co říci. Vaillacův nejstarší syn se nijak neuplatnil. S jednou z rodu Cambout zanechal syna, bohatě ožděného s dědičkou ze Saint-Gelais, s níž má děti, aniž by se uplatnil víc než jeho otec.

Intrika kolem podivuhodné nominace arcibiskupa z Bourges na kardinála si zasluhuje, aby byla vylíčena. Viděli jsme (tom II, s. 352; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá první), když jsem mluvil o jeho otci vévodovi z Gesvres, že byl čestným komořím Inocence XI. a byl u tohoto papeže v takové oblibě, že nebyl daleko od purpuru, když roztržka mezi králem a Římem kvůli franšízám velvyslanců[24] způsobila odvolání všech Francouzů a připravila abbého z Gesvres o veškerou naději; po návratu byl za to jmenován arcibiskupem z Bourges. Stát se jím, aniž byl předtím biskupem, byla věc zcela neobvyklá a byla náhradou za to, čeho se z poslušnosti vzdal. Jenže v mysli a nadějích nového arcibiskupa tato náhrada nebyla zdaleka rov-

24. **Vysvětlivka:** Franšízy (*franchises*) — výsada velvyslanců v Římě, podle níž byla celá čtvrť kolem velvyslaneckého paláce vyňata z papežské soudní a policejní moci; Inocenc XI. je zrušil a spor s Ludvíkem XIV. vyvrcholil v letech 1687–1688.

nocenná. Jeho cílem byl vždycky kardinálský klobouk: navázal čilý styk s Torcym, který z Říma pilně udržoval dopisy. Po návratu ho pěstoval čím dál víc a dosáhl toho, že se stal jeho zvláštním přítelem. Od smrti Inocence XI. a zvolení Ottoboniho,[25] jemuž se spěchalo všechno obětovat a od něhož se nezískalo vůbec nic, žil král s Římem v dobrém srozumění a arcibiskup z Bourges tam obnovil své dřívější postupy s přáteli, které si tam získal, aniž mu jeho spojení s Torcym přinášelo jakékoli riziko. V této situaci vymyslel, že přiměje anglického krále, aby ze svých protivenství, jež snášel pro víru, vytěžil aspoň nominaci jednoho kardinála, a přemluví ho, aby ji dal jemu. Král na to přišel, a ať už měl důvody, proč tehdy nechtěl, aby se anglický král pouštěl do takového nároku, nebo ho urazilo, že arcibiskup tuto intriku spřádal bez jeho vědomí, nesl to tak nelibě, že věc byla rázem zarazena. Vědělo se to a nikdo nepochyboval o dlouhé nemilosti.

Arcibiskup podnikl několik cest do své diecéze, kde nikdy moc nebýval jinak než nerad, ani dlouho, ani často. V Římě se velmi poitalštil, ne ovšem pokud jde o čest, ale v politice, v machinacích a ve skrytých a hlubokých krocích, ačkoli měl málo ducha, ale ducha celého obráceného k tomu a ke světským půvabům. Nějaký čas po této příhodě se stalo, že Stanislav, uznávaný všude za polského krále kromě Říma — z ohledu na konverzi krále Augusta, když se dal zvolit —, chtěl zkusit dosáhnout tam uznání svou nominací na kardinála a udělat z toho věc koruny a národa, která by papeže přinutila. Je známo, že biskupové jsou v Polsku prvními senátory, že neustupují kardinálům, že nijak netouží jimi být a že pokud kardinál není zároveň arcibiskupem hnězdenským, což je primas, jemuž vše ustupuje, je v Polsku ve velmi nesnadném postavení: proto je tato nominace pro cizince tak snadno dosažitelná, čehož naši kardinálové Bonzi a z Janson dokázali využít, protože tam byli velvyslanci. Stanislav tedy hledal osobu, která by sama o sobě mohla obtíže urovnat. Prost nesnází ze strany Poláků, zvolil Francouze, aby měl podporu Francie, která švédskému králi velmi vycházela vstříc, a to Francouze, představeného misií v Polsku, pověstného velkou učeností a vysokou zbožností, aby mu ještě posloužily i jeho zásluhy. Jenže tu došlo k zázraku svého druhu. Ukázalo se, že ten člověk je skutečně tak dobrý a tak hodný, že nominaci odmítl, a to tak rozhodně, že bylo nutno pomýšlet na jiného. V nesnázích s novou volbou, která by odpovídala jeho záměru prosadit svou nominaci, ponechal ji Stanislav na králi, aby mu udělal laskavost a tím si tím spíše zajistil úspěch. Kuriózní je, že tentokrát byl v nesnázích král, koho vybrat. Torcy, přes něhož celá věc šla, pomyslel na své dva přátele, Bourges a Polignaka, naléhal na krále, aby se rozhodl, aby se věc neprozradila a nevyvolala další uchazeče, a využívaje královy lhostejnosti mu připomínal zásluhy abbého z Polignaku a vážnost arcibiskupa z Bourges v Římě; a že si král může vzpomenout, jak papež, když tak dlouho projevoval nechuť jmeno-

25. **Vysvětlivka:** Zde kardinál Pietro Ottoboni, zvolený roku 1689 papežem jako Alexandr VIII. († 1691); prastrýc kardinála Ottoboniho, o němž je řeč jinde.

vat kardinála z La Trémoille, sám několikrát naléhal, aby ho požádali o arcibiskupa, že ho jmenuje okamžitě.

Králova nechuť k abbému z Polignaku převážila nad nelibostí kvůli aféře se Saint-Germain, kterou jsem právě vylíčil. Nenapadl ho nikdo třetí, a tak mezi těmi dvěma dal přednost arcibiskupovi z Bourges. Navrhl ho Stanislavovi, který ho přijal, a papež, předem na to dotázaný, s ním souhlasil. Jakmile přišla odpověď — ne že nominace projde, ale že osoba, o niž jde, je papeži příjemná —, byla nominace ohlášena, aby se věc zavázala, a Torcy byl zároveň rád, že tím svého přítele chrání před zvraty. Údiv dvora byl nesmírný. Nikdo nemohl pochopit, jakými podzemními cestami člověk bez jakéhokoli styku se severem, který se nedávno znelíbil králi tím, že se snažil získat nominaci krále Jakuba, získal nominaci krále Stanislava se souhlasem a za účasti krále; a Torcy si získal velkou čest tím, že dokázal tak obratně posloužit přátelům a opatřit si kardinála. Tato naděje se však rozplynula v dým spolu s vládou Stanislavovou. Uvidíme arcibiskupa ještě mnoho let zápasit s osudem a cenu tolika tužeb, péčí a bdění — neboť ji ani na okamžik neztratil ze zřetele — získat až roku 1719, poté co viděl tolik jiných, jak ho předbíhají: už roku 1713 Polignaka, před nímž kdysi dostal přednost a který ho předběhl oklikou přes Anglii, jež se arcibiskupovi rozpadla v rukou šestnáct či sedmnáct let předtím, než klobouku dosáhl; a tolik jiných, kteří tehdy ani nemohli na něco takového pomyslet, jako jakýsi Bissy, na něhož se tak dlouho díval — abych mluvil slovy pana z Noyonu — jako na biskupa druhého řádu a jenž byl přece povýšen o čtyři roky dřív než on, a tolik dalších, jako Dubois, Fleury, kterých si vůbec nevšímal.

Kapitola čtvrtá

Tažení ve Flandrech. — Vendômova nebezpečná lenost. — Krásné tažení na Rýně. — Villarsovo plenění a troufalost. — Rákóczi prohlášen sedmihradským knížetem. — Císař pokořen švédským králem, který táhne do Ruska. — Šťastné výpravy na moři. — Zhoubná bouře v Holandsku. — Spoušť způsobená Loirou a její příčina. — Výprava savojského vévody do Provence a na Toulon. — Chování biskupa z Fréjus k savojskému vévodovi. — Zajímavá odbočka o tomto prelátovi, pozdějším kardinálovi a pánu království. — Opatření k obraně Toulonu a Provence. — Ústup pana Savojského z Provence.

Vévoda z Marlborough, který dorazil do Haagu dosti brzy, odtud znovu odjel navštívit kurfiřty saského a braniborského a vévodu hannoverského.[1] Vévoda z Vendôme zatím pobýval v Monsu, kde pil mléko. Koncem května se armády shromáždily a tažení začalo. Vendôme, zdánlivě podřízený bavorskému kurfiřtovi, ve skutečnosti však sotva podřízený samotnému králi, trávil dny na nočním stolci, při hře a u stolu, jak jsem to vylíčil (tom V, s. 134 a násl.; v tomto vydání Tom 5, kapitola osmá); a protože se už stal neschopným žít jinak, myslel jen na to, aby užíval slávy, kterou si nikdy nezískal, a poct, které si vymáhal, ať to šlo jakkoli; kurfiřtovi nechával volnost hrát o nejvyšší sázky a Puységurovi celé břemeno armády, o níž nechtěl nikdy nic slyšet. Tak uběhlo celé toto tažení, za jehož liknavost málem draze zaplatil. Líný jako obvykle zvednout tábor a nikomu nevěře, měl náhle nepřátelskou armádu na krku. Puységur mu to předpověděl, aniž u něho kdy něco pořídil. Věc spěchala, stávala se naléhavou; šel ho varovat, ale jeho sluhové měli zakázáno kohokoli pustit dovnitř, ať šlo o cokoli. Puységur zašel za kurfiřtem, který strávil noc na nohou, a když ho omrzely marné vzkazy, z nichž ani jeden nepronikl, šel sám vynutit si vstup, probudit Vendôma a říci mu, jaké nebezpečí z jeho otálení hrozí. Vendôme ho vyslechl a zíval, a místo jakékoli odpovědi mu řekl, že je to všechno v nejlepším pořádku, ale že si musí ještě dvě hodiny pospat, a hned se otočil na druhý bok.

Kurfiřt rozhořčeně odešel a neodvážil se vydat jediný rozkaz. Když se však ze všech stran množily zprávy, že nepřítel na armádu každou chvíli udeří, vzal Puységur věc na sebe, dal troubit k sedlání, strhnout stany a naložit, a teprve pak uvědomil vévodu z Vendôme; ten dál umíněně nechtěl nic věřit, ale když se dozvěděl, že armáda je připravena k pochodu, konečně se oblékl a vsedl na koně, když už se dávala do pohybu. Byl nejvyšší čas. Zadní voj byl vzápětí napadán předním vojem nepřítele

1. **Vysvětlivka:** Jiří Ludvík Brunšvicko-Lüneburský, kurfiřt hannoverský, od roku 1714 jako Jiří I. anglický král; Saint-Simon ho nazývá „vévodou hannoverským“.

a celá armáda by se z tak hluboké nedbalosti dostala jen velmi špatně, kdyby štěstí nechtělo, aby tento čelní oddíl nepřítele v noci zabloudil vinou svých průvodců a aby ho navíc velmi nešikovně vedl ten zběhlý princ z Auvergne, který mu velel. Nějaký čas nato, v témže tažení, málem pana z Vendôme přepadli a zajali, protože se proti vší zřejmosti přel a chtěl se cítit v bezpečí všude, kde se ubytoval podle své chuti. Marlborough dělal, jako by ho chtěl napadnout, a on měl volnost postavit se mu; všechno skončilo u řečí a u starostí o zásobování. Po smutných nezdarech, které ve Flandrech předcházely, se nemínilo pouštět se tam bez nutnosti do rizika, a Marlborough, spokojený s úspěchy svých spojenců v Itálii, od nich očekával tak veliké a tak rychlé plody, že nepovažoval za vhodné ve Flandrech čímkoli riskovat ve chvíli, kdy počítal s tím, že království bude napadeno zezadu, bez jakékoli možnosti obrany. Tažení ve Flandrech tedy proběhlo takto. Pana z Vendôme konec omrzel; chtěl ho uspíšit a armádu rozpustil. Nepřátelská armáda zůstala pohromadě ještě přes týden potom, a způsobila tím velké znepokojení. Ale u pana z Vendôme bylo všechno dobré, všechno dovolené. Přijel ke dvoru a byl tam přijat skvěle.

Maršál z Villars překročil Rýn brzy. Měl toho roku proti sobě markrabího z Bayreuthu, který velel císařské armádě až zhruba do konce září, kdy si pro velení přijel vévoda hannoverský, pozdější anglický král, a markrabího už nezastihl, protože ten na něj nechtěl čekat. Villars současně se svým přechodem dal přejít Perimu přes ostrov Marquisat, Vivansovi u Lauterbourgu a Broglieovi níž po proudu, u Neuburgu. Nikde nenarazili na odpor, a maršál mezitím vytáhl k liniím u Bühlu a Stollhofenu. Nikoho tam nenašel. Všechno se před ním rozuteklo. Stany zůstaly stát a nepřátelé zanechali na opevněních téměř všechna zavazadla a mnoho děl. Stalo se to 23. května a zprávu přivezl Beaujeu. Král z ní měl radost až k jakémusi nadšení. V dalším průběhu tažení se Villars zmocnil heidelberského zámku i tohoto sídelního města falckého kurfiřta, dále Mannheimu a celé Falce. Využil slabosti Císařských a pospíšil si, aby pronikl do Německa dřív, než se mu kdo stačí postavit. Vtrhl do Frank, přiměl město Ulm, aby mu vydalo brigádního generála Argelota a velký počet dalších zajatců, kteří tam byli drženi od bitvy u Höchstädtu, a s podivuhodnou snadností získal i odjinud dalších osm set zajatců od Höchstädtu, třicet pět děl a velké množství potravin a válečného střeliva. Přitom nezapomněl ani na kontribuce. Kromě nesmírných částek, které vymohl na Falci a na Bádensku a Württembersku, poslal Broglieho přes Franky a Imécourta a La Vallièra na druhou stranu Dunaje. Získal z toho poklady nad všechno očekávání. Když se takto nacpal před očima celého Německa i celé své armády, nedoufal, že by tak nesmírné loupení mohlo zůstat utajeno. Zaplatil tedy drzostí a napsal králi, že zařídil, aby ho jeho armáda za celé tažení nic nestála, ale že doufá také, že mu král nebude mít za zlé, když mu armáda pomůže zbavit se jednoho kopečku, který se mu na Villars nelíbil. Kdokoli jiný by byl na jedné straně zneuctěn a na druhé ztracen. Proti němu to nemělo ani ten nejmenší účinek, leda u

veřejnosti, o niž se příliš nestaral. Když měl své kořisti shrabány, myslel už jen na to, jak se dostat z nepřátelské země a znovu překročit Rýn.

Vévoda hannoverský, který se koncem září připojil k císařské armádě, mezitím posílené, našel všechny ty země v naprostém zoufalství. Pokusil se proto zkomplikovat Villarsovi návrat, aby ho nějak pocuchal a donutil vydat, co nakradl. Generálporučík Vivans tábořil u Offenburgu s patnácti eskadronami; Mercy obešel hory zezadu se třemi tisíci jezdci, urazil za čtyři dny přes třicet mil a za husté mlhy udeřil za úsvitu na Vivanse, který o něm neměl žádnou zprávu. Vivans vsedl na koně, sotva shromáždil osm set jezdců, postavil mezi nepřítele a sebe říčku a zůstal stát. Nepřátelé na něj nezaútočili a spokojili se s tím, že vyplenili tábor, koně a zavazadla, a Vivans se s tím, co se k němu stačilo připojit, uchýlil pod Kehl. Villars se musel všelijak ohánět, aby se dostal zpátky k Rýnu; nakonec se mu to podařilo bez nehody. Překročil ho klidně se svou armádou a svou nesmírnou kořistí, a jakmile byl na této straně, myslel už jen na to, jak tažení v klidu ukončit. Tak skončilo docela pěkné tažení, kdyby je nebyl poskvrnil špinavý a nesmírný zisk generála, který byl po návratu přijat od krále neméně vlídně.

Na začátku léta byl Rákóczi prohlášen sedmihradským knížetem a jako takový vykonal velkolepý vjezd do hlavního města, a brzy nato zažil císař další velké příkoří.

Švédský vyslanec, opíraje se o skvělé postavení, v jakém jsme nedávno viděli jeho krále v Sasku, povýšeně žádal, aby byla vrácena řada slezských kostelů, které císař odebral protestantům, a aby byl vydán velký počet Moskovanů, kteří se tam uchýlili a které poslali k Rýnu, aby je dostali z dosahu. Tak neslýchané požadavky narážely u pýchy vídeňského dvora na mnohé průtahy. Švédský vyslanec mluvil smělě, a tak se ho snažili pokořit; dělali mu obstrukce kvůli audienci u arcivévodkyň a hrabě Zabor, velký komoří císařův, mu v předpokoji tohoto panovníka odepřel pozdrav. Vyslanec si stěžoval na urážku; odpověď zněla, že úcta k tomu místu zakazuje zdravit tam kohokoli. Švédský král na tuto výmluvu nepřistoupil; rozhořčil se a nařídil svému vyslanci, aby odjel bez rozloučení, nedostane-li zadostiučinění, jaké mu předepsal; vídeňský dvůr se tehdy začal bát, aby se otevřeně nepřiklonil k Francii, a ustoupil. To všechno trvalo dlouho, ale nakonec dostal vyslanec spornou audienci tak, jak si ji nárokoval, vydání Moskovanů a vrácení slezských kostelů bylo povoleno a hrabě Zabor byl sesazen, zatčen a poslán do Saska švédskému králi, bez jakýchkoli podmínek, aby s ním naložil, jak se mu zlíbí. Král držel hraběte v tvrdém vězení a potom ho poslal zpět do Vídně, přičemž jemu, a ještě víc císaři, dával silně najevo, že mu daroval život i svobodu. Po návratu do Vídně mu byl vrácen jeho úřad, který mezitím nebyl obsazen; když se však nějaký čas nato ocitl na stejném místě jako ten švédský vyslanec, který se jmenoval baron Strahlenheim, totiž ve Vratislavi, kam ho Zabor vyhledal, žádal po něm Zabor zadostiučinění za to, co při té příležitosti vytrpěl, a za to, že je nemohl dostat za políček, který od něho dostal. Utkali se spolu, ale tvrdilo se, že Zabor bez jediného slova, aniž si nějaké zadostiučinění vyžádal, Strahlenheima

zavraždil, ačkoli tam byl ve funkci kvůli záležitostem švédského krále, svého pána. Pokud jde o vydání Moskovanů a vrácení slezských kostelů, které se tak dlouho vlekly, švédský král odtáhl do Polska a hned nato na svou nešťastnou výpravu do Moskevska[2] dřív, než bylo provedeno, a jakmile byl ze Saska pryč, císař se ho přestal bát a k vrácení ani vydání nikdy nedošlo.[3]

Hned nato se Rabutin vrátil do Sedmihradska a donutil nespokojence zrušit blokádu Devy, a císař, využívaje tohoto úspěchu, dal Rákóczimu prostřednictvím holandských a anglických ministrů předložit nové návrhy na smír; nový sedmihradský kníže však odpověděl, že Uhři prohlásili svůj trůn za uprázdněný a že on už s císařem jednat nemůže. Císař v téže době znovu přijal na milost knížete ze Salmu,[4] který se byl uchýlil do ústraní nespokojen a který býval vychovatelem římského krále a zprostředkoval jeho sňatek s hannoverskou princeznou, jejíž matka byla sestrou paní Princezny i jeho zesnulé manželky. Byl s nimi ve velmi dobrých vztazích; o místo ho připravila dvorská intrika. Císař mu vrátil předsednictví rady a jeho úřad nejvyššího hofmistra dvora římského krále.

Forbin[5] se toho roku vyznamenal na moři. S loďmi slabšími než čtyři anglické sedmdesátidělové lodě, které doprovázely konvoj osmnácti lodí naložených válečným střelivem a potravinami a na něž narazil u anglických břehů, když vyplouval z Dunkerku, ukořistil po čtyřhodinovém boji dvě válečné lodě, které přivedl do Dunkerku, stejně jako osmnáct obchodních lodí, a jednu ze dvou zbývajících válečných lodí zapálil. O tři měsíce později ukořistil u ústí Dviny sedmnáct bohatě naložených holandských obchodních lodí plujících do Moskevska. Během tohoto tažení jich ukořistil nebo potopil přes padesát. Po tomto sčítání ještě ukořistil tři velké anglické válečné lodě, které přivedl do Brestu, a potopil další, stodělovou, z pěti, které doprovázely obchodní loďstvo do Portugalska; na to loďstvo pustil naše korzáry, kteří si tam dobře přišli na své, a pan hrabě z Toulouse také. Angličanům z Nové Anglie a z New Yorku se v Akádii nevedlo lépe: dvanáct dní útočili na naši osadu bez úspěchu a museli se s velkými ztrátami stáhnout.

Námořní rok skončil strašlivou bouří u holandských břehů, při níž zahynulo mnoho lodí u Texelu a která zaplavila mnoho kraje a vesnic. Také Francie dostala svůj díl pohromy z vod: Loira se rozlila tak, jak to do té doby nikdo nepamatoval, protrhla hráze, zaplavila a zanesla pískem mnoho kraje, odnesla vesnice, utopila mnoho

---

2. **Vysvětlivka:** Karel XII. vytáhl ze Saska koncem roku 1707 přes Polsko proti Rusku; tažení skončilo roku 1709 jeho porážkou u Poltavy a útěkem do Turecka.

3. **Ediční poznámka:** Vrácení kostelů bylo podle altranstädtské úmluvy (1707) provedeno: slezským protestantům bylo vráceno 125 kostelů a císař jim povolil postavit šest nových „kostelů milosti".

4. **Vysvětlivka:** Karel Theodor Ota, kníže ze Salmu (1645–1710), vychovatel Josefa I. a za jeho vlády nejvyšší hofmistr.

5. **Vysvětlivka:** Claude de Forbin (1656–1733), francouzský námořní velitel, proslulý korzárskými výpady z Dunkerku proti anglické a holandské plavbě.

lidí a nespočet dobytka a způsobila škody za více než osm milionů. Je to další věc, kterou jsme dlužni panu z La Feuillade a která v menší či větší míře trvá dodnes. Příroda, moudřejší než lidé, či lépe řečeno její Stvořitel, umístila nad Roanne v Loiře skály, které bránily plavbě až k tomuto místu, jež je hlavním městem vévodství pana z La Feuillade. Jeho otec, zlákán ziskem z této plavby, je chtěl dát vyhodit do povětří. Orléans, Blois, Tours, zkrátka vše, co leží na toku Loiry, se tomu postavilo. Upozornili na nebezpečí povodní a byli vyslyšeni; a ačkoli byl pan z La Feuillade tehdy oblíbencem a byl s panem Colbertem v dobrém, bylo rozhodnuto, že se nic nezmění a že se na ty skály nesáhne. Jeho syn měl díky svému tchánovi Chamillartovi větší vliv. Aniž se kohokoli vyslechlo, postupovalo se násilně; skály vyhodili do povětří a plavbu uvolnili ve prospěch pana z La Feuillade; povodně, které skály zadržovaly, se od té doby rozlévají s nesmírnými ztrátami pro krále i pro soukromníky. Příčina byla později dobře rozpoznána, ale ukázalo se, že je to nenapravitelné.

Malé úsilí, které nepřátelé vynaložili ve Flandrech a v Německu, mělo příčinu, kterou se začalo tušit kolem poloviny července. Princ Evžen, který měl tu slávu, že nás úplně vyhnal z Itálie, tam zůstal a vtrhl do hrabství Nice. Generálporučík Sailly, který tam velel několika oddílům, ustoupil za Var, jenž odděluje Provence od tohoto hrabství a který byl tehdy rozvodněn; a polní maršál Parat, který v zimě velel v Nice, ustoupil do Antibes. Vévoda savojský vstoupil do Nice, maje u sebe zatím jen šest nebo sedm tisíc mužů svého vojska; a nepřátelské loďstvo o čtyřiceti válečných lodích tam začalo vyloďovat dělostřelectvo. Tehdy už vévoda z Marlborough neskrýval příčinu své nečinnosti. Mluvil o podniku jako o neomylném, který musí mít nejdalekosáhlejší následky, a prohlásil, že s útočnými akcemi počká, až se podnik proti Toulonu zdaří. Tento plán pan Savojský nepojal teprve nedávno; měl ho už za předchozí války, která skončila v Ryswicku. Předním mužům loďstva, kteří ho přišli pozdravit do Nice, řekl, že je velmi rád vidí, ale že už čtrnáct let na ně na tomtéž místě čekal. Osmnáctého dorazil do Fréjus.

Biskup, který nám dnes tak naplno a bez závoje vládne pod jménem kardinála Fleuryho, ho přijal ve svém biskupském domě, jak se tomu nemohl vyhnout. Byl od něho zahrnut poctami a lichotkami, a [vévoda savojský] ho svými zdvořilostmi tak dokonale opojil, že ten ubožák, stejně stvořený klamat jako být klamán, oblékl pontifikální roucho, podal panu Savojskému u dveří své katedrály svěcenou vodu a kadidlo a zanotoval tam *Te Deum* za obsazení Fréjus. Užíval si tam několik dní posměšných lichotek, jimiž mu tento panovník projevoval vděčnost za čin tak odporující jeho povinnosti a jeho přísaze, že by se ho ani neodvážil vyžadovat. Král se tím tak rozhněval, že Torcy, důvěrný přítel tohoto preláta, měl nesmírné potíže, aby ho odvrátil od výbuchu. Biskup z Fréjus se to dozvěděl a dodatečně pocítil svou chybu i to, jak těžko se z ní u krále vzpamatuje; velice mu vadilo, že mu ji Torcy před králem neutajil, jako by bylo možné, aby se tak podivný a tak veřejný krok, jímž se pan Savojský chlubil, nedonesl z tisíce míst; a co biskup z Fréjus ministrovi odpustil nejméně,

byla upřímnost, s jakou s ním o tom mluvil, jako by se tomu mohl vyhnout, a to jako přítel i z titulu místa, které zastával. Biskup, nesmírně polichocený tím, jak s ním pan Savojský osobně jednal, s ním od té doby stále udržoval styky; a tento panovník, u něhož se nenechávaly ležet ani věci zdánlivě nejzbytečnější, vždy odpovídal tak, aby lichotil hlouposti pohraničního biskupa, z něhož snad mohl doufat, že při jiné příležitosti něco vytěží. To vše se mezi nimi odehrávalo vždy velmi tajně, ale biskupa to panovníkovi oddalo. To vše, spolu s králově zřejmou nechutí k němu a s krajní neochotou, s jakou ho učinil biskupem, nebyla cesta k tomu, aby si ho král vybral za vychovatele svého nástupce.

Když se stal prvním ministrem s onou nesdílenou mocí, s níž už šestnáct let vládá sám a veřejně jako hlava, nezapomněl ani na svou zášť vůči Torcymu, kterou před ním od svých prvních stížností tak pečlivě skrýval, ani na svou oddanost panu Savojskému. Už předtím mu pilně podával zprávy o všem, co se týkalo králova vychování; řekl mi to sám a zvolal přitom, že to byla povinnost, že pan Savojský je králův děd a že král nemá jiné příbuzné než jeho. Jako první ministr se s ním radil o státních záležitostech a dva roky se mu se vším svěřoval. Dal mi to také najevo, ale nevyjádřil se o tom tak jasně jako o vychování. „Je to jeho děd," řekl mi znovu, „král je ještě docela mladý; je mír; pan Savojský je nejschopnější panovník v Evropě; je to můj důvěrný přítel; chtěl mě udělat vychovatelem svého syna, mám jeho důvěru už dávno; nemůže než mít králův prospěch velice na srdci. S kým v Evropě bych se mohl radit užitečněji a rozumněji?" Nakonec si přece jen uvědomil, že je to pan Savojský, kdo má jeho důvěru, ale že on nemá důvěru jeho, že ji zneužívá a že ho krutě klame. Jeho sebeláska se dlouho nechtěla dát přesvědčit, ale nakonec přesvědčena byla, a on jediným pohledem uviděl propast, kterou si vykopal. Mlčel, aby tak hrubé napálení nevyšlo najevo, ale přerušil styky a nikdy mu neodpustil. Dobře mu to oplatil, když ho dal uvěznit jeho vlastní syn.[6] Nikdy nepřipustil, aby král pro tohoto děda, pro tohoto jediného příbuzného, učinil sebemenší krok nebo i jen sebemenší přímluvu. Nedokázal skrýt radost, že je pomstěn. Zde není místo vykládat, jak takto obešel celou Evropu a jak a do jaké míry Anglie velmi dlouho, potom císař, pan Lotrinský a nakonec Holandsko k svému prospěchu živili jeho nejslepější důvěru a krutě zneužívali jeho důvěřivosti. Uvedu zde jen několik rysů, neboť ty časy přesahují dobu, u níž jsem si předsevzal umlknout, a jsou příliš zajímavé, než abych je vynechal, když tu mohou najít místo tak přirozeně.

Je třeba si vzpomenout na proslulou příhodu, která pana z Fréjus málem svrhla. Býval vždy přítomen soukromé pracovní schůzce pana Vévody, kterého po smrti pana vévody z Orléans učinil prvním ministrem, aby mu dal slupku a sám si podržel jádro. Pan Vévoda, popoháněný svou proslulou milenkou, paní z Prie, ho chtěl

6. **Vysvětlivka:** Viktor Amadeus II. abdikoval roku 1730 ve prospěch syna Karla Emanuela III.; když se pokusil vrátit k moci, dal ho syn roku 1731 uvěznit a roku 1732 ve vězení zemřel. Ludvík XV. byl synem jeho dcery, vévodkyně z Bourgogne.

z tohoto místa vytlačit a pracovat s králem sám. Právě zprostředkoval králův sňatek a měl nad královnou úplnou moc; ta zařídila, že král přišel k ní krátce před hodinou své pracovní schůzky. Pan Vévoda tam přišel se svou aktovkou, zatímco pan z Fréjus čekal v králově kabinetu. Když se mu tam omrzelo hodinu postávat jako na trní, poslal se k královně podívat, co tam krále tak dlouho zdržuje. Dozvěděl se, že tam v jejím kabinetu pracuje sám s ní a s panem Vévodou, ačkoli ona byla jako třetí přítomna jen chvíli. Pan z Fréjus, který věděl, co u krále zmůže, odešel domů a ještě téhož večera odjel do Issy, odkud poslal králi dopis, který měl účinek a vyvolal rozruch, o němž každý ví. Robert Walpole tehdy vládl Anglii, jako jí vládne dosud, a jeho bratr Horace byl zde velvyslancem, kterým byl tak dlouho.[7] Hned nazítří ráno navštívil pana z Fréjus v Issy, v době, kdy se ještě nevědělo, zda je ztracen bez návratu a vyhnán, nebo zda ho král navzdory panu Vévodovi povolá zpět a bude ho užívat jako obvykle. Pan z Fréjus byl krokem tohoto lstivého Angličana v takové krizi tak dojat, že ho pokládal za svého důvěrného přítele. Velvyslanec tím nic neriskoval a nemusel se ohlížet na pana Vévodu, kdyby pan z Fréjus zůstal vyloučen; a kdyby se vrátil na své místo, byl to čin, kterým se u něho mohl vychloubat a z něhož mohl těžit. Také to dělal, a celou řadu let.

Když se stal prvním ministrem, poté co svrhl pana Vévodu a paní z Prie, jimž stejně jako královně nikdy neodpustil strach, který mu nahnali, oddal se zcela Angličanům, s důvěřivostí, která bila každému do očí. Rozhodl jsem se s ním o tom konečně promluvit; a v pravý čas se ukáže, nakolik jsem k tomu měl příležitost a proč jsem u toho zůstal. Řekl jsem mu tedy jednoho dne, co si o tom myslím, jaké vážné nevýhody s sebou nese to, kam se nechává strhnout, a mnoho věcí o státních záležitostech, které by zde byly nemístné. O záležitostech se se mnou pustil do hovoru; ale u své důvěry k Walpolovi, k jeho bratrovi a k vládnoucím Angličanům se začal usmívat. „Vy nevíte všechno," odpověděl mi; „víte vůbec, co pro mě Horace udělal?" a vychvaloval mi onu návštěvu jako hrdinský čin oddanosti a přátelství, který navždy odstraňuje každou pochybnost. Pak pokračoval: „Víte," řekl mi, „že mi ukazuje všechny své depeše, že mu diktuji jeho vlastní, že nepíše nic jiného, než co chci já? To je vnitřní věc, o níž se neví a kterou Vám rád svěřím. Horace je můj důvěrný přítel, má ve mě úplnou důvěru, řeknu dokonce slepou. Je to velmi schopný muž, o všem mi podává zprávu; je zajedno s Robertem, který patří k nejschopnějším mužům v Evropě a který v Anglii řídí všechno. Domlouváme se, děláme všechno společně a necháváme lidi mluvit." Zůstal jsem ohromen, méně ještě tou věcí samou než výrazem samolibosti, klidu a vnitřního zalíbení, s nímž mi to říkal. Přesto jsem naléhal a zeptal se ho, kdo mu zaručí, že Horace nedostává a nepíše dvojí depeše a že ho tak velmi snadno neklame. Další úsměv sebeuspokojení: „Znám ho dobře," odpověděl

7. **Vysvětlivka:** Robert Walpole (1676–1745), první ministr Velké Británie v letech 1721–1742; jeho bratr Horatio (Horace) Walpole (1678–1757) byl britským velvyslancem v Paříži.

mi, „je to jeden z nejpoctivějších, nejupřímnějších a nejméně schopných klamat lidí, jací snad na světě jsou.“ A odtud se pustil do toulání po příkladech a faktech, jimiž ho Horace bavil. Rozuzlení té hry bylo, že když Walpolové využili Francii proti Španělsku i proti ní samé pro svůj obchod a svou velikost a vodili ji za nos až do chvíle vyhlášení oné krátké války roku 1733,[8] tito jeho důvěrníci, jeho drazí přátelé, kteří jednali jen podle jeho rozkazů a pokynů, se mu vysmáli v plném parlamentu, krutě ho tam ztrhali a bod po bodu odhalili celé to napálení a celý řetěz hloupostí, do nichž k svému prospěchu a k naší velké škodě po šest let uváděli našeho prvního ministra; ten z toho dostal vztek, který se těžko vypisuje; ale nenapravil ho.

Vrhl se k panu Lotrinskému, rozenému nepříteli Francie, a skrze něho k císaři.[9] Tento panovník, otrok své velikosti a své vážnosti, nebyl tak povolný, jak by si přál pan Lotrinský, který byl našemu dvoru blíž a díky svým lidem, které při něm měl, ho znal i zevnitř. Lecheren, který si tisícerými intrikami ve všech zemích zajistil kardinálský klobouk od krále Augusta a jako by o něj přišel výstředností svého chování, ho prodal hraběti Sinzendorfovi pro jeho syna, kterému bylo teprve dvacet tři nebo dvacet čtyři let a který ho s podporou císaře a pod záminkou polské nominace získal. Lecheren za to dostal mnoho hotových peněz, namurské biskupství, příslib něčeho lepšího a volný přístup k záležitostem u císaře, kterého tehdy řídil Sinzendorf. Znal naši půdu stejně dobře jako pan Lotrinský; přišel mu na pomoc a u císaře toho dosáhl tolik, že ho nakonec přemluvil, aby vlastní rukou napsal kardinálu Fleurymu, aby mu lichotil, zahrnul ho chválou a důvěrou a dal mu najevo, že se chce řídit jím, pro velikou úctu, kterou pojal k jeho poctivosti a schopnostem. Kardinál byl radostí bez sebe; snad nikdy nevěděl o podobné hře Karla V. s kardinálem Wolseyem. Stále víc se zaslepoval císařem a panem Lotrinským, jemuž se domníval vděčit za všechnu tu důvěru, udělal pro tohoto posledního všechno a od té doby šla přes něho korespondence od něho k císaři a od císaře k němu, psaná vlastní rukou a bez vědomí našich ministrů i nejdůvěrnějších kardinálových tajemníků, kteří z těch dopisů viděli jen obálky.

Měl jsem ještě tu hloupost, že jsem ho varoval, že je klamán. Vyprávěl mi s týmž výrazem samolibosti a důvěry o této korespondenci: „a bez okolků,“ dodal, „mu píšu přímo a upřímně, co si myslím. Odpovídá mi s přátelstvím, s důvěrností, s úctou, a to tou největší na světě;“ a začal hovořit o státních záležitostech, ale méně důkladně než o Anglii, a trochu se zatoulal. Ani ta krátká válka mu nedokázala otevřít oči. Myslel si, že uzavřel mír podle svého díky své osobní vážnosti. Vyprávěl mi o něm v Issy, když jsem se vracel z La Ferté. „A Lotrinsko,“ řekl jsem mu, „to snad nevymiňu-

8. **Vysvětlivka:** Válka o polské dědictví (1733–1735, definitivní mír ve Vídni 1738); jejím výsledkem bylo, že Lotrinsko dostal doživotně Stanislav Leszczyński a po jeho smrti připadlo Francii.

9. **Vysvětlivka:** Panem Lotrinským jsou zde lotrinští vévodové doby Fleuryho vlády — Leopold († 1729) a jeho syn František Štěpán (1708–1765), manžel Marie Terezie a pozdější císař František I.; císařem je Karel VI. (vládl 1711–1740), dřívější arcivévoda Karel.

jete?“ Můj muž se zarazil a řekl mi, že Campredon zašel příliš daleko a podepsal proti svým rozkazům. „Ale Lotrinsko?“ dodal jsem. „Ale Lotrinsko!“ řekl mi, „nikdy je nechtěli postoupit, Campredon podepsal, nechtěli jsme ho zapřít, byla to hotová věc.“ Tu jsem mu důrazně vylíčil, co by plynulo z pragmatické sankce,[10] kterou garantoval: podivné nebezpečí císaře, který by byl lotrinským vévodou, který by tuto zemi opevnil, udržoval v ní vojsko, odřízl Alsasko a Franche-Comté a donutil nás budovat znovu hranici u Biskupství[11] a v Champagni, kdybychom ho nechtěli vidět v Paříži, kdykoli se mu zachce; a kdyby se člověk spokojil se sliby, má příklad Ferdinanda Katolického s Ludvíkem XII. a Karla V. s Františkem I., s tím obrovským rozdílem, že když se tito králové vzdali nároků na Itálii, zůstali na té straně v klidu a v bezpečí, majíce mezi sebou Alpy a savojské státy, kdežto poloha Lotrinska nás drží v bezprostředním a neustálém nebezpečí. Tato řeč, rozsáhlejší a důrazně podepřená, kterou vyslechl, dokud jsem ji chtěl rozvádět, aniž mě přerušil, s velkou pozorností, ho uvrhla do hlubokého zamyšlení, které nás oba, když jsem domluvil, drželo dosti dlouho v mlčení. Přerušil je první, aby promluvil o něčem jiném. O měsíc později jsem se dozvěděl, že nám postupují Lotrinsko zcela a navždy; byl jsem tím nadšen a přiznávám, že jsem věřil, že jsem toho příčinou, ale velmi jsem se střežil říci jediné slovo, z něhož by to mohl vytušit. Obdivuhodné je, že od té doby jsme spolu s kardinálem o Lotrinsku nikdy nemluvili.

Při smrti císaře, jehož byl kardinál až do té doby stále dokonale napálen, se ukázaly všechny smlouvy, které císař proti nám uzavřel a podepsal, a táž válka těsně před vypuknutím, pod níž Ludvík XIV. málem podlehl. Ponížené podlézání Sinzendorfovo v Soissons a souhlas císaře s kardinálovým kloboukem ještě před jmenováním na návrh korun připravily cestu, které Lecheren a pan Lotrinský tak nebezpečně dokázali využít měsíc před císařovou smrtí; ta zároveň zmařila i odhalila tuto ligu, už zcela připravenou a právě se chystající jednat. Schmerling, který zde vyřizoval všechno za císaře, zatímco princ z Liechtensteinu tu byl velvyslancem pro okázalost a parádu, daroval v kardinálově předpokoji, veřejně přede všemi, jménem císaře bohatý zlatý řetěz s císařovou medailí Barjacovi, hlavnímu kardinálovu komorníkovi, kterého všichni znali pro jeho důvěrnost s ním a vliv u něho, a vyřídil mu díky tohoto panovníka za péči, kterou věnuje zdraví svého pána, a že právě proto, aby mu za to poděkoval a povzbudil ho, aby v tom pokračoval, mu císař dává tento dar. Barjac jej přijal, kardinál byl okouzlen a celý dvůr mlčel a velice se divil. Abych to uzavřel: Vanhoey, holandský velvyslanec, se těmi lichotkami vetřel hluboko do jeho přízně. Kardinál si ho velmi oblíbil a v době císařovy smrti se mu zcela oddal. Myslel si, že

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Základní zákony Německa nesly jméno pragmatika neboli pragmatická sankce. Tak se Zlatá bula z roku 1356 označuje jako pragmatická sankce, stejně jako nařízení z roku 1713 o pořadí nástupnictví v rakouských zemích.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Biskupstvími neboli Třemi biskupstvími se ve staré Francii nazývala města a území Toul, Mety a Verdun.

může nakládat s Holandskem, a v tomto omylu byl soustavně udržován až do chvíle, kdy poslední ruský převrat ve prospěch Alžběty[12] odhalil čtverspolek Anglie, vídeňského dvora, Dánska a Ruska; kurýr, který vezl jeho ratifikace do Petrohradu, tam zastihl všechno změněné: ty, jimž je vezl, svržené z trůnu a uvězněné, a Alžbětu, do té doby slušně vězněnou, vynesenou na jejich místo na týž trůn. To stačí, a možná až příliš, pro zvědavost, která mě strhla k této odbočce; vraťme se do Provence.

Tessé tam spěšně přijel z Dauphiné, kde nechal Médavyho. Shromáždil dvacet devět praporů. V Toulonu velel Saint-Pater, který tam měl jen dva prapory a čtyři utvořené z námořních oddílů. Pracovalo se tam ze všech sil, a zvláště na velkém opevnění docela venku, s využitím srázů, kam byl určen Goesbriant s pěti prapory, které měl Sailly v Nice. Je jisté, že všichni generálové i ostatní důstojníci, kteří se tam ocitli, až po vojáky, dělali zázraky, aby urychlili stavbu tohoto rozsáhlého opevnění na výšinách Sainte-Catherine, aby útoky co nejvíce vzdálili od města, a vkládali do jeho obrany všechny své naděje. Toulon nestál za nic a až do té doby se tam nic neudělalo. Languedoc nebyl klidný a všechny tyto provincie byly otevřené, bez jediné pevnosti. Tessé řídil tyto práce jen prostředně, poletoval sem a tam, aby všechno zařídil; nechával jednat jiné a vyhrazoval si právo vznášet námitky, které mu kdo našeptal. Nic nemohlo být víc nepodobné Anne z Montmorency v téměř stejném případě a na téže scéně.[13] Spory zpomalovaly práce a Tessé je rozhodoval málo. Námořnictvo, které tam dělalo divy rukama i hlavou, odzbrojilo všechna plavidla a některá potopilo u vjezdu do přístavu, aby jej zatarasilo; ale protože předvídalo, že lodě nebude možné uchránit před spálením, ponořilo jich sedmnáct pod vodu, což, [ač] byly později vyzdviženy, byla velká ztráta.

Pan Savojský si prohlédl loďstvo před Nice a požádal o peníze, které mu byly slíbeny. Angličané se báli, že jim budou chybět, a dohadovali se celý den nad čas stanovený k odjezdu. Nakonec, když viděli, že tento panovník umíněně trvá na tom, že se nehne z místa, dokud nebude zaplacen, vyplatili mu milion, který převzal sám. Tento den zdržení byl záchranou Toulonu, a lze říci i Francie. Dal čas dvaceti jednomu praporu, aby dorazily do Toulonu. Vstoupily tam 23., 24. a 25. Tessé je tam sám viděl a odtud odjel do Aix. Tím se jejich počet zvýšil na čtyřicet praporů, z nichž třicet čtyři bylo umístěno do opevnění Sainte-Catherine. Rytíř ze Sebeville, velitel eskadry, tam zahynul v propasti, když chtěl vystoupit po příliš obtížné stezce, a byla to velká škoda na moři i na souši. Po dokonalém bezpečí, v němž se tyto vzdálené provincie zdály, nastaly všechny vyhlídky, že království bude napadeno zezadu. Chamarande dostal rozkaz nechat v Suse jen slabou posádku a přivést do Provence všechny

12. **Vysvětlivka:** Alžběta Petrovna, dcera Petra I., se převratem v prosinci 1741 zmocnila ruského trůnu a dala uvěznit regentku Annu Leopoldovnu a jejího syna, malého cara Ivana VI.

13. **Vysvětlivka:** Narážka na rok 1536, kdy konetábl Anne z Montmorency ubránil Provence proti vpádu Karla V. tím, že zemi před nepřítelem zpustošil a soustředil vojsko v opevněném táboře u Avignonu.

oddíly, které měl. Pan Savojský s princem Evženem zatím dorazili 26. do Valette, míli od Toulonu, a 30. začali útočit na předsunutá stanoviště. Protivítr stále bránil vylodění potravin a dělostřelectva. To zdržovalo útoky a vyvolávalo v jejich armádě drahotu a dezerce. Snažili jsme se připravit, abychom využili času, velkými oddíly z armád ve Flandrech, v Německu a ve Španělsku; ale pro ty nejvzdálenější to bylo přes padesát dní pochodu. Tessé dostal ještě dvacet praporů, které dal utábořit u bran Toulonu, a nakonec 13. srpna král po večeři ve svém kabinetu oznámil, že monseigneur vévoda z Bourgogne jede do Provence vyhnat odtud vévodu savojského, bude-li tam umíněně setrvávat, a že pan vévoda z Berry bude svého bratra doprovázet bez funkce. Monseigneur i oba princové žádali, aby tam mohli jet. Počítalo se s tím, že všechny oddíly z různých armád, až dorazí do Provence, vytvoří monseigneurovi vévodovi z Bourgogne armádu stejně silnou jako armáda vévody savojského, a vévoda z Berwicku byl povolán ze Španělska, aby jí pod ním velel.

Nepřátelská děla se nakonec vylodila a ostřelovala z nich pevnost Saint-Louis, hájenou osmdesáti děly na velké lodi přistavené těsně ke břehu. Visconti a hrabě z Non přišli s novými oddíly z Piemontu, a Médavy také přivedl oddíly z Dauphiné a usadil se se vší jízdou v Saint-Maximinu. Patnáctého srpna za úsvitu napadl maršál z Tessé opevnění, která měli nepřátelé naproti našemu opevnění Sainte-Catherine na jiných výšinách. Maršál byl na pravém křídle, Goesbriant ve středu, Dillon na levém křídle. Dobyli je za tři čtvrtě hodiny a ztratili jen osmdesát mužů. Nepřátel pobili čtrnáct set, princové sasko-gothajský a württemberský byli jen raněni. Zajali jednoho plukovníka, šedesát důstojníků a tři sta vojáků, zatloukli všechna jejich děla, srovnali jejich opevnění se zemí a zůstali tam čtrnáct hodin, aniž nepřátelé dali najevo, že by je chtěli napadnout. Pevnost Saint-Louis byla nakonec dobyta pro nedostatek vody, ale bombardování napáchalo městu jen málo škody. Bombardovací galioty ostřelovaly přístav po čtyřiadvacet hodin a spálily tam dvě padesátidělové lodě.

Po těchto bezvýsledných pokusech, po příchodu tolika oddílů a po zprávách, že ze všech stran spěchají další, uznali nepřátelé svůj plán za neproveditelný. Opevnění Sainte-Catherine se jim nezdálo k dobytí; zděsili se prací, které byly vykonány mezi tímto opevněním a městem. Nemoci, dezerce, ba i nedostatek den ze dne značně zmenšovaly jejich vojsko; nakonec se rozhodli k ústupu. Provedli ho v noci z 22. na 23. srpna, když předtím znovu nalodili téměř všechna svá děla, ale zanechali mnoho bomb. Pan Savojský ustupoval ve velkém pořádku, ale velmi rychle. Sám vedl zadní voj celého vojska při přechodu přes Var, rozvinul se za ním do bitevního šiku a dal strhnout všechny mosty, pak pochodoval ke Cuneu. Tessé ho pronásledoval liknavě, opožděně a s málem vojska, a Médavy z velké dálky, protože vyrazil z velké vzdálenosti. Sedláci utloukli všechny opozdilce a marodéry, které našli: zuřili, že se viděli oklamáni ve svých nadějích. Od obyvatel Provence se nikdy nepodařilo získat žádnou pomoc, aby se při příchodu pana Savojského bránil přechod přes Var. Odmítli

peníze, potraviny, milice a říkali nahlas, že je jim jedno, komu budou patřit, a že pan Savojský, ať udělá cokoli, je nemůže trápit víc, než jsou trápeni.

Tento panovník, který se to dozvěděl, dal všude rozšířit vyhlášky, v nichž oznamoval, že přichází jako přítel, aby je vysvobodil z otroctví; že nechce ani příliš vysoké kontribuce, ani potraviny jinak než za úplatu; že je na nich, aby jeho dobré vůli odpověděli svou dobrou vůlí a svou odvahou setřást jho. Po celý měsíc, co byl v Provence, slovo přesně dodržel; Fréjus však přesto byl řádně vypleněn, navzdory všemu dobrému zacházení s biskupem, jemuž bylo všechno, co měl ve městě i na venkově, pečlivě zachováno: bylo přece třeba zaplatit mu jeho *Te Deum*. Při návratu, a dokonce od chvíle, kdy se začalo znovu naloďovat, kdy pominula potřeba získávat si obyvatele, pominula také politika a moudré zacházení. Došlo k mnoha plenům, a to spolu s ústupem, který bral veškerou naději na změnu pána, uvrhlo sedláky do zoufalství; pronásledovali tuto armádu v patách a pobili z ní všechny, které dokázali chytit. Tessé znovu obsadil Nice, kde zanechal velením Montgeorgese; odtud odjel dát rozkazy do Villefranche. Báli se o toto místo i o Monako; ale nepřátelé nepomysleli ani na jedno, ani na druhé.

Kapitola pátá

Pohoršlivý výstup mezi Chamillartem a Pontchartrainem při zprávě o ústupu savojského vévody. — Tessého syn jmenován polním maršálem. — Pošetilost Tessého a Pontchartraina. — Pan Savojský dobývá Susu. — Tessé zpět. — Narození knížete asturského. — Ztráta Neapolského království. — Krásný čin Villeny, místokrále, s nímž Císařští nedůstojně naložili. — Spiknutí odhalené v Ženevě. — Lázně ve Forges, přinejmenším zbytečné. — Služba při králově přijímání vévodům odňata, jsou-li přítomni princové krve. — Králův hněv na paní z Torcy. — Ženy z nejvyšší úřednické šlechty nejedí s dcerami Francie a obsluhují je. — Princezny krve jen velmi zřídka u velké tabule, a bez důsledků do budoucna.

Důležitá zpráva o tak toužebně očekávaném vysvobození dorazila do Marly ráno v pátek 26. srpna. Přivezl ji kurýr Langerona,[1] který tam velel loďstvu, a to Pontchartrainovi; ten ji okamžitě nesl králi a naplnil radostí jeho i celý dvůr. Tento kurýr byl vypraven bez Tessého vědomí. Tessé poslal svého syna, který však vyrazil teprve osm hodin po Langeronově kurýrovi a dorazil do L'Étangu, kde byl Chamillart; ten ho přivedl do Marly do králova kabinetu, právě když se král chystal vstát od večeře — a oba se hodně styděli, že je někdo předešel. Tento posel nevěděl vůbec nic o tom, co vyprávěl králi a potom všem ostatním, a lidé se mu pořádně vysmáli. Přesto byl jmenován polním maršálem, ačkoli brigádním generálem nebyl ještě ani měsíc. Chamillart, nesmírně dotčený, spustil proti Pontchartrainovi podivný povyk, jako by šlo o formální zásah do jeho úřadu, za nějž mu náleží zadostiučinění: zpráva prý nebyla námořní, Pontchartrain o ní tedy neměl dostat kurýra, tím méně ji neutajit a troufnout si ji donést králi; a tvrdil, že přinejmenším mu ji měl poslat, sám mlčet a nechat jeho, aby vykonal svou povinnost a oznámil ji králi. Nikdy nebylo lépe vidět než při této příležitosti všeobecné bláznovství a to, že se věci nikdy neposuzují podle toho, jaké jsou, ale podle osob, jichž se týkají. Nedá se ani říci, že by se dvůr v té věci rozdělil mezi oba státní sekretáře: Pontchartrain neměl na své straně jediný hlas a Chamillart, který si v tomto případě zasloužil horší věci než vypískání, měl všechny. Byl jsem přítelem obou — přítelem Chamillarta pro jeho osobu z tisíce nejpádnějších důvodů, přítelem toho druhého kvůli jeho otci, matce a ženě, přičemž jsem ho jinak viděl takového, jaký byl, a styk s ním jsem snášel jen z nutnosti; a tak mě rmoutila podivná nerozumnost toho, koho jsem měl rád pro něho samého, a děsila mě veřejná nespravedlnost páchaná na tom, s nímž mě pojilo jen to, co se na

1. **Vysvětlivka:** Markýz z Langeronu, generálporučík královského námořnictva; při obléhání Toulonu roku 1707 velel loďstvu v přístavu.

mě odrazilo od jiných. Nešlo jen o to, že toho druhého lidé kárali: byl to veřejný pokřik, prudký, opakovaný všude a všemi, jako by šlo o zločin, který si zaslouží trest. Navzdory úzkostem, v nichž se všichni nacházeli, nedokázali lidé snést, že z nich byli vysvobozeni skoro o celý den dříve, protože to bylo jen zásluhou Pontchartraina; a přišli na to teprve tehdy, když si Chamillart troufl stěžovat. Monseigneur, jinak tak zdrženlivý, vybuchl, a s Pontchartrainem se zacházelo jako s hrabivým uchvatitelem, protože ho nenáviděli, s Chamillartem pak jako s tím, komu ten druhý rval jeho majetek, protože ho měli rádi a protože byl ve zjevné přízni. Nikdo neměl tolik rozumu, aby se zamyslel nad spravedlivým hněvem, do něhož by se pán dostal proti sluhovi, který by měl v rukou, čím ho vytrhnout z krajního neklidu, a nechal by ho v něm klidně osm nebo deset hodin, a pak by se chladně vymlouval, že to byla povinnost jiného sluhy, na něhož čekal.

Nejpozoruhodnější je, že král, kterého se to týkalo nejvíc — jak kvůli neklidu, z něhož byl vysvobozen o osm či deset hodin dříve, tak kvůli podobným případům, které se mohly tak snadno opakovat za různých okolností války rozpoutané všude a na všech stranách —, neměl sílu se mezi oběma vyslovit ani říci jediné slovo. Proud byl tak prudký, že Pontchartrainovi nezbylo než sklonit hlavu, mlčet a nechat ho přejít. Taková byla králova slabost vůči jeho ministrům. Už roku 1702 bylo vidět, jak vévoda z Villeroy přivezl do Marly důležitou zprávu o bitvě u Luzzary,[2] schoval se tam, protože tam nebyl Chamillart, nechal krále i celý dvůr v nejistotě, aniž se odvážil předstoupit, šel hledat ministra a přišel s ním teprve dlouho poté, co se zpráva o jeho příjezdu rozšířila a všechny uvedla do pohybu — a král to přesto nevzal ve zlé, ba neprojevil k tomu ani to nejmenší; naopak vévodu z Villeroy jmenoval generálporučíkem, než ho poslal zpět. Tímto šťastným vysvobozením padla cesta princů. Byli připraveni k odjezdu; měli s sebou mít jen šest vedených koní a doprovázet je měli jen Razilly a Denonville, kteří bývali jejich podvychovateli, d'O a Gamaches, které král přidělil k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, a Chamillartův syn. Vévoda z Berwicku dostal kurýrem rozkaz obrátit se zpět k vévodovi z Orléans.

Musím však ještě vyprávět o jiném druhu výstřednosti, než opustím provensálskou záležitost. Měl ji na starosti Tessé. Byla to nejzávažnější věc státu, a to v kraji, kde nebylo nic připraveno a kde chybělo všechno, protože se tam nikdo ničeho nenadál; pomoc všeho druhu byla velmi daleko a na krku bylo nepřátelské loďstvo i armáda, které veleli dva nejschopnější a nejodvážnější vojevůdci a zároveň největší nepřátelé krále; a kdyby uspěli, bylo by království napadeno zezadu v nespokojených provinciích, odtud by bylo otevřené až do Paříže a nepřátelské armády na všech hranicích čekaly jen na znamení. Generál, který má odvrátit tak velkou ránu, a to v tak tísnivém postavení, má mnoho starostí a pramálo chuti se smát. Tessé to tak necítil.

---

2. **Vysvětlivka:** Bitva u Luzzary v Lombardii (15. srpna 1702) mezi francouzsko-španělskou armádou pana z Vendôme, při níž byl přítomen Filip V., a princem Evženem; obě strany si připisovaly vítězství.

Patrně neviděl tyto velké a tak hmatatelné důsledky; patrně neviděl, že s Toulonem by bylo ztraceno levantské loďstvo i levantský obchod, že stejně tak by byla ztracena Provence, že Arles je přechodem přes Rhônu a otevřeným městem, z něhož si pan Savojský mohl, kdyby je opevnil, udělat své shromaždiště vojsk a odtud vyrazit do Languedocu, kde to ještě doutnalo po fanaticích, k Lyonu a do samých útrob Francie. Anebo, pokud to viděl — a všechny tyto důsledky bily do očí —, našel v tom jako velký muž povznesený nade vše něco k smíchu, a co je nesrovnatelné, patrně i Pontchartrain. Ponechával si volnost pohybu v krajině, aby byl svobodnější než v toulonských opevněních, kudy jen projel a kde se zastavil jen proto, aby, jak jsem už řekl, dobyl opevnění pana Savojského; a přitom nacházel čas psát Pontchartrainovi každou poštou až do nejmenších podrobností zprávy o nepříteli a o všem, co se u nás dálo a odehrávalo, a to stylem dona Quijota, jehož smutným panošem a Sanchem se nazýval; a vše, co psal, přizpůsoboval dobrodružstvím toho románu. Pontchartrain mi ty dopisy ukazoval, umíral smíchy a obdivoval je; a je třeba říci, že byly opravdu velmi zábavné a že Tessé podával přesnou zprávu výrazy, stylem a dobrodružstvími toho románu, souvisle a s větším důvtipem, než bych mu byl přisuzoval. Já jsem však žasl nad mužem napěchovaným těmito hloupostmi, který z nich dělal hlavní věc, když skládal účty státnímu sekretáři o nejdůležitější a nejchoulostivější záležitosti státu, a to v tak kritickém postavení, v jakém se nacházel; a stejně tak jsem žasl nad obdivem toho státního sekretáře, který to shledával obdivuhodným. A tato hra na románové postavy vydržela až do samého konce celé záležitosti. Připadalo by mi to neuvěřitelné, kdybych to sám neviděl.

Oddíly různých armád, vyslané do Provence, se k nim vrátily téměř hned poté, co od nich odešly. Marlborough nemohl uvěřit v nezdar pana Savojského. Vystavěl na tom plánu ty největší záměry, které padly samy sebou. Pan Savojský už pomýšlel jen na to, aby dal znovu do pořádku své vojsko, silně prořídlé a velmi strádající; a v říjnu dobyl Susu, ponechanou velmi slabé posádce, kterou zajal. Tím skončily všechny jeho hrdinské činy. O měsíc později přijel ke dvoru maršál z Tessé. Jeho přijetí bylo horší než prostřední. Seděli jsme s Monseigneurem u stolu v Meudonu, když se mu přišel poklonit. Nikdy jsem neviděl tak chladné přivítání; ale jeho podzemní cestičky ho brzy zase vysadily do sedla. Médavy zůstal na jeho místě jako jediný vrchní velitel.

Radost z narození knížete asturského[3] přišla v pravou chvíli, aby rozmnožila radost z vysvobození Provence. Markýz z Brancasu, který tehdy sloužil ve Španělsku, dostal za úkol tlumočit tam králova blahopřání. Vévoda z Alby uspořádal při té příležitosti ve svém paláci v Paříži skvělou slavnost, která trvala tři dny po sobě a pokaždé

3. **Vysvětlivka:** Ludvík (Luis), první syn Filipa V. a Marie Luisy Savojské, narozený 25. srpna 1707; roku 1724 krátce španělský král Ludvík I.

byla jiná. Musela ji však ztlumit ztráta Neapolského a Sicilského království.[4] Markýz z Bedmaru, místokrál na tomto ostrově, který snad cítil, že ho není možné udržet, si vymohl odvolání a na jeho místo byl jmenován markýz z Los Balbases. Markýz z Villeny, jinak vévoda z Escalony,[5] který býval místokrálem Katalánska a kterého jsme tam viděli poraženého panem z Noailles otcem a potom panem z Vendôme, byl místokrálem neapolským a skvěle tam přijal španělského krále. Neapol neudržel proti císařským vojskům, která, nemajíce v celé Itálii už jiné zaměstnání, přitáhla k snadnému dobytí toho království; tomu chyběla vojska i všechno ostatní a jeho obyvatelé, páni i ostatní, nedýchají ustavičně ničím jiným než touhou po změně pánů.

Tato vojska tedy nenarazila při vstupu do Neapole na žádný odpor a měla tam to potěšení vidět, jak byla hned nato rozbita socha Filipa V. týmiž rukama, které ji tam postavily. Vévoda z Tursi odvezl místokrále na své eskadře do Gaety a potom ji spolu s neapolskou eskadrou odvedl do Livorna. Brzy nato bylo zahájeno obléhání Gaety. Bylo to jediné místo Neapolského království, které se drželo španělského krále. Escalona, zbavený všeho, tam podal zázračné důkazy trpělivosti, schopnosti a chrabrosti a přivedl Císařské tak daleko, že je čekala potupa nezdaru. Co nezmohla síla, dokázala zrada: obyvatelé, unavení tak dlouhými útrapami, se tajně dohodli s hrabětem Thunem, který obléhání velel, a vydali mu město. Escalona či Villena — byl totiž znám pod oběma jmény — se nezalekl. Zabarikádoval se a se vším, co kolem sebe dokázal shromáždit, se bránil ulici za ulicí a za nic na světě se nechtěl vzdát. Když nakonec v posledním útočišti podlehl přesile a síle, byl zajat. Počínání Císařských bylo nedůstojné. Místo aby obdivovali tak velkodušnou obranu, poslouchali jen svou zlost nad tím, kolik je stála; šlechetného místokrále poslali jako zajatce, s okovy na nohou, do Pizzighettone, proti všem zákonům války i lidskosti, a tam zůstal velmi dlouho krutě vězněn. Martinic, kterého císař nejprve jmenoval místokrálem, byl odvolán do Vídně, hrabě Thun byl jmenován prozatímním místokrálem a generál Vanbonne, o němž se ve válce tolik mluvilo, velký a odvážný velitel průzkumných oddílů, byl mezi těmi, kdo zemřeli na zranění utržená při tomto obléhání. Byl to jeden ženista, kdo Císařským otevřel bránu; ti hned šli pobít všechny důstojníky a vojáky španělské, které dokázali najít a kterých z původních tří tisíc zbyl jen malý počet. Galéry nebyly v přístavu; odplouly na Sicílii pro potraviny pro pevnost.

V září bylo odhaleno spiknutí v Ženevě, které tam pan Savojský nastrojil, aby se jí zmocnil. Bylo v něm zapleteno několik úředníků této malé republiky. Mnozí byli popraveni. Někteří byli takovými nepřáteli své vlasti, že ještě z popraviště povzbuzovali spiklence a volali na ně, ať se ničeho nebojí, že nic nepřiznali ani nikoho

---

4. **Ediční poznámka:** Roku 1707 ztratil Filip V. jen Neapolsko; Sicílie zůstala španělská až do utrechtského míru (1713).

5. **Vysvětlivka:** Juan Manuel Fernández Pacheco (1650–1725), markýz z Villeny a vévoda z Escalony, španělský grand, místokrál Katalánska a od roku 1702 Neapole; později zakladatel Španělské královské akademie.

nejmenovali a ať směle pokračují ve svém díle. Nebyl to první pokus, který tento kníže podnikl, aby se zmocnil Ženevy; napodoboval v tom své předky, kteří vždy považovali její získání za jeden z nejdůležitějších přírůstků, jaký mohli učinit.

Toho léta, kdy je sezóna tamních vod, jsem jel do Forges,[6] abych se tam pokusil zbavit třídenní zimnice, kterou chinovníková kůra jen přerušovala. Uvedu jako lékařskou kuriozitu, že tam byla také paní z Pontchartrain kvůli ustavičnému krvácení a potom výtoku vody, který trval už dlouho navzdory všem lékům. Fagon, který byl v koncích, chtěl zkusit pokus, k němuž dosud nebylo příkladu: dal ji koupat ve vodě nejsilnějšího a nejvíce vitriolového ze tří tamních pramenů, z něhož se pije nejméně a který si po kardinálovi z Richelieu, jenž z něho užíval, podržel jméno *Cardinale*. Nikdy se ještě nikdo v žádném z těch pramenů nekoupal, a paní z Pontchartrain v tom nenašla pražádnou úlevu. Tam jsem se dozvěděl o novém přehmatu princů krve, kteří v bezmoci a nevážnosti, v nichž je král držel, bez míry využívali jeho touhy po velikosti levobočků, jež jim postavil naroveň, aby si získávali nové výhody, které jim byly trpěny proto, aby se o ně dělili s nimi. Převaha a rozdíly v hodnosti, jimiž nad nimi tak zřetelně stáli vnuci Francie, pro ně byly stále těžko snesitelné. Jedno z těchto vyznamenání se projevovalo při králově přijímání.

Po pozdvihování při mši se k dolnímu stupni oltáře, na místo, kde kněz mši začíná, přisunula skládací stolička; pokryla se látkou a potom velkým ubrusem, který splýval vpředu i vzadu až na zem. Při *Pater noster* vstal almužník ve službě toho dne a pošeptal králi do ucha jména všech vévodů, kteří byli v kapli. Král mu z nich jmenoval dva, vždy dva nejstarší, a ke každému z nich hned nato týž almužník přistoupil a poklonil se mu. Když kněz přijímal, král vstal a šel si kleknout bez koberce či polštáře za tu stoličku a uchopil ubrus; zároveň oba upozornění vévodové, kteří jako jediní spolu s kapitánem tělesné gardy ve čtvrtletní službě vstali ze svých polštářů a šli za ním, starší po pravici, druhý po levici, uchopili současně s ním každý jeden cíp ubrusu a drželi ho kousek od něho po jeho boku, zatímco oba almužníci ve čtvrtletní službě drželi zbývající dva cípy téhož ubrusu na straně oltáře, všichni čtyři vkleče, a vkleče také kapitán tělesné gardy, sám za králem. Po přijetí a po ablucích, podaných o několik okamžiků později, zůstal král ještě chvíli na témže místě, potom se vrátil na své, následován kapitánem tělesné gardy a oběma vévody, kteří se vrátili na svá. Byli přítomen jediný syn Francie, držel pravý cíp ubrusu sám a z druhé strany nikdo; a když tam byl vévoda z Orléans bez syna Francie, bylo to stejné. Přítomný princ krve s ním nesloužil; ale byl-li tam jen princ krve, upozorňoval se obvyklým způsobem jeden vévoda místo dvou a ten sloužil po levici, jako princ krve po pravici. Král vévody jmenoval, aby ukázal, že je pánem volby mezi nimi a není vázán stářím hodnosti; nikdy se však nestalo, že by dal přednost mladším. Pamatuji se, že když jsem jednoho

6. **Vysvětlivka:** Forges (dnes Forges-les-Eaux), lázně s železitými prameny v Normandii, vyhledávané dvorem.

dne přijímání kráčel před ním, když šel do kaple, a zahlédl jsem vévodu z La Force,[7] všiml jsem si, že potichu promluvil s maršálem z Noailles; a za chvíli se mě maršál přišel zeptat, kdo je starší, pan z La Force, nebo já. Maršál to nedokázal říci s jistotou a král to chtěl vědět, aby se nezmýlil.

Princové krve, dotčení tímto vyznamenáním vévody z Orléans, které museli snášet ještě nedlouho předtím, než odjel do Španělska, si to chtěli vynahradit tím, že si stejné vyznamenání osobí na úkor vévodů. Vyřídili si svou věc potají; a o letošním svátku Nanebevzetí Panny Marie sloužil při králově přijímání pan Vévoda sám, aniž byl upozorněn kterýkoli vévoda. Dozvěděl jsem se to ve Forges; dozvěděl jsem se, že překvapení bylo velké a že v kapli byli vévoda z La Force, který měl sloužit, a maršál z Boufflers. Napsal jsem tomuto poslednímu, že se to nikdy nestalo, že já sám jsem sloužil s princi krve, i se samotným panem Vévodou, a to ani ne tak dávno; že se to dá snadno ověřit v registrech Desgranges,[8] ceremoniáře; a co jsem nakonec považoval za nutné učinit, abychom neutrpěli tuto novou ztrátu. Registr prohlédli a našli v něm zapsáno to, co jsem uvedl, i mnoho dalších podobných příkladů. Ale změkčilost a ubohost vévodů se neodvážila hnout prstem. Tušil jsem to a zároveň jsem napsal vévodovi z Orléans do Španělska všechno, co jsem pokládal za nejvhodnější, abych ho vyburcoval, a to s ohledem na zachování jeho vlastního vyznamenání před princi krve, aby nestrpěl tento přehmat na úkor vévodů, jímž se mu chtěli, nakolik to šlo, vyrovnat. Po jeho návratu jsem zařídil, že o tom promluvil s králem; král se vymlouval, pan Vévoda tvrdil, že na tom neměl žádný podíl. Vévoda z Orléans naléhal, jakkoli byl vůči králi ostýchavý; král odpověděl, že to byli vévodové, kdo se sami od sebe nedostavili. Ale jak by to byli mohli udělat, když nebyli upozorněni? A jak by to byl sám král shledal? Zkrátka, nic dalšího z toho nebylo a zůstalo to tak.

Dotčen a bez spěchu vrátit se ke dvoru, odjel jsem z Forges do La Ferté, kam za mnou přijela paní ze Saint-Simon z Rambouillet, kam ji vévodkyně z Orléans přiměla jet s sebou a s několika dalšími dámami. Zůstali jsme v La Ferté tři týdny. Dvůr byl ve Fontainebleau, kam jsem nechtěl jet. Paní ze Saint-Simon, rozumnější než já, mě tam odvlekla. Šel jsem se králi poklonit teprve dva dny po svém příjezdu a hned nato jsem se vzdálil a odešel. Patrně si všiml obojího. Byl to člověk na světě nejpozornější ke všem těmto drobnostem a byl každý den přesně zpraven o lidech od dvora, kteří přijeli do Fontainebleau, kde měl obzvlášť rád dvůr početný a vybraný. Následujícího dne odpoledne, když jsem procházel jeho předpokojem a šel jinam, jsem ho potkal, jak šel k paní z Maintenon. Okamžitě se mě zeptal, jak se mám. Odpověděl jsem uctivě a stručně, a aniž jsem ho následoval, pokračoval jsem v cestě. Vzápětí jsem

---

7. **Vysvětlivka:** Jindřich Jakub Nompar de Caumont, vévoda z La Force (1675–1726); nezaměňovat s jeho otcem Jakubem Nomparem (1632–1699), vévodou z La Force v Dílu I.

8. **Vysvětlivka:** Michel Ancel Desgranges, královský ceremoniář (*maître des cérémonies*), který vedl registry dvorního ceremoniálu.

uslyšel, že mě volají zpět. Byl to král, kdo ke mně ještě mluvil. Tentokrát jsem se už neodvážil odejít a doprovodil jsem ho až tam, kam šel. Cítil, když někomu způsobil trápení nebo křivdu, a někdy, dokonce dost často, se snažil prokázat vyznamenání a to, co by se u soukromníka vyššího postavení nazývalo zdvořilostí. Toto vyprávění mě zavedlo do Fontainebleau dříve, než bylo namístě; je třeba se trochu vrátit. Předtím však řeknu, že ačkoli jsem byl od té doby často vybízen, abych se účastnil králova přijímání, a to i v dobách, kdy u dvora nebyli žádní princové krve — levobočci se k tomu totiž ještě nehlásili —, nikdy jsem se k tomu nedokázal odhodlat a nikdy jsem se ho od té doby neúčastnil.

V Marly, krátce před Fontainebleau, se přihodila příhoda, která nadělala velký hluk dlouhou scénou, jež po ní následovala a která byla pro každého, kdo krále znal, překvapivější, než si lze představit. Všechny dámy pozvané na tento pobyt měly tehdy čest jíst ráno i večer ve stejnou hodinu v témž malém salonu, který odděloval králův byt od bytu paní z Maintenon. Král měl jeden stůl, u něhož sedali všichni synové Francie a všechny princezny krve, kromě vévody z Berry, vévody z Orléans a princezny de Conti, kteří vždy sedali ke stolu Monseigneura, i když byl na lovu. Byl tam ještě třetí, menší stůl, u něhož sedaly jednou jedny, jindy druhé; všechny tři stoly byly kulaté a každá si mohla sednout, ke kterému se jí zlíbilo. Princezny krve se usazovaly napravo a nalevo podle svého pořadí; vévodkyně a ostatní kněžny tak, jak se zrovna sešly, ale hned vedle princezen krve a bez příměsi jakýchkoli jiných dam mezi sebou; potom kruh kolem stolu uzavíraly netitulované dámy a mezi nimi, zhruba uprostřed, paní z Maintenon; ta tam však už dost dlouho nejedla. Podával se jí u ní zvláštní stůl, u něhož s ní jedlo několik dam, jejích důvěrnic, dvě nebo tři, a téměř vždy tytéž. Po obědě vcházel král k paní z Maintenon a sedal do křesla vedle ní v jejím výklenku, což byla pohovka uzavřená ze tří stran; princezny krve sedaly na taburetkách blízko nich a v odstupu výsadní dámy, jichž bylo s tímto právem vstupu dost mnoho. Stálo tam několik podnosů s čajem a kávou; kdo chtěl, ten si vzal. Král tam zůstával déle či kratší dobu podle toho, jak ho bavil rozhovor princezen nebo zda měl práci; potom prošel kolem všech těch dam, odešel k sobě a všechny odcházely, kromě několika důvěrnic paní z Maintenon. Odpoledne nevstupoval nikdo, ani z průvodu vévodkyně z Bourgogne, tam, kde byl král a paní z Maintenon, kromě vévodkyně z Bourgogne samotné a ministra, který přišel pracovat. Dveře byly zavřené a dámy, které byly ve vedlejší místnosti, viděly krále jen procházet na večeři; po večeři ho následovaly k němu spolu s princeznami jako ve Versailles. Bylo třeba tohoto výkladu, aby bylo rozumět tomu, co bude vyprávěno.

Při jednom obědě se nevím jak stalo, že se paní z Torcy ocitla vedle Madame, na čestnějším místě než vévodkyně z Duras, která přišla o chvilku později. Paní z Torcy jí sice nabídla své místo, ale to už se místa nezaujímala; zůstalo to u zdvořilostí, nicméně nezvyklost té věci překvapila Madame i celou společnost, která stála, a Madame rovněž. Přichází král a usedá ke stolu. Každý už si šel sednout, když král,

hledě směrem k Madame, nasadil vážný a překvapený výraz, který paní z Torcy uvedl do takových rozpaků, že naléhala na vévodkyni z Duras, aby si vzala její místo; ta to znovu odmítla, a tentokrát by si paní z Torcy byla velice přála, aby si ho vzala, tak byla v rozpacích. Je třeba poznamenat, že náhodou byla na téže straně stolu z titulovaných dam jen vévodkyně z Duras; ostatní patrně daly přednost tomu být, anebo se náhodou ocitly, na straně vévodkyně z Bourgogne a paní Vévodkyně, protože oba princové byli ten den s Monseigneurem na lovu. Po celý oběd, jakkoli byl dlouhý, král z obou sousedek Madame téměř nespustil oči a nepromluvil skoro ani slovo, s tak rozhněvaným výrazem, že to všechny přimělo k velké pozornosti a že tím byla velmi znepokojena i sama vévodkyně z Duras.

Od stolu se šlo jako obvykle k paní z Maintenon. Sotva se tam král usadil do svého křesla, řekl paní z Maintenon, že byl právě svědkem neuvěřitelné drzosti (to byl výraz, jehož užil), která ho přivedla do takového hněvu, že mu znemožnila jíst, a vyprávěl, co viděl ohledně těch dvou míst. Řekl, že takový přehmat by byl nesnesitelný od urozené dámy, ať by byla jakkoli vysokého rodu; ale od malé měšťačky, dcery Pomponnovy,[9] která se jmenovala Arnauldová a byla provdána za Colberta, že byl — přiznal — desetkrát v pokušení vykázat ji od stolu a že se zdržel jen z ohledu na jejího manžela. Pustil se pak do rodokmenu Arnauldů, který brzy vyčerpal, přešel k rodokmenu Colbertů, který stejně tak rozebral, a rozhovořil se o jejich bláznovství, že chtěli pocházet od jednoho skotského krále: pan Colbert ho prý tolik trápil, aby mu dal hledat doklady u anglického krále,[10] že měl tu slabost a napsal mu o to; protože odpověď nepřicházela a Colbert mu v té věci nedal pokoj, napsal podruhé, načež mu anglický král konečně vzkázal, že mu ze zdvořilosti nechtěl odpovídat, ale že když si to přeje, ať tedy ví, že z pouhé ochoty dal ve Skotsku pečlivě hledat, aniž se našlo cokoli jiného než nějaké jméno podobné jménu Colbert mezi nejnižším lidem; že ho ujišťuje, že jeho ministra klame jeho pýcha, a ať tomu už nepřikládá víc váhy.[11] Toto vyprávění, pronesené v hněvu, provázely nelichotivé přídomky, a to tak, že je adresoval i sám sobě za svou povolnost, s níž tak psal; potom hned přešel k jiné řeči, ještě překvapivější pro každého, kdo ho znal. Začal říkat, že považuje za velmi hloupé od paní z Duras (neboť to byl jeho výraz), že paní z Torcy z toho místa nevyvedla za paži; a tak se tím rozohnil, že vévodkyně z Bourgogne a po jejím příkladu princezny ze strachu, aby jí za to nevyčinil, ji začaly omlouvat jejím mládím a říkat, že osobě

---

9. **Vysvětlivka:** Simon Arnauld, markýz z Pomponne (1618–1699), státní sekretář pro zahraniční věci 1671–1679, synovec jansenisty Antoina Arnaulda; jeho dcera se provdala za Torcyho, syna Colbertova bratra Croissyho.

10. **Vysvětlivka:** Za Colbertova ministerstva (1661–1683) vládl v Anglii Karel II. Stuart (1660–1685); nejde o Jakuba II. ani jeho syna, o nichž je jinak v Pamětech řeč jako o „anglickém králi".

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Podrobnosti o této Colbertově slabosti lze najít v soudobých pamětech, především v Pamětech abbého z Choisy. Viz tyto Paměti, sbírka Petitot, 2. řada, sv. LXIII, s. 215–222.

jejího věku vždy dobře sluší být mírnou a povolnou a vyhýbat se tomu, aby komukoli působila trápení. Na to král odvětil, že pak tedy musí být opravdu velmi mírná a povolná, když to od kohokoli bez titulu snesla, tím spíš od této malé měšťačky, a že obě musí velice málo vědět — jedna, co jí náleží, druhá, jakou úctu (to byl opět jeho výraz) je povinna prokazovat hodnosti a urozenosti; že by se měla cítit velmi poctěna, že je připuštěna k jeho stolu a trpěna mezi urozenými dámami; že on zažil státní sekretáře velmi vzdálené od podobného zmatení; že jeho dobrota a hloupost urozených lidí je nechala mísit se mezi ně; že tato hanebná směsice by jim měla bohatě stačit, aby se nepouštěli do toho, nač by se ani žena nejvyššího rodu neodvážila pomyslet, natož se o to pokusit (to bylo opět slovo, jehož užil), ale také aby si vážili urozených dam bez titulu, nezneužívali podivné a tak nové cti, že se ocitají jako jedna z nich, a vždy dobře pamatovali na nesmírný rozdíl, který tu je a vždy bude; že na této nestoudnosti (to bylo slovo, jehož užil) je dobře vidět, z jak mála vzešla, a že ženy státních sekretářů, které jsou urozené, se dobře střeží vybočit ze svých mezí, jako například paní z Pontchartrain, která by se svou urozeností mohla mísit s urozenými dámami víc, a přece zaujímá vždy poslední místa, a to tak přirozeně a s takovou zdvořilostí, že toto chování nesmírně přispívá k její vážnosti a zjednává jí také ohledy, které jí od jejího sňatku zdaleka nenáležejí.

Po tomto chvalořečení na paní z Pontchartrain, které král s potěšením rozváděl, dovršil úžas přítomných; neboť se vrátil ke svému prvnímu hněvu, který ta dlouhá řeč zdánlivě utišila, a začal vyvyšovat hodnost vévodů a poprvé ve svém životě dal najevo, že mu není neznámá ani její velikost, ani spojitost této velikosti s velikostí jeho koruny a jeho vlastního majestátu. Řekl, že tato hodnost je první ve státě, nejvyšší, jakou může udělit své vlastní krvi, vrchol cti a odměny nejvyšší šlechty. Snížil se až k přiznání, že jestliže ho potřeba jeho záležitostí a závažné důvody někdy přiměly povýšit na tento vrchol velikosti (to byl opět jeho vlastní výraz) několik osob nepříliš úměrného původu, činil tak s lítostí; ale že hodnost sama tím nebyla ponížena ani v ničem zmenšena oproti tomu, čím byla; že zůstává stále táž, stejně úctyhodná pro každého a stejně celistvá ve všech svých hodnostních právech, vyznamenáních, výsadách a poctách i u takových vévodů, kteří jsou pro všechny významní a ctihodní, jakmile jsou vévody, stejně jako vévodové nejvyššího rodu, neboť jejich hodnost je táž — opora koruny, to, co se jí nejtěsněji dotýká, a v čele veškeré vysoké šlechty, od níž je ve všem oddělena a nekonečně ji převyšuje a vyniká nad ni; a že chce, aby se vědělo, že odepírat jim pocty a úctu, které jim náležejí, znamená prohřešit se proti němu samému. To jsou přesná slova jeho řeči. Odtud přešel k urozenosti rodu Bournonvillů, z něhož pocházela vévodkyně z Duras, a rodu jejího manžela, o nichž se s potěšením rozhovořil; dospěl k tomu, že naříkal nad nepřízní doby, která přivedla tolik vévodů k nerovným sňatkům, a začal jmenovat všechny vévodkyně nízkého původu. Potom se ještě víc rozhněval a prohlásil, že ženy nejvyššího stavu, ať už manželi, nebo samy sebou, nesmějí brát za záminku nízký původ těchto vévodkyň, aby jim

prokazovaly cokoli méně než těm, jejichž původ odpovídá jejich hodnosti; ta si totiž u všech, ať jsou samy o sobě kýmkoli, zaslouží stejnou úctu (to byl opět jeho výraz), neboť jejich hodnostní postavení je stejné; a protože to, co jim náleží, jim náleží jen pro jejich hodnost, kterou jejich osoby nemohou ponížit, nemůže nic omluvit žádné opomenutí, jehož by se kdo vůči nim dopustil. A to vše pronesl tak silnými a urážlivými slovy, že se zdálo, jako by to nebyl týž král, a ještě víc vzhledem k prudkosti, s níž mluvil. Na závěr se král zeptal, která z princezen se chce ujmout toho, aby paní z Torcy řekla, jak nestoudnou ji shledal. Všechny se na sebe podívaly a ani jedna se nenabídla; nato se král ještě víc rozzlobil, řekl, že se to přece jen dozvědět musí, a odešel k sobě.

Tu se dámy, které z dálky dobře viděly, že v rozhovoru bylo mnoho hněvu, a které se právě proto držely ještě pečlivěji stranou, trochu přiblížily ze zvědavosti; ta ještě velmi vzrostla, když viděly jakési rozrušení princezen, které se zvedaly k odchodu. Ty se po krátké rozmluvě mezi sebou rozešly a každá vyprávěla příhodu svým přítelkyním, paní z Maintenon svým oblíbenkyním, vévodkyně z Bourgogne svým dámám a vévodkyni z Duras, takže se věc brzy roznesla šeptem a potom se rozběhla všude. Myslelo se, že tím je konec; ale jakmile týž den král přešel od večeře do svého kabinetu, začalo kázání znovu a ještě s větší trpkostí, takže paní Vévodkyně, která se nakonec obávala horšího, při odchodu všechno vyprávěla paní z Bouzols, aby to vyřídila Torcymu, svému bratrovi, a aby si jeho žena dávala dobrý pozor. Překvapení však bylo nesmírné, když druhý den po obědě král u paní z Maintenon nedokázal mluvit o ničem jiném, a to opět bez jakéhokoli zmírnění výrazů; takže aby ho trochu uchlácholila, řekla mu paní Vévodkyně, že upozornila paní z Bouzols, protože si to netroufla říci přímo paní z Torcy. Nato jí král jakoby s úlevou spěšně odpověděl, že mu udělala velkou radost, protože ho to ušetřilo námahy pořádně vyčinit Torcymu, což byl rozhodnut udělat, jen aby jeho žena nepřišla o to, co si zasloužila. Přesto dál pokračoval v týchž řečech a týmž způsobem, dokud se neodebral zpět k sobě.

Torcy a jeho žena, pobouření do krajnosti, se několik dní téměř neukazovali. Oba se velmi omlouvali vévodkyni z Duras a zahrnovali ji zdvořilostmi; ta sama byla, zvlášť před králem, ve velkých rozpacích, neboť král po čtyři dny v soukromí nepřestával mluvit stále stejným tónem. Torcy ze strachu, aby se to neobrátilo proti němu samému, napsal králi dopis plný stížnosti a uctivé bolesti nad bouří, jejímž zdrojem byla jen náhoda, kterou jeho žena nemohla napravit, nýbrž jen vévodkyně z Duras, jež ze zdvořilosti, ať jeho žena dělala, co dělala, nechtěla zaujmout její místo. Do toho dopisu byla obratně vpletena všemožná přiznání toho, co náleží druhým a od čeho se jeho žena nikdy nezamýšlela odchýlit, i všemožné projevy úcty a jemné rysy skromnosti. Král mu dal najevo, že je s ním, pokud jde o něho samého, spokojen; o jeho ženě volil slova opatrně, ale dal mu na srozuměnou, že udělá dobře, bude-li ve svém chování pozorná a umírněná; a tak to skončilo způsobem, že Torcy z té rozmluvy neodešel příliš nespokojen. Lze si představit, jaký hluk tato příhoda nadělala a jak

hluboce se jí cítili zasaženi státní sekretáři a tak vysoko vyšplhaní ministři. Zvláštní bylo, že se našly urozené dámy, které se cítily dotčeny tím, co bylo o nich řečeno. Všechny okázale dbaly na to, aby titulovaným dámám prokazovaly náležitou úctu. Král, který si toho všiml, je za to pochválil, ale s trpkostí vůči opaku, a od té doby se vždy ukazoval stejný, pokud jde o titulované a netitulované dámy, a právě tak o muže. Co se jinak týče hodnostního postavení a důstojnosti vévodů, celá jeho vláda, předtím i potom, uběhla tím, že jim zasazoval ty nejtěžší rány. Příhodu jsem se v hrubých rysech dozvěděl z toho, co mi o ní napsali; po návratu jsem se ji dozvěděl do posledního a nejpřesnějšího detailu od několika osob, které o ní věděly od prvních okamžiků, zvláště od dam vévodkyně z Bourgogne, kterým ji tato princezna vyprávěla průběžně a za horka a které, protože nebyly vévodkyněmi, pro mne byly tím méně podezřelé, že by něco zveličovaly.

Vévodkyně z Bourgogne podnikla osm dní před odjezdem do Fontainebleau s monseigneurem vévodou z Bourgogne a mnoha dámami velkou jízdu na koních v Boulogneském lesíku, kam se ji přijelo podívat nesčetně pařížských kočárů. Za soumraku sesedla v La Muette,[12] kde Armenonville[13] vystrojil skvělou večeři. Dámy z jízdy večeřely s monseigneurem vévodou a vévodkyní z Bourgogne, kterou po celou dobu jídla obsluhovala paní d'Armenonville, stojíc za ní. Když se vstalo od stolu, objevilo se náhle velmi půvabné osvětlení; ozvaly se housle a všemožné nástroje a tančilo se nebo procházelo až do dvou hodin po půlnoci. Paní z Fourcy, manželka státního rady, tehdy kupeckého prévôta, a dcera Boucherata, kancléře Francie, obsluhovala stejně paní Dauphine Bavorskou při obědě, který král pořádal na pařížské radnici s mnoha dámami u svého stolu po *Te Deum*, jež si šel vyslechnout do Notre-Dame, když se zotavil ze své velké operace.[14] Chtěl tím Paříži dát najevo, jak oceňuje horlivost, kterou při té příležitosti projevila, a velmi se všímalo toho, že si pro jedinkrát v životě vyžádal toto pohoštění na radnici a nechtěl, aby se na něm podílel kdokoli z jeho dvorních úředníků ani aby do radnice vstoupil kdokoli z jeho gardistů. Nebylo ani řeči o tom, že by paní z Fourcy zasedla ke stolu, stejně jako paní d'Armenonville v La Muette. To je čest, na kterou si ani nejpřednější úřednická šlechta (*robe*) nikdy netroufla činit nárok.

O dva dny později pozval král k večeři u své velké veřejné tabule ve Versailles Mademoiselle,[15] dceru vévody z Orléans, a poté ji vzal s sebou do svého kabinetu. Toto

---

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon, jak už bylo poznamenáno, píše vždy *la Meute*. Řídili jsme se moderním pravopisem.

13. **Vysvětlivka:** Joseph Jean-Baptiste Fleuriau d'Armenonville (1661–1728), vysoký finanční úředník, od roku 1722 strážce pečetí; držel zámek La Muette v Boulogneském lesíku.

14. **Vysvětlivka:** Ludvík XIV. podstoupil v listopadu 1686 operaci píštěle; po uzdravení se 30. ledna 1687 zúčastnil děkovného *Te Deum* v Notre-Dame a poté obědval na pařížské radnici.

15. **Vysvětlivka:** Marie Luisa Alžběta Orleánská (1695–1719), nejstarší dcera vévody z Orléans, od roku 1710 vévodkyně z Berry.

vyznamenání nadělalo hluk; princezny krve u velké tabule nejedí, je to čest vyhrazená synům, dcerám, vnukům a vnučkám Francie, s výjimkou svatebních hostin v královské rodině a velmi vzácných obřadů. Někdy se však přece stalo, že v době mezi smrtí bavorské dauphiny a sňatkem savojské, kdy byly děti Monseigneura příliš mladé, aby s králem večeřely, a Monsieur a Madame byli v Paříži nebo v Saint-Cloud, nechal král, aby nevečeřel sám nebo jen ve dvou s Monseigneurem, někdy přijít k velké tabuli paní Vévodkyni a princeznu de Conti, své dcery, ale žádnou jinou princeznu krve, a to bez dalších následků a bez důsledků. Viděl jsem však někdy tytéž princezny jíst u velké tabule s Madame ve Fontainebleau, někdy když tam byl anglický dvůr, a někdy také, ale velmi zřídka, paní Princeznu a princeznu de Conti, rovněž její dceru, ve Fontainebleau s týmž anglickým dvorem, večer u velké tabule, nikdy ve Versailles. Byla to přízeň, kterou král někdy prokazoval svým dcerám a která přiměla pana Prince velmi hlasitě protestovat, protože paní Princezna, ačkoli byla ve Fontainebleau, k ní připuštěna nebyla, kdežto paní Vévodkyně, její snacha, a paní du Maine, její dcera, ano. Král nechtěl tuto nelibost vyhrocovat, nechal tam několikrát jíst paní Princeznu a princeznu de Conti, potom tam už nenechal jíst ani jednu a omezil se na to, co náleželo podle práva; patrně chtěl, když tyto princezny u velké tabule někdy jedly, prokázat tutéž milost i této, která byla jeho vnučkou, aby to nemělo větší následky ani nezakládalo větší právo než u ostatních.

Kapitola šestá

Tonnerre na lovu zabije druhého syna Amelotova. — Souboj dvou kapitánů gardy; Saint-Paul zabit a Sérancourt propuštěn ze služby. — Král cestou do Fontainebleau poprvé zastaví v Petit-Bourgu. — Divy dvořanství. — Smrt Sourdise. — Jeho guvernérský úřad v Orléanais dán d'Antinovi. — Kdo byl Bartet; jeho smrt. — Chování, kariéra a smrt kardinála Le Camus. — Smrt hraběte z Egmontu, posledního z rodu Egmontů; jeho povaha a dědictví po něm. — Výstřelek hraběnky ze Soissons. — Návrat z Fontainebleau přes Petit-Bourg. — Smrt Revela; jeho sňatek; maršálové Broglieové. — Smrt maršálky z Tourville. — Podloudný obchod se solí. — Podivný druh Listenoisova podvodu. — Příčina roztržky mezi Catinatem a Chamillartem; král je usmíří. — Bay; jeho původ; stává se rytířem Zlatého rouna. — Smrt hraběte z Auvergne; jeho povaha; jeho pozůstalost. — Rozmrzelost hraběte z Évreux. — Sňatek prince z Talmontu, který si lstí vymůže taburetku z milosti.

Nejstarší syn zesnulého hraběte z Tonnerre byl 6. září na lovu na pláni u Saint-Denis s druhým synem Amelota, státního rady a tehdy velvyslance ve Španělsku, a zastřelil ho. Paní z Tonnerre pomohla synovi uprchnout a přišla prosit krále o milost; ujišťovala ho, že puška spustila, aniž na to syn pomyslel, a že mladý Amelot byl jeho velkým přítelem. Současně přišla paní z Vaubecourt, Amelotova sestra, prosit krále, aby vrahovi jejího synovce milost neuděloval: tvrdila, že na něho namířil a že ho zabil úmyslně. Mladý Amelot byl veškerou nadějí své rodiny; tělem i duchem byl stejně zdařilý, jako jimi příroda ošidila jeho staršího bratra, z něhož se přesto stal prezident parlamentu (*à mortier*). Tonnerre byl jakýsi tupec, velmi nenápadný a velmi podivný. Milost dostal o měsíc později; na rok šel do Bastily, dal deset tisíc livrů chudým, aby je rozdělil kardinál z Noailles, a pod přísnými tresty mu bylo zakázáno objevit se kdy na jakémkoli veřejném či soukromém místě, kde bude pan Amelot, a uloženo odejít odevšad, kde ho Amelot zastihne. Sloužil málo, i když statečně, oženil se s dcerou Blansacovou a tráví život sám ve svém pokoji nebo na venkově, takže ho nikdo nikdy nevidí.

Toto neštěstí mi připomíná, že Saint-Paul a Sérancourt se u flanderské armády utkali v souboji před čelem tábora, bez dlouhých okolků, když šli oba pěšky na oběd k vévodovi z Guiche.[1] Oba byli kapitány pluku gardy, a to z těch starších. Saint-Paul

1. **Vysvětlivka:** Saint-Paul a Sérancourt byli oba kapitány francouzského pluku gardy (tento Saint-Paul není korzár Saint-Paul Hécourt); důvod jejich sporu Saint-Simon neuvádí. Souboje byly královskými edikty zakázány pod hrdelním trestem, a proto Sérancourt, který Saint-Paula zabil, utekl do ležení spojeneckého bavorského kurfiřta mimo dosah francouzské justice, byl propuštěn ze služby a do Francie se už vrátit nesměl.

padl, Sérancourt se uchýlil do ležení bavorského kurfiřta. Hned nato byl propuštěn ze služby a ve Francii se už nesměl ukázat. Jeho bratr, kdysi intendant v Bourges, vynaložil u krále marně všechno, co mohl. Ten žije dodnes, je mu skoro sto let, těší se dokonalému zdraví těla i ducha, stýká se se společností, jí, chodí a žije jako v šedesáti nebo sedmdesáti.

Nemilost maršála z Villeroy, přes jehož panství král často projížděl cestou do Fontainebleau a zpět, a smrt paní z Montespan přinesly novotu, která měla velké následky.[2] Paní z Maintenon se přestala bát jejího syna; od té chvíle ho přestala nenávidět jako syna nepřítelkyně, jejíhož návratu do přízně se obávala a které nemohla odpustit, čím pro ni kdysi bývala, co jí dlužila a jakou odplatou jí to splatila. Začala tomuto synovi přát jako bratru oněch levobočků, kteří jí byli tak drazí a s nimiž vždy žil v tak dokonalé závislosti. Z toho důvodu se v očích paní z Maintenon, jakmile ztratil matku, stal mužem, jehož lze přiblížit králi — mužem, kterého bude možné vždy držet v šachu jeho neřestmi, od jejichž nízkosti nehrozilo nic, naopak se z ní dalo jen těžit. Bylo tedy oznámeno, že král 12. září přenocuje u d'Antina v Petit-Bourgu.

Je to div, do jakých podrobností d'Antin zašel ve své péči, aby se tímto pobytem zalíbil, a to až k posledním lokajům. Získal si sluhy paní z Maintenon, aby se mohl dostat do jejích pokojů, zatímco byla v Saint-Cyru. Pořídil si tam plánek rozmístění v její ložnici, jejího nábytku, ba i jejích knih — až do té nepravidelnosti, s níž ležely srovnané nebo pohozené na stole, až po místa, která byla v knihách označena. V Petit-Bourgu bylo u ní všechno přesně jako ve Versailles, a tato vytříbenost vzbudila velkou pozornost. Jeho pozornosti ke všem, kdo něco znamenali vlivem, pánům i sluhům, i k předním sluhům těch pánů byly tomu úměrné, a stejně tak péče, zdvořilost a úhlednost zařízení pro všechny ostatní, pohodlí všeho druhu, hojnost a vybranost u velkého množství stolů, záplava všemožného občerstvení, obsluha pohotová a po ruce, sotva kdo otočil hlavu, předcházení přáním,[3] prozíravost, nádhera ve všem, nejrůznější zvláštnosti, výborná hudba, hry, koníci a četné elegantní kočáry k projížďkám — slovem všechno, co může předvést ta nejvybranější a nejlépe promyšlená hojnost. Dokázal navštívit každého, kdo v Petit-Bourgu byl, každého v jeho pokoji, často až po sluhy, a prokazovat všem pocty svého domu, jako by tu nebyl nikdo jiný než ten, komu je právě prokazoval. Král přijel časně, dlouho se procházel a velmi chválil. Potom vzal d'Antina s sebou k paní z Maintenon, a ten mu ukázal plán celého Petit-Bourgu. Všechno bylo schváleno kromě jedné kaštanové aleje, která byla ozdobou zahrady i všeho ostatního, ale z královy ložnice zakrývala výhled. D'Antin neřekl ani slovo, ale druhého dne ráno, když se král probudil a pohlédl k oknům,

---

2. **Vysvětlivka:** Maršál z Villeroy upadl v nemilost po porážce u Ramillies (1706) a paní z Montespan zemřela v květnu 1707. Petit-Bourg byl d'Antinův zámek na Seině jižně od Paříže, na cestě z Versailles do Fontainebleau.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *prévention* je zde užito ve smyslu *prévenance* (předcházení přáním, pozornost).

spatřil nejkrásnější výhled na světě a po aleji ani stopy, jako by na místě, kde byla předešlého dne, nikdy nestála; ani stopy po práci či po průjezdu po celé její délce ani nikde poblíž, jako by nikdy neexistovala. Nikdo nezaslechl žádný hluk ani nepozoroval žádný shon; stromy zmizely a půda byla urovnaná tak, že se zdálo, že to mohl způsobit jen kouzelný proutek nějaké dobrotivé víly ze začarovaného zámku. Tuto galantnost odměnil potlesk. Velkou pozornost vzbudilo i moteto při králově mši, které se k dobrému dvořanovi hodilo.

Přes to všechno to přehnal natolik, že se paní z Maintenon neubránila trochu jízlivému žertu, když druhého dne odjížděla do Fontainebleau. Když objela zahrady v kočáře, řekla mu, a to přede všemi, že je velmi šťastná, že se večer v jeho domě králi neznelíbila, neboť podle všeho, co právě udělal, je si jista, že v takovém případě by ji poslal spát na dlažbu silnice. Odpověděl jako muž duchaplný a nevěštil si o nic hůř svou budoucnost, tím spíš, že na tomto pobytu u sebe viděl rašit to, co si od smrti své matky vždycky sliboval. O čtrnáct dní později už o tom měl jistotu. Sourdis, o němž jsem mluvil dost na to, abych o něm už neměl co říci, zemřel na svém odpočinku v Guyenne. Byl posledním z rodu Escoubleau, zanechal jen dceru provdanou za syna Saint-Pouangeova a měl guvernérský úřad v Orléanais, který je velmi rozsáhlý a kde měl d'Antin několik panství. D'Antin o něj požádal a ihned ho dostal. Byl tím tak unesen, že zvolal, že roztál, že kletba je zrušena a že když mu král začal dávat, nemá už o svou budoucnost obavy. Jeho žena, hloupější a pošetilejší, než se kdy vidělo, začala všude žvanit, že její manžel teď bude pěkně zostra stoupat. Tato nadšení dvůr tím méně potěšila, že se začal obávat toho, co věští — a to se později beze zbytku naplnilo.

Ve stejné době zemřel Bartet,[4] stár sto pět let, aniž se kdy oženil. Byl to člověk nízkého původu, který měl ducha, zápal a velkou smělost; hodně se pohyboval ve velkém světě a dlouho byl zapleten do mnoha intrik a pletich s kardinálem Mazarinem, který ho učinil sekretářem králova kabinetu; král i královna matka ho dobře znali. Byl velmi rozmazlený, jako bývají lidé tohoto druhu, kteří mohou mnoho prospět i uškodit. Stal se proto velmi zpupným a obávaným. Drzosti, které mu často uklouzly o panu z Candale,[5] mu od něho nakonec vynesly pořádný výprask holí, který mu pan z Candale dal uštědřit a k němuž se otevřeně přiznal.[6] Bartet, rozlícený tak, jak si lze podle tohoto portrétu představit, křičel na celé kolo, a co jeho zoufalství dovršilo, bylo, že z toho nic dalšího nevzešlo. Tím začal jeho úpadek, rychlý a krátký. Jakmile se ho přestali bát, pocítil, jak svými drzostmi všechny pobouřil; jeho příhoda všechny

4. **Vysvětlivka:** Bartet byl za Frondy a v letech po ní jedním z důvěrných agentů kardinála Mazarina, jak dokládají jeho dopisy kardinálovi.

5. **Vysvětlivka:** Louis-Charles-Gaston de Nogaret, vévoda z Candale (1627–1658), syn vévody z Épernonu, proslulý krasavec a vzor dvorské elegance své doby.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 6, č. II).

potěšila a shodli se, že si ji zasloužil; ministři i dvořané z vysokých kruhů byli rádi, že se ho zbavili; místo aby ho chránil, přispěl každý k jeho pádu, a když se z dopálení stáhl, dobře si dali pozor, aby ho nepřivolali zpět.[7] Zvyklý plavat ve velkých vodách, nikdy se nezamyslel nad sebou a nepochyboval o jmění úměrném důležitosti toho, co mu procházelo rukama. Najednou ze všeho spadl a neměl jiný majetek než vztek v srdci. Starý maršál z Villeroy, velký dvořan kardinála Mazarina, který se s Bartetem u sebe hodně stýkal, s ním měl víc soucitu než tento ministr, jenž pana z Candale přežil o dva roky.[8] Když Bartet nevěděl kudy kam, vzal ho k sobě nedaleko Lyonu, na krásné místo na břehu Saôny, které koupili a nazvali Neuville; poskytoval mu tam nějaké živobytí, v čemž arcibiskup lyonský a druhý maršál z Villeroy pokračovali až do jeho smrti. Měl tam přes čtyřicet let dost času na rozjímání a pokání.

Téhož měsíce září zemřel v Grenoblu kardinál Le Camus, ve věku sedmdesáti šesti let, proslulý stejnou měrou svým duchem, svou zhýralostí, svou bezbožností, svým pokáním, štěstím, které z něho vzešlo, ctižádostí, s níž je přijal a užíval, i trestem, který nesl až do posledního dne svého života. Sotva existuje hádanka, jež by v sobě spojovala víc protikladů než chování tohoto preláta od počátku do konce. Byl dobře urostlý, galantní, ve svém duchu měl tisíc půvabů a byl okouzlujícím společníkem. Byl učený, veselý a zábavný i ve svém pokání. Koupil si úřad královského almužníka, aby se vetřel ke dvoru a proklestil si cestu k biskupskému stolci. Jeho zhýralost a bezbožnosti vyšly najevo. Považoval se za ztraceného, uprchl do hlubokého ústraní a začal tam žít ve všech odříkáních nejtvrdšího pokání. Jeho rodina měla přátele a ochránce. Toto pokání bylo vychvalováno; trvalo léta, trvalo dosud, a bylo korunováno grenobleským biskupstvím. Považoval se ho za nehodna a jen s velkým přemáháním je přijal. Uzavřel se v něm a cele se oddal správě své diecéze, aniž opustil, co mohl ze svého pokání podržet. Odsoudil se na zbytek života k zelenině. Držel se jí dál a jedl u sebe v refektáři se všemi svými služebníky, dokonce i s livrejovanou čeledí, a po celou dobu jídla se předčítalo.

Inocenc XI., který miloval ctnost, byl jeho ctností dojat a z vlastního podnětu ho učinil kardinálem při jmenování v září 1686, kdy jmenoval dvacet sedm kardinálů; bylo to jeho poslední jmenování a zahrnovalo i kandidáty korun a nuncie. Kurýr, který vezl zprávu a kardinálské čepičky slavnému štrasburskému biskupovi Fürstenbergovi, jmenovanému na králův návrh, a Ranuzzimu, nunciovi ve Francii, jel kvůli Le Camus přes Grenoble. Le Camusova radost byla taková, že zapomněl na svou povinnost. Nasadil si červenou čepičku, kterou mu kurýr podal, a potom napsal králi velmi uctivý dopis — místo aby mu týmž kurýrem poslal svou čepičku a

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Bartet neopustil dvůr okamžitě. Jeho dopisy Mazarinovi naopak dokazují, že ještě několik let po události, o níž mluví Saint-Simon, byl kardinálovým nejdůvěrnějším důvěrníkem. Viz poznámky na konci tohoto svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 6).

8. **Ediční poznámka:** Candale zemřel roku 1658, Mazarin roku 1661, tedy o tři roky později.

vzkázal mu, že jako jeho poddaný nechce nic přijmout jinak než z jeho ruky, a že očekává jeho rozkazy, jak se má podle jeho ráčení zachovat. Kdyby si tak počínal, není pochyb, že by mu král vzkázal, ať si ji přijede převzít z jeho ruky, nebo by mu ji poslal zpět s dovolením ji nosit a přijmout; ale dotčen tím, že si ji vzal sám od sebe, a to od papeže, s nímž byl ve sporu, byl král blízko tomu, aby mu zakázal ji nosit i přijmout a v případě neposlušnosti sáhl k nejkrajnějším prostředkům. Po úvaze o tom, kam by takový krok vedl, se však spokojil tím, že mu jako jedinou odpověď zakázal opustit diecézi. Není nic, co by kardinál tehdy i později neudělal, aby se usmířil a aby směl přijet ukázat svou čepičku do Paříže a ke dvoru. Ale král vytrval až do jeho smrti. Nedovolil mu ani jet do Říma na konkláve, které následovalo po smrti Inocence XI.; na dvě následující jet směl, ale pod podmínkou, že se nikde nezastaví a vrátí se, jakmile bude papež zvolen a korunován. Choval se tam přesto velmi dobře a zcela ke spokojenosti francouzských kardinálů.

Při průjezdu princů Grenoblem[9] jsme viděli, jak byl celý život opojen svou hodností. Ta mu vynesla domluvy kvůli jeho zdraví a kvůli jeho zelenině: „Ach, mé drahé zeleniny," zvolal, „jsem vám příliš zavázán, než abych vás kdy opustil." Skutečně jim zůstal věrný až do konce, stejně jako svému refektáři, kde dával svým služebníkům podávat maso a obvyklá jídla. Až do smrti ho trýznila jeho nemilost, a vždy byl výtečným společníkem. Chtěl znát všechny drobné intriky svého města a mluvil o nich velmi vtipně. Dotčené tím často uváděl do rozpaků. Vyčítali mu jeho jazyk; přiznával, že je silnější než on, a skutečně mu toho odpíral málo. Ačkoli neměl téměř jiných obročí než své biskupství, které není bohaté, a sto tisíc tolarů rodového jmění, ačkoli rozdával mnoho chudým a vlastním nákladem zřídil dobré instituce, ohromná výše majetku v jeho závěti při jeho smrti udivila a pohoršila. Na dobré skutky odkázal velmi mnoho a své rodině zanechal přes pět set tisíc livrů. Byl bratrem prvního prezidenta pařížského berního soudu a civilního poručíka téhož města.

Hrabě z Egmontu zemřel v září 1707 ve Fraga v Katalánsku,[10] ve věku třiceti osmi let, bez dětí s neteří arcibiskupa z Aix Cosnaca, vychovanou v Paříži u vévodkyně z Bracciana, pozdější princezny des Ursins, jako by byla její neteř; o obou jsem už tolik mluvil. Byl posledním z těch slavných Egmontů a posledním mužským potomkem tohoto velkého rodu. Měl Zlaté rouno jako jeho otcové a byl generálem jízdy a dragounů ve Španělsku a brigádním generálem jízdy ve Francii. Byl to muž velmi ošklivý, nevelkého ducha, ale velké statečnosti, cti a poctivosti, který se válce velmi pilně věnoval. Jeho prapraděd byl bratrem onoho slavného Lamorala, hraběte

9. **Vysvětlivka:** Roku 1701 projížděli Grenoblem vévodové z Bourgogne a z Berry, když se vraceli od španělské hranice, kam doprovodili svého bratra Filipa V.; Saint-Simon o tom vyprávěl v Dílu I.

10. **Ediční poznámka:** Fraga leží v Aragonii, nedaleko hranice s Katalánskem.

z Egmontu, kterému dal vévoda z Alby setnout hlavu.[11] Zesnulý nastoupil po svém starším bratrovi, který zemřel bez dětí s jistou Arembergovou, vdovou po markýzi z Grany, místodržiteli Nizozemí. Několik dní před smrtí sepsal závěť, jíž odkázal španělskému králi všechny své nároky a práva na vévodství Geldern a Jülich, na svrchovaná panství Arkel, Moers a Horn, na panství Alkmaar, Purmerend atd., a veškerý svůj majetek své sestře, která se provdala za Nicolu Pignatelliho, vévodu z Bisaccie, vojenského velitele (*gobernador de las armas*) Neapolského království, jenž se uchýlil do Paříže; jeho nejstarší syn se oženil s druhou dcerou zesnulého vévody z Duras, syna a staršího bratra maršálů a vévodů z Duras. Tento hrabě z Egmontu měl ještě jednu sestru, mladší než ona, provdanou za vikomta z Trasignies, ale všechen majetek i s grandezou přešel na syna vévodkyně z Bisaccie, o níž jsem právě mluvil, a ten nosí jméno hraběte z Egmontu i jeho erb.

Hraběnka ze Soissons,[12] vdova po hraběti, který padl před Landau, starším bratru prince Evžena, žila v jednom klášteře v Turíně. Pronesla jakési řeči, nevím o čem, za které ji pan Savojský vyhnal ze svých zemí. Když dorazila do Grenoblu, napsala paní z Maintenon a prosila ji, aby jí povolila útočiště v Saint-Cyru. Chamillart jí z králova rozkazu vzkázal, aby do království dál nepostupovala. Ona o tom pomlčela a dojela do Nemours, v těsné blízkosti Fontainebleau, kde byl král. Ten k ní poslal s rozkazem, aby okamžitě odjela a odebrala se do kláštera v Lyonu, kam také odjela.

Dvůr ze Saint-Germain přijel do Fontainebleau 23. září a zůstal tam do 6. října. Král tam zůstal do 25. října, kdy se vrátil do Versailles přes Petit-Bourg, stejně jako tudy jel cestou sem.

V téže době zemřel Revel,[13] jemuž přepadení a znovudobytí Cremony vyneslo řád. Počátkem minulého července se oženil se sestrou vévody z Tresmes; nezanechal s ní děti a jen velmi málo majetku. Byl bratrem Broglieho, kterého pan Vévoda ze své milosti v příhodnou dobu učinil maršálem Francie, z téhož důvodu, z jakého se Roule stalo pařížským předměstím. Broglieho posledním válečným tažením bylo to,

---

11. **Vysvětlivka:** Lamoral, hrabě z Egmontu (1522–1568), nizozemský šlechtic a vojevůdce, byl roku 1568 v Bruselu sťat na příkaz vévody z Alby, místodržitele Filipa II. v Nizozemí. Tento vévoda z Alby (Fernando Álvarez de Toledo) je jiná osoba než španělský velvyslanec téhož titulu z předchozích kapitol.

12. **Vysvětlivka:** Zde Uranie de La Cropte-Beauvais, vdova po hraběti ze Soissons, který padl roku 1702 u Landau v císařských službách — nikoli jeho matka Olympie Manciniová, rovněž hraběnka ze Soissons.

13. **Vysvětlivka:** Charles-Amédée de Broglie, hrabě z Revelu, velel obraně Cremony, když ji roku 1702 přepadli císařští a zajali maršála z Villeroy; jeho bratr Broglie se stal maršálem Francie roku 1724 za pana Vévody, tj. Ludvíka Jindřicha, vévody z Bourbonu, tehdy prvního ministra (ne pana Vévody doby vyprávění). Saint-Simon posměšně naznačuje, že hodnost dostal jen přičiněním času, tak jako se ves Roule časem stala předměstím Paříže.

v němž byl maršál z Créqui poražen u Consarbrücku.[14] Broglie tam byl polním maršálem a od té doby nesloužil. Jeho druhého syna vidíme maršálem Francie s lepším oprávněním. Puységur dostal guvernérství v Condé, které měl Revel.

Přibližně v téže době zemřela také maršálka z Tourville.[15] Nebyla nic, vdova po La Popelinièrovi, finančníkovi a boháči. Ačkoli s ním měla děti, byla dost bohatá, aby se s ní Tourville chtěl oženit. Langeois, finančník, velmi bohatý, dal své dceři k tomuto sňatku mnoho a poskytl jim bydlení. Netrvalo to dlouho, manželství nebylo šťastné. Zůstal z něho syn, který padl hned ve svém prvním tažení, a velmi krásná dcera, která se provdala za pana z Brassacu a kterou neštovice, aniž ji zohyzdily, změnily k nepoznání. Byla dámou vévodkyně z Berry.

Podloudný obchod se solí[16] dál působil mnoho nepořádků. Jezdci, dragouni a vojáci v tlupách po dvou či třech stech mužích ho provozovali otevřeně a se zbraní v ruce, plenili solné sklady v Pikardii a v Boulonnais a začali sůl veřejně prodávat. Bylo nutné tam poslat vojsko; od pluku gardy oddělili dvě stě mužů a vypravili je tam pod rozvážnými a zkušenými seržanty. Velké nepořádky byly i v Anjou a v Orléanais. Bylo rozhodnuto podloudníky decimovat a k plukům byli posláni plukovníci, kteří měli ve svých oddílech lidi tohoto řemesla.

Listenois, blázen vážného zevnějšku, stejně šílený jako ti, které zavírají, a jehož bratr Beaufremont není o nic méně šílený, vymyslel způsob, jak vylákat dvanáct set pistolí od hraběnky z Mailly, své tchyně; pro důmyslnost toho triku to vzbudilo velký rozruch. Podepsal dopis psaný neznámou rukou svému správci ve Franche-Comté, v němž mu sděloval, že při návratu od rýnské armády byl zajat mezi Benfeldem a Štrasburkem; že nemůže prozradit místo ani to, v čích rukou je, ale že bude propuštěn, zaplatí-li se dvanáct set pistolí v hotovosti člověku, kterého pro ně pošle do Besançonu. Paní z Mailly, která se tu zprávu dozvěděla od toho správce, dala částku předat a z moudré nedůvěry o tom pomlčela. Ale povyk, který o tom nadělal správce, se rozšířil po té provincii a odtud se dostal do Paříže a ke dvoru. Datum toho zajetí předcházelo odjezdu maršála z Villars ze Štrasburku, a ten o něm nic neslyšel, ani tehdy, ani od svého příjezdu. Ani žádný pozdější dopis z hranice se o tom nezmiňoval. Příhoda se zdála krajně podivná. O čtrnáct dní později přijel do Versailles Listenoisův komorník pro požadované peníze, o nichž pochyboval, že byly v Besançonu předány. Tvrdil, že byl od zajetí stále se svým pánem. Ujišťoval, že jakmile peníze dostane, bude jeho pán propuštěn. Chtěli ho dát sledovat, ale vykřikl, ať se toho chrání, protože při sebemenším podezření, že byli odhaleni, by ho ti, kdo ho

14. **Vysvětlivka:** Bitva u Konzu (Consarbrück) nedaleko Trevíru, 11. srpna 1675, v níž císařská vojska porazila maršála z Créqui.

15. **Vysvětlivka:** Vdova po Anne Hilarionu de Cotentin, hraběti z Tourville (1642–1701), maršálu Francie a admirálovi, veliteli francouzského loďstva u La Hogue (1692).

16. **Vysvětlivka:** *Faux-saunage*: podloudný obchod se solí, jímž se obcházela vysoká solná daň (*gabelle*) a státní monopol prodeje soli ze solných skladů (*greniers à sel*).

drží, zabili. Tato cesta a tyto řeči celou věc objasnily, a paní z Mailly přišla o své peníze.

Po dalších čtrnácti dnech se dozvědělo, že Listenois je doma v Besançonu ve velmi dobrém zdraví. O osm dní později přijel do L'Étang. Řekl Chamillartovi, že ho zajali nepřátelští důstojníci a že všechny řeči, které o něm mezitím kolovaly, jsou lživé; že mu podá písemně zprávu o celém svém dobrodružství; že ho prosí, aby dal její pravdivost prozkoumat; že až v tom bude mít dostatečně jasno, prosí ho, aby o tom podal zprávu králi, a že kdyby se v ní našla sebemenší nepravda, zaslouží si přísný trest. Dobře se rozumělo, co to všechno znamená. Králi to nic nestálo, napálena byla jen paní z Mailly, která raději přišla o peníze než o zetě. Byla neteří paní z Maintenon, měla postavení a byla velkou přítelkyní Chamillartovou; Listenois se znovu objevil u dvora a víc se o tom nemluvilo, ale nikdo se nemýlil, a Listenois na tom nic neztratil, protože neměl co ztratit.

Viděli jsme (tom III, s. 391 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola dvacátá), co se odehrálo mezi králem, Catinatem a Chamillartem, když král chtěl Catinata znovu použít poté, co ho potupně odvolal z Itálie, aby tam poslal svého maršála z Villeroy napravit chyby generála, který se od něho tolik lišil. Ta příhoda je nesmírně pozoruhodná. Ať v té chvíli Catinat projevil sebevětší nadlidskou moudrost — měl tolik navrch tím, že odolal králi, který na něho naléhal, aby jmenoval viníky a mluvil s ním o Itálii otevřeně —, Chamillart, který se tehdy z celé duše bál, že bude vyhnán, a Tessé, který se bál, že bude bez naděje zničen, mu to nedokázali odpustit ani se smířit s tím, že by se ještě jednou dostali do jeho moci, ať se tehdy ukázal sebevelkomyslnější a sebekřesťanštější. Tessé, Chamillartův sluha pro všechno, dokud byl Chamillart v přízni, neopomněl nic, aby ho přiměl Catinata zničit a postavit ho mimo jakoukoli možnost ohrozit jejich postavení. Nebylo to tím, že by Tessé nedlužil své postavení celé Catinatovi, který ho ve válce od roku 1688 v Itálii vždy vyznamenával a který ho doporučil, aby mu bylo svěřeno vyjednávání o separátním míru se Savojskem a o sňatku vévodkyně z Bourgogne. Jeho patron Louvois byl tehdy už mrtev, Barbezieux, sotva ve funkci, neměl ještě dost silná záda, aby kohokoli vynesl vysoko, a byl to jedině Catinat, komu Tessé vděčil za svěření té smlouvy, která mu vynesla jeho úřad, rychle ho vynesla do vysokých kruhů a dovršila jeho kariéru. Viděli jsme, že mu přišla příliš pomalá a jakým nevděkem se svému dobrodinci odvděčil právě v Itálii, bez jakéhokoli jiného důvodu než ji urychlit na jeho úkor; jak se v tom vysláním maršála z Villeroy přepočítal on i Vaudemont, z něhož si udělal nového pána, a jak všechny jeho úlisnosti vůči Villeroyovi nedokázaly zabránit tomu, aby ho Villeroy v jeho výpadech proti Catinatovi nezarazil. Řekl jsem to víckrát a opakuji to, protože je to neomylná zkušenost: křivdy, kterých jsme se dopustili, se odpouštějí nesrovnatelně méně než ty, které jsme utrpěli; a to přimělo Tessého, aby vůči Catinatovi nezachovával žádné ohledy, ačkoli Catinat vůči němu zachoval ohledy tak nesnadné a ačkoli, maje čím ho zničit a byv k tomu tlačen králem, to nechtěl učinit. Tehdejší

společné nebezpečí, jemuž on i Chamillart tak tak unikli, podnítilo Tessého, aby se proti němu navždy zajistil a ponoukl Chamillarta postavit Catinata mimo dosah; a to tento ministr provedl velmi dobře, když tohoto generála zbavil všech jeho vojsk na Rýně, aby ho uvrhl v nicotu, a Villarse vynesl na štít. Potom jsme viděli Catinata, zahaleného do své slávy, své moudrosti a svých zásluh, jak se v tichosti uchýlil do Saint-Gratien, odmítl řád a držel se v mlčení a v ústraní.

Provensálská aféra[17] krále vnitřně vyděsila natolik, že se odchýlil od své povahy a hledal pomoc všude. Dal tajně požádat o radu Catinata, který o tom sepsal pamětní spis a poslal ho králi. Králi se líbil. Nevím, zda se mu znovu zachtělo Catinata použít — Catinat sám žádnou chuť neměl —, ale dal mu vzkázat, aby přijel do Versailles. Catinat neviděl Chamillarta od svého posledního návratu z Rýna, o němž jsem právě mluvil, což bylo roku 1702; a ačkoli pan z Beauvilliers byl velkým přítelem Chamillartovým, byl velkým přítelem i Catinatovým, jehož ctnost znal a ctil. Právě přes něho šla tato poslední porada i vzkaz, aby přijel do Versailles. Catinat se tam dostavil. Bylo to koncem listopadu, když se král právě dooblékal. Jakmile ho král spatřil, řekl mu, že s ním chce mluvit, a uvedl ho do svého kabinetu. Pochválil mu jeho spis, rozebíral ho s ním a prokázal mu mnoho zdvořilostí. Byla to léčka. Nakonec mu doslova řekl, že ho chce o něco poprosit a doufá, že mu to neodepře. Maršál byl celý zmaten; král se znovu ujal slova a řekl mu: „Pane maršále, Vaše neshoda s Chamillartem mi působí potíže, rád bych Vás viděl usmířené. Je to člověk, kterého mám rád a kterého potřebuji; i Vás mám rád a velmi si Vás vážím." Maršál odpověděl, že k němu ihned půjde. „Ne," řekl mu král, „to není třeba, je tamhle vzadu, hned ho zavolám." Hned ho zavolal a smíření před králem bylo brzy hotovo. Jakmile se Chamillart vrátil k sobě, šel ho Catinat navštívit. Při odchodu ho Chamillart doprovodil, jak se slušelo, až na samý konec svého dlouhého a prostorného bytu, aniž mu v tom Catinat dokázal zabránit. Při loučení mu maršál řekl: „Chtěl jste, pane, zachovat tuto formalitu, ale snažně Vás prosím, aby to bylo naposledy, abyste mě pokládal za přítele a oddaného služebníka a aby to veřejnost věděla." U jiného by to byl dvořanský tah. U Catinata, který z toho nechtěl nijak těžit, to byl projev vzácné skromnosti a dokonalé poddajnosti vůči tomu, co si od něho král přál, a šel daleko nad to, oč ho král žádal. Taková byla králova slabost pro jeho ministry. Velmi málo dní po tomto smíření byl král večer dlouho u paní z Maintenon s Chamillartem a Tessém. Potom se vědělo, že tento maršál už sloužit nebude: prohlásil, že má podezření, že bude potřebovat velkou operaci. Takové náhlé a tak skryté nemoci se příliš nevěřilo.

Španělský král projevil jiný druh slabosti, který všechny velké pány nesmírně pohoršil. Udělil totiž Zlaté rouno markýzi z Bay; dosud ho takto nesnížil, ale později to činil často. Tento takzvaný markýz z Bay byl synem krčmáře z Gray ve Franche-

17. **Vysvětlivka:** Vpád vojsk pana Savojského a prince Evžena do Provence a jejich nezdařené obléhání Toulonu v létě 1707.

Comté; sám se vypracoval ve válce a v tomto tažení ji skutečně vedl v Extremaduře velmi šťastně a velmi užitečně.

Hrabě z Auvergne konečně zemřel v Paříži 23. listopadu na dlouhou a velmi podivnou nemoc, jíž lékaři nerozuměli, možná právě proto, že jí chtěli rozumět příliš. Před smrtí se viděl se svým synem, abbé z Auvergne, nynějším kardinálem, kterého vyhnal z domu a s nímž byl hrozně rozhádaný. Byl to velmi tlustý muž, který se scvrkl na nic dřív, než byl upoután na pokoj. Dost se podobal kanci, a byl stále zamilovaný. Byl to nejlepší člověk na světě pro toho, kdo s ním neměl co do činění, a nejtěžší, když s ním někdo co do činění měl. Byl puntičkářský i v běžném styku, snadno se urazil a těžko se usmiřoval; jinak čestný muž, ale otec, který měl se svými dětmi mnoho rodinných tahanic kvůli majetku jejich matky; nadmíru pyšný a stále v rozpacích se svou knížecí hodností.

Netěšil se dlouho z radosti, že ví prince z Auvergne (toho, který zběhl a vstoupil do holandských služeb) ženatého se sestrou vévody z Arembergu. Hrabě z Évreux, který se domníval, že mu s úřadem generálního plukovníka jízdy, jejž po něm dostal, náleží celá jeho pozůstalost, nedostal jeho byt ve Versailles, který byl dán maršálovi z Villars, ani jeho guvernérství v Limousinu, které bylo dáno vévodovi z Berwicku. Neodpustil to ani jednomu, ani druhému, hořce si na ně stěžoval, zvláště na druhého, a od té doby s ním nikdy nežil jinak než v naprosto okázalém chladu. Tak se lidé pokoušejí měnit milosti v dědictví.

Sňatek prince z Talmontu, bratra vévody z La Trémoille, navzdory nerovnosti stavu a křiku Madame, rozšířil pro něho osobně ony počáteční výhody, kterých se jejich babička obratně chopila; ty nám zde poskytnou příležitost k historické zajímavosti, abychom vysvětlili jejich neobvyklou záminku; ale musíme to vzít trochu zdaleka.

Kapitola sedmá

Odbočka o neapolské chiméře; tři rody Lavalů a původ i povaha výsad, jichž požívají vévodové z La Trémoille. — Smrt Moreaua; jeho povaha. — Nevšední a neobyčejná chvála zbožnosti monseigneura vévody z Bourgogne. — Smrt rouenského arcibiskupa Colberta; jeho povaha; jeho pozůstalost. — Od kdy si biskupové-pairové přeložení na jiné stolce zachovávají hodnost a pocty. — Smrt arcibiskupa z Aix, Cosnaca. — Smrt a povaha rytíře z Lauzunu. — Smrt Valsemého. — Smrt paní z Armagnacu; její povaha. — Od kdy se princové a princezny krve při rodinných smutcích navštěvují v dlouhém plášti a ve smutečním závoji. — Pan Velký se chce oženit s paní z Châteauthiers, která ho odmítne. — Její povaha a její konec. — Smrt Villetta. — Ducasse a d'O generálporučíky loďstva. — D'O a Pontchartrain usmířeni. — Král zprostředkuje mezi vévodou z Rohanu a jeho synem. — Povaha knížete z Léonu. — Propadnutí podlahy u prvního prezidenta. — Návrat vévody z Noailles. — Villars ve Štrasburku. — Listina „brevet de retenue" na 400 000 livrů vévodovi z Tresmes. — Návrat pana vévody z Orléans.

Aniž bych se pouštěl do příliš dlouhé odbočky o právech a válkách obou větví z Anjou a aragonského rodu, nejprve legitimního, pak levobočného, o království neapolské a sicilské, stačí připomenout, že Jana II., královna neapolská a sicilská,[1] svými různými adopcemi rozdmýchala svár mezi oběma větvemi z Anjou. Tato koruna připadla Janě II. po různých zvratech a velkých válkách. Nebyla o nic cudnější ani šťastnější než první Jana, ani prozíravější ve sňatcích a adopcích. Adopce, kterou učinila ve prospěch Alfonse V., krále aragonského, dovršila všechna její neštěstí a během dalších událostí připravila francouzský královský rod o království neapolské a sicilské, která po mnoha převratech zůstala španělskému královskému rodu.

Petra Krutého porazil a zabil jeho nemanželský bratr Jindřich, hrabě z Trastámary, jemuž pomáhali slavný du Guesclin a Francie; Jindřich se stal místo něho kastilským králem a zanechal tuto korunu svému synu Janovi, zeti Petra IV., krále aragonského. Jan, král kastilský, zanechal dva syny, Jindřicha Neduživého a Jana.[2] Neduživý zemřel ve dvaceti sedmi letech a zanechal syna Jana II., starého dvaadvacet

1. **Vysvětlivka:** Jana I. (vládla 1343–1382) a Jana II. (vládla 1414–1435), neapolské královny z rodu Anjou; obě bezdětné, adoptovaly střídavě nástupce z různých rodů a jejich adopce vyvolaly dlouhé války o Neapol.

2. **Ediční poznámka:** Saint-Simon zaměňuje jméno: mladší syn kastilského krále Jana I., který odmítl korunu, byl poručníkem synovce Jana II. a roku 1412 byl zvolen aragonským králem, se jmenoval Ferdinand (Ferdinand z Antequery, jako aragonský král Ferdinand I.). Také „Jindřich III., zvaný Impotentní" je ve skutečnosti Jindřich IV. Kastilský; Jindřichem III. byl jeho děd, Neduživý.

měsíců. Kastilská koruna byla nabídnuta Janovi, jeho strýci z otcovy strany, který ji vytrvale odmítal a byl synovci otcem. Tento synovec, z něhož se stal velký král, byl otcem Jindřicha III., zvaného Impotentní, a slavné Isabely, po bratrovi královny kastilské, která sňatkem s Ferdinandem Katolickým, králem aragonským, sjednotila všechna španělská království kromě Portugalska a oba je předali svému dosti známému potomstvu.

Tento šlechetný Jan, který kastilskou korunu odmítl a uchoval ji synovci, byl za to brzy odměněn. Jan I. a Martin, bratři jeho matky, kteří byli jeden po druhém aragonskými králi, zemřeli, první bez dětí, druhý bez mužského potomstva; jeho dcery byly pominuty a šlechetného Jana Kastilského, jejich vlastního bratrance, zvolily stavy aragonským králem. Vládl v pokoji a zanechal korunu svému synu Alfonsovi V., kterého adoptovala Jana II., královna neapolská a sicilská. Tento Alfons V. neměl manželské děti. Svou abdikací a se souhlasem své strany učinil králem neapolským a sicilským svého levobočka Ferdinanda; Jan II., jeho bratr, po něm nastoupil na aragonský trůn a byl otcem Ferdinanda Katolického, který sňatkem s Isabelou, královnou kastilskou, sjednotil všechna španělská království, jak jsem právě řekl; a jak je vidět, Isabela a Ferdinand Katolický byli dětmi vlastních bratranců a pocházeli z téhož rodu, totiž hrabě z Trastámary byl v přímé mužské linii prapradědem obou.

Alfons,[3] levoboček onoho druhého Alfonse, výše zmíněného krále aragonského, jehož abdikací se stal králem neapolským a sicilským, jak jsme právě řekli, tam vládl třicet sedm let, stále ve válkách nebo nepokojích, a zanechal korunu svému synu Alfonsovi VI., který ji nedržel o nic klidněji. Ten abdikoval ve prospěch svého syna Jana II., který zemřel v nejlepším věku bez dětí. Nastoupil po něm Fridrich II., jeho strýc z otcovy strany. Ferdinand Katolický, jehož vlastním bratrancem byl Fridrichův otec, ač jen po levobočné linii, ho přesto připravil o trůn ve shodě s Ludvíkem XII., kterého pak krutě oklamal, a získal tak pro sebe a své potomstvo království neapolské a sicilské. Fridrich II. přišel do Francie zemřít žalem.[4] Tak skončila v Neapoli a na Sicílii vláda těchto aragonských levobočků.

Tento Fridrich II., zbavený trůnu a zesnulý ve Francii roku 1509,[5] byl ženat nejprve s dcerou Amadea IX., vévody savojského, potom s Isabelou des Baux, dcerou

---

3. **Ediční poznámka:** Saint-Simon tu zaměňuje jména neapolských králů. Levoboček Alfonse V. se jmenoval Ferdinand (Ferrante) I., jak sám uvádí v předchozím odstavci, a vládl 1458–1494; po něm vládli jeho syn Alfons II. (1494–1495), vnuk Ferdinand II., zvaný Ferrandino (1495–1496), který zemřel bezdětný, a poté Ferrandinův strýc Fridrich (1496–1501).

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento král, který vládl v letech 1496–1501, se obvykle označuje jako Fridrich III. Na Sicílii totiž předtím vládli dva králové jménem Fridrich: ve 12. století Fridrich I. (1197–1250) a Fridrich II. (1355–1374). Protože však tento druhý vládl jen na Sicílii, tehdy oddělené od Neapolského království, dává se někdy, jak to činí zde Saint-Simon, jméno Fridrich II. panovníkovi, který vládl na konci 15. století.

5. **Ediční poznámka:** Fridrich zemřel ve Francii roku 1504, nikoli 1509.

knížete z Altamury. Zanechal tři syny a tři dcery. U tří synů se nezastavím, protože všichni tři zemřeli bez dětí a jimi tito slavní aragonští levobočci skončili. Druhá z dcer zemřela mladá a neprovdaná; nejmladší se provdala za Jana Jiřího, markýze z Montferratu; nejstarší, o kterou tu jde, za hraběte z Lavalu a byla matkou paní z La Trémoille. Když jsem tedy vyložil tato práva a toto levobočné aragonské potomstvo, objasněme trochu ona hrabata z Montfortu, do jejichž rodu tato levobočná větev i se svými nároky splynula a odtud přešla do rodu La Trémoille.

Jsou tři rody Lavalů, které se nesmějí zaměňovat. Prvním je vlastní rod Laval, který skrze svou dědičku splynul s rodem Montmorency: pojal ji za druhou manželku druhý konetábl z Montmorency, Matyáš II., který měl syny z první ženy, Gertrudy ze Soissons; z druhé měl dva, z nichž starší, Guy, přijal jméno Laval a odlišil (*brisa*) montmorencyovský kříž pěti mušlemi (*coquilles*). Stal se zakladatelem větve Montmorency-Laval, která trvá už pět set let; právě ta je známa pod nepřesným názvem druhého rodu Laval. Potomek tohoto zakladatele větve Montmorency-Laval v páté generaci, v linii prvorozených, zanechal jen syna a dceru. Syn, již zasnoubený s dcerou Petra II., hraběte z Alençonu, spadl roku 1413 pozpátku do nezakryté studně na hlavní ulici v Lavalu, kde hrál míčovou hru, a za osm dní nato zemřel; jeho dědičkou se stala sestra.

Ta se roku 1404 v přítomnosti Jana, vévody bretaňského, provdala za Jana z Montfortu, nejstaršího syna Raoula, pána z Montfortu v Bretani, z Lohéacu a z La Roche-Bernard, a Jany, paní z Kergorlay. Jedním z článků svatební smlouvy byl Jan z Montfortu zavázán přijmout jméno, erb a válečný pokřik (*cri*) Lavalů[6] a své vlastní postoupit mladšímu bratru Karlovi z Montfortu. Jan z Montfortu i všechno jeho potomstvo tomu dostáli tak věrně, že protože všichni otcové jeho ženy od konetáblova mladšího syna nesli křestní jméno Guy, přijali podle tohoto příkladu Laval-Montmorencyů všichni Laval-Montfortové křestní jméno Guy, a to tak, že měnili své vlastní, když se z mladších synů stali prvorozenými, a přijímali jméno Guy zároveň s titulem hrabat z Lavalu. Právě tento rod Montfortů z Bretaně utvořil třetí rod Laval. Před tímto sňatkem nosil ve stříbrném poli červený kříž se zlatými hady (*givrée*).[7] Nesmí se zaměňovat s Montforty z Montfort-l'Amaury, známými z albigenské křížové výpravy, kteří byli levobočky francouzského královského rodu. Tito pocházeli z Bretaně, kde ani není vidět, že by před tímto bohatým sňatkem něčím vynikali; od té doby však, ač ve všem daleko pod rodem Montmorency, se mu brzy vyrovnali majetkem i postavením, daleko jej předstihli hodností a sňatky a až do svého vymření hráli velmi významnou roli. Tuto velikost Montfortů lidé málo

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Válečný pokřik neměli všichni šlechtici. Byla to výsada vyhrazená korouhevním pánům (*seigneurs bannerets*), tedy pánům oprávněným nosit korouhev a táhnout v čele oddílu vazalů, kteří se shromažďovali na jejich válečný pokřik.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Givré* v heraldické mluvě znamená „nesoucí ve znaku hada".

poučení, kteří tvoří většinu, ustavičně pokládali za velikost Laval-Montmorencyů, a za regentství pana vévody z Orléans se z toho hrabě z Lavalu, který byl zavřen do Bastily, snažil těžit se stejně malou poctivostí jako úspěchem.

Od sňatku dědičky jsou tři generace těchto Laval-Montfortů. První tvořili tři bratři; nejstarší se oženil s Isabelou, dcerou Jana VI., vévody bretaňského, a Jany Francouzské, dcery Karla VI. a sestry Karla VII. Bretaňští vévodové František I. a Petr II. byli bratry této hraběnky z Lavalu. Laval byl pro jejího manžela povýšen na hrabství; Montmorencyové ho drželi jen jako baronii. Maršál z Lohéacu a pán z Châtillonu byli jeho bratři. Druhý z nich postupně zastával guvernérství v Dauphiné, v Janově, v Paříži, v Champagni a v Brie, byl rytířem Řádu svatého Michala a velmistrem vod a lesů Francie (*grand maître des eaux et forêts*). Z jedné jejich sestry, provdané za Ludvíka Bourbonského, pochází větev, která vládne od Jindřicha IV. Jan VI., vévoda bretaňský, zasnoubil svou dceru s Ludvíkem III., pozdějším vévodou z Anjou a králem sicilským; dal však přednost hraběti z Lavalu a zrušil tak velký a tak pokročilý sňatek. Pán z Châteaubriantu, admirál Bretaně, který odkázal tolik statků konetáblovi Anne z Montmorency, byl vnukem tohoto hraběte z Lavalu a jeho druhé ženy, dědičky z Dinanu, jejíž otec byl velkým číšníkem Francie (*grand bouteiller*). Tento pán z Châteaubriantu byl bezdětným švagrem slavného Lautreka, maršála Francie, zvaného maršál z Foix; a právě o paní z Châteaubriantu, jeho ženě, se navzdory anachronismu — doba její smrti je totiž velmi dobře doložena — vypráví román o tragické lásce mezi ní a králem Františkem I.[8]

Druhou generaci tvořili mimo jiné — ve všech třech generacích totiž kvůli stručnosti vynechávám velké sňatky a mnoho jiných poct — dva bratři, Guy XV., hrabě z Lavalu, a pán z La Roche-Bernard, a mimo jiné sestra, která byla druhou ženou dobrého krále René, titulárního krále neapolského a sicilského, ve skutečnosti však vévody z Anjou a hraběte provensálského; neměl s ní děti. Guy XV., hrabě z Lavalu, byl velmistrem Francie (*grand maître de France*) po onom Chabannesovi, hraběti z Dammartinu. Po něm nastoupil slavný pán z Chaumontu, Amboise. Zemřel bez dětí; jeho žena byla dcerou Jana II. a sestrou Reného, vévodů z Alençonu, tolik známých svými trestními procesy, a tetou z otcovy strany Karla, posledního vévody z Alençonu, jímž tato královská větev vymřela.

Třetí generaci tvořil jediný syn pána z La Roche-Bernard, který zemřel dlouho před svým starším bratrem, hrabětem z Lavalu, o němž jsem právě mluvil. Tento syn mladšího bratra zdědil po strýci; je to Guy XIV.,[9] guvernér a admirál Bretaně, jímž

---

8. **Vysvětlivka:** Françoise de Foix (asi 1495–1537), sestra maršála z Lautreku (Odet de Foix, † 1528; nezaměňovat s Lautrekem padlým roku 1705), milenka Františka I.; podle pozdější pověsti ji dal žárlivý manžel zavraždit.

9. **Ediční poznámka:** Tento hrabě z Lavalu (Nicolas de Laval, † 1531) se obvykle počítá jako Guy XVI.; Saint-Simon mu dává nižší číslo než jeho strýci Guyovi XV. z předchozí generace.

skončil tento třetí, tak skvělý rod Laval-Montfortů. Zemřel roku 1531 a zanechal děti ze tří manželství, z nichž žádný ze synů neměl potomstvo ani ničím nevynikl.

Jeho první ženou byla Charlotta Aragonská, nejstarší dcera onoho Fridricha, zesnulého ve Francii, kterého Ludvík XII. a Ferdinand Katolický připravili o království neapolské a sicilské. Matka této Charlotty Aragonské byla dcerou Amadea IX., vévody savojského, jak je vidět výše (tom VI, s. 133; v tomto vydání výše v této kapitole), a její bratři, zesnulí bez dětí, byli posledními muži tohoto korunovaného aragonského levobočného rodu. Tento sňatek přinesl hraběti z Montfort-Lavalu a dětem, které s ní měl, chimérická práva a nároky na Neapol a Sicílii, jak jsme je vyložili na předchozí stránce, s prázdným titulem prince z Tarentu, vyhrazeným předpokládaným dědicům neapolské koruny. O synech z tohoto manželství nemluvím, protože jednak měla tato Aragonka jen jednoho, který padl roku 1522 v bitvě u Bicoccy, jednak žádná z dalších manželek neměla potomstvo; budu tedy mluvit jen o dvou dcerách této první. Starší se provdala za Clauda z Rieux, hraběte z Harcourtu; jejich jediná dcera, Renée z Rieux, dědila po strýci z matčiny strany a po otci své matky, stala se hraběnkou z Lavalu a markýzou z Nesle a dokonce se vzdala křestního jména Renée a přijala jméno Guyonne. Zemřela roku 1567, aniž měla děti s Ludvíkem ze Sainte-Maure (Précigny), markýzem z Nesle, jímž tato větev rodu Sainte-Maure vymřela, protože oba synové, které měl s druhou ženou, dcerou kancléře Oliviera, nepřežili. Paní z La Trémoille zdědila po své starší sestře všechny statky Montfort-Lavalů a zároveň i neapolské chiméry; ty jsou na předchozích stránkách vyloženy dost na to, abych se k nim nemusel vracet.

Ze sňatku Františka z La Trémoille, vikomta z Thouars, s Annou z Montfort-Lavalu, která se dědičkou svého rodu stala náhodou a dlouho po svém sňatku, vzešli mimo jiné děti tři synové: Ludvík III. z La Trémoille, který byl nejstarší a stal se prvním vévodou z Thouars na základě povýšení bez pairie, jehož dosáhl u Karla IX., a zakladatelé větví Royan a Noirmoutiers. Tento první vévoda z La Trémoille, zeť konetábla Anne z Montmorency, byl otcem druhého vévody z La Trémoille, který se stal hugenotem, a pro tento svět se mu to vyplatilo: díky tomu se oženil s dcerou slavného Viléma Nasavského, prince oranžského, zakladatele republiky Spojených provincií, a provdal svou sestru za prince de Condé, vůdce hugenotů po svém otci, padlém v bitvě u Jarnacu. Matka vévodkyně z La Trémoille byla z rodu Bourbon-Montpensier, ona proslulá abatyše z Jouarre, která přeskočila klášterní zeď. Jindřich IV. učinil tohoto druhého vévodu z La Trémoille pairem Francie. Jeho syn, třetí vévoda z La Trémoille, se oženil se slečnou z La Tour, svou vlastní sestřenicí, neboť byli dětmi dvou sester; byla dcerou maršála z Bouillonu a sestrou pana z Bouillonu[10] a pana z Turenne, hraběnky z Roye, markýzy z Duras, matky maršálů z Duras a z Lor-

10. **Vysvětlivka:** Zde Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, vévoda z Bouillonu (1605–1652), starší bratr Turennův a otec vévody z Bouillonu doby Pamětí.

ges, a markýzy z La Moussaye-Goyon. Tento vévoda z La Trémoille, ať už dotčen milostí, nebo zaražen úpadkem hugenotské strany, s níž se při vůdcích, kteří jí zbyli, už nedalo mnoho získat, si obratně vybral [k abjuraci] dobu obléhání La Rochelle a za svého apoštola kardinála z Richelieu. Tento první ministr, který si zakládal na tom, že ví všechno, a skutečně věděl mnoho, hodně psal o náboženských sporech v těch obdobích svého života, kdy neměl nic lepšího na práci. Důvěra vévody z La Trémoille v této věci mu lichotila a nebylo mu lhostejné, že si uprostřed starostí o tak velké obléhání a o všechny ostatní záležitosti najde čas, aby ho poučil a veřejně přijal jeho abjuraci. Odměna přišla rychle: učinil ho generálním polním mistrem jízdy a daroval mu své přátelství navždy. Jeho žena byla důstojnou dcerou svého otce a důstojnou sestrou svých bratrů; dobře se střežila, aby z jejich syna udělala katolíka: stačilo, že jím byl otec. Syn nesl titul prince z Tarentu, na který si od oné Charlotty Aragonské, hraběnky z Laval-Montfortu, nikdo nevzpomněl; matka k tomu měla své důvody a dala ho do služeb Holandska, které jsme tehdy otevřeně podporovali; v nich se stal generálem jízdy, guvernérem 's-Hertogenbosch (*Bois-le-Duc*) a rytířem Podvazkového řádu. Jeho obratná matka dokázala skrze své bratry i sama, skrze jejich příbuzenské svazky, styky a náboženství, oženit ho s Emilií, dcerou zesnulého lankraběte Viléma V. Hesensko-Kasselského a Amálie Alžběty Hanauské, oné slavné hrdinky minulého století, tak oddané Francii. Sestra princezny z Tarentu se provdala za falckého kurfiřta Karla Ludvíka a byla matkou Madame. Jejich bratr Vilém VI., děd dnešního švédského krále, provdal své dcery, jednu za zesnulého dánského krále Kristiána V., děda nynějšího, druhou za braniborského kurfiřta Fridricha III.; a tato princezna z Tarentu byla matkou vévody z La Trémoille, zetě vévody z Créqui, a prince z Talmontu, kvůli jehož sňatku se celá tato odbočka vede.

Pan z La Trémoille, ačkoli katolík, se za nepokojů v době nezletilosti Ludvíka XIV. zapletl do věcí na podporu svých švagrů, ale aniž v nich hrál takovou roli, jakou by si jeho žena byla přála. Ty nepokoje ustavičně živili její bratři; dovedli z nich vytěžit všechen užitek. Strach, který kardinál Mazarin pojal z jejich politických a vojenských schopností, z jejich spojení doma a zvláště v cizině, z jejich opor, v něm vzbudil krajní touhu usmířit si je, připoutat si je a moci s nimi osobně počítat. Nakonec toho dosáhl a oni všeho, co chtěli, a nakonec i své nesmírné směny, k níž došlo teprve v březnu 1651; usmíření kardinála s nimi se však vyjednávalo už dlouho předtím a oni z něj dokázali vytěžit nejvýhodnější podmínky, než bude zpečetěno. Vévodkyně z La Trémoille, jejich sestra, která byla do všeho s nimi zasvěcena, byla nadšená, že jsou tak blízko toho, co si vždycky předsevzali, když tak ustavičně zmítali Francií; avšak uprostřed radosti z tak nesmírných výhod, jichž se její bratři pro sebe a pro svůj rod chystali dosáhnout, ji přesto trápilo, že její manžel zůstal pozadu a nestane se knížetem jako oni. Za nedostatku něčeho lepšího se vrhla na nárok na Neapol, o němž lze říci, že ho zrodila ona, neboť žádný z Laval-Montfortů na něj nikdy nepomyslel, ani jejich dědička, ani její dcera, od níž, jak jsme viděli, přešel na babičku jejího manžela,

jejíž rod na to až do ní rovněž nikdy nepomyslel. Dala o této chiméře sepsat spisy a opírala se o původ své snachy a o služby lankraběnky, její matky, jejichž význam a věrnost měly zapůsobit — a ta zemřela teprve v srpnu 1651, po směně —, a vkládala naději ve vliv svých bratrů, kteří vzhledem k tomu, že kardinál Mazarin byl přesvědčen, že jeho spása v tehdejší situaci závisí na jejich upřímném a úplném usmíření s ním, byli skutečně s to předepsat mu jakékoli podmínky. Byla dobře zpravena; věci se skutečně tak měly, ale zmýlila se ve svých bratrech, jejichž přátelství nedokázalo přemoci jejich pýchu.

Tatáž pýcha, která od sňatku s dědičkou Sedanu, uzavřeného pod ochranou Jindřicha IV., nepřestávala skrze otce a oba syny zmítat Francií proti Jindřichu IV., jejich dobrodinci, proti Ludvíku XIII. a až dosud proti Ludvíku XIV., jim nedovolila podělit se se švagrem o hlavní plod, který se chystali sklidit; žádala však na nich, aby předvedli svou moc i mimo vlastní rod tím, že vévodovi z La Trémoille opatří výhody, které by se jejich vlastním nevyrovnaly. Nechtěli tedy, aby se jako oni stal knížetem, ale požadovali, aby dostal jistá vyznamenání. Zdůrazňovali, jak tvrdé by bylo nechat stát dceru hesenské lankraběnky a sestru falcké kurfiřtky; tím dosáhli nejen toho, že bude sedět ona, ale že stejnou hodnost budou napříště mít [manželky] všech nejstarších synů, a to jen nejstarších, vévodů z La Trémoille, a že slečna z La Trémoille, která se později provdala za šestého mladšího syna sasko-výmarského rodu, bude také sedět, s týmž rozšířením na všechny nejstarší dcery, a to jen nejstarší, vévodů z La Trémoille, což jim zůstalo dodnes. Kromě tohoto podstatného vymohli ještě dvě maličkosti, které dali své sestře jako zubořez pro další stavbu: *pour* pro vévody a vévodkyně z La Trémoille, a to jen pro ně — vyložil jsem, co to je (tom II, s. 186; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvanáctá)[11] —, a povolení vysílat na mírová jednání zástupce, aby uplatňovali nárok na Neapol, což páni z La Trémoille od té doby neopomněli činit, stejně jako zplnomocněnci neopomněli se tomu vysmívat a vyslance, které tam posílali, neuznávat ani nepřipouštět. Taková jsou vyznamenání pánů z La Trémoille a takový je jejich původ. Vraťme se nyní ke sňatku prince z Talmontu.

Princ z Talmontu se dosti pozdě vzdal svých církevních obročí a kněžského límečku, protože ho omrzelo, že nedostal bohatší. Byl vysoký a znamenitě urostlý, ale vzhled měl německý, jak jen to šlo; nedostatek jmění z něj udělal lakomce; hledal majetek a našel ho u Bullionovy dcery. Potíž byla s Madame, která s vévodou z La Trémoille i s ním jednala velmi přátelsky a nikdy je neoslovovala jinak než *můj bratranče*; a skutečně byli jejími vlastními bratranci. Ona i sám Monsieur se k princezně z Tarentu, jejich matce, chovali se všemi nejvýraznějšími ohledy v krátkých obdobích, kdy pobývala v Paříži, kde se u dvora objevovala bez jakýchkoli nároků a mezi

11. **Vysvětlivka:** *Pour*: výsada, že dvorní ubytovatelé při cestách dvora psali na dveře přiděleného bytu „pro pana X“ (*pour M. X*), zatímco u ostatních uváděli jen jméno.

dámami seděla jako jedna z nich. Monsieur a Madame jí při zrušení ediktu nantského vymohli velmi neobvyklé povolení nejen svobodně pobývat v Paříži, u dvora, na svých panstvích a kdekoli ve Francii, ale mít všude ve svém doprovodu vlastního kazatele, pro sebe a pro svůj doprovod, a konat ve svém domě, kdekoli, ovšem za zavřenými dveřmi, bohoslužby svého vyznání. Její manžel, který ve Francii téměř nikdy nežil, se roku 1669 uchýlil do Thouars k svému otci, o rok později se tam stal katolíkem, žil potom už jen dva roky, aniž Thouars opustil, a zemřel patnáct měsíců před svým otcem. Jeho vdova zemřela ve Frankfurtu v únoru 1693, v šedesáti osmi letech; nakonec se tam před několika lety uchýlila. Při prvním slově o sňatku prince z Talmontu se Madame rozzuřila. Bullion byl vnukem vrchního správce financí a synem prezidenta parlamentu (*à mortier*), který si nechal vzít svůj úřad výměnou za úřad zapisovatele řádu a který si díky svému velkému jmění přesto vzal slečnu z Prie, starší sestru maršálky z La Mothe.

Madame nezapomněla, jak těžko se přemáhala, když nechala paní z Ventadour vydělat dva tisíce pistolí za to, že jedinkrát přijme paní z Bullionu do kočáru Madame; ta tím doufala, že se pak dostane do kočárů paní vévodkyně z Bourgogne, k jejímu stolu a do Marly, čehož ničeho nedosáhla. Madame dělala vše, co mohla, aby prince z Talmontu odvrátila od sňatku tak nepřiměřeného těm, které jeho rod uzavíral; prohlásila, že nikdy neuvidí ani jeho, ani jeho ženu, a zakázala vévodovi a vévodkyni z Orléans podepsat svatební smlouvu. Ona i Monsieur byli na svatbě vévody z La Trémoille v paláci Créqui; nezanedbala nic, aby ho přiměla rozejít se s bratrem. Vévoda však dovedl chvíle využít — tak pravda je, že velký zájem dodává bystrosti ve věcech, které se nás týkají. Měl u krále postavení díky jeho úctě, slušnému chování a velké pilnosti, což bylo to, co měl král nejraději, i u lidí bez úřadu a nejméně mu blízkých. Král mu tvrdošíjně odpíral nástupnictví v úřadě pro syna podle zásady, kterou si dal nebo myslel, že si dal. Přesto ho to mrzelo. Pan z La Trémoille to cítil; využil všeho, i hněvu Madame. Vylíčil králi, v jak nepříjemné situaci se vůči ní ocitá, a naznačil mu, že taburetka jeho nejstarší snachy a jeho nejstarší dcery by se měla vztahovat i na nejstaršího z jeho bratrů; že krále s tím dosud nechtěl obtěžovat, protože doufal, že se tento jediný bratr, kterého má, neožení; že ho ani nechtěl taburetkou lákat, protože bratr, který má jen malé jmění, mohl uzavřít jedině nepříjemný sňatek; ale že když k němu nyní dochází, nemůže se zdržet, aby o taburetku nepožádal, buď jako o spravedlnost, nebo jako o milost, která by navíc byla prostředkem, jak Madame usmířit, kdyby nějaký zbýval. Král mu ji udělil, ale výhradně doživotně, ne pro děti, a dokonce to veřejně prohlásil. Tato novota vzbudila rozruch a mnoha lidem se nelíbila. Ale úcta, vážnost a přátelství, které si pan z La Trémoille získal svou ctí, poctivostí a slušností, způsobily, že věc prošla s menším pohoršením. Madame se tím neusmířila, ale sňatek se uskutečnil i s taburetkou a po mnoha letech se Madame dala obměkčit. Tento počáteční úspěch vedl v poslední době ke sňatku jediného syna prince z Talmontu, uzavřenému jen proto, aby při svatbě získal vévodské breve; a po otcově

smrti ho chiméra a touha udržet ji nad vodou přiměly vzdát se jména vévody z Châtelleraultu a přijmout jméno prince z Talmontu. Od své ženy nedostal žádné jmění ani jinou ochranu než toto breve, udělené kvůli jejímu příbuzenství s královnou; povahy, jak se dalo předem tušit, se neshodly. Lze říci, že ho toto vévodské breve stojí velmi draho, a to nejedním způsobem.

Moreau, první komorník monseigneura vévody z Bourgogne, zemřel ve Versailles. Byl jedním ze čtyř prvních komorníků královy šatny (*premiers valets de garde-robe*) a král k mladému princi neustanovil nikoho jiného než jeho a všechno ostatní ponechal na vévodovi z Beauvilliers. Moreau patřil k nejurostlejším mužům své doby; měl nanejvýš ušlechtilé vzezření a příjemnou tvář. Takový byl ještě v sedmdesáti sedmi letech. Kdo ho viděl, každý by ho pokládal za velkého pána. V mládí se v podřízeném postavení účastnil královských baletů a zábav a král ho od té doby vždycky měl rád a projevoval mu zřetelnou úctu a vážnost. Býval galantní a byl jím velmi dlouho, měl vzácné a četné milostné úspěchy, které mu vynesla jeho postava a diskrétnost. Měl mnoho přátel, mezi nimi několik významných, strávil život u dvora a vždy byl o všem velmi dobře zpraven. Byl duchaplný a velmi rozumný, skutečná živá kronika dvora, veselý člověk, a ač uvážlivý, od přírody nenucený, s velkou zkušeností z nejlepší společnosti, která ho povznesla nad jeho stav a učinila z něho výborného společníka. Při tolika věcech, jež by člověka tohoto druhu snadno zkazily, nikdo nezůstal víc na svém místě a nebyl skromnější, uměřenější a uctivější. Byl plný cti, poctivosti a nezištnosti a žil prostě a mravně. Měl plnou úctu a důvěru monseigneura vévody z Bourgogne i vévody z Beauvilliers. Neměl rád ani pobožnůstkáře, ani jezuity a občas mladému princi utrousil nenucené a peprné, výstižné a vtipné poznámky o jeho zbožnosti, a zvlášť o jeho dlouhých rozhovorech se zpovědníkem. Když cítil, že se blíží konec, byl tak dojat vším, co tak zblízka viděl na monseigneuru vévodovi z Bourgogne, že ho dal poprosit, aby se za něj modlil a hned po jeho smrti za něj šel k přijímání, a zároveň prohlásil, že nezná nikoho tak svatého jako tohoto prince. Byl to člověk naprosto vzdálený vší lichotce, který se k ní nikdy nedokázal sklonit a nesnesl ji ani u druhých.

Monseigneur vévoda z Bourgogne se na tento vzkaz k němu odebral a hned po jeho smrti za něj vykonal své pobožnosti. Svědectví člověka takové povahy a v takovém postavení vzbudilo u dvora velký ohlas. A snad také žádný princ toho věku a té hodnosti nedostal chválu tak úplnou a tak prostou lichocení. Moreaua litovali všichni; nikdy nebyl ženatý. Král ponechal výběr nového prvního komorníka na monseigneuru vévodovi z Bourgogne. Ten zvolil Duchesna, prvního komorníka pana vévody z Berry. Byl to velmi skromný a velmi zbožný muž, jemuž nechyběl rozum ani znalost světa, diskrétní a věrný, který však Moreaua nedokázal připomenout.

Dva velcí preláti, jeden od druhého velmi odlišní, ho následovali velmi brzy. Jedním byl rouenský arcibiskup Colbert, bratr vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers,

které tím byly velmi zarmouceny. Byl to velmi příjemný prelát, urostlý, dobrý společník, který vždycky žil jako velký pán a měl od přírody všechny jeho způsoby a sklony. Přitom učený, velmi pečlivý ve správě své diecéze, kde ho vždycky ctili a ještě víc milovali, a nanejvýš soudný a šťastný ve výběru lidí pro její správu. Laskavý, zdvořilý, přístupný, ochotný, často terčem jezuitů, a tedy i krále, aniž si z toho dělal starosti a aniž poskytl záminku, ale nic jim neodpouštěl. V Paříži žil s nejlepší společností a s nejvybranější společností svého stavu; často a dlouho pobýval ve své diecézi, kde žil stejně, ale pilně se věnoval správě, vizitacím a povinnostem úřadu. To on přivedl ono krásné sídlo Gaillon, postavené slavným kardinálem z Amboise, na stupeň krásy a nádhery, jehož dosáhlo a kam ho jezdila navštěvovat nejlepší společnost ode dvora. Jeho uprázdněná obročí byla rozdána velmi brzy. Pan z La Rochefoucauld, jehož rodina oplývala církevními statky, dostal ihned pro svého vnuka, jemuž bylo devatenáct let, bohaté opatství Le Bec, čehož později velmi litoval; a d'Aubigné, onen smyšlený příbuzný paní z Maintenon, o němž jsem dost mluvil, když se stal biskupem v Noyonu, byl přeložen do Rouenu s milostí, jaká neměla obdoby. Bylo to breve, které mu zachovávalo hodnost a pocty biskupa z Noyonu, hraběte a pair Francie,[12] příklad, kterého se od té doby hojně zneužívalo.

Druhým prelátem byl arcibiskup z Aix, Cosnac, který zemřel velmi starý ve své diecézi, ale s plně jasnou hlavou a stále týž. O tomto muži, kterého lze pokládat za vynikajícího, jsem mluvil dost na to, abych k tomu už neměl co dodat.

Pan z Lauzunu ztratil také svého bratra, rytíře z Lauzunu, jemuž dával na živobytí a s nímž byl skoro vždycky ve sporu. Byl to muž velmi duchaplný a sečtělý a k tomu statečný; stejně zlý a stejně výstřední jako jeho bratr, ale bez jeho dobrých stránek; žil v ústraní, byl nespolečenský a prostopášný a u dvora se definitivně zničil svou cestou s princem de Conti do Uher. Byl to člověk, kterého nikdo nikde nepotkal, ani u jeho bratra, který se z jeho smrti velmi snadno utěšil.

Zemřel také Valsemé, generálporučík, a to v Provenci, kam ho poslali velet pod panem z Grignanu. Byl chudý, vážený a velmi čestný muž. Myslím, že by byl trochu překvapen, kdyby se vrátil na svět a našel svého syna ženatého s hraběnkou z Claire, dcerou zesnulého hraběte z Chamilly, jak se pod jménem Graville v Palais-Royal dělá důležitým jako potomek onoho admirála.[13]

Paní z Armagnacu zemřela ve velké konírně ve Versailles na Boží hod vánoční a zanechala po sobě málo lítosti. Byla to, při ošklivé, tlusté a zavalité postavě, až do své smrti v šedesáti osmi letech nejkrásnější žena Francie; bez líčidla, bez stužek, bez krajek, bez zlata a stříbra či jakékoli ozdoby, v každé roční době oblečená v černém nebo šedém, v podkasaných šatech jako nějaká porodní bába, s kulatým čepcem, s

---

12. **Vysvětlivka:** Biskup z Noyonu patřil k šesti církevním pairům Francie a nesl titul hrabě; rouenský arcibiskup pairem nebyl.

13. **Vysvětlivka:** Louis Malet de Graville (asi 1440–1516), admirál Francie za Karla VIII. a Ludvíka XII.

vlasy přilehlými, bez pudru a bez kadeří, s černým taftovým límcem a s krátkým plochým čepcem, doma stejně jako u krále, a v každé době. Byla sestrou maršála z Villeroy, bývala dámou paláce královny a byla vypovězena, protože se ocitla v aféře, kvůli níž byli vyhnáni hraběnka ze Soissons, Vardes a hrabě z Guiche[14] a o níž jsem mluvil jinde; přízeň jejího manžela ji nikdy nedokázala s králem smířit, ten ji snášel jen nerad, a dokud bylo Marly poněkud výlučné, a ještě nějaký čas potom, ji tam s sebou nebral. Byla to žena povýšená, pyšná, podnikavá, přitom však málo duchaplná a obratná, která za celý život žádné urozené dámě u sebe nepostoupila přednost ani jí nenabídla křeslo, která s ministry a jejich ženami jednala zvysoka, která trávila život doma, kde vedla nejokázalejší dům u dvora, sama se dvořila dosti málo a téměř nikoho nenavštěvovala, leda při zvláštních příležitostech. Celá zaujatá svou domácností, zároveň lakomá a okázalá, vodila manžela, jak chtěla, a ten se nestaral ani o záležitosti, ani o výdaje, ani o velkou konírnu, leda pokud šlo o službu, kdežto ona o všechno, a to despoticky; panovačná a tvrdá, vytloukala z jeho úřadu, guvernérství a statků všechno do posledního, se svými dětmi zacházela jako s černými otroky a všechno jim odpírala, kromě dcer, jejichž krása ji obměkčila a na něž příliš přísně nedohlížela, ač sama si po celý život uchovala a zasloužila pověst bez nejmenšího stínu, pokud jde o ctnost. Každý, kdo s ní měl co do činění, se jí bál. Potopila svého syna, abbého Lotrinského, protože se s ní chtěl dělit aspoň o důchody ze svých obročí a, maje velká, [nechtěl] jí je nechat celé brát a záviset na ní jako dítě. Měl portugalskou nominaci na kardinálský klobouk, kterou mu opatřil vévoda z Cadavalu; nominace už měla souhlas krále i Říma. Tato okolnost jeho matku nezastavila; zaútočila na jeho mravy, které skutečně nebyly dobré, a donutila pana Velkého, aby krále požádal o jeho uvěznění v Saint-Lazare.[15] Král se tomu z dobroty bránil. Upozornil pana Velkého, že když je jeho syn už knězem, takovým skandálem by ho nenávratně zničil. Pan Velký, poháněn ženou, trval na svém. Abbé Lotrinský byl zavřen do Saint-Lazare a byl ztracen; o jeho nominaci už nebyla řeč, Řím o ní už nechtěl ani slyšet a Portugalsko ji odvolalo. Byl v Saint-Lazare dosti dlouho a vyšel odtud teprve poté, co se s matkou dohodl o důchodech ze svých obročí. Žil potom v ústraní a mnoho let se neodvážil ukázat. To on zemřel jako biskup z Bayeux, kterým se stal za regentství.

Tato smrt dala podnět k novému uchvácení výsady princi krve. Jedním z rozdílů mezi vnuky Francie a jimi bylo, že osoby, které při velkých rodinných smutcích skládaly králi poklonu, muži v dlouhém plášti a ženy ve smutečním závoji (*mante*), navštěvovaly v témž oděvu vnuky a vnučky Francie, ne však prince a princezny krve. Ti, vždy uražení těmito rozdíly, si postupně přitáhli návštěvy v závoji a v plášti od

14. **Vysvětlivka:** Šlo o aféru takzvaného španělského dopisu (1662–1665): podvržený dopis měl mladé královně prozradit králův poměr se slečnou de La Vallière; když vyšlo najevo, kdo za ním stál, byli zúčastnění vypovězeni ode dvora.

15. **Vysvětlivka:** Saint-Lazare: pařížský dům lazaristů (kněží Misie), který sloužil také jako polepšovna, kam se na žádost rodin zavírali nezvední synové; nejde o Řád svatého Lazara.

urozených osob, které jim z oddanosti tuto úslužnost rády prokázaly; brzy nato dávali najevo, že nelibě nesou, když se to zanedbá, a nakonec z toho učinili nárok a podrobili mu mnoho lidí. Jakmile se v tom cítili pevní, začali tutéž úctu vyžadovat od maršálů Francie a postupně je k ní přivedli tak jako urozené lidi. K tomu nejvíc přispělo zneuctění, do něhož závoje a pláště upadly. Ochrana, kterou zájem, vliv a obratnost ministrů veřejně poskytovaly všeobecnému smíšení, rozšířila jejich nošení při každé pochybné příležitosti nejprve výslovnými povoleními, pak precedenty; nakonec je nosil, kdo chtěl. Mnoho urozených lidí, a mezi nimi několik titulovaných, pohoršených směsicí, která už nenechávala žádný rozdíl, se domnívalo, že si nějaký rozdíl znovu zjednají, když si dají u krále vyžádat povolení předstupovat před něj bez pláště a bez závoje. Ti, kdo si nošení plášťů a závojů přisvojovali, nebyli s to princům krve v čemkoli odporovat. Všechno je příklad a móda: ten a ten to udělal, tak to musíme udělat také; to nejvíc napomohlo úspěchům princů krve. Když se potom významní lidé, titulovaní i netitulovaní, začali dávat zprošťovat povinnosti skládat králi poklonu v plášti a v závoji, mnozí dávali princům krve, stejně jako synům a vnukům Francie, vzkazovat, že je král zprostil. „Je to zdvořilost," říkali, „která nic nestojí; k princům krve v plášti a v závoji nepůjdeme; co na tom, když jim tuto zdvořilost neprokážeme?" Od jednoho k druhému se to ujalo. Princové krve to přijímali jako povinnost a zároveň jako uznání závazku navštěvovat je v plášti a v závoji, když se v nich chodilo ke králi, protože když je člověk navštěvoval bez tohoto oděvu, upozorňoval je, že ho od něj král sám pro sebe zprostil, stejně jako bylo pravda, že v takovém případě se to muselo dát vzkázat synům a vnukům Francie. Tak to postupně princové krve začali vyžadovat od všech titulovaných, avšak aniž se odvážili zlobit, když to někdo opomněl, jak se často stávalo mnoha vévodům a vévodkyním, a zvláště cizím knížatům a těm, kdo mají jejich hodnost, vždy tak pozorným, aby ji rozšiřovali vůči komu jen mohou, a není-li nic lepšího, aby si ji aspoň uchovali.

Viděl jsem to všechno vznikat. Pamatuji se, že když zemřel můj otec, viděl jsem krále téměř hned a bez smutečního oděvu, a s ním Monsieura, který u něho byl v tu chvíli shodou náhody, o níž jsem vyprávěl, když jsem mluvil o ztrátě svého otce; nikomu jsem nic nevzkazoval kromě paní velkovévodkyně a paní z Guise, dcer Gastonových, protože to, že mě Monsieur viděl, za něj i za jeho rodinu všechno vyřídilo. Při smrti paní z Armagnacu pan Vévoda, rozlačněný uchvácením výlučné služby při královně přijímání, usoudil, že nastal příhodný čas prosadit i toto; zájem na připodobnění královых levobočků princům krve měl tentokrát stejnou převahu jako v onom případě, přestože šlo o pana Velkého. Král mu po jistém zdráhání nařídil, aby šel se svými syny v plášti k princům a princeznám krve a poslal tam své dcery v závoji. Pan Velký se bránil, předkládal námitky, vše bylo marné, musel se proti své vůli podvolit; a to je doba, kdy se toto nové právo ustavilo. Způsobilo, že od té doby se téměř každý dává zprošťovat povinnosti předstupovat před krále v plášti a v závoji, ale pak

to dává vzkázat princům a princeznám krve, což dnes vychází nastejno a osvobozuje už jen od obtíží s oděvem.

Velký štolba, který na světě miloval jen sebe, sotva ztratil ženu, která s ním tak dobře a pro rodinu tak užitečně žila, už pomýšlel na nový sňatek. Postava a chování paní z Châteauthiers, dámy šatny Madame, se mu vždycky líbily. Ačkoli už byla daleko od věku krásy, krásná ještě byla a měla vznešené vzezření díky postavě a držení těla, a vždycky ctnost bez podezření uprostřed zkaženosti; stejná byla i její poctivost na místě, které jí bylo neméně nepříznivé — to vše přinejmenším v době Monsieurova dvora, kdy byla mladá a krásná; přitom byla velmi duchaplná a půvabná, v rozhovoru nanejvýš milá, pokud chtěla a nálada jí v tom nebránila. Pan Velký jí měsíc poté, co ovdověl, dal učinit nabídku. Byla to šlechtična velmi dobrého, ale zcela prostého, netitulovaného rodu, jménem Foudras. Pocházeli z Anjou a měli v maltézském řádu bailliy. Neměla jiného jmění než to, co jí dávala Madame, a ani z ní nic vytěžit neuměla, protože byla naprosto ušlechtilá a nezištná. Pan Velký jí dal na srozuměnou, jaké postavení a jaký majetek u něho najde a jak se při sňatku postará, aby jí po své smrti zajistil živobytí odpovídající jménu, které ponese. Odolala a odpověděla, jak se na tak lichotivou nabídku slušelo; dodala však, že nechce působit tento zármutek dětem pana Velkého. Děti, když viděly otcovu horlivost a obávaly se, že kdyby ho tato odmítla, oženil by se s nějakou jinou, šly za paní z Châteauthiers a zapřísahaly ji, aby k sňatku svolila. Daly ji o to naléhavě žádat svými přáteli. Pan Velký se nedal odradit. Ale moudrý a skromný odpor paní z Châteauthiers byl silnější; nikdy nesvolila. Celá Francie ji obdivovala a vážila si jí tím více, i sám pan Velký a celá jeho rodina. Dala přednost svému klidu; a její skromnost byla taková, že z toho nevytěžila žádnou výhodu, a dokonce se potom vyhýbala tomu, aby se o tom s ní mluvilo. Pan vévoda z Orléans jí za svého regentství dal víc, než chtěla, a s tím se po smrti Madame uchýlila do domu, který si najala v Paříži, odkud vycházela jen do kostela a kde přijímala jen velmi málo přátel. Z moudrého ústraní si učinila ústraní zbožné, zcela se mu oddala a zemřela tam před dvěma nebo třemi lety, kdy už téměř nikoho neviděla, v sedmdesáti sedmi nebo sedmdesáti osmi letech.

Ve stejné době zemřel Villette, generálporučík loďstva. Byl vlastním bratrancem paní z Maintenon, která s ním tak i jednala, a otcem Murcého a paní z Caylus, o nichž jsem mluvil nejednou. Jeho smrt vyvolala jmenování v námořnictvu; místo jednoho generálporučíka byli jmenováni dva. Zásluha vynesla tuto hodnost Ducassovi, přízeň d'O, který z kapitána zcela nového, a sotva jím byl, když ho přidělili k hraběti z Toulouse, vystoupil k této hodnosti, v námořnictvu tak vzácné a tak výlučné, aniž opustil Versailles nebo se odtud vzdálil jinak než s panem hrabětem z Toulouse. Viděli jsme, co to stálo: nebyla svedena druhá, jistě vyhraná bitva a nebyl znovu dobyt Gibraltar, proti vůli admirála i celé flotily. Tak u dvora mocná ochrana zastoupí všechno. Pontchartrain, který se jí obával a který se s d'O nedokázal sblížit, ač byl znovu sblížen s hrabětem z Toulouse z ohledu na zásluhy své ženy a po-

tom usmířen s maršálem z Estrées,[16] využil příležitosti a hned po pracovní poradě s králem mu vzkázal, že je generálporučíkem. Radost z hodnosti a pýcha polichocená vzkazem nepřátelského ministra ho přiměly, aby si tento trn vytrhl. O chvíli později přišel Pontchartrainovi poděkovat a usmířili se, jak se u dvora obvykle usmiřuje.

[Pýcha] paní ze Soubise přiměla krále, proti jeho zvyku, vměšovat se do dosti směšné soukromé záležitosti mezi lidmi, které neměl rád a s nimiž nebyl nijak důvěrný. Vévoda z Rohanu, který se s vévodou z La Trémoille střídal v předsednictví šlechty na bretaňských stavech, postoupil před nějakou dobou se souhlasem krále své předsednictví nejstaršímu synovi, kterého — aby lidi pomalu přivykl jisté chiméře, jejíž novodobý záměr jsem vyložil — dával nazývat knížetem z Léonu a dával všem svým dětem vyvěšovat vévodský plášť, tím snáze, že jejich kočáry, protože on sám neměl řád, platily za jeho. Kníže z Léonu byl dlouhý vyčouhlý mladík, ošklivý a nevzhledný, jak jen to šlo, který jako lenoch odsloužil jedno tažení a pod záminkou zdraví ze služby odešel, aby jich nemusel sloužit víc. Jinak nebylo možné mít víc ducha, obratnosti, smyslu pro intriky, ani víc vzezření a mluvy velkého světa, do něhož hned zpočátku vstoupil, jak si jen přál. Velký hráč, velký marnotratník pro všechny své záliby, jinak lakomý; a ač byl tak roztomilý a měl zvláštní dar přesvědčovat, intrikovat, kout pikle a nacházet východiska všeho druhu, byl plný nálad, rozmarů a vrtochů, umíněný jako jeho otec, a ve skutečnosti na světě nepočítal s nikým než se sebou.

Velmi se zamiloval do Florence, herečky, kterou pan vévoda z Orléans dlouho vydržoval a s níž měl dnešního arcibiskupa z Cambrai[17] a ženu Ségura, generálporučíka, syna toho, o němž jsem mluvil v souvislosti s abatyší z La Joye, sestrou pana z Beauvilliers.[18] Pan z Léonu s tou osobou mnoho utrácel, měl s ní děti, vzal ji s sebou do Bretaně, i když ne přímo do Dinanu, kde předsedal stavům, a přijížděl s ní v kočáře o šesti koních, což bylo směšným pohoršením. Jeho otec umíral strachy, že si ji vezme. Nabídl mu, že té osobě zajistí pět tisíc livrů ročně a postará se o jejich děti, když ji opustí, o čemž syn nechtěl ani slyšet. Ač byl vévoda z Rohanu celý život ve zlém s paní ze Soubise, která ho neměla o nic raději a kterou jsme viděli tak zatrpkle stranit Rohanům proti němu v onom sporu o jméno a erb, o němž jsem vyprávěl (tom V, s. 277 a násl.; v tomto vydání Tom 5, kapitola šestnáctá) a který vyhrál navzdory jejím půvabům, velmi ji trápilo vidět vlastního synovce, který měl být tak bohatý, v takových poutech. Zařídila tedy pomocí oněch lístků, o nichž jsem mluvil a které mezi

16. **Vysvětlivka:** Maršálem z Estrées se tu míní Victor-Marie d'Estrées (1660–1737), dříve maršál z Cœuvres, který po otcově smrti roku 1707 přijal jméno maršál z Estrées; v bitvě u Málagy (1704) byl rádcem hraběte z Toulouse.

17. **Vysvětlivka:** Charles de Saint-Albin (1698–1764), legitimovaný syn regenta a tanečnice Florence, arcibiskup z Cambrai od roku 1723.

18. **Vysvětlivka:** Narážka na dřívější vyprávění o milostném poměru staršího Ségura, tehdy mušketýra, s abatyší kláštera La Joye, sestrou vévody z Beauvilliers.

králem a jí tak běžně kolovaly, aby král promluvil se synem a pak s otcem; každému zvlášť poskytl dlouhé slyšení ve své pracovně. Syn vzal krále za jeho dvě slabé stránky, úctu a lásku, a to s tolika duchem, půvabem a vláčností, že ho král chválil a litoval jeho zamilovaného srdce i otcova neštěstí; s otcem pak také velmi dlouho rozmlouval ve své pracovně. Florence byla přesto unesena z Ternes, pěkného domu v alejích u Roule, kde ji kníže z Léonu držel, a dána do kláštera. Zuřil, nechtěl už o otci ani o matce vidět ani slyšet; a právě proto, aby se dokonalo odloučení od Florence, syn se usmířil s rodiči a byl povolný k sňatku, si král dal zavolat knížete z Léonu a pak vévodu z Rohanu. Dělo se to koncem prosince.

Osmnáctého téhož měsíce, když první prezident obědval u sebe v justičním paláci s rodinou a několika radami, se náhle propadla podlaha a všichni spadli do sklepa, kde byly otýpky klestí, které je zachytily, takže nespadli úplně dolů a ani se neporanili. Zraněn byl jen vychovatel dětí. První prezidentová seděla tak, že jako jediná nespadla. Zděšení bylo velké, a u prvního prezidenta takové, že od té doby už nikdy nebyl tím, čím býval dřív.

Vévoda z Noailles, který se, aby upevnil své postavení velitele a malého vrchního velitele armády, zdržoval v Roussillonu, jak dlouho jen mohl, přijel sloužit své čtvrtletí kapitána tělesné gardy, a maršál z Villars se rozloučil, aby strávil zbytek zimy ve Štrasburku se svou ženou, od níž se nerad vzdaloval. V téže době dostal vévoda z Tresmes, který na svůj úřad, od té doby co jej po otcově smrti zastával jako skutečný držitel, dosud neměl listinu „brevet de retenue“, takovou listinu na čtyři sta tisíc livrů.

Pan vévoda z Orléans přijel ze Španělska 30. prosince při králově vstávání a potom zůstal dlouho sám s králem v jeho pracovně. Přijetí u krále i u společnosti bylo takové, jaké si zasloužilo jeho šťastné a příjemné tažení. Protože se měl do té země brzy vrátit, nechal tam téměř všechny své ekvipáže. Byl tam velmi spokojen a tam byli velmi spokojeni s ním. Vévoda z Berwicku dostal rozkaz, aby tam na něj počkal.

Kapitola osmá

1708. — Listina „brevet de retenue“ na 150 000 livrů Chamillartovi. — Listina „brevet de retenue“ na 200 000 livrů maršálovi z Tessé. — Penze 3 000 livrů Alberonimu. — Du Luc, biskup z Marseille, přechází do Aix. — Tříkrálová slavnost a mnoho bálů u dvora. — Komedie paní du Maine. — Vévoda z Villeroy kapitánem tělesné gardy po odstoupení svého otce. — Vaudemont svrchovaným pánem Commercy atd. — Smrt markýze z Thianges; jeho povaha. — Krátká odbočka o jeho matce. — Sňatek Seignelaye se slečnou z Fürstenbergu. — Hanebnost s přísahami u krále. — Chamillart, velmi churavý, pomýšlí na to, jak si ulehčit a oženit syna. — Důležité úvahy o volbách. — Sňatek Canyho s jednou z dcer Mortemartových. — Opatření ohledně místa ve financích. — Desmarets generálním kontrolorem financí; můj rozhovor s ním. — Generální ředitelé financí zrušeni. — Armenonvillův pád. — Poulletier intendantem financí. — Hněv rady a kancléře. — Vévodkyně du Maine odmítá podepsat Canyho svatební smlouvu po slečně z Bourbonu. — Smrt, původ a povaha rytíře z Nogentu. — Smrt Langléeho. — Smrt hraběte z Oropesy. — Smrt, původ, kariéra a povaha Montbrona; jeho pozůstalost. — Oran dobyt Maury. — Smrt Tésuta; jeho úřad dán jeho bratrovi, s vyloučením abbého Duboise. — Povaha obou bratří. — Povaha Nancrého, kterého král vyloučil z doprovodu pana vévody z Orléans do Španělska. — Směšné vyloučení a ještě vzácnější přijetí Fontpertuise; jeho povaha.

Rok 1708 začal milostmi, slavnostmi a zábavami. Až příliš brzy uvidíme, že v tom duchu dlouho nepokračoval. Chamillart dostal na svůj úřad v řádu listinu „brevet de retenue“ na 150 000 livrů a maršál z Tessé na svůj úřad u vévodkyně z Bourgogne další na 200 000 livrů. Pan z Vendôme opatřil svému Alberonimu penzi 3 000 livrů — tomu Alberonimu, kterého za nějaký čas uvidíme udělat tak ohromnou kariéru a dojít tak neobyčejného postavení. Biskup z Marseille, bratr hraběte du Luc, přešel na arcibiskupství v Aix. Zaznamenávám to proto, že se po dlouhých letech stal neblahým nástupcem kardinála z Noailles v Paříži. Král uspořádal ve Versailles nádhernou tříkrálovou hostinu s mnoha dámami, jíž se zúčastnil dvůr ze Saint-Germain. Po hostině byl u krále velký ples; král jich pak celou zimu pořádal několik, slavnostních i maškarních, v Marly i ve Versailles, kde byly plesy také u Monseigneura a v pokojích vévodkyně z Bourgogne. Pořádali jí je i ministři a také vévodkyně du Maine, která se celou zimu stavěla na odiv a hrála v Clagny komedie před celým dvorem a celou Paříží. Vévodkyně z Bourgogne se na ně často chodila dívat a pan du Maine, který cítil všechnu jejich dokonalou směšnost i tíhu nesmírných výdajů, přesto sedával v koutě u dveří a dělal hostitele.

Maršál z Villeroy, unavený příkořími od dvora, kde kdysi tolik zářil a kde už nedoufal, že by se mohl znovu prosadit, kolísal už nějaký čas v nejistotě, co se svým úřadem: na jedné straně každodenní rozmrzelost, že jej vykonává za stálých nepříjemností, on, odedávna zvyklý, že se mu všude dostává výsad, na druhé straně strach z prázdnoty a nudy. Vévoda a vévodkyně z Villeroy mi už dávno řekli, že s nimi o tom mluvil. Přesto je jeho pomalé rozhodování mrzelo, a utěšovali se jen obavou z odmítnutí, které by se rovnalo vyloučení. Naděje, opřená o zbytek královy laskavosti k maršálovi, byla po všem, co se stalo, chabá. Vévoda z Villeroy ani v době největší přízně svého otce nepřestal cítit, že jeho dopisy do Uher nejsou zapomenuty;[1] a neméně dobře viděl, že paní z Maintenon k němu od aféry s paní z Caylus nikdy zcela neroztála. Uprostřed těchto úzkostí se maršál z Villeroy, který jim už nějakou dobu o ničem nemluvil, konečně rozhodl: v předvečer Tří králů, když se král vrátil ze mše, přistoupil k němu v jeho kabinetu a požádal ho, aby se směl vzdát svého úřadu ve prospěch syna. Sotva začal se svým návrhem, král, který hned pochopil, kam míří, mu skočil do řeči a pospíšil si jeho žádosti vyhovět — tak se mu ulevilo, že se ho jakkoli zbaví ve službě tak důvěrné a tak nepřetržité po celé jeho čtvrtletí, a navíc tak časté i v ostatních čtvrtletích kvůli tisícům drobností. Čeho tedy nedokázala vymoci ani nejzjevnější maršálova přízeň u něho samého, co by snad ani nevyrvala na králi, s jeho zálibou v otci a s jeho starou nechutí k synovi, kterou novější události nenapravily, to všechno ustoupilo nemilosti maršála z Villeroy a tomu, jak těžko ho král snášel.

Vévoda z Villeroy byl ten den s Monseigneurem, který štval daňka v Boulogneském lesíku. Zprávu mu přinesli, ale on jí nechtěl uvěřit, dokud mu ji nepotvrdili znovu a znovu. Nikdy jsem neviděl lidi tak šťastné, jako byli vévodkyně z Villeroy a on, a s potěšením jsme si připomněli onu večeři, tak plnou vévodkyniných slz a vzdechů jejího muže, který tehdy věřil, že jeho námaha, služby i budoucnost jsou ztraceny otcovým rozmarem, jenž mu umíněně zakazoval stýkat se s Chamillartem. Maršálka z Villeroy se svým dobrým a moudrým rozumem byla nadšená, ale maršál, když se čtyřiadvacet hodin těšil z blahopřání dvora, s hrůzou pocítil celou svou prázdnotu a to, že už nic nedrží. Tento stav se mu stal nesnesitelným. Až dosud byl v Lyonu králem; chtěl se tedy upnout k tomuto kousku existence a odejít tam vládnout, jenže to guvernérství patřilo do Chamillartova úřadu. Bál se od něho všeho a hledal, jak se ho zbavit. Torcy, který měl ve svém úřadu Dauphiné, byl jeho přítel; navrhl mu, aby si to vyměnil s Chamillartem, který by stěží mohl slušně odmítnout guvernérství svého zetě jen proto, aby si zachoval příležitosti trápit maršála v jeho guvernérství. Torcy svolil, Chamillart také, a král výměnu schválil, aby předešel sporům o Lyon a dotěrnostem, které by kvůli tomu musel snášet. Maršál tedy měl pokoj; ale

1. **Vysvětlivka:** Za výpravy princů de Conti do Uher roku 1685 dal král zachytit dopisy, které jim posílali mladí dvořané, mezi nimi i syn maršála z Villeroy; obsahovaly posměšky o králi a o paní z Maintenon. Pisatelé upadli do nemilosti. Úřad, o němž je dále řeč, je úřad kapitána tělesné gardy.

když chtěl výměny využít a odjet do Lyonu, svolení mu bylo odepřeno, což obnovilo a dovršilo jeho zoufalství.

V té době získal pan z Vaudemontu svrchovanost nad Commercy a přednost v Lotrinsku před všemi příslušníky toho domu, což ho s nimi navždy rozkmotřilo, jak jsem už předem vyprávěl; zároveň dostal ve Versailles malý byt, který uvolnila smrt markýze z Thianges.

Thianges byl z rodu Damas a vysokého původu, velmi statečný, duchaplný a vzdělaný, velmi čestný a poctivý, ale tak zvláštní a podivínský, že žil vždycky stranou a nijak nevytěžil z toho, že byl synem sestry paní z Montespan, a sestry, která sama byla s králem tak zadobře a těšila se tak velkému vyznamenání, dokud žila. Zemřela teprve roku 1693, v nádherném bytě v přízemí sousedícím s bytem Monseigneura, kde ji neustále navštěvovaly děti krále a její sestry, které ji milovaly a bály se jí, a stejně tak všechno, co bylo u dvora nejvznešenějšího. Monsieur tam chodil často a nebylo ministra, který by s ní nepočítal. Jakkoli jsem byl tehdy ještě velmi mladý, byl jsem k ní laskavě přijímán díky příbuzenství a přátelství s mou matkou. Vzpomínám si, že sedávala v hloubi svého kabinetu, odkud se pro nikoho nehnula, ba ani se skoro nezvedala. Měla velmi zahnisané oči, přes ně zelený taft a pod bradou velký plátěný bryndák. Nebylo to bez potřeby: ustavičně a velmi hojně slintala. V té výstroji vypadala svým vzezřením a chováním jako královna světa; a každý večer se i s bryndákem a zeleným taftem dávala donést v nosítku nahoru k malému královu schodišti, vcházela do jeho kabinetů a sedávala tam s ním a s jeho rodinou v křesle od konce večeře až do králova uléhání. Tvrdilo se, že byla ještě duchaplnější než paní z Montespan, a zlomyslnější. Tam vedla hovor a přela se, a často i kousavě, s králem, který ji rád popichoval. Uměla říkat velmi zábavné věci, ale byla panovačná a pyšná do krajnosti. Vždycky králi vychvalovala svůj rod, který byl opravdu velký a starobylý, a král, aby ji dráždil, ho vždycky snižoval. Někdy mu ze vzteku nadávala, a čím víc se král smál, tím víc rostla její zuřivost. Jednou, když byla řeč o tomto, jí král řekl, že se vší svou vznešeností nemá nic z toho, co má dům Montmorency, ani konetably, ani velmistry atd. „To je dobré," odpověděla, „ti páni z okolí Paříže byli rádi, že mohli sloužit vám, králům, kdežto my, králové ve svých provinciích, jsme měli své velké hodnostáře stejně jako vy, šlechtice z našeho okolí." Byla to osoba na světě, která byla nejméně v rozpacích o odpověď, nejméně se dávala uvést do rozpaků a velmi často nejvíc uváděla do rozpaků společnost. Z Versailles téměř nevycházela, leda aby navštívila paní z Montespan.

Pan z La Rochefoucauld byl jejím důvěrným přítelem, a Mademoiselle také.[2] Obě si velmi zakládaly na čistotě jídla. Král se bavil tím, že jim dával zamíchat vlasy do másla a do paštik a prováděl jim jiné podobné sprosťárny. Ony začaly křičet a zvra-

2. **Vysvětlivka:** Zde jde o „velkou Mademoiselle", Annu Marii Ludoviku Orleánskou, vévodkyni z Montpensier (1627–1693), dceru Gastona Orleánského a sestřenici Ludvíka XIV.; ne o dceru vévody z Orléans, která tento titul nese v době vyprávění.

cet a on se smál z plna srdce. Paní z Thianges chtěla odejít, nadávala králi, a to bez míry, a někdy přes celý stůl dělala, jako by mu ta svinstva chtěla hodit do obličeje. Bývala při všech zábavách a na všech cestách, kdykoli sama chtěla, a král ji k tomu často naléhavě zval i poté, co ji zdraví učinilo usedlejší. S dětmi své sestry mluvila tónem a s autoritou víc než tetinou, a ony k ní projevovaly pozornost a úctu. Bývala krásná, ale ne jako její sestry. Byla matkou paní z Nevers, paní Sforzové a markýze z Thianges, kterého si nikdy příliš necenila. Byl meninem Monseigneura, generálporučíkem, a to už dávno, a velmi bezúhonným člověkem. Nezanechal dětí s neteří pařížského arcibiskupa Harlaye,[3] velmi podivnou osobou, která přes svou krásu nikdy nedala o sobě mluvit a dlouhá léta byla dvorní slečnou Mademoiselle, s níž se často hádala.

Seignelay se oženil s dcerou princezny z Fürstenbergu, s malým věnem, ale přesto příliš velkým na tak vznešené spojení.[4] Po smrti svého otce, ministra a státního sekretáře, získal za vysokou cenu nástupnictví v úřadu mistra šatny královy po La Salleovi, který nebyl ženatý a neměl téměř nebo vůbec žádný majetek.

Hrabě z Évreux, který ještě nesložil přísahu jako generální plukovník jízdy, ji složil v prvních dnech tohoto roku a vyvolal rozhořčení komorníků. Monopol na přísahy neustále rostl. Z drobné štědrosti vůči těm, kdo při přísaze berou a vracejí kord a klobouk, se zvykem stalo právo a to právo pořád bobtnalo hloupostí jedněch a zištností druhých. Už řadu let šly mnohé takové poplatky do sedmi nebo osmi tisíc livrů. Nebylo radno znepřátelit si sluhy, kterým král věřil a které měl raději než kohokoli jiného, bez výjimky, snad kromě svých levobočků; kteří díky častým chvílím, jež denně trávili o samotě s králem, mohli někdy prospět, ale nesrovnatelně víc uškodit, a kteří už zlomili nejednu kariéru. Hrabě z Évreux zaplatil ve stříbře. Urazili se, prohlásili, že berou jen zlato, a nadělali velký povyk.

Už dříve jsme na více místech viděli, jak velice si Chamillart, zavalený tíhou záležitostí, přál, aby byl zbaven financí, které byly den ode dne obtížnější. Nakonec tomu podlehlo jeho zdraví. Vapéry z něho učinily člověka, který vlekl chabý život podobný dlouhému umírání. Častá lehká horečka, celková sklíčenost, téměř žádné jídlo, které by mu nevadilo, práce nesmírně namáhavá, potřeba ležet a spát v podivných hodinách — zkrátka člověk na konci sil, který se pozvolna stravoval. V tomto smutném stavu, který ho často nutil vynechávat zasedání rad a někdy i pracovní schůzky s králem, pocítil naléhavou potřebu zbavit se podrobné správy královské pokladny. Ta mohla přejít jedině do rukou jednoho ze dvou ředitelů financí. Armenonville, přes svůj důvtip, vlídnost, schopnosti a zkušenosti, ba i přes znalost společnosti, se nedokázal zbavit domýšlivosti, kterou předčasné štěstí dává lidem nízkého původu, a

3. **Vysvětlivka:** François de Harlay de Champvallon, pařížský arcibiskup v letech 1671–1695; nezaměňovat s prvním prezidentem Harlayem.

4. **Vysvětlivka:** Tento Seignelay je syn ministra pana ze Seignelay (Colbertova syna, † 1690), nikoli ministr sám.

občas se odvážil až k projevům nezávislosti, jichž ho Chamillart přiměl litovat. Volba tedy padla na Desmaretse. Ačkoli tato nová důvěra nebyla ve skutečnosti ničím jiným než přívalem práce, jak to sám vyjádřil, už tehdy se tušilo jeho povýšení; a lidé se hrnuli k němu, jako by už byl jmenován generálním kontrolorem.

Chamillart, poučen úbytkem svých sil, zároveň pomýšlel na to, jak upevnit svého syna v jeho úřadu sňatkem, který by ho v něm mohl podržet. Noaillesové, zakotvení všude prostřednictvím svých dcer, chtěli jednu z nich provdat do tohoto všemocného domu, aby měli v rukou všechno; usilovali o to a paní z Maintenon dávala najevo, že by jí ten sňatek byl velmi milý. Chamillartova rodina se však tomu vzpírala. Na dvoře vévodkyně z Bourgogne vznikla mezi Chamillartovými dcerami a Noaillesovými žárlivost, která ze strany prvních sahala až k nevraživosti. Rozmazlené, jak byly, nesmírným štěstím, a neméně ještě otcem i matkou, se nijak nekrotily a myslely si, že si mohou dovolit všechno. Vévodkyně z Lorges byla vévodkyni z Bourgogne velmi po chuti a bývala často přizvávána k důvěrnostem. To znamenalo žnout na poli maršálky z Estrées[5] a trochu i na poli jejích mladých sester. To bylo víc než dost, aby se nemohly vystát. Paní Chamillartová, horlivě dbalá toho, aby si zachovala zdání, že ve svém domě vládne, jakkoli málo a jakkoli špatně tam vládla, se bála jha Noaillesů. Její muž, který je často pociťoval, se ho bál ještě mnohem víc. Byl tedy velmi vzdálen tomu, aby jim dal všemožná práva ve svém domě tím, že vezme jejich dceru za ženu svému synovi. I sám král, který se jich často obával, nedal najevo, že by mu ta věc byla po chuti. Já však, který jsem viděl všechno, co se dalo vidět o zdraví tohoto ministra, o pohromách jeho správy, o rodících se klikách, o jeho nedostatečné opatrnosti plynoucí z přílišné důvěry, jsem jeho dcerám neustále vštěpoval spojení s Noaillesy, které, samo o sobě pro Chamillartovy nesmírně čestné, jediné zahrnovalo všechny dvory a všechny věkové skupiny, a bylo by tedy oporou pro všechny časy. Zajišťovalo paní z Maintenon ohledem na vévodu z Noailles — ji, jejíž změny náklonnosti se staly tak osudnými lidem, s nimiž byla spojena stejně nebo ještě důvěrněji a déle než s Chamillartem. Monseigneur jim byl pro jiné časy zajištěn celým svým okolím. Slečna Choinová, které Noaillesové otrocky dvořili, se k nim chovala šetrně kvůli paní z Maintenon, s níž jí byli prostředníky; paní Vévodkyně už byla jejich přítelkyní, a d'Antin z jiné strany; ze třetí La Vallière a princezna de Conti, jakkoli nevýznamnou se už stala. Konečně tajná pouta, jež spojovala vévodkyni z Bourgogne s mladými Noaillesovými, jejími dámami paláce, ručila za tuto princeznu pro přítomnost i pro budoucnost; a skrze ně samé byli u monseigneura vévody z Bourgogne jisti vévody z Chevreuse a z Beauvilliers. Získali by ještě vévodkyni z Guiche, jejíž rozum, obratnost a chování měly takovou váhu v její rodině, u paní z Maintenon i u samého krále, a která tak imponovala dvoru i společnosti. S nikým z Noaillesů

5. **Vysvětlivka:** Maršálka z Estrées, dříve maršálka z Cœuvres, byla dcera maršála z Noailles; jejím manželem byl maršál z Cœuvres, který po smrti svého otce roku 1707 přijal jméno maršál z Estrées.

jsem neměl žádný bližší vztah, kromě dosti povrchního s maršálkou, která se mnou o tom nikdy nemluvila. Ale myslel jsem, že v tom pro Chamillartovy vidím všechno, a proto jsem k tomu nabádal dcery i ty z jejich nejbližší rodiny, s nimiž se mohl kdo radit.

Vévoda z Beauvilliers byl Chamillartovým důvěrným přítelem. Mohl u něho mnoho, ale ne tolik, aby ho přivedl zpět ve věcech, které pokládal za zásadní pro blaho státu. Doufal, že tuto umíněnost přemůže, když si ho bude čím dál víc poutat svazky blízkého příbuzenství. Nebudu se snažit obhajovat správnost té úvahy, ale čistotu úmyslu ano, protože jsem ji dokonale znal. On a vévodkyně, jeho žena, kteří nikdy nesmýšleli jeden jinak než druhý, pojali tedy záměr sjednat sňatek dcery vévodkyně z Mortemartu,[6] která neměla žádné jmění, žila u své matky a nechtěla jít do kláštera. Při prvním slově, které o tom vévodkyni z Mortemartu naznačili, vyskočila vzteky a její dcera k tomu cítila takový odpor, že více než rok předtím, než se sňatek uskutečnil, když ji markýza z Charostu, s nimi velmi důvěrná, s úsměvem požádala o ochranu, až bude v přízni, aby ji v té věci vyzkoušela, odpověděla: „A já vás o vaši, až po nějakém zvratu budu zase pařížskou měšťankou." Pan a paní z Chevreuse, ačkoli tak důvěrně spojeni s panem a paní z Beauvilliers — vždyť „spojeni" je příliš málo řečeno —, tu myšlenku odmítli tak rozhodně, že se s nimi už nikdo neradil. Vím od nich samých i od vévodkyně z Mortemartu, že kdyby jí dcera bývala chtěla věřit, ten sňatek by se nikdy neuskutečnil.

Z toho všeho jsem pochopil, že pan a paní z Beauvilliers, odhodlaní věc prosadit, si nakonec získali svou neteř a že, jisti svou autoritou nad paní z Mortemartu i nad vévodou a vévodkyní z Chevreuse, se obrátili na Chamillartovy, kteří, nijak nakloněni Noaillesům a nenacházejíce jinde nic, co by je uspokojilo, se dychtivě chopili toho, co jim bylo navrženo. Vysoký původ a tak blízké spojení s lidmi tak vznešeně postavenými lichotily jejich ješitnosti. Velmi je dojala i přirozená záliba v jednotě, kterou viděli v celém tom příbuzenstvu tak velikou. Nejmocnější pohnutkou, která Chamillarta rozhodla, byl však snad jeden tajný důvod; a vskutku byl velmi lákavý pro toho, kdo nehleděl na námitky. Nikdo necítil lépe než on sám podstatnou neslučitelnost svých dvou úřadů a nemožnost podržet si oba. Klesal pod tou tíhou a s ním všechny záležitosti. Úřad pro válku nechtěl ani nemohl opustit; ale protože vrchol svého povýšení vděčil financím, chápal lépe než kdokoli jiný, že ty s sebou odnesou všechnu přízeň a důvěru, a jak mu záleží na tom, aby si, až je opustí, udělal [ze svého nástupce] vděčného chráněnce, který by mu pomáhal, a ne nepřítele, který by se ho snažil zničit a který by brzy získal všechen vliv. Vrchol politiky se mu tedy zdál spočívat ve správnosti této volby, a myslel, že udělá mistrovský kus, když finance připadnou člověku, který sám o sobě je králi málo milý, a tudíž mu dlouho

6. **Vysvětlivka:** Vévodkyně vdova z Mortemartu, dcera Colbertova, sestra vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers; ne mladá vévodkyně z Mortemartu, dcera pana z Beauvilliers.

nebude schopen uškodit; a k tomu si ho ještě připoutá tak pevnými řetězy, že mu odejme vůli i možnost.

Osoba Desmaretse se mu zdála jako stvořená k tomu, aby naplnila všechny tyto záměry. Potupně zavržený po smrti svého strýce Colberta, s velkou námahou navrácený do Paříže po dvaceti letech vyhnanství, podezřelý dokonce pro své schopnosti a znalosti; Pontchartrainovi, generálnímu kontrolorovi, bylo o něm uloženo mlčení, a ten si jen stěží vymohl, že ho smí potichu a v ústraní používat, jako by bez souhlasu a povolení; všem jeho příbuzným na vysokých místech, kteří ho měli rádi, byla ústa zavřena; Chamillart ho silou paží a potřeb, ale postupně, vytáhl kladkou[7] až na místo ředitele financí; i tehdy ho král špatně přijímal a nedokázal si na něj zvyknout, dokud byl na tom místě; za všechno vděčil Chamillartovi — byl to tedy přesně ten člověk, jakého si Chamillart mohl přát. Zbývalo připoutat ho k sobě ještě jinými pouty než pouty vděčnosti, která bývají u lidí tak často příliš slabá; a to právě způsobil sňatek slečny z Mortemartu, který navíc činil vévody z Chevreuse a z Beauvilliers svědky a usměrňovateli chování Desmaretse, tak blízce spřízněného se všemi třemi a tak úzce spojeného a oddaného oběma vévodům. Tolik moudrých a tak nesnadno sladitelných záměrů, naplněných tak přesně, připadalo Chamillartovi jako mistrovský tah; jenže bylo třeba zvážit námitky a porovnat všechno dohromady.

Nebylo mou vinou, že je všechny nepocítili, a díky znalosti dvora a osob jsem snadno předvídal, že se vévoda z Beauvilliers i Chamillart přepočítají. Chamillart byl příliš zaujatý sám sebou, příliš plný svých poznatků, příliš lpěl na vlastním úsudku a příliš důvěřoval, než aby byl s to v čemkoli přijmout dojmy druhých. Ani na okamžik jsem tedy nevěřil, že by spříznění vévodovi z Beauvilliers získalo u něho sebemenší zrnko ohledu nebo nové autority; ani na chvíli jsem nevěřil, že by se paní z Maintenon, nezávisle i na své touze po Noaillesech, mohla s tímto sňatkem kdy smířit. Její nenávist k panu z Cambrai byla stejně živá jako v době vrcholu jeho aféry. Jeho duch a jeho opory z něho činily tak obávaného muže pro ty, kdo ho svrhli a kdo měli paní z Maintenon zcela v moci, že ve strachu z jeho návratu bez ustání udržovali její nenávist při životě. Maulevrier, králův almužník,[8] zničený pro svůj styk s ním, potřeboval dlouhé úsilí otce de La Chaise, svého důvěrného přítele, aby dosáhl u krále slyšení a mohl se ospravedlnit, a to teprve před několika dny. Vévodkyně z Mortemartu byla po vévodkyni z Béthune[9] hlavní duší malého stádce, a právě jen kvůli tomu donutili vévodkyni z Guiche, její nejlepší a nejstarší přítelkyni, aby se s ní úplně a naráz rozešla. Vévodkyně z Mortemartu, upřímná, přímá, žijící v ústraní, nijak nezastírala svou

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto slovo jsme už viděli výše; znamená „vytažený kladkou". Předchozí vydavatelé je nahradili slovem *poussé* („postrčený").

8. **Vysvětlivka:** Tento Maulevrier je duchovní, králův almužník a přítel Fénelonův; jiná osoba než markýz z Maulevrier, zeť maršála z Tessé.

9. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Béthune, dcera ministra Fouqueta, přední přívrženkyně paní Guyonové; jiná osoba než hraběnka z Béthune, dáma šatny královny Marie Terezie.

oddanost panu z Cambrai. Jezdila do Cambrai a často tam strávila několik měsíců v kuse. Byla to tedy žena, kterou paní z Maintenon nenáviděla jen o málo méně než arcibiskupa; a to nemohlo být nikomu neznámo.

Kromě toho mě děsila jistá zlost, kterou pojme, až uvidí, jak ji Chamillart, její výtvor a její oblíbenec, takřka opouští a přechází na stranu jejích nepřátel, jak se jí občas vymklo je nazývat — mám na mysli rodinu vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, za něž se dosud v skrytu červenala, že se jí je nepodařilo zničit. Neméně jsem se znepokojoval pro její zájem než pro její náklonnost. Měla mocný zájem na tom, aby aspoň jeden z ministrů byl zcela na ní závislý a aby se mohla spolehnout na jeho bezvýhradnou oddanost. Viděli jsme, jak to měla s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers. Torcyho neměla o mnoho raději, jak pro něho samého, tak jako jejich bratrance, který se vždycky obratně vymykal její závislosti, a přesto se udržoval u krále neméně dobře. S kancléřem byla ve zlém už od doby, kdy měl finance, takže aby se ho na tom místě zbavila, přičinila se o to, aby mu byly svěřeny pečeti; a od té doby, co je měl, jeho rozepře s panem z Chartres, a skrze něj s biskupy, o jejich tisky a jejich nároky v té věci paní z Maintenon proti němu čím dál víc popuzovaly.

Jeho syn byl člověk naskrz zvrácený, naskrz nesnesitelný, jehož se nemohla ani nechtěla pomoci. Chamillart, jediný ze všech zcela jí oddaný, by jí tímto sňatkem podle jejího mínění rovněž zcela chyběl, a nezůstal by jí už žádný. Dobře jsem předvídal, že plodem tohoto sňatku, a to rychlým, bude, že finance dostane Desmarets; že ona ten úder nebude moci odvrátit; že z toho vyplyne, že se rozhodne zbořit své vlastní dílo, které nadále trvá bez ní a je spojeno s jejími nepřáteli; a že, protože její zájem bude podněcovat její pomstu, podnikne všechno, aby ho vyhnala a tím dosadila na jeho místo zcela spolehlivého chráněnce, s nímž by mohla naprosto volně nakládat. Kdo pokládal paní z Maintenon za všemocnou, měl pravdu; ale pokládat ji za všemocnou bez umění a bez oklik, to znamenalo neznat krále ani dvůr. Nikdy nebyl panovník žárlivější na svou nezávislost a na to, aby nebyl ovládán, a nikdy nebyl žádný ovládán víc. Aby ho však bylo možno ovládat, nesměl to ani tušit; a proto paní z Maintenon potřebovala ministra, který by se jí zcela odevzdal a jemuž by mohla naprosto důvěřovat. Jeho prostřednictvím dělala všechno, o čem si král myslel, že to dělá on, a co by ze žárlivosti na to, aby nebyl ovládán, odmítl, kdyby se v tom ukázala ona. Tato pozoruhodná podrobnost, která by nás zde zavedla příliš daleko, se snad rozvede jinde; postačí ji zde zhruba naznačit, aby bylo zřejmé, jak byla paní z Maintenon všemocná a jak nezbytně k tomu potřebovala ministra zcela svého. Vždycky nějakého našla, protože to byl jistý prostředek, jak předstihnout všechny ostatní v přízni, autoritě a důvěře, a protože všemocný Louvois, kterého srazila k zemi a který měl jít do Bastily, kdyby nebyl zemřel den před tímto rozhodnutým zatčením, byl hrozivým ponaučením; a pokud jde o vévodu z Beauvilliers, proti němuž její útoky ještě neskončily, jinde uvidíme, co ho před nimi zachránilo.

Ani on, ani Chamillart tedy dostatečně nedohlédli, co jsem z tohoto sňatku předvídal. Raději věřili sami sobě než těmto obavám. Jakmile se mezi sebou dohodli, Chamillart o tom promluvil s paní z Maintenon, která se nejprve naježila a krále od toho odvrátila. Ministr to dobře poznal, když s ním o tom mluvil. Ale protože byl nešťastně zvyklý ženit a vdávat své děti proti vůli nejvyšší moci, jak jsme viděli u La Feuillada, vrátil se k útoku. Získal tedy rozmrzelý souhlas své dobrodějky a vynucený souhlas krále, kterému proti jeho zvyku uklouzlo, že když Chamillart chce za každou cenu kvietistku, je mu to koneckonců jedno. Tak se sňatek uskutečnil, k palčivé nelibosti celé rodiny Mortemartů, kterou se nijak zvlášť nesnažili skrývat. Levobočci, kteří si vždycky zakládali na tom, že se o ně všechny zajímají, se rovněž netajili tím, že v tom s nimi smýšlejí stejně, a toto jejich počínání mohlo jen potvrdit, co jsem právě vyložil o zlosti, kterou nad tím pojala paní z Maintenon, jejich někdejší vychovatelka, která k nim tak něžně lnula, a oni k ní s takovou závislostí. Svatba se konala v L'Étangu s radostí a nádherou, ale bez přehánění, a nová markýza z Cany se asi šest týdnů těšila z veškerého lesku svého tchána. Ale protože jeho zdraví bylo den ode dne horší a jeho úvěr čím dál víc upadal, neboť nemohl dodržet všechny závazky, jež ho nutnost záležitostí přiměla přijmout a jež mu tatáž nutnost bránila splnit, začal doopravdy pomýšlet na to, jak z tohoto sňatku vytěžit hlavní výhodu, kterou si od něho sliboval.

Chamillart si to dávno připravoval tím, že při každé příležitosti vyzdvihoval Desmaretsovu práci a přenášel na něho nejdůležitější záležitosti, které mu zdraví nedovolovalo sledovat dost zblízka. Kromě toho začal cítit, že nutnost záležitostí se králi konečně ukázala tak, že ho nechá abdikovat, a znal paní z Maintenon příliš dobře, než aby si nevšiml, že se k němu od návrhu na sňatek jeho syna změnila. Usoudil z toho, ale příliš pozdě, že je skutečně nejvyšší čas finance odevzdat a že mu budou vyrvány, jestliže jí to zadostiučinění jen trochu odloží. Toto zjištění mu všechno tak znechutilo, že měl velké pokušení zbavit se všeho naráz a nechat synovi, ať to klubko rozmotá. Pokušení bylo tak silné, že ho od toho stěží odvrátila celá autorita rodiny, s níž se právě spříznil, a zoufalství jeho ženy. Je to tajemství, které jsem se hned tehdy dozvěděl od vévodkyně z Mortemartu, kterou to neutěšilo ze sňatku, k němuž se proti své vůli nechala strhnout. Král byl tehdy v Marly. Zlobil se, že jsme paní ze Saint-Simon a já přestali tančit, k čemuž nás svou autoritou nutil až do tohoto roku. Nemyslel jsem, že by mě ve čtyřiatřiceti letech, které mi tehdy byly, uchránila před směšností, kdybych v tom pokračoval tak dlouho. V Marly se tančilo a my jsme na tu cestu nebyli pozváni. Byl jsem v L'Étangu, kde se Chamillart, téměř pořád na lůžku a téměř vůbec nepracující, bavil se svou rodinou. Když jsem se s ním ocitl o samotě, svěřil mi, co se chystá udělat, ale nezašel tak daleko, aby mi prozradil své úmysly ohledně nástupce. Sňatek byl uzavřen; nenávist, kterou vyvolal, už byla na světě; v takové situaci bylo třeba aspoň vytěžit, co se dalo.

Byl jsem Desmaretsovým přítelem, znal jsem přání vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers; viděl jsem, co je v zájmu Chamillarta. Ačkoli jsem dobře tušil, že jeho volba padá na něho, bál jsem se slabosti umírajících, kvůli níž tak často mění svou závěť. Aniž bych mu jmenoval Desmaretse, abych ho nepostavil do střehu a abych ho také nepopudil tím, že jsem jeho záměry prohlédl, vyložil jsem mu, jak nesmírně mu záleží na tom, aby měl svého nástupce, kterého by měl dost vlivu prosadit; aby tento nástupce nemohl pochybovat, že své povýšení vděčí jedině jemu; a je-li to možné, aby byl takový, že by ho s ním úzce spojovaly ještě jiné závazky než závazky vděčnosti. Hlavně jsem ho utvrzoval v tom, aby se v záležitosti pro něho tak zásadní nedal oklamat úslužností a projevy úcty, ale aby jméno vyslovil a vynaložil, bude-li třeba, všechen svůj vliv, aby jeho volba zvítězila. Na tento poslední bod jsem silně naléhal, protože jsem se obával lstí paní z Maintenon, královy slabosti a nerozhodnosti a nade všechno Chamillartovy důvěřivosti, která by se tu mohla ocitnout oklamána. Ještě téhož večera jsem jel do Paříže, hned po příjezdu jsem navštívil Desmaretse u něho doma, mluvil jsem s ním otevřeně a on se mnou také. Našel jsem člověka, který viděl otevřené nebe a který, dobře zpravený o všech krocích a dobře podporovaný vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, počítal s tím, že se zítra jeho osud změní.

Vévoda z Orléans, který se chystal k odjezdu do Španělska, si se mnou smluvil schůzku na příští ráno v Palais-Royal. Byli jsme tam dlouho zavřeni mezi čtyřma očima a probírali jeho záležitosti, načež jsem hovor stočil na záležitost financí. Věděl všechno od paní z Maintenon, s níž tehdy dobře vycházel. Řekl mi, že je bezradná a tak sklíčená stavem věcí, že ho ujistila, že jí bude dobrý kdokoli, jen když to bude ten nejschopnější; a že když na ni ze zvědavosti naléhal ohledně Desmaretse, neřekla mu o něm nic zlého, ale shledal ji chladnou a dozvěděl se od ní, že král k němu chová velký odpor, jinak by už byl dávno jmenován. Chtěl jsem proniknout hlouběji, pokud jde o uchazeče, ale neviděl jsem žádného výslovného kromě Voysina, kterého podporovala paní z Maintenon, ale jen slabě, protože tentokrát necítila, že by byla silnější; cítila, že Chamillart dosáhne, koho bude chtít, a jemu už se nesvěřovala, a dobře očekávala, že udělá všechno pro Desmaretse. Nato jsem se z Palais-Royal vrátil k Desmaretsovi a pořádně jsem ho poplašil. Ujistil mě však, že má z Marly dopisy z téhož rána — a bylo tehdy poledne —, které ho ujišťovaly, že opatření jsou tak dobře učiněna, že nemohou selhat. Uvažovali jsme, co by se dalo udělat. Nabádal jsem ho, aby naléhavě pobízel oba vévody, aby věc dovedli do konce — toho, který byl v Paříži, aby postrčil svého švagra, toho druhého, aby to udělal sám —, aby paní z Maintenon nedostala čas získat půdu a král se příliš neutvrdil ve svém odporu. Kladl jsem mu na srdce, aby se dobře vyvaroval sdělit vévodovi z Beauvilliers, co jsem právě zjistil, aby ho v té věci nezbrzdil tím, že by vyzbrojil jeho přirozenou slabost, a hlavně aby Chamillarta dobře utvrdil v tom, že ho má jmenovat jasně a důrazně, bez vytáček, aniž by nechal krále, ať to uhodne, aniž by mu nechal volnost postavit se mu tváří v tvář nebo jmenování odložit na jindy.

Nechal jsem Desmaretse v tom vzrušení, ačkoli plném naděje. I já sám jsem v něm byl kvůli němu a kvůli Chamillartovu zájmu. Byla masopustní neděle. Měl jsem večeřet v paláci Chevreuse. Byli jsme tam zdánlivě veselí, ve skutečnosti však neklidní, že nemáme žádné zprávy, a slíbili jsme si, že si je pošleme, jakmile nějaké budeme mít. V pondělí ráno kolem poledne jsem zašel ke kancléři, který byl v Paříži, a ten mi oznámil, že Desmarets je generálním kontrolorem. Hned jsem to vzkázal do paláce Chevreuse, kam v tutéž chvíli přijížděl Goesbriant od svého tchána,[10] který byl v Marly a večer odtamtud přijel přímo ke kancléři, v jehož sousedství bydlel a s nímž si vždycky zachoval úzký vztah. Když byl tehdy zaměstnán ve financích, zůstal několik dní, aniž byl jejich ředitelem, a kancléř mu na to vtipně řekl, že dítě je pokřtěno a v bezpečí, ale ještě nemá jméno. Měl mnoho takových výroků, všechny vtipné a velmi trefné.

O masopustním úterý, nazítří po tomto jmenování, jsem šel ráno k Desmaretsovi. Našel jsem ho v jeho kabinetu uprostřed blahopřání a už i záležitostí. Jakmile mě uviděl, nechal všeho a začal své poděkování omluvami, že nemohl sám přijít ke mně a oznámit mi své nové štěstí, a okořenil je vším nejlepším, co dokázal; pak si mě vzal stranou do okenního výklenku a víc než dobrou půlhodinu mi vyprávěl všechno, co se stalo. Řekl mi, že Chamillart, který v sobotu nemohl z L'Étangu odjet, jel v neděli do Marly a mluvil s králem, který přijal jeho rezignaci na finance bez námitek a dlouho s ním rozmlouval o nástupci, aniž projevil zvláštní zálibu v někom určitém; že ministr, opakovaně vyzýván, aby navrhl, koho pokládá za nejschopnějšího dobře vykonávat jeho obtížné povinnosti, nakonec vyslovil jeho jméno, když se předtím marně pokoušel mnoha oklikami a neurčitými řečmi naznačit ho a přivést na něj krále; že král nedělal ani v tom žádné potíže, ihned ho přijal a nařídil mu, aby mu ho přivedl nazítří, v pondělí ráno; že když se Chamillart pozdě vrátil do L'Étangu, mohl mu rovněž až velmi pozdě vzkázat, aby se nazítří, v pondělí, časně ráno dostavil do L'Étangu, a nic víc k tomu nedodal; že když tam přijel v sedm hodin, Chamillart mu sám oznámil šťastnou změnu jeho osudu; že ho hned nato odvezl do Vaucressonu, nedalekého venkovského domku vévody z Beauvilliers, kde se dosti dlouho radili, a pak odjeli všichni tři spolu do Marly, aby tam byli na konci královy mše. Chamillart a Desmarets vstoupili do jeho kabinetu, kde král věc dovršil a Desmaretse předešel tím, že mu sám vyložil žalostný stav svých financí, jednak aby mu ukázal, že všechno ví, jednak aby mu snad ušetřil rozpaky z toho, že by mu musel podat přesnou zprávu, jak se tomu nedalo vyhnout na počátku úřadování; král dodal, že za takového stavu věcí bude Desmaretsovi velmi zavázán, dokáže-li najít nějakou nápravu, a vůbec nebude překvapen, půjde-li všechno dál od desíti k pěti; a to vše okořenil všemi milostivostmi, jimiž měl ve zvyku lichotit svým novým ministrům, když je uváděl do úřadu. Desmarets pak šel vzdát hold paní z Maintenon, která ho přijala zdvořile, ale nic víc.

---

10. **Vysvětlivka:** Tchánem Goesbriantovým byl Desmarets; o něm je řeč i v následujících větách.

Odtamtud se vrátil do Paříže stejnou cestou, jakou přijel. Řekl mi, že ho král nesmírně překvapil a ulevil mu, když mu tak jasně vyložil stav svých financí: překvapil, protože si nepředstavoval, že by o tom věděl čtvrtinu; ulevil mu, protože ho zbavil nevyhnutelné nepříjemnosti podat mu tíživou zprávu, která navíc byla nepříjemná pro jeho předchůdce, jemuž vděčil za svůj návrat i za své místo.

Potom mi nastínil stručný plán postupu, který hodlal zachovávat a který se mi zdál velmi dobrý. Zamýšlel nezavazovat se jako Chamillart sliby, jež nelze dodržet, obnovit dobrou víru, která je duší důvěry a obchodu, a podávat králi zprávy tak jasné a tak každodenní, aby — využívaje znalostí, které mu král projevil — mu nedal zapomenout, jednak aby byl vyviněn z nemožností, které se v záležitostech vyskytnou, jednak aby u něho mohl těžit z prostředků, které by snad našel. Protože se mnou mluvil velmi důvěrně a přesto mi dal tušit, že si neváží všeho, co Chamillart udělal, dovolil jsem si mu důrazně připomenout, čím je mu zavázán; a když chtěl něco z toho připsat na vrub kancléři, nedělal jsem s ním drahoty a výslovně jsem mu postavil před oči, že onen si to jen přál, kdežto tento to uskutečnil; že ho z nicoty nemilosti, temné a bolestné pro svou záminku i pro svou délku, silou paží dostal znovu nad vodu, ke cti i k úspěchu, a nakonec mu dal své vlastní místo. Nechal jsem se strhnout až k úvahám o vděčnosti a nevděku. Desmarets je přijal dobře. Při té příležitosti mi řekl, že jestli se odteď zmýlí v přátelích, bude to jeho vina, protože ho dvacet let nemilosti naučilo dobře je rozlišovat. Využil jsem toho, abych se mu zmínil o několika významných osobách, a shledal jsem, že na ně má jasnou a živou paměť.

Řekl jsem mu zároveň, že od té doby, co se vrátil k financím, musí znát lidi, kteří v nich dělají obchody; že jsem si naprosto jist, že tam nenajde paní ze Saint-Simon ani mě; že jsme vždycky měli odpor k takovým způsobům získávání majetku a že jsme si ani za Pontchartraina, ani za Chamillarta nikdy nechtěli žádným z nich ušpinit ruce; že jediné, oč bych ho žádal, bude snadný přístup, vyplácení mých požitků a projevy ohledu a starého přátelství v záležitostech, které se s financemi nedalo nemít, od té doby, co se finanční záležitostí stalo všechno a co nebylo dědictví, které by často nemuselo projít rukama pánů od financí kvůli daním, dávkám a poplatkům, jež se každý den vymýšlely, takže člověk jim musel být zavázán i za to málo, co zbylo majitelům po několik staletí. K tomu, co mi na to odpověděl, se nedalo nic dodat. Řekl mi, že to nemusí teprve zjišťovat, jak daleko jsme byli, paní ze Saint-Simon a já, od dělání obchodů, a odtud se rozhovořil o tom, jak se v tomto oboru prostituují lidé nejvznešenějšího rodu, o pokladech, které páni z Marsanu a z Matignonu, spolčení dohromady, nahromadili bez počtu a bez míry, a o všem, co maršálka z Noailles a její dcera, vévodkyně z Guiche, nepřestávaly vytahovat; ti všichni čtyři mezi jinými Chamillartovi velmi uškodili. U těch posledních jsem ho zarazil a vyprávěl mu, že když paní ze Saint-Simon, unavená nakonec vším, co slýchala proti Chamillartovi kvůli těmto dvěma dámám, ho na to upozornila, začal se usmívat, přiznal všechno v plném rozsahu a sdělil jí, že má od krále rozkaz, aby oběma dával podíl na všech

obchodech, které se dělaly a budou dělat, což Desmaretse nesmírně překvapilo. Ještě víc ho překvapilo, že si Chamillart myl ruce nad ostatními, kteří dělali své obchody prostřednictvím Armenonvilla bez jeho vědomí, ale s jistotou, že mu to nebude zazlívat, i když neznal ohromný počet a podrobnosti těchto vydírání.

Tyto řeči mu otevřely pole k mluvení o Armenonvillovi, neboť byl stále rozhořčen, že jeho první návrat vedl jen k tomu, že se za své peníze stal mladším kolegou člověka, s nímž mu bylo srovnání odporné. V těch dobách se mi s tím často svěřoval. S Armenonvillem nikdy nevycházel dobře jinak než navenek. Já jsem byl s Armenonvillem spokojen ve všem, co se přede ním naskytlo k posouzení, pokud jde o daně z pozemků a jiné podobné nepříjemnosti, které jsou až příliš ustavičné. Rád od přírody vycházel lidem vstříc, zvláště lidem urozeným. Také on mi často vyprávěl své stížnosti na Desmaretse, o němž věděl, že je mým přítelem, a nejednou jsem byl, dokud byli oba řediteli financí, rozhodčím v jejich malicherných sporech. Desmarets nebyl lepšího stavu než Armenonville. Byl-li jeden synovcem Colbertovým, byl druhý švagrem ministra Pelletiera. Ale krutá poznámka tohoto posledního, když Desmaretse propouštěl, kterou jsem zaznamenal (tom II, s. 407; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá čtvrtá), byla bezpochyby zárodkem této nenávisti, kterou přede mnou v té chvíli úspěchu nedokázal zadržet, ačkoli nemohl nevědět, že patřím k jeho přátelům, a radosti, že ho může ponížit a zbavit se ho. Odcházel jsem od Desmaretse s myslí plnou úvah o podivných proměnách tohoto světa a s pochybnostmi o velké a nerozlučné jednotě mezi Chamillartem a Desmaretsem.

Okamžik povýšení generálního kontrolora, který nebyl zatížen žádným jiným úřadem, byl i okamžikem zrušení obou ředitelů financí, kteří byli zřízeni jen k Chamillartově úlevě. Král chtěl, aby Desmaretsovi byla vyplacena náhrada za [jeho úřad]; a pro Armenonvilla se hledal někdo, kdo by si chtěl velmi draho koupit nové místo intendanta financí. Král doplatil zbytek tím, že zřídil nové lovecké kapitánství Boulogneského lesíka s užíváním zámku La Muette a s nástupnictvím pro jeho syna, a penzí 12 000 livrů. Ponechal mu také byt na zámku ve Versailles; ale zároveň ho zbavil přístupu do finanční rady a omezil ho na suchou funkci prostého státního rady; a ještě mu k tomu způsobil neobvyklé příkoří. Polovina státních radů je řádných, druhá polovina pololetních.[11] Ten rozdíl je spíš jménem než skutečností; ale pololetní radové velmi touží postoupit mezi řádné a král měl vždycky ve zvyku nechat postoupit toho služebně staršího. Armenonville jím byl: Fourcy zemřel, Armenonville požádal o postup; dostal přednost Voysin, služebně mladší. Tento ubohý muž, tak posedlý společností a dvorem, viděl v jediném okamžiku zmizet společnost, která plnila jeho předpokoje, rozpustil své kanceláře a vyklidil svůj kabinet od finančních papírů, aby udělal místo spisům sporných

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Řádní státní radové vykonávali svou funkci po celý rok, pololetní jen po šest měsíců.

stran. Byl v L'Étangu kvůli své obvyklé práci den předtím, než tam byl Desmarets povolán, aby se stal jeho pánem. Byl tam ještě ráno, když Desmarets přijel; viděl ho přijet z Marly jako generálního kontrolora. Nic ho nepřekvapilo víc, tak rádi si lidé lichotí. Byl velmi známý ve společnosti, měl přátele, viděl, že finance přejdou do jiných rukou, znal Desmaretsovy opory, musel být varován. Nemohl si zoufat nad svým osudem, nevěřil, že je úder blesku tak blízko. Jakkoli byl ohromen, nesl to jako čestný muž a lidé ho litovali. Navštívil jsem ho a vždycky jsem si činil potěšení projevovat mu stejný ohled a stejné přátelství.

Novým intendantem financí se stal Poulletier, velmi bohatý finančník, který strávil život v pachtech daní. Chamillart, jemuž byl velmi oddán, mu chtěl připravit toto pro finančníka neslýchané štěstí, finančníka, kterého dosud žádný soudcovský úřad neočistil. To bylo to, co kancléř nazval Chamillartovou závětí, hanbou těchto úřadů, poskvrnou rady, v níž tito intendanti zasedají, soudí, mají hodnost státních radů, a když se jimi stanou, počítá se jim služební stáří ode dne, kdy se stali intendanty financí. Vzbudilo to velký rozruch. Kancléř hlasitě křičel, rada vyslala deputaci, aby vznesla námitky, a pak velmi příkré remonstrance; ale na to už nebyla doba: nic nebylo vyslyšeno. Desmarets zůstal neutrální, a to z více důvodů. Chamillart pevně trval na svém a král potvrdil přeměnu finančníka v soudce nad financemi i nad jinými spory. Jednou, když se kancléř v zápalu tohoto boje, sám se mnou, rozčiloval nad touto skvrnou, o níž říkal, že je tak tmavá a že zneuctívá celý slavný sbor, začal jsem se usmívat a chladně jsem se ho zeptal, zda jsou ty úřady intendantů financí dědičné: otázka ho překvapila. Pak jsem se ho zeptal, zda je srovnává s našimi hodnostmi a sbor rady s naším sborem; byl ještě víc udiven. Když mi na obě otázky odpověděl, řekl jsem mu: „Nedivte se tedy, že jste mě viděl tak rozhořčeného, když se z toho ničemy Villarse, který vzešel z písárny v Condrieu, stal dědičný vévoda." Na to neměl kancléř slova odpovědi. Sklopil hlavu, přiznal mi, že mám naprostou pravdu, a rozhovořil se se mnou o tom neuvěřitelném ponižování, s nímž se tak pečlivě a s takovou zálibou všechno směšuje. Nikdy potom jsem ho neslyšel říct ani slovo o radě a o Poulletierovi. Poněkud jsem se rozepsal o tomto sňatku Chamillartova syna, o změně generálního kontrolora a o tom, co se tehdy odehrálo mezi Desmaretsem a mnou. Uplatnění všech těchto věcí najde své místo ve svůj čas.

Je neuvěřitelné, jak se toho využilo ke křiku proti vévodovi z Beauvilliers. Prý se svou zbožností, svou skromností, svým životem v ústraní obětoval svou neteř, ze slavné krve, vášni ovládat radu a stát se rozhodčím záležitostí skrze Chamillarta, jehož syn se stal jeho synovcem, skrze Desmaretse a skrze Torcyho, jeho bratrance. Čistota jeho úmyslů byla mimo dosah tak ctižádostivého dvora, kde ti, kdo mu záviděli jeho úřady a jeho přízeň, nemohli pochopit, že jsou v něm tak dokonale podřízeny nejpřísnější ctnosti. Paní z Maintenon, vzteklá, že ho nedokázala zničit, tajně udávala tón prostřednictvím svých důvěrnic; Harcourt a jeho klika, kteří po jeho úřadech dychtili, rozvinuli výmluvnost příjemnou jejich ochránkyni; Noaillesové, tak rozhořčení,

že jim to nevyšlo, se nijak nekrotili, a byl to kmen, který s sebou strhl mnoho lidí; pan z La Rochefoucauld, který neměl rád je ani paní z Maintenon, ale byl rozený závistivec i pokud šlo o vesnickou faru, štěkal neméně. Nebylo možné vysvětlit tomuto davu tajné důvody, kterým byli tak málo schopni uvěřit a které by tak málo ocenili. Nezbylo tedy než mlčet a nechat proud odtéct; přešel stejně rychle, jak vznikl, a moudrý klid vévody z Beauvilliers jím nebyl ani pohnut.

Svatební smlouva Canyho (tak se jmenoval Chamillartův syn od svého sňatku) vyvolala potíž, která měla důsledky, o nichž ještě není čas mluvit. Slečna z Bourbonu[12] ji podepsala pod paní Vévodkyní, svou matkou; vévodkyně du Maine se nad tím pohoršila a odmítla podepsat; tehdy z toho nic dalšího nebylo.

Rytíř z Nogentu zemřel velmi starý; nedávno se oženil z dávné náklonnosti s jistou paní z La Jonchère, které a jejímž dětem odkázal všechen svůj majetek, a dětí nezanechal. Byl to takový kočárový kůň, odjakživa důvěrný přítel Saint-Pouanga a oblíbenec pana z Louvois. Díky tomu se stal královým pobočníkem ve všech jeho taženích a získal jistou vážnost. Během jednoho z nich mu pan z Louvois, který byl ke svým přátelům velkorysý, dal postavit a zařídit nejhezčí dům na světě pod terasou v Meudonu, s velmi příjemnými zahradami, a rytíř ho po návratu našel připravený k nastěhování. Lze si představit radost z toho překvapení; je to tentýž dům, který později měla hraběnka z Verrue a který tolik zkrášlila. Tento rytíř z Nogentu byl s králem dosti důvěrný, ale už dlouho se u dvora a ve společnosti ukazoval velmi málo. Všechna jeho zásluha spočívala v oddanosti panu z Louvois. Byl bratrem Nogenta, mistra šatny, který padl při přechodu přes Rýn, švagra pana z Lauzunu, dále Vaubruna, který padl jako generálporučík v bitvě u Altenheimu, onom obdivuhodném ústupu, který provedl pan z Lorges po smrti pana z Turenne, a princezny z Montaubanu. Jejich otec byl kapitánem stráže brány, který se díky svému důvtipu dobře uvedl u dvora a byl velmi důvěrný s kardinálem Mazarinem a s královnou matkou. Jejich jméno bylo Bautru, z nejlehčího měšťanstva v Tours.

Zároveň zemřel také Langlée, aniž se kdy oženil. O tomto podivném člověku jsem mluvil dost (tom II, s. 385 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá třetí). Společnost s ním ztratila hru, slavnosti a módu a ženy spoustu sprostot. Přes 40 000 livrů ročního důchodu, svůj krásný zařízený dům a další jmění zanechal slečně z Guiscardu, jediné dceři své sestry.

Zároveň zemřel ještě hrabě z Oropesy, který se uchýlil k arcivévodovi do Barcelony a o němž jsem rovněž mluvil dost (tom III, s. 88; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola šestá).

Velmi brzy nato zemřel Montbron, kterého služebnost vůči Louvoisovi povznesla a dovedla až k důvěrnosti s králem díky drobnosti podrobností. Byl to malý mužík chatrného vzhledu a průměrného ducha, ale celý zaměřený na to, aby se

12. **Vysvětlivka:** Dcera pana Vévody a paní Vévodkyně, princezna krve.

uplatnil, velký chvastoun, neúnavný mluvka, avšak nijak nepoctivý člověk, dosti dobrý a statečný důstojník, kterého by byl král rád udělal maršálem Francie, kdyby se byl odvážil vzhledem ke srovnání s Montalem, vévodou z Choiseul a jinými, které maršály udělat nechtěl. Montbron nosil v plné podobě jméno a erb onoho velkého a starobylého rodu, už dávno velmi upadlého, který ho nechal být, protože ve Francii se v tom dá dělat cokoli. Pocházel z otce na syna od jistého rytíře z Montberonu, generála financí roku 1539, který byl jeho prapradědem a nosil erb Montberonů zlomený šikmým levým proužkem. Toto znamení, které náleží levobočkovi, a jeho úřad mluví samy za sebe u člověka tohoto jména. Jeho potomstvo nemělo o moc lepší postavení, co do majetku ani úřadů. Otec toho, o němž je zde řeč, dal svůj mizerný malý statek Sourdun povýšit roku 1654 na vikomtství pod jménem Montberon, sloužil v nižších funkcích, byl guvernérem Bray-sur-Seine a dosáhl toho, že dva jeho synové se stali maltézskými rytíři. Starší, o němž je řeč, se vetřel do důvěry pana z Louvois, který mu dal udělit druhou kompanii mušketýrů, jíž se král tehdy velmi bavil. Stal se generálporučíkem a postupně guvernérem Arrasu, Gentu, Tournai a Cambrai a jediným generálním místodržitelem Flander, kde stále pobýval. Pan z Louvois ho udělal rytířem řádu při jmenování roku 1688, do něhož zařadil tolik vojáků a tolik lidí nízkého původu. Montbron si celý život ponechal své zelené vlasy s velkou čepičkou, což se velmi špatně vyjímalo s modrou stuhou navrch. Každý rok přijížděl navštívit krále a vždycky se mu od něho dostalo dobrého přijetí a vyznamenání. Napadlo ho dělat lékaře a chemika; uvedl do módy jakýsi lék, který zabil většinu těch, kdo ho užívali, všechny rakovinou. Jemu samému vznikla rakovina na ruce, na kterou také zemřel. Krátce předtím se vzdal svého generálního místodržitelství ve Flandrech, za něž mu král dal vyplatit 150 000 livrů rytířem z Luxembourgu, a po jeho smrti dal Cambrai Besonsovi a Gravelines, které měl Besons, Chameraultovi, oblíbenci pana z Vendôme.

Vévoda z Orléans nechtěl odjet s prázdnýma rukama. Věděl, co ho v minulém tažení stálo, pokud jde o jeho slávu a o úspěchy války, krajní nedostatek všeho ve Španělsku. Když připravoval všechno k odjezdu, přišla zpráva, že Maurové dobyli Oranu a poskytli čestnou kapitulaci posádce, která se stáhla do Mazalquiviru. Tésut, syn rady burgundského parlamentu z přátel mého otce, který se staral o jeho zásobu vína, náhle zemřel. Byl tajemníkem rozkazů vévody z Orléans. Byl to mládenec velmi duchaplný a znalý, velmi zvláštní a velmi žlučovitý, a přesto dosti známý ve společnosti, kde byl vážen a ceněn nad svůj stav. Býval v téže funkci u Monsieura, a ačkoli dobře vycházel se všemi, kdo Monsieura ovládali, byl přesto velmi poctivý člověk. Abbé Dubois, kterého uvidíme jako kardinála a pána království, se o Tésutův úřad velmi ucházel, a vévoda z Orléans, s onou slabostí, kterou k němu vždycky měl a která se zdá být pro prince osudnou ranou, pokud jde o jejich vychovatele, umíral touhou mu ho dát. Vévodkyně z Orléans, jejíž sňatek přitom dovršil on, se ničeho nebála víc, protože ho znala, a král, který ho znal ještě mnohem lépe, se tomu posta-

vil tak rozhodně, že si jeho synovec netroufl jít dál. Dal tedy úřad abbému z Tésutu, bratrovi zemřelého, stejně poctivému člověku jako on, ale také stejně žlučovitému, který byl použit v Holandsku, v Německu a v Římě pro záležitosti falckého dědictví mezi Madame a falckým kurfiřtem. Abbé Dubois nemohl toto vyloučení strávit. Protože se nemohl obrátit proti králi ani dost dobře proti vévodkyni z Orléans, obrátilo se jeho zoufalství proti soku, který nad ním zvítězil. Nikdy mu to neodpustil, ani když ho slepá štěstěna vynesla na nejvyšší vrchol. Ještě není čas šířit se o tomto podivném chlapíkovi.

Král chtěl znát lidi, kteří měli vévodu z Orléans doprovázet do Španělska, a nechtěl dovolit, aby mezi nimi byl Nancré. Cesta jeho nevlastní matky s paní z Argentonu mu u krále uškodila. Po svém návratu z Dauphiné si vymohl slyšení, aby se ospravedlnil, jak jsem tehdy vyprávěl; myslel si, že uspěl, a byl velmi udiven tímto trhnutím uzdou. Sklonil hlavu; ale jako obratný chlapík, plný důvtipu, falše a pletich, kterého žádné prostředky, ať byly jakékoli, nic nestály, pevně doufal, že se zase pozvedne.

Mezi těmi, kdo měli být v průvodu na cestě, jmenoval vévoda z Orléans Fontpertuise. Při tom jméně král nasadí přísný výraz: „Jakže, synovče," řekl mu král, „Fontpertuis, syn té jansenistky, té bláznivé ženské, která běhala všude za panem Arnauldem! Nechci, aby ten člověk byl s Vámi." — „Na mou věru, Sire," odpověděl mu vévoda z Orléans, „nevím, co dělala matka, ale syn, ten rozhodně jansenista není, za to Vám ručím; vždyť nevěří v Boha." — „Je to možné, synovče?" odvětil král a obměkčil se. — „Nic není jistějšího, Sire," pokračoval vévoda z Orléans, „mohu Vás o tom ujistit." — „Když je to tak," řekl král, „pak na tom nic zlého není, můžete ho vzít s sebou." Tato scéna, neboť jinak se to nazvat nedá, se odehrála ráno; a hned odpoledne mi ji vévoda z Orléans, umíraje smíchy, převyprávěl slovo od slova tak, jak ji píšu. Když jsme se tomu oba dosyta nasmáli, obdivovali jsme hluboké vzdělání zbožného a nábožného krále a pevnost ponaučení, jichž se mu dostalo a podle nichž shledával nesrovnatelně lepším nevěřit v Boha, než být tím, co se mu vydávalo za jansenistu: ten by byl nebezpečný jako průvodce mladého prince ve válce, onen kvůli své bezbožnosti bez závady. Vévoda z Orléans se nemohl zdržet, aby to nevyprávěl, a nikdy o tom nemluvil, aniž by se smál až k slzám. Historka obešla dvůr a pak Paříž; podivuhodné bylo, že se na to král vůbec nezlobil.[13] Bylo to svědectvím jeho oddanosti pravému učení, které, aby se mu nezprotivilo, se čím dál víc vzdalovalo jansenismu. Většina lidí se tomu od srdce zasmála; našli se i moudřejší, kterým bylo spíš do pláče než do smíchu, když uvažovali, k jaké krajnosti zaslepenosti byl král doveden. Ten Fontpertuis byl velký chlapík, dobře rostlý, kumpán pana z Donzi, pozdějšího vévody z Nevers, v prostopášnostech, a velký hráč míčové hry. Vévoda z Orléans ji také

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato pasáž se nachází už výše (tom V, s. 349; v tomto vydání Tom 5, kapitola devatenáctá).

rád hrával a odjakživa měl rád pana z Donzi, kterého znal od dětství, kdy byl s námi v Palais-Royal; a mnohem víc ho měl rád v prostopášnosti, když se jí oddal. Donzi mu představil tohoto Fontpertuise, k němuž pojal náklonnost. Dlouho potom, za svého regentství, mu umožnil vydělat poklady na příliš proslulém Mississippi, stále pod ochranou pana z Nevers. Ale když se nacpali miliony, Fontpertuis nepoměrně víc než ten druhý, rozkmotřili se, nadávali jeden na druhého jako vzteklí a už se nikdy neviděli.

Kapitola devátá

Skotský projekt. — Vévoda z Chevreuse státním ministrem inkognito. — Projekt podnítit vzpouru ve Španělském Nizozemí. — Chamillartova nespravedlivá podezření vyjasněna Boufflersem. — Upřímný Chamillartův obrat ve prospěch Bergeycka. — Překvapivá Vendômova nevědomost a umíněnost vůči Bergeyckovi před králem. — Přední muži z družiny anglického krále pro Skotsko; jejich postavení a povaha. — Middleton a jeho žena; jejich postavení, kariéra a povaha. — Francouzští generálové výpravy. — Gacé určen za maršála Francie; jeho povaha. — Odjezd anglického krále, kterého v Dunkerku zdrží spalničky. — Vyplouvá. — Krásný čin starého lorda Greffina. — Vyzvědači v Dunkerku. — Anglického krále zastihne velká bouře. — Očekávání a přání Skotů. — Anglický král, pronásledovaný na moři a napadený anglickým loďstvem, prohlašuje Gacého maršálem Francie a vrací se do Dunkerku. — Gacé přijímá jméno maršál z Matignonu. — Middleton a Forbin příčinou návratu a velmi podezřelí. — Krásný čin rytíře z Tourouvre. — Se zajatci na lodi Salisbury dobře zacházeno. — Lévis generálporučíkem. — Greffinova velikost ducha. — Od kdy králi Jakubovi III. nakonec zůstala jména rytíř svatého Jiří a Pretendent. — Setkání krále s dvorem, který se vylodil a vrátil, v Marly. — Moudré počínání královny Anny a jejích spojenců.

Už dlouho tajně klepal na všechny dveře, aby si zjednal sluch, jeden z nejdůležitějších projektů. Jeho hodina konečně udeřila při poslední cestě do Fontainebleau: tam o něm bylo rozhodnuto, tam se mi jeho iniciátoři, které jsem uhodl podle jejich počínání, k němu pod nejpřísnějším tajemstvím přiznali a tam jsem odhalil ještě jedno tajemství, o němž vědělo jen velmi málo důvěrných osob — že vévoda z Chevreuse byl ve skutečnosti státním ministrem, aniž to bylo na něm vidět a aniž zasedal v radě. Nakonec jsem to vytušil; jeho tak častá jednání s Pontchartrainem ve Fontainebleau, to, že mi jeden i druhý přiznali, co se na nich projednávalo, a další průběh celé té věci během téhož pobytu mě definitivně přesvědčily, že se nemýlím, když vévodu z Chevreuse pokládám za ministra. Odvážil jsem se to bez obalu říct vévodovi z Beauvilliers; ten se mě v překvapení rozpačitě zeptal, odkud to vím, a nakonec mi to pod nejhlubším tajemstvím přiznal. Ještě téhož dne jsem si dopřál to potěšení a řekl to vévodovi z Chevreuse. Zrudl až po bělmo, zarazil se, koktal a skončil tím, že mě zapřísahal, abych o tom zachoval neproniknutelné tajemství, neboť už to přede mnou nemohl déle skrývat.

Od nich samých jsem se nakonec dozvěděl, že už víc než tři, ba čtyři roky měli ministři zahraničních věcí, války, námořnictva a financí rozkaz nic před ním netajit, první dva mu sdělovat všechny plány a všechny depeše a všichni čtyři se s ním o všem

radit. Velmi často chodil ke králi zadem, často i v obvyklých hodinách. Míval u krále v jeho kabinetu dlouhá slyšení, hned zdržen králem, hned tam zůstávaje sám od sebe, když všichni ostatní odcházeli.

Někdy při obědě, ale téměř každý večer uprostřed večeře přicházel k rohu králova křesla. Pro velké pány se tehdy ustupovalo. Král, který ten pohyb slyšel, se skoro vždy otočil, aby viděl, kdo přichází, a když to byl pan z Chevreuse, brzy se rozproudil rozhovor, který pak přešel v šeptání do ucha, buď z vlastního popudu pana z Chevreuse, nebo proto, že si ho král zavolal a mluvil s ním potichu. Dlouho jsem se tím dal klamat spolu s celým dvorem, který žasl, že pouhé záležitosti lehké jízdy mohou poskytnout látku k tak dlouhým, tak častým a tak důvěrně šeptaným rozhovorům, a který se tomu podivoval ještě mnohem víc, když tato záminka odpadla tím, že se té kompanie vzdal ve prospěch svého syna. Nakonec jsem začal tušit něco jiného a ve Fontainebleau jsem odhalil celé tajemství. V těch rozhovorech šlo o státní záležitosti a státními záležitostmi se vévoda z Chevreuse tak pilně zabýval ve svém kabinetu, o němž nikdo nemohl pochopit, že by ho v něm tak trvale mohly zdržovat jeho domácí záležitosti nebo záležitosti lehké jízdy. Byl vždycky králi po chuti. Byl to snad jediný duchaplný a učený muž, jehož se král nebál. Uklidňovala ho jeho mírnost, jeho umírněnost, jeho skromnost a ta bázeň, s níž se před ním chvěl a jež byla vždycky jeho velkou předností, stejně jako předností vévody z Beauvilliers. Nikdo nemluvil přesněji, jasněji, snadněji, souvisleji ani s větším rozhledem, a to s mírností a s nenuceným obratem ve všem. Král by ho byl rád uvedl do rady, ale paní z Maintenon, Harcourt, ba i pan z La Rochefoucauld, jehož se v té věci obával, mu v tom zabránili. Zvolil tedy toto inkognito, které podle mne nemá svého druhu obdoby a s nímž by se snad nikdo kromě vévody z Chevreuse nesmířil, zvláště s jistotou, že překážka, která ho odsuzovala k takovému přítmí, potrvá navždy a navždy mu zavře přístup do rady. Byl jedno s vévodou z Beauvilliers a skoro všechen volný čas trávili spolu; byli ve spojení s Torcym, a nyní i s Desmaretsem, a byli bratranci obou, a od Chamillartova vstupu do ministerstva jeho důvěrnými přáteli. Ačkoli byl kancléř nepřítelem Beauvilliersovým, vévodu z Chevreuse měl rád, a ten s ním byl při svých různých směnách se Saint-Cyrem tak spokojen, že mu zůstal přítelem. Pontchartrain se tedy, ačkoli neměl rád přátele svého otce, při rozkazech, které měl, neodvažoval nebýt s ním na dobré noze; a tak byl neustálý pracovní styk ministrů s ním a jeho s nimi zakryt svazky příbuzenskými, přátelskými a společenskými.

Právě jeho prostřednictvím byl ten projekt přijat. Hough,[1] anglický šlechtic, velmi duchaplný a učený, který se zvláště vyznal v zákonech své země, tam hrál různé role. Původně protestantský kazatel a zuřivý nepřítel krále Jakuba, potom katolík a jeho špeh, byl vydán králi Vilémovi, který mu odpustil. Využil toho jen

1. **Vysvětlivka:** Saint-Simon tak píše jméno Nathaniela Hooka (1664–1738), jakobitského agenta ve francouzských službách, který skotský podnik připravoval a sám ve Skotsku vyjednával.

k tomu, aby dál sloužil Jakubovi. Několikrát byl zajat a vždycky uprchl z Toweru i z jiných vězení. Když už nemohl zůstat v Anglii, přišel do Francie, kde žil jako důstojník, stále se zabýval politickými záležitostmi a byl za to placen králem i králem Jakubem, na jehož znovudosazení neustále myslel. Unie Skotska s Anglií se mu zdála příznivou příležitostí, neboť toto staré království bylo zoufalé, že se vidí poníženo na provincii pod anglickým jhem. Jakobitská strana se tam udržela; vztek nad touto vynucenou unií v ní ještě posílil touhu zrušit ji prostřednictvím krále, kterého by znovu dosadili. Hough, který měl všude své zpravodaje, byl o tomto kvašení zpraven; podnikl tam tajné cesty, a když tady dlouho klepal na různé dveře ministrů, Callières, jemuž se svěřil, o tom promluvil s vévodou z Chevreuse a potom s vévodou z Beauvilliers, kteří v tom shledali pevný základ. Byl to jistý prostředek, jak provést mocnou diverzi, připravit spojence o pomoc Angličanů zaměstnaných doma, znemožnit jim podporovat arcivévodu ve Španělsku a uvést je do nesnází všude jinde, kde by byli zbaveni anglických sil. Oba vévodové získali Chamillarta a pak, úplně nakonec, Desmaretse, jakmile nastoupil do úřadu. Král však byl nezdary, které s podniky tohoto druhu tolikrát zažil, tak znechucen, že se mu ho ani jeden z nich neodvážil navrhnout. Chamillart s tím pouze souhlasil. Vyčerpaný na těle i na duchu, zavalený prací, nebyl s to stát se hybatelem té věci. Chevreuse o ní promluvil s kancléřem, aby zjistil, zda by se mu zamlouvala a zda by o ní chtěl přesvědčit svého syna, jehož ministerstvo se v tomto oboru stávalo hlavním. Kancléř na to přistoupil. Pontchartrain se ji neodvážil odmítnout, ale pokusil se využít přirozené pomalosti pana z Chevreuse a jeho záliby v nekonečném rozumování, aby věc protahoval a spoustou potíží ho odradil. To mi dalo ve Fontainebleau na celou věc přijít. Bydlel jsem tam u Pontchartraina na zámku a velmi často jsem býval u pana z Chevreuse. Jejich neustálé návštěvy a dlouhé porady ve mně vzbudily zvědavost a ještě ve Fontainebleau jsem se nakonec dozvěděl, o co mezi nimi jde; Callières mi to potom objasňoval, jak věc postupovala.

Šlo však o to, kdo pověsí kočce zvonec. Vévoda z Noailles se jim zdál vhodný k tomu, aby získal paní z Maintenon, která jím byla zcela uchvácena a mluvila s ním o všem. Pan z Chevreuse byl navzdory všemu, co maršál podnikl a o co se pokusil proti oběma vévodům v aféře pana z Cambrai, s Noaillesovými stále ve styku, protože se je hned z králova rozkazu, hned na žádost stran snažil smířit s Bouillonovými ve sporu o lenní závislost Turenne, který mezi nimi zašel nesmírně daleko a nebyl zdaleka skončen ani utišen. Počkali tedy, až se vévoda z Noailles vrátí z Roussillonu, a svěřili se mu se skotským projektem. Polichocen důvěrou, tím, že potřebují jeho pomoc, i příležitostí, jak se s paní z Maintenon stále víc pouštět do důležitých záležitostí, ochotně se ujal toho, že s ní o této věci promluví a získá pro ni její souhlas. Paní z Maintenon byla tehdy z vévody z Noailles v ustavičném obdivu; neměla tedy potíž schválit, co jí předložil jako proveditelné. Když bylo toto zařízeno, šlo už jen o to, přivést k tomu krále. K úspěchu nebylo třeba nic menšího než paní z Maintenon

spolu se všemi ministry. A i tak byl král všemi podniky tohoto druhu, z nichž se ani jediný nezdařil, tak znechucen, že na tento přistoupil jen z ochoty a aniž si ho dokázal oblíbit. Jakmile svolil, dali se doopravdy do díla; zároveň si však vytkli ještě jiný podnik, který měl s tímto jít v souladu a navazovat na něj.

Měli za to, že lze využít zoufalství, do něhož Císařští svým zacházením uvrhli Španělské Nizozemí, jež jim po bitvě u Ramillies padlo do rukou, a přimět je ke vzpouře v době, kdy skotská akce ochromí spojence, připraví je o veškerou pomoc z Anglie a snad je přiměje tam nějakou pomoc poslat. Bergeyck, o němž jsem měl dost často příležitost mluvit, takže ho už nemusím představovat, byl povolán jako muž nejlépe obeznámený se stavem těch zemí díky přátelům a zpravodajům, které si tam vždycky udržoval, a jehož schopnosti, velký rozum a znalost lidí i míst mohly nejlépe osvětlit jak rozhodnutí, které bylo třeba přijmout, tak způsob provedení. Přijel tedy k Chamillartovi. Tento ministr, zpočátku sveden těmi, jichž používal v Bruselu a kteří chtěli Bergeyckovu autoritu zničit, aby udrželi a rozšířili svou, pojal podezření, jimž dal příliš volný průchod. Boufflers, který tehdy velel v Bruselu a v celém francouzském Nizozemí, a díky svému souladu s markýzem z Bedmaru i ve španělském, Bergeycka zblízka sledoval, a tím, jak se o něm vyptával a jak ho pozoroval, poznal, že není schopnějšího, věrnějšího a nezištnějšího muže. Bergeyckovo chování k našim generálům, důstojníkům a intendantům tak plně potvrdilo svědectví, které o něm Boufflers neustále vydával, že Chamillart, který se už neodvažoval útočit na jeho autoritu, s ním nakonec začal ve všem postupovat ve shodě, osvědčilo se mu to tak znamenitě, že mu dal veškerou svou důvěru a navždy se stal jeho zvláštním přítelem. Bergeyckovi tedy svěřili už schválený skotský projekt a navrhli mu projekt nizozemský; nepokládal ho za nemožný. Potíž byla v tom, že Španělé byli ve všech pevnostech slabší. Bergeyck však po důkladném uvážení věřil, že dokáže předáky měst získat tak dobře, že vše půjde snadno v tom prvním ohromení ze skotského podniku, s oporou ve zmatku v Anglii, v našich armádách ve Flandrech a zároveň v nějaké výpravě na Rýně, aby byl nepřítel všude v nejistotě a ve střehu.

Než Bergeycka propustili, bylo třeba pro případ úspěchu probrat pohyby, které by bylo nutno nařídit armádám ve Flandrech podle různých případů a různých příležitostí, jež by se mohly naskytnout. K tomu bylo třeba poradit se s tím, kdo jim měl velet. Byl to vévoda z Vendôme, jehož ochotně zasvěcovala do tohoto tajemství králova obliba. On a Bergeyck o tom rokovali před králem za Chamillartovy přítomnosti. Když probírali různé věci, které by se daly provést podle toho, jak by se naskytla příležitost z té či oné strany, přišla řeč na Maastricht. Vendôme, který o ničem nepochyboval, vykládal, jak se toho chce chopit; Bergeyck mu odporoval. Vendôme, rozhořčený, že se člověk od pera odvažuje přít se s ním o vojenské pohyby a o útoky na pevnosti, se rozpálil; ten druhý, chladný a uctivý, stál pevně. Nakonec pochopili, že spor se týká toku Mázy. Vendôme se Bergeyckovi vysmál jako nevědomci, který nezná polohu míst. Bergeyck, stále skromný, ustoupil k tomu, že se nebude plést do

dispozic, které Vendôme zamýšlel, ale trval na tom, že budou zbytečné, protože by si jimi postavil Mázu mezi sebe a Maastricht. Vendôme, ještě rozpálenější, tvrdil opak — že Máza tam neteče, ale z druhé strany, a že nebude mezi ním a Maastrichtem, postaví-li se tak, jak navrhoval. Bylo-li tomu tak, mohl mít pravdu; bylo-li tomu jinak, nebyl podnik při postavení, jaké chtěl zaujmout, jen nemožný, ale vůbec nemyslitelný. V tomto protikladu snadnosti a fyzické nemožnosti rozhodovala skutečnost. Marně Vendôme odpovídal, že si je tím, co tvrdí, jist, a křičel jako mistr svého umění s pohrdáním k tomu člověku od pera, který chce znát polohu míst lépe než on — král, unavený sporem o pouhou otázku skutečnosti, sáhl po mapách. Vyhledali tu, na níž byl Maastricht, a ta dokázala, že pravdu má Bergeyck. Kdokoli jiný než král by na tomto rysu poznal, jaký je to generál, kterého si tolik oblíbil, kterého nosil v srdci a jemuž tolik důvěřoval; kdokoli jiný než Vendôme by byl zdrcen; ale zdrcen z té scény zůstal Bergeyck, který se od té doby nepřestal stále víc třást, když viděl armády v takových rukou a krále v takové slepotě vůči nim. Velmi rychle ho poslali zpět do Flander, aby pracoval na plánu vzpoury, a vedl si tak účinně, že se brzy nato dalo počítat s pevným úspěchem; ten úspěch však tolik závisel na úspěchu skotském, jímž bylo nutno začít, dříve než se ve Flandrech čímkoli pohne, že když první podnik ztroskotal, dalo se jen spekulativně posoudit, co by z Bergeyckových styků a pletich vzešlo.

Ve vesnici Montrouge u Paříže byli ukryti skotští delegáti, vybavení plnými mocemi předních pánů té země a nesčetnými dalšími podpisy. Na výpravu silně naléhali. Král k ní vydal všechny rozkazy. V Dunkerku a v okolních přístavech bylo vyzbrojeno třicet lodí, počítaje v to transportní plavidla. Rytíř z Forbinu, který se, jak jsme ve své době viděli, vyznamenal v Jaderském moři, v Severním moři a u břehů Anglie a Skotska, byl vybrán, aby velel eskadře určené pro Skotsko. Do Flander byly poslány čtyři miliony na výplatu vojsk, z nichž šest tisíc mužů bylo posunuto k pobřeží u Dunkerku. Co se tam dělo, bylo vydáváno za zbrojení soukromníků a pohyb vojsk za střídání posádek. Tajemství bylo zachováno úplně až do konce; zlé však bylo, že všechno šlo velmi pomalu. Námořnictvo nebylo včas připraveno; to, co záviselo na Chamillartovi, ještě později.

On a Pontchartrain, už odedávna proti sobě rozhořčení, svalovali s velkou zatrpklostí vinu jeden na druhého. Pravda je, že vinni byli oba, ale Pontchartrain byl víc než jen obviňován, že se na tom podílel ze zlé vůle, kdežto druhý z nemohoucnosti. Velmi se dbalo, aby v Saint-Germain nebyl patrný žádný ruch. Těch několik ekvipáží, které se pro anglického krále držely v pohotovosti, se zastíralo cestou do Anetu na hony. Měl ho doprovázet, jak se také skutečně stalo, jen vévoda z Perthu, který býval jeho vychovatelem, Scheldon, který býval jeho podvychovatelem, oba Hamiltonové, Middleton a jen velmi málo dalších.

Perth byl Skot; dlouho byl skotským kancléřem, což je první a nejmocnější hodnost té země, která je zároveň vojenská a kterou vždy zastávají přední páni. Jeho ze-

ťové, synovci a nejbližší příbuzní tam dosud zastávali první úřady, měli tam hlavní vliv, byli všichni zasvěceni do tajemství a byli nejhorlivějšími hybateli podniku. Podvychovatel byl jeden z nejkrásnějších, nejlepších a nejobsáhlejších duchů celé Anglie, statečný, zbožný, moudrý, učený, výtečný důstojník a věrnosti nade všechny zkoušky. Hamiltonové byli bratři hraběnky z Grammontu, z předních pánů Skotska, stateční, plní ducha a věrní. Díky své sestře byli hodně zapleteni do nejlepší společnosti našeho dvora; byli chudí a měli svůj pěkný kousek podivínství. Middleton byl jediným státním sekretářem, protože úplně potopil vévodu z Melfortu, bratra vévody z Perthu, který byl tím druhým, ale měl už z toho jen jméno od doby vyhnanství, do nichž ho Middleton — velmi nespravedlivě, jak tvrdili Angličané v Saint-Germain — dal vypudit. Vévoda z Melfortu už ani nebydlel v Saint-Germain. Middletonova žena byla vychovatelkou anglické princezny[2] a měla veškerou důvěru královny. Byla to velká žena, urostlá, hubená, se zbožným a přísným výrazem. Ona i její muž měli ducha a intrikovali jako dva ďáblové; a Middleton, protože byl velmi příjemný společník, se důvěrně stýkal s nejlepší versailleskou společností. Jeho žena byla katolička, on protestant, oba velmi nevalného původu, a jediní ze všech, kdo byli v Saint-Germain, kdo pobírali všechny své příjmy z Anglie. Zesnulý král Jakub ho umíraje velmi nabádal, aby se stal katolíkem. Byl to ateista z přesvědčení i v jednání, může-li takový vůbec být, přinejmenším otevřený deista; ani to příliš neskrýval. Několik měsíců po Jakubově smrti šel jednoho rána za královnou a jakoby celý pomatený jí vyprávěl, že se mu ten panovník v noci zjevil; s velkým pohnutím srdce jí prohlásil, že za svou spásu vděčí jeho modlitbám, a ujišťoval ji, že je katolík. Královna byla natolik důvěřivá, že se oddala návalu radosti. Middleton vykonal duchovní cvičení, která zakončil odpřisáhnutím svého vyznání, oddal se velké zbožnosti a začal přistupovat ke svátostem. Důvěra královny v něj už neznala mezí; v Saint-Germain řídil všechno. Byl mu nabídnut Podvazkový řád, jejž ze skromnosti odmítl, ale přesto mu příjmy z Anglie byly odváděny neméně věrně. Skotský projekt, předložený nejprve v Saint-Germain, byl už víckrát jím zamítnut a královnou, kterou ovládal, odbyt s pohrdáním. Když se viděl pevně zakotven, opouštěl pozvolna zbožnost a pozvolna se vrátil ke svému dřívějšímu způsobu života, aniž to jeho vlivu cokoli ubralo. Tentokrát byl jako dříve zasvěcen do celého tajemství; ale protože se toho náš dvůr účinně ujal, neodvážil se mu odporovat, nýbrž přistoupil na to vlažně. Takový byl jediný a skutečný mentor, kterého dala královna na skotskou výpravu svému synovi králi.

Věc dospěla tak daleko, že ji už nebylo možné odkládat; tajemství začínalo prosakovat. Bylo naloděno ohromné množství zbraní a oděvů pro Skoty; pohyby na souši i na moři se na pobřeží nutně staly příliš viditelnými. Chamillart prosadil, aby gene-

2. **Vysvětlivka:** Ludovika Marie Stuartovna (1692–1712), dcera Jakuba II. a Marie Modenské, sestra anglického krále ze Saint-Germain.

rálporučíky byli jmenováni Gacé, bratr Matignonův, a Vibraye: první dobrý a čestný člověk, ale bez ducha, bez schopností, bez jakékoli válečné pověsti; Vibraye statečný a velmi prostopášný, to bylo všechno. Pan z Chevreuse chtěl, aby Lévis, jeho zeť, byl služebně starším z obou polních maršálů; tím druhým byl Ruffey, který zemřel jako podvychovatel krále.[3] Chamillart, důvěrný přítel Matignonových, se chopil této příležitosti, aby udělal Gacého maršálem Francie. Král byl ke svému ministrovi natolik vstřícný, že dal Torcymu vystavit pro Gacého patent mimořádného velvyslance u anglického krále a schválil, aby Chamillart odevzdal anglickému králi zapečetěný balíček, který obsahoval jmenovací listiny maršála Francie pro téhož Gacého a který mu měl ten panovník odevzdat, až vstoupí na skotskou půdu.

Konečně ve středu 6. března[4] odjel anglický král ze Saint-Germain. Po tolika průtazích nebylo pochyb, že se v Anglii nakonec všechno dozvěděli. Počítalo se s tím, že [Angličané] nebudou mít čím se postavit na odpor, protože rytíř Leake[5] odvedl téměř všechny válečné lodě, které jim zbývaly, jako doprovod velkého konvoje do Portugalska. Překvapení proto vyvolal rytíř z Fretteville, který v neděli 11. března přijel do Versailles se zprávou, že Leake, zahnaný protivětry do Torbay (kde se, jak se později zjistilo, držel skrytý), přišel zablokovat Dunkerk,[6] načež byla naše vojska vylodena. Přivezl dopis od anglického krále, který proti tomuto vylodění hlasitě protestoval a chtěl si všechno vynutit a za jakoukoli cenu se pokusit proplout a dostat se do Skotska. Nadělal v Dunkerku takový hluk, že rytíř z Forbinu nemohl jinak než poslat rytíře z Tourouvre a z Nangis, aby tu flotilu prozkoumali; na základě jejich hlášení se začalo doufat, že bude možné proplout, a vojska byla hned znovu nalodena. Ale tu přišla nehoda — pokud tedy podnik neztroskotal už dávno před odjezdem ze Saint-Germain. Anglická princezna měla spalničky; sotva se začala zotavovat, když její bratr král odjížděl. Nedovolili mu ji navštívit, aby se těsně před podnikem nenakazil. Nemoc se u něj projevila v Dunkerku, na konci nalodění vojsk. A hle, muž v zoufalství, který chce, aby ho zabalili do přikrývek a donesli na loď. Lékaři křičeli, že by to znamenalo jistou smrt; musel zůstat. Dva z pěti skotských delegátů, ukrytých u rychtáře v Montrouge, byli před více než čtrnácti dny posláni zpět, aby ve Skotsku ohlásili brzký příchod svého krále se zbraněmi a vojskem. Pohyb, který to tam mělo vyvolat, ještě zvyšoval netrpělivost s odjezdem. Nakonec se anglický král, napůl uzdravený a velmi zesláblý, rozhodně chtěl nalodit v sobotu 19. března navzdory

---

3. **Vysvětlivka:** Králem se tu míní Ludvík XV., za jehož vlády Saint-Simon Paměti psal.

4. **Ediční poznámka:** Den v týdnu s datem nesouhlasí: 6. březen 1708 připadl na úterý, středa byla 7. března.

5. **Vysvětlivka:** Sir John Leake (1656–1720), anglický admirál; *chevalier* tu odpovídá anglickému titulu *sir*.

6. **Ediční poznámka:** Eskadru, která zablokovala Dunkerk a pak Forbinovu výpravu pronásledovala, vedl ve skutečnosti admirál sir George Byng, nikoli Leake.

lékařům i většině svého služebnictva. Nepřátelské lodě se stáhly; v šest hodin ráno vypluli s dobrým větrem v mlze, v níž se kolem sedmé ztratili z dohledu.

V Saint-Germain žil starý lord Greffin,[7] velmi omezený, velmi protestantský, ale velmi věrný, jehož vášeň pro lov a jeho dobrota připoutaly k panu hraběti z Toulouse, k panu z La Rochefoucauld a k lovcům u dvora, kteří ho všichni měli rádi. O ničem se vůbec nedozvěděl, dokud anglický král neodjel; ihned šel za královnou. S anglickou volností jí vyčetl, jak málo mu důvěřuje navzdory jeho službám a stálé věrnosti; důvěru, kterou projevuje jiným, kteří se mu — aniž je jmenoval — v ničem nevyrovnají; jak málo laskavosti mu kdy projevila; a skončil ujištěním, že ani jeho věk, ani jeho náboženství, ani bolest nad tím, jak špatně se s ním zachází, mu nezabrání následovat krále a sloužit mu až do poslední chvíle svého života tak, aby královnu zahanbil; a odtamtud rovnou přijel do Versailles požádat pana hraběte z Toulouse o koně a sto louisdorů a hned nato cválal přímo do Dunkerku, kde se nalodil s ostatními.

Na různých místech Dunkerku bylo zatčeno jedenáct mužů, které tam poslal guvernér Ostende, aby byl o všem přesně zpraven. Byl tu ještě dvanáctý, který se ve městě ukryl tak dobře, že ho nemohli najít; v době tohoto zatýkání však už byl anglický král na moři. Ještě téhož večera ho zastihla zuřivá bouře, po níž zakotvil za ostendskými mělčinami.

Dvakrát dvacet čtyři hodiny po vyplutí naší eskadry se před Dunkerkem objevilo dvacet sedm anglických válečných lodí. Mnoho anglických vojsk táhlo k Ostende a holandská k Brielle, aby byla připravena přeplout moře. Rambure, námořní poručík, který velel fregatě, byl bouří od eskadry oddělen. Musel přistát u pikardského pobřeží, odkud se, jakmile mohl, znovu vydal za eskadrou, o níž se domníval, že už je ve Skotsku. Plul tedy na Edinburgh a za celou plavbu nepotkal jedinou loď. Když se blížil k ústí řeky, uviděl moře pokryté čluny a malými plavidly, jimž se podle svého soudu nemohl vyhnout a k nimž se raději dobrovolně přiblížil. Jejich velitelé mu řekli, že jejich král už měl dorazit; že o něm nemají zprávy; že je netrpělivě očekáván; že to množství plavidel mu pluje naproti a vyhlíží ho; že mu vezou lodivody, aby ho dovedli do řeky a do Edinburghu, kde vše žije nadějí a radostí. Rambure, stejně překvapen tím, že se eskadra, která vezla anglického krále, ještě neukázala, jako tím, jak veřejně je známo, že brzy dorazí, plul proti proudu k Edinburghu, stále víc obklopen čluny, které mu říkaly totéž. Jeden místní šlechtic přešel z jednoho z těch plavidel na fregatu. Sdělil mu, že přední páni podepsali, a vyjmenoval je; že tito páni mají jistotu více než dvaceti tisíc mužů ze země připravených chopit se zbraní i celého města, které čeká jen na králův příjezd, aby ho provolalo. Rambure se pak vydal po řece dolů, aby se pokusil připojit k [eskadře], o niž měl tím větší starost, čím uspoko-

7. **Vysvětlivka:** Edward Griffin, lord Griffin († 1710), anglický šlechtic, který následoval Jakuba II. do vyhnanství; Saint-Simon píše Greffin.

jivější bylo, co právě viděl a slyšel. Když se blížil k ústí, uslyšel na moři velký hřmot děl a brzy nato zahlédl mnoho válečných lodí. Jak se přibližoval víc a víc a vyplouval z řeky, rozeznal Forbinovu eskadru pronásledovanou dvaceti šesti velkými válečnými loďmi a množstvím dalších plavidel, a brzy ztratil z očí jak naši eskadru, tak nepřátelský předvoj. Dál spěchal, aby se k nim připojil, ale nemohl dorazit dřív, než všechno minulo ústí. Tu, když se vyhnul nejzazším lodím anglického zadního voje, zpozoroval, že jejich flotila ostře pronásleduje anglického krále, který přitom plul podél pobřeží pod palbou děl a často i mušket. Rambure se dlouho snažil využít lehkosti své fregaty a dostat se do čela, ale stále odřezáván nepřátelskými loděmi a stále v nebezpečí zajetí se rozhodl vrátit do Dunkerku, odkud byl ihned vyslán ke dvoru, aby tam doručil tyto smutné a znepokojivé zprávy. Za pět nebo šest dní po nich následoval návrat anglického krále, který se 7. dubna vrátil do Dunkerku s malou částí svých lodí, velmi pocuchaných.

Tento panovník, když po bouři, která ho zprvu zastihla, znovu vyplul se shromážděnou eskadrou, zabloudil na dvakrát dvacet čtyři hodiny, což — když prudké větry už ustaly — není snadné pochopit na plavbě od výšky ostendských mělčin, kam se během bouře uchýlili, k edinburské řece. Tento omyl dal Angličanům čas je dostihnout, načež anglický král svolal radu, aniž k ní přizval kohokoli z ostatních lodí. V poradách se ztratilo mnoho a velmi drahocenného času. Prosadil se Middleton, který jediný měl veškerou důvěru. Promeškali čas k vplutí do řeky. Angličané byli tak blízko, že nebylo možné opsat oblouk a vplout dovnitř a vyhnout se boji, ať už při vplouvání, nebo v řece samé, a v nejlepším případě by byli pronásledováni tak zblízka, že by je při vylodění spálili. Rozhodli se tedy minout edinburskou řeku, plout podél pobřeží a dostat se do přístavu Inverness o patnáct či dvacet mil dál. Middleton však křičel tak hlasitě, že anglického krále očekávají jen v Edinburghu a že jinde nenajdou nic připraveného, a rytíř z Forbinu ho podpořil tak mocně a tak dvojznačným způsobem, že navzdory vévodovi z Perthu, navzdory oběma Hamiltonům, navzdory všem předním důstojníkům lodi a aniž byl kdokoli přizván z ostatních plavidel, bylo rozhodnuto vydat se zpět do Francie. Podél pobřeží tedy téměř vůbec nepluli a obrátili.

Při tomto obratu nepřátelská flotila, plující pod plnými plachtami, dostihla svým předvojem zadní voj eskadry a svedla s ním velmi tuhý boj. Rytíř z Tourouvre se v něm velmi vyznamenal a svou lodí stále kryl loď anglického krále, jehož záchrana byla výhradně jeho zásluhou. Angličané zajali dvě válečné lodi a několik plavidel. Na jedné z těch dvou lodí byli markýz z Lévis, lord Greffin a dva Middletonovi synové, kteří byli všichni po různém špatném zacházení dopraveni do Londýna. Greffin, rychle odsouzený k smrti, své soudce urážel, pevně trval na tom, že neodpoví jediné slovo, které by se mohlo kohokoli týkat, pohrdal smrtí a soudce tolik zahanbil,

že popravu odložili. Královna[8] mu poslala odklad, pak další, aniž o něj kdy požádal, a nakonec zůstal na svobodě v Londýně na čestné slovo. Dostával stále nové odklady, všude byl dobře přijímán a žil tam jako ve své vlasti; když byl nakonec ujištěn, že [odklady] nikdy nepřestanou, žil tam takto několik let, už velmi starý, a zemřel tam přirozenou smrtí.[9] Dva Middletonovi synové nebyli ani zatčeni, ani stíháni, ale všude velmi vlídně přijímáni. Pan z Lévis byl poslán do Nottinghamu dělat společnost maršálovi z Tallard a ostatním zajatcům; ostatní z té lodi byli posláni zpět do Francie na čestné slovo. Když bylo rozhodnuto obrátit k Dunkerku, otevřel anglický král na své lodi balíček, který mu Chamillart odevzdal zapečetěný. Znal jeho obsah a velmi pravděpodobně i Gacé. Odevzdal mu jmenovací listinu a prohlásil ho maršálem Francie. Lacineji se jím stát nedalo. Gacé ihned přijal jméno maršál z Matignonu na památku svého praděda, který byl ozdobou jejich rodu. Lévis byl zároveň prohlášen generálporučíkem; právě proto ho jeho tchán dal nalodit.

Tehdy si anglický král poprvé vzal, aby zůstal inkognito, jméno rytíř svatého Jiří a jeho nepřátelé mu poprvé dali jméno Pretendent; obě mu nakonec zůstala. Projevil mnoho vůle a pevnosti, které však pokazil poddajností, plodem špatné výchovy, přísné a stísněné, jakou mu dala jeho matka královna, zčásti ze špatně chápané zbožnosti, zčásti z touhy udržet ho ve strachu a v závislosti, neboť chtěla se vší svou Svatostí vždycky vládnout. Napsal z Dunkerku, že by chtěl zůstat v některém sousedním městě až do zahájení tažení, kterého se žádal zúčastnit ve Flandrech. Tato druhá část mu byla povolena, ale přiměli ho vrátit se do Saint-Germain. Hough ho předešel s deníky cesty a s deníkem Forbinovým, jemuž král udělil tisíc tolarů penze a deset tisíc odměny, což mu zjednal Pontchartrain, jemuž Forbin po svém tak dobře posloužil. Hough byl ještě před odjezdem jmenován irským pairem.

Anglický král přijel do Saint-Germain v pátek 20. dubna a následující neděli přijel s královnou do Marly, kde byl král. Byl jsem na to setkání zvědav. Bylo velmi krásně. Král, následován všemi, jim vyšel vstříc. Když se chystal sestoupit po schodech terasy a my jsme na konci aleje Perspektivy viděli dvůr ze Saint-Germain, jak se pomalu blíží, Middleton se sám velmi nápadně přiblížil ke králi a objal mu stehno. Král ho přijal vlídně, promluvil s ním třikrát čtyřikrát, pokaždé se na něj upřeně zahleděl, až by to jiného přivedlo do rozpaků, a pak vykročil do aleje. Když se k sobě přiblížili, pozdravili se, pak se oba králové zároveň odpoutali každý od svého dvora, oba trochu zrychlili krok, dosti stejnoměrně jeden jako druhý, a se stejnou rovností se několikrát pevně objali. Na tvářích všech těch ubožáků byl vepsán žal. Vévoda z Perthu se pak králi poklonil a ten ho přijal zdvořile, ale jen jako velkého pána. Po-

8. **Vysvětlivka:** Zde i níže, kde jde o počínání Londýna, se „královnou" míní anglická královna Anna, nikoli královna Marie Modenská ze Saint-Germain.

9. **Ediční poznámka:** Lord Griffin nežil v Londýně na svobodě: byl vězněn v Toweru, kde po opakovaných odkladech popravy zemřel přirozenou smrtí v listopadu 1710.

tom se šlo k zámku za několika lhostejných slov, která umírala na rtech. Královna s oběma králi vešli k paní z Maintenon, princezna zůstala v salonu s vévodkyní z Bourgogne a celým dvorem. Pan princ de Conti, ovládnut svou přirozenou zvědavostí, se zmocnil Middletona; vévoda z Perthu se ujal vévody z Beauvilliers a Torcyho. Těch několik dalších Angličanů, přijímaných vlídněji než obvykle, aby se rozpovídali, se rozptýlilo mezi dvořany, kteří z jejich zdrženlivosti nevytěžili nic než strojenou nevědomost, jež mnoho prozrazovala, a obecné nářky na osud a nešťastné náhody. Oba králové byli dlouho mezi čtyřma očima, zatímco paní z Maintenon bavila královnu. Za hodinu vyšli; následovala krátká a smutná procházka, kterou návštěva skončila.

Middleton byl silně podezírán, že Angličany dobře varoval. Ti nedali najevo, že by cokoli tušili, ale potichu učinili všechna opatření, ukryli své námořní síly, předstírali, že jejich větší část posílají doprovodit konvoj do Portugalska, drželi v pohotovosti tu trochu vojska, kterou v Anglii měli, a posunuli je ke Skotsku, kam zatím poslali spolehlivé lidi, než bude lépe; a královna pod různými záminkami důvěry a přátelství zdržela v Londýně vévodu z Hamiltonu,[10] nejvlivnějšího pána Skotska, který se tam právě chystal vrátit a který byl duší a hlavou celé té věci. Svému parlamentu o ní dala zprávu, teprve když se stala veřejnou; a když ztroskotala, nechtěla nikoho stíhat a moudře se vyhnula tomu, aby uvrhla Skotsko do zoufalství. Celé toto počínání velmi posílilo její autoritu doma, získalo jí srdce a vzalo všem chuť se dál bouřit, protože už nebylo naděje na úspěch. Tak ztroskotal projekt, tak dobře a tak tajně vedený až do provedení, které bylo žalostné, a s tímto projektem i plán vzpoury v Nizozemí, na nějž už nebylo dovoleno ani pomyslet.

Spojenci velmi hlasitě rozhlašovali tento pokus mocnosti, o níž měli důvod se domnívat, že je v koncích, která to ani netajila, aby je tím lépe oklamala, a která, zatímco neustále činila ponižující kroky k dosažení míru prostřednictvím obskurních emisarů, jež posílala na všechny strany s lákavými návrhy, nemyslela na nic menšího než na vpád do Velké Británie a následně na rozšíření svých výbojů všude. Účinek toho byl velký: tato obávaná aliance se ještě víc semkla a rozhořčila. Heinsius,[11] pensionář Holandska, vlivnější, než byl na tomto vysokém místě ve své republice kdy kdokoli jiný, zdědil všechen duch, všechny záměry a všechnu nenávist prince oranžského. Jinde uvidíme, že princ Evžen, Marlborough a on byli jedno a že tento obávaný triumvirát vše řídil. Oba generálové už jednali s pensionářem v Haagu. Princ Evžen odmítl jít do Španělska, což mu arcivévoda nikdy neodpustil, a vždycky ho obviňoval, že zabránil vídeňskému dvoru, aby mu pomohl tolik a tak včas, jak by bylo třeba k zajištění jeho úspěchů. Velet armádě ve Španělsku odešel Starhemberg. Chtěl jsem

---

10. **Vysvětlivka:** James Hamilton, 4. vévoda z Hamiltonu (1658–1712), přední skotský šlechtic; nezaměňovat s bratry Hamiltonovými z doprovodu anglického krále.

11. **Vysvětlivka:** Anthonie Heinsius (1641–1720), velký pensionář Holandska od roku 1689, nejbližší spolupracovník Viléma III. a po jeho smrti hlavní politik Spojených provincií.

vylíčit celou tuto nezdařenou skotskou výpravu najednou; vraťme se nyní trochu zpět.

Kapitola desátá

Sňatek Béthuna se sestrou vévody z Harcourtu; Fervaquese se slečnou z Bellefonds; Gassiona s jednou z dcer Armenonvillových; Monasterola s vdovou po La Chétardiem. — Kancléř Pontchartrain odmítá bohatý Theveninův odkaz. — Smrt starého markýze z Mailly a jeho substituce. — Smrt vévodkyně z Uzès. — Odchod do ústraní, povaha a příhody Brissaca, majora tělesné gardy. — Kardinál z Bouillonu prohrává před králem spor s reformovanými mnichy z Cluny. — Sňatek a grandeza dnešního pana z Nevers. — Původ a povaha Jarzého, který nastupuje po Puysieuxovi ve Švýcarsku. — Pokus kapitána řadové lodi, který přijal jméno a erb Rouvroy, dosáhnout uznání za příslušníka mého rodu. — Paní vévodkyně z Bourgogne potratila. — Podivný králův výrok. — Zapomenutá historka o abbém z Polignaku, pozdějším kardinálovi. — Chamillartova cesta za bavorským kurfiřtem do Flander. — Monseigneur vévoda z Bourgogne tajně určen pro flanderskou armádu a vévoda z Vendôme pod ním.

Uzavřelo se několik sňatků. Béthune, synovec polské královny, který neměl téměř žádné jmění a kterému víc záleželo na spříznění než na majetku, se oženil se sestrou vévody z Harcourtu, jež dostala věnem jen osmdesát tisíc livrů. Škoda, že tyto Paměti podle svého zamýšleného rozsahu nedosáhnou až k době smrti posledního knížete z rakouského rodu.[1] V tomto sňatku, na pohled tak lhostejném a evropským mocnostem tak naprosto neznámém, by se ukázal zárodek, jehož slabost Prozřetelnost určila k tomu, aby je všechny rozhýbal, aby zničil onu proslulou pragmatickou sankci, k jejíž obraně se zavázala celá Evropa, a aby na hlavu bavorského knížete, který nebyl s to nikomu uškodit, vložil císařský diadém a českou korunu a k tomu ještě rozdělil další provincie s dalšími provinciemi na úkor dědičky, která si byla všemi tak jista, spolu s císařstvím pro svého manžela, a která měla tak mocné obránce, jejichž zájmy byly totožné s jejími.[2] Kdo uvažuje o událostech, o nichž vyprávějí dějepisy, v jejich skutečném a prvotním původu, v jejich stupních a v jejich postupu, tomu snad žádná zbožná kniha (po knihách božských a po velké, stále otevřené knize přírodní podívané) nepovznáší mysl tolik k Bohu, žádná více neživí ustavičný obdiv k němu a žádná zřetelněji neukazuje naši nicotu a naše temnoty. Tato úvaha se mi vydrala při této příležitosti; pozornému oku by se hodila na nekonečně mnoho jiných, avšak

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Posledním císařem z rodu Habsburků byl Karel VI., který zemřel 20. října 1740.

2. **Vysvětlivka:** Narážka na válku o rakouské dědictví (1740–1748). Pragmatickou sankcí chtěl Karel VI. zajistit celé habsburské dědictví své dceři Marii Terezii, po jeho smrti ji však řada mocností přestala respektovat; bavorský kurfiřt Karel Albrecht se dal roku 1741 provolat českým králem a roku 1742 byl zvolen císařem (Karel VII.).

ne se stejnou průkazností a jasností, jakou má zde pro toho, kdo zná z první ruky jedinou pružinu této velké události a různé pohyby této jediné pružiny.

Fervaques, syn Bullionův, se oženil s dcerou markýzy z Bellefonds a Gassion s jednou z dcer Armenonvillových. Gassion byl vnukem staršího bratra maršála z Gassionu a dnes slouží s dobrou pověstí jako generálporučík. Monasterol, vyslanec bavorského kurfiřta, který měl kurfiřtovu plnou důvěru a přijímal zde jeho subsidie, velký hráč, velký marnotratník a stálý host vybrané společnosti, se zamiloval do vdovy po La Chétardiovi, guvernérovi Belfortu, bratru onoho faráře od Saint-Sulpice, duchovního vůdce paní z Maintenon. Měla s La Chétardiem děti; nejstarší z nich byl velvyslancem v Prusku, kde sloužil velmi dobře, a nyní je velvyslancem v Petrohradě, kde se podílel na převratu, který dosadil na trůn carevnu Alžbětu, dceru slavného cara Petra I. Tato paní z La Chétardie byla postavy jako malovaná, vysoká, velmi krásná, bez ducha, ale velmi náchylná k milostným pletkám a ve velmi špatné pověsti, velká marnotratnice a velmi panovačná. Podmanila si Monasterola, který se dopustil té pošetilosti, že si ji vzal, a potom se velmi styděl sňatek přiznat.

Thevenin, bohatý finančník, zemřel bez dětí. Za své jmění vděčil kancléři z doby, kdy byl kancléř generálním kontrolorem. Měl velmi krásný dům, sousedící s kancléřovým a nádherně zařízený, a ten mu i s nábytkem odkázal závětí. Kancléř odkaz přijmout nechtěl, ačkoli mu král radil, aby jej přijal. Tento nezištný čin byl velmi chválen, tím spíš, že poté, co s ním o tom král mluvil, kancléř o věci šest týdnů nepromluvil, takže se mělo za to, že odkaz přijme. Po uplynutí té doby vyložil králi své důvody a pak se odkazu zřekl.

Starý markýz z Mailly zemřel v devadesáti osmi letech v krásném domě, který si postavil na konci Královského mostu, a zanechal přes šedesát tisíc tolarů ročního důchodu z pozemkového majetku. Jeho žena, které tehdy bylo osmdesát let a která ho ještě dlouho přežila, se stala dědičkou veškerého jmění svého rodu, totiž Montcavrelů, smrtí syna svého bratra, dvanácti- nebo čtrnáctiletého chlapce, o něhož pečovala od smrti svého bratra a své švagrové, s nimiž se celý život soudila. Tito Montcavrelové byli starší větví rodu Monchy, k jehož mladším členům patřil maršál z Hocquincourtu, bratr děda paní z Mailly. Teta paní z Mailly z otcovy strany se provdala za staršího bratra jejího manžela. Z tohoto manželství vzešla dcera, provdaná za Montcavrela, jediného bratra paní z Mailly. Procesy a šetrností — ačkoli se oba brali s velmi malým jměním —, dědictvím po větvi Montcavrelů a velmi dlouhým životem, zcela věnovaným vybudování bohatého rodu, toho dosáhli. Sňatek jejich druhého syna s příbuznou paní z Maintenon, kterou paní z Maintenon učinila dámou šatny vévodkyně z Bourgogne, jim roku 1701 vynesl královský patent, který v jejich prospěch prolomil všechny edikty, deklarace a obyčejová práva a schválil substituci, již zřídili na markýzství Nesle a na další statky s více než čtyřiceti tisíci tolarů ročního důchodu ve prospěch mužských potomků na věčné časy. Podle všeho, co od té doby potkalo markýze z Nesle, jejich vnuka, který po nich bezprostředně na-

stoupil, se nezdá, že by Bůh požehnal buď nabytí tohoto jmění, nebo marnivosti, s níž dcerám a mladším synům nenechali z této substituce žádný podíl, ani doživotní.

Vévoda z Uzès ztratil také babičku z otcovy strany, velmi starou ženu, která už dávno žila v ústraní. Byla to žena velkých zásluh a velké zbožnosti. Pocházela z rodu Apchier, to jest ze starší větve rodu Joyeuse, rodu velkého a velmi starého, jehož různé větve nosí tak rozmanitá jména a erby, že se často nepozná, že vyšly po meči z téhož kmene. Vlastní jméno rodu je Châteauneuf, páni z Randonu.

Brissac, major tělesné gardy, který nebyl a ani se nevydával za příslušníka rodu Cossé, nýbrž byl nanejvýš velmi prostým šlechticem, se v té době odebral od dvora na svůj venkovský statek, kde zakrátko zemřel nudou a stářím ve věku přes osmdesát let. Postavou i počínáním to byl jakýsi kanec, před nímž se třásly čtyři kompanie tělesné gardy a s nímž museli počítat i kapitáni, ať byli sebevětšími velmoži a vojevůdci. Král se jím posloužil, aby svou gardu postavil na onu vysokou vojenskou úroveň, jíž dosáhla, a pro všechny její vnitřní záležitosti výdajů, řádu, služby a kázně; a celou královu důvěru si získal svou neúprosnou přesností, čistotou svých rukou a zvláštní způsobilostí pro tento druh služby. Ač vypadal ve všem jako zlý člověk, ničím takovým nebyl; byl ochotný, aniž chtěl, aby se to vědělo, a často odvrátil leckterou nepříjemnost, ale to všechno s drsnými a nepříjemnými způsoby. Byl statečný, ale jeho povinnosti, které ho poutaly ke králi, mu nikdy nedovolily od dvora odejít; tam se stal generálporučíkem a guvernérem Guise. Když jednou král mluvil o službě majorů u vojsk, jež je, mají-li být dobrými majory, činí nenáviděnými, odpověděl pan z Duras, který měl službu s holí za králem: „Je-li třeba být dokonale nenáviděn, aby byl člověk dobrým majorem, pak tu máte, Sire, nejlepšího ve Francii," a zatahal za paži Brissaca, který byl celý zkoprnělý; a král se dal do smíchu — od kohokoli jiného by to velmi nelibě nesl, ale pan z Duras si vydobyl takovou volnost, že se před králem v ničem a vůči nikomu nedržel zpátky, čímž budil velký strach, a často pronášel velmi peprné věci. Tento major měl velmi pevné zdraví, ustavičně se vysmíval lékařům a velmi často i Fagonovi přímo do očí před králem — na Fagona by si nikdo jiný netroufl. Fagon to oplácel pohrdáním, často hněvem, a při vší své inteligenci z toho býval v rozpacích. Tyto krátké výstupy byly někdy velmi zábavné.

Brissac provedl několik let před svým odchodem dámám podivný kousek. Byl to přímý člověk, který nesnášel přetvářku. S nevolí pozoroval, že v zimě o čtvrtcích a nedělích, kdy se král skoro vždy účastnil požehnání, jsou všechny tribuny lemovány dámami, kdežto když se včas vědělo, že král nepřijde, nebyla tam skoro žádná; a pod záminkou, že čtou ve svých modlitebních knížkách, měly všechny před sebou malé svíčky, aby byly vidět a aby si jich někdo všiml. Jednoho večera, kdy měl král jít na požehnání a kdy se v kapli konala každovečerní modlitba, po níž následovalo požehnání, když nějaké bylo, a všichni gardisté byli na svých stanovištích a všechny dámy na svých místech, přišel major ke konci modlitby, objevil se na prázdné královské tribuně, zvedl hůl a zvolal nahlas: „Gardisté královi, odejděte, vraťte se do svých sálů,

král nepřijde.“ Gardisté hned poslechli, mezi ženami to tiše zašumělo, malé svíčky zhasly a všechny byly pryč kromě vévodkyně z Guiche, paní z Dangeau a jedné nebo dvou dalších, které zůstaly. Brissac rozestavil u východů z kaple brigadýry, aby gardisty zadrželi, a ti je dali vrátit na stanoviště, jakmile byly dámy dost daleko, aby nemohly nic tušit. Vtom přišel král, velmi udiven, že tribuny nejsou plné dam, a zeptal se, jakou náhodou tu nikdo není. Po požehnání mu Brissac vyprávěl, co udělal, a neopomněl se při tom rozhovořit o zbožnosti dvorních dam. Král se tomu velmi smál a s ním všichni, kdo ho doprovázeli. Příhoda se okamžitě rozkřikla; všechny ty ženy by ho byly nejraději uškrtily.

Kardinál z Bouillonu ve svém vyhnanství, kde neměl lepšího zaměstnání, usiloval o to, aby si podrobil reformované mnichy clunyjské kongregace. Jako kardinál a generální opat si podrobil nereformované, protože kardinálové si přisvojili všechna práva řádových opatů, a z toho důvodu je chtěl rozšířit i na reformované. Ti namítali, že tento zlořád kardinálů lze snášet jen u mnichů, kteří nemají jiného generálního představeného; oni však podléhají zvláštnímu generálovi své reformy a správě své kongregace, a jsou proto kardinálu z Bouillonu povinni jen poctami a úctou; jeho pravomoc by u nich všechno zvrátila a nikdy u nich nebyla uznána od té doby, co byli reformováni a sdruženi v trvalou kongregaci. Z toho vznikl proces u Velké rady, které jsou svěřeny pře clunyjského řádu, a obě strany jej vedly s velkou vášnivostí. Kardinál jej prohrál v plném rozsahu a dostal se do zuřivosti. Jeho rodina obnovila křik, který — jak jsme viděli jinde — strhla nad tím, jak byl sepsán rozsudek o koadjutorství v Cluny pro abbého z Auvergne; stížnosti byly předneseny králi a na krále se naléhalo tak, že proti všem pravidlům svolil, aby věc byla přednesena před něj a znovu souzena. Projednal ji výbor tří státních radů, před nímž ji referoval dvorní referendář, a všichni čtyři přišli jedné soboty po obědě ke králi, kde zasedala finanční rada, aby byli přítomni soudcové. Kardinál z Bouillonu měl pro sebe jen tři hlasy. Jednání trvalo čtyři hodiny a rozsudek Velké rady byl potvrzen ve všech bodech. Těžko vylíčit vztek, který kardinála pojal, když se tu zprávu dozvěděl; tak mu pomátl hlavu, že měl hlavní podíl na tom, co později provedl.

Pan z Donzi, který ztratil naději, že se stane vévodou, hledal náhradu ve sňatku. Našel ji v nejstarší dceři J. B. Spinoly, guvernéra Athu a generálporučíka vojsk španělského krále Karla II., který mu roku 1677 zjednal hodnost říšského knížete a nakonec ho učinil španělským grandem první třídy za velké peníze, které Spinola zaplatil. Spinola neměl syna, jen dvě dcery; starší, na niž po jeho smrti přešla jeho grandeza, si vzal Donzi a při sňatku po ní přijal jméno princ z Vergagne. Při životě, jaký vedl, bylo třeba se bát, aby se člověk nepřeřekl a neřekl *Vergogne*.[3] Druhá dcera se provdala za

3. **Vysvětlivka:** Francouzské *vergogne* znamená stud, hanbu (*sans vergogne* = bez studu); hříčka míří na Donziho prostopášný život.

bratra pana ze Seignelay. Ani jedna, ani druhá nebyla šťastná. Princ z Chimay, tehdy švagr prince z Vergagne, se v té době stal rovněž grandem první třídy.

Puysieux, generálporučík a guvernér Huningue, jemuž velvyslanectví ve Švýcarsku vyneslo řád, jak jsme viděli, a jedno ze tří míst státních radů ze stavu meče, se unavil úřadem, který ho už k ničemu dalšímu nemohl dovést a v němž se nudil, navzdory úctě, náklonnosti a vážnosti, jichž si tam všeobecně získal. Hledalo se, koho tam poslat, a našlo se málo lidí, kteří by se o to ucházeli. Bylo k tomu třeba zvláštního postavení, jaké Puysieuxovi dávala jeho výchova spolu s králem, postavení jeho babičky a příbuzenství jeho matky, aby z toho při vší své důvtipnosti vytěžil tolik, kolik vytěžil. Za nedostatku lepšího byl k překvapení všech jmenován Jarzé. Byl to šlechtic z Anjou, velmi bohatý a velmi lakomý, duchaplný, sečtělý a s několika přáteli, ale málo se stýkal se společností a byl celý zabrán do svých záležitostí a do hromadění peněz, ačkoli neměl děti. Před více než třiceti lety přišel ve válce o paži a od té doby nesloužil a skoro ani nebyl u dvora. Nejspíš se začal nudit a chtěl konečně zkusit štěstí. Znám byl jen díky svému otci, onomu Jarzému, který se po příhodě s kapitány gardy u fejantů stal na okamžik kapitánem tělesné gardy místo starého Charosta, jemuž byl úřad brzy nato vrácen. Tato příhoda je mimo jiné velmi podrobně vylíčena v Pamětech paní de Motteville,[4] stejně jako bláznivá láska téhož Jarzého ke královně matce, která ho vyhnala[5] a kvůli níž přišel o kariéru.

Jmenování dvou generálporučíků námořních sil vyvolalo o nějaký čas později další jmenování v nižších hodnostech, s nímž Rouvroy nebyl spokojen. Byl to kapitán řadové lodi, dobrý důstojník a statečný muž, který by už dávno byl viceadmirálem, kdyby ho jeho nesnášenlivá povaha, bláznivá povýšenost a drzost, s níž všude raboval, nebyly těsně před cílem přivedly k tomu, že byl slušně vyhnán. Říkám slušně, ale přesto, navzdory jeho stížnostem a křiku, bez jakékoli náhrady. Byl to člověk, jehož otec nebo děd, nikomu neznámý, zřejmě shledal, že jméno a erb Rouvroy jsou z těch, mezi nimiž si vybíral, nejlepší, protože si je přisvojil, aniž k tomu rodu patřil. Pro jejich bezvýznamnost to dlouho zůstalo bez povšimnutí. Tento Rouvroy měl dvě sestry. Krása jedné z nich dlouho budila rozruch. Byla dvorní slečnou Madame a vzal si ji Saint-Vallier, tehdy kapitán stráže královské brány. Druhá nahrazovala krásu intrikami. Byla rovněž dvorní slečnou Madame; provdala se za bohatého šlechtice z okolí Cambrai, který vlastnil panství Oisy a nosil jeho jméno; obě měly děti. Před Monsieurem a Madame se vydávaly za příslušnice téhož rodu jako my. Jejich bratr se oženil tak, jak se jim nelíbilo; dělaly, co mohly, aby mu v tom zabránily. Když už nevěděly, co dělat, napadlo je přijít za mým otcem v naději, že je nezapře do očí a že

4. **Vysvětlivka:** Françoise Bertaut de Motteville (asi 1621–1689), komorná a důvěrnice královny Anny Rakouské; její paměti jsou hlavním pramenem k dějinám regentství a Frondy.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 6, č. III).

od něho získají ochranu, s níž by zabránily sňatku, který se měl už už slavit. Řekly mu, že se k němu utíkají se stížností na svého bratra a s otázkou, zda strpí, aby se člověk, který má tu čest patřit k jeho rodu, takto oženil.

Můj otec, který s nikým z nich nikdy neměl žádné styky a který byl prchlivý, vzplanul a odpověděl jim bez okolků, že nezná ani jeho, ani je; že o tomto příbuzenství nikdy neslyšel; že je vyzývá, aby je dokázaly; a že se tudíž do jejich záležitostí plést nebude. Dodal, že je až dost, když mlčí k tomu, že nosí jméno Rouvroy a kříž z jeho erbu, a že mu nemusejí ještě drze přicházet vykládat o nějakém falešném příbuzenství. Jejich jedinou odpovědí byl proud slz a odešly zaražené, zahanbené a vzteklé nad urážkou, kterou si právě přivodily. Výstup se odehrál v pokoji mé matky, která neřekla ani slovo; byl jsem při tom a tak mě to zasáhlo, že si to pamatuji jako včera, teď když to píšu. Paní ze Saint-Vallier byla tehdy vdaná, v plném rozkvětu své krásy, stále ve velkém světě, obletovaná nápadníky, a měla všechen důvtip a obratnost, aby tolika předností využila. Její sestra byla dvorní slečnou Madame. Šly si stěžovat Monsieurovi, který byl právě v Paříži, a nadělaly ze své příhody velký povyk, jímž můj otec dokonale pohrdl. Monsieur ho dal poprosit, aby se zastavil v Palais-Royal. Tam vyložil jemu i Madame, jak se věc má a co se mezi ním a těmi ženami odehrálo, takže oba zůstali spokojeni a poradili jim, aby mlčely, když nemají žádné důkazy, které by mohly předložit. Tak to rázem skončilo a jejich bratr se oženil.

Zde by bylo místo vysvětlit své jméno a svůj erb a jak si tito lidé se jménem, které nenosím, a s polovinou erbu, který mám ve čtvrceném štítě, ve skutečnosti osobovali příslušnost k mému rodu;[6] ta odbočka by však byla příliš dlouhá: lépe se hodí mezi Doklady, aby nepřerušovala nit vyprávění. Uplynulo mnoho let, aniž jsem o tom dál něco slyšel. Žena, kterou si Rouvroy vzal, byla dcerou podvychovatelky dcer Monsieura a zesnulé Madame, jeho první ženy. Ukázalo se, že je to osoba duchaplná, ctnostná, mírná a skutečně záslužná; byla výborně zapsána u paní princezny de Conti a nehnula se od ní, v přátelství, vážnosti a důvěře, a stejně ji měly rády a vážily si jí slečna z Lislebonne, paní z Espinoy a paní z Urfé; byla také velmi zadobře s paní z Villequier, později z Aumontu, a s paní z Châtillonu, její sestrou. I Monseigneur, který se tehdy od paní princezny de Conti nehnul, k ní pojal náklonnost a byla vždy u všeho s nimi. Nakonec se muž nebo žena začali nudit v postavení, které bylo příjemné ve Versailles a ve Fontainebleau, ale nikoli u dvora. Aby k němu patřila, totiž k slavnostem a k cestám do Marly, musela by mít přístup ke stolu a do kočárů jako dámy z urozených rodů; to chybělo k pevné spokojenosti jejího života, a to by měla samo sebou, kdyby její muž patřil k mému rodu. Začal se mi tedy dvořit na galeriích, potom ke mně občas chodit po ránu jako člověk, který se uchází o mou přízeň coby přítele Pontchartrainova kvůli svému postupu v námořnictvu. Přijímal

6. **Vysvětlivka:** Saint-Simonovo rodové jméno je Rouvroy (Louis de Rouvroy, vévoda ze Saint-Simon); vévodský titul nesl podle panství Saint-Simon.

jsem ho zdvořile; dokonce jsem mu účinně posloužil, nakolik jsem mohl, ale stále jsem bedlivě sledoval jeho řeči a kroky, neboť jsem měl velmi živě v paměti, co se odehrálo mezi jeho sestrami a mým otcem. Takto to trvalo několik let, aniž padla zmínka o něčem jiném než o postupu, a já byl stále zdvořilý a ochotný, ale přece jen na stráži, abych ho k sobě nepřitáhl.

Konečně letos ke konci postu, dotčen jmenováním v námořnictvu, o němž jsem mluvil, přišel si ke mně živě stěžovat, pochvaloval si, že vyvedl syna z námořnictva a dal ho do pluku gardy, a dodal, že podle všeho, co o něm slyší od vévody z Guiche a ode všech důstojníků, doufá, že syn neudělá hanbu mně ani jménu, které nosí. Porozuměl jsem té řeči. Scházeli jsme po schodech, já, abych jel na oběd do Paříže, a on mě doprovázel. Místo jakékoli odpovědi jsem se ho zeptal, zda tam nechce něco vzkázat, a rozloučil jsem se s ním u galerie; zdál se mi velmi rozpačitý. Než jsem nasedl do kočáru, zašel jsem k paní z Urfé, vyprávěl jí, co mě právě potkalo, i příhodu svého otce, a poprosil ji, aby laskavě vyřídila Rouvroyovi a jeho ženě, že dokud byly zdvořilosti jen nejednoznačné, přijímal jsem je se vší vlídností, jakou si mohli přát, ale že po řeči, kterou jsem právě vyslechl, nemohu zastírat, že o žádném příbuzenství s nimi nevím; že jsem o něm nikdy nic jiného neslyšel od svého otce ani od tří ostatních větví našeho rodu, z nichž moje větev je teprve čtvrtá; že mám Rouvroye za tak dobrého, jak si jen může přát, ale nikoli za příslušníka svého rodu; že takové věci spočívají v důkazech, že budu rád, když mi nějaké ukáže, na jejichž základě bych ho mohl uznat, ale že do té doby to neudělám, a že on sám, nemá-li žádné, by si počínal nehezky, kdyby si to chtěl osobovat, a osoboval by si to marně. Dodal jsem, že ji prosím, aby o tom podala zprávu paní princezně de Conti a řekla jí, že nebýt přátelství, které chová k jeho ženě, nebyl bych řeči o příbuzenství naslouchal tak trpělivě, a že by se měl spokojit s tím, že ho nechávám dělat, co se mu zlíbí, se jménem a erbem, které si bere, a nechtít k tomu ještě být uznáván za to, čím není a o čem nemůže dokázat, že jím je, protože se o to ještě ani nepokusil.

Když jsem se vrátil do Versailles, potkal jsem vévodu z Aumontu, jak vychází od kancléře, právě když jsem tam vcházel. Zastavil mě v předpokoji a pronesl dlouhou předmluvu o Rouvroyově zoufalství, o tom, že není dovoleno napadat lidi kvůli jejich původu, a o rozruchu, který to vyvolává. Dal jsem se do smíchu a řekl mu, že toho člověka kvůli jeho původu napadám tak málo, že jsem si ani nedal práci zjistit, kdo je a jakým právem nosí jméno a erb, které nosí; ale pokud si myslí, že mě povykem, stížnostmi a řečmi přiměje, abych ho uznal nebo mlčky připustil, aby se věřilo, že patří k mému rodu, může být pevně přesvědčen, že to neudělám. Pan z Aumontu mi odpověděl, že takové záležitosti jsou vždycky choulostivé a nepříjemné; že ke mně mluví z přátelství a v mém zájmu; že v otázkách příbuzenství nemá být člověk vždycky tak úzkostlivý; že Rouvroy zuří a je odhodlán přednést své stížnosti králi. Odpověděl jsem opět se stejnou chladnokrevností, že bude-li Rouvroy tak pošetilý, aby si stěžoval králi, že ho nechci uznat, budu mít tu čest vyložit králi

své důvody, které se mu, jak věřím, zalíbí stejně jako Rouvroyovy; že jedním slovem to není věc křiku, nýbrž důkazů, k nimž se budu stále vracet; že všechen ten povyk mnou ani v nejmenším nepohne, ale že jsem přesvědčen, že velmi uškodí tomu, kdo se k němu uchyluje místo důkazů, které by bylo tak snadné předložit, kdyby nějaké měl, a bez nichž je tak směšné si to osobovat. Nechal jsem tak pana z Aumontu málo spokojeného s posláním, které na sebe zřejmě vzal z přátelství k paní z Rouvroy, i s účinkem své výmluvnosti. Přesto jsem učinil svá opatření u Monseigneura a u krále, a potom jsem si nic nedělal z toho štěkotu, který jsem oplácel jen pohrdáním.

Dozvěděl jsem se, že Rouvroy obešel naše ostatní větve a nebyl s nimi o nic spokojenější než se mnou. Obešel různé genealogy, kteří ho neuspokojili o nic lépe, mezi jinými Clérembaulta,[7] který ho ujistil, že nikdy nenajde ani stín sebemenšího důkazu, ba že se ani nedostane nijak vysoko do minulosti. K mému velkému překvapení mu slečna z Lislebonne a paní z Espinoy poradily, aby mlčel, protože mu nárok, který byl odmítnut a který nemohl dokázat, nenapravitelně škodí. Jeho žena ustavičně oplakávala pošetilost, kterou se ze všech sil snažila zastavit. Nakonec, když se unavil křikem a štěkáním na měsíc — aniž mu ovšem uklouzlo něco jiného než stížnosti a nářky, jimiž mě nic nemohlo zranit —, rozhodl se mlčet a od té doby jsem o tom neslyšel.

Nepovažoval jsem za správné tuto příhodu vynechat, abych v omylu nenechal ty, které by do něj mohlo uvést jméno a erb, jež si tito lidé vzali. Řekl jsem už v souvislosti s Maupertuisem a rodem Melunů, že ve Francii se v tomto ohledu může dělat cokoli, není cesty, jak tomu zabránit, není soudu, který by to vyslechl. Jeden námořní kadet, který nebyl z rodu Rochechouartů, si vzal jejich jméno a erb. Zastihl pana z Vivonne, který se právě chystal nalodit kvůli povstání na Sicílii;[8] ten se to dozvěděl, a protože tomu nemohl zabránit, zavolal si ho přede všemi a poděkoval mu za dobré mínění, jež má o jeho rodu, neboť jistější důkaz toho nemohl podat, než když dal jeho rodu přednost před tolika jinými, když si pro sebe vybíral jméno a erb. Přejděme nyní k něčemu zajímavějšímu.

Vévodkyně z Bourgogne byla těhotná a necítila se dobře. Král chtěl, proti svému zvyku, jet do Fontainebleau hned na začátku příznivého ročního období a oznámil to. Mezitím chtěl jezdit do Marly. Jeho vnučka ho velmi bavila, nemohl se bez ní obejít, a tolik cestování se s jejím stavem nesnášelo. Paní z Maintenon to znepokojovalo a Fagon k tomu opatrně podotýkal svůj názor. To krále obtěžovalo, protože byl zvyklý se v ničem neomezovat a byl zhýčkaný tím, že viděl své milenky cestovat těhotné nebo sotva po porodu, a to vždycky ve velkém dvorním šatu. Námitky proti cestám do Marly mu je znepříjemňovaly, ale zmařit je nedokázaly. Jen dvakrát

---

7. **Vysvětlivka:** Pierre de Clairambault (1651–1740), genealog královských řádů; jiná osoba než stejnojmenný generálporučík i než maršálka z Clérembault.

8. **Vysvětlivka:** Povstání Messiny proti španělské vládě (1674–1678), které Francie podporovala; Vivonne, generál galér, tam velel francouzské výpravě.

odložil cestu, která se měla konat nazítří po Bílé neděli, a jel teprve ve středu následujícího týdne, přes všechno, co se dalo říci a udělat, aby se mu v tom zabránilo nebo aby princezna mohla zůstat ve Versailles.

Následující sobotu, když se král po mši procházel a bavil se u kapřího bazénu mezi zámkem a Perspektivou, uviděli jsme přicházet pěšky vévodkyni du Lude, úplně samotnou, a s králem přitom nebyla žádná dáma, což se ráno stávalo zřídka. Pochopil, že mu má něco naléhavého říci, a šel jí naproti; když byl od ní kousek, ostatní se zastavili a nechali ho dojít k ní samotného. Rozhovor mezi čtyřma očima netrval dlouho. Vévodkyně se vrátila a král přišel zpátky k nám, až skoro ke kaprům, aniž promluvil slovo. Každý dobře viděl, oč jde, a nikdo nespěchal promluvit. Nakonec se král, když došel až k bazénu, rozhlédl po nejpřednějších z přítomných a, aniž kohokoli oslovil, pronesl rozmrzele jen tato slova: „Vévodkyně z Bourgogne potratila." Hned začal pan z La Rochefoucauld naříkat, pan z Bouillonu, vévoda z Tresmes a maršál z Boufflers polohlasem opakovali totéž, a pak pan z La Rochefoucauld ještě hlasitěji vykřikl, že je to největší neštěstí na světě a že když už potratila i dříve, možná už žádné děti mít nebude. „Ech! A kdyby to tak bylo," přerušil ho najednou zlostně král, který do té chvíle neřekl ani slovo, „co by mi na tom záleželo? Což už nemá syna? A kdyby i ten zemřel, což vévoda z Berry není ve věku, kdy se může oženit a mít je? A co mi záleží na tom, kdo z nich po mně nastoupí? Nejsou to snad všichni stejně moji vnuci?" A hned nato prudce: „Chvála Bohu, že potratila, když už k tomu mělo dojít, a už mi nebudou překážet v mých cestách a ve všem, co chci dělat, námitky lékařů a mudrování porodních bab. Budu jezdit sem a tam, jak se mi zlíbí, a dají mi pokoj." Po tomto výbuchu nastalo ticho, že by bylo slyšet jít mravence. Klopili jsme oči, sotva se kdo odvážil dýchat. Všichni stáli jako omráčení. I lidé ze správy staveb a zahradníci zůstali bez hnutí. To ticho trvalo přes čtvrt hodiny.

Přerušil je král, opřený o balustrádu, aby promluvil o jednom kaprovi. Nikdo neodpověděl. Pak se o těch kaprech obrátil k několika lidem ze správy staveb, kteří nevedli rozhovor jako obvykle; mluvilo se s nimi jen o kaprech. Všechno vázlo a král po nějaké chvíli odešel. Jakmile jsme se mimo jeho dohled odvážili pohlédnout jeden na druhého, naše oči, když se setkaly, si řekly všechno. Všichni, kdo tam byli, se v tu chvíli stali důvěrníky jeden druhého. Lidé žasli, divili se, rmoutili se, krčili rameny. Ať je ta scéna dnes jakkoli vzdálená, mám ji stále stejně živě před očima. Pan z La Rochefoucauld zuřil a tentokrát neměl nepravdu. První štolba div neomdlel hrůzou; já jsem zkoumal očima i ušima všechny přítomné a byl jsem sám se sebou spokojen, že jsem už dávno usoudil, že král miluje a počítá jen se sebou a že je sám sobě posledním cílem. Ta podivná slova se rozlehla daleko za hranice Marly.

Než půjdu dál, musím se na chvíli vrátit zpět, abych nezapomněl na jednu příhodu, která měla být zapsána už koncem roku 1705 nebo nejpozději začátkem roku 1706. Toto přesunutí poslouží přinejmenším jako úvod k jinému, důležitějšímu. Čtenář si vzpomene, co bylo na svém místě řečeno o abbém z Polignaku, o jeho zjevu, o

jeho povaze, o jeho oslnivém postavení u dvora od návratu z vyhnanství a o jeho nebezpečné galantnosti. Viděl jsem ho, hned od začátků té doby, jak se usilovně dvoří vévodovi z Chevreuse, jak ho přivádí na vědecké otázky, nechává jim otevřené konce, aby se k nim mohl vrátit, a jak se nakonec uvedl do jeho domu, což nebyla snadná věc. Toto počínání mě přimělo k úvahám. Elegantní mrav a pan z Chevreuse k sobě nepatřili, tím méně způsoby abbého z Polignaku nebo kohokoli z dvořanů, s nimiž byl zvlášť spřátelen. Domníval jsem se, že vidím jeho záměr; domníval jsem se také, že vidím jeho nebezpečí. Utvrzoval jsem se v tom čím dál víc a nakonec jsem se rozhodl upozornit na ně toho, koho se týkalo nejvíce. Jednoho večera v Marly jsem mezi čtyřma očima rozmlouval s vévodou z Beauvilliers u jeho krbu a projevil jsem mu svůj údiv nad tak novým přátelstvím vévody z Chevreuse a abbého z Polignaku, kteří se k sobě tak málo hodili. Pan z Beauvilliers mi řekl, že je to zcela přirozené; že oba mnoho vědí, oba jsou duchaplní lidé; že v Marly je člověk víc pospolu než ve Versailles a lidé se častěji potkávají u krále v různých hodinách; že bylo zcela přirozené, že je náhoda svedla k debatě o nějakých otázkách krásné literatury nebo vědy; že vím, jací oba jsou; že od otázky k otázce si zvykli spolu rozmlouvat a zalíbilo se jim to, a že tak vzniklo to přátelství.

Řekl jsem mu, že ze strany pana z Chevreuse je to zcela prosté, ale že ze strany abbého z Polignaku se mi zdá, že v tom vidím záměr; že podle mého mínění si z něho chce udělat most, aby se dostal k němu samému. „Ech, nu," přerušil mě vévoda, „i kdyby to tak bylo, co je na tom zlého? Je pravda, že mi o něm pan z Chevreuse mluvil; viděl jsem ho u něho a on ho přivedl ke mně. Je to muž z dobrého rodu, velmi duchaplný a velmi příjemný společník, od něhož se lze dozvědět tisíc příjemných věcí." — „Ach, pane, právě o to jde," řekl jsem mu. „Vy ho za takového máte, a je to pravda. On však chce z Vás samého udělat další most, aby pronikl až k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne." — „A proč," odvětil, „bychom mu ho neukázali, je-li v příjemném rozhovoru pro monseigneura vévodu z Bourgogne čemu se naučit a co užitečného najít? Nevidím v tom nic nevhodného." — „A já," řekl jsem mu, „v tom vidím mnoho nevhodného, a to takového, že to pocítíte, teprve až už bude pozdě."

Trochu se rozladil a s mírným, vlídně vyzývavým výrazem mě požádal, abych mu vyložil, co jemu samému nepřichází na mysl. „Hle," řekl jsem mu, „Vaše láska k bližnímu se už plaší. Ale odpusťte mi, že Vám řeknu, že s tak choulostivou láskou k bližnímu člověk nic neví a u dvora upadá do mnoha nesnází. Když už jsem ji začal plašit, půjdu až do konce. Snažte se, pane, poznat své lidi. Abbé z Polignaku je okouzlující siréna, a to z řemesla a z povolání. Je to člověk falešný a ctižádostivý, který se pustí do čehokoli a jemuž nebude zatěžko žádný prostředek, aby dosáhl svých cílů. Celý jeho dosavadní život nebyl nic jiného. Jeho mravy, jeho styky, jeho chování nemají nic společného s panem z Chevreuse ani s Vámi. K němu šel jen proto, aby se dostal k Vám; Vás si chce získat jen proto, aby se přes Vás dostal k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, kterého okouzlí svým duchem, svou mluvou, svými vědomostmi. Tam

zakotví sám, a jakmile zakotví, bude ho chtít ovládnout, aby udělal kariéru, a bude tedy myslet jen na to, jak Vás odstranit, aby ho měl sám; a pamatujte si, pane, že Vám předpovídám, že se mu to podaří, budete-li tak prostoduchý, že ho uvedete."

Pan z Beauvilliers se doopravdy rozzlobil. Řekl mi, že se se mnou už nedá rozumně mluvit; že všechno podezírám; že o všech soudím zle; zkrátka že cokoli mi přijde na mysl, to se mi zdá, že vidím; že se nezaleknu ničeho — ani porušení lásky k bližnímu, ani opovážlivých soudů, ani přičítání nemožných záměrů; že ho nepřesvědčím, že by abbé z Polignaku měl myšlenku, vůli, nebo i kdyby tomu tak bylo, moc ho vytlačit, ať by u mladého prince měl sebevětší úspěch; a že mě konečně prosí, abych mu o abbém z Polignaku už nikdy nemluvil. „Budete poslechnut," řekl jsem mu, „a velmi přesně, ale na Vaši škodu, pane; nemohu se zdržet, abych Vám to naposledy neopakoval a nepoprosil Vás, abyste si na to vzpomněl." Pak jsme přešli k jiným věcem. Měl, co chtěl; jméno abbého z Polignaku jsem před ním už nevyslovil; přestal jsem o něm mluvit i s panem z Chevreuse. Uvidíme, že jsem byl prorokem a že to pan z Beauvilliers pokorně uznal. Nemohl si to zastírat v době toho, co budu vyprávět. Tehdy mi to ještě nepřiznal; ale to, co se mu přihodilo v souladu s tím, co jsem mu předpověděl, ho mělo pro příště učinit povolnějším. Je pravda, že ho oklamala nehoráznost té věci. Vraťme se nyní do doby, v níž jsme byli, totiž do Marly po Velikonocích.[9]

Náhoda často prozradí prostřednictvím sluhů věci, o nichž se má za to, že jsou dobře utajeny. Někteří z mých sluhů se přátelili se sedlářem v Paříži, který tajně pracoval na polní ekvipáži monseigneura vévody z Bourgogne a byl tak neopatrný, že jim to řekl a ukázal jim ji, přičemž jim vřele doporučoval mlčenlivost, kterou sám nedodržoval. Vyprávěli mi to: to mi otevřelo oči ohledně velmi podivné cesty, kterou podnikl Chamillart do Flander s Chamlayem[10] a Puységurem. Odjel z Versailles večer v samý den Velikonoc, vrátil se do Marly večer 20. dubna a na této cestě strávil dvanáct dní. Jeho velmi chatrné zdraví činilo cestu nápadnou, a ještě víc doba, kdy odjel. Byli jsme tehdy ve velkém znepokojení kvůli skotskému podniku[11] a anglický král přijel do Saint-Germain téhož večera, kdy se Chamillart vrátil z Flander do Marly. Byl to pátek, předvečer dne, kdy vévodkyně du Lude přišla králi na procházku oznámit, že vévodkyně z Bourgogne potratila, a kdy se odehrálo to, co jsem

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž od slov ‚Než půjdu dál' (*Avant d'aller plus loin*) po ‚Náhoda' (*le hasard*) dřívější vydavatelé vypustili. Anekdotu vypráví Saint-Simon už výše, tom V, s. 96 a násl. (v tomto vydání Tom 5, kapitola pátá), ale v úplném vydání Pamětí jsme nepovažovali za správné vypouštět autorova opakování.

10. **Vysvětlivka:** Jules-Louis Bolé, markýz z Chamlay (1650–1719), generální ubytovatel armád a vojenský poradce Ludvíka XIV. při plánování tažení.

11. **Vysvětlivka:** Pokus o výsadek Jakuba Stuarta (pro Francii anglického krále Jakuba III.) ve Skotsku v březnu 1708, kde se počítalo s povstáním proti nedávné unii s Anglií; francouzské lodstvo pod velením Forbina se nevylodilo a vrátilo se do Dunkerku.

vyprávěl. Porodila v pondělí nato. Všechna tato data si zaslouží, aby byla zaznamenána.

Uvažoval jsem o tom, kam bude monseigneur vévoda z Bourgogne určen; viděl jsem pro něho jen Rýn nebo Flandry a tato Chamillartova cesta mě rozhodla pro Flandry. Jel tam skutečně, jak jsem se dozvěděl později, aby přiměl bavorského kurfiřta jít na Rýn a ponechat monseigneurovi vévodovi z Bourgogne flanderskou armádu v situaci, kdy se díky převratu ve Skotsku doufalo v povstání Španělského Nizozemí; tím se ovšem dělala chyba, neboť se tak člověk připravoval o pomoc, kterou si mohl slibovat od náklonnosti těchto provincií ke kurfiřtovi, jenž je tak dlouho spravoval, byl v nich zbožňován a byl by nejvhodnějším nástrojem, jak dodat tomuto povstání, jakmile by jednou začalo, síly. Chamillart potkal na cestě Hooka, který mu oznámil nezdary plavby anglického krále a malou naději na jakýkoli úspěch; ministra to tak zasáhlo, že část noci proležel na lůžku bez hnutí a nemohl se ani pohnout. Poslal ke králi kurýra a pokračoval v cestě, ale s jinými myšlenkami, než jaké měl do té doby. Tato změna situace však nepřinesla žádnou změnu v určení generálů.

Kapitola jedenáctá

Bavorský kurfiřt určen na Rýn a vévoda z Berwicku pod ním; Villars do Dauphiné. — Zajímavý rozhovor s vévodou z Beauvilliers o určení monseigneura vévody z Bourgogne. — Vyhlášení velitelů armád. — Velký převor ve Francii, se zákazem přiblížit se k Paříži a ke dvoru na méně než čtyřicet mil. — Maršál z Matignonu slouží pod vévodou z Vendôme. — Rozruch a úvaha nad touto novotou. — Vendôme v Clichy. — Jeho podivné přijetí Bergeycka atd., které mu král posílá. — Král žertem utne měšec Samuelu Bernardovi.

Kurfiřt jen velmi nerad opouštěl Flandry: byl tam se ctí, ve zbytcích svého guvernérství, a právě proto tam také se ctí velel francouzské armádě. Tam bojoval přímo jen proti Holandsku a Anglii, Císařští tam byli jen pomocným vojskem. Na Rýně by byl mimo svůj živel, mimo své guvernérství, v přímém střetu s císařem a Říší, a to v postavení pro něho osobně tak trapném, že bylo v jeho zájmu nepopouzet je, s výhledem na mír, který se dříve či později musí uzavřít. Znamenalo to stát se z přirozeného vojevůdce ve vlastním guvernérství vojevůdcem najatým za žold, žoldnéřem, který jde, kam ho pošlou, a ponížit svou důstojnost, kterou ve svých nezdarech tak vysoko pozvedl. Na druhé straně to znamenalo ponížit ještě víc důstojnost nepominutelného dědice koruny, neboť přesunutím kurfiřta by se ukázalo, že tento kníže by mu nechtěl poslouchat. Po mnoha námitkách knížete, který neměl jiné východisko, sáhl Chamillart k penězům, jakkoli jich sám měl málo, a kurfiřt, protože nemohl dosáhnout ničeho lepšího, si jich vzal, aby se k velení rýnské armádě odhodlal. Dostal osm set tisíc livrů hotově jako mimořádnou odměnu, vedle svých penzí, subsidií a všeho, co od krále bral, a ještě litoval, že povolil. Poslal za Chamillartem kurýra, že svůj souhlas odvolává; Chamillart, uvedený tím do rozpaků, mu ho poslal zpátky se slibem dalších čtyř set tisíc livrů, které doplnily oněch osm set, protože zprvu mu dal jen čtyři sta tisíc; a tento přídavek konečně upevnil vynucené rozhodnutí kurfiřtovo.

Berwick se vrátil a byl veřejně určen pro armádu v Dauphiné, kde v těchto provinciích velel Tessé a naléhavě žádal o návrat. Villars byl ve Štrasburku a chystal obléhání Philippsburgu, pokud by se zdařil skotský podnik, aby podpořil podnik v Nizozemí. Viděli jsme, jak se v Bavorsku rozkmotřil s kurfiřtem. Od té doby to mezi nimi zůstalo při tom, a nebylo tedy jak je usmířit; proto dostal Chamillart rozkaz navrhnout kurfiřtovi Berwicka, kterého přijal, a slíbit mu, že Villars bude ihned odvolán a dostane armádu v Dauphiné. Vykládám tyto věci trochu napřed; dozvěděl jsem se je brzy, ještě před jejich vyhlášením, a předesílám je zde, abych nezatěžoval vyprávění, které nyní podám a do něhož bych jinak musel vkládat tato určení, jak jsem se o

nich v jeho průběhu dozvídal. O peněžním obchodu s kurfiřtem jsem se dozvěděl až později.

Jednoho z prvních večerů po našem příjezdu do Marly, kdy bylo velmi pěkně, mě pan z Beauvilliers, který si se mnou chtěl pohovořit, vzal do dolní části zahrady, k napajedlu, kde je všechno otevřené a kde nikdo nemůže nic zaslechnout. Umínil jsem si, že s ním promluvím o určení monseigneura vévody z Bourgogne, a tam jsem to provedl. Podivil se, že to vím; řekl jsem mu, jak jsem se to dozvěděl; přiznal mi to a zeptal se mě, zda to nepovažuji za velmi vhodné, a hned mi to v hrubých rysech vychválil jako jediné dobré rozhodnutí, které bylo možno učinit. Tehdy jsem se od něho dozvěděl o účelu Chamillartovy cesty do Flander a o rozdělení velení mezi generály, jak jsem je vylíčil; a tam jsem mu také vznesl námitky ohledně bavorského kurfiřta, které jsem vyložil, načež mi odpověděl, že všechno muselo ustoupit nutnosti poslat monseigneura vévodu z Bourgogne do Flander. Pak začal podrobně vypočítávat důvody jeden po druhém. Řekl mi, že při malomyslnosti, která v záležitostech zavládla, je důležité je pozvednout a dodat vojsku novou sílu přítomností nepominutelného dědice; že je neslušné, aby v jeho věku chřadl v nečinnosti, zatímco jeho dům ze všech stran hoří; že anglický král jde do války; že je víc než načase, aby ji poznal vévoda z Berry, a že by nebylo možné poslat tam jeho a zároveň zdržet doma jeho bratra; že nekázeň ve Flandrech vystoupila — a to právě vinou těch, kdo jí měli nejvíc bránit — do takové míry, že už nebylo naděje na jinou nápravu než autoritou tohoto prince; že tato nekázeň je hlavní příčinou všech neštěstí, protože kázeň a bdělost jsou duší armád; že je nesmírně užitečné využít všeho, co tento princ ve svých dvou jediných taženích projevil, pokud jde o zálibu a nadání pro válku, aby se v ní vycvičil a stal se jí schopným; že Dauphiné a Německo ho nejsou hodny, protože tam není co dělat, nebo jen málo, a že tedy zbývají jedině Flandry, kam může jít; že všechny tyto důvody jsou tak silné, že nakonec velmi moudře rozhodly.

Velmi jsem schválil, co mi řekl o nečinnosti princů a o užitečnosti vycvičit je ve válce, ale všechno ostatní jsem se odvážil popřít. Řekl jsem, že by bylo bývalo velmi žádoucí, kdyby monseigneur vévoda z Bourgogne byl dál velel armádám, a dlouze jsem to rozvedl; tvrdil jsem však, že po přerušení, které trvalo několik tažení, po tolika ztrátách a neštěstích, v nedostatku všeho, s vojskem tak zvyklým nedůvěřovat schopnostem svých generálů, které špatným vedením přivedli k tomu, že už nevydrží před nepřítelem a předem se považuje vždy za poražené, se mi doba obrany, a k tomu tak smutná, nezdá vhodná k tomu, aby se monseigneur vévoda z Bourgogne znovu postavil do čela armády, která bude považovat za velký úspěch, když neustoupí a nepotká ji nějaká nepříjemná příhoda — a i ta nejmenší by se s ním stala velmi trapnou a velmi bolestnou; že tento princ přivykl uzavřenému soukromí, které se k životu v armádě vůbec nehodí a kterého se jen těžko zbaví; že z opačného důvodu tam bude zářit jeho bratr, a to na jeho úkor, což je věc nesmírně nebezpečná; ale že nejhorší ze všech potíží je přítomnost vévody z Vendôme. „Ale vždyť právě proto,“

přerušil mě vévoda z Beauvilliers, „je přítomnost monseigneura vévody z Bourgogne nutná. Jen jeho autorita může rozhýbat lenost pana z Vendôme, otupit jeho tvrdohlavost, přimět ho k opatrnosti, jejíž zanedbání už tolikrát přišlo tak draho a tolikrát málem všechno zmařilo. Jen přítomnost monseigneura vévody z Bourgogne může probudit liknavost generálů, udržet všechny v bázni, aby plnili své povinnosti, zkrotit bezuzdnou nevázanost vojáků a obnovit v armádě pořádek a podřízenost, které pan z Vendôme od té doby, co velí ve Flandrech, úplně rozvrátil.“ Nemohl jsem se ubránit úsměvu nad takovou důvěrou a nemohl jsem mu s jistotou neodpovědět, že nic z toho se nestane, zato že monseigneur vévoda z Bourgogne bude zničen.

Těžko by se dalo vylíčit, jak byl vévoda touto odpovědí ohromen. Nechal jsem se přerušit, potom jsem požádal, aby mě trpělivě vyslechl, a pak jsem se vyjádřil, jak jsem chtěl.

Řekl jsem mu tedy, že k tomu, aby o věci soudil jako já, stačí znát ty dva muže a k této znalosti připojit znalost dvora a armády, která se stane dvorem v okamžiku, kdy do ní monseigneur vévoda z Bourgogne přijede. Že oheň a voda nejsou rozdílnější ani neslučitelnější, než jsou monseigneur vévoda z Bourgogne a pan z Vendôme: první zbožný, bázlivý, do krajnosti umírněný, uzavřený, rozumující, všechno vážící a odměřující, a přitom živý a pánovitý, ale při všem svém duchu prostý, zdrženlivý, rozvážný, bojící se zla i toho, aby nepojal podezření, spoléhající na pravdu a dobro, znající málo ty, s nimiž má co činit, někdy nerozhodný, obvykle roztržitý a příliš nakloněný k malichernostem; druhý naopak smělý, opovážlivý, domýšlivý, nestydatý, vším pohrdající, zahleděný do vlastního mínění s takovou sebedůvěrou, že ho z ní žádná zkušenost nedokázala vyléčit, neschopný se ovládnout, zdržet, prokázat úctu, a nejméně ze všeho snést jakékoli jho; pyšný až na vrchol ve všech možných ohledech, kousavý a nesnesitelný ve sporu a bez naděje, že by se dal v čemkoli přivést k jinému názoru; zvyklý vládnout, nepřítel jakéhokoli odporu až k urážkám, ve svých názorech vždy svérázný a velmi často podivný, krajně netrpělivý vůči komukoli většímu, než je sám, oddaný zhýralosti stejně hanebné jako ohavné, stejně nepřetržité jako veřejné, kterou ze samé opovážlivosti ani neskrýval; o ničem nepochybující, hrdý na tak okázalou královu zálibu v něm i v jeho původu a na mocnou kliku, která ho podporuje; vynalézavý v úskocích, s velkým důvtipem, a dobře vědoucí, s kým má co činit; všechny prostředky jsou mu dobré, bez pravdy, cti a jakékoli poctivosti, s čelem z mosazi, které se odváží všeho, do všeho se pustí, všechno ustojí, a jemuž zkušenost s postavením, na které se touto cestou vyšvihl, potvrzuje, že může všechno a že pro něho není nic, čeho by se musel bát. Že tento náčrt portrétu obou mužů je nepopiratelný a bije do očí každému, kdo si jen trochu všiml jednoho i druhého podle jejich chování a podle příležitostí, kdy se mohli ukázat, jací jsou. Že je-li tomu tak, je nemožné, aby se nerozkmotřili, a to brzy; aby tím neutrpěly záležitosti, aby jeden nesvaloval nezdary na druhého, aby se armáda nerozštěpila ve strany; aby silnější nezničil slabšího — a tím silnějším bude Vendôme, kterého nezadrží žádná uzda ani

žádný strach a který se svou klikou zničí mladého prince, a zničí ho nenávratně. Že neřest, neslučitelná se ctností, učiní na tomto jevišti neřestí ctnost opovrženíhodnou; že zkušenost zdrtí mládí, že smělost zkrotí bázlivost; že útočiště nevázanosti — a útočiště promyšleně poskytované, aby si jím získal zbožňování — učiní mladého kárače té nevázanosti nenáviděným; že domýšlivý a opovážlivý duch všechno strhne na sebe, že úskoky všechno podepřou; že armáda, tak zvyklá na vliv a moc jednoho a na bezmocnost druhého, houfně opustí toho, od něhož není co čekat ani čeho se bát, aby se přimkla k tomu, jehož opovážlivost nebude znát mezí a před nímž strach držel zmrzlý všechen inkoust v Itálii, dokud tam byl.

Pan z Beauvilliers, který byl při vší své moudrosti a trpělivosti už u konce, se zde chtěl ujmout slova; ale zapřísahal jsem ho, aby mě laskavě vyslechl až do konce ve věci, která s sebou nese tolik dalších. „Je to vůbec možné," řekl mi, „že Vám ještě něco zbývá?" „A něco," odpověděl jsem, „ještě důležitějšího, pokud mi k tomu laskavě dáte čas." Řekl jsem mu, že když jsem probral armádu, je třeba přejít ke dvoru. Aby mi tu však bylo rozumět, je třeba si připomenout jeho tehdejší situaci, a zvláště to, co jsem vyložil (tom III, s. 195 a násl.; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola desátá) o slečně z Lislebonne a o paní z Espinoy, znovu o nich a o jejich strýci panu z Vaudemontu (s. 2 a násl. tohoto svazku; v tomto vydání Tom 6, kapitola první), o jejich spojenectví se slečnou Choinovou a paní Vévodkyní na jedné straně a s pány du Maine a z Vendôme na straně druhé, o jejich moci nad Chamillartem, o paní ze Soubise a o postoji paní z Maintenon ke všem těmto osobám.

Řekl jsem tedy panu z Beauvilliers, že ke všemu, co jsem mu právě předložil, je třeba připočíst podíl, jaký na tom mohou mít dvorské kliky. „Králi, pane, je sedmdesát let, a víte, že lidé se vždycky obracejí k budoucnosti, zvláště když nedoufají, že změní přítomnost. Slečna Choinová nemá pro monseigneura vévodu a paní vévodkyni z Bourgogne nic než chlad. Ovládá Monseigneura spolu s panem princem de Conti a panem z Vendôme, kteří byli celý život dvěma soky v přátelství tohoto prince. Dovedete si představit, na čí straně stojí po tom, co se jí přihodilo. Paní Vévodkyně ho chce ovládat také, a vidíte, co všechno pro to dělá a jak se jí to u něho daří. Také Vám není neznámo, že nemůže vystát paní vévodkyni z Bourgogne; slečna z Lislebonne a paní z Espinoy vládnou v Meudonu; Monseigneur u nich tráví skoro každé ráno o samotě, a dovedete si jistě pomyslet, že ho chtějí ovládat, a skrze ně pan z Vaudemontu. Zatím žijí všechny tyto osoby mezi sebou v nejdůvěrnějším spojenectví; je to skupina, která tvoří jediný celek. Je to v jejich zájmu, aby měly Monseigneura samy pro sebe a odstranily od něho kohokoli jiného, pokud jde o věci podstatné; a tento zájem potrvá, dokud bude král živ — s výhradou, že až Monseigneur usedne na trůn, potáhne každý za sebe na úkor starých svazků a půjde o to, kdo si udrží hlavní vládu nad princem příliš omezeným, než aby si dokázal vybrat, a tím méně, aby cokoli viděl sám; ale zatím spojenectví potrvá ze stejného zájmu nedopustit, aby se u něho uchytil kdokoli jiný. Kromě paní Vévodkyně, která nikdy nemilovala jinak

než pro zábavu, Vám nejsou neznámé svazky všech ostatních těchto osob s panem z Vendôme; měl jste toho nejvýmluvnější důkazy z Itálie i později. To jsou tedy osoby, na které se dnes může pevně spolehnout; a on sám o sobě i každá z těchto ostatních osob sama za sebe, a tím spíš všichni dohromady, jsou pány Chamillarta, a nemůžete si sám před sebou zastírat, že mu ukážou všechno přesně v tom světle, v jakém budou chtít, a že jejich moc nad ním a jejich úskoky v něm převáží nad Vámi i nad jakýmkoli jiným ohledem. Chamillart je navíc oddán panu du Maine a pan du Maine je skrze Vendôma jejich; ale to není všechno.

Monseigneurovi vévodovi z Bourgogne bude brzy dvacet šest let. V tomto věku mu jeho duch, jeho ctnost a jeho pilnost získaly pověst v Evropě a největší naděje Francouzů. Ve svých dvou jediných taženích uspěl. Ještě víc uspívá v radě. Dvůr na něho hledí s úctou, které se nemůže ubránit, i když se obává přísnosti jeho mravů, která už krále při nejedné příležitosti obtěžovala a která staví Monseigneura vůči němu do jakési nevolnosti, jež je často znát. Dědic koruny, který se s těmito přednostmi stane dauphinem a bude dál uspívat tak, jak začal, zasvěcený do všech rad a všech záležitostí — nestane se zcela přirozeně duší vlády a rozdílení milostí za otce, který se stane starým králem, aniž se kdy vzdělal nebo něčemu věnoval? Kdo z ministrů, princů a dvořanů se odváží být jeho sokem? Kdo z nich naopak nebude na něm už nyní záviset a odváží se u krále, jeho otce, cokoli proti němu kout? Kdo se navíc při postavě a věku toho otce nebude obávat rychlého konce jeho vlády, který odevzdá svrchovanou moc otevřeně do rukou syna a vydá je všechny jeho libovůli? Připouštím, že tento poslední důvod by měl každého zdržet; ale čeho všeho není schopna opovážlivost a ctižádost, která chce stále jednat, dosahovat, získávat, vládnout; která se opájí přítomností, doufá a omamuje se budoucností; která se přepočítává ve své moci i v úzkoprsosti a bázlivosti ctnosti, jejíž šíři a světlo neznají; zkrátka lidé strhovaní prudkostí svých tužeb! Takoví jsou ti, o nichž je tu řeč: aby ovládli Monseigneura, až se stane králem, mají ten nejnaléhavější zájem zabránit tomu, aby ho ovládl jeho syn; už na to nebudou mít čas, zastihne-li králova smrt tohoto prince v pověsti, v jaké ho vidíme; a proto nemají jiné východisko než všechno riskovat, aby mu ji ještě za králova života vyrvali a uvrhli ho do toho nejsmutnějšího stavu, do jakého ho jen budou moci přivést. Myslím, pane, pokračoval jsem, že jsem jejich zájem prokázal; neznal by je, kdo by pochyboval o jejich tužbách, když jejich chování tak dokonale vysvětluje jejich záměry; a byl by slepý k zájmu všeho, co je zrůdné před Bohem, a dokonce i před lidmi, kdo by pochyboval o tom, jak se levobočci před princem tak zbožným, jako je monseigneur vévoda z Bourgogne, třesou o své hodnosti, které jsou rouháním, a o svá zaopatření, která děsí. Znáte ducha, pletichy, úskoky a neustálou snaživost pana du Maine. Nic jim neodporuje než jeho bázlivost; náklonnost paní z Maintenon k němu a králova slabost pro oba a navíc temnota jeho pletich ji uklidňují; opovážlivost a duch, postavení a úspěchy pana z Vendôme ho posilují; prudkost a vznětlivost jeho ženy ho pohánějí. Všechny tyto pravdy jsou tak jasné,

že nemůžete popřít ani jednu. Zbývá Vám jediné útočiště: pochybovat, že by bylo možné provést něco tak nepředstavitelného, jako je zničení prince v každém ohledu takového, jako je monseigneur vévoda z Bourgogne.

„Zrůdné, pane, je už to, že takový záměr může někomu přijít na mysl. Ať je jeho provedení jakkoli obtížné, je méně obtížné než odvážit se ho pojmout. K dosažení tohoto cíle jsou třeba okolnosti, jaké se v jednotvárnosti obyčejného dvorského života nemohou naskytnout; ale ve válce, v čele zmalomyslnělého vojska bez kázně, kterému se nedostává spousty věcí a které je neblaze zvyklé na ty nejsmutnější porážky, s vojevůdcem, jemuž nevázanost, moc a zvyk získaly srdce vojáků a nižších důstojníků a strach ostatních, který má osobní zájem zničit mladého prince a má veškerou opovážlivost i oporu, jež mu mohou dodat jistoty — tam se příležitosti najít mohou a mohou se vyhloubit propasti, jaké by člověk sotva čekal a jaké uvádějí národy v úžas. Učinit ctnost nepohodlnou, pak směšnou v armádě, kde ji už nikdo nezná; vystavit v nenávistném světle mladého kárače nevázanosti, která k sobě připoutala generály i ostatní důstojníky; budit strach z trestů pro výstrahu, bez nichž nelze zastavit nepořádky, a vydávat je za krutost; překroutit pilnost a přesnost, tak nutné, v malichernost, v nevědomost, v nedostatek nejzákladnějších pojmů a jakéhokoli rozhledu; vykládat opatrnost jako bázlivost, jako nemístný strach, který svádí ke špatnému soudu o odvaze ducha a o povaze úsudku; navrhovat troufalá řešení, o nichž by člověk velmi nerad viděl, aby byla přijata, ale o nichž se tvrdošíjně přít, aby si tím získal vrch u nevzdělanců a hlupáků, kteří v těchto věcech tvoří největší počet, abych neřekl skoro všechny, a svalovat na mladého prince rady, kterým se říká bázlivé a které se brzy vydávají za zbabělé, s kontrastem mezi bujností věku a touhou po slávě mladého muže, kterého by bylo třeba spíš krotit, a který naopak krotí vojevůdce plného schopností a zkušeností; mít své lidi, kteří, aniž jsou zasvěceni do tajemství, roztrušují, cokoli se chce, píší, křičí; mít jich i ve městě a u dvora, kde dělají ozvěnu; vyvolávat spory a rozpory, z nichž vznikají řeči a protiřeči, takřka procesy, které se opakují a při roztrušování se lstivě překrucují; zkrátka chtít vždy opak toho, co chce princ, aby si bylo nač stěžovat, aby se na něho svalila veškerá vina, aby se křičelo; a zvláště chtít bojovat proti veškerému rozumu a promeškat příležitost, když se naskytne, aby se princi přišila zbabělost; a zneuctít ho, když se k tomu připravila půda vším, co jsem právě vyložil, a nestarat se o následky pro armádu a pro stát, jen aby se princ pod tou tíhou tím lépe rozdrtil — to, pane, se mi jeví jako velmi dobře možné u muže milovaného, rozmazleného, uctívaného, podporovaného, mistra nad mistry v opovážlivosti, v úskocích a v obětování všeho sobě samému. Pak se křik armády rozlehne ve městě, v království i u dvora. Monseigneur bude proti synovi naveden a bude první, kdo na něho hodí kamenem; dvořan, který se už teď bojí jeho přísnosti, bude rád posílat z ruky do ruky ten kámen, jehož se už nebude bát, když s ním zachází sám Monseigneur. Stane-li se to, co myslíte, že udělají osoby, které jsem jmenoval? Jaký prospěch z toho nevytěží? A s jakým uměním nerozehrají

všechna svá péra zpoza tapiserií? Paní vévodkyně z Bourgogne bude plakat, ale bude třeba důvodů, ne slz; kdo je předloží proti tomuto proudu? Kdo se odváží ukázat se klice, aby se dříve či později jistě stal její obětí? Paní z Maintenon bude pro svou princeznu zarmoucena, ale pan du Maine ji přesvědčí. Rozhořčený král bude naslouchat obratným, opatrně dávkovaným a zastřeným narážkám tohoto drahého syna svých lásek, a přední komorníci z vnitřních pokojů budou svedeni důvěrností Vendômovou a lichotkami pana du Maine, odjakživa dotčeni vážností, s níž s nimi mladý princ jedná a která tak ostře kontrastuje s chováním krále a Monseigneura k nim. Móda a dobrý tón budou na jedné straně s přívalem nevázanosti, na druhé mlčení a samota. To všechno, pane, se mi nezdá ani nemožné, ani vzdálené; a jestliže nezávisle na tolika strojích, které zjevně nastražil ten nejnaléhavější zájem, dojde ve Flandrech k nějaké nešťastné příhodě, jakých nám Itálie, Německo i samy Flandry poskytly až příliš mnoho a až příliš nedávno co nejkrutějších zkušeností, uvidíte, že pan z Vendôme z ní vyjde slavně a monseigneur vévoda z Bourgogne zničen — a zničen u dvora, ve Francii i v celé Evropě."

Pan z Beauvilliers mě při vší své mírnosti a trpělivosti jen s velkým přemáháním nechal domluvit až do konce; pak mě s přísnou vážností pokáral, že se takto poddávám podivným a nemožným představám, jejichž základem je u mne jen odpor k vadám pana z Vendôme, nechuť k jeho hodnosti a jeho původu a netrpělivost nad přízní, v níž ho vidím; že ať je jakýkoli, nezaslepí se natolik, aby se pustil do zápasu s nepominutelným dědicem koruny, jehož pověst je útěchou Francouzů, nadějí dvora a úžasem světa, jakkoli je svět nepřítelem ctnosti; s princem, kterého král navzdory tomu, čeho jsem si povšiml, miluje něčím ještě větším než úctou a kterého všichni ctí; jehož manželka je veškerým soukromým potěšením krále i paní z Maintenon; zkrátka s princem, kterého nikdo nemůže neuctívat a jehož i to málo, co řekne v radě nebo při různých příležitostech, je přijímáno s překvapivou pozorností a má skutečnou váhu. Vévoda se ještě vrátil, a s jistou trpkostí, k mým předsudkům, k přemíře, do níž je dohání má obrazotvornost a mé antipatie, a k — nikoli nesmyslnosti, neboť byl příliš uměřený, než aby užil toho slova, ale dal mi dobře pocítit, že to tak myslí — tomu, že se poddávám představě, že by bylo možné pojmout záměr, a tím spíš ho provést, zničit nejstaršího syna a dědice rodu, který jím vždy zůstane, ať se dělá cokoli, a který bude jednou vládnout. Odpověděl jsem mu, že aniž mě jeho důvody proti mým přesvědčily, podřizuji se jeho úsudku, zvláště u rozhodnutí přijatého a pevného, o němž už nebylo co rokovat, ale že bych si vyčítal, kdybych mu nesvěřil své obavy, o nichž si nikdo vroucněji než já nepřeje, aby se nenaplnily. Rozjasnil se a začal se mnou hovořit o tom, jak by si měl monseigneur vévoda z Bourgogne v armádě počínat, na čemž jsme se snadno shodli jako na věci velmi důležité: aby se pilně věnoval věcem a mnoho se učil, ale mimo svůj kabinet, rozhovory s nejlepšími generály; aby podnikal projížďky, při nichž by poznával krajinu, pochody, pícování, tábory, rozmístění stráží a postů; aby se hodně stýkal s důstojníky, s každým snadno

mluvil; aby vyznamenával ty, kdo si to v různých ohledech zaslouží; aby vnikal do podrobností o vojsku a přitom se velmi pečlivě vyhýbal drobnostem a malichernostem; aby se vojsku ukazoval důvěrně a často; aby byl vždy vlídný; aby byl u stolu veselý, aniž by dával podnět k neuctivé volnosti a aniž by tabuli příliš protahoval; aby panu z Vendôme projevoval všemožné ohledy a důvěru, aby si ho ochočil, nic neviděl z toho, čeho si nemá všimnout, tím méně o tom otevřel ústa nebo dovolil, aby o tom v jeho přítomnosti otevřel ústa někdo jiný, ale aby si při těchto způsobech uchoval důstojnost, vážnost, nadřazenost a autoritu.

Litovali jsme víc než ubohého doprovodu těchto princů: d'O a Gamaches u monseigneura vévody z Bourgogne[1], o nichž jsem jinde mluvil dost na to, abych nemusel nic dodávat; a u vévody z Berry jediný Razilly, dobrý člověk, přímý, pravdivý, plný cti, ale ducha prostředního, který, vychován pro církev a po smrti svého staršího bratra ženatý příliš pozdě, než aby vstoupil do služby, podnikal s tímto princem doslova své první tažení. Soukromník by se o doprovod svých synů postaral lépe. Tak jsme se rozešli; já byl tak přesvědčen, že jsem se nemohl zdržet, abych své obavy v hrubých rysech nesdělil vévodovi z Chevreuse — v hrubých rysech, říkám, a v té věci jsem ho odkázal na pana z Beauvilliers, protože při tom, jak jsem s nimi byl, mluvit s jedním znamenalo mluvit i s druhým; a také jsem ho našel plného týchž nadějí jako jeho švagra a stejně přesvědčeného jako on o tomto tažení monseigneura vévody z Bourgogne, a ještě víc, bylo-li to možné, pro svůj přirozený sklon vidět všechno v dobrém a ve všechno doufat. Oba vyprávěli tento rozhovor vévodkyním, svým manželkám, před nimiž měli málo tajemství, a pan z Beauvilliers, pohoršený ještě víc, než mi chtěl dát najevo, si na mě stěžoval vévodkyni ze Saint-Simon. Abych ho uklidnil, slíbil jsem mu, že s ním o tom už nebudu mluvit, pod podmínkou, že i on mi slíbí nezapomenout nic z toho, co jsem mu o tom řekl. Chamillart se teprve vrátil z Flander, když tam po kurfiřtově kurýrovi, který tlumočil jeho lítost, poslali Saint-Frémonta, aby ho vymítal oněmi čtyřmi sty tisíci livry navíc, o nichž jsem mluvil. Nakonec znovu svolil; Saint-Frémontův kurýr s touto zprávou dorazil v noci z neděle na pondělí 30. dubna.

Chamillart přinesl tu zprávu králi téhož pondělního rána do Marly, kde jsme ještě byli; a král ještě téhož dne, aby nedošlo k nějaké změně, vyhlásil generály svých armád, jak jsem je výše uvedl, a dal vypravit kurýra k Villarsovi, aby se vrátil ze Štrasburku a dozvěděl se o svém novém určení. Vévoda z Noailles se vrátil do Roussillonu velet hrstce lidí s titulem generála a s jediným polním maršálem pod sebou. Král zároveň vyhlásil, že vévoda z Berry bude doprovázet svého bratra, ale jen jako dobrovolník, a s nimi ti tři jediní muži z jejich družiny, o nichž jsem mluvil. Vyhlásil také, že anglický král podnikne tažení ve Flandrech, ale v naprostém inkognitu, pod

1. **Vysvětlivka:** Markýz d'O a Cayeux-Gamaches patřili k dvořanům přiděleným ke společnosti vévody z Bourgogne (tzv. menini) a provázeli ho do pole.

jménem rytíře ze Saint-Georges. Villars, lpějící na svých ochranných strážích, se netajil nelibostí, že musí opustit Německo. Berwick, uměřenější, nesl neméně těžce, že nad sebou uvidí pána, a pána tak odlišného od sebe mravy, chováním i denním životem, obklopeného malým dvorem, s nímž bylo třeba zacházet opatrně; a oba měli velmi špatnou náladu, že musí opustit Flandry.

Čtyři dny před tímto vyhlášením odjel pan z Vendôme, který byl zasvěcen do tajemství a který dvě hodiny pracoval s Chamillartem u paní z Maintenon s králem, strávit se svými nejdůvěrnějšími přáteli čtyři dny k Duchymu, bratru Plenoeufovu, do Bellesbatu, odkud zajel k sobě do La Ferté-Alais, kam se dostavil jeho bratr velký převor, nedávno navrátivší se z Janova, odkud ho vyhnala nuda a malá spokojenost s jeho nároky na hodnost a vyznamenání. Dostal povolení vrátit se do Francie, kam bude chtít, pod podmínkou, že se k Paříži ani ke dvoru nepřiblíží víc než na čtyřicet mil, vyjma návštěvy u bratra na den či dva v La Ferté-Alais. Setkání bylo dost chladné a rozloučení s malou oboustrannou spokojeností: od té doby se už skoro neviděli. Pan z Vendôme se vrátil do Marly 1. května a zůstal tam do 4. Tyto drobnosti dat jsou důležité. V tomto krátkém mezidobí několikrát pracoval s Chamillartem, hned u monseigneura vévody z Bourgogne, hned s králem a týmž ministrem u paní z Maintenon, a k těmto poradám byl přizván Puységur.

Dne 4. května ráno našel král, když vycházel ze svého kabinetu, maršála z Matignonu a řekl mu, že bude velet flanderské armádě pod vévodou z Vendôme, a jeho jménem i svým ho zahrnul všemi lichotkami, jimiž dovedl tak dobře okořenit tak podivné novoty. Tento osmnáctý maršál Francie se nestyděl rozplývat v díkůvzdáních a — aby hanbu dovršil — v projevech úcty k pánovi, kterého mu dali. Lze usoudit, že přišel dokonale připraven a že mu Chamillart, jemuž vděčil za svou tak lacino nabytou hůl, dobře vštípil, co má říkat. Je neuvěřitelné, s jakou volností se o tomto určení veřejně mluvilo. Maršálové Francie, ti, kdo se jimi chtěli stát, ba i lidé, kteří na hůl hleděli jen zdaleka, se nedokázali ovládnout. Nezapomnělo se ani na to, co udělal Tessé vůči Vendômovi, jak jsem vyprávěl. Mluvilo se o nabídnutém patentu pana z Turenne a o neformálním lístku platném jen pro Itálii; Matignon byl tvrdě kritizován, o holi se mluvilo jako o zneuctěné a o řemesle, které k ní směřuje, jako o něčem, co už nemůže vést k ničemu jinému než k potupě. Nešetřilo se nejtrpčími a nejsmělejšími komentáři, a to nahlas, uprostřed salonu. Ze sedmi nebo osmi maršálů Francie, kteří byli tentokrát v Marly, s maršálem z Matignonu po celou dobu pobytu nikdo nepromluvil, a podle jejich příkladu doslova vůbec nikdo; když se přiblížil, hloučky se rozcházely a židle se vyprazdňovaly: nikdy jsem neviděl nic tak okázalého. Ani maršál z Noailles, největší podlézavec ze všech lidí, se neopomněl vzpouzet[2]. Ačkoli jsem s ním byl jen ve velmi průměrných vztazích, napadlo ho zeptat se mě, co si myslím o tak podivné novotě. Odpověděl jsem mu chladně, že když nás, pairy, takovíto

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré slovo, užité zde ve významu „vzpírat se".

princové už několik let předcházejí v parlamentu[3], nemělo by se už zdát překvapivé, že v armádách velí maršálům Francie.

Znám příklad Ludvíka z La Trémoille[4], který neměl žádný nárok ani rodem, ani hodností; nejsou mi neznámy příklady z lotrinského domu a cosi podobného u pana z Angoulême[5]; ale tyto zlořády se nemají stát pravidlem. Pochybuji, že v době Ludvíka z La Trémoille byli maršálové Francie už zcela jasně korunními hodnostáři, jakými se stali později. Jejich malý, pevně stanovený počet jim dodával víc vážnosti než jejich úřady, které se po vzejití z královské konírny sotva začínaly vzdalovat svým prvním vojenským funkcím a byly velmi podřízeny konetáblovi, který z ní vzešel před nimi; a těmito prvními vojenskými funkcemi byly objížďky po království, které si mezi sebou rozdělovali, aby navštěvovali vojsko, konali přehlídky a starali se o jeho kázeň a zaopatření. Úřad konetábla nebyl téměř nikdy neobsazen; jejich úřad podivně zastiňoval. Je známo, jaká byla přízeň, moc, postavení a osobní zásluhy Ludvíka z La Trémoille, před nímž se tehdy všechno sklánělo a který toho využil. Pokud jde o lotrinský dům, na všechno se odpoví poukazem na tyranii Guisů a jejich hrozivé Ligy. Kdo jmenuje maršály Francie, může jim také velet. Pan z Mayenne jich jmenoval pět či šest, mezi nimi pány z La Châtre[6] a z Brissacu, které Jindřich IV. při jejich smíru uznal za maršály. Pokud jde o pana z Angoulême, bylo to ovoce nenáviděné a cizí vlády. Byl uvězněn na zbytek svých dnů místo ztráty hlavy, k níž byl soudně odsouzen několik let před smrtí Jindřicha IV.

Tyranie Marie Medicejské a jejího maršála z Ancre pobouřila všechny a postavila knížata do zbraně. Maršál z Ancre, zcela bezradný, jim nemohl postavit nikoho jiného než pana z Angoulême, který rázem přešel ze žaláře do čela všech královských vojsk a později toho využil. To je ten příklad, který urazil pana z Épernonu[7], jenž pak už nechtěl poslouchat maršály Francie a od té doby vždy velel samostatným sborům zcela nezávisle, a když se s nimi ocitl spolu, jako u Saint-Jean-d'Angély, u La Rochelle a jinde, měl svůj tábor a své velení zvlášť, aniž si kdy bral nebo přijímal jejich rozkazy. Ale mezi nesrovnalostmi, které jsou našemu národu až příliš vlastní, je ta, která se

---

3. **Vysvětlivka:** Narážka na hodnost levobočků: královská deklarace z roku 1694 dala legitimovaným synům krále přednost před pairy, hned za princi krve, a podobnou přednost před pairy získal tehdy i vévoda z Vendôme, vnuk levobočka Jindřicha IV.

4. **Vysvětlivka:** Ludvík II. z La Trémoille (1460–1525), vojevůdce Karla VIII., Ludvíka XII. a Františka I., zvaný „rytíř bez úhony"; padl u Pavie.

5. **Vysvětlivka:** Karel z Valois, vévoda z Angoulême (1573–1650), nemanželský syn Karla IX.; roku 1605 odsouzen pro spiknutí k smrti, trest mu byl změněn na doživotní vězení, z něhož byl roku 1616 propuštěn, aby velel královským vojskům proti vzbouřeným knížatům.

6. **Vysvětlivka:** Claude de La Châtre (1536–1614), maršál jmenovaný Ligou, kterého Jindřich IV. potvrdil, když se mu podrobil; jiná osoba než La Châtre zmíněný dříve v Dílu II.

7. **Vysvětlivka:** Jan Ludvík de Nogaret de La Valette, vévoda z Épernonu (1554–1642), oblíbenec Jindřicha III., za Ludvíka XIII. mocný a vzpurný velmož.

týká úřadu maršálů Francie, těžko pochopitelná: je to jediný úřad, který neustále získával, a který se drží v nejzřetelnějších poctách, co nejvíc prostých jakéhokoli sporu, a je to také jediný úřad, kterým princové, ať cizí, nebo levobočci, pohrdají jako něčím pod svou úrovní. Tak dalece, že neexistuje příklad, že by se kterýkoli z nich stal maršálem Francie, zatímco se všichni honí za všemi ostatními korunními úřady. A přitom jaké rozdíly ve funkcích! Velkému komořímu zbývá jen sloužit králi, když se obléká nebo když jí při malé tabuli; o všechno ostatní byl připraven a nikde nemá komu co rozkazovat ani nikoho pod svým úřadem. Velký štolba posazuje krále na koně a velí výhradně ve velké konírně, v čemž ve skutečnosti neznamená víc než první štolba. Generální plukovník pěchoty a velmistr dělostřelectva sice velí vojákům, ale ocitnou-li se v armádách, bez potíží poslouchají maršály Francie. Úřad maršálů je starší než tyto tři poslední, a dokonce i než úřad admirála, a funkce maršálů Francie jsou mnohem vznešenější, neboť nemají jiné než velet armádám, dávat heslo všude, kde se ocitnou s vojáky, a být soudci šlechty ve věcech cti. Pokud jde o velmistra Francie, kterým je už dávno princ krve, ten velí jen hofmistrům a stará se jen o tabule; a ještě od Jindřicha III., kvůli poslednímu Guisovi, který jím byl, ztratil veškerý dohled nad vším, co se týká královské kuchyně, a v tomto ohledu je na něm první hofmistr nezávislý. Dodávám, že i sami princové krve bývají plukovníky, polními maršály a generálporučíky a slouží a postupují podle služebního stáří s těmi, kdo mají stejné hodnosti. Kam tyto hodnosti vedou a co si člověk klade za cíl, když je získává? Maršálskou hůl Francie — a právě tuto hůl žádný princ nechce. Nutno přiznat, že je to mánie a že je naprosto nepochopitelná. Němečtí princové, i svrchovaní, takový rozmar nemají; jsou nadšeni, když se stanou feldmaršály, což je totéž co naši maršálové Francie, až na soudnictví ve věcech cti, které nemají; a přesto pochybuji, že by byl dobře přijat ten, kdo by jim navrhl, aby ustoupili našim princům levobočkům nebo komukoli z lotrinského domu.

Vendôme si při této příležitosti počínal stejně jako tehdy, když od krále získal onen neformální lístek, aby mohl v Itálii velet maršálům Francie. Okamžitě odjel, *ne varietur*. Králova lichotivá slova k maršálovi z Matignonu zazněla v pátek 4. května ráno v Marly. Téhož dne odjel Vendôme z Marly do Clichy, aby odtud následující pondělí vyrazil do Flander; nechtěl být svědkem povyku nad takovou novotou; nebylo možné ho zdržet ani do druhého dne, soboty 5. května, kdy měl přijet přímo do Marly Bergeyck, znovu povolaný, aby s ním učinil nová a poslední opatření, a hned se vrátit do Flander po jediném dni stráveném v Marly, kde byl ubytován v pavilonu, v němž bydlel Chamillart. O vzbouření Nizozemí už od nešťastného výsledku skotského podniku nešlo. Král se chtěl při této změně plánů poradit s Bergeyckem o opatřeních, která bylo ještě třeba definitivně stanovit pro tažení, na němž mu vyslání vnuka dávalo dvojí zájem; a Bergeyck, který byl duší všech záležitostí ve Flandrech, se odtud nemohl bez velkých nesnází vzdálit, zvláště v tuto chvíli, kdy se tak blížilo zahájení tažení. Přijel pozdě v sobotu 5.; v neděli 6. dopoledne pracoval s králem a

Chamillartem před radou. Odpoledne se král bavil tím, že mu ukazoval své zahrady a všude ho provázel; večer s ním a s Chamillartem pracoval dvě hodiny u paní z Maintenon. Po dopolední práci poslal král Bergeycka, Chamlaye a Puységura do Clichy, aby se poradili s panem z Vendôme, a ve tři hodiny se měli vrátit na oběd do Marly, potom se procházet, jak jsem právě řekl, večer podat u paní z Maintenon zprávu o cestě do Clichy, tam vše s králem shrnout a přijmout jeho poslední rozkazy, aby se Bergeyck mohl nazítří 7. vrátit do Flander. Zde je vidět přemíru královy povolnosti k vévodovi z Vendôme a nezměrnou pýchu tohoto muže: připravit Bergeycka o všechen ten čas, aby ho jeli hledat do Clichy, v jediném dni, který tu měl strávit, místo aby král zdržel Vendôma v Marly o čtyřiadvacet hodin déle, aby se tam s Bergeyckem setkal, poradil se a všechno společně rozhodli před očima krále.

Hle tedy Bergeyck, Puységur a Chamlay, jak spěchají do Clichy za panem z Vendôme. Našli ho tam v salonu Crozatova domu uprostřed početné a velmi průměrné společnosti, jak se prochází s rukama za zády. Šel k nim a zeptal se, co je přivádí. Řekli mu, že je k němu posílá král. Aniž by si je vzal třeba jen stranou k oknu a aniž se hnul z místa, nechal si polohlasem vysvětlit, oč jde. Hrdinova odpověď byla krátká. Řekl jim nahlas, že bude na hranici skoro zároveň s Bergeyckem v Monsu, že na místě bude pracovat přesněji, a s polovičním úklonem a piruetou se vrátil ke své společnosti, která se ze zdvořilosti držela stranou. Překvapení všech tří bylo nevídané. Ačkoli ho dobře znali, zůstali několik okamžiků jako přimražení nad tak opovážlivým a tak veřejným pohrdáním záležitostmi takové prvořadé důležitosti i lidmi, jako byli oni, které král schválně poslal, aby s ním o nich jednali a téhož dne králi podali zprávu o výsledku. Král, velmi překvapený, že je vidí tak brzy zpátky, se jich zeptal na důvod. Podívali se jeden na druhého. Nakonec Puységur, odvážnější, vylíčil výsledek cesty. Král se neudržel a neubránil se gestu, které prozradilo, co si myslí, ale tím to skončilo; po chvilce mlčení je poslal pracovat a obědvat k Chamillartovi, aby potom ukázal Bergeyckovi své zahrady. Den proběhl, jak jsem řekl na začátku, a nazítří, 7. května, Bergeyck hned ráno odjel zpět do Monsu. Tento Vendômův kousek nadělal velký hluk. Naroubován tak čerstvě na to, co se právě stalo s maršálem z Matignonu, zdvojnásobil povyk a ve mně zdvojnásobil hluboké přesvědčení o všem, co jsem předpověděl panu z Beauvilliers. Vendômova opovážlivost vůči samotnému králi a jeho nejdůležitějším záležitostem a králova slabost vůči tak veřejnému a tak okázalému kousku se mi staly jistými zárukami všeho, co jsem předvídal. Nechal jsem na Puységurovi úvahy, k nimž by v té věci měl přivést vévodu z Beauvilliers. Tomu prvnímu jsem dokonce nechtěl žádnou podsunout a o Clichy jsem nemluvil ani s panem z Beauvilliers, ani s panem z Chevreuse. Na nic už nebyl čas. Pan z Vendôme odjel z Clichy do Flander v pondělí 7. května, jak si byl předsevzal.

Nechci vynechat jednu maličkost, jíž jsem byl svědkem při oné procházce, kdy král ukazoval své zahrady v Marly, a z níž mi zvědavost vidět tváře a slyšet řeči o výsledku cesty do Clichy nedovolila nic propást. Král vyšel kolem páté hodiny pěšky

a prošel kolem všech pavilonů na straně k Marly. Bergeyck vyšel z Chamillartova pavilonu, aby se připojil k jeho průvodu. U dalšího pavilonu se král zastavil. Byl to pavilon Desmaretsův, a Desmarets se tam představil se slavným bankéřem Samuelem Bernardem, jehož si pozval na oběd a k práci. Byl to nejbohatší bankéř v Evropě, který vedl největší a nejspolehlivější peněžní obchod. Byl si vědom své síly, žádal ohledy jí úměrné, a generální kontroloři, kteří ho potřebovali mnohem častěji než on je, s ním jednali s velkými ohledy a s vyznamenáním. Král řekl Desmaretsovi, že je rád, že ho vidí s panem Bernardem, a hned nato řekl tomu druhému: „Vy jste jistě člověk, který ještě nikdy neviděl Marly; pojďte se na ně podívat na mou procházku, potom Vás vrátím Desmaretsovi." Bernard šel, a po celou dobu procházky král mluvil jen s Bergeyckem a s ním, a s ním tolik jako s ostatními, vodil je všude a všechno jim stejně ukazoval s půvabem, který tak dobře uměl uplatnit, když chtěl někoho zahrnout přízní. Žasl jsem, a nebyl jsem sám, nad tímto svého druhu prostituováním krále, tak skoupého na slova, před člověkem Bernardova druhu. Netrvalo dlouho a dozvěděl jsem se příčinu, a tehdy jsem žasl, do čeho jsou někdy dohnáni i ti největší králové.

Desmarets už nevěděl kudy kam. Všeho se nedostávalo a všechno bylo vyčerpáno. Byl v Paříži zaklepat na všechny dveře. Tolikrát a tak zjevně se porušily závazky všeho druhu i ty nejurčitější sliby, že všude nacházel jen výmluvy a zavřené dveře. Bernard stejně jako ostatní nechtěl nic zálohovat. Dlužili mu mnoho. Marně mu Desmarets líčil krajní míru nejnaléhavějších potřeb a nesmírnost zisků, které s králem nadělal; Bernard zůstal neoblomný. Hle, král i ministr v krutých rozpacích. Desmarets řekl králi, že po zralé úvaze ho z nesnází může vytáhnout jedině Bernard, protože není pochyb, že má ze všech největší peníze, a to všude; že jde jen o to zlomit jeho vůli a tvrdohlavost, ba drzou tvrdohlavost, kterou mu projevil; že je to člověk šílený ješitností a schopný otevřít měšec, kdyby mu král ráčil zalichotit. V tak naléhavé nouzi král svolil, a aby se o tuto pomoc pokusil s menší nedůstojností a bez rizika odmítnutí, navrhl Desmarets způsob, který jsem právě vylíčil. Bernard na to naletěl; vrátil se z královy procházky k Desmaretsovi tak okouzlen, že mu hned na úvod řekl, že raději riskuje svůj krach, než aby nechal v nesnázích panovníka, který ho právě zahrnul přízní, a začal ho nadšeně vychvalovat. Desmarets toho okamžitě využil a vytáhl z něho mnohem víc, než si byl předsevzal.

Kapitola dvanáctá

Smrt, kariéra a povaha Mansarta. — Úřad vrchního správce staveb značně okleštěn a velmi zvláštním způsobem dán d'Antinovi. — Smrt La Frette; jeho postavení a povaha. — Smrt Montgivraulta; jeho povaha a postavení i jeho bratra Le Haquoise. — Smrt mladé markýzy z Bellefonds. — Smrt, původ, chování, rodina a povaha hraběnky z Grammontu.

Během téhož pobytu [v Marly] velmi náhle zemřel Mansart. Byl vrchním správcem královských staveb a je to postava, u níž je třeba se na chvíli zastavit. Byl to vysoký, dobře urostlý muž příjemné tváře, pocházející ze samé spodiny lidu, ale velmi přirozeně bystrý, celý zaměřený na obratnost a na to, aby se zalíbil, aniž by se ovšem kdy očistil od hrubosti, kterou si osvojil ve svém prvním stavu. Nejprve bubeník, pak kameník, zednický učeň a nakonec stavební dozorce, vetřel se k velkému Mansartovi[1], jenž zanechal mezi architekty tak velkou pověst; ten ho protlačil do královských staveb a snažil se ho vyučit a něco z něho udělat. Podezírali ho, že je jeho levoboček. Vydával se za jeho synovce, a nějaký čas po jeho smrti, k níž došlo roku 1666, přijal jeho jméno, aby se zviditelnil a dodal si lesku, což se mu podařilo. Postupně stoupal, dostal se do králova povědomí a tak dobře využil důvěrnosti, kterou kdysi přecházel od velkých pánů k lokajům a zedníkům, že král, nacházeje v něm půvaby temnoty a nicoty, uvěřil, že v něm najde i talent jeho strýce, a pospíšil si odstranit Villacerfa proti jeho vůli, jak bylo řečeno na svém místě, a dosadit na jeho místo Mansarta. Ve svém řemesle byl nevědomý. De Cotte, jeho švagr, jehož učinil prvním architektem, toho nevěděl o nic víc než on. Své plány, výkresy i nápady čerpali od jistého stavebního kreslíře jménem L'Assurance, kterého drželi pod zámkem, jak nejvíc mohli.

Mansartova obratnost spočívala v tom, že krále zdánlivými maličkostmi zatahoval do velkých nebo zdlouhavých podniků a ukazoval mu nedokonalé plány, zvláště pro jeho zahrady, které mu samy od sebe vložily prst na pravé místo. Tu Mansart zvolal, že by sám nikdy nepřišel na to, co král navrhuje, propukal v obdiv, zapřísahal se, že vedle něho je jen žák, a tak ho přivedl, kam chtěl, aniž by král cokoli tušil. Se svými plány si proklestil cestu do kabinetů a pak pozvolna do všech, všude a v kteroukoli hodinu, i bez plánů a aniž měl co říci o svém úřadu. Dospěl až k tomu, že se v těchto soukromých hodinách vmísil do rozhovoru; přivykl krále, aby ho oslovoval kvůli novinkám a o všech možných věcech; občas se odvážil i otázek; ale uměl si vybrat chvíli;

1. **Vysvětlivka:** François Mansart (1598–1666), přední francouzský architekt 17. století; Jules Hardouin-Mansart, o němž je řeč, byl jeho příbuzný a jeho jméno převzal.

znal krále dokonale a nikdy se nemýlil v tom, kdy si dovolit důvěrnost a kdy se držet zpátky. Na procházkách předváděl ukázky této důvěrnosti, aby dal pocítit, co zmůže. Nezneužil jí k tomu, aby někomu uškodil, ale bylo by nebezpečné ho urazit. Získal tak vážnost, která si podmanila nejen velké pány a prince krve, ale i levobočky a ministry, kteří s ním jednali opatrně, a dokonce i přední komorníky vnitřních pokojů. Ačkoli ve skutečnosti nezapomínal, kým je, hrubost, která mu zůstala, z něho dělala směšně familiárního člověka. Tahal syna Francie za rukáv a poplácával prince krve po rameni; lze si domyslet, jak jednal s ostatními.

Král, jemuž se velmi nelíbilo, když se nemocní dvořané neobraceli na Fagona a nepodřizovali se mu ve všem, měl stejnou slabost pro Mansarta, a kdo stavěl nebo zakládal zahrady, pro toho by bylo nebezpečnou chybou nesvěřit se cele Mansartovi, který se tomu také cele věnoval; ale zručný nebyl. Postavil most v Moulins, kam několikrát zajel. Pokládal ho za mistrovské dílo pevnosti a samolibě se jím chlubil. Čtyři nebo pět měsíců po jeho dokončení přišel na králův obřad vstávání Charlus, otec vévody z Lévis, který právě přijel ze svých statků nedaleko Moulins; byl generálním místodržitelem té provincie. Byl to duchaplný muž, málokdy spokojený a rád jízlivý. Mansart, který tam byl, si chtěl dát zalichotit, promluvil s ním o mostě a hned požádal krále, aby se ho na něj zeptal. Charlus neříkal ani slovo. Král, vida, že se do hovoru nezapojuje, zeptal se ho, jaké jsou zprávy o moulinském mostě. „Sire," odpověděl chladně Charlus, „nemám o něm žádné od té doby, co odešel, ale myslím, že teď už bude nejspíš v Nantes." — „Jak to?" řekl král. „O kom myslíte, že mluvím? Mluvím o moulinském mostě." — „Ano, Sire," odvětil Charlus se stejným klidem, „je to moulinský most, který se den před mým odjezdem celý a najednou utrhl a odplul po vodě." Král i Mansart byli ohromeni jeden jako druhý a dvořané se odvraceli, aby se mohli smát. Věc byla naprosto pravdivá. Most v Blois, který Mansart postavil o něco dříve, mu provedl tutéž věc.

Na stavebních pracích, zakázkách a na všem, co se v královských stavbách dělalo, nesmírně vydělával; byl jejich naprostým pánem, a to s takovou autoritou, že žádný dělník, podnikatel ani kdokoli jiný ve stavbách by se neodvážil promluvit ani se byť jen pohnout. Protože neměl vkus, a král také ne, nebylo nikdy postaveno nic krásného, ba ani pohodlného, a to s nesmírnými náklady. Monseigneur už ho nechtěl používat pro Meudon, protože si s cizí pomocí konečně uvědomil, že ho chce zatáhnout do obrovitých prací. Král, který měl být za to Monseigneurovi vděčný a na Mansarta se zlobit, učinil naopak vše, co mohl, aby je usmířil, až do té míry, že chtěl mimořádně převzít velkou část těchto výdajů. Monseigneur byl dotčen, že se nechal napálit, a zdvořile odmítl. Tuto věc jsem se dozvěděl od du Monta[2], který se na to pořád zlobil. Ta krásná kaple ve Versailles — krásná co do řemeslného provedení a výzdoby —, která stála tolik milionů a tolik let, tak špatně proporcovaná, že nahoře

2. **Vysvětlivka:** Du Mont, Monseigneurův štolba a důvěrník.

vypadá jako *hrobka* a jako by chtěla zámek rozdrtit, je taková jen ze lsti. Mansart počítal proporce jen podle tribun, protože král měl dolů chodit sotvakdy, a schválně udělal toto ohavné převýšení nad zámek, aby touto znetvořeností přinutil zvýšit celý zámek o patro; a nebýt války, která přišla a během níž zemřel, bylo by se to stalo. Zahubila ho dvanáctihodinová kolika, o níž se hodně mluvilo. Fagon, který si ho vzal do péče a odsoudil ho dost vesele, nedovolil, aby mu dali cokoli teplého. Tvrdil, že se zabil při jednom obědě spoustou ledu a hrášku a jiných zahradních novinek, jimiž se hostil, jak říkal, ještě předtím, než je ochutnal král.

Rozhlašovalo se, že nájemci pošt — kteří díky vlivu stejně mocnému jako neznámému vždy dokázali odrazit rány mířené na jejich nesmírné zisky a kteří zcela nedávno dosáhli odmítnutí obrovské vyšší nabídky, již na ně podali velmi solventní lidé, představení vévodou z Orléans během krátké cesty, kterou sem podnikl ze Španělska — byli varováni, že se Mansart zavázal předložit králi spisy proti nim, jejichž odmítnutí bez dalšího zkoumání nedávno prosadili; že dokonce získal jeho svolení vytěžit z oznámení této věci velké peníze, ukáže-li se dobrou, a že odmítl až čtyřicet tisíc livrů ročního důchodu, které mu tito nájemci nabídli zajistit, aby od toho upustil. Nesmírné nadmutí jeho těla hned po smrti a několik skvrn nalezených při pitvě daly těmto řečem, ať pravdivým, či nepravdivým, volný průchod.

Jisté je, že pár dní před svou smrtí velmi naléhal na krále kvůli svým zálohám ve stavbách i kvůli zálohám předních z těch, kdo mu podléhali, a kvůli vyčerpání jejich i svého úvěru; a že když šel s týmiž stížnostmi za Desmaretsem, ten, jenž, jak jsme právě viděli, už nevěděl, kam se obrátit, mu prohlásil, že nedostane žádné peníze, dokud nevyúčtuje poslední prostředky, které obdržel. Mansart, krajně dotčen tak novým požadavkem, jenž útočil na důvěru v něho i na právo jeho úřadu vrchního správce, který byl příkazcem plateb, a vůbec ne účetním, se bránil tímto důvodem. Desmarets mu příkře odvětil, že ať si říká, co chce, ale nedostane ani sou, dokud neukáže, kam se poděly posledních čtyři nebo pět set tisíc livrů, které velmi nedávno obdržel; a ani hrozba, že si bude stěžovat u krále, nedokázala otřást pevností generálního kontrolora. Nato si Mansart skutečně stěžoval. Našel krále téhož mínění a stejně pevného jako generální kontrolor, takže když chtěl odporovat, byl příkře pokárán. Věřilo se tedy, že toto první a tak tvrdé znamení blížícího se pádu, nesnáz, do níž ho uvrhlo, a úsilí, jímž se dva nebo tři dny snažil skrýt své trápení, v něm vyvolaly otřes, který ho zabil. Během jeho nemoci se král zdál velmi znepokojen a co chvíli k němu posílal. Hodinu před smrtí se Mansart vyzpovídal a požádal maršála z Boufflers, aby králi doporučil jeho rodinu; a vdova dostala penzi. V salonu panoval ruch nepatřičný u soukromé osoby tohoto druhu. D'Antin tam plakal a říkal, že nejde ani tak o Mansarta jako o králův zármutek a o to, že král přichází o muže takových zásluh. Brzy své slzy osušil a litoval jich.

Sotva Mansart zemřel, poslal král pro Pontchartraina a velmi důrazně mu přikázal, aby okamžitě dal všude zapečetit — v Marly, ve Versailles i v Paříži — a učinil

všechna možná opatření, aby nic nemohlo být zašantročeno. Za dvě hodiny si ho dal zavolat znovu, aby mu tytéž rozkazy zopakoval a zjistil, jaké pokyny vydal. Nazítří, v sobotu 11. května,[3] když kancléř přišel jako obvykle na finanční radu, se ho na to král radil a nařídil mu, aby svým úřadem přispěl k tomu, aby vše proběhlo s největší přesností a bdělostí. Velké bylo překvapení, když se ukázalo, jak lhostejně král nese ztrátu, kterou mu tak velká a tak dlouhá přízeň měla učinit citelnou už jen ztrátou potěšení a pohodlí — bez příměsi jakékoli nevrlosti či tísnivé závislosti, jež mu jindy při smrti jeho ministrů a nejokázalejších oblíbenců přinášely úlevu. Při snímání pečetí se nenašlo nic, co by Mansartovu památku pošpinilo. Byl úslužný a ochotný, a jak jsem řekl, nezapomínal, kým je. Ale jeho hrubost, přes všechen jeho důvtip, a familiárnost, která z ní plyne u člověka z ničeho zkaženého přízní, v něm vytvořily směs povrchní drzosti, kvůli níž ho nikdo neoplakával.

Jeho místo zůstalo měsíc neobsazeno a bylo předmětem tužeb spousty lidí všech stavů. Na služném, bytech, poplatcích a výhodách všeho druhu mu vynášelo, aniž by si cokoli přisvojoval, přes padesát tisíc tolarů ročně, a králi byly za tento úřad a úřady na něm závislé nabídnuty tři miliony. Král ho chtěl během uprázdnění oslabit a změnit jeho povahu. Prohlásil sám sebe vrchním správcem a příkazcem plateb svých staveb a vyhradil si podpisy — v malém tak, jak to kdysi učinil ve velkém, když po pádu Fouqueta zrušil úřad vrchního správce financí a Colberta učinil generálním kontrolorem. S jedním to dopadlo jako s druhým. Colbert, který spolu s Le Tellierem Fouqueta zničil, využil mimo jiné velkých pák nebezpečnosti a zneužívání úřadu vrchního správce, na nějž si on, intendant domácnosti kardinála Mazarina až do jeho smrti, netroufal činit nárok, ale jehož veškerou moc si chtěl ponechat. A to také učinil tím, že krále zavalil podpisy, které dříve činil vrchní správce. Namluvil mu, že jimi o všem rozhoduje, zatímco on sám si pod záštitou těchto králových podpisů, které dával dělat, jak chtěl, podržel veškerou moc — a po něm jeho nástupci. Totéž se stalo se stavbami. Král prohlásil, že jmenuje generálního ředitele, a tento ředitel, jehož pravomoci osekal, jak jen mohl, napodobil ve všem Colberta, až na poctivost, jak se až příliš ukázalo během jeho správy a jak to později do nejjasnější zřejmosti vyneslo jeho závěť.

Ucházelo se několik kandidátů, nebo je za ně pokládala veřejnost. Voysin, jehož ve všem podporovala paní z Maintenon, velmi zaujatá tím, aby ho přiblížila králi a pak ho povznesla ke všemu; Chamillart, který na to nikdy nepomyslel — prý aby se utěšil za finance; Pelletier[4] — jako úřad, který by se tak dobře snoubil s jeho úřadem nad opevněním a který by králi díky jeho pravidelné práci s ním ušetřil obtíže

---

3. **Ediční poznámka:** Den v týdnu s datem nesouhlasí: 11. květen 1708, den Mansartovy smrti, připadl na pátek; sobota byla 12. května.

4. **Vysvětlivka:** Zde Pelletier de Sousy, ředitel opevnění; nezaměňovat s jeho bratrem, bývalým generálním kontrolorem, ani s prvním prezidentem téhož jména.

nové důvěrnosti; Desmarets, který by měl tutéž výhodu a navíc by králi ušetřil rozpory kolem plateb. Tři, o nichž vím, že o to žádali, byli první štolba, který to přede mnou netajil, La Vrillière, který se mi s tím svěřil, a d'Antin. První měl králův respekt i důvěrnost a jeho důvěru ve věcech peněz, při nichž nebyl žádný třetí, nezávisle na záležitostech Malé stáje. Rozuměl stavbám i cenám; měl vkus, čest, věrnost a přesnost. Louvoisova důvěra, autorita, kterou si v té rodině uchoval a která mu zůstala z vážnosti jeho otce — to vše mu dalo zapomenout na původ i na skromnost. Byl zetěm i švagrem vévodů z Aumontu. Maje modrou stuhu a krásný úřad po otci, vzal si do hlavy, že se stane vévodou. Stavby by mu daly ustavičné právo vstupu a důvěrnost a doufal, že je k tomuto povýšení využije. La Vrillière měl úřad státního sekretáře, který by se, řečeno po španělsku, dal nazvat *caponne*[5]. Byl omezen na provincie svého resortu od chvíle, kdy zrušení nantského ediktu[6] a jeho následky učinily konec záležitostem takzvaně reformovaného náboženství, jež tvořily zvláštní resort tohoto úřadu. Nikdo z těch, kdo jej zastávali, se nestal státním ministrem; on sám byl pokládán za velmi málo, protože u dvora se lidé, zvláště ti, jejichž celé postavení spočívá jen v tom, že se zabývají záležitostmi, cení skoro jen podle záležitostí, které s nimi kdo může mít. Jeho touhou tedy bylo, když už neměl význam, pozvednout svůj úřad důvěrností a stykem s králem v kteroukoli hodinu, jaký by získal, kdyby ke svému úřadu připojil jako resort stavby a vše, co k nim patří — a to státní sekretář, který je v důvěrnosti a přízni, umí dobře rozšířit. Měl mnoho vkusu a znalostí, aby ten úřad dobře vykonával, a vášnivě si ho přál.

První štolba a on stísňovali d'Antina víc než kdokoli jiný. Ten se chtěl důvěrně přiblížit králi jakýmkoli způsobem, chtěl dosáhnout všeho a jeho duch byl schopen všeho. Už se, jak jsme viděli, pokusil stát se vévodou při smrti svého otce. Jeho původ tomu nebránil; paní z Maintenon už nebyla proti němu od smrti jeho matky, a dokonce nebyla ani proti tomu, aby ho přiblížila králi, s ohledem na levobočky. Ti ho otevřeně podporovali, a také Noaillesové, kteří tehdy byli v nejvyšší přízni. Každý z nich v tom viděl svůj prospěch a zastávka v Petit-Bourgu je povzbuzovala, aby mu pomohli; ale měl hodně ducha, což byla věc, které se král obecně bál a kterou od sebe vzdaloval, a pověst, že bere, kde může — velmi nebezpečnou pro stavby. Nic je však neodradilo, a Monseigneur, kterého měl, jak uvidíme, právě tento poslední důvod zastavit víc než kohokoli jiného, se dal paní Vévodkyní získat a strhnout — protože počítal s vlivem, který d'Antina nesl až k paní z Maintenon — k tomu, že se poprvé v životě a ve svém věku odvážil dát králi najevo, že si přeje stavby pro d'Antina. Věc se vlekla, a právě to dávalo soupeřům naději. První štolba přišel jednoho odpoledne do mého pokoje, právě když posadil krále do kočáru. Našel nás, paní ze Saint-Simon a

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** To jest zmrzačená, vykastrovaná.

6. **Vysvětlivka:** Nantský edikt Jindřicha IV. (1598) zaručoval protestantům svobodu vyznání; Ludvík XIV. ho zrušil roku 1685.

mne, samotné; ti, kdo s námi obědvali, se už rozešli. Jakmile byly dveře zavřeny, řekl mi s nadšeným výrazem, že tentokrát věří, že je d'Antin navzdory všem svým oporám pevně vyřazen. Vyprávěl nám, že ví od komorníků vnitřních pokojů, kteří to viděli, že král toho dne řekl Monseigneurovi, že mu chce položit otázku, na niž od něho chce slyšet pravdu. „Je pravda," dodal, „že když jste hrál a vyhrával vysoké částky, dal jste d'Antinovi podržet svůj klobouk, do něhož jste házel všechno, co jste vyhrál, a že když jste náhodou otočil hlavu, přistihl jste d'Antina, jak si z klobouku strká Vaše peníze do kapsy?" Monseigneur neodpověděl ani slovo; ale díval se na krále, sklonil hlavu a dal tak najevo, že je to pravda. „Rozumím Vám, Monseigneure," řekl král, „víc se Vás neptám," a nato se rozešli a Monseigneur ihned z kabinetu odešel. Usoudili jsme stejně jako první štolba, že ta otázka byla položena jen kvůli stavbám a že po tomto objasnění je d'Antin zcela jistě ze hry. Nazítří mi La Vrillière řekl totéž, unesen radostí, že se může pokládat za zbaveného tak nebezpečného soupeře.

Čtvrtého dne, který byl nedělí, úplně na konci dopoledne, přišel ke mně první štolba a oznámil mi, že d'Antin dostal stavby. Přes všechen svůj chlad a rozvahu zuřil, snad ani ne tak proto, že byl odmítnut, jako kvůli tomu, co lze čekat od takové slabosti po Monseigneurově odpovědi. A pak uvažujte u dvorů důsledně! Král vzal na Monseigneura ohled natolik, že chtěl, aby se d'Antin o svém štěstí dozvěděl od něho; d'Antinova radost byla silnější než on; oddal se jí a říkal, že teď je kletba zlomena a že už nemá o svou budoucnost strach. Dostal všechna práva vstupu, která měl Mansart, ba ještě je rozšířil, a brzy dokázal krále ovládnout a bavit. Nebyl proto o nic méně pilný u Monseigneura, ani o nic méně často s levobočky, zvláště s paní Vévodkyní; nehrál o nic méně; zkrátka čtyři těla by jeho každodennímu životu nestačila. Bylo k smíchu, že velký pán pokládal — a právem — svou budoucnost za zajištěnou ostatky po zednickém učni, ve všem zmrzačenými, co do titulu, moci i služného zredukovanými na třetinu. Byla to hloupost; zanedlouho měl víc autority a příjmů než Mansart, ale tím, že se do toho vzal jiným způsobem. Zkrátka se stal osobností a byl jí od té doby čím dál víc.

V té době velmi náhle zemřel La Frette. Mluvil jsem o slavném souboji[7], kvůli němuž musel se svým bratrem opustit království; byli to snad dva nejurostlejší a nejpohlednější muži ve Francii; jejich jméno bylo Gruel, patřili k nejnepatrnějším šlechticům ve Francii a La Frette bylo jedno z nejbezvýznamnějších lén v Perche. Jejich děd se přimkl k prvnímu hraběti ze Soissons, princi krve, u něhož byl předním služebníkem a který mu u Jindřicha IV. vymohl předposlední řetěz prvního jmenování do Řádu Svatého Ducha, jež Jindřich IV. po své korunovaci vykonal roku 1595 u augustiniánů v Paříži. O něm se vypráví historka, že když při přijímání řetězu říkal

7. **Vysvětlivka:** Hromadný souboj z 21. ledna 1663 na Pré-aux-Clercs, vyvolaný sporem na Monsieurově zábavě: proti princi z Chalais a markýzům z Noirmoutier, z Flamarens a d'Antin stáli markýz z La Frette, jeho bratr d'Amilly, vikomt d'Argenlieu a rytíř ze Saint-Aignan. Markýz d'Antin padl, ostatní museli uprchnout z Francie.

Domine, non sum dignus[8], což se už neříká a možná se nikdy neříkalo, Jindřich IV. mu odpověděl: „Však já to vím, já to vím, je to z lásky k mému bratranci ze Soissons, který mě o to požádal.“ La Frette ho nosil dvacet let a byl guvernérem v Chartres. Jeho syn jím byl také, a k tomu v Pont-Saint-Esprit. Byl též kapitánem tělesné gardy Gastona Orleánského, bratra Ludvíka XIII. Hrabě ze Saint-Aignan, později vévoda a pair a otec vévody z Beauvilliers, a on se oženili se dvěma sestrami téhož jména jako Servien, vrchní správce financí. Ta, kterou si vzal La Frette, byla vdovou z prvního manželství po jistém Le Ferronovi, s nímž měla jedinou velmi bohatou dceru; ta, ovdovělá v prvním manželství bez dětí po Saint-Mégrinovi, o němž jsem mluvil jinde a který padl v boji u předměstí Saint-Antoine[9], se znovu provdala za vévodu z Chaulnes, takže ti La Frettové, o nichž je zde řeč, byli nevlastními bratry vévodkyně z Chaulnes po matce a bratranci vévody z Beauvilliers, kteří jim celý život pomáhali, seč byli, což jim poskytovalo velkou ochranu a vážnost.

Pan z Chaulnes, který byl v letech 1667 a 1670 mimořádným velvyslancem v Římě, měl velký podíl na volbě Klementa IX. a Klementa X. (Rospigliosiho a Altieriho), s nímž si tak dobře rozuměl, že na něho tolik naléhal, aby se za něho u krále přimluvil, až se tomu papež nemohl ubránit; a požádal ho, aby vymohl milost pro oba La Fretty. Papež to udělal tak ochotně a tak důrazně chtěl krále vůči nim zprostit jeho přísahy o soubojích[10], že král, který k tomu kvůli důsledkům nemohl svolit, se papeži zavázal, že je na jeho slovo nechá vrátit se do Francie, žít svobodně v Paříži i kdekoli jinde, užívat svého majetku a plně jím nakládat, ale pod jinými jmény. Vrátili se tedy za těchto podmínek a chodili všude, ohlašováni a oslovováni svým jménem, ale zdržovali se livrejí, erbů a návštěv jakýchkoli veřejných míst. Psalo se jim na jejich adresu pod jejich jménem do Paříže, k nim domů i všude jinam. Žili tak stále pod tichou ochranou krále, který kvůli formě vždy předstíral, že o nich neví. Stala se jedna věc, která vyvolala velký rozruch a do níž byl Flamarens, tehdy první hofmistr Monsieura, tak zapleten, že se po něm pátralo až v Palais-Royal. Monsieur si stěžoval králi na tento nedostatek úcty k sobě a jízlivě dodal, že ho to pátrání uráží tím víc, že nikdo neřekne ani slovo oběma La Frettům, kteří jsou už několik let v Paříži a chodí tam všude s odkrytou tváří. Král vážně odpověděl, že to není možné, a když Monsieur trval na svém, ujistil ho, že se dá informovat a do čtyřiadvaceti hodin je dá zatknout, jsou-li v Paříži. Současně je nechal upozornit, aby z ní okamžitě odjeli na dva tři dny, načež se mohou vrátit a žít jako obvykle, a nařídil, aby po nich bylo po celé Paříži okázale pátráno. Velmi důrazně však přikázal, aby se s tím nezačínalo, dokud nebude zcela jisté, že odjeli. Monsieurovi pak stačilo jen chtít, aby viděl, že

8. **Vysvětlivka:** Latinsky „Pane, nejsem hoden“ — slova z mešní liturgie před svatým přijímáním.

9. **Vysvětlivka:** Bitva u pařížského předměstí Saint-Antoine (2. července 1652) za Frondy, mezi vojsky Condého a Turenna.

10. **Vysvětlivka:** Ludvík XIV. se slavnostně zavázal, že nikomu neudělí milost za souboj.

si z něho král tím zdánlivým zadostiučiněním trochu vystřelil. Starší zemřel dlouho před mladším. Nikdy nikdo nedokázal tak výnosně zužitkovat občanskou smrt, čest souboje a onu tichou ochranu krále, která byla vskutku za celou jeho vlády jedinečným vyznamenáním, ani žít tak zeširoka ze soudních sporů a z drobných tyranií. Ani jeden se neoženil a ten druhý byl už starý.

Několik dní po něm zemřel další neobyčejný člověk. Říkalo se mu rytíř z Montgivrault. Pan z Louvois ho skandálně vyhnal ze služby, kde byl inženýrem za první flanderské války roku 1667 a kde si nahromadil velký majetek. Navzdory této příhodě a nepříliš čisté pověsti se dokázal stát jakousi důležitou osobou díky duchu, galantnosti, ochotě vycházet druhým vstříc a vynikající kuchyni. Získal si tak mnoho vlivných přátel u dvora i ve městě. Maršál z Tessé, vévoda z Tresmes, Caumartin a d'Argenson patřili mezi jinými k jeho důvěrným přátelům. Získal tím vážnost a měl umění zřídit si doma malý tribunál, kam bylo mnoho lidí velmi rádo přijímáno. Koupil Courcelles u Le Mans, které se později stalo útočištěm Chamillarta, jenž je koupil; Montgivrault tam hodně utratil a já jsem tam žasl nad jeho bláznovstvím, že dal svůj erb umístit až na všechny dveře, krby i stropy. Nikdy se neoženil a zanechal velké jmění.

Jeho bratr, který si ho velmi málo vážil, se jmenoval Le Haquois a také se neoženil. Byl starší a zůstal velmi chudý. Býval generálním advokátem berního soudu a těšil se velké pověsti pro výmluvnost, učenost a bezúhonnost. Byl to člověk dokonale skromný a dokonale nezištný. Nemohl mít víc ducha, jemnější a zároveň lehčí způsob vyjadřování, s velkým půvabem a zdrženlivostí; přitom kořeněný, rád jízlivý, veselý, zábavný, plný vtipných nápadů a pohotových odpovědí, výmluvný i svým mlčením. Jeho dopisy byly okouzlující, a jakmile se cítil trochu volně, byl tou nejlepší společností na světě. Kancléř Pontchartrain a on, přibližně stejného věku, byli v mládí důvěrnými přáteli. Galantní, lovci, stejné záliby, stejný druh ducha a smýšlení po celý život. Když se kancléř dostal k moci, opatřil svému starému příteli drobnosti podle jeho přání, protože ten nikdy nechtěl nic většího. Jezdil na všechny pobyty v Pontchartrain, kde jsem ho dobře poznal; a co je úctyhodné pro oba přátele, aniž by se do čehokoli vměšoval nebo vybočil ze svého stavu drobného pařížského měšťana, jak se sám často nazýval, byl tam jako pán domu: veškeré služebnictvo k němu bylo pozorné a uctivé a všichni, kdo tam přijížděli, mu prokazovali nejvyšší vážnost. Kancléř mu kromě přátelství a důvěry vždy prokazoval nesmírnou úctu, a celá jeho rodina rovněž; dával najevo, že chce, aby mu ji prokazoval každý, a Le Haquois byl všemi milován. Choval se s velkou úctou k významným osobám, které tam vídal, a nechyběla mu ani vůči kancléři a kancléřové, kteří ho oba stejně milovali; ale přesto s nimi žil velmi volně a občas utrousil poznámky starého přítele, které mu neslušely špatně a byly vždy dobře přijímány. V posledních letech jeho zbožnost tak vzrostla, že ho kancléř s manželkou už neměli v Pontchartrain tak často, jak by si přáli. Říkali mu svůj němý, protože láska k bližnímu mu zapečetila ústa, čímž se mnoho ztrácelo.

Často jsem si mu na to sám stěžoval; nevídal ho člověk jinde než v Pontchartrain; v Paříži žil velmi uzavřeně.

Markýz z Bellefonds, vnuk maršála, ztratil manželku, docela mladou a krátce vdanou; byla rozená Hennequinová, dcera pana z Égvilly, který měl *vautrait*[11].

O čtyři nebo pět dní později, totiž 3. června, zemřela v Paříži v šedesáti sedmi letech hraběnka z Grammontu[12]. Byla rozená Hamiltonová, z onoho velkého skotského rodu, tak mocného, tak starého, tak vznešeně spřízněného, a to tak často se Stuartovci.

Marie, dcera skotského krále Jakuba II. Stuarta, provdaná roku 1468 za Jamese Hamiltona, hraběte z Arranu,[13] byla matkou Jamese II. Hamiltona, hraběte z Arranu, regenta Skotska za krále Jakuba V. Stuarta, a otce Jamese III. Hamiltona, regenta Skotska a poručníka nešťastné Marie Stuartovny, skotské královny, manželky našeho krále Františka II., jejíž sňatek sjednal. Byl jmenován vévodou z Châtelleraultu, panství v Poitou, které mu bylo darováno a které on i jeho potomstvo ztratili spolu s hodností, protože se uchýlil do Skotska a opustil tam francouzskou stranu kvůli nepřátelství Guisů, kteří ho, aby se zmocnili skotských záležitostí, chtěli zahubit a všude ho pronásledovali. Jeho potomci i on sám své panství a hodnost často žádali zpět. Jeho matka byla tetou kardinála Beatona z otcovy strany; jeho otec si ji vzal ještě za života své první manželky, která se jmenovala Home, neměla děti a kterou zapudil. Tento vévoda z Châtelleraultu zanechal se svou ženou, dcerou hraběte z Mortonu, tři syny: nejstarší byl choromyslný, ostatní, pronásledovaní ve Skotsku, se uchýlili do Anglie. Královna Alžběta je dala ve Skotsku znovu dosadit do jejich práv Jakubem, skotským a po ní anglickým králem. Starší z nich se stal hrabětem z Arranu a byl povýšen na markýze z Hamiltonu; mladší markýzem z Paisley; ten zanechal několik dětí. Z jednoho z nich, který byl hrabětem z Abercornu, a z Marie Boydové, jeho manželky, vzešlo několik dětí, mezi nimi George Hamilton, rytíř, baronet, který měl se svou manželkou, rozenou Butlerovou, hraběnku z Grammontu a její dva bratry, o nichž byla již několikrát řeč. Od staršího, Johna Hamiltona, hraběte z Arranu a markýze z Hamiltonu, pocházel James V., markýz z Hamiltonu, komoří a senešal Jakuba I., krále Velké Británie, syna nešťastné Marie Stuartovny a jejího nástupce ve Skotsku a Alžbětina v Anglii. Ten dal markýzi z Hamiltonu také Podvazkový řád. James VI., markýz z Hamiltonu, jeho syn, byl nešťastným králem Karlem I. učiněn vévodou z Hamiltonu a rytířem Podvazkového řádu a roku 1649 za něho zemřel na popravišti. Zanechal jen dcery.

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Myslivecký termín. *Vautrait* se nazývala lovecká družina (smečka, koně a personál) pro lov na kance.

12. **Vysvětlivka:** Alžběta Hamiltonová (1641–1708), manželka hraběte z Grammontu.

13. **Ediční poznámka:** Saint-Simon slučuje dva sňatky: Marie Stuartovna se roku 1467 provdala za Thomase Boyda, hraběte z Arranu, a teprve roku 1474 za Jamese, lorda Hamiltona; hrabětem z Arranu se stal až jejich syn James (1503).

Anna, nejstarší, se provdala za Williama Douglase, hraběte ze Selkirku, kterého Karel II. po svém návratu na trůn učinil vévodou z Hamiltonu; a od něho pocházejí dnešní vévodové z Hamiltonu.

Otec a matka hraběnky z Grammontu byli katolíci a přijeli s dětmi na nějaký čas do Francie; hraběnku z Grammontu, ještě docela malou, dali do Port-Royal des Champs, kde byla vychována, a uchovala si odtamtud veškerou zálibu a dobré smýšlení navzdory poblouzením mládí, krásy, velkého světa a několika milostných pletek, aniž by ji — jak jsme viděli — přízeň ani nebezpečí, že o ni přijde, kdy dokázaly odpoutat od důvěrné oddanosti Port-Royal.

Byla to vysoká žena, která si ještě uchovala přirozenou krásu bez jakýchkoli ozdob, měla vzezření královny a její přítomnost budila největší respekt. Jinde jsme viděli, jak došlo k jejímu sňatku, i to, jak výrazná a stálá byla králova záliba v ní, takže paní z Maintenon stále znepokojovala; hraběnka z Grammontu se přitom vůči ní nijak nepřemáhala. Bývala dámou paláce královny. Byla to osoba hrdá, sebevědomá, ale bez nároků a bez troufalých podniků; dobře si byla vědoma sama sebe, ale uměla také prokazovat úctu, s velkým duchem, okouzlujícím způsobem a velkým vtipem, a velmi si vybírala společnost a ještě víc přátele. Celý dvůr ji ctil s výjimečnou vážností a i ministři s ní počítali. Nikdo neznal svého manžela lépe než ona; žila s ním znamenitě. Ale co je neuvěřitelné — a je to pravda —, nemohla se z jeho smrti utěšit a sama se za to styděla. Svá poslední léta zasvětila výhradně Bohu.

Pevně počítala s tím, že jakmile ovdoví, zcela se uchýlí do ústraní, ale král se tomu tak důrazně postavil, že musela zůstat. Netrvalo to dlouho; vážné neduhy ji od dvora odvedly, čehož využila co nejsvatěji a v největší samotě, a tak zemřela dříve, než uplynula dvě léta jejího smutku.

Měla jen dvě dcery: obě velmi duchaplné, velmi nebezpečné, velmi světské, velmi galantní; byly dvorními slečnami bavorské dauphiny a neměly nic. Jedna se provdala za odporného milorda Stafforda z rodu Howardů, který trávil život v Paříži v Tuileriích a v divadlech a kterého nikdo nechtěl vidět; brzy se s ním rozkmotřila a odloučila se od něho. Po jeho smrti odešla žít do Anglie z toho, co jí při sňatku dal, a děti s ním neměla. Druhá se stala kanovnicí a abatyší v Poussay, kde se obrátila a žila ve velkém a vytrvalém pokání. Protože neměly nic, jejich matka napsala umírajíc králi a paní z Maintenon a žádala pro ně svou penzi od krále. Z těch dvou dopisů byl jeden pohrdavě odbyt, druhý zanedbán. Takový je vliv umírajících, byť byli za života nejmilovanější a nejváženější. Nepřišla ani odpověď, ani penze.

Kapitola třináctá

Roztržka mezi Chamillartem a Bagnolsem, který kvůli ní opouští intendanturu ve Flandrech a uvádí Chamillarta do nebezpečí. — Sňatek Courcillona s jedinou dcerou Pompadourovou. — Jejich povaha a postavení. — Sňatek, postavení a povaha Lanjameta a jeho ženy. — Sňatek Louvilla s dcerou Nointela, státního rady. — Únos slečny z Roquelaure knížetem z Léonu. — Sňatek knížete z Léonu se slečnou z Roquelaure.

Chamillart se na své krátké cestě do Flander rozkmotřil s Bagnolsem, velmi vlivným intendantem v Lille a státním radou. Ze své moci vyhnal pro podvody jednoho z hlavních úředníků mimořádné válečné pokladny[1], který sídlil ve Flandrech. Byl to člověk Bagnolsovi naprosto oddaný a Bagnols u Chamillarta podnikl nemožné, aby ho zachránil; zašel tak daleko, že se ho otevřeně zastal a prohlásil, že jestliže ten člověk kradl, musel by on sám být jeho společníkem napůl. Chamillart si stál na svém, ten druhý také; pozvedl prapor a pustil se do toho, že úředníka navzdory ministrovi dosadí zpět. Padly ostré dopisy. Bagnols se domáhal spravedlnosti, hnuli se všichni jeho přátelé a všichni Chamillartovi nepřátelé. Nikdy nebylo vidět tolik povyku pro tak malou věc ani intendanta, který by si tak vysoko vyskakoval proti ministrovi, svému nadřízenému. Chamillart zvítězil, ale jen silou a spotřeboval na to mnoho ze svého vlivu. Tu Bagnols požádal o propuštění: nový rozruch. Král, který s ním byl spokojen, ho chtěl udržet; dělaly se mu vstřícné kroky, vedla se spousta jednání; i Chamillart, který cítil, že je král rozladěn, se k tomu propůjčil. Čím víc se pro Bagnolse dělalo, tím víc byl rozmazlený a tím víc požadoval. Nakonec Chamillart zvítězil znovu, ale zničil se tím, a Bagnols opustil intendanturu a přijel do Paříže štvát. Byla to dobrá hlava, prostopášník, u všech, kdo sloužili ve Flandrech, velmi oblíbený pro svůj důvtip, svůj skvělý dům, svou hojnou a vybranou tabuli a pro snahu zalíbit se a zavázat si lidi; byl vynikající společník, celý život žil ve velkém světě, měl mnoho přátel, a to významných, byl velmi blízký kancléři, přes svou ženu spřízněn s Louvoisovými a silně podporován tím, co z nich zbylo; byl velmi schopný, převyšoval svůj úřad a sloužil v něm s velkým užitkem a s vyznamenáním.

Paní z Maintenon od sňatku jeho syna pohlížela na Chamillarta už jen jako na člověka, který se proti ní provinil. Přátelství vystřídala nechuť. Jinde jsem vyložil, jak naléhavě potřebovala mít ministra, který by byl jejím člověkem, a od chvíle, kdy už s Chamillartem nepočítala, neměla žádného. Chtěla tedy jiného, svého, a to na jeho účet; a ten se našel hotový v osobě Voysina. Král se proti veškerému zvyku vy-

1. **Vysvětlivka:** Mimořádná válečná pokladna (*extraordinaire des guerres*) vyplácela žold a další výdaje vojsk v poli; v provinciích ji spravovali pokladníci a jejich úředníci.

dal 4. června z Versailles na oběd do Meudonu s vévodkyní z Bourgogne, několika dámami a paní z Maintenon, která se tam soukromě sešla se slečnou Choinovou; a slečna Choinová byla na Chamillarta rozhořčena. Chamillart, od přírody umíněný a kvůli špatnému stavu věcí i svého zdraví náchylný k rozmrzelosti, nikdy nechtěl opatřit malý pěší pluk bratrovi slečny Choinové, který sloužil už dlouhá léta, ať mu slečna z Lislebonne a paní z Espinoy říkaly cokoli; a ty, dotčené jeho vytrvalým odmítáním a nechtějíce, aby to padlo na ně, vylíčily slečně Choinové všechno, co řekly a udělaly, aby Chamillarta přiměly. Tuto podrobnost jsem se dozvěděl od jeho dcery, paní Dreuxové, která byla duchaplná a která se tím jako jediná v rodině, kdo měl rozum, velmi trápila. Od maršála z Boufflers a od vévody a vévodkyně z Villeroy jsem se dále dozvěděl o pohybech kliky, kterou utvořili Bagnolsovi přátelé a Chamillartovi nepřátelé, sdružení kolem maršála z Villeroy.

Tento tak nezvyklý a paní z Maintenon tak vyhledávaný rozhovor se slečnou Choinovou — paní z Maintenon kvůli němu jela schválně na oběd do Meudonu a kryla se přitom králem, aniž tam přespala — mě za těchto okolností polekal; aféra s úředníkem a roztržka se totiž odehrála hned v prvních dnech po Chamillartově příjezdu do Flander, propukla a značně se rozrostla ještě před jeho návratem. Pochopil jsem, že paní z Maintenon, která až dosud nebrala na Monseigneura sebemenší ohled a nezachovávala ani tu nejmenší míru vůči Choinové, chce využít její zlosti na Chamillarta a že ji k tomu podněcuje to, co se mezi králem a Monseigneurem odehrávalo kvůli správě staveb, o čemž ji zpravovali Noaillesové. Obával jsem se náhlého blesku z čistého nebe, který by Chamillarta zasáhl, a nemyslel jsem, že to mohu na kohokoli spolehnout. Varoval jsem ho a shledal jsem, že je zpraven a v rozpacích. Nebyl čas se s ním přít a vyčítat mu, že se v případu Bagnolsově rozhodl příliš rychle a příliš zostra, ani jeho pošetilou umíněnost kvůli tomu pluku pro Choina; bylo třeba sáhnout po léku, a to včas. Poradil jsem mu, aby hned nazítří promluvil s králem a řekl mu, že ať je jeho úřadem sebevíc poctěn, v nynějším smutném stavu na něm málo lpí, ale že nekonečně lpí na jeho osobě, srdcem i z vděčnosti; že není jmění ani štěstí, pro které by mu chtěl způsobit byť jen minutu trápení; že s bolestí vidí, jak se proti němu stahuje bouře, kterou si nezasloužil, ale že kdyby byl král kvůli němu jen trochu v rozpacích nebo kdyby měl na jeho místě raději jiného, odevzdá mu je z celého srdce, jen aby se mu zalíbil a aby si zasloužil zachování jeho laskavosti a cti jeho přízně, jež jsou mu dražší než jakékoli postavení a bez nichž by nemohl žít. Nabádal jsem ho, aby víc neříkal, a to tímto tónem, s touto silou a s touto nezávislostí; aby se přitom králi pozorně díval do očí, neboť sebemenší jejich pohyb by v té chvíli mnoho vypovídal; aby se rychle chopil jeho odpovědi, i kdyby byla jen zdvořilá; a hlavně aby na odchodu netrval a dobře se chránil té hlouposti chtít se nechat prosit. Dodal jsem, že při takovém postupu, a když je ještě čas, se odvažuji mu ručit, aniž jsem u dvora velký znalec, že bude dobře přijat, i kdyby krále uváděl do rozpaků; a že od té chvíle to bude jako nově uzavřená smlouva, která — aniž by o ní padlo jediné slovo, jen

když nechá krále jednat s těmi, kdo by na něj útočili — jim okamžitě vyrazí zbraně z rukou.

Chamillartovi se má myšlenka zalíbila; nemusel jsem ho přemlouvat, ale musel jsem bojovat se zlostí, že se vidí dohnán až sem, a s tím, co z té zlosti vyvěralo: s chutí nedělat nic a nechat se svrhnout; a s tím jsem si nakonec poradil, než jsem od něho odešel. Důrazně jsem mu kladl na srdce, aby tu poklonu učinil v králově kabinetu, a vůbec ne u paní z Maintenon, kde by byla přítomna; slíbil mi to a slíbil, že to bude nazítří. Objal mě, poděkoval mi a dal mi schůzku u sebe po návratu z toho svého druhu útoku. Sám jsem byl neklidný, ač jsem měl dobrou naději. Bál jsem se krále, který už byl snad ovlivněn, bál jsem se nejistoty a chladu z jeho strany i zlosti ministra, který by se mohl zaplést, kdyby zašel příliš daleko, a nechat se chytit za slovo.

Těch patnáct či dvacet hodin, než jsem šel na schůzku, se mi strašně vleklo. Ulevilo se mi hned na první pohled. Viděl jsem svého muže veselého, lehkého; znovu mě objal, byl si jist a byl celý šťastný. Řekl mi, že mluvil přesně tak, jak jsem mu radil; že se král usmál a odpověděl mu, že je velmi prostoduchý, jestliže si myslí, že na něj celý ten hluk udělal sebemenší dojem; ať mu dál dobře slouží, jako to vždycky dělal; že on ho bude mít vždycky rád, že ho bude podporovat a že chce, aby důvěřoval tomu, co mu říká. Chamillartovy úcty, díky a projevy oddanosti, na to znovu královy laskavosti, a potom mluvili o svých záležitostech. Chamillart se odtamtud vrátil omlazený, jako by mu z prsou sňali celý dům. Nesvěřil se s tím nikomu kromě vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, a to až po všem; ti nevěřili, že nebezpečí bylo tak veliké, ale z úspěchu měli velkou radost. Pravda je, že jsem si to sám u sebe velmi pochvaloval. Za velmi málo dní všechny ty řeči a pletichy utichly; král je patrně rázně odbyl. Myslel jsem však, že musím Chamillarta zapřísahat, aby mírnil svou důvěru, aby postupoval s olovnicí v ruce a z této aféry pochopil, že není nezranitelný a že nezdar onoho záměru jen ještě víc podráždí a zchytralí lidi, kterým ho právě nechal v rukou prasknout. Výměnou intendanta v Lille nastal pohyb, který přenesl Le Blanca z intendantury v Auvergni do intendantury v Yprech. Poznamenávám to kvůli všemu, co ho potkalo později.

Dangeau oženil svého jediného syna s jedinou dcerou Pompadourovou; bylo jí třináct let a měla okouzlující postavu a krásu, která trvá dodnes. Courcillonovi bylo dvacet jedna let. O něm, o jeho otci a matce jsem mluvil dost na to, abych nemusel nic dodávat. Nemohli najít pro svého syna větší partii a pan a paní z Pompadour nemohli pro svou dceru najít partii víc podle svého gusta; prodali ji. Byli bohatí, ale velmi zadlužení, a neměli dceři co dát. Neměli vliv a žili v zapomnění. Ani zdaleka nebyli s to dát své záležitosti do pořádku; byli to lidé, kteří při vší duchaplnosti obou bez ustání nechávali všechno se jim rozplynout v rukou, ať šlo o statky štěstěny, o příbuzenstvo, nebo o urozenost, a přitom nepřestávali být velmi pyšní. Pompadour měl ducha ozdobeného mnoha četbou, ale pokřiveného a bez úsudku, a celý život nadělal tolik hloupostí jako kroků. Jeho děd, kterému se říkalo Laurière, byl mladším

bratrem a strýcem obou markýzů z Pompadour, rytířů řádu z let 1633 a 1661; druhý z nich zemřel roku 1684 a byl otcem paní ze Saint-Luc a paní z Hautefortu, jimiž starší větev vymřela. Syn tohoto prvního Laurièra se oženil se sestrou pana z Montausier, pozdějšího vévody a paira a vychovatele Monseigneura, a z tohoto manželství pocházel markýz z Pompadour, o němž je tu řeč. Byl mladší syn a dlouho nosil malý límec[2]. Jeho starší bratr zemřel a pan z Montausier ho uvedl k Monseigneurovi, opatřil mu pěší pluk a postaral se, aby nastoupil po otci, který byl senešalem a guvernérem Périgordu. Byl to dobře urostlý muž, dokonce s hezkými rysy, ale jeho výraz, jeho držení a celý zjev svíraly srdce smutkem; byl jako stvořený pro vyvolávače pohřbů. Tento zevnějšek neklamal, nic nebylo nudnějšího a tíživějšího než všechno ostatní. Dal se do vysoké hry a prohrával; zamiloval se do třetí dcery pana a paní z Navailles, kteří ho nechtěli. Jeho vytrvalost, touha dívky, která ji opětovala, naléhání jejích dvou sester a naléhání vévody z Montausier nakonec odpor zlomily. Svatební noc nebyla zrovna cudná. Strávili v posteli tři dny a tři noci a později se to často opakovalo. Pompadour opustil vojsko a potom dvůr, zmizel z velkého světa a pohřbil se v naprostém zapomnění. Prodal své guvernérství a uvedl své záležitosti do největšího zmatku. Aniž by se jeden druhého nabažili, dostavila se nakonec nuda z jejich postavení a dcera se jim zdála vhodná, aby je z něho vytáhla tím, že ji provdají — ne pro ni, ale pro sebe.

Ovdovělá vévodkyně z Elbeufu, která je měla ráda pro nekonečné projevy úcty, jimiž ji zahrnovali, se u dvora hodně stýkala s paní z Dangeau a dvořila se jí kvůli paní z Maintenon. Vymyslela tento sňatek, aby se jim zalíbila a aby se usadila ještě pevněji. Dangeau, bohatý a požívající velkých králových dobrodiní, si mohl dovolit čekat na majetek snachy, jejíž příbuzenství mu přinášelo nesmírnou čest a na niž by nedosáhl, kdyby měla majetek hned. Při věku paní z Maintenon to byla příležitost, kterou nebylo radno propást, jak získat milosti, jež by mu umožnily uzavřít sňatek, aniž by se tím připravil o pohodlí. Paní z Maintenon měla paní z Dangeau nesmírně ráda, a kéž by Bůh dal, aby se k ní byly přibližovaly jen ženy takové povahy! Neodvažovala se zapomenout, že ji kdysi přijala matka paní z Navailles a že u ní dlouho žila, když přijela z Ameriky, a zakládala si na přátelství k paní z Elbeufu. Ze stejného důvodu nemohla nepodporovat paní z Pompadour, její sestru. Sňatek se tedy uskutečnil, aniž dívka, jediná dědička, dostala cokoli, a otec s matkou byli vytaženi ze zapomnění; bylo vidět, jak v tom věku vyrůstají u dvora jako houby. Dangeau se svolením krále a Monseigneura postoupil Pompadourovi své místo menina a svému synovi své guvernérství Touraine a paní z Dangeau postoupila snaše své místo dámy paláce, které jí její zdraví a její důvěrný styk s paní z Maintenon už dlouho téměř nedovolovaly vykonávat; a král jí prokázal tu galantnost, že jí ponechal její penzi dámy paláce ve výši 6 000 livrů, aniž o to žádala, a bez újmy na penzi její snachy. Tak tedy byli Pompadou-

2. **Vysvětlivka:** Malý límec (*petit collet*) byl odznakem duchovního stavu; nosili jej i mladší synové šlechtických rodů určení pro církevní dráhu.

rovi rázem zasvěceni do dvora, do Marly, do Meudonu, občas i k paní z Maintenon. Žena, která bývala krásná, byla vždycky nepříjemná. Nikdy neotevřela oči víc než napůl. Byla to čtvrťová preciózka s nuceným duchem a s úmornou vypočítavostí; přitom však duchaplná a velmi zdvořilá. Od Dangeauových se nehnuli. Svornost mezi nimi byla ustavičná. Ti první k tomu přidávali ochranu, ti druzí úctu a zbožňování, a to až po výstřelky svého zetě, který si z nich tropil posměch s malými ohledy. Při tom všem byla spokojenost všech nesmírná a trvalá.

Téměř zároveň se rozneslo, že se Lanjamet oženil s dcerou jednoho pařížského prokurátora, kterou dlouho vydržoval a pak si ji tajně vzal, a to už před třemi nebo čtyřmi lety. Bývala krásná, ale duchaplnosti a intrik měla jako čtyři démoni a zloby a černé ničemnosti jako čtrnáct ďáblů. Tento Lanjamet měl také hodně ducha, trochu drobného intrikánství a byl statečný. Dlouho byl poručíkem v pluku gardy. Patřil k těm dvorským hmyzákům, nad nimiž se člověk vždycky diví, že je tam vidí a všude na ně naráží, a jejichž bezvýznamnost tvoří celou jejich váhu. Byl to velmi malý mužík, sestárlý, s velkým papouščím nosem, podivně vyklenutým a zahnutým, který mu zabíral celý obličej; mluvil, intrikoval, rozhodoval a cpal se všude, kde našel otevřené dveře, a jen velmi málo ostatních ho chtělo přijímat.

Nevím, jakým zázrakem prodělal jedno tažení jako králův pobočník; král mu dal malé guvernérství v Bretani. Pořádal svá zasedání u paní z Ventadour, u vévodkyně du Lude a u pana Velkého. Z těchto míst nevycházel a jinam chodil velmi málo. Jeho domýšlivost se v soukromí vzpírala až k drzosti, ale umně odměřené, když nebyl s lidmi spokojen. Byl familiérní, až by vám zobal z ruky. Při tom všem to byl Bretonec, který nebyl šlechtic, a stavy mu to jednou daly pocítit potupou. Vyprávěl mi to pan z La Trémoille, který předsedal[3]. Chtěl nechat hlasovat šlechtu. Hlasy se zmateně zvedly a volaly, ať vyvedou toho, kdo nemá právo hlasovat, jaké mají i ti nejchudší a nejmladší šlechtici. Pan z La Trémoille se všude rozhlédl a řekl, že tu nevidí nikoho, kdo by neměl právo hlasovat. Při tom slově začaly všechny hlasy křičet: „Lanjamet! Lanjamet! Ať odejde, nebo nebudeme hlasovat!“ — a Lanjamet hned odešel, aniž se bránil a aniž pronesl jediné slovo. Jeho drzost, s níž se tam vetřel, aby si z toho pak udělal titul, byla zaplacena touto potupou. Od té doby se na stavech už neukázal, ale u dvora nebyl o nic méně nestoudný; totiž ve Versailles, protože do Marly a do Meudonu nebyl zván. Z této příhody se pan z La Trémoille dozvěděl, že není šlechtic. Jeho žena, záletnice a navíc vdova po prokurátorovi, byla pro něho, ať byl sebevětší nicka, hanebným sňatkem. Přesto ji uváděl k panu Velkému, jehož celou rodinu pak rozeštvala a odkud ji vyhnali, stejně jako téměř odevšad, kam ji její manžel vetřel. Od královy smrti nevím, co se s nimi stalo, a slyšel jsem o nich mluvit jen v souvislosti s onou roztržkou, kvůli níž ji od pana Velkého s velkým hlukem vyhnali.

---

3. **Vysvětlivka:** Karel Belgique Hollande, vévoda z La Trémoille (1655–1709), první šlechtic komory, předsedal šlechtě na bretaňských zemských stavech. Na jejich zasedání měl přístup a hlas každý bretaňský šlechtic, a právě proto tam neměl co dělat ten, kdo šlechticem nebyl.

Také Louville se v té době oženil. Od svého návratu ze Španělska myslel jen na to, aby dal do pořádku své záležitosti, velmi příjemně, ale rozumně si vystavěl sídlo v Louville a žil v Paříži se svými přáteli, aniž by litoval štěstí, jako by mu nikdy nebylo nabízelo dvory a království k vládnutí. Hledal rozumně i manželku. Vzal si dceru Nointela, státního rady, bratra vévodkyně z Brissacu a ženy Desmaretse, generálního kontrolora, s nímž byl ve velmi úzkém svazku. Svatba se konala v Bercy u Desmaretsova zetě a kromě rodin ji poctila ta nejlepší společnost. Měl to štěstí, že si vzal ženu dobře urostlou, ctnostnou, rozumnou, veselou a schopnou, která s ním žila jako anděl a myslela jen na své povinnosti a na to, aby pečovala o jeho přátele, ačkoli byla mnohem mladší, a která si všude získala lásku, úctu a vážnost. Nointel byl synem Béchameila, vrchního správce Monsieurova domu, o němž jsem mluvil jinde.[4]

Kníže z Léonu, který už nedoufal, že získá zpět svou herečku, a donucen hladem, nejen svolil, ale přímo si přál se oženit. Jeho otec a matka, kteří div neumřeli strachy, že si tu stvůru vezme, si to přáli neméně. Pomysleli na nejstarší dceru vévody z Roquelaure, která měla být jednou nesmírně bohatá a která, hrbatá a velmi ošklivá a už za prvním mládím, mohla stěží doufat v partii takového rodu, jako byl kníže z Léonu, jenž měl být vévodou a pairem a jemuž bylo zajištěno 50 000 tolarů ročního důchodu, nepočítaje další statky, které na něho připadaly. Tak výhodná věc pro obě strany dospěla až k uzavření; ale těsně před podpisem se všechno ve zlém rozbilo pro povýšený způsob, jímž vévodkyně z Roquelaure chtěla vymáhat, aby vévoda z Rohanu dal svému synovi víc. Ten tím byl právem velmi nespokojen. Byl ještě víc svárlivý než lakomý; on i jeho žena se dotkli, stáli pevně a jednání přerušili. A hle, snoubenci v zoufalství: kníže z Léonu se bál, že jeho otec vyjednává sňatky bez úmyslu je uzavřít, jen aby mu nemusel nic dát; nevěsta se děsila lakoty své matky, která ji neprovdá a nechá ji shnít v klášteře. Bylo jí přes dvacet čtyři let a měla mnoho ducha, z těch duchů smělých, rozhodných, podnikavých a odhodlaných. Knížeti z Léonu bylo přes dvacet osm. Nedávno jsme viděli, jaká byla jeho povaha.

Slečny z Roquelaure byly ve faubourgu Saint-Antoine u sester od Kříže, kde kníže z Léonu dostal svolení navštěvovat tu, kterou si měl vzít. Jakmile vycítil, že jejich sňatek je přerušen, běžel do kláštera, oznámil to slečně z Roquelaure, hrál vášnivého, zoufalého; přesvědčil ji, že je jejich otcové a matky nikdy neoddají a že ona shnije v klášteře. Navrhl jí, aby se nedali napálit, že je připraven si ji vzít, bude-li ochotna svolit; že to nebyli oni, kdo jejich sňatek vymyslel, ale jejich rodiče, kteří jej shledali vhodným a jejichž lakota jej teď rozbíjí; že ať by rodiče propadli sebevětšímu hněvu, budou se muset uklidnit, a oni dva zůstanou oddáni a zbaveni jejich rozmarů; zkrátka jí toho nahovořil tolik, že ji přesvědčil, a navíc o tom, že není ani chvíle nazbyt. Domluvili se, jak to zařídit, aby dívka mohla dostat zprávu od něho, a on odešel, aby připravil provedení toho plánu. Paní z Roquelaure a paní z La Vie-

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tuto větu dřívější vydání vynechávala.

uville, pozdější dáma šatny vévodkyně z Berry, byly odjakživa jedna ruka, a paní z La Vieuville byla jediná osoba, které nebo na jejíž příkaz směla podle svolení paní z Roquelaure představená od Kříže svěřit její dcery, společně nebo každou zvlášť, kdykoli si pro ně přijede nebo pro ně pošle. Pan z Léonu, který o tom věděl, dá upravit kočár stejného tvaru a velikosti a se stejným vybavením jako kočár paní z La Vieuville, s jejím erbem, a tři livreje jejích barev, jednu pro kočího a dvě pro lokaje; padělá dopis paní z La Vieuville s pečetí s jejím erbem; a pošle tento povoz s jedním z těch dvou lokajů, dobře poučeným, jako doručitelem dopisu, k sestrám od Kříže v úterý 29. května ráno, v hodinu, kdy podle jeho vědomí paní z La Vieuville posílala pro dívky, když je chtěla mít u sebe. Slečna z Roquelaure, která byla zpravena, odnese dopis představené, řekne jí, že ji paní z La Vieuville dává vyzvednout samotnou, a zeptá se, zda jí nemá něco vyřídit.

Představená, na takové věci zvyklá, a vychovatelka rovněž, se ani neobtěžovaly dopis prohlédnout; se svolením představené vyjdou ihned ven a nasednou do kočáru, který se hned rozjel a zastavil se na rohu první ulice, kde čekal kníže z Léonu; ten otevřel dvířka a skočil dovnitř, a už kočí práská, jak nejlíp umí, a vychovatelka, skoro bez sebe z toho, co se děje, křičí ze všech sil. Ale při prvním výkřiku jí pan z Léonu vrazil do úst kapesník a pevně jí ho tam držel. Takto dorazili za velmi krátkou dobu do Bruyères u Ménilmontantu, venkovského sídla vévody z Lorges, který byl vychován spolu s knížetem z Léonu a odjakživa byl jeho důvěrným přítelem; ten je tam očekával s hrabětem z Rieux, jehož věk a chování spolu valně neladily a který tam přišel, aby byl spolu s pánem domu svědkem. Měl tam suspendovaného potulného kněze, Bretonce, připraveného je oddat. Ten odsloužil mši a ihned vykonal obřad, a pak můj švagr zavedl ty krásné manžele do krásné komnaty. Postel a toaletní stolky tam byly připraveny. Svlékli je, uložili je, nechali je dvě nebo tři hodiny o samotě, pak jim dali dobré jídlo, a po něm posadili novomanželku do téhož kočáru, který ji přivezl, i s její vychovatelkou, jež si zoufala. Vrátily se do kláštera. Slečna z Roquelaure šla zcela rozhodně říct představené všechno, co se právě stalo; a aniž ji sebeméně vzrušil křik, který se od představené a vychovatelky brzy rozšířil po celém domě, odešla klidně do svého pokoje napsat matce pěkný dopis, v němž jí podala zprávu o svém sňatku, omlouvala jej a prosila ji za odpuštění.

Lze si představit, co se při té zprávě stalo s vévodkyní z Roquelaure. Vychovatelka, celá zdrcená, jak byla, jí zároveň napsala všechna fakta, lest, násilí, které vytrpěla, své ospravedlnění, jak dovedla, a své zoufalství. Paní z Roquelaure v prvním návalu zuřivosti neuvažuje, myslí si, že ji přítelkyně zradila, běží k ní, najde ji a hned ode dveří začne vykřikovat ty nejtrpčí výčitky. A hle, paní z La Vieuville, ohromená jako nikdy, se jí ptá, na koho se zlobí a co se mohlo stát, a mezi vzlyky a zuřením nic neslyší a ještě méně chápe. Konečně po dlouhém a zuřivém nářku začne odhalovat, oč jde, dá si to zopakovat a vysvětlit, ohrazuje se proti křivdě, prohlašuje, že na slečnu z Roquelaure ani nepomyslela, zavolá všechny své lidi, aby dosvědčili, že její kočár celý den nevyjel

a že nikdo z jejích lidí do kláštera nešel. Paní z Roquelaure stále zuří a vyčítá, že ji poté, co ji zavraždila, ještě uráží a chce si z ní tropit posměch; ta druhá říká a dělá, co může, aby ji uklidnila, a sama začíná zuřit nad podvodem, který na ni někdo nastrojil. Konečně, když si velmi dlouho nerozuměly a pak se nemohly uklidnit, začala se paní z Roquelaure konečně přesvědčovat o nevině své přítelkyně; a obě začaly metat oheň a plameny proti panu z Léonu a proti těm, kdo mu pomohli jim tuto urážku způsobit. Paní z Roquelaure byla obzvlášť rozhořčena na pana z Léonu, který ji, aby ji tím lépe ošálil, od přerušení jednání ustavičně navštěvoval s úctou a úslužností, jimiž si ji získal, takže navzdory trpkosti, s jakou se celá věc rozbila, se přátelství mezi ní a jím stále víc rozehřívalo a oba si slíbili, že potrvá navždy. Zuřila na dceru, nejen kvůli tomu, čeho se dopustila, ale i kvůli veselosti a duševní volnosti, kterou projevila v Bruyères, a kvůli písničkám, jimiž obveselovala hostinu.

Vévoda a vévodkyně z Rohanu, stejně rozzuření, ale méně politováníhodní, nadělali ze své strany podivný hluk. Jejich syn, ve velkých nesnázích, jak se z té šlamastyky dostat, se obrátil na svou tetu, paní ze Soubise, aby si zajistil krále ve věci, která mu nemohla být lhostejná, ať byla se svým bratrem sebevíc rozhádaná. Poslala ho do Pontchartrainu za kancléřem; dorazil tam den po tom krásném sňatku v pět hodin ráno, když se kancléř oblékal, a požádal ho o radu a pomoc. Kancléř ho nabádal, aby udělal nemožné a obměkčil svého otce, a hlavně paní z Roquelaure, a mezitím aby se držel v povzdálí. Sotva začali mluvit, vzkázala kancléři paní z Roquelaure, že je nahoře na kopci, a prosila ho, aby za ní přišel promluvit si s ní. Byli odjakživa velmi dobří přátelé. Cestou se dozvěděla, že kníže z Léonu projel směrem do Pontchartrainu. Nechtěla se vystavit tomu, že ho tam uvidí; proto se zastavila osminu míle odtamtud, kam za ní kancléř hned přijel na koni. Nasedl k ní do kočáru a našel v něm zuřivost samu. Řekla mu, že za ním nepřišla pro radu, ale aby mu jako svému příteli podala zprávu o tom, co se chystá udělat, a vylila mu svou bolest, a aby se ho jako hlavy spravedlnosti domáhala spravedlnosti v plné míře. Kancléř ji nechal všechno vypovědět a pak chtěl promluvit on; ale jakmile vycítila, že ji chce přivést k nějakému rozumu, rozčilovala se čím dál víc a jela odtamtud rovnou do Marly, kde byl král a kam tentokrát nebyla pozvána. Vystoupila u maršálky z Noailles — babička maršála z Noailles z otcovy strany byla dcerou maršála z Roquelaure[5] — a poslala ji oznámit své neštěstí paní z Maintenon a zapřísahat ji, aby se mohla s králem sejít soukromě u ní. A skutečně, vešla tam ke konci králova oběda okny do zahrady, která byla všechna dveřmi, a když tam král po odchodu od stolu podle svého zvyku vešel, následován těmi, kdo tam v tyto hodiny obvykle měli přístup, šla mu paní z Maintenon proti svému zvyku vstříc, promluvila s ním tiše a bez zastavení ho odvedla do svého malého pokoje, jehož dveře ihned zavřela. Paní z Roquelaure se mu vrhla k nohám a žádala na něm spravedlnost proti knížeti z Léonu v celém jejím roz-

5. **Vysvětlivka:** Antoine de Roquelaure († 1625), maršál Francie, děd nynějšího vévody z Roquelaure.

sahu. Král ji pozvedl s galantností panovníka, jemuž kdysi nebyla lhostejná, a snažil se ji utěšit; ale protože stále trvala na tom, že žádá spravedlnost, zeptal se jí, zda si je dobře vědoma celého dosahu toho, co chce, totiž ničeho menšího než hlavy knížete z Léonu. Opakovala tytéž naléhavé prosby čím dál důrazněji, ať jí král říkal cokoli, takže jí král nakonec slíbil, že když to tak chce, dostane se jí spravedlnosti v plné míře, a že jí to slibuje. S tím a se spoustou zdvořilostí ji opustil a s velmi vážnou tváří přešel rovnou zpět k sobě, aniž se u kohokoli zastavil.

Monseigneur, princezny a těch několik dam, které byly s ním a s nimi v prvním kabinetu, kteří do malého pokoje vždycky vcházeli a tentokrát zůstali s dámami, nemohli pochopit, co tuto ojedinělou zvláštnost způsobilo, a ke zvědavosti se přidal neklid, když viděli krále přecházet zpět tak, jak jsem právě vylíčil. Náhoda chtěla, že nikdo neviděl paní z Roquelaure vejít, a byli právě v tomto stavu, když paní z Maintenon vyšla z malého pokoje a oznámila Monseigneurovi a vévodkyni z Bourgogne, oč jde. Okamžitě se to rozšířilo po pokoji, kde vzápětí zazářila dobrota dvora v celém svém lesku. Sotva paní z Roquelaure chvíli politovali, dali se jedni z nechuti k velkopanským panovačným způsobům té ubohé matky, většina pak zachvácena směšností únosu tvora, o němž se vědělo, že je velmi ošklivý a hrbatý, tak ošklivým galánem, do smíchu, a to rychle do hlasitého řehotu, až k slzám, s naprosto pohoršlivým hlukem. Paní z Maintenon se tomu oddala jako ostatní a ke konci všechno zlé napravila tím, že řekla, že to není příliš milosrdné, a to tónem, který nebyl naladěn tak, aby budil respekt. Měla své důvody brát na paní z Roquelaure ohledy, a přitom ji nemít ráda; o vévodu z Rohanu ani o jeho syna se nijak nestarala. Zpráva okamžitě dorazila do salonu a dočkala se tam úplně stejného přijetí. Nicméně když se všichni dost nasmáli, úvaha a vlastní zájem (a bylo tam mnoho otců a matek a lidí, kteří se jimi mohli stát) postavily všechny na stranu paní z Roquelaure; a přes posměšky a zlomyslnost nebylo nikoho, kdo by ji neshledával velmi politováníhodnou a neomlouval její první zuřivost.

Zůstali jsme s paní ze Saint-Simon v Paříži a věděli jsme s celou Paříží o únosu, který se stal předchozího dne, ale nevěděli jsme nic dalšího, hlavně ne o místě, kde se sňatek konal, a o podílu, který na něm měl pan z Lorges, když jsem byl dva dny po té příhodě v pět hodin ráno vyburcován ze spánku a uviděl, jak se otvírají má okna a mé záclony u postele a jak přede mnou stojí paní ze Saint-Simon a její bratr. Vyprávěli mi všechno, co jsem právě vylíčil, alespoň co do podstaty věci; vešel muž velmi duchaplný a schopný, který se staral o naše záležitosti, v županu, a s ním se šli radit, zatímco mě nechali obléknout a zapřáhnout koně do kočáru. Nikdy jsem neviděl člověka tak vyděšeného jako vévodu z Lorges. Přiznal se k věci Chamillartovi, který ho poslal k Doremieuovi, tehdy velmi módnímu advokátovi, a ten ho nesmírně vystrašil. Když od něho odešel, přispěchal k nám, aby nás přiměl jet do Pontchartrainu; a protože nejvážnější věci velmi často provázejí nějaké směšné okolnosti, zabušil ze všech sil na kabinet, který byl před pokojem paní ze Saint-Simon. Moje dcera byla dost

nemocná; paní ze Saint-Simon myslela, že je jí hůř, a v domnění, které se jí nejdřív zmocnilo, že takto tluču já, mi běžela otevřít. Pohled na bratra ji vyděsil dvojnásob. Utekla do postele, kam ji následoval, aby jí vylíčil svou nehodu. Zazvonila, aby jí otevřeli okna a bylo vidět, a právě předchozího dne přijala šestnáctiletou dívku z La Ferté, která spala v kabinetu na druhé straně, přiléhajícím k jejímu pokoji. Pan z Lorges, spěchaje se svou záležitostí, jí řekl, ať rychle dokončí otvírání, odejde a zavře za sebou dveře. Tu máte vyplašené stvoření, které popadne šaty a spodničku, vyběhne nahoru k jedné staré komorné, která ji doporučila, vzbudí ji, chce něco říct, neodváží se, a nakonec jí vypráví, co se jí právě přihodilo, a že nechala u čela postele paní ze Saint-Simon krásného pána, docela mladého, samé zlato, kadeře a pudr, který ji z pokoje velmi rychle vyhnal. Celá se třásla a byla velmi ohromená. Brzy se dozvěděly, kdo to byl. Vyprávěli nám tu historku při odjezdu a velmi nás pobavila navzdory znepokojení.

Kancléř nám vyprávěl o ranních návštěvách, které měl předchozího dne, a o tom, co se při nich odehrálo. Velmi nám radil, aby kněz a všichni, kdo by mohli svědčit, zmizeli, aby se odstranily podpisy a aby se vše rozhodně zapíralo; pak, ujistil nás, nemá pan z Lorges čeho se bát. Odtamtud jsme jeli do L'Étang, kde jsme našli Chamillarta, velmi mrzutého z tak nepříjemné záležitosti, ale málo znepokojeného. Král nařídil, aby mu bylo podáváno hlášení o všem, a to průběžně, o každém kroku a každém procesním úkonu. To všechno šlo přes Pontchartraina, který se tím stával tak trochu krotitelem soudců; a díky jeho ženě, která mu napsala, snad ještě mnohem víc díky úsilí, které vyvinula paní ze Soubise, jsme si jím byli jisti. Vrátili jsme se do Paříže a zastavili se u paní maršálky z Lorges[6], pevně přesvědčeni, že z toho budeme mít jen starosti; tam jsme se dozvěděli, že kněz a sluhové už uprchli a že se pracuje na tom, aby zmizel zápis i podpisy. Paní z Roquelaure vyslala Montplaisira, poručíka tělesné gardy, velmi dobrého člověka a jejich zvláštního přítele, aby tu nemilou zprávu donesl vévodovi z Roquelaure do Montpellieru, a ten zuřil, je-li to vůbec možné, ještě víc než jeho žena. Po velkém povyku v Paříži i v Languedocu se však začalo chápat, že král, který chtěl být o všem v této záležitosti tak přesně a tak ustavičně zpravován, nevydá veřejné hanbě dceru paní z Roquelaure, a ještě mnohem méně popravčímu lešení nebo civilní smrti v cizí zemi[7] vlastního synovce paní ze Soubise.

Vévoda a vévodkyně z Foix, sestra Roquelaurova, začali obměkčovat jeho ženu a potom i jeho. Oni a jejich přátelé je postrašili obtížností právních důkazů, tím, co by přineslo odhodlání dohnat věc do krajní přísnosti, i hanbou a vztekem z nezdaru, když by se do ní pustili a vedli ji; a pozvolna je přivedli tak daleko, že byli s to vyslech-

6. **Vysvětlivka:** Vdova po maršálovi z Lorges, matka paní ze Saint-Simon a vévody z Lorges, tedy autorova tchyně.

7. **Vysvětlivka:** Únos dívky (*rapt*) se ve Francii trestal smrtí, i když s ním unesená souhlasila. Civilní smrt, tedy ztráta všech občanských práv, by čekala knížete z Léonu, kdyby se trestu vyhnul útěkem do ciziny a byl odsouzen v nepřítomnosti.

nout, že je přece jen lepší uzavřít sňatek sám o sobě vhodný, jaký oni sami chtěli, než se vystavit těm krutým nepříjemnostem a zneuctít svou dceru. Zvláštní bylo, že nejvíc trnů nastavovali vévoda a vévodkyně z Rohanu. Manžel měl hlavu plnou chimér; nebyl by nerad viděl, kdyby jeho syn, s nímž byl vždycky nespokojen, odešel zkusit štěstí a usadit se ve Španělsku. Matka, která měla velkou zálibu ve druhém synovi, by z něho ráda udělala prvorozeného. Nestarali se tedy o to, zda zdar ohrozí, ani o to, aby urychlili vysvobození svého syna, nuceného se skrývat; a nestyděli se snažit se vytěžit z neštěstí pana a paní z Roquelaure a držet jim nohu na krku, aby z nich dostali víc, než s čím se spokojili, když sňatek byl už skoro uzavřen a rozbil se jen na výši věna. Chtěli ještě vymáhat tvrdší podmínky; vedlo se o tom několik jednání. Kancléř, přítel paní z Roquelaure, a vévoda z Aumontu na prosbu knížete z Léonu se do sňatku vložili už poprvé. Z téhož důvodu se do něho vložili i podruhé, ale byli u konce s lidmi neschopnými jakéhokoli ohledu, a požár mezi oběma rody by byl nevyhnutelný, kdyby král na prosbu paní ze Soubise neudělal, co neudělal nikdy v životě. Sám se pustil do všech jednotlivých podrobností; prosil a potom poroučel jako pán. Několikrát si dal zavolat vévodu a vévodkyni z Rohanu, kteří tam jít nechtěli, mluvil s nimi jednou každým zvlášť ve svém kabinetu, jindy s oběma spolu, a dlouho, s velkou laskavostí, ačkoli je neměl příliš rád, a s velkou trpělivostí; a nakonec jim dal vévodu z Aumontu a kancléře ne již za rozhodce, ale za soudce o podmínkách sňatku, o němž jim prohlásil, že chce bezpodmínečně, aby byl uzavřen a slavnostně oddán dřív, než pojede do Fontainebleau.

Když kancléř a vévoda z Aumontu podali zprávu, že vévoda a hlavně vévodkyně z Rohanu nechtějí na ničem se shodnout ani věc dokončit, dal si král zavolat paní z Rohanu a po všem, co mohl říci zdvořilého, jí prohlásil, že věci nedošly tak daleko proto, aby u toho zůstalo a aby on utrpěl nezdar; a že nesvolí-li ona a její manžel, dovede sňatek platně dokončit bez nich svou svrchovanou mocí, v situaci takové povahy. Potom dovolil knížeti z Léonu, aby mu přišel poděkovat a poprosit ho o odpuštění všech svých provinění; a konečně, po tolika hluku, úzkostech a trápení, byla svatební smlouva podepsána oběma rodinami shromážděnými u vévodkyně z Roquelaure, ale velmi smutně. Byly vyhlášeny ohlášky a se svolením kardinála z Noailles, jaké se dává jen zřídka, se obě rodiny odebraly do kostela kláštera sester od Kříže, kde byla slečna z Roquelaure od svého krásného sňatku hlídána na každém kroku pěti nebo šesti řeholnicemi, které se střídaly. Vyšla z klauzury a vstoupila do kostela; kníže z Léonu jiným vchodem ve stejnou chvíli, bez jakýchkoli poklon kohokoli, protože tak to bylo domluveno a že si neřeknou ani slovo. Farář odsloužil mši a oddal je. Po skončení obřadu se všichni podepsali, a aniž by si řekli slovo, odešel každý svou cestou. Novomanželé nasedli spolu do kočáru a odjeli o několik mil od Paříže k jednomu finančníkovi z přátel knížete z Léonu, aby tam počkali, než budou mít dům v Paříži, kde svou pošetilost zaplatili krutou nouzí, jež skončila téměř až s

jejich životem, neboť ani jeden z nich téměř nepřežil vévodu z Rohanu ani pana a paní z Roquelaure. Zanechali několik dětí.

Pro úplnou přesnost je třeba dodat, že všechno bylo podepsáno a dovršeno před Fontainebleau, ale že vévoda z Rohanu, který ze vzteku onemocněl a který nikdy nechtěl dát synovi víc než 12 000 livrů ročního důchodu, ačkoli paní z Roquelaure nabízela 18 000, kdyby pan z Rohanu chtěl zajít až tam, využil králova spěchu, aby od něho získal královský patent, který by mu navzdory všem pravidlům království a všem zákonům a obyčejům Bretaně, jež tam žádnou substituci nepřipouštějí, dovolil zřídit postupnou substituci do nekonečna na všechny jeho bretaňské statky, při níž by mladší synové a dcery přišli velmi zkrátka. Paní ze Soubise a paní z Roquelaure tento souhlas, který krále nic nestál, prosadily, a potom bylo třeba substituci sepsat. Na tomto díle se strávily ještě dva měsíce, během nichž král víc než jednou poslal vévodu z Aumontu k vévodovi z Rohanu, aby ho přiměl věc dokončit, a povolal ho do Fontainebleau, aby na něho naléhal sám. Konečně bylo to dílo po dvou měsících dokončeno, královský patent vyhotoven a zapsán, jak si to přál, a sňatek hned nato slavnostně uzavřen způsobem, jaký jsem vylíčil.

Kapitola čtrnáctá

Kardinál z Bouillonu v Rouenu a v La Ferté. — Jeho ješitnost a jeho ubohosti. — Baluze vydává své Dějiny rodu Auvergne, založené především na podvrženém kartuláři z Brioude, jehož padělatel se v Bastile zabije. — Odjezd princů k flanderské armádě. — Vévoda z Bourgogne v Cambrai. — Chování anglického krále, inkognito u flanderské armády. — Villars u dvora; jeho rozmrzelost a jeho mravní ponaučení. — Vévoda hannoverský generálem Císařských na Rýně. — Bouře nad Moselou. — Flanderská armáda monseigneura vévody z Bourgogne. — Vévoda z Enghien jmenován v šestnácti letech rytířem řádu. — Cesta do Fontainebleau přes Petit-Bourg. — Beznadějný stav paní z Pontchartrain; její muž odhodlán odejít do ústraní. — Smrt paní z Pontchartrain. — Pošetilosti a falešnosti jejího muže.

Kardinál z Bouillonu, rozhořčený tím, že ve všech podnicích, jimiž se pokoušel podrobit si reformovanou clunyjskou kongregaci, podlehl, i urážkami, kterých se mu od ní dostávalo osobně, už déle nevydržel v Cluny, v Paray ani v jejich okolí. Dostal povolení odjet na nějaký čas do Rouenu, kde mu jeho opatství Saint-Ouen dávalo práci, avšak pod podmínkou, že si cestu zvolí tak, aby se nikde nepřiblížil k Paříži a ke dvoru na méně než třicet mil. Žádal několik osob, jejichž domy byly pohodlnější než mizerné hospody na vedlejší cestě, aby ho nechaly na průjezdu přenocovat. Zažil tu mrzutost, že ho většina odmítla, mezi jinými La Vrillière, který nepokládal za politické hostit vyhnance, jenž se králi znelíbil tak okázale a tak tvrdošíjně. Mne dal prostřednictvím abbého z Auvergne požádat, abych ho přijal v La Ferté. Nemyslel jsem si, že musím být tak úzkostlivý. Tak blízké příbuzenství paní ze Saint-Simon s Bouillonovými, důvěrnost, která mezi nimi a panem maršálem z Lorges trvala po celý jeho život, to, jak se zachovali v mém procesu s vévodou z Brissacu před radou a pak v Rouenu, veřejné přímluvy, které jsem spolu s nimi konal u Velké rady ve věci clunyjského koadjutorství a toho, co následovalo — to vše mě přimělo zachovat se jinak. Byli tím velmi dojati. Kardinál u mě pobyl několik dní a odtud odjel do Rouenu, kde ho pro neobvyklost jeho postavení a pro blízkost Évreux přijali s velkou horlivostí a úctou. Jeho nesmírná ješitnost však všechno zkazila. Vedl dobrou a velkou tabuli, ke které zval mnoho lidí, ale nechával ji vést dvěma či třemi osobami, které mu tam byly zvlášť oddány, a sám jedl vždy o samotě pod záminkou zdraví; tato vytrvalá dieta však brzy odhalila jeho pýchu. Jeho tabule zpustla, brzy nato i jeho dům a každý se urážel povýšeností, jakou neznali ani u princů krve.

Zároveň s tím, jak tato pýcha pohoršovala, nezískala mu úctu ani slabost jeho nářků. Jeho postavení pro něho bylo nesnesitelné a nedokázal to skrýt. To ho přivedlo do nanejvýš ubohé nepříjemnosti. Napadlo ho dát se namalovat, a to mnohem

mladší, než byl. Společnost ho v Rouenu ještě neopustila a v jeho pokoji bylo mnoho lidí, když malíři řekl, že na portrét musí přidat modrou stuhu, protože ho maluje ve věku, kdy ji ještě nosil. Tato malichernost přítomné velice překvapila. Mnohem víc je však překvapilo, když kardinál, vida, že se někdo chystá nějakou modrou stuhu shánět, aby ji malíři ukázal, prohlásil, že není třeba chodit tak daleko, okamžitě se rozepnul a ukázal stuhu, kterou nosil pod oděvem, stejnou jako tu, kterou nosil navrchu, než si od něho král dal řád vyžádat zpět. Mlčení přítomných mu dalo poznat, co se v nich odehrává. Vzal si z toho příležitost ke krátké obhajobě plné ješitnosti a k výkladu o právech úřadu velkého almužníka.

Tvrdil, že o tento úřad nebyl připraven, protože se ho nevzdal; že je to tak pravda, že aby nezatěžoval svědomí řeholních domů a špitálů podléhajících jeho pravomoci jako velkého almužníka, svěřil všechny své pravomoci kardinálům z Coislinu a z Janson jakožto svým vikářům, když nastoupili do jeho úřadu; nedodal však, že oni se velmi dobře vyvarovali jednat v těch domech na základě těchto pravomocí, o které nikdy nežádali a jimiž dokonale pohrdli. Pokud jde o řád, řekl, že jelikož úřady velkého almužníka Francie a velkého almužníka řádu jsou spojeny a on složil přísahu pro oba, nepokládal se za zproštěného povinnosti nosit modrou stuhu a kříž Svatého Ducha; že se však z ohledu ke králi spokojuje s tím, že je nosí pod oděvem, aniž by to bylo vidět. Co tedy při této útlocitnosti svědomí, či spíše při této ubohosti malého dítěte, dělal s vyšívaným křížem? Nosil ho také na kamizole, a to pod oděvem? Tato plochost a celá jeho řeč dovršily jeho pád v mínění těch, kdo toho byli svědky, i těch, kdo se o tom doslechli. Ztráta těchto vnějších odznaků byla jednou z věcí na světě, které se ho dotýkaly nejvíc; a protože se je neodvažoval dál dávat do svého erbu, přestal od té doby mít erb vůbec kdekoli, takže jeho stříbro i kočáry, všechno bylo označeno jen monogramy a rozesetými věžemi, bez erbovních štítů. Ze stejného důvodu jezdil už jen v nosítkách, pod záminkou pohodlí. Měl jedny nádherně vyšívané uvnitř i zvenčí, s pouzdrem proti dešti a na cesty po kraji.

V Rouenu ho navštívilo jen velmi málo lidí z jeho rodiny nebo z jeho přátel. Zabýval se tam záležitostmi svého opatství Saint-Ouen, ale mnohem víc panem Marsollierem, kanovníkem z Uzès, jemuž Život kardinála Ximéneze získal pověst, kterou jeho pozdější Život pana z La Trappe[1] neudržel, a kterého nechával pracovat na Životě pana z Turenne. Během tohoto pobytu v Rouenu prohrál ještě jeden velmi důležitý a velmi citelný proces proti clunyjským reformovaným mnichům. Nedokázal ovládnout své zoufalství a dovršil to, že jím v Normandii pohrdali stejně jako v Burgundsku. Nakonec dostal rozkaz se tam vrátit. Nová zuřivost. Dal mě znovu požádat o průjezd přes La Ferté a o několikadenní pobyt, aby tam mohl podstoupit léčbu v klidu, jakého by v Rouenu neměl. Všechno to byla lest, záměr a faleš. Vrátil

1. **Vysvětlivka:** Pan z La Trappe je Armand-Jean Le Bouthillier de Rancé (1626–1700), opat a reformátor cisterciáckého kláštera La Trappe a Saint-Simonův duchovní přítel.

se tedy do La Ferté, kam jsem nikoho neposlal, aby ho přijal, abych nepřekročil to, co mělo být jen pohostinstvím vůči vyhnanci jeho druhu. Projevil tam stejnou slabost, pokud šlo o zdraví, jako pokud šlo o jeho osud. Byl okouzlen parkem, kde se hodně procházel, ale vždy se vracel před hodinou večerní vlhkosti; spal v mém pokoji, jedl se dvěma či třemi ze svých lidí v mém předpokoji a z těchto dvou místností nevycházel, protože nehleděly na vodu jako všechny ostatní. Někdy sloužil mši v kapli, někdy ve farním kostele. Při odchodu z kostela mu často uklouzlo, že řekl těm, kdo tam byli: „Dívejte se a dobře si pamatujte, co tu vidíte: kardinála-knížete, děkana posvátného kolegia, prvního po papeži, který tu slouží mši; to jste nikdy neviděli a po mně už nikdy neuvidíte." Nakonec se té tak politováníhodné ješitnosti smál i prostý lid.

Zajel do La Trappe, kde krajní hořkost jeho postavení, kterou bez ustání dával najevo opatovi a panu ze Saint-Louis,[2] jenž býval dobře znám, oblíben a vážen panem z Turenne a kterého i kardinál sám dobře znal, v nich vzbudila velký soucit, ale nijak je nevzdělala. Pan ze Saint-Louis, který si zasloužil úctu a přízeň krále — ten o něm vždy mluvil vlídně a s uznáním — a pak se tam uchýlil a už téměř třicet let se nezabýval ničím jiným než modlitbou a pokáním, se ho marně pokoušel trochu přivést k rozumu a nakonec mu promluvil o smrti, o tom, na co člověk myslí, když k ní dospěje, a o užitečnosti představovat si tu hroznou chvíli. „Žádná smrt, žádná smrt!" vykřikl kardinál. „Pane ze Saint-Louis, nemluvte mi o tom, já nechci umřít." Zdržuji se u těchto různých maličkostí, abych ukázal, jaký byl tento člověk, který byl milostmi a přízní Ludvíka XIV. tak rychle vyzdvižen na nejvyšší místo, on osobně ze svého rodu: člověk, který nadělal na světě tolik hluku svou pýchou a ctižádostí, který se zdál tak velký, dokud ho nesla táž přízeň, který poskytl nejpodivuhodnější podívanou svými falešnými obratnostmi, svým nevděkem a zápasem neposlušnosti, jejž se odvážil vést proti témuž králi, svému dobrodinci, a to jeho vlastními dobrodiními, a který se od své nemilosti ukázal tak malý, tak nízký, tak opovrženíhodný, a to i v šlehách, jež si ještě dovolil, že upadl v největší opovržení všude, dokonce i v Římě, kde ho uvidíme žalostně živořit a nakonec zemřít pýchou, tak jako z ní po celý život žil. Z La Ferté neustále vypravoval kurýry; stávalo se, že tam zůstal jen se třemi či čtyřmi sluhy, protože všichni ostatní byli na cestách. Navštívilo ho tam několik lidí, kteří vedli jeho obchodní a finanční záležitosti. Abbé z Choisy, tak známý ve velkém světě, tentýž, který se šel dát vysvětit na kněze do Siamu a po němž máme tak příjemný popis této cesty a dost zajímavé útržky pamětí, patřil odjakživa k jeho přátelům. Strávil v La Ferté několik dní a odtud podnikl cestu do Chartres.

Tento pobyt v La Ferté trval přes šest týdnů. Kardinál zamýšlel získat pro své záležitosti pana z Chartres, navzdory všemu, co se odehrálo v záležitosti pana z Cambrai. Sám byl celý život zaprodán jezuitům, kteří mu byli zase oddáni. Myslel si tedy, že

---

2. **Vysvětlivka:** Pan ze Saint-Louis, bývalý brigádní generál jízdy, žil na odpočinku v klášteře La Trappe.

získá-li prostřednictvím pana z Chartres na svou stranu paní z Maintenon, král napadený z obou stran neodolá. Dělal, co mohl, aby si vymohl návštěvu pana z Chartres, který byl v Chartres, deset mil od La Ferté. Když ji nezískal, omezil se na schůzku někde na cestě, jako by náhodnou, ale ani to se mu nepodařilo. Chtěl toho preláta přimět, aby u krále dosáhl nového přezkoumání důležitého procesu, který právě prohrál a který ho tak citelně zasáhl, a tím ho do věci zatáhnout. To byl účel cesty abbého z Choisy, který na ní promrhal všechnu svou úlisnost, důvtip i výmluvnost. Vrátil se do La Ferté se spoustou zdvořilostí, ale s odmítnutím ve všem. Nelze vypovědět, s jakými záchvaty zuřivosti bylo toto odmítnutí přijato, ani všechno, co kardinál z Bouillonu vychrlil proti člověku, který stál tak daleko pod ním, před nímž se ponížil a u něhož marně prosil o ochranu proti svým domnělým nepřátelům, proti králi, proti ministrům, proti svým přátelům. Tento poslední projev pohrdání ho dočista připravil o rozum. Pochopil, že jeho vyhnanství nebude mít konce a že ho čekají každodenní, nevyčerpatelná příkoří, bez pomoci, bez východiska, bez naděje na jakýkoli prostředek, jak své postavení zmírnit, natož změnit. To všechno jsem se dozvěděl od faráře z La Ferté, muže duchaplného a učeného, s nímž se sblížil při svých procházkách, kterého si dokonce několikrát přizval ke stolu — on, který nechtěl jíst s tím nejvznešenějším, co bylo v Rouenu — a před nímž se neskrýval. Mám důvod se domnívat, i když si tím nejsem jist, že tehdy padlo rozhodnutí, které uskutečnil téměř o dva roky později, neboť potřeboval všechen ten čas, aby podle něho uspořádal všechny své záležitosti. Kromě útěchy, že se nachází na příjemném místě v naprosté samotě a úplné svobodě, kde ho nic nepohoršovalo ani neomezovalo a kde si pohodlně dělal všechno, co se mu zlíbilo, čekal, aniž to řekl, na odjezd dvora do Fontainebleau.

Tento dlouhý pobyt, který jsem nemohl předvídat, mi přesto působil starosti a obával jsem se, aby to král, tak oprávněně na něho rozhořčený, nevzal ve zlé. Mluvil jsem o tom s kancléřem a s panem z Beauvilliers; svěřil jsem jim své rozpaky a snadno jsem jim dal pochopit, že nemohu kardinála z Bouillonu ze svého domu vyhnat a že jsem s ním — a byla to pravda — nikdy neměl žádné styky a ani teď žádné nemám. Vyplatilo se mi, že jsem toto opatření učinil. Za velmi málo dní nato se v radě mluvilo o kardinálovi z Bouillonu v souvislosti s jeho prohranými procesy proti oněm mnichům. Král na to řekl, že je v La Ferté už hodně dlouho; že kdyby mu někdo chtěl dělat potíže, nenechali by ho tam; že nemá povolení přiblížit se na méně než třicet mil, a z Versailles do La Ferté jich je jen dvacet. Kancléř se tohoto slova chopil a po něm vévoda z Beauvilliers, aby mi posloužili, a zdálo se, že to bylo dobře přijato. Konečně, když dvůr dorazil do Fontainebleau, odjel z La Ferté i kardinál z Bouillonu, aniž kdokoli z jeho lidí věděl, kam jede. Volil oklikové cesty a dorazil nakonec, stále v témže tajemství, které si podržel jen pro sebe, do Auny u Pontoise, kde požádal o nocleh a kde byl přijat. Byl to venkovský dům maršála z Chamilly, který byl tehdy se svou ženou v La Rochelle, kde velel, stejně jako v sousedních provinciích, a jemuž o

tom kardinál ani nenapsal, ani mu nic nevzkázal. Tím se k Paříži přiblížil mnohem víc než v La Ferté; příčina toho byla žalostná.

Měl převorství Saint-Martin v Pontoise, do něhož vložil miliony a kde dal zřídit obdivuhodnou terasu nad Oisou a nádherné zahrady. Ten dům tolik miloval, a to opět z ješitnosti — slyšel jsem ho totiž říkat, že všechno, co je zvenčí, je tam královské —, že si v době své přízně vymohl, aby mohl výměnou oddělit tento dům a některé příslušenství od převorství a udělat z nich rodový majetek, který skutečně zůstal panu z Bouillonu. Nedostal povolení tam zajet a chtěl ho aspoň ještě jednou spatřit, třeba jen kočičími dvířky; a poskytl ubohou podívanou tím, že se na něj chodil dívat denně po všech sedm či osm dní, které strávil v Auny, hned z výšiny, hned dokola otvory ve zdech na koncích alejí a skrze mříže, aniž se odvážil vkročit dovnitř — ať už chtěl touto směšnou ukázkou krajní touhy, jejíž uspokojení mu bylo odepřeno, vzbudit u světa soucit, nebo doufal, že někoho dojme úctou, s níž nevstoupil do svého domu ani do svých zahrad. Touto nízkostí se pohrdlo, a tím to skončilo. Odtud zamířil přímo do Burgundska, odkud přišel, a tam konečně obdržel povolení usadit se v těsné blízkosti Lyonu ve venkovském domě, který mu byl zapůjčen, aby už nebyl mezi věcmi, jež ho neustále drásaly bolestí.

Baluze, o němž jsem již mluvil, stejně jako o jeho *Dějinách rodu Auvergne* založených na padělcích kartuláře z Brioude (tom V, s. 322; v tomto vydání Tom 5, kapitola sedmnáctá), byl s kardinálem z Bouillonu v Rouenu téměř stále. Jeho kniha, připravená k vydání roku 1706, byla tehdy uzamčena kvůli podivnému povyku, který vyvolal podvod s kartulářem z Brioude, a kvůli rozsudku smrti, který komora v Arsenalu vynesla nad padělatelem de Barem, usvědčeným z toho, že kartulář zhotovil; Bouillonové měli dost vlivu, aby mu trest dali změnit na doživotní vězení v Bastile, kde přiznal, že mu to dali udělat oni. Od této události uplynulo patnáct měsíců a už se o ní nemluvilo. Baluzeovo dílo, zhotovené se vší možnou dovedností a oddělené celou touto dobou od svého zhoubného základu, se Bouillonovým zdálo, že se konečně může ukázat. Kancléř, jejich přítel, který měl občas sklon brát věci poněkud lehkomyslně, jim udělil tiskové privilegium. Kniha tedy vyšla veřejně a obnovila celou scénu s padělatelem. Učení i neučení — pobouření bylo všeobecné a rozhořčený svět se nijak nezdráhal ani vůči Bouillonovým, ani vůči kancléři, který jim tento tisk povolil. Neudržel jsem se a řekl jsem mu svůj názor. Styděl se tak, že nevěděl, kam se podít; a Bouillonové byli se vší svou smělostí velmi v rozpacích. Právě v souvislosti s tímto novým skandálem mi Maréchal vyprávěl, že de Bar, zoufalý, že se vidí uvězněn na zbytek života navzdory ujištěním o neomylné ochraně a slibům odměn, jimiž ho Bouillonové krmili, aby ho přiměli spáchat tento okázalý padělek, a unavený svými tak marnými kletbami proti nim, si rozbil hlavu o zeď; že on, Maréchal, byl zavolán, aby ho v té zuřivosti a s tím zraněním prohlédl, a že na ně za dva dny zemřel.

Král, který měl tu slabost, že nikdy neodjížděl v pátek, nebyl tak úzkostlivý, pokud šlo o jeho vnuka. Stanovil jeho odjezd na 14. května. Zdálo by se přitom, že

pro toho, kdo dbá na dny, by den zavraždění Jindřicha IV. a smrti Ludvíka XIII.[3] měl platit za nešťastný pro Francii, pro její krále i pro ty, kdo z nich tak nedávno vzešli. Ale král, který nikdy nepokládal za krále Francie nikoho kromě sebe, mohl při této příležitosti zpozorovat, že jeho dvůr ho za jediného nepokládá, navzdory všemu svému zbožňování. Králova mše, která podle zvyku byla zádušní (*Requiem*), všechny zarazila a zarmoutila nad odjezdem mladého prince a nikdo se nedokázal ovládnout. Nebyl jsem toho svědkem; byl jsem v Saint-Denis na výročí toho, jemuž prostřednictvím svého otce vděčím za celé své postavení; je to podle otcova příkladu povinnost, která má přednost přede vším ostatním a kterou jsem nikdy nezanedbal. Je pravda, že jsem tam byl celý život úplně sám a že jsem si nikdy nedokázal zvyknout na tak pohoršlivé zapomnění tolika rodů zahrnutých dobrodiními tohoto velkého panovníka, z nichž by nejeden bez něho byl neznámý a zůstal v nicotě. Po návratu do Versailles jsem zjistil, že tam volba tohoto zlověstného dne lidi stále ještě zraňuje.

V jednu hodinu odpoledne odjel monseigneur vévoda z Bourgogne, aby přenocoval v Senlis u biskupa, Chamillartova bratra, kam ho přijela uvítat celá Chamillartova rodina. Projel Cambrai se stejnými zákazy jako poprvé,[4] ale tentokrát tam poobědval. Pravda, bylo to přímo na poštovní stanici, kam se dostavil arcibiskup se vším, co bylo v Cambrai. Lze si představit, jakou zvědavost toto setkání budilo; odehrálo se uprostřed všech. Mladý princ několikrát něžně objal svého vychovatele. Řekl mu nahlas, že nikdy nezapomene na velké závazky, které vůči němu má, a aniž spolu kdy mluvili potichu, nemluvil téměř s nikým jiným než s ním; a oheň jeho pohledů vrhaných do arcibiskupových očí, které nahradily všechno, co král zakázal, měl spolu s těmito prvními slovy k arcibiskupovi výmluvnost, jež uchvátila všechny přihlížející a jež tehdy i později, navzdory nemilosti, rozmnožila arcibiskupův dvůr o všechno nejvznešenější, co se pod různými záminkami cesty a pobytu předhánělo, aby si předem zasloužilo jeho nynější přízeň a budoucí ochranu.

Vévoda z Berry odjel 15., poobědval v Senlis u biskupa, přes Cambrai nejel a připojil se k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne ve Valenciennes téhož večera, kdy tam ten dorazil. Tam pobýval pan z Vendôme od svého příjezdu od dvora a tam bylo shromaždiště všech. Anglický král[5] tam brzy dorazil v inkognitu, které po celé tažení dodržoval tak přísně, že to bylo až pohoršlivé. Jedl u monseigneura vévody z Bourgo-

---

3. **Vysvětlivka:** Jindřich IV. byl zavražděn 14. května 1610 a Ludvík XIII., otec Ludvíka XIV., zemřel 14. května 1643. Saint-Simonův otec byl oblíbencem Ludvíka XIII. a vděčil mu za vévodský titul; odtud autorova každoroční účast na zádušní mši v Saint-Denis, pohřebišti francouzských králů.

4. **Vysvětlivka:** Při své první cestě k flanderské armádě roku 1702 směl vévoda z Bourgogne Cambrai jen projet a se svým bývalým vychovatelem Fénelonem, od roku 1697 v nemilosti, se setkat jen krátce a veřejně.

5. **Vysvětlivka:** Anglický král je zde Jakub (III.) Stuart (1688–1766), syn Jakuba II., jemuž Ludvík XIV. po otcově smrti roku 1701 přiznal titul anglického krále; tažení se účastnil inkognito jako „rytíř ze Saint-Georges".

gne, dokud nedorazila jeho ekvipáž. Potom měl u sebe tabuli o šestnácti příborech, na kterou zval a při níž byl velmi laskavý, a jedl u generálů, kteří ho o to požádali. Ačkoli byl dobrovolníkem, zvolil si své místo v čele vojsk svého národa, která tím byla nadšena. Dokonce i Angličané v nepřátelské armádě z toho pocítili uspokojení a dali je najevo. Tento princ žil velmi rozvážně, ale hodně mezi lidmi, snažil se zalíbit a dařilo se mu to. Získal si dokonce úctu a náklonnost vojska i generálů svou pílí a veškerou ochotou, kterou projevoval. Nehrál dost velkou úlohu, abych se o něm šířil víc. Kurfiřt[6] se vydal k břehům Rýna, kde ho šel očekávat vévoda z Berwicku.

Villars přijel se svou ženou velmi pomalu, téměř po vlastních denních úsecích. Dával najevo, jak ho rozčiluje, že musí změnit zemi i armádu. Velmi ho mrzelo, že opouští tak hojné ochranné stráže, a sotva méně byl spokojen, že nebude moci vláčet ženu s sebou. Ona z toho byla nadšená. Dost vtipně mu uklouzlo, že ona prý odešla ze služby. Villars veřejně ujistil krále, že všechny jeho prapory v Německu převyšují plný stav, každý o pět set mužů, a že jsou všechny skvělé; pak se pomalu stočil k mravoučným úvahám a, stále veřejně a v rozhovoru s králem, prohlásil nahlas, že nejlepší zásadou pro krále je dávat mnoho naděje a málo dávat. Nechám na čtenáři, jak bylo toto slovo přijato od chlapíka jeho ražení, povýšeného a zahrnutého dobrodiními do té míry, v jaké se nacházel. Kurfiřt a Berwick nenašli svou armádu zdaleka takovou, jak ji Villars vychvaloval; ten se ovšem nezdráhal veřejně a víc než jednou prohlásit, když mluvil o mocných, že jestli jim stačí jen řeči na jazyku, nadá jim jich, kolik budou chtít. Tentokrát dodržel slovo přesně.

Císařští se shromažďovali pomalu. Jejich armádě velel vévoda hannoverský, pozdější anglický král. Počítal s tím, že bude početná a že ho tam princ Evžen brzy následuje. Ten však odjel z Vídně velmi pozdě, zdržoval se cestou u různých knížat, vytvořil silný sbor na Mosele a, hluchý k nářkům Hannoverského, dal si k sobě připojit silné oddíly z jeho armády na základě výslovných rozkazů císaře, který jen s obtížemi uchlácholil vévodu hannoverského, uraženého a chystajícího se vrátit domů. Abych to dořekl najednou: jakmile tato armáda na Mosele už nemohla budit podezření z klamného manévru, kurfiřt a Berwick ponechali du Bourgovi[7] ostrahu haguenauských linií s tím, co bylo nezbytné k jejich obraně proti podnikům vévody hannoverského, a se vším ostatním vytáhli na Moselu, kde se stahovala velká bouře, jejíž příčinu nebylo možné uhodnout, zatímco Marlborough v čele armády ve Flandrech zachovával naprostý klid. Tvrdilo se, že se s princem Evženem dohodl, že počká, až bude připraven, a že bez něho nic nepodnikne.

---

6. **Vysvětlivka:** Kurfiřt je Maxmilián II. Emanuel Bavorský (1662–1726), spojenec Francie, který po porážce u Höchstädtu (1704) přišel o svou zemi; roku 1708 velel spolu s Berwickem armádě na Rýně.

7. **Vysvětlivka:** Léonor-Marie du Maine, markýz du Bourg (1655–1739), generálporučík, později maršál Francie.

Armáda monseigneura vévody z Bourgogne čítala zpočátku dvě stě šest eskadron a sto třicet jeden prapor v padesáti šesti brigádách. Měl královskou vojenskou domácnost, gendarmerii, karabiníky a pluk gardy, osmnáct generálporučíků a stejný počet polních maršálů v linii, nepočítaje důstojníky pověřené správní službou. Deset z nich se později stalo maršály Francie, a čtyři z těchto deseti byli tehdy teprve brigádními generály; a vidíme mezi maršály i takové, kteří v této armádě nebyli a byli tehdy teprve plukovníky. Armáda byla úplná, krásná, pohotová a plná nejlepší vůle. Nikdy nebyla žádná armáda zásobena hojněji ani nashromážděnými zásobami všeho druhu, s ohromným vozatajstvem potravin a dělostřelectva. Všechno, co v ní sloužilo, spěchalo, aby dorazilo, když princové odjížděli. Zbývalo už jen dát se do pohybu. Pan z Vendôme, který snadno zapouštěl kořeny všude, kde se cítil pohodlně, projevil jen málo ochoty odtud odejít. Byl se svým názorem sám, ale prosadil jej s povýšeností, jejíž následky Puységur předvídal a obšírně je popsal panu z Beauvilliers, který mi své obavy netajil. Připomněl jsem mu náš rozhovor v Marly, ale shledal jsem, že je stále ještě velmi daleko od myšlenky, že by věci mohly dojít tak daleko, jak jsem mu předpověděl. Využijme nečinnosti tohoto prvního počátku tažení, abychom vyprávěli to málo, co se událo až do jeho skutečného zahájení, které nám pak sotva dovolí od něho odbočit.

O letnicích jmenoval král vévodu z Enghien[8] rytířem řádu k prvnímu dni nového roku. Bylo mu teprve šestnáct let a pan Vévoda na to ještě ani nepomýšlel; byl však synem paní Vévodkyně.

Král odjel 18. června přenocovat do Petit-Bourgu a 19. do Fontainebleau. Paní z Pontchartrain[9] ležela v Paříži na smrt. Mé důvěrné spojení s touto rodinou, a ještě víc pouto a důvěrnost víc než sesterské, které byly mezi paní ze Saint-Simon a jí, nás zdržely v Paříži. Téměř už nikoho nepřijímala a útěchu nacházela jen u paní ze Saint-Simon, která ji zase nacházela jen u ní. Povaha této dokonalé ženy by tu zabrala příliš mnoho místa; lépe se uplatní mezi Doklady.[10] Je příliš krásná, příliš jedinečná, příliš poučná, než aby zůstala neznámá. Tak velká ztráta se předvídala už dlouho. Šlo o ženskou nemoc, způsobenou příliš mnoha porody, příliš rychle po sobě, a zpočátku příliš malou šetrností, takže všechny rozličné léky byly marné. Pontchartrain, který si v tom měl mnoho co vyčítat, mohl tuto míru dovršit neustálým omezováním ve všem a svou podivnou náladovostí, kterou ji nechával bez ustání snášet. Trpělivost a

---

8. **Vysvětlivka:** Vévoda z Enghien je Ludvík Jindřich Bourbonský (1692–1740), nejstarší syn pana Vévody a paní Vévodkyně, tedy vnuk Ludvíka XIV.; po otcově smrti roku 1710 sám pan Vévoda, později první ministr Ludvíka XV.

9. **Vysvětlivka:** Paní z Pontchartrain, rozená z La Rochefoucauld-Roye, byla manželkou Pontchartraina, kancléřova syna a státního sekretáře námořnictva a královského domu.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Z tohoto místa je vidět, že části, které Saint-Simon odkazoval do Dokladů, byly někdy jeho vlastní prací; o důvod víc litovat, že veřejnost dosud nemůže těžit z této části jeho díla. Viz tom I, s. 437, poznámku (v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá sedmá).

mírnost, které ji nikdy neomrzely — až k tomu, že ji rozhořčovalo, když bylo možné postřehnout, že jich potřebuje —, ji nesmírně stály sil a velmi jí zkazily krev, kterou se nakonec nepodařilo ani uklidnit, ani zastavit. Ať už pravdivě, či předstíraně, jak se v dalším ukázalo až příliš, Pontchartrain pocítil celou velikost své ztráty a víc než rok předtím, než nastala, se mi svěřil, že kdyby ho toto neštěstí, které až příliš předvídal, postihlo, rozhodl se odejít do ústraní; že jakmile uvidí, že slábne, bude mít rezignaci na úřad připravenou; že jakmile neštěstí nastane, pošle ji králi a okamžitě se uchýlí do malého bytu, který měl jeho otec v Instituci otců oratoriánů a kde trávil velké svátky; že tam zůstane tři či čtyři měsíce, dokud se nerozhodne pro místo a způsob života, které by mu vyhovovaly a v nichž by mohl vytrvat; a vymohl si ode mne nedotknutelné mlčení.

Bylo by zbytečné uvádět zde, co jsem mu říkal, abych muže jeho věku, zatíženého rodinou, odvrátil od tak opovážlivého rozhodnutí. Pochopil jsem, že nic nezískám jinak než postupně. Ačkoli na něm nebylo nic než to, co odpuzuje, a já to cítil častěji než kdokoli jiný, protože jsem ho vídal častěji a důvěrněji, přiznávám, že jsem se dal napálit a že mi ho bylo líto. Myslel jsem si, že důvěra jeho otce, který přede mnou nic netajil, ani věci veřejné, ani rodinné, a který mi stokrát svěřil své žaly kvůli synovi; že důvěra jeho matky, která nebyla menší; že toto důvěrné spojení jeho ženy s mou; že zájem jeho dětí ode mne stejnou měrou vyžadují veškeré možné úsilí, abych odvrátil rozhodnutí, které by bylo smrtelnou ranou pro kancléře a paní kancléřovou a zkázou jejich rodiny. Brzy nato jsem měl za to, že rozpoznávám, že kromě toho, že taková rozhodnutí bývají často plodem velkého žalu, se domnívá, že tak velké ztrátě dluží nějaké okázalé gesto, a že zbaven opory, kterou čerpal z vážnosti, jíž požívala jeho žena, zoufá, že se na svém místě udrží. Tato směs, vycházející z citlivosti srdce i z pýchy ducha, mi připadala jako základ rozhodnutí, které bude velmi těžké zlomit. Nemyslel jsem si tedy, že se dopustím nevěrnosti, když toto tajemství svěřím paní ze Saint-Simon, abych mohl využít její moudré rady. Usoudila stejně jako já. On sám se jí brzy nato svěřil. Tento neklid mě přiměl opustit dobrou společnost, své stavby v La Ferté a své výsadby, na které jsem se tam byl podívat o Vánocích, když přišel záchvat, o němž se myslelo, že paní z Pontchartrain zahubí, a přispěchat včas, abych zabránil rezignaci. Rozhodl jsem se usilovat o to, aby prošla rukama kancléře. To mu příslušelo ze všech možných důvodů a byl to nejlepší způsob, jak ji zastavit.

Nemoc, která trvala ještě šest měsíců, dala Pontchartrainovi čas svěřit se otci de La Tour, generálovi oratoriánů, který byl zpovědníkem paní z Pontchartrain od jejího sňatku, a abbému z Maulevrier, královu almužníkovi, velkému intrikánovi, duchaplnému a ctižádostivému, velkému příteli jezuitů a pana z Cambrai, o němž jsem se už několikrát zmínil. Ten ho odvrátil od úmyslu uchýlit se do Instituce, aby tím nezpůsobil zármutek jezuitům, jimž byl stejně oddán, jako byl jeho otec od nich vzdálen, a aby o sobě nevzbudil podezření z jansenismu, které by mohlo přivodit nepříjemnosti otci de La Tour; ten ho také přiměl k tomu, aby odjel do Pontchartrainu, až

neštěstí nastane, a pak aby odložil rezignaci o několik týdnů, nakonec o několik měsíců. Bylo to téměř dva měsíce, co jsme se z toho neblahého domu skoro nehnuli, když paní z Pontchartrain konečně zemřela, kolem jedenácté dopoledne, 25. června. Dvůr byl ve Fontainebleau, a s ním i kancléř, který nemohl odjet; jeho zoufalá žena se za ním hned vydala a našla ho v nejhořčím zármutku, ačkoli tato ztráta byla předvídána tak dávno. Paní ze Saint-Simon, kterou jsem obratně uchránil tak bolestné podívané, potřebovala navzdory své ctnosti všemožnou oporu. Chtěl jsem zůstat u ní. Věděla však, jak to s Pontchartrainem vypadá a jak je pro jeho děti, či spíše pro děti své přítelkyně, důležité zabránit pošetilostem, které chtěl provést, a tak naléhala, abych ho neopouštěl, že jsem ji nechal s paní maršálkou z Lorges, paní z Lauzunu a svou matkou a na naléhavý vzkaz otce de La Tour jsem za ním odjel k Pontchartrainovi, odkud jsme — abych mnohé zkrátil — odjeli všichni tři v jednom kočáře, s Bignonem, intendantem financí, jako čtvrtým, a vydali jsme se do Pontchartrainu. Tři švagrové[11] tam přijely ještě týž den a příbuzenstvo a přátelé tam postupně přivedli další lidi.

V situaci, v níž se celá tato rodina nacházela, měli kancléř a paní kancléřová, kteří neměli rádi švagrové — já jsem s nimi vycházel velmi dobře —, důvěru jen k otci de La Tour a ke mně; a Pontchartrain, který chtěl stále mluvit o svém odchodu do ústraní, o němž tam věděli jen my, opouštěl celou společnost, aby byl neustále s námi. To mě přinutilo zůstat, abych to rozhodnutí stále zdržoval, dokud nebylo svěřeno Bignonovi, který se chystal odjet do Fontainebleau, aby je oznámil kancléři, avšak bez toho, že by přivezl rezignaci. Když jsem pak viděl, že věc je v rukou kancléře, vrátil jsem se do Paříže k paní ze Saint-Simon a otec de La Tour se vrátil ke svým záležitostem. Nebylo to na dlouho. Kancléř, zdrcený víc než jedním žalem a rozhněvaný na syna, se dozvěděl Bignonovu zprávu a napsal mi nejdojemnější dopis na světě, v němž mě zapřísahal, abych toho blázna v jeho záchvatech neopouštěl, a ujišťoval mě, že nemá jinou oporu než otce de La Tour a mne a že nebude mít klid, dokud nebude vědět, že jsem v Pontchartrainu. Přesto jsem s návratem otálel.

Mezitím Phélypeaux,[12] kancléřův bratr, který se vracel z Bourbonu, se zastavil v Pontchartrainu, kde s ním synovec mluvil stejně jako s Bignonem a pověřil také jeho, aby přiměl jeho otce — ten mu velmi důrazně a několikrát psal —, aby ho nechal jednat po svém. Phélypeaux, jakkoli se z lázní vrátil celý mrtvičný, nedokázal u synovce nic pořídit. Dovlekl se do Fontainebleau, kde svého bratra všemi podrobnostmi, které mu přinesl, dočista vyděsil a ještě víc ho rozhořčil proti synovi. Kancléř mi po bratrovi napsal dopis tak důrazný a naléhavý, abych se vrátil do Pontchartra-

---

11. **Vysvětlivka:** Švagrovými jsou míněny manželky bratrů paní z Pontchartrain, mezi nimi hraběnka z Roucy a paní z Blansacu.

12. **Vysvětlivka:** Phélypeaux je zde kancléřův bratr; nezaměňovat s Phélypeauxem, francouzským velvyslancem v Turíně.

inu, že jsem se mu nemohl ubránit, ale zároveň tak výslovně žádající, abych odtamtud vyhnal švagrové a celou společnost, že jsem měl za to, že přesahuje míru. Šlo o to, že ačkoli kancléř pracoval s králem místo svého syna, záležitosti hynuly pro nedostatek podpisů a běžné správy; že král, který byl ze všech lidí na světě ten, komu cizí zármutek nejméně šel k duhu, toho začínal mít dost, až to bral ve zlé; že se o tom u dvora hodně mluvilo a posměšně se to odsuzovalo; že to, co se v Pontchartrainu shromáždilo lidí, třebaže příbuzných nebo důvěrných přátel, tomu dávalo ráz shromáždění a slavnosti zcela nepatřičný, ráz divadelní podívané, a pro syna to bylo jakési rozptýlení, které ho drželo tam, kde neměl být, a pohoršovalo kontrastem i směšností vzdálenou vší slušnosti jeho postavení. Kancléř zejména trval na tom, aby jeho syn konečně přijel do Fontainebleau, od čehož měl syn na hony daleko. Phélypeaux mi vylíčil smutný obraz stavu, v němž zanechal bratra nad zkázou jeho rodiny a jeho postavení; a kromě dopisu, který mi přinesl, mě ještě jménem kancléře zapřísahal, abych se laskavě vrátil do Pontchartrainu a pokusil se odtamtud jeho syna vytrhnout. K tolika naléháním připojila paní ze Saint-Simon své nejdůraznější domluvy, abych neodmítal tak důležitou službu, o kterou jsem byl žádán s takovým naléháním a s takovou důvěrou. Rozhodl jsem se tedy vrátit, ale s otcem de La Tour a tak, že nás předejde abbé z Maulevrier, s nímž kancléř ve Fontainebleau velmi důrazně mluvil, jakmile se dozvěděl, že ho syn sám zasvětil.

Tento abbé, který se tak rád do všeho pletl, a zvláště u ministrů, a který byl suchý, měl za úkol pokusit se přivést Pontchartraina k otcově vůli a naznačit společnosti, švagrovým i ostatním, aby odjeli. Nechali jsme ho odjet a vydali jsme se, otec de La Tour a já, až nazítří. Zjistili jsme, že abbé, vyzbrojený příkazy otce i matky, je nijak nezmírnil, ani vůči společnosti, ani vůči samotným švagrovým, ani vůči synovi. Ty tři ženy, které o záměru svého švagra vůbec nevěděly, usilovaly jen o to, aby se mu zalíbily, aby využily zármutku, který je sbližoval, snad aby ho zcela vymanily z vlivu otce a matky, mohly s ním nakládat víc podle svého a vytěžit z něho víc, než dosud, ačkoli se v tom nikdy nešetřily. Hořce si mu stěžovaly na pohoršlivé zacházení, jehož se jim kvůli němu dostává. Pontchartrain, odedávna netrpělivý vůči sebemenšímu zdání jha, uchvácený představou, že se ještě těsněji spojí s tím, co bylo jeho ženě nejbližší, a navíc dotčený na cti, se podivně rozběsnil, rázně se postavil proti odjezdu a neměl potíže zadržet osoby, které chtěly odjet jen proto, aby byly zadrženy. Abbé de Caumartin nám ten příběh vyprávěl, sotva jsme vystoupili z kočáru, načež jsme s otcem de La Tour usoudili, že už vůbec nejde o to provést, co mě kancléř tak výslovně žádal svým dopisem i skrze bratra, nýbrž o to zmírnit podráždění, které abbé z Maulevrier způsobil.

Otec de La Tour se ujal Pontchartraina, zatímco já jsem šel za dámami. Nejprve jsem musel snést výpad hraběnky z Roucy; obrátil jsem se na paní z Blansacu jako na přístupnější, která však při nesmírném důvtipu a zdánlivé mírnosti byla ještě mnohem falešnější, a tím lépe dosahovala svých cílů; vydal jsem jim napospas suchost

abbého z Maulevrier, jak dlouho jen chtěly; řekl jsem jim, že kancléř, který vždy viděl, že je syn s nimi tak zadobře, si od jeho samoty slibuje nezbytný návrat ke dvoru; zkrátka, uchlácholil jsem je i jejich manžele. Abbé z Maulevrier se vracel do Fontainebleau. Svěřil jsem mu tajně dopis pro kancléře, který mi s toutéž opatrností napsal několik dopisů. Deklamace, záchvaty zoufalství, pomatenost, nerozumné a nekonečné úvahy Pontchartrainovy; jeho zuřivost, jeho výhrůžky a mezi tím vším jeho výbuchy proti otci, které se dělily výhradně, ale bez ustání mezi otce de La Tour a mne, nás také bez ustání přiváděly na konec našich prostředků, trpělivosti i soucitu. Neodvažoval jsem se poddat podezření z nějakého předstírání. Otec de La Tour, méně úzkostlivý než já, o tom se mnou promluvil. Utvrdili jsme se v tom. Švagrové se domnívaly, že to jasně prohlédly podle vapérů, vytí a záchvatů, které jim připadaly málo přirozené. Dokonce se nám s tím svěřily.

Dokonce i sluhové to vyčenichali a nemlčeli o tom. Ačkoli jsme nakonec dosáhli toho, že vyřídil naléhavé podpisy, jeho otec byl krutě netrpělivý. Napsal mi dopis tak živý, tak dojatý společnou ztrátou, tak výmluvný o svých neštěstích, tak uražený synem i švagrovými, tak plný důvěry a vděčnosti ke mně, že ačkoli mě zároveň prosil, abych jej spálil, až ho ukážu otci de La Tour, usoudil jsem, že táž důvěra žádá, abych mu ho vrátil. Sdělil jsem mu, co si myslíme, otec de La Tour a já, a dosáhl jsem toho, že mi napsal dopis, který bych mohl ukázat jeho synovi, jenž mu po jisté odpovědi, kterou od něho dostal, už nechtěl psát. Konečně, když jsme si s otcem de La Tour už nevěděli rady, přinesl mi Phélypeauxův komorník tajně dopis od paní kancléřové, v němž mi oznamovala, že se rozhodla přijet sama, aniž by o tom kdokoli věděl kromě jejího manžela, a že přijede nazítří. Toto rozhodnutí se nám, otci de La Tour i mně, nesmírně zalíbilo; otec de La Tour byl toho názoru, abych jí napsal a ještě na cestě ji zpravil o situaci, v níž věci zastihne, a o tom, jak se podle nás má zachovat. Poslal jsem jí naproti jednoho ze svých velmi spolehlivých lidí s tímto dopisem, dvě míle od Pontchartrainu; ten ji zastavil a dopis jí předal. Potom mi za to často velmi děkovala jako za věc, která jí byla velmi užitečná.

Krátce po obědě se na kopci objevily dva kočáry, které všechny velice překvapily, protože do Pontchartrainu už skoro nikdo nejezdil, ale které je ohromily ještě víc, když se při jejich přiblížení poznalo, že je to paní kancléřová. Ani bomba by švagrové nevyděsila víc; málem by se šly schovat. Otec de La Tour a já, jediní zasvěcení, jsme se drželi tak dobře, že nikdo nic nepostřehl ani později nepojal podezření, že jsme o tom věděli sebeméně. Otec de La Tour se nenápadně odebral do svého pokoje a já do chodby, abych mohl přijetí pozorovat bez rozpaků. Bylo dobré, a to u dveří kabinetu, který vede do nádvoří. Matka se synem se nejprve zavřeli sami. Phélypeaux a oba Bignonové, kteří s ní přijeli, přišli ke společnosti. Otec de La Tour se snažil švagrovým, značně zmateným, vrátit rozvahu. Paní kancléřová se k nim zachovala co nejlépe a řekla, že nepřijela nikoho vyhánět ani naléhat na syna kvůli Fontainebleau, ale aby s ním byla, dokud zůstane v Pontchartrainu — a ve skutečnosti proto,

aby je všechny svou přítomností a svými zdvořilostmi tak dobře obtěžovala, že by ukončila pobyt tak směšně protahovaný. To se brzy podařilo. Věnoval jsem paní kancléřové ještě jeden den, měl jsem s ní mnoho rozhovorů a nakonec jsem se vrátil do Paříže, abych se už nevracel. Několik dní uplynulo v rozpacích, v nichž jsem je zanechal. Švagrové, snad aby se usmířily, nebo aby zkrátily svou nudu, byly první, kdo svého švagra pobízel k odjezdu. Vyjednával si podmínky, jak ho otec přijme a jaký soukromý život chce vést u dvora, kde chtěl, jak říkal, zůstat jen rok. Kdo by ho vzal za slovo, velmi by ho rozzlobil. Konečně všichni odjeli najednou. Matka se synem jeli rovnou do Fontainebleau, kde se kancléř přemohl a přijal syna dobře, byl však rozhořčen vším, co se stalo, přesvědčen o hraném zármutku a o tom, že se to z Pontchartrainu doneslo až do Fontainebleau, kde se o tom příliš mluvilo.

Jeho chování tam, směšné a rozmanité role, které tam hrál, okázalé afektovanosti a sto druhů podivností na veřejnosti ho tam dočista odhalily a vydaly opovržení, nad čímž byli kancléř a jeho žena neustále zoufalí. Paní ze Saint-Simon, prostší, ale hlouběji zasažená, se jen s velkými obtížemi odhodlala vrátit se ke svému obvyklému životu a ke dvoru. Naléhal jsem na to tím víc, že král nesnášel ani zármutky, ani nepřítomnost a že v posledních dobách života paní z Pontchartrain se paní ze Saint-Simon omluvila z jedné slavnosti, na kterou ji král určil, což mu bylo nemilé. Bydleli jsme ve Fontainebleau jako obvykle u Pontchartraina, na zámku. Byli jsme tam téměř neustále zaměstnáni kancléřem, paní kancléřovou a jejich synem, s nimi i se společností. Tak dlouhé a tak málo zajímavé vylíčení se bude bezpochyby zdát podivné, a také bych se ho byl dobře vyvaroval, nebýt toho, co se ukáže v pravý čas a k čemu bylo zcela nezbytné.

Kapitola patnáctá

Vydávám se na projížďku k Loiře. — Smrt vévodkyně z Châtillonu. — Smrt paní z Razilly. — Sňatek syna vévody z Aumontu s dcerou Guiscardovou. — Sňatek portugalského krále se sestrou císařovou a arcivévody s princeznou brunšvicko-blankenburgsko-wolfenbüttelskou. — Investitura Montferratu savojskému vévodovi. — Smrt vévody z Mantovy a smutek po něm. — Penze paní Mantovské. — Nouze a nedbalost Španělska. — Nenávist pana Vévody a paní Vévodkyně k panu vévodovi z Orléans a její příčina. — Počátek nesmiřitelné nenávisti paní des Ursins a paní z Maintenon k panu vévodovi z Orléans. — Malý úspěch ve Španělsku. — Obléhání a dobytí Tortosy. — Ztráta Sardinie. — Ztráta Menorky a Port Mahónu. — Princ Evžen ve Flandrech. — Plán na Brusel zamítnut. — Spiknutí v Lucemburku odhaleno. — Gent a Bruggy překvapivě obsazeny královými vojsky. — Kurfiřt se vrací na Rýn a vévoda z Berwicku přivádí část armády do Flander. — Lenost a zhoubná umíněnost vévody z Vendôme. — Střetnutí u Oudenaarde. — Vendômova drzost vůči monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. — Vendômův nehorázný výrok k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. — Ústup za kanál u Brugg. — Krásný čin vidama z Amiens a další krásný čin Nangisův.

Ať jsem byl tou ztrátou a jejími následky sebevíc zaměstnán, neméně jsem byl zaměstnán tím, abych byl zpraven o mnoha věcech, které byly ve své chvíli závažné, ale z nichž se většina potom rozpustí jako kusy ledu — ačkoli na věcech, které se takto rozpouštějí, často závisí mnoho důležitého. Byl jsem v důvěrném spojení s vévodou z Orléans, s ním i s jeho přáteli, a jeho postavení bylo takové, že jsem v tomto spojení mohl být jen já, pokud šlo o všechno, co se týkalo dvora. Velmi jsem dbal o to, abych ho zpravoval také o mnoha věcech, které ho mohly vést nebo které mu mohly posloužit; psal jsem mu šifrou, ale po jeho vlastních kurýrech, když se vraceli, a sem tam i několik dopisů naoko, nešifrovaně, poštou nebo po dvorských kurýrech, abych zaměstnal zvědavce. Trochu jsem se opozdil s věcmi, o nichž jsem ho přece jen zpravit musel, a byl jsem tak vyčerpán životem, z něhož jsem právě vycházel, že jsem byl také rád za trochu rozptýlení. La Vrillière odjížděl téměř sám do Châteauneuf a naléhal na mě, abych ho tam navštívil. Svolil jsem. Zavřel jsem se tam na celý den, od rána do večera, a sepsal pro vévodu z Orléans celý svazek šifrou, který jsem bezpečnou cestou poslal na poštu do Orléansu, aby byl chráněn před otevřením. Odtud jsem jel navštívit Chevernyho a jeho ženu v jejich krásném sídle Cheverny a Chambord, který leží hned vedle, o němž jsem stále slýchal a jejž jsem nikomu nezáviděl. Biskup z Blois, který přijel do Cheverny, mě snadno přiměl, abych se jel podívat do Blois, kde jsem velmi toužil vidět sál posledních generálních stavů, vězení kardinála z Gu-

ise a lyonského arcibiskupa a místo, kde zemřela Kateřina Medicejská.[1] Zjistil jsem, že Gaston kvůli stavbě nového zámku zbořil sál stavů a že správce, který obýval byt té neblahé královny, odešel i s klíčem. Viděl jsem také Menars a mohl jsem být se svou zvědavostí spokojen pro neobyčejnou krásu teras tohoto sídla, pro polohu biskupství v Blois a pro to, jak výborně dokázal tento první biskup[2] polohy využít při stavbě, kterou tam provedl. Po osmi či dvanácti dnech, kdy jsem se ztratil z očí, jsem se vrátil do Fontainebleau.

Zemřela vévodkyně z Châtillonu. Byla to slečna z Royanu, dcera sestry princezny des Ursins a stejně jako ona z rodu La Trémoille; princezna ji vychovala a provdala ve svém domě v Paříži, jak jsem o tom vyprávěl v souvislosti se svým sňatkem. Velice ztloustla a král ji dal požádat, aby nejezdila ke dvoru, kdykoli by vévodkyně z Bourgogne měla podezření na těhotenství, ani když by byla v jiném stavu. Tím, že napodobovala jednu jeptišku z kláštera, kde pobývala, než přišla k tetě, získala zvláštní tik, který byl až do doby krátce po jejím sňatku sotva znatelný, ale pak se zhoršil natolik, že se jí každou chvíli obličej až děsivě zkřivil, aniž to ona sama z dlouhého zvyku většinou postřehla.

Zemřela také Razillyho žena, a byla to ztráta pro jejího muže i pro jeho rodinu, která byla velmi početná.

Vévoda z Aumontu, který hodně utratil a neměl náladu se v tom omezovat, oženil Villequiera, svého jediného syna, s jedinou dcerou Guiscardovou, jíž Langlée, bratr paní z Guiscardu, odkázal velký majetek. Guiscard se kromě cti z tohoto spojení rád přimkl k panu z Aumontu. Od Ramillies byl v nemilosti a nemilost maršála z Villeroy mu neslibovala brzký konec té jeho. Villequier nacházel na všem tom bohatství nepříjemné přísady: tchána v nemilosti a jeho dva bratry, kteří byli lámáni kolem nebo oběšeni *in effigie*, přeběhli k nepříteli a dávali o sobě velmi zle mluvit, zatímco čekali na konec, který byl ještě smutnější.

Císař dojednal sňatek jedné ze svých sester s portugalským králem[3] — do Lisabonu ji doprovázel jeden z bratrů pana Lotrinského — a sňatek arcivévody, svého bratra, s princeznou brunšvicko-blankenburgsko-wolfenbüttelskou, kterou doprovázel princ Maxmilián Hannoverský. Obě byly na cestě a ta druhá už minula Milán, kde pro ni připravili skvělý slavnostní vjezd, aby se odtud dostala do Barcelony, kde byl arcivévoda, na anglickém loďstvu, jemuž velel rytíř Leake. Pan Savojský nijak ne-

---

1. **Vysvětlivka:** Francouzské generální stavy zasedaly v Blois naposledy v letech 1588–1589; za jejich zasedání dal Jindřich III. v prosinci 1588 zavraždit vévodu z Guise a jeho bratra kardinála z Guise a uvěznit lyonského arcibiskupa. Kateřina Medicejská, matka Jindřicha III., zemřela na zámku v Blois v lednu 1589.

2. **Vysvětlivka:** Biskupství v Blois bylo zřízeno roku 1697; „první biskup" je tedy jeho vůbec první držitel.

3. **Vysvětlivka:** Jan V. (1689–1750), portugalský král od roku 1706, syn Petra II.; jeho nevěstou byla arcivévodkyně Marie Anna, sestra císaře Josefa I. a arcivévody Karla.

spěchal s vytažením do pole. Stěžoval si, že ho v předešlé válce oklamal císař Leopold, který mu nedodržel, co mu slíbil. Trval tedy tak pevně na tom, že bude stát se založenýma rukama, dokud nedostane zadostiučinění, jež požadoval, že císař byl nucen to s ním skoncovat. Dal mu tedy investituru Montferratu, k velké lítosti pana Lotrinského a na úkor jeho práva i opakovaných slibů, které mu v tom ohledu dal.

Ani pan Princ to nevzal o nic lépe, neboť si na Montferrat dělal nárok také, po smrti vévody z Mantovy, která přišla dosti náhle 5. července v Padově. Zanechal mnoho hotových peněz, stříbrného nádobí, drahokamů, skvostného nábytku a krásných obrazů, ale ani píď půdy, od té doby co se císař zmocnil jeho zemí. Jím vymřela větev mantovských panovníků. Gonzagové si ji kdysi kousek po kousku přivlastnili jako všichni ti drobní italští panovníci a stejně jako oni z ní udělali dědičný stát. Byly ještě dvě větve Gonzagů, k nimž císař nebral nejmenší ohled. Pan Mantovský nezanechal závěť. Paní Mantovská dala králi oznámit úmrtí prostřednictvím mantovského vyslance,[4] jenž jednal jejím jménem a s nímž se tentokrát zacházelo jako s vyslancem panovníka. Král za něj držel smutek v černém a po pěti dnech ho odložil. Poslal řádného šlechtice krále vyjádřit paní Mantovské soustrast a dal jí penzi čtyřicet tisíc livrů, tak jak je pobírala už předtím ze čtyř set tisíc livrů, které dával panu Mantovskému až do jeho navrácení do jeho zemí a z nichž se jí ta částka srážela. Dostala také penzi třicet tisíc livrů od španělského krále, kterou ten dával jejímu manželovi. Měla tedy kromě svého majetku sedmdesát tisíc livrů penzí. Pan Lotrinský si činil nárok na dědictví Charleville a dal krále požádat o svolení ujmout se jej. Pan Princ se tomu důrazně postavil na obranu práv paní Princezny a prosadil se.

Vévoda z Orléans se zdržel v Madridu déle, než předpokládal. Nic nebylo připraveno, všeho byl nedostatek a nedbalost ještě větší. Bylo třeba hledat prostředky, jak to nahradit, a to nebylo snadné; proto se jeho pobyt protáhl. V Paříži toho využili k šíření pověsti, že je zamilován do královny. Pan Vévoda, vzteklý ze své nečinnosti i z pověsti, kterou si vévoda z Orléans získával, a paní Vévodkyně, která ho nenáviděla, protože spolu kdysi měli až příliš blízko, se stali původci té pověsti u dvora i ve městě; odtud se rozšířila do provincií i do ciziny, s výjimkou Španělska, kde o ní nebylo ani zmínky, protože na ní nebylo nic pravdy a nemělo to ani zdání pravděpodobnosti. Vévoda z Orléans byl tam zaměstnán věcmi vážnějšími — a kéž by ho překážky, s nimiž se setkával u věcí nejnaléhavějších, méně dráždily, nebo kéž by mu jeho rozhořčení ponechalo větší vládu nad jazykem! Jednoho večera, když celý den pracoval — jak ostatně od svého příjezdu nedělal nic jiného — na hledání způsobů, jak napravit krajní zanedbání všech nejnezbytnějších příprav k tomu, aby se mohlo vytáhnout do pole a tam něco vykonat, zasedl ke stolu s několika španělskými velmoži a s Francouzi ze svého doprovodu, celý zaujatý svou zlostí, jež se obracela na

4. **Ediční poznámka:** Předloha má „l'envoyé de Bantoue", zjevně tiskovou chybu za „Mantoue" (Mantova).

paní des Ursins, která o všem vládla a nepomyslela na nejmenší věc týkající se tažení. Večeře se rozveselila, a trochu příliš. Vévoda z Orléans, trochu rozjařený vínem a stále plný své zlosti, vzal sklenici a rozhlédl se po společnosti (omlouvám se, že jsem tak doslovný, ale to slovo se zastřít nedá): „Pánové," řekl jim, „připíjím na zdraví p...-kapitána a p...-poručíka." Ten výrok uchvátil představivost stolovníků; nikdo, ani sám princ, se sice neodvážil k němu cokoli dodat, ale smích se zmocnil každého a byl silnější než politika. Připili na to zdraví, aniž ta slova ovšem opakovali, a pohoršení bylo nesmírné.

Nanejvýš o půl hodiny později se to paní des Ursins dozvěděla.[5] Dobře pochopila, že poručíkem je ona a kapitánem paní z Maintenon; a vzpomene-li si čtenář, co jsem o tom vyprávěl (tom V, s. 9 a násl.; v tomto vydání Tom 5, kapitola první), uvidí, že se to nedalo vykládat jinak. A už je celá bez sebe vzteky a oznamuje tu věc doslovnými slovy paní z Maintenon, která se ze své strany rozzuřila. *Inde irae*.[6] Nikdy to vévodovi z Orléans neodpustily a uvidíme, jak málo chybělo, aby ho přivedly do záhuby. Až do té doby paní z Maintenon vévodu z Orléans ani nemilovala, ani nenáviděla, a paní des Ursins nic neopomněla, aby se mu zalíbila. Právě to ji také nejvíc dopálilo: vidět, že navzdory jejím ohledům ho nedostatky ve službě dohnaly k tak krutému žertu, který jediným slovem odhaloval celou její politiku a zesměšňoval ji tak, že se to nedalo smazat. Od té chvíle obě přísahaly tomu princi zkázu. Dá se říci, že se jí o vlásek vyhnul; ale když z tohoto nebezpečí vyvázl, nepřestal po celý zbytek králova života, a ještě při jeho smrti, zakoušet, jak neúprosnou a krutou nepřítelkyní mu paní z Maintenon byla, všemi druhy pronásledování, které proti němu rozpoutala. Byl div, že jim nepodlehl; ale neméně podivuhodný byl podivný a smutný stav, do něhož dokázala prince jeho postavení přivést — stav, který dokonce poznamenal i zbytek jeho života. Brzy postřehl, jak se k němu paní des Ursins změnila, a to nijak nepřispělo k věcem, které by od té doby ráda viděla zhatit se mu pod rukama. Jsou věci, které se nedají napravit, a nutno uznat, že to strašné slovo bylo tohoto druhu měrou nejvyšší. Vévoda z Orléans na to tedy ani nepomyslel a šel dál svou cestou jako obvykle. Nevím ani, zda toho mohl kdy litovat, ač k tomu měl po celý život dost příčin, tak se mu to zdálo směšné; a později mě nejednou přiváděl k netrpělivosti, když o tom se mnou mluvil a smál se z plna srdce. Cítil jsem celou tíhu toho slova a všechny jeho kruté následky; a přece — a to mě na tom dráždilo nejvíc — i když jsem mu to vyčítal, nemohl jsem se ubránit, abych se tomu také nesmál, tak jasně a vtipně byla v těch dvou slovech zasažena a vyjádřena ta velká a neblahá směšnost vlády na této i na oné straně Pyrenejí.

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 6, č. IV).

6. **Vysvětlivka:** „Odtud ten hněv" (lat.).

Nakonec vévoda z Orléans našel způsob, jak vytáhnout do pole, ale nikdy neměl zajištěné zásoby na víc než čtrnáct dní najednou, a ani to ne vždycky. Začátkem června zaujal tábor u Ginestaru, odkud poslal Gaëtana, generálporučíka, se třemi tisíci pěšáky a osmi sty jezdci, aby ve Falcete, pět mil od Ginestaru, přepadl dvanáct set pěšáků, čtyři sta jezdců a tisíc miqueletů. Byli zaskočeni a chtěli se zachránit do hor, ale byli pronásledováni tak zblízka, že jejich jízda utekla, co nohy stačily, že jim zabili skoro pět set mužů a že kromě pěti set zajatců zajali mnoho důstojníků a ukořistili všechna jejich zavazadla a veškerou munici. Don José Vallejo, vyslaný z téhož tábora na cestu z Tortosy do Tarragony, porazil stráž veškerého dobytka té krajiny, který byl shromážděn na jednom místě, rozprášil miquelety, kteří se mu stavěli do cesty při ústupu, a přivedl tisíc volů a šest tisíc ovcí, jež vévoda z Orléans dal rozdělit svým vojskům. Dal přepadnout ještě další malé posty, odkud mu přivedli mnoho zajatců. Mnoho jich zajal také u Tortosy, zmocnil se pěti člunů, které tam vezly mouku a nasolené maso, a 12. června ji oblehl.

Postavil dva mosty přes Ebro, jeden nad městem, druhý pod ním. Posádka čítala devět praporů, dvě eskadrony a dva tisíce miqueletů. Zákopy byly otevřeny v noci z 21. na 22. na poloviční dostřel mušketou. Terén, téměř celý skalnatý, působil mnoho potíží, zásoby jich působily ještě mnohem víc. Asfeld, dlouho poté maršál Francie, tam vykonal velké služby jako voják i péčí o zásobování. Slyšel jsem vévodu z Orléans říkat, že by bez něho nikdy nic nepořídil a že to byl nejlepší armádní intendant, jakého si lze představit. Dělostřelectvo a ženisté sloužili tak špatně, že se vévoda z Orléans rozhodl vzít tyto dvě tak podstatné složky na sebe, což mu přineslo mnoho starostí a námahy. Jeden z jeho mostů se protrhl; žádné lodě, prkna ani lana; chybělo zkrátka všechno. Oprava toho mostu stála toho prince kromě času a znepokojení nesmírné úsilí, ale nakonec ji zvládl. V noci z 9. na 10. července se obléhatelé usadili na kryté cestě. Obležení ji bránili velmi statečně a pak podnikli výpad, aby z ní obléhatele vypudili, ale ti je odrazili. Nazítří kapitulovali s tím, že vydají brány, za čtyři dny odejdou a budou odvedeni do Barcelony. Zároveň dali vydat hrad Arcès ve valencijském království, který byl útočištěm miqueletů a působil velké obtíže. Ztratili asi polovinu posádky a vévoda z Orléans asi šest set mužů, z nichž nikoho známého kromě Monchampa, svého generálního majora, jednoho ze šesti pobočníků, které král poslal španělskému králi do Itálie, aby bděli nad jeho osobou, když bylo odhaleno spiknutí, o němž jsem tehdy mluvil. Ten Monchamp byl ztrátou v každém ohledu. Lambert, vyslaný vévodou z Orléans, přinesl tu dobrou zprávu králi, který z ní měl tím větší radost, že vévoda z Orléans překonal všechny myslitelné obtíže. V Extremaduře ani jinde ve Španělsku se nic pozoruhodného nestalo. Vévoda z Orléans měl po zbytek tažení tu slávu, že Starhemberga svíral, odrážel, ba dokonce zatlačoval, přestože byl slabší než on. Ale bylo souzeno, že každý rok bude pro Španělsko osudný a že jako mohutný strom, opotřebovaný věky, bude jednu po druhé ztrácet své nejsilnější větve.

O vévodovi z Veraguy jsem mluvil ve své době: jako místokrál Sardinie byl při nástupu Filipa V. víc než jen obviněn, že chtěl za peníze vydat ten ostrov rakouskému domu, a přišel proto o místokrálovství. Byl to muž velmi duchaplný, obratný a přizpůsobivý, který po návratu do Madridu našel způsob, jak se dostat do takové přízně u paní des Ursins, že nejenže bylo všechno zapomenuto, ale stal se státním radou a byl navíc připuštěn k záležitostem v kabinetu. Měl syna, který neměl o nic méně ducha, umění a schopností než on, ale jehož zevnějšek, pokřivený, hrubý, špinavý a ošklivý, všechny ty vlastnosti zapíral. Říkalo se mu markýz z Jamajky. Přijel, nevím už při jaké příležitosti, s pověřením vyřídit králi pozdravy a všem se jevil jako tlustý, ošklivý neohrabanec, jemuž nedostatečná znalost našeho jazyka ještě zvětšovala jeho přirozenou nepříjemnost. Ve Španělsku nevěděli, komu svěřit Sardinii. Byla nabídnuta markýzovi z Jamajky, který ji odmítl. Vyjednávali s ním, slíbili mu sto tisíc tolarů, ale nechtěl odjet, dokud je nedostane. Protože nebylo možné mu je vyplatit, sáhlo se k náhradním řešením. Sardinie oplývala obilím; dovolili mu, aby si ho vzal až do výše té platby sto tisíc tolarů; za těchto podmínek odjel. Barcelona a celé Katalánsko trpěly krajním nedostatkem obilí, celé pobřeží bylo bez něho, Janov neměl prostředky, jak mu přispět, a zákaz dovážet tam obilí byl přísně dodržován; takže si ve Španělsku od reptání arcivévodových vojsk a krajů, které obsadil, slibovali v tomto hladomoru všechno.

Markýz z Jamajky využil situace a dodal jim obilí v hojnosti. Nespokojil se s tím, že si takto v sardinském obilí vybral oněch sto tisíc tolarů, které mu byly přiznány, ale chtěl z toho podivného obchodu, který arcivévodově straně vracel život a síly, těžit sám. Tato tyranie přivedla k zoufalství Sardinii, která může žít jen z prodeje svého obilí a která, nemohouc obměkčit lakotu svého místokrále, dala před ním přednost arcivévodovi a tajně s ním vyjednala, takže ho toto dobytí stálo jen to, že poslal několik lodí, aby se ukázaly před Cagliari. Místokrál, opuštěný během čtyřiadvaceti hodin, předal ostrov veliteli lodí jménem arcivévody za jedinou podmínku, kterou mu dodrželi: že bude volně dopraven i se vším svým majetkem do Španělska spolu se všemi, kdo by ho chtěli následovat. Nalodilo se s ním málo velmožů a nikdo jiný. Nejpodivuhodnější je, že ho v Madridu přijali s jásotem. Řekněme předem, že to nebyla nejzávažnější ztráta, kterou Španělsko toho roku utrpělo. Rytíř Leake se v říjnu objevil u ostrova Menorca, který se okamžitě podrobil arcivévodovi. Port Mahón kladl jen velmi malý odpor, takže se Angličané s tímto dobytím a s Gibraltarem ocitli v postavení, kdy mohli ovládat Středozemní moře, přezimovat tam s celými loďstvy a blokovat všechny španělské přístavy na tomto moři. Je čas promluvit o Flandrech.

Princ Evžen překročil Moselu posledního června, nalodil svou pěchotu v Koblenzi a táhl na Maastricht. V naší armádě byla jistá chuť překvapit Brusel a k tomu účelu byly připraveny čtyři tisíce žebříků. Bylo třeba se zeptat krále, který s tím nesouhlasil, a ten plán zůstal neproveden. Zároveň bylo v Lucemburku odhaleno spiknutí. Několik řemeslníků a lidí z lidu se domnívalo, že mohou využít nemoci hraběte

z Hostelu, guvernéra pevnosti, který byl na smrt nemocen, a vpustit tam nepřítele. Princ Evžen se k tomu dostal na dosah. Druy, generálporučík a poručík tělesné gardy, velmi dobrý důstojník a velmi čestný muž, tam velel pod hrabětem z Hostelu. Dal zatknout jednoho pekaře, který prozradil všechny spoluviníky, a ti byli oběšeni.

Bergeyck mezitím hledal způsoby, jak ještě něco vytěžit z onoho velkého povstání, které tak dobře připravil a které by podle všeho bylo uspělo, kdyby byl skotský podnik odpověděl našemu očekávání. Velký bailli gentský, který měl ve městě velkou vážnost, tam pokračoval ve svých tajných jednáních a přivedl věci až k provedení, zatímco v Bruggách Bergeyck zosnoval tytéž pikle, aby se to podařilo současně. V obou městech nebyl ani celý prapor a měšťané tam byli Španělsku velmi příznivě nakloněni. Armáda monseigneura vévody z Bourgogne jako by myslela jen na to, jak se uživit, a čekala, co udělá nepřítel. Artagnan byl 3. července vyslán se silným sborem pod záminkou zásobování; a večer téhož dne vyrazil Chemerault z tábora u Braine-l'Alleud se dvěma tisíci jezdci a dvěma tisíci granátníky, aby provedl pícování u Tubize, ve skutečnosti však aby rychle táhl k Ninove. Tam se nějakou dobu zdržel a pak pokračoval v pochodu na Gent. Čtvrtého v šest hodin ráno byl míli od něj a tam dostal zprávu od La Fayea, brigádního generála španělských vojsk. Ten mu vzkazoval, že předešlého dne vyrazil z Pions se šedesáti přestrojenými důstojníky či vojáky svého pluku a že je pánem brány u silnice, které se bez velkých obtíží zmocnil. Nato Chemerault se svými vojsky spěchal do Gentu, jak nejrychleji mohl, ale ne dost rychle na to, aby se La Faye neocitl ve velkém nebezpečí a velký bailli se svými měšťany ve velkých úzkostech. Konečně dorazil a zmocnil se města, aniž by padl jediný výstřel, a lid dával najevo svou radost.

Chemerault našel ve městě množství děl a střeliva. Vyslal rytíře z Nesle k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne; ten ho zastihl kolem poledne, když dal své armádě zastavit u potoka u Pepingen, a na tu zprávu se armáda hned dala znovu na pochod. Když čelo dorazilo k mlýnu u Goiche, objevila se nepřátelská armáda na výšinách u Saint-Martin-Lennik. Měli za to, že nás přichází napadnout na pochodu. Jízda se seřadila do bitevního šiku, aby pěchota měla čas dorazit. Najednou bylo vidět, jak se nepřátelská armáda zastavuje a začíná tábořit. Nato naše armáda zamířila k Dendře. Nepřítel strhl stany a stáhl se. Zadní voj monseigneura vévody z Bourgogne překročil Dendru u Ninove 6. v sedm hodin ráno a celá armáda se utábořila, pravým křídlem u Aalstu, levým u Šeldy a u Schelebel. O dva dny později kapitulovala gentská citadela, z níž odešlo tři sta Angličanů. Gacé,[7] syn maršála z Matignonu, přinesl králi první zprávu. Scheldon, polní mistr, anglický důstojník mimo službu, pobočník pana z Vendôme, který s citadelou sjednal kapitulaci, přinesl druhou; a zároveň Fretteville, vyslaný hrabětem z La Mothe, oznámil králi, že se stejně snadno zmocnil

7. **Vysvětlivka:** Zde syn maršála z Matignonu; jméno Gacé, pod nímž byl dříve znám jeho otec, převzal syn po otcově povýšení na maršála roku 1708.

Brugg. Do tajemství tohoto podniku byli zasvěceni jen Bergeyck, který ho připravil, oba synové Francie, rytíř ze Saint-Georges, pan z Vendôme, Puységur a v okamžiku provedení ti, kdo podnik vedli. Oba synové Francie spolu s rytířem ze Saint-Georges, následováni předními generály, vstoupili s okázalostí do Gentu, kde na znamení své důvěry sestoupili na radnici a tam byli skvěle pohoštěni. Ve Fontainebleau zavládla radost, o níž se dalo říci, že byla nespoutaná, a úvahy o plodech tohoto úspěchu, které daleko přesahovaly cíl. Takový příjemný začátek mě velmi potěšil, ale bál jsem se opojení z něj a neubránil jsem se tomu, abych vévodovi z Orléans napsal, co si o tom myslím.

Pochod armády prince Evžena od Mosely do Flander způsobil, že se armáda kurfiřtova, která ji nějakou dobu sledovala, rozdělila na dvě části. Kurfiřt sám přijel strávit několik dní do Met, cestou zpět do Štrasburku. S tím, co přiváděl zpět, čítala rýnská armáda čtyřicet dva praporů a sedmdesát tři eskadrony; vévoda z Berwicku odvedl do Flander třicet čtyři prapory a šedesát pět eskadron.

Zdálo se snadné využít dvou tak lehce získaných výbojů tím, že by se překročila Šelda, vypálilo Oudenaarde, uzavřela nepříteli krajina, čímž by se všechno jeho zásobování velmi ztížilo a naše by bylo velmi hojné, neboť by přicházelo po vodě a spořádaně do tábora, na který nebylo možné zaútočit. Pan z Vendôme s tím vším souhlasil a neuváděl žádný opačný důvod; ale k provedení toho tak snadného plánu bylo třeba hnout se z místa a jít ten tábor obsadit. Celá obtíž spočívala v osobní lenosti pana z Vendôme, který, pohodlně usazen ve svém ubytování, si ho chtěl užívat, jak dlouho to půjde, a tvrdil, že tento přesun, o němž bylo možné rozhodnout kdykoli, bude stejně dobrý i odložený. Monseigneur vévoda z Bourgogne, podporovaný celou armádou, a dokonce i Vendômovými nejdůvěrnějšími lidmi, mu marně představoval, že když je podle jeho vlastního mínění to, co se navrhuje, jediné správné rozhodnutí, je lepší je mít učiněné než teprve učinit; že provést je nemá žádnou nevýhodu; že odklad by ji mít mohl, i nebezpečí, že nás nepřítel předejde, což by podle Vendômova vlastního přiznání byla nevýhoda velmi nepříjemná. Vendôme se bál únavy z pochodů a ze změn ubytování; to by mu převrátilo poklidný běh dní, který jsem jinde popsal. Pořád litoval pohodlí, které opouštěl; tyto ohledy byly nejsilnější.

Marlborough jasně viděl, že Vendôme nemá na práci nic dobrého a důležitého než tento přesun a on sám nic než pokusit se mu zabránit. Aby ho Vendôme provedl, šel po tětivě, která byla velmi krátká; aby mu zabránil, musel Marlborough táhnout po oblouku velmi rozlehlém a zakřiveném, totiž urazit dvacet pět mil proti nejvýš šesti Vendômovým. Nepřítel se dal na pochod tak rychle a tak tajně, že získal náskok tří usilovných pochodů, aniž o tom Vendôme měl zprávu nebo podezření, ačkoli nepřítel vyrazil z místa velmi blízko od něho. Když ho konečně uvědomili, zprávou pohrdl, jak měl ve zvyku, a pak byl jist, že nepřítele předejde, vyrazí-li nazítří ráno. Monseigneur vévoda z Bourgogne na něj naléhal, aby vyrazili už večer; ti, kdo se odvážili, mu představovali, jak je to nutné a důležité. Všechno bylo marné, přestože

zprávy o pochodu nepřítele každou chvíli přicházely znovu a znovu. Nedbalost byla taková, že nikoho ani nenapadlo postavit mosty přes potok, který bylo třeba překročit hned u čela tábora. Řeklo se, že se na tom bude pracovat celou noc.

Biron,[8] nyní vévoda a pair a nejstarší z maršálů Francie, měl být málem toho tažení přidělen k osobě vévody z Berry. Byl generálporučíkem, velel jedné ze dvou záloh a stál v jisté vzdálenosti od tábora, s nímž byl na jedné straně ve spojení, a na druhé se sborem vyslaným ještě dál. Téhož večera dostal rozkaz, aby k sobě přitáhl ten vzdálenější sbor a přivedl ho se svým vlastním k armádě. Když se blížil k táboru, zastihl ho rozkaz postoupit k Šeldě, kam se armáda chystala vyrazit, aby ji překročila. Když dorazil k onomu potoku, kde se dokončovaly mosty a o němž jsem mluvil, zpravil ho Motet, kapitán průvodců, muž velmi zkušený, o zprávách, které konečně vedly k rozhodnutí táhnout. Tu Biron, ač byl na pana z Vendôme z minulého tažení jakkoli zvyklý, nemohl se ubránit podivnému údivu, když viděl, že ty mosty, dosud nedokončené, nejsou hotové už dávno, a když viděl, že v armádě ještě stojí všechny stany. Pospíšil si přejít ten potok, dorazit k Šeldě, kde mosty ještě nebyly postaveny, překročit ji, jak mohl, a dostat se na výšiny na druhé straně. Bylo asi dvě hodiny odpoledne ve středu 11. července, když je prozkoumal a když zároveň uviděl celou nepřátelskou armádu: konce jejích kolon u Oudenaarde, kde překročila Šeldu, a její čelo, jak se stáčí a tváří se, že na něj jde. Vyslal pobočníka k princům a k panu z Vendôme, aby je o tom zpravil a vyžádal si jejich rozkazy; ten je zastihl, jak sesedli z koní a pojídají něco k snědku. Vendôme, dopálen zprávou, jež byla tak odlišná od toho, co si tak tvrdohlavě sliboval, začal tvrdit, že nemůže být pravdivá. Zatímco se o tom velmi zaníceně přel, přijel důstojník, jímž Biron dával tu skutečnost potvrdit, což Vendôma jen víc a víc rozdráždilo a utvrdilo v jeho tvrdohlavosti. Třetí potvrzující zpráva od Birona ho přivedla k výbuchu vzteku, a přece ho přiměla vstát od stolu, či od toho, co mu za stůl sloužilo, s rozmrzelostí a nasednout na koně, přičemž stále tvrdil, že to by je tam museli přinést čerti a že taková rychlost je nemožná. Prvního pobočníka, který dorazil, poslal zpět, aby Bironovi vyřídil, ať na nepřítele zaútočí a že bude hned u něj, aby ho podpořil vojskem. Princům řekl, ať pomalu následují s hlavní částí armády, zatímco on se ujme čela kolon a vyrazí k Bironovi tak nalehko, jak jen bude moci. Biron mezitím rozestavil, co měl vojska, jak nejlépe mohl, v terénu velmi nerovném a rozbrázděném, obsadil jednu vesnici a živé ploty a lemoval hlubokou a strmou rokli; pak se šel podívat na své pravé křídlo a uviděl čelo nepřátelské armády velmi blízko u sebe. Měl chuť vykonat rozkaz k útoku, který právě dostal, ne však z nějaké naděje, kterou by si dělal o tak podivně nerovném boji, ale jen aby se chránil před řečmi generála, který neznal míru a byl jako stvořený k tomu, aby na něj a na to, že nevykonal jeho rozkazy, svalil všechny zlé následky, které se už dalo

8. **Vysvětlivka:** Karel Armand z Gontaut, markýz z Bironu (1663–1756), pozdější vévoda a maršál Francie; nezaměňovat s maršálem z Bironu z 16. století.

předvídat. V těchto chvílích rozpaků přijel Puységur s ubytovacím oddílem; když poznal, oč jde, důrazně Bironovi radil, aby se rozhodně vyvaroval boje tak riskantního. Za několik okamžiků přijel maršál z Matignonu, který, když si věci prohlédl a vyslechl Bironovo hlášení o rozkazu k útoku, který dostal, mu velmi výslovně zakázal jej vykonat, a dokonce vzal odpovědnost na sebe.

Bitva u Oudenaarde 11. července 1708. Lept Jana van Huchtenburga (1729), výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

Zatímco se to dělo, uslyšel Biron silnou palbu na svém levém křídle, za vesnicí. Běžel tam a našel tam rozpoutaný boj pěchoty. Podporoval jej, jak nejlépe mohl, vojskem, které měl, zatímco ještě dál nalevo nepřítel získával půdu. Rokle, která byla obtížně schůdná, ho zastavila a dala panu z Vendôme čas dorazit. Vojsko, které přiváděl, bylo bez dechu. Jak jednotky přicházely, vrhaly se do živých plotů, téměř všechny v kolonách, tak jak přišly, a takto odolávaly náporu nepřítele a boji, který se rozpaloval, aniž bylo možné je seřadit v nějakém pořádku; takže s nepřítelem bojovala vždy jen čela kolon, každé svou čelní stranou, a každé tak zabíralo jen velmi malý kus terénu; nepřítel, rozvinutý v liniích a v pořádku, využil zmatku našich udýchaných vojsk i prázdného prostoru, který zůstával po obou stranách těch čel kolon a který se vyplňoval jen tak, jak přicházela další čela, stejně bez dechu jako ta první. Ta byla hned při příchodu prudce napadána, a jak se zdvojovala a rozvíjela vedle ostatních, často je vyvracela a zmatkem svého příchodu je nutila, aby se řadila za nimi, tedy za dalšími živými ploty, protože rychlost, s níž naše vojska postupovala, spolu s rozbrázděností terénu působila zmatek, z něhož se nemohla vymanit. Z toho vznikala ještě další nevýhoda: dlouhé mezery mezi nimi, a hloučky byly zatlačeny daleko dřív, než je mohli podpořit jiní, kteří, přicházejíce ve stejném nepořádku, zmatek jen zvětšovali a příliš nepomáhali prvním příchozím, aby se za nimi seřadili, jak se postupně objevovali

v boji. Jízda a královská vojenská domácnost se ocitly smíšeny s pěchotou, což dovršilo zmatek natolik, že se naše vojska navzájem nepoznávala. To dalo nepříteli čas zaplnit rokli otepmi natolik, aby ji mohl překročit, a týlu jeho armády velkým obloukem obejít naše pravé křídlo, aby se dostal k jeho čelu a vpadl z boku do toho, co se tam nejvíce roztáhlo a co v tomto méně rozbrázděném terénu zakusilo méně palby a zmatku.

U téhož pravého křídla byli princové, které dlouho zdrželi u mlýna u Royenghem-Capel, aby mezitím lépe viděli na ten tak podivný a tak nevýhodně rozehraný boj. Jakmile naše vojska na tomto pravém křídle uviděla, jak se na ně valí mnohem početnější síly a berou je z boku, ustoupila k levému křídlu tak rychle, že sluhové z doprovodu všech, kdo provázeli prince, se na ně vrhli s takovým zděšením, s takovou rychlostí a v takovém zmatku, že je to strhlo s krajní rychlostí, velmi nedůstojně a ne bez nebezpečí, do hlavního dění na levém křídle. Ukazovali se tam všude, i na místech nejvíce vystavených, a projevili tam velkou a přirozenou statečnost a mnoho chladnokrevnosti uprostřed bolesti, s níž hleděli na tak nepříznivou situaci; povzbuzovali vojsko, chválili důstojníky, ptali se předních velitelů, co soudí, že by se mělo dělat, a říkali panu z Vendôme, co si myslí sami. Nerovnost terénu, na niž nepřítel při postupu narazil, když zatlačil naše pravé křídlo, dala tomuto pravému křídlu čas vzpamatovat se, seřadit se a navzdory tomu velkému otřesu — abych o tom neřekl víc — nepříteli vzdorovat. Ale tento vzdor neměl dlouhého trvání. Každý svedl na všech stranách své vlastní boje, každý byl vyčerpán únavou a zoufalstvím nad výsledkem uprostřed tak všeobecného a neslýchaného zmatku. Královská vojenská domácnost vděčila za svou záchranu omylu jednoho nepřátelského důstojníka, který přinesl rozkaz červeným oddílům, protože je měl za své. Byl zajat, a když viděl, že s nimi bude sdílet nebezpečí, varoval je, že budou obklíčeny, a ukázal jim rozestavení, které se k tomu chystalo, což přimělo královskou vojenskou domácnost ustoupit poněkud v nepořádku. Ten se každou chvílí zvětšoval. Nikdo nepoznával svůj oddíl. Všechny byly páté přes deváté, jízda, pěchota, dragouni; ani jeden prapor, ani jedna eskadrona pohromadě, a všichni ve zmatku jedni přes druhé.

Padala noc, ztratilo se nesmírně mnoho terénu; polovina armády ještě nestačila dorazit. V tak smutné situaci se princové radili s panem z Vendôme, co je třeba dělat; ten v zuřivosti, že se tak krutě přepočítal, osopoval se na každého. Monseigneur vévoda z Bourgogne chtěl promluvit, ale Vendôme, opojený mocí a zlostí, mu okamžitě zavřel ústa, když mu před všemi panovačným tónem řekl: „Ať si vzpomene, že přišel k armádě jen pod podmínkou, že ho bude poslouchat.“ Tato nehorázná slova, pronesená v neblahých chvílích, kdy se tak strašlivě pociťovala tíha poslušnosti, prokazované jeho lenosti a tvrdohlavosti, které odkladem odchodu z tábora zavinily tuto pohromu, přiměla všechny, kdo je slyšeli, zachvět se rozhořčením. Mladý princ, jemuž byla určena, v nich hledal obtížnější vítězství, než bylo to, které nad ním právě

dobýval nepřítel. Pocítil, že mezi krajními důsledky a úplným mlčením není žádná střední cesta, a byl natolik pánem sám sebe, že mlčel. Vendôme se pustil do řečnění o tomto boji, chtěl dokazovat, že není prohraný, tvrdil, že když polovina armády nebojovala, je třeba obrátit všechny myšlenky k tomu, aby se zítra ráno začalo znovu, a k tomu využít noci, zůstat na týchž stanovištích, kde se stojí, a co nejlépe se na nich zařídit. Všichni mlčky poslouchali muže, který nechtěl, aby se mu odporovalo, a který právě na nepominutelném dědici koruny dal příklad, stejně trestuhodný jako neuvěřitelný, pro každého, kdo by se odvážil k něčemu jinému než k potlesku. Mlčení tedy trvalo, aniž se kdokoli odvážil pronést slovo, dokud je nepřerušil hrabě z Évreux, aby pana z Vendôme pochválil; byl jeho bratrancem z prvního kolena a těšil se jeho velké přízni. Trochu to překvapilo, protože byl jen polním maršálem.

Ze všech stran zatím přicházely zprávy, že zmatek je krajní. Puységur, který přišel od královské vojenské domácnosti, o tom podal zprávu, jež nenechala místo pro žádné úvahy a kterou se maršál z Matignonu odvážil podpořit. Sousternon, který přišel z jiné strany, podal podobné hlášení. Nakonec Cheladet a Puyguyon, kteří přišli každý odjinud, dovršili nátlak k rozhodnutí. Vendôme, když už neviděl žádnou možnost dál vzdorovat tolika důkazům, a dohnán k nejvyšší zuřivosti, zvolal: „Nu dobrá, pánové, vidím, že to všichni chcete, je tedy třeba ustoupit. Ostatně," dodal, dívaje se na monseigneura vévodu z Bourgogne, „Vy jste, monseigneure, už dávno měl na to chuť." Tato slova, která nemohla nebýt vzata v dvojím smyslu a která byla později ještě zdůrazňována, byla pronesena přesně tak, jak je uvádím, a navíc vmetena tak, že se nikdo z přítomných nemohl mýlit ve významu, jaký jim generál chtěl vtisknout. Fakta jsou prostá, mluví sama za sebe; zdržuji se komentářů, abych nepřerušil zbytek děje. Monseigneur vévoda z Bourgogne zůstal v dokonalém mlčení jako poprvé a všichni po jeho příkladu v různých podobách němého obdivu. Puységur je nakonec přerušil, aby se zeptal, jak se zamýšlí provést ústup. Všichni mluvili páté přes deváté. Vendôme zase mlčel, buď z rozmrzelosti, nebo z rozpaků, a pak řekl, že je třeba táhnout ke Gentu, aniž dodal jak nebo cokoli jiného.

Den byl velmi únavný, ústup byl dlouhý a nebezpečný; každý vkládal naději do budoucnosti v armádu, kterou vévoda z Berwicku přiváděl od Mosely. Navrhlo se přistavit princům jejich kočáry a posadit je do nich, aby je bylo možné pohodlněji dopravit směrem k Bruggám, vstříc oné armádě. Ten nápad vzešel od Puységura, pan d'O ho vřele podpořil, Gamaches se mu nebránil. Kočáry si vyžádali a hned nato nařídili pět set jezdců jako doprovod. Nato Vendôme zvolal, že by to bylo hanebné; kočáry byly odvolány a doprovod, který už byl nařízen, posloužil potom ke sbírání uprchlíků. Pak se ta malá bouřlivá rada rozešla. Princové s tou hrstkou doprovodu, která je provázela, se vydali na koních cestou ke Gentu. Vendôme, aniž vydal jakýkoli další rozkaz nebo se na cokoli informoval, se už nikde neukázal; generálové, kteří tam byli, se vrátili na svá stanoviště, nebo spíše kam mohli, stejně jako maršál z Matignonu, a dali na různá místa armády předat rozkaz k ústupu. Noc už byla skoro

úplná; na různých místech bylo ještě slyšet několik dílčích bojů; nakonec se ti, kdo byli uvědoměni první, dali do pohybu.

Mezitím generálové pravého křídla a královské vojenské domácnosti drželi mezi sebou svou malou radu a nemohli pochopit, jak to, že k nim nepřichází žádný rozkaz, když tu jim došel rozkaz k ústupu. Ale zatímco setrvávali v tomto čekání a nejistotě, ocitli se obklíčeni a odříznuti ze všech stran. Každý z nich byl tehdy velmi zaskočen. Znovu začínali uvažovat o tom, jak ústup provést, když vidam z Amiens, který jako zcela nový polní maršál mnoho nemluvil, jim začal domlouvat, že zatímco se radí, budou sevřeni; a když viděl, že nadále setrvávají v nerozhodnosti, vyzval je, aby ho následovali, obrátil se k lehké jízdě gardy, jejímž byl kapitánem, a zvolal na ni: „Za mnou!“ — jako hodný bratr a nástupce vévody z Montfortu; v jejím čele prorazil linii nepřátelské jízdy a našel za ní další linii, pěší, jejíž celou palbu vydržel, ale která se rozestoupila, aby ho propustila. V tu chvíli zbytek královské vojenské domácnosti, využívaje tak smělého pohybu, následoval tuto kompanii, po něm ostatní vojska, která tam byla, a všechna ustupovala společně celou noc a v dobrém pořádku až do Gentu, stále vedena vidamem, který tím, že se dokázal včas a sám rozhodnout s rozvahou a odvahou, zachránil tak značnou část této armády. Ostatní trosky se stahovaly, jak mohly, v takovém zmatku, že rytíř du Rosel, generálporučík, o tom nedostal žádnou zprávu a ocitl se nazítří ráno se sto eskadronami, na něž se úplně zapomnělo. Jeho takto osamocený ústup za bílého dne se stával velmi obtížným, ale udržet stanoviště, které zaujímal, až do noci nebylo možné. Dal se tedy na pochod.

Nangis, rovněž zcela nový polní maršál, zahlédl roztroušené hloučky granátníků, našel opozdilce, zkrátka z čisté dobré vůle jich sesbíral až patnáct rot a z téže vůle utvořil s těmito granátníky zadní voj kolony rytíře du Rosel, tak podivně opuštěné. Nepřítel překročil živé ploty a malý potok a často na ni útočil; Nangis ho vždy rázně odrážel. Konali pochod mnoha hodin, který byl skutečným bojem. Nakonec se stáhli odlehlými cestami, které rytíři du Rosel, velikému a vynikajícímu veliteli průzkumných oddílů, dal poznat zvyk chodit do války. Dorazili do tábora, kde po čtrnáct či patnáct hodin, kdy se nevědělo, co se s nimi stalo, vyvolali krutou úzkost.

Monseigneur vévoda z Bourgogne Gentem jen projel, aniž se tam zastavil, a pokračoval v pochodu až do Lovendegemu s čelem vojsk, které tam přicházelo. Zřídil tam svůj hlavní stan a tábor podél kanálu do Brugg a za ním, aby tam jeho vojska v bezpečí odpočinula a měla v týlu hojnost, než se rozhodne, co dál, a než se připojí Berwick. Pan z Vendôme (nadále jen prostě uvádím fakta) dorazil zvlášť do Gentu mezi sedmou a osmou ráno, našel vojsko, které vcházelo do města, zastavil se s hrstkou doprovodu, která ho provázela, sesedl z koně, stáhl si kalhoty a vyprázdnil se těsně vedle vojáků, dívaje se, jak defilují. Hned nato vjel do města, aniž se na cokoli informoval, vrhl se do postele a zůstal v ní přes třicet hodin, aniž vstal, aby si odpočinul od svých útrap. Potom se od svých lidí dozvěděl, že armáda je u Lovendegemu. Nechal ji tam a dál se o nic nestaral, dobře večeřel a odpočíval čím dál víc v

Gentu několik dní po sobě, aniž se jakkoli staral o armádu, od níž byl tři míle. Za několik dní dobyl hrabě z La Mothe pevnůstku Plassendale, jejíž posádka byla celá pobita mečem; bylo to stanoviště důležité pro spojení kanálů. Nepřítel zaujal tábor u Warwicku a zmocnil se našich linií, kde byly jen malé oddíly pěchoty.

Kapitola šestnáctá

Dopisy králi a jiné. — Biron ve Fontainebleau. — Neobvyklá Marlboroughova slova k Bironovi o anglickém králi. — Smělý výrok prince Evžena k Bironovi o úřadu nad Švýcary, který měl jeho otec. — Připomenutí situace u dvora. — Počínání Vendômovy kabaly. — Alberoniho dopis. — Rozbor Alberoniho dopisu.

Ztráty, které jsme v té bitvě utrpěli, se tajily, jak dlouho to jen šlo; padlých a raněných bylo mnoho. Biron, generálporučík; Ruffé a Fitzgerald, polní maršálové; Croï, brigádní generál pěchoty; vévoda ze Saint-Aignan a markýz z Ancenis, oba posledně jmenovaní ranění; mnoho důstojníků gendarmerie a spousta ostatních důstojníků — ti všichni padli do zajetí; Ximénez, plukovník pěšího pluku Royal-Roussillon, a La Bretanche, brigádní generál dobré pověsti, padli; čtyři tisíce mužů a sedm set důstojníků zajatých u Oudenaarde,[1] nepočítaje to, co se o nich dozvědělo později, a nepočítaje rozprchnutí, které bylo nesmírné.

Jakmile byl monseigneur vévoda z Bourgogne v Lovendegemu,[2] napsal králi velmi stručně a s podrobnostmi se odkázal na vévodu z Vendôme. Zároveň napsal vévodkyni z Bourgogne zcela výslovně, že smutnou událost, k níž právě došlo, způsobila obvyklá umíněnost a bezstarostnost vévody z Vendôme, kvůli níž se vytáhlo nejméně o dva dny později, než bylo třeba a než chtěl on sám; že další takový případ by ho přiměl to řemeslo opustit, kdyby mu v tom nebránily výslovné rozkazy, jimž je povinen slepou poslušností; že nechápe ani útok, ani bitvu, ani ústup; že je tím tak rozhořčen, že nemůže napsat víc. Kurýr, který tyto dopisy vezl, převzal cestou v Gentu ještě dopis, který Vendôme z toho města napsal králi, když uléhal do postele, a v němž se na jedné stránce snažil přesvědčit, že bitva nedopadla nevýhodně. Krátce nato poslal další dopis, v němž králi oznamoval, i tentokrát jen několika slovy, že by byl nepřítele porazil, kdyby byl měl podporu, a že kdyby se proti jeho radě nebylo umíněně trvalo na ústupu, byl by ho nazítří jistě porazil; s podrobnostmi se odkazoval na monseigneura vévodu z Bourgogne. Tak se podrobná zpráva, odkazovaná od jednoho k druhému, nedostavila vůbec, zvědavost se tím jen přiostřila a začala tma, v níž měl Vendôme zájem se zachránit. Třetí kurýr přinesl králi velmi dlouhou depeši, celou psanou vlastní rukou monseigneura vévody z Bourgogne, a velmi krátkou od pana z Vendôme, který se z podrobností opět omlouval různými záminkami; a všechny dopisy, které kurýr vezl

1. **Vysvětlivka:** Bitva u Oudenaarde na Šeldě (11. července 1708), v níž Marlborough a princ Evžen porazili francouzskou armádu vedenou vévodou z Vendôme a vévodou z Bourgogne.

2. **Vysvětlivka:** Lovendegem (Lawendeghem), vesnice severozápadně od Gentu u kanálu z Gentu do Brugg; tam se francouzská armáda po bitvě usadila v opevněném táboře.

soukromým osobám, si král vzal, všechny je přečetl, jeden z nich dokonce třikrát po sobě, a vrátil jich jen velmi málo, a ty všechny otevřené. Ten kurýr přijel po králově večeři, takže všechny dámy, které večer doprovázejí své princezny do kabinetu, byly svědky tohoto čtení, k němuž král skoro nic neřekl; ve Fontainebleau je totiž jen jeden kabinet, a jsou tedy všechny v témž. Vévodkyně z Bourgogne dostala dopis od monseigneura vévody z Bourgogne a krátký dopis od vévody z Berry, který jí psal, že pan z Vendôme je velmi nešťastný a že celá armáda se na něho sesypala. Sotva se vévodkyně z Bourgogne vrátila do svých pokojů, neudržela se a řekla, že monseigneur vévoda z Bourgogne má kolem sebe náramně hloupé lidi. Víc už neřekla.

Biron, propuštěný na čestné slovo na nějaký čas pod podmínkou, že nepojede přes naši armádu, přijel do Fontainebleau 25. července. Jeho rozvaha mu byla užitečným štítem proti nediskrétnosti a dotěrnosti otázek. Král s ním několikrát mluvil mezi čtyřma očima u paní z Maintenon, kde Chamillart nebýval vždy přítomen, a slíbil mu zachovat tajemství, čemuž zůstal velmi věrný. Biron však, ještě opatrnější, mu sice nelhal, ale pokud mohl, vyhnul se odpovědím s poukazem na oddíl, jemuž velel před bitvou, a na své zajetí, kvůli nimž o mnoha věcech nevěděl. Byl to můj dobrý přítel a viděl jsem se s ním, kolikrát se mi zachtělo. Mnohému mě naučil. Kromě toho, co mi vyprávěl o armádě a o bitvě, jsem se od něho dozvěděl dvě věci, které si zaslouží, aby tu našly místo.

Armáda prince Evžena se v době bitvy ještě nepřipojila, on sám však byl přítomen a velel všude, kde se ocitl, ze zdvořilosti Marlborougha, který si podržel plnou moc, ale netěšil se takové vážnosti, důvěře a náklonnosti, jaké si získal Evžen. Biron mi vyprávěl, že nazítří po bitvě, když obědval s mnoha důstojníky u Marlborougha, se ho vévoda najednou zeptal, co je nového u prince z Walesu, o němž se vědělo, že je v naší armádě, a omlouval se přitom, že ho tak nazývá. Biron se v překvapení usmál a řekl mu, že v tom nebudou mít žádnou potíž, protože ani v naší armádě nenosí jiné jméno než rytíř svatého Jiří, a dost dlouho se rozhovořil o jeho chvále. Marlborough, který ho poslouchal s velikou pozorností, mu odpověděl, že mu dělá velkou radost, když se od něho o tom mladém princi dozvídá tolik dobrého, protože se nemůže ubránit tomu, aby se o něho velmi nezajímal, a hned začal mluvit o něčem jiném. Biron si přitom všiml, že se jemu i většině společnosti rozjasnily tváře.

Druhá věc se týká prince Evžena. Když s ním mluvil o bitvě, projevil mu princ velké uznání za to, co viděl dělat naše švýcarské oddíly, které se v ní skutečně velmi vyznamenaly. Biron je velmi chválil. Evžen toho využil, aby vychválil ten národ, a řekl Bironovi, že být jeho generálním plukovníkem je ve Francii krásný úřad. „Měl ho můj otec," dodal s planoucím pohledem, „po jeho smrti jsme doufali, že by ho mohl dostat můj bratr; ale král uznal za vhodnější dát ho jednomu ze svých nemanžel-

ských dětí, než nám prokázat tu čest.[3] Je pánem, nedá se nic říci; ale zase člověk někdy nelituje, že se ocitne v postavení, kdy může přimět k lítosti nad pohrdáním." Biron neodpověděl ani slovo a princ Evžen, spokojen s tak jízlivým šípem na krále, zdvořile změnil hovor. Za tu krátkou dobu, co byl Biron mezi nimi, si všiml téměř královské nádhery u prince Evžena a hanebné šetrnosti u vévody z Marlborough, který nejčastěji jídal u jednoho či druhého; velké svornosti mezi nimi dvěma ve věcech řízení války, přičemž podrobnosti ležely mnohem víc na Evženovi; hluboké úcty všech generálů k oběma vůdcům, ale tiché a ve všem patrné přednosti dávané princi Evženovi, aniž na to vévoda z Marlborough žárlil. Monseigneur s Bironem mluvil málo, ačkoli s ním byl velmi důvěrný; vévodkyně z Bourgogne hodně a často. Biron ji uvedl do stavu, aby mohla odpovídat na leccos, čím ji chtěli přivést do úzkých. Skutečná podrobná zpráva se nikdy neobjevila. Byly to jen jednotlivé útržky, jeden po druhém. Monseigneur vévoda z Bourgogne si dost neuvědomil, jak velmi mu záleží na tom, aby podal zprávu *skutečnou*, což Vendôme rozhodně neměl v úmyslu učinit.

Nyní je třeba si připomenout situaci dvora a jeho hlavních osob, jejich záměry a zájmy, které jsem na různých místech vyložil, a především svůj rozhovor s vévodou z Beauvilliers v dolní části marlyských zahrad o určení monseigneura vévody z Bourgogne pro Flandry. Viděli jsme tam důvěrné spojení levobočků s Vaudemontem a jeho mocnými neteřemi, a hlavně Vendômovo; spojení předních komorníků vnitřní služby s nimi, a zvláště Bloinovo, který z nich všech byl na tom nejlépe a nejvíc v králově volné důvěře, který byl také ze všech nejobratnější, nejodvážnější, nejprozíravější, měl nejvíc ducha a světa, stýkal se s nejvíce lidmi, a to z dobré a nejvybranější společnosti, byl díky svým milostným pletkám do všeho nejvíc zasvěcen, a který kromě úřadu prvního komorníka měl každý den sto příležitostí vidět krále takříkajíc zezadu a chytit každou jeho chvíli díky svým ustavičným záležitostem ve Versailles a v Marly, jichž byl guvernérem a vším, díky vytrvalé přítomnosti, kdy nikdy neodcházel, a tím, že byl ve všech hodinách dne neustále v kabinetech. Jezdil do Fontainebleau, trávil tam nějaký čas a tam jako všude jinde vládl modrými hochy, celým nižším vnitřním služebnictvem a těmi nebezpečnými Švýcary, slídily a donašeči, o nichž jsem mluvil v souvislosti s tou hroznou scénou kvůli Courtenvauxovi. [Je třeba si připomenout] Chamillartovu oddanost, jinak tak umíněného muže, panu z Vendôme, panu du Maine, kterého si vzal za ochránce, a zvláště panu z Vaudemontu, který byl jeho orákulem a dokázal ho okamžitě přimět ke všemu, co chtěl, i k věcem nejvíc protivným jeho vkusu a mínění; Vaudemont se někdy rád blýskl ukázkami, které ho nikdy nezklamaly: není přehnané říci, že ten ministr byl v jeho rukou měkký vosk, a Vaudemont si tím byl tak jist, že s ním dělal i zbytečné pokusy, jen aby se jimi mohl chlubit svým důvěrníkům.

---

3. **Vysvětlivka:** Evženův otec Evžen Mořic Savojský, hrabě ze Soissons, byl generálním plukovníkem Švýcarů a Graubündenských; po jeho smrti (1673) dal král tento úřad svému legitimovanému synovi panu du Maine.

Především nesmíme ztrácet ze zřetele zájem všech těchto osob zničit a od základu zneuctít monseigneura vévodu z Bourgogne, aby s ním nemusely počítat za králova života a aby se ho po jeho smrti zbavily a mohly vládnout Monseigneurovi na trůně. To byl ten společný zájem, který je všechny spojoval, s tím, jak jsem už jinde řekl, že se pak navzájem sežerou o to, komu vláda zůstane. Slečna Choinová a její důvěrníci v tom vězeli až po krk, a z téhož důvodu; a ubohý Chamillart, který nic z toho neviděl, jehož zájem byl z tisíce důvodů zcela opačný a který byl příliš poctivý a čestný, než aby se do takového spiknutí zapletl, kdyby je byl mohl prohlédnout, byl jejich slepým nástrojem, a nemohli ho — neříkám zastavit, ale ani v nejmenším přibrzdit — ani vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers, jinak jeho přátelé, k nimž měl důvěru a úctu, ani tak blízké a tak čerstvé příbuzenství, které s nimi právě uzavřel sňatkem svého syna. Tím méně jsem s tím mohl něco svést já, při vší přízni a důvěře, kterou ke mně měl. Jeho žena a dcery byly zbaveny veškerého rozumu, s výjimkou malé Dreuxové, která se však dala strhnout; jeho bratři byli hlupáci a zbytek jeho důvěrného okolí tvořili bezvýznamní lidé, zaujatí svými záležitostmi, u dvora tak nemohoucí, že nerozuměli ani jeho řeči. Paní Vévodkyně se s touto obávanou skupinou těsně spojila ze stejných záměrů s Monseigneurem i ze své osobní nenávisti; ale tento skrytý kout se lépe vysvětlí v dalším. Nesmíme zapomenout ani na důvěrné spojení paní ze Soubise se slečnou z Lislebonne a s paní z Espinoy a na nebezpečnost jejích rad při opatrnosti jejího vlastního počínání, které snadno držela stranou a v bezpečí, i v tom smutném stavu, do něhož tehdy upadlo její zdraví.

Kabala, zprvu omráčená tou nepříjemnou událostí, čekala na další podrobnosti a světlo, a aby se vyhnula chybným krokům, zastavila se v prvních chvílích a naslouchala. Když však brzy vycítila, v jakém nebezpečí je její hrdina, vzpamatovala se, začala šeptat do uší, aby vyzkoušela, jak budou její řeči přijaty, a když hned nabrala víc odvahy, začala je po kouskách vypouštět nahlas. Povzbuzeni touto zkouškou, která mezi užaslým světem, jenž o ničem nic podrobně nevěděl, nenarazila na pevnou překážku, rozpustilost svých řečí stupňovali, odvážili se chvály Vendôma a prudkých sporů s každým, kdo jejich řečem nepřitakal, a povzbuzeni úspěchem se odvážili přejít k hanění monseigneura vévody z Bourgogne a brzy nato k nadávkám, protože jejich první řeči nebyly zarazeny. Mohl to učinit jen král nebo Monseigneur. Král o nich ještě nevěděl, Monseigneur byl obklíčen a nebyl z těch, kdo by se odvážili zjednat si respekt; většina dvořanů, v temnotách, pokud jde o podrobnosti celé věci, a ve strachu z osob tak vlivných a tak vysokého rodu, nevěděla, co odpovědět, a neodvážila se. Spokojovali se tím, že vyčkávali a žasli. To kabale dodávalo stále víc odvahy. Pro nedostatek podrobností, které Vendôme rozhodně nehodlal poskytnout, se odvážili šířit manifesty, v nichž si úskok, lež a podvod nebraly žádné ohledy a byly dohnány až k tomu, co nelze nazvat jinak než atentátem. První, který se objevil, byl dopis Alberoniho, osoby, o níž jsem mluvil dost na to, abych ji tu nemusel představovat. Je takový, že jej nelze odkázat mezi Doklady. Tady je:

„Nechte, pane, svého zoufání a nepřidávejte se k obecnému smýšlení svého národa, který při sebemenším neštěstí, jež se přihodí, věří, že je všechno ztraceno. Na začátek Vám píšu, že všechny řeči, které se vedou proti panu z Vendôme, jsou lživé a on se jim vysmívá. Pokud jde o ty tři pochody, o nichž se říká, že si je nechal ukrást, a že stačilo jen bránit Dender, celý svět tady ví, že pan z Vendôme jej bránit chtěl a že se po třech dnech musel podřídit mínění těch, kdo radili překročit Šeldu, aby se vyhnuli bitvě, a právě tehdy k ní byli donuceni, jak jim to Jeho Výsost předpověděla, když jim řekla, že pokaždé, když dají panu princi Evženovi najevo, že se chtějí vyhnout střetnutí, donutí je k němu proti jejich vůli. Co se týče toho, že Jeho Výsost měla napadnout předvoj, který byl u Šeldy, pomýšlel na to mnohem lépe, neboť jakmile dostal od pana z Bironu zprávu, že část nepřátelské armády přešla, chtěl ji napadnout, dokud viděl prach kolon řečené armády, která byla na druhé straně řeky, půl míle od Oudenaarde; ale protože zůstal se svým míněním sám, nebyl vyslyšen. Bylo to v deset hodin dopoledne. Ve čtyři hodiny odpoledne dostal pan Grimaldi, polní maršál Jeho Katolického Veličenstva, rozkaz zaútočit bez vědomí pana z Vendôme, který však, když viděl, že útok byl proveden, řekl, že ho je třeba podpořit, a dal svému pobočníkovi panu Janetovi rozkaz, aby donesl levému křídlu rozkaz k útoku; ten byl na zpáteční cestě zabit. Tento rozkaz nebyl proveden kvůli špatné radě, která byla dána panu vévodovi z Bourgogne a podle níž tam byla rokle a neprostupná bažina. Pan z Vendôme tam přitom v doprovodu pana hraběte z Évreux přešel se třiceti eskadronami o hodinu dříve. Pokud jde o ústup, pan z Vendôme byl toho mínění, že se nemá provádět v noci, ale protože tohoto mínění byl jen on a pan hrabě z Évreux, musel ustoupit, a sotva řekl panu vévodovi z Bourgogne, že armáda se může stáhnout, všichni byli na koních a s úžasným spěchem zamířil každý do Gentu, a to tak, že princům radili, aby si v Gentu vzali poštovní koně a jeli do Yper. Pan z Vendôme, který byl nucen po velkou část té doby tvořit se svými pobočníky zadní voj, přijel kolem deváté ráno, na místě pevně rozhodl, že chce postavit armádu za kanál, který vede mezi Gentem a Bruggami, navzdory mínění všech generálů, kteří ho tři dny pronásledovali, aby od toho upustil, a říkali, že je třeba snažit se spojit s panem z Berwicku. Taková pevnost zachránila královu armádu i království, neboť zděšení, které v armádě panovalo, by bylo způsobilo pohromu mnohem horší, než byla ta u Ramillies, kdežto tím, že se pan z Vendôme postavil za kanál, udržel Gent a Bruggy, což je věc podstatná, uklidnil mysli a dodal vojsku důvěru, dal důstojníkům příležitost vzpamatovat se a poznat svůj terén, a konečně přivedl nepřítele k nečinnosti; a můžete si být jist, že chce-li nepřítel podniknout obléhání, musí to být obléhání Yper, Lille, Monsu nebo Tournai. Nuže, považte, jaká to jsou místa, a jestli nepřítel kdy některé z nich napadne, pan z Vendôme dobude Oudenaarde, zmocní se celé Šeldy a Vy se stačíte jen podívat do mapy, abyste viděl, do jakých nesnází by se nepřítel dostal. To je čistá pravda, tatáž, kterou pan z Vendôme napsal králi, a můžete ji šířit na můj účet. Jsem Říman, to jest z rodu, který mluví pravdu, *in civitate*

omnium gnara, et nihil reticente,[4] jak praví náš Tacitus. Dovolte mi potom, abych Vám se vší úctou, kterou Vám dlužím, řekl, že Váš národ je docela schopen zapomenout na všechny divy, které ten dobrý princ vykonal v mé zemi a které učiní jeho jméno nesmrtelným a navždy ctěným, *injuriarum et beneficiorum aeque immemores;*[5] ale dobrý princ je velmi klidný, neboť ví, že si nemá co vyčítat a že dokud se řídil svým míněním, vždycky si vedl dobře."

To je celý dopis, který byl okamžitě rozšířen všude. Teď jde o to jej rozebrat, ačkoli lež a úskok v něm bijí do očí.

Je třeba přiznat, že aby líp vsugeroval své nepravdy, začíná pravdou. Je až příliš pravda, že jakmile Francouze potká neštěstí, věří, že je všechno ztraceno, a chovají se tak, že ztraceno skutečně všechno je. Dokázal to Höchstädt, Barcelona, Ramillies, Turín[6] a všechny nešťastné akce této války, na rozdíl od nepřátel, kteří se drží a dovedou svá neštěstí napravit, jak jsme viděli u Fleurus, u Neerwindenu a ve všech podnicích, které se nám v předešlé válce zdařily. Ale to není vada národa, to je [vina] generálů, jimž se zatočila hlava u Höchstädtu a u Ramillies a kteří si u Turína počínali ještě hůř, když na základě ukutého spiknutí dvakrát zabránili rozhořčenému a těžce raněnému vévodovi z Orléans ustoupit do Itálie, jak jsem to v příslušné době vyložil. Tvrdit, že na řečech vedených proti panu z Vendôme, který se jim vysmívá, není ani slovo pravdy, tomu se říká drzost, která se u něho i u jeho lidí stala zvykem, a to s takovým úspěchem, že nelze předpokládat, že by se ho někdo odvážil kárat bez té největší zřejmosti; k té tedy musíme přistoupit.

Člověk žasne nad nezměrnou opovážlivostí, s níž se Alberoni snaží svést na falešnou stopu ohledně tří pochodů, které nepřítel panu z Vendôme ukradl a které způsobily celou pohromu, tak velice, že by byl v pokušení přenechat odpověď veřejné známosti, kterou si on sám troufá přivlastňovat. Nikdy nešlo o dvě možnosti, mezi nimiž by se volilo, nikdy pan z Vendôme nepopíral tu jedinou, která byla dobrá a jediná. Spor byl jen o čas. Monseigneur vévoda z Bourgogne a všichni generálové, kteří mohli promluvit, až po nejoddanější a nejdůvěrnější přátele pana z Vendôme, byli tak přesvědčeni o nebezpečí odkládat pohyb, který bylo třeba provést, že na něho tři dny naléhali a že jejich stížnosti, že nejsou vyslyšeni, se roznesly po celé armádě. Biron, který o tom na svém odloučeném stanovišti věděl, nemohl před Motetem skrýt své překvapení, když viděl, že mosty přes ten potok před táborem ještě nejsou postaveny a že tábor je ještě postaven, když jím projížděl. Netajil se tím ve Fontainebleau a nebylo jediného dopisu z armády, když konečně nějaké došly, který by nevydával stejné svědectví jak o jednomyslnosti ohledně té jediné možnosti, bez ja-

4. **Vysvětlivka:** Lat. „v obci, která všechno ví a nic nezamlčí".

5. **Vysvětlivka:** Lat. „stejně zapomnětliví křivd jako dobrodiní".

6. **Vysvětlivka:** V květnu 1706 musel Filip V. odtáhnout od obléhání Barcelony a 7. září 1706 porazil princ Evžen francouzskou armádu obléhající Turín; vévoda z Orléans byl v té bitvě raněn.

kéhokoli sporu ze strany pana z Vendôme, tak o jeho osudné umíněnosti, s níž ten pohyb o tři dny odkládal, tak o třech pochodech, které mu nepřítel ukradl, i o jeho nedůvěřivosti v té věci, dohnané až do chvíle, kdy na vlastní oči uviděl, co mu Biron vzkazoval: poprvé a podruhé to zuřivě odbyl, napůl a sotva tomu uvěřil napotřetí, a teprve to ho přimělo vsednout na koně.

Je tedy jasné, že ta možnost bránit Dender i ta lichotivá odpověď o princi Evženovi jsou vymyšlená historka, vybájená dodatečně, aby dodala jeho pánovi hrdinského vzhledu a aby zlomyslně dala pocítit, že monseigneur vévoda z Bourgogne nechtěl bojovat. Komu však chce Alberoni namluvit, že pan z Vendôme měl ve své armádě tak malou váhu, že se hýbala jen podle většiny hlasů? Ty hlasy — čí byly? Ne hlas monseigneura vévody z Bourgogne, kterému Vendôme krátce nato dokázal říci přede všemi, ať si pamatuje, že do armády přišel jen pod podmínkou, že ho bude poslouchat. Byl to maršál z Matignonu, poslaný tam jen proto, aby zneuctil svou maršálskou hůl poslušností vůči Vendômovi, a o němž si nikdo nikdy nemyslel, že by jeho schopnosti vyvažovaly jeho hodnost? Byli to generálporučíci? V které armádě kdy bylo vidět, že by jejich hlas převážil hlas velitele? A jaké srovnání mezi autoritou maršálů Francie, které jsme vídali v čele armád, a autoritou vévody z Vendôme? Konečně, byl tam snad nějaký mentor, kterého král přidal svému vnukovi a jehož moudrost a královská důvěra v ni by vyvažovaly nedostatek hodnosti a opravňovaly ho Vendômovi oponovat? Napadlo to někoho o Gamachesovi, o d'O, o Razillym, o nich nebo o kterémkoli z nejpřednějších generálů armády? To si nikdo nevymyslel a ani Vendômova kabala se to neodvážila tvrdit. Kdo tedy byl s to, kdo měl právo a prostředky mu odporovat? A ať jsou válečné porady jakékoli, konal vůbec nějakou? A kdo z jeho přívrženců se to odvážil tvrdit? Co tedy chce Alberoni říci, když s takovou nestoudností vykládá o dvou možnostech, o něž se vedl spor, který nikdy nebyl, a o volbě té horší, jíž se doufalo vyhnout bitvě, proti té lepší, kterou hájil Vendôme, ale která neprošla, protože byl se svým míněním sám — kdežto ve skutečnosti to nebylo jeho mínění, nýbrž jeho umíněná a výlučná vůle, která ho proti vůli monseigneura vévody z Bourgogne a proti úsilí všech generálů, kteří se mu odvážili něco říci, držela tři dny bez hnutí a bez jakékoli péče o mosty i o pochod; s výsledkem tak nešťastným, a zdaleka ne tak, že by nějaké jiné mínění převážilo nad jeho.

Táž odpověď poslouží i na lež, která následuje po té první a která se rozlévá do všech částí toho, co tvrdí. Říká, že jeho hrdina, který pomýšlel mnohem lépe (není vidět v čem), chtěl napadnout nepřítele, jakmile o něm dostal zprávu od Birona a uviděl prach jeho armády na druhé straně řeky půl míle od Oudenaarde, v deset hodin dopoledne, ale že nebyl vyslyšen, protože zůstal se svým míněním sám. Aniž bych opakoval, co bylo právě řečeno o úplné a nesdílené autoritě pana z Vendôme v armádě, rozeberme zbytek tohoto krátkého vyprávění — krátkého, pravím, a sevřeného, aby vehnalo prach do očí a zakrylo podvod drzostí a zdánlivou prostotou. Kdo je v těchto věcech věrohodnější — Alberoni, nebo Biron, Puységur a maršál z

Matignonu, hlavní aktéři té události, o niž jde, a všichni, kdo se nacházeli s princi a s panem z Vendôme a kolem nich, když právě něco pojídali a dostali ty tři zprávy od Birona rychle za sebou? Ale rozplétejme fakta.

Biron, odloučený od armády se svou zálohou nablízku jiného, vzdálenějšího sboru, dostává večer před bitvou rozkaz, aby se s tím sborem spojil a vytáhl atd. Je zapotřebí času, aby se k tomu vzdálenějšímu sboru poslalo, dalšího, aby se dal na pochod a připojil se k Bironovi, a třetího, aby Biron dorazil k potoku před armádou, kde zastihne Moteta při práci na mostech a kde se Biron diví, že je tábor ještě celý postaven. Kolik tedy mohlo být hodin? Potom musí armáda strhnout stany, naložit, vzít do rukou zbraně a vsednout na koně, seřadit se, dát se na pochod, přejít potok, zkrátka dorazit na místo, kde princové a pan z Vendôme sesedli, aby se najedli. Proto byly dvě hodiny odpoledne, když Biron uviděl nepřátelskou armádu, a z toho jistě plyne, že bylo mnohem víc než dvě hodiny, když Bironova první zpráva dorazila na zastávku princů a Vendôma, a ne deset hodin dopoledne, jak to Alberoni obratně podstrkuje. A kdo by necítil, jakou váhu mají za takových okolností čtyři hodiny víc nebo méně? Kdo nám tu hodinu sděluje? Biron, Puységur, maršál z Matignonu, kteří se k němu připojili, tři nositelé zpráv, kteří přijeli rychle za sebou, všichni, kdo byli kolem princů a pana z Vendôme, když je dostali. Co se týče prachu, Alberoni promine, že to popíráme: Biron jej viděl z výšiny, kterou obsadil; byl daleko od místa, kde měl Vendôme zastávku, a ta výšina ležela mezi ním a prachem; jaké oči by musel Vendôme mít, aby jej zahlédl! Zahlédl jej ve skutečnosti tak málo, že první i druhou Bironovu zprávu prohlásil za lživou, že přestal jíst teprve při třetí, že se rozzuřil a řekl, že to tedy museli být všichni ďáblové, kdo tam nepřítele přinesli. Tady je tedy druhá nepravda, stejně prokázaná jako první. Pokud jde o Vendômovo mínění zaútočit, které nebylo uposlechnuto, to je lež, která nemá ani nejmenší zdání pravdy, protože všichni, kdo tam byli v tak velkém počtu, generálové i jiní, byli svědky toho, co se tam dělo, a všichni to říkali, psali a vyprávěli.

Vendôme po tom výbuchu, který ho po třetí Bironově zprávě vyhnal od stolu, poslal Bironovi zpět prvního ze tří mužů, které mu Biron poslal, a učinil to, co jsem vylíčil výše, aniž mu monseigneur vévoda z Bourgogne [ani] kdokoli jiný řekl slovo, aby mu něco namítl. Nebylo tedy žádné rozdělení názorů — ani zpočátku, protože pan z Vendôme měl nepřítele za ještě velmi vzdáleného, a tudíž mimo dosah, aby mohl být napaden; ani po zprávách, protože při prvních dvou se přel úplně sám, aby obhájil, že tam nepřítel nemůže být, a po třetí, po prvním návalu vzteku, učinil rozhodnutí, která jsme viděli, nahlas a bez jakékoli námitky, a ta byla okamžitě provedena v přítomnosti všech lidí, kteří stáli kolem. Pomyslet na útok tedy mohl teprve v okamžiku, kdy k němu dal rozkaz, a tomu se tak málo odporovalo, že jak jsme viděli, Biron ho dostal; že ho od jeho provedení, s nímž si Biron nevěděl rady, odvrátil Puységur, který přijel s ubytovacím oddílem, a že o chvíli později dorazil maršál z Matignonu, který mu útok zakázal a vzal zákaz na sebe. To jsou svědkové,

kteří mají větší cenu než Alberoni a kteří ho usvědčují ze všech jeho podvodů. Ten, který následuje, aby dodal ostatním věrohodnosti, je zjevný výmysl. „Podle jeho slov dostává Vendôme v deset hodin dopoledne od Birona zprávu, že se nepřítel ukazuje, a on, vévoda z Vendôme, který také vidí prach jeho kolon atd., chtěl dát do nepřítele udeřit a nebyl vyslyšen; a hned dodává, že ve čtyři hodiny odpoledne byl dán Grimaldimu, polnímu maršálovi Jeho Katolického Veličenstva, rozkaz zaútočit bez vědomí pana z Vendôme, který však, když viděl, že útok byl proveden, řekl, že ho je třeba podpořit, a poslal Janeta s rozkazem pro levé křídlo, aby zaútočilo; ten rozkaz nebyl proveden kvůli špatné radě dané monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, podle níž tam byla rokle a neprostupná bažina, kterou však pan z Vendôme v doprovodu pana hraběte z Évreux přešel se třiceti eskadronami."

Řekněme nejprve, že Grimaldi poslal pro rozkazy, co má dělat, a ten, kdo pro ně přišel, už nezastihl pana z Vendôme, který odjel za Bironem; že se tento důstojník obrátil na monseigneura vévodu z Bourgogne, který byl svědkem rozkazu, jejž pan z Vendôme poslal Bironovi, aby napadl nepřítele, a poslal Grimaldiho důstojníka zpět s týmž rozkazem zaútočit; když se ten důstojník k Grimaldimu vrátil, zjistil, že Grimaldi už byl sám napaden, a to na místě, kde mu kvůli překážce té rokle nemohla být včas poskytnuta podpora. Rozpleťme teď Alberoniho malý román se vší jeho záludností.

Bylo právě dokázáno, že byly dvě hodiny odpoledne, když Biron zahlédl nepřátelskou armádu a poslal o ní první zprávu, že Vendôme nic z toho nevěřil a od jídla se zvedl teprve při třetí zprávě téhož Birona; z toho lze usoudit, kolik mohlo být hodin. Alberoni však chce, aby bylo teprve deset dopoledne. Co tedy jeho hrdina dělal až do čtyř hodin odpoledne, kdy po Grimaldiho útoku začal vydávat rozkazy? To je šest hodin podivuhodné trpělivosti po tak závažných zprávách o nepříteli a ohromná ztráta času, kterou obhájce ničím nevyplňuje! Ale bylo třeba dojít ke čtvrté hodině odpolední, protože pan z Vendôme opravdu nedorazil na místo, kde se bojovalo, o mnoho dřív. Přešel snad tak snadno tu rokli, když tam jel s čelem kolon? Co je celá ta bajka jiného než útok na monseigneura vévodu z Bourgogne a snaha ukazovat Vendôma vždy dychtivého bojovat a mladého prince vždy jako překážku, která mu v tom brání? Stačí si připomenout, co bylo právě vyloženo a dokázáno o tom, co se dělo po třetí Bironově zprávě, a člověk se přesvědčí, že toto poslední Alberoniho vyprávění je podvod vymyšlený bod po bodu. Pokud jde o rokli, byl to Biron, kdo ji prozkoumal, a byl to nepřítel, kdo ji překonal jen pomocí svazků roští; to jsou fakta, ale nemají nic společného s monseigneurem vévodou z Bourgogne, který ani nepomyslel na to, aby cokoli zakázal nebo nařídil jinak než s panem z Vendôme a podle jeho mínění. Ostatně kdo by nevěděl, že rokle, sebehlubší a sebeobtížnější, často o tisíc kroků výš není ničím víc než příkopem nebo mírnou prohlubní a ještě dál ničím, co by se nedalo přejít v sevřené eskadroně? Pokud jde o Grimaldiho, ten nedostal rozkaz od nikoho jiného než od nepřítele, který ho napadl. Tím začala bitva. Jen když

je vinen monseigneur vévoda z Bourgogne, Alberonimu je dobré všechno. „Grimaldimu bylo nařízeno," praví, „zaútočit bez vědomí pana z Vendôme," to jest nařídil to monseigneur vévoda z Bourgogne, „a hned nato je to tento princ, kdo navzdory rozkazu, který Vendôme poslal levému křídlu, aby zaútočilo, zakazuje jej provést." Nelze být méně v souladu sám se sebou, ani méně důsledný v obavě z boje, kterou Alberoni tak opovážlivě připisuje tomuto mladému princi, ani méně pamětliv toho, že přišel do armády jen pod podmínkou, že bude poslouchat Vendôma — jak se mu ten vévoda odvážil říci do očí a nahlas přede všemi —, než jsou tyto ustavičné a tak okázale prováděné rozpory. Lhát lidem tak dokonale a tak hrubě také znamená mít o nich příliš nízké mínění.

Od této roztomilé, tak pěkně vymyšlené pohádky Alberoni bitvu úplně přeskakuje a přechází rovnou k ústupu. Má k tomu své dobré důvody: řekněme o tom slovo.

K tak osudným chybám, k nimž pana z Vendôme přivedly lenost, pýcha a umíněnost, přidal vrchol vztek, že se tak hrubě zmýlil, a to před očima celé armády a tolika lidí, kteří se ho odvážili varovat — pokud na tom neměly podíl úmysly ještě zločinnější. Přinejmenším to, co se dělo v dalším průběhu tohoto tažení, mohlo takové podezření ospravedlnit. Aniž bychom se u toho zdržovali, nelze přinejmenším dost dobře popřít, že se mu zatočila hlava a že po celý ten den neprojevil nic z vojevůdce. Při svém přesvědčení, že nepřítel je daleko, neměl žádný důvod posílat tak daleko napřed Birona a Grimaldiho, kteří se tam nepostavili bez jeho rozkazu; a bylo dobře vidět, že nepřítele považoval za ještě velmi vzdáleného, protože ubytovací oddíl s Puységurem dorazil současně s Bironem — to byl důsledek jeho umíněné zaujatosti. Kdyby naopak věřil, že je nepřítel tak blízko, bylo šílenstvím vystavit mu tak malý počet vojska, které nemohlo ještě dlouho dostat podporu. Když už se boj rozpoutal, tu se mu zatočila hlava jako maršálovi z Villeroy u Ramillies, s tím rozdílem, že maršál si zhoubně zvolil své postavení, kdežto Vendôme nebyl pánem svého; že maršál po té první chybě, jež učinila celé jeho levé křídlo neužitečným, udělal se zbytkem všechno, co by bylo v silách i lepšího vojevůdce, než byl on; že jeho ústup proběhl v největším pořádku, bez hanby a bez škody, a že se mu hlava zatočila teprve potom, když se nikde necítil v bezpečí a opouštěl pevnosti, pod jejichž ochranou mohl svou chybu i své neštěstí napravit, a postoupil nepříteli nesmírné území, v něž by nepřítel nemohl doufat dřív než po mnoha dalších úspěších a nebezpečných obléháních.

Zde pan z Vendôme, opilý zlostí a hněvem, vidí, že jeho hrstka předsunutých vojáků je sama vystavena celé nepřátelské armádě; a aniž pomyslí, co chce podniknout, sebere, co má po ruce, další hrstku lidí ve srovnání s protější armádou; žene se, až mu dech nestačí, hned po příchodu je vrhá do boje, prdelí i čelem napřed, bez pořádku a bez pravidla; stejně tak posílá do boje všechno, co přichází, jak která jednotka dorazí; nechává je všechny bojovat po částech a ve zmatku, nemá ani třetinu své armády, protože podle přiznání všech i jeho vlastního polovina armády do noci na bojiště vůbec

nedorazila a část druhé poloviny teprve přibíhala co nejrychleji, každý zvlášť, jak se právě ocitl a jak mohl, spěchal k palbě a hned se vrhal do boje tam, kde na ni narazil. Odtud ten zmatek, který jsem popsal, nemožnost hnout se, rozpoznat se, uzavřít příliš široké mezery, rozlišit vhodná místa, mít čas a prostředky se hnout, vymotat se, provést jakýkoli užitečný pohyb, zkrátka bitva, která nemohla být ničím jiným než zmatkem, v němž mohli něco získat jen ti, kdo utekli. A přitom žádný rozkaz od pana z Vendôme, žádné jeho východisko kromě jeho statečnosti, ale bez rozhledu, bez záměru, leda zvítězit, a to zvítězit nad trojnásobnou přesilou silou paží, bez jakýchkoli válečných prostředků, a v tom chaosu bez možnosti nějaký z nich použít. Pan z Vendôme velel sám, žádnou z jeho chyb nebylo možné připsat na účet někoho jiného; proto Alberoni bitvu přeskakuje snožmo. Sledujme ho během ústupu.

„Pokud jde o ústup," praví, „pan z Vendôme byl toho mínění, že se nemá provádět v noci; ale protože tohoto mínění byl jen on a hrabě z Évreux, musel ustoupit."

Toto je první a jediná pravda v celém tom dopise, ale podvodně zmrzačená. Vendôme nejenže radil neustupovat v noci, ale neustupovat vůbec, se svými obvyklými *sproposito*,[7] když se přel, že nic není ztraceno, že je třeba se držet, jak kdo dokáže, tam, kde se kdo nachází, a obnovit bitvu, jakmile se rozední. Při chaosu, který vládl mezi vojskem a který se v noci nemohl přinejmenším zmenšit — pod palbou nepřítele, který měl trojnásobnou převahu, na některých místech pomíchané s nepřítelem, na jiných obklíčené, v nebezpečí, že bude obklíčeno ještě víc kvůli početní převaze a odvaze, kterou dodává úspěch, aniž by tomu bylo možné nějak zabránit nebo si toho třeba i jen všimnout, jak by se ještě před nocí bylo stalo královské vojenské domácnosti, nebýt toho nepřátelského důstojníka, kterého zajala lehká jízda, když jí nesl rozkaz, protože ji pokládal za své —, ponechávám na úsudku, co by se bylo v noci stalo s naším vojskem a jakou výhodu si mohl kdo slibovat od tak podivuhodně nerovné bitvy, která se měla s rozedněním obnovit. Polovina armády tam podle přiznání pana z Vendôme nebyla, proti celé armádě nepřítele. Tato polovina, poražená všude, a všude po částech; kolik padlých, zajatých a uprchlých, kteří tento malý počet ještě zmenšovali; mezi vítězi málo padlých a raněných, žádní uprchlíci, jak to vždycky bývá. Druhá polovina armády by byla dorazila, ale byl by ji někdo v noci dokázal vhodně rozmístit? Přiblížila by se tedy až za dne, a mezitím by se bitva obnovovala se všemi nevýhodami, které jsem právě uvedl. Kdo by navzdory této posile rozpletl zmatek takového obnoveného boje, když den, který končil, jej jen ustavičně zvětšoval? Znamenalo to tedy dokonat zkázu této první části armády bez jakékoli rozumné naděje na nějaký úspěch a potom vystavit druhou polovinu celé vítězné armádě.

To bylo to, co způsobilo, že nikdo nesdílel mínění pana z Vendôme, nehledě na to, že každý, kdo ho slyšel, byl pobouřen umíněností, s níž tvrdil, že není poražen — s výjimkou těch několika, kteří mu jako hrabě z Évreux byli bez výhrad zaprodáni.

---

7. **Vysvětlivka:** Ital. nesmysly, nemístné řeči.

Pan z Vendôme mluvil tak proti svému vlastnímu přesvědčení, že ustoupil, proti své pýše i proti svému zvyku. Chtěl buď to, co není dovoleno si pomyslet, anebo tak nemístným vychloubáním ukázat, že není zdrcen, a namluvit lidem, že má ve svých schopnostech nějaké zdroje, ačkoli byly před bitvou i po celou dobu jejího průběhu tak zatemněny. Musel dobře cítit, že nikdo se nedá přesvědčit, že nic není ztraceno, že je rozumné nebo vůbec možné zůstat celou noc tak, jak se kdo nacházel, a s rozedněním se znovu pustit do obnovení tak nevýhodné bitvy. Šlo mu tedy jen o to, aby oklamal svět, pokud jde o jeho odvahu srdce i ducha, a připravil si pro další dobu něco, co by vypadalo věrohodně v očích nevědomců a hlupáků, a pro svou kabalu něco, o čem by mohla mluvit, a aby svalil všechnu hanbu na monseigneura vévodu z Bourgogne těmi nestoudnými slovy, která se mu odvážil říci a která Alberoni obratně znovu staví před oči těmito slovy: „Sotva," pokračuje jeho dopis, „řekl (Vendôme) panu vévodovi z Bourgogne, že armáda se může stáhnout, všichni byli na koních a s úžasným spěchem zamířil každý do Gentu, a to tak, že princům radili, aby si v Gentu vzali poštovní koně a jeli do Yper."

To žvanění je velmi záludné, ale Alberoni se v něm hned prvním slovem prozrazuje. „Sotva řekl atd." To dobře ukazuje, že ten, komu to řekl, nebyl pánem ničeho, protože bylo nutné čekat na toto slovo pana z Vendôme, aby se ústup uskutečnil. Následkem toho bylo na něm, aby jej upravil, nařídil, předepsal generálům, kteří tam byli, opatření pro tento ústup a poslal rozkazy těm, kdo tam nebyli. Čekal to od schopností prince ve věku monseigneura vévody z Bourgogne nebo od jeho autority, o níž mu tak jasně a tak nedávno prohlásil, že v jeho přítomnosti neplatí nic? Čekal to od maršála z Matignonu, který mu byl k potupě svého úřadu ve všem podřízen? Čekal to od generálů, kteří tam byli? Jedním slovem: vidíme člověka, který už dávno neví, kde je, a který si podržel rozum jen k tomu, aby vháněl prach do očí a svaloval své chyby a svou hanbu na monseigneura vévodu z Bourgogne; který řekne, že armáda se může stáhnout a že se má jít do Gentu; který nepřidá ani slovo a rozkaz i způsob nechá napospas náhodě. Po tom všem si Alberoni může dovolit říkat, že každý odešel ve spěchu! Co se může stát s lidmi, kteří nemají rozkazy a neodvažují se o ně žádat vojevůdce, o němž vidí, že ztratil směr a neví, co mluví, že zuří tak, že uráží nepominutelného dědice koruny? Je snadné pochopit, že nikdo se neodvážil k žádné otázce, že každý pospíchal vzdálit se od člověka tak nebezpečného, a navíc tak příkrého v odpovědích, a že v tom nočním chaosu, kde nikdo nerozeznal ani svou divizi, ani dokonce svou jednotku, každý dopadl, jak mohl, a jen na Gent hleděl jako na místo, kde se shromáždit.

Návrh, aby princové jeli z Gentu poštou do Yper, a návrh posadit je do poštovních kočárů s eskortou, aby se dostali do Gentu, proti němuž pan z Vendôme křičel a jemuž zabránil, jsou věci, které se princům nelíbily a nebyly provedeny, a nelze jim je tedy ani přičítat. První byl naprosto směšný, ale nebyl ničím víc, protože když armáda ustupovala na Gent, nemohl tu radu vyvolat strach z nebezpečí. Návrh s pošt-

tovními kočáry vzešel od muže, jehož nikdo neobviní z nedostatku statečnosti ani duchapřítomnosti, ani z nevědomosti ve věcech cti. Ten nápad měl Puységur, který je dnes ozdobou maršálů Francie a který byl v tu chvíli příliš zasažen únavou princů, kteří, když celý den strávili v sedle, měli v něm strávit ještě celou noc a dopoledne. Když navíc viděl nevyhnutelný zmatek, s nímž se tento ústup bude odbývat a který se provede jen po částech oddělených jedna od druhé, nenapadlo ho, že by princové měli nahrazovat to, co pan z Vendôme ponechával napospas náhodě, ani se pouštět do toho, aby v tak podivném chaosu zjednali pořádek. Ale aniž bychom tento rozbor vedli dál, stává se zbytečným, jakmile je bez sporu jisté, že princové nepřijali ani neprovedli ani jeden, ani druhý návrh. Vraťme se k dopisu. Pan z Vendôme, pokračuje dopis, který byl nucen po velkou část té doby tvořit se svými pobočníky zadní voj, přijel kolem deváté ráno (do Gentu), na místě pevně rozhodl, že chce postavit armádu za kanál, který vede mezi Gentem a Bruggami, navzdory mínění všech generálů, kteří ho tři dny pronásledovali, aby od toho upustil, a říkali, že je třeba snažit se spojit s armádou pana z Berwicku. Taková pevnost zachránila královu armádu i království, neboť zděšení, které v armádě panovalo, by bylo způsobilo pohromu mnohem horší, než byla ta u Ramillies, kdežto tím, že se pan z Vendôme postavil za kanál, udržel Gent a Bruggy, což je věc podstatná, a uklidnil mysli a vrátil vojsku důvěru, dal důstojníkům příležitost vzpamatovat se a poznat svůj terén, a konečně přivedl nepřítele k nečinnosti; a můžete si být jist, že chce-li nepřítel podniknout obléhání, musí to být obléhání Yper nebo Lille, Monsu nebo Tournai.

Ten přechod je obdivuhodný. Pan z Vendôme byl nucen po velkou část té doby tvořit se svými pobočníky zadní voj. Ale kdo jiný tvoří zadní voj při ústupu před nepřítelem než ten, komu je svěřena armáda? A kde jej pan z Vendôme tvořil? Co k tomu shromáždil? Kde se ukázal? Jaké tam vydal rozkazy? Jestliže měl s sebou jen své pobočníky, kam se poděla vojska? A proč Alberoni opomíjí uvést, které jednotky jeho hrdina při té příležitosti poctil svou přítomností? To je možná první ústup, při němž se o vojevůdci nikde nemluví, ale tento se podobal zbytku toho dne. Každý ustupoval zvlášť, jak mohl a chtěl, a kromě svědectví celé armády nemůže být jasnějšího důkazu této pravdy, než že se zapomnělo na sto eskadron, v jejichž čele se rytíř du Rosel ocitl druhý den na témž místě, aniž od kohokoli dostal rozkaz nebo zprávu, opuštěn celou armádou, která v noci ustoupila. Zapomenout na sto eskadron, nechat je samotné napospas vítězné armádě — těžko lze najít zřejmější důkaz, že vojevůdce úplně ztratil hlavu a že se stará jen o ústup své vlastní osoby, který koná sám se svými pobočníky v naprostém zapomnění na všechna svá vojska a v úplné lhostejnosti k tomu, co se s jeho armádou stane. Je to fakt, který nelze ani popřít, ani zastřít, a který průkazně dokazuje všechno, co jsem právě řekl; také nebyl ani popřen, ani zastřen. Pan z Vendôme se se svou obvyklou drzostí netvářil, že by o něm vůbec věděl, jeho obhájci jej přešli mlčením a lichotili si, že jeho hlas udusí hlukem a smělostí svého pokřiku.

Alberoni se tu uchyluje k téže lsti s pletením hodin, které užil o hodině, kdy Bironovy zprávy došly vévodovi z Vendôme. Nechává ho přijet do Gentu kolem deváté ráno. To jsou zase skoro dvě hodiny navíc, připsané jeho smyšlenému zadnímu voji. Ale velice se střeží zmínit, co se s ním v Gentu dělo, co tam zastihl a jak dlouho tam zůstal. Třicet hodin v posteli, aniž se zeptal na prince, na armádu, na to, co se s kým stalo a děje — to všechno je téhož ražení jako všechno ostatní a jako úplné zapomenutí na rytíře du Rosel a jeho sto eskadron. Alberoni, který to cítí, rychle klouže dál a vrhá se na rozhodnutí o obdivuhodném postavení, přijaté navzdory všem generálům. Pravda však je, že toto postavení bylo zaujato dřív, než na ně vévoda z Vendôme pomyslel víc než na svou armádu, a že klidně chrápal ve své posteli v Gentu dřív, než na ně vůbec pomyslel, zatímco princové přišli do téhož postavení s tím vojskem, které tam mohlo dorazit a které se tam postupně shromažďovalo. Puységur, který byl tak dlouho a tak znalecky ubytovatelem flanderské armády a na kterého se pan z Luxembourgu vždy tak užitečně spoléhal ve svých pochodech, táboreních, pícováních a ve všem, co se týkalo terénu, byl zrovna ten pravý, aby dal tuto radu monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, a Vendôme a jeho lidé zrovna ti praví, aby si ji pak přivlastnili. Je pravda, že když Vendôme dorazil do Lovendegemu, vedly se úvahy o tom, co říká Alberoni, a bylo rozhodnuto v tomto táboře zůstat. Ale volba toho místa a pevnost v setrvání v něm jsou bezdůvodné chvály, jejichž hluk je dobrý jen k tomu, aby zakryl všechno, co bylo právě uvedeno a co bylo příliš veřejné, než aby se to někdo odvážil popírat.

Alberoni tvrdí, že tento tak znalecky zvolený tábor vrátil vojsku důvěru a přivedl nepřítele k nečinnosti. Brzy uviděl Artois, dosud prosté kontribucí, pana z Berwicku plně zaměstnaného jeho ochranou, další silné oddíly z velké armády, které tam ještě táhly, a přesto nemohly zabránit pustošení. To není nečinnost, a to v zemi, která byla dosud od takového plenění tak daleko. Pokud jde o důvěru, žádný vyšší důstojník ji v pana z Vendôme neměl. Bezuzdnost, nedostatek kázně, trpění všeho a strojená důvěrnost s prostými lidmi si získaly pěšáka, jezdce, dragouna, nižšího důstojníka a prostopášné, nedbalé a nevázané mládí. To všechno pana z Vendôme zbožňovalo, to všechno tvořilo zástup a veřejný křik, to všechno se šířilo po posádkách, po provinciích, po Paříži, kde z toho kabala dobře uměla vytěžit nejrůznější výhody. „Nuže, považte," pokračuje dopis, „jaká to jsou místa! A jestli nepřítel kdy některé z těchto míst napadne, pan z Vendôme dobude Oudenaarde a zmocní se celé Šeldy, a Vy se stačíte jen podívat do mapy, abyste viděl, do jakých nesnází by se nepřítel dostal."

Tomu se říká platit velmi smělou mincí nestoudnosti. Nemožnost popřít to nutí Alberoniho, aby mu proklouzlo tiché přiznání, že úspěch této bitvy dává nepříteli možnost oblehnout kterékoli z těch čtyř velkých míst, které bude chtít; a snaží se v tom ohledu oslnit sliby hrdinských činů svého hrdiny v takovém případě u Oudenaarde a na Šeldě. Dobře cítí, co je Oudenaarde, aby mohlo být rovnocennou náhradou za kterékoli z těch tak důležitých míst, z nichž jedna uzavírají jakýkoli přístup

do nepřátelské země a druhá ten přístup do naší úplně otevírají; odkazuje proto obratným zamlčením na mapu a spoléhá na to, že ten převeliký počet lidí, kteří o pohybech armád nic nevědí, mu uvěří na slovo, když je omráčí tím velkým slovem, že se stanou pány Šeldy. Další průběh tohoto nešťastného tažení ukázal, jaké výhody pan z Vendôme dokázal vytěžit ze své porážky a z předčasného vychloubání svého sluhy. Budu mít až příliš příležitostí to obšírně vylíčit, až přijde čas. Dokončeme dopis. „To je," praví, „čistá pravda, tatáž, kterou pan z Vendôme napsal králi, a můžete ji šířit na můj účet. Jsem Říman, to jest z rodu, který mluví pravdu. *In civitate omnium gnara et nihil reticente*, jak praví náš Tacitus."

Když jsem tak Alberoniho sledoval slovo za slovem, jak jsem právě učinil, a ukázal se zřejmostí, které se nelze ubránit, že jeho dopis je jen spleť úskoků a lží, jedněch obratných, druhých drzých, bez příměsi jakékoli stopy pravdy, není už na toto chvástání co odpovídat. Dokonce i jeho původ, který se odvažuje vydávat za důkaz, je nepravdivý, nehledě na to, že je hodně daleko od Říma Tacitovy doby a jeho dějin k dnešnímu Římu a od osob vylíčených v těch dějinách k člověku ze spodiny lidu, jako je Alberoni. S trochou soudnosti by se byl vyhnul citování toho, kdo nám ukázal Seiana se všemi jeho neřestmi, zhoubnými záměry, pýchou a tak nebezpečným zneužíváním přízně, a kdo nám naproti tomu zanechal život Agricoly,[8] stejně dobrého občana a opravdu velkého v míru i ve válce. Není těžké poznat, kterému z těch dvou se pan z Vendôme podobá víc. Ale Alberoni a Říman! Pocházel z malé vesnice u Bayonne, kam se jeho rodiče přistěhovali z Itálie.[9] Proč tak vzdálené přesídlení? Velmi to zavání zločinem a útěkem před trestem, ale nevím to, protože nikoho ještě nenapadlo sepsat dějiny Alberoniů. Jeho otec se tam živil zahradnickým řemeslem a každý den prodával v Bayonne ovoce a ještě víc zeleniny, jak tam tisíc lidí slyšelo vyprávět od svých otců a jak ho tam někteří ještě viděli. Ten se vrátil do své rodné vesnice u Parmy. Vyprávěl jsem jinde, jak se seznámil s vévodou parmským, který mu dal obléci kněžský límeček, aby mohl chodit do jeho předpokojů, a jak ho při té příležitosti použil u pana z Vendôme, jakými podlostmi a jakými hanebnostmi si ho získal, jak byl vyvrhelem nízkých sluhů a jejich stolu a jaké rány holí od nich dostal přímo za pochodu armády, aniž pana z Vendôme pohnuly jeho stížnosti a slzy. A teď se stal jeho hlavním důvěrníkem a obhájcem. Pokračuje: „Dovolte mi potom, abych Vám se vší úctou, kterou Vám dlužím, řekl (byl to dopis psaný k tomu, aby koloval, a nebyl adresován nikomu), že Váš národ je docela schopen zapomenout na všechny divy, které ten dobrý princ vykonal v mé zemi a které učiní jeho jméno nesmrtelným a navždy ctěným, *injuriarumn et beneficiorum aeque immemores*. Ale dobrý princ

8. **Vysvětlivka:** Seianus, prefekt pretoriánské gardy a mocný oblíbenec císaře Tiberia, popravený roku 31; Gnaeus Iulius Agricola, Tacitův tchán, vojevůdce a místodržitel Británie, jemuž Tacitus věnoval životopis.

9. **Ediční poznámka:** Alberoni se narodil roku 1664 v Piacenzsku ve vévodství parmském jako syn zahradníka; zpráva o původu rodiny z okolí Bayonne není doložena.

je velmi klidný, neboť ví, že si nemá co vyčítat a že dokud se řídil svým míněním, vždycky si vedl velmi dobře."

Alberoni nemohl svůj dopis lépe zakončit. Říká v něm konečně aspoň jednu pravdu: že totiž pan z Vendôme byl při všem, co se říkalo, přesto klidný. Jeho drzost ho držela proti jasnému dennímu světlu; navíc znal své síly. Tolikrát je s takovým úspěchem vyzkoušel, že se nebál je zkusit i proti nepominutelnému dědici koruny. Měl silné spoluhráče, zájem byl velký a společný, opatření dobře učiněna; tentokrát Alberoni řekl pravdu. Ale mluvit nám o Itálii a o divech svého hrdiny — co o nich říkal princ Evžen a Starhemberg, co o nich říkali všichni přední důstojníci, když jim po jeho návratu spadl roubík z úst? Nechal tam všechno ztracené, a cítil to tak dobře, že jeho největší radostí bylo Itálii opustit. Všechny ty události jsem vylíčil v jejich době, i s jakým spěchem odtamtud odjel, aniž chtěl věnovat několik dní navíc té nejnaléhavější nezbytnosti nebo o čemkoli poučit a z čehokoli se zodpovídat vévodovi z Orléans, který po něm nastupoval, protože mu nevěděl, co říci.

Kapitola sedmnáctá

Campistron a jeho dopis. — Dopis hraběte z Évreux Crozatovi; jeho povaha. — Velký rozum a obratnost vévodkyně z Bouillonu. — Účinek těchto dopisů. — Opatření pro monseigneura vévodu z Bourgogne. — Vévodkyně z Bourgogne. — Král napůl umlčí řeči o dopisech. — Obratnost Bouillonů. — Síla Vendômovy kabaly. — Chamillart radí monseigneurovi vévodovi z Bourgogne špatně, ke škodě obou. — Počátek nenávisti paní vévodkyně z Bourgogne k Chamillartovi. — Neobyčejná obratnost vévody z Vendôme u paní vévodkyně z Bourgogne.

Tento Alberoniho dopis během několika dní zaplavil dvůr, Paříž i provincie. Dva dny poté, co se jej začalo rozšiřovat a co svou smělostí začal udivovat, začal kolovat jiný, ovšem s velkou opatrností. Jeden jsem viděl v rukou vévody z Villeroy. Měl ho jen na několik hodin a se slibem, že z něj nedá pořídit žádné opisy, a usoudil jsem, že ho má od Bloina, svého velkého přítele od stolu i z radovánek. Byl od Campistrona,[1] který to netajil a kterého za autora vydávali i ti, kdo dopis ukazovali. Campistron patřil k oněm otrhaným básníkům, kteří mřou hlady a pro obživu udělají cokoli. Abbé z Chaulieu ho sebral bůhvíkde a umístil ho u velkého převora; odtud, když cítil, že se ten dům hroutí, utekl jako krysy a vetřel se k panu z Vendôme. Ačkoli jeho písmo nebylo k přečtení, stal se jeho tajemníkem — nepříjemnost, která později vynesla veškerou důvěru pana z Vendôme Alberonimu, jemuž Vendôme diktoval dopisy, jež nechtěl vystavit Campistronovým písařům. Campistronův dopis byl slohově dobře napsán, a dokonce tak po vojensku, že bylo lze soudit, že na něm měl podíl ještě někdo jiný. Byl stejně jako Alberoniho dopis tkanivem lží bez jediného slova pravdy, ale jeho hluboká a obratně vedená lstivost se podávala s veškerou jemností a s tou nejpřesvědčivější zdánlivostí, jaká mu mohla dodat zdání pravdy, a zároveň halila všechno skutečné do temnot a odrazovala od snahy je prohlédnout. Veškeré možné umění je v něm vynaloženo hlavně — a je vidět, že to je celý účel toho kusu — s úmyslem dopadnout plnou vahou na monseigneura vévodu z Bourgogne, napadnout ho osobně ve všem, co je nejcitlivější, a vyrvat mu to, co mají lidé nejdražšího. K tomuto cíli nemohl být kus lépe udělán ani krutěji zasazen. Jeho nejmírnější výpady jsou, že Gamachese a d'O nazývá vychovateli princů; že je jmenuje darebáky; že říká, že maršál z Matignonu si navzdory své hodnosti zasloužil být postaven před válečný soud, protože byl s nimi zajedno ohledně ústupu; že pan z Vendôme s nimi takto zacházel veřejně, do očí, přímo když s nimi mluvil, a že o tom psal králi týmiž slovy.

1. **Vysvětlivka:** Jean Galbert de Campistron (1656–1723), autor tragédií v Racinově duchu; byl tajemníkem vévody z Vendôme.

Nehoráznost tohoto dopisu, ve srovnání s nímž byl Alberoniho dopis samá květinka a míra, vedla k tomu, že se s oběma naložilo různě. Alberoniho dopis se rozhazoval plnými hrstmi, aby připravoval půdu, bouřil a podněcoval; druhý se svěřoval jen do spolehlivých rukou, aby se ukazoval všude, ovšem s tajemným a důvěrným výrazem, který měl přidat na svůdnosti a na úkor monseigneura vévody z Bourgogne zdůraznit neštěstí státu, že se pan z Vendôme nedočkal sluchu, i jeho vlastní neštěstí, že má co dělat s princem, proti němuž se přes tak dobré důvody nesmí bránit tím, že by odhalil všechno, co se stalo. Díky této obratnosti se ten kus přesto dostal až do kaváren, divadel a jiných veřejných míst her a zhýralosti, ba i na veřejné promenády a mezi novinkáře. Postarali se, aby nezůstal neznám v provinciích, ba ani v cizině, ale vždy s takovou opatrností, aby zůstali pány všech opisů — stejně horliví v tom, aby jej všude rozšiřovali, jako opatrní, aby jim neunikl žádný opis, jehož použití proti sobě by se příliš obávali.

Hrabě z Évreux byl jediný ze svého stavu, kdo se postavil na roveň těmto dvěma lokajům. Narodil se jako čtvrtý mladší syn pana z Bouillonu, s velmi obyčejnou postavou a s duchem ještě obyčejnějším; ostatní vlastnosti mu nahradil jazyk velkého světa, a zvlášť jazyk žen, a všechno, co v něm bylo, obrácené k ctižádosti, spolu s jistými záměry a jistou obratností. Vyprávěl jsem ve své době, jakými cestami se dostal k úřadu generálního plukovníka jízdy a jaký smutný sňatek uzavřel, který byl pro něj novým poutem k vévodovi z Vendôme. Byli syny dvou sester[2] a jeho tchán se ujal Vendômových záležitostí. Přimykal se k němu čím dál víc a s jeho pomocí počítal s rychlým vzestupem. Oddal se mu tím úplněji, že mu Vendôme v armádě poskytl všechny výhody, jaké mohl, jak co do úřadu, tak osobně, a že mu minulou zimu velmi pomohl k rozhodnutím, která král učinil ve prospěch jeho úřadu proti úřadu generálního plukovníka dragounů, jejž měl Coigny. Hrabě z Évreux, který viděl své bratry v nemilosti a bez jakékoli naděje u krále a s velmi malou nadějí u jejich otce, nemířil na nic menšího než na otcův úřad velkého komořího[3] a počítal, že aby ho získal, nepotřebuje nic menšího než veškerou ochranu vévody z Vendôme. Taková byla příčina jeho bezvýhradné oddanosti Vendômovi i role, kterou se domníval sehrát onoho dne u Oudenaarde a kterou chtěl korunovat tím, že se z vytříbené politiky stane jeho zastáncem.

Napsal tedy Crozatovi obhajobu pana z Vendôme v témž duchu jako ty dva dopisy, o nichž jsem právě mluvil, a ta nezůstávala o mnoho pozadu za Campistronem, pokud jde o monseigneura vévodu z Bourgogne, jenž s ním vždy jednal se zvláštní laskavostí, ale od něhož si nesliboval tolik jako od pana z Vendôme; usoudil, že tomu nemůže přinést příjemnější oběť ani takovou, která by ho mocněji zavázala k velké

2. **Vysvětlivka:** Matky obou byly neteře kardinála Mazarina, sestry Manciniovy: Laura (1636–1657), matka vévody z Vendôme, a Marie Anne (1649–1714), vévodkyně z Bouillonu, matka hraběte z Évreux.

3. **Vysvětlivka:** Úřad velkého komořího zastával jeho otec, vévoda z Bouillonu.

odplatě. Ten dopis byl napsán, aby se ukazoval, a Crozata ani nenapadlo držet ho pod zámkem. Dojat ctí pána, jemuž se oddal, a ještě víc tím, že se může pyšnit dopisem, který mu psal zeť, jímž se tolik chlubil, ukazoval jej čtyři dny každému, kdo jej chtěl vidět, a nechal uniknout několik opisů. Rozruch, který dopis způsobil, probudil paní z Bouillonu, která měla nesmírně mnoho ducha a zachvěla se před následky. Rozběhla se ke Crozatovi a s tou povýšeností a tím imponujícím vystupováním, jichž dovedla tak hojně užívat, mu vyčinila, že takto vystavil jejího syna; neměla pokoje, dokud nezískala zpět těch několik opisů, které Crozat nechal vyklouznout, a vyslala k synovi posla, aby ho zahanbila a postrašila jeho pošetilostí a žádala od něj jiný dopis Crozatovi, který by bylo lze vydávat za první a jediný — nebylo totiž možné popřít, že mu nějaký napsal —, a který by byl formulován tak, aby se dal bez nebezpečí ukazovat a přitom přece platil za první. Nevím, zda mu poslala vzor, ale její kurýr přivezl dopis přesně takový, jaký si přála. Brzy uvidíme, jak velký užitek z něj dokázala vytěžit.

Současně s tím, jak se Alberoniho dopis a úzkostlivě střežené výtahy z obou ostatních dostaly na veřejnost, rozpoutávala se kabala stupeň po stupni, v dobře sladěném rytmu. Její emisaři rozváděli obsah dopisů v kavárnách, na veřejných místech, mezi národem novinkářů, ve hráčských společnostech, v soukromých domech. Byly jich plné i pařížské tržnice, Halles, jejichž králem byl za nezletilosti Ludvíka XIV. tak dlouho Beaufort; rozléhaly se jimi nevěstince i Pont-Neuf; i nejvzdálenější provincie jimi byly pečlivě zaplaveny. Kuplety, veršovánky a ukrutné písně na dědice koruny, které na jeho troskách vyzdvihovaly Vendôma jako hrdinu, obíhaly Paříž a celým královstvím s bezuzdností a rychlostí, kterou se nikdo vůbec nestaral zastavit; zatímco u dvora a ve velkém světě tomu tleskali libertini a módní společnost a rafinovaní politikové, kteří lépe znali půdu, se k nim přidali a strhli dav tak dokonale, že za šest dní bylo hanbou mluvit s jakoukoli umírněností o synovi domu v jeho otcovském domě. Za osm dní se to stalo nebezpečným, protože vůdcové smečky, povzbuzeni úspěchem své tak dobře zorganizované kabaly, se začali ukazovat, otevřeně se stavět za tu věc a dávat najevo, že ji natolik pokládají za svou, že kdokoli by si troufl odporovat, bude to mít dříve či později co dělat s nimi.

Už před tímto třeskem za mnou do mého pokoje přišel vévoda z Beauvilliers, plný všeho, co jsem mu říkal v zahradách v Marly o tom, co čeká monseigneura vévodu z Bourgogne, a zpravený svými dopisy z Flander, a se srdcem proniknutým bolestí mi učinil jakoby veřejné pokání. Spokojil jsem se s tím, že jsem ho poprosil, aby pochopil, že člověk v úřadě nic nezíská tím, že nezná všechno, co se děje u dvora — zájmy, svazky, záměry, pohnutky —, a aby se konečně přesvědčil, že můj odstup od hodnosti, nároků, neřestí i osob mě nevede k tomu, abych stavěl vzdušné zámky. Když pak přišel ten třesk, souhlasil jsem s ním, že to přesahuje veškerou pravděpodobnost; ale poprosil jsem ho, aby si také přiznal, že nejméně uvěřitelné věci se stávají častěji, než se myslí, a nejsou mimo dosah předvídavosti, jestliže v chrámu ctižádosti člověk

nespoutá svého ducha natolik, aby přestal poznávat ctižádostivce a aby si dělal svědomí z toho, že by pokládal za schopné všeho, co jim ctižádost vnuká, lidi, kteří mají postavení, přízeň i vyhlídky, jež jsou úspěchu nakloněny. Mnoho jsme, a to mnohokrát, rozmlouvali, on, vévoda z Chevreuse a já, o prostředcích, jak otevřít králi oči a zastavit tuto zuřivost. Nebylo to tak, že by u dvora bylo všechno zkažené ve prospěch vévody z Vendôme; ale strach brzdil a víc než zjevná marnost stavět se proti proudu radila k mlčení a nečinnosti. Boufflers a mnoho dalších patřili k těmto.

Dohodli jsme se, oba vévodové a já, na tom, co je třeba vzkázat monseigneurovi vévodovi z Bourgogne o tom, jak se má chovat tam i zde a co se týče jeho dopisů; a mezitím jsem po paní z Nogaretu dával vévodkyni z Bourgogne vědět všechno, co jsem soudil, že má vědět a udělat. Ona sama mi tu dámu posílala, aby se se mnou radila a otevřeně mi řekla, jak na tom je u krále a u paní z Maintenon, co tam zmůže a co ne. Nemyslím, že by měla zálibu v osobě monseigneura vévody z Bourgogne, ani že by jí nebyla obtížná jeho záliba v ní. Myslím také, že jeho zbožnost jí připadala tíživá, a jako příslib budoucnosti, která bude ještě tíživější. Ale při tom všem cítila cenu a užitečnost jeho přátelství a jakou váhu bude jednou mít jeho důvěra. Neméně jí ležela na srdci jeho pověst, na níž po mnoho let závisela veškerá jeho váha, dokud by ji on sám nezískal, až se stane králem; a pokud by do té doby pod touto bouří podlehl, zneuctěn, a tudíž jako předmět hanby a trápení krále i Monseigneura, nemohlo z toho vzejít nic než ta největší neštěstí, přinejmenším ten nejsmutnější život, na němž by ona sama nevyhnutelně měla svůj podíl. Po téže dámě jsem jí dal pochopit, s kým má co dělat. Byla velmi mírná a ještě bojácnější; ale velikost toho, co bylo v sázce, ji vybičovala nad její povahu. Navíc se cítila krutě dotčena a uražena urážkami, jichž se Vendôme dopouštěl vůči jejímu manželovi, když s ním veřejně mluvil, i vším ukrutným a nepravdivým, co rozhlašovali jeho emisaři. Jakkoli umírněného a ostražitého vůči sobě samému ho drželo jeho svědomí, monseigneur vévoda z Bourgogne se přece nemohl ubránit, aby nevylil své srdce v dopisech manželce, a ty pro ni spolu s tím, co se k ní doneslo odjinud, byly ostrými ostny. Udělala tedy tolik a tak dobře, že u paní z Maintenon zvítězila nad zastřenými úskoky pana du Maine a nad jeho půvaby, které ji okouzlovaly. Získala ji, pohnula ji, přiměla ji, aby promluvila s králem, obleženým ze všech stran, k němuž nikdo jiný než ona nedokázal proniknout ve prospěch pravdy a jeho vnuka. Princezně se to podařilo do té míry, že dokázala zázrak.

Od chvíle, kdy propukla aféra arcibiskupa z Cambrai,[4] viděla paní z Maintenon, které se nepodařilo pana z Beauvilliers svrhnout, vévodu jen při vzácných náhodách a ještě vzácněji s ním prohodila několik obecných slov. Nikdy však s ním nebyla o samotě ani na okamžik; vždy ho pokládala za nepřítele. Při této příležitosti ji touha

4. **Vysvětlivka:** Spor o kvietismus, v němž Fénelon, arcibiskup z Cambrai, hájil svou knihu *Vysvětlení zásad svatých*, odsouzenou papežem roku 1699; paní z Maintenon se tehdy obrátila proti němu i proti jeho přátelům, vévodům z Beauvilliers a z Chevreuse.

posloužit princezně a princi přiměla, že si přála soukromý rozhovor s vévodou, aby se s ním dohodla a dobře se poučila o faktech. Měla jich s ním několik, průběžně mu svěřovala, co se v té věci odehrávalo mezi ní a králem, a uvažovala s ním o tom, co by bylo třeba říci a udělat. Nebylo to tak, že by mu odpustila, že zůstal v úřadě navzdory jí: to uvidíme na svém místě. Ale dokud potřebovala jeho rozhled a jeho součinnost, po celé to tažení se mu upřímně svěřovala ve všem, co se týkalo jeho událostí a následků, a i on toho využil se stejnými záměry a dohadoval se s ní o všem se stejnou důvěrou. Při tom všem jsem nebyl paní z Maintenon ani jednou jmenován, ani ona mne nejmenovala, ale věděl jsem všechno, co se z její strany dělo, od pana z Beauvilliers a od paní z Nogaretu. Paní z Maintenon krále otřásla a pak ho popíchla tím, že ho zpravila o dopisech a o všem, co se rozšiřovalo. Promluvil o tom v plné státní radě a s jistým zápalem se ptal, zda o nich nikdo neslyšel. Odpověděli mu poněkud tápavě, že viděli jen ten Alberoniho; a když král projevil zvědavost jej vidět, Torcy, který byl — bojácně, ale z celého srdce — rozhořčen vším, co se zveřejňovalo, a který se jím snad, varován Beauvilliersem, pro všechny případy opatřil, jej vytáhl z kapsy a na králův rozkaz ho přečetl.

Král se rozhorlil, avšak přece jen trochu šetřil pana z Vendôme, a dosti přísně se zeptal Chamillarta, proč mu o těch dopisech nic neřekl. Ten se z toho vyvlékl tím, že popřel, že by je viděl; ale okamžitě dostal od krále rozkaz napsat jeho jménem důrazné dopisy Vendômovi, jeho Alberonimu (to bylo královo slovo), Crozatovi a jeho zeti (i to byl králův výraz), a těm třem posledním, že by si zasloužili trest, a rozkaz zachovávat mlčení. Zvlášť Crozatovi zákaz ukazovat komukoli dopis hraběte z Évreux; a to bylo ihned vykonáno. Nechápu, jak se mohlo zapomenout na Campistrona. Král snad cítil, že závažnost jeho zločinu vyžaduje víc než slova, a chtěl Vendômovi ušetřit trest, který by dopadl na něj. Ministři, bojácní, se ze své strany spokojili s tím, že odpovídali, a neodvážili se nic říci sami od sebe. Takový byl strach z Vendôma a jeho kabaly až v králově radě a tak nízko byla stlačena pravda i monseigneur vévoda z Bourgogne v samotném důvěrném kabinetu krále, svého děda.

Crozat vyvázl lépe díky prozíravosti paní z Bouillonu, o níž jsem se zmínil. Pan z Bouillonu se právě vracel z Turenne, kam si vyjel a kde si dopřál přízemní zadostiučinění upálit maršála z Noailles v podobizně ze slámy a lepenky, obkročmo usazeného na jeho zámečku v Ayen, tak jako Angličané každý rok v Londýně pálí slaměného papeže. Byli tehdy na vrcholu nevraživosti ve svém věčném sporu o lenní svrchovanost a práva Turenne. Pan z Bouillonu zastihl celý ten povyk. Když ho žena zpravila o tom, co udělala, rozšiřovali druhý dopis hraběte z Évreux, o němž pevně tvrdili, že je jediný, který jejich syn napsal, a ten pravý; ten dopis, aniž by mluvil o generálech, říkal pouze, že nic není ztraceno a že armáda má osmdesát tisíc mužů, plných odvahy, a držel se těchto obecností, aniž by se do čehokoli pouštěl. Kárali neopatrnost hraběte z Évreux a pan z Bouillonu ten dopis donesl králi a přednesl mu obhajobu — v té měli všichni z jeho rodu díky potřebě a častému užívání velkou zkušenost. Ale

tento druhý dopis říkal příliš málo, než aby mohl projít jako první. Našli se dobročinní lidé, kteří to dali pocítit králi a paní z Maintenon a vyprávěli jim o politickém a moudrém kousku paní z Bouillonu, takže se nenechali napálit. Monseigneur vévoda z Bourgogne se však napálit nechal, nebo se nechat chtěl, až do konce. Přijal omluvy a ujišťování hraběte z Évreux a snažil se mu pomoci zapomenout na trpkost důtky, kterou mu král dal udělit, tím, že mu projevoval laskavosti a vyznamenání, které proti princi vzbudily podivné pohoršení a ochladily vůči němu armádu i mnohé z těch, kdo u dvora stáli na jeho straně.

Kabala byla ohromena, když viděla, jak paní z Maintenon unikla panu du Maine a oddala se vévodkyni z Bourgogne, i tím, co král řekl v radě, což se právem pokládalo za plod toho, a dopisy, jež dostal Chamillart rozkaz napsat. Ale po úvaze shledali, že to málo, co král řekl a udělal, jen málo odpovídá tomu, co dlužil svému vnukovi, i tomu, co vždy přiznával moci, kterou nad sebou nechal paní z Maintenon nabýt. Usoudili z toho, že král byl spíše stržen než rozhořčen a že vytrvají-li pevně, uvedou ho do úzkých mezi jeho tak rozhodnou zálibou v panu du Maine, v panu z Vendôme, v levobočcích vůbec a ve svých předních lokajích zvlášť na jedné straně a jeho navyklou povolností vůči paní z Maintenon a zábavnou náklonností k vévodkyni z Bourgogne na straně druhé; a že vydrží-li tak, jak začali, král se nebude ani tak dávat strhnout jednou či druhou, jako spíš bude jimi obtěžován a unaven, a to snad natolik, že jim zavře ústa. V nejhorším případě viděli, že jakýmkoli jiným jednáním by jejich záměry vyšly vniveč; obětovali tomu tedy všechno a ještě víc přidali do kroku v šíření těch dopisů a všeho nejukrutnějšího, co dokázali vymyslet, pod tou nejzáludnější lstí. Byli příliš dobře vedeni, než aby se zmýlili. Bloin a pan du Maine krále dobře znali; obléhali ho; rád se jimi nechával obléhat; záliba i zvyk tu byly. Křik vévodkyně z Bourgogne sílil, jak kabala zesilovala své údery; paní z Maintenon ji podporovala a krále to tak omrzelo, že princeznu nejednou tvrdě vyhuboval a vyčítal jí, že její náladovost a jedovatost už nelze snést. Tato rána dolehla až do Flander. Chamillart, ovládaný Vaudemontem a jeho neteřemi a tak opojený vévodou du Maine a panem z Vendôme, jejichž nejživějším zájmem bylo dovršit naprostou zkázu mladého prince — tím nutnější dovršit ji, čím veřejněji byla započata —, Chamillart, pravím, se dal přimět k tomu, že napsal monseigneurovi vévodovi z Bourgogne [dopis], v němž mu, zapomínaje, kým jeden i druhý jsou, radil, aby s panem z Vendôme dobře vycházel.

Tento dopis měl celý ten účinek, v jaký doufali ti, kdo jej zosnovali. Monseigneur vévoda z Bourgogne, tak skvělý u Nijmegenu s maršálem z Boufflers a u Brisachu mezi Tallardem a Marsinem,[5] byl od počátku tažení sklíčen protivenstvími a troufalým jednáním, jež si vůči němu Vendôme okázale dovoloval. Byl vychován v hrůze

5. **Vysvětlivka:** Roku 1702 velel vévoda z Bourgogne s maršálem z Boufflers ve Flandrech a zatlačil nepřítele až k Nijmegenu; roku 1703 dobyl Brisachu na Rýně.

z krále — říci „v bázni“ by bylo málo — a ta se vztahovala i na ty, kdo měli královu náklonnost a důvěru, a to do té míry, že nemohl pochybovat, že Vendôme je má. Jeho rozvážnost ho činila nedůvěřivým k sobě samému a jeho krajní zbožnost, ještě však málo osvícená až k potřebnému rozlišování, ho zmenšovala a zužovala. Citlivý, jak byl, byl Vendômovým chováním vůči sobě a dvěma výroky, které měl Vendôme tu drzost mu veřejně adresovat, z náboženských důvodů držen na uzdě tím pevněji, čím větší hněv a rozhořčení nad tím pojal. Gamaches a d'O nebyli jeho důvěrníky a nebyli by se k tomu ani hodili, a v armádě neměl nikoho, komu by otevřel srdce a od koho by získal radu.

Dopisy pana z Beauvilliers byly jako on sám plné zbožnosti, umírněnosti a míry; o dopisech vévodkyně z Bourgogne neměl stejné mínění. Jiné nedostával a byl ponechán svému zármutku a svým úvahám. Rozpaky, v nichž se ocitl, změnily jeho vnější vystupování, které se do té doby armádě tolik líbilo. Zavíral se ve svém kabinetu a psal dlouhé dopisy, ukazoval se málo. Vážnost a rozpačitý výraz vystřídaly veselou a otevřenou tvář, kterou míval předtím. Ten Chamillartův dopis, který přišel v souzvuku s královou nevolí vůči vévodkyni z Bourgogne — ona mu ji nezamlčela, aby jí nepřičítal, že pro něj dělá méně, než může —, ho stáhl do sebe ještě víc a ponořil do hořkosti, která byla patrná. Pozvolna se sblížil s Vendômem, který k němu podle svého zvyku chodil se vztyčenou hlavou a který, využívaje jeho mírnosti, měl tu drzost brávat s sebou Alberoniho. Mladý princ okázale víc mluvil s Vendômem, a dokonce i s Alberonim, když se k tomu naskytla příležitost. Tato změna — na jedné straně samotářství, na druhé tato slabost — měla v armádě neblahý účinek. Ti, kdo se nejvíce vzepjali ve prospěch pravdy a monseigneura vévody z Bourgogne, se začali doopravdy bát a mlčet, méně k němu chodit a sbližovat se s panem z Vendôme; a většina armády, která vidí jen povrch, začala mladého prince kárat, abych neřekl hůř. Ti, kdo byli vždy proti němu, si začali gratulovat a urážet ho; a kabala jásat nad tím, jak se jí vyplatila vytrvalost, ještě drzeji než kdy jindy využívat situace, potichu šířit Chamillartovu radu monseigneurovi vévodovi z Bourgogne a králův odbyt vévodkyni z Bourgogne, navzdory podpoře paní z Maintenon, o níž se opovážili doufat, že jí svou drzostí imponují a přinutí ji, aby s nimi jednala opatrně.

Monseigneur vévoda z Bourgogne, který dobře cítil, že jeho změna chování k panu z Vendôme se nebude líbit vévodkyni z Bourgogne ani těm, kdo mu přáli, se jí z toho omluvil Chamillartovou radou, kterou se podle něho Chamillart nemohl odvážit z vlastní hlavy a která v něm vzbudila obavu, že nevyhoví-li jí, bude potupně odvolán. Tu jsem vévodům z Beauvilliers a z Chevreuse ukázal na ten dopis tak jasně, že se přes všechny své skrupule a svou křesťanskou lásku nemohli nevzdát zřejmosti záměrů a cíle mužských i ženských vůdců kabaly. Vévodkyně z Bourgogne byla na Chamillarta rozhořčena do krajnosti a nikdy mu neodpustila jeho dopis manželovi ani zhoubné následky, které měl.

Byl jsem průběžně zpravován, a to o všem, tak jako jsem já zpravoval stranu, k níž jsem patřil, a zařídil jsem se tak, abych byl zpravován i o straně druhé, a to rozhovory s Chamillartem, před nímž jsem se ovšem ukazoval bez zastírání, a prostřednictvím dosti neutrálních lidí, kteří přesto věděli mnoho a kteří se přede mnou neskrývali, ačkoli jsem se zcela veřejně ukazoval takový, jaký jsem byl, až do té míry, že jsem se často velmi vášnivě přel. Přitom mě Chamillart velice trápil. Jeho zaslepenost mě dráždila; bál jsem se o něho, neboť ačkoli byl důležitou stranou, byl přece ve srovnání s levobočky, Lotrinskými a lokaji stranou slabou, a už tak byl špatně zapsán u paní z Maintenon, od níž ho toto jednání ještě víc vzdalovalo. Hněv vévodkyně z Bourgogne mě o něj vylekal. Upozornil jsem jeho dcery na jeho hloupost a na hněv princezny. Opojení jim zatemňovalo rozum; tvrdily mi, že jsem špatně zpraven. Nakonec paní Dreuxová něco zpozorovala; promluvila s vévodkyní z Bourgogne, která se přetvařovala, a malá Dreuxová věřila, že je všechno v bezpečí. Vendôme, který se to dozvěděl, neuvažoval stejně, jakkoli byl pyšný. Princova zbožnost a bojácnost ho uklidňovaly, ale znepokojovalo ho, co se k němu doneslo o vévodkyni z Bourgogne a o paní z Maintenon, nově rozhořčených tímto dopisem, které to nekladly za vinu jen Chamillartovi. Bál se uražené Italky,[6] která v tom, že je uražena, nacházela tolik cti a potlesku, která získala paní z Maintenon pro své zájmy, která s ní sdílela urážku i hořkost z toho, že byly přemoženy ve vlivu, a která byla s ní a pod jejím vedením tak důvěrná s králem a měla k němu přístup v každou hodinu. Tyto úvahy měly na vévodu z Vendôme dost moci, aby ho snížily k tomu, že monseigneurovi vévodovi z Bourgogne projevil svou nelibost nad tím, že vévodkyně z Bourgogne o něm mluví tak málo zdrženlivě, a — aniž by sestoupil k jakékoli omluvě či ospravedlnění čehokoli — ho požádal, aby jí o tom napsal, protože on sám se to udělat neodvažuje. Drzost tohoto kousku ukazuje, jaké pohrdání přivolává bojácnost a špatně chápaná zbožnost i na bohy tohoto světa. Zároveň byl Vendôme obratný i smělý: smělý v tom, že aniž by sám jakkoli splnil svou povinnost, použil toho, jemuž byl tolik a v tolika ohledech zavázán, toho, kvůli němuž princeznu urazil, k tomu, aby mu u ní udržel otevřené dveře k výslovné omluvě nebo k neurčitému projevu úcty, podle toho, jak by se mu zachtělo; obratný v tom, že poté, co si v jeho vlastní armádě s tak křiklavým pohoršením podrobil prince, otevřeně získal na svou stranu Paříž, dvůr a téměř všechny provincie a porazil princeznu ve vlivu uprostřed dvora i v králově nejdůvěrnějším okruhu, nabízel jí cestu ke smíření, přinejmenším zdánlivému, a namlouval si, že ji tím spíš možná neodmítne, že dobře věděl o výčitkách, které už musela snést; a že odmítnutí přijmout ho skrze tento projev úcty by jí mělo dát obávat se dalších, zatímco král by byl jemu vděčný, že prokazuje jeho vnučce toto podřízení plné zdánlivé skromnosti. Byl to, po pravdě řečeno, velký výkon politiky. Nejpře-

6. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Bourgogne byla dcerou Viktora Amadea, savojského vévody (pana Savojského), vládnoucího také Piemontu s Turínem; odtud Saint-Simonovo „Italka".

kvapivější je, že monseigneur vévoda z Bourgogne neměl sebemenší námitky, aby ten vzkaz vyřídil. Byl přijat tak, jak si zasloužil. Odpověděla manželovi, že ho prosí, aby byl přesvědčen, že Vendôma nikdy nebude milovat ani si ho vážit, a aby mu od ní vyřídil, že ona nic neříká a že neví, proč s ním o ní kdo mluvil. Pak ještě vévodovi z Bourgogne dodala, že nic jí nedá zapomenout na všechno, co Vendôme proti němu udělal, a že je to člověk na světě, k němuž bude vždy chovat největší odpor a pohrdání. Uvidíme, s jakou odvahou dokázala své slovo dodržet. Vendôme pochopil ze strohosti odpovědi, na čem je. Proto také nešel dál. Jeho pýcha mohla litovat, že zašel i jen tak daleko.

Kapitola osmnáctá

Harcourtova intrika o ministerský úřad. — Skryté pohyby maršála z Villeroy. — D'Antinovo postavení, záměry a úskoky. — Povaha, záměry a úskoky paní Vévodkyně a její odcizení paní vévodkyni z Bourgogne a paní vévodkyni z Orléans. — Vévodkyně z Villeroy důvěrnou přítelkyní paní vévodkyně z Orléans a ve velké přízni u paní vévodkyně z Bourgogne. — Povaha vévodkyně z Villeroy a její cesty. — Důvody ke spojenectví mezi paní vévodkyní z Bourgogne a paní vévodkyní z Orléans. — Chování paní Vévodkyně k paní vévodkyni z Bourgogne. — D'Antinovy rozpaky mezi paní Vévodkyní a paní vévodkyní z Bourgogne. — Nakonec si udrží dobré vztahy s oběma.

Tyto velké intriky zplodily menší. Harcourt, který byl v Normandii, ochladl ve vztahu s paní z Maintenon, jejíž vrtkavá povaha bývala taková, že si bez důvodu někoho oblíbila, pak mu začala důvěřovat, a bez příčiny ho zase nechala být. Nevěděl jsem, zda to mělo ještě jiné důvody, ale Harcourtovu ctižádost to velmi trápilo. Usoudil, že se mu v těchto podivných příhodách naskýtá příležitost, které je třeba se chopit, a přijel do Fontainebleau, aniž ho tam kdo čekal. Přidat se k vládnoucí klice nebylo cestou, jak se znovu dostat do důvěrnosti s paní z Maintenon; prohlásit se odpůrcem té kliky také ne — vévodové z Beauvilliers a z Chevreuse by mu v tom příliš překáželi. Byl o všem zpraven, i o tom, jak to právě stojí s Chamillartem. Jeho cílem bylo vždy ministerstvo; lichotil si, že ho dosáhne na Chamillartův účet. Aby se tam však dostal, nesměl si znepřátelit pana du Maine, jehož chráněncem byl odjakživa a který byl duší a hlavní hybnou silou Vendômovy kliky. Rozhodl se tedy hrát dobrého občana, který podléhá svým obavám a spěchá na pomoc. Ve Fontainebleau zastihl Catinata, který tam byl povolán a s nímž měl král několik porad, méně o Flandrech než o Savojsku, kde byl maršál z Villars často v úzkých. Harcourt se obratně snažil vzbudit dojem, že byl povolán také, a nanejvýš ho trápilo, že se mu to nepodařilo a že se nedokázal dostat ke králi mezi čtyřma očima. Paní z Caylus, jeho dobrá přítelkyně a vlastní sestřenice, do Fontainebleau nepřijela a velmi mu chyběla. Místo ní se ponížil k tomu, že se dvořil paní z Heudicourt,[1] ba i paní z Dangeau, před nimiž mu bylo snadné hrát si na vojevůdce a politika. Svými úvahami je přesvědčil tak dokonale a naplnil je tak horoucími obavami, že nedaly paní z Maintenon pokoj, dokud s ním nepromluvila. Cestu tedy nevykonal nadarmo a vrátil se, jak mohl, k tomu, aby se k té svatyni znovu přiblížil.

Z druhé strany se potichu činil jiný muž, který, unaven tím, jak se noří do zoufalství, nabíral dech až k radosti a pýše, úměrně tomu, jak rostlo nebezpečí ve Flandrech

1. **Vysvětlivka:** Paní z Heudicourt (Bonne de Pons), stará přítelkyně paní z Maintenon.

a chyby toho, kdo měl napravovat chyby jeho.[2] Ze svého sídla ve Villeroy, kde se usadil na dobu pobytu dvora ve Fontainebleau, podnikal do Fontainebleau krátké a vzácné cesty, a žádnou nepodnikl, aniž by s ním paní z Maintenon v největším tajemství nemluvila u sebe, ve svém domě ve městě. Vždy si k němu uchovala náklonnost a úctu a byla kvůli Flandrům tak vyděšená, že se chytala čehokoli. Žádala od něho spisy o této válce, které jí dával předávat prostřednictvím Desmaretse, svého odvěkého přítele. Maršál, jemuž nebylo neznámo, jak to s ní Vendôme i Chamillart mají, tvrdě útočil na oba; Harcourt a on si tak navzájem, aniž o tom věděli, potvrzovali, co jeden i druhý dělali. Chamillartovi velmi uškodil a líbil se víc než Harcourt, protože vůči vévodovi z Vendôme nezachovával vůbec žádnou míru. Tento tajný styk trval po celé flanderské tažení a kolébal Villeroye nejpříjemnějšími nadějemi, ačkoli na králi nepozoroval žádnou příznivou změnu. Měl na své straně ještě vévodkyni z Bourgogne; spojovala je společná nenávist ke dvěma mužům, kteří jim byli odporní. Opíral se o svou snachu, která byla, jak brzy povím, v důvěrném přátelství s vévodkyní z Bourgogne, a o všem ho zpravoval jeho syn, který tehdy konal službu kapitána tělesné gardy. Tak tento maršál, tak hluboko zasypaný, začínal z dálky spatřovat denní světlo a nevzdával se ani nejvelkolepějších obratů štěstěny.

D'Antin nebyl z těch, kdo by si kladli nejnižší cíle. Zakotven díky možnostem, které mu dával jeho úřad, nehnul se z vnitřních kabinetů, a kromě hodin králova vstávání a uléhání nebyli ani králově první komorníci výsadnější ani o mnoho pilnější než on. V těch zvláštních chvílích si král, často tížen mlčením, které si jinde ukládal, ulevoval několika slovy o novinkách, jichž se d'Antin chápal; a jakožto velmi dobrý voják, jímž byl v bezpečné vzdálenosti od válečných nebezpečí, neměl potíž zazářit mezi komorníky, ba ani před oběma levobočky, zmocnit se rozhovoru a protahovat ho, tím spíš, že král, často znepokojený, rád poslouchal, jak rozumně rozpráví o pohybech vojsk a o rozepřích ve Flandrech. Dokonce i když Chamillart v tu dobu přinášel zprávy, d'Antin se směle přiblížil, a když se rozložila mapa, okamžitě se jí zmocnil a ukazoval na ní, co se hledalo, a často i to, co se chtělo říct; a nevynechal příležitost, aby dal vyniknout svému nadání, vždy s patřičnou dávkou lichotek.

Tak skvělé postavení ho brzy učinilo vlivným u obou stran, které od něho chtěly znát podrobnosti, ale nekonečně víc u vévodkyně z Bourgogne než u stoupenců pana z Vendôme, kteří se snadno všechno dozvídali od komorníků a od pana du Maine, před nímž slabost, kterou k němu král měl, tajila jen málo věcí. Vévodkyně z Bourgogne viděla, že se král ohledně Flander má před ní na pozoru a že se kvůli ní v té věci nesvěřuje paní z Maintenon tak jako téměř ve všem ostatním. Komorníci patřili panu du Maine a Bloinovi, několik z nich přímo panu z Vendôme, téměř žádný paní z Maintenon, která je skoro nikdy neviděla — kromě Fagona, který jako

2. **Vysvětlivka:** Totiž vévody z Vendôme, který převzal velení ve Flandrech po Villeroyově porážce u Ramillies (23. května 1706).

čestný muž oplakával, co viděl, ale jako politik se držel v mezích toho, co ho nekompromitovalo. Mladá princezna se tedy uchýlila k d'Antinovi. Jednala s ním s větším vyznamenáním. Pocítil to a jako obratný muž pochopil, že je třeba si ji naklonit; že to může učinit, aniž by popudil vůdce druhé strany, s nimiž se všemi byl spjat tak dávno nebo tak přirozeně; že by ho princezna mohla časem vynést k nejvyšším věcem, kdyby dovedl v pravou chvíli využít vášně, která ji tehdy cele zaměstnávala a která zasluhovala jeho pozornost tím spíš, že paní z Maintenon tutéž vášeň sdílela s ní. Začal jí tedy podávat zprávy o všem, co si přála, a rázem se dostal do postavení, kdy ji varoval a byl zasvěcen do jejích důvěrností. Ta hra se mu vydařila natolik, že princezna, která si právem cenila jeho ducha a schopností, se mu svěřovala s dopisy svého manžela, některé mu dokonce ukázala a radila se s ním o svých nejdůležitějších odpovědích.

Toto všechno jsem věděl od paní z Nogaretu, která mi z rozkazu vévodkyně z Bourgogne často sdělovala d'Antinovy rady a ptala se mě, co si o nich myslím. Hnal to se svými chválami, smíšenými s radami, tak daleko, že se odvážil kráčet, i když jen zlehka, ve šlépějích abbého z Polignaku. Toto dvojí počínání ji nijak nezaujalo, ale nebylo ani takové, aby ji urazilo. Vnikl k ní v hodinách důvěrného styku, pravidelně docházel k její hře a pokoušel se touto cestou proniknout až k paní z Maintenon, což se mu však pro krajní uzavřenost této svatyně příliš nedařilo. Jist si levobočky i komorníky, jist také, že vévodkyně z Bourgogne a skrze ni paní z Maintenon mu nebudou nepřátelské, nemyslel na nic menšího než na Chamillartovo místo, neboť měl příležitost projednávat s králem všechno nejznepokojivější a nejchoulostivější, co se týkalo války, postupně se do toho vkládat víc a víc a svrhnout ministra, jemuž se nedařilo, již zbaveného financí, upadlého v nemilost u paní z Maintenon a bez naděje na návrat do přízně vévodkyně z Bourgogne. Harcourt a on byli tak sokové, aniž o tom věděli; d'Antin však měl mnohem lepší karty díky tomuto přímému a ustavičnému styku s králem, k němuž ten druhý nemohl dosáhnout ani vzácnými audiencemi. Když říkám, že oba měli spadeno na Chamillartovo místo, musím se vysvětlit. Nešlo o jeho úřad. Král, zvyklý obsazovat tyto úřady lidmi nízkého původu, aby je mohl vyhnat jako lokaje, kdyby se mu zachtělo, a aby jim jejich moc nevynesla příliš vysoké a obtížné postavení, by nikdy neudělal státním sekretářem velmože. Ani oni si nepředstavovali, že by krále od této politiky odvrátili, a Harcourt byl příliš pyšný, než aby chtěl být prvním státním sekretářem ze stavu šlechty, jaký kdy ve Francii byl. Oba však mířili do rady, s dohledem nad válkou, bezprostředním a nadřazeným tomu, kdo by po Chamillartovi nastoupil.

Pln těchto nadějí uháněl d'Antin lehce svou drahou, když paní Vévodkyně zpozorovala, že jeho spojení s vévodkyní z Bourgogne přesahuje hru a lehkovážnou zábavu, a velmi ji to popudilo. V znetvořené postavě, což však bylo málo znát, byla její tvář vytvořena nejněžnějšími amorky a její duch byl stvořen k tomu, aby si s nimi pohrával podle libosti, aniž by jim podléhal. Každá zábava se zdála být její; byla nenucená

se všemi a měla umění, aby se každý cítil volně; nebylo na ní nic, co by přirozeně nesměřovalo k tomu, aby se líbila, s nevýslovným půvabem až v nejmenších úkonech a s duchem stejně přirozeným, který měl tisíc kouzel. Ač nikoho nemilovala a všichni o tom věděli, nedalo se ubránit tomu, aby se o ni člověk neucházel, ani tomu, aby se — a to i lidé jí nejcizejší — nepřesvědčovali, že u ní uspěli. I lidi, kteří měli nejvíc důvodů se jí bát, spoutávala, a ti, kdo měli nejvíc důvodů ji nenávidět, si je museli často připomínat, aby odolali jejímu kouzlu. Nikdy ani stopa rozladění, v kteroukoli dobu; veselá, rozjařená, žertovná s nejjemnějším vtipem, nezranitelná překvapeními a nepříjemnostmi, volná i ve chvílích nejtíživějších a nejstísněnějších — mládí strávila v lehkovážnosti a v rozkoších, které ve všech směrech a pokaždé, když mohla, přecházely v prostopášnost. K těmto vlastnostem přistupovalo mnoho ducha, smysl pro kliky a pro záležitosti a poddajnost, která ji nic nestála; ale málo rozvahy ve věcech dlouhého běhu; byla pohrdavá, posměšná, kousavá, neschopná přátelství a velmi schopná nenávisti, a pak zlá, pyšná, nesmiřitelná, plodná v černých úskocích a v nejkrutějších písních, jimiž vesele častovala osoby, které zdánlivě milovala a které s ní trávily život. Byla to básnická siréna, která měla všechna její kouzla i nebezpečí; s věkem přišla ctižádost, ale zálibu v rozkoších neopustila, a ta lehkovážnost jí dlouho sloužila k zakrývání toho, co bylo vážné.

Monseigneurova pozornost a tak okázalá náklonnost k ní, kterou získala na úkor nevelkého ducha, náladovosti a kousavosti paní princezny de Conti, jí dodávaly váhy. Jinde jsme viděli její důvěrné spojenectví s Choinovou a s neteřemi pana z Vaudemontu, než se mezi sebou začnou požírat o to, která si udrží úplnou moc nad Monseigneurem, až se stane pánem. Nemohla tedy mezitím mít jiné záměry než ony, zvláště pokud jde o monseigneura vévodu z Bourgogne; ostatně viděla, že tím může za všech okolností hrát velkou roli. Potřebovala to také vzhledem k panu Vévodovi, žárlivému, hrubému, divokému, nesnesitelné a kruté povahy, kterého vůči ní po dlouhou dobu krotila touha velet armádám a vždy strach z krále, a kterého měla tak naléhavý zájem udržet stále v týchž mezích. Paní princezna de Conti se stala úplně bezvýznamnou a vévodkyně z Orléans zhruba také, ač měla vše, co může zajistit velkou váhu; ale není čas se o ní rozepisovat. O druhé princezně de Conti, o paní Princezně ani o Madame nebyla nikdy v ničem řeč: žádná z nich nikdy v ničem neexistovala. Byla to tedy jedině vévodkyně z Bourgogne, kdo paní Vévodkyni zastiňoval. Byla roztomilá a mnohem mladší než ona, a tak nemohlo být jinak, než že se po ní ohlíželi, a to i otroci, které paní Vévodkyně počítala mezi své. Nangis mimo jiné se někdy stával podívanou pro toho, kdo měl dost dobré oči, aby se z ní těšil — a nebylo to potěšení malé; jejím nejpohodlnějším a nejobvyklejším jevištěm bylo Marly.

Hodnost, která sahala do oblak, srážela až k samé zemi božstvo tak zvyklé jím být; a ačkoli paní Vévodkyně zanedbala obtížnou důvěrnost, nesnášející se se svobodou a s rozkošemi, důvěrnost, kterou si vévodkyně z Bourgogne osobně získala u krále a u paní z Maintenon, ji ustavičně přiváděla k zoufalství. Její plány s Monseigneurem

jí byly dalším takovým zdrojem. Obávala se z té strany všeho od mladé princezny, která se celá snažila se mu zalíbit, v čemž uspívala, a o níž měla důvod se obávat, že si našla cestu k jeho srdci. Jsouc paní sama sebe, nedala nic znát. K povinným projevům úcty a respektu přidala všechny, které považovala za vhodné, aby se dostala do dobrého poměru s vévodkyní z Bourgogne. Velkou vadou této princezny byla nesmělost. Jinde se o ní rozepíšeme víc. Nahnali jí strach z toho, co se skrývalo pod kouzlem paní Vévodkyně. Odpovídala tedy na její vstřícnost jen s chvěním, velmi zdvořile, ale nic víc, a tato zdrženlivost byla pro paní Vévodkyni další pobídkou, aby ji přemohla. Tento záměr zmařila jiná intrika.

Vévodkyně z Villeroy strávila první léta svého manželství v jakémsi ústraní a u dvora byla skoro jako by tam nebyla, z důvodů, které si zde nezaslouží místo. Vévodkyně z Orléans vedla život velmi spořádaný a velmi vzdálený rozptýlení a rozkoším. Dámy se před příchodem vévodkyně z Bourgogne rády rozdělovaly mezi tři králové dcery a přikláněly se víc k jedné než ke dvěma ostatním. Maršálka z Rochefortu,[3] dvorní dáma vévodkyně z Orléans, měla vévodkyni z Villeroy v hrsti — byla tak důvěrnou přítelkyní jejího otce, jejího bratra a celé její rodiny; a volnost jejího domu se té mladé novomanželce líbila mnohem víc než nucenost, v níž se domnívala být u své tchyně, která ani nebyla vždy u dvora. Toto spojení ji přirozeně uvedlo i do spojení s vévodkyní z Orléans. Obě si padly do noty a uzavřely těsné přátelství, které zůstalo navždy důvěrné. Nakonec maršál z Villeroy, jako by měl předtuchu své nemilosti, ve skutečnosti však znechucen tím, že vidí snachu zavřenou u vévodkyně z Orléans, a žárlivý na to, že vidí několik mladých žen, a snad i paní ze Saint-Simon a paní z Lauzunu,[4] přijaté do blízkosti vévodkyně z Bourgogne, k níž se v takové důvěrnosti pouštělo jen velmi málo žen, požádal paní z Maintenon o tutéž přízeň pro svou snachu, a ta mu ji ihned poskytla. Maršálka z Estrées, která vždy po někom blouznila jako milenec po milence, pojala tam k vévodkyni z Villeroy takové přátelství, že se od ní nemohla odtrhnout. I nejkratší odloučení se nahrazovala dopisy a dárky. Tato důvěrnost spojila vévodkyni z Villeroy se všemi ženami z rodu Noailles a s paní d'O a brzy skrze ně s vévodkyní z Bourgogne, a to tak pevně, že když se záliba maršálky z Estrées brzy nato změnila, jak se jí to stávalo vždycky, zůstala vévodkyně z Villeroy sama za sebe jakousi oblíbenkyní a zůstala jí od té doby navždy.

Počínala si pečlivě, moudře a rozvážně, ba i důstojně. Byla to osoba velmi málo duchaplná, ale rozumná, prozíravá, uvážlivá ve svém chování, hrdá, odvážná, upřímná a pravdivá, velmi povýšená, velmi nevyrovnaná, velmi náladová, ba ráda i hrubá, která milovala velmi málo lidí, ale o to víc lnula k tomu, co milovala, a která podle příkladu svého strýce, arcibiskupa z Remeše, tak otevřeně a tak veřejně uznávala skrom-

3. **Vysvětlivka:** Vdova po maršálovi z Rochefortu, blízká přítelkyně ministra Louvoise, otce vévodkyně z Villeroy.

4. **Vysvětlivka:** Manželka pana z Lauzunu, mladší sestra paní ze Saint-Simon.

nost svého původu,[5] že tím velmi často uváděla lidi do rozpaků. Byla vysoká, v ramenou trochu zvednutá, měla ošklivé zuby a nepříjemný smích, a přitom nejvznešenější, nejušlechtilejší a nejimpozantnější vzhled a tvář velmi zvláštní a velmi krásnou. Nikdo tolik nezdobil dvůr a slavnost a výborně tančila. Král, který si i při smýšlení velmi odlišném od smýšlení svého mládí stále uchovával zálibu a náklonnost k roztomilým ženám, zahrnul vévodkyni z Villeroy do slavností a cest do Marly, nejprve z ohledu k maršálovi z Villeroy a po jeho nemilosti kvůli ní samé.

Paní Vévodkyně nikdy nedokázala vévodkyni z Orléans odpustit hodnost a pocty, které ji tak výrazně odlišovaly od princezen krve.[6] Ať tato vůči své sestře dělala cokoli, druhá se od ní vždy držela stranou. Jejich sblížení při smrti paní z Montespan nemělo trvání. Tentýž odstup se nízce přenesl i na jejich oblíbenkyně. Vévodkyně z Villeroy se vůči paní Vévodkyni nijak nekrotila a ta ji zase nešetřila. Její přízeň u vévodkyně z Bourgogne jí nevnukla nic příznivého pro paní Vévodkyni. Paní d'O si už dlouho přála navázat spojení mezi vévodkyní z Bourgogne a vévodkyní z Orléans; ale její politika, pro kterou se všeho bála a všechno šetřila, ji v postupu brzdila. Vévodkyně z Villeroy, smělejší, si usmyslila, že se jí to podaří, a měla z toho všechnu čest. Obě princezny si příliš nerozuměly, a přesto jejich velmi opravdové spojení trvalo stále.

Netečnost, strojenost a vždy odměřené ohledy jedné, živost a volnost druhé a krajní nesmělost obou potřebovaly třetí osoby, které by to spojení udržovaly; uvidíme jeho postup a plody. Obě na něm již měly zájem. Spojení, po němž vévodkyně z Bourgogne toužila s paní princeznou de Conti kvůli Monseigneurově náklonnosti k ní, se brzy změnilo v pouhou zdvořilost, když se Monseigneurova náklonnost změnila. Cítila královu slabost pro jeho dcery a neodvažovala se vzdálit od všech najednou. Nebylo jí neznámo, že paní Vévodkyně se snaží způsobit jí potíže u krále a u Monseigneura kvůli tomu, že neodpověděla na vstřícnost, které se jí od ní dostalo, a vylíčit ji v jejich očích jako tu, která princeznami pohrdá. Zbývala tedy už jen vévodkyně z Orléans, jejíž poněkud zvláštní přátelství mohlo tyto stížnosti vyvrátit; a hodila se k tomu tím lépe, že její chování bylo bezúhonné a že vévoda z Orléans byl bratrem matky vévodkyně z Bourgogne.[7] Vévodkyně z Orléans k tomu měla ještě naléhavější důvody: osamocená uprostřed dvora, manželka z donucení prince tak vysoko nad ní, který se chlubil lhostejností k ní a tím, že je vždy okázale zamilován jinde, obtížená třemi dcerami, z nichž nejstarší začínala svým věkem tížit a jimž její původ zavíral jakékoli zaopatření v Německu — všechno ji nutilo udělat nemožné, aby tu nejstarší provdala za vévodu z Berry, a k tomu ji mohlo přivést přátelství vévodkyně

5. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Villeroy byla dcerou ministra Louvoise z úřednického rodu Le Tellierů; její strýc Charles-Maurice Le Tellier, arcibiskup z Remeše, byl Louvoisovým bratrem.

6. **Vysvětlivka:** Jako manželka vnuka Francie měla vévodkyně z Orléans vyšší hodnost a pocty než princezny krve, k nimž jako manželka prince krve patřila paní Vévodkyně.

7. **Vysvětlivka:** Matka vévodkyně z Bourgogne, Anna Marie Orleánská, byla dcerou Monsieura z jeho prvního manželství, a tedy nevlastní sestrou vévody z Orléans.

z Bourgogne. Paní Vévodkyně, která byla v tomtéž postavení a která ovládala Monseigneura, se rovněž odvažovala pozdvihnout oči až k tomuto spojení; nemohla si zastírat, že její vztah k vévodkyni z Bourgogne ji k němu nepřibližuje. Co ji dopálilo nadobro, byla role, kterou viděla vévodkyni z Bourgogne hrát v záležitosti bitvy u Oudenaarde. Celý dvůr, do té doby nepříliš pozorný k mladé princezně, jejíž veškerá přízeň mohla spočívat jen v tom, že poskytne nějaká drobná potěšení, nejprve zahlédl, čeho je schopna, a nějaký čas nato z dalšího průběhu a úspěchu jejího počínání pochopil, že by mohla chtít stát se hlavním kolem stroje dvora, a snad i státu, a dostat se do postavení, kdy by jím byla. To byla dýka, která probodla hruď paní Vévodkyně. Od té chvíle se její politika vůči vévodkyni z Bourgogne změnila. Už to nebyly pozornosti a horlivost, ale drze dávaná najevo lhostejnost. Doufala, že ji tak vystraší ze strany Monseigneura a přivede ji k tomu, čeho její vstřícnost nemohla dosáhnout. Nezůstala jen u toho: odvážila se jí posmívat, mluvit o ní nevázaně, přimíchávat výhrůžky ohledně Monseigneura, a to před lidmi, o nichž věděla, že jsou spjati s jinými, skrze něž by se tyto řeči mohly donést k vévodkyni z Bourgogne a nahnat jí strach. Ta se o nich skutečně dozvěděla; ale neuspěly o nic víc než předtím její úlisnosti, leda v tom, že vzbudily nenávist, před jejímiž ranami by se paní Vévodkyně nemohla snadno uchránit. Za takového rozložení vnitřního dvora není divu, že paní Vévodkyně, velmi spjatá s d'Antinem rozkošemi, tím, čím si byli navzájem, dvorem a výhledy na Monseigneura, snad ještě víc souzvukem týchž cest a týchž ctností a ustavičným pobýváním na týchž místech, se cítila uražena tak pilnými ohledy, které d'Antin projevoval vévodkyni z Bourgogne. Paní Vévodkyně je d'Antinovi vyčetla jako spojenectví s její nepřítelkyní. D'Antin to přešel, zažertoval, ale ze své cesty neuhnul. Jeho sestru to ještě víc rozdráždilo. Vybuchla a došla až k tomu, že chtěla zesměšnit svého bratra i vévodkyni z Bourgogne. To d'Antina vyděsilo. Bál se, že naráz ztratí půdu pod nohama, protože chtěl kráčet příliš rychle. Snažil se paní Vévodkyni usmířit menší horlivostí vůči vévodkyni z Bourgogne. Byl snad dost obratný na to, aby si to u obou připsal k dobru.

Ať je tomu jakkoli, ti, kdo pronikli k jádru této podivné intriky, se často bavili d'Antinovými rozpaky, povýšeností paní Vévodkyně vůči němu a tím, jak se otevřeněji, než by chtěl, vztekal, že nemůže být na dvou místech zároveň. Trvalo to po celý pobyt ve Fontainebleau i potom. Nakonec byl šťastný Gaskoňec dost obratný, aby se z toho dostal, aniž by si odcizil vévodkyni z Bourgogne a aniž by si to pokazil s paní Vévodkyní. Viděl jsem to všechno jen odrazem, ale Chamillartovy dcery, které to viděly zblízka u paní Vévodkyně, jež se před nimi neskrývala, zvláště ne před mou švagrovou, a které tam trávily skoro všechny večery až hluboko do noci, kdy tam v tu dobu často býval i d'Antin, mi všechno vyprávěly a tím, co jsme dávali dohromady, mi umožňovaly vědět všechno, a to průběžně.

Kapitola devatenáctá

Násilný císařův dekret proti Itálii. — Plány spojit ji v ligu proti němu. — Princ de Conti žádoucí pro Flandry, vyžadovaný pro Itálii. — Vaudemontova lest na pomoc Vendômovi. — Tessé zplnomocněncem v Římě a v Itálii; jeho poslání; jeho odjezd. — Artois pod kontribucí. — Chyba monseigneura vévody z Bourgogne. — Vendômovo chování. — Boufflers vstupuje do Lille a pomáhá znovu na nohy Survillovi a La Freselièrovi. — Příčina nemilosti druhého z nich. — Vojska atd. v Lille. — Na Rýně klid. — Špatně vybraná vojska v Lille a jiné nepříjemné nedostatky. — Boufflersova opatření. — Vendômova bezstarostnost. — Lille obklíčeno (12. srpna). — Ubohé lichotky. — Otevření zákopů (22. srpna). — Alberoni ve Fontainebleau. — Návrat přes Petit-Bourg do Versailles. — Vendômova umíněná liknavost dát se do pohybu. — Spojení armády vévody z Berwicku s armádou monseigneura vévody z Bourgogne. — Berwick jedinkrát přijme heslo od vévody z Vendôme; vzdává se jakéhokoli velení. — Maršál z Matignonu odjíždí nemocen a už se nevrací. — Síla armády po spojení. — Armáda u Tournai. — Pobožnosti špatně vykládané. — Nesváry. — Cesty, kterými armáda táhla. — Tábory obou protivných armád. — Neklid u dvora. — Ubohé lichotky. — Sázím se s Canym, že Lille padne bez bitvy a bez pomoci. — Podivné řeči o této sázce a co z ní vzešlo. — Postavení obou armád. — Zhoubná a lstivá Vendômova umíněnost. — Nestydatá lež o Pont-à-Marck. — Nestydatá lež o Mons-en-Puelle.

Císař dal už v červnu projít na řezenském sněmu dekretem, který vzápětí nechal vyvěsit v Římě a po celé Itálii. Prohlašoval v něm lenní hold Neapolského království Svatému stolci za neoprávněný; Neapol a Sicílie prý na něm nejsou lenně závislé a papež nemá žádné právo jmenovat biskupy a obsazovat jiná obročí v těchto královstvích. Císař v něm prohlašoval, že se chce vrátit do všech práv říše v Itálii, připojit zpět uchvácená léna, přezkoumat zcizení ostatních, a že žádá, aby papež dal vévodovi modenskému zadostiučinění za to, co mu apoštolská komora[1] uchvátila. Pravda je, že práva říše v Itálii byla vesměs velmi jasná, že sahala hodně daleko a že uchvácení byla velká a málo nebo vůbec nepodložená. Tento edikt či dekret nahnal Římu a celé Itálii velký strach; císařova moc se tam zdála velmi hrozivá. Litovali tam, že se jí báli méně než moci Francouzů a že jí tolik pomohli je odtud vyhnat. Benátky, které k tomu přispěly nejvíc, byly první, kdo papeže burcoval kvůli společnému nebezpečí a navrhoval mu ligu celé Itálie s Francií; nevzdávali se naděje, že do ní získají i pana Savojského, kterého by společné nebezpečí mohlo pohnout, a že do ní přivedou i

1. **Vysvětlivka:** Apoštolská komora (*camera apostolica*) byla finanční a správní úřad Svatého stolce, spravující mimo jiné papežské državy.

Francii, jež tísněná, jak byla, by díky tak mocné diverzi už nestála sama a ocitla by se znovu tam, kde byla před bitvou u Turína.[2]

Benátky, které tuto věc první nadhodily a nepřestávaly naléhat na její uzavření, se příliš bály císaře kvůli svým pevninským državám v Itálii a ve Furlansku, než aby se odvážily vystoupit otevřeně; chtěly vypadat, že jsou strženy. První návrhy tedy králi učinil Řím. Král je přijal chladně, protože neviděl velkou pravděpodobnost, že by do toho vévoda savojský chtěl vstoupit, protože ze strany Benátek nic neviděl a protože nikdy pořádně nepochopil význam diverzí. Dlouho se tedy váhalo, než se rozhodlo dovolit papeži nakoupit zbraně, verbovat vojsko v jeho vlastním hrabství avignonském[3] a nakonec mu dát důstojníky z našich vojsk, kteří byli jeho poddanými. Byli jsme tehdy v době následků bitvy u Oudenaarde. Artois bylo pod kontribucí, Arras, Doullens a Pikardie byly ohroženy, vojska, která Berwick přivedl od Rýna, byla rozptýlena, aby tyto kraje kryla, Cheladet s velkým oddílem z hlavní armády byl zaměstnán touž ochranou a král byl velmi dotčen tak blízkým pustošením, o jakém neslyšel od dob své nezletilosti. Odraz této mrzuté nálady přirozeně dopadl na nezdar u Oudenaarde.

Paní z Maintenon, do živého dotčená tím, že viděla svůj vliv slábnout pod vlivem Vendômovým, využila chvíle a odvážila se usilovat o to, aby byl odvolán a nahrazen princem de Conti, který se ve všem, co se ve Flandrech odehrálo, vždy stavěl na stranu monseigneura vévody z Bourgogne a jehož původ a pověst by imponovaly a všechno uklidnily. Italská liga si ho žádala za vůdce, aby převahou jeho postavení odpadly všechny spory mezi různými generály a aby jeho jméno dodalo záležitostem větší váhy. Král velmi váhal. Maršál z Estrées, který chtěl vždycky hrát nějakou roli a navíc ho pohánělo jeho bratr, jenž vroucně toužil po kardinálském klobouku, se nabízel pro velvyslanectví v Římě jako muž stejně způsobilý k vyjednávání jako k velení vojsku. Dozvěděl jsem se od Callièrese, jemuž to řekl Torcy, že jsem ve hře i já. Tato zpráva mě přiměla znovu uplatnit důvody, které jsem měl, abych se tomuto velvyslanectví vyhnul, když jsem k němu byl určen poprvé a kdy mě ho nakonec zbavilo teprve jmenování kardinála z La Trémoille. Mluvil jsem o tom důrazně s vévodou z Beauvilliers, s kancléřem a s Chamillartem. Přidal jsem důvody týkající se velení vojsku, které jsem jim předložil ve prospěch maršála z Estrées, protože mi bylo jedno, kdo do Říma pojede, jen když to nebudu já, a totéž jsem dal Callièresem vyřídit Torcymu. Několik dní po těchto krocích jsem se od Callièrese dozvěděl, že se od úmyslu poslat velvyslance upustilo, protože by ho papež nebyl s to v Římě ochránit, a to ani

2. **Vysvětlivka:** V bitvě u Turína 7. září 1706 porazili princ Evžen a pan Savojský francouzskou obléhací armádu; Francie pak musela vyklidit severní Itálii.

3. **Vysvětlivka:** Avignon a sousední hrabství Venaissin patřily papeži, ač ležely uprostřed Francie; jejich obyvatelé sloužili i ve francouzském vojsku.

před urážkami císaře, ani před těmi, které by mu chtěl připravit kardinál Grimani,[4] tehdy prozatímní místokrál neapolský, a které by příliš kompromitovaly královu důstojnost.

Pan du Maine vyčenichal, co se děje. Polekal se králova chladu vůči italské lize a velmi možného vyslání prince de Conti do Flander, což bylo jediné, co bylo třeba udělat, aby se tam předešlo všem nepříjemnostem rozkolu, který se stal nenapravitelným, a nejmenší zadostiučinění, jaké se po právu dlužilo monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Hlavy kabaly, varované jím, který byl její duší, se poplašily neméně než on. Po tolika velkých a tak okázalých krocích k uskutečnění jejich záměru by pro ně bylo krajním zoufalstvím přijít o kyj, který už tak dobře dopadal na mladého prince a kterým ho zamýšleli dorazit bez naděje na vzpamatování ještě před koncem tažení. Na pomoc přišel Vaudemont. Sepsal o italské lize spis, který nenechával nic na přání, pokud jde o její užitečnost, proveditelnost a rychlé uskutečnění. Ať už Tessé, v postavení, které už nemohlo růst a vyžadovalo jen dost rozumu, aby si ho dokázal v klidu užívat, ještě toužil něco podnikat, nebo ať ho Vaudemont pro italské poslání nadchl, dal mu Vaudemont svůj spis jakoby z přátelství, pod podmínkou — aby se sám lépe skryl a aby spis působil účinněji —, že ho Tessé předloží jako svůj. Torcy, jemuž ho Tessé odevzdal, byl vždy pro tuto ligu. Spis mu připadal přesvědčivý. Byl tím víc překvapen, že znal Tessého schopnosti. Přečetl ho v radě, sklidil potlesk a krále rozhodl. Téměř hned nato dal král soukromé slyšení nunciovi, potom benátskému velvyslanci a nakonec panu princi de Conti, kterého si vzal do svého kabinetu. Rozhovor mezi čtyřma očima tam byl krátký. Princ odešel odtud k sobě, kam přišel nuncius a byl s ním dlouho zavřený. Brzy odpoledne byl princ velmi dlouho u paní z Maintenon v jejím domě ve městě. Bylo to místo, kam ve Fontainebleau zvala ty, s nimiž chtěla v klidu mluvit, aniž by ji kdo vyrušoval. Nevěřím, že by kdy s panem princem de Conti takto mluvila nebo že by ho u sebe vůbec přijímala jinak než na chvilky. Toto slyšení vzbudilo mnoho řečí.

O sedm nebo osm dní později byl Tessé jmenován královým zplnomocněncem v Římě a pro celou Itálii, s plnou mocí přijmout hodnost velvyslance, jestliže a kdy to uzná za vhodné, a generála vojsk, pokud by tam nějaká šla. Jeho posláním bylo vyjednat a dohodnout příspěvky každého na vojsku, dělostřelectvu, střelivu, potravinách, píci a penězích; co se má udělat, kdy být připraven a kdy co provést; na všechno naléhat a nad vším bdít, všude velet do příchodu prince de Conti, který byl slíben, ale ještě ne jmenován, připravit mu cestu, sloužit pod ním nebo samostatně podle jeho rozkazů, jezdit po Itálii jako zplnomocněnec, kam by bylo třeba, nebo zůstat v Římě jako velvyslanec, podle toho, co by se uznalo za nejvhodnější. Dostal velkou částku na výstroj, odjel 11. září s plnou mocí nabídnout dvacet tisíc mužů pěchoty a čtyři

4. **Vysvětlivka:** Vincenzo Grimani (1655–1710), kardinál ve službách císaře, místokrál neapolský v letech 1708–1710.

tisíce jezdců. Nalodil se v Antibes, odkud ho markýz z Roye převezl na královských galérách do Janova. Tam si na celý zbytek cesty přibral za společníka Monteleóna. Byl to muž velmi duchaplný, a hlavně velký intrikán, oddaný Vaudemontovi až do sebezapření, a viděli jsme ho jako hlavního strůjce sňatku vévody z Mantovy. To mělo Tessému ulehčit a otevřít oči, Vaudemonta udržovat dobře zpraveného a dát mu možnost působit. Z Janova jeli k velkovévodovi, potom do Benátek a nakonec do Říma, všude byli přijati s velkými poctami a velkými projevy radosti a na každém z těchto míst se zdrželi dost dlouho.

Při lépe promyšlené lize by měl císař v Itálii na krku moc, hrozivou ve srovnání s jeho jinými potřebami, která by mu obranu značně ztížila, a my bychom měli okamžitou úlevu, jejíž následky mohly být nejvýznamnější pro šťastné pokračování války nebo pro výhodný mír — a to díky prudkosti vídeňského dvora. Bylo však zapotřebí příliš mnoho úskoků a času, aby se nám ta liga dostala do hlavy a uspořádala se tam. Král jen pozdě a nerad přijal projekt, který měl sám vytvořit, navrhnout a prosazovat. Promarnil čas, nejcennější, jaký snad za celou svou vládu mohl využít. Okázalý krok, který v té věci nakonec učinil, místo aby se o ní spojenci dozvěděli teprve z jejích účinků, spojence poplašil. Pocítili celou váhu tak mocné diverze. Kromě Flander, kde se příliš angažovali, než aby mohli couvnout, přestali pomýšlet na to, že by kdekoli jinde něco podnikli, dokud se nezajistí na straně Itálie.

Papež mezitím, povzbuzen a zároveň unaven pomalostí svých italských spojenců, jim chtěl dát příklad, který by je přiměl k následování. Verboval vojsko ze všech stran, zásoboval svá opevněná místa, opevnil různá stanoviště, najímal do svých služeb generály, kde jen mohl. Snažil se omezit přepych a vytáhnout peníze z bohatých kardinálů. Získal, i když s námahou, hlasy a podpisy posvátného kolegia k tomu, aby směl z Andělského hradu vyzvednout poklad, který tam Sixtus V. nashromáždil a zanechal pro největší potřeby církve.[5] Bylo v něm pět milionů ve zlatě; z toho použil 500 000 tolarů na výplatu svých vojsk a na válečné přípravy, které zahájil a vedl dost úspěšně proti hrstce Císařských roztroušených po Itálii. Jejich hlavní síla byla v armádě vévody savojského. Nechoďme teď z této strany dál a vraťme se do Fontainebleau a do Flander.

Vévoda z Berwicku, usazený v Douai, přišel příliš pozdě, aby uchránil Artois před nájezdy a kontribucemi. Jeho přítomnost posloužila jen k tomu, že se nepřátelé stáhli spořádaněji, aniž by přišli o něco ze své kořisti. Jejich hlavní síla se usadila v La Bassée, odkud málem přepadli Doullens, načež by se byli rozlili po Pikardii. Zmocnili se také jednoho předměstí Arrasu a samotné město jim naštěstí ušlo. Z té nešťastné země vytěžili 3 500 000 livrů. Většinou je vybrali v zásobách všeho druhu, což ukázalo, že zamýšlejí velké obléhání. Princ Evžen, který se vrátil vstříc své armádě, se dlouho zdržel

5. **Vysvětlivka:** Papež Sixtus V. (1585–1590) uložil v Andělském hradě v Římě zlatý poklad, na který se smělo sáhnout jen v krajní nouzi církve.

v Bruselu a dal tam připravit nesmírný konvoj, který čítal přes pět tisíc vozů, nepočítaje vozy velkého trénu jejich armády, které poslali prázdné, aby se vrátily naložené s tímto konvojem. Když byl konvoj připraven, doprovodil ho princ Evžen sám se svou armádou až k armádě vévody z Marlborough, s nekonečnou námahou a opatrností. V naší armádě nemohly zůstat utajeny tak velké přípravy a tak těžkopádný a nesnadný pochod. Vévoda z Vendôme toho chtěl využít a dát konvoj napadnout polovinou svých vojsk. Plán byl krásný a zdálo se, že úspěch mu musí přát. V takovém případě by byla akce stejně slavná jako užitečná: připravila by nepřátele o plody jejich vítězství, způsobila by jim nesmírnou ztrátu tím, že by přišli o toto ohromné nahromadění, z něhož bychom zčásti těžili my; jejich obléhání by bylo zmařeno a po zbytek tažení by mohli podniknout už jen něco velmi nesnadno. Jejich cílem bylo jedno z míst Ypry, Mons, Lille nebo Tournai a nic nebylo tak důležité jako zabránit jeho obležení. Přesto se monseigneur vévoda z Bourgogne napadení konvoje vzepřel. V tomto názoru ho podpořili někteří, mnohem větší počet mu oponoval. Pokud jde o mě, upřímně přiznávám, že jsem nikdy nepochopil, jaké mohly být důvody konvoj nenapadnout, a že mě neuspokojilo to málo, co se jich uvádělo, tím méně pokud jde o monseigneura vévodu z Bourgogne, tak brzy po zhoubné bitvě u Oudenaarde a po všem, co z ní na jeho účet vyplynulo.

Pan z Vendôme, do té doby tak umíněný a tak plný oné poslušnosti vůči svým záměrům, pod jejíž podmínkou měl monseigneur vévoda z Bourgogne čestné velení nad jeho armádou, si na ni při této rozhodující příležitosti už nevzpomněl. Ustoupil naráz, ohradil se svým názorem a nechal konvoj klidně projít. Sledoval svůj plán, který nespočíval v tom, vést krásné a užitečné tažení, nýbrž přimět tohoto prince vést tažení, které by ho zničilo bez návratu. U Oudenaarde mu k tomu posloužily umíněnost a troufalost; zde si od své povolnosti sliboval úspěch neméně velký; jedním i druhým šel stejně ke svému cíli. Takové bylo podivné neštěstí, že u monseigneura vévody z Bourgogne nebyl nikdo jiný než d'O a Gamaches. Princ ze strachu, aby nebyl odsouzen, napsal své důvody králi a své manželce; ta měla dost rozumu, aby ji to velmi zarmoutilo, a dala to znát jen svým nejdůvěrnějším přítelkyním. Král, když viděl, že věc je zmeškána, dělal, že ho důvody jeho vnuka uspokojily. Velmi mě překvapilo, že Chamillart, když jsme o tom mluvili mezi čtyřma očima, mi tvrdil, že monseigneur vévoda z Bourgogne měl pravdu. Naléhal jsem, aby mi řekl své důvody. Slíbil mi je na jindy, a to jindy nikdy nepřišlo. Lze se domnívat, že žádné neměl, že věc byla zmeškána, že měl daleko k Vendômovu plánu, i když byl po částech strháván, aniž by to tušil, a že rozmrzelý z toho, že musel mladého prince u Oudenaarde odsuzovat, ač zcela neprávem, ho chtěl stejně neprávem hájit zde, aby se nezdálo, že je vždycky proti němu.

Boufflers byl ve svém velkém postavení všechno jiné než spokojený. Nemohl se utěšit z léčky, jež ho stála výměnu úřadu. Nemohl si zvyknout na to, že už nevelí armádám, a stejně tak málo na to, že je přirozeně zbaven výkonu svých funkcí gu-

vernéra Flander, od té doby, co se tam usadilo válečné jeviště. Byl také zvláštním guvernérem Lille. Byl to muž velmi omezený, ale prostoupený ctí a statečností, poctivostí, vděčností a oddaností ke králi a láskou k vlasti. Domníval se, že nepřátelé dají přednost Lille před ostatními místy, která byli s to obléhat. Vyložil králi své důvody a aniž by o tom s kýmkoli mluvil, požádal ho o svolení, aby se tam směl vrhnout a hájit to místo, které bude obleženo, protože všechna patřila k jeho generálnímu guvernérství. Byl pochválen a bylo mu poděkováno, ale byl odmítnut. Boufflers, který se v tajnosti připravil, aby měl peníze a co potřeboval, nepodal ten návrh proto, aby zůstal jen u cti, že ho podal. Vrátil se k němu při slyšení, o které krále požádal a které měl po králově vstávání v jeho kabinetu. Král šel potom na mši a odtud k paní z Maintenon, kam si maršála vzal a zůstal s ním dost dlouho. Hned po tomto druhém slyšení (byl to čtvrtek 26. července) maršál odjel. Při tomto posledním slyšení učinil dva činy, hodné tak galantního muže, jakým byl. Požádal krále a s námahou dosáhl toho, aby Surville a La Freselière šli do Lille sloužit pod ním. Nebyl s nimi ani spřízněn, ani ho s nimi nepojilo zvláštní přátelství; oba byli beznadějně ztraceni. Chopil se této příležitosti, aby je znovu postavil na nohy, aniž by to oni nebo kdokoli za ně mohli tušit.

Na svém místě jsme viděli podivnou aféru, která zničila Surville. La Freselière, syn otce, kterého milovali a ctili všichni i vojsko a který zemřel velmi starý jako generálporučík a generálporučík dělostřelectva, nastoupil po něm v tomto druhém úřadu a vykonával ho schopně a statečně. Když se stal polním maršálem, nemohl v armádě brát denní službu víc než jednou za tažení, jen aby byl v této hodnosti uznán. Domáhal se toho, aby ji bral, až na něj přijde řada, jako všichni ostatní, a v tažení před tímto mu v tom vyšel vstříc maršál z Villars, v jehož armádě velel dělostřelectvu. V tomto tažení si vzal do hlavy, že z toho, čeho se mu dostalo jen ze shovívavosti, udělá právo. Byl odmítnut. Trval na svém a byl odmítnut znovu. Krev mu vstoupila do hlavy a poslal rezignaci na svůj úřad, aniž by ho všechno, co mu pan du Maine mohl říct a udělat, dokázalo zadržet.

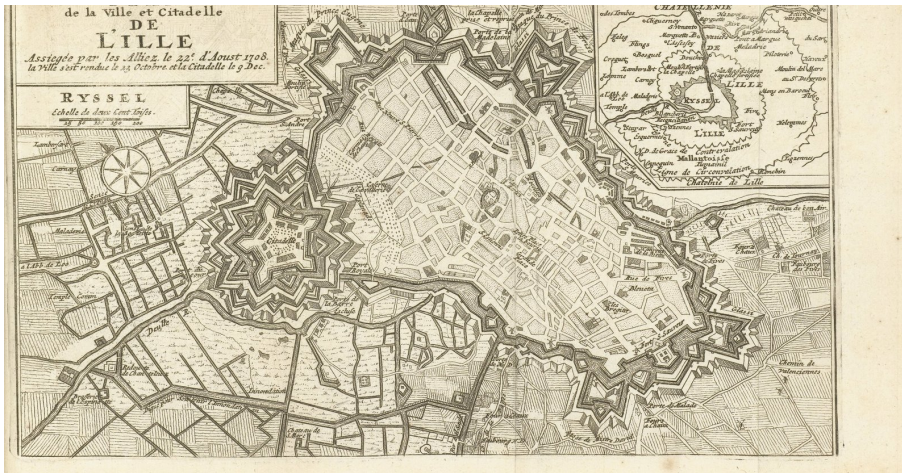
Bylo to kolem poloviny května, ve chvíli odjezdu. Odpovědí na toto bláznovství byl rozkaz dostavit se do Bastily. Před odjezdem šel Boufflers od paní z Maintenon k Chamillartovi zjistit, co v Lille najde, a krátce s ním o tom jednat; od něho pak odjel. Přímo u Chamillartova psacího stolu napsal La Freselièrovi a poslal mu rozkaz, který Chamillart na místě vyhotovil. Rozkaz, který dal současně vyhotovit pro Survilla, si Boufflers vzal s sebou, zastavil se v Pikardii na jednom panství Hautefortů, které mu leželo při cestě a kam se Surville uchýlil žít, a odvezl ho s sebou do Lille. Paní ze Saint-Simon a já jsme měli jet s maršálem a maršálkou z Boufflers den po tomto odjezdu do Villeroy navštívit maršálku. Celý dvůr, který se to dozvěděl až velmi pozdě, tak krásnému činu, ozdobenému tolika šlechetností, velmi tleskal. Obrana Namuru ručila za tu, kterou Boufflers povede jinde. Měl v Lille všechny druhy válečného střeliva i potravin, hojnost dělostřelectva, tři hlavní inženýry, devatenáct praporů, dva další

prapory invalidů, nějakou jízdu, dva dragounské pluky, a do pluků zařadil tři tisíce mužů z mládeže města a okolí, kteří chtěli dobrovolně sloužit při obléhání. Nepřátelé tam zpočátku přivezli sto deset obléhacích děl a padesát moždířů.

Bavorský kurfiřt byl mezitím u Langendelu s mostem přes Rýn, krytým redutou, a vévoda hannoverský ve svých liniích u Ettlingenu, za Rýnem, s oddílem pod velením Mercyho za Černým lesem; na všech těch stranách byl velký klid.

Pravda ovšem byla, že většina praporů v Lille byla nových, z nichž většina nikdy neslyšela vystřelit z muškety, a že prachu tam bylo jen tak tak. Bylo tam mnoho dalších nedostatků. Boufflers využil to málo volného času, které měl od svého příjezdu do Lille. Přivezl tam 100 000 tolarů ze svého, které si vypůjčil, ručil jménem krále za všechno, co ve Flandrech vzal nebo si vypůjčil, což dělalo přes milion, a sestavil do pluků čtyři tisíce uprchlíků od Oudenaarde, které ještě našel zůstavší ve městě a v okolí. Králova armáda stála dál u Lovendegemu, v klidu za kanálem do Brugg. Pan z Vendôme se tam vysmíval domněnce o obležení Lille jako bláznivému a směšnému výmyslu a jeho kabala to v Paříži a u dvora opakovala jako ozvěna; Paříž i dvůr na to naletěly. Mezitím se mohlo do Lille dopravit mnoho velmi potřebných věcí, které tam chyběly, kdyby se bylo chtělo věřit, že je cílem nepřátel. Pan z Vendôme měl tu neprozřetelnost či zlomyslnost prohlásit nahlas, že monseigneur vévoda z Bourgogne má rozkaz přispěchat za každou cenu na pomoc místu, které nepřátelé oblehnou, ale že pokud jde o Lille, bere ho pod svou ochranu a ručí za to, že se nepřátelé neodváží podniku tak velkého dosahu v naší zemi. Lille bylo obklíčeno 12. srpna, jak se král 14. dozvěděl od několika kurýrů z Flander; téhož dne přijel jeden z armády, odkud se psalo, že se má za to, že nepřátelé jsou rozhodnuti oblehnout Tournai a že se proto armáda dá na pochod. Ještě několik dní se o tom chtělo pochybovat; nakonec se tváře protáhly, ale lichotky začaly mluvit jinou řečí. Jedni se neostýchali říkat lhostejným tónem, že jsme se bez Lille obešli tak dlouho, že se bez něj obejdeme i nadále. Vaudemont a kabala to vzali jiným tónem. Odpovídali, že tak bláznivý podnik je to největší štěstí, jaké se mohlo přihodit, a že úspěchy musely nepřátele zaslepit, když se pustili tak hluboko do naší země, aby tam ztroskotali před místem takového významu a s armádou menší, než je naše. Králi tyto ubohé povídačky nebyly nemilé, zato byly nesmírně nemilé vévodkyni z Bourgogne, která to dala pocítit několika dámám, jež se je odvážily před ní vykládat.

Král August, který ve Flandrech neměl žádná vojska, přijel inkognito k nepřátelské armádě. Obléhání vedl princ Evžen a 23. srpna otevřel zákopy. Vévoda z Marlborough velel krycí armádě. Překročil Šeldu, aby se postavil tak, že zabrání spojení vévody z Berwicku s monseigneurem vévodou z Bourgogne, jehož armáda stála stále v tomtéž táboře u Lovendegemu. Zatímco ve Fontainebleau byli všichni zaujati těmito poutavými zprávami, přijel tam nečekaně Alberoni a sesedl u Chamillarta. Strávil tam dvacet čtyři hodin, neviděl ani krále, ani společnost a hned zase odjel. Lze si představit, jakou zvědavost u všech vzbudil a jaké úvahy se o tom vedly. Byl tajně po-

Plán Lille a jeho citadely, obležených spojenci roku 1708. Dobový lept, 1714–1716, výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

volán? Šlo o výtku? Byl poslán, šlo o osobní omluvy nebo o objasnění minulých událostí? Ale nic z toho, dokonce ani úvahy o flanderských záležitostech. Vévoda parmský, roztřesený, ale velmi toužící po italské lize, zvolil tuto cestu, aby na ni naléhal, nabídl to málo, co mohl udělat, a vstoupil do podrobností, které se rychle proberou, když se mluví, ale nemají konce, když se píše. To byl skutečný důvod Alberoniho cesty. Ale věřit, že mezi ním a Chamillartem nedošlo k nějaké flanderské epizodě a že se tajně nesešel s panem du Maine, panem z Vaudemontu a nejvýznamnějšími členy kabaly, by podle mne bylo velkým omylem. O čtyři nebo pět dní později, v pondělí 27. srpna, odjel král z Fontainebleau, aby přespal v Petit-Bourgu a nazítří byl ve Versailles.

Král dal najevo, že nechce nic šetřit, aby si udržel místo tak důležité, jako je Lille, a které bylo navíc jedním z jeho prvních osobních výbojů. Zdál se překvapen nečinností své armády, stále za kanálem do Brugg, v tomtéž táboře, kam přišla od Oudenaarde. Poslal tam kurýra s výslovným rozkazem vytáhnout na pomoc. Pan z Vendôme ho poslal zpět s námitkami a odklady, což mu vyneslo druhého kurýra s týmiž rozkazy, ještě naléhavějšími. Nikdo v armádě tu nečinnost nechápal. Monseigneur vévoda z Bourgogne naléhal na pana z Vendôme a dával na něj naléhat tím několika málo lidmi, kteří měli dost váhy, aby se toho odvážili, tím víc, že si tento princ pamatoval řeči po Oudenaarde a ty, které znovu probudil jeho odpor proti napadení velkého konvoje prince Evžena. Úsilí bylo marné při prvním kurýrovi. Nevedlo se mu lépe ani při druhém, jehož návratem dal monseigneur vévoda z Bourgogne králi na vědomí, že nezáleží na něm ani na generálech, že král není poslechnut. Vendôme trval na svých odkladech a nechtěl se pohnout.

Nad touto poslední neposlušností se král rozhněval, jak jen se dokázal na pana z Vendôme rozhněvat, a poslal třetího kurýra s týmž rozkazem tomuto vévodovi a se zvláštním rozkazem svému vnukovi, aby s armádou vytáhl i proti vůli pana z Vendôme, kdyby chtěl dál otálet. Pak už nebylo možné se tomu bránit, ale vytáhlo se pomalu, pod záminkou, že se musí shromáždit, co bylo rozptýleno, a učinit nezbytná opatření. Více prozíravosti, či spíše vůle, by tomuto poslednímu zdržení předešlo v době, kdy se už ztratilo tolik drahocenného času a kdy byl každý okamžik o to dražší. Když se mělo rozhodnout, kterou cestou se dát, aby se armáda spojila s vévodou z Berwicku, který dostal rozkaz postoupit ze své strany, pan z Vendôme — absolutní pán, anebo povolný bez odmluvy, podle toho, jak se to hodilo jeho záměrům, a jak to dobře ukázal u Oudenaarde, při napadení konvoje a naposledy při vytažení od Lovendegemu — nechtěl připustit žádnou úvahu; rozhodl autoritativně pro cestu přes Tournai a zároveň řekl, že až se přiblíží k Lille, dovolí porady, protože různé možnosti, které by se tam daly zvolit, si je jistě zaslouží.

Podrobnosti o tom, co se odehrálo až do spojení, by zde byly zbytečné. Stačí říci, že monseigneur vévoda z Bourgogne dorazil se svou armádou v úterý 28. srpna o půlnoci do Ninove. Nazítří, ve čtvrtek 29.,[6] ho kolem deváté hodiny ranní přijel pozdravit vévoda z Berwicku. Doprovázel ho jen velmi malý počet předních mužů jeho armády, kterou nechal u Garrfarache a která se 30. připojila k hlavní armádě na jejím pochodu u Lessines.

Berwick, se svými hodnostmi a maršálskou holí, ozdobený vavříny od Almanzy, a v králových očích víc než tím vším levoboček ještě větší než Vendôme, neboť byl levobočkem sám, prošel jako jeho kolegové pod klaudijskými vidlemi[7] v týž den, kdy se jeho armáda připojila; vzal kvůli ní heslo od vévody z Vendôme s rozhořčením, které neskrýval. Nevkročil k panu z Vendôme; veřejně prohlásil, že svou armádu odevzdává monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, aby byla novou bitevní a táborovou sestavou začleněna do jeho armády; že už tam nemá co dělat, že si nečiní nárok na žádné velení ani na žádnou funkci a že se nebude do ničeho plést, kromě toho, že bude setrvávat u osoby monseigneura vévody z Bourgogne.

Razilly odešel, aby se už nevrátil, kvůli smrti své ženy, a na jeho místo k vévodovi z Berry byl ustanoven d'O. Maršál z Matignonu odjel nemocen do Tournai s průvodním listem od nepřátel. Bylo mu tam dost zle a odtud se pod záminkou svého zdraví dostal do Paříže, odkud by se byl raději vůbec nehnul. Berwick navrhl tento způsob, aby se ušetřil kalicha brát heslo. Bylo to přijato, aby ho nemusel brát každý den, ale král se zatvrdil a donutil ho jednou ho vypít při příjezdu, aby nic nechy-

---

6. **Ediční poznámka:** Datum a den v týdnu si odporují: 28. srpen 1708 připadl na úterý, takže 29. srpen byl středa, nikoli čtvrtek.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon chce mluvit o Caudijských vidlích, tak známých porážkou Římanů.

bělo Vendômovu triumfu nad všemi maršály Francie. Lze si představit, jaký účinek toto pozastavení a toto oddělení v armádě vyvolalo; jaká hořkost! jaký rozkol! Nikdy nebylo armády tak hrozivé jako po tomto jakémsi začlenění: sto devadesát osm eskadron a navíc čtyřicet dva dragounské, sto třicet praporů, nepočítaje to, co bylo rozptýleno po pevnostech a stanovištích, a to, co se od Oudenaarde ještě nepřipojilo; všechny vyznamenané sbory, většina starých pluků a pluků elitních, elita dvora ve vojenském ohledu; dvojí výstroj zásobování a dělostřelectva, hojnost peněz a všech věcí, pohodlí, jaké si jen lze přát, ze země a z blízkosti našich pevností; dvacet tři generálporučíci, dvacet pět polních maršálů v linii, sedmdesát sedm brigádních generálů — zkrátka něco, co lidská paměť nepamatovala, a bojový zápal, který nemohl být živější, přirozenější a všeobecnější.

V tomto stavu se táhlo k Tournai; zůstalo se tam, aby se řeka dala překročit pohodlněji, a počítalo se s rozhodující bitvou. Beauvau, biskup v Tournai,[8] vyhlásil pobožnosti, aby se vyprosilo Boží požehnání pro naše zbraně. Monseigneur vévoda z Bourgogne se mimo jiné zúčastnil jednoho všeobecného procesí. Kabala a libertini mu to neodpustili; výklady byly co nejzlomyslnější a velmi veřejné; navíc se usoudilo, že jeho čas by byl potřebněji využit k poradám o tom, co podniknout po odchodu z Tournai, a že splnit tak naléhavou a tak hlavní povinnost by bylo také modlitbou. Skutečně bylo třeba o různých možnostech hodně uvažovat, ale porad nebylo téměř žádných. I to málo bylo hořké a bouřlivé. Vendôme se zmocnil veškeré autority; mladý princ, příliš zdeptaný a příliš špatně podporovaný, ho nechal. Každý z předních mužů, kteří tam byli, se třásl a vážil slova. Berwick, jedině dbalý toho, aby provázel monseigneura vévodu z Bourgogne, se omezoval na to, že mu v soukromí říkal, co si myslí, a dost okázale dával najevo svou nespokojenost a svou zbytečnost. V soukromí se svěřil d'O a dál se s Vendômem stýkal jen u prince, protože ve skutečnosti nesouhlasil s většinou toho, co se dělalo.

Vendôme se na něj hořce osopoval kvůli jeho zdrženlivosti, jeho nečinnosti, jeho cenzorskému výrazu v mlčení, a hlavně kvůli mírným námitkám, které mladý princ občas proti jeho názorům projevoval, i když marně. Berwicka kabala nešetřila, ale nesrovnatelně méně šetřila nepominutelného dědice koruny a mílovými kroky proti němu prosazovala své záměry. Konečně se uprostřed všech těch zmatků poslala zavazadla do Valenciennes a dokončil se přechod přes Šeldu u Tournai. Odtud se vytáhlo 2. září a začalo se táhnout podél Marque krajem rozbrázděným a nepříjemným, takže se kvůli klikatosti potoka cesta téměř zdvojnásobila. Dokonce i kapitán průvodců měl tuto cestu za nejhorší ze všech možných, ať už se armáda měla od toku potoka vzdálit, aby ho pak obešla u pramene, jak se stalo, anebo ho překročit blízko Tournai, kde nebylo nic snazšího. Po velké námaze a únavě dorazila armáda 4. září do

8. **Vysvětlivka:** René-François de Beauvau, biskup v Tournai; nezaměňovat s Beauvauem, panem z Craonu, oblíbencem lotrinského vévody.

Mons-en-Puelle, k prameni Marque, kde pobyla pět dní. Přiblížila se tak k velké silnici z Douai do Lille. Čekala na Saint-Hilaira s mnoha děly z Douai, který se k ní měl připojit u Orchies. Marlborough tábořil mezitím na vnitřní straně Marque, pravým křídlem u Pont-à-Marck, levým u Pont-à-Tressin. Během tohoto krátkého pobytu naší armády je třeba podívat se, co se dělo u dvora, odkud armáda čekala rozkazy, kterou možnost zvolit.

Rozruch tam byl nesmírný, až neslušný. Nikdo se nezabýval ničím jiným než očekáváním rozhodující bitvy; při stavu, do něhož věci dospěly, byl každý strhován k tomu, aby si ji přál; zdálo se dokonce, že už ani není dovoleno o ní pochybovat.

Šťastné spojení obou armád bylo považováno za jisté znamení úspěchu. Každé zdržení stupňovalo netrpělivost; od odchodu z Tournai až do kurýra vypraveného z Mons-en-Puelle žádný nepřijel. Všichni byli v nejistotě, sám král se vyptával dvořanů na zprávy a nemohl pochopit, co kurýry zdržuje. Princové a všichni velmoži a lidé od dvora, kteří sloužili ve vojsku, byli u této armády. Ve Versailles každý viděl nebezpečí svých nejbližších, svých přátel, a osudy nejzavedenějších rodů visící ve vzduchu. Všude se konaly čtyřicetihodinové modlitby;[9] vévodkyně z Bourgogne trávila noci v kapli, zatímco se myslelo, že je v posteli, a svým bděním vyčerpávala své dámy. Podle jejího příkladu ženy, které měly manžely u armády, nevycházely z kostelů. Hra, ba i rozhovory ustaly. Strach se zračil ve tvářích i v řečech hanebným způsobem. Projel-li trochu rychleji nějaký kůň, všechno se rozběhlo, aniž vědělo kam. Chamillartův byt byl obležen lokaji až na ulici; každý chtěl být zpraven ve chvíli, kdy přijede kurýr; a tato hrůza trvala skoro měsíc, až do konce nejistoty o bitvě. Paříž, vzdálenější od pramene zpráv, byla ještě neklidnější a provincie úměrně ještě víc. Král napsal biskupům, aby dali konat veřejné modlitby, a to slovy, která odpovídala nebezpečí; lze si představit, jaký to vyvolalo dojem a jaký všeobecný poplach.

Lichotky se přitom přesto drály dopředu bez zábran a převlékaly se do tisíce různých podob; zašlo to tak daleko, že paní d'O chodila a litovala osudu toho ubohého prince Evžena, jehož velké činy a pověst měly zahynout spolu s ním v tak bláznivém podniku, a že ač je to nepřítel, nemůže si pomoci, aby nelitovala vojevůdce tak vzácných zásluh. Kabala, hlučnější než kdy jindy, ručila za jisté vítězství a za to, že pomoc Lille panu z Vendôme nemůže uniknout. Poslouchal jsem tyto řeči s rozhořčením; měl jsem velmi živě na paměti všechno, co se odehrálo před Oudenaarde i po něm; že k tomu, aby se pan z Vendôme pohnul zpoza kanálu do Brugg, nebylo zapotřebí nic menšího než tři výslovné rozkazy po třech kurýrech za sebou, a poslední z nich nesl přesný rozkaz monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, aby dal armádu do pohybu proti jeho vůli, kdyby se tomu ještě vzpíral; odklady, které do toho pod různými záminkami vnášel; autoritativní volbu té nejdelší cesty; třináct dní pochodu, podle

9. **Vysvětlivka:** Čtyřicetihodinová modlitba: nepřetržitá adorace před vystavenou Nejsvětější svátostí po dobu čtyřiceti hodin, konaná zvláště v dobách obecného ohrožení.

jeho vlastního přiznání, aby se dostal k Lille, a to jen nenastanou-li nějaké potíže, nepočítaje nepředvídané a nutné zastávky. Potom bylo podle něho zapotřebí času na poradu, odkud se do pomoci pustit. Viděl jsem tolik promarněného a tak drahocenného času, tolik volnosti pro prince Evžena, aby si dobře zajistil všechny přístupy a mezitím urychlil obléhání, a pro Marlborougha, aby si dobře vybral svá stanoviště, prozkoumal je a všechno předvídal, a tak se, ať by se chtělo prorazit z kterékoli strany, postavil do cesty se všemi svými výhodami — že se mi plán Vendôma a jeho kabaly, který mě v hrubých rysech napadl už při volbě monseigneura vévody z Bourgogne za velitele této armády, stal zřejmým. Nikdy jsem nevěřil, že pan z Vendôme chce Lille pomoci, nýbrž že poté, co se odvážil prince po celé tažení napadat tak troufale a tak krutě, jak to zjevně z předem pojatého úmyslu činil, byl pevně rozhodnut nechat mu tuto tak důležitou pomoc v rukou zmařit, zahrnout ho veškerou vinou a takto ho rozdrtit bez návratu.

Jednoho večera, kdy jsem v netrpělivém očekávání toho kurýra, na kterého se z Mons-en-Puelle stále čekalo, po večeři rozmlouval u Chamillarta s pěti nebo šesti lidmi z jeho rodiny a kde byl i La Feuillade, proniknut svým přesvědčením a dopálen všemi těmi chvástavými řečmi o bitvě, vítězstvích a pomoci, které jsem tam ze vzteku poslouchal mlčky a které zacházely až k určení dne a hodiny, mi náhle došla trpělivost a navrhl jsem Canymu, kterého jsem přerušil, sázku o čtyři pistole, že k žádnému boji nedojde a že Lille bude dobyto a pomoci se nedočká. Mezi tou hrstkou, kterou jsme byli, nastal velký rozruch nad tak podivným návrhem a padla spousta otázek, jaké důvody mě k tomu mohou vést. Neměl jsem v úmyslu říct jim ten pravý; chladně jsem odpověděl, že je to můj názor. Cany a jeho otec mě jeden přes druhého ujišťovali, že kromě vroucí touhy Vendôma a celé armády odešly k pomoci ty nejpřesnější a nejopakovanější rozkazy; že vsadit své čtyři pistole znamená hodit je do řeky; a že mě na to upozorňují, protože Cany by sázel na jistotu. Odpověděl jsem jim s touž flegmatičností, která však zakrývala všechno, co ve mně vřelo, že jsem přesvědčen o všem, co tvrdí, ale že — dvěma slovy — na svém názoru nic neměním a že si za ním stojím po anglicku. Znovu mě přemlouvali, já jsem nepovolil, a stále s týmž nemnohem slov. Nakonec svolili, posmívali se mi a Cany mi děkoval za malý dárek, který jsem mu hodlal udělat. Oba jsme vytáhli z kapsy po čtyřech pistolích a dali je do rukou Chamillartovi. Nikdy nebyl nikdo překvapenější. Když těch osm pistolí uschovával, odvedl mě až na druhý konec pokoje. „Pro Boha," řekl mi, „prokažte mi tu milost a řekněte mi, na čem zakládáte své přesvědčení, neboť Vám opakuji na čest poctivého muže, že jsem odeslal ty nejrozhodnější rozkazy a že už není žádný způsob, jak je vzít zpět." Vyvlékl jsem se z toho poukazem na ztracený čas, který nepřátelé jistě dobře využili, a na nemožnost, na niž narazí provedení rozkazů i přání. Neměl jsem v úmyslu, jakkoli jsme byli důvěrní přátelé, říct víc chráněnci Vaudemonta a jeho neteří, tak zaujatému pro Vendôma, muži až příliš čestnému, ale zároveň až příliš neschopnému otevřít oči, než abych mohl doufat, že mu ukážu cokoli z plánu, který

si dali dobrý pozor, aby ho nezahlédl, a jemuž, aniž by to tušil, až dosud tak užitečně posloužil.

Nic nebylo prostšího než tato sázka a způsob, jakým se uzavřela, v soukromém kruhu, kde jsem trávil část skoro všech svých večerů. Nechtěl jsem se k ničemu vyjádřit, leda mezi čtyřma očima s Chamillartem, jehož přátelstvím a diskrétností jsem si byl jist, když na mě naléhal v tom koutě pokoje, kde mi dokonce slíbil, že zachová v tajnosti, co mu řeknu, a kde jsem mu neřekl nic než věci neurčité, uvážené a veřejně známé. Velmi rychlá a později velmi nepříjemná zkušenost mě poučila, že nebylo nic neprozřetelnějšího. Hned nazítří byla tato sázka novinkou dvora; nemluvilo se o ničem jiném. U dvora se nežije bez nepřátel. Nikomu jsem neměl důvod budit závist; ale významní přátelé, které jsem tam měl, způsobovali, že jsem byl v mém věku pokládán za někoho a za něco. Lotrinští mi nemohli odpustit různé věci, které jsem vyprávěl, a mnohé jiné, které nestály za to, aby se zapsaly. Pan du Maine, jehož nesmírným vstřícným krokům jsem se vyhnul a který nemohl nevědět, co si myslím o jeho postavení, mě neměl rád, a tudíž ani paní z Maintenon. Při bitvě u Oudenaarde jsem se vyslovil příliš rázně, než aby mi to Vendômova kabala odpustila. Nenechali tedy mou sázku zapadnout. Pan Vévoda a paní Vévodkyně se k nim přidali kvůli aféře s paní z Lussanu, kterou jsem vyprávěl, a kvůli tomu, že jsem je přestal navštěvovat; d'Antin, velmi neprávem rozhořčený, že mně byla dána přednost pro velvyslanectví v Římě, k němuž ostatně ani nedošlo, a vrchovatě odškodněný postavením, jehož se mezitím zmocnil, se snad šetřil méně než kdokoli jiný. Má strohost snad dala vníkům pocítit, komu a čemu přičítám blížící se ztrátu Lille; zkrátka hned nazítří nastal strašlivý povyk. Černota zašla tak daleko, že mě obviňovali, že všechno odsuzuji, že jsem nespokojenec a že se kochám všemi nezdary. Tyto řeči byly pečlivě doneseny až ke králi a obratně mu vsugerovány; ona pověst přílišného ducha a vzdělání, která jim tak dobře posloužila po mé volbě pro Řím, mu byla uměle obnovena a osvěžena v mysli, a já se ocitl u něho zcela ztracen, aniž bych se to dozvěděl dřív než za víc než dva měsíce, a aniž bych dlouho cokoli tušil, pokud jde o něho. Jediné, co jsem tehdy mohl udělat, bylo nechat ten velký hluk utichnout a mlčet, abych nezavdal podnět k horšímu.

Konečně ten tak dlouho očekávaný kurýr z Mons-en-Puelle dorazil a jen obnovil úzkosti a rozjitřenost myslí. Přinesl zprávu, že armáda je konečně u Mons-en-Puelle, utábořená ve čtyřech liniích, pravým křídlem k Blouïs, levým na Tumières, záloha a dragouni u Alligny-sur-la-Marck, kde v Marque nebylo ani kapky vody; že se čeká na Saint-Hilaira a jeho početné dělostřelectvo, přicházející z Douai; že nepřátelé mají pravé křídlo opřeno u Hennequinu o bažinu, levé u Frettinu o jinou bažinu, před sebou několik úvozů, zvláště před pravým křídlem; že obsadili ves Entiers před svým levým křídlem; že se všude opevňují, i v samotném Entiers, a že pracují na zřízení mnoha baterií; že se naše armáda chystá vyrazit před nimi do roviny, rozvinout se k bitvě a pokusit se je odtamtud vypudit; že jsme obsadili zámky Plouy-de-l'Assessoy a

Roseau a dvorec Ainville; že tento průchod je široký jen čtvrt míle mezi Královským lesem vlevo a zámkem Roseau vpravo, kde začíná nepřístupná krajina; že se tam pracuje na zřízení osmi cest; že naše těžké dělostřelectvo má jít přes Falempin, protože se počítá s tím, že naše levé křídlo se posune přes Seclin naproti pravému křídlu nepřátel. Při tomto postavení bylo na výběr ze dvou možností: buď nepřátele vypudit z jejich postavení silou, nebo dopravit pomoc do Lille, které ji mohlo snadno přijmout ze strany citadely, zatímco bychom nepřátele drželi tak zblízka. Tato druhá možnost byla názorem všech generálů: nechat nepřátele spotřebovat jejich střelivo a potraviny, uvrhnout je do nutnosti dopravovat konvoje a čekat od jejich bezmoci to, v co se nedalo doufat od síly.

Pan z Vendôme, který tolik váhal a otálel, než se pohnul, který trval na cestě přes Tournai a potom na pochodu podél Marque a tak jasně prohlásil, že bude pro zralé porady, až půjde o prostředky a způsob pomoci, si na to už nevzpomněl, jakmile k tomu došlo. Tvrdě a neochvějně trval na tom, že je třeba zaútočit; jeho depeše opěvovaly jen bitvu a vítězství, jeho smečka psů nehlásala nic jiného — a to přesto, že mohl tak pohodlně překročit Marque blízko Tournai, a přece vytrvale odmítal ušetřit osm dní pochodu a mnoho námahy a únavy a dostat se po rovině do otevřené krajiny těsně u Lille, a dal přednost nevýhodám, jimiž byl nyní obklopen, jen ze strachu, že narazí na nepřátele dřív, než se před nimi dostatečně rozvine, a jen v důvěře, že je rozdrtí silou dělostřelectva, kvůli němuž se dlouhou oklikou, kterou chtěl zvolit, vydal pro Saint-Hilairovy posily. Ale mluvme tu otevřeně. Nic z toho; nýbrž druhý díl Oudenaarde, jen promyšlenější. Táž pomalost a táž umíněnost, než se pohnul, táž zkáza ztrátou drahocenného času, nedělat nic, když mohl udělat všechno, chtít všechno, když už nemohl nic, a cítit to lépe než kdokoli jiný. Tak chtěl po bitvě u Oudenaarde strávit noc tam, kde se stálo, a nazítří boj obnovit, ačkoli viděl, že ten záměr je nesmyslný a neproveditelný; tak rozhlašoval, že by byl nepřátele porazil, kdyby se mu bylo věřilo, aby na monseigneura vévodu z Bourgogne svalil škodu i hanbu celé té akce a sobě získal slávu a čest — zatímco on, který jen jedinkrát povolil odporu proti napadení konvoje, aby se mu tím lépe vysmál, si ve všech ostatních případech počínal tak absolutně a dal to mladému princi tak troufale najevo, když s ním veřejně mluvil. Při této pomoci vidíme totéž počínání, týž rytmus; a když svými průtahy a oklikami, za současného zavírání úst všem, dokázal nechat Marlborougha v plném klidu zaujmout a upravit si nedobytné postavení, o kterém velmi dobře usuzuje, že se nebude útočit, zavře všem ústa, ačkoli slíbil svobodu porad, křičí, píše a troubí bitvu a vítězství a chystá monseigneurovi vévodovi z Bourgogne celou potupu za zmařenou pomoc.

Tento princ, který nezapomněl na řeči po Oudenaarde, se rovněž vyslovil pro útok na nepřátele. Ten tak dlouho očekávaný kurýr byl vypraven pro královy rozkazy o tom, pro kterou možnost se rozhodnout, zatímco se dokončovala opatření a Saint-Hilaire spěchal, aby se připojil. Ale to nebylo všechno, co kurýr přinesl. Dozvě-

děli jsme se, že v den, kdy armáda dorazila do Orchies, dal pan z Vendôme u Pont-à-Marck převést několik oddílů na druhý břeh toho potoka, aby prozkoumaly nepřátele, kteří s potokem mezi sebou a naší armádou postupovali podél něho tak blízko, jak jen mohli; a že když tento oddíl zjistil, že jsou daleko, protože se toho dne usadili v postavení, které jsem právě popsal, poslal pan z Vendôme prosit monseigneura vévodu z Bourgogne, aby přitáhl k Pont-à-Marck, kde byl Vendôme a kde mu navrhl převést armádu přes potok; že všichni generálové považovali za nebezpečné vystavit se boji napůl přepravení, k čemuž mohlo dojít, kdyby se o tom vévoda z Marlborough včas dozvěděl a obrátil se proti nám; že se monseigneur vévoda z Bourgogne nevyjádřil dost jasně, ačkoli Cheladet, generálporučík, křičel, že by člověk měl zlomit svůj meč a už nikdy žádný nenosit, jestliže se v tak příznivé chvíli nepřejde; že vévoda z Berwicku, rozhořčený vším, co jsem vylíčil, zachovával umíněné mlčení; že konečně čas uplynul v poradách a pochod pokračoval na Orchies. Je k nevíře, jaký hluk z toho kabala udělala a jaké výhody z toho vytěžila proti synovi domu v jeho vlastním domě i všude jinde. Péčí jejích vyslanců se ten hluk rozlehl po provinciích i v Paříži, ujal se a pronikl všude. Protože z Flander přicházelo málo dopisů, a ty všechny strohé a prázdné, neboť každý zmoudřel vlastní zkušeností, nelze vylíčit, jak nesmírný byl údiv, když se po návratu všech z armády zjistilo, že vše, co bylo na této velké pře u Pont-à-Marck pravdivého, bylo to, že tam Artagnan,[10] generálporučík, skutečně přešel v čele velkého oddílu s rozkazem postupovat druhým břehem Marque až k jejímu prameni, který byl velmi blízko, aby prozkoumal krajinu a dal tam zřídit tři cesty, které by armádě usnadnily obrátit se proti nepřátelům, až obejde pramen Marque; a to aniž by pan z Vendôme nebo kdokoli jiný pomýšlel na to, převést armádu u Pont-à-Marck na druhý břeh toho potoka, či cokoli měnit na původním plánu.

Nový dotaz, který byl depešemi tohoto kurýra předložen králi, zda se má bojovat, či ne, ho po výslovných rozkazech, které k tomu tolikrát dal, rozhněval natolik, že se nemohl zdržet, aby proti svému zvyku nedal svůj hněv najevo. Řekl rozrušeně, že když chtějí ještě rozkazy, budou je mít za tři hodiny, a tři hodiny po svém příjezdu odjel týž kurýr zpět s rozkazy naléhavějšími než kdy předtím. Ale nezůstalo jen u té lži o sporu u Pont-à-Marck. S jistotou a zuřivostí, která všem zavřela ústa až do návratu předních důstojníků flanderské armády, se rozšířilo, že se v Mons-en-Puelle konala válečná porada, aby se probralo, co mluví pro útok na nepřátele a co proti němu, a kdyby převážilo „pro", jakými prostředky a jakým způsobem ho provést; že d'O a Gamaches generály přemlouvali[11] a s důrazem jim představili, že jde mnohem

---

10. **Vysvětlivka:** Pierre de Montesquiou, hrabě z Artagnan (asi 1640–1725), generálporučík, roku 1709 maršál Francie; nezaměňovat s proslulým mušketýrem d'Artagnanem.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Hlasovali kloboukem, tj. beze slova. **Ediční poznámka:** Výklad vydavatele vychází z dvojtečky ve vydání 1856; souvislost ukazuje, že d'O a Gamaches generály přemlouvali (*bonneter* = lichotit, dvořit se) a sami jim představili, že jde o bezpečí princů.

méně o zachování Lille než o zachování princů; že všichni, takto zastrašeni, nechali pana z Vendôme jako jediného, kdo byl pro útok; že monseigneur vévoda z Bourgogne, který byl zprvu pro, se přiklonil k jednomyslnému mínění generálů; že vévoda z Berry se na této poradě trochu osopil na vévodu z Guiche; že vévoda z Berwicku se rovněž vyslovil proti; že v důsledku toho, co se na této poradě odehrálo, byl vypraven kurýr, aby se znovu dotázal krále a přijal jeho poslední rozkazy; že Vendôme tam mluvil ostře a důrazně, ale obecně, a že při odchodu ze shromáždění jednal s d'O a Gamachesem tvrdě. Je nepochopitelné, jak rychle se tato zpráva rozšířila, byla přijata, pronikla všude, pobouřila všechny a jaký nadělala hluk a zmatek. Dvůr, Paříž i provincie se jí ozývaly. D'O a Gamaches za to platili za lidi, kteří jednali v duchu a podle přání monseigneura vévody z Bourgogne, bez něhož by se sami od sebe neodvážili vzít na sebe poslání tak nebezpečné, tak hanebné a tak závažné; z toho vzešly nevázané výkřiky a pokřik, stejně smutné pro monseigneura vévodu z Bourgogne jako lichotivé pro vévodu z Vendôme. Pravda však byla, že nejenže nepadla ani zmínka o nějaké válečné poradě, ale nebylo ani řeči o tom, že by se s někým radilo. Je ovšem pravda, že kabala, kterou Vendôme v armádě měl, dokázala všechna vojska přesvědčit — aniž by však řekla slovo o té smyšlené pohádce o válečné poradě —, že bojovat chtěli jen vévoda z Vendôme a jeho lidé a že monseigneur vévoda z Bourgogne se tomu stavěl na odpor; že to při zápalu, s nímž vojska toužila dostat se do boje, a při jejich krajní netrpělivosti nad průtahy vyvolalo podivný rozruch, a odtud se do nich vloudila taková nekázeň, že začala pokřikovat „Vendômovec!" nebo „Burgunďan!" na ty, kdo projížděli v čele táborů nebo stanovišť, podle toho, ke komu je pokládala za oddané, a ještě víc podle dobrého či špatného mínění, jaké měla o jejich odvaze. Trvalo to dál, potají živeno, když to bylo stejně potají vyvoláno. Ohlas toho byl s krajní rychlostí donesen ke dvoru, do Paříže, do provincií, k našim ostatním armádám, až k cizincům a k nepřátelům, a mělo to ten nejzhoubnější účinek. Spokojuji se zde s holým vyprávěním v nejpřesnější pravdě. Je natolik nad každou úvahu, že k němu žádnou nepřipojím.

Kapitola dvacátá

Chamillart u armády. — Smělá jízlivost pana Vévody. — Vendôme a Berwick Chamillartem navenek usmířeni. — Kanonáda u Entiers. — Armáda znovu přechází Šeldu. — Chamillart zpět ve Versailles. — Králova rozličná hnutí mysli. — Monseigneurova lhostejnost. — Monseigneur navždy stržen proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. — Troufalý a pomlouvačný povyk proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. — Nestydatá lež o otci Martineauovi. — Nestydaté lži o Nijmegenu a Landau. — Králova zaujatost. — Neuvěřitelné rozpoutání vášní proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. — Vendômovy chyby jedna za druhou. — Smrt čtyřapůlletého syna pana du Maine a smutek po něm. — Ubohost pana Prince. — Ducasse připlouvá s galeony. — Exilles a Fenestrelle dobyty savojským vévodou. — Chvála maršála z Boufflers a jeho péče v Lille. — Velká obrana Lille. — Rytíř z Luxembourgu proniká s posilou do Lille; jmenován generálporučíkem. — Bavorský kurfiřt v Compiègne, kam za ním jede Chamillart. — Brusel bavorským kurfiřtem žalostně nedobyt. — Záplavy a pohyby proti konvojům. — La Mothe pověřen postavit se konvoji. — Jeho ochránkyně; jeho povaha. — Poražen konvojem u Wijnendale.

Mezitím Vendôme, téměř pořád v posteli nebo u stolu v Mons-en-Puelle a podle svého zvyku zbavený všech podrobností, které nechával na těch či oněch, nemyslel na nic jiného než na to, jak rozmnožit své cesty a své dělostřelectvo, a nepočítal s tím, že by nepřítele přemohl jinak než tak, že ho rozdrtí pekelnou palbou. Když se kurýr vrátil a Saint-Hilaire byl připraven se k armádě připojit, u dvora nesmírně překvapilo, že odtud Chamillart zmizel, a u armády, že tam dorazil téměř zároveň s kurýrem. Skutečně: 7. září, v pátek ráno, přijel onen tolikrát zmiňovaný kurýr do Versailles a o tři hodiny později byl odeslán zpět. Za několik dalších hodin byl vypraven jiný, aby eskorta vyrazila Chamillartovi naproti, a večer téhož dne v půl deváté tento ministr z Versailles odjel — jak se myslelo, přespat do L'Étang, ve skutečnosti však k flanderské armádě. Do Mons-en-Puelle dorazil nazítří, v sobotu, v šest hodin večer.

Kabala nad touto cestou triumfovala s onou troufalostí, s níž dovedla — ať pravdou, či lží — vytěžit výhodu ze všeho. Rozhlásila, že jediným účelem cesty je udržet pana z Vendôme v jeho důležitých funkcích, že chtěl všeho nechat, že tato nepříjemnost se zdála tak vážná, že se král raději na několik dní vzdal svého ministra, třebaže ho za nynějších okolností tolik potřeboval, a poslal ho za vévodou z Vendôme, aby mu jakýmkoli způsobem zabránil opustit armádu a válečné záležitosti, jak to zamýšlel. Jiní, prostší, roztrušovali, že král, v rozpacích z tolika rozdílných mínění o tak kritické věci, poslal Chamillarta, důkladně obeznámeného se svými záměry, aby na místě vyslechl každého, pak rozhodl a ušetřil tak čas, který se ztrácel posíláním

kurýrů. Pravda však je, že král, který po tak výslovných a tak jednoznačných rozkazech, jež právě vydal po tomto posledním kurýrovi, nepochyboval, že po kurýrově příjezdu dojde k bitvě, si přál, aby byl Chamillart na místě a mohl po boji o všem rozhodnout tak, aby nic nechybělo a aby se z bitvy co nejvíc vytěžilo, bude-li šťastná; a kdyby dopadla špatně, aby dal všechno do pořádku, zabránil následkům ztracených hlav jako u Ramillies a postaral se o záchranu všeho, co se zachránit dá — jako vrchní správce (*surintendant*), jehož rozkazy sahají do všech úřadů, jako muž s autoritou a s důvěrou, který je generálům po ruce, dokáže se s nimi radit a zbavit je všech jiných starostí než čistě vojenských. Jakkoli bylo toto poslání moudré, většina je shledávala směšným. Pan Vévoda, stále vzteklý, že nemá nic na práci, prohlásil nahlas, že tato cesta nepochybně udělala radost všem, protože jakmile se o ní dozvěděli, div nepukli smíchy. Cany zůstal po dobu otcovy nepřítomnosti u krále, nosil mu depeše, několikrát psal pod jeho diktátem odpovědi nebo rozkazy a obstarával běžné záležitosti, což se vzhledem k jeho věku jevilo jako velmi zvláštní projev důvěry.

Vévoda z Berwicku dal Chamillartovi lůžko. Chamillart se okamžitě pustil do toho, aby s ním usmířil vévodu z Vendôme. Co nesvede ministr, a k tomu ministr oblíbenec? Oba vévodové se navzájem navštívili; Berwick svolil mluvit s Vendômem a jednat s ním o věcech, stále však bez toho, že by chtěl jakékoli velení. Monseigneur vévoda z Bourgogne se rovněž sblížil s Vendômem, který, znovu vzdálený, ráčil ze své strany udělat několik kroků. To všechno bylo náhlé, ale také upřímné, jak si lze představit. Většinu noci strávili poradami. Vévoda z Berry byl k nim připuštěn ke všemu a projevil v nich soudnost a velkou chuť něco dělat. Proto ho také — řečeno mimochodem — Vendôme velmi vyzdvihoval a jeho kabala po celé tažení nevynechala jedinou příležitost ho velebit. Byl to Monseigneurův oblíbený syn, jemuž se rozhodně nechtěli znelíbit; bylo to — kdyby se jim to podařilo — dráždit žárlivost monseigneura vévody z Bourgogne; a bylo to použít jednoho k tomu, aby druhého zničili a tím jistěji zahladili.

Devátého, den po svém příjezdu, prošel Chamillart s princi, s vévody z Vendôme a z Berwicku a s velmi úzkým výběrem generálů soutěskami a šli prohlédnout nepřátelská opevnění. Objeli je zblízka od jednoho konce k druhému, dokonce tam utrpěli dost palby, a už tehdy z této prohlídky vyplynulo, že je opravdu nemožné zdolat postavení samo o sobě tak výhodné, k němuž umění přidalo vše, co se od něho dalo očekávat. Nepřítel zaujímal touž půdu, kterou jsem popsal, od Marcky k Deule, s Temple-Mars uprostřed. Navzdory tomu, co bilo všem do očí, trval Vendôme pevně a neochvějně na útoku. Bylo to předem přijaté stanovisko, které se příliš hodilo k jeho záměrům, než aby je opustil; stanovisko v souladu s tolikrát opakovanými rozkazy, s tak zřetelnými přáními veřejnosti, s tak projevovaným zápalem vojska; stanovisko statečnosti a odvahy, které ho mělo lacino zahrnout slávou, protože dobře viděl, že je neproveditelné, a nebyl tak bláznivý, aby se do něho pustil proti vlastnímu přesvědčení a proti mínění všech bez výjimky, kdo byli k této důležité pro-

cházce připuštěni. Tato prohnaná chvástavost nezabránila Chamillartovi, který byl ve Flandrech zbaven poručnictví pana z Vaudemontu a jeho neteří, aby králi nenapsal pravdu tak, jak ji shledal a jak ji spolu s ním viděli všichni, kdo s ním Marlboroughovy linie prohlíželi, a zcela jasně, že věci jsou v takovém stavu, že se právem ještě jednou žádalo o královy rozkazy. Tomuto ministrovi se muselo věřit — byl tak málo zaujatý pro monseigneura vévodu z Bourgogne, tak obdivoval vévodu z Vendôme a právě byl svědkem králova hněvu nad tím posledním kurýrem i rozkazů, které sám odeslal po svých kurýrech tři hodiny po jeho příjezdu.

Desátého armáda vyrazila, bez jakékoli překážky přešla zčásti u pramene Marcky, zčásti nad ním, a postavila se pravým křídlem u Ennevelinu, středem u Avelinu a levým křídlem u špitálu nedaleko Houpelinu. Protože však nepřítel tutéž noc stáhl ze Seclinu čtyři pěší brigády a několik dragounů, které tam měl, posunuli jsme tam své levé křídlo. Pan z Vendôme dal ostřelovat ves Entiers, k níž se nepřátelská opevnění přimykala a kterou nepřítel rovněž velmi dobře opevnil. Nepřítel zase ostřeloval náš tábor, zvláště tu jeho část, která ležela nejvíce naproti Entiers. Pan z Vendôme, který se svou obvyklou domýšlivostí nepochyboval, že najde Entiers opuštěné, se velmi podivoval, že se tam nic nepohnulo a že po osmnácti hodinách kanonády není vidět, že by tam bylo cokoli poškozeno. Když bylo 12. všechno ve stejném stavu, bez vyhlídky, že by se dalo zaútočit na ves Entiers, když tolik dělostřelectva tam tak málo pořídilo, a bez naděje, že by mělo větší účinek, bez možnosti napadnout opevnění, dokud se nezmocníme Entiers nebo ho aspoň nezničíme, začaly se obličeje protahovat a pan z Vendôme začal poznávat, že tato pekelná palba, jíž je chtěl rozdrtit, jim sotva uškodí a ještě méně je přivede do úzkých. Konečně, když se čtyři dny držel tento tábor, odkud pan z Vendôme tvrdil, že všechno rozmetá, bylo nutné ho opustit, protože i on sám nakonec přiznal, že se tam nedá nic podniknout. Bylo tedy rozhodnuto udělat velkou okliku a vpadnout nepříteli do zad. Nebylo to bez obav, že nepřítel otevře svá opevnění, aby královské armádě prokázal zdvořilost a vyprovodil ji, ale všechno proběhlo klidně. Myslel jen na to, aby pokročil v obléhání, kryl je, dobyl pevnost, a nikoli na to, aby honil motýly nebo se vydával v sázku. Armáda se tedy utábořila u Bersé, pak u Templeuve, kde se chtělo několik dní zůstat; pro nedostatek zásob však bylo nutné přejít Šeldu, aby se nějaké našly. Přešla ji tedy 17. a utábořila se pravým křídlem u Erinnes a levým u Saussoy nedaleko Tournai. Zároveň bylo vysláno několik oddílů v takové vzdálenosti, aby se mohly kdykoli znovu připojit.

Chamillart přijel od armády do Versailles během králova večeře v úterý 18. září. Král s ním pracoval od chvíle, kdy vstal od stolu, až do uléhání, a s princeznami byl jen chvilku. Chamillart podal zprávu o všem, co viděl, a o plné naději, v níž zanechal pana z Vendôme, že přeruší všechny nepřátelské konvoje a odejme nepříteli veškerou obživu, to jest že ho konečně přinutí obléhání opustit.

Král tyto přestávky útěchy a naděje potřeboval. Jakkoli byl pánem svých slov i své tváře, hluboce cítil bezmoc, do níž den ze dne upadal, vzdorovat svým nepřátelům.

Velkým důkazem toho je, co jsem vyprávěl o Samuelu Bernardovi, jemuž v dorozumění s Desmaretsem na Marly téměř sám dělal honory svých zahrad, aby z něho dostal pomoc, kterou Bernard odmítal a kterou nebylo možné najít nikde jinde. Ve Fontainebleau si všichni velmi povšimli, že když ho tam přišlo oslovit město Paříž u příležitosti přísahy Bignona, nového kupeckého prévôta,[1] právě když byla Lille obklíčena, odpověděl nejen laskavě, ale použil i výrazu „vděčnost vůči svému dobrému městu" a že se mu při jeho vyslovení změnila tvář — dvě věci, které mu za celou jeho vládu nikdy neunikly. Na druhé straně míval někdy chvíle roztržité pevnosti, které spíš udivovaly, než aby byly příkladem. Když se vévoda z Berwicku spojil s hlavní armádou, povšiml si král jednoho večera u paní z Maintenon velkého smutku a neklidu na vévodkyni z Bourgogne. Podivil se tomu a zeptal se jí na příčinu. Snažil se ji uklidnit tím, jaký klid a uspokojení pociťuje nad spojením svých armád.

„A princové, Vaši vnuci?" odpověděla živě. „O ně mám starost," odpověděl jí, „ale doufám, že všechno dobře dopadne." „I já," odvětila, „právě kvůli tomu jsem smutná a mám starost." Za onoho rozechvění dvora, o kterém jsem vyprávěl, kdy se každou chvíli čekala bitva, přiváděl král dvůr do zoufalství tím, že denně vyjížděl z Versailles na hon nebo na procházku, protože zprávy, které přišly, zatímco byl venku, se nedalo zjistit dřív než po jeho návratu: buď to byl zvyk, o němž nechtěl dát najevo, že závisí na jeho neklidu, nebo neklidu neměl tolik, aby mu tyto zábavy ustoupily.

Monseigneur se zdál neklidu zcela prost, a to tak, že v den, kdy se po Ramillies čekal Chamillartův návrat z Flander, kam ho král poslal, aby se sám podíval a sháněl zprávy, jichž ani král, ani nikdo jiný nedostával, odjel Monseigneur poobědvat do Meudonu a řekl, že až se vrátí, zprávy se stejně dozví. Totéž udělal nejednou, zatímco toto očekávání bitvy ve Flandrech na pomoc Lille lepilo všechny k oknům, aby viděli přijíždět kurýry. Byl přítomen, když Chamillart přinesl králi zprávu o obklíčení této pevnosti a četl dopis, který ji oznamoval. V půli Monseigneur odešel. Král ho zavolal zpátky, aby vyslechl zbytek. Vrátil se a vyslechl jej. Když čtení skončilo, odešel znovu, aniž řekl jediné slovo. Když vešel k princezně de Conti, zastihl tam paní z Espinoy, která měla ve Flandrech velké statky svých dětí a která se předtím chystala zajet si do Lille. „Paní," řekl jí se smíchem, jakmile vešel, „jak byste se teď dostala do Lille?" A hned jim oznámil, že je obklíčena. Takové věci princeznu de Conti opravdu zraňovaly. Když přijeli do Fontainebleau za všech pohybů této armády, začal Monseigneur jednoho dne pro zábavu odříkávat dlouhou řadu podivných jmen míst v lese. „Můj Bože, Monseigneure," zvolala, „jakou to máte krásnou paměť! Velká škoda, že je naplněna jen takovými věcmi!" Záleželo jen na něm, aby výtku pocítil, ale nenapadlo ho, že by si z ní mohl vzít poučení.

Navzdory této netečnosti dosáhla u něho Vendômova kabala, která ho obklopovala a ovládala, všech svých cílů. Jednoho večera při uléhání před všemi velice chválil

1. **Vysvětlivka:** Kupecký prévôt (*prévôt des marchands*) — hlava pařížské městské správy.

vévodu z Berry; učinil tak i jindy a o monseigneurovi vévodovi z Bourgogne se nikdy nezmínil v dobrém. Jindy dokonce při uléhání řekl, že mu nerozumí; že sám se několikrát ocitl v čele armád, ale nikdy tam neodporoval pánům z Duras, z Lorges a z Luxembourgu, s nimiž byl, protože je považoval za schopnější, než byl sám. Zřejmě zapomínal na Heilbronn, kde za nic na světě nechtěl zaútočit na prince Ludvíka Bádenského, ať maršál z Lorges dělal a říkal cokoli a jakkoli mu vykládal, jak je to důležité a snadné — maršál to pak nesl v srdci celý život. Monseigneurova důvěřivost k těm, kdo ho obléhali, dosahovala míry neuvěřitelné pro každého, kdo ji sám nezažil, jak budu mít později příležitost ukázat. Spolkl tedy proti vlastnímu synovi všechen jed, který mu byl předložen; dal znát, že je jím plný, a už se z toho do smrti nevzpamatoval. Neměl v oblibě ani syna, ani ty, kdo pečovali o jeho výchovu. Příliš přísná zbožnost ho svazovala a obtěžovala; jeho srdce patřilo španělskému králi a nikdy se mu nezpronevěřilo. Měl rád také vévodu z Berry, který ho bavil svou zálibou ve volnosti a v zábavách. Kabala to dovedla dobře využít. Měla příliš silný zájem na tom, aby monseigneura vévodu z Bourgogne od základu vzdálila Monseigneurově úctě, náklonnosti a důvěře — chtěli totiž Monseigneura ovládat, až bude pánem, a nemuset zápasit se synem a dědicem rodu —, než aby pečlivě neživila odcizení, které vyvolali.

Po Chamillartově návratu tedy začali směle rozhlašovat, že jedině Vendôme chtěl vždycky bojovat, že by nepřítele přinutil hanebně zrušit obléhání, že by ho porazil, rozdrtil a zachránil Francii, kdyby mu byli při deseti různých příležitostech chtěli věřit. Přes Oudenaarde se přetáhlo houbou, průtahy s odchodem zpoza bruggského kanálu byly smazány, skutečná nečinnost v Mons-en-Puelle zamlčena. Všude se rozléhaly hrubé lži o návrhu předloženém v Pont-à-Marck a o válečné poradě v Mons-en-Puelle. Volná ruka (*carte blanche*) prý, jak lživě dodávali, byla jejich hrdinovi poslána později, ale příliš pozdě, a tyto zdvojené chvály dopadaly plnou vahou na monseigneura vévodu z Bourgogne. Připomínalo se všechno nejhorší, co bylo vymyšleno o Oudenaarde; upíraly se mu nejznámější dřívější věci, které mu přinesly nejvíce cti a které až dosud zůstávaly jisté a nikým nezpochybňované. Vyčítalo se mu, co se stalo u Nijmegenu,[2] o čemž jsem mluvil. Pan du Maine, na nějž tehdy všechno dopadlo k dvojí bolesti krále, který ho od té doby nenechal sloužit, přicházel při zatemnění této minulé události tak dobře na své, že kabala rozhodně nehodlala na ni zapomenout ani přestat na ní trvat. Zatemňovala mladého prince u Brisachu a obratně rozsévala, že unaven tolika úsilím, které tam vynaložil, a předvídaje, že ještě větší ho bude stát Landau, se vrátil tak spěšně, že povolení k tomu dostal až na cestě.

Ti na pohled nejumírněnější zvolili jiný postup, mnohem obratnější a nebezpečnější. Neobviňovali princovu statečnost a neříkali nic, co by vypadalo nenávistně;

---

2. **Vysvětlivka:** V červnu 1702 se francouzská armáda vedená vévodou z Bourgogne a maršálem z Boufflers pokusila zaskočit spojeneckou armádu, která však stačila ustoupit pod hradby Nijmegenu.

vzali si na mušku jeho zbožnost. Říkali, že ho vyděsila úvaha o tolika prolité krvi, o záhubě tolika duší, o smrti tolika lidí zabitých bez zpovědi, kdyby svedl bitvu; že se nemohl odhodlat za to odpovídat Bohu; že proto chtěl tu odpovědnost přenést na krále a mít ještě jednou jeho přesné rozkazy; že právě kvůli tomu vypravil onoho kurýra z Mons-en-Puelle. Odtud přecházeli k politickým úvahám, rozebírali, jak málo se tak úzkostlivý princ hodí k velení armádám a k vládě nad královstvím, a své obavy a mínění podávali, jak jen mohli, co nejnázorněji. Odtud přešli na některé princovy zábavy, opravdu příliš malicherné, a na jiné nepatřičné; zveličovali několik příliš dlouhých vysedávání u stolu a několik partií hry s pérovým míčkem a zesměšňovali rozmáčknuté vosy, ovoce v oleji, hroznová zrnka rozmačkaná v zamyšlení, hovory o anatomii, mechanice a jiných abstraktních vědách, a zvláště příliš dlouhé a příliš časté rozhovory mezi čtyřma očima s otcem Martineauem,[3] jeho zpovědníkem. Aby prince ještě více zmenšili a ukázali neschopným, vymysleli na základě něčeho pravdivého tuto historku, kterou šířili všude.

Otec Martineau dostal chuť prohlédnout si opevnění vévody z Marlborough v průvodu princů, když je spolu s vévody z Vendôme a z Berwicku, s Puységurem, s velmi malým počtem dalších generálů a s Chamillartem objížděli zblízka, jak jsem vyprávěl, aby zjistili, zda a kde by na ně bylo možné zaútočit. K tomuto pravdivému faktu přidali následující, naprosto lživý: že prý otec Martineau byl tak zarmoucen tím, že se monseigneur vévoda z Bourgogne postavil proti tomuto útoku, že to napsal svým přátelům, a to z obavy, aby nebyl obviněn, že dal radu tak vzdálenou jeho vlastnímu mínění. Nespokojeni s tak černou lstí, která v otázce statečnosti a válečných věcí stavěla prince hluboko pod jeho zpovědníka, odvážili se rozšířit, že Martineau měl strach, aby se mu v armádě nepřičítalo rozhodnutí, které ji přivádělo k zoufalství, a že se nemohl zdržet, aby tam nenaznačil, že kdyby se dbalo jeho mínění, na opevnění by se bylo zaútočilo. Pomluva se stala veřejnou. Otec de La Chaise, který byl o ní zpraven a o němž se navíc říkalo, že mu otec Martineau své mínění napsal, se cítil povinen ukázat králi, co mu otec Martineau napsal o své zvědavosti; v celém dopise nebylo jediné slovo, které by mohlo zavdat podnět k tomu, co se rozhlašovalo. Otec de La Chaise dal dopis přečíst mnoha lidem, aby tuto pomluvu smyl; přesto celá dopadla na monseigneura vévodu z Bourgogne, jak v posměchu, tak ve vážné rovině, přesně jak si to její vynálezci předsevzali.

To jsou tedy tři nejnestoudnější lži, tři nejdokonaleji smyšlené historky, jaké si lze představit — tato, záležitost v Pont-à-Marck a válečná porada v Mons-en-Puelle —, v armádě naprosto neznámé a vyvrácené všemi generály i ostatními důstojníky, kteří odtud přijeli a s nesmírným úžasem se po návratu dozvídali, o čem nikdy neslyšeli mluvit; a přesto obešly provincie, ostatní armády i cizí země, opatřené podrobnostmi, o nichž nebylo možné pochybovat. Odpovědět na věc s Nijmegenem — kdo

3. **Vysvětlivka:** Otec Martineau — jezuita, zpovědník vévody z Bourgogne.

by se odvážil? Znamenalo by to znovu otevřít rány pana du Maine, a tedy i krále. Pokud jde o Brisach a Landau, věc se projednávala na plném zasedání královy rady. Tallard, který předvídal, co může z plánu na Landau vzejít, a který skutečně zapříčinil bitvu u Špýru,[4] navrhl toto obléhání jen pod výslovnou podmínkou, že se monseigneur vévoda z Bourgogne po dobytí Brisachu vrátí. Princ napsal králi, aby směl zůstat a vést to obléhání; namítal a nezapomněl na nic z toho nejsilnějšího, co mohl uvést. Tallard a Marsin toho byli svědky, a nakonec odjel teprve po poslední králově odpovědi, v níž mu král po několika odmítnutích a rozkazech k návratu výslovně napsal, že obléhání Landau se rozhodně nepodnikne, dokud bude princ u armády.

Co mohlo být jasnější než tyto odpovědi a tato fakta? Veškerá zřejmost však byla zde k ničemu. Spiknutí bylo příliš dobře připraveno a kabala příliš obratná a příliš zorganizovaná. Jejích vyslanců všech stavů bylo nespočet. Pronikali všude, všude vnucovali chvály svého hrdiny i své nejkrutější úklady proti princi, kterého pevně rozhodli zničit a proti němuž se poté, co toho tolik napáchali, necítili v bezpečí, kdyby couvli — po čemž ostatně nikdy neměli nejmenší chuť. Byli-li už pány v otcovském domě, jak by nebyli pány nad veřejností? Viděli jsme, do jaké míry přesvědčili a odcizili Monseigneura a jaké výhody získali nad králem navzdory vévodkyni z Bourgogne, ba i paní z Maintenon. Kromě toho, co králi vůči jeho levobočkům a jeho sloužícím uklouzlo až příliš v souladu s dojmy, které od nich přijímal — a ti stále číhali, aby mu vnukli ty nejzlověstnější —, se král za těchto krizí nejednou veřejně a trpce podivoval, že se bitva nesvádí, a potom, že se na opevnění dosud neútočí. Zvláštní je, že z celého svého dvora mluvil o Flandrech téměř výhradně s Vaudemontem, a když se někdo z těch, kdo stáli v takové blízkosti, dokonce i princové krve, odvážil vmísit do rozhovoru nějaké slovo, hned to zapadlo, protože král většinou neodpovídal a Vaudemont vždy vedl slovo a dovedl s ním znamenitě zacházet. Kabala tedy všude triumfovala tak plně, že se ukázalo, že to, čeho se odvážila u Oudenaarde, byly jen pokusy učně, kdežto tady šlo o kusy mistrovské. Nejenže byla strhnuta veřejnost všech stavů, nejenže byla získána móda a dobrý tón, ale rychlý postup byl takový, že strhl i politiky, a lze přesně říci, že v otcovském domě nebylo bezpečné projevit se byť jen trochu ve prospěch monseigneura vévody z Bourgogne a že vše, co tam na jeho úkor vyvyšovalo vévodu z Vendôme, mělo jistotu, že se zalíbí králi i Monseigneurovi. Odtud lze posoudit, jaká asi byla rozpoutanost a bezuzdnost — a to tak, že král, který se ovšem neodvažoval veřejně zazlívat, že se někdo odvažuje mluvit ve prospěch jeho vnuka, veřejně pokáral prince de Conti, který to dělal při každé příležitosti a Vendôma nenáviděl, za to, že mluvil a rozumoval o flanderských záležitostech u princezny de Conti, své švagrové, ačkoli se ve Versailles o ničem jiném nemluvilo a nebesedovalo. Pokud jde o psaní, o tom nemohlo být řeči. Nikdo se

4. **Vysvětlivka:** Bitva u Špýru (15. listopadu 1703) — Tallard v ní porazil císařskou armádu, která šla na pomoc obležené Landau; pevnost se poté vzdala.

neodvažoval psát do armády nic o tom, co se dělo a říkalo v Paříži a u dvora, ani z armády nic, co by mohlo cokoli objasnit nebo sdělit — tak velký strach z Vendôma se tam rozšířil.

Monseigneur vévoda z Bourgogne žil u armády na krutých vodítkách. Jeho mírnost, nesmělost a zbožnost zvýšily drzost druhých a drzost dovedená do krajnosti ho dokonale zdeptala. Pan z Beauvilliers, nesmělejší, než měl být, a pan z Chevreuse, spoutaný úvahami a ohledy, se se mnou trápili a často mi přiznávali, že jsem jim předpověděl až příliš pravdivě a viděl až příliš jasně. Lék však neviděli jinde než v trpělivosti, v návratu armády, který mnoho věcí objasní, a v čase; a když jsem na ně naléhal, aby se odhodlali k rychlejším a důstojnějším krokům, zavírali mi ústa, rmoutili se, že už není čas, a stavěli proti mně bezmocnou vůli paní z Maintenon, která se v této věci vévodovi z Beauvilliers ukazovala celá, jak jsem už řekl; a na tuto závažnou odpověď jsem neměl co namítnout. Věděl jsem dobře, jak to na té straně vypadá, od vévodkyně z Bourgogne, s níž jsem v záležitostech Flander stále udržoval spojení prostřednictvím paní z Nogaretu. Tu trochu času, kterou mohla tato princezna mít pro sebe, věnovala slzám a psaní, a po pravdě se ukázala neúnavnou, plnou síly a dobrých rad. Paní z Maintenon byla jejím bolem dojata do nejvyšší míry a do živého ji zasáhlo, že poprvé v životě cítí, že jsou lidé, kteří ve věcech, jež se jich týkají, nad ní u krále získali převahu.

Zatímco král trochu popadal dech, jeho generálové se dál zabývali prostředky, jak Lille pomoci. Vendôme, plodný v okázalých a odvážných plánech, chtěl jednou udělat velkou okliku a napadnout Marlborougha zezadu, jindy ho oklamat předstíranými pochody, přimět ho, aby oslabil obsazení svých opevnění, a pak se náhle obrátit a zaútočit na ně. Ale protože byl ve skutečnosti pomalý při každém snadném provedení, jak se už až příliš zakusilo, mohlo se doufat, že oklame tak pozorné a činné velitele a že dosáhne nějakých úspěchů dlouhými oklikami, které by záměr včas prozradily nepříteli dobře postavenému, jenž by se, abych tak řekl, musel jen otočit ve svém kruhu, aby se včas postavil čelem všude a kladl tytéž překážky? Berwick a všechno, co tam bylo nejlepšího mezi předními generály, se těmto marným a zhoubným podnikům postavili. Tento maršál, tak lehkovážně usmířený s vévodou z Vendôme, se už znovu začal nelíbit člověku, který se k němu nevrátil o nic upřímněji. Začalo se také zjišťovat, že kdyby se po tolika promarněném drahocenném čase při vyrážení a přibližování, místo opojení nadějí na bitvu, obrátily všechny myšlenky k tomu, jak dopravit do Lille posily, dokud to bylo možné, jak jsem poznamenal, jak dát pevnosti prostředky, aby vydržela, a zatím unavovat nepřítele, přivést ho do závislosti na konvojích a odejmout mu k nim cestu postaveními, která se dala zaujmout, podařilo by se mu toto dobytí vyrvat a navíc ho uvrhnout do nejtěžších nesnází při ústupu. K tomuto prostředku se tedy — ale příliš pozdě — rozhodli napříště upnout a armáda provedla pohyby a vyslala oddíly nutné k tomu, aby se to podařilo.

Mezi tak závažnými událostmi došlo u dvora k jedné, která byla velmi málo závažná, ale krále se velmi dotkla. Pan du Maine ztratil svého třetího syna, kterému bylo čtyři a půl roku.

Král pro něj i nadále dělal to, co nedělal pro děti královny, z nichž mnoho ztratil a za něž se nikdy nedržel smutek, pokud jim nebylo plných sedm let. Nařídil, aby Monseigneur a dvůr drželi smutek osm dní, a poslal Souvrého, mistra své šatny, aby jeho jménem vyjádřil soustrast panu Princi a paní Princezně do Écouenu, kde právě byli. Pan Princ si nenechal ujít potěšení přijet do Versailles a vychutnat si tam vyznamenání, že se domníval vystupovat na roveň s králem, protože jen král a on nedrželi smutek.

Hned nato přišla útěcha pevnější, než byl tento zármutek. Ducasse, který se vydal vyzvednout galeony,[5] jichž bylo tak velice zapotřebí, je přivedl zpět s nákladem padesáti milionů ve zlatě a stříbře a deseti milionů ve zboží. Připlul k přístavu Pasajes a vplul do něj 27. srpna. Brzy nato se také dozvědělo, že pan Savojský dobyl Fenestrelle. Krátce předtím dobyl i Exilles, navzdory chvástání maršála z Villars, který, štědrý na kurýry, protože je neplatil, sliboval stále divy a často tvrdil, že se chystá na tohoto knížete zaútočit a porazit ho. Villars dobyl dvě nebo tři bídná opevněná stanoviště v horách, která velmi vychvaloval, a byl celé tažení nucen přijímat zákon od nepřítele. Naštěstí pro něho, jakkoli byla tak citlivá hranice důležitá, byla jen tečkou na mapě ve srovnání s tím, co se dělo ve Flandrech a co poutalo veškerou pozornost.

Princ Evžen neskrýval radost, když se dozvěděl, že bude mít co dělat s maršálem z Boufflers, a netajil se tím, že se méně bojí muže zahrnutého poctami a odměnami, než by se bál generála, jehož veškeré naděje na kariéru by stály na obraně pevnosti. Zjistil, že se mýlil, a nechápu, jak mu vzpomínka na obranu Namuru nedala o Boufflersovi jiné mínění; Boufflers byl za ni sice jmenován vévodou, ale až na tuto výjimku — po pravdě velkou — byl už vším, čím byl v Lille. Pořádek, přesnost, ostražitost — v tom vynikal. Jeho statečnost byla čistá, skromná, přirozená, upřímná, chladná. Všechno viděl a o všem rozhodoval pod nejprudší palbou, jako by byl ve svém pokoji; v nebezpečí stále týž, v boji mu nic nerozpálilo hlavu, ani ty nejnepříjemnější nehody. Jeho prozíravost sahala na všechno a při provádění na nic nezapomínal. Jeho dobrota a zdvořilost, které ho nikdy neopouštěly, mu získávaly všechny; jeho spravedlnost, přímost, péče o to, aby se sdílel s druhými a radil se, trpělivost, s níž nechával svobodně debatovat, a jemnocit, s nímž vždy přičítal zásluhu za rady, když se osvědčily, těm, kdo mu je dali, a za činy těm, kdo je vykonali, mu získaly oddanost srdcí. Péče, kterou vynaložil hned po příjezdu, aby válečné střelivo a potraviny vydržely, rovnoměrný poměr, který dával po celou dobu obléhání dodržovat při rozdělování chleba, vína, masa a všeho, co slouží k obživě, a jemuž sám před-

5. **Vysvětlivka:** Galeony — španělské loďstvo, které pravidelně přiváželo z Ameriky drahé kovy a zboží; jeho náklad byl pro financování války nezbytný.

sedal, a nesmírná péče, kterou dal věnovat nemocnicím a kterou jim sám věnoval, způsobily, že ho vojsko i měšťané zbožňovali. Zocelil je — mám na mysli narychlo sesbírané oddíly, které tvořily nejpočetnější část jeho posádky, uprchlíky od Oudenaarde a měšťany, z nichž zformoval pluky — a udělal z nich vojáky, kteří nezůstávali pozadu za vojáky starých pluků.

Přístupný v kteroukoli hodinu, ke všem vstřícný, dbalý toho, aby druhé, pokud to šlo, ušetřil námahy a zbytečných nebezpečí, namáhal se za všechny, byl všude, bez ustání všechno sám viděl a sám o všem rozhodoval a neustále se vystavoval nebezpečí. Spával oblečený u míst útoků a od otevření zákopů až do vytroubení kapitulace neulehl do své postele ani třikrát. Nelze pochopit, jak člověk jeho věku, opotřebovaný válkou, mohl vydržet takovou tělesnou i duševní námahu, a to aniž by kdy ztratil chladnou krev a vyrovnanost. Vyčítalo se mu, že se příliš vystavuje; činil to, aby všechno viděl na vlastní oči a průběžně se o všechno postaral; činil to také pro příklad a z vlastního neklidu, aby všechno šlo a provádělo se dobře. Několikrát byl lehce raněn, skrýval to, jak jen mohl, a na svém každodenním počínání nic neměnil; ale když ho srazila rána do hlavy, byl proti své vůli odnesen domů. Chtěli mu pustit žilou; bránil se tomu ze strachu, že by ho to připravilo o síly, a chtěl vyjít. Jeho dům byl obklopen; vojáci mu křikem hrozili, že opustí svá stanoviště, uvidí-li ho dřív než za dvacet čtyři hodin; strávil je tedy doma jako v obležení, přinucen dát si pustit žilou a odpočívat. Když se znovu ukázal, nikdy nebylo vidět tolik radosti. U jeho stolu byla hojnost, bez jakékoli vybíravosti; v potravinách se však vždy omezoval úměrně jako ostatní, a kromě peněz, které si přivezl pro sebe, si po příjezdu ještě vypůjčil, kolik jen mohl, a štědře je používal pro službu, na dary vojákům a na podporu důstojníků, s obdivuhodnou prostotou ve všech svých činech. Tak se někdy stává, že dobrota a přímost duše rozšiřuje ducha a osvěcuje ho ve velkých chvílích.

K vylíčení divů schopnosti a statečnosti této obrany by byl zapotřebí deník tohoto velkého obléhání. Výpady byly časté a o všechno se bojovalo krok za krokem, dokud se o každou píď země bojovat dalo. Třikrát po sobě odrazili nepřítele od jednoho mlýna, znovu ho dobyli a potřetí ho spálili. Odolali útoku na svou krytou cestu na třech místech najednou, vedenému deseti tisíci muži, od devíti hodin večer do tří hodin ráno, a udrželi ji. O několik dní později znovu dobyli jediný traverz, který zůstal nepříteli; vyrvali mu ho výpadem. Při dalším výpadu vyhnali obléhatele z vysunutých úhlů kontreskarpy, které drželi už osm dní. Dvakrát odrazili sedm tisíc mužů, kteří útočili na jejich krytou cestu a na jeden tenaillon;[6] potřetí ztratili jeden úhel tenaillonu, ale zůstali pány traverzů, kryté cesty a záseku zřízeného za tímto tenaillonem, a při tomto útoku byl raněn princ Evžen. O několik dní později byla znovu napadena krytá cesta rohových opevnění a udržena, ale druhý úhel téhož

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Část opevnění vybudovaná naproti jednomu z čel ravelinu (*demi-lune*).

tenaillonu zůstal nepříteli. Tolik tak velkých akcí posádku značně oslabilo. Začínal docházet střelný prach. Maršál z Boufflers nacházel způsob, jak o sobě často podávat zprávy. Pomýšlelo se na to, dopravit do pevnosti, bude-li to možné, nějakou pomoc. Úkol se o to pokusit dostal rytíř z Luxembourgu, polní maršál a dnes maršál Francie. Vytáhl tam od Douai a statečně to provedl v noci z 28. na 29. září; přivedl s sebou do pevnosti dva tisíce jezdců, z nichž každý měl místo karabiny pušku a za sedlem šedesát liber prachu, což pevnosti dodalo dva tisíce pušek a přes sto tisíc liber prachu. Dva pěší pluky, které měly proniknout do pevnosti s ním, neuspěly; ztráty byly malé. Rytíři z Luxembourgu se za tak rázný čin dostalo velkého uznání a byl na místě jmenován generálporučíkem.

Pátého října zaútočilo na krytou cestu a tenaillon šestnáct tisíc mužů. Akce byla dlouhá a houževnatě vybojovaná. Nepřítel nakonec dobyl tenaillon a jeden ravelin za ním, ale obležení si ještě udrželi několik přepážek kryté cesty. Tento ravelin byl dobyt jen vinou jednoho podplukovníka, který usnul a byl překvapen hned na začátku akce. Boufflers byl tak laskavý, že ho nechtěl jmenovat. Akce z 9. na 10. října byla ještě prudší. Nepřítel třikrát zaútočil na krytou cestu a byl stejněkrát odražen; počtvrté ji dobyl, vytrhal palisády traverzů a rozmístil spoustu košů na hlínu. Čtyři sta dragounů proti němu podniklo výpad, po dlouhém boji ho opět vyhnali, odstranili koše a obnovili palisády, takže nepřítel nebyl o nic dál. Byl to patnáctý velký boj od začátku obléhání. Třináctého října byla krytá cesta napadena za bílého dne, třikrát v různých hodinách, a obléhatelé byli pokaždé odraženi. Přišli počtvrté s více vojskem a zmocnili se jednoho traverzu kryté cesty. Průlom v levé baště měl padesát sáhů; maršál ho dal pečlivě upravit do strmého svahu a zatarasit stromy a vším, co mohl najít železných mříží. Rytíř z Luxembourgu podnikl 16. velký výpad, zničil několik zákopových prací, pobil dost lidí, ale nepodařilo se mu vyhnat nepřítele z kryté cesty. Nepřítel tehdy usilovně pracoval na odvodnění příkopu a na vytváření nových průlomů svým dělostřelectvem. Nikdy by se neskončilo, kdyby se měly jen vyjmenovat všechny skvělé válečné činy, které tam byly vykonány.

Mezitím se velmi usilovně zabývali všemi opatřeními, jimiž by se dalo nepříteli zabránit v přísunu konvojů — jeden velmi značný už k pevnosti přivedl —, a zároveň tím, jak využít toho, že všechna jeho vojska jsou zaměstnána, k nějaké diverzi a něčím si to vynahradit. Bavorský kurfiřt předal du Bourgovi velení rýnské armády, která měla jen v klidu žít, oddělena touto řekou od Císařských, kteří také mysleli jen na to, jak se uživit. Vévoda hannoverský, neschopen cokoli podniknout a znaven tak nezáživným tažením, se vrátil domů, a kurfiřt byl v Compiègne, kde mu král dal připravit všemožné lovecké ekvipáže a kam mu poslal vévodu z Humières, tamního guvernéra a kapitána lovišť, aby mu dělal honory. Žil tam v těchto zábavách, když jeho malý dvůr náhle překvapilo, že tam vidí přijíždět Chamillarta. Co ho tam přivedlo, vyšlo najevo o několik dní později. Kurfiřt odjel s malým doprovodem poštou do Monsu; Bergeyck, jehož neúnavná péče o zásobování našich vojsk, o podrobnosti a o pořádek

ve všem byla neustále nesmírně užitečná, Puyguyon, generálporučík, Saint-Nectaire a d'Ourches, polní maršálové, a nad tím vším kurfiřt se různými směry přiblížili k Bruselu se třemi tisíci koňmi a dvaceti čtyřmi prapory. Měli s sebou dělostřelecký vlak a potraviny. To všechno dorazilo k Notre-Dame de Hall a hned nato k Bruselu, o němž se myslelo, že ho lze dobýt náhlým útokem a že je bez vojsk. Bylo to kolem 20. září.[7] Nepřítel, zpravený pozdě, ale vždy znamenitě využívající každého okamžiku, do něho vrhl tolik vojska, kolik mu čas dovolil, a tím přinutil kurfiřta k řádnému obléhání. To mu dalo čas shromáždit dost velký sbor, aby mohl vytáhnout k Bruselu. My jsme žádný neměli, abychom mohli kurfiřta podpořit; ten, když našel něco úplně jiného než bezbranné měšťany, s jejichž náklonností stále počítal, viděl, že mu hrozí porážka a napadení zezadu. Zrušil tedy toto beztvaré obléhání tak náhle, že tam nechal všechno své dělostřelectvo a všechny známky víc než ukvapeného ústupu, a vrátil se do Monsu několik dní poté, co z něho vyjel.

La Connelaye, kapitán ve francouzské gardě, který velel v Nieuwpoortu, dostal tehdy rozkaz otevřít tamní stavidla. Doufalo se, že se tím do kraje pustí tolik vody, že se zabrání konvojům, které nepřítel mohl přivážet jedině z Ostende, nebo že ho to donutí k oklice, jež dá čas dorazit vojskům posílaným hraběti z La Mothe, pověřenému tyto konvoje přerušit. Vévoda z Berwicku odjel do Brugg, kde se zároveň shromáždilo čtyřicet praporů a padesát eskadron. Vozy, které nepřítel posílal do Ostende pro náklad konvoje, nemohly projet zaplavenou krajinou. Rozhodl se tedy prorazit si cestu přes Plassendale, kde byl hrabě z La Mothe a kam zároveň vytáhl Puyguyon se čtyřiceti prapory. Prázdné vozy zadržené záplavou však mezitím našly způsob, jak projet, a dorazily do Ostende. Šlo o zpáteční cestu. Konaly ji jakoby po stupních a s největší opatrností, aby se přiblížily co nejvíce a pak projely otevřenou silou.

Berwick, který byl přímo na místě, byl předními důstojníky naléhavě žádán, aby sám vedl útok na tento konvoj; odpověděl však, že nesmí vzít šlechtici, který slouží už mnoho let, příležitost získat maršálskou hůl, a pak jim zavřel ústa tím, že jim ukázal přesný rozkaz dvora, který tuto výpravu svěřoval La Mothovi. La Mothe a vévodkyně z Ventadour, která mu to vymohla u svého přítele Chamillarta, byli dětmi dvou bratrů. Paní z Ventadour ho považovala za vlastního; byl to muž nezištný, plný statečnosti, cti a ctižádosti, který sloužil celý život, v létě i v zimě, už dlouho velel samostatným sborům a byl u cíle; ale zároveň snad nejomezenější, nejpaličatější a nejneschopnější člověk mezi všemi generálporučíky. Berwick se osobně vzdálil a La Mothe vyrazil. Nepřítel opevnil stanoviště Wijnendale, aby kryl pochod svého konvoje, který byl nesmírný. La Mothe se domníval, že udělá divy, když na toto stanoviště zaútočí. Přípravy byly zdlouhavé a možná průměrné. Daly nepříteli čas, aby se

7. **Ediční poznámka:** Kurfiřtův pokus o Brusel se ve skutečnosti odehrál až koncem listopadu 1708; obléhání zrušil, když se k městu blížil Marlborough.

tam posílil a aby konvoj postoupil kupředu. La Mothe ani nepomyslel na to, aby oddělil velký sbor dragounů, který měl, a aspoň jím narušil čelo konvoje a zastavil ho, zatímco sám bude zaměstnán útokem na Wijnendale. Zkrátka, zaútočil; Cadogan[8] se bránil lépe, otřásl La Mothem, vyrazil proti němu, zatlačil ho, porazil a rozprášil s polovičními silami, než měl La Mothe, a konvoj zatím dorazil do tábora prince Evžena, kterému naprosto všechno chybělo, a přinesl tam hojnost a radost.

8. **Ediční poznámka:** Spojenecký sbor u Wijnendale (28. září 1708) ve skutečnosti vedl generál John Richmond Webb; Cadogan přispěchal s jízdou až v průběhu boje.

Kapitola dvacátá první

Menin a Ath nevyšly Albergottiům, strýci a synovci. — Vendôme, aby zamezil přísunu konvojů, obléhá Leffinge, kde je rytíř z Croissy zajat potřetí za této války. — Stav Lille. — Kapitulace Lille. — Boufflers v ničem nepodřízen Vendômovi. — Boufflers vstupuje do lillské citadely. — Leffinge dobyto se zbraní v ruce Vendômovými vojsky. — Vévoda z Beauvilliers mě zdrží u dvora. — Hrubé pomluvy proti mně. — Smrt Troisvilles; stručně o něm. — Smrt a povaha Lionna. — Děti ministrů uchvacují všechny dvorské úřady. — Jarzé zproštěn velvyslanectví ve Švýcarsku, jmenován hrabě du Luc. — Vévoda z Enghien rytířem řádu. — Smrt maršála z Noailles před zraky všech; jeho povaha a povaha jeho ženy. — Návrat vévody z Noailles ke dvoru. — Smrt Saint-Marse, guvernéra Bastily; nastupuje po něm Bernaville. — Smrt a povaha maršálky z Villeroy. — Smrt a povaha hraběnky z Beuvronu. — Smrt a povaha hraběte z Marsanu.

Rozmrzelost nad tímto smutným výsledkem byla v armádě nesmírná a u dvora zavládl žal, neboť se tam už jásalo nad obléhateli, kteří byli sami obleženi, kteří pro všeobecný nedostatek všeho nebyli s to v obléhání pokračovat a nevěděli, kudy by mohli ustoupit mezi všemi různými stanovišti naší armády. La Mothe[1] za to sice trochu sklidil, ale tatáž přímluva, která mu vynesla úkol, z něhož se tak špatně vyvlékl, ho dokázala ještě dost ochránit, aby se králi jevil spíš jako nešťastník než jako nevědomec. Konvoj vedl Albemarle.[2] Vendôme odjel do Brugg převzít velení nad vojskem, které měl La Mothe. Nemálo se přesto podivovalo a nemálo se mluvilo o prosbě, s níž se vévoda z Marlborough hned nato obrátil na monseigneura vévodu z Bourgogne, aby mu udělil průvodní list pro jeho ekvipáže; list mu byl poslán, avšak výhradně pro jeho vlastní. Usuzovalo se, že chce uvést do bezpečí mnoho peněz, které vytěžil z ochranných stráží; ale nedalo se snad po příchodu konvoje podezírat, že si buď dělá legraci, nebo že chce poselstvím, které se právem zdálo velmi nepatřičné, něco vyzvědět?

Pan z Vendôme, který měl čtyřicet tři prapory a šedesát tři eskadrony, se opřel pravým křídlem o Moordick a levým o kanál, který vede z Brugg do Plassendale, aby zabránil konvojům z Ostende a ze Sluis. Marlborough se utábořil u Roeselare a dělal, jako by na něj chtěl zaútočit, aby konvoje mohly projít; proti nim byly záplavy

1. **Vysvětlivka:** Hrabě z La Mothe, generálporučík, nedokázal 28. září 1708 u Wijnendale zastavit velký spojenecký konvoj se střelivem pro obléhatele Lille; konvoj prošel a obléhání mohlo pokračovat.

2. **Ediční poznámka:** Spojenecký sbor u Wijnendale vedl generál John Richmond Webb; Cadogan přitáhl s jízdou až ke konci boje a hrabě Albemarle se bitvy neúčastnil.

značně zvětšeny. Nepřátelé na ně spustili čluny, na něž vyložili náklad ze svých vozů, a čluny dopravily princi Evženovi všechno, co unesly.

Uprostřed všech těch tak živých pohybů se stále myslelo na nějaké podniky; v Meninu jsme měli spojení, usoudilo se, že bude snadné ho přepadnout, a bylo to rozhodnuto. Úkol byl lákavý, jeho úspěch sliboval tomu, kdo by jím byl pověřen, jisté povýšení. Albergotti byl důvěrným přítelem pana z Vendôme, neboť mu v posledních dobách obětoval pana z Luxembourgu, jemuž za všechno vděčil; byl přítelem i slečny Choinové, tudíž byl velmi dobře zapsán u Monseigneura, a právě proto si ho vážil i monseigneur vévoda z Bourgogne. Zařídil, aby byl tento úkol svěřen jeho synovci, který byl brigádním generálem a jmenoval se Albergotti jako on. Přepych a dobré jídlo zkazily naše armády, zvlášť ve Flandrech; studené zastávky tam zbyly už jen pro ubožáky[3]; obsluhovalo se tam se stejnou vybraností a se stejnou okázalostí jako ve městech a u nejlepších stolů. Přípravy se zdržely, oddíl dlouho čekal; dorazil k Meninu o čtyři hodiny později, než bylo smluveno; nepřátelé měli čas dostat zprávu a pevnost krýt. Albergottimu nezbylo nic jiného než se vrátit. Kdokoli jiný by na to doplatil, ale s tak dobrými zastánci se na něm nic ani neznalo.

Nedlouho nato chtěl jeho strýc tuto chybu napravit; vyrazil z armády s velkým oddílem, aby přepadl Ath, kde měl spojení. Udělal to jako jeho synovec, přišel pozdě, a lidé, kteří už do města pronikli, z něj museli vyjít a co nejrychleji se zachránit. Albergottiho nesmírnou chladnokrevnost to nijak nevzrušilo; vrátil se do tábora a nevyslechl žádné výčitky, ani od těch, kdo tam veleli, ani od dvora. Většina vojska a Paříž ho šetřili mnohem méně. Tak se na všech stranách honili motýli. Armáda klidně pobývala u Tournai, zatímco pan z Vendôme obléhal Leffinge a sliboval, že jakmile je dobude, nebude už moci k princi Evženovi nic projít; ten zatím dostával všechno, co potřeboval, na člunech. Rytíř z Croissy byl zajat při výpadu a odveden do Leffinge. Za této války už byl zajat dvakrát předtím. Nepřítel měl v Leffinge tři tisíce mužů, jak pan z Vendôme psal králi; brzy se ukáže, že jich tam byla jen polovina; ale taková zdvojení byla u Vendôma samozřejmostí. Král i veřejnost si zvykli promíjet mu mnohem horší věci.

Navzdory všem jeho hrdinským činům Lille podléhalo. Nepřátelé tam 20. a 21. udělali tři nové průlomy, odvodnili příkop a dokončili podzemní chodbu, která vedla až k úpatí jednoho z průlomů. Pevnost už bylo možné vzít útokem; střelný prach a munice docházely, zásoby potravin se ztenčily do krajní nouze a masa už téměř nebylo. Tolik nepřekonatelných nezbytností přimělo konečně maršála z Boufflers, se souhlasem celé jeho statečné posádky, dát bubnovat k vyjednávání. Nebylo mu odepřeno nic z toho, oč žádal. Hlavní články zněly, že nemocní a ranění, kteří jsou ve městě, smějí být převezeni do našich pevností; že tisíc osm set koní, kteří

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré slovo (*drilles*), které nejprve znamenalo hadry a v přeneseném smyslu se užívalo pro ubožáky, a zvláště pro špatné vojáky.

vstoupili do města s rytířem z Luxembourgu, bude odvedeno nejkratší cestou do Douai, že výsady obyvatel zůstanou zachovány a že pan z Boufflers dostane čtyři dny, aby se stáhl do citadely se vším, co tam bude chtít jakéhokoli druhu dopravit. Tato kapitulace byla podepsána 23. října, po dvou měsících otevřeného zákopu a po neustálých bojích, v nichž se o každou píď půdy vedl spor.

Zvláštní na této kapitulaci byla volnost poslat ji monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, aby platila, pokud ji schválí, a jinak aby zůstala neplatná, jako by k ní nikdy nedošlo. Říkám schválně monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Boufflers si totiž výslovně vymohl od krále, a to už při odjezdu, že nikdy nepřijme ani heslo, ani žádné rozkazy od vévody z Vendôme, že mu nebude v žádném myslitelném případě podřízen a že bude uznávat jen monseigneura vévodu z Bourgogne. Coëtquen byl pověřen, aby mu ji donesl do jeho tábora u Tournai. Zastihl ho, jak hraje s pálkou a košíčkem, a princ už smutnou novinu znal. Pravda je, že hra nebyla přerušena a že zatímco se dohrávala, šel Coëtquen navštívit, koho se mu zlíbilo. Takové přijetí bylo podivuhodně odsuzováno a armádu právem velmi pohoršilo; nepřátelská kabala z toho vytěžila nové zbraně proti princi. Coëtquen se vrátil k maršálovi se schválením kapitulace a zahrnut chválou pro maršála i pro jeho posádku, ale bez peněz, nebo jen s velmi malým obnosem. Boufflers poslal ke králi Tourneforta, který vstoupil do města s rytířem z Luxembourgu a byl poručíkem tělesné gardy, aby podal zprávu o jeho obraně; ta sklidila u dvora, v Paříži i v celé Evropě ten největší potlesk. Ve svém dopise maršál krále naléhavě žádal, aby dal splatit peníze, které si musel vypůjčit od měšťanů na opevňovací práce a na vydržování posádky. Počítal s tím, že bude mít v citadele šest tisíc mužů včetně několika dragounů. Všem vojákům, kteří tam byli určeni, nabídl, že ty, kdo do ní nechtějí vstoupit, propustí. Ani jediný toho nevyužil. Protože do citadely vstoupil poslední, aby ještě dal několik rozkazů, a trvalo to několik hodin, připadaly vojákům tak dlouhé, že se jich zmocnil neklid, a to tak silný, že došlo až k reptání. Jakmile se objevil, propukla jejich radost v nejlichotivější chválu a všichni slibovali, že budou dělat zázraky pod velitelem, který jim v tom dával tak dobrý příklad a který o ně tak pečoval. Bylo to tedy 26. října večer, kdy byli všichni uzavřeni v citadele; byl to pátek.

Ve čtvrtek, v předvečer toho dne, dal pan z Vendôme zaútočit na Leffinge se zbraní v ruce. Puyguyon tam měl tábor, který pod jeho rozkazy obléhal toto stanoviště příliš dlouho na takový post, který si nepřátelé upravili a kam umístili patnáct set mužů s anglickým plukovníkem. Právě vylodili na dunách u Leffinge čtrnáct praporů, aby mu přišli na pomoc. Forbin a rytíř z Langeronu jim v tom zabránili s vojskem, které měli v Nieuwpoortu, na lodích a na galérách, a které dali vysadit na pevninu. Přítomnost této hrozící pomoci a pád Lille podnítily pana z Vendôme, aby konečně toto stanoviště dobyl. Bylo skutečně dobyto, a tak snadno, že to nestálo ani tucet vojáků. Nepříteli jich padlo asi sto a všichni ostatní byli zajati, skoro samí Angličané. Ubohý hrabě z La Mothe, který se přijel projít do Puyguyonova tábora, byl

při akci přítomen. Vendôme z toho jako obvykle udělal trofej. Poslal rytíře z Roye, aby zprávu donesl králi, a král, neúnavně stále týž vůči Vendômovi, obdaroval za dobrou novinu rytíře z Roye breve polního mistra.

Počítal jsem, že se po návratu z Fontainebleau vypravím dost brzy do La Ferté, abych si tam ještě trochu užil pěkného počasí. Několik významných přátel mě chtělo zdržet kvůli velkým očekáváním, která se upínala k Flandrům. Byl jsem naprosto přesvědčen, že se tam nic nestane a že Lille nebude vysvobozeno. Kromě toho jsem začínal cítit, že už nemám sil snášet drzost a triumf kabaly nepřátelské monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, a toužil jsem jen po tom, být daleko od dvora, když vévodu z Beauvilliers, který už vyčerpal všechny důvody, jimiž by mě zadržel, napadlo zeptat se mě, zda bych aspoň z lásky k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne nechtěl vynaložit úsilí a zůstat u dvora ještě několik dní. Tím odzbrojil mou netrpělivost. Slíbil jsem mu, že zůstanu, dokud mi on sám nevrátí svobodu, ale poprosil jsem ho, aby nepřetěžoval tu trochu sil, kterou jsem si mohl uchovat uprostřed těch zločinných pletich, jimž nebylo možné nic postavit do cesty. Slíbil mi to, a navíc i to, že napíše monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, jaké násilí si činím jedině kvůli němu. Tento odklad mi nepřinesl nic dobrého a nebyl k ničemu ani těm, kdo si ho přáli. Byl jsem celé té kabale odporný. Umlčela ty, kdo byli o jejích zločinech nejvíc přesvědčeni. Sotva se odvažuji říci, že jsem byl snad jediný, komu zbylo dost odvahy k radě a k tomu, aby nedržel pravdu v zajetí; že se toho prvního přesto obávali; že to druhé jim bylo tím odpornější, čím víc si všechno podrobili. Nespokojili se s pokřikem, který všude rozhlašovali o sázce, o níž jsem mluvil a kterou tak zhoubně zneužili, a uchýlili se k další lsti, za jejíž hrubost se nestyděli, protože stud ve všem ztratili už dávno. Začali tedy roztrušovat, že já útočím na monseigneura vévodu z Bourgogne příkřeji než kdokoli jiný. Svět, který byl svědkem mé horlivosti pro něho a proti nim, se tomu smál. Takovou zjevnou lží jsem rovněž pohrdl, ale nakonec se jí podařilo dovršit mou rozmrzelost a mou netrpělivost odjet domů nadýchat se zdravějšího a klidnějšího vzduchu, a pan z Beauvilliers mi to dovolil. Vraťme se během této přestávky k různým věcem, které běh flanderských událostí nechal stranou.

Troisvilles zemřel v Paříži v době, kdy nepřítel sevřel Lille. Dost jsem už tuto postavu vylíčil — člověka málo válečnického, který patřil k velkému a k nejlepšímu světu, nějaký čas byl dvořanem, potom zbožným a v ústraní, pozvolna se vrátil do vybrané společnosti, vždy vyhledávaný, vždy galantní, vždy zářící duchem a vkusem —, abych o něm musel ještě něco říkat. Jeho opravdoví přátelé ho přiměli, aby se trochu vrátil do sebe. Několik let už žil ve větším ústraní a víc se zaobíral svou spásou. Byl velmi zámožný a neženatý. Jeho otec, jak jsem řekl, zemřel jako velitel jedné ze dvou kompanií mušketýrů.

Lionne, nejstarší syn onoho velkého ministra zahraničních věcí, zemřel brzy nato v tak hlubokém zapomnění, jak zářivý byl lesk jeho otce. To bývá velmi často úděl dětí ministrů. Ale teprve za této vlády našli mezi tolika jinými prostředky, jak se

povznést, i ten, že ze dvorských úřadů královské domácnosti udělali pro svou rodinu záchranné prkno po ztroskotání. Tak z nich šlechta zůstává vyloučena a zůstane zřejmě navždy; takže kromě velkých úřadů, které rovněž za této vlády drží vévodové a maršálové Francie, vidíme dnes velení Sta Švýcarů, oba úřady mistra šatny, úřad velkého ubytovatele a kapitána stráže brány v rukou dětí zemřelých nebo propuštěných ministrů. Pokud jde o úřady prvního štolby a prvního hofmistra, nemyslím, že by byly drženy výše, stejně jako úřad velmistra ceremonií, rovněž z ministerského rodu. Zbývá úřad velkého profousa, který zůstal šlechtici; neboť správa staveb, která z podlých rukou přešla na velmože, brzy zase upadla zhruba tam, odkud byla vytažena. Lionne, který byl jedním z prvních příkladů, dostal úřad mistra šatny po panu z Montglatu, otci Chevernyho, jemuž ho špatný stav jeho záležitostí přiměl prodat. Přesná a celoroční služba, a to každý druhý rok, byla nad Lionnovy síly. Svůj první rok sloužil málo, druhý ještě méně, a potom se už ani neobtěžoval u dvora ukazovat. La Salle, který byl tím druhým [mistrem šatny], sloužil neustále za oba, a právě proto byl králi tak milý. Lionne strávil život v Paříži s novinkáři. Měl s nimi svou stálou lavičku v Tuileriích, a z nich nikoho nikdo neznal. Býval bohatý, rozešel se se svou ženou, rovněž z rodu Lionne a dědičkou, kterou ztratil, a nikdy se nestýkal s nikým, kdo by měl jméno nebo postavení. Zanechal jen jednoho syna, velmi urostlého, statečného a dobrého důstojníka, který se dopustil té pošetilosti, že se oženil se služkou z hospody ve Phalsbourgu; ukázalo se, že je to žena ctnostná a zasloužilá. Děti s ní neměl. Dlouho se snažil dát toto manželství zrušit, aniž se mu to podařilo, a se svou ženou téměř nežil. Patřil k oblíbencům pana Vévody v době jeho všemoci, během níž dosti náhle zemřel, velmi oplakáván. Jeho žena žila vždy zbožně a v ústraní, a tak žije v Paříži ještě dnes.

Jarzé, jmenovaný ke všeobecnému překvapení, jak jsem řekl, velvyslancem ve Švýcarsku, toho litoval. Byl to velmi lakomý člověk, třebaže neměl děti. Odjel domů do Anjou. Tam ošklivě upadl, což ho postihlo tím víc, že měl jen jednu ruku. Vzkázal, že není schopen se svého velvyslanectví ujmout. Bylo dáno hraběti du Luc, který stejně jako Jarzé přišel o ruku, a oba v bitvě u Casselu[4].

Král na mimořádné kapitule, svolané kvůli vévodovi z Enghien, dovolil kardinálu z La Trémoille nosit řád, dokud nebude přijat. Byl jmenován o letnicích.

Brzy nato poskytl maršál z Noailles celému dvoru podívanou na smrt, která mu mohla dát podnět k velkým úvahám. Byl to člověk ohromné, zavalité tloušťky, který přesně jako kůň zemřel na ztučnění. Byl také velký jedlík a doma vedl hojnou a vybranou kuchyni, ale pro svou rodinu a pro velmi malý počet jiných lidí. Narodil se uvnitř dvora otci a matce, kteří zastávali úřady a byli úzce spjati s kardinálem Mazarinem a s královnou matkou; převzal od nich celého jejich ducha a ve všem

4. **Vysvětlivka:** Bitva u Casselu ve Flandrech 11. dubna 1677, v níž Monsieur porazil Viléma Oranžského.

mu přizpůsobil svého, jakkoli byl těžkopádný, hrubý a méně než průměrný. Nikdy nebylo člověka uzavřenějšího, samotářštějšího, tajnůstkářštějšího ani hlouběji zaujatého dvorem; nikdo nebyl tak podlézavý ke všem, kdo měli moc; nikdo tak zpupný, jakmile mohl, a k tomu velmi hrubý. Bylo ho neustále a veřejně vidět, jak jako vévoda a kapitán tělesné gardy nese jako páže vlečku paní z Montespan, zatímco vlečku královny nesl, a dosud nese, jen exempt gardy konající u ní službu; a tentýž člověk měl jako velitel v Languedocu při mši podél svého koberce před klekátkem své gardisty a své almužníky obrácené ke svému klekátku, se stejnou nádherou a se všemi stejnými obřady jako při mši krále, a všechno ostatní stejně. Král, který byl modlou, jíž obětoval všechno své kadidlo, ho, když se sám stal zbožným, uvrhl do té nejokázalejší zbožnosti. Chodil k přijímání každý týden a někdy i častěji. Velké mše, nešpory, požehnání — vynechával je jen kvůli dvorským povinnostem nebo chvílím, kdy šlo o jeho štěstí. Přesto byl silně podezírán, že se nevzdal laciných holek a že s nimi pořádá tajné večírky s Rouillém du Coudray, svým důvěrným přítelem, velkým a velmi veřejným zhýralcem, k jehož kariéře hodně přispěl, a jeho syn ještě víc za regentství pana vévody z Orléans.

Louville mi o něm vyprávěl jednu příhodu, za niž neručím, ale kterou mi on potvrdil; a třebaže měl někdy sklon k vzrušení a k zaujetí, byl to člověk velmi pravdomluvný. Ta historka je tato: pan z Noailles byl zamilován do jedné velmi hezké dívky z královy hudby; o té lásce, která vzbudila rozruch, jsem tehdy sám hodně slýchal. Byl ve čtvrtletní službě a bydlel tehdy ve služebním bytě pod královým kabinetem. Pan z Noailles a dívka se domluvili; přišla k němu strávit noc. Bohužel kardinál z Noailles přijel příliš časně a jako obvykle zamířil rovnou k bratrovi. Sluhové mu řekli, že se ještě neprobudil; to ho nezastavilo, dá si otevřít a vejde. Lze si představit, co se mohlo stát se šťastným párem. Dívka zastrčí hlavu do postele a navrch si dá podhlavník. Maršál žalostně volá, že má k smrti migrénu, že nemůže ani mluvit, ani poslouchat mluvení, že neví, zda bude moci vstát a jít ke králi, a že si chce zatím odpočinout. Dobrý kardinál to vezme za bernou minci, lituje bratra, radí mu, aby si dopřál dopoledne, a odejde, aby ho nechal v klidu. Milenci si náramně oddechli. Dívka, která se dusila strachem z toho, jak to dopadne, i tím, co na sebe navršila, neměla nic naléhavějšího než vylézt ze svého úkrytu, popadnout sukně a utéct. Maršál chtěl zabít sluhu, který byl zasvěcen. Dál hrál nemocného, ale ke králi přece jen musel, a tam bratrovi namluvil, že si dělá velké násilí. Pečlivě se dbalo, aby se příhoda ututlala; ale nakonec se všechno ví. Dvořil se i nižším milenkám Monseigneura. Tento princ krátký čas miloval Raisinovou[5], která byla velmi krásná a výborná herečka. Ve Fontainebleau se jí trochu přitížilo. Pan z Noailles se k ní neustále posílal ptát, jak se jí daří, dával jí všemožné dárky a navštěvoval ji s tou největší úctou na světě. Při tom všem to nebyl ani zlý, ani nepoctivý člověk; a třebaže byl na svůj vliv velmi skoupý, přece

5. **Vysvětlivka:** Françoise Pitelová, provdaná Raisinová (Mlle Raisin), herečka Comédie-Française.

jen prokazoval laskavosti a služby. Králi se líbil svou krajní poddajností a duchem, který byl hluboko pod jeho vlastním, a stejně tak paní z Maintenon — na rozdíl od své ženy, kterou neměli rádi a jejíhož ducha, pletich a smělosti se obávali.

Byla to ona, kdo vládl manželovi, dětem, rodině, záležitostem; dvorským manévrům, s veselostí a s volností ducha, jako by nikdy neměla nic na práci, a kdo díky duchu a obratnosti, aniž se čemu podivil nebo se něčím dal odradit, vždycky dosáhl u krále a u paní z Maintenon všeho, co chtěla, stejně tak u paní vévodkyně z Bourgogne, a kdo podle své vůle ovládal všechny princezny, všechny ministry a všechny lidi u moci, a to všechno bez podlézavosti; žena urozená, velkolepá, štědrá, plná citu pro své děti, pro svou rodinu, pro své jméno, nesmírně schopná přátelství, která měla vždycky přátel mnoho a zasloužila si jich ještě víc; žena, která neříkala všechno, co si myslela, ale nikdy nic, co si nemyslela; od přírody dobrá, mírná, bez náladovosti, upřímná, nakolik to dvůr s opatrností dovoluje, na kterou se ovšem nesmělo šlapat, a která pak řekla komukoli od plic, co si myslí, ale nebyla nenávistná. Žije dosud, plna rozumu, ducha i zdraví, v sedmaosmdesáti letech, jako patriarcha své početné rodiny, velmi bohatá a velmi štědrá, zbožná, jak jen může, stále čilá, a je potěšením svých přátel, kterých má ještě mnoho, a uchovává si onen žertovný tón, s nímž vždy uspěla i v těch nejvážnějších věcech.

Pan z Noailles se nikdy nesmířil s tím, že předal svůj úřad synovi. Ta prázdnota pro něj byla nesnesitelná, třebaže byl stále u dvora a těšil se stejné vážnosti. Zpočátku gardisté ve svých sálech dál chápali zbraně na jeho počest. Král se to dozvěděl a nelíbilo se mu to, a už to nedělali. To bylo pro maršála natolik nesnesitelné, že tudy přestal chodit a od té doby vždycky obcházel nádvořími, když šel ke své dceři, vévodkyni z Guiche, i všude, kde měl co na práci. Jeho nemoc byla velmi náhlá a krátká. Zemřel 2. října kolem páté hodiny večer ve svém křesle, uprostřed své rodiny a celého dvora, který tolik miloval, za přítomnosti paní vévodkyně z Bourgogne, které byla dobrá každá podívaná, a tří králových dcer, které přispěchaly a viděly ho skonat. Kardinál, jeho bratr, měl tu bolest, že Nejsvětější svátost byla dlouho v nemocného pokoji a nemocný zemřel, aniž ji mohl přijmout. Smutečních hostí bylo mnoho, zármutek nevelký; maršálka z Noailles měla tolik rozumu, že od té doby téměř nevkročila ke dvoru, a když, tak jen na chvíle povinnosti, a po smrti krále už nikdy. Vévoda z Noailles, který velel v Roussillonu, kde nebylo co dělat, se brzy nato vrátil ke dvoru.

Současně zemřel ve vysokém věku Saint-Mars, guvernér Bastily[6]. Bernaville, králův poručík pod ním, ho v tomto úřadě nejvyšší důvěry vystřídal.

Maršálka z Villeroy zemřela 20. října v Paříži na velmi krátkou nemoc, která se nezdála nebezpečná. Byla sestrou vévody z Brissacu, manžela mé sestry. Jejich matka byla sestrou vévody z Retz, otce dědičky, která se provdala za vévodu z Lesdiguières,

---

6. **Vysvětlivka:** Bénigne Dauvergne de Saint-Mars, předtím velitel pevnosti Pignerol a ostrova Sainte-Marguerite, kde střežil mimo jiné Fouqueta a vězně se železnou maskou.

jehož tetou z otcovy strany byla druhá maršálka z Villeroy; takže smrtí vévody z Lesdiguières, zetě pana z Duras, připadla Villeroyům dvě nesmírná dědictví, po Lesdiguièrech a po Retzích. Maršálka z Villeroy byla i bez toho velmi bohatá díky naprosté přízni své matky. Maršál z Villeroy a ona spolu zpočátku nebývali vždy příliš spokojeni. Starý maršál, který byl rozumnější než jeho syn a sám zažil totéž se svou ženou, jim zabránil, aby se rozešli. Vždy mezi nimi bylo víc vzájemné úcty než něhy. Maršálka byla nesmírně malá, bez poprsí, jinak tak nezměrně tlustá, že se sotva mohla pohnout. Paže měla tlustší než obyčejné stehno, s útlým zápěstím a s malou roztomilou ručkou na konci, tou nejhezčí na světě. Obličej přesně jako velký papoušek a dvě velké vypoulené oči, které neviděly ani na krok. Také chodila úplně jako papoušek. S tak málo impozantní postavou nebudila žádná žena tolik respektu. Při velké hrdosti měla i velkou zdvořilost, urozenou, rozlišující, jaká se stala tak vzácnou a která tolik dojímá. Nikdo také neměl víc ducha, víc rozumu a správného úsudku, s jedinečným, velmi pepřným a zábavným obratem, když chtěla, ale vždy důstojně. Byla výbornou rádkyní, tou nejlepší a nejspolehlivější přítelkyní na světě, a při vší své hrdosti tou nejsnadnější a nejrozkošnější společnicí. Ne každý jí vyhovoval, ale vybírala si jemně.

Byla to bytost, která si sama sebe vážila nejvíc na světě a která si nejpřirozeněji získávala úctu ostatních. Král i paní z Maintenon se jí obávali, a ona nikdy neudělala ani krok, aby se jim přiblížila, třebaže trávila život ve Versailles, kde měla u sebe vždycky svůj dvůr, nezávisle na manželovi, i v době jeho nepřítomnosti. Trpěla směšností jeho velkopanských způsobů. Často si u ní v soukromí sundával paruku; neříkala nic, ale nikdy si na to nezvykla. Měla dost rozumu, aby ji vůbec neoslnilo manželovo vyslání do Itálie; bála se jeho nezdarů a mluvila se mnou o tom upřímně, třebaže mi někdy jakoby žertem vyčítala, že maršála nemám rád. Při jeho zajetí[7] byla bolestí bez sebe. Viděl jsem ji hned v prvních dnech, kdy byly její dveře zavřené pro všechny kromě nejdůvěrnějších přátel. Její zdravý rozum nemohly utěšit všechny projevy přízně, jimiž král maršála zahrnoval, ani všechno, co vzkazoval jí samé. Po jeho návratu ji živě zasáhla jeho neústupnost, s níž odmítl spásnou radu rytíře Lotrinského, kterou jsem v pravý čas vyložil. Ale bitva u Ramillies a všechno, co po ní následovalo, ji bolestí zdrtily. Už dlouho byla velmi zbožná a její zbožnost od té doby stále vzrůstala. Padla do rukou, které toho zneužily. Otec Poulinier, pozdější opat od Svaté Jenovéfy, byl svatý muž, ale z těch svatých hrubých a tvrdých a bez jakékoli znalosti světa. Ona byla nejcitlivější žena na světě a jejího hovoru se nedalo nabažit. Odsoudil ji k nejpřísnějšímu mlčení o neštěstí jejího manžela a o Chamillartovi, kterého obviňovala, že je velmi zhoršil, a ona to dodržovala tak věrně, že jí nejen nikdy nic neuklouzlo, ale když si některý blízký přítel v její přítomnosti trochu do-

7. **Vysvětlivka:** Maršál z Villeroy byl zajat 1. února 1702 při císařském přepadení Cremony.

volil, hned změnila řeč, a když se k tomu vracel, přiměla ho půvabně k mlčení; byla zaměstnána neustálým odčiňováním.

Trpěla cosséovskou posedlostí původem svého rodu a často to dávala pocítit svým dětem a někdy i manželovi. Později mi někdy se smíchem, ale jen mezi čtyřma očima, říkala, že Villeroyové nejsou tak špatní, jak si myslím, a já se smál také. Doba Ramillies byla počátkem jejího odchodu do ústraní, k němuž docházelo nepozorovaně, a brzy nato se úplně stáhla ode všeho. Tato žena, zvyklá na tu nejvybranější společnost, která se nemohla hýbat ani číst, začala trávit sedm nebo osm měsíců ve Villeroy úplně sama a v Paříži zavírala dveře přede všemi. Její nejlepší přátelé byli přijímáni jen na pozvání, a to zřídka. Její okouzlující hovor, tím, že si všechno odpírala, ztěžkl; vyžadovala [tato odříkání] od druhých s takovou přísností, že člověk nevěděl, o čem s ní mluvit. Zrak jí bránil pracovat; hru, kterou dřív velmi milovala, si už dávno odepřela pod záminkou svého zraku. Tak jí život míjel v křesle v modlitbách a ve zbožné četbě, kterou jí předčítalo služebnictvo. Často jsem jí říkal, že se tím zabije; vyklouzla tomu a zažertovala si o tom, a se svým obvyklým půvabem mi odpověděla několika velmi případnými slovy o mravnosti a pokání. Říkal jsem jí až příliš pravdu. Život tak opačný tomu, jaký vždycky vedla, a tak protipřirozený, neboť přírodě nebylo nic dopřáno, ji za dva nebo tři roky zabil. Její otec Poulinier, který nikdy nechtěl věřit, že je na tom zle, se ani neobtěžoval navštívit ji v její poslední nemoci; přijala všechny svátosti bez něho. Krátce před smrtí si mě dala zavolat; zapomněla, že jsem v La Ferté; nesmírně mě bolela její ztráta i to, že jsem nebyl přítomen. Zemřela smrtí spravedlivých, při plném vědomí a v nejvznešenějším smýšlení. Její přátelé, kterých bylo velmi mnoho, byli hořce zasaženi; bylo jí teprve šedesát let.

Hraběnka z Beuvronu ji brzy následovala. Rodem byla Rochefortová z dobré šlechty v Guyenne, a ještě bylo dobře znát, že bývala krásná, v sedmdesáti letech, kdy zemřela. Bývala dvorní slečnou královny; říkalo se jí slečna z Théobonu. Oženil se s ní hrabě z Beuvronu, ten, o němž jsem mluvil v souvislosti se smrtí první manželky Monsieura[8], u níž byl rytíř, později hrabě z Beuvronu, kapitánem gardy. Byla dlouho vdovou, bez dětí a s velmi malým jměním. Byla to žena velkého ducha a velké znalosti světa, velmi dobrá společnice, k níž Madame pojala to největší a nejstálejší přátelství. Psala jí denně, aniž by to kdy vynechala, když nebyla u ní. Intriky v Palais-Royal ji na několik let od Madame vzdálily, jak jsem vyprávěl v souvislosti s tím, že si ji Madame vzala k sobě, spolu s maršálkou z Clérembault, po smrti Monsieura, který jí zakázal se s nimi stýkat. Hraběnka z Beuvronu zůstala vždy v nejužší svornosti s rodinou svého manžela a ve světě se s ní počítalo. Byla mou velkou přítelkyní. Měla přátele

8. **Vysvětlivka:** Henrietta Anglická, první manželka Monsieura, zemřela náhle 30. června 1670; šířily se pověsti, že byla otrávena.

a zasloužila si je, a ti ji velmi oplakávali. Ostatně to byla žena, která se uměla ohnat, velmi vzdálená jakékoli podlosti, dost dobře zpravená, ale velmi milovala hru.

Velmi brzy nato zemřel hrabě z Marsanu, mladší bratr pana Velkého a zesnulého rytíře Lotrinského, který neměl ani jejich hodnost, ani jejich vystupování, ani nic z ducha rytíře, jenž si ho stejně jako velký štolba vůbec necenil. Byl to nesmírně malý, podsaditý človíček, který neměl nic než statečnost, znalost světa, mnoho zdvořilosti a žvanění pro ženy, na jejichž účet žil, jak jen mohl. Co vytáhl z maršálky z Aumontu, je neuvěřitelné. Chtěla se za něho provdat a dát mu všechno své jmění tím, že je převede. Její syn ji dal na královský rozkaz zavřít do kláštera a dobře hlídat. Ze vzteku zakopala mnoho peněz, které měla, na místě, o němž řekla, že je nikdo nenajde, a skutečně, ať pátral vévoda z Aumontu sebevíc, nikdy je nenašel. Pan z Marsanu byl ten nejpodleji zaprodaný člověk u dvora — přízni a úřadům, ministrům, milenkám, sluhům — a nejzbabělejí chamtivý, když šlo o to vytahovat peníze všemi rukama. Měl všechno jmění markýzy z Albretu, dědičky, která mu je dala, když se s ním vdávala, a s níž žil velmi špatně. Vytáhl také mnoho z paní ze Seignelay, sestry Matignonů, se kterou se oženil potom; a ač dvakrát ovdověl, a to po dvou vdovách, ponechal si stále penzi deset tisíc franků na biskupství v Cahors, o kterou se s ním přel biskup La Luzerne a kterou pan z Marsanu proti němu vyhrál u Velké rady. Nesmírně mnoho vytáhl z finančníků a, kolik jen mohl, z generálních kontrolorů. Toho bohatého Thévenina, o němž jsem mluvil v souvislosti s odkazem, který zanechal kancléři Pontchartrainovi a který ten odmítl, Marsan obsluhoval v jeho nemoci, která byla dlouhá, jako jeden z jeho sluhů, a byl napálen touto hanebností, která mu nic nevynesla. [Pokud jde o] Bourvalaise, dalšího proslulého finančníka, u něhož měl větší štěstí, říkal o něm, že je oporou státu, načež mu kdosi, komu došla trpělivost, odpověděl, že jí skutečně je — jako je provaz oporou oběšenců. Především on a Matignon, jeho švagr, vytěžili poklady z obchodů, které se uzavíraly za Chamillarta, jehož celému okolí se plazivě dvořil. Pan Velký, kterého to urazilo, mu říkal rytíř z La Proustière a tvrdil, že si vzal parukáře abbého z La Proustière, aby se mu lépe zalíbil. Ten byl velmi dobrý člověk, dost prostoduchý, bratranec Chamillarta i jeho ženy, který spravoval veškeré výdaje a domácnost jejich domu, poctivý a nezištný muž, ale velmi neschopný.

Nikdy nebylo přeslazenosti takové, jako byla přeslazenost pana z Marsanu, se všemi jeho způsoby starého galána u dam a s jeho podlézavostí k lidem, s nimiž se chtěl udržet v dobrém. Nestyděl se říkat paní z La Feuillade *má tlouštinko přepěkná*; byla to velmi dobrá žena, ale mnohem větší Maritornes než ta Dona Quijota[9]. Ona sama z toho byla v rozpacích a společnost se smála. Konečně člověk tak podlý a tak chamtivý, který celý život žil z kořisti na církvi, na ženách, na vdově a sirotkovi, a především z krve lidu, zemřel v zuřivém hladu na ochrnutí hrdla, které mu pone-

9. **Vysvětlivka:** Maritornes je ošklivá a neohrabaná služka z hostince v Cervantesově románu Don Quijote.

chalo hlavu v plné svobodě a všechny části těla dokonale zdravé, ale znemožnilo mu polykat. Byl v tomto trápení přes dva měsíce, až konečně ani jediná kapka vody nemohla projít, aniž by mu to bránilo mluvit. Dával před sebou jíst svým lidem, čichal ke všemu, co jim dávali, se zoufalým hladem, a v tomto stavu zemřel, což velmi zapůsobilo na všechny, kdo tak dobře znali loupeže, z nichž celý život žil. Měl od krále penzi dvacet tisíc livrů; král z ní dal dvanáct tisíc dvěma synům, které zanechal se svou druhou ženou, osm tisíc staršímu a čtyři tisíce mladšímu. S první ženou děti neměl. Bylo mu šedesát dva let.

Kapitola dvacátá druhá

Vítězství švédského krále nad Moskovany. — Lewenhaupt poražen carem. — Různé úspěchy nespokojenců, kteří ztrácejí uherské hory. — D'Estaing poráží miquelety v Katalánsku. — Úspěchy ve Španělsku, jimiž končí tažení. — Návrat maršála z Villars ke dvoru. — Papež bez pomoci, s nímž císařská vojska krutě zacházejí, je donucen přijmout v Římě Prié, císařova zplnomocněnce. — Intrika o kardinálské klobouky v Římě. — Abbé z Polignaku získává nominaci anglického krále. — Spor Fériola, francouzského velvyslance v Cařihradě. — Smrt, původ a povaha hraběte z Fiesque. — Smrt, původ a povaha Bréautého. — Smrt a povaha abbého z La Rochefoucauld. — Smrt abbého de Châteauneuf. — Smrt hraběnky ze Soissons a stručně o ní. — Původ a další osudy úřadu vrchní správkyně. — Smrt pana z Overkerke, vrchního velitele Holanďanů. — Desmarets jmenován státním ministrem; provdává svou dceru za markýze z Béthune-Orval. — Sňatek Armentières s dcerou paní z Jussac. — Jeho kariéra a kariéra jeho bratří. — Návrat pana vévody z Orléans ke dvoru. — Sňatek Tonnerra s Blansacovou dcerou. — V La Ferté mě biskup z Chartres upozorní, že mě u krále velmi očernili. — Brzy nato se vracím ke dvoru.

Švédský král měl s Moskovany rozličná střetnutí. Koncem srpna je porazil, pobil jim mnoho lidí i tři jejich generály, překročil Dněpr a stále zamýšlel proniknout až do Moskvy a sesadit cara; ten však o dva měsíce později dosáhl odvety na generálu Lewenhauptovi,[1] kterého úplně porazil, když táhl k švédskému králi s velmi silným sborem nováčků, s penězi a s hojnými válečnými zásobami i potravinami, jichž se tomuto vladaři začínalo velice nedostávat v dosti pustých krajích, které Moskované sami zpustošili, aby mu odňali veškerou obživu. Švédský král pak zase vyhrál další bitvu, zdolal opevnění, které si Moskované před sebou zřídili, mnoho jich pobil a velké množství zajal, a otevřel si tak cestu k dalšímu pochodu na Moskvu — úspěch, který se mu stal osudným.

Rákóczi se v Uhrách udržel. Jeho strana setrvávala v nenávisti k vídeňskému dvoru, přestože se s ním někteří jeho generálové dohodli, a nespokojenci porazili velmi silný sbor císařského vojska. Brzy nato však ztratili všechna svá místa v horách.

V Katalánsku d'Estaing porazil, pobil, zajal a rozprášil velký počet miqueletů a několik pravidelných oddílů, které byly s nimi, čímž získal rozsáhlý kraj k zásobování. Asfeld dobyl útokem město Denii i s hradem a s tisícem Portugalců nebo Angličanů, kteří padli do válečného zajetí, a potom vzal Alicante, jehož hrad rovněž

1. **Vysvětlivka:** Adam Ludvík Lewenhaupt (1659–1719), švédský generál; na podzim 1708 vedl ke Karlu XII. sbor s posilami a zásobovacím vozatajstvem a car Petr I. ho porazil u Lesné.

uzavřel blokádou. Tím bylo tažení ve Španělsku skončeno a vévoda z Orléans odjel do Madridu, aby vydal potřebné rozkazy a učinil opatření na zimu i na příští tažení. Hrabě Starhemberg, který velel arcivévodově armádě, se po rozchodu armády pokusil o podnik na Tortosu, který byl velmi blízko úspěchu. Oddíl, který tam vyslal, se zmocnil jednoho opevňovacího díla a předměstí, jež toto dílo krylo. Guvernér, který byl Španěl, nejprve zavřel do kostela měšťany, kteří mu byli podezřelí, napadl nepřítele, statečně dobyl zpět předměstí i dílo a nepřítele úplně vyhnal. Byla velká škoda, že při tom padl.

Tažení v Savojsku skončilo; ztratili jsme tam několik míst, jak jsem vylíčil. Maršál z Villars by tam měl ještě smutnější tažení, nebýt postupu papeže proti oné hrstce Císařských ponechaných v Itálii, jejichž celý sbor byl u armády vévody savojského a chtěl ji opustit, aby šel papeže zastrašit. Brzy nato odešly královy i savojské armády do zimních táborů a maršál z Villars přijel ke dvoru s chvástavými způsoby, které ho nikdy neopouštěly a které mu u krále vždycky vycházely; král byl jediný, kdo věřil, že maršál vedl skvělé tažení.

Objevilo se několik manifestů císaře, který dal ve Vídni zatknout nuncia a potom ho tak přísně odloučil od světa, že byl odvolán. Dokud šlo jen o slova a o onu hrstku Císařských v Itálii, počínal si papež velmi rázně; ale když se armády v Savojsku rozešly a všechna vojska, která tam císař měl, vstoupila do Církevního státu, měl papež důvod litovat, že se příliš unáhlil a příliš spoléhal na ligu tak pomalu spřádanou a tak špatně uskutečněnou, jako byla ta, na níž se nakonec usneslo, a marně se jí dovolával. Požádal, aby vojskům této ligy velel Feuquières, což mu bylo povoleno, ale tím to skončilo. Snášel od kardinála Grimaniho, prozatímního neapolského místokrále, tolik drzostí, že by ho byl zbavil purpuru, jak mu nejednou pohrozil, kdyby se dal na radu nejmoudřejších kardinálů. Císařští zatím žili v Církevním státě, jak se jim zlíbilo. Papežská vojska, zbavená spojenců, se jim nikde neodvažovala postavit. Tento útisk donutil papeže, aby konečně přijal v Římě markýze z Prié[2] jako císařova zplnomocněnce — k velké lítosti maršála z Tessé, který z důvodů ceremoniálu přijal hodnost mimořádného velvyslance. Musíme je nyní ponechat v těchto nesnázích, jejichž konec uvidíme teprve na počátku příštího roku.

Před šesti nebo sedmi měsíci došlo v Římě k intrice, z níž abbé z Polignaku dovedl v této době vytěžit. Smrt münsterského biskupa postavila do řad uchazečů o jeho nástupnictví biskupa osnabrückého a olomouckého, bratra vévody lotrinského, a barona Metternicha, kterého Holanďané, obávající se ve svém sousedství mocně podporovaného a nebezpečného knížete, podporovali stejně horlivě, jako lotrinského prince podporoval císař, jehož přátelství i zájem byly stejnou měrou na straně tohoto prince. Metternich, zvolený zcela kanonicky, se obával násilí a přenesl

2. **Vysvětlivka:** Ercole Turinetti, markýz z Prié (1658–1726), piemontský šlechtic a diplomat ve službách císaře, později zástupce místodržitele v Rakouském Nizozemí.

věc do Říma, který ji přezkoumal o to důkladněji, že se papež bál podráždit císaře, a přesto rozhodl ve prospěch Metternicha. Císař se rozhněval, vyhrožoval a dosáhl nového přezkoumání, proti všem pravidlům a bez jakéhokoli příkladu. Ani tento mocenský zásah mu nevyšel lépe; Metternich vyhrál svou při podruhé. Po tomto dvojím úspěchu začali vyhrožovat zase Holanďané, navzdory poutům společné ligy proti Francii, a nakonec císař ustoupil a Metternich se ujal biskupství.

Vídeň, dotčená svou porážkou, za ni chtěla získat zadostiučinění, které záviselo zcela na papeži, a žádala od něho kardinálský klobouk pro lotrinského prince. Papež, který jimi skrblil a obával se, aby si císař nezvykl mu předepisovat, to odkládal, jak jen mohl, a obratný abbé z Polignaku využil této situace, aby si z málo čestného útočiště a z prkna po tolika ztroskotáních udělal cestu k purpuru, který jsme ho viděli jednou minout, když král při polské nominaci dal přednost arcibiskupovi z Bourges, jak jsem v pravý čas vyprávěl. Řekl jsem, že ho papež dobře znal už od jeho první cesty do Říma a že s ním byl spjat přátelstvím díky zálibě v krásném písemnictví, jímž se tento papež vždycky honosil. Lze si domyslet, že úlisný a ctižádostivý abbé od svého návratu do Říma nevynechal nic, aby se dostával stále hlouběji do jeho přízně. Podařilo se mu to tak dobře, že Jeho Svatost hledala jen záminku, jak ho povýšit, a zbarvit tak do ruda naše místo u Roty, které, s výjimkou více než podivuhodného štěstí kardinála z La Trémoille, nebylo takto vyznamenáno od dob Jindřicha IV., v osobě pana Sérafina, neznámého levobočka kancléře Oliviera, tolik váženého kardinálem d'Ossat.

Papež si velmi přál po vzoru kardinála z La Trémoille jmenovat Polignaka za obě koruny zároveň jako protiváhu lotrinského prince. Ale ani obratnost abbého, ani vliv jeho přátel nedokázaly krále pro tento prostředek získat; a císař, zpychlý úspěchy své Velké aliance, prohlásil bez obalu, že jmenuje-li papež spolu s lotrinským princem kandidáta za obě koruny, žádá zároveň další klobouk jménem arcivévody jako španělského krále. Tento nárok byl nesmyslný. Arcivévoda nebyl španělským králem, v Římě méně než kdekoli jinde; tam byl uznáván jedině Filip V., který přijal legáta v Neapoli, měl právě v Římě velvyslance, totiž vévodu z Uzedy, a měl nuncia v Madridu. Císař navíc nemohl upírat králi stejné právo, jaké měl sám, a neměl nejmenší záminku ke stížnosti, kdyby byl abbé z Polignaku jmenován za Francii a lotrinský princ za něho; poškozen by tím byl jedině španělský král. K této obtíži se přidala další na našem dvoře.

Paní ze Soubise, která, ačkoli už dlouho umírala a byla tehdy velmi blízko konce, nebyla o nic méně pozorná k povznesení svých blízkých a k zaopatření svých dětí, se brzy dozvěděla, co se v té věci děje. Pochopila, jak velice by mimořádné jmenování oddálilo jmenování za koruny. Napsala tedy králi a požádala ho, aby trval na tom, aby byl lotrinský princ jmenován jako korunní kandidát za císaře. Král si nedal ujít příležitost jí v tom vyhovět, ale tím se obtíž jen zvětšila. Císař, který si byl vědom své síly a chtěl dosáhnout nepřímého uznání svého bratra za španělského krále, prohlá-

sil, že při jakémkoli jmenování, i za koruny, žádá klobouk zvlášť na účet arcivévody. Tato neústupnost jmenování za koruny ještě více oddálila, aniž zbavila papeže císařova nároku pro lotrinského prince. Paní ze Soubise nato požádala krále, aby spolu s lotrinským princem dal jmenovat jejího syna a vzal přitom zpět svou nominaci jako korunní, která by pak mohla posloužit abbému z Polignaku. Ale obtíž s kloboukem pro arcivévodu zůstávala v obou případech tak nedotčená, že se stala překážkou jakéhokoli jmenování. Císaře to podráždilo, ale neméně proto pocítil slabost papeže, který neměl odvahu tak podivný návrh povýšeně odmítnout. Mezitím však abbé z Polignaku zvolil jinou cestu. Vždy si pečlivě udržoval přízeň dvora ze Saint-Germain ve Francii i v Římě; obrátil se nyní k němu, aby získal jeho nominaci. Tato známka královské důstojnosti byla takřka jediná, která nešťastnému anglickému králi zbyla, a Řím nemohl dělat obtíže vladaři, který všechno ztratil pro náboženství, neměl jiné útočiště než Řím a bylo s ním tam jednáno jako s králem. Při všech těchto důvodech se tento vladař domníval, že má dobré důvody zahájit výkon svého práva kandidátem, který je papeži milý a je chráněn Francií. Torcy, který se v záležitosti polské nominace nechtěl rozhodnout mezi svými dvěma přáteli a ponechal volbu králi, aniž by jednoho upřednostňoval před druhým, byl rád, že se mu naskytla příležitost vrátit se k abbému z Polignaku, a podporoval ho ze všech sil. Abbé tedy v této době získal nominaci anglického krále pro jmenování za koruny a papež, který hledal jen záminku, aby ho učinil kardinálem, ji s potěšením přijal.

Fériol,[3] královský velvyslanec v Cařihradě, se tam ke konci tohoto roku dostal do vážného sporu. Velkovezír, nespokojený s holandským vyslancem, mu několikrát pohrozil a pak nechal špatně nakládat s jeho služebnictvem, takže se vyslanec začal obávat, že není ve svém domě v bezpečí, v zemi, kde tolik zkušeností naučilo i velvyslance prvních korunovaných hlav, že jejich hodnost a právo národů se tam málo respektují. Tento holandský vyslanec se chtěl uchýlit k anglickému velvyslanci. Jaké bylo jeho překvapení, když ho ten naprosto odmítl přijmout, navzdory tak úzkému svazku obou národů, tak těsně spojených ve válce proti Francii. Holanďan nevěděl kudy kam a doufal, že najde více šlechetnosti u nepřítele než u spojence. Obrátil se na Fériola, který ho přijal u sebe a vzal ho pod svou ochranu, čímž si zasloužil chválu a uznání; ale na stížnosti velkovezíra odpovídal s povýšeností, které se měl vyvarovat a která mu přivodila mnoho nepříjemností, z nichž se dostával se stejnou povýšeností. V této době přijel aga, aby si na něho jménem Porty stěžoval. Sama událost i ten kontrast mi připadaly natolik zvláštní, že si zaslouží, aby nebyly zapomenuty.

Měl jsem se zmínit o smrti hraběte z Fiesque dříve než o smrti maršála z Noailles, která po ní následovala o několik dní později. Tento hrabě pocházel ze starší větve onoho slavného rodu, který dal papeže, panovnice a množství kardinálů, prelátů a významných osob a byl jedním ze čtyř předních rodů Janova. Po neštěstí toho, který

3. **Vysvětlivka:** Charles de Ferriol, francouzský velvyslanec u Vysoké Porty v letech 1699–1711.

zahynul pádem do moře ve chvíli svého spiknutí, tak tajně připraveného, aby se stal vládcem své republiky,[4] byl celý jeho rod vypovězen. Starší větev přesídlila do Francie a tento hrabě byl jejím posledním příslušníkem. Scipion, hrabě z Fiesque, jeho praděd, byl rytířem cti Alžběty Rakouské, manželky Karla IX., a Ludoviky Lotrinské, choti Jindřicha III., který ho poslední den roku 1578 učinil rytířem Svatého Ducha. Neopustil královnu Ludoviku na jejím odpočinku a zemřel sedmdesátiletý v Moulins roku 1598. Jeho žena Alfonsina Strozziová byla královninou dvorní dámou. Jejich jediný syn padl mladý při obléhání Montaubanu v čele svého pluku. Jeho vdova, rozená Le Veneur, dcera a vnučka obou hrabat z Tillières, rytířů Svatého Ducha, byla dámou šatny druhé manželky Gastonovy a vychovatelkou Mademoiselle. Měla dceru, matku Bréautého, o němž budu mluvit vzápětí, a tři syny. Jeden zůstal abbém, druhý, maltézský rytíř, padl před Mardickem roku 1646, a nejstarší se oženil s tetou z otcovy strany vévodkyně z Arpajonu a markýze z Beuvronu, otce maršála vévody z Harcourtu; ta byla matkou hraběte z Fiesque, o jehož smrti mluvím. Byla bezdětnou vdovou po Ludvíkovi z Brouilly, markýzi z Piennes, a o ní jsem dostatečně mluvil (tom II, s. 321; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola devatenáctá). Měla jen jednu dceru, matku Guerchyho, který se stal rytířem řádu roku 1639, a hraběte z Fiesque, o němž je zde řeč.

Byl to muž velmi dobré společnosti, duchaplný a vzdělaný, velmi čestný člověk, který býval galantní, měl krásný hlas, dobře zpíval a skládal verše zřídka, ale snadno, půvabné a velmi přirozeného spádu. Složil na Béchameila a na jeho vjezd do jeho panství Nointel píseň tak zábavnou, tak směšnou a tak přesně vystihující Béchameilovu povahu, že se na ni vždycky vzpomínalo. Král, který se o ní dozvěděl, si ji od něho dal jednou na honu zazpívat a div se smíchy neumřel. Byl podivínský, prudký, samotářský, sloužil málo a vykonal několik tažení jako králův pobočník; král, rád, že mu může prokázat dobrodiní, aniž ho to něco stojí, a na útraty Janovanů, které chtěl pokořit, mu od nich dal vyplatit sto tisíc tolarů za staré nároky, když do Francie přijel janovský dóže. Byl to pan ze Seignelay, jeho přítel, kdo mu je vymohl, aniž na to on sám pomyslel. Byl to člověk od přírody velmi nezávislý, nepřítel všech druhů nátlaku, který si vždy málo cenil majetku i kariéry. Byl vždy vážen a vyhledáván nejlepší společností. Na příslušném místě jsme viděli jeho podivnou příhodu s panem Vévodou, který se ji později snažil napravit a který mu v této poslední nemoci posluhoval jako některý z jeho sluhů. Viděli jsme také jeho důvěrné přátelství s panem z Noirmoutiers, jemuž závětí odkázal to málo, co měl. Nikdy nebyl ženatý a bylo mu teprve jednašedesát let. Jeho sestra zemřela před nemnoha lety jako abatyše kláštera Notre-Dame v Soissons, kterou byla téměř padesát let, a byla to velmi důstojná a

4. **Vysvětlivka:** Gian Luigi Fieschi, hrabě z Lavagny, vedl roku 1547 v Janově spiknutí proti Andreovi Doriovi; v rozhodující noci spadl v přístavu do moře a utonul, čímž se spiknutí zhroutilo.

dobrá abatyše. Hrabě z Fiesque měl mnoho významných přátel, kteří ho velmi litovali.

Bréauté, jeho bratranec, ho následoval o dva měsíce později. Byl to velmi tlustý a velký muž, prasynovec z otcovy strany onoho Bréautého, proslulého svým soubojem, nebo spíše svým bojem dvaadvaceti Francouzů proti dvaadvaceti Španělům. Tito Bréautové pocházeli z velmi starého normandského rodu, proslaveného sňatky a úřady, a několik z nich, kteří slibovali dojít daleko, padlo mladých. K nim patřil i otec tohoto Bréautého, kterého maršál z Bassompierre ve svých Pamětech velmi chválí. Jeho starší syn, vychovávaný jako čestný druh (*enfant d'honneur*) Ludvíka XIII., padl osmnáctiletý u arraských linií roku 1654, aniž byl ženat. Mladší je ten, o němž mluvím; sloužil velmi málo, a přestože měl velmi málo ducha, byl kdysi u dvora dosti činný. Oženil se nevalně a úplně se zruinoval. Tvrdilo se, že alchymií. Ztratil svého jediného syna, devatenáctiletého, který měl pluk, a potom i manželku. Po bídě přišla zbožnost; uchýlil se do Saint-Magloire, odkud musel po nějaké době odejít, protože tam nemohl platit za byt a stravu. Vévoda z Foix, jehož byl příbuzným, ho šlechetně přijal k sobě. Ale on i paní z Foix se hodně stýkali se světem, doma obědvali zřídka a nikdy tam nevečeřeli. Bréauté, který měl velkou chuť k jídlu a byl labužník, se nespokojil se stravou pro služebnictvo. Chodil se najíst k sousedním stolům, kde často obtěžoval svými kázáními. Byl celý zaujat zbožností a dobrými skutky. To on se ujal proslulé záležitosti Langladea, odsouzeného na galeje a zemřelého v Tournelle, pro krádež spáchanou u hraběte z Montgommery, u něhož bydlel. Bréauté dosáhl uznání jeho neviny, očištění jeho památky a dobrého provdání jediné dcery, kterou zanechal, z náhrady škody, kterou jí vymohl. Z jeho alchymistických dob mu zůstaly léky, které si sám připravoval. Patrně je nakonec připravil špatně, protože zemřel velmi náhle poté, co je užil kvůli nepatrné nevolnosti, ačkoli měl velmi pevné zdraví. Hodně jsem ho vídal v paláci Lorges, který mu byl velmi pohodlný, protože pan z Foix bydlel naproti.

Krátce nato zemřeli dva abbé, jeden od druhého velmi rozdílní: abbé z La Rochefoucauld a abbé de Châteauneuf. První byl strýcem pana z La Rochefoucauld z otcovy strany. Byl o měsíc mladší než on a bylo mu sedmdesát čtyři let. To málo, co měl, s ním vždycky dělil, dokud byl synovec chudý; jejich přátelství bylo nanejvýš důvěrné a trvalo celý život. Bydleli spolu a nikdy se neopustili, takže abbé z La Rochefoucauld strávil život u dvora, aniž k němu patřil, a téměř nevycházel z bytu pana z La Rochefoucauld, kde byl naprostým pánem. To mu dodávalo jistou vážnost, i u krále. Jinak to byl nejlepší šlechtic na světě, nejušlechtilejší a nejpoctivější, ale také nejhloupější a nejvíce se podobal venkovskému kaplanovi. Byl vášnivý lovec a žádný hon nevynechal; proto se mu říkalo abbé Tayaut.[5] Nikdy nepřijal svěcení, ale měl

5. **Vysvětlivka:** *Tayaut* (též *taïaut*) je lovecký pokřik, jímž lovci hlásí spatření zvěře.

spoustu opatství, a to bohatých, která mu pan z La Rochefoucauld opatřil a která při jeho smrti všechna získal pro svého vnuka, čehož, jak uvidíme, velmi litoval.

Abbé de Châteauneuf je ten, kdo byl vyslán do Polska napravit počínání abbého z Polignaku, o čemž jsem při té příležitosti mluvil; byl to muž velmi duchaplný, učený a dobré společnosti, žádaný v té nejlepší, a bratr Châteauneufa, velvyslance v Cařihradě, v Portugalsku a v Holandsku, který mnohem později zemřel jako státní rada a bývalý kupecký prévôt.

Nějaký čas předtím zemřela v Bruselu hraběnka ze Soissons, v naprostém opuštění, chudá a všemi opovrhovaná, dokonce i svým proslulým synem princem Evženem jen málo ctěná. Pro ni vymyslel kardinál Mazarin, její strýc, při králově sňatku nový úřad vrchní správkyně (*surintendante*) královnina domu,[6] a proto bylo zapotřebí zároveň jedné i pro královnu matku, kterou se stala princezna de Conti, jeho druhá neteř; a protože všechno se vždy množí a přitom slábne, dostala jednu také Madame, protože byla dcerou anglického krále, a tou se stala paní z Monaka. Je to jediný takový případ u dcer Francie.

Nic se nevyrovnalo lesku hraběnky ze Soissons, od níž se král před svým sňatkem i po něm nehnul a která vládla dvoru, slavnostem i milostem, dokud ji obava, že bude muset tuto vládu sdílet s milenkami, nevrhla do pošetilosti, pro niž byla vyhnána spolu s Vardesem a hrabětem z Guiche; jejich příběh je příliš známý a příliš dávný, než abych jej zde vyprávěl. Usmířila se a návratu dosáhla tím, že se vzdala svého úřadu, který byl dán paní z Montespan, jejíž manžel nechtěl od krále nic přijmout; král nevěděl, jak jí zjednat právo sedět, protože ji nemohl učinit vévodkyní, a tak předstíral, že s úřadem vrchní správkyně je spojena taburetka. Hraběnka ze Soissons se po návratu ocitla ve zcela jiném postavení, než z jakého padla. Byla tak zapletena do aféry Voisinové,[7] upálené na náměstí Grève pro své jedy a čarodějnictví, že uprchla do Flander. Její manžel zemřel velmi náhle u armády už před dlouhou dobou a už tehdy se o tom mluvilo zle, ale velmi potichu, vzhledem k přízni, jíž se těšila. Z Flander odešla do Španělska, kde cizí knížata nemají ani hodnost, ani výsady. Nemohla se tedy nikde objevit veřejně, a v paláci ještě méně než jinde.

Královna, dcera Monsieura,[8] neměla děti a tak si získala úctu a srdce krále, svého manžela, že se vídeňský dvůr obával všeho od jejího vlivu: že odtrhne Španělsko od velké aliance uzavřené proti Francii. Císařským velvyslancem v Madridu byl hrabě z Mansfeldu, s nímž hraběnka ze Soissons hned po příjezdu navázala důvěrný styk. Královna, která dýchala jen pro Francii, velice toužila hraběnku ze Soissons vidět.

---

6. **Vysvětlivka:** Vrchní správkyně (*surintendante*) královnina domu stála v čele královniny domácnosti, nad dvorní dámou; úřad vznikl při sňatku Ludvíka XIV. s Marií Terezií roku 1660.

7. **Vysvětlivka:** Catherine Monvoisinová, zvaná la Voisin, věštkyně a travička, ústřední postava tzv. travičské aféry; byla upálena v Paříži v únoru 1680.

8. **Vysvětlivka:** Marie Luisa Orleánská (1662–1689), dcera Monsieura a Jindřišky Anglické, od roku 1679 manželka Karla II. Španělského; zemřela náhle v únoru 1689.

Španělský král, který o ní mnoho slyšel a kterému už nějakou dobu pršela varování, že chtějí královnu otrávit, k tomu jen s největšími obtížemi svolil. Nakonec dovolil, aby hraběnka ze Soissons chodívala občas odpoledne ke královně po tajném schodišti, a královna ji vídala o samotě i s králem. Návštěvy se množily, vždy s nechutí ze strany krále. Snažně královnu prosil, aby nikdy nic neochutnala, dokud to on sám nebude první pít nebo jíst, protože dobře věděl, že jeho otrávit nechtějí. Bylo horko, mléko je v Madridu vzácné, královna po něm zatoužila a hraběnka, která si postupně přisvojila chvíle mezi čtyřma očima s ní, jí vychválila výtečné mléko, které jí slíbila přinést chlazené ledem. Tvrdí se, že bylo připraveno u hraběte z Mansfeldu. Hraběnka ze Soissons je přinesla královně, ta je vypila a zakrátko zemřela, stejně jako její paní matka. Hraběnka ze Soissons nečekala na výsledek a už dala připravit svůj útěk. V paláci se příliš nezdržela, když viděla, jak královna mléko vypila; vrátila se domů, kde měla sbaleno, a uprchla do Německa, protože se neodvažovala zůstat ani ve Flandrech, ani ve Španělsku. Jakmile se královně udělalo zle, zjistilo se, co požila a z čí ruky; španělský král poslal k hraběnce ze Soissons, ale ta už tam nebyla; dal ji pronásledovat na všechny strany, ale ona učinila tak dobrá opatření, že unikla. Několik let žila nenápadně v Německu, chvíli na jednom místě, chvíli na jiném. Mansfeld byl odvolán do Vídně, kde po návratu dostal první úřad tohoto dvora, totiž předsednictví válečné rady. Nakonec se hraběnka ze Soissons vrátila do Flander, pak do Bruselu, o němž jsem, jak se domnívám, už řekl, že dokud jej držel Filip V., měli maršálové z Boufflers a z Villeroy a všichni přední Francouzi zakázáno ji navštěvovat. Lze říci, že tam strávila zbytek života a zemřela v potupě. Vévodkyně z Bourgogne za ni držela smutek po šest dní, kdežto král ani dvůr jej nedrželi, ačkoli princezna z Carignanu, matka hraběte ze Soissons, byla princeznou krve, poslední ze své větve.

V téže době zemřel v táboře před Lille také pan z Overkerke, vrchní velitel Holanďanů a jejich armády, který pocházel z levobočků rodu Nassau-Oranžských, požíval nejdůvěrnější důvěry krále Viléma a byl jeho velkým štolbou.

Desmarets, který se z takové dálky vrátil do úřadu generálního kontrolora financí, měl velmi dobré vztahy s Chamillartem a opíral se o vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří ho tam všichni tři s takovou péčí dostali; jejich prostřednictvím dal najevo rozsah a náročnost své práce, nutnost dodat mu pro dobro věcí důvěru veřejnosti a vhodnost jmenovat ho státním ministrem, jako jimi byli jeho předchůdci v tomto úřadu. Král, který tehdy počítal s tím, že ho bude potřebovat, a začínal si na něho zvykat, se dal touto návnadou zlákat a jmenoval ho ministrem. Desmarets měl už dvě dcery provdané, jednu za Goesbrianta, druhou za Bercyho, intendanta financí, který za něho všechno dělal. Ihned po této milosti provdal mnohem lépe třetí, a to za markýze z Béthune-Orval, který měl vyhlídku na vévodství Sully po vévodovi ze Sully, jenž neměl děti, a po rytíři ze Sully, o němž se věřilo, že je tajně ženat tak, aby rovněž neměl děti. Tento pan z Béthune byl člověk, který se neukazoval u dvora a skoro ani ve válce, bohatý, ale utopený v moři soudních sporů, o nichž se o něm

tvrdilo, že je má velmi rád, a jejichž vedením trávil celý život. Král chtěl dát Desmaretsově dceři dvě stě tisíc livrů, jak to měl ve zvyku při sňatcích dcer svých ministrů, ale Desmarets to v tísni, v níž se nacházely finance, nechtěl. Místo této částky chtěl král dát penzi dvanáct tisíc livrů; Desmarets ji chtěl jen osm tisíc, nakonec činila deset tisíc livrů.

Několik dní předtím se uskutečnil jiný sňatek, za zvláštních okolností, které jej učinily šťastným. Od dob obou Eustachů z Conflans, otce a syna, kteří byli oba kapitány tělesné gardy Karla IX. a Jindřicha III., přičemž mladší byl rytířem Svatého Ducha a rytířem cti královny Marie Medicejské, tento rod úplně upadl. Poslední Eustach prodal téměř všechny své statky. Ztratil velmi mladého druhého syna, který vzbuzoval ty největší naděje; to nejlepší, co starší syn udělal, bylo, že se znovu uchytil díky majetku své matky, rozené Jouvenelové, po níž dostal Armentières, a díky bohatému sňatku s jednou Pinartovou. Potom uzavřel druhý, velmi nevalný sňatek. Z prvního měl jediného syna, který vedl hanebný a nenápadný život a zemřel bez dětí z nedůstojného manželství, které uzavřel. Jeho sestra z druhého lože se neprovdala; zachránila z těch trosek, co mohla; vévodkyně z Orval se k ní uchýlila a strávila u ní téměř celý život a těšila se vážnosti a měla přátele. Říkalo se jí slečna z Armentières. Dožila se vysokého věku. Když zbohatla svou péčí a smrtí svého bratra, pomohla zase ona své přítelkyni, která zchudla, odkázala svůj majetek formou substituce svým bratrancům a požívací právo k němu zanechala vévodkyni du Lude, své důvěrné přítelkyni ode všech dob. Její bratranci žili v naprosté chudobě. Pocházeli od mladšího bratra prvního Eustacha, kapitána gardy Karla IX., byli jeho čtvrtou generací a dělili se na dvě větve. Nemohli uzavřít žádný významný sňatek a žili na venkově ze svého zelí a ze své pušky. Starší z obou větví končila jediným mužským potomkem, který se stal knězem, aby měl chleba, a kterého úspěch tohoto sňatku později učinil biskupem v Le Puy. Představitel mladší větve, který se stal hlavou celého rodu, žil stejně a byl šťasten, že se mohl roku 1667 oženit s dcerou d'Aguesseaua, rady účetní komory, jehož syn byl tak vážený a ctěný jako intendant v Languedocu, pak státní rada a člen královské finanční rady, a jehož vnuk se později stal kancléřem Francie, se střídavými osudy. Z tohoto manželství vzešli tři synové, povolaní k substituci slečny z Armentières.

Nejstarší, statečný a čestný muž, ale bez nejmenší stopy ducha, což výchova nedokázala napravit, se v rané mládí bil v souboji s Pertuisem a oba byli patnáct nebo šestnáct let zavřeni v citadele. Oba mladší se ukázali jako velmi duchaplní a toužili se pozvednout navzdory chudobě a zapomnění, v nichž žili. Starší z nich byl poslán jako dítě, a bez chleba, za páže k velmistrovi maltézského řádu; mladší se protloukal, jak mohl, a rovněž sloužil. Oba silou vůle navázali známosti a vzdělali se usilovnou četbou, z níž mnoho získali. Maršálka z Chamilly, která je poznala v La Rochelle, kde sloužili, si je oblíbila a přivedla je k sobě do Paříže, kde poznali dobrou společnost a dovedli z ní vytěžit. Navázali ještě jinou známost, kterou jim tato maršálka

nezprostředkovala, ale která se stala základem jejich štěstí: s paní z Argentonu. Shledala je tak příjemnými společníky, že je představila vévodovi z Orléans, s nímž je nechala u sebe večeřet, a získala jim jeho důvěrnou přízeň. Uvolnilo se u něho místo komořího, které dal Conflansovi, a brzy nato další pro d'Armentièra, který vycházel z vězení. Získali si přátele v Palais-Royal; Armentières se týmž vlivem stal mistrem šatny.

Paní z Jussac, o níž jsem mluvil, když ji bez titulu umístili k vévodkyni z Orléans, kterou vychovala a která ji vášnivě milovala, měla jednu dceru provdanou za pana z Chaumontu, z rodu Ambly, který měl pluk. Měla ještě druhou, velmi hezkou, kterou chtěla také provdat, ale její jmění bylo velmi skrovné. Štěstí jí přálo v tom, že Sassenage, první šlechtic komory vévody z Orléans, který se vrátil nemocný ze Španělska a byl svého úřadu velmi syt, se ho chtěl zbavit. Bylo nutno počkat na návrat tohoto prince, který, poprvé žádán o tutéž milost paní z Argentonu na jedné straně a vévodkyní z Orléans na straně druhé, dal souhlas k převodu Sassenageova úřadu na d'Armentièra pod podmínkou, že se ožení s dcerou paní z Jussac; ta v tom našla ještě další snadné milosti a stále s podporou paní z Argentonu prosadila, že na Conflanse přešel úřad mistra šatny, který měl jeho bratr, nyní první šlechtic komory.

Vévoda z Orléans přijel 6. prosince a byl přijat tak dobře, jak si zasloužilo jeho slavné a namáhavé tažení, které ho však neusmířilo ani s paní des Ursins, ani s paní z Maintenon.

V této době se hrabě z Tonnerre — o něm jsem mluvil dost (tom IV, s. 308; v tomto vydání Tom 4, kapitola šestnáctá), než abych k tomu měl co dodat — oženil s Blansacovou dcerou. Tento sňatek ho dostal z Bastily; propuštěn byl bezprostředně před svatbou.

Předběhl jsem ve vyprávění několik drobných událostí z konce tohoto roku, tak jako jsem předtím některé odložil, abych nepřerušoval vyprávění o věcech ve Flandrech, kam je čas se vrátit. Předtím však musím říci, že jsem nebyl v La Ferté dlouho, když jsem tam dostal dopis od biskupa z Chartres, datovaný v Saint-Cyru, který mě upozorňoval, že mi u krále a u paní z Maintenon prokázali ty nejhorší služby na světě a že se ujaly. Ihned jsem mu napsal po zvláštním poslu, abych dostal víc vysvětlení než tak neurčité upozornění a abych mu poskytl, pokud jde o to, co se o mně, jak jsem věděl, roztrušovalo kvůli Lille a mé sázce, něco na mou obranu, než mě poučí a než budu moci přesněji odrazit rány, které mi zasadili. Nepřekvapilo mě to, ale dozvědět se víc mi působilo nesnáze, protože pan z Chartres se už vrátil do Chartres, když můj posel dorazil do Saint-Cyru, a později mi nechtěl prozradit víc. Ta záležitost mě tížila přes rok, a jak jsem se z ní dostal, uvidíme v pravý čas. V La Ferté jsem se dlouho nezdržel a chtěl jsem být u dvora při návratu vévody z Orléans, a zejména při návratu monseigneura vévody z Bourgogne.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Toskánská velkovévodkyně

(K Tomu 6, kap. 1.)

Toskánská velkovévodkyně, o níž Saint-Simon mluví v kapitole první, byla Markéta Luisa Orleánská, dcera Gastona a Markéty Lotrinské, která se provdala za Cosima III. Medicejského, toskánského velkovévodu. Výkřik velkého štolby, prince z lotrinského domu, se vysvětluje dlouhou rivalitou domů Bourbonů a Lotrinských. Jak známo, Guisové patřili k tomuto druhému domu.

II. Bartet, jeho příhoda s vévodou z Candale a jeho dopisy Mazarinovi

(K Tomu 6, kap. 6.)

Saint-Simon se zmiňuje (v kapitole šesté tohoto tomu) o Bartetově příhodě s vévodou z Candale, avšak aniž by zacházel do jakýchkoli podrobností. Protože jeho tvrzení nejsou všechna přesná, nebude zbytečné Barteta a příhodu, na niž Saint-Simon naráží, blíže představit. Bartet byl Béarňan a syn sedláka. Jeho duch, převyšující jeho stav, mu otevřel cestu ke štěstí: odešel do Říma, přimkl se ke Kazimíru Vasovi, z něhož se stal polský král, a dal se jmenovat jeho rezidentem ve Francii.[1] Později se stal jedním z hlavních Mazarinových agentů. Za kardinálova vyhnanství mu nosil depeše královny Anny Rakouské a přinášel zpět Mazarinovy odpovědi. Přízeň, jíž Bartet u dvora požíval, když kardinál zvítězil nad svými nepřáteli a upevnil svou moc, v něm vzbudila ješitnost, která ho učinila směšným a nenáviděným. Neostýchal se pouštět do sporů s velkými pány, mimo jiné s vévodou z Candale, synem vévody z Épernonu.

Vévoda z Candale patřil k pánům té doby, kteří byli nejproslulejší svou krásou, nádherou a okázalostí svých milostných dobrodružství. Bartet, jeho sok v lásce, řekl před několika svědky, že kdyby vévodovi z Candale vzali jeho dlouhé vlasy, jeho ve-

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz v *Pamětech Conrartových* článek nadepsaný *Bartet, sekretář kabinetu*. Viz také *Paměti Mademoiselle* k roku 1655.

liké canony,[2] jeho veliké manžety a jeho tlusté chomáče stuh (*galants*),[3] byl by méně než nic a vypadal by už jen jako kostlivec a atom.[4] Vévoda z Candale, zpravený o této drzosti, se pomstil se smělostí, která tu dobu dobře vystihuje a ukazuje, jak velice se velcí páni pokládali za povznesené nad zákony. Poslal jednoho ze svých štolbů v čele jedenácti mužů, aby za bílého dne zastavili Bartetův kočár v ulici Saint-Thomas-du-Louvre. Holí ho nezbili, jak říká Saint-Simon; ale zatímco část lidí vévody z Candale zadržovala Bartetovy koně a hrozila jeho kočímu pistolemi, jiní vstoupili do kočáru, nůžkami mu ustřihli polovinu vlasů a knírku a strhali mu límec, canony a manžety. Ještě v den této příhody (28. června 1655) poslal Bartet svého bratra k Mazarinovi s tímto dopisem:[5]

„Posílám svého bratra k Vaší Eminenci, aby jí podal zprávu o nešťastné záležitosti, která mě dnes ráno potkala. V deset hodin jsem vycházel od pana Ondedeie,[6] s nímž jsem vůbec nemluvil, protože byl u něho pan biskup z Amiens, a odjížděl jsem ve svém kočáře se dvěma malými lokaji vzadu. Na začátku ulice Saint-Thomas-du-Louvre, z té strany od nábřeží, jsem spatřil, jak se ke mně blíží čtrnáct mužů na koních s několika pěšími sluhy, všichni ozbrojení kordy, pistolemi a dýkami, a křičí na mého kočího, aby zastavil. Vystrčil jsem hlavu z dvířek a zprvu jsem se domníval, že si mě s někým pletou, neboť jsem nevěděl o žádné zlé záležitosti, kterou bych měl; když jsem v nich však poznal komorníky a příbuzné jednoho rady z provincie, z níž pocházím,[7] s nímž mám rodinný spor už přes deset nebo dvanáct let, nepochyboval jsem už, že tu jsou, aby mě zavraždili. Když tedy ke mně přistoupili s pistolí a dýkou v ruce, zeptal jsem se jich, zda mě chtějí zabít, a dokonce jsem jim řekl, že mě zastihli ve velmi bídném stavu; ale dva z nich vstoupili do mého kočáru, vytáhli nůžky, ustřihli mi vlasy na pravé straně, strhli mi jeden canon a odešli, aniž k této potupě přidali jakékoli další násilí.

Protože moji lokajové, můj kočí, jeden můj důvěrný přítel, který seděl v mém kočáře, i já sám jsme je poznali jako lidi z mého kraje, přátele, příbuzné a služebníky toho, s nímž mám onen starý spor, o němž jsem se právě Vaší Eminenci zmínil, ode-

---

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Canony (*canons*) byly kulaté, velmi široké plátěné ozdoby, často zdobené krajkami, které se upevňovaly pod kolenem a splývaly až do poloviny lýtka. Molière se vysmál „těm širokým canonům, do nichž jako do okovů / každé ráno vkládáme své dvě otrocké nohy".

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Mašle ze stuh, které sloužily ke zdobení oděvu. Viz níže poznámku o výrazu *petite oie*, který měl týž význam.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti Conrartovy*, článek Bartet.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Archiv ministerstva zahraničí, Francie, sv. CLIV, list 95, autograf.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Abbé Ondedei, Mazarinův příbuzný, se stal biskupem ve Fréjus.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento rada parlamentu v Pau, jemuž Bartet nejprve přičítal útok na svou osobu, se jmenoval Casaux. Viz *Paměti Conrartovy*, článek Bartet.

bral jsem se domů a ihned jsem se obrátil na cestu práva jako na prostředek, který se lépe hodí k mému povolání a který je i bližší mé povaze. Prosím tedy Vaši Eminenci, Monseigneure, abych tu mohl zůstat ještě snad čtrnáct dní, které budu muset věnovat tomu, aby bylo dokončeno vyšetřování, jež už bylo zahájeno, a abych svou žalobu uvedl do takového stavu, aby mohla v mé nepřítomnosti jít svou cestou podle forem práva. Proto Vaši Eminenci dále prosím, aby ráčila nařídit panu z Langlade,[8] aby za mne obstarával službu na počátku mého čtvrtletí až do mého příjezdu.

Žádal bych Vaši Eminenci o moc její ochrany, kdyby ochrana řádné spravedlnosti nestačila a kdybych se nedomníval, že najdu v Paříži přinejmenším tolik přátel a vážnosti jako člověk z provincie, který se uchyluje k vrahům a k vraždě. Nezbývá mi tedy než prosit Vaši Eminenci jako o milost, aby věřila, že nemohu na světě opominout nic z poctivých a zákonných prostředků, ať jsou jakéhokoli druhu, k nápravě své cti a k odplatě za urážku, jejíž beztrestnost by mě učinila opovrženíhodným ve společnosti a velmi nehodným cti, kterou mám, že jsem ve službách krále díky štědrosti královny a štědrosti Vaší Eminence, která ji vyvolala, i cti, kterou mám dále, že jsem ministrem polského krále a že mě všichni mají v té míře, v jaké mě mají, za služebníka Vaší Eminence a v této vlastnosti za člověka pod Vaší zvláštní ochranou.

Nejsem svou záležitostí tak zaujat, abych nepomýšlel ještě podat Vaší Eminenci zprávu o jejích záležitostech, o nichž mám vědomost; vím však, že pan Ondedei je u pramene věcí i lidí a že nic neopomíjí, aby je obstaral a sdělil Vaší Eminenci. Proto, Monseigneure, u toho nyní zůstanu a k tomuto obtěžování nepřidám už nic než nejvěrnější ujištění na světě, jež Vám činím, že budu žít a zemřu jako

Monseigneure,

Vaší Eminence

nejpokornější, nejposlušnější, nejvěrnější

a nejzavázanější služebník

Bartet."

Bartet se brzy dozvěděl, kdo byl skutečným původcem tohoto útoku, jak dokazuje dopis, který psal Mazarinovi 1. července 1655:[9]

„Monseigneure,

potkalo mě neštěstí daleko větší než to, o němž jsem předevčírem podal Vaší Eminenci zprávu po svém bratrovi, neboť je to pan z Candale, kdo prohlašuje, že nařídil vražedný útok, o němž jsem se domníval, že jej na mně spáchal onen rada z mé provincie, s nímž mám rodinný spor. Moji nepřátelé, Monseigneure, se museli zmocnit jeho mysli lstí velmi strašlivou a museli ho proti mně oklamat velmi krutě, neboť ho

8. **Vysvětlivka:** Rovněž sekretář králova kabinetu; sekretáři kabinetu konali službu u krále střídavě po čtvrtletích (*quartier*).

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Archiv ministerstva zahraničí, Francie, sv. CLIV, list 107, autograf.

přesvědčili o různých řečech, které mi přičítají, s tak nespravedlivým spěchem, že mu nenechali ani čas je posoudit, ověřit a mít je za prokázané před světem. Byl jsem tedy předevčírem přepaden jeho vlastními služebníky a jinými lidmi z mého kraje tak, jak jsem si dovolil Vaší Eminenci napsat.

Když jsem si své útočníky a útok na sebe vykládal zprvu, nežádal jsem Vaši Eminenci o zvláštní ochranu, protože povaha samotného činu, postavení mého domnělého nepřítele a řádná spravedlnost mi skýtaly ochranu dostatečně mocnou; ale dnes, kdy se člověk takové moci, abych tak řekl, a takového postavení, jako je pan z Candale, veřejně chlubí, že mě dal přepadnout, nemohu po ochraně zákonů doufat téměř v žádnou, nedá-li mi král zvláštní ochranu z přízně Vaší Eminence, jíž Jeho Veličenstvo nechá volný průběh řádné spravedlnosti svého království — vůči mně jakožto svému poddanému, jakožto tomu, kdo má tu čest být jeho služebníkem, a navíc jakožto rezidentovi cizího krále u jeho dvora, kterého kryje právo národů, tak nedotknutelné u všech dvorů světa.

Pan z Candale si nyní stěžuje na tři věci, kvůli nimž mi nikdy nedal vznést stížnost žádným člověkem na světě. První, a to ta, na níž založil útok spáchaný jeho lidmi, je, že jsem o něm prý řekl, že kdyby mu vzali jeho canony, jeho *petite oie*[10] a jeho vlasy, byl by jako každý jiný člověk. Na to odpovídám, že není na světě člověka, který by mi to mohl dokázat, neboť pravda je, jako před Bohem, že jsem to nikdy neřekl. Dodávám ještě, že dávat lidi přepadat kvůli nějakému „říká se", které nikdo neprokáže a o němž on nikdy nebude moci podat důkaz, je způsob, jak si sám zjednávat právo, jaký se nikde na zemi neprovozuje; a nikdo nemá za to, že by — i kdyby se věc měla tak, jak tomu chtěl věřit — mohl být uražen tak nesmiřitelně, aby se rozhodl dát mě přepadnout za bílého dne v Paříži lidmi, o nichž se ví, že jsou jeho, před zraky zákonů a úřadů, na ulici.

Dále si stěžuje, že jsem s ním před měsícem u pana de Nouveau[11] mluvil neuctivě (to je slovo, jehož užívá). To je tak neurčité a tak obecné, že neexistuje neuctivost, kterou by si člověk nemohl vymyslet každý den; ale ten den byl takový, že při výkladu jednoho francouzského slova dvacet dvořanů i sám pan de Nouveau, kteří byli přítomni, vědí, že nebylo možné mluvit uctivěji, než jsem mluvil já.[12]

---

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tak se nazývaly stuhy, péra, mašle na kordu, ozdoby punčoch, střevíců atd. V *Směšných preciózkách* říká markýz Mascarille preciózkám (10. výstup): „Co říkáte mé *petite oie*? Shledáváte ji přiměřenou k šatu?"

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pan de Nouveau byl ředitelem pošt.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Conrart na uvedeném místě mluví o této příhodě takto: „[Bartet] vypráví, že když byl pan z Candale v jednom pokoji s *** a on sám potkal v jiném paní Cornuelovou, vyšla mu vstříc a zeptala se ho, zda pokládá za dobrou řeč říci *un esprit fretté*. Na to odpověděl, že se obrací velmi špatně, když si za soudce francouzské fráze vybírá ubohého Gaskoňce; ale chce-li, aby řekl své mínění, má za to, že tento způsob mluvy nestojí za nic; že člověk musí být bez soudnosti, aby tak mluvil, a sto jiných podobných nadsázek, jaké jsou jeho obvyklým slohem; že ona dodala, že pan z

Dodává, že jsem v poslední době vedl před Vaší Eminencí o něm velmi nepříznivé řeči; k tomu nemám na svou obhajobu co uvést než vlastní svědectví Vaší Eminence, které ve svůj prospěch neovlivním.

To jsou, Monseigneure, tři důvody útoku na mne z vlastních úst pana z Candale, který včera přede všemi urozenými lidmi, kteří tu jsou, dal do jednoho domu přivést jednoho z útočníků, nechal si útok vylíčit a řekl: *To já jsem to nařídil; říkám to proto, aby to všichni věděli; a jestli se Bartet obrátí na kohokoli jiného než na mne, dám ho znovu přepadnout a zabít na ulici, a jestli ještě podnikne jakékoli stíhání, dám ho přepadnout a zabít.*

Vaše Eminence, Monseigneure, která tak dobře ovládá vědu králů, dobře ví, že králové nemluví ani nejednají jako pan z Candale; a ani tyrani, kteří tyransky užívají moci, jež králům právem náleží, jí neužívají tak, jak to činí pan z Candale. Stavím se tedy, Monseigneure, dovolíte-li, pod ochranu krále prostřednictvím ochrany Vaší Eminence a zapřísahám ji při všem, co v ní může vzbudit nějaký soucit s nemilostí, v níž se nacházím, aby nechala pařížský parlament vykonat spravedlnost a abych se pro to, že mám tu čest být ve službách krále i polského krále a ve službách Vaší Eminence ustavičnou činností a pohybem svého života, neocitl v postavení méně příznivém, než kdybych byl soukromou osobou.

Kdyby k tomu, Monseigneure, Vaše Eminence měla tu laskavost a dala králi uvážit, jak je ve mně zraněna úcta k jeho osobě, protože mám tu čest být jeho služebníkem, a jak je útokem na mne pošlapána úcta k jeho autoritě, a dala pak panu z Candale najevo, že průběh spravedlnosti v království musí být pro mne volný, budu Vaší Eminenci zavázán za to, že mi ponechá soud, který, rozhoduje-li o mé cti podle zákona, mě vytrhne z potupy před světem a navrátí mi touž čest, v níž jsem až do této chvíle vždy žil.

To je, Monseigneure, velmi pokorná prosba, kterou vznáším k Vaší Eminenci, s ještě jinou, která mi není o mnoho méně potřebná: aby uzavřela svou mysl obratnosti a zlobě mých nepřátel, kteří v tomto velkém zvratu mé špatné štěstěny neopomenou spáchat jiný druh vraždy, pro mne méně potupný, ale nebezpečnější, totiž zviklat dobrou vůli Vaší Eminence vůči mně.

Právě touto dobrou vůlí, Monseigneure, mohu dojít ochrany spravedlnosti, o niž se chystám žádat pařížský parlament proti svým útočníkům, totiž proti lidem, kteří mě přepadli; a protože je to nejzávažnější chvíle mého života a zvrat osudu, na nějž je třeba hledět téměř jako na jedinečný, neboť bývá téměř vždy posledním v osudu čestného muže, prosím ji také, aby uvážila, čím budu povinován její ochraně,

---

Candale přece říká, že to byl on, kdo toho obratu užil; a že když nato pan z Candale vyšel z druhého pokoje, zvolala na něho nahlas, že pan Bartet tvrdí, že on nikdy neřekl *un esprit fretté*; což Bartet sám potvrdil se stejnými nadsázkami, jichž už užil. To podle jeho slov pana z Candale rozhněvalo, a když pak měl ještě jiné nepříjemnosti, o nichž jsem se zmínil, dal mu sehrát tento kousek před zraky celé Paříže."

a zda nemám, budu-li Vám zavázán za navrácení celé své cti, chystat se po celý život ji vynaložit ve službách Vaší Eminence.

Lidé, kteří se mnou upřímně soucítí a kteří mi slíbili pomoc svého přátelství, očekávají, Monseigneure, nějaké příznivé gesto Vaší Eminence vůči mně, jednak pro laskavost, kterou podle nich ke mně přirozeně chováte, jednak proto, že čin je tak hanebný, že je jím zraněna autorita, jejíž vedení máte v rukou.

Paní z Chevreuse[13] o tom dnes ráno mluvila s panem abbé Ondedeiem, od něhož se mi dostalo nejvyšší zdvořilosti. Myslím, že mu o tom ještě i napíše; a pan první prezident,[14] který čin odsuzuje ve všem, v čem je odsouzeníhodný, mi slíbil to, co může slíbit muž na jeho místě; takže, Monseigneure, jestliže od Vaší Eminence obdržím to malé gesto, že bez Vaší nelibosti nechá pařížský parlament jednat, většina soudců, které jsem už pro jistotu navštívil, vidí pro mou záležitost velmi čestný konec. A já budu svůj konec pokládat za velmi slavný, Monseigneure, budu-li mít to štěstí, abych po navrácení veškeré cti, která mi byla odňata, ji mohl vynaložit ve Vašich službách, což je, jak Bůh ví, nejsilnější vášeň, kterou na světě mám."

Mazarin dával najevo, že s Bartetem pro utrpěnou potupu soucítí; napsal mu dopis, v němž mu slíbil, že ji pomstí. Ale ať už nechtěl kvůli věci tak malého významu popudit šlechtu, nebo ho sama Bartetova ješitnost urážela, nechal záležitost vyšumět. Současníci se potupě, jaké se dostalo drzému oblíbenci, jen smáli. Paní ze Sévigné o ní žertem píše Bussymu-Rabutinovi[15] a nalézá ten kousek velmi dobře vymyšleným. Jiní složili na Bartetovu příhodu píseň, z níž zde uvádíme jednu sloku:

> Jak každý jiný muž
> jste vypadal, pane Bartete;
> však choďte k Prudhommovi[16] už
> a půl roku přec nebudete
> jak každý jiný muž.[17]

Bartet nicméně zůstal i po této tragikomické příhodě jedním z Mazarinových důvěrníků. Saint-Simon neprávem tvrdí (v kapitole šesté tohoto tomu), že *tam začal*

---

13. **Vysvětlivka:** Marie de Rohan, vévodkyně z Chevreuse (1600–1679), proslulá intrikánka z doby Ludvíka XIII. a Frondy.

14. **Vysvětlivka:** Tehdy Pomponne de Bellièvre († 1657), první prezident pařížského parlamentu od roku 1653.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dopis z 19. července 1655.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slavný lazebník (provozovatel lázní) té doby, u něhož bylo možno najít všechny vymoženosti přepychu.

17. **Vysvětlivka:** Doslovný smysl: „Byl jste stvořen jako každý jiný člověk, pane Bartete; ale i kdybyste chodil k Prudhommovi, za šest měsíců byste nebyl upraven jako každý jiný člověk." Píseň obrací proti Bartetovi výrok, který mu byl připisován, že bez canonů a vlasů by byl vévoda z Candale „jako každý jiný člověk" (srov. jeho dopis výše); hraje přitom s dvojím smyslem slova *fait* — „stvořen" i „upraven".

jeho úpadek, který byl rychlý a krátký. O čtyři roky později nacházíme Barteta stále u dvora, jak podává zprávy o všech věcech kardinálovi, který vyjednával Pyrenejský mír (1659). Bartetovy velmi četné dopisy tvoří skutečné noviny dvora Ludvíka XIV. Uvedu z nich jen jeden, abych neprodlužoval poznámku už beztak příliš obsáhlou. Psal Mazarinovi z Bordeaux 23. září 1659:[18]

„Už jsem Vaší Eminenci vzdal tisíceré velmi pokorné díky za čest, kterou mi prokázala, když mě vybrala k cestě do Říma, a vzdávám jí je ještě jednou s veškerou vděčností, kterou jsem povinen. Jsem, Monseigneure, zcela připraven ji vykonat a čekám k tomu jen na rozkazy Vaší Eminence.

Dozvěděl jsem se všechny podrobnosti o smíru pana Prince[19] a chválím Boha, že je takový, že lze spatřit obnovenou důvěru. Zdálo se, jako bych to tušil už ve Fontainebleau, a pamatuje-li se Vaše Eminence, dovolil jsem si jí už tehdy napsat většinu toho, co se v té věci dnes stalo. Stav těchto záležitostí tu ovšem mnoho lidí se všemi okolnostmi ještě nezná, ale někteří jej znají, i s podrobením, které prostřednictvím pana Cailleta učinil králi v osobě Vaší Eminence, totiž že klade k jeho nohám všechny milosti, které mu Španělé chtěli udělit nebo zjednat. Pro paní z Longueville bude velkou útěchou, až se tyto zprávy dozví, pro ni, Monseigneure, která si od svého navrácení vždy uchovala onoho pravého ducha návratu k povinnosti v úplném odevzdání do vůle krále a v stejné důvěře v přátelství Vaší Eminence.

Doufám, že tak příznivý a tak přirozený stav věcí může zrodit další věci stejně příznivé, které jej upevní, a že se tak mír zajistí na všech stranách.

Všichni se tu bojí cesty do Toulouse[20] a ještě jedné, vzdálenější, týmž směrem. Vaše Eminence ví, že když je těmto pánům někde dobře, neradi odtamtud odcházejí jinam než do Paříže.

Král dává dost najevo netrpělivost ohledně svého sňatku a před třemi dny řekl královně, že by se velmi trápil, kdyby se domníval, že bude ještě na dlouho odložen. Je jisté, že jeho mysl se zdá velmi volná a dosti nespoutaná, a zdá se, že se k věci kloní mnohem víc, než se klonil dříve. Nepochybně ho do tohoto stavu přivedlo a v něm udržuje přerušení styků,[21] k němuž Vaše Eminence tak užitečně přiložila ruku, a je to pro něho jistě stav velmi velikého klidu; neboť jeho zdraví bylo zřejmě narušeno a pociťovalo vlivy jeho mysli, o čemž, jak nepochybuji, Vás ti, kdo o ně pečují, zvlášť zpravili.

---

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Archiv ministerstva zahraničí, Francie, sv. CLXVIII, list 53, autograf.

19. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík II. Bourbonský, Velký Condé, který od roku 1652 bojoval na straně Španělů; Pyrenejským mírem se vrátil do králových služeb.

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dvůr skutečně odjel ke konci roku 1659 do Toulouse.

21. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde o vztah Ludvíka XIV. k Marii Manciniové, kterou kardinál poslal do ústraní v Brouage.

Dvůr teď tak neobyčejně roste, že nic většího nelze vidět na místě tak vzdáleném od Paříže.

Pan vévoda z Guise, páni z Harcourtu, pan z Langres, páni z Albretu a z Roquelaure,[22] hrabata z Béthune, z Estrées, z Brancasu a padesát jiných urozených soukromých osob sem nedávno přijeli, po třech čtyřech dnech jeden po druhém, a podle toho, jak mluví, myslím, že pan komtur z Jars zůstane ze všech lidí, kteří chodí do Louvru, v Paříži sám, neboť všichni, kdo tam zůstali, se chystají sem.

Pan vévoda z Guise jede navštívit pana vévodu lotrinského na konferenci[23] a zdrží se tu jen velmi málo dní.

Král teď chodí na komedii téměř každý večer; jednu dal sehrát v den narozenin infantky; oblékl si nádherný šat, dal francouzské a švýcarské gardě a svým mušketýrům vypálit velké salvy; z města se střílelo ze všech děl. Byl velký ples, na němž tančil. Konala se *media hoche*[24] a řekl královně, když jsme tam byli jen já a dvě osoby, že to je to nejmenší, co mohl učinit, protože je hlavním hercem komedie — jak se vyjádřil týmiž slovy jako španělský král.

Pan z Roquelaure včera prohrál s panem z Cauvissonu v piketu deset tisíc tolarů. Ten z nich vyhrál jen dva tisíce, ale pan z Brancasu, který na něho sázel, vyhrál šest tisíc.[25] Pan z Roquelaure hrál s panem z Cauvissonu jen dvakrát a prohrál čtyřicet tisíc franků, které vsadil. Píšu Vám to s takovou jistotou, protože jsem ho viděl je prohrávat. Jeho tabule tím nijak nestrádá, neboť ji vede velmi dobrou.

Projížděl tudy pan Gourville a řekl, že jede pro pana vrchního správce financí.[26]

Přijel sem pan z Langlade, bezpochyby aby konal službu ve svém čtvrtletí.

Pan z Vardes odtud před čtyřmi dny odjel, aby se odebral k Vaší Eminenci a zdržoval se u ní. Nic se nevyrovná tomu, jak mluvil se všemi o svých zájmech: říkal, že nikdy nebude mít jinou vůli než vůli Vaší Eminence a že je jí tak odevzdán, že by i zlo přijal jako dobro, kdyby mu přišlo z ruky a z rozhodnutí Vaší Eminence. Všechny vzdělal svým zármutkem a svou skromností.

Pan z Bouillonu se vrátil z venkova, kam odjel na čtrnáct dní na hon.

---

22. **Vysvětlivka:** Zde Gaston Jean-Baptiste, vévoda z Roquelaure († 1683), otec vévody z Roquelaure známého z Pamětí.

23. **Vysvětlivka:** Mírová jednání Mazarina se španělským ministrem Luisem de Haro na Bažantím ostrově na řece Bidassoa (1659); vévoda lotrinský Karel IV. tam usiloval o navrácení svých zemí.

24. **Vysvětlivka:** Zřejmě zkomolené španělské *media noche*, „půlnoc“ — pozdní noční hostina.

25. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Aby to dalo částku, kterou uvádí Bartet, muselo by to být osm tisíc.

26. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Nicolas Fouquet.

Předevčírem sem přijeli francouzští komedianti, kteří byli v Holandsku; jeli přes La Rochelle; říká se jim komedianti slečny Marianny,[27] protože je nechávala hrát každý den. Včera přišli ke královně, právě když vcházela do kruhu. Kladla jim k tomu různé otázky a přiměla je říci, že je hrát nikdy neviděl nikdo jiný než slečna Marianna a že slečny, její sestry, komedii nikdy neviděly. Pohlédl jsem na krále, který o tom jistě uvažoval stejně, jako o tom v této chvíli uvažuje Vaše Eminence.

Pan vévoda z Noirmoutiers[28] je tu připraven dorážet na Vaši Eminenci kvůli nástupnictví v guvernérství Mont-Olympe. Poslal svého syna do Bayonne, aby vykonal cestu do Madridu s panem maršálem z Grammontu. Je velmi bdělý, pokud jde o povahu smíru pana Prince, neboť každý se snaží poznat, zda je uzavřen tak, aby mohl mezi Vámi nastolit důvěru a přátelství, a Vaše Eminence ví, že tito páni (míním jeho přátele) mají na těchto věcech větší zájem než jiní lidé, a to pro způsob, jakým se s panem Princem rozešli.

Dnes ráno jsem ho u nohou královy postele překvapil (neboť jsem viděl, že o tom nic neví), když jsem mu řekl, že vím jistě, že Caillet byl z rozkazu pana Prince třikrát za Vaší Eminencí, aby Vám řekl, že klade k nohám krále všechny milosti, které mu Španělé chtěli udělit, a že si nečiní nárok na žádné jiné než z laskavosti Jeho Veličenstva.

To je, Monseigneure, stav té strany. Markýz z Villeroy[29] má stále úplavici s mírnou horečkou; nemá se za to, že by to bylo zlé; ale pan Félix[30] mi dnes ráno řekl, že co by nebylo nebezpečné u jiného, je nebezpečné v tomto těle."

III. Jarzé a jeho příhoda s královnou Annou Rakouskou

(K Tomu 6, kap. 10.)

Saint-Simon odkazuje (v kapitole desáté tohoto tomu), pokud jde o Jarzého dobrodružství, na *Paměti paní de Motteville*, která skutečně podává velmi přesné podrobnosti o bláznivé vášni, již tato osoba předstírala k Anně Rakouské, i o jejích důsledcích; ale co paní de Motteville nevěděla a co se dozvídáme z dosud nevydaných Mazarinových *zápisníků*,[31] je úloha, kterou v této záležitosti hrál kardinál.

---

27. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Marie Anna Manciniová, nejmladší neteř kardinála Mazarina; později se provdala za vévodu z Bouillonu.

28. **Vysvětlivka:** Ludvík II. z La Trémoille, vévoda z Noirmoutiers († 1666), otec princezny des Ursins a pana z Noirmoutiers z doby Pamětí; Mont-Olympe byla pevnost na Máse naproti Charleville, jejímž byl guvernérem.

29. **Vysvětlivka:** Zde patnáctiletý François de Neufville, pozdější maršál z Villeroy.

30. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** První králův chirurg.

31. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis Císařské knihovny, fond Baluze. Tyto zápisníky jsou autografy a jsou v nich, zvláště pro dobu Frondy, nejúplnější a nejhodnověrnější zprávy.

Condé, kterého vítězství nad rakouským domem a nedávné služby prokázané dvoru za Frondy naplnily pýchou až k zaslepenosti, jednal s Mazarinem s urážlivou povýšeností a dopustil se nejcitelnější urážky, jaké se lze dopustit vůči ženě a královně: chtěl Anně Rakouské vnutit milence (1649). K této roli si vybral Jarzého, jednoho z těch mladíků, jimž se pro jejich nafoukanost a domýšlivost říkalo *petits-maîtres* (panáčkové). Taková urážka uvrhla duši Anny Rakouské do zoufalství. „Vím," říká Mazarin ve svých *zápisnících*,[32] „že královna už nespí, že v noci vzdychá a pláče a že to všechno pochází z pohrdání, v němž se domnívá být, a že zdaleka nečeká změnu, nýbrž je naopak přesvědčena, že se to zhorší."

Mazarin byl v této choulostivé situaci rádcem a průvodcem Anny Rakouské, a srovnáme-li s *zápisníky* vyprávění paní de Motteville, vidíme, s jakou poslušností se královna řídila kardinálovými pokyny. Mazarin zaznamenal do svých *zápisníků* rady, které královně dal:[33] „Královna by mohla před mnoha princeznami a jinými osobami říci: *Teď bych velmi nepravě činila, kdybych si ještě na něco stěžovala, když mám tak urostlého galána, jako je Jarzé. Bojím se jen, že o něho jednoho dne přijdu, neboť nebudu moci zabránit, aby ho neodvezli do Petites-Maisons,*[34] *a nebudu mít ani tu výhodu, aby se říkalo, že se zbláznil z lásky ke mně, protože se ví, že tou nemocí trpí už dávno.* Načež, až Jarzé poprvé vstoupí tam, kde bude královna, bude-li mít po tom všem tu nestoudnost se tam ukázat, mohla by mu se smíchem říci: *Nu tak, pane z Jarzé, líbím se Vám? Nikdy jsem si nemyslela, že budu mít takové štěstí. To Vám musí být po rodu; neboť dobrák Lavardin*[35] *byl také galánem královny matky,*[36] *ke stejné radosti celého dvora, jakou dnes projevuje nad Vaší láskou.*"

Paní de Motteville byla přítomna scéně, kterou připravil Mazarin, a její vyprávění dokazuje, že paměť Anny Rakouské byla věrná a že pronesla téměř doslova slova, která jí Mazarin nadiktoval: „Protože Jarzé," říká paní de Motteville,[37] „z nemilosti své přítelkyně, paní z Beauvois,[38] zhruba věděl, v jakém stavu je u dvora, myslel, že

---

32. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Zápisníky, č. XIII, s. 79.

33. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tamtéž, s. 95.

34. **Vysvětlivka:** Pařížský ústav pro choromyslné.

35. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde o maršála z Lavardinu, narozeného 1551, zemřelého 1614; byl Jarzého dědem z matčiny strany.

36. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Marie Medicejská.

37. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti*, sbírka Petitot, 2. řada, sv. XXXVIII, s. 405–406.

38. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Paní z Beauvois byla první komornou Anny Rakouské. Paní de Motteville o ní ve svých Pamětech (sbírka Petitot, tamtéž, s. 400–401) mluví takto: „Paní z Beauvois, první komorná královny, byla přítelkyní Jarzého; protože nebyla ani krásná, ani mladá, a chtěla mít přátele, lichotila Jarzému myšlenkou, že ho učiní královně milým a že mu prokáže dobré služby." Dobu vyhnanství paní z Beauvois přesně udává nevydaný deník Dubuissona-Aubenaye, šlechtice ve službách státního sekretáře Duplessis-Guénégauda: „Ve středu 24. prosince (1649) byl nábytek z bytu paní z Beauvois, první komorné královny, odvezen z Palais-Royal a dopraven do jejího domu v Gentilly, kam se

předvede kousek obratné politiky, když bude dávat najevo, že na nic nemyslí a ničeho se nebojí; ale nadešla hodina, kdy měl být za svou nestoudnost potrestán. Královna, která měla v úmyslu s ním zle naložit, ho sotva zahlédla, neopomněla se do něho pustit a říci mu pohrdavým tónem tato slova: *Opravdu, pane z Jarzé, jste velmi směšný. Řekli mi, že hrajete zamilovaného. Podívejte se jen na toho hezkého galána! Je mi Vás líto: měli by Vás poslat do Petites-Maisons. Ale pravda je, že se Vašemu bláznovství nelze divit, neboť to máte po rodu.* Narážela tím na maršála z Lavardinu, který byl kdysi vášnivě zamilován do královny Marie Medicejské a jemuž se její manžel, král Jindřich Veliký, sám spolu s ní vysmíval. Ubohý Jarzé byl touto ranou jako bleskem zdrcen. Neodvážil se říci nic na svou obhajobu. Vyšel z kabinetu koktaje, ale plný zmatku, bledý a zdrcený. Navzdory své bolesti si snad už lichotil tou sladkou myšlenkou, že dobrodružství je krásné, že ten zločin je čestný a že není hanbou, je-li z něho obviněn. Celý dvůr byl touto událostí ihned naplněn a dámské salony se rozléhaly ohlasem těch královských slov. Ještě dlouho bylo v Paříži slyšet jméno Jarzé a provincie dostaly brzy svůj díl. Mnoho lidí královnu káralo, že chtěla tuto nevoli dát najevo, a říkali, že Jarzému prokázala příliš mnoho cti, když ráčila sestoupit až k tomuto hněvu, a že tím byla zraněna důstojnost koruny. Proto lze k omluvě této malé chyby říci, že by se jí nebyla dopustila, kdyby k ní nebyla donucena obavami ministra, který, vida Jarzého věrného panu Princi a nevděčného vůči sobě, nemohl jinak než se domnívat, že pod tímto předstíraným šaškováním se skrývá nějaká frondérská zlovolnost proti jeho postavení."

Paní de Motteville, jak vidíme, netušila, do jaké míry byla Anna Rakouská ovládána svým ministrem a že scénu, kterou právě vylíčila, připravil kardinál do nejmenších podrobností. Tento příklad stačí, aby ukázal, jakou zajímavost Mazarinovy *zápisníky* představují jako historický dokument. Už jeden slavný spisovatel upozor-

---

odebrala už předešlého dne s celou rodinou, poté co jí královna dala vzkázat po Largentierovi, zvaném Legras, královnině sekretáři, aby se vzdálila; stalo se to kolem poledne, když Její Veličenstvo nastupovalo do kočáru, aby jelo na mši k sestrám od Navštívení u Bastily. Ráno ji ještě česala zmíněná paní z Beauvois." Týž deník stanoví datum scény, kterou královna udělala Jarzému, a vypráví ji takto: „V pátek (26. prosince 1649), když se královna vracela z galerie a z královy kaple, kde slyšela mši, nachází se jí v cestě na terase, která uzavírá vnitřní nádvoří a hledí do zahrady Palais-Royal, markýz z Jarzé, učesaný, napudrovaný a vystrojený co nejlépe; jde před královnou, v jistých odstupech a přestávkách se k ní obrací a čeká na ni, a když vstoupí do velkého kabinetu, postaví se do špalíru, aby ho při průchodu viděla zblízka; pak vstoupí s Jejím Veličenstvem do ložnice a dále do zrcadlového pokoje, kde se královna obvykle češe, a postaví se před Její Veličenstvo; ona mu pokyne, aby se k ní přiblížil, udělá dva kroky, pak se zastaví a řekne mu nahlas: ‚Je to legrační věc, že se po městě říká, že Vy, Jarzé, jste můj galán. Jste tomu, jsem si jista, velmi rád, a to bláznovství máte po svém dědovi. Ale nedáváte pozor, že Vás to staví do světla nemístného a směšného člověka.'" Autor, který při scéně nebyl, královnina slova poněkud zkresluje; mnohem přesněji je zachycuje paní de Motteville. Mazarinova knihovna, rukopis in-folio H 1765, a nikoli 1719, jak bylo omylem vytištěno v tomto vydání Saint-Simonových Pamětí, tom V, s. 438 (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 5, příloha II).

nil na jejich význam pro rok 1643;[39] je však politováníhodné, že žádný z dějepisců Frondy těchto zápisníků nevyužil. Právě pro tuto dobu totiž poskytují nejvíce zpráv. Kardinál do nich den po dni zaznamenává své myšlenky, plány a rozhovory. V těchto rychlých poznámkách nenajdeme nic ze zámlk, které ukládá úřední korespondence; je to vylití srdce, úplné odhalení génia i slabostí muže, který držel v rukou osudy Francie.

IV. Výtah z papírů vévody z Noailles[40]

(K Tomu 6, kap. 15 a 20.)

Už jsem upozornil,[41] že papíry vévody z Noailles, uložené v Císařské knihovně v Louvru, poskytují zajímavé údaje, podle nichž lze ověřovat Saint-Simonovy Paměti. Připojím zde několik výtahů týkajících se španělských záležitostí, o nichž Saint-Simon mluví.

Aniž bychom zpochybňovali historku, kterou vypráví Saint-Simon (v kapitole patnácté tohoto tomu) a kterou vysvětluje nepříliš příznivé smýšlení princezny des Ursins o vévodovi z Orléans, lze poznamenat, že ještě před příjezdem tohoto prince do Španělska si paní des Ursins stěžovala francouzskému ministrovi[42] na Berwickovo odvolání a vyjadřovala mu své obavy. Psala mu už 4. března 1708:

§ I. Výtah z dopisu princezny des Ursins Torcymu[43] (4. března 1708)

„Žijeme tu v naději, že sem brzy uvidíme přijet pana vévodu z Orléans. Chceme-li věřit veřejnosti, ztrácíme pana maršála z Berwicku, neboť se tvrdí, že se vrací do Francie, a dokonce že půjde velet do Dauphiné. Král a královna si nedovedou představit, pane, že by jim byl odňat generál, o něhož sami žádali, který je jim velmi potřebný, kterého mají Španělé rádi a který dokonale poznal všechno, co se týká války v této zemi, aniž by je král ráčil zpravit o důvodu, který ho k takové změně nutí; spoléhají na laskavost krále, svého děda, který by jistě nechtěl, aby si poddaní krále, jeho vnuka, mysleli, že jím málo dbá.

Té zprávě tedy, pane, věřit nebudeme; ale kdyby se naneštěstí ukázala pravdivou, mělo by to jistě velmi špatný účinek. Říkám Vám své mínění velmi upřímně; jsem

---

39. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz články pana Cousina v *Journal des Savants* (1854, 1855 a 1856).

40. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz články pana Cousina v *Journal des Savants* (1854, 1855 a 1856).

41. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Císařská knihovna v Louvru, rukopis F. 325.

42. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Colbert, markýz z Torcy (1665–1746), státní sekretář pro zahraniční věci.

43. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Císařská knihovna v Louvru, rukopis F. 325, sv. XXV, s. 18 n.; dobový opis.

však přesvědčena, že se svěřuji příteli, který s ním naloží neméně dobře a který ví, že je to jen má horlivost pro oba krále, co mi dává pocítit všechno, o čem se obávám, že by je mohlo učinit méně spokojenými jeden s druhým, než mají být."

§ II. Příjezd galeon do Španělska

Saint-Simon mluví (v kapitole dvacáté tohoto tomu) o příjezdu galeon pod vedením Ducasse. Z dopisů Amelota, francouzského velvyslance ve Španělsku, je vidět, jak velice tam byli znepokojeni osudem galeon a rozšířenou zprávou, že se jich zmocnili Angličané. Velvyslanec psal Ludvíku XIV. 10. září 1708:[44] „Zprávy o neštěstí, které prý potkalo galeony, tu působí velký neklid. Oprávněnou obavu, že se tyto zprávy potvrdí, posiluje všechno, co pan Ducasse píše o špatném stavu galeon. Trochu uklidňuje to, co říká rytíř z Layetu, kterého sem pan Ducasse poslal, když připlul do přístavu Pasajes (*Port-du-Passage*). Tvrdí, že ještě před odplutím z Havany měli dopisy od generála galeon z 15. a 20. června a že podle zpráv z Londýna a z Holandska se věc měla stát 9. téhož měsíce (podle nového stylu);[45] což by možnost této události podle dat zcela vyvracelo. Ztráta galeon by byla za nynějších okolností věcí tak strašnou, že se jí bude odkládat uvěřit, jak dlouho to půjde, dokud nepřijde plné potvrzení."

Dne 17. září se týž velvyslanec v dopise Ludvíku XIV. zdál klidnější:[46] „Neklid, Sire, který panoval před týdnem kvůli galeonám, zmírnily zprávy z Cartageny v Indiích[47] z 28. června, podle nichž tam galeony očekávají, a nemluví se v nich o žádné bitvě ani o ničem podobném. Přišly také dopisy psané na rejdě v Santo Domingu 7. a 8. července důstojníky naloděnými na flotile, která se na tom místě zastavila. Tyto dopisy říkají, že v těch mořích nebylo nic nového a že až dosud byla plavba flotily velmi šťastná. Mám dva dopisy z těchto dvou dat a v tomto smyslu, jeden od jednoho Španěla a druhý od jednoho Francouze. To dává důvod věřit, že kdyby se příhoda s galeonami stala 9. června, jak hlásají zprávy z Holandska a Anglie, vědělo by se o ní něco o měsíc později v Santo Domingu a v Portoriku, kde flotila v prvních dnech července zakotvila, aby nabrala vodu."

Konečně španělský král Filip V. napsal vlastnoruční dopis vévodovi z Orléans, který mu blahopřál k příjezdu galeon:[48] „Děkuji Vám za blahopřání k příjezdu flotily z Nového Španělska; je to pomoc, která nám přišla velmi vhod a jejíž celou dů-

44. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tamtéž, fol. 136 n.; dobový opis.

45. **Vysvětlivka:** Podle gregoriánského kalendáře; v Anglii se tehdy ještě počítalo podle juliánského („starého stylu"), který se o jedenáct dní opožďoval.

46. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Císařská knihovna v Louvru, tamtéž, fol. 141 n.

47. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Západní Indie čili Amerika.

48. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dopis z 19. září 1708, papíry vévody z Noailles, tamtéž, fol. 142; dobový opis.

ležitost poznáte. Napsal jsem králi, svému dědovi, abych se dozvěděl jeho mínění o plánech na příští tažení, které jste mi sdělil, a napsal jsem mu, že kdyby byla nějaká naděje, že se podaří arcivévodu z Katalánska úplně vypudit, neváhal bych se domnívat, že by bylo třeba vynaložit k tomu všechno úsilí a ponechat na té straně naše největší síly; ale že protože je to pro všechny obtíže, které se v tom vyskytují, téměř nemožné, zdá se mi, že nejlepší, co by se dalo učinit, je ponechat tam počet vojsk dostatečný k tomu, aby nepřítel nemohl nic podniknout, a se zbytkem našich sil rázně jednat proti Portugalsku. Víte, že plán, který jste pro tu stranu vypracoval, mi byl vždy velmi po chuti, a ujišťuji Vás, že mi na něm stále velmi záleží. Jsem velmi znepokojen flanderskými záležitostmi,[49] jejichž rozuzlení ještě neznám. Dej Bůh, aby bylo pro nás dobré, neboť je velmi důležité."

Pokud jde o bohatství, které galeony přivezly a které Saint-Simon podle rozšířených pověstí odhaduje na šedesát milionů (ve stříbře a zboží), zdaleka nebylo tak značné. Amelot psal Ludvíku XIV. 24. září 1708:[50] „V Pasajes se pokračuje ve vykládání nákladu flotily a ve vyřizování všech záležitostí, které s tím souvisejí, péčí a pod vedením dona Pedra Navarrete. Chtělo se tvrdit, že tato flotila veze bohatství sedmnácti, dvaceti, ba až třiceti milionů tolarů; ale to jsou přehánění, jichž se vždy dopouštějí při příjezdu flotil a galeon, a lidé obeznámení se stavem obchodu Nového Španělska dobře vědí, že to není možné. Je jisté, Sire, že to nepřesahuje deset až jedenáct milionů tolarů, včetně toho, co přišlo na účet španělského krále nebo pro obchod s Indiemi a pro tribunály, které na něm závisejí."

49. **Vysvětlivka:** Míněno obležení Lille spojeneckými vojsky (srpen–prosinec 1708).

50. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Císařská knihovna v Louvru, tamtéž, fol. 145.

Tom sedmý (1708–1709)

Kapitola první

Chamillart znovu poslán do Flander. — Odměny za obranu Lille. — Chamillartův návrat ke dvoru. — Zákopy otevřeny před lillskou citadelou (29. října). — Artois zpustošeno a osvobozeno. — Chamillart soudcem názorů generálů; jeho stranickost. — Vendômova troufalost. — Berwick se osobně vrací na Rýn, kde se armáda rozchází. — Neuvěřitelná Vendômova smělost. — Marlborough přechází Šeldu bez odporu. — Vendômova nehorázná lež. — Osobní chyby monseigneura vévody z Bourgogne, jichž se proti němu okázale využívá. — Krásný, ale obtížný ústup několika oddílů armády, při němž se Hautefort vyznamenal bez boje a Nangis v boji. — Podivná králova nevědomost; o této akci mu vypráví vévoda z La Trémoille při obědě. — Sousternon zničen. — Saint-Ghislain ztracen a znovu dobyt Hautefortem a Albergottim. — Postavení armád. — Stav lillské citadely. — Boufflers dostává vlastnoručně psaný králův rozkaz kapitulovat. — Rozkaz princi, aby se vrátil, a Vendômovi, aby rozpustil armádu a navzdory svým obratným naléháním se vrátil také.

Po ztrátě Lille bylo třeba rozhodnout, co dál. Ačkoli pan z Vendôme ujišťoval, že dobytí Leffinge zamezí nepřátelským konvojům, přesto se soudilo, že citadela bude dříve či později ztracena, a král se chtěl na něčem ustálit tím dříve, že nepřítel podnikal různé pohyby a měl před citadelou k jejímu obléhání jen dvacet praporů. Tento důvod k rozhodnutí a potřeba objasnit řadu věcí, které se udály od Chamillartova návratu z Flander, vedly k náhlému rozhodnutí poslat ho tam znovu. Odjel tedy z Versailles v úterý 30. října ve čtyři hodiny ráno, aby přenocoval v Cambrai; a Chamlay, tak zběhlý ve znalosti nejmenších míst a nejdrobnějších potoků Flander, vyrazil za ním v poledne téhož dne. Byl-li dvůr překvapen, že Chamillart tak brzy znovu zmizel, armáda nebyla o nic méně překvapena, když ho viděla přijet do Tournai. Přivezl tam milosti udělené těm, kdo právě tak slavně vyšli z Lille. Surville, který vyšel z lillské citadely s velmi vážným zraněním od mušketové kule, dostal penzi 10 000 livrů. Lée, který byl rovněž v Douai, kde měl podstoupit trepanaci po jiném zásahu mušketou, dostal čekatelství, odznaky a penzi velkokříže Řádu svatého Ludvíka, než se uprázdní první místo. Rannes, Ravignan, Coëtquen a Permangle byli jmenováni polními maršály; brigádními generály byli jmenováni Maillebois, a to už před koncem obléhání, Belle-Île (oba nyní maršálové Francie a první z nich dědičný vévoda po mnoha rozličných a podivných osudech), Martinville, Tourrotte a Sourzy a několik dalších.

Zákopy před lillskou citadelou byly otevřeny v noci z 29. na 30. října. Obléhatelé 7. listopadu zaútočili na předsunutou krytou cestu, odkud byli odraženi se značnými ztrátami, a 10. listopadu přijel Chamillart a ještě téhož večera podal králi u paní z

Maintenon zprávu o své cestě; jeho cesta tedy trvala dvanáct dní, z nichž osm strávil u armády, a během nich jeho syn[1] pracoval s králem, jako to činil už za jeho předchozí cesty do Flander. Mezitím nepřítel pustošil Artois a princ z Auvergne opevňoval La Bassée. Cheladet tam vytáhl se třiceti eskadronami a nakonec nepřítele přiměl povolit a La Bassée opustit, ale kraj to přišlo draho.

Přáním dvora, jehož byl Chamillart nositelem, bylo střežit Šeldu. Pan z Vendôme dvůr touto myšlenkou zaslepil, sveden výhodou, že nepříteli odřízne ústup, a za nic nepokládal přímo nesmírně obtížné střežení čtyřiceti mil toku této řeky. Berwick, který se pod Vendômovou vahou příliš neohýbal a málo dbal pohrdání, jež Vendôme jeho názoru projevoval, nepovažoval za správné o něm mlčet v tak důležité chvíli, kdy neviděl nic než žalostné úvahy. Spor mezi nimi se tedy rozhořel znovu a prudčeji než kdy jindy, a monseigneur vévoda z Bourgogne stál, nakolik se odvážil, na Berwickově straně. Všechny tyto spory se psaly králi a přiměly ho k rozhodnutí poslat Chamillarta, před nímž generálové každý obhajovali svůj názor. Marně se je snažil smířit; vyslechl všechno a opakovaně probral všechny důvody obou stran. Tomuto muži taláru, pera a financí připadlo rozhodovat o nejučenějších a nejdůležitějších válečných pohybech, a rozhodovat o nich sám; právě proto tam byl vyslán, ačkoli válku nikdy neviděl jinak než ve své pracovně a na svých dvou cestách do Flander, tak krátce po sobě a tak krátkých. Zvolil prostřední cestu a v důvěře, že bude provedena, odjel zpět ke králi. Ale sotva byl třicet mil od hranice, Vendôme se vrátil ke svému původnímu záměru střežit Šeldu a nikdo ho od něho nedokázal odvrátit. Chamillart, na této cestě Vendômem opojený víc než kdy předtím, tam monseigneura vévodu z Bourgogne příliš nešetřil a ještě méně ho šetřil ve zprávě, kterou po příjezdu podal králi. Ta zpráva byla podána u paní z Maintenon, v její přítomnosti. Vyslechla všechno, aniž se odvážila ceknout, a všechno vyřídila vévodkyni z Bourgogne. Lze si domyslet, co z toho mezi nimi dvěma vzešlo, jaký byl hněv princezny, k nevoli, kterou už dříve proti ministrovi pojala, a jaké rozhořčení paní z Maintenon, u níž byl už odedávna v tak špatné pozici.

Prvním účinkem Chamillartova návratu byl rozkaz, odeslaný hned nazítří Berwickovi, aby odjel převzít velení nad vojsky, jež zůstala na Rýně, kde však bylo tažení už dávno skončeno a čekalo se jen na příchod zimních ubikací, aby se vojska rozešla. Berwick pocítil celou ránu, kterou mu Vendôme dal zasadit, zbytečnost té cesty a ponížení, že ji musí podniknout bez závoje jakékoli záminky, aniž s sebou vede jakákoli vojska, a dokonce bez dovolení zastavit se u dvora — tak se báli, aby tam nemluvil s králem a se světem. Neřekl ani slovo a poslechl. Abych to dovyprávěl najednou: nebyl na Rýně ani čtrnáct dní, když tam dostal rozkazy k zimním ubikacím, k čemuž by byl du Bourg docela stejně dobrý jako on. Ale

1. **Vysvětlivka:** Chamillartův syn, markýz z Cany, měl právo nástupnictví na otcův úřad státního sekretáře pro válku a za otcovy nepřítomnosti vyřizoval jeho agendu přímo s králem.

Vendômovi byl příliš na obtíž silou a přesností svých úvah a bylo třeba Vendôma od něho osvobodit.

Jakmile Berwick odjel, Vendôme napsal králi, že teď má volné ruce, a doslova dodal, že je si nyní tak jist, že nepříteli zabrání přejít Šeldu, že za to králi ručí hlavou. Jak s takovým ručitelem, a tak mocným u dvora, s tím nepočítat? Také se tam předem jásalo; a bez vzpomínky na všechny žalostné prázdné řeči, které tolik kolovaly o tom, že nepřítel nemůže Lille dobýt ani od něho odtáhnout jinak než s průvodním listem, aby tam nezahynul hlady, začaly znovu tytéž lichotky o neblahém osudu těch dobyvatelů, kteří se prý ocitnou sevřeni bez jakéhokoli východiska. Tímto románem se dvůr nebavil dlouho. Vévoda z Marlborough přitáhl k Harlebecku a Vive-Saint-Éloy, princ Evžen k Roosebecku, a tím ukázali, že jim jde o Šeldu. Měli jsme opevnění u Oudenaarde, která střežil Hautefort, a armáda se k nim chtěla přiblížit; ale během tohoto pohybu přešel Marlborough v noci z 26. na 27. Šeldu po čtyřech mostech u Gavre a Berkemu, bez jakéhokoli odporu a aniž narazil na jediné naše vojsko. Král se to dozvěděl od kurýra pana z Vendôme, který v dopise králi výslovně dodával, že ho prosí, aby si vzpomněl, že mu vždy psal, že střežení Šeldy je nemožné.

Ten velký vojevůdce buď neměl naprosto žádnou paměť, nebo krále, dvůr, svou armádu i celou veřejnost pokládal za pramálo. V necelých čtrnácti dnech ručit králi hlavou, že nepříteli zabrání přejít Šeldu, a jakmile ji nepřítel přešel, psát králi, že ho prosí, aby si vzpomněl, že mu vždy psal, že nepříteli v přechodu zabránit nelze — a to aniž se mezitím stalo cokoli, co by změnilo tvář věcí nebo jeho řeč —, to jsou z oněch pravd, které nejsou pravděpodobné, ale přece jsou pravdami, jimž byli svědky král, dvůr i armáda, a pan z Vendôme ani ona hrozivá kabala, která ho s tak neuvěřitelným úspěchem podporovala, se ani nenamáhali se z nich očistit, nýbrž jen udusit jejich ohlas tím, že obnovili staré a přidali nové řeči proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Tento nový povyk nedokázal zakrýt tak rychlé, tak jasné, tak přesné a tak závažné protiřečení z týchž úst, a to z úst pokládaných bez ustání za jediné orákulum války, navzdory výsledkům. Úvahy by byly příliš pod úrovní té skutečnosti, než abych se jimi zde zdržoval. Podívejme se na krátký popis té záležitosti, v níž se kabala, jak se říká, bila kameny z kostelní věže. Nezabránila tomu, aby se nezjistilo a neříkalo, že v tomto kousku nelze nepoznat téhož muže, který úplně stejný kousek provedl vévodovi z Orléans při přechodu přes Pád.[2]

Armáda stála u Saussoy nedaleko Tournai v hlubokém klidu, jehož opium zachvátilo i monseigneura vévodu z Bourgogne, když přišlo několik zpráv o pochodu nepřítele. Pan z Vendôme se na to vydal tím směrem s několika oddíly. Večer vzkázal monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, že vzhledem k potvrzením týchž zpráv, která dostává ze všech stran, se domnívá, že by měl nazítří vytáhnout s celou armá-

2. **Vysvětlivka:** Narážka na tažení v Itálii roku 1706, kdy princ Evžen přešel Pád, ačkoli Vendôme tvrdil, že mu v tom zabrání, a Vendôme pak předal velení vévodovi z Orléans.

dou a následovat ho. Monseigneur vévoda z Bourgogne se právě svlékal ke spánku, když ten dopis dostal, a ti, kdo byli tehdy u něho, o něm soudili různě: jedni radili vytáhnout ihned, druzí, aby si nelehal a byl připraven co nejčasněji ráno; konečně třetí názor zněl, aby si lehl, trochu si odpočinul a vytáhl ráno, jak mu radil pan z Vendôme. Po chvilce váhání se mladý princ přiklonil k této poslední možnosti. Lehl si, nazítří vstal s rozbřeskem a dlouho snídal. Právě když vstával od stolu, dozvěděl se, že celá nepřátelská armáda přešla Šeldu. Na hotovou věc už není léku. Byl tím nesmírně rozladěn. Pravdou je, že i kdyby se byl řídil první a jedinou dobrou ze tří rad, než by se strhly stany, naložilo, chopilo zbraní a nasedlo na koně, byla by noc hodně pokročilá, a při délce cesty, kterou bylo třeba urazit, by se zjistilo, že nepřítel přešel už před více než šesti či sedmi hodinami. Ale jsou nepatřičnosti, kterým je třeba se vyhnout, a je neštěstím nemít u sebe nikoho, kdo by je vycítil nebo na ně upozornil, když na ně člověk sám nepomyslí. První volba by byla k zabránění přechodu zbytečná, ale mladému princi by velmi posloužila k tomu, aby projevil vůli a zápal.

K této chybě přidal ještě jinou, která sice nemohla mít ani zdání vlivu na nerušený průběh toho tak důležitého přechodu, ale projevila bezstarostnost, kterou monseigneur vévoda z Bourgogne přesto neměl a od níž se velmi nevhodně domníval, že se smí nevinně rozptýlit. Najedl se, bylo ještě velmi časně, už nebylo kam táhnout. K novému rozhodnutí po přechodu, který už se stal a s nímž se nepočítalo, aspoň ne tak náhle, bylo třeba počkat, co uzná za dobré pan z Vendôme. Byli kousek od Tournai; monseigneur vévoda z Bourgogne si tam zajel zahrát míčovou hru. Ta náhlá partie armádu nesmírně pohoršila a obnovila všechny zlé řeči. Kabala, která nemohla obviňovat prince z liknavosti z důvodu, který jsem právě vysvětlil, a protože mu pan z Vendôme nevzkázal, aby vytáhl ihned, ale až nazítří ráno, kabala, pravím, se vrhla na délku snídaně za takových okolností a na partii míčové hry hranou tak nevhod; a k tomu všechny nejneslušnější a nejdrzejší přikrášlené řeči v armádě, u dvora i v Paříži, aby se skutečná závažnost toho, co provedl pan z Vendôme, utopila v povyku vyvolaném kvůli nepatřičnostem monseigneura vévody z Bourgogne v týchž chvílích.

Hautefort, vida, že ho tento přechod nepřítele obešel zprava i zleva, ustoupil, aniž ho nepřítel dokázal načít. Sousternon, generálporučík, jehož stanoviště leželo blízko místa přechodu a jenž byl uvědoměn o jakýchsi pohybech, vzkázal Nangisovi, polnímu maršálovi, aby k němu přitáhl s oddílem, který měl, a to bylo devět praporů a nějaká jízda. Nangis uposlechl a cestou dostal zprávu o velkém nepřátelském sboru, který ho odděloval od stanoviště, z něhož vyšel, a tedy i od hlavní části ostatních stanovišť. Zprávy přicházely dál; dorazil na Sousternonovo stanoviště a nikoho tam nenašel. Vydal se tedy ve tmě noci velkou oklikou zpátky, odkud přišel. Když se rozednilo, pokračoval v pochodu po sousedních stanovištích, od jednoho k druhému, aby se pokusil spojit s Hautefortem. Byl napaden a statečně se bránil, stále pochoduje a získávaje půdu po hrázi mezi močály a sbíraje opozdilce z ostatních stanovišť,

kteří proudili před ním i za ním. Když se konečně z té tvrdé šarvátky vymanil, narazil na opuštěná děla, která tam nechtěl nechat, a odvezl je. Toto zdržení dalo podnět k dalšímu, prudšímu útoku, který, podle toho, jak se v nepohodlí té dlouhé soutěsky mohl obracet, více či méně rázně vedený i odrážený, trval za velké statečnosti a s velkými ztrátami, dokud se nespojil s koncem několika jiných stanovišť, která se zastavila, aby na něho počkala; Sousternon byl s nimi. I je nepřítel dále pronásledoval a neustále napadal až k potoku, za nímž se postavil Hautefort, aby je tam očekal a kryl jejich přechod palbou, kterou vedl zpoza potoka, jehož břeh obsadil pěchotou napravo i nalevo. Tam skončil ten nevýhodný boj, který stál mnoho lidí. Rozptýlená stanoviště, takto tam shromážděná, si trochu odpočinula a za několik dní se připojila k armádě. Hautefort sklidil velké uznání, dokonce i od nepřítele, který jeho ústup velmi chválil. Sousternon naproti tomu ztratil hlavu a byl velmi kárán. Nangis, dnes maršál Francie, si naproti tomu počínal s rozvahou a statečně.

Král o této akci několik dní nevěděl a nevěděl by o ní ještě déle nebýt vévody z La Trémoille, jehož jediný syn se jí účastnil a dokonce se v ní vyznamenal. Vévoda, dopálený, že mu o tom král neřekl ani slovo, využil chvíle, kdy krále obsluhoval u malého stolu,[3] a promluvil o přechodu přes Šeldu, při němž prý jeho syn se svým plukem mnoho vytrpěl. „Jak to, vytrpěl?“ řekl král. „Nic se nestalo.“ — „Velká akce,“ odpověděl vévoda a hned ji vylíčil. Král ho velmi pozorně vyslechl, dokonce se ho vyptával, a přede všemi přiznal, že o ní nic nevěděl. Lze si představit jeho překvapení i to, které tím způsobil. Stalo se, že chvíli poté, co vstal od stolu, vešel do jeho pracovny nečekaně Chamillart. Král vyřídil, co ho přivádělo, což bylo krátké, a pak se ho zeptal, co znamená ta akce na Šeldě, o níž mu nic neřekl. Ministr v rozpacích odpověděl, že to vůbec nic nebylo. Když na něho král dále naléhal, uváděl podrobnosti a jmenoval pluk prince z Tarentu, Chamillart přiznal, že příhoda s přechodem byla sama o sobě tak nepříjemná a ten boj rovněž tak nepříjemný, boj málo důležitý a přechod bez nápravy, že paní z Maintenon, které o tom podal zprávu, neuznala za vhodné, aby tím byl král obtěžován, a že se dohodli, že mu o tom zpráva podána nebude. Na tuto podivnou odpověď se král zarazil a neřekl už ani slovo. Na Sousternona se však tvrdě sesypali. Psal dlouhá ospravedlnění. Skutečnost je, že mohl být ostražitější a hlavně obratnější při svém ústupu a lépe zařídit ústup ostatních stanovišť. Ale ani při vší možné ostražitosti by s tou hrstkou vojska, kterou měl, přechodu nezabránil, a to v místě Šeldy, kde musketa dostřelila mnohem dál, než byla šíře řeky. Přesto se stal obětí. Maršál z Villeroy byl tehdy odepsaný; Sousternonův strýc, otec de La Chaise, umíral. Zbaven tak těchto dvou opor a maje co dělat s panem z Vendôme, a tedy jen málo podporován hrabětem z Toulouse, u něhož byl kapitánem tělesné gardy, přišel o kariéru a od té doby už nesloužil.

---

3. **Vysvětlivka:** Malý stůl (*petit couvert*) — královo stolování o samotě v jeho pokoji, při němž ho obsluhovali dvořané konající službu; vévoda z La Trémoille byl prvním šlechticem komory.

Nedlouho před touto událostí nám posádka Athu nenadále vzala Saint-Ghislain, odkud vyšel jeden prapor doprovázet vozy s pící pro naši armádu. Ta ztráta mrzela tím víc, že jsme tam měli velké sklady. Albergotti se ho vypravil zkusit dobýt zpět a Hautefort ho tam šel posílit hned po té akci, kterou jsem právě vylíčil. Dobyli ho zpět i se šesti sty muži, kteří v něm byli a padli do zajetí, a se všemi našimi sklady, které nepřítele nenapadlo spálit. Po přechodu přes Šeldu šel vévoda z Marlborough přejít Dendru a utábořil se u Wetteru nedaleko Gentu, naše armáda u Douai, a princ Evžen, který se jen přiblížil těsně k Šeldě, aby přechod podpořil, a nepřešel ji, se vrátil ke svému obléhání.

Nepřítel, usazený od 9. na předsunuté kryté cestě, začal ostřelovat z děl a pracovat na sapách. Pokusil se také zmocnit kryté cesty, bez úspěchu. Maršál z Boufflers byl 21. opět lehce zraněn střepinou granátu, která mu při prohlídce kryté cesty způsobila pohmoždění hlavy, jež ho však ani na okamžik v ničem nezdrželo. Ale chybělo mu všechno a v prvních dnech prosince mu zbývalo jen dvacet tisíc liber prachu, velmi málo jiné munice a ještě méně potravin. Ve městě i v citadele snědli osm set koní; a Boufflers, který se vyznačoval jedině svou činorodostí a prozíravostí, je dával podávat u svého stolu, jakmile byli k tomuto prostředku odkázáni ostatní, a sám je jedl. Vždy si našel způsob, jak o sobě podávat zprávy a dostávat je. Král, vida stav věcí, mu poslal vlastnoručně psaný rozkaz, aby se vzdal; Boufflers ho držel v tajnosti, aniž ho chtěl ještě několik dní uposlechnout, a odkládal to, jak dlouho jen mohl.

Po vynuceném přechodu Šeldy, s lillskou citadelou těsně před pádem, naše armáda, dohnaná na pokraj sil únavou a ještě více nouzí, zůstala pohromadě jen krátce a brzy se pro nedostatek chleba rozešla, ke všeobecnému pohoršení, ačkoli nebylo pochyb, že nepřítel, utábořený u Gentu, chce Gent obléhat. Za tohoto stavu věcí nemohli princové[4] slušně zůstat ve Flandrech déle. Dostali tedy rozkaz vrátit se; naléhali, aby směli zůstat kvůli Gentu. Monseigneura vévodu z Bourgogne zdržoval ještě jiný důvod. Pan z Vendôme jako by tytéž rozkazy nedostal a veřejně činil všechna svá osobní opatření jako člověk, který počítá s tím, že stráví zimu na hranici a bude tam velet až do návratu jara a zahájení tažení. Ale zatímco si takto počínal, nechlubil se tím, že dostal propuštění a že čeká na odpověď na své námitky, v nichž dovozoval, že je nezbytné, aby přes zimu zůstal. Cítil, že se blíží chvíle, kdy bude muset skládat účty; začínal se jí bát a zblízka se obávat toho, čím zdálky tak opovážlivě pohrdal a co tak drze urážel. Jeho námitky neuspěly. Znepokojilo ho, když viděl, že monseigneur vévoda z Bourgogne odkládá svůj odjezd a vyčkává na jeho. Zdvojnásobil tedy naléhání, až se snížil k tomu, že žádal jako milost to, co zprvu navrhoval a nabízel jako věc nezbytnou pro královu službu. Během tohoto zápasu dostali princové opakované a bezpodmínečné rozkazy. Odjeli a dostavili se ke dvoru. Já jsem se tam vrátil

4. **Vysvětlivka:** Monseigneur vévoda z Bourgogne a jeho mladší bratr vévoda z Berry, který se tažení roku 1708 účastnil s ním.

asi o čtrnáct dní dříve; seznámil jsem se tam se vším, co se během mé krátké nepřítomnosti stalo; a po všechen čas, který mi vévoda z Orléans mohl věnovat během tří dnů mezi svým příjezdem[5] a příjezdem princů, jsem ho důkladně poučil o všem hlavním a nejnaléhavějším, co bylo třeba vědět a co jsem mu kvůli omezením kurýrů a šifry nemohl napsat. Žárlivost na prince krve a módní záliba v prostopášnosti ho naklonily k Vendômovi, z odporu k princi de Conti. Bál jsem se, aby se mu to vůči monseigneurovi vévodovi z Bourgogne nestalo úskalím. Informoval jsem ho přesně a obšírně, i když šifrou, o hlavních událostech tažení a dvora. Po jeho návratu jsem mu vyložil další podrobnosti a dal jsem mu pochopit, jak nespravedlivé, a potom i nebezpečné pro něho do budoucna by bylo nechat se svést na falešnou stopu. Netrvalo dlouho a blahořečil si, že se řídil mou radou.

5. **Vysvětlivka:** Vévoda z Orléans se vracel z velení ve Španělsku, kde roku 1708 dobyl Tortosu.

Kapitola druhá

Návrat princů ke dvoru. — Mechanika u paní z Maintenon a v jejích pokojích. — Jak král a Monseigneur přijali monseigneura vévodu z Bourgogne a pana vévodu z Berry, s nímž pak monseigneur vévoda z Bourgogne dlouho a dobře mluví. — Málo diskrétní Gamachesovy průpovídky. — Lillská citadela vzdána. — Nesmírné pocty prokázané maršálovi z Boufflers. — Návrat vévody z Vendôme ke dvoru a jeho přijetí. — Návrat maršála z Boufflers ke dvoru a jeho triumfální přijetí; jmenován pairem atd. — Mimořádná čest, které se mi dostává od monseigneura vévody z Bourgogne. — Návrat vévody z Berwicku ke dvoru. — Krásný plán znovu dobýt Lille. — Boufflers znovu poslán do Flander. — Zákopy otevřeny u Gentu; La Mothe uvnitř. — Neobvyklý králův večer.

Vévodkyně z Bourgogne byla ve velkém neklidu, jak bude monseigneur vévoda z Bourgogne přijat, a chtěla mít čas s ním promluvit a poučit ho dřív, než uvidí krále nebo kohokoli jiného. Dal jsem jí vzkázat, ať mu napíše, aby si cestu zařídil tak, aby přijel v jednu nebo ve dvě hodiny po půlnoci: tak by přišel rovnou k ní a nemohl by vidět nikoho jiného než ji, měli by celou noc, aby byli spolu sami, první ranní chvíle by strávili s vévodou z Beauvilliers a snad i s paní z Maintenon, a navíc by princ pozdravil krále a Monseigneura dřív, než k nim kdokoli vstoupí, takže by jeho přijetí nebyl nikdo svědkem kromě několika málo komorníků, a i ti by stáli stranou. Rada buď nebyla předána, nebo, byla-li předána, nebyla uposlechnuta. Mladý princ přijel v pondělí 11. prosince[1] něco po sedmé večer, právě když Monseigneur vešel do divadla, kam vévodkyně z Bourgogne nešla, aby na něj počkala. Nevím, proč vystoupil na Dvoře princů, a ne na velkém nádvoří. Byl jsem v tu chvíli u hraběnky z Roucy, jejíž okna na ten dvůr vedla. Hned jsem vyšel, a když jsem došel nahoru k velkému schodišti na konci galerie, zahlédl jsem prince, jak po něm stoupá mezi vévody z Beauvilliers a z La Rocheguyon, kteří se nahodili u jeho vystupování z kočáru. Vypadal dobře, byl veselý a usměvavý a mluvil napravo i nalevo. Poklonil jsem se mu na kraji schodů. Prokázal mi čest, že mě objal, ale tak, aby mi dal najevo, že je ještě víc poučen, než pozorně dbá o to, co náleží hodnosti; a pak už hezký kus cesty mluvil jen se mnou a přitom mi potichu podstrčil, že mu není neznámo, jak jsem o něm mluvil a jak jsem se k němu zachoval. Potkal ho hlouček dvořanů, v jejichž čele byl vévoda z La Rochefoucauld; uprostřed nich prošel velkým sálem gard, místo aby vešel k paní z Maintenon svou denní předsíní a zadem, ačkoli to bylo kratší, a šel přes podestu

1. **Ediční poznámka:** Podle kalendáře připadlo 11. prosinec 1708 na úterý; pondělí, kdy princ přijel, bylo 10. prosince. Sám autor v odstavci o druhém dni píše „v úterý 11.“.

velkého schodiště, aby vstoupil hlavními dveřmi do pokojů paní z Maintenon. Byl to den, kdy obvykle pracoval Pontchartrain, který si před nějakou dobou vyměnil s Chamillartem úterý za pondělí. Byl tedy právě ve třech s králem a paní z Maintenon a ještě téhož večera mi to podivuhodné přijetí vylíčil; dobře si ho všiml a byl jeho jediným svědkem. Říkám ve třech, protože vévodkyně z Bourgogne přicházela a odcházela; ale aby se tomu dobře rozumělo, je třeba chvilku nudné mechaniky.

Pokoje paní z Maintenon byly v téže úrovni jako sál královských gard a stály mu naproti. Předsíň byla spíš dlouhá, úzká chodba napříč až k další předsíni zcela stejného tvaru, do níž směli vstupovat jedině kapitáni tělesné gardy, a pak následovala velká, velmi hluboká ložnice. Mezi dveřmi, jimiž se do ní vcházelo z této druhé předsíně, a krbem stálo zády ke zdi královo křeslo, před ním stolek a vedle skládací stolička pro ministra, který pracoval. Na druhé straně krbu byl výklenek z červeného damašku a křeslo, v němž sedávala paní z Maintenon, s malým stolkem před sebou. Dál její lůžko v alkovně. Naproti nohám lůžka dveře a pět schodů nahoru, a pak velmi velký kabinet, který ústil do první předsíně denních pokojů monseigneura vévody z Bourgogne — ty dveře do ní vedly v přímé ose — a v nichž jsou dnes pokoje kardinála Fleuryho. Tato první předsíň, mající napravo ty pokoje a nalevo onen velký kabinet paní z Maintenon, sestupovala, jako dosud, pěti schody do mramorového salonu, který přiléhá k podestě velkého schodiště na konci obou galerií, horní a dolní, zvaných galerie vévodkyně z Orléans a galerie princů. Každý večer hrála vévodkyně z Bourgogne ve velkém kabinetu paní z Maintenon s dámami, jimž byl dán přístup, a ten byl udělen dost široce, a odtud vcházela, kolikrát a jak často chtěla, do vedlejší místnosti, totiž do ložnice paní z Maintenon, kde byla ona s králem, krb mezi nimi. Monseigneur po divadle vystupoval do toho velkého kabinetu, kam král nevcházel nikdy a paní z Maintenon téměř nikdy.

Před královou večeří přinášeli lidé paní z Maintenon jí polévku s příborem a ještě něco jiného. Jedla, obsluhovaly ji její komorné a jeden komorník, vždy za královy přítomnosti a téměř vždy, když král pracoval s některým ministrem. Po večeři, která byla krátká, se stolek odnesl; komorné paní z Maintenon zůstaly a hned ji v okamžiku svlékly a uložily do postele. Když bylo králi ohlášeno, že je prostřeno, odešel na chvilku do šatny, pak řekl slovo paní z Maintenon a nato zazvonil zvonkem, který zněl ve velkém kabinetu. Tu Monseigneur, byl-li tam, monseigneur vévoda a vévodkyně z Bourgogne, vévoda z Berry a dámy, které náležely k vévodkyni z Bourgogne, vcházeli jeden za druhým do ložnice paní z Maintenon, skoro ji jen přešli a kráčeli před králem, který šel zasednout k tabuli a za ním vévodkyně z Bourgogne a její dámy. Ty, které k ní nenáležely, buď odešly, nebo, byly-li oblečeny k večeři (výsadou tohoto kabinetu totiž bylo, že se v něm smělo dvořit vévodkyni z Bourgogne i bez toho), obešly to přes velký sál gard, aniž vstoupily do ložnice paní z Maintenon. Do toho velkého kabinetu nevcházel žádný muž, s jedinou výjimkou těch tří princů. To vysvětliv, přejděme k přijetí a ke všem jeho podrobnostem, jež Pontchartrain velmi

pozorně sledoval a jež mi mezi čtyřma očima velmi přesně vylíčil půl hodiny poté, co se vrátil domů.

Jakmile bylo u paní z Maintenon slyšet ten ruch, který o několik okamžiků předchází takové příjezdy, král se zarazil, až se mu několikrát změnila tvář. Vévodkyně z Bourgogne se zdála poněkud roztřesená a poletovala po pokoji, aby skryla své rozrušení, pod záminkou nejistoty, odkud princ přijde, zda z velkého kabinetu, nebo z předsíně. Paní z Maintenon byla zamyšlená. Najednou se otevřely dveře: mladý princ přistoupil ke králi, který, ovládaje se lépe než kdokoli jiný, rázem odložil všechny rozpaky, udělal krok či dva ke svému vnukovi, objal ho s dosti okázalou něhou, mluvil s ním o jeho cestě a pak, ukazuje mu na princeznu, dodal s usměvavou tváří: „Vy jí nic neřeknete?" Princ se k ní na okamžik obrátil a odpověděl uctivě, jako by se neodvažoval odvrátit od krále, a aniž se hnul z místa. Pak pozdravil paní z Maintenon, která se k němu zachovala velmi pěkně. Takové řeči o cestě, o nocležích, o silnicích trvaly, a všichni přitom stáli, asi sedm, osm minut; pak mu král řekl, že by nebylo spravedlivé dál mu odpírat potěšení, které bude mít z toho, že bude s vévodkyní z Bourgogne, a propustil ho s dodatkem, že budou mít čas se znovu vidět. Princ se poklonil králi, potom paní z Maintenon, prošel kolem několika málo dam paláce, které se osmělily strčit hlavu do pokoje dole u těch pěti schodů, vešel do velkého kabinetu, kde objal vévodkyni z Bourgogne, pozdravil přítomné dámy, to jest políbil je, zdržel se několik okamžiků a přešel do svých pokojů, kde se s vévodkyní z Bourgogne zavřel.

Jejich rozhovor mezi čtyřma očima trval dvě hodiny i víc; úplně na konci se k nim připojila paní d'O[2], téměř hned nato vešla maršálka z Estrées a za několik okamžiků vyšla vévodkyně z Bourgogne s nimi a vrátila se do velkého kabinetu paní z Maintenon. Monseigneur tam jako obvykle přišel z divadla. Vévodkyně z Bourgogne, znepokojená tím, že monseigneur vévoda z Bourgogne nespěchá přijít Monseigneura pozdravit, šla pro něj a vrátila se se zprávou, že se pudruje; ale když postřehla, že Monseigneur není s tak malou horlivostí spokojen, poslala ho popohnat. Mezitím maršálka z Estrées, bláznivá a ztřeštěná, zvyklá říkat všechno, co jí přišlo na mysl, začala Monseigneurovi vyčítat, že na syna tak klidně čeká, místo aby ho sám šel obejmout. Ta odvážná řeč se nevydařila: Monseigneur suše odpověděl, že on nemá chodit hledat vévodu z Bourgogne, ale vévoda z Bourgogne má přijít za ním. Nakonec přišel. Přijetí bylo dosti dobré, ale zdaleka se nevyrovnalo přijetí u krále. Skoro hned nato král zazvonil a šlo se k večeři. Kolem mezichodu přijel vévoda z Berry a přišel pozdravit krále u tabule. Při něm se všechna srdce rozzářila. Král ho velmi něžně objal. Monseigneur se na něj díval stejně, ale neodvážil se ho v králově přítomnosti obejmout. Celé shromáždění se kolem něj točilo. Zbytek večeře stál u krále a mluvilo se

---

2. **Vysvětlivka:** Manželka markýze d'O, šlechtice z družiny vévody z Bourgogne; patřila k dámám vévodkyně z Bourgogne.

jen o poštovních koních, o cestách a podobných maličkostech. Král u tabule s monseigneurem vévodou z Bourgogne dost mluvil, ale s vévodou z Berry docela jinak. Od tabule šli všichni jako obvykle do králova kabinetu a vévoda z Berry, když z něj vyšel, našel v ložnici vévodkyně z Bourgogne prostřenou večeři, kterou mu dala připravit ze své kuchyně a kterou manželská dychtivost monseigneura vévody z Bourgogne poněkud příliš zkrátila. Druhý den uběhl v poklonách celého dvora. Toho druhého dne, v úterý 11., přijel anglický král do Saint-Germain a ve středu přišel s královnou, svou matkou, navštívit krále.

S obvyklou otevřeností jsem vévodovi z Beauvilliers dal najevo, že monseigneur vévoda z Bourgogne mi po návratu z tak smutného tažení připadal příliš veselý. Nemohl mi to vyvrátit, a to natolik, že jsem ho opouštěl s úmyslem ho na to upozornit. Všichni opravdu stejně odsuzovali veselost tak nemístnou. Úterý a středa, jejichž večery zabrala práce ministrů, uplynuly bez rozhovoru; ale ve čtvrtek, který býval často volný, byl monseigneur vévoda z Bourgogne tři hodiny s králem u paní z Maintenon. Bál jsem se, že ho zbožnost bude zdržovat, pokud jde o pana z Vendôme, ale dozvěděl jsem se, že o něm mluvil bez šetrnosti, posílen radou vévodkyně z Bourgogne a uklidněn ve svědomí vévodou z Beauvilliers, s nímž byl ve středu dlouho zavřen. O tažení, o záležitostech, o věcech, o radách, o jednání byla podána úplná zpráva. Jiný, méně ctnostný, by snad slova víc přitížil; ale zkrátka bylo řečeno všechno, a řečeno nad všechna očekávání, vzhledem k tomu, kdo mluvil, i k tomu, kdo naslouchal. Závěrem byla vroucí prosba o velení armádě v příštím tažení a králův slib, že ji dostane. Pak šlo o to promluvit s Monseigneurem: to přišlo o dva dny později, ale nakonec s ním měl v Meudonu dosti dlouhý rozhovor, a také se slečnou Choinovou, s níž mluvil mezi čtyřma očima ještě déle. Ta se u Monseigneura chovala vůči němu dobře. Vévodkyně z Bourgogne mu ten rozhovor zprostředkovala. Spojení mezi tou slečnou a paní z Maintenon se začínalo úzce utahovat. Choinová dobře věděla, s jakým zápalem se paní z Maintenon mladého prince zastávala; nebylo v jejím zájmu znepřátelit si je všechny, a z toho monseigneur vévoda z Bourgogne při této důležité příležitosti sklidil jistý užitek.

Gamaches a d'O doprovázeli prince. Ten druhý, princi zcela očištěný, navrácený už do přízně pletichami své ženy a stálou ochranou vévody z Beauvilliers, byl přijat, jako by se nic nestalo. Ten první, upovídaný a upřímný Pikarďan, měl tolik rozumu, že hned odjel domů, aby se vyhnul dotěrným otázkám. Málo způsobilý radit monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, nedokázal se přemoci, aby mu do očí a veřejně nevytýkal dětinskosti, které monseigneurovi vévodovi z Bourgogne unikaly, a podle jeho příkladu i vévodovi z Berry. Říkával jim někdy, že v tomto oboru budou mít brzy většího mistra, než jsou oni, a to monseigneura vévodu z Bretagne.

Jednou, když se vracel ze mše v průvodu monseigneura vévody z Bourgogne v chvílích naléhavých, kdy by ho byl raději viděl na koni, řekl mu nahlas: „Vy budete

mít království nebeské, ale pokud jde o to pozemské, princ Evžen a Marlborough si v tom počínají lépe než Vy."

Obdivuhodné bylo, co řekl, a ještě docela veřejně, oběma princům o anglickém králi. Ten ubohý princ žil ve svém inkognitu vůči oběma princům v téže úctě, jako by byl jen nějaký prostý soukromník. A oni toho zneužívali s krajní nevhodností, bez nejmenší pozornosti, kterou od nich vyžadovalo, kým byl, i přes všechny závoje; nechávali ho dokonce velmi běžně čekat v předsíních mezi davem a skoro s ním nemluvili. Pohoršení bylo tím větší, že to trvalo celé tažení a že si rytíř ze Saint-Georges svými způsoby a celým svým chováním získal úctu a náklonnost celé armády. Ke konci tažení se Gamaches, dohnaný k nejvyššímu tak trvalým jednáním, obrátil přede všemi na oba prince: „Je to sázka?" zeptal se jich znenadání. „Řekněte to upřímně; jestli je, tak jste ji vyhráli, není co dodat; ale pak aspoň trochu mluvte s panem rytířem ze Saint-Georges a jednejte s ním trochu slušněji." Všechny tyto výpady by byly dobré a velmi na místě mezi čtyřma očima, ale na veřejnosti nemohly tato horlivost a tyto pravdy zakrýt jejich netaktnost. Na jeho netaktnosti byli zvyklí, nebyly přijaty špatně, ale k ničemu nebyly.

Boufflers, který byl, jak jsem řekl, se vším u konce, mohl jen o několik dní oddálit uposlechnutí králova rozkazu ke kapitulaci, který obdržel. Dal tedy troubit k vyjednávání a svou kapitulací, podepsanou bez jakéhokoli sporu 9. prosince s nejlepší vůlí na světě, dosáhl všeho, co chtěl.[3] Princ Evžen byl zahrnut ctí a radostí, že dovedl do konce tak nesnadné dobytí navzdory armádě silnější, než byla ta jejich, a kterou velel nepominutelný dědic koruny a Vendôme, jenž ho v řečech tak málo šetřil v Itálii i ve Flandrech, ačkoli byli dětmi dvou sester.

Den předtím, než posádka vytáhla, poslal princ Evžen maršála z Boufflers požádat, zda by přijal jeho návštěvu, a jakmile svolil, Evžen ho navštívil. Návštěva proběhla v samých chválách a zdvořilostech z obou stran; pozval maršála na druhý den k sobě na oběd, až posádka vytáhne, a dal Boufflersovi prokazovat všemožnou úctu a tytéž pocty jako sobě samému. Když posádka vytahovala, maršál nešel v jejím čele, ale postavil se vedle prince Evžena, kterého rytíř z Luxembourgu a všichni důstojníci zdravili. Když celá posádka prošla, vzal princ Evžen maršála a rytíře z Luxembourgu do svého kočáru, sám se posadil na přední sedadlo a trval na tom, aby se rytíř z Luxembourgu, kterého nechal nastoupit před sebou, posadil na zadní sedadlo vedle maršála z Boufflers; a u dveří dával vždy přednost všem francouzským důstojníkům, které Boufflers přivedl k němu na oběd. Po obědě jim dal svůj kočár a mnoho dalších kočárů, aby je odvezly přenocovat do Douai, je i hlavní důstojníky. Princ z Auvergne — a myslím, že to nebylo bez záměru — je v čele silného oddílu, sám stále na koni, doprovodil do Douai. Měl od prince Evžena rozkaz poslouchat ve všem maršála jako

3. **Vysvětlivka:** Boufflers bránil Lille proti princi Evženovi od srpna 1708; město se vzdalo v říjnu a maršál se pak držel v citadele až do této kapitulace.

jeho samého, což maršálovi oznámil. Maršál nechal prince z Auvergne té noci přenocovat v Douai.

Krále poněkud urazilo, že mezi třemi rukojmími, které si princ Evžen chtěl podle svého výběru ponechat v Lille jako záruku za zaplacení dluhů, jež Francouzi ve městě nadělali, si vymínil, aby jedním z nich byl Maillebois, a netajil se tím, že ho chce proto, že je nejstarším synem Desmaretse. Dovolil mu přijet ke dvoru navštívit otce a strávit tam několik dní.

V době mezi kapitulací a vytažením posádky i při jejím vytažení nepřátelé nijak netajili, že se chystají obléhat Gent. Vévoda z Marlborough se už utábořil v jeho bezprostřední blízkosti, a právě proto bylo rozpuštění naší armády tak překvapivé. Ale nebyl už chléb ani mouka: bylo nutno potupně a nebezpečně ustoupit nezbytnosti. Dostáli slovu: Gent byl 11. prosince obklíčen Marlboroughem mezi velkou a malou Šeldou a princem Evženem mezi Lys a Šeldou, když předtím zajistil Lille, kde zanechal silnou posádku. V Gentu velel hrabě z La Mothe, který tam měl dvacet devět praporů, několik dragounských pluků, hojnost potravin, dělostřelectva a válečného střeliva a před očima velký příklad maršála z Boufflers.

Pan z Vendôme přijel do Versailles ráno v sobotu 15. prosince a pozdravil krále, když vycházel ze svého kabinetu, aby zasedl k obědu u malé tabule. Král ho objal s jakýmsi rozjasněním, které jeho kliku naplnilo triumfem. Po celý oběd vedl slovo, a mluvilo se jen o maličkostech. Král mu řekl, že s ním bude mluvit zítra u paní z Maintenon. Tento odklad, pro něj nový, mu nevěstil nic dobrého. Šel se poklonit monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, který ho přijal dobře navzdory všemu, co se stalo. Vendôme se šel dvořit Monseigneurovi k princezně de Conti, když se vrátil z lovu: tam byl Vendôme nejvíc ve svém živlu. Byl přijat co nejlépe a bavili se s ním o samých nicotnostech; chtěl toho využít a domluvit cestu do Anetu. Velké bylo jeho překvapení i překvapení přítomných nad nejistou odpovědí Monseigneura, který však dal najevo, a to suše, že nepojede. Vendôme se zdál v rozpacích a návštěvu zkrátil. Potkal jsem ho na konci galerie nového křídla, když jsem vycházel od pana z Beauvilliers, a on zahýbal ke schodišti uprostřed galerie. Byl sám, bez pochodní i bez sloužících, s Alberonim, a za ním šel nějaký muž, kterého jsem neznal; viděl jsem ho ve světle svých pochodní; pozdravili jsme se zdvořile navzájem; neměl jsem s ním žádné styky. Zdálo se mi, že má zachmuřený výraz a že je na cestě k panu du Maine, svému rádci a hlavní opoře.

Druhý den nebyl u krále u paní z Maintenon ani hodinu. Zůstal osm nebo deset dní ve Versailles nebo v Meudonu a nevkročil k vévodkyni z Bourgogne: to u něj nebylo nic nového. Směs vznešenosti a nevázanosti, kterou odedávna předváděl, ho podle jeho mínění osvobodila od povinností, jichž se člověk nejméně smí zprostit. Jeho abbé Alberoni se ukazoval na králově mši jako dvořan s nevídanou drzostí. Nakonec odjeli do Anetu. Už předtím, než tam odjel, postřehl jistý úpadek, neboť se snížil k tomu, že zval lidi, aby ho tam přijeli navštívit, on, který v předešlých letech

prokazoval milost, když tam někoho přijal, který tam oplýval vším, co bylo nejvznešenějšího a nejpřednějšího, a neráčil si tam prostředních lidí ani všimnout. Hned při této první cestě poznal svůj pokles na poklesu své společnosti. Jedni se omluvili, jiní nedodrželi slib, že tam přijedou. Každý začal opatrně zkoušet půdu, pokud jde o cestu na patnáct mil, která se v předešlých letech stavěla přinejmenším na roveň cestám do Marly. Vendôme zůstal v Anetu až do prvního pobytu v Marly, kam přijel hned první den. Tak to pak dělal stále — vždy v Marly a v Meudonu, nikdy ve Versailles — až do změny, o níž budu mít brzy příležitost mluvit.

Král poslal maršálovi z Boufflers do Douai kurýra, aby ho naléhavě požádal o návrat. Přijel v neděli 15. prosince,[4] den po vévodovi z Vendôme, hrdinovi umělém, výtvoru přízně a kliky, za něhož ho nepovažoval ani nikdo z jeho vlastních lidí; tento druhý byl hrdinou proti své vůli, podle veřejného přiznání Francouzů i jejich nepřátel. Nikdo si triumf nezasloužil víc a nikdo se s pozornější, a přitom nejprostší skromností nevyhýbal všemu, co by po něm mohlo jen zavánět. Jeho žena mu vyjela vstříc už ráno několik mil před Paříž, přivezla ho tam k nim na oběd za zavřenými dveřmi, aniž se o jeho příjezdu vědělo, a odtud za tmy do Versailles, rovnou do jejich bytu a pod zámek.

Ihned vzkázal vévodovi z Harcourtu, kapitánovi tělesné gardy ve čtvrtletní službě, že ho prosí, aby dal králi oznámit, že přijel a čeká na chvíli, kdy se mu bude moci jít poklonit. Král, který právě skončil slyšení pana z Vendôme, mu okamžitě vzkázal, aby za ním přišel k paní z Maintenon. Když král uviděl otevírat se dveře, šel mu vstříc a přímo ve dveřích ho dvakrát i třikrát pevně objal, lichotivě mu děkoval a zahrnul ho chválou. Mezitím postoupili do pokoje, dveře se zavřely a paní z Maintenon přišla maršálovi blahopřát; ten šel za králem, který se k němu hned obrátil a řekl mu: „Že poněvadž se o něj i o stát tak velice zasloužil tím, co právě vykonal, ponechává na jeho volbě, jakou si za to přeje odměnu.“ Boufflers se rozplýval v projevech úcty a odpověděl, že tak velké projevy spokojenosti ho odměňují nad to, co by mohl nejen zasloužit, ale i si přát. Král na něj naléhal, aby žádal, cokoli by chtěl, a ujišťoval ho, že to dostane v tutéž hodinu; a maršál stále setrvával v téže skromnosti. Král ještě trval na tom, aby pro sebe i pro svou rodinu žádal všechno, co si může přát, a maršál dál tvrdil, že je až příliš skvěle odměněn jeho dobrotou a jeho uznáním. „Nu dobře, pane maršále,“ řekl mu nakonec král, „když nechcete o nic žádat, povím Vám, co jsem vymyslel já, abych k tomu ještě něco přidal, jestli jsem nepomyslel na všechno, co Vás může uspokojit: činím Vás pairem, dávám Vašemu synovi nástupnictví ve flanderském guvernérství a dávám Vám právo vstupu prvních šlechticů komory.“ Jeho synovi bylo teprve deset nebo jedenáct let. Maršál, zahrnutý jeho milostmi nad všechna očekávání, padl králi k nohám; v tutéž chvíli dostal ještě pro syna nástupnic-

4. **Ediční poznámka:** Neděle připadla roku 1708 na 16. prosince; den po Vendômově příjezdu (v sobotu 15.) to tedy bylo 16. prosince.

tví v požitcích ze zvláštního guvernérství města Lille. To všechno dohromady činí přes sto tisíc livrů ročního důchodu.

Tyto tři milosti, tak zasloužené, byly tehdy každá ve svém druhu jedinečné. Ta, kterou maršál nesl nejcitlivěji, ačkoli byl všemi dojat tak, jak měl být, byla první.

Brána k ní byla dávno zavřená; král litoval těch čtrnácti pairů, které jmenoval roku 1663 všechny najednou[5] a kteří ho zavázali ke čtyřem dalším, jež přidal roku 1665. Prohlásil, že už žádné další nejmenuje. Odtud ti vévodové ověření neboli dědiční, které jmenoval potom a o nichž nevědomci mysleli, že je vynalezl on, ačkoli jsou prastarého původu, jenže už žádní nebyli.[6] Bar nikdy nebyl ničím jiným, ani tři Nemours, Longueville, Angoulême, Étampes a nevím kolik dalších. Pařížský arcibiskup svou přízní a svým slovem a vévoda z Béthune úpisem, který měl z jeho ruky, jak jsem řekl jinde, si u něj její otevření ještě vynutili, a to s novým ujištěním, že už žádné jmenovat nebude. Znechucen byl i nástupnictvím v úřadech, protože měl málo radosti z mladých lidí zahrnutých milostmi před časem, kteří, nemajíce už nic podstatného, oč by mohli usilovat, nestarali se už o to, aby si cokoli zasloužili; a vyslovil se o tom již před mnoha lety tak jasně, že na to nikdo neměl odvahu ani pomyslet. Byla to milost vyhrazená jedině státním sekretářům, protože ji svým ministrům nikdy nedokázal odmítnout a protože se mu líbilo užívat v těchto tak důležitých místech mladých lidí, aby ukázal, že vládne sám a že je sám vychovává, zdaleka ne že by jimi byl ovládán, ačkoli nikdy žádný panovník nebyl ovládán tolik jako on.

Pokud jde o velké právo vstupu, byl od smrti otce La Feuilladova pan z Lauzunu jediný, kdo je měl bez úřadu, který by je propůjčoval. Kromě vyznamenání a pohodlí byla tato milost pokládána za přední pro snadnost, kterou poskytovala mluvit s králem bez svědků a bez slyšení, jichž bylo málo, těžko se dosahovala a vždy budila pozornost, a mluvit s ním každý den a v různých hodinách zcela volně.

Boufflers měl to zadostiučinění, že se v tak závistivém dvoře a v celé Francii nenašel nikdo, kdo by netleskal tomu, co pro něj král udělal, a komu by se nezdálo stejně spravedlivé a slušné, že je odměněn hodností, první v království, jejíž lesk přecházel na jeho potomstvo, důvěrnou výsadou stejně lichotivou svou familiárností jako svou výjimečností, a konečně tím, že v jeho rodině, a to i v rukou dítěte, zůstalo guvernérství, které tak důstojně ubránil, skoro proti králově vůli a bez jakékoli potřeby to dělat — ani z povinnosti tam jet, ani kvůli své pověsti, už zcela získané, ani kvůli svému postavení, už tehdy tak velkolepě dovršenému.

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o tomto jmenování pairů tom I, s. 449 (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. IV).

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o ověřených vévodech tom I, s. 129, poznámku (v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola osmá).

K jeho slávě se poukazovalo na rozdíl mezi obranou Namuru[7] s vynikající posádkou, ale pod poručnictvím inženýra Mesgrignyho — ačkoli i ta obrana byla velmi krásná —, a obranou Lille, která spočívala jen na něm samém, téměř bez posádky, jen s milicemi a nově odvedenými vojáky, kteří nestáli o nic víc, s velmi prostředními zásobami válečného střeliva i potravin, a s ještě menšími penězi; a na to, že ji protáhl o více než šest týdnů déle, než slavný Vauban, který tu pevnost postavil podle svého gusta, prohlašoval, že by ji dokázal bránit, kdyby byla opatřena vším, co by si přál.

Ale co dovršilo Boufflersovu slávu a co mu položilo celý svět k nohám, byla ta vzácná a opravdová skromnost, kterou nic nedokázalo otřást a která ho vedla k tomu, že veškerou pověst, jež ho obklopovala, stále připisoval své posádce a nový lesk, jímž zářil díky tak vybraným a tak úplným milostem, čiré králově dobrotě. Když ho člověk viděl, řekl by, že se za ně stydí; a přes radost, kterou netajil, byl každý zasažen pravdivostí a prostotou tak přirozenou, které z něj vycházely a povznášely i jeho nejprostší řeči. Od chval na sebe vždy odbočoval ke chválám své posádky a vždy měl připravený nějaký čin někoho jiného, který vyprávěl, aby umlčel řeči o svých vlastních.

Ten kontrast s Vendômem, který přijel den předtím, byl velmi patrný: jeden, vyzdvižený pomocí samých machinací, kupící hory jako obři, opřený o neřest, lež, opovážlivost a o kliku nepřátelskou státu i jeho dědicům, hrdina umělý, jímž byl učiněn z vůle jiných navzdory pravdě; druhý, bez kliky, bez opory kromě své ctnosti, své skromnosti a své péče vyzdvihovat druhé a zastiňovat se za nimi, viděl, jak se na něj milosti řinou jako z pramene, až ho zaplavují, a jak potlesk nepřátel následovaný veřejným jásotem až mění povahu dvořanů, kteří se cítili sami zahrnuti jeho odměnami.

Nezapomeňme, že vymohl rytíři z Luxembourgu zvýšení penze o šest tisíc livrů; rytíř už stejnou částku pobíral a byl, jak jsem řekl, jmenován generálporučíkem za to, že vnikl do Lille s posilou a prachem, který tam dopravil.

Několik dní po návratu monseigneura vévody z Bourgogne mi Cheverny, člověk naprosto pravdomluvný, když vyšel od něho z rozhovoru mezi čtyřma očima, vylíčil něco, co si nemohu odepřít sem zapsat, a co přesto nemohu napsat bez rozpaků. Řekl mi, že když s ním otevřeně mluvil o řečech, které se o něm vedly během tažení, princ mu řekl, že ví, jak a s jakým zápalem jsem o tom mluvil já, že je také zpraven o tom, jak se o tom vyjadřoval pan princ de Conti, a dodal, že když má člověk na své straně hlas dvou takových mužů, má důvod se utěšit nad ostatními. Cheverny, který tím byl celý naplněn, mi to hned přišel vyprávět. Já jsem byl naplněn rozpaky, že jsem postaven vedle muže, který mne v tomto ohledu převyšoval ještě víc než hodností

---

7. **Vysvětlivka:** Roku 1695 bránil Boufflers Namur proti Vilému III.; město se vzdalo v srpnu, citadela v září 1695.

a původem; ale s potěšením jsem pocítil, jak mi pan z Beauvilliers skutečně dostál slovu, když jsem chtěl odjet do La Ferté.

Vévoda z Berwicku přijel ke dvoru v neděli 23. prosince. Nekladl si žádné omezení ani v soukromí, ani na veřejnosti, pokud jde o pana z Vendôme a o všechno, co se ve Flandrech stalo. Podle jeho příkladu začali mluvit téměř všichni, kdo se odtamtud vrátili. Machinace kolem vyproštění Lille, lži o Pont-à-Marck a Mons-en-Puelle, lež o Marlboroughových zákopech, přechod přes Šeldu — to vše bylo odhaleno a vyneseno na světlo; nevědomost, v níž zdrženlivost v psaní nechala většinu lidí, vyvolala podivný úžas a pak rozhořčení, proti němuž Vendômova klika nedokázala postavit nic než zamotané plácání a skryté výhrůžky, které ještě zřetelněji dokazovaly pravdy tak dlouho dušené. Tato klika začínala být v rozpacích z tak odlišného výsledku příjezdu svého hrdiny, z toho, jak málo lidí jezdí do Anetu, a z velmi rozšířené pověsti, že monseigneur vévoda z Bourgogne bude sloužit v příštím tažení a pod sebou bude mít jen maršály Francie. Začínal být cítit nádech nemilosti; zanedlouho se projevila naplno.

Chamillart, proniknut vědomím, jak závažná je ztráta Lille, zaujatý pro blaho státu a pro osobní slávu krále, pojal úmysl dobýt je zpět ihned poté, co se nepřátelská armáda rozejde a princ Evžen a vévoda z Marlborough odjedou do Holandska. Jeho plán byl hotov, krásný, dobře promyšlený, dobře zpracovaný; poslední ruku na něj vložil při své poslední cestě do Flander a všechna opatření byla učiněna, až po vojska z armády, která sloužila v Dauphiné a v Savojsku a která dával přesunout do Flander. Chtěl, aby král vytáhl osobně, aby vojsku dodal síly a aby samotnému králi připadla čest dobytí; ale protože peněz bylo těžko a toto obléhání by bylo drahé, rozhodl se, že ekvipáže budou skrovné, a hlavně že se cesty nezúčastní dámy, které při vezení na hranice působí jen mnoho výdajů a nesnází.

Aby si to lépe zajistil, bylo třeba ten plán celý utajit před paní z Maintenon a dosáhnout toho, aby s ním král souhlasil a zachoval o něm tajemství až do konce. Chamlay, jemuž se Chamillart svěřil a s nímž dokončil nejpřesnější opatření, ten výborný plán velmi schválil, ale jako přítel Chamillarta varoval, že hraje o svou zkázu; že mu to paní z Maintenon nikdy neodpustí; že podobný záměr u Monsu, kam Louvois nechtěl brát dámy, ho bez naděje zničil, ačkoli byl pevněji zakotven a usazen než on;[8] že se to všechno odehrálo před jeho očima; ať si vezme ponaučení z tak neblahého příkladu, který tak těsně následoval po dobytí Monsu, neboť on sám nemohl zapomenout, že se od krále samého dozvěděl, že kdyby Louvois nebyl zemřel v ten den, kdy tak náhle zemřel, byl by hned nazítří zatčen; a je pravda, že mi to Chamillart vyprávěl a řekl mi, že to slyšel od krále.

---

8. **Vysvětlivka:** Mons dobyl na jaře 1691 Ludvík XIV. osobně; Louvois zemřel náhle 16. července téhož roku.

Chamillart si uvědomil celé to nebezpečí, ale byl odvážný, miloval stát a, mohu říci, krále tak, jako se miluje milenka. Ten pro něj znamenal všechno, on sám nic, a šel dál. Když měl všechno dobře rozžvýkané a připravené, sdělil svůj plán králi, který byl okouzlen jeho uspořádáním, snadností a krásou.

Nato byl maršál z Boufflers, určený vést toto obléhání pod králem, zasvěcen do všeho a poslán zpět do Flander pod záminkou, že tam má během části zimy vydat různé rozkazy, ve skutečnosti proto, aby vše na místě připravil a krále tam očekával. Aby se však nevzbudilo podezření, spokojili se prozatím tím, že ve Flandrech ponechali generály určené ještě před koncem tažení k zimní službě, aniž jim z tajemství cokoli sdělili; nechtěli tam dokonce poslat zpět ani žádného plukovníka, ani nikoho z ostatních důstojníků, kteří se vrátili.

Král, poblázněný tímto plánem, nezvyklý cokoli tajit před paní z Maintenon a jistě obtěžovaný tím, že musí pracovat na tom jen u sebe s Chamillartem v nepravidelných hodinách, nevydržel déle se omezovat, a sliboval si, že paní z Maintenon dokáže přesvědčit o pádných a naléhavých důvodech, pro něž má zůstat ve Versailles s vévodkyní z Bourgogne a se všemi dámami. Svěřil jí tedy ten obdivuhodný plán. Paní z Maintenon měla tu obratnost, že skryla své překvapení, a tu sílu, že dokonale zastřela svou nevoli; plán chválila, zdála se jím okouzlena, pouštěla se do podrobností, mluvila o něm s Chamillartem, obdivovala jeho horlivost, jeho práci, jeho pohotovost, a hlavně to, že pojal tak krásný a tak velký podnik a učinil jej možným.

Boufflers odjel 26. prosince a téhož dne měl Berwick u krále u paní z Maintenon dlouhé slyšení, při němž mluvil zcela volně navzdory vší své bázlivé opatrnosti. Byl však u konce s trpělivostí nad tím, jak se postupovalo a jak se s ním jednalo. Pluky francouzské a švýcarské gardy dostaly téhož dne rozkaz být připraveny k pochodu na 1. února. Jaký výsledek měly tyto velké přípravy, uvidíme na počátku příštího roku.

Zákopy u Gentu byly otevřeny v noci z 24. na 25. prosince; hrabě z La Mothe tam měl potraviny na dva měsíce jak pro posádku, tak pro obyvatele, jichž bylo osmdesát tisíc, mnoho děl a moždířů a čtyři sta tisíc liber prachu. Paní z Ventadour, která si umínila, že ho chce vidět maršálem Francie, mu ještě opatřila tuto obranu, aby smazala neblahý výsledek onoho velkého nepřátelského konvoje, který chtěl přepadnout a který ho tak ošklivě porazil, čímž byla dovršena ztráta Lille.

Poslední večer toho roku byl velmi pozoruhodný, protože neměl obdoby. Když král po večeři vešel jako obvykle se svou rodinou do svého kabinetu, přišel tam Chamillart, aniž byl povolán. Řekl králi do ucha, že mu nese velkou depeši od maršála z Boufflers. Král hned popřál dobrou noc Monseigneurovi a princeznám, kteří odešli se všemi, kdo byli v kabinetech, a král pracoval se svým ministrem hodinu, než šel spát — tak byl zaujat velkým plánem na znovudobytí Lille.

Kapitola třetí

1709. — La Mothe vzdává Gent a je vypovězen. — La Boulaye, guvernér Exilles, v Bastille, protože je vzdal. — La Junquière degradován a uvězněn, protože vzdal Port Mahón. — Smrt paní z Villetaneuse. — Smrt dvou synovců maršála z Boufflers. — Smrt prezidenta Molé. — Smrt, kariéra a povaha maršálky z La Mothe a jejího manžela. — Smrt vévodkyně holštýnské; její potomstvo a její nároky. — Smrt prince Jiřího Dánského. — Zapomenutá cesta dánského korunního prince do Francie, která málem zničila Broglieho, tehdy velitele v Languedocu, jenž zemřel jako maršál Francie. — Plán znovudobytí Lille zmařen. — Krutá a zhoubná zima. — Vendôme vyloučen ze služby. — Dvě stě tisíc livrů listinou „brevet de retenue" vévodovi z Harcourtu na jeho normandský úřad. — Penze vévodkyně z Ventadour. — Peněžní milosti slečně z Mailly. — La Châtrovy záchvaty; jeho povaha. — Prié císařským zplnomocněncem, potom velvyslancem v Římě; jeho kariéra, jeho povaha. — Tessého nesnáze a počínání v Římě. — Smrt Quirósova; jeho kariéra; jeho zběhnutí.

Hned po příjezdu do Douai se Boufflers pustil do shromažďování armády. Brzy tam za ním dorazili generálové, které tam poslali, a všichni plukovníci, kteří se po svém návratu poklonili králi a byli od něho dobře přijati. Boufflers, ačkoli byl zcela zaujat provedením velkého plánu ihned znovu dobýt Lille, přesto pomýšlel i na vysvobození Gentu tím, že by udeřil na nepřátelské ubikace, oddělené od sebe navzájem řekami; ale je věru výstižné říci, že na to jen pomýšlel, protože neměl ani čas se tím zabývat. La Mothe ztratil hlavu; neboť zbabělosti a nevěrnosti byl zcela neschopen a stačilo mu jen si takovou obranou zasloužit maršálskou hůl, a byl by si jist, že ji dostane. Dal se omotat jedním švýcarským kapitánem, který se bál o svou kompanii a možná i o vlastní kůži a který ho tak dobře přemluvil, aby se po třech dnech otevřených zákopů vzdal, že kapituloval; jeho posádka o dvaceti devíti praporech a několika dragounských plucích vyšla 29. prosince celá ven a byla odvedena do Gentu. Zanechala tam osmdesát tisíc liber střelného prachu, čtyři tisíce náhradních mušket a mnoho děl. Od obklíčení až do kapitulace nedošlo ani ke vzpouře, ani k reptání měšťanů, ani k jakémukoli přepadu. La Mothe nesmírně překvapil velitele útvarů, které svolal ne proto, aby se s nimi poradil, nýbrž aby jim oznámil rozhodnutí, které učinil, a aniž se jich zeptal na mínění. Capres, generálporučík španělských vojsk, který měl titul guvernéra Gentu, se nikdy nedal přesvědčit, aby kapitulaci podepsal, a jeho příklad následovali mnozí další.

Gavaudan, pobočník hraběte z La Mothe a velmi oddaný panu du Maine, k němuž později přešel do služby, přinesl tu krásnou novinu králi, který ho nechtěl vidět a který místo odpovědi poslal hraběti z La Mothe královský zapečetěný list, jímž ho

vypověděl na jeho statek u Compiègne, do místa jménem Fayet. Ani vévodkyně z Ventadour, ani Chamillart tentokrát nedokázali tuto ránu odvrátit — po tolika jiných hloupostech, z nichž ho předtím vysekali —, a zůstal tam přes rok, aniž ho kdo litoval.

Nepřátelé se mu hodně vysmívali a byli nesmírně rádi, že nevydržel ještě dva dny. Pršelo totiž tak vydatně a tak bez ustání, že by byli museli obléhání zrušit, aby se v něm neutopili, a hned nato nastala tak krutá zima, že by se k němu nemohli vrátit. La Mothe se nikdy nevymlouval ničím jiným, než že pevnost byla špatná a že chtěl zachránit tak krásnou a početnou posádku; jenže pevnost nebyla o nic lepší, když do ní s tou posádkou vstoupil; kvůli tomu, aby ji držel tři dny, nestálo za to se jí ujímat. Nikdy nebylo tak neschopného člověka; a duch závratě a zaslepenosti se na nás odedávna rozlil tak, že neschopnost byla ve všech oborech důvodem k výběru a k přednosti, aniž by nás z toho mohly vyvést neustálé zkušenosti.

V důsledku této události jsme vyklidili Bruggy a pevnůstku Plassendale, které se už nedaly udržet; vojsko, které tam bylo, se stáhlo do Saint-Omer. Tyto snadné výboje korunovaly skvělé tažení prince Evžena a vévody z Marlborough. Rozdělili své armády a odjeli slavit triumf do Haagu a věnovat se tam přípravám příštího tažení; oba tam zůstali dost dlouho. Princ Evžen potom odjel do Vídně. Marlborough zůstal v Haagu se slibem princi Evženovi — a ten slib dodržel —, že nepřepluje moře, dokud se Evžen do Haagu nevrátí, aby jejich přítel Heinsius ani Generální stavy nezůstali bez jednoho z nich.

La Boulaye, který se jako guvernér Exilles vzdal se svou posádkou do válečného zajetí, byl v té době vyměněn. Tížila ho velmi nepříjemná obvinění; přišel požádat, aby byl dán do Bastily, a tam buď odsouzen, nebo očištěn. Zdá se, že tím jen předešel tomu, o čem už bylo rozhodnuto. Byl tam několikrát vyslýchán.

La Junquière, který se tak hanebně nechal zajmout v Port Mahónu, byl postaven v Toulonu před válečný soud, jemuž předsedal Langeron, generálporučík námořních sil. Byl odsouzen k propuštění ze služby a k vězení; král mu potom odňal penze a kříž svatého Ludvíka, dal ho propustit a degradovat se ztrátou práva nosit zbraň, poslal ho na jeden hrad ve Franche-Comté a dal zavřít do různých vězení důstojníky, kteří s ním byli v Exilles.[1]

Paní z Villetaneuse, stará a velmi bohatá měšťanka bez dětí, zemřela v prvních dnech tohoto roku a svými odkazy obohatila děti vévody z Brancasu, syna své sestry, vévodkyni z Luxembourgu, dceru své sestřenice, a hraběnku z Boufflers, dceru Guénégauda, svého bratrance. Tato hraběnka z Boufflers byla vdovou po maršálově starším bratrovi a žila s maršálem ve velké shodě. Měla dva syny, o něž se maršál sta-

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Doslova reprodukujeme rukopis, který uvádí jméno Exilles, o němž byla řeč v předchozím odstavci. Číst je patrně třeba Port Mahón.

ral. Starší zemřel, sotva vyšel z akademie;[2] druhý se zakrátko nato pobil v souboji tak neprozřetelně, že se ten souboj nedal zamlčet, a musel hledat štěstí mimo království, kde dost brzy nato zemřel.

Zemřel také Molé, prezident parlamentu (*à mortier*), a to s velmi rozvrácenými záležitostmi; pro svého velmi mladého syna získal nástupnictví v úřadě. Král nikdy nezapomněl na služby, které mu za nepokojů jeho nezletilosti prokázal první prezident Molé,[3] jemuž svěřil pečeti.

Dne 6. ledna zemřela maršálka z La Mothe, jejíž rodokmen a osudy si pro svou neobvyklost zaslouží vysvětlení. Byla druhou dcerou Ludvíka z Prie, markýze z Toucy, a Františky, dcery Guye ze Saint-Gelais, pána z Lansacu, a dcery maršála ze Souvré, který byl vychovatelem Ludvíka XIII. Paní z Lansacu byla vychovatelkou Ludvíka XIV. Byla tedy babičkou maršálky z La Mothe, jež byla vychovatelkou dětí Ludvíka XIV., jeho vnuků i pravnuků. Pro ty poslední dostala za nástupkyni v úřadě svou dceru, vévodkyni z Ventadour, jež potom měla za nástupkyni princeznu ze Soubise, manželku svého vnuka, a po její smrti vévodkyni z Tallard, svou vnučku, která je po mnohem pozdějším odstoupení paní z Ventadour nyní vychovatelkou v úřadě. Maršál ze Souvré, paní z Lansacu, maršálka z La Mothe, vévodkyně z Ventadour a obě švagrové, vnučky posledně jmenované, tak tvoří pět generací vychovatelů a vychovatelek královských dětí, mezi nimiž (dětmi) byli tři králové a několik dauphinů.

Maršál z La Mothe[4] se stal maršálem Francie dřív, než mu bylo třicet osm let, roku 1642, díky velkým a krásným činům, z nichž mnohé řídil jako vrchní velitel. Se stejným štěstím pokračoval ještě dva roky, spolu s úřadem místokrále Katalánska. Získal tam vévodství Cardona, zkonfiskované majiteli, který zůstal věrný Španělsku, a z tohoto titulu dostal vévodské breve, to jest listiny parlamentem neregistrované. Roku 1644 prohrál bitvu u Léridy proti Španělům a zrušil obléhání Tarragony. Byl pomluven a zamíchaly se do toho dvorské intriky. Byl to muž, který neměl jinou oporu než své činy a své zásluhy; byl zatčen a strávil čtyři roky v Pierre-Encise. Jeho nevina byla prokázána před parlamentem v Grenoblu; potom se oženil s maršálkou z La Mothe, která byla velmi krásná a vždy velmi ctnostná. Roku 1651 se stal podruhé místokrálem Katalánska. Prolomil tam obléhací linie u Barcelony a hájil to město po pět měsíců. Zemřel po návratu do Paříže roku 1657, ve dvaapadesáti letech, a zanechal tři dcery, jež se staly vévodkyněmi z Aumontu, z Ventadour a z La Ferté, a maršálku z La Mothe chudou, ve čtyřiatřiceti letech.

---

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto slovo označovalo v 17. a 18. století jezdeckou školu pro mladé šlechtice. Paní z Motteville, když mluví o vjezdu polských velvyslanců do Paříže roku 1645, nazývá tyto mladé lidi akademisty: „za nimi (velvyslanci) jeli naši akademisté."

3. **Vysvětlivka:** Mathieu Molé (1584–1656), první prezident pařížského parlamentu, za Frondy věrný dvoru; roku 1651 se stal strážcem pečetí.

4. **Vysvětlivka:** Philippe de La Mothe-Houdancourt (1605–1657), maršál Francie a místokrál Katalánska, manžel zemřelé maršálky; nezaměňovat s hrabětem z La Mothe, který vydal Gent.

Žila většinou na venkově. Byla tam, když paní z Montausier, která nestačila na své dva úřady, vychovatelky Monseigneura a dvorní dámy královny, konečně dosáhla toho, že byla zproštěna prvního z nich. Pan Le Tellier a jeho syn pan z Louvois měli tehdy velký vliv a velmi dbali, aby na přední místa dostávali, pokud to šlo, osoby, na něž se mohli spolehnout, nebo aspoň aby od nich odstrčili ty, jichž se obávali. Pan z Louvois se oženil s dědičkou rodu Souvré, kterou mu její poručník maršál z Villeroy[5] obětoval, či spíše ji obětoval jeho přízni. Maršálka z La Mothe byla sestřenicí otce paní z Louvois; byla krásná, ve vhodném věku a vhodného chování. Včas se dozvěděli, že paní z Montausier konečně smí Monseigneura opustit. Bleskově vystřelili na její místo maršálku z La Mothe, kterou nikdo u dvora neznal, dřív než kdokoli věděl, že je to místo konečně uprázdněno. Byla to nejlepší žena na světě, která o královské děti pečovala nejvíc, vychovávala je s největší důstojností a zdvořilostí a sama jich měla nejvíc, s majestátní postavou a vznešenou tváří, a která přitom všem nikdy neměla zdravý rozum a za celý život nevěděla, co říká; ale rutina a velká znalost světa ji držely nad vodou. Strávila život u dvora ve veliké vážnosti a na místě, kde přes nádherný způsob života a jinak velkou noblesu nesmírně zbohatla, a zanechala ještě velký majetek, ačkoli všechny tři dcery skvěle provdala. Zdraví jí vydrželo stejně dlouho jako život. Ještě v noci z pátku na sobotu spala v pokoji monseigneura vévody z Bretagne. V sobotu tak zeslábla, že přijala svátosti, a v neděli zemřela, ve věku pětaosmdesáti let.

Vévodkyně holštýnská, sestra švédského krále, zemřela na neštovice ve Stockholmu, kde zůstávala u své babičky královny od smrti svého manžela, který padl v jedné bitvě, již švédský král vyhrál, jak jsem vyprávěl na svém místě. Oba byli švédským králem velmi milováni. Byla starší sestrou švédské královny, která právě zemřela jako choť švédského krále, lankraběte hesensko-kasselského, jenž je týž, koho jsme viděli jako dědičného prince hesensko-kasselského, poraženého Médavym v Lombardii v době bitvy u Turína a poraženého maršálem z Tallard v bitvě u Špýru. Tato vévodkyně holštýnská zanechala syna, hrbatého a nevalných schopností, který se stal zetěm cara Petra I. Zemřel mladý, po své ženě, a zanechal jen syna ještě docela malého pod poručnictvím biskupa z Eutinu, [svého] strýce z otcovy strany.[6] Je mu nyní čtrnáct let[7] a po posledním převratu v Rusku tam odjel, povolán carevnou Alžbětou, mladší sestrou své matky, která mu zřídila dvůr a jedná s ním jako s předpokládaným dědicem Ruska. Tvrdí, že švédský král je

---

5. **Vysvětlivka:** Zde Nicolas de Neufville, starý maršál z Villeroy (1598–1685), vychovatel Ludvíka XIV. a otec pozdějšího maršála z Villeroy.

6. **Ediční poznámka:** Adolf Fridrich Holštýnsko-Gottorpský, kníže-biskup lübecký se sídlem v Eutinu a pozdější švédský král (1751–1771), byl ve skutečnosti bratrancem chlapcova otce, nikoli chlapcovým strýcem z otcovy strany.

7. **Vysvětlivka:** Karel Petr Ulrich Holštýnsko-Gottorpský (1728–1762), vnuk Petra I.; carevna Alžběta ho roku 1742 prohlásila následníkem a roku 1762 nastoupil na trůn jako car Petr III.

králem k jeho újmě, a [že on má] přinejmenším nastoupit po něm z titulu své matky. Švédský král nemá děti a velmi by si přál, aby po něm ve Švédsku nastoupil jeho synovec, syn jeho bratra, který je zetěm anglického krále. Švédsko se prohlásilo za volitelné království a na sněmu stavů jsou dvě strany. Tento vévoda holštýnský si dělá nárok ještě na vévodství holštýnské a hrabství oldenburské, které jemu i jeho předkům zadržuje dánský král, ačkoli jsou oba z téhož rodu, i na tato území a na celý úděl mladších větví svého rodu. To je mnoho nároků, které by, kdyby se všechny uskutečnily, udělaly na severu příliš hrozivého panovníka.

Tato cizí látka mi připomíná smrt prince Jiřího Dánského, který zemřel bez dětí ze svého manželství s anglickou královnou Annou, a to v posledních dnech roku, který právě skončil. Nepatrná úloha, kterou celý život hrál, i v Anglii, kde ho celý strávil, způsobila, že jsem mu věnoval menší pozornost. Byl to velmi dobrý člověk, syn dánského krále Frederika III. a bratr Kristiána V., děda nynějšího dánského krále. Roku 1685[8] se oženil s druhou dcerou vévody z Yorku, který zemřel v Saint-Germain jako anglický král Jakub II. Tento princ Jiří se usadil v Anglii, aniž by už myslel na svou vlast, klidně tam přečkal převrat, který tam roku 1688 provedl princ oranžský, žil pokojně u jeho dvora a nikdy se do ničeho nemíchal, dokonce ani poté, co se jeho žena stala královnou; ta s ním vždy žila velmi dobře, předtím i potom. Měl titul vévody z Cumberlandu, Podvazkový řád a od korunovace své ženy prázdný titul anglického admirála a generalissima všech sil Velké Británie a úřad guvernéra Pěti přístavů (Cinque Ports), aniž se kdy do čehokoli míchal. Měl několik dětí, které všechny zemřely mladé, před ním.

Připomíná mi, že mám říci, že dánský král, jeho synovec,[9] rozkmotřený se svou ženou i matkou, se koncem předešlého roku dal na cesty a že byl v té době v Benátkách, aby tam viděl masopust. Přijel kdysi do Francie jako korunní princ a sliboval velmi málo, a teď si všímám, že jsem na tu cestu zapomněl: ačkoli cestoval inkognito, byl ve Francii všude přijímán s velkým vyznamenáním; při příjezdu z Itálie se dosti dlouho zdržel v Montpellier a dvořil se tam jedné dámě, kterou miloval také Broglie. Ten velel v Languedocu díky vlivu Bâvilla, bratra své ženy. Vzal si do hlavy, že mu bude vadit, že se korunní princ kolem ní točí a že ho ona dobře přijímá. Žárlivost ho strhla k tomu, že se vůči princi provinil neúctou, až mu i vyhrožoval. Princův vychovatel zase pohrozil jemu, že ho dá vyhodit z okna. Nato kurýři ke dvoru. Král zbavil Broglieho veškerého velení a nařídil Bâvillovi, aby ho přivedl k princi požádat výslovnými slovy o odpuštění. Bâville to vykonal a tak dobře se přimluvil, že princ požádal krále, aby Broglieho znovu dosadil; přesto mu princ, a jeho vychovatel rovněž, dali zakusit spoustu tvrdých ponížení. Král se dal prosit a povolil Broglieho opětovné dosazení teprve tehdy, když se princ chystal z Montpellier odjet.

---

8. **Ediční poznámka:** Princ Jiří Dánský se s pozdější královnou Annou oženil již 28. července 1683.

9. **Vysvětlivka:** Frederik IV. (1671–1730), dánský král od roku 1699, syn Kristiána V.

Krále a Monseigneura viděl jen soukromě v jejich kabinetech. Král mu dovolil nasadit si klobouk a sám zůstal stát; Monseigneur mu dal přednost a křeslo, ale aniž vyšel ze svého kabinetu, a byli sami. Ve velkém apartmá krále ve Versailles se konal velký slavnostní ples, velmi nádherný, kde byl bez nároku na pořadí, inkognito; ale král za ním víc než jednou přišel promluvit a [dostalo se mu] až na pořadí všech poct a nejvýraznějších vyznamenání. Pan z La Trémoille, který byl po matce jeho bratrancem, mu dělal hostitele. V Paříži bydlel v zařízeném domě k pronájmu. Monsieur a Madame, rovněž jeho sestřenice, mu věnovali největší pozornost. V Paříži pobyl dost krátce a vrátil se, dál cestuje, do Dánska.

Zatímco Boufflers dokončoval ničení svého zdraví tajnými přípravami na znovudobytí Lille, paní z Maintenon nic neopomněla, aby ten plán zmařila. Při prvním pohledu se zachvěla, rozvaha pak dovršila míru její zlosti, jejích obav a jejího odhodlání tento úder překazit. Být oddělena od krále během dlouhého obléhání, nechat ho napospas ministrovi, jemuž by byl vděčný za veškerý úspěch a k němuž ho jeho záliba dosud nepřestala poutat, ministrovi, který byl jejím vlastním výtvorem, který se odvážil přivést svého syna do rodiny těch, které pokládala za své nepřátele, a který bez ní a právě skrze tuto rodinu měl dost vlivu, aby vytáhl Desmaretse znovu nad vodu, přemohl královu krajní nechuť k němu, učinil ho generálním kontrolorem financí a nakonec ministrem — to už byla provinění, jež vedla až k nemilosti. Ale jeho počínání ve věci monseigneura vévody z Bourgogne a pana z Vendôme a plán na obléhání Lille, připravený a rozhodnutý bez jejího vědomí a bez toho, že by ji tam vzali, jí ukázaly nebezpečí tak naléhavé, že usoudila, že nesmí nic šetřit, aby jej zmařila a aby se pak zbavila ministra dost smělého, aby se odvážil obejít se bez ní, dost váženého u krále, aby v tom uspěl, a dost mocného svými dalšími spojeními, aby proti její vůli podpořil Vendôma proti monseigneurovi vévodovi a paní vévodkyni z Bourgogne. Nejprve se pustila do toho nejnaléhavějšího a využívala každé chvíle s takovým uměním, že se plán na Lille králi už nezdál tak snadný, brzy nato obtížný, pak příliš riskantní a zničující; takže byl opuštěn a Boufflers dostal rozkaz všeho zanechat a poslat zpět všechny důstojníky, které nechali vrátit do Flander.

Paní z Maintenon měla to štěstí, že mohla těžit z nesmírného mrazu. Udeřil náhle v předvečer Tří králů a téměř dva měsíce byl takový, jaký nikdo nepamatoval. Během čtyř dnů zamrzla Seina i všechny ostatní řeky, a co nikdy nikdo neviděl, moře podél pobřeží zamrzlo natolik, že led unesl člověka. Zvídaví pozorovatelé tvrdili, že mráz dosáhl stupně, jaký se pociťuje až za Švédskem a Dánskem. Soudy kvůli němu byly dost dlouho zavřeny. Co všechno zničilo a co přineslo rok hladu ve všech druzích plodin země, bylo, že na sedm nebo osm dní nastala úplná obleva a pak mráz náhle udeřil znovu, stejně krutě, jako byl předtím. Trval kratší dobu, ale všechno zůstalo zmrzlé, až po ovocné stromy a mnohé jiné velmi odolné. Paní z Maintenon dovedla vytěžit z tak neobyčejné nepřízně počasí, která by obléhání vskutku způsobila podivné nesnáze. Přidávala k tomu všechny ostatní důvody, které ji napadly, a

tak dosáhla toho, co pokládala za nejdůležitější věc svého života, a k tomu se zásluhou, že nejprve schválila to, co pak, jak se zdálo, zmařila jen z nejpádnějších důvodů. Chamillarta to velmi zasáhlo, ale málo překvapilo. Jakmile viděl, že tajemství uniklo a paní z Maintenon je zasvěcena, doufal už jen slabě. Tato předehra mu mohla už tehdy dát tušit, že se na jeho osobě naplní to, co mu Chamlay předpověděl.

Pan z Vendôme však dál pobíral plat jako velitel armády, který slouží přes zimu, a sto dávek píce, přestože pobýval v Anetu, a byl zván na pobyty v Marly a v Meudonu. Vypadalo to zcela tak, že bude sloužit i v příštím tažení; nikdo se neodvažoval o tom pochybovat a kabala z toho čerpala nové síly. Tento malý triumf netrval dlouho. Pan z Vendôme přijel do Versailles na obvyklý obřad řádu o Hromnicích. Dozvěděl se tam, že sloužit nebude a že už nebude placen jako velitel armády. Byl to prudký políček a pocítil ho v plné míře; ale jako člověk nyní stejně uvážlivý, jak málo uvážlivý býval ve své důvěře ve své opory, spolkl tu pilulku s dobrou tváří, protože se bál hořčích, o nichž cítil, že si je až příliš zasloužil a k nimž ho tato mohla tak snadno přivést. Proto byl poprvé v životě tak snášenlivý. Nedělal z toho tajemství, aniž se však vyjádřil, zda je to s jeho souhlasem, nebo ne, zda je tomu rád, nebo nerad, nýbrž mluvil o tom jako o novince, která by se týkala člověka jemu lhostejného, a v ničem nezměnil chování, leda v řečech, jejichž troufalost polevila, protože už nebyla na místě. Dal prodat své ekvipáže.

Vévoda z Harcourtu chtěl prodat svůj úřad generálního místodržitele Normandie. Obchod byl uzavřen na tři sta tisíc livrů s Le Bailleulem, kapitánem ve francouzské gardě, ale král odmítl dát souhlas. Harcourt si velmi stěžoval na nesnáze, do nichž ho to přivádí, a získal tím na tento úřad, který si ponechal, listinu „brevet de retenue“ na dvě stě tisíc livrů.

Zároveň král ponechal vévodkyni z Ventadour penzi dvanáct tisíc livrů, kterou měla jako nástupkyně své matky v úřadě, a další penzi deset tisíc livrů, kterou měla už dříve, takže spolu se čtyřiceti osmi tisíci livrů služného vychovatelky v úřadě, jíž se stala smrtí své matky, měla od krále sedmdesát tisíc livrů ročního důchodu.

Slečna z Mailly, dcera dámy šatny, dostala rovněž šest tisíc livrů penze a dvacet pět tisíc tolarů v rentách na pařížské radnici jako odměnu za jeden finanční návrh, který její matka dala Desmaretsovi a z něhož král něco vytěžil. Tomu se říká dělat obchody, a Desmarets, jakkoli byl nevrlý, nebyl člověk, který by se v tom dámám nepropůjčil, zvláště těm, které měly tak blízko k paní z Maintenon.

Ve čtvrtek 17. ledna se La Châtrovi přihodila ve Versailles při komedii nehoda, která prozradila i předchozí. Byl to muž urozený, velmi pěkně rostlý, což nenechával nikoho přehlédnout, syn bratra maršálky z Humières, velmi čestný člověk, velmi statečný, nesmírně ješitný, velmi společenský a celý život zamilovaný a galantní. Říkali mu *krásný pastýř* a rádi si z něho dělali legraci. Byl generálporučíkem, ale byl to člověk bez jakéhokoli ducha a bez jakéhokoli talentu pro válku nebo pro cokoli jiného. Jeho způsoby byly od přírody prudké, ponenáhlu se ještě zesílily a přivedly ho

k nepříjemným záchvatům. Toho večera si uprostřed komedie najednou začal představovat, že vidí nepřítele, začal křičet, velet, tasil kord a chtěl jím točit po hercích i po společnosti. La Vallière, který byl náhodou dost blízko, ho popadl kolem těla, namluvil mu, že je zle jemu samému, a poprosil ho, aby ho odvedl ven. Touto lstí ho vyvedl přes jeviště, ale La Châtre se pořád chtěl vrhat na nepřítele. Vzbudilo to velký rozruch, a to v přítomnosti Monseigneura a celého dvora.

Potom se vědělo o mnoha dalších. Jeden z jeho prvních záchvatů ho postihl v Paříži u pana prince de Conti, který měl dnu a seděl u svého krbu na lenošce, ale dost daleko od krbu, a nemohl postavit nohy na zem. Náhoda chtěla, že po nějaké chvíli zůstal La Châtre s panem princem de Conti sám. Přišel záchvat, a vždycky viděl nepřítele a chtěl na něj útočit. Najednou vykřikne, tasí kord a napadne židle a paraván. Pan princ de Conti, který nic takového nečekal, byl nesmírně překvapen a chtěl na něj promluvit. On však pořád křičel: „Tamhle jsou! Ke mně! Sem, pochod!" a podobné věci, a pořád bodal a šermoval. Pan princ de Conti strachy bez sebe, příliš daleko na to, aby mohl zazvonit nebo se ozbrojit lopatkou či kleštěmi na uhlí, každým okamžikem čekal, že ho La Châtre bude mít za nepřítele a vrhne se na něho. Podle jeho vlastního přiznání nikdo nikdy neprožil horší čtvrthodinku; konečně vešel kdosi, kdo La Châtra zaskočil a přivedl ho k sobě. Zastrčil kord a zamířil ke dveřím. Pan princ de Conti si vyžádal mlčení a sám je věrně zachoval; ale sluhovi, který vešel, uložil, aby ho nikdy nenechával s La Châtrem samotného. Druhý den poslal prosit vévodu z Humières, aby za ním přišel, že mu potřebuje říci něco naléhavého a že přece ví, že má dnu a nemůže vycházet. Svěřil mu své dobrodružství jako nejbližšímu příbuznému, aby o tom zpravil paní z La Châtre, ujistil ji, že to zůstane tajemstvím, a aby se spolu poradili, co dělat. La Châtre měl potom ještě spoustu dalších záchvatů, s výrazem stále pomateným, uspěchaným a neklidným, takže se mu lidé vyhýbali; ale on to vydržel a nevyřadilo ho to ze společnosti, ba ani ode dvora. V příhodný čas se uvidí, co se z něho stalo.

Zanechali jsme Řím v kruté tísni. Italská liga nebyla vůbec uskutečněna; její uzavření a předčasné zveřejnění jen otevřelo Velké alianci oči ohledně nebezpečí, že přijde o Itálii, a nesmírně popudilo císaře proti papeži, který se v naději, že svým příkladem strhne ostatní, jako první chopil zbraní proti jeho vojskům, jak jsem vyprávěl, a to s úspěchem, dokud měla papežská vojska co dělat jen s oněmi nemnohými, která zůstala roztroušena po Itálii a jejichž hlavní síla tvořila celou sílu armády vévody savojského. Jakmile však tato hlavní síla onu armádu opustila — což způsobilo, že tažení na té straně skončilo dříve —, a objevila se v Itálii, papežská vojska se už neodvážila ani držet pole, ani se jí kdekoli postavit. Císařští začali pustošit Církevní stát a žít tam po tatarsku. Vymáhali nesmírné kontribuce a odevšad vyhnali papežská vojska. Císař, spokojený se svou pomstou a s urážkami, jimiž papeže nechával zahrnovat kardinálem Grimanim z Neapole, kde byl Grimani prozatímním místokrálem, chtěl papeže jen přinutit, aby uznal arcivévodu za španělského krále. Papež hlasitě naříkal,

dovolával se úcty náležející jeho důstojnosti, cítil, kam ho chtějí dotlačit, a nevěděl kudy kam. Doby exkomunikací už minuly a císař velmi dobře uměl oddělit papežovu duchovní moc od světské.

Císař poslal do Itálie markýze z Prié v hodnosti svého zplnomocněnce v Římě, kde ho nechtěli přijmout. Tessé, který snadno předvídal, jaký úspěch by tento císařský ministr měl, kdyby byl jednou připuštěn, dělal všechno, co mohl, aby tomu zabránil; ale měl jen slova a žádnou pomoc jakéhokoli druhu, kterou by mohl poskytnout. Nářek celého papežského státu i samotného Říma, který krutě pociťoval zpustošení venkova, byl tak hlasitý, že se ho papež začal bát skoro stejně jako Císařských, a nakonec svolil přijmout císařského zplnomocněnce v Římě a vstoupit s ním do jednání.

Prié byl snad člověk v Evropě pro tento úkol nejvhodnější: byl to Piemonťan velmi nízkého původu, velmi duchaplný a vzdělaný, velmi ctižádostivý a nadaný, což ho dosti rychle vyneslo vzhůru ve vojsku i u savojského dvora, kde byl kvůli němu poprvé ponížen Řád Zvěstování, jenž jediný činí z nositelů velmože tohoto dvora. Když ve své zemi dosáhl všech poct, na něž by se byl dříve neodvážil pomyslet, shledal ji od té doby příliš těsnou pro štěstí, jež si předsevzal, a využil toho, čeho tam dosáhl, aby s tím větší vážností přešel do služeb císaře. Dosáhl tam nejvyšších hodností. Jeho sebevědomý, troufalý duch se zalíbil dvoru tak pyšnému a podnikavému, jakým byl vždy dvůr vídeňský, a zdál se mu vhodný k tomu, aby mu dobře sloužil. Získal od něho tento úřad zplnomocněnce a nezklamal naděje, které do něho vkládal.

Když přijel do Říma, zůstal chladný a klidný a čekal, až za ním přijdou. Papež ze své strany čekal, jaké návrhy učiní, když přece přijel jen proto, aby jednal; ale nakonec, unaven touto němou přítomností, která nepřinášela žádnou úlevu od plenění, kvůli němuž byl přijat, [dal] se ho otázat, co má za úkol. Jeho odpověď byla zdrcující. Odpověděl, že nepřijel mluvit, nýbrž jen poslouchat, co mu budou chtít říci; a na naléhavé výklady o nutnosti zastavit násilnosti Císařských, které stále pokračovaly, se skromně vymluvil, že nemá žádnou moc jim cokoli nařizovat. Tato tak tvrdá a zároveň tak pohrdavá odpověď byla až příliš srozumitelná. Papež pochopil, že od těchto krutých pustošení nemůže doufat v mír ani v příměří jinak než tím, že urovná všechny spory s císařem. Ponížení bylo krajní, ale nůž byl na krku; bylo třeba se sklonit.

Za těchto okolností se Tessé ocitl v krajně nepříjemném postavení. Nedokázal zabránit připuštění Priého; cítil, jak tíživá pro něho bude jeho přítomnost, a dokonce osobně nepříjemná, vzhledem ke smělé povaze toho muže, popoháněného Grimanim a podporovaného císařskou armádou, která pustošila Církevní stát. Rozhodl se tedy vyhnout aspoň osobním nepříjemnostem a onemocnět ještě před Priého příjezdem do Říma. Stěžoval si na píštěl a zavřel se doma. Ze svého kabinetu se bránil, jak mohl; a dodám, abych se nemusel vracet k záležitosti, jejíž pokračování bylo dlouhé,

že napsal papeži tři dopisy. Jsou tak výstižné pro povahu tohoto maršála, kterého jsme zvláště od roku 1696 viděli v předních vojenských i mírových úřadech a kterého právě vybrali pro nejdůležitější úkol této vlády, že jsem pokládal za správné zařadit je mezi Doklady s úvahami, které si podle mého zasloužily. Tyto tři doklady poslouží k posouzení toho, co tak výhodně a soustavně uspívalo u dvora Ludvíka XIV., a také toho, co bylo tak užitečně použito v jeho záležitostech, zvláště od španělského převratu.[10] Tessé si v těchto třech plodech svého ducha tak liboval, že je poslal ke dvoru a do Paříže, kde je dal rozšířit.

Don Francisco Bernardo de Quirós zemřel v pokročilém věku v Cáchách na [lázních], kam se vydal uprostřed krutého ledna. Celý život strávil v diplomatických jednáních a stal se v nich obratným, vždy na cizích dvorech nebo na mírových kongresech. Při španělském převratu se dal do služeb Filipa V., který ho používal stejně; bitva u Ramillies a její rychlé následky ho obrátily zpět k rodu rakouskému. Byl velvyslancem arcivévody jako španělského krále v Haagu, kde už předtím strávil mnoho let v téže hodnosti, kterou mu udělil Karel II. Tato zrada mu nebyla ke cti a zájmy Filipa V. tím přesto utrpěly. Ale vášeň spojenců proti oběma korunám byla taková, a zvláště v Holandsku, kde vším vládl pensionář[11] Heinsius, že Quirósova vážnost tím nijak neutrpěla. Pokud jde o původ, byl velmi obyčejný a hluboko pod jeho úřady i schopnostmi.

---

10. **Vysvětlivka:** Míněn přechod španělské koruny na Filipa V. po smrti Karla II. (1700).

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pensionářem neboli velkým pensionářem Holandska se nazýval poslanec této provincie v Generálních stavech Spojených provincií; předsedal shromáždění.

Kapitola čtvrtá

Smrt a povaha otce de La Chaise. — Překvapivé přiznání krále. — Nehorázná rada, kterou králi dal otec de La Chaise. — Otec Tellier zpovědníkem; jak k této volbě došlo. — Povaha otce Telliera. — Fagonova předpověď o otci Tellierovi. — Vstřícné kroky otce Telliera vůči mně. — Smrt paní z Heudicourt; její povaha, povaha jejího manžela a jejího syna. — Smrt rytíře z Elbeufu; odkud jeho přízvisko Třasák. — Pan z Elbeufu nepřiznává Bouillonům ve své manželské smlouvě se slečnou z Bouillonu roku 1656 knížecí titul. — Smrt hraběte z Benavente. — Jeho úřad sumiller de corps *udělen vévodovi z Alby. — Konec a smrt paní ze Soubise. — Zmařený pokus pana ze Soubise.*

Dvůr byl v té době svědkem obnovy jednoho ministerstva, které se svým dlouhým trváním opotřebovalo až do kořene, a právě proto bylo králi o to milejší. Otec de La Chaise zemřel 20. ledna u Velkých jezuitů v ulici Saint-Antoine. Byl prasynovcem slavného otce Cottona[1] a po otci synovcem otce d'Aix, který z něho udělal jezuitu; v řádu vynikl nejprve jako profesor, potom jako rektor v Grenoblu a v Lyonu a nato jako provinciál této provincie. Byl šlechtic a jeho otec, který se dobře oženil a dobře sloužil, by byl na poměry svého kraje Forez bohatý, kdyby neměl tucet dětí. Jeden z nich, který se dokonale vyznal v psech, v honech a v koních, na nichž výborně jezdil, byl dlouho štolbou lyonského arcibiskupa, bratra a strýce maršálů z Villeroy, a velel jeho lovecké družině — lovu byl ten prelát vášnivě oddán. Je to týž muž, kterého jsme viděli jako kapitána stráže brány, a po něm jeho syna.

Oba bratři zastávali v Lyonu úřady, o nichž jsem právě mluvil, když otec de La Chaise roku 1675 nastoupil po otci Ferrierovi[2] jako králův zpovědník; byl jím tedy víc než dvaatřicet let. Velikonoce mu v době králova vztahu s paní z Montespan nejednou přivodily nemoc z politických důvodů. Jednou mezi jinými za sebe ke králi poslal otce Dechampse, který statečně odepřel rozhřešení. Tento jezuita byl velmi známý jako pařížský provinciál a také tím, že v posledních letech života měl důvěru pana Prince, onoho hrdiny.

Otec de La Chaise byl ducha prostředního, ale dobré povahy, spravedlivý, přímý, rozumný, moudrý, vlídný a umírněný, velký nepřítel udavačství, násilí a skandálů. Měl smysl pro čest, poctivost, lidskost, dobrotu; byl přívětivý, zdvořilý, skromný, ba uctivý. On i jeho bratr si vždy veřejně zachovávali vůči Villeroyům výraznou vděč-

1. **Vysvětlivka:** Pierre Coton (1564–1626), jezuita, zpovědník Jindřicha IV. a Ludvíka XIII.; nezaměňovat s konvertitou panem Cottonem.

2. **Vysvětlivka:** Jean Ferrier, jezuita, zpovědník Ludvíka XIV. před otcem de La Chaise; zemřel roku 1674.

nost, až k jakési závislosti; byl nezištný v každém ohledu, ačkoli velmi lnul ke své rodině; zakládal si na šlechtictví a podporoval je, kde jen mohl. Pečlivě dbal na dobrý výběr biskupů, zvláště pro velká místa, a měl v tom šťastnou ruku, dokud měl úplný vliv. Snadno změnil názor, když byl oklamán, a horlivě napravoval zlo, k němuž ho klam přivedl. Na příslušném místě jsme toho viděli příklad u abbého z Caudelet; jinak byl soudný a opatrný, dobrák a dobrý řeholník, veskrze jezuita, ale bez zuřivosti a bez otročení; znal je lépe, než dával najevo, ale mezi nimi byl jako jeden z nich. Nikdy nechtěl hnát Port-Royal des Champs až ke zničení ani se v čemkoli obrátit proti kardinálu z Noailles, ačkoli ten dosáhl všeho bez jeho přičinění. Případ svědomí[3] a všechno, co se proti kardinálovi za jeho časů podniklo, se dělo bez jeho účasti. Nechtěl také zabíhat příliš daleko do čínských záležitostí[4], ale arcibiskupovi z Cambrai vždy pomáhal, jak mohl, a byl vždy věrným přítelem kardinála z Bouillonu, kvůli němuž za všech okolností prolomil mnoho ledů.

Na stole měl vždy *Nový zákon* otce Quesnela, který potom nadělal tolik hluku a vyvolal tak strašné pohromy; a když se lidé divili, že tu knihu má kvůli jejímu autorovi tak po ruce, odpovídal, že má rád dobré a správné všude, kde je najde; že nezná znamenitější knihu ani bohatší poučení; že v ní nachází všechno; a že protože může zbožné četbě věnovat denně jen málo času, dává přednost této před každou jinou.

Během posledních patnácti či dvaceti let pařížského arcibiskupa Harlaye měl veškerý vliv na rozdílení obročí. Na paní z Maintenon byl vždy naprosto nezávislý a nestýkal se s ní; proto ho také nenáviděla, jak z tohoto důvodu, tak pro jeho odpor ke zveřejnění jejího sňatku, ale nikdy se mu neodvážila ukázat zuby, protože znala královo smýšlení o něm. Aby vyvážila jeho moc nad rozdílením obročí a sama do něho mohla zasahovat zpoza svých dvou záclon, posloužila si Godetem, biskupem z Chartres, kterého pozvolna uvedla do královy důvěry, a potom kardinálem z Noailles, po sňatku své neteře a při aféře pana z Cambrai; tím se začalo zostuzovat francouzské duchovenstvo, neboť pan z Chartres a Svatý Sulpicius uváděli do biskupských úřadů nevzdělance a lidi z ničeho a vylučovali, jak jen mohli, všechny ostatní.

Kolem osmdesátky, kdy měl ještě pevnou hlavu i zdraví, se otec de La Chaise chtěl stáhnout do ústraní; učinil o to několik marných pokusů. Úpadek těla i ducha, který brzy nato pocítil, ho přiměl naléhat dvojnásob. Jezuité, kteří to pozorovali víc než on sám a cítili, jak jeho vliv slábne, ho nabádali, aby uvolnil místo jinému, který by měl půvab a horlivost novosti. Upřímně toužil po klidu a stejně marně naléhal na krále, aby mu jej dopřál. Musel nést břemeno až do konce. Neduhy a sešlost, které ho

---

3. **Vysvětlivka:** Případ svědomí (1701): dotaz, zda lze dát rozhřešení duchovnímu, který vůči odsouzení jansenistických pěti vět zachovává jen „uctivé mlčení"; čtyřicet doktorů Sorbonny odpovědělo kladně, což vyvolalo bouři a papežské odsouzení (1703).

4. **Vysvětlivka:** Spor o čínské obřady: zda smějí čínští křesťané nadále uctívat Konfucia a předky; jezuitští misionáři je hájili, Řím je odsoudil.

brzy nato přepadly,[5] ho nedokázaly vysvobodit. Otevřené rány na nohou, vyhaslá paměť, ochablý úsudek, zmatené vědomosti — podivné nedostatky u zpovědníka —, nic krále neodradilo, a až do konce si dával tu mrtvolu přinášet a vyřizoval s ní obvyklé záležitosti. Konečně dva dny po jednom návratu z Versailles velmi zeslábl, přijal svátosti, a přece měl odvahu, ještě víc než sílu, napsat králi vlastní rukou dlouhý dopis, na nějž mu král rychle a něžně odpověděl rovněž vlastní rukou; potom se už věnoval jen Bohu.

Otec Tellier, provinciál, a otec Daniel, představený profesního domu, se ho zeptali, zda vykonal vše, co od něho mohlo žádat jeho svědomí, a zda pamatoval na dobro a čest Tovaryšstva. K prvnímu bodu odpověděl, že je klidný; k druhému, že podle účinků brzy poznají, že si nemá co vyčítat. Velmi krátce nato zemřel zcela pokojně v pět hodin ráno.

Oba představení přinesli králi po skončení jeho ranního vstávání (*lever*) klíče od pracovny otce de La Chaise, kde bylo mnoho spisů a papírů. Král je přijal přede všemi jako panovník zvyklý na ztráty, pochválil otce de La Chaise především pro jeho dobrotu a pak s úsměvem na otce dodal nahlas, přede všemi dvořany: „Byl tak dobrý, že jsem mu to někdy vyčítal, a on mi odpovídal: ‚To nejsem já, kdo je dobrý, ale Vy, kdo jste tvrdý.'" Otcové i všichni posluchači byli tím vyprávěním opravdu zaskočeni, až sklopili oči. Ten výrok se rychle rozšířil a nikdo za něj nemohl otci de La Chaise nic vyčítat.

Za svého života odvrátil mnoho ran, potlačil mnoho darebáctví a anonymních udání proti mnoha lidem, mnoha posloužil a nikdy neublížil jinak než v sebeobraně. Proto po něm také všichni truchlili. Vždy se chápalo, že to bude ztráta; nikdo si však nepředstavoval, že jeho smrt bude ranou tak všeobecnou a hlubokou, jakou se stala a jak se záhy dala pocítit prostřednictvím strašného nástupce otce de La Chaise — a tehdy byli i sami nepřátelé jezuitů nuceni vzdát otci de La Chaise spravedlnost a přiznat, že to byl muž dobrého a počestného rodu a jako stvořený pro takové místo.

Maréchal, první králův chirurg, který měl jeho důvěru, muž přímý a naprosto pravdivý, jehož jsem už nejednou citoval, vyprávěl paní ze Saint-Simon a mně velmi významnou historku, jež si zaslouží, aby nebyla zapomenuta. Řekl nám, že mu král v soukromí svých kabinetů, když litoval otce de La Chaise a chválil jeho oddanost své osobě, vyprávěl o velkém důkazu této oddanosti, který od něho dostal: několik let před smrtí mu otec de La Chaise řekl, že cítí, jak stárne, že to může přijít dřív, než se nadá, že bude třeba vybrat jiného zpovědníka a že jedině oddanost k jeho osobě ho vede k tomu, aby ho prosil o milost, aby ho vzal z jeho Tovaryšstva; že je zná, že zdaleka nezaslouží všechno, co se proti němu řeklo a napsalo, ale že mu konečně opakuje, že je zná a že ho oddanost k jeho osobě a k jeho bezpečí zavazuje zapřísahat

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V Saint-Simonově rukopisu stojí slovo *accueillirent* (přijaly), které se nezdá příliš přesné a které předchozí vydavatelé nahradili slovem *assaillirent* (přepadly).

ho, aby mu vyhověl; že je to velmi rozsáhlé Tovaryšstvo složené z lidí a povah všeho druhu, za něž nelze ručit, a že se nesmí přivést k zoufalství, a tak se vystavit nebezpečí, za něž on sám mu ručit nemůže; a že zlý čin se snadno spáchá a není bez příkladu. Maréchal při tom králově vyprávění zbledl a skryl, jak nejlépe dovedl, zmatek, do něhož upadl.

Jen tento ohled přiměl Jindřicha IV., aby jezuity povolal zpět[6] a zahrnul je statky. Pyramida Jeana Châtela[7] je přiváděla k zoufalství; za Ludvíka XIV. našli kupeckého prévôta Fourcyho, který byl ochoten je vyslechnout a mohl si to dovolit díky vlivu svého tchána Boucherata, kancléře Francie, jenž s králem v zádech udržel parlament na uzdě. Fourcy dal pyramidu zbourat, aniž po ní zůstala sebemenší stopa; jeho syn, sotva vyšel z koleje, za to k úžasu veřejnosti dostal opatství Saint-Wandrille s výnosem přes šestatřicet tisíc livrů a dodnes je užívá. Je to ostatně velmi počestný a vážený muž, který nestál o to stát se biskupem.

Král nebyl povznesenější než Jindřich IV.; nezapomněl na poučení otce de La Chaise a neodvážil se vystavit pomstě jeho Tovaryšstva tím, že by si zpovědníka vybral mimo ně. Chtěl žít, a žít v bezpečí. Pověřil vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, aby jeli do Paříže a se vší opatrností, jakou jen budou moci zachovat, zjistili, koho z jezuitů by si mohl vzít za zpovědníka.

Pan z Chartres a farář od Saint-Sulpice nehleděli na tuto volbu lhostejně; chtěli ji ovlivnit. Neměli k tomu však žádné pověření; to bylo dáno jen oběma vévodům, k nimž neměli přístup. Aféra pana z Cambrai mezi nimi vztyčila mocnou dělicí zeď. Neštěstí chtělo, aby smrt otce de La Chaise přišla právě ve chvíli, kdy flanderské záležitosti mezi monseigneurem vévodou z Bourgogne a panem z Vendôme sblížily paní z Maintenon a pana z Beauvilliers až k úplné důvěrnosti v té věci a ke společnému postupu, jak jsem vyprávěl. Ty záležitosti nabíraly směr, který odpovídal jejich péči, ale nebyly ještě skončeny. Styky, důvěra i společný postup v té věci stále trvaly. Paní z Maintenon využila příležitosti a navzdory všemu, co se odehrálo, dosáhla toho, že oba vévodové připustili k poradám o volbě biskupa z Chartres a faráře od Saint-Sulpice, kteří byli jedna duše. Oba vévodové chovali ke Svatému Sulpiciu předem úctu i náklonnost, stejně jako pan z Cambrai. Farářem tam byl La Chétardie; v době aféry pana z Cambrai ještě nehrál žádnou roli a po pravdě to byl hodný muž, ale jakýsi slaboduchý. Budu mít příležitost mluvit o něm jinde. Veden panem z Chartres, podpořil otce Telliera. Jezuité pro něho nastražili všechny své baterie, oba vévodové jim naletěli, a brzy nato se jejich obětí staly církev a stát.

---

6. **Vysvětlivka:** Po atentátu Jeana Châtela na Jindřicha IV. (1594) byli jezuité vypovězeni z Paříže a z obvodu pařížského parlamentu; Jindřich IV. je roku 1603 povolal zpět.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato pyramida byla vztyčena na místě domu otce Jeana Châtela, který byl stržen po atentátu, jejž jeho syn spáchal na Jindřicha IV. 27. prosince 1594. Viz de Thou, *Histoire universelle*, kniha CXI, kapitola 18, a *Mémoires de Condé* (tom VI, dodatek, část III, s. 132 a násl.).

Otec Tellier, tehdy pařížský provinciál, dostal rozhodující souhlas obou vévodů; na jejich doporučení si ho král vybral, a ta volba byla nepochopitelná u téhož panovníka, který z mnohem menšího důvodu téhož druhu odňal vévodkyni z Bourgogne otce Le Comta, jenž byl několik let jejím zpovědníkem a těšil se velké oblibě u ní i u celého dvora, a poslal ho do Říma, aniž by jezuité se vším svým uměním a vlivem dokázali ránu odvrátit. Porady o volbě zpovědníka trvaly měsíc, od 20. ledna, kdy zemřel otec de La Chaise, do 21. února, kdy byl jmenován otec Tellier. Stal se, stejně jako jeho předchůdce, zároveň zpovědníkem Monseigneura, což bylo v princově věku velmi tvrdé omezení. Tento měsíc zde předbíhám, abych nepřetrhl tak zajímavou látku.

Otec Tellier byl králi naprosto neznámý; jeho jméno znal jen proto, že se objevilo na seznamu pěti nebo šesti jezuitů, který otec de La Chaise sestavil z osob způsobilých stát se jeho nástupcem. Prošel všemi stupni Tovaryšstva: profesor, teolog, rektor, provinciál, spisovatel. Byl pověřen obhajobou Konfuciova kultu a čínských obřadů, ztotožnil se s tím sporem a napsal o tom knihu, která málem přivodila podivné nesnáze jemu i jeho druhům a která byla jen díky intrikám a vlivu v Římě pouze zařazena na index; proto jsem řekl, že si počínal hůř než otec Le Comte a že je s podivem, že se navzdory této poskvrně stal královým zpovědníkem.

Neméně zanícený byl pro molinismus, pro vyvrácení každé jiné školy, pro to, aby všechny nauky jeho Tovaryšstva byly povýšeny na nová dogmata na troskách všech nauk opačných, které církev odedávna přijímala a učila. Odchován v těchto zásadách, zasvěcen do všech tajemství svého Tovaryšstva pro nadání, které v něm rozpoznalo, žil od svého vstupu do něho jen těmito otázkami a vnitřními dějinami jejich prosazování, jen touhou dojít k cíli a přesvědčením, že k dosažení toho cíle není nic, co by nebylo dovoleno a co by se nemělo podniknout. Jeho duch byl tvrdý, zatvrzelý, neúnavně soustředěný, prostý všech jiných zálib, nepřítel všeho rozptýlení, vší společnosti, vší zábavy, neschopný se jí oddat ani s vlastními spolubratry, a nikoho si necenil jinak než podle míry, v jaké jejich vášeň odpovídala té, která jeho samého zcela pohlcovala. Tato věc se všemi svými odnožemi se pro něho stala věcí nejosobnější a do té míry jeho jedinou starostí, že se nikdy ničemu nevěnoval a na ničem nepracoval jinak než ve vztahu k ní — a v obojím byl neúnavný. Každý ohled, každé zmírnění v této věci mu bylo odporné; snášel je jen z donucení nebo proto, aby tím jistěji došel k cíli. Všechno, co v tomto směru nesledovalo tento cíl, bylo v jeho očích zločinem a nedůstojnou slabostí.

Jeho život byl tvrdý ze záliby i ze zvyku; neznal nic než píli soustavnou a nepřetržitou; stejnou vyžadoval bez jakéhokoli ohledu od druhých a nechápal, že by se nějaký ohled brát měl. Hlavu i zdraví měl železné, a takové bylo i jeho jednání; jeho povaha byla krutá a divoká. Prosáklý zásadami a politikou Tovaryšstva, nakolik se jim tvrdost jeho povahy dokázala přizpůsobit, byl hluboce falešný, lstivý, skrytý pod tisícem záhybů a ohybů, a jakmile se mohl ukázat a vzbuzovat strach, vyžadoval všechno

a nedával nic, vysmíval se i nejvýslovněji daným slibům, jakmile mu už nezáleželo na tom, aby je dodržel, a zuřivě pronásledoval ty, kdo je dostali. Byl to strašný člověk, který nesměřoval k ničemu menšímu než ke zkáze, skrytě i otevřeně, a který se, když dosáhl moci, už neskrýval.

V tomto postavení, nepřístupný i jezuitům s výjimkou čtyř nebo pěti stejného ražení, se stal postrachem ostatních; a i oněch čtyři nebo pět se k němu přibližovalo jen s chvěním a odvažovalo se mu odporovat jen s velkou opatrností a tak, že mu ukazovali, že tím, co zamýšlí, se vzdaluje svému cíli — jímž byla despotická vláda jeho Tovaryšstva, jeho dogmat a zásad a naprosté zničení všeho, co jim bylo nejen protivné, ale i všeho, co by se jim nepodrobilo až do slepého odevzdání.

Na této zuřivosti, kterou nikdy nic ani na okamžik nepřerušilo, je úžasné, že pro sebe samého nikdy nic nezamýšlel, že neměl ani příbuzné, ani přátele, že se narodil zlovolný a nedotklo se ho žádné potěšení z prokazování služeb a že pocházel ze spodiny lidu a netajil se tím; byl prudký až k tomu, že naháněl strach nejmoudřejším jezuitům, ba i těm nejpočetnějším a nejzanícenějším, kteří se báli, aby je nesvrhl natolik, že by je znovu vyhnali.

Jeho zevnějšek nesliboval nic jiného a slovo přesně dodržel; kdo by ho potkal na kraji lesa, vyděsil by se. Jeho tvář byla temná, falešná, strašná; oči planoucí, zlé, nesmírně šilhavé: kdo ho uviděl, byl tím zasažen.

Po tomto přesném a věrném portrétu muže, který zasvětil tělo i duši svému Tovaryšstvu, který se nesytil ničím jiným než jeho nejhlubšími tajemstvími, který neznal jiného Boha než je a strávil život ponořen do tohoto studia, s takovým nadáním a takového původu, jaký měl, nelze se divit, že ve všem ostatním byl k údivu hrubý a nevzdělaný, drzý, nestydatý, prudký, neznal svět ani míru, stupně, ohledy ani nikoho, ať byl kdokoli, a že mu všechny prostředky byly dobré k dosažení cílů. V zásadách a politice svého Tovaryšstva se zdokonalil v Římě, odkud ho Tovaryšstvo pro jeho zanícení a neústupnost muselo rychle poslat zpět do Francie, když v Římě vypukl skandál kvůli jeho knize zařazené na index.

Když poprvé, poté co mu byl představen, mluvil s králem v jeho kabinetě, byli tam v koutě jen Bloin a Fagon. Fagon, celý shrbený a opřený o hůl, pozoroval to setkání a tvář toho člověka, jeho poklony a řeči. Král se ho zeptal, zda je příbuzný pánů Le Tellierů. Otec se celý ponížil: „Já, Sire," odpověděl, „příbuzný pánů Le Tellierů! To zdaleka ne; jsem ubohý sedlák z Dolní Normandie, kde byl můj otec pachtýřem." Fagon, který ho pozoroval tak, aby mu nic neuniklo, se zespodu obrátil k Bloinovi, a vynakládaje úsilí, aby se na něho podíval, mu řekl, ukazuje na jezuitu: „Pane, to je ale zatracený...!" a pokrčiv rameny, opřel se zase o hůl. Ukázalo se, že se v tak podivném úsudku o zpovědníkovi nezmýlil. Ten předváděl všechny posunky, ne-li rovnou pokrytecké opičárny člověka, který se toho místa děsí a dá se k němu přinutit jen z poslušnosti vůči svému Tovaryšstvu.

Rozepsal jsem se o tomto novém zpovědníkovi, protože z něho vzešly neuvěřitelné bouře, pod nimiž církev, stát, vzdělanost, nauka a tolik dobrých lidí všeho druhu sténají dodnes, a protože jsem toho strašného člověka znal bezprostředněji a důvěrněji než kdokoli jiný u dvora.

Otec a matka mě svěřili jezuitům, aby mě vychovali v náboženství, a zvolili velmi šťastně; ať se o nich veřejně říká cokoli, nelze si myslet, že se mezi nimi tu a tam nenajdou velmi svatí a velmi osvícení lidé. Zůstal jsem tedy tam, kam mě dali, ale bez styku s jinými než s tím, na koho jsem se obracel; ten měl na starosti především duchovní cvičení, která několikrát do roka pořádali ve svém noviciátu pro laiky. Jmenoval se otec Sanadon a jeho úřad ho nutně přiváděl do styku s představenými, a tedy i s otcem Tellierem, provinciálem, když byl vybrán za zpovědníka. Tento otec Tellier ze své záliby a ze svého divokého zvyku nechtěl vídat nikoho kromě těch, jimž se nemohl vyhnout. K jeho zálibě se přidala i politika: chtěl se před králem ukázat jako osamělejší, ve skutečnosti aby byl nezávislejší a lépe unikal ohledům a prosbám.

Byl jsem velmi překvapen, když mi otec Sanadon dva nebo tři týdny poté, co otec Tellier nastoupil do tohoto ministerstva — neboť to bylo ministerstvo velmi skutečné, zcela oddělené od ostatních —, přišel říct, že mi chce být představen; to byla jeho slova i slova otce Telliera, když mi ho nazítří přivedl. Nikdy jsem ho neviděl, ani jsem mu nebyl blahopřát, ani jsem k němu nikoho s blahopřáním neposlal; zahrnul mě poklonami a skončil tím, že mě požádal o svolení občas mě navštívit a o tu milost, abych ho laskavě přijímal. Zkrátka: chtěl se se mnou spojit; a já, který jsem mu nedůvěřoval a který jsem ho vzhledem k postavení své rodiny, kde nikdo nebyl v církvi, vůbec nepotřeboval, jsem se marně zdvořile vzdaloval — byl jsem přinucen násilím. Zdvojnásobil své návštěvy, mluvil se mnou o záležitostech, radil se se mnou, a abych to řekl naplno, přiváděl mě do zoufalství, protože bylo nebezpečné odbýt ho hrubě, a nebezpečné pouštět se s ním do záležitostí. Toto vynucené spojení, na něž jsem odpovídal jen trpně, trvalo až do královy smrti; dozvěděl jsem se díky němu mnoho věcí, které přijdou každá ve svůj čas.

Musel se na mě vyptat otce Sanadona, který mu nejspíš pověděl o mých důvěrných vztazích s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, snad i o vztahu, který jsem měl k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne a který byl tehdy hluboce skrytý, a k panu vévodovi z Orléans. Byla pravda, že už tehdy jsem dost stoupal, ale pod poklopem; a ačkoli jsem byl už dlouho zasvěcen do mnoha důležitých věcí, většina lidí to ještě docela nepostřehla.

Dvůr se zbavil jakéhosi domácího démona v osobě paní z Heudicourt, která zemřela ve Versailles ve čtvrtek 24. ledna kolem osmé ráno. Dost jsem o ní mluvil (tom I, s. 367; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá druhá) — o jejím osudu, o jejím sňatku přes palác Albret a o důvěrném přátelství, které tam navázala s paní z Maintenon a které trvalo po celý jejich život, i o všem, co z toho vzešlo. Zestárla a zohavila se; nebylo možné mít víc ducha a příjemnějšího, vědět víc věcí, být zábav-

nější, kratochvilnější a veselejší, aniž by o to usilovala. Nebylo však také možné být zlomyslnější tak bezdůvodně, tak neustále, tak zoufale, a tudíž nebezpečnější v nejdůvěrnějším familiárním styku, v němž trávila život s paní z Maintenon a s králem; a tak také přízeň, velikost, úřady, ministři, královy děti, i levobočci, všechno sklánělo koleno před touto zlou vílou, která uměla jen škodit a nikdy neposloužila. Paní Vévodkyně s ní byla zadobře a vždy si jí uměla posloužit. Její pokoje byly svatyní, kam nebyl připuštěn kdo chtěl. Paní z Maintenon, která ji během nemoci neopustila a viděla ji umírat, byla nesmírně zarmoucena; ona i král tím přišli o mnoho zábavy, a svět, na jehož útraty ji poskytovala, tím mnoho získal, neboť to byla bytost bez duše.

Její manžel z ní těžil pevnou rukou, aniž s ní téměř žil, ale dokázal, že se ho bála. Byl to starý ošklivec, velmi zhýralý a odporný, kterého trpěli kvůli ní, a přesto se navzájem trápili. Byl náruživý hráč, nejnepříjemnější a nejprudší, a vždy dotčený a zuřivý. Byla to podívaná, vidět ho v Marly snímat při lansquenetu a prudce couvat se stoličkou, až porážel, co mu za zády překáželo, a lámal lidem nohy; jindy plivat za sebe do nosu tomu, koho to zrovna zastihlo.

Jeho žena se se vším svým duchem bála duchů, až si platila ženy, aby u ní každou noc bděly. Tato pošetilost došla tak daleko, že málem umřela strachy, když přišla o starého papouška, kterého chovala dvacet let. Zdvojnásobila proto počet svých *zaměstnaných* — tak říkala svým bdícím ženám. Její syn, který nebyl zbabělec, měl tutéž manii, až do té míry, že nikdy nemohl být večer ani v noci sám ve svém pokoji.

Byl to jakýsi kozonohý satyr[8], stejně zlý a ještě ošklivější než jeho otec; velmi povolný k dámám, a proto zapletený do všech dvorských historek, opilec nad míru; o jeho strachu z duchů a o jeho opilstvích koluje tisíc zábavných historek. Skládal ty nejroztomilejší písně na světě, v nichž vynikal v prostodušném vykreslení lidí a jejich směšností s nejjemnějším vtipem. Velký profous a jeho rodina, jinak počestní lidé, jich měli plno a u dvora se s nikým nestýkali. Heudicourta napadlo složit na ně píseň tak přirozenou a tak směšně vtipnou, že se jí lidé smáli až k slzám. Maršál z Boufflers, který měl tehdy službu kapitána tělesné gardy ve čtvrtletí, stál při mši za králem, kde panovalo naprosté ticho a slušnost, a viděl, jak se kolem něho mluví a směje. Chtěl zjednat pořádek. Kdosi mu tu píseň pošeptal do ucha. V tu ránu se tento muž tak moudrý, tak vážný, tak důstojný, tak dvorný začne dusit smíchy, a čím víc se snaží ovládnout, tím víc vyprskne. Král se jednou otočí, pak podruhé, a všechno nadarmo. Smích pokračoval až k slzám. Král, převelice překvapen, že vidí maršála z Boufflers v takovém stavu, a za sebou, a při mši, se ho při odchodu z kaple dost přísně zeptal, komu se smál. Maršál se znovu rozesmál a odpověděl, jak dovedl, že mu to může povědět jen v jeho kabinetě. Jakmile tam král vešel, vrátil se k té otázce. Maršál mu odpověděl tou písní, a hle, král se při jejím poslechu chechtal, až to bylo

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Druh satyra, jak se zobrazuje s kozíma nohama.

slyšet z jeho komnaty. Několik dní se nemohl na nikoho z těch Montsoreauových podívat, aniž by vyprskl smíchy, a celý dvůr stejně. Museli na čas zmizet.[9]

Pitím Heudicourt docela zpitoměl, ale až dlouho po králově smrti, a nakonec si na jednom versailleském schodišti rozbil hlavu a druhý den nato zemřel. Jeho matku, která rozcupovala lidi vážně i na posměch a která měla vždy po ruce nějaké zdrcující *ale*, když slyšela před králem nebo paní z Maintenon o někom mluvit dobře, nelitoval nikdo kromě paní z Maintenon. Říkával jsem o ní a o paní z Dangeau, která v téže důvěrnosti byla jejím dokonalým protějškem, že jsou zlým a dobrým andělem paní z Maintenon.

Smrt rytíře z Elbeufu, k níž došlo o sedm nebo osm dní později, vzbudila ve světě menší rozruch. Byl nejstarším synem vévody z Elbeufu a jeho první ženy, která měla jen jeho a paní z Vaudemontu. Byla jedinou dcerou hraběte z Lannoy, rytíře řádu z roku 1633, prvního králova hofmistra a guvernéra Montreuilu, který zemřel roku 1649. Roku 1643 se provdala za hraběte z La Rocheguyon[10], prvního šlechtice králova komory s nástupnictvím po otci. Byl jediným synem proslulých manželů z Liancourtu a padl při obléhání Mardicku roku 1646; zanechal jen jedinou dceru, která se provdala za pana z La Rochefoucauld, velkého mistra šatny a velkého lovčího, který byl celý život tak zadobře s králem. Jeho vdova se provdala za pana z Elbeufu, s nímž nebyla šťastná. Bylo to roku 1648; dostal po ní guvernérství Montreuilu, které připojil ke guvernérství Pikardie, jež měl po otci. Jednou se proti své ženě, která byla těhotná, rozzuřil tak podivně, že ji vzal do náruče, aby ji vyhodil z okna. Strach, který z toho měla, ji zachvátil tak, že syn, kterého porodila, se narodil třesoucí se po celém těle a celý život se nepřestal třást. Zemřela v Amiensu roku 1654 ve 28 letech.

O dva roky později se pan z Elbeufu znovu oženil se slečnou z Bouillonu, jíž ani jejím příbuzným nikdy nechtěl v manželské smlouvě přiznat knížecí titul, a to uprostřed všeho lesku, jímž tehdy zářil pan z Turenne. Měl s ní dnešního vévodu z Elbeufu a jeho bratra prince Emanuela. Stav nejstaršího syna je přiměl k rozhodnutí zavázat ho maltézskými sliby, přimět ho, aby se spokojil s tím, co z toho dokáže získat, a dát ho všechno postoupit mladšímu bratrovi z druhého lože. Nevědomo proč si za své sídlo vybral Le Mans, kde vždy vídal nejlepší společnost kraje. Nebyl nevzdělaný, měl ducha a zdvořilost, ba i důstojnost, a v rodině se přesto těšil jisté vážnosti.

Nebyl špatně urostlý a bylo mu padesát devět let. On a paní z Vaudemontu byli po matce polorodými sourozenci matky vévody z La Rocheguyon a pana z Liancourtu, kteří se stali jejich dědici. Zdědili po nich panství Brunoy a jinak jen velmi málo, a myslím, že po paní z Vaudemontu, když zemřela, nic.

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato historka je už v tomu V, s. 120 (v tomto vydání Tom 5, kapitola sedmá); vyprávění se však v mnohém liší, a proto jsme je ponechali.

10. **Vysvětlivka:** Henri Roger du Plessis-Liancourt, hrabě z La Rocheguyon († 1646) — nezaměňovat s pozdějším vévodou z La Rocheguyon, synem pana z La Rochefoucauld. Jeho rodiče, Roger du Plessis, pán z Liancourtu, a Jeanne de Schomberg, byli proslulí zbožností a blízkostí k Port-Royalu.

Hrabě z Benavente[11] z rodu Pimentelů, španělský grand první třídy, rytíř Řádu Svatého Ducha a *sumiller de corps*, zemřel v Madridu ve velké vážnosti. Už dříve se o něm dost mluvilo v souvislosti se závětí Karla II. a nástupem Filipa V. na španělský trůn, takže není co dodat. Zanechal syna, učeného, nenápadného, stále se zdržujícího mimo Madrid a velmi oddaného jezuitům. Španělský král poslal po zvláštním kurýrovi zprávu vévodovi z Alby, svému velvyslanci ve Francii, že mu dává úřad *sumiller de corps*, který je jedním ze tří velkých úřadů, o nichž budu mluvit na svém místě; je to náš velký komoří, ale takový, jaký býval kdysi.

Paní ze Soubise se konečně blížila ke konci své skvělé a pevné dráhy. Její krása ji stála život. Opírala se o svou ctižádost a o to, jak dovedla využít jedné i druhé, a nevím, zda ji — ve chvíli, kdy se chystala spatřit věci velmi odlišné — zaměstnávaly nějaké jiné myšlenky. Celý život dodržovala nejpřísnější životosprávu, aby si uchovala lesk a svěžest pleti. Telecí, kuřata nebo pečené či vařené pulardy, saláty, ovoce, něco mléčného — to byla její stálá strava, od níž nikdy neupustila, bez jakékoli jiné příměsi, k tomu voda, někdy zbarvená vínem; a nikdy se nepodkasávala jako ostatní ženy, aby si nerozpálila ledví a nezčervenal jí nos. Měla mnoho dětí, z nichž některé zemřely na krtici, navzdory zázraku, který prý provází dotek našich králů. Pravda je, že když se králové dotýkají nemocných, činí tak hned po přijímání. Paní ze Soubise, která nežádala stejnou přípravu, byla nakonec krticí napadena sama, když se věk přestal snášet s tak ochlazující stravou. Tajila to a vydržela, jak dlouho mohla; ale poslední dva roky života musela zůstat doma a hnít na nejvzácnějším nábytku v hloubi onoho rozlehlého a nádherného paláce Guise, který je koupí, úpravami a rozšířeními přišel na několik milionů.

Odtud, víc než kdy jindy zaujatá přízní a ctižádostí, udržovala dopisování s králem a s paní z Maintenon a zachovala si u dvora tutéž vážnost a tentýž vliv. Viděli jsme, s jakou pozorností sledovala jmenování svého syna, v souvislosti s tím, co jsem vyprávěl o kardinálském klobouku, o nějž císař žádal pro prince Lotrinského, biskupa olomouckého[12]. Často říkávala, že ať rody získaly jakoukoli hodnost, pevná je jen hodnost vévody a paira, a k té také vždy směřovala. Nevím, jakým řízením osudu její vliv, který prosadil tolik tak podivných věcí, nedokázal získat právě tuto. Byla by tím otevřela cestu jiným významným lidem, jejichž křiku a strhávání proti vlastní vůli se král při příležitosti této milosti udělené paní ze Soubise možná obával. Ať tak či onak, nedosáhla toho; mělo to být jedním ze zázraků konstituce *Unigenitus*, jak se ukáže později.

---

11. **Vysvětlivka:** Španělský grand, *sumiller de corps* (nejvyšší komoří) Karla II.; v době králových posledních dnů a závěti (1700) stál na straně francouzského nástupnictví.

12. **Vysvětlivka:** Karel Josef Lotrinský (1680–1715), bratr lotrinského vévody Leopolda, biskup olomoucký a osnabrücký, později arcibiskup a kurfiřt trevírský.

Paní ze Soubise mezitím, bez naděje dosáhnout toho rázem, se snažila k tomu postavit lešení. Smrt paní z Nemours se jí zdálo, že otevírá dveře — ne takové, jaké chtěla, ale aby mohla dobře a bez věna provdat jednu dceru prince z Rohanu. Matignon, který se díky svému příteli Chamillartovi dostal na vrchol bohatství, hledal všude pro syna sňatek, jenž by z něho mohl udělat vévodu. Počítal s tím, že z dědictví po paní z Nemours získá vévodství Estouteville; doufal, že s pomocí vlivu paní ze Soubise spojeného s vlivem Chamillartovým uspěje. Zavázal se, že si za tuto milost vezme dceru prince z Rohanu bez věna a uzná, že s ní dostal věno tři sta tisíc livrů. Paní ze Soubise do toho vložila poslední úsilí svého vlivu; ale umírala, a ta milost byla ostatně nemožná do té míry, že by bylo snazší dosáhnout přímo zřízení vévodství, jak se ukáže v Dokladech, a věc ztroskotala. Paní ze Soubise tedy neměla tu radost, aby viděla svého syna vévodou ani svou vnučku, jak z někoho vévodu dělá. Nedožila se ani radosti vidět červenou čepičku na hlavě svého druhého syna, kvůli odkladům jmenování na návrh korun[13].

Zemřela v jednašedesáti letech v neděli 3. února ráno a zanechala rod, který byl u dvora nejbohatší a nejvelkolepěji zabezpečený — dílo, jež plně vděčilo její kráse a tomu, jak ji dovedla využít. Přes takové úspěchy po ní rodina příliš netruchlila. Její manžel neztratil soudnost; zármutek mu nezabránil, aby se pokusil vytěžit ze smrti své ženy a z polohy svého domu příležitost k činu, jaký přísluší princi — a to ne ani cizímu, ale princi krve.

Klášter La Merci[14] leží naproti paláci Guise a portál kostela naproti bráně toho domu, jen přes úzkou ulici. Dal si tam upravit kapli. Dlouho dopředu předvídal smrt své ženy a rozhodl se dát ji tam pohřbít. Účelem tohoto záměru bylo pod záminkou tak blízkého sousedství dát ji tam odnést přímo, aniž by byla dopravena do farního kostela — což je vyznamenání vyhrazené princům a princeznám krve, jež se nenosí do jejich farností, ale přímo na místo jejich posledního odpočinku. Jakmile jeho žena zemřela, uspíšil nádherný pohřeb, obalamutil faráře, který nikdy neprohlédl skutečný důvod a jako hlupák přistoupil na pohodlí té blízkosti, takže paní ze Soubise byla odnesena přímo z domu do La Merci a pohřbena dřív, než si kdo toho kroku povšiml. Když už bylo hotovo, kardinál z Noailles to nelibě nesl, vyhuboval faráři, a tím to skončilo. Byl přítelem paní ze Soubise. Ale svět, probuzený tímto malým rozruchem, hned uhodl, oč jde. Mluvilo se o tom hodně, a tolik a tak, že byla přijata opatření proti opakování. Když totiž pan ze Soubise roku 1712 zemřel, nesli ho do jeho farního kostela a odtud do La Merci. Nechtěl jsem tuto drobnost vynechat, protože stále víc ukazuje tyto troufalé kroky při každé příležitosti a jakými

13. **Vysvětlivka:** Jmenování kardinálů navržených katolickými panovníky („korunami“: císařem, francouzským a španělským králem); syn paní ze Soubise se kardinálem stal roku 1712.

14. **Vysvětlivka:** Klášter mercedariánů (řádu Panny Marie Milosrdné k vykoupení zajatců) v pařížské čtvrti Marais.

úskoky se postupně vytvořily hodnosti a vyznamenání těch, jimž se říká cizí knížata, ať z rodu, nebo z milosti.

Kapitola pátá

Podivná příhoda vévody z Mortemartu se mnou. — Smrt, rod, rodina a povaha paní z Maubuisson. — Smrt, úřady a povaha pana z Avaux. — Podivný a neobvyklý Louvoisův důvod, který způsobil válku roku 1688. — Smrt a povaha paní z Vivonne. — Smrt a povaha Boisseuila. — Jansonův zbožný odchod ze světa.

Několik dní před smrtí paní ze Soubise mě potkalo jedno z oněch dobrodružství, jimž byl můj život vystaven — z oněch bomb, které člověku spadnou na hlavu, aniž by je mohl předvídat, ba si je vůbec představit. Své dny jsem obvykle končil tak, že jsem mezi jedenáctou a půlnocí chodil posedět a pohovořit k Chamillartovým dcerám, kde jsem se často něco dozvěděl a kde v tu hodinu už nikdo nebyl. Když jsem tak jednoho večera rozmlouval se všemi třemi o jejich matce, byli tam i vévodové z Mortemartu a z La Feuillade a paní z Cany, od jejíhož sňatku měl její bratr přístup v kteroukoli hodinu. Byl to jakýsi divoký blázen, náramný opilec, jehož sňatek znovu přivykal společnosti, aniž by si společnost znovu přivykla na něho; a doma nikdy neslyšel mluvit o ničem jiném než o duchu Mortemartů. Když se chtěl uvést do světa, usoudil, že se jménem, které nosí, musí mít ducha jako oni. Jenže ducha si nedodá, kdo chce, ani takového, jakého by si přál. Jeho úsilí vyústilo jen v nevrlou kopii Roquelaura, který sám byl dost špatným originálem. Neznal jsem ho takřka vůbec; potkával jsem ho jen u pánů z Chevreuse a z Beauvilliers, a i to velmi zřídka v důvěrných hodinách, kdy jsem tam chodíval; býval tam vážný, mlčenlivý, toporný a zůstával tam co nejkratší dobu. Samota, špatná společnost a víno vždycky vyplouvaly na povrch nad vším ostatním v jeho chování, a pan a paní z Beauvilliers, někdy i pan a paní z Chevreuse, mi navzdory své krajní zdrženlivosti ve všem, co se týkalo jejich rodiny, svěřovali, jaké s ním mají trápení a bolest.

Toho večera, kdy tam nebyl nikdo kromě této společnosti, ani žádní sloužící, se hovor stočil na pověst o jmenování rytířů řádu na Hromnice, k němuž pak nedošlo. Pánové se mě v té souvislosti vyptávali na postavení, jehož cizí knížata[1] dosáhla při jednotlivých jmenováních s výjimkou prvního, a na to, proč pánové z Rohanu a z Bouillonu nejsou rytíři řádu. Vyložil jsem prostě a chladně fakta, na něž se ptali, neboť jsem dobře cítil, s kým mám co do činění; a pan z Mortemartu se skutečně dal do vtipkování na ten účet, velmi nemístného. Rozjel se v tom, v domnění, že říká bůhvíjaké skvělé věci; mě to uvrhlo do hlubokého mlčení. La Feuillade a dámy,

1. **Vysvětlivka:** Cizí knížata (*princes étrangers*) byli u francouzského dvora příslušníci rodů odvozujících původ od cizích suverénních dynastií (Lotrinští, Savojští) a rodů, jimž král podobné postavení přiznal (Rohanové, Bouillonové); činili si nárok na přednost před vévody a pairy, kterou jim Saint-Simon upíral.

které chtěly něco vědět, se mě marně snažily z něho vytáhnout, a pan z Mortemartu se snažil přitlačit ještě víc. Ačkoli se jeho vtipy netýkaly mne a mířily jen na hodnosti — na nichž měl přitom stejný zájem jako já a všichni ostatní —, pocítil jsem tolik netrpělivosti, že jsem se rozhodl k moudrému ústupu. Chtěl jsem odejít, zdrželi mě proti mé vůli a já jsem nechtěl prorážet barikády jejich paží. Pan z Mortemartu zatím mluvil dál a nebylo mu konce. Nakonec jsem mu dvěma slovy řekl cosi velmi umírněného o tom, jak nemístné jsou takové vtipy v jeho ústech, a tentokrát jsem odešel. Několik dní jsem tam pak nechodil. Rodinu to znepokojilo. Z přátelství se obávali, že jsem se urazil, a mluvili o tom s paní ze Saint-Simon. Vrátil jsem se tam; mluvili o tom i se mnou. Přešel jsem to, ale byl jsem rozhodnut napříště přenechat vévodovi z Mortemartu volné pole, kdykoli ho tam zastihnu.

Toho roku nebyly u dvora plesy a za celou zimu se proti králově zvyku konala jen jediná cesta do Marly. Jelo se tam čtyři dny po tom, co jsem právě vylíčil. Už čtyři roky jsme s paní ze Saint-Simon nevynechali ani jednu z cest do Marly. Z této jsme byli vyřazeni. Když cesta skončila a já byl ještě v Paříži, přijela do Paříže hraběnka z Roucy, která se jí účastnila, a upozornila mě, že si paní z Lislebonne a paní z Espinoy hořce stěžovaly paní z Urfé a Pontchartrainovi — jakožto mým přátelům, aby mi to vyřídili —, že jsem prý řekl, že bych si přál, aby byly mrtvé a celý jejich dům vyhynul, a že jsem ostatně rád, že jsem se zbavil paní ze Soubise, která žila až příliš dlouho.

Kdyby mi paní z Roucy oznámila, že jsem obviněn ze spiknutí proti státu, nepřekvapila by mě víc, ani by mě neuvrhla do prudšího hněvu. Ačkoli mi mé srdce ani rozum takové ubohé city nevyčítaly, prošel jsem v duchu všechno, co mi mohlo v poslední době uklouznout; marně jsem se vyčerpával, mé úvahy i pátrání byly zbytečné. Odjel jsem do Versailles a zamířil rovnou k Pontchartrainovi, který mi potvrdil, co mi sdělila jeho švagrová, a dodal, že mu slečna z Lislebonne a paní z Espinoy řekly, že to mají od vévody z Mortemartu, který jim to řekl v Marly. Tu jsem Pontchartrainovi vylíčil onen večer, o němž jsem právě mluvil: do jaké míry jsem dovedl své mlčení a zdrženlivost; jak daleko byly tak hanebné výroky, tak vzdálené mé povaze, od všeho, co jsem tam říkal; s jakou zdrženlivostí jsem se omezil na nejkratší a nejprostší odpovědi; a poprosil jsem ho a pověřil, aby to ode mne vyřídil oběma sestrám. Odtamtud jsem šel za paní z Urfé, a když mi potvrdila totéž, i pokud jde o vévodu z Mortemartu, poprosil jsem ji a pověřil, aby ještě téhož večera vyřídila týmž pěti sestrám, že bych za krajní urážku považoval, kdyby mě někdo obviňoval z tak nedůstojného smýšlení; že pevně věřím, že by ve mně nikdo takové city nepoznal, neboť jsem takové podlosti natolik neschopen, že se nedomnívám, že bych se z ní musel ospravedlňovat; že se nicméně kromě obou dam a vévody z La Feuillade, jediných svědků toho, co se odehrálo, které se mohou vyptat, nabízím, že v jejich přítomnosti a v přítomnosti kohokoli, koho budou chtít jmenovat, vévodu z Mortemartu do očí usvědčím ze lži, a to jasně a úplně, pokud jde o ně, o jejich dům, o paní ze Soubise a o všechno, co by se k něčemu takovému mohlo přímo či nepřímo vztahovat nebo co by mohlo dát něco

podobného na srozuměnou. Dodal jsem, opět s pověřením, aby jim to vyřídila, že nezapírám netrpělivost, s jakou snáším mnohé věci týkající se jejich hodnosti na úkor naší, ale že bych ve svých přáních — ani kdybych byl člověkem, který staví vzdušné zámky — nebyl spokojen s tím, že bych viděl řád a pravidla v hodnostech obnoveny, jak by měly být v království spravovaném zákony moudrosti a spravedlnosti, kdyby to mělo být za cenu toho, že ony a jejich dům přestanou existovat.

Mé poselství bylo vyřízeno, a to celé, ještě téhož večera. Slečna z Lislebonne na ně odpověděla znamenitě a s oním výrazem upřímnosti, jaký mívala dost často; její sestra také, ale s menším duchem, v čemž za starší sestrou hodně zaostávala. Obě pověřily paní z Urfé, aby mě ujistila, že byly tak překvapeny, že nemají potíž uvěřit, že jsem nic podobného v srdci ani v ústech neměl; a doprovodily to všemožnými projevy úcty, vlídnými řečmi a poklonami na mou adresu. Totéž řekly Pontchartrainovi, když s nimi mluvil.

Paní vévodkyně z Ventadour, princ z Rohanu, její zeť, a pan ze Štrasburku se o tom dozvěděli jen od slečny z Lislebonne a paní z Espinoy. Nic jsem jim nevzkazoval, stejně jako oni mi nic nevzkazovali, jak to udělaly obě sestry. Paní z Ventadour to patrně dopálilo. Ve svých stížnostech pokračovala a já, spokojen s tím, co jsem udělal, jsem je nechal vyznít naprázdno.

Ta černá pomluva se neujala, ale přesto nadělala nějaký hluk. Na vévodu z Mortemartu jsem měl vztek; a ačkoli byl zetěm pana z Beauvilliers, který pro mne byl vším a v každém ohledu, myslel jsem, že všechny ohledy vyčerpám tím, že ho nepůjdu vyhledat, byl jsem však pevně rozhodnut urazit ho, jakmile ho poprvé potkám. Od Marly byl v Paříži a já netrpělivě čekal na jeho návrat. Paní ze Saint-Simon, které jsem — stejně jako nikomu jinému — o tom pečlivě nedal nic znát, byla přesto znepokojena. A ještě víc ji znepokojilo, když si všimla, že jsem tu historii, která se k vévodovi z Charostu, našemu důvěrnému příteli, nedonesla celá, nechtěl vyprávět ani jemu, ač na mne naléhal. Pospíšila si mu ji v mé nepřítomnosti vyprávět, a on si pospíšil to říct panu z Beauvilliers, který ke mně okamžitě přispěchal. Nelze vylíčit všechno, co při té příležitosti cítil a řekl, až prohlásil, že mezi svým zetěm a mnou by svého zetě opustil. Poslal pro něho do Paříže; ten nezastihl doma pana ani paní z Beauvilliers a šel nahoru k panu z Chevreuse, kde je myslel najít. Zastihl jen paní z Chevreuse, která poslala svou společnost pryč a nechala si tam jen svou dceru paní z Lévis, a v její přítomnosti se vévody z Mortemartu, aniž by mu cokoli prozradila, jen zeptala, co se mezi ním a mnou odehrálo u paní Chamillartové. Vylíčil jí to tak, jak jsem to vylíčil já. Paní z Chevreuse ho důkladně vyslýchala, a když viděla, že z něho nic víc nedostane, vyprávěla mu celou věc. Vévoda z Mortemartu se pro změnu velmi podivil, zdálo se, že je velmi rozhněván, rozhodně a naprosto popřel, že by řekl cokoli, co by se jen blížilo tomu, co mu — jak se teď dozvídal — přičítali, a hlasitě se pohoršoval nad černotou věci, kterou by si byl musel sám vymyslet, protože mě nikdy neslyšel říct nic, co by se tomu jen trochu podobalo. Totéž pak řekl panu z Beauvilliers a na-

bídl se, že to bude tvrdit před slečnou z Lislebonne, paní z Espinoy, paní z Urfé i Pontchartrainem. Páni z Chevreuse a z Beauvilliers mi to od něho vyřídili a prosili mě, abych svolil, že mi ho přivedou, aby mi to řekl sám. Neotálel jsem a zpravil jsem Pontchartraina a paní z Urfé o tomto úplném popření a nechal jsem je, aby je donesli slečně z Lislebonne a paní z Espinoy.

Ze strany vévody z Mortemartu však nic nenásledovalo a obě sestry pevně trvaly na tom, co jim řekl. Nikdo nemusel spěchat víc než on, aby se tímto okázalým popřením zbavil role hanebného udavače (i kdyby bylo pravda, že jsem řekl, co mi bylo přičítáno), nebo ohavného pomlouvače, a to za všech okolností, které takovou pomluvu provázely. Zůstal jsem tak v nejistotě, zda se vévoda z Mortemartu, když jim vyprávěl, co se odehrálo — což samo o sobě bylo neomluvitelné —, nerozohnil řečí od řeči natolik, že je nechal uvěřit tomu, co mi pak připisovaly, a zda mě ony jakožto správné výhonky Guisů nechtěly poštvat proti zeti pana z Beauvilliers.

Ať tak či onak, věci zůstaly při tom, aniž by se mnou o tom vévoda z Mortemartu kdy promluvil, z čehož jsem usoudil, že jeho případ je velmi špinavý. Jeho rodina rozhlašovala jeho popření všude, a já jsem se ze své strany nešetřil v rozhlašování nabídky usvědčit ho ze lži, kterou jsem učinil, jejíž svědky nebylo možno odmítnout a kterou slečna z Lislebonne a paní z Espinoy všude přiznaly. Nevím, jak se s nimi vévoda z Mortemartu vyrovnal. Věc zůstala čistá, pokud jde o mne, a velmi špinavá, pokud jde o něho. Choval jsem se k němu chladně a velmi pohrdavě, když jsem ho potkal, on byl v mé přítomnosti velmi rozpačitý. Pana z Beauvilliers, aniž bych s ním o tom mluvil, trápilo vidět nás takto a ranilo ho, že jeho zeť ke mně nepřišel, jak ho tam on a vévoda z Chevreuse chtěli přivést, a že mi o té věci neřekl ani slovo; po nějaké době mu proto zakázal objevovat se u něho, kdykoli tam budu já; pan a paní z Chevreuse rovněž, takže když jsem tam byl, už tam nevstoupil, a když jsem přišel, okamžitě odešel. Tak to trvalo několik let, aniž by se tím jakkoli zmenšila má důvěrnost s jeho vlastní matkou a celou ostatní rodinou. Není to naposled, co budu mluvit o vévodovi z Mortemartu; ale musím vydat svědectví La Feuilladovi, že bez mého přičinění dal pravdě za pravdu, a to všude a nahlas, ačkoli jsme spolu nebyli v žádném přátelském vztahu ani styku.

Paní z Maubuisson zemřela ve věku osmdesáti šesti let ve svém opatství u Pontoise,[2] vážená ještě víc pro své vzácné vědění, pro svůj duch a pro svou vynikající zbožnost než pro to, z jakého rodu pocházela a jakými příbuznými byla obklopena. Byla dcerou Fridricha V., falckého kurfiřta, zvoleného roku 1619 českým králem, poraženého, zbaveného všeho a dáného do klatby roku 1621 — jeho země i kurfiřtská hodnost byly dány bavorskému vévodovi —, který v tomto smutném stavu zemřel v Holandsku roku 1632 ve věku třiceti osmi let a zanechal z manželství s dcerou Jakuba I., krále Velké Británie, velký počet dětí bez dědictví. Nejstarší, Karel Ludvík,

2. **Vysvětlivka:** Maubuisson — cisterciácké ženské opatství u Pontoise, severozápadně od Paříže.

byl münsterským mírem roku 1648 navrácen do svých zemí na Rýně, a to s novým a posledním kurfiřtstvím zřízeným v jeho prospěch, neboť Horní Falc a hodnost prvního kurfiřta zůstaly bavorskému kurfiřtovi. Tento Karel Ludvík měl jen jednoho syna a jednu dceru, která byla druhou manželkou Monsieura a matkou pana vévody z Orléans a vévodkyně lotrinské. Syn byl posledním kurfiřtem této větve a zemřel bez dětí roku 1706.[3] Jeho kurfiřtství a země přešly na vévodu z Neuburgu, tchána císaře Leopolda atd. Paní z Maubuisson měla ještě tři další bratry, kteří se ve světě proslavili: prince Ruperta, který se usadil v Anglii a s dobrou pověstí se tam uplatnil ve straně nešťastného krále Karla I. za občanských válek, které tohoto panovníka přivedly na popraviště, k věčné hanbě Angličanů; prince Mořice, který se stejně jako Rupert neoženil a zahynul na moři ve třiceti třech letech, roku 1654, když se chystal pokusit o usazení v Americe; a Eduarda, jemuž se říkalo falcký princ, který přestoupil na katolickou víru, dlouho pobýval ve Francii a oženil se tam s Annou Gonzagovou, sestrou polské královny a dcerou Karla, vévody mantovského a z Nevers, který vděčil za své panství Ludvíkovi XIII. v tolika ohledech — osobní statečnosti tohoto velkého krále v tak slavném průsmyku u Susy, o němž jsem mluvil jinde, i tomu, jak pohrdl morem, který tehdy zamořoval Alpy a místa, jimiž procházel.

Tato Anna Gonzagová, švagrová paní z Maubuisson, je tatáž, která pod jménem falcká princezna tak obratně působila za nezletilosti Ludvíka XIV., dosáhla propuštění princů z Le Havru[4] a spřátelila se tak úzce s panem Princem, že po jeho návratu po Pyrenejském míru oženili roku 1663 své děti, několik měsíců po smrti Eduarda, který zemřel v Paříži jako katolík. Měla ještě dvě dcery: kněžnu ze Salmu, jejíž manžel byl vychovatelem císaře Josefa, a vévodkyni hannoverskou, o níž jsem mluvil už nejednou a která měla jen dvě dcery: jedna byla matkou dnešního vévody modenského, druhou přiměl její strýc kníže ze Salmu císaře Leopolda dát za manželku jeho synovi Josefovi, císaři po něm, který po sobě zanechal jen polskou královnu, saskou kurfiřtku, a bavorskou kurfiřtku, dnešní císařovnu.[5]

Tento princ Eduard a falcká princezna, jeho manželka, měli u sebe Luisu Hollandinu, Eduardovu sestru, narozenou roku 1622, která přestoupila na katolickou víru v Port-Royal, kde byla vychována a jehož ducha dokonale přijala. Odešla se skupinou,

---

3. **Ediční poznámka:** Karel II., syn Karla Ludvíka a bratr Madame, zemřel bez dětí už roku 1685, nikoli 1706; po jeho smrti přešla Falc na neuburskou linii a Ludvík XIV. z ní jménem Madame vznesl dědické nároky, které předcházely válce roku 1688.

4. **Vysvětlivka:** Za Frondy dala v lednu 1650 regentka Anna Rakouská s Mazarinem zatknout Velkého Condého, jeho bratra prince de Conti a jejich švagra vévodu z Longueville; v únoru 1651 byli propuštěni z vězení v Le Havru.

5. **Vysvětlivka:** Zde Marie Josefa (1699–1757), manželka saského kurfiřta a polského krále Augusta III., a Marie Amálie (1701–1756), manželka bavorského kurfiřta Karla Alberta, zvoleného roku 1742 císařem (Karel VII.); nejde o polskou královnu Marii Kazimíru ani o bavorskou kurfiřtku doby vyprávění.

která se z tohoto slavného kláštera vydělila, aby reformovala klášter Maubuisson; tam se stala řeholnicí a roku 1644 byla jmenována jeho abatyší.[6] Byla starší sestrou Žofie, narozené roku 1630, provdané roku 1658 za Arnošta Augusta, vévodu hannoverského, kterého císař Leopold 19. prosince 1692 učinil devátým kurfiřtem. To je ta Žofie, kterou měla Madame tak ráda a které ustavičně a až příliš mnoho psala, jak jsme viděli při Monsieurově smrti. Ji prohlásil anglický parlament 23. března 1701 za první v pořadí následnictví na anglický trůn po králi Vilémovi, princi oranžském, a po Anně, jeho švagrové, princezně dánské, a po jejich potomstvu, na úkor dvaapadesáti bližších dědiců, kteří však byli všichni katolíci. Žofie, která zemřela jako vdova roku 1714, zanechala mezi několika dětmi svého nejstaršího syna Jiřího Ludvíka, vévodu a kurfiřta hannoverského, který nastoupil po anglické královně Anně — otce dnešního anglického krále.

Paní z Maubuisson tedy byla sestrou otce Madame a otce paní Princezny a jejích sester; sestrou matky hannoverského kurfiřta, anglického krále; dcerou sestry anglického krále Karla I.; tetou obou anglických králů, jeho synů; a pratetou císařovny Amálie, manželky císaře Josefa. Všechen ten lesk pohltil její závoj. Byla především řeholnicí a abatyší jen proto, aby svou komunitu osvěcovala a vedla, a nikdy nestrpěla, aby se v ní v čemkoli odlišovala. Neznala nic než svou celu, refektář a společný příděl. Nevynechala jedinou hodinkovou modlitbu ani jediné společné cvičení, vyhýbala se návštěvám, byla první ve všem a ze všech nejpřesnější, horlivě sloužila svým řeholnicím, s duchem ve všem nadřazeným a s velkým talentem vládnout, jehož duší byla láska, mírnost, předcházení přáním a něžnost k jejím dcerám, které ji za to ustavičně zbožňovaly: byla také spokojená jen mezi nimi a nikdy ze svého domu nevyšla. Ostatní si tím víc pamatovali, čím byla, čím víc se zdálo, že to s dokonalou a přirozenou prostotou úplně zapomněla. Její pokora odstranila všechny rozdíly, na nichž si i ty nejnepatrnější abatyše ve svých domech zakládají, i jakékoli zdání, že by věděla i ty nejmenší věci, ačkoli se vyrovnala mnoha skutečným učencům. Měla nesmírně mnoho ducha, lehkého a přirozeného, aniž by kdy pomyslela, že ho má, stejně jako vědění.

Madame, paní Princezna, anglický král a královna ji navštěvovali vždy častěji, než by si přála. Madame a paní Princezna k ní byly nesmírně připoutány. Zesnulá královna a paní Dauphine, Bavorka, ji několikrát navštívily; dům Condé často, Monsieur také, a její švagrová falcká princezna velmi často, dokud žila. Kdyby jen trochu nedbala na to, aby styky přerušovala a vyhýbala se jim, nebyly by ustávaly nejvýznamnější návštěvy ani dopisy; ona však nechtěla znovu nacházet svět na místě, které si zvolila za útočiště před ním.

---

6. **Ediční poznámka:** Luisa Hollandina uprchla do Francie roku 1657, řeholnicí v Maubuisson se stala roku 1659 a abatyší až roku 1664, nikoli 1644.

Hlavu, zdraví i řeholní kázeň si uchovala neporušené až do smrti a zanechala svůj dům bez útěchy. Ačkoli nebyla příliš po chuti dvoru kvůli oné příchuti půdy, kterou si přinesla z Port-Royal a kterou si ve svém domě i v sobě samé něžně a bez zatajování uchovala, požívala po celý život velké vážnosti; ten život byl ustavičně vzorem nejvýtečnějších řeholnic a nejdokonalejších abatyší, jehož dosáhla jen velmi málokterá, nebo žádná. Paní vévodkyně z Bourgogne byla její prasynovkyní. Celá královská rodina kromě krále za ni nosila smutek po sedm či osm dní. Smutek Madame a paní Princezny trval tak dlouho, jak je u neteří obvyklé.

Zároveň zemřel pan z Avaux.[7] Jeho děd, jeho otec, jeho starší bratr a syn tohoto bratra byli všichni čtyři postupně prezidenty parlamentu (*à mortier*) a poslední z nich zemřel jako první prezident. Pan de Mesmes, bratr pana z Avaux, dostal od svého tchána La Basinièra úřad probošta a velmistra ceremonií řádu; pan z Avaux na něj dostal nástupnictví během svého prvního velvyslanectví v Holandsku, a později jej měl jeho synovec. Pan z Avaux a jeho bratr byli synovci po otci prezidenta de Mesmes a pana z Avaux, vrchního správce financí, proslulého svým zajetím a počtem svých důležitých velvyslanectví. Oba byli staršími bratry otce prezidenta de Mesmes a pana z Avaux, o němž zde mluvím. Pan z Avaux strýc zemřel roku 1650 neženatý; a jeho starší bratr, zemřelý téhož roku, zanechal jen paní z Vivonne a jednu trpasličí řeholnici u visitandinek v Chaillot, nevlastní sestru po matce vévodkyně z Créqui, která byla dvorní dámou královny.

Pan z Avaux synovec byl radou parlamentu, dvorním referendářem a nakonec státním radou. Byl to velmi krásný a urostlý muž, také galantní, muž cti, plně obeznámený s velkým světem, plný půvabu, ušlechtilosti a velmi zdvořilý. Nejprve odešel jako velvyslanec do Benátek, potom jako zplnomocněnec do Nijmegenu, kde se jako velký dvořan, jímž byl, přimkl ke Croissymu, který tam byl zplnomocněncem s ním a byl bratrem Colberta; ten ho po Pomponnově pádu učinil státním sekretářem zahraničních věcí. Pan z Avaux se nějakou dobu po nijmegenském míru stal velvyslancem v Holandsku. Jméno, které nosil, mu ve všech těchto úřadech velmi pomohlo a přesvědčilo ho, že je pro ně stejně schopný jako jeho strýc. Je však třeba přiznat, že k tomu měl nadání, obratnost, schopnost získat si lidi, mírnost a že byl všude vždy dokonale informován. Získal si v Holandsku tak všeobecné přátelství a vážnost, a to i u lidu, a dovedl se tak dobře držet s princem oranžským, navzdory výslovným a opakovaným rozkazům snažit se mu ve všem dělat potíže, i ve věcech zbytečných, že by byl pro krále dosáhl všeho, čeho by chtěl, nebýt oné averze, kterou princ oranžský nikdy nedokázal překonat a jejíž neblahý původ jsem vyložil na svém místě; ta ho vrhla do strany nepřátelské Francii, jejímž největším nepřítelem se nakonec stal.

---

7. **Vysvětlivka:** Jean-Antoine de Mesmes, hrabě z Avaux (1640–1709), diplomat Ludvíka XIV., synovec stejnojmenného vyjednavače vestfálského míru (pana z Avaux strýce, o němž je řeč níže).

Pan z Avaux byl informován už v prvních dobách, a ještě dlouho v těch nejtajnějších, o plánu anglické revoluce[8] a varoval před ním krále. Vysmáli se mu a raději uvěřili Barillonovi, královu velvyslanci v Anglii, který — oklamán Sunderlandem a dalšími ministry, důvěrníky krále Jakuba, kteří však byli zrádní a sami měli ve spiknutí prsty, a podveden samotným anglickým králem, jenž byl obětí svých ministrů — náš dvůr stále uklidňoval a přesvědčoval ho, že podezření, která tam vyvolávali, jsou jen přeludy.

Ta podezření však zesílila natolik a pan z Avaux uváděl tolik okolností a osob, že záleželo jen na nás, abychom se nedali napálit: stačilo místo obléhání Philippsburgu,[9] které nenarušilo žádné z jejich opatření, podniknout obléhání Maastrichtu, které by zmátlo všechna. Louvois však chtěl válku a dobře se střežil, aby ji náhle zastavil. Kromě svého obecného důvodu — být skrze svůj válečný resort pánem všeho — měl i jeden zvláštní a velmi naléhavý, který jsem se zcela bezpečně dozvěděl až dlouho poté a který je příliš zajímavý, než abych ho vynechal, když se k němu tu tak přirozeně nabízí příležitost.

Král, který rád stavěl a už neměl milenky, dal zbořit malý porcelánový Trianon, který měl pro paní z Montespan, a stavěl ho znovu, aby jej uvedl do stavu, v jakém ho vidíme dodnes.[10] Louvois byl vrchním správcem staveb. Král, který měl oko té nejjemnější přesnosti, si všiml, že jedno okno je o něco užší než ostatní; meziokenní pilíře teprve vyrůstaly a nahoře ještě nebyly spojeny. Ukázal je Louvoisovi, aby je dal opravit, což tehdy bylo velmi snadné. Louvois tvrdil, že okno je v pořádku. Král trval na svém, a nazítří znovu, aniž by Louvois, který byl umíněný, hrubý a nadutý svou mocí, chtěl ustoupit.

Druhý den uviděl král v galerii Le Nôtra.[11] Ačkoli jeho řemeslem byly takřka jen zahrady, v nichž vynikal, král se s ním přesto radíval i o svých stavbách. Zeptal se ho, zda byl v Trianonu. Le Nôtre odpověděl, že nebyl. Král mu nařídil, aby tam zašel. Druhý den ho viděl znovu; stejná otázka, stejná odpověď. Král pochopil, co ho zdržuje, a trochu rozzlobeně mu přikázal, aby tam byl ještě téhož odpoledne v hodinu, kdy tam on bude s Louvoisem. Tentokrát se Le Nôtre neodvážil nepřijít. Když král přijel a Louvois byl přítomen, přišla řeč na okno, o němž Louvois umíněně tvrdil, že je stejně široké jako ostatní. Král chtěl, aby je Le Nôtre šel změřit, protože byl přímý

---

8. **Vysvětlivka:** V listopadu 1688 se Vilém Oranžský vylodil v Anglii, Jakub II. uprchl do Francie a roku 1689 byli Vilém a jeho manželka Marie, Jakubova dcera, prohlášeni anglickými panovníky.

9. **Vysvětlivka:** Francouzské vojsko oblehlo říšskou pevnost Philippsburg na Rýně koncem září 1688 a dobylo ji koncem října; tímto tažením začala válka s augsburskou ligou, zatímco Holanďané mohli Vilémovu výpravu do Anglie nerušeně připravit.

10. **Vysvětlivka:** Porcelánový Trianon, lehký pavilon obložený fajánsí, dal král postavit roku 1670; roku 1687 jej nahradil dnešní Mramorový (Velký) Trianon. Dnešní Malý Trianon vznikl až v 18. století.

11. **Vysvětlivka:** André Le Nôtre (1613–1700), královský zahradní architekt, tvůrce versailleských zahrad.

a pravdomluvný a řekne svobodně, co zjistí. Louvois se dotčen rozkřikl. Král, který nebyl o nic méně dotčen, ho nechal mluvit, a Le Nôtre, který by byl nejraději býval jinde, se zatím ani nehnul. Nakonec ho král poslal, a Louvois mezitím pořád hřměl a s drzostí a bez míry tvrdil, že okno je stejné. Le Nôtre zjistil a řekl, že král má pravdu o několik palců. Louvois chtěl ještě prosadit své, ale král, nakonec příliš netrpělivý, ho umlčel, přikázal mu dát okno okamžitě rozebrat a proti své obvyklé umírněnosti ho velmi tvrdě pokáral.

Louvoise nejvíc rozzuřilo, že se ten výstup odehrál nejen před lidmi ze správy staveb, ale i za přítomnosti všech, kdo krále na jeho procházkách doprovázeli — velmožů, dvořanů, důstojníků gardy a dalších, a dokonce i všech sloužících —, protože stavba teprve vystupovala ze země, byla až na několik schodů v jedné úrovni s nádvořím, všechno bylo otevřené a všichni chodili všude za králem. Důtka byla ostrá a trvala dost dlouho, i s úvahami o důsledcích chyby s tímto oknem, která by, kdyby si jí byli všimli později, pokazila celé to průčelí a vedla by k jeho zboření.

Louvois, který nebyl zvyklý, aby se s ním takto jednalo, se vrátil domů vzteky bez sebe, jako člověk v zoufalství. Saint-Pouange, Tilladetové a ta hrstka důvěrníků, kteří u něho byli v každou hodinu, se toho polekali a ve svém znepokojení ho obcházeli, aby se pokusili zjistit, co se stalo. Nakonec jim to vyprávěl, řekl, že je ztracen a že kvůli několika palcům král zapomíná na všechny jeho služby, které mu vynesly tolik dobytí; ale že si s tím poradí a že mu vyvolá válku takovou, že ho bude král potřebovat a nechá zednické lžíce; a pak propukl ve výčitky a zuřivost.

Se splněním slova dlouho neotálel. Válku rozdmýchal aférou dvojí volby v Kolíně, bavorského prince a kardinála z Fürstenbergu;[12] upevnil ji tím, že zanesl plameny do Falce a že nechal anglickému plánu naprostou volnost; a poslední pečeť, aby se stala všeobecnou, a kdyby to bylo možné, věčnou, jí vtiskl tím, že dohnal k zoufalství vévodu savojského, který chtěl jen mír a s nímž bez králova vědomí jednal tak potupně, že ho donutil vrhnout se do náruče jeho nepřátel a stát se pak díky poloze své země naším nejobtížnějším a nejzhoubnějším protivníkem. To vše bylo později plně vyjasněno.

Abych se vrátil k panu z Avaux: když se vrátil z Holandska kvůli roztržce, odplul s anglickým králem do Irska jako králův velvyslanec u něho, s přístupem do jeho rady. Nemohl mít úspěch u panovníka, s nímž se nikdy neshodl, který byl ustavičně klamán a který navzdory zkušenostem a všemu, co mu pan z Avaux dokázal předložit, umíněně padal do všech nastražených léček. Události ustavičně ukazovaly, jak měl pan z Avaux pravdu; jeden hrubý omyl ho však na čas zničil a bylo jen štěstím, v něž mohl sotva doufat, že to nebylo navždy. Podával zprávy o záležitostech oběma ministrům, válečnému i zahraničnímu: o vojsku, munici, pohybech a válečných plánech

12. **Vysvětlivka:** Roku 1688 se po smrti kolínského arcibiskupa a kurfiřta ucházel o jeho stolec Francií podporovaný kardinál z Fürstenbergu; nezískal však potřebnou většinu kapituly a papež potvrdil jeho soupeře, mladého Josefa Klementa Bavorského.

Louvoisovi; o jednáních kabinetu a chování anglického krále, o vnitřních poměrech Irska a o spojeních v Anglii Croissymu, svému někdejšímu druhovi z Nijmegenu a od té doby příteli. Svým velvyslanectvím v Holandsku se k němu ještě víc připoutal. Podstata jeho úřadu na něm závisela, zbytek, který šel Louvoisovi, byl jen nahodilý; zájem i srdce se tedy shodovaly ve prospěch Croissyho. Ten byl nepřítelem Louvoise, který s ním hrubě zacházel, a pan z Avaux mu psal v souladu s jeho vášní proti Louvoisovi. Bohužel se sekretář pana z Avaux spletl v obálkách. Dopis pro Louvoise adresoval Croissymu a dopis pro Croissyho Louvoisovi, který se při jeho čtení dostal do tak zuřivého hněvu, že to uvedlo do velkých rozpaků i samého Croissyho. Pan z Avaux byl ztracen. Nezbývalo mu nic jiného než požádat o návrat. Dosáhl ho. Jeho štěstí chtělo, že Louvois, sám ztracený u paní z Maintenon (což nepatří k mému tématu, ale možná se k tomu vrátím jinde), už jen upadal a měl být zatčen, jak jsem už řekl výše v souvislosti s plánem znovu dobýt Lille, když zemřel. Pro pana z Avaux to bylo krásné vysvobození.

Poslali ho jako velvyslance do Švédska. Hrabě z Avaux, ozdobený modrou stuhou,[13] se v té zemi nesmírně líbil. Obnovil tam smlouvy a sloužil tam velmi dobře. Právě v té době se stalo, že se nějaký indiskrétní či zlomyslný člověk vysmál důvěřivosti stockholmského dvora a prozradil tam, že tento pán je jen muž taláru, nikoli rytíř Svatého Ducha, nýbrž nositel kupované modré stuhy, kterou by od dob pánů z Rhodes, jejichž příběh byl objasněn, nechtěl žádný muž nejen urozený, ale vůbec žádný muž meče. Švédové jsou hrdí, cítili se podceněni. Pan z Avaux, jehož způsoby se jim až dosud velmi líbily, jim přestal být milý. Zakusil nepříjemnosti, které ho přiměly uspíšit návrat.

Roku 1701, když hrozila roztržka s Holanďany, které se tu vášnivě přáli vyhnout, byl poslán znovu do Haagu jako muž, který jim byl osobně příjemný a měl tam mnoho přátel. Byl tam skutečně přijat velmi dobře a dokonce opakovaně zdržován; ale všechno to platilo jen jemu osobně a mělo jen zabavit, než budou jejich poslední opatření dobře připravena. Jejich rozhodnutí bylo učiněno. Vládl u nich král Vilém a všechna kouzla pana z Avaux nedokázala roztržce zabránit. Brzy po návratu se dal operovat na kámen. Obtíže, které mu po tom zůstaly, mu nebránily, aby chtěl být ještě používán, ačkoli ho k tomu ve skutečnosti činily neschopným.

Byl to muž velmi příjemný ve styku, ale který z náklonnosti, z mínění o sobě a ze zvyku chtěl něčím být, do všeho se plést a především něco znamenat. Mezi tolika dobrými vlastnostmi ho jedna malichernost učinila směšným. Byl, jak bylo řečeno, mužem taláru, prošel různými soudcovskými úřady až po státního radu, rovněž taláru. Ale protože byl zvyklý nosit kord a být hrabětem z Avaux v cizině, kde ho jeho velvyslanectví s přestávkami držela mnoho let, nemohl se při svých návratech sem od-

13. **Vysvětlivka:** Úřady řádu Svatého Ducha (kancléř, probošt a velmistr ceremonií, pokladník, sekretář) se kupovaly a jejich držitelé nosili modrou stuhu jako rytíři, ačkoli rytíři nebyli; odtud Saint-Simonova „kupovaná modrá stuha".

hodlat vzdát se kordu ani svého hraběcího titulu, ani znovu obléknout oděv svého stavu. Byl tedy ke své lítosti oblečen černě, neodvažoval se riskovat zlato ani šeď, ale s nákrčníkem a s malým kordíkem se stříbrným košem po boku; a modrá stuha, kterou nosil přes to šikmo přes prsa, mu uspokojovala představivost, protože ho lid a ti, kdo ho neznali, pokládali za rytíře řádu ve smutku. Nechodil nikdy do žádného z výborů rady, stejně jako státní radové meče. Bolestné však bylo, že do rady přece jen chodit musel, být tam v taláru státního rady jako ostatní a nosit řád na krku, a přitom tam vidět státní rady meče v šedých či jinak barevných kabátech, zkrátka s kordem a ve svých obvyklých šatech.

To vytvářelo nepříjemný kontrast s Courtinem a Amelotem, státními rady taláru, kteří byli stejně jako on dlouho velvyslanci a kteří po návratu vždycky okamžitě znovu oblékli svůj oděv a ujali se všech svých funkcí v radě, aniž by jedinou vynechali. Kancléř Pontchartrain to panu z Avaux nemohl strávit; umíral touhou mu o tom něco říct, ale král to viděl, potichu se tomu smál a byl tak laskav, že ho nechával být. To kancléře i státní rady zdržovalo, ačkoli to potichu považovali za velmi špatné. Kámen se mu vrátil a zemřel po druhé operaci, dosti chudý, aniž se kdy oženil. Svůj úřad v řádu prodal prezidentovi de Mesmes, svému synovci, s povolením nosit ho dál. Přes to všechno měl vždycky přátele a požíval vážnosti.

O měsíc později ho následovala jeho sestřenice, vdova po maršálovi a vévodovi z Vivonne. Byla to žena velmi duchaplná, jejíž podivínství bylo hodno spojit se s Mortemarty. Byla nesmírně bohatá, a tito páni, kteří se pravidelně z otce na syna ruinovali, si také dovedli znovu přilepšit bohatými sňatky. Pokud jde o tyto dva, nemohli si nic vyčítat a ruinovali se o závod, každý po svém. Podle toho, co jsem slyšel od současníků, byla to fraška vidět je spolu; ale nebývali spolu často a jeden druhému nic nedlužili v tom, jak málo si jeden druhého cenili.

Pan z Vivonne byl rozhádaný s vévodou z Mortemartu, svým synem,[14] o němž jsem slýchal vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, jeho švagry, jak ho želejí jako muže velkých schopností a velmi čestného, a jemuž král dal miliony spolu s třetí Colbertovou dcerou, kterýžto sňatek zprostředkovala paní z Montespan. Když byl vévoda z Mortemartu na smrt, pan ze Seignelay toho tolik nadělal, až k němu pana z Vivonne přivedl. Ten ho našel umírajícího, a aniž by k němu přistoupil, začal si ho klidně prohlížet, s prdelí opřenou o stůl. Celá rodina tam byla, zdrcená. Pan z Vivonne po dlouhém mlčení najednou prohlásil: „Tenhle chudák se z toho nedostane, viděl jsem úplně stejně umírat jeho chudáka otce." Lze si představit, jaké pohoršení to vyvolalo (ten domnělý otec byl jeden ze štolbů pana z Vivonne). Jeho to ani v nejmenším nevyvedlo z míry, a po chvilce mlčení odešel. Byl to muž od přírody nejzábavnější, s

14. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík z Rochechouartu, vévoda z Mortemartu, zeť Colbertův, zemřelý roku 1688 — otec vévody z Mortemartu, o němž je řeč na začátku kapitoly.

nejvíc duchem a vtipem, a to ustavičně; slyšel jsem o něm zesnulého krále vyprávět sto historek, jedna lepší než druhá, které rád vyprávěl.

Paní z Vivonne se účastnila všech královych důvěrných společností, protože se bez ní neobešel; ale zdaleka ji neměl tak často ani tehdy, kdy chtěl. Byla povýšená, nespoutaná a vrtošivá, nestarala se o přízeň ani o důvěrnost a chtěla se jen bavit. Paní z Montespan a paní z Thianges s ní zacházely ohleduplně, ona s nimi velmi málo. Docházelo mezi nimi často ke sporům a k výstupům, znamenitým. Velmi ráda hrála a hrála vášnivě i v posledních letech svého života, kdy byla zbožná, jak jen dovedla, a kdy byla poté, co spolu se svým mužem, zemřelým už roku 1688, všechno prohýřila, odkázána takřka jen na velkou penzi od krále a bydlela u svého intendanta s velmi skromnou domácností, kde hrála málo a o drobné; vážnost si uchovala vždycky, ale lítosti po sobě zanechala málo.

Boisseuil zemřel během krátké doby. Byl to šlechtic vysoký a tělnatý, ve svých časech velmi urostlý, výborný jezdec, velký znalec, který zajížděl všechny královy koně a velel velké konírně, protože Lionne,[15] který byl jejím prvním štolbou, svůj úřad nikdy nevykonával. Boisseuil si tím získal velkou královu přízeň a král s ním vždy jednal s vyznamenáním. Byl to muž čestný a velmi statečný, který chtěl znát své místo a být uctivý, ale byl zkažen naprostou důvěrou pana Velkého a paní z Armagnacu, kterou si zachoval po celý život. Dokázal si je podmanit a být ve velké konírně natolik pánem všeho, kromě peněžních záležitostí, které si vyhradila paní z Armagnacu a z nichž podivuhodně těžila, že tam znamenal všechno a hrabě z Brionne nic.

Boisseuil byl velmi hrubý, velký hráč a velmi prchlivý; často jednal s panem Velkým a s paní z Armagnacu, jakkoli byli vznešení, tak, že se za to společnost styděla, dělal výstupy a v salonu v Marly klel, jako by mohl klít v nějakém pelechu. Báli se ho a ženám říkal všechno, co ho napadlo, když ho při hře popadla zuřivost nad nějakým *coupe-gorge*.

Při jedné králově cestě, kdy dvůr nějakou dobu pobýval v Nancy, se jednou večer dal do hry u kohosi ze dvora, už nevím u koho. Byl tam jeden hráč, který hrál o ty největší sázky na světě. Boisseuil hodně prohrával a byl velmi rozzlobený. Zdálo se mu, že ten hráč, kterého znali a trpěli jen kvůli jeho hře, podvádí. Sledoval ho a přesvědčil se o tom na vlastní oči tak dobře, že se náhle vrhl přes stůl a chytil ho za ruku, kterou držel na stole s kartami, jež se chystal rozdávat. Hráč, velmi překvapen, chtěl ruku vytrhnout a rozzlobit se. Boisseuil, silnější než on, mu řekl, že je podvodník, a společnosti, že to hned uvidí; a hned nato mu zuřivě zatřásl rukou a podvod vyšel najevo. Hráč, zdrcen, vstal a odešel. Hra trvala ještě nějakou dobu a dost dlouho do noci. Když skončila, Boisseuil odešel. Když vyšel ze dveří, aby se vrátil pěšky domů, našel u zdi přitisknutého muže, který mu nabídl, ať mu dá zadostiučinění za urážku,

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis má Lyonne; ale patrně je třeba číst Brionne, jak je vidět z konce odstavce.

kterou mu způsobil: byl to tentýž hráč, který na něho tam čekal. Boisseuil mu odpověděl, že mu žádné zadostiučinění nedluží a že je podvodník. „To může být," odpověděl mu hráč, „ale nemám rád, když mi to někdo říká." Šli se hned na místě bít. Boisseuil při tom schytal dvě rány kordem a na jednu z nich málem zemřel. Hráč unikl bez zranění a podle toho, co říkal Boisseuil, se bil velmi dobře. Tu příhodu znal každý, jen král ne: ačkoli se ji dozvěděl mezi prvními, z laskavosti k Boisseuilovi ji chtěl vždycky přehlížet a jeho zranění pokládal za obyčejnou nemoc.

Nebyl ženatý ani bohatý, ale byl zámožný. Jeho tvář, ve své době vždycky zuřivá, naháněla strach, s velkýma červenýma očima, které mu lezly z důlků.

Janson se v té době stáhl ze světa. Byl synem bratra kardinála z Janson a bratrem arcibiskupa z Arles. Byl to velmi urostlý muž, který sloužil s dobrou pověstí a byl polním maršálem, podporučíkem první kompanie mušketýrů a guvernérem Antibes, vážený, dobře zacházený a velmi zámožný. Byl pět nebo šest let vdovcem a měl děti. Už dlouho žil ve velké zbožnosti. Asi ve čtyřiceti třech nebo čtyřiceti čtyřech letech odešel do Provence, postavil na konci svého parku klášter minimitů, uchýlil se mezi ně a žil ve všem jako oni. Zakusil jejich nevděk, ale nechtěl odtamtud odejít, aby k ostatním svým odříkáním přidal i tento tvrdý druh pokání. Žil ve velké samotě, zcela zaujat modlitbami a dobrými skutky, když předtím zařídil vše potřebné pro svou rodinu; takto žil svatě téměř dvacet let a také velmi svatě zemřel.

Kapitola šestá

Smrt a povaha pana prince de Conti. — Penze princezně a princi de Conti. — Králův smutek a jeho návštěvy. — Kropení svěcenou vodou u prince de Conti. — Darebácká pomluva o mně, důkladně vyvrácená. — Příliš pyšná lest pana Vévody, odhalená a marná. — Marné přehmaty pana Vévody, který je nucen uznat vévodům křesla rovná svému a dát jim je při zádušní službě za prince de Conti, kde biskupové křesla nedosáhli.

Pan princ de Conti zemřel ve čtvrtek 21. února kolem deváté hodiny ranní po dlouhé nemoci, která skončila vodnatelností. Dna ho přivedla k tomu, že se živil jen mlékem, a to mu dlouho prospívalo. Jeho žaludek se ho však přejedl; lékař na něm tvrdošíjně trval a tím ho zabil. Když už bylo pozdě, požádal princ o svolení povolat ze Švýcarska výborného francouzského lékaře, uprchlíka jménem Trouillon, a dostal je; ten ho hned po příjezdu odsoudil. Ještě mu nebylo pětačtyřicet let.

Jeho postava bývala okouzlující. I vady jeho těla a ducha měly nekonečný půvab: příliš vysoká ramena, hlava trochu nakloněná na stranu, smích, který by u kohokoli jiného připomínal hýkání, a konečně podivná roztržitost. Galantní ke všem ženám, zamilovaný do mnohých, u mnohých úspěšný, byl navíc koketní i ke všem mužům. Dával si záležet, aby se zalíbil ševci, lokaji, nosiči nosítek stejně jako státnímu ministrovi, velkému pánovi či vrchnímu veliteli armády, a to tak přirozeně, že úspěch byl jistý. Byl tak trvalým potěšením společnosti, dvora i armád, božstvem lidu, modlou vojáků, hrdinou důstojníků, nadějí všeho, co bylo nejvýznačnějšího, miláčkem parlamentu, rozvážným přítelem učenců a často předmětem obdivu Sorbonny, právníků, astronomů i nejhlubších matematiků. Byl to velmi skvělý duch, jasný, správný, přesný, široký, rozsáhlý, nesmírně sečtělý, který nic nezapomínal, ovládal dějiny obecné i dějiny jednotlivých rodů a zemí, znal rodokmeny s jejich výmysly i se skutečností, věděl, kde se kterou věc a který fakt dozvěděl, rozlišoval prameny a stejně si pamatoval a posuzoval vše, co ho naučil rozhovor — bez zmatku, bez směšování, bez omylu, s neobyčejnou jasností.

Pan z Montausier a pan z Meaux, kteří viděli, jak je vychováván spolu s Monseigneurem, ho vždy něžně milovali a on je s důvěrou. Stejně tomu bylo s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, s arcibiskupem z Cambrai a s kardinály z Estrées a z Janson. Pan Princ, onen hrdina, se netajil tím, že mu dává přednost před vlastními dětmi; byl útěchou jeho posledních let. Ve vyhnanství a v ústraní se u něho vzdělával; sepsal podle jeho vyprávění mnoho pozoruhodných věcí. V posledních letech maršála z Luxembourgu byl jeho srdcem a důvěrníkem.

V něm bylo užitečné i marné, příjemné i učené, všechno odděleno a na svém místě. Měl přátele; uměl je vybírat, pěstovat, navštěvovat, žít s nimi, sestoupit na jejich úroveň bez povýšenosti a bez ponižování. Měl i přítelkyně bez milostného vztahu. Byl obviňován z lásky nejedné podoby, a to byla jedna z jeho údajných podobností s Caesarem.

Ve styku vlídný až k povolnosti, nesmírně zdvořilý, ale zdvořilostí odstupňovanou podle hodnosti, věku a zásluh, a vůči všem uměřený. Nikomu nic neubíral. Prokazoval vše, co princové krve povinně prokazují, a co už neprokazují; dokonce o tom otevřeně mluvil, i o jejich uzurpacích a o dějinách zvyklostí a jejich proměn. Dějiny knih a rozhovorů mu poskytovaly látku, aby s neznatelným uměním vložil to nejlaskavější, co mohl, o rodu, úřadech a činech druhých. Jeho duch byl přirozený, zářivý, živý; jeho odpovědi pohotové, žertovné, nikdy zraňující; půvab rozlitý všude bez strojenosti; přes všechnu marnivost společnosti, dvora a žen, i jejich řeč, kterou s nimi mluvil, měl ducha pevného a nesmírně rozumného; a ze svého ducha dával všem; neustále a obdivuhodně se přizpůsoboval chápání a úrovni každého a mluvil řečí každého s nevídanou lehkostí. Všechno na něm působilo nenuceně. Měl statečnost hrdinů, jejich držení ve válce, jejich prostotu všude, která však skrývala mnoho umění. Známky jejich nadání by mohly být posledním tahem štětce jeho portrétu, ale jako všichni lidé měl i on svou rubovou stranu.

Tento muž, tak milý, tak okouzlující, tak rozkošný, nemiloval nic. Měl a chtěl přátele, jako se chce a jako se má nábytek. Ačkoli si vážil sám sebe, byl podlízavým dvořanem, se vším si to nechtěl rozházet a příliš dával najevo, jak silně pociťuje, že potřebuje věci i lidi všeho druhu; lakomý, chamtivý po majetku, horlivý, nespravedlivý. Kontrast jeho cest do Polska[1] a do Neuchâtelu mu ke cti nesloužil. Jeho spory s paní z Nemours a způsob, jakým je vedl, mu ke cti nesloužily o nic víc, a ještě mnohem méně jeho podlá povolnost k osobě i hodnosti levobočků, které nemohl vystát, a ke všem, které mohl potřebovat — ovšem s nesrovnatelně větší zdrženlivostí než pan Princ.

Král opravdu nesl těžce ohled, který mu nemohl upřít a který pečlivě nepřekračoval ani o vlas. Nikdy mu neodpustil jeho cestu do Uher. Zachycené dopisy, které mu tehdy byly psány a které zahubily pisatele, ač to byli synové oblíbenců, zažehly v paní z Maintenon nenávist a v králi rozhořčení, jež nic nedokázalo vymazat. Ctnosti, nadání, půvaby, velká pověst, kterou si tento princ získal, všeobecná láska, kterou si naklonil, mu byly přičítány za zločin. Kontrast s panem du Maine vzbuzoval v jeho vychovatelce a v jeho něžném otci každodenní zlost, která se jim proti jejich vůli prozrazovala. Konečně čistota jeho krve, jediné nesmíšené s levobočkovstvím, byla další

1. **Vysvětlivka:** Roku 1697 byl princ de Conti zvolen polským králem, ale do Polska dorazil pozdě a trůn získal saský kurfiřt August, takže se vrátil s nepořízenou.

vinou, která se dávala pociťovat každou chvíli. I jeho přátelé byli nenávidění, a cítili to.

Přesto se k tomuto princi přes otrockou bázeň rádi přibližovali i sami dvořané. Bylo lichotivé mít k němu důvěrný přístup; nejvýznamnější a nejvybranější společnost se k němu hrnula. I v salonu v Marly ho obklopovalo to nejvybranější. Vedl tam okouzlující rozhovory o čemkoli, co se namanulo; mladí i staří v nich nacházeli poučení i potěšení díky půvabu, s nímž se vyjadřoval o všech věcech, díky jasnosti své paměti a své hojnosti, aniž byl mnohomluvný. Není to obrazné rčení, nýbrž stokrát vyzkoušená pravda, že se tam zapomínalo na hodinu jídla. Král to věděl, dráždilo ho to, a někdy dokonce nebyl nerad, když se to dalo poznat. Přesto se od něho lidé nedokázali odpoutat; otroctví, tak vládnoucí i v nejmenších věcech, tu vždycky ztroskotalo.

Nikdy neměl člověk tolik umění skrytého pod tak naivní prostotou, aniž by na něm bylo cokoli strojeného. Všechno z něho plynulo samo; nikdy nic násilného ani hledaného; nic ho nestálo námahu. Nebylo tajemstvím, že nemiloval nic, ani jeho ostatní vady. Všechny mu je odpouštěli a opravdu ho milovali, někdy až tak, že si to vyčítali, vždy však bez nápravy.

Monseigneur, s nímž byl vychováván, si ho vážil, nakolik toho byl schopen, ale neméně si vážil pana z Vendôme, a jeho důvěrný dvůr byl mezi ně rozdělen. Král pana z Vendôme ve všem neustále prosazoval. Řevnivost mezi nimi tedy byla velká. Viděli jsme několik výbuchů drzosti velkého převora. Jeho starší bratr[2], rozvážnější, pracoval lépe skrytě. Jeho rychlý vzestup, s pomocí jeho levobočkovského původu a pana du Maine, a především přednost při velení armádám, dovršil rozkol mezi nimi, aniž ovšem porušil zdvořilost.

Monseigneur vévoda z Bourgogne, vychovaný rukama princi de Conti příznivě nakloněnýma, se k němu navenek choval velmi zdrženlivě; uvnitř však mezi nimi bylo důvěrné a pevně založené spojení úcty a přátelství. Měli oba tytéž přátele, tytéž žárlivce, tytéž nepřátele, a bez příliš srdečného zdání byla jejich jednota dokonalá.

Pan vévoda z Orléans a pan princ de Conti spolu nikdy nedokázali vycházet; nesmírná převaha vévodovy hodnosti princy krve až příliš ranila. Pan princ de Conti se nechal strhnout oběma ostatními. On a pan Vévoda s ním na jeho prvním tažení jednali trochu příliš jako s malým klukem a na druhém s příliš malou úctou a ohledem. Žárlivost na ducha, na vědění, na statečnost je rozdělila ještě víc. Pan vévoda z Orléans, který nikdy nedokázal kolem sebe shromáždit společnost, se nemohl zbavit zlosti, když viděl, jak se kolem prince de Conti bez ustání rojí lidé. Domácí láska ho rozhořčila docela. Conti okouzlil [jistou osobu], která, aniž byla krutá, nebyla nikdy uchvácena nikým jiným než jím. To ho drželo v otázce Polska, a tato láska

2. **Ediční poznámka:** Předloha má „Son acné“, zjevnou tiskovou chybu za „son aîné“ (jeho starší bratr), tj. vévoda z Vendôme.

skončila teprve s ním. Trvala dokonce dlouho potom v té, která ji vzbudila, a snad trvá dodnes, po tolika letech, na dně srdce, které se přesto oddalo jinde. Pan Princ se nemohl ubránit lásce ke svému zeti, který mu prokazoval velkou úctu. Přes závažné domácí důvody ho k němu táhl vkus i náklonnost. Nebylo to bez mráčků. Úcta přicházela na pomoc vkusu a téměř vždy spolu nad zlostí zvítězily. Tento zeť byl srdcem a jedinou útěchou paní Princezny.

Ke své ženě se choval s nekonečným ohledem, dokonce s přátelstvím, ač ho často obtěžovaly její nálady, rozmary a žárlivosti. Přes to všechno klouzal a málokdy s ní byl. Svého syna[3], jakkoli byl ještě docela mladý, nemohl vystát a dával to v domácnosti příliš najevo. Jeho prozíravost mu ho předem ukazovala takového, jaký se měl jednoho dne ukázat. Byl by raději žádného neměl, a čas ukázal, že neměl nepravdu, leda co do pokračování rodové větve. Jeho dcera, která zemřela jako vévodkyně z Bourbonu, byla všechna jeho něha; s tou druhou se spokojoval tím, že s ní dobře zacházel.

Pokud jde o pana Vévodu a o něho, byli si vždycky navzájem metlou, a to tím spíš, že rovnost věku a hodnosti a nejtěsnější, dvojnásobné příbuzenství, to vše přispělo k tomu, že spolu žili v armádě, u dvora, téměř vždy na týchž místech, někdy i v Paříži. Kromě nejdůvěrnějších příčin nebyli nikdy dva lidé sobě protivnější. Žárlivost, která pana Vévodu po celý život zachvacovala, byla jakousi zuřivostí, kterou nedokázal skrýt, nad potleskem všeho druhu, jímž byl jeho švagr obklopen. Dráždilo ho to tím víc, že princ de Conti přes všechno s ním hladce přecházel a zahrnoval ho úslužností a pozornostmi. Když zemřel, nevkročil už dvacet let k paní Vévodkyni. Ona sama se během jeho dlouhé nemoci nikdy neodvážila poslat se na něj přeptat ani se na něj ptát před lidmi. Zprávy dostávala jen potají, nejčastěji od paní princezny de Conti, své sestry. Těhotenství a slehnutí s panem hrabětem z Clermontu[4] jí přišly velmi vhod, aby skryla, co by jen s velkou námahou zadržela. Tato princezna de Conti a její švagr spolu vždy žili v jednotě, přátelství a důvěře. Dala si říct ohledně Choinové, které se princ de Conti dvořil jako ostatní a kterou nebylo možné zanedbávat.

S panem du Maine panovala jen ta nejnezbytnější zdvořilost; stejně tak s vévodkyní du Maine, ostatně bez velké bázně. Pan princ de Conti o tom věděl a cítil příliš mnoho, než aby si nedovolil jistou volnost, která mu byla tím sladší, že ji druzí oslavovali.

Jakkoli byl dvořanem, bylo pro něho těžké vždycky se zdržet a nedotknout se citlivého místa, které se jen málokdo odvážil vytknout — krále, jehož si nikdy nedokázal usmířit, ať k tomu tak vytrvale vynakládal jakoukoli péči, jakékoli ponížení, jakékoli

---

3. **Vysvětlivka:** Ludvík Armand II. Bourbonský (1695–1727), po otcově smrti princ de Conti („nový princ de Conti“ níže).

4. **Vysvětlivka:** Ludvík Bourbonský, hrabě z Clermontu (1709–1771), syn pana Vévody a paní Vévodkyně, narozený v červnu 1709.

umění, jakoukoli vytrvalost. A právě na tuto tak nesmiřitelnou nenávist nakonec zemřel, zoufalý, že nemůže dosáhnout ničeho, tím méně velení armádám, a že je jediným princem bez úřadu, bez guvernérství, ba i bez pluku, zatímco ostatní, a ještě víc levobočci, jich měli nazbyt.

Na konci všeho se snažil utopit svá trápení ve víně a v jiných zábavách, které už neodpovídaly jeho věku a na něž bylo jeho tělo příliš slabé a už podlomené radovánkami mládí. Dna ho zdrtila. Zbaven tak radovánek a vydán bolestem těla i ducha, podrýval se, a k vrcholu hořkosti spatřil slavný a jistý obrat jen proto, aby ho oplakával.

Viděli jsme, že byl vybrán, aby vrchně velel všem různým vojskům italské ligy. Tento plán, který tady nikdy nebyl pevně stmelen, nevydržel dlouho ani jako myšlenka. Chamillart, který byl sice příliš ovládaný, příliš tvrdohlavý a s příliš krátkým rozhledem, ale měl srdce přímé a francouzské a vždy šel za dobrem, nakolik je viděl, cítil nepořádek ve věcech a naléhavé potřeby Flander a využil tohoto prvního vynuceného obratu k princi de Conti v italské věci, aby přiměl paní z Maintenon a skrze ni krále pocítit nutnost pozvednout tak žalostný stav této hranice a armády, která ji bránila, právě tímto princem, jehož i urozenost ustupovala jeho pověsti. Nakonec prosadil svou a dostal svolení oznámit mu, že je vybrán, aby velel flanderské armádě.

Conti se zachvěl radostí; nikdy příliš nepočítal s uskutečněním italské ligy, viděl, jak se plán pomalu rozplývá. Už nepočítal s tím, že bude u něčeho, a tak se oddal nejpříjemnějším nadějím. Ale už bylo pozdě: jeho zdraví bylo beznadějné; brzy to pocítil; a tento opožděný obrat k němu sloužil jen k tomu, aby litoval života tím víc. Hynul pomalu v lítosti, že ho k smrti přivedla nemilost a že ho nemůže vrátit k životu tento nečekaný obrat krále a otevření skvělé dráhy.

Byl, proti obyčeji lidí svého postavení, mimořádně dobře vychován a velmi vzdělán. Výstřednosti jeho života jeho znalosti jen zastínily, neuhasily je; nepřestal ani často číst, aby je oživil.

Zvolil si otce de La Tour, generála Oratoře, aby ho připravil a pomohl mu dobře zemřít. Tolik lpěl na životě a tak silně k němu právě znovu přilnul, že potřeboval největší odvahu. Tři měsíce plnil zástup celý jeho dům a zástup lidu náměstí před ním. Kostely zněly prosbami všech, nejnepatrnějších i nejznámějších, a několikrát se stalo, že lidé princezen, jeho manželky a jeho dcer, chodili jejich jménem od kostela ke kostelu dát sloužit mše a všechny nacházeli zadané za něj. Nikomu se nestalo nic tak lichotivého: u dvora i ve městě se lidé neustále vyptávali na jeho zdraví. Kolemjdoucí se na ně ptali na ulicích. Zastavovali je u vrat a u krámů, kde se na ně ptali každého příchozího.

Zlepšení dovolilo spíš vydechnout, než že by vrátilo naději; dokud trvalo, bavili ho všemi zajímavostmi, jaké se daly sehnat; nechával to být, ale nepřestával se stýkat s otcem de La Tour a myslet na sebe. Monseigneur vévoda z Bourgogne ho navštívil

a byl s ním dlouho o samotě. Princ to velmi ocenil. Mezitím se nemoc zhoršila a stala se naléhavou. Přijal svátosti víckrát než jednou s nejvznešenějším smýšlením.

Stalo se, že Monseigneur, jeda do Opery, projížděl po jedné straně řeky podél Louvru právě ve chvíli, kdy naproti, na druhém nábřeží, nesli princi de Conti nejsvětější svátost. Vévodkyně z Bourgogne ten kontrast pocítila: byla jím pobouřena a při vstupu do lóže to řekla vévodkyni du Lude. Paříž i dvůr se nad tím rozhořčily. Slečna z Melunu[5], kterou do Monseigneurovy důvěrné společnosti uvedla nejprve paní princezna de Conti a pak paní Vévodkyně, byla jediná, kdo se — s pomocí paní z Espinoy, své švagrové — odvážil prokázat mu tu službu, že mu vyložila, jak špatně tak nemístná Opera působila, a poradila mu, aby to pohoršení napravil návštěvou u tohoto prince, k němuž ho dosud nenapadlo zajít. Uvěřil jí; jeho návštěva byla krátká.

Po ní následovala návštěva jeho synů, monseigneurů. Paní Princezna tam už dlouho trávila noci. Pan Princ nebyl ve stavu, aby ho navštívil; pan Vévoda zachoval jakousi zdvořilost, zvláště v posledních dnech; pan du Maine velmi málo. Pan princ de Conti se stále vídal s několika přáteli a večer si, dojatý všeobecnou náklonností, dával podávat zprávu o všech, kdo přišli.

Ke konci už nechtěl vidět nikoho, ani princezny, a strpěl jen to nejnutnější k vlastní obsluze, otce de La Tour, pana Fleuryho[6], který býval jeho vychovatelem, později podvychovatelem dětí Francie a který se nesmrtelně proslavil svými obdivuhodnými *Církevními dějinami*, a dva nebo tři další bohabojné lidi. Zachoval si plnou duchapřítomnost až do poslední chvíle a využil jí. Zemřel uprostřed nich ve svém křesle v nejvroucnější zbožnosti, o níž jsem slyšel otce de La Tour vyprávět obdivuhodné věci.

Lítost nad ním byla hořká a všeobecná. Jeho památka je dosud drahá. Ale řekněme všechno: možná na své nemilosti vydělal. Pevnost ducha v něm ustupovala pevnosti srdce; byl velmi velký nadějí; snad by byl v čele armády bojácný, a ještě pravděpodobněji v králově radě, kdyby do ní byl vstoupil.

Král pocítil velkou úlevu, paní z Maintenon také, pan Vévoda nekonečně větší; pro pana du Maine to bylo vysvobození a pro pana z Vendôme úleva v situaci, kdy začínal postřehovat, že jeho pád je možný. Monseigneur se o jeho smrti dozvěděl v Meudonu, když vyjížděl na hon. Nebylo na něm znát sebemenší pohnutí.

Jeho syn, který už měl od krále penzi čtyřicet tisíc livrů, dostal zvýšení o třicet tisíc livrů a paní princezna de Conti[7] dostala penzi šedesát tisíc livrů. Závěť se ukázala

---

5. **Vysvětlivka:** Sestra zesnulého knížete z Espinoy, důvěrnice Monseigneura a jeho úzkého kroužku.

6. **Vysvětlivka:** Claude Fleury (1640–1723), kněz a církevní historik, autor *Církevních dějin*; nezaměňovat s pozdějším kardinálem Fleurym.

7. **Vysvětlivka:** Zde vdova po zesnulém, Marie Thérèse Bourbonská, dcera pana Prince — ne stejnojmenná vdova po starším princi de Conti, králova legitimovaná dcera, o níž je řeč výše.

velmi moudrá; služebnictvo bylo odměněno jen průměrně. Tyto penze byly uděleny den po smrti.

Pozítří zašel král k paní princezně de Conti a k paní du Maine, obou švagrovým, a po něm vévodkyně z Bourgogne, a následující den si vzal na čtrnáct dní černý smutek. Poslal Seignelaye, mistra své šatny, aby jeho jménem vyslovil soustrast v paláci Conti a panu Princi a paní Princezně. Pan Princ, už dlouho nemocný a zavřený ve své komnatě, poselství přijal; uložil Seignelayovi, aby vyřídil jeho nejponíženější díky, a zvláště aby králi jeho jménem řekl, že by to byla velká ztráta kdykoli, že by jím on sám byl kdykoli velmi dojat, ale že v nynější době je dojat dvojnásob, kdy by tento princ býval tak velkou oporou, kdyby se Jeho Veličenstvu bylo zalíbilo použít ho; volnost pro pana Prince, tak uměřeného dvořana, velmi nová. Patrně by si ji nebyl dovolil, kdyby nebyl věděl, co se v té věci odehrálo.

Pan princ de Conti si zvolil hrob v kostele Saint-André-des-Arcs vedle své ctnostné matky, k níž si vždy uchovával velkou úctu a něhu. Zakázal také všechnu okázalost, bez níž bylo možno se obejít. Tušil jsem, že pýcha pana Vévody se v tak úzkých mezích neudrží; požádal jsem proto Desgrangese, ceremoniáře, protože Dreux, velmistr ceremonií, byl nepřítomen, aby zařídil, abych nebyl určen k ničemu z toho, co se při této příležitosti bude dít: nemýlil jsem se.

Pan Vévoda dosáhl kropení svěcenou vodou ve formě vyhrazené jedinému prvnímu princi krve, která přísluší i tomu, co stojí výš, ale žádnému jinému princi krve. A tak se ve středu 27. února pan vévoda z Enghien, oděný *en pointe* se čtverhrannou čapkou, určený, aby zastupoval osobu krále, a vévoda z La Trémoille, jmenovaný králem jako vévoda a jeho jménem uvědoměný Desgrangesem, aby zástupce doprovázel, dostavili každý zvlášť na velké nádvoří Tuilerií, kde našli králův kočár s jeho pážaty a lokaji, dvanáct gardistů tělesné gardy a několik mužů ze Sta Švýcarů s několika jejich důstojníky. Pan z La Trémoille v dlouhém plášti usedl v králově kočáře na zadní sedadlo vedle zastupujícího prince; Desgranges na přední, sloužící v nepřítomnosti velmistra ceremonií; králova pážata seděla vpředu i vzadu na kočáře, který nebyl potažen smutečním suknem a byl zapřažen jen dvěma koňmi; obklopen pěšími Švýcary s halapartnami a královými lokaji, rovněž pěšky u dvířek, a následován kočárem vévody z Enghien s jeho vychovatelem a šlechtici uvnitř a kočárem vévody z La Trémoille s jeho lidmi. Markýz z Hautefortu v dlouhém plášti, jmenovaný králem, aby nesl vlečku zastupujícího prince, seděl rovněž v králově kočáře na předním sedadle; gardisté tělesné gardy na koních jeli bezprostředně vpředu a vzadu. Tak dorazili do paláce Conti, celého potaženého smutkem. Pan Vévoda a nový princ de Conti, provázení vévody z Luxembourgu[8] a z Duras, které pozvali jako příbuzné, všichni čtyři v dlouhých pláštích, všichni čtyři v jedné řadě, všem čtyřem nesl vlečku

8. **Vysvětlivka:** Charles-François-Frédéric de Montmorency-Luxembourg (1662–1726), syn maršála z Luxembourgu zmíněného výše.

vždy jeden šlechtic v dlouhém plášti, přijali zastupujícího prince u dvířek jeho kočáru a ten obdržel tytéž pocty, jaké by byly prokázány samotné osobě krále; vlečku pláště vévody z La Trémoille nesl po celou dobu šlechtic v dlouhém plášti. Abbé z Maulevrier, králův almužník, v rochetě a tehdy ve službě svého čtvrtletí, podal kropáč zastupujícímu princi; jiný, avšak tentýž, jej podal panu Vévodovi, panu princi de Conti a vévodům z La Trémoille, z Luxembourgu a z Duras. Po skončení modliteb se vyprovázení konalo stejně jako přijetí a návrat stejně, jako se přijelo. Pan z La Trémoille a pan z Hautefortu se rozloučili s panem vévodou z Enghien na nádvoří Tuilerií, odkud každý nasedl do svého kočáru a odjel domů. Zapomněl jsem říci, že během tohoto kropení střežili a obsadili palác Conti jiní gardisté tělesné gardy a muži ze Sta Švýcarů s jejich důstojníky, jak se to dělá v domech, kam jde král.

Téhož dne šli pokropit svěcenou vodou osm arcibiskupů nebo biskupů v rochetě a mozetu, vyslaných všemi preláty, kteří se právě nacházeli v Paříži, a to až poté, co se všichni gardisté stáhli. Nazítří šli pokropit svěcenou vodou pan Vévoda, pan vévoda z Enghien, pan vévoda du Maine a pan hrabě z Toulouse, přijatí panem princem de Conti, všichni v dlouhých pláštích, a o několik hodin později tam byl i parlament a ostatní nejvyšší soudní dvory. Pan vévoda z Orléans a synové Francie tam nebyli, neboť nejsou téže hodnosti; zato kardinál z Noailles tam byl v čele kapituly Notre-Dame.

Dva dny po tomto kropení jsem se dozvěděl, že se roznáší, že mi bylo proti mysli, že jsem nebyl jmenován místo vévody z La Trémoille, a že jsem prý řekl, že tam z neznalosti udělá nějakou hloupost; že se ta řeč vedla u pana z Bouillonu ve Versailles v přítomnosti pana z La Trémoille, který se usmál a vysmál se tomu, a když mu to tvrdili dál, vytáhl z kapsy čtyři pistole a umlčel je nabídkou sázky, kterou nikdo nechtěl přijmout; zeptal se jich, zda to oni sami ode mne slyšeli, a zahanbil je. Tato spravedlnost a tento projev přátelství mě velmi dojaly. Byl jsem ve skutečnosti velmi daleko od toho, abych pana z La Trémoille podezíral, že se bude chovat nevhodně, tím méně abych to říkal, a nemohlo mě ani napadnout, aby mi bylo proti mysli, že byl přede mnou upřednostněn můj starší, i kdybych byl měl chuť tuto funkci vykonávat; a pochválil jsem si svou předběžnou opatrnost vůči Desgrangesovi, kterou jsem rozhlásil a nechal rozhlásit i jím. Nemohl jsem se dozvědět, kdo to řekl, ale obecně jsem se tvrdě vyjádřil o komkoli; nikdo se neodvážil urazit.

Tělo pana prince de Conti zůstalo několik dní vystaveno u něho doma, dokud nebylo všechno připraveno v Saint-André-des-Arcs. Pan Vévoda, horlivý v tom, aby obratností zabíral, co nemohl dobýt otevřenou silou, dal mezitím svými předními služebníky a služebníky paláce Conti nenápadně naznačit přátelům zesnulého prince a svým vlastním, kteří byli vévody, že mnoho lidí chodí pokropit tělo svěcenou vodou a chvíli se u něho modlit; že tato zbožnost je projevem přátelství, o němž se lidé diví, že jej dosud neprokázali, a že dlouhý plášť je pro tuto pohřební povinnost nejslušnějším oděvem. Nic se nedá tak snadno napálit jako vévodové, nic není tak ne-

připravené ve všem a pro všechno, navzdory zkušenostem. Vévoda ze Sully a vévoda z Villeroy do té pasti spadli, maršál z Choiseul také a jiní. Saintrailles, první štolba pana Vévody, muž velmi z velkého světa a přítel vévody z Villeroy, ho vlákal do sítě a dovolával se příkladu vévody ze Sully. Vévoda z Villeroy mi to vyprávěl a dodal, že jeho otec, dotčený do živého, se se Saintraillesem už nikdy nesejde. Oprávněná důvěra v povolnost vévodů způsobila, že se začalo u nich, aby se pak podle tohoto příkladu přešlo k cizím knížatům; ale hluk, který ztropil maršál z Villeroy, léčku prozradil a všechno rázem zastavil. Pan Vévoda se neodvážil hněvat, protože k reptání se přidala i směšnost toho, že se tímto způsobem pokusil dát tělo pana prince de Conti hlídat.

Už nesmírně dlouho nezemřel žádný princ krve. Poslední princ de Conti zemřel ve Fontainebleau na neštovice, které chytil od své paní manželky, roku 1685, 9. listopadu, ve věku pětadvaceti let, bez potomstva; jeho otec v Pézenas roku 1666, 11. února, ve věku sedmatřiceti let;[9] pan Princ[10] 11. prosince 1686 ve věku pětašedesáti let ve Fontainebleau, kam přijel z Chantilly kvůli neštovicím paní vévodkyně z Bourbonu[11]. Tato stráž u těla byla ve skutečnosti cílem pana Vévody. Pamatoval si, že královnu, dcery a vnučky Francie střežily střídavě vévodkyně a cizí kněžny a s jedněmi i druhými urozené dámy, přičemž se všechny střídaly; pamatoval si také, že při smrti slečny z Condé, své sestry, roku 1700 se pokusili dát ji hlídat netitulovanými dámami, z nichž téměř žádná do toho nechtěla jít, a že titulovaným se to navrhnout neodvážili; ale nevěděl nebo zapomněl, že tato stráž je jen pro princezny, a ne pro prince, ba ani pro krále, u jejichž těla zůstávají jen jejich přední úředníci. Vysmáli se tedy těm několika napáleným, kteří se dali přesvědčit a velmi hlasitě křičeli, a věc tím skončila.

Pan Vévoda však nebyl o nic méně horlivý v pokusech o další výboje. Vymyslel, že dá tělo převézt v kočáře; o tom se mnoho jednalo. Nebylo možné s tím uspět; vyvlékl se z toho odvoláním na zákaz, který zesnulý princ vydal ohledně všech ceremonií, jež bylo možné vypustit. Na to měl pomyslet dřív.

Když viděl, že je třeba se omezit na obvyklý zvyk, navrhl bez obalu vévodům, kteří budou pozváni do pohřebního průvodu, aby v něm byli v dlouhém plášti. Pánové z Luxembourgu a z La Rocheguyon, důvěrní přátelé zesnulého pana prince de Conti a s princi krve ve velmi dobrých vztazích, to odmítli ještě příměji, nad čímž se pan Vévoda rozhořčil až k výbuchu s výhrůžkami. Takto rozzlobený, a už trochu rozkmotřený se svou paní sestrou, vzal si za záminku, aby se z průvodu omluvil, že pan princ de Conti se ho kvůli rýmě nemůže zúčastnit, a poslal pana vévodu z En-

---

9. **Ediční poznámka:** Armand, princ de Conti (nar. 1629), zemřel v Pézenas 26. února 1666 (podle jiných pramenů 21. února) ve věku 36 let.

10. **Vysvětlivka:** Zde Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský), otec nynějšího pana Prince.

11. **Vysvětlivka:** Tedy nynější paní Vévodkyně, tehdy čerstvě provdaná za pana Vévodu, tehdejšího vévodu z Bourbonu.

ghien v dlouhém plášti. Nikdo nebyl pozván. Kdo chtěl, vévodové i jiní, dostavil se k příjezdu těla do Saint-André, ale ve smutku, bez pláště. Dokončeme hned tuto smutnou látku, abychom se k ní nemuseli vracet.

V témž kostele se konala skvělá zádušní mše, na niž rodina pozvala jen biskupy a příbuzné, ale kde bylo plno. Sloužil prelát; otec Massillon[12] z Oratoře, později biskup z Clermontu, pronesl obdivuhodnou pohřební řeč. Pan Vévoda, pan vévoda z Enghien a pan princ de Conti vedli smutek. Biskupové se pohoršili, že nemají křesla. Opírali se o to, že jsou v kostele, a nechtěli si vzpomenout na příklady téhož nároku z poslední doby, který nebyl uznán, leda u biskupů-pairů, a to mimo pořadí duchovenstva a stranou. Nicméně po jistém vzruchu zůstali biskupové na svých lavicích[13]. Pravidlo je ustálené, že nikdo nemá při těchto obřadech jiné zacházení než to, jaké by měl u prince, jemuž se koná pohřeb, kdyby byl naživu.

Právě proto tam vévodové měli mít křesla, ve všem rovná křeslům princů krve. Pan Vévoda, vždy podnikavý, je všechna odstranil. Byla tam jen tři pro tři prince vedoucí smutek, lavice přiléhající k poslednímu křeslu a několik dalších lavic za sebou. První příchozí si toho všimli a nahlas si stěžovali. Pan Vévoda dělal, že neslyší. Brzy nato přišli pánové z Luxembourgu, z La Meilleraye a z La Rocheguyon a promluvili s ním o tom; vymlouval se, že tam žádná křesla nejsou a že neví, kde je vzít. Na to mu ti tři vévodové prohlásili, že tedy odejdou spolu se všemi ostatními. Toto rychlé rozhodnutí pana Vévodu ohromilo. Nečekal to. Chtěl obratností vytvořit precedens, ale odmítnout křesla — cítil, že to je neudržitelné; ujišťoval, že ho nikdy nenapadlo nedat jim křesla, že neví, jak to udělat; pak, když viděl, že se ti pánové už uklánějí k odchodu, zadržel je a řekl, že je přece jen třeba najít způsob, jak je uspokojit. Tu vyšla lest najevo celá. Okamžitě přišla zezadu křesla. Pan Vévoda se omlouval, že jich není dost pro všechny vévody, a smírem se jedno postavilo hned vedle křesla pana prince de Conti, docela stejné jako jeho a v téže řadě, a čtyři nebo pět dalších za sebou, pak, kolik jich bylo, v odstupech, a jedno pro posledního vévodu, aby vše, co bylo mezi nimi, platilo za křesla a všichni vévodové za sedící v nich. Tak se ukázalo, že pro krajní nouzi byla křesla v záloze, nad čímž byl pan Vévoda, kromě nezdařeného pokusu, rozzuřen.

Nikdo tam neměl dlouhý plášť kromě princů vedoucích smutek a jejich domácnosti; také se už nikomu neodvážili jej navrhnout po tom, co se kvůli tomu stalo při pohřebním průvodu. Cizí knížata se obratně držela stranou, aby nic neztratila a nekompromitovala se. Rozepsal jsem se o tomto pohřbu, abych ukázal, že ať je hodnost princů krve sebevětší, sebepevnější a sebespravedlivější, chtějí ještě víc a nešetří

---

12. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Massillon (1663–1742), oratorián a jeden z nejslavnějších kazatelů své doby, od roku 1717 biskup v Clermontu.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Chórové lavice.

lstí ani násilím, aby si přivlastnili, v čemž uspěli, a od té doby neustále z uzurpací dělají práva.

Kapitola sedmá

Velmi zvláštní shoda v téže myšlence mezi vévodou z Chevreuse a mnou; původ rad, špatně napodobených po smrti Ludvíka XIV. — Tajné nebezpečí vévody z Beauvilliers. — Harcourt jen o vlas nevstoupí do rady. — Smrt jednoho dítěte bavorského kurfiřta a smutek za ně. — Sňatek markýze z Nesle s dcerou vévody Mazarina. — Sňatek markýze z Ancenis s dcerou Georgese Entraguese. — Návrat maršála z Boufflers z Flander, neschopného služby. — Villars generálem ve Flandrech pod Monseigneurem. — Harcourt generálem na Rýně pod monseigneurem vévodou z Bourgogne. — Berwick v Dauphiné; vévoda z Noailles v Roussillonu; pan vévoda z Orléans ve Španělsku. — Princové neopouštějí dvůr. — Hrabě z Évreux už neslouží; paní vévodkyně z Bourgogne mu brání znovu se přiblížit k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. — Roucy připuštěn, La Feuillade odmítnut, aby doprovázeli Monseigneura jako dobrovolníci. — Rouillé v Holandsku. — Povaha Rouillého. — Chamillartovo počínání vůči ostatním ministrům, jejichž resorty si přisvojoval. — Vůči Torcymu od toho upouští a podepisuje o tom listinu. — Velmi vyhrocený spor mezi Chamillartem a Desmaretsem, v němž měl navrch druhý z nich.

Mezitím všechno pozvolna, nebo spíše přímo před očima, hynulo: království bylo úplně vyčerpané, vojska nedostávala žold a byla znechucena tím, že jsou stále špatně vedena, a tudíž stále neúspěšná; finance bez prostředků, žádné schopnosti ani u generálů, ani u ministrů; žádný výběr lidí jinak než podle libosti a z intrik; nic nepotrestáno, nic nevyšetřeno ani nezváženo; stejná bezmoc vést válku jako dosáhnout míru; všechno v mlčení a v utrpení; a nikdo, kdo by se odvážil vztáhnout ruku k této archě, která se kymácela a hrozila pádem.

Často jsem si o všech těch nepořádcích, a ještě více o jejich příčinách, ulevoval v rozhovorech s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers. Jejich opatrnost a zbožnost mé stížnosti tlumila, aniž je však vyvracela. Protože byli zvyklí na způsob vlády, jaký vždycky viděli a na němž měli podíl, kladl jsem své důvěře meze, pokud šlo o léky, o nichž jsem už dlouho přemýšlel. Byl jsem jimi tak naplněn, že jsem je už před lety vrhl na papír, spíše pro vlastní úlevu a abych sám sobě dokázal jejich užitečnost a proveditelnost, než v naději, že by z nich kdy mohlo něco vzejít. Nikdy nespatřily světlo světa a nikomu jsem o nich nedal ani tušit, když jednoho odpoledne přišel vévoda z Chevreuse ke mně do bytu zesnulého pana maršála z Lorges, který jsem obýval, a vystoupil rovnou do malého mezipatra s krbem, z něhož jsem si udělal pracovnu a které velmi dobře znal. Byl plný nynější situace, mluvil o ní s hořkostí a navrhl mi, abychom hledali léky.

Já jsem zase naléhal na něho a zeptal se ho, zda nějaké pokládá za možné — ne že bych měl věci za beznadějné, ale překážky jsem měl za nepřekonatelné. Byl to člověk, který vždycky doufal a vždycky chtěl podle toho postupovat — říkám postupovat, ale jen sám pro sebe. Tento způsob uspokojoval jeho zálibu v uvažování a nečinil násilí jeho opatrnosti ani jeho politice: právě to mě odrazovalo. Nenáviděl jsem vzdušné zámky a úvahy, které nemohly k ničemu vést. Zřetelně jsem viděl, že moudrá a šťastná vláda je nemožná, dokud potrvá nynější soustava; cítil jsem naprostou nemožnost jakékoli změny v tomto ohledu, a to pro králův zvyk a pro jeho přesvědčení, že moc státních sekretářů, stejně jako moc generálního kontrolora, je jeho vlastní mocí — a tudíž nemožnost ji omezit či rozdělit nebo ho přesvědčit, že by mohl bez obav připustit do své rady kohokoli, kdo by nepodal úplné důkazy neurozenosti[1], a dokonce i nedávného původu, s jedinou výjimkou předsedy rady financí, protože na něm nic nezáviselo. Co jsem o tom kdysi sepsal jen pro vlastní uspokojení, odsoudil jsem tedy do temnot a pokládal to za Platónovu republiku.

Byl jsem tedy velmi překvapen, když pan z Chevreuse, otevíraje se mi čím dál víc, začal rozvíjet tytéž myšlenky, jaké jsem měl já. Rád mluvil a mluvil dobře, přesně, výstižně a s výběrem slov. Také se ho velmi rádo poslouchalo. Poslouchal jsem ho tedy s veškerou pozorností, neboť jsem v něm viděl své myšlenky, svůj záměr, svůj plán, od nichž jsem jeho i pana z Beauvilliers vždy pokládal za tak vzdálené, že jsem se dobře střežil s nimi o tom mluvit, jakkoli byla má důvěra k nim bezvýhradná a jejich ke mně také; počítal jsem totiž s tím, že je zbytečné narážet čelem na jejich zvyk, který se v nich změnil v přesvědčení, a navíc s nemožností si od toho u krále kdy cokoli slibovat. Pan z Chevreuse mluvil dlouho, rozvinul svůj plán a odříkal mi celý můj s tak malými a tak bezvýznamnými odchylkami, že jsem zůstal ohromen.

Nakonec si všiml mého krajního překvapení; chtěl, abych zase já promluvil o tom, co navrhoval, a já odpovídal jen jednoslabičně, pohroužen do té podivnosti, kterou jsem prožíval. Teď zase překvapení zachvátilo jeho; byl zvyklý na mou upřímnost, na to, že se mu svěřuji, a že ho — smím-li to říci při tak velkém rozdílu mezi námi — chválím, schvaluji nebo se s ním přu a opravuji ho, neboť oba švagři mi to všechno trpěli. Viděl mě zasmušilého, mlčenlivého, uzavřeného do sebe. „Tak mluvte přece," řekl mi nakonec, „co to dnes s Vámi je? Upřímně, říkám snad hlouposti?" Tu jsem to už nevydržel, a aniž bych odpověděl jediné slovo, vytáhnu z kapsy klíč, vstanu, otevřu skříň, která byla za mnou, vytáhnu z ní tři velmi malé sešity psané mou rukou, podám mu je a řeknu: „Zde, pane, podívejte se, odkud pochází mé překvapení a mé

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ludvík XIV. sám říká ve svých Pamětech (t. Ier, p. 32, 33): „Nebylo v mém zájmu brát [za ministry] muže vynikajícího postavení. Bylo především třeba dát veřejnosti najevo už tím, z jakého stavu jsem je bral, že nemám v úmyslu dělit se s nimi o svou moc. Záleželo mi na tom, aby si sami nedělali vyšší naděje, než jaké by se mi zlíbilo jim dát. To je pro lidi vysokého rodu nesnadné."

mlčení.“ Četl, pak listoval a našel celý svůj plán; nikdy jsem neviděl tak udiveného člověka, či spíše nikdy nebyli dva lidé, jeden po druhém, udivenější.

Uviděl celou podstatu té podoby vlády, kterou mi právě navrhl; uviděl místa v radách obsazená jmény, z nichž někteří mezitím zemřeli; uviděl celou souhru jejich rozličných součástí i souhru ministrů jednotlivých rad; uviděl i podrobný rozpis platů se srovnáním s platy skutečných králových ministrů. Rady jsem sestavil z těch, které jsem pokládal za nejzpůsobilejší, abych si sám odpověděl na námitku, že nejsou vhodní lidé, a platy jsem uvedl, abych si odpověděl na námitku nákladů a mohl je srovnat s tím, co na své ministry vydává král. Tato opatření pana z Chevreuse nadchla. Téměř všechna jména se mu líbila, a stejně tak i rozvaha platů.

On i já jsme se dlouho vzpamatovávali ze svého vzájemného překvapení; pak jsme o věci rozmlouvali, a čím víc jsme rozmlouvali, tím víc jsme zjišťovali, že se dokonale shodujeme, až na to, že jsem já všechny části téhož plánu promyslel hlouběji a vypracoval přesněji. Zapřisáhl mě, abych mu ho na několik dní půjčil; chtěl ho v klidu prozkoumat. Za osm nebo deset dní mi ho vrátil. On a pan z Beauvilliers o něm spolu mnoho rozmlouvali; nenašli v něm téměř nic ke změně, a i to jen maličkosti, ale potíž byla v provedení. Usoudili, že za tohoto krále je nemožné, jak jsem si vždycky myslel i já. Naléhavě mě prosili, abych ho pečlivě uschoval pro časy, kdy by ho bylo možné použít, totiž pro časy monseigneura vévody z Bourgogne.

Později se ukáže, že tento plán byl pramenem, z něhož po králově smrti vzešly rady[2], ovšem velmi neforemné a špatně promyšlené, s tím, že byly nalezeny v pokladničce monseigneura vévody z Bourgogne po jeho smrti. To všechno se vysvětlí v pravý čas. Mezi Doklady se najdou tytéž rady tak, jak jsem je ukázal panu z Chevreuse, jak je s ním viděl pan z Beauvilliers — neboť mluvit s jedním znamenalo mluvit s druhým — a jak se časem dostaly až k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Kdyby šlo o jejich provedení, byl bych v nich různé věci změnil, ale nic v podstatě a v tom hlavním, a k tomuto provedení by bylo došlo, kdyby byl ten princ vládl, stejně jako k mnoha jiným věcem.

Zatímco jsme takto rozmlouvali, hrozilo vévodovi z Beauvilliers velké a bezprostřední nebezpečí. Neměl o něm ani to nejmenší podezření. Byl to zázrak, jak jsem se o něm dozvěděl a jak bylo odvráceno tak právě včas, že nebylo ani hodinu nazbyt.

Paní z Maintenon se konečně pomstila za to, že viděla svůj vliv zastíněn a vévodu z Vendôme triumfovat nad ní tím, že triumfoval nad monseigneurem vévodou z Bourgogne, kterého se tehdy marně snažila podpořit. Pozvolna opět nabyla vrchu; vrátila postavení vévodkyni z Bourgogne, a tudíž i monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Vendôma zdeptala; zařídila, že už nebude sloužit, a dala to vyhlásit. Od té

---

2. **Vysvětlivka:** Po smrti Ludvíka XIV. (1715) zavedl regent vévoda z Orléans takzvanou polysynodii — soustavu rad složených převážně z vysoké šlechty, které nahradily státní sekretáře; roku 1718 byla zrušena.

doby přestaly všechny její důvěrné rozhovory s vévodou z Beauvilliers. Látka vyschla: už nebylo třeba se radit a postupovat ve shodě.

Poznamenal jsem už, že toto sblížení se vždy týkalo jen tohoto jediného bodu a vzniklo jen z nutnosti; že v srdci té víly přetrvávala zášť, protože nemohla vévodovi odpustit, že se udržel navzdory ní, a že ho od té doby vždy chtěla pokládat za nepřítele a vždy pátrala po prostředcích, jak ho zničit. Poznamenal jsem také, že v týchž dobách se Harcourt, s ní poněkud ochladlý, vrátil z Normandie do Fontainebleau a našel prostředky, které jsem vylíčil, jak se k ní znovu přimknout důvěrněji než kdy dřív: dovedl toho využít.

Paní z Maintenon se vrátila ke svým starým záměrům: znovu usilovala o to, aby Harcourt vstoupil do rady. Znamenalo to dosadit tam svého chráněnce, a ona tam už žádného neměla od té doby, co pokládala Chamillarta za člověka, který ji ve všem zklamal — sňatkem svého syna, návratem Desmaretsovým, svou stranickostí ve prospěch Vendôma a konečně oním tak pokročilým plánem, aby Lille znovu dobyl král osobně, a to bez ní. Chtěla ho zničit a Harcourt v radě by jí v tom mohl daleko lépe posloužit. Chtěla se zbavit vévody z Beauvilliers a Harcourt v radě by po něm mohl rovnou nastoupit a měl by dvojí zájem ho zničit. Paní z Maintenon na tuto pomoc nečekala: pracovala zároveň na tom, aby Beauvilliers odešel a Harcourt byl dosazen. Její úsilí bylo úspěšné. Nevím, zda byl pád prvního z nich slíben, a nechci vydávat za jisté nic než to, co jisté je, ačkoli mě k tomu přesvědčení přivedlo to, co se stalo; ale vstup do rady král Harcourtovi slíbil: nešlo to bez potíží. Týž důvod, totiž ohled na precedens a na soupeře, který tomu už jednou zabránil, tomu bránil i tentokrát, ačkoli už odpadl ohled na pana z La Rochefoucauld, o jehož postavení budu brzy mluvit.

Když bylo slovo dáno, či spíše vyrváno, přivádělo krále do rozpaků, jak to provést; z téhož ohledu na soupeře nechtěl udělat Harcourta ministrem tím, že by to vyhlásil, a dal přednost oklice a masce náhody. Proto bylo smluveno, že během první státní rady se Harcourt, upozorněný paní z Maintenon, ocitne jakoby náhodou v králových předpokojích; že král v souvislosti se španělskými záležitostmi navrhne poradit se s Harcourtem a hned dá zjistit, zda by snad nebyl náhodou někde v sousedních místnostech; že ho, bude-li tam, dá zavolat; že mu nahlas řekne pár slov o tom, proč ho zavolal, a hned mu poručí, aby se posadil, což znamenalo udělat ho státním ministrem, ponechat ho v této radě a napříště ho do ní vždy pouštět.

U příležitosti nemilosti maršála z Villeroy jsme viděli, v jak důvěrném přátelství jsem byl s jeho synem a jeho snachou. Jinde jsme viděli, na jak důvěrné noze byl vévoda z Villeroy s paní z Caylus, jejíž vyhnanství zavinil, viděli jsme i její návrat, něžnou náklonnost paní z Maintenon k ní a důvěrné spojenectví Harcourta s paní z Caylus, jeho sestřenicí, která se do tolika věcí zapojila a tolik Harcourtovi u paní z Maintenon posloužila. Tajemství Harcourtova vstupu do rady bylo krajní a král je co nejdůrazněji uložil. Ať už z neopatrnosti, z důvěry, ze žárlivosti kvůli otci, tře-

baže byl v nemilosti, ať už z čehokoli, dozvěděl jsem se to těsně před provedením, i způsob, jakým se to mělo provést. Zároveň jsem zaslechl několik dvojznačných slov o vévodovi z Beauvilliers, o němž vévoda z Villeroy, stejně jako celý dvůr, věděl, že jsem mu jako syn.

Neztratil jsem ani okamžik, chvíle byly drahé. Opustil jsem vévodu a vévodkyni z Villeroy, jakmile to bylo možné, aniž bych jim cokoli dal znát. Odebral jsem se do svého pokoje a okamžitě jsem poslal starého komorníka, kterého u mě všichni znali a který byl obratný, hledat pana z Beauvilliers všude, kde by mohl být (a moc nikam nechodil), a prosit ho, aby ke mně ihned přišel, že mu povím, co mi brání jít k němu: totiž že jsem tam nechtěl jít hned od těch, od nichž jsem právě odcházel, a že bez velké opatrnosti se u dvorů všechno ví.

Za necelou půlhodinu přišel pan z Beauvilliers, mým vzkazem dosti znepokojený. Zeptal jsem se ho, zda nic neví, obcházel jsem ho ze všech stran — ne abych z něho něco vytáhl, to jsem u něho nepotřeboval, ale abych ho zahanbil jeho nevědomostí, která ho tak často uvrhla do nástrah a nebezpečí, a abych ho pak lépe přesvědčil o tom, co jsem chtěl, aby udělal. Když jsem ho dost provedl po jeho nevědomosti, sdělil jsem mu, co jsem se právě dozvěděl.

Můj člověk zkoprněl. Na nic takového nebyl připraven; nemusel jsem se namáhat, abych mu vysvětlil, že i kdyby jeho vypuzení nebylo rozhodnuto, Harcourtovo vetření se s ním nachází v nejbližším příbuzenství a je jeho jistou přípravou: Harcourt, opřený o paní z Maintenon, bezohledný, ve zlém s Torcym a spojený s kancléřem, by ovládl válečné věci, španělské záležitosti, a odtud i ostatní zahraniční věci, jakož i finance, a to s půvabem novosti, s drzostí, která mu byla vlastní, a s váhou, kterou mu dodával jeho původ, jeho postavení a úřady, jimiž prošel.

Po mnoha úvahách bylo třeba přejít k nápravě, a čas tlačil — zbývalo nanejvýš čtyřiadvacet hodin. On žádnou neviděl, leda čekat, odevzdat se, svěřit se do ruky Boží a jednat ze dne na den, neboť nebylo dost času, aby tomuto vstupu zabránil — vstupu, o němž přitom dobře pochopil, že znamená jeho odchod, nebo přinejmenším jeho signál. Přiznal se mi, že už několik dní nachází krále vůči sobě chladného a rozpačitého, čemuž, jak se mi rovněž přiznal, až dosud nevěnoval velkou pozornost, ale jehož příčina mu teď byla jasná.

Dovolil jsem si mu vyčinit za jeho hlubokou neznalost všeho, co se u dvora dělo, a za tu špatně pochopenou dobročinnost, která mu tak krátce držela oči i uši a jeho samého zavírala jako do láhve. Připomněl jsem mu, co jsem mu říkal a předpovídal v dolní části zahrad v Marly o tažení monseigneura vévody z Bourgogne, hněv, do něhož se tehdy dostal, a události, které se s mými předpověďmi tak shodovaly. Nakonec jsem si troufl mu říci, že se ke králi dostal do takového postavení — tím, že nechtěl z ničeho těžit —, že se ho už drží jen zvykem svého práva vstupu jako nějaký modrý sluha, ale že když se ho tímto ještě drží, musí z toho aspoň vytěžit výhody v tísnivé situaci, v níž se ocitl. Nechal mě všechno říct, nerozhněval se, a když jsem

skončil, chvíli přemýšlel, pak se usmál a řekl mi důvěrně: „Nuže! co si tedy myslíte, že by se dalo dělat?“ Tam jsem ho chtěl mít. Odpověděl jsem mu tedy, že vidím jen jedinou věc, kterou je třeba udělat, která je v jeho rukou a za jejíž úspěch bych se zaručil, aspoň pokud jde o něho, kdyby se chtěl odhodlat ji dobře provést, ne-li dokonce i o to, že zabrání Harcourtovi vstoupit do rady.

Pak jsem mu navrhl, aby využil výhody svého práva vstupu, zastihl krále nazítří ráno samotného v jeho kabinetu a řekl mu tam, že je zpraven o tom, že pan z Harcourtu má vstoupit do rady, i o způsobu, jakým tam má být povolán; že nevstupuje do králových důvodů v té věci; že se obává jedině obtíží, které by z toho vzešly, vzhledem k veřejnému pohrdání, jež pan z Harcourtu dává najevo k jeho ministrům a jež Jeho Veličenstvu není neznámé, k převaze, kterou by chtěl nad všemi získat a kterou by žádný z nich nerad snášel, a k potížím v zahraničních věcech pro jeho osobní roztržku s Torcym; že se cítí povinen to Jeho Veličenstvu říci, ale že pokud jde o něho samého, je mu to naprosto lhostejné; že zároveň mu však nemůže být lhostejné něco, čeho si již několik dní všímá a o čem nemůže nepromluvit z celého srdce, se vší poddaností, úctou a oddaností, kterou chová k jeho osobě; a tam mu říci, čeho si na něm vůči sobě všímá; mluvit k němu trochu pateticky a důstojně, ale s výrazem náklonnosti; pak dodat, že mu záleží jen na jeho úctě a přízni, nikoli na jakýchkoli úřadech; mluvit k němu dále se stejnou náklonností a vděčností o tom, že mu je všechny dal, aniž by on kdy na jediný pomyslel; že je stejně tak připraven mu je vrátit, jakmile by si to jen trochu přál; a v tom všem vyniknout úctou, poddaností, nezištností, náklonností a vděčností.

Pan z Beauvilliers mě se zalíbením poslouchal a nedalo mu práci tuto radu přijmout. Pevně mě objal. Slíbil mi, že se jí bude řídit a že mi poví, jak to proběhlo.

Šel jsem k němu ke konci dopoledne příštího dne a dozvěděl se od něho, že stojí opět dokonale pevně na nohou. Mluvil bod po bodu tak, jak jsem mu řekl, že by podle mého měl. Král se zdál překvapen, a podle toho, co mu němě uniklo, dotčen tím, že tajemství Harcourtova vstupu do rady bylo odhaleno, a to tak úplně — a právě o to jsem také usiloval. Zdálo se, že velmi pozorně vnímá krátkou úvahu o účinku tohoto vstupu vzhledem k ministrům a o potížích, které by z toho vznikly. Zdál se v rozpacích z toho, co mu pan z Beauvilliers řekl o něm samém; pak se otevřel a přerušil ho, aby ho ujistil o své úctě, důvěře a přátelství. Návrhu na odchod se postavil na odpor, projevil panu z Beauvilliers mnoho přátelství, řekl mu mnoho zavazujících slov a zdálo se, že se s ním sbližuje víc než kdy předtím. Dozvěděl jsem se od něho, že tomu i další vývoj vždycky odpovídal. Jedním slovem, byl to rozhodující tah. Pan z Beauvilliers mě znovu velmi něžně objal, a to nejednou. Zda by bez toho byl vyhnán, nebo ne, to jsem nemohl zjistit; ale podle toho mála, co mi bylo řečeno, a podle chladu a rozpaků krále, když ho pan z Beauvilliers oslovil, které trvaly po první část jeho řeči, které podle jeho přiznání předcházely a které byly jejím tématem, jsem o tom téměř přesvědčen.

Harcourt, jistý svou věcí a sotva skrývaje radost nad úspěchem, který měl na dosah, přišel na smluvené místo. Čas se protahoval. Během rady bývají v těch královýchpokojích jen ti nejpodřízenější a několik dvořanů, kteří tudy procházejí z jednoho křídla do druhého. Každý z těch podřízených se ho horlivě vyptával, co chce, zda si něco nepřeje, a podivuhodně ho obtěžovali. Musel tam zůstat, a neměl k tomu žádnou záminku. Chodil sem a tam, kulhaje o holi, a nevěděl, co odpovídat ani těm, kdo tam zůstávali, ani těm, kdo procházeli a kteří si ho všimli. Nakonec, po dlouhém čekání a ve velké nepohodě, odešel, jak přišel, velmi znepokojen tím, že nebyl povolán. Vzkázal to paní z Maintenon, která byla zase tím víc znepokojena, že jí král večer neřekl ani slovo a že ani ona se neodvážila s ním o tom mluvit. Utěšila Harcourta; chtěla doufat, že se na této radě nenaskytla příležitost položit mu otázku o španělských záležitostech, a chtěla, aby se znovu dostavil na totéž smluvené místo při příští státní radě. Harcourt tam provedl tytéž manévry, a se stejně malým úspěchem. Odešel velmi zarmoucen a pochopil, že jeho věc je zmařena.

Paní z Maintenon chtěla mít konečně jasno. Čekala dost dlouho, aby nedala najevo netrpělivost; promluvila o tom s králem, jako by předpokládala zapomnění nebo nedostatek látky a jako by věc stále trvala na téže noze. Král v rozpacích odpověděl, že o tom přemýšlel, že Harcourt je ve zlém skoro se všemi jeho ministry, že jim dává najevo pohrdání, které by v radě vyvolávalo hádky, a že by ho tyto spory přiváděly do nesnází; že po zralé úvaze dává přednost tomu zůstat při tom, co je, a nemít proti sobě trucování lidí, jichž si váží a kteří by byli touto předností dotčeni, jakmile by do rady připustil někoho nového a jejich druhu; že si Harcourtových schopností velmi cení a že se s ním bude soukromě radit o věcech, o nichž bude chtít znát jeho mínění. Bylo to řečeno tak, že nepovažovala za vhodné odporovat; měla se za poraženou a Harcourt byl zoufalý. Když tento pokus podruhé selhal, už nedoufal, že se k němu vrátí, leda díky změnám stejně nejistým jako vzdáleným.

Já jsem mezitím jako na čekané sledoval, co z tohoto vstupu vzejde, aniž bych komukoli řekl slovo, a byl jsem velmi rád, když mi tak dlouhý odklad dal pochopit, že ztroskotal. Král o tom panu z Beauvilliers neřekl ani slovo, ale choval se k němu opět volně a jako obvykle. Později jsem se opatrně zeptal vévody z Villeroy, na čem tedy ten vstup vázne, a dozvěděl jsem se, co jsem právě vylíčil, a že už o něm není řeč. Nedal jsem najevo, že bych na tom měl jakýkoli podíl. S Harcourtem jsem byl zadobře a on mi dokonce opakovaně činil vstřícné kroky. Byl jsem nesmírně spokojen, že věci dopadly tak šťastně, ale radoval jsem se z toho jen v soukromí s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří tomu tak tak unikli.

Monastrol[3], aniž sám měl hluboký smutek, oznámil králi smrt jednoho syna bavorského kurfiřta, protože v Německu se za děti mladší sedmi let, jakým byl tento nejmladší syn, smutek vůbec nenosí. Král ho přesto vzal na čtrnáct dní. Tam vedl

3. **Vysvětlivka:** Monastrol (Monasterol) — vyslanec bavorského kurfiřta u francouzského dvora.

smutek za nemluvně pana du Maine: nosit smutek za dítě, za které ho nenosí ani jeho vlastní dvůr, ačkoli se zde nenosil za žádné z královniných dětí, které zemřely před sedmým rokem.

Markýz z Nesle se oženil s jedinou dcerou vévody Mazarina, která měla jen jednoho bratra. Hraběnka z Mailly velmi doufala v tento sňatek pro svou nejmladší dceru a vynaložila pro něj, co mohla, trochu podporována lichotkami paní z Maintenon; ale stará paní z Mailly, která ze zkušenosti věděla, jak jsou marné, a která svou usilovnou prací vybudovala velmi mocný dům, chtěla pro svého vnuka velké naděje. Majetek byl nesmírný, kdyby bratr vymřel, a navíc tu byla naděje na hodnost vévody a paira, protože hodnost Mazarin přecházela i po ženské linii[4]. Krása této nevěsty později způsobila velký rozruch, a krása dcer, které po sobě zanechala, ještě větší za příštího panování, takže jim v dějinách připadne jisté místo[5].

Vévoda z Charostu se dal napálit jakousi paní Martelovou, starou pařížskou měšťankou, která byla duchaplná a stýkala se s dosti dobrou společností. S mocí nad ním, nad níž se člověk musí smát, mu namluvila poklady pro jeho druhého syna, který tehdy neměl nic a který nakonec zdědil otcovy hodnosti a úřady. Neřeknu majetek, protože ten málo stál za řeč. Zkrátka, Charost se dal zlákat a oženil markýze z Ancenis s dcerou Entraguesovou[6]; Entrague býval drobným písařem, a předtím něčím mnohem horším, u pana Frémonta, tchána pana maršála z Lorges a děda paní ze Saint-Simon, který mu založil jmění, jež on pak dovedl velmi daleko, a který mu dal za nic za ženu dceru pana z Valençay a jedné sestry maršála z Luxembourgu a vévodkyně meklenburské. Charost měl po Baule-Lametovi, otci své druhé manželky, z níž mu nezůstaly žádné děti, guvernérství v Doullens, které král na jeho rezignaci laskavě dal jeho synovi k tomuto sňatku. Byl odškodněn, nakolik jen mohl být, zásluhami, ctností a chováním nevěsty, která se velice zalíbila v jeho rodině a měla velký úspěch u dvora i ve světě.

Maršál z Boufflers, který odjel do Flander všechno připravit k tomu, aby Lille znovu dobyl král osobně, a který tam pak obdržel odvolání, se potom pustil do objížďky všech pevností svého guvernérství v doprovodu několika generálů, aby tam vydal ta nejlepší opatření, jaká jen krajní nedostatek peněz a všeho ostatního dovolí. Na této cestě, ještě nezotaven z neuvěřitelných útrap, které vytrpěl v Lille, těžce onemocněl a byl na smrt. Uzdravil se a zotavil jen s velkou námahou, a ne natolik, aby si troufl podniknout tažení. Vrátil se do Paříže 1. března a nazítří měl u krále dvě au-

---

4. **Vysvětlivka:** Saint-Simon označuje hodnost vévody a paira Mazarin za „ženskou" (*femelle*): mohla přejít i na dědičku, a skrze ni na jejího manžela.

5. **Vysvětlivka:** Několik dcer markýze z Nesle se stalo milenkami Ludvíka XV.; nejznámější jsou paní z Mailly a vévodkyně z Châteauroux.

6. **Vysvětlivka:** Tento Entrague je zbohatlý finančník; nejde o hráče d'Entrague, bratrance paní princezny de Conti, ani o jeho strýce abbého d'Entrague.

dience, před mší a po ní, při nichž mu podal zprávu o svém guvernérství a oznámil mu, že letos sloužit nemůže.

Král, který to dobře tušil, dal pak zavolat maršála z Villars, načež bylo zveřejněno, že bude velet flanderské armádě pod Monseigneurem, v níž budou sloužit jako dobrovolníci anglický král, v témž inkognitu jako loni, a vévoda z Berry; maršál z Harcourtu na Rýně pod monseigneurem vévodou z Bourgogne; vévoda z Orléans ve Španělsku; maršál z Berwicku v Dauphiné; a vévoda z Noailles jako obvykle v Roussillonu. Brzy se ukáže, že tito vrchní velitelé odjeli na svá místa, ale že žádný z princů neopustil dvůr.

Hrabě z Toulouse dostal od krále za úkol sdělit hraběti z Évreux, že nebude sloužit; ten od té doby už nesloužil. Tato rána mu byla takto zmírněna ani ne tolik z ohledu na jeho otce, jako proto, že dopadla přinejmenším stejně na pana z Vendôme jako na něho. Ne že by se od svého návratu nebyl pokoušel získat si za ochránce prince, kterého tak těžce urazil, a téměř se mu to podařilo; ale vévodkyně z Bourgogne tolik zahanbila svého manžela a projevila se tak rozhořčená, že hrabě z Évreux neuspěl. Celá kabala byla tímto novým úderem podivně omráčena a krutě pokořena, neboť ukazoval, že její troufalé kroky nejsou odpuštěny, navzdory Vendômovu potrestání; Vendôma už bylo vidět jen v Marly a v Meudonu, zcela jiného, než býval, a už nesloužil.

Hrabě z Roucy, který nesloužil od bitvy u Höchstädtu, a La Feuillade, potopený od bitvy u Turína, patřili úzce k Monseigneurovu dvoru. Brzy po tomto vyhlášení viděli, jak byli jmenováni generálové pro jednotlivé armády. Neměli důvod doufat, že budou mezi nimi; domnívali se, že se znovu uchytí, budou-li doprovázet Monseigneura, a že tímto chováním krále obměkčí. Požádali tedy krále o svolení, a ten je udělil hraběti z Roucy a La Feuilladovi je odepřel. Bylo to pro něho velmi okaté ponížení; ale v podstatě dopadli oba stejně. Monseigneur nejel, a tudíž ani hrabě z Roucy, který od té doby nikdy nesloužil, stejně jako La Feuillade, ale který se nedožil toho, aby se dal udělat maršálem Francie tak skandálně a tak zbytečně jako on o pětadvacet let později.

Harcourt, který jako obratný Normanďan uměl využít času a kterého velení armádě za ministerstvo neutěšilo, dostal od krále osmdesát tisíc livrů v hotovosti na svou výstroj, a v době tak tísnivé, v jaké jsme byli, ještě trucoval, že nedostal víc. Bavorský kurfiřt zůstal nečinný.

Rouillé odjel v prvních dnech března, aby v Holandsku tajně jednal o míru; z pouhé nouze si to člověk namlouval. Bergeyck přijel o něco dříve na dva dny k Chamillartovi; viděl se s králem a domníval se, že Holanďané jsou nakloněni míru. Byly od nich vyžádány průvodní listy, které udělili ve velkém tajemství a velmi neochotně. Nebudu se o tom šířit dále, stejně jako o cestě, kterou tam o něco později kradmo podnikl Torcy. Stejně naložím s cestou, kterou příštího roku podnikli maršál z Hu-

xelles a abbé z Polignaku, brzy nato kardinál, do Geertruidenbergu[7], a rovněž se vším, co připravilo a uzavřelo utrechtský mír. Torcy, jehož pero a paměť nejsou o nic méně správné, dobré a přesné než jeho rozhled a schopnosti, sepsal všechna tato tři jednání. Laskavě mi sám svůj rukopis půjčil; shledal jsem ho tak zajímavým a důležitým, že jsem si ho sám opsal; rozdělen do tří kusů, zařazených sem každý v pravý čas, by tvořil příliš dlouhé odbočky[8]. Je příjemnější a poučnější je číst všechny tři za sebou, a tak se také najdou mezi Doklady[9].

Zde tedy postačí představit Rouillého. Byl prezidentem berního soudu a bratrem toho Rouillého, který se z generálního prokurátora účetní komory stal ředitelem financí, pak státním radou, a jehož hrubost a zhýralost, při velké učenosti a jistém duchu, o něm daly tolik mluvit, zvláště za regentství vévody z Orléans. Tento, který byl mladší, měl jemného a uhlazeného ducha, byl stejně střídmý a uměřený, jako jeho starší bratr nebyl, a strávil část života v různých vyjednáváních, naposledy jako velvyslanec v Portugalsku. Vždycky s ním byli spokojeni, a uvidíme, že s ním nebyli spokojeni o nic méně ani přes smutný výsledek jeho cesty do Holandska.

Nemohu lépe zařadit jednu dvojí historku, kterou znalo jen velmi málo lidí a která jen o málo předcházela tomu, co jsem právě napsal, ale kterou jsem si ponechal, abych jí lépe doprovodil Rouillého do Holandska. Chamillart slýchal a viděl od té doby, co ho kulečník uvedl ke dvoru a co ho úřad intendanta financí ke králi přiblížil, že pan z Louvois zasahoval do úřadů všech ostatních, a zvláště svých kolegů, kdykoli jen mohl, a často násilím. Jako nástupce v jeho úřadu i v úřadu Colbertově, a postoupiv v králově oblibě a náklonnosti dál, než kdy dospěl jeden či druhý, si usmyslel, že napodobovat Louvoise v těchto výbojích je právem jeho místa nebo jeho přízně, a nic nevynechal, aby si počínal stejně. To byla jedna z hlavních a nejtrvalejších příčin, proč byl stále tak rozhádaný s Pontchartrainem. Nejednou se pokusil uchvátit i práci kancléře, která, jsouc mu cizejší než kterákoli jiná a patříc člověku pevněji usazenému a výše postavenému, ho pokaždé přiměla povolit. Nezdržoval jsem se líčením všech těchto podrobností, příliš dlouhých a příliš častých; stačí je naznačit zhruba.

Pokud jde o Torcyho, vzal si do hlavy, že mu odejme mírová vyjednávání, jejichž jediným ministrem byl přitom Torcy, a to z titulu svého resortu s vyloučením kohokoli jiného. Chamillart s vědomím krále vydržoval lidi v Holandsku i všude jinde, kteří činili návrhy a nabídky a kteří především očerňovali ty, jichž k témuž účelu

---

7. **Vysvětlivka:** Jde o tři pokusy o mír ve válce o španělské dědictví: jednání Rouillého a Torcyho v Holandsku na jaře 1709 a jednání v Geertruidenbergu roku 1710, která obě ztroskotala, a mírové smlouvy uzavřené v Utrechtu roku 1713.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz druhou, třetí a čtvrtou část Torcyho Pamětí. Obsahují patrně ony tři kusy, o nichž mluví Saint-Simon.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz mezi Doklady celé jednání Rouillého v Bodegravenu, jeho a Torcyho v Haagu a maršála z Huxelles a abbého z Polignaku v Geertruidenbergu, a o utrechtském míru. (Poznámka Saint-Simonova.)

užíval Torcy, a jeho samého vydávali za slaměného panáka, u něhož nic neuspěje. Torcyho lidé, i on sám, se nijak nešetřili, aby jemu i jeho lidem oplatili stejnou mincí, takže by se řeklo, že tito lidé slouží v cizích zemích ministrům různých pánů, jejichž zájmy jsou zcela protichůdné. Tento způsob, jak si navzájem křížit cesty, poskytoval v těch zemích zcela směšnou podívanou, a ještě škodlivější pro věci samé; budil zlověstné mínění o dvoře a o naší vládě; a konečně osobám, na něž se tito lidé obraceli nebo k nimž se vtírali, působil velké rozpaky při jednání, pokud by snad chtěly jednat upřímně, a ostatním poskytoval velmi věrohodnou záminku nepouštět se do ničeho s lidmi, kteří se mezi sebou tak málo shodují. Všechno se tím tedy nejen zastavovalo, ale nebezpečně vyzrazovalo, a všechno se přetrhlo dříve, než se to vůbec pohnulo kupředu.

Chamillart se stal veřejně velmi směšným dvěma cestami do Holandska, které dal vykonat Helvétiovi pod záminkou, že jede navštívit svého otce, ve skutečnosti však proto, aby vyjednával, čemuž nikdo ani tam, ani zde neuvěřil. Helvétius byl Holanďan a velmi zručný lékař na mnoho druhů nemocí, ale protože nebyl učený způsobem lékařů a jejich fakult, měli ho za empirika. Jemu vděčíme za užívání ipekakuany, tak specifické při léčení úplavic, které mu získalo velkou pověst a vysloužilo mu nejkrutější závist lékařů, kteří s ním odmítali konzultovat. Přesto ho ke konzultacím zvalo množství osob, i velmi významných; jinak to byl dobrý a čestný člověk, dobročinný, trpělivý, štědrý k chudým, přímý, a neměl nedostatek ani ducha, ani rozumu; jeho syn je nyní prvním lékařem královny[10], s nejspravedlivější a největší pověstí, a se svým nesmírným duchem a dvorským nadáním by měl své místo v těchto Pamětech, kdyby sahaly až do doby, kdy si u dvora získal vážnost. Jeho otec, tak zaměstnaný v Paříži, z ní nemohl zmizet bez rozruchu, ani jeho nepřítomnost nemohla zůstat skryta, natož opakovaná po několika měsících. Byl čímkoli, jen ne intrikánem, nebyl ani zištný. Nikdy dokonce nemluvil o novinkách, na rozdíl od všech lékařů. Zabýval se jen svým řemeslem, a to každý den; na konci dopoledne přijímal u sebe všechny chudé, kteří chtěli přijít, vyslechl je, dával jim léky, jídlo, často peníze, a nikdy neodmítl jít ke komukoli. Tak se o jeho nepřítomnosti dozvěděli a pocítili ji velcí i malí a nemlčeli o tom. Byl odjakživa Chamillartovým lékařem. Nikdo ho neobviňoval, že by se o ty cesty ucházel; všechno padlo na ministra. Lze si představit všechny jízlivé vtipy, které se všude, uvnitř i vně království, šířily o vyjednávání lékaře, a ke všemu empirika, a všechny štiplavé žerty, které o tom kolovaly; a přesto je král, jemuž Torcy i Chamillart podávali zprávy každý zvlášť, nechal dělat. Tak každý šel svou cestou a s jistotou mařil úsilí svého kolegy.

Torcy, který cítil, jakou škodu toto počínání působí věcem, a který nebyl nijak necitlivý ke škodě, kterou tím utrpěl sám, se cítil slabý proti tak zjevné přízni, jíž se

10. **Vysvětlivka:** Otec, Adrien Helvétius, pocházel z Haagu a usadil se v Paříži; syn Jean-Claude-Adrien Helvétius (1685–1755) se stal prvním lékařem královny Marie Leszczyńské a byl otcem filozofa Clauda Adriena Helvétia.

těšil Chamillart, a omezoval se na stížnosti a námitky, které mu dával předkládat prostřednictvím vévody z Beauvilliers, jež však byly zřídka přijaty a vždycky obejity. Ke konci Chamillartovy správy financí tento ministr, zavalený prací a tehdy churavějící, slíbil, že už nebude Torcymu překážet, a pak že ho nechá jednat; ale brzy nato, protože ho svrběly ruce, se dal znovu do práce a znovu Torcyho popudil. Ten, vida ho zbaveného financí, jež přešly do rukou jeho bratrance z prvního kolena a přítele odjakživa, a jeho syna ženatého s dcerou vévodkyně z Mortemartu, jeho další sestřenice z prvního kolena, doufal od těchto nových okolností všechno. Čekal tedy ještě. Dal námitky zdvojit a ještě velmi dlouho měl marnou trpělivost. Nakonec mu došla.

Přesvědčen, že vlídností nic nedosáhne, prohlásil vévodovi z Beauvilliers, který stejně jako on viděl škodu, již toto počínání působí věcem, že je už unaven neustálými výboji Chamillartovými, ať dělal a podnikal cokoli, aby přestaly, a že je rozhodnut nechat krále rozhodnout, kdo z nich dvou se má zabývat zahraničními věcmi. Beauvilliers velmi vážně promluvil s Chamillartem, který, cítě, že jeho autorita je oslabena, a vida, jak malých pokroků dosáhl ve svých vyjednáváních v cizině, konečně pochopil, že takové rozhodnutí předložené králi by pro něho nemohlo vyznít příznivě, a ujistil vévodu z Beauvilliers, že se už do žádné zahraniční záležitosti nebude plést.

Torcy na podobná ujištění doplatil příliš často, než aby se na ně ještě spoléhal. Chtěl předběžnou smlouvu, nezbytnou podle něho k dosažení té mírové. Sepsala se tedy listina, kterou se Chamillart zavázal, že už nebude vydržovat nikoho, kdo by se vměšoval do míru nebo do jakékoli zahraniční záležitosti, a navíc slíbil, že v dobré víře odkáže na Torcyho ty, kdo by se na něho napříště v této věci obrátili. Tuto listinu podepsal v přítomnosti pana z Beauvilliers, který ji předal Torcymu. Ten, konečně spokojený a volný, se s Chamillartem usmířil. Neměl už žádné starosti a Chamillart mu od té doby nedal sebemenší příčinu. Pan z Beauvilliers, tak spjatý s oběma těmito muži, toto dobré dílo dovršil. Byl jsem s ním a s Chamillartem příliš důvěrně spojen, abych o tom nevěděl; s Torcym se mé přátelství navázalo až po králově smrti. Přejděme k druhé historce.

Chamillart, takový, jakého jsme ho právě viděli vůči ostatním resortům, mluvil o financích po svém odchodu z nich víc, než když je měl v rukou, a zbaven toho břemene brzy zapomněl na jeho tíhu. Myslel jen na to, aby unesl to, které mu zůstalo, a neustále žádal peníze od svého nástupce jako člověk, kterého už netrápí, kde je vzít. Desmarets, stále v nesnázích, dělal, co mohl. Nakonec, dotčen tím, že tomu nemůže stačit, odpovídal někdy prudce, jako by ho překvapovalo, že nachází tak málo ohleduplnosti u člověka, který nemohl zapomenout, v jakém vyčerpání zanechal finance i úvěr. Nadut svými místy generálního kontrolora, a ještě více ministra, i pocitem, že je rovný tomu, jemuž vděčil za tak velký obrat ve svém osudu, a méně citlivý k dobrodiní než k neustálému obtěžování, aby opatřoval, co nemohl najít, nechal se někdy strhnout k výčitkám o špatném stavu, v němž finance našel — o rozkladu, který mu

nemohl být přičítán a jejž mu čas a všeobecná válka, už dlouho tak nešťastná, nedovolily napravit.

Často si mi na to stěžoval; často jsem mu připomínal, čemu vděčí za svůj návrat; často jsem ho přitom nacházel povolným, často jsem však také nemohl necítit, že má pravdu. Pozvolna jsem se začal obávat, že tito dva muži nebudou moci zůstat dlouho přáteli. Vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers se toho obávali ještě víc, podpírali jejich prchavé přátelství a neustále mezi nimi vystupovali jako prostředníci.

Ten první, tlačený potřebami války, posílený důvěrou v královo přátelství a zvelič ující svou autoritu nad druhým tím, co pro něho udělal, si nemohl odvyknout tvrdě vyžadovat. Desmarets, nyní jemu rovný, netrpělivě snášející jho a na konci svého umu, jak nahrazovat nedostatky, přestával brát ohledy a odrážel jeho argumenty tím, že ho obviňoval z rozvrácení financí, takže když byli oba rozhořčení a bez prostředků, Chamillart si stěžoval králi, že mu chybějí peníze. Král, který nechtěl přivykat této řeči své ministry ani sám sebe, ačkoli začínala být častá, promluvil důrazně s Desmaretsem, který, donucen se ospravedlnit, se už nedal oběma zprostředkujícími vévody zadržet a pod záminkou skutečně slušnou, protože se zdála nutná, se chopil příležitosti, aby to propuklo. Předložil králi přehled částek, které Chamillartovi poskytl, vysvětlil, které v penězích, které v úpisech a jak byly vyplaceny, odvodil z toho fondy a jejich určení, to vše s průkaznými listinami, a ukázal, že Chamillart dostal víc než dost. Král to řekl Chamillartovi, který, velmi udiven, trval stále na svém a se svou obvyklou sebedůvěrou nabídl, že přiměje Desmaretse, aby to uznal.

Šel k němu, a po ověření se ukázalo, že nemá pravdu a že dostal všechno. Věc byla svedena na jeho úředníky; ale Desmarets, rozhodnutý nedat se usvědčit z nepravdy, chtěl, aby byli úředníci povoláni, a ačkoli Chamillart zmírnil tón, nemohl od generálního kontrolora odejít, dokud úředník pro platby válečného úřadu, který se jmenoval de Soye, nebyl Chamillartem povolán a nepřišel se svými knihami. Sporná částka v nich byla zapsána jako přijatá v době a způsobem, jak tvrdil Desmarets. Tu se spor přenesl mezi Chamillarta a jeho úředníka, ale netrval dlouho, protože když se Chamillart chtěl rozzlobit, de Soye mu okamžitě a v Desmaretsově přítomnosti ukázal, jak byla použita: jinak, než k čemu ji král určil, sice na věc skutečně prospěšnou službě, ale zcela odlišnou. Tu se Chamillart, zahanbený svou zapomnětlivostí a chybou v účtech, a Desmarets, usmířený výsledkem tak prudkého sporu, rozešli zdvořile a společně tu věc dusili, jak jen mohli; ale zůstala o to méně tajná, že její rozuzlení bylo nutné oznámit králi. Dozvěděl se je a přijal s nesmírnou laskavostí k Chamillartovi, kterého omlouvalo množství jeho záležitostí, jež kvůli jeho špatnému zdraví a jeho cestám do Flander zůstaly nevyřízené a v jeho hlavě se zmátly. Veřejnost o tom nesoudila tak příznivě.

Chamillart si krátce poté, co převzal celou správu financí, oblíbil finančníka jménem La Cour des Chiens[11], jemuž svěřil nejlepší obchody. Tento La Cour na nich nesmírně zbohatl; byl schopný, inteligentní, plný nápadů a v tomto oboru užitečně sloužil; jinak dobrák, ochotný, vzdálený drzosti tak obvyklé u lidí toho druhu. Jeho bohatství a jeho rozmařilost ve všech druzích požitků však popudily veřejnost. Z ošklivého místa a bídného domu, který mu Chamillart daroval ve svém parku v L'Étang a který s jeho svolením prodal Desmaretsovi, když ten dostal finance, udělal klenot. Právě postavil nádherný palác vedle paláce Lorges, pozdějšího paláce princezny de Conti, dcery krále, a Chamillart se netajil tím, že je určen pro něho; ale Chamillartovo štěstí tak dlouho nevydrželo, a palác koupil d'Antin, který z něho udělal přepychové sídlo. Závist finančníků vůči La Courovi se spojila s odporem, který veřejnost pojala k jeho bohatství a který posbíral tisíce zlých řečí, jež tito finančníci šířili o Chamillartovi i o něm.

V naléhavé nouzi o peníze na proviant se Chamillartovi v jeho horlivosti stalo, že se svým jménem zaručil za různé velké dodávky. Jistý svou poctivostí a královou důvěrou, ničeho se neobával; a La Cour, jistý rovněž veškerou ochranou všemocného ministra, se pustil do obrovských závazků. Byly tedy takové, že jim mohl dostát jen velmi obtížně, zvlášť když se nijak neomezoval ve výdajích na své rozmařilé zábavy a na své příbuzné. To vše dohromady dalo za jiného ministerstva podnět k útokům na Chamillartovo počínání a na La Courovu pokladnu, a ačkoli se Chamillartovi nevyčítalo nic hanebného, obviňovali ho, že použil tyto sporné částky spolu s mnoha jinými na zaplacení položek, za něž se neprozřetelně zaručil svým jménem, a tak se dostal z nesnází, přednostně před věcmi naléhavějšími a bezprostřednějšími pro válečnou službu.

Nejsem daleko od toho věřit, že na tom něco bylo a že tento ministr, nyní už mimo správu financí, ve strachu, že nebude vždy nacházet prostředky, jak dostát svým nerozvážným závazkům, na to použil částky, jejichž určení bylo zcela jiné. Zločinu ani provinění v tom nebylo ani stínu, protože nikdy nezpronevěřil ani pistoli pro vlastní potřebu, a měl tu výhodu, že takové podezření nikomu ani nepřišlo na mysl. Tento příklad však má naučit ministry i jiné, aby se nikdy nezavazovali tak daleko, dokud nemají v rukou, čím z toho dobře vyváznout.

Od tohoto vysvětlení mezi těmito dvěma ministry nebylo už nic než vnější zdání a velká zdvořilá opatrnost. Předvídal jsem to od samého počátku, jak jsem vylíčil. Oba mi byli ještě drazí a byl jsem tím zasažen stejně jako pánové z Chevreuse a z Beauvilliers.

---

11. **Vysvětlivka:** Finančník La Cour des Chiens je jiná osoba než dvě postavy jménem La Cour zmíněné dříve (druhá manželka vévody z Grammontu a bývalý kapitán gardy maršála z Lorges).

Kapitola osmá

Strašná zima; hrozivá bída. — Krutá machinace s obilím. — Maréchalova odvaha promluvit s králem, marná. — Velké pokoření pařížského parlamentu kvůli obilí, a stejně tak burgundského parlamentu. — Podivné vynálezy, které přetrvaly. — Machinace s obilím od té doby nejednou napodobená. — Přetavení mincí a zvýšení jejich hodnoty. — Bankrot Samuela Bernarda. — Moje důvěrné spojení s maršálem z Boufflers. — Jeho přijetí v parlamentu. — Belsunce biskupem v Marseille.

Zima, jak jsem už poznamenal, byla strašlivá, a to tak, že lidská paměť nepamatovala žádnou, která by se jí byť jen přiblížila. Mráz, který trval téměř dva měsíce ve stále stejné síle, hned v prvních dnech proměnil řeky až k jejich ústí v pevnou zem a mořské pobřeží učinil tak únosným, že po něm jezdily vozy, převážející ta největší břemena. Falešná obleva rozpustila sníh, který po celou tu dobu pokrýval zem; po ní však náhle znovu udeřil mráz stejně silný jako ten předchozí, a to na další tři týdny. Prudkost obou mrazů byla taková, že voda uherské královny[1], nejsilnější elixíry a nejlihovitější likéry roztrhaly své lahve ve skříních vytápěných pokojů, obklopených komínovými průduchy, v několika bytech zámku ve Versailles, kde jsem jich sám několik viděl; a když jsem večeřel u vévody z Villeroy v jeho malé ložnici, padaly nám do sklenic kousky ledu z lahví, které stály na římse krbu a byly právě přineseny z jeho velmi malé kuchyně, kde hořel velký oheň a která byla v téže úrovni jako jeho pokoj, jen s velmi malým předpokojem mezi nimi. Je to týž byt, který má dnes jeho syn.

Tento druhý mráz zničil všechno. Ovocné stromy zahynuly; nezůstaly ořešáky ani olivovníky, jabloně ani vinice — nebo jen tak málo, že nestojí za řeč. Ostatní stromy hynuly ve velikém počtu, zahrady zašly a s nimi všechno obilí v zemi. Zkázu tohoto všeobecného zmaru si nelze ani představit. Každý si schoval své staré obilí. Chléb zdražoval úměrně tomu, jak beznadějná byla vyhlídka na sklizeň. Nejprozíravější znovu oseli ječmenem pole, kde předtím rostla pšenice, a většina je napodobila. Ti na tom byli nejlépe a v tom byla záchrana; policie však přišla na to, že to zakáže, a příliš pozdě toho litovala. Vyšly různé edikty o obilí; prováděly se prohlídky, hromadily se zásoby; do provincií byli vysláni komisaři tři měsíce poté, co byli ohlášeni, a celé toto počínání vyhnalo bídu a drahotu až na vrchol — a to v době, kdy z propočtů bylo zřejmé, že ve Francii je obilí na celé dva roky, aby uživilo celou zemi, i bez jakékoli žně.

Mnoho lidí se tedy domnívalo, že páni od financí využili této příležitosti, aby se prostřednictvím agentů rozeslaných po všech trzích království zmocnili obilí a pak je

1. **Vysvětlivka:** Proslulý lihový destilát z rozmarýnu, užívaný jako lék i jako kosmetická voda.

prodávali za cenu, jakou si sami určí, ve prospěch krále, a přitom nezapomněli ani na vlastní prospěch. Tento názor neoslabilo ani to, že se na Loiře zkazilo velmi značné množství lodí s obilím, které král nakoupil a které bylo nutno vysypat do vody; tu nehodu se totiž nepodařilo utajit. Je jisté, že cena obilí byla na všech trzích království stejná; že v Paříži ji komisaři stanovovali s pomocí ozbrojené moci a prodávající často nutili, aby ji proti své vůli zvyšovali; že když se lid s křikem dotazoval, jak dlouho ta drahota potrvá, uklouzla některým komisařům — a to na trhu dva kroky od mého domu, u Saint-Germain-des-Prés — tato dost jasná odpověď: *Dokud se vám bude líbit*; jako by tím, pohnuti soucitem i rozhořčením zároveň, dávali najevo, že tak dlouho, dokud lid bude snášet, aby do Paříže smělo obilí jen na d'Argensonovy propustky; a jinak se tam opravdu nedostalo. D'Argenson, jehož regentství vidělo jako strážce pečetí, byl tehdy policejním poručíkem a právě v té době byl jmenován státním radou, aniž opustil policii. Přísnost donucování vůči pekařům byla dohnána do krajnosti, a to, co vyprávím, bylo stejné po celé Francii. Intendanti dělali ve svých generalitách[2] totéž, co d'Argenson v Paříži; a na všech trzích se obilí, které se nepodařilo prodat za stanovenou cenu do hodiny určené pro konec trhu, muselo povinně odvézt zpět, a ti, kdo je ze soucitu prodali levněji, byli krutě trestáni.

Maréchal, první chirurg krále, o němž jsem mluvil už nejednou, měl odvahu a poctivost říci to všechno králi a dodat k tomu i zlověstné mínění, které si o tom utvářela veřejnost, lidé nevšední, ba i ty nejlepší hlavy. Král se zdál dojat a Maréchalovi to nezazlíval; ale nic dalšího z toho nevzešlo.

Na mnoha místech vznikly obrovské zásoby, nahromaděné v co největší tajnosti. Nic nebylo soukromníkům edikty přísněji zakázáno a udání byla stejně tak nařízena. Jeden chudák, kterého napadlo podat takové udání Desmaretsovi, za to byl tvrdě potrestán. Parlament se kvůli těmto nepořádkům sešel po komorách a potom ve velké komoře prostřednictvím zástupců ostatních komor. Tam bylo usneseno nabídnout králi, že radové na vlastní náklad projedou celý obvod parlamentu, provedou prohlídky obilí, zavedou pořádek a potrestají ty, kdo porušují edikty; a připojit seznam radů, kteří se k těmto objížďkám nabízeli, rozdělených podle jednotlivých okrsků. Král, o věci zpravený prvním prezidentem, se neobyčejně rozhněval, chtěl parlamentu poslat tvrdou důtku a přikázat mu, aby se staral jen o souzení sporů. Kancléř se neodvážil králi vyložit, jak vhodné je to, co chtěl parlament udělat, a jak velmi tato věc spadá do jeho působnosti; zdůraznil však oddanost a úctu, s nimiž se parlament nabízel, a ukázal mu, že je zcela v jeho moci jeho nabídky přijmout nebo odmítnout. Neobešlo se to bez sporu, než se mu podařilo krále uklidnit natolik, aby důtku odvrátil; král však naprosto trval na tom, aby byl parlament alespoň jeho jmé-

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Generalitami se ve staré Francii nazývaly finanční obvody; jejich jméno pocházelo z toho, že v každém z těchto obvodů byl původně jeden nebo několik generálů financí — tak se tehdy nazývali generální výběrčí a francouzští pokladníci. O intendantech viz tom III, s. 442 (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 3, č. II).

nem upozorněn, že mu zakazuje plést se do obilí. Výjev se odehrál na plném zasedání rady, kde mluvil jen kancléř a všichni ostatní ministři zachovávali hluboké mlčení; patrně dobře věděli, co si o tom myslet, a dobře se střežili cokoli říci k věci, která patřila do zvláštního resortu kancléřova. Ať byl parlament, stejně jako všechny ostatní sbory, sebevíc přivyklý ponižování, toto se ho dotklo velmi citelně. Podrobil se se sténáním.

Veřejnost tím byla dotčena neméně; nebylo nikoho, kdo by necítil, že kdyby finance měly čisté ruce ve všech těch krutých machinacích, mohl by krok parlamentu být králi jen milý a užitečný: postavil by tento sbor mezi něho a jeho lid a ukázal by tak, že se za tím neskrývá žádná lest — a to aniž by to stálo cokoli skutečného, ba ani zdánlivého, onu absolutní a bezmeznou moc, na niž byl tak nízce žárlivý.

Burgundský parlament, který viděl provincii v nejkrajnější nouzi, napsal intendantovi, jehož to ani v nejmenším nevzrušilo. V tak naléhavém nebezpečí vražedného hladu se sbor sešel, aby učinil opatření. První prezident se neodvážil jednání zúčastnit — patrně tušil víc než ostatní; předsedal mu nejstarší z prezidentů parlamentu (*à mortier*). Nejednalo se o ničem jiném než o tom, co věc nezbytně vyžadovala, a ještě s nekonečnou opatrností; přesto se král, sotva se o tom dozvěděl, nesmírně rozhněval. Poslal tomuto parlamentu přísnou důtku, zákaz plést se nadále do této správy, ač tak přirozeně spadala do jeho působnosti, a rozkaz prezidentovi, který jednání předsedal, aby se dostavil ke dvoru a vydal počet ze svého počínání. Ihned odjel. Šlo o nic menšího než o to, zbavit ho úřadu. Pan Vévoda, guvernér provincie v nástupnictví po těžce nemocném panu Princi, se však spojil s kancléřem na ochranu tohoto soudce, jehož počínání bylo bezúhonné; zachránili ho za cenu důrazného pokárání od krále, který mu pak dovolil, aby se mu poklonil. Tak se po několika týdnech vrátil do Dijonu, kde bylo rozhodnuto uspořádat mu slavnostní vjezd a přijmout ho s triumfem. Jako muž moudrý a až příliš zkušený se obával následků. Bál se dokonce, že nedosáhne toho, aby byl této pocty zproštěn; vyhnul se jí však tím, že si cestu rozvrhl tak, aby do Dijonu přijel v pět hodin ráno, ihned si oblékl talár a odebral se do parlamentu, kde podal zprávu o své cestě a poděkoval za to, co pro něho zamýšleli udělat.

Ostatní parlamenty se po těchto dvou příkladech s chvěním poddaly poručnictví intendantů a vydaly se do rukou jejich agentů. Teprve tehdy byli vybráni ti komisaři, o nichž jsem mluvil, vzatí vesměs z nižších soudů, kteří, každý pověřený prohlídkou určitého okrsku, měli soudit přestupky spolu se sousedními presidiálními soudy pod dohledem intendanta a zcela nezávisle na parlamentech. Aby se však pařížskému parlamentu dal spíš amulet než marná útěcha, byl ze všech jeho komor sestaven tribunál, v jehož čelo byl postaven Maisons, prezident parlamentu (*à mortier*), a k němuž měla směřovat odvolání proti nálezům těchto komisařů v provinciích. Komisaři vyrazili teprve tři měsíce po svém ustanovení. Podnikali marné objížďky a ani jeden z nich nikdy nezískal sebemenší přehled o této správě. Nic tedy nenašli, pro-

tože se zařídilo tak, aby nic najít nemohli; a tudíž nebyl ani rozsudek, ani odvolání, pro nedostatek látky. Tato temná práce tak zůstala v rukou d'Argensonových a samotných intendantů, kteří se velmi bedlivě střežili, aby jim nevyklouzla nebo aby do ní nepadlo světlo, a byla dál vykonávána se stejnou tvrdostí.

Aniž bych vynášel přesnější soud o tom, kdo to vymyslel a kdo z toho těžil, lze říci, že sotva které století zplodilo dílo temnější, smělejší, lépe utkané, útlak vytrvalejší, jistější a krutější. Sumy, které vyneslo, jsou nesčíslné, a nesčíslný je lid, který tím zemřel skutečným hladem, a to doslova, i ten, který potom zahynul na nemoci způsobené krajní bídou; nekonečný je počet zničených rodin a kaskád neštěstí všeho druhu, které z toho vyplynuly.

Přesto se přitom začaly narušovat i ty nejnedotknutelnější platby. Platby z cel, z různých půjčkových pokladen, renty pařížské radnice, odjakživa tak posvátné — všechno bylo zastaveno; jen renty se vyplácely dál, ale s průtahy a pak s krácením, které přivedly do zoufalství téměř všechny pařížské rodiny a mnoho dalších. Zároveň daně, zvýšené, rozmnožené a vymáhané s nejkrajnější přísností, dovršily zpustošení Francie. Všechno zdražilo nad pomyšlení, zatímco nezbývalo ani za co koupit to nejlevnější; a ačkoli většina dobytka zahynula pro nedostatek krmiva a pro bídu těch, kdo jej na venkově chovali, zavedl se na něj nový monopol. Velký počet lidí, kteří v předchozích letech podporovali chudé, se ocitl v situaci, kdy sami sotva vyžili, a mnozí z nich byli nuceni přijímat almužnu potají. Nelze vypovědět, kolik dalších se ucházelo o přijetí do špitálů, ještě nedávno hanby a muky chudých; kolik zbankrotělých špitálů vyvrhovalo své chudé zpět na bedra veřejnosti — což tehdy znamenalo nechat je opravdu zemřít hladem; a kolik počestných rodin skonávalo v podkrovních komůrkách.

Nelze také vypovědět, jak velice tolik bídy rozněcovalo horlivost a dobročinnost, ani jak nesmírné byly almužny. Protože však potřeby rostly každým okamžikem, nerozvážná a tyranská dobročinnost vymyslela dávky a daň pro chudé. Ty se navíc k tolika jiným rozrostly tak bezměrně, že tato přítěž přivedla nesčetné lidi, kteří už tak byli v úzkých, do ještě větší tísně a velký počet jich natolik rozhořčila, že přestali dávat dobrovolné almužny; a tak, nehledě na to, že výnos těchto dávek byl možná špatně spravován, se chudým dostalo mnohem menší úlevy. Nejpodivnější na tom pak bylo — abych o tom mluvil uměřeně —, že tyto dávky ve prospěch chudých, poněkud zmírněné, ale zachované natrvalo, si král přivlastnil, takže je finanční úředníci až do dnešního dne veřejně vybírají jako jednu z větví královských příjmů, a to dokonce s takovou upřímností, že jim ani nezměnili jméno.

Totéž platí o dávce, která se každoročně vybírá v každé generalitě na silnice: i tu si finance přivlastnily s toutéž upřímností, aniž změnily její jméno. Většina mostů po celém království je stržena a i ty největší silnice se staly neschůdnými. Obchod, který tím nesmírně trpí, se ozval. Lescalopier, intendant v Champagni, vymyslel, že je dá opravovat robotou, a to aniž by robotníkům dal třeba jen chléb. Všude ho

napodobili a on se za to stal státním radou. Monopol úředníků, kteří tyto práce řídili, je obohatil, lid při nich hromadně umíral hladem a bídou; nakonec to už nebylo k vydržení a od věci se upustilo — a od silnic také. Dávka na jejich stavbu a údržbu však po celou dobu té roboty i potom trvala dál a vybírala se neméně jako jedna z větví královských příjmů.

Tento obilní kšeft se zdál tak dobrým zdrojem a tak odpovídajícím lidskosti a osvícenosti pana Vévody[3] a Pârisů[4], pánů království za jeho ministerstva, a nyní, kdy píšu, generálního kontrolora Orryho, nejnevědomějšího a nejbarbarštějšího člověka, jaký kdy spravoval finance, že se oba chopili téhož prostředku, jen hruběji, hrubí jako oni sami, a se stejným úspěchem — umělým hladomorem, který zpustošil království.

Ale abych se vrátil k roku 1709, u něhož jsme: lidé se nepřestávali divit, kam se mohly podít všechny peníze království. Nikdo už nemohl platit, protože nikomu nebylo placeno; venkované, vyčerpaní vymáháním dávek a výpadky výnosů, se stali nesolventními. Vyschlý obchod už nic nevynášel, poctivost a důvěra byly ty tam. Králi tak nezbýval jiný prostředek než strach a užívání jeho bezmezné moci, která však, jakkoli neomezená, rovněž selhávala, protože neměla z čeho brát a na čem se uplatnit. Žádný oběh peněz, žádné cesty, jak jej obnovit. Král už neplatil ani svým vojskům, aniž si kdo dovedl představit, kam se podělo tolik milionů, které přicházely do jeho pokladen.

V takovém strašném stavu bylo všechno, když byl do Holandska vyslán Rouillé[5] a brzy po něm Torcy. Tento obraz je přesný, věrný a nijak nepřehnaný. Bylo nutné podat jej tak, jak byl, aby bylo pochopitelné, v jaké krajní tísni se země ocitla, jak nesmírné ústupky byl král ochoten učinit, aby dosáhl míru, a jaký viditelný zázrak Toho, který klade moři meze a povolává to, co není, jako by bylo[6], vyrval Francii z rukou celé Evropy, odhodlané a připravené ji zahubit — a vyrval ji s největšími výhodami, vezme-li se v úvahu stav, do něhož byla přivedena, a jak nepatrná byla naděje na úspěch.

Mezitím přetavení mincí a zvýšení jejich hodnoty o třetinu nad hodnotu vnitřní přineslo králi zisk, soukromníkům však zkázu a obchodu zmatek, který ho dokonal.

Samuel Bernard přivedl Lyon na mizinu svým obrovským bankrotem, jehož kaskáda měla strašlivé následky. Desmarets mu pomáhal, jak jen mohl. Příčinou byly mincovní poukázky a jejich znehodnocení. Tento proslulý bankéř jich předložil

---

3. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu, první ministr Ludvíka XV. v letech 1723–1726, syn pana Vévody doby vyprávění; v této kapitole o něco níže vystupuje jako vévoda z Enghien.

4. **Vysvětlivka:** Bratři Pârisové, finančníci (nejznámější z nich Pâris-Duverney), kteří za ministerstva pana Vévody (1723–1726) fakticky řídili státní finance.

5. **Vysvětlivka:** Pierre Rouillé, pán z Marbeuf, prezident Velké rady (*Grand Conseil*), vyslaný na jaře 1709 tajně do Holandska vyjednávat o míru; nezaměňovat s Rouillém du Coudray.

6. **Vysvětlivka:** Narážka na Písmo: Bůh klade moři meze (Jb 38,8–11) a „povolává to, co není, jako by bylo“ (Ř 4,17).

za dvacet milionů. Skoro stejnou částku dlužil v Lyonu. Dali mu čtrnáct milionů v dobrých asignacích[7], aby se pokusil vybřednout z nesnází s tím, co by dokázal udělat se svými mincovními poukázkami. Později se tvrdilo, že našel způsob, jak na tomto bankrotu hodně vydělat; pravda však je, že ačkoli žádný soukromník toho druhu nikdy tolik neutratil ani nezanechal a nikdy neměl ani zdaleka tak velký úvěr po celé Evropě, a to až do své smrti, která přišla o pětatřicet let později[8], je z toho třeba vyjmout Lyon a přilehlou část Itálie, kde se už nikdy nedokázal postavit na nohy.

Papež, dohnaný nakonec do krajnosti vojenskými exekucemi, které pustošily Církevní stát, a blokádou Ferrary a pevnosti Urbano, podvolil se všem přáním císaře a uznal arcivévodu za španělského krále. Nato Filip V. zakázal nunciovi, který byl v Madridu, předstupovat před něho, dal zavřít nunciaturu a přerušil veškerý styk s Římem, čímž tam vyschl velký zdroj peněz. Jeho velvyslanec opustil Řím i papežské státy, a Císařští přesto dál pustošili církevní území, aniž by je markýz z Prié ráčil zastavit. Ten uspořádal ve svém paláci divadelní představení a ples, proti nejvýslovnějším zákazům papeže, který za této pohromy zakázal v Římě všechny podívané a zábavy. Papež poslal k Priému se stížnostmi na slavnost, kterou zamýšlel uspořádat. Nedostal jinou odpověď, než že ji slíbil dámám, jimž nemůže nedodržet slovo. Pozoruhodné je, že po tak veřejném pohrdání tam papežovi synovci šli a že on měl tu slabost to strpět.

Tessé, který viděl přicházet bouři, již nemohl odvrátit ani svými krásnými dopisy, jež se najdou v Dokladech, usoudil, že si nemůže lépe zvolit čas k tomu, aby se dal operovat na zadku: dodal by tím pravdivosti zámince, která ho z politických ohledů už velmi dlouho držela doma, aby se nekompromitoval, a mohl by tam zůstávat, jak dlouho uzná za vhodné, aniž by musel přijímat, koho nechtěl, nebo vycházet z domu. Papež, zcela bezradný, učinil vše, co mohl, aby španělského velvyslance zadržel, a nic neopomněl, aby zabránil Tessému v odjezdu. Protože však hra už nebyla k udržení a Tessé by hrál jen zbytečnou a ostudnou roli, odjel a vracel se velmi pomalu.

Když se vylodil v Provenci, dozvěděl se o smrti své manželky ve svém kraji, z něhož nikdy nevyjela; jmenovala se Auberová, byla jedinou dcerou barona z Aunay u Caen a zdálo se, že si jí příliš necenil. Po návratu měl přesto u krále dlouhou audienci, ačkoli šlo o cestu, jejíž výsledek byl velmi nepříjemný, a záležitosti už zestárly. Takový byl osud oné italské ligy, tak dobře vymyšlené, která však ztroskotala dřív, než vůbec vznikla, jak jsem vyprávěl.

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Asignacemi se ve staré finanční organizaci Francie nazývaly příkazy či poukazy pokladníkům, aby zaplatili dluh z určitého fondu, například ze solné daně (*gabelles*), z přímé daně (*tailles*) atd. Dobré asignace byly ty, jejichž fondy byly k dispozici a které mohly být vyplaceny okamžitě.

8. **Ediční poznámka:** Samuel Bernard zemřel roku 1739, tedy třicet let po těchto událostech.

Navzdory tak velkému rozdílu věku a postavení, i vazbám, které nebyly tytéž, jsem byl důvěrným přítelem maršála z Boufflers. Měl jsem proto velkou radost z jeho slávy a z jeho odměn. Věděl dobře, jak velmi mě zraňovalo rozmnožování vévodů a pairů, a troufám si říci, že mu lichotila moje radost, když jsem ho viděl ozdobeného pairií. Z toho, co se odehrálo v různých věcech týkajících se této hodnosti, také usoudil, že jim trochu rozumím; a tak, když se vracel do Flander kvůli onomu plánu znovu dobýt Lille, který se neuskutečnil, požádal mě, abych v jeho nepřítomnosti prohlédl jeho patent o zřízení vévodství-pairie, jehož návrhem pověřil prezidenta Lamoignona, a s důvěrou, jako o skutečnou službu, mě poprosil, abych byl tak laskav a pracoval na jeho sepsání s La Vrillièrem, státním sekretářem, který měl ten měsíc službu[9] a měl patent vyhotovit; byl mým zvláštním přítelem a rád by mi věřil.

Sepsali jsme jej tedy, La Vrillière a já, tak výhodně a pevně, jak jen to bylo možné, aniž bychom v ustanoveních v čemkoli překročili to, co král ráčil povolit; vyjádřili jsme to však se vší jasností a zřetelností, jakou bylo možno do textu vložit.

Jakmile se maršál vrátil, radil jsem mu, aby se navzdory svému zdraví přemohl a nechal se přijmout do parlamentu týž den, kdy tam bude registrován jeho patent: ušetří si tak dvojí únavu se zdvořilostními návštěvami, a po nebezpečí, v němž se ocitl během své nemoci ve Flandrech, nebylo moudré odkládat registraci, na níž závisela skutečná platnost jeho hodnosti, ani své přijetí, které jemu i jeho potomkům navždy stanovilo pořadí. Uvěřil mi a požádal mě, abych ho v obojím vedl a abych byl také prvním z jeho čtyř svědků.

Tuto čest jsem velmi ocenil; nechtěl jsem se proto spokojit s obvyklým zvykem, kdy vám soudní písař přinese domů hotové svědectví, které podepíšete — je to jakási formule, trochu obměňovaná, aby se odlišila čtyři svědectví, která zpravodaj při svém referátu nahlas čte. Využil jsem této příležitosti, abych veřejně vyslovil, co si myslím o tak ctnostném muži, kterého jeho poslední čin právě zahrnul ctí. Nadiktoval jsem je tedy soudnímu písaři, když ke mně přišel, podepsal jsem je a jeden stejnopis, rovněž podepsaný, jsem poslal maršálovi z Boufflers, který tím byl velmi dojat. Dalšími třemi svědky byli vévoda z Aumontu, protože je třeba dvou pairů, a dva další, totiž pan z Choiseul, tehdy nejstarší z maršálů Francie, a Beringhen, první štolba, oba rytíři řádu.

Ověření čili registrace patentu o zřízení a přijetí maršála proběhly hned po sobě v úterý 19. března dopoledne. Protože šlo o obojí zároveň, sešel se celý parlament, takže s pairy, čestnými a honorárními rady a čtyřmi dvorními referendáři, kteří se

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Čtyři státní sekretáři byli po měsících, střídavě, pověřováni vést pero v radě a vyhotovovat její nařízení.

tam smějí sejít zároveň, nás bylo na liliích[10] téměř tři sta. Zúčastnili se všichni pairové, kteří mohli přijít, a nikdy tam nebylo tolik velmožů a lidí všeho postavení ani takový nával důstojníků, zvláště těch, kteří vyšli z Lille.

Pan Vévoda využil této příležitosti, aby poprvé uvedl do parlamentu svého syna, pana vévodu z Enghien, jak to princové krve vždycky dělají při přijetí některého paira, jichž se vždy všichni účastní. První prezident Pelletier k tomu pronesl k panu Vévodovi krátký pozdrav a velmi vhodně do něho vmísil něco o panu princi de Conti, který právě zemřel. Pan Vévoda odpověděl tak tiše, že ho nikdo nemohl slyšet.

Zatímco se scházelo a zaujímala místa, přijel nový pair se silným doprovodem; kromě všech, o nichž jsem mluvil a kteří ho tam přišli poctít, nalezl v ulicích i v justičním paláci po celé své cestě takový dav lidu, který provolával a tleskal jako při triumfu, že jsem nikdy neviděl podívanou tak krásnou ani tak uspokojivou, ani muže tak skromného, jako byl ten, komu se jí dostalo uprostřed vší té nádhery.

Když byli všichni na místech, přečetl Le Nain, tehdy subděkan parlamentu a soudce velmi ctihodný (děkan byl neschopen služby), patent a pak začal referát. Hned jsem vstal a vyšel, stejně jako vévoda z Aumontu, a s námi vévoda z Guiche a ostatní pairové, příbuzní ve stupni stanoveném nařízením. Oba prezidenti Lamoignonové, otec a syn, jeden honorární, druhý úřadující, vyšli hned po nás, z malicherné ješitnosti, aby ukázali, že na patentu pracovali, neboť nebyli nijak příbuzní. Dav byl tak veliký, že nám dveřníci jen s námahou dokázali udělat místo. Oba prezidenti se uchýlili ke krbu a my k oknům, kolem našeho nového kolegy, který tam seděl a jemuž se trochu udělalo nevolno. Jakmile byl vyhlášen rozsudek o přijetí, dveřníci nám to přišli oznámit. Prezidenti Lamoignonové se vrátili na svá místa chvíli po nás. Když jsme už všichni zase seděli, dveřníci přišli pro maršála, který složil přísahu obvyklým způsobem a potom zaujal své místo.

Zasedací pořádek vyšel tak, že přísahu skládal za mými zády. Chvíli poté, co byl na místě, pronesl k němu první prezident proslov, na který maršál odpověděl velmi skromně, ale velmi srozumitelně. Moje svědectví a ty dva projevy nejsou tak dlouhé, aby tu nemohly mít místo; měl jsem za to, že nemám vynechat nic ze skvělého přijetí tak slavného muže. Zde je svědectví, které jsem vydal a které Le Nain přečetl nahlas jako první ze čtyř:

„Messire Ludvík, vévoda ze Saint-Simon, pair Francie atd., řekl, že pan vévoda z Boufflers, jehož prastarý rod je spřízněn s nejpřednějšími rody království, se jeví ještě slavnějším díky trofeji nejskvělejších hodností a úřadů, které jeho ctnost nashromáždila na jeho hlavě, aniž by se kdy o kterýkoli z nich ucházel, a takřka navzdory jeho vzácné nezištnosti a jedinečné skromnosti: to vždy ukazovalo jeho tak soustavně stejné počínání v různých veleních v provinciích a v armádách, která tak důstojně

10. **Vysvětlivka:** Lavice ve velké komoře parlamentu byly potaženy látkou s královskými liliemi; „sedět na liliích“ znamenalo zasedat v parlamentu.

vykonával a v nichž lze s naprostou pravdivostí říci, že se zasloužil o krále, o stát i o každého jednotlivce, stejně jako v úřadech u dvora, jež se nejvíce vyznačují svou vznešeností a důvěrou. Stal se také významným v nejdůležitějších vyjednáváních; a všude stejně prokázal poctivost, oddanost králi a lásku ke státu, které v něm neustále vítězily nad ohledy lidem nejdražšími. Jeho poslední hrdinský čin je však ve všech svých okolnostech takový, že jestliže si zasloužil skutečný obdiv celé Evropy, úžas, chválu a neslýchané pocty i od samotných nepřátel a srdce všech, kdo byli bezprostředněji svědky všech jeho námah a jeho slávy, je zcela spravedlivé, aby — když lze říci, že dělá čest svému národu — obdržel od králova smyslu pro spravedlnost vrchol poct téhož národa a aby ho ti, kdo jsou jimi oděni, mezi sebou přijali s radostí a vděčností. S velkou pravdivostí a s upřímným potěšením ho proto uznávám za dokonale hodna pairie, kterou ho král ráčil poctít."

První prezident mu řekl:

„Pane, soudní dvůr mě pověřil, abych Vám vyjádřil upřímnou radost, kterou má z toho, že ve Vaší osobě jsou eminentní hodností vévody a paira Francie odměněny velké služby, které jste po tak dlouhou dobu prokazoval králi a státu, a zvláště ta, kterou jste mu právě prokázal dlouhou, statečnou a rázně vedenou obranou města a citadely Lille. Svou prozíravostí, nepochopitelnou činorodostí a neohrožeností jste ukázal vše, co bylo možno očekávat od tak zkušeného vojevůdce, tak vděčného poddaného a tak oddaného občana, jakým jste."

Maršál mu odpověděl:

„Pane, nemám dost silných slov, abych vyjádřil živou a upřímnou vděčnost za čest, kterou mi soudní dvůr prokazuje. Přál bych si být hoden milostí, jimiž mě král právě zahrnul, chvály, kterou mi vzdáváte, i projevů laskavosti, jež mi soudní dvůr při této příležitosti dává. Mohlo-li by mi něco zjednat, abych si je zasloužil, mohla by to být jen moje krajní horlivost a oddanost ve službě králi a státu a dokonalá úcta, kterou chovám k tomuto vznešenému sboru, a zvláště k Vaší osobě."

Nevím, jak se mi mohlo stát, že jsem maršála neupozornil na proslov, který k němu bude pronesen, ani na ten, který bude muset pronést sám; upozorněn na to byl teprve téhož rána. Když přišel do velké komory, ukázal svou odpověď panu z Chevreuse a mně a radil se s námi o ní, na což měl sotva čas, a my jsme ji pochválili, jak si zasloužila. Jakmile ji dořekl, soudní dvůr povstal, aniž by podle zvyku vyvolal nějakou při, protože zdlouhavé ověřování zabralo všechen čas. Všichni princové krve a téměř my všichni jsme zůstali na velké audienci.

Při odchodu se maršál obrátil k velkému počtu válečníků, kteří tam byli nebo ho tam doprovodili, zvláště k těm, kteří byli v Lille, a velmi ladně jim řekl: „Pánové, všechny pocty, které mi tu prokazují, a všechny milosti, které dostávám od krále, vděčím za ně, myslím, vám; vaše zásluhy, vaše statečnost mi je získaly. Mohu se chlubit jen tím, že jsem stál v čele tolika statečných mužů, kteří dodali mým dobrým úmyslům platnosti."

Neuspořádal žádnou hostinu, jak to při této příležitosti mnozí dělají; zdraví mu nedovolilo připojit tuto námahu ke všem, které právě přestál.

Musel být velmi spokojen se všeobecným potleskem, a ještě víc sám se sebou, zvláště se skromností a prostotou, které při tom projevil tak přirozeně a které dovršily, že byl pokládán za hodna lesku, jejž dovedl tak dobře nést.

Pozoruhodné bylo, že právě den triumfu obránce Lille byl i dnem blesku, který předcházel hromu vrženému na toho, kdo mu nechtěl přijít na pomoc; neboť právě večer onoho dne, kdy byl maršál z Boufflers přijat do parlamentu, oznámil hrabě z Toulouse z králova rozkazu hraběti z Évreux, že už nebude sloužit.

Král, když jako obvykle na Bílou sobotu přijal velikonoční svátosti, byl překvapen prudkou kolikou, právě když odpoledne pracoval s otcem Tellierem na rozdělování obročí. O Velikonoční neděli mohl vyslechnout jen tichou mši a pět nebo šest dní téměř nikoho nepřijímal; potom už nebylo nic znát.

Uprázdnilo se marseillské biskupství, kde byl dlouho biskupem bratr hraběte du Luc, který přešel do Aix, odkud nakonec přišel do Paříže, kde bezprostředně nastoupil po kardinálovi z Noailles, aniž by mu v čemkoli připomínal — vždyť tam byl dosazen právě kvůli pravému opaku. Do Marseille jmenoval král abbého z Belsunce, syna jedné ze sester pana z Lauzunu. Byl to svatý kněz, oblíbený chovanec otce Telliera; sám byl dlouho jezuitou a jezuité ho propustili ze svého řádu v naději, že ho využijí užitečněji, v čemž se nemýlili. Byl příliš svatý a příliš omezený, příliš nevzdělaný a příliš neschopný se učit, než aby jim dělal sebemenší čest nebo jim přinesl sebemenší užitek. Jako biskup budil oprávněnou úctu čistotou svých mravů, svou horlivostí, tím, že sídlil ve své diecézi a věnoval se jí, a proslavil se tam zázraky, které vykonal v době moru[11], a potom tím, že odmítl biskupství v Laonu, aby neopustil svou první choť.

Jeho zaslepenost vůči jezuitům a jeho nevědomost, která se ukázala až překvapivě hluboká, ho zuřivě vrhly do náruče konstituce[12], díky níž se málem stal kardinálem. Když však došlo na věc, potřebovali Římané a jezuité v této hodnosti muže, jehož by mohli využít jinak než jen k tomu, aby průběžně říkal, co mu našeptají, a odevzdaně podepisoval vše, co mu předloží. Kdyby se muž tak čistých úmyslů a tak vynikající vším, co jsem právě uvedl, mohl zneuctít, zneuctil by se svým fanatismem pro konstituci, podivnými spisy, v každém ohledu zarážejícími, které přijal a podepsal jako své, a především rolí, kterou sehrál na oné embrunské loupežnické synodě[13] — rolí jeho nedůstojnou a u kohokoli jiného hanebnou.

---

11. **Vysvětlivka:** Mor zachvátil Marseille v letech 1720–1721; biskup Belsunce zůstal ve městě a obětavě pečoval o nemocné.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo konstituce znamená na tomto místě papežské rozhodnutí. Jde o konstituci *Unigenitus*, k níž se Saint-Simon často a s dlouhými podrobnostmi vrací.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Koncil v Embrunu, jemuž předsedal embrunský arcibiskup Guérin de Tencin, odsoudil 29. září 1727 Soanena, biskupa ze Senez. O této otázce lze nahlédnout do

Pan z Lauzunu měl z biskupství svého synovce takovou radost, jakou by mohl mít ten nejmenší měšťák — tak citlivý byl i na ty nejmenší věci, které vypadaly jako milosti.

Dějin koncilu v Embrunu (*Histoire du concile d'Embrun*), vydaných roku 1728 a sepsaných obhájcem Soanenovým, a do *Deníku* téhož koncilu (*Journal*), vydaného roku 1727 stoupencem Tencinovým.

Kapitola devátá

Smrt pana Prince; jeho povaha. — Slečna z Tours vyhnána z domu paní princezny de Conti, dcery pana Prince, na králův rozkaz, vymožený otcem Tellierem. — Vévodové a princové a jejich manželky konají na králův rozkaz kondolenční návštěvy po smrti pana Prince v pláštích a smutečních pláštěnkách a provádějí to směšným způsobem. — Kropení svěcenou vodou u pana Prince. — Kdy začali služebníci princů krve vstupovat do králova kočáru. — Další průběh této uzurpace. — Další přehmat. — Další novota. — Velké pokoření vévody z Bouillonu. — Tělo pana Prince převezeno do Valery panem z Fréjus, pozdějším kardinálem Fleurym, a přijato arcibiskupem ze Sens za přítomnosti pana Vévody a jen jeho služebníků. — Zádušní mše v Notre-Dame za přítomnosti svrchovaných dvorů. — Pozváni vévodové z příbuzenstva. — Kardinál z Noailles, který mši sloužil, se po evangeliu uchyluje do sakristie, protože se pohřební řeč obracela k panu Vévodovi. — Krutá zlomyslnost pana Vévody vůči mně v mé nepřítomnosti. — Král ani synové Francie nenavštěvují paní princeznu de Conti ani paní Princeznu jinde než ve Versailles. — Postupné rozmnožování statků rodu Condé. — Pan Vévoda nemění jméno.

Pan Princ, který se už přes dva roky neukazoval u dvora, zemřel v Paříži krátce po půlnoci, v noci z Velikonoční neděle na pondělí, z 31. března na 1. dubna, ve svém šestašedesátém roce.

Byl to malý, velmi útlý a velmi hubený muž, jehož obličej, dosti nevzhledný, přesto budil respekt ohněm a smělostí očí; byla v něm směs vlastností tak vzácná, jaká se sotva kdy vyskytla. Nikdo neměl víc ducha a ducha všeho druhu a málokdo tolik vědomostí téměř ve všech oborech, většinou důkladných, až po umění a mechaniku, a k tomu vytříbený a všestranný vkus. Nikdy také statečnost upřímnější a přirozenější ani větší touha něco vykonat; a když chtěl okouzlit, nikdy tolik soudnosti, půvabu, roztomilosti, zdvořilosti, vznešenosti, tolik skrytého umění, které plynulo jako z pramene. Nikdo také nikdy nedotáhl tak daleko vynalézavost, provedení, důmysl, půvab a nádheru slavností, jimiž dovedl překvapit a okouzlit, a to ve všech myslitelných druzích.

Ale také nikdy tolik zbytečných talentů, tolik nevyužitého génia, tak bohatá, tak neustálá a tak živá obrazotvornost, způsobilá jen k tomu, aby byla jeho katem a metlou ostatních; nikdy tolik trnů a nebezpečí ve styku s ním, tolik a tak špinavé lakoty, nízkých a hanebných pletich, bezpráví, loupeží, násilností; nikdy také tolik povýšenosti, skrytých, nových a obratně prosazovaných nároků, jemných kliček ve zvyklostech, úskoků, jak je nepozorovaně zavést a pak z nich těžit, smělých a neslýchaných troufalostí, výbojů otevřenou silou; nikdy zároveň tak podlá nízkost, nízkost

bez míry při sebemenší potřebě nebo jen při možnosti, že by nějaká mohla vzniknout; odtud ono plazivé dvoření lidem od soudů a od financí, úředníkům a předním lokajům, ona otrocká pozornost k ministrům, ona odporně vytříbená dvořanská úlisnost před králem, odtud i jeho věčné výkyvy vůči všem ostatním. Syn bez citu, krutý otec, strašný manžel, nesnesitelný pán, zhoubný soused; bez přátelství, bez přátel, neschopný je mít, žárlivý, podezíravý, neklidný bez sebemenšího oddechu, plný pletich a úskoků, jak všechno odhalit a vyzkoumat, čímž se neustále zabýval s pomocí krajní živosti a překvapivé bystrosti; prchlivý, v návalech vzteku schopný zajít do nejkrajnějších výstředností i pro maličkosti, ve všem přehnaně náročný, nikdy nesouhlasící sám se sebou, a celý jeho dům se před ním třásl; vzato vcelku, jeho pány byly prudkost a lakota, které ho ustavičně ovládaly. Přitom to byl člověk, jemuž se dalo jen těžko ubránit, když si umínil něčeho dosáhnout půvabem, obratností, jemností podbízení a lichocení a přirozenou výmluvností, kterou k tomu užíval; byl však dokonale nevděčný i za největší služby, pokud mu vděčnost nemohla posloužit k něčemu ještě lepšímu.

Viděli jsme (tom III, s. 60; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola čtvrtá) na Roseovi[1], co dovedl provádět sousedům, jejichž pozemky chtěl, a jak roztomilý byl ten kousek s liškami. Je neuvěřitelné, jak dalece dovedl podobnými cestami rozšířit Chantilly a své další statky na úkor lidí, kteří neměli ani Roseovu smělost, ani jeho důvěrný vztah ke králi; a tyranie, kterou tam provozoval, byla strašlivá. Lichocením a podlézavostí vylákal za nic od mého strýce a od markýzy ze Saint-Simon, tehdy už velmi starých, kapitánství[2] v Senlis a v lese Hallastre, k němuž Chantilly patří; markýza byla, jak jsem už jinde řekl, z prvního manželství vdovou po jeho prastrýci, bratru konetáblové z Montmorency, jeho babičky. Namluvil jim, že král se chystá zrušit tato kapitánství, vzdálená od královských sídel, a že o tohle přijdou, kdežto v jeho rukou zůstane zachováno. Skočili mu na to a postoupili mu je. Král přitom nepomýšlel zrušit ani jediné. Pan Princ jim z galantnosti věnoval dvě stě pistolí a vysmál se jejich důvěřivosti; nutno ovšem přiznat, že dokud žili, ponechal jim, a dokonce i jejich lidem, vládu nad honitbou, jak ji měli předtím. Jakmile je měl v rukou, nepřestal je lstí i silou rozšiřovat a uvádět všechno, co do něho patřilo, do nejkrutějšího otroctví; a byl to nesmírný kraj.[3]

Právo vstupu ke králi, a ani ne to největší, dostal teprve s nástupnictvím ve svém úřadu a guvernérství pro syna, když ho oženil s královou levobočkou; a zatímco jeho syn a dcera, jakožto králův zeť a snacha, trávili čas mezi králově večeří a jeho uléháním

1. **Vysvětlivka:** Toussaint Rose (1615–1701), kabinetní sekretář Ludvíka XIV., který měl „pero", tj. směl psát dopisy jménem krále a napodobovat jeho podpis.

2. **Vysvětlivka:** Kapitánství (*capitainerie*) byl lovecký obvod, v němž měl jeho kapitán výhradní právo honitby a dohled nad lovem; vlastníci půdy v něm podléhali přísným omezením.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž vypuštěná v dřívějších vydáních, počínaje slovy „Namluvil jim" (*Il leur fit accroire*).

s ním v jeho kabinetě spolu s ostatními legitimovanými a s královskou rodinou, on většinou spal na stoličce v koutě u dveří, kde jsem ho mnohokrát viděl takto čekat se všemi dvořany, až se král přijde svléknout.

Vévodkyně du Maine ho držela v respektu; on se dvořil panu du Maine, který mu prokazoval málo pozornosti a pohrdal jím. Paní Vévodkyně ho přiváděla k zoufalství, neboť v něm zápasil dvořan s otcem, a dvořan nad otcem téměř vždycky zvítězil.

Jeho provdaná dcera se jha mírně zbavila. Ty, které provdány nebyly, je nesly v celé jeho tíze; záviděly otrokům jejich úděl. Slečna z Condé na to zemřela; o jejím duchu, ctnosti a zásluhách se vyprávěly zázraky.

Slečna z Enghien, ošklivá až k zhnusení a bez zásluh slečny z Condé, dlouho, za nedostatku něčeho lepšího, pokukovala po sňatku s panem z Vendôme, s rizikem pro své zdraví i navzdory mnoha jiným ohledům. Pan a paní du Maine si z lítosti, a také v zájmu levobočků, vzali do hlavy, že ten sňatek prosadí. Pan Princ na něj hleděl s rozhořčením. Cítil hanbu dvojího sňatku svých dětí s dětmi královými, ale vytěžil z něho výhody. Tento sňatek by ho ke králi nijak nepřiblížil a nemohl mu přinést nic příjemného. Neodvažoval se jím však ani pohrdnout, protože šlo o levobočka, a tím méně se postavit králi, kdyby si ho král, ponoukán panem du Maine, vzal za svůj; zvolil tedy útěk a hrál nemocného téměř patnáct měsíců předtím, než skutečně onemocněl nemocí, na kterou zemřel, a od té doby už nikdy nevkročil ke dvoru; stále jen předstíral, že tam chce jet, aby na něho čekali, a mezitím získával čas a aby na něho nikdo nenaléhal.

Pan princ de Conti, který mu prokazoval mnohem víc pozornosti než pan Vévoda a jehož duch byl tak přívětivý, u něho pochodil lépe než kdokoli jiný, ale ani jemu se to nedařilo vždycky. U pana Vévody šlo jen o slušnost. Báli se jeden druhého: syn otce velmi nesnadného, plného nálad a vrtochů, otec králova zetě; otci však přesto často uklouzla noha a jeho výpady proti synovi byly zuřivé.

Paní Princezna byla jeho ustavičnou obětí. Byla stejně ošklivá jako ctnostná a hloupá; byla trochu hrbatá a k tomu jí pořádně páchlo z podpaží, takže se dala vystopovat po čichu, i zdaleka. Nic z toho nezabránilo panu Princi, aby na ni nežárlil až k zuřivosti, a to až do své smrti. Zbožnost paní Princezny, její neúnavná pozornost, mírnost a poslušnost novicky ji neuchránily ani před častými urážkami, ani před kopanci a ranami pěstí, které nebyly vzácné. Nebyla paní ani nad nejmenšími věcmi; o žádnou se neodvažovala požádat ani ji navrhnout. Kdykoli ho to napadlo, musela okamžitě odjet z jednoho místa na druhé. Často, když už seděla v kočáře, ji přiměl vystoupit nebo ji vrátil z konce ulice, a pak to začal znovu odpoledne nebo nazítří. Jednou to tak trvalo patnáct dní za sebou kvůli cestě do Fontainebleau. Jindy pro ni poslal do kostela, musela odejít od velké mše a někdy si ji zavolal ve chvíli, kdy šla k přijímání; a musela se okamžitě vrátit a přijímání odložit na jindy. Nebylo to tím, že by ji potřeboval, ani že by se odvážila podniknout sebemenší krok, a ani tento, bez jeho svolení; ale vrtochy byly ustavičné.

On sám byl stále nerozhodný. Měl každý den připravené čtyři obědy: jeden v Paříži, jeden v Écouen, jeden v Chantilly a jeden tam, kde byl dvůr. Výdaje na ně však nebyly velké: šlo o polévku a polovinu pečené slepice na krajíci chleba; druhá polovina posloužila na další den.

Celý den pracoval na svých záležitostech a kvůli té nejmenší běhal po Paříži. Jeho zásadou bylo půjčovat parlamentním lidem a vypůjčovat si od nich, kolik jen mohl, aby je samotné zainteresoval na svých věcech a měl příležitost si je svým jednáním s nimi zavázat; proto se také velmi zřídka stalo, že by neuspěl v kterékoli záležitosti, do níž se pustil a pro niž nešetřil péčí ani přímluvami.

Byl stále zavřený doma a téměř nebyl k vidění u dvora ani jinde, kromě chvil, kdy navštěvoval krále, nebo ministry, potřeboval-li s nimi mluvit; ty pak přiváděl k zoufalství svými protahovanými a opakovanými návštěvami. Téměř nikdy nikoho nehostil a nikoho nepřijímal v Chantilly, kde mu společnost dělali jeho domácí lidé a několik učených jezuitů, velmi zřídka jiní; ale když už se tam někoho uráčil pozvat, byl okouzlující. Nikdo na světě nikdy nedělal hostitele ve svém domě tak dokonale; ani ten nejobyčejnější soukromník nemohl být pozornější. Právě toto vypětí, které přitom nebylo vůbec znát, neboť všechna jeho zdvořilost a péče měly nádech podivuhodné nenucenosti a volnosti, způsobovalo, že tam nikoho nechtěl.

Chantilly bylo jeho rozkoší. Procházel se tam vždycky v doprovodu několika sekretářů s kalamáři a papírem, kteří průběžně zapisovali, co ho napadlo k úpravám a zkrášlení. Vynaložil tam ohromné sumy, které však byly maličkostí ve srovnání s poklady, jež tam zakopal jeho vnuk, a s divy, které tam vytvořil.

Dosti se bavil díly ducha a vědy, rád je četl a dovedl je posoudit s velkým vkusem, hloubkou a soudností. Občas se také rozptyloval věcmi z oboru umění a mechaniky, jimž velmi dobře rozuměl.

Kdysi býval zamilován do několika dvorních dam a tehdy mu nic nebylo příliš drahé. Byl samý půvab, nádhera, ba i galantnost, Jupiter proměněný ve zlatý déšť. Jednou se převlékl za lokaje, jindy za překupnici, jaké chodívají k dámám nabízet šaty a cetky, jindy zase jinak. Byl to nejvynalézavější člověk na světě. Jednou uspořádal pro krále slavnost, o kterou si pletichami nechal požádat, jen aby oddálil cestu jedné velké dámy, kterou miloval a s níž si dobře rozuměl, do Itálie, a jejího manžela přitom zaměstnal skládáním veršů. U kostela svatého Sulpicia prorazil celou jednu stranu ulice skrz domy, jeden do druhého; všechny je najal a zařídil, aby utajil své schůzky.

Žárlil, a krutě, i na své milenky; mezi jinými měl markýzu z Richelieu, kterou jmenuji, protože nestojí za to ji zamlčovat. Byl do ní šíleně zamilován a utrácel miliony za ni i za to, aby byl zpraven o jejích prostopášnostech. Dozvěděl se, že o její přízeň se s ním dělí hrabě z Roucy (a to je ta, které tento duchaplný hrabě zcela vážně navrhoval, aby si dala před dveře navézt hnůj, který by ji chránil před vyzváněním zvonů, na něž si stěžovala). Pan Princ markýze z Richelieu hraběte z Roucy vyčítal a ona se usilovně bránila. To trvalo nějaký čas. Nakonec pan Princ, rozjitřený láskou,

spolehlivými zprávami a vztekem, své výčitky zdvojnásobil a doložil je tak dobře, že byla usvědčena. Strach, že přijde o tak bohatého a štědrého milence, jí na místě vnukl znamenitý prostředek, jak ho uklidnit. Navrhla mu, že po dohodě s ním pozve hraběte z Roucy k sobě na schůzku, kde pan Princ bude mít připravené lidi, aby se ho zbavili. Místo úspěchu, který si od tak lidumilného a důmyslného návrhu slibovala, pojala pana Prince taková hrůza, že hraběte z Roucy varoval a ji už do smrti neviděl.

Co nelze pochopit, je, že při tolika duchu, činorodosti, bystrosti, statečnosti a touze něco vykonat a něčím být mu tak velký válečník, jakým byl jeho otec, nikdy nedokázal vštípit ani základy tohoto velkého umění. Dlouho to činil svým hlavním studiem a úsilím; syn mu odpovídal vlastním úsilím, aniž kdy dokázal nabýt sebemenší způsobilosti v kterékoli složce válečnictví, o němž před ním otec nic netajil a všechno mu vysvětloval v čele armád. Měl ho tam stále u sebe, chtěl ho zkusit postavit do čela a přitom zůstával nablízku, aby mu byl rádcem, někdy v sousedních pevnostech na dosah, s královým svolením, pod záminkou svých neduhů. Ani tento způsob výuky se mu nevydařil o nic lépe než ostatní. Nad synem, obdařeným přece tak velkými talenty, si zoufal a nakonec se o to přestal snažit, s veškerou bolestí, jakou si lze snadno představit. Znal ho a poznával ho čím dál lépe; ale otce držela na uzdě moudrost a syn stál v uctivém ostychu před leskem slávy, který obklopoval Velkého Condého.

Posledních patnáct či dvacet let života toho, o němž zde mluvíme, bylo obviňováno z něčeho víc než z prudkosti a vznětlivosti. Lidé v nich prý pozorovali pomatení, které nezůstávalo vždy uzavřeno v jeho domě. Když jednou ráno vešel k maršálce z Noailles do bytu, který měla během manželova služebního čtvrtletí — sama mi to vyprávěla —, zrovna jí stlali postel a zbývalo už jen položit na ni přikrývku; zastavil se na okamžik ve dveřích, s nadšením zvolal: „Ach, ta krásná postel, ta krásná postel!“, rozběhl se, skočil na ni, sedmkrát či osmkrát se po ní převalil na všechny strany, pak slezl, omluvil se maršálce a řekl jí, že její postel je tak čistá a tak dobře ustlaná, že se tomu nedalo odolat; a to aniž mezi nimi kdy co bylo, a ve věku, kdy maršálka, která byla celý život mimo jakékoli podezření, žádné vzbudit nemohla. Její lidé zůstali jako opaření a ona neméně než oni. Obratně se z toho vyvlékla hlasitým smíchem a žertem.

Šeptalo se, že míval období, kdy si chvílemi myslel, že je pes, chvílemi nějaké jiné zvíře, a napodoboval pak jeho způsoby; a viděl jsem lidi velmi hodné víry, kteří mě ujišťovali, že ho viděli při králově uléhání, zatímco se král modlil u klekátka a on stál u křesla, jak několikrát za sebou náhle zvrátil hlavu nahoru a otevřel ústa dokořán jako štěkající pes, ale bez hluku. Jisté je, že ho celé dlouhé doby nikdo neviděl, ani jeho nejdůvěrnější služebníci, kromě jediného starého komorníka, který nad ním získal moc a nijak se přitom nekrotil.

V posledních letech života, a zejména v posledním roce, nevešlo do jeho těla ani z něho nevyšlo nic, aniž by to sám zvážil a váhu zapsal; z toho pak vznikala pojednání, jež přiváděla jeho lékaře k zoufalství.

Horečka a dna ho napadaly opakovaně. Svou nemoc zhoršoval příliš přísnou životosprávou, samotou, v níž nechtěl nikoho vidět, většinou ani svou nejbližší rodinu, a neklidem a puntičkářstvím, které ho uvrhaly do záchvatů zuřivosti.

Finot, jeho lékař, odjakživa i náš lékař a navíc náš přítel, si s ním nevěděl rady. Nejvíc ho mátlo, jak se nám nejednou svěřil, že pan Princ nechtěl už nic jíst, prohlásil, že je mrtev, a jako jediný důvod uváděl, že mrtví nejedí. Nějakou potravu však přijímat musel, jinak by umřel doopravdy. Nikdy se ho nepodařilo přesvědčit, že žije, a tedy že musí jíst. Nakonec Finot a jiný lékař, který k němu s ním docházel nejčastěji, přišli na to, že mu přisvědčí, že je mrtev, ale budou tvrdit, že jsou mrtví, kteří jedí. Nabídli se, že mu nějaké předvedou, a skutečně mu přivedli několik spolehlivých a dobře poučených lidí, které neznal a kteří hráli mrtvé stejně jako on, ale jedli. Tento obratný tah ho přesvědčil, jenže chtěl jíst jen s nimi a s Finotem. Za této podmínky jedl velmi dobře a tento rozmar trval dost dlouho; povinná pravidelnost těch hostin Finota zoufale vyčerpávala, ale když nám vyprávěl, co se tam dělo a jaké řeči z onoho světa se při nich vedly, div se nepotrhal smíchy. Pan Princ pak žil ještě dlouho.

Když se nemoc zhoršovala, odvážila se paní Princezna zeptat se ho, zda nechce myslet na své svědomí a s někým se setkat; on se dost dlouho bavil tím, že ji odbýval. Přitom už několik měsíců tajně přijímal otce de La Tour, téhož generála oratoriánů, který byl u slečny z Condé a u pana prince de Conti v jejich posledních chvílích. Dal tomuto otci navrhnout, aby za ním přicházel jako na milostné dostaveníčko, v noci a v převleku. Poslem byl jeden podsekretář, jediný důvěrník tohoto tajemství. Otec de La Tour, krajně překvapen tak divokým návrhem, odpověděl, že úcta, kterou dluží panu Princi, ho zavazuje navštěvovat ho se všemi opatřeními, jež mu bude chtít uložit, ale že ať by od jeho domu mohl očekávat jakkoli spravedlivé zacházení, nemůže ve svém stavu a postavení svolit, aby se převlékl ani aby se vzdálil od bratra, který ho vždy doprovází; s jeho řádovým rouchem a s tímto bratrem mu však bude všechno vhod, jen pokud se ještě vrátí do Oratoře, než se tam všichni uloží. Pan Princ tyto podmínky přijal. Když ho chtěl vidět, šel onen podsekretář do Oratoře, nasedl s generálem a jeho společníkem do najatého kočáru, dovezl je k malým okrouhlým dvířkům jednoho domu, který byl propojen s palácem Condé, a dlouhými a temnými zákoutími, často s lucernou v jedné ruce a s klíčem v druhé, jímž za nimi odmykal a zamykal velké množství dveří, ho dovedl až do pokoje pana Prince. Tam ho otec de La Tour mezi čtyřma očima někdy zpovídal, většinou s ním rozmlouval. Když toho měl pan Princ dost nebo když čas naléhal, neboť ho často zdržoval dlouho, vešel do pokoje znovu týž muž a odvedl ho stejnými zákoutími zpět ke kočáru, kde na ně čekal bratr, a odtud do Oratoře v ulici Saint-Honoré.

Vyprávěl mi to později sám otec de La Tour, stejně jako překvapení a radost paní Princezny, když jí pan Princ konečně řekl, že ho už několik měsíců takto přijímá. Pak už nebylo třeba tajností; otce de La Tour volali otevřeně a docházel pravidelně po těch několik týdnů, které pan Princ ještě prožil.

Jezuité se v tom krutě přepočítali. Mysleli si, že mají zcela jistě v moci prince, který byl u nich vychován, který jim svěřil svého jediného syna do jejich koleje, který v Chantilly neměl kromě nich nikoho a měl je stále za společníky a žil s nimi v naprosté důvěrnosti. Jejich otec Lucas, muž tvrdý, hrubý a neotesaný, ač často představený v jejich domech, byl jeho titulárním zpovědníkem, který s ním ovšem neměl mnoho práce, ale pro něhož pan Princ každý rok o Velikonocích posílal cestovní kočár až do Rouenu, kde byl rektorem. Tento otec se tam dozvěděl o jeho beznadějném stavu, přijel proto veřejnými povozy a nemohl ho ani vidět, ani si dát zaplatit cestu. Urážka se jezuitům zdála krvavá. Pan Princ tak uskutečnil to, co podle mého dřívějšího vyprávění řekl jednou první prezident Harlay jezuitům a otcům oratoriánům do očí, když byli spolu u něho kvůli nějaké záležitosti a on je před všemi vyprovázel: „Jak dobré je," obrátil se k jezuitům, „žít s vámi, otcové!", a hned se obrátil k oratoriánům: „a umírat s vámi, otcové!"

Nemoc se mezitím rychle zhoršovala a dosáhla krajnosti. Lékaři ho v noci na Velikonoce shledali tak špatného, že mu navrhli svátosti na příští den. Přel se s nimi, pak jim řekl, že je tedy chce přijmout hned, aby to bylo vyřízeno a zbavilo ho to podívané, jíž se obával. Teď se zase přeli lékaři kvůli nevhodné hodině a že nic tolik nespěchá. Nakonec, aby ho nepodráždili, svolili. Poslalo se do Oratoře a na faru a on tak zčistajasna přijal poslední svátosti. Velmi krátce nato si zavolal pana Vévodu, který plakal, všechno s ním a s paní Princeznou uspořádal, propustil ji se známkami úcty a přátelství a řekl jí, kde je jeho závěť. Pana Vévodu si ponechal u sebe a hovořil s ním už jen o poctách, které chtěl mít při svém pohřbu, o věcech opomenutých při pohřbu jeho otce, na něž se při jeho vlastním nesmí zapomenout a na něž je třeba dobře dbát; několikrát opakoval, že se smrti nebojí, protože se řídil zásadou svého otce, že kdo se nechce bát nebezpečí zblízka, musí si na ně zvykat zdaleka; utěšil syna a pak s ním mluvil o krásách Chantilly, o rozšířeních, která tam zamýšlel, o stavbách, které tam úmyslně začal, aby zavázal k jejich dokončení po své smrti, o velké sumě hotových peněz určené na tyto výdaje a o místě, kde je uložena; a v takových rozhovorech vytrval, dokud se mu nezačala mást hlava. Otec de La Tour a Finot se mezitím stáhli do kouta pokoje; od nich znám tyto podrobnosti. Tento princ zanechal velkou představu o své pevnosti a velmi smutnou o tom, jak využil svých posledních hodin.

Skončeme jedním výrokem Verrillona, kterého všichni tak dobře znali a který u něho zůstal, když předtím sloužil jeho otci, a těšil se u něho úctě a vážnosti. Když na něho jednou v Chantilly naléhali, aby koupil dům, který stál velmi blízko: „Dokud budu mít tu čest těšit se Vaší přízni," řekl panu Princi, „nemohu být nikdy dost blízko Vás, a proto dávám přednost svému pokoji zde před zámečkem v sousedství;

a kdybych měl to neštěstí o ni přijít, nemohu být nikdy dost daleko od Vás, takže statek tady nablízku je mi naprosto k ničemu."

Nikdo, ani služebnictvo, ani příbuzní, ani kdokoli jiný, pana Prince neoplakával, kromě pana Vévody, jehož ta podívaná na chvíli dojala a který se cítil pěkně osvobozen, a paní Princezny, která se za své slzy styděla tak, že se za ně v soukromí omlouvala. Ačkoli jeho pohřební obřady trvaly dlouho, dovyprávějme je hned, abychom se k nim už nemuseli vracet: krajní podivínství tak výrazného člověka mi připadalo hodno zaznamenání; nezapomeňme však na pomstu jezuitů, která byla prvním kouskem otce Telliera.

Jezuitům právě unikla paní z Condé[4] a nedávno pan princ de Conti; a pan Princ, který se vždy zpovídal u nich, když se vůbec zpovídal, jim unikl v hodině smrti. Protože se nemohli pustit do princů a princezen krve, a přece chtěli rozruch, který by zastrašil rodiny, vrhli se na slečnu z Tours. Byla to šlechtična z Auvergne bez jakéhokoli jmění, velmi zasloužilá, duchaplná a zbožná. Žila u paní z Montgon až do její smrti, protože byla příbuznou jejího manžela; získala si tam známost a vážnost u mnoha dvorních dam a doufala dokonce, že jí paní z Maintenon opatří prostředky k živobytí, když paní z Montgon zemřela. Tehdy ji všichni litovali; promluvilo se o ní s paní princeznou de Conti, dcerou pana Prince, a ta ji přijala k sobě. Pro svou ctnost se stala podezřelou jezuitům, jimž byl palác Conti podezřelý odjakživa kvůli dávnému pomazání ze starého paláce Conti[5], které na tento palác skutečně trochu přešlo, a dokonce i na palác králové dcery. Slečna z Tours byla tedy obviněna, že přivedla otce de La Tour k princi de Conti a potom prostřednictvím paní Princezny a paní princezny, její dcery, k panu Princi. Ačkoli ji paní princezna de Conti v obou bodech vřele hájila, nic ji nemohlo zachránit. Paní princezna de Conti dostala výslovný rozkaz vykázat ji ze svého domu. Ubohá dívka, nehledě na všechno, co tím ztrácela, nevěděla, kam se uchýlit. Ani jeden klášter v Paříži se ji neodvážil přijmout, žádná přítelkyně nevěřila, že by se mohla takto vystavit. Na venkov — ale kam a jak? Po několika dnech si jezuité, netrpěliví, že je stále ještě v paláci Conti, a ještě víc kvůli rozruchu, který tato násilnost vyvolávala, vymohli rozkaz, aby ji přijal klášter, který si zvolí. Paní princezna de Conti jí dál vyplácela penzi, kterou jí dávala, a po několika letech dosáhla svolení vzít ji zpět k sobě, kde slečna z Tours zůstala až do své smrti. Kromě toho, že pro toto zacházení nebyla žádná záminka, nedali si jezuité ani tu práci nějakou hledat a chtěli, aby jediným a všeobecně známým důvodem trestu byl připisovaný zločin, že přivedla otce de La Tour, aby byl těmto princům na smrtelném loži.

---

4. **Ediční poznámka:** Zřejmě míněna slečna z Condé, dcera pana Prince († 1700), u níž byl v posledních chvílích otec de La Tour (viz výše).

5. **Vysvětlivka:** Narážka na jansenismus: starý princ de Conti († 1666) a jeho choť se po svém obrácení přimkli k přísné zbožnosti blízké jansenistům, s nimiž byli jezuité v ostrém sporu.

Jakmile pan Princ zemřel, šel to králi jménem pana Vévody oznámit Espinac, kapitán gardy pana Vévody jakožto guvernéra Burgundska; král ještě téhož dne poslal vévodu z Tresmes, aby jeho jménem vyjádřil rodině soustrast, protože při smrti zesnulého pana Prince, otce tohoto, tam byl vyslán Villequier, pozdější vévoda z Aumontu, rovněž první šlechtic komory. Ve čtvrtek 4. dubna přijel pan Vévoda do Versailles.

Čtenář si vzpomene na nový nárok princů krve vyrovnat se synům a vnukům Francie, pokud jde o návštěvy v dlouhém plášti při velkých rodinných smutcích, a na to, že při úmrtí paní z Armagnacu loňského roku, jak jsem tehdy vyprávěl, prosadili prostřednictvím levobočků, kteří s nimi ve všem sdíleli jejich hodnost, že pan Velký dostal od krále rozkaz, aby je jeho děti navštívily v dlouhém plášti, čemuž se musely podrobit. Pan Velký osobně unikl jen proto, že ovdovělí manželé nechodí nikam než ke králi. Při smrti pana prince de Conti[6] si pan Vévoda činil nárok na totéž a vykládal králův rozkaz tak, že platí pro smutek činný i trpný; nikdo však, ani vévodové, ani knížata, ani jiní, nechtěl plášť obléci, a král, který cítil novotu toho nároku, a přece nechtěl rozhodnout proti princům krve, nechal je, ať se unaví, aniž cokoli nařídil, takže pan Vévoda, když to zpozoroval, prohlásil, že pan princ de Conti je indisponován a velmi unaven, paní princezna de Conti příliš zarmoucena a slečny, její dcery, u ní příliš neodbytně, než aby mohli někoho přijímat, a že nikoho nepřijmou.

Šest týdnů nato už smrt pana Prince, předvídaná a nyní skutečná, nedovolovala déle otálet. Pan Vévoda, který přijel do Versailles tři dny po ní, dal oznámit, že nazítří budou přijímat návštěvy, ale nikoho bez pláště; bylo to vyhlášeno nadarmo: celý pátek čekal, stejně jako princ de Conti a pan du Maine, každý ve svém bytě, aniž se kdo objevil, kromě dvou či tří mužů bez titulu, kteří byli odmítnuti, protože neměli plášť. Pan Vévoda se příliš angažoval, než aby mohl couvnout. Prostřednictvím pana du Maine, který s ním tu čest sdílel, dosáhl, že král ke konci toho dne poslal k nim pana hraběte z Toulouse ve velkém plášti; potom počítal, že už to půjde samo, ale byl ještě třeba rozkaz, o který se večer vyjednávalo a který král nazítří dal vévodovi z Beauvilliers pro vévody a panu Velkému pro knížata s dodatkem, že když tam pan hrabě z Toulouse byl v plášti, není už žádná překážka. Odpověď byla velmi snadná — totiž vzájemnost —, ale protože synové Francie a pan vévoda z Orléans, kteří tím ztráceli toto odlišení od princů krve, se ze strachu před levobočky neodvážili ani ceknout, nezbylo vévodům a knížatům než mlčet.

V sobotu odpoledne tam tedy šli všichni, ale všichni jako na smluvené znamení, muži i ženy, a tak nepatřičně, že to hraničilo s urážkou. Všeobecně se okázale nosily krajkové kravaty místo smutečních límců, u dam podobné krajkové límečky pod smutečními závoji a barevné stuhy ve vlasech; muži měli barevné punčochy, bílé

6. **Vysvětlivka:** Zde zesnulý François-Louis († 1709); „pan princ de Conti" dále v tomto odstavci a místy i v dalších (kromě zmínek o zesnulém, např. o jeho kropení svěcenou vodou) je už jeho syn Ludvík Armand II., tehdy třináctiletý.

nebo červené, jen málokdo hnědé, svázané a nabělo napudrované paruky, a obě pohlaví bílé rukavice, dámy s barevným lemováním: zkrátka učiněná maškaráda. Způsob příchodu a odchodu byl stejně směšný: při vstupu se sotva kdo uklonil, nikdo nepromluvil, lidé se na sebe dívali a smáli se; za chvíli se odcházelo; vévodové a knížata se nechávali princi krve vyprovodit až na galerii, aniž by jim řekli slovo, jejich ženy stejně tak princeznami až do předpokoje; často se plášť odhazoval dřív, než byli z dohledu, a tyto pláště, které si lidé brali až při vstupu, se nosily celé nakřivo. Princové krve to citelně pocítili, ale spokojeni se svým vítězstvím se při tomto zavádění novoty neodvážili nic říct; měli dokonce takový strach, aby se nikdo nevymlouval na nedostatek plášťů, že jich u jejich dveří ležely hromady, které se s veškerou úctou podávaly a zase přebíraly, aniž se na cokoli ptalo. Nikdo tam nešel s někým jiným; zkrátka dělalo se, co nejhůř šlo.

Pan vévoda z Enghien přijímal u pana Vévody, který se domníval, že tím prokazuje velkou ohleduplnost, aby lidé nemuseli chodit k němu do města. Princové krve byli ve velkém plášti a ve smutečním límci, v plné smuteční výpravě, a princezny krve ve smutečních závojích, dokud návštěvy trvaly.

Následující neděli je navštívil král a po něm paní vévodkyně z Bourgogne; k princům však nešla a nešla tam ani žádná z dam. Paní Vévodkyně, v sedmém měsíci těhotenství, přijímala všechny návštěvy na lůžku; v pokoji u sebe měla slečnu z Bourbonu a slečnu z Charolais ve smutečních závojích, které přijímaly hosty za ni a samy u sebe návštěvy nepřijímaly.

Pan princ de Conti, jemuž vlečku nesl Pompadour a jehož doprovázel vévoda z Tresmes jakožto vévoda, šel v úterý 9. dubna jménem krále pokropit tělo svěcenou vodou; obřad byl stejný jako u zesnulého pana prince de Conti, který jsem popsal; objevily se při něm dvě nové uzurpace, z nichž první se poprvé odvážila při kropení pana prince de Conti a při tomto se potvrdila: totiž že La Noue, vychovatel pana vévody z Enghien, nastoupil do králova kočáru a posadil se u dvířek. Tentokrát totéž udělal vychovatel pana prince de Conti. Viděli jsme (tom I, s. 365; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá druhá) rozdíly mezi předními služebníky synů a vnuků Francie a služebníky princů krve, dobře vyložené a dobře doložené, i fakty; dva hlavní spočívají v tom, že tito druzí nevstupují do kočárů a nejedí s králem atd. Při této příležitosti to dopadlo stejně jako s návštěvou v plášti. Přidružení levobočků k týmž výsadám, hodnostem a poctám, jaké mají princové krve, zabránilo synům Francie a panu vévodovi z Orléans, aby si stěžovali. Levobočci, kteří prosadili, že jejich dvorní dámy bývaly v Marly, jedly u králova stolu a jezdily v královských kočárech a že v Marly býval i každý z jejich předních služebníků, aniž to princové krve, i když byli královými zeti a vnuky, dokázali vymoci pro své lidi a aniž to paní Princezna a paní princezna de Conti, její dcera, vymohly pro své dvorní dámy, levobočci, pravím, se při této příležitosti neodvážili nic říct, při první, kdy kdy služebník prince krve, byť rytíř řádu, vkročil do kočárů. Král, který cítil, co tím dělá pro své děti, ne-

chtěl k hotové věci nic říkat, a ta prošla díky mládí těchto princů, které nebylo dobře možné oddělit od jejich vychovatele. Ale tato troufalost, která se za králova života už neopakovala, se rozlila do všech výstředností, když se po něm stal pánem pan Vévoda[7], a výsledkem bylo, že už nebylo žádné odlišení, mezí ani míry v tom, kdo jí s králem a vstupuje do jeho kočárů, což je jeden z velkých zdrojů dnešního zmatku.

Druhá troufalost, při tomto kropení zcela nová, jaká se nevyskytla při předchozím ani při žádném jiném, byla, že princ de Conti, místo aby se v králově kočáru vrátil na nádvoří Tuileries pro svůj vlastní kočár, kde ho nechal, dal se královým kočárem dovézt od paláce Condé rovnou k sobě domů. Tak se při každé příležitosti objevovaly nové troufalosti, které král z různých ohledů trpěl, neboť se všechny daly obrátit ve prospěch jeho levobočků, aniž se kdo z téhož důvodu, počínaje syny Francie, odvážil hájit své právo, svůj zájem, ustálený zvyk a rozum.

Pan Vévoda, pohněván kvůli plášťům na vévody, na nichž si raději vylil zlost, nepožádal ani jednoho, aby ho jako jeho příbuzný doprovázel při přijetí pana prince de Conti ke kropení; pozval prince z Tarentu a prince z Rohanu, hraběte z Roucy a jeho bratra Blansaca a Lassaye, manžela nemanželské dcery pana Prince, z nichž první čtyři nebyli spokojeni. Pan z Bouillonu o tom byl zřejmě zpraven předem, neboť vévodovi z Albretu, který byl také pozván, zakázal, aby se dostavil, a ten se dal omluvit s odvoláním na tento zákaz. Pan Vévoda to vzal tak zpupně, že vymohl na králi rozkaz, aby se mu pan z Bouillonu šel omluvit.

Pan z Fréjus, dnes kardinál Fleury a pán království, říkal při kropení modlitby, což se u pana prince de Conti nedělo, protože ten nebyl prvním princem krve.

Všichni, kdo šli pokropit pana prince de Conti, šli také k panu Princi, a navíc nuncius v čele všech velvyslanců, kteří všichni společně a v dlouhých pláštích navštívili pana Vévodu a pana vévodu z Enghien, který byl u něho. Tyto prince doprovázeli pozvaní příbuzní, kteří nebyli vévody, jako při kropení.

Stejně si počínal při přenesení srdce, které vykonal biskup z Fréjus k jezuitům v ulici Saint-Antoine, kde bylo uloženo vedle srdcí dvou posledních princů de Condé. Zřejmě usoudil, že k jeho velikosti patří mít tam vévody, a rozmyslel si to. Pan Vévoda, který tam na srdce šel čekat, pozval z příbuzných, aby tam byli, ale aniž by je tam sám přivedl, jen vévody z Ventadour, z La Trémoille a z Luxembourgu; u jezuitů nebylo nic uspořádáno podle pořadí a pan Vévoda se tam vyhnul jakékoli příležitosti ke sporu o přednost, protože pozval také prince Karla, syna pana Velkého, prince z Montbazonu, prince z Rohanu, hraběte z Roucy a hraběte z Blansacu a s nimi Lassaye.

Smrt pana Prince je tedy prvním případem, kdy byla cizí knížata zvána jako příbuzní spolu s vévody, kteří jako příbuzní zváni byli vždycky, kdežto ta knížata ni-

---

7. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), syn pana Vévody doby vyprávění, první ministr Ludvíka XV. v letech 1723–1726; roku 1709 nesl titul vévoda z Enghien.

kdy. Protože tento doprovod neurčuje král, vévodů se nijak nedotklo toto bezvýznamné upřednostnění a soupeření, které se nijak nedotýká jejich původu ani jejich hodnosti.

Tělo bylo s velkou okázalostí převezeno z paláce Condé rovnou do Valery, statku a pohřebiště posledních princů de Condé nedaleko Fontainebleau, kde je biskup z Fréjus předal arcibiskupovi ze Sens jakožto diecéznímu biskupovi. Byli tam jen pan Vévoda s panem vévodou z Enghien a jejich služebnictvo.

Kdyby tehdy někdo těmto princům řekl, že pan vévoda z Enghien bude jednou prvním ministrem, velmi by je překvapil; kdyby je ujistil, že za to bude vděčit výhradně témuž biskupovi z Fréjus, užasli by ještě mnohem víc; kdyby jim předpověděl, že bude propuštěn, poslán do vyhnanství a po zbytek života držen stranou týmž biskupem, který zaujme jeho místo a bude je zastávat se vší mocí a zcela jinak než on, a že se to všechno stane bez nejmenší překážky, myslím, že by se nakonec proroku vysmáli.

Všechno skončilo skvělou zádušní mší v Notre-Dame na královy náklady, za přítomnosti svrchovaných dvorů[8], jak náleží prvnímu princi krve. Sloužil ji kardinál z Noailles a pohřební řeč pronesl jezuita otec Gaillard; podle všeobecného soudu byla velmi špatná. Vznikl spor, zda má řečník oslovovat sloužícího kardinála, či pana Vévodu. Nakonec král rozhodl, že pana Vévodu, ale že hned po evangeliu se kardinál odebere do sakristie jakoby k odpočinku a vrátí se až po skončení pohřební řeči; chórové lavice v Notre-Dame způsobily, že o křesla nešlo nikomu. Pan Vévoda poslal šlechtice v dlouhém plášti pozvat příbuzné a koho se mu zachtělo. Pozváno bylo několik vévodů.

Já také: byl jsem v La Ferté. Pan kancléř mě při smrti pana prince de Conti donutil — ani ne tak důvody, jako tím, že mě o to žádal jako o projev přátelství —, abych šel k panu Vévodovi a k paní Vévodkyni; proto teď v mé nepřítomnosti vykonala paní ze Saint-Simon návštěvu u paní Vévodkyně, která se předstihla v tom, jak ji dobře přijala a jak přijala omluvu mé nepřítomnosti, a to za sebe i za pana Vévodu. Při smrti pana Prince jsem byl v La Ferté; tušil jsem, že vyvolá nároky a rozruch, a zůstal jsem stranou u sebe doma, dokud nebylo všechno skončeno, a dokonce dokud se o tom nepřestalo mluvit, abych do ničeho nebyl zapleten. Tato opatření mi byla k ničemu. Po návratu jsem se dozvěděl, že pan Vévoda, když mluvil s králem o pláštích, měl tu laskavost říct mu, že je škoda, že tu nejsem, a že bych k tomu jistě něco pěkného vyvedl, kdybych byl u dvora; dozvěděl jsem se také, že král na to nic neodpověděl. Pravdou je, že jsem kancléři řekl svůj názor na návštěvu, k níž mě donutil, a na chválu, které se mi za ni dostalo. Brzy nato jsem si to vynahradil. Paní Vévodkyně porodila pana hraběte z Clermontu. Nešel jsem ani k panu Vévodovi, ani k ní, paní ze Saint-

8. **Vysvětlivka:** Svrchované dvory (*cours supérieures*) — zejména pařížský parlament, účetní komora a daňový dvůr (*cour des aides*).

Simon také ne, a netajil jsem se tím, že ho do smrti neuvidím. A skutečně jsem to velmi okázale dodržel.

Král nechtěl jet do Paříže ani dovolit, aby tam synové Francie jeli navštívit paní princeznu de Conti a paní Princeznu. Pan Vévoda vynaložil veškeré úsilí, ale neuspěl. Král trval na svém, takže nakonec musely přijet do Versailles, kde je král navštívil. Tento rozdíl mezi Paříží a Versailles byl pro prince krve nový a velmi je pokořil. Kdysi neplatil ani pro vévodkyně, které královna, choť krále, chodívala ze Saint-Germain navštěvovat při všech příležitostech až do smrti vévody z Lesdiguières, kdy to královna přestala dělat, a po jejím příkladu postupně i dcery Francie, jak jsem vyložil.

Závěť pana Prince rozeštvala jeho syna s jeho dcerami a měla velké následky, o nichž bude řeč v pravý čas. Jeho děd[9] neměl celkem víc majetku než dvanáct tisíc livrů ročního důchodu, když se oženil s dcerou posledního konetábla z Montmorency. Dokázal však jmění nashromáždit a obratně vytěžit z nesmírné konfiskace majetku posledního vévody z Montmorency[10], popraveného v Toulouse roku 1632. Pan Princ, jeho syn a otec toho, o němž mluvíme, svůj majetek nezmenšil navzdory výdajům na nepokoje, které vyvolal, a na svůj dlouhý pobyt ve Flandrech, a zdědil celé bohaté dědictví rodu Maillé po smrti svého švagra, svobodného vévody z Brézé, admirála Francie pod jiným jménem[11], který padl před Orbetellem roku 1646 ve dvaceti sedmi letech. Pan Princ, jeho syn, se oženil s jednou z nejbohatších dědiček Evropy a celý svůj život, jehož konec jsme právě viděli, strávil obohacováním. Kromě drahokamů a nábytku v hodnotě několika milionů a nesmírného rozšíření paláce Condé a Chantilly měl s paní Princeznou milion osm set tisíc livrů ročního důchodu, včetně své penze prvního prince krve ve výši sto padesáti tisíc livrů, svého úřadu velmistra Francie a svého guvernérství. Pan Vévoda, jeho syn, neměl čas majetek zmenšit ani rozmnožit.

Pan Vévoda, kterého jsme viděli jako prvního ministra, pak propuštěného a jakoby uchýleného do Chantilly, kde zemřel, a který po svých dvou manželkách nic nezískal, zanechal dva miliony čtyři sta tisíc livrů ročního důchodu, nepočítaje cenné papíry, o nichž se nic nevědělo, a ohromnou sbírku vzácností všeho druhu spolu s velmi značným rozmnožením drahokamů; jeho výdaje přitom byly vždy víc než královské v každém ohledu: v domácnosti, v honech, ve stole, v hostech v Chantilly, v nádherném nábytku, ve stavbách a nesmírných úpravách. Od krále neměl víc než jeho děd; ze svého majetku musel vyplatit vrácení věna a vdovský důchod své matky,

---

9. **Vysvětlivka:** Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646), otec Velkého Condého; roku 1609 se oženil s Charlotte-Marguerite z Montmorency.

10. **Vysvětlivka:** Jindřich II., vévoda z Montmorency (1595–1632), maršál Francie, bratr matky Velkého Condého; popraven v Toulouse za účast na povstání Gastona Orleánského.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Armand, vévoda z Brézé-Fronsacu, byl admirálem Francie pod titulem *vrchního intendanta plavby* (*surintendant général de la navigation*) po smrti svého strýce kardinála z Richelieu.

která ho dosud přežívá, a věna a dědické podíly paní princezny de Conti, paní du Maine a paní z Vendôme, svých tet, paní princezny de Conti, paní ze Saint-Antoine a paní z Beaumontu, slečen z Charolais, z Clermontu a ze Sens, svých sester, a pánů hrabat z Charolais a z Clermontu, svých bratrů. Při smrti svého otce mu bylo osmnáct let, třicet jedna, když se stal prvním ministrem; byl jím ne zcela dva a půl roku a zemřel v Chantilly, kde od té doby trvale pobýval, 27. ledna 1740 ve věku čtyřiceti osmi let. Při odchodu do Chantilly si neponechal nic z toho, co měl jako první ministr, ani z věcí s tím spojených, které tehdy přešly na pana z Fréjus; z toho lze posoudit, jaké jmění nashromáždil.

Pan Princ byl posledním z této větve, kdo nesl toto jméno; prvním princem krve byl jen z milosti, jak jsem řekl při smrti Monsieura. Pan Vévoda si ponechal své jméno a nepřijal jméno svého otce; tak to král stanovil. Při této příležitosti snad nebude od věci říci pro zajímavost pár slov o zvláštních jménech pan Princ, pan Vévoda a pan Hrabě, ba i Monseigneur, Monsieur a Mademoiselle.

Kapitola desátá

Odbočka o zvláštních jménech, jejich původu atd.: pan Princ, pan Hrabě, pan Vévoda. — Poslední dědictví hrabství Soissons. — Hrabě z Toulouse. — Zánik prostého jména pan Princ. — Zmařená chiméra pravnuka Francie. — Zániky prostého jména pan Vévoda. — Děti Jindřicha II. — Monsieur. — Dcery Francie odjakživa prostě Madame, a proč. — Mademoiselle. — Breve udělené slečně z Charolais, aby byla nazývána prostě Mademoiselle. — Monseigneur. — Obratné a nenápadné zavedení zvyku říkat princům krve a levobočkům Monseigneur, a pak už jim v řeči jinak neříkat. — Pan z Vendôme se dává v armádě nazývat Monseigneur, a maršál z Montrevelu v Guyenne. — Výsost prostá, nejjasnější.

Nikdy předtím se o žádném z těchto jmen neslyšelo, dokud pikle lotrinského domu proti královské krvi nepřiměly hugenoty chopit se zbraní. Jejich vůdcem se stal princ de Condé, bratr navarrského krále a strýc Jindřicha IV. z otcovy strany. Byl v té straně jediný z královské krve a strana si zvykla, mluvila-li o něm, nenazývat ho jinak než pan Princ (*M. le Prince*): byl jaksi jejich princem; nikdo ve straně se mu nevyrovnal rodem ani autoritou; jeho jméno bylo jejich ctí, jejich velikostí a zčásti i jejich silou. Tento zvyk se ujal, a to tak pevně — taková je moc zvyků nad davem, jakmile se jednou usadí —, že po bitvě u Jarnacu, v níž tento princ zahynul (1569), byl jeho syn, který po něm převzal jméno princ de Condé, ve straně nazýván jen pan Princ, ačkoli tehdy nemohl platit za vůdce strany. Navarrský král, starší bratr prvního prince de Condé, zemřel (1. listopadu 1562) na zranění, která utrpěl před Rouenem. Jana d'Albret, princezna z Béarnu, titulární královna a dědička Navarry, byla hugenotka: v tomto vyznání vychovala svého syna, prince z Béarnu, z něhož se později stal náš Jindřich IV. Tomu bylo v době smrti jeho strýce prince de Condé něco přes patnáct let, o rok méně než princi de Condé, jeho bratranci. Ten mu nemohl nic upírat, a také na to ani nepomyslel; princ z Béarnu — tento titul nosil, dokud žila královna, jeho matka — byl jednomyslně prohlášen, vyhlášen a uznán vůdcem hugenotské strany, zatímco pro mládí obou princů jím ve skutečnosti byl admirál Coligny;[1] nicméně princ Navarrský si v hugenotské straně toto jméno vždy podržel, zatímco princ de Condé, jeho bratranec, byl v ní stále a vytrvale nazýván prostě pan Princ. Styky, které občanské války mezi stranami nikdy nezničí, a ty, jež se ještě rozmnožily v různých přestávkách válčení nazývaných mírem, přenesly do

1. **Vysvětlivka:** Gaspard de Coligny (1519–1572), admirál Francie a vojenský vůdce hugenotů; zavražděn o Bartolomějské noci.

katolické strany zvyk té druhé říkat princi de Condé prostě pan Princ; a tak se ten zvyk ujal po celé Francii, až v Paříži a u dvora.

Tento druhý princ de Condé zemřel v Saint-Jean-d'Angély 5. března 1588 ve třiceti šesti letech a zanechal pohrobka, který byl třetím princem de Condé, otcem onoho hrdiny a dědem toho, o jehož smrti jsme právě vyprávěli. Se jménem svého otce zdědil i všeobecný zvyk a byl stejně jako on nazýván prostě pan Princ. Jindřich IV., když usedl na trůn, ho chtěl vyrvat hugenotům, kteří kromě něho neměli žádného prince krve, ten byl však příliš mladý, aby mohl být jejich vůdcem jinak než jménem. Byl prvním princem krve, synem bratrance Jindřicha IV., a mezi korunou a jím tehdy nestál nikdo. Jindřich IV. ho dal přivézt do Saint-Germain a velmi pečoval o jeho výchovu: bylo mu tehdy teprve osm let a bylo to koncem roku 1595. Protože přišel i s tímto zvykem, který se tak všeobecně ujal, být nazýván prostě pan Princ, a nad sebou neměl nikoho než krále, tento zvyk trval dál po celý jeho život a přešel na jeho syna a od toho na jeho vnuka.

Hrabě ze Soissons byl jeho strýc z otcovy strany, syn prvního prince de Condé z jeho druhého manželství s jednou Longuevillovou, a stál vždy na straně katolické. Řevnivost, s níž se až příliš často setkáváme u mladších synů z jiné matky a u předních mužů znesvářených stran, tohoto prince popíchla, když viděl, že ten, kdo stál v rodě nad ním, je prostě pan Princ, a přivedla ho na nápad dát si po tomto vzoru také zvláštní jméno. Dal se tedy nazývat prostě pan Hrabě (*M. le Comte*) — nejprve svými služebníky, pak svými chráněnci, svými přáteli, nakonec longuevillským domem a svými příbuznými. Nic se nevyrovná pohotovosti a snadnosti, s níž Francouzi napodobují módy a podrobují se nárokům. Podle příkladu těch, kdo ten zvyk přijali, a s vědomím, že na něm pan hrabě ze Soissons lpí, se brzy ujal všude. Protože tomuto princi nedával ani hodnost, ani žádnou skutečnou výhodu, král to nechal říkat i dělat, takže nejenže hrabě ze Soissons zůstal po celý život prostě panem Hrabětem, ale toto označení po něm přešlo i na jeho syna, který si je podržel po celý život. Žádný jiný princ krve tehdy titul hraběte nenosil.

Pan Princ, jakkoli byli s hrabětem ze Soissons nepřáteli, neměl nejmenší chuť brát za zlé vyznamenání, které přišlo do módy pro mladšího člena jeho rodu; přivedlo ho však na myšlenku znásobit to své a dát svého nejstaršího syna, vévodu z Enghien, nazývat prostě pan Vévoda (*M. le Duc*). Uspěl stejně snadno jako jeho strýc, když se dal nazývat prostě pan Hrabě, a toto prosté jméno pan Vévoda pak přecházelo jako nabyté právo na nejstarší syny obou posledních princů de Condé, takže byli po sobě čtyři nazývaní pan Princ, čtyři pan Vévoda a dva pan Hrabě, protože větev Soissons skončila druhým z nich, který padl neženatý v bitvě u Sedanu neboli u La Marfée 6. července 1641 ve dvaačtyřiceti letech.

Tento princ neměl bratra a měl čtyři sestry. Dvě zemřely neprovdané a nejstarší zanechala jen dceru z manželství s vévodou z Longueville, který se pak oženil s proslulou sestrou pana Prince, onoho hrdiny. Tato dcera z prvního manželství byla po-

slední vévodkyní z Nemours, o níž tu byla nejednou řeč a která vedla tolik sporů s panem princem de Conti. Druhá sestra, která zemřela teprve roku 1692 v osmdesáti šesti letech, přinesla mimo jiný majetek hrabství Soissons princi Tomášovi, synovi ze savojského rodu, zvanému princ z Carignanu, zemřelému roku 1656, s nímž měla mimo jiné dva syny: jednak onoho proslulého němého, otce prince z Carignanu, který nedávno zemřel v Paříži[2] a byl manželem levobočné dcery prvního sardinského krále a hraběnky z Verrue; jednak druhého, který nesl jméno hraběte ze Soissons a který s neteří kardinála Mazarina zanechal mimo jiné děti dalšího hraběte ze Soissons, jenž zemřel v armádě římského krále před Landau, a proslulého prince Evžena. Zesnulý král se v mládí a v prvních letech svého manželství od této hraběnky ze Soissons nehnul; její osobní přízeň spojená se všemocí jejího strýce ovládala dvůr a rozdělovala jeho příjemnosti a velmi často i milosti. Jméno hraběnky ze Soissons v tak velkém lesku ji přivedlo na nápad zneužít francouzské podlézavosti a přisvojit si po vzoru hrabat ze Soissons, princů krve, jméno prostě paní Hraběnka (*Mme la Comtesse*) a svému manželovi jméno pan Hrabě. Odvážila se nechat se tak nazývat svými služebníky a důvěrníky. Květ dvora, který se u ní tlačil, sotva tuto ctižádost postřehl, se jí přizpůsobil. Král si zvykl to slýchat, aniž by mu to vadilo, a zvyk se ujal. Jejímu manželovi, na němž nic nezáviselo, se to tak všeobecně nepodařilo a nežil dost dlouho, aby to pevně zavedl. Když jeho vdova upadla v nemilost, zvyk se přerušil: stala se znovu paní hraběnkou ze Soissons, ale pro mnoho lidí zůstala ze zvyku paní Hraběnkou až do svého útěku ze země, neboť do ciziny za ní tento zvyk už nedošel. Tak je vidět, kam až a jak snadno se ve Francii zlořády zavádějí a zakořeňují.

Zesnulý král velmi toužil zavést zvyk nazývat pana hraběte z Toulouse prostě pan Hrabě. Když o něm mluvil, neříkal jinak než „Hrabě“, a celá domácnost tohoto nemanželského syna mu neříkala jinak než prostě pan Hrabě. Byli tu sice dva princové krve, kteří nesli jméno hrabě z Charolais[3] a hrabě z Clermontu, ti se však začali objevovat teprve ke konci jeho vlády a byli syny jeho nemanželské dcery, paní Vévodkyně, a ani tehdy, ani později na toto zvláštní jméno nepomysleli. Nevím, jak se stalo, že hrabě z Toulouse, prostě pan Hrabě v králově přání i v jeho ústech a v ústech celého námořnictva, jím nikdy nemohl být pro veřejnost — až na velmi malý počet nízkých dvořanů, kteří se to ještě neodvažovali riskovat jinde než v králově přítomnosti —, ani jak tento panovník, tak opěvovaný, tak obávaný, jehož i nejmenší přání byla zbožňována a který své levobočky dovedl až k apoteóze, nikdy nedokázal prosadit to, co se bez potíží podařilo neteři kardinála Mazarina, manželce prince ze savojského rodu, pomocí obouváku v podobě shodného jména hraběnky ze Soissons.

---

2. **Vysvětlivka:** Viktor Amadeus Savojský, princ z Carignanu (1690–1741), syn „němého“ Emanuela Filiberta; jeho manželkou byla Marie Viktorie, dcera Viktora Amadea II. (pana Savojského, prvního sardinského krále) a hraběnky z Verrue.

3. **Vysvětlivka:** Karel Bourbonský, hrabě z Charolais (1700–1760), syn pana Vévody a paní Vévodkyně, mladší bratr Ludvíka Jindřicha, vévody z Bourbonu.

Princové de Condé, kteří plně vlastnili dědičné jméno pan Princ a pro svého nejstaršího syna jméno pan Vévoda, začali toto vyznamenání nárokovat jako právo prvního prince krve. Král i společnost jim to prominuli jako mnoho jiných, důležitějších věcí, ale právě to je o ně připravilo.

Vévoda z Orléans, skutečný první princ krve, tuto hodnost zanedbával, protože ji zastínila jeho mnohem vyšší hodnost vnuka Francie. Na svém místě jsme viděli, jak po smrti Monsieura přešla na pana Prince, který si už předtím, po smrti svého otce, vzal jméno prostě pan Princ — z téhož důvodu, že vévoda z Orléans pro sebe hodností prvního prince krve pohrdal. Pan Princ zároveň přenesl na svého syna prosté jméno pan Vévoda, které předtím nosil sám. Po smrti posledního pana Prince král, maje za to, že toto zvláštní jméno pan Princ nosil první princ krve a naposledy ten, z něhož ho učinil, ačkoli jím nebyl, nechtěl, aby přešlo na jeho syna, a tomu zůstalo prosté jméno pan Vévoda, které nosil. Vévoda z Orléans měl už tehdy syna nesoucího jméno vévoda z Chartres, které si ponechal.

Vévodkyně z Orléans měla tehdy v hlavě přeludy, které se jí nepodařilo uskutečnit, jak uvidíme později. Nespokojila se s novodobou hodností vnučky Francie, které požívala skrze svého manžela, nemohla snést, aby její děti byly jen princi krve, a chtěla vymyslet něco mezi tím, s titulem pravnuků Francie; to bylo vskutku tím, co zabránilo vévodovi z Chartres nazývat se pan Princ, a co ještě usnadnilo vévodovi z Enghien — tomu, kterého jsme viděli tak krátce prvním ministrem —, aby po smrti svého otce přijal jméno, které ten nosil, prostě pan Vévoda. Po jeho smrti roku 1740 však toto jméno zaniklo s ním, ačkoli vévoda z Chartres, první princ krve — tehdy už jednoznačně jen to a nic víc — a od smrti svého otce nesoucí jméno vévoda z Orléans, měl syna, kterého dal nazývat vévodou z Chartres. Ať už se tedy rod Condé neodvážil riskovat prosté jméno pan Vévoda pro malého syna, kterého zanechal poslední pan Vévoda, nebo si během jeho dětství chtěl ponechat čas a pokusit se vzkřísit pro něj prosté jméno pan Princ zvykem na shodné jméno, po velmi podivném příkladu hraběnky ze Soissons, o němž jsem právě mluvil, dali mu jméno princ de Condé,[4] aniž by mu dosud kdokoli, ani v samotném paláci Condé, říkal prostě pan Princ.

Nelze popřít, že bratři Karla IX. jsou v pamětech oněch dob jeden po druhém někdy nazýváni prostě pan Vévoda, někdy prostě Monsieur: Jindřich III., když byl vévodou z Anjou, téměř nikdy, a poté, co se Jindřich stal králem, vévoda z Alençonu[5] o něco častěji. Až do nich se o těchto jménech nikdy neslyšelo. Vzešla z jejich domácností a v nich také zůstala. Většina lidí je nepřijala. Všechny dějepisy a většina pamětí je nazývají vždy vévody z Anjou a z Alençonu; nezdá se, že by si tato zvláštní jména

4. **Vysvětlivka:** Ludvík Josef Bourbonský, princ de Condé (1736–1818), jediný syn Ludvíka Jindřicha, vévody z Bourbonu, „posledního pana Vévody".

5. **Vysvětlivka:** František (1555–1584), vévoda z Alençonu, později z Anjou, nejmladší syn Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské.

osobovali; to, co jsem řekl o jménu pan Vévoda u nejstarších synů princů de Condé, tedy zůstává jisté, aniž by na tom to málo, co se vyskytlo u těchto synů Francie, cokoli měnilo.

Z toho samého je třeba pochopit, že Gaston, bratr Ludvíka XIII., je prvním synem Francie, který byl skutečně a trvale nazýván prostě Monsieur a který si to osoboval. Je pravda, že dějepisy a paměti jeho doby ho nazývají také vévodou z Orléans, ale neméně pravda je, že je v nich velmi běžně nazýván také prostě Monsieur, a to se soustavnou četností zcela jinou než synové Francie, o nichž jsme právě mluvili. Je navíc jisté, že jsem slyšel od svého otce, který ho viděl tolik let za Ludvíka XIII. i později, že když se o něm mluvilo, nedostával nikdy jiné jméno, a věděl jsem to i od všech, které jsem poznal a kteří v oněch dobách žili. Gastona je tedy třeba pokládat za prvního, kdo skutečně nosil jméno Monsieur a kdo je díky představě, která se s ním spojila, zasvětil prvnímu bratru krále. To je tak pravdivé, že je nosil až do smrti, protože hodnosti, pocty a vyznamenání se, jednou nabyté, neztrácejí, na rozdíl od předností. Gaston ustupoval v pořadí panu vévodovi z Anjou, bratru Ludvíka XIV., kterého viděl dlouho, neboť zemřel teprve roku 1660, během cesty na svatbu krále, svého synovce, a přesto zůstával Monsieur.

Po jeho smrti se jím na jeho místě stal pan vévoda z Anjou. Zemřel roku 1701. Nejenže jeho syn, který tehdy přijal jméno vévoda z Orléans s poctami a výhodami, jež mu hodnost vnuka Francie, jakkoli vysoká, nedávala, nebyl nazýván prostě Monsieur; ale ani vévoda z Berry, syn Francie, téže hodnosti jako Monsieur, který měl všude přednost před vévodou z Orléans, to jméno nepřijal, protože nebyl bratrem francouzského krále, ačkoli byl bratrem krále španělského. Je tedy vidět, že tato prostá jména, která se zdají tak vznešená, nemají v podstatě ani skutečný obsah, ani výhody a vděčí za svou existenci jen náhodě.

Totéž platí o jménu Madame, paní Princezna, paní Vévodkyně, paní Hraběnka. Ženy přijímají jména svých manželů jako nutný důsledek. Pokud jde o dcery Francie, je tomu jinak: odjakživa byly nazývány Madame z úcty k svému původu, a to prostě Madame, protože nemajíce úděl jako synové Francie, nemají jiné jméno než křestní a jméno Francie. Může tedy být, a nyní skutečně je, několik prostě Madame, které lze u mladších rozlišit jen křestním jménem, a manželstvím může být jen jedna Madame, protože je jen jediný princ, který je prostě Monsieur. Dvě takové byly, dokud žila Gastonova vdova,[6] ta však jen jako vdova.

Zvláštní jméno Mademoiselle je ještě novější. Vyprávěl jsem (tom I, s. 45; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola třetí), jak můj otec přiměl Ludvíka XIII., aby pro ni vytvořil novou, do té doby neznámou hodnost vnučky Francie. U Monsieura, jehož jedinou dcerou byla osmnáct let, se jí neříkalo jinak než prostě Mademoiselle. Paměti

6. **Vysvětlivka:** Markéta Lotrinská (1615–1672), druhá manželka Gastona Orleánského a matka jeho mladších dcer; po jeho smrti „Madame vdova".

oněch dob ukazují, že se brzy začala uplatňovat, a její vlastní zcela otevřeně ukazují, jakým pohrdáním zahrnovala Madame, svou macechu, a jaký rozdíl, ať právem či neprávem, činila mezi sebou a svými sestrami, protože byly z druhého manželství. Chtěla tedy vyznamenání, které by ji nad ně povyšovalo, ač byla stejné hodnosti, a po vzoru zvláštního jména Monsieur a prostého Madame chtěla být nazývána prostě Mademoiselle. K její hodnosti to nic nepřidávalo; byla přece nejstarší; jiných vnuček Francie než jich nebylo; Gaston byl za nezletilosti Ludvíka XIV. předsedou rad a generálním místodržitelem státu, a tehdy obávaný a všemi stranami šetřený. Toto jedinečné a nové jméno tedy prošlo stejně snadno jako ostatní, o nichž jsme právě mluvili; a protože se neprovdala — k své velké lítosti —, byla prostě Mademoiselle po celý život, ačkoli Monsieur, bratr Ludvíka XIV., měl dcery, a to z téhož důvodu, z jakého se on sám stal prostě Monsieur teprve smrtí svého strýce Gastona. Ne že by mu to nebylo proti mysli, ačkoli byl s Mademoiselle úzce spřátelen a po celý život si ji předcházel kvůli jejímu dědictví, a ne že by nedával, jak jen mohl, nazývat nejstarší ze svých dcer, jednu po druhé, prostě Mademoiselle. To se však nikdy neujalo, a jediné, čeho u zvyklosti dosáhl, bylo, že se postupně, aby se Gastonova dcera odlišila od jeho, začalo jeho dceři říkat Mademoiselle a té druhé velká Mademoiselle, neboť byla vskutku velmi vysoké postavy; Monsieur se však nikdy neodvážil navrhnout, aby ke jménu Mademoiselle připojila nějaké další; a král, který ji rád ponižoval a nikdy nezapomněl na orléanskou branku[7] ani na dělo u brány Saint-Antoine,[8] nikdy nepomyslel na to, že by Monsieurovi tuto výhodu poskytl. Po její smrti roku 1693 už nebylo potíží; a poslední dcera Monsieura, jediná tehdy neprovdaná, se stala jedinou prostě Mademoiselle až do svého sňatku s lotrinským vévodou roku 1698.

Jméno prostě Mademoiselle tak v mysli lidí přešlo za vyhrazené první vnučce Francie, stejně jako se lidé přesvědčili, že prostě Monsieur je rozlišovací jméno prvního bratra krále. Dokud žil Ludvík XIV., nikdo si nemyslel, že by mohlo sestoupit níž, a pan Princ a pan Vévoda, kteří oba měli od sňatku vévodkyně lotrinské neprovdané dcery, oba tak plodní v nárocích a tak dychtiví si cokoli přivlastnit, nikdy nepomysleli, že by princezna krve mohla nárokovat prosté jméno Mademoiselle. Pan Vévoda, jejich syn a vnuk, když se stal prvním ministrem, se odvážil všeho. Ze svých

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slečna z Montpensier se 27. března 1652 objevila před Orléansem, údělem svého otce. Když jí městští představitelé odepřeli vstup, vnikla do města brankou (*portereau*), malými dvířky, která vedla na nábřeží a která dala vylomit lodníky. Doprovázelo ji jen několik dam; brzy však vymohla vstup do Orléansu pro celou svou družinu a zmocnila se města. Viz *Paměti Mademoiselle* k roku 1652.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Je známo, že Mademoiselle zachránila armádu prince de Condé tím, že dala z děl Bastily pálit na královskou armádu, které velel maršál z Turenne. Viz tytéž Paměti k datu 2. července 1652.

neprovdaných sester dal mladší, kterou měl rád,[9] přednost před starší, kterou rád neměl, a učinil ji při sňatku královny vrchní správkyní (*surintendante*) její domácnosti; starší se tím cítila hluboce uražena. Ještě podnikavější než on mu poskytla způsob, jak ji usmířit, a ten se mu natolik zalíbil, že se do něj ihned pustil.

Bylo jí přes třicet dva let a nežila tak, aby se provdala; protože zůstávala svobodná, chtěla být nazývána prostě Mademoiselle. Společnost byla od jejího narození zvyklá říkat jí slečna z Charolais. Vévodkyně z Berry, dcera vévody z Orléans, se před svým sňatkem ukázala jen jedinkrát; její sestry vůbec ne; nejstarší byla v Palais-Royal sice prostě Mademoiselle, ale společnost se tomuto zvyku nemusela podřizovat, leda jakoby zálohou na dědictví u vévodkyně z Berry mezi ohlášením a uzavřením jejího sňatku, a stejně tak později u španělské královny[10] (ty se však v těchto krátkých obdobích neukazovaly a nemluvilo se o nich mnoho). Slečna z Charolais naproti tomu, z větve tak vzdálené, která nikdy neměla žádnou tetu Mademoiselle, a trávící už tak dlouho život u dvora a ve vysoké společnosti, dobře viděla, že by se společnost jména Charolais těžko vzdávala; a pan Vévoda, aby se nevystavil veřejnosti, učinil ve své všemoci to, co se nikdy nevymyslelo ani pro zvláštní jméno Mademoiselle, ani pro žádné z ostatních, o nichž jsem mluvil. Dal slečně z Charolais vystavit breve, aby byla nadále nazývána prostě Mademoiselle. Slečna z Beaujolais, poslední dcera vévodkyně z Orléans,[11] zemřela; zbývaly už jen provdané nebo jeptiška; slečna z Charolais byla první svobodnou princeznou krve a nemusela se obávat žádné jiné, protože vévoda z Orléans[12] byl vdovec a nechtěl se už znovu oženit. Tento princ nepomyslel, že by jeho syn mohl mít dcery, nebo se neodvážil postavit panu Vévodovi, který ho ve všem drtil. To byl okamžik, který si pan Vévoda a slečna z Charolais zvolili pro tuto novotu a pro to, aby ji prosadili listinou. Společnost křičela a reptala; nic víc z toho nebylo a slečna z Charolais zůstala prostě Mademoiselle na základě breve.

Až do syna Ludvíka XIV. nebyl žádný dauphin nazýván Monseigneur, ani když se o něm mluvilo, ani když se k němu mluvilo. Psalo se sice „Monseigneur le Dauphin", ale říkalo se „Monsieur le Dauphin" a v řeči k němu také „Monsieur"; stejně tak k ostatním synům Francie, a tím spíše k těm níže postaveným. Král mu začal žertem říkat Monseigneur; neručil bych za to, že ten žert nebyl zkouškou, jak nedělat vážně něco, co se dalo zavést, aniž by to bylo vidět, a jak vytvořit rozlišení vůči zvláštnímu jménu Monsieur. Jméno dauphin ho rozlišovalo dostatečně,

---

9. **Vysvětlivka:** Marie Anna Bourbonská, slečna z Clermontu (1697–1741), dcera pana Vévody a paní Vévodkyně; roku 1725 se stala vrchní správkyní domácnosti královny Marie Leszczyńské.

10. **Vysvětlivka:** Zde Luisa Alžběta Orleánská (1709–1742), dcera regenta, roku 1722 provdaná za prince asturského, který roku 1724 krátce vládl jako Ludvík I.; nezaměňovat se španělskou královnou Marií Luisou Savojskou.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vévoda z Orléans měl jen jednu dceru jeptišku; jmenovala se Ludovika Adelaida a 14. září 1719 se stala abatyší v Chelles.

12. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík, vévoda z Orléans (1703–1752), syn regenta; ovdověl roku 1726.

stejně jako jeho hodnost, tak vysoko nad Monsieurem, který mu podával košili a předkládal ubrousek. Ať je tomu jakkoli, král pokračoval, dvůr ho postupně napodobil, a brzy mu nikdo neříkal jinak než Monseigneur, nejen když se k němu mluvilo, ale i když se o něm mluvilo, a jméno dauphin zmizelo, aby udělalo místo prostému Monseigneur. Král, mluvil-li o něm, už neříkal nic jiného než „můj syn" nebo „Monseigneur", a po jeho příkladu paní Dauphine, Monsieur, Madame, zkrátka celé království. Pan z Montausier, pan z Meaux, kteří ho vychovávali, Sainte-Maure, Florensac, ti, kdo byli u něho v jeho raném mládí, se této novotě nedokázali podřídit; podvolili se tomu, že mu říkali Monseigneur, mluvili-li k němu, ale když o něm mluvili, říkali mu dál pan dauphin a vytrvali v tom po celý život.

Pan z Montausier, který byl jeho vychovatelem a který mu, dokud žil, horlivě sloužil jako první šlechtic jeho komory, mu nikdy neříkal jinak než Monsieur a nezdráhal se brojit proti zvyku, který se zavedl, říkat mu Monseigneur. Žertem se ptal, zda se ten princ stal biskupem. Bylo to tím, že krátce předtím se biskupové na jednom shromáždění duchovenstva, ve snaze docílit, aby se jim říkalo a psalo Monseigneur, usnesli, že si to budou navzájem říkat a psát. Prosadili to jen u duchovenstva a u nižších světských vrstev. Všichni se jim velmi vysmívali a smáli se, že se „zmonseigneurovali". Přesto vytrvali, a žádné jejich usnesení v jakékoli věci, bez výjimky, nebylo dodržováno neochvějněji.

Monseigneur tedy zůstal Monseigneurem po celý život a jméno dauphin bylo zastíněno. Je to první a dosud jediný prostě Monseigneur, jakého jsme poznali. Dlouho poté, co se všeobecně ustálil zvyk říkat mu v řeči k němu jen Monseigneur, začali pan Vévoda a pan princ de Conti — buď náhodou, nebo z důvěrnosti s nimi, nebo z vychytralosti — být v armádě občas oslovováni Monseigneur svými předními služebníky. Napodobování a domýšlivost mají v našem národě velký průchod. Mladí lidé, a to i velcí páni, kteří s nimi byli nejdůvěrněji, se domnívali, že si tím vůči nim dodávají nenucený vzhled, a začali to dělat jako jejich přední služebníci; po návratu do Paříže to pokračovalo v soukromí a při zábavách. Od tažení k tažení jich přibývalo. Několik méně důvěrných lidí se domnívalo, že by měli činit totéž; zprvu se jim vysmívali, že si berou volnost, na niž nemají postavení. Nevědělo se to dost včas, aby to mohlo varovat jiné. Postupně služebníci těchto princů už k nim nemluvili jinak než Monseigneur. Všechen nižší armádní lid usoudil, že by bylo neuctivé jednat s nimi jinak. Zjistilo se, že se jim to velmi líbí. Naši Francouzi neznají meze ani hranice; strach, aby se neznelíbili, a příklad jednoho pro druhého se šířily. Nakonec k nim takto mluvili i generálové, a to i ti nejpřednější. Tehdy se ti nejvýše postavení důvěrníci, kteří s tím začali, už neodvážili přestat; a protože tento způsob oslovování přešel od nejbližších a důvěrníků na celou armádu, po návratu se přenesl do Paříže a ke dvoru, ale zůstal tam omezen na mládež a nižší lidi. Vévoda z Orléans, jemuž celý život nikdo neříkal jinak než Monsieur, se pro

tytéž lidi tím spíše stal Monseigneurem. Pan du Maine a pan hrabě z Toulouse, tak ve všem zrovnoprávnění s princi krve, jimi byli i v tomto novém zvyku oslovování, ze strachu a z podlézavosti týchž lidí, která však nezasáhla dvořany jistého věku jakéhokoli druhu vůči žádnému z těchto princů. Tak to trvalo až do smrti krále. Tehdy velký vzlet, jakého nabyli pan Vévoda[13] a pan du Maine, oba šetření vévodou z Orléans, učinil Monseigneur běžnějším. Z jejich chování bylo cítit, že je Monsieur uráží, a rychle jim je už téměř nikdo jakéhokoli věku a stavu neříkal — vévodové, princové, cizinci, kancléř, maršálové Francie —, až na velmi malý počet výjimek, kdežto vůči regentovi takřka nikdo vůbec; ten s nenuceným a lhostejným výrazem nechával tento zvyk upevnit, z něhož měl těžit jeho syn.

Ze svého starého a nepřetržitého důvěrného přístupu k němu jsem vytěžil to, že jsem mu nikdy v životě, ani veřejně, ani v soukromí, neřekl Monseigneur. Při hlasování v regentské radě nebo u něho na zvláštních poradách se vždy mluvilo k němu. Byl jsem jediný, kdo mu říkal Monsieur. Několikrát maršál z Villars, občas maršál z Villeroy a často jiní téhož postavení mi to mezi čtyřma očima vytýkali a říkali mi, že tato zvláštnost se mu nakonec znelíbí. Vytrval jsem, a nikdy mi nedal znát, že by mu byla nepříjemná. Tím spíše jsem nikdy neříkal Monseigneur těm níže postaveným, kteří, vidouce, že vévodovi z Orléans stále říkám Monsieur, se neodvážili brát mi to za zlé, a dodnes jsem si toto panictví uchoval. Monseigneur jsem říkal jen oběma synům Francie, u nichž se tento zvyk všeobecně zavedl velmi brzy po sňatku monseigneura vévody z Bourgogne, jakoby nepozorovaně, ale rychle, bez jiné výjimky než princů krve a levobočků, a i ti to cedili mezi zuby. Pan z Beauvilliers jim v životě neřekl jinak než Monsieur a téměř vždy také pan z Chevreuse. Dámy jim také říkaly Monseigneur a nakonec za regentství, ale hlavně v době, kdy byl pan Vévoda prvním ministrem, dospěly k tomu, že to téměř všechny říkaly princům krve — to byla doba, kdy se oslovení Monseigneur v řeči k nim téměř násilím stalo všeobecným.

Protože všechno stále roste, zavedl to pan z Vendôme na vrcholu své slávy v italské armádě, kde se mu postupně nikdo už neodvážil říkat Monsieur. Udržel tento zvyk ve Flandrech, ale v Paříži a u dvora, při cestách, které tam podnikl v době svého největšího lesku, zcela neuspěl. Došlo to až tak daleko, že maršál z Montrevelu jej ve svém velení v Guyenne zavedl nejprve mezi všemi důstojníky a odtud u veškeré šlechty — první velitel, který se toho odvážil —, a zcela veřejně nesl velmi nelibě, řekli mu kdokoli, kdo nosil kord, Monsieur. Všechny k tomu přiměl a nikdo se to už neodvažoval riskovat. Kam až člověk neklesne, od zlořádu ke zlořádu, když se trpí?

Zvědavost této odbočky mě přiměje rozšířit ji ještě o Výsost (*Altesse*). Králové si postupně osvojili Veličenstvo, vyhrazené císaři, stejně jako si mnohem dříve papežové vyhradili Svatost, kterou užívali nejen patriarchové, ale i biskupové. Výsost,

13. **Vysvětlivka:** Zde již Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), syn pana Vévody zemřelého roku 1710, pozdější první ministr; v první části odstavce jde o jeho otce.

kterou opustili — a ještě to není tak dávno — malí králové, pečlivě sebrali ostatní svrchovaní panovníci a zůstala jim s vyloučením všech ostatních až do počátku minulého století, a s nimi synům a bratrům králů. Ti se s ní spokojili natolik, že nevidíme, že by mladší synové Jindřicha II. byli kdy oslovováni Královská Výsost. Ve Španělsku mají ještě dnes infanti, synové Filipa V., jen prostou Výsost, ale říká se jim Monseigneur. Byl jsem tam na to upozorněn, abych se varoval dávat jim Královskou Výsost.

Gaston, bratr Ludvíka XIII., si jako první vzal Královskou Výsost. Bylo to ještě tak nové, že jeho pluk, který neměl jiné jméno než pluk Výsosti (*régiment de l'Altesse*), nikdy nenesl jméno pluk Královské Výsosti, a to ani tehdy, když byl Gaston za nezletilosti Ludvíka XIV. generálním místodržitelem státu. Je to jediný syn Francie, který si ji vzal. Monsieur, bratr Ludvíka XIV., jí pohrdl, protože si ji vzaly Gastonovy dcery s hodností vnuček Francie, ačkoli Monsieur, jejich otec, a Madame, jeho druhá manželka, si ji ponechali po celý život. Monsieur, bratr Ludvíka XIV., ji tedy dal přijmout svým dětem a stejně by se urazil, kdyby ji někdo dával jemu, jako kdyby ji vynechal u nich. Všichni, i princové a princezny krve, ji Gastonovým dcerám a dětem Monsieura vždy dávali, když k nim mluvili, bez jakýchkoli okolků.

Pan Savojský, později sardinský král, který si kousek po kousku vymohl pro své velvyslance všude pocty velvyslanců korunovaných hlav na základě svého nároku na titul krále kyperského a jehož matka, dcera vévody z Nemours a dcery vévody z Vendôme, levobočka Jindřicha IV., si jako první vzala podivné a nové jméno Madame Royale,[14] přijal u sebe doma Královskou Výsost po svém sňatku s dcerou Monsieura, která ji měla sama od sebe, a dával ji také Madame Royale. Postupně si ji vymohl u cizích dvorů, a co je na této uzurpaci vzácné, je, že jeho děd, se stejným nárokem na Kypr, syn dcery španělského krále Filipa II. a manžel dcery Jindřicha IV., sestry Ludvíka XIII., na to nikdy nepomyslel.

Velkovévoda, Gastonův zeť, si ji po tomto příkladu vzal o mnoho let později; a lotrinský vévoda na to připadl také po svém sňatku s dcerou Monsieura, ačkoli jeho otec, švagr císaře Leopolda, ani jeho prapraděd, zeť Jindřicha II. a tak pošetile protěžovaný svou tchyní Kateřinou Medicejskou, na to nikdy nepomysleli a spokojili se s prostou Výsostí. Vévoda holštýnsko-gottorpský, otec nynějšího, zeť cara, bratra proslulého cara Petra I., syn starší sestry posledního proslulého švédského krále a z

14. **Ediční poznámka:** Titul Madame Royale (Madama Reale) užívala v Savojsku už Kristina Francouzská, dcera Jindřicha IV. a manželka Viktora Amadea I., babička pana Savojského; tvrzení, že jej jako první přijala jeho matka, je tedy nepřesné.

téhož rodu jako dánský král, si také přisvojil Královskou Výsost a získal ji od císaře.[15] Tito tři poslední ji nikdy nedokázali získat od zesnulého krále.

Tento nový titul Královské Výsosti, jejž přijal Gaston, probudil svrchované panovníky. Ke své prosté Výsosti připojili přívlastek Nejjasnější (*Sérénissime*), který převzali patrně od jasnosti benátských a janovských dóžat, kteří Výsost neužívají. Princové krve, kteří na Výsosti příliš nelpěli, ji chtěli a vzali si ji jako Nejjasnější, protože neustupují žádným svrchovaným panovníkům a nechtěli je nechat povýšit titulem, aniž by si přivlastnili týž.

Tehdy mladší členové svrchovaných rodů sebrali prostou Výsost, vyhrazenou dříve jen svrchovaným panovníkům, kteří ji právě opustili. Důkaz pro toto období je jasný. Páni z Guise, tak mocní ve Francii za Ligy a právě proto tak vážení v celé Evropě, kteří během toho, co lze nazvat jejich absolutní vládou, tolik pozvedli hodnost svého rodu, nebyli nikdy oslovováni Výsostí. Je to vidět ve všech pamětech a dějepisech všech těch dob, plných dopisů, které psali a dostávali od lidí všeho druhu a ze všech možných států, a žádný z nich jim Výsost nedává; a co dovádí tuto zřejmost do posledního stupně, je, že se v nich nachází několik dopisů tajemníka vévody z Mayenne tomuto princi z doby, kdy byl generálním místodržitelem státu a se zbraní v ruce upíral korunu Jindřichu IV., a v nich Výsost není. Nic tedy nedokazuje jasněji, že ji tehdy neužívali.

Když si ji tedy dlouho poté při příležitosti, o níž jsem právě mluvil, vzali, vzali si ji jen prostou, protože jakkoli vysokou hodnost si ze svých uzurpací tohoto druhu za Ligy uchovali, nebyl už pro ně čas nejen předstihnout prince krve, kteří si ji vzali jako Nejjasnější, ale ani se jim vyrovnat. Tak to trvalo, dokud se páni z Rohanu a z La Tour-Bouillon nestali princi způsobem, jaký jsem vylíčil (tom II, s. 155, a tom V, s. 313; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola desátá, a Tom 5, kapitola sedmnáctá), a dokud si — dlouho potom, totiž po několika letech — na to nezvykli a v tom neutvrdili; nespokojeni s tím, že se ve vyznamenáních vyrovnali lotrinskému domu, odvážili se jako poslední tah dávat si od svých lidí po jeho vzoru Výsost. Skuteční princové — neboť když mluvím o lotrinských, mám na mysli i ostatní, kteří tehdy byli ve Francii a jednali jako oni —, rozhořčení už tím, že vidí tyto dva rody na své úrovni, nesnesli společnou Výsost a připojili k ní Nejjasnější. Bylo to pro ně snadné. Výsost jim nikdy nikdo nedával kromě těch, kdo ji od nich vzájemně dostávali, a kardinálů, aby od nich dostali Eminenci, a to jen v dopisech, a jinak nikdo, ani písemně, ani ústně, kromě jejich služebníků a snad několika lidí z nejnižší vrstvy; nebylo tedy pro ně těžké navyknout své lidi, kteří jim už Výsost dávali, na oslovení Nejjasnější Výsost. Nic tím nezískali. Páni z Rohanu a z Bouillonu jim v tom nechtěli být podřízeni o nic víc než ve všem ostatním a dali si u sebe doma dávat Nejjasnější; a viděli jsme,

15. **Ediční poznámka:** Jde o Karla Fridricha, vévodu holštýnsko-gottorpského (1700–1739), syna vévody padlého roku 1702 a Hedviky Žofie, sestry Karla XII. Jeho manželkou byla Anna Petrovna, dcera samotného cara Petra I., nikoli dcera Petrova bratra, jak uvádí text.

co si v tom kardinálové z Bouillonu a z Rohanu vymohli na Sorbonně, což je jediné místo ve Francii, kde toho dosáhli.

Kapitola jedenáctá

Nemilost pana z Vendôme. — Roztržka mezi vévodou z Vendôme a Puységurem, která ho u krále naprosto zničí. — Urážka, které se vévodovi z Vendôme dostalo v Marly od paní vévodkyně z Bourgogne. — Je vyloučen z Marly. — Vendôme vyloučen z Meudonu. — Vendômovi odepřena cesta do Španělska. — Kariéra, povaha a ústraní vévody z La Rochefoucauld.

Smrt pana prince de Conti připadala vévodovi z Vendôme jako výhoda tím významnější, že se viděl zbaven soka, který mu svým vyšším rodem tolik překážel, a to právě ve chvíli, kdy ho už viděl na svém místě v čele armád, všude vynášeného na štít; a že mu navíc u Monseigneura ponechávala volné pole bez jakékoli protiváhy. O jeho vyloučení z armád jsem už mluvil v příslušnou dobu, protože tuto událost nebylo možné posunout mimo její čas vzhledem k vojenským opatřením, která se přesouvat nedala. Pád tohoto knížete pyšných měl tři stupně, tak hluboký byl, když přišel z takové výše. Teď jsme dospěli ke druhému, který od posledního dělí ještě značný odstup, dva až tři měsíce; protože však ten poslední nesouvisí s žádnou jinou událostí, vylíčím ho hned potom a jen upozorním na mezidobí, abych se k němu už nemusel vracet.

Ať měl král důvody jakéhokoli druhu, které ho musely vést k tomu, aby panu z Vendôme odňal velení svých armád, nevím, zda by v tom veškeré umění a vliv paní z Maintenon nepodlehly a zda by se neprosadily úklady pana du Maine, které před ní tak pečlivě tajil a jimž denně napomáhali vnitřní komorníci — nebýt jedné příhody, kterou je třeba zde vysvětlit, abych čtenáři před oči postavil najednou celý ten velký celek posledního vyústění onoho strašného zápasu, dohnaného až do krajnosti, mezi Vendômem, podporovaným svou hrozivou klikou, a nepominutelným dědicem koruny, podporovaným svou chotí, která byla potěšením krále i paní z Maintenon — paní z Maintenon, která, abych to řekl na rovinu, a toho byli třicet let svědky lidé uvnitř dvora i mimo něj, krále úplně ovládala —; a nad tímto dědicem Vendôme tak plně a tak drze triumfoval.

Viděli jsme, že po návratu z Flander měl u krále slyšení, jediné a nijak dlouhé. Nezapomněl v něm na Puységura, na kterého si hořce stěžoval a řekl o něm všechno nejhorší, co se mu zlíbilo, se svou obvyklou drzostí, zvyklou na to, že se jí věří na slovo.

Puységur, o němž jsem měl příležitost mluvit víckrát, byl králi velmi dobře znám a těšil se u něho jisté důvěrnosti, kterou si získal tím, že mu neustále podával zprávy o tak neustálých podrobnostech jeho pěšího pluku, jehož zvláštním plukovníkem se král pokládal a v němž Puységur až dosud strávil větší část života jako major a podplu-

kovník, s královou důvěrou. Ta vzrostla díky důležitějším zprávám, když jako ubytovatel armády pana z Luxembourgu byl její duší a dělal v ní všechno, až po plány tažení. Podíl, který měl potom na utajení a provedení vypuzení všech holandských posádek z pevností Španělského Nizozemí,[1] a odtud na mnoha jiných důležitých věcech, které mu král svěřil, ať aby se s ním o nich poradil, nebo aby ho jimi pověřil, a jichž se vždy zhostil se vší možnou schopností a poctivostí ve Flandrech, ve Španělsku i všude, kde byl použit, jak jsme tu několikrát viděli, mu u krále vynesly nejvyšší stupeň důvěry a úcty. On a jeho přítel Montriel, rovněž od královského pluku a často jeho pomocník při podrobnostech armádní služby, byli ustanoveni šlechtici rukávu monseigneura vévody z Bourgogne, když aféra pana z Cambrai vedla k vyhnání Léchella a Dupuise, jak jsem tehdy vylíčil. Puységur se velmi přimkl k panu z Beauvilliers; a když jejich služba skončila, zůstal Puységur, jehož pravdivost a schopnosti pan z Beauvilliers ocenil, s ním ve styku a v nejdůvěrnějším přátelství, a tudíž velmi dobře zapsán u monseigneura vévody z Bourgogne, který, kdyby byl kraloval, by ho nenechal tak dlouho čekat, jak se to stalo, na maršálskou hůl, tak důstojně zaslouženou, kterou nakonec dostal jen proto, že bylo hanbou mu ji nedat. V takovém postavení u dvora a v armádách nebylo možné, aby nebyl vždy uprostřed všeho, co se tam dělo, a svědkem všech sporů lillského tažení, kde byl už tehdy generálporučíkem. Byl tam velmi pečlivým zpravodajem vévody z Beauvilliers — a kéž by Bůh dal, aby byl přidělen přímo k osobě monseigneura vévody z Bourgogne místo těch, které k ní přidělili. Jeho schopnosti a jeho ctnost byly od samého začátku tažení velmi pohoršeny počínáním pana z Vendôme, a pak čím dál víc, až do krajnosti. Viděl všechno z rubu, a u samých pramenů nemohl schválit nic z toho, co generál dělal a chtěl. Často měl příležitost to ukázat a dát to najevo jemu samému. Na pokyn vévody z Berwicku, zvláštního přítele vévody z Beauvilliers, se s ním spojil a zůstal s ním spojen po celé tažení.

Bylo toho najednou příliš, než aby nebyl vystaven Vendômově nenávisti, přes všechny krajní ohledy, které k němu stále zachovával a které nemohly obměkčit člověka tak pyšného, rozeného nepřítele všech, kdo nebyli nepřáteli prince, jehož chtěl zahubit a k němuž měl tak málo ohledů, ba co víc, všech, kdo byli tomuto princi oddáni. Z toho pocházely stížnosti, které na něj Vendôme vznesl u krále, a to hned po svém návratu, všechny ty podivné věci, které mu o něm řekl, a — nespokojen s touto pomstou — všechno, co o něm veřejně roztrušoval v nepříliš uvážených řečech.

Puységur, tak zvyklý na časté soukromé rozhovory s králem, pochopil, že po tak trnitém tažení by ho čekaly rozhovory, v nichž by byl živě vyslýchán, kdyby přijel, dokud je věc horká, a prozíravě se na šest týdnů či dva měsíce zastavil doma v Soissonsku, než přijel do Paříže a ke dvoru. Když zvědavost ochladla, a poučen kromě toho

1. **Vysvětlivka:** Počátkem roku 1701, po nástupu Filipa V. na španělský trůn, obsadila francouzská vojska pevnosti Španělského Nizozemí, v nichž podle dřívějších smluv ležely holandské posádky; Holanďané byli odzbrojeni a propuštěni domů.

o řečech, které o něm vévoda z Vendôme vedl, nechtěl delším pobytem vzbuzovat dojem, že se zdráhá ukázat. Přijel tedy.

Několik dní nato ho král, který ho měl vždycky v oblibě a kterého trápilo všechno, co mu o něm pan z Vendôme řekl, zavolal do své pracovny a tam, mezi čtyřma očima, se ho vlídně vyptával na tisíc absurdních hloupostí, které ho uváděly do rozpaků. Puységur mu je vyjasnil tak jednoznačně, že král ve svém překvapení přiznal, že mu je řekl pan z Vendôme. Při tom jménu se Puységur, který se cítil dotčen, chopil příležitosti. Nejprve králi řekl, co ho tak dlouho zdrželo doma, aniž by se ukázal, pak prostě a odvážně rozvedl chyby, nesmysly, umíněnosti a drzosti pana z Vendôme, s takovou přesností a jasností, že král velmi zpozorněl, zahrnoval ho otázkami a žádal další a další vysvětlení. Puységur, který mu je všechna podal, když viděl takovou otevřenost a krále pokaždé bez odpovědi a přesvědčeného, šel dál a řekl mu, že když ho Vendôme tak málo šetří po všech ohledech a opatrnostech, které k němu vždy zachovával, pokládá za dovolené, ba za svou povinnost pro dobro královых služeb, aby mu ho jednou provždy dal poznat. Pak mu vylíčil osobu vévody z Vendôme, jeho obvyklý život v armádě, neschopnost jeho těla, nesprávnost jeho úsudku, zaujatost jeho ducha, falešnost a nebezpečnost jeho zásad, nevědomost celého jeho válečného počínání; potom prošel jedno po druhém všechna jeho tažení v Itálii a obě poslední ve Flandrech, úplně ho odhalil, dal králi sáhnout prstem a podívat se vlastním okem na všechny jeho chyby a zjevně mu dokázal, že jen hojnost zázraků způsobila, že tento generál stokrát nezahubil Francii.

Rozhovor trval přes dvě hodiny. Král, o všem přesvědčen a ze zkušeností dávno přesvědčen nejen o Puységurových schopnostech, ale i o jeho poctivosti, věrnosti a přesné pravdomluvnosti, otevřel tentokrát najednou oči nad tímto mužem, kterého před ním tolik umění až dosud tak dobře skrývalo a ukazovalo mu ho jako hrdinu a strážného génia Francie. Styděl se a zlobil se za svou lehkověrnost, a po tomto rozhovoru byl Vendôme v jeho mysli ztracen a s konečnou platností vyloučen z velení armád; toto vyloučení bylo krátce nato ohlášeno.

Puységur, od přírody pokorný, mírný a skromný, ale pravdivý a vyprovokovaný, který už neměl k panu z Vendôme co šetřit po tom, jak Vendôme proti němu veřejně vystoupil, a po tom, co sám řekl králi, a který byl navíc spokojen s úspěchem, jehož si během celého rozhovoru všiml, ho hned zhruba převyprávěl v galerii a ctnostně se postavil Vendômovi i celé jeho klice, o níž dobře věděl.

Klika se zachvěla vzteky; Vendôme ještě víc. Odpověděli jen tím, že roztrušovali ubohé úvahy, které na nikoho nezapůsobily. Ti nejprozíravější je už tehdy pokládali za odepsané. Opačná strana, až dosud tak utlačovaná, se Puységura ujala; a paní z Maintenon, vévodkyně z Bourgogne, ba i vévoda z Beauvilliers dovedli u krále náležitě zdůraznit, co se od něho konečně dozvěděl.

Dosti rychlé pokračování jsem už vylíčil. Vendôme, vyloučený ze služby, prodal své ekvipáže, uchýlil se do Anetu, kde začala růst tráva, a prosil krále, aby laskavě svo-

lil, že mu bude dvořit skoro jen v Marly a Monseigneurovi jen v Meudonu; všech cest na obě místa se nadále účastnil. Toto skromné zachování vyznamenání ho v samotě, kterou si sám vyhloubil, trochu drželo nad vodou; sloužilo mu jaksi jako svědectví o spokojenosti, kterou král a Monseigneur nadále měli s jeho službami a jeho počínáním a kterou mu jeho tak mocní a nutně tak drazí nepřátelé nedokázali vzít: tak to vykládala jeho klika i on sám, s falešným nádechem filozofie a pohrdání světem, na který nikdo nenaletěl.

Jakkoli byl zdeptaný, zachovával v Marly a v Meudonu velké vystupování, které si tam přisvojil za časů svého úspěchu. Když překonal první rozpaky, nabyl tam opět své povýšenosti a svého zvýšeného hlasu; udával tam tón. Kdo ho tam viděl, ačkoli ho obklopovalo málo lidí, by ho pokládal za pána salonu; a podle jeho volnosti k Monseigneurovi, ba i ke králi, nakolik si ji troufl riskovat, by ho pokládal za hlavní osobu. Zbožnost monseigneura vévody z Bourgogne mu dovolovala snášet jeho přítomnost a jeho způsoby, jako by se vůči němu nic nestalo; jeho osobní služebníci tím trpěli, a vévodkyně z Bourgogne velmi netrpělivě; avšak aniž by se odvážila něco říci, číhala na příležitosti.

Jedna se naskytla při první cestě, kterou král podnikl do Marly po Velikonocích. Brelan byl v módě;[2] Monseigneur ho často hrával v salonu dosti časně s vévodkyní z Bourgogne. Když jim chyběl pátý, uviděl pana z Vendôme na konci salonu; dal ho zavolat, aby hrál s nimi. Vévodkyně z Bourgogne okamžitě skromně, ale velmi srozumitelně řekla Monseigneurovi, že přítomnost pana z Vendôme v Marly je jí už dost trapná i bez toho, aby ho měla ještě u hry, a že ho prosí, aby ji toho ušetřil. Monseigneur, který o tom ani v nejmenším nepřemýšlel, to nemohl vzít ve zlé; rozhlédl se po salonu a dal zavolat jiného. Vendôme mezitím k nim přicházel a utržil tu potupu přímo do očí a před zraky všech. Lze si představit, do jaké míry byl tento pyšný člověk urážkou dotčen. Už nesloužil, už nevelel, už nebyl zbožňovanou modlou, ocitl se v otcovském domě prince, kterého tak krutě urazil, a měl co do činění s jeho milovanou a pobouřenou chotí; otočil se na podpatku, vzdálil se, jakmile mohl, a brzy nato odešel do svého pokoje, kde zuřil podle libosti.

Mladá princezna mezitím o tom, co se právě stalo, přemýšlela. Povzbuzena tím, jak snadno jí prošlo, co právě udělala, a zároveň v obavách, jak to přijme král, rozhodla se, ještě při hře, zajít dál — buď aby uspěla, nebo aspoň aby se dostala z rozpaků; neboť přes všechnu svou důvěrnou familiárnost snadno upadala do rozpaků, protože byla mírná a nesmělá. Jakmile tedy partie brelanu skončila, běžela k paní z Maintenon, dřív než tam přišel král, a vyprávěla jí, co se jí právě přihodilo. Řekla jí, že po všem, co se stalo ve Flandrech, je pro ni nesmírně těžké vídat pana z Vendôme; že jeho neustálé okázalé lpění na Marly, kde se mu nemůže vyhnout, zatímco do Versailles, kde by ho nikdy nepotkávala, nikdy nejezdí, je řadou urážek, na kte-

2. **Vysvětlivka:** Brelan: hazardní karetní hra pro několik hráčů, u dvora Ludvíka XIV. velmi oblíbená.

rou si nemůže zvyknout; že navíc, když jsou jeho chyby uznány natolik, že mu bylo odňato velení armád, nemůže být jiný důvod trpět ho v Marly než králova náklonnost k němu, a že jen s největší bolestí může snášet, aby se zdálo, že je tato náklonnost stejná ke královu vnukovi a k ní na jedné straně a k panu z Vendôme na straně druhé. Bylo to živé, ale krátké, protože král měl každou chvíli přijít.

Paní z Maintenon, rozzlobená na Vendôma kvůli samé podstatě věcí, a možná nebezpečněji tím, že s ním tak dlouho marně zápasila, promluvila o té věci s králem ještě téhož večera, zdůraznila mu princezniny důvody, její mírnost, její zdrženlivost, že tak dlouho nic neřekla, a jak úctyhodné jsou takové city s ohledem na jejího manžela. Řeč měla okamžitý úspěch. Král, jemuž byl už vévoda z Vendôme úplně odporný a kterému bylo vždy nepříjemné mít na očích ty, o nichž soudil, a právem, že jsou nespokojeni — a o tomto nemohl pochybovat od doby, co už nesloužil —, nebyl nerad, že má příležitost zbavit se jeho přítomnosti, a to ještě k vděčnosti své vnučky a paní z Maintenon. Než šel spát, pověřil Bloina, aby nazítří ráno jeho jménem vyřídil panu z Vendôme, ať se napříště zdrží žádostí o účast na cestách do Marly, kde se neustále a nutně ocitá na stejných místech jako vévodkyně z Bourgogne, které je nepříjemné ho vídat, a že není spravedlivé nechávat ji déle v takovém nuceném stavu.

Nelze si představit, do jakého zoufalství upadl při tomto tak nečekaném vzkazu, který podkopával až u kořene základ veškeré naděje i veškeré drzosti jeho způsobů a řečí. Přesto mlčel ze strachu z horšího, neodvážil se mluvit s králem a utekl skrýt svůj vztek a svou hanbu do Clichy, k Crozatovi. Příhoda s brelanem nadělala velký hluk, ohlas dolehl až do Paříže. Původci vzkazu, který byl v důsledku toho Vendômovi vyřízen, to netajili. Tato zpráva vyvolala ve světě nový rozruch, takže když se vědělo, že je Vendôme tak náhle v Clichy, všude se rozneslo, že byl z Marly vyhnán. Dozvěděl se to; a aby ukázal, že nic takového není pravda, vrátil se tam dva dny před koncem pobytu, které strávil v hanbě a v neustálých rozpacích. Odjel odtud do Anetu ve stejnou chvíli, kdy král do Versailles, a od té doby už do Marly nikdy nevkročil.

Když se vzpamatoval z prvních záchvatů, chytal se, čeho mohl. Bloin mu o Meudonu nic neřekl; zajistil si tedy účast na všech cestách tam a začal se při každé příležitosti chlubit Monseigneurovým přátelstvím, jak by to udělal pravý venkovan. Zatlačen do tohoto posledního opevnění, přijížděl do Versailles předpředvečer každé Monseigneurovy cesty, aby se poklonil králi, a bydlel u Bloina, protože svůj byt půjčil paní z Montbazonu, sestře hraběte z Évreux, když se vzdal Versailles ve prospěch Marly a Meudonu, jakmile se dozvěděl, že už nebude sloužit. V Meudonu trávil celou dobu, co tam Monseigneur pobýval — on, který mu za svého lesku věnoval sotva den nebo dva —, a z Meudonu se vracel rovnou do Anetu. Nekonala se žádná cesta do Meudonu, aniž by se tam vévodkyně z Bourgogne přijela podívat za Monseigneurem a aniž by se před ní Vendôme drze ukázal, jako by jí chtěl dát pocítit, že aspoň u Monseigneura má navrch on. Princezna, poučená zkušeností s jeho vypuzením z Marly, tuto drzost mírně snášela; číhala na nějakou příležitost.

O dva měsíce později se stalo, že během jedné Monseigneurovy cesty tam jeli král a paní z Maintenon s vévodkyní z Bourgogne na oběd, aniž by tam přespali. Tato výprava byla hádankou. Králi se to sice stávalo, třebaže zřídka; někdy si paní z Maintenon, která se se slečnou Choinovou úplně sblížila, s ní chtěla v klidu pohovořit, aniž by ji nechala přijet do Versailles, a král byl, jak lze věřit, zasvěcen. Brzy uvidíme, jaký byl tento svazek. Pan z Vendôme, který byl jako obvykle v Meudonu, měl tak málo rozumu, že se ukázal mezi prvními, když vystupovali z kočáru. Vévodkyně z Bourgogne, která tím byla velmi dotčena, se ovládala méně než obvykle a po pouhém náznaku úklony okázale odvrátila hlavu. Vendôme, který to pocítil, si tím víc postavil hlavu a dopustil se té pošetilosti, že se k ní odpoledne vtíral i při její hře. Dostalo se mu stejného zacházení, a ještě zřetelnějšího. Zasažen do živého a nakonec v rozpacích, jak se tvářit, odešel nahoru do svého pokoje a sešel dolů teprve velmi pozdě. Mezitím vévodkyně z Bourgogne dala Monseigneurovi pocítit, jak málo ohledů k ní Vendôme má. Když se večer vrátila do Versailles, mluvila o tom s paní z Maintenon a otevřeně si stěžovala králi. Představila mu, jak tvrdé je pro ni, že s ní Monseigneur jedná hůř než on sám a že si pan z Vendôme proti ní otevřeně dělá z Meudonu útočiště a útěchu za Marly. Paní princezna de Conti[3] byla s několika dámami na této cestě s Monseigneurem, mezi nimi i paní z Montbazonu.

Den poté, co tam král obědval, si pan z Vendôme trpce stěžoval Monseigneurovi na podivné pronásledování, které všude snáší od vévodkyně z Bourgogne; ale Monseigneur, kterého ona předchozího dne předešla, odpověděl Vendômovi tak chladně, že odešel se slzami v očích, rozhodnut však nepovolit, dokud z Monseigneura nevyrve nějaké zadostiučinění. Dlouho mluvil mezi čtyřma očima v jednom kabinetu s paní z Montbazonu, která odtud vyšla jen proto, aby poprosila paní princeznu de Conti, s níž byla velmi zadobře, aby tam přešla, a vešla tam za ní. Rozmluva mezi nimi třemi byla opět dlouhá a jejím závěrem bylo, že paní princezna de Conti promluví s Monseigneurem ještě týž den ve prospěch pana z Vendôme. Nepochodila o nic lépe. Jediné, čeho dosáhla, bylo, že se pan z Vendôme musí vyhýbat vévodkyni z Bourgogne, kdykoli přijede do Meudonu, a že je to ta nejmenší úcta, kterou jí dluží, dokud ji neusmíří a znovu si u ní nezíská přízeň. Tak suchá a tak určitá odpověď byla krutě pociťována; ale nebyl ještě na konci trestu, který si více než zasloužil.[4] Následující den učinil konec všem těm pohybům a vyjednáváním.

Vendôme hrál odpoledne v jednom soukromém kabinetu papillon,[5] když z Versailles přijel d'Antin. Přistoupil ke hře a zeptal se, jak daleko je kolo, s takovou na-

---

3. **Vysvětlivka:** Zde Marie Anna Bourbonská, legitimovaná dcera Ludvíka XIV., vdova po starším princi de Conti a důvěrnice Monseigneura — nikoli čerstvá vdova po právě zesnulém princi de Conti.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto staré rčení, *il avait si plus que mérité*, lze vyložit jako *il n'avait que trop mérité* (který si až příliš zasloužil).

5. **Vysvětlivka:** Papillon („motýl"): dobová karetní hra.

léhavostí, že se ho pan z Vendôme zeptal na důvod. D'Antin mu řekl, že mu má podat zprávu o tom, čím ho pověřil. „Já? řekl Vendôme překvapeně, já jsem Vás o nic nežádal. — Promiňte, odpověděl d'Antin, to si tedy nevzpomínáte, že Vám mám dát odpověď?" Při tomto opětovném naléhání pan z Vendôme pochopil, že se něco děje, nechal hry a vešel s d'Antinem do malé tmavé Monseigneurovy šatny, kde mu d'Antin mezi čtyřma očima řekl, že mu král nařídil, aby jeho jménem požádal Monseigneura, ať ho už do Meudonu nebere, stejně jako on sám ho přestal brát do Marly, že jeho přítomnost uráží vévodkyni z Bourgogne a že král chce také, aby vévoda věděl, že si přeje, aby na tom už déle netrval. Nato se Vendôma zmocnila zuřivost a přiměla ho vychrlit všechno, co může vnuknout. Večer znovu mluvil s Monseigneurem, který tím nebyl o nic víc pohnut a se stejnou chladnokrevností, jakou mu už projevil, ho úplně odbyl. To málo, co z pobytu zbývalo, uplynulo v rozpacích a ve vzteku, jaké si lze snadno představit, a v den, kdy se Monseigneur vrátil do Versailles, utekl rovnou do Anetu.

Ale protože nikde nevydržel, odjel se svými psy pod záminkou lovu na měsíc na své panství La Ferté-Alais, bez pořádného ubytování a bez jakékoli společnosti, aby si tam podle libosti zuřil. Odtud se vrátil a usadil se v Anetu ve všeobecné opuštěnosti. V tomto opuštění, v tomto tak okázalém a tak veřejném vyloučení ze všeho, neschopen snést tak dokonalý pád po tak dlouhém zvyku dosahovat všeho a všechno moci, být modlou světa, dvora i armád, dávat tam zbožňovat i své neřesti a obdivovat své největší chyby, svatořečit všechny své vady, odvážit se pojmout obludný záměr zahubit a zničit nepominutelného dědice koruny, od něhož nikdy nedostal nic než projevy dobroty, a to jen proto, aby se upevnil na jeho troskách, a osm měsíců nad ním triumfovat s nejpohoršlivějším leskem a úspěchem — tak jsme viděli tento obrovský kolos padnout k zemi pouhým dechem mladé princezny, moudré a odvážné, které se dostalo tak zaslouženého potlesku. Všichni, kdo k ní patřili, byli nadšeni, když viděli, čeho je schopna, a všichni, kdo stáli proti ní a proti jejímu manželovi, se zachvěli. Tato klika, tak hrozivá, tak vysoko postavená, tak vlivná, tak těsně spojená, aby je oba zahubila a po králi vládla pod Monseigneurem na jejich místě — s rizikem, že se pak navzájem sežerou o to, komu zůstanou otěže dvora a království; tito vůdcové, muži i ženy, tak podnikaví, tak smělí, kteří si po svých úspěších slibovali tolik velkých věcí a jejichž panovačné řeči si všechno podrobily, upadli do sklíčenosti a do smrtelného strachu. Bylo potěšením dívat se, jak se s uměním a podlézavostí přibližují a krouží kolem těch z opačné strany, o nichž soudili, že v ní mají nějaké místo, a jimiž je jejich zpupnost předtím vedla pohrdat a nenávidět je; a zvlášť vidět, s jakými rozpaky, s jakou bázní, s jakým strachem se dali do plazení před mladou princeznou, do ubohého kroužení kolem monseigneura vévody z Bourgogne a těch, kdo mu byli nejblíže, a do všemožných úslužností vůči nim.

Pan z Vendôme, bez jiné útěchy než té, kterou hledal ve svých neřestech a mezi svými sluhy, se přesto mezi nimi často chlubil Monseigneurovým přátelstvím, kte-

rým si byl, jak říkal, zcela jist, a násilím, které bylo tomuto princi v jeho věci učiněno. Klesl až k té ubohosti, že doufal, že se to od nich rozšíří do světa, že tomu lidé uvěří a že mu ohled na budoucnost zjedná vážnost. Ale přítomnost mu byla nesnesitelná. Aby se z ní vymanil, pomyslel na službu ve Španělsku; napsal princezně des Ursins, aby si o něj odtamtud požádali. Tam potřebovali všechno; bylo o něj požádáno, ale jeho nemilost byla ještě příliš čerstvá, než aby mohl doufat, že ji zmírní. Král nelibě nesl, že se vévoda z Vendôme chce zachytit Španělska. Jeho úklady se mu rozpadly v rukou, král ho naprosto odmítl a tuto intriku ve Španělsku přetrhl; uvidíme však, že se brzy znovu navázala.

Nikdo z tohoto tak hlubokého pádu nevytěžil víc než paní z Maintenon. Kromě radosti, že tak úplně porazila muže, který, ač jí prostřednictvím pana du Maine vděčil skoro za všechno, čeho dosáhl, se odvážil s ní zápasit, a to s tak dlouhou převahou, viděla, jak se její vliv díky tak velkému příkladu moci čím dál víc stává postrachem dvora; nikdo nepochyboval, že rána vyšla z její ruky. Brzy ji uvidíme zasadit další, která vyděsila neméně.

Zároveň se nadobro zbavila oblíbence, který jí — protože před ní nikdy nesklonil koleno a celý život si na tom okázale zakládal — byl tím protivnější, že znalost králova srdce vůči němu jí bránila odvážit se kdy pracovat na tom, aby jeho přízeň nahlodala. Říkám, že se ho zbavila nadobro, protože jeho přízeň už byla opotřebovaná a věk a oči ho uvrhly do ústraní, které ho odstranilo z jejích očí. Mluvím o vévodovi z La Rochefoucauld, o němž jsem se víckrát zmínil, při sporu pana z Luxembourgu o přednost a při jiných příležitostech, zejména při sňatku vévody z Noailles s neteří paní z Maintenon, kterou si král až k smrti přál dát princi z Marcillacu[6] a ke které byl pan z La Rochefoucauld umíněně hluchý. Nic v něm nepřipomínalo jeho otce, toho muže, který nadělal ve světě tolik hluku svým duchem, jemností, galantností, úklady a intrikami a podílem, který měl na nepokojích za nezletilosti Ludvíka XIV.; ty ho zruinovaly, avšak velké jmění do svého rodu vrátil sňatkem svého syna, jak jsem vyložil v souvislosti s paní z Vaudemontu.

Když skončily všechny nepokoje, kardinál Mazarin byl pánem a král, už ženatý, se nehnul od hraběnky ze Soissons s výkvětem dvora, ducha, galantnosti, dobrého vkusu a intrik, objevil se princ z Marcillacu s obyčejnou postavou, která nic neslibovala a neklamala. Bez úřadu, bez funkce, se stopami boje na předměstí Saint-Antoine dosud ve tváři, syn otce, jemuž král nikdy neodpustil a který, aniž by se přibližoval ke dvoru, byl v Paříži potěšením ducha a nejvybranější společnosti — tento syn nebudil obavy u nikoho z těch, kdo obklopovali krále. Nevím, jak se to stalo, a nikdo to nedokázal pochopit, jak jsem slyšel od pana z Lauzunu, který už tehdy rychle stoupal, a od starců oné doby; ale během velmi mála dní se tak zalíbil králi, jehož vkus nebyl upro-

6. **Vysvětlivka:** Princ z Marcillacu (*prince de Marcillac*): titul, který v rodě La Rochefoucauldů nosil nejbližší dědic; v následujícím odstavci jde o samotného pana z La Rochefoucauld v mládí, za života jeho otce. Nezaměňovat s polním mistrem Marcillacem.

střed dvora tak skvělého v mužích i ženách, tak uhlazeného a tak duchaplného, nijak jemný ani vytříbený, že mu král dával přednost, která znepokojila Vardese, hraběte z Guiche a ty, kdo se u krále těšili největší důvěrnosti. Tato náklonnost stále rostla, a to tak, že otec ve shodě se synem tvrdošíjně odmítal vzdát se svého vévodství, aby si touto lstí vymohl hodnost cizího knížete; nemohl se utěšit, že viděl, jak si ji Bouillonové vyrvali spolu s onou nesmírnou výměnou[7] a že tato velká zaopatření vytěžili z týchž zločinů, jaké měli s ním společné, jen proto, že nahnali víc strachu než on. Tato lest však ztroskotala a dovedla je jen k neužitečnému vyznamenání, že je král tituloval bratranci.[8] Syn však ze své přízně vytěžil úřad velkého mistra šatny, který král zřídil pro Guitryho, padlého neženatého při přechodu Rýna, a úřad velkého lovčího po smrti Soyecourta, o němž ho král zpravil sám lístkem, za který byl král tolik chválen: že se jako jeho přítel raduje z úřadu, který mu dává jako jeho pán. Tehdy se říkalo, že ho udělal svým velkým lovčím za to, že mu nahnal zvěř do plachet.[9] Byl důvěrníkem královых přechodných dobrodružství a tehdy ho obviňovali, že mu opatřil slečnu z Fontanges. Její rychlá smrt, podezřelá z otravy, nijak neotřásla přízní jejího přítele. Tehdy se úzce spojil s paní z Montespan, paní z Thianges a celou jejich rodinou. Toto spojenectví, které ho vzdálilo od paní z Maintenon, s nimi trvalo po celý jeho život, stejně jako jeho přízeň, která mu právem vynesla jméno „králův přítel", protože byla pevná nad všechny ostatní, nezávislá na jakékoli opoře a neotřesitelná jakýmkoli otřesem. Vytěžil z krále nesmírné částky; král mu třikrát zaplatil dluhy a neustále mu potají dával velké dary.

Byl to muž hrdý, velmi statečný a s tolika ctí, kolik jí může mít velmi poctivý člověk, ale zcela prosáklý dvorem. Přitom vznešený a štědrý ve všem, povznesený nad okázalost, ochotný a úslužný; u krále prolamoval ty nejnebezpečnější ledy pro ty, které chránil, a často i pro neznámé, jejichž zásluhy nebo neštěstí ho dojaly, a velmi často je znovu posadil do sedla.

Nevím, kdo ho uvedl do nepřátelství s panem z Louvois, leda by to byl důsledek jeho spojenectví s paní z Montespan, která byla s tímto ministrem vždy na nože. Ten byl tehdy na vrcholu přízně a moci díky velkým válečným úspěchům; ale válka skončila — bylo to roku 1679 — a on se obával oblíbence hrdého a prudkého, který se sám ničeho nebál, mluvil s králem se svrchovanou volností a před světem se vyjadřoval bez míry. Pomyslel tedy na to, aby si ho usmířil sňatkem své dcery s jeho synem, a to s tolika výhodami a bohatstvím, aby na něj mohl napříště spoléhat stejně, jako měl do-

---

7. **Vysvětlivka:** Roku 1651 postoupil vévoda z Bouillonu koruně Sedan a dostal za něj mimo jiné vévodství Albret a Château-Thierry a hrabství Auvergne a Évreux; Bouillonům byla zároveň přiznána hodnost cizích knížat.

8. **Vysvětlivka:** Král oslovoval v listech některé vysoké osoby „můj bratranče" (*mon cousin*); bylo to čestné vyznamenání, které samo nedávalo žádnou hodnost ani přednost.

9. **Vysvětlivka:** Plachty (*toiles*): plátěné ohrady, do nichž se při velkých honech naháněla zvěř; vtip je dvojsmyslnou narážkou na jeho služby v královых milostných pletkách.

sud důvod se ho bát. Ale k tomu bylo třeba dvou, a pan z La Rochefoucauld o tom nechtěl ani slyšet, dokud se do věci nevložil král, stržený svým ministrem a obtěžovaný nenávistmi lidí, kteří mu z různých důvodů stáli tak blízko, a dokud pana z La Rochefoucauld spíš autoritou nedonutil svolit k sňatku a k usmíření, než by ho získal — navzdory tolika pokladům, jejichž zdrojem se tento sňatek stal, a novému povýšení La Rocheguyonu, provedenému a zaregistrovanému ve prospěch jeho syna, který přijal jeho jméno. Usmíření mezi dvěma tak panovačnými a tak rozmazlenými muži netrvalo dlouho. Pan z La Rochefoucauld svou snachu nikdy neměl rád a nikdy ji nechtěl trpět u dvora, přestože jí její zásluhy a ctnost získaly všeobecnou vážnost a její šetrnost a píle tento zruinovaný rod (a zruinovaný samotným panem z La Rochefoucauld, který měl vždycky děravé ruce) nejen obnovily, ale zanechaly ho jako jeden z nejmocnějších v království.

Pan z La Rochefoucauld byl na jedné straně omezený, na druhé až k překvapení nevzdělaný, domýšlivý, tvrdý, hrubý a nevlídný, a ačkoli strávil celý život u dvora, byl v rozpacích se vším, co nebylo podřízené nebo co nepatřilo k jeho každodennímu okolí. Byl nadutý, jako nejstarší z La Rochefoucauldů, kteří jsou takoví všichni od přírody, a tudíž velmi odpudiví. Viděl jsem jen málo nositelů toho jména, kteří by unikli tak nepříjemné vadě, a pan z La Rochefoucauld ji měl daleko víc než oni všichni; přitom byl mnohem spíš přítelem než nepřítelem, ač nepřítelem nebezpečným, a dokonce schopným výpadů; ale až na velmi malý počet byl přítelem z rozmaru, bez vkusu a bez výběru. Své děti měl rád méně než průměrně, a ačkoli mu prokazovaly velkou úctu, ztěžoval jim život; ovládaný až k nejslepějšímu odevzdání svými sluhy, z nichž téměř všem udělal velké jmění, zčásti svým vlivem, zčásti tím, že se pro ně ruinoval, a to tak, že ke konci musel jeho syn rázně, s holí v ruce, zasáhnout, kam jen chtěl.

Starci si pamatovali, jak jim jeho lokaj Bachelier v livreji naléval u jeho stolu, a divili se, že ho vidí jako prvního komorníka královy šatny; jeho syn je dnes prvním komorníkem, když koupil úřad po Bloinovi. K otcově cti je třeba říci, že nikdy nebylo skromnějšího a uctivějšího člověka; nikoho, kdo by méně zapomínal, odkud pochází, ani kdo by se vůči panu z La Rochefoucauld a všemu, co k němu patřilo, choval vždy přesněji tak, jako by nezměnil postavení; byl to velmi poctivý člověk, velmi rozvážný, který si získal vážnost. Od pana z La Rochefoucauld mnohé odmítl a často u něho pro jeho děti dosáhl toho, čeho nedokázaly ony samy ani jiní za ně. Také o jeho synovi se říká mnoho dobrého.

Jestliže pan z La Rochefoucauld strávil život v nejokázalejší přízni, je třeba také říci, že ho stála draho, pokud měl nějaký smysl pro svobodu. Nikdy nikdo nebyl nikomu sluhou s takovou vytrvalostí a podlézavostí — je třeba to vyslovit — s takovým otroctvím, a není snadné pochopit, že by se našel druhý, kdo by vydržel přes čtyřicet let podobného života. Ranní vstávání a večerní uléhání, další dvě převlékání denně, královy každodenní hony a procházky — nikdy nic z toho nevynechal, někdy deset

let po sobě nepřespal jinde než tam, kde byl král, a žádal o dovolení, ne aby mohl přespat jinde — vždyť za víc než čtyřicet let nespal v Paříži ani dvacetkrát —, ale aby mohl jet na oběd mimo dvůr a nebýt na procházce; nikdy nebyl nemocen, a ke konci jen zřídka a krátce trpěl dnou. Posledních dvanáct nebo patnáct let pil v Liancourtu mléko a bral si k tomu pět nebo šest týdnů dovolené. Čtyřikrát nebo pětkrát za život si vzal stejnou dovolenou, aby jel domů do Verteuilu v Poitou, kde se mu velmi líbilo, a naposledy tam nebyl ani týden, když se musel vrátit na kurýra a lístek od krále, který mu psal, že má karbunkl, a z přátelství a důvěry ho chtěl mít u sebe. Do Paříže jezdil na oběd třikrát nebo čtyřikrát do roka, o něco častěji do malého domu u Versailles, kam občas zajel i král, ale on sám tam nikdy nepřespal.

Jeho byt u dvora byl otevřen od rána do večera. Směsice sluhů příliš dobrého pána, ohledy, které bylo třeba k nim mít, způsoby a tón, jaký si tam osvojovali ti hlavní z nich, odtud vyháněly dobrou společnost, která tam chodila jen zřídka a na chvilku, v rozpacích s ním, stejně jako on byl neohrabaný s ní; nechávala tam tedy volné pole zahálčivcům a nudným lidem od dvora, smíšeným s podřízenými, samými lidmi, kteří by jinde stěží měli přístup. Usídlovali se tam a jedli tam a snášeli pánovy nálady; ten nad nimi tvrdě vládl a s lepšími lidmi, než byli oni, se vždy cítil nepatřičně.

Tento důvod a jeho čas, který jeho vytrvalá služba velmi rozdrobovala, ho přivedly k tomu, že nevykonával téměř žádné návštěvy, a z přátelství chodil skoro jen ke kardinálovi z Coislinu, k panu z Bouillonu a k panu maršálovi z Lorges. Co se týče žen, všechny mu byly trnem v oku; své příbuzné sotva snesl, a to jen když je potkal, což se stávalo velmi vzácně. Paní maršálka z Lorges a slečna z Bouillonu byly jediné, které u něho našly milost. K paní Sforzové chodil občas poklábosit a ona k němu zadním vchodem. To byly pozůstatky paní z Montespan a paní z Thianges, matky paní Sforzové.

Člověk by si myslel, že musí být šťastný, a nikdo nebyl méně. Všechno ho urazilo; zlobil se kvůli věcem nejnahodilejším a nejlhostejnějším, a byl tak zvyklý na úspěch, že všechno, čeho dosáhl pro sebe nebo pro jiné, se mu vždycky zdálo málo. Zároveň nikdy nebylo závistivějšího člověka. Milosti, které nemohly připadnout nikomu, o koho se zajímal, a které se ani zdaleka nehodily pro něho samého, ho hluboce trápily. Od narození ho dráždilo všechno, každé biskupství, každé opatství; ale když padly na soky v přízni, jako byl pan z Chevreuse, pan z Beauvilliers, pan Velký či maršál z Villeroy, byl zoufalý tak, že to nedokázal skrýt. První tři nenáviděl ze žárlivosti, posledního o něco méně, protože k němu choval úctu. Mezi ním a panem Princem a panem princem de Conti zůstávalo vždy jakési spojení, jakoby ze starého pomazání otců, ale bez čehokoli viditelného.

V posledních letech ho jeho nízcí přátelé a sluhové zneužívali pro sebe a pro své a nutili ho tak často vznášet u krále žádosti tvrdé, dotěrné a tak málo vhodné, že krále unavil a navykl ho, aby ho odmítal, a sám si zase navykl zahrnovat krále stíž-

nostmi a výčitkami; to mezi nimi vyvolalo napětí a vnuklo mu myšlenky na odchod do ústraní, které ho dlouho zaměstnávaly a klamaly.

Zrak[10] mu už velmi zeslábl a nedovoloval mu už jezdit na koni; na hony jezdil v kaleši, a když se lov nepovedl, býval obvykle zuřivý až do dalšího honu, na kterém se zvíře ulovilo. Při smrti jelena se dával vysadit a dovést ke králi, aby mu podal jelení běh, který mu často strkal do očí nebo do ucha. To krále velmi trápilo, a dokonce i ostatní, stejně jako pohled na něho, skoro ležícího v kaleši jako mrtvola. Občas se král opatrně odvážil navrhnout mu, aby si odpočinul, a to oblíbenci rvalo srdce; protože už nemohl krále pro nedostatek zraku doprovázet ani mu sloužit, cítil, že je mu čím dál víc na obtíž.

Málo vyslyšen, téměř vždy odbyt, někdy pro svou dotěrnost suše odmítnut — dopálení přišlo odvaze na pomoc. Odešel, ale žalostně. Kolísal mezi svým domem v Paříži a Svatou Jenovéfou, kde by ho památka kardinála z La Rochefoucauld[11] učinila pánem všeho, čeho by si přál.[12] Na obou místech by mu nechyběla žádná společnost ani pomoc; ale jeho sluhové, kteří byli jeho pány, mu nedovolili ani jedno, ani druhé. Chtěli ho mít nablízku, aby ho mohli podle své vůle posílat ke králi, vyrvat z něho milosti pro sebe a vytěžit, co se dá, ze zbytku jeho vlivu a z královy dobroty k němu. Uzavřeli ho do Chenilu[13] ve Versailles, místa velmi vzdáleného ode všeho, kde brzy zůstal v naprostém opuštění, napospas nudě a bolesti slepce zbaveného všeho zaměstnání, vší přízně a všeho styku. Odtud ještě podnikl několik výpadů, aby obtěžoval krále, do jehož kabinetu chodil zadem; většinou byly málo plodné a dorazily ho. Tak velmi hořce skončil svůj život, zcela napospas svým sluhům a s malými prostředky k vlastní obživě.

---

10. **Ediční poznámka:** Předloha má *Sa voix* („jeho hlas“); jde zjevně o tiskovou chybu za *Sa vue* („jeho zrak“), jak ukazuje závěr odstavce („pro nedostatek zraku“) i zmínka o věku a očích v odst. 24.

11. **Vysvětlivka:** František z La Rochefoucauld (1558–1645), kardinál a reformátor řeholního života, uvedl reformu v pařížském opatství Svaté Jenovéfy, jehož byl opatem, a je v něm pohřben.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. I).

13. **Vysvětlivka:** Chenil: budova královských psinců ve Versailles.

Kapitola dvanáctá

Torcy v Holandsku. — Sto padesát tisíc livrů listinou „brevet de retenue“ La Vallièrovi na jeho guvernérství v Bourbonnais. — Sňatek prince z Lambesc se slečnou z Duras. — Důstojné a vzácné jednání pana Velkého. — Sňatek markýze z Gesvres se slečnou Mascraniovou. — Sňatek Montendra se slečnou z Jarnacu. — Sňatek Donziho se slečnou Spinolovou. — Sňatek Polignaca se slečnou z Mailly. — Smrt Saumeryho; jeho kariéra; kariéra jeho syna; jejich povaha. — Avarayova kariéra. — Belle-Île generálním polním mistrem dragounů; jeho kariéra. — Smrt, rodina, úžasná zvláštnost a smutek za prince z Carignanu. — Smrt, povaha a uprázdněné úřady vévody z La Trémoille. — Smrt, kariéra a povaha La Reynieho a jeho syna. — Smrt vévody z Brissacu. — Kníže asturský přísahou uznán kortesy čili generálními stavy Španělska. — Hrad v Alicante vzdán Filipu V. — Bitva vyhraná Španěly proti Portugalcům, kteří byli úplně poraženi. — Chamarande vyžádán pro Toulon a povolen.

Král odjel 1. května, byla to středa, do Marly. Tím začal odchod pana z La Rochefoucauld do ústraní: do Marly nepřijel, ačkoli až dosud, přestože byl slepý, nevynechal ještě ani jednu cestu. Téhož dne odjel Torcy do Paříže a odtud hned v největší tajnosti do Holandska.[1] Nevím, jak to pan z Lauzunu vyslídil; ale druhý den ráno jsem ho viděl v salonu, jak oslovil vévodu z Villeroy a dva nebo tři další a zeptal se jich, zda neviděli Torcyho; odpověděli mu, že ne. „Vrátil se přece včera velmi pozdě večer z Paříže,“ odvětil jim, „a vím, že bude mít dnes k obědu zvláštní věci, které vám nechci prozradit. Rozhodně si tam půjdu sníst svůj díl; měli byste tam jít také.“ Skočili mu na to. Torcy vedl velmi vybraný stůl a bylo zvykem, že k němu chodila jen ta nejlepší společnost, a to bez pozvání. Napálení tam dorazili pozdě, protože v Marly obědval pozdě a pracoval, dokud mu nebylo prostřeno. Našli dveře zavřené; zaklepali; žádná odpověď. Nakonec zjistili, že tam nikdo není, a tu začali jeden po druhém nadávat na pana z Lauzunu i na vlastní hloupost, že naletěli takové habaďůře, a shánět, kde by se naobědvali; a večer se jich pan z Lauzunu vyptával, zda se u Torcyho dobře najedli, a dělal si z nich legraci. Tento žert, který se po Marly rozkřikl, způsobil, že se tam o Torcyho cestě vědělo dřív, než by si byl král přál.

La Vallière dostal v téže době listinu „brevet de retenue“ na 150 000 livrů na své guvernérství v Bourbonnais, které měl jeho otec v době, kdy byla v přízni Ludovika z La Vallière, ta, co se stala karmelitkou.

1. **Vysvětlivka:** Torcy jel osobně do Haagu vyjednávat o míru s pensionářem Heinsiem, Marlboroughem a princem Evženem; jednání vyústila v tzv. haagské předběžné články, které Ludvík XIV. v červnu 1709 odmítl.

Uzavřely se také tři sňatky. Princ z Lambesc, jediný syn hraběte z Brionne, jenž byl nejstarším synem pana Velkého, se oženil s nejstarší dcerou zesnulého vévody z Duras, staršího bratra dnešního maršála-vévody z Duras (oba byli syny zesnulého maršála-vévody z Duras); nevěsta byla krásná jako den, velmi urostlá a velmi bohatá. Měla jen jednu sestru, která se později provdala za hraběte z Egmontu. Způsob, jakým pan Velký jednal nějaký čas po tomto sňatku, si zaslouží, aby nebyl opomenut. Vévodkyně z Duras, matka obou dívek, se soudila se svým švagrem o majetek svých dcer; vznášela velké nároky a vedla věc s velkou péčí. Pan Velký rovnou odmítl přimlouvat se za ni u soudců a zakázal to všem svým dětem i samotné ženě svého vnuka; prohlásil, že kdyby to bylo slušně možné, přimlouval by se spíš za vévodu z Duras; že jeho neteř nevzal do rodiny proto, aby zruinoval jeho i jeho rod; a že žena jeho vnuka je dost bohatá na to, aby pro ni tři nebo čtyři sta tisíc livrů víc či méně znamenalo méně než mít strýce z otcovy strany, hlavu svého rodu, zruinovaného. Druhý projev se týkal dělení majetku mezi obě sestry. Chtěl, aby u všeho byl přítomen jeho syn abbé Lotrinský, který zemřel jako biskup z Bayeux, a uložil mu, aby ve všem, co mohlo být sporné, ustoupil a dal to rozhodnout ve prospěch mladší sestry, protože svou vnukovu ženu považoval za dost bohatou; ale nebylo mu lhostejné, když ji dal za ženu svému vnukovi, aby i její sestra zůstala dost bohatá a mohla uzavřít sňatek, který by byl vhodný pro ně pro všechny. Pravda je, že to znamená myslet a jednat velkoryse, neboť všechno bylo opravdu tak provedeno; ale pravda je i to, že paní z Armagnacu už byla mrtvá — ta by pana Velkého takhle jednat nenechala.

Vévoda z Tresmes oženil svého nejstaršího syna, markýze z Gesvres, se slečnou Mascraniovou, nesmírně bohatou. Neměla otce ani matku, bratra ani sestru. Její otec byl dvorním referendářem, matka byla sestrou Caumartina, důvěrného přítele vévody z Gesvres, který ten sňatek dojednal; ten se brzy nato velmi podivně zvrtl a poskytl veřejnosti velmi zvláštní frašky.

Slečna z Jarnacu, rovněž bez otce i matky, rovněž velmi bohatá, z rodu Chabotů, se provdala za mladšího syna z větve Montendre z rodu La Rochefoucauld, který neměl ani majetek, ani vzhled, ale mnoho ducha, a to velmi vzdělaného, mnoho přátel a velkou chuť se uplatnit. Byla to ona, kdo si ho vybral, když už byla ve věku, kdy mohla sama o sobě rozhodovat; chtěla zůstat doma, na onom krásném zámku Jarnac na Charentě, a nemuset odtud odejít, neboť tam až dosud vždycky bydlela. Byla to přesto osoba spíš hezká než ošklivá, duchaplná, a chtěla být paní svého domu.

Zakrátko nato se uzavřely dva další. Pan z Donzi, syn zesnulého vévody z Nevers, nedokázal získat otcovo breve a při svém velkém jmění ho velmi trápilo, že v ně nemůže doufat. Tudy projížděl jistý markýz Spinola, guvernér Athu, generálporučík španělských armád, který si koupil grandezu od Karla II. a titul říšského knížete od císaře Leopolda a měl jen dvě dcery, z nichž starší dědila grandezu. Pan z Donzi si ji vzal a při sňatku přijal jméno princ z Vergagne, z něhož veřejnost, která si ráda hraje se slovy a jeho život neschvalovala, udělala „princ z Vergogne“, tedy „princ Nestyda“.

Tchán ho na svou hodnost nenechal dlouho čekat a vévoda z Orléans, když se stal regentem, ho nechal čekat ještě méně na hodnost vévody a paira — aniž kdy co vykonal, aniž byl ve válce, ba ani u dvora.[2]

Hraběnka z Mailly provdala svou nejmladší dceru za Polignaca, jehož by byl býval dědem. Byla velmi krásná a brzy ukázala, že Polignac nemá v manželství štěstí a její matka ve výchově také ne.

Starý Saumery zemřel doma nedaleko Chambordu v osmdesáti šesti letech. Byl to krásný a vysoký stařec, velmi urostlý a ze staré školy, plný cti a statečnosti, k němuž byl král laskavý a jehož si lidé vážili. Jindřich IV. si mezi ostatním svým zavazadlem přivedl z Béarnu dva sluhy: jeden se jmenoval Joanne — možná to bylo jeho křestní jméno, neboť spousta Basků se u svých pánů jmenuje Joannès —, druhý Béziade; dlouho byli nižšími sluhy.

Když Jindřich IV. dosáhl koruny a mohl se z ní těšit, stal se Joanne zahradníkem v Chambordu a později kastelánem — ovšem kastelánem, který uklízel a zametal, jak tomu bývá u kastelánů soukromých osob, a ne takovým, jakými se stali kasteláni královských sídel. Jeho syn se pomalu dostal do tohoto druhého postavení, přesto však stále ještě páchl sluhou, a na své poměry tam zbohatl. Díky tomu se oženil se sestrou paní Colbertové, jejíž otec byl bloisský měšťan jménem Charon; jeho vnuk se díky vzestupu pana Colberta stal intendantem Paříže, získal panství Ménars a zemřel jako prezident parlamentu (*à mortier*) — nepříliš osvícený, ale velmi dobrý, velmi poctivý a velmi přímý člověk. V době Saumeryho sňatku šlo ještě o drobné bloisské měšťanstvo a pan Colbert byl docela malý chlapec. Když se dostal do důvěry a k záležitostem kardinála Mazarina, jehož byl intendantem, uvedl tam i svého švagra Saumeryho a opatřil mu nižší místa ve vojsku, kde prokázal statečnost. Když se z něho stala významná osoba, chránil ho, jak jen mohl při svých tehdy ještě nových možnostech, a nakonec ho učinil guvernérem a kapitánem lovů v Chambordu a Blois. Ten zanechal mimo jiné dva syny a dvě dcery. Montglat, rytíř řádu od roku 1661 a mistr šatny, po němž máme tak dobré Paměti,[3] byl zruinovaný a doufal, že od pana Colberta získá všechno, když svého syna spřízní s jeho rodinou. Panství Cheverny získal po své ženě, vnučce kancléře z Cheverny, a tento syn nesl jeho jméno. Oženil ho se Saumeryho dcerou. Chambord a Cheverny jsou od sebe jen dvě míle. Je to tentýž Cheverny, který zastával místa v cizině, byl meninem Monseigneura a byl přidělen k monseigneuru vévodovi z Bourgogne a o němž jsem se už několikrát zmínil. Z obou synů byl starší vysoký muž, velmi urostlý a impozantního vzezření, který si v jedné z bitev pana z Turenne zmrzačil koleno. Několik tažení sloužil jen jako nižší důstojník,

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž počínající slovy „Zakrátko nato se uzavřely dva další" (*Quelque temps assez court après*) byla v předchozích vydáních vypuštěna.

3. **Vysvětlivka:** François de Paule de Clermont, markýz z Montglatu (1620–1675); jeho Paměti líčí válku mezi Francií a Španělskem v letech 1635–1660.

pak se stáhl domů, kde si postavení vylepšil úřadem velmistra vod a lesů. Oženil se s dcerou Besmause, guvernéra Bastily, jehož vliv spolu s královou laskavostí k jeho otci mu vynesl nástupnictví v guvernérství Chambordu a v kapitánství lovů v Blois. S těmito místy se domníval, že udělal velké štěstí, a užíval si ho doma, když se pan z Beauvilliers stal vychovatelem královských vnuků a král mu ponechal výběr všech, kdo měli tvořit jejich výchovný sbor a jejich domácnost, s jedinou výjimkou prvního komorníka, jak jsem už jinde vyprávěl. Vyhrabal Saumeryho z břehů Loiry a udělal z něho podvychovatele. Saumery byl zprvu povolný, uctivý, úslužný, oddaný svému úřadu a snažil se poznat terén, pro něho tak nový, a pak se v něm uchytit: dvořil se ministrům a vlivným osobám. Co měl ducha, bylo celé obrácené k intrikám, v nichž ho nesvazovala ani poctivost, ani vděčnost. Začal navštěvovat významné ženy a strkat, jak se o něm díky tomu říkalo, nohu do všech střevíců. Nikdy nikdo nenachodil každý den tolik cest po celém versailleském zámku a nevyšlapal tolik schodů; a nikdy také nikdo tolik nevytěžil ze starého zranění. Nakonec si myslel, že je někdo; nadouval se a dělal důležitého a nikdy si nevšiml, že je jen drzoun. Mluvil už jen do ucha nebo s rukou před ústy, často se pohrdavě pochechtával[4] a utíkal pryč, a vždycky šlo o hlouposti, které vždycky tajnůstkářsky sbíral. O jeho ženě jsem mluvil v souvislosti s panem z Duras, který ho vystavil nepříjemnému posměchu a před nímž se Saumery, jakkoli drzým se stal, neodvážil ani ceknout.

Obratností, machinacemi a obalamucováním pana z Beauvilliers dokázal z krále vytáhnout bezmála 80 000 livrů ročního příjmu pro sebe nebo pro své děti, které zadarmo dostaly ty největší pluky — a přitom navenek ustavičně naříkal a potajmu reptal. Zvykl si nepoužívat o nikom *pan* ani *paní*, ani o těch, u nichž zvyk a úcta učinily tento titul od jména nejneoddělitelnějším. *Pan* bylo jeho největší úsilí, a takto citoval nejvýznamnější osobnosti, jejichž důvěru prý měl a které mu prý řekly tohle a sdělily tamto.

Vzpomínám si, že když jednou přijel do Dampierre, kde jsem byl u pana z Chevreuse, uviděl u stolu portrét paní princezny de Conti. „Ach," řekl, „tady je docela pěkný portrét princezny de Conti!" Pak začal vyprávět, co mu „ten ubohý princ de Conti" říkal, a potom „jistý námořník jménem Preuilly" — a to byl bratr maršála z Humières. Potom přešel na pana z Turenne, kterému nikdy neřekl jinak než „pan Turenne", a citoval výroky z jeho rozhovorů s ním, s velmi mladým nižším důstojníkem, jehož jméno Turenne jistě nikdy neznal — výroky, jaké by Turenne sotva vedl s generálem, kterému důvěřoval. A tu a tam se povýšeně pochechtával: „Starý vikomt," říkal, nebo „ten ubohý starý vikomt", a člověk žasl, že jde o pana z Turenne. Ta jeho oblíbená domýšlivost byla příliš okatá, než aby zůstala nepovšimnuta a aby pro nás byla nová; ale toho dne jí nahromadil tolik, že jsme mu začali nadhazovat příležitosti, abychom se tím ještě víc pobavili, a plně se nám to podařilo. Umírali jsme

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Riocher* (nebo *rioter*): pohrdavě se smát. Viz Littré.

smíchy a on nepochyboval, že jsou to roztomilosti, a vyprávěl je s obdivuhodnou autoritou a důstojností.

Druhý den ráno jsme Sassenage, Louville, malý Renault a já byli u paní z Chevreuse a mluvili o tom, jak přemrštěné ty jeho drzosti jsou. Někdo přišel. Uchýlili jsme se k oknu za záclonu a pokračovali. Ale říkali jsme tam pěkné věci, a malý Renault nahlas prohodil: „To bychom se ale divili, kdyby nás pan ze Saumery slyšel a odhrnul záclonu." Ani to nedořekl, a stalo se to. My jsme místo rozpaků div nepadli smíchy; a on, který nás možná ani neposlouchal, se vyptával, na koho to máme. Smích byl tak nezřízený a tak ochotně ho opětovala skoro celá ostatní místnost, která věděla, oč jde, že ať byl jakkoli nestydatý, zůstal úplně zkoprnělý.

Ten šlechetný pán měl povahu krys, které spěchají opustit dům, když se má zřítit; ale neměl dobrý nos. Slídil po všem a na tolika místech, že pro něho nebylo těžké postřehnout, jak vysoko vévoda z Harcourtu stoupá a jak upadá pan z Beauvilliers, jemuž vděčil naprosto za všechno, čím byl a co měl. Ten lump ani na okamžik neváhal přidat se k Harcourtovi, který ho přijal jako přeběhlíka, od něhož doufal, že se dozví mnoho o lidech, které chtěl svrhnout, aby se povznesl na jejich troskách, a s nimiž Saumery dál udržoval styky, aniž by oni chtěli postřehnout jednání, které viděl každý. Byl přidělen zejména k vévodovi z Bourgogne, ačkoli Denonville byl nejstarší ze tří podvychovatelů, a zůstal u něho i potom, když k němu byli přiděleni Cheverny, d'O a Gamaches. Cheverny měl od svého velvyslanectví v Dánsku podlomené zdraví a nebyl s to provázet prince na hony ani do války. Saumery se pod záminkou svého kolena z honů vyvlékl, a když přišlo na válku, jednou byl nemocen a dvakrát potřeboval lázně. Za tažení u Lille se z nich vrátil do Versailles, a když tam našel posměváčky na straně pana z Vendôme, přidal se k nim; a aby byl v módě a pronikl mezi vítěznou kliku, mluvil horší věci než kdokoli jiný. Pan z Chevreuse a pan z Beauvilliers, jejichž slepá křesťanská láska nechtěla o Saumeryho zběhnutí nic vidět ani slyšet a kteří s ním zacházeli vlídně, kdykoli jim prokázal tu čest a zašel k nim, jen stěží snesli vyslechnout, co jim vyprávěli o jeho řečech na monseigneura vévodu z Bourgogne. Nakonec je přece přesvědčilo, že to bylo všeobecně známé. Byli k němu o něco chladnější, ale to bylo vše. Saumery si tím získal pana du Maine, který ho později dal umírajícím králem jmenovat jedním z podvychovatelů dnešního krále.[5] Ke konci to byl velmož, který se cítil velmi ukřivděn, že není rytířem řádu; hned uvidíme, že jakkoli to bylo pošetilé, neměl tak docela nepravdu.[6]

Béziade, Joannův druh (Joanne se stalo Saumeryho rodovým jménem), dostal místo u brány nevím už kterého města, při vybírání vstupních poplatků, které mu

5. **Vysvětlivka:** Ludvík XV. (1710–1774), pravnuk Ludvíka XIV., král od roku 1715; „dnešním králem" je v době, kdy Saint-Simon píše své Paměti.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz tom II, poznámku na s. 452 a násl. (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 2, č. IV). Viz též poznámky na konci tohoto svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. II).

Jindřich IV. dal přidělit a ponechat. Jeho syn v tomto řemesle pokračoval, ale postoupil na vyšší místo a tak dobře zbohatl, že jeho syn o to řemeslo nestál a dal přednost mušketě. Prokázal statečnost i schopnosti, dostával vojenská místa a oženil se se sestrou Foucaulta, dlouho potom intendanta v Caen a nakonec státního rady; byla to žena plná intrikánského ducha, která měla významné přátele. Při sňatku přijal jméno d'Avaray; stal se generálporučíkem. Hodně láteřil, že není maršálem Francie a že vidí, jak to dotáhli ti, kdo byli služebně mladší než on; a nakonec ho udělali rytířem řádu, což ráčil přijmout jen s velkým odporem a po dlouhém otálení. Nějaký čas byl velvyslancem ve Švýcarsku a nevedl si tam vůbec špatně.

V tomto roce a v tuto dobu začalo svítat jiné štěstí — veliké, tehdy sotva čekané, později strašlivě zkřížené, pak vynesené na vrchol rychlostí těch nejneuvěřitelnějších náhod, ale vedené a udržované duchem, prací, neúnavnou vytrvalostí, uměním a schopnostmi dvou bratří, stejně jednotných a navzájem srostlých, kteří mohou platit za zázraky tohoto století. Belle-Île, vnuk pana Fouqueta, tak proslulého svým vzestupem a svou víc než hlubokou nemilostí, byl synem muže, který se ucházel o všechno a o něhož král kvůli jeho otci za nic na světě nestál a držel ho přes dvacet let ve vyhnanství. Jeho sňatek se sestrou vévody z Lévis (říkám vévody, aby bylo jasné, o jaké spříznění jde, neboť vévodou se stal až o třicet nebo pětatřicet let později) — tento sňatek, říkám, podivný a ještě podivněji uzavřený, ho dovedl až k žebrácké holi. Jeho žena neměla nic a její rodina mu nejenže nic nedala, ale přes dvacet let o ní ani o jejím muži nechtěla ani slyšet. Byli nuceni žít u biskupa z Agde, bratra pana Fouqueta, který byl dlouhá léta vypovězen mimo svou diecézi. Když se konečně vrátili do Paříže a žili na stravě u paní Fouquetové, matky Belle-Île, až do smrti této jakési světice, ocitli se ve velké tísni. Belle-Île byl mladší syn vrchního správce financí; jeho starší bratři si odnesli trosky, které se jim podařilo zachránit, ale ty se nakonec znovu sešly v jedněch rukou smrtí pana z Vaux, který zemřel bez dětí, a otce Fouqueta z Oratoře. Nejstarší syn Belle-Île a sestry pana z Lévis přijal jméno hrabě z Belle-Île a jeho bratr jméno rytíř z Belle-Île. Rozepisuji se o nich, protože o nich bude v dalším často řeč, a ještě mnohem víc v dějinách a pamětech této doby, které půjdou dál než ty moje.

Oba vstoupili do služby. Staršímu odmítli, a to příkře, jízdní pluk. Král řekl, že bude ještě hodně, když mu časem povolí koupit dragounský pluk. Nakonec to povolení dostal. Vyznamenal se v Lille. Jak bylo řečeno, byl po odchodu odtud jmenován brigádním generálem; byl tam nebezpečně raněn. Maršál z Boufflers se za něho přimluvil tak účinně, že když Hautefeuille požádal, aby se mohl zbavit svého úřadu generálního polního mistra dragounů, dostal přednost Belle-Île, a to za 280 000 livrů, tedy za stejnou částku, jakou za úřad dal Hautefeuille vévodovi z Guiche a za jakou jej ten koupil od Tessého; a Belle-Île na něj dostal také listinu „brevet de retenue" na 120 000 livrů, jakou obdržel Hautefeuille, když úřad získal. Za zesnulého krále a vzhledem k tomu, odkud vyšel, to byl ohromný krok. Jaký zázrak — a jak se na to dívat, když ho dnes vidíme jako neomezeného guvernéra velké pevnosti a pohraniční

provincie, rytíře řádu, s právem vstupu ke králi, a najednou maršála Francie, vévodu s registrovanými listinami, mimořádného velvyslance pro volbu císaře, vrchního velitele armády a diktátora Německa![7]

Princ z Carignanu zemřel 23. dubna v sedmdesátém devátém roce věku. Byl synem prince Tomáše, čili prince z Carignanu, a dcery a sestry obou hrabat ze Soissons, poslední princezny krve z této mladší bourbonské větve. Princ Tomáš byl synem infantky Kateřiny, dcery španělského krále Filipa II. a sestry krále Filipa III., děda královny, choti Ludvíka XIV., a slavného savojského vévody Karla Emanuela, kterého Ludvík XIII. přemohl důmyslem, odvahou a mečem ve slavném průchodu soutěskou u Susy. Tento princ z Carignanu, o jehož smrti mluvím, se narodil hluchoněmý. Byl starším bratrem hraběte ze Soissons, manžela Mazarinovy neteře, o níž jsem často mluvil, a tedy strýcem hraběte ze Soissons, který se tak podivně oženil ve Francii a padl na straně nepřátel před Landau, i slavného prince Evžena; a z této větve Soissons-Savojských už nikdo nezůstal.

Toto kruté postižení trápilo savojský rod tím víc, že princ projevoval všechen rozum, soudnost a inteligenci, jakých byl ve svém stavu schopen. Když se vyzkoušelo všechno, rozhodli se nakonec pro krajní řešení: svěřili ho muži, který slíbil, že ho naučí mluvit a rozumět, pokud nad ním bude mít úplnou moc, a to po několik let, takže se nikdo ani nedozví, co s ním dělá. Pravda je, že s ním zacházel jako cvičitelé psů a jako ti lidé, kteří čas od času za peníze předvádějí všelijaká zvířata, jejichž kousky a poslušnost udivují a která jako by rozuměla všemu, co jim pán říká, a vyjadřovala to posunky: hlad, bití holí, odnímání světla, a odměny podle zásluhy. Úspěch byl takový, že princ díky tomu rozuměl všemu s pomocí pohybu rtů a několika posunků, všechno chápal, četl, psal, a dokonce mluvil, i když dost obtížně. Sám pak využil krutých lekcí, které dostal, a věnoval se učení s takovým duchem, vůlí a bystrostí, že ovládl několik jazyků, některé vědy a dokonale dějiny. Stal se dobrým politikem, takže se s ním o státních záležitostech často radili, a v Turíně měl větší váhu díky svým schopnostem než díky svému původu. Vedl tam svůj malý dvůr a po celý svůj dlouhý život, který mohl platit za zázrak, sám důstojně docházel ke dvoru.

Roku 1684 se oženil s princeznou z rodu Este-Modena, dcerou markýze ze Scandiana; ta poslala ke králi šlechtice, aby mu oznámil jeho smrt a předal mu dopis od jejího syna; král na něj odpověděl a vzal si smutek na čtrnáct dní.

Tento syn přijal jméno princ z Carignanu a oženil se z lásky, a také aby se zalíbil savojskému vévodovi, pozdějšímu prvnímu sardinskému králi, s jeho nemanželskou dcerou, kterou měl s hraběnkou z Verrue. Manželé se v Turíně znelíbili a přijeli sem pod podivným inkognitem, jako do místa, které si každý cizinec jistě podmaní; a viděli jsme je, jak se za králova mládí podlézavě dvoří lidem, kteří byli s to jim posloužit,

---

7. **Vysvětlivka:** Narážka na léta 1741–1742, kdy Belle-Île jako mimořádný velvyslanec Francie prosadil zvolení bavorského kurfiřta Karla Albrechta císařem (Karel VII.); maršálem Francie se stal roku 1741.

jak berou všude, kde mohou, a dělají všelijaké nedůstojné obchody; žena byla povolnou společnicí manželky strážce pečetí Chauvelina, muž se stal nájemcem Opery a vrchním správcem tohoto představení, a to s miliony nakradených peněz; muž v ústraní a v nízké prostopášnosti, žena v intrikách všeho druhu a pod slupkou té nejvyšší zbožnosti, lichotící každému, s každým se ohlížející, strkající se všude; vysmívali se svým věřitelům a žili jako cikáni. Muž zemřel v té své zpustlosti v Paříži roku 1740; žena se znovu přichytila k Rohanům sňatkem své dcery s panem ze Soubise;[8] a jejího syna, který se stal princem z Carignanu, jim sardinský král[9] odebral dlouho před otcovou smrtí, dal ho vychovat v Turíně a oženil ho se sestrou své druhé ženy, rozené Hesensko-Rheinfelské, a druhé ženy pana Vévody[10] — obě sestry jsou už mrtvé a pan Vévoda také.

Zároveň zemřel v padesáti čtyřech letech vévoda z La Trémoille, o němž jsem už několikrát mluvil; velmi jsem ho litoval, neboť navzdory rozdílu našeho věku zůstal mým velkým přítelem od doby, kdy nás spojil náš společný spor o přednost proti panu z Luxembourgu. Byl to velmi vysoký muž, nejušlechtileji a nejlépe urostlý u dvora, a ačkoli měl velmi ošklivou tvář, nejlépe ze všech vypadal jako velký pán: bez ducha, kromě znalosti společenských způsobů, bez velkých výdajů, a přesto s velmi neuspořádanými záležitostmi, s velmi lakotnou a panovačnou ženou, kterou nedávno ztratil; bez vlivu z přízně a bez rozsáhlých styků. Měl tolik cti, přímosti, zdvořilosti a důstojnosti, že mu to nahradilo ducha, udrželo ho vždy v čestném a důstojném chování a získalo mu všude vážnost, i u krále a ministrů, jimž se nikdy nevnucoval. Zanechal jediného syna a dceru provdanou za vévodu z Albretu. Zemřel v zármutku, o němž se mi často svěřoval, že se mu nepodařilo získat pro syna nástupnictví ve svém úřadu prvního šlechtice komory a že král zůstal neoblomný v pravidle, které si stanovil, že už je nebude udělovat. Byl to úřad mého otce. Často mi přál úřad jednoho svého kolegy, s nímž dobře vycházel, ale kterého ve stejné hodnosti a ve stejném úřadu snášel jen netrpělivě. Pan z Beauvilliers a on byli velcí přátelé a nevím, jak se stalo, že jsme on a já měli dost podobné záliby i podobné nechuti.

Jeho syn byl v době jeho smrti vážně nemocen. Vévodkyně z Créqui, jeho babička, která byla dvorní dámou královny až do její smrti, přišla druhý den ráno mluvit s králem před jeho velkým ranním obřadem a s jistými obtížemi úřad vymohla. Kromě mládí, které král u velkých úřadů neměl rád, nebyl žádný důvod dělat obtíže. Nový vévoda z La Trémoille ho tedy dostal; dlouho si ho však neudržel. Po něm ho dostal jeho syn, ještě dítě, od vévody z Orléans na počátku jeho regentství. Ten nedávno

---

8. **Vysvětlivka:** Zde Charles de Rohan, kníže ze Soubise (1715–1787), pozdější maršál Francie; nikoli stejnojmenný generálporučík z doby vyprávění.

9. **Vysvětlivka:** Karel Emanuel III. (1701–1773), syn Viktora Amadea II., sardinský král od roku 1730.

10. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), první ministr v letech 1723–1726, syn pana Vévody doby vyprávění.

zanechal jediného syna v útlém dětství a svůj úřad napospas všemohoucnosti kardinála Fleuryho, který ho však jen s velkou a zcela zjevnou námahou vyrval pro vévodu z Fleury, vnuka své sestry.

Několik dní poté zemřel La Reynie, jeden z nejstarších státních radů, jeden z nejschopnějších a nejbezúhonnějších, velký soudní úředník ze staré školy, skromný a nezištný, který vytvořil úřad policejního poručíka a dal mu váhu, k níž se od té doby povznesl, a který jej nepřivedl do onoho nebezpečného a hanebného postavení, kam jej postupně dovedli jeho nástupci, aby se zalíbili a udělali se důležitými. La Reynie už řadu let policejním poručíkem nebyl. Jmenoval se Nicolas a byl to člověk velmi nízkého původu, kterého povznesly jeho zásluhy a ctnost a jehož rukama prošlo mnoho důležitých a tajných věcí. Jeho jediný syn mu za mlada utekl, odešel do Říma a odtud ho otec nikdy nedokázal přimět k návratu, ačkoli ho tam schválně nechával trpět nouzí o všechno. Po otcově smrti tam chtěl zůstat a zemřel tam po dlouhých letech; nestýkal se téměř s nikým kromě obskurních sběratelů a nemohl se — a to bez prostopášnosti — nabažit líného života, krás Říma a italského *far niente*; nikdy se neoženil. Uvádím to jako věc velmi neobvyklou.

Vévoda z Brissacu ho brzy následoval. Před několika měsíci v Meudonu mě po odchodu od Monseigneurova stolu vzal stranou na terasu a prosil mě za odpuštění za svůj soudní spor a za to, co proti mně podnikl, po tom všem, čím mi byl zavázán, a po tom, co jsem z něho udělal vévodu a paira. Zemřel v Paříži, náhle, doma, na mrtvici, ve čtyřiceti jednom letech, právě když nasedal do kočáru, aby jel do Meudonu.

Krajní tíseň, do níž se záležitosti dostaly kvůli válečným nezdarům na všech frontách a kvůli nedostatku a bídě, které toho roku ve Francii zavládly, vzbudila u španělského krále a královny obavu, že budou ponecháni vlastním silám, o čemž se už nějaký čas mluvilo pošeptmu.[11] Kníže asturský měl skoro dvacet měsíců a byl velmi zdráv. Tyto obavy je přiměly k rozhodnutí zajistit si Španěly a připoutat je k sobě ještě víc tím, že obnoví starý obřad, kterému říkají „dát na prince přísahat", totiž dát ho uznat za nástupce koruny a dát mu jako takovému, jako budoucímu a nutnému králi, složit hold a přísahu věrnosti všemi součástmi monarchie.

Kvůli tomu byly svolány kortesy, tedy generální stavy, a sešly se 7. dubna v kostele hieronymitů u paláce Buen Retiro, na samém kraji Madridu. Palác i klášter těchto řeholníků jsou velmi rozlehlé a velmi nádherné; jsou spojeny tak, že se z jednoho do druhého dá na několika místech přejít pod střechou, a kostel, velký a krásný, slouží jako palácová kaple. Král a královna seděli pod baldachýnem na evangelijní straně, grandové hned vedle na svých lavicích, vysocí hodnostáři, rady, rytířské řády a zástupci měst naproti a dole, čelem k oltáři, a biskupové po obou stranách oltáře; kardinál Portocarrero, arcibiskup toledský, celebroval jako místní diecézní biskup;

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. III).

prince nesla princezna des Ursins, vedle královny. Obřad trval tři hodiny a byl velmi okázalý; všechny stavy království při něm projevily velkou oddanost. Po mši malého prince biřmoval patriarcha Indií — biřmování podivně předčasné.

Při takových příležitostech je vždy spor, kdo z poslanců Toleda a Valladolidu složí jako první přísahu a lenní slib a hold. Valladolid je prvním městem Staré Kastilie, Toledo Nové, ale je navíc ozdobeno prvním metropolitním stolcem, který si nárokuje primaci. Obě města jsou vyvolána zároveň jako první ze všech měst a poslanci obou se ze svých míst rozběhnou co nejrychleji k úpatí oltáře, kdo tam bude první; ale ať to dopadne jakkoli, Valladolid je připuštěn jako první, a vždy bez důsledků pro budoucnost. Města jako zástupci lidu jsou vyvolávána až nakonec.

Brzy nato se vzdal hrad v Alicante; město se vzdalo už předchozího podzimu. Hrad zůstal přes celou zimu blokován; mina, která vybuchla v pravou chvíli, v něm způsobila velkou zkázu a nakonec vedla ke kapitulaci, která byla velmi důležitá. Na tento úspěch navázal počátkem května další, velmi významný: portugalská armáda, o čtyři nebo pět tisíc mužů silnější než španělská, jíž velel markýz z Bay, na ni zaútočila a byla přijata tak, že byla úplně poražena a její pěchota zcela zničena.[12] Markýz z Aytony z rodu Moncada, španělský grand, tam velel španělské pěchotě a nesmírně se vyznamenal rozvahou i statečností, stejně jako Fiennes, rovněž generálporučík francouzských vojsk, který velel levému křídlu, a Caylus, polní maršál ve vojscích španělských. Celá nepřátelská jízda se dala na útěk a opustila tři anglické pluky, které byly zajaty v plném počtu, kromě osmi nebo devíti set Portugalců a čtyř nebo pěti tisíc padlých. Lord Galloway, který velel Angličanům, svalil všechnu vinu na hraběte ze São João, generála jejich armády. Španělé ztratili velmi málo.

Chamarande, který minulého tažení velel v Toulonu, si tam vedl tak důstojně, že všichni obyvatelé napsali vévodovi z Berwicku, jakmile se dozvěděli, že má velet armádě v Dauphiné, a Chamillartovi, aby dosáhli toho, že jim bude přidělen i pro toto tažení. Žádosti bylo vyhověno a Chamarande byl určen pro Toulon pro případ, že by pan Savojský podnikl něco proti Provence.

12. **Vysvětlivka:** Bitva u La Gudiña na řece Caya na portugalsko-španělské hranici, 7. května 1709.

Kapitola třináctá

Villars a jeho chvástání. — Harcourtova skromná obratnost. — Chamillart otřesen, pak zdánlivě znovu upevněn. — Chamillart tvrdě napaden. — Harcourtův sarkasmus o Chamillartovi. — Velmi bouřlivá válečná rada před králem, jediná v jeho životě u dvora. — Drobné nepokoje v Paříži. — Šílené lístky. — Drzé plakáty. — Procesí se svatou Jenovéfou. — Harcourt dobře zaopatřen ve Štrasburku. — Nebezpečná slyšení pro Chamillarta. — Surville v Tournai s osmnácti prapory. — Nedostatek všeho ve Flandrech. — Torcyho návrat z Holandska. — Princové nejedou k armádám, jimž měli velet. — Besons maršálem Francie. — Vévodkyně z Grammontu. — Stříbrné nádobí odnášeno ke královskému zlatníkovi a do mincovny. — Král a královská rodina na pozlaceném stříbře a na stříbře; princové a princezny krve na fajánsu. — Záplavy na Loiře. — Rouillé zpět z Holandska. — Armády shromážděny. — Kardinálovi z Bouillonu dovoleno přiblížit se na třicet mil. — Králova pýcha.

Několik dní po oznámení velitelů armád pracoval maršál z Villars, který měl ve Flandrech velet pod Monseigneurem, s ním v Meudonu, potom s ním u krále, a odtamtud odjel v polovině března do Flander, aby tam vše připravil. Vrátil se odtud v prvních dnech května podat zprávu o své cestě a brzy nato měl zase odjet. Vojsko nebylo placeno a skladiště se nepodařilo zřídit nikde. Villars se přesto začal nadýmat jako chvastoun a vést jako obvykle nesmyslné řeči. Nedýchal než bitvami, rozhlašoval, že stát může zachránit jedině bitva, že jednu svede na pláních u Lens hned na začátku tažení, vyzýval na souboj a celou spletí bláznivých chvástavých řečí naháněl hrůzu všem rozumným lidem, kteří viděli poslední oporu státu svěřenou do takových rukou. Neznamenalo to ovšem, že by necítil tíhu svého břemene; chtěl však ohromit svět, a dokonce i nepřítele, k němuž by se ty řeči donesly, uklidnit krále a paní z Maintenon a vzbudit o sobě velké představy. Pracoval s králem a několikrát s Monseigneurem, nabídl se, že mu bude podávat přesnou zprávu o všech věcech; a princ nezůstal lhostejný k tomu, že se zdá, jako by se do něčeho důležitého vměšoval. Po této stopě s ním pak o záležitostech mluvili také Chamillart a Desmarets, jeden o plánech a rozmístění vojsk, druhý o penězích.

Harcourt, moudřejší a uměřenější, flanderskou armádu odmítl; skromně namítl, že už dávno vyšel z válečného zvyku, že nikdy nevelel než malým sborům a že se necítí dost silný na tak početnou armádu a na tak důležité události. Raději si chtěl zachovat možnost zdálky kritizovat, co se tam bude dít, velet armádě tak chráněné před událostmi, jak jen armáda chráněna být může, a — už tak dobře zapsán u Monseigneura — chopit se příležitosti přetáhnout vévodovi z Beauvilliers jeho chovance, anebo aspoň postavit oltář proti oltáři. Vůči synovi šel po stopě, kterou Villars vy-

značoval vůči otci. Pracoval s monseigneurem vévodou z Bourgogne; ale jako lstivý chlapík zašel dál. Navrhl mladému princi, aby jejich práci byla přítomna paní vévodkyně z Bourgogne, a okouzlil je tak oba. Hlavní věci si schoval, aby je rozvinul před ní; jemně se jí radil, obdivoval všechno, co řekla, vyzdvihoval to před monseigneurem vévodou z Bourgogne, protahoval schůzku a vložil do ní všechen svůj důvtip, aby obratně předvedl své schopnosti a vzbudil v nich o nich velké mínění a aby princeznu přesvědčil o své naprosté oddanosti. Lichotilo jí to; Harcourt si ji odedávna naklonil; byl příliš oddán paní z Maintenon a ona jemu, než aby princezna k němu nebyla už předem dobře nakloněna; a velmi jí lahodilo, když viděla, že si ji předáci hýčkají a vyhledávají.

Určení velitelů bylo všeobecně schváleno. V tom jsem byl stejného mínění jako všichni; nemohl jsem však strávit, že Chamillart dopustil, aby se Harcourt znovu dostal na cestu, a že mu navíc dal prostředky zmocnit se monseigneura vévody z Bourgogne. Mluvil jsem o tom důrazně s vévodou z Chevreuse a vévodou z Beauvilliers, kteří však jako obvykle, celí ponoření v Boha a chladní ke klikám a událostem, tomu nepřikládali velkou váhu, svedeni snad důvodem, který mi uvedl sám Chamillart, totiž že raději vzdálí tohoto kritika ode dvora. Ale ubohý muž neviděl, že když ho zdánlivě vzdaluje, ve skutečnosti ho přibližuje, protože mu tou armádou dává příležitost vstoupit do všeho, od jednoho k druhému, s monseigneurem vévodou z Bourgogne, s paní vévodkyní z Bourgogne, a tím spíš s paní z Maintenon a s králem; z nichž první tři Chamillartovi neodpustili jeho počínání při flanderském tažení a jeho umíněnou stranickost pro vévodu z Vendôme proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne.

Více než šest týdnů před oznámením velitelů armád kolovaly o tomto ministrovi velmi zlé pověsti a veřejně se mluvilo o tom, že by na jeho místo přišel d'Antin. Varoval jsem jeho dceru Dreuxovou, jedinou z rodiny, s níž se dalo s užitkem mluvit. Matka, velmi málo duchaplná a bez dvorského taktu, plná zdánlivé důvěřivosti a ve skutečnosti falešné chytrosti, brala všechny rady špatně. Bratři byli hlupáci, syn dítě a prosťáček, druhé dvě dcery příliš ztřeštěné; a Chamillart si zakládal na tom, že vším pohrdá a že spoléhá na krále jako na oporu, která ho nemůže zklamat. Paní Dreuxovou jsem také často varoval před zášťí paní vévodkyně z Bourgogne; ona s ní o tom znovu mluvila. Princezna jí velmi chladně řekla, že nic takového není, a ta druhá se s tím, nemajíc nic lepšího, spokojila. Naléhal jsem na ni, aby otce přiměla promluvit s králem o těch řečech o d'Antinovi. Nakonec to přes svou bezstarostnost udělal; ale udělal to jen napůl: řekl mu sice o těch pověstech, ale dopustil se zásadní chyby, že mu nikoho nejmenoval. Nejlepší na tom bylo, že dodal: bude-li mít to neštěstí, že ti, kdo přicházejí do jeho záležitostí, krále proti němu znechutí, ať mu to řekne bez ostychu. Král se zdál dojat, dal mu všemožné projevy a ujištění úcty a přátelství, až mu vzdal chválu, a propustil ho zahrnutého přízní a zdánlivě s ním byl lépe než kdy jindy. Nevím, zda se Chamillart už blížil ke svému pádu a zda ho tento rozhovor

ještě zachránil; ale ode dne, kdy jej vedl, pověsti, které se o něm stále držely, náhle utichly a myslelo se, že je zcela znovu upevněn.

Toto zdání mě nemohlo uklidnit; nemohl jsem pochybovat o krajní nevoli paní z Maintenon a paní vévodkyně z Bourgogne vůči němu a bez ustání ho zpracovávali dva drsní chrti. Maršál z Boufflers ho nikdy neměl rád; nově a s hořkostí si stěžoval na všechno, čeho se mu nedostávalo v Lille. Doneslo se mu, že Chamillart zamlčel některá zranění, která tam utrpěl, a že se o nich král s údivem dozvěděl odjinud. V jednom případě snad bezmoc, v druhém snaha nevyvolat poplach — to nebyly zločiny, ale maršál, citlivý, omezený a doslovný, je za zločiny pokládal. Často si mi na to stěžoval, aniž jsem mu to dokázal vymluvit. Byl navíc přesvědčen, že to břemeno je na Chamillarta příliš těžké. Povzbuzován paní z Maintenon, která stála při něm, a strhován Harcourtem, se vůči tomuto ministrovi pramálo krotil a dělal si z toho jakousi věc cti a dobrého občana.

Maršál z Harcourtu ho při všech soukromých rozhovorech, které měl, učeně rozcupoval. Jednou mimo jiné, když na něj drsně spílal u paní z Maintenon, o níž nemohl pochybovat, že jí to není nemilé, zeptala se ho, koho by tedy dal na jeho místo. „Pana Fagona, madam," odpověděl chladně. Dala se do smíchu a začala mu domlouvat, že tu nejde o žerty. „Já také nežertuji, madam," odvětil. „Pan Fagon je dobrý lékař a žádný voják; pan Chamillart je úředník a také žádný voják. Pan Fagon je navíc muž velmi duchaplný a rozumný; pan Chamillart nemá ani jedno, ani druhé. Pan Fagon by se zpočátku a z nedostatku zkušenosti mohl dopouštět chyb, ale brzy by je napravil silou ducha a rozvahy; pan Chamillart se jich dopouští také, nepřestává se dopouštět chyb, které zahubí stát, a přitom v něm není žádná rezerva; proto Vám zcela vážně opakuji, že pan Fagon by tam byl mnohem lepší."

Nelze si představit, jakou škodu tento sarkasmus Chamillartovi způsobil a jak ho zesměšnil. Prohnaný Normaňan dobře počítal s hlubokými ranami, které Chamillartovi zasadí tak podivné srovnání, tak krutě obhajované. Doneslo se ke králi a odtud k mnoha lidem, kteří o tom soudili stejně.

Ale zároveň se odehrála před mnoha lidmi u paní Vévodkyně scéna mezi d'Antinem a Chamillartovým synem, jejíž zbytečné podrobnosti vynechávám a která měla ministra rozechvět víc než cokoli jiného. D'Antin, tak uměřený, takový sluha přízně a úřadů a jinak takový pán sám nad sebou, se v hádce úmyslně rozlítil a jednal v ní s otcem i synem tak zle, že vévodkyně z La Feuillade v hněvu odešla. Hluk kolem té příhody d'Antina přece jen uvedl do rozpaků, neboť s rozmyslem chtěl hrát psa ze smečky a zalíbit se tomu, co nabývalo vrchu. Došlo to až k velmi hloupým omluvám, poté co se z toho pokusil vyklouznout žertem. Nebylo nikoho u dvora, kdo měl trochu rozhledu, aby necítil, že Chamillart je silně otřesen, když si d'Antin takto, a bez jakékoli příčiny nepřátelství, dovoluje. Jen on sám se cítil zcela jistý a pohrdal jakoukoli obavou; a jeho rodina ho v té bezstarostnosti napodobovala. Jeho opravdoví přátelé, a těch bylo velmi málo, nad tou slepotou

naříkali. Páni a paní z Chevreuse, z Beauvilliers a z Mortemartu mi často projevovali své znepokojení: marně jsme hledali léky, jimž se on stále vyhýbal.

Krátce nato udělal král něco pro sebe velmi neobvyklého, o čem se mnoho mluvilo. Hovořil ve svém kabinetu s maršály z Boufflers a z Villars spolu, v přítomnosti Chamillartově. Bylo to v pátek 7. května odpoledne v Marly.[1] Villars odtamtud odjel do Paříže s rozkazem vrátit se do Marly na příští neděli ráno. Vrátil se hned nazítří, v sobotu večer.

Jestliže tato jakási malá válečná rada předchozího dne překvapila, ještě víc překvapilo, co následovalo nazítří odpoledne: král poprvé v životě uspořádal u svého dvora skutečnou válečnou radu. Upozornil na to monseigneura vévodu z Bourgogne slovy pronesenými trochu ostře: „Pokud ovšem nechcete raději jít na nešpory." Této rady se účastnili Monseigneur a monseigneur vévoda z Bourgogne, maršálové z Boufflers, z Villars a z Harcourtu, páni Chamillart a Desmarets, jeden za vojsko, druhý za peníze. Trvala skoro tři hodiny a byla velmi bouřlivá. Jednalo se o operacích tažení a o stavu hranic a vojsk. Maršálové, poněkud vymanění z poručnictví ministrů, je trápili — jednoho oslabeného, druhého nového a ještě pevně nezakotveného. Všichni tři se pustili do Chamillarta, Villars zdrženlivěji než ostatní dva. Král se ho nezastal a nechal ho zle pocuchat od Boufflerse a Harcourta, kteří si nahrávali, až Chamillart, mírný a umírněný, ale nezvyklý na bodání, se rozhořčil a rozkřikl tak, že ho bylo slyšet v malém salonu vedle královy ložnice, kde se scéna odehrávala. Šlo o odkrývání pevností a o špatný stav vojsk, k čemuž chtěl také Desmarets říci své, ale král ho okamžitě umlčel.

Tělesná garda už dlouho nedostala žold. Boufflers, kapitán tělesné gardy ve čtvrtletní službě, o tom mluvil s králem. Byl špatně přijat. Naléhal, a král mu řekl, že je špatně informován a že gardisté placeni jsou. Dotčený Boufflers si opatřil přesný a podrobný seznam toho, co se komu dluží, a strčil ho do kapsy. Když byla rada rozpuštěna, zadržel shromáždění, vytáhl ten seznam, prosil krále, aby byl přesvědčen, že je dobře informován, když s ním o něčem mluví, a rozevřev seznam, ukázal jedním pohledem a s největší jasností bídu tělesné gardy a že netvrdil nic, co by nebylo přesné. Král, který nic takového nečekal, se napřímil, vrhl na Desmaretse přísný pohled a zeptal se ho, co to má znamenat a zda ho přece neujišťoval, že jeho gardisté placeni jsou. Desmarets nevěděl co říci, celý zmatený vzal seznam a cosi si pod vousy zahuhlal, načež mu dotčený Boufflers velmi ostře domluvil. Desmarets nechal mlčky přejít tu přeháňku, pak králi přiznal, že se domníval, že gardisté placeni jsou, a že se mýlil; načež mu Boufflers, znovu útočící, dal na srozuměnou, že člověk musí být své věci jist, než se za ni tak zaručí, a opakoval králi, že ho prosí, aby věřil, že s ním nikdy nemluví jinak než dobře informován. Oba ostatní maršálové zatím zachovávali

---

1. **Ediční poznámka:** Dne 7. května 1709 bylo úterý; pátek připadl na 10. května. Den v týdnu nebo datum je tedy u Saint-Simona uveden chybně.

hluboké mlčení a Chamillart, který se dosud spokojil tím, že se smál do vousů, se neudržel a také uštědřil generálnímu kontrolorovi jízlivou poznámku. Když Boufflers končil své kázání, Chamillart dodal, že prosí krále, aby věřil, že tak je tomu s mnoha věcmi, že není zaplacen ani jediný pluk a že důkazy o tom budou brzy předloženy. Bylo to řečeno s velkým rozrušením. Král, unavený tak trpkým a tak nečekaným koncem rady, přerušil Chamillarta dosti rázným slovem k Desmaretsovi, aby si lépe ověřoval, co tvrdí, a lépe se o věci staral, a hned je všechny propustil.

Boufflers a Villars nebyli ve svých názorech na operace nastávajícího tažení vždy zajedno, ale první se projevoval zdrženlivě a druhý s výrazem úcty, takže Harcourt si přitom počínal co nejklidněji. Po skončení této rady se Villars rozloučil a vrátil se do Flander.

Na pařížských trzích došlo k různým nepokojům, kvůli nimž bylo zadrženo víc rot pluků francouzské a švýcarské gardy než obvykle. D'Argenson, policejní poručík, byl dokonce v nebezpečí u kostela Saint-Roch, kam přispěchal kvůli velké vzpouře lůzy, velmi rozrostlé a velmi drzé, k níž došlo, když upadl jeden chudák a byl ušlapán. Pan z La Rochefoucauld, uchýlený do Chenilu, tam dostal ohavný anonymní lístek proti králi, v němž stálo výslovně, že se ještě najdou Ravaillacové,[2] a k tomuto bláznovství připojoval chválu Bruta.[3] Vévoda nato přispěchá do Marly a celý rozrušený dá králi během rady vzkázat, že mu má něco naléhavého říci. Toto tak rychlé zjevení slepce žijícího v ústraní a jeho dychtivost mluvit s králem daly dvořanům o čem uvažovat. Po skončení rady dal král pana z La Rochefoucauld uvést a ten mu s okázalostí předal lístek a podal o něm zprávu. Byl velmi špatně přijat. Protože se nakonec u dvora všechno ví, vyšlo najevo, co pan z La Rochefoucauld přišel udělat, a také že vévodové z Bouillonu a z Beauvilliers, kteří dostali stejné lístky a donesli je králi, byli přijati lépe, protože to udělali prostěji. Krále to přesto několik dní velmi trápilo, ale po uvážení pochopil, že lidé, kteří vyhrožují a předem varují, nemají ani tak v úmyslu dopustit se zločinu, jako spíš vyvolat z něho obavy.

Víc krále rozladila záplava plakátů těch nejodvážnějších a nejbezuzdnějších, namířených proti jeho osobě, jeho počínání a jeho vládě, které se po dlouhou dobu nacházely vylepené na pařížských branách, na kostelech, na veřejných náměstích, a zvláště na jeho sochách, jež byly v noci různým způsobem hanobeny; po ráno se nacházely stopy a strhané nápisy; objevilo se také množství veršů a písní, v nichž se nešetřilo ničeho.

---

2. **Vysvětlivka:** François Ravaillac zavraždil roku 1610 v Paříži krále Jindřicha IV., děda Ludvíka XIV.

3. **Vysvětlivka:** Marcus Iunius Brutus, jeden z vrahů Gaia Iulia Caesara (44 př. n. l.), tradiční vzor tyranobijce.

Tak daleko věci došly, když se 16. května konalo procesí se svatou Jenovéfou,[4] které se koná jen v nejnaléhavějších nouzích, na základě králových rozkazů, rozsudků parlamentu a pastýřských listů arcibiskupa pařížského a opata Svaté Jenovéfy.[5][6] Jedni od něho čekali pomoc, druzí chtěli zabavit lid umírající hlady.

Harcourt, zdatný ve všem, jehož výpady proti Chamillartovi zastrašily vůči němu Desmaretse, nechtěl odjet, dokud nebyl naprosto jist chlebem, masem a penězi pro svou rýnskou armádu. Dlouho rozmlouval s Monseigneurem v Meudonu mezi čtyřma očima, rozloučil se tam s ním, nazítří byl velmi dlouho sám s králem a odjel v posledních dnech května. Téhož dne, kdy měl maršál z Harcourtu poslední audienci, poskytl král velmi dlouhou audienci ve svém kabinetu také maršálovi z Tessé. Záminkou oněch audiencí byl blízký odjezd k armádě (neboť Harcourt jich měl několik, a Boufflers bez ustání, aniž by se zdály chráněny jeho velkým právem vstupu); u Tessého podání zprávy o jeho italských jednáních, která byla tehdy víc než zavržena a rozplynula se v dým. Pravda byla, že se všechny tyto audience týkaly Chamillarta, jak brzy uvidíme, a že je všechny podnítila a zprostředkovala paní z Maintenon.

Surville dostal svolení pozdravit krále a hned nato byl poslán velet do Tournai s osmnácti prapory.

Flanderská armáda neměla takové štěstí jako německá; neměla ostatně tak mazaného generála, jehož by se ministři tolik báli. Nedostávalo se jí všeho. V prvních dnech června se vynaložilo krajní úsilí, aby se jí poslaly peníze, aby se pro ni opatřilo obilí z Bretaně a přivezlo obilí z Pikardie. Peníze i chléb přicházely jen po troškách; a tato armáda byla v tom ohledu často odkázána na vlastní důvtip, a často po dlouhé lhůty, při velmi sevřené hranici. Armády v Dauphiné a v Katalánsku byly na tom se zásobováním mnohem lépe a vojsko bylo v dobrém stavu. Vévoda z Berwicku byl u své armády už nějaký čas a budoval opevněný tábor u Briançonu.

Už jsem upozornil, že zde nebudu říkat nic o jednáních ani o cestách Rouillého, Torcyho, maršála z Huxelles a později abbého z Polignaku, a uvedl jsem pro to důvod. To vše se najde velmi obšírně, velmi podrobně a v originálech v Dokladech. Spokojím se tedy s tím, že zde zaznamenám, že Torcy přijel z Haagu do Versailles v sobotu 1. června po právě měsíční nepřítomnosti. Nepřinesl nic příjemného a byl jen prostředně přijat králem i paní z Maintenon, k níž šel nejprve podat zprávu králi. Chamillart i paní z Maintenon jeho cestu velmi odsuzovali: ona proto, že ho neměla ráda

---

4. **Vysvětlivka:** Svatá Jenovéfa je patronkou Paříže; její relikviář se v dobách velkých pohrom nesl slavnostním procesím z opatství Svaté Jenovéfy do katedrály Notre-Dame.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. VI).

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. VI).

a že se věc udělala bez ní, Chamillart ze závisti v řemesle a z hořkosti nad dohodou, o níž jsem mluvil a kterou musel Torcymu podepsat.

Tento návrat způsobil, že se hned nazítří uspíšil odjezd všech generálů. Bavorský kurfiřt, s nímž se Torcy viděl v Mons, a maršál z Villars, s nímž hovořil v Arrasu, byli o stavu věcí zpraveni. Zároveň bylo oznámeno, že žádný z princů určených k armádám neopustí dvůr; a král poslal maršálskou hůl Besonsovi, který velel katalánské armádě. Byl jmenován sám a nepatřil k nejstarším generálporučíkům. Pan vévoda z Orléans na krále kvůli němu už dosti dlouho naléhal; brzy však uvidíme, že jeho vliv tehdy nebyl velký. Král mu dal na srozuměnou, že když Monseigneur a monseigneur vévoda z Bourgogne zůstávají u dvora, sluší se, aby tam zůstal i on, tím spíš, že král sám se možná brzy ocitne ve smutné nutnosti stáhnout svá vojska ze Španělska.

Jestliže byla paní z Maintenon tak osudná ve velkém, ta mrcha, kterou si vzal vévoda z Grammontu, byla osudná v malém: to je úděl všech takových stvoření.[7] Tahle, vrácená na králův rozkaz z Bayonne, kde se její loupeže, obratné i násilné, až příliš provalily, kde beztrestně ukradla perly španělské královny a kde se všemožně prohřešovala proti úctě, byla zoufalá, že se v Paříži znovu ocitá vyloučena z hodnosti a poct, které jí její sňatek měl dát.

Než se vrátí Rouillé, který dostal po Torcyho příjezdu rozkaz k návratu, uznalo se za vhodné povzbudit horlivost všech stavů království tím, že se jim sdělí nehorázné požadavky nepřátel, spíše rozkazy než návrhy, a to tištěným královým dopisem guvernérům provincií,[8] aby jej tam rozšířili a ukázali, jak daleko král zašel, aby dosáhl míru, a jak nemožné bylo jej uzavřít. Úspěch byl takový, jaký se očekával. Ozval se jediný výkřik rozhořčení a pomsty, ozývaly se samé řeči o tom, že každý dá všechen svůj majetek na vedení války, a podobné krajnosti, jimiž se projevovala horlivost.

Ta Grammontová usoudila, že v tomto jakémsi vzplanutí najde prostředek, jak dosáhnout toho, co jí bylo odepřeno a po čem tak vášnivě toužila. Navrhla manželovi, aby šel králi nabídnout své stříbrné nádobí, v naději, že tento příklad najde následovníky a že jí připadne vděk za ten nápad a odměna za to, že zjednala tak rychlou, tak čistou a tak značnou pomoc. Naneštěstí pro ni o tom vévoda z Grammontu mluvil se svým zetěm maršálem z Boufflers, právě když se ten nápad chystal uskutečnit. Maršál to shledal obdivuhodným, zapálil se pro to, šel ve stopách svého tchána nabídnout své nádobí, kterého měl velké množství a obdivuhodné, a nadělal kolem toho tolik hluku, aby k tomu vybídl všechny, že prošel jako původce nápadu a že o staré Grammontové, ba ani o vévodovi z Grammontu, nepadla ani zmínka; ti z toho vyšli jako napálení a ona vzteky bez sebe. Boufflers o tom mluvil s Chamillar-

7. **Vysvětlivka:** Druhá manželka vévody z Grammontu, jeho dřívější milenka nízkého původu; král jí nepřiznal hodnost a pocty vévodkyně. Za vévodova velvyslanectví ve Španělsku pobývala v Bayonne.

8. **Vysvětlivka:** Oběžník z června 1709, v němž Ludvík XIV. vysvětloval poddaným, proč odmítl mírové podmínky spojenců, mezi nimiž byl i požadavek, aby sám pomohl vypudit svého vnuka Filipa V. ze Španělska.

tem, svým starým přítelem od kulečníku, aby o tom promluvil s králem. Ta nabídka se zalíbila ministrovi a skrze něho i králi, za nímž Boufflers šel rovnou. Jemu i jeho tchánovi se dostalo velkých díků.

Novina okamžitě doletěla do Chenilu. Pan z La Rochefoucauld se ihned dal dovést ke králi, kterého zastihl, když přecházel k paní z Maintenon, a uvedl ho do rozpaků prudkým výlevem stížností a výčitek, které neméně ohromily dvořany, neboť tentokrát krále počkal v průchodu. Koncem toho přívalu a těch energických křečí, příčinou jeho špatného zacházení a jeho hlubokého neštěstí bylo, že král, ochoten přijmout nádobí od všech, mu neprokázal tu milost, aby si nejprve řekl o jeho. Při těch slovech král pochopil, že vyvázl lacino, a dvořané se poprvé, místo aby tleskali, mlčky rozešli a krčili rameny. Král odpověděl, že o tom ještě nic nerozhodl, že přijmeli nádobí, bude zpraven, a že je mu vděčný za jeho horlivost. Vévoda zdvojnásobil naléhavost a křik jako slepec, jímž byl, a s nimi, místo slov, která se mu často nenaskytla, šel za králem, dokud mohl, a velmi spokojen sám se sebou se vrátil do svého Chenilu.

Tento rozruch kolem nádobí nadělal u dvora velký povyk. Každý se neodvažoval nenabídnout to své; každý toho velmi litoval. Jedni si je schovávali jako poslední rezervu, jíž se jim krajně nechtělo zbavit; jiní se obávali nečistoty cínu a hlíny; ti nejpodlízavější se rmoutili nad nevděčným napodobováním, jehož veškerá zásluha připadne původci nápadu. Nazítří o tom král mluvil v radě financí a projevil silný sklon přijmout nádobí od všech.

Tento prostředek už navrhl a zamítl Pontchartrain, když byl generálním kontrolorem, a jako kancléř mu nebyl o nic příznivější. Namítalo se, že vyčerpání se od té doby nesmírně zvětšilo a prostředky stejně tak zmenšily. Tento zdánlivý důvod na něho nezapůsobil. Vyslovil se důrazně proti, poukázal na nepatrný zisk ve srovnání s tím, oč jde, tak značným pro každého jednotlivce, a na zisk krátkodobý a málo užitečný, který, rychle vybrán, nepřinese úlevu, jež by za něco stála; na nesnáze a bolest každého a na trápení při provedení i u těch, kdo by to učinili nejochotněji; na hanbu té věci samé o sobě; na pestrost, kdy by dvůr a nejvyšší společnost jedli z hliněného nádobí, kdežto soukromníci v Paříži a v provinciích ze stříbrného, kdyby se jim ponechala volnost; a kdyby se jim neponechala, na všeobecné zoufalství a na únik do skrýší; na pokles důvěry ve stav věcí, které by se po vyčerpání tohoto zdroje — a ten by byl vyčerpán v okamžiku a zdál by se krajním a posledním — zdály nemít už žádný jiný; konečně na hluk, jaký by to vyvolalo v cizině, na odvahu, pohrdání a naděje, jež by z toho nepřátelé načerpali; na vzpomínku na jejich posměšky, když ve válce roku 1688 byl do mincovny poslán tak drahocenný nábytek z masivního stříbra, který zdobil galerii a velké i malé apartmány ve Versailles a budil úžas cizinců, až po stříbrný trůn; na to málo, co se z toho získalo, a na nevyčíslitelnou ztrátu oné obdivuhodné

řemeslné práce, dražší než materiál,[9] kterou přepych od té doby zavedl i na nádobí, což by se nutně obrátilo v čistou ztrátu pro každého. Desmarets, přestože to byl on, kdo nesl tíhu financí, a jemu měla ta věc přinést úlevu o několik milionů, se vyslovil ve stejném smyslu a se stejnou silou.

Navzdory tak dobrým a tak zřejmým důvodům král trval na tom, že nechce nikoho nutit, ale přijme dobrou vůli těch, kdo své nádobí odevzdají; tak to také bylo vyhlášeno, a to ústně, a byly ukázány dvě cesty, jak se projevit jako dobrý občan: Launay, královský zlatník, a mincovna. Ti, kdo dávali své nádobí čistě a úplně darem, je posílali Launayovi, který vedl rejstřík jmen a počtu hřiven,[10] jež přijal. Král ten seznam pozorně prohlížel, aspoň v prvních dnech, a slíbil těmto dárcům, ústně a obecně, že jim tu váhu, kterou od nich přijal, vrátí, až mu to jeho záležitosti dovolí — čemuž nikdo z nich nevěřil ani v to nedoufal —, a že je osvobodí od puncovního poplatku,[11] dosti nového monopolu, za nádobí, které si dají znovu zhotovit. Ti, kdo za své nádobí chtěli dostat zaplaceno, je poslali do mincovny. Tam se při příchodu vážilo; zapisovala se jména, hřivny a datum, podle něhož se pak každému platilo, jak se v mincovně objevovaly peníze. Mnohým to nebylo nemilé, protože tak mohli bez hanby prodat své nádobí a pomoci si jím v krajním nedostatku peněz. Ale ztráta a škoda byly nevyčíslitelné na všech těch obdivuhodných profilech, rytinách, cizelurách, reliéfech a tolika rozmanitých dokonalých ozdobách, jimiž přepych obtížil nádobí všech boháčů a všech lidí z vybrané společnosti.

Když se to sečetlo, na Launayově seznamu nebylo ani sto osob a celkový výnos z darů i z přeměny na peníze nedosáhl ani tří milionů. Dvůr a Paříž — a to jen velká zvířata města, která se neodvážila vyhnout, a pár jiných, kteří si mysleli, že si tím dodají lesku — šli s proudem; nikdo jiný v Paříži, a skoro nikdo v provinciích. Dokonce i z těch, kdo přestali ze svého nádobí jíst, a těch nebylo mnoho, je většina uložila do truhly, aby z něho podle potřeby nadělala peníze nebo aby je za lepších časů zase vytáhla.

Přiznávám, že jsem šel v zadním voji a že jsem se, velmi unaven monopoly, nepodrobil jednomu dobrovolnému. Když jsem viděl, že jsem téměř jediný svého postavení, kdo jí ze stříbra, poslal jsem do mincovny nádobí za nějakých tisíc pistolí a

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz, co o tom říká paní ze Sévigné. Psala 11. prosince 1689: „Pan dauphin a Monsieur poslali svůj nábytek do mincovny." A 21. prosince: „Co říkáte všemu tomu krásnému nábytku vévodkyně du Lude a tolika jiných, který jde po nábytku Jeho Veličenstva do mincovny?... Králova apartmá vrhla do oběhu šest milionů." Podle poznámky otištěné v *Œuvres de Louis XIV* (sv. VI, s. 507) dosáhla tato částka jen dvou milionů pěti set pěti tisíc šesti set třiceti sedmi livrů. To potvrzuje, co říká Saint-Simon o tom málu, co se z toho získalo.

10. **Vysvětlivka:** Hřivna (*marc*) byla váhová jednotka pro drahé kovy, přibližně 245 gramů.

11. **Vysvětlivka:** Poplatek vybíraný při úředním ověřování (puncování) zlatých a stříbrných předmětů; Saint-Simon jej jako mnohé finanční dávky své doby nazývá „monopolem".

zbytek jsem dal uschovat. Měl jsem ho málo, staré po otci a bez řemeslné výzdoby, takže jsem ho litoval méně než nepohodlí a nečistoty.

Pokud jde o pana z Lauzunu, který ho měl mnoho a všechno obdivuhodné, jeho zlost byla krajní a přemohla v něm dvořana. Vévoda z Villeroy se ho zeptal, zda už je poslal; byl jsem s ním já, vévoda z La Rocheguyon a několik dalších. „Ještě ne," odpověděl tónem docela tichým a docela mírným. „Nevím, na koho se obrátit, aby mi prokázal tu milost a vzal je, a pak, co já vím, jestli to všechno nemusí projít pod sukní vévodkyně z Grammontu?" Všichni jsme mysleli, že umřeme smíchy; a on se otočil na podpatku a nechal nás tam.

Všechno, co bylo vznešené nebo významné, přešlo během osmi dní na fajáns, vyprázdnilo krámy a vyhnalo cenu toho zboží do výše, zatímco všichni prostřední lidé dál používali své stříbro.

Král zvažoval, že přejde na fajáns; poslal do mincovny své zlaté nádobí a pan vévoda z Orléans to málo, co ho měl. Král a královská rodina používali nádobí z pozlaceného stříbra a ze stříbra; princové a princezny krve fajánsové. Král se brzy nato dozvěděl, že mnozí předváděli podvodnou horlivost, a vyjádřil se o tom s trpkostí, jaká u něho nebyla obvyklá, ale která nic nezpůsobila. Lépe by byla dopadla na vévodu z Grammontu a jeho mrzkou choť, bídné původce tak hanebného a tak málo užitečného rozruchu. Ti z toho nevyšli napálení: své krásné a nádherné nádobí uložili do truhel; a žena sama odnesla do mincovny jejich staré, kde si je dala velmi dobře zaplatit.

Pokud jde o d'Antina, který měl nádobí z nejdokonalejších a ve velkém množství, lze si domyslet, že byl na Launayově seznamu mezi prvními; ale jakmile o věci zavětřil, rozběhl se do Paříže vybrat si spoustu obdivuhodného porcelánu, který dostal velmi lacino, a vykoupit dva krámy s fajánsí, jež dal okázale dopravit do Versailles.

Dárci nádobí si však dlouho nemysleli, že se zalíbili. Po třech měsících král pocítil hanbu a slabost tohoto skvělého prostředku a přiznal, že lituje, že k němu svolil. Tak se tehdy vedly věci na dvoře i ve státě.

Záplavy na Loiře, k nimž došlo v téže době, které strhly hráze a způsobily nejhorší spoušť, nepřivedly do lepší nálady ani dvůr, ani jednotlivce, a to škodami, které napáchaly, a ztrátami, jež byly velmi velké, které zruinovaly mnoho lidí a zpustošily vnitřní obchod.

Rouillé, kterému Torcy den po svém příjezdu poslal rozkaz k návratu, přijel hned nato, načež se armády obou stran shromáždily ve Flandrech: nepřátelé pod velením jako obvykle vévody z Marlborough a prince Evžena, a maršál z Villars na pláních u Lens.

Torcy dostal také rozkaz poslat kardinálovi z Bouillonu svolení, aby se směl přiblížit ke dvoru a k Paříži až na vzdálenost třiceti mil. Překvapilo, že toto zmírnění vzešlo z vlastního králova popudu, aniž s ním o tom kdo mluvil. Před nemilostí pana z Vendôme s ním Vendôme mluvil ve prospěch velkého převora, v téže době, kdy na

něho otec Tellier naléhal kvůli kardinálovi z Bouillonu. Král odmítl oba. Potom se zeptal Torcyho, zda se u něho pan z Bouillonu často nepřimlouval za svého bratra. Torcy mu řekl, že s ním o něm vůbec nemluvil. „To je velmi neobvyklé," odvětil král dotčeně, „aby se bratr nepřimlouval za bratra; pan z Vendôme na mě kvůli svému naléhal dost." Šlo o to, že král chtěl, aby se celá rodina cítila postižena nemilostí, a i když ji hodlal co nejméně zmírnit, urážel ho nedostatek horlivosti a to, že mu nikdo nedává příležitost odmítnout a pokořit.

Kapitola čtrnáctá

Chamillartovy chyby vůči Monseigneurovi. — Nehorázné jednání slečny z Lislebonne vůči Chamillartovi. — D'Antinovy záměry a pletichy proti Chamillartovi. — Spojení paní z Maintenon s Monseigneurem a slečnou Choinovou proti Chamillartovi; slečna Choinová odmítá penzi, Versailles i Marly. — Nepříznivé zvěsti o Chamillartovi. — Cavoyův vtip. — Chamillartovo velké smýšlení a obdivuhodná odpověď. — Tvrdá slova Monseigneura k Chamillartovi, která dovršují jeho pád. — Cusani, papežský nuncius, dovršuje míru proti Chamillartovi.

Armády byly shromážděny a hranice ve velmi špatném stavu; přesto na nich panoval větší klid než uvnitř dvora, kde všechno vřelo do krajnosti. Od chvíle, kdy se král po smrti kardinála Mazarina ujal vlády sám, tedy za čtyřicet osm let, padli jen dva ministři. Prvním byl Fouquet, vrchní správce financí: Colbert a Le Tellier udělali, co mohli, aby přišel o život; byl uvězněn na hradě v Pignerolu, kde po třech letech v Bastile strávil zbytek svých dní – a ty trvaly přes šestnáct let – až do března 1681, kdy zemřel v pětašedesáti letech.[1] Tím druhým je pan z Pomponne, kterého pan z Louvois a pan Colbert, jinak tak úhlavní nepřátelé, ale spojení, aby ho zničili, svými úskoky vypudili roku 1679 z úřadu státního sekretáře pro zahraniční věci[2], dost proti vůli krále, jenž ho dvanáct let nato, po Louvoisově smrti, povolal zpět mezi ministry. Louvoise, který zemřel náhle v předvečer dne, kdy měl být zatčen, nelze počítat za třetí příklad. Tím byl Chamillart, a to poslední za této vlády a možná ze všech nejtěžší k odstranění, ačkoli neměl jinou oporu než jedině královu náklonnost; a král jen nerad ustoupil všem silám, které byly vynaloženy, aby mu ho vyrvaly.

Nebudu opakovat, co jsem už řekl o příčinách, které ho zničily a které proti němu poštvaly paní z Maintenon a vévodkyni z Bourgogne; je však třeba promluvit o jedné dřívější chybě, kterou ke konci ještě zhoršil, ale jež byla takové povahy, že se stala osudnou jen jemu samému. Nikdy nebral ohled na Monseigneura. Tento princ byl bázlivý a zdrženlivý pod tíhou otce, který byl do krajnosti žárlivý a nedovolil mu získat sebemenší vliv; jen velmi zřídka se odvážil něco ministrům doporučit, a i tehdy šlo o maličkosti a činil tak jen na naléhání některého ze svých nízkých důvěrných služebníků. Těmito pochůzkami pověřoval du Monta. Ten byl zvyklý, že Pontchartrain, dokud byl generálním kontrolorem, ochotně vyhovoval Monseigneurovi a

1. **Ediční poznámka:** Fouquet zemřel v Pignerolu 23. března 1680, nikoli 1681.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ludvík XIV., když ve svých Pamětech (sv. II, s. 458) mluví o pádu Arnaulda z Pomponne, vyjadřuje se takto: „Musel jsem mu nařídit, aby odešel, protože všechno, co šlo jeho rukama, ztrácelo velikost a sílu, kterou je třeba mít při vykonávání rozkazů francouzského krále, jenž není nešťastný."

sám k tomu vyhledával příležitosti, a proto byl velmi překvapen, když měl co dělat s Chamillartem, Pontchartrainovým nástupcem ve správě financí. Chamillart byl mylně přesvědčen, že když má na své straně krále a paní z Maintenon, je mu každá jiná opora zbytečná, a že by si při tom, jak to mezi Monseigneurem a jimi bylo, uškodil sebemenší věcí, která by se k nim donesla a vzbudila v nich podezření, že se k němu chce přimknout. Nebral tedy žádný ohled na drobnosti, které si Monseigneur přál, ba dával si pozor, aby se jeho jménem nikdo neoháněl, a přijímal du Monta tak nevlídně, že si du Mont, pyšný na přízeň a důvěru svého pána i na vážnost, kterou mu získávala u ministrů a u všech nejpřednějších osob dvora, Monseigneurovi často stěžoval, prosil ho, aby pochůzkami ke generálnímu kontrolorovi pověřoval kohokoli jiného, a nesmírně ho proti němu rozhořčil.

Při jednom pobytu v Meudonu jsem si dobře všiml, že Monseigneur není s Chamillartem spokojen. Na stopu mě přivedly některé du Montovy řeči a několik posbíraných drobností. Upozornil jsem na to Chamillartovy dcery přímo v Meudonu, kam během toho pobytu dvakrát přijely. Vyptaly se a zjistily, že je to pravda. Daly o tom s Monseigneurem promluvit a ten se zachoval tak, jak jsem vyprávěl, že se v podobném případě zachovala vévodkyně z Bourgogne; a tak to zůstalo až do turínské katastrofy.

La Feuillade, který byl po svém návratu ztracený, a už předtím byl horlivým dvořanem slečny Choinové, pochopil, že spojit ji s tchánem by jednou mohlo být oběma velmi užitečné a jemu zatím u Monseigneura velmi prospěšné. Zpracoval ji tak dobře, že se chytila; skrze Monseigneura nemohla nic, neboť ten byl držen ve velmi těsných plenkách. Byla tedy odkázána jen na vážnost, kterou jí jeho důvěra zjednávala do budoucna, a pochopila, že přátelství a styky s Chamillartem by jí zatím mohly posloužit k mnoha věcem.

La Feuillade, nadšený, že se mu podařilo ochočit tak důležitou bytost, kterou politika činila tak plachou, promluvil s tchánem a velmi se podivil, když ho našel velmi chladného. Naléhal na něj, rozvinul všechnu svou výmluvnost, a vše nadarmo. Doufal, že to nakonec prosadí, a zatím slečnu Choinovou bavil poklonami, cestami a špatně domluvenými termíny. Ona se přesto podivovala, že její vstřícné kroky vyznívají naprázdno – ona, která se zabývala jen tím, jak se bránit a odmítat styky s nejdůležitějšími osobami, jež dělaly všechno, aby k ní byly připuštěny.

Protože se schůzka stále odkládala – Chamillart o ní nechtěl ani slyšet a jeho zeť to stále zastíral výmluvami –, promluvila o tom slečna Choinová se slečnou z Lislebonne, která byla s Chamillartem tak důvěrně spřátelena. Ta se zalekla, že se to spojení uskuteční bez ní a že přijde o zásluhu, kterou by si na něm u obou stran získala; pospíšila si tedy promluvit s Chamillartem. Ten jí důvěrným tónem a s blahosklonným, abych neřekl pohrdavým výrazem sdělil, že by k té známosti došlo už dávno, kdyby byl chtěl; že ho k ní stále přemlouvají; že La Feuillade to chce; ale že on sám neví, k čemu by to bylo dobré slečně Choinové a jemu; že je příliš starý na nové zná-

mosti; že nepotřebuje žádné mimo svou pracovnu; že mu stačí král a paní z Maintenon a že dvorské intriky a kliky nejsou nic pro něj.

Kdo byl ohromen? Slečna z Lislebonne. Neměla na věci stejný zájem jako La Feuillade; vycítila skutečnost, kterou se on neodvážil přiznat slečně Choinové, již mezitím jen zdržoval; znala Chamillarta dost dobře, aby pochopila, že ho od těch krásných zásad, na které byl tak pyšný, neodvrátí; neřekla mu tedy nic víc, aby mu zbytečně nebyla nepříjemná. Ale tato dobrá a spolehlivá přítelkyně, na kterou Chamillart tolik spoléhal, udělala tu poctivou věc, že celý ten rozhovor slečně Choinové vyřídila, aniž vynechala jediné slovo, aby si u ní připsala zásluhu, že v okamžiku odhalila, na čem záleží, že se s Chamillartem nesetká, a aby jí zabránila být déle obětí tchána a zetě.

Snadno lze pochopit, jaký účinek mělo toto tak věrné hlášení na bytost, před níž se všechno plazilo – počínaje monseigneurem vévodou a vévodkyní z Bourgogne, na které se stejně jako paní z Maintenon dívala ze svého křesla, zatímco oni seděli na taburetce, a vévodkyni nenazývala, i v Monseigneurově přítomnosti, jinak než „vévodkyně z Bourgogne“, a konče paní Vévodkyní a vším, co měl dvůr nejvznešenějšího, nejpřednějšího a nejvlivnějšího. La Feuillade brzy pocítil, že se v ní něco proti jeho tchánovi změnilo; a slečna z Lislebonne, která terén dokonale znala, vyprávěla s prostodušným výrazem, co se stalo, Chamillartovým dcerám, jako by to byla služba z opatrnosti, aby se mírněji podalo to, co by další nejistota brzy odhalila, a to s větší hořkostí; a nejpozoruhodnější je, že je přesvědčila – tak pravdivé je, že jsou lidé, jimž žádná nehoráznost neuškodí, a jiní, kteří jsou předurčeni k věčné slepotě. Dobrá Lotrinská, která dobře věděla, s kým má co dělat, se kryla tímto náspovým košem, aby se s Chamillartem nerozkmotřila, kdyby se mu její donášení doneslo [jinak] než přikryté tímto výrazem upřímnosti, za nímž se žádná lest netušila. Chamillart o tom nepřemýšlel o nic víc než jeho dcery, a viděli jsme, kam ho slečna z Lislebonne a její milý strýc dovedli ve flanderských záležitostech. Dlouho po této příhodě se přihodila ještě jiná, téměř úplně stejná.

Slečna Choinová měla bratra, majora v Mortemartově pluku, kterého si vášnivě přála povýšit. Byl to schopný důstojník a za takového platil v tomto pluku i ve vojsku. Šlo o to získat pro něj jeden z těch malých nově zřízených pěších pluků, který se uprázdnil; několik jich už bylo dáno lidem, kteří za něj nestáli. Ať byla na Chamillarta jakkoli rozmrzelá a rozladěná, krajní touha povýšit tohoto bratra a nemožnost dosáhnout toho bez státního sekretáře pro válku ji přiměly promluvit o tom s La Feuilladem. Ten, nadšený tak přirozenou příležitostí udobřit si ji skrze tchána, se věci s radostí ujal. Promluvil o ní s Chamillartem a nepochyboval, že tak rozumnou věc prosadí rázem, a to v době, kdy povyšování podléhalo tak málo pravidlům a kdy se toto povýšení muselo Chamillartovi zdát tak cenné, aby, bylo-li to možné, napravil minulost; ale ať mu předkládal jakékoli důvody a ať u něj měl jakýkoli vliv, nikdy nic nezískal. Chamillart si nemotorně namlouval, že si u krále udělá zásluhu, když

toho majora nechá v prachu podřízených hodností; nejpádnější důvody, proč ho z něj vytáhnout, ho jen rozčilovaly; zkrátka jeho sestra se mu u ministra stala nepřekonatelnou překážkou.

La Feuillade, rozhořčený, doufal ve svou vytrvalost a opět ji zdržoval. Slečna Choinová, kterou překvapil už první odklad a kterou poučila předchozí příhoda, vypustila i tentokrát na Chamillarta slečnu z Lislebonne, buď aby touto posilou u něj uspěla, nebo aby měla jasno. Slečna z Lislebonne o tom promluvila s La Feuilladem a oba spolu s Chamillartem, aby se ho pokusili zlomit; ale bylo to marné, a to natolik, že se znovu rozčílil a trochu se mu vymklo něco o vlivu, na který si slečna Choinová podle svých představ může dělat nárok. Pluk byl neprodleně dán jinému a slečna Choinová byla slečnou z Lislebonne zpravena bod po bodu o všem, co se odehrálo. Tento poslední postup naplnil v srdci slečny Choinové míru a udělal z ní nejzapálenější a nejzarputilejší Chamillartovu nepřítelkyni.

O obou těchto příhodách jsem se dozvěděl hned v prvních chvílích, příliš pozdě, abych s tím mohl něco udělat; ani bych nedoufal, že uspěji tam, kde La Feuillade a slečna z Lislebonne selhali, ale věštil jsem z toho zlé. D'Antin byl příliš zasvěcen do meudonských tajemství, aby nevěděl o těchto různých nemotornostech, o rozladění slečny Choinové a o všech zlých službách, které Chamillartovi prokazovala u Monseigneura, jenž byl ostatně proti němu rozhořčen už odedávna a du Mont ho nijak neusmiřoval. D'Antin, jak jsem už řekl výše, dobře věděl o nenávisti, kterou k tomuto ministrovi pojaly vévodkyně z Bourgogne a paní z Maintenon – ministrovi, po němž doufal nastoupit –, a s tímto cílem uvedl vévodkyni z Bourgogne do obrazu o všem, co zde bylo vyloženo. Brzy nato měl to potěšení vidět, jak to klíčí.

Paní z Maintenon si velmi dobře uvědomovala, jaké všechny síly potřebuje, aby králi vyrvala ministra, v němž měl tolik zalíbení. Vendôme se ještě držel, a to všechno tvořilo jeden celek a bylo jí stejně odporné. Poprvé v životě usoudila, že potřebuje Monseigneura. To ji vedlo k tomu, že krále přiměla určit mu flanderskou armádu, aby je oba postavila před nutnost – Monseigneura, aby se vměšoval do všeho, co se té armády týkalo, a krále, aby to schvaloval –, a aby pak mohla proti Chamillartovi využít syna u otce, který by se bez této lžíce na boty neodvážil promluvit. Dále využila něčeho, co král poznamenal o tak častých letních cestách do Meudonu, které odváděly lidi a nechávaly Versailles velmi pusté; zachytila to v této době a, abych to zkrátil, přesvědčila krále, že aby byly vzácné a aby Monseigneura zahrnul přízní lacino, je třeba dát slečně Choinové velkou penzi, byt ve Versailles, brát ji na všechny cesty do Marly a dát tak Monseigneurovi volnost vídat ji veřejně, což by ho učinilo usedlejším ve Versailles a pobyty v Meudonu řidšími.

Až dosud se tyto dvě tak zvláštní osoby jakoby navzájem neznaly. Tak velká změna Monseigneurovi lichotila a slečnu Choinovou zahrnula poctou, ale nesvedla ani jednoho, ani druhou. Monseigneur by přijetím přišel o svobodu, kterou se domníval mít v Meudonu; a slečna Choinová, která tam měla prim, by byla vedle

paní z Maintenon jen hluboko na druhém místě. Kromě toho se bála, že by taková změna, kterou by už nepodpírala představa tajemství – neboť jen to z něj ještě zbývalo –, mohla časem přinést změnu i v jejím postavení, které nebylo jako postavení paní z Maintenon podepřeno základem svátosti.[3] Uchýlila se tedy k úctě, rozpakům, pokoře a vlastní nicotnosti; Monseigneur se vymlouval, že ji k tomu nedokázal přimět; a odmítla dokonce i penzi s odůvodněním, že při neblahém stavu věcí a při skrytém životě, jaký vedla a chtěla vést dál, má dost.

Všechno to probíhalo k tak vzájemné spokojenosti, že d'Antin, přes kterého část těchto věcí šla, byl pověřen důvěrnými sděleními proti Chamillartovi; a oběd, který, jak jsme viděli, měli král a paní z Maintenon v Meudonu, aniž tam přespali, a který zavinil poslední katastrofu pana z Vendôme, byl co do krále jen k tomu, aby paní z Maintenon sama, jež nikdy neměla příležitost slečnu Choinovou vidět, na ni naléhala, aby přijala to, co jí bylo, jak jsme právě viděli, nabídnuto a co už bylo odmítnuto; ve skutečnosti však k tomu, aby se tam projednala všechna opatření k Chamillartovu pádu a aby se k nim přiměl Monseigneur, který se tak poprvé v životě zapojil spolu s králem do důležité věci, nepočítáme-li státní radu.

Tato vzájemná opatření způsobila i to, že nejen Villars, pověřený velením flanderské armády pod Monseigneurem, s ním několikrát pracoval, ale že s ním pracoval i Harcourt, přestože odcházel na Rýn; a že i poté, co bylo prohlášeno, že žádný z princů neopustí dvůr, tito generálové proti všem zvyklostem s Monseigneurem pracovali dál, protože paní z Maintenon chtěla, aby ho Harcourt mohl vést v tom, co má proti Chamillartovi dělat a říkat, a aby ho dokonce poučil na dobu až po svém odjezdu. Týž důvod, totiž dorazit Chamillarta, vedl krále k tomu, že svolal tu schůzi a válečnou poradu, o nichž jsem mluvil a které co nejvíce podnítily útoky na tohoto ministra.

Všechny tyto věci, které se Monseigneura dotkly ohleduplností, jakou ve svém věku ještě nezakusil, ho sblížily s paní z Maintenon. Až dosud si byli navzájem vzdáleni. Navštívil ji dvakrát nebo třikrát mezi čtyřma očima. Tam padla poslední rozhodnutí proti Chamillartovi a tento princ [tam načerpal] odvahu a oporu, které potřeboval, aby se pomstil za svou dávnou nespokojenost a posloužil nenávisti slečny Choinové tím, že na něj u krále otevřeně zaútočí jako na oběť nezbytnou pro záchranu státních věcí.

Harcourt, kterého na něj vypustila paní z Maintenon, míval až do svého odjezdu dlouhá a častá slyšení u krále a zasadil tam mocné rány. Villars, který s ním býval ve sporu, ale usmířil se, byl zdrženlivější; nemohl však odmítnout ani se pro jiného odvážit klamat paní z Maintenon. Boufflers šel do útoku jako ztracená hlídka, z důvodů, které jsme viděli, i ze své oddanosti paní z Maintenon. Měl velké právo vstupu; byl ve čtvrtletní službě kapitána tělesné gardy; těšil se u krále ještě všemu svěžímu

3. **Vysvětlivka:** Narážka na tajný sňatek Ludvíka XIV. s paní z Maintenon.

lesku svých vavřínů. Měl stokrát denně příležitost být s králem o samotě; vždy byl dobře přijat. Postupoval v mocném houfu. Lámal ledy i kopí a nedopřál králi chvíli klidu. Monseigneur sehrál svou roli důrazně; a dokonce i pan du Maine, kterého ubohý Chamillart považoval za svého ochránce, se neodvážil odepřít paní z Maintenon tajné a ostré šlehy. Všechno postupovalo spořádaně a v rytmu, a vždy s rozvahou a moudře, aby krále neodradilo, a přitom tlačilo stále a stále se stejnou vervou.

Král, kterého už paní z Maintenon, generálové jeho armád, jiné, skrytější kanály,[4] které proto neměly menší úspěch, vévodkyně z Bourgogne, několik slov monseigneura vévody z Bourgogne, jež z něj dostala jeho choť, a d'Antin, poháněný nadějí, přivykli slýchat o jeho ministrovi mnoho zlého – a to už bylo hodně –, byl rozumem otřesen, ale srdce drželo pevně. Považoval Chamillarta za svou volbu, za své dílo ve všech jeho úřadech až po vrchol, na který ho vynesl, a na tomto vrcholu dokonce za svého žáka. Žádný z jeho ministrů mu nedržel otěže tak volně; a od té doby, co mu byla svěřena veškerá moc, král nikdy necítil jeho jho. Všechna pocta za to se vracela k němu. Dlouhá důvěrnost ještě před jeho nástupem do úřadu, naprostá důvěra po více než deset let bez sebemenšího, byť i přechodného zahořknutí, vzájemná pozornost k této důvěře v podobě vlídné poslušnosti a přesného skládání účtů ze všeho spojily v jeho osobě oblíbence s ministrem. Opravdový a neustálý obdiv a přirozená povolnost dovedly zalíbení tak daleko, jak jen mohlo zajít. Bylo tedy už mnoho, že tolik domluvených a opakovaných úderů dokázalo otřást rozumem. Byl otřesen; ale jaká překážka ještě zbývala k překonání po tom, co zde bylo vyloženo! Čím byla větší, tím víc dráždila a tím víc znepokojovala ty, kdo vedli útok a veleli zákopníkům.

Paní z Maintenon, která věděla, že Monseigneur promluvil důrazně a že byl vyslyšen, zdvojnásobila naléhání u slečny Choinové i u něho, aby ho přiměla k dalšímu útoku. Tento princ se dal d'Antinem přesvědčit, aby se přičinil o to, aby mu připadlo válečné ministerstvo. Úcta a přátelství se u princů shodují zřídka; tento si z celého srdce přál dosadit tam d'Antina a velmi v to doufal. Paní z Maintenon, aniž se zavázala, se ukázala příznivě nakloněná, aby je ještě víc povzbudila.

Tolik strojů nemohlo být v tak prudkém pohybu, aniž by něco prosáklo ven. Uprostřed dvora se zvedl jakýsi nejasný hlas, aniž bylo možné určit jeho bezprostřední mluvčí, a rozhlašoval, že musí zahynout buď stát, nebo Chamillart; že jeho nevědomost už přivedla království na kraj záhuby; že je zázrak, že už není po všem, a naprosté šílenství vystavovat je ještě jediný den nebezpečí, které je nevyhnutelné, dokud tento ministr zůstane v úřadu. Jedni se nestyděli za urážky, jiní chválili jeho úmysly a mluvili umírněně o nedostatcích, které mu mnozí trpce vyčítali. Všichni uznávali jeho poctivost, ale nástupce, ať jakýkoli, jim připadal stejně nutný. Byli i

4. **Ediční poznámka:** Předloha má „d'autres cardinaux plus obscurs"; ve výčtu lidí, kteří krále proti Chamillartovi zpracovávali, žádní kardinálové nejsou a „jiné" navazuje na předchozí členy výčtu — čteme proto podle smyslu „canaux" (cesty, kanály).

takoví, kteří, protože věřili nebo chtěli přesvědčit, že přátelství dovedou tak daleko, jak jen může jít, se zaklínali, že si je navždy zachovají a nikdy nezapomenou na laskavosti a služby, kterých se jim od něj dostalo, ale jemně přiznávali, že dávají přednost státu před svým vlastním prospěchem a před oporou, o kterou s lítostí přicházejí, a že kdyby byl Chamillart jejich bratrem, rozhodli by se stejně pro jeho odvolání, neboť nutnost toho je zjevná. Nakonec už nikdo nechápal, ani jak mohl být vybrán, ani jak mohl zůstat v úřadu.

Cavoye, kterému dlouhá zkušenost s dvorem a velkým světem nahrazovala ducha i rozhled a občas mu vnukla docela dobré bonmoty, říkal, že král je velmi mocný a velmi absolutní, víc než kterýkoli z jeho předchůdců, ale že není dost mocný, aby udržel Chamillarta v úřadu proti davu. Nejlhostejnější věci se mu vykládaly jako zločin nebo jako směšnost. Řeklo by se, že nezávisle na jakémkoli jiném důvodu je to oběť, kterou král už nemůže odepřít veřejné nechuti. Mnoho lidí se tak docela otevřeně vyjadřovalo, a ani jeden nedokázal vyslovit jediné konkrétní obvinění. Zůstávalo se u neurčitostí, které se daly vztáhnout na kohokoli, a z tolika lidí, které tak velmi zavázal, se ho nikdo nezastal – mezi tolika jinými, kteří, donedávna ctitelé jeho štěstí, si zakládali na chvalozpěvech, obdivu a otrockém lichocení muži, kterého teď viděli tak tvrdě napadaného; a pokud přemíra výčitek někoho přiměla odpovědět, naléhalo se na vyúčtování buď nesmyslná, nebo týkající se věcí, o nichž ústa zavírala vyšší úcta. Vojsko zbavené všeho, nevybavené pevnosti, prázdné sklady bily do očí; ale nikdo si už nechtěl vzpomenout na dvě neuvěřitelná obnovení armád, jedno po Höchstädtu za tři týdny, druhé za pouhých čtrnáct dní po Ramillies, která hraničila se zázrakem a která přesto dvakrát zachránila stát – abych mluvil jen o dvou tak důležitých a tak veřejně známých skutcích. Nezůstala po nich ani nejmenší stopa, osudná houba je smazala; a pokud se je ještě někdo odvážil uvést, obraceli se k němu pro nedostatek odpovědi zády. Takové byly poslední předzvěsti Chamillartova pádu.

Nezatajil jsem mu tolik hrozeb ani všechny páky, kterými se proti němu hýbalo, a naléhal jsem na něj, aby promluvil s králem, jak už to jednou na mou prosbu udělal a s takovým úspěchem, že se bouře, která se nad ním chystala, rozptýlila; ale smýšlel příliš velkoryse na ministra z řad úřednictva. Odpověděl mi, že nevěří, že by jeho místo stálo za to snášet kvůli němu obléhání, ani že by měl k práci, kterou vyžaduje, přidávat ještě práci s jeho obranou; že dokud bude králova přízeň sama o sobě dost silná, zůstane v něm rád, ale bude-li ta opora potřebovat umění, umění mu tu oporu zprotiví a učiní jeho postavení nesnesitelným; že zkrátka tak zlé časy vyžadují u kormidla války celého člověka; že dělit se mezi státní záležitosti a své vlastní by mohlo vést jen k zápasu, který by byl ostudný pro něj a škodlivý pro vládu kvůli roztříštěnosti, které by se poddal; z čehož plyne, že je třeba nechat věci jít podle vůle osudu, či lépe řečeno Prozřetelnosti, a být spokojen, ať už ustoupí šťastnějšímu muži, nebo bude pokračovat ve svém ministerstvu se ctí a v klidu. Tak vznešené zásady uplatňované v praxi mě naplnily obdivem, který mě přiměl zdvojnásobit úsilí, abych ho

pohnul promluvit s králem. Nikdy o tom nechtěl ani slyšet, ani se odchýlit o píď od své úvahy; a od té chvíle jsem pochopil, že jeho pád je velmi blízký a nezvratný.

Tak se věci měly, když Chamillart jel do Meudonu podat Monseigneurovi zprávu o stavu hranice a flanderské armády a říci mu – což už věděl od krále –, že jí už nebude velet. Monseigneur, který už proti němu mluvil u krále s rázností, jakou sám u sebe dosud nepoznal a kterou čerpal jen z povzbuzování slečny Choinové a paní z Maintenon, využil té chvíle, aby Chamillartovi vytkl, že všechny ty nedostatky vznikají jen jeho vinou, a zašel tak daleko, že mu řekl, že jeho La Cour by byl udělal lépe, kdyby řádně zásoboval armády potravinami, čímž byl pověřen, než aby mu stavěl tak krásné domy; pak s ním vyšel ze své nové budovy, kde se ten rozhovor odehrál mezi čtyřma očima, a když se vrátili mezi ostatní společnost, provedl ho po celé budově, jako by se nic nestalo, a pak si pospíšil pochlubit se slečně Choinové tím, co právě řekl. Ona takovým drsným slovům velmi přitakala a využila toho, aby Monseigneura podnítila, ať u krále neodkládá dokončení tak nutného a tak dobře započatého díla; a on to také vykonal a zasadil tomuto ministrovi poslední smrtelnou ránu.

Cestu k ní mu připravila náhoda, která dovršila míru všeho, co se proti němu kulo. Nedávno jsem mluvil o dlouhém slyšení, které měl maršál z Tessé u krále, aby mu podal zprávu o své cestě do Itálie. Cusani[5], Milánec, který zemřel jako kardinál nepříliš dávno, byl zde přijat jako nástupce kardinála Gualteria. Byl bratrem jednoho z císařových generálů a během celé své nunciatury se ukázal tak rakouským, že bylo dost důvodů litovat, že se v něm člověk tak hrubě zmýlil. Právě s ním se v Paříži vyjednávala italská liga, o níž byla řeč, a právě on žádal o povolení k odvodům a k nákupu zbraní pro papeže v Avignonu, které bylo uděleno jen s neomluvitelnými obtížemi a průtahy. Nuncius si tehdy na to trpce stěžoval.

V úterý 4. června v galerii ve Versailles, když čekal, až král půjde na mši, spatřil maršála z Tessé, jak rozmlouvá s maršálem z Boufflers, oba sami a stranou od všech. Nuncius, který Tessého od jeho návratu neviděl, šel k němu; a po prvních zdvořilostech se brzy dali do řeči o záležitostech, které Tessého zavedly do Itálie. Stížnosti, o nichž jsem právě mluvil, si v rozhovoru rychle našly místo, a Cusani k nim dodal, že by nikdy nedosáhl povolení, o které žádal, nebýt asi tisíce pistolí, které nakonec dostal nápad nabídnout Chamillartově ženě; jejich zaplacení prý zapůsobilo velmi rychle.

Mluvil ke dvěma Chamillartovým nepřátelům a sotva lze pochybovat, že dobře věděl, s kým mluví. Viděli jsme, z jakých příčin byl maršál z Boufflers proti ministrovi tak zarputilý. Tessé, mírnější, ho nenáviděl neméně: nemohl mu odpustit, co od něj vyžadoval v Dauphiné, v Savojsku a v Itálii ve prospěch La Feuilladea, [to], co jsme viděli na příslušném místě, aby ho rychle vynesl k velení armád, což se nemohlo stát

5. **Vysvětlivka:** Agostino Cusani, papežský nuncius v Paříži po Gualteriovi, později kardinál.

jinak než na jeho úkor. Jako ohebný rodák z Maine[6] se k tomu za oné Chamillartovy všemoci ochotně propůjčil, ale o nic méně necítil urážku, že se musel sám zničit a stát se La Feuilladeovi mostem, aby mu ten mohl vylézt na ramena, vypudit ho a nastoupit na jeho místo, aniž se odvážil nebýt sám jeho spoluviníkem. Po příjezdu shledal, že nadešel čas pomsty a že ji navíc může vykonat tak, že se zalíbí paní z Maintenon, Monseigneurovi, monseigneurovi [vévodovi] a vévodkyni z Bourgogne a také všem lidem, s nimiž se snažil být zajedno a kteří byli vesměs významnými osobami. Hned po příjezdu se jim tedy vrhl do náruče.

Právě nazítří po této příhodě měl mít slyšení u paní z Maintenon a potom u krále, poprvé od svého návratu. Ať náhodou, nebo po domluvě, šel Boufflers téhož dne ráno k paní z Maintenon, kde měl dveře vždy otevřené, a zastihl tam maršála z Tessé. Boufflers se ho za přítomnosti paní z Maintenon zeptal, zda podal zprávu o všech věcech. „O všech, na které se mě madame ptala," odpověděl Tessé. „Ale to nestačí," odvětil maršál z Boufflers, „nesmíte jí nic zamlčet." Touto malou přestřelkou se probudila zvědavost paní z Maintenon a chtěla znát důvod. Následovalo ještě několik obratných oklik. Boufflers se Tessého zeptal, zda madame vyprávěl o řeči, kterou jim nuncius předešlého dne, a to veřejně, pronesl. Tessé odpověděl, že ne, a to tak, aby zvědavost ještě vzrostla, a paní z Maintenon se to chtěla dozvědět. Tessé jí to vylíčil, ale s výkřiky, že to přece nemůže být pravda, a opíral se o skrovnost částky a o to, že pocházela od cizince. Boufflers naopak zločin zveličoval i vše, čeho je schopna žena v takovém postavení, která se nestydí přijmout tak málo, a to od cizince; kolik zpronevěr se už musela dopustit, když se dokázala snížit k této; jak může být král dobře obsluhován, když se záležitost takového významu kupuje a zdaří se jen díky daru; a že konečně žena, kterou svede a která podlehne tak málu, je svedena čímkoli, od tolaru až po milion. Tessé se k tomu pomalu a jemně přidal, a aniž zpochybnili pravdivost toho, co jim nuncius řekl, rozvedli spolu nebezpečí, že se státní záležitosti nechávají v rukou manžela tak chamtivé ženy, a nechali paní z Maintenon téměř přesvědčenou o té skutečnosti a nadšenou z toho objevu.

O dvě hodiny později vstoupil Tessé ke svému slyšení do králova kabinetu. Boufflers, který při otevření dveří zahlédl krále zdálky, udělal za Tessém několik kroků dovnitř, vzal ho za paži a řekl mu hlasitě, aby to král slyšel: „Aspoň, pane, jste dlužen králi pravdu. Řekněte mu dobře všechno a nic mu nezamlčte." Zopakoval to ještě jednou hlasitěji a odešel, a v králi zanechal velkou zvědavost a maršálu z Tessé nutnost říci mu, co už sdělil paní z Maintenon.

Oba maršálové už nunciovu řeč rozšířili; ta způsobila neobyčejný rozruch a tento rozruch byl posledním bleskem před úderem hromu, o němž definitivně rozhodl poslední rozhovor, který pak měl s králem Monseigneur, jenž kvůli tomu přijel jed-

6. **Vysvětlivka:** Tessé (rodným jménem Froulay) pocházel z kraje Maine; jeho obyvatelům (*Manceaux*) se připisovala obratnost a vychytralost.

noho rána z Meudonu. Král však nedal nijak najevo, že se o té historce dozvěděl, ani paní z Maintenon; a toto jejich mlčení byla jedna z věcí, které vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers pokládali za nejzlověstnější znamení. Nezmýlili se.

Nevím, zda bylo pro Chamillarta ještě včas. To Tessého slyšení bylo ve středu, a Chamillart mi po své nemilosti vyprávěl, že ač byl už blízko pádu, zakoušel u krále stále stejné přijetí a stejnou tvář až do pátku, dva dny před svým pádem a dva dny po Tessého slyšení; že ten den si všiml, že je král vůči němu rozpačitý; a že zasažen tak náhlou změnou byl už už na tom, aby se ho zeptal, zda už nemá štěstí se mu líbit, a v případě takového neštěstí ho požádal o svolení odejít, spíše než aby krále nutil. Kdyby to byl udělal, lze podle všeho, co se ukázalo později, věřit, že by to král nevydržel a že by Chamillart zůstal v úřadu. Ale zaváhal, a král, který se možná bál, že k tomu dojde, a snad i pro slabost, kterou v sobě cítil, mu, jak mi Chamillart ještě dodal, nedal čas, aby se sám rozhodl; a to byla poslední chyba, které se dopustil sám proti sobě, a možná ze všech nejtěžší. A kdyby mi byl Chamillart ještě před touto poslední ranou dýkou, totiž Tessého slyšením a následujícím rozhovorem Monseigneura s králem, chtěl uvěřit po svém návratu z Meudonu do L'Étangu, kde mi vyprávěl o oněch tak tvrdých slovech, která mu Monseigneur řekl ve své nové budově, a kdyby byl, když jsem na něj podruhé marně naléhal, aby promluvil s králem, tak učinil, není pochyb, že by se jeho postavení znovu upevnilo.

V těchto posledních dnech paní z Maintenon, která už počítala s Chamillartovým pádem jako s jistým a s tím, že už nepotřebuje Monseigneura ani d'Antina, aby srazila k zemi muže, kterého považovala za bezpečně poraženého, usoudila, že už nemusí na nic brát ohled, a věnovala se cele tomu, aby každou chvíli využila k povýšení svého chráněnce. Podrobnosti této věci, tak naléhavé a tak krátké, která neměla mezi králem a jí svědků, mi unikly; nikomu je později nevyprávěla, nebo pokud ano, ta příhoda se ke mně nedonesla. Jediné, co se z toho dalo vytušit, je, že se jí to nepodařilo bez obtíží, a to podle dvou skutečností, které vzápětí následovaly a které budou zaznamenány v pravý čas. Nepodařilo se mi ani zjistit, zda král chtěl někoho jiného, nebo zda nebyl rozhodnut. Monseigneur se odvážil naléhat na něj ve prospěch d'Antina; využil přitom nové svobody, kterou si s oporou paní z Maintenon beztrestně osvojil – mluvit s králem o stavu věcí a o nutnosti zbavit je Chamillarta a být přitom vyslyšen. Také d'Antin směl mluvit s králem o jeho vojsku a jeho hranicích, ukazovat mu jejich výkazy, které si dal poslat, a dokonce si zjednat sluch pro plány válečných operací; podporován Monseigneurem, maje příznivě nakloněného pana du Maine i paní z Maintenon, a soudě podle jejich vlídných řečí, doufal v těchto posledních dnech krize ve všechno, a brzy nato byl bolestí bez sebe a Monseigneur velmi rozmrzelý, že se v tom zmýlil. Sobota proběhla jako obvykle a bez čehokoli pozoruhodného.

Kapitola patnáctá

Chamillartova nemilost. — Chamillartova velkodušnost. — Povaha Chamillarta a jeho rodiny. — Voysin státním sekretářem; jeho žena; jejich kariéra; jejich povaha. — Podívaná v L'Étangu. — Hanebné jednání La Feuillada. — Jak král přijal Canyho. — Krásné jednání Le Guerchoise.

V neděli 9. června ke konci dopoledne přišla k paní ze Saint-Simon maršálka z Villars,[1] která bydlela hned vedle nás, jak to často dělávala, a předem se k nám pozvala na večeři, abychom si popovídali, protože se domnívala, že bude o čem. Řekla nám, že jde poobědvat v soukromí s Chamillartem; že kdysi by to bývala velká milost, ale že teď je podle ní milost spíš na její straně. Nevěděla prý přitom nic, jak nás později ujišťovala, ale mluvila tak podle řečí, které kolovaly ve světě a které zesílily víc než kdy jindy zvláště od úterý a středy, kdy se rozneslo, co řekl nuncius.

Téhož rána si král, když vcházel do státní rady, zavolal vévodu z Beauvilliers, vzal ho stranou a pověřil ho, aby odpoledne šel Chamillartovi říci, že je nucen pro dobro svých záležitostí požádat ho, aby se vzdal svého úřadu i nástupnictví v úřadě, které na něj měl jeho syn; že si však přeje, aby Chamillart zůstal ujištěn o jeho přátelství, o jeho úctě a o spokojenosti s jeho službami; že mu na důkaz toho ponechává ministerskou penzi, která činí dvacet tisíc livrů, dává mu ještě další zvláštní penzi, rovněž jemu, dalších dvacet tisíc livrů, a také jeho synovi penzi dvacet tisíc livrů; že si přeje, aby syn koupil úřad velkého maršála ubytovacích služeb jeho domu, k čemuž už připravil Cavoye, který si do konce života ponechá titul, výkon úřadu i služné; že budoucí státní sekretář zaplatí Chamillartovi osm set osmdesát tisíc livrů z jeho listiny „brevet de retenue", včetně úřadu královského sekretáře; že se o jeho syna postará; že pokud jde o něj samého, rád by ho viděl, ale že by mu to v těchto prvních dnech bylo bolestné; ať tedy počká, až mu dá vzkázat; že udělá dobře, když se ještě téhož dne vzdálí; že může zůstat v Paříži a jezdit, kam se mu zlíbí; a znovu a znovu opakoval ujištění o svém přátelství. Pan z Beauvilliers, do hloubi duše zasažený tou věcí i tak tvrdým posláním, se ho marně snažil zbavit. Král mu řekl, že si ho vybral schválně, protože je Chamillartovým přítelem, aby ho ve všem šetřil.

Za chvíli se vrátil do kabinetu rady, vévoda za ním, a byli tam kancléř, Torcy, Chamillart a Desmarets. Zasedala státní rada a nic se v ní nestalo, dokonce ani v králově chování a výrazu, co by mohlo vzbudit sebemenší podezření. Mluvilo se tam dokonce o jedné záležitosti, o níž si král od Chamillarta vyžádal spis, a Chamillart si k

1. **Vysvětlivka:** Manželka maršála z Villars, rozená Roque de Varengeville.

ní na konci rady ještě vyžádal králův rozkaz. Král mu řekl, ať mu spis přinese večer, až s ním přijde pracovat k paní z Maintenon.

Beauvilliers ve velké úzkosti zůstal z ministrů v kabinetu poslední a tam, sám s králem, mu upřímně vyložil své trápení a nakonec ho poprosil, aby mu aspoň dovolil přibrat k tomu smutnému poslání vévodu z Chevreuse, který byl stejně jako on Chamillartovým přítelem, aby se o tu tíhu rozdělili; král svolil a pan z Chevreuse z toho byl velmi zarmoucen.

Kolem čtvrté odpoledne se oba švagři vydali na cestu a dali se ohlásit u Chamillarta, který pracoval sám ve svém kabinetu. Vešli s výrazem zděšení, jaký si lze snadno představit. Při tom příchodu nešťastný ministr okamžitě vycítil, že se děje něco neobvyklého, a nedal jim ani čas promluvit: „Copak se děje, pánové?" řekl jim s klidnou a vyrovnanou tváří. „Týká-li se to, co mi máte říci, jen mne, můžete mluvit, jsem už dávno připraven na všechno." Tato tak mírná pevnost je dojala ještě víc. Sotva mu dokázali říci, co je přivádí. Chamillart to vyslechl, aniž hnul brvou, a se stejným výrazem a stejným tónem, jakým se jich na začátku ptal, odpověděl: „Král je pánem. Snažil jsem se mu sloužit, jak nejlépe jsem uměl; přeji si, aby to jiný dělal víc po jeho chuti a s větším štěstím. Mnoho znamená moci počítat s jeho laskavostí a dostávat v této chvíli tolik jejích důkazů." Pak se jich zeptal, zda mu není dovoleno králi napsat a zda by mu neprokázali to přátelství a nevzali si jeho dopis s sebou; a když ho ujistili, že ano a že jim to zakázáno není, s touž chladnokrevností se hned dal do psaní a napsal stránku a půl projevů úcty a díků, kterou jim vzápětí přečetl, tak jako ji vzápětí v jejich přítomnosti napsal. Právě dokončil spis, který si od něho král ráno vyžádal; řekl to oběma vévodům, jako by ho to těšilo, dal jim ho, aby ho odevzdali králi, pak zapečetil dopis, napsal na něj adresu a dal jim ho. Po několika přátelských slovech jim velmi krásně promluvil o svém synovi a o cti, kterou syn má, že je jejich synovcem po své ženě. Nato oba vévodové odešli a on se začal chystat k odjezdu.

Napsal paní z Maintenon, připomněl jí její dávnou laskavost, aniž do toho přimíchal cokoli jiného, a rozloučil se s ní. Napsal pár slov La Feuilladovi do Meudonu, kde byl, aby mu oznámil svou nemilost, ústně vzkázal své ženě, kterou toho dne očekával z Paříže, aby za ním přijela do L'Étang, kam odjíždí, aniž jí řekl proč; protřídil své papíry, pak si dal zavolat abbého z La Proustière, ukázal mu je a dal mu své klíče, aby je odevzdal jeho nástupci. Když to všechno vykonal bez sebemenšího pohnutí, aniž mu uniklo jediné povzdechnutí, jediný projev lítosti, jediná výčitka, ani jediný nářek, sešel po schodech, nasedl do kočáru a odjel do L'Étang ve dvou se svým synem, jako by se mu nic nestalo, a ve Versailles se o tom ještě dlouho potom nic nevědělo.

Také jeho syn snášel to neštěstí velmi statečně. Když Chamillart přijel do L'Étang, kam ho jeho žena o pár okamžiků předešla, vešel do svého pokoje, zavolal ji tam i se snachou, a když byli všichni čtyři sami, potvrdil jim, co už samy začínaly silně tušit. Mluvil hlavně ke své snaše o cti, kterou je pro ně spříznění s ní, zahrnul ji projevy úcty

a přátelství, jaké si zasloužila svým chováním a tím, jak s nimi žila. Když byl nějakou dobu svědkem jejich slz, přijal svého bratra, biskupa ze Senlis, a zašel k vévodkyni z Lorges, která ležela nemocná v posteli a u níž byla její sestra, paní z La Feuillade, a paní ze Souvré, jež tam byla náhodou. Lze si představit, jak hořké bylo to první shledání. Paní Dreuxová, která byla ve Versailles a o nemilosti se dozvěděla od abbého z La Proustière, jehož tím otec při odjezdu pověřil, projevila sílu, jež si zaslouží, aby nebyla zapomenuta. Uvědomila si nicotu, do níž znovu upadá, provdaná tak jinak než její sestry, a jak je na všem závislá. Šla k paní Vévodkyni, kterou zastihla při hře papillon, jež právě začínala, a poprosila ji, zda by s ní mohla po skončení jejího kola promluvit v soukromí. Paní Vévodkyně jí několikrát nabídla, že hru přeruší, paní Dreuxová nechtěla; a k podivu je, že zprvu na ní nebylo nic znát; teprve časem si někdo všiml, že se jí v očích lesknou slzy. Hra trvala celou hodinu, a potom paní Dreuxová odešla za paní Vévodkyní do jejího kabinetu. Sdělila jí své neštěstí a mluvila s ní jako člověk, který s ní strávil většinu času, kdy byl její otec v úřadě, a který z ní chtěl mít ochránkyni. Odpověď byla plná přátelství; nato paní Dreuxová utekla k sobě, kde bydlela hned nablízku, a odtamtud do L'Étang.

Paní z Maintenon dostala Chamillartův dopis, když se vrátila ze Saint-Cyru domů. V tutéž chvíli k ní vešla paní vévodkyně z Bourgogne. Paní z Maintenon se jí zeptala, zda nic neví, a ukázala jí Chamillartův dopis. Ačkoli po všem, co předcházelo, bylo rozloučení, které jí v něm dával, dost jasné, ani jedna z nich ničemu nerozuměla — což je ovšem nepochopitelné do té míry, že paní z Maintenon poprosila paní vévodkyni z Bourgogne, aby zašla do kabinetu monseigneura vévody z Bourgogne, který byl zadními chodbami hned vedle, a zjistila, zda neví víc.

Právě v té chvíli vešel král, a — což se nikdy nestávalo — v jeho průvodu vévoda z Beauvilliers. Král jako obvykle pozdravil paní z Maintenon úklonou, propustil kapitána tělesné gardy a vzal Beauvilliers stranou k oknu; ten vytáhl z kapsy papíry — byl to Chamillartův dopis a spis — a oba začali mluvit potichu. Paní vévodkyně z Bourgogne, když to viděla, řekla paní z Maintenon, že se to zřejmě týká jí a že se vzdálí, aby je nechala volně mluvit. A opravdu, když odcházela přes velký kabinet, viděla, jak král jde k paní z Maintenon a vévoda z Beauvilliers odchází. Ani tento pohyb ještě nic neodhalil; a paní Vévodkyně nechtěla u sebe nic říci od chvíle, kdy od ní paní Dreuxová odešla.

Šel jsem ke kancléři, jak jsem to po večerech velmi často dělával, a zastihl jsem ho s La Vrillièrem. Zanedlouho vešel jeho syn, něco mu pošeptal a hned zase odešel. Byla to ta novina, kterou mu přišel oznámit a kterou mi z ohledu na mne nechtěli říci. Když jsem se vrátil domů, dal jsem se nahoře do psaní čehosi o milici v Blaye — uvádím to proto, že se ukáže, jaké to mělo velké následky. Zatímco jsem na tom pracoval, vešla dole maršálka z Villars a ptala se po mně. Poslal jsem svůj spis Pontchartrainovi a sešel jsem dolů. Našel jsem maršálku stát o samotě, protože paní ze Saint-Simon odešla; zeptala se mě, zda nic nevím, a řekla mi: „Ten Chamillart už není." Při tom

slově mi uniklo zvolání jako při smrti nemocného, který je sice už dávno odsouzen a jehož konec se očekává každým okamžikem. Po několika nářcích odešla na králův večerní stůl a já přes dvory, abych nebyl viděn, a bez pochodní k panu z Beauvilliers, o němž jsem se právě od maršálky z Villars dozvěděl, že byl Chamillarta propustit. Pan z Beauvilliers, který měl ten rok službu,[2] odešel ke králi, ačkoli za něho po večerech vždy sloužil vévoda z Tresmes. Zastihl jsem paní z Beauvilliers s paní z Chevreuse,[3] Desmaretse a Louvillea. Nejprve jsem se podíval na generálního kontrolora, zvědav, zda ho prohlédnu, a nebylo mi zatěžko vycítit člověka, jemuž se ulevilo a který jen s námahou skrývá radost. Přistoupil jsem k paní z Beauvilliers, která měla slzy v očích a od níž jsem se v tom pohnutí mnoho nedozvěděl. Zdržel jsem se tam krátce a vrátil jsem se domů, kam k večeři přišla maršálka z Villars.

Paní ze Saint-Simon šla vzdát poctu paní vévodkyni z Bourgogne do onoho velkého kabinetu paní z Maintenon a zaslechla tam nějaké nejasné, šeptem šířené zvěsti o té novině. Zeptala se paní vévodkyně z Bourgogne, zda je na tom něco pravdy. Ta nic nevěděla, protože ji od chvíle, kdy z pokoje odešla, nezavolali zpět, a toho večera se tam sama vrátit neodvážila. Nejspíš se tam sváděly velké boje o nástupce, o kterém ještě nikdo nemluvil, a proto ji nechávali venku. Řekla paní ze Saint-Simon, ať jde na králův večerní stůl, že jí tam poví, co zjistí, až bude procházet pokojem. Paní ze Saint-Simon tam šla a seděla za paní vévodkyní z Bourgogne, která jí pověděla o nemilosti, o penzích a o Cavoyově úřadu. Po skončení večeře, která se paní ze Saint-Simon zdála velmi dlouhá, přišla k ní paní vévodkyně z Bourgogne, když se už chystala vejít do králova kabinetu, a pověřila ji, aby od ní vyřídila Chamillartovým dcerám tisíceré projevy přátelství, ale zvláště té nejstarší a vévodkyni z Lorges, kterou měla ráda, aby jim řekla, jak je lituje, a ujistila je o své ochraně a o všech úlevách v jejich neštěstí, které by mohly záviset na ní.

Vévoda z Lorges nebyl spokojen s nikým z té rodiny. Zůstal s námi až do velmi pozdních hodin a odjel do L'Étang s předsevzetím udělat pro ně div světa — a skutečně je vytrvale dělal. Svěřil jsem mu pár slov něžného přátelství pro Chamillarta a v lístku jsem Chamillarta prosil, aby mi ústně vzkázal, zda chce být ten první den za každou cenu sám, nebo zda by nás rád viděl.

Ze všeho, co tu o něm bylo při různých příležitostech řečeno, je vidět, jakou měl povahu: mírný, prostý, ochotný, pravdivý, přímý, velký pracant, miloval stát a krále jako svou milenku, byl oddán svým přátelům, ale velmi se v nich mýlil, nebyl nijak podezíravý ani nenávistný, šel svou přímou cestou za tím, co považoval za nejlepší, s nevelkým rozhledem; byl paličatý nade vši míru a nikdy nevěřil, že by se mohl mýlit,

---

2. **Vysvětlivka:** Vévoda z Beauvilliers byl jedním ze čtyř prvních šlechticů komory, kteří se ve službě u krále střídali po roce.

3. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Beauvilliers a vévodkyně z Chevreuse, dcery Colbertovy, manželky obou vévodů-švagrů; neplést se starší vévodkyní z Chevreuse, proslulou intrikánkou Marií de Rohan.

ve všem důvěřivý a především posedlý přesvědčením, že když jedná přímo a má krále na své straně — o čemž nikdy nezapochyboval —, je jakékoli jiné ohledy zbytečné brát, s výjimkou paní z Maintenon; a s tímto přesvědčením, příliš neznalý dvora uprostřed dvora, si ji odcizil sňatkem svého syna, její nechuť k sobě zvětšil tím, že se dal strhnout na stranu pana z Vendôme proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, jako slepec, který vidí jen očima jiných, a nakonec si ji vědomě poštval proti sobě z lásky ke státu, z vášnivé oddanosti králově osobě a jeho slávě a plánem vést ho bez ní znovu dobýt Lille.[4]

Ta tak mocná kabala, která ho přiměla vidět, věřit a dělat všechno, co chtěla, bez jakýchkoli ohledů, ve věcech Itálie, ale především Flander, mu potom nebyla k ničemu. Pan z Vendôme byl ztracen; pan z Vaudemontu odsunut stranou, protože si příliš mnoho nárokoval; slečna z Lislebonne — už jsme viděli, jak si počínala mezi slečnou Choinovou a jím —, a tudíž i její sestra, která s ní byla jedno; a pan du Maine příliš potřeboval paní z Maintenon, než aby jí neobětoval Chamillarta, když jí předtím obětoval vlastní matku.[5]

Chamillarta stihlo ještě jiné neštěstí, pro ministra nesmírné. Byl obklopen samými lidmi, kteří neměli zdravý rozum a kteří si u dvora a ve světě nedokázali osvojit ani ty nejběžnější znalosti; a — což není o nic méně nepříjemné než nedostatek pevného základu — všichni se směšně drželi, směšně se chovali a směšně mluvili.

Takoví byli jeho dva bratři; takoví, a navíc velmi drzí, byli Le Rebours, jeho bratranec, a Guyet, tchán jeho bratra, které udělal intendanty financí. Jeho dvě mladší dcery byly ty nejlepší duše na světě — vévodkyně z Lorges i s důvtipem —, ale bláznivé hlavy, jejichž opojení štěstím a zábavami sotva ustalo i při jeho nemilosti. Nejstarší byla jediná, která měla vedle důvtipu i rozum a chování a která si u všech dokázala získat lásku, úctu, soucit a přijetí. Ale kromě toho, že všechno neviděla a nevěděla, neměla dost síly, aby ostatní zadržela a řídila, ani aby byla rádkyní svému otci, který žádnou radu neměl rád a žádné nevěřil. Paní Chamillartová trávila dopoledne mezi svým čalouníkem a švadlenou, odpoledne u hry, neuměla říci dvě slova, nevěděla nic, a protože stejně jako její muž o ničem nepochybovala a chtěla být zdvořilá, dělali si z ní lidé legraci, ačkoli to byla nejlepší ženská na světě; neměla v sobě nic, čím by své dcery udržela na uzdě nebo jim dala sebemenší vychování, byla neschopná jakékoli péče o domácnost, o výdaje, o majetek a o hospodaření, což všechno bylo zcela přenecháno abbému z La Proustière, jejich příbuznému, který tomu rozuměl stejně málo jako ona a který jejich záležitosti přivedl do nepořádku.

---

4. **Vysvětlivka:** Lille dobyli spojenci roku 1708; Chamillart prosazoval, aby se král sám postavil v čele tažení k jeho znovudobytí.

5. **Vysvětlivka:** Narážka na to, že vévoda du Maine se postavil na stranu paní z Maintenon a přispěl k tomu, že jeho matka, paní z Montespan, roku 1691 opustila dvůr.

V pondělí ráno se vědělo, že triumf paní z Maintenon je úplný a že na místo Chamillarta, vyhnaného předešlého dne, nastupuje Voysin, její chráněnec, který to štěstí dostal z jejích rukou. Bude teď až do královy smrti hrát tak velkou a tak přední roli, že je třeba tuto osobnost představit, a také jeho ženu, která mu udělala kariéru.

Voysin měl dokonale tu nejpodstatnější vlastnost, bez níž za celé panování Ludvíka XIV. nikdo nemohl vstoupit do jeho rady a nikdy do ní nevstoupil — totiž plný a dokonalý měšťanský původ, vyjmeme-li jediného vévodu z Beauvilliers; neboť pan z Chevreuse, ačkoli k ní patřil, do rady nikdy nevstoupil ani se v ní neobjevil, první maršál z Villeroy ministrem nebyl a druhý jím nebyl ani rok.

Voysin byl vnukem prvního úředníka kanceláře trestního soudu parlamentu, který se pak stal jejím přednostou a v tomto úřadě zemřel. Je jasné, že výš se pátrat nemá smysl. Starší bratr otce Voysina, o němž mluvím, prošel s velkou pověstí bezúhonnosti a schopnosti intendanturami, byl kupeckým prévôtem a stal se velmi váženým státním radou. Patřil k těm skromným a moudrým úředníkům staré ražby; byl velkým přítelem mého otce a často jsem ho u něho vídal. Svou jedinou dceru, velmi bohatou dědičku, provdal za Lamoignona, který zemřel jako prezident parlamentu (*à mortier*), syna prvního prezidenta a staršího bratra až příliš proslulého Bâvilla; a otec našeho Voysina byl dvorním referendářem a zastával různé intendantury, v nichž zemřel. Jeho šťastný syn byl jediný ze tří bratrů, kdo se objevil ve světě; a byla tu jediná dcera, provdaná za Vaubourga, který zemřel jako státní rada po mnoha intendanturách a byl starším bratrem generálního kontrolora Desmaretse.

Voysin se roku 1683 oženil s dcerou Trudaina, rady účetní komory, a o pět let později, už jako dvorní referendář, byl nevím čí přímluvou poslán jako intendant do Henegavska, odkud odešel teprve jako státní rada roku 1694. Jeho žena měla velmi příjemnou tvář, bez jakékoli strojenosti či nalíčení. Působila mírně, prostě, skromně, zdrženlivě a odměřeně, jako žena zcela zaujatá svou domácností a dobrými skutky; v jádru však měla důvtip, rozum, obratnost v jednání, šikovnost, umění se chovat, především přirozenou schopnost vlichotit se a umění přivést věci tam, kam chtěla, aniž to bylo znát. Nikdo nedovedl lépe než ona vést dům a, kde se to hodilo, okázale, aniž by urážela marnotratností; být štědrá s výběrem a s půvabem a věnovat pozornost všemu, čím si mohla získat lidi.

Bohatství jejího domu, a ještě víc její zdvořilé a přitažlivé způsoby, přesně odstupňované podle rozdílů mezi lidmi, ji učinily nesmírně oblíbenou, zvláště u důstojníků, jimž za obléhání a po bitvách, které se ve Flandrech odehrály, dělala nesmírné dobro péčí, penězi i všemi možnými způsoby. Navázala úzké styky s panem z Luxembourgu, který tam každý rok velel armádám, a s tím nejvybranějším květem generálů, kteří tam sloužili, zvláště s panem z Harcourtu, který tam vždy velel samostatným sborům.

Pan z Luxembourgu ji včas upozornil, co je třeba udělat, aby se zalíbila paní z Maintenon, až přijede na hranici, a ona toho dokonale využila. Přijala ji u sebe v Dinantu, kde paní z Maintenon pobývala, zatímco král obléhal Namur,[6] pozdravila ji při jejím příjezdu, s nejvyšší péčí se postarala o pohodlí a zařízení jejího bytu, dvořila se i jejímu nejposlednějšímu služebnictvu, pak se zavřela ve svém pokoji a neukazovala se jí ani ostatním dvorním dámám jinak, než kolik přesně vyžadovala povinnost; a z toho ústraní všechno řídila tak, že byli všichni spokojeni, ale jako by ve svém domě vůbec nebydlela. Přijetí tolik po chuti paní z Maintenon ji pro hostitelku příznivě naladilo. Její lidé, okouzlení paní Voysinovou, jí horlivě vyprávěli, co všechno udělala po bitvě u Neerwindenu pro raněné důstojníky a vojáky, o její štědrosti a o pořádku v jejím domě a vychvalovali její zbožnost a dobré skutky.

Jedna šťastná maličkost, šťastně předvídaná, paní z Maintenon úplně dojala. Počasí se během okamžiku změnilo z nesnesitelného vedra ve vlhký chlad, který trval dlouho; a hned se v koutě jejího pokoje objevil krásný župan, ale skromný a dobře vycpaný vatou. Ten dar, o to příjemnější, že paní z Maintenon si žádný teplý s sebou nevzala, jí připadal ještě galantnější pro překvapení a pro tu prostotu, s jakou se nabídl sám od sebe.

Zdrženlivost paní Voysinové ji okouzlila definitivně. Často ji dva dny po sobě vůbec neviděla, ani když šla kolem. Paní Voysinová k ní chodila, jen když pro ni poslala, sotva se u ní chtěla posadit; stále se bála, aby neobtěžovala, a pozorně vyčkávala na chvíli, kdy odejít. Taková obezřetnost, na kterou paní z Maintenon nebyla zvyklá, vyvážila sebevětší zásluhy. Vzácnost se stala zdrojem touhy a vynesla obratné hostitelce příjemné výčitky, že je jediný člověk, kterého se jí nepodařilo zkrotit. Paní z Maintenon našla opravdové zalíbení v jejím rozhovoru a v jejích způsobech. Paní Voysinová se nikdy do ničeho nevměšovala, ani když už byla zasvěcena, a nakonec se paní z Maintenon za toho dlouhého pobytu u ní zalíbila natolik, že se jí opravdu nabídla a nařídila jí, aby ji navštívila pokaždé, když přijede do Paříže. Při plnění toho příkazu se vždy projevovala spíš poslušnost než horlivost, a měla stále větší úspěch svými tak uctivými a tak zdrženlivými způsoby. Cesta do Flander roku 1693 posunula toto přátelství o stupeň dál a vynesla Voysinovi následujícího roku místo státního rady. Když se tak usadili v Paříži, zachovávala jeho žena tutéž zdrženlivost, vídala paní z Maintenon jen zřídka, skoro vždy, když byla povolána; a když se s ní víc sblížila, přicházela někdy sama od sebe, z vděčnosti, z oddanosti, vždy jen v dlouhých odstupech, vždy nenápadně, takže tento styk zůstal velmi dlouho neznámý, chráněn před závistí, před řečmi a před zlými službami.

Se stejným uměním, ale obměňovaným podle toho, co se hodilo, dokázala pěstovat styky se všemi předními osobami, které nejvíc vídala ve Flandrech, a dokonce

---

6. **Vysvětlivka:** Jde o obléhání Namuru roku 1692, kdy král město dobyl osobně; neplést s obléháním z roku 1695, kdy Namur dobyl Vilém III.

i s Monseigneurem, který tam velel roku 1694 a jemuž pan z Luxembourgu, velitel armády pod ním, o ní namluvil tisíc chvály, a ještě s dalšími lidmi i později.

Manžel se ze své strany pilně věnoval svým povinnostem a zdálo se, že na nic nemyslí, dokud Chamillart, přetížený prací, nepostoupil správu záležitostí Saint-Cyru, kterou paní z Maintenon svěřila Voysinovi. Tím se jejich styk stal ustavičným, žena se jí stále víc přibližovala a oba byli tím víc v oblibě, že se vždy moudře drželi ve stejných mezích zdrženlivosti, které jim tak dobře posloužily. Tehdy se však na ně upřely oči a Voysin se stal jakoby otřepaným kandidátem na všechna vysoká místa. Unaven tím, že nemůže doufat v žádné, neboť viděl, jak pevně jsou obsazena všechna ministerská, vroucně si přál — a paní z Maintenon pro něho — místo prvního prezidenta. Bylo štěstím, že Chamillart se pevně postavil za Pelletiera, aby se zalíbil vévodovi z Beauvilliers, i kvůli sobě samému, což kaskádou učinilo generálním advokátem jednoho syna jeho starého přítele Lamoignona, který mu za to brzy nato podivně nevděčně zaplatil. Protože se soudí podle výsledků, považovalo se za hrubou chybu, že se Chamillart nezbavil tohoto soka na všechna místa tím, že by mu přenechal místo prvního prezidenta. Ale jak jsem v příslušné době poznamenal, na Pelletierově jmenování nemělo tolik podílu nic jiného jako vliv, který si jeho otec — zemřel až o více než čtyři roky později — uchoval po celý život u krále, jenž si vždy zakládal na tom, že ho má rád, a jenž mu od jeho odchodu do ústraní prokázal pro jeho rodinu víc milostí, než kolik jich získal za svého ministerstva.

Voysin velmi potřeboval ženu, kterou ho Prozřetelnost obdařila. Stal se dvorním referendářem, aniž měl čas se něčemu naučit u soudů, a odtamtud rychle přešel do intendantury, takže zůstal dokonale nevzdělaný. Jinak byl suchý, tvrdý, bez zdvořilosti a bez společenského taktu a docela zkažený, jako bývají skoro všichni intendanti, zvláště z těch velkých intendantur; neměl ani jejich společenský takt, zato všechnu jejich pýchu, nadutost a drzost. Nikdy nebyl nikdo tolik intendantem jako on a nikdo jím tak dokonale nezůstal po celý život, od paty až k hlavě, s holou autoritou na všechno, co dělal, i na všechno, co odpovídal. To byl jeho zákon a jeho proroci; to byl jeho zákoník, jeho obyčej, jeho právo; jedním slovem, to byl jeho princip a všechno pro něho. Proto také vynikal ve všech stránkách intendantského řemesla: velký, pohotový a pilný pracant, který dbal na podrobnosti a všechno viděl a dělal sám; jinak nespolečenský a bez jakýchkoli společenských styků, a to ani když se stal státním radou a potom ministrem; neschopný dokonce ani dělat doma hostitele. Dvořan, velmož, generál i řadový důstojník, zvyklí na Chamillartovu snadnou dostupnost a vlídnost, na jeho trpělivost při naslouchání, na jeho mírné, uvážlivé, zdvořilé a přiměřené způsoby, jak odpovídal i dotěrům i na bezdůvodné žádosti a stížnosti, a na stejný sloh jeho dopisů, se velmi podivili, když ve Voysinovi našli pravý opak: člověka, který byl sotva k zastižení a mrzel se, když ho někdo zastihl, zachmuřeného, odbývajícího, který skákal do řeči, odpovídal suše a rázně dvěma slovy, otáčel se zády k námitce nebo lidem zavřel ústa něčím suchým, rozhodným a panovačným, a jehož

dopisy, prosté jakékoli zdvořilosti, byly jen strohou odpovědí plnou autority nebo krátkým vyjádřením toho, co nařizoval jako pán; a na všechno vždy: „Král si to tak přeje.“ Běda tomu, kdo s ním měl sporné záležitosti, které se řídily jinými pravidly než pravidly intendantů! Ty ho vyváděly z jeho sféry, cítil svou slabinu, utínal to a odbýval, aby to skončil. Jinak nebyl nespravedlivý pro nespravedlnost samu ani zlý od přírody, ale nikdy neznal nic než autoritu, krále a paní z Maintenon, jejíž vůle byla bez odmluvy jeho svrchovaným zákonem a důvodem.

Ačkoli bylo v posledních dobách Chamillartova ministerstva jakkoli zřejmé, že ho Voysin vystřídá, nejistota trvala až do jeho prohlášení. Volba padla mezi králem a paní z Maintenon teprve večer v den Chamillartova odchodu. Po večeři dostal Bloin rozkaz vzkázat Voysinovi do Paříže, aby se příštího dne časně ráno dostavil k tomuto prvnímu komorníkovi, a to tak, aby nebyl vidět; Bloin ho pak zadními chodbami odvedl do králových kabinetů, kde s ním král chvíli po svém ranním vstávání mluvil o samotě a přijal ho jen chabě; potom ho jmenoval. Voysin předtím zašel poděkovat své dobrodince a přijmout od ní rozkazy a pokyny.

Od krále šel do kabinetu svého předchůdce, převzal papíry a klíče, které mu abbé z La Proustière odevzdal a ukázal, svolal úředníky a od toho dne obýval byt i s Chamillartovým nábytkem, takže na pohled se nezměnilo nic než tvář — až do příští středy, kdy se jelo do Marly a během té doby se nábytek vyměnil.

Večer přijela paní Voysinová potichu rovnou k paní z Caylus, své přítelkyni z dávných časů, ještě z doby, než byla paní z Caylus znovu povolána ke dvoru. Ta ji ihned odvedla ke své tetě, kde nadšení ochránkyně a ponížená nicotnost, do níž se chráněnka uvrhla, byly sobě rovny. Zakrátko vešel král, dvakrát ji objal, aby se zalíbil své dámě, rozprávěl s ní o dávné známosti z Flander a málem ji tím přiměl propadnout se do země. Odtamtud se vytratila celému dvoru, vrátila se ke kočáru a do Paříže, aby tam všechno zařídila a připravila se, že už nikdy neopustí svého muže, jemuž byla u paní z Maintenon potřebnější než kdy jindy, a aby snesla nával lidí a choulostivé břemeno dvora, který se kolem nich hrnul s obvyklou podlézavostí; dokonce i Monseigneur si zakládal na tom, aby říkal, že je přítelem paní Voysinové od jejich známosti z Flander. Zapomněl tak, jak se zmýlil, když se angažoval pro d’Antina, a sám d’Antin se stal jedním z jejich nejhorlivějších dvořanů. Vaudemont a jeho neteře, tak důvěrní přátelé Chamillartovi, zapomněli u nich na sebe ze všech nejméně a dvořili se jim s největší horlivostí.

La Feuillade, ten tolik milovaný zeť, udržel v Meudonu v tajnosti zprávu, kterou dostal v tchánově lístku. Hned v pondělí ráno, s volným a nenuceným výrazem, přišel poprosit krále, který šel na mši, aby nezapomněl, že odevzdal své stříbrné nádobí, a aby mu ponechal byt, který mu dal Chamillart. Král odpověděl jen chladným a pohrdavým pokývnutím hlavy. Ani u veřejnosti jeho chování neuspělo o nic lépe, a teprve úplně na konci dopoledne se konečně odhodlal jet do L’Étang.

Jel jsem tam po obědě s paní ze Saint-Simon a vévodkyní z Lauzunu. Jaká podívaná! Zástup zahálčivých a zvědavých lidí, pohotových s poklonami, služebnictvo bez sebe, zdrcená rodina, ženy v slzách, jejichž slovy byly vzlyky, žádné sebeovládání v tak trpkém žalu. Kdo by při tom pohledu nehledal síň s vystaveným tělem a kropáč, aby mrtvému vzdal poslední poctu? Člověk musel vynaložit úsilí, aby si připomněl, že tu žádný mrtvý není, a aby se nepozastavoval nad tím, že tu nejsou smuteční čalouny a pohřební výzdoba; a byl vyděšen, když viděl toho mrtvého, nad nímž přišel plakat, jak chodí a mluví mírně a klidně, s jasným čelem, bez jakékoli strojenosti či přetvářky, pozorný ke každému, vůbec nebo jen velmi málo jiný, než býval obvykle.

Něžně jsme se objali. Poděkoval mi, hluboce dojat slovy mého lístku z předešlého dne. Ujistil jsem ho, že nezapomenu na služby a laskavosti, které jsem od něho přijal, a mohu říci, že jsem mu dodržel víc, než jsem slíbil, a jeho rodině i po něm.

Jeho syn se zdál úplně utěšený, méně citlivý k pádu, který ho rozdrtil na prach, než k vysvobození z práce, k níž neměl chuť ani nadání; tupí bratři, kteří se chvílemi divili, jak se král mohl od jejich bratra odloučit. La Feuillade poletoval kolem a filozofoval o nestálosti štěstěny s volností ducha, která pohoršila neméně, než jak ráno ve Versailles vzbudil rozhořčení.

U dvora je všechno móda a zvědavost. Jeden za druhým — nebyl nikdo, kdo by do L'Étang nejel; a když tam člověk viděl Chamillarta, jak všem odpovídá, řekl by, že tam ještě v úřadě dává audienci celému dvoru, tak klidně a přirozeně tam vypadal. Úřednická neznalost mnoha věcí dvora a světa, kterou nikdo z jeho blízkých nevyvažoval, a přehnaně naivní výraz spolu s kolébavou chůzí mu velmi uškodily a vedly k tomu, že se mu příliš naprosto upíral důvtip. Úterý uplynulo ve stejném návalu, či spíše ve stejné tlačenici. Byli jsme tam ještě ten den i nazítří; ale v úterý jim přišlo tolik zpráv o rozhořčení, s nímž se o tom paní z Maintenon vyjadřovala, o její zlosti nad tím, co považovala za projev úcty, a o trpké výtce, že Chamillart nechal své dveře vyrazit a pak je otevřel, že ze strachu před něčím horším — ačkoli král to nevzal ve zlé — přijal Chamillart nabídku pana z Lorges, jeho domu Bruyères u Ménilmontantu, kam ve středu odjel, kde jsme s ním stále byli a kde pan z Lorges nešetřil ničím, aby se tam měl co nejlépe.

Ve středu ráno, kdy měl král jet přespat do Marly, šel Cany vzdát králi poctu úklonou; čekal u dveří kabinetu s ostatními, až se král vrátí ze mše. Král se u něho zastavil, pohlédl na něj s náklonností a vlídností, ujistil ho, že se o něj postará a že mu chce prokazovat dobrodiní; a když cítil, že se ho zmocňuje dojetí, rychle vešel dovnitř. Všichni byli velmi překvapeni, když král za několik okamžiků znovu otevřel dveře kabinetu, s očima zarudlýma od slz, které si právě utřel, zavolal Canyho zpět a zopakoval mu tytéž věci, a ještě důrazněji.

Z toho bylo vidět, jaké úsilí stálo krále, aby si dal vyrvat svého ministra, kolik mocných a obratných pák bylo třeba a že jim nedokázal ustoupit dřív, než když po Torcyho návratu viděl, že mír je naprosto beznadějný. Chladné přijetí, jakého se proti

králově zvyku dostalo ministrovi v okamžiku jeho volby a jaké, jak jsme viděli, musel Voysin snést, to, co se mu, jak brzy uvidíme, přihodilo ještě při novince vždy tak skvělé, a toto přijetí Canyho ukázaly jasně, že kdyby mi byl jeho otec chtěl uvěřit podruhé a promluvit s králem, panovník by se mu nikdy nedokázal ubránit a Chamillart by zůstal v úřadě.

Rodina ženy jeho syna, která si s ním v jeho věku nevěděla rady, přiměla jeho i jeho vlastní rodinu k rozhodnutí, aby vstoupil do vojenské služby, jakkoli mu bylo protivné — jemu, který v ní byl jakoby malým králem —, být závislý na nástupci svého otce i svém vlastním, mít co dělat s vlastními úředníky a stát se druhem, a ještě mnohem méně, toho zástupu mladých lidí, kteří se mu předtím dvořili.

Le Guerchois,[7] který měl pluk Vieille-marine[8] a který se právě stal polním maršálem a jemuž Chamillart na mou prosbu mnoho pomohl, se o tom záměru sotva dozvěděl od lidí, a hned mu odtamtud, kde byl, poslal rezignaci na pluk bez jakékoli podmínky, ačkoli všechny ostatní pluky se prodávaly. Chamillarta to velmi dojalo a dal mu za pluk cenu, aniž se do toho Le Guerchois chtěl jakkoli plést. Mladý muž, který se jako jedinečný zázrak v místě, jež zastával, vůbec nezkazil, si tam získal lásku i úctu všech vojáků a sloužil tam tu krátkou dobu, co žil, se statečností, s vyznamenáním a s pílí, které by mu v jiném oboru znovu získaly přízeň štěstěny; a král, který vždy rád slyšel, když se o něm mluvilo dobře, s ním nepřestal jednat se zcela zřejmým přátelstvím.

---

7. **Vysvětlivka:** Zde důstojník Le Guerchois, bratr intendanta Le Guerchoise, Saint-Simonova přítele.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pluk Vieille-marine.

Kapitola šestnáctá

Voysin ministrem. — Voysin králem tvrdě pokárán. — Boufflers Voysinovým dozorcem. — Chamillart pronásledován Boufflersem. — Chvályhodná, ale velká Chamillartova chyba. — Paní z Maintenon vyhání Chamillarta z Paříže. — Důvody, které mě přesvědčují k ústraní. — Tři druhy klik u dvora: velmožů, ministrů, meudonská. — Náčrt dvora.

Voysin se vypravil do Meudonu v úterý ráno, den po svém jmenování, a byl tam dlouho o samotě s Monseigneurem, který nepohrdl blahopřáními, jež se mu někteří odvážili vyslovit k podílu, který měl na Chamillartově pádu. Nazítří, ve středu, ho král povolal do státní rady[1], a tím z něho učinil ministra. Taková rychlost neměla obdoby: jeho předchůdce spravoval finance přes rok, než se ministrem stal, a i tak se jím stal mnohem dříve než kdokoli jiný. Král mu řekl, že nestojí za to nechávat ho na tuto milost čekat; i tu mu vymohla paní z Maintenon, v čemž se nikdo nemýlil a co ji nenechalo lhostejnou, jakkoli byla zvyklá vládnout.

Tak rychlý vzestup se ovšem vzápětí neobešel bez hořkosti. Maršál z Villars poslal pět různých plánů, aby si k nim vyžádal královy rozkazy. Situace, podle níž se dosud řídilo, se ve Flandrech poněkud změnila, a šlo o to přijmout nový plán. Voysin ty plány dostal v Marly. Vždycky slýchal a od té doby, co byl ve Flandrech, se dozvěděl od předních důstojníků, možná i od samého pana z Luxembourgu, který si na to velmi oprávněně často stěžoval, že Louvois, Barbezieux[2] a později Chamillart o nich rozhodovali a připravovali hotové odpovědi, které králi jen ukazovali. Podle těchto příkladů chtěl postupovat stejně, ale první pokus byl nad jeho síly a nedokázal to. Pocítil, že určit plán tažení a rozhodnout, jak naložit s jeho jednotlivými operacemi, je práce, která přesahuje pohraničního intendanta a státního radu, že se v tom vůbec nevyzná a že to docela přesahuje jeho rozum. Odnesl tedy králi všechny plány a řekl mu, že je ve svém úřadě tak nový, že se domnívá, že se mu může bez hanby přiznat, že vybrat mezi těmi plány je nad jeho síly, a že ho prosí, aby — dokud se nenaučí víc — laskavě rozhodl sám.

To nebyla řeč ubohého Chamillarta, ba ani Louvoisova. Byl to Louvois, kdo generály dohnal tak daleko, když se zbavil pana Prince[3] a pana z Turenne. Věděl však,

1. **Vysvětlivka:** Státní rada (*conseil d'État*, též *conseil d'en haut*) byla nejužší králova rada pro nejdůležitější státní záležitosti; kdo do ní byl králem povolán, stal se tím státním ministrem.

2. **Vysvětlivka:** Barbezieux (Louis-François-Marie Le Tellier, markýz z Barbezieux, 1668–1701), syn Louvoisův, po otcově smrti (1691) státní sekretář pro válku.

3. **Vysvětlivka:** „Pan Princ" je zde Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský, † 1686); níže, v odstavci o panu Vévodovi, je „pan Princ" jeho syn Jindřich Julius († 1709).

jak je král žárlivý a jak si zakládá na tom, že rozumí válce. Počínal si proto v této věci tak, jako později Mansart v plánech svého řemesla: dělal všechno, ale s uměním namluvit králi, že všechno dělá on sám a že on, Louvois, jeho rozkazy jen provádí a vyhotovuje. Jeho syn si počínal stejně; Chamillart však doopravdy nechával všechno na králi.

Král byl tedy tou tak novou řečí stejně překvapen jako podrážděn. Rozhněvalo ho, že muž z úřednického stavu chce napříště rozhodovat o válce a nárokuje si to jako příslušenství svého úřadu, zatímco on ten úřad dával hlavně lidem z úřednického stavu právě proto, aby se ve věci vyznal víc než oni a mohl počítat s tím, že bude dělat všechno sám. Napřímil se o celou stopu, a pánovitým tónem mu řekl, že dobře vidí, jak je ještě nový, když si osobuje o něčem rozhodovat; že tedy chce, aby se naučil a navíc si dobře zapamatoval, aby to nikdy nezapomněl, že jeho úkolem je přijímat jeho rozkazy a vyhotovovat je, a úkolem jeho, krále, je o všem nařizovat a rozhodovat o věcech největších i nejmenších. Pak vzal plány, prozkoumal je, určil odpověď, jak uznal za dobré, a suše propustil Voysina, který už nevěděl, kde mu hlava stojí, a který velmi potřeboval svou ženu, aby mu hlavu srovnala, a paní z Maintenon, aby ho s králem usmířila a poučila ho lépe, než k tomu dosud měla čas.

Po tomto pokárání následovala další nepříjemnost, stejně nová v tomto úřadě jako odporující královu vkusu, duchu, zásadám i zvyklostem. Zakázal Voysinovi cokoli vyhotovovat bez maršála z Boufflers a maršálovi nařídil, aby všechno prohlížel, takže bylo vidět, jak maršál a nový ministr ustavičně chodí jeden k druhému, častěji ten druhý s portfejem k maršálovi, a jak oba úředníci pověření korespondencí nosí maršálovi každý den jednou a často několikrát návrhy odpovědí, v nichž maršál škrtal, přidával a opravoval, co uznal za vhodné. Pro ministra to bylo velké ponížení, že musí ustavičně předkládat svůj úkol k opravě velmoži, který nezasedal v radě a nechystal se velet armádě. Tak vysoká a neobvyklá funkce přivedla maršála do velké důvěrnosti s králem ve státních záležitostech a do zářivé vážnosti, jež se ještě přidala k té, kterou mu získalo Lille, i k veřejně známému podílu, který měl na Chamillartově pádu. Voysin byl povolný, jistý si paní z Maintenon a skrze ni i samého maršála, a čekal, až mu čas přinese chvíli, kdy se z poručnictví vymaní, aniž dával najevo, že ho to unavuje, a nejméně ze všech poručníkovi, který mu byl přidělen.

Chamillart strávil nějaký čas v Bruyères a pak přijel do Paříže, kam měl naprosto volný přístup a kde jeho přítomnost vyžadovalo nové uspořádání jeho záležitostí po tak velké změně osudu. Zatímco tam byl, zajel na krátko ke dvoru Bergeyck a dvě hodiny pracoval s králem a Torcym. Našel ministerstvo změněné a svého přítele mimo úřad a chtěl ho před návratem obejmout. Bylo to v prvních dnech července; i já jsem byl v Paříži a s překvapením jsem viděl, jak ke mně vchází maršál z Boufflers, celý rozzlobený, a sotva se posadil, řekl mi, že před chvílí málem došlo k pěkné věci; že když byl u vévody z Alby, přijel tam Chamillart s Bergeyckem; že Chamillart byl naštěstí rozumný: když na nádvoří uviděl jeho kočár, nechtěl vejít a vysadil Bergeycka

u dveří; že udělal dobře, protože kdyby byl vystoupil nahoru a napadlo ho něco říct, byl by mu to spočítal, jak si zasloužil a jak si dál zasluhuje, protože ačkoli je mimo ministerstvo a nespokojí se s tím, že zůstává v Paříži, udržuje styky s cizími diplomaty, navštěvuje velvyslance a chce se pořád plést do státních záležitostí. Maršál se rozohňoval čím dál víc, pustil se do toho mrtvého, jako to dělal za jeho živa, a nakonec mi řekl, že bych udělal dobře, kdybych ho varoval, ať si dává pozor na své chování, aby si nepřivodil něco horšího, a kdybych mu ještě poradil, aby z Paříže odjel, protože zůstávat tam je troufalé. Snažil jsem se ho uchlácholit, aby ten nešťastný exministr opravdu nedopadl ještě hůř, a docela se mi to podařilo tím, že jsem mu ve zbytečnostech neodporoval.

Pak jsem šel k Chamillartovi, kterého jsem navštěvoval velmi pilně, a ten mi vyprávěl, že ho Bergeyck přišel navštívit, a protože on sám měl co vyřizovat ve čtvrti vévody z Alby, kam se Bergeyck chtěl od něho vypravit, zavezl ho tam bez jakéhokoli úmyslu vystoupit, jen aby s Bergeyckem pobyl déle. Pozoruhodné bylo, že se král tohoto Bergeycka zeptal, zda ho nepřekvapilo, že svého přítele Chamillarta už nenašel v úřadě; a když Bergeyck odpověděl vlažně a opatrně tápal, kudy kam, král ho uklidnil tím, že o něm řekl něco dobrého, ale jakoby mimochodem, jako něco, co mu s potěšením uklouzlo. Zařídil jsem, aby Chamillart o té údajné návštěvě u vévody z Alby promluvil, aniž bych mu řekl proč; ale povyk, který kvůli ní Boufflers nadělal i jinde než u mne, způsobil rozruch, jenž se donesl k Chamillartovi, a ten se mě proto zeptal, zda se mi o tom maršál nezmínil. Přiznal jsem mu to, ale nepouštěl jsem se do nepříjemných podrobností.

Nato mi Chamillart, s těžkým srdcem kvůli té příhodě, prozradil, že bez něho by Boufflers nebyl pro svého syna dostal právo nástupnictví na svá guvernérství ve Flandrech a v Lille; že dokonce musel krále víckrát naléhavě žádat a že tu milost pro obránce Lille spíš vyrval, než získal. Tak to chodí: dobrodiní, která jako by nejpřirozeněji plynula sama od sebe, bývají často jen plodem opakovaných přímluv; a jedna z věcí, v nichž se Chamillart nejvíc poškodil sám, bylo, že se žádnou nikdy nechlubil, aby všechnu vděčnost a čest nechal králi — a odměnou za to mu byl pád.

Už jsem se dotkl důvodů, proč ho maršál neměl rád; mezi nimi ho jeho přioděnost paní z Maintenon, chci-li tak nazvat jeho oddanost k ní, a ministrova stranickost pro Vendôma a jeho úplné podlehnutí té podivné klice rozhořčily natolik, že se proti němu otevřeně rozpoutal, a lesk jeho návratu z Lille spolu s pověstí o jeho přímosti, pravdomluvnosti a poctivosti, které byly opravdu dokonalé, uškodily Chamillartovi možná víc než sama paní z Maintenon a všechno, co proti němu dokázala poštvat a zorganizovat. Kdyby však maršál věděl, že mu vděčí za nástupnictví ve Flandrech pro svého syna, nikdy by se nepropůjčil k jeho zkáze; byl to člověk tak velkorysý a vděčný, že — ač byl jakkoli politik — znal jsem ho dost důvěrně, abych měl důvod pochybovat, že by mu paní z Maintenon, ať pro něho znamenala cokoli, dokázala zabránit, aby mu posloužil.

Ze všech jeho nepřátel ho skoro jen maršál nenavštívil a nic mu nevzkázal, a udělal dobře, když se předtím tak otevřeně vyslovil. I kancléř a jeho syn Pontchartrain — jeden mu napsal, druhý ho navštívil; a všichni, kdo mu nejvíc odporovali, si zakládali na slušném jednání.

Ale výhrůžné pronásledování paní z Maintenon, která se bála i jeho stínu, ho přinutilo vrátit se do Bruyères a brzy nato odjet do Mont-l'Évêque, venkovského sídla biskupství v Senlis, protože ho v Bruyères shledávala příliš blízko Paříže. Jel jsem tam s ním z Bruyères a zůstal jsem tam několik dní. Velký štolba za ním přijel na oběd z Royaumontu. Blízkost Bruyères k Paříži mu přinášela spoustu návštěv; vzdálenost Mont-l'Évêque ho jich nezbavila. Paní z Maintenon se nesmírně dotklo, že jeho pád neznamenal, že ho všichni opustí; dávala to najevo s takovou zlostí a dávala mu donést tolik skrytých výhrůžek pro případ, že se úplně nevzdálí, že usoudil, že musí tak nebezpečnému pronásledování ustoupit. Neměl žádné statky, nějaké hledal, aby do nich uložil část peněz za svůj úřad, a nevěděl, kam se uchýlit do dálky. Zvolil vynucené řešení: sám objížděl statky, které mu nabízeli, aby se pod touto záminkou vzdálil, dokud se nebude moci někde v dálce usadit.

La Feuillade se přemohl a přespal jednu noc v Bruyères a dvě v Mont-l'Évêque. Překvapivé je, že svého tchána natolik očaroval, že mu byl za toto jednání vděčný, zatímco nebylo nikoho, ani mezi Chamillartovými nepřáteli, koho by to nepohoršilo.

Už dlouho jsem pozoroval, že mě biskup z Chartres až příliš pravdivě varoval před zlými službami, které mi u krále prokázali, a před dojmem, jaký tam zanechaly. Králova změna vůči mně nemohla být zřetelnější; a ačkoli jsem byl dosud zván na cesty do Marly, nemohl jsem pochybovat, že to není kvůli mně samému. Rozmrzelý z toho, že mi na hlavu, abych tak řekl, spadlo tolik komínů, zatímco jsem šel svou cestou; že nemohu vypátrat skutečný vřed, a tedy ani lék na něj; že mám co dělat s mocnými a prudkými nepřáteli, které jsem si sám nepopudil, jako byli pan Vévoda a paní Vévodkyně, osobnosti Vendômovy kliky a závistivci a nepřátelé, jichž jsou dvory plné, a na druhé straně se slabými nebo oslabenými přáteli, jako byli Chamillart a kancléř, maršál z Boufflers a vévodové z Beauvilliers a z Chevreuse, kteří mi i při vší dobré vůli nemohli být nijak nápomocni — přemožen rozmrzelostí, chtěl jsem opustit dvůr a vzdát se všech plánů, které jsem s ním spojoval.

Paní ze Saint-Simon, rozumnější než já, mi připomínala neustálé a nečekané změny u dvorů, ty, které tam může přinést věk, závislost, v níž se člověk na dvoře ocitá nejen co do kariéry, ale i co do samotného rodového majetku, a mnoho dalších důvodů. Nakonec jsme se dohodli, že strávíme dva roky v Guyenne pod záminkou, že se jedeme podívat na značný statek, který jsme sami neznali; tak se na dlouho vzdálíme, aniž bychom krále urazili, necháme plynout čas a pak uvidíme, k jakému rozhodnutí nám poměry poradí.

Pan z Beauvilliers, který si k poradě, o niž jsme ho požádali, chtěl přibrat pana z Chevreuse, i kancléř, s nímž jsme o tom mluvili potom, s tím souhlasili, protože se

cítili bezmocní přesvědčit mě, abych u dvora zůstal; poradili nám však, abychom o té cestě mluvili předem, abychom se vyhnuli zdání rozmrzelosti a aby se také neroznesla pověst, že mi bylo jemně naznačeno, abych se vzdálil.

Vzdálit se tak daleko a na tak dlouho vyžadovalo králův souhlas; nechtěl jsem s ním o tom mluvit v situaci, v níž jsem se nacházel. Udělal to za mne La Vrillière, můj dobrý přítel, který měl Guyenne ve svém resortu, a král s tím souhlasil.

V Guyenne velel maršál z Montrevelu; už jsem poznamenal, když dostal maršálskou hůl, jaký to byl člověk. V Guyenne se mu hlava dotočila docela; připadal si tam jako král a s nejzdvořilejšími poklonami a řečmi si pomalu přisvojoval veškerou moc v mém guvernérství. Tady není místo vysvětlovat, o co mezi námi šlo; to se nutně objeví jinde. Postačí tu zhruba říci, že jsem nemohl jet do Blaye, dokud to nebude vyřízeno s jakýmsi bláznem, k němuž měl král po celý život náklonnost, a vůči němuž mi ani důvody, které mě do Guyenne vedly, nedovolovaly doufat, že rozum, právo a spravedlnost na mé straně budou zbraněmi, jimiž bych se mohl ubránit. Už před dvěma lety jsme se on i já dohodli, že to svěříme Chamillartovi, aniž si ten ministr dokázal najít čas tu věc dořešit. Začal jsem ho tedy naléhavě žádat kvůli tísni, v níž jsem se v té věci ocitl. Tentýž nedostatek volného času — záležitosti, cesty, rozdrobený čas — ji neustále odkládal, až nakonec přišel jeho pád, který mu vzal jakoukoli pravomoc mezi námi rozhodovat a Montrevelovi jakoukoli chuť se jeho rozhodnutí podřídit.

Jestliže jsem byl už pět nebo šest měsíců rozhodnut odejít do ústraní, tato událost mě v tom jen utvrdila a uspíšila to. Osvědčený přítel na takovém místě a v takové přízni je velkou a ustavičnou oporou ve věcech i ve zdání a jeho pád zanechává velkou prázdnotu. Navíc mě připravil o byt nebožtíka pana maršála z Lorges[4] v zámku, který jsem musel vrátit vévodovi z Lorges, jenž dosud bydlel v bytě svého tchána, s nímž pak naložil král; a dvůr — nejen jako stálé bydliště, jak jsem tam vždycky pobýval, ale i jen k občasným návštěvám — je bez bytu nesnesitelný a nemožný, a ten jsem tehdy nebyl s to získat. Od toho pobytu v Marly, kdy se provalil Torcyho odjezd do Holandska, jsem na ně přestal být zván: tak na mne králova ruka pomalu dolétala v maličkostech, možná v očekávání příležitosti k horšímu. Jet do Guyenne, aniž by mezi Montrevelem a mnou bylo něco vyřešeno, nepřicházelo v úvahu; rozhodl jsem se tedy odjet do La Ferté s úmyslem strávit tam rok i několik let a ukazovat se u dvora jen na chvíli, a pokud možno ani ne každý rok, nakolik to půjde, aniž bych se prohřešil proti suché a holé dani nejdoslovnější povinnosti.

Moje horlivé docházení za Chamillartem do L'Étangu, do Bruyères, do Mont-l'Évêque a v Paříži už vzbudilo nelibost. Odjel jsem měsíc poté, co on vyrazil hledat statky, aby se vzdálil z Paříže. Jeho dcery se usadily v La Ferté a čekaly tam na něho;

---

4. **Ediční poznámka:** Předloha má „maréchal de Larges"; jde zjevně o tiskovou chybu za maršála z Lorges († 1702), autorova tchána.

vrátil se tam ze svých cest a já jsem ho přijal se slavnostmi a zábavami, které bych mu nebyl připravil, dokud byl v přízni a v úřadě, ale z nichž jsem neměl výčitky, protože už se mu nebylo zač dvořit a nedalo se od něho nic čekat; a tak ho to také hluboce dojalo. Zůstal u mne dost dlouho; nechal tam své dcery a odjel do Paříže dořešit několik záležitostí a koupi statku Courcelles v kraji Maine, který nakonec koupil. Já jsem zůstal doma ve svém původním rozhodnutí, a přesto jsem se tam o tom, co se děje, dozvídal. Vraťme se teď k záležitostem před mým odjezdem od dvora a po něm, které jej značně zdržely a po němž jsem toužil s palčivou rozmrzelostí.

Chybí mi výraz pro to, co chci vyložit. Dvůr byl těmito velkými změnami postavení a osudu Vendômova a Chamillartova rozdělen víc než kdy jindy. Mluvit o klikách by bylo možná příliš silné, a vhodné slovo pro to, co se dělo, se nenabízí. Ač je to příliš silné, budu tedy říkat klika, s upozorněním, že to slovo přesahuje to, co chci vyjádřit, ale co se bez ustavičných opisů nedá jinak vyjádřit jedním slovem.

Dvůr se dělil na tři strany, které zahrnovaly jeho hlavní osobnosti, z nichž jen velmi málo vystupovalo otevřeně a některé si ještě uchovávaly své zvláštní kouty a výhrady. Nepatrná menšina měla na zřeteli jen blaho státu, jehož vratkou situaci všichni vydávali za svůj jediný cíl, kdežto většina neměla jiný cíl než sebe samu, každý podle toho, oč usiloval — o něco neurčitého, o vážnost, o vliv, a výhledově i o moc; jiní o místa a jmění, jichž se chtěli zmocnit; další, skrytější nebo méně významní, se drželi některé z těch tří stran a tvořili podřízenou vrstvu, která někdy dávala věcem popud a mezitím živila občanskou válku jazyků.

Pod křídly paní z Maintenon se sdružovala první strana; její přední členové, kteří se slétli na kořist Chamillartova pádu a které pozvedl i pád Vendômův, jejž také ze všech sil postrkovali, si vzájemně hleděli s vévodkyní z Bourgogne a vycházeli dobře s Monseigneurem. Těšili se také přízni veřejného mínění a lesku, který jim propůjčoval Boufflers. K němu se ostatní přidávali, aby se jím zdobili a aby ho využívali; Harcourt, i od břehů Rýna, byl jejich kormidelníkem, Voysin a jeho žena jejich nástroji, kteří se zase sami o ně opírali. V druhé řadě stál kancléř, nesmírně znechucený odporem, který k němu pojala paní z Maintenon, a tudíž i odtažitostí krále; Pontchartrain, zpovzdálí jako záloha; první štolba, zestárlý v intrikách, který spojil Harcourta s kancléřem a všechny je sháněl dohromady; jeho bratranec Huxelles, na pohled filozof, cynik, epikurejec, ve všem falešný, jehož povahu lze najít výše (tom IV, s. 92; v tomto vydání Tom 4, kapitola čtvrtá), stravovaný tou nejčernější ctižádostí, o němž si Monseigneur utvořil to nejvyšší mínění skrze Choinovou, kterou jím Beringhen, jeho žena a Bignon okouzlili; maršál z Villeroy, který ani z hlubin své nemilosti u paní z Maintenon nikdy neztratil třmeny a jemuž ostatní proto hověli, i kvůli dávné králově zálibě v něm, která se skrze ni mohla obnovit; vévoda z Villeroy, poháněný jím, ale jiným způsobem, a La Rocheguyon, který se pochechtával, nic neříkal a kladl nástrahy; ti dva skrze Bloina a jiné podzemní cesty věděli všechno, měli u Monseigneura plnou důvěru z mládí a ač zdálky, přece přispěli k pádu Vendômovu

i Chamillartovu; třetí s nimi byla vévodkyně z Villeroy, jejíž nedostatek ducha vyvažoval zdravý rozum, velká opatrnost, neproniknutelná mlčenlivost a důvěra vévodkyně z Bourgogne v mnoha věcech, přičemž samu vévodkyni z Bourgogne dovedla držet zkrátka a pevně v rukou.

Na druhé straně, v naději, kterou živil původ, ctnost a nadání monseigneura vévody z Bourgogne, stál z rozhodné náklonnosti zcela na jeho straně vévoda z Beauvilliers, nejviditelnější ze všech; vévoda z Chevreuse byl duší a strůjcem kombinací; arcibiskup z Cambrai, z hlubin své nemilosti a svého vyhnanství, kormidelníkem; v podřízeném postavení Torcy a Desmarets; otec Tellier, jezuité a Svatý Sulpicius, jinak jezuitům tak vzdálený, a oni zase jemu; Desmarets, přítel maršála z Villeroy a maršála z Huxelles, a Torcy, zadobře s kancléřem, s nímž byl zajedno v římských věcech, a tudíž proti jezuitům a Svatému Sulpiciovi, a v tomto zákoutí záležitostí ve stísněném postavení vůči svým bratrancům Chevreusovi a zejména Beauvilliersovi, což mezi ně vnášelo neohrabanost a často i nesnáze.

Tito byli mezi sebou přátelštější, v případě potřeby vždy lépe domluvení, měli ustavičnou příležitost se vídat, aniž by to vypadalo, že se vyhledávají, díky svým úřadům nepotřebovali prostředníky a všechno viděli bezprostředně; byli s to ostatní bavit přeludy a jedním hmatem učinit přeludy z nejlépe připravených skutečností, a protože všechno viděli a věděli z první ruky, mařit podle libosti protivníkovy výpady — tak pravdivé bylo po celou tuto vládu, že ministerstvo rozhodovalo ve státních záležitostech o všem, ať si v nich paní z Maintenon přisvojila jakkoli velký podíl; ona se neodvažovala vyptávat ani dávat najevo, že něco sleduje, věci se k ní od krále dostávaly jen útržkovitě, a proto tolik potřebovala mít ministra zcela oddaného sobě. Tito nepřipouštěli nikoho mezi sebe bez opravdové nutnosti a jen na dobu, kdy ta nutnost trvala. Stačilo jim krýt rány, a protože byli v úřadech, stačilo jim se bránit a nemuseli nic dobývat; ale posměváčci nestáli na jejich straně. Jejich zbožnost je svazovala a snadno se dala zesměšnit; elegance, móda a závist byly na druhé straně, s Choinovou a paní z Maintenon.

Tyto dvě kliky se navzájem držely v šachu. Tato postupovala potichu; ta druhá naopak hlučně a chápala se všech prostředků, jak té první uškodit. Na její straně byla všechna elegance dvora i armád, kterou ještě rozmnožovala nechuť a netrpělivost vůči vládě, a spousta rozumných lidí, strhnutých Boufflersovou poctivostí a Harcourtovým nadáním.

D'Antin, paní Vévodkyně, slečna z Lislebonne a její sestra, jejich strýc, od nich neodlučitelný, a nejvnitřnější meudonský dvůr tvořili třetí stranu. Žádná z obou ostatních o ně nestála; obě se jich bály a nedůvěřovaly jim; ale všichni jim kvůli Monseigneurovi prokazovali ohledy, i sama vévodkyně z Bourgogne.

D'Antin a paní Vévodkyně byli jedno; oba měli stejně špatnou pověst, a přesto stáli v čele této strany: d'Antin díky svým důvěrným stykům s králem, které den ze dne rostly a jimiž se dovedl lépe než kdokoli na světě chlubit, a dokonce z nich mít so-

lidní prospěch; on i paní Vévodkyně pak díky svým důvěrným stykům s Monseigneurem. Ne že by obě Lotrinské neměly jeho důvěru ještě víc a důvěru slečny Choinové přinejmenším víc než ti dva; měly navíc ještě jednu výhodu, tehdy i dlouho potom neznámou, o níž jsem mluvil předem (tom V, s. 427; v tomto vydání Tom 5, kapitola dvacátá třetí): totiž ono spojení s paní z Maintenon, tak hanebně, ale tak pevně založené, a právě proto tak skryté. Byly však ještě omráčeny dvěma blesky, které právě udeřily do Vendôma a Chamillarta. Boufflers, Harcourt a jejich hlavní stoupenci nenáviděli pýchu prvního z nich a nadřazenost v hodnosti a velení, na niž se vyšvihl. Chevreuse, Beauvilliers a jejich lidé k němu měli z týchž důvodů, a ještě víc kvůli monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, neméně daleko; ani jedna z těch dvou stran se tedy nechystala sblížit s tou třetí, která byla vlastně Vendômovou klikou a z toho úderu se ještě nevzpamatovala, a ti druzí navíc ani s d'Antinem, který v bláhové naději, že získá hlavní podíl z Chamillartovy kořisti, tak usilovně pracoval na jeho zkáze.

Abych byl lépe srozumitelný, dejme věcem jména a nazvěme ty tři strany: klika velmožů, jak se jí tehdy říkalo, klika ministrů a klika meudonská.

Tu poslední zasáhla nepříjemná zkouška jejích sil víc než Vendômův pád; podporovala ho jen proto, aby zničila monseigneura vévodu z Bourgogne, z důvodů, které už byly vyloženy; když se ten velký úder nakonec napůl nezdařil, měli bez Vendôma u Monseigneura víc volnosti a všechno se víc soustředilo v jejich rukou. Říkám napůl nezdařil, protože u Monseigneura díky jejich úskokům plně zasáhl: Monseigneur se z toho vůči monseigneurovi vévodovi z Bourgogne už nikdy nevzpamatoval a dával mu to po zbytek života pociťovat, a to i hrubě. Co se týče Chamillarta, když se ten úder u krále nezdařil, viděli jsme na kousku, který mu dvakrát provedla slečna z Lislebonne u slečny Choinové, jak málo jim na něm záleželo, jakmile ho viděli na sestupu; ona a její sestra počítaly s jeho nástupcem samy o sobě kvůli Monseigneurovi, a ještě víc, když viděly, že se jím stal Voysin, díky svým tajným stykům s paní z Maintenon.

Pokud jde o Vaudemonta, kromě toho, že byl jedno se svými neteřemi, byl jednou provždy odmítnut v uzurpacích hodnosti, o něž se pokoušel, a jinak byl dobře zaopatřen; to všechno mu bylo dost lhostejné, a jeho vážnost, už poklesnutá, zůstávala, aniž by utrpěla další úbytek.

Pan du Maine, který vládl v srdci krále i paní z Maintenon, se všemi zacházel opatrně, nepatřil nikomu než sám sobě, mnohým se vysmíval, škodil všem, kolik jen mohl, a všichni se ho také báli a znali ho. Voysin, oddaný celý paní z Maintenon, mu vyhovoval víc než Chamillart, který se mu vydal; a když Vendôme zahynul ve svém titánském podniku a podnik ztroskotal, pan du Maine si oddechl, že se zbavil troufalce, který by nebyl chtěl stát níž než jeho děti a jehož skutečná rovnost s nimi byla nepohodlným titulem.

Pan Vévoda nechával věci běžet, zabředlý do své nálady, která od něho všechny odpuzovala jako od miny vždy připravené vybuchnout, do svých záležitostí kolem smrti pana Prince, do svých temných zábav a do svého zdraví, které se začínalo kazit.

Hrabě z Toulouse ani vévoda z Berry se ničeho neúčastnili; vévoda z Orléans neměl vůli, ani — jak brzy uvidíme — možnost do čehokoli vstupovat, a monseigneur vévoda z Bourgogne, ponořený do modliteb a do práce ve své pracovně, nevěděl, co se děje na zemi, řídil se mírnými a uměřenými podněty vévodů z Beauvilliers a z Chevreuse, neměl žádný podíl na pádu Vendômově ani Chamillartově a spokojil se s tím, že je obětoval Bohu, jako předtím obětoval útrapy, které mu oba způsobili.

Pokud jde o vévodkyni z Bourgogne, viděli jsme, že jeden z těch pádů způsobila a pro druhý se nešetřila; to spolu s tím, že patřila paní z Maintenon a paní z Maintenon jí, ji přirozeně vrhalo na stranu kliky velmožů, k čemuž se přidávala náklonnost, kterou v ní Harcourt k sobě vzbudil, úcta, kterou nemohla odepřít Boufflersovi, a její přátelství s vévodkyní z Villeroy. Ač byla nesmírně vzdálena vévodům z Beauvilliers a z Chevreuse, jichž se u monseigneura vévody z Bourgogne bála ze sta důvodů, velmi se s nimi sblížila při flanderských událostech, a protože ty trvaly dlouho, její předsudky velmi ochably díky stykům, které s nimi měla sama i přes paní z Lévis, s níž byla velmi zadobře, jednu ze svých dam paláce, ženu nesmírně duchaplnou, která těchto pro svého otce a strýce příznivých časů využila tak, že vévodkyně proti nim nebyla zaujata a plula mezi oběma klikami. K té meudonské, totožné s Vendômovou, zachovávala jen ty ohledy, jichž se nemohla rozumně vzdát kvůli Monseigneurovi a kvůli tomu, že paní Vévodkyně byla králova levobočka, s níž, jak jsme viděli, nezávisle na všem ostatním osobně nevycházela. Výjimkou byl jen d'Antin, kvůli službám, které jí prokázal ve flanderských věcech a které si od něho v případě potřeby slibovala i nadále díky jeho důvěrným stykům s králem.

Tallard, vzteklý, že není ničím, protože mu nikdo z žádné strany nedůvěřoval, se držel jen Torcyho, kterému vždycky hověl, a maršála z Villeroy, odjakživa svého příbuzného a ochránce, pod jehož nemilostí úpěl. Ač byl oddán Rohanům[5], tak spjatým se slečnou z Lislebonne a její sestrou, u něho to nezabralo, a hořel touhou do něčeho se vetřít, aniž se mu to dařilo. Ministři k němu měli menší odpor než obě druhé strany, ale nešlo to tak daleko, aby ho mezi sebe přijali. Umíral žárlivostí na ty, jimž byl při velení armádám dáván přednost, omdléval závistí nad leskem maršála z Boufflers, k nim všem ovšem povolný, ale mimo jakýkoli dosah.

Villars nepochyboval ani o sobě, ani o králi, ani o paní z Maintenon. Ručilo mu za to jeho neúnavné štěstí a zkušenost; byl spokojený, neschopný soustavnosti a jiných výhledů než čistě osobních; do ničeho nepatřil, nestál o to a žádná ze stran po něm netoužila.

Berwick hověl prvním dvěma stranám a ony jemu. Anglické záležitosti ho spojily s Torcym; zbožnost a poslední flanderské tažení s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers; s d'Antinem byl odedávna velmi zadobře a byl to jediný člen meudonské kliky,

5. **Vysvětlivka:** Rohanové — mocný bretaňský rod, jemuž dvůr přiznával postavení cizích knížat.

s nímž byl v takovém vztahu; maršál z Villeroy byl jeho přítelem a ochráncem a s Harcourtem, kterého si vždycky pěstoval, se přátelil.

Tessé, přítel Pontchartrainův, byl podezřelý velmožům i ministrům. Role, které hrál, mu nezískaly ničí úctu ani důvěru. Jeho chování vůči Catinatovi ho zničilo v očích všech poctivých lidí a zabránilo i ostatním, aby se s ním spojili; a jeho podlézavost vůči Vaudemontovi, Vendômovi a La Feuilladovi ho dočista zničila. Nepozvedlo ho ani jeho velvyslanectví v Římě, ani jeho směšné dopisy papeži, které se nestyděl všude rozšiřovat. V meudonské klice byl tedy trpěn, ale nic víc, a obě ostatní ho odmítaly. Noailles, bohatý na fígle všeho druhu, plaval všude, všechno ohmatával, všude ho slušně přijímali kvůli jeho tetě[6] a kvůli jeho výmluvnosti; ale nikam ho ještě nepřipouštěli, jako mladého muže, kterého dost neznali a jehož vysoký let a četné háky budily stejnou měrou pozornost i nedůvěru.

Ty kliky měly ostatně své podskupiny. V klice velmožů měl Harcourt své výhrady vůči všem ostatním, ačkoli šel s nimi a často skrze ně, a — abych užil toho obecného rčení — s nikým se nesrovnával, kromě kancléře; ten se však hodil jen do rady, vzhledem k postavení, v němž se nacházel u krále a paní z Maintenon a které ho vylučovalo z toho, aby v čemkoli jednal, leda občas v radě, kde neznal středu: byl buď ničím, nebo vítězil s žárem, obratností a jemností, což byl jeho přirozený talent; to však činil jen při velkých příležitostech, aby se obořil na vévodu z Beauvilliers, aniž na něho útočil přímo, ale tak, aby zamotal nějaký názor a snažil se mu dodat směšný nádech.

Maršál z Villeroy, nejméně horlivý ze všech kvůli lehkovážnosti svého ducha, své přirozené neschopnosti a pádu Vendôma a Chamillarta, dvou předmětů své nenávisti, byl odedávna zvláštním přítelem Desmaretsovým díky svým starým stykům s Béchameilem, jeho tchánem, velmi oddaným chráněncem rytíře Lotrinského a markýze z Effiatu. Navzdory své nemilosti si, jak jsme viděli, uchoval přátelství a často i důvěru paní z Maintenon, dosti časté styky s ní a výsadu dlouhých rozhovorů s ní, kdykoli přijel do Versailles, což nebývalo často. Mnohem častěji si psali dopisy, a ona ho žádala o spisy o flanderských věcech, které byly vždy dobře přijaty. Jejich zásilky šly nejčastěji přes Desmaretse, zřídka přes vévodkyni z Villeroy. S Torcym vycházel docela dobře a do jisté míry i s Beauvilliersem, z nichž ani jeden si ho nijak necenil a oba byli velmi nenáviděni La Rocheguyonem a vévodou z Villeroy, nakolik toho byl vévoda schopen; v tom, jako v mnoha jiných bodech, se rozcházel se svým otcem, i když se s ním v hlavním velmi shodoval, a vycházeli spolu lépe od té doby, co je jejich odlišný způsob života, od té doby, co je otcova nemilost a synův úřad místně oddělily. Chevreuse a Beauvilliers, kteří před sebou navzájem neměli tajemství, byli vůči svým lidem zdrženliví, a ačkoli byli Torcyho vlastními bratranci, pach jansenismu je od něho vzdaloval mnohem víc, než bylo namístě.

---

6. **Vysvětlivka:** Vévoda z Noailles (Adrien Maurice) byl ženat s neteří paní z Maintenon; „tetou“ je tu tedy míněna paní z Maintenon.

D'Antin a paní Vévodkyně, zcela zajedno v názorech, ve vzájemných potřebách, neřestech i místech, velmi nedůvěřovali oběma Lotrinským, přesto si s nimi svěřovali důvěrnosti a navenek s nimi měli ty nejdůvěrnější vztahy, které udržoval společný záměr po dobu králova života, v očekávání, že se potom všichni navzájem pobijí o výhradní vládu nad Monseigneurem, až se stane králem. Tato klika se stýkala s klikou velmožů; ale ta ji prohlédla a v skrytu ji nenáviděla a obávala se jí jako bývalé Vendômovy kliky.

Pokud jde o kliku ministrů, nebylo nic protichůdnějšího, ačkoli Torcy a paní Vévodkyně, a tudíž i d'Antin, si prokazovali vzájemné ohledy prostřednictvím paní z Bouzols, Torcyho sestry, odjakživa a ve všech ohledech důvěrné přítelkyně paní Vévodkyně, která byla při své ohyzdné postavě ve společnosti okouzlující a měla ducha jako deset ďáblů.

Taková byla vnitřní tvář dvora v tomto bouřlivém čase, poznamenaném dvěma tak hlubokými pády, které jako by připravovaly další.

Kapitola sedmnáctá

Blécourt střídá Amelota ve Španělsku, ale v hodnosti vyslance. — Tournai obklíčeno, dobře zásobeno; Surville a Mesgrigny uvnitř. — Záležitost odvolání vojsk ze Španělska. — Roztržka v Marly kvůli odvolání vojsk ze Španělska. — Boufflers rozhořčen na Chevreuse. — Rozhovor o obou klikách, a zvláště o maršálovi z Boufflers, s vévodou z Beauvilliers, pak s vévodou z Chevreuse, a mé postavení mezi klikami.

Amelot byl už nějakou dobu odvolán a Blécourt,[1] který byl už dvakrát ve Španělsku, ho měl vystřídat, avšak pouze v hodnosti vyslance.[2] Amelota zdržely záležitosti, v jejichž čele tam pod princeznou des Ursins stál; byl s ní ovšem tak zadobře a byl tak schopný, že pokud šlo o záležitosti, dělal všechno sám. Brzy uvidíme, že jeho návrat znamenal pro všechny ministry děsivý mezník.

Tournai bylo obklíčeno. Velel v něm generálporučík Surville; guvernérem citadely byl Mesgrigny, generálporučík a po Vaubanovi přední inženýr. Bylo tam třináct praporů, čtyři eskadrony dragounů a sedm svobodných kompanií o celkem čtyřech stech mužích, dále polní maršál Ravignan a hojnost všeho válečného střeliva i potravin; přitom naší flanderské armádě chybělo všechno a u dvora, v Paříži i všude jinde se už konaly čtyřicetihodinové modlitby.

Na Španělsko se už dlouho začínalo hledět nevraživě a uši se otevíraly líbivé zámince, kterou spojenci neúnavně rozsévali — že totiž tato monarchie je kamenem úrazu. Nikdo sice neradil přistoupit na ty nehorázné návrhy, které byly Torcymu předloženy v Haagu, zdálo se však, že by si lidé, příliš důvěřiví, přáli, aby se Španělsko zhroutilo samo od sebe a aby se tím znovu otevřela cesta k míru.

Odjakživa jsem si dovoloval mít názor zcela opačný; nikdy jsem nevěřil, že by Španělsko bylo vážnou překážkou ukončení války. Nedovedl jsem si představit, že by císařovi spojenci byli velikostí jeho rodu natolik zaujati, aby se vyčerpávali jen kvůli němu. Byl jsem mimoto přesvědčen, že jelikož ani jeden z nich mír nechtěl — ze zuřivosti vůči osobě krále a ze žárlivosti vůči Francii —, chopili se všichni věrohodné záminky, jak jej oddálit, záminky, která svou povahou mohla trvat, jak dlouho budou chtít; a z toho jsem vyvozoval, že jediný způsob, jak jim ji vzít, je pomoci španělskému králi tak mocně a podpořit tak pevně jeho úspěchy, pořádek již obnovený v jeho vojsku i financích a velkou ochotu jeho národů, aby se především a přede vším

1. **Vysvětlivka:** Blécourt, francouzský diplomat, který zastupoval Francii v Madridu už v době smrti Karla II. a nástupu Filipa V. (1700).

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz na konci tohoto svazku poznámku o stavu Španělska v době, kdy Blécourt přišel vystřídat Amelota (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. IV).

jiným uvolnily jeho hranice; tím by spojenci ztratili veškerou naději se tam vrátit a padla by ta věčná španělská záminka, kterou si nastavovali jako štít proti všem návrhům. Kdyby byl totiž španělský král takto vysvobozen — což bylo po celé čtyři roky snadné —, nebylo by už pro nepřátele udržitelné cokoli v tomto směru předkládat a ocitli by se v situaci, kdy by — až by mír opravdu chtěli — museli o něm jednat za podmínek, které by sice, to je pravda, značně zmenšily moc obou korun, což byl ostatně jejich jediný podstatný zájem. Ještě byl čas se k tomu vrátit; ale nikdo nerad věci domýšlel a v krajní nouzi, do níž království uvrhly pohromy, jejichž příčiny tu byly vyloženy nejednou, si každý rád lichotil.

Chtělo se tedy zavírat oči před každou jinou úvahou než před tou, že sami uspíšíme pád trůnu, jehož udržení nás stálo tolik krve a peněz, a vyhneme se tím hanbě i nutnosti přidat se k našim společným nepřátelům a spolu s nimi na tom otevřeně pracovat silou zbraní; a zároveň je usmíříme tím, že sami přivodíme týž výsledek, jaký od nás chtěli vymáhat naší součinností způsobem tvrdším, či spíše barbarským. Základem této úvahy byl předpoklad, že spojenci mír chtějí, jen když se španělská monarchie vrátí rakouskému domu; nikdo si neuvědomoval, že všechno ukazovalo, že žádný mír nechtějí a myslí jen na to, jak obalamutit své národy, které nesly tíhu války, a utajit před nimi svůj záměr, směřující jedině k všeobecnému zničení Francie; ten záměr se jim neodvažovali ukázat, a jakmile by vyšel najevo tím, že by válka zatvrzele pokračovala, ačkoli by jim zbraněmi byla zjevně vzata veškerá naděje na Španělsko, nutně by přinesl mír navzdory triumvirátu,[3] který je všechny svými úskoky ovládal a který jediný chtěl válku zvěčnit, jak bude vidět v Dokladech o Torcyho jednáních v Haagu a později o jednáních maršála z Huxelles v Geertruidenbergu. Od takového uvažování však byli všichni tak daleko, že se mělo za to, že spojenci nejsou v neprávu a že není jiného východiska než jim vyhovět v bodě pro ně podstatném, což se bez otevřené hanby dalo provést jen oklikou: nechat Španělsko zahynout samo od sebe. Jednalo se tedy o tom, propustit vévodu z Alby, stáhnout ze Španělska všechna francouzská vojska, přestat tam posílat, ba i jen propouštět jakoukoli pomoc a odvolat odtamtud Amelota, a dokonce i paní des Ursins. Nikdo nechtěl pochybovat, že spojenci, kteří našim slovům příliš nevěřili, uvěří našim činům; že španělský král bez prostředků bude brzy nucen vrátit se do Francie, nebo se spokojit s tím nepatrným, co by mu jeho nepřátelé ponechali z milosti, abychom neřekli z almužny, a že mír bude okamžitě následovat. V tomto smýšlení byl Amelot odvolán, paní des Ursins dostala rozkaz, aby se i ona připravila opustit Španělsko, a Besons rozkaz přejít z Katalánska do Španělska a odvést odtamtud všechna naše vojska. Španělský král a královna, v krajním poplachu nad tak násilným krokem, spustili hlasitý křik a žádali

3. **Vysvětlivka:** Triumvirátem Saint-Simon míní trojici, která na straně spojenců řídila válku i mírová jednání: vévodu z Marlborough, prince Evžena a holandského velkopenzionáře Heinsia.

přinejmenším, aby se vše ponechalo tak, jak je, dokud Amelot nedokončí uspořádání důležitých záležitostí, které byly těsně před vyřízením.[4]

Mezitím spojenci, kteří mír nechtěli, či spíše triumvirát, jenž se zmocnil řízení věcí, připojili nehorázné podmínky, že jejich armáda smí táhnout Francií, a další, které lze najít mezi Doklady o Torcyho jednání v Haagu a které všechno zmařily. Navzdory roztržce se naše vojska přesto stále měla odvolat, už ne s výhledem na mír, v nějž se už nedalo doufat, ale k obraně našich hranic, bez ohledu na to, že by na cestu tam, kam by byla určena, spotřebovala nejlepší část tažení. Uprostřed těchto nejistot dostal Besons rozkaz, aby podle žádosti španělského krále vyčkal, dokud Amelot nedokončí, co započal; takže jsa už ve Španělsku a v tomto jakémsi pozastavení odvodu svých vojsk, neodvažoval se je sešikovat do armády a postavit proti hraběti Starhembergovi, který uváděl svá vojska do pohybu.

Cesta do Marly, která připadla na tuto dobu, se stala velmi pozoruhodnou; a abych objasnil to hlavní, musím vysvětlit vedlejší. Viděli jsme (tom VI, s. 183 a násl.; v tomto vydání Tom 6, kapitola devátá), že vévoda z Chevreuse byl zcela skutečně státním ministrem, aniž zasedal v radě, i jakou vážnost měla jeho žena a jaký důvěrný přístup ke králi i u paní z Maintenon, a to kvůli němu, což aféra pana z Cambrai dokázala oslabit jen na několik měsíců; její zdraví jí už nějakou dobu nedovolovalo nosit šněrovačku, a ačkoli velký dvorní šat dam byl z Marly vykázán, mohly se tam přesto ukazovat jen ve šněrovačce a v domácích šatech. Z toho důvodu se paní z Chevreuse Marly vzdálila, ač tam dříve jezdila při každé cestě; vždy se však hlásila, čehož nebyl nikdo zproštěn. Král si na to stěžoval a nakonec chtěl, aby tam jezdila bez šněrovačky. Pak se neukazovala ani v salonu, ani u královského stolu, ale vídala krále denně u paní z Maintenon a na soukromých procházkách. Pan z Chevreuse, který měl rád svůj zámek Dampierre, čtyři míle od Versailles, soukromí, samotu, ba i ústraní ze zbožnosti, využíval, jak jen mohl, záminky zdraví paní z Chevreuse, aby se cest do Marly zprostil, což král často nelibě nesl a jen nerad mu to povoloval kvůli chodu záležitostí. Navzdory této úlevě, že tam mohla jezdit bez šněrovačky, se paní z Chevreuse cestám dál vyhýbala a král se zlobil, ale oni se přesto vytáčeli.

Na tuto cestu jeli a ta vzácnost vzbudila pozornost, neboť přes všechnu tu vzácnost byl pan z Chevreuse i na cestě předchozí a už dlouho ho tam nikdo neviděl dvakrát po sobě. Měly tam totiž doopravdy padnout rozhodující rány o odvolání vojsk ze Španělska. Vévoda z Beauvilliers byl hlavním zastáncem kladného stanoviska, monseigneur vévoda z Bourgogne ho v tom podporoval, ministři se většinou přidávali, ani kancléř tomu nebyl vzdálen, a — což by nikdo nečekal — Desmarets byl opačného názoru, Voysin také, ale chabě, ať už proto, že byl v úřadě nový a málo zkušený, nebo aby viděl, jak se klubko rozmotá, a držel se zatím trochu stranou.

---

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz v poznámkách na konci svazku výtahy z Amelotových depeší (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. III).

Monseigneur, vždy pevný ve prospěch svého syna, a to pevný až příliš, ale výhradně v této věci, se výslovně stavěl za zamítnutí; navzdory němu zvítězil opačný názor a odvolání vojsk bylo rozhodnuto.

Tato rozprava se neobešla bez rozrušení. Ještě téhož dne se o ní i o tom, co bylo rozhodnuto, vědělo, a maršál z Boufflers o tom mluvil s králem, který mu věc přiznal, aniž se dal zviklat. Maršál šel za vévodou z Beauvilliers, který, zpraven o tom, co král maršálovi přiznal, věc nepopřel. Boufflers ho požádal o jeho důvody, aby jim mohl postavit své. Beauvilliers se svým puntičkářstvím odmítl cokoli vysvětlovat, protože je ministr, a poslal maršála k vévodovi z Chevreuse s ujištěním, že je stejně dobře zpraven jako on, ačkoli nezasedá v radě, a že jelikož není ničím vázán, najde ho schopného mu vyhovět. Chevreuse se tedy s maršálem pustil do křížku a sliboval si, že svou dialektikou brzy umlčí maršálův nevelký rozum. Místo aby uspěl, rozpálil ho, a maršál, plný důležitosti té věci, o ní mluvil s každým.

Celé Marly nemluvilo o ničem jiném a dvořané, nadšení, že smějí nahlas mluvit o záležitosti tohoto druhu, se dělili na strany podle svého gusta, ale s takovým zápalem, že se zdálo, jako by se ta věc stala věcí každého. Počtem i druhem lidí převažovali ti, kdo byli proti, daleko nad těmi, kdo byli pro, což maršálovi z Boufflers natolik dodalo odvahy, že šel za paní z Maintenon a mluvil s ní o tom ze všech sil. Vévoda z Orléans, téhož mínění, křičel ze své strany, že zná Španělsko i Španěly, a uváděl tisíc zvláštních důvodů vyvozených z této znalosti. Tím se maršálovi natolik zalíbil, že paní z Maintenon navrhl, aby se ho král, když jde o tak důležitou záležitost týkající se Španělska, kde tento princ tak dobře posloužil, na ni zeptal. Boufflers však nevěděl o onom osudném, až příliš vtipném bonmotu, který z paní z Maintenon a paní des Ursins udělal nejsmrtelnější nepřítelkyně tohoto prince,[5] a tohoto bodu nedosáhl. Vévoda z Villeroy a La Rocheguyon, jeho švagr, sbírali hlasy, rozpálili Monseigneura, u něhož měli ke všemu přístup, a ponoukli Boufflerse, aby s ním šel mluvit.

Tento princ, dobře připravený a nikdy z vlastního popudu zapálený pro nic jiného než pro španělského krále, mluvil s králem důrazně proti odvolání jeho vojsk a proti jeho opuštění. Vévoda z Alby, zpraven o všem tom povyku, se odvážil věci do té doby naprosto nevídané. Jel do Marly, aniž se zeptal, zda je to vítáno, a hned po příjezdu požádal o slyšení, které mu král ihned poskytl a které využil se vším možným důvtipem a důrazem, zatímco vévoda z Chevreuse současně v plném salonu přijímal výzvu od kohokoli a přel se tam s každým, kdo přišel. Tolik hluku krále nakonec zarazilo a přimělo ho prostřednictvím paní z Maintenon k tomu, co v záležitosti projednané a rozhodnuté nikdy neudělal. Pozastavil rozkazy a svolal státní radu, aby o této věci jednala znovu. Projevy na obou stranách byly velmi živé, Mon-

5. **Vysvětlivka:** Narážka na posměšný přípitek, který vévoda z Orléans pronesl za svého velení ve Španělsku na účet paní des Ursins a paní z Maintenon; obě mu to nikdy neodpustily.

seigneur mluvil velmi rázně a závěrem byl *mezzo-termine* — a ty bývají obvykle velmi špatné.

Bylo rozhodnuto ponechat španělskému králi šedesát šest praporů, aby nebyl zcela opuštěn na začátku tažení, aniž by byl včas varován; a odvolat maršála z Besons se vším ostatním francouzským vojskem, přičemž Asfeld zůstane jako generál vojsk, která tam zůstanou, s několika generály.

Toto rozhodnutí, přijaté a vyhlášené, nikoho neuspokojilo. Ti, kdo chtěli Španělsko podporovat, se ho chopili, aby křičeli, že tedy měli pravdu, a aby tím víc kárali, že se tam ponechává jen část vojsk a že se tak celek stává neužitečným: ve Španělsku tímto velkým oslabením, na našich hranicích dlouhým pochodem, který by odvolaná vojska musela vykonat, aby se dostala k našim armádám v Dauphiné a v Roussillonu, jejichž málo kryté hranice jsme museli bránit proti Kataláncům podporovaným nepřáteli, neboť španělský král, tak oslabený a rozdělený mezi to, aby čelil jim, Portugalsku a dokonce i na jiných místech hlouběji ve vnitrozemí, by je sotva zaměstnal. Ti, kdo chtěli úplné odvolání, mlčeli, zahanbeni, že svou při prohráli před soudem veřejnosti a nevyhráli ji ani při revizi, která proběhla v radě. Tím však přesvědčeni nebyli. Rozkazy byly okamžitě vypraveny v souladu s tímto posledním rozhodnutím.

Den poté, co bylo přijato, vzal Chevreuse Boufflerse pod paží, když oba šli za králem, který vycházel ze mše, a řekl mu se smíchem, jako by se s ním chtěl usmířit: „Zvítězil jste." Maršál, ještě rozkypělý a dopálený tím polovičatým řešením, mu však odpověděl tak ostře, že vévodu vyvedl z míry, ačkoli na té odpovědi nebylo nic urážlivého. Tato příhoda je definitivně od sebe vzdálila, a v důsledku toho i maršála a Beauvillierse.

Toto odcizení začalo před dvěma či třemi měsíci malichernou rozepří mezi příslušníkem tělesné gardy a lehkým jezdcem gardy. Maršál z Boufflers, netrpělivý z dlouhých úvah vévody z Chevreuse, přišel ke mně, vyložil mi věc a požádal mě, abych mu řekl svůj názor; a protože ve skutečnosti nebylo ani stínu pochyb, že je v právu gardista, a já to maršálovi upřímně řekl, chtěl, abych o tom promluvil s vévodou z Chevreuse. Učinil jsem to, ale přesvědčit ho jsem nedokázal. Do této nespokojenosti, kterou si Boufflers také vzal příliš hořce k srdci, přišlo všechno, co bylo vylíčeno o Chamillartově pádu a o odvolání vojsk ze Španělska, v čemž se oba ocitli v názorech i stranách tak protichůdných.

Zbytek tohoto pobytu v Marly nesl stopy vzrušení z této poslední záležitosti a dvořané si u pana z Chevreuse povšimli horlivosti, která u něho byla naprosto nová. Všimli si, že se snaží přiblížit vévodkyni z Bourgogne a že ho přijímá vlídně. Nebylo to divné; věděla od vévody z Beauvilliers a od paní z Lévis, která s ní byla tak zadobře a tak důvěrně, jak se během posledního flanderského tažení zasazoval za monseigneura vévodu z Bourgogne; to ji velmi příznivě naladilo vůči oběma švagrům.

Jednoho večera mimo jiné, kdy se v salonu bavila tím, že se učila hru hoca,[6] jí paní z Beauvilliers řekla, že pan z Chevreuse ji zná velmi dobře, protože ji kdysi hodně hrával. Princezna ho nato zavolala a on zůstal v salonu až do jedné hodiny po půlnoci, aby ji tu hru naučil. Tato zvláštnost se stala novinkou, neboť u dvora víc není třeba. Lidé z ostatních klik se tomu smáli a nahlas říkali, že ze samé křesťanské lásky pošlou dát vědět vévodkyni z Chevreuse a vévodovi z Beauvilliers, kde je v tak nepatřičnou hodinu jistě měli za ztracené.

Tato klika velmožů se snažila získat převahu a díky své smělosti dlouho držela krok s tou druhou. Krátce po návratu z tohoto bouřlivého Marly do Versailles, když pan z Chevreuse rozmlouval v králově komnatě s několika lidmi a čekal, až král půjde na mši, připojil se k nim maršál z Boufflers, z rozmrzelosti vévodu příkře odbyl, a tentokrát bez důvodu, a rozmluvil se tak zaujatě a tak nešťastně, že několik jeho vlastních lidí, kteří tam náhodou byli, si nemohlo pomoci a muselo to uznat; nic urážlivého v tom však nebylo.

Všechny tyto věci mi působily velké trápení, protože jsem se obával, že z nich vzejde trvalá nevraživost. Oba byli moji důvěrní přátelé, a vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers byli jedno; to byl pro mě další důvod, a ten nejvážnější. Znal jsem jejich vrozenou slabost a věděl jsem, jak je maršál, který s nimi dosud dobře vycházel, přinejmenším s mírou, ponoukán. Obával jsem se bouře, kterou by řídila paní z Maintenon a hnala kupředu jeho klika, samí lidé pevní a činorodí. Snažil jsem se tedy nejprve Boufflerse uchlácholit a poznal jsem, že věc není v takovém stavu, aby se dala uspěchat; zároveň jsem učinil kroky vůči oběma vévodům, jednak abych je s maršálem znovu sblížil, jednak abych je povzbudil, aby se pevně drželi, ale aniž bych jim řekl cokoli z toho, co jsem viděl, abych nezastrašil lidi už tak příliš bázlivé.

Když mě v té době navštívil pan z Beauvilliers a zastihl mě samotného, chtěl jsem toho využít. Zavedl jsem řeč na to, co se odehrálo v Marly; vyprávěl mi to střízlivě a lhostejně, ale upřímně; oponoval jsem jeho názoru na odvolání vojsk, o němž už byly kostky vrženy, jen abych snáz přešel k věci, a tak jsem se dostal k bodu, o němž jsem s ním chtěl jednat, totiž o protější klice, která to měla spadeno na všechny ministry a začínala nabírat sílu a mluvit nahlas. Řekl mi, že na tom všem mu málo záleží, že říká svůj názor tak, jak si myslí, protože má právo jej v radě říkat; že ostatně jemu osobně málo záleží na tom, zda se jeho názor líbí, nebo ne, jen když vyhoví svému svědomí, a ještě méně na klice, kterou dobře vidí docela zformovanou a hrozivou; že jsem ho viděl v krizi aféry pana z Cambrai v postavení mnohem nebezpečnějším, kdy mu tehdy každou chvíli hrozilo propuštění; že mu mohu dosvědčit, že jsem ho tehdy neviděl ani pohnutějšího, ani rozpačitějšího a že byl stejně spokojen s tím, že by se uchýlil do svého domu, jako s tím, že žije uprostřed záležitostí, ba ještě víc; že

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Hazardní hra, kterou do Francie uvedl kardinál Mazarin. Byl to druh loterie.

na věci nyní hledí stejnýma očima; že ve svém věku, ve stavu, v jakém se nachází jeho rodina, a smýšleje tak, jak už dlouho smýšlí o tomto světě i o onom, nepokládá za neštěstí dožít svůj život doma, v samotě, na venkově, a připravovat se tam klidněji na smrt; že se v nynějším zmatku záležitostí nemůže slušně stáhnout; ale že má daleko k tomu, aby pokládal za zlo nutnost tak učinit, která by mu dala klid.

Odpověděl jsem mu, že nikdo není víc přesvědčen než já o upřímnosti a pevnosti jeho smýšlení a nikdo je víc neobdivuje — a v tom jsem říkal, co jsem si myslel, a nemýlil jsem se —, ale že mu musím předložit dilema, které ho prosím, aby pozorně vyslechl, a na něž podle mne není odpovědi: jestliže si, okouzlen přednostmi a sladkostí ústraní a tím, že by už nemusel myslet na nic jiného než na léta věčná, namlouvá, že jeho věk (bylo mu tehdy jednašedesát let), stav jeho rodiny a jeho vlastní úvahy o nynějších záležitostech ho mají zprostit všech jiných starostí kromě péče jedině o spásu, nemám nejmenší chuť mu cokoli namítat, ačkoli jsem přesvědčen, že by mi k tomu nechyběly dobré důvody svědomí; že v tom případě musí hned dnes složit své úřady, uchýlit se na místo, které uzná pro svůj záměr za nejvhodnější, a zříci se veškeré péče o tento svět; jestliže však míní, že každý má pracovat svým způsobem ve svém zvláštním povolání a podle cesty, po níž Bůh vedl a v níž usadil jednotlivé lidi tohoto světa, každého v jeho stavu, aby se Bohu zodpovídal ze svých hříven a ze svých skutků, a nepokládá-li svou dráhu za naplněnou, pak není pochyb, že musí zůstat ve světě a v úřadech, k nimž ho Prozřetelnost ráčila povolat, ne aby jich užíval po svém, ale aby v nich sloužil Bohu a státu, a že z toho bude skládat účty před Bohem, tak jako mnich ze své řehole; že je-li tomu tak, nemůže mu stačit chodit ze zvyku do různých rad, v nichž má hlas, a říkat tam svůj názor pro formu a nedbale, spokojen, že promluvil podle toho, co pokládá za nejlepší, a málo dbaje na účinek svého názoru — jako by to dělal mnich, který by, pilně docházeje do chóru, odříkával s ostatními žalmy, spokojen, že je odříkal v obvyklém rytmu, a málo by dbal na to, aby do nich vložil mysl i srdce, a nepomyslil by, že jeho tělesná přítomnost a pohyb jeho rtů bez tohoto dvojího zaujetí nestačí; že stav ministra, zvláště za okolností tak kritických, jako byly ty, v nichž jsme se právě nacházeli, vyžaduje v jeho názorech nejen poctivost a upřímnost, ale i sílu, aby je hájil a dodal jim jejich náležitou váhu, a aby se šlechetně postavil — ne pro svůj soukromý zájem, ale pro blaho příliš vratkého státu — klikám, jejichž cílem bylo dosáhnout soukromých cílů a které by jeho zničením připravily stát o jeho rady, jež se jemu samému přece zdály takové, že mu svědomí brání stát o ně připravit tím, že by se nyní stáhl ze světa a ze záležitostí; že tedy jeho povinností není jen říkat svůj názor, ale prosadit jej, ale zůstat v úřadě, aby měl právo jej říkat, ale zůstat tak, aby nepromlouval bez užitku, ale činit vše nutné a vhodné, aby v něm zůstal, a zůstal s autoritou, jinak by bylo pro stát stejně dobré, kdyby tam už nebyl, a pro něho, jeho klid a jeho volný čas lepší; že polovičaté postavení je, co do dobra tohoto světa i co do povinností týkajících se onoho, ze všech nejhorší; že žít takto spokojen se vším je

předčasný klid a odpočinek nepatřičný co do místa, času i doby, uzurpované ústraní, jen jiné slovo pro zpronevěru povinnosti.

Pan z Beauvilliers se usmál zápalu, který jsem do té řeči vkládal, a přesto ji velmi pozorně vyslechl; málokdy mě přerušil a já jsem se vrátil k podrobnostem, do nichž jsem zašel — k tomu, co mohl zajistit on, a jedině on, aniž by ho v tom kdokoli mohl nahradit, pokud jde o monseigneura vévodu z Bourgogne, a dokonce i o způsob, jakým byl postaven u krále. Uznal to; pak jsem přešel k ostatním ministrům, jejichž zkáza by s sebou přinesla i jeho, a řekl jsem mu směle přesně tato slova, jichž jsem už jednou použil, když jsem ho přiměl promluvit s králem o rozhodnutém přijetí vévody z Harcourtu do rady, které pak zmařil: Že se nesmí mýlit; že bylo zázrakem, že nepodlehl mocné ruce paní z Maintenon v době aféry kvietismu; že ani pevná králova úcta, ani důvěra spojená s jeho postavením vychovatele královských vnuků, ani důvěra spojená s ministerským úřadem, jímž byl oděn, by ho z toho nebyly vytáhly; že svou záchranu nedluží ničemu jinému než svému právu vstupu jako vychovatel, které, naroubováno na právo vstupu prvního šlechtice komory, krále tak dobře zvyklo vídat ho v jeho nejsoukromějších hodinách, a vídat ho v nich ve všech a už tak dlouho, že z něho v králových očích udělalo jakéhosi modrého sluhu vyššího řádu, a jedině to udrželo velmože, ministra, muže důvěry, který by jinak zahynul; že právě v této vlastnosti se má tedy odvážit držet se zuby nehty a upevňovat se všemi způsoby, napadat protější kliku beze strachu i bez měkkosti, varovat před ní krále silnými a dobře mířenými pravdami, a ne se nechat bít, aniž ukáže cestu, a tou tak špatně chápanou zbožností povzbuzovat ty, kdo bijí, zvykat na to krále, stát se neužitečným a nakonec se nechat srazit k zemi, on i jeho lidé.

Ze všech různých příležitostí, kdy jsem s panem z Beauvilliers mluvil, kromě té, kdy šlo o přijetí maršála z Harcourtu do rady, jsem nikdy nemluvil tak souvisle — nechci říci v úvahách, ale, smím-li to tak říci, v napomenutích —, ani s tak velkým účinkem na něho.

Nejprve se dal do obrany, už ne proto, aby odešel a stáhl se, neboť hned na začátku uznal, že k tomu není čas, a už ani ne kvůli své slabosti ze zbožnosti, protože na mou úvahu dobře cítil, že na ni nelze nic pádného odpovědět; ale nejprve kvůli klice: toho slova se polekal, a já jsem mu je nevyvracel. Byl přesvědčen, že žádná klika neexistuje — tak mu to namlouvalo jeho puntičkářství —, ale o tom, co to slovo ve skutečnosti znamenalo, jsem mu přít se nedovolil. Pak se zaměřil na obtíže, jak uskutečnit to, k čemu jsem ho chtěl přesvědčit, a na nesnáze s prostředky, když nechce o nikom mluvit zle.

Odpověděl jsem, že to nebrání síle v jeho názorech, obšírným replikám ani náznakům a soukromým úvahám; že kromě toho se protější klika skládá z různých druhů lidí, mezi nimiž jsou dobří i špatní; že špatní jsou ti, kdo, zahaleni pláštěm blaha státních záležitostí, pracují jen pro sebe; že takovými jsou maršálové z Harcourtu a z Huxelles, a že právě proto je dovoleno ukázat je v pravém světle, ve vhodnou chvíli

je odhalit a oslabit je u krále, takže by všechen jejich důvtip a rozum, tolik vychvalovaný jejich stoupenci, sloužil jen k jejich škodě, protože by budil podezření vůči jejich smýšlení a radám, což by je časem snadno odstavilo; že dobře chápaná zbožnost to vyžaduje, místo aby se tomu protivila, a že právě to je třeba činit.

Dost dlouho jsme se o tom přeli a myslel jsem, že jsem získal nemálo, když jsem ho přiměl uznat, že vše, co jsem o nich tvrdil, není k zavržení, jen když se to bude dít z nutnosti a s mírou. Ještě jsem na vévodu v tomto bodě dotíral, neboť měl sklon nikdy neshledat nutnost dost naléhavou ani míru dost odměřenou, a vzal jsem mu většinu jeho odpovědí. Od této rozpravy jsme přešli k té o dobrých, mezi nimiž jsem jako příklad uvedl maršála z Boufflers; vévoda to horlivě uznal, a chápaje se triumfu, zeptal se mě se spokojeným výrazem, co bych chtěl, aby udělal s tímhle, který se jistě rozpaluje jen v dobré víře. „Chci," odvětil jsem, „abyste si ho naprosto znovu získal a abyste vy dva, muži tak čistí a tak dobře smýšlející, jako jste oba, nezůstávali déle proti sobě, a aby klika, k níž patří, nebyla déle ozdobena mužem tak úctyhodným, který ji proti Vám posiluje s tolika výhodami."

Pak jsem mu řekl, jak tomu skutečně bylo, že jsem u maršála vždy poznával náklonnost k němu, založenou na úctě; že mě dokonce překvapuje, že ho ti druzí strhli tak daleko, aby ho rozhořčili do té míry, jak se jim to podařilo; že je to dobrý člověk, mírný, snadno získatelný zpět projevy ohledu, úcty a přátelství, a stejně snadno odcizitelný lhostejností a výrazem autority a nadřazenosti; že ty první způsoby jsou tak vlastní jemu, panu z Beauvilliers, že by mu to nedalo žádnou práci; že na ty druhé, které se mu tak málo podobají, je však přesto třeba dávat pozor v uvažování, které je u maršála krátké, a proto se s ním musí zacházet šetrně: nepřít se s ním o maličkosti a vyhradit úsilí přesvědčování věcem důležitým, ale s uměním a mírností, a snažit se ho přivést k tomu, aby na věc přišel jakoby sám od sebe; především mu nedávat pocítit žádnou ministerskou váhu ani převahu ducha nebo zkušenosti v záležitostech, a obratně si pomáhat lichotkami o jeho válečných schopnostech, o věcech, které ve válce skutečně vykonal, a o jeho dobrých úmyslech, o nichž nelze pochybovat, že jediné ho vedou, a to bez jakéhokoli zájmu; že když se do toho pustí takto, s pílí a soustavně, jsem přesvědčen, že Boufflerse hned dojme, jakou váhu mu přikládá, a že se tak brzy stane přístupným rozumu; že nebude těžké zbavit ho dojmů, které se ostatním podařilo mu vštípit, a ne-li ho od nich zcela odtrhnout, aspoň z něho učinit nástroj, jehož by napříště nemohli plně využít, jak zamýšleli a jak už ho začali využívat.

Beauvilliers byl mou řečí nadmíru potěšen, a otevíraje se čím dál víc, řekl mi: „Ach, kdo by si ho nechtěl znovu získat a neudělat pro to vše, co je třeba?" Pak uznal, že to, co mu navrhuji, je to nejlepší a že je třeba neprodleně pracovat podle tohoto plánu.

Měl jsem se na pozoru, abych mu nejmenoval nikoho jiného. Znal jsem příliš dobře přirozenou antipatii mezi jeho a kancléřovou povahou a náladou, než abych

mu ohledně kancléře navrhoval cokoli, co by je k sobě přiblížilo, tím méně cokoli, co by kancléři, který byl můj přítel do té míry, uškodilo, a stejně tak ani nic ohledně nevraživosti vévodů z La Rocheguyon a z Villeroy; kličkoval jsem tak, abych na jedné straně nekompromitoval své přátele a na druhé je nenechal napálit. Než jsem skončil, vrátil jsem se ještě trochu k tomu, jak uškodit těm, kdo nestojí za nic, a připomněl jsem mu pokojné a mlčenlivé chování monseigneura vévody z Bourgogne, které ho pod vévodou z Vendôme srazilo tak hluboko, že z toho zůstal potlučený ještě i po pádu toho kolosa. Připomněl jsem mu, že on sám tuto krutou mírnost neschvaloval; a když se ohradil proti tomuto srovnání pro jeho nepoměr s tím mladým princem, ohradil jsem se zase já a odzbrojil jsem ho tím, že jsem proti tomu postavil důležitost jeho úřadů a povinnost, z níž se zodpovídá králi a státu.

Konečně jsme se rozešli, on velmi spokojený se všemi mými odpověďmi a přesvědčený, že má víc využívat svého vlivu a svého důvtipu, a já nadmíru volný a spokojený, že jsem si s ním tak užitečně ulevil od srdce a že jsem mu navíc živě vytkl, jak málo je zpraven o tisíci věcech, které se dějí u dvora a které, ač se zdají malé vedle státních záležitostí, přesto odhalují tisíc intrik, jež je nutné znát; a neznalost jich přece dost často vede k neznalosti věcí, které natolik ovlivňují správnost úsudku ve věcech závažných, že se člověk kvůli tomuto nedostatku ve chvíli potřeby ocitne krátký a neschopný přijmout správná opatření, a to včas.

To byla také moje výtka vůči vévodovi z Chevreuse, kterému jsem ji velmi často vytýkal a který se domníval, že se z ní vyviní, když mi se svým zoufalým puntičkářstvím namítal, že není ničím pověřen, protože nezasedá v radě, ačkoli byl ve skutečnosti ministrem a podílel se na všem s králem i s ostatními ministry, jak jsem odhalil už dávno a jak mi to pan z Beauvilliers a pak i on sám už tehdy přiznali, jak jsem poznamenal (tom VI, s. 183; v tomto vydání Tom 6, kapitola devátá); byl navíc duší kliky ministrů a za takového ho pokládaly i všechny ostatní.

Hned nazítří jsem mu vyprávěl o rozhovoru, který jsem měl s panem z Beauvilliers; ačkoli byl zvyklý na mou upřímnost a otevřenost vůči svému švagrovi i vůči sobě, přesto byl nesmírně překvapen smělostí, jíž jsem užil ve věcech i ve výrazech, a poděkoval mi; a já jsem toho využil, abych mu důrazně vytkl, proč nemluví stejně, když tuto sílu pokládá vůči svému švagrovi za nutnou, a přitom má k němu ke všemu přístup, je s ním v naprosté důvěře a důvěrnosti a je tak zcela o všem zpraven, místo aby jeho úzkostlivou opatrnost a slabost živil svou vlastní.

Omlouval se spíš roztomile než přesvědčivě, a přece uznal, že vévoda z Beauvilliers je opatrný až přes míru, a jakou škodu to působí záležitostem, že nechce užívat svého důvtipu a vlivu a zůstává v ustavičných poutech zdrženlivosti, rezervovanosti a nečinnosti, které z jejich strany všechno brzdí a ponechávají volné pole ostatním, kteří toho dovedou dobře využít; zašel tak daleko, že mi přiznal, že paní z Chevreuse a paní z Beauvilliers s tím nejsou spokojeny o nic víc než on a že všichni tři v tom ustavičně narážejí.

Probrali jsme tu věc velmi do hloubky, a dokonce velmi podrobně. Nemyslel jsem si, že jsem ztratil čas, protože když jsem mu vštěpoval věci, které jsem pokládal za nutné, mluvil jsem se stejným úspěchem ke všem a až k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne; další vývoj mě v tom ještě víc utvrdil: stali se bdělejšími vůči všemu, co se dělo, pozornějšími v tom, aby se mě ptali na novinky a rozebírali je se mnou, víc se zabývali odrážením ran, ba i jejich zasazováním, a pan z Beauvilliers byl se mnou ještě volnější, a to ve všech ohledech. Na samém maršálovi z Boufflers jsem dobře poznal, že nezůstali nečinní ve snaze se s ním sblížit; v tom by byli uspěli lépe a dříve, kdyby to dělali otevřeněji, a to jsem nahrazoval, jak jsem jen mohl.

To, co svět nazývá náhodou a co, jako všechny věci, je jen řízením Prozřetelnosti, které mě po celý život se zvláštní výrazností spojovalo s téměř všemi navzájem protichůdnými lidmi, se se mnou zachovalo stejně i vůči těmto dvěma klikám, velmožů a ministrů.

Zcela spojen s vévody z Beauvilliers a z Chevreuse a téměř s celou jejich rodinou, důvěrně spjat s Chamillartem až v jeho nejhlubší nemilosti, zadobře s jezuity i s monseigneurem vévodou z Bourgogne, jak bylo vidět v souvislosti s flanderskými událostmi, zadobře rovněž, i když zdálky a skrze oba vévody, s panem z Cambrai, aniž jsem ho osobně znal, měl jsem srdce u této kliky, která mohla počítat s monseigneurem vévodou z Bourgogne proti všem a navzdory všem.

Na druhé straně jsem byl držitelem naprosté důvěry, domácí i veřejné, kancléře a celé jeho rodiny, jak ještě brzy uvidíme; byl jsem v ustavičném spojení s vévodou a vévodkyní z Villeroy a skrze ně s vévodou z La Rocheguyon, který byl s nimi jedno; v důvěře také s prvním štolbou, s du Montem, s Bignonem, jenž byl se svou ženou v plné důvěře slečny Choinové — a tito poslední patřili k meudonské klice, s níž by ani nezahynuli a v níž se drželi nad vodou —; nemohl jsem si tedy přát, aby kterákoli z obou ostatních podlehla, tím spíše, že Harcourtovy stálé ohledy vůči mně byly takové, že mi braly jakýkoli důvod se ho obávat a dávaly mi naopak všechnu příležitost sblížit se s ním víc, kdykoli bych chtěl.

Skoro bych se neodvážil říci, že úcta všech těchto předních osobností, spojená s přátelstvím, které mnozí z nich ke mně chovali, jim — s výjimkou Harcourta — dávala volnost, nenucenost a naprostou důvěru mluvit se mnou o všem nejtajnějším a nejdůležitějším, co se dělo, a někdy ne bez toho, aby jim něco neuklouzlo o těch mých přátelích, kteří stáli proti nim, a aniž by si z toho ti, kdo to vynášeli, dělali starosti. Více jsem se dozvídal od kancléře a od maršála z Boufflers než od vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří byli málo bdělí a často nevědomí.

K těmto vážným znalostem jsem připojoval znalosti nejvnitřnějšího života dvora od nejlépe zpravených žen, nejvíce do všeho zasvěcených u vévodkyně z Bourgogne, které — staré i mladé, každá svým způsobem — viděly mnoho věcí samy a od princezny věděly všechno; takže jsem den co den byl zpraven o samotném jádru této pozoruhodné sféry, a velmi často týmiž cestami o mnoha tajných věcech ze svatyně

paní z Maintenon. I ta vycpávka byla zábavná, a mezi tou vycpávkou se zřídka nenašlo něco důležitého a vždy něco poučného pro někoho, kdo byl dobře obeznámen se vším.

Do jiného nitra, neméně svatyně, mě občas zasvěcovali ještě velmi přední sluhové, kteří, pobývajíce v kteroukoli hodinu v královych kabinetech, tam neměli zavřené oči ani uši.

Byl jsem tedy vždy denně zpraven o všech věcech čistými, přímými a spolehlivými kanály, a o všech věcech velkých i malých. Má zvědavost si v tom, nezávisle na jiných důvodech, přicházela na své; a nutno přiznat, že ať je člověk někým, nebo nikým, jen z tohoto druhu potravy se u dvora žije, a bez ní se tam jen živoří.

Má ustavičná pozornost se týkala krajního mlčení jedněch vůči druhým o všem, co se jich mohlo týkat; úzkostlivého rozlišování věcí, které mohly mít následky, a právě proto jejich zamlčování, i když byly zdánlivě nevýznamné; a co se týče těch, které nevýznamné opravdu byly, jejich vyprávění, abych splácel a živil důvěru; to zajišťovalo úplnou bezpečnost mého styku se všemi i jeho příjemnost, neboť jsem v něm často dával stejně mnoho a víc, než jsem dostával, aniž by se mi kdy stalo, že bych u kohokoli shledal ochlazení, nedůvěru nebo i jen menší otevřenost; ačkoli všichni velmi dobře věděli, že jsem v téže důvěrnosti s mnoha lidmi z kliky protější té jejich, a ačkoli jedni i druzí se mnou o té důvěrnosti mluvili velmi volně, když se k tomu naskytla příležitost, a o těch osobách vždy s mírou, z ohledu ke mně, kromě několika vzácných případů, kdy jim uniklo prudké slovo a nad nimiž jsem přimhouřil oči.

Kapitola osmnáctá

Španělská záležitost pana vévody z Orléans. — Flotte zatčen ve Španělsku a Renaut také. — Rozpoutání nevole proti panu vévodovi z Orléans. — Villarroel a Manrique, generálporučíci, zatčeni ve Španělsku. — Strašná bouře proti panu vévodovi z Orléans, proti němuž chtějí vést soudní proces. — Kancléř mě nutí, abych mu řekl svůj právní názor na zločin přičítaný panu vévodovi z Orléans, je jím zasažen, a vše tím padá, záměry i řeči, ihned poté. — Smutný stav vévody z Orléans po zmaření bouře.

Nyní je třeba se trochu vrátit, abychom uviděli v celku onu španělskou aféru vévody z Orléans, která v té době propukla a která se stala zdrojem všech hořkostí a strastí, jež pak provázely jeho život a jež se odtud rozlily i na ta nejsvobodnější a nejnezávislejší období jeho života, kdy byl sám obdařen veškerou svrchovanou mocí.

Aniž se tu budu předčasně šířit o jeho povaze, postačí poznamenat, že jeho zahálka, kterou ustavičně klamal výlety do Paříže a bavil chemickými kuriozitami, velmi nemístnými, a pátráním po budoucnosti, které bylo nemístné ještě mnohem víc, zahálka vydaná paní z Argentonu, jeho milence, prostopášnosti a špatné společnosti, s nádechem nevázanosti, s malým ohledem na dvůr a s ještě mnohem menším na jeho paní choť — že mu to vše velice uškodilo v mínění světa, a zvláště v mínění krále, když ho nezbytnost věcí přiměla poslat ho vystřídat vévodu z Vendôme do Itálie; a že po turínském neštěstí, k němuž ve všech ohledech došlo navzdory jeho prozíravosti a navzdory všemu, co podnikl, aby Marsina přivedl k rozumu, a co po svém zranění podnikl, aby se s armádou vrátil do Itálie, přimělo to krále, aby ho odškodnil velením armád ve Španělsku.

Král mu dal najevo, že si přeje, aby s paní des Ursins dobře vycházel, aby se staral jen o věci týkající se války a do žádných jiných záležitostí se nijak nepletl. Vévoda z Orléans se tímto příkazem přesně řídil. Paní des Ursins se mu snažila jen vyhovět. Okázale mi o něm psala chvály toho druhu, o nichž se dobře ví, že se donesou dál. Znal jsem králova přání ohledně ní, byl jsem přítelem obou v nejvyšší míře, přál jsem si jejich shodu, která byla k vzájemnému prospěchu obou, a ještě víc k prospěchu vévody z Orléans, jemuž na ní záleželo víc, a postaral jsem se, abych mu předával všechno, co k tomu mohlo přispět. Utvrdil jsem toto smýšlení během krátkého pobytu vévody z Orléans zde mezi jeho dvěma cestami do Španělska a nic jsem neopomněl, abych mu dal pocítit, jak velice na tom pro něho záleží, vzhledem k jednotě paní des Ursins se španělskou královnou a k témuž svazku zde s paní z Maintenon.

Všechno mezi nimi šlo dobře až do jeho návratu do Španělska, kdy — nespokojen, jak málo bylo pro tažení připraveno navzdory péči, kterou tomu věnoval před svým návratem, a navzdory slibům, které mu byly dány, a rozhořčen, že kvůli týmž

nedostatkům přišel v minulém tažení o tolik slavných příležitostí, a předvídaje, že mu budou stejně škodit i v tažení, které se chystal zahájit — mu uprostřed večeře uklouzlo ono slovo, tím krutější, že bylo nepřekonatelně trefné, jak jsem už poznamenal (tom VI, s. 301; v tomto vydání Tom 6, kapitola patnáctá), a to mu paní des Ursins i paní z Maintenon skrytě a nesmiřitelně znepřátelilo. Shoda mezi ním a paní des Ursins zdánlivě trvala dál, navzdory častým sporům, k nimž dávaly podnět proviant a ostatní dodávky pro armádu. Z mnoha drobností však přece jen vycítil, že se proti němu hledá záminka ke sváru a že je dobré dávat si zblízka pozor; a já jsem ho na to důrazně upozornil v souvislosti s fámou, která se zde rozšířila o jeho domnělé lásce ke španělské královně, se šikovně přizpůsobenými podrobnostmi; v té věci mě uklidnil, jak jsem řekl jinde, ve Španělsku o tom nepadlo ani slovo, a vskutku to nemělo sebemenší základ.

Už ke konci svého prvního tažení v té zemi, a ještě víc během následujícího pobytu v Madridu, postřehl chyby, k nimž princeznu des Ursins sváděly ctižádost a lakota. Nebylo pro něho těžké rozpoznat, že se jí nesmírně bojí a nenávidějí ji. Snad ho prostá zvědavost přiměla vyslechnout několik předních nespokojenců; princové si nade všechny lidi přejí být milováni. Ve Španělsku, a ze Španělska až sem, se všechno rozléhalo jeho chválou ve všech směrech — práce, péče o podrobnosti, schopnosti, statečnost, duchapřítomnost, důmyslnost, vynalézavost, vlídnost, mírnost; a nevím, zda nepovažoval pocty tužeb, vzdávané hodnosti a moci, za pocty srdcí, ani do jaké míry jím to lichotilo a svádělo ho. Když podle účinků, sice dost málo znatelných, ale takových, které nemohl přehlédnout, poznal neprozřetelnost onoho osudného vtipu, byl během svého druhého tažení a následujícího pobytu v Madridu o to zvědavější na počínání princezny des Ursins; o to přístupnější byl také stížnostem nespokojenců, aniž by jich ovšem nějak využil.

Stanhope,[1] bratranec toho, který byl za mé doby velvyslancem ve Španělsku a potom státním sekretářem v Anglii, velel Angličanům a byl druhým mužem v armádě hraběte Starhemberga, stojící proti armádě, které velel vévoda z Orléans. Tento anglický generál býval velmi prostopášný. Strávil nějaký čas v Paříži. Tehdy, ještě dost mladý, se tam seznámil s abbém Duboisem, jak se říká, mezi hruškou a sýrem, a jeho prostřednictvím i s vévodou z Orléans, který s ním celou jednu zimu a léto podnikl spoustu zábav, všechny z nejvolnějších. Princ a generál, kteří se ve Španělsku stali významnými osobnostmi a stáli proti sobě, si vzpomněli na staré dobré časy, dávali si to vzájemně najevo, jak jen mohli, a stejně tak se chápali příležitostí průvodních listů, výměn zajatců a podobných věcí, aby si po trubačích dopisovali.

Nespokojenci s vládou a s paní des Ursins se kolem něho shromáždili. Dělal z toho tak málo tajemství, že po návratu od armády do Madridu se za několik z nich

1. **Vysvětlivka:** James Stanhope (1673–1721), velitel anglických vojsk ve Španělsku za války o španělské dědictví, později přední ministr krále Jiřího I.

přimluvil, některé navrátil do milosti, jiným vymohl, co si přáli, a na stížnosti, které mu na to paní des Ursins vznesla v přítomnosti krále a královny, odpověděl, že se domníval, že jim slouží, když si tak počíná, aby těm lidem nabídl střední cestu mezi Madridem a Barcelonou, kam by se jinak vrhli, kdyby se neuchýlili k němu a kdyby je nezadržel svými slovy a svou pomocí. Nikdo z těch tří neměl, co by odpověděl, a když nabídl, že je už nebude poslouchat, prosili ho, aby v tom pokračoval. Naléhali na něho, aby urychlil svůj návrat do Španělska, a rozešli se, jak se zdálo, velmi spokojeni.

S úmyslem, že bude nepřítomen jen velmi krátce, zanechal všechny své ekvipáže u jakéhosi Renauta, kterého mu dal vévoda z Noailles a který mu často sloužil jako tajemník, aby za jeho nepřítomnosti jeho jménem urychloval přípravy dohodnuté pro příští tažení a podával mu o nich zprávy i o věcech, o nichž by si přál být zpraven. Hrabě z Châtillonu, první šlechtic jeho komory, šlechtic velmi chudičký a otec vévody z Châtillonu, který, aniž na to pomyslel, rychle udělal nejskvělejší kariéru, zůstal ve Španělsku také, pod záminkou, že si ušetří šest set mil cesty v tak krátké době, ve skutečnosti proto, aby se dvořil paní des Ursins a pokusil se získat grandezu. [Renaut] zůstal také. Tento Renaut, kterého jsem nikdy neviděl, byl podle doslechu chlapík důvtipný a podnikavý, činorodý, smělý, inteligentní. Brzy uvidíme, že úsudek k tomu nepatřil.

Ke konci zimy se král svého synovce zeptal, co je ten Renaut zač a proč ho nepřivezl s sebou; a dodal, že by udělal dobře, kdyby ho povolal zpět, protože je to intrikán, který se netaktně vtírá mezi nepřátele paní des Ursins, a té to působí potíže. Vévoda z Orléans na otázky odpověděl a řekl, že Renautovi vzkáže, aby se vrátil, a skutečně mu to nařídil. Renaut odpověděl, že se začne chystat k návratu, a vévoda z Orléans na to už víc nepomyslel.

Za nějaký čas se ho král zeptal, zda má velkou chuť vrátit se do Španělska. Odpověděl způsobem, který sice projevoval jeho touhu sloužit, ale neprozrazoval žádnou dychtivost; a vůbec nepostřehl, že by se pod tou otázkou mohlo skrývat něco důležitého.

Vyprávěl mi to. Vytkl jsem mu ochablost jeho odpovědi. Vyložil jsem mu, jak velice mu záleží na tom, aby jeho tažením učinil konec jedině mír; že kdyby přestal sloužit během války, octl by se na úrovni ostatních propuštěných armádních generálů a všechno, co vykonal, by bylo zapomenuto, aniž by mu zůstala jiná vážnost než ta, kterou mu dává jeho rod, kdežto kdyby tuto válku dovedl do konce a dál si v ní vedl dobře, sotva by se mohlo stát, aby mu při míru něco nezůstalo. Kromě toho (neboť se tehdy ještě počítalo s tím, že Monseigneur a monseigneur vévoda z Bourgogne budou sloužit) mu žádná jiná země nevyhovovala tak jako Španělsko, kde byl daleko od soupeření, závisti a kabinetních kurýrů svobodný. Sloužit ve Flandrech pod Monseigneurem nebo v Německu pod monseigneurem vévodou z Bourgogne — to už nebylo velet armádě; ve Flandrech by to znamenalo pracně figurovat u dvora, který by měl své trny, riskovat pověst, kdyby zvítězila politika, a jinak se vystavovat

nepříjemným rozporům, jejichž tíha závisti a zlých služeb by dopadla na něho podle toho, zda by události byly dobré, či špatné, jakmile by se zdálo, že vyplynuly z jeho názoru; v Německu by to byla cesta, a ne tažení, v němž by vévoda z Harcourtu a vévoda hannoverský hleděli jen na to, jak se uživit. Nesloužit už vůbec by kromě toho, co bylo poznamenáno nejprve, znamenalo vystavit se tomu, že by ho v případě neštěstí a sporů chytili jako záchranu, aby šel napravovat chyby snad jen málo napravitelné, a snad stejně nebezpečné napravit pro politiku jako nenapravit pro stát a pro jeho vlastní pověst — snadno se zničit, kdyby přijal, a ještě jistěji, kdyby odmítl. Zdálo se, že tyto důvody vévodu z Orléans přiměly k opravdovějšímu přání vrátit se do Španělska.

O několik dní později se ho král zeptal, jak si myslí, že stojí u princezny des Ursins; a protože mu odpověděl, že má důvod být přesvědčen, že u ní stojí dobře, neboť neudělal nic, čím by u ní stál špatně, řekl mu král, že se ona přesto velice obává jeho návratu do Španělska a naléhavě žádá, aby ho tam znovu neposílali; že si stěžuje, že ačkoli udělala všechno, aby mu vyhověla, spolčil se se všemi jejími nepřáteli; že ten tajemník Renaut s nimi udržuje úzký a tajný styk, a to ji přimělo žádat o jeho odvolání, ze strachu, aby jí jménem svého pána nepůsobil potíže.

Vévoda z Orléans odpověděl, že ho tyto stížnosti paní des Ursins nekonečně překvapují; že vždy velmi dbal, jak mu to Jeho Veličenstvo uložilo, aby se nepletl do žádných záležitostí kromě válečných; že nic neopomněl, aby paní des Ursins zbavil jakéhokoli podezření, že by se chtěl do něčeho vměšovat, a aby jí dal najevo, že chce s ní žít v souladu a přátelství, jak také skutečně žil. Vylíčil králi vyjasnění, k němuž mezi ním a jí došlo a o němž jsem vyprávěl výše, s nímž byla ona velmi spokojena, stejně jako Jejich Katolická Veličenstva, která byla přítomna, a že ho všichni tři prosili, aby nespokojence dál naslouchal a získával je zpět a aby urychlil svůj návrat do Španělska, odkud se tehdy chystal odjet.

Dodal, že je pravda, že ví o mnoha zpronevěrách a nebezpečných pletichách princezny des Ursins, které mohou vést jedině ke zkáze Jejich Katolických Veličenstev a jejich koruny; že paní des Ursins, která to snad tuší, se v něm těchto znalostí obává, a proto nechce, aby se vrátil; ale že si to, co mu Jeho Veličenstvo předepsalo, zapamatoval tak dobře, že se odvažuje vzít za svědka je samo, že je to poprvé, co si dovoluje s ním o tom mluvit; že ať viděl sebevětší nutnost podat mu o tom zprávu, vždy by to ponechal v mlčení, kdyby ho král sám nepřinutil je v této věci prolomit tím, že s ním mluvil o nepřízni paní des Ursins vůči němu, o níž on nevěděl a kterou si nezasloužil.

Král se na okamžik zamyslel a pak mu řekl, že za tohoto stavu věcí považuje za vhodnější, aby ho do Španělska znovu neposílal; že se tamní záležitosti octly v krizi, u níž je nejisté, komu země zůstane; že kdyby z ní jeho vnuk musel odejít, nemělo by cenu se jakkoli zabývat správou paní des Ursins; že kdyby si tu korunu udržel, bylo by pak vhodné promluvit o té správě důkladně, a že by tehdy rád požádal svého synovce o radu.

Vévoda z Orléans se s tím spokojil a vyprávěl mi to, jak se mi zdálo, jen mírně rozladěn, a já víc než on z důvodů, které byly uvedeny. Řekl mi, že celá tato intrika šla přímo od paní des Ursins k paní z Maintenon, a to se dozvěděl od krále, to jest že se paní des Ursins v té věci obrátila na paní z Maintenon bez jakéhokoli jiného prostředníka; ostatně ho ani nepotřebovala, zvláště když šlo o společnou pomstu.

Brzy nato se rozhlásilo, že se vévoda z Orléans do Španělska nevrátí, protože tam půjde skoro jen o to přivést odtud zpět francouzská vojska, a takový úkol mu neodpovídá. Tehdy král vévodovi z Orléans řekl, aby si odtud nechal přivézt své ekvipáže, a pošeptal mu do ucha, aby pro ně poslal někoho rozumného, kdo by za nynější situace mohl být doručitelem jeho protestů pro všechny případy, kdyby se Filip V. na základě nějaké smlouvy vzdal španělského trůnu, aby si jeho synovec zachoval svá práva tím, že by jeho protesty byly nenápadně přijaty. Tak mi to aspoň tehdy řekl vévoda z Orléans, a tomu později málokdo chtěl věřit, neboť je třeba mluvit přesně.

Tento princ k tomu úkolu vybral jakéhosi Flotta, kterého jsem stejně jako Renauta nikdy neviděl, protože jsem v jeho domě nikdy neměl styky a nikoho jsem tam neznal. Byl to člověk velmi duchaplný, obratný a smělý, jak jsem slyšel od pana z Lauzunu, který si ho cenil; býval v jeho službách v době jeho nejdůležitějších záležitostí s Mademoiselle, hodně se do nich zapletl, přešel pak do jejích služeb, ale jako hlavní nástroj všeho mezi nimi, v dobách nejtěžších i v dobách věznění pana z Lauzunu, až do jeho návratu a jeho pozdějších roztržek s Mademoiselle; po její smrti vstoupil do služeb Monsieura a po Monsieurově smrti zůstal u vévody z Orléans, který ho ve válce v Itálii a ve Španělsku používal jako důvěrného pobočníka.

Tento muž, vychovaný, jak vidno, v intrikách, odjel přímo do Madridu. Cestou dostal zprávu od Renauta, který tam stále zůstával a který mu oznamoval den svého odjezdu a místo, kde se s ním setká. Flotte ho na smluveném místě nezastihl. Myslel, že Renaut svůj odjezd odložil a že ho potká dál. Jel stále dál, a když ho nikde nepotkal, nepochyboval, že ho zastihne ještě v Madridu a že ho tam Renaut čeká. Dorazil tam, nějaký čas tam pobyl a marně tam Renauta hledal. Vídal se tam s několika lidmi, a dokonce s několika grandy, kteří byli s Renautem ve styku, ale ti mu o něm nedokázali nic říci. Nevím, co si o tom Flotte myslel; ale pobyl v Madridu dost dlouho a pak odjel k armádě, která byla ještě rozložena ve svých zimních ubikacích.

Tam se poklonil maršálovi z Besons, pro něhož neměl žádné dopisy, a tři týdny se toulal od ubikace k ubikaci, aniž by Besonsovi dal nějakou určitou či přesnou odpověď; Besons neviděl pro tento dlouhý pobyt žádný důvod, byl jím překvapen a naléhal na něho, aby se vrátil do Francie. Konečně se Flotte šel s maršálem rozloučit a požádat ho o eskortu, aby mohl odjet ve společnosti jednoho proviantního komisaře, který také chtěl přejít zpět přes Pyreneje. On a ten komisař vyjeli jednoho rána od Besonse, oba v jedné dvoumístné bryčce, s eskortou dvaceti dragounů.

Když se vzdalovali od maršálova hlavního stanu, komisař spatřil v dálce dvě silné eskadrony, které se k nim pozvolna přibližovaly a v nichž poznal jízdu španělského

krále. Podezření, které pojal, ho brzy přimělo vystrčit hlavu z okénka, a odtud viděl, že je ty eskadrony sledují; řekl to Flottovi, který zprvu nic nepodezíral, ale o půl míle dál se začal také znepokojovat. Radili se spolu v bryčce a ujeli ještě dvě míle, načež poděkovali své eskortě, že ji už nepotřebují, aby viděli, co pak ty dvě eskadrony udělají. Dragouni, kteří byli Francouzi, ze zdvořilosti chvíli naléhali, že je budou doprovázet, pak je chtěli opustit; ale jakmile to eskadrony zpozorovaly, přiklusaly a dragounům v odchodu zabránily. Ten hluk tak blízko přiměl komisaře podívat se, co to může být, a když viděl, že se proti nim něco chystá, řekl to Flottovi a zeptal se ho, zda u sebe nemá nějaké papíry. Flotte zachoval klid; ale o chvíli později, když zpozoroval několik oddělených jezdců, kteří jeli vedle nich, požádal komisaře, aby si vzal pouzdro s dopisy, které mu nenápadně podstrčil. Bylo už pozdě, jeden z jezdců si toho všiml. Zastavil bryčku a eskadrony ji současně obklíčily. Dragouni se nato tvářili, že ji chtějí bránit; ale ten, kdo eskadronám velel, přistoupil k dragounskému poručíkovi a zdvořile mu řekl, že má své rozkazy, že by ho měla zadržet nerovnost počtu, protože by se marně stavěl proti tomu, co on musí vykonat, a konečně že by ho mrzelo, kdyby je musel dát odzbrojit. Na to nebylo a ani nepadlo žádné odpovědi. Dragouni odjeli. Exempt tělesné gardy španělského krále, který byl až dosud mezi jezdci, přistoupil k bryčce, prokázal se písemným rozkazem, který ukázal, přiměl Flotta a komisaře sestoupit, prohledal celou bryčku a pak Flotta od hlavy k patě, a jakmile byl upozorněn, nařídil komisaři, aby mu vydal, co mu Flotte podstrčil, a varoval ho, aby se nevystavoval špatnému zacházení, které ho čeká, kdyby ho musel obtěžovat prohlídkou. Komisař si to nedal říkat dvakrát a pouzdro s dopisy vydal, načež mu exempt řekl, že je volný, a dovolil mu znovu nasednout do bryčky a pokračovat v cestě. Současně byl Flotte posazen na koně, obklopen důstojníky, kteří si jeho osobu dobře pohlídali, a odveden k hraběti z Aguilaru[2] do téhož hlavního stanu, z něhož právě vyjel.[3]

Hrabě z Aguilaru, španělský grand, syn starého hraběte z Frigiliany, je tentýž, který přijel do Paříže prosadit ono nešťastné obléhání Barcelony, o němž jsem se obšírně rozepsal (tom V, s. 73; v tomto vydání Tom 5, kapitola čtvrtá). Velel tehdy vrchně španělským vojskům pod maršálem z Besons. Byl tehdy zaprodán paní des Ursins a ještě se s ním v dalším setkáme. Jakmile byl o zajetí zpraven, vyhledal Besonse a řekl mu všechno, co mohl, co nejpokorněji, aby omluvil, co právě dal provést bez jeho svolení a bez jeho vědomí v jeho armádě, na základě písemného rozkazu vlastní rukou španělského krále, který mu dal přečíst. Besons, jakkoli byl rozezlen, ho vyslechl, aniž ho přerušil, a přečetl si rozkaz španělského krále, jednoznačný co

2. **Ediční poznámka:** Předloha uvádí „markýz" (*marquis d'Aguilar*, *marquis de Frigiliana*). Rodrigo Manuel Manrique de Lara byl hrabětem z Frigiliany a jeho syn hrabětem z Aguilaru (*conde*); titul v překladu opravujeme.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz o této aféře poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 7, č. V).

do provedení tohoto zatčení i co do toho, že mu o něm nemá nic sdělit. Když ho hraběti z Aguilaru vracel, řekl mu, že Flotte, kterého znal a měl za velmi rozvážného člověka, musí být velice vinen, když se španělský král odhodlal k takové krajnosti vůči někomu, kdo patří k vévodovi z Orléans.

Propustil Aguilara, sám nadmíru užaslý; ale aniž ztratil soudnost, napsal o té příhodě vévodovi z Orléans, upozornil ho, že králi o ní podá zprávu teprve řádnou poštou, která nemůže dorazit dříve než šest dní po kurýrovi, kterého právě vypravil, dal toho kurýra dostihnout s tímto lístkem a s rozkazem odevzdat jej vévodovi z Orléans bez vědomí kohokoli, takže ten princ se to dozvěděl celých šest dní před králem a před kýmkoli jiným. Vévoda udržel věc v takové tajnosti, že ji zatajil i přede mnou, a přesto nevím, jak zprávu, kterou dostal tak včas, využil. Ke králi se to dostalo řádnou poštou, která 12. července dorazila od armády a z Madridu. Král to řekl svému synovci, který hrál překvapení a měl čas se připravit. Odpověděl králi, že je podivné, že takto zatkli jednoho z jeho lidí; že když má tu čest být mu tak blízce příbuzný, je na Jeho Veličenstvu, aby žádalo zadostiučinění, a na něm, aby je očekával od jeho spravedlnosti a ochrany. Král odvětil, že urážka se ve skutečnosti týká víc jeho samotného než jeho synovce a že dá Torcymu rozkaz, aby o tom do Španělska napsal, jak se patří.

Není těžké pochopit, že taková senzace nadělala ve Španělsku i ve Francii velký hluk; ale ať byl zprvu jakýkoli, nebyl ničím ve srovnání s tím, co následovalo. Mluvil jsem o tom tehdy s vévodou z Orléans, který mi řekl, co bylo vyprávěno o jeho protestech, a zdálo se mi, že vše očekává od účinku královských dopisů. Při té příležitosti jsem se ho zeptal na zprávy o Renautovi; a dozvěděl jsem se, že od odpovědi, kterou mu Renaut dal na rozkaz k návratu, žádné neměl; že ho Flotte nezastihl ani na cestě, ani v Madridu a že se neví, co se s ním stalo. To vše ve mně vzbudilo podezření, že je v té aféře něco víc, že Renaut byl zatčen a že se ty věci neprovedly bez králova vědomí. Řekl jsem vévodovi z Orléans, že už jen to, že od Flottova odjezdu neměl o Renautovi žádné zprávy, ho mělo znepokojit kvůli jednomu a přimět k opatrnosti kvůli druhému. Přisvědčil, pak mi však řekl, že protože Flotte odjel jen na základě toho, co mu král řekl o jeho protestech, nemohl pojmout nedůvěru; že podle způsobu, jakým s ním král mluvil, nemůže věřit, že by v tom král měl prsty, nýbrž že jde o kousek smělosti a zvědavosti paní des Ursins, která tím vydávala druhý díl depeší abbého z Estrées,[4] aby odhalila, s jakými nepřáteli má co činit, a svou vlastní věc zakryla záminkou státní záležitosti, u níž i to nejmenší podezření omlouvá jakýkoli skandál. Tato úvaha, k níž mě už v duchu přivedla znalost úskoků a smělosti princezny des Ursins, mě z úst vévody z Orléans přesvědčila ještě víc, a usoudil jsem, že je třeba s veškerými úvahami počkat až do příchodu odpovědi ze Španělska.

4. **Vysvětlivka:** Narážka na aféru z roku 1704, kdy paní des Ursins dala zachytit a otevřít depeši francouzského velvyslance v Madridu abbého z Estrées a vepsala do ní vlastní poznámky; skandál vedl k jejímu dočasnému odvolání ze Španělska.

Na tu však nikdo nečekal, aby rozpoutal štvanici proti vévodovi z Orléans. Meudonská klika napůl minula cíl u monseigneura vévody z Bourgogne, ale u Monseigneura ho zničila. Příležitost proti jedinému z královské krve, který mohl něco znamenat, byla příliš lákavá, než aby jí nevyužila v celém rozsahu a neudělala si čisté pole. Tuto politiku přiostřovala osobní nenávist paní Vévodkyně, založená na rozdílech hodnosti, na něž si princové krve nemohli zvyknout, ještě palčivěji na věcech milostného rázu, které se tím, že zestárly, neodpouštějí, a konečně na žárlivosti kvůli velení armád, ačkoli ona měla daleko k tomu, aby milovala pana Vévodu, který se nijak nezdráhal mluvit a jednat tím nejhorším způsobem, jak jen mohl. Rozhlásilo se, že se vévoda z Orléans pokusil vytvořit si stranu, která by ho vynesla na španělský trůn tím, že by vyhnala Filipa V., pod záminkou jeho neschopnosti, nadvlády paní des Ursins a toho, že Francie zemi opouští, když odtud stahuje svá vojska; že vyjednával se Stanhopem, aby se mu dostalo ochrany od arcivévody, v představě, že Anglii a Holandsku je celkem jedno, kdo bude ve Španělsku vládnout, jen když arcivévoda zůstane pánem všeho, co leží mimo jeho pevninu, a ten, kdo dostane samotné Španělsko, bude jejich člověkem, dosazeným jejich rukou, na nich závislým a, ať by byl jakéhokoli rodu, nepřítelem Francie, nebo od ní aspoň odloučeným. To se rozšířilo nejvíc.

Byli i takoví, kteří šli dál. Ti nemluvili o ničem menším než o podmínce dát v Římě zrušit manželství vévodkyně z Orléans jako nedůstojné a uzavřené z donucení, a následně prohlásit jejich děti za levobočky, na žádost císaře; oženit se s královnou, sestrou císařovny a vdovou po Karlu II., která měla tehdy ještě poklady, usednout s ní na trůn, a jist, že s ní nebude mít děti, oženit se po ní s tou Argentonovou; a konečně, aby se zkrátily dlouhé a obtížné formality, otrávit vévodkyni z Orléans. Díky destilačním baňkám, laboratoři, fyzikálním a chemickým zábavám a otrlé a vytrvalé hubě pomlouvačů mohl být vévoda z Orléans ještě rád, že se jeho paní choť, která byla v jiném stavu a dostala právě v té době velmi prudkou koliku, jež ty hrůzy ještě zdvojnásobila, z toho šťastně dostala a brzy nato stejně šťastně porodila; její uzdravení nemálo přispělo k tomu, že ty řeči utichly.

Odpověď ze Španělska mezitím nepřicházela. Nejzdravější část dvora se začínala ježit, vévoda z Orléans na ni stále čekal. Král, a ještě víc Monseigneur, s ním jednali s chladem, který ho velice tísnil; podle jejich příkladu se od něho většina dvora otevřeně stahovala.

Byl jsem tehdy, jak jsem už poznamenal, v jakési nemilosti: nejezdil jsem už do Marly a tato nepříjemná situace byla zjevná. Mé tak úzké spojení s vévodou z Orléans znepokojilo mé přátele, kteří na mne naléhali, abych se od něho trochu vzdálil. Zkušenost s tím, čeho jsou schopni ti, kdo mě nenáviděli nebo se mě báli, zvláště meudonská klika, což byla klika Vendômova, a zejména pan Vévoda a paní Vévodkyně, mě přiměla dobře si v duchu uvážit, že vzhledem k tomu, jak jsem stál u krále, jim toto tak velké spojení dává dobrou hru. Ale když jsem vše zvážil, usoudil jsem, že

u dvora stejně jako ve válce je třeba cti a odvahy a umět s rozvahou čelit nebezpečím; [usoudil jsem] tedy, že nemám dát najevo sebemenší strach ani projevit sebemenší změnu ve svém starém a tak důvěrném spojení s vévodou z Orléans v době, kdy to potřeboval, vzhledem k podivné opuštěnosti, kterou zakoušel.

Když konečně odpovědi ze Španělska přišly, a to už dosti dávno, aniž se o nich mluvilo, tento princ se mi přiznal, že ho několik významných osob, španělských grandů i jiných, přesvědčilo, že není možné, aby se španělský král udržel, a odtud mu navrhli, aby urychlil jeho pád a postavil se na jeho místo; že ten návrh odmítl s rozhořčením, jaké si zasloužil, ale že je pravda, že se dal strhnout k návrhu nechat se tam vynést, kdyby Filip V. padl sám od sebe bez jakékoli naděje na návrat, protože v tom případě by mu nijak neuškodil a prokázal by králi a Francii dobrodiní tím, že by Španělsko zachoval jejich rodu, což by jim nebylo o nic méně prospěšné než jemu samému; že kdyby se to stalo bez králova vědomí, král by se neocitl v nesnázích, aby se toho při míru zřekl, a nepřátelé by si nemuseli dělat starosti s princem, kterého na trůn vynesla sama země, odděleně od Francie, s níž by zdání svornosti a spojení nemohlo být takové jako u Filipa V.

Toto přiznání ve mně nevzbudilo dobré mínění o tom plánu ani touhu naléhat, abych se dozvěděl víc, za předpokladu, že by v tom bylo ještě něco dalšího. V této obavě jsem se omezil na to, že jsem tomu princi vyložil nesmyslnost plánu tak zbaveného rozumu, že by bylo ztrátou času zabývat se tu vyprávěním všeho, co jsem mu o tom řekl a co jsem mu velmi snadno dokázal. Potom jsem mu poradil, aby udělal nemožné a zjistil, kam až král o věci ví, aby mu nedal podnět k dalšímu podezření ve věcech tak citlivých a s následky — ať by se obrátily sebelépe — tak neblahými, pokud jde o odcizení a nenapravitelnou nedůvěru; aby mu přiznal, co by mu král sám prozradil, anebo, kdyby byl král informován, aby mu vyprávěl, co právě řekl mně, a zvláště aby mu dobře ukázal jeho meze a úmysl; aby ho prosil za odpuštění, že se mu nesvěřil a nevyžádal si jeho rozkazy; aby se omluvil tím, že v tom plánu nebylo nic zlého proti jeho službě ani proti španělskému králi, a tím, že kdyby o něm Jeho Veličenstvo vědělo, jeho svědomí by mohlo být v rozpacích ohledně odřeknutí, která by bylo nutno učinit při míru, kdyby je tehdy po něm žádali. Dodal jsem, že přes to všechno nevidím horší, smutnější a zároveň pošetilejší a nemožnější záležitost ani větší neštěstí pro něho, než že se do ní nechal strhnout; že se z ní však musí silou ducha, chování a rodu snažit dostat co nejméně špatně a že nesmí sám sebe opustit v tom smutném stavu všeobecné opuštěnosti a nejkrutějšího pokřiku, do něhož už upadl. Mou radu velmi uvítal, napůl uznal chybu i pošetilost a přiznal se mi, že nechal Renauta ve Španělsku, aby tu věc sledoval, a že se s ním tam měl dohodnout i Flotte.

Paní des Ursins měla příliš mnoho špehů všeho druhu, byla příliš zaujata svou nenávistí k vévodovi z Orléans, pojala příliš velkou nedůvěru kvůli ochraně, kterou poskytoval nespokojencům; měla příliš mnoho podezření ohledně počínání Renauta,

který zůstal ve Španělsku, ačkoli ona dosáhla toho, aby byl odtamtud odvolán; konečně byla v tom příliš utvrzena příjezdem Flotta pod záminkou tak lichou, jako bylo přijet pro ekvipáže, které neměly nouzi o lidi, kteří by je přivezli zpět; [měla] příliš živý zájem na tom, aby věc prohlédla a vévodovi z Orléans způsobila nesnáze, než aby nebyla zpravena.

Renaut si počínal, jak jsem později slyšel, s krajní neprozřetelností. Nijak nešetřil svými příchody a odchody ani svými styky, které byly paní des Ursins zcela právem podezřelé, protože se stýkal jedině s jejími nepřáteli. Tomu člověku se zatočila hlava; neunesl tíhu tak důležité důvěry a zprostředkování tak vysokých věcí; pokládal se za rozhodčího o odměnách pro všechny, kdo by se k té straně přidali, a nakonec ho zradily i jeho vlastní řeči a způsobily, že byl tajně zatčen krátce před příjezdem Flotta, který, méně neopatrný, ale tápající bez Renauta, padl do nástrah, které ho zahubily. Doba, kdy se francouzská vojska stahovala, nejprve úplně a pak částečně, se jim zdála chvílí otřesu, které je třeba využít. Ti, kdo ve Španělsku svedli vévodu z Orléans k výstřednosti toho nemožného plánu, se chopili téže chvíle, aby stranu rozšířili, a všichni s tak malou opatrností, že jejich počínání, stejně nesmyslné jako jejich plán sám, vedlo k jeho snadnému odhalení a způsobilo celý ten hrozný skandál.

Zatímco jsem vévodu z Orléans přemlouval, jak jsem právě vyložil, a zatímco se on chystal toho využít (a během těch rozhovorů jsem nikdy dobře nerozpoznal, jak daleko věc pokročila, a ještě méně, kam až o ní král věděl, ani tehdy, ani později), král se o tom radil se svou rodinou i se svou radou. O plánu věděl už v době, kdy nařídil svému synovci, aby si Renauta ze Španělska povolal zpět. Z papírů, které se u Renauta našly při zatčení, a později z Flottových se dozvěděl mnohem víc, a snad ještě víc, když byl o čtrnáct dní později v Zaragoze zatčen markýz z Villarroelu, generálporučík španělských vojsk, a současně v Madridu don Bonifacio Manrique, rovněž generálporučík, a to v kostele, který je ve Španělsku azylem, jenž se porušuje jen s velkými ohledy, aby se z něho vyvlekli největší zločinci.

Byla to pro tu zemi senzace tak veliká, že se k ní nedalo nic přidat. Právě to také chtěla princezna des Ursins, aby vyvolala pokřik celého Španělska, nutný k tomu, aby pobouřil celou Francii, pod tajnou záštitou paní z Maintenon. Obě dobře cítily prázdnotu jádra toho spiknutí a že potřebuje tím víc rámusu, oč víc šlo o to zaskočit a strhnout k nejtvrdším rozhodnutím proti vnukovi Francie, synovci krále, strýci španělské královny a vévodkyně z Bourgogne, na něhož bylo příliš nebezpečné zaútočit nadarmo. Úspěch předčil jejich naděje.

Nikdy tak všeobecný pokřik, nikdy tak velký rámus, nikdy taková opuštěnost jako ta, v níž se vévoda z Orléans octl — a kvůli pošetilosti; neboť kdyby v tom byl zločin, nakonec by se to vědělo; nikdo ho nijak nešetřil tím, že by se to tajilo, a odtud plyne, že nikdo se o tom nedozvěděl víc, než co jsem vyprávěl. Z toho usuzuji, že ani král, ani paní z Maintenon, ani sama paní des Ursins o tom nevěděli víc, ony, které neustále tlačily k tomu nejtvrdšímu, a byly tudíž tak zainteresovány na důkazech, že

si to zasloužil; a přece z žádné strany nebylo uvedeno ani [neproniklo] víc, než co jsem právě vyprávěl, ani tehdy, ani kdykoli později.

Monseigneur se mezi všemi vyznamenal tím, že chtěl trestat co nejpřísněji; viděli jsme, že španělského krále vždycky miloval; všechno, co ho obklopovalo, až na dva nebo tři, bylo nepřátelsky naladěno vůči vévodovi z Orléans, od něhož Monseigneura dávno předtím odcizili. Meudonská klika, jejíž důvody jsem ukázal, vládla, anebo budila strach u všech, kdo se přibližovali k princi, jehož ovládala, jehož rozum byl nulový, jemuž se namlouvaly věci nejvzdálenější jakékoli pravděpodobnosti a o čemž příští rok poskytne příklad, který lze nazvat neuvěřitelným. Slečna Choinová se rozhodně nehodlala nepřipojit k paní Vévodkyni a jejím dvěma tak důvěrným přítelkyním, slečně z Lislebonne a paní z Espinoy, ve věci, na níž jim tolik záleželo — první z nenávisti, ostatním dvěma i jí samé z politiky — a nepodpořit znovu paní z Maintenon, s níž zůstala spojena od aféry Chamillartova pádu; ta, aniž se odvážila šikovat lidi jako v případě tohoto ministra, se postarala, aby se dostatečně ukázala těm, jichž hodlala využít, aby na ně dosáhla téměř téhož účinku, jakého zjevněji dosáhla proti ministrovi. Nezapomněla na vnitřní páky královských kabinetů, které dovedla tak užitečně uvést do pohybu proti Chamillartovi. Pan du Maine na tom měl týž zájem, který ho tak živě, ale tak lstivě uvedl do pohybu ve prospěch vévody z Vendôme proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, a tentokrát, místo aby se musel skrývat před paní z Maintenon, měl její souhlas a přání. Jedinou jejich starostí bylo, že nemohli tohoto prince přimět, aby se připojil k jejich pokřiku. Zůstal pevně při tom, že chce důkazy a zřejmost, a tvrdil, že i kdyby se takové našly, je třeba zločin královské krve skrýt, a ne ho zveřejňovat ke společné hanbě. Je však naprosto jisté, že hra byla rozehrána tak, aby se ta krev prolila, nebo přinejmenším aby byl vévoda z Orléans zneuctěn odsouzením a domnělou milostí zmírnění trestu, které by ho navždy zničilo. Spousta lidí v tom nacházela svůj prospěch s ohledem na budoucí možnosti, někteří kvůli své nenávisti a ty dvě vládkyně na této i oné straně Pyrenejí především kvůli své pomstě.

Aféra byla tedy ve Španělsku i ve Francii vydávána za spiknutí prince tak blízkého oběma korunám, a navíc vlastního strýce španělské královny z matčiny strany, který zneužívaje listiny, jež ho navracela na jeho místo v nástupnictví španělské monarchie navzdory tomu, že o něm závěť Karla II. mlčí, zneužívaje moci velení armád, důvěry ve věcech státních a postavení infanta, využíval všeho toho, aby napodobil uchvatitelství prince oranžského vůči jeho tchánovi, vyhnal ze Španělska vládnoucí rodinu a sám zaujal její místo na trůně.

Monseigneur, vždy tak pohřbený v nejhlubší netečnosti, z níž ho uměním a machinacemi poprvé v životě vytrhli proti Chamillartovi, nyní, poháněn týmiž lidmi, projevil až zuřivost a nenaléhal na nic menšího než na soudní a trestní vyšetřování. Voysin a Desmarets, příliš oddaní paní z Maintenon, první z vděčnosti, druhý ze strachu, se neodvažovali být jiného mínění; první z nich je dokonce vřele podporoval.

Torcy kolísal a byl v rozpacích. Pokud jde o vévodu z Beauvilliers, ten byl v rozpacích ještě mnohem víc. Veřejný pokřik ho omamoval; mravy a chování vévody z Orléans mu činily uvěřitelným cokoli, nemohl zapomenout na svou vychovatelskou něhu ke španělskému králi. Přesto neviděl nic jasně; zdržoval ho ohled na pana z Chevreuse, který měl vévodu z Orléans rád pro vědecké zájmy a pro rozhovory, jimiž ho doufal obrátit k Bohu. Tento princ nikdy nekolísal v otázce arcibiskupa z Cambrai; vždy s ním udržoval styky, a tento prelát byl srdcem a duší obou vévodů. Beauvilliers se konečně podřizoval jemnocitu monseigneura vévody z Bourgogne. Kancléř, vyděšený tak obludným skandálem v královské rodině, nebyl o nic méně odcizen vévodovi z Orléans kvůli jeho chování a mravům. Stál nesmírně dobře s Monseigneurem, aniž to bylo znát, z důvodů, které jsem uvedl; nechtěl ztratit tak vzácnou výhodu, byl ostatně spojen s Harcourtem, který ho, jak jsme viděli, usmířil s paní des Ursins; ale zarputilost jeho syna, kterého znal do dna a na němž nenáviděl všechno kromě opory a kariéry, ho přiváděla k mínění monseigneura vévody z Bourgogne. To vše se připravovalo a vařilo pod popelem už od chvíle, kdy král mluvil se svým synovcem o tom, že se už do Španělska nevrátí, a o tom, aby si odtud povolal Renauta, který byl brzy nato zatčen. Tolik pozornosti budící zatčení Villarroela, a zvláště Manriqua, dalo této strašné aféře takový popud, že umlčela všechny ostatní a prudce rozrušila i tváře všech lidí.

V tomto víru mluvil vévoda z Orléans dlouho s králem, který ho vyslechl jen jako soudce, ačkoli mu tehdy přiznal skutečnost tak, jak ji vyložil mně a jak jsem ji tu vyprávěl. Tato skutečnost, tak jak ji králi vylíčil, byla jistě výstřední nápad, ale takový, který nikdy nemohl platit za zločinný; a přece to nebylo to, co přicházelo ze Španělska, ani to, co se našeptávalo zde. Vynaložilo se všechno možné manévrování a úsilí, aby se král udržel v přesvědčení, že přiznání, které mu vévoda z Orléans učinil, je jen úskok zločince, který se vidí blízko usvědčení a který, aby unikl, svádí na falešnou stopu; ale stopu, jejíž hrubá nesmyslnost sama dokazovala, co by se našlo, kdyby se ho zatklo, vydalo formálnímu řízení a odstranilo se tak všechno, co ho činilo příliš úctyhodným a příliš obávaným, než aby bez tak nezbytného kroku bylo možno doufat, že se podaří vymoci pravdu, zadržovanou strachem z jeho rodu a z jeho osoby; všechny ohledy by však padly, jakmile by ho lidé viděli opuštěného a postaveného na roveň zločincům, neboť i přes lesk a hrůzu, které ho dosud chránily, se tato prostá pravda stávala už tak hmatatelnou a dávala se tak dobře jako taková pocítit, a to samotným vévodou z Orléans, že se všemi svými schopnostmi nedokázal vymyslet nic jiného než pošetilost, aby ji zastřel, a pošetilost postrádající jakékoli zdání pravděpodobnosti.

Proti tolika machinacím, úskokům, smělosti, nenávisti a ctižádosti stál vévoda z Orléans při své obraně sám, bez jiné opory než opovrhovaných slz matky a vlažné slušnosti manželky, bezmocné vůle hraběte z Toulouse, který by mu se svou přirozenou chladností rád posloužil, a nebezpečných řečí druhého švagra, který se zaklínal

svými přáními a přimíchával k nim lehké a neužitečné rady, které bylo třeba vyslechnout, aniž by se dala najevo nedůvěra.

Král, každou chvíli vydaný všem náporům svých kabinetů, bez oddechu u paní z Maintenon, ustavičně pronásledovaný ze Španělska, zahrnovaný Monseigneurem, který po něm neustále žádal spravedlnost pro svého syna, jen málo zdržovaný moudrou radou monseigneura vévody z Bourgogne, jehož váha zůstala ve Flandrech, ani vévodkyní z Bourgogne, která si z celého srdce přála svého strýce vysvobodit, ale která, od přírody bázlivá, třesoucí se před Monseigneurem a ještě víc před paní z Maintenon, jejíž vůli postřehla, se odvažovala pronášet jen poloviční slova — král, pravím, nevěda, k čemu se rozhodnout, o tom jednal ve státní radě, kterou shledával stále rozdělenou. Nakonec ustoupil tolika tak důvěrným a tak dobře zorganizovaným pokřikům a nařídil kancléři, aby prozkoumal formy, jichž je třeba k vedení takového soudu. Kancléř pracoval třikrát nebo čtyřikrát s králem o samotě poté, co ostatní ministři odešli z rady. Protože neměl žádný resort, s králem nikdy nepracoval; a vzhledem ke všemu, co se o té aféře, která byla tehdy jediným předmětem všech rozhovorů, šířilo, tato novinka brzy dovedla dvůr i město přímo k jádru věci.

Chodíval jsem skoro každý večer pobesedovat s kancléřem do jeho kabinetu, a o té aféře se tam několikrát mluvilo jen povrchně kvůli přítomnosti jiných lidí. Jednoho večera, kdy jsem tam přišel dřív, jsem ho zastihl samotného, jak se s hlavou skloněnou a s oběma pažemi v rozparcích taláru procházel; tak to dělal, když ho něco velmi zaměstnávalo. Mluvil se mnou o fámách, které sílily, a pak, chtěje se nenápadně dostat k věci, dodal, že se zachází až k řečem o trestním procesu, a vyptával se mne, jakoby z pouhé zvědavosti a jakoby náhodou v rozhovoru, na formy, o nichž věděl, že se v nich dost vyznám, protože jsou to formy pairského soudu. Odpověděl jsem mu, co jsem o tom věděl, a uvedl jsem mu příklady. Ještě víc se zahloubal, udělal několik koleček po kabinetu a já s ním, aniž kdo z nás pronesl jediné slovo, on se stále díval do země a já jsem ho upřeně pozoroval; pak se kancléř najednou zastavil, obrátil se ke mně, jako by se náhle probudil, a řekl mi: „Ale Vy, kdyby k tomu došlo — jste pair Francie, všichni by nutně byli předvoláni a byli by soudci, protože by bylo nutné svolat je všechny, i Vy byste jím byl; jste přítel vévody z Orléans; předpokládám, že je vinen — jak byste to udělal, abyste se z toho vyvlékl?“ — „Pane,“ řekl jsem mu s jistotou v hlase, „nezahrávejte si s tím, rozbil byste si nos.“ — „Ale,“ pokračoval ještě jednou, „říkám Vám, že předpokládám, že je vinen a postaven před soud; ještě jednou: jak byste to udělal?“ — „Jak bych to udělal?“ řekl jsem mu, „nebyl bych v rozpacích. Šel bych tam, neboť přísaha pairů to výslovně ukládá a svolání k tomu zavazuje. Klidně bych na svém místě vyslechl všechno, co by bylo přednášeno a co by přede mnou bylo hlasováno; až by na mne přišla řada mluvit, řekl bych, že dříve než se pustíme do jakéhokoli zkoumání důkazů, je nutné stanovit a projednat stav otázky; že tu jde o skutečné nebo domnělé spiknutí s cílem svrhnout španělského krále a uchvátit jeho korunu; že tento čin je nejtěžším případem zločinu urážky ma-

jestátu, ale že se týká výhradně španělského krále a koruny, a v ničem francouzské; že tudíž, dříve než půjdeme dál, nepovažuji soud, dostatečně obsazený pairy, v němž mluvím, za příslušný rozhodovat o zločinu urážky majestátu zcela cizího, ani za slučitelné s důstojností koruny vydat prince, kterého jeho rod činí k ní způsobilým a který je jí tak blízký, jakémukoli španělskému soudu, který jediný by mohl být příslušný rozhodovat o zločinu urážky majestátu, jenž se týká výhradně španělského krále a koruny. Když bych to řekl, myslím, že by shromáždění bylo překvapeno a v rozpacích, a kdyby došlo ke sporu, nebyl bych v nesnázích své mínění obhájit." Kancléř byl nadmíru udiven, a po několika okamžicích mlčení, kdy se na mne díval, mi řekl, dupnuv nohou a usmívaje se jako člověk, jemuž se ulevilo: „Vy jste ale chlapík! Na tohle jsem nepomyslel, a opravdu to má hlavu a patu." Uvažoval se mnou ještě jen několik málo okamžiků a propustil mě, což v tu hodinu nikdy nedělal, protože jeho pracovní den byl tehdy u konce a patřil už jen jeho důvěrným přátelům. Když jsem odcházel, vstoupil tam první štolba.

Shledal jsem, že dojem, jaký jsem na kancléře udělal, je tak velký, že jsem to šel hned vyprávět vévodovi z Orléans, který mě srdečně objal. Nikdy jsem se nedozvěděl, co s tím kancléř udělal, ale nazítří pracoval po skončení rady s králem znovu o samotě. Bylo to naposledy, a za necelých dvacet čtyři hodin se fámy náhle změnily: začalo se říkat potichu, a pak nahlas, že žádný proces nebude, a [ty fámy] hned utichly.

Král dal v polosoukromých rozhovorech najevo, aby se to rozneslo, že v té aféře jasně prohlédl, že je překvapen, jaký hluk se kolem ní nadělal, a že shledává velmi podivným, že se o ní vedou tak zlé řeči.[5]

To umlčelo řeči na veřejnosti, ne však v soukromí, kde se o tom ještě dlouho mluvilo. Každý si o tom myslel, co chtěl, podle svých náklonností a představ. Král zůstal svému synovci odcizen; a Monseigneur, který se z toho nikdy nevzpamatoval, mu to dával pocítit nejen při každé příležitosti, ale i v každodenním životě, velmi ponižujícím způsobem. Dvůr toho byl každou chvíli svědkem a viděl, že král je k synovci odměřený a že se k němu chová strojeně. To lidi k tomuto princi nepřiblížilo; jeho stísněnost a nevolnost ho po nějaké době trochu umírněnějšího chování zavlekly víc než kdy jindy do Paříže, kvůli svobodě, kterou jinde nenacházel, a [aby] se omámil prostopášností.

Byla-li paní des Ursins zklamána, že se svého vytčeného cíle jen dotkla, paní z Maintenon a její spojenci, slečna Choinová a její lidé, nebyli o nic spokojenější a usilovně se starali, aby odcizení krále a Monseigneura živili a obraceli je v nenávist a v nejhorší podezření, a aby svět udrželi v přesvědčení, že kdo navštěvuje vévodu z Orléans, špatně si u dvora počíná; proto také jeho opuštěnost zůstala stejná. Cítil to, ale sklíčen svým postavením u krále a Monseigneura, nepodnikl mnoho, aby si

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Lze srovnat, co o tom říká markýz d'Argenson (Mémoires, vyd. 1825, s. 190 a 191), a podrobnosti, které uvádí o službách, jež jeho otec, tehdy policejní poručík, prokázal vévodovi z Orléans.

lidi znovu přiblížil; ti se mu však už nevyhýbali tak jako na vrcholu této aféry a v nejistotě, jak skončí.

Kapitola devatenáctá

Zásluhy a schopnosti Amelota. — Všichni ministři ohroženi. — Zvláštní porada kancléře a kancléřky se mnou. — Přípravy k ústraní v La Ferté. — Soukromý a pozoruhodný rozhovor paní ze Saint-Simon s paní vévodkyní z Bourgogne o mém postavení. — Příčiny králova odcizení vůči mně. — Pošetilá ctižádost d'O a jeho ženy, která se mi stává nebezpečnou. — Změny ve Španělsku. — Amelot, jemuž byla odepřena grandeza pro dceru, přijíždí do Paříže, zničen.

Bylo to, jak se zdá, období bouří u dvora; hřměla tu jedna, která hrozila všem ministrům. Sotva přešla ta, jež málem zdrtila vévodu z Orléans, zdálo se, že se ta druhá obnovuje.

Návrat Amelota, který se stále už už chystal opustit Španělsko, se jevil jako bomba ve vzduchu, jež hrozila všem. Stál tam v čele všech záležitostí, které zastihl v největším chaosu a v podivném vyčerpání; spravoval finance, obchod a námořnictvo s takovou pílí a s takovým úspěchem, že je navzdory nepřízni války uvedl do největšího pořádku a značně rozmnožil, splatil nesčetné množství závazků, uspořádal vojsko, učinil je krásnějším, vybranějším a početnějším, platil je přesně a pozvolna naplnil skladiště všeho druhu. Vypadalo to jako stvoření z ničeho; a co nebylo o nic méně podivuhodné: s pevností, kterou nic neoslabilo a která si dokázala zjednat dochvilnou poslušnost, si přesto uprostřed té veliké moci získal svými mírnými, vstřícnými, zdvořilými a uctivými způsoby srdce všech stavů Španělska, tak jako mu jeho schopnosti získaly jejich úctu a jeho poctivost jejich důvěru — a to jednomyslně, a přitom stále zůstával s princeznou des Ursins ve velmi dobrých, ba přátelských vztazích.

Tato velká pověst, která po tolika letech dosud ve Španělsku trvá a je tam žehnána a kde se mě dvanáct let po jeho návratu všichni, s nimiž jsem se tam setkal, dychtivě vyptávali, jak se mu daří, šířila se v chvalořečech na něho a v údivu, že ve Francii nezaujímá první místo; u našeho dvora byla plně známa a cítila se tu potřeba ministrů tak osvědčených zásluh, jako byly jeho. Mluvilo se o něm pro zahraniční věci, v nichž tak dobře uspěl při svých velvyslanectvích, a Torcy se měl čeho bát od paní z Maintenon a od jezuitů. Mluvilo se o něm pro finance, které obnovil a rozmnožil. Mluvilo se o něm pro válku, protože neméně dobře uspěl s vojskem, a v tom případě by finance dostal Voysin, neboť paní z Maintenon chtěla mít pro sebe právě tento odbor nade všechny ostatní; Desmarets si tak dlouho připadal jako zavěšený ve vzduchu, protože se Amelotův návrat stále odkládal.

Konečně se o něm mluvilo pro námořnictvo, a to s ještě větší pravděpodobností: kvůli stvořením, smím-li to tak nazvat, která vykonal ve španělském námořnictvu, jež bylo jeho péčí celé vybudováno, obnoveno a uvedeno do pořádku i náležitého

počtu; kvůli znalostem obchodu, jichž nabyl zvláště tím, že bezprostředně spravoval obchod s Indiemi; a konečně kvůli všeobecné nenávisti k Pontchartrainovi, jenž už neměl štít v podobě své manželky a jehož otec byl osobně tak špatně zapsán u paní z Maintenon, u biskupa z Chartres a u jezuitů.

Hrabě z Toulouse nejednou litoval, že ho nezničil, když mohl; vévodkyně z Bourgogne ho nemohla vystát; námořnictvo ho nenávidělo, a stejně tak jeho vlastní kolegové ve vládě. Ke králi ho poutal jen dohled nad Paříží, který postavil na takovou nohu; a i tak mu tajné věci a záležitosti, které měly nějakou váhu, vyfoukl d'Argenson, k němuž měl král plnou důvěru a který si získal náklonnost mnoha významných lidí tím, že před králem i před Pontchartrainem utajoval příhody jejich dětí a příbuzných, jež by je zničily, kdyby vyšly najevo. Ani nejlepší přátelé kancléřovi nebyli nikterak přáteli jeho syna, a přes všechnu svou podlézavost vůči jezuitům a Svatému Sulpiciu si jejich přízeň nezískal. Za tohoto stavu se o něj jeho otec, který ho znal lépe než kdokoli jiný, ale nemohl změnit, že je jeho synem, třásl, snadno viděl, že bude stržen do jeho nemilosti, a tedy i zkázu rodiny, kterou by byl povznesl jen k té bolesti, aby se díval na její zánik.

V této úzkosti na mě naléhal, abych přijel do Pontchartrainu, kam jsem s nimi jezdíval dost často; a tam mi beze strachu a bez zaslepenosti prokázal tu čest, že se se mnou radil ve své pracovně, kam si jako třetí přizval paní kancléřovou. Vyložil mi tam své obavy a předmět porady, aniž se sám vyslovil, aby mi dal příležitost říci přirozeněji, co si myslím. Šlo o to, co udělá on, bude-li jeho syn vyhnán; dále, což bylo nejméně pravděpodobné, co udělá jeho syn, bude-li vyhnán on sám; a konečně, k čemu se rozhodnout, budou-li vyhnáni oba.

V prvním případě jsem radil, aby nemilosti nastavil záda; aby nedráždil veřejnost, která jeho samého měla ráda a ctila, ale která by jásala radostí, že je zbavena jeho syna; aby nezvětšoval stísněnost, jakou král pociťoval vůči těm, které pokládal za nespokojené, ale aby se přemohl a tu stísněnost uvolnil; aby, aniž by syna opustil a ponechávaje si plnou možnost chránit ho v jiné době, a klouzaje přes důvody té nemilosti, si udělal zásluhu z vděčnosti za to, že do ní nebyl zatažen, a přesvědčil krále, že se cítí dobře pojednán, ba přízní zahrnut, když je za těchto okolností ponechán v plném postavení, s pečetěmi, ve všech jeho radách, a tedy i v jeho důvěře; že takové chování — znali-li jsme krále tak, jak jsme ho znali — nejenže mu u něho znovu zjedná volnost, ale zalíbí se mu natolik, že lze doufat, že si ho král opět přiblíží jako předtím, než ho od něho paní z Maintenon vzdálila; tím spíše, že u krále zůstal základ úcty a zalíbení, a to tak, že si často všímal suchosti, jíž mu kancléř jeho přízeň oplácel, a nejednou si na ni dokonce stěžoval; že kromě toho, že je to cesta, jak si udržet vážnost, je to zároveň jediná cesta, která mu dovolí doufat v návrat syna, ať už po králi skrze Monseigneura, s nímž byl zadobře a jemuž by tak zůstal na dosah, ať skrze krále samého, kdyby byl nespokojen s nástupcem jeho syna nebo kdyby se časy změnily vůči osobám, jež by jeho nemilost způsobily — vše věci, v něž bylo velmi dobře možné

doufat od běhu času, od dvorských převratů, od jeho věku a zdraví, a jichž by se musel naprosto vzdát, kdyby se kvůli synově nemilosti stáhl do ústraní, a smířit se s tím, že přežije své postavení a že, až na majetek, uvidí svá vnoučata v témž bodě, v jakém se při narození ocitl on sám.

Pokud jde o druhý případ, nezdál se mi pravděpodobný. Neviděl jsem proti němu nic osobního, co by mohlo vést k tomu, aby mu byly odňaty pečeti, ani žádného kandidáta, který by pro ně připadal v úvahu. Kdyby byl vyhnán Torcy nebo Desmarets, aby uvolnil místo Amelotovi, ani jeden z nich nebyl s králem a s paní z Maintenon zadobře natolik, aby mu dali tuto pomyslnou útěchu, ani aby se král mohl odhodlat ponechat ve své blízkosti člověka, jehož by připravil o úřad a který by tím zůstal rozhořčen; Voysin, zcela nový, takový přídavek nepotřeboval; a když král na tu myšlenku nepřišel ve chvíli, kdy chtěl udržet a utěšit svého přítele Chamillarta, neviděl jsem v tom už žádné nebezpečí. Abychom však i tuto druhou věc probrali do dna, jakkoli málo byla pravděpodobná, radil jsem, aby se jeho syn dobrovolně nevrhal i se svými dětmi do propasti, nýbrž aby zůstal a choval se tak, jak jsem to právě navrhl jemu samému pro případ synova pádu.

Ve třetím případě, kdy by byli vyhnáni oba, šlo o to, zda si kancléř svůj úřad ponechá, nebo se ho vzdá; i kdyby dobrovolně vrátil pečeti, bude-li jeho syn vyhnán, a kdyby se při té příležitosti rozhodl odejít do ústraní, radil jsem opět, aby si úřad kancléře ponechal. Nehledě na to, že takové vzdání se úřadu má málo příkladů a v posledních staletích žádný, nemůže být jeho držitel úřadu zbaven jinak než rozsudkem soudně vyneseným pro zločin. Dokud si jej ponechává, ať je v jakémkoli vyhnanství, zůstává druhým korunním hodnostářem, hlavou justice, a nutně ve vážnosti dost velké na to, aby se s ním i s jeho rodinou stále jednalo šetrně. Vždy se na něho hledí jako na toho, kdo se může snadno vrátit na první místo. Nic není tak nestálé jako pečeti pro toho, kdo je má jen v úschově — skoro žádný strážce pečetí nezemřel, aniž o ně přišel; a když o ně přijde, je vždy jakýmsi novým násilím nevrátit je kancléři. Ostatně i kdyby k tomu za této vlády nedošlo, bylo více než mravně jisté, že se to odloží jen do nástupu Monseigneura na trůn, který ho odjakživa měl rád a vážil si ho a rád si ho přiblíží, aby měl po ruce kancléře a ministra, na něhož je odedávna zvyklý a jemuž důvěřuje; a takové návraty bývají vždy provázeny takovou přízní, že by tento nový vliv mohl jeho syna vrátit do úřadu; a konečně že by ho vzdání se úřadu vedlo jen k tomu, že by dal najevo svou uraženost, nikdy by to nebylo bráno jinak a nutně by ho to pohřbilo v hlubokém ústraní, obtížném pro ženatého muže, neboť kdo byl jednou tím rouchem oděn, nemohl se už bez něho ukazovat ani doufat, že se mu vrátí uprázdněním.

Přesto právě to bylo kancléřovou zálibou a přáním; vyslechl mě a předložil mi ke všem třem probíraným bodům různé úvahy a námitky, které mě však neodvrátily od rady, kterou ke všem třem uvádím. Obdivoval jsem skromnost, nedůvěru v sebe sama, řeknu až pokoru starého ministra na nejvyšším stupni svého postavení, plného

ducha, osvícenosti a zkušenosti, který se chtěl radit s člověkem mého věku a měl tu povolnost mu uvěřit.

Ještě víc mě překvapila paní kancléřová, která při veliké zbožnosti přesto milovala svět a bála se samoty, až to i přiznávala, a která, majíc výborný úsudek, byla pro něj velmi vážena, velmi dobře zpravena o věcech a velmi schopná dávat ty nejlepší rady. Radila se v neméně dobré víře než její manžel a ohradila se jen proti ústraní tak hlubokému, že by bylo pro ženatého muže obtížné. Nechtěla, aby se k ní v tom jakkoli přihlíželo; a tímto sebezapřením ve prospěch cti, ba i pouhé záliby svého manžela, dovršila ve mně představu statečné ženy.

Takto jsme se ve třech radili přes dvě dobré hodiny a závěrem bylo ve všech třech bodech rozhodnutí podle mé rady. Kdo by nám tehdy řekl, že to budu já, kdo jejich syna vyžene bez návratu, ale tak, že úřad zůstane vnukovi?[1] To jsou ty zvraty, které se zdají neuvěřitelné — a dodejme pro úplnost toho zázraku: za otcova života a aniž bych ztratil jeho nejvřelejší přátelství. To se najde ve své době.

Zatímco jsem uvažoval o nemilostech a ústraních druhých, byl nejvyšší čas, ba víc než to, pomyslet na své vlastní v té svízelné situaci, v níž jsem se ocitl. Maršál z Boufflers, kterému nebyla neznámá, stejně jako to, jak jsem na tom byl s maršálem z Montrevelu, jenž mu byl zavázán nejvyššími díky, se domníval, že s tímto právem na něho a v tak skvělém postavení, v jakém se tehdy nacházel, bude mít dost váhy, aby nahradil Chamillarta a ty spory ukončil. Dal jsem mu volnou ruku, poučil jsem ho, a to mě zdrželo. Montrevel, nadšený, že mě vidí bez Chamillarta, se pak domníval, že mi může všechno uchvátit; Boufflersovi nadělal poklon a skončil tím, že se nechtěl podrobit jeho rozhodnutí ani rozhodnutí kohokoli jiného, čímž byl Boufflers velice dotčen. Nebyla to pro mě příhodná doba vystavovat se králově rozhodnutí, nechal jsem tedy Montrevela dělat všechno, co se mu zlíbilo; na cestu do Guyenne jsem však už nepomýšlel a omezil jsem se na La Ferté, kde jsem měl v úmyslu strávit celá léta. Předtím jsme však usoudili, že bude moudré učinit jistá opatření.

Paní ze Saint-Simon nikdy nevstoupila s vévodkyní z Bourgogne do žádného důvěrného vztahu, ale vévodkyně s ní vždy jednala s úctou, přátelsky a s vyznamenáním. Věděli jsme dokonce, že by ji chtěla mít na místě vévodkyně du Lude, kdyby tato stará a dnou trpící dáma zemřela, a nemohli jsme o tom ani pochybovat. Paní ze Saint-Simon s ní tedy jednou ráno měla rozhovor v jejím kabinetu, mezi čtyřma očima, aby od ní zjistila příčinu situace, v níž jsem se nacházel, a prostředky, jak ji napravit, je-li to možné, dříve než učiníme rozhodnutí, které jsme měli připravené k provedení.

Jí samé se dostalo přijetí se vší možnou laskavostí a účastí, avšak s velmi zřetelným chladem vůči mně; vévodkyně se ani nezdráhala vysvětlit proč a řekla paní ze Saint-

1. **Vysvětlivka:** Saint-Simon tu předjímá rok 1715: po smrti Ludvíka XIV. byl Jérôme z Pontchartrainu zbaven úřadu státního sekretáře, který přešel na jeho syna, hraběte z Maurepasu.

Simon, že se k ní mnohé doneslo o tom, jak jsem byl během flanderského tažení monseigneurovi vévodovi z Bourgogne krajně nepříznivý a že jsem se nijak nezdráhal to říkat. Překvapení paní ze Saint-Simon bylo tím větší, že o všem, co se v té věci odehrálo, věděla průběžně od paní z Nogaretu, a dokonce i od pana z Beauvilliers, a že nebylo možné, aby vévodkyni monseigneur vévoda z Bourgogne sám neřekl, jak je se mnou v té věci spokojen. Princezna však byla lehkomyslná, vydaná napospas každému, a našli se počestní lidé, kteří v průběhu zimy zničili všechno, co se odehrálo v průběhu onoho podivného tažení. K těmto dobrým službám se za chvíli vrátím.

Paní ze Saint-Simon se ohradila, připomněla jí, co jsem právě uvedl, a aby na ni zapůsobila přesvědčivěji, požádala ji, aby se podrobně informovala u pana z Beauvilliers, s nímž byla v průběhu toho dlouhého tažení v tak ustavičném styku, a u vévody z Orléans, k němuž měla tak blízko a s nímž jsem si po celou tu dobu ustavičně dopisoval a s nímž jsem od jeho návratu stále v tak úzkém vztahu.

Tyto odpovědi zapůsobily. Princezna se otevírala tím víc, čím silnější a přesnější fakta jí k té věci paní ze Saint-Simon uváděla a čím zřetelněji jí dávala na srozuměnou, že Vendômova klika, nemohouc udělat nic horšího, rozsela, aby se pomstila za mou otevřenost a za důraznost, s níž jsem proti ní mluvil a jednal, nepravdu, jež byla pravým opakem toho, čeho byl svědkem celý dvůr; že monseigneur vévoda z Bourgogne je dobře přesvědčen o zápalu mého počínání v tomto ohledu, který mi vynesl četné nepřátele, a že by bylo velmi bolestné, kdyby ona byla jediná, kdo o tom přesvědčen není, když přece od paní z Nogaretu viděla a věděla, jakou krajní účast jsem bral na zájmech monseigneura vévody z Bourgogne. Táž lehkomyslnost, která ji odcizila, ji snadno přivedla zpět ke vzpomínce na to, co jí bylo z mysli vymazáno, a další vývoj nás musel přesvědčit, že tyto falešné dojmy byly zase vymazány ony.

Potom řekla paní ze Saint-Simon, že mám mocné a početné nepřátele, kteří neprome̊škají příležitost mi uškodit; že králi náramně zveličili mé lpění na mé hodnosti, a zmínila se o té zlomyslnosti pana Vévody ohledně plášťů, o níž jsem vyprávěl; že mě obviňují, že bez míry kárám, co král dělá, a že špatně mluvím o státních záležitostech; že paní ze Saint-Simon je u krále dobře zapsána, vážena a ctěna, ale že ke mně pojal velký odpor, který může zmírnit jen čas a velmi moudré a velmi zdrženlivé chování; že se o mně říká, že mám mnohem víc ducha, znalostí a rozhledu, než bývá u lidí obvyklé, že se mě každý bojí a dává si na mě pozor, že mě vidí spojeného se všemi lidmi v úřadech, že se obávají, abych se do úřadu nedostal sám, a že nemohou snést mou povýšenost a otevřenost, s níž se vyjadřuji o lidech a o věcech tak, že to štípe až do živého, a kterou má pověst poctivosti činí ještě tíživější.

Paní ze Saint-Simon jí velice poděkovala, že s ní ráčila takto o věci promluvit, a velmi případně odpověděla, že protože na mém chování v tom podstatném ani v běžném průběhu mého života není nic podstatného, co by se dalo vytknout, napadají mě obecnými místy, která by pro svou neurčitost mohla padnout na kohokoli z těch, které chtějí zničit; že všichni tito nepřátelé se ukázali teprve od té doby, co jsem,

aniž jsem o to usiloval, málem odešel jako velvyslanec do Říma a oni se kvůli mně probudili, aby mi přistřihli křídla; že d'Antin a paní Vévodkyně se přitom nešetřili: první kvůli soupeření o týž úřad, o který se marně ucházel, druhá z nenávisti k mé povýšenosti vůči ní v záležitosti paní z Lussanu; že Lotrinští, moji nepřátelé od záležitosti pana Velkého a od té s princeznou z Harcourtu, o níž jsem vyprávěl a které jsem se nemohl vyhnout, mi nepřestávají škodit; že se k nim přidávají závistivci, u dvorů tak běžní; a o duchu a o ostatním mluvila jako žena, která chce vzbudit dobré mínění o svém manželovi. Potom se rozhovořila o tom, co se odehrálo kolem oné proslulé sázky o Lille, která mi tolik uškodila,[2] a obšírně o nespravedlnosti, když se člověku přičítá za zločin, že má správný rozhled a přátele, kteří by mu měli dělat čest, a když se ho tolik bojí, ačkoli na nic nemyslí a nikomu nechce nic zlého.

Rozhovor skončil všemožnými projevy laskavosti vévodkyně z Bourgogne, lítostí, že na nějaký čas přijde o paní ze Saint-Simon, a ujištěním, že bude bedlivě využívat všech příležitostí, sama i prostřednictvím paní z Maintenon, aby mě s králem usmířila. Dokonce promluvila s Bloinem tak důrazně, aby nám byl přidělen byt, že se Bloin, aby se jí zalíbil, rozhodl udělat v tom, co bude moci, jak řekl vévodovi z Villeroy a dalším našim přátelům. Paní ze Saint-Simon byla tak prozíravá, že mi teprve dlouho potom řekla, jak velký odpor ke mně král choval, jak se z tohoto rozhovoru dozvěděla, aby příliš neposílila můj krajní odpor ke dvoru, který jsem chtěl navždy opustit. Nejvíc ze všeho se mě dotkla černota pomluvy týkající se monseigneura vévody z Bourgogne, a už jen kvůli ní jsem se ještě pevněji rozhodl vzdálit se od tak zjevných ničemů. Myslel jsem už jen na to, abych odjel do La Ferté.

Rozepsal jsem se o tomto rozhovoru, protože nic nevykresluje krále a dvůr lépe než vše, co paní ze Saint-Simon řekla vévodkyně z Bourgogne. Ten strach a ta tak veliká nechuť krále k duchu a ke znalostem převyšujícím obvyklou míru, že mi z nich, pro nedostatek něčeho lepšího, udělali zločin, který se u něho při každé příležitosti obnovoval, ale který mi uškodil víc než věci, jež by byly skutečně špatné a nebezpečné. I pověst poctivosti mi u něho uškodila, díky obratu, jaký jí dokázali dát; a ti, kdo ho dobře znali a chtěli mě zničit, aniž měli čím, nenašli nic jiného než přehnanou chválu mého ducha a znalostí a váhy, kterou poctivost dodává tíživým řečem. Přátelství ke mně a důvěra hlavních ministrů a nejvýznačnějších a nejváženějších velmožů, kteří měli v králově důvěře největší podíl, se u něho staly další vadou, takže všechno, co se mu mělo líbit jako tento poslední bod a co mu mělo vnuknout dobré mínění jako všechny ty ostatní, právě to v něm vyvolalo největší odpor; a kdo mu ten jed ještě v první řadě vnukal? Pánové du Maine a d'Antin, dva muži jeho dvora, kteří měli nejvíc ducha, píle a rozhledu a za takové také platili: d'Antin — viděli jsme proč; pan du

2. **Vysvětlivka:** Za obléhání Lille roku 1708 se Saint-Simon vsadil, že město nebude vysvobozeno; jeho nepřátelé to u dvora vykládali jako přání neúspěchu armádě vévody z Bourgogne.

Maine byl duší Vendômovy kliky a neodpouštěl mi mou oddanost monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. On a d'Antin si získali Bloina a Nyerta,[3] jehož otec, jak jsem vyprávěl, vděčil za své štěstí mému otci, a ti mi prokazovali všechny zlé služby, jaké mohli, a všemi způsoby, aniž jsem si to od nich kdy zasloužil. Pan a paní du Maine nezapomněli na marné úsilí, které vynaložili, aby mě přilákali k sobě, a už proto se mě báli kvůli svému postavení. Odtud ten zločin u krále, že lpím na své hodnosti; odtud nenávist paní z Maintenon, která byla mou nejvytrvalejší a nejnebezpečnější nepřítelkyní.

Vévodkyně z Bourgogne, která to před námi chtěla skrýt, prohodila v tom, co řekla paní ze Saint-Simon, že se bude sama i prostřednictvím paní z Maintenon snažit využít všech příležitostí, aby mě s králem usmířila. Věděla víc, než říkala, a věděla i to, že paní z Maintenon je tou největší překážkou. Chamillart ji jako takovou poznal, když na počátku sňatku své nejmladší dcery a našeho přátelství zjistil, že jsem u krále v nemilosti, protože jsem opustil vojenskou službu, a chtěl mě s ním usmířit a znovu mi zjednat účast na cestách do Marly. Došlo mu kvůli tomu až k prudkým a často opakovaným sporům s paní z Maintenon, s níž byl tehdy v naprosté důvěrnosti, a teprve po dlouhé době a s velkou námahou se mu podařilo — ne změnit její postoj ke mně, ale dosáhnout u ní, že se už nebude stavět proti Marly a že mi přestane škodit. Vím to od Chamillarta samého, který mi o tom nechtěl nic naznačit za králova života, a to ani po své nemilosti, ze strachu, jak mi později řekl, aby mě příliš neznechutil a aby mě můj hněv nevystavil tomu, že bych si to u ní pokazil ještě víc. Dobře jsem tušil, že mi není nakloněna, nevěděl jsem přesně proč, ačkoli jsem nedůvěřoval panu du Maine, který mě však nikdy neustával zahrnovat zdvořilostmi, a to i vybranými; ale o její nenávisti jsem se dozvěděl teprve tehdy, když se mě po králově smrti Chamillart zeptal, co jsem té čarodějnici udělal, proč mě tolik nenávidí, a vyprávěl mi, co jsem právě uvedl.

Pokud jde o vévodkyni z Bourgogne, za dojmy, od nichž ji paní ze Saint-Simon odvrátila, jsem byl zavázán panu a paní d'O. Viděli jsme (tom I, s. 362 a dále; v tomto vydání Díl I, Tom 1, kapitola dvacátá druhá), jací byli. Manžel si od doby, kdy vychovával hraběte z Toulouse, uchoval králův důvěru a své soukromé právo vstupu. Viděli jsme jeho pečlivě pěstované pokrytectví, ochranu vévody z Beauvilliers, dokonale oklamaného svou nevědomou dobročinností, jeho důležitost, jakousi vážnost — a to vše odolalo i jeho tažení na moři a tažení na souši, o nichž jsem mluvil. Byl chráněncem paní z Maintenon, jeho žena ještě víc, a byla vévodkyni z Bourgogne tak užitečná, že si ji důvěrnými službami uvedla do závislosti na sobě. Tihle lidé zapomněli, kým jsou, a zázrak jejich štěstí je zaslepil.

---

3. **Vysvětlivka:** Nyert, první komorník krále.

Vychovatel posledního plodu toho nejskandálnějšího dvojnásobného cizoložství[4] se odvážil zamýšlet, že si z něho udělá stupínek, aby se stal vychovatelem budoucího dědice koruny.[5] Oddán panu du Maine ještě víc než hraběti z Toulouse, protože od něho doufal víc, chráněn paní z Maintenon, on i jeho žena, a oba napojeni na nejdůvěrnější kruhy dvora dvěma nejprotichůdnějšími cestami, počítali, že si to vysoké místo zajistí tím, že odstraní ty, kdo by na ně mohli dosáhnout; a později jsem se zcela jistě dozvěděl, že mě pokládali za nebezpečného soupeře — jak kvůli vévodovi z Beauvilliers a mým dalším významným přátelům, tak kvůli mně samému —, pracovali na tom, aby mě podkopali, a za tím účelem vévodkyni z Bourgogne namluvili tu strašlivou pomluvu. Nikdy jsem nepomyslel na místo, které mělo být obsazeno teprve za pět let; ale tyhle houby štěstí, vyrostlé přes noc, dělaly svá opatření zdaleka. Zůstali nicméně u toho, čeho už dosáhli, a jejich ctižádost jim to nakonec zhořkla; oba zestárli a zemřeli v bolesti a opovržení: manžel, aniž se dostal dál než k velkokříži Řádu svatého Ludvíka, a aniž měl nadále nějakou správu u hraběte z Toulouse; a žena, která se stala průvodkyní paní z Gondrinu — dámy paláce svěřené jejímu vedení a žijící s ní, později znovu provdané za hraběte z Toulouse —, zemřela opuštěná všemi v podkrovní komůrce toulouského paláce.

Paní des Ursins provedla ve španělských radách mnoho změn, aby ukázala svou opatrnost a důsledky svých odhalení. Kabinetní rada, jinak junta, byla složena z dona Francisca Ronquilla, kterého učinila guvernérem Kastilské rady; z vévodů z Veraguy a z Mediny Sidonie — první byl zcela na ní závislý, druhý, velký štolba a rytíř Řádu Svatého Ducha, nebyl nijak nebezpečný, ale byl to muž, jehož jménem se chtěla ozdobit, a byl velmi oddán králi, který ho měl rád —; z hraběte z Frigiliany, otce hraběte z Aguilaru, kterého jsem představil (tom III, s. 30; v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola druhá) a kterého bylo nutno odměnit za to, že se jí oddal, a v jeho osobě i jeho syna za to, že zatkl Flotta; z markýze z Bedmaru,[6] mírného muže, který vděčil za všechno Francii a jemuž svěřila válku, kterou odňala vévodovi ze San Juan. Amelot v ní nadále zasedal; po pravdě jim přenechával drobnosti nebo věci už rozhodnuté a všechno dělal sám, nebo s princeznou des Ursins. Tato nová podoba rady byla další záminkou, proč ho ještě nějakou dobu ve Španělsku podržet.

Když konečně přijel, pověsti a obavy se obnovily, ačkoli ministři nezapomněli usnadňovat odklady jeho návratu a využít je, jak nejlépe mohli, k tomu, aby se ubránili tomu, čeho se od něho obávali. I on sám k tomu mohl dát podnět, neboť si nebyl jist, že ve Francii uchvátí některé z ministerských míst, jež byla všechna obsazena, a

4. **Vysvětlivka:** Míněn hrabě z Toulouse, nejmladší syn Ludvíka XIV. a paní z Montespan; cizoložství bylo „dvojnásobné“, protože oba rodiče byli sezdáni s jinými.

5. **Vysvětlivka:** Zde malý vévoda z Bretagne (nar. 1707), syn vévody z Bourgogne; královští princové dostávali vychovatele v sedmi letech.

6. **Vysvětlivka:** Isidro de la Cueva, markýz z Bedmaru, dlouholetý velitel ve španělském Nizozemí a stoupenec Francie.

jako muž taláru byl mimo dosah velkých odměn Španělska, kde tak důstojně sloužil. Jemu i paní des Ursins přišlo na mysl uzavřít sňatek jeho dcery s Chalaisem, synem bratra prvního manžela paní des Ursins — ta vždy měla ráda jeho příbuzné a zvláště tohoto, kterého si povolala k sobě — a za tento sňatek odměnit Amelota grandezou pro jeho zetě. Obtíž nebyla ve Španělsku, kde oba vládli, a všechno je oprávněně přesvědčovalo, že ji nenajdou ani ve Francii u krále, který ve všech svých depeších projevoval s Amelotem tolik spokojenosti, který pohrdal hodnostmi a kterého by tento souhlas nic nestál a zastal by místo velké odměny. Jejich překvapení nebylo malé, když ji tam našli, a to takovou, že ji nedokázali překonat.

Během tohoto svého druhu zápasu, od něhož se paní des Ursins, varována snad tajně paní z Maintenon, držela hodně stranou, přijel Amelot do Paříže a ke dvoru. Jeho přijetí bylo skvělé, ale přesto se s králem mezi čtyřma očima viděl jen na několik okamžiků. Navštívil ministry. Kancléř mu na úvod řekl: „Pane, my všichni, kolik nás je, se musíme dobře držet; a Vám stačí přát si, aby někdo padl. Jistě byste dostal jeho místo; ale pospěšte si a vyrazte dveře kabinetu, neboť Vás upozorňuji, že necháte-li se zchladit, už se tam nedostanete." Mluvil velmi pravdivě a jako dobrý znalec.

Amelot mluvil s králem o sňatku své dcery a o grandeze; byl zdvořile odbyt. Několik dní nato se k tomu vrátil a byl odbyt znovu. Byl tím rozhořčen, stejně jako tím, že nedostal žádnou soukromou audienci o španělských záležitostech. Nemohl se ubránit tomu, aby svou nespokojenost nedal najevo, a ministři se mezitím uklidnili.

Amelot se pokládal za ztraceného a ve svém překvapení nic neopomenul, aby pronikl k příčině. Nemohli ho napadnout pro schopnosti ani pro bezúhonnost, ani pro žádnou stránku výkonu jeho úřadů, ale přesvědčili krále, že je jansenista. Říci a přesvědčit bylo v tomto oboru totéž a skoro vždy se zlo stalo nevyléčitelným dřív, než o něm ten, koho postihlo, měl první tušení: to se stalo Amelotovi. Nakonec se dozvěděl, oč jde, a příliš si s tím nedělal starosti, protože k takovému podezření nikdy nedal podnět. Ale když se z něho chtěl očistit, našel všechny dveře tak dokonale zavřené, že zůstal ztracen, odkázán na pouhý úřad státního rady a smíšen s ostatními pány v pláštích, poté co ve Španělsku fakticky vládl a dlouho zde nechával třást všechny ministry. Později často říkal kancléři, že až příliš pocítil správnost jeho rady. Nikdy jsem se nedozvěděl, kdo mu vrazil tu dýku do srdce, ale po tolika prudkých bouřích se na dvůr vrátil klid, jakmile se tam Amelota přestali bát.

Tatáž dcera, které se doufal zbavit za cenu grandezy, se později provdala za pana z Tavannes, generálního místodržitele v Burgundsku, bratra arcibiskupa rouenského;[7] a uvidíme, jak se Chalais stane grandem bez lžíce na boty a proti králově vůli. Amelot si přesto nakonec vymohl na králi slib prvního uprázdněného

7. **Vysvětlivka:** Nicolas de Saulx-Tavannes, arcibiskup rouenský od roku 1733; jiná osoba než arcibiskupové rouenští zmínění v dřívějších kapitolách.

úřadu prezidenta parlamentu (*à mortier*) pro svého syna — tak se král, jak se zdálo, styděl, že pro něho nic neudělal.

V téže době porodila španělská královna syna, který nezůstal naživu.

Kapitola dvacátá

*Kardinál Medicejský vrací klobouk; žení se s jednou Gonzagovou z Guastally. — Smrt vévodkyně z Créqui. — Smrt a povaha Lamoignona, prezidenta parlamentu (*à mortier*). — Smrt Ricouse a Villerase. — Smrt jediného syna vévody z Alby. — Listenois rytířem Zlatého rouna. — Změny mezi intendanty. — Paní Mantovská ve Vincennes; její nároky; její pokusy; vidí krále a Monseigneura soukromě; odkázána do postavení pouhé soukromé osoby. — Nepokoje z drahoty a kvůli chlebu. — Boufflers utišuje dvě srocení a stává se v Paříži nositelem královy autority. — Jeho vzácná skromnost.*

Kardinál Medicejský, o němž jsem mluvil při cestě Filipa V. do Neapole a do Lombardie, vrátil na naléhání velkovévody, svého bratra, kardinálský klobouk a uzavřel sňatek s jednou Gonzagovou z Guastally. Předvídali, co je pak skutečně potkalo: nejstarší syn velkovévody zemřel bez dětí se sestrou bavorské paní Dauphine.[1] Velkovévodovi zbýval už jen jeden syn, který byl stejně jako on sám rozkmotřen se svou ženou, Sasko-Lauenburskou, sestrou vdovy po princi Ludvíku Bádenském, matky pozdější vévodkyně z Orléans a babičky nynějšího vévody z Chartres — obě byly poslední z této větve a z prvního domu Německa; ta se už před mnoha lety uchýlila do Německa, do svého, tak jako paní velkovévodkyně do Francie. Velkovévoda, jeho syn a jeho bratr byli jediní Medicejští z vévodské větve. Větev z Ottaviana, starší než jejich, ale oddělená už dávno, ještě před porobou Florenťanů, sídlila v Neapoli a s velkovévody byla stále ve zlém. Otec a syn, kteří už nedoufali v potomky, chtěli zkusit, zda by je neměl kardinál, který neměl žádná svěcení, ale bylo mu padesát let. Jeho manželství bylo šťastné, ale neplodné.

Vévodkyně z Créqui nepřežila dlouho svého zetě, vévodu z La Trémoille. Byla velmi známá svou krásou, svou ctností, proslulou aférou Korsičanů z papežovy gardy, kteří stříleli na ni i na pana z Créqui, tehdy velvyslance v Římě, a tím, že byla dvorní dámou královny. Říkalo se o ní, že ji manžel každé ráno natahuje ke dvoru jako hodiny. Nastoupila po vévodkyni z Richelieu, kterou paní z Maintenon z důvěry převedla k paní Dauphine při jejím sňatku, a paní z Créqui zůstala dvorní dámou až do královniny smrti. Od té doby, co ovdověla, jezdila ke dvoru zřídka a vedla velmi zbožný a velmi uzavřený život. Byla to žena veliké mírnosti a stále se těšila velké vážnosti. Byla rozená Saint-Gelais, jak jsem vysvětlil jinde.

Zároveň zemřel Lamoignon, prezident parlamentu (*à mortier*), který byl předtím dlouho generálním advokátem. Byl nejstarším synem prvního prezidenta La-

1. **Ediční poznámka:** Velkovévodův nejstarší syn Ferdinand zemřel až roku 1713, tedy po kardinálově sňatku (1709) i po jeho smrti (1711); Saint-Simon tu předbíhá do doby, kdy psal.

moignona a bratrem až příliš proslulého Bâvilla, intendanta Languedocu. Ale Bâville patřil jemu[2] a zval tam, kolik jen mohl, spoustu dvorských velmožů na několik dní o soudních prázdninách, a vždy slavného otce Bourdaloua.[3] Byl to člověk opojený dvorem a přízní velkého a skvělého světa, který se chtěl plést do všech sňatků a všech závětí a kterému, jako všem Lamoignonům, se dalo věřit jen s náležitou opatrností. Svůj úřad postoupil synovi, jehož syn jej má dosud; a oba v ničem neměli ani takovou cenu jako ten, o němž je tu řeč.

Zemřel také Ricous, který byl vyslancem v Bavorsku. Byl to muž duchaplný, statečný, vynalézavý, vážený, a měl mnoho přátel, kteří mu dělali velkou čest; a také Villeras, pomocný uvaděč velvyslanců, velmi poctivý a skromný muž, učený, který se líbil všem velvyslancům a jehož užívali ke všem choulostivým pověřením, jež se jich týkala. Získal si velkou vážnost a stýkal se s lidmi vysoko nad svým stavem díky zásluhám hodným povšimnutí. Jeho otec byl tajemníkem prezidenta de Mesmes a zemřel v jeho domě, kde i Villeras bydlel celý život.

Vévoda z Alby ztratil svého jediného syna, sedmi- nebo osmiletého. Dával mu titul konetábla Navarry, dědičné hodnosti ve svém rodu, jalové a omezené na pouhé jméno jako hodnosti konetábla a admirála Kastilie; ale ty dvě mají grandezu, kterou si ta první osobovala a kterou dostala teprve od Filipa V., když posílal vévodu z Alby jako velvyslance do Francie. Všechny sliby a podivné pobožnosti, jež vévodkyně z Alby konala, aby vyprosila synovo uzdravení, tu velmi udivily; zašla tak daleko, že mu dávala relikvie v prášku ústy i klystýrem. Nakonec zemřel a jeho tělo bylo posláno zpět do Španělska v hábitu františkána, což je další španělská pobožnost. Byli velmi zarmouceni, zvláště vévodkyně z Alby, s podivnými výbuchy žalu. Král jim poslal vyjádřit soustrast a synové Francie i celý dvůr je navštívili.

Paní z Mailly, která paní z Listenois dala věnem nemnoho, dosáhla prostřednictvím paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne, že Listenois, její zeť, dostal Zlaté rouno, navzdory té pěkné eskapádě, o níž jsem mluvil a na kterou sama naletěla. Rodové jméno měl Beaufremont; je to význačný urozený rod z Burgundska a řada jeho členů kdysi tentýž řád měla. Jejich otec, o kterém jsem mluvil jinde, ho neměl; ačkoli byl vychován u Karla II., sdílel osud Franche-Comté, kde měl mnoho statků, a zemřel ve Francii dosti mladý jako majitel dragounského pluku. Toto Rouno se zdálo dost podivné, ne kvůli urozenosti, ale ze všech ostatních důvodů.

Zaznamenám zde výměnu několika intendantů, protože někteří z nich o sobě později dali mluvit. Bouville, státní rada, švagr Desmaretsův, se chtěl vrátit z Orléansu. Získal u brány Vernonu malé panství zvané Bisy-en-Bellevue, které vystavěl a

---

2. **Vysvětlivka:** Slovní hříčka: Bâville je zároveň rodový zámek Lamoignonů u Paříže, který patřil prezidentovi; jeho mladší bratr, intendant, podle něj nesl jen jméno.

3. **Vysvětlivka:** Louis Bourdaloue (1632–1704), nejproslulejší kazatel své doby, jezuita, oblíbený zpovědník a kazatel na královském dvoře.

zařídil jako měšťák, jímž byl, a z něhož Belle-Île po své výměně, o níž bude řeč na příslušném místě, udělal sídlo v každém ohledu hodné syna Francie. Ribeyre, vážený státní rada, dosáhl toho, že jeho zeť La Bourdonnaie přešel z Bordeaux do Orléansu; a do Bordeaux poslali Coursona, syna Bâvillova, kterého při té machinaci s obilím, o níž jsem mluvil, v Rouenu několikrát málem utloukli, takže se tam už neodvažoval ukázat; a to, co pak prováděl v Bordeaux, vzbuzuje podezření, že ani tam na sebe nezapomněl. Měl tvrdost a povýšenost svého otce, ale nic jiného než to; byl nevědomý, líný, nadmíru surový. Způsobil tolik nepořádků, že tam musel být poslán pan z Luxembourgu, guvernér provincie, přítel Voysinův, a dlouho tam držen; ten Coursonovi pomohl utéct, jinak by ho bez něho utloukli. Richebourg[4] ho vystřídal v Rouenu, kde si vedl velmi špatně a nakonec byl odvolán. Odvolán byl také syn Mansartův z Moulins. Byl to prostopášník, který nic neuměl a nic nedělal a který se, aby mohl žít v bezpečí před věřiteli, dal k žandarmům. Na jeho místo poslali Turgota, zetě Pelletiera de Sousy, jehož vliv ho kdysi dosadil do Met a dlouho ho tam držel; byl to však tak těžkopádný hlupák, že ho odtamtud museli odvolat a jen pro spokojenost jeho tchána mu dávat malé intendantury, odkud byl nakonec odvolán. Jeho syn mu nebyl podobný.[5] Stal se státním radou, když předtím jedenáct let prokazoval svou bezúhonnost a schopnosti v úřadu kupeckého prévôta, kde vykonal krásné a dobré věci a kde po něm velmi želeli. Odvolali také z Caen syna Foucaulta, státního rady, který po otci v této intendantuře nastoupil a dopouštěl se tam všech myslitelných bláznovství a hloupostí. Jmenoval se Magny a později hrál všelijaké role, a nakonec jednu, která ho vyhnala z království a o níž bude řeč v pravý čas. Je tu vidět ukázka intendantů dosazených k tomu, aby provincie urážali a pustošili, bez ducha, bez rozumu, bez schopností a ještě méně se zkušenostmi, dosazených a držených protekcí. Labriffe, syn zesnulého generálního prokurátora, šel napravit Magnyho spoušť; zemřel o mnoho let později jako státní rada a intendant Burgundska, nesmírně vážený pro svou schopnost, dobrotu a bezúhonnost. Phélypeaux, státní rada a kancléřův bratr, raněný mrtvicí, opustil intendanturu Paříže, kterou kancléř dal Bignonovi, intendantovi financí, synovi své sestry, se slibem prvního uvolněného místa státního rady, ačkoli oba jeho bratři jimi už byli, a s tím, že pak svůj úřad intendanta financí prodá Bercymu, zeti Desmaretsovu. To je ten Bignon, jehož žena byla nejdůvěrnější přítelkyní slečny Choinové, a on také.

Je třeba sem ještě přidat, že abbé Languet[6] dostal také malé opatství, první krok svého štěstí; byl to tehdy velmi nízko postavený a nepatrný človíček — viděl jsem ho

4. **Vysvětlivka:** Intendant Richebourg, jiná osoba než markýz z Richebourgu, velitel v Badajozu.

5. **Vysvětlivka:** Michel-Étienne Turgot (1690–1751), pařížský kupecký prévôt v letech 1729–1740, otec pozdějšího ministra Turgota.

6. **Vysvětlivka:** Jean-Joseph Languet de Gergy (1677–1753), později biskup ze Soissons a od roku 1730 arcibiskup ze Sens, horlivý zastánce buly *Unigenitus*; jeho životopis vizionářky Markéty Marie Alacoque (1729) budil pro svou lehkověrnost posměch.

jako almužníka vévodkyně z Bourgogne často a dlouho čekat v předpokoji jejích dam a hojně se tam klanět. To je ten arcibiskup ze Sens, o němž se později tolik mluvilo pro jeho násilnosti, pomluvy, falešné citace, zkomolená místa a tlusté spisy, které si osvojil a vydal pod svým jménem na podporu buly *Unigenitus*; ta mu udělala štěstí, ale zanechala ho neutěšitelného, že mu všechny ty tak podivné role, které sehrál, ba ani jeho *Marie-Alacoque*, nevynesly kardinálský klobouk, o nějž se ucházel celý život a o kterém si víc než jednou myslel, že ho má v hrsti. S touto postavou se ještě setkáme.

Paní Mantovská, které se zprotivil její klášter v Pont-à-Mousson a kterou valně nebavilo několik zájezdů do Lunéville pod poručnictvím své sestry paní z Vaudemontu a ve stínu velikosti panovnice té země,[7] si namlouvala, že je čas přijít si tu velikost zahrát sama na jevišti Paříže a dvora, odkud pobírala vysoké penze. Její matka si to nepřála o nic méně než ona. Spoléhala na svůj vliv u paní z Maintenon; na tak okázalé přátelství paní z Maintenon k paní z Dangeau, jejíž syn se po sňatku její dcery oženil s jedinou dcerou paní z Pompadour, její sestry, a která by kromě jejich spojenectví měla zájem paní Mantovskou pozvednout; a na snadnost, s jakou se v této zemi obvykle vychází vstříc nárokům a chimérám. Neméně spoléhala na podporu pana z Vaudemontu a jeho neteří, a tedy na Monseigneura. Návrat byl tedy rozhodnut.

Pod záminkou, že její dcera potřebuje změnu vzduchu a mléčnou kúru, vymohla paní z Elbeufu, aby se dcera usadila ve Vincennes a aby jí tam zařídili byt, který tam kdysi obýval Monsieur, když tam pobýval dvůr, a pokoje pro služebnictvo, jichž měl tento zámek, už tolik let úplně prázdný, dost. Tento začátek s tak velkolepým nádechem živil jejich naděje.

Paní Mantovská přijela do Vincennes s úmyslem vytvořit si postavení rovné postavení vnuček Francie, to jest nikomu nedávat ruku ani křeslo a nikoho nedoprovázet ani o krok. Maršálka z Bellefonds, už po dlouhá léta usazená v tomto zámku, jehož guvernéry a kapitány byli předtím její manžel a dosud byly její děti, a žijící ve velké zbožnosti a velkém odloučení od světa, se tam dala chytit. Navštívila vévodkyni Mantovskou a byla tak ohromena, když jí nabídli skládací stoličku,[8] že si na ni sedla; ale po několika okamžicích, když se vzpamatovala, odešla a už tam nikdy nevkročila. Paní z Pompadour se neodvážila obrátit na titulované dámy, ale vodila tam jiné, kolik jen mohla; jejich příliv však náhle ustal a nechal paní Mantovskou napospas jejímu služebnictvu, zprvu početnému, ale brzy prořídlému pro nedostatek živobytí.

---

7. **Vysvětlivka:** Lotrinská vévodkyně Alžběta Šarlota Orleánská, dcera Monsieura a Madame, choť vévody Leopolda Lotrinského, který sídlil v Lunéville.

8. **Vysvětlivka:** Skládací stolička (*ployant*) bez opěradla a područek; nabídnout ji titulované dámě místo křesla znamenalo dát najevo vyšší hodnost hostitelky.

Mezitím paní z Elbeufu vyjednávala o tom, jak se má s její dcerou zacházet, a ničeho nedosáhla. Paní z Maintenon měla, jak jsem už občas poznamenal, své rozmary a své výkyvy vůči svým oblíbenkyním. Paní z Elbeufu tehdy nepřišla v dobrou chvíli, a jako zázrakem nebyl král pro tentokrát povolný k nárokům. Pan Mantovský byl mrtev a neměl nástupce. Jeho státy byly a zůstaly obsazeny císařem. Vzpomínka na sňatek uzavřený navzdory králově zákazu byla ještě živá, stejně jako vzpomínka na všechny pokusy a všechny lstivé machinace pana z Vaudemontu ve prospěch jeho vlastních nároků. Král nechtěl paní Mantovské dopřát u dvora žádnou oporu, aby se vyhnul dotěrnosti jejích nároků, a nařídil, že ho přijde navštívit k paní z Maintenon, oblečená jako do Marly, že tam bude také vévodkyně z Bourgogne a že se po návštěvě rovnou vrátí do Vincennes. Tak se také stalo. Přijela s paní z Elbeufu do Versailles přesně v určenou hodinu; vstoupily k paní z Maintenon, kde už byl král; zdržela se tam jen několik málo okamžiků, král stál a nepolíbil ji, což se zdálo neobvyklé; odešla velkým kabinetem za vévodkyní z Bourgogne, která ji tam objala a kde byli i monseigneur vévoda z Bourgogne a vévoda z Berry. Nesedalo se; za necelou čtvrthodinu byla propuštěna a odjela hned s matkou do Vincennes, aniž mohla mluvit s paní z Maintenon mezi čtyřma očima.

Za několik dní jely navštívit Monseigneura do Meudonu a přijely, právě když vstával od oběda. Princové, jeho synové, a vévodkyně z Bourgogne byli s ním v jeho malé galerii nového zámku. Přijal je tam, aniž je vyzval, aby se posadily, aniž jim nabídl cokoli k jídlu či k pití, nějakou hru nebo procházku; nanejvýš půlhodina ukončila tak suchou návštěvu, a matka i dcera, která pak už Meudon v životě neviděla, se vrátily do Vincennes, velmi zaražené z obou těchto přijetí.

Kněžna z Montaubanu, která se úplně svěřila pod ochranu paní z Elbeufu, se potom dala přemluvit, aby jela do Vincennes. Byla jedinou titulovanou dámou, která tam jela, zřejmě aby tam přilákala další a aby paní Mantovské usnadnila dvojznačně slevit o stupeň. Ta si jakoby náhodou vzala skládací stoličku, která se ocitla za ní, aniž si okázale vybírala místo, a jednu dala i paní z Montaubanu; ale tato roztomilost nikoho nezlákala.

Paní z Elbeufu, kterou nebylo snadné odradit, se potom pokusila vymoci pro dceru židli s opěradlem u vévodkyně z Bourgogne. Manželky a vdovy skutečných, reálných a existujících panovníků, jejichž ministři jsou uznáváni a přijímáni u dvorů a na shromážděních Evropy k jednáním a smlouvám, měly vždy židli s opěradlem, a to jedinkrát, v kruhu u královny; potom už nikdy víc než taburetku, a to mezi všemi ostatními, bez rozlišení a bez rozdílu od vévodkyň. Vévodkyně meklenburská, sestra maršála z Luxembourgu, a jiné panovnice se za králova panování těšily tomuto zacházení, a naposledy paní Meklenburská, která po tom jediném usednutí na židli s opěradlem měla všude už jen taburetku, chodila ke královu večernímu stolu a nedávala jí přednost ani jediná vévodkyně či cizí kněžna; přesto toho paní Mantovská nedosáhla a paní z Elbeufu byla odmítnuta celkem čtyřikrát.

Matka i dcera, rozhořčené, že jsou svým plánům tak vzdáleny, usoudily přece, že se nemá trucovat, aby si nezavřely dveře k příznivým obratům. Matka vyjednala pro dceru druhou návštěvu u paní z Maintenon; král ji povolil. Zastaly ho tam jako poprvé, i s vévodkyní z Bourgogne. Zvláštní bylo, že král a ona se posadili a matku s dcerou nechali stát, aniž jim kdo dal stoličky a aniž jim král jakkoli nabídl, aby se posadily; několikrát s paní Mantovskou prohodil pár slov a pak ji propustil.

Odešla do velkého kabinetu, kam za ní vévodkyně z Bourgogne hned přišla, po chvilce ji tam nechala a vrátila se do pokoje. Paní Mantovská zastihla v tomto kabinetu dámy paláce a několik dalších z těch, které tam měly volný přístup. Snažila se je získat těmi nejpřehnanějšími zdvořilostmi a projevy přátelství a odjela odtamtud do svého Vincennes.

Tato příkoří byla velká pro tak vysoké plány. Paní z Elbeufu měla tu pošetilost mluvit o vévodovi z Berry jako o partii, která by se pro její dceru sotva hodila, a myslím, že to mělo jistý podíl na odmítnutí židle s opěradlem.

Paní Mantovská, odbytá u dvora, kam už do smrti nevkročila, chtěla aspoň vládnout v Paříži a vytvořit si tam postavení podle svého. Objevila se nejprve s matkou v divadlech; obě byly nuceny dát se tam doprovázet paní z Pompadour, protože nikdo jiný nechtěl jejich společnost ani okusit, a tam vyhnaly z lóže několik drobných měšťanek, jejichž skrovné postavení urážku zakrylo a zabránilo, aby svět křičel.

První příhoda, která ji potkala, nepočítaje příhody s fiakry, se stala u druhé brány Palais-Royal s panem a paní z Montbazonu,[9] kteří spolu jeli sami ve svém dvouspřežním kočáře a které chtěl kočár paní Mantovské povýšeně přinutit couvnout. Když se zdráhali, paní z Elbeufu, která byla s dcerou, poslala šlechtice, aby panu z Montbazonu vyřídil, že paní Mantovská ho žádá, aby couvl. Pan z Montbazonu odpověděl, že kdyby byl sám, udělal by to s velkým potěšením, ale že je s paní z Montbazonu a neví o tom, že by paní Mantovská měla vůči ní nějaké právo. Za chvíli se týž šlechtic vrátil se vzkazem, že paní Mantovská ustupuje jen bavorskému kurfiřtovi, který byl tehdy v Paříži — vyprávím to totiž všechno najednou, abych se k tomu už nemusel vracet —, a ať tedy uváží, co chce udělat. Pan z Montbazonu moudře odpověděl, že je na jeho paní, aby uvážila, zda chce svést bitvu, protože on není odhodlán couvnout; že chová velkou úctu k paní z Elbeufu i k paní Mantovské, ale nemá nejmenší chuť ustupovat jim v jakémkoli postavení. Nato hádka mezi kočími a několik nadávek; paní z Elbeufu s hlavou vystrčenou z okénka křičela, ať se couvne, a pan z Montbazonu se chystal vystoupit a nasázet sto ran každému, kdo by se opovážil přiblížit. Nakonec se díky šíři cesty a na úkor krámků podél zdí oba kočáry protáhly, otírajíce se o sebe, a ukončily tu směšnou příhodu.

---

9. **Vysvětlivka:** Zde mladý princ z Montbazonu z rodu Rohanů a jeho manželka, dcera vévody z Bouillonu; ne starší vévoda z Montbazonu, guvernér Paříže za mládí Ludvíka XIV.

Odtamtud jeli pan a paní z Montbazonu poradit se do paláce Bouillon, který kdysi v podobném případě naučil mravům vévodkyni hannoverskou, jak jsem vyprávěl, a odtud do Versailles, kde pan z Bouillonu nazítří ráno podal králi zprávu o tom, co se přihodilo jeho zeti a jeho dceři. Několik vévodů ho podpořilo. Celé Versailles a celá Paříž se postavily proti paní Mantovské a paní z Elbeufu, která hlasitě křičela, že bude žádat krále o spravedlnost.

Zatímco se čekalo, co z toho vzejde, vjela paní Mantovská k paní z Lislebonne právě ve chvíli, kdy od ní paní velkovévodkyně odjížděla. Lidé paní Mantovské chtěli přinutit lidi paní velkovévodkyně, aby uhnuli, a během té tahanice paní Mantovská vystoupila z kočáru a ocitla se tváří v tvář paní velkovévodkyni, která se chystala nastoupit do svého a uchylovala se z tlačenice; a paní Mantovská se pokusila získat před ní přednost. Ta drzost byla dokonalá. Nikdy žádný vévoda mantovský nečinil velkovévodovi spor o cokoli, a mezi vnučkou Francie a paní Mantovskou byla vzdálenost ještě docela jiná; proto byla také tato drzost náležitě pokárána a velmi přispěla k tomu, že bylo tolik bláznovství přivedeno k rozumu. Paní Mantovská neprojevila paní velkovévodkyni nad tím, co se stalo, ani tu nejmenší zdvořilost; ale o čtyřiadvacet hodin později dostala rozkaz jít paní velkovévodkyni poprosit za odpuštění, a ta jako přítelkyně paní z Lislebonne věc mírně přešla.

Paní z Elbeufu přiměla dceru, aby o příhodě s panem z Montbazonu napsala Torcymu jako ministru zahraničních věcí. Nedostala žádnou odpověď. Napsala podruhé, obšírně a velmi povýšeně. Torcy o tom podal zprávu podruhé a donesl dopis do rady; tam byl zesměšněn a shledán velmi směšným. Torcy dostal rozkaz poradit jí, aby od té záležitosti upustila, protože v ní žádného zadostiučinění nedosáhne, a aby se nevystavovala dalším podobným. Pokoření bylo tak veřejné a tak citelné, že paní Mantovskou konečně odnaučilo všechno riskovat a přesvědčilo ji, aby se svých plánů vzdala a vyhnula se novým nezdarům. Pochopila, že je nelze udržet bez ochrany, na kterou se spoléhala, a že ona i její matka jsou příliš slabé, aby kterýkoli z nich prosadily.

Rozhodla se tedy zříci se dvora, kde ji nechtěli, i nároků, které ji doma uzavíraly do samoty a nudy. Najala si dům v Paříži a poslala pozdravit všechny jen trochu významnější dámy v naději, že je přiměje k první návštěvě. Když viděla, že pokus nevychází, dala, kudy jen mohla, roznést, že neví, na čem se zakládá domněnka, že má chimérické nároky; že si přeje, aby všichni byli přesvědčeni, že nechce žít jinak, než kdyby byla ještě svobodná; že je uražena, když si někdo představuje něco jiného; že hodlá být tak pozorná ke všem povinnostem a zdvořilostem, že ji nikdo nebude moci nemít rád a nechtít se s ní stýkat. Takové bylo její veřejné pokání po tolika marných pokusech silou i lstí.

Když bylo vše takto připraveno, vykonala je osobně: začala dělat návštěvy, aniž dál čekala na první, a v jediném dvouspřežním kočáře jako každý jiný. Zahrnula dámy, které zastihla, zdvořilostmi a lichotkami a některým dokonce složila i druhou

návštěvu, ještě než od nich nějakou obdržela. Mezi ty poslední patřila vévodkyně z Lauzunu, která si byla jista svou věcí a pak ji navštívila. Byla přijata s nekonečnými díky, dostala křeslo, ruku bez jakékoli dvojznačnosti, a při odchodu ji paní Mantovská doprovodila přes tři celé pokoje, aniž jí v tom bylo možné zabránit, a ke schodišti její nemanželská sestra, která jí sloužila jako dvorní dáma, a několik slečen. Tak se chovala ke všem titulovaným dámám; ostatní přijímala bez jakékoli strojenosti v čemkoli, s velkou zdvořilostí, nechávala jim křesla volně k dispozici a slušně je doprovázela.

Chování tak odlišné od jejích prvních pokusů jí brzy usmířilo svět. Dokončila to tím, že vedla velkou hru lansquenet, tehdy velmi módní, a vedla ji s velkými ohledy a dosti důstojně, aby se při ní nestalo nic nepatřičného. Tak se ten velký rang panovnice, jehož nejpřesnější vzor byl zvolen podle vnuček Francie, a to aniž by jim zamýšlela ustupovat, jak jsme viděli u paní velkovévodkyně, rázem rozplynul ve veřejné herně brelanu; a místo všech plánů velkolepě se předvádět u dvora nastala péče o to, udělat si v Paříži dobrý dům. Pád byl veliký a hořký a navíc často provázený nesnázemi s živobytím v době, kdy zásobování armád pohlcovalo všechno; a Desmarets se o její potřeby příliš nestaral od chvíle, kdy mu trochu neprozřetelně řekla, že je možné usoudit, jak veliké jsou, když mu je přichází přednést sama.

Vévodkyně z Lesdiguières při té podívané znovu děkovala sama sobě a čím dál víc si blahopřála, že odolala naléhání vévody z Mantovy, krajnímu úsilí pana Prince i všem krokům, které král ráčil podniknout, aby ji přiměl k souhlasu, že si ho vezme; ačkoli je třeba věřit, že provdána z jeho ruky a z poslušnosti a bez těch chimér v hlavě, jež ta druhá zpočátku předváděla, by s ní bylo zacházeno docela jinak. Paní Mantovská nespatřila žádnou princeznu krve, ani Madame, ani vévodkyni z Orléans, a neslyšela od nich ani slovo.

Drahota všeho, a nade vše chleba,[10] vyvolávala časté nepokoje ve všech různých částech království. Paříž to často pocítila; a ačkoli tam z pluku gardy nechali téměř o polovinu víc mužů než obvykle ke střežení trhů a podezřelých míst, toto opatření nezabránilo spoustě výtržností, při několika z nichž d'Argenson přišel do nebezpečí života.

Monseigneura, když jel do Opery a z ní, víc než jednou obklopila lůza a velký počet žen, které křičely *chleba!*, až dostal strach i uprostřed své gardy, která se je neodvažovala rozehnat ze strachu z horšího. Vyvázl z toho tak, že dal házet peníze a sliboval hory doly; ale protože se sliby nesplnily, neodvažoval se už do Paříže jezdit.

Král sám uslyšel ze svých oken dost ostré věci od versailleského lidu, který křičel v ulicích. Řeči byly smělé a časté a stížnosti prudké a velmi málo umírněné proti vládě, a dokonce proti jeho osobě, po ulicích a po náměstích, až se lidé navzájem nabádali,

10. **Vysvětlivka:** Krutá zima 1708–1709 zničila osevy; roku 1709 proto zachvátil Francii hlad a ceny obilí prudce stouply.

aby už tolik nesnášeli, že je nemůže potkat nic horšího než to, co trpí, a než umřít hlady.

Aby se tento lid nějak zabavil, užili zahálečů a chudáků k srovnání dosti velkého pahorku hlíny, který zůstal na bulváru mezi branami Saint-Denis a Saint-Martin; a na rozkaz se tam dělníkům rozdával jako jediná mzda špatný chléb, a to každému v malém množství.

Stalo se, že v úterý ráno 20. srpna se chleba na velký počet z nich nedostalo. Jedna žena mezi jinými velmi hlasitě křičela, což podnítilo další. Biřici pověření tímto rozdílením ženě vyhrožovali: křičela jen hlasitěji; biřici ji chytili a nerozvážně ji dali do nedalekého pranýře. V okamžiku se seběhlo celé pracoviště, pranýř vytrhlo, rozběhlo se ulicemi a drancovalo pekaře a cukráře. Od jednoho ke druhému se krámy zavíraly. Nepokoj rostl a šířil se z ulice do ulice, aniž komu ublížil, ale za křiku *chleba!* a s braním chleba všude.

Maršál z Boufflers, který na nic takového ani nepomyslel, šel toho rána k Bérengerovi, svému notáři, právě do té čtvrti. Překvapen zděšením, které tam našel, a když se dozvěděl příčinu, chtěl jít sám a pokusit se nepokoj utišit, navzdory všemu, co mu vévoda z Grammontu, kterého zastihl u téhož notáře, mohl říci, aby ho od toho zrazoval; a ten, když viděl, že je odhodlán, šel s ním. Sto kroků od notářova domu potkali maršála z Huxelles v jeho kočáře; zastavili ho, aby se ho zeptali na zprávy, protože přijížděl od místa vzbouření. Řekl jim, že už to nic není, chtěl jim zabránit jít dál a sám se kvapně vzdálil jako člověk, který nemá rád hluk ani se plést do takového nepořádku. Maršál a jeho tchán pokračovali v cestě a čím dál postupovali, tím větší zděšení nacházeli; z oken na ně křičeli, ať se vrátí, že je utlučou.

Když dojeli k horní části ulice Saint-Denis, tlačenice a vřava přiměly maršála z Boufflers usoudit, že je čas vystoupit. Postupoval tedy pěšky s vévodou z Grammontu mezi tím nekonečným a rozzuřeným lidem; maršál se ptal, co se děje, proč všechen ten hluk, sliboval chléb a mluvil k nim, jak nejlépe uměl, mírně a pevně, a domlouval jim, že takhle se o chléb žádat nemá. Naslouchali mu; několikrát se ozvalo *Ať žije pan maršál z Boufflers*, a ten stále postupoval davem a mluvil k němu, jak nejlépe uměl. Šel tak s vévodou z Grammontu ulicí aux Ours a okolními ulicemi až tam, kde byla tato svého druhu vzpoura nejprudší. Lid ho prosil, aby králi vylíčil jeho bídu a vymohl mu chléb. Slíbil to, a na jeho slovo se všechno uklidnilo a rozešlo, s díky a novým voláním *Ať žije pan maršál z Boufflers!* Byla to skutečná služba.

D'Argenson tam táhl s oddíly pluků francouzské a švýcarské gardy, a nebýt maršála, byla by tekla krev, což by možná dohnalo věci velmi daleko. Dokonce už nechávali nasedat na koně mušketýry.

Sotva se maršál vrátil s tchánem domů na place Royale, dostal zprávu, že vzpoura je ještě mnohem větší na předměstí Saint-Antoine. Hned tam s vévodou z Grammontu spěchal a utišil ji jako tu první. Potom se vrátil domů něco pojíst a odjel do Versailles. Nechtěl nic než svůj cestovní kočár, jednoho lokaje vzadu a až ke Cours

nikoho s sebou na koni, a schválně tak projel celou Paříží. Sotva vyjel z place Royale, začal lid na ulicích a lidé v krámech volat, ať se nad nimi slituje a dá jim chléb; a pořád: *Ať žije pan maršál z Boufflers!* Tak ho doprovázeli až na nábřeží u Louvru.

Když přijel do Versailles, šel rovnou k paní z Maintenon, kde ji zastihl s králem, oba velmi znepokojené. Podal zprávu o tom, co ho přivádí, a dostalo se mu velkých díků. Král mu nabídl velení v Paříži — nad vojskem, měšťanstvem, policií atd. — a naléhal, aby je přijal; ale šlechetný maršál dal před touto poctou přednost obnovení věcí v jejich přirozeném řádu. Řekl králi, že Paříž má guvernéra, jemuž by neodňal pravomoci, které mu náležejí; že je hanba, že mu už žádná nezbyla a že policejní poručík a kupecký prévôt si je všechny přivlastnili a rozdělili, i nad vojskem; a přiměl krále, aby je v těchto chvílích strachu vrátil vévodovi z Tresmes, který je, stejně jako jeho poslední předchůdci, ztratil tak dokonale, že mu bylo nutné vystavit nový patent, aby mu byla jeho pravomoc vrácena.

Vojsku a měšťanům tedy bylo nařízeno, aby přijímali rozkazy jen od guvernéra a ve všem a všude ho poslouchali, a d'Argensonovi, policejnímu poručíkovi, a Bignonovi, kupeckému prévôtovi, aby mu o všem podávali zprávu a byli mu ve všem podřízeni, stejně jako všechny různé sbory města.

Vévoda z Tresmes byl poslán do Paříže tuto moc vykonávat, ale s rozkazem nedělat nic bez maršála z Boufflers, jehož poslušnosti byli rovněž podřízeni d'Argenson, Bignon, měšťanstvo i vojsko, ovšem jen ústními rozkazy; a maršál byl také poslán zpět, aby zůstal v Paříži. Jeho skromnost mu přinesla novou slávu. Všechno přenechával vévodovi z Tresmes, jehož jménem a z jehož rozkazu se všechno dělo a k němuž chodil na porady, které téměř nikdy nechtěl připustit u sebe. Ač byl ve skutečnosti pánem a poručníkem vévody z Tresmes a skutečným velitelem, říkal o sobě, že je nanejvýš jeho pobočníkem, a tak se i choval.

Hned nato se velmi pečlivě postaralo o chléb a Paříž se naplnila hlídkami, možná trochu příliš, ale tak úspěšnými, že pak nebylo slyšet ani ten nejmenší hluk. Vévoda z Tresmes a maršál z Boufflers, který mu až úzkostlivě přenechával čest i zdání všeho, jezdili čas od času sami podávat zprávu králi, ale aniž by nocovali mimo Paříž, a pak už zřídka, až do chvíle, kdy už o nic nešlo.

Boufflersova vážnost, zvýšená tou nejprostší skromností, byla tehdy na vrcholu: pán v Paříži, usměrňovatel válečných záležitostí, s vlivem na všechny záležitosti u dvora. Ale tento lesk netrval dlouho a skončil tím, co ho mělo učinit pevnějším i trvalejším. Brzy uvidíme Voysina a Tresmese zbavené jeho poručnictví, Voysina, jak se stává pánem a nástrojem všeho, d'Argensona a Bignona, jak si znovu berou všechno, co si jejich úřady přisvojily, a úřad guvernéra Paříže zničený tak, jak byl před těmito pařížskými nepokoji.

Kapitola dvacátá první

Tažení ve Španělsku. — Chyba Besonse, kterému král nedovolí přijmout Zlaté rouno. — Tažení v Roussillonu. — Tažení v Savojsku. — Tažení ve Flandrech. — Artagnan se zmocňuje Warnetonu. — Tournai obleženo, Surville uvnitř. — Město vzdáno. — Ravignanova podivná cesta ke dvoru. — Citadela v Tournai vzdána; posádka zajata. — Mesgrigny přechází k nepříteli a ponechává si guvernérství. — Surville navždy zničen. — Pomluva o Chamillartovi. — Důstojné počínání Beauvaua, biskupa z Tournai. — Boufflers se nabízí, že půjde podpořit Villarse bez velení; odmítnut s díky, pak přijat. — Jak spolu oba maršálové vycházeli. — Anglický král Jakub. — Mons velmi špatně zaopatřen. — Bavorský kurfiřt v Compiègne. — Tažení v Německu. — Plán na Franche-Comté. — Spiknutí v této provincii odhaleno. — Mercy poražen du Bourgem; jeho pokladnička atd. ukořistěna. — Du Bourg rytířem řádu. — Mercyho pokladnička. — Víc než podezřelá cesta Vaudemonta a slečny z Lislebonne. — Vyšetřování atd. a jeho následky. — Krátká úvaha o počínání našich králů a lotrinského rodu. — Důležitá listina z Mercyho pokladničky.

Besons, který konečně vytáhl ze svých zimních kvartýrů, dostal čtyři různé protirozkazy. Tyto nejistoty nedodaly pevnosti člověku od přírody bojácnému, který vždycky umíral strachy, že se znelíbí a že neuspěje; a tak propásl nejkrásnější příležitost na světě porazit nepřítele při přechodu přes Segre. Naléhali na něj, aby jí využil, chtěl to udělat, pak se neodvážil; a konec toho všeho byl, že odvedl svá vojska zpátky do Francie. Armáda arcivévody, která byla na pokraji zkázy, když měla Segre přejitou jen napůl, dokázala z těchto nešťastných průtahů vytěžit. Náš dvůr Besonse velmi káral, že se tak přesně držel rozkazů, ačkoli byly velmi jasné. Španělský dvůr, rozhořčený zprávami svých generálů, se rozhodl pro okázalý krok. Filip V. náhle odjel ke své armádě, ale postupoval po příliš krátkých denních pochodech. Královna ho doprovázela první tři dny a vrátila se jako regentka do Madridu. Besons se vyplatil úctou, poslušností a důvody; nechal krále jednat, ale předkládal mu nevýhody, které se pak zkušeností do jedné přesně potvrdily.

Španělský král, kterého náš dvůr velmi chválil za to, že se sám ujal velení, se vůči Besonsovi obměkčil natolik, že mu s ohledem na budoucí potřeby chtěl udělit Zlaté rouno; král mu však nedovolil je přijmout. De Bay, který je nosil,[1] měl rodem, je-li to vůbec možné, ještě menší cenu než on, a později bylo vidět, že je dostávali lidé ještě nižšího původu.

1. **Vysvětlivka:** Alexandre Maître, markýz de Bay, generál ve službách Filipa V., velitel na portugalské hranici; rytíř Zlatého rouna.

Španělský král, rozmrzelý, že není s to věci napravit a vynahradit, co bylo zmeškáno, opustil armádu po třech týdnech a vrátil se do Madridu rychleji, než odtamtud přijel. Besons zajistil zásobování a zimní kvartýry pro dvacet šest praporů, které měl ve Španělsku zanechat pod Asfeldem, a se zbytkem svých vojsk přešel zpátky přes Pyreneje.

Takové bylo poslední tažení Francouzů ve Španělsku, neboť vojska, která tam zůstala, se vrátila do Francie před zahájením příštího tažení, a tak smířila obě kliky po tolika řečech pro návrat i proti němu. Pro Španělsko byl ten návrat zhoubný a Francii přinesl málo užitku — plod takového způsobu vlády, jaký jsme už několik let zakoušeli a který by bez jakéhosi zcela cizího zázraku přivedl tohle království do záhuby bez jakékoli záchrany.

V Roussillonu je předmět příliš malý, než abych se zdržoval podrobnostmi. Vévoda z Noailles měl proti sobě s tou trochou vojska, kterou tam měl, ještě méně. Dvakrát tam porazil nepřítele, kterého překvapil v zimních kvartýrech, a tyto drobné úspěchy se ve Versailles velmi rozhlašovaly.

Berwick, odkázaný na obranu, neměl v Dauphiné mnoho práce. Vévoda savojský se tam dal do pohybu pozdě a liknavě. Byl velmi nespokojen s císařem kvůli říšským lénům ve svém sousedství, která mu zesnulý císař slíbil a která mu tento císař nechtěl dát. Další spory o zimní kvartýry a zásobování vojsk je rozkmotřily docela, takže se pan Savojský vůbec nestaral o to, aby využil pevných výhod, které si v předešlém tažení na toto tažení připravil. Tažení se zvrhlo v maličkosti, které se mohly díky obratnosti vévody z Berwicku snadno stát užitečnými a mít šťastné důsledky, kdyby ho nedostatek potravin nezastavil na místě. Přesto porazil Rehbindera, generála savojských vojsk, který chtěl 28. srpna se třemi tisíci muži napadnout nedaleko Briançonu dům zvaný *la Vachette*, který Dillon opevnil. Dillon dal na ně udeřit zprava i zleva hlídkovými oddíly a několika kompaniemi granátníků, zabil jim sedm set mužů a zbytek zahnal zpět do hor.

Flandry byly od zahájení tažení hlavním, abych neřekl jediným předmětem veškeré pozornosti a všech obav, a byly jím až do konce tažení. Princ Evžen a vévoda z Marlborough, spojení dohromady, pokračovali ve svých rozsáhlých záměrech a nijak se neobtěžovali je skrývat. Jejich nesmírné zásoby ohlašovaly obléhání. Mám říci, že naše slabost si je přála a že jsme s naší armádou počítali jen proto, abychom ji zachovali?

Je ovšem pravda, že Artagnan, vyslaný s osmi prapory z armády a čtyřmi z posádky Yper, které dostaly rozkaz připojit se k němu na shromaždišti, velmi snadno dobyl Warneton, kam nepřítel umístil šestnáct set mužů s jistým množstvím střeliva v úmyslu jej opevnit. Těchto šestnáct set mužů, jimž velel jeden brigádní generál a čtyřicet pět důstojníků, se vzdalo na milost a nemilost; a že maršál z Villars získal ještě jednu malou výhodu při pícování; ale byly to maličkosti.

Bouře se, jak jsem už řekl, stáhla nad Tournai, kde velel Surville a s ním i Mesgrigny, generálporučík a zvláštní guvernér citadely, s vojsky, o nichž jsem se zmínil. Zákopy byly otevřeny v noci ze 7. na 8. srpna.[2] Maršál z Villars nechal obléhání zahájit a nijak nedal najevo, že by mu chtěl bránit; spokojoval se s tím, že má zásoby, a vedl spoustu řečí. Je ovšem třeba říci i to, že chléb mu byl dodáván pravidelněji, že peníze docházely jen pomalu a ve velmi malých částkách a že od dezerce a malomyslnosti se dalo očekávat všechno. Surville vydržel jen dvacet dní a 28. července večer dal troubit k vyjednávání. Poslal rytíře z Rais ke králi, kterého zastihl v Marly a který vypověděl, že posádka měla jen čtyři tisíce pět set mužů, nyní zredukovaných na tři tisíce, kteří měli vstoupit do citadely; že u všech tří útočných směrů byly průlomy široké třicet sáhů; že rohové opevnění u Sedmi fontán bylo dobyto i se sousední baštou a s reduitem toho opevnění; a že se chystal útok všemi třemi směry najednou. Od muže, kterého teprve nedávno vytáhla znovu na hladinu velkorysost maršála z Boufflers a který byl tak zblízka svědkem jeho obrany v Lille, se čekalo něco lepšího.

Rytíř z Rais oznámil, že nepřítel útočil na citadelu vždy z jedné strany současně s městem, že kapitulace stanoví, že ji nebude smět napadnout ze strany města, a ujistil, že uvnitř je spousta válečného střeliva, mouky na tři měsíce, několik krav a pět set ovcí. Bylo tam také šest set invalidů, z nichž polovina nebyla schopna dobře sloužit.

Rytíř z Rais přijel do Marly ve čtvrtek 1. srpna. V úterý 6. srpna tam byli všichni nesmírně překvapeni, když viděli Ravignana, jak ho Voysin uvádí k paní z Maintenon, kde byl král, a kam byl o několik okamžiků později zavolán maršál z Boufflers. Tak podivné poslání vzbudilo velkou zvědavost. Touha i potřeba lidi přesvědčovaly, že by mohlo jít o mír, tím spíš, že dosti rychle prosáklo, že Surville byl od kapitulace města vítězi hoštěn a že nepřítel neměl podniknout žádné nepřátelské akce až do Ravignanova návratu, stanoveného na 8. večer. Nakonec se to tajemství vyjasnilo.

Nepřítel navrhoval příměří omezené na dobu, kterou rozumně odhadoval, že by se citadela mohla bránit; po uplynutí této ujednané doby by se citadela vzdala, aniž by byla napadena, a obě armády by zatím setrvaly v určité vzdálenosti od sebe navzájem i od pevnosti bez jakékoli nepřátelské akce. Návrh se zdál stejně podivný jako nový; a divili se, že Ravignan, muž rozumný, který si získal čest v Lille, kde byl jmenován polním maršálem, se uvolil jej přinést. Příměří bez výhledu na mír, stanovená lhůta pro vydání pevnosti, aniž by byla napadena, to se zdálo jako věci neslýchané, jako přání nepřítele ušetřit si námahu, peníze a píci, s nímž se nepovažovalo za správné souhlasit, a jako pohrdání naší armádou, o níž se podle toho návrhu soudilo, že není schopna ani ochotna se o nějakou pomoc pokusit. Surville byl velmi kárán, že ten návrh vyslechl, a Ravignan, že jej přinesl; byl ihned poslán zpátky s odmítnutím.

---

2. **Ediční poznámka:** Má být „ze 7. na 8. července"; jak ukazují další údaje odstavce (dvacet dní obrany, kapitulace města 28. července), zákopy před Tournai byly otevřeny v červenci 1709.

Soudilo se, že pohnutkou k tak neobvyklému návrhu byla pověst pevnosti. Mesgrigny, první inženýr po Vaubanovi, ač mu ve všem ustupoval, postavil tuto citadelu s láskou, jako pro sebe, protože byl jejím guvernérem. Byla to jedna z nejlepších a nejpravidelněji postavených pevností ze všech, které král dal vybudovat, všude s výbornými podzemními prostorami, jež udivovaly svou výškou a rozlehlostí; s protipodkopy pod všemi opevněními až pod kurtinami, což při dobrém vedení obléhání velmi prodlužuje, mate útočníky, kteří nevědí, kam šlápnout, a vojáky velmi odrazuje. Nic nebylo lépe podložené než pověst této pevnosti, a nic jí nebylo tak k ničemu jako všechna ta obdivuhodná opatření, aby se udržela, nebo aby se aspoň draze prodala.

Kapitulovala 2. září, aniž by zažila jediný útok. Zdálo se to nepochopitelným divem. Dalším, neméně podivným, bylo, že Mesgrigny, kterému bylo osmdesát let a který po celé obléhání města i citadely téměř nevyšel ze svého pokoje, se nestyděl zneuctít své stáří tím, že se oddal nepříteli; ten dal guvernérství města hraběti z Albemarlu a guvernérství citadely ponechal tomuto nešťastnému starci, který pomáhal maršálovi z Boufflers při obraně Namuru a byl za ni jmenován generálporučíkem.

Surville přijel pozdravit krále a nebyl přijat špatně, což bylo další překvapení; ale co ho měla stát tak chabá obrana, a to v době, kdy bylo tak důležité zdržet nepřítele dlouho před pevností, nedala-li se zachránit, to mu přinesla jeho vlastní nerozvážnost, která ho už jednou úplně potopila. Několikrát poobědval s princem Evženem a vévodou z Marlborough, mezi oběma obléháními a po poslední kapitulaci. Mluvilo se tam o maršálovi z Villars, který tvrdil, že tam s ním bylo špatně zacházeno a že ho Surville, ať už z ochoty vyhovět, nebo v podnapilosti, nešetřil. Surville byl ovšem dotčen i na maršála, že neudělal ani nejmenší pokus přijít mu na pomoc, takže stížnosti byly prudké z obou stran. Surville však, cítě se slabší, se chtěl dohodnout; narazil ale na člověka, který se snadno rozpálil a který, plný svého štěstí, nikdy neodpouštěl.

Kromě této záležitosti s Villarsem se roznášelo, že oba nepřátelští vojevůdci mluvili se Survillem, a to u stolu, o posledních mírových podmínkách, kvůli nimž Torcy v Haagu přerušil jednání, a že prý řekli, že by se nikdy neodvážili navrhnout králi, aby sám zbraní způsobil sesazení španělského krále, jako věc, která je proti přírodě a proti veškeré slušnosti, kdyby jim k tomu nedodal odvahy jeden z jeho předních ministrů — tím mysleli Chamillarta a jeho jméno jim nakonec uniklo —, který napsal vévodovi z Marlborough, jenž ten dopis prý ještě měl, že jakmile půjde už jen o návrat španělského krále, tento článek mír nezdrží, a že se nebojí, že by ho král za takové tvrzení desavuoval.

Ta řeč vzbudila velký rozruch a nepřátelé nešťastného bývalého ministra ji horlivě rozmazávali. Později jsem se ho zeptal, zda to mělo nějaký základ. Ujistil mě, že dlouho předtím, než opustil úřad, se už do míru nepletl a že co se týče toho dopisu, nic nebylo falešnější ani nesmyslnější. Přesto to proti němu vyvolalo nepříjemné

reptání. Pokud jde o Survilla, zůstal ztracen bez návratu. Zahrabal se doma v Pikardii, i jinak ve velmi stísněných poměrech, a téměř už nebyl k vidění.

Beauvau, který přešel z Bayonne na biskupství v Tournai, si za obléhání vedl znamenitě svou osobou a svým měšcem tak daleko, jak jen to šlo, a ještě dál. Nabídl dokonce Survillovi, aby vzal kostelní stříbro. Nenásledoval příkladu pana z Fréjus: rozhodně odmítl zazpívat *Te Deum*, k němuž byl naléhavě pobízen se všemi možnými lichotkami, a ještě rozhodněji odmítl složit přísahu; odjel ráno v den *Te Deum*, dříve než nastala hodina, kdy se mělo zpívat. Král ho přijal velmi dobře a rozmlouval s ním o samotě tři čtvrtě hodiny. Je to tentýž, kterého potom učinil arcibiskupem v Toulouse, který později přešel do Narbonne a dostal řád spolu se svým bratrem při velkém jmenování pana Vévody roku 1724. Zvláštní je, že ve věcech náboženství s ním vévoda z Marlborough zacházel mnohem lépe než princ Evžen.

Lidé se divili, že nepřítel dal přednost tomu, pustit se do tohoto velkého obléhání, před snahou proniknout na straně moře. Villars se sice na začátku tažení výhodně rozmístil, aby mu v tom zabránil; nebyl by však mohl odvrátit různé způsoby, jak ho obejít, a v nejhorším případě, kdyby nepřítel chtěl, jak ho donutit k bitvě. Jedni soudili, že nepřítel, dbalejší o to postupovat pevně a pohodlně díky výhodám, které mu poskytovala tato velká dobytí, než o spěšné pronikání, při němž by za sebou nechával svazující týl, dal přednost velkým obléháním, aby se dostal kupředu bezpečněji a trvaleji. Jiní, lichotivější a víc zaujatí dvořením než správným úsudkem, tvrdili, že Holanďané, o nichž si lidé umanutě chtěli představovat, že touží po míru, se postavili proti záměrům na straně moře a prosadili záměr na Tournai, aby dobu tažení vyplnili něčím užitečným a okázalým, ale pro Francii méně nebezpečným, a nechali tak uplynout léto až do doby, kdy bude možné znovu otevřít jednání, které by tíha výdajů mohla učinit snazšími ze strany císaře a Anglie. Tak se u dvora ukolébávali těmito klamnými představami; dvůr se je snažil vštípit různým složkám státu a dbal méně o věci samé než o to, aby zavřel ústa přesvědčováním nebo strachem. Král se často vyjadřoval o těch, jimž říkal mudrlanti; a člověk se dopouštěl citelného zločinu, ať měl při mluvení sebelepší úmysl, jakmile se jen trochu odchýlil od jalovosti *Gazette de France* a jalovosti podlých dvořanů.

Ke konci obléhání citadely v Tournai pocítil Boufflers zvláštní tíhu flanderských záležitostí a znepokojilo ho, že je jimi pověřen jediný člověk, kterého by — kdyby byl vyřazen nemocí nebo jinou nehodou — nebylo možné okamžitě nahradit, a to za tak naléhavých a tak kritických okolností. Proniknut tímto nebezpečím, promluvil o něm s králem, řekl mu, že vidí, jak všechno směřuje k bitvě, a vylíčil mu, v jakém nebezpečí by byla jeho armáda, kdyby po nehodě, která by postihla Villarse, upadla v tak rozhodujících chvílích do bezvládí. Hned nato se nabídl, že mu půjde na pomoc, že zapomene na všechno, aby ho poslouchal, že bude jen jeho ulehčením a v armádě ničím jiným než skrze něho, a pouze po ruce, aby ho zastoupil v případě, že by se jeho osobě něco přihodilo.

Abych ukázal velikost tohoto činu, hodného nejslavnějších Římanů z dob nejčistší ctnosti jejich republiky, zastavím se tu na chvíli. Boufflers, na vrcholu poct, slávy a důvěry, mohl jen zůstat v klidu a těšit se z tak zářivého postavení, při zdraví, které mu nedovolilo velet armádě. S dobrou pověstí dosáhl toho, že byl rytířem řádu i Zlatého rouna, plukovníkem a potom kapitánem tělesné gardy, a právem ho tížilo na srdci, že byl donucen vzdát se prvního úřadu kvůli druhému. Maršál Francie, vévoda a pair, guvernér Flander s nástupnictvím pro svého syna, pán a krotitel Paříže, s právem vstupu prvního šlechtice komory, s důvěrností a důvěrou krále i paní z Maintenon a s poručnictvím nad ministrem války — sláva, kterou si získal, nutila ducha tleskat tak velkému štěstí; jeho velkorysost, nezištnost a skromnost nutily srdce, aby se z něho radovala; byl velmi zadobře s Monseigneurem i s monseigneurem vévodou z Bourgogne; nebylo prince krve, ba ani levobočka, nebylo ministra ani velmože, který by s ním nemusel počítat; a on, nad všechny milosti, pocty, odměny a veškerý lesk, se nabízel, že se půjde podřídit člověku nadutému, docela sobeckému, žárlivému na všechno, bez zásad, zvyklému všechno shrábnout, přivlastňovat si pověst druhých, vydávat cizí rady a šťastné činy za své a svalovat na ostatní všechny nezdary i vlastní chyby. Vrcholem je, že to Boufflers věděl, že znal nestoudnost jeho troufalosti, umění jeho řečí i slabost krále a paní z Maintenon pro něj, a že se pod takovým člověkem, o tolik mladším ve vojenské službě, maršálem Francie skoro o deset let později než on, a to ve svém vlastním guvernérství, kde právě bránil Lille, chystal vydat na jeho milost pro dobro státu a vystavit pověst tak velkou, tak čistou a tak právem získanou jisté závisti a nejistotě úspěchů, a to ještě v rukou jiného.

Boufflers to všechno viděl, pocítil to v celém rozsahu, ale všechno zmizelo před ním ve světle dobra státu. Naléhal na krále; a král, který tolik neviděl, tím méně velkodušnost takové nabídky, ho pochválil, poděkoval mu a nemyslel si, že by ho potřeboval, aniž by poznal její cenu.

O deset nebo dvanáct dní později, když už na to Boufflers nemyslel, král se zamyslel, dal ho zavolat a uvést zadem. Bylo to proto, aby mu řekl, že by mu udělal radost, kdyby odjel k jeho flanderské armádě tak, jak mu to nabídl. Maršál, kterého poprvé v životě postihla bolestivá dna a který se jen s námahou dovlekl až do králova kabinetu, mu zopakoval všechno, co mu řekl napoprvé o chování, které hodlá svědomitě zachovávat vůči Villarsovi, převzal poslední rozkazy, odjel do Paříže a nazítří, v pondělí 2. září, vyrazil za maršálem z Villars, tedy právě v den, kdy se citadela v Tournai vzdala. Trvalo čtyřiadvacet hodin, než se vědělo, že odjel, aniž by kdo uhodl proč. Pobláznění mírem dosáhlo takového stupně, že se soudilo, že odjel spíš mír uzavřít než o něm jednat.

Neméně velké bylo překvapení v armádě, kde byl ohlášen kurýrem vyslaným zvlášť dvanáct nebo patnáct hodin před jeho příjezdem. Táž nákaza zachvátila i armádu: nenapadlo ji nic jiného než mír.

Villars ho přijal s výrazem radosti a úcty, opatřil ho koňmi a služebnictvem a hned mu sdělil všechny své plány. Boufflerse bylo jen s námahou možné vytáhnout z vozu, tak se mu dna zhoršila; přesto ho neudržela dlouho v pokoji. Villars chtěl přijímat heslo od něho, nebo aspoň aby je vydával on. Po mnoha poklonách je dali vydat službu konajícímu generálporučíkovi, jemuž společně vysvětlili rozkaz, který má armádě vydat; a od té doby vydával heslo i rozkaz vždy Villars a Boufflers už nedělal okolky, že je chce přijímat od něho. Shoda a porozumění mezi nimi byly dokonalé: jeden s důvěrným chováním a s ohleduplností, která vždy sahala až k úctě; druhý neustále dbalý obdivovat, všechno vyzdvihovat, ve všem se podřizovat, a měl-li nějakou radu doplnit nebo nějakou připomínku předložit, činil tak vždy s ohledy podřízeného, jemuž jeho nadřízený prokazuje důvěru; jinak se snažil vyhýbat se poctám armády, které se všechny obracely k němu, a odmítat je, do ničeho se bezprostředně nemísit, nic na sebe nebrat a nebýt ničím jiným než po boku maršála z Villars, a to ještě mezi čtyřma očima a se všemi právě popsanými ohledy, od nichž nikdy neustoupil.

Z tohoto vzájemného chování nemohl nikdo posoudit, co si Villars myslel o tom, že na něho náhle spadl takový pomocník, o kterého nežádal; zda ho to mrzelo, zda se cítil omezován, zda byl v tísni věcí rád, že je zdvojen, zda mu ho jeho ješitnost, uspokojená tím, že si zachovává velení v plném rozsahu v přítomnosti muže, který ho ve všem převyšoval, učinila příjemným; jedním slovem, nedalo se z toho nic vyčíst.

Ať už tomu bylo jakkoli, ti dva vojevůdci tvořili jediného. Boufflers, věrný svému předsevzetí a na stráži před tím, aby nevypadal jako cenzor, přistoupil na všechno, co Villars chtěl, aniž by kladl sebemenší odpor, a s takovou ochotou, která ho musela upokojit.

Nepřátelská armáda vytáhla k Monsu ihned po dobytí citadely v Tournai. Villars povolal zpět všechny sbory, které měl vyslány; a anglický král, který se jako dobrovolník tak jako loni účastnil tažení inkognito pod jménem rytíře ze Saint-Georges, přispěchal se zbytkem horečky a aniž by se ohlížel na své síly. Prudká horečka ho donutila poněkud se od armády vzdálit; ale nechtěl se v okamžicích tak drahocenných pro válku ohlížet na své zdraví ani na svou slabost.

V Monsu bylo málo vojska a málo potravin. Bavorský kurfiřt z něho odjel, krátce se zdržel v Maubeuge a odebral se do Compiègne.

Posádka citadely v Tournai, ačkoli byla válečným zajatcem, byla odvedena do Condé. Nepřítel jí ponechal zbraně a zavazadla a Survillovi galantně daroval dvě děla. Čítala ještě tři tisíce mužů a byla určena k výměně za jeho vojáky zajaté u Warnetonu a jinde. Surville a Ravignan dostali svobodu, ale pod podmínkou, že zajmeme-li důstojníky jejich hodnosti, vydáme za ně dva bez výměny.

To, co brzy ukončilo tažení na Rýně, je příliš důležité, než abych kvůli tomu nepřerušil líčení tažení ve Flandrech a nevylíčil tuto událost na jejím místě.

Nic nebylo nudnějšího než toto tažení až do poloviny srpna. Armády, oddělené Rýnem, se spokojovaly s tím, že se živí. Harcourt nechal Saint-Frémonta v Haguenau střežit naše lauterburské linie a v prvních dnech srpna přešel Rýn po mostě, který postavil u Altenheimu, aby živil svá vojska na úkor nepřítele; ten se až dosud držel klidně za svými durlašskými liniemi a při přechodu vévody z Harcourtu se spokojil s tím, že obsadil horské soutěsky, aby mu zabránil proniknout dál. Vévoda hannoverský, ten, který se stal kurfiřtem a nastoupil po královně Anně na anglický trůn, otec toho, který dnes vládne, měl velet císařské armádě. Přijel k ní teprve kolem 15. srpna. Hned dal své armádě přejít Rýn a dovedl ji utábořit se u Landau; nato pan z Harcourtu přešel Rýn po mostě u Štrasburku a usadil se za svými liniemi.

Zatím však zrál rozsáhlý záměr, vymyšlený nebo přinejmenším živený v Lotrinsku, jak o tom po odhalení nedovolil pochybovat další vývoj; nesměřoval k ničemu menšímu než svrhnout stát ze strany, z níž se toho nikdo nenadál.

Paní z Lislebonne měla pěkné a velké panství na samém okraji Franche-Comté. Na tomto panství kul správce panství, několik farářů a úředníci paní z Lislebonne spiknutí, které se pod těmito vůdci rozšířilo po provincii a strhlo s sebou mnoho předních lidí ze všech tří stavů; získalo členy parlamentu v Besançonu a přijalo opatření, aby povraždilo posádku tohoto města, zmocnilo se ho, totéž učinilo s několika dalšími a přimělo provincii ke vzpouře ve prospěch císaře, jakožto starého léna a državy říše. Těsné sousedství Švýcarska a Rýna, přes který se snadno přepravovalo na malých člunech, jimž se říká *védelins*, usnadňovalo styky mezi Císařskými a spiklenci; a lidé paní z Lislebonne obstarávali všechno to sem a tam.

Jeden parukář, jehož děd prokázal užitečné služby při druhém dobytí Franche-Comté, byl zkoumán a potom do spiknutí přijat. Upozornil na ně Le Guerchoise, který z intendantury v Alençonu přešel na intendanturu v Besançonu, mého velmi blízkého přítele, jak bylo vidět jinde, od něhož vím to, co vypravuji. Le Guerchois ho vyslechl a nařídil mu, aby se spiklenci pokračoval, aby mohl všechno vědět a jeho o tom zpravovat; to parukář vykonal s velkým důvtipem, rozvahou a obratností.

Touto cestou se Le Guerchois dozvěděl, že ve spiknutí jsou tři druhy lidí: jedni, v malém počtu, se stýkali s předními důstojníky, které tam císař používal a kteří přišli zvlášť proto a skrývali se na druhém břehu Rýna; ti, kdo se s nimi stýkali přes *védelins*, věděli všechno a skutečně celou věc řídili; druzí, zasvěcovaní prvními, ale zdrženlivě a opatrně, se snažili získat pro tu věc všechny lidi, které mohli, rozdávali pamflety a císařovy patenty; byli duší pletichy a jejími vůdci uvnitř provincie; poslední konečně byli lidé, kteří se dali získat ze zoufalství nad daněmi a nad francouzským panstvím, a těch byl velmi veliký počet.

Le Guerchois chtěl ještě víc a parukář mu i v tom stejně dobře posloužil. Vetřel se tak hluboko do přízně správce paní z Lislebonne a faráře farnosti, kde ten správce bydlel, že ho svedli dohromady za Rýnem s jedním císařovým generálem a u sebe doma s hlavními vůdci jejich tajného spolku a celé té věci v provincii. Dozvěděl se od

nich, že velký sbor císařských vojsk se má co nejrychleji pokusit vniknout do Franche-Comté a všechno riskovat, aby tam pronikl, kdyby narazil na francouzská vojska, která by se mu postavila.

Le Guerchois, takto zpravený, který o tom už sdělil hraběti z Grammontu,[3] generálporučíkovi, který tam, ačkoli pocházel z té provincie, velel a byl velmi věrný, usoudil, že není času nazbyt; vyslali kurýra k vévodovi z Harcourtu a druhého ke králi, aniž by si toho v Besançonu kdo všiml, kde tiše a moudře učinili svá opatření.

Věci byly v tomto stavu, když velký oddíl císařovy armády začal táhnout po druhém břehu Rýna proti proudu, aby se spojil s jiným sborem, který současně přišel z Uher a vedl ho Mercy; to vzbudilo u vévody z Harcourtu obavu, že chtějí oblehnout Huningue, zatímco hlavní síla císařské armády pod vévodou hannoverským se blížila k lauterburským liniím a tvářila se, že je chce napadnout.

Harcourt nechal v Horním Alsasku hraběte du Bourg s deseti eskadronami a několika prapory, které však znepokojoval vévoda hannoverský, jehož velkým plánem bylo provést záměr na Franche-Comté, ale zároveň s plánem udeřit na lauterburské linie, kdyby je Harcourt příliš oslabil ve prospěch pomoci Hornímu Alsasku. Uprostřed těchto válečných kliček Harcourt, využívaje dlouhé oklice, které se Císařští, oddělení od své armády, nemohli vyhnout, aby se dostali k hornímu Rýnu, kam mířili, a zpravený kurýrem z Franche-Comté, předstíral znepokojení o své linie; a jakmile viděl, že se císařský oddíl rozhodl, podle jeho usilovných pochodů, o nichž byl dobře zpraven, poslal du Bourgovi osm eskadron a pět nebo šest praporů s rozkazem, aby nepřítele napadl, ať bude silný nebo slabý, jakmile ho bude moci dostihnout.

Zatímco se činila tato opatření, Mercy s tím, co přivedl z Uher, překročil Rýn u Rheinfeldenu a kousek švýcarského území, jako by je chtěl narušit, zatímco císařský oddíl se chystal postavit most u Neuenburgu, aby tam také přešel Rýn, zhruba naproti Huningue; a Mercy se objevil u Brisachu, odhodlán proniknout, bude-li to možné, i aniž by čekal na oddíl císařské armády, který se k němu měl připojit po tom mostě u Neuenburgu.

Harcourt, přesně zpravený, vyslal ještě dva dragounské pluky, aby se co nejrychleji připojily k du Bourgovi a znovu mu vyřídily rozkaz bojovat, ať bude nepřítel silný nebo slabý. Tyto dva dragounské pluky dorazily právě včas; rozednívalo se a du Bourg se chystal napadnout Mercyho, kterého právě dostihl. S touto malou posilou na ně rázně udeřil, a ačkoli byl o něco slabší, prorazil je; a za hodinu a půl je porazil tak dokonale, že se Císařští jen s velkou námahou zachránili útěkem. Boj byl krvavý.[4] Vzali jim děla, zavazadla, téměř všechny čluny jejich mostu a mnoho praporců a standart, Mercyho kočár a jeho pokladničku; Mercy se zachránil do Basileje

---

3. **Vysvětlivka:** Hrabě z Grammontu z Franche-Comté, tamní velitel; jiná osoba než stejnojmenný strýc vévody z Grammontu.

4. **Vysvětlivka:** Bitva u Rumersheimu v Horním Alsasku, 26. srpna 1709.

a za svou záchranu vděčil rychlosti svého koně, poté co vydržel až do konce, ačkoli byl nebezpečně raněn. Je to tentýž Mercy, který roku 1734 velel císařské armádě v Itálii a padl tam v bitvě u Parmy. V tomto alsaském boji padl hrabě Bruner a mnoho jejich vojáků, z nichž bylo zajato dva tisíce pět set. Soudilo se, že padlých bylo patnáct set a více než tisíc utonulo v Rýně.

Du Bourg neposlal králi nic, ale hned po boji vyslal d'Anlezyho z rodu Damasů, jednoho ze dvou polních maršálů, které měl s sebou, k vévodovi z Harcourtu, a ten ho v okamžiku, kdy ho přijal, poslal dál, aby zprávu donesl králi. Do Versailles přijel večer posledního srpna. Král se to dozvěděl už předešlého dne od Monseigneura, jemuž paní Vévodkyně právě ukázala dopis pana Vévody z Dijonu; panu Vévodovi du Bourg napsal pár slov po jednom důstojníkovi pluku Charolais, který byl při akci, v níž padl Saint-Aulaire, plukovník toho pluku, a který přijížděl jménem sboru požádat pana Vévodu o pluk pro majora, protože podplukovník se boje nezúčastnil.

Dvě hodiny poté, co Mercy vstoupil do Basileje, poslal trubače zjistit, co se stalo s jedním lotrinským důstojníkem, a poprosit, aby mu ho, je-li zajat, vrátili na čestné slovo. Byl zajat a du Bourg mu ho galantně vrátil, aniž by se nad tou naléhavostí zamyslel. Nazítří dostal kurýra od Le Guerchoise, který mu psal, aby si především dal pozor na toho Lotrinčana, bude-li zajat, a blahopřál mu k vítězství, které zachránilo Franche-Comté, a tedy i Francii, z nesnází, proti nimž by zbylo jen málo prostředků. Už bylo pozdě. Lotrinčan byl v bezpečí; a Mercyho pokladnička, poslaná Harcourtovi a jím králi, jen zvětšila lítost nad nerozvážnou velkorysostí du Bourga. Ten zůstal ještě nějaký čas na horním Rýně, který bez potíží vyčistil od zbytků, jež unikly z úplné porážky a přešly zpátky přes řeku, jak mohly; a tažení skončilo v témž klidu, v jakém začalo.

Pan z Harcourtu postoupil k Fort-Louis, když pan Hannoverský konečně dal své armádě znovu přejít Rýn, protože viděl, že se nikdo nedal oklamat lstí, o kterou se pokusil, a táhl proti proudu, aby poslal posily Mercymu. Jakmile se však dozvěděl o jeho porážce, obrátil se zpět; a pan z Harcourtu se vrátil ke svým liniím, kde už šlo jen o to, aby se obě strany živily až do rozchodu armád.

Du Bourg byl hned po svém vítězství jmenován rytířem řádu; d'Anlezy dostal červenou stuhu;[5] Quoadt, druhý polní maršál tohoto malého du Bourgova sboru, penzi tři tisíce livrů; a Fontaine, který přivezl praporce a standarty Harcourtovi, jenž ho poslal ke králi, byl jmenován brigádním generálem.

Mercyho pokladnička odhalila mnohem méně věcí, než kolik prozradila, že je skryto mnoho tajemství. Ukázala spiknutí ve Franche-Comté, ovšem s velkou zdrženlivostí ve jménech, i celý záměr proniknout tam s jeho vojsky a usadit se tam; a aniž by poskytla pozitivní důkazy proti panu Lotrinskému, nenechala pochybovat o

5. **Vysvětlivka:** Červená stuha — odznak komandéra Řádu svatého Ludvíka, vojenského řádu založeného Ludvíkem XIV. roku 1693; byla s ní spojena penze.

tom, že byl do toho hluboko zapleten a že ten plán ze všech sil podněcoval. K tomu lze v Dokladech vidět, co se ho týká při Torcyho cestě do Haagu.

Už v prvních květnových dnech odjel pan z Vaudemontu pod záminkou lázní v Plombières se svou drahou neteří, slečnou z Lislebonne, z Paříže do Lotrinska; a od té doby byli oba mnohem častěji v Lunéville než v Plombières, ba i než v Commercy.[6] Byli tam ještě v době tohoto boje, a bylo zapotřebí víc než hrubé natvrdlosti, aby si člověk nevšiml, aspoň po tom všem, příčiny cesty tak neobyčejně dlouhé, podniknuté tak vhod a tak do taktu. Zdrželi se v Lotrinsku ještě měsíc nato; a aby to bylo úplné, odjeli odtamtud tak, aby přijeli do Marly uprostřed pobytu dvora. Odbyli to údivem všech, ovšem němým, tak byli obávaní. Je však pravda, že je král přijal velmi chladně a vážně.

Le Guerchois zatím zahájil soudní řízení. Správce, úředníci, spousta pachtýřů paní z Lislebonne a farář její hlavní farnosti uprchli a od té doby se už neobjevili; zmizelo také mnoho jejích poddaných. Důkazy proti všem těm lidem byly úplné; byli souzeni v nepřítomnosti a odsouzeni. Jeden z jejích mlynářů, odvážnější, kterého ostatní poslali do kraje pro zprávy, tam byl chycen a oběšen s několika dalšími. Spousta dalších, poněkud významnějších, se včas dala na útěk.

Takový byl výsledek tak nebezpečného spiknutí, které dospělo až k samému provedení, aniž by se kdo odvážil mluvit o největších a nejskutečnějších vinících; to se pro nedostatek dokonalých důkazů vztahovalo až na členy parlamentu v Besançonu, který se nechtělo plašit. Připomeňme si tu, co bylo vylíčeno o zradách Vaudemonta a jeho neteří, které, zasvěcené do všeho u našeho dvora, nenechávaly Vídeň v nevědomosti o ničem prostřednictvím pana Lotrinského; mnoho dalších lidí, a někteří významní, se také vzdálilo.

Takový byl výsledek tak nebezpečných pletich, které lotrinský dům nepřestal kout proti Francii a proti jejím králům od Františka I. až do konce Ludvíka XIV., kteří ho všichni nepřestávali zahrnovat statky, poctami, úřady, přízní a hodnostmi; a kteří se ukázali stejně neúnavní v tom, aby jeho zločiny přehlíželi a odpouštěli mu je, jako on v tom, aby je páchal, kdykoli jen mohl, a dával najevo svou věčnou lítost, že mu nevyšel velký úder Ligy a že se mu nepodařilo vyhubit Bourbony a vyrvat jim korunu, aby si ji posadil na vlastní hlavu: cit natolik vrozený tomuto domu, že ani ti nejméně schopní podniku a nejvíce zahrnutí dobrodiními se nemohou zdržet, aby ho nedali najevo; svědkem je to, co bylo vylíčeno o panu Velkém (tom VI, s. 2; v tomto vydání Tom 6, kapitola první).

V Mercyho pokladničce se našel instrukční spis prince Evžena pro tohoto generála, jehož několik míst bylo tajemně temných a těžko proniknutelných. Mezi jiným se v něm četlo, že je třeba se o všechno pokusit, aby byla Francie navždy uvedena

---

6. **Vysvětlivka:** Lunéville bylo sídlem lotrinského vévody Leopolda; Commercy panstvím, které užíval pan z Vaudemontu.

do stavu, kdy už nebude moci znepokojovat Evropu a vystupovat ze svých hranic, do nichž je třeba ji vrátit; a nepodaří-li se toho nakonec dosáhnout zbraněmi, bude nutno sáhnout k velkým a posledním prostředkům. To spolu s dalšími věcmi, které se držely velmi v tajnosti, dalo králi a jeho ministrům mnoho k přemýšlení; dokonce se zdálo, že velmi litují, že tohle uniklo jejich mlčení. Bylo to příliš pravdivé, než aby se za tím dalo běhat, ale tuto věc udusili, jak jen mohli.

Provádění takových věcí bylo domu rakouskému ve všech dobách až do těchto natolik vlastní — svědkem španělská královna, dcera Monsieura, a bavorský kurprinc, určený dědic španělské monarchie se souhlasem celé Evropy —, že nevím, proč se o té pokladničce tak mlčelo, když se téměř žádné její tajemství nepodařilo dobře rozluštit.

Kapitola dvacátá druhá

Obnovení tažení ve Flandrech. — Lstivý rozhovor nepřátel. — Bitva u Malplaquetu. — Chyby a zbytečnost bitvy. — Krásný ústup maršála z Boufflers, daleko však za ústupem u Altenheimu. — Mons obležen. — Bída francouzské armády. — Boufflersovy žalostné dopisy. — Nangis vyslán ke králi. — Villars pairem. — Harcourt pairem. — Artagnan maršálem Francie. — Artagnanova rodina, kariéra a povaha. — Artagnan přijímá jméno svého rodu. — Zuřivý výstup pana Vévody. — Příkoří a pád maršála z Boufflers. — Porážka a zkáza švédského krále carem u Poltavy.

Po dobytí Tournai překročil nepřítel v noci ze 3. na 4. září zpět Šeldu a 5. září Haine nad Monsem a s velkým spěchem mířil k Trouille, aby přešel i ji. Naše armáda s oběma maršály vytáhla 4. září; 6. září ráno dorazila do Quiévrain, odkud byl Ravignan vyslán ke králi, aby mu podal zprávu o stavu a rozložení věcí. Připojily se tam k armádě různé oddělené sbory; tábor u Quiévrain opustila v noci z 8. na 9. září a před ní táhl silný oddíl pod velením rytíře z Luxembourgu. Pochod proběhl bez znepokojení, třebaže vedl velmi rozčleněným terénem, a armáda zaujala v devět hodin ráno tábor u Malplaquetu a Tesnières,[1] pravým i levým křídlem opřená o dva lesy; před středem byly živé ploty a dosti rozlehlé lesy, které v něm svými průseky nechávaly dvě pláně. Villars obsadil jejich výšiny, rozmístil tam svá děla, postavil pěchotu na okraje lesů, jež ty dvě pláně protínaly, na polovinu dostřelu svých děl a dal ji krýt několika zákopy.

Marlborough a princ Evžen táhli ze své strany, a z obavy, aby je Villars nepředešel a nezkomplikoval jim obléhání Monsu, k němuž se rozhodli, vyslali velmi silný oddíl, s nímž dědičný hesenský princ, pozdější švédský král, předešel jejich armádu, aby pozoroval naši. Dorazil na dohled tábora u Malplaquetu právě ve chvíli, kdy do něj naše armáda vcházela; to se ovšem dozvěděl dříve, než by mu to prozradily tři dělové rány, které dal Villars z chvástavosti vypálit jako výzvu princi Evženovi a vévodovi z Marlborough, o jejichž celé armádě se domníval, že ji vidí dosti blízko — a pochyboval o tom tím méně, když zahlédl kolony hesenského prince. Ten dokonce vyslal několik lidí do šarvátek, aby lépe prozkoumal naši armádu a terén, který zaujímala; téměř zároveň dal postoupit kolonám pěchoty k našemu pravému křídlu, takže se soudilo, že chce zahájit boj; spokojil se však s tím, že dal přisunout děla, aby Villarse držel v uctivé vzdálenosti a v napětí a vzbudil dojem, že je tu celá jejich armáda. Sám se přitom nesmírně obával, že bude napaden, a vystupoval s takovou drzostí a smělostí,

1. **Vysvětlivka:** Malplaquet – vesnice jižně od Monsu, při dnešní francouzsko-belgické hranici. Bitva, k níž tu došlo 11. září 1709, byla nejkrvavější bitvou války o španělské dědictví.

že se ho nikdo neodvážil ohmatat. Děla střílela z obou stran s nevelkým účinkem od dvou hodin odpoledne do šesti, kdy se nepřítel stáhl kousek z dostřelu, zůstal však tváří v tvář; noc byla klidná. Nazítří 10. září začaly šarvátky znovu; děla střílela téměř celý den, aniž mnoho ublížila, jen Coëtquenovi, když jel z jednoho místa na druhé, utrhla koule nohu; teprve z kurýra, který o tom přijel k jeho rodině, se u nás zjistilo, že armády stojí proti sobě.

Marlborough a princ Evžen, zpraveni o nebezpečném postavení hesenského prince, který by byl ztracen, kdyby byl napaden — a Villarse k tomu mnozí často naléhali, on to však nikdy nechtěl —, zrychlili pochod, aby k němu dorazili, a spojili se s ním uprostřed dopoledne téhož dne 10. září. Jejich první starostí bylo přijít si prohlédnout postavení naší armády i postavení, které by mohla zaujmout jejich vlastní, aby to mohli provést s větším klidem a úspěchem, a vyčkat svého zadního voje; použili přitom lsti, která jim plně vyšla.

K našim zákopům, které naše pěchota ve středu dokončovala, poslali několik důstojníků, kteří vypadali jako nižší důstojníci, s rozkazem, aby se pokusili navázat nějaký rozhovor s našimi předními hlídkami a přejít dál na čestné slovo. Podle obratnosti, s jakou se toho zhostili, lze soudit, že je nevybrali nahodile. Přišli pěšky až k okraji našich zákopů, vzbudili zvědavost některých našich nižších důstojníků, dali se s nimi do řeči, žádali, aby mohli mluvit s kapitány a veliteli útvarů, přiměli velitele jednoho praporu z brigády Charost, aby vyšel ven, a řekli mu, že hlouček důstojníků, který bylo vidět kousek opodál, je Cadogan, který by rád řekl slovo některému generálovi, pokud by tu byl někdo, kdo by byl ochoten trochu popojít a dovolit, aby se k němu přiblížili na čestné slovo.

Tyto rozhovory trvaly už dost dlouho, když tudy procházel Albergotti, který obcházel zákopy, a zeptal se, co se děje — právě ve chvíli, kdy markýz z Charostu, jemuž to teprve oznámili, začínal nepřátelské důstojníky posílat pryč a odvádět naše zpět. Albergotti nebyl tak nesnadný. Vzkázal Cadoganovi, že je tu, určil jim oběma jisté místo, kam se mají dostavit, a vydal se tam v doprovodu několika málo důstojníků. Cadogan přišel: byl to Marlboroughův důvěrník a — až na nezištnost — Puységur jejich armády; protahoval zdvořilosti a řečičky, které trvaly dosti dlouho. Albergotti ho poslouchal se svým obvyklým chladem a řekl mu, že kdyby tu byl maršál z Villars, rád by si s ním pohovořil o míru a dal by mu najevo, že není tak těžké ho uzavřít. To posloužilo za předmět žádaného rozhovoru a za záminku k jeho protahování. Hlouček důstojníků kolem nich se pomalu rozrůstal. Řeči o míru se v okamžiku rozšířily po zákopech a v krátké době po celé naší armádě. Villars, jemuž Albergotti nic nevzkázal, vzal tuto jakousi konferenci, konanou bez jeho svolení, velmi nelibě, vydal se tam, kde probíhala, a vzkázal Albergottimu, aby ji ukončil. Skončila tak vzájemnými přáními míru a zdvořilostmi, které nic neznamenaly. Rozcházelo se pomalu. Nepřátelští důstojníci tak tvrdošíjně setrvávali u zákopů pod záminkou objímání a

zdvořilostí s těmi našimi, s nimiž se dali do řeči, aniž je znali, že se jim muselo opakovaně vyhrožovat střelbou, a dokonce vypálit několik ran do vzduchu, aby odešli.

Během všech těchto kejklí využíval velmi malý počet jejich nejzkušenějších důstojníků a nejlepších generálů na koních — malý, aby nic neprozradil a nevzbudil podezření — a o něco větší počet inženýrů a kreslířů pěšky těchto směšných rozhovorů k tomu, aby si všechno dobře prohlédli, zachytili na papír hlavní rysy terénu, zaznamenali vše pozoruhodné, co mohli, určili místa pro svá děla, dobře si vštípili plán svého rozestavení a přesně uvážili vše, co by jim mohlo být výhodné či škodlivé — čehož dovedli až příliš dobře využít. O této lsti jsme se pak dozvěděli od zajatců.

Albergotti se omluvil s duchaplností a s tou nenuceností, které mu nikdy nechyběly. Villars se ho obával u dvora, kde měl mocné zastánce; Boufflers ho měl rád a nevystupoval jako velitel armády; potřebovali ho na zítřek, za nějž, jak bylo dobře vidět, se bitva odložit nedala. Villars se tedy spokojil s tím, že se neurčitě obořil na hloupost nižších důstojníků, kteří k tomuto vyjednávání dali první podnět, a myslelo se už jen na to, jak nepřítele dobře přivítat.

Noc proběhla stejně klidně jako předchozí; hustá mlha ji prodloužila až asi do šesti hodin ráno. Zástupci Generálních stavů u armády jen velmi neradi svolili k bitvě. Spokojeni se svými úspěchy, chtěli je rozvíjet obléháními a postupovat tak bezpečně, aniž by cokoli vydávali všanc. Teprve 10. září, v předvečer bitvy a v den oněch lstivých rozhovorů, je princ Evžen definitivně přesvědčil. On a Marlborough učinili všechna opatření téhož dne, takže 11. září ráno byli s to královu armádu napadnout.

Už jsme viděli, že tato armáda měla pravé i levé křídlo opřené o dva lesy a že ve středu měla les, který dělil pláň, z níž tak vznikaly dvě malé pláně neboli dva velké průseky. Nyní je třeba poznamenat, že naproti tomuto středu, za lesem a oběma průseky, byla malá pláň a na jejím konci les, který jsme nedrželi; hodil se k tomu, aby nepříteli zakrýval pohyby našeho středu, ale mnohem víc k tomu, aby se v něm velmi blízko našeho středu ukryly jednotky, které bychom pak velmi náhle měli na krku, aniž bychom je mohli zpozorovat. Villars nepostavil své linie rovně, nýbrž mírně zahnuté do půlměsíce, to jest s hroty obou křídel vysunutými mnohem dál než střed, a tedy snáze obklíčitelnými a prorazitelnými než při obvyklém přímém rozestavení. Týž maršál, který považoval své levé křídlo za choulostivější než pravé, se tam chtěl postavit sám, a maršál z Boufflers se ujal pravého.

Kolem sedmé ráno, když se mlha rozptýlila, bylo vidět, jak nepřátelské kolony postupují a rozvinují se, a za jisté kanonády byla obě křídla naší armády prudce napadena nepřátelskou pěchotou. Nepřítel prozíravě držel svou jízdu v odstupu a téměř v kolonách, aby ji nevystavil našemu dělostřelectvu, kdežto naše jízda, která zatarasovala oba průseky na podporu naší pěchoty, byla bičována jeho děly na polovinu dostřelu a ztratila tam po šest hodin bez užitku mnoho lidí; nerovnost byla v tom, že naše děla mohla střílet jen na vzdálenou pěchotu, která se brzy střetla s naší, takže na ni naše dělostřelectvo přestalo pálit.

Útok na našem levém křídle se zatím vedl zostra. Nepřítel využil všech výhod plynoucích z toho, že si náš terén dobře prohlédl, a nedal se odradit obtížemi, na které tam narážel ve snaze prolomit hroty našich křídel a zvrátit jejich oblouky. Dobře usoudil, že útok na obě křídla zároveň upoutá veškerou pozornost maršála z Villars a že ten, maje naproti svému středu pláň, totiž oba vysvětlené průseky a za nimi malou pláň, střed v případě potřeby oslabí v domnění, že bude mít vždy dost času vidět, jak se tam stahuje bouře, a včas se o to postarat. To bylo neštěstím toho dne.

Nepřítel, odražený od našeho levého křídla, tam soustředil své největší pěší síly a prorazil je. Tehdy Villars, vida své jednotky otřesené a půdu ztracenou, poslal pro téměř všechnu pěchotu ze středu, kde nechal jen brigády francouzské a švýcarské gardy a brigádu Charost, a ani s touto posilou nedokázal levé křídlo obnovit; nepřítel na něm dál získával mnoho půdy.

Nepřítel, který zároveň dával pozor na to, s čím ve středu počítal, vyvedl z onoho lesa na konci malé pláně, ležící naproti oběma průsekům a našemu středu, mnoho pěchoty, kterou jím nacpal, aniž jsme to mohli zpozorovat; ta se vrhla na brigády francouzské a švýcarské gardy a na brigádu Charost, u níž markýz z Charostu hned padl; o jejich odporu se nemluvilo dobře a byly velkou početní převahou zvráceny téměř hned, jakmile byly napadeny.

Navzdory zmatku na našem levém křídle se tam stále bojovalo a každá píď půdy se prodávala draze, když maršál z Villars utrpěl těžké zranění do kolena a Albergotti jiné, která je oba vyřadila z boje, a Chemerault padl — to vše na levém křídle, jehož porážka, tehdy už hodně pokročilá, se pak téměř přestala zadržovat, navzdory úsilí a příkladu anglického krále Jakuba.

Bitva u Malplaquet 11. září 1709. Lept Jana van Huchtenburga (1729), výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

Na pravém křídle byl boj velmi prudký; maršál z Boufflers, když statečně odrazil pěchotu, která ho napadla, rozprášil jízdu, která jí přišla na pomoc, a získal mnoho půdy; stejně naložil s další jízdou, která se před ním objevila, a to třikrát po sobě se stejným úspěchem, když se, zcela zaujat dovršováním svého vítězství, dozvěděl o porážce středu a o pohromě levého křídla, které už pravé křídlo nepřítele celé zatlačilo, o tom, že Villars pro zranění sám odešel z boje, a že nyní, kdy veškerá tíha leží jen na něm, je na něm, aby armádu vyvedl z propastí, do nichž ji Villars zavlekl.

Rozhořčen tehdy, že vidí, jak se mu vítězství, které už držel, vyrvává z ruky, a to rukama francouzskýma, a zasažen hrůzou nad nebezpečím, v němž se ocitl stát, když viděl, v jakém nebezpečí je armáda, začal vlévat odvahu útvarům svého křídla krátkými slovy v průjezdu; a oddávaje se své statečnosti, dal jim příklad oné odvážnosti dovolené v zoufalých situacích, která někdy dokáže obrátit jejich běh, a útočil osobně v čele tolika eskadron a praporů tak nezměrně, že se to mohlo zdát neuvěřitelné. Jeho vojáci, povzbuzeni pohledem na zázraky, jaké už tak dlouho nevídali od velitele, který tak nešetří sám sebe, ho předháněli v napodobování; avšak při všem tom úsilí se Boufflers, v obavě, že zbytečně ztratí, co mu zbývá, získáváním půdy, která by mu posloužila jen k tomu, aby ho ještě víc vzdálila od ostatní armády, snažil postupovat šikmo, aby se přiblížil ke středu, kde zjistil, že nepřítele, vzatého z boku jediným plukem, který vyšel z řady ostatních, donutil ustoupit zpět do lesa, a že naše jízda, využívajíc této chvíle, přešla zákopy, aby nepřítele pronásledovala a tlačila stále dál; tato jízda však narazila na tak silnou dělostřeleckou palbu z onoho lesa, že byla nucena se stáhnout tam, kde byla předtím, pod tuto křížovou palbu, která v těch jednotkách napáchala velkou spoušť. Touto palbou nás nepřítel neustále držel v odstupu, a zatímco s námi stále udržoval boj na pravém křídle, využil těchto pohybů k tomu, aby náš střed definitivně prorazil. Tam se ještě hůř mluvilo o plucích gardy a o pluku du Roi, který se tam přesunul a který v okamžiku nechal zákopy středu padnout do rukou nepřítele.

Nepřítel, když se jich zmocnil, se tam zastavil, neodvažuje se vystavit svou pěchotu té jízdě, která s takovou neohrožeností vydržela tak zuřivou palbu; poslal však pro svou jízdu, která spolu s jeho pěchotou proti našemu pravému křídlu téměř nebojovala, a s touto čerstvou jízdou, přihnanou co nejrychleji, propustil mezerami našich linií asi dvacet eskadron. Naše jízda s útokem na tuto jízdu, která se každou chvíli rozrůstala, příliš otálela, nakonec zaútočila liknavě a hned se obrátila; byla to gendarmerie; jízda, která ji podporovala, si nevedla lépe — tak i statečnost a její úsilí mají své meze. Za několik okamžiků se objevili mušketýři a Coettenfao v čele červených oddílů královské vojenské domácnosti, kteří tu vítěznou jízdu zastavili a prorazili; narazili však na několik linií postavených jedna za druhou, za jejichž ochrany se zatlačená jízda znovu seřadila, a museli se zastavit; tehdy přijely čtyři kompanie tělesné gardy, které všechny ty linie nepřátelské jízdy jednu po druhé prorazily.

Záchrana této nepřátelské jízdy byla věc velmi podivná: za všemi svými liniemi, převrácenými jedna na druhou, narazila na naše zákopy, které předtím přešla; to ji zadrželo, protože bylo obtížné je znovu přejít, a dalo hesenskému princi a princi z Auvergne čas ji zastavit a znovu seřadit pod ochranou palby své pěchoty, která zůstala v našich zákopech, jichž se zmocnila. Tehdy byly eskadrony královské vojenské domácnosti rozbity tolika a tak prudkými útoky, a nepodporovány žádnými jednotkami, ztratily půdu, které se nepřátelská jízda, jež se každou chvíli vzpamatovávala a rozrůstala, zmocnila tak, že se z poražené stala vítěznou. Toto obnovené střetnutí trvalo dlouho a bylo vybojováno hlava koně proti hlavě koně, až bylo nakonec nutno ustoupit přesile a přenechat jí bojiště.

To byl poslední skutečný boj toho osudného dne; naše levé křídlo se už stáhlo pod velením Artagnana, který shromáždil jeho trosky a postavil je proti nepříteli tak vhod a tak pevně, že mu zabránil narušit začátek jejich ústupu.

V tomto neblahém stavu Boufflers, který už s rozptýlenou armádou, zdrcenou pěchotou a veškerou ztracenou půdou nemohl nic podniknout, myslel už jen na to, jak zabránit zmatku a provést krásný a čestný ústup. Pěchota pravého i levého křídla měla během dlouhého jezdeckého boje čas se na něj připravit. Ve tři hodiny odpoledne prošla všechna naše jízda ve velkém pořádku soutěskami, za nimiž se seřadila k boji, aniž by na ni kdo tlačil; ve čtyři hodiny rozdělil maršál z Boufflers celou armádu do čtyř kolon: dvě pěší, po jedné na každé straně podél lesů, dvě jezdecké na pláni mezi oběma ostatními. Tak se armáda pomalu stahovala, Boufflers na samém konci zadního voje, aniž by ji nepřítel během celého pochodu, který trval až do noci, sebeméně znepokojoval, a aniž ztratila sto opozdilců; všechna děla byla odvezena kromě několika kusů; a o zavazadlech nemohla být řeč, protože byla odeslána, když se armáda vydala vyhledat nepřítele. Armáda takto pohromadě dorazila k potoku Rouelle a utábořila se za ním, mezi Valenciennes a Le Quesnoy, kde dlouho setrvala. Ranění se uchýlili do těchto dvou měst a do Maubeuge a Cambrai.

Nepřítel strávil noc na bojišti a na pětadvaceti tisících mrtvých a nazítří večer táhl k Monsu. Otevřeně přiznal, že na zabitých a raněných, na generálech i ostatních důstojnících, na praporcích a standartách ztratil víc než my. Stálo ho to skutečně sedm generálporučíků, pět dalších generálů, asi osmnáct set zabitých či raněných důstojníků a přes patnáct tisíc mužů zabitých nebo vyřazených z boje. Nahlas také přiznávali, jak je překvapila statečnost většiny našich jednotek, zejména jízdy, a jejich hlavní velitelé netajili, že by je byla porazila, kdyby byla dobře vedena. Už podle samotného rozestavení naší armády nepochybovali, že vedena dobře nebude, neboť z místa, kde začal jezdecký boj, viděli naši důstojníci jejich tábor postavený.

Skutečně, s větším uměním a rozvahou se naše zákopy udržet daly; avšak rozčleněný terén za nimi a výšina, kterou držel nepřítel, nedávaly naději vytlačit ho odtamtud, ani kdybychom ho odrazili. To ho nepochybně přesvědčilo k útoku v naději, že

dosáhne vítězství, zmocní-li se bojiště, a bude-li odražen, nemůže ztratit nic víc než lidi, kterých má mnohem víc než my, a rekrutů tolik, kolik chce.

Záměr maršála z Villars zůstal velmi těžko pochopitelný. Proč tak zdaleka táhnout proti nepříteli, jen aby se schválně nechal napadnout, když ho sám mohl snadno napadnout po dva dny, než byl napaden — nebo aspoň po celý den a půl, abych mluvil co nejpřesněji? Namítne-li se, že nevěděl, že to, co považoval za celou jejich armádu, byl jen silný předsunutý sbor, lze odpovědět, že ve věci tak zásadní měl být lépe zpraven a že zpraven je ten, kdo se tomu chce věnovat a dobře platit. Ostatně, kdyby postoupil proti tomu, co viděl, i kdyby tam byla celá armáda, byl by učinil jen to, kvůli čemu proti ní táhl, získal by nad ní výšinu a měl by za zády onen zhoubný les naproti svému středu, který dovršil ztrátu bitvy, i onen les uprostřed svého středu s oběma průseky, který tím, že rozdělil jeho bojiště na dvě části, rozťal jeho armádu, umožnil porazit ji po částech a učinil zbytečným trvalé vítězství jeho pravého křídla. Zdá se tedy jisté, že v tak nevýhodném terénu nemohl bitvu nikdy vyhrát.

Prozkoumáme-li rozestavení, které pro ni zvolil, neukáže se o nic učenější než výběr tohoto podivného terénu. Tvar půlměsíce, který, jak bylo řečeno, nabízí dva hroty těžko hájitelné a snadno obklíčitelné; střed oslabený tak brzy, že ho nelze zachránit — hrubá chyba, před níž ho měla uchránit aspoň vzpomínka na Höchstädt; velký jezdecký sbor postavený pod palbu nepřátelských baterií, aniž by se od toho dalo očekávat jakéhokoli užitku; konečně žádná nutnost bojovat, když předtím klidně nechal dobýt Tournai; a co se týče Monsu, kdyby se zprvu držel nepříteli blíž, byl by snadno zvolil výhodnější místo; ještě lépe by bylo nechat ho zahájit obléhání a včas se rozmístit tak, aby ho napadl oslabeného jak obléháním samým, tak střežením zákopů a stanovišť. Ukázalo se zkrátka, že ze všech okamžiků a ze všech terénů, které se během celého tažení nabízely, nemohl být čas ani terén pro bitvu zvolen hůř. Takový byl úsudek obou armád; uvidíme, že takový nebyl úsudek krále a paní z Maintenon.

Nepřítel měl v této bitvě sto šedesát dva praporů, tři sta eskadron a sto dvacet děl, tedy o čtyřicet dva praporů, čtyřicet eskadron a čtyřicet dva děla víc než královská armáda, která v ní ztratila deset tisíc mužů zabitých a raněných, Chemeraulta a Pallavicina, generálporučíky, a markýze z Charostu. Ten byl nejstarším synem vévody z Charostu, muž nejhlubší zbožnosti, jemuž by se u dvora bylo dařilo méně než ve válce. Neměl děti s dcerou Brûlarta, prvního prezidenta burgundského parlamentu, která se po dlouhých letech stala druhou manželkou vévody z Luynes, rovněž bez dětí, a dvorní dámou královny po maršálce z Boufflers.

Chemerault byl vynikající generál, pohyboval se hodně ve velkém světě a byl to poctivý člověk, ačkoli byl v nejdůvěrnějším spojení s panem z Vendôme. Nezanechal dětí s dcerou paní z Moreuil, která byla dlouho dvorní dámou paní Vévodkyně a jejíž manžel byl velmi zábavný a velmi podivínský kulhavec, levoboček onoho velkého,

dávno vymřelého rodu Moreuilů, celý život oddaný panu Princi a panu Vévodovi a ve společnosti velmi činný.

Pallavicino, rovněž velmi dobrý generál, byl onen piemontský přeběhlík velmi pochybné víry a velmi neznámých osudů, z něhož si maršál z Villeroy udělal oblíbence a který byl snad jediný člověk schopný si takového muže vážit a věřit mu. Nebyl ženatý.

Padlo tam mnoho dalších lidí, ale méně známých než tito. Courcillonovi, jedinému synovi Dangeauovu, o němž jsem mluvil jinde, tam koule utrhla nohu. Princ z Lambesc, jediný syn hraběte z Brionne, nejstaršího syna pana Velkého, tam byl zajat a hned nato propuštěn na čestné slovo.

Obě armády byly také stejně přesvědčeny, že o osudu zbraní bylo rozhodnuto dlouho předtím, než byl maršál z Villars raněn, ačkoli on nic neopomněl, aby jeho zranění bylo pokládáno za příčinu celé pohromy. Mělo se také za to, že křídlo maršála z Boufflers, které bylo stále vítězné, by snad bylo věc zachránilo, kdyby byl hned zpočátku postupoval s menší opatrností. Zcela jistě se však věřilo, že by byl odnesl čest toho dne, kdyby ho oslabení středu po porážce levého křídla nebylo donutilo jít jim na pomoc.

Jestliže mu však bylo vítězství vyrváno z rukou způsobem, který byl právě vylíčen, nikdo mu nemohl upřít čest nejkrásnějšího ústupu, jaký byl proveden od onoho u Altenheimu, který zvěčnil pana maršála z Lorges a který měl proti tomuto navíc tyto potíže: sklíčenost armády po smrti pana z Turenne, nesvornost velitelů, nepřátelskou armádu ustavičně na krku, Rýn, který bylo nutno přejít před jejíma očima a navzdory jí, a ekvipáže, které bylo třeba zachránit. Tyto velké rozdíly však nemohou zastínit slávu tohoto ústupu, který byl — v oboru co do obtíží sice mnohem nižším — stejně moudrý, učený a pevný a proveden v nejlepším a největším pořádku, jaký je možný.

Armáda si pod ním uchovala smělého ducha a touhu znovu se utkat, která se málem proměnila v čin, ale byla zastavena bídou. Nepřítel otevřel 23. září zákopy před Monsem; Boufflers a jeho armáda hořeli touhou donutit ho, aby od tohoto velkého obléhání upustil. Když však došlo na přípravy: žádný chléb a málo žoldu; výplata mužstvu (*prêt*) často chyběla a nebyla o nic lépe obnovena; nižší důstojníci, odkázaní na komisárek, každým dnem řídli; ostatní důstojníci hladověli i se svými ekvipážemi; vyšší důstojníci a generálové byli bez žoldu a služného už od předchozího tažení; chléb a maso chyběly často šest a sedm dní za sebou; pěšák i jezdec, odkázaní na byliny a kořínky, už nemohli dál; žádná naděje na zlepšení do konce tažení, a tedy nutnost nechat uniknout příležitosti zachránit Mons a myslet už jen na co nejsnesitelnější zaopatření až do rozchodu armád.

Hned po bitvě vyslal Boufflers ke králi kurýra se zprávou o ní. Jeho dopis byl přesný, jasný, stručný, skromný, ale plný chvály na Villarse, který ležel v Le Quesnoy, neschopen se čemukoli věnovat. Nazítří napsal Boufflers obšírnější dopis, v němž ho

všechno, co viděl jednotky vykonat, a jeho oddanost ke králi zavedly příliš daleko. Tolik myslel na to, jak krále utěšit a pochválit národ, že by se řeklo, že oznamuje vítězství a předpovídá výboje.

Nangis, o němž jsem mluvil vícekrát, byl v této armádě polním maršálem; Villars ho měl rád a chtěl ho mít na levém křídle po ruce; vybral ho také, aby jel podat králi podrobnou zprávu o bitvě a jejím výsledku. Maršál počítal s jeho přátelstvím; hodně se zasloužil o jeho postup; cítil, jak je důležité poslat spolehlivého člověka, který má u dvora své opory. Nangis, s menším rozumem než nejobyčejnější člověk, ale od nejútlejšího mládí zběhlý ve světě a u dvora, měl dost soudnosti, aby se bál ocitnout mezi oběma maršály, navzdory veškeré jejich shodě. Villars na něj naléhal; šel za Boufflersem, aby ho tohoto úkolu zprostil, ale Boufflersovi stačilo, že Nangise vybral Villars, aby chtěl, aby se jeho přání podrobil; svěřil mu dopis, v němž vyjádřil, jak velice se kurýr zdráhá a že jede jen z poslušnosti.

První kurýr nesl veškerou trpkost zprávy, kterou vezl; byli jsme ostatně tak neblaze zvyklí na porážky a jejich zhoubné následky, že bitva prohraná tak, jak byla prohrána tato, se zdála polovičním vítězstvím. Půvaby šťastného Nangise rozjasnily obzor dvora, a nelze si myslet, že by tam, při počtu dam, jejich štěbetavosti a moci, kterou si přisvojily, byla jeho přítomnost zbytečná k tomu, aby se neštěstí snášelo lépe.

Ten dopis, který byl zveřejněn, se zdál tak přehnaný, že maršálu z Boufflers nesmírně uškodil. D'Antin, důvěrný přítel Villarsův, se chopil vší jeho směšnosti, aby Boufflerse u krále zastínil. Jeho jemné posměšky došly u krále až k pohrdavému tónu, a svět, rozhořčený tak nemírným dopisem, téměř zapomněl na Lille a na ten hrdinský cit, který Boufflerse přiměl jít Villarsovi na pomoc.[2] Takové bylo úskalí, o něž se tento kolos ctnosti s pomocí závistivců a darebáků otřel a jež poskytlo příležitost skrytějšímu důvodu, který brzy uvidíme, srazit tohoto jakéhosi diktátora na obecný úděl ostatních občanů.

Šťastný Villars, který zbohatl ve válce, v níž se všichni ostatní ruinují; maršál Francie za bitvu, o níž se domníval, že je prohraná, právě když ji jiní než on vyhráli; rytíř řádu, protože králi přišlo na mysl udělit řád všem maršálům Francie; registrovaný vévoda za pouhou cestu do Languedocu, kde se postavil na roveň lupiči, když s ním bez výsledku jednal jako rovný s rovným[3] — byl učiněn pairem za bitvu u Malplaquetu, jejíž chyby a smutný výsledek jsme právě viděli; veřejný křik o jeho původu a o této odměně ho musel pokořit.

---

2. **Vysvětlivka:** V roce 1709 se, ač služebně starší, sám nabídl, že půjde do Flander a bude sloužit pod Villarsem.

3. **Vysvětlivka:** Narážky na Villarsovu kariéru: maršálem se stal po bitvě u Friedlingenu (1702), vévodou po tažení proti kamisardům v Languedocu (1704), kde vyjednával s jejich vůdcem Cavalierem. „Registrovaný" vévoda (*duc vérifié*) je ten, jehož vévodský titul byl registrován parlamentem.

Claude-Louis-Hector de Villars (1653–1734), maršál Francie. Hyacinthe Rigaud, zámek Vaux-le-Vicomte.

Harcourt se tím třásl vztekem; od břehů Rýna dokázal tak hlasitě křičet na krále a paní z Maintenon, že pairství dostal rázem, ovšem s trpkostí nad tou příležitostí a nad tím, že je pairem až po Villarsovi, který mu byl rodem i ve všem ostatním tak daleko a registrovaným vévodou se stal tak dlouho po něm.

Artagnan dostal současně maršálskou hůl; měl na své straně pana du Maine, paní z Maintenon a především vnitřní komornictvo. Veřejnost ani armáda mu nebyly nakloněny a jeho nenucené vystupování, jako by na to už dlouho čekal, je dokonale popudilo. Rozhořčení a reptání nad tímto zneuctěním první hodnosti státu a prvního vojenského úřadu propuklo navzdory vší vypočítavosti a strachu tak hlasitě, že to krále natolik zarmoutilo, že se rázem zastavil, takže tyto poslední odměny, nad něž v každém z obou druhů není nic vyššího, byly jediné, které následovaly po prohrané bitvě, v níž se tolik lidí všech hodností tak velmi vyznamenalo.

Artagnan se ve světě objevil pod tímto jménem podle statku, který patřil jeho větvi rodu, jejímž nejstarším ovšem nebyl. Jeho otec byl královským náměstkem v Bayonne, kde zemřel. Oženil se se sestrou maršála z Gassionu víc než deset let předtím, než se Gassion stal maršálem Francie, a kdy jeho štěstí ještě nezačalo. Tehdy se ještě neznalo povyšování podle pořadí v seznamu[4] a vyrůstali velcí muži, kteří postupovali rychle. Artagnan byl dán do pluku gardy, který měl maršál z Grammontu,

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Povyšování podle pořadí v seznamu (*ordre du tableau*), zavedené Louvoisem, upravovalo postup v hodnostech podle délky služby. Saint-Simon se k němu vrací vícekrát, zvláště když po smrti Ludvíka XIV. hovoří o jeho vládě. „Tímto pravidlem," říká, „bylo sta-

guvernér Bayonne, Navarry atd. Prošel všemi hodnostmi tohoto pluku, téměř vždy ve štábu. Dlouho byl jeho majorem a právě podrobnostmi tohoto úřadu se dokázal zalíbit králi. On a Artagnan, který zemřel jako kapitán první kompanie mušketýrů a rytíř řádu roku 1724, byli syny dvou bratrů. Sestra jejich otců se provdala za pana z Castelmore, jehož rodové jméno bylo Baatz, a měla s ním dva syny. Starší zemřel roku 1712 ve věku přes sto let jako guvernér Navarrenxu; mladší si oblíbil jméno Artagnan a nosil je celý život. Získal si úctu ve válce i u dvora, kde se dostal tak hluboko do králových přízní, že by se byl podle všeho velmi pozvedl, kdyby nebyl padl před Maastrichtem roku 1673. Kvůli němu přijal ten, o němž je tu řeč, jméno Artagnan, které onen kapitán mušketýrů proslavil a které měl král vždy rád — až tak, že chtěl, aby Artagnan, který zemřel jako rytíř řádu, přešel z místa kapitána ve francouzské gardě, kterým dlouho byl, na místo podporučíka šedých mušketýrů, jejichž kapitánem se pak stal po Maupertuisovi.

Abych se vrátil k našemu Artagnanovi: u dvora se pozvedal temnými cestami intrik a podával králi zprávy o mnoha věcech zadními dveřmi, dopisy a prostřednictvím vnitřního komornictva, z něhož si téměř všechny získal za přátele. Týmiž cestami si dokázal získat paní z Maintenon a pana du Maine, takže jeho plukovníci, ačkoli byl vůči nim poddajný, s ním přesto museli velmi počítat. Byl inspektorem, potom ředitelem pěchoty a jejími podrobnostmi dokázal krále bavit — výzbrojí, oděvy, novými cviky, všemi těmi věcmi, které mu udělaly kariéru a neudělaly ho oblíbeným v pluku gardy, v pěchotě, ani dokonce u dvora, kde žil vždy dosti nenápadně. Byl to nicméně dobrý a znalý důstojník, ale člověk, s nímž se nežilo v důvěře. Když se stal maršálem Francie, přijal jméno maršál z Montesquiou, což je rodové jméno jejich domu.

Nato se pan Vévoda rozzuřil, vychrlil to nejprudší a nejurážlivější, co si lze představit, prohlásil, že je to velká drzost přijmout jméno zrádce, který zavraždil jeho prapraprapraděda, a rozhlásil, že kdekoli ho potká, urazí ho a veřejně potupí.

Antoine de Montesquiou, který nosil toto jméno,[5] poručík žandarmů vévody z Anjou, pozdějšího Jindřicha III., zabil chladnokrevně a zezadu prince de Condé, vůdce hugenotů a bratra Antonína, navarrského krále, otce Jindřicha IV., v bitvě u Jarnacu roku 1569, když byl princ právě zajat a seděl se zlomenou nohou na zemi, opřen o strom. Tato větev, odlišená od ostatních Montesquiouů jménem Sainte-Colombe, tvrdí, že má ve svém archivu rozkaz vévody z Anjou zabít prince de Condé. Zločin tím není ani méně hanebný, ani méně černý; ale tento princ de Condé byl

---

noveno, že každý, kdo sloužil, ať byl kdokoli, zůstával co do služby a hodností v naprosté rovnosti. Odtud všichni velmoži v davu důstojníků všeho druhu; odtud onen zmatek, po němž král toužil."

5. **Ediční poznámka:** Condého vrah se podle běžného podání jmenoval François de Montesquiou; křestní jméno Antoine je u Saint-Simona patrně omyl.

prapraprapradědem pana Vévody a Montesquiou, který ho zabil, byl bratrancem z druhého kolena maršálova děda: to tedy znamenalo zajít v zášti velmi daleko.

Pan Vévoda se tím domníval učinit obávaným: k tomu nepotřeboval tak podivnou krutost; ta, kterou projevoval den co den, způsobovala, že se mu lidé dost vyhýbali, i bez toho, aby se snažil odpudit od sebe ještě víc celý svět, který nad tím křičel stejně, jako se ho bál. Ať zneužíval své hodnosti prince krve jakkoli podivně, maršál z Montesquiou se tím nedal vyvést z míry, choval se uctivě, ale jméno Montesquiou si ponechal a prohlásil, že co se urážek a potupy týče, zná jen činy, a ne osoby, od nichž pocházejí, a že řeči, o nichž nemůže věřit, že jsou pravdivé, mu nezabrání chodit a ukazovat se všude pod jménem svého rodu. Lze si představit, do jaké zdvojnásobené zuřivosti uvedla pana Vévodu tak pevná slova, podepřená tím, že maršál jméno nezměnil; maršál mu nic nevzkázal. Po tažení přijel do Paříže a ke dvoru a skutečně chodil volně všude. Pana Vévodu nikde nepotkal; ten měl čas o věci přemýšlet, nebo ho k tomu možná přiměl někdo vyšší než on. Maršál zůstal u dvora a v Paříži velmi krátce a byl poslán zpět do Flander. Během zimy pan Vévoda zemřel a žádný princ z rodu Condé se této hádky neujal; skončila s ním a při svém srdci tak nezměrném v zášti nedokázal zabránit tomu, aby si z ní lidé nedovolili tropit posměch.

Obléhání Monsu pokračovalo a krajní bída královské armády, které chybělo všechno, ji nutila nechat nepřítele v klidu pokračovat. Boufflers mohl myslet jen na zaopatření, čím dál obtížnější, a s tajným rozhořčením nesl, že člověk jako Villars mu byl postaven na roveň za to, že prohrál důležitou bitvu, když přitom záleželo jen na něm, aby porazil nepřítele po částech a znemožnil mu pomýšlet na Mons či na jakékoli jiné obléhání, kdežto on sám zachránil stát tím, že zachránil armádu před Villarsovými chybami.

Villars, méně pozorný ke svému zranění, které se dobře hojilo, než k vrcholu poct, na nějž ho nečekaná přízeň právě vynesla od okraje propasti, a k tomu, že k ošetření jeho rány přijel Maréchal, první králův chirurg, který nikdy nenocoval mimo místo, kde byl král, a byl k němu vyslán s rozkazem zůstat u něho, dokud ho nebude možné převézt do Francie — a dbalejší o to, jak tak zářivého postavení využít —, se prostřednictvím svých emisarů pustil do maršála z Boufflers. Ten, spokojen, že zachránil Francii, spoléhal na vlastní velkorysost, na pravdu a na veřejnou známost věcí, a spokojen, že to učinil za cenu všeho, přecházel se svou obvyklou velikostí ducha drobnosti, které se Villars odhodlal kritizovat a napravovat, vždy s tváří raněného, který myslí jen na to, aby se uzdravil.

Velký počet těchto výtek dal Boufflersovi pocítit chování tak odlišné od obvyklého, že v něm vytušil úmysl. To ho rozhořčilo, ale ne tak, aby to dal najevo nebo aby to v čemkoli změnilo jeho postoj k tomu, jehož zahrnul chválou a ohleduplností, a věci tak nějaký čas pokračovaly: z jedné strany výpady, z druhé snášené s netrpělivostí, ale bez jakéhokoli projevu. Jeho svědomitost, která ho vedla vážit i maličkosti, zvlášť když šlo o přednost a odměny, způsobila, že ztratil mnoho času navrhováním osob,

které si zasloužily podíl na uprázdněných místech, králi. Seznam slíbil vícekrát a pořád ho odkládal. Nakonec ho poslal kurýrem patnáct dní po bitvě; byl však velmi překvapen, když ještě téhož večera, kdy kurýr odjel, dostal kurýra od Voysina, který mu přivezl celkové a úplné rozdělení všeho, co se uprázdnilo, hotové a vyřízené, aniž by dostal nejmenší zprávu, že král hodlá o tom rozhodnout dřív, než obdrží návrh, který měl Boufflers předložit a který teprve odcházel. Tento tah byl první odměnou za službu, kterou právě prokázal — takovou, že král vícekrát, i veřejně, řekl, že mu jistě Bůh vnukl, aby ho poslal k armádě, kde bez něho bylo vše ztraceno. Musel ještě snést to ponížení, že v armádě nebyl nikdo, kdo by nevěděl, co se mu přihodilo, a že byl snad prvním velitelem armády, na něhož padlo tak zřejmé pohrdání.

Pravda, kterou je třeba dodržovat přesně, mě zavazuje přiznat temnotu, v níž jsem zůstal — ne co do příčin pádu Boufflersova, z něhož se do smrti nevzpamatoval, ale co do pořadí těchto příčin. Byly tři, které ho zničily, a co je podivné, díky výhodě, jaké se lidé chopili na tak malicherném základě, jako byly ty dopisy, jejichž směšnost sice prozrazovala nevelký rozum, ale prozrazovala jej z té nejctihodnější stránky: zakrýt Villarsovy chyby místo toho, aby z nich těžil, chtít povzbudit proti sklíčenosti, jejíž tak smutné následky viděl, a především podpořit a utěšit krále z tak čistých pohnutek oddanosti a vděčnosti.

Villars a Voysin, svorní, aniž by se domlouvali, v tom, jak se zbavit poručníka — jeden v čele armád, druhý ve všech záležitostech svého válečného resortu —, přitížili, kde jen mohli; jeden dodával, druhý zveličoval; darebáci z vnitřních pokojů přidali vše, co mohli, proti ctnosti, která pronikla až do kabinetů a které se báli až ve svém útočišti. Víc než to všechno: velikost služby, která převyšuje každou odměnu, téměř ve všech dobách a ve všech zemích srazila k zemi ty, kdo ji prokázali; závist se spojí proti člověku, jemuž se nelze vyrovnat a pro jehož autoritu bez protiváhy všechno volá, všechno tleská a všechno o ní mluví jako o spravedlivě nabytém právu; a viděli jsme málo panovníků, u nichž by spravedlnost převážila nad sebeláskou a jimž by pohled na poddaného, tak velkého, že se dostal nad účinky vděčnosti, kterou si svou ctností zasloužil, nebyl tíživý, a dokonce nenávistný.

Tíhu velkých činů lidé snášejí, protože si troufají lichotit si, že nejsou neschopni vykonat podobné; tak byli snášeni pan Princ,[6] pan z Turenne a jim podobní — a ti dokonce bez potíží, protože se zdálo, že jejich poslední hrdinské činy jsou jen jakousi houbou, kterou byly smazány ty, jimiž tak mocně přispěli ke zkáze státu; že jedny byly jen vyrovnáním druhých a že jim náležejí jen vavříny. Ale tíha nejdůležitějších služeb, jejichž duší je jedině ctnost a jejichž velikost převyšuje každou odměnu, když ten, kdo je prokázal, je tak zahrnut, že při jejich prokazování nemohl sledovat nic jiného než čest je prokázat — tato nemožnost oplátky se stává tíhou, která se obrací,

6. **Vysvětlivka:** Pan Princ zde znamená Velkého Condého (Ludvíka II. Bourbonského, † 1686); on i Turenne za Frondy bojovali proti královskému vojsku, Condé dokonce ve španělských službách.

ne-li ve zločin, jak je toho až příliš příkladů, tedy aspoň v nechuť a odpor, protože nic tolik nezraňuje pýchu králů ve všech nejcitlivějších místech; a to se stalo maršálu z Boufflers, a víc nebylo třeba. Je však pravda, že tu byla ještě jiná příčina, která mu uškodila ještě víc. Všechny jsou jisté a v nejistotě jsem jen o datu této poslední příčiny.

Je jisté, že rozhořčení nad tím, že mu byli Villars, a dokonce i Harcourt postaveni na roveň pairstvím — při tak velké vzdálenosti mezi způsobem, jakým k němu byli vyneseni, a tím, jakým k němu dospěl on sám, a za okolností, v nichž se to stalo —, pomotalo maršálovi hlavu a vneslo do ní to, co si nikdy předtím nepředstavoval a co by s rozhořčením odmítl, kdyby mu to někdo navrhl jako pohnutku k cestě do Flander. Přišel mu na mysl konetáblův meč; po tom, co právě vykonal, se necítil pod jeho úrovní, když viděl Villarse a Harcourta pairy jako sebe. Funkce, kterou vykonával v Paříži až do svého odjezdu do Flander,[7] a ono řízení Voysina a válečných záležitostí, které měl až do téhož odjezdu, se mu jevily jako odnože funkcí tohoto prvního korunního úřadu a jako stupně, po nichž k němu vystoupit. Neviděl žádné maršály Francie v takovém postavení, aby mu ho mohli upírat, nebo mu být byť sebemenší překážkou. Prince krve, kterého by to mohlo zastínit, nebylo; pan du Maine se už dávno postavil mimo dosah; vévoda z Orléans si pro velikost svého původu a pro to, co právě zažil,[8] nemohl troufnout ani dát najevo, že ho uráží vidět meč v ruce někoho jiného. Jak člověk vždy sám sobě lichotí, to, co právě dokonal, se mu zdálo plně rozptylovat obavy z nebezpečí obnovit v jeho prospěch tak mocný úřad. Zneužívání, jehož se dopouštěli ti, kdo jím byli oděni, a které nemohlo být vytýkáno ani čtyřem posledním, nebylo třeba se u něho obávat po důkazech, které podal, a právě tyto důkazy spolu s velkou odměnou, kterou Villars právě dostal za to, že by byl stát přivedl do záhuby, kdyby ho on sám nezachránil, byly dosti silnými pohnutkami, aby převážily nad důvody nečinit poddaného příliš velkým a mocným, kvůli nimž konetáblové již téměř sto let zmizeli. Tolik je jisté a sám o tom nemohu pochybovat; čeho však nevím, je doba, kdy se tuto narážku odvážil učinit: zda ji učinil z armády a v zápalu, paní z Maintenon nebo samotnému králi, či zda vyčkal svého návratu — to se mi nepodařilo vyzkoumat; ale že ji učinil a podporoval, a myslím, že vícekrát, o tom není pochyb, a to ho definitivně potopilo.

Po kapitulaci Monsu nepřítel svou armádu rozpustil; Boufflers učinil totéž a vrátil se ke dvoru; byl tam přijat hůř než obyčejný velitel, pod nímž se nic neudálo. Žádný rozhovor mezi čtyřma očima s králem, ani slovo mimochodem o Flandrech; mlčení, vyhýbání, odstup, tu a tam několik lhostejných slov a nic víc. Tíha poslední služby a tíha posledních nelibostí vytvořily mezi králem a jím jakoby zeď, která zů-

---

7. **Vysvětlivka:** V létě 1709 dostal Boufflers vrchní velení v Paříži, kde uklidnil nepokoje vyvolané hladem a drahotou chleba; zároveň byl rádcem nového ministra války Voysina.

8. **Vysvětlivka:** Vévoda z Orléans upadl v roce 1709 v nemilost, protože byl podezříván, že ve Španělsku pletichařil s cílem získat trůn místo Filipa V.

stala neprostupná. Paní z Maintenon, s níž byl stále stejně zadobře jako vždycky, se ho marně snažila utěšit; i Monseigneur a monseigneur vévoda z Bourgogne neváhali na tom pracovat; on však byl příliš ctnostný, než aby v králově věku a smrti viděl východisko — a tím by pro něho byly, protože ho oba nevyhnutelní nástupci tak litovali a tak dobře s ním jednali —, a příliš umíněný, aby se sám v sobě obrátil; měl dost odvahy, aby se navenek jevil stejný a nic neměnil na svém obvyklém životě u dvora, ale hlodavý červ ho pomalu podemílal, aniž by se dokázal smířit s rozdílem, který pociťoval, ani s odepřením toho, co se domníval zasluhovat. Často se mi svěřoval, bez slabosti a aniž by vybočil z úzkých mezí své ctnosti, ale s dýkou v srdci, jejíž hrot nedokázal otupit ani čas, ani úvahy. Od té doby už jen chřadl, aniž byl ovšem upoután na lůžko nebo do pokoje, a nevydržel ani dva roky. Villars přijel jako triumfátor; král chtěl, aby přijel a zůstal ve Versailles, aby Maréchal neztratil jeho zranění z očí, a půjčil mu krásný byt pana prince de Conti v dolní galerii nového křídla, protože měl jen velmi malý byt úplně nahoře v zámku, kam by bylo obtížné ho vynést. Jaký kontrast, jaký rozdíl služeb, zásluh, postavení, ctnosti, situace mezi těmito dvěma muži! Jaký nevyčerpatelný zdroj úvah!

Tento rok jich poskytl ještě větší změnou, k níž došlo na Severu: ponížením, abych neřekl zničením, Švédska, které tak často nahánělo strach Severu a nejednou i říši a rakouskému domu, a od té doby hrozivým vzestupem jiné mocnosti, do té doby neznámé, až na jméno, která nikdy neměla vliv za hranicemi své země a svých nejbližších sousedů. Bylo to důsledkem podivného rozhodnutí švédského krále, který, opojen svými činy a touhou sesadit cara z trůnu, jako to učinil s polským králem, a sveden zhoubnými radami Pipera, svého jediného ministra, jehož zkorumpovaly peníze spojenců proti Francii, aby se zbavili panovníka, který se stal tak hrozivým a s nímž byli všichni nejednou nuceni počítat, se dal do pronásledování cara; ten, ustupuje před ním s uměním, povzbudil jeho odvahu a naději, zavedl ho do krajů, které dal zpustošit, zničil mu armádu všemožným nedostatkem, hladem a bídou a donutil ho pak v zoufalství k nevýhodné bitvě,[9] v níž celá jeho armáda zahynula bez jakékoli možnosti ústupu a v níž on sám, těžce raněný, našel útočiště teprve v Benderu u Turků, kam dorazil s velkou námahou a přes tisíc nebezpečí s pouhými dvěma či třemi průvodci.

9. **Vysvětlivka:** Bitva u Poltavy (8. července 1709), v níž car Petr I. rozdrtil armádu Karla XII.; král uprchl do Benderu na osmanském území (dnes Moldavsko), kde pak zůstal několik let.

Kapitola dvacátá třetí

Bavorský kurfiřt inkognito v Paříži, vidí krále a Monseigneura. — Jeho překvapivé nároky na postavení. — Říkat kurfiřt *místo* pan kurfiřt. *— Krátká úvaha. — Smrt kardinála Portocarrera; jeho pokorný hrob. — Smrt, kariéra a povaha Godeta, biskupa z Chartres. — Pan z Chartres si vybírá nástupce; jeho povaha a ctnost. — Bissy, biskup z Meaux, a La Chétardie, farář od Saint-Sulpice, nastupují po panu z Chartres u paní z Maintenon. — Povaha La Chétardieho. — Smrt Crécyho, bratra Verjusova; jeho povaha. — Smrt, původ a povaha Marivaux. — Smrt a povaha paní z Moussy. — Původ jejího manžela. — Smrt vévodkyně z Luxembourgu. — Spory o milost. — Jezuité. — Molinismus. — Jansenismus. — Slavná kongregace* De auxiliis. *— Port-Royal. — Formulář. — Záležitost čtyř biskupů. — Mír Klementa IX. — Kazuisté.* — Lettres provinciales. *— Spory o modloslužebné praktiky v Indiích a o čínské obřady. — Otec Tellier má dobré karty. — Bula* Vineam Domini Sabaoth. *— Plán otce Telliera. — Port-Royal des Champs odmítá podepsat přijetí buly* Vineam Domini Sabaoth *bez vysvětlení. — Port-Royal des Champs zbaven svátostí. — Port-Royal des Champs nevinný v Římě, zločinný v Paříži. — Vojenské zničení Port-Royal des Champs. — Kardinál z Noailles bez klidu od této doby až do své smrti.*

Bavorský kurfiřt, postupně vyřazovaný z velení armád, rozkmotřený s Villarsem, jemuž se to velení mělo dát, živořící ve flanderských pevnostech, kterých den ode dne ubývalo, a občas v Compiègne, kam přijel z Monsu ke konci obléhání Tournai, se až dosud marně domáhal svolení přijet pozdravit krále pod týmž inkognitem a bez větších nároků, než jaké měl jeho bratr, kolínský kurfiřt.

Král neměl rád, když musel skládat zdvořilosti nebo se nutit k tomu, aby konal pocty svého dvora, ačkoli se jich zhostil s půvabem a majestátem, které ho ještě povznášely. Snad se ještě víc obával němých výčitek, jež by v sobě nesla přítomnost knížete, který všechno ztratil pro svou věrnost závazkům a kterému – když už neměl ani země, ani živobytí – se kvůli neštěstím, jež doléhala na Francii, ještě dost špatně dostávalo toho, co se mu král zavázal dávat. Kurfiřt však naléhal tolik a tak důrazně ujišťoval, že po vzoru svého bratra nebude nikomu v ničem na obtíž, že nebylo možné ho odmítnout.

Přijel tedy pod jiným jménem a ubytoval se u Monasterola, svého vyslance, kam za ním spěchali všichni dvořané, které poznal u armády; d'Antin dostal od krále rozkaz, aby mu prokazoval pocty s nenápadnou pozorností, která by nijak neohrozila úplné inkognito.

Zůstal čtyři nebo pět dní v Paříži, mezi hrou, divadly, pamětihodnostmi města a večeřemi s dámami ze společnosti lehké a nevalné; potom ho d'Antin vzal na oběd k

Torcymu do Marly, kde dlel král a kde mu ministr zahraničních věcí vystrojil velkou hostinu s vybranou společností a pak ho uvedl do králova kabinetu. Torcy tam jako třetí zůstal jen velmi krátce; kurfiřt pobyl s králem o samotě hodinu a půl, načež ho král odvedl do salonu. Všechny dámy tam byly v plné parádě; hrál se velký lansquenet; král ho pod jménem, které přijal, představil Monseigneurovi, monseigneurovi vévodovi a paní vévodkyni z Bourgogne a dámám a dodal, že je to jeden z jeho přátel, který ho přijel navštívit a jemuž chce ukázat svůj dům. Za chvíli se vzdálil; princové a dámy se postarali, aby kurfiřta, který stál, bavili; jevil se veselý a velmi zdvořilý, ale s povýšeností a volností pána salonu – s jedněmi mluvil, na druhé se vyptával –, což nešťastnému knížeti nijak špatně neslušelo. Po půlhodině si pro něj král přišel, aby ho vzal na procházku, usedl do vozíku pro dva, taženého čtyřmi nosiči, a kázal mu, aby přisedl, což si kurfiřt nedal dvakrát říkat; bavil krále i dvořany, kteří kráčeli kolem vozíku, nenuceně a důvěrně, ke králi však uctivě, a velmi chválil zahrady. Procházka trvala hodinu a půl; král ho odvedl zpět do salonu, kde se sešla táž společnost, kterou tam zanechal; král ho tam hned nechal a kurfiřt se po čtvrthodině rozloučil a odjel s d'Antinem a několika dvořany do Paříže, do Opery, a potom na večeři a ke hře k d'Antinovi.

O dva dny později ho d'Antin vzal na oběd k sobě do Versailles, ukázal mu zámek a zahrady, dal mu večeři a nocleh a nazítří ho odvezl na lovecké shromaždiště v Marly, kde ho čekal král a dámy; po lovu se kurfiřt šel občerstvit k Torcymu, prošel se salonem a vrátil se do Paříže. O dva dny později se totéž opakovalo a kurfiřt si ve Versailles dohlédl, co napoprvé nestihl.

Monseigneur, který se z Marly odebral do Meudonu, mu tam chtěl vystrojit oběd; velké však bylo překvapení nad nárokem, jejž kurfiřt vznesl, totiž mít tam přednost (*la main*).[1] Ten nárok byl ve všech ohledech stejně nový jako neudržitelný: nikdy žádného kurfiřta nenapadlo nic podobného vůči následníkovi koruny, a tento byl navíc inkognito, a tím vůbec nemohl na ničem trvat nejen vůči Monseigneurovi, ale vůči komukoli. Měl příklad svého bratra, jemuž všude ustupoval jako služebně staršímu kurfiřtovi; sám jako první navrhl, že se jím bude řídit, a slíbil, že nebude dělat žádné potíže; přijel jen pod touto podmínkou. Navzdory tomu všemu došlo k vyjednávání, které vyústilo v něco velmi směšného. Kurfiřt přijel do Meudonu; Monseigneur ho přijal venku, do domu kvůli přednosti vůbec nevešli; byla po ruce kaleš, do níž oba nastoupili zároveň, každý z jedné strany. Dlouho se projížděli; když vystoupili, kurfiřt se rozloučil a odjel do Paříže, a to tak, že ho Monseigneur ani při příjezdu, ani při odjezdu neviděl vystupovat z kočáru ani do něj nastupovat. Tímto způsobem, přestože Monseigneur seděl v kaleši vpravo,

1. **Vysvětlivka:** Mít „ruku" (*avoir la main*) znamenalo mít čestné místo po pravici a přednost při vcházení, nastupování do kočáru a usedání; byl to viditelný znak hodnostní nadřazenosti nebo rovnosti.

byla otázka přednosti zastřena tím, že nastoupili zároveň každý z jiné strany, a tou strojenou okolností, že do domu nevešli a viděli jej jen zvenčí.

Tato shovívavost, zastíraná záminkou neštěstí tak blízkého spojence, působila jako slabost a nesmírně pohoršila dvůr. Nárok tak nový, tak neslýchaný – a i kdyby nějaký základ měl, chyběl by mu kvůli inkognitu a příkladu kolínského kurfiřta – byl plodem opovržení, do něhož král tak rád nechával upadat nejvyšší hodnosti svého království, což pocítila i sama jeho koruna, jež při této příležitosti utrpěla zřetelnou pohanu. Spokojím se odkazem na to, co už bylo řečeno výše, a nebudu opakovat, co se tam o tom praví.

Kurfiřt nenavštívil u něho doma nikoho jiného než krále; Torcy ho ještě jednou, jednoho rána ve Versailles, uvedl po malém schodišti do jeho kabinetu. Rozhovor byl krátký a týkal se záležitostí; kurfiřt se ihned vrátil do Paříže a za několik dní do Compiègne. Vévoda z Orléans mu vystrojil v Saint-Cloud velkou večeři, o níž bude řeč jinde.

Mezi kurfiřtovými výboji a nároky nesmím zapomenout na velmi pozoruhodnou změnu ve způsobu řeči, kterou zavedl Monasterol, jeho vyslanec, a celý jeho malý dvůr, když o něm mluvili. Až dosud se drželi zvyku, platného v naší řeči odjakživa, a říkali *pan kurfiřt* (*M. l'électeur*); a nevím o nikom kromě papeže, císaře a králů, koho bychom nazývali jen jeho hodností, protože *monseigneur* ani *monsieur* se u nich vůbec neužívá. Zřejmě aby se jim svého pána, pokud to bylo v jejich moci, vyrovnali, vypustili ono „pan" a říkali už jen *kurfiřt*; tato sněť snadno přešla na Francouze, rozšířila se u dvora a změnila starý zvyk. *Pan kurfiřt* se stal zastaralým a vymizelým obratem a bez jakéhokoli rozmyslu se ujal holý *kurfiřt*, takže od té doby se říká jen *bavorský kurfiřt, saský kurfiřt, mohučský kurfiřt* a tak dále, jako se prostě říká *anglický král, švédský král* a o ostatních králích.

Tak všechno pomíjí, všechno se pozvedá, všechno se znehodnocuje, všechno se boří, všechno se mění v chaos; a kdo by chtěl sestoupit do podrobností, mohl by říci i dokázat, že král v době největšího rozkvětu svých záležitostí, a tím spíše od jejich úpadku, byl co do hodnosti a praktikované a všemi uznávané nadřazenosti nad všemi ostatními králi a nad všemi panovníky, kteří nejsou králi, jen velmi malým králem ve srovnání s tím, čím vůči nim všem, a bez jakýchkoli obtíží, byli naši králové Filip z Valois, Jan, Karel V. a Karel VI., které mezi ostatními vybírám proto, že vládli v nejnešťastnějších a nejoslabenějších dobách monarchie.

Slavný kardinál Portocarrero, o němž jsem tolikrát mluvil, zemřel v tuto dobu, když dlouho přežíval sám sebe, a zanechal paní des Ursins mocnější než kdy jindy, zbavenou přízraku, který jí už dávno nepřekážel, ale vnitřně ji vždycky obtěžoval. Tento kardinál se od té doby, co už nic neznamenal, zcela obrátil k nejpřísnější zbožnosti a zemřel velkolepě a povznášejícím způsobem v Madridu, který patří k toledské diecézi. Přál si být pohřben v ohybu postranní lodi svého toledského chrámu, před vchodem do kaple zvané kaple Nových králů, která je sama o sobě nádherným kos-

telem s vlastní kapitulou a vlastní bohoslužbou. Zakázal, aby jeho hrob byl jakkoli vyvýšen nebo zdoben, a nařídil, aby se po něm dalo chodit a šlapat, a za celý epitaf aby se tam vyryla jen tato slova: *Hic jacet cinis, pulvis et nihil.*[2] Bylo mu přesně vyhověno. Viděl jsem ten hrob v Toledu, kde je ve velké úctě. Na náhrobku, zcela plochém a zarovnaném s dlažbou, není ani erb, ani cokoli jiného než tato jediná slova. Jen na zeď u dveří kaple Nových králů umístili jeho erb, jeho tituly, den jeho smrti, místo jeho hrobu a zmínku, že se podle jeho vůle zachovali.

Zemřel také biskup z Chartres, strávený pracemi a studiem, ještě než zestárl. Rodem byl velmi nepatrný, a přece měl blízká příbuzenství, která mu dělala čest. Jmenoval se Godet a byl bratrem Françoise Godetové, manželky bohatého finančníka jménem J. Gravé; jejich dcera se provdala za Ch. des Monstiers, hraběte z Mérinville, nejstaršího syna generálního místodržitele Provence, jenž byl při jmenování roku 1661 spolu s panem princem de Conti a několika dalšími přijat za rytíře řádu vévodou z Arpajonu, pověřeným královou komisí; a tento hrabě z Mérinville byl otcem biskupa z Chartres, o němž budu brzy mluvit.

Tentýž Godet, biskup z Chartres, byl bratrancem jiné Françoise Godetové, manželky Antoina z Brouilly, markýze z Piennes, guvernéra Pignerolu a rovněž rytíře řádu z roku 1661; jejich dcerami byly vévodkyně z Aumontu a markýza z Châtillonu.

Pan z Chartres, Godet, jeden z prvních odchovanců Svatého Sulpicia, byl snad tím, kdo tomuto semináři přinesl nejvíce cti a dobra; seminář se od té doby stal jakousi kongregací a líhní biskupů. Byl to muž veliké poctivosti, cti a ctnosti, hluboký teolog, duch rozvážný, přesný a jasný, ostatně učený a schopný vést záležitosti, sám bez pedanterie, a dovedl žít a jednat s velkým světem, aniž se do něj vrhal a aniž mu v něm bylo nesvé. Proslavily ho jeho schopnosti a rostoucí vliv tohoto semináře, nepřítele jansenismu. Paní z Maintenon tehdy právě zřídila v Noisy to, co později přenesla do Saint-Cyru, který patří k chartreské diecézi. Abbé Godet byl na toto biskupství povýšen po smrti bratra jednoho a strýce druhého z obou maršálů z Villeroy a už tam se jevil jako velký biskup, zcela oddaný svému úřadu. Založení Saint-Cyru ho nutně přivedlo do styku s paní z Maintenon. S ním a jeho prostřednictvím se uskutečnily všechny změny podoby ústavu v jeho počátcích a posléze i jeho řády. Paní z Maintenon si ho oblíbila natolik, že z něj udělala představeného a bezprostředního duchovního správce Saint-Cyru i svého vlastního duchovního vůdce, a abych řekl pravdu, správce svého srdce a své duše, před nímž od té doby nikdy nic netajila; přibližovala ho králi, jak jen mohla, aby při udílení obročí vyvažovala otce de La Chaise a jezuity, které neměla ráda, a pozvedla ho tak vysoko, že se stal důvěrníkem jejich sňatku. Mluvil a psal o něm s králem volně a často mu blahopřál k tak dokonalé manželce. Ty dopisy jsem neviděl, ale jeho synovec a nástupce, který je viděl a dosud

2. **Vysvětlivka:** „Zde leží popel, prach a nic." Kaple Nových králů (*Capilla de Reyes Nuevos*) v toledské katedrále je pohřební kaplí kastilských králů z dynastie Trastámara.

má jejich opisy, protože v některých šlo také o záležitosti, mi to mnohokrát vyprávěl, dlouhá léta poté, co všichni zemřeli.

Muž, který dospěl k takovému stupni důvěry a důvěrnosti, se stává osobností. Také jí byl po celý život: duchovenstvo se před ním plazilo a ministři se k němu měli v duchu „Co ráčíte, mistře?"; a kancléři Pontchartrainovi se zle vyplatilo, že se mu odvážil – ač měl pravdu – postavit, z čehož se už nikdy nevzpamatoval, jak jsem vyprávěl jinde.

Na svém místě jsme také viděli, jaký podíl měl na aféře paní Guyonové a arcibiskupa z Cambrai, s jakou obratností si v ní počínal v jejích začátcích, s jakou rázností v jejím dalším průběhu a v jaké jednotě s panem z Meaux a kardinálem z Noailles.

Při tak velkém vlivu, který měl po celý život bez přerušení, nebylo prostšího, skromnějšího a méně nafoukaného člověka, který by to dával méně pocítit komukoli. V Paříži bydlel v malém, velmi stísněném bytě v semináři Svatého Sulpicia, kde byl mezi nimi jako jeden z nich, a všude byl tím nejvlídnějším a nejpřístupnějším člověkem, ač zavalený prací. V Paříži pobýval jen málo a vždy jen z nutnosti záležitostí, často v Saint-Cyru, a ve Versailles nikdy nenocoval; dvořit se tam chodil zřídka, ale s králem se vídal u paní z Maintenon nebo u krále, kam přicházel zadními chodbami, nikdy ve Fontainebleau a takřka nikdy v Marly, leda v nějaké naléhavé nutnosti a jen na nezbytnou chvíli; ve své diecézi byl stále přítomen, každý rok ji visitoval, vykonával všechny své úkony a spravoval ji, jako by neměl jiných starostí – a tato starost měla přednost přede všemi; znal také všechny své faráře, všechny své kněze a vše, co se v jeho diecézi dělo, tak přesně a z vlastního poznání, že se zdálo, jako by měl na starosti jen několik farností, a jeho správa sahala do všech podrobností s láskou plnou ohleduplnosti, mírnosti a moudrosti. Jeho výdaje, nábytek, stůl, všechno bylo skromné a vše ostatní patřilo chudým.

Uprostřed tolika zvláštních záležitostí diecéze i obecných věcí všeho, co se ve francouzské církvi dělo ve věcech nauky a kázně, uprostřed dlouhých každodenních dopisů, které dostával od paní z Maintenon a na něž jí odpovídal, když nebyl v Saint-Cyru, a někdy i od krále, přece jen psal naukové spisy, a tato práce navíc ho strávila.

Tisk ho stál peníze, stejně jako cesty a visitace; neměl čas ani chuť myslet na své světské záležitosti. Ty se ocitly v takové tísni, že požádal krále o opatství a otevřeně mu vyložil své potřeby. Tuto podrobnost, o níž se nikdy nevědělo, mi vyprávěl jeho synovec po mnoha letech. Opatství nepřicházelo; zmínil se o něm znovu paní z Maintenon. Nakonec mu král řekl, že při pověsti, jíž se těší, by ji opatství pošpinilo a dalo lidem důvod k řečem; že po zralé úvaze mu raději dá penzi dvacet tisíc livrů, o níž se nikdo nedozví, k níž nebude třeba bul a která mu víc uleví. Dal mu ji vystavit a vyplácet tajně až do jeho smrti, takže o ní nikdo nevěděl. Tato drobná historka ukazuje, jak mu byl drahý.

Při všech těchto vlastnostech tento prelát přesto zruinoval francouzské duchovenstvo a otevřel tím doširoka bránu všemu, co z tak otráveného pramene vyteklo.

Jeho nepatrný, či spíše nízký a temný původ ho jakoby od přírody odvracel od lidí dobrého rodu, a jakoby druhou přirozeností, načerpanou u Svatého Sulpicia, si zošklivil nejen jansenismus, ale vše, co z něho mohlo být podezříváno – jednotlivce, sbory, školy; a s úmyslem přímým, leč zaslepeným, nebyl o nic méně horlivý, o nic méně snadno zaujatý a o nic schopnější od toho z horlivosti upustit než jezuité ze zištnosti a ctižádosti, ačkoli je znal a neměl je rád. Rozepsal jsem se (tom II, s. 422; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá čtvrtá) o ráně, kterou zasadil francouzské církvi tím, že do episkopátu uváděl lidi z ničeho, nevzdělané, zapálené, bez vychování; tento nešvar od té doby nesmírně vzrostl díky otci Tellierovi a z téhož důvodu původu i z jiných, k nimž se snad ještě jinde vrátím, se ho víc než kdy jindy drželi za vlády kardinála Fleuryho.

Pan z Chartres, jehož neduhy den ode dne přibývaly, ale který přesto ve svých pracích v ničem nepolevoval, se rozhodl opatřit si koadjutora, který by, vychován jeho rukou a v jeho duchu, byl pro správu jeho diecéze druhým jím samým. Vybral abbého z Mérinville, svého prasynovce, a byl přesvědčen, že při této volbě tělo a krev zcela ustoupily duchu. Abbé však ještě neměl ani dvacet šest let, a k biskupskému svěcení je jich třeba dvacet sedm; navrhnout ho a prosadit u krále bylo pro biskupa jedno a totéž; a jestliže neměl to zadostiučinění, aby ho sám vysvětil, měl aspoň to, že mohl počítat s tím, že se nemýlil.

Prasynovec, když ho viděl na smrtelném loži, mu vyjevil, jaký rozdíl vidí mezi tím, být pod ním dlouho vychováván, a tím, stát se ve svém věku plnoprávným biskupem, a naléhavě a se slzami ho prosil, aby ho tohoto břemene zprostil; strýc ho vyslechl, neodpověděl a dlouho zůstal pohroužen do sebe; pak si ho znovu zavolal a řekl mu, že po zralé úvaze před Bohem trvá na svém přesvědčení, že si povede dobře, a že je jeho vůlí, aby byl biskupem z Chartres.

Zemřel velmi brzy nato v Chartres, velmi svatě, a celá diecéze ho oplakávala. Koadjutor naléhal na paní z Maintenon, písemně i hned, jakmile ji mohl vidět, aby dala jmenovat jiného biskupa. Jeho mládí ani prosby ji nepřesvědčily. Musel proti své vůli zůstat biskupem a byl vysvěcen, jakmile dovršil dvacet sedm let, a převzal tutéž nadřízenost a duchovní správu Saint-Cyru, jakou měl jeho strýc. Zdá se, že Bůh tuto volbu požehnal: učinil z něho jednoho z nejsvatějších a nejmoudřejších biskupů Francie, jednoho z nejvěrněji přítomných a nejpilnějších ve své diecézi, z níž téměř nevyjíždí, a jenž, aniž by měl učenost a světskost svého strýce, dokáže, že ctnost je milována a ctěna a neřesti se lidé bojí, aniž ji stíhá, leda v nutných případech a s láskou. Také dvůr se ho bojí pro jeho svobodu říkat pravdu, a přestože má na sobě všechnu zdánlivou nečistotnost a hrubost seminářů, nechybí mu ve správě obratnost ani jemnost; žije přísně, cele oddán svým povinnostem a visitacím, sotva se nasytí a obleče, všechno dává chudým a nikdy nechtěl žádat o opatství ani přijmout ta, která mu byla dána.

Smrt pana z Chartres postavila na svícen dva muže, které paní z Maintenon velmi doporučoval: Bissyho, biskupa z Meaux, předtím z Toulu, brzy nato kardinála, který po něm převzal veškerou její důvěru ve věcech církve a dovedl z ní vytěžit své štěstí i něco mnohem horšího; a La Chétardieho, faráře od Saint-Sulpice, velmi svatého kněze, ale nejpřihlouplejšího a nejnevzdělanějšího ze všech lidí.

Ten druhý převzal osobní důvěru paní z Maintenon, stal se jejím zpovědníkem a duchovním vůdcem, a tím trochu i duchovním vůdcem Saint-Cyru. Co je pro každého, kdo toho člověka znal, k neuvěření, je to, že paní z Maintenon se vším svým duchem před ním velmi brzy neměla tajností, stejně jako je neměla před zesnulým panem z Chartres, a že mu bez ustání psala, aby se s ním radila, dokonce i o záležitostech, nebo aby mu o nich podávala zprávy; a co je neméně nepochopitelné, ten dobrák, kterému nestačily starosti o jeho rozlehlou farnost a který byl navíc představeným kláštera Navštívení Panny Marie v Chaillot, tam velmi často nosil dopisy paní z Maintenon a předčítal je u mříže, dokonce i před mladými řeholnicemi. Jedna sestra paní ze Saint-Simon, řeholnice v tomto domě, kde byla později často představenou, a která má nesmírně ducha, a to i ducha k vládnutí, se vší svatostí svého stavu a se všemi půvaby světa, někdy až omdlévala úžasem nad tajnostmi, které tam spolu s jinými řeholnicemi slýchala, a jejichž prostřednictvím se pak vědělo tisíc věcí, aniž kdo dokázal pochopit, kudy ta tajemství mohla prosáknout; a dokud tento farář žil, což bylo ještě několik let, paní z Maintenon se o tom nedozvěděla a nedokázala se od něho odpoutat.

Do všeho se vměšoval velmi neobratně, pokazil spoustu záležitostí, protežoval velmi ubohé lidi, neměl o ničem ani nejzákladnější ponětí a zcela prostě se chlubil svým vlivem a dělal si malý dvůr. Pokud jde o Bissyho, uvidíme ho záhy vzlétnout co nejvýše.

Zemřel Crécy,[3] velmi starý; byl bratrem otce Verjuse, jezuity, důvěrného přítele otce de La Chaise, který k jeho kariéře velmi přispěl. Byl to malý muž, úlisný, mírný, zdvořilý, uctivý, obratný, který celý život strávil v diplomatických službách v cizině a osvojil si všechny tamější způsoby až po samotnou řeč – velmi dlouho v Řezně, potom na několika malých německých dvorech; nakonec byl druhým zplnomocněným velvyslancem při mírových jednáních v Ryswicku. Měl velký dar přesvědčovat, umění opakovat stokrát totéž, pokaždé jinak, a trpělivost, která tím, že se nikdy nedala odradit, velmi často dosáhla úspěchu. Nikdo neznal důkladněji než on zvyklosti, zákony a právo Říše a Německa, a velmi dobře znal i dějiny; v cizích zemích byl vážen a ctěn a sloužil tam velmi dobře. Byl velmi starý a velmi nízkého původu.

Zemřel také generálporučík Marivaux. Jeho rodové jméno bylo de L'Isle, podle panství L'Isle, které jeho předkové drželi v kastelánii Pontoise už roku 1069, kdy

3. **Vysvětlivka:** Louis Verjus, hrabě z Crécy (1629–1709), diplomat, dlouholetý francouzský zástupce na řezenském sněmu a jeden ze zplnomocněnců při mírových jednáních v Ryswicku (1697); jeho bratr Antoine Verjus byl jezuita.

Adam I., pán z L'Isle, podepsal v témže roce spolu s korunními hodnostáři listinu, jíž Filip I. v Pontoise potvrdil založení kláštera Saint-Martin, tehdy Saint-Germain v Pontoise. Tento Adam z L'Isle dal vystavět pevnost a městečko, nazvané podle něho L'Isle-Adam, které Isabela, dědička starší větve a manželka Jana, pána z Luzarches, z Jouy atd., zanechala své dceři, vdově po pánu z Joigny; ta prodala L'Isle-Adam roku 1364 Petrovi z Villiers, pánu z Macy, nejvyššímu hofmistrovi, to jest velmistrovi Francie, pradědovi slavného Filipa z Villiers,[4] posledního velmistra Rhodu a prvního velmistra Malty, kde zemřel roku 1534.

Marivaux, o němž mluvím, pocházel v přímé linii od onoho Adama I., který postavil L'Isle-Adam; to přešlo od Villiersů na Montmorencyovy, odtud připadlo condéovské větvi královského rodu a nakonec panu princi de Conti. Marivauxův děd byl mladším bratrem kapitána tělesné gardy Jindřicha III., tak známého svým soubojem za kartuziány s pánem z Marolles, ligistou, a bratrem toho, jenž byl rytířem Svatého Ducha; ti dva nezanechali mužského potomstva. Tento Marivauxův děd se oženil s jednou Balzacovou; v bitvě u Ivry (1590) vlastní rukou zabil generála španělské jízdy a byl guvernérem Corbeilu, La Bassée, La Capelle a Amiensu. Jeho syn se špatně oženil a nijak se neuplatnil. Ten, o němž mluvím, bez ochrany a s malým jměním, se oženil s dcerou Guénégauda, pokladníka státní pokladny, a celý život sloužil s pověstí statečnosti a schopnosti.

Měl vědomosti a mnoho ducha, velmi pěknou postavu, jemnost a vtip a velmi prostořeký jazyk, pro nějž se ho báli. U armády si mě oblíbil a já jsem s ním dobře vycházel; nikdo nebyl lepším společníkem; státní sekretáři války ani jejich úředníci ho neměli rádi a on se před nimi nijak nekrotil.

Při návratu od armády se málem utopil, když se přepravoval přes Marnu; přívoz se potopil; ta příhoda vzbudila rozruch; král se ho zeptal, jak se zachránil: ve skutečnosti ho voda dlouho odrážela od strmých břehů, na nichž se ocitli lidé, kteří nijak nespěchali mu pomoci. Řekl králi, že když už si nad jejich milosrdenstvím zoufal, napadlo ho vykřiknout, že je synovcem pana intendanta, a že na to jméno mu okamžitě pomohli; a přitom pronesl ke králi vsuvku o moci intendantů, která ohromně pobavila přítomné, ale králi se tolik nelíbila a jeho postupu nijak neprospěla.

Zemřel starý a zanechal syna, kapitána gendarmerie, o němž se říká, že má také mnoho ducha. Marivaux měl přátele a po celý život si udržel velkou vážnost. Jeho sestra, která měla rovněž mnoho ducha a byla nejpyšnější ženou na světě, se provdala za Cauvissona, jednoho z generálních místodržitelů Languedocu. Paní z Nogaretu, dáma paláce vévodkyně z Bourgogne, o níž jsem už nejednou mluvil, byla bezdětnou vdovou po jejím synovi; Cauvissonové se jmenují Louvet a jsou to lidé noví a velmi nepatrní.

---

4. **Vysvětlivka:** Filip z Villiers de L'Isle-Adam (1464–1534), velmistr johanitů od roku 1521; po ztrátě Rhodu (1522) získal pro řád roku 1530 Maltu.

Zemřela bezdětná paní z Moussy, sestra zesnulého prvního prezidenta Harlaye, velká dévotka z povolání se všemi přívěsky tohoto řemesla a stejně strojená jako on. Se svým bratrem a synovcem žila vždy ve velkém přátelství a téměř vždy u nich bydlela. Přesto svého synovce vydědila, aniž by mezi nimi došlo k jakékoli roztržce, a ten byl velmi překvapen, když našel závěť, jež všechno odkazovala nemocnicím. Byla vdovou po posledním Bouteillerovi; to byl poslední z onoho velkého rodu, v jehož rukou bylo dlouho hrabství Senlis a jemuž zůstalo jméno Bouteiller či Bouteiller ze Senlis, protože několikrát zastával tehdy velký úřad velkého číšníka Francie, jehož podpis, totiž pečeť, a přítomnost se uvádějí ve starých listinách našich králů spolu s dapiferem, což je velmistr, čili, jak se tehdy říkalo, nejvyšší hofmistr, s velkým komořím, s konetáblem, který byl v nejstarších dobách jen velkým štolbou, a s kancléřem, posledním ze všech; ještě dříve byl prvním senešal,[5] který vystoupal na majordoma a klesl na velmistra, neboť tyto tři názvy téhož úřadu vytvořila větší či menší moc.

Pan z Luxembourgu, během svého pobytu v Rouenu, tam ztratil manželku. Jinde jsem řekl, kdo byla, a také jaká, podle rozruchu, který to vyvolalo a který zůstal utajen jedině před manželem, s nímž dovedla s uměním a péčí žít jako žena nejněžněji oddaná všem svým povinnostem. Byl také tak zdrcen, že tento kontrast se životem, který nikdy nepřestala vést, vyvolal nanejvýš skandální posměch. Abeille,[6] který býval tajemníkem maršála z Luxembourgu a jehož duch a malý límec uvedly do nejlepších a nejskvělejších společností a do akademií, byl muž cti a ctnosti, který z vděčnosti a oddanosti zůstal v domě pana z Luxembourgu. Nemohl snést tak veřejnou scénu a pověděl panu z Luxembourgu všechno, co mu až dosud sám jako první tajil. Ubožák byl nesmírně překvapen a velmi rychle utěšen.

Tento podzim byl poslední dobou, kdy ještě stál slavný klášter Port-Royal des Champs, tak dlouho terč jezuitů a nakonec jejich oběť. Nebudu se rozepisovat o původu, průběhu, důsledcích a událostech sporu a rozepře tak známé, stejně jako obou stran, molinistické a jansenistické, jejichž dogmatické a historické spisy by samy vydaly na početnou knihovnu a jejichž páky se po tolik let uváděly v pohyb v Římě i u našeho dvora. Spokojím se velmi krátkým nástinem, který postačí k pochopení mocného zájmu, jenž uvedl do pohybu tak ohromná soukolí, protože nelze zamlčet fakta, která musí mít místo v tom, co se v této době stalo.

Nevýslovné a nepochopitelné tajemství milosti, stejně málo dostupné našemu rozumu a našemu výkladu jako tajemství Trojice, se stalo kamenem úrazu v církvi od chvíle, kdy soustava svatého Augustina o tomto tajemství našla téměř hned, jakmile se objevila, odpůrce v kněžích z Marseille. Svatý Tomáš ji hájil, stejně jako nejosví-

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Senešal byl až do roku 1191 prvním z korunních hodnostářů. Filip August tento úřad zrušil, protože dával tomu, kdo jej zastával, příliš mnoho moci.

6. **Vysvětlivka:** Gaspard Abeille (1648–1718), abbé, básník a dramatik, člen Francouzské akademie.

cenější osobnosti; církev ji přijala na svých všeobecných koncilech, a zvláště římská církev a papežové.

Tak úctyhodná rozhodnutí, tak shodná s odsouzením nauky pelagiánů a semipelagiánů,[7] které tytéž autority vyslovily a opakovaly, nedokázala zabránit tomu, aby nauka opačná neměla stále své stoupence, kteří se neodvažovali vystoupit otevřeně, a proto na sebe brali různé podoby, aby se skryli, tak jako kdysi semiariáni.

V posledních dobách jezuité – páni dvorů díky zpovědnicím téměř všech králů a všech katolických panovníků, páni téměř celé veřejnosti díky výchově mládeže, svému nadání a svému umění; nepostradatelní pro Řím, aby šířili jeho nároky na světskou moc panovníků a jeho monarchii v duchovních věcech, k zničení episkopátu a všeobecných koncilů; obávaní pro svou moc a pro své bohatství, celé nasazené pro jejich záměry; opírající se o svou učenost všeho druhu a o svou všestrannou přesvědčovací obratnost; milí pro shovívavost a obratnost, jaké se na soudní stolici pokání dosud nevyskytly; chránění Římem jako lidé zasvěcení papeži čtvrtým slibem, vlastním jen jejich tovaryšstvu, a způsobilejší než kdokoli jiný rozšiřovat jeho svrchovanou vládu; ostatně doporučovaní tvrdostí života zcela zasvěceného studiu a obraně církve proti kacířům a svatostí svého založení a svých prvních otců; konečně hrozní nejrafinovanější a nejhlubší politikou, nadřazenou všem ohledům kromě jejich panství, podepřenou vládou, jejíž duší jsou monarchie, autorita, stupně, páky, tajemství, jednota cílů a rozmanitost prostředků – jezuité, pravím, po různých pokusech, a zvláště když si podmanili školy za horami a, pokud mohli, oslabili všude ty na této straně hor, se odvážili přijít prostřednictvím knihy svého otce Moliny s naukou o milosti zcela opačnou soustavě svatého Augustina, svatého Tomáše, všech otců, všeobecných koncilů, papežů a římské církve, která byla několikrát připravena ji proklít, ale vždy to odložila. Zvláště francouzská církev povstala proti těmto příjemným novotám, které dobývaly tolik stoupenců snadností spásy a pýchou lidského ducha.

Jezuité, v úzkých při nesnadné obraně, nalezli způsob, jak zasít svár do francouzských škol a tisícerými úskoky, politikou i otevřenou silou, nakonec s podporou dvora, změnit tvářnost věcí: vymyslet herezi, která neměla ani autora, ani stoupence, připsat ji knize Cornelia Jansenia, biskupa z Ypr,[8] zemřelého v lůně církve a v úctě; z obžalovaných, jimiž byli, se stát žalobci, a své protivníky z žalobců udělat obžalovanými. Odtud pochází jméno molinista a jansenista, jímž se obě strany rozlišují.

Velké a dlouhé spory v Římě o tuto smyšlenou herezi, zplozenou, či spíše vymyšlenou jezuity, aby jejich protivníci ztratili půdu pod nohama; projednávání před

---

7. **Vysvětlivka:** Pelagiáni, stoupenci Pelagia (kolem roku 400), popírali dědičný hřích a nutnost milosti ke spáse; semipelagiáni (mj. mniši v Marseille v 5. století, o nichž je řeč v předchozím odstavci) připisovali počátek víry svobodné vůli člověka. Obě nauky církev odsoudila.

8. **Vysvětlivka:** Cornelius Jansen (Jansenius, 1585–1638), lovaňský teolog a od roku 1636 biskup v Yprech; jeho spis *Augustinus* o milosti vyšel posmrtně roku 1640.

kongregací zřízenou k tomu účelu pod názvem *De auxiliis*,[9] mnoho zasedání před Klementem VIII. (Aldobrandinim) a Pavlem V. (Borghesem), který, když konečně připravil dekret s klatbou na Molinovu nauku, neodvážil se jej vyhlásit a spokojil se s tím, že tuto nauku neodsoudil, aniž by se ji odvážil schválit, a jezuity utěšil vším, co jim mohlo lichotit ohledně oné smyšlené hereze, kterou nikdo nehájil a z níž dokázali tak dobře těžit.

Několik svatých a učených mužů se jeden po druhém uchýlilo do opatství Port-Royal des Champs. Jedni tam psali, druzí shromáždili mládež, kterou vyučovali vědám a zbožnosti. Z jejich rukou vyšla nejkrásnější mravoučná díla, která nejvíce osvětlila vědění i praxi náboženství, a za taková je uznal celý svět.

Tito pánové měli přátele a styky; vstoupili do sporu proti molinismu. To stačilo, aby se k žárlivosti, kterou jezuité pojali vůči této vznikající škole, přidala nesmiřitelná nenávist, z níž se zrodilo pronásledování jansenistů, Sorbonny, pana Arnaulda, považovaného za mistra všech, a rozehnání samotářů z Port-Royal; odtud zavedení formuláře, věci v církvi tak často osudné a tak často zavrhované, jímž byla nová hereze, vymyšlená a nikým nehájená, nejen zavržena – což by všichni bez obtíží přijali –, ale prohlášena za obsaženou v knize nazvané *Augustinus*, sepsané Corneliem Janseniem, biskupem z Ypr; a tento formulář[10] byl předložen k přísaze, že se jeho obsahu vnitřně a doslova věří.

Otázka práva, totiž zavržení pěti kacířských vět, které nikdo nehájil, nečinila žádné potíže; otázka faktu, totiž že jsou obsaženy v oné Janseniově knize, jich činila mnoho. Nikdy se nepodařilo ani jednu z nich z knihy vyjmout; vytáčeli se tvrzením, že jsou v ní roztroušeny, aniž dokázali uvést kde či jak. Přísahat na svého Boha a na svou duši, že člověk věří tomu, co nepovažuje za podložené, v otázce faktu, kdy nelze ukázat to, čemu má věřit, připadalo všem přímým lidem jako zločin. Jakmile se tedy formulář objevil, propuklo velmi velké pobouření.

Co se však zdálo ještě nesnesitelnější: aby se zničil Port-Royal, o němž se dobře vědělo, že se k té přísaze nikdy neodhodlá, předložili formulář k podpisu řeholnicím po celém království. A předkládat k přísaze, že nějaký fakt je obsažen v knize, kterou člověk nečetl, ba v knize, kterou ani číst nemohl, protože je latinsky a on tento jazyk neumí, je násilí, které nemá obdoby a které naplnilo provincie vyhnanci a vězení i kláštery zajatci.

---

9. **Vysvětlivka:** Kongregace *De auxiliis* („o pomocech" milosti) zasedala v Římě v letech 1598–1607; Pavel V. ji roku 1607 rozpustil bez odsouzení kterékoli strany a oběma stranám zakázal, aby se navzájem obviňovaly z kacířství.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Formulář, čili prohlášení, jímž se odsuzovalo pět vět s tvrzením, že jsou obsaženy v knize Cornelia Jansenia, byl sepsán už roku 1656. Odpor, na který podpis formuláře narazil, však přiměl Ludvíka XIV., aby 29. dubna 1664 přišel do parlamentu a dal registrovat deklaraci, která tento podpis ukládala všem duchovním a členům mužských i ženských řeholních komunit.

Dvůr nešetřil ničím ve prospěch jezuitů, kteří mu dali zapomenout na Ligu a její následky a namluvili mu, že jansenisté jsou sektou nezávislých, kteří útočí na královskou autoritu stejně, jako se vzpírají autoritě papeže, jejž jezuité nazývali církví a který podpis formuláře schválil a pak předepsal. Rozlišování faktu a práva, nějakou dobu trpěné, bylo nakonec zavrženo jako vzpoura proti církvi, ačkoli ta nejenže nepromluvila, ale nikdy nežádala víru ve fakta, o nichž rozhodla na svých všeobecných koncilech, i těch nejuznávanějších za ekumenické, přičemž o několika takto rozhodnutých faktech se dodnes pochybuje a vedou se spory, aniž je kdo proto trestuhodný nebo kárán. Obročí spjatá s ochranou jezuitů, jejichž rozdělovatelem byl králův zpovědník, vliv nebo naopak nevážnost, a ještě něco horšího, co zakoušeli preláti podle toho, zda byli dvůr a jezuité spokojeni, či nespokojeni, rozdmýchaly pronásledování až k odpírání svátostí, dokonce i na smrtelném loži.

Takové výstřelky konečně probudily několik biskupů, kteří napsali papeži a vystavili se sesazení, na němž se už začínalo pracovat, když jim na pomoc přišel větší počet jejich spolubratří a hájil touž věc.

Tehdy se Řím i dvůr začaly obávat schizmatu. Do věci se vložili jiní biskupové a s nimi kardinál z Estrées, tehdy biskup-vévoda z Laonu a kardinálem až o čtyři či pět let později. Jednání se zdařilo tím, co se nazvalo *mírem* Klementa IX. (Rospigliosiho),[11] který slavnostně prohlásil, že Svatý stolec nezamýšlí a nikdy nezamýšlel, aby podpis formuláře zavazoval k víře, že pět odsouzených vět je implicitně či explicitně obsaženo v Janseniově knize, ale pouze k tomu, aby je člověk považoval za kacířské a odsuzoval je jako takové, ať by se nalézaly v jakékoli knize a na jakémkoli místě. Tento mír vrátil svobodu a svátosti těm, kdo jich byli zbaveni, a místa doktorům a jiným, kteří z nich byli vypuzeni.

Víc už nepovím, protože to málo, co jsem vysvětlil, postačí k pochopení toho, co je třeba vyprávět nyní i dále, a pro zkrácení budu i nadále užívat slov jansenismus a jansenisté, molinismus a molinisté.

Jezuité a jejich nejoddanější přívrženci byli rozhořčeni tímto mírem, jemuž všechno jejich úsilí zde i v Římě nedokázalo zabránit. Dovedli obratně svést pozornost, pokud jde o jansenismus i molinismus, a z obžalovaných se stát útočníky. Jansenisté, i když se hájili ve věci pěti vět, které odsuzovali a které nikdy nikdo nehájil, a ve věci formuláře co do faktu, nepustili se Molinovy nauky ani výstřelků, jež z této morálky plynuly a jež slavný Pascal v těch důmyslných dopisech venkovanovi, tak známých pod názvem *Lettres provinciales*,[12] učinil stejně hmatatelnými – jako skutečně přítomné v nauce i praxi jezuitských kazuistů – jako směšnými. Zatrpklost

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Mír Klementa IX. pochází z roku 1668. Na nějaký čas utišil spory o jansenismus.

12. **Vysvětlivka:** Blaise Pascal (1623–1662) vydal v letech 1656–1657 osmnáct anonymních *Listů venkovanovi* (*Lettres provinciales*), v nichž zesměšnil morálku jezuitských kazuistů.

i nenávist trvaly, válka pokračovala spisy a jezuité se u dvorů upevňovali čím dál víc, aby své protivníky či podezřelé zdrtili a vytlačili ze všech míst v církvi a ve školách.

Mnohem později přišly spory jezuitů s ostatními misionáři v Indiích, zvláště v Číně, o obřady, které jedni prohlašovali za čistě občanské, druzí za modlářské; o nich jsem mluvil (tom II, s. 417; v tomto vydání Díl I, Tom 2, kapitola dvacátá čtvrtá) při příležitosti změny zpovědníka vévodkyně z Bourgogne a znovu později při volbě otce Telliera za králova zpovědníka; ten byl do tohoto sporu hluboko zapleten, psal o něm a jeho kniha byla dána na index, jen s velkou námahou uchráněna před horším, a on sám byl donucen opustit Řím a uchýlit se do Francie.

Spor se přiostřoval a pro jezuity se vyvíjel špatně; otec Tellier v něm měl dvojí podíl. Byl to, jak jsem řekl, muž zapálený, jehož božstvem byl jeho molinismus a autorita jeho tovaryšstva. Viděl, že má dobré karty: krále v těchto věcech naprosto nevzdělaného, který o nich nikdy neposlouchal nikoho jiného než jezuity a jejich lidi, svrchovaně naplněného svou autoritou, který se nechal přesvědčit, že jansenisté jsou jejími nepřáteli, který chtěl být spasen a který, protože náboženství neznal, si celý život lichotil, že bude činit pokání na cizích zádech, a kochal se tím, že je činí na zádech hugenotů a jansenistů, které považoval za málo odlišné a téměř stejně kacířské; krále obklopeného lidmi stejně nevzdělanými jako on a se stejnými předsudky – jako paní z Maintenon a pánové z Beauvilliers a z Chevreuse díky Svatému Sulpiciovi a zesnulému panu z Chartres –, nebo dvořany a předními sluhy, kteří o tom nevěděli víc nebo kteří mysleli jen na své štěstí; duchovenstvo dávno zruinované, naposledy panem z Chartres, který episkopát nacpal nevzdělanci, lidmi neznámými a nízkého původu, kteří papeže pokládali za božstvo a měli hrůzu ze zásad francouzské církve, protože veškerá starobylost jim byla neznámá, a protože byli lidé z ničeho, nevěděli, co je stát; parlament zkrocený a roztřesený, odedávna zvyklý na porobu, a ti nemnozí, kteří by pro svá místa nebo schopnosti mohli promluvit, oddaní jako první prezident Pelletier, nebo dychtící po milostech.

Pro jezuity, totiž pro jejich podniky, zbývalo ještě několik osob, jichž se bylo třeba obávat, jako kardinálové z Estrées, z Janson a z Noailles a kancléř: ten poslední byl, jak jsem řekl jinde, zlomený, a otec Tellier to dobře věděl; Estrées byl starý a dvořan, Janson rovněž, a navíc se mu velmi přitížilo; Noailles nic z toho neměl; byl navíc v nejužším spojení s paní z Maintenon, mocný u dvora díky královně náklonnosti, své rodině a své pověsti, podložené jeho životem a jednáním, arcibiskup pařížský, ctěný ve své diecézi i v duchovenstvu, v jehož čele v celém království stál; ten byl hlavním terčem jezuitů pro svou nauku, nikoli podezřelou, ale jinou než jejich, a proto, že byl dosazen do Châlons, potom do Paříže bez jejich účasti a stejně tak povýšen do purpuru; věděli, že jansenisté s ním nejsou spokojeni, protože se jimi nechtěl dát ovládnout ani přistoupit na všechny jejich záměry, a že on je s nimi ještě méně spokojen od odhalení skutečného autora slavného *Případu svědomí*, o němž jsem mluvil. Otec Tellier, pevně zakotvený u krále, se rozhodl rozeštvat kardinála z Noailles

s králem na jedné straně a s jansenisty na druhé a zároveň dokončit dílo, na němž jezuité pracovali tolik let, úplným zničením kláštera Port-Royal des Champs.

Otec de La Chaise se od té doby, co mír Klementa IX. tyto řeholnice znovu ustavil, spokojil s tím, že jim bránil přijímat ke slibům jakoukoli dívku, aby klášter zanikl vymřením, aniž by se na něm dopouštěl jiného násilí; z toho, co bylo vyprávěno (tom IV, s. 122; v tomto vydání Tom 4, kapitola šestá), jsme viděli, že král řekl Maréchalovi v souvislosti s cestou, kterou mu tam dovolil, ba dokonce nařídil podniknout, že lituje, že dopustil, aby se proti nim zašlo příliš daleko, a že je v podstatě pokládá za velmi svaté ženy. Nový zpovědník dokázal v krátké době tyto představy změnit.

Potom oživil konstituci vydanou v Římě před třemi či čtyřmi lety na naléhání molinistů, stále bdělých, aby se k věci vraceli, sváděli na scestí, a horlivě hledajících prostředky, jak narušit mír Klementa IX. Řím, který je šetřil jako bojovníky za ultramontánní nároky, jimž obětoval tolik národů, se neodvážil všechno odmítnout, ale nechtěl ani jít přímo proti autoritě Klementa IX.; vydal tedy proti jansenismu dvojznačnou konstituci, jen povrchní a sestavenou natolik obratně, aby ji ti, kdo lpěli na onom míru, mohli přijmout, aniž by jej porušili, a jinak naprosto zbytečnou; molinisté byli zarmouceni, že nedosáhli víc než tak slabého nástroje, který ve skutečnosti jen odsuzoval pět vět už zavržených, jichž se nikdy nikdo nezastal, a jinak nepředepisoval nic nového; ale protože v dlouhých sporech, v nichž světská moc stojí na jedné straně až k pronásledování, se mysli rozpalují a na obou stranách překračují meze, stalo se, že několik jansenistů tajně hájilo jednu, několik, ba i všech pět kacířských vět, ovšem ve velkém tajemství; toto tajemství vyšlo najevo v papírech zabavených v opatství Saint-Thierry, o nichž byla řeč v souvislosti s nesnází, kterou toto pátrání způsobilo arcibiskupovi z Remeše; celá jansenistická strana se proti tomu ohradila, obnovila své podrobení srdcem i duchem odsouzení všech pěti vět, o nichž bez obalu prohlásila, že jsou to pět herezí, a ohradila se proti nespravedlnosti, s níž se jí připisuje hereze několika horkých hlav, které zcela odmítala a s nimiž přerušila veškerý styk a společenství. Tito jednotlivci, kteří hájili odsouzený blud, byli tak vzácní a tak nepočetní, jak jen to bylo možné, a když jedni křičeli o nespravedlnosti a druzí o nebezpečí pro církev, rozruch se obnovil a dal podnět ke konstituci, o níž byla právě řeč.

Za nedostatku něčeho lepšího se otec Tellier rozhodl jí použít v naději, že z ní něco vytěží aspoň proti Port-Royal, který byl v tomto ohledu citlivější než kdokoli z jansenistů, a že do ní zaplete kardinála z Noailles, jemuž král nařídil, aby dal tuto konstituci podepsat; protože v podstatě mír Klementa IX. neměnila, kardinál se neodvážil odporovat a začal dávat podepisovat ty, s nimiž se nejsnáze pořídilo, a od jedněch k druhým získávat i ty méně povolné.

Tento postup se mu podařil tak dobře, že podepsalo i Gif. Je to opatství řeholnic pět nebo šest mil od Versailles, které přátelé i nepřátelé vždy pokládali ve všech ohle-

dech za mladší sestru kláštera Port-Royal des Champs; oba domy si v každé době zachovávaly mezi sebou nejdůvěrnější svazek.

S tímto podpisem se kardinál z Noailles cítil silný a přesvědčil se, že Port-Royal nebude dělat potíže. V tom se mýlil. Tyto ženy, s nimiž bylo tolikrát a tak krutě zacházeno, které se měly na pozoru před záludnými podpisy, jež jim byly tak často předkládány, které žily v samotě neustále střežené, k níž se nebylo možné přiblížit bez nebezpečí vyhnanství a někdy i vězení, a které tudíž postrádaly rádce, jimž by mohly důvěřovat, se nedaly přimět k novému podpisu. Žádný z podpisů, které jim ukazovali, na ně nezapůsobil, ani podpis Gif. Kardinál je marně napomínal a vysvětloval jim, co se od nich žádá a že to nijak neporušuje mír Klementa IX. ani pravdy, k nimž lnou; nic nemohlo uklidnit strach těchto svatých a bázlivých duší. Nemohly pochopit, že by nový podpis neskrýval nějaký jed a nějakou léčku, a jejich odvahou nedokázalo otřást ani pomyšlení na vše, čím jim jejich odmítnutí hrozilo.

Právě v to jezuité doufali: zaplést kardinála z Noailles a dosáhnout konečně zničení domu, který nenáviděli a jehož konečnou zkázu tolik let bez ustání osnovali. Umírali strachy, že řeholnice, které zbývaly, krále přežijí, že po jeho smrti už nebudou mít tolik vlivu, aby jim dál bránili přijímat dívky ke slibům, a že ten nepřátelský dům přetrvá a znovu povstane – dům, který byl vždy pokládán za střed, hlavní sídlo a shromaždiště jansenistické strany, jakmile by se k němu lidé zase odvážili přicházet.

Kardinál, který předvídal bouři, ale ne tak zhoubnou, jakou si nebylo možné představit, na ty ženy opakovaně naléhal skrze jiné i sám; několikrát tam zajel, vždy marně. Král na něho živě naléhal, sám puzen svým zpovědníkem, až kardinál nakonec ustoupil, zahájil řízení a odňal jim svátosti.

Tehdy je otec Tellier u krále očernil všemi starými barvami, které obnovil, vylíčil je v jeho očích jako vzbouřenkyně, které jediné v celé církvi odmítají podpis všude uznaný za pravověrný, a přesvědčil ho, že v těchto otázkách nebude mít nikdy klid, dokud bude existovat tento klášter, proslulý svými vzpourami proti oběma mocem; konečně že jeho svědomí je přinejmenším stejně jako jeho autorita zavázáno k zničení tak nutnému, s nímž se otálelo až příliš mnoho let. Dobrý otec krále tak popíchl a tak obratně si ho naklonil, že se železa vložila do výhně a začalo se chystat zničení.

Pařížský Port-Royal byl jen útulkem kláštera Port-Royal des Champs. Ten byl na několik let celý přenesen do Paříže, a během té doby se udržovaly budovy kláštera v polích, z něhož se stal pouhý statek. Potom byly řeholnice, mezi nimiž se během různých pronásledování, jež na ně byla seslána, pečlivě rozséval rozkol, odděleny do dvou klášterů. Ty, které udělaly vše, co se po nich chtělo, utvořily pařížský dům, ostatní dům v polích; ty neměly větších nepřítelkyň než řeholnice pařížské, jimž byl přiřčen téměř všechen majetek v naději, že klášter v polích padne hladem; ten se však udržel prací, šetrností a almužnami.

Když přišla řeč na zničení, byl Voysin, tehdy ještě státní rada, ale muž spolehlivý a kvůli kariéře ochotný ke všemu, pověřen projednáním nároků na Port-Royal des Champs; lze si domyslet, jaká spravedlnost se při tom zachovávala.

Co však nesmírně překvapilo, bylo to, že se řeholnice z Port-Royal des Champs zachovaly podle pravidel a obrátily se na Řím, kde byly vyslyšeny. Protože bula či konstituce *Vineam Domini Sabaoth*[13] tam nikdy nebyla vydána k tomu, aby rušila mír Klementa IX., nikdo tam neshledal nic špatného na tom, že se ty ženy zdráhají ji podepsat bez vysvětlení, které nabízely připojit k podpisu: bez újmy míru Klementa IX., k němuž se hlásí. Co bylo ve Francii jejich zločinem, hodným vyhlazení a nejtěžších osobních trestů, se v Římě jevilo jako zcela nevinné. Podřizovaly se bule, a to v témž duchu, v jakém byla vydána; víc se od nich v Římě nežádalo.

To přimělo jezuity změnit taktiku, protože to odhalovalo zločinné užití, jaké chtěli z této buly učinit, a protože nevěděli, jak uspět, když se jim Řím, na nějž spoléhali, stával víc než podezřelým. Báli se navíc zdlouhavých řízení v Paříži, v Lyonu, v Římě, komisařů *in partibus*. Byl to gordický uzel, který se jim zdálo snazší rozetnout než rozvázat.

Postupovalo se tedy podle zásady, že existuje jen jeden Port-Royal, že jen z tolerance se z téhož opatství udělala dvě; že je třeba vrátit věci do původního stavu; že ze dvou je vhodnější zachovat ten pařížský než druhý, který měl sotva z čeho žít, ležel na nezdravém místě a byl obydlen jen několika starými paličatými ženami, jimž bylo už tolik let zakázáno přijímat kohokoli ke slibům.

Bylo tedy vydáno usnesení královské rady, na jehož základě bylo opatství Port-Royal des Champs v noci z 28. na 29. října tajně obklíčeno oddíly pluků francouzské a švýcarské gardy a kolem poloviny dopoledne 29. října přijel do opatství d'Argenson s oddíly noční stráže a biřiců. Dal si otevřít brány, dal svolat celou komunitu do kapitulní síně, ukázal královský zapečetěný list a, aniž jim dal víc než čtvrt hodiny, odvezl ji celou. Přivezl s sebou spoustu zapřažených kočárů, v každém postarší ženu; rozdělil do nich řeholnice podle míst jejich určení, jimiž byly různé kláštery deset, dvacet, třicet, čtyřicet až padesát mil od jejich vlastního, a tak je dal odvézt, každý kočár s doprovodem několika jízdních biřiců, tak jako se odvážejí děvky z nevěstince. Pomíjím mlčením vše, co provázelo scénu tak dojemnou a tak nebývale novou. Jsou o ní celé knihy.

Po jejich odjezdu prohledal d'Argenson dům od půd až po sklepy, zmocnil se všeho, co uznal za vhodné, a odvezl to; stranou odložil vše, co podle něho mělo patřit pařížskému Port-Royal, i to málo, co se mu nezdálo možné odvlečeným řeholnicím odepřít, a vrátil se podat králi a otci Tellierovi zprávu o své zdařilé výpravě.

---

13. **Vysvětlivka:** Bula papeže Klementa XI. z roku 1705 proti jansenismu, která potvrdila dřívější odsouzení a prohlásila, že k poslušnosti nestačí „uctivé mlčení" o otázce faktu.

O rozličném zacházení, jehož se těmto řeholnicím dostalo v jejich rozličných vězeních, aby byly donuceny podepsat bez výhrad, pojednávají jiná díla, která se navzdory bdělosti utlačovatelů brzy dostala do rukou všech a vyvolala takové veřejné rozhořčení, že to uvedlo do rozpaků dvůr, ba i samotné jezuity.

Otec Tellier však nebyl muž, který by se zastavil na tak dobré cestě. Musím tuto látku dovést do konce najednou, ačkoli zbytek patří do prvních měsíců následujícího roku. Následovalo jedno usnesení rady za druhým a jeden královský zapečetěný list za druhým. Rodinám, které měly v Port-Royal des Champs pohřbené příbuzné, bylo nařízeno, aby je daly exhumovat a převézt jinam; všechny ostatní pak naházeli, jak se dalo, na hřbitov sousední farnosti s neslušností, jakou si lze představit. Potom se přistoupilo k srovnání domu, kostela a všech budov se zemí, jak se to dělá s domy královrahů, takže nakonec nezůstal kámen na kameni. Všechen stavební materiál byl prodán a místo bylo rozoráno a oseto; pravda, ne solí – to je jediná milost, které se mu dostalo. Pohoršení bylo velké až v samotném Římě. Omezuji se na toto prosté a krátké vyprávění o výpravě tak vojenské a tak odporné.

Kardinál z Noailles pocítil její nehoráznost, teprve když se sám připravil o možnost odvrátit ránu, která přesáhla jeho předvídavost a kterou si skutečně nebylo možné představit. U molinistů si nepolepšil, zato si velmi pohoršil u jansenistů, přesně jak si to jezuité předsevzali; a od té osudné doby už takřka nepoznal zdraví – chci říci, že byl téměř okamžitě napaden a pomalu, bez oddechu, zatlačován do krajností až do konce svého života.

Kapitola dvacátá čtvrtá

Chamillart a jeho dcery v La Ferté. — Chamillart kupuje Courcelles, kam odvážím vévodkyni z Lorges. — Cesta do La Flèche: příhoda. — Podivné kázání o Všech svatých. — Rozhodnutí odejít do ústraní a jeho důvody. — Návrat do Paříže. — Moudrá past nastražená v Pontchartrainu. — Smutné postavení pana vévody z Orléans. — Zastávka ve Versailles, kde mě kancléř nutí přijmout pokoj u něho v zámku. — Souběh a spiknutí přátel. — Laskavost a přání monseigneura vévody a paní vévodkyně z Bourgogne, aby paní ze Saint-Simon nastoupila po vévodkyni du Lude. — Rozhodnutí, které činím sám, a jeho pohnutky: požádat prostřednictvím Maréchala krále o slyšení. — Maršálka z Villars; její úslužná obratnost. — Králova návštěva u maršála, potom u maršálky z Villars. — Nepříjemnost kvůli Vendômovi. — Předsevzímám si přimět pana vévodu z Orléans k rozchodu s paní z Argentonu a navrhuji maršálovi z Besons, aby mi v tom pomohl. — Povaha Besonse. — Maréchal mi vymáhá slyšení u krále.

Všechny ty různé věci, které jsem vylíčil, oddálily můj odjezd až na počátek září.

Do La Ferté přijely Chamillartovy dcery a on sám také, když se vracel ze svých cest za prohlídkou statků ke koupi — z cesty, k níž ho, aby byl z Paříže pryč, donutily rady a výhrůžné řeči paní z Maintenon; ta ho chtěla držet v dálce, rozmrzelá z početné a vybrané společnosti, která ho neopouštěla, a ještě víc z obavy, kterou v ní vzbuzovala králova náklonnost k němu. Snažil jsem se ho bavit vším, co mi venkov mohl poskytnout, a přijmout ho mnohem lépe, než kdyby byl ještě v úřadě a v přízni. Po deseti či dvanácti dnech odjel do Paříže uzavřít koupi Courcelles. Jeho dcery ho brzy následovaly, kromě vévodkyně z Lorges, která zůstala s námi a s další společností. Její otec a jeho rodina se zanedlouho odebrali do Courcelles a brzy nato jsem tam odvezl svou švagrovou. Ne že by se nedělalo vše možné, aby mi tu cestu rozmluvili — a byla opravdu málo prozíravá —, ale nemyslel jsem si, že bych tomu měl podřizovat přátelství.

Zůstal jsem tam tři týdny; dopoledne jsem trávil s Chamillartem, který tam se mnou mluvil otevřeně o mnoha věcech a ukázal mi mnoho velmi zajímavých z doby svého ministrování. I kdybych byl až dosud nevěděl o tak častých proměnách smýšlení, úcty a přátelství paní z Maintenon, které neměly jinou příčinu než její vrtkavou povahu, tam bych to uviděl zcela odhaleně, stejně jako události z této příčiny vzešlé, které tak často pokazily ty nejlepší záležitosti a zmařily tolik jiných nedostatkem soustavnosti a střídáním různých rozmarů. Zbytek dne tam plynul v zábavách a procházkách; Chamillart byl stále mírný, klidný, bez rozladěnosti, bez roztržitosti, ale téměř nikdy sám, jako člověk, který se bojí sám sebe a snaží se vyplnit prázdnotu,

v níž se ocitl; rozhovor byl dobrý, ale zdrženlivý, pokud šlo o novinky, a v takovém případě obratně měnil téma; sousedé k němu pilně docházeli a byli dobře přijímáni a jeho rodina se ho snažila bavit a sama se rozptýlit.

Byl jsem tam svědkem dvou příhod, které nemohu nevylíčit. Nádherná kolej v La Flèche[1] je od Courcelles vzdálena jen dvě míle; jeli jsme se na ni podívat. Jezuité se ze všech sil snažili přijmout nás co nejlépe. Byl tam i Chauvelin, intendant provincie, aby k tomu přidal, co mohl. Je to ten, který se později stal státním radou, bratranec onoho Chauvelina, který mnohem později dostal pečeti a ještě mnohem víc. Tessé dal jednu ze svých dcer za babku La Varennovi,[2] který byl pánem La Flèche; byla vdova a bydlela tam. Chamillart usoudil, že zdvořilost žádá zajít ji navštívit, a navrhl mi to; pokládal jsem za svou povinnost mu říct, že je to Tessého dcera, protože tento maršál přispěl k jeho pádu a v posledních časech se k němu choval bez jakýchkoli ohledů. Chamillarta to nezastavilo; ani já jsem mu už víc neříkal; jeli jsme tam. Dům byl tak chudý na služebnictvo a tak málo v pořádku, že jsme tam zůstali oba sami skoro čtvrt hodiny v předpokoji. Byl tam velký starý krb a na něm se dalo číst velmi velkými písmeny tyto dva latinské verše:

„Quum fueris felix, multos numerabis amicos;[3]

Tempora si fuerint nubila, solus eris."[4]

Všiml jsem si toho a dobře jsem se střežil dát cokoli najevo; ale dlouhá doba, co jsme tam zůstali, dala Chamillartovi dost času, aby si vše prohlédl a nápis přečetl. Viděl jsem, jak to dělá, a odstoupil jsem stranou, abych mu neukázal, že jsem si toho všiml, ani nezavdal příčinu mluvit o tomto mravním naučení.

Druhá příhoda byla tíživější. Farnost Courcelles je malá, odlehlá a vede k ní velmi špatná cesta. Spokojili jsme se s tím, že jsme tam byli na velké mši v den Všech svatých, a na nešpory jsme jeli do ženského opatství jen půl míle vzdáleného, které se jmenuje La Fontaine-Saint-Martin. S abatyší jsme se viděli u mříže, dámy vešly dovnitř kláštera. Chamillart a já jsme se chtěli vyhnout špatnému kázání, ale abatyše nám řekla, že biskup z Le Mans, který se dozvěděl, že k ní ten den máme přijet, požádal jezuity, aby tam poslali svého nejlepšího kazatele, a ten i ti otcové by byli dotčeni, kdybychom ho neslyšeli. Nezbylo tedy než se tomu podvolit.

---

1. **Vysvětlivka:** Jezuitská kolej v La Flèche v Anjou, založená Jindřichem IV., patřila k nejproslulejším školám tehdejší Francie.

2. **Vysvětlivka:** Zde potomek Guillauma Fouqueta, zvaného La Varenne, důvěrníka Jindřicha IV., jenž panství La Flèche získal; nezaměňovat s ním samým.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon cituje zpaměti a první verš proslulého dvojverší pozměnil: *Donec eris felix, multos numerabis amicos...* (Dokud budeš šťasten, napočítáš mnoho přátel...)

4. **Vysvětlivka:** „Budeš-li šťasten, napočítáš mnoho přátel; zatáhnou-li se časy mraky, zůstaneš sám." Volně podle Ovidia, Žalozpěvy (Tristia) I, 9, 5–6.

Hned při prvních větách jsem se zachvěl. Námětem byl rozdíl mezi blažeností svatých a nejdokonalejším štěstím, jakého lze užívat zde na zemi; věčná pevnost té první a ustavičná nestálost toho druhého; trápení neoddělitelná od těch největších kariér; nebezpečí, jež skýtá požívání úspěchu, lítost a bolest z jeho ztráty. Jezuita se v tomto obrazu rozhovořil a vylíčil jej živě a názorně. Kdyby se byl držel obecných slov, mohla by tato netaktnost projít díky svátku, který se slavil; ale když svůj námět dobře rozvinul, přešel k podrobnému popisu tak přiléhajícímu na Chamillarta, že v posluchačstvu nebylo nikoho, kdo by zcela neztratil duchapřítomnost. Nemluvil nikdy o jiné kariéře ani o jiném štěstí než o přízni a důvěře velikého krále, o správě jeho záležitostí, o vládě nad jeho státem; zabíhal do podrobností chyb, kterých se v tom lze dopustit nebo které se přičítají nešťastným výsledkům, nevynechal jediný výmluvný rys. Potom přešel k nemilosti, k opuštěnosti, k prázdnotě, k rozpoutané nevraživosti. Pronesl, že vladař přičítá propuštěnému ministrovi k dobru jako nedocenitelnou milost tu laskavost, že po něm nežádá přísné vyúčtování jeho správy. Nakonec zakončil svou řeč napomenutím k těm, kdo se ocitli v takovém stavu, aby ho svatě využili k získání vyššího postavení v nebi, které nikdy nepomine. Kdyby se byl obracel přímo na Chamillarta, nebylo by zjevnější, že se rozhodl kázat jen jemu samému; nic v celé jeho řeči se nehodilo na nikoho jiného než na něho. Nebylo nikoho, kdo by neodcházel zdrcen.

Jediný Chamillart se nezdál být v rozpacích. Po nešporách jsme se vrátili k mříži. Pochválil kazatele, když pak přišel pozdravit společnost, přijal ho vlídně a blahopřál mu ke kázání; velmi vhod přišlo občerstvení, které dalo příležitost mluvit o něčem jiném. Vrátili jsme se do Courcelles, kde jsme si navzájem ulevili od té pohoršlivé netaktnosti, jíž se jezuita nejspíš domníval vykonat zázraky. Za několik dní jsem se po měsíční nepřítomnosti vrátil do La Ferté.

Společnost už odtud odjela, a tak jsme měli paní ze Saint-Simon a já čas uvažovat o tom, k čemu se chci rozhodnout. Usoudil jsem, že jediné, co se mi hodí, je opustit dvůr. Nic se mi nevytýkalo, necítil jsem se v ničem vinen, neměl jsem tedy z čeho se ospravedlňovat ani omlouvat, ani doufat, že se tím, pokud by se to podařilo, znovu dostanu nad vodu: shledávalo se, že mám příliš mnoho ducha a vzdělání — tuto kličku zvolili, aby mě u krále zničili, ze znalosti jeho slabosti v tomto ohledu už za římského velvyslanectví,[5] a tak dlouho se jim osvědčovala, že ji teď obnovovali víc než kdy jindy. Vážení přátelé, které jsem měl u dvora, přední velmoži, ministři, vážené dámy, byli další věcí, která se mi obracela ve zlé. Obávali se, že by mě vynesli a že bych je dokázal využít k postupu; nechtěli, abych měl křídla, a poprvé, co se něco takového u nějakého dvora stalo, mi u krále přičetli za zločin úctu, přátelství a důvěru osob, k nimž on sám tyto city choval a které právě z toho důvodu povýšil. Jak se očistit z

5. **Vysvětlivka:** Roku 1705 byl Saint-Simon určen za velvyslance v Římě; jmenování nakonec padlo a autor to připisoval pomluvám, o nichž mluví zde.

toho, že má člověk ducha a vědomosti, když o tom krále ve zlém úmyslu a s úspěchem přesvědčili? Jak mu dát pochopit lest, kterou mu nebylo možné vysvětlit, protože se celá zakládala na jeho slabosti? Jak se omlouvat z užívání toho údajně tak velkého ducha, když jsem nikdy ani nebyl v tomto směru napaden, ani neměl příležitost z něho těžit? A konečně, jak se očistit z toho, že mám přátele, kteří mi dělali čest svou pověstí, svými zásluhami, svými úřady a podílem, jaký měli na záležitostech státu i na králově úctě a důvěře, a jejichž přátelství by u něho bylo komukoli jinému než mně připočteno za zásluhu?

Zvláštní je, že se nikdo nepozastavoval nad přátelstvím mezi vévodou z Orléans a mnou, ačkoli bylo tak veřejné a tak málo skrývané a on byl u krále v tak špatné pozici. Nic lépe neukazovalo, jaká pružina tu působila. Nebáli se toho, jak bych mohl využít tohoto přátelství, obávali se toho, co bych mohl vytěžit z ostatních. Ale ze všeho toho se u krále nedalo nijak vymanit, neboť ho předem zaujali proti těmto věcem jako proti něčemu velmi nebezpečnému, k čemuž se nedalo nic namítnout.

Byl to plod žárlivosti na jedné straně a zloby na straně druhé u těch, které jsem za tažení u Lille nešetřil a kteří si všimli, že jsem jejich záměry prohlédl až příliš jasně. Báli se odplaty dříve nebo později a nešetřili ničím, aby mě vyřadili z boje navždy.

Spory o hodnost, v nichž jsem se angažoval, nesnášenlivost vůči uzurpacím, v níž jsem se nekrotil, šibalové všeho druhu, o nichž jsem se občas vyjádřil trochu volně, malý styk s mládeží po celý můj život, protože mi nesedla její roztěkanost, malichernost a u některých prostopášnost — to vše dohromady tvořilo shluk a pokřik, pod nímž jsem podléhal a proti němuž byli ti přátelé, nad nimiž se tak pozastavovali, příliš slabí, aby mě uhájili.

Sázka o Lille byla další věcí, která Vendômově klice dala v mém případě přímý doklad do ruky; vzala z ní záminku, aby rozšiřovala a krále přesvědčovala, že kárám vládu, že jsem jejím nepřítelem, a všechno, co se dalo na toto téma vyšít, aby ho popudila. Jak se opět jít omlouvat v tomto bodě, a ačkoli byl Vendôme v nemilosti, jak jít králi ukazovat ten záměr proti jeho vnukovi, do něhož bylo zapleteno tolik tak vážených lidí, tehdy ještě tak vážených a tak dobře zahrnovaných přízní, a mezi nimiž byli i takoví, kteří mu ve všech směrech stáli tak blízko?

Shledával jsem tedy, že zlo je bez léku právě proto, že nemělo žádnou pevnou podstatu, na niž by léky mohly působit, a necítil jsem se ochoten polykat ustavičně hořká příkoří tím, že zůstanu u dvora, ani k nízké poddajnosti, jakou jsem nikdy neprovozoval a pro niž jsem se necítil stvořen, abych dosáhl čehokoli lepšího, tím méně pak zcela nadarmo.

Paní ze Saint-Simon, aniž by sebe samu brala v úvahu, mi mírně představovala nebezpečné důsledky kroku, k němuž jsem se chtěl odhodlat: vyprchání zlosti, nudu nečinného života, neplodnost procházek a knih pro muže mého postavení, jehož duch potřeboval potravu a odjakživa byl zvyklý přemýšlet a jednat, lítost, kterou by její marnost ještě ztěžovala, dlouhou dobu, po kterou by v mém věku mohla trvat,

nesnáze a trápení, které by provázely vstup mých dětí do světa a do služby, ustavičnou potřebu dvora pro uchování vlastního rodového jmění a zničující nevýhody, jež plynou z toho, je-li s člověkem u dvora špatně zacházeno; a konečně úvahu o změnách, které mohly nastat a které musel přinést rozdíl věku.

Tak daleko jsme v tom byli — ovšem s mým pevným rozhodnutím trávit čtyři zimní měsíce v Paříži a osm v La Ferté, dvůr vídat jen mimochodem nebo z čiré nutnosti kvůli záležitostem a paní ze Saint-Simon ponechat volnost, aby na venkově pobývala méně —, když jsme se dozvěděli o smrti muže, který přes třicet let vedl všechny naše záležitosti se vší náklonností, schopností a dobrou pověstí, jakou si jen bylo lze přát; zemřel během tří dnů v Ruffecu,[6] kam se odebral kvůli záležitostem tohoto panství na zpáteční cestě od záležitostí v Guyenne. Toto neštěstí uspíšilo náš návrat; paní ze Saint-Simon mi navrhla jet z La Ferté přenocovat do Pontchartrainu. Cestu načasovala na dobu, kdy byl dvůr v Marly, a na dny, kdy byl kancléř doma; zpravila ho o tom, co se mezi námi odehrávalo, a on mě očekával. Padl jsem do pasti, aniž bych to tušil, a do Pontchartrainu jsme dorazili 19. prosince.

Hned druhý den si mě kancléř vzal do kabinetu své ženy, s ní a s mou ženou, kde se mě za pevně zavřenými dveřmi zeptal, jak jsem na tom od té doby, co jsme se neviděli, a zda mi nepřišly na pomoc úvahy. Vyložil jsem mu obšírně to, co jsem právě vylíčil. Nechal mě vše dopovědět; potom vzal všechny mé důvody jeden po druhém a s duchem a obratností, které mu byly tak vlastní, se je pokusil všechny obrátit. Pak přešel k výtkám, ale s dojemným půvabem a přátelstvím. Ukázal mi, že nepřátelé, na něž si stěžuji, mají dobré důvody jimi být, a to i proto, aby mi včas zabránili dostat se do postavení, kdy bych jim mohl škodit, neboť už v situaci, jaká je v mém věku běžná, jsem je tak málo šetřil, a to i veřejně; že je pravda, že mluvím málo a často vůbec ne, ale že síla mých výrazů, i těch obyčejných, nahání strach a že ani mé mlčení není při mnoha příležitostech o mnoho méně výmluvné; že nejde o to udělat cokoli okázalého nebo hrubého, ale ukázat do budoucna přesnou obezřetností, že nejsem neschopen zamyslet se a napravit se. Tvrdil mi, že když proti mně není nic konkrétního kromě té sázky o Lille, která zestárne a nakonec se zapomene, je omylem myslet si, že jsem bez naděje, a dalším omylem myslet si, že by muž mého druhu mohl být bez naděje, má-li trpělivost a píli. Opřel se o tytéž důvody, které mi paní ze Saint-Simon jen předestřela. Rozhovořil se na živých příkladech o tom, že nikdo z těch, jejichž kariéra mohla vzbuzovat a ještě vzbuzuje závist, k ní nedospěl, aniž by prošel tíživějšími situacemi, než byla ta, v níž jsem se domníval být; že nejde o ponižování, aby se člověk vzchopil, ale o rozvážné a moudré jednání. Odtud přešel k nynějším příkořím, jimiž je třeba projít, a srovnal je s těmi, které si chystám odchodem do ústraní. Trval na tom, že je méně cti a odvahy v tom, potěšit své nepřátele tím, že jim přenechám pole a postavím se na jejich stranu, abych na sobě naplnil je-

6. **Vysvětlivka:** Ruffec v Angoumois, panství rodu Saint-Simon.

jich přání, než jim vzdorovat a dělat, co je mou povinností, abych štěstí obrátil; a skončil úvahou o mém věku a o věku těch, s nimiž jsem měl co do činění.

Paní kancléřová se přidala; odpovídal jsem, oni namítali. Vynechávám, co uváděli o tom, co bych mohl dokázat a čím se stát, což přátelství a úcta zveličovaly. Nakonec mi řekli, že to, co budu muset den co den snášet jako nejobtížnější, je bydlet ve městě, protože kromě nepohodlí to přináší tisíc nepříjemností a přerušuje to styky a společnost, z nichž člověk nepozorovaně těží tolik výhod. Že z toho mohu vinit jedině nemilost někoho jiného, ne svou vlastní; že král počítal s tím, že mi zůstane byt pana maršála z Lorges; že jsem tomu sám tak pevně věřil, že jsem za sedm let, co jsem ho obýval, nežádal o žádný z bytů, které se uvolnily; že není ničí vinou, jestliže si můj švagr, vystěhovaný od svého tchána, vzal zpět byt svého otce, který mu byl při otcově smrti přidělen a který neobýval jen kvůli spěchu, s nímž se oženil; že tedy nemám tuto věc brát jako příkoří; potom se vrátili k nepohodlí a nabídli mi, co mohli, totiž velký a pěkný pokoj a šatnu u nich na zámku, což byl byt jejich bratra, který kvůli svým mrtvicím už nevycházel ze svého domu v Paříži. Řekli mi, že bych se tam mohl zdržovat přes den, pokud bych tam nechtěl spát, paní ze Saint-Simon by měla kde se oblékat a oba bychom tam mohli přijímat své přátele. Oba na mě naléhali, až mě uvedli do rozpaků, a paní ze Saint-Simon po celý ten rozhovor, který trval skoro tři hodiny, mlčela. Kancléř ho zakončil prosbou, abych už nic neříkal, ale abych o tom přemýšlel, alespoň z lásky k němu, a pak že uvidíme, jaký dojem na mě mé úvahy udělají.

Druhý den se mnou mluvili o paní ze Saint-Simon, bez ní, aby mě zdolali úvahou o smutném životě, k němuž by ji můj odchod do ústraní odsoudil, a o všech službách, které mi mohla prokazovat u dvora, kde ji bez rozdílu a jednomyslně milovali, vážili si jí a ctili ji, počínaje králem. Byla také pravda, že vévodkyně z Bourgogne si paní z Lauzunu několikrát stěžovala na její dlouhou nepřítomnost, s velkým přátelstvím a účastí, a že vévoda z Orléans s ní v Marly často a s hořkostí mluvil o té mé a hledal prostředky, jak mě přivést zpět, až mi po ní vzkazoval naléhavou prosbu, abych si vzal malý byt na zámku, který měl Effiat jakožto jeho první štolba a s nímž mohl z tohoto titulu nakládat, zvlášť když tam Effiat skoro nikdy nechodil. S Effiatem jsem se neznal ani v nejmenším a dobře jsem se střežil přijmout takto jeho byt s výrazem nadřazenosti.

Všechny tyto rozhovory mi lichotily přátelstvím, obtěžovaly mě zápasem, ale nepřemohly ani mou nechuť, ani mé rozhodnutí. Uvrhly mě jen do vnitřního rozpolcení, které mi, aniž by to bylo znát, působilo nesmírnou nevolnost.

V Pontchartrainu jsem strávil tři noci; vyptával jsem se tam na situaci vévody z Orléans. Kancléř mi pověděl, že smutnější už být nemůže: král se od něho velmi zřetelně odtáhl, Monseigneur nesrovnatelně víc, vévoda byl v rozpacích a nesvůj, což se projevovalo zcela otevřeně, žil v naprosté osamělosti, i na veřejných místech, kde se k němu nikdo nepřiblížil a kde on se jen zřídka k někomu přiblížil, aniž by brzy

nato zůstal sám; zcela se oddal paní z Argentonu a špatné pařížské společnosti, v Paříži býval velmi často; paní z Argentonu dělala hostitelku na hostině, kterou před několika dny dal v Saint-Cloud[7] bavorskému kurfiřtovi, což vyvolalo velký rozruch a krále velmi rozhněvalo; jedním slovem, že nikdy nebyl princ tohoto postavení tak podivně zničen. Na část těchto věcí jsem byl připraven, ale ne na tak krutý stav. Mé úvahy to ještě znásobilo.

Bylo nutné projet Versailles a zastavit se tam. Všichni jsme tam obědvali u kancléře v sobotu 21. prosince, v den, kdy se král vracel z Marly. Paní kancléřová nás vzala podívat se na byt, který nám určila. Naléhání v této věci bylo obratně dovedeno tak daleko, že dávali najevo, že by se odmítnutím cítili uraženi a pohrdnuti. Přidali k tomu stejně naléhavou nabídku, že nám tam budou dávat něco k jídlu pro nás a naše přátele. Zkrátka mě tak dlouho štvali, až mě uštvali, jako se štve jelen. Musel jsem přijmout; ale vyjednal jsem si výjimku ohledně jídla, které jsem nechtěl strpět. Nelze vyjádřit, s jakým přátelstvím a půvabem se to vše z jejich strany odehrálo. Jejich syn byl v Marly a viděli jsme ho až večer ve Versailles.

Byl jsem málo přesvědčen, ač dojat důvody a ještě víc přátelstvím, ale znovu jsem se zamračil, když jsem se zase viděl ve Versailles, zahnaný na konec města, s tímto útočištěm na zámku, a jen sotva schopen snášet příkoří a nedůstojnost situace, kterou jsem neviděl žádný zjevný prostředek změnit.

K večeru, po návratu dvora, jsem se ocitl obklopen přáteli, kteří se jako po dohodě seběhli kolem mne, muži i ženy, Chevreuse, Beauvilliers, Lévis, Saint-Géran, Nogaret, Boufflers, Villeroy a ještě další, a předkládali mi rozličnými způsoby tytéž úvahy, které mi už byly předloženy; vytvořili jakési spiknutí proti tomu, k čemu jsem se rozhodl, o čemž někteří věděli a jiní to tušili z délky mé nepřítomnosti. Střídali se jeden za druhým, jako by se domluvili, že mi nedopřejí žádný klid.

Vévodkyně z Bourgogne poslala pro paní ze Saint-Simon, jakmile přijela, a zahrnula ji laskavostmi, jimiž mě zase zahrnul monseigneur vévoda z Bourgogne. Kromě toho, co řekla o místě dvorní dámy po vévodkyni du Lude, jsem se ještě téhož večera dozvěděl od Chevernyho, že monseigneur vévoda z Bourgogne se mu o tom svěřil.

Překvapen tak vřelým přijetím a dojat tak stálým přátelstvím tolika vážených lidí ve stavu nemilosti, a tím, že bych ani tehdy, kdybych se dostal nad vodu, nemohl být užitečný ani jedinému z nich — ty úvahy, všechno dohromady, mě zdrtily. Ještě téhož večera jsem se, aniž by o tom kdokoli věděl, rozhodl zkusit něco, co by mě rozhodlo navždy: buď tím, že se ke dvoru znovu s jistým úspěchem připoutám, nebo tím, že ho opustím, a co by mě vysvobodilo z toho druhu pronásledování, které jsem v té věci snášel.

Jakkoli málo byly věci neurčité a bezpodstatné vhodné k vysvětlení s králem — ty nejnebezpečnější, jako duch, se vůbec nedaly projednávat, a ty, jež se daly nejsnáze

7. **Vysvětlivka:** Saint-Cloud, zámek vévodů z Orléans nedaleko Paříže.

vyvrátit, byly nebezpečně choulostivé, jako sázka o Lille a její následky —, byla to přece jen poslední možnost, které jsem se chopil; opíral jsem se o to, že mi tato cesta už víckrát tak dobře vyšla, a po pravdě také o to, že bylo lze očekávat, že mě král nebude chtít vyslechnout, anebo že mě vyslechne, a to krátce a suše — dvě věci, které by nahrávaly kroku, k němuž jsem se chtěl odhodlat, a které by učinily konec překážkám rozumu a přátelství, na něž jsem v tom narážel.

Šel jsem k Maréchalovi, o jehož oddanosti ke mně i o tom, jaký vůbec byl, už byla jinde řeč. Patřil k těm, kdo na mě nejvíc naléhali, abych nevyklízel pole, a velmi důrazně mi o tom psal do La Ferté, abych urychlil svůj návrat. Zastihl jsem ho. Rozhovor se brzy stočil na mou situaci a na potíže, které — protože se netýkaly ničeho určitého, ale hromady pravdivých i nepravdivých maličkostí — byly zveličeny a otráveny tak, že mě potápěly ke dnu jistěji než skutečné a zřetelné chyby. Po několika úvahách o tom jsem mu najednou řekl, že celé neštěstí je v tom, že mám co dělat s nepřístupným pánem; kdybych s ním mohl promluvit v klidu, jsem si jist, že bych rozptýlil všechny šibalské lsti, jichž se použilo, aby mu mé jednání znechutili; a hned jsem dodal, že mě napadá předložit mu, Maréchalovi, jeden návrh, aniž bych ho však žádal o cokoli nad jeho síly, protože mám všechny důvody spoléhat na jeho přátelství; že vůle mu chybět nebude, a že si v tomto přesvědčení přeji, aby mi mohl svobodně odpovědět a nedělal nic jiného, než co se mu bude hodit; že můj návrh je, aby si vybral vhodnou chvíli a řekl králi, že mě viděl do krajnosti zarmouceného tím, že cítím, že jsem u něho v nemilosti, aniž bych si to čímkoli zasloužil; že jen tento důvod mě držel čtyři měsíce na venkově, kde bych byl ještě nyní, nebýt smrti jednoho muže, nanejvýš důležitého v mých záležitostech, kvůli nimž jsem byl nucen se vrátit; že nemohu mít klid, dokud s ním nepromluvím upřímně a v klidu, a že ho prosím, aby mě laskavě a v klidu vyslechl, kdykoli se mu zlíbí. Dodal jsem, že z odmítnutí slyšení dobře poznám, že už nemám na nic pomýšlet; a pokud je dostanu, výsledek mi ukáže, jaká naděje mi ještě může zbývat.

Maréchal chvíli přemýšlel, pak se na mě podíval: „Udělám to," řekl mi se zápalem, „a opravdu se tu nic jiného upéct nedá. Už jste s ním několikrát mluvil a vždycky byl spokojen; nebude se bát toho, co mu budete chtít říct, podle zkušenosti, kterou s tím už má. Neručím Vám ovšem za to, že bude chtít, pokud je proti Vám pevně rozhodnut; ale nechte to na mně a nechte mě vybrat si dobře chvíli." Dohodli jsme se, že mi do Paříže napíše po zvláštním poslu, jakmile s králem promluví.

Když jsem od něho odešel, šel jsem kancléři a paní ze Saint-Simon oznámit záměr, který jsem pojal a podnikl, a zároveň jim prohlásit, že je to plod jejich naléhání a naléhání všech mých přátel a že na něm bude záviset, k čemu se rozhodnu; ale že, dohnán do krajnosti, abych zůstal u dvora, chci se touto poslední zkouškou pokusit proniknout, v co tam mohu rozumně doufat, a podle výsledku této zkoušky se ke dvoru buď připoutat, nebo ho navždy opustit. Oběma se to, co jsem vymyslel, velmi líbilo, aniž by se mohli postavit proti mému rozhodnutí, které z toho plynulo. Kancléř

se obával, že král, když proti mně nemá nic konkrétního, mě nebude chtít vyslechnout, znechucen hromadou věcí bez podstaty, obratně otrávených a donesených až k němu; paní ze Saint-Simon [se obávala] mnohem víc, neboť byla přesvědčena o hluboké králově nechuti ke mně, o níž se dozvěděla od vévodkyně z Bourgogne a kterou přede mnou moudře tajila. Závěr však zněl vyčkat a doufat; že nic nemohlo být lepší než to, co jsem udělal, vzhledem k nenápadnosti, s jakou bude o slyšení požádáno; že bude dobrým znamením, pokud bude uděleno; že v každém případě bude člověk připraven vše zvážit a poradit se, neboť nechtěli souhlasit s odchodem do ústraní ani v případě, že by slyšení bylo odmítnuto.

Ještě téhož večera, velmi pozdě, jsem vyšel nahoru k paní ze Saint-Géranu, která právě prodělala velkou operaci píštěle a která mě hned po mém příjezdu dala poprosit, abych neodcházel, aniž bych ji navštívil. Přišla tam maršálka z Villars. Až do Chamillartovy nemilosti jsme bydleli dveře vedle dveří.

Byla to žena, která si navzdory svým milostným pletkám získala osobní vážnost půvabem a úsilím, s nimiž se snažila otupit závist vůči kariéře svého manžela. Nic neopomněla, a on také ne, aby se dobře postavili k paní ze Saint-Simon a ke mně, a to v nejzářivější době svého života, kdy jsme jim nemohli být k ničemu. Lehce přešli mou málo skrývanou bolest nad jejich obrovským vévodstvím, k němuž jsem jim nikdy neřekl sebemenší blahopřání. Pokud jde o pairii,[8] dobře jsem se střežil dát jim blahopřát, a tím méně jim o ní psát. Přijetí po čtyřměsíční nepřítomnosti bylo takové, jako bychom se nikdy nerozloučili. Pozvala mě s paní ze Saint-Simon na druhý den na oběd a naléhala tak, že jsem se tomu nemohl ubránit. Byli tehdy na vrcholu nejzářivější přízně. Věděla, že král má druhý den přijít navštívit jejího manžela, ale dobře se střežila mi to říct. Přiznala se mi k tomu později; jejím úmyslem bylo dát nám příležitost, abychom se ukázali králi a prokázali mu svou úctu.

Druhý den ráno jsem šel navštívit vévodkyni z Villeroy. Ona [a] její manžel se mě zeptali, kde obědvám, a upozornili mě na královu návštěvu, aby mi v překvapení něco neuklouzlo. Vévoda z Villeroy mi do La Ferté napsal o Villarsově pairii, aniž by mi v tomtéž dopise sděloval cokoli jiného. Má odpověď byla lakonická: napsal jsem mu, že mu děkuji za jeho novinu, že ho prosím, aby šel, doslova těmito slovy, a aby mi věřil atd. Velmi se tomu nasmáli; ale tato moje povaha, kterou u mě znali, je přiměla, aby mě varovali.

Obědvali jsme v dosti malé společnosti, o níž jsme snadno poznali, že byla vybrána kvůli nám. Ke konci jídla, když se podávalo ovoce, přišli rozestavit stráže a král přišel po kázání. Společnost se od oběda rozrostla. Král ji pozdravil, pak šel k pohovce, na níž ležel maršál z Villars, dvakrát ho objal se vlídnými slovy, propustil přítomné a zůstal tam dvě hodiny mezi čtyřma očima. Když odcházel, řekl mu

8. **Vysvětlivka:** Villars byl vévodou od roku 1705; pairem se stal roku 1709 po bitvě u Malplaquet (11. září 1709), v níž byl těžce raněn do kolena — proto ho král dále navštěvuje na lůžku.

maršál, že se mýlí ve dveřích. Král ho ujistil, že si cestu dobře zapamatoval a že jde navštívit maršálku v jejích pokojích. Zastihl ji tam s několika dámami. Pobyl tam krátce, ale s tou majestátní galantností, která mu byla tak vlastní. Odtud odešel k sobě. Tato návštěva vyvolala novou vlnu závisti a ve společnosti nadělala velký hluk. Maršál z Grammontu, který zemřel v Bayonne roku 1678, je posledním velmožem, kterého král navštívil v nemoci, což dříve nebývalo vzácností. Když šel k Villarsovi, řekl jakoby na omluvu, že když maršál z Villars nemůže přijít k němu, musí on přijít za ním.

Maršál z Boufflers nebyl tím, koho by se tato návštěva dotkla nejméně. Po celou dobu, co trvala, a po celý den se držel doma. Ale náhoda připravila krutou potupu jinému slavnému muži v nemilosti. Vévoda z Vendôme, který od svého vyloučení z Marly a Meudonu jen zřídka zajížděl z Anetu do Versailles, přijel tam právě v tu dobu. Zachoval se jako dvořan: přišel do galerie, do níž ústily pokoje obývané Villarsem, počkat, až z nich král vyjde, a zůstal tam dobrou hodinu, smíšen se všemi ostatními. Král, který ho při odchodu uviděl, se ho zeptal, v kolik hodin vyjel z Anetu. To bylo všechno, čeho se mu od krále dostalo za celou dobu, co ve Versailles zůstal, totiž až do Nového roku. Tato podívaná na Vendôma pobavila dost lidí.

Zatímco jsem kul železo pro sebe, neztrácel jsem ze zřetele smutnou situaci vévody z Orléans. Odjel z Marly do Paříže, takže jsem ho neviděl, a v Paříži jsem ho nevídal nikdy. Zasažen hloubkou jeho pádu, viděl jsem jen jediný prostředek, jak ho pozvednout, prostředek pravda hrozný a dokonce nebezpečný mu ho navrhnout nadarmo, s velmi malou nadějí, že ho přiměji, aby ho přijal, ale který mě, takový jaký byl, nedokázal zastrašit: odloučit ho od jeho milenky, aby ji už nikdy neviděl. Cítil jsem celou jeho tíhu i nebezpečí, ale jeho nutnost a užitek jsem cítil natolik, že jsem se rozhodl se do toho pustit; neodvážil jsem se však vzít na sebe sám podnik tak plný úskalí.

Upřel jsem zrak na Besonse, jediného muže, který byl s to a mohl by mít vůli mi v tom pomoci, ačkoli jsem se s ním sotva znal. Na více místech zde bylo vidět, jaký byl, i jeho důvody k sepětí a oddanosti vůči vévodovi z Orléans, který k němu měl velkou důvěru a velmi přispěl k jeho povýšení.

Besons byl hrubián, ochotně surový, s malým duchem, ale celým obráceným k vlastnímu prospěchu a k postupu; s dosti zdravým rozumem, ale s hlavou jako stvořenou pro Rembrandta a van Dycka, s hustým obočím a velkou parukou, pro něž se mu přisuzovalo mnohem víc; vynikající generál v podřízeném velení, zejména u jízdy, průměrný vrchní velitel armády, který se při osobní statečnosti jemné a klidné obával všech nebezpečí pro úkol, jímž byl pověřen. Byl přímý, upřímný, poctivý člověk, měl ctnost, přísnou k jiným a mírnější k sobě, jako člověk, který si byl vědom svého skrovného jmění, skrovných svazků a skromného původu, měl velkou rodinu, kterou miloval a kterou si vášnivě přál povznést a zaopatřit; přátelství vévody z Orléans mu bylo velmi užitečné, a proto mu ze všech těchto důvodů nemohlo být lhostejné,

zda je ten princ ve stavu, aby od něho mohl čerpat ochranu a prospěch, či nikoli, a jistě by ho velmi tížilo mít buď tu hanbu, že se od něho odtáhne, anebo ty nesnáze, že mu zůstane oddán v tom neblahém stavu, do něhož se vévoda z Orléans bez naděje na záchranu řítil.

To mě přimělo spojit se právě s ním, nehledě na to, že byl jediný z důvěrníků toho prince, jehož jsem mohl takto využít; a tak, aniž bych se s kýmkoli radil nebo komukoli svěřil svůj záměr, jsem den po návštěvě Jeho Veličenstva u maršála z Villars zastihl Besonse ve velkých královských pokojích během královy mše, přistoupil jsem k němu, bez dalších okolků jsem si ho vzal stranou a promluvil jsem s ním o hrozném stavu, do něhož se vévoda z Orléans dostal. Maršál, kterému nebylo neznámo mé důvěrné přátelství s tímto princem, se mi hned otevřel a vylíčil mi jeho situaci barvami živějšími a ponuřejšími, než to učinil kancléř. Řekl mi, že jeho osamělost je taková, že mu vévodovi lidé přiznali, že za poslední měsíc byl on jediný muž, který k němu vstoupil, a to nejen z významných osob, ale vůbec jediný, kdo nebyl z jeho služebnictva; že v Marly se mu v salonu bez okolků vyhýbají; že když se přiblíží k nějakému hloučku, všichni se od něho rozprchnou, takže za chvíli zůstane sám, a ještě musí s nevolí vidět, jak se titíž lidé hned nato scházejí v jiném koutě; že v Meudonu je to ještě horší, že Monseigneur tam jeho přítomnost sotva snese a proti svému zvyku se nezdráhá dát to najevo; že každý se bojí, aby ho neviděli s vévodou z Orléans, a pokládá si za zásluhu a povinnost mu sotva odpovědět; že on sám je zoufalý, když vidí věc tak zhoubnou a tak neslýchanou, a ještě víc rozhořčený, že vidí tak málo naděje na nápravu.

Tu jsem se mu podíval zpříma do očí a řekl jsem mu, že já jeden lék znám, rychlý a jistý, ale jediný, obtížný a riskantní; že to, co jsem se po dlouhé nepřítomnosti v posledních dnech dozvěděl, mě naplnilo takovou bolestí, že jsem ten lék vymyslel a pojal záměr se o něj pokusit, ale že jsem se to neodvážil sám, a tak jsem se domníval, že se mohu odvážit navrhnout to jemu jako jedinému muži schopnému poskytnout mi v tom radu a pomoc; zkrátka že pokud mě bude chtít podpořit, promluvíme on a já s princem otevřeně a společně mu navrhneme, aby opustil paní z Argentonu, pramen svých chyb a neštěstí, z níž by mohl učinit pramen svého znovunabytí přízně u krále, rozhořčeného jeho výstředností, i u společnosti, nadmíru pohoršené; že s ní zmizí všechny jeho viny v očích pána, který z dlouhé a neblahé zkušenosti ví, kam až může zavést zaslepenost silné vášně; v očích otce citlivého ke své dceři, strýce, který k synovci kdysi choval náklonnost, dobrodince, který bude rád, když shledá, že se nemýlil; že veřejnost bude následovat týž popud, stejně jako osoby z královské rodiny, které všechny tolik závisejí na králových hnutích mysli; že jsou to jediné dveře, jimiž lze vyjít i vejít, že delší odklad bude čím dál víc upevňovat odcizení, ba možná odpor; zkrátka, ať celou věc dobře uváží a ať se rozhodne, zda zná něco lepšího, nebo zda by se na tom se mnou chtěl podílet.

Maršála ten návrh ani tak nepřekvapil, jako spíš ho uchvátilo poznání, že je to jediná záchrana vévody z Orléans. Okamžitě to schválil, ačkoli si dobře uvědomoval obtíže, a slíbil mi, že bude mým sekundantem; ale právě když se dával do věci, uviděli jsme, jak kolem nás prochází d'Antin. Podívali jsme se na sebe, oba s toutéž myšlenkou, a dohodli jsme se, že se hned rozejdeme a sejdeme se mezi čtyřma očima u mne v Paříži odpoledne na Boží hod vánoční, abychom vše probrali, lépe společně promysleli a dovedli k rychlému provedení.

Plný tolika závažných myšlenek jsem odpoledne odjel s paní ze Saint-Simon do Paříže, kde jsem jí i své matce vylíčil záměr, který jsem pojal ohledně vévody z Orléans. Obě to vyděsilo. Rozmlouvaly mi to; řekly mi, že ten princ nikdy nebude mít sílu svou milenku propustit, ani sílu zatajit jí naše úsilí; že je zlá, drzá, do krajnosti troufalá, důvěrně spjatá s vévodkyní z Ventadour, s princeznou z Rohanu a s celou tou nebezpečnou klikou, která mě už nenáviděla kvůli Soubisům a Lislebonnům, spjatá také s nejhoršími ženami Paříže a s velkým množstvím lidí, kteří v ní vidí jedni svůj chléb a druzí pohodlnou přítelkyni a kteří by na mě zuřili, vyvolávali by proti mně nové aféry novými podlostmi a rozeštvali by mě s vévodou z Orléans; zkrátka, že to nejsou mé záležitosti, ani dobré záležitosti; že ty mé nepotřebují přídavek pletich, zlomyslností a nepřátel a že udělám mnohem lépe, když budu mít klid a moudře se vyhnu i příliš úzkému styku s vévodou z Orléans, stejně jako tomu, co by mohlo vypadat jako opuštění, k čemuž mi jeho ustavičné vyjížďky dají příležitost, budu-li jí chtít využít. Tato rada mi připadala velmi moudrá a velmi mě lákalo se jí řídit.

Besons přišel na schůzku ke mně v den Božího hodu vánočního. Hned na počátku rozhovoru jsem ho shledal ochladlým, a protože já jsem byl také dost ochladlý, místo abych ho rozehřál a posílil, předložil jsem mu pochybnosti a obtíže, o nichž jsem se mu přiznal, že na mě zapůsobily díky úvahám, které jsem učinil od té doby, co jsem ho neviděl. Stejně tak pochyboval, že by se vévoda z Orléans dal přimět k tomu, aby opustil paní z Argentonu, a že by, pokud by ji neopustil, před ní dokázal zachovat naše tajemství; a zdálo se, že je také přesvědčen o zuřivosti, jíž by ta dívka i vše, co ji obklopovalo, propadli a která by nebyla bez nebezpečí. A tak, aniž bychom se svých úmyslů vzdali, ale také aniž bychom na nich zcela lpěli, jsme se dohodli, že s vévodou z Orléans nebudeme výslovně mluvit o tom, aby opustil svou milenku; ale že pokud by v rozhovoru jednomu z nás dvou k tomu nahrál, ten z nás, kdo by našel příležitost, by se jí chopil, aby tu myšlenku opatrně posunul, jak by uznal za vhodné, a měl by právo dovolat se toho druhého, a dokonce princi odhalit rozhodnutí, k němuž oba dospěli, aby z toho vytěžil, co bude možné, ale s moudrou zdrženlivostí. Dlouho jsme rozprávěli o stavu, do něhož se nechal upadnout, mluvili jsme o ďábel-

ských kouscích a o španělské aféře,[9] o nichž maršál nevěděl víc než já, a rozešli jsme se tak, když jsme se dohodli, jak budeme postupovat.

Předposledního dne toho roku, když jsem večeřel sám s paní ze Saint-Simon, dostal jsem po zvláštním poslu lístek od Maréchala, v němž mi sděloval, že splnil, co jsem mu uložil, že nebyl špatně přijat a že budu mluvit, kdykoli budu chtít; nicméně že by bylo vhodné, abych se s ním sešel dřív než s kýmkoli jiným. Tento lístek paní ze Saint-Simon i mně způsobil citelnou radost. Usoudili jsme, že jistota slyšení je velký krok kupředu; že bude otázkou, zda nebude ani protahováno, ani přiškrceno; a jaký výsledek si od něho lze slibovat, to že poznám dobře až při slyšení samém.

Rozhodli jsme se, že druhý den pojedeme do Versailles, abychom králi dali najevo svou netrpělivost, a zůstaneme tam, aniž bychom na něho naléhali, dokud mě nebude chtít vyslechnout. Chtěl jsem, aby paní ze Saint-Simon jela se mnou, abych měl její radu v situaci, na níž zcela záviselo, jaký způsob života máme nadále vést, což byla věc pro nás i pro naši rodinu tak rozhodující.

Když jsem v poslední den roku přijel do Versailles, šel jsem k Maréchalovi a ten mi řekl, že když předešlého dne zastihl krále osamělejšího a v lepší náladě než obvykle, zařídil to tak, aby s ním mohl mluvit, totiž aby od jeho lůžka odešlo těch několik nižších sluhů, kteří mají tento vstup, předcházející vstupu velkého komořího a prvních šlechticů komory; že když zůstal s králem sám, chtěl ho nejprve vyzkoušet a promluvil s ním nejdřív o jedné drobné záležitosti, která se týkala jeho samého; že když mu král příznivě odpověděl, řekl mu, že to není všechno a že mu má říct ještě jinou věc, která mu leží na srdci úplně jinak; že se ho král velmi vlídně zeptal, co to je, a on mu řekl, že mě viděl hluboce zkormouceného tím, že se domnívám, že jsem u něho v nemilosti; načež se chopil příležitosti, aby mě pochválil a vychválil mu mou oddanost k němu a mou pilnou přítomnost u dvora; že král se sice nezamračil, ale přece jen ochladl a odpověděl, že proti mně nic nemá a že neví, proč jsem přesvědčen o opaku; že na to on, Maréchal, přidal a požádal o slyšení pro mne jako o věc, po níž nejvíc na světě toužím a která by i jemu samému udělala největší radost; že král, takto tlačen, aniž by na otázku slyšení odpověděl, odvětil: „Ale co mi chce říct? Nic tu není. Je pravda, že se ke mně o něm doneslo několik maličkostí, ale nic určitého. Řekněte mu, ať je klidný a že proti němu nic nemám." Že na to on, Maréchal, znovu naléhal na slyšení a prosil krále, aby mi dopřál tuto útěchu, bez níž nemohu mít klid, ale až mu to bude vhod, a ne dříve jeden den než jiný, jen aby to bylo o samotě v jeho kabinetu; na což mu král konečně dosti lhostejně odpověděl: „Nu dobrá, proč ne; kdy bude chtít." Maréchal mě ujistil, že u krále jasně vycítil odstup, ale žádný hněv, a řekl mi, že doufá, že dostanu soukromé a klidné slyšení; abych mu jednou provždy dobře vyložil všechny své věci a nebál se, že budu příliš zdlouhavý, protože jde o vyjasnění

9. **Vysvětlivka:** Narážka na pověsti, že se vévoda z Orléans pokoušel vyvolávat ďábla, a na podezření z roku 1709, že ve Španělsku usiloval o trůn Filipa V.

zveličených maličkostí, jejichž rozebrání vyžaduje podrobnosti; že mi radí mluvit s ním upřímně a volně a do své úcty vmísit jakési přátelství; a jinak abych se mu pilně ukazoval, abych mu dal příležitost zvolit si chvíli, kdy se mnou promluví.

Rozhovor skončil poděkováním přiměřeným službě, kterou mi prokazoval a jejíž význam se měl měřit tím, že ji nebyl s to prokázat nikdo jiný z mých přátel, ministrů, velmožů, významných osobností, lidí v úřadech — věc velmi podivuhodná, a přece docela pravdivá, která dobře ukazovala královu nedůvěru ke všem, z níž byli vyňati jedině jeho sluhové.

Maréchal mě požádal o nedotknutelné mlčení, kromě paní ze Saint-Simon a kancléře, a já jsem je věrně zachoval. Nebál se, že se rozkřikne, že jsem měl slyšení, protože až bych ho měl, byla by to novina, kterou by nebylo možné utajit, ale bál se, aby se nevědělo, že mi ho vymohl on. Tak skončil rok 1709.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Kardinál z La Rochefoucauld

(K Tomu 7, kap. 11.)

Saint-Simon mluví (v kapitole jedenácté tohoto tomu) o kardinálovi z La Rochefoucauld, který po sobě zanechal ve Svaté Jenovéfě velkou památku. V nevydaných Pamětech jednoho současníka, Andrého d'Ormesson[1] (list 234 verso), nacházím o této osobě několik podrobností:

„František, kardinál z La Rochefoucauld, se stal ve třinácti letech opatem v Tournus, potom biskupem v Clermontu, za Jindřicha III. mistrem královské kaple, za Jindřicha IV. roku 1607 kardinálem, za Ludvíka XIII. roku 1618 po smrti kardinála du Perron velkým almužníkem Francie; roku 1622 po smrti kardinála z Retz[2] prvním ministrem a předsedou rady; kolem roku 1628 se stáhl z veřejných záležitostí a ponechal veškerou moc kardinálu z Richelieu; po smrti biskupa z Laonu (Brichanteau-Nangis) se stal opatem Svaté Jenovéfy. Odebral se tam bydlet a provedl reformy téměř ve všech řeholních řádech, které byly velmi zpustlé, za pomoci státních radů vhodných pro jeho záměr, které si sám vybral, a to vše na základě papežských breviií a královských patentů; opatství Svaté Jenovéfy, které předtím obsazoval král, navrátil pod řeholi; přenesl haudriettky[3] na předměstí Saint-Honoré a udělal z nich klášter Nanebevzetí Panny Marie u kapucínů; dal postavit dům pro nevyléčitelně nemocné a nechtěl, aby se to vědělo. Celý svůj důchod rozdával chudým a špitálům. Roku 1619, v době vévody z Luynes, oblíbence, uskutečnil smír mezi králem Ludvíkem XIII. a královnou, jeho matkou; pohrdal velikostí světa, šlapal po bohatství a rozdával je na zbožné skutky a na obživu chudých. Po celý život žil v takové čistotě, že ho v Římě nazývali panenským kardinálem, a jeho svatost a zbožnost byly tak chváleny a ceněny, že ačkoli byl Francouz, navrhl ho Robert Bellarmin, kardinál a jezuita, spolu

1. **Vysvětlivka:** André Lefèvre d'Ormesson (1577–1665), státní rada, otec Oliviera d'Ormesson; zanechal rukopisné paměti.

2. **Vysvětlivka:** Zde Henri de Gondi, kardinál z Retz (1572–1622), biskup pařížský a předseda královské rady; nezaměňovat s pozdějším kardinálem z Retz, frondérem.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tyto řeholnice odvozovaly své jméno od Étienna Haudriho, který jim ve 13. století daroval dům, v němž se usadily, a důchod potřebný pro jejich komunitu.

s deseti dalšími kardinály za papeže. Žil vždy velmi střídmě, bez ozdob, bez nádhery. Byl komturem Řádu Svatého Ducha a nosil jeho kříž a modrou stuhu. Žil svatě a zemřel ještě svatěji: získal jubilejní odpustky, přijal všechny svátosti při zdravé a plné mysli a skonal velmi krásně, jak sliboval velmi krásný a velmi svatý život." Kardinál z La Rochefoucauld zemřel 14. února 1645.

II. Původ markýze ze Saumery

(K Tomu 7, kap. 12.)

Pan markýz ze Saumery zaslal panu vévodovi ze Saint-Simon novou nótu s prosbou, aby ji dal otisknout jako odpověď na Saint-Simonova tvrzení o původu markýze ze Saumery (v kapitole dvanácté tohoto tomu).

„Markýz ze Saumery, jehož původ pan vévoda ze Saint-Simon napadl, pocházel od Géraulta de Johanne et de Pausato, který se kolem roku 1275 stal pánem z Mauléonu, v době, kdy dědiční vikomti ze Soule postoupili svou svrchovanost anglickému králi. Už tehdy zaujímal tento rod význačné místo mezi béarnskou šlechtou. Jeho praděd (domnělý zahradník z Chambordu), Arnault de Johanne de La Carre, pán ze Saumery, byl synem Françoise Arnaulta de Johanne, pána z Mauléonu, kapitána kompanie jízdních arkebuzírů, a Gratiany Henriques de Lacarre z proslulého navarrského rodu toho jména. Jeho děd, don Henriques, baron z La Carre, byl jako jeho předkové dědičným maršálem Navarry; byl ženat s doňou Maríou de Luna. Jeho otec, Pierre Henriques, baron z La Carre, se oženil se slečnou z Belsunce, s níž měl jen dvě dcery.

Arnault byl povolán do Blésska svým prastrýcem Bernardem de Ruthie, velkým almužníkem Francie, a svým strýcem z matčiny strany Menaultem Henriques de La Carre, almužníkem krále, který mu roku 1533 odkázal své panství Saumery. Sloužil nejprve pod velením svého otce a doprovázel ho ve válkách, které musel vést navarrský král, pozdější Jindřich IV. Tento kníže ho přijal jako sekretáře komory, potom ho jmenoval prvním prezidentem účetní komory v Blois. Zemřel jako státní rada a v Chambordu nikdy ničím nebyl; guvernérství Chambordu bylo zřízeno teprve na počátku vlády Ludvíka XIII. a dáno jeho synovi Françoisovi de Johanne de La Carre, pánu ze Saumery, prvnímu šlechtici komory Gastona Francouzského, bratra krále, kapitánovi honiteb blésského hrabství atd. atd.

Konečně bratr markýze ze Saumery, s nímž bylo nakládáno tak krutě, Jacques de Johanne de La Carre, markýz ze Saumery, začal sloužit u mušketýrů; stal se polním mistrem pluku Orléans, potom polním maršálem, 15. února 1650 velkým bailli v Blois a státním radou. Byl ženat s Catherine Charron de Nozieux, sestrou paní Colbertové.

Pokud jde o důvěrnost, s níž si pan ze Saumery prý počínal vůči pánům z Chevreuse a z Beauvilliers, zdá se plně oprávněná, neboť oba tito páni byli jeho bratranci z prvního kolena.

Rodinné doklady, vážnost, která vždy obklopovala Marguerite de Montlezun, markýzu ze Saumery, a její styky s nejctnostnějšími ženami dvora dosvědčují, že autor *Pamětí* byl o jejím chování zpraven stejně špatně jako o původu pánů ze Saumery.[4]“

III. Stav Španělska roku 1709

(K Tomu 7, kap. 12.)

Saint-Simon mluví (v kapitole dvanácté tohoto tomu) o účinku, jaký ve Španělsku vyvolala zpráva, kterou tam rozšířili, o brzkém odvolání francouzských vojsk. Několik dopisů Amelota, francouzského velvyslance, podává o této věci a vůbec o situaci Španělska roku 1709 důležité podrobnosti.

§ I. Amelot Ludvíku XIV.

V Madridu 6. května 1709.

„Sire,

obdržel jsem depeši, kterou mě Vaše Veličenstvo poctilo 22. minulého měsíce. Španělský král s potěšením vyslechl zprávu, kterou jsem mu podal o tom, co mi Vaše Veličenstvo píše o odjezdu nuncia.[5] Je jisté, Sire, že Španělé rozhodnutí Jeho Katolického Veličenstva nejenže neodsoudili, nýbrž že se naopak ukázalo, že mu tleskají, dokonce i většina řeholníků, které jurisdikce nuncia v mnoha věcech obtěžuje a z nichž vytahuje mnoho peněz, a to za drobné milosti či výjimky, o něž žádají u ministra Jeho Svatosti, i za spory, které spolu ustavičně vedou. Bylo dokonce vidět, že během nunciovy cesty z Madridu k francouzské hranici jen velmi málo kněží a mnichů spěchalo, aby ho v místech, kudy projížděl, spatřili.

Vaše Veličenstvo, Sire, se z mého posledního dopisu podrobně dozvědělo, co se zde dělo během posledních tří dnů před jeho odesláním. Prohlášení, které španělský král učinil několika svým ministrům, se rozneslo mezi lid, způsobilo velký rozruch a dalo podnět k velmi podivným řečem mezi lidmi všeho druhu, z nichž se toto velké město skládá. To, co Jeho Katolické Veličenstvo řeklo, se vyprávělo způsobem velmi vzdáleným od pravdy, jak obvykle bývá, když věci jdou přes mnoho úst a opakují je lidé buď nevědomí, nebo zlomyslní. Rozhlašovalo se nejen, že Vaše Veličenstvo opouští Španělsko, ale dokonce že se král, Váš vnuk, chystá z něho odejít a že své

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Archiv zámku Saumery, matriky z Huillier, archiv v Pamploně, královský patent Jindřicha IV. ze 4. listopadu 1598, dějiny Navarry, dějiny velkých hodnostářů atd. atd.

5. **Vysvětlivka:** Papež Klement XI. uznal počátkem roku 1709 pod nátlakem císařských vojsk arcivévodu Karla za španělského krále; Filip V. proto na jaře 1709 vypověděl papežského nuncia z Madridu a přerušil styky s Římem.

přední ministry svolal jen proto, aby jim to oznámil. Celkem se však projevila oddanost španělskému králi a láska k panu knížeti asturskému, na něhož Španělé hledí jako na Španěla, který jim jednou bude vládnout po jejich způsobu.

Při této příležitosti se probudila stará nenávist k francouzskému národu a nemluvilo se o ničem menším než o podřezání Francouzů, kteří jsou v Madridu, a o vyplenění jejich domů. Rozumní lidé poznali nespravedlnost těchto výbuchů, neboť vědí o ohromném úsilí, které Francie už osm let vynakládá, aby zachovala španělskou monarchii celou a udržela Jeho Veličenstvo na trůnu; to však nemůže zabránit prvnímu účinku, jaký novota tohoto druhu vyvolá u veřejnosti.

Španělský král, Sire, usoudil, že po kroku, který učinil, je vhodné jmenovat ministry pro mírové konference. Ačkoli mu Vaše Veličenstvo dosud nesdělilo, že je k tomu čas, nesoudil jsem, že by bylo ku prospěchu Vaší služby se tomu stavět na odpor, nehledě na to, že by moje námitky byly možná zbytečné. Naopak se mi zdálo, že by toto jmenování mohlo snad uklidnit mysli, protože ukáže, že ještě nic není uzavřeno, když Jeho Katolické Veličenstvo jmenuje ministry, aby jednali o míru. Když se hledali lidé vhodní pro takové vyjednávání, shledalo se tolik obtíží a nevýhod u dvou, které bylo možno poslat z Madridu, že se španělský král rozhodl pro vévodu z Alby a hraběte z Bergeycku.

Myslím, Sire, že tato volba bude Vašemu Veličenstvu milejší než jakákoli jiná, neboť oba tito ministři mají tu čest, že je Vaše Veličenstvo zná; že jsou právě na místě (což ušetří výdaje, potíže i čas, kdyby šlo o rychlé vyjednávání) a že se navíc Vaše Veličenstvo snáze dohodne na opatřeních, která uzná za vhodná, s těmito dvěma ministry, kteří jsou s věcmi obeznámeni a jsou už zaměstnáni jinými úřady, než se dvěma, kteří by přišli ze Španělska plní představ a zásad velmi odlišných od našich.

Toto jmenování zmocněnců, které král ihned sdělil ministrům *despacha* a Státní radě, bylo velmi schváleno; dokonce značně utišilo pověsti, které kolovaly, a zlé řeči, které se vedly v rozhovorech a na náměstích. Jeho Katolické Veličenstvo dává vypracovat instrukce markýzi z Mejorady a vlastní rukou připojí jednu tajnou, která se, jak myslím, omezí na to, aby nikdy nepostoupili Španělsko a Indie a ve všem ostatním se řídili tím, co Vaše Veličenstvo uzná za nejvhodnější.

Pokud jde, Sire, o novou podobu, kterou je třeba dát vládě, myšlenka, kterou jsme vždy měli, kdykoli se o tom předem mluvilo, i se Španěly, a která se nyní obnovuje, je pověřit několik ministrů různými odbory záležitostí, nezávislými jeden na druhém, aby o nich podávali zprávu španělskému králi každý zvlášť nebo v *despachu*, podle toho, co se uzná za vhodnější. Velkou obtíží je nalézt osoby, od nichž by tento kníže mohl doufat, že mu budou dobře sloužit, a o tom se denně jedná mezi Jejich Katolickými Veličenstvy, paní princeznou des Ursins a Vaším velvyslancem, aniž se dosud bylo možné ustálit na kterémkoli z nových ministrů, které je ovšem nutno vybrat z počtu těch, kteří tu nyní jsou. Španělé, kterým se důvěřuje a s nimiž se o tom mluví, jsou sami v neméně velkých rozpacích.

Ostatně se, Sire, stále více utvrzuji v mínění, že tato změna je nutná, ať se věci obrátí jakkoli. Zůstane-li španělský král na trůnu, vždy se říkalo, a sluší se to, aby zřídil pevnou vládu složenou ze španělských ministrů a aby se poznalo, že Vaše Veličenstvo vstoupilo prostřednictvím svého velvyslance do podrobností a řízení záležitostí jen z nezbytné nutnosti války, jejíž téměř celou tíhu Vaše Veličenstvo neslo. Bude-li naopak Jeho Katolické Veličenstvo nuceno Španělsko opustit a splní-li rozhodnutí, které učinilo, bránit se až do krajnosti jen vlastními silami, stáhne-li Vaše Veličenstvo svá vojska, je rovněž mnoho důvodů postavit ministerstvo už nyní na jiný základ, jak Vaše Veličenstvo snadno posoudí, aniž bych to musel déle dokazovat. Až Vaše Veličenstvo uzná za vhodné zpravit mě o postupu vyjednávání pana Rouilléa, budu lépe s to předložit Vašemu Veličenstvu, co budu pokládat za prospěšné pro jeho službu v této zemi, a podle toho jednat.

Pokud jde o mé propuštění, doufám, Sire, že Vaše Veličenstvo neodsoudí, co jsem měl tu čest mu navrhnout, a že pozná, že to vyžaduje nynější stav španělských záležitostí mnohem více než mé osobní pohodlí, ať už s ohledem na mé zdraví, nebo na ostatní."

§ II. Výtah z dopisu Amelota, francouzského velvyslance ve Španělsku, králi Ludvíku XIV.

„V Madridu 27. května 1709.

Věci jsou zde, Sire, ve stejném stavu, jak jsem měl tu čest vysvětlit Vašemu Veličenstvu ve svých posledních dopisech. Španělský král se zdá odhodlanější než kdy jindy neopustit svou korunu a bránit se jen vlastními silami až do krajnosti, stáhne-li Vaše Veličenstvo svá vojska. Pro ten případ pomýšlí na pana bavorského kurfiřta jako velitele své armády na katalánské hranici a píše Vašemu Veličenstvu s prosbou, aby mu dovolilo vzít do svých služeb čtyři irské prapory Vašeho Veličenstva, které slouží v této zemi, totiž oba Berwickovy, jeden Dillonův a jeden Bourkův, a německý prapor Redingův, jehož plukovník je Švýcar. Protože nevím, na jakém základě se jedná o mír, ani jaké budou úmysly Vašeho Veličenstva ohledně záměru krále, Vašeho vnuka, udržet se ve Španělsku, jak dlouho bude moci, nemohu a nesmím mu rozmlouvat věci, které vedou k jeho cíli; a i kdybych to činil, bylo by to zcela zbytečné. Zdá se mi tedy naprosto nezbytné, aby Vaše Veličenstvo ráčilo mě co nejdříve a podrobněji zpravit o chování, které mám zachovávat, abych se jím řídil, aniž bych zneužil důvěry, kterou ke mně španělský král ještě chová, což, jak dobře vím, mi Vaše Veličenstvo nikdy nenařídí.

Čím více, Sire, uvažuji o stavu věcí, tím více jsem přesvědčen, že je ve službě Vašeho Veličenstva udělit mi propuštění, o něž jsem žádal, a nečekat, až Vaše Veličenstvo oznámí králi, svému vnukovi, články, na nichž se dohodne k uzavření míru. Je jisté, že od chvíle tohoto oznámení bude španělský král, setrvá-li ve svém rozhodnutí,

nucen vydat se zcela do rukou svých španělských ministrů. Ti nepochybně budou žádat odchod Vašeho velvyslance, protože nebudou věřit nebo nebudou chtít věřit, že by tu mohl zůstat, aniž by měl podíl na důvěře krále, jejich pána; to by jim posloužilo za důvod i za výmluvu, aby se nesnažili dobře sloužit a aby říkali, že jejich plány jsou mařeny tajnými radami a našeptáváním.

Je však, Sire, nutné, aby Vaše Veličenstvo mělo v každém případě v Madridu nějakého ministra. Ten, koho poctíváte hodností svého velvyslance, by tu za takové situace nebyl tak příjemně viděn, jak se sluší na zástupce prvního řádu. Rovněž by nebylo nijak vhodné, aby pro úřad této povahy byl vybrán člověk zcela nový, který by neznal půdu a nenašel by tytéž přístupy jako jeho předchůdci. Tyto dvě úvahy mě vedou k tomu, abych si dovolil říci Vašemu Veličenstvu, že podle mého mínění by nikdo nebyl způsobilejší být pověřen rozkazy Vašeho Veličenstva ve Španělsku za této situace než pan z Blécourt, který byl po nějakou dobu vybaven hodností Vašeho mimořádného vyslance, nepočítaje pobyt, který zde strávil s panem maršálem z Harcourtu. Pana z Blécourt neznám, ale vím, že má zde pověst čestného muže, že Španělé s ním dobře vycházeli a že protože zná zemi i lidi, může Vašemu Veličenstvu sloužit užitečněji než kdokoli jiný, aniž by příliš znepokojil ty, kdo budou mít na vládě největší podíl. Ostatně chápu, že vyslání pana z Blécourt by bylo jen na čas, dokud změna poměrů a uspořádání tohoto dvora nedají Vašemu Veličenstvu podnět vyslat velvyslance."

IV. Memoár pro markýze z Blécourt, mimořádného vyslance krále ve Španělsku[6]

(K Tomu 7, kap. 17.)

Když Amelotův nástupce Blécourt přijel 23. srpna 1709 do Madridu, sepsal pro něho Amelot před svým odjezdem důležitý memoár o vztazích Francie a Španělska a o chování, které měl zachovávat francouzský velvyslanec v Madridu. Zde je tento memoár, který se nachází v papírech maršála z Noailles:

„Protože král uznal za vhodné už v červnu letošního roku odvolat svého velvyslance z Madridu a zároveň mu nařídil, aby se stáhl ze správy záležitostí španělského krále, leda by si to Jeho Katolické Veličenstvo pro dobro své služby přálo jinak, zdá se, že za nynější situace se má pan z Blécourt věnovat výhradně tomu, aby udržoval styk mezi oběma dvory, aby udržoval španělského krále a královnu v citech vděčnosti a oddanosti ke králi, jejich dědovi, od nichž se nikdy neodchýlili; aby chránil francouzský národ a obchod a aby zajišťoval pravidelné placení králových vojsk, která tu slouží za žold Jeho Katolického Veličenstva.

---

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Císařská knihovna v Louvru, rukopis F 325, sv. XXVI, dokument 74.

Ve dvou posledních bodech není třeba se šířit; postačí odevzdat panu z Blécourt, jak to činím, různé dekrety španělského krále, které byly získány ve věcech, jež se naskytly, a které v mnoha věcech zavádějí nová pravidla, výhodnější pro francouzské loďstvo, obchod a výsady národa. Zároveň odevzdávám panu z Blécourt velmi podrobné výkazy všech francouzských vojsk, která zůstávají ve Španělsku, toho, co je jim třeba měsíčně platit, včetně štábů, dělostřelectva a všeho ostatního, co k nim patří, a připojuji k tomu memoár o tom, co bylo zálohově zaplaceno Jeho Katolickému Veličenstvu.

První bod vyžaduje více úvah. Jejich Katolická Veličenstva jsou jistě velmi dobře naladěna; o všem, co se týká Francie, smýšlejí tak, jak se sluší na jejich krev a jejich vznešenost; dokonale znají zájem, který mají na zachování svazku mezi oběma korunami; cítí nekonečné závazky, které mají ke králi, svému dědovi; ale protože soustava, která trvala po celou válku, se má změnit odchodem francouzských vojsk, která patrně nezůstanou ve Španělsku už dlouho, a možná i brzkým uzavřením zvláštního míru Francie se spojenci, bude v tom případě třeba přijmout více opatření než dříve, aby se odvrátilo všechno, co by mohlo narušit dobrou shodu, aby se rozptýlily a jaksi předešly zlověstné a nebezpečné dojmy, které se mnozí budou snažit vnuknout Jejich Katolickým Veličenstvům za okolností tak choulostivých a tak trnitých. To má být, jak se mi zdá, předmětem hlavního úsilí pana z Blécourt. Nic se k tomu nehodí lépe, než se upřímně otevřít španělskému králi a královně, zpravovat je o všem, co se dozví o záměrech a pletichách španělských velmožů a ministrů, a ukazovat jim, jaké nevýhody z nich plynou.

Zůstane-li paní princezna des Ursins v Madridu, nebude nic lepšího než jednat ve shodě s ní; začít tím, že se jí sdělí všechno, a využívat jejích rad a krajní důvěry, kterou k ní Jejich Katolická Veličenstva právem chovají. Nezná-li pan z Blécourt paní des Ursins důkladně, brzy zpozoruje, že nic není vzdálenější pravdě než představy, které se o duchu a chování této dámy někdo snažil vyvolat. Shledá, že nelze smýšlet ušlechtileji, než smýšlí ona, jednat nezištněji ani se ve všem chovat s větší horlivostí pro službu krále a s větší oddaností Jejich Katolickým Veličenstvům, než se vždy chovala ona.

Odejde-li paní princezna des Ursins, bude pan z Blécourt jistě zbaven velké pomoci a velké útěchy. V tom případě bude třeba, jak jsem uvedl výše, nejen aby se upřímně vyslovoval před španělským králem a královnou, ale aby je prosil, aby mu předepsali pravidla jeho chování, aby jim bylo milé; aby se jich zeptal, s kterými osobami jejich dvora má navazovat styky a kterým se má vyhýbat; aby se s nimi radil o tom, jak má mluvit o věcech tak důležitých, jaké se mohou naskytnout každý den v dobách tak těžkých, jako jsou tyto, a aby jim řekl, že takový rozkaz dostal od krále. Nic podle mého mínění není způsobilejší zalíbit se Jejich Katolickým Veličenstvům, získat si jejich důvěru a udržet je v citech, které jsou povinni chovat ke králi, svému

dědovi. Nemusím na tomto místě člověku, jako je pan z Blécourt, říkat, že to vše platí jen potud, pokud nic z toho nebude odporovat úmyslům krále, našeho pána.

Panu z Blécourt jsem soukromě řekl své mínění o většině ministrů a velmožů tohoto dvora; nemohu se však zdržet, abych zde nepoznamenal, že vévoda z Veraguy je jedním z těch, kdo jsou španělskému králi nejvíce oddáni, na něhož se lze nejvíce spolehnout a s nímž lze nejbezpečněji udržovat styky.[7] Markýz z Jamajky, jeho syn,[8] má mnoho ducha a je téhož založení jako jeho otec. Ostatní grandové je nenávidí, protože vždy stáli při vládě.

Vévoda z Popoli je muž zdravého rozumu, dobrého ducha a horlivosti, jež obstojí v každé zkoušce, a Jejich Katolická Veličenstva k němu chovají větší vážnost a důvěru než k jakémukoli jinému muži jeho postavení. Pan z Blécourt nemůže udělat nic lepšího, než se ucházet o jeho přátelství.

Protože pan z Blécourt jistě nepoznal oba sekretáře *despacha*,[9] kteří za jeho doby nebyli v úřadě, je dobré je zde několika slovy vylíčit.

Markýz z Mejorady je muž duchaplný, schopný a oddaný králi, svému pánu, ale zatvrzele lpí na starých zvycích; je umíněný, trvá na svém a téměř nikdy neschválí nic, na co sám nepřišel. Španělský král a královna ho znají takového, jaký je, a přesto si ho cení, protože v něm opravdu je mnoho velmi dobrého. Jeho odbor se omezuje na záležitosti politické a církevní a na věci soudní, což mu v době, jako je tato, nedává nijak nekonečně mnoho práce.

Don José Grimaldo má zdravý rozum a je pracovitý. Je skromný a nezištný. Byl dosazen na své místo za mého působení a je lépe než kdokoli jiný obeznámen s novou podobou, kterou dostaly záležitosti války a financí, jež spolu s obchodem tvoří jeho odbor. Množství záležitostí, jimiž je pověřen, mu dává častější příležitosti přicházet ke králi. Jeho Katolické Veličenstvo si na něho velmi zvyklo a dává přes něho procházet téměř všechny tajné a mimořádné záležitosti, které by přirozeně patřily do odboru jeho kolegy. Don José de Grimaldo je velmi oblíbený a má uhlazené způsoby; nikdy nezneužil ničeho z toho, co mu bylo svěřeno, ani vážnosti, kterou mu projevovali. Je to muž, kterého je třeba si udržet. Ví, že mi vděčí za svůj postup, a mám důvod věřit, že nezmění svůj styl a neodchýlí se od dobrého smýšlení, v němž jsem ho vždy viděl, pokud jde o zachování úzkého svazku mezi oběma korunami.

Soukromě jsem pana z Blécourt zpravil o lidech, kteří měli to neštěstí, že se znelíbili Jeho Katolickému Veličenstvu, a s nimiž se tedy nesluší udržovat styky. Bylo by zbytečné to zde opakovat.

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz Saint-Simonovy Paměti, tom III, s. 5 (v tomto vydání Díl I, Tom 3, kapitola první).

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tamtéž, tom VI, s. 305 (v tomto vydání Tom 6, kapitola patnáctá).

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Státní sekretáři.

Jsou ostatně tři myšlenky, na něž je, jak se mi zdá, dobré být připraven, aby se o nich dalo mluvit při příležitostech, které se naskytnou k rozhovorům s grandy a ministry Španělska. První se týká zájmu, který mohou mít přední velmožové na tom, aby monarchie byla celá sjednocena v osobě arcivévody, za předpokladu, že v rukou Filipa V. by se mohla zachovat jen s velmi značnými odtrženími území. Kromě toho, že by toto domnělé sjednocení lichotilo ješitnosti národa, nalézali by v něm grandové zvlášť svou výhodu díky místokrálovstvím a velkým guvernérstvím v Neapoli, na Sicílii, ve Flandrech a v Miláně, jichž by doufali dosáhnout. Je důležité podvrátit základ takového pokušení, které by mohlo být nebezpečné. K tomu stačí upozornit je na preliminární články, které spojenci naposledy předložili v Haagu a které dali vytisknout ve všech jazycích. V těchto článcích je vidět, že jsou slíbena odtržení území Holanďanům, portugalskému králi a vévodovi savojskému a že si ještě vyhrazují možnost upravit další dohody mezi arcivévodou a spojenci; o tom lze stěží pochybovat, že se to týká italských států, které si, jak známo, chce přivlastnit císař. Postará-li se člověk, aby o tom Španělé vážně uvažovali, ti, kdo jednají v dobré víře a nejsou zaujati vášní, nebudou moci nepřiznat, že by jim mít arcivévodu za pána nepřineslo žádnou zvláštní výhodu.

Druhá myšlenka, které lze užít u lidí každého stavu, zvláště u duchovních, je ta, že je zřejmé, že by náboženství změnou vlády velmi utrpělo. Nelze pochybovat, že by se Angličané a Holanďané, kteří vedou válku jen pro svůj obchod, stali naprostými pány obchodu s Indiemi a tudíž i hlavních přístavů těchto nesmírných království, kam by nepochybně zavedli své náboženství. Zároveň je třeba počítat s tím, že by se stejným způsobem usadili v Cádizu, Bilbau, Mahónu a možná i v jiných přístavech Španělska a že madridský dvůr by si tam nemohl zjednat poslušnost jinak než s jejich svolením. Ví se, co dělali v Aragonii a ve Valencii, když tam byli pány; že katolické učení tam bylo na mnoha místech porušeno a že na jedné zajaté anglické lodi bylo nalezeno čtrnáct tisíc výtisků katechismu anglikánské liturgie, které posílala královna Anna, aby byly rozdány v těchto dvou královstvích.

Třetí myšlenka spočívá v tom, dát Španělům poznat, že vzhledem k jejich klidu a bezpečí je pro ně mnohem výhodnější, aby na trůnu zůstal král Filip V., než aby na něj nechali vstoupit arcivévodu. V tomto druhém případě nelze popřít, že přes násilné uchvácení trůnu rakouským princem zůstanou práva španělského krále a knížete asturského, jemuž stavy složily přísahu a uznaly ho, zcela nedotčena, zvláště práva knížete asturského, který není ve věku, kdy by se jich mohl zříci. Francie po několika letech míru obnoví své síly, jak sami spojenci rozhlašují; bude s to postavit nová a početná vojska a neuplyne deset let, aby Filip V., buď svým jménem, nebo jménem knížete asturského, znovu nevstoupil do Španělska a nedobyl je. Toto království se pak stane dějištěm války a Bůh ví, kolika spoustám a novým neštěstím bude vystaveno; kdežto zachovají-li svého legitimního krále na trůnu, zůstane všechno klidné,

bez nepokojů a bez oprávněného důvodu obávat se nových převratů. Zdá se, že tato úvaha může na Španěly zapůsobit."

V. Zatčení Flotta a Renauta

(K Tomu 7, kap. 18.)

Saint-Simon mluví (v kapitole osmnácté tohoto tomu) o obvinění, které bylo vzneseno proti vévodovi z Orléans v souvislosti se španělskými záležitostmi, i o zatčení jeho agentů Flotta a Renauta. V Amelotově korespondenci se nachází několik míst týkajících se tohoto obvinění. Zde jsou nejdůležitější:

Dopis Amelotův Ludvíku XIV.[10]

„Poslední řádnou poštou jsem nebyl poctěn rozkazy Vašeho Veličenstva. Před týdnem[11] jsem Vašemu Veličenstvu podal zprávu o všem, co se týká zadržení pana Flotta. Byl dopraven na hrad v Segovii a bez naléhání řekl důstojníkům, kteří k němu měli přístup, předmět svého vyjednávání s panem Stanhopem, s okolnostmi, o nichž se domníval, že učiní jeho chování méně odsouzeníhodným, a dodal, že by bylo třeba uzavřít spojenectví mezi španělským králem a panem vévodou z Orléans, jemuž by Jeho Katolické Veličenstvo mohlo postoupit nějakou část své monarchie. Nemyslím, Sire, že bych měl v tomto ohledu zacházet do větších podrobností, neboť vím, že španělský král posílá Vašemu Veličenstvu výtahy z dobrovolných výpovědí pana Flotta.

Don Bonifacio Manrique, biskajský šlechtic, generálporučík armád Jeho Katolického Veličenstva, jehož chování se znelíbilo králi, jeho pánovi, a který už tři roky nesloužil, byl zatčen v Madridu na základě velkého memoáru psaného jeho rukou, který byl nalezen v papírech pana Flotta. Slibuje v tomto memoáru, že pro plán získá několik význačných osob a že půjde katechizovat (to jsou jeho slova) do provincií Andalusie a Extremadury, kde má mnoho známých."

Amelot se k tomuto předmětu vrací v dopise adresovaném Ludvíku XIV. 19. srpna 1709:[12]

„Vaše Veličenstvo mi ohledně záležitosti pana Flotta píše, že její okolnosti jsou tak nepříjemné, ať se na ně díváme z kterékoli strany, že jediné, co lze učinit, je co nejdříve ji utlumit a skončit pátrání, jejichž zjištění mohou mít jen zlé následky; že Vaše Veličenstvo žádá krále, Vašeho vnuka, aby zachovával tajemství, o němž byste si pro jeho vlastní zájmy přál, aby je nikdy nebyl nechal proniknout; že je třeba myslet

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Papíry Noaillesů, Císařská knihovna v Louvru, rukopis F 325, dopis 41. Dobový opis.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento dopis se v papírech Noaillesů nenachází.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Papíry Noaillesů, tamtéž, dopis 50.

už jen na to, aby ustal rozruch, který rozhodnutí španělského krále způsobilo, a že na tom mám pracovat po dobu, která mi ještě zbývá v Madridu.

Začal jsem, Sire, plnit rozkazy Vašeho Veličenstva tím, že jsem španělskému králi oznámil, že jsem je obdržel, a naléhal jsem na něho, jak jen jsem mohl, aby zmíněná pátrání skončil a dal pány Flotta a Renauta k dispozici Vašemu Veličenstvu. Předložil jsem mu důvody vyložené v depeši Vašeho Veličenstva i ty, které se mysli přirozeně nabízejí ze znalosti věci. Jeho Katolické Veličenstvo mi odpovědělo, že si přeje ve všem projevit úctu k mínění Vašeho Veličenstva; že poslalo do Segovie rozkaz, aby pány Flotta a Renauta ještě jednou vyslechli, zvláště prvního, který si ve svých výpovědích v mnoha důležitých bodech odporoval, a že jakmile uvidí jejich odpovědi, učiní rozhodnutí a sdělí mi je. Tento kníže mi řekl, že pokud jde o tajemství, bylo z jeho strany zachováno s nejvyšší přesností, a kdyby pan Flotte nevedl ty řeči, o nichž se ví, před velkým počtem důstojníků a jiných osob, skutečný důvod jeho uvěznění by nikdy nebyl odhalen. Budu, Sire, dále naléhat na Jeho Katolické Veličenstvo, aby tuto záležitost zcela utlumilo, jak mi Vaše Veličenstvo nařizuje."

Amelotův dopis Ludvíku XIV. z 26. srpna 1709 mluví o Flottovi a Renautovi znovu:

„Španělský král obdržel předevčírem poslední výslechy pánů Flotta a Renauta; v mnoha věcech se liší od prvních a navzájem se téměř shodují; je tedy důvod věřit, že obsahují skutečnosti s jejich pravými okolnostmi. Naléhám na Jeho Katolické Veličenstvo, aby tuto záležitost podle rady Vašeho Veličenstva co nejdříve skončilo. Doufám, že to nepůjde daleko, a možná se o tom dozvím něco určitějšího před odchodem řádné pošty."

VI. Procesí s ostatky svaté Jenovéfy

(K Tomu 7, kap. 13.)

Saint-Simon připomíná (v kapitole třináctého tohoto tomu), že procesí se svatou Jenovéfou se konalo *v nejnaléhavějších nouzích*; o této slavnosti však neuvádí podrobnosti. *Paměti Andrého d'Ormesson* (list 327 recto a verso) obsahují vylíčení jednoho z těchto procesí:

Pořádek procesí paní svaté Jenovéfy, které se konalo v den svatého Barnabáše (13. června 1652)

„Když byla Francie v tak žalostném stavu a hrozila jí naprostá zkáza pro nevraživost princů, kteří žádali odstranění kardinála Mazarina od dvora, a královna se tomu ze všech sil bránila, majíc za to, že její čest a autorita vyžadují, aby ho udržela, uvedli řečení princové, aby ji k tomu přinutili, do království Španěly, nepřátele krále. Vévoda

z Nemours[13] je šel přivést. Vévoda lotrinský vtrhl do země se svým vojskem, pustošil a vypícoval všechna místa, kudy táhl, přivedl své vojsko do Brie a sám vstoupil do Paříže a byl dobře přijat od princů i od lidu, nepřítele kardinálova. Zatímco Francouzi spolu bojovali v srdci království, Španělé dobyli Gravelines, kterému nebylo možno přispěchat na pomoc, a chystali se dobýt ještě Dunkerk. Parlament vydával rozsudky proti Mazarinovi, který bránil králi vrátit se do Paříže.

V tomto zmatku, kterému bylo těžké odpomoci, žádal kupecký prévôt pány z Notre-Dame a potom řeholníky a opata Svaté Jenovéfy, aby byla snesena její schrána, aby se na její přímluvu dosáhlo konce zkázy a bídy občanské války; [potom] se dostavil do parlamentu, který stanovil den obřadu na 13. června, svátek svatého Barnabáše. Toto je pořádek, který byl při tom zachován:

Řeholníci od Svaté Jenovéfy, když se tři dny postili a vykonali předepsané modlitby, snesli schránu řečeného dne, v úterý 13. června, v jednu hodinu po půlnoci. Civilní poručík d'Aubray, trestní poručík, zvláštní poručík a královský prokurátor ji vzali do své stráže. Jako první šly čtyři žebravé řády,[14] totiž františkáni (kordeliéři), dominikáni (jakobíni), augustiniáni a karmelitáni, a potom sedm farností, dcer Notre-Dame, se svými korouhvemi; potom byly neseny schrány svatého Papana, svatého Magloira, svatého Mederika, svatého Landryho, svaté Avoie, svaté Opportuny a jiné relikviáře; potom schrána svatého Marcela, biskupa pařížského, kterou nesli zlatníci. Schránu svaté Jenovéfy nesli pařížští měšťané, jimž tato čest náleží.

Kolem ní a za ní šli úředníci Châteletu, kteří ji měli ve stráži. Duchovenstvo Notre-Dame kráčelo nalevo a opat Svaté Jenovéfy měl pravou stranu a šel bos jako všichni řeholníci od Svaté Jenovéfy. Ti, kdo nesli schránu svaté Jenovéfy, byli také bosi. Pan arcibiskup pařížský seděl pro svou churavost v nosítkách, měl vedle sebe řečeného pana opata a oba udíleli lidu požehnání. Potom šel parlament, v němž byli prezidenti Le Bailleul, Nesmond, z Maisons, d'Irval a Le Coigneux. Maršál z L'Hôpital, guvernér Paříže, kráčel mezi prvními dvěma prezidenty; páni Vertamont, Villarceaux-Mangot, Laffemas a Montmort, dvorní referendáři, a potom radové soudního dvora ve velkém počtu; za nimi královští zástupci, páni Talon, Fouquet a du Bignon; účetní komora vedle parlamentu, takže dva prezidenti účetní komory šli vedle dvou prezidentů soudního dvora, a dále všichni stejně.

Potom šel berní soud po pravé straně, prezidenti páni Amelot a Dorieux; kupecký prévôt pan Le Feron, rada soudního dvora, ve svém dvoubarevném taláru, s konšely a městskou radou po levé straně.

---

13. **Vysvětlivka:** Karel Amadeus Savojský, vévoda z Nemours (1624–1652), jeden z vůdců knížecí Frondy; v červenci 1652 padl v souboji se svým švagrem, vévodou z Beaufortu.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Čtyři řády řeholníků, kteří se zavázali slibem žít jen z almužen. Jména těchto řádů jsou uvedena v dalším textu.

Řekli mi, že pan vévoda z Orléans[15] a pan Princ[16] byli spolu poblíž Malého Châteletu. Nikdy nebylo vidět tolik lidu; okna byla plná počestných lidí; a toto procesí se konalo s velkou zbožností a velkou úctou. Schrána pana svatého Marcela byla velmi krásná a velmi bohatá; schrána svaté Jenovéfy ještě více, neboť na ní byly velké perly, rubíny a smaragdy ve velkém množství, které darovala zesnulá královna Marie Medicejská.

Učiněno a sepsáno v Paříži odpoledne řečeného dne svatého Barnabáše (13. června 1652).“

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Gaston Orleánský, bratr Ludvíka XIII.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ludvík Bourbonský, zvaný Velký Condé.

Tiráž

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon
Paměti. Díl II: Válka o španělské dědictví (1702–1709)
Úplný český překlad s poznámkami francouzského vydavatele a s vysvětlivkami

Autor: Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1675–1755)
Původní název a vydání: *Mémoires complets et authentiques du duc de Saint-Simon sur le siècle de Louis XIV et la Régence*, collationnés sur le manuscrit original par M. Chéruel, Paris, L. Hachette et Cie, 1856, svazky 4–7. Text i ediční poznámky jsou volným dílem.
Předloha: digitalizace ve francouzském Wikizdroji (fr.wikisource.org).
Překlad a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence.
Obálka: Hyacinthe Rigaud, podobizna Ludvíka Francouzského, vévody z Bourgogne (1682–1712), počátek 18. století. Volné dílo; výřez malby podle reprodukce z Wikimedia Commons. Autograf na titulním listu: podpis „Le duc de St Simon“, reprodukce z Wikimedia Commons.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz
Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF
Vydání: první, elektronické
Rok vydání: 2026
Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz".

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.